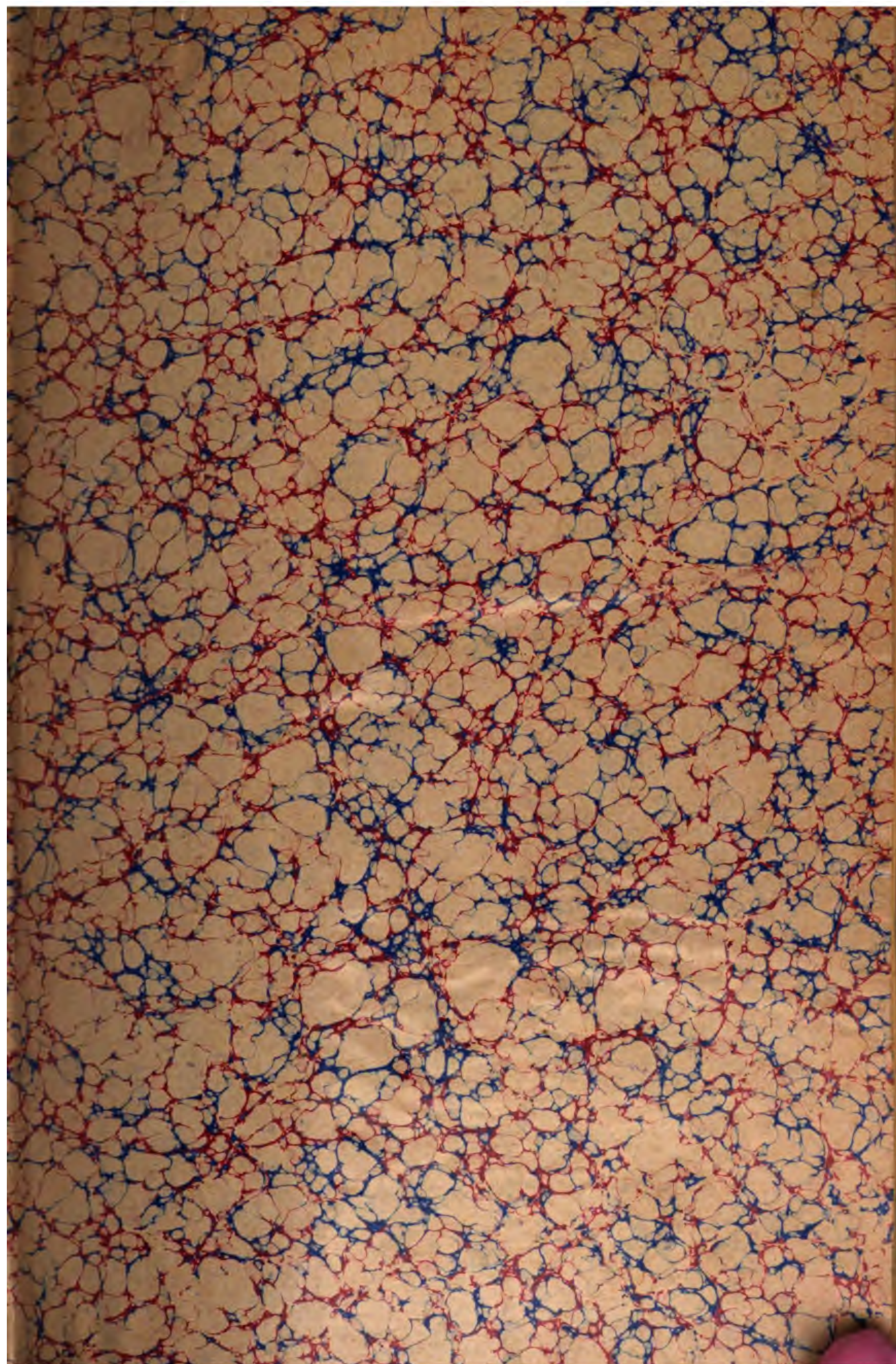

ΠΑΡΝΑΣΣΟΣ

ΠΕΡΙΟΔΙΚΟΝ ΣΥΓΓΡΑΜΜΑ

ΤΟΥ

ΕΝ ΑΘΗΝΑΙΣ ΟΜΩΝΥΜΟΥ ΣΥΛΛΟΓΟΥ

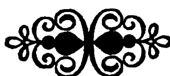
ΚΑΤΑ ΜΗΝΑ ΕΚΔΙΔΟΜΕΝΟΝ

ΔΙΕΥΘΥΝΤΑΙ

ΧΑΡΑΛΑΜΠΗΣ ΑΝΝΙΝΟΣ ΕΝ ΑΘΗΝΑΙΣ
ΧΡΙΣΤΟΦ. ΣΑΜΑΡΤΣΙΔΗΣ ΕΝ ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΟΥΠΟΛΕΙ

ΤΟΜΟΣ ΙϚ'.

Φυλλάδιον 1: Σεπτέμβριος.

ΕΝ ΑΘΗΝΑΙΣ

ΤΥΠΟΙΣ ΑΛΕΞΑΝΔΡΟΥ ΠΑΠΑΓΕΩΡΓΙΟΥ

ΟΔΟΣ ΟΦΘΑΛΜΙΑΤΡΕΙΟΥ ΑΡΙΘΜΟΣ 3.

1893

'Αριθ. Πρωτ. 651.

ΒΑΣΙΛΕΙΟΝ ΤΗΣ ΕΛΛΑΔΟΣ

ΤΟ ΥΠΟΥΡΓΕΙΟΝ ΤΩΝ ΕΚΚΛΗΣΙΑΣΤΙΚΩΝ ΚΑΙ ΤΗΣ ΔΗΜΟΣΙΑΣ ΕΚΠΑΙΔΕΥΣΕΩΣ

Πρὸς τοὺς κ. κ. Γυμνασιάρχας

Ὁ ἐνταῦθα «Φιλολογικὸς Σύλλογος Παρνασσὸς» πρὸς ἄλλαις κοινωφελέσιν ἐργασίαις αὐτοῦ ὑπὲρ τῆς ἐνισχύσεως τῆς ἐθνικῆς παιδεύσεως καὶ τῆς τῶν γραμμάτων προαγωγῆς καὶ διαδόσεως ἤρξατο ἀπὸ ἑνὸς ἤδη ἔτους ἐκδίδων καὶ ἄξιον λόγου μηνιαῖον περιοδικὸν φιλολογικὸν καὶ ἐν γένει ἐπιστημονικὸν σύγγραμμα ὑπὸ τὸ ὄνομα **Παρνασσός.** Ἐκ τῶν ἄχρι τοῦδε ἐκδοθέντων τευχῶν αὐτοῦ καὶ ἐκ τῶν ὑστέρων καταδεικνύεται ἡ χρησιμότης του. Ἐπιθυμοῦμεν νὰ παράσχωμεν τὴν δυνατὴν ἡμῖν ὑποστήριξιν εἰς τὸ προκείμενον κοινωφελὲς ἔργον, συνιστῶμεν ὑμῖν τε καὶ τοῖς παρ' ὑμῖν κ. κ. καθηγηταῖς αὐτό, ἵνα γένωνται ὅσοι ἂν προαιρῶνται συνδρομηταὶ αὐτοῦ, ὅπως διὰ τούτου ἐνισχυθῇ ἡ ἔκδοσις.

Ἐν Ἀθήναις, τῇ 8 Ὀκτωβρίου 1877.

Ὁ Ὑπουργὸς
Θ. Π. ΔΗΛΙΓΙΑΝΝΗΣ

'Αριθ. Πρωτ. 5113.

ΒΑΣΙΛΕΙΟΝ ΤΗΣ ΕΛΛΑΔΟΣ

ΤΟ ΥΠΟΥΡΓΕΙΟΝ ΤΩΝ ΕΚΚΛΗΣΙΑΣΤΙΚΩΝ ΚΑΙ ΤΗΣ ΔΗΜΟΣΙΑΣ ΕΚΠΑΙΔΕΥΣΕΩΣ

Πρὸς τοὺς κ. κ. Γυμνασιάρχας καὶ Σχολάρχας

Καὶ ἄλλοθεν καὶ ἐκ τῆς ὑπ' ἀριθ. 651 ἐγκυκλίου τοῦ καθ' ἡμᾶς ὑπουργείου, τῇ 8 'Οκτωβρίου 1877 ἐκδοθείσης, γνωρίζετε ὅτι ὁ ἐνταῦθα «Φιλολογικὸς Σύλλογος Παρνασσὸς» ἐκδίδει χάριν τῆς κοινῆς ὠφελείας, συμφώνως δὲ καὶ πρὸς τὴν ἀποστολὴν αὐτοῦ, περιοδικὸν σύγγραμμα φερώνυμον τοῦ Συλλόγου. Ἐν τούτῳ καταχωρίζονται λόγου ἄξιαι διατριβαί, καὶ ποικίλων γνώσεων πάροχοι σημειώσεις, ἔργα λογίων. Ἐπιθυμοῦντες χάριν τῆς ἐκ τῆς ἐκδόσεως αὐτοῦ ὠφελείας νὰ ἐνισχυθῇ κατὰ τὸ δυνατὸν αὐτό, ἐθεωρήσαμεν ὅτι συμβάλλεται ἱκανῶς εἰς τοῦτο ἡ ἐν αὐτῷ καταχώρισις διατριβῶν καὶ σημειώσεων ἀρχαιολογικῶν ἀνακαλύψεων, περὶ λειψάνων ἀρχαίων ἠθῶν καὶ ἐθίμων σωζομένων αὐτουσίως ἢ καὶ κατὰ τύπον καὶ παραλλαγὰς ἐν ταῖς νῦν συνηθείαις τοῦ ἰδιωτικοῦ καὶ κοινωνικοῦ βίου, περὶ λέξεων καὶ ὅρων ἐν τῇ διαλέκτῳ τοῦ κοινοῦ λαοῦ διατηρουμένων ἐν τύπῳ παροιμιῶν ἢ ἀξιωμάτων. Ἡ διὰ περιοδικοῦ διακοίνωσις τοιούτων ἀντικειμένων παρέχει ἀφορμὴν ἄλλως καὶ τοῖς λογίοις εἰς περαιτέρω ἐρεύνας καὶ ἐξιχνιάσεις τῶν φυλετικῶν σχέσεων τῶν διαφόρων κοινοτήτων καὶ τοῦ ἐθνικοῦ βίου, σώζει δὲ ταῦτα ἐκ τοῦ ἐξαφανισμοῦ, εἰς ὃν ὁ χρόνος καὶ ἡ ὁσημέραι ἐπισυμβαίνουσα μετατροπὴ τῆς βιώσεως τὰ καταδικάζει.

Οἱ προαιρούμενοι ἵνα καὶ οὕτω χρήσιμον τὴν φιλομουσίαν καὶ ἱκανότητα αὐτῶν καταστήσωσι θέλουσι στέλλει τὰ ἑκάστοτε εἰς γνῶσιν αὐτῶν περιερχόμενα ὁπωσδήποτε τοιαῦτα εὑρήματα κατ' εὐθεῖαν πρὸς τὴν ἐπιστασίαν τῆς ἐκδόσεως τοῦ οὑτωσὶ συσταινομένου περιοδικοῦ ὁ **Παρνασσός**.

Ἐν Ἀθήναις, τῇ 23 Ἰουνίου 1880.

Ὁ Ὑπουργὸς
Ν. ΜΑΥΡΟΚΟΡΔΑΤΟΣ

Εἰς τὴν ἔκδοσιν τοῦ περιοδικοῦ συνεπιτηρεῖ καὶ εἰδικὴ ἐπιτροπὴ συγκειμένη ἐκ τοῦ προέδρου τοῦ Συλλόγου κ. Ν. Γ. Πολίτου καὶ τῶν μελῶν κ. κ. Τιμ. Ἡλιοπούλου, Π. Ι. Φέρμπου, Ἰγν. Μοσχάκη καὶ Ἐπαμ. Ἐμπειρίκου.

ΑΡΙΣΤΟΤΕΛΟΥΣ

ΑΘΗΝΑΙΩΝ ΠΟΛΙΤΕΙΑ

Τρία εἰσαγωγικὰ μαθήματα εἰς τὴν ἑρμηνείαν τοῦ Β' μέρους τῆς Ἀριστοτελείου συγγραφῆς κατὰ τὸ ἀκαδημαϊκὸν ἔτος 1891—1892.[1]

Α'

Ἐξετάζοντες κατὰ τὸ παρελθὸν ἀκαδημαϊκὸν ἔτος τὸν δημόσιον βίον τῶν ἀρχαίων Ἑλλήνων, ἀναζητοῦντες ἐν τῷ μεγάλῳ πλήθει τῶν ποικιλωτάτων τὴν φύσιν ἀρχαίων πολιτειῶν τὰ κοινὰ πάσαις στοιχεῖα καὶ μελετῶντες τὰς αἰτίας τούτων, ὅπως συναγάγωμεν καθολικώτερα πορίσματα περὶ τῶν θεμελιωδῶν νόμων τῆς ἀρχῆς καὶ τῆς ἀναπτύξεως τῶν πολιτειῶν, προεστήσαμεν καθοδηγὸν ἡμῶν τὸν μέγαν Σταγειρίτην φιλόσοφον. Τὰ γεγονότα, ἅτινα ἀπεθησαύρισεν ὁ Ἀριστοτέλης ἐν τοῖς Πολιτικοῖς καὶ τοῖς περιελθοῦσιν εἰς ἡμᾶς εὐαρίθμοις λειψάνοις τῶν Πολιτειῶν, καὶ αἱ εἰς ταῦτα στηριζόμεναι φιλοσοφικαὶ γνῶμαί του παρέχουσι στερεώτατα θεμέλια πρὸς ἀνοικοδόμησιν τῆς ἀρχαίας πολι-

[1] Περὶ τῆς πρὸ τριῶν περίπου ἐτῶν ἀνευρεθείσης πολυτίμου συγγραφῆς τοῦ Ἀριστοτέλους πολὺς ἐγένετο λόγος καὶ παρ' ἡμῖν, οἱ δ' ἡμέτεροι φιλόλογοι μετὰ ζήλου ἠσχολήθησαν εἰς τὴν μελέτην αὐτῆς. Ἀλλὰ τὰ μέχρι τοῦδε περὶ τῆς «Ἀθηναίων πολιτείας» δημοσιευθέντα ἐν περιοδικοῖς συγγράμμασι καὶ ἐν ἰδίοις τεύχεσιν ἀφορῶσιν ἀποκλειστικῶς εἰς τὴν κριτικὴν ἐξέτασιν τοῦ κειμένου, οὐδὲν δὲ καθ' ὅσον γινώσκομεν ἐγράφη παρ' ἡμῖν περὶ τοῦ περιεχομένου τῆς συγγραφῆς καὶ περὶ τῶν φιλολογικῶν καὶ ἀρχαιολογικῶν ζητημάτων, ἅτινα ἐκ τῆς μελέτης αὐτῆς προκύπτουσιν. Ὅθεν νομίζομεν ὅτι χρησιμώτατον ἀνάγνωσμα προσφέρομεν εἰς τοὺς ἡμετέρους ἀναγνώστας, δημοσιεύοντες τὰ μαθήματα, ἅτινα ὁ καθηγητὴς τῆς ἀρχαιολογίας ἐν τῷ Ἐθνικῷ Πανεπιστημίῳ κ. Ν. Γ. Πολίτης προέταξεν ὡς εἰσαγωγὴν εἰς τὴν ἑρμηνίαν τοῦ Β' μέρους τῆς Ἀριστοτελείου συγγραφῆς, ἣν ἐδίδαξε κατὰ τὸ ἀκαδημαϊκὸν ἔτος 1891—1892. Τούτων, εὐμενῶς παραχωρηθέντων ἔκτοτε ἡμῖν, εἴχομεν προαναγγείλῃ τὴν δημοσίευσιν κατὰ Νοέμβριον τοῦ 1891, ἠναγκάσθημεν ὅμως ἕνεκα διαφόρων λόγων ν' ἀναβάλωμεν ταύτην μέχρι τοῦδε. Ὁ ἀξιότιμος κ. καθηγητής, παρακληθεὶς ὑφ' ἡμῶν, συνεπλήρωσε τὰ μαθήματα ταῦτα, περιλαβὼν ἐν ὑποσημειώσεσι τὰ πορίσματα τῶν κατὰ τὴν τελευταίαν διετίαν γενομένων μελετῶν περὶ τῆς Ἀριστοτελείου συγγραφῆς.

Σ. τ. Διευθύνσεως.

τείας· ὅθεν ἀναγκαίως τὴν ἄλλοθεν προςκομιζομένην ὕλην πρέπει πρὸς ταῦτα νὰ προςαρμόζωμεν καὶ κατὰ ταῦτα νὰ ἐλέγχωμεν καὶ βασανίζωμεν, τούτου δ' ἕνεκα δυσχερὲς καὶ ἀμήχανον ἀποβαίνει τὸ ἔργον ἡμῶν ὅπου διὰ τὴν ἀπώλειαν συγγραφῶν τοῦ Ἀριστοτέλους ἀπορρήγνυται ὁ καθοδηγῶν ἡμᾶς μίτος. Διότι ἐκ πάντων τῶν ἀρχαίων ὁ Ἀριστοτέλης εἶναι ὁ ἀσφαλέστατος ὁδηγὸς ἐν τοῖς ζητήμασι τῆς ἱστορίας τῶν πολιτειῶν, καὶ ἐκ πάντων τῶν ἀρχαίων φιλοσοφικῶν πολιτικῶν κατασκευασμάτων τὸ τοῦ Ἀριστοτέλους θὰ μένῃ εἰς ἀΐδιον. Ἐν ᾧ ὁ ὀβελίσκος τοῦ Πλάτωνος, κατὰ τὴν εἰκονικωτάτην ῥῆσιν τοῦ Γκαῖτε, διὰ τὴν ἀσταθῆ βάσιν αὐτοῦ πρὸ πολλοῦ κατέπεσε καὶ συνετρίβη, ἡ πυραμὶς ἣν ἐπὶ στερεοῦ ἐδάφους ἔστησεν ὁ Ἀριστοτέλης θὰ μένῃ ἀσάλευτος ἐσαεί. Ὅπως δὲ κατανοήσωμεν τὴν ἀλήθειαν ταύτην ἀρκεῖ δύο τινὰ μόνον νὰ ἔχωμεν πρὸ ὀφθαλμῶν· πρῶτον ὅτι ὁ Ἀριστοτέλης ἐφαρμόζει ἐν τῇ διδασκαλίᾳ του μέθοδον, ἧς αὐτὸς εἶναι ὁ εὑρετής, καὶ εἰς ἣν ἡ σημερινὴ ἐπιστήμη ὀφείλει τὴν πρόοδον αὐτῆς· —ἀλλὰ περὶ ταύτης θὰ διαλάβωμεν μετ' ὀλίγον· — ἔπειτα ὅτι ὁ Ἀριστοτέλης ἦτο ὁ πάντων ἐπιτηδειότατος νὰ παράσχῃ εἰκόνα ἀπηκριβωμένην τῆς ἀρχαίας ἑλληνικῆς πολιτείας· τυγχάνων ἐν τῷ μεταιχμίῳ δύο μεγάλων ἱστορικῶν περιόδων, τῆς περιόδου τῆς αὐτοτελοῦς δράσεως τῶν ἑλληνικῶν πολιτειῶν καὶ τῆς περιόδου τῆς ὑπαγωγῆς καὶ συγχωνεύσεως αὐτῶν εἰς κοσμοκρατορίας, εἶχε μὲν ἐνώπιον αὐτοῦ πλῆρες καὶ ἀπηρτισμένον τὸ πολιτικὸν οἰκοδόμημα τῆς ἀρχαίας Ἑλλάδος, ἔβλεπε δὲ ἤδη ἑνουμένους εἰς μίαν πολιτείαν Ἕλληνας καὶ βαρβάρους, καὶ εὐρυνόμενον τὸν κύκλον τῆς ἐπικρατήσεως τῶν ἑλληνικῶν ἰδεῶν τῆς πολιτείας. Καὶ τὴν μὲν τελευταίαν ταύτην φάσιν τῆς ἱστορίας τοῦ πολιτικοῦ βίου τῶν Ἑλλήνων, ἧς ἡ μελέτη ἔμελλε νὰ καθοδηγήσῃ τοὺς Στωϊκοὺς εἰς τὰς κοσμοπολιτικὰς θεωρίας αὐτῶν, ἠδυνάτει βεβαίως νὰ διαγνώσῃ οὕτω προώρως ὁ Ἀριστοτέλης· καὶ ἐξηκολούθει μετὰ τῶν λοιπῶν Ἑλλήνων, χαρακτηρίζων τοὺς βαρβάρους ὡς μὴ ἔχοντας «τὸ φύσει ἄρχον», καὶ διὰ τὴν δουλικὴν φύσιν αὐτῶν ὑπομένοντας τὴν δεσποτικὴν τῶν Ἑλλήνων ἀρχήν. Ἀλλὰ τὴν πρὸ τῆς περιόδου ταύτης ἐξέλιξιν τοῦ δημοσίου βίου ἐν ταῖς ἑλληνικαῖς πόλεσιν, ἀποτελοῦσαν ἑνιαῖον καὶ αὐτοτελὲς ὅλον, ἐδυνήθη νὰ μελετήσῃ ἐν πᾶσι τοῖς μέρεσιν αὐτῆς, νὰ ἐμβαθύνῃ εἰς τὴν γνῶσιν αὐτῆς, καὶ οὕτω νὰ τὴν ἀναπαραστήσῃ μὲν ἐν εἰκόνι ἐναργεστάτῃ, ν' ἀποκορυφώσῃ δὲ τὰ πορίσματα τῶν ἐρευνῶν του εἰς τηλαυγῆ φιλοσοφικὰ θεωρήματα. Ὅθεν ὀρθῶς ἐλέχθη περὶ αὐτοῦ, ὅτι ἀποκαταστήσας τὸν μετὰ τὸν Θουκυδίδην διαρρηχθέντα σύνδεσμον τῶν φιλοσοφικῶν σπουδῶν καὶ τῆς ἱστοριογραφίας, ἐπῳκοδόμησεν ἐπὶ τῆς ἐμπειρικῆς ἐρεύνης

τὴν πολιτικὴν ἐπιστήμην, καὶ ἐπλούτισε τὴν ἱστοριογραφίαν νέον εἶδος αὐτῆς προσθείς, τὸ τῆς ἱστορίας τῶν πολιτειῶν.

Τοιαύτης οὔσης τῆς σπουδαιότητος τῶν πολιτικῶν ἔργων τοῦ Ἀριστοτέλους πρὸς ὀρθὴν καὶ πλήρη γνῶσιν τοῦ δημοσίου δικαίου τῶν ἀρχαίων Ἑλλήνων, εὐλόγως ἠκούσθη μετ' ἐνθουσιώδους χαρᾶς ἀρχομένου τοῦ ἔτους τούτου ἡ ἀγγελία περὶ ἀνευρέσεως ἑνὸς τῶν ἀπολεσθέντων βιβλίων τοῦ μεγάλου φιλοσόφου, τῆς Ἀθηναίων πολιτείας, τῆς πρώτης τῶν ἑκατὸν πεντήκοντα ὀκτὼ Πολιτειῶν πόλεων, ἃς κατὰ τὰς μαρτυρίας τῶν ἀρχαίων συνέγραψε. Πρὸς τῇ χαρᾷ δὲ ἣν ἐμβάλλει εἰς τὴν ψυχὴν παντὸς φιλομούσου ἡ διάσωσις ἔργου τῶν κλασσικῶν χρόνων, πολλὴ ἦτο ἡ προςδοκία τῶν ἱστορικῶν, τῶν ἀρχαιολόγων, τῶν φιλοσόφων καὶ καθόλου πάντων τῶν ἀσχολουμένων περὶ τὴν ἱστορίαν τοῦ ἀρχαίου πολιτισμοῦ, ἀπεκδεχομένων ἐκ τοῦ πολυτίμου εὑρήματος συμπλήρωσιν τῶν γνώσεων αὐτῶν περὶ τῆς ἐπιφανεστάτης τῶν ἀρχαίων πολιτειῶν, λύσιν ἀποριῶν καὶ ἐπανόρθωσιν ἡμαρτημένων γνωμῶν. Ὅτε δὲ κατὰ Φεβρουάριον ἐνεστῶτος ἔτους ἐξεδόθη τὸ πρῶτον ἡ Ἀθηναίων πολιτεία ὑπὸ τοῦ ἐν τῷ τμήματι τῶν χειρογράφων τοῦ Βρεταννικοῦ μουσείου ὑπαλλήλου F. G. Kenyon, καὶ μετ' ὀλίγον τὸ πανομοιότυπον τοῦ παπύρου, δικαίως ἠδύναντο πάντες νὰ ἐπαναλάβωσι τὸν λόγον, ὃν εἶπεν ὁ Ῥωμαῖος στρατηγὸς Λεύκιος Αἰμίλιος, ἰδὼν τὸν ἐν Ὀλυμπίᾳ χρυσελεφάντινον Δία, ὅτι μείζω τῆς προσδοκίας εὗρον τὴν ἀλήθειαν. Ἄπλετον καὶ τοῦτ' αὐτὸ ἐκθαμβητικὸν εἶνε τὸ ἐπιχεόμενον φῶς ἐπὶ τῆς καταστάσεως τῆς Ἀθηναίων πολιτείας κατὰ τοὺς χρόνους τοῦ Ἀριστοτέλους. Μετὰ θαυμαστῆς ἐπιστημονικῆς ἀκριβείας περιγράφων τὴν ὀργάνωσιν τῆς πολιτείας, ἀναζητεῖ ἅμα μετὰ φιλοσοφικῆς βαθυνοίας τὴν ἀρχὴν καὶ τὰς αἰτίας τῶν θεσμῶν τοῦ δημοσίου δικαίου τῶν Ἀθηναίων, ὧν ἡ ἐξέλιξις ἀναπαρίσταται σαφῶς πρὸ τῶν ὀμμάτων ἡμῶν. Καὶ εἶναι μὲν ἀληθὲς ὅτι πλείστας λεπτομερείας ἐγινώσκομεν καὶ πρότερον, καὶ δὴ κατὰ τὸ πλεῖστον ἐκ μαρτυριῶν ἀρχαίων συγγραφέων, οἵτινες κυριωτάτην πηγὴν εἶχον αὐτὴν ταύτην τὴν συγγραφὴν τοῦ Ἀριστοτέλους· ἀλλὰ νῦν τὸ πρῶτον καταμανθάνομεν τὴν ἔννοιαν καὶ τὴν φύσιν πολλῶν θεσμῶν καὶ δυνάμεθα νὰ μελετήσωμεν τὴν πολιτείαν τῶν Ἀθηναίων ἐν τῷ συνόλῳ αὐτῆς, ἐπὶ τῇ βάσει ἀκριβεστάτων δεδομένων. Διότι ἡ ἀνευρεθεῖσα Ἀριστοτέλειος συγγραφή, εὐστοχωτάτην μὲν ἔχουσα τὴν διάταξιν, ἅμα δὲ φιλοκάλως ἐπεξειργασμένη, διαπρέπει πρὸς τοῖς πλεονεκτήμασι τούτοις διὰ τὴν ἀκρίβειαν τῆς μεθόδου, τεμνούσης εὐθεῖαν καὶ ἀσφαλῆ ὁδὸν εἰς τὴν ἐπιστημονικὴν ἐξέτασιν, καὶ διὰ τὸ ἐμψυχοῦν τὴν περισυνηγμένην ὕλην φιλοσοφικὸν

πνεῦμα, ἀνεπιγνώστως ποδηγετοῦν τὸν ἀναγνώστην. Γεγονότα ἄγνωστα τέως, χρονολογίαι, μεταγραφαὶ ἢ ἀναλύσεις αὐθεντικῶν κειμένων, παντοῖαι ἄλλαι εἰδήσεις τοσοῦτον ἄφθονοι ὡς ἀπὸ δαψιλεστάτης πηγῆς προχέονται, ὥστε δὲν πρέπει νὰ θεωρηθῇ ὑπερβολικὸν τὸ γραφὲν ὑπὸ ἐπιφανοῦς ἀρχαιοδίφου, τοῦ Lipsius, ὅτι πᾶσαι αἱ μέχρι τοῦδε ἐκδεδομέναι συγγραφαὶ περὶ τῆς ἀττικῆς πολιτείας καὶ περὶ τῆς ἱστορίας αὐτῆς πρέπει νὰ θεωρηθῶσι πεπαλαιωμέναι[1]· διότι τὸ ἔργον τοῦ Ἀριστοτέλους παρουσιάζει μὲν οὐκ ὀλίγα νέα προβλήματα εἰς τὴν ἐπιστημονικὴν ἔρευναν, ἀλλ' ἀσυγκρίτως μεῖζον εἶναι τὸ κέρδος, ὅπερ ποριζόμεθα μανθάνοντες πλεῖστα βέβαια γεγονότα καὶ εὑρίσκοντες τὴν ὁριστικὴν λύσιν πολλῶν ἀντιλεγομένων ζητημάτων.

Τὰ μέγιστα ὅμως θὰ ἐμειοῦτο ἡ ἀξία τοῦ εὑρήματος, ἂν ἐβεβαιοῦντο αἱ γνῶμαι τῶν ἰσχυριζομένων, ὅτι ἡ Ἀθηναίων πολιτεία δὲν εἶναι ἔργον τοῦ Ἀριστοτέλους. Διὰ τοῦτο πρὸ παντὸς λόγου περὶ τῶν διδαγμάτων, ἅτινα ἀρυόμεθα ἐκ τῆς μελέτης τῆς Ἀθηναίων πολιτείας, ἐπείγει ὁ ἔλεγχος τῶν ἀντιρρήσεων περὶ τῆς γνησιότητος αὐτῆς, ἐπειδὴ σύμφωνος πρὸς τὰ πορίσματα τοιούτου ἐλέγχου ὀφείλει νὰ εἶναι ἡ ἐκτίμησις τῆς σπουδαιότητος καὶ τοῦ κύρους τῶν διδαγμάτων ἐκείνων.

Καὶ ἐν πρώτοις ἀναμφισβήτητον εἶναι ὅτι τὸ Βρεταννικὸν μουσεῖον δὲν ἐγένετο, ὡς οὐχὶ σπανίως συνέβη, θῦμα θρασείας τινὸς κιβδηλείας. Ἡ Ἀθηναίων πολιτεία, ἥτις πρόκειται εἰς τὴν μελέτην ἡμῶν, δὲν εἶναι ἔργον κιβδηλοποιοῦ συνονθυλεύσαντος τὰ περισωθέντα λείψανα τῆς Ἀριστοτελείου συγγραφῆς καὶ ταῦτα συμπεπληρωμένα καταγράψαντος ἐπιτηδείως ἐν παλαιοῖς παπύροις, ὅπως διὰ τοιούτου δόλου πορισθῇ μέγα κέρδος. Κατώρθωσαν ἀληθῶς ἐνίοτε κιβδηλοποιοὶ δεξιώτατοι νὰ ἐξαπατήσωσι σοφοὺς ἄνδρας, ὑπολαβόντας μνημεῖα πολιᾶς ἀρχαιότητος ἢ ἔργα ἐπιφανῶν συγγραφέων τὰ ἔντεχνα κατασκευάσματα ἐκείνων·

[1] Lipsius ἐν Berichten d. sächs. Gesellschaft der Wissenschaften. 1891, σ. 41.—Ὅτι ἀπὸ τῆς εὑρέσεως τῆς Ἀριστοτελείου συγγραφῆς ἄρχεται νέα περίοδος ἐρεύνης τῆς Ἀθηναίων πολιτείας καὶ καθόλου τῶν ἀρχαιοτήτων τοῦ δημοσίου βίου τῶν Ἑλλήνων μαρτυροῦσιν αἱ νέαι ἐκδόσεις τῶν ἑλληνικῶν ἀρχαιοτήτων τοῦ K. F. Hermann (Α' Τόμ. Ἀρχαιότητες τοῦ δημοσίου βίου· Β' Τμῆμα Ἀθηναίων πολιτεία, ὑπὸ V. Thumser, ἐν Φρειβούργῳ, 1892)· τοῦ G. Busolt (Griech. Staats-u. Rechtsaltertümer. 2α ἔκδ. ἐν Μονάχῳ, 1892) καὶ τοῦ G. Gilbert (Handbuch der griech. Staatsalterthümer. T. A'. 2α ἔκδ. ἐν Λιψίᾳ 1893). Ἐξεδόθησαν προσέτι καί τινες μονογραφίαι περὶ ζητημάτων ἱστορικῶν ἐκ τῆς Ἀθηναίων πολιτείας πηγαζόντων, ὡς ἡ τοῦ Bruno Keil (Περὶ τῆς Σολωνείου πολιτείας. Ἐν Βερολίνῳ, 1893, γερμανιστί), ἡ τοῦ Henri Francotte (L'organisation de la cité Athénienne et la réforme de Clisthènes. Bruxelles, 1893).

εἶναι γνωστότατον εἰς ὑμᾶς τὸ ὄνομα τοῦ Κωνσταντίνου Σιμωνίδου· ἀλλὰ τοῦ διαβοήτου Συμαίου καὶ ἄλλοι ἀνεδείχθησαν ὑπέρτεροι ἐν τῇ ἀδόξῳ ταύτῃ σταδιοδρομίᾳ. Ἡ Ἀθηναίων Πολιτεία ὅμως, πλὴν τῆς συμφωνίας πρὸς τὰ περισωθέντα ἀποσπάσματα, ἣν εὐχερῶς θὰ ἀπειργάζοντο οἱ κιβδηλοποιοί, παρέχει παμπληθῆ τεκμήρια πείθοντα ὅτι εἶναι πάντως ἔργον ἀρχαίου συγγραφέως καὶ οὐχὶ κατασκεύασμα ἀπατεῶνος. Οὐδὲ δύναται νὰ ἐγείρῃ ὑπόνοιάν τινα περὶ νοθείας ἡ σιωπὴ τῶν ἀρχῶν τοῦ Βρεταννικοῦ μουσείου καὶ τοῦ ἐκδότου περὶ τῆς προελεύσεως τοῦ παπύρου καὶ τοῦ χρόνου τῆς εὑρέσεως καὶ τοῦ τρόπου τῆς προσκτήσεως αὐτοῦ. Τὸν τόπον τῆς προελεύσεως δυνάμεθα νὰ μαντεύσωμεν ἀσφαλῶς. Εἶναι ἡ Αἴγυπτος, τῆς ὁποίας οἱ τάφοι ἀπέδωκαν ἡμῖν κατὰ τὴν τελευταίαν πεντηκονταετίαν, πλὴν ἄλλων ἧττονος λόγου ἀξίων γραπτῶν μνημείων τῆς ἑλληνικῆς ἀρχαιότητος, λόγους τοῦ Ὑπερείδου καὶ ἄγνωστα λείψανα τοῦ Ἀλκμᾶνος, τῆς Σαπφοῦς, τοῦ Ἐπιχάρμου, τοῦ Εὐριπίδου καὶ τελευταῖον τοὺς μίμους τοῦ Ἡρώνδου. Ἂν δ' εἶναι δύσκολος ἡ ἐξακρίβωσις τοῦ χρόνου τῆς εὑρέσεως, ἀδιαφόρου ἄλλως, βέβαιον ὅμως φαίνεται ὅτι καὶ τὸ ἀπασχολοῦν ἡμᾶς, ὡς καὶ τὰ πλεῖστα τῶν ὁμοίων εὑρημάτων, εὑρέθη ἐν θήκῃ μουμίας, προωρισμένον πιθανῶς ἔκπαλαι πρὸς πλήρωσιν τοῦ ἐν τῷ ἐσωτερικῷ τῆς θήκης κενοῦ χώρου, τοῦ μὴ κατεχομένου ὑπὸ τοῦ σώματος. Οἱ δ' εὑρόντες Φελλάχοι, ἀντὶ νὰ παραδώσωσιν αὐτό, συμφώνως πρὸς τὰς διατάξεις τοῦ περὶ ἀρχαιοτήτων αἰγυπτιακοῦ νόμου, εἰς τὸ ἐν Βουλὰκ μουσεῖον, εὐτελῆ λαμβάνοντες ἀποζημίωσιν, προετίμησαν νὰ τὸ πωλήσωσι λάθρα ἀντὶ ἀδροτέρου τιμήματος εἰς Ἄγγλους, οἵτινες τὸν πλουτισμὸν τοῦ Βρεταννικοῦ μουσείου ὑπολαμβάνουσιν ὡς δημοσίαν ἀνάγκην δικαιολογοῦσαν τὴν παραβίασιν τῶν νόμων τοῦ ὑπ' αὐτῶν προστατευομένου καὶ κατεχομένου κράτους. Ἀλλὰ τοῦτο δὲν ἔκριναν ἀναγκαῖον νὰ ὁμολογήσωσιν αἱ τοῦ Βρεταννικοῦ μουσείου ἀρχαί, καὶ ἐντεῦθεν ἡ ἀποσιώπησις τῶν κατὰ τὴν πρόσκτησιν τοῦ πολυτίμου κειμηλίου.

Ἀποτελεῖται δὲ τοῦτο (κατὰ τὰς περιγραφὰς τὰς δημοσιευθείσας ἐν τῇ ἐκδόσει τοῦ Kenyon καὶ τῇ τοῦ πανομοιοτύπου ὑπὸ τοῦ ἐφόρου τοῦ τμήματος τῶν χειρογράφων τοῦ Βρεταννικοῦ μουσείου Edward Scott καὶ κατὰ τὴν ἀκριβεστάτην περιγραφὴν ἐν τῇ κριτικῇ ἐκδόσει τῶν G. Kaibel καὶ U. de Wilamowitz-Moellendorf) ἀποτελεῖται ἐκ τεσσάρων παπύρων ἢ τόμων, ὧν ὁ μὲν πρῶτος ἔχει μῆκος μικρόν τι πλέον τῶν δύο μέτρων, ὁ δεύτερος μικρόν τι ἔλαττον τῶν δύο μέτρων, ὁ δὲ τρίτος καὶ πιθανῶς καὶ ὁ ἐφθαρμένος τέταρτος μικρόν τι ἔλαττον τοῦ μέτρου. Εἶναι δ' ἐπισεσημειωμένον εἰς μὲν τὸν πρῶτον πάπυρον τὸ γράμμα

Α, εἰς τὸν δεύτερον τὸ γράμμα Β καὶ εἰς τὸν τρίτον Γ τόμος. Οἱ πάπυροι εἶναι ὀπισθόγραφοι, δηλονότι τὸ κείμενον τῆς Ἀθηναίων Πολιτείας εἶναι γεγραμμένον ἐπὶ τοῦ ὀπισθίου μέρους αὐτῶν, ὅπερ κατέλιπεν ἄγραφον ὁ πρῶτος κτήτωρ· εἶναι δὲ γεγραμμένοι εἰς 37 σελίδας (ἢ ὡς λέγομεν σήμερον στήλας) ἐν συνεχείᾳ διακοπτομένῃ μόνον ἐν τῷ μέσῳ τῆς 10 σελίδος, ὁπόθεν ἄρχεται ἀπόσπασμά τι περιλαμβάνον τὴν ὑπόθεσιν τοῦ κατὰ Μειδίου λόγου τοῦ Δημοσθένους καὶ σχόλια εἰς τὸν λόγον τοῦτον, πληροῦν δὲ καὶ ὅλην τὴν ἑπομένην σελίδα, τὴν πρὸ τῆς ἑνδεκάτης· τὸ ἀπόσπασμα τοῦτο εἶναι διαγεγραμμένον ὑπὸ τοῦ νεωτέρου βιβλιογράφου. Τὸ κείμενον εἶναι κολοβόν· ἐλλείπουσι τὰ πρῶτα κεφάλαια, ἅτινα ἔλειπον προδήλως καὶ ἐκ τοῦ παπύρου, δν ἀντέγραψεν ὁ τοῦ ἡμετέρου βιβλιογράφος, ὡς ἐμφαίνεται ἐκ τοῦ προσγεγραμμένου ἐν ἀρχῇ γράμματος Α, δηλοῦντος τὴν ἀρχὴν τοῦ πρώτου τόμου, καὶ ἐκ τοῦ ἀγράφου χώρου, ὃν κατέλιπεν ἐν τῷ παπύρῳ ὁ βιβλιογράφος ὅπως προσθέσῃ μετέπειτα τὰ ἐλλείποντα, ἄν που ἤθελεν εὕρῃ πληρέστερον κείμενον· ἐλλείπει προσέτι μία σελὶς μετὰ τὴν τριακοστήν, ἤτοι ἡ ἀρχὴ τοῦ Δ' τόμου, ὡς εἰκάζουσιν οἱ Γερμανοὶ ἐκδόται· ὁ δὲ τέταρτος καὶ τελευταῖος τόμος εἶναι τοσοῦτον ἐφθαρμένος, ὥστε δὲν εἶναι ἴσως ἐλπὶς νὰ προστεθῇ τι εἰς τὴν μετὰ θαυμαστῆς ὀξυδερκείας καὶ κριτικῆς ὀξυνοίας γενομένην ἀποκατάστασιν ὑπὸ τῶν Kaibel καὶ Wilamowitz [1]. Ὑπάρχει δὲ πιθανώτατα καὶ χάσμα τι πρὸ τοῦ 61 κεφαλαίου, ὑποδειχθὲν τὸ πρῶτον ὑπὸ τοῦ Γάλλου Weil ἐν τῷ Journal des Savants. — Τὸ κείμενον εἶναι γεγραμμένον, κατὰ μὲν τὸν ἐκδότην τοῦ πανομοιοτύπου καὶ τὸν Kenyon, ὑπὸ τεσσάρων βιβλιογράφων, κατὰ δὲ τοὺς Γερμανοὺς ἐκδότας ὑπὸ δύο, ὧν ὁ πρῶτος (ὁ γράψας τὸν πρῶτον, μίαν σελίδα τοῦ δευτέρου καὶ τὸν τρίτον τόμον) ποιεῖται χρῆσιν μικρογραμμάτου ἐπισεσυρμένης γραφῆς, γράφει πυκνότατα καὶ μετὰ πολλῶν ταχυγραφικῶν σημείων καὶ καθαρεύει ὀρθογραφικῶν σφαλμάτων· τοῦ δὲ δευτέρου, τοῦ τὸν γ' τόμον γράψαντος, εἶναι μὲν εὐαναγνωστοτέρα ἡ μεγαλογράμματος τετραγωνικὴ γραφή, ἀλλὰ βρίθει ὀρθογραφικῶν ἁμαρτημάτων, ὧν τινα προέρχονται ἐκ τῆς προφορᾶς (οἷον διαμφιζβήτησις, αἰνιαυτὸν κτλ.). Ὁ αὐτὸς δὲ πιθανῶς βιβλιογράφος παραδιώρθωσε καί τινα χωρία τοῦ κειμένου[2]. Ἀλλὰ καὶ οὕτως ἔχων ὁ πάπυρος τοῦ Βρεταννικοῦ μουσείου εἶναι κρείσσων τοῦ πρὸ ὀλίγων ἐτῶν εὑρεθέντος Βερολινείου χειρογράφου τοῦ ἐκ τεσσάρων φύλλων χάρτου ἀποτελουμένου, περιέχοντος δ' ἀποσπάσματα

[1] Ὁ τελευταῖος ἐκδότης Fr. Blass συνεπλήρωσεν εὐστόχως τινὰ τῶν χασμάτων.

[2] Τὴν γνώμην ταύτην τῶν Γερμανῶν ἐκδοτῶν καταπολεμεῖ ὁ Kenyon (ἐν τῇ γ' ἐκδόσει τῆς Ἀθηναίων πολιτείας), ἐμμένων εἰς τὴν ὑπ' αὐτοῦ ἐξενεχθεῖσαν.

τῆς Ἀθηναίων πολιτείας, ἐκ τῶν κεφ. 12. 13. 21 καὶ 22 τῆς ἐκδόσεως τοῦ Kenyon (περὶ τῶν ἀποσπασμάτων τούτων ἐκτενῶς διέλαβεν ὁ Diels ἐν τοῖς πρακτικοῖς τῆς ἐν Βερολίνῳ Ἀκαδημίας τοῦ 1885).

Ὁ χρόνος καθ' ὃν ἐγράφη ὁ πάπυρος δύναται ἀσφαλῶς νὰ ὁρισθῇ· ἐπὶ τοῦ ἐμπροσθίου μέρους ἔχει καταγεγραμμένους λογαριασμούς, γραφέντας κατὰ τὸ ἑνδέκατον ἔτος τῆς βασιλείας τοῦ Οὐεσπασιανοῦ (78—79 μ. Χ.). Εἰκάζεται δὲ καὶ ἐκ τοῦ σχήματος τῶν γραμμάτων, ὅτι ὁ γράψας χάριν οἰκονομίας τὸ κείμενον τοῦ Ἀριστοτέλους ἐπὶ τοῦ ὀπισθίου μέρους τοῦ παπύρου, οὗ εἶχεν ἤδη γείνῃ χρῆσις, ἔγραψε τοῦτο ὀλίγα ἔτη ὕστερον, περὶ τὰ τέλη τοῦ Α' αἰῶνος μ. Χ. Ἔχομεν λοιπὸν πρὸ ἡμῶν σχετικῶς παλαιότατον χειρόγραφον τῆς Ἀθηναίων πολιτείας, ἣν πάντες οἱ ἀρχαῖοι, οἱ ἐκ ταύτης ἀρυσθέντες εἰδήσεις περὶ τοῦ δημοσίου βίου καὶ τῆς ἱστορίας τῶν Ἀθηναίων, ἀπέδιδον εἰς τὸν Ἀριστοτέλην.

Ἀλλ' εἶναι ἀληθῶς ἔργον τοῦ Ἀριστοτέλους ἡ συγγραφὴ αὕτη καὶ ὀφείλομεν νὰ παραδεχθῶμεν ἀνενδοιάστως τὴν ὁμόφωνον περὶ τούτου γνώμην τῶν ἀρχαίων;

Ἡ γνησιότης τῆς Ἀθηναίων Πολιτείας ἠμφισβητήθη, πολὺν χρόνον πρὸ τῆς ἀνευρέσεως τοῦ κειμένου, ὑπὸ τοῦ ἐπιμελῶς περισυναγαγόντος τὰ περισωθέντα λείψανα τῶν τοῦ Ἀριστοτέλους βιβλίων Valentin Rose [1], ὑποστηρίξαντος ὅτι αἱ Πολιτεῖαι συνετάχθησαν ὑπὸ περιπατητικῶν μετὰ τὸν θάνατον τοῦ διδασκάλου. Τὴν γνώμην ταύτην ἐπολέμησεν ὁ Heitz [2], παραδεχθεὶς ἑτέραν τινὰ μέσην γνώμην, ἣν ὅμως ἄρδην ἀνατρέπει τὸ ἀνευρεθὲν κείμενον τῆς Ἀθηναίων Πολιτείας, ὅτι δηλαδὴ αἱ Πολιτεῖαι δὲν ἦσαν ἔργον τοῦ Ἀριστοτέλους γραφὲν πρὸς δημοσίευσιν, ἀλλὰ μᾶλλον συλλογὴ εἰδήσεων, ἃς ἠρύσθη ὁ φιλόσοφος ἐκ γραπτῶν μνημείων ἢ προφορικῶν ἀνακοινώσεων, δὲν συνέπηξε δ' εἰς βιβλίον, ἀλλὰ κατέλιπεν ἀνεπεξεργάστους. Ἐπίσης ἐκ τοῦ ἀνευρεθέντος κειμένου ἐλέγχεται τὸ ἀνυπόστατον τῆς γνώμης τοῦ Rose, ὅτι αἱ Πολιτεῖαι ἐγγράφησαν μετὰ τὸν θάνατον τοῦ Ἀριστοτέλους. Ἀκριβῶς καθ' ὃν χρόνον ἀπέθανεν ὁ Ἀριστοτέλης, ἤτοι μηνὶ Ὀκτωβρίῳ τοῦ ἔτους 322, κατέλαβον οἱ Μακεδόνες τὴν Μουνιχίαν καὶ ἐγένετο ἡ ὑπὸ Ἀντιπάτρου ἐπιβληθεῖσα μεταβολὴ τῆς πολιτείας. Ταύτης ὅμως οὐδεμία

[1] Aristoteles peudepigraphus. Lips. 1863. — Aristotelis qui ferebantur librorum fragmenta. Βερολ. 1870 ἐν τῷ Ε' τόμῳ τῆς ἐκδόσεως τοῦ Ἀριστοτέλους ὑπὸ τῆς ἐν Βερολίνῳ Ἀκαδημίας· καὶ ἐν Λιψίᾳ 1886 ἐν στερεοτύπῳ ἐκδόσει παρὰ Teubner.

[2] Die verlorenen Schriften des Aristoteles. Lpz. 1865 σ. 230 κέ.

γίνεται μνεία ἐν τῇ Ἀθηναίων Πολιτείᾳ, ἐν ᾗ ἀναφέρεται ὡς τελευταία μεταβολὴ ἡ ἐπελθοῦσα μετὰ τὴν ἐκ τῆς Φυλῆς κάθοδον τῶν δημοκρατικῶν καὶ περιγράφεται ἡ ἐκ ταύτης προελθοῦσα κατάστασις τῆς πολιτείας, ἡ ὑφισταμένη μέχρι τοῦ θανάτου τοῦ Ἀριστοτέλους· ὅθεν προδήλως ἡ Ἀθηναίων Πολιτεία ἐγράφη πρὸ τοῦ θανάτου τοῦ Ἀριστοτέλους καὶ τῆς ἐπὶ Ἀντιπάτρου μεταβολῆς. Ἀκριβέστερον δὲ δύναται νὰ ὁρισθῇ ὁ χρόνος τῆς συγγραφῆς αὐτῆς μετὰ τὸ 329/328 π. Χ. ἤτοι μετὰ τὴν ἀρχοντείαν τοῦ Κηφισοφῶντος, μνημονευομένου ἐν τῷ βιβλίῳ καὶ πρὸ τοῦ 325/324, ὅτε τὸ πρῶτον ἐναυπηγήθησαν ὑπὸ τῶν Ἀθηναίων πεντήρεις, διότι τοιαῦται δὲν μνημονεύονται ἐν αὐτῷ, ἀλλὰ μόνον τριήρεις καὶ τετρήρεις[1]. Σημειωτέον δ' ἐν παρόδῳ, ὅτι δὲν πρέπει νὰ ληφθῇ ὡς βάσις πρὸς ὁρισμὸν τοῦ χρόνου τῆς συγγραφῆς ἡ μετονομασία τῆς Σαλαμινίας εἰς Ἀμμωνιάδα (ἐν κεφ. 61 ἀναφέρονται δύο ταμίαι, ὁ τῆς Παράλου καὶ ὁ τῆς τοῦ Ἄμμωνος, ἐξ οὗ τινες εἰκάζουσιν ὅτι ἐγράφη τὸ βιβλίον πρὸ τοῦ θανάτου Ἀλεξάνδρου τοῦ μεγάλου). διότι κατεδείχθη ὑπ' ἄλλων, ὅτι ἡ εἰσαγωγὴ τῆς λατρείας τοῦ Διὸς Ἄμμωνος εἰς Ἀθήνας ἦτο ἄσχετος πρὸς τὰς ἀπονεμηθείσας εἰς τὸν Μέγαν Ἀλέξανδρον τιμάς[2].

Αἱ ἀντιρρήσεις κατὰ τῆς γνησιότητος τῆς Ἀθηναίων Πολιτείας ἐπανελήφθησαν σφοδρότερον μετὰ τὴν ἀνεύρεσιν τοῦ κειμένου. Εἶναι βεβαίως ὠφελιμωτάτη τῇ ἐπιστήμῃ καὶ προάγει αὐτὴν συντελοῦσα εἰς τὴν ἐμπέδωσιν τῶν γνώσεων ἡμῶν ἡ ἄνευ προκαταλήψεως ὑπαγωγὴ εἰς τὴν κριτικὴν βάσανον πάσης μαρτυρίας, πάσης εἰδήσεως, καὶ μάλιστα ὁσάκις αὗται ἀνατρέπουσιν ἐπικρατούσας δοξασίας. Ἀλλὰ δὲν

[1] Νῦν ἡ παρασιώπησις τῶν πεντήρων κρίνεται ὅλως ἐπουσιώδης, χρόνος δὲ τῆς συγγραφῆς ὁρίζεται μεταξὺ τῆς ἀρχοντείας τοῦ Κησιφῶντος καὶ τῆς ἐν ἔτει 322 π. Χ. μεταπολιτείας. Ὁ Bruno Keil (ἔνθ' ἀν. σ. 148) καὶ ὁ Gilbert (ἔνθ' ἀν. σ. Χ.) παρατηροῦσιν εὐλόγως ὅτι αἱ κατὰ τὸ ἔτος 325 ναυπηγηθεῖσαι τὸ πρῶτον 7 πεντήρεις (ὡς μανθάνομεν ἐξ ἀττικῆς ἐπιγραφῆς τοῦ CIA. ἀριθ. 809 d) ἀπετέλουν τμῆμα παντελῶς ἀσήμαντον τοῦ ἀθηναϊκοῦ στόλου, ἔχοντος κατ' ἐκεῖνο τὸ ἔτος 360 τριήρεις και 50 τετρήρεις.— Τοὐναντίον εἰς ὁρισμὸν τοῦ χρόνου τῆς συγγραφῆς συντελεῖ, κατὰ τὸν Gilbert, χωρίον τι τῆς Ἀθηναίων Πολιτείας (κεφ. 62, 2), ἐξ οὗ φαίνεται ὅτι οἱ Ἀθηναῖοι ἦσαν κύριοι τῆς Σάμου· ἀλλὰ ταύτην ἀπώλεσαν ἐν ἔτει 322 π. Χ., ἄρα πρὸ τοῦ ἔτους τούτου ἐγράφη τὸ βιβλίον.

[2] Τοὐναντίον ὁ Nissen (ἐν Rhein. Museum f. Philol. 1892 σ. 197 κέ.) μεγάλην ἀποδίδει σπουδαιότητα εἰς τὰ μνημονευόμενα ἐν τῇ Ἀθηναίων Πολιτείᾳ ὀνόματα τῶν ἱερῶν νεῶν, καὶ τῇ βοηθείᾳ τούτων εἰκάζει ὅτι τὸ βιβλίον συνεγράφη μεταξὺ τοῦ Ὀκτωβρίου τοῦ 324 καὶ τοῦ Ἰουλίου τοῦ 323 π Χ. Τὰς εἰκασίας τοῦ Nissen ἀνασκευάζει ὁ Bruno Keil (ἔνθ' ἀν. σ. 148—150).

πρέπει ἆρά γε νὰ θεωρηθῇ μᾶλλον ὡς δυσάρεστον ἀποκύημα τῆς ἀναπτυχθείσης κατὰ τοὺς χρόνους ἡμῶν ἐν τῇ φιλολογίᾳ ὑπερκριτικῆς μανίας ἡ ὑπέρφρων ἀπόρριψις ὁμοφώνου γνώμης τῶν ἀρχαίων περὶ τῆς γνησιότητος ἔργου ἀρχαίου συγγραφέως, ἡ μεγαλοποίησις τῶν ἀρνητικῶν καὶ ἡ ὑποτίμησις τῶν θετικῶν δεδομένων ; Πῶς δ' ἄλλως εἰ μὴ καινόσπουδα φροντίσματα δυνάμεθα νὰ καλέσωμεν τὰς κριτικὰς μελέτας ἐκείνων, οἵτινες ἀγωνίζονται ἔργα ἐπιφανῶν ἀνδρῶν νὰ κατατάξωσιν εἰς τὰδέσποτα, διὰ μόνον τὸν λόγον, ὅτι ἀναιροῦσι τὴν γνώμην ἣν εἶχον ἐκ τῶν προτέρων ἐσχηματισμένην οἱ τοιοῦτοι κριτικοὶ περὶ τοῦ χαρακτῆρος τῶν συγγραφέων καὶ περὶ τῶν καινοφανῶς ὑπὸ τούτων ἐκτεθειμένων πραγμάτων ; καὶ ταῦτα οὐ μόνον ἐν τῇ ἱστορίᾳ τῶν γραμμάτων, ἀλλὰ καὶ ἐν τῇ τῆς τέχνης· — μὴ λησμονήσωμεν ὅτι καὶ ὁ ἐν Ὀλυμπίᾳ Ἑρμῆς ὑπεστήριξάν τινες ὅτι ἐποιήθη μετὰ τὸν Πραξιτέλη, ἀφορμώμενοι ἔκ τινων τεχνικῶν χαρακτήρων, οἵτινες μέχρι τῆς εὑρέσεως τοῦ ἀγάλματος ἐπιστεύετο ὅτι ἦσαν ἴδιοι τῷ Λυσίππῳ. — Ἀλλ' ὁ χρόνος, τῇ βοηθείᾳ σώφρονος κριτικῆς, παρασύρει εἰς τὴν λήθην τὰ τοιαῦτα φροντίσματα, καὶ μόνον βέβαιον κέρδος ἐκ τούτων ἀπομένει ἡ διὰ τῆς συζητήσεως διευκρίνησις πολλῶν ἀμφιβολιῶν, ἡ διαφώτισις σκοτεινῶν ζητημάτων, ἡ ἀναίρεσις τῶν ἐναντιολογιῶν καὶ ἑπομένως ἡ ἐνίσχυσις τῆς ἀληθείας. Ἡ ἀπὸ τῆς Ἀθηναίων Πολιτείας παραβλαστήσασα ἀρνητικὴ κριτικὴ δὲν δυνάμεθα ἀκόμη νὰ εἴπωμεν ὅτι ἔσχε τοιοῦτο πέρας· βέβαιον ὅμως εἶνε ὅτι ὀλίγων διέσεισε τὴν πεποίθησιν περὶ τῆς γνησιότητος τοῦ ἔργου· οὐδὲν ἧττον ἀναγκαίαν νομίζομεν βραχεῖαν ἐπισκόπησιν τῶν ὑπ' αὐτῆς προβαλλομένων ἀντιθέτων γνωμῶν.

Εἰς τρεῖς κατηγορίας δύνανται νὰ ταχθῶσιν οἱ ἀρνούμενοι τὴν γνησιότητα τῆς Ἀθηναίων Πολιτείας. Α') εἰς τοὺς ὑποστηρίζοντας ὅτι αὕτη δὲν ἐγράφη ὑπὸ τοῦ Ἀριστοτέλους, ἀλλ' ὑπό τινος τῶν Περιπατητικῶν. Β') εἰς τοὺς ὑποστηρίζοντας ὅτι ἐγράφη ὑπὸ μαθητοῦ τοῦ φιλοσόφου, ὑπὸ τὴν ἐπιστασίαν ὅμως τούτου, ἐπιθεωρήσαντος καὶ διορθώσαντος αὐτήν· καὶ Γ') εἰς τοὺς ὑποστηρίζοντας ὅτι δὲν ἔχομεν πρὸ ἡμῶν ἀμετάβλητον τὸ ἔργον τοῦ Ἀριστοτέλους, ἀλλοιωθὲν διὰ μεταγενεστέρων παρεμβολῶν.

Καίτοι, ὡς πρὸς ὀλίγου ἠκούσατε, ἐκ τεκμηρίων παρεχομένων ὑπ' αὐτῆς τῆς συγγραφῆς συνάγεται ἀναμφιβόλως ὅτι συνετάχθη αὕτη πρὸ τοῦ θανάτου τοῦ Ἀριστοτέλους, τὴν γνώμην τοῦ Rose, ὅτι ἡ Ἀθηναίων Πολιτεία εἶναι ἔργον περιπατητικοῦ τινος φιλοσόφου, ἠσπάσθη καὶ ἀνέλαβε νὰ ὑποστηρίξῃ δι' ἐπιχειρημάτων ἐξ αὐτῆς τῆς συγγραφῆς εἰλημμένων ὁ **Fr. Cauer** ἐν ἰδίᾳ μονογραφίᾳ (**Hat Aristoteles die**

Schrift vom Staate der Athener geschrieben? ἐν Στουτγάρτῃ). Οὗτος ἀποκλίνει μὲν πρὸς τὴν γνώμην ὅτι δὲν εἶνε ἀντάξιον τῆς μεγαλοφυΐας τοῦ Ἀριστοτέλους ἔργον, σκοποῦν τὴν περισυναγωγὴν ὕλης καὶ οὐδὲν ἄλλο, ὁμολογεῖ ὅμως ὅτι δὲν πρέπει νὰ θεωρηθῇ καὶ ἀπολύτως ἀδύνατον ὅτι πλὴν τῶν θεωρητικῶν του ἔργων, τῶν προωρισμένων δι' ὀλίγους μαθητάς, ἔγραψεν ὁ φιλόσοφος καὶ ἄλλα χάριν τῶν πολλῶν, ἵνα διδάξῃ τοὺς φιλομαθεῖς (σ. 9). Ἀλλ' ὅτι ἡ Ἀθηναίων Πολιτεία δὲν παρέχει ἡμῖν μόνον ὑλικὸν ἀκατέργαστον παραδέχεται λεληθότως ὁ αὐτὸς συγγραφεύς, λέγων ὅτι ἡ πρώτη ἐντύπωσις ἐκ τῆς ἀναγνώσεως τῆς συγγραφῆς εἶναι ἀναμφισβητήτως εἰς ἄκρον εὐάρεστος, διότι ὁ ἀναγνώστης πείθεται ὅτι μόνον ἔξοχος ἱστοριογράφος ἠδύνατο νὰ γράψῃ αὐτήν (σ. 10). Καταγράφει δὲ καὶ σειρὰν γεγονότων καὶ παρατηρήσεων, ἐμφαινουσῶν τὴν ἐμβρίθειαν καὶ τὸν φιλοσοφικὸν νοῦν τοῦ συγγραφέως. Καὶ ὅμως ἐκ τούτων καὶ μόνων δὲν πείθεται περὶ τῆς γνησιότητος. Τοὐναντίον δ' ὑποστηρίζει ὅτι ἐγράφη ὑπὸ περιπατητικοῦ τινος φιλοσόφου, ἀναγκαζόμενος νὰ μεταβάλῃ πως τὴν γνώμην τοῦ Rose, προσθέτων ὅτι ἐγράφη τῇ εἰσηγήσει τοῦ Ἀριστοτέλους, καὶ τοῦτο διὰ ν' ἀποδείξῃ τὴν γνώμην ταύτην συνᾴδουσαν πρὸς τὸν βεβαιωθέντα χρόνον τῆς συγγραφῆς τοῦ βιβλίου.

Τὰ ὑπὲρ τῆς γνώμης του προσαγόμενα ἐπιχειρήματα συνοψίζονται εἰς τὰ ἑξῆς: ὅτι παρατηροῦνται ἀντιφάσεις μεταξὺ τῶν Πολιτικῶν τοῦ Ἀριστοτέλους καὶ τῆς Ἀθηναίων Πολιτείας· ὅτι ὁ συγγραφεὺς παρασιωπᾷ γεγονότα, ἅτινα ὤφειλε νὰ μνημονεύσῃ καὶ ἀγνοεῖ πηγὰς κυριωτάτας· καὶ ὅτι δουλικῶς καὶ ἀκρίτως ἀκολουθεῖ τὰς πηγάς. — Ἐν ἐπικρίσεσι τῆς μελέτης τοῦ Cauer[1] κατεδείχθη ἤδη τὸ ἀνυπόστατον τοῦ ἰσχυρισμοῦ αὐτοῦ περὶ ἀντιφάσεων μεταξὺ τῆς Ἀθηναίων Πολιτείας καὶ τῶν Πολιτικῶν· ἡ δὲ φαινομένη ἀντίφασις χωρίου τινὸς τῶν Πολιτικῶν (Β', 12) περὶ τῆς νομοθεσίας τοῦ Δράκοντος πρὸς τὴν Ἀθηναίων Πολιτείαν, ἀντὶ ν' ἀποδεικνύῃ τὴν μὴ γνησιότητα ταύτης, ἐνισχύει τοὐναντίον τὴν καὶ πρὸ τῆς ἀνευρέσεως αὐτῆς ἐξενεχθεῖσαν γνώμην, ὅτι τὸ χωρίον ἐκεῖνο τῶν Πολιτικῶν εἶναι μεταγενεστέρα παρεμβολή[2]. Ὁ δ' ἄλλος

[1] E. Szanto ἐν Wochenschrift f. klass. Philologie 1891, ἀρ. 28.

[2] Ὀρθῶς ὅμως παρατηρεῖ ὁ Fr. Rühl (ἐν Rhein. Museum, 1891, σ. 444 κἑ. καὶ ἐν Jahrb. f. class. Philologie. Supplementbd. XVIII (1892), σ. 688 κἑ.), ὅτι καίπερ παρεμβεβλημένον τὸ χωρίον τῶν Πολιτικῶν δὲν εἶναι ἀνάξιον προσοχῆς, διότι ὁ γράψας αὐτὸ ἦτο πάντως Ἀριστοτελικός· καὶ ἂν παραδεχθῶμεν δ' ὅτι ἠγνόει τὴν Ἀθηναίων Πολιτείαν τοῦ Ἀριστοτέλους, ἀλλὰ δὲν δυνάμεθα καὶ ν' ἀρνηθῶμεν ὅτι τὰ ὑπ' αὐτοῦ γραφόμενα ἦσαν σύμφωνα πρὸς τὰς κρατούσας παρὰ τοῖς

ἰσχυρισμὸς τοῦ Cauer, ὅτι παρασιωπᾷ ὁ Ἀριστοτέλης ἀξιομνημόνευτα γεγονότα, ἐλέγχει παρανόησιν τοῦ σκοποῦ τῆς συγγραφῆς· τὰ κυριώτατα τῶν παραλειφθέντων εἶναι οἱ νόμοι τοῦ Δράκοντος καί τινες τῶν νόμων τοῦ Σόλωνος· ἀλλὰ τούτων οἱ εἰς τὸ ποινικὸν καὶ τὸ ἀστικὸν ἀναγόμενοι δίκαιον ἢ τὰ τῆς λατρείας κανονίζοντες δὲν εἶχον χώραν ἐν συγγραφῇ περὶ τοῦ δημοσίου δικαίου τῶν Ἀθηναίων, διὸ εὐλόγως ἐν παρόδῳ ἀναφέρει ὁ Ἀριστοτέλης τοὺς φονικοὺς θεσμοὺς τοῦ Δράκοντος καὶ τοὺς ἄλλους νόμους, οὓς ἔθηκεν ὁ Σόλων. Θαυμάζει προσέτι ὁ Cauer ὅτι δὲν γίνεται πολὺς περὶ Περικλέους λόγος καὶ ὅτι οὐδ' αὐτὸ τὸ ὄνομα τοῦ Ἀλκιβιάδου μνημονεύεται· ἀλλ' οὗτος μὲν οὐδόλως συνδέεται πρὸς τὴν ἱστορίαν τοῦ πολιτεύματος, ὁ δὲ Περικλῆς ἀσημάντους μόνον μεταβολὰς ἐπήνεγκεν εἰς αὐτό, ἃς ἀναγράφει ὁ Ἀριστοτέλης· μὴ τάσσων δὲ τὸν Περικλέα ἐν τοῖς βελτίστοις τῶν πολιτικῶν μετὰ τοὺς ἀρχαίους, φανερώνει τὸ πολιτικὸν αὐτοῦ φρόνημα καὶ οὐδὲν πλέον· ἄλλως δὲ μέγιστος ἔπαινος τοῦ Περικλέους ἀπὸ στόματος ἀριστοκρατικοῦ φιλοσόφου εἶναι οἱ λόγοι αὐτοῦ ὅτι «ἕως μὲν οὖν Περικλῆς προειστήκει τοῦ δήμου βελτίω τὰ κατὰ τὴν πολιτείαν ἦν, τελευτήσαντος δὲ Περικλέους πολὺ χείρω».

Ὁ ἰσχυρισμὸς τέλος τοῦ Cauer, ὅτι ὁ γράψας τὴν Ἀθηναίων πολιτείαν ποιεῖται κατὰ κόρον χρῆσιν ἀδοκίμων πηγῶν καὶ ἀκολουθεῖ δουλικῶς ταύταις φαίνεται παντελῶς ἀδικαιολόγητος. Τοὐναντίον ἡ συγγραφὴ διακρίνεται διὰ τὴν περιεσκεμμένην χρῆσιν ἀσφαλῶν πηγῶν καὶ τὴν κριτικὴν βάσανον αὐτῶν· ἀναφέρει μὲν ὁ Ἀριστοτέλης ἐσφαλμένας εἰδήσεις, ἀλλὰ τοῦτο ποιεῖ διὰ νὰ ἐλέγξῃ ταύτας, διότι κρίνει ἀναγκαίαν τὴν ἀναίρεσιν ἀνακριβῶν μαρτυριῶν συγγραφέων γνωστοτάτων· τὰ μάλιστα δὲ διδακτικὴ εἶναι ἰδίᾳ ἡ διαφωνία αὐτοῦ πρὸς τὰ Ἑλ-

συγχρόνοις του γνώμας περὶ τῆς ἱστορίας τῆς πολιτείας τῶν Ἀθηναίων.— Ἀλλ' ὁ ἰσχυρισμὸς οὗτος κατ' οὐδὲν δύναται νὰ δικαιολογήσῃ τὰ παράτολμα συμπεράσματα τοῦ τε Cauer καὶ τοῦ Rühl, ὅτι τὰ περὶ Δράκοντος ἐν τῇ Ἀθηναίων Πολιτείᾳ ἀντίκεινται ἄντικρυς πρὸς τὴν ἱστορίαν, ἢ ἐλέγχουσι νοθείαν τῆς συγγραφῆς. Τίς λόγος πείθει ἡμᾶς νὰ ἐπιρρίψωμεν εἰς τὸν ὑποτιθέμενον συγγραφέα τῆς Ἀθηναίων Πολιτείας φιλόσοφον (εἴτε ὁ Ἡρακλείδης ὁ Ποντικὸς εἶναι οὗτος, εἴτε ἄλλος τις) τὴν μομφὴν ὅτι ὑπέπεσεν εἰς πλάνην ἱστορικήν, εἰς ἣν δὲν ἦτο δυνατὸν δῆθεν νὰ ὑποπέσῃ ὁ παρεμβαλὼν τὸ χωρίον ἐκεῖνο εἰς τὰ Πολιτικὰ τοῦ Ἀριστοτέλους περιπατητικός; Πιθανωτάτη τοὐναντίον καὶ αἴρουσα τὴν φαινομένην ἀντίφασιν εἶναι ἡ γνώμη τοῦ Peter Meyer (**Des Aristoteles Politik und die Ἀθηναίων πολιτεία**· ἐν Βόννῃ, 1891, σ. 16 κἑ.)· ὅτι ὁ ὀλιγαρχικὸς χαρακτὴρ τῆς πρὸ τοῦ Δράκοντος πολιτείας τῶν Ἀθηναίων, οὐδαμῶς μετεβλήθη, ἀλλ' ἐνισχύθη μᾶλλον διὰ τῶν νόμων τούτου· ὀρθῶς ἄρα ἠδύνατο νὰ εἴπῃ ὁ συγγραφεὺς τοῦ χωρίου ἐκείνου τῶν Πολιτικῶν, ὅτι ὁ Δράκων «πολιτείᾳ ὑπαρχούσῃ τοὺς νόμους ἔθηκεν».

ληνικὰ τοῦ Ξενοφῶντος, ἐξ ἧς ἐμφαίνεται ὅτι ὁ Ἀθηναῖος ἱστοριογράφος σκοπίμως ἀπέκρυψεν ἐν πολλοῖς τὴν ἀλήθειαν, ἕνεκα τῆς πρὸς τοὺς ὀλιγαρχικοὺς εὐνοίας.

Τὸ ἀσύστατον ὅμως τῆς γνώμης τοῦ Cauer καταφαίνεται μάλιστα καὶ ἐν τούτῳ, ὅτι ἀδυνατεῖ ν' ἀποδώσῃ εἰς ἄλλον τινὰ γνωστὸν φιλόσοφον ἢ ἱστοριογράφον τὴν συγγραφὴν τῆς Ἀθηναίων πολιτείας, ἀρνούμενος δὲ τὴν πατρότητα τοῦ Ἀριστοτέλους παραδέχεται οὐδὲν ἧττον ὅτι τὸ ἔργον ἐγράφη τῇ εἰσηγήσει αὐτοῦ ὑπὸ μαθητοῦ ἐμπεφορημένου τῶν ἰδεῶν τοῦ διδασκάλου[1]. Τὸ σφάλμα τοῦτο προσεπάθησε ν' ἀποφύγῃ ὁ Julius Schwarcz, ἔγκριτος μὲν δημοσιολόγος, γνωστότερος ὅμως μᾶλλον διὰ τὸ κατὰ τοῦ Ἀριστοτέλους μῖσός του, ὅπερ ἐκδηλούμενον ἐν τῷ ὀγκωδεστάτῳ περὶ Δημοκρατίας συγγράμματί του καὶ πρὸ πάντων ἐν τῇ πέρυσιν ἐκδοθείσῃ «Κριτικῇ τῶν παρ' Ἀριστοτέλει εἰδῶν τῶν πολιτειῶν» (Kritik der Staatsformen des Aristoteles. Eisenach, 1890), φαίνεται ὥς τις ἀναχρονισμὸς περίεργος ἐν τοῖς χρόνοις ἡμῶν, ὑπενθυμίζων τὰς ἐπὶ τῆς Ἀναγεννήσεως ἔριδας τῶν Ἀριστοτελικῶν καὶ τῶν Πλατωνικῶν. Οὗτος ἐν διατριβῇ ἐπιγραφομένῃ Aristoteles und die Ἀθηναίων πολιτεία auf dem Papyrus des British Museum, ἐκδοθείσῃ δ' ἐν Λιψίᾳ ἐν παραρτήματι τοῦ Β' τόμου τοῦ περὶ Δημοκρατίας συγγράμματός του, ἀρνεῖται μὲν ν' ἀναγνωρίσῃ ὡς γνήσιον ἔργον τοῦ Ἀριστοτέλους τὴν Ἀθηναίων Πολιτείαν, παρατάσσει δὲ

[1] Νεωστὶ ὁ Rühl προχωρῶν περαιτέρω (ἐν Jahrb. f. class. Phil. Suppl. Bd. XVIII (1892) σ. 703 κέ.) ἀποφαίνεται ὅτι τὴν Ἀθηναίων Πολιτείαν ἐπὶ τῇ βάσει τῆς τοῦ Ἀριστοτέλους ἔγραψεν ὁ μαθητὴς τοῦ Πτολεμαίου Ἡρακλείδης ὁ Λέμβος, εἰς ὃν πρέπει ν' ἀποδοθῇ καὶ ἡ ὑπὸ τὸ ὄνομα Ἡρακλείδου τοῦ Ποντικοῦ φερομένη ἐπιτομὴ τοῦ περὶ Πολιτειῶν, ἡ συνεκδιδομένη συνήθως μετὰ τῆς Ποικίλης ἱστορίας τοῦ Αἰλιανοῦ. Ἀλλ' ἀδυνατεῖ νὰ δικαιολογήσῃ ἐπαρκῶς τὴν παρασιώπησιν ἐν συγγραφῇ τῶν Ἀλεξανδρινῶν χρόνων τῶν μετὰ τὸν θάνατον τοῦ Ἀριστοτέλους ἐπενεχθεισῶν σπουδαιοτάτων μεταβολῶν ἐν τῇ πολιτείᾳ τῶν Ἀθηναίων, τὴν ἐπὶ Ἀντιπάτρου καὶ ἐπὶ Κασάνδρου μεταπολιτείαν, τὴν αὔξησιν τοῦ ἀριθμοῦ τῶν φυλῶν εἰς 12 ἀντὶ 10 κτλ. Εὐλογώτερον ὅμως εἶναι νὰ παραδεχθῶμεν ὅτι τὴν ἐπιτομὴν ἐκείνην, συμφωνοῦσαν καθ' ὅλα πρὸς τὸ κείμενον τῆς Ἀθηναίων Πολιτείας, ἐποίησεν ὁ ἐπὶ τοῦ αὐτοκράτορος Κλαυδίου ζήσας γραμματικός, ὃν ὁ Ἀθήναιος καλεῖ «Ποντικὸν λεσχηνευτήν». (ΙΔ', 649 c.). Ὅτι τὸ περὶ Πολιτειῶν τοῦ Ἡρακλείδου τοῦ Ποντικοῦ εἶναι ἐπιτομὴ τῶν Πολιτειῶν τοῦ Ἀριστοτέλους εἴκασε πρῶτος πρὸ πολλῶν ἐτῶν ὁ F. W. Schneidewin, τὴν δ' ἄμεσον ἐξάρτησιν τοῦ περὶ Ἀθηναίων κεφαλαίου τῆς ἐπιτομῆς ταύτης πρὸς τὴν Ἀθηναίων πολιτείαν τοῦ Ἀριστοτέλους κατέδειξεν ὁ Carl v. Holzinger (**Aristoteles athenische Politie und die Heraklidischen Excerpte** ἐν **Philologus 1891** τ. **50** σ. **436—446**).

σειρὰν ὀνομάτων πιθανωτέρων κατ' αὐτὸν συγγραφέων, τὸ τοῦ Θεοφράστου, τὸ τοῦ Δημητρίου τοῦ Φαληρέως, τὸ τοῦ Ἑρμίππου τοῦ Καλλιμαχείου, τὸ τοῦ Ἀπολλοδώρου τοῦ Ἀθηναίου. Ἀλλ' ἡ κριτικὴ πλάστιγξ αὐτοῦ, πρὸς στιγμὴν τῇδε κἀκεῖσε ταλαντευθεῖσα, ῥέπει πρὸς τὸν Φαληρέα Δημήτριον. Ὁ ἐπιφανὴς οὗτος πολιτευτὴς ἐγίνωσκε βεβαίως, κατὰ τὸν Schwarcz, πολλῷ καλύτερον τοῦ Ἀριστοτέλους τὰ τῆς ἀττικῆς διοικήσεως, ὁ κυβερνήτης τῆς πόλεως ἠδύνατο νὰ μελετήσῃ τὰ ἐν τῷ ἀρχείῳ αὐτῆς κείμενα τῶν νόμων πολλῷ εὐκολώτερον τοῦ ταπεινοῦ μετοίκου· ἄλλως ἡ γλῶσσα διαφέρει τῆς Ἀριστοτελείου, καὶ ἀντιφάσεις πρὸς τὰ Πολιτικὰ παρατηροῦνται (δηλονότι αὐταὶ ἐκεῖναι, περὶ ὧν πρὸ μικροῦ ὡμιλήσαμεν). Καὶ εἰς μὲν τὸ περὶ γλώσσης ἐπιχείρημα θὰ ἐπανέλθωμεν μετ' ὀλίγον. Τὰ δ' ἄλλα δὲν χρήζουσι μακρᾶς ἀνασκευῆς. Ὁ Δημήτριος ὁ Φαληρεύς, φιλόσοφος καὶ οὗτος περιπατητικός, ἔγραψεν ἀληθῶς κατὰ τὴν μαρτυρίαν Διογένους τοῦ Λαερτίου (Ε', ε' 89) περὶ τῶν Ἀθήνησι Πολιτειῶν, ἢ κατ' ἄλλην γραφὴν πολιτῶν, βιβλία δύο, καὶ περὶ τῆς Ἀθήνησι νομοθεσίας βιβλία πέντε· ματαιοπονεῖ ὅμως ὁ Schwarcz, ἀγωνιζόμενος νὰ προςαρμόσῃ τὰ περισωθέντα ὀλίγιστα λείψανα τῶν συγγραμμάτων τοῦ Δημητρίου πρὸς τὴν Ἀθηναίων Πολιτείαν, καὶ συγκλώθων τἀσύγκλωστα. Ὁ ὑπὸ τοῦ Κασσάνδρου ἐκλεχθεὶς ἐπιμελητὴς τῆς πόλεως, καὶ τὴν ἀνωτάτην ἀρχὴν ἐπὶ δεκαετίαν διαχειρισθεὶς (318—308), εἶναι πιθανὸν ὅτι γράφων περὶ τῆς Ἀθηναίων Πολιτείας ἐσκόπει ἄλλο τι πλὴν τῆς δικαιολογίας τῆς πολιτείας αὐτοῦ, καὶ ὅτι ἐν τῇ ἐξορίᾳ θὰ κατέτριβε τὰς ὥρας τῆς σχολῆς του ὅπως διδάξῃ τοὺς συμπολίτας του γνωστὰς αὐτοῖς λεπτομερείας περὶ τῆς διοικήσεως τῆς πόλεως κατὰ τοὺς εὐκλεεῖς χρόνους τῆς δημοκρατίας, αἵτινες συμφέρον εἶχε μᾶλλον νὰ ἐξαλειφθῶσιν ἀπὸ τῆς μνήμης αὐτῶν; Ῥητῶς ὁ Στράβων ἀναφέρει (Θ' σ. 398), ὅτι τὰ ὑπομνήματα, ἃ συνέγραψε περὶ τῆς πολιτείας Δημήτριος ὁ Φαληρεύς, ἐδήλουν ὅτι οὐ μόνον οὐ κατέλυσε τὴν δημοκρατίαν, ἀλλὰ καὶ ἐπηνώρθωσε. Φανερὸν δ' ὅτι διὰ τῶν τοιούτων πολιτικῶν συγγραφῶν αὐτοῦ Δημήτριος ὁ Φαληρεὺς ἐσκόπει ν' ἀπολογηθῇ ὑπὲρ ἑαυτοῦ, ἀμέσως μὲν διὰ τοῦ ὑπὲρ τῆς πολιτείας καὶ τοῦ περὶ τῆς δεκαετείας, ἐμμέσως δὲ διὰ τῶν προμνημονευθεισῶν. Φέρεται ἀπόσπασμά τι αὐτῶν, ἀσήμαντον ἄλλως, περὶ τῶν νόμων τοῦ Σόλωνος· ἡ τοιαύτη ἀναδρομὴ εἰς τὸ παρελθὸν δὲν θὰ εἶχεν ἄρα σκοπὸν ν' ἀποδείξῃ ὅτι οἱ Ἀθηναῖοι ἐπὶ τῆς μακεδονικῆς κυριαρχίας «κατὰ τοὺς Σόλωνος νόμους ἐπολιτεύοντο,» ὡς ἰσχυρίζοντο τότε οἱ ὀλιγαρχικοί;[1] Ἔπειτα

[1] Πρβλ. Διοδ. Σικ. ΙΗ', 18.

οὐδεὶς λογικῶς σκεπτόμενος δύναται νὰ πεισθῇ ὅτι Δημήτριος ὁ Φαληρεύς, γράφων περὶ τῆς Ἀθηναίων πολιτείας, θὰ παρήρχετο ἐν σιγῇ τὴν ἐπὶ Ἀντιπάτρου μεταβολήν, ἥκιστα δὲ τὴν ἐπὶ Κασάνδρου (318 π. Χ.), ἥτις κατ' αὐτὸν ἐγένετο ἡ ἀρίστη πασῶν, διότι αὐτὸς οὗτος ὁ συγγραφεὺς ἦτο τότε κύριος τῆς πόλεως. Καὶ ὅμως οὐδ' ὑπαινίσσεται κἂν τὰς τοιαύτας μεταβολὰς ἡ Ἀριστοτέλους Ἀθηναίων Πολιτεία.

Εἰς τὴν δευτέραν κατηγορίαν τῶν ἀρνουμένων τὴν γνησιότητα τῆς Ἀθηναίων Πολιτείας ἐτάξαμεν τοὺς ἰσχυριζομένους ὅτι εἶναι ἔργον μαθητοῦ τοῦ Ἀριστοτέλους, διορθωθὲν ὑπὸ τούτου. Ἄγγλος τις κριτικὸς μάλιστα ἀξιοῖ ὅτι διέκρινε καὶ τὰ ἴχνη τῶν διορθώσεων τοῦ διδασκάλου· εὕρηνται δὲ ταῦτα, κατ' αὐτόν, ἐν τοῖς χωρίοις τοῖς ἀρχομένοις ἀπὸ τοῦ «οὐ μὴν ἀλλά»[1]. Προσάγονται ὅμως καὶ ἄλλα σοβαρώτερα ἐπιχειρήματα ὑπὲρ τῆς γνώμης ταύτης, ἤτοι ἡ διαφορὰ τοῦ γλωσσικοῦ χαρακτῆρος τῆς Ἀθηναίων πολιτείας πρὸς τὸν τῶν ἄλλων συγγραφῶν τοῦ Ἀριστοτέλους καὶ ἡ δυσχέρεια τῆς περισυναγωγῆς ὑφ' ἑνὸς μόνου ἀνδρὸς καὶ δὴ πολυασχολωτάτου, παντοδαπῶν εἰδήσεων περὶ πλείστων ἑλληνικῶν πολιτειῶν. Ὁ Γάλλος φιλόλογος Weil, μὴ ἀρνούμενος τὴν γνησιότητα τῆς Ἀθηναίων Πολιτείας ἐν τοῖς κυριωτάτοις, ἀποφαίνεται ὅτι ἡ φιλοσοφικὴ τῶν πραγμάτων ἐξέτασις καὶ ἡ διάταξις τῆς συγγραφῆς εἶναι ἀναμφιβόλως ἔργον τοῦ διδασκάλου· τὸ δ' ὑλικὸν ἐνδεχόμενον ὅτι περισυνήχθη ἐν μέρει ὑπὸ βοηθῶν[2]. Ἀναγκαιοτάτη βεβαίως ἦτο τῷ Ἀριστοτέλει ἡ συνεργασία μαθητῶν καὶ ἄλλων βοηθῶν, καὶ ἄνευ τοιαύτης θὰ ἠδυνάτει νὰ πορισθῇ εἰδήσεις περὶ τῆς καταστάσεως τῆς πολιτείας πλείστων πόλεων, ὧν τινες ἀπώταται καὶ ἄγνωστοι, ὡς αἱ ἐν Ἰταλίᾳ, ἡ Καρχηδὼν κλπ. Ἀλλὰ τίνα χρείαν εἶχε τῆς συνεργασίας τῶν μαθητῶν του προκειμένου περὶ πόλεως ἣν εἴπερ τις καὶ ἄλλος κάλλιστα ἐγίνωσκε, τῆς πόλεως ἐν ᾗ τὸ πλεῖστον τοῦ βίου διήγαγε; διότι ὁ Ἀριστοτέλης, 63 ζήσας ἔτη (384—322), διέτριψε τριάκοντα τρία ὅλα ἔτη ἐν Ἀθήναις. Ἄλλως δὲ τὸ ζήτημα τῆς περισυναγωγῆς τῆς ὕλης εἶναι ἐπουσιῶδες· ἡ σπουδαιότης καὶ ἡ ἀξία πάσης συγγραφῆς ἔγκειται προπάντων ἐν τῇ διατάξει καὶ τῇ ἐπεξεργασίᾳ τῆς ὕλης· ὅταν δὲ ταῦτα ὁμολογοῦμεν ἔργα τοῦ Ἀριστοτέλους, ἀνάγκη καὶ τὴν ὅλην συγγραφὴν ἀνενδοιάστως ν' ἀποδώσωμεν εἰς αὐτόν, ἀδιαφοροῦντες ἂν τὴν πρώτην ὕλην συνέλεξεν ὁ ἴδιος ἢ παρ' ἄλλων παρέλαβεν.

[1] L. Whibley ἐν Classical Review Μαΐου 1891 σ. 222.

[2] Ἐν Journal des Savants. Ἀπριλ. 1891 σ. 202.

(Ἕπεται συνέχεια) **Ν. Πολίτης.**

ΕΚ ΤΩΝ ΑΠΟΜΝΗΜΟΝΕΥΜΑΤΩΝ

ΤΗΣ ΥΠΟΥΡΓΕΙΑΣ

ΣΠΥΡΙΔΩΝΟΣ ΠΗΛΙΚΑ[1]

.... Ἡ ἐπανάστασις λοιπόν (τοῦ 1854), Βασιλεῦ, ἀπέτυχε, διότι ἦτο μισόν, νόθον, ψευδὲς πρᾶγμα. Αἱ ἑλληνικαὶ δυνάμεις δὲν ἠδυνήθησαν νὰ ὀργανισθοῦν φανερὰ καὶ νὰ ἀναπτυχθοῦν. Οἱ ἐντόπιοι δὲν ἔλαβον τ' ἅρματα· ὅθεν αἱ καταχρήσεις τῶν ἰδικῶν μας, διότι εὑρέθησαν οἱ μόνοι ἔνοπλοι, ἡ ἔλλειψις προμηθειῶν, ὀργανισμοῦ, πατριωτικῆς ἐπιμονῆς, διότι ἐπὶ τέλους οὗτοι ἐγνώριζον ὅτι, ὁπόταν ἤθελον, ἔφευγον καὶ ἐσώζοντο εἰς τὸ ἑλληνικόν· δὲν ἔχανον τίποτε.

Ἰδοὺ οἱ κύριοι λόγοι, Μεγαλειότατε, τῆς ἀποτυχίας τοῦ κινήματος· τὴν αἰτίαν τῆς ἀποτυχίας του εὑρίσκομεν ἀκόμη, ἂν προσθέσωμεν τὴν ἀνικανότητα τοῦ Ὑπουργείου Σου καὶ ἰδίως τοῦ Ὑπουργοῦ τῶν Στρατιωτικῶν, τὰς ἀντιζηλίας καὶ τὴν ἰδιοτέλειαν τῶν ὁπλαρχηγῶν, τὴν ἔλλειψιν πειθαρχίας, γενικοῦ σχεδίου καὶ καταλλήλου διευθύνσεως τοῦ κινήματος. Καὶ αὐτὰ μὲν δυνατὸν εἰς τὸ μέλλον καὶ νὰ διορθωθοῦν, ἀλλ' ὁποιαδήποτε νέα μέτρα καὶ ἂν λάβετε, δὲν θὰ δυνηθῆτε νὰ ἐπαναστατήσετε πλέον τὸν τόπον. Οἱ Τοῦρκοι εἶνε πολυάριθμοι τώρα, νικηταί, ἐνῷ οἱ ἰδικοί μας εἶνε ἐντελῶς ἀποθαρρημένοι καὶ ὠργισμένοι διὰ τὰς καταχρήσεις. Δὲν εἶνε δυνατὸν νὰ μεταβάλουν τὸν νόθον πόλεμον εἰς γνήσιον, ὁ ὁποῖος πρέπει μάλιστα κρυφώτερος νὰ γείνῃ, διότι αἱ Δυνάμεις ἔγειναν ἀπαιτητικώτεραι. Ὅπλα ἀπὸ τὴν Εὐρώπην δὲν δυνάμεθα βεβαίως νὰ προμηθευθῶμεν πλέον, ἀφοῦ καὶ τὰ ὀλίγα τοῦ Βελγίου μᾶς τὰ ἐπῆραν εἰς τὴν Μάλταν. Τὰ κύρια λοιπὸν αἴτια τῆς ἀποτυχίας δὲν θὰ λείψουν· δὲν ὑπάρχει καμμία ἐλπὶς ἀπὸ τὰ νέα μέτρα.

[1] *Σημ. Διευθ. Παρνασσοῦ.* Ὁ ἀοίδιμος Σπυρίδων Πήλικας, διαπρεπὴς νομομαθὴς καὶ καθηγητὴς ἐν τῷ Ἐθνικῷ Πανεπιστημίῳ, χρηματίσας δὲ καὶ ὑπουργὸς ἐν ἔτει 1853 καὶ 1854, κατέλιπεν ἀνέκδοτα Ἀπομνημονεύματα, λίαν περίεργα καὶ ἐνδιαφέροντα, φωτίζοντα τὴν ἱστορίαν τῆς ἐποχῆς ἐκείνης. Τὰ Ἀπομνημονεύματα ταῦτα ἐκδοθήσονται ὅσον οὔπω τῇ εὐσεβεῖ φροντίδι τοῦ ἀνεψιοῦ αὐτοῦ κ. Ἰω. Ν. Πήλικα, δικηγόρου, εὐμενῶς παραχωρήσαντος ἡμῖν πρὸς δημοσίευσιν τὸ παρὸν ἀπόσπασμα, ἐξ οὗ ἐπαρκῶς καταφαίνεται ἡ σπουδαιότης τοῦ ὅλου ἔργου.

Τοῦτο καλῶς γνωρίζουν καὶ οἱ Ὑπουργοί Σου καὶ ἐν τοσούτῳ Σὲ ἀπατοῦν. Διὰ τοῦτο ὀργίζομαι, Βασιλεῦ, διότι ὅταν εἴμεθα μόνοι εἰς τὸ Ὑπουργικὸν Συμβούλιον, συμφωνοῦν ὅλοι εἰς ὅ,τι λέγω, ἐνώπιόν σου ὅμως μένω ἐγὼ καὶ ὁ Προβελέγγιος (Ὑπουργὸς τῶν οἰκονομικῶν) μὲ τὴν αὐτὴν πάντοτε γνώμην. Ὅσον ἀφορᾷ δὲ τὴν ἀποστολὴν εἰς Θεσσαλίαν τοῦ Σπυρο-Μήλιου, τοῦ Γαρδικιώτου καὶ τοῦ Βλαχοπούλου, ὅπως δοθῇ νέα ὤθησις, τὴν ἐγκρίνω μόνον ὑπὸ τὴν ἔποψιν τοῦ νὰ φαίνεται ὑπάρχον τὸ κίνημα διὰ μερικὸν ἀκόμη καιρόν, διὰ νὰ διαπραγματευθῆτε ὅταν ἔλθουν αἱ διακοινώσεις τῶν Δυνάμεων καὶ οὕτω κατορθωθῇ νὰ παραιτηθῶμεν χωρὶς ἄλλην βλάβην.

— Ὄχι, ἐλπίζω νὰ λάβῃ νέαν ζωὴν τὸ κίνημα, μοῦ ἔλεγεν ὁ Βασιλεύς· εἶνε ἄνθρωποι ἐμπειροπόλεμοι, ἐπιτήδειοι, ἔχουν ἄφθονα τὰ μέσα καὶ τὴν ἐξουσίαν. Θὰ μὲ ἀντιπροσωπεύσουν, θὰ μένουν ἐπιτοπίως καὶ ἀμέσως θὰ δίδουν διαταγάς· θὰ ἐκλέξουν τοὺς καλλιτέρους ὁπλαρχηγοὺς καὶ τοὺς ἄλλους θὰ τοὺς ὑποτάξουν εἰς αὐτούς· ὅθεν θὰ παύσουν αἱ ἀντιζηλίαι καὶ αἱ καταχρήσεις, αἱ ὁποῖαι τόσον μᾶς ἐζημίωσαν, διότι θὰ ἔχουν τὰ μέσα καὶ δὲν θὰ τὰ δίδουν, εἰμὴ εἰς ἐκείνους, τοὺς ὁποίους αὐτοὶ θὰ ἐκλέξουν. Θὰ ὀργανίσουν τέλος τὰ ἄτακτα σώματα ὡς τακτικὸν στρατόν, καὶ ὅταν παύσουν τὰ αἴτια τῆς ἀποτυχίας, ἡ ἐπανάστασις ἀναμφιβόλως θὰ στεφθῇ ὑπὸ τῆς νίκης. Ὡς πρὸς τὰ μέσα, ἔχομεν ἀρκετά, καὶ περιμένομεν καὶ ἄλλα, οἱ δὲ ἐπαναστάται, ἀφοῦ προχωρήσουν ἀπὸ τὰ σύνορα καὶ διασκορπισθοῦν εἰς τὰ ἐνδότερα, θὰ ἐπαναστατήσουν τὸν τόπον. Ἀρκεῖ δὲ νὰ εὑρεθοῦν εἰς τὰ ὅπλα αἱ ὑπόδουλοι ἐπαρχίαι εἰς τὸν καιρὸν τῆς εἰρήνης καὶ βεβαίως τότε αἱ Δυνάμεις χάριν τῆς εἰρηνοποιήσεως θὰ ἐλευθερώσουν καὶ τοὺς ἀδελφούς μας χριστιανούς. Ἂν ἀκουσθῇ ἡ παραίτησίς σου, βλάπτεις τὸ κίνημα· θὰ φοβηθῇ ὁ κόσμος καὶ μάλιστα οἱ Ἑπτανήσιοι, οἱ ὁποῖοι σὲ θεωροῦν προστάτην των εἰς τὸ Ὑπουργεῖον. Μὴ γίνεσαι παραίτιος νὰ μᾶς λείψῃ ἓν σημαντικὸν σῶμα καὶ εἰς τὸν πόλεμον καὶ εἰς τὴν πολιτικήν. Ὅταν καὶ οἱ Ἑπτανήσιοι συμμερίζωνται τὸ κίνημα, θὰ φαίνεται τοῦτο καλλίτερον ὅτι εἶνε ἐθνικόν, καὶ οἱ Ἄγγλοι αὐτοὶ δὲν θὰ δυνηθοῦν νὰ τοὺς ἐμποδίσουν, ἀφοῦ ἡ θέλησις δὲν τοὺς λείπει. Τέλος πάντων ἄφησέ με ὀλίγας ἡμέρας νὰ σκεφθῶ περὶ τῆς ἀντικαταστάσεώς σου, διὰ νὰ μὴ γείνῃ σή-

μερον ἀμέσως κακὴ ἐντύπωσις ὁμοῦ μὲ τὰς κακὰς εἰδήσεις τοῦ Πέτα καὶ Δομοκοῦ.

Εἰς τὴν τελευταίαν ταύτην πρότασιν τί νὰ κάμω; Ἐνέδωσα. Ἡ δὲ Βασίλισσα ἀποτεινομένη παρακλητικῶς πρὸς τὸν Βασιλέα τοῦ ἔλεγε: «Δεῖξέ του καὶ τὴν ἐπιστολὴν τοῦ Ναπολέοντος». Καὶ ὁ Βασιλεὺς μοῦ ἔλεγε τὴν οὐσίαν τῆς ἐπιστολῆς, περὶ τῆς ὁποίας μᾶς εἶχεν ὁμιλήσει καὶ ἄλλοτε εἰς Ὑπουργικὸν Συμβούλιον. Ἡ Βασίλισσα ἐξηκολούθει νὰ τοῦ λέγῃ νὰ φέρῃ τὴν ἰδίαν ἐπιστολήν. Ὁ Βασιλεὺς τὴν ἐζήτησεν εἰς τὰ ἔγγραφά του, ἀλλὰ πάλιν ἐπέστρεψε καὶ ἐξηκολούθει νὰ λέγῃ συνοπτικῶς τὸ περιεχόμενόν της. Ἡ ἐπιστολὴ ἦτο πολὺ αὐστηροτέρα καὶ ἀπειλητικωτέρα παρ' ὅ,τι ἔλεγεν ὅτι εἶνε καὶ μοῦ ἔκαμνε τὴν ἐναντίαν ἐντύπωσιν, ἀφ' ὅτι ὁ Βασιλεὺς ἤλπιζε.

— Ἰδού, προσθέτει, ὅτι ἂν καὶ δὲν εἶνε τόσον ἐπιθετικὴ ἐγὼ ὅμως τοῦ ἀπήντησα ἀξιοπρεπῶς.

Καὶ μοῦ ἀνεγίνωσκε τὴν ἀξιοπρεπῆ τῳόντι ἀπάντησίν του.

.... Τὴν 29 Ἀπριλίου (1854), ἀπόγευμα, ἂν δὲν σφάλλωμαι, μᾶς ἐκοινοποίησαν τέλος πάντων καὶ τὰς ὑστερινὰς διακοινώσεις, περὶ τῶν ὁποίων μᾶς εἶχε προειδοποιήσει ὁ Μαυροκορδάτος καὶ ὁ Τρικούπης. Ὡς ἀνέφερα, τῆς μὲν Ἀγγλίας ἦτο συντομωτέρα, ἀλλὰ κατ' οὐσίαν ἡ αὐτή, ὑβριστικὴ διὰ τὸν Βασιλέα καὶ ἀπειλητικὴ διὰ τὴν ἑλληνικὴν αὐτονομίαν· ἂν δὲν ἠθέλομεν ἐνδώσει, ἔλεγε, τὴν Βασιλικὴν Κυβέρνησιν ἤθελε τὴν διαδεχθῇ ἄλλο εἶδος Κυβερνήσεως, μὴ ἐχούσης φιλοδόξους σκοπούς· τῆς δὲ Γαλλίας διεξοδική, παραμορφόνουσα τὰ πράγματα, ἀλλὰ καταφερομένη μᾶλλον κατὰ τοῦ ὑπουργείου. Ἐζητοῦσαν ἀπάντησιν μέχρι τῆς 5ης Μαΐου. Τὸ περιεχόμενον εἶνε· ἤδη γνωστόν. Τὰς ἀνεγνώσαμεν τὴν ἑσπέραν εἰς Ὑπουργικὸν Συμβούλιον· τινὲς δὲ ἐκράτησαν σημειώσεις τῶν ἀπαντήσεων τῶν Δυνάμεων, διότι δὲν ἦτο καιρὸς νὰ γείνουν ἑπτὰ ἀντίγραφα αὐτῶν τόσον διεξοδικά, ὁ Βλάχος μάλιστα ἐκτεταμένως. Ἦτο πλέον ἀδύνατον νὰ ἀποφύγῃ ὁ Βασιλεὺς τὴν ἀλλαγὴν τοῦ Ὑπουργείου, τὴν μόνην θεραπείαν.

.... Τέλος πάντων τὴν παραμονὴν τῆς λήξεως τῆς προθεσμίας, δευτέραν, ἂν δὲν σφάλλωμαι, 4 Μαΐου τὸ πρωὶ προσκαλούμεθα εἰς Ὑπουργικὸν Συμβούλιον ἐνώπιον τοῦ Βασιλέως.

— Ἀνεγνώσατε ἤδη τὰς διακοινώσεις, λέγει ὁ Βασιλεύς, καὶ ἐσκέφθητε περὶ αὐτῶν. Ἐρωτῶ λοιπὸν ποία εἶνε ἡ γνώμη σας.

Τοὺς ἄλλους Ὑπουργούς, Κριεζῆν, Σοῦτζον, Ἀμβροσιάδην, πιθανῶς καὶ τὸν Βλάχον, τοὺς εἶχεν, ὑποθέτω, προδιαθέσει κατὰ τὴν ἐπιθυμίαν

του ὁ Βασιλεύς. Ἤρχισαν λοιπὸν νὰ ὁμιλοῦν οἱ τρεῖς πρῶτοι κατὰ τὴν ἐπιθυμίαν του καὶ πρῶτον ἀνέφερον ὅ,τι ψευδές, ἄδικον, βάρβαρον, ἀνθελληνικὸν περιεῖχον αἱ διακοινώσεις. Ἔπειτα εἰς τὸ ἐρώτημα τοῦ Βασιλέως: **Συμφέρει ἡ Ἑλληνικὴ Κυβέρνησις νὰ κατακρίνῃ τὸ κίνημα;** — Ὄχι, Βασιλεῦ, ἀπαντοῦσαν μὲ τόνον ἀποφασιστικὸν καὶ τολμηρόν: — **Συμφέρει νὰ τιμωρήσῃ τοὺς μὴ ἐπιστρέφοντας ἀπὸ τὰ ἔξω; ἔχομεν δικαιοδοσίαν κατὰ τοὺς νόμους μας ἐπὶ αὐτῶν;** — Ποτέ, Βασιλεῦ — **Ὁ λαός, τὸ ἔθνος, πῶς ἤθελον ἰδεῖ μίαν τοιαύτην νέαν πολιτικὴν πορείαν, τὴν ὁποίαν συμβουλεύει ὁ Κύριος Οὐάις (πρέσβυς τῆς Ἀγγλίας ἐν Ἀθήναις), αὐτὸ τὸ ζωντανὸν φαρμάκι;** — Μὲ ἀγανάκτησιν ἔλεγον καὶ οἱ τρεῖς, ὅτι Ὑπουργὸς τοιαύτης πολιτικῆς δὲν θὰ ἔχῃ ἀσφάλειαν ζωῆς· ὅτι τὸ αἴσθημα τὸ ἐθνικὸν δὲν καταβάλλεται εὐκόλως, καὶ τὰ παρόμοια.

Ποίαν ἀγανάκτησιν ᾐσθανόμην, εἶνε εὔκολον νὰ ἐννοήσῃ τις. Ὁ Προβελέγγιος μ' ἐρωτοῦσε μὲ τὸ βλέμμα του διὰ τὴν ἀλλόκοτον αὐτὴν σκηνήν. Ὁ Βασιλεὺς ἀπὸ καιροῦ εἰς καιρὸν ἐξήρχετο δι' ὀλίγα λεπτά, διὰ νὰ ἡσυχάσῃ, ὑποθέτω, τὴν ἀνυπομονησίαν τῆς Βασιλίσσης, περιμενούσης εἰς τὸ πλησίον δωμάτιον.

...Κατόπιν λαβὼν καὶ ἐγὼ τὸν λόγον εἶπα, ὅτι αἱ τοιαῦται συζητήσεις εἶνε ἀνωφελεῖς· ὅτι δὲν εἶνε τοῦ παρόντος καιροῦ νὰ ἐξετάσωμεν ποῖον τὸ αἴσθημά μας, τί ἐπιθυμοῦμεν, ποῖον τὸ δικαίωμά μας, τὸ νόμιμον καὶ τὰ παρόμοια, ἀλλὰ τὸ ζήτημα εἶνε: ἔχομεν δύναμιν νὰ ἰσχυροποιήσωμεν τὸ δικαίωμά μας; Ὄχι, ἀπολύτως ὄχι: Αἱ δυτικαὶ δυνάμεις μᾶς ἀπειλοῦν βίαν, καταστροφὴν τοῦ θρόνου καὶ τῆς ἀνεξαρτησίας μας; Βεβαίως: Δύνανται νὰ πραγματοποιήσουν τὴν ἀπειλήν των; Ἀναντιρρήτως. Λοιπὸν ὁ κίνδυνος, ὁ μεγαλείτερος τῶν κινδύνων, μᾶς ἐπιτάσσει φρόνησιν, καὶ ἡ φρόνησις, νὰ ἐνδώσωμεν.

— Μὲ τὴν ἀτιμίαν μας, ἔλεγεν ὁ Βασιλεύς, νὰ κατακρίνωμεν τὸ κίνημα καὶ νὰ συστήσωμεν εἰς τοὺς λαοὺς τὸ πρωτόκολλον τῆς 9ης Ἀπριλίου! Παραιτούμενοι οὕτω τῶν δικαιωμάτων μας δὲν καταστρέφομεν τὸ μέλλον μας ἡμεῖς οἱ ἴδιοι; Ἡ τιμὴ καὶ τὸ μέλλον δὲν εἶνε μία δύναμις;

— Βεβαίως, Βασιλεῦ, ἀπήντησα, ἀλλὰ δὲν πρέπει νὰ μᾶς ἀπατοῦν τὰ φαινόμενα· αἱ δυτικαὶ Δυνάμεις ὄχι βεβαίως μὲ εὐχαρίστησίν των θὰ θελήσουν τὴν καταστροφήν μας, ἀλλ' ἂν τὰς ἀναγκάσωμεν, ἂν δὲν ἀφήσωμεν καμμίαν ἄλλην διέξοδον, κινδυνεύομεν νὰ χάσωμεν τὴν ἀνεξαρτησίαν μας. Καὶ εἶνε μὲν ἀληθές, ὅτι δὲν εἶνε καὶ τόσον σύμφωνοι ὡς πρὸς τοῦτο, ὡς τὸ ἀποδεικνύει ἡ διαφορετικὴ γλῶσσα τῆς διακοι-

νώσεως τῆς Ἀγγλίας ἀπὸ ἐκείνην τῆς Γαλλίας, ἐν τούτοις ἡ Γαλλία δὲν ἀπεποιήθη νὰ ἐνεργήσῃ ἐκ συμφώνου μὲ τὴν Ἀγγλίαν, ἀπειλοῦσαν τὴν ἀνεξαρτησίαν μας, τὸ ὁποῖον σημαίνει, ὅτι δοθείσης ἀνάγκης θὰ καταφύγῃ καὶ αὐτὴ εἰς τὸ αὐτὸ μέτρον. Ἐπεσώρευσαν λοιπὸν εἰς τὴν διακοίνωσίν των ὅλα τὰ δυσάρεστα ἐπακόλουθα διὰ τὴν ἐνδεχομένην ἄρνησίν μας, τὸ δὲ Ὑπουργεῖόν Σου, ἔπραξεν ὅλως τὰ ἐναντία, ὥστε νὰ μὴ δύναται νὰ ἐνδώσῃ εἰς τὰς ἀξιώσεις τῶν Πρέσβεων, χωρὶς νὰ ἀτιμασθῇ, μολονότι αἱ Δυνάμεις δὲν ἀποβλέπουν κυρίως εἰς τὰ πρόσωπα, ἀλλ' εἰς τὴν οὐσίαν, τουτέστι τὴν οὐδετερότητα τῆς Κυβερνήσεώς Σου.

— Πῶς! Ἐναντίον τῆς Τουρκίας οὐδετερότητα! Νὰ παραιτήσωμεν τοὺς Χριστιανοὺς εἰς τὴν τύχην των!

— Τὴν οὐδετερότητα, Μεγαλειότατε, τὴν ὑπεσχέθημεν εἰς τὸν Νεσὲτ-μπέην (Πρέσβυν τῆς Τουρκίας ἐν Ἀθήναις) καθὼς καὶ εἰς τὰς Δυνάμεις· μὲ τὰς λέξεις, τὴν ἔχομεν. Δὲν εἰμποροῦμεν νὰ ἀρνηθῶμεν τώρα αὐτήν· δὲν εἶνε νέον τι ἐκτὸς τῆς πραγματοποιήσεώς της. Τὴν πραγματικὴν λοιπὸν οὐδετερότητα ἐπιθυμοῦν καὶ τὴν ἀλλαγὴν τοῦ Ὑπουργείου ὡς ἐγγύησιν αὐτῆς, διότι ἡμᾶς πλέον, καὶ μὲ δίκαιον, δὲν μᾶς ἐμπιστεύονται.

— Ἀλλὰ δὲν εὐχαριστοῦνται ν' ἀλλάξω Ὑπουργεῖον· θέλουν νὰ προσδιορίσουν αὐτοὶ τοὺς Ὑπουργούς, ὄχι ἐκείνους, εἰς τοὺς ὁποίους ἐγὼ ἔχω ἐμπιστοσύνην. Τοιαύτην παραβίασιν τῶν συνταγματικῶν δικαιωμάτων μὲ συμβουλεύετε νὰ δεχθῶ!

— Ὄχι, Βασιλεῦ, ἀπήντησεν ὁ Βλάχος· θὰ Σὲ παρακαλέσωμεν μάλιστα ὅλοι θερμῶς νὰ μὴ ἀφήσῃς, δι' ὄνομα Θεοῦ, τὰ Συνταγματικὰ δικαιώματα! Νὰ λάβῃς Ὑπουργοὺς τῆς ἐμπιστοσύνης Σου καὶ ὁ ἴδιος νὰ τοὺς διορίσῃς.

— Βασιλεῦ, ἀπεκρινόμην ἐγώ, αὐτὰ εἶνε τύποι πλέον· ὁ ἴδιος βεβαίως θὰ διορίσῃς τοὺς Ὑπουργούς Σου, ἀλλ' ἡ ἐκλογή Σου θὰ προσδιορισθῇ ἀπὸ τὰς ἀνάγκας τῆς πολιτικῆς περιστάσεως. Δὲν εἶνε πρώτη φορὰ ὅπου πολιτικὴ ἀνάγκη ἠνάγκασε τὴν Μεγαλειότητά Σου νὰ διορίσῃ τινὰ Ὑπουργὸν μόνον διὰ τὸν λόγον, ὅτι ἦτο ἀρεστὸς εἰς μεγάλην Δύναμιν· καὶ ἰσχυρότερα κράτη εὑρέθησαν εἰς τὴν αὐτὴν θέσιν. Τοιουτοτρόπως τὸ ζήτημα ἁπλοποιεῖται· ἀφ' ἑνὸς μὲν κίνδυνος βέβαιος καὶ ἄφευκτος εἶνε ἡ ἐπιμονή μας, ἀφ' ἑτέρου δὲ σωτηρία εἶνε ἡ πραγματικὴ οὐδετερότης καὶ ἡ ἀλλαγὴ Ὑπουργείου· τὰ λοιπὰ εἶνε ἐπουσιώδη καὶ δευτερεύοντα. Ἐκτὸς δὲ τούτου ὑπάρχουσι καὶ ἄλλοι λόγοι

ουσιώδεις, πολιτικοί μάλιστα, αποβλέποντες εἰς τὸ συμφέρον τοῦ κινήματος. Ἐὰν δὲν ἐνδώσωμεν, Βασιλεῦ, βεβαίως ἡ Ἑλλὰς στρατιωτικῶς καταλαμβάνεται, ὡς ἀπειλοῦν αἱ Δυνάμεις καὶ οἱ Πρέσβεις Σου μᾶς πληροφοροῦν. Ἀναφέρω εἰς τὸν ἐλάχιστον ὅρον, τῆς καταλήψεως τὰς συνεπείας. Σώζεται μὲν ἡ Ἑλλὰς ὡς ἔθνος αὐτόνομον, ἀλλὰ δεσμεύεται εἰς τὸ μέλλον· δὲν θὰ ἔχῃ ἐλευθερίαν ἀποφάσεως καὶ ἐνεργείας. Ἡ δὲ ἐλευθερία αὕτη εἶνε οὐσιωδεστάτη καὶ διὰ τοὺς ὑποδούλους ἀδελφούς μας καὶ ἐν γένει διὰ τὸ ἑλληνικὸν μέλλον. Ὁ πόλεμος τῆς Κριμαίας θὰ διαρκέσῃ ἐπὶ πολύ, διότι αἱ δυνάμεις τῶν ἀντιπάλων εἶνε ἰσόπαλοι.

— Ὄχι, μὲ διέκοψεν ὁ Βασιλεύς· ἡ Ρωσσία ἔχει ἀνωτέραν δύναμιν εἰς τὸν Δούναβιν.

— Ἔστω, ἀπεκρινόμην, ἀλλὰ δὲν ἔχει τὴν θάλασσαν· ἡ ἐλευθέρα κίνησις τῶν Συμμαχικῶν Δυνάμεων διπλασιάζει καὶ πλέον τὰς δυνάμεις των. Ὁ πόλεμος λοιπὸν θὰ εἶνε διαρκής, εἰς δὲ τὴν διάρκειάν του τίς δύναται νὰ ἐγγυηθῇ διὰ τὰ μέλλοντα νὰ συμβοῦν ἐν τῷ μεταξύ ;

— Ποῖα παραδείγματος χάριν ; ἐρωτοῦσεν ὁ Βασιλεύς. Προσδιόρισέ τα.

— Δύσκολον· πῶς νὰ προΐδω τὰς λεπτομερείας ἀγνώστου μέλλοντος ; Ἀλλ' ἰδοὺ μερικαὶ πιθανότητες. Ἡ Γαλλία βαρυθυμεῖ διὰ τὸν ζυγόν, ὅστις τῆς ἀφήρεσε πᾶσαν ἐλευθερίαν συζητήσεως, τύπου κλπ. Ἂν συνέβαινε καμμία ἐπανάστασις εἰς αὐτὴν καὶ οὐδετερωθῇ ἡ ἐξωτερική της ἐνέργεια, μένει ἡ Ἀγγλία μόνη, ἀδύνατος· ἂν ὅμως διαδεχθοῦν τὴν σημερινὴν Κυβέρνησιν οἱ νομιμόφρονες, οἱ Ὀρλεανισταί, αὐτοὶ ἀλλέως φρονοῦν περὶ τῆς Ἑλλάδος· εἶνε φίλοι της.

— Ἀλλὰ τὴν ἐπανάστασιν, θὰ τὴν ἔκαμνον οἱ Rouges, οἱ ὁποῖοι εἶνε ἐχθροὶ ἄσπονδοι τοῦ Αὐτοκράτορος Νικολάου καὶ θὰ τὸν πολεμήσουν.

— Βεβαίως, ἀλλὰ πιθανώτερον εἶνε, ὅτι ἡ Γαλλία εἰς τὴν ἀρχὴν θὰ οὐδετερωθῇ ἀπὸ ἐσωτερικοὺς σπαραγμοὺς καὶ εἰς τὸ τέλος δὲν θὰ νικήσουν οἱ Rouges. Ὑποθέσατε, πρὸς τούτοις ἀργότερα εὐτυχῆ τὰ ὅπλα τῆς Ρωσσίας καὶ ἐνδεχομένην ἐπανάστασιν τῶν χριστιανῶν τῆς Βουλγαρίας καὶ τῆς Σερβίας. Εἰς ὅλας αὐτὰς τὰς περιστάσεις, ἂν τὸ Ὑπουργεῖόν Σου ὑπὸ τοιαύτας συνθήκας εὑρεθὲν ὑποσχεθῇ τώρα οὐδετερότητα, δὲν θὰ εἶσθε ὑπόχρεως διὰ τὴν αἰωνιότητα. Δύνασθε λοιπὸν εἰς τὸ μέλλον φυλάττοντες ἀπὸ τώρα ἐλευθερίαν ἀποφάσεως καὶ ἐνεργείας νὰ βοηθήσετε τὴν ἐπανάστασιν τῆς Θεσσαλίας, Ἠπείρου καὶ Μακεδονίας, καὶ μὲ τόσον μεγαλειτέραν ἐπιτυχίαν, ὅσον

ἡ οὐδετερότης δὲν ἐμποδίζει νὰ ὀργανίσετε τὸν στρατόν, κατατάσσοντες εἰς αὐτὸν τοὺς ἐπαναστάτας καὶ αὐξάνοντες τὴν δύναμιν αὐτοῦ, προβάλλοντες δ' ἐν ἀνάγκῃ πρὸς δικαιολογίαν καὶ τὴν εὔλογον ἀφορμὴν τῆς τηρήσεως τῆς κοινῆς ἀσφαλείας. Οὕτω θὰ ἔχωμεν σημαντικὴν αὔξησιν τοῦ στρατοῦ· ἡ οὐδετερότης δὲν ἐμποδίζει τὴν προμήθειαν μέσων διὰ τὸν στρατόν, τὸ δὲ νέον Ὑπουργεῖον, ἐπειδὴ θὰ εἶνε τῆς ἀρεσκείας τῶν δυτικῶν Δυνάμεων, θὰ φιλοτιμηθῇ νὰ λάβῃ, καθὼς καὶ αὐταὶ θὰ φιλοτιμηθοῦν νὰ δώσουν ὀπίσω, τὰ ὅπλα, τὰ κατασχεθέντα εἰς Μάλταν. Ἡ Γαλλία καὶ ἡ Ἀγγλία ὄχι μόνον δὲν θὰ θελήσουν νὰ καταστρέψουν διὰ παντὸς εἰς τὴν Ἑλλάδα τὴν ἰσχὺν καὶ ὑπόληψιν τοῦ κόμματός των, ἀλλὰ καὶ διὰ παραχωρήσεων θὰ τὴν αὐξήσουν.

— Καὶ ποῖα ἄλλα θὰ συμβοῦν ;

— Δὲν εἰξεύρω· ποῦ νὰ προΐδω! ἴσως καὶ δὲν ἐπιστρέψουν ὅλοι εἰς τὴν Ἑλλάδα, ἀλλὰ παραμείνουν οἱ τολμηρότεροι μαζὶ μὲ τοὺς ἐντοπίους, καὶ τότε ἀκόμη περισσότερον τακτοποιηθῇ τὸ κίνημα ἢ διατηρηθῇ ὡς οἱ παλαιοὶ κλέφται.

Δὲν εἶχεν ἀποτελειώσει ὁ Βασιλεὺς τὰς ἐρωτήσεις του καὶ πάλιν ἐξέρχεται δι' ἀρκετὴν ὥραν. Ἔπειτα ὁ Προβελέγγιος μοῦ ἐξηγοῦσεν ὅτι ὁ Βασιλεὺς ἐπίτηδες ἐξῆλθε διὰ νὰ σκεφθῇ τί θὰ μοῦ ἀπαντήσῃ· καὶ δὲν εἶχεν ἴσως ἄδικον. Εἰσέρχεται καὶ ἀρχίζει νὰ μοῦ ἀπαντᾷ, λέγων:

Τὰ ἐνδεχόμενα, περὶ τῶν ὁποίων ὡμιλήσατε, εἶνε ἀπίθανα καὶ ὁ πόλεμος δὲν θὰ διαρκέσῃ πολύ· ὅτι εἰς τὴν εἰρήνην πρέπει νὰ εὑρεθοῦν αἱ πλησιέστεραι ἐπαρχίαι εἰς τὰ ὅπλα, ἀλλέως κανεὶς δὲν θὰ μᾶς ἐνθυμηθῇ. Ὁ Νεσελρὼδ (ὑπουργὸς τῶν ἐξωτερικῶν τῆς Ρωσσίας) μὲ τοιοῦτον πνεῦμα ἔγραψε τὴν ἐγκύκλιόν του, καὶ ὅτι τότε καὶ αὐταὶ αἱ Δυτικαὶ Δυνάμεις πειθόμεναι τέλος πάντων ὅτι τὸ κίνημα ὄχι μόνον δὲν εἶνε ἐναντίον τῶν συμφερόντων των, ἀλλ' ἀπ' ἐναντίας ἡ αὔξησις καὶ ἐνδυνάμωσις τῆς Ἑλλάδος ἀποβλέπει εἰς τὸ Εὐρωπαϊκὸν συμφέρον, θέλουν μᾶς βοηθήσει· πρέπει ὅμως νὰ ἐγκαρτερήσωμεν, διότι ἀλλέως αὐταὶ δὲν θὰ εἰμπορέσουν νὰ μᾶς δώσουν τὰς Ἐπαρχίας τῆς Τουρκίας, τῆς ὁποίας τὴν ἀκεραιότητα ἐκήρυξαν, οὔτε αὐτὴ ἡ Ρωσσία δὲν θὰ δυνηθῇ νὰ ἐγείρῃ τοιαύτην ἀξίωσιν, ἀφοῦ ἐπανάστασις δὲν θὰ ὑπάρχῃ. Καὶ τέλος, ἐπρόσθετεν, ὅτι ὁ Ρουὰν (Πρέσβυς τῆς Γαλλίας ἐν Ἀθήναις) τοῦ ἔφερε τὴν ἐπιστολὴν τοῦ Αὐτοκράτορος Ναπολέοντος, ἐνῷ ἔπρεπεν, ὡς εἶνε ἐθιμοταξία, πρῶτον νὰ τοῦ

πέμψη ἀντίγραφον τῆς ἐπιστολῆς καὶ κατόπιν νὰ παρουσιασθῇ διὰ νὰ τοῦ τὴν ἐγχειρίσῃ, καὶ ὅτι τὸν παρεκάλεσε νὰ μείνῃ μυστικὸν ἀπὸ τὸν Οὐάις.

Ἀπεκρίνετο ὁ Προβελέγγιος συντομώτερον, διότι εἴμεθα πλέον κουρασμένοι, ἀλλὰ μὲ τόνον καὶ ἐπαναφέρων τὸ ζήτημα εἰς τὴν ἀληθινήν του θέσιν. Καὶ ὁ Πάικος ὡμίλησε καλά, ἀλλὰ λίαν διεξοδικῶς. Προτοῦ ὅμως ἔλθῃ εἰς τὸ συμπέρασμα, ὁ Βασιλεὺς ἀνέβαλε τὴν συζήτησιν. Εἴχομεν τῳόντι ἀποκάμει· τοὐλάχιστον πέντε ὥρας διήρκεσε τὸ Ὑπουργικὸν Συμβούλιον, χωρὶς νὰ προγευματίσωμεν. Ὁ Πάικος μάλιστα περὶ τὸ τέλος παρετήρησεν εἰς τὸν Βασιλέα, ὅτι δὲν θὰ μείνῃ καιρὸς διὰ νὰ συνταχθῇ ἡ ἀπάντησις, νὰ γείνουν τὰ ἀντίγραφα καὶ ἀποσταλοῦν ἐγκαίρως, τὸν ἐρωτᾷ δέ, ἂν διατάττῃ νὰ ζητηθῇ ἀπὸ τοὺς Πρέσβεις παράτασις τῆς προθεσμίας.

Ὁ Βασιλεὺς εἰς τὴν αἴτησιν αὐτὴν ἐθύμωσε· τὸν ἐκτύπησε μάλιστα ἐλαφρὰ εἰς τὸ χέρι λέγων «νὰ ζητήσῃς ἀναβολήν» ! Καὶ ἀμέσως ὁ Πάικος ἐπρόσθεσε μὲ τόνον «Ὄχι», καὶ ἐσιώπησε χωρὶς νὰ δυσαρεστηθῇ ....

'Σ ΤΗ ΜΟΝΑΞΙΑ

(ΛΟΓΙΑ ΔΙΚΑ ΜΟΥ ΚΑΙ ΞΕΝΑ)

Πέρασαν πέντε κἂν ἕξη χρόνια. Ἡ Πάτρα — τρελλὴ ἀπὸ ἐνθουσιασμὸ — ἐπανηγύριζε τότε τὴν ἐπίσκεψι, ποῦ ὕστερα ἀπὸ τόσο καιρό, τῆς ἔκανε μὲ τὴ χρυσῆ του βασίλισσα καὶ τὰ χαριτωμένα του βασιλόπουλα, ὁ Γιῶργος ὁ βασιληᾶς μας.

Σειρὰ ἡμέραις δὲν ἔβλεπες 'σ τὴν Πάτρα παρὰ σημαίαις, κόσμο καὶ πυροτεχνήματα, δὲν ἄκουες παρὰ ὀχλοβοὴ καὶ μουσικαίς.

Μιὰ ἀπ' αὐταὶς τῆς ἡμέραις ἔτυχε νἄχω κ' ἐγὼ σὰν ἄνθρωπος τὰ νεῦρά μου, κ' ἡ ψυχοταραχή, ποῦ αἰσθανόμουνα μέσα μου δὲν ἐπήγαινε ἁρμονικὰ διόλου μ' ἐκεῖνο τὸ ξεκκουφαντικὸ πανηγύρι τοῦ τόπου μου. Ἤτανε ἕνα παράχορδο πρᾶγμα, ποῦ μοῦ ἐγέννησε μιὰ διαβολεμένη, ἀκατανίκητη ἐπιθυμία νὰ φύγω, νὰ ζητήσω ὀλίγη μοναξιὰ μακρυὰ ἀπ' τὴ χώρα, 'σ τὴν ἐξοχή.

* *
*

Ἡ μοναξιά : τί ὥμορφο πρᾶγμα σὰν ἔχῃ κανεὶς μέσα του γιὰ σύντροφο κανένα μυστικὸ πόνο ! Ἡ μοναξιά : ποῦ νὰ μὴν ἀκούῃ κανεὶς

τῆς αἰώνιαις συνειθισμέναις τοῦ κόσμου ἀνοησίαις, νὰ μὴ βλέπῃ κανένα ἀπ' τὰ γνωστά του τὰ πρόσωπα, ποῦ ἀπ' τὴν ἔκφρασι μονάχα τῶν ματιῶν των καταλαβαίνει κανεὶς τοὺς λογισμούς των, μαντεύει τῆς λέξεις, ποῦ θὰ τοῦ ποῦν. Ἄχ! ἡ μοναξιὰ εἶνε ἕνα δροσιστικὸ λουτρὸ γιὰ τὴν ψυχή, λουτρὸ ἀπὸ μυστικισμὸ καὶ ἡσυχία.

* *
*

Ἦταν πρωΐ, πολὺ πρωῒ ἀκόμη ὅταν ἐβγῆκα ἀπὸ τὸ σπίτι μου καὶ 'πῆρα τὸ δρόμο κατὰ τὴ θάλασσα κάτου 'σ τὸν Ἅγι-Ἀνδρέα, ποῦ ἦταν γυαλιστερὴ-γυαλιστερὴ κι'ἀκίνητη σὰν σκεπασμένη ἀπὸ γαλάζιο ἀτλάζι, ποῦ ἐχρύσωνε κάπου-κάπου ὁ ντροπαλὸς ἀκόμα Ἥλιος ἀπ' τὴ θεόρατη κορφὴ τοῦ Βωδιά.

'Σ τὴν ἄκρη κάτου, κοντὰ στῆς πέτραις τοῦ κυματοθραύστη τοῦ γκαζιοῦ φαινόταν μιὰ μικρὴ βαρκούλα μ' ἕνα γέρο λιγνὸ ψαρᾶ, ποῦ μ' ἕνα καλάμι σκυμμένος, ἀκίνητος, μὲ μάτι προσηλωμένο, 'σανὰ ἤθελε νὰ μαντεύσῃ τί ψάρι κάτου βαθειὰ τσιμποῦσε τὸ δόλο του.

Ὢ! ἂν ἤμουν ποιητὴς τί τραγοῦδι θἄψελνα γιὰ τὸ ψάρεμα!

Τὸ ψάρεμα: ἀκόμα ἕνα μυστήριο τῆς ἀνθρώπινης καρδιᾶς, μιὰ ἀρρώστια τῆς ψυχῆς, ποῦ μαζὶ μὲ τόσαις ἄλλαις ἔδωκεν ἡ ἀτελείωτη φύσις καὶ οἱ παληοὶ χρόνοι 'σ τὸν ἄνθρωπο.

Γνωρίζω ἀνθρώπους μὲ πλοῦτο καὶ γράμματα ποῦ ἔχουν τὴ μανία νὰ κάθουνται ὁλόκληραις νύχταις τὸ καλοκαῖρι μέσα σὲ μία βάρκα ψαρεύοντας. Κάθουνται νύχταις ὁλόκληραις μὲ λογισμὸ καὶ μάτι προσηλωμένο κάτω εἰς τὸ βυθὸ τῆς θάλασσας μ' ἐλπίδα μόνη καὶ παλμὸ νὰ πιάσῃ τ' ἀγκίστρι τους, τί; Ἕνα μικρὸ ψαράκι.... ποῦ καὶ πολλαὶς φοραὶς δὲν πιάνεται σ' ὁλόκληρη νυχτιά. Κάθουνται 'κεῖ νύχταις ὁλόκληραις, λησμονῶντας παιδιὰ καὶ γυναῖκα κ' ἐρωμένη τους καὶ πᾶσα ἄλλη τους δουλειὰ καὶ σκέψι. Ἄχ! τί χαρὰ τοὺς γλυκαίνει τὰ στήθια 'σὰν τιναχτὰ τὸ καλάμι τους βγάλῃ ὄξω κανένα μικρὸ ψαράκι! Πῶς ξεκολλάει τὸ ξεραμένο στόμα τους τότε, μὲ τί τρεμούλιασμα χαρᾶς τὰ χέρια τους πιάνουν τ' ἀργυροφτέρωτο, σπαρταριστὸ ψαράκι, π' ἀνοιγοκλείει τὸ στόμα του ἀπ' τὴν ἀγωνία τὸ δύστυχο, γιὰ νὰ τὸ 'ξαγκιστρώσουν.

Ὢ! ἂν ἤμουν ποιητὴς τί τραγοῦδι θἄψελνα γιὰ τὸ ψάρεμα!

* *
*

'Σ τὸ μπαλκόνι ἑνὸς ἐξοχικοῦ σπιτιοῦ, λίγο παρὰ πέρα, κάθεται μιὰ νέα — ἄγνωστος γιὰ μένα — γυναῖκα, μὲ μαλλιὰ μισοξέπλεκα, μὲ τὸ κεφάλι της ἀκουμπησμένο 'σ τὸ κρινάτο της χέρι καὶ κυττάει συλλογισμένη κάτου μακρυὰ 'σ τὴ θάλασσα. Τί κρυφὴ ἐλπίδα, τί ἄγνωστος πόθος νὰ τῆς θερμαίνῃ τὰ ὡραῖα σχηματισμένα της στήθια;

Τὰ χελιδόνια στριφογύριζαν μ' ὁρμὴ ἀπάνου — κάτου, γύρω της, ἀπάνω ἀπὸ τὸ κεφάλι της 'σὰν σαΐταις· κ' ἐκείνη μένει ἀκίνητη, ἀδιάφορη, μὲ λογισμὸ καὶ μάτι ποῦ τρέχουν πέρα σ' τὸ ἄπειρο... Πάντα συλλογισμένη.

Τί ὤμορφο πρᾶγμα νὰ βλέπῃ κανεὶς τὴ γυναῖκα, νὰ ὀνειρεύεται μ' ἀνοιχτὰ μάτια!

Σὲ μιὰ στιγμὴ ἀκούστηκεν ἀπὸ μέσα ἀπὸ τὸ σπίτι μιὰ φωνὴ 'σὰν κλάψιμο, σὰν νιαούρισμα: «Μαμμά... μαμμά». Ἐκείνη τότε 'σηκώθηκε ἀπάνου, ἄνοιξε καλὰ-καλὰ τὰ μάτια της, κούνησε λίγο σπασμωδικὰ τὸ κεφάλι της καὶ μπῆκε μέσα....

* *
*

Ἐγὼ ἐτράβηξα τὸ δρόμο μου πέρα μακρυά, ζητῶντας τὴ μοναξιά.

Ἐτράβηξα πέρα 'στἀκρογιάλι. Ἦταν ἡμέρα μαγιάτικη, ὅλη δροσιὰ καὶ γλύκα, μυρωδιαὶς καὶ κελαδήματα.

Κ' ἤμουνα εἴκοσι χρόνων.

Ναί! ἤμουνα εἴκοσι χρόνων τότε. Καὶ τώρα;... ὤχ! τώρα εἶμαι ὀγδόντα, ἑκατό, κ' ἐγὼ δὲν εἰξεύρω πειά, κ' ἄς 'πέρασαν ἀπὸ τότε ἕξη μονάχα χρόνια. Ἡ ἀνθρώπινη καρδιὰ ἔχει δική της ἀριθμητική. Μιὰ στιγμὴ γι' αὐτὴ πολλαὶς φοραὶς εἶνε ὁλόκληρα δέκα χρόνια καὶ δέκα χρόνια κάποτε εἶνε μιὰ στιγμὴ μονάχα γι' αὐτήν. Ἡ εὐτυχία, βλέπετε, περνάει μπροστὰ ἀπὸ μερικοὺς ἀνθρώπους μὲ τραῖνο exprés, ἐνῷ ἡ δυστυχία κ' ἀφοῦ κάμῃ τὴν ἐπίσκεψί της σὲ κανένα, δὲν βιάζεται νὰ φύγῃ. Ταξειδεύει δὲ καὶ μὲ τὰ πόδια της καὶ σὰν λάβῃ τὴν καλωσύνη καὶ σ' ἀφίσῃ τέλος πάντων, τὴν βλέπεις ποῦ τραβάει πέρα σιγὰ—σιγά...

Ἐκείνη τὴν ἡμέρα λοιπὸν ἐτράβηξα πέρα 'σ τὴν ἀγκρογιαλιὰ ὥραις ὁλόκληραις, 'ξαπλώθηκα 'σ τὴν ἀμμουδιὰ κ' ἐξεκουράστηκα, ἐδιάβασα τὸ Χάινε 'ποὖχα μαζί μου κ' ἐδάκρυσα, ἐμπῆκα σ' ἕνα χάνι· ἔφαγα κ' εὐχαριστήθηκα καὶ τὸ ἀπόγευμα προτοῦ βραδυάσῃ σ' ἂν γύριζα πίσω 'σ τὴν χώρα κ' εἶδα τὸ ἡλιοβασίλεμμα, ἐμελαγχόλησα ....

* *
*

'Σ ἂν ἔφθασα μπροστὰ 'σ τὴν ἐκκλησιά, 'σ τὸν Ἅγιον Ἀνδρέαν, δὲν εἰξεύρω τί μ' οὖρθε κ' ἐμπῆκα μέσα. Μοῦ φάνηκε μὲ τὸ μισοσκόταδο ποῦ βασίλευε 'κεῖ μέσα ψηλή, θεόρατη ὡς τὸν οὐρανὸ καὶ κρύα 'σ ἂν τάφος. 'Σ τὸ βάθος μέσα τοῦ ἱεροῦ ἐλαμπύριζε ἀπάνου 'σ τὴν Ἁγία Τράπεζα μπροστὰ 'σ τὸν ἀθάνατο Σταυρωμένο τὸ ἀνέσπερο κανδήλι του. Ἐπροχώρησα σὲ μιὰ ἄκρη κ' ἐκάθησα σ' ἕνα στασίδι.

Εἶχα βρῆ τὴ μοναξιά.

Τὴ νεκρικὴ ἐκείνη ἡσυχία, ποῦ ἐβασίλευε ἐκεῖ μέσα, ἐχάλαε κάπου —κάπου μιὰ ὀχλοβοή, ποῦ ἀκουγότανε ἀπὸ μακρυὰ κ' οἱ μακρυσμένοι ἦχοι τῆς μουσικῆς, ποῦ ἔπαιζε 'σ τὰ Ψηλὰ 'Αλώνια. Ὁ κόσμος ἀπάνου 'κεῖ ἐπανηγύριζε τὸν περαστικὸ Βασιληὰ τοῦ τόπου του μὲ βεγγαλικὰ φῶτα καὶ πυροτεχνήματα. Ἐνῷ τὸν ἀθάνατο Βασιληὰ τῶν αἰώνων, τὸ Βασιληὰ ὁλόκληρου τοῦ χριστιανικοῦ κόσμου ἐφώτιζε ἕνα τρεμουλιαστό, σεμνὸ κανδήλι· κ' ἔλεγα μονάχος μου: Τί ὤμορφο πρᾶγμα ποῦ εἶνε ἡ ἐκκλησιὰ χωρὶς παπάδες καὶ ψάλταις ....

* *
*

Σὲ μιὰ στιγμὴ κάποιος ἐμπῆκε μέσα ἀπ' τὴ μισάνοιχτη πόρτα. Ἔστριψα τὸ κεφάλι μου νὰ ἰδῶ: Ἦταν μιὰ γυναῖκα ποῦ ἐτράβηξε ἐμπρός, ἐστάθηκε στὴ πέτρινη σκάλα τῆς 'Ωραίας Πύλης, ἐγονάτισε, ἔβαλε τὰ χέρια της 'σ τὸ πρόσωπό της καὶ ἄρχισε νὰ κλαίῃ.

Ναί! νὰ κλαίῃ μὲ στεναγμὸ καὶ πόνο. Τί θλίψι φρικτὴ νὰ εἶχε ἡ δύστυχη; Κανένα παιδὶ ἄρρωστο; Κανένα δυστυχισμένον ἔρωτα;...

Ἡ μουσικὴ καὶ τὰ πυροτεχνήματα ἀπ' τὰ Ψηλὰ 'Αλώνια ἀκουγόνταν πειὸ δυνατά, κ' ἡ ὀχλοβοὴ πειὸ μεγάλη. Τί ἦταν ὅμως αὐτὰ ὅλα μπροστὰ ἀπὸ τὸν ἐλαφροστεναγμό, ποῦ πέρναε μέσα ἀπὸ τὰ δάχτυλα τῆς γονατισμένης μπροστὰ 'σ τὸν Σταυρωμένον;

Ὤχ! τὴ δυστυχισμένη γυναῖκα! πῶς μ' ἐτρεμούλιαζε ἡ ἄγνωστη θλίψι της. Τί θλιβερώτερο πρᾶγμα σ' αὐτὸν τὸν κόσμον νὰ βλέπῃς μιὰ γυναῖκα νὰ κλαίῃ!

Ἐσηκώθηκα τότε καὶ πῆγα κοντά της σιγὰ—σιγὰ γιὰ νὰ τῆς μιλήσω. Σ' ἂν ἄκουσε τὰ βήματά μου, 'πετάχτηκε ἀπάνου τρομασμένη.

— **Μὲ** συγχωρεῖτε, κυρία· μὴ σᾶς συμβαίνει τίποτε; τῆς εἶπα τρέμοντας.

Ἐκείνη τότε μ' ἀποκρίθηκε μὲ φωνὴ πνιγμένη ἀπὸ τοὺς στεναγμοὺς καὶ τὰ δάκρυα.

— Ἄχ! κύριε, ἔχω τὸ μονάκριβό μου παιδὶ κακά. Τὸ ἔφερα 'σ τὴν ἐξοχὴ γιὰ καλλίτερα, μὰ τίποτα. Πεθαίνει, κι' ὁ πατέρας του εἶνε 'σ τὰ ξένα ....

«Ἄχ! Ἄγι-'Ανδρέα μου! εἶπε σὲ μιὰ στιγμὴ μονάχη της καὶ τὴν ἔχασα ἀπὸ τὰ μάτια μου.

Ἦταν ἡ γυναῖκα ποῦχα ἰδῆ τὸ πρωὶ 'σ τὸ μπαλκόνι τοῦ παραπέρα σπιτιοῦ ποῦ ἐκαθόταν συλλογισμένη, ἀκίνητη, τὰ μάτια στηλωμένα 'σ τὴ θάλασσα ...

Τί νὰ σᾶς πῶ; Ὅσα γέλοια καὶ φωναὶς χαρμόσυναις κ' ἂν ἀκούσω ὡς ποῦ νὰ πεθάνω, δὲν θὰ 'μπορέσουν νὰ μοῦ 'ξαλείψουν ἐκεῖνο τό:

«Ἄχ! Ἄγι Ἀνδρέα μου».

Πόσο δίκηο εἶχεν ὁ ἀλησμόνητος Μωπασὰν ποῦ εἶπεν ὅτι: «Ἂν κλεισθοῦνε ἡ ἐκκλησιαίς,ποῦ θὰ πηγαίνουν ἡ γυναῖκες νὰ προσεύχωνται;»

Πάτραι. **Λεωνίδας Κανελλόπουλος.**

ΛΥΧΝΙΑΣ ΕΝΕΚΑ

I

Νύκτα τινὰ τοῦ προπαρελθόντος χειμῶνος ἀνεγίνωσκον πρὸ τῆς ἑστίας κάλλιστον ἑλληνικὸν βιβλίον, τὴν Ἱστορίαν τοῦ ναυτικοῦ τῶν ἀρχαίων Ἑλλήνων, ἐξελληνισθεῖσαν ὑπὸ τοῦ κ. Κ. Ν. Ῥάδου. Ἡ σπουδαιότης τοῦ συγγράμματος, ἡ ἐπισημότης τοῦ συγγραφέως Jurien de la Gravière, γνωστοῦ μοι ἀπὸ πολλοῦ ἐκ τῆς Ἐπιθεωρήσεως τῶν Δύο Κόσμων, καὶ τὸ γλαφυρόν, ἐπιμεμελημένον καὶ ἑλληνοπρεπὲς τῆς μεταφράσεως μ' ἐκράτουν δέσμιον πρὸ τῆς τραπέζης, εἰ καὶ ἦτο ἀργά, ἡ τρίτη μετὰ τὸ μεσονύκτιον. Αἴφνης τὸ φῶς τῆς λυχνίας μου ἤρξατο τρέμον, ὡς οἱ τοῦ Νέου Φαλήρου ἠλεκτρικοὶ λαμπτῆρες, καὶ εἶδον μετὰ λύπης, ὅτι ἐντὸς ὀλίγου, ἐλλείψει πετρελαίου, θὰ ἔμενον ἐν τῷ σκότει· δὲν εἶχον δὲ πρόχειρα κηρία. Ἐμειδίασα ἐνθυμηθεὶς τὸν Τάσσον, ὅστις νύκτα τινὰ παρεκάλει, ἣν εἶχε γαλῆν νὰ δανείσῃ αὐτῷ ὀλίγον φῶς ἐκ τῶν σπινθηροβολούντων αὐτῆς ὀφθαλμῶν, ἵνα γράψῃ ποιημάτιον. Διὰ φυσικοῦ δὲ τῶν ἰδεῶν εἱρμοῦ κατῆλθον ἀπὸ τοῦ ἰταλοῦ ἐπικοῦ εἰς ἄλλους ποιητὰς καὶ δὴ καὶ εἰς τοὺς ἡμετέρους, καὶ μηχανικῶς πως ἔστρεψα τὸ βλέμμα πρὸς μικρὸν ἐν τῷ γραφείῳ μου κιβώτιον.Τὸ κιβώτιον τοῦτο, καίπερ ἐκ τοῦ αὐτοῦ ὑλικοῦ τῶν κινουμένων τραπεζῶν κατεσκευασμένον, οὐδὲν ἔχει δυστυχῶς τὸ διαβολικόν· οὐδὲν πνεῦμα ἢ δαιμόνιον ἐμφωλεύει ἐν αὐτῷ, καὶ ὅμως συχνάκις δαιμονίζεται. Καὶ ποτὲ μὲν περὶ τὰς μεσονυκτίους ὥρας ἐξέρχονται ἐκεῖθεν θρῆνοι καὶ κοπετοί, ὡσεὶ σπαρασσομένων ἀνθρώπων ὀλολυγμοί· ποτὲ δέ, περὶ τὰς αὐτὰς πάντοτε ὥρας, βαθυηχεῖς στεναγμοὶ θλιβερωτάτης λύρας, συγκινούσης μέχρι δακρύων... γέλωτος· ἄλλοτε πάλιν, καὶ ἰδίᾳ κατὰ τὰς πανσελήνους νύκτας,—γνωστὴ δὲ ἡ ἐπὶ τῶν νεύρων ἐπίδρασις τῆς σελήνης—,ἀκούονται φωναί, κραυγαί, λοιδορίαι, θόρυβος, κτυπήματα, κοσμοχαλασιά, ὡς νὰ ἐμάλλωναν πολλαὶ γυναῖκες καὶ νὰ ἐπιάνοντο ἀπὸ τὰ μαλλιά. Καὶ ὅμως εὐεξήγητα πάντα ταῦτα τὰ μυστηριώδη. Τὸ λαλοῦν καὶ θορυβοῦν κιβώτιον εἶναι ἁπλούστατα μικρὸν καὶ φορητὸν τοῦ ὄρους Παρ-

νασοῦ παράρτημα, ἱερὸν τῷ Ἀπόλλωνι καὶ ταῖς Μούσαις, ξενίζον πάνθ' ὅσα ποιηταὶ τοῦ....μέλλοντος εὐηρεστήθησαν ν' ἀποστείλωσι τῷ Ἀττικῷ Ἡμερολογίῳ ἀπὸ τοῦ 1866—1890, ἐπὶ τέταρτον ἑκατονταετηρίδος περίπου. Οἷος λαμπρὸς καὶ ἄνευ δαπάνης σιδηρόδρομος ἀπ' Ἀθηνῶν ἕως τὴν κορυφὴν τοῦ Παρνασοῦ θὰ ἐστρωννύετο διὰ τῶν στίχων τῶν τριακοσίων τοὐλάχιστον ἐκείνων ποιημάτων, ὧν πολλὰ ἑκατοντάστιχα, ἂν οἱ στίχοι ἠδύναντο νὰ μετατραπῶσιν εἰς σιδηρᾶς ῥάβδους! Ἐλπίσωμεν ἐν τῷ μέλλοντι, διότι οὐδὲν ἀδύνατον τῷ μάγῳ Ἐδισσῶνι. Θὰ ἔλεγέ τις ἀληθῶς λαμβάνων ὑπ' ὄψιν τὴν πλουσίαν ταύτην τῆς ἑλληνίδος Μούσης συγκομιδήν, ὅτι τὸ «poeta nascitur» τῶν ἀρχαίων ἐπλάσθη χάριν τοῦ νεωτέρου Ἕλληνος, θηλάζοντος μετὰ τοῦ μητρικοῦ γάλακτος καὶ τὸ γάλα τῶν Μουσῶν. Καὶ ὄντως, ὡς ὁ χαρίεις Τοτὸς ἢ ὁ εὐφυὴς Μιμῖκος ἀποβάλῃ τὸ κοντὸ πανταλονάκι, τὸ ξύλινο ἀλογάκι, καὶ τὸ κωμικὸ ὀνοματάκι, ἔφηβος γενόμενος, αἰσθάνεται ἀορίστους πόθους καὶ ἄκρατον ἐπιθυμίαν νὰ ἐκχυλίσῃ ἐπὶ φύλλου λευκοῦ χάρτου τὸ πλεονάζον τῆς ὑπερπληρωμένης αὐτοῦ καρδίας. Ἀλλοίμονον δὲ ἂν ἀρήιος ἄνεμος πνέῃ ἐκ Βουλγαρίας καὶ ἂν ὁ πρώην Τοτὸς ἢ ὁ τέως Μιμῖκος ἐμφορῆται πατριωτικῶν αἰσθημάτων! Ξιφουλκεῖ, —θὰ εὑρεθῇ πάντοτε ἐν τῇ οἰκίᾳ κανένα μικρὸ σπαθάκι ἀπὸ τὰ τελευταῖα ἁγιοβασιλιάτικα —, καὶ χωρὶς ν' ἀναμείνῃ νέαν ἐπιστράτευσιν ὁρμᾷ κατὰ τῶν ἐχθρῶν καὶ φονεύει καὶ φονεύει, πάντοτε ἐμμέτρως, ὡς οἱ ἥρωες τῆς τραγῳδίας, ἕως οὗ θραυσθῇ τὸ ξίφος καὶ μείνῃ μόνη ἡ λαβή. Τὸ ἄθῳον ἐκεῖνο λευκὸν φύλλον χάρτου, ἀντὶ νὰ περιτυλίξῃ ζαχαρικὰ ἢ ὡραῖον βιβλίον, γίνεται ἐρυθρὸν ἐκ τῶν αἱμάτων, εἰς ἄσπλαγχνον πεδίον φονικοῦ πολέμου μεταβαλλόμενον. Καὶ ἂν τὰ ὅπλα ἦσαν τελειότερα, ἂν οἱ στίχοι δὲν ἦσαν χωλοί, οἷα Θεέ! φρικώδης σφαγή! Ἐντεῦθεν δὲ αἱ τῶν ὀλλύντων καὶ ὀλλυμένων οἰμωγαί, αἱ ἐκ τῆς κιβωτοῦ ἐξερχόμεναι καὶ ἀνανεούμεναι, διότι δὲν ἐλλείπουσι στρατιῶται τῇ πατρίδι.

Εὐτυχῶς πλειοψηφεῖ ἐν τῇ κιβωτῷ γλυκύτερόν τι αἴσθημα· τὰ πλεῖστα τῶν ποιημάτων εἰσὶν ἐρωτικά, οἱ δὲ δράσται αὐτῶν ἐτιμωρήθησαν σκληρῶς μὲν ἀλλὰ δικαίως· οὐδεὶς αὐτῶν ἠγαπήθη. Πᾶσαι ἐκεῖναι αἱ Ἀμαρυλλίδες, Ἀσπασίαι, Μαρίαι, Πολυξέναι, —ὑπάρχει πρὸς ἄλλαις μυρίαις καὶ μία Θεανώ, —πᾶσαι αὗται ἐδείχθησαν ἀνάλγητοι ἐρινύες πρὸς τοὺς ἀτυχεῖς ἐκείνους λάτρας στενάζοντας, ὀδυρομένους καὶ κλαίοντας τὴν μαύρην τους τὴ μοῖρα. Εἰσὶ Πετράρχαι ἐν σπαργάνοις, δι' ὃ καὶ ἀναμένω νὰ ἀνδρωθῶσιν, ἵνα χειραφετήσω αὐτοὺς καὶ ἀποστείλω εἰς τὰ Ὀλύμπια διὰ τὴν δάφνην, ἧς τυγχάνουσιν ἄξιοι, διότι τὰ ποιήματα αὐτῶν εἰσι τὰ κάλλιστα κατὰ τῆς νόσου τοῦ ἔρωτος φάρμακα. Ἆ! πό-

σον ἐπεθύμουν νὰ ἐλευθερώσω τῶν ποιημάτων ἐκείνων τὰς ἡρωΐδας καὶ παύσῃ τῆς κιβωτοῦ ἡ κοσμοχαλασιά—, διότι ὅπου πολλαὶ γυναῖκες ἐκεῖ καὶ μαλλώματα—, ἀλλὰ δύνανται τοῦ λοιποῦ αἱ ταλαίπωροι νὰ ἴδωσι τὸ φῶς τῆς ἡμέρας, ἀφοῦ οὐδεμία αὐτῶν ἔχει πλέον μαλλιὰ ἐπὶ τῆς κεφαλῆς; Οὐχὶ φιάλαι, οὐχὶ βυτία, οὐχὶ κρῆναι ἢ πηγαί, ἀλλὰ Στυμφαλία ὅλη τριχογόνου τῆς Mistress Allen δὲν θὰ ἤρκει νὰ ἐπαναφέρῃ τὰς ἀποσπασθείσας ἐκείνας ξανθὰς κόμας, διότι κατὰ παράδοξον ἀληθῶς σύμπτωσιν πᾶσαι αἱ σκληραὶ αὗται εἰσὶ ξανθαί, ὡς ἡ Εὔα, ἡ Ἀφροδίτη, ἡ Ἑλένη τοῦ Μενελάου καὶ αἱ διασημότεραι τῶν ἡρωΐδων. Οἵων κακῶν αἴτιοι οἱ δράσται τῶν ποιητικῶν ἐκείνων δολοφονιῶν! ἀλλὰ διατί οἱ εὐλογημένοι νὰ ἐρασθῶσι πάντες ξανθῶν; μὴ δὲν ἦσαν τάχα καλαὶ καὶ αἱ μελαγχροιναὶ ἢ μὴ δὲν ἦτο μελάγχρους ἡ ἡρωῒς τοῦ Ἄσματος ᾀσμάτων; δὲν λέγει αὕτη: «Μέλαινά εἰμι ἐγὼ καὶ καλή[1]». Οἱ Κύριοι ὅμως ἤθελαν ξανθάς: Εὔας, Ἀφροδίτας, Ἑλένας τοῦ Μενελάου! Δὲν εἶχον λοιπόν ποτε ἀναγνώσει, δὲν εἶχόν ποτε ἀκούσει, ὅτι ὁ περιώνυμος ὑπουργὸς Ἄννης τῆς Ἀγγλίας (1707—1714) καὶ διάσημος συγγραφεὺς Βολιγγβρόκ,—ὅςτις ἐν τῇ νεότητι αὐτοῦ ὑπῆρξεν «a complete rake», κατὰ τοὺς Ἄγγλους, ἢ «un parfait roué», κατὰ τοὺς Γάλλους —, ἵνα διατηρῇ ἀκμαῖον τῆς ἐρωμένης αὐτοῦ τὸ κάλλος, ἐπότιζεν αὐτὴν αἵματι ὄφεως καὶ ὅτι ὑπάρχει μία σταγὼν τοιούτου αἵματος ἐν τῇ εὐμορφίᾳ πάσης γυναικός, δέκα δὲ σταγόνες ἐν τῇ καλλονῇ τῶν ξανθῶν; Ἠγνόουν ταῦτα ἢ ἐν γνώσει καὶ ἐκ πλεονεξίας ἐπόθησαν καὶ τὰς δέκα τῆς ὡραιότητος σταγόνας, ἔστωσαν καὶ δηλητηριώδεις; Ἀπερίσκεπτοι νεανίαι!

Πόσον ὅμως ὑψιπέτις ἡ νεαρὰ αὕτη ἑλληνὶς Μοῦσα! Καὶ ἠδύνατο νὰ παρίδῃ καὶ μὴ ψάλῃ ὅ,τι ἐν τῇ φύσει λαμπρότατον; Μεταξὺ τῶν ἀπείρων τῆς κιβωτοῦ φακέλλων, πάντων ταξινομημένων κατὰ τὸ εἶδος τῆς ἐγκλειούσης αὐτὰ ποιήσεως, ὑπῆρχε—φεῦ! δὲν ὑπάρχει πλέον! —καὶ εἷς, φέρων τὴν ἑξῆς ἐπιγραφήν: Οὐρανός, δι' ὃ καί, ὡς εἰκός, πάντων τῶν λοιπῶν ὑπερκείμενος. Ἐκεῖ δὲ ἦσαν ἡ δροσερὲς αὐγοῦλες, ὁ ἥλιος, ἡ λάμψες καὶ ἡ ἀχτίδες καὶ da capo ἀχτίδες· ἐκεῖ «τὸ φεγγαράκι τὸ λαμπρό, ποὺ διώχνει μακρυὰ τὰ διαμάντια καὶ τὰ ρουμπίνια τοῦ οὐρανοῦ·» ἐκεῖ τέλος ἦτο ἡ ἐλπίς μου, ὁ φάρος ἐν τῇ ἀπειλούσῃ με σκοτίᾳ. Τὸ φῶς τῆς λυχνίας μου ἔπνεε τὰ λοίσθια, ἀλλ' ἔρριψα αὐτῷ βλέμμα περιφρονητικόν, ὡς εἰ ἔλεγον: «στάσου καὶ 'γὼ νά σου δείξω». Καὶ σπεύσας πρὸς τὴν κιβωτὸν ἠνέωξα αὐτὴν μετὰ πολλῶν ὅμως προφυλάξεων, ἀπομακρυνόμενος συγχρόνως, φόβῳ μὴ φλὸξ

[1] Ἀσματ. Α', 5.

ἡ λάμψις, αἴφνης ἀναδύσασα, προσβάλῃ με κατὰ πρόσωπον, ἀλλ' ἔμεινα ἐνεός. Οὐδεμία λαμπηδὼν ἤστραψεν ἐκεῖθεν· οὐδεὶς τῶν ἀπείρων ἀδαμάντων ἠκτινοβόλησεν· οὐδεμία κἂν τῶν ἀναριθμήτων ἀχτίδων ἠξίωσε νά μοι δείξῃ τὸ στίλβον προςωπάκι της, καὶ ἐμειδίασα διὰ τὸν φόβον μου.

— Περίεργον! εἶπον κατ' ἐμαυτόν, θὰ ἐμποδίζῃ βεβαίως τὸ περικάλυμμα.

Καὶ κύψας ἔλαβον ἀνὰ χεῖρας τὸν πολύτιμον φάκελλον, ἔνθα τόσον σέλας ὑπελάνθανε, καὶ διέρρηξα ἐν σπουδῇ τὸ χάρτινον νέφος, τὸ καλύπτον τόσους φωστῆρας. Ἐν τούτοις ἡ λυχνία ἐσβέσθη καὶ εὑρέθην ἐν τῷ σκότει.

— Περίεργον! εἶπον καὶ αὖθις, κρατῶν δι' ἀμφοτέρων τῶν χειρῶν τοὺς οὐρανίους ἐκείνους κόσμους. Θὰ ἐμποδίζῃ βεβαίως ἡ ὑγρασία, — καὶ ὄντως εἶχε βρέξει καθ' ὅλην τὴν ἡμέραν· — ἡ ὑγρασία τζακίζει κόκκαλα, ὄχι ἀχτίδες· θὰ θέλουν στέγνωμα.

Καὶ πλησιάσας πρὸς τὴν ἑστίαν, — ἧς τὸ πῦρ διετηρεῖτο ἔτι μικρὸν —, εἰςήγαγον ἀμφοτέρας τὰς χεῖρας. Καὶ ὢ! θαῦμα θαυμάτων! ἐν ἀκαρεῖ, ὡς ἐν τῷ θεάτρῳ, τὸ δωμάτιον ἐφάνη καιόμενον· φλὸξ λαμπρά, σπινθηροβολοῦσα, διαβολική, ἐπί τινα λεπτὰ διατηρηθεῖσα, ἀπήστραψεν ἐκ τῆς ἑστίας, καὶ οὕτως ἠδυνήθην νὰ ἐξέλθω τοῦ γραφείου καὶ εὕρω τὴν κλίνην μου.

— Καλὰ ἔλεγα ἐγώ, εἶπον μεταβαίνων νὰ κατακλιθῶ, ὅτι ἡ ὑγρασία τὰ ἐμπόδιζε καὶ ἤθελον στέγνωμα.

Καὶ ὅμως ἔχω ἔκτοτε ὡς πρὸς τὸ πρᾶγμα ἐνδοιασμόν τινα, ὃν ἐξομολογοῦμαι ἐνταῦθα ἐν πάσῃ χριστιανικῇ ταπεινότητι. Δὲν δύναμαι νὰ λύσω τὸ μικρὸν μὲν ἀλλὰ δυςχερὲς τοῦτο ζήτημα. Ἂν δῆλα δὴ τὴν εὐεργετικήν μοι ἐκείνην φλόγα παρήγαγον αἱ θερμανθεῖσαι ἀχτίδες καὶ λάμψες, ἢ ἂν ἦτο αὕτη τὸ φυσικὸν ἀποτέλεσμα τῆς πυρπολήσεως τοῦ χάρτου, διότι δυςτυχῶς, ὡς ἐκ τῆς σπουδῆς ἡ πολύτιμος ἐκείνη συλλογή, ὀλισθήσασα τῶν χειρῶν μου, ἐγένετο παρανάλωμα τοῦ πυρός. Ὅπως ποτ' ἂν ᾖ, οὐδέποτε θὰ συνεβούλευον φιλαναγνώστῃ νὰ ἔχῃ πολλὴν ἐμπιστοσύνην εἰς τὰς ἑλληνικὰς ἀχτίδας καὶ λάμψεις, ἀλλὰ νὰ βασίζηται πάντοτε εἰς δέσμην καλῶν στεατικῶν.

II

Καὶ ὁ ἐπίλογος; διότι ποία ἐν τῷ κόσμῳ κιβωτός, — καὶ ἡ τοῦ Νῶε καὶ ἡ τῆς Διαθήκης καὶ ἡ τῆς Ἑλληνικῆς Γλώσσης καὶ εἴ τις

ἄλλη—, δὲν εὗρε σχολιαστάς, ἑρμηνευτάς, ἔτι δὲ καὶ σκώπτας; Τὸν ἐπίλογον ἔγραψεν ὁ Βολταῖρος πρὸ ἑκατονταετηρίδος καὶ ἐπέκεινα, εἰπών: «Le premier qui, pour exprimer que les plaisirs sont mélés d'amertume, les regarda comme des roses accompagnées d'épines, eut de l'esprit; ceux qui le répetèrent n'en eurent point», ὅπερ μεθερμηνευόμενον ἐπὶ τὸ ρωμαιϊκώτερον σημαίνει, ὅτι ὁ τὸ πρῶτον καλέσας τ' ἀστέρια διαμάντια τοῦ οὐρανοῦ εἶπεν ἀληθῶς εὐφυές τι, ὁ ἐπαναλαβὼν ὅμως αὐτὸ ἐφάνη κλέπτης, ἀσυστόλως ἰδιοποιηθεὶς ξένην εὐφυΐαν, οἱ δὲ μετ' αὐτὸν ἐπελθόντες οὐδὲν ἄλλο εἰσὶν ἢ κιβδηλοποιοί, ψευδῆ διαμάντια πωλοῦντες. Ταὐτὰ δὲ λεκτέα καὶ διὰ τοὺς ἥλιους, τῆς ἀχτίδες, τῆς πούλιες, τὰ φεγγάρια καὶ ἄλλα τοιαῦτα, τοῦ Πτωχοπροδρόμου ἀντάξια. Πόσον συνετῶς θὰ ἔπραττεν ἡ νεαρὰ ἑλληνὶς Μοῦσα, εἰ ἐνωτίζετο τοὺς ἀνωτέρω λόγους τοῦ ἄνακτος τῆς γαλλικῆς εὐφυΐας, καὶ ἔσπευδε βραδέως. Πάντες θὰ ἐκέρδαινον· οἱ ἀναγνῶσται οὐκ ὀλίγον, τὴν ὥραν τῆς ἀναγνώσεως, πολὺ δὲ αὐτοὶ οὗτοι οἱ μουσόληπτοι, τὸν πολύτιμον χρόνον, ὃν ἀφαιροῦσι ταῖς μελέταις αὐτῶν καὶ κατασπαταλῶσι θηρεύοντες ὁμοιοκαταληξίας, στρεβλοῦντες ἔτι μᾶλλον τὴν ἀρκούντως ἤδη στρεβλὴν ἡμῶν γλῶσσαν, λόγῳ δῆθεν ὅτι γράφουσι τὴν δημοτικήν, ἢ ἐπινοοῦντες τὰς τερατώδεις ταύτας κράσεις ἢ συνιζήσεις:

Μ' ἠπάτα! Καὶ τί μέλει τὸν ἄλλον, ἀγαπητὲ νεανία, ἂν ἡ σκληρὰ ἐκείνη ξανθὴ σε ἠπάτα; πῶς διέλαθε τὴν νοημοσύνην σου, ὅτι τὰ ἐρωτικὰ παθήματα ὑπάγονται εἰς τὴν δικαιοδοσίαν τῆς Θαλείας καὶ οὐχὶ τῆς Μελπομένης; Καὶ ἄν, ὃ μὴ γένοιτο! ἀθυρόστομος ἀναγνώστης ἀπαντήσῃ εἰς τὸ θλιβερὸν ἐκεῖνο:

— Μ' ἠπάτα!

— Καὶ τί με κόφτει 'μένα; Δὲν πᾶς νὰ κουρεύεσαι σὺ καὶ δ' αὐτὴ!

Οἴμοι! τετέλεσται! τὸ ἀκροατήριον καγχάζει καὶ ἡ Μοῦσα φεύγει ὡς βρεγμένη γάττα. Εὐτυχῶς οἱ πλεῖστοι, εἰ μὴ πάντες οἱ τῆς κιβωτοῦ ποιηταί εἰσιν ἐξησφαλισμένοι ἀπὸ τοιούτων κωμικῶν συμβαμάτων, ἅτε ψευδωνύμως ἐπιστέλλοντες καὶ ὡς βασιλεῖς ἢ πρίγκηπες ὑπὸ ὑψηλὸν incognito ταξειδεύοντες εἰς τὸν Παρνασόν, οὗ σκολιὰ καὶ τεθλιμμένη ἡ ὁδὸς καὶ ὀλίγοι οἱ εὑρίσκοντες αὐτήν.

Ε. Κ. 'Ασώπιος.

Η ΑΥΤΟΚΡΑΤΕΙΡΑ ΛΙΒΙΑ

ΚΑΙ Η ΘΥΓΑΤΗΡ ΤΟΥ ΑΥΓΟΥΣΤΟΥ[1]

Ὁ Βοσσουέτος ἐν τῇ ἀρχαιότητι οὐδένα ἄλλον βλέπει λαὸν ἢ τὸν τοῦ Ἰσραήλ, ὁ δὲ Δάντης δὲν βλέπει ἢ τὴν Ρώμην. Εἰς τὰ ὄμματα αὐτοῦ ὁ Αὔγουστος εἶνε ὁ κατ' ἐξοχὴν νόμιμος κυριάρχης· ὁ Αὔγουστος εἶνε ὁ θείῳ δικαίῳ ἄρχων καὶ ἰδοὺ ἐκ τίνος ἰδεῶν συστήματος ἐκπορεύεται τῆς μοναρχίας τὸ ἰδεῶδες ἐν τῷ προσώπῳ τοῦ μεγάλου τούτου Καίσαρος. Ἐν τῷ κατὰ Λουκᾶν εὐαγγελίῳ φέρεται ὅτι ὁ Χριστὸς ἠθουλήθη νὰ γεννηθῇ ἐπὶ τῆς ἡγεμονίας τῆς Ρώμης, ὅπερ ἀναγκαίως ἐπάγεται τὴν νομιμότητα τῆς ἀρχῆς ταύτης· ἐπειδὴ δὲ εἷς καὶ μόνος δύναται νὰ εἶνε ὁ νόμιμος κυριάρχης, ὁ δυνάμενος νὰ ἐκδώσῃ νόμιμον διάταγμα, ἕπεται ὅτι ὁ Αὔγουστος Καῖσαρ εἶνε τῶν αὐτοκρατόρων ὁ νομιμώτατος. Ἡ ἰδιότης αὕτη ἀποδοτέα ἐπ' ἴσης καὶ τῷ διαδόχῳ αὐτοῦ, καθόσον ὁ Ἰησοῦς Χριστὸς γεννηθεὶς ἐπὶ τῆς βασιλείας τοῦ Αὐγούστου, ἐτελεύτησεν ἐπὶ τῆς τοῦ Τιβερίου, ἵνα δὲ τὸ ἔργον τῆς αἰωνίας ἀπολυτρώσεως, τὸ ἐπὶ τοῦ σταυροῦ μυστήριον ᾖ ἀληθές, ἀναγκαῖον ἀπέβαινε νὰ ἐκφράσῃ τῆς καταδίκης τὸ θέσπισμα δικαστὴς νομίμως καθεστώς, οὗ ἄνευ ὁ τοῦ δικαίου θάνατος ἀντὶ νὰ ᾖ ὁ δίκαιος τῶν ἀνομημάτων ἡμῶν ἐξιλασμός, οὐδὲν θὰ διέφερε κοινοῦ ἀδικήματος. Ὁ Πόντιος Πιλάτος ἦν ὁ δικαστὴς οὗτος, ἐμπεπιστευμένος τὴν τοιαύτην ἐξουσίαν παρὰ τοῦ Τιβερίου τοῦ «ἐλέῳ θεοῦ αὐτοκράτορος.» «Ἅπαξ μόνον, ἐπὶ τῆς τοῦ Αὐγούστου βασιλείας, ἐν ᾧ χρόνῳ ἐξελέξατο ὁ Σωτὴρ ὅπως ἐπὶ τὴν γῆν κατέλθῃ, ἅπαξ μόνον, γράφει ὁ Δάντης, ἐδόθη τοῖς ἀνθρώποις νὰ θαυμάσωσι τὴν μοναρχίαν ἐν πάσῃ τῇ τελείᾳ καὶ μεγαλοπρεπεῖ αὐτῆς ἀναπτύξει. Ἡ οἰκουμένη εἰρηνοποιηθεῖσα ἀναγνωρίζει τὴν δεσποτείαν τοῦ μονάρχου, ἡ ἀνθρωπότης ἀναπνέει ἀνακουφισθεῖσα, μαρτυρεῖ δὲ τοῦτο καὶ ὁ Παῦλος τὴν περίοδον ταύτην εὐλογίαν κατονομάζων.»

Φαντάζομαι τὸν Δάντην, ἐν τῇ περὶ Μοναρχίας συγγραφῇ αὐτοῦ, οἱονεὶ προσκυνητὴν τοῦ μεσαίωνος διατρέχοντα τὴν κλασικὴν ἀρχαιό-

[1] Τὴν μετάφρασιν τῆς πολλοῦ λόγου ἀξίας ἱστορικῆς ταύτης μελέτης τοῦ περιωνύμου γαλάτου Henry Blaze de Bury ἐπέστειλεν ἡμῖν ὁ ἡμέτερος κ. Χ. Σαμαρτσίδης. Χ. Α.

τητα. Καὶ ἐν ᾧ ὁδεύει, διανέμει ἅμα πρὸς τὸν ἐθνικὸν τοῦτον κόσμον τοὺς κεραυνοὺς καὶ τοὺς στεφάνους τοῦ καθολικισμοῦ, ὧν ἔχει πλήρη τὴν πήραν. Ἡ κοινωνία ἣν διαπορεύεται οὐδεμίαν ἀσκεῖ ἐπ' αὐτοῦ ῥοπήν, διαμένει δὲ οἷός ἐστιν αἱρετικὸς μυστικιστής. Οὐδὲν ἄλλο οἶδεν ἢ τὰ ὅπλα καὶ τὰ ἔπαθλα τῆς ἐποχῆς αὐτοῦ ἐξορκίζων ἢ κολάζων τοὺς κωφεύοντας εἰς τὴν πολιτικὴν καὶ θρησκευτικὴν αὐτοῦ σύλληψιν, τοὺς δὲ λοιποὺς ἐν τῇ χορείᾳ τῶν ἁγίων κατατάσσων. Δωρεῖται στεφάνους τοῖς πιστοῖς, τὸν Αὔγουστον μετασχηματίζει εἰς ἄμφια περιβεβλημένον τοῦ Καρολομάγνου πρόδρομον· τὸν παράδεισον συγκιρνᾷ μετὰ τῶν Ἠλυσίων, τὸν δὲ Βιργίλιον παριστᾷ ὡς τὸν θύραθεν θεολόγον. Δὲν στερεῖται, ἄλλως τε, θελγήτρου οὕτως ἀποπτευομένη ἡ ἀρχαιότης.

Ἐν ᾗ ζῶμεν ἐποχῇ ἡ γνῶσις τῆς ἀρχαιότητος οὐδενὸς ἀποκλειστικὸν ἀποτελεῖ προνόμιον· προσιτὴ παντί ἐστιν ἡ ἔρευνα αὐτῆς. Τὰ μουσεῖα, αἱ τῶν νομισμάτων συλλογαί, αἱ βιβλιοθῆκαι παρέχουσιν ἑκάστῳ τοὺς θησαυροὺς αὐτῶν, χάρις τῇ φωτογραφίᾳ καὶ τὰ μᾶλλον μεμακρυσμένα τῶν γραπτῶν μνημείων μετεδόθησαν ἡμῖν. Δύναταί τις καὶ ἄνευ τῶν γλωσσικῶν ἐφοδίων τῆς λατινικῆς καὶ τῆς ἀρχαίας ἑλληνικῆς γλώσσης, καὶ μόνον διὰ τῶν ἐξαιρέτων μεταφράσεων καὶ τῶν ποικίλων συγγραφῶν νὰ ἐπιχειρήσῃ τὴν τοῦ ἀρχαίου κόσμου σπουδὴν τῶν προλειανάντων τὴν εἰς τὸ τέρμα τοῦτο ἄγουσαν. Ἡ δίκην σκιᾶς ἐν τῇ σκοτεινῇ τοῦ παρελθόντος νεφέλῃ κεκρυμμένη ἀρχαιότης ἔλαβε σῶμα καὶ πραγματικότητα· οἱ ἀρχαῖοι αἰῶνες ἀνήκουσι τοῦ λοιποῦ τῷ δημοσίῳ, προσιτοὶ ἑνὶ ἑκάστῳ τῶν βουλομένων ὅσον καὶ τοῖς ἐξ ἐπαγγέλματος σοφοῖς, ἔτι δὲ καὶ μετὰ ποιᾶς τινος ἐκ περισσοῦ τοῖς πρώτοις ὠφελείας, διὰ τὴν ἀφελῆ οἰκειότητα μεθ' ἧς ὁ κοινὸς ἐρευνητὴς ἐπιχειρεῖ τῶν προσώπων τὴν μελέτην, πρὸς ἃ ὁ ἀληθὴς σοφὸς ἀκαταμάχητόν τινα αἰσθάνεται καὶ ἐφεκτικὴν εὐλάβειαν. Ὑπάρχουσιν ἄνθρωποι ἀρνούμενοι ν' ἀποδεχθῶσιν ὅτι οἱ τῆς ἐποχῆς τοῦ Περικλέους Ἕλληνες καὶ οἱ Ρωμαῖοι τῶν χρόνων τοῦ Αὐγούστου ὑπῆρξαν ἁπλούστατοι ἄνθρωποι ὡς ἡμεῖς καὶ μολαταῦτα ὁ ἄνθρωπος οὐδέποτε φεῦ! παραλλάσσει. Σήμερον οὐδείς, καθόσον γινώσκω, πιστεύει εἰς τοὺς ἥρωας ἐκείνους ὧν τὰ ἔργα οὐδὲν εὐτελὲς ἢ κοινὸν ἐπηρεάζει συμφέρον, εἰς τοὺς ἡμιθέους τοὺς διὰ τοῦ ἐνθουσιασμοῦ τῶν παθῶν καὶ τῆς δόξης τρεφομένους. Ὠκοδόμουν καὶ ἐν τῷ ἄστει τοῦ Ρωμύλου ὡς καὶ παρ' ἡμῖν, τὸ δὲ ὑλικόν, ᾧ τινι ἐχρῶντο οἱ τοῦ Βιτρουβίου τέκτονες κατ' οὐδὲν ἦν διάφορον τοῦ τῶν νῦν. Οἱ τοῦ Πύρρου καὶ τοῦ Ἀννίβα ἐλέφαντες ἔτρωγον καὶ ἐχώνευον ἀπαραλλάκτως ὡς καὶ οἱ ἐν τοῖς θηριοτροφείοις, οἱ δὲ περιώνυμοι μήκωνες, ἐφ' ὧν ὁ Ταρκύνιος ἐξέτεινε τὴν οἰωνοσκοπικήν του ῥάβδον,

ἦσαν πανόμοιοι τοῖς κοινοῖς ἄνθεσιν ὅσα καὶ σήμερον καλύπτουσι τοὺς ἡμετέρους ἀγρούς.

Εἴτε εἰς τὸ παρελθόν, εἴτε εἰς τὸ μέλλον ἀσχολεῖται ἡ περιέργεια, δὲν εἶνε μάταιος ἀγών. Ἀποδεικνύει πρὸ παντὸς ὅ,τι ἐν ἡμῖν ὑπάρχει τῶν ἐρευνωμένων, ἡ δὲ γνῶσις διὰ τοῦ αἰσθήματος μάλιστα τελειοῦται· ἡ διὰ τῶν προσωπικῶν ἡμῶν ἐντυπώσεων ἑρμηνεία τοῦ ἀρχαίου βίου εἶνε λίαν τολμηρὰ ἀξίωσις· δὲν πρόκειται περὶ τῆς ἀναπαραστάσεως τῆς ἀληθείας ἐν τῇ ἀπολύτῳ αὐτῆς ἀκριβείᾳ, ὅσον περὶ τῆς ἐμψυχώσεως καὶ τῆς ζωογονήσεως αὐτῆς. Τίς, ἄλλως τε, καὶ παρ' αὐτοῖς τῶν ἀρχαιομαθῶν τοῖς σοφωτάτοις δύναται νὰ καυχηθῇ ὅτι κατέχει τὴν ἀκριβῆ ταύτην ἀλήθειαν; Τὸ ἐξιστορεῖν δὲν εἶνέ τι ἄλλο ἢ παρέχειν τῷ δημοσίῳ τὸ ἡμέτερον σύστημα τοῦ βλέπειν ἐν τῇ ἱστορίᾳ. Δύναταί τις νὰ ᾖ ὁ πνευματωδέστατος, ὁ ἐμβριθέστατος, ὁ εὐφυέστατος τῆς ἐποχῆς αὐτοῦ ἀνήρ, ἀλλ' ἐν τούτοις οἱ τῶν ἐπερχομένων γενεῶν ἄνθρωποι θὰ δυνηθῶσιν ἴσως κάλλιον αὐτοῦ νὰ ἐμβατεύσωσιν εἰς τῆς ἀνθρωπίνης καρδίας καὶ τῶν ἀνθρωπίνων πράξεων τὰ μυστήρια καὶ θὰ θεωρήσωσι τὰς ἐκτιμήσεις αὐτοῦ ὡς πεπαλαιωμένας καὶ ἀχρήστους. Ὁποίας δὲν ὑφίσταται ἐπηρείας ἡ ἀφήγησις τῶν τοῦ παρελθόντος γεγονότων, ἐπηρείας κλίματος, θρησκεύματος, πατριωτισμοῦ, δημοσίας γνώμης καὶ συρμοῦ ἔτι! Εἶνε αὐτόχρημα ἀντίφασις τὸ ζητεῖν ἐν ἱστορικῷ ἔργῳ τὴν φωτογραφικὴν οὕτως εἰπεῖν ἀναπαράστασιν τῶν προσώπων καὶ τῶν γεγονότων, καθόσον τὸ παρελθὸν οὔτε ἐξ ὑλικῶν μόνον συγκροτεῖται στοιχείων καὶ πόρρω ἡμῶν ἀφίσταται, ἡ δὲ φωτογραφικὴ μέθοδος δὲν ἀπεικονίζει ἢ τὸ σῶμα μόνον. Ὅθεν ὁ ἐξερευνῶν τὴν ἀρχαιότητα κατ' ἀνάγκην ἐντυπώσεις μόνον ἁπλῆς περιηγήσεως καὶ μελέτης κατορθοῖ νὰ παραγάγῃ· ἀλλ' ἂν αἱ ἐντυπώσεις αὗται εὐμοιρῶσι ζωῆς, ἂν ὁ ἐρευνητὴς διαπνέηται ὑπὸ τοῦ ἔρωτος τοῦ ἐρευνωμένου κόσμου, ἂν εὐστοχῇ κατά τε τὴν ὑφὴν καὶ τὴν δημιουργίαν ν' ἀπεικονίζῃ ἡμῖν τὸν κόσμον τοῦτον, οἷον αὐτὸν φαντάζεται, ἱκανὰ βεβαίως ἐξετέλεσεν, οὐδὲ δικαιοῦταί τις ν' ἀπαιτῇ πλειότερα. Ἐν τῇ ρωμαϊκῇ λ. χ. ἱστορίᾳ, καθ' ὃν σήμερον αὕτη γράφεται τρόπον, ὅστις καὶ ὁ προσφορώτατός ἐστι πρὸς κατανόησιν αὐτῆς, βέβαιον ὑπάρχει ὅτι οἱ τοῦ αἰῶνος τοῦ Αὐγούστου καὶ τοῦ Τιβερίου Ρωμαῖοι δυσχερῶς ἑαυτοὺς θ' ἀνεγνώριζον ἐν τῷ κατόπτρῳ τούτῳ, ὅπερ ἕκαστος ἡμῶν πλάττει κατὰ τὰς ἀντιλήψεις αὐτοῦ ἀναλόγως τῆς χώρας ἐν ᾗ ζῇ, τῶν ἠθῶν καὶ τῶν πολιτικῶν αὐτοῦ θεωριῶν.

Διότι, ἀληθῶς, ἡ ἱστορία εἶνε τέχνη τις ὡς ἡ ζωγραφική, ἡ γλυπτικὴ καὶ ἡ ποίησις. Τὸ ἀπόλυτον ψεῦδος δὲν ὑφίσταται, ἢ μᾶλλον

ὑφ' ἑκάστην ἱστορικὴν πλάνην κρύπτεται ἀληθείας κόκκος· οὕτως ὥστε ἔστιν ὅτι καὶ αὐτὴ τῶν ἔργων τῆς τέχνης ἡ μέθοδος ὡρισμένη φαίνεται. Παρὰ τὰς προσπαθείας αὐτοῦ ὁ συγγραφεὺς ἀδυνατεῖ ν' ἀπαλλαγῇ τῆς ἐπηρείας τοῦ θέματος ὅπερ πραγματεύεται· νομίζει ἑαυτὸν κύριον τοῦ θέματος, ἀλλὰ τοῦτο μᾶλλον αὐτοῦ κρατεῖ. Ἐκτίθησι κατὰ συνέπειαν καὶ διατάσσει τὴν ὕλην νῦν μὲν ἄπλετον ἐπιχέων φῶς ἔνθα ἡ ὑπόθεσις δέον νὰ μεγαλυνθῇ, τὰ δὲ περαιτέρω ἐντὸς παχυλοῦ καταλείπων σκότους. Ὀφείλει μὲν νὰ γινώσκῃ τὰ γεγονότα ὁ ἱστορικός, ἀλλὰ καὶ νὰ ἔχῃ πεῖραν τῆς ζωῆς καὶ νὰ ᾖ διὰ τῆς ἰδίας πείρας κάτοχος τῶν ἀρετῶν ἐκείνων, ὧν τὴν διάδοσιν θεωρεῖ ὠφέλιμον. Ὅστις ἄνευ τῶν τοιούτων ἐφοδίων ἐπιλαμβάνεται τοῦ ἔργου, ἐκτρέπεται τῆς ὀρθῆς ὁδοῦ, καθόσον ὅ,τι παρὰ τοῖς ἀριστοτοτέχναις τοῦ λόγου θαυμάζομεν εἶνε οὐχὶ ἡ ἄφθονος τῶν ἱστορικῶν εἰδήσεων προμήθεια, ὅσον ἡ ἀνὰ μέσον τῆς ἐρεύνης αὐτοὺς καθοδηγοῦσα καὶ συναρμολογοῦσα ἐν τῷ νῷ τ' ἀποτελέσματα αὐτῆς μυστηριώδης προαίσθησις. Ὁ νοῦς μόνον ἐπροικίσθη διὰ τῆς ἐπαγωγῆς καὶ ἂν ἀληθεύῃ, ὡς ἐρρήθη, ὅτι ἄνευ τοῦ ἀνθρωπίνου ὀφθαλμοῦ ὁ ἥλιος ἤθελεν εἶσθαι ὡσεὶ μὴ ὑπῆρχεν, αἱ δὲ λαμπρότεραι μελῳδίαι δὲν ὑφίστανται εἰμή, διότι ἐπλάσθη τὸ ἀνθρώπινον οὖς ὅπως αὐτῶν ἀντιλαμβάνηται, δύναται ὁμοίως τις νὰ βεβαιώσῃ ὅτι τὰ ἐν πάσαις τοῦ κόσμου ταῖς βιβλιοθήκαις σεσωρευμένα γραπτὰ μνημεῖά εἰσι γράμμα νεκρόν, ἂν μὴ ζωογονηθῶσιν ὑπὸ τῆς πνοῆς τοῦ πνεύματος.

Τίς ἀγνοεῖ τὴν θαυμασίαν ἐκείνην τοῦ Ἴγκρου εἰκόνα, ἐν ᾗ ὁ Βιργίλιος παρίσταται ἀναγινώσκων ᾆσμα τῆς Αἰνειάδος ἐνώπιον τοῦ Αὐγούστου καὶ τῶν οἰκείων αὐτοῦ; Ἡ εἰκὼν αὕτη φαίνεται ἡμῖν ὡς πρότυπον τοῦ τρόπου καθ' ὃν ἔδει ν' ἀναπαριστᾶται ἀρχαία τις σκηνὴ κατὰ τὴν νεωτέραν ἀντίληψιν. Εἶνε ἡ ἔκφρασις τοῦ ἰδεώδους, ἀλλὰ καὶ τοῦ πραγματικοῦ ἐν πάσῃ αὐτοῦ τῇ βαθύτητι. Πᾶσαι τῆς εἰκόνος αἱ μορφαὶ τὸν τύπον φέρουσαι τῆς ὑψίστης ἠρεμίας, τῆς σεμνοπρεπείας, τῆς κλασικῆς ἀταραξίας εἰσὶ πρὸς ἀλλήλας παρεμφερεῖς. Τὰ ἀγαλματώδη ταῦτα ἀπεικονίσματα δὲν ἀπορροφᾷ ἡ στιγμὴ καὶ ἡ θέσις μέχρι τοῦ σημείου τοῦ νὰ λησμονῶσι τὸν ἐκτὸς αὐτῶν κόσμον. Μόλις ἀποχωρισθῶσι θ' ἀκολουθήσωσι τὸ ρεῦμα τῶν ἀνθρωπίνων αὐτῶν παθῶν καὶ διαθέσεων· καὶ κατὰ τὴν παροδικὴν δὲ ταύτην ἥτις ἥνωσεν αὐτὰ στιγμὴν ἕκαστον τῶν προσώπων ἐπιδιώκει ὀπισθόβουλόν τινα σκοπόν, οὗ τὴν ἔκφρασιν θὰ συλλάβῃ τοῦ ὀξυδερκοῦς παρατηρητοῦ τὸ ὄμμα ὑπὸ τὸ προσωπεῖον ὅπερ ἐν τῇ περιστάσει ταύτῃ φέρουσιν. Ὁ ἡδυεπὴς Βιργίλιος ποθεῖ νὰ ᾖ τῷ ἄρχοντι ἀρεστός. Τὸ στόμα τὸ τοὺς μελῳδικοὺς στίχους ἀπαγγέλ-

λον εἶνε ὡσαύτως τὸ στόμα τὸ εἰς κολακείας πρόθυμον. Ὁ δὲ Μαικήνας, ὁ τῆς καλῆς ποιήσεως ἐραστὴς καὶ τοῦ δεσπότου ἐπιστήθιος φίλος, ἀκροᾶται μικρὸν ἀφηρημένος, καθόσον καίπερ ὑπὸ τῆς θείας ἐκείνης φωνῆς βαυκαλιζόμενος, ἀναλογίζεται οὐχ ἧττον τὰς προσφάτους τοῦ Αὐγούστου ἐκμυστηρεύσεις καὶ τὰς οἰκογενειακὰς διενέξεις ὅσαι ἐπισκοτίζουσι τὸν βίον τοῦ αὐτοκρατορικοῦ αὐτοῦ φίλου. Ἡ Ὀκταβία μόνον τὸ πένθος αὐτῆς ἀκούει, καὶ τίς οἶδεν, ὁποίους τὰ μητρικά της δάκρυα ἐγκρύπτουσιν ἀποτυχούσης φιλοδοξίας στόνους, ὁποῖα προσωπικῆς ἀρχομανίας διὰ παντὸς ματαιωθέντα ὄνειρα διὰ τοῦ θανάτου τοῦ ἀσθενικοῦ αὐτῆς υἱοῦ, οὗ ἡ ὀρθία εἰκὼν παρίσταται εἰς τὰς οἰκογενειακὰς ταύτας συναθροίσεις! Καὶ ἤδη λάβετε κατὰ μέρος τὸν Ὀκτάβιον, περίφροντιν, σκυθρωπόν, καὶ τεθλιμμένον· θὰ ἐπαναλάβῃ ἡμῖν ὅτι πρὸ μικροῦ ἔλεγε τῷ **Μαικήνᾳ**: «Κέκτημαι ὅσην ἡ ἀνθρωπίνη φιλοδοξία δύναται νὰ ὀνειροπολήσῃ ἰσχύν· ἄρχων τῶν δυνάμεων τῆς ἠπείρου πάσης καὶ τῶν θαλασσῶν, ἐν πάσαις τῆς αὐτοκρατορίας ταῖς ἐπαρχίαις ἀπόλυτον ἀσκῶ κράτος καὶ ἀπεριόριστα ὑπατικὰ δικαιώματα· τὸ πρόσωπόν μου εἶνε ἀπαραβίαστον· δήμαρχος ἰσόβιος, ἄρχω καὶ τῆς συγκλήτου· κήνσωρ, εἶμαι τῶν ἠθῶν ὁ κυβερνήτης, ποντίφηξ ὑπέρτατος, διοικῶ καὶ τὰ θεῖα. Ἰδέ, ἰδέ, ὦ Μαικήνα, εἶνε ἀληθὴς ὁ φίλος σου, ὁ σὸς Αὔγουστος, ὅστις ἐν τῷ κολοφῶνι τοῦ μεγαλείου ἔστησε τὸν θρόνον του καὶ ὅστις σκυθρωπὸς νῦν καὶ ἀποτεθαρρημένος σοὶ φωνεῖ. Ὦ! ἀπόδος μοι τὴν νεότητα, τὴν ἤρεμον, ἀπόδος μοι τὰς εὐτυχεῖς ἐκείνας ἡμέρας, ὁπότε ὁ εὐσεβὴς Ἀπολλόδωρος μοὶ ἐδίδασκε τὴν εὐδαιμονίαν ἐν τῇ μετριότητι καὶ τὴν ἁπλῆν καὶ ἡδεῖαν ἄσκησιν τῶν καθηκόντων τοῦ πολίτου καὶ τοῦ φιλοσόφου. Τῶν καθηκόντων τούτων ἐγενόμην ὁ προδότης, οἱ πόδες μου ὠλίσθησαν ἐν τῷ αἵματι. Παρέσυράν με τῆς φιλοδοξίας αἱ μαινάδες, καὶ ἰδοὺ ἐγὼ τῆς οἰκουμένης ὁ δεσπότης θλιβόμενος καὶ θρηνῶν ἐπὶ τῷ ὅτι ἐγενόμην οἷος νῦν εἰμι». Οὕτω φαίνεται ἐκφραζόμενος ὁ Γάιος Ὀκτάβιος τοῦ Ἴγκρου. Τί δὲ λέγει ἡμῖν ἡ Λιβία του; Λαμβάνομεν αὐτὴν τοιαύτην, οἵαν τοῦ ζωγράφου ἡ γραφὶς παρέστησε, τὸ πρόσωπον ἔχουσα ἀγαλματῶδες, τοὺς τρόπους θεαίνης, πλήρη γοητείας, πονηρίας, θελγήτρων καὶ μυστηρίου, ἵνα χρησιμεύσῃ ἡμῖν ὡς ἀντικείμενον εἰδικῆς μελέτης. Περὶ αὐτὴν συνωθοῦνται φυσιογνωμίαι ἐλλείπουσαι ἐν τῇ εἰκόνι ἧς ἐμνημονεύσαμεν, ἀλλὰ χαρακτηρίζουσι ταύτας ὁ Πλίνιος, ὁ Σενέκας, ὁ Σουετόνιος καὶ ὁ Τάκιτος, ἡ δὲ μεταγενεστέρα πολυμάθεια καὶ κριτικὴ ἱκανὸν ἐπέχυσαν ἐπὶ τῶν χαρακτήρων τούτων φῶς.

Ἐνώπιον τῆς σεμνοπρεποῦς μεγαλειότητος τοῦ χαρακτῆρος τῆς Λι-

βίας ὁ ἀναγνώστης ὑποκλίνεται. Θαυμάζομεν τῶν θελγήτρων αὐτῆς τὴν κοσμιότητα, τὴν ἐν τῇ δεξιώσει χάριν, αἵτινες αὐτὴν διακρίνουσι τῶν τραχειῶν τῆς ἀρχαιότητος φυσιογνωμιῶν. Ἀληθεύει οὐχ ἧττον ὅτι ἐν τῇ καρδίᾳ τῆς Ἑστιάδος ταύτης τῶν δεσποινῶν ἐνεφώλευεν ἡ ταραχωδεστάτη καὶ ἀγριωτάτη φιλοδοξία. Ὁ ἔγγονος αὐτῆς Καλιγούλας, ὁ παράφρων ἐκεῖνος, ὅστις παῖς πολὺ καὶ ἐκ τοῦ σύνεγγυς εἶχεν αὐτὴν μελετήσει, ἔλεγε περὶ αὐτῆς: «Εἶνε ὁ Ὀδυσσεὺς ἐν γυναικείᾳ περιβολῇ». Ἀδύνατον νὰ πολεμήσῃ τις παρὰ τοῖς ἄλλοις τὴν ῥᾳδιουργίαν μετὰ τῆς ἐξόχου ἐκείνην δεξιότητος, ἂν δὲν ἐτρίβη αὐτὸς οὗτος ἐν τῇ τέχνῃ τοῦ σκευωρεῖν. Βλέπων τις τὴν ἱστορίαν ἀπαθῶς ἐπὶ ἥμισυν αἰῶνος, ἐπ' εὐνοίᾳ μιᾶς προσωπικότητος ἀσχολουμένην, ἀναλογίζεται κατ' ἀνάγκην ἐν τίνι ἄρα μέτρῳ συνενοχῆς τὸ πρόσωπον τοῦτο συνδέεται μετὰ τῶν γεγονότων καὶ ἡ μεγάλη ἐν τῇ περιστάσει ἀπάθεια διεγείρει τὴν σκέψιν· αἱ περιστάσεις δὲν συντρέχουσιν ἡμῖν μόναι, ἀνάγκη νὰ ὠθῇ τις αὐτὰς πρὸς τὸν σκοπόν, ἡ δὲ ὠθοῦσα ταύτας χεὶρ δὲν πρέπει ν' ἀποκρύπτηται. Ἡ Λιβία τοῦτο εἶχε τὸ κοινὸν μετὰ τοῦ Αὐγούστου ὅτι ἐγίνωσκε νὰ δεσπόζῃ ἑαυτῆς καὶ νὰ κρατῇ τῆς καρδίας ἐν τῇ θλίψει, ἐν εὐκαιρίᾳ δὲ καὶ ἐν αὐτῷ ἔτι τῷ ἐγκλήματι. Δυσπιστῶ πρὸς τὸν Τάκιτον, ἀλλὰ πῶς νὰ μὴ ἀμφιβάλλῃ τις ἐνώπιον σειρᾶς καταστροφῶν, ὧν ἡ συνδρομὴ φαίνεται οἱονεὶ ἐκ συνεννοήσεως ἐπιφερομένη χάριν τῶν δυναστικῶν μιᾶς γυναικὸς συνδυασμῶν; Ὁ Αὔγουστος δὲν ἔσχεν υἱόν, ἡ Λιβία εἶχε τὸν Τιβέριον, ἐναπέκειτο δὲ ἤδη εἰς τὸ πεπρωμένον νὰ διατάξῃ τὰ πράγματα κατὰ τρόπον εὐνοοῦντα τῆς αὐτοκρατείρας τὰ σχέδια, ἥτις ἀπαιτεῖ καὶ διατείνεται ὅτι τὸν Αὔγουστον ὁ Τιβέριος καὶ οὐχί τις ἄλλος ἔδει νὰ διαδεχθῇ. Ἀλλὰ θὰ συντελέσῃ ταῦτα ἡ εἱμαρμένη ἄνευ βοηθοῦ; Οὐδὲν κωλύει τὸν βουλόμενον νὰ πιστεύσῃ τοῦτο. Διάδοχοι τῆς κοσμοκρατορίας δὲν εἶνε ἄρα δυνατὸν νὰ στερηθῶσι νέοι καὶ ἀκμαῖοι τῆς ζωῆς χωρὶς εἰς βίαν ὁ θάνατος αὐτῶν ν' ἀποδοθῇ; Λουδοβῖκος ὁ ΙΔ', ὁ μέγας οὗτος βασιλεὺς οὗ τὰ τελευταῖα ἔτη πλήρη συμφορῶν, καὶ πένθους ὑπομιμνήσκουσι τὸ τέλος τῆς βασιλείας τοῦ Αὐγούστου, εἶδεν ἐπ' ἴσης τὴν ἐρημίαν περὶ αὐτὸν ἐξαπλουμένην καὶ τὸ δρέπανον τοῦ θανάτου θερίζον περὶ αὐτὸν ὑπάρξεις νεαράς. Ὁ θάνατος αὐτῶν εἰς μυστηριώδη ἀπεδόθη ἐγκλήματα, εἰς δηλητηριάσεις. Δυνατὸν οἱ ἐπανειλημμένοι οὗτοι θάνατοι νὰ ἦσαν ἐν ταῖς βουλαῖς τῶν θεῶν καθωρισμένοι.

Ἡ γυνὴ αὕτη, τὸ χάρμα, ἡ τιμὴ καὶ τὸ ἀγλάισμα τοῦ θρόνου τοῦ Αὐγούστου δὲν δίδει εἰς τὸν κοσμοκράτορα υἱόν. Πῶς νὰ διαιωνισθῇ ἡ γενεά, πῶς ν' ἀναβλαστήσῃ τὸ πολύτιμον αἷμα; Ἔχει κόρην μονο-

γενῆ, τὴν Ἰουλίαν ἐκ πρώτου γάμου ὁ Αὔγουστος. Ἐκδίδει ταύτην εἰς τὸν Μάρκελλον, τὸν υἱὸν τῆς Ὀκταβίας, τῆς πεφιλημένης αὐτῷ ἀδελφῆς, καὶ σχεδὸν ταὐτοχρόνως τελευτᾷ ὁ Μάρκελλος, μήπω ἔτι εἰκοσαετής. Ὁ λαὸς ἠγάπα τὸν νεαρὸν ἡγεμονίδην διὰ τῆς παραδόξου καὶ ἀλογίστου ἐκείνης στοργῆς, δι' ἧς περιβάλλει τοὺς ἐπιδόξους τοῦ θρόνου κληρονόμους, εἰς αὐτοὺς προσηλῶν τὰς ἐλπίδας καὶ τοὺς πόθους του καὶ τῆς μεθυούσης φαντασίας τὰ ὀνειροπολήματα. Ἂν νέοι ν' ἀποθάνωσι συμβῇ, ὁ θάνατος τὸ μέτωπον αὐτῶν καταυγάζει δι' αἴγλης, ὧν αἱ ἀκτῖνες εἶτα λάμπουσι διὰ μέσου τῶν αἰώνων. Μὴ ἀπατώμεθα ἐν τούτοις· ἡ λύπη τῶν λαῶν δὲν διαχέεται μόνον διὰ τῶν ὑπερβολικῶν τούτων ἐγκωμίων, ὁ δὲ ἔπαινος τοῦ θανόντος ἥρωος τότε ἀποβαίνει τελεσφόρος, ὅταν ἐν αὐτῷ ἐγκλείηται ἡ καταγγελία κατ' ἐκείνου τῶν ἐπιζώντων, εἰς ὃν τὸ συμβὰν ἀποβαίνει ἢ φαίνεται ἀποβαῖνον ὠφέλιμον. Νυμφεύων τὸν Μάρκελλον ὁ Αὔγουστος, εἶχεν ἅμα αὐτὸν υἱοθετήσει· διάδοχος δὲ τῆς αὐτοκρατορίας ὁ υἱὸς τῆς Ὀκταβίας κηρυχθείς, ἔφραττε τὴν εἰς τὸν θρόνον ἄγουσαν τῷ υἱῷ τῆς Λιβίας. Δίων ὁ Κάσσιος ἐκφέρει ὑπονοίας τινάς, ἀλλ' οὐδὲν βεβαιοῖ. «Ἄλλως τε, προστίθησι, τὸ ἔτος τοῦτο ὡς καὶ τὸ ἀκόλουθον, ὑπῆρξε νοσηρότατον καὶ οὐκ ὀλίγα ἔσχε θύματα.» Ὁ νεαρὸς ἡγεμονίδης ἦν λεπτοφυής, ἀλλ' οὐδαμῶς ἀσθενής. Ὁ τοῦ Αὐγούστου ἰατρὸς Ἀντώνιος ὑπέβαλεν αὐτὸν εἰς ψυχρῶν λουτρῶν θεραπείαν, ἐξ ὧν ἐτελεύτησεν ἐν Βαΐᾳ. Ἡ εἴδησις βαθέως συνεκίνησε τὴν πόλιν καὶ ἰδίως τὴν αὐλήν. Φαντάσθητε τὴν πλῆξιν τῆς Λιβίας ἐν μέσῳ γυναικῶν ὑπὸ διαφόρους ὄψεις ἀντιζήλων, εἰς τὸν αὐτὸν ἀνηκουσῶν οἶκον καὶ τὴν ξένην καὶ παρείσακτον ἐν τῷ προσώπῳ αὐτῆς ἀπεχθανομένων, τῆς Σκριβωνίας, τῆς ἐγκαταλελειμμένης συζύγου, τῆς θυγατρὸς αὐτῆς Ἰουλίας, ἣν ἡ χηρεία προσήγγισε πρὸς τὴν μητέρα κατὰ τῆς μητρυιᾶς, τῆς Ὀκταβίας τέλος ἣν ἡ ἀδελφικὴ τοῦ ἄνακτος στοργὴ εἶχεν ὑψώσει εἰς αὐτοκρατείρας περιωπὴν καὶ μεταδώσει τῶν ἀνωτάτων τιμῶν, τῆς Ὀκταβίας ἧς ἡ ζηλότυπος ἀπελπισία δὲν συνεχώρει τῇ συνεύνῳ τοῦ Αὐγούστου, ὅτι εἶχε δύο πλήρεις σθένους καὶ ἀκμῆς υἱούς, ἐν ᾧ ὁ προσφιλὴς αὐτῇ Μάρκελλος δὲν ὑπῆρχε πλέον. Ἐμίσει πάσας τὰς μητέρας, λέγει ὁ Σενέκας, ἀλλ' ὑπὲρ πάσας τὴν Λιβίαν ἀπηχθάνετο, ἥτις ἐφαίνετο αὐτῇ ὅτι τῇ ἀφήρεσε τὴν ὀνειροπολῃθεῖσαν εὐδαιμονίαν. Ὀλίγον ἔζησεν ὁ Μάρκελλος, εὐχερῶς δ' ἐξηγεῖται ἡ ταχεῖα αὐτοῦ τελευτή. Ὁ σύζυγος δὲν εἶχε κρᾶσιν ἱκανὴν νὰ ὑποστῇ τὴν σύνευνον. Παραδοθεὶς ὡς βορὰ εἰς τὰς πρώτας τῆς Ἰουλίας φλόγας ὁ λεπτοφυὴς καὶ εὐπαθὴς μεῖραξ ἔκλινε καὶ ἐκάμφθη.

Ἀφῶμεν κατὰ μέρος τῆς Λιβίας τὸ δηλητήριον, οὐ ἀλλαχοῦ θ' ἀπαν-

τήσωμεν τὰ ἴχνη, ἐνταῦθα δὲ ἀρκεῖ ἡ μνεία τῶν φλογερῶν τῆς Λουκίνης θριάμβων καὶ τῶν θυμάτων ὧν κατενέμετο τὴν ζωήν.

(Ἕπεται συνέχεια) **Χρ. Σαμαρτσίδης**

Η ΜΑΓΙΣΣΑ

Α'

Ἤτανε νυχτιὰ πειὸ μαύρη ἀπὸ τὸν ᾅδη,
Βαρυχειμωνιὰ ἐπάγωνε τὴ χώρα,
Χιόνι ἔπεφτε μέσ' στὸ βαθὺ σκοτάδι
Καὶ μεσάνυχτα ἐσήμανε ἡ ὥρα.
Ἐβασίλευε σὰν χάρος, ὕπνος, κρύο,
Σιωπὴ βαθειὰ σὰν μέσα σὲ φορεῖο ....
Καὶ δὲν ἄκουγες φωνή, πνοὴ καμμία,
Ὅλα ἤτανε νεκρά, βουβὰ καὶ κρύα.
Ἔτσι ἕνα καιρὸ—πρὶν τοῦ καιροῦ ἀκόμα,—
Θἄταν σκοτεινοὶ οἱ κόσμοι πρὶν φανοῦνε,
Πρὶν ἀπάνω τους Θεοῦ φυσήσῃ στόμα
Κ' ἔβγουνε στὸ φῶς, ποῦ νὰ μὴν εἶχαν 'βγοῦνε !

Β'

Στὴ Γωνιὰ κοντά, εἰς ἕνα μικρὸ δῶμα,
Ποιητὴς χλωμός, νειὸς ἄμοιρος κοιμᾶται,
Ἔκλαψε πολὺ πρὶν κοιμηθῇ ἀκόμα,
Πλὴν στὸν ὕπνο του ξεχνᾷ καὶ δὲ θυμᾶται.
Νἄδιν' ὁ Θεὸς ποτὲ νὰ μὴ ξυπνήσῃ
Καὶ τὸν ὕπνο του ὁ ἄλλος νὰ κρατήσῃ,
Ὁ ἀξύπνητος, ποῦ σταματᾷ τὸ χρόνο,
Ὅλα, τὸ Θεό, ἀκόμη καὶ τὸν πόνο ....
Τίποτε, Θεέ, ἀπ' ὅλα τὰ καλά σου,
Πειὸ καλλίτερο τοῦ ὕπνου δὲν ἐφάνη·
Ὄχι, κι' ἀπ' αὐτὸν ἀκόμα ἡ καρδιά σου,
Σπλαχνικώτερο τὸ χάρο ἔχει κάνει !
Ἄχ, ὁ νειὸς αὐτὸς ποῦ κοίτεται θλιμμένος,
Θενὰ ἤτανε γιὰ τὴ χαρὰ πλασμένος,

Ἂν δὲν ἔσμιγε μιὰ δύσεχτην ἡμέρα
Κόρη μάγισσας, καὶ μάγου θυγατέρα.
Εἶχε γεννηθῇ σὰν ῥόδο τὸν Ἀπρίλι·
Γλυκοχάραμα, ἐπάνω σὲ τριφύλλι.
Ἔπεφτε δροσιά, ἐτρέχανε ῥυάκια
Κι' ἀνατέλλανε μαζὶ σὰν ἀδελφάκια,
Ἀπ' τὴ μιὰ μεριὰ Ἐκεῖνος.... κι' ἀπ' τὴν ἄλλη
Φῶς ἀνέφελο, τὸ φῶς τοῦ χρυσομάλλη.
Καὶ πρωτόπνευσε ἀγέρι ἀπὸ λουλούδια,
Καὶ πρωτάκουσε τῶν ἀηδονιῶν τραγούδια·
Σὰν μανούλα του τὸν προίκισε ἡ μοῖρα,
Ζοῦσε μὲ ἀνθοὺς καὶ τὴν ἀγνή του λύρα,
Μὲ τὸν οὐρανὸ ποῦ εἶχε στὴν καρδιά του,
Μὲ τὸ δάσος του καὶ μὲ τὰ ὄνειρά του.
Κι' ἀγαποῦσε..... πλὴν αὐτὸ τὸ λένε μόνο,
Ὅσοι ἔρωτος ποτὲ δὲν ἔχουν πόνο·
Ὄχι, ἐλάτρευε· πλὴν μήτε.... προσκυνοῦσε·
Δὲν ἀγάπαε ἐκεῖνος· ἀγαποῦσε !
Ἀγαποῦσε, ναί· πλὴν ὄχι καθὼς ἄλλοι,
Κόρη ἀπὸ τὴ γῆ, νεράιδας κρύα κάλλη.
Ὄχι· ἐμάζωξε ἀπὸ τὴν πλάσι ὅλα·
Ὅτι, ὄμορφο, καὶ ὅτι ἐμοσχοβόλα
Κ' ἔπλασε μ' αὐτά, μὲ τὸ δικό του χέρι,
Τὴν ἀγάπη του, τῆς νειότης του τὸ ταῖρι !

Γ'

Κ' ἔζη σὰν δροσιὰ μέσ' σ' ἄνθη μυρωμένα,
Μὲ τὴν ἄπλαστη καρδιόπλαστη Παρθένα
Σ' ἕνα ὄνειρο . . . αὐτὴν εἶχε ζωή του
Καὶ τὴν φύλαγε βαθειὰ μέσ' στὴ ψυχή του !
Ἦτανε γλυκειά, παράξενη λατρεία·
Κόρη ἀνύπαρκτη ἐλάτρευε μὲ πόνο
Ζωντανὴ καρδιὰ μ' ἀγάπη οὐρανία·
Αὐτὴν ἔβλεπε νύχτα καὶ μέρα μόνο·
Τί παράξενο ! ἦταν σκιὰ 'μπροστά του
Κάθε ζωντανὴ κι' ἀλήθεια ἡ σκιά του....
Πλὴν κ' ἡ ἄφαντη ποῦ ἔπλασε παρθένα,
Π' ὀνειρεύουνταν μὲ μάτια ἀνοιγμένα

Τὸν ἐλάτρευε· κ' αὐτὴ τὸν ἀγαποῦσε·
Στὴν ἀγάπη του ποτὲ δὲν ἀπιστοῦσε....
Τὴν ἐκύτταζε σ' ἀκτῖν' ἀργυρωμένη
Καὶ τὴν ἄκουγε τ' ἀηδόνι σὰν λαλοῦσε,
Τὴν ἀγκάλιαζε σὲ μύρτο ἀνθισμένη
Καὶ σὰν ἔδινε φτωχοῦ, τὴν ἐφιλοῦσε...
Δὲν χωρίζουνταν καὶ σὰν ἀποκοιμᾶτο·
Τοῦ τὴν ἔφερναν τὰ ὄνειρά του πάλι,
Τὴν ἀντάμωνε εἰς τὸ λειβάδι κάτω,
Στὸ ψηλὸ βουνό, στὸ ἔρημο ἀκρογιάλι.
Καὶ καμμιὰ φορὰ σὰν ἔσβυνε ἡ 'μέρα,
'Ανταμώνανε στὸ κοιμητήρι πέρα!
Ὅμως μιὰν αὐγή, αὐγὴ καταραμένη,
Ἡ ἁγία του ἐφάνη ἐρωμένη·
Πλὴν δὲν ἤτανε ὀνείρου πλέον πλάνη·
Κόρη ζωντανὴ στὰ μάτια του ἐφάνη.
Τὄνειρό του, ναί· ἀλλὰ μὲ σάρκα κι' αἷμα·
'Μπρὸς σὲ λυγαριὰ ἐκάθετο στὸ ῥέμμα·
Εἶχε στὰ μαλλιὰ τῆς νύχτας τὸ σκοτάδι
Καὶ στὸ μέτωπο γλυκειὰν αὐγὴ τ' 'Απρίλι·
Φῶς στὰ μάτιά της, πλὴν φῶς ἀπὸ τὸν ᾅδη
Καὶ τριαντάφυλλο μισόκλειστο στὰ χείλη.
Λάμψις σκέπαζε τὰ κάλλη τ' ἀνθηρά της,
Πλὴν ἐφαίνουνταν κι' αὐτὴ κ' ἡ ὀμορφιά της....
Ὅμως ὀμορφιὰ ποῦ πόνο προξενοῦσε·
Σ' ἀποτύφλωνε κ' ἐδίπλιαζε τὸ φῶς σου·
Σοὔπερνε τὸ νοῦ κι' ὀπίσω στὸν γυρνοῦσε,
Σοὔδινε ζωὴ καὶ ἦτον θάνατός σου!

Δ'

Μάζωνε ἀνθοὺς μέσα στὸ ῥέμμα μόνη
Κ' ἐτρα·ἰ αε τῆς ἄνοιξις τὰ κάλλη,
Ἄλλοτε αὐτὴ καὶ ἄλλοτε τ' ἀηδόνι·
Ἦταν δυὸ φωναὶς καὶ μία ἦταν πάλι.
Ἄχ, τὸν ἔδεσε ἀλύπητα ἡ μοῖρα!
Λίγο πέρασε κ' ἡ ἀργυρῆ του λύρα
'Εσυντρόφευε τῆς κόρης τὸ τραγοῦδι...,
Μὲ φαρμακερὸ ἐδένετο λουλοῦδι

Παραδείσου ἀνθός... κι' ἀλλάζαν δαχτυλίδι,
Ἄστρο μὲ φωτιὰ κι' ἀηδόνι μὲ τὸ φεῖδι !
Ἀγαπήθηκαν· ὁ νειὸς τὴν ἐπροσκύνα,
Σὰν βωμὸ θεοῦ, σὰν Παναγιᾶς ἀκτῖνα·
Μ' ἔρωτα τρελλὸ πλὴν καὶ κρυφὴ ὀδύνη,
Σάν... ἀλλ' ὅμως σὰν δὲν 'βρίσκουνταν γιὰ κείνη !
Γιὰ τῆς μάγισσας τὴν κόρη μόνο ἔζουσε
Κ' ἐδροσίζουνταν σ' ἀγνώριστα πελάη·
Πλὴν κ' ἡ Λυγερή, κ' αὐτὴ τὸν ἀγαποῦσε,
Ὅπως τὴ ζωὴ ὁ χάρος ἀγαπάει....
Ὅπως ἡ φωτιὰ τὰ δάση ποῦ ἀνάβει
Καὶ ἡ θάλασσα ποῦ πνίγει τὸ καράβι !
Χάρος ἤτανε γι' αὐτὸν φωτιὰ καὶ κῦμα,
Πλὴν δροσιᾶς φωτιά, ζωή, πλὴν μέσ' στὸ μνῆμα·
Μὲ ἀθάνατο φαρμάκι τὸν κερνοῦσε·
Τόνε πέθαινε καὶ τὸν ἐλαχταροῦσε.
Ἦταν δάγκαμα φειδιοῦ τὸ φίλημά της,
Ἦτον ἄβυσσος φωτιᾶς τ' ἀγκάλιασμά της !

Ε'

Κ' εἶχαν μιὰ ψυχὴ σὲ δυὸ κορμιά, μιὰ γνώμη·
Ταῖρι σὰν κι' αὐτὸ στὸν κόσμο δὲν ἐφάνη·
Χρόνος πέρασε πλὴν πέρασε ἀκόμη
Καὶ τοῦ ποιητοῦ τὸ μάγεμα κ' ἡ πλάνη....
Εἶδεν ἔξαφνα τὴν ἅγια Τράπεζά του
Ἐμπρός του θρύμματα· γυναῖκα τὴ θεά του·
Τοῦ ὀνείρου του δὲν ἦτον πλέον κόρη,
Ποῦ στὸν οὐρανὸ καὶ στ' ἄστρα ἐθεώρει·
Ἄχ, δὲν ἤτανε ἡ κόρ' ἡ ἁγιασμένη,
Ἡ πανάχραντη, ἀφρόχυτη παρθένα·
Πῆρε γιὰ δροσιὰ Λαΐδα κολασμένη
Καὶ γιὰ χερουβεὶμ τῆς Μάγισσας τὴ γέννα !
Σὰν ἐξύπνησε ἀπὸ τὸ βυθισμό του,
Ἐθυμήθηκε τὸ πρῶτο τ' ὄνειρό του
Κ' ἔκλαψε πολύ· ἡ δροσερὴ μορφή του
Ἐκιτρίνισε· νυχτώθηκ' ἡ αὐγή του.
Τοὔπεσ' ὁ ἀνθὸς κ' ἀπόμεινε τ' ἀγκάθι
Κι' ἀπ' τὴ λύρα του ἡ ἔμπνευσις ἐχάθη !

ΣΤ'

Ἀχ· εἶναι σκληρὸ μὲ τὴν καρδιὰ ἐκείνου,
Κόρη ν' ἀγαπᾷς, κόρη κιτριᾶς καὶ κρίνου
Καὶ ἀντὶ ἀνθοῦ ναυρῆς ἀγκάθι ἐμπρός σου!
Εἶναι κόλασι ἀγνώριστη ἀκόμα,
Ν' ἀγαπᾷς θεὸ καὶ νᾆναι ὁ θεός σου
Σάρκα καὶ σεισμὸς σὲ φλογισμένο στρῶμα....
Ὅσοι ξέρουνε τὸ ξένο τοῦτο πόνο,
Τὴ ζωὴ τοῦ νειοῦ, αὐτοὶ γνωρίζουν μόνο.
Εἶχε στὴν καρδιὰ βαθειὰ γιὰ 'κείνη θλίψι·
Ὄχι ἔρωτα, ὄχι ἀγάπη· τύψι,
Τύψι κ' ἔλεος, μετάνοια, ὀδύνη
Καὶ ἀποστροφὴ κι' ἀγγέλου καλωσύνη....
Καὶ τὴν ἔφευγε κι' ἀποπλανᾶτο μόνος,
Μέσ' σὲ ρεμματιαῖς, ἡμέραις, νύχτα, δείλη·
Πλὴν τὸν 'γύριζεν ἐλέους 'πίσω πόνος,
Μὲ μαρτυρικὸ χαμόγελο στὰ χείλη.
Ἡ εὐγενικὴ τῆς ἔκρυβε ψυχή του,
Τὸ μαρτύριο, τὴ θλίψι τὴν κρυφή του!
Σεῖς ποῦ ἔχετε καρδιὰ μέσ' στὴν καρδιά σας,
Μὴ τὴ ρίχνετε στὸ πρῶτο ἀπάντημά σας,
Εἰς τὴν πρώτη νειὰ ποῦ ἔξαφνα ἰδῆτε·
Μὴ τὴ δίψα της τὴν σβύνετ' ὅπου 'βρῆτε.
Τ' ἄχραντά της μὴ ὅπου κι' ἂν εἶν' σκορπᾶτε·
Τ' ἄνθος τῆς ζωῆς μὴ εὔκολα πετᾶτε.
Δίνετ' ἡ καρδιὰ μὲ τόση εὐκολία,
Ἀλλὰ πέρνεται ὀπίσω στάχτη κρύα!

Ζ'

Ἡ αὐγὴ ἀργεῖ· ἀκόμη δὲν χαράζει
Καὶ ἀπὸ μακρυὰ βραχνὸ τ' ὀρνίθι κράζει.
Ἔξω ὁ Βοριᾶς στὰ σκοτεινὰ βογκάει
Καὶ στῆς Μάγισσας κοιμᾶτ' ὁ νειὸς τὸ πλάι,
— Φεῖδι μὲ πουλί· — πλὴν δὲν κοιμᾶτ' ἐκείνη·
Ἡ ἀναλαμπὴ ποῦ ἡ γωνιὰ ἀφίνει,
Ξέναις ὀμορφιαῖς φωτίζει κι' ἄλλα κάλλη·
Ἀκουμποῦσ' ὁ νειὸς σ' ἀφράτο προσκεφάλι,

Ἄχ, σὲ στήθεια δυό, δυὸ μῆλα μυρισμένα,
Σὲ δυὸ κύματα χιονάτα καὶ σμιγμένα........
Τὸν νανούριζε παλμός· καὶ τὸ κορμί του
Ὅλο ἐσκέπαζαν μαῦρα μαλλιὰ ριχμένα·
Ἦταν σὰν νεκροῦ ἡ ὄψις ἡ χλωμή του
Καὶ τὰ μάτια του ἀστέρια σκεπασμένα.
Μεσ' στὴν ἀγκαλιὰ ἡ κόρη τὸν κρατοῦσε
Καὶ τὸν κύτταζε μὲ μάτι ἀναμμένο·
Πότε στέναζε καὶ πότε ἐφιλοῦσε
Στὰ δύο χείλη του τριαντάφυλλο κλεισμένο!
»Ξύπνα, τοὔλεγε, τοῦ Παρνασσοῦ λουλοῦδι
—Κ' ἦταν ἡ φωνή, χάιδι, φιλί, τραγοῦδι·—
»Ξύπνα, φίλησε στὰ χείλη μου κεράσι
»Καὶ στὰ μάτιά μου ὁλάκερη τὴν πλᾶσι.
»Τὴν ἀνατολὴ τοῦ ἡλίου στὴ ματιά μου
»Καὶ τὴ δύσι του στὰ δύο μάγουλά μου·
»Ξύπν' ἀγκάλιασε ἡ νειότης πρὶν νὰ σβύσῃ,
»Κρίνο ζωντανό, μὲ σάρκα κυπαρίσσι
»Κι' ἀπ' τὰ σύννεφα κι' ἀπὸ 'ψηλὰ ῥιχμένα,
»Μῆλα τ' οὐρανοῦ στὸν κόλπο μου πεσμένα...
»Ξύπνα νὰ χαρῇς τὴ νειὰ ποῦ σὲ λατρεύει·
Ἄχ', ὁ ὕπνος σου τὰ κάλλη μου σοῦ κλέβει!
Σὲ λησμονησιὰ κ' εἰς ὕπνο βυθισμένος,
Δὲν ἐξύπνησε ὁ νειὸς ὁ πικραμένος,
Ἄνθρωπο ποτέ, ποτὲ μὴν ἐξυπνᾶτε·
Εἶναι θλιβερή, μεγάλη ἁμαρτία,
Νὰ τὸν ἐξυπνᾷς ἐκεῖνον ποῦ κοιμᾶται·
Ἡ ἀνάστασις δὲν εἶναι εὐτυχία!
Ὁ Θεὸς ζωῆς μᾶς ἔχει δώσει κῦμα,
Πλὴν διόρθωσε τὸ λᾶθός του τὸ μνῆμα....
Τρόμαξε ἡ νειὰ στὴν τόση σιωπή του·
Δὲν ἀκούσθηκε καμμία ἀπάντησί του·
Σκύβει, τὸν φιλεῖ, τὸν σείει φοβισμένη,
Ὅμως ἄφωνος ὁ ποιητής της μένει.
Μπρὸς στὰ μάτια της ἐμπῆκε μαύρη σκέπη
Καὶ σὰν τοῦ πουλιοῦ κτυποῦσε ἡ καρδιά της·
Λύχνο ἄναψε καὶ σὰν τρελλὴ τὸν βλέπει·
Ἄχ, ἦτον νεκρός, ἀκίνητος μπροστά της!

Ένα φίλημα δροσιά ἢ φλόγ' ἀφίνει,
Πότε τὴ ζωὴ καὶ πότε χάρο δίνει....

Ἀχιλλεὺς Παράσχος.

Ο ΠΥΘΑΓΟΡΑΣ ΚΑΤΑ ΤΗΣ ΚΡΕΩΦΑΓΙΑΣ[1]

«Μεῖζον ἀγαθὸν οὐδέποτε ἦλθεν, οὐδὲ θὰ ἔλθῃ ποτὲ εἰς τὸ ἀνθρώπινον γένος, ἢ τὸ ὑπὸ τῶν θεῶν σταλὲν διὰ τοῦ Πυθαγόρα». Τοιαύτη εἶνε ἡ ἔκφρασις τοῦ ἐνθουσιώδους θαυμασμοῦ ἑνὸς τῶν βιογράφων του. Οἱ μὴ γνωρίζοντες τὴν ἱστορικὴν ἀνέλιξιν τῆς ἑλληνικῆς διανοίας καὶ τῆς ἑλληνικῆς φιλοσοφίας ἴσως. νομίσουν ὅτι ἡ ἔκφρασις αὕτη εἶνε ἁπλῶς μεροληπτικὴ ἢ ἡρωολατρική. Ἀλλ' οἱ εἰδότες τι περὶ τῆς σπουδαιοτάτης ἐκείνης ἱστορίας καὶ περὶ τῆς ἐπιρροῆς, ἐμμέσου ἢ ἀμέσου, τοῦ Πυθαγόρα ἐπὶ τῶν πνευματωδεστέρων καὶ νηφαλιωτέρων συμπολιτῶν του — ἰδίᾳ ἐπὶ τοῦ Πλάτωνος καὶ τῶν ὀπαδῶν του, καὶ δι' αὐτῶν ἐπὶ τῶν νεωτέρων ἑβραϊκῶν καὶ ἐπὶ τῶν πρώτων χριστιανικῶν ἰδεῶν — θ' ἀνομολογήσωσι τοὐλάχιστον, ὅτι τὸ ὄνομα τοῦ Σαμίου προφήτου εἶνε τὸ ὄνομα ἑνὸς τῶν σπουδαιοτάτων καὶ μάλιστα ἐπιδρασάντων παραγόντων ἐν τῇ γενέσει καὶ προόδῳ ἀνωτέρου τινὸς ἀνθρωπίνου πνεύματος.

Ὑπάρχει ἀληθὴς καὶ ὑπάρχει ψευδὴς ἡρωολατρεία. Ἡ ψευδὴς κατώρθωσε μόνον νὰ διατηρήσῃ τὴν τυφλὴν καὶ ἀλόγιστον πειθηνιότητα τοῦ ἀνθρωπίνου γένους. Ἀλλ' ἐφθάσαμεν ἤδη εἰς ἐποχὴν καθ' ἣν τοὺς ψευδεῖς ἥρωας θ' ἀντικαταστήσωσιν ἐπὶ τοῦ θρόνου οἱ ἀληθεῖς, καὶ τότε μεταξὺ τῶν ἠθικῶν φωστήρων καὶ σκαπανέων τῶν συντελεσάντων εἰς ἐλάττωσιν τοῦ παχέος σκότους τῆς ἀμαθείας, βαρβαρότητος καὶ φιλαυτίας τὸ ὄνομα τοῦ πρώτου ἀποστόλου τοῦ ἀνθρωπισμοῦ καὶ τῆς πνευματικότητος θὰ λάβῃ ἀναγκαίως προέξοχον θέσιν.

Τὴν ἀρχαιοτάτην ἀφήγησιν περὶ τῆς διδασκαλίας τοῦ Πυθαγόρου παρέχει ὁ ἐκ Τάραντος Φιλόλαος, γεννηθεὶς τεσσαράκοντα ἢ πεντήκοντα ἔτη μετὰ τὸν θάνατον αὐτοῦ καὶ ἐπομένως γενόμενος σύγχρονος τοῦ Σωκράτους καὶ Πλάτωνος. Τὸ ἐκ τριῶν βιβλίων ἀπαρτιζόμενον σύγγραμμα αὐτοῦ Πυθαγόρειον σύστημα τόσῳ πολὺ ἐξετιμήθη ὑπὸ τοῦ Πλάτωνος, ὥστε λέγεται δώσας δώδεκα ἢ δεκαπέντε χιλιάδας δραχμῶν δι' ἓν ἀντίτυπον, καὶ μετενεγκὼν τὴν οὐσίαν αὐτοῦ εἰς τὸν Τιμαῖον. Ἔκτοτε τὸ ἔργον τοῦ Φιλολάου ἠκολούθησαν τὴν τύχην τόσων

[1] Ἐκ τοῦ συγγράμματος τοῦ **Howard Williams**, ***The Ethics of Diet***.

ἄλλων πολυτίμων προϊόντων τοῦ ἑλληνικοῦ πνεύματος, ἀπώλετο. Αἱ ἀπομείνασαι ἡμῖν αὐθεντίαι περὶ τοῦ βίου τοῦ Πυθαγόρου εἶνε Διογένης ὁ Λαέρτιος, ὁ Πορφύριος, εἷς τῶν πολυμαθεστάτων συγγραφέων οἱαςδήποτε ἐποχῆς, καὶ ὁ Ἰάμβλιχος. Τούτων, τοῦ τελευταίου ἡ βιογραφία εἶνε ἡ πληρεστάτη ἂν μὴ ἡ κριτικωτάτη. Ἡ τοῦ Πορφυρίου στερεῖται τῆς ἀρχῆς καὶ τοῦ τέλους. Ἐκ δὲ τῶν δέκα βιβλίων τοῦ Ἰαμβλίχου Περὶ Πυθαγόρου αἱρέσεως, ὧν πέντε μόνον σώζονται, τὸ πρῶτον ἐπραγματεύετο ὅλον περὶ τοῦ βίου τοῦ ἱδρυτοῦ.

Ὁ Πυθαγόρας ἐγεννήθη ἐν τῇ νήσῳ Σάμῳ περὶ τὸ ἔτος 570 π. Χ. Ἐν ἐποχῇ τινι τῆς νεότητος αὐτοῦ, ὁ Πολυκράτης — πεφημισμένος ὑπὸ τῆς ὡραίας διηγήσεως τοῦ Ἡροδότου — κατέλαβε τὴν τυραννίδα τῆς Σάμου, ἡ δὲ διοίκησις αὐτοῦ, ὅπως πάντων σχεδὸν τῶν κυβερνητῶν, ἐγένετο ἀνταξία τοῦ στίγματος, ὅπερ ἐγκολάπτει ἡ νεωτέρα ἔννοια τῆς ἑλληνικῆς λέξεως τυραννία εἰς δεσποτικὰς κυβερνήσεις. Ὁ μέλλων φιλόσοφος μὴ δυνάμενος νὰ κατέλθῃ εἰς τὰς συνήθεις τέχνας τῆς αὐλοκολακείας καὶ ὑποκρίσεως, ἐγκατέλιπε τὴν πατρίδα του καὶ ἐπελήφθη, ὡς ὁ ἥρως τοῦ Βολταίρου, μακρῶν καὶ ἐκτενῶν περιηγήσεων — ἐκτενῶν διὰ τοὺς χρόνους καθ' οὓς ἔζη. Μέχρι ποῦ πράγματι ἐταξείδευσεν εἶνε ἀβέβαιον. Ἐπεσκέφθη τὴν Αἴγυπτον, τὴν μεγάλην ταύτην τροφὸν τῆς ἀρχαίας ἐπιστήμης, καὶ τὴν Συρίαν, καὶ δὲν εἶνε ἀδύνατον νὰ εἰσέδυσε πρὸς ἀνατολὰς μέχρι Βαβυλῶνος, ἴσως ὡς αἰχμάλωτος τοῦ προσφάτου κατακτητοῦ τῆς Αἰγύπτου—τοῦ Πέρσου Καμβύσου. Ἐν τῇ Ἀνατολῇ, καὶ ἰδίᾳ ἐν Αἰγύπτῳ, πιθανῶς ἐποτίσθη τὸ δόγμα τῆς ἀθανασίας τῆς ψυχῆς, ἢ ὅπως προῃρεῖτο νὰ ἐκφράζῃ αὐτὸ δημοσίᾳ, τῆς μετεμψυχώσεως — ἰδέαν εὐρύτατα ἐξηπλωμένην ἐν ταῖς ἀνατολικαῖς θεολογίαις. Ἐβεβαιώθη ὅτι εἶχεν ἤδη ἐγκαταλείψει τὴν ὀρθόδοξον δίαιταν τῆς κρεωφαγίας ἐν ἡλικίᾳ δεκαεννέα ἢ εἴκοσιν ἐτῶν. Εἶνε ἀξιοσημείωτον ὅτι οἱ δύο μεγάλοι ἀπόστολοι τῆς ἀπὸ τοῦ κρέατος ἀποχῆς—ὁ Πυθαγόρας καὶ ὁ Βούδας—ἦσαν σύγχρονοι. Οὐδὲ εἶνε ἀδύνατον νὰ ἔλαβεν ὁπωςδήποτε ὁ Ἕλλην γνῶσιν τῶν ὑψηλῶν ἀρχῶν τοῦ Ἰνδοῦ προφήτου, ἄρτι ἀποχωρισθέντος ἀπὸ τοῦ Βραχμανισμοῦ, τῆς ἐπικρατούσης δηλαδὴ θρησκείας τῆς Χερσονήσου, καὶ δημοσιεύσαντος τὴν μεγάλην αὐτοῦ ἀποκάλυψιν, ὅτι ἡ θρησκεία δέον νὰ εἶνε θρησκεία ἀγάπης πρὸς πάντα τὰ ὄντα ἀνθρώπινά τε καὶ μὴ ἀνθρώπινα.

Συνεπείᾳ τῆς καθαρᾶς διαίτης του ὁ Πυθαγόρας «εἶχε τὸν ὕπνον βραχύν, τὴν ψυχὴν ἄγρυπνον καὶ ἁγνήν, τὸ δὲ σῶμα ἐν ἀσφαλεῖ καταστάσει πλήρους καὶ ἀναλλοιώτου ὑγείας», λέγει ἡμῖν ὁ Ἰάμβλιχος. Φαίνεται ὅτι ὑπερέβη τὴν μέσην ἡλικίαν πρὶν ἐπιστρέψῃ εἰς Σάμον,

ἔνθα ἡ φήμη του προηγήθη αὐτοῦ. Ἀλλ' εἴτε εὑρὼν τοὺς συμπολίτας του τέλεον ἐκπεπτωκότας ὡς ἐκ τῆς ψυχοφθόρου ἐπιρροῆς τοῦ δεσποτισμοῦ, εἴτε πιστεύων ὅτι θὰ εὕρισκε καλλίτερόν τι πεδίον πρὸς διάδοσιν τῆς νέας ἀποκαλύψεως, ἀπῆλθε μετ' οὐ πολὺν χρόνον ὕστερον εἰς τὴν μεσημβρινὴν Ἰταλίαν, γνωστὴν τότε ὡς «Μεγάλην Ἑλλάδα» ἕνεκα τῶν πολυαρίθμων ἑλληνικῶν ἀποικιῶν ἢ μᾶλλον αὐτονόμων κοινοτήτων. Ἐν Κρότωνι ἡ φήμη καὶ ἡ εὐγλωττία αὐτοῦ ταχέως εἵλκυσε, φαίνεται, ἐκλεκτὸν ἂν μὴ πολυάριθμον ἀκροατήριον· ἐκεῖ δὲ ἵδρυσε τὴν περίφημον αὐτοῦ ἑταιρίαν, ἥτις εἶνε ἡ πρώτη ἐν τῇ ἱστορίᾳ τοῦ δυτικοῦ πολιτισμοῦ ἀντικρεωφαγικὴ ἑταιρία καὶ ἀποτελεῖ ἔν τισι τὸ πρώτιστον τῶν ἀσκητικῶν ἱδρυμάτων τοῦ ἑλληνικοῦ καὶ λατινικοῦ χριστιανισμοῦ. Συνίστατο δὲ ἐκ τριακοσίων περίπου νεανιῶν ἀνηκόντων εἰς τὰς ἰσχυροτέρας οἰκογενείας τῆς πόλεως καὶ τῶν πέριξ.

Τῆς κοινωνιολογίας τοῦ Πυθαγόρα σκοπὸς κύριος ἀναντιρρήτως ἦτο ὁ κοινωνισμὸς καὶ ἡ ἐγκράτεια. Αἱ κοινωνιστικαί του ἰδέαι ἦσαν ἀριστοκρατικοῦ καὶ ἀποκλειστικοῦ μᾶλλον ἢ δημοκρατικοῦ καὶ κοσμοπολιτικοῦ εἴδους, ἀλλ' οὐχ ἧττον ὁ Ἕλλην προφήτης δέον νὰ θεωρηθῇ ὡς ὁ θεμελιωτὴς τοῦ κοινωνισμοῦ ἐν τῇ Δύσει. «Πρῶτος αὐτὸς — λέγει ὁ Διογένης — ἐδίδαξεν ὅτι ἡ περιουσία ἔδει νὰ εἶνε κοινὴ μεταξὺ φίλων, ὅτι ἡ φιλία εἶνε ἰσότης, οἱ δὲ μαθηταί του κατέθεσαν τὰ χρήματά των καὶ τὰ κτήματά των εἰς τοὺς πόδας του, καὶ εἶχον τὰ πάντα κοινά».

Τὰ ἠθικὰ παραγγέλματα τοῦ μεγάλου τούτου διδασκάλου ἦσαν λίαν προηγμένου χαρακτῆρος ἐν συγκρίσει πρὸς τὴν ἐπικρατοῦσαν ἠθικὴν τῆς ἐποχῆς του. Παρήγγελε τοῖς μαθηταῖς του, λέγει ἡμῖν ὁ αὐτὸς βιογράφος, νὰ ἐρωτῶσιν ἑαυτοὺς ὁσάκις εἰσέρχονται εἰς τὰς οἰκίας των : «Τί παρέβην ; Τί ἔπραξα ; Τί παρέλειψα ἐξ ὅσων ὤφειλον νὰ πράξω ;» Παρώτρυνεν αὐτοὺς νὰ βιῶσιν ἐν πλήρει ἁρμονίᾳ, νὰ εὐεργετῶσι τοὺς ἐχθρούς των καὶ διὰ τῆς ἀγαθότητος νὰ μεταβάλλωσιν αὐτοὺς εἰς φίλους. Ἀπηγόρευεν αὐτοῖς νὰ προσεύχωνται ἀφ' ἑαυτῶν, διότι ἠγνόουν τί ἦτο τὸ ἄριστον συμφέρον αὐτοῖς. Ἀπηγόρευεν αὐτοῖς νὰ προσφέρωσι σφάγια εἰς θυσίαν καὶ ἐδίδασκεν αὐτοὺς νὰ σέβωνται «ἀναίμακτον μόνον βωμόν.» Πλακοῦντες καὶ καρποὶ καὶ ἄλλαι ἀθῶαι προσφοραὶ ἦσαν αἱ μόναι θυσίαι ἃς ἐπέτρεπε. Τοῦτο, ὡς ἡ ὑψηλὴ ἐντολὴ «Μὴ φονεύσεις μηδὲ βλάψεις ἀθῶόν τι ζῷον» εἶνε αἱ μέγισται καὶ ἐξαίσιαι θεωρίαι αἱ διακρίνουσαι τὴν ἠθικὴν θρησκείαν τοῦ Πυθαγόρου. Εἰς τοσοῦτον ἐχώρησε τὸ σέβας αὐτοῦ πρὸς τὸ ὡραῖον καὶ εὐεργετικὸν ἐν τῇ φύσει, ὥστε εἰδικῶς ἀπηγόρευσε τὴν φθορὰν καὶ βλάβην τῶν καλλιερ-

γημένων καὶ χρησίμων δένδρων καὶ φυτῶν. Συμβουλεύων τοὺς ὀπαδούς του νὰ περιορίζωνται εἰς τὴν ἀθώαν, καθαρὰν καὶ πνευματικὴν δίαιταν, ὑπέσχετο αὐτοῖς ἀπόλαυσιν ὑγείας καὶ ψυχικῆς γαλήνης, ἀτάραχον καὶ ζωογόνον ὕπνον, καθὼς ἐπίσης καὶ ὑπεροχὴν διανοητικῶν καὶ ἠθικῶν δυνάμεων ἀντιλήψεως. Ὡς πρὸς τὴν ἰδίαν αὐτοῦ τροφὴν «ἠρκεῖτο—λέγει ὁ Πορφύριος—εἰς μέλι καὶ ἄρτον, οὐδὲ ἔπινεν οἶνον ἢ ἄλλο τι· ἔτρωγε λάχανα μαγειρευμένα ἢ ἀμαγείρευτα. Ἰχθῦν ἔτρωγε σπανιώτατα». Ὁ ἀνθρωπισμός, τουτέστιν ἡ ἐπέκτασις τῶν ὑψηλῶν ἀρχῶν τῆς δικαιοσύνης καὶ συμπαθείας πρὸς πᾶν ἀθῶον ἔμψυχον ὄν, ἀνεξαρτήτως εἴδους ἢ ἐθνότητος ἢ πίστεως, εἶνε νεωτάτη καὶ οὔπω ἐπαρκῶς ἀνεγνωρισμένη πίστις. Καίτοι δὲ ὑπῆρξαν ἐνιαχοῦ ὀλίγοι, ὡς ὁ Πλούταρχος καὶ ὁ Σενέκας, ἀρνούμενοι τὸ πνεῦμα τοῦ αἰῶνός των, ἡ ἀναγνώρισις ὅτι τις ὑποχρεοῦται νὰ εἶνε ἀγαθογνώμων καὶ ἀγαθοεργός, ὄχι μόνον δὲν ἐπεξετάθη εἰς τὰ μὴ ἀνθρώπινα ὄντα, ἀλλὰ καὶ περιωρίζετο μέχρι σχετικῶς προσφάτου ἐποχῆς εἰς τὰ στενὰ ὅρια τῆς πατρίδος καὶ τῆς πολιτείας. Πατριωτισμὸς δὲ καὶ διεθνισμός εἰσι, κατὰ τὸ φαινόμενον, ἀρχαὶ ὅλως ἀντίθετοι πρὸς ἀλλήλας.

Ἡ ὑποχρέωσις τοῦ ἀπέχειν ἀπὸ τοῦ κρέατος ἐβασίσθη ὑπὸ τοῦ Πυθαγόρου ἐπὶ διανοητικῶν καὶ σωματικῶν μᾶλλον ἢ ἐπὶ ἀνθρωπιστικῶν λόγων. Ἀλλ' ὅτι οἱ ἀνθρωπιστικοὶ λόγοι δὲν παρεωρῶντο ὑπὸ τοῦ προφήτου τῆς ἀκρεωφαγίας, καθίσταται πρόδηλον ἐκ τοῦ Πυθαγορείου κανόνος τοῦ ἀπαγορεύοντος τὴν πρόκλησιν ἄλγους, οὐχ ἧττον ἢ θανάτου, εἰς τὰ ζῷα καὶ ἐκ τῆς Πυθαγορείου ἐντολῆς τοῦ μηδέποτε προσφέρειν θυσίας αἵματος. Τοσοῦτον ἐβδελύσσετο τὰ σφαγεῖα, λέγει ὁ Πορφύριος, ὥστε ὄχι μόνον ἐπιμελῶς ἀπεῖχεν αὐτὸς τοῦ κρέατος τῶν σφαγίων, ἀλλὰ καὶ οὐδέποτε ἠδύνατο νὰ ὑποφέρῃ συνάφειαν μετὰ σφαγέων καὶ μαγείρων, οὐδὲ κἂν νὰ ἴδῃ αὐτοὺς ἠνείχετο.

Ἐνῷ οὕτως ἐμερίμνα περὶ τῆς ζωῆς καὶ τῶν αἰσθημάτων τῶν ἀθώων μὴ ἀνθρωπίνων φυλῶν, ἀνωμολόγει τὴν ἀνάγκην τοῦ καταπολεμεῖν τὰ σαρκοβόρα. Ἐν τούτοις μέχρι τοιούτου βαθμοῦ συνῳκειώθη πρὸς τὰς ἕξεις καὶ τὰς κλίσεις τῶν ζῴων, ὥστε διὰ τῆς ἀποκλειστικῆς χρήσεως φυτικῆς τροφῆς λέγεται ὅτι οὐ μόνον ἐτιθάσσευσε φοβερὰν ἄρκτον, ἥτις εἶχε καταστῇ ὁ τρόμος τῶν χωρικῶν ἐξολοθρεύουσα τὴν συγκομιδήν των, ἀλλὰ καὶ ὅτι ἐσυνείθισεν αὐτὴν νὰ τρώγῃ μόνον φυτικὰς οὐσίας καθ' ὅλην τὴν ὑπόλοιπον ζωὴν αὐτῆς. Ἡ ἀφήγησις δὲν εἶνε ἀπίστευτος, διότι ὑπάρχουσιν αὐθεντικῶς ἐξηκριβωμένα παραδείγματα σαρκοβόρων τραφέντων διὰ φυτικῆς διαίτης, εἶνε δὲ γνωστὸν ἐπιστημονικῶς

ὅτι ὁ ὀργανισμὸς τῶν ἄρκτων ἀνήκει εἰς τὰ καρποφάγα ζῷα, ἡ δὲ σαρκοφαγία ἐπεβλήθη αὐτοῖς ὑπὸ τῆς ἀνάγκης.

«Μεταξὺ τῶν ἄλλων λόγων — λέγει ὁ Ἰάμβλιχος, — ὁ Πυθαγόρας ἐνετέλλετο ἀποχὴν ἀπὸ τοῦ κρέατος ὡς συντελεστικὴν εἰς τὴν εἰρήνην. Διότι οἱ συνειθίσαντες νὰ βδελύσσωνται τὴν σφαγὴν τῶν ἄλλων ζῴων, ὡς ἄδικον καὶ παρὰ φύσιν, θὰ θεωρήσωσιν ἔτι ἀδικώτερον καὶ παρὰ φύσιν νὰ φονεύσωσιν ἄνθρωπον ἢ νὰ ἐξέλθωσιν εἰς πόλεμον». Εἰδικῶς «παρώτρυνε τοὺς πολιτευομένους καὶ νομοθέτας ν' ἀπέχωσι τοῦ κρέατος. Διότι ἐὰν ἐπεθύμουν νὰ ἐνεργῶσι δικαίως ὅσον ἔνεστιν, ὤφειλον ἀναμφιβόλως νὰ μὴ βλάπτωσί τι τῶν ζῴων. Πῶς δὲ θὰ ἦτο δυνατὸν νὰ ὁδηγήσωσι τοὺς ἄλλους εἰς τὸ πράττειν νομίμως, ἀφοῦ αὐτοὶ ἀπλήστως κατεβρόχθιζον τὰ ζῷα ταῦτα, ἅτινά εἰσι σύμμαχα τῷ ἀνθρώπῳ; Διότι διὰ τῆς κοινότητος τῆς ζωῆς καὶ τῶν αὐτῶν στοιχείων, καὶ τῆς οὕτως ὑφισταμένης συμπαθείας, εἰσὶ συνδεδεμένα πρὸς ἡμᾶς διὰ ἀδελφικῆς συμμαχίας[1]». Οἵα διαφορὰ μεταξὺ τῶν ἀξιωμάτων τούτων καὶ τῶν ἰσχυόντων κατὰ τὰ «σωτήρια ἔτη», ἐν οἷς ζῶμεν! Ἐὰν ὁ εὐγενὴς ἐκεῖνος φιλόσοφος τοῦ ἕκτου αἰῶνος π. Χ. ἔζη σήμερον, οἵα θὰ ἦτο ἡ ἀγανάκτησις αὐτοῦ ἐπὶ τῇ κολοσσαίᾳ σφαγῇ ἀθῴων ὄντων χάριν τῶν δημοσίων συμποσίων, ἐν οἷς οἱ πολιτικοὶ ἡμῶν ἄνδρες τόσῳ συχνὰ φιλεύονται, καὶ ἅτινα ἀναγράφονται ἐν ταῖς ἐφημερίσιν ἡμῶν μετὰ τοσαύτης μεγαλολογίας καὶ λεπτομερείας; Αἱ περὶ ἀναγεννήσεως τῶν ὁμοίων του ἐλπίδες βεβαίως θὰ ἐθραύοντο. Δυνάμεθα νὰ ἐφαρμόσωμεν ἐνταῦθα τὰς λέξεις τοῦ μεγάλου λατίνου σατυρικοῦ, τόσῳ συχνὰ κατακρίνοντος ἐν φλεγούσῃ γλώσσῃ τὴν πολυτελῆ λαιμαργίαν τῶν συμπολιτῶν του κατὰ τοὺς χρόνους τῶν Αὐτοκρατόρων. «Τί δὲν θὰ κατέκρινεν ὁ Πυθαγόρας, λέγει ὁ Ἰουβενάλης, ἢ ποῦ δὲν θὰ ἔφευγεν, ἐὰν ἠδύνατο νὰ ἴδῃ τὰ τερατώδη ταῦτα θεάματα — αὐτὸς ὅστις ἀπεῖχε τοῦ κρέατος πάντων τῶν ἄλλων ζῴων ἀκριβῶς ὡς ἐὰν ἦσαν ἀνθρώπινα;» (Σάτυρα 15).

Ἐπὶ πόσον χρόνον ἡ κοινωνιστικὴ ἀποικία τῆς Κρότωνος ἔμεινεν ἀδιατάρακτος, δὲν γνωρίζομεν θετικῶς. Ὅπως ποτ' ἂν ᾖ, πιστεύεται κοινῶς ὅτι ὁ Πυθαγόρας ἔζησε μέχρι προβεβηκυίας ἡλικίας, ὑπολογιζομένης κατ' ἄλλους εἰς ὀγδοήκοντα, κατ' ἄλλους, εἰς ἐνενήκοντα καὶ κατ' ἄλλους εἰς ἑκατὸν ἔτη. Ὁ Πυθαγόρας, συνῳδὰ πρὸς τὸν θεωρητικὸν χαρακτῆρα τῆς ἰωνικῆς σχολῆς τοῦ σκέπτεσθαι, ἀποκλινούσης εἰς τὸ ἀποδίδειν τὴν γένεσιν τοῦ σύμπαντος εἰς πρωτογενῆ τινα οὐσίαν, κατέ-

[1] Παράβαλε Μονταιγνίου (Μελέται Βιβλίον Β', κεφ. 12), ὅστις, εἰς αἶσχος τῆς ἐπικρατούσης σήμερον περὶ ζῴων γνώμης, δεξιῶς ὑποστηρίζει τὸ αὐτὸ θέμα

ληξεν ὡς ἐκ τῶν μαθηματικῶν του προτιμήσεων, ν'ἀνακαλύψῃ τὸ κοσμικὸν στοιχεῖον ἐν τοῖς ἀριθμοῖς, ἤτοι ἐν τῇ ἀναλογίᾳ, τοῦθ' ὅπερ σήμερον εἶνε παραδεκτὸν ὅσον ἀφορᾷ τὴν χημείαν, καὶ ἐκφράζει τὴν λεγομένην ποσοτικὴν ἐπιστήμην. Ὁ Πυθαγόρας ἐδίδαξε τόσῳ πρὸ τοῦ Κοπερνίκου, ὅτι ὁ ἥλιος εἶνε τὸ κέντρον τῆς γῆς καὶ τῶν πλανητῶν, καθ' ὅσον ἐθεώρει τὸν ἥλιον θειότερον τῆς γῆς. Τὸ ἐπιχείρημα βεβαίως ἦτο σημεῖον μεγαλοφυΐας, ἀλλ' ὑπερέβαινε τὴν ἀντίληψιν τῶν συγχρόνων του, καὶ αὐτοῦ τοῦ Πλάτωνος καὶ τοῦ Ἀριστοτέλους. Ὁ ἀρχαιότερος σύγχρονος αὐτοῦ, ὁ περιώνυμος Θαλῆς ὁ Μιλήσιος, μεθ' οὗ κατὰ τὴν παιδικήν του ἡλικίαν πιθανὸν καὶ νὰ ἐσχετίσθη, δύναται εὐλόγως νὰ ἀξιοῖ ὅτι ἦτο ὁ παλαίτατος πατὴρ τῆς περιφήμου νεφελώδους ὑποθέσεως τοῦ Λαπλὰς καὶ τῆς νεωτέρας ἀστρονομίας. Ἑτέρα θεμελιώδης θεωρία τῆς Πυθαγορείου Σχολῆς ἦτο ἡ μουσική, ὅθεν ἡ τόσῳ προσφιλὴς τοῖς ποιηταῖς ἰδέα τῆς «μουσικῆς τῶν σφαιρῶν».

Ἡ θεωρία τῆς μετεμψυχώσεως, ἤτοι διαδοχικῆς σειρᾶς ἐνσαρκώσεων τῆς ψυχῆς, ἦτο ἐπίσης κύριον χαρακτηριστικὸν τοῦ Πυθαγορείου συστήματος. Θεμελιῶδες βεβαίως μέρος αὐτοῦ ἦτο ἡ ἀπὸ τοῦ κρέατος ἀποχή, τοῦθ' ὅπερ καὶ ἰδίᾳ ἐνδιαφέρει ἡμᾶς ἐν τῇ παρούσῃ μελέτῃ. Μεθ' ὅλας τὰς ἀμφισβητήσεις τῶν νεωτέρων κριτικῶν τὸ μέρος τοῦτο τῆς Πυθαγορείου φιλοσοφίας εἶνε τὸ μόνον ἀπομεῖναν θετικὸν πόρισμα αὐτῆς. Ἡ πρόληψις ὅτι δὲν δύναται νὰ ἐπιτευχθῇ σωματικὴ ῥώμη ἄνευ κρεωφαγίας, ὑπηγόρευσεν εἰς τοὺς κριτικοὺς τὸ ἐπιχείρημα ὅτι Μίλων ὁ Κροτωνιάτης, περιώνυμος διὰ τὰ ἀθλητικά του κατορθώματα καὶ μαθητὴς τοῦ Πυθαγόρου δὲν ἠδύνατο νὰ μὴ τρώγῃ κρέας. Ἐξ ἐναντίας ὅμως ἡ νεωτέρα ἐπιστήμη δεικνύει ὅτι ἀκριβῶς ἡ ἀπὸ τοῦ κρέατος ἀποχὴ ἄγει εἰς τὴν σωματικὴν ῥώμην. Ὑπάρχουσι δὲ σήμερον ἀθληταὶ μεγάλης δυνάμεως ἀπέχοντες τοῦ κρέατος. Εἶνε δὲ γνωσταὶ αἱ ἔκτακτοι δυνάμεις τῶν ἀχθοφόρων τῆς Κωνσταντινουπόλεως, καὶ τῆς Κίνας, οἵτινες τρέφονται μόνον δι'ἐλαιῶν, ὀρύζης, κρομμύων καὶ τῶν τοιούτων οὐσιῶν. Ἔπειτα καὶ αὐτοὶ οἱ ἀρχαιότεροι ἕλληνες ἀθληταὶ ἠσκοῦντο κατὰ τὸ πλεῖστον διὰ φυτοφαγικῆς διαίτης.

Οἱ κριτικοί, φαίνεται, ἐπλανήθησαν πρῶτον ἐκ τοῦ ὅτι ἡ ἀπαγόρευσις τοῦ κρέατος δὲν ἦτο αὐστηρὰ εἰς τὸν ἐξωτερικὸν κύκλον τῶν ὀπαδῶν τοῦ Πυθαγόρα, καὶ δεύτερον διότι ὁ Πυθαγόρας ἀπηγόρευε τοὺς κυάμους. Τὸ πρῶτον ἦτο ἔργον φρονήσεως, διότι δὲν ἦτο δυνατὸν οἱ πολλοὶ νὰ ἐγκαταλείψωσι τὸ κρέας διὰ μιᾶς. Τὸ δὲ δεύτερον εἶχε ἔννοιαν πολιτικήν· ὁ κύαμος ἦτο ψῆφος καὶ ὁ Πυθαγόρας ἀπαγορεύων τὴν χρῆσιν αὐτοῦ, ἐνόει παραβολικῶς ν' ἀποτρέψῃ τοὺς ὀπαδούς του ἀπὸ τῶν

ματαίων ἀγώνων τοῦ ἐκλογικοῦ κομματισμοῦ, καὶ νὰ προτρέψῃ αὐτοὺς νὰ συγκεντρώσωσι τὰς δυνάμεις των πρὸς ἐπίτευξιν στερρᾶς καὶ αἰωνίου ἀναμορφώσεως τοῦ ἀνθρωπίνου γένους. Ἐν τῷ λεξικῷ τῆς Ἑλληνικῆς καὶ Ρωμαϊκῆς βιογραφίας τοῦ Σμίθ, λέγει ὁ γράψας τὸ ἄρθρον Πυθαγόρας: «Ὅσῳ ἀφορᾷ τοὺς καρποὺς τοῦ συστήματος τούτου (τοῦ Πυθαγορείου) ἀξιοσημείωτον εἶνε ὅτι ὅπου δήποτε εὑρίσκομεν μνείαν διακεκριμένων Πυθαγορικῶν, ἀκούομεν περὶ αὐτῶν ὡς περὶ ἀνδρῶν μεγάλης ἀκεραιότητος, εὐσυνειδησίας καὶ αὐτοκρατήσεως, καὶ ὡς ἀναλλοιώτων καὶ ἀφωσιωμένων φίλων». Μεταξὺ αὐτῶν τὰ ὀνόματα τοῦ Ἀρχύτα, τοῦ Δάμωνος καὶ τοῦ Φιντία εἰσὶν ἰδιαζόντως προέξοχα. Ὁ Ἀρχύτας ἦτο μία τῶν μεγίστων μεγαλοφυϊῶν τῆς ἀρχαιότητος. Ἦτο διαπρεπὴς ὡς φιλόσοφος, ὡς μαθηματικός, πολιτευτὴς καὶ στρατιωτικός. Ἐν τῇ μηχανικῇ ἦτο ἐφευρετὴς τῆς ξυλίνης ἱπταμένης περιστερᾶς — ἑνὸς τῶν θαυμάτων τοῦ ἀρχαίου κόσμου. Ὁ Ἐμπεδοκλῆς, ὅστις ἀφιέρωσε τὰς θαυμασίας πνευματικὰς δυνάμεις του εἰς τὴν ἐξυπηρέτησιν τῆς ἀνθρωπότητος, ἦτο μαθητὴς τοῦ Πυθαγόρου.

Πλάτων Δρακούλης.

Η ΑΓΑΠΗ ΤΟΥ ΒΑΣΙΛΟΠΟΥΛΟΥ

Τὸ βασιλόπουλο τὸ δικό μου ζοῦσε στὰ χρόνια τὰ παλιά, μὰ μπορεῖ νὰ ζοῦσε καὶ σήμερα καὶ προχθὲς ἀκόμα. Ἡ ἀλήθεια εἶνε πῶς τὸ βασιλόπουλο αὐτὸ ἔζησε μιὰ φορὰ στὸ κόσμο. Καὶ εἴτανε πολὺ ὄμορφο τὸ βασιλόπουλο, κι εἶχε πολὺ βιός, κι εἶχε μάννα καὶ κύρη πολὺ τιμημένους, καὶ ὥριζε πολλὲς χῶρες, κι εἶχε στρατέμματα χιλιάδες, κι εἶχε στρατηγοὺς ξακουσμένους, κι ἔτρεμαν στὸ ἄκουσμά του ὅλα τὰ ξένα βασίλεια, καὶ οὔλες οἱ βασιλοποῦλες τοῦ ντουνιᾶ τ' ἀγαποῦσαν καὶ τὸ ζήλευαν τὸ βασιλόπουλο, καὶ τὸ βασιλόπουλο εἴτανε πολὺ ὄμορφο, ἐλεύθερο κι ἀνύπαντρο.

Εἶνε κἄτι τις στὴ ζωή μας ποῦ μήτε τὸ ξεχωρίζουμε καλά, καλά, μήτε ξέρουμε τί εἶνε, μὰ τὸ λέμε μονάχα εὐτυχία, τὸ γυρεύουμε κι ἀναστενάζουμε. Αὐτὸ τὸ κἄτι τις τῆς ζωῆς μας τὸ βασιλόπουλο δὲ τὸ γνώρισε ποτέ, τὴν κρυφὴ ἀνησυχία καὶ τὸν παραδαρμὸ τῆς λαχτάρας του τὸ βασιλόπουλο δὲν ἔτυχε νὰ τὰ καταλάβῃ. Καὶ ὅλα τὰ βασίλεια καὶ ὅλοι οἱ πιστοί του ἔλεγαν ἄλλοι μὲ ζήλεια καὶ ἄλλοι μὲ καμάρι:

— Τί εὐτυχισμένο βασιλόπουλο!

Καὶ ζοῦσε εὐτυχισμένο τὸ βασιλόπουλο τὸ δικό μου. Ἀπὸ τὰ μικρά του χρόνια τὸ βασιλικὸ μικρὸ χεράκι του ἔπιανε ὅ,τι ἐπιθυμοῦσε ἡ καρδιά του τόσο εὔκολα, ὅσο εὔκολα ἔκοβε τὰ λουλούδια τῶν μεγάλων περιβολιῶν του. Ὅταν μεγάλωσε ἔκλεβε τὶς καρδιὲς τῶν παρθένων, ῥοφοῦσε τόσον εὔκολα τὴν ὀμορφιά τους πὄβραζε ἀπὸ ἐπιθυμία καὶ ζωή, ὅσο εὔκολα ἔστρωνε μὲ τὰ στρατέμματά του τὰ κεφάλια καὶ τὰ κορμιὰ τῶν ὀχτρῶν του στὰ μακρινά του σεφέρια.

Μὰ ἄξαφνα μιὰ μέρα ἔπεσε βασκανιὰ μεγάλη ἀπάνω του. Ἔτσι τὄπαν οἱ γιατροὶ κι οἱ σοφοί, οἱ μάγισσες κι οἱ μάγοι τῆς χώρας του. Ἡ ἀλήθεια εἶνε πῶς τὸ βασιλόπουλο ἀπ' τὸ πολὺ τὸ αἷμα πὄχασε καὶ στὰ μακρινὰ σεφέρια καὶ στῶν παρθένων τὶς ἀχόρταγες ἀγκαλιές, ἔπεσε καὶ κοιμήθηκε μιὰ μέρα μὲ τὰ ξημερώματα μέρες πολλές, πολλές.

Τὰ παλάτια του, οἱ χῶρές του, τὰ στρατέμματά του ἔπεσαν σὲ λύπη μεγάλη κι ὁ βασιλιᾶς κι ἡ βασίλισσα μαζὶ μὲ τοὺς γιατροὺς καὶ τοὺς μάγους παράδερναν ἀπάνω στὸ κεφάλι του. Περνοῦσαν μέρες, μέρες, καὶ τὸ βασιλόπουλο κοιμοῦνταν, κοιμοῦνταν τόσο ὄμορφα καὶ τόσο γαληνεμμένα, σὰν νἄλεγε: τί γλυκὸς ὕπνος ! μὲ τὸ χαμόγελό του πὄβγαινε ἀπὸ τὰ μισανοιγμένα χείλη του καὶ σκορπίζουνταν στὴν ὄμορφη του ὄψη. Μὰ μιὰ μέρα ἀπάνω στὸν ὕπνο του ἀνατινάχθηκε τρομασμένο, ἀχνό, ξεψυχισμένο. Ὅλοι οἱ δικοί του τὸ τριγύρισαν. Μὰ τὸ βασιλόπουλο ἔκλαιε, ἔκλαιε κι ἔλεγε τὰ παραπονεμένα :

— Ἄχ ! γιατὶ νὰ ξυπνήσω. Πάει τόρα μὄφυγε ! .... πάει ! ....

Πέρασαν μέρες, μῆνες, χρόνια. Πόσο ἄλλαξε τὸ βασιλόπουλο τόρα. Μήτε σὲ σεφέρια μακρινὰ πήγαινε, μήτε σὲ ἀχόρταγες μαργιόλικες ἀγκαλιὲς ξενυχτοῦσε, μήτε σὲ χοροὺς ξεφάντονε, μήτε τὸ μουστάκι του ἔστριβε, μήτε στὸ καθρέφτη πήγαινε ποτές του μὲ ὄρεξη. Πῶς τοῦ φαίνουνταν ὅλα ἀηδιασμένα ! .. Ἕνα βῆμα ἔκανε κι ἔπεφτε σ' ἕνα θρονί, ἕνα βῆμα ἔκανε στὶς βασιλικὲς κάμαρές του καὶ ξαπλόνουνταν στὸ κρεββάτι καὶ σφαλοῦσε μὲ ἡδονὴ τὰ μάτια του. Μὰ ἄξαφνα πετιῶνταν ξαγριωμένο καὶ φώναζε ἀπελπισμένα :

— Πάει πιά ! .... δὲ θὰ τὴν ξαναβρῶ ! ....

Ὅλ' αὐτὰ γίνουνταν χωρὶς νὰ μπορῇ νὰ κοιμηθῇ μιὰ νύχτα, μιὰ μέρα, ἕνα πρωῒ τὸ βασιλόπουλο. Πῶς ζοῦσε ὅλοι τὸ θαύμαζαν. Καὶ πόσο ἄλλαξε τὸ βασιλόπουλο τόρα !. Εἶχε γίνῃ ἕνας ἴσκιος λιγνός, ἀψηλός, ἄσχημος. Τὰ μάτια του βαθούλαιναν κάθε μέρα κι ἔσβυναν, ἔσβυναν· τὸ προσωπάκι του ἀχνό, ἀχνὸ τὸ κορμί του κατάντησε γυαλένιο χωρὶς νὰ δείχνῃ σταλαματιὰ αἷμα μέσα του, τὰ χέρια του δὲν ἔγγιζαν τροφὴ ποτές του καὶ τὰ βλέφαρά του, τὰ καταπονεμένα βλέ-

φαρά του, δὲν σφαλνοῦσαν ποτές, ποτές. Ἔπεφτε νὰ κοιμηθῇ τὸ βασιλόπουλο, ἔκλειε τὰ μάτια του, περνοῦσε μιὰ στιγμὴ κι ἐκεῖ ποῦ παράδερνε στὸ κρεββατάκι του σὰν νὰ γύρευε κἄτι τις μὲ τὴ ψυχή του, μὲ τὸ νοῦ του, μὲ τὰ μάτια του, ξαφνίζουνταν ξαγριωμένο καὶ φώναζε ἀπελπισμένα :

— Πάει πιά ! .... δὲ θὰ τὴν ξαναβρῶ ! ....

Τί νὰ εἴταν ποῦ βασάνιζε τὸ βασιλόπουλο ; τί νἄταν ἐκειὸ πὄχασε καὶ δὲν ἔβρισκε τὸ βασιλόπουλο ; Αὐτὸ καταβασάνιζε δικούς του καὶ ξένους. Κι ἀλήθεια τίποτις δὲν εἴταν· τίποτις μὰ ἀφοῦ δὲν τὄβρισκε τὸ ἀτυχισμένο βασιλόπουλο πιά ; Τὴν ὕστερη φορὰ ποὖχε κοιμηθῇ τόσες καὶ τόσες μέρες κἄτι τις εἶδε στὄνειρό του τὸ βασιλόπουλο. Ἐκεῖ ποῦ κοιμοῦνταν ἄξαφνα ἔλαμψε ὁ ὕπνος του, σὰν πῶς λάμπῃ ἡ αὐγοῦλα στὸ βουνό, καὶ μέσα στὴν ὄμορφη ἐκείνη χαραυγὴ ἔλαμψε ἕνα πιὸ ὄμορφο κορίτσι ! Πόσο γλυκὰ τὸν κοίτταζε τὸ κορίτσι ! Μήτε μετάξια μήτε διαμάντια, μήτε χρυσαφικὰ εἶχε τὸ κορίτσι. Μικροῦλα εἴτανε, στὰ τριανταφυλλιὰ εἴτανε ντυμένο, μιὰ ζωνίτσα εἶχε στὴ τόση δὰ μεσίτσα του, τὰ στηθάκια του μόλις χάραζαν σὰν δυὸ μπουμπουκάκια ἀπριλιάτικα στοῦ ἥλιου τὴν ἀγάπη, μικροῦλι εἴτανε, μπεμπές, μιὰ πλεξίδα ξανθὴ στόλιζε τὸ μικρὸ κεφαλάκι του καὶ δυὸ μάτια μαῦρα, μαῦρα φώτιζαν, φώτιζαν τὸ προσωπάκι της, τὰ στηθάκια της, τὸ κορμάκι της, τὰ μαλλάκια της. Νά ! τὶ εἶχε δῇ τὸ βασιλόπουλο καὶ θαμπώθηκε, νὰ τὶ εἶχε δῇ καὶ τὄχασε, νὰ τὶ δὲ μποροῦσε νὰ ξαναβρῇ στὸν ὕπνο του. Ἔπεφτε νὰ κοιμηθῇ καὶ σὰν δὲν χάραζε ἡ ὄμορφη αὐγούλα, καὶ σὰν δὲν χάραζε μαζί της καὶ ἡ ὀμορφιὰ τῆς κόρης νὰ τὸν πάρῃ ἀπὸ τὸ χέρι σὰν τότες, καὶ νὰ τὸν φέρῃ πέρα, πέρα σ' ἀγνώριστα μέρη, πέρα, πέρα.... τὸ βασιλόπουλο δὲν κοιμοῦνταν, τὸ βασιλόπουλο δὲ ζοῦσε, καὶ μαραίνουνταν. Καὶ τί κρῖμα ! σὲ τόσες ὀμορφιὲς τῆς χώρας του, σὲ τόσες παρθένες, σὲ τόσα κορίτσια δὲν ἔβρισκε τὴ χαραυγὴ τῆς κόρης ποὖδε στὄνειρό του. Ἔβλεπε πολλὰ ὄμορφα κορίτσια, γλεντοῦσε πολλὲς ἀγκαλιὲς μὰ καμμιά, καμμιὰ δὲν τὸν περίχυνε μὲ τὴ λάμψη ἐκείνη τὴν ὀνειρευτική· τὄπαιρναν πολλὰ μικρούλια χεράκια νὰ τὸ φέρουν πέρα, πέρα σ' ἀγνώριστα μέρη, πέρα, πέρα.... μὰ κανένα δὲν τοῦ ξάνοιγε τὴν ὀνειρευτικὴ ἐκείνη χώρα. Κ' ἔλυωνε, ἔλυωνε τὸ δυστυχισμένο βασιλόπουλο.

Μιὰ χαραυγὴ ξανάπεσε στὸ κρεββατάκι του. Εἴτανε τόσο κουρασμένο, τόσο μαραμμένο, τόσο ἀχνό. Χρόνια δὲν εἶχε κοιμηθῇ καὶ τόσο παράπονο εἶχε στὴν ὄψη του ποῦ σ' ἔπιαναν τὰ δάκρια νὰ τὴν θεωρῇς. Ἔπεσε στὸ κρεββατάκι του, ἀναστέναξε κι ἔκλεισε ἀπελπισμένα τὰ

βλέφαρά του. Μὰ ἄξαφνα τί χαραυγὴ εἶταν ἐκείνη ποῦ χύθηκε μέσα στὴ βασιλικὴ κάμαρά του, τί φῶς αὐγούλας ποῦ δὲν ἔλαμψε ἀκόμα σὲ κορφοβοῦνι ;. Τί φῶς μαγεμμένο περίχυνε τὸ ξαπλωμένο ἐκεῖνὸ σκέλεθρο μὲς στὰ μεταξωτὰ σεντόνια του !

Τὸ ξαπλωμένο σκέλεθρο ἄνοιξε τὰ ἀχνά του χέρια, τὰ χτύπησεν παιδιάστικα κι ἔβγαλε ἀπὸ τὸ στόμα του μιὰ φωνὴ χαρούμενη μιὰ φωνὴ παλληκαριοῦ γεμάτη ζωὴ καὶ δύναμη, τόσο ποῦ ξύπνησαν ὅλα τὰ παλάτια του :

—Ἄχ ! τὴν βρῆκα !... τὴν βρῆκα !....

Κι ἔτρεξαν ὅλοι χαρούμενοι στὴ βασιλικὴ κάμαρα νὰ βροῦν τὴν χαρά του, μὰ ἔλα ποῦ βρήκανε στὸ βασιλικό του κρεββάτι πεθαμένο τὸ βασιλόπουλο, ὄμορφο, ὄμορφο, καὶ περιχυμένο ἀπὸ μιὰ λάμψη ποῦ τοὺς θάμπωσε ὅλους, ἀπὸ μιὰ χαραυγὴ ποῦ δὲν ἔλαμψε ἀκόμα σὲ κορφοβοῦνι.....

Μῆτσος Χατζόπουλος.

ΑΙΣΘΗΤΙΚΑΙ ΜΕΛΕΤΑΙ

Α′

ΠΕΡΙ ΚΡΙΤΙΚΗΣ ΤΗΣ ΠΟΙΗΣΕΩΣ

Φρονοῦμεν, ὅτι πᾶσα σοβαρὰ αἰσθητικὴ πραγματεία περὶ τῆς νεωτέρας ἡμῶν ποιήσεως οὐδένα διατρέχει κίνδυνον νὰ θεωρηθῇ περιττή· τοὐναντίον μάλιστα ἡ ἀνεπάρκεια τῶν ἐπὶ τοῦ θέματος τούτου ὑπὸ ἁρμοδίων καὶ μὴ ἁρμοδίων γραφέντων εἶνε τοιαύτη, ὥστε οὐ μόνον πληρέστατα δικαιολογεῖ, ἀλλὰ καὶ ὑπαγορεύει ἐπιστημονικωτέραν τινὰ καὶ θετικωτέραν πρὸς διαφώτισιν τῶν τῆς κριτικῆς καὶ τῆς ποιήσεως ἀπόπειραν. Εἰς τοιαύτην ὑπαγόρευσιν καὶ ἡμεῖς ὑπείκοντες, προβαίνομεν εἰς τὴν δημοσίευσιν τῆς πρώτης ἡμῶν ταύτης αἰσθητικῆς μελέτης, ἥτις τὴν ἀρχὴν ἐκτενεστέρας ἐργασίας ἀποτελοῦσα, περὶ κριτικῆς τῆς ποιήσεως ἐν γένει καὶ ειδικώτερον τῆς λυρικῆς πραγματεύεται.

*
* *

Ἡ πρακτικὴ κριτικὴ ὡς κριτικὴ τῆς καλλιτεχνίας ἀποβλέπουσα εἰς τὴν αἰσθητικὴν ἐκτίμησιν τῶν καλλιτεχνικῶν προϊόντων, προϋποθέτει γνῶσιν ἐμβριθῆ καὶ φιλοσοφικὴν τῆς τέχνης καὶ τοῦ καλοῦ. Ἡ τοιαύτη

κριτικὴ οὐδὲν κοινὸν ἔχουσα, καθ' ἃ καὶ ὁ Schlegel παρατηρεῖ [1], πρὸς τὴν συνήθη ἀγχίνοιαν, δι' ἧς πολλάκις ἀνεπιγνώστως ἀνακαλύπτομεν σφάλματα καλλιτεχνήματός τινος, τότε μόνον εἶνε ἀληθὴς κριτική, ὅταν δὲν περιορίζηται εἰς ἀρνητικὴν ἔρευναν καὶ καταγγελίαν τοῦ σχετικῶς ἢ ἀπολύτως αἰσχροῦ, τὴν πολυθρύλητον ἐπίκρισιν, ἀλλὰ μετὰ λόγου προβαίνει εἰς τὴν διάγνωσιν καὶ τὸν προσδιορισμὸν τοῦ ἀληθοῦς καὶ ἀπολύτως καλοῦ. Τὸ δὲ καλόν, θὰ ἠδύνατό τις νὰ ἰσχυρισθῇ, οὔτε καθαρῶς ὑποκειμενικόν τι ἐν τῷ ἀνθρώπῳ ἐνοικοῦν πρέπει νὰ θεωρηθῇ, διότι τότε οὐδεὶς περὶ καλοῦ λόγος ἐν τῇ φύσει ἠδύνατο νὰ γείνῃ καὶ τὸ καλὸν θὰ ἦτο ὑποκείμενον εἰς τὴν μεγαλειτέραν αὐθαιρεσίαν καὶ μεταβολήν,—ἀλλ' οὔτε πάλιν καθαρῶς ἀντικειμενικὸν καὶ ἐν τῇ φύσει ἀποκλειστικῶς ὑπάρχον, διότι ἡ ποίησις τοῦ καλοῦ ἢ ἡ καλλιτεχνία ἤθελεν εἶσθαι πιστὴ τῆς φύσεως ἀπομίμησις, ἢ μᾶλλον ἁπλῆ φωτογραφία. Εἶνε ἄρα τὸ καλὸν ἀπόλυτόν τι, ἐξ ἴσου ἔν τε τῇ φύσει ἐκδεδηλωμένον ὑπάρχον καὶ ἐν τῷ ἀνθρώπῳ ἐνοικοῦν καὶ δὴ διττῶς: ὡς δεκτικὴ τοῦ καλοῦ αἴσθησις ἢ καλαισθησία καὶ ὡς παραγωγή, ποιητικὴ αὐτοῦ δύναμις ἢ μεγαλόνοια [2]. Ἀλλ', ὅπως καὶ ἂν ἔχωσι ταῦτα, ἡ αἰσθητική, ὡς ἐπιστήμη τῆς τέχνης καὶ τοῦ καλοῦ, ἐφ' ὅσον δὲν περιορίζεται μόνον εἰς ἀφῃρημένην καὶ ἐκ τῶν προτέρων περὶ καλοῦ· καὶ καλλιτεχνικῆς ἰδέας πραγματείαν, κληρονομοῦσα οὕτω τὰ πάσῃ μεταφυσικῇ θεωρίᾳ συμπαρομαρτοῦντα ἁμαρτήματα, ἀλλ' ἔχουσα ὑπ' ὄψει δεδομένας ἐννοίας καὶ παραστάσεις καὶ ἀναγνωρίζουσα τὸ πολλαχοῦ ἀσυμβίβαστον τοῦ προρισμοῦ αὐτῆς πρὸς τὴν φυσικὴν ἀπολυταρχίαν, ζητεῖ τὰς θεωρίας αὐτῆς διὰ τῶν καλλιτεχνικῶν ἔργων νὰ ἐπαληθεύσῃ [3], ἀποκαθισταμένη οὕτως ἐν μέρει ἐμπειρικὴ πραγματεία τῶν καλῶν τεχνῶν,—ἡ ἐφηρμοσμένη αὕτη αἰσθητικὴ ὡς πρακτικὴ μᾶλλον ἐπιστήμη μορφοῦται κατ' ἀνάγκην καὶ ἀναπτύσσεται διὰ τῆς ἐπισταμένης μελέτης καὶ κατανοήσεως τῶν καλλιτεχνικῶν προϊόντων· τὰ δὲ ἀξιώματα οἱ νόμοι καὶ οἱ κανόνες αὐτῆς, ὡς ἰσχύοντα ἐν τοῖς πλείστοις τῶν ἀριστουργημάτων τῆς τέχνης, δύνανται νὰ θεωρηθῶσιν ὡς ἔχοντα σημασίαν γενικὴν καὶ ἀνώτερα πάσης ἀτομικῆς αὐθαιρεσίας. Ὥστε καὶ τὸ ἔργον τῆς κριτικῆς δὲν εἶνε αὐθαίρετον, οὔτε ἀτομικόν, ἀλλὰ γενικῶς ἰσχύον καὶ ἐπιστημονικῶς καθωρισμένον.

[1] A. W. Schlegel «Ueber dramatische Kunst und Litteratur» erste Vorlesung. s. 2.

[2] Ἴδε Cousin. «Du vrai du beau et du bien.» 28ème leçon. p. 277.

[3] Πρβλ. M. Carrière. «Das Wesen und die Formen der Poesie.» s. 53 καὶ Ἀρμένη Βράϊλα, Φιλοσοφικαὶ Μελέται. «Περὶ ἀρχιτεκτονικῆς.» σ. 176.

Καὶ δὲν παρατηρεῖται μὲν πλήρης ὁμοφωνία μεταξὺ τῶν ἐπιστημόνων ἔν τε τῇ καθόλου αἰσθητικῇ καὶ ἑπομένως καὶ ἐν τῇ ἰδιαιτέρᾳ ποιητικῇ νομοθεσίᾳ, ἥτις κυρίως ἡμᾶς ἐνταῦθα ἐνδιαφέρει, καὶ κατὰ συνέπειαν ἡ διαφορὰ τῶν αἰσθητικῶν ἀρχῶν δύναται ἐν μέρει νὰ τροποποιήσῃ τὸ μέτρον τῆς κριτικῆς ἐκτιμήσεως· ἐπειδὴ ὅμως αἱ πλεῖσται αἰσθητικαὶ θεωρίαι διαφωνοῦσι κυρίως εἰς ζητήματα ἀρχῶν, ὡς λ. χ. εἰς τὴν ἐξήγησιν καὶ αἰτιολογίαν τῶν διαφόρων νόμων τῶν διεπόντων τὰ τοῦ καλοῦ καὶ τῆς τέχνης, διὰ τοῦτο ἡ κριτική, ἥτις ἐπὶ τῶν νόμων τούτων στηρίζεται, μένει ἐπὶ τοσοῦτον ἡ αὐτὴ ἀμετάβλητος, ἐφ' ὅσον αἱ αἰσθητικαὶ θεωρίαι, ἑκάστη κατὰ τὴν ἰδιαιτέραν ἀντίληψιν, ἀναγνωρίζουσι πᾶσαι τοὺς θεμελιώδεις αὐτοὺς νόμους καὶ ἀπὸ κοινοῦ παραδέχονται οὐσιώδεις τινὰς χαρακτῆρας τοῦ καλοῦ. Ἀλλὰ καὶ ἐὰν ἐν γένει ἐκ τῶν διαφόρων αἰσθητικῶν ἀρχῶν δύναται νὰ ἐπέλθῃ ποιά τις οὐσιώδης διαφορὰ εἰς τὸ πρακτικὸν μέρος τῆς κριτικῆς ἐκτιμήσεως, φρονοῦμεν ὅτι ἡ διαφορὰ αὕτη ἐν σχέσει πρὸς τὴν ποίησιν ἀσφαλέστερον καὶ ἀκριβέστερον δύναται νὰ προσδιορισθῇ, ἐάν, παραλείψαντες ὅλας τὰς ἐν τῷ μέσῳ αἰσθητικὰς θεωρίας καὶ λαβόντες ὑπ' ὄψει δύο, τὰς μᾶλλον ἀντιθέτους, τοὺς ἐξ αὐτῶν πηγάζοντας τρόπους τῆς κριτικῆς ἐκτιμήσεως φροντίσωμεν ἐν ὀλίγοις νὰ ἀναπτύξωμεν. Ἡ πρώτη θεωρία εἶνε ἐκείνη καθ' ἣν τὸ καλλιτεχνικῶς σπουδαιότερον μέρος ποιήματός τινος δὲν εἶνε ὁ τύπος, οὔτε ὁ ἐσωτερικὸς οὔτε ὁ ἐξωτερικός, ἀλλ' ἡ ποιά τις πνευματικὴ τούτου ὑπόστασις, ἡ δὲ ἀντίθετος θεωρία ἐκείνη καθ' ἣν ἡ πνευματικὴ ὑπόστασις, ἡ ἰδέα, εἶνε καλλιτεχνικῶς ἀδιάφορος καὶ πᾶσα ἡ ποιητικὴ καλλονὴ ἔγκειται ἐν τῷ τύπῳ. Τύπον δὲ λέγοντες δὲν ἐννοοῦμεν τὸ ὑλικὸν δοχεῖον τοῦ ἀΰλου πνεύματος τῆς ἰδέας, διότι ὁ τοιοῦτος τύπος μόνον διὰ τῆς ἰδέας ζωογονούμενος, ἀδύνατον ἄνευ αὐτῆς μόνος ὡς ὕλη νὰ χρησιμεύσῃ ὡς πηγὴ τοῦ καλοῦ, ἀλλὰ τὸν εἰς ἓν ὅλον σύνδεσμον τῶν διαφόρων ὁμοειδῶν στοιχείων τῆς καλλιτεχνικῆς παραστάσεως, ἥτις ἐκ δύο μερῶν ἀποτελεῖται ἐκ τοῦ τί, ἢ τῆς φαντασίας καὶ τοῦ πῶς, ἢ τοῦ τρόπου καθ' ὃν αὕτη ὑλικῶς ἐκδηλοῦται ἐν τῷ καλλιτεχνήματι. Ἡ δὲ φαντασία εἶνε πάλιν καὶ αὐτὴ τύπος, ἀλλὰ τύπος ἰδανικὸς ἐν τῇ διανοητικῇ παραστάσει περιλαμβάνων συνδυασμούς, αἰσθήματα καὶ διανοήματα, ἅτινα ὡς σύνολον ἀναλογιῶν διὰ τῆς τέχνης ἐξωτερικῶς ἐκδηλούμενα, τὴν ἐπιδοκιμασίαν ἢ ἀποδοκιμασίαν ἡμῶν προσκαλοῦσι[1]. Καὶ κατὰ μὲν τὴν πρώτην θεωρίαν, ἐπειδὴ ὁ κρίνων δὲν κρίνει ἐκ τῆς ἀμέσου ἐξωτερικῆς ἀντιλήψεως τοῦ ποιήματος, ἀλλὰ μόνον εἰδοποιούμενος δι' αὐτῆς ἀνατρέχει ὅπως ἐξα-

[1] Ὅρα. Zimmermann. Aesthetik. Vorrede. VI—VII. καὶ αὐτόθι §. 892—98.

κριβώση τὴν πνευματικὴν καὶ ἠθικὴν ἀλήθειαν τῆς ἐκδηλουμένης ἰδέας, ἐντεῦθεν κυρίως ἐξαρτῶν τὴν ἑαυτοῦ κρίσιν, δύναται ὁ τρόπος οὗτος νὰ κληθῇ ἱστορικός. Κατὰ δὲ τὴν ἀντίθετον θεωρίαν, ἐπειδὴ αἱ εἰς τὴν ἄμεσον ἀντίληψιν ὑποπίπτοντες τυπικοὶ τοῦ ποιήματος συνδυασμοὶ ἀποφασίζουσι τὴν περὶ αὐτοῦ κρίσιν, ὁ τρόπος τῆς κριτικῆς ἐκτιμήσεως εἶνε ἐνταῦθα καθαρῶς αἰσθητικός. Διὰ τὸν ἱστορικὸν δὲ τοῦτον κριτήν, ὡς ἐλέχθη, τὸ ποίημα δὲν εἶνε αὐτὸ καθ' ἑαυτὸ πλῆρες, ἀλλ' ὡς σύμβολον μᾶλλον τῆς ἰδέας πρέπει νὰ θεωρηθῇ δίδον εἰς αὐτὸν νύξεις, αἵτινες ἐν τῇ φαντασίᾳ αὐτοῦ ἁρμονικὰς παραστάσεις προκαλοῦσαι, δι' αὐτῶν εἰς τὴν ἐντέλειαν τῆς ἰδέας προάγουσι. Καὶ εἶνε μὲν ἀληθὲς ὅτι τοὺς δύο τούτους τρόπους δὲν δύναταί τις νὰ χωρίσῃ πάντοτε εὐκρινῶς ἐν τῇ πράξει, διότι καὶ αἱ ἐξ ὧν πηγάζουσιν αἰσθητικαὶ πραγματεῖαι δὲν εἶνε κατ' οὐσίαν ἀντίθετοι, ἀλλὰ τοὐναντίον ἐν πολλοῖς συμπληροῦσιν ἡ μία τὴν ἄλλην· ὑπάρχουσιν ὅμως οὐσιώδη τινὰ σημεῖα ἐν οἷς διίστανται ἀπ' ἀλλήλων οἱ δύο κριτικοὶ καὶ τὰ σημεῖα ταῦτα θὰ περιορισθῶμεν ἐνταῦθα νὰ ὑποδείξωμεν.

* * *

Καὶ δὴ εἰς μὲν τὴν πρώτην περίστασιν ὀφείλει ὁ κριτὴς πρὸ παντὸς ἄλλου νὰ ἐξακριβώσῃ τὴν πηγὴν τοῦ καλλιτεχνήματος καὶ τὸν δι' αὐτοῦ πιθανῶς ἐπιδιωκόμενον σκοπὸν καὶ ἑπομένως τὴν σχέσιν τοῦ ποιητοῦ πρὸς τὸ ἔργον του ἀφ' ἑνὸς καὶ ἀφ' ἑτέρου τὴν σχέσιν τοῦ ἔργου πρὸς τὸν ἄνθρωπον καὶ πρὸς τὴν κοινωνίαν ἐν γένει. Ἔχει δὲ τοῦτο πολλὴν σπουδαιότητα. Πρὶν λυθῇ τὸ πρῶτον τοῦτο ζήτημα, δὲν δύναται ὁ ἱστορικὸς κριτικὸς νὰ προχωρήσῃ ἢ μᾶλλον ἐκ τῆς εὐνοϊκῆς ἢ μὴ λύσεως αὐτοῦ ἐξαρτᾶται ἡ περὶ τοῦ ἔργου πρόληψις τοῦ κρίνοντος, ἥτις κυρίως τὸν ὁδηγεῖ ἐν τῇ ἐξελέγξει καὶ ἐκτιμήσει τῶν καθ' ἕκαστα ποιητικῶν στοιχείων. Καὶ ἐὰν μὲν τὸ ἔργον εἶνε γνήσιον προϊὸν ἀληθοῦς ἐνθουσιασμοῦ, προτίθεται δὲ μόνον διὰ δυνατῆς ἐπιτεύξεως τοῦ καλοῦ νὰ χορηγήσῃ παράστασιν δυναμένην διὰ τῆς ἐν αὐτῇ ἐπικρατούσης ἁρμονίας νὰ ἁρμόζῃ ὡσαύτως καὶ ρυθμίζῃ τὸν ἐν ἀενάῳ ἐσωτερικῇ διαμάχῃ διατελοῦντα ἄνθρωπον, ἐξομαλύνουσα συνάμα τὰς πρὸς τὴν πραγματικότητα διατεταμένας αὐτοῦ σχέσεις [1], τότε μόνον δύναται αὐτὸ νὰ κληθῇ ἔργον ποιητικὸν γνήσιον· ἐὰν δὲ ἡ πηγὴ τοῦ ἔργου δὲν εἶνε ὁ ἀληθὴς ἐνθουσιασμός, ἀλλ' ἀτομική τις ἀνάγκη ἢ ἐξωτερικὴ πίεσις, σκοπεῖ δὲ τοῦτο ὄχι διὰ τῆς ἐν αὐτῷ ἁρμονίας τὴν ἁρμονίαν τῶν ἐν ἡμῖν νὰ ἐπιτελῇ, ἀλλ' ἄλλοτε ἄλλο δι' ἄλλων μέσων, τότε τὸ ἔργον παρὰ πᾶσαν

[1] Πρβλ. M. Carrière. «Das Wesen und die Formen der Poesie.» s. 5. καὶ Goethe's Faust: Vorspiel auf dem Theater. v. 102—125.

αὐτοῦ τυπικὴν ἁρμονίαν καὶ δυνατὴν τελειότητα ἐν τῇ ἐκτελέσει τῶν καθ' ἕκαστα ποιητικῶν στοιχείων, εἶνε κατ' ἀρχὴν ἔργον νόθον, ἔργον ψυχρόν, ἔργον μισθαρνικὸν καὶ ἐξυπηρετοῦν σκοποὺς ξένους τῇ τέχνῃ καὶ κατωτέρους τῆς ἀξιοπρεπείας αὐτῆς [1]. Πᾶν τοιοῦτον ἔργον ὡς διαψεῦδον τὴν σχέσιν, ἥτις ἀναγκαίως ὀφείλει νὰ ὑπάρχῃ μεταξὺ ποιητοῦ καὶ ποιήματος,—ὅτι τουτέστιν ὁ ποιητὴς ὀφείλει νὰ προβῇ εἰς ἐξωτερικὴν πραγμάτωσιν τοῦ αἰσθήματός του, μόνον ἐξ εὐδαιμόνου ἀγάπης, ἐξ ἀκατανικήτου ἐνθουσιασμοῦ πρὸς τὸ αἴσθημά του, πρὸς τὴν ἰδέαν ταύτην, ἥτις τὸν κατέχει,—πᾶν ἔργον διαψεῦδον τὴν σχέσιν τούτων καὶ δεικνύον, ὅτι ὁ ποιητὴς οὔτε τὸ ᾐσθάνθη ἐν τῇ συλλήψει, οὔτε ἐν ἁγνῷ ἐνθουσιασμῷ εἰργάσθη εἰς τὴν ἐκτέλεσιν τοῦ σχεδίου του, ἀλλ' ὀφείλει τὴν γέννησιν ἢ εἰς ἐξωτερικοὺς ἢ εἰς ἐσωτερικοὺς περισπασμοὺς οὐδὲν κοινὸν ἔχον πρὸς τὴν ὑπέροχον ψυχὴν καὶ τὸ αἴσθημα τοῦ ποιητοῦ [2], εἶνε κατ' ἀνάγκην ἀπόβλητον ἐκ τῆς χορείας τῶν γνησίων καλλιτεχνημάτων.

Ἀφοῦ οὕτως ὁρισθῇ ὁ ἠθικὸς τίτλος τοῦ ἔργου [3] ἐκ τῆς ἐξακριβώσεως τῆς πηγῆς αὐτοῦ, ἥτις διὰ τὴν καλλιτεχνίαν πρέπει πάντοτε νὰ εἶνε ὁ ἐνθουσιασμὸς [4], τότε πλέον δυνάμεθα νὰ προχωρήσωμεν ἐλέγχοντες κατὰ διαδοχὴν τὰς διαφόρους τυπικὰς σχέσεις τῆς οὐσίας καὶ τοῦ καλλιτεχνικοῦ τύπου. Ἀπὸ τοῦ σημείου τούτου καὶ πέραν, ὅ τε ἱστορικὸς κριτὴς καὶ ὁ καθαρῶς αἰσθητικὸς βαδίζουσι παραλλήλως ἐπιτελοῦντες τὸ αυτὸ σχεδὸν ἔργον. Ἡ προκαταρκτικὴ λοιπὸν δοκιμασία περὶ ἧς ὡμιλήσαμεν, ἡ ἐξακρίβωσις τουτέστι τῆς προελεύσεως τοῦ ποιήματος καὶ ἡ ἐξ αὐτῆς ἄνευ περαιτέρω ἀνασκοπῆς ἀποδοχὴ αὐτοῦ ἐν τῇ καλλιτεχνίᾳ ἢ μή, ἀποτελεῖ τὸ ἰδιάζον γνώρισμα τοῦ ἱστορικοῦ κριτικοῦ. Κατὰ τοῦτο οὗτος πλεονεκτεῖ καὶ μειονεκτεῖ συγχρόνως τοῦ κατ' ἐξοχὴν αἰσθητικοῦ, ὅστις ἀδιαφορῶν περὶ τῆς τοῦ ἔργου προελεύσεως, κρίνει αὐτὸ καθ' ἑαυτό, ὡς αὐτοσύστατον προϊὸν τῆς καλλιτεχνίας. Κατὰ τὸν **αἰσθητικῶς** κρίνοντα, ὁ ποιητὴς δὲν ὑφίσταται· ἡ σχέσις αὐτοῦ πρὸς τὸ ἔργον οὐδόλως βαρύνει τὴν πλάστιγγα καὶ ἑπομένως ἡ ἐν γένει τοῦ ἔργου ἱστορία παρορᾶται ὡς ἐπουσιώδης καὶ ἄσχετος πρὸς τὴν καλλιτεχνικὴν αὐτοῦ ἐκτίμησιν. Κατὰ τοῦτον τὰ ποιητικὰ προϊόντα εἶνε

[1] Ὅρα. Hegel's. Aesthetik. 3er Band: Die Poesie.» s. 229.
καὶ αὐτόθι » » » s. 264.
καὶ αὐτόθι . » » » s. 267.
[2] Πρβλ. M. Carrière. «Das Wesen und die Formen der Poesie·» s. 12.
[3] Πρβλ. Cousin. Du vrai du beau et du bien. 28ème leçon· s. 272.
[4] Πρβλ. M. Carrière. Das Wesen und die Formen der Poesie· s. 35—42.

ὅ,τι φαίνονται καὶ πᾶν τὸ ἐν τῇ τυπικῇ αὐτοῦ μορφῇ μὴ ἐκδηλούμενον, πρέπει νὰ θεωρηθῇ καὶ μὴ ὑπάρχον διὰ τὴν ἡμετέραν ἀντίληψιν. Δι' ἡμᾶς εἶνε ὅλως ἀδιάφορον ἐὰν ὑπῆρχε πρόθεσίς τις ἐκ μέρους τοῦ ποιητοῦ, διὸ καὶ πᾶσα τῶν ποιημάτων ταξινόμησις μόνον ἐκ τῶν κοινῶν αὐτῶν τυπικῶν χαρακτήρων δύναται νὰ πηγάζῃ, οὐδέποτε δὲ ἐκ τοῦ αἰσθήματος ἢ τῆς διαθέσεως τοῦ ποιητοῦ. Ὥστε κατὰ τὴν θεωρίαν ταύτην καὶ ἡ τῆς ποιήσεως ἐν γένει διαίρεσις εἰς ἀφελῆ καὶ αἰσθηματικὴν οὐδαμῶς ὑφίσταται [1].

Κατὰ τοῦτο λοιπὸν κυρίως διαφωνοῦσιν οἱ δύο κριτικοί, ὅτι ὁ μὲν ἀναζητεῖ ἐν τῷ ἔργῳ μᾶλλον τὸν ποιητήν, ὁ δὲ ἐν τῷ ἔργῳ αὐτὸ τὸ ἔργον. Ὁ μὲν περισσότερον ὑποκειμενικῶς κρίνει, ὁ δὲ καθαρῶς ἀντικειμενικῶς. Ὁ πρῶτος θεωρῶν τὸ καλὸν ὡς ἀπαραίτητον ἐξωτερίκευσιν τοῦ ἀγαθοῦ, ὁ δεύτερος θεωρῶν αὐτὸ ἁπλῶς ὡς ἔχον ὑπόστασιν καθ' ἑαυτό, ὡς ἀνεξάρτητον τοῦ ἀγαθοῦ ἐν ἁρμονίᾳ καὶ μέτρῳ καὶ συμμετρίᾳ ὄν. Ἑπομένως καὶ τὴν καλλιτεχνίαν ὁ μὲν πρῶτος ὁρίζει ὡς τὴν καλὴν παράστασιν τοῦ ἀγαθοῦ καὶ τοῦ ἀληθοῦς [2], ἐνῷ ὁ δεύτερος τὴν τοῦ καλοῦ ἢ μᾶλλον τὴν εὐάρεστον τῆς φαντασίας παράστασιν ὡς μόνον καὶ ὕψιστον αὐτῆς σκοπὸν παραδέχεται. Διὰ τοῦτο πολλὰ καλλιτεχνικὰ προϊόντα, τὰ ὁποῖα ὁ ἱστορικὸς κριτικὸς μετὰ τὸν περὶ γενέσεως καὶ σκοποῦ ἔλεγχον ἀποκηρύττει ὡς νόθα, ὁ αἰσθητικός, ὡς ἀμέτοχος τοιαύτης προλήψεως, τὰ λαμβάνει ἀσμένως ὑπὸ ἐξέτασιν καὶ πολὺ συχνὰ χορηγεῖ εἰς αὐτὰ θέσιν ἐπίζηλον ἐν τῷ καλλιτεχνικῷ μουσείῳ.

*
* *

Δὲν πρέπει ὅμως νὰ νομίσῃ τις, ὅτι κατὰ τὴν αἰσθητικὴν ταύτην θεωρίαν ἀρκεῖ νὰ εἶνέ τι ἁπλῶς εὐχάριστον, ὅπως θεωρηθῇ ἀληθὲς καλλιτέχνημα· διότι ἵνα κριθῇ ποίημά τι ἄξιον τῆς ἡμετέρας ἐπιδοκιμασίας, πρέπει νὰ παρέχῃ ἀναλογίας καλὰς ἔν τε τῷ ἐσωτερικῷ καὶ ἐξωτερικῷ τύπῳ, ἡ δὲ ἀπαίτησις αὕτη τῆς τυπικῆς καλλονῆς συνεπάγεται διὰ τὸν ἐσωτερικὸν τύπον τοῦ περιεχομένου τῆς φαντασίας, λογικὴν τῶν διανοημάτων καὶ ψυχολογικὴν τῶν αἰσθημάτων ἀλήθειαν καὶ ἑνότητα καὶ ἄλλους γενικωτέρους τυπικοὺς νόμους ἐσωτερικῶς τε καὶ ἐξωτερικῶς δι' ὅλου τοῦ ποιήματος διήκοντας, καθ' οὓς τὸ ἔργον πρέπει νὰ εἶνε ὀργανικόν, ἀρτιμελές, ἔμμετρον, ἀποφεῦγον μὲν πᾶσαν μονοτονίαν, ἀλλ' οὐχ ἧττον ἐπιτυγχάνον διὰ τῆς ἁρμονίας ἑνότητα ἐν τῇ

[1] Ἰδέ, Zimmermann. Aesthetik. §. 892 καὶ 893. s. 477.
[2] Πρβλ. Cousin. Du vrai du beau et du bien. 28ème leçon s. 284.

ἑτερότητι καὶ τῇ ποικιλίᾳ[1]. Ὁ κατ' ἐξοχὴν αἰσθητικῶς κρίνων ἐνδιαφέρεται μόνον διὰ καθαρῶς τυπικὰς σχέσεις καὶ ἑπομένως ἀδιαφορεῖ διὰ τὴν ἠθικὴν βαρύτητα ἢ τὴν πηγὴν τοῦ ποιήματος, ἀποφαινόμενος δὲ περὶ αὐτοῦ μετὰ τὴν ἐξέτασιν θὰ δηλώσῃ ἂν τὸ ἔργον εἶνε καλὸν ἢ αἰσχρόν. Τοὐναντίον ὁ ἱστορικῶς κρίνων, ἐξετάζων κυρίως τὸ ἔργον ἂν εἶνε γνήσιον ἤτοι κατ' οὐσίαν ἀληθὲς καὶ ἀγαθὸν ἢ νόθον, μόνον τὸ γνήσιον· παραλαμβάνει εἰς περαιτέρω ἐξέτασιν, ὅπως ἐξακριβώσῃ, ἂν εἶνε καὶ κατὰ τύπον καλόν· διότι τὸ γνήσιον καὶ μὴ καλὸν δὲν εἶνε πραγματικὸν καλλιτέχνημα, ἀλλὰ μόνον καλλιτεχνικὴ ἰδέα, ἥτις δέον νὰ λάβῃ καὶ τύπον αἰσθητόν, μορφὴν καλλιτεχνικήν, ὅπως ἰδανικὴ πρότερον οὖσα, μετενεχθῇ εἰς τὴν χώραν τῆς πραγματικότητος. Διὸ ὁ ἱστορικὸς κριτικὸς ἐπιλαμβανόμενος τῆς κρίσεως ποιητικοῦ τινος ἔργου, ὀφείλει πρὸ παντὸς ἄλλου, ὡς ἐλέχθη, νὰ διευκρινίσῃ τοὺς λόγους, οἵτινες ὑπηγόρευσαν εἰς τὸν ποιητὴν τὸ ἔργον του καὶ τὸν σκοπόν, ὃν δι' αὐτοῦ ἐπιδιώκει. Ἐὰν λ. χ. τὸ κριθησόμενον ποίημα εἶνε σάτυρα πολιτική, τὴν ὁποίαν ἔγραψεν ὁ ποιητὴς ἀποδοκιμάζων τὸ πολίτευμα καὶ δι' ἧς οὗτος ἐπιζητεῖ τὴν ἀνατροπὴν τοῦ καθεστῶτος, βεβαίως τὸ ἔργον, καὶ ἐὰν ἔτι ἔχῃ πολλὰς καλλονὰς ἐν τοῖς καθ' ἕκαστα, ὡς ὅλον οὐδέποτε δύναται νὰ θεωρηθῇ ποιητικῶς γνήσιον, καθὸ προερχόμενον ἐξ ἀτομικῆς ἰδιοτροπίας καὶ μεταχειριζόμενον τὴν ποίησιν πρὸς ἐπίτευξιν σκοποῦ μὴ καλλιτεχνικοῦ. Ἐπίσης πᾶν ἔργον ποιηθὲν κατ' ἀπομίμησιν ἄλλου καὶ ἔχον πηγὴν τὸν θαυμασμὸν τοῦ πρωτοτύπου, ἀμοιρεῖ ἐνθουσιασμοῦ καὶ εἶνε κατὰ συνέπειαν νόθον. Ὡσαύτως καὶ τὰ ἔργα πάντα τὰ προτιθέμενα κυρίως νὰ διδάξωσί τι ἢ νὰ προτρέψωσιν εἴς τι ἢ νὰ ἀποτρέψωσιν ἀπό τι, καθὼς καὶ πάντα τὰ ἀναφερόμενα εἰς ὡρισμένον πρόσωπον ἢ σκώπτοντα καὶ ὑβρίζοντα ἢ ἐπαινοῦντα καὶ ἀποθαυμάζοντα καὶ ἀποθεοῦντα αὐτό, πάντα ταῦτα καὶ τὰ τοιαῦτα ἔργα ὡς ἕλκοντα τὴν ἀρχὴν ἐξ αὐτοῦ τοῦ ἀτόμου καὶ μεταχειριζόμενα τὴν ποίησιν πρὸς ἐπίτευξιν σκοποῦ ἐκτὸς αὐτῆς κειμένου, οὐδέποτε δύνανται νὰ θεωρηθῶσιν ἀληθῆ ποιητικὰ προϊόντα, ἀληθῆ καλλιτεχνήματα[2].

Κατὰ ταῦτα σχεδὸν ὁλόκληρος ἡ **κλασικὴ** φιλολογία τοῦ **16ου** καὶ **17ου** αἰῶνος, πρὸ πάντων δὲ ἡ σχολὴ τοῦ **Ronsard** ἐν Γαλλίᾳ καὶ τοῦ **Marini** ἐν Ἰταλίᾳ θὰ ἠδύνατο νὰ ἀποκηρυχθῇ ἐκ τῆς καλλιτεχνίας[3]. Τὰ προϊόντα αὐτῆς ἄλλοτε ἄλλους σκοποὺς ἐξωτερικοὺς ὑπηρετοῦντα, οὐδέποτε σχεδὸν εἶνε γνήσια ἀποκυήματα ποιητικοῦ ἐνθουσιασμοῦ. Ἀλλ'

[1] Πρβλ. Βράιλα Ἀρμενη «Φιλοσοφικαὶ μελέται». «Τὸ ἰδανικὸν» σ. 150.
[2] Ὅρα **Heget Aesthetik 3 Band «Die Poesie» s. 263.**
[3] Ὅρα. **Adolf Stom. «Geschichte der neuern Litteratur.» dritter Band.**

ἢ ἡ ἰδέα τοῦ βασιλικοῦ μεγαλείου ὑπαγορεύει εἰς τὸν ποιητὴν πομπώδεις ᾠδὰς καὶ ἐγκώμια, ἢ νοσηρὰ καὶ ἐπιτετηδευμένη ἐρωτοληψία δίδει τὴν γένεσιν εἰς μονότονα ὁμοιόμορφα καὶ νεκρὰ ἐρωτικὰ ᾄσματα, ἢ τάσις ὑπερβολικὴ καὶ παράλογος πρὸς τυφλὴν ἀπομίμησιν τῶν ἀρχαίων συντελεῖ, ὅπως ἴδωσι τὸ φῶς σμήνη ἀψύχων δραμάτων καὶ εἰδυλλίων. Ἐπειδὴ ἐν παντὶ τοιούτῳ ἔργῳ λείπει ὁ ἐνθουσιασμός, λείπει τὸ αἴσθημα, οὐχ ἧττον καὶ ἐν τοῖς καθ' ἕκαστα ἡ αὐτὴ ὡς ἐπὶ τὸ πολὺ παρατηρεῖται πεζότης, ἡ αὐτὴ ἔλλειψις φυσικότητος καὶ ψυχολογικῆς ἀληθείας· ἀντὶ ὕψους λόγου καὶ δυνάμεως περὶ τὴν ἔκφρασιν, στόμφος καὶ ῥητορεία κενή. Τῆς μομφῆς ταύτης δὲν εἶνε ἐντελῶς ἀπηλλαγμένα οὐδ' αὐτὰ τὰ ἀριστουργήματα τῶν ἐξοχωτέρων κλασικῶν τῆς Γαλλίας ποιητῶν, τοῦ Κορνηλίου καὶ ἰδίως τοῦ Ρακίνα, οὗτινος τὰ τόσον ἔκτακτα ποιητικὰ προτερήματα μᾶς πείθουσιν, ὅτι αὐτὸς μέγα τι ὄντως ἐν τῇ δραματικῇ ποιήσει ἤθελε κατορθώσει, ἐὰν ἡ ἀκράδαντος αὐτοῦ ἐμμονὴ εἰς τὸν κατὰ παρερμηνείαν συνταγῆς τοῦ Ἀριστοτέλους παρασκευασθέντα κλασικὸν τύπον τῆς τραγῳδίας καὶ ὁ ἐνθουσιασμὸς διὰ τὴν αὐλὴν καὶ τὸ ἄτομον τοῦ Λουδοβίκου Δ' δὲν παρεκώλυον πᾶσαν αὐτοῦ ἐλευθέραν καὶ γνησίαν ποιητικὴν ἐνέργειαν.

Θὰ ἦτο ἄσκοπον καὶ ἀνιαρὸν συγχρόνως νὰ ἐπιχειρήσωμεν ἐνταῦθα ἀπαρίθμησιν τῶν γνωστοτέρων ποιημάτων ὅσα ἀπὸ τῶν ᾠδῶν αὐτοῦ τοῦ Malherbe καὶ τοῦ Boileau, μέχρι τῆς εἰς τὸν Σίναν ᾠδῆς τοῦ ἡμετέρου Ζαλοκώστα, ἕνεκα διαφόρων ἐξωτερικῶν αἰτίων ποιηθέντα, δὲν ἔχουσι λόγον καλλιτεχνικῆς ὑπάρξεως, ἐπειδὴ ἀμοιροῦσιν ἐνθουσιασμοῦ.

Ὁ ἐνθουσιασμὸς τότε μόνον εἶνε γνήσιος, ἀκραιφνής, ἀληθής, ὅταν τὸ ἀντικείμενον αὐτοῦ εἶνε ἠθικῶς ἄξιον ποιητικῆς ἐμπνεύσεως. Ὁ ἄνθρωπος εἶνε τοιοῦτο κατὰ πρῶτον λόγον, ἀλλ' ὁ ἄνθρωπος ὑπὸ γενικὴν ἔποψιν δηλ. ὡς ὑποκείμενον καὶ οὐχὶ ὡς ἄτομον, καὶ πᾶς ὁ τοῦ ἀνθρώπου βίος καὶ ὡς ὅλον καὶ ἐν τοῖς καθ' ἕκαστα φαινομένοις, εἴτε ταῦτα πράξεις καὶ ἔργα εἶνε ἐξωτερικά, εἴτε σκέψεις καὶ αἰσθήματα καὶ πάθη ἐσωτερικὰ τῆς ψυχῆς. Ἐφ' ὅσον λοιπὸν ὁ ἄνθρωπος εἶνε γνήσιον λογικὸν ὑποκείμενον καὶ ἐφ' ὅσον κατὰ συνέπειαν πᾶν, ὡς ἄνω εἴρηται, φαινόμενον τοῦ διττοῦ αὐτοῦ βίου ἔχει τὴν ἀρχὴν ἐν τῷ ὑποκειμένῳ καὶ ὄχι ἐν τῷ ἀτόμῳ, κατὰ τοσοῦτον εἶνε καὶ ἀντικείμενον ἄξιον ποιητικῆς ἐμπνεύσεως [1]. Ἐνταῦθα ἀνάγονται ἡ φιλοπατρία, τὸ φιλελεύθερον, ἡ ὑψηλοφροσύνη, ὁ ἡρωϊσμός, ὁ ἔρως, ἡ θεοσέβεια, ἡ στοργὴ τῶν

[1] Ὅρα. **Hegel. Aesthetik. 3er Baud. «Die Poesie»** s. **238.** καὶ αὐτόθι s. **245—246.**

γονέων καὶ τῶν τέκνων—πλὴν πάντα ταῦτα, ὡς ἔχοντα τὴν ἀρχὴν ἐν τῷ ὑποκειμένῳ, περιττὸν καὶ καθ' ἕκαστον νὰ μνημονεύωμεν. Εἶτα εἶνε ἡ φύσις, ἔν τε τῇ ὑψηλότητι καὶ τῷ μεγαλείῳ ὡς καὶ ἐν τῇ λεπτότητι, ἀφελείᾳ καὶ ἐρασμιότητι καὶ ἐν γένει ἐν ὅλῃ αὐτῆς τῇ ποικιλίᾳ, ἀλλ' ἐφ' ὅσον τὰ φυσικὰ ἀντικείμενα καὶ φαινόμενα ἐνδιαφέρουσι τὸν ἄνθρωπον ὡς ὑποκείμενον [1], δὲν προσκρούουσι δὲ καὶ εἰς τὰς ἀπαιτήσεις καλαισθησίας ὑγιοῦς. Ὅθεν ἐκ μὲν τῶν φυσικῶν φαινομένων ἀνάξιον ποιητικῆς ἐμπνεύσεως, ἄρα καὶ ποιητικῆς πραγματείας, εἶνε πᾶν ὅ,τι ἡ ὑγιὴς καλαισθησία ἀποδοκιμάζει, ἐκ δὲ τῶν ἀνθρωπίνων καταστάσεων καὶ πράξεων, πᾶν τὸ μικροπρεπές, χυδαῖον, ταπεινόν, φαῦλον, παράλογον, ἀτομικόν.

Οὕτω λ. χ. ὁ φιλάργυρος, ὅστις πλέκει ἐγκώμια εἰς τὸν χρυσὸν ἀποκαλῶν αὐτὸν ἐνθουσιωδῶς τὸ παντοδύναμον καὶ πανίσχυρον καὶ πολυτιμώτατον τῶν ἐπιγείων πραγμάτων, ἐμπνέεται, ὡς εἰκός, ὑπὸ ἐνθουσιασμοῦ ψευδοῦς, διότι ἡ φιλαργυρία εἶνε ταπεινή τις ἀτομικὴ ἰδιοτροπία. Καὶ ὁ μισογύνης ποιητής, ὅστις διὰ τὴν ἀπιστίαν τῆς ἐρωμένης του ἢ δι' ἄλλον τινὰ οἱονδήποτε λόγον ἀτομικὸν μαίνεται κατὰ τοῦ γυναικείου φύλου, προσπαθῶν παντὶ τρόπῳ νὰ ἐξευτελίσῃ αὐτό, καὶ ὁ ἀκόλαστος ἐκεῖνος, ὅστις ζῶν ἐν ἀκολασίᾳ καὶ ἐνθουσιῶν ἐπὶ τούτῳ προσπαθεῖ νὰ ἐξεικονίσῃ τὸν τοιοῦτον βίον ὡς τὸν μόνον ἀνθρώπινον καὶ ἀληθῆ. καὶ ὁ ἀπαισιόδοξος, ὅστις τὰ πάντα φαντάζεται σκοτεινὰ καὶ βλέπει εἰς ἕκαστον βῆμα καὶ νέον βάραθρον χαῖνον πρὸ αὐτοῦ καὶ εἴ τις ἄλλος τῶν τοιούτων ἰδιοτρόπων, πάντες ἀναμφιβόλως εἰς τὴν αὐτὴν ὑπάγονται κατηγορίαν. Ἐν πολλοῖς θὰ ἠδύνατό τις ἴσως τὸν Alfred de Musset, τὸν Βύρωνα καὶ ἄλλους εἰς τὴν χορείαν τούτων νὰ ὑπαγάγῃ· οὐδέποτε ὅμως τὸν Μολιέρον, ὅστις ἐνθουσιῶν μόνον διὰ πᾶν λογικὸν καὶ ἀληθὲς καὶ ἠθικὸν ἐν τῷ τοῦ ἀνθρώπου βίῳ, ἀγανακτεῖ ἀνευρίσκων τὸν πραγματικὸν ἄνθρωπον τῆς ἐποχῆς του ἄφρονα, μωρόν, ἀλαζόνα, ὑποκριτήν, ἐκπεφυλισμένον, ἀκόλαστον, ἡ δὲ ἀγανάκτησίς του λαμβάνουσα τὸ ὕφος σκωπτικῆς σατύρας, ἐμπνέει αὐτῷ τὸν «Μισάνθρωπον», τὸν «Ταρτοῦφον·» τὰς «Σοφὰς γυναῖκας,» τὸν «Φιλάργυρον» κλπ. Οὐχ ἧττον τῆς τοῦ Μολιέρου ποιητικὴ καὶ ἀληθὴς εἶνε καὶ ἡ ἔμπνευσις τοῦ Κερβάντη ἐν τῷ «Δὸν Κιχώτῃ» καὶ ἡ τοῦ ἡμετέρου Σουρῆ ἐν πολλαῖς τῶν καθαρῶς κοινωνικῶν αὐτοῦ σατυρῶν. Πρὸς τὴν ἀληθῆ ταύτην σάτυραν δὲν πρέπει νὰ συγχέῃ τις τὴν εἰρωνείαν, ἥτις ὡς λ. χ. παρὰ τῷ Heine, δὲν πηγάζει ἐξ ἀνωτέρας φιλοσοφικῆς τοῦ κόσμου θεωρίας, οὐδὲ προτίθεται τὸν στιγματισμὸν τῆς κακίας ἢ τὴν

[1] Ὅρα Hegel. Aesthetik. 3er Band. «Die Poesie» s. 237—238 α).

διακωμῴδησιν καὶ γελοιοποίησιν τῆς ἀφροσύνης, ὡς ἐν τοῖς προμνησθεῖσι ποιηταῖς, ἀλλ' εἶνε ἀπόρροια τῆς ὅλης ὑλικῆς καὶ χυδαίας τοῦ ἀνθρώπου καὶ τῆς κοινωνίας ἀντιλήψεως τοῦ ποιητοῦ, σκοπεῖ δὲ μόνον νὰ κολακεύσῃ διὰ τῆς χλεύης παντὸς τιμίου καὶ σοβαροῦ ἀλαζόνα μικροεγωϊσμόν. Ἐὰν δὲ κατὰ τὴν πρώτην αἰσθητικὴν θεωρίαν εἶνε ἀπαραιτήτως ἀναγκαῖον πᾶν ποιητικὸν προϊὸν νὰ ἔχῃ σκοπὸν καθαρῶς καλλιτεχνικόν, ὀφείλομεν νὰ παρατηρήσωμεν, ὅτι καὶ κατὰ τὴν ἄλλην ἀρχὴν δὲν πρέπει ὁ ποιητὴς νὰ ἐπιδιώκῃ διὰ τοῦ ἔργου συμφέρον τι οἱονδήποτε ἢ ὑλικὴν ὠφέλειαν, ἀλλὰ μόνον νὰ ζητῇ δι' αὐτοῦ νὰ προξενήσῃ ἡμῖν τὴν αἰσθητικὴν ἡδονήν.

Φρονοῦντες ἤδη, ὅτι ἀρκετὰ εἶνε τὰ περὶ τῶν ἐκ τῆς διαφορᾶς τῶν αἰσθητικῶν ἀρχῶν διαφόρων κριτικῆς τρόπων εἰρημένα, μεταβαίνομεν εἰς τὴν ἀνάπτυξιν τῆς ποιητικῆς ἐννοίας ἐξ ἧς, ἀσχέτως πρὸς τὴν ἀποκλειστικὴν ἐπικράτησιν ταύτης ἢ ἐκείνης τῆς ἀρχῆς, θὰ προκύψωσιν οἱ οὐσιώδεις καὶ γενικοὶ τῆς ποιήσεως νόμοι καὶ κανόνες, οἱ ἀποτελοῦντες τὴν βάσιν πάσης ἀληθοῦς κριτικῆς.

* *
*

Πᾶν ποίημα, ὅπως ἐν γένει πᾶν καλλιτέχνημα, πρέπει νὰ ἔχῃ ὡς βάσιν, ὡς ποιητικὴν ὑπόστασιν μίαν ἰδέαν, ἥτις διὰ τοῦτο δύναται νὰ κληθῇ θεμελιώδης ἰδέα τοῦ ποιήματος. Ὅπως ἐν πάσῃ μουσικῇ συνθέσει ἑνιαίῳ καὶ αὐτοτελεῖ μία θεμελιώδης μουσικὴ ἰδέα, ἓν μουσικὸν θέμα ἀποτελεῖ τὸν πυρῆνα τοῦ ὅλου ἔργου, περὶ τὸν ὁποῖον πᾶν ἄλλο μέλος, πᾶσα ἁρμονία ἔρχεται συμπληρωματικὴ καὶ εἶνε μάλιστα ὡς ἐπὶ τὸ πολὺ ἀπόρροια τοῦ ἀρχικοῦ θέματος, ὅπερ διὰ τῆς ὅλης συνθέσεως διήκει, ὅπως εἰς τὸ δρᾶμα ἓν πρέπει νὰ εἶνε τὸ πρωταγωνιστοῦν πρόσωπον, περὶ τὸ ὁποῖον ἐντός τε καὶ ἐκτὸς τοῦ δράματος πᾶσα ἡ προσοχὴ νὰ συγκεντρῶται καὶ τὸ ὁποῖον δι' ὅλης τῆς πλοκῆς πρέπει πάντοτε νὰ ἐξέχῃ τῶν ἄλλων προσώπων, ρυθμίζον αὐτὸ δι' ἑαυτοῦ τὸ δραματικὸν ἐνδιαφέρον παρὰ τοῖς θεαταῖς· οὕτω καὶ ἐν παντὶ ἄλλῳ ἀληθεῖ λυρικῷ ποιήματι πρέπει νὰ ὑπάρχῃ μία θεμελιώδης ἰδέα, ἥτις δι' ὅλου τοῦ ποιήματος διήκουσα, ζωογονοῦσα αὐτὸ καὶ ἑνοποιοῦσα πάντα τὰ κατὰ τὸ φαινόμενον ἑτερογενῆ αὐτοῦ μέρη, πρέπει αὐτὴ κυρίως νὰ ὁρίζῃ τὴν ἐντύπωσιν ἡμῶν, τὸ αἰσθητικὸν ἐνδιαφέρον τὸ ἐκ τῆς κοινωνίας τοῦ ποιήματος[1]. Ὁ ποιητὴς λοιπὸν ὀφείλει νὰ ἐπιδιώξῃ τὴν τελειότητα τοῦ ἔργου του ἐν τῇ ὅσον οἷόν τε τελείᾳ ποιητικῇ μορφώσει καὶ ἐκφράσει τῆς θεμελιώδους ἰδέας τοῦ ποιήματός του καὶ ἰδοὺ ἡ μετάβασις ἐκ τῆς ἰδέας εἰς τὸν τύπον, ἐκ τοῦ ἰδανικοῦ καὶ ἀφῃρημένου τῆς συλλήψεως

[1] Πρβλ. **M. Carrière. «Das Wesen und die Formen der Poesie». s. 67—60.**

εἰς τὸ πραγματικὸν τῆς ἐσωτερικῆς συνθέσεως καὶ ἐκ τῆς συνθέσεως εἰς τὸ αἰσθητὸν τῆς διὰ τοῦ λόγου γλωσσικῆς ἐκφράσεως, ἥτις τὸν ἐξωτερικὸν τύπον ἀποτελεῖ.

Ἐπειδὴ δὲ τὰ διάφορα μέρη ἐξ ὧν πᾶν γνήσιον ποίημα ἀποτελεῖται εἶνε μερικαὶ ἐκδηλώσεις τῆς θεμελιώδους ἰδέας, ἥτις ὡς σύνολον τῶν μερικοτήτων τούτων εἶνε αἰσθητῶς καταληπτή, διὰ τοῦτο, ὅπως ἐπιτευχθῇ τελεία ποιητικὴ τῆς ἰδέας ἔκθεσις, πρέπει ἓν ἕκαστον τῶν μελῶν ἰδιαιτέρως καὶ ἀνεξαρτήτως νὰ μορφώσωμεν ποιητικῶς, ἀλλὰ μέχρι τοιούτου σημείου, ὥστε νὰ μὴ παραβλάπτηται ἡ τοῦ ὅλου ἑνότης, δηλ. ἐν τῇ καθ' ἕκαστον ποιητικῇ μορφώσει πρέπει νὰ ὑπάρχῃ μέτρον καὶ συμμετρία, ἐξασφαλίζοντα τὴν ὑπεροχὴν τῆς θεμελιώδους ἰδέας καὶ ἀποκλείοντα τὴν ὑπερβολὴν καὶ τὴν ἔλλειψιν ἐν παντί[1]. Ἡ δὲ ἑνότης αὕτη δὲν πρέπει νὰ εἶνε ἀκολουθία διαφόρων μερῶν, ἅτινα δουλικῶς ἕνα ὡρισμένον σκοπὸν ὑπηρετοῦντα καὶ μόνου τούτου ἕνεκα ὑπάρχοντα, στεροῦνται ἀτομικῆς ἀνεξαρτησίας καὶ ὧν ὁ συνδυασμὸς εἶνε ἀποτέλεσμα περισκέψεως, ἀλλὰ ἑνότης, ἥτις ἐπιτρέπουσα τὴν ζωηρὰν τῶν διαφόρων μελῶν ἀνάπτυξιν, συνδέει αὐτὰ ἐσωτερικῶς εἰς ὀργανικὴν σύστασιν. Τὸ ποίημα κατὰ ταῦτα δὲν πρέπει νὰ εἶνε μηχανικὸν σύμπλεγμα, ἀλλ' ὀργανικὸν ὅλον. Ὁ δὲ τῆς ἑνότητος νόμος φαινομενικῶς ἀναιρούμενος ἐν τῇ συνθέσει διὰ τῶν ἀντιθέσεων, πρέπει νὰ ἀποκαθίσταται ἐν αὐτῷ διὰ τῆς ἁρμονίας, ἥτις ὑφ' ἑαυτὴν ὑπάγει καὶ διαλύει τὰς ἀντιθέσεις[2]. Διότι ἐν τῇ λυρικῇ ποιήσει ἡ σύνθεσις δὲν εἶνε πάντοτε ὅπως εἰς τὸ ἔπος ὁμαλή, ἀλλ' ἀρέσκεται εἰς ἀποτόμους μεταβάσεις, αἵτινες καταστρέφουσι τὴν ἀντικειμενικὴν σειρὰν τῶν παραστάσεων. Τὴν ἀπολεσθεῖσαν ὅμως ταύτην ἀντικειμενικὴν ἀλληλουχίαν ἀντικαθιστᾷ ἡ ὑποκειμενικὴ ἑνότης τῆς ψυχικῆς διαθέσεως, τῆς ὁποίας ἡ ὀργανικὴ ἐξέλιξις ὑπαγορεύει τὰς ῥηθείσας τῆς συνθέσεως ἀνωμαλίας. Ὡς κανονικώτερον σχῆμα τῆς ὀργανικῆς ταύτης ψυχολογικῆς ἐξελίξεως τῆς ἰδέας δύναται νὰ θεωρηθῇ τὸ ἐκ τριῶν ὅρων ἀρχῆς, μέσου καὶ τέλους ἀποτελούμενον, ἐξ ὧν οἱ μὲν δύο πρῶτοι ὅροι ἀναπτύσσουσιν ὡς ἐπὶ τὸ πολὺ ἀντίθεσιν, ἥτις ἀντίθεσις εὐτυχῶς λύεται ἐν τῷ τρίτῳ. Ἐξ ὅλων τῶν τῆς λυρικῆς ποιήσεως εἰδῶν, ἡ Ὠδή, ὁ Ὕμνος καὶ ὁ Διθύραμβος εἶνε ἐκεῖνα, ἐν οἷς ὡς ἐκ τῆς προϋποτιθεμένης οἰστρηλατήσεως τοῦ ποιητοῦ, περισσότερον τῶν ἄλλων ἐπιτρέπονται αἱ τῆς συνθέσεως ἀνωμαλίαι καὶ αἱ παράτολμοι μεταβάσεις. Ἐπειδὴ ὅμως αὗται καταπονοῦσι τὸ πνεῦμα καὶ συγχίζουσι τὴν ἐντύπωσιν, τὴν δὲ ἐξωτερικὴν ἑνότητα τοῦ ποιήματος χαλα-

[1] Ὅρα **Hegel. Aesthetik. 3er Band. «Die Poesie» s. 247—256.**

[2] **Πρβλ. M. Carrière. «Das Wesen und die Formen der Poesie». s. 65—66.**

ροῦσιν, ὡς ἀνάπαυλα ἐν τῇ ταραχώδει τῶν τοιούτων ποιημάτων πορείᾳ ὑπομιμνήσκουσα συγχρόνως τὸ ἑνιαῖον τῆς διαθέσεως χρησιμεύει ἡ ἐπῳδός, ἥτις τὴν ἀρχικὴν θεμελιώδη ἰδέαν τονίζει ἢ ὡς κατακλεὶς ἑκάστης στροφῆς ἐπαναλαμβανομένη ἢ ὡς στροφὴ ὁλόκληρος κατὰ διαστήματα ἐν τῷ ποιήματι ἀνακύπτουσα[1]. Οὕτω λ. χ. ἐν τῷ Ὕμνῳ τοῦ Σολωμοῦ πολλὰ καὶ ποικίλα γεγονότα ἐν τῇ ἐξελίξει τοῦ ποιήματος παρενείρονται, πλὴν τοῦτο γίνεται μετὰ συνέσεως καὶ μέτρου, ὥστε δεσπόζουσα ἰδέα διαλάμπει δι' ὅλου τοῦ ποιήματος ἡ τῆς ἐλευθερίας. Πρὸς τοῦτον τὸν σκοπὸν μάλιστα μετὰ πολλῆς τέχνης ἐπαναλαμβάνεται ἡ στροφὴ «ἀπ' τὰ κόκκαλα βγαλμένη» κλπ.

Ὡς ἀριστούργημα συνθέσεως ἀναφέρομεν προσέτι τὸν «Καλογιάννον» τοῦ Βαλαωρίτου, ποίημα ὑπὸ πᾶσαν ἔποψιν ἔξοχον, ἐν ᾧ τὰ τρία τῆς κανονικῆς συνθέσεως κῶλα θαυμασίως συνδυάζονται πρὸς τὴν ποιητικὴν τῆς ἰδέας ἐντέλειαν. Ὁ «Καλογιάννος» εἶνε ποίημα, ὅπερ μόνον θὰ ἤρκει νὰ ἀπαθανατίσῃ τὴν μνήμην τοῦ Βαλαωρίτου ὡς ποιητοῦ. Ἴσως εἰς πολλοὺς φανῇ ὑπερβολικὴ ἡ ἐκτίμησις τοῦ ἐν λόγῳ ποιήματος καὶ ἴσως παρατηρήσωσιν, ὅτι ὁ «Καλογιάννος» εἶνε ἄθυρμα ἀσήμαντον συγκρινόμενον πρὸς τόσα σπουδαῖα τοῦ Βαλαωρίτου ποιήματα: τὴν «Κυρὰ Φροσύνη» τὸν «Διάκο» κτλ. Ὅτι ὁ «Καλογιάννος» εἶνε κατ' ἐξοχὴν ἄθυρμα τοῦτο ἀνυψοῖ αὐτὸν καλλιτεχνικῶς ὑπεράνω πάσης σοβαρᾶς ποιήσεως, διότι κατὰ Schiller καὶ Hegel, ἡ ποίησις πρέπει πρὸ παντὸς ἄλλου νὰ παρέχῃ ἐντύπωσιν φαιδροῦ τῆς φαντασίας παιγνίου καὶ ὁ ποιητὴς ἐξικνεῖται εἰς τὸν κολοφῶνα τοῦ αἰσθητικοῦ ὕψους, ὅταν δι' ἐλευθέρας τῆς φαντασίας πτήσεως ἐξαρθῇ ὑπεράνω τοῦ τὴν φαντασίαν καὶ τὴν ἀντίληψιν δεσμεύοντος ἀντικειμένου. Ἐὰν δὲ ἡ ἔξαρσις αὕτη, ἡ φιλοσοφικὴ τοῦ ἀντικειμένου ἀντίληψις, εἶνε πολύτιμος διὰ τὴν ποίησιν καὶ ἐὰν ὡς ὑψίστη καλλιτεχνικὴ σκοπιμότης ποιήματός τινος θεωρεῖται ἡ ἐν ὑψηλοτέρᾳ τινὶ τοῦ λόγου ἀρχῇ διάλυσις τῆς ἀντιθέσεως μεταξὺ περιωρισμένης πραγματικότητος καὶ ἀπεριορίστου φαντασίας, τότε ὁ «Καλογιάννος» πρέπει νὰ θεωρηθῇ ὡς ποίημα ὄχι ἄσημον, ἀλλὰ σημαντικώτατον καὶ πολύτιμον ὡς διαλύον ἐν ἐκτάκτῳ ποιητικῇ ἐκτελέσει τὴν ἀντίθεσιν ταύτην, ἥτις ἐν τῇ συνθέσει τοῦ ποιήματος παρίσταται ὡς ἀντίθεσις μεταξὺ τῆς φυσικῆς τοῦ «Καλογιάννου» φαιδρότητος καὶ τῆς πικρίας, ἣν εἰς τὴν καρδίαν αὐτοῦ ἐνεστάλαξε τὸ φοβερὸν δυστύχημα: ἡ ἀπώλεια τῶν φιλτάτων αὐτοῦ. Ἡ δὲ ἀνωτέρα ἀρχὴ ἡ διαλύουσα τὴν ἀντίθεσιν ταύτην εἶνε ἡ ὑψηλὴ περιφρόνησις τῶν τῆς πραγματικότητος δεινῶν, ἡ ἐν τῷ «Καλογιάννῳ» βαθεῖα συναίσθησις τῆς ἠθικῆς ἐλευθερίας:

[1] Ὅρα Vischer. Aesthetik. «Die Dichtkunst.» s. 887.

'Αλλά.... δὲ θέλω κλάμματα, μακρὰ ἀπὸ μένα ὁ πόνος
Βασιλικὸ παλάτι μου εἶναι τ' ἀράμνου ὁ κλῶνος
Καὶ βιό μου εἶν' ἡ χαρά,
Θέλω νὰ ζήσω ξέγνοιαστος ὅσ' ἔχω τὰ φτερά.

Δὲν εἶνε δὲ ἡ διάλυσις τῆς ἐν λόγῳ ἀντιθέσεως ἔργον διαλεκτικοῦ σοφίσματος τοῦ ποιητοῦ αὐθαίρετον καὶ ἄσχετον πρὸς τὸν τοῦ ποιήματος μῦθον, ἀλλ' ἔχει τὸν λόγον ἐν τῷ φυσικῷ καὶ ἀληθεῖ τοῦ πτηνοῦ χαρακτῆρι, ὅστις πλήρης προκύπτει ἐκ τῆς ποιητικῆς περιγραφῆς. Ὥστε ὁ «Καλογιάννος» διὰ τὴν ψυχολογικὴν ἀλήθειαν τῆς συνθέσεως καὶ τὴν ὄντως ποιητικὴν ἐκτέλεσιν εἶνε ὑπὸ πᾶσαν ἔποψιν γνήσιον καλλιτέχνημα καὶ κάλλιστον ποίημα. Ἄξιον παρατηρήσεως εἶνε ὅτι ὁ ποιητὴς οἱονεὶ αἰσχυνόμενος ὅτι ἐγκαταλείπει τὰ θούρια ᾄσματα ὅπως μορφώσῃ εἰς ποιητικὴν σύστασιν τὸν ἁπλοῦν καὶ ἄσημον τοῦ «Καλογιάννου» μῦθον, νομίζει ὅτι πρέπει νὰ δικαιολογηθῇ διὰ τοῦτο καὶ δικαιολογεῖται ἐν τῇ ἐλεγειακῇ ἐκείνῃ εἰς τὸν «Καλογιάννον» εἰσαγωγῇ χαρακτηρίζων τὴν πρὸς τὸ πτηνὸν «ἀπέραντον» αὐτοῦ συμπάθειαν καὶ ἀδυναμίαν καὶ ἰδιοτροπίαν, τὴν ὁποίαν ὡς γέρων παράξενος δικαιοῦται νὰ ἔχῃ, καὶ καταλήγων εἰς τὰ ἑξῆς :

«Ἀπέναντι τῶν παραθύρων τοῦ ἐν Μαδουρῇ ἐξοχικοῦ μου οἴκου ἐγείρεται παμμεγέθης ἐλαία, ἥτις εἶνε ἀληθὴς ἀγορὰ τοῦ λαοῦ τῶν Καλογιάννων. Ἐκεῖ συνέρχονται, ἰδίως ὅταν ἐπίκειται χειμὼν ἢ τρικυμία, καὶ συναναστρέφονται μετ' ἐμοῦ καὶ μὲ εὐφραίνουν διὰ τῶν κελαδημάτων των. Χίλιαις φοραὶς μοῦ διεσκέδασαν τὰ μαῦρα νέφη τῆς φαντασίας ! Χίλιαις φοραὶς μὲ παρηγόρησαν καὶ μοῦ ἐγλύκαναν τὰ κρυφὰ φαρμάκια τῆς ψυχῆς !

Χρεωστῶ εἰς αὐτοὺς τόσην εὐγνωμοσύνην !

Τίποτε λοιπὸν παράδοξον, ἂν συνέλαβον τὴν ἰδέαν νὰ πληρώσω τὰς φιλοφροσύνας των δι' ὀλίγων στροφῶν, δι' ἑνὸς ταπεινοῦ εἰδυλλίου, ἀφοῦ μάλιστα δὲν ἐμπρέπουσιν εἰς ἡμᾶς πλέον ᾄσματα πολεμικὰ καὶ διθύραμβοι.» — Ὁ ποιητὴς φρονεῖ ὅτι αἰτία τῆς γενέσεως τοῦ «Καλογιάννου» εἶνε ἡ συμπάθεια αὐτοῦ καὶ φιλία πρὸς τὸ πτηνὸν καὶ ἡ κατὰ τὴν ἐποχὴν ἐκείνην ἐπικρατοῦσα ἔλλειψις πολεμικοῦ φρονήματος ὡς ἀποκλείουσα θουρείους ἐμπνεύσεις. Ἀλλ' ἥ τε πρὸς τὰ πτηνὰ συμπάθεια τοῦ ποιητοῦ—παρατηροῦμεν ἡμεῖς— ἦτο παλαιὰ καὶ ἡ χαλάρωσις τοῦ ἐθνικοῦ φρονήματος ὑπῆρχεν ἐπίσης καταφανής, ὅτε ὁ Βαλαωρίτης ἐνθουσιῶν ἔγραφε τὰ ἐθνικὰ καὶ κλέφτικα αὐτοῦ ᾄσματα, ὥστε οὐδέτερον τούτων δύναται νὰ εἶνε ἡ κυρία καὶ ἄμεσος αἰτία τοῦ ποιήματος. Ἀλλὰ τότε μὲν ἡ εἰς ἄκρον ζωηρὰ φαντασία τοῦ νεανικοῦ ποι-

ητοῦ ἠρέσκετο μᾶλλον εἰς ὑπερρομαντικὰς καὶ θορυβώδεις ἐμπνεύσεις, ἀντλοῦσι αὐτὰς ἐκ πατριωτικῶν ὑποθέσεων, αἵτινες ὡς ἐκ τῆς φύσεως αὐτῶν καὶ ἄνευ τῆς ποιήσεως πολὺ τὸ συγκινητικὸν καὶ θαυμαστὸν ἔχουσι δι' ἡμᾶς, ἐνῷ τώρα εἰς τὸν μεμετρημένον καὶ ἀξιοπρεπῆ τοῦ «Καλογιάννου» ποιητὴν ἦτο καλλιτεχνικὴ ἀνάγκη ἡ ἐκλογὴ ὑποθέσεως αὐτῆς καθ' ἑαυτὴν ἀδιαφόρου. Ἔχει δὲ κατὰ τοῦτο ἡ ἐν τῇ εἰσαγωγῇ τοῦ «Καλογιάννου» ἐξομολόγησις ἐκείνη σημασίαν, ὡς μαρτυροῦσα ὅτι ἡ καλλιτεχνικὴ τοῦ ποιητοῦ ἐξάγνισις δὲν ἐγένετο διὰ τῆς φιλοσοφίας ἐν ἐπιγνώσει, ὅπως λ. χ. εἰς τὸν Schiller, ἀλλ' ἀνεπιγνώστως ὡς ὅρος φυσικῆς ἀπαραίτητος τῆς τελειοποιήσεως τοῦ καλλιτέχνου.

Ἕτερον ἀριστούργημα συνθέσεως εἶνε ἡ «Φαρμακωμένη» τοῦ Σολωμοῦ. Ἡ θέσις τοῦ ποιητοῦ ἦτο ἐνταῦθα πολὺ δυσχερής, διότι ἡ κατὰ πρόγραμμα ἐν γένει ποιητικὴ σύνθεσις ἀντίκειται εἰς τὴν καλλιτεχνικὴν ἐλευθερίαν, πρὸς δὲ μέτριος ποιητὴς παραγνωρίζων τὴν τῆς τέχνης ἀξιοπρέπειαν καὶ τὰς ἐξωτερικὰς ἀπαιτήσεις μόνον ὑπηρετῶν ἢ θὰ ἐπανελάμβανεν ἐνταῦθα τὰς ἀπείρως ἐπαναληφθείσας ἐλεγειακὰς κοινοτοπίας, ἢ θὰ ἐφιλοτιμεῖτο διὰ τῶν στίχων του νὰ ἀπομιμηθῇ τὴν διεξοδικὴν ρητορείαν ἱεροκήρυκος, ὅπως πλεῖστα τοιούτου εἴδους ἔχομεν παραδείγματα, ἐν οἷς οὐδεμία ὑπάρχει ποιητικὴ ἀξία. Ὁ Σολωμὸς ὅμως κατώρθωσεν ἀνεξαρτήτως πρὸς τὸν σκοπὸν τοῦ νὰ ἐξιλεώσῃ ἀπέναντι τοῦ κοινοῦ τὴν «Φαρμακωμένην», διὰ θαυμασίας συνθέσεως νὰ ἐξαρθῇ εἰς αἰσθητικὸν καὶ ἠθικὸν ὕψος πολὺ ἀνώτερον παντὸς ἄλλου πλαγίου σκοποῦ. Πᾶς ἄλλος ἤθελε κύψει ὑπὸ τὸ βάρος τοιαύτης ἐπιβολῆς, ὁ δὲ Σολωμὸς μόνον διὰ τῆς ὑπερόχου αὐτοῦ καλλιτεχνικῆς δεινότητος καὶ ποιητικῆς ἐλευθερίας κατώρθωσε συναρπάσας τὰ πάντα ἐκ τῆς γῆς νὰ σύρῃ ἐπὶ τῶν πτερύγων τῆς ποιητικῆς του φαντασίας εἰς τοὺς οὐρανούς, ἵνα ἐκεῖ ἐνώπιον τοῦ Θεοῦ ἐξαγνίσῃ καὶ τὴν ποίησίν του καὶ τῆς ποιήσεως τὸ ἀντικείμενον. Ὁ ποιητὴς διὰ στροφῶν λίαν συγκινητικῶν, ἐν αἷς θλιβερὰ τῆς φίλης του ἡ ἀνάμνησις ζωγραφίζεται, κινεῖ κατ' ἀρχὰς τὸν ἔλεον ἡμῶν διὰ τὴν οἰκτρῶς τελευτήσασαν νέαν, εἰς τὴν ὁποίαν θὰ ἔπρεπε μᾶλλον φόρεμα γάμου παρὰ σάβανον, μεταβαίνων δὲ εἶτα εἰς τὸ δεύτερον κῶλον διαμαρτύρεται ἐναντίον τοῦ κόσμου, ὅστις δυσφημήσας αὐτὴν ἐγένετο παραίτιος τοῦ θανάτου της καὶ κατακρίνει τὴν τοιαύτην διαγωγήν, ἐγείρων οὕτως ἐν ἡμῖν βαθεῖαν ἀγανάκτησιν καὶ λύπην συγχρόνως διὰ τὴν ἀνεπανόρθωτον ἀδικίαν καὶ συμφοράν. Ἐὰν τὸ ποίημα περιωρίζετο ἕως ἐδῶ, θὰ ἦτο ἀτελές, διότι θὰ κατέληγεν ἀφίνων ἡμᾶς μὲν ὑπὸ τὸ βάρος τοῦ λυπηροῦ συναισθήματος, τὸ

δὲ ἀντικείμενον εἰς τὸ αἶσχος καὶ τὴν ἀτιμίαν. Ἀλλ' ὁ θεῖος ποιητὴς κατέχων ἐνδομύχως τὸ μυστήριον τῆς ποιητικῆς ἱεροτελεστίας προχωρεῖ εἰς τὸ τρίτον μέρος τοῦ ποιήματός του, ἐν ᾧ μεταρσιούμενος ὑπεράνω τοῦ ὑλικοῦ κόσμου καὶ φέρων τὴν φαρμακισμένην εἰς τὴν Δευτέραν παρουσίαν πρὸ τοῦ Πλάστου καὶ αὐτὴν ἐξαγνίζει ἀπὸ τὸ αἶσχος καὶ τὴν ἁμαρτίαν καὶ τὴν λύπην ὑμῶν διαλύει καὶ τὴν ἀγανάκτησιν ἡμῶν ἱκανοποιεῖ. Πόσον δὲ διάφορον πλέον ἐντύπωσιν προξενεῖ ἡ τελευταία πρὸς τὸν κόσμον ἀποστροφή: Σώπα, κόσμε, κοιμᾶται στὸ μνῆμα, καὶ κοιμᾶται παρθένα σεμνή,» τῆς ἐν τῷ τέλει τοῦ δευτέρου μέρους ἀναφωνουμένης: «Σώπα ἡ μαύρη κοιμᾶται, στὸ μνῆμα κτλ.» Ἐδῶ ὁ ποιητὴς ἐκ τῆς ὑπερόχου ἠθικῆς περιωπῆς κεραυνοβολεῖ τὸν συκοφάντην κόσμον, ἐνῷ εἰς τὸ δεύτερον μέρος ζητεῖ ἀκόμη ἔλεος, ὅπερ καὶ ἡ λέξις «μαύρη» δηλοῖ.

(Ἀκολουθεῖ) **Κωνσταντῖνος Γερογιάννης.**

ΙΣΤΟΡΙΚΑΙ ΣΗΜΕΙΩΣΕΙΣ ΠΕΡΙ ΣΤΑΦΙΔΟΣ[1]

ΕΝ ΕΠΤΑΝΗΣΩι ΚΑΙ ΙΔΙΩΣ ΕΝ ΖΑΚΥΝΘΩι

Ἀφοῦ τόσον εὔκαρπος εἶνε ἡ νῆσος αὕτη καὶ ποικιλίαν τόσων σταφυλῶν ἔχει, ἅμα ἔπαυσε νὰ εἶνε ὑλήεσσα, δίκαιον ἔχει ὁ Φώσκολος εἰς τὰς ἀθανάτους Χάριτας νὰ ᾄδῃ ὅτι ἡ γενέτειρα αὐτοῦ πατρὶς ἔχει

E selve ampie di ulive e liberali
I colli di Lieo[2].

διὰ νὰ ἀποδείξῃ ὅτι ἄφθονος εἶνε ἐν τῇ νήσῳ ἡ ἀμπελουργία, κατὰ τὸν σχολιαστὴν λόγιον φίλον μας Martinetti[3], καὶ δὴ νὰ φανερώσῃ τὴν ἀφθονίαν τῆς σταφίδος κατὰ τὴν ἑρμηνείαν τοῦ Ἀντωνίου Μαρτελάου καὶ Ἀνδρέου Κάλβου[4]. Ἀρχαῖαι τοποθεσίαι, ἃς εὕρομεν εἰς δικαστικὰ

[1] Συνέχεια· ἴδε φυλλάδιον 12 προηγ. τόμου.

[2] Ὁ Ἀντώνιος Μαρτελάος καὶ Ἀνδρέας Κάλβος ἀναγινώσκουσι Colti (Πρβλ. Giornale di Legislazione e Giurisprudenza, Letteratura κτλ. ἐν Κερκύρᾳ. Ἔτος Α', Τόμ. Β', σελ. 248· καὶ C. Antona Traversi, *Curiosità Foscoliane* σελ. (353—342, 365). Ἀλλ' ὁ πολὺς Chiarini ἐπιβεβαιοῖ ὅτι εἰς τὰ χειρόγραφα ὁ Φώσκολος ἔχει colli (Πρβλ. Appendice alle opere di Ugo Foscolo, σελ. 353),

[3] Le Grazie interpretate σελ. 13.

[4] Πρβλ. C. Antona Traversi, *Curiosità Foscoliane* σελ. 335, 365,

ἔγγραφα καὶ κτηματολόγια (catastificazione) τοῦ δεκάτου πέμπτου καὶ ἕκτου αἰῶνος[1], εἰς συμβόλαια τοῦ ἀρχαιοτάτου τῶν σωζομένων συμβολαιογράφων Ζακύνθου ἱερέως Νικολάου Φραγκοπούλου[2]. Αἱ τοποθεσίαι εἶνε αἱ ἑξῆς :

Στὰ Παληάμπελα, Στὰ Ξάμπελα[3], Ἀγριάμπελα, ἔνθα οὐδὲ κατὰ τὸ δέκατον πέμπτον αἰῶνα ὑπῆρχον ἄμπελοι ἀλλὰ δένδρα, οἰκίαι ἢ ἄλλαι φυτεῖαι. Εἰς τὸ ἄλλοτε χωρίον Ἄμπελον εἰς τὰς ἀρχὰς τοῦ δεκάτου ἕκτου αἰῶνος αἱ τοποθεσίαι Ἀσπράμπελα, Μαυράμπελα. Ἄξιον δὲ πολλῆς προσοχῆς εἶνε αἱ τοποθεσίαι ἃς εὕρομεν εἰς δικαστικὰ ἔγγραφα τοῦ τέλους τοῦ δεκάτου πέμπτου αἰῶνας, Στὰ Πραμιάμπελα, Στὰ Παληόψιφια, Στὰ Ψιτάμπελα, Στῆς Ἀναδεν-

[1] Κτηματολόγια σώζονται εἰς τὸ ἀρχειοφυλακεῖον, εἰς τὸ ἀρχεῖον τῆς Δυτικῆς ἐπισκοπῆς, εἰς τὸ ἀρχεῖον τῆς μονῆς Ἁγίου Ἰωάννου τοῦ Προδρόμου καὶ Ἁγίου Νικολάου τῶν Ξένων. Πρὸς εὕρεσιν παλαιῶν τοποθεσιῶν σπουδαία συμβολὴ εἶνε τὰ ὑπὸ τὸ Δικαστήριον ἐν τῷ ἀρχείῳ σωζόμενα ἔγγραφα, ὧν πολλὰ θὰ ἐσάπησαν καὶ ἐξακολουθήσωσι νὰ σήπωνται ἕνεκα τῆς ἀφροντισίας τῶν ἁρμοδίων.

[2] Τοῦ συμβολαιογράφου τούτου ἐργασθέντος ἀπὸ τοῦ 1503—1537 εὑρίσκονται τὰ ἔγγραφα εἰς τὸ ἀρχειοφυλακεῖον, ὅπου ἐν καλῇ καταστάσει εὑρίσκονται τὰ ἔγγραφα 585 συμβολαιογράφων, ἤτοι πάντων τῶν μέχρι τῆς Ἀφομοιώσεως (1886) ἐργασθέντων. Σημειωτέον ὅτι ἐπὶ Ἑνετοκρατίας ἐπετρέπετο κατ' ἀρχὰς εἰς τοὺς ἱερεῖς νὰ μετέρχωνται τοὺς συμβολαιογράφους, ἀλλ' ἐπειδὴ ἐγένοντο πολλάκις παράπονα ὅτι κατὰ τὴν σύνταξιν τῶν διαθηκῶν παρώτρυνον τοὺς διαθέτας νὰ ἀφίσωσι περιουσίας εἰς τὰς ἐκκλησίας, τῷ 1606 διάταξις κοινοποιηθεῖσα καὶ ἐνταῦθα τῷ 1607 παρὰ τοῦ γενικοῦ Προβλεπτοῦ Φιλίππου Πασχουαλίγγου, ἀπηγόρευσε τὸ νὰ μετέρχωνται οἱ ἱερεῖς τοὺς συμβολαιογράφους. Ἑτέρα διάταξις τοῦ γενικοῦ Προβλεπτοῦ Ἀντωνίου Πιζάνου ὁρίζει ἵνα οἱ ἁρμόδιοι μὴ δώσωσι πλέον ἀδείας εἰς τοὺς ἱερεῖς νὰ μετέρχωνται τοὺς συμβολαιογράφους. Προσέτι δὲ διέταττεν ὅτι οὐ μόνον αἱ παρὰ ἱερέως γινόμεναι συμβολαιογραφικαὶ πράξεις θὰ ἦσαν ἄκυροι, ἀλλὰ καὶ οἱ παραβάται θὰ ἐτιμωρῶντο διὰ προστίμου ἐκ δουκάτων τριακοσίων ἕκαστος.
«.....Quelli che aveano l'ordine del sacerdozio non possano essere creati Noderi sotto pena, e quelli che esercitassero il carico di Nodero ed alli Esaminatori ordinari che li esaminassero e che notasse l'elezione di ducati 300 per cadauno, e cadauna volta, oltre la nullità et invalidità degli atti che facessero tali Noderi contro il presente ordine detti et cosi non possa sotto le pene suddette esserne anco eletto per l'avvenire Nodero niuno di quelli che al presente sono sacerdoti. (Διάταξις Α. Πιζάνη, 10 Δεκεμβρίου 1631 ἐν Ἀρχειοφυλακείῳ καὶ Pojago. Leggi Municipali τόμ. Β', σελ. 312, 417). Τὰ ὀνόματα τῶν Ζακυνθίων ἱερέων Συμβολαιογράφων ἐδημοσιεύσαμεν ἐν τῷ *Νέῳ Αἰῶνι* Ζακύνθου. Ἀρ. 21.

[3] Ὑπάρχει καὶ τὸ ῥῆμα *ξαμπελίζω*. Ἤκουσα χωρικοὺς λέγοντας : «ἐξαμπέλισα καὶ ἐφύτευσα σταφίδες».

δράδες [1], αἵτινες ἔκειντο εἰς τὴν περιφέρειαν τοῦ Γερακαρίου. Μεταβάντες εἰς Γερακαρίον καὶ εἰς τὰ περίχωρα αὐτοῦ, πολλοὺς ἠρωτήσαμεν καὶ πάντες ἐπιβεβαίωσαν ὅτι τοιαῦτα ὀνόματα οὐδέποτε ἤκουσαν. Εἷς γέρων συμβολαιογράφος μόνον μᾶς εἶπεν ὅτι παρὰ τοῦ συγχωρίτου του διδασκάλου ἤκουσεν ὅτι ὑπῆρχε τοποθεσία Πριάμπελα παρὰ τὴν τοποθεσίαν Ἁγίας Μαρίνης. Βεβαίως τὰ Πριάμπελα τοῦ ἐν τῇ μνήμῃ διασώσαντος τὴν τοποθεσίαν ταύτην εἶνε ἡ τοῦ ἐγγράφου Πραμιάμπελα. Γνωστὸν εἶνε ὅτι ἐνίοτε ἕνεκα οἰκοδομῶν ἐκκλησίας ἢ ἀγορᾶς τοῦ ὅλου κτήματος παρά τινος ἢ ἕνεκα ἄλλου γεγονότος, μεταβάλλονται τὰ ὀνόματα. Εἴπομεν ἀνωτέρω ὅτι αἱ ἐν λόγῳ τοποθεσίαι εἶνε προσοχῆς ἄξιαι, καθότι, νομίζομεν, ὅτι Πραμιάμπελος εἶνε Πραμεία Ἄμπελος, ὅτι Ψιτάμπελα εἶνε Ψιθία Ἄμπελος. Γνωστὸν εἶνε ὅτι παρ' ἀρχαίοις ἀναφέρεται ὁ Ψίθιος οἶνος καὶ ὁ Πράμνειος, ἀναφερόμενοι καὶ παρὰ τοῦ Ὁμήρου [2] καὶ Βιργιλίου [3] καὶ ἄλλων Ἑλλήνων καὶ Λατίνων. Ψιθία ἦτο εἶδος ἀμπέλου ἀναφερομένης καὶ ὑπὸ τοῦ Νικάνδρου [4] τοῦ σχολιαστοῦ, εἰπόντος ὅτι ἐκαλεῖτο καὶ Πραμινία. Ὁ Κέρδανος νομίζει ὅτι ἐφύετο ἐν Ἑλλάδι, ἀφοῦ ὁ Κολουμέλλας τὴν ὀνομάζει ἑλληνικήν [5]. Εἰς ἡμᾶς δὲν ἐνδιαφέρει τοῦτο νὰ ἐξετάσωμεν, καὶ τὸ ἀναφέραμεν μόνον ἵνα εἴπωμεν ὅτι αἱ ῥηθεῖσαι τοποθεσίαι ἔχουσιν ἑλληνικὸν ὄνομα καὶ ὅτι καὶ ἐν Ζακύνθῳ τὸ εἶδος τοῦτο τῆς ἀμπέλου ἐκαλλιεργεῖτο. Βεβαίως ἡ ὀνομασία Παληοψιφία, νομίζομεν, σχετίζεται μὲ τὴν λέξιν ψιθία.

Ὁ Πάρτς δὲ λέγει ὅτι τὴν σταφίδα ἀναμιμνήσκουσι τὰ μάλιστα αἱ μαρτυρίαι τῶν ἀρχαίων περὶ τῆς ψιθίας ἀμπέλου καὶ τοῦ μέλανος εἴδους αὐτῆς μελαμψιθίας [6]· ἀλλ' ὡς κατωτέρω θὰ ἱστορήσωμεν, γνωρίζομεν ἐπισήμως τὸν τόπον, ἐξ οὗ εἰς Ζάκυνθον ἦλθεν ἡ σταφίς.

Αἱ περὶ ὧν ὁ λόγος τοποθεσίαι αἱ ἔχουσαι, ὡς εἴπομεν, σημασίαν, εὑρίσκοντο εἰς Γερακαρίον, ἢ ὡς ἐγράφετο παλαιόθεν Γερὰ Καρύα, καὶ Γερὰ Καρύο, ἰταλιστὶ δὲ *Gera Cario* καὶ *Gera Caria*. Πρὸς ἀπόδειξιν ὅτι τὸ χωρίον τοῦτο κατὰ τοὺς ἀρχαίους χρόνους κατῳκεῖτο καὶ τὰ περίχωρα αὐτοῦ θὰ ἦσαν κατάφυτα ἐξ ἀμπέλων, δέον νὰ ἀνοίξω-

[1] Καὶ ἐν Κεφαλληνίᾳ ὑπάρχει τοποθεσία παρὰ τὰ Σβορωνᾶτα τῆς Λειβαθοῦς φέρουσα τὸ ὄνομα *Ἀναδενδράδες* (Πρβλ. Η. Α. Τσιτσέλη : *Ὀνόματα θέσεων ἐν Κεφαλληνίᾳ* ἐν τῷ Παρνασσῷ τόμ. Α', σελ. 677).

[2] Ἰλιαδ. Δ, 638.

[3] Georg Β', 93.

[4] Ἀλεξιφάρμακα Ε', 181.

[5] Βιβ. Β', 2.

[6] Κεφαλληνία καὶ Ἰθάκη κτλ. σελ. 256.

μεν μικρὰν παρένθεσιν. Νὰ ὠνομάσθη ἐκ τοῦ φυτοῦ ἱέρακας ἢ ἐκ τοῦ πτηνοῦ ἱέραξ ἢ ἐξ οἰκογενειακοῦ ὀνόματος φαίνεται δύσκολον. Νὰ ὑπῆρξαν ἐκεῖ Κάρια[1] ἀνήκοντα εἴς τινα ἐκκλησίαν καὶ οἱ ἱερεῖς ἀπηγόρευον ν' ἀντλήσουν ἐξ αὐτῶν ὕδωρ ὡς ἀνήκοντα εἰς Ἅγιόν τινα καὶ συνεπῶς ἦσαν ἱερὰ τὰ κάρια, ἀφοῦ καὶ δημοτικὸν δίστιχον λέγει:

Ἀπὸ τὰ *κάρια* ποῦν τ' *Ἁγιοῦ*, νεράκι ὅποιος παίρνει
Ταὶς συμφοραίς, τὰ βάσανα ὀπίσωθέ του σέρνει.

ἐπίσης ἀπίθανον νομίζομεν. Ἐκ τοῦ ποιήματος περὶ Καρύων (de Nuce) τοῦ ἀποδιδομένου εἰς τὸν Ὀβίδιον, οὐδὲν ἐξάγομεν διὰ νὰ συμπεράνωμεν ὅτι ὑπῆρξαν ἐκεῖ κάρυα ἢ ὅτι ἐγένετο παιγνίδιόν τι διὰ καρύων· οὐδὲν περὶ τούτου σχετικὸν ἀναφέρουσιν οἱ συγγραφεῖς[2]. Εἰς τὸ Γερακαρίον ἠκούσαμεν τὸ δίστιχον :

Σὰν παντρευθῇς γιὰ φυλαχτό, θὰ πάρω ἀπὸ τὸ χέρι σου
Ἕνα *καρύδι*, ἂν δὲν μπορῶ νὰ πάρω τὸ φιλί σου.

Ἀλλὰ δὲν δυνάμεθα νὰ εἴπωμεν ὅτι ἐκ τῶν ἐκεῖ φυομένων καρύων ἐμοίραζον οἱ νυμφευόμενοι τὰ κάρυα. Μόνον σημασίαν ἔχει τὸ δίστιχον πρὸς ἀπόδειξιν ὅτι καὶ παρ' ἡμῖν, ὡς ἔπραττον οἱ ἀρχαῖοι, μετὰ τὸν γάμον διενέμοντο κάρυα πρὸς δήλωσιν ὅτι οἱ νυμφευόμενοι ἐγκατέλειπον τὰ παιδιάστικα εἰσερχόμενοι εἰς νέον στάδιον τοῦ βίου[3].

Ὁ ἀρχιεπίσκοπος Ζακύνθου κ. Λάτας[4] ἔγραψεν ὅτι κατὰ παράδοσιν ὠνομάσθησαν Γερακαρύα, διότι ὑπῆρχε ναὸς τοῦ Ἀπόλλωνος, πέριξ τοῦ ὁποίου ἦσαν πολλαὶ καρυαί, ὧν τὰ κάρυα ἔδιδον οἱ ἱερεῖς ὡς ἱερὰ εἰς τοὺς ἐκεῖ προσερχομένους ἁπανταχόθεν τῆς νήσου καὶ τῆς Πελοποννήσου πρὸς λατρείαν τοῦ θεοῦ τούτου. Ἀλλ' εἶνε αὕτη εἰκασία τοῦ ἐπιφανοῦς κληρικοῦ, καθότι οὐδεμίαν μαρτυρίαν ἔχομεν ἐπιβεβαιοῦσαν τοῦτο. Ὁ Βαρβιάνης[5] νομίζει ὅτι τὰ Γερὰ καρύα εἶνε πιθανὸν ἐκ τοῦ ἱερὰ Καρνεῖα καὶ συνεπῶς νομίζει ὅτι κατὰ τὴν ἀρχαιότητα ἐκεῖ ἐτελοῦντο πρὸς τιμὴν τοῦ Καρνείου Ἀπόλλωνος τὰ Καρνεῖα. Εἰς τὸ χωρίον τοῦτο κατὰ τὴν ἑορτὴν τοῦ ἁγίου Γεωργίου ἀπὸ ἀπομνημονεύ-

[1] *Κάρια* = Πηγάδια μὲ πλατεῖαν διάμετρον μετὰ τῆς πρὸς ἄντλησιν συσκευῆς, χρησιμεύοντα πρὸς ἄρδευσιν τῶν λαχανοκήπων.— Εἴπομεν ἐξ οἰκογενειακῶν ἐπωνύμων, καθότι καὶ χωρία Ζακύνθου φέρουσι ὀνόματα οἰκογενειῶν· τινὰ τούτων ἦσαν καὶ ὀνόματα στρατιωτῶν (stradioti) ὡς Γεώργιος *Φλόκας*, Ἰωάννης *Λαμπέτης*, Γεώργιος *Μουσάκης*, Νικόλαος Δημήτριος *Μπόκαλης* (πρβλ. καὶ Σάθα *Μνημεῖα Ἑλληνικῆς ἱστορίας* τόμ. ν, σελ. 20—22. 34).

[2] Ὅρα Becq de Fouquières *Les jeux des Anciens*.

[3] Dizionario Storico Mito'ogico κτλ. Livorno 1834, τόμ. ν, σελ. 1821.

[4] *Σιὼν* Ἀριθ. 14.

[5] *Χρονικά*, χειρόγραφον παρὰ τῷ ἀρχειοφυλακείῳ φύλ. 201.

των χρόνων ἐτελοῦντο ἱπποδρομίαι, καὶ κατὰ τὴν ἑορτὴν ἐπετρέπετο ἡ εἴσοδος ἐν τῇ ἐκκλησίᾳ ταύτῃ τοῦ νικήσαντος ἱππέως. Ὁ δὲ νικητὴς ἐλάμβανεν ὡς γέρας κουλούραν. Ὁ Βαρβιάνης νομίζει ὅτι ὅπου νῦν κεῖται ὁ ναὸς τοῦ ἁγίου Γεωργίου ὑπῆρχε ναὸς τοῦ Ἀπόλλωνος. Ἀλλὰ καὶ τοῦτο εἶνε εἰκασία. Τὸ βέβαιον εἶνε ἐκεῖνο, ὅπερ εἴπομεν ἀνωτέρω, ὅτι τὸ χωρίον τοῦτο κατῳκεῖτο ἀρχαιόθεν, καθότι, ὡς ἀναφέρει ὁ ῥηθεὶς Βαρβιάνης, εὑρέθησαν νομίσματα ἑλληνικὰ καὶ ῥωμαϊκά, τάφοι ἀρχαῖοι (ἐντὸς ἑνὸς μάλιστα ὑπῆρχεν ἀρχαῖον ξίφος), λυχνίαι καὶ δακρυδόχοι. Ἐπίσης κατ' αὐτὰς εὑρέθησαν ἐντὸς φρέατος εἰς θέσιν Ἁγίαν Μαρίναν, εἰς τὴν ὁδὸν ὀνομαζομένην Βαρκᾶν, κεφαλαί τινες μαρμάρινοι ἠκρωτηριασμέναι, τεμάχια κορμοῦ, μέρος κορμοῦ ζώου καὶ τεμάχιον γεισώματος φέροντος τὰς λέξεις .... ΝΘΙΟΣΕΠΟ ....[1] πάντα ῥωμαϊκῆς ἐποχῆς. Ἐπίσης δὲ εἰς τὰ Γερακαρία ὑπάρχει τοποθεσία ὀνομαζομένη ἔτι Παληοχώρα[2]. Τὰ εὑρήματα πρὸ πάντων ἀποδεικνύουσιν ὅτι τὰ Γερακαρία κατῳκοῦντο, ἀλλὰ δὲν δυνάμεθα θετικόν τι νὰ εἴπωμεν. Τὰ ὑπὸ τὴν γῆν φιλοστόργως φυλαττόμενα ἀρχαῖα, ἰδίως δὲ αἱ ἐπιγραφαὶ εἶνε ναὶ μὲν διεσπαρμένα γεγονότα καὶ μικραὶ τῶν χρόνων ἐκείνων εἰδήσεις, ἅμα δὲ καὶ ἀληθέσταται πληροφορίαι μεγάλης

[1] Αὐτὰ εἶνε τὰ κατ' αὐτὰς ἀναγγελθέντα παρὰ τῶν ἑλληνικῶν ἐφημερίδων ἀρχαιολογικὰ εὑρήματα, ἅτινα ἀνήγγειλεν ὁ φιλόπονος φίλος κ. Χιώτης (*Νέος Αἰὼν* ἀρ. 56). Ἡμεῖς μετέβημεν ἐπὶ τόπου μετὰ τοῦ σοφοῦ φίλου μας κ. Ζαχαριάδου διὰ νὰ μελετήσωμεν ἐκ τοῦ πλησίον τὸ μέρος, ὅπερ ἀπέχει τῆς πόλεως 11 $^{1}/_{2}$ χιλιόμετρα. Τὸ φρέαρ κεῖται βήματά τινα μακρὰν τῆς οἰκίας τοῦ ἰδιοκτήτου Νικολάου Παράσχη, ὅστις μὲ εἶπεν ὅτι σκάπτων ἐννόησεν ὅτι ἦτο φρέαρ, καὶ ἀφοῦ ἀφήρεσε τὸ χῶμα μέχρι τοῦ ἀναστήματός του, εὗρε τὰ ἐν λόγῳ τεμάχια ἀνὰ μέσον πετρῶν, ἀκολούθως εὗρεν ἀρκετὴν λάσπην. Μετ' ὀλίγον τὸ νερὸν ἀνέβλυσε καὶ οὕτως ἀπέκτησε φρέαρ *καλοῦ* ὕδατος, ὡς μᾶς εἶπε, καὶ ἐξ αὐτοῦ ἐπίομεν. Λοιπὸν ὑπῆρξέ ποτε φρέαρ, ἀλλ' ἄδηλον πότε ἐγένετο ἡ ἐπιχωμάτωσις ἐκεῖ. Βεβαίως θὰ ὑπῆρχόν ποτε ἐκεῖ ἀγάλματα ἢ συμπλέγματα ἀνήκοντα εἰς πλούσιον ἢ εἰς ναόν τινα. Ὁ χρόνος διὰ νέων ἀνακαλύψεων θὰ λύσῃ τὸ ζήτημα. Ὁ κ. Χιώτης ἀναπληροῖ οὕτω τὰς ἐπὶ τοῦ γεισώματος λέξεις: *Ζακύ[νθιος ἐπο]ίει*. Ἀλλ' ἤμεθα βέβαιοι; ἂν ἐμάντευσε, τότε ἡ Ζάκυνθος ἀπέκτησε *ἀγαλματοποιόν*.

[2] Εἰς τὸ δῆμον Ἐλατίων ὑπάρχει χωρίον φέρον τὸ ὄνομα *Ὀξωχώρα*. Ἐπίσης εἰς τὰς περιφερείας Μουσάκη, Ρωμῆρι, Τραγάκι ὑπάρχουσι τοποθεσίαι φέρουσαι τὸ ὄνομα *Παληοχώρα*. Παρὰ τὸ Ρωμῆρι ὑπάρχει τὸ *Παληόκαστρο*, ἔνθα καὶ ἐρείπια μεσαιωνικοῦ πύργου. Εἰς τὸν Πλάνον καὶ εἰς τὰ Γερακαρία ὑπάρχουν τοποθεσίαι ὀνομαζόμεναι Παληοβίγλα. Εἰς τὸ Σχοινάρι ἀναφέρει ὁ Ἀθηναῖος χρονογράφος Κωνσταντῖνος Θεοδώσης Γεωργιλᾶς (1505 καὶ ὄχι 1405) ὅτι ὑπῆρχε μέρος *Παληοχῶρι* καὶ Παλαιὰ κτίρια. Πάντα ταῦτα ἀναμένουσι τὸν ἱστορικόν των, διὰ νὰ μάθωμεν ἂν ἦσαν ἀρχαῖαι τοποθεσίαι ἢ μεσαιωνικαὶ ἢ ἐγκαταλελειμμένα χωρία.

ἱστορικῆς σημασίας, ἀλλ' εἰς τὸν ἱστορικὸν ἐναπόκειται νὰ συμπληρώσῃ τὰ χάσματα τῆς ἱστορίας πρὸς ἀνέγερσιν τοῦ οἰκοδομήματος τῆς ἀρχαιότητος, καὶ διασάφισιν ὅσων οἱ ἀρχαῖοι συγγραφεῖς παρασιωποῦσιν. Διὸ μετὰ πλείστης προσοχῆς πρέπει νὰ ἀποφαινώμεθα. Ὁ καιρὸς θέλει βεβαίως μᾶς ἀποδείξῃ δι' εὑρήματος ἀρχαίου εἴτε δι' ἐγγράφου πόθεν παράγεται ἡ Ἱερὰ Καρύα ἢ τὰ Ἱερὰ Κάρυα ἢ τὸ Γερακαρίο. Τοῦτο μόνον εἶνε βέβαιον καὶ ἐπισήμως ἐξηκριβωμένον, ὅτι κατὰ τοὺς ἀρχαίους χρόνους δὲν ἦτο ἀκατοίκητον μέρος [1]. Καὶ τώρα κλείομεν τὴν παρένθεσιν, ἐπικαλούμενοι τὴν εὐμένειαν τῶν ἀναγνωστῶν.

* *
*

Συγγραφεῖς, νομίσματα, ἔγγραφα, τοποθεσίαι, ἐπιβεβαιοῦσιν ὅτι ἐν Ζακύνθῳ ἡ ἄμπελος ἐκαλλιεργεῖτο, ἀλλὰ ἀπὸ ποίας ἐποχῆς ἤρξατο ἡ καλλιεργία τοῦ εἴδους τοῦ παράγοντος τὴν εὐεργετικὴν σταφίδα; πάντοτε ἐκαλεῖτο σταφίς; ἀπὸ πότε ἤρχισε νὰ λέγηται κορινθιακὴ σταφίς;

Πρὸς ἀπάντησιν, κατὰ πρῶτον φέρομεν εἰς φῶς ἀνέκδοτον ποιημάτιον τοῦ δεκάτου ἕκτου αἰῶνος, ὅπερ λύει εὐτυχῶς ἓν ζήτημα, δῆλα δὴ ὅτι τὸ εἶδος ταύτης τῆς ἀμπέλου ἐκαλεῖτο λιανορρῶγι.

Ξύπνα, ξύπνα, ἂν κοιμᾶσαι, ὦ μαυρομάτα,
Τὸν ἥλιον πρὶν ἰδοῦμε ἀπ' τὰ βουνά μας,
Προτοῦ τσοῦ τρύγου πιάσομε τὰ ἐργάτα
Πρὶν βάλουμε στ' ἀλώνια ἀγάλι ἀγάλι
Τὸ μαῦρο *λιανορρῶγι*,
Ποῦ μὲ τὴ θεία τὴ δύναμι καὶ χάρι
Τὸ κάνουμε *σταφίδα*.

[1] Ὁ Διόδωρος (15,45) ἀναφέρει τῆς Ζακύνθου *Χωρίον ὀχυρὸν παρὰ θάλατταν, ὃ προσηγόρευν Ἀρκαδίαν, ἐκ τούτου δ' ὁρμώμενοι καὶ βοηθὸν ἔχοντες τὸν Τιμόθεον ἐκακοποίουν τοὺς ἐν τῇ πόλει* οἱ πολέμιοι. Ἄδηλον ποῦ νὰ ἦτο ἡ τοποθεσία αὕτη. Ὁ Samuel Butler (A general Atlas of ancient and modern Geography) τὴν σημειοῖ εἰς τὸ *Σκοπόν*, τὸ πάλαι *Ἔλατος*. Ὁ Kiepert (Neuer Atlas von Hellas) τὴν σημειοῖ παρὰ τὸ Βουγιάτον μεθ' ἑνὸς ἐρωτηματικοῦ, ἀλλ' ὡς παρατηρεῖ ὁ Riemann (Rech. Archéol. σελ. 4) ἡ Ἀρκαδία δέον νὰ εἶνε παραθαλάσσιος καὶ τὴν νομίζει πιθανῶς κειμένην εἰς τὸ ἀνατολικὸν μέρος ἐπί τινος λόφου. Δὲν εἶνε ἀπίθανον νὰ ἦτο ἡ *Ἀρκαδία* εἰς τὰ Γερακαρία, ἐξ ὧν εὐκόλως θὰ *ἐκακοποίουν* τοὺς ἐν τῇ πόλει, ἀπεχούσῃ περίπου 10 χιλιόμετρα. Ἀπίθανον θεωροῦμεν νὰ ἔκειτο ἡ τοποθεσία αὕτη εἰς τὸ *Ἀκρωτῆρι* ἢ εἰς τοὺς πρόποδας τοῦ Σκοποῦ, καθότι τὰ μέρη ταῦτα κεῖνται ἐγγὺς τῆς πόλεως. Εἰς τὸν Δῆμον Ναφθίων, παρὰ τὸ κόλπον τοῦ Κεριοῦ, ὑπάρχει τοποθεσία *Ἀρκαδινόν*, ἀλλ' ὁ κ. Χιώτης εἶπεν εἰς τὸν μακαρίτην Riemann ὅτι προέρχεται ἐξ ὀνόματος νέας οἰκογενείας (ἔνθ. ἀνωτ.).

Ξύπνα, ἀφέντρα, ξύπνα, λυγερή μου,
Τἄστρα κτυποῦν τὴ πόρτα νὰ ξυπνήσουν
Τὸ ἥλιο τὸν ἀφέντη, γιὰ νὰ χύνῃ
Ὅπου διαβῇ χρυσάφι μὲ τσ' ἀχτίδες.

Ἐκτὸς τοῦ ποιηματίου τούτου, ἔχομεν διαθήκας, συμβόλαια, καταγραφὰς κτημάτων, ἅτινα ἀναφέρουσι λιανορρῶγι ἄσπρο, κόκκινο, μαῦρο. Τῷ 1500 ὑπῆρχον εἰς Βαραὶς καὶ Μαρμάρια, κτήματα ἄσπρου λιανορρωγίου. Τῷ 1509 εἰς Λιθακιὰ ὑπῆρχεν οἰκία ἀνὰ μέσον λευκοῦ καὶ κοκκίνου λιανορρωγίου. Τῷ 1580 δίδονται εἰς προῖκα 20 ἀξινάρια λιανορρῶγι (ἀγνοοῦμεν τὸ χρῶμα), εὑρισκόμενα εἰς Γερακαρία· τῷ 1530 δίδεται εἰς χωρικὸν κτῆμα εἰς σεμπρία ἀξιναρίων 30 λιανορρῶγι μὲ τὴν ὑποχρέωσιν νὰ ἐκριζωθῇ καὶ φυτεύσῃ ἐκ τοῦ νέου μαύρου λιανορρῶγι ποῦ ξηραίνεται καὶ γίνεται πάσουλο τσελέντε[1]. Ἐκ τούτων δυνάμεθα νὰ βεβαιωθῶμεν ὅτι κατὰ πρῶτον λιανορρῶγι ἐκαλεῖτο ἡ σταφίς. Εἰς συμβόλαια τῆς αὐτῆς ἐποχῆς ἀπηντήσαμεν ὁτὲ μὲν ἁπλῶς σταφίς, *uva passa*, ὁτὲ δὲ λιανορρῶγι· ἀκολούθως ἡ λέξις λιανορρῶγι ἐχρησίμευε διὰ τὰς σταφυλὰς ἐχούσας μικρὰς λευκὰς ῥᾶγας, αἵτινες ἐνίοτε ἐκαλοῦντο ἄσπρη σταφίδα[2].

Τὴν σημερινὴν σταφίδα εὕρομεν πρῶτον εἰς συμβόλαια, ἔπειτα εἰς τὰ ἐπίσημα ἔγγραφα, καθότι ἡ κυβέρνησις ἀνέφερε τὸν καρπὸν τοῦτο, ὅτε ἀρκετὰ ἐπολλαπλασιάσθη καὶ ἤρξατο νὰ γίνηται ἀντικείμενον ἐμπορίου.

* *
*

Σταφυλαὶ μὲ μικρὰς ῥᾶγας ὑπῆρχον καὶ κατὰ τὴν ἀρχαιότητα. Ὁ Πλίνιος[3] ἀναφέρει τὰς λεπτορρῶγας (leptorogas) καὶ ἕτερον εἶδος ἑλληνικῆς σταφυλῆς μικρόν, τρυφερόν (uva parva). Ὁ Βιργίλιος ἐπίσης ἀναφέρει σταφυλὰς μὲ μικρὰς ῥᾶγας :

Et passo psithia utilol tenuisque lageos
Tentatura pedes olim vincturaque linguam ;
Purpureae preciaeque ...[4]

[1] Ἐξαίρετος σταφίς.

[2] Τὸ εἶδος τοῦτο τῆς σταφίδος, ἤτοι τῆς σταφυλῆς μὲ μερικὰς λευκὰς ῥᾶγας λεγόμενον εἰσέτι *λιανορρῶγι*, ὁσημέραι ἐκλείπει, ἅτε μὴ χρησιμεῦον εἰς τίποτε. Εἴς τινα μέρη ὑπάρχουσι κλήματά τινα, ὡς λ. χ. εἰς τὸ κτῆμα τοῦ κυρίου Δημητρίου Μινώτου, ὅστις τὰ διατηρεῖ χάριν ἱστορικῆς μᾶλλον ἀξίας. Οἱ προβεβηκότες τὴν ἡλικίαν ἐνθυμοῦνται εἰσέτι ὅτι εἰς τὴν θέσιν ἔνθα κεῖται νῦν ἡ ὡραία *Λέσχη Ζάκυνθος* ἄλλοτε ἦτο ἡ *gran guardia* ἢ μέγας σταθμός, καὶ ἔξωθεν ἔκειτο μέγα κλῆμα λευκῆς σταφίδος ἢ *λιανορρωγίου*.

[3] **Βιβλ. XIV, 3, 41.**

[4] **Georg. II, 93 — 95 — Πρβλ. Πλίνιον XIV, 4. Κολουμέλλα III, 2 καὶ ἑ.**

Κατωτέρω ὁ αὐτὸς Βιργίλιος ἀναφέρει τὴν μικρόρραγα ἀργίτιδα argitis minor[1], ἧς ὑπῆρχεν εἶδος καὶ μετὰ χονδρῶν ῥαγῶν[2], ὥστε ὁ Πάρτς[3] ὀρθῶς λέγει ὅτι εἶνε ἀναμφίβολον ὅτι καὶ οἱ ἀρχαῖοι ἐγίνωσκον καὶ μικρόρραγα, ἀπύρηνα εἴδη σταφυλῶν. Ὁ Ἀριστοτέλης προβάλλει τὴν ἐρώτησιν διὰ τὶ τῶν τε μύρτων τὰ ἐλάττω ἀπυρρηνότερά ἐστι καὶ ἐν ταῖς φοίνιξι καὶ ἐπὶ τῶν βοτρύων.

Τώρα ἂς ἴδωμεν ἂν διὰ τῆς λέξεως σταφὶς ἐθεώρουν πρὸ τεσσάρων καὶ ἐπέκεινα αἰώνων τὴν σημερινὴν μόνον σταφίδα. Διὰ νὰ λύσωμεν τὴν ἀπορίαν ταύτην, ἠρευνήσαμεν τὰ βιβλία τοῦ Τελωνείου κατὰ τὰ πρῶτα τῆς Ἐνετοκρατίας ἔτη καὶ τὰ ἀρχαιότερα συμβόλαια. Ἐκ τῆς ἐρεύνης ἐπείσθημεν ὅτι σταφίδα ἐκάλουν καὶ πᾶσαν ξηρὰν σταφυλήν, τὸ Τσιμπίπο, λ. χ. Τῷ 1504 Πατρεύς τις δίδει εἰς προῖκα, σὺν ἄλλοις, καὶ κατ' ἔτος 1000 λίτρας ἐνετικὰς σταφίδα ἢ ξηρὰ σταφύλια, δῆλα δὴ τσιμπίπο. Τῷ 1504 ἔρχεται ἐκ Κεφαλληνίας πλοῖον ἔχον καὶ 1000 περίπου λίτρας σταφίδος ἀπὸ σταφυλὴ στάζια (stasia) ἢ ξηροστάφυλο (sirostafilo)[4]. Τῷ 1526 κατηγορεῖται ὁ Μιχαὴλ Ἀβραμίτης διότι ἔκλεψεν 100 λίτρας σταφίδα ἢ τσιμπίπο ἀπὸ τὴν Ἀνατολήν, ξένον (stafida sive cibibo del Levante forestiero). Τῷ 1510 ἀναχωρεῖ διὰ Ἐνετίαν πλοῖον φορτωμένον σταφίδα χονδρὰν καὶ λεπτήν, ἤτοι τσιμπίπο τῆς Ζακύνθου καὶ λιανορρῶγι ξηρὸν ἀπὸ τὰς Πάτρας. (Stafida grassa et iminuta ossia sibibo del Zante et lianoroga secco del Morea). Σημειωτέον ὅμως ὅτι τοῦτο δὲν ἦτο γενικὸς κανών, καθότι, τῷ 1510 ἦλθεν ἐκ Πατρῶν πλοῖον φέρον καὶ σταφίδα καὶ τσιμπίπο, (uva passa et cibibo). Τῷ 1511 πλοῖον κάμνει γνωστὸν εἰς τὴν ἁρμοδίαν ἀρχὴν ὅτι ἐκ τῆς τρικυμίας ἔρριξεν εἰς τὴν θάλασσαν τρία σακκιὰ σταφίδας καὶ δύο τσιμπίπο (tre sacchi stafida et due di cibibo). Ἐκ τούτων δύναταί τις νὰ συμπεράνῃ ὅτι παρά τισι ἐγένετο σύγχυσις μεταξὺ σταφίδος καὶ τσιμπίπου. ὅτι ἄλλοι γενικῶς σταφίδα ἐκά-

[1] Georg. II, 99.

[2] Πρβλ. Κολουμέλλα III, 2, 21.

[3] Κεφαλληνία καὶ Ἰθάκη κτλ. σελ. 255.

[4] Τὸ εἶδος τοῦτο τῆς σταφυλῆς ἴσως εἶνε τὸ ἐκ Θάσου, τὸ ἀναφερόμενον παρὰ τοῦ Βιργιλίου ὑπὸ τὸ ὄνομα Thasiae vites (Georg. II, 91) καὶ παρ' ἄλλων ἀρχαίων. Τῆς ἀμπέλου ταύτης ὁ οἶνος *θάσιος* λεγόμενος ἦτο ἀξιόλογος. Ὅμως ἐν Κεφαλληνίᾳ ὑπάρχει χθαμαλὴ τοποθεσία ἐν Ἐλειῷ ὀνομαζομένη *Στασειὸ* (ὅρα Τσιτσέλη ἔνθ. ἀνωτ.). Ὑπάρχει ἆρά γέ τι κοινὸν μεταξὺ τῆς *στάσιας* σταφυλῆς καὶ τῆς εἰς *Στασειὸ* τοποθεσίας, ἢ ἔλαβεν ἡ σταφυλὴ αὕτη τῆς Κεφαλληνίας τὸ ὄνομα ἐκ τοῦ τόπου τούτου, ἢ μετεφέρθη ἐκ τῆς νήσου Θάσου;

λουν πᾶσαν ἀπεξηραμμένην σταφυλήν, ὡς κατὰ τοὺς ἀρχαίους χρόνους, καὶ ὀλίγον κατ' ὀλίγον σταφὶς ὠνομάσθη μόνον ἡ σημερινὴ λεγομένη σταφίς.

Εἴπομεν κατὰ τοὺς ἀρχαίους χρόνους, καθότι σταφίδα, καὶ μετὰ πλεονασμοῦ ἀσταφίδα οἱ πρόγονοι ἡμῶν ἐκάλουν ἀναμφιβόλως πᾶσαν ἀπεξηραμμένην ρᾶγα σταφυλῆς. Αὐτὴν τὴν σημασίαν ἔχει τὸ παρὰ Θεοκρίτῳ:

Ἁ σταφυλὶς σταφὶς ἔστ', οὐδὲ ρόδον αὖον ὀλεῖται

καὶ ἡ παροιμία ἀνδρός, γέροντος, ἀσταφὶς τὸ κρανίον.

Ὡς ἀπεξηραμμένη σταφυλὴ ἀναφέρεται ἀπὸ τὸν Ξενοφῶντα, Θεόφραστον, Διοσκορίδην καὶ ἄλλους συγγραφεῖς καὶ λεξικογράφους. Καὶ τὸν ἐκ σταφίδος, ἤτοι ἀπεξηραμμένων σταφυλῶν οἶνον ὁ Ἱπποκράτης καὶ ἄλλοι σταφιδίτην ἐκάλουν. Ὅ,τι διὰ τῆς λέξεως σταφὶς ἐνόουν οἱ ἀρχαῖοι Ἕλληνες ἐνόουν καὶ οἱ Λατῖνοι διὰ τῆς λέξεως uva passa. Ὁ Πλίνιος λέγει uva passa quam *astaphida* vocant[1]. Ὥστε *passa* (ἐκ τοῦ patior, ὅπερ δύναται νὰ ἔχῃ καὶ τὴν σημασίαν τοῦ σταφιδόω) δηλοῖ ὅτι ἡ σταφυλὴ εἶνε ἀπεξηραμμένη. Καὶ οἱ Ἕλληνες ἐκάλουν σταφιδίτην τὸν ἐκ σταφίδος οἶνον· οὕτω καὶ οἱ Λατῖνοι ἐκάλουν αὐτὸν passum, διὸ «Unde *passum* dicitun vel quia solem aut ignem patitur, vel quia soli expanditun[2]. Καὶ οἱ Ἰταλοὶ συνεπῶς, διὰ τῆς λέξεως *uva passa*, τὸ αὐτὸ ἐννοοῦσι. Passo παρὰ τοῖς Ἰταλοῖς δηλοῖ καὶ χόρτον, καρπὸν μεμαραμμένον ἢ ἀπεξηραμμένον. Διὸ τὴν σταφίδα καλοῦσι uva passa καὶ passolina, passola καὶ passulo, λέξεις ἀναφερομένας καὶ παρὰ τῶν δοκίμων συγγραφέων Καβάλκα καὶ Ρέδη[3].

Ἂς ἔλθωμεν εἰς τὸ κυριώτερον ζήτημα. Ἀπὸ πότε ὀνομάζεται Κορινθιακὴ σταφίς; καὶ διατί; ὑπῆρξεν εἰς τὴν Κόρινθον σταφίς;

(Ἀκολουθεῖ).

Σπυρίδων δὲ Βιάζης.

[1] Βιβ. XXIII, 12 (14).
[2] Κολουμέλλα 12, 16. Πρβλ. καὶ Πλίνιον XIV, 11 (9).
[3] Πρβλ. Λεξικὸν τῆς Crusca ἐν λέξεσι passo, passolo.

ΝΕΑ ΒΙΒΛΙΑ

Ο ΙΑΤΡΟΣ ΤΩΝ ΠΑΙΔΩΝ. Πρὸς χρῆσιν τῶν μητέρων καὶ τῶν παιδαγωγῶν ὑπὸ *G. Variot* ἰατροῦ τῶν ἐν Παρισίοις νοσοκομείων, πρώην πρωτιάτρου τῆς ἰατρικῆς σχολῆς ἐν τῷ νοσοκομείῳ τῶν νοσούντων παίδων, ἐπιθεωρητοῦ ἰατροῦ τῶν σχολείων τῆς πόλεως τῶν Παρισίων. Μεταφρασθεὶς καὶ πολλαῖς σημειώσεσιν ἐπαυξηθεὶς ὑπὸ **Σπυρ. Ἰω. Κανέλλη,** παθολόγου ἰατροῦ. Μετὰ πολλῶν ἐν τῷ κειμένῳ εἰκόνων. Ἐν Ἀθήναις, παρὰ τῷ ἐκδότῃ Σ. Κουσουλίνῳ, 1893.

Τὸ ἄριστον καὶ χρησιμώτατον τοῦτο σύγγραμμα, οὗ τινος τὴν μετάφρασιν ἐφιλοπόνησεν ἀξιεπαίνως ὁ μεταξὺ τῶν νέων ἡμῶν ἐπιστημόνων διακεκριμένος ἰατρὸς κ. Κανέλλης, συνιστῶμεν ἐνθέρμως εἰς πᾶσαν οἰκογένειαν ὡς πολύτιμον ἐφόδιον.

ΚΕΡΚΥΡΑΪΚΑ ΑΠΟΜΝΗΜΟΝΕΥΜΑΤΑ ὑπὸ **Φρειδ. Ἀλβάνα.** Μέρος Β΄. Ἱστορικὴ Ἐποχή. Ἐν Κερκύρᾳ. Τυπογραφεῖον ἡ Κέρκυρα, 1893.

Καὶ τὸ Β΄ τοῦτο μέρος τοῦ ἀνωτέρω ἀξιολόγου συγγράμματος ἄρτι ἐκδοθὲν καὶ πραγματευόμενον περὶ τῆς ἱστορίας τῆς Κερκύρας μέχρι τῆς τῶν Ρωμαίων ἐπικρατήσεως, περὶ τῆς τοπογραφίας τῆς νήσου, τῶν ἐπιγραφῶν καὶ τῶν νομισμάτων αὐτῆς, χαρακτηρίζει ἡ ἐμβρίθεια καὶ ἡ σαφήνεια ἡ παρατηρουμένη εἰς τὰ ἔργα τοῦ γνωστοῦ λογίου συγγραφέως.

ΔΗΛΩΣΙΣ

Τὸ παρὸν Α΄ φυλλάδιον τοῦ ΙϚ΄ τόμου ἀποστέλλεται καὶ εἰς πολλοὺς μὴ ἐγγεγραμμένους ὡς συνδρομητάς. Διὸ παρακαλοῦνται ὅσοι ἐκ τούτων δὲν εὐαρεστοῦνται νὰ θεωρηθῶσιν ὡς συνδρομηταί, νὰ ἐπιστρέψωσιν ἡμῖν τὸ φυλλάδιον πρὸ τῆς ἐκδόσεως τοῦ ἐπομένου.

Η ΔΙΕΥΘΥΝΣΙΣ

Ο ΚΑΘΡΕΠΤΗΣ ΤΟΥ ΑΡΧΙΜΗΔΟΥΣ

Ἀλήθεια ἢ μῦθος εἶνε ὅτι ἐπέτυχεν ὁ Ἀρχιμήδης νὰ καύσῃ μακρόθεν διὰ καθρέπτου τὰ πλοῖα τῶν Ῥωμαίων πολιορκούντων τὰς Συρακούσας; Ὁ ἀκριβῶς ἐρευνῶν τὰ περὶ τοῦ πολυκρότου τούτου ζητήματος ἱστορικὰ καὶ ἐπιστημονικὰ ὑπομνήματα εἰς ἓν μόνον κατορθώνει νὰ φθάσῃ βέβαιον συμπέρασμα· ὅτι οὐδὲν τούτων δύναται νὰ δικαιολογήσῃ τοὺς ἐπιμένοντας νὰ κατατάσσωσι τὴν κατοπτρικὴν πυρπόλησιν τοῦ ρωμαϊκοῦ στόλου μετὰ τῶν ἀσυμβιβάστων πρὸς τὰ πορίσματα τῆς ἐπιστήμης θαυμασίων ἀκουσμάτων. Ἄξιαι συζητήσεως εἶνε μόναι αἱ ἱστορικαὶ κατὰ τοῦ γεγονότος ἐνστάσεις, ἂν δηλ. πράγματι ἔκαυσεν ὁ Ἀρχιμήδης τὰς τριήρεις τῶν πολιορκητῶν, ἀλλὰ τελείως ἀβάσιμα πάντα ὅσα ἐγράφησαν πρὸς ἀπόδειξιν ὅτι μαθηματικῶς ἀδύνατον ἦτο νὰ τὰς καύσῃ. Τοῦτο ἐν τούτοις ἰσχυρίσθη πλὴν πολλῶν ἄλλων ἀφανεστέρων καὶ ὁ πολὺς Καρτέσιος διὰ τοῦ ἑξῆς συλλογισμοῦ: «Οὐδεμία καύσιμος ὕλη δύναται ν' ἀναφθῇ διὰ κοίλου κατόπτρου, παρὰ μόνον ἐφ' ὅσον εὑρίσκεται εἰς τὴν ἑστίαν αὐτοῦ· γνωστὸν δὲ εἶνε ἐκ τῆς γεωμετρίας ὅτι ἡ ἀπόστασις τῆς ἑστίας κοίλου κατόπτρου εἶνε τὸ ἥμισυ τῆς ἀκτῖνος, ἤτοι τὸ τέταρτον τῆς διαμέτρου τῆς σφαίρας ἐκ τῆς ὁποίας τοῦτο ἐλήφθη. Πρὸς συγκέντρωσιν λοιπὸν τῶν ἀκτίνων φλογοβόλου κατόπτρου εἰς ἑστίαν ἀπέχουσαν διακοσίους πόδας, θ' ἀπῃτεῖτο κάτοπτρον ἔχον διάμετρον ὀκτακοσίων. Κατασκευὴ ὅμως τοιούτου φαίνεται τελείως ἀδύνατος, πρὸ πάντων εἰς τῆς ἐποχῆς ἐκείνης τοὺς ὑαλουργούς, οὐδ' εἶνε εὐκολώτερον νὰ πιστεύσωμεν δυνατὴν τὴν κατασκευὴν μεταλλίνου τοιούτου ἀνηκούστου μεγέθους».

Μετὰ τὴν ἀνωτέρω ἀπόφανσιν ἡ κατάταξις τοῦ ἀρχιμηδείου κατορθώματος εἰς τὰ μυθολογήματα ἐθεωρήθη εὐλόγως ἐπὶ μακρὸν χρόνον ὡς ὁριστική, ἀφοῦ οὐχὶ νὰ πιστεύσῃ ὅτι πράγματι ὑπῆρξεν, ἀλλ' οὐδὲ νὰ φαντασθῇ δύναταί τις καθρέπτην μεγαλείτερον ἀλωνίου. Τὴν τοιαύτην ἀπιστίαν ἐδικαιολόγει ἔτι μᾶλλον ἡ ἔλλειψις εἰς τὰ περισωθέντα συγγράμματα τοῦ συρακουσίου σοφοῦ πάσης μνείας περὶ κατασκευῆς τοιούτων κολοσσιαίων κατόπτρων, ἥτις θὰ ἦτο κατόρθωμα ἐφάμιλλον πρὸς τὴν παρ' αὐτοῦ μνημονευομένην ἐν τῷ Ψαμμίτῃ ἀκριβῆ ἀρίθμησιν τῶν κόκκων τῆς ἄμμου τῆς λιβικῆς ἐρήμου. Καὶ ἀληθὲς μὲν εἶνε ὅτι ὁ

Ἀρχιμήδης ἐφονεύθη ὑπὸ ρωμαίου στρατιώτου εὐθὺς μετὰ τὴν ἅλωσιν τῶν Συρακουσῶν, ἀλλ' οὔτε ὁ Πλούταρχος, οὔτε ὁ Πολύβιος ἢ ὁ Τίτος Λίβιος, οἱ ἀκριβῶς ἱστορήσαντες τὰ κατὰ τὴν πολιορκίαν λέγουσί τι περὶ τοῦ φλογοβόλου κατόπτρου. Πρῶτοι αὐτοῦ μνημονευταὶ εἶνε ὁ Θεόδωρος, ὁ Πάππος καὶ ὁ Γαληνός, εἰς συγγράμματα μὴ περισωθέντα, ἐκ τῶν ὁποίων παρέλαβον τὰ σχετικὰ χωρία ὁ Ζωναρᾶς, ὁ Τσέτζης καὶ οἱ μετ' αὐτοὺς διηγηθέντες τὸν ἀσυμβίβαστον πρὸς τὰ πορίσματα τῆς ἐπιστήμης μῦθον.

Εἰς τοιαύτην εὑρίσκετο καὶ ἐφαίνετο προωρισμένον νὰ μείνῃ τὸ ζήτημα θέσιν, ὅτε ἔτυχε νὰ κινήσῃ τὴν προσοχὴν τοῦ περιωνύμου φυσιοδίφου Βυφῶνος, ὅστις δι' ἀκριβεστέρας μελέτης τῶν κειμένων καὶ ἰδίως τοῦ χωρίου τοῦ Τσέτζη ἐσχημάτισε τὴν γνώμην, ὅτι δὲν ἐπρόκειτο περὶ ἐμπρησμοῦ κατορθωθέντος δι' ἑνὸς μόνου κατόπτρου, ἀλλὰ διὰ τῆς συγκεντρώσεως εἰς κοινὴν ἑστίαν τῶν ἀκτίνων πολλῶν. Τοῦτο ἐφαίνετο προκύπτον ὄχι μόνον ἐκ τῶν σχετικῶν πρὸς τὸ ἀρχιμήδειον μηχάνημα χωρίων, ἀλλὰ καὶ ἐκ τῶν ἀφηγουμένων ὅμοιον κατόρθωμα τοῦ Πρόκλου, τοῦ ἐπιτυχόντος ἑπτὰ μετὰ τὸν Ἀρχιμήδην αἰῶνας, ἤτοι ἐν ἔτι 514, νὰ πυρπολήσῃ τὰ πλοῖα τοῦ πολιορκοῦντος τὴν Κωνσταντινούπολιν Οὐϊταλιανοῦ διὰ τῆς συγκεντρώσεως εἰς τὸ αὐτὸ σημεῖον τῶν ἀκτίνων ἱκανοῦ ἀριθμοῦ κατόπτρων χαλκίνων. Ἂν ἡ τοιαύτη συγκέντρωσις ἦτο πράγματι δυνατή, ἀπεγυμνοῦτο τότε πάσης ἀξίας ἡ ἔνστασις ἡ στηριζομένη εἰς τὸν τεράστιον ὄγκον τοῦ ἀπαιτουμένου πρὸς τὴν μακρόθεν πυρπόλησιν κοίλου κατόπτρου. Ἀλλὰ καὶ περὶ τούτου ἐπεκράτουν δύο ὅλως ἀντίθετοι γνῶμαι, ἀφ' ἑνὸς μὲν οἱ ἁρμόδιοι, ἤτοι οἱ γεωμέτραι καὶ μηχανικοί, ἐπέμενον νὰ θεωρῶσιν ὡς μαθηματικῶς ἀδύνατον τὸ εἴτε δι' ἑνὸς εἴτε διὰ πολλῶν κατόπτρων ἀποδιδόμενον εἰς τὸν Ἀρχιμήδην κατόρθωμα, ἀφ' ἑτέρου δὲ ἰσχυρίζετο τὸ ἐναντίον μόνος ὁ Βυφών, οὐδόλως πτοούμενος οὔτε ἐκ τῶν ἐπιστημονικῶν ἐπιχειρημάτων τῶν ἀντιπάλων του, οὔτε ἐκ τῆς ἐπιρριπτομένης κατ' αὐτοῦ μομφῆς ὅτι ἀναμιγνύεται εἰς ἔργα ἀλλότρια τῆς εἰδικότητος αὐτοῦ, ἁπλοῦς ὢν ζωολόγος ἤ, κατ' ἄλλους αὐστηροτέρους, μέγας μόνον συγγραφεὺς καὶ τίποτε περισσότερον. Ἀντὶ ἀπαντήσεως εἰς ταῦτα ἐκλείσθη ὁ Βυφὼν εἰς τὸ σπουδαστήριον αὐτοῦ, ἀσχολούμενος νυχθημερὸν ἐπί τινας μῆνας ν' ἀνεύρῃ πῶς ἠδύνατο ν' ἀποδειχθῇ ψηλαφητῶς ὅτι ἀνωτέρα τῆς εἰδικότητος εἶνε πολλάκις ἡ μεγαλοφυΐα. Προϊὸν τῶν μελετῶν αὐτοῦ ἦτο ἡ ἐπινόησις καὶ κατασκευὴ ἀντανακλαστικοῦ μηχανήματος συνισταμένου ἐξ ἑκατὸν ἑξήκοντα ἐπιπέδων καὶ κινουμένων διὰ στροφίγγων ὑελίνων κατόπτρων μήκους ὀκτὼ δακτύλων καὶ ἓξ

πλάτους. Τοῦτο καταλλήλως τοποθετήσας ἐν ὑπαίθρῳ προσεκάλεσε πάντας τοὺς ἐπιθυμοῦντας νὰ παρευρεθῶσιν εἰς τὴν δοκιμὴν τῶν ἀποτελεσμάτων αὐτοῦ τὴν πρωΐαν τῆς ἐννάτης ἀπριλίου 1747, ἂν ἦτο ἡ ἡμέρα καλή. Αὕτη ἀνέτειλε κἄπως ἀμφίβολος καὶ μόνον ἐκ διαλειμμάτων ἔλαμπεν ὁ ἥλιος τελείως ἀσκίαστος ἀπὸ νεφέλας. Τοῦτο ὅμως δὲν ἐκώλυσεν αὐτὸν νὰ προβῇ εἰς τὸ ἀγγελθὲν πείραμα, ν' ἀνάψῃ δηλ., νὰ καύσῃ καὶ ν' ἀποτεφρώσῃ διὰ τῆς συγκεντρώσεως τῶν ἀκτίνων τῶν κατόπτρων του παχείας σανίδας εἰς ἀπόστασιν διακοσίων δέκα ποδῶν, ἤτοι κατά τι μεγαλειτέραν τῆς χωριζούσης τὰς τριήρεις τῶν Ρωμαίων ἀπὸ τὰς ἐπάλξεις τῶν Συρακουσῶν. Ἡ ἐκ τῆς ἐπιτυχίας τοῦ πειράματος ἐντύπωσις ὑπῆρξεν ἀπερίγραπτος. Οἱ παριστάμενοι ἔτριβον τοὺς ὀφθαλμοὺς διστάζοντες ἂν πράγματι ἢ ἐν ὀνείρῳ ἔβλεπον καθρέπτας ἀνάπτοντας μακρόθεν σανίδας καὶ δοκούς.

Τὸ ἀποτέλεσμα τοῦ πειράματος καὶ τῆς διοπτρικῆς θεωρίας εἰς τὴν ὁποίαν ἐστηρίζετο ὑπεβλήθησαν διὰ πολυκρότου ὑπομνήματος εἰς τὴν Ἀκαδημίαν τῶν Ἐπιστημῶν, ἥτις ἠναγκάσθη, θέλουσα καὶ μὴ θέλουσα νὰ μεταβάλῃ γνώμην. Ὁ ἐπὶ τῇ βάσει τῶν δῆθεν ἀκαταμαχήτων ἐπιχειρημάτων τοῦ Καρτεσίου καλούμενος χθὲς ἀρχιμήδειος μῦθος μετεβλήθη ἀπὸ μιᾶς εἰς ἄλλην ἡμέραν εἰς ἀναμφισβήτητον γεγονός. Ἐν τῇ πρώτῃ τῷ ὄντι ὁρμῇ τῆς ἐκ τοῦ πειράματος τοῦ Βυφῶνος ἐπελθούσης ἀντιδράσεως ἐλησμονήθη ὅτι, πλὴν τῆς ἐπιστημονικῆς κατὰ τῆς μακρόθεν πυρπολήσεως τοῦ ρωμαϊκοῦ στόλου ἐνστάσεως, ὑπῆρχε καὶ ἄλλη τις ἱστορικὴ σπουδαιοτάτη, ἡ σιωπὴ δηλ. τοῦ Πλουτάρχου καὶ τοῦ Πολυβίου. Ὁ Βυφὼν καὶ οἱ μετ' αὐτὸν πειραματισταί, ὁ Χόεζεν, ὁ Σιρνχάουζεν, ὁ Σεπτάκας καὶ ἐσχάτως ὁ Ἔριξων ἀπέδειξαν μόνον ὅτι δὲν ἦτο ἐπιστημονικῶς ἀδύνατον τὸ κατόρθωμα, ἤδη δὲ ἀπόκειται εἰς τοὺς ἱστορικοὺς καὶ τοὺς κριτικοὺς νὰ καταστήσωσιν ἐξ ἴσου ἀναμφισβήτητον διὰ τῆς μελέτης, τῆς παραθέσεως καὶ ἀκριβοῦς σταθμίσεως τοῦ κύρους τῶν κειμένων ὅτι πράγματι κατωρθώθη, ὅτι πλὴν τῶν ἀνυπερβλήτων αὐτῆς ποιητῶν, συγγραφέων καλλιτεχνῶν καὶ φιλοσόφων ἐγέννησεν ἡ Ἑλλὰς καὶ τοὺς μεγίστους δύο στολοκαύτας, τὸν Ἀρχιμήδην καὶ τὸν Κανάρην.

Ε. Ροΐδης.

Η ΑΥΤΟΚΡΑΤΕΙΡΑ ΛΙΒΙΑ

ΚΑΙ Η ΘΥΓΑΤΗΡ ΤΟΥ ΑΥΓΟΥΣΤΟΥ[1]

Β′

Μετὰ τὸν θάνατον τοῦ Μαρκέλλου, τοὺς ἐπ' αὐτῷ θρήνους καὶ τὰς ἐπικηδείους ᾠδάς, ἡ Ἰουλία ἀπέβαινε καὶ αὖθις ὀχληρά. «Δύο ἔχω θυγατέρας, ἔλεγεν ὁ Αὔγουστος, αἵτινες ἐξ ἴσου βασανίζουσι τὸ πνεῦμά μου, τὴν Ἰουλίαν καὶ τὴν ρωμαϊκὴν δημοκρατίαν».

Ἐν ταῖς πατρικαῖς αὐτοῦ μερίμναις ἐπρυτάνευε συνήθως ἡ πολιτική, ἐν τούτῳ δὲ ἔκειτο τὸ μέγα κακόν· ἐν αὐτῇ ἀπώλεσε τὴν οἰκογενειακὴν χαρὰν τὸ ὑπέρτατον τοῦ ἐγωϊσμοῦ αὐτοῦ ἐπιδιώκων ἐπιχείρημα καὶ οὐδὲν ἄλλο κατώρθωσεν ἢ νὰ ἐξωθήσῃ εἰς τὰ ἄκρα τὸ μᾶλλον ἀνυπότακτον καὶ τὸ παραφορώτατον τῶν πλασμάτων. Μετὰ τίνος νὰ συζεύξῃ αὐτὴν πάλιν; Ἀπὸ τῆς στιγμῆς ταύτης ἡ Λιβία σφόδρα ἐφαίνετο ποθοῦσα τὸν μετὰ τοῦ Τιβερίου γάμον της, πλὴν ἀντέστη ὡς καλὴ ἀδελφὴ ἡ Ὀκταβία. Ὁ Αὔγουστος ὑπὸ τῆς μερίμνης τῶν τῆς δυναστείας συμφερόντων πάντοτε ἐμφορούμενος, ἀπέκλινε πρὸς τὸν Ἀγρίππαν. «Ὕψωσας τοσοῦτον τὸν ἄνθρωπον τοῦτον, ἔλεγεν αὐτῷ ὁ Μαικήνας μυστικῶς, ὥστε ἢ γαμβρόν σου αὐτὸν ν' ἀναδείξῃς ἢ νὰ τὸν κρημνίσῃς ἀπαιτεῖται». Ἀλλ' ἦν ὑπερτεσσαρακοντούτης ὁ Ἀγρίππας, δὲν ἠρίθμει δὲ πλείονα τῶν ἑπτακαίδεκα ἐτῶν ἡ Ἰουλία· πρὸς ἐπίμετρον εἶχεν οὗτος σύζυγον τὴν Μαρκέλλαν, ἀδελφὴν τοῦ Μαρκέλλου, ἀλλ' ὅ,τι ὁ Αὔγουστος ἐζήτει ἦν καὶ τῆς Ὀκταβίας πόθος προσφιλής, τὰ πάντα δεχομένης ἵνα ματαιώσῃ μιᾶς Λιβίας τὰ σχέδια. Ἡ τεθλιμμένη μήτηρ κατεσίγασε τὴν ὀδύνην τῆς καρδίας της καὶ διὰ πάσης ἠγωνίσθη τῆς ἐπιρροῆς αὐτῆς εἰς τοῦ Ἀγρίππα τὴν διάζευξιν, εὐτυχῆ ἑαυτὴν λογιζομένη ἂν ἐξηγόραζε καὶ μὲ τὸ τίμημα ἔτι τῆς εἰς τὴν θυγατέρα της ἐπιγιγνομένης ὕβρεως τὴν ἐκμηδένισιν τῶν ὑπερφιάλων τῆς μυσαττομένης δεσποίνης συνδυασμῶν.

Ἡ Λιβία ηὐμοίρει τῆς ἀταραξίας τῶν ἰσχυρῶν ψυχῶν, ὅσαι δεσπόζουσι τοῦ χρόνου ἔτι καὶ ἐν ταῖς ἀποτυχίαις αὐταῖς. Ἡττηθεῖσα νῦν μετήνεγκεν εἰς τὸ μέλλον τοὺς ὑπολογισμοὺς αὐτῆς· ἦτο ἀγὼν ἀναβληθείς, πλὴν οὐχὶ ἀπολεσθείς. Ἐν τῇ μετριοπαθείᾳ ἡ ὑπομονὴ αὐτῆς ἦν

[1] Ἴδε προηγούμενον φυλλάδιον Σεπτεμβρίου.

οἱονεὶ προαίσθησις τῶν μακρῶν τῆς ζωῆς ἐτῶν, ἅτινα ἐπεφυλάσσοντο αὐτῇ· καὶ συνετελέσθη οὕτω κατὰ τοὺς πόθους τοῦ Αὐγούστου ἡ μετὰ τοῦ Ἀγρίππα σύζευξις τῆς Ἰουλίας, ὁ δὲ ἐν Ἀκτίῳ νικητὴς δὲν ἐβράδυνε νὰ ἐκτιμήσῃ τὰ πλεονεκτήματα τῆς περιφήμου ταύτης ἑνώσεως. Ἕν τι μόνον ἔλειπε τῷ Ἀγρίππᾳ, ὅπερ οὔτε αἱ παρασχεθεῖσαι τῷ κράτει ἐκδουλεύσεις, οὔτε τοῦ Αὐγούστου ἡ εὔνοια ἠδύναντο νὰ χορηγήσωσιν αὐτῷ. Εἰς τὰ ὄμματα τῆς ρωμαϊκῆς ἀριστοκρατίας, ἧς ἡ σύζυγος αὐτοῦ ἔμελλε νὰ ᾖ τὸ λαμπρὸν ἄνθος, ὁ ὑπερήφανος οὗτος στρατιώτης ὡς μέγας τοῦ κράτους λειτουργὸς κατεῖχε τὴν θέσιν ὑφ' ἣν προσβλέπονται ἐν ταῖς ὑψηλαῖς κοινωνίαις οἱ ὀψίπλουτοι· ἂν εἰς ταῦτα προστεθῶσι καὶ ἡ ὥριμος αὐτοῦ ἡλικία, τοῦ ἤθους τὸ αὐστηρόν, ἡ τραχύτης ἀνδρὸς χρόνον ἱκανὸν καταναλώσαντος ἐν μέσῳ τῶν μαχῶν καὶ τῶν περισπασμῶν, ἀγνοοῦντος τὴν ζωήν, τὸν ἡδονικὸν καὶ φιλόκαλον βίον ὃν καὶ τούτου ἕνεκα περιεφρόνει, ἔχει τις πλήρη τοῦ συζύγου τῆς Ἰουλίας εἰκόνα· Vir simplicitati proprior quam deliciis, γράφει περὶ αὐτοῦ ὁ Πλίνιος παρέχων χαρακτηρισμὸν ἀκριβῆ ἐντελῶς πρὸς τὴν εἰκόνα ταύτην ἀνταποκρινόμενον. Δύναταί τις νὰ ἴδῃ ἐν τῇ ἐν Βενετίᾳ αὐλῇ τοῦ ἀνακτόρου Γριμάνη λαμπρὸν τοῦ Ἀγρίππα ἄγαλμα, μάρμαρον κολοσσιαῖον, ὅπερ ἄλλοτε ἐκόσμει τοῦ Αὐγούστου τὸ πάνθεον· ὁ ἥρως παρίσταται κατὰ τὸν ἑλληνικὸν τρόπον γυμνός, τὴν μάχαιραν ἐν τῇ δεξιᾷ κρατῶν, τὴν χλαμύδα δ' ἐπὶ τοῦ ὤμου ἐρριμμένην ἔχων καὶ τὸ βῆμα προτείνων ὡς εἰς προσβολήν. Εὐρέως τὰ στήθη διαστέλλονται, ἡ ρώμη διαλάμπει πανταχοῦ, πλὴν χάρις οὐδεμία· ἔχετε πρὸ ὑμῶν τὸν τύπον ρωμαλέου τῶν ἀγρῶν τῆς Ρώμης γεωργοῦ· ταύρου τράχηλον καὶ μυῶνας Ἡρακλέους. «Τοσαύτης ἀπήλαυεν ἐπὶ τῶν ἡμερῶν τοῦ θείου Αὐγούστου ὁ λαὸς ἐλευθερίας, λέγει ἕτερος ἱστορικός, ὥστε ὑπῆρχον ἄνθρωποι ἀποινεὶ προβαίνοντες μέχρι τοῦ ψέγειν τὴν ταπεινὴν τοῦ Ἀγρίππα γέννησιν». Τοῦτο οὐδαμῶς ἠνώχλει τὴν Ἰουλίαν ἀνεχομένην καὶ διὰ τῆς ἀνοχῆς ἐνθαρρύνουσαν τὰς τάσεις ταύτας ἐν μέσῳ τοῦ λαμπροῦ τῶν νεαρῶν καὶ εὐφυῶν θεραπευτῶν αὐτῆς ὁμίλου. Βραδύτερον ὁ Καλλιγούλας ἀπεκήρυξεν ἁπλούστατα τὸν πρόγονον· ἀπαρνούμενος τὴν ἰδιότητα ἐγγόνου τοῦ Ἀγρίππα, διέδωκε τὸν μῦθον αἱμομικτικῆς τοῦ Αὐγούστου σχέσεως μετὰ τῆς ἰδίας θυγατρός. Ὑπὸ μίαν μόνην ἔποψιν ἠδύνατο ὁ Ἀγρίππας νὰ συμφωνῇ τῇ Ἰουλίᾳ. Δὲν ἦτο αὕτη τοῦ Αὐγούστου θυγάτηρ μόνον, ἀλλὰ καὶ ἡ μᾶλλον μεμορφωμένη καὶ πεπαιδευμένη τῶν εὐγενῶν τῆς Ρώμης γυναικῶν. Ἔτρεφεν ἀφ' ἑτέρου ὁ Ἀγρίππας ἄπειρον ἐκτίμησιν τῶν ὡραίων ἀγαλμάτων καὶ τῶν λαμπρῶν οἰκοδομῶν καὶ μόνον τὸν ἐξωραϊσμὸν τῆς Ρώμης διενοεῖτο· αἱ

αὐταὶ καλλιτεχνικαὶ κλίσεις συνέδεον αὐτούς, ἀλλ᾽ὑπὸ τὴν πρακτικὴν ἔποψιν ἄλλως εἶχε τὸ πρᾶγμα· ἡ γυνὴ τὴν ἰδίαν τέρψιν ἐπεδίωκε καὶ τοῦ ἑαυτῆς οἴκου τὴν φιλόκαλον διασκευήν, ἐν ᾧ ἐκεῖνος, οὗ καὶ πέραν τῆς ἰδιωτικῆς ζωῆς ἐξετείνοντο αἱ βλέψεις τὸ κράτος ὅλον περιβάλλουσαι, ἠγάπα τὰς τέχνας δι᾽ ὅσα κοινὰ παρέχουσιν εὐεργετήματα καὶ τὸν πλοῦτον κατηνάλισκεν εἰς ἀνέγερσιν στοῶν, ναῶν καὶ λουτρώνων, εἰς κατασκευὴν ὑδραγωγείων καὶ δημοσίων κήπων φύτευσιν, ἐν οἷς τ᾽ἀγάλματα καὶ αἱ τοιχογραφίαι ἐνεφανίζοντο καὶ ἐπολλαπλασιάζοντο διὰ τοῦ ἀφθόνως δαπανωμένου χρυσοῦ.

Ἐν τούτοις ὁ ἀτυχὴς οὗτος ὑμέναιος ἔσχεν ὡραίους ἐν ἀρχῇ καρπούς· τὸν Γάϊον πρῶτον, εἶτα τὸν Λούκιον, τὴν Ἰουλίαν καὶ τὴν Ἀγριππίναν. Ὁ Αὔγουστος ἔβλεπεν οὕτω πληρουμένους τοὺς προσφιλεστέρους αὐτοῦ πόθους. Υἱοθέτησε παραχρῆμα τοὺς ἐγγόνους ἀσφαλίζων ἅμα εἰς τὸ ἑαυτοῦ γένος τοῦ θρόνου τὴν διαδοχὴν καὶ κατὰ τῶν ἐνδεχομένων προσβολῶν αὐτὸ περιφρουρῶν. Δὲν συμβιοῖ τις ἀτιμωρητεὶ μετὰ τοιαύτης Κίρκης οἵα ἦν ἡ Ἰουλία. Ἡ διὰ τριπλοῦ χαλκοῦ τεθωρακισμένη τοῦ στρατιώτου καρδία ὑπέστη τὸ ἀκαταμάχητον αὐτῆς θέλγητρον, ὅτε δὲ μετὰ μικρὸν διανοίξας τὰ ὄμματα ἐγνώρισε τῆς γυναικὸς τὴν ἀτάσθαλον φύσιν, ἠγωνίσθη, ἀλλ᾽ ἀτελεσφόρως κατὰ τοῦ κακοῦ. Ἡ ὑπερηφάνεια τοῦ χαρακτῆρος οὔτε νὰ παραπονῆται, οὔτε νὰ ἐκδηλοῖ τὴν θέσιν του ἐπέτρεπεν αὐτῷ. Παραμυθίαν καὶ καταφυγὴν διὰ τὴν βιβρώσκουσαν αὐτὸν θλῖψιν ἐφαίνοντο αὐτῷ παρέχουσαι αἱ στρατιωτικαὶ ἐπιχειρήσεις καὶ τοῦ πολιτικοῦ βίου οἱ μόχθοι, ἀλλὰ καὶ ἐν τῷ σταδίῳ τούτῳ ἐπεζήτει ἀφορμάς, ἵνα καταλείπῃ εἰς ἄλλους λαμπροτέρους καὶ εὐτυχεστέρους τὴν ἐπὶ τοῖς κατορθώμασι δόξαν. Τὸ κατέχον αὐτὸν δαιμονιῶδες πάθος, ὅπερ μάτην ἐπολέμησε νὰ καταπνίξῃ, ἠκολούθησεν αὐτὸν πανταχοῦ καὶ ἐπετάχυνε τὸ τέλος αὐτοῦ. Ὁ Ἀγρίππας θνήσκει ἐν ἡλικίᾳ δύο καὶ πεντήκοντα ἐτῶν. Εἰς τὴν χήραν αὐτοῦ μόλις ἐδόθη ὁ καιρὸς νὰ φέρῃ εἰς φῶς ἓν τελευταῖον τέκνον, τὸν ὑστερογενῆ Ἀγρίππαν καὶ νέας ἄρχεται ῥᾳδιουργίας ἡ πλεκτάνη, ἐν ᾗ ἡ Λιβία διαδραματίζει τὸ ἀπαιτούμενον πρόσωπον. Ἐπὶ δεκαετίαν ἀνέμενε τὴν ἀπὸ τοῦ δεσμοῦ ἐκείνου ἀπαλλαγὴν τῆς Ἰουλίας, ἤδη δὲ εἶχεν αὐτῆς ἀνάγκην διὰ τὸν υἱόν της Τιβέριον. Καὶ ἰδοὺ νέοι γάμοι τῶν δευτέρων οἰκτρότεροι.

Ζῶντος ἔτι τοῦ Ἀγρίππα εἶχεν ἡ Ἰουλία διακριθῇ ἐπὶ ἐπιληψίμῳ διαγωγῇ ἣν διηυκόλυνον αἱ διαρκεῖς ἀπουσίαι τοῦ συζύγου, οὗ τὴν παρουσίαν αἱ τοῦ κράτους ὑποθέσεις ἐπιτακτικῶς ἐπέβαλλον νῦν μὲν ἐν μέσῳ τοῦ στρατοῦ, νῦν δὲ εἰς τὴν καταστολὴν τῶν ἐν ἐπαρχίαις στά-

σεων. Πρὸς τὴν μεγάλην ἐκείνην δέσποιναν, τὴν πρώτην ἐν Ρώμῃ καὶ περικαλλεστάτην συνέρρεεν ὅ,τι λαμπρὸν καὶ ἀνθηρὸν ἐνεῖχεν ἡ ρωμαϊκὴ νεότης, ἡ δὲ καρδία τῆς συζύγου τοῦ γηραιοῦ στρατάρχου δὲν ἦτο καὶ πολὺ δυσάλωτος. Ὑπὸ τὴν αἰγίδα τοῦ γάμου ἀπήλαυεν ἡ Ἰουλία ἡδείας χειραφετήσεως ἀπὸ τῆς ὀχληρᾶς ἀνίας, ἣν ἐν τῇ πατρικῇ στέγῃ ὑφίστατο. Πρωΐμως τῆς μητρὸς ἀποσπασθεῖσα καὶ εἰς τὴν ἰδιαιτέραν τοῦ πατρὸς αὐλὴν μετενεχθεῖσα εἶχεν αὐξηθῆ ὑπὸ τὰς φροντίδας πατρὸς στέργοντος τὴν λιτότητα τῶν ἀστυκῶν ἠθῶν καὶ μέχρι σχολαστικότητος αὐστηροῦ. Δὲν ἦτο τὸ παράπαν εὐάρεστος ἡ διατριβὴ ἐν τῷ γυναικῶνι τοῦ Αὐγούστου, ἐν μέσῳ τῆς θείας Ὀκταβίας, τῆς αὐστηρᾶς μητρὸς Λιβίας καὶ Σκριβωνίας τῆς πραγματικῆς μητρός· ἐνταῦθα ἡ ἔρις δὲν ἐπεζήτει ἢ τὴν ἐλαχίστην ἀφορμήν. Ὁ Αὔγουστος εἶχε τὴν ἀδυναμίαν νὰ φέρῃ ἐνδύματα ἐν τῷ οἴκῳ ὑπὸ τῶν οἰκείων κατεσκευασμένα, ἔπρεπε δὲ ἑκοῦσαι ἄκουσαι νὰ ράπτωσι καὶ νήθωσι δι' ὅλης τῆς ἡμέρας· ἡ ὀπισθόβουλος αὕτη τάσις ἄρχοντος διὰ τῶν τρόπων τούτων τὴν δημοτικότητα ἐπιζητοῦντος ἠρέθιζε σφόδρα τὴν νεαρὰν ἡγεμονίδα ἀποστέργουσαν τῆς Ναυσικάας τὰ ἔργα, ἡ δὲ ἀνυπομονησία αὕτη καὶ ἡ δυσαρέσκεια ἦν ὁ πρόλογος τῆς βραδύτερον γενομένης ὑπ' αὐτῆς περιβοήτου ἀποκρίσεως: «Ἂν ὁ πατὴρ λησμονῇ ὅτι εἶνε Καῖσαρ, δικαιοῦμαι ν' ἀναμιμνήσκωμαι ἐγὼ ὅτι εἰμὶ θυγάτηρ αὐτοῦ». Ἄλλως τε ὁ οἶκος τοῦ Αὐγούστου ἦν βωμὸς ἱερός, οἱονεὶ θείας γενεᾶς ἐνδιαίτημα ἀπρόσιτον εἰς τὴν κομψὴν νεότητα. Ἡμέραν τινὰ ἐν τοῖς λουτροῖς τῆς Βαΐας νεανίας εὐγενής, ὁ Λούκιος Βικίνιος ἐθεώρησε καθῆκον νὰ προσαγάγῃ τὰ σεβάσματα αὐτοῦ τῇ ἡγεμονίδι, ἀλλὰ τὸ τολμηρὸν διάβημα ἔτυχε κακῆς ὑποδοχῆς παρὰ τῷ Αὐγούστῳ καὶ ὡς ἀνοίκειον ὑπ' αὐτοῦ ἐκακίσθη δι' ἑνὸς τῶν γραμματίων ἐκείνων, ἅτινα εὐφυῶς ὑπηγορεύοντο καὶ καλλιγραφικῶς ἐχαράσσοντο ἐν τῷ γραφείῳ τοῦ δημαγωγοῦ δεσπότου. Ἡ Ἰουλία ἠσφυκτία ὑπὸ τοῦ ζυγοῦ τούτου τὴν πίεσιν, ἡ βιαία φύσις αὐτῆς ἐξηγείρετο καὶ ὅταν ὁ γάμος ἤνοιξεν ἐλεύθερον πρὸ αὐτῆς τὸ στάδιον, ἐρρίφθη εἰς αὐτὸ μεθ' ὁρμῆς ἣν ἡ καταναγκαστικὴ περιστολὴ εἶχεν ὑπερμέτρως ἐξανάψει. Ἐντεῦθεν ἄρχονται αἱ σκανδαλωδέσταται αὐτῆς ἀτασθαλίαι. Μετὰ τοῦ Ἀγρίππα, ὃς ἦν ὁ στενὸς καὶ νεανικὸς τοῦ Αὐγούστου φίλος, τὸ στιβαρὸν τῆς αὐτοκρατορίας στήριγμα καὶ τῶν ἡρώων τῆς Ρώμης ὁ δημοτικώτατος, ἠδυνήθη πως νὰ περιστείλῃ τὰς ὁρμὰς αὐτῆς· ἀλλὰ μετὰ τοῦ σκυθρωποῦ Τιβερίου, τοῦ κεκρυμμένου πάντοτε ὄπισθεν ρᾳδιούργου μητρός, δι' ὃν ὑπερβάλλουσα ἦν ἡ τιμὴ τῆς ἑνώσεως μετὰ τῆς ἡγεμονευούσης γενεᾶς, ἐξ ἧς ἐκείνη εἷλκε τὸ γένος, τοῦ Τιβερίου, ὅστις δὲν ἠδύνατο νὰ παράσχῃ

αὐτῇ τὴν ὑπέροχον θέσιν, ἐν ᾗ εἶχε τάξει αὐτὴν ὁ μετὰ τοῦ δευτέρου συζύγου γάμος, τοῦ Τιβερίου, εἰς οὗ τὰ τοσαῦτα μειονεκτήματα προσετίθετο καὶ ἡ ἄλλοτε ἐπιδειχθεῖσα ὑπ' αὐτοῦ περιφρόνησις εἰς τὸ ἐρωτικὸν τῆς ἀπίστου συζύγου τοῦ Ἀγρίππα δέλεαρ, τί ἠδύνατο αὐτὴν νὰ συγκρατήσῃ ; Αἱ μετὰ τοῦ Σεμπρωνίου Γράκχου σχέσεις αὐτῆς ἀρξάμεναι πρὸ τοῦ θανάτου ἔτι τοῦ Ἀγρίππα, νῦν ἐπανελήφθησαν καὶ δὴ σχεδὸν ἀναφανδόν. Εἶτα ἕτεροι ἐκεῖνον διεδέχθησαν, ὁ Μουρέννιος Κέπιος, ὁ Λέπιδος, ὁ Ἰγνάτιος, Ἀντώνιος ὁ τοῦ μεγάλου τῆς Τριανδρίας ἄρχοντος υἱός, ἐκ πατρὸς κληρονομήσας τὴν πρὸς τὴν ἡδυπάθειαν καὶ τὴν φιλοδοξίαν ροπήν, ὑπερακοντίσας δὲ αὐτὸν ἐν τῇ τοῦ πνεύματος λεπτότητι, χαρίεις καὶ λεπτός, ποιητὴς σχεδὸν καὶ τοῦ Ὁρατίου φίλος, τοσοῦτον ὥστε καὶ νὰ ὑμνηθῇ ἠξιώθη ἔν τινι τῶν ᾠδῶν τοῦ μεγάλου ποιητοῦ. Ἡ κοινωνία ἐκείνη ἦν ἀναμφιβόλως ὅλως ἐκδεδιῃτημένη καὶ ἀνήθικος, τοιαύτη δὲ οἵαν ἡ δεσποτικὴ ἐξουσία κατώρθωσεν αὐτὴν νὰ διαπλάσῃ πρὸς τὸν ἰδιωτικὸν βίον διευθύνουσα καὶ ἐπασχολοῦσα τὸ ζωηρὸν ρεῦμα τηλικαύτης ἐν τῷ δημοσίῳ καὶ πολιτικῷ βίῳ δραστικότητος καὶ ἐνεργείας. Οὔτε ἀγορὰ πλέον, οὔτε πολιτικὴ ὑπῆρχεν, ἀλλ' ἀχαλίνωτος πρὸς τὴν εὐμάρειαν καὶ τὴν ἀπόλαυσιν ροπή, πρὸς εὐτελῆ ρᾳδιουργικὰ συμφέροντα, ἀνεκδότων καὶ σκανδάλων συναθροίσεις, μυρίων δῆλον ὅτι ὀλεθρίων ὀχετῶν, δι' ὧν συντελεῖται τῶν κοινωνιῶν ἀπὸ τῆς χρηστότητος ἡ ἐκτροπή. Ἱδρύων τὴν μοναρχίαν αὐτοῦ ὁ Αὔγουστος πᾶσαν ἐν τῷ προσώπῳ αὐτοῦ συνεκέντρωσεν ἰσχύν. Ἄρχεται ἔκτοτε τῶν γυναικῶν ἡ δρᾶσις ἐν τῷ οἴκῳ τοῦ αὐτοκράτορος αἱ δὲ ἰδιότροποι αὐτῶν ὀρέξεις καὶ αἱ ἐρωτοτροπίαι ἀποβαίνουσιν ὑποθέσεις τοῦ κράτους. Ὑπὸ τὴν ἐπίφασιν φιλοκαλίας και κομψότητος βίου, ἡ κοινωνία αὕτη τοῦ μεγάλου καλουμένου αἰῶνος ἐγκρύπτει ἀβύσσους διαφθορᾶς. Ἡ φιλολογία, ἡ καλλιτεχνία, ἡ καλαισθητικὴ λεπτότης ἁπλοῦν εἰσι πρόσχημα, τάπης ἀνθηρὸς καὶ χλοώδης καλύπτων καὶ κρύπτων τὸ μιασματικὸν ἕλος. Ὁ τῆς ἐν ταῖς ἡδοναῖς μετριότητος ψάλτης Ὁράτιος περιπίπτει εἰς δυσμένειαν, τιμᾶται δ' ἀντ' αὐτοῦ ὁ Ὀβίδιος. Τὴν τέχνην τοῦ ἐρᾶν ἔχουσι πάντες ἀνὰ χεῖρας, καὶ ὁ αὐτοκράτωρ Αὔγουστος «ὁ τῶν χρηστῶν ἠθῶν ἀνορθωτὴς» οὐδὲν ἐν αὐτῇ ἐνορᾷ τὸ κακόν· καθόσον ὀλίγον αὐτῷ μέλει ἡ κυρίως ἠθική, μηδὲν ἄλλο ἢ τὴν ἐν προσχήματι εὐλάβειαν αὐτῆς ἐπιζητοῦντι.

Ἔσο ὅ,τι εἶσαι ἔσωθεν· ἀκόλαστος ἢ αὐλοκόλαξ, ἀλλὰ δημοσίᾳ ἀπόφευγε τὸ σκάνδαλον. Ἄρτος καὶ θεάματα διὰ τὸν λαόν, πᾶσαι δὲ τοῦ ἡδυπαθοῦς βίου αἱ ἀπολαύσεις διὰ τοὺς εὐγενεῖς. Δὲν ἔλειψαν ἐν τούτοις φύσεις ἀπολύτως ἀποστέργουσαι τὴν εἰς τὸ πνεῦμα τοῦτο τῆς ὑπο-

κρισίας ὑποταγὴν καὶ ἐξ ἀντιδράσεως δημοσίᾳ τοῦ βίου τὴν ἀκολασίαν περιάγουσαι. Ἐκ τῶν φύσεων τούτων ἦν ἡ Ἰουλία, ἀεὶ ἀνυπόκριτος ἐν ταῖς κακίαις, σεμνυνομένη μάλιστα ἐπ' αὐταῖς, τέλειον δὲ οὖσα προϊὸν τῆς ἐποχῆς καὶ τῆς ἐν ᾗ ἀνεπτύχθη κοινωνίας. Ὑπὸ τὴν ἔποψιν ταύτην κρινομένη ἡ φοβερὰ ἁμαρτωλὴ ὑπερτέρα φαίνεται τοῦ περιστοιχοῦντος αὐτὴν κόσμου. Πρὸς τῇ εὐθύτητι ταύτῃ ηὐμοίρει καὶ φιλανθρωπίας καὶ ψυχικῆς ἀγαθότητος. Ἡ Λιβία ἦν βεβαίως γυνὴ ἐντιμοτέρα, ἡ Ἰουλία εἶχε πλείω τῆς καρδίας, ἂν μὴ τῶν ἠθῶν τιμιότητα. Θῦμα τῶν ἐγκλημάτων της ὑπῆρξεν αὐτὴ μόνη· οὐδέποτε φωρᾶται μέτοχος δολοφονίας, ὅπερ δὲν δύναται νὰ λεχθῇ καὶ περὶ τῆς συμβίας τοῦ Αὐγούστου, γυναικὸς ἀνεπιλήπτου τὰ ἤθη καὶ σεμνῆς, ἀλλὰ σκληρᾶς, ἐν ταῖς φλεψὶ τῆς ὁποίας ἔρρεεν αἷμα ὡς τὸ τῆς ἐχίδνης, ἤρεμον, ψυχρὸν καὶ δηλητηριῶδες.

Ἦσαν ἄλλως τε καί πως συγγνωσταὶ ἴσως τοῦ βίου τῆς Ἰουλίας αἱ ἀτασθαλίαι. Ὁ πατὴρ αὐτῆς ἐκδίδων τὴν θυγατέρα του εἰς γάμον εἶχέ ποτε ὑπ' ὄψιν ἄλλο τι ἢ τὰ τοῦ κράτους καὶ κυρίως τὰ τῆς δυναστείας αὐτοῦ συμφέροντα ; Τίς εἶχέ ποτε δώσει προσοχὴν εἰς τοὺς πρώτους τῆς καρδίας αὐτῆς παλμούς, εἰς τοὺς νεανικοὺς αὐτῆς πόθους ; Ἠσθάνετο δὲ ἡ Ἰουλία τὰ ἀπαράγραπτα δίκαια ἅτινα εἶχεν εἰς τὴν πατρικὴν ἐπιείκειαν. Ἡ φλογερὰ αὐτῆς ἰδιοσυγκρασία καὶ τῆς ἀριστοκρατικῆς νεότητος ἡ διαφθορὰ συνεπλήρωσαν τὸ ἔργον. Πνευματώδης καὶ φαιδρὰ συνήνου ἐν αὐτῇ κατὰ τὰς ἀναστροφὰς πάσας τῆς εὐστροφίας τοῦ πνεύματος τὰς χάριτας, πάντα τὰ θέλγητρα τῆς ποικίλης καὶ ἐνημέρου εὐφυΐας. Ὁ περὶ τοῦ κάλλους αὐτῆς λόγος εἶνε πρόχειρος καὶ εὐχερής, διότι ἡ περιγραφὴ δὲν στηρίζεται ἐνταῦθα, ὡς περὶ τῆς Κλεοπάτρας προκειμένου, ἐπὶ τῆς πίστεως εἰς ἐγγράφους μαρτυρίας ὑπὸ τῆς φαντασίας συμπληρουμένας. Τὴν καλλονὴν αὐτῆς διαπιστοῦσι μετάλλια καὶ ἀνάγλυφα, τοῖς δὲ ἀρκουμένοις εἰς ταῦτα παρέχεται ἡ ἐν τῷ Λούβρῳ συλλογή· τὸ ἐν τῷ μουσείῳ ἄγαλμα παρίστησιν αὐτὴν ἐν σχήματι Δήμητρος στέμμα φέρουσαν ἐν τῷ προσώπῳ. Ἔχει τις πρὸ αὐτοῦ γυναῖκα τριακοντούτιδα ἐξόχως διακεκριμένης καλλονῆς. Ἡ μορφὴ φέρει τὸν ὑπερήφανον τῶν βασιλικῶν γενεῶν τύπον, ἀλλὰ καὶ μέγα ἀποπνέει γόητρον. Λεπτοὶ καὶ ἁβροί εἰσιν οἱ χαρακτῆρες ὑπὸ τῆς ζωῆς καὶ τοῦ πνεύματος ζωογονούμενοι. Τὸ μάρμαρον τοῦτο ἀποσπᾷ παρὰ τοῦ θεατοῦ καὶ ἄκοντος ταύτην τὴν ἐκφώνησιν. — Οἱαδήποτε κἂν ᾖς, θὰ ὑποχωρήσῃς, πολλῷ δὲ μᾶλλον τοῦ Καίσαρος οὖσα κόρη.

Ὁλόκληρος προκλητικὴ εἶνε πανοπλία ἡ γενικὴ τοῦ ἀγάλματος ἔκφρασις ἐξ ἐπιπολαιότητος, ἀλαζονείας καὶ ἐρωτοτροπίας ἀπαρτιζομένη·

διὰ δὲ τὴν ἄμυναν οὐδέν, οὐδὲ τὸ ἐλάχιστον ὅπλον. Οὔτε θέλησις, οὔτε ἐνέργεια· εὐρὺς καὶ μαλακὸς μανδύας περιβάλλει τὸ εὔπλαστον σῶμα, οὗ ἡ περιβολὴ τὴν μεγάλην προδίδει δέσποιναν. Τὴν μέχρις αὐστηρότητος κοσμίαν ταύτην στάσιν καὶ περιβολήν, ἐν ᾗ ἡ ἀριστερὰ μόνον χεὶρ ἀποκαλύπτεται, ἐν ᾗ ὑπεγείρεται ὁ δεξιὸς βραχίων ὑπὸ τὰς πτυχάς, ἵνα ἐλαφρῶς τὸν τράχηλον ὑπερείσῃ, τὸ ὕποπτον τοῦ Αὐγούστου ὄμμα ἤθελεν εὕρει ἀνεπίληπτον.

Γνωστὸν πόσῳ μεμψίμοιρος ἦν κριτὴς ὁ Καῖσαρ καὶ πόσον εἰς ἐπιτιμήσεις εὐεπίφορος εἰς ὅ,τι τὴν ἐνδυμασίαν ἀπέβλεπε καὶ τὸ σχῆμα· ὑπερβάλλουσα πολυτέλεια ὡς καὶ ἄτοπος οἰκειότης τὸν ἠνώχλει, δὲν ἐπέτρεπε δὲ τῇ θυγατρὶ νὰ ἐμφανίζηται μὴ κοσμίως καὶ σεμνῶς. Ἡμέραν τινὰ ἐν τῷ θεάτρῳ κατά τινα μονομάχων ἀγῶνα, ἐν ᾧ καὶ ἡ αὐτοκρατορικὴ παρίστατο οἰκογένεια, εἶδεν οὐχὶ ἄνευ δυσαρεσκείας ὁποίαν τοῖς παρισταμένοις προὐκάλεσεν αἴσθησιν ἡ κατὰ διάφορον ὅλως τρόπον ἐν μέσῳ τῆς ὁμηγύρεως ἐμφάνισις τῆς Λιβίας καὶ τῆς Ἰουλίας. Τὴν πρώτην ἠκολούθει συνοδία σοβαρῶν καὶ ὡρίμων ἤδη ἀνδρῶν, ἐνῷ τὴν ἑτέραν περιεστοίχιζεν ὅμιλος τῶν ἐπιπολαιοτάτων καὶ κομψοτάτων νεανίσκων. Ἡ Ἰουλία ἐπετιμήθη μόλις εἰς τὸν οἶκον ὑποστρέψασα, δι' ἑνὸς τῶν γραμματίων ἃ ἐνησμενίζετο ὁ Καῖσαρ ν' ἀπολύῃ, ἀλλ' ἐκείνη ἔμπειρος τῶν οἰκιακῶν ἕξεων καὶ μηδαμῶς ταραττομένη πάραυτα ἀπήντησεν: «ἔχετε ὑπομονὴν διὰ τοὺς νεανίας μου καὶ μή μου τοσοῦτον καταμέμφεσθε, διότι θὰ γηράσωσι καὶ οὗτοι μετ' ἐμοῦ». Ἐμειδίασεν ὁ αὐτοκράτωρ καὶ διετέλεσεν οὐχ ἧττον καὶ κατόπιν μακρόθυμος. Κατὰ βάθος ἐλάτρευεν αὐτήν, ἀποστέργων νὰ πιστεύῃ εἰς τὰς παρεκτροπὰς αὐτῆς. Ἄλλοτε κατέλαβεν αὐτήν, ἐν ᾗ στιγμῇ αἱ θεραπαινίδες ἀπέσπων λευκάς τινας τρίχας πρωΐμως ἐμφανισθείσας ἐπὶ τῆς ὡραίας ἐκείνης κεφαλῆς. Τὸ ἔργον ἐξηκολούθει, ὁπότε ἡ αἰφνιδία τοῦ Καίσαρος ἐμφάνισις ἐνέσπειρε τὴν ταραχήν· μόλις προέλαβον νὰ ἐξαφανισθῶσιν αἱ γυναῖκες ἀποφέρουσαι ἢ νομίζουσαι ὅτι συναπέφερον τοῦ ἐγχειρήματος τὸ μυστικόν, ἀλλ' ἴχνη τινὰ αὐτοῦ εἶχον ὑπολειφθῇ. Ὁ αὐτοκράτωρ διέκρινε ταῦτα καὶ περὶ ἄλλων ποικίλων πραγμάτων ὁμιλῶν ἔφερεν ἀνεπαισθήτως τὸν λόγον εἰς τὴν ἡλικίαν τῆς Ἰουλίας.—Ὅταν ἀναλογίζωμαι, τῇ ἔλεγε, ὅτι ἐντὸς ἐτῶν τινων θὰ εἰσέλθῃς εἰς τὰ προοίμια τοῦ γήρατος! Τί θὰ προετίμας τότε, τὰς λευκὰς τρίχας ἢ τὴν φαλάκρωσιν;—Ἐγώ, φίλτατε πάτερ;... ἀλλὰ νομίζω ὅτι θὰ προετίμων πάλιν τὰς λευκὰς τρίχας. — Ὢ! τὴν πονηράν! ὑπέλαβεν ὁ Αὔγουστος, ἀλλ' ἂν ἔχῃ οὕτω, διὰ τί ἀνέχεσαι νὰ σοῦ ἀπογυμνῶσι τὴν κεφαλὴν αἱ γυναῖκές σου;

Φαντάζομαι τὴν Ἰουλίαν ἐν τῷ βωμῷ τοῦ κομωτηρίου αὐτῆς, περιστοιχιζομένην ὑπὸ σύμπαντος τοῦ προσωπικοῦ καὶ τῆς ἐπισήμου αὐτῆς θεραπείας. Ἐπὶ χρυσοῦ καθεζομένη θρονίου, ἐν ᾧ ἐμμέριμνοι αἱ θεραπαινίδες περιβάλλουσι διὰ δακτυλίων ἐκ τιμίων λίθων τοὺς δακτύλους τῶν ποδῶν αὐτῆς, ἢ λούουσι δι' ἀρωμάτων τὰς ἐσθῆτας αὐτῆς, λαλαγεῖ καὶ βαμβύζει ἀπαύστως· ἐκ τῶν προσφάτως φοινικωθέντων χειλέων της μειδιάματος σχεδίασμα ἀπευθύνεται εἰς τὴν δούλην, ἥτις τείνει αὐτῇ τὸ κάτοπτρον. Ἡ δούλη τοῦ κατόπτρου εἶνε πάσης ἄλλης ἐν τῇ ὑπηρεσίᾳ παιδίσκης ἡ ἐγγυτάτη τῇ δεσποίνῃ. Ἀπαιτεῖται νὰ ᾖ νεαρὰ καὶ κυρίως ἀνεπιλήπτως ὑγιὴς τὸ σῶμα, πρᾶγμα δυσεύρετον ἐν μέσῳ τῆς τῶν ρωμαϊκῶν ἠθῶν διαφθορᾶς. Ἡ τύχη αὐτῆς κρίνεται ἐκ τῆς ἀγνότητος τῆς ἐκπνοῆς αὐτῆς. Ἔχει καὶ αὕτη, ὡς ἡ δέσποινα τὸν αἰθίοπα τὸν ὡρισμένον, ἵνα συνοδεύῃ καὶ φυλάττῃ αὐτήν. Ἡ Φοίβη ζῇ διὰ τοῦ θαυμασμοῦ καὶ λατρείας τῆς δεσποίνης της. Ἡ νεαρὰ αὕτη τίγρις καθίσταται χειροήθης δορκὰς εἰς τὰ γόνατα τῆς σεπτῆς ἡγεμονίδος, ἥτις κατὰ τὰς ὀρέξεις τῆς στιγμῆς κολακεύει, καλλωπίζει καὶ δι' ἀνθέων αὐτὴν περικοσμεῖ ἢ ἀρέσκεται καὶ βυθίζει εἰς τὰς ἁπαλάς της σάρκας τῆς κόμης αὐτῆς τὰς καρφίδας.

Ἀτελεύτητά εἰσι τὰ παραπλήσια ἀνέκδοτα τὰ τὸν Αὔγουστον καὶ τὴν Ἰουλίαν ἐξεικονίζοντα. Τὰ δύο ταῦτα ὄντα τὰ τοσοῦτον πρὸς ἄλληλα ἀνόμοια, καίπερ τόσον στενῶς βιοῦντα, συνεδέοντο ἐν τούτοις δι' ἀκαταμαχήτου στοργῆς, ὁ μὲν εὐσεβὴς τῆς εὐπρεπείας φρουρός, ταμίας τῶν τοῦ οἴκου ἀρετῶν, ἐσκεμμένος, φειδωλός, λιτοδίαιτος, ἐκείνη ὅλη εἰς τὴν πολυτελῆ δίαιταν δεδομένη, εἰς τὰς παραφορὰς αὐτῆς καὶ τὰ πάθη, σφύζον ἐν ἑαυτῇ αἰσθανομένη τοῦ μεγάλου Ἰουλίου τὸ αἷμα, ἀληθὴς ἐκείνου ἀνεψιά, γνησία ἀπόγονος τῆς Ἀφροδίτης, τῆς ἀθανάτου προμάμμης. Ἀποδοκιμάσας ἑσπέραν τινὰ ὁ Αὔγουστος τὴν στολὴν τῆς θυγατρὸς αὐτοῦ, εἶδεν αὐτὴν προσελθοῦσαν τὴν ἐπιοῦσαν ἁπλούστατα ἐνδεδυμένην καὶ ὅτε συνέχαιρεν αὐτῇ ἐπὶ τῇ μεταβολῇ «Ἀπόψε, ἀπήντησεν ἐκείνη, ἐνεδύθην διὰ τὸν πατέρα, χθὲς διὰ τὸν σύζυγόν μου». Θὰ εἶχε δίκαιον οὕτω λαλοῦσα ρωμαία τῶν χρόνων τῆς δημοκρατίας, ἀλλὰ πῶς νὰ πιστεύσῃ τις τὴν Ἰουλίαν; Διὰ τοὺς ἐραστὰς αὐτῆς ἐνεδύετο ἐκείνη καὶ οὐχὶ διὰ τὸν σύζυγον, δν ἀπηχθάνετο καὶ ὅστις ἄγριος καὶ κατηφὴς κατέπινεν ἐν παραβύστῳ τὴν ὀργὴν αὐτοῦ, μὴ τολμῶν οὐδὲ παράπονον νὰ ἐκφέρῃ.

Χρ. Σαμαρτσίδης

ΑΡΙΣΤΟΤΕΛΟΥΣ

ΑΘΗΝΑΙΩΝ ΠΟΛΙΤΕΙΑ

Τρία εισαγωγικά μαθήματα εις την ερμηνείαν του Β' μέρους της Ἀριστοτελείου συγγραφής κατά το ακαδημαϊκόν έτος 1891—1892. [1]

Εἰς τὴν τρίτην τέλος κατηγορίαν ἐτάξαμεν τοὺς παραδεχομένους μὲν τὴν γνησιότητα τῆς Ἀθηναίων πολιτείας, ἀθετοῦντας δ' ὡρισμένα τινὰ μέρη αὐτῆς. Ὅτι καὶ ἡ Ἀθηναίων πολιτεία ὑπέστη τὴν αναπόφευκτον τύχην τῶν ἔργων πάντων σχεδὸν τῶν ἀρχαίων συγγραφέων οὐδεὶς δύναται ν'ἀρνηθῇ· ἄλλως δὲ προχείρως ἐξελέγχονται παρεμβολαί τινες μεταγενέστεραι· καὶ γλῶσσαι καὶ σχόλια καὶ ἐπισημειώσεις καὶ ὁ ἄλλος συνήθης φορυτὸς τῶν βιβλιογράφων ἀσχημίζουσι καὶ τὴν Ἀθηναίων Πολιτείαν, οὐδεὶς δ' ἀξιοῖ ὅτι κατέχομεν τὸ ἔργον τοῦ Ἀριστοτέλους καθαρὸν καὶ ἀναλλοίωτον, οἷον ἐξῆλθε τῶν χειρῶν αὐτοῦ. Ἀλλὰ πρὸς ὁρισμὸν τῶν παρεμβολῶν πολλὴ ἀπαιτεῖται προσοχή, ὀφείλουσι δὲ πρὸ πάντων οἱ κριτικοὶ ν' ἀποφεύγωσι τὸν σκόπελον τοῦ χαρακτηρισμοῦ ὡς παρεμβολίμων τῶν χωρίων ἐκείνων, ἐξ ὧν διδασκόμεθα ἄγνωστα τέως ἢ ἀντικείμενα πρὸς τὰ κοινῶς παραδεδεγμένα.

Εἰς τὸν σκόπελον ὅμως τοῦτον προσέκρουσαν ὅσοι τῶν κριτικῶν ἔκαμαν ἀφειδεστέραν χρῆσιν τοῦ ὀβελισμοῦ. Τούτων ὁ μὲν Ὁλλανδὸς J. van Leeuwen [2] εἰκάζει, ὅτι εἰς τὴν Ἀθηναίων Πολιτείαν παλαιοὶ διορθωταὶ πολλὰ παρενέβαλον καὶ ὅτι ἰδίως ὁ πρῶτος ἐκδότης αὐτῆς ἐποίησεν ἀνεπιτυχεῖς συμπληρώσεις χασμάτων. Τὰ κυριώτατα τῶν κατὰ τοῦτον παρεμβληθέντων χωρίων εἶναι τὰ περὶ ἀποκοπῆς τῶν χρεῶν ὑπὸ τοῦ Σόλωνος ἐν τῷ Ι' κεφαλαίῳ καὶ τὰ περὶ ὀστρακοφορίας ἐν τῷ ΜΓ' πιθανῶς δὲ καὶ αἱ ἐν τῷ ΚΔ' κεφαλαίῳ περιεργόταται εἰδήσεις περὶ τοῦ τεραστίου ἀριθμοῦ τῶν ἀπὸ τῶν φόρων καὶ τῶν τελῶν (ἀπὸ τοῦ δημοσίου ταμείου ὡς θὰ ἐλέγομεν σήμερον) τρεφομένων Ἀθηναίων, πλειόνων ἢ εἰκοσακισχιλίων ὄντων [3].

[1] Συνέχεια· ἴδε φυλλάδ. 1.

[2] Ἐν Mnémosyne τ. XIX σ. 183—190.

Ὁ Bruno Keil (σ. 163 κέ.) ἀποδεικνύει τοὐναντίον δι' ἐπιχειρημάτων πειστικωτάτων ὅτι τὸ Ι' κεφάλαιον εἶναι κατ' ἐξοχὴν Ἀριστοτέλειον, ἐνδεικτικώτα-

Ὁ δὲ Γάλλος Théodore Reinach [1] τρία χωρία θεωρεῖ ὡς ὑποβολιμαῖα· α') ὁλόκληρον τὸ Δ' κεφάλαιον περὶ τῆς ὑπὸ τοῦ Δράκοντος μεταβολῆς τῆς πολιτείας· β') τὴν ἀρχὴν τοῦ Η' κεφαλαίου περὶ τοῦ ὑπὸ τοῦ Σόλωνος εἰσαχθέντος συστήματος τῆς ἐκλογῆς τῶν ἀρχῶν καὶ γ') μέγα μέρος τοῦ ΚΕ' κεφαλαίου περὶ καταλύσεως τῆς δυνάμεως τοῦ Ἀρείου Πάγου ὑπὸ τοῦ Θεμιστοκλέους καὶ τοῦ Ἐφιάλτου. Τὰ αὐτὰ γεγονότα θεωρεῖ ἀνυπόστατα καὶ ὁ Cauer, ἀλλ' ἐν ᾧ οὗτος συνάγει ἐντεῦθεν συμπεράσματα κατὰ τῆς γνησιότητος τῆς ὅλης συγγραφῆς, ὁ Reinach ἀσπαζόμενος ἐν μέρει τὴν γνώμην αὐτοῦ περιορίζει εἰς ταῦτα καὶ μόνα τὴν νοθείαν, προσπαθεῖ δὲ ν' ἀποδείξῃ ὅτι παρενεβλήθησαν ἐκ τῆς Πολιτείας τοῦ Κριτίου, διαστρέψαντος σκοπίμως τὴν ἱστορικὴν ἀλήθειαν πρὸς ἐνίσχυσιν τῶν ὀλιγαρχικῶν κατὰ τὴν τυραννίδα τῶν τριάκοντα, ὡς εἰκάζεται, διότι οὐδὲν ἀκριβῶς γινώσκομεν περὶ τῆς συγγραφῆς ταύτης τοῦ Κριτίου. Τὰ ἐπιχειρήματα τοῦ Reinach εἶναι μὲν εὐφυέστατα, ἀλλ' ἥκιστα πείθουσι. Τὸ περὶ Δράκοντος κεφάλαιον συνδέεται ὀργανικῶς μετ' ἄλλων μερῶν τῆς Πολιτείας καὶ δὲν δύναται ν' ἀποσπασθῇ αὐτῆς· (ἐν τῷ ΜΑ' κεφαλαίῳ συγκαταριθμεῖται καὶ ἡ ἐπὶ Δράκοντος μεταβολὴ τῆς πολιτείας ὡς τρίτη, τὸ δὲ χωρίον τοῦτο δὲν ἀθετεῖ ὁ Reinach). Ἄλλως ἐκ τοῦ Δ' κεφαλαίου διδασκόμεθά τινα διευκρινοῦντα σπουδαίας ἀπορίας καὶ ἀναιροῦντα πεπλανημένας γνώμας. Ἐκ τοῦ Γ' καὶ τοῦ Δ' κεφαλαίου πιστοῦται, συμφώνως πρὸς τὰς ἀρχαιοτάτας ἀττικὰς παραδόσεις, ὅτι ἡ ἐξ Ἀρείου Πάγου βουλὴ ὑπῆρχε πρὸ τοῦ Σόλωνος, παρὰ τὰς ἐναντίας μαρτυρίας ἀρχαίων συγγραφέων, ἃς ἀναφέρει ὁ Πλούταρχος (Σόλ. 19)· φαίνεται δ' ἐκ τοῦ Δ' καὶ τοῦ Η' κεφαλαίου τῆς Πολιτείας, συνδυαζομένων πρὸς ὅσα ἐξ ἄλλων πηγῶν παρέλαβεν ὁ Πλούταρχος, ὅτι ὁ μὲν Δράκων ἐμείωσεν ἐν πολλοῖς τὴν δύναμιν τῆς ἐξ Ἀρείου Πάγου βουλῆς, ἀπέδωκε δ' εἰς αὐτὴν ὁ Σόλων πολλὰ τῶν ἀφαιρεθέντων δικαιωμάτων· ἡ δ' ὑπὸ τοῦ Ἀριστοτέλους

τον δὲ τῆς ἀσφαλοῦς ἐπιστημονικῆς μεθόδου, ἣν ἐφήρμοζεν ὁ φιλόσοφος ἐν τῇ ἐρεύνῃ ἀρχαιολογικῶν ζητημάτων.— Ὑπὲρ τῆς ἀκριβείας δὲ τῶν ἐν τῷ ΚΔ' κεφαλαίῳ εἰδήσεων συνηγορεῖ ὁ Gilbert (σ. XLI), καταπολεμῶν τὴν ἐναντίαν γνώμην τοῦ Köhler (ἐν Πρακτικοῖς τῆς ἐν Βερολίνῳ Ἀκαδ, 1892 σ. 342 κέ.).—Τὰ ἐν τῷ ΜΓ' κεφαλαίῳ περὶ ὀστρακοφορίας ἀπορρίπτει ὁ Leeuwen, διότι ἀντίκεινται πρὸς τὰ παραδεδομένα περὶ καταργήσεως τοῦ θεσμοῦ μετὰ τὸν ὀστρακισμὸν τοῦ Ὑπερβόλου. Ἀλλὰ καὶ ἂν δεχθῶμεν ὡς ἀκριβὲς ὅτι δημαγωγὸς οὗτος ὕστατος πάντων ἐξωστρακίσθη, δὲν πρέπει νὰ συναγάγωμεν ἐκ τούτου ὅτι κατηργήθη ὁ θεσμός, ἀλλ' ὅτι δὲν ἐφηρμόσθη ἐν τῷ ἑξῆς χρόνῳ.

[1] Ἐν Comptes rendus de l'Académie des Inscr. 29 Μαΐου 1891 καὶ ἐν Revue des études grecques Ἰουν. 1891 σ. 143–158.

ἱστορουμένη μετάδοσις τῆς πολιτείας εἰς τοὺς ὁπλίτας ὑπὸ τοῦ Δράκοντος, ἧς μετεῖχον πρότερον πιθανώτατα οἱ ἱππεῖς, καταδεικνύει ὅτι καὶ ἐν Ἀθήναις ἐπῆλθε βαθμιαία ἡ ἀπὸ τῆς ἀριστοκρατίας εἰς τὰ διάφορα εἴδη τῆς ὀλιγαρχίας μετάβασις, καθ' ὃν τρόπον καὶ ἐν ἄλλαις πόλεσιν, ὡς ἀνεπτύξαμεν πέρυσιν ἐν τοῖς ἀρχαιολογικοῖς ἡμῶν μαθήμασι. Τὰ δύο δὲ φερόμενα ὑπὸ τοῦ Reinach ἐπιχειρήματα πρὸς ὑποστήριξιν τῆς γνώμης του δὲν εἶναι ὅσον ὑποθέτει ἰσχυρά· ἡ ὁμοιότης τῆς Πολιτείας τοῦ Δράκοντος πρὸς τὴν σχεδιασθεῖσαν τῷ 411 π. Χ. μεταβολὴν οὐδὲν ἄλλο δεικνύει, ἢ ὅτι οἱ ὀλιγαρχικοί, ὡς συνήθως συμβαίνει, ἐπεζήτουν νὰ παλινδρομήσωσιν, ἀντικαθιστῶντες τοὺς καθεστῶτας νόμους διὰ παλαιοτέρων. Ὑπερβολικὴν δὲ σημασίαν ἀποδίδει εἰς τὴν μαρτυρίαν ὅτι κατὰ τοὺς νόμους τοῦ Δράκοντος αἱ ζημίαι ὡρίζοντο εἰς βόας (ἀποτίνειν εἰκοσάβοιον), ἐξ οὗ συμπεραίνει ὅτι τὸ νόμισμα ἦτο ἄγνωστον κατὰ τοὺς χρόνους ἐκείνους, ἐν ᾧ τοὐναντίον φαίνεται ἐν τῇ Ἀθηναίων Πολιτείᾳ. Λησμονεῖ ὅμως ὅτι ἡ λέξις εἰκοσάβοιον, καθὼς καὶ αἱ λέξεις δεκάβοιον, ἑκατόμβοιον, ἐν τῇ ἀττικῇ διαλέκτῳ δὲν ἐσήμαινον ὡς ἐν τῇ ὁμηρικῇ τὴν ἀξίαν τόσων βοῶν, ἀλλ' ἰσάριθμα παλαιὰ ἀττικὰ νομίσματα, ἀπὸ τοῦ τυπώματος αὐτῶν βόας καλούμενα, ὡς ῥητῶς μαρτυροῦσιν ἀρχαῖοι συγγραφεῖς[1]. Ἄλλως δὲ πῶς εἶναι δυνατὸν νὰ ἐξηγηθῇ ἡ ὀλίγα ἔτη ὕστερον ἐπελθοῦσα μεταβολὴ τοῦ νομισματικοῦ συστήματος ὑπὸ τοῦ Σόλωνος, περὶ ἧς γίνεται λόγος καὶ ἐν τῷ Ι' κεφαλαίῳ τῆς Ἀθηναίων Πολιτείας, ἂν τὸ νόμισμα ἦτο ἄγνωστον ἐπὶ τοῦ Δράκοντος;

Τὸ δὲ σύστημα τῆς ἐκλογῆς τῶν ἀρχόντων, τὸ ὑπὸ τοῦ Σόλωνος εἰσαχθέν, ὡς περιγράφεται ἐν τῇ Ἀθηναίων πολιτείᾳ, οὐδαμῶς ἀντιφάσκει, ὡς ἰσχυρίζεται ὁ Reinach, πρὸς τὰς ἄλλας μαρτυρίας τῶν ἀρχαίων, ἀλλὰ τοὐναντίον συμβιβάζει τὰς διεστώσας καὶ διευκρινεῖ. Τὸ σύστημα ἐκεῖνο ἦτο μικτόν, συνδυαζομένης τῆς ἐκλογῆς καὶ τῆς κληρώσεως· ἑκάστη τῶν τεσσάρων φυλῶν προέκρινε δέκα ὑποψηφίους, ἐκ τῶν ἐκλεχθέντων δὲ τεσσαράκοντα ἐκληροῦντο οἱ ἐννέα ἄρχοντες· αἱ οὕτω κατασταθεῖσαι ἀρχαὶ ἠδύναντο νὰ ὀνομασθῶσιν ὑπ' ἄλλων μὲν αἱρεταί, ὑπ' ἄλλων δὲ κληρωταί, διότι ἀμφότεραι αἱ ὀνομασίαι αὗται ἦσαν σύμφωνοι πρὸς τὸν τοῦ Σόλωνος νόμον, μὴ καταργηθέντα ὑπὸ τῶν τυράννων. Οὕτω δὲ λύονται αἱ ἀπορίαι, ἃς ἐγέννησε χωρίον τι τοῦ Ἡροδότου (ϛ' 109) περὶ τοῦ κατὰ τὴν ἐν Μαραθῶνι μάχην πολεμάρχου Καλλιμάχου («ὁ τῷ κυάμῳ λαχὼν Ἀθηναίων πολεμαρχέειν»), ἀπορίαι προελθοῦσαι ἕνεκα τῆς κρατούσης δοξασίας ὅτι ἡ τῶν ἀρχόντων κλήρωσις εἰσήχθη εἰς Ἀθήνας μετὰ τὴν ἐν Μαραθῶνι

[1] Πλούταρχ. Θησ. 25. Πολυδ. Θ' 75.

μάχην· καὶ συμβιβάζονται αἱ ἀμφισβητήσεις περὶ τοῦ 'Αριστείδου, ἂν δηλαδὴ οὗτος γενόμενος ἄρχων ἓν ἔτος ὕστερον (489), ἦρξε κυαμευτὸς ἢ ἑλομένων τῶν 'Αθηναίων [1]. Οὐδ' ἡ ἐν τῷ 22 κεφ. μαρτυρία τοῦ 'Αριστοτέλους ἀντίκειται εἰς τὰ πρότερον ὑπ' αὐτοῦ λεχθέντα, ὡς ὑποστηρίζει ὁ Reinach· διότι ἱστορῶν ὅτι οἱ 'Αθηναῖοι ἐπὶ Τελεσίνου ἄρχοντος (487—486) «ἐκυάμευσαν τοὺς ἐννέα ἄρχοντας κατὰ φυλὰς ἐκ τῶν προκριθέντων ὑπὸ τῶν δημοτῶν πεντακοσίων, τότε μετὰ τὴν τυραννίδα πρῶτον· οἱ δὲ πρότερον πάντες ἦσαν αἱρετοί·» ὑποθέτει γνωστὸν καὶ παλαιὸν τὸ σύστημα τοῦτο τῆς ἐκλογῆς, καὶ ὑποδεικνύει ὅτι δὲν ἐφηρμόζετο ἐπὶ τῆς τυραννίδος τοῦ Πεισιστράτου καὶ τῶν υἱῶν, ἐκλεγομένων ἴσως τῶν ἀρχόντων ὑπὸ τοῦ τυράννου ἢ ὑπὸ τῆς 'Αρεοπαγίτιδος βουλῆς, ὡς πρὸ τοῦ Σόλωνος, καὶ ὅτι ἐπίσης ἤργει ὁ τοῦ Σόλωνος νόμος κατὰ τοὺς ἀνωμάλους χρόνους τῆς Κλεισθενείου μεταπολιτείας· ἀνασκευάζει δὲ προσέτι ὁ 'Αριστοτέλης κατὰ τὸν συνήθη αὐτῷ τρόπον καὶ τὰς παρ' ἄλλοις συγγραφεῦσιν ἐναντίας εἰδήσεις περὶ κληρώσεως τῶν ἀρχόντων πρὸ τοῦ 487 [2].

Τὸ τρίτον τέλος χωρίον τῆς 'Αθηναίων Πολιτείας, τὸ ἱστοροῦν τὰ τῆς καταλύσεως τῆς μεγάλης δυνάμεως τοῦ 'Αρείου Πάγου ὑπὸ τοῦ 'Εφιάλτου καὶ τοῦ Θεμιστοκλέους καὶ εἰς ἄλλους πλὴν τοῦ Reinach ἐγέννησεν ἐνδοιασμούς, ἰδίᾳ διὰ τὴν φαινομένην ἀσυμφωνίαν πρὸς ὅσα ἐκ τοῦ Θουκυδίδου γινώσκομεν περὶ τῆς ἐξ 'Αθηνῶν φυγῆς τοῦ Θεμιστοκλέους. 'Αλλ' ὁ Ad. Bauer δι' ἐμβριθεστάτης μελέτης [3] προσπαθεῖ ν' ἀποδείξῃ, ὅτι οὐ μόνον δὲν εἶναι ἀπορριπτέα καὶ δὲν ἀντίκειται πρὸς τὰ παρὰ Θουκυδίδῃ ἱστορούμενα ἡ μαρτυρία ἐκείνη τῆς 'Αθηναίων Πολιτείας, ἀλλ' ὅτι τοὐναντίον πρέπει νὰ προκριθῇ πάσης ἄλλης, χρησιμεύουσα ὡς βάσις πρὸς καθορισμὸν ἀμφισβητουμένων χρονολογιῶν σπουδαιοτάτων γεγονότων τῆς πεντηκονταετίας. 'Αλλὰ καὶ ἂν μὴ καθ' ὅλα παραδεχθῶμεν τὴν γνώμην ταύτην τοῦ Bauer, παρατηροῦμεν ὅμως ὅτι τὰ ἐν τῷ κεφ. 23 τῆς 'Αθηναίων Πολιτείας ἱστορούμενα περὶ τοῦ 'Αρείου Πάγου συμφωνοῦσι πληρέστατα οὐ μόνον πρὸς τὰ ἐν τῷ κεφ. 41, ἀλλὰ καὶ πρὸς χωρίον τι τῶν Πολιτικῶν (Ε' σ. 1304α) περὶ ἐνισχύσεως τῆς

[1] Πλουτάρχ. 'Αριστ. 1.

[2] Τὸν ἰσχυρισμὸν περὶ ἀντιφάσεως μεταξὺ τῶν δύο χωρίων τῆς 'Αθηναίων Πολιτείας, καὶ ὑπ' ἄλλων ἐπαναληφθέντα, ἀνεσκεύασαν ἐπαρκῶς ὁ P. Meyer (des Aristoteles Politik u. die 'Αθηναίων πολιτεία σ. 44 κἑ.) καὶ ὁ Niemeyer (ἐν Jahrbüch. f. class. Philologie 1891 σ. 408.).

[3] Literarische u. historische Forschungen zu Aristoteles 'Αθηναίων Πολιτεία. München 1891 σ. 67 κἑ.

δημοκρατίας διὰ τῆς καταλύσεως τῆς δυνάμεως, ἣν ἔλαβε μετὰ τὰ Μηδικὰ ἡ ἐν Ἀρείῳ Πάγῳ βουλή· ἕτερον δέ τι χωρίον τῶν Πολιτικῶν (Β' 12 σ. 1274α), ὅπερ παρενοήθη μέχρι τοῦδε, νῦν τὸ πρῶτον ὀρθῶς ἑρμηνεύεται τῇ βοηθείᾳ τῶν ἐν τῇ Ἀθηναίων Πολιτείᾳ ἱστορουμένων· φέρεται δηλ. ἐν αὐτῷ ὅτι «τὴν ἐν Ἀρείῳ Πάγῳ βουλὴν Ἐφιάλτης ἐκώλυσε καὶ Περικλῆς·» ὅπερ συμφώνως πρὸς τὰ παρὰ Πλουτάρχῳ ἐν βίῳ Περικλέους ἱστορούμενα ὑπετίθετο ὅτι ἀνεφέρετο εἰς περιορισμὸν τῆς δυνάμεως τοῦ Ἀρείου Πάγου ὑπὸ τοῦ Περικλέους διὰ τοῦ Ἐφιάλτου· ἀλλ' ἐκ τῆς Ἀθηναίων Πολιτείας διδασκόμεθα ὅτι ὁ Περικλῆς καὶ ἄλλα περιέκοψε δικαιώματα τῶν Ἀρεοπαγιτῶν, πλὴν τῶν πρότερον ὑπὸ τοῦ Ἐφιάλτου ἀφαιρεθέντων.

Ἐκ τῆς βραχείας ταύτης ἐπισκοπήσεως τῶν γνωμῶν, αἵτινες προβάλλονται κατὰ τῆς ἀποδόσεως τῆς Ἀθηναίων Πολιτείας ἐν ὅλῳ ἢ ἐν μέρει εἰς τὸν Ἀριστοτέλην, πειθόμεθα ὅτι ὁ ἔλεγχος αὐτῶν ἀντὶ νὰ σαλεύσῃ ἐνισχύει μᾶλλον τὴν ἔκπαλαι κρατοῦσαν γνώμην περὶ τῆς γνησιότητος τῆς συγγραφῆς. Σημειώσατε δ' ὅτι ἡ γνώμη αὕτη δὲν ἦτο αὐθαίρετος καὶ ἄκριτος, ἀλλὰ πόρισμα κριτικῆς ἐξετάσεως, διότι οἱ ἀρχαῖοι διέκρινον τὰς Πολιτείας τοῦ Ἀριστοτέλους εἰς γνησίας καὶ νόθους, τὴν δ' Ἀθηναίων Πολιτείαν ἔτασσον ἐν ταῖς γνησίαις.

Μεταβαίνομεν νῦν εἰς τὴν ἐξέτασιν τοῦ περιεχομένου τῆς Ἀριστοτελείου συγγραφῆς καὶ τῆς σχέσεως ταύτης πρὸς τὰ λοιπὰ ἐπ' ὀνόματι τοῦ Ἀριστοτέλους φερόμενα συγγράμματα.

Β'.

Ἡ Ἀθηναίων Πολιτεία διαιρεῖται εἰς δύο ἀπ' ἀλλήλων διακεκριμένα μέρη· εἰς τὸ ἱστορικόν, ἀπὸ τῆς ἀρχῆς μέχρι τοῦ 41 κεφαλαίου, καὶ εἰς τὸ συστηματικόν, τὴν ἔκθεσιν τῆς καταστάσεως τῆς πολιτείας, ἀπὸ τοῦ 42 κεφαλαίου μέχρι τέλους. Τὰ μέρη ταῦτα εἶναι σχεδὸν ἴσα τὴν ἔκτασιν. Ἐν τῷ πρώτῳ ὁ συγγραφεὺς ἀναζητεῖ τὰς ῥίζας καὶ τὰς αἰτίας τῶν ἐν ταῖς ἡμέραις του κρατούντων θεσμῶν, ἵνα καταδείξῃ τὴν ἐν χρόνῳ ἀνάπτυξιν αὐτῶν. Διότι ἡ πολιτεία δὲν εἶναι αὐτόματον γέννημα, ἀλλ' ἐπακολούθημα προηγουμένης καταστάσεως, ἔχουσα τὰς ῥίζας ἐν τῷ παρελθόντι· τούτου δ' ἕνεκα ἄνευ τῆς γνώσεως τοῦ παρελθόντος ἀδυνατοῦμεν νὰ κατανοήσωμεν τὰ ἐν τῷ παρόντι συμβαίνοντα. Ὅθεν ἀναφέρει ἐκεῖνα τὰ γεγονότα, ὅσα ἔσχον ῥοπήν τινα πρὸς τὴν γένεσιν τῶν θεσμῶν καὶ τὴν ὀργάνωσιν καθόλου τῆς καθεστώσης πολιτείας. Ἐν τούτῳ δὲ κυρίως ἔγκειται ἡ διαφορὰ τοῦ ἱστορικοῦ τμή-

ματος τῆς συγγραφῆς τοῦ Ἀριστοτέλους πρὸς τὰ ἔργα τῶν πρὸ αὐτοῦ συγγραψάντων τὴν ἱστορίαν πόλεώς τινος, ἢ χρονικῆς τινος περιόδου ἢ μεγάλου τινὸς γεγονότος. Ὡς ὀρθῶς παρατηρεῖ ὁ Bauer (ἔνθ. ἀν. σ. 38), ἐν ᾧ ὁ Θουκυδίδης, ἔμπειρος ὢν πολιτικὸς ἀνὴρ καὶ τῶν πολεμικῶν πραγμάτων εἰδήμων, ἐν τῇ ἱστορίᾳ τῶν πραχθέντων ἐν τῷ Πελοποννησιακῷ πολέμῳ περιέλαβε τὰ πολεμικὰ ἔργα καὶ πάντα τἀναφερόμενα εἰς τὰς σχέσεις τῶν πολιτειῶν πρὸς ἀλλήλας· ὁ Ἀριστοτέλης τοὐναντίον, φιλόσοφος μὲν οὗτος, ἀλλὰ καὶ τῶν πολιτικῶν πραγμάτων γνώστης, ἐρευνῶν τὰ κατὰ τὴν πολιτείαν τῶν Ἀθηναίων ἔκρινεν ἄξια προσοχῆς πάντα τἀναγόμενα εἰς τὰ κοινωνικὰ ζητήματα καὶ τὴν λύσιν αὐτῶν, εἰς τὴν ἀντίθεσιν τῶν εὐπατριδῶν καὶ τοῦ δήμου, εἰς τὰς πολιτικὰς ἀξιώσεις τῶν μερίδων καὶ τῶν ἰθυνόντων τὰ τῆς πολιτείας· τῶν δ' ἐξωτερικῶν πραγμάτων ἐμνημόνευσε μόνον ὁσάκις εἶχον σχέσιν τινὰ πρὸς τὰ ζητήματα ἐκεῖνα· ὅθεν ἀναφέρει τὰς περὶ τὰ μέσα τοῦ Ε' αἰῶνος φθορὰς τῶν πολιτῶν ἐν πολέμοις (κεφ. 26) καὶ τὴν ἐν Σικελίᾳ γενομένην συμφορὰν (κεφ. 29).

Ἐν δὲ τῷ δευτέρῳ μέρει ἐκθέτει τὴν ὀργάνωσιν τῆς πολιτείας· εἶναι δὲ πολιτεία, κατὰ τὸν ὁρισμόν, ὃν ἐν τοῖς Πολιτικοῖς (Δ' σ. 1289α) τοῦ αὐτοῦ φιλοσόφου εὑρίσκομεν, «τάξις ταῖς πόλεσιν ἡ περὶ τὰς ἀρχάς, «τίνα τρόπον νενέμηνται, καὶ τί τὸ κύριον τῆς πολιτείας καὶ τί τὸ τέ«λος ἑκάστοις τῆς κοινωνίας ἐστίν». Ὅθεν πραγματεύεται περὶ τοῦ εἴδους τοῦ πολιτεύματος, περὶ τῶν ἀρχόντων καὶ περὶ τῶν καθηκόντων καὶ τῶν ὁρίων τῆς ἐξουσίας αὐτῶν. Δὲν ἔκρινε δ' ἀναγκαῖον νὰ περιλάβῃ καὶ τοὺς νόμους, τοὺς λύοντας τὰς περὶ τοῦ δικαίου διαφορὰς τῶν πολιτῶν καὶ κολάζοντας τὰς ὑπερβασίας, τοὺς ἀποτελοῦντας τὸ ἀστικὸν καὶ τὸ ποινικὸν δίκαιον· διότι οἱ νόμοι οὗτοι, καίπερ σύμφωνοι πάντοτε πρὸς τὸ εἶδος τῆς πολιτείας, ὡς διδάσκει ἐν τῷ αὐτῷ χωρίῳ τῶν Πολιτικῶν—«πρὸς γὰρ τὰς πολιτείας τοὺς νόμους δεῖ τίθεσθαι, καὶ τίθενται πάντες, ἀλλ' οὐ τὰς πολιτείας πρὸς τοὺς νόμους»—εἶναι ὅμως κεχωρισμένοι τῶν δηλούντων τὴν πολιτείαν. Περὶ τῶν νόμων τούτων ἠσχολήθη ὁ Ἀριστοτέλης ἐν ἄλλαις συγγραφαῖς αὐτοῦ· διότι καὶ «περὶ τῶν Σόλωνος ἀξόνων» ἐπραγματεύθη ἐν βιβλίοις πέντε, ἀπολεσθεῖσι, καὶ εἰς τὴν «Συναγωγὴν τῶν νόμων» συνειργάσθη, ἣν συνέπηξεν ὁ μαθητὴς αὐτοῦ καὶ διάδοχος Θεόφραστος.

Κατὰ ταῦτα ἐν τῷ πρώτῳ μέρει ἱστορεῖ ὁ Ἀριστοτέλης ὁπόσαι ἐγένοντο μεταβολαὶ τῆς πολιτείας τῶν Ἀθηναίων, καὶ τίνα τὰ αἴτια τὰ προκαλέσαντα τὰς μεταβολὰς ταύτας. Κατὰ τὴν ἀνακεφαλαίωσιν, ἣν εἰς τὸ τέλος τοῦ μέρους τούτου ἐπισυνάπτει, ἕνδεκα ἦσαν ἐν ὅλῳ αἱ γε-

νόμεναι μεταβολαί, συμπεριλαμβανομένης καὶ τῆς μετὰ τὴν κατάλυσιν τῆς τυραννίδος τῶν τριάκοντα καὶ τῶν δέκα, τῆς μέχρι τῶν χρόνων τοῦ Ἀριστοτέλους διατηρουμένης. Καὶ πρώτη μὲν ἐγένετο ἡ κατάστασις τῶν ἐξ ἀρχῆς, συνοικησάντων τοῦ Ἴωνος καὶ τῶν μετ' αὐτοῦ, ὅτε τὸ πρῶτον συνενεμήθησαν εἰς τὰς τέσσαρας φυλάς, καὶ κατέστησαν τοὺς φυλοβασιλεῖς· πρώτη δὲ τῆς καταστάσεως ταύτης μεταβολὴ ἦτο ἡ ἐπὶ Θησέως γενομένη, μικρὸν παρεγκλίνουσα τῆς βασιλικῆς· αὕτη δὲ κυρίως δύναται νὰ θεωρηθῇ ὡς ἡ πρώτη ἔχουσα τάξιν πολιτείας, τῆς ἐπὶ τοῦ Ἴωνος καταστάσεως μὴ πληρούσης πάντας τοὺς ὅρους, ὧν ἄνευ ἐθεωρεῖτο ὑπὸ τῶν ἀρχαίων ἀδύνατος ἡ ὕπαρξις εὐνόμου πολιτείας. Περὶ τῶν δύο τούτων περιόδων οὐδὲν μανθάνομεν ἐκ τῆς Ἀθηναίων πολιπολιτείας, ἧς ἡ ἀρχὴ ἀπωλέσθη, ὡς εἴδομεν. Ἀναγκαζόμεθα δὲ νὰ ἀρκεσθῶμεν εἰς τὰ πενιχρὰ λείψανα τῆς συγγραφῆς, ἅτινα περιεσώθησαν ἐν τῇ ξηροτάτῃ τοῦ Ἡρακλείδου ἐπιτομῇ, παρὰ Πλουτάρχῳ ἐν βίῳ Θησέως καὶ παρά τισιν ἀρχαίοις σχολιασταῖς. Ἄρχεται δὲ τὸ βιβλίον ἀπὸ τῆς διηγήσεως περὶ τῆς καταδίκης τῶν Ἀλκμεωνιδῶν διὰ τὸ Κυλώνειον ἄγος καὶ περὶ τῶν γενομένων καθαρμῶν ὑπὸ τοῦ Ἐπιμενίδου, ὅστις δὲν ἦλθεν εἰς Ἀθήνας ἐπὶ Σόλωνος, ὡς ἐπιστεύετο μέχρι τοῦδε συμφώνως πρὸς τὴν μαρτυρίαν τοῦ Πλουτάρχου (Σόλ. 12), ἀλλὰ πρὸ τοῦ Δράκοντος.

Ἐν τῷ β' κεφαλαίῳ[1] περιγράφονται ἡ μετὰ ταῦτα ἐπικρατήσασα ἐν Ἀθήναις κοινωνικὴ δυσφορία καὶ αἱ μακροχρόνιαι στάσεις τοῦ δήμου καὶ τῶν κατεχόντων τὴν ὀλιγαρχικὴν πολιτείαν γεωμόρων. Ἐκ δὲ τοῦ γ' κεφαλαίου διδασκόμεθα πολυτιμότατας καὶ παντελῶς ἀγνώστους μέχρι τοῦδε πληροφορίας περὶ τῆς τῶν ἀρχόντων καταστάσεως καὶ τῶν ἔργων αὐτῶν κατὰ τοὺς παλαιοτάτους χρόνους· ἀντὶ τῆς φερομένης ἀπιθάνου παραδόσεως περὶ καταλύσεως τῆς βασιλείας ἐν Ἀθήναις μετὰ τὸν θάνατον τοῦ Κόδρου, ἔχομεν νῦν σαφῆ εἰκόνα τῆς κατὰ μικρὸν μειώσεως τῆς βασιλικῆς ἐξουσίας καὶ τῆς μεταδόσεως τῆς ἀρχῆς εἰς τοὺς ἀρίστους· προστίθενται δὲ καί τινα περὶ τῶν ἔργων καὶ τῆς δυνάμεως τῆς ἐξ Ἀρείου πάγου βουλῆς πρὸ τοῦ Δράκοντος. Ἐπίσης ὅμως καινοφανῆ εἶνε καὶ ὅσα ἐν τῷ δ' κεφαλαίῳ ἱστορεῖ περὶ τῆς ὑπὸ τοῦ Δράκοντος τεθείσης τάξεως ἐν τῇ πολιτείᾳ, δηλονότι περὶ τῆς δευτέρας μεταβολῆς τῆς πολιτείας τῶν Ἀθηναίων. Ἐν κεφαλαίοις 5 μέχρι τοῦ 12 διαλαμβάνει περὶ τῆς τρίτης μεταβολῆς, τῆς ἐπὶ Σόλωνος, πολλὰ ἄγνωστα τέως διδάσκων καὶ τῶν γνωστῶν οὐκ ὀλίγα

[1] Ἡ διαίρεσις τῆς Ἀθηναίων πολιτείας εἰς κεφάλαια ἐγένετο ὑπὸ τοῦ Kenyon, ταύτην δ' ἐτήρησαν καὶ οἱ μετ' αὐτὸν ἐκδόται.

διευκρινῶν· πηγὰς πρὸς σύνταξιν τοῦ μέρους τούτου εἶχε πλὴν τῶν ἀτθιδογράφων, καὶ αὐτὰ τὰ δημόσια γράμματα, τοὺς νόμους καὶ τὰ ψηφίσματα, καὶ τὰ τοῦ Σόλωνος ποιήματα, ἐξ ὧν μέγα προςλαμβάνει κῦρος ἡ ἐξιστόρησις τῶν κατὰ τὴν περίοδον ἐκείνην πολιτικῶν γεγονότων. Ἐν τῷ ιγ' κεφαλαίῳ ἀφηγεῖται τὰς μετὰ τὴν ἀποδημίαν τοῦ Σόλωνος γενομένας ταραχάς, αἵτινες προπαρεσκεύασαν τὴν κατάληψιν τῆς ἀρχῆς ὑπὸ τοῦ Πεισιστράτου. Ἀπὸ δὲ τοῦ 14 μέχρι τοῦ μέσου τοῦ 17 κεφαλαίου ἱστορεῖ τὰ κατὰ τὸν Πεισίστρατον, γνωστὰ σχεδὸν πάντα ἐκ τοῦ Ἡροδότου καὶ ἐκ μεταγενεστέρων συγγραφέων. Ἐν τῷ 17 μέχρι τοῦ 19 κεφαλαίου διαλαμβάνει περὶ τῶν Πεισιστρατιδῶν καὶ τῆς καταλύσεως τῆς τυραννίδος, διαφωτίζων ἔν τισι σκοτεινά τινα σημεῖα τῆς περιόδου ἐκείνης· ἐκ τῆς διηγήσεως τοῦ Ἀριστοτέλους σαφῶς συνάγεται ὅτι ἡ κυριωτάτη αἰτία, ἡ παρορμήσασα τοὺς Λακεδαιμονίους νὰ βοηθήσωσι τοῖς Ἀθηναίοις κατὰ τοῦ τυράννου, δὲν πρέπει ν' ἀναζητῆται ἐν μόνοις τοῖς χρησμοῖς τοῦ Δελφικοῦ μαντείου, ἀλλὰ πρὸ πάντων ἐν τῇ πρὸς τοὺς Ἀργείους φιλίᾳ τῶν Πεισιστρατιδῶν.

Ἐκ τοῦ 20 κεφαλαίου, ἐν ᾧ ἱστορεῖ τὰς μετὰ τὴν κατάλυσιν τῆς τυραννίδος στάσεις τῶν Ἀθηναίων καὶ τὴν ἧτταν τοῦ βασιλέως τῶν Λακεδαιμονίων Κλεομένους, μανθάνομεν τὸ πρῶτον ὅτι ὁ Ἰσαγόρας ἦτο φίλος τῶν τυράννων καὶ ἐπομένως δὲν ἦτο ἁπλῶς ἡγέτης μιᾶς τῶν ὀλιγαρχικῶν μερίδων, ἀλλὰ καὶ τὸ κέντρον τῆς ὑπὲρ τῶν τυράννων ἀντιδράσεως· ἐπίσης μανθάνομεν τὸν λόγον δι' ὃν ὁ Ἀλκμεωνίδης Κλεισθένης ἀνέλαβε τὴν ὑπεράσπισιν τῶν συμφερόντων τοῦ δήμου, ἀπελπισθεὶς περὶ κατισχύσεως τῆς ὀλιγαρχικῆς μερίδος εἰς ἣν ἀνῆκεν, ἑλκύσας δὲ τὴν ἐμπιστοσύνην τοῦ πλήθους διὰ τοὺς ἀγῶνας τῶν Ἀλκμεωνιδῶν κατὰ τῶν τυράννων.— Ἐν κεφαλαίοις 21 καὶ 22 ἔχομεν ἔκθεσιν σαφῆ τῆς ὑπὸ τοῦ Κλεισθένους συντελεσθείσης μεταβολῆς τῆς πολιτείας καὶ τῶν συμβάντων ἐν Ἀθήναις μέχρι τῆς ἐν Σαλαμῖνι ναυμαχίας· μανθάνομεν προσέτι ἐκ τούτων ἀκριβέστερα περὶ τῶν ναυκραριῶν, περὶ τοῦ ὀστρακισμοῦ καὶ περὶ τοῦ τρόπου καθ' ὃν ἐκ τῶν προσόδων τῶν μεταλλείων ἐναυπηγήθησαν τριήρεις. — Τὸ 23 καὶ 24 κεφ. διαλαμβάνουσι περὶ τῆς ἕκτης μεταβολῆς τῆς πολιτείας, δηλαδὴ τῆς κατὰ μικρὸν αὐξήσεως τῆς δημοκρατίας καὶ τῆς ἐνισχύσεως τῆς ἐν Ἀρείῳ πάγῳ βουλῆς. Κατὰ τοὺς χρόνους τούτους προστάται τοῦ δήμου ἦσαν ὁ Ἀριστείδης καὶ ὁ Θεμιστοκλῆς, εὐδοκιμήσασα δ' ἡ πόλις παρὰ τοῖς Ἕλλησιν, ἔλαβε τὴν ἡγεμονίαν τῆς θαλάσσης, ἀκόντων τῶν Λακεδαιμονίων. Τοσοῦτον δ' ηὐπόρει χρημάτων ἡ πόλις, ὥστε συνέβαινεν ἀπὸ τῶν φόρων καὶ τῶν τελῶν καὶ τῶν συμμάχων νὰ τρέφωνται

πλείονες ἢ εἰκοσακισχίλιοι ἄνδρες· ἐπισυνάπτεται δὲ στατιστικὴ σημείωσις περὶ τοῦ ἀριθμοῦ τῶν λαμβανόντων μισθὸν ἀπὸ τῶν κοινῶν, ἀρχόντων, δικαστῶν καὶ πολεμιστῶν[1].

Ἐπὶ δεκαεπτὰ ἔτη μετὰ τὰ Μηδικὰ διέμεινεν ἡ πολιτεία προεστώτων τῶν Ἀρεοπαγιτῶν· ἀλλ' ἐν ἔτει 462-461 περιώρισε τὴν δύναμιν τῆς ἐν Ἀρείῳ Πάγῳ βουλῆς, κατὰ τὰ ἱστορούμενα ἐν 25 κεφ., ὁ Ἐφιάλτης, συμπράκτορα ἔχων τὸν Θεμιστοκλέα. Οὕτω δ' ἐγένετο ἡ ἑβδόμη τῆς πολιτείας μεταβολή. Τὰ κατὰ τὴν ἱστορικὴν περίοδον ἀπὸ τῶν χρόνων ἐκείνων, μέχρι τῆς ὀγδόης μεταβολῆς ἐκτίθενται ἐν κεφ. 26-28, ἐξ ὧν διδασκόμεθά τινα ἄγνωστα περὶ τοῦ χρόνου τῆς εἰσαγωγῆς νέων θεσμῶν καὶ μεταβολῆς παλαιοτέρων· κατὰ τοὺς καιροὺς ἐκείνους πολλά, κατὰ τὸν Ἀριστοτέλη, διεπράχθησαν σφάλματα διὰ τοὺς δημαγωγούς. Καὶ ἕως ὅτου μὲν προστάτης τοῦ δήμου ἦτο ὁ Περικλῆς καλῶς εἶχον τὰ κατὰ τὴν πολιτείαν, τούτου δὲ τελευτήσαντος ἐτράπησαν ἐπὶ τὰ χείρω, διότι ἔκτοτε προέστησαν τοῦ δήμου ἄνδρες μὴ καταγόμενοι ἐξ εὐπατριδῶν, καὶ τὴν διοίκησιν τῶν κοινῶν ἀνέλαβον Κλέωνες βυρσοδέψαι καὶ λυροποιοὶ Κλεοφῶντες καὶ πολλοὶ ἄλλοι μετ' αὐτοὺς θρασεῖς καὶ ἀσυνείδητοι δημαγωγοί. Κατὰ τὴν γνώμην τοῦ Ἀριστοτέλους, ὑποτιμῶντος τὴν τοῦ Περικλέους πολιτείαν, οἱ βέλτιστοι τῶν κατὰ τοὺς χρόνους ἐκείνους πολιτευθέντων ἦσαν οἱ τῶν εὐπόρων ἡγέται, Θουκυδίδης, ὁ τοῦ Περικλέους ἀντίπαλος, καὶ Νικίας καὶ Θηραμένης. Ἀξία δὲ μνείας εἶναι ἡ περὶ τοῦ τελευταίου τούτου κρίσις τοῦ φιλοσόφου, διαγράφοντος διὰ ταύτης τύπον πολιτευτοῦ οἷος περίπου ὁ τῶν νῦν καλουμένων καιροσκόπων (opportunistes). «Δοκεῖ δὲ τοῖς μὴ «παρέργως ἀποφαινομένοις, οὐχ ὥσπερ αὐτὸν διαβάλλουσι πάσας τὰς «πολιτείας καταλύειν, ἀλλὰ πάσας προάγειν ἕως μηδὲν παρανομοῖεν, «ὡς δυνάμενος πολιτεύεσθαι κατὰ πάσας, ὅπερ ἐστὶν ἀγαθοῦ πολίτου «ἔργον, παρανομούσαις δὲ οὐ συγχωρῶν, ἀλλ' ἀπεχθανόμενος» (κεφ. 23).

Ἐν ὅσῳ μὲν ἀμφίρροπα ἦσαν τὰ πράγματα ἐν τῷ Πελοποννησιακῷ πολέμῳ διετηρεῖτο ἡ δημοκρατία· ἀλλὰ μετὰ τὴν ἐν Σικελίᾳ πανωλεθρίαν καὶ τὴν κατίσχυσιν τῶν Λακεδαιμονίων, ἠναγκάσθησαν νὰ καταλύσωσι τὴν δημοκρατίαν, καὶ νὰ καταστήσωσι τὴν ὀλιγαρχικὴν τῶν τετρακοσίων πολιτείαν. Τὰ κατὰ τὴν περίοδον ταύτην ἀκριβέστατα περιγράφει ὁ Ἀριστοτέλης (κεφ. 29—32), παραθέτων αὐτολεξεὶ σχεδὸν καὶ τὸ πρωτότυπον κείμενον τῶν ψηφισμάτων τῶν περιεχόντων τὴν ἀναγραφὴν τῆς σχεδιασθείσης διὰ τὸ μέλλον ὀλιγαρχικῆς πολιτείας τῶν πεντακισχιλίων καὶ τῆς προσωρινῆς τῶν τετρακοσίων. Ἀλλ' ἡ τῶν

[1] Βλ. ἀνωτέρω σελ. 92, σημ.

τετρακοσίων πολιτεία, διὰ τὴν ἀποτυχίαν τῶν πρὸς τοὺς Λακεδαιμονίους διαπραγματεύσεων περὶ εἰρήνης, βραχύτατον χρόνον, μῆνας περίπου τέσσαρας, διήρκεσε (411 π. Χ.). Καταλυθείσης δὲ ταύτης, κατέστη ἡ τῶν πεντακισχιλίων ὀλιγαρχία, ἣν μετ' ὀλίγον ἐπηκολούθησεν ἀνόρθωσις τῆς δημοκρατίας (κεφ. 33). Τὴν τῶν ὀλιγαρχιῶν κατάστασιν θεωρεῖ ὁ Ἀριστοτέλης ὀγδόην τῆς πολιτείας μεταβολήν, ἐνάτην δὲ τὴν δημοκρατίαν. Ἔμεινε δ' ἡ δημοκρατία μέχρι τοῦ 404 π. Χ. Ἀφ' οὗ οἱ Ἀθηναῖοι, ὑπὸ τοῦ Κλεοφῶντος ἐξαπατηθέντες, δὲν ὠφελήθησαν τῆς ἐν Ἀργινούσσαις νίκης καὶ ἀπέρριψαν τὰς περὶ εἰρήνης προτάσεις τῶν Λακεδαιμονίων, μετὰ τὴν ἐν Αἰγὸς ποταμοῖς ναυμαχίαν (κατ' Αὔγουστον περίπου τοῦ 405 π. Χ.), ἠναγκάσθησαν νὰ ὑποκύψωσιν εἰς τὰ θελήματα τοῦ Λυσάνδρου, κυρίου γενομένου τῆς πόλεως, καὶ νὰ ψηφίσωσι τὴν ὀλιγαρχίαν (κεφ. 34).

Ἡ ἐξιστόρησις τῶν κατὰ τὴν τυραννίδα τῶν τριάκοντα, τὴν δεκάτην δηλαδὴ μεταβολὴν τῆς πολιτείας (ἐν κεφ. 35—36), καὶ τὴν κατάλυσιν αὐτῆς καὶ τῆς τῶν δέκα ὑπὸ τοῦ Θρασυβούλου (κεφ. 37—38), καθὼς καὶ τῶν κατὰ τὴν παλινόρθωσιν τῆς δημοκρατίας καὶ τὴν εἰρήνευσιν τῆς πόλεως (κεφ. 39—40), εἶναι συνοπτικωτέρα μέν, ἀλλ' ἀκριβεστέρα καὶ πιστοτέρα τῆς παρὰ Ξενοφῶντι ἐν τοῖς Ἑλληνικοῖς. Παρὰ Ξενοφῶντι εἶναι κατάδηλος ἡ προσπάθεια πρὸς παράστασιν τῶν πραγμάτων ἀπὸ ἐπιτηδείου εἰς τὰ συμφέροντα μιᾶς μερίδος ἀπόψεως· ὁ δ' Ἀριστοτέλης ἐκτίθησιν ἁπλῶς καὶ ἀπαθῶς τὰ γεγονότα, μεριμνῶν περὶ μόνης τῆς ἀληθείας, καὶ προσάγων ὅπου δεῖ τὴν μαρτυρίαν δημοσίων γραμμάτων, καὶ τὸν χρόνον καθ' ὃν ἐγένοντο ἕκαστα ὁρίζων ἀκριβῶς. Ὁ ἀριστοκρατικὸς τὸ φρόνημα φιλόσοφος οὐδαμῶς ἐπιλαμβάνεται οὐδ' αὐτῶν τῶν δεινοτάτων ἁμαρτημάτων τοῦ δήμου, ἵνα ἐλέγξῃ τοῦ πολιτεύματος τὰς πλημμελείας· ἀλλ' ἀναζητεῖ πάντοτε τοὺς ἀληθεῖς αἰτίους, καὶ καταδεικνύει τίνες ἐξαπατήσαντες τὸν δῆμον ἦσαν οἱ προκαλέσαντες τὴν καταδίκην τῶν ἐν Ἀργινούσσαις ναυμαχησάντων στρατηγῶν καὶ τὴν ἀπόρριψιν τῶν περὶ εἰρήνης προτάσεων τῶν Λακεδαιμονίων (κεφ. 34).

Μεταβαίνομεν νῦν εἰς τὴν ἀνάλυσιν τοῦ δευτέρου τῆς συγγραφῆς μέρους, τοῦ συστηματικοῦ.

Ἐν τούτῳ περιγράφεται ἡ κατάστασις τῆς πολιτείας, ἡ μετὰ τὴν κατ' Ἰανουάριον τοῦ 403 π. Χ. κάθοδον τοῦ Θρασυβούλου ἀπὸ τῆς Φυλῆς καὶ ἐκ Πειραιῶς· ἡ μεταβολὴ αὕτη τῆς πολιτείας εἶναι ἡ ἑνδεκάτη, κατὰ τὴν ὑπὸ τοῦ Ἀριστοτέλους ἀναγραφομένην τάξιν, διατηρηθεῖσα μέχρι τοῦ θανάτου αὐτοῦ, ἤτοι ἐπὶ ὀγδοήκοντα περίπου ἔτη.

'Αλλ' ὁ κατὰ ταύτην τύπος τοῦ πολιτεύματος ὑφίστατο ἐν 'Αθήναις ἀπὸ δύο σχεδὸν αἰώνων, μὴ ὑπολογιζομένων τῶν δύο προσκαίρων μεταβολῶν, τῆς ὀλιγαρχίας τῶν τετρακοσίων καὶ τῶν πεντακισχιλίων καὶ τῆς τῶν τριάκοντα καὶ τῶν δέκα τυραννίδος. Διότι καὶ τῶν προηγουμένων μεταβολῶν, ἀπὸ τῆς πέμπτης, τῆς ἐπὶ Κλεισθένους, σκοπὸς ἦτο ἡ δημοτικωτέρα διαρρύθμισις τῆς πολιτείας καὶ καθόλου ἡ τῆς δημοκρατίας παγίωσις.

'Εν τῇ ἐκθέσει τῆς ὀργανώσεως τῆς πολιτείας ὁ 'Αριστοτέλης δὲν περιορίζεται, ὡς εἰκός, εἰς συναγωγὴν καὶ ἀναγραφὴν τῶν θεσμῶν ἁπλῆν καὶ ἀμέθοδον, ἀλλ' ἀκολουθεῖ προδιαγεγραμμένην τινὰ τάξιν, ἣν ἀναμφιβόλως καὶ ἐν τῇ συγγραφῇ τῶν ἄλλων Πολιτειῶν τῶν ἀπολεσθεισῶν ἐτήρησεν. 'Οποία δ' ἡ τάξις αὕτη δὲν εἶναι δύσκολον ν' ἀνεύρωμεν. 'Αρχαῖός τις νόμος ἀττικός, περισωθεὶς παρ' Αἰσχίνῃ (κατὰ Κτησιφῶντος § 28. 29), διακρίνει τρία εἴδη ἀρχόντων ἐν τῇ πολιτείᾳ «ὧν ἓν «μὲν καὶ φανερώτατον οἱ κληρωτοὶ καὶ οἱ χειροτονητοὶ ἄρχοντες, δεύ«τερον δὲ ὅσοι τι διαχειρίζουσι τῶν τῆς πόλεως ὑπὲρ τριάκοντα ἡμέρας «καὶ οἱ τῶν δημοσίων ἔργων ἐπιστάται, τρίτον δ' ἐν τῷ νόμῳ γέγρα«πται καὶ εἴ τινες ἄλλοι αἱρετοὶ ἡγεμονίας δικαστηρίων λαμβάνουσιν.» Ἡ διαίρεσις ὅμως αὕτη τῶν ἀρχῶν οὐ μόνον ἐμπειρικὴ εἶναι, ἀλλ' οὐδ' ἡ αὐτὴ ἐν πάσαις ταῖς πολιτείαις. Τούτου δ' ἕνεκα ὁ 'Αριστοτέλης ἄλλην προέκρινε διαίρεσιν, κοινὴν πάσαις ταῖς πολιτείαις, δι' ἧς αἵ τε διαφοραὶ τῶν πολιτειῶν πρὸς ἀλλήλας καταδεικνύονται καὶ τὸ σκόπιμον τῶν ἐν ἑκάστῃ κειμένων νόμων ἐλέγχεται. Τὴν διαίρεσιν δὲ ταύτην ἀναπτύσσει ἐν τοῖς Πολιτικοῖς (Δ', 14, σ. 1298 β, 37). Τρία εἶναι, κατὰ τὸν φιλόσοφον, τῶν πολιτειῶν πασῶν τὰ μόρια, αἱ ἐν τῷ κράτει ἐξουσίαι ὡς λέγομεν σήμερον· πρῶτον τὸ βουλευόμενον περὶ τῶν κοινῶν, δεύτερον τὸ περὶ τὰς ἀρχὰς καὶ τρίτον τὸ δικάζον ἢ δικαστικόν. Καὶ τὸ μὲν βουλευόμενον (ἀντιστοιχοῦν περίπου πρὸς τὴν νομοθετικὴν ἐξουσίαν τῶν νεωτέρων πολιτειῶν) ἔχει τὸ δικαίωμα (κύριόν ἐστι) ν' ἀποφασίζῃ «περὶ πολέμου καὶ εἰρήνης καὶ συμμαχίας καὶ διαλύσεως, «καὶ περὶ νόμων, καὶ περὶ θανάτου καὶ φυγῆς καὶ δημεύσεως, καὶ περὶ «εὐθυνῶν.» Τὸ δὲ περὶ τὰς ἀρχὰς (ἀντιστοιχοῦν πρὸς τὴν ἐκτελεστικὴν ἐξουσίαν), ἔργον ἔχει τὴν ἐκτέλεσιν τῶν βεβουλευμένων καὶ τὴν τήρησιν τῆς καθεστώσης τάξεως. Τὸ μόριον τοῦτο τῆς πολιτείας ἔχει πολλὰς τὰς διαφοράς, κατὰ τὸν 'Αριστοτέλη: πόσαι τε αἱ ἀρχαὶ καὶ κύριαι τίνων (τίς δηλαδὴ ἡ δικαιοδοσία ἑκάστης ἀρχῆς), καὶ περὶ χρόνου πόσος ἑκάστης ἀρχῆς, καὶ περὶ τὴν κατάστασιν τῶν ἀρχῶν, ἐκ τίνων δεῖ γίνεσθαι καὶ ὑπὸ τίνων καὶ πῶς· τίνες δηλαδὴ ἔχουσι τὸ

δικαίωμα τοῦ ἐκλέγεσθαι, τίνες τὸ τοῦ ἐκλέγειν καὶ τίς ὁ τρόπος τῆς ἐκλογῆς. Τὸ δὲ δικάζον ἢ δικαστικὸν ἀντιστοιχεῖ πρὸς τὴν καθ'ἡμᾶς δικαστικὴν ἐξουσίαν· εἶναι ἡ ἐξουσία, ἡ κολάζουσα τὰς παραβάσεις τῶν ὡρισμένων ἢ τὴν ἀπείθειαν καὶ τὴν ἀντίστασιν κατὰ τῶν ἀρχῶν καὶ λύουσα τὰς περὶ δικαίου καὶ καθήκοντος διαφοράς. Καὶ τῶν δικαστηρίων δ' εἶναι διαφορὰ ἐν τρισὶν ὅροις, ἐξ ὧν τε καὶ περὶ ὧν καὶ πῶς· ἤτοι τίνα προσόντα πρέπει νὰ ἔχωσιν οἱ δικασταί, καὶ τίνας ὑποθέσεις δικάζει ἕκαστον εἶδος δικαστηρίων καὶ τίς ὁ τρόπος τῆς ἐκλογῆς τῶν δικαστῶν,

Ὅθεν κατὰ τὴν φιλοσοφικὴν ταύτην διάταξιν ἐξετάζει ὁ Ἀριστοτέλης τὴν ὀργάνωσιν τῆς Ἀθηναίων πολιτείας. Καὶ πρῶτον μὲν περὶ τοῦ βουλευομένου πραγματευόμενος ἐν κεφ. 42 μέχρι τέλους τοῦ 49, ἄρχεται ἀπὸ τῆς ἐγγραφῆς εἰς τοὺς δημότας, ἤτοι τῆς πρώτης δημοσίας πράξεως τῆς παρεχούσης δικαίωμα μετοχῆς τῆς πολιτείας, καὶ διαλαμβάνει ἔπειτα περὶ τῆς βουλῆς καὶ τῶν ἐκκλησιῶν τοῦ δήμου, ὧν πασῶν τὸ πρόγραμμα συντάσσει ἡ βουλή, καὶ περὶ τῶν ἔργων τῆς βουλῆς καὶ τῶν ἀμέσως εἰς αὐτὴν ὑπαγομένων ἀρχῶν. Εἶτα δ' ἐν κεφ. 50 μέχρι τοῦ 62 πραγματεύεται περὶ τοῦ μορίου τῆς πολιτείας τοῦ περὶ τὰς ἀρχάς, ἀναφέρων ἐν τῷ τελευταίῳ κεφαλαίῳ τίς ὁ τρόπος τῆς κληρώσεως καὶ τίς ἡ μισθοφορὰ τοῦ ἐκκλησιάζοντος δήμου, καὶ τῶν βουλευτῶν καὶ τῶν ἄλλων ἀρχόντων. Ἀπὸ δὲ τοῦ 63 κεφαλαίου μέχρι τέλους πραγματεύεται περὶ τοῦ τρίτου μορίου τῆς πολιτείας, ἤτοι περὶ τῶν δικαστηρίων.

Ν. Γ. Πολίτης

ΜΑΝΙΑΤΙΚΑ ΠΑΡΑΜΥΘΙΑ

ΤΟΥ ΦΟΝΗΑ ΤΟ ΛΑΓΚΑΔΙ.

Κώστα Κρυστάλλη

Μὰ ποτέ του, ποτέ του δὲ μοὖχε εἰπωμένο ὁ γεροπαππούλης γιὰ τοῦ φονηᾶ τὸ λαγκάδι.

Πολλὲς φορὲς ποῦ πάγαινα 'ς τὸ παζάρι, σὰν μ' ἔστελν' ἡ μάννα γιὰ ζαϊρικά, ἄκουσα νὰ λένε κἄποιοι γεροπαλαιϊκοὶ τόσα πράμματα γιὰ τοῦ φονηᾶ τὸ λαγκάδι. Ἔτρεχα τότε σὰν πουλὶ 'ς τὸ σπίτι, ρώταγα τὸν παππούλη, ξαναρώταγα, τοῦ κάκου. Σήκωνε τοὺς ὤμους, σὰν κάτι ἀπόκρυφο σκεφτότανε μέσα του, καὶ μοὖλεγε μ' ἕνα κάποιο θυμό,

— Δὲν ξέρω, Κωσταντῆ, δὲν ξέρω, σώπασε......

Ἔτσι ἐκαταλάβαινα πῶς πολλὰ ἤξερε ὁ παππούλης γιὰ τοῦ φονηᾶ τὸ λαγκάδι, μὰ λίγα μοὖλεγε, ἢ κάλλιο, δὲν μοὖλεγε τίποτα. Μὰ ὅσο ἔβλεπα πῶς ξέρει καὶ δὲ θέλει νὰ μολοήσῃ ὁ παππούλης, τόσο πιὸ πολὺ ἀπὸ τὸν καϋμό μου ἐσκύλλιαζα. Ἂν εἶχα 'ς ἄλλον γεροπαλαιϊκὸν τὰ θάρρετα, θὰ πάγαινα νὰ ρώταγα. Μὰ ἔλα, ποῦ γὼ ἤμουνα μικρὸ τότε, ἕνα ψίχαλο πρᾶμμα καὶ δὲν ἀφιδευόμουνα ἄλλου γεροπαλαιϊκοῦ μαγκούρα ὄξω τοῦ γεροπαππούλη....

Ἀπέρασε κάμποσος καιρὸς ἔτσι, ποῦ μέσα 'ς αὐτὸν ἐγὼ δὲν ἤθελα νάγκρουμασθῶ, ἄλλο παραμῦθι ἀπὸ τὸν παπποῦ ὄξω τοῦ φονηᾶ τὸ λαγκάδι. Μ' ἔκραζε κοντά του κάθε βράδυ 'ς τὸ πλάι του ὁ γεροπαππούλης νὰ μοῦ ξεστορήσῃ, μὰ γώ, ἅμ' ἄρχιζ' ἄλλ' ἱστορία, ξεγλύστρα ἀπὸ κοντά του κ' ἔφευγα. Φώναζε τότε ὁ παππούλης, θύμωνε· τοῦ κάκου! Ἐγὼ δὲν ἀφογκραζόμουνα. Ἅμα μ' ἐκράταε μὲ τὸ στανιό, μὲ τὸ ζῶρι, βούλλωνα μὲ τὰ δυό μου χέρια ταὐτιά μου νὰ μὴν ἀκούω. Ἔτσι καμμιὰ φορὰ τὸν κατάφερα, κ' ἕνα ἀπόσπερο μοῦ λέει,

— Κωνσταντῆ, διάβασ' τὲς φυλλάδες σου, μάθε νεράκι τὸ μάθημα, νὰ στρώσουμε σοφρᾶ, νὰ φᾶμε, καὶ σὰν σηκώσῃ ἡ θειά σου Φωτούλα τὸ τραπέζι, σὰν τὸ στρώσουμε 'ς τὴ γωνιά μας καὶ θὰ σοῦ μολοήσω πλειὰ γιὰ τοῦ φονηᾶ τὸ λαγκάδι. Μόν' τώρα ἄιντε πρῶτα, γυιέ μου, νὰ μοῦ πάρῃς μιᾶς πενταρὸς ταμπάκο ἀπὸ τοῦ μπάρπα-Πετρῆ, γιὰ νἄχω πρέζα, τὶ μοῦ σώθηκε....

Πέταξ' ἀπὸ χαρὰ καὶ διάκα τὴν ἴδια στιγμὴ κ' ἔφερα φρέσκη-φρέσκη πρέζα 'ς τὸν παππούλη, ποῦ εὐώδιαζε. Ὕστερα ἔκανα νὰ διαβάσω· ποῦ νὰ διαβάσω!.. Ὁ νοῦς μου 'ς τοῦ φονηᾶ τὸ λαγκάδι. Μὰ γιὰ νὰ μὴ μοῦ τὲς βρέξῃ ὁ παππούλης σὰν μ' ἔπιανε καὶ δὲν διάβαζα, ποῦ θὰ τὸν πιάναν τὰ μπουρίνια του, —κ' εἶχε κἄτι μπουρίνια.... Θέ μου φύλαγε!—, κ' ὕστερα δὲ θὰ μοὖλεγε γιὰ τοῦ φονηᾶ τὸ λαγκάδι, ἐκαμωνόμουνα πῶς διάβαζα τάχα ἀπάνου 'ς τὲς φυλλάδες μου, μὰ δὲ διάβαζα.... ποῦ νὰ διαβάσω!...

Ὕστερα θυμᾶμαι, ἡ θεῖτσα Φωτούλα, ἡ συχωρεμένη, ἔστρωσε σοφρᾶ. Κεῖνο τὸ βράδυ μαγερέψαμε χυλόπητες. Ποτές δὲν εἶχα φαγωμένο μὲ τέτοια ὄρεξι· μὰ καὶ ποτές μου ἔτσι, βιαστικὰ-βιαστικά· μὰ καὶ ποτές μου δὲν ἔκανα στριφοῦλες 'ς τὸν καταπίτη μου, κι' ἀπάνω 'ς τὸν οὐρανίσκο μου ἀπὸ κείνη τὴν βραδειά. Ἔχαυτα γλήγορα-γλήγορα, βιαστικά, χαφτὲς- χαφτὲς τὲς χηλόπητες καὶ ξανακάηκα, ζεματίσθηκα· καὶ τόσο, ποῦ ὕστερα φύσαγα τὴν κατακαϋμένη μου γλῶσσα καὶ τὸ δάκρυό μου κατέβαινε νά! μιὰ πιθαμή...

Πρὶν νὰ φᾶν' οἱ ἄλλοι, ἐγὼ ἔπιασα τὸ πόστο μου 'ς τὸ φῶκο μας, 'ς τὴν γωνιά. Ὕστερα ξεφάγανε. Σηκώσαν' τὸ σοφρᾶ, κ' ἡ γρηά-κυρούλα ἔφερε μιὰ ποδιὰ κάστανα, ποῦ τἄχε φερμέν' ἀπὸ τὸ βουνό, τὸ Πενταδάχτυλο, ὁ παππούλης, καὶ τὰ τίναξε ἀπάνω 'ς τὴν θράκα· ὕστερα σύμπησε μὲ τὴν μάσια μας τὴν θράκα, τὰ κουκούλωσε καλὰ κάτου ἀπὸ τὰ κάρβουνα καὶ τὴν στάχτη, κ' ἔτσι χωσμένα ξεροτρίζανε ποὺ καὶ πού, καὶ λέγανε παραμύθια, σὰν σιγανοὶ τῆς ἀμμουδιᾶς, σὰν σαλιγγαράκια.

Σὲ λίγο ὁ παππούλης ἔγειρε κεῖ, ξαπλώθηκε, τὰ πόδια 'ς τὰ πρεβάζια τῆς γωνιᾶς, τὴν καμπουριασμένη πλάτη του στηλωμένη 'ς τὸ τζάκι, σφούγγισε τὲς μουστάκες του μὲ τὸ κοκκινωπό του ταμπακωμένο μαντῆλι, ἀπίθωσε τὴν γλιστερίτσα του ξέχειλη τίγκα-τίγκα κρασί, μ' ἐρώτησ' ἂν διάβασα τὸ μάθημα καλά, μὲ χάιδεψε μ' ἕνα χαμόγελο σὰν τοὖπα,—ψέμμα—, πῶς τὤμαθα νεράκι κι' ἀρχίνησε νὰ μᾶς μολογάῃ γιὰ τοῦ φονηᾶ τὸ λαγκάδι.

— Σὰν λές, τὸ λοιπόν, Κωσταντῆ μου, τοῦ φονηᾶ τὸ λαγκάδι πέφτει ἀπάνου 'ς τὴ στράτα μας, σὰν ἐρχόμαστε ἀπὸ τὴν Πλάτσα· ἀπὸ πάνου ἀπὸ τὴ Στούπα· πέρα ἀκόμ' ἀπὸ τὸ Καλαμίτσι· κεῖ κοντά. Εἶνε ποῦ τὸ λένε τοῦ φονηᾶ λαγκάδι, παιδί μου, μὰ καὶ τοῦ φονηᾶ λαγκάδι νὰ μὴν τὸ λέγανε, ἅμα διαβῇ κανεὶς ἀπὸ κεῖ, καὶ τώρ' ἀκόμα, καὶ τὴν ἡμέρα, μὰ καὶ τὴ νύχτα παραδέ, τὸν πιάνει ἀνατριχίλα καὶ τὸν χτυπάει ἕνα ὑγρὸ ἀγέρι ποῦ βγαίνει μέσ' ἀπὸ τὴ ρεμματιά, σὰν ἀπὸ τὴν κόλαση. Σὰν ἀπέρναγα, 'ς τὰ νειάτα μου ἀπὸ κεῖ, ποτέ μου δὲ θυμᾶμαι ποῦ νὰ μὴ διάβηκα τὸ λαγκάδι καὶ νὰ μὴν ἔκανα, ἤθελα δὲν ἤθελα, τὸ σταυρό μου. Τόσο ἄγριο εἶνε τὸ ρημαδιακό.

»Πολλὰ μολογᾶνε γιὰ κείνη τὴ ρεμματαριά, Κωνσταντῆ μου....

»Λένε πῶς, σὰν ἀπεράσῃ κανεὶς τὰ μεσάνυχτα ἀπὸ κεῖ, ἀκούει κλάυματα καὶ μουγκρητὰ ἀνθρώπου, σὰν νὰν τοῦ κόβουνε τὸ λαρύγγι του, καὶ νὰν τὸν τυραννᾶνε· κι' ὅλ' ἡ ρεμματιὰ λαμποκοπάει κι' ἀντιλαλάει. Λένε πῶς, σὰν διαβῇ κανεὶς τὰ μεσάνυχτα, ἂν εἶνε νειός, ἀνύπαντρος, βγαίνουν Νεράιδες καὶ 'μπροστ' ἀπ' ὅλες μιὰ πεντάμορφη, ποῦ φαίνεσται θὲ νἆνε ἡ βασίλισσά τους, κι' αὐτή, ὤμορφη σὰν τὸν ἥλιο, χτυπάει τὸν νειὸ μὲ τολόχρυσο ζουνάρι της, πὤχει ἀπάνου τοὐρανοῦ τἄστρα κεντισμένα, κι' ἀπὸ τότες ὁ νειὸς χάνει τὰ συλλοϊκά του. θέλει νὰ πάῃ κοντά της. Κείνη χάνεται μὲ τὲς ἄλλες Νεράιδες, σκλάβες καὶ παρασκλάβες της μέσα τὴν λαγκαδιά, κ' ἐκεῖνος γέρνει 'ς τὸ χωριὸ παρμένος ὁ κακόμοιρος· κι' ἀπὸ τότες παίρνει δίπλα τὲς ράχες καὶ τὰ περίωρα γυρεύοντας τὴν πεντάμορφη Νεράιδα ἀνώφελα,

Λένε, πῶς ἄλλους, ποῦ διαβαίνουνε καβάλλα, τοὺς ἀκλουθάει, ὡς 'ς τὸ Καλαμίτσι, πίσω ἀπὸ τὰ ζᾶ τους, ἄλλους ἕνα ἀλλόκοτο σκυλλί, ποῦ δὲν ἔχει οὔτε μύτη, οὔτε στόμα, οὔτ' αὐτιά, μονάχα δυὸ μεγάλα μάτια 'ς τὸ κεφάλι, σὰν ἀλογοπέταλα· ἄλλους μιὰ γάτα μὲ κέρατα ἀλαφιοῦ· κι' ἄλλους ἕνα κατσίκι ποῦ ἄλλοτες σηκώνουνται, ἀψηλώνουνε, τὰ πόδια του, ὡς 'ς τὰ ουράνια, κι' ἄλλοτες χαμηλώνει-χαμηλώνει, ὡς ποῦ γίνετ' ἴσια μ' ἕνα ποντικάκι.

»Ἡ ἀλήθεια ὅμως εἶνε, παιδί μου, πῶς τὸ λένε τοῦ φονηᾶ τὸ λαγκάδι, γιατὶ ἕνας ἄπιστος ποῦ γύριζε μὲ τὸν σύντροφό του ἀπὸ τὰ Γαργαλιάνικα, ποῦ ἤσαντε παγιωμένοι γιὰ ξεδοῦλι ἐσκότωσ' ἐκεῖ τὸν σύντροφό του, ὁ καταραμένος, γιὰ νὰν τοῦ κλέψῃ δεκαφτὰ σφαντζίκια, ποῦ ἔφερν' ὁ ἄμοιρος ἀπ' τὸ ξεδοῦλι 'ς τὴ φαμίλια του. Ὕστερα τὸν ἐγκρέμισε ἀπὸ ψηλὰ ἀπὸ τὴ ράχη μέσ 'ς τὸ λαγκάδι καὶ σπόρισε τὸ κκόκαλό του μὲ μιὰ θεριακωμένη σκληρόπετρα σὰν τὴν καρδιά του, γιὰ νὰ μὴ φανιστῇ πῶς τὸν ξέκαμε, ὁ ἄπιστος. Ἀπὸ τότες παρανομάσθηκε τοῦ φονηᾶ τὸ λαγκάδι· γιὰ νὰ περνάῃ ὁ κόσμος καὶ νὰ λέῃ «ἀνάθεμά τον τὸν φονηᾶ καὶ τρὶς ἀνάθεμά τον!»

»Πολλὰ ἔχω ἀκουστά, Κωσταντῆ μου, γιὰ τοῦ φονηᾶ τὸ λαγκάδι, μὰ λίγα πιστεύω, ἀπὸ τότες παραδέ, ποῦ καὶ μένα μοῦ γένηκ' ἕνα κακὸ 'ς τ' ἀφωρισμένο κεῖνο τὸ λαγκάδι. Θὰ σοῦ τὸ εἰπῶ καὶ τὸ δικό μου τὸ κακό, ἂν δὲ νύσταξες, παιδί μου, νὰ προσμένῃς λίγο πρῶτα νὰ σοῦ εἰπῶ ἕνα ἄλλο πὠγένηκε 'ς τὸ ἴδιο τὸ λαγκάδι.

»Μιὰ φορά, — εἶνε τόρα κἄπου τριάντα χρόνια —, ὁ συχωρεμένος ὁ συμπέθερος, — ὁ γέρο-Στράτης, κορίτσα —, ἐγύριζε ἀπὸ τὴν Τζίμοβα ποὔταν παγιωμένος. Νύχτωσε πέρα ἀπὸ τοῦ φονηᾶ τὸ λαγκάδι· μὰ τοῦ βάσταε τοῦ μακαρίτη, — Θειὸς συγχωρέσ' τον κι' ὅλας —, δὲν ἀψήφαε ἀπὸ τέτοια κεῖνος, καὶ τὤβαλε 'ς τὰ ἴσια κατὰ μπροστά, χωρὶς νὰ ξαπεζέψῃ πούπετα. Σὰν ἔφταξε, 'ς τὸ διάβα του, καὶ 'ς τοῦ φονηᾶ τὸ λαγκάδι, ἀκούει ξάφνου ἕνα μουρμουρητὸ μέσα 'ς ἕνα λόγγο, κεῖ παράμερα, σὰν κλάυματα μικροῦ παιδιοῦ. Κράτησ' ἀμέσως τὸ καπίστρι, νταγιάντησε τὴ μούλα του. Ἡ μούλα στάθηκε ἀλαφιασμένη, τσούλωσε ταὐτιά, ἔκαν' ἐδῶ, ἔκαν' ἐκεῖ, φύσαγε τὸ ρουθοῦνί της χλιμήντραε, σὰν κἄτι μυριζότανε. Τἄτιμα τὰ ζωντανὰ σὲ τέτοιες περίστασες δείχνουνε μεγάλη ἐξυπνάδα. Ὁ γέρο-Στράτης, τὸ λοιπόν, — Θειὸς συχωρέσ' τον· ψυχωμένος γέρος —, ξαπέζεψε, ἔδεσε τὴ μούλα 'ς ἕνα κλαρικὸ κεῖ ἀπόδιπλα, ἔκανε τὸ σταυρό του, ἔσιαξε τὲς ἀτσαλόπετρες τῆς μπιστόλας του, ἄλλαξε τὴν ἀβιζότη τους, τὴν ἔβαλε ἀναχλ', ἀναχλὰ 'ς τὸ σελάχι, γιὰ νὰ τοὔρχεται βολικά, καὶ τράβηξε

ὁλόισια ἀπάνου 'ς τὸ λόγγο πῶβγαιν' ἡ φωνή. Ἐκεῖ κοντοστάθηκε· τσούλωσε ταὐτιά του κι' ἄκουσε καλλίτερα τὰ κλάυματα τώρα. Ὅσο πάγαινε καὶ καλλίτερα· ἀκόμα πιὸ μπροστά, ἀκόμα πιὸ καλλίτερα. Ἀκόμα λίγο καὶ ξάπεχε ἀπὸ τὲς φωνὲς πέντ'- ἔξη βήματα. Κοντοστέκει πάλι. Βγάνει τὴν τσιαφοκλωνὰ ἀπὸ τὸ σελάχι του, βγάνει τὰ τσακουμάκια, βάνει φιτίλι, χτυπάει, ξαναχτυπάει, ξαναχτυπάει, φουντώνει τὴν τσιαφοκλωνά· μισοφώτισ' ὁ τόπος. Ἤτανε κοντὰ μιὰ μεγάλη λυγαριά, φουντωτὴ-φουντωτή. Τὰ κλάυματ' αὐξαίνανε. Καταμεριάζει ὁ γέρο-Στράτης, Θειὸς συχωρέσ' τον, τὰ χαμόκλαρα τῆς λυγαριᾶς, χαμηλώνει τὸ κερί, χώνεται λίγο μέσα, ἀκόμα λίγο μέσα, ἀκόμα λίγο, τηράει!... τί νὰ ἰδῇ ;... ἕνα μωρούτσικο, ὠμορφούλι, ὁλόξανθο παιδάκι 'ς τὲς φασκές...., — Ἀάάά !... ἔκαμ' ὁ γέρο-Στράτης, Θειὸς συχωρέσ'τον, καποιανῆς ἄτιμης δυχατέρα τὤρριξε.... μούλικο θἆνε....»

«Καὶ τὸ πῆρε 'ς τὴν ἀγκαλιά του. Ἔσβυσε τὸ τσιαφοκέρι, κατέβηκε ἀπὸ τὸ λόγγο κρατῶντας πάντα τὸ μωρὸ 'ς τὴν ἀγκαλιά του, διπλωμένο 'ς τὴν πατατούκα του τὸ κακόμοιρο μὴν παταγουδιάσῃ· ἔλυσε τὴ μούλα του, ποῦ ὅλο τσούλωνε ἀγριεμένη ταὐτιά της, δὲν ἤθελε νὰ τὴν κοντοζυγώσῃ ὁ ἀφέντης της καὶ σηκωνότανε 'ς τὰ πισινὰ σοῦζο γιὰ νὰ κόψῃ τὴν καπιστράνα, νὰ φύγῃ, σὰ νὰ μὴν τὸν ἐγνώριζε τὸ γέρο-Στράτη, τὴν ἔλυσε τὴν καβάλλησε κ' ἐκείνη, — κείνη τὴν ὥρα ἀστραποβόλησαν ἡ ράχες, κι' ἀκούστηκε μιὰ φοβερὴ βουὴ πάνου 'ς τὰ κατάρραχα, μέσα τὴ ρεμματιά —, ρίχθηκε 'ς τὸ δρόμο της ἄγρια, ἀκράτητη σὰ λυσσασμένη. Τἄτιμα ζωντανὰ 'ςὲ τέτοιες περίστασες δείχνουνε μεγάλη ἐξυπνάδα. Κόντευε ὁ γέρο-Στράτης, ὁ συχωρεμένος, κόντευε νὰ φτάξῃ 'ς τὸ Καλαμίτσι. Κεῖ κοντὰ πέφτει ἕνα 'ρημοκκλησάκι. Τὸ παιδὶ ἀμούλωνε μέσ' 'ς τὴν ποδιά του τὸ κακόμοιρο. Ζεστάθηκε θάλεγες ἀπὸ τὴν παγουνιὰ ποὖταν πεταμένο, κι' ἀποκοιμήθηκε 'ς τὴ ζέστα τῆς ἀγκαλιᾶς τοῦ γέρο-Στράτη. Ὁ γέρο-Στράτης, — Θειὸς συχωρέσ' τον —, σκεφτότανε ποιανῆς τάχ' ἄτιμης ἀπόρριμμα νἆταν τὸ μούλικο, κ' ἐκείνη τὴν στιγμὴ 'κούνησε τὰ πόδια του ἀπὸ τὰ καπούλια, γιὰ νὰ τσιγκλήσῃ 'ς τὰ πλευρὰ τὴ μούλα του μὲ τὲς σκάλες νὰ βιάσῃ τὸ βῆμά της, νὰ γιουργαδίσῃ λίγο, γιατὶ ἔφταξε πιὰ 'ς τὰ ἰσιώματα, κατέβηκε ἀπὸ τὰ κατσάβραχα. Ὅπου καμμιὰ φορά, ὡς καθὼς κούνησε τὰ πόδια του, σκουντήσαν' ἀπάνου ξάφνου, 'ςὲ κἆτι μακρυὰ κάτου πράμματα, σὰν πόδια ἀλλουνοῦ, δεύτερου ἀνθρώπου, κρεμασμέν' ἀπὸ τῆς μούλας τὸ σαμάρι λὲς καὶ σουρνώντανε χάμου 'ς τὴ γῆς. Νταγιάντησε πίσω τὴ μούλα, ἀπὸ τὸ καπίστρι, κρέμασ' τὸ

κεφάλι του 'ς τὴν πάντα νά ἰδῇ... τί νὰ ἰδῇ!... Τὰ πόδια τοῦ μωροῦ παιδιοῦ, τοῦ μούλικου ποὖχε 'ς τὴν ἀγκαλιά του, μεγαλώσανε μέσα 'ςὲ μιὰ στιγμὴ σὰν ἀντρίκια πόδια καὶ κἄτι παραπάνου καὶ κοντεύανε νἀκουμπήσουνε 'ς τὴ γῆς!.... Τοὖρθαν 'ς τὸ νοῦ τὰ ξωθικὰ τοῦ γέρο-Στράτη, ἡ Καλομοῖρες κ' ἡ Νεράιδες τἄφωρεσμένου λαγκαδιοῦ, ἔδωκε μιά, ἀπόλυκε ἀμέσως τὸν ὀξαποδῶ,—Χριστὸς κοντά μας—, ἔκανε τὸ σταυρό του διπλὲς-τρίδιπλες φορές, ἔβγαλε τὸ φυλαχτάρι μὲ τὰ προβασκάνια του, τὸ ξανασπάσθηκε, κ' εἶπε καὶ τὰ πατερμά του καὶ τῆς Παναγιᾶς τὰ ξόρκια. Ὁ ὀξαποδῶ,— ἔλα, κυράτσα Παναγιά—, χάθηκε 'ς τὰ πλάγια οὐρλιάζοντας σὰ δαμάλι λυσσασμένο, καὶ τόσο, ποῦ ἀντιλαλάγανε ὅλες γύρῳ ἡ ἄγριες λαγκαδιὲς τὸ οὐρλητιό του. Ὁ γέρο-Στράτης, ὁ συχωρεμένος, τότε,—χριστιανὸς ἄνθρωπος, φαίνεσται—, βάρετε τὴ μούλα μὄλα τὰ δυνατά του, κ' ἐκείνη τρέχοντας τρωκάκι, σὰ δαιμονισμένη, τὸν ἔφερε ὅσο νὰ εἰποῦμε τὴν κουβέντα 'ς τὸ χωριό....

— Θυμᾶσαι, γρηά;... Ὁ γέρο-Στράτης ὁ κακομοίρης,— μαλακὸ τὸ χῶμα ποῦ τὸν ἀλαφροσκεπάζει!— ἀπὸ τότενες ἀρρώστησε. Ἔπεσε 'ς τὸ στρῶμα κἄπου δυὸ μῆνες. Κ' ἔπειτα...., ἔπειτα μὲ χίλια δυὸ ξόρκια, κ'εὐκέλαια—, καὶ σὰν τὸν πήγανε 'ς τὴν Ἅγια-Σωτῆρα καὶ τοῦ διάβασε ὁ γούμενος,—Θειὸς μακαρίσ' τον κ'ἐκείνονε—, τ' Ἀΐ—Λούκα τὸ βαγγέλιο τρεῖς φορές, ἐτότες μονάχα ἔγιανε. Ἀπὸ τότες ὁ γέρο-Στράτης ὁ συχωρεμένος, ὅλα ὅσ' ἄκουγε γιὰ ξωθικά, ὅλα τὰ πίστευε. Μὰ γὼ ποτές μου, ποτές μου δὲ θὰ πιστέψω 'ς τὰ ξωθικὰ καὶ 'ς τὲς Καλομοῖρες....»

Εἶπ' ὁ παππούλης σειῶντας τὸ γερικό του κεφάλι πέρα δῶθε μ' ἕνα πονηρὸ χαμόγελο, καὶ στερνὰ ἔπαψε. Ἐβύθισε τὸ ξεραγκιανό του χέρι 'ς τὴν μπούρσα τῆς γούνας του, ἔσουρε ὄξω τὴ μεγάλη του κεντιστὴ ταμπακιέρα, τὴ χτύπησε πέρα δῶθε 'ς τὰ πλάγια, ἀπὸ τὴ μιὰ μεριὰ καὶ τὴν ἄλλη ἕνα-δυὸ φορές, ἄνοιξε τὸ καπάκι της, βούτηξε τὰ δάχτυλα μέσα της, πῆρε πρέζα, βούλλωσε τὰ ρουθούνια του μὲ δυὸ-τρεῖς γερὲς ρουφηξιὲς μὲ πολὺ εὐχαρίστησι, ἔκλεισε τὴν ταμπακιέρα, τὴ βύθισε πάλι 'ς τὴν μπούρσα τῆς γούνας του, ξερόβηξ' ἕνα-δυὸ φορές, τείναξε μὲ τὸ κοκκινωπό του μαντῆλι τὲς ταμπακισμένες του μουστάκες, τράβηξε κἄμποσο κρασὶ ἀπὸ τὴ γλιστερίτσα του, πάστρεψε πάλι τὰ μουστάκια του, κ' εὐχαριστημένος τώρα ξανάρχισε,

— Ἄκου τώρα, Κωνσταντῆ, καὶ τὸ δικό μου τὸ κακό, πὤπαθα 'ς αὐτὸ τἄφωρεσμένο τὸ λαγκάδι, κι'ἀπὸ τότενες γιὰ δαῦτο δὲν πιστεύω τίποτα: Σὰν ἤμουνα κἄνε εἰκοσιεφτά, κἄνε εἰκοσιοχτὼ χρονῶνε, ἐκεῖ ᾳάνου-κάτου, παγαίναμε μὲ τὸν ξάδερφο, τὸν μπάρμπα-Θόδωρο, κο-

ρίτσια, τὸν παππούλη σου, Κωσταντῆ, ποῦ εἶνε ἀπάνου 'ς τὸν Ταΰγετο 'ς τὴν στάνη του τώρα καὶ μοῦ παράγγειλε, μὲ τῆς συννυφάδας σου τὸ γυιό, γρηά, θὰ μᾶς στείλῃ, λέει, πρώιμο τυρὶ καὶ ξυνόγαλο· παγαίναμε μαζὶ πάντα, τὸ κοντόβραδο καὶ στέναμ' ἀγκίστρια γιὰ τσίχλες καὶ γιὰ κοτσίφια, τὸ χειμῶνα. Παγαίναμε πότε 'ς τὸ Λάζο, πότε 'ς τὸ Νίκοβο ἀπὸ κάτου, πότε 'ς τὸ Πετροβοῦνι, ἄλλοτες 'ς τὸ Πραστεῖο, καμμιὰ φορὰ 'ς τὰ Τσερονήσοβα, κατὰ ποῦ μᾶς ἔδειχν' ὁ καιρὸς καὶ τὸ φεγγάρι 'Σὲ ἐκεῖνα τὰ κατατόπια πέφτανε πολλὲς τσίχλες καὶ κοτσίφια μέσ' 'ς τὰ λαχίδια κι'ἀποκάτου 'ς τὲς ἐληές, τότενες μπουλούκια μπουλούκια. Τώρα ποῦ νὰυρεθοῦν! οὔτε πιτσιλιόγκο δὲν ξανοίγεις τώρα.. Τὰ ξακληρίσαν' τὰ τουφέκια κι' ἡ μπαρούτη· ἡ ἀναθεματισμένη ἡ μπαρούτη, ποῦ θὰ κάψῃ οὖλον τὸν κόσμο, τὸν ντουνιὰ μιὰ φορά. Κ' ἐπειδὴ πέφτανε μπόλικα-μπόλικα τὰ πουλιά, θυμᾶμαι, σκορπήσανε τότενες πολλοὶ ἀγκιστρολόοι καὶ μᾶς πῆραν οὖλα τὰ κατατόπια, ποὖβγαιναν πρᾶμμα. Τότε κ' ἐμεῖς μὲ τὸν παππούλη σου, τὸ γέρο-Θόδωρο τἀπαρατήσαμ' οὖλα καὶ τὸ Λάζο, καὶ τὸ Νίκοβο, καὶ τὸ Πετροβοῦνι, καὶ τὸ Πραστεῖο, καὶ τὰ Τσερονήσοβα ἀκόμα, κἰσκεφτήκαμε νὰ πέσουμε κατὰ τοῦ φονηᾶ τὸ λαγκάδι. Κ' ἔτσι ἐκάμαμε. Παγαίναμε τἀπόβραδο μιὰ τριχιὰ ὁ ἥλιος νὰ πέσῃ, ρίχναμε ἀγκίστρια, φεύγαμε, καί, τὰ ξημερώματα πρίμου τὸ χάραμμα, παγαίναμε καὶ τὰ σηκώναμε. Παγαίναμε κάπου δυὸ βδομάδες κάθε ἡμέρα καὶ εἴχαμε—κ' εἴχαμε κάπου τρεῖς στάμνες κοτσίφια καὶ τσίχλες παστωμένα. Ἕνα βράδυ, ποῦ λὲς Κωνσταντῆ μου, διάκαμ' ἀνώρας, ρίξαμε τἀγκίστρια μὲ μεγάλη χαρά, γιατ' ἐκείνη τὴ βραδεια εἶχε πολὺ βρεμμένο ἀπὸ τὴν ἡμέρα καὶ θὰ κάναμε καλὴ δουλειά, ρίξαμ' ὅλα τἀγκίστρια, κι' ἀποτραβηχθήκαμε, γείραμε μάτα 'ς τὸ χωριό, νὰ φᾶμε, νὰ πλαγιάσουμε λίγο, καὶ μπονωρούλια-μπονωρούλια νὰ τὸ στρίψουμε γιὰ τοῦ φονηᾶ τὸ λαγκάδι. Μπονώρα-μπονώρα, τὸ λοιπόν, ἡ πούλια ἦταν' ὄξω ἀκόμα, τὸ στρομπώσαμε γιὰ τἀγκίστρια καὶ σὲ λίγο, ὁλόχαροι, ἐφτάξαμε 'ς τοῦ φονηᾶ τὸ λαγκάδι. Ἐγὼ κράταγα 'ς τὤνα χέρι τὸ φανάρι 'ς τἄλλο τὸ κοφίνι· τἄλλα κοφίνια τὰ βάσταγε ὁ Θοδωρῆς. Φτάξαμ' ἐκεῖ ποῦ θέλαμε· 'ς τὰ ἀγκίστρια. Ἀπίθωσε τὸ κοφίνι μὲ τὤνα χέρι, κ' ἐπῆγα νὰ πιθώσω μὲ τἄλλο τὸ φανάρι ἀπάνου 'ς ἕνα βράχο, γιὰ νὰ συδιπλωθῶ ὕστερα μέσ' 'ς τὴν τριχοῦσά μου καὶ νὰ μαζευτῶ ἀποκάτου ἀπῶνα δεντρό. Κείνη τὴ στιγμὴ ξεδιακρένω παράμερα, μέσ' ἀπῶνα βάτο νὰ ξεβγαινῃ καὶ νἄρχεται κατὰ-πάνου μου ἕνας φουστανελλᾶς. Ἀναπηδάω, βάνω τὸ χέρι 'ς τὸ σελάχι, βγάνω τὴ δίκανη πιστόλα, τοῦ φωνάζω,

— Ποιός εἶσαι ;... αἴ!... ποιός εἶσαι ;... μὴ διαβαίνῃς !... 'ς τὸν τόπο!... «Κεῖνος τίποτα· τὸ χαβᾶ του· γιουροῦσι κατὰ πάνου μου. Ἐγὤκανα πίσω-πίσω τότενες, ἀσήκωσα τὴν πιστόλα, τὴν ἔσιαξα κατὰ πάνου του, τοῦ φώναξα, τὸν ἄγριεψα, κεῖνος τίποτα· ὅλο καὶ κοντοζύγωνε κατὰ πάνου μου· τότες κ' ἐγώ λέω μέσα μου, — Ἔτσ' εἶσαι ;... νὰ λοιπόν !... μπάμ !... μπούμ !... ἔκλεισα τὰ μάτια καὶ τἄναψα κατάστηθα καὶ μὲ τὲς δυὸ κάνες. Κ' ἐπειδὴς μὲ τὸ πίσω-πίσω ποῦ πάγαινα, γιὰ νὰν τὸ φυλαχτῶ, ἤμουνα φτασμένος 'ς τὴν ἄκρη, 'ς τὸν κρεμό, ἀπάνου 'ς ἕναν ἀρμακᾶ,ἅμα' ἄναψ' ἡ πιστόλα, μοὖφυγε ἀπὸ τὰ χέρια, κ' ἐγὼ γκρεμίσθηκα κάτου ἀπὸ τὴν κορφὴ τοῦ ἀρμακᾶ. Ἀμέσως ἔτρεξε ὁ παπποῦς σου, Κωσταντῆ, ὁ Θοδωρῆς, ποῦ δὲν ἤξερε τὶ ἔπαθα σὰν ἄκουσε τὴν πιστολιά, γιατὶ ἐρχόταν' ἀποπίσω, καὶ τρομαγμένος μἀσήκωσε. Δὲν ἤμουνα πολὺ βαρεμένος καὶ μπόρεσα καὶ στάθηκα 'ς τὰ πόδια μου. Μολόησα τὶ ἔπαθα τοῦ Θοδωρῆ καὶ χαρώθηκε ποῦ δὲ μεύρῆκε ἀποθαμένον καθὼς πρόσμενε, ἐτρόμαξ' ὅμως κι'αὐτὸς σὰν ἄκουσε γιὰ ἕνα φουστανελλᾶ. Κείνη τὴ στιγμὴ ξημέρωνε. Παίρνω πάλι τοῦ Θοδωρῆ τὴν πιστόλα, τὴν ἀσηκώνω 'ς τὰ χέρια καὶ τραβάω ὁλόισια ἀπάνου κατὰ τὴν μεριὰ ποῦ πιστόλισα τὴν νύχτα τὸν φουστανελλᾶ. Ἀπὸ πίσω μου ἐρχότουνα ὁ Θοδωρῆς. Κείνη τὴν ὥρα λαμποκοπῆσαν ἡ ράχες καὶ τὸ λαγκάδι 'ς τὲς ἀχτίδες τοῦ ἥλιου ποῦ μᾶς ξανοίξανε. Κοντοζυγώνουμε φοβισμένοι, τρεμουλιαχτὰ-τρεμουλιαχτὰ καὶ προφυλαχτά, τηρᾶμε.... τί νὰ ἰδοῦμε !... Ὁ φουστανελλᾶς στεκότανε 'ς τὴν ἴδια θέσι ποῦ τὸν ξεδιάκρινα τὴ νύχτα.... Μὰ δὲν ἦτανε φουστανελλᾶς.... Τ' ἦταν τὸ λοιπόν ;... Ἦταν' ἕνας φλῶμος !... Ἡ πιστόλα μου,τὰ κομμάτια τῆς πιστόλας μου εἴχανε μισοτσακισμένα τὰ κλαριὰ τοῦ φλώμου καὶ τὰ φύλλα του τὰ πλειότερα ἤτουνα χάμου κι' ἀπλωμένα, ποῦ σοῦ φέρνανε μιὰ θλίψι.... Ἄιντε πλειὰ 'ς τὲς κοροϊδίες ὁ Θοδωρῆς.

— Σκότωσες τὸ φλῶμο, μοὖλεγε, — καλή του ὥρα —, γιὰ φουστανελλᾶ, κ' ἔχανες μιὰ καλὴ τούμπ' ἀπὸ τὸν ἀρμακᾶ....»

«Μαζέψαμε, — κ' ἐγὼ μὲ μεσοπλαταριασμένα πλευρά, — ἀπὸ τάγκίστρια τὰ πουλιά, κ' ἤρθαμε 'ς τὸ χωριό. Ὕστερα ἔκανα μιὰ βδομάδα ἀπὸ τὲς κοροϊδίες νἄβγω ἔξω.

«Μ' ἀπὸ τότενες τίποτα-τίποτα, καὶ δεσπότης νὰ μοῦ λέῃ γιὰ ξωθικά, τίποτα δὲν πιστεύω....»

Εἶπ' ὁ παππούλης κι' ἔπαυσε.

Μὰ ἐγὼ ἀπέρασα κακὴ βραδειὰ κι' ἂς μοῦ εἶπ' ὁ παππούλης πῶς δὲν πιστεύει....

Κι' ἀπὸ τότε σὰν ἀρχίναε χαμμιὰ ἱστορία τοῦ παππούλη ἀπὸ φονιᾶ, μ' ἔπιαν' ἡ ἀνατριχίλα καὶ κρύος ἵδρωτας μὲ τσάκαε....

Ὁ γεροπαππούλης τότε ἔπαυε....

Κωστῆς Πασσαγιάννης.

ΑΙΣΘΗΤΙΚΑΙ ΜΕΛΕΤΑΙ

ΠΕΡΙ ΚΡΙΤΙΚΗΣ ΤΗΣ ΠΟΙΗΣΕΩΣ[1]

Β'

Ἐπιτυχὴς σύνθεσις εἶνε ἐπίσης καὶ ἡ «Ἀγράμπελη» τοῦ Βαλαωρίτου, μὲ μόνην τὴν παρατήρησιν, ὅτι τὸ τελευταῖον τετράστιχον ἔρχεται μετὰ τὸ καθ' αὐτὸ τέλος τοῦ ποιήματος καὶ ἑπομένως ἔπρεπε κατ' ἀνάγκην νὰ λείψῃ. Ἡ Ἀγράμπελη φοβεῖται τὴν προσέγγισιν τοῦ Πλατάνου, ὁ Πλάτανος τοὐναντίον τὴν διαβεβαιοῖ, ὅτι οὐδὲν ἔχει νὰ φοβῆται καὶ τῇ ὑπόσχεται μάλιστα μεγαλεῖα, ἐὰν παραδοθῇ εἰς τὰς ἀγκάλας του, ἡ Ἀγράμπελη ἐγελάσθη καὶ ἔδωκε «γιὰ λίγο ψήλωμα τὴν παρθενιά της, τί κρῖμα !» Μετὰ τὸ ἐπιφώνημα τοῦτο τοῦ ποιητοῦ οὐδὲν πλέον ἔχει τόπον ἐν τῷ ποιήματι.

Ἄξιον παρατηρήσεως εἶνε, ὅτι ἡ πορεία τῆς συνθέσεως ἐν τῇ «Ἀγράμπελη» δὲν εἶνε ἡ αὐτή, ὁποία καὶ ἐν τοῖς δύο ἑτέροις παραδείγμασιν, ἀλλ' ἀντὶ ἀνακουφίσεως ἐν τῷ τρίτῳ ὅρῳ, τοὐναντίον κορυφοῦται ἡ ἀντίθεσις εἰς τὴν καταστροφήν, προκαλοῦσα οὕτω τὸ ἐπιφώνημα τοῦ ποιητοῦ.

Ἐκ τῶν ἀνωτέρω παραδειγμάτων δύναταί τις νὰ κρίνῃ πόσον ἀναλόγως τοῦ ἀντικειμένου πρέπει νὰ εἶνε τὸ κανονικὸν μέγεθος τῶν λυρικῶν ποιημάτων καὶ ὅτι πάντα τὰ διεξοδικὰ ἐκεῖνα λυρικὰ ποιήματα τὰ ἐκ πολλῶν σελίδων καὶ πολλῶν ᾀσμάτων ἀποτελούμενα καὶ ἐὰν ἔτι περιέχωσι ὡραῖα μέρη, ἐν συνόλῳ ὅμως, ἐξαιρέσει ὀλίγων ἀριστουργημάτων, ὁμοιάζουσι πάντα πρὸς τὸ ζῶον ἐκεῖνο τῆς ποιητικῆς τοῦ Ἀριστοτέλους, τὸ ὁποῖον εἶχε, νομίζω, μῆκος δέκα σταδίων. Καὶ εἰς τὰ καθέκαστα δὲ αἱ τοιαῦται ποιήσεις σπανίας ἔχουσι καλλονάς, διότι σπάνια εἶνε τὰ ἀντικείμενα τὰ περιλαμβάνοντα ὑφ' ἑαυτά, ὡς ἐν τῷ «Ὕμνῳ» τοῦ Σολωμοῦ, πολλὰ σημαντικὰ γεγονότα δυνάμενα νὰ παράσχωσι μερικὰς ἐμπνεύσεις.

Ὡς ποίημα τοῦ ὁποίου τὸ μέγεθος εἶνε ἀντιστρόφως ἀνάλογον πρὸς τὴν ἀτέλειαν τῆς συνθέσεως ἀναφέρομεν λ. χ. τὴν «Σκλάβα» τοῦ Βα-

[1] Συνέχεια· ἴδε φυλλάδιον 1.

λαωρίτου. Τὸ ποίημα ὅλον σύγκειται ἐκ τῆς πρώτης θέσεως, οὔτε δὲ ἀντίθεσις ἐπέρχεται, οὔτε ἐπομένως ἡ ἐν τῷ τρίτῳ ὅρῳ λύσις τῆς ἀντιθέσεως. Ἡ Σκλάβα λέγει εἰς τὸ περιστέρι νὰ τρέξῃ νὰ διέλθῃ γῆν καὶ θάλασσαν νὰ πάῃ νὰ 'βρῇ τοὺς ἀδελφούς της καὶ τὸν ἐραστήν της εἰς τοὺς ὁποίους νὰ ἀναγγείλῃ, ὅτι αὕτη ἐπὶ τρία ἤδη ἔτη τήκεται κλεισμένη «σὲ τούρκικο χαρέμι» καὶ νὰ ἐγχειρίσῃ προσέτι εἰς τὸν μνηστῆρά της ἐπιστολήν, ἐν ᾗ βεβαίως θὰ τῷ ὑπενθυμίζῃ τὸν ἔρωτά των ὑποδεικνύουσα αὐτῷ τὸ καθῆκον νὰ σπεύσῃ νὰ τὴν λυτρώσῃ—καὶ οὕτω λήγει τὸ ποίημα ἐν τῷ αὐτῷ τόπῳ, ὅπως ἤρχισε, χωρὶς οὔτε κἂν νὰ παρέχῃ βαθμιαίαν ἔντασιν τοῦ αἰσθήματος καταλήγουσαν εἰς ἔκρηξιν πάθους, ὅπερ εἶνε μία τροποποίησις τοῦ ἀρχικοῦ τῆς συνθέσεως σχήματος. Σύνθεσις δὲ ἡμαρτημένη παρατηρουμένη εἰς ποίημα μὴ στερούμενον ἄλλως προτερημάτων δύναται ἀσφαλῶς νὰ μᾶς ὁδηγήσῃ εἰς ἀνακάλυψιν ἀπομιμήσεως, ὡς τοῦτο διὰ παραδειγμάτων εἰς τὰ περὶ ἀπομιμήσεων θέλομεν ἀποδείξει.

Ἐλέχθη ἀνωτέρω, ὅτι πρὸς ποιητικὴν τῆς ἰδέας ἐντέλειαν ἀναγκαῖον εἶνε ἓν ἕκαστον τῶν ἀπαρτιζόντων τὴν ποιητικὴν τῆς ἰδέας σύνθεσιν μελῶν τελείως νὰ μορφώσωμεν. Πρὸς τοῦτο ὅρος ἀπαραίτητος εἶνε ἡ **λογικὴ** ἀλήθεια καὶ συνέπεια, ἥτις ἐν παντὶ διανοήματι, ἐν πάσῃ γνώμῃ, ἐν πάσῃ κρίσει, ἀπανταχοῦ τοῦ πονήματος πρέπει νὰ παρατηρῆται· εἶτα ἡ **ψυχολογικὴ** ἡ κανονίζουσα τὴν τῶν αἰσθημάτων ἔκφρασιν καὶ ἡ **πραγματικὴ** ἀλήθεια ἢ πιθανότης, ἥτις πρέπει νὰ διακρίνῃ πᾶσαν ἐκ τῆς πραγματικότητος ἢ κατὰ ταύτην εἰλημμένην εἰκόνα. Ὁσάκις ὅμως ἐν τῇ ποιήσει δὲν πρόκειται περὶ φιλοσοφικῆς τινος κρίσεως ἢ ἀποφθέγματος ἢ καὶ ἐν γένει περὶ σπουδαίας καὶ σοβαρᾶς σκέψεως τοῦ ποιητοῦ εἰς τὴν ἀλήθειαν ἀφορώσης, ἀλλὰ τὸ κύριον αὐτοῦ μέλημα καὶ σκοπὸς εἶνε διὰ τῆς ἁρμονίας καὶ μελῳδίας τῶν σκέψεων, ἐκφράσεων καὶ στίχων νὰ ἐπιτύχῃ καλλιτεχνικὴν παράστασιν **γενικῆς** τινος διαθέσεως τῆς ψυχῆς ἢ τῆς φύσεως, ὅταν ἡ ποίησις λαμβάνῃ καθαρῶς μουσικὸν χαρακτῆρα καὶ ἔχῃ σκοπὸν καθαρῶς μουσικόν, τότε πᾶν κριτικὸν ἁμάρτημα, πᾶσα πραγματικὴ σύγχυσις, πᾶς ἀναχρονισμός, ἐὰν δὲν παραβλάπτῃ τὴν μουσικὴν ἁρμονίαν ἢ τὴν ψυχολογικὴν ἀλήθειαν, δὲν εἶνε σφάλμα οὐσιῶδες, ὁ δὲ κριτικὸς ὁ θεωρῶν πᾶσαν τοιαύτην ἔλλειψιν ὡς ἔγκλημα τοῦ ποιητοῦ δεικνύει μεγάλην σχολαστικότητα καὶ πολὺ συχνὰ σπουδαίαν ἔλλειψιν καλαισθησίας.

Ἀναμφιβόλως ὁ Π. Σοῦτσος ὑποβάλλων εἰς τὸν Ὁδοιπόρον, τὸν ὁποῖον ὁ Παΐσιος ἐρωτᾷ, διατὶ εἶνε τόσον μελαγχολικὸς ὡς ἀπάντησιν τοὺς στίχους :

Εἰς τὸ τραπέζι τῆς ζωῆς τὸν τάπητα πρὶν στρώσω,
'Σ ἕνα ποτήρι θέλησα τὸ χέρι μου ν' ἁπλώσω.
Φαρμακευμένο καὶ αὐτὸ μ' ἐπρόσφερεν ἡ μοῖρα·
Τὸ ἤγγισαν τὰ χείλη μου ; τὸν θάνατον ἐπῆρα,

διαπράττει σπουδαῖον ἁμάρτημα μὴ συλλογιζόμενος, ὅτι πρὶν στρωθῇ ὁ τάπης ἐπὶ τῆς τραπέζης, παράλογον θὰ ἦτο νὰ ὑπάρχωσιν ἐπ'αὐτῆς πλήρη ποτήρια ἤ, ἐὰν ἔστω ὑπῆρχον, τίς ὁ λόγος καὶ ἡ ἀνάγκη πλέον τοῦ τάπητος, ὅστις μάλιστα στρωννύμενος ἐπὶ τῶν ἐπιτραπεζίων σκευῶν θὰ τῷ καθίστα ἀδύνατον πᾶσαν μετ' αὐτῶν κοινωνίαν ; Ἐὰν ἐδῶ ὁ ἥρως εὑρίσκετο ἐν ἐκστάσει λυρικῇ ἢ ἐν σφοδρᾷ ψυχολογικῇ ταραχῇ, τὸ ἁμάρτημά του θὰ ἦτο ἀσήμαντον καὶ συγγνωστὸν ἴσως· τώρα ὅμως ὅτε ἐν πλήρει ἀπαθείᾳ καὶ νηφαλιότητι διαλέγεται, ὅτε ἡ ὀρθοφροσύνη καὶ ἡ λογικὴ πρέπει ἐν πάσῃ σκέψει,ἐν πάσῃ ἐκφράσει αὐτοῦ νὰ ἐκδηλῶται, τώρα βεβαίως τὸ σφάλμα εἶνε τοιοῦτον ὥστε νὰ μᾶς πείσῃ τοὐλάχιστον περὶ τῆς κριτικῆς ὀλιγωρίας τοῦ ποιητοῦ. Φρονοῦμεν ὅμως ὅτι ὁ ποιητὴς οὐδέποτε ἤθελεν ὑποπέσει εἰς τοιαῦτα ἁμαρτήματα, ἐὰν δὲν ἐζήλευε τόσον πολὺ τὰ προϊόντα ξένης φαντασίας, ἠπατήθη δὲ σφόδρα πιστεύσας, ὅτι ἠδύνατο διὰ τῆς ἀδεξίου προσθήκης ἀκόμψου καὶ χονδροειδοῦς τάπητος νὰ καταστήσῃ ἀγνώριστον τὴν κομψὴν εἰκόνα τῆς τραπέζης τοῦ γάλλου ποιητοῦ A. Chénier, ὅστις ἐν τῷ ποιήματι αὐτοῦ «La jeune captive» λέγει :

Au banquet de la vie à peine commencé
Un instant seuleneut mes lèvres ont pressé
La coupe en mes mains encore pleine.

Καὶ ὁ κ. Ἀχ. Παράσχος ἐν ᾠδῇ αὐτοῦ εἰς τὸν Πατριάρχην Γρηγόριον λέγων :

Οὕτω ποτὲ ὁ Ἰωσήφ, εἰς χώραν ἀλλοτρίαν,
Δὲν ὕπνωττεν εἰς τὴν ψυχρὰν τοῦ τάφου τὴν ἀγκάλην
Ἀλλ' ἀδελφῶν ἀνέμεινε νὰ ἴδῃ συνοδίαν
Τὰ τεθλιμμένα του ὀστᾶ εἰς γῆν νὰ φέρουν ἄλλην·
Κ' ἐπρόσμενε κ' ἐπρόσμενεν ἕως νὰ ἔλθ' ἡμέρα,
Νὰ ἴδῃ—ἔστω καὶ νεκρὸς—τὸν πάτριον αἰθέρα!

ἐκτὸς ὅτι ταπεινόνει τὸν ἥρωά του συγκρίνων αὐτὸν πρὸς τὸν Ἰωσήφ, ἀλλὰ καὶ ἑαυτὸν καὶ τὴν τόσον δόκιμον ποίησίν του ἀδικεῖ διὰ τῆς ἀνωτέρω στροφῆς. Πόσον ἡ εἰκὼν αὕτη τοῦ κ. Παράσχου μᾶς ὑπενθυμίζει τοὺς κλασικοὺς στίχους τοῦ γάλλου ἀκαδημαικοῦ Saint—Amant, ὅστις ἐν τῇ ἐποποιίᾳ αὐτοῦ «Moïse sauvé» περιγράφων τὴν διὰ τῆς Ἐρυθρᾶς θαλάσσης διάβασιν λέγει :

Et là, près des remparts que l'œil peut trenspercer
Les poissons ébahis le regardent passer.

Τοῦτον δὲ ὑπαινιττόμενος ὁ Boileau ἐν τῷ τρίτῳ ᾄσματι τῆς «Ποιητικῆς» του εὐφυέστατα παρατηρεῖ, ὅτι· (il) Met, pour le voir passer, les poisons *aux fenêtres.* Φαίνεται, ὅτι ἐκεῖνον ἀκολουθῶν ἐκ συμπτώσεως καὶ ὁ κ. Παράσχος φαντάζεται τὸν νεκρὸν Ἰωσὴφ μὴ κοιμώμενον, ἀλλ' ἐν ἀδημονίᾳ διαρκῶς ἀνακύπτοντα ἀπὸ καμμίαν θυρίδα τοῦ τάφου του, ὅπως ἀνακαλύψῃ μακρόθεν ἐρχομένην τὴν συνοδίαν τῶν ἀδελφῶν του. Παραλείπομεν δὲ ὅτι κατὰ τὸν ποιητὴν ὁ αἰθὴρ εἶνε ὁρατὸς καὶ δὴ καὶ εἰς τοὺς νεκρούς. Πόσον φυσικώτερος ἀλλὰ καὶ ποιητικώτερος εἶνε ὁ Βαλαωρίτης, ὅταν φαντάζηται ὅτι ὁ Πατριάρχης «κοιμᾶται καὶ ὀνειρεύεται καὶ τότε θὰ ξυπνήσῃ ὅταν στὰ δάση κτλ.,» ὅπως καὶ ὁ εὐφάνταστος γερμανὸς ποιητὴς *Rückert* παριστᾷ Φρειδερῖκον τὸν Βαρβαρόσαν ἐν τῷ ὁμωνύμῳ ποιήματι ὄχι τεθνεῶτα, ἀλλὰ κοιμώμενον ἐν ὑποχθονίῳ σπηλαίῳ καὶ περιμένοντα τὴν φωνὴν τοῦ πολέμου, ὅπως ἀναστῇ καὶ ἐξέλθῃ εἰς τὴν μάχην φέρων μεθ'ἑαυτοῦ τὸ μεγαλεῖον τοῦ ἔθνους.

Ὅταν ὁ ποιητὴς ἐξυμνῶν τὰ θέλγητρα τῆς φύσεως καὶ σκοπῶν διὰ τῆς ποιήσεώς του νὰ διασώσῃ ὑπὸ μορφὴν καλλιτεχνικὴν τὸ αἴσθημά του τὴν ψυχικὴν αὐτοῦ διάθεσιν, τοποθετῇ λ. χ. τὸν νάρκισσον μεταξὺ τῶν ῥόδων τοῦ Μαΐου, τοῦτο βεβαίως εἶνε ἀνακριβές, οὐδόλως ὅμως δύναται νὰ ἐπηρεάσῃ τὴν γνησιότητα καὶ ἀλήθειαν τοῦ ποιήματος. Πολλάκις μάλιστα τοιαύτη τις ἀπερισκεψία ἢ ἀνακρίβεια εἶνε ἔνδειξις τοῦ ποιητικοῦ ἐνθουσιασμοῦ, ἔνθα ὁ ποιητὴς γράφει κατ' ἔμπνευσιν καὶ ὄχι κατόπιν μακρᾶς καὶ λεπτομεροῦς σκέψεως. Τοιούτου εἴδους ἀνακρίβειαι δὲν ἐνοχλοῦσι ποσῶς τὸν εὐαίσθητον ἀναγνώστην,ὅστις ἀποθαυμάζων μελικόν τι ποίημα θαυμάζει τὴν ἐν αὐτῷ μελῳδίαν, τὴν ἁρμονίαν τοῦ ποιητικοῦ τύπου καὶ τὴν ἀλήθειαν τοῦ ἐκφραζομένου αἰσθήματος. Τοῦτο ὅμως δὲν ἰσχύει ὁσάκις ὁ ποιητὴς θέλων διὰ πραγματικῆς εἰκόνος ζωηρῶς νὰ παραστήσῃ νοερόν τι, καταφεύγει εἰς τὴν παραβολὴν φυσικοῦ τινος φαινομένου, ὅπερ θεωρεῖ θαυμασίως ὁμοιάζον πρὸς τὸ νοερόν· διότι τῶν τοιούτων ποιηματίων ἡ ἀξία ἔγκειται ὁλόκληρος εἰς τὴν καταπληκτικὴν ὁμοιότητα τοῦ κυρίου καὶ τοῦ εἰκονικοῦ. Ὥστε ἐὰν ἡ πραγματικὴ εἰκὼν ἀποδειχθῇ ψευδὴς ἢ ἀνακριβής, τοῦτο ἀρκεῖ, ὅπως καταστρέψῃ πᾶσαν τὴν τοῦ ποιήματος καλλονήν. Οὕτω λ. χ. ὁ κ. Πολέμης ἔν τινι αὐτοῦ ποιήματι ἐκ τῆς βραβευθείσης συλλογῆς «Ἐρείπια» παρομοιάζων τὸ ἄστατον καὶ παροδικὸν τῆς εὐτυχίας πρὸς ἀλκυόνα λέγει :

'Η ἀλκυὼν τὸ σπαθωτὸ καὶ γρήγορο πουλὶ
περνᾷ κοντὰ ἀπ' τὴ θάλασσα καὶ μόλις τὴν ἐγγίζει,
πάλι σηκόνεται ψηλὰ καὶ πάλι φτερουγίζει
καὶ δὲν ἀκούει τὴ θάλασσα ὁποῦ τὴν προσκαλεῖ
ἡ ἀλκυὼν τὸ σπαθωτὸ καὶ γρήγορο πουλί,
ὁποῦ περνᾷ ἀπ' τὴ θάλασσα καὶ μόλις τὴν ἐγγίζει.
'Η εὐτυχία σπαθωτὸ καὶ γρήγορο πουλί,
μέσ' 'ς τὴν καρδιά μου ἔρχεται καὶ μόλις τὴν ἐγγίζει,
πάλι πετᾷ καὶ χάνεται καὶ πάλι φτερουγιζει
καὶ δὲν ἀκούει τὴν καρδιά, ὁποῦ τὴν προσκαλεῖ
ἡ εὐτυχία σπαθωτὸ καὶ γρήγορο πουλί,
ὁποῦ περνᾷ ἀπὸ τὴν καρδιὰ καὶ μόλις τὴν ἐγγίζει.

ἐνῷ ἡ ἀλκυὼν οὔτε σπαθωτὸ πουλὶ εἶνε οὔτε πετῶσα εἰς τὴν θάλασσαν μόλις τὴν ἐγγίζει, πάλι σηκόνεται ψηλὰ καὶ πάλι φτερουγίζει. Σπαθωτὸ πουλὶ θὰ ἠδύνατο νὰ ὀνομασθῇ ἡ χελιδὼν καὶ διότι κατὰ τὴν πτῆσιν καὶ αἱ πτέρυγες καὶ τὸ σῶμα διὰ τῆς ψαλιδωτῆς μάλιστα οὐρᾶς ἀποτελοῦσι καμπύλας γραμμὰς συγκλινούσας εἰς ὀξείας γωνίας καὶ διότι πετᾷ ταχέως καὶ καμπυλοειδῶς, ἐγγίζουσα μάλιστα ἐνίοτε ἀκαριαίως τὸ ἔδαφος εἰς τὸ κατώτατον σημεῖον τῆς διαγραφομένης καμπύλης· διὸ καὶ τὸ δεύτερον περὶ αὐτῆς ἀληθεύει, ὅτι μόλις ἐγγίζει τὸ ἔδαφος, πάλι ψηλὰ σηκόνεται. Τοὐναντίον ἡ ἀλκυών, κολοβὸν πτηνόν, εἶνε χωρὶς οὐρὰν καὶ χονδρὸν καὶ ράμφος μακρὸν ἔχει καὶ πτέρυγας μικράς. Πετᾷ δὲ πάντοτε παραλλήλως καὶ ἐγγὺς τῆς ἐπιφανείας τῆς θαλάσσης, μόλις διακρινομένη ὁσάκις ἀπὸ ἑνὸς εἰς ἄλλο μεταβαίνει μέρος τῆς ἀκτῆς καὶ ἡ πτῆσίς της οὔτε ἐλευθερίαν πολλὴν ἔχει οὔτε τι τὸ σπαθωτόν. Ὅταν δὲ πρόκειται νὰ ἁρπάσῃ μικρόν τινα ἰχθύν, σταθμίζεται ἐπί τινα χρόνον αἰωρουμένη ὑπεράνω τῆς θαλάσσης καὶ εἶτα καταπίπτει ἐντὸς αὐτῆς δίκην βολίδος ἐνίοτε ἱκανὰ δευτερόλεπτα παραμένουσα ὑπὸ τὸ ὕδωρ. Ὅτι δὲ ἐκ τῆς παρατηρήσεως τῆς ἀλκύονος διάφορόν τι ἐξάγεται ἢ ὅ,τι φαντάζεται ὁ κ. Πολέμης, εἰς τοῦτο συμφωνεῖ καὶ ὁ V. Hugo, ὅστις ἔχων ὑπ' ὄψει ὅτι ἡ ἀλκυὼν ὁμαλῶς καὶ ἡσύχως πετῶσα εἰς τὴν θάλασσαν μόλις διακρίνεται ὡς σημεῖον κινούμενον ἐπὶ τῆς ἐπιφανείας αὐτῆς καὶ χάνεται ὀλίγον ἀπομακρυνομένη τῆς ὁράσεώς μας, παρομοιάζει πρὸς αὐτὴν τὴν νεότητα, ἥτις γλυκεῖα καὶ ἄφροντις οὖσα σχεδὸν ἀπαρατήρητος παρέρχεται διὰ μέσου τοῦ θορυβώδους ἡμῶν βίου.

. . . . , ...
Votre âge insouciant est si doux qu'on l'oublie;
Il passe, comme un souffle au vaste chant des airs,

Comme une voix joyeuse en fuyant affaiblie
Comme un alcyon sur les mers.
(V. Hugo. Ode dix-septième: «A ume jeune fille»).

*
* *

Ἡ ἰδέα ἐν γένει εἶνε φύσει τι ἄπειρον ἐπομένως δὲν εἶνε δυνατὸν νὰ λάβῃ τύπον πραγματικὸν ἀπολύτως ἁρμόζοντα αὐτῇ, ἤτοι νὰ παρασταθῇ διὰ μέσων αἰσθητῶν πεπερασμένων τελείως· ὥστε ὁ καλλιτέχνης ἐμπνεόμενος πάντοτε ὑπὸ τῆς ἰδέας, δύναται νὰ μορφώσῃ σχετικῶς τελείαν αὐτῆς ἀντίληψιν καὶ παράστασιν ἀναλόγως τῆς ἀτομικότητος τῶν ἀρχῶν αὐτοῦ καὶ τῶν ἐξωτερικῶν ἐπιδράσεων. Ἡ δυνατὴ αὕτη τελειοποίησις τῆς πραγματικῆς τῆς ἰδέας παραστάσεως ἡ ἐκ τοῦ σχετικοῦ ἀνύψωσις εἰς τὸ ἀπόλυτον εἶνε τὸ ἰδανικὸν τῆς τέχνης, ἐκδοχὴ τῆς ἰδέας τείνουσα πρὸς ἀπόλυτον τελειότητα[1].

Ἡ φαντασία εἶνε ἡ δύναμις ἐκείνη ἥτις τὴν ὅλως πνευματικὴν γυμνὴν ἰδέαν διαπλάττει καὶ μορφοῖ διὰ τῶν πλουσίων εἰκόνων της, ἐξ ὧν κυρίως πηγάζει πᾶν αἴσθημα καλὸν ἢ αἰσχρόν. Ἀνάγκη ὅμως ἡ φαντασία νὰ μὴ πλάττῃ κατ' ἀρέσκειαν τερατουργοῦσα, ἀλλὰ νὰ κολάζηται ὑπὸ τοῦ νοῦ· ἐν τῇ ἁρμονικῇ δὲ ταύτῃ συνεργασίᾳ μεταξὺ φαντασίας καὶ νοῦ ἔγκειται, κατὰ Κάντιον, ἡ πηγὴ παντὸς τοῦ καλοῦ. Ἀλλ' ἐὰν ἡ ἁρμονία μεταξὺ φαντασίας καὶ νοῦ εἶνε ἡ πηγὴ παντὸς καλοῦ, τὴν ἁρμονίαν ταύτην ὀφείλει πάλιν νὰ ἐπιτελῇ τι ἐκτὸς ἡμῶν ἁρμονικῶς εἴτε ἐν τῇ φύσει εἴτε ἐν τῇ τέχνῃ ὑπάρχον· ὅθεν τὸ καλὸν ἐν τῇ τέχνῃ καὶ ἰδίᾳ ἐν τῇ ποιήσει ἀντικειμενικῶς ὁριζόμενον εἶνε ἁρμονία τις καὶ δὴ τῆς ἰδέας πρὸς τὸν τύπον, τοῦ πνευματικοῦ πρὸς τὸ πραγματικόν. Ἐὰν ὅμως ληφθῇ περαιτέρω ὑπ' ὄψει ὅτι ἡ ἰδέα καὶ ὁ τύπος εἶνε ἑτερογενῆ καὶ ὅτι ἐπομένως ἡ ἐν τῇ καλλιτεχνικῇ παραστάσει συνύπαρξις αὐτῶν ὡς ἁπλῆ παράθεσις ξένων ἀλλήλοις καὶ ἐσωτερικῶς ἀσυμβιβάστων στοιχείων εἶνε ἀδιάφορος—ὡς λ. χ. ἡ συνύπαρξις χρώματος καὶ ἤχου, ἤχου καὶ διανοήματος—καὶ δὲν δύναται νὰ προξενήσῃ οὔτε εὐχάριστον οὔτε δυσάρεστον ἐντύπωσιν, τείνομεν τότε νὰ παραδεχθῶμεν, ὅτι ἡ καλαισθητικὴ κρίσις δὲν ἀποβλέπει εἰς τὴν σχέσιν τῶν ἑτεροειδῶν τῆς ἰδέας καὶ τοῦ τύπου, ἀλλ' εἰς σχέσιν τῶν διαφόρων ὁμοειδῶν στοιχείων τῆς παραστάσεως, εἰς καθαρῶς τυπικοὺς συνδυασμοὺς (Formverhältuisse), διότι τὰ ὁμοειδῆ στοιχεῖα δύνανται νὰ συγχωνευθῶσιν οὕτως, ὥστε νὰ προξενήσωσιν ἡμῖν εὐχάριστον ἢ δυσάρεστον αἴσθημα· λ. χ. δύο τόνοι συνηχοῦντες ἀναλόγως τῆς πρὸς ἀλλήλους σχέ-

[1] Πρβλ. καὶ Cousin, «Du vrai, du beau et du bien», p. 299—300.

σεως ἢ εὐαρεστοῦσιν ἢ δυσαρεστοῦσι τὴν ἡμετέραν ἀκοὴν (Consonanz, Dissonanz).

Καὶ ἐν μὲν ταῖς εἰκαστικαῖς τέχναις τὸν τύπον ἀποτελεῖ ἡ ἐκ χρωμάτων ἢ λίθων αἰσθητῶς ὁρατὴ μορφή, ἐν δὲ τῇ μουσικῇ ἡ ἁρμονία καὶ μελῳδία, ἐν τῇ ποιήσει ὅμως τὸ ὑλικὸν καὶ ὁ τύπος δὲν εἶνέ τι αἰσθητῶς ἀντιληπτόν, ἀλλ' αὐτὴ αὕτη ἡ ἐσωτερικὴ διανοητικὴ παράστασις ἡ δυναμένη ἐν ἑαυτῇ πᾶν πνευματικὸν ἢ φυσικὸν ἀντικείμενον νὰ περιλάβῃ

Ἡ ἐσωτερικὴ ὅμως αὕτη παράστασις καθ' ἑαυτὴν οὐδεμίαν ἔχουσα καλλιτεχνικὴν σημασίαν καὶ ἀδιάφορος οὖσα, κάλλιστα δὲ προσιτὴ καὶ εἰς πάντα μὴ ποιητὴν καθίσταται ποιητικὴ καὶ αἰσθητικῶς ἐνδιαφέρουσα διὰ τῆς εἰκονικῆς μορφώσεως, ἣν ὑπὸ τῆς φαντασίας λαμβάνει, ἥτις κυρίως ἀποτελεῖ τὸν τύπον τὸν ποιητικόν [1]. Διαφέρει δὲ ἡ ποιητικὴ παράστασις τῆς ἁπλῆς διανοητικῆς παραστάσεως, καθ' ὅτι ἀντὶ τῆς ἀφῃρημένης ἐννοίας μιᾶς παρουσιάζει τὴν συγκεκριμένην αὐτῆς πραγματικότητα [2].

Οὕτω λ. χ. ἡ λέξις «πούλια» σημαίνει ἀστερισμόν τινα ἐν τῷ οὐρανῷ, ἐνῷ ἡ φράσις τοῦ ποιητοῦ:

«Τὸ ἑφταδιάμαντο λαμπρὸ στεφάνι τῆς πούλιας 'πρόβαλε, φεγγοβολεῖ» φέρει ἐπὶ πλέον πρὸ τῆς φαντασίας ἡμῶν τὴν πραγματικὴν εἰκόνα τοῦ ἀστερισμοῦ, ὅστις ἀποτελεῖται ἐξ ἑπτὰ (;) λαμπρῶν ἀστέρων ἐν εἴδει στεφάνου πλησίον ἀλλήλων κειμένων, ἢ ἐὰν ἀντὶ νὰ εἴπωμεν ἡ «δύσις» μεταχειρισθῶμεν τὴν φράσιν τοῦ ποιητοῦ:

«Ὁ Φοῖβος δὲ τότε κλειστὸς καταβαίνει εἰς νερὰ χρυσᾶ»

παρέχομεν εἰς τὴν φαντασίαν τὴν πραγματικὴν εἰκόνα τῆς δύσεως τοῦ ἡλίου. Ὡσαύτως λέγοντες ἡ καταστροφὴ τῶν Ψαρῶν ἐννοοῦμεν μόνον, ὅτι τὰ Ψαρὰ κατεστράφησαν, ἐνῷ ἀναγινώσκοντες τὸ ἐπίγραμμα τοῦ Σολωμοῦ:

'Σ τὸν Ψαρῶν τὴν ὀλόμαυρη ράχι
Περπατῶντας ἡ δόξα μονάχη
Μελετᾷ τὰ λαμπρὰ παληκάρια
Καὶ στὴν κόμη στεφάνει φορεῖ,
Γενομένο ἀπ' τὰ λίγα χορτάρια
Ποὖχαν μείνει στὴν ἔρημη γῆ,

ἔχομεν ἀμέσως πρὸ ὀφθαλμῶν τὴν εἰκόνα τῆς ἐξολοθρεύσεως, τὴν παντελῆ ἐρήμωσιν τῆς ἐνδόξου χώρας καὶ τὰ ἡρωϊκὰ κατορθώματα τῶν ἀνδρείων Ψαριανῶν.

Ἐπειδὴ δέ, ὡς ἐλέχθη, ἡ ποιητικὴ παράστασις ἐν ἀντιθέσει πρὸς

[1] Πρβλ. Hegel's Aesthetik. 3es Baud. «Die Poesie» s. 228. γ.

[2] Πρβλ. Hegel's Aesthetik. 3es Band. «Die Poesie» s. 275—76.

τὴν συνήθη διανοητικὴν παράστασιν, ἥτις τὴν ἀφῃρημένην ἔννοιαν μόνον σημαίνει, ἀποβλέπει κυρίως εἰς τὴν πραγματικὴν τῆς ἐννοίας εἰκόνα, διὰ τοῦτο ὁ ποιητὴς μᾶλλον ἐνδιατρίβει εἰς τὰ καθέκαστα καὶ ἐπιμελῶς χαρακτηρίζει τὰ πραγματικὰ στοιχεῖα τῆς εἰκόνος. Ἐνταῦθα ἀνάγονται πάντα τὰ χαρακτηριστικὰ καὶ κοσμητικὰ ἐπίθετα, ὧν βρίθουσι πρὸ πάντων τὰ ὁμηρικὰ ἔπη, οἷον: ὁ «ποδώκης Ἀχιλλεύς», ὁ «πολύμητις Ὀδυσσεύς» ἢ «Κίρκη εὐπλόκαμος»· ἔτι δὲ «παρὰ θῖν' ἁλὸς ἀτρυγέτοιο», «εἰς ἅλα δίαν», «νηὸς κυανοπρώροιο». κτλ. Ἀντὶ ὅμως τῆς κυρίας εἰκονικῆς παραστάσεως, ἥτις τὸ ἀντικείμενον ἐν τῇ οἰκείᾳ αὐτοῦ πραγματικότητι παρουσιάζει, δύναται ὁ ποιητὴς νὰ μεταχειρισθῇ ἔμμεσον εἰκονικὴν παράστασιν, δηλαδὴ τοιαύτην ἐν ᾗ ἐν τῷ ἀντικειμένῳ ἐκτίθεται καὶ ἄλλη εἰκὼν κατ' ἀρχὴν τούτου διάφορος καὶ ἥτις ἢ ὡς κόσμημα τούτου χρησιμεύει ἢ ὑπὸ μίαν ὡρισμένην ἔποψιν μετὰ τοῦ ἀντικειμένου συμφωνοῦσα συντελεῖ ὅπως αὐτὸ ζωηρῶς καὶ συγκεκριμένως ἀντιληφθῶμεν. Τῆς ἐμμέσου εἰκονικῆς παραστάσεως εἴδη εἶνε αἱ μεταφοραί, αἱ προσωποποιήσεις, αἱ κυρίως εἰκόνες καὶ αἱ ὁμοιώσεις ἢ παραβολαί [1].

Καὶ περὶ μὲν τῆς μεταφορικῆς ἐκφράσεως ὁ Ἕγελος παρατηρεῖ, ὅτι ἐν τῇ χρήσει αὐτῆς περισσότερον ἀφίστανται ἀπ' ἀλλήλων καὶ διαφέρουσιν ἡ ἀρχαία καὶ ἡ νεωτέρα λέξις παρὰ ὁ πεζὸς λόγος καὶ ἡ ποίησις. Οἱ ἀρχαῖοι, οἵ τε λογογράφοι καὶ οἱ ποιηταί, σπανίως μεταχειρίζονται ἐκφράσεις μὴ κυρίας, ἐνῷ οἱ νεώτεροι καὶ ἰδίως οἱ μωαμεθανοὶ συγγραφεῖς βρίθουσι μεταφορικῶν ἐκφράσεων. Παρὰ τούτοις οἱ ταπεινοὶ συγγραφεῖς καὶ ὁ Σαιξπῆρος ἀρέσκονται εἰς μεταφοράς, ὀλιγώτερον δὲ ὁ ἀφελὴς καὶ μεμετρημένος Goethe [2]. Καὶ παρ' ἡμῖν δὲ ὁ Σολωμὸς σχετικῶς μετὰ πολλῆς φειδοῦς μεταχειρίζεται μεταφορικὰς ἐκφράσεις. Εἶνε δέ, καθὰ καὶ ὁ Ἀριστοτέλης ἀποφαίνεται, πολὺ δύσκολον τὸ εὖ μεταφέρειν [3] καὶ ἐν γένει πολλὴν ἀπαιτεῖ εὐφυΐαν ἡ ἐν τῇ ποιήσει ἐπιτυχὴς τῶν εἰκόνων χρῆσις. Μεταφορικαὶ ἐκφράσεις ἐπιτυχεῖς λ. χ. εἶνε :

Παίζει τἀγέρι τοῦ Μαϊοῦ μέσα στὸν καλαμιῶνα.
(Βαλαωρίτης)

ὁ ἀὴρ φυσᾷ δὲν παίζει, ἀλλὰ μεταφορικῶς ὁ ἀὴρ ἐν τῷ καλαμῶνι ἢ ἐπὶ τῶν σπαρτῶν ὡς προκαλῶν ἀλλεπαλλήλους κυματισμοὺς δύναται εὐστόχως νὰ θεωρηθῇ, ὅτι παίζει, ἢ

[1] Ὅρα. Hegel's Aesthetik. 3es Band. «Die Poesie» s 277—79.
[2] Ὅρα. Hegel's Aesthetik. erster Theib. s. 509.
[3] Ὅρα Ἀριστοτέλους περὶ ποιητικῆς πργρ. 22.

Τὰ χόρτα πίνουν τὴ δροσιὰ τῆς νύκτας κλ.
(Ζαλοκώστας)

Μεταφορικαὶ ἐκφράσεις ποιητικαὶ εἶνε προσέτι «τὰ φτερὰ τοῦ χρόνου», ἡ «ἀγκάλη τοῦ τάφου», τῆς «φθορᾶς τὸ ἀχόρταγο στόμα» κτλ. ἐνῷ τὸ «τραπέζι τῆς ζωῆς» ἰδίως ἐν τῷ προμνημονευθέντι ἐκ τοῦ Π. Σούτσου παραδείγματι εἶνε μεταφορὰ εὐτελὴς καὶ πεζή. Ἄς παραβάλῃ τις πρὸς τὴν εἰκόνα τοῦ Σούτσου τοὺς ἑξῆς στίχους τοῦ V. Hugo [1]:

Oui, c'est la vie. Après le jour, la nuit livide.
Après tout, le reveil, infernal ou divin.
Autour du *grand banquet* siège une foule avide;
Mais bien des couviés laissent leur place vide
Et se lèvent avant la fin.

Καὶ τοῦ Ζαλοκώστα δὲ ἡ μεταφορικὴ χρῆσις τοῦ «θερίζω» καὶ δὴ ἡ ἐν ὁμοιώσει εἰδικωτέρα μνεία τοῦ κομψοῦ δρεπάνου προκειμένου περὶ ἀμειλίκτου καὶ φοβερᾶς ἐν πολέμῳ σφαγῆς:

Κ' ἐθέρισε τ' ἀμέτρητα
Καθάρματα τῆς γῆς σου
Καθὼς θερίζει δρέπανον
Τοὺς στάχυς τῶν ἀγρῶν

εἶνε νομίζομεν εὐτελὴς καὶ ὄχι ποιητική, ἀντιτίθεται δὲ εἰς τὸ μέγεθος τῆς ἐκφράσεως τῶν δύο ἀμέσως προηγουμένων στίχων:

Κ' ἠγέρθη βαρυσίδηρος ἡ σπάθη τῆς ὀργῆς σου,

ἔνθα ἡ μεταφορὰ ἡ «σπάθη τῆς ὀργῆς» εἶνε λίαν ἐπιτυχής. Τοῦτο γράφων ὁ Ζαλοκώστας εἶχεν ἴσως ὑπ' ὄψει τὸ τοῦ Σολωμοῦ ἐν τῷ ὕμνῳ:

Τόσο πέφτουνε τὰ θερι-
σμένα στάχυα εἰς τοὺς ἀγρούς
σχεδὸν ὅλα ἐκειὰ τὰ μέρη
ἐσκεπάζοντ' ἀπ' αὐτούς.

ἔνθα ὅμως γίνεται ἐξομοίωσις μόνον τῆς πληθύος τῶν φονευθέντων πρὸς τὴν πληθὺν τῶν θεριζομένων στάχεων, καὶ ὅπως οἱ στάχυς πίπτοντες καλύπτουσι τὸ ἔδαφος ἀπεράντων ἀγρῶν, οὕτω καὶ τὰ πτώματα τῶν φονευθέντων ἐκάλυπτον ὅλον τὸ πεδίον τῆς μάχης. Ὥστε ἐδῶ ἡ σύγκρισις γίνεται μόνον κατὰ ποσόν, οὐδαμῶς δὲ ἀποβλέπει εἰς τὸν τρόπον τῆς σφαγῆς. Καὶ ὁ θιασώτης δὲ τοῦ Σολωμοῦ Μαρκορᾶς ἐν τῷ «Ὅρκῳ» τὴν αὐτὴν ποιεῖται εἰκονικὴν χρῆσιν τοῦ «θερίζω:

Στὴ γῆ ποῦ πλῆθος ἔπεσαν *σὰ θερισμένο στάρι*

καὶ ὁ Βαλαωρίτης ἐν τῷ «Πατριάρχῃ»:

Γοργὰ τοῦ χάρου ἐθέριζαν τ' ἀχόρταγα τὰ χέρια,

ἔνθα πάλιν διὰ τοῦ θερίζω εἰκονίζεται μόνον τὸ ἀκατάπαυστον τῆς σφαγῆς.

[1] V. Hugo «les Orientales». Fantômes I.

Εἰκονικῶς μεταχειρίζεται προσέτι τὸ «θερίζω» καὶ ὁ V. Hugo λέγων [1]:

> Helas! que j'en ai vu mourir de jeunes filles!
> C'est le destin. Il faut une proie au trépas.
> Il faut que l'*herbe tombe au tranchant des faucilles.*

Ἀλλ' ἰδῶ πρόκειται περὶ τοῦ μοιραίου θανάτου, ὅστις ἀλυπήτως ἁρπάζει τὰς τρυφερὰς νεανικὰς ὑπάρξεις καὶ ὄχι περὶ τῆς ἀγρίας σφαγῆς, ἣν ἀποτελεῖ ἡ βαρυσίδηρος σπάθη τῆς ὀργῆς. Ἔτι δὲ ἡ φράσις τοῦ V. Hugo δὲν λέγει ὅτι τὸ χόρτον πέπρωται νὰ θερισθῇ, νὰ πέσῃ μόλις ἔλθῃ εἰς ἐπαφὴν μετὰ τῆς ἀκμῆς τοῦ δρεπάνου, ὅπερ τὴν εἰκόνα τραγικωτέραν καθίστησι.

Κωνσταντῖνος Γερογιάννης.

ΑΛΕΞΑΝΔΡΟΥ ΠΟΥΣΚΙΝ

ΒΟΡΙΣ ΓΟΔΟΥΝΩΦ

ΤΡΑΓΩιΔΙΑ

Προοιμιον Του Μεταφραστου.

Ἰωάννην τὸν Τρομερὸν διεδέχθη ἐπὶ τοῦ Μοσχοβιτικοῦ θρόνου, τὸν Μάιον τοῦ 1584, ὁ υἱὸς αὐτοῦ Θεόδωρος· βαρέος ὅμως ὄντος τοῦ σκήπτρου διὰ τὰς ἀσθενεῖς του χεῖρας, ὡρίσθη κηδεμὼν αὐτοῦ καὶ κυβερνήτης τοῦ Κράτους, ὁ ἐκ μητρὸς αὐτοῦ θεῖος Νικήτας Γιούριεφ, τούτου δὲ θανόντος μετὰ δύο ἔτη, τὴν θέσιν κυβερνήτου κατέλαβεν ὁ γυναικάδελφος τοῦ Θεοδώρου, βογιάρος, Βορὶς Γοδουνώφ. Ὁ ὅσον νουνεχὴς τοσοῦτον καὶ πολυμήχανος οὗτος αὐλικός, ἴσχυσε τὸ μὲν ν' ἀπομακρύνῃ τῆς Αὐλῆς πάντας τοὺς ἀντιπάλους του, τὸ δὲ νὰ πλουτίσῃ καὶ μεγαλύνῃ τοὺς συγγενεῖς καὶ ὁμόφρονας, μετὰ τοσαύτης δὲ τέχνης ἐνήργησεν, ὥστε μετ' οὐ πολὺ ἐγένετο πανίσχυρος. Ἀλλ' ὤφειλε νὰ μεριμνήσῃ καὶ περὶ τοῦ μέλλοντός του. Τὸ μέλλον δὲ τοῦτο ἦτο δι' αὐτὸν φοβερόν, τοσούτῳ μᾶλλον, ὅσον ὑψηλοτέρα ἦτο ἡ θέσις, ἐφ' ἧς ἵστατο. Ὁ Θεόδωρος ἦτο ἄτεκνος, ἀλλ' εἶχεν ἀδελφόν, κληρονόμον τοῦ θρόνου, τὸν Δημήτριον, παιδίον ἑπταετές, ἐξορισθὲν μετὰ τῆς μητρός του εἰς Οὔγλιτζ, πόλιν δωρηθεῖσαν αὐτῷ παρὰ τοῦ πατρός του Ἰωάννου.

Κατὰ τὸν Μάιον τοῦ 1591 ὁ Γοδουνώφ, ἀπαίσια διανοηθείς, ἐξέ-

[1] V. Hugo, Les Orientales. Fantômes I.

πεμψε δολοφόνους κατὰ τοῦ βασιλόπαιδος, ὃν καὶ ἐφόνευσαν οὗτοι, ἐκ δὲ τῶν ἀνακρίσεων, γενομένων παρ' ἀνθρώπων τοῦ Γοδουνώφ, οὐδὲν ἀπεκαλύφθη, ἀποδοθείσης τῆς τελευτῆς τοῦ παιδὸς εἰς ἀσθένειαν. Κατὰ τὰς ἀρχὰς τοῦ 1598 ἀπέθανεν ὁ Θεόδωρος, ἡ δὲ σύζυγός του Εἰρήνη, ἀποκρούσασα τὸ στέμμα, ἀπεσύρθη εἰς τὴν Μονὴν τῶν Παρθένων, ὅπου καὶ ἐχειροτονήθη μοναχή. Τότε πατριάρχης, αὐλικοὶ καὶ βογιάροι, πάντες δημιουργήματα τοῦ κυβερνήτου, ἐντέχνως ἐργασθέντες παρὰ τῷ λαῷ, προσέφερον τὸ σκῆπτρον τῷ Γοδουνώφ, ὡς τῷ μόνῳ ἱκανῷ νὰ κυβερνήσῃ τὸ Κράτος. Οὗτος κατ' ἀρχάς, ἐνδοιάζων, ὑπετάγη ἐπὶ τέλους εἰς τοῦ λαοῦ τὴν θέλησιν, καὶ κατὰ τὸν Φεβρουάριον τοῦ 1598 ἐδέχθη τὸ στέμμα τοῦ Μονομάχου.

Μετά τινα ἔτη ὁ Γεώργιος Ὀτρέπιεφ, νέος ἐγγράμματος, πνευματώδης καὶ τολμηρός, φεύγων τὰς καταδιώξεις τοῦ Γοδουνώφ, ἐγένετο μοναχός, περιπλανώμενος δὲ ἀπὸ κοινοβίου εἰς κοινόβιον, κατέφυγεν ἐπὶ τέλους εἰς Πολωνίαν, ὅπου μετὰ πολλὰς περιπετείας ἐγένετο ὑπηρέτης, ἄρχοντος Πολωνοῦ, πρὸς ὃν ἡμέραν τινὰ ἀπεκάλυψεν, ὅτι ἦτον ὁ Δημήτριος, Τζαρέβιτζ τῆς Μόσχας, υἱὸς Ἰωάννου τοῦ Τρομεροῦ, σωθεὶς ἐκ τῶν χειρῶν τῶν δολοφόνων τοῦ Γοδουνώφ. Ὁ ἄρχων πιστεύσας εἰς τὸ μύθευμα, ἔχων δὲ θυγατέρα περικαλλῆ, ὑπόσχεται νὰ κάμῃ γαμβρόν του τὸν νέον, ἅμα ὡς ἤθελεν οὗτος στεφθῆ Τζάρος τῆς Μόσχας. Μετὰ ταῦτα συνοδεύει τὸν νεανίαν εἰς Κράκοβον, ὅπου ὁ ἀντιπρόσωπος τοῦ Πάπα Ραγκόσης τὸν παρουσιάζει εἰς τὸν βασιλέα Σιγισμοῦνδον, ὅστις πεισθεὶς ἐπίσης εἰς τὰ διαφημιζόμενα, ὑπεδέχθη κάλλιστα τὸν νέον, ὑποσχεθεὶς αὐτῷ συνδρομήν. Ἐν τούτοις ἡ φήμη ἐκυκλοφόρει, καὶ ὁ Ψευδοδημήτριος ἐγίνετο καθ' ἑκάστην δημοτικώτερος. Τότε, τῆς ὥρας ἐπιστάσης, τῇ βοηθείᾳ τοῦ πολωνοῦ ἄρχοντος, συναθροίζει στρατὸν ἐκ 1600 δυσηρεστημένων Μοσχοβιτῶν καὶ ἄλλων τυχοδιωκτῶν καὶ ὁδεύει κατὰ τῆς Μόσχας· καὶ τὸ πρῶτον μὲν θριαμβεύει, κατόπιν ὅμως νικᾶται ὑπὸ τοῦ πολυαρίθμου στρατοῦ τοῦ Γοδουνώφ. Νικᾶται, ἀλλὰ δὲν καταβάλλεται, διότι ἡ κοινὴ γνώμη εἶνε ὑπὲρ αὐτοῦ. Οὕτως εἶχον τὰ πράγματα, ὅτε αἴφνης ἀποθνήσκει ὁ Γοδουνώφ. Ὁ Ψευδοδημήτριος τότε εἰσέρχεται ἐν θριάμβῳ εἰς Μόσχαν καὶ στέφεται αὐτοκράτωρ.

Ἐκ τῆς ὑποθέσεως ταύτης ἐμπνευσθεὶς ὁ διάσημος ποιητὴς Ποῦσκιν, ἔγραψε τὸν Βορὶς Γοδουνώφ, τραγῳδίαν εὐλόγως θεωρουμένην ὡς ἓν τῶν ἀριστουργημάτων τῆς ρωσσικῆς φιλολογίας. Τὰ ἐν αὐτῇ δρῶντα πρόσωπα εἶνε τύποι εἰλημμένοι ἐκ τῆς πραγματικῆς ζωῆς, ἡ ὅλη δὲ εἰκὼν ἐξῆλθεν ἐκ τοῦ θαυμαστοῦ χρωστῆρος ἀληθοῦς καλλιτέχνου. Τὸ δρᾶμα ἔγραψεν ὁ Ποῦσκιν κατὰ τὸ 1825 ἐν τῷ χωρίῳ Μιχαήλοφκαν,

ὅπου διέμενεν ἐξόριστος. Ἀνακληθεὶς δὲ εἰς Μόσχαν ὑπὸ τοῦ αὐτοκράτορος κατὰ τὸ 1826, ἀνέγνωσεν αὐτὸ εἰς κύκλον φιλολόγων, ἐκ τῶν διασημοτέρων, καὶ ἡ ἀνάγνωσις ἐκείνη ἐπέφερεν εἰς τὸ πνεῦμα τῶν ἀκροωμένων ἀληθῆ κατάπληξιν. Εἷς τῶν ἀκροατῶν τῆς τραγῳδίας γράφει μεταξὺ τῶν ἄλλων :

«Καθόσον ἡ ἀνάγνωσις προὐχώρει, φρικίασις διέτρεχε τὸ σῶμά μας, ᾐσθανόμεθα ὀρθουμένας τὰς τρίχας τῆς κεφαλῆς, καὶ τώρα μὲν δι' ἀκουσίων ὁρμητικῶν κινήσεων, τώρα δὲ δι' αἰφνιδίων κραυγῶν καὶ χειροκροτημάτων παρατεταμένων ἐξεδηλοῦμεν τὸν ἐνθουσιασμὸν ἡμῶν. Μετὰ τὴν ἀνάγνωσιν, ἐρρίφθημεν ὁ εἷς μετὰ τὸν ἄλλον, εἰς τὰς ἀγκάλας τοῦ ποιητοῦ καὶ ἠγέρθη θόρυβος, ἠκούσθησαν γέλωτες, ἐχύθησαν δάκρυα καὶ συγχαρητήρια. Ὁ Μιτζκέβιτζ, διάσημος πολωνὸς ποιητής, ἀκούσας τὴν τραγῳδίαν, ἀνέκραξε :—Tu Shakespeare eris si fata sinant»—τουτέστι «θὰ γείνῃς Σαιξπῆρος, ἂν ἐπιτρέψῃ τὸ πεπρωμένον».

Πρό τινων μηνῶν ἡ τραγῳδία αὕτη ἐδιδάχθη ἐν Πετρουπόλει ἐν τοῖς ἀνακτόροις ὑπὸ ἐρασιτεχνῶν δουκῶν καὶ πριγκήπων, καὶ ἤγειρε γενικὸν ἐνθουσιασμόν.

Ἡ μετάφρασις τοῦ δράματος μεταδίδει ἀκριβῶς — τολμῶμεν εἰπεῖν—τὸ γράμμα τοῦ πρωτοτύπου. Εἴθε νὰ ἠδυνάμεθα νὰ εἴπωμεν τὸ ἴδιον καὶ περὶ τῶν ἐν αὐτῷ ποιητικῶν καλλονῶν.

ΔΩΜΑΤΙΑ ΕΝ ΤΩι ΚΡΕΜΛΙΝΩι

(Ἐν ἔτει 1598, 20 Φεβρουαρίου)

ΟΙ ΔΟΥΚΕΣ ΣΟΥΪΣΚΗ ΚΑΙ ΒΟΡΟΤΙΝΣΚΗ

Βοροτίνσκη

Οἱ δύ' ὁμοῦ τῆς πόλεως ὡρίσθημεν
ἐπόπται, ἀλλὰ δὲν θὰ εὕρωμεν, φρονῶ,
κανένα νὰ ἐπιτηρήσωμεν. Κενὴ
ἡ Μόσχα εἶνε. Ἠκολούθησ' ὁ λαὸς
τὸν πατριάρχην εἰς τὸ μοναστήριον.
Καὶ πῶς θὰ τελειώσ' ἡ ταραχή, φρονεῖς ;

Σούισκη

Πῶς λέγεις ; εὔκολον νὰ ἐννοήσῃ τις.
Ὁ κόσμος θὰ οἰμώξῃ ἔτι θρηνῳδῶν,
Ὀλίγον θὰ μορφάσῃ ἔτι ὁ Βορίς,
ὡς μέθυσος πρὸ ποτηρίου οἴνου, καὶ

ἐν τέλει θέλει εὐδοκήσῃ ταπεινῶς
τὸ στέμμα νὰ δεχθῇ. Ἔπειτα—Ἔπειτα
θὰ κυβερνᾷ ὡς πρίν.

Βοροτίνσκη

Ἀλλὰ παρῆλθε μὴν
ἀφοῦ κλεισθεὶς μετὰ τῆς ἀδελφῆς αὐτοῦ
εἰς τὴν μονήν, ἐγκαταλείψας φαίνεται
βιωτικὰς φροντίδας, πᾶσαν μέριμναν.
Οὔτε ὁ πατριάρχης μέχρι σήμερον
ἀλλ' οὔτε οἱ βογιάροι ἠδυνήθησαν
αὐτὸν νὰ πείσουν. Μάταιοι ἀπέβησαν
οἱ θρῆνοι, αἱ δεήσεις των, αἱ οἰμωγαὶ
τῆς Μόσχας ὅλης, τῆς συνόδου ἡ φωνή.
Τὴν ἀδελφήν του μάτην παρεκάλεσαν
νὰ εὐλογήσῃ ὡς δυνάστην τὸν Βορίς.
Ἡ τεθλιμμένη μοναχὴ—βασίλισσα
εἶν' ὡς ἐκεῖνος σταθερὰ καὶ ἄκαμπτος.
Ἐνεκολπώθη τὴν ἰδέαν τοῦ Βορίς,
ὡς φαίνεται. Τί ὅμως, ἐὰν πράγματι
ὁ κυβερνήτης, τὰς φροντίδας βαρυνθεὶς
τῆς δυναστείας, δὲν θελήσῃ νὰ δεχθῇ
θρόνον ἀνίσχυρον ; Τί λέγεις δι' αὐτό ;

Σούισκη

θὰ εἶπ' ὅτι ἐχύθη τότε μάταια
τὸ αἷμα τοῦ νηπίου— βασιλόπαιδος.
Ὅτι ἠδύνατ' ὁ Δημήτριος νὰ ζῇ.

Βοροτίνσκη

Κακούργημα φρικῶδες ! Ἀλλὰ πράγματι
τὸν βασιλόπαιδα ἐφόνευσ' ὁ Βορίς ;

Σούισκη

Καὶ τίς λοιπόν ; Ἀδίκως τίς τὸν Τσεπτσουγὼφ
διέφθειρε ; Τοὺς δύο Βιτιαγόφσκη δὲ
μὲ τὸν Κατσάλωφ τίς ἀπέστειλεν ; Ἐγὼ
εἶχα σταλῆ εἰς Οὔγλιτζ δι' ἀνάκρισιν,
καὶ ἐνεργήσας ἐπὶ τόπου, εὕρηκα
πρόσφατα ἴχνη. Τῆς φρικώδους πράξεως
ὁλόκληρον τὴν πόλιν εὗρον μάρτυρα·
ὅλ' οἱ πολῖται τὰ αὐτὰ κατέθεσαν.

Καὶ ἐπιστρέψας, τὸν φονέ' ἂν ἤθελα
μὲ μίαν μόνην λέξιν ἀπεκάλυπτα.

Βοροτΐνσκη

Καὶ διατί λοιπὸν δὲν τὸν ἐξώντωσας;

Σούισκη

Ἀναγνωρίζω ὅτι μὲ κατέπληξεν
ἡ ἠρεμία καὶ ἡ ἀπροσδόκητος
ἀναίδειά του. Τότε μ' ἔβλεπ' ἀτενῶς
ἀθῶος ὡς ἂν ἦτο. Μὲ ἐξήταζε,
μὲ λεπτομέρειαν ἠρώτα, ἐγὼ δέ,
ἐνώπιον ἐκείνου ἐπανέλαβα
ὅ,τι μὲ ὑπηγόρευσεν ὁ ἴδιος.

Βοροτΐνσκη

Ἄσχημα, δούξ.

Σούισκη

Καὶ τί νὰ πράξω ὤφειλα;
Νὰ τὰ εἰπῶ εἰς τὸν Θεόδωρον; Ἀλλὰ
ὁ Τζάρος ἔβλεπ' ὅλα μὲ τοὺς ὀφθαλμοὺς
τοῦ Γοδουνώφ, καὶ μὲ τὰ ὦτα ἤκουε
τοῦ Γοδουνὼφ τὰ πάντα. Ἂν τὸν ἔπειθα
ἐγὼ περὶ τῆς ἀληθείας, ὁ Βορὶς
ἤθελ' εὐθὺς τὸν μεταπείσῃ, ἐμὲ δὲ
θὰ ἐφυλάκιζαν, καί, ὡς τὸν θεῖον μου,
θὰ μ' ἔπνιγαν κρυφὰ ἐντὸς τῆς φυλακῆς.
Νὰ καυχηθῶ δὲν θέλω, ἀλλὰ βέβαια
δοθείσης περιστάσεως, ἐμὲ ποσῶς
δὲν θὰ πτοήσῃ οὐδεμία βάσανος.
Δειλὸς δὲν εἶμαι, ἀλλ' ἐπίσης οὔτε βλὰξ
κ' εἰς τὴν παγίδα δὲν θὰ πέσω δωρεὰν

Βοροτΐνσκη

Κακούργημα φρικτόν! Ἄκουσε, φαίνεται,
ταράττει τὸν φονέα ἡ μετάνοια.
Τὸ αἷμα τοῦ ἀθώου βρέφους βέβαια
τὸν ἐμποδίζει εἰς τὸν θρόνον ν' ἀναβῇ

Σούισκη

Θὰ τὸν διασκελίσῃ!... Τόσον ἄτολμος
δὲν εἶνε ὁ Βορίς! Ὁποία δι' ἡμᾶς
τιμή, δι' ὅλην τὴν Ρωσσίαν; Τάταρος

καὶ δοῦλος μέχρι χθές, ὁ γυναικάδελφος
δημίου, τοῦ Μαλιούτα γυναικάδελφος,
καὶ δήμιος ὁ ἴδιος ἐν τῇ ψυχῇ,
τὴν ἀλουργίδ' αὐτὸς καὶ τὸ διάδημα
τοῦ Μονομάχου σφετερίζεται.

Βοροτίνσκη

'Ορθῶς.
Τὸ γένος εἶνε ἄσημος αὐτός. Ἡμεῖς
ἐπισημότερ' εἴμεθα.

Σούισκη

Ναί, ὡς φρονῶ.

Βοροτίνσκη

Οἱ Βοροτίνσκη βέβαια κ' οἱ Σούισκη
μικρὸν τὸ ἔχεις ; δοῦκες εἶν' ἐκ γενετῆς,

Σούισκη

'Εκ γενετῆς κ' ἐξ αἵματος τοῦ Ρούρικ.

Βοροτίνσκη

Δούξ,
Ἄκουσε, ἔχομεν ἡμεῖς δικαίωμα
εἰς τὴν διαδοχήν.

Σούισκη

Πλειότερον, παρὰ
ὁ Γοδουνώφ.

Βοροτίνσκη

Μὰ τὴν ἀλήθειαν.

Σούισκη

Καὶ τί ;
Ἂν δὲν ἀφήσῃ ὁ Βορὶς τοὺς δόλους του,
ἂς διεγείρωμεν μὲ τέχνην τὸν λαόν.
Ἂς ἀρνηθοῦν τὸν Γοδουνώφ. Ἔχουν αὐτοὶ
τοὺς ἰδικούς των δούκας· ἂς ἐκλέξωσιν
ὡς Τζάρον ἕνα, ὅν τινα θελήσωσιν.

Βοροτίνσκη

Οἱ κληρονόμοι τοῦ βαριάγου εἴμεθα
οὐχὶ ὀλίγοι, πλὴν μετὰ τοῦ Γοδουνὼφ
νὰ μετρηθῶμεν δύσκολον. 'Απέμαθε
τὸ ἔθνος πρὸ πολλοῦ νὰ βλέπῃ ἐν ἡμῖν
παραφυάδ' ἀρχαίαν τῶν μαχίμων του

ἀρχόντων. Πρὸ πολλοῦ μᾶς ἀφῃρέθησαν
τὰ σκῆπτρα, πρὸ πολλοῦ τῶν τζάρων εἴμεθα
οἱ βοηθοί, ἐνῷ αὐτὸς κατώρθωσε
διὰ τοῦ τρόμου, τῆς ἀγάπης, ἔτι δὲ
καὶ διὰ δόξης, νὰ μαγεύσῃ τὸν λαόν.

Σούισκη

(Βλέπων διὰ τοῦ παραθύρου)

Ναί, εἶνε τολμηρὸς αὐτός, ἰδοὺ τὸ πᾶν
Ἐνῷ ἡμεῖς... Ἀλλὰ ἀρκεῖ. Ἰδέ, ἰδέ,
διεσπαρμένος ἐπανέρχετ' ὁ λαός.
Ἄς σπεύσωμεν τί ἔγεινε νὰ μάθωμεν.

ΕΡΥΘΡΑ ΠΛΑΤΕΙΑ. ΛΑΟΣ.

Εἷς

Εἶν' ἀδυσώπητος! Ἀπώθησ' ἀπ' αὐτοῦ
τοὺς ἱεράρχας, τοὺς βογιάρους καὶ αὐτὸν
τὸν πατριάρχην, μάτην ἱκετεύοντας.
Ἡ λαμπηδὼν τοῦ θρόνου τὸν φοβίζει.

Ἕτερος

Τίς
Ὦ! Ὕψιστε, θὰ γείνῃ κυβερνήτης μας;
Ὦ! συμφορά μας!

Τρίτος

Ἀλλ' ἰδοὺ ὁ γραμματεύς,
τοῦ δημαρχείου φέρων τὴν ἀπόφασιν.

Λαός

Σιγή! σιγή! καὶ ὁμιλεῖ ὁ γραμματεύς.
Ἀκούσατε!

Σκελκάλωφ

(Ἐκ τῆς κυρίας εἰσόδου)

Ἐλήφθη ἡ ἀπόφασις
ἐν συμβουλίῳ, ἵνα δοκιμάσωμεν
τῆς παρακλήσεως τὴν δύναμιν, φορὰν
ὑστάτην, ἐπὶ τῆς ψυχῆς τῆς σκυθρωπῆς
τοῦ κυβερνήτου. Τὴν πρωΐαν αὔριον
ὁ ἅγιος ἐκ νέου πατριάρχης μας,
ἀφοῦ εἰς τὸ Κρεμλῖνον πανηγυρικὴν

τελέση δέησιν, διευθυνθήσεται,
προηγουμένων τῶν ἁγίων σημαιῶν,
μὲ τὰς εἰκόνας Βλαδιμήρου καὶ του Δόν,
καὶ μετ' αὐτοῦ βογιάροι καὶ ἡ σύγκλητος,
τῶν εὐγενῶν πολλοὶ καὶ ἄλλοι ἐκλεκτοί,
τῆς Μόσχας ἅπας ὁ ὀρθόδοξος λαός,
πάντες θὰ πορευθῶμεν πρὸς τὴν ἄνασσαν,
ἵνα ἐκ νέου τὴν παρακαλέσωμεν
τὴν ὀρφανὴν νὰ ἐλεήσῃ Μόσχαν μας,
καὶ εὐλογήσῃ ὡς δυνάστην τὸν Βορίς.
Ὅθεν ἀποσυρθῆτε εἰς τὰ ἴδια,
ἕκαστος ἐν εἰρήνῃ, δεηθῆτε δέ,
καὶ εἴθε νὰ ἀνέλθῃ εἰς τοὺς οὐρανοὺς
ἡ ἔνθερμος τῶν ὀρθοδόξων δέησις.

(Ὁ λαὸς ἀποσύρεται)

ΠΛΑΤΕΙΑ ΤΩΝ ΠΑΡΘΕΝΩΝ

ΝΕΑ ΓΥΝΑΙΚΕΙΑ ΜΟΝΗ. ΛΑΟΣ.

Εἷς

Εἰς τὸ κελλίον τῆς ἀνάσσης ὥδευσαν.
Εἰσῆλθε δ' ὁ Βορίς, ὁ πατριάρχης μας
καὶ πλησμονὴ βογιάρων.

Ἕτερος

Τί ἀκούεται;

Τρίτος

Ἀνθίστατ' ἔτι· ἐν τοσούτῳ εἶν' ἐλπίς.

Γυνὴ

(κρατοῦσα βρέφος)

Ἀγού! μὴν κλαῖς, μὴν κλαῖς! Νὰ ὁ βρυκόλακας
ποῦ θὰ σὲ πάρῃ! σώπασε, ἀγού, μὴν κλαῖς.

Εἷς

Ἐμβαίνωμεν κ' ἡμεῖς εἰς τὸν περίβολον;

Ἕτερος

Ἀδύνατον. Καλὲ τί λές; Καὶ εἰς αὐτὴν
τὴν πεδιάδα δὲν χωροῦμεν, ἀδελφέ,
ὄχι ἐκεῖ. Σοῦ φαίνετ' εὔκολον αὐτό;

Ἐδῶ ἡ Μόσχα ἐσωρεύθη ἅπασα.
Ἰδέ· αἱ στέγαι καὶ τὸ περιτείχισμα
καὶ τὸ κωδωνοστάσιον ὁλόκληρον
τῆς Μητροπόλεως, καὶ τῶν ἐκκλησιῶν
οἱ θόλοι κ' οἱ σταυροὶ αὐτοὶ ἐπλήσθησαν
λαοῦ.

Πρῶτος

Τί εὔμορφα, μὰ τὴν ἀλήθειαν!

Εἷς

Τί κρότος εἶν' ἐκεῖ;

Ἕτερος

Τί κρότος; Ἄκουσε.
Ὀδύρετ' ὁ λαός· πίπτουν ἐκεῖ ὁ εἷς
μετὰ τὸν ἄλλον, ὡσὰν κύματα, ἰδέ!
Αἴ, ἀδελφέ, καὶ ἡ σειρά μας ἔφθασε·
Ἄς γονατίσωμεν τὸ γρηγορώτερον!

Λαὸς

(γονυκλινής. Ὀδυρμὸς καὶ θρῆνος)
Λυπήσου μας, πατέρα! Κυβερνήτης μας
γενοῦ! γενοῦ πατέρας, βασιλέας μας!

Εἷς

(ταπεινοφώνως)
Τί τρέχει καὶ θρηνοῦν ἐκεῖ;

Ἕτερος

Ξεύρω κ' ἐγώ;
Τὸ ξεύρουν οἱ βογιάροι—δι' ἡμᾶς αὐτὰ
δὲν εἶνε, φίλε.

Γυνὴ

(κρατοῦσα βρέφος)
Τώρα ποῦ χρειάζεται
νὰ κλαῖς, ἐσὺ ἐσώπασες! Σοῦ δείχνω 'γώ!...
Νὰ ὁ βρυκόλακας, κλάψε κακόπαιδο;
(τὸ βρέφος κλαίει)
Ὡραῖα.

Εἷς

Ὅλοι κλαῖν—ἂς κλαύσωμεν καὶ μεῖς!

Ἕτερος

Ναί, πλὴν δὲν ἔχω δάκρυα. Τί εἶν' ἐκεῖ;

Πρῶτος

Τίς τοὺς καταλαμβάνει, ἀδελφέ, αὐτούς !

Λαός

Ἐδέχθη ! εἶνε τζάρος ! συγκατένευσεν !
Εἶν' αὐτοκράτοράς μας !—Ζήτω ὁ Βορίς !

ΔΩΜΑΤΙΑ ΕΝ ΤΩ ΚΡΕΜΛΙΝΩ

—

Βορισ, Πατριαρχησ, Βογιαροι.

Βορίς

Σύ, πάτερ πατριάχα, καὶ βογιάροι σεῖς !
Εἶν' ἡ ψυχή μου ἀνοικτὴ ἐνώπιον
ὑμῶν· τὸ εἴδατ' ὅτι ἐξουσίαν δέχομαι
μεγάλην, μετὰ φόβου καὶ ὑποταγῆς.
Πόσον βαρεῖα εἶνε ἡ εὐθύνη μου !
Τοὺς ἰσχυροὺς μονάρχας διαδέχομαι
Τοὺς Ἰωάννας, καὶ κληρονομῶ αὐτὸν
τὸν τζάρον—ἄγγελον !... Μονάρχα πάτερ μου,
ὢ ! δίκαιε ! ἐξ οὐρανοῦ ἐπίβλεψον
καὶ τῶν πιστῶν τὸ δάκρυ ἴδε δούλων σου,
καὶ πέμψον εἰς ἐκεῖνον, ὃν ἠγάπησας,
καὶ ὃν ἐδῶ τοσοῦτον ἐμεγάλυνας,
εὐχὰς καὶ εὐλογίας ἐπὶ τὴν ἀρχήν,
ἵνα ἐν δόξῃ κυβερνήσω τὸν λαόν,
δίκαιος ὢν καὶ εὐεργητικός, ὡς σύ.
Ἀπὸ ὑμᾶς, βογιάροι, ἤδη σύμπραξιν
προσμένω· νὰ μ' ὑπηρετήσητε, καθὼς
ὑπηρετεῖτ' ἐκεῖνον, ὅτε μεθ' ὑμῶν
τοὺς κόπους σας ἐμεριζόμην καὶ ἐγὼ
πρὶν ἢ μ' ἐκλέξῃ τοῦ λαοῦ ἡ θέλησις.

Βογιάροι

Τηρήσωμεν τὸν ὅρκον, ὃν ὠμόσαμεν.

Βορίς

Τώρα ὑπάγωμεν νὰ προσκυνήσωμεν
τοὺς τάφους τῶν κεκοιμημένων δυναστῶν
ἡμῶν, νὰ προσκληθῇ δὲ εἶτα ὁ λαός,

ὅλοι, ἀπὸ ἀρχόντων ἕως ἐπαιτῶν
εἰς εὐωχίαν πάντες, ξένοι, φίλτατοι.
(Ἀπέρχεται, ἀκολουθούμενος ὑπὸ τῶν βογιάρων)

Βοροτίνσκη

(πρὸς τὸν Σούισκη).

Ἐμάντευσας.

Σούισκη

Τί πρᾶγμα;

Βοροτίνσκη

Πρότερον, ἐδῶ,
δὲν ἐνθυμεῖσαι;

Σούισκη

Ὄχι, ἐλησμόνησα.

Βοροτίνσκη

Εἰς τὸ Πεδίον τῶν Παρθένων ἔλεγες...

Σούισκη

Τώρα εἶν' ἄκαιρον νὰ ἐνθυμῆταί τις,
προτρέπω σε ἐνίοτε νὰ λησμονῇς,
ἄλλως δὲ τότε διὰ καταλαλιᾶς
προσποιητὴς ἐγώ, ἁπλῶς ἠθέλησα
νὰ σὲ κεντήσω, ὅπως θετικώτερα
τοὺς μυστικούς σου μάθω διαλογισμούς.
Ἀλλὰ τὸν τζάρον χαιρετίζει ὁ λαός,
καὶ τρέχω, ἵνα μὴ τὴν ἀπουσίαν μου
παρατηρήσουν.

Βοροτίνσκη

Αὐλικὲ παμπόνηρε!

Π. Α. Ἀξιώτης

ΑΓΩΓΗ ΑΘΗΝΑΙΩΝ

ΚΑΤΑ ΤΟΝ Ε' ΚΑΙ Δ' ΑΙΩΝΑ Π. Χ.[1]

Β'

Διδασκαλία τοῦ γραμματιστοῦ. Ἀνάγνωσις, γραφή, ἀριθμητική.

Γιγνώσκομεν τὸ σχολεῖον, γνωρίζομεν τὸν ἐπιμελούμενον τοῦ παιδός, ὅτε ἐφοίτα εἰς αὐτό· προσπαθήσωμεν ἤδη νὰ σχηματίσωμεν ἰδέαν τινὰ περὶ τῆς παρεχομένης αὐτῷ παιδεύσεως.

Ἅπασα ἡ ἀγωγὴ κατὰ τὸν Ε' αἰῶνα περιελάμβανε τρία μέρη· τὰ γράμματα, τὴν μουσικὴν καὶ τὴν γυμναστικήν [2]. Τά γράμματα ἐδιδάσκοντο παρὰ τοῦ γραμματιστοῦ, ἡ μουσικὴ παρὰ τοῦ κιθαριστοῦ, ἡ δὲ γυμναστικὴ παρὰ τοῦ παιδοτρίβου [3]. Δύσκολον εἶνε νὰ ὁρίσωμεν τὴν ἡλικίαν τῶν παίδων, τῶν διερχομένων ἀλληλοδιαδόχως τὰ τρία ταῦτα μαθήματα. Ἐν τῇ ἰδεώδει αὐτοῦ Πολιτείᾳ ὁ Πλάτων προτείνει «εἰς μὲν γράμματα παιδὶ δεκέτει σχεδὸν ἐνιαυτοὶ τρεῖς, λύρας δὲ ἅψασθαι τρία μὲν ἔτη καὶ δέκα γεγονόσιν ἄρχεσθαι μέτριος ὁ χρόνος, ἐμμεῖναι δὲ ἕτερα τρία» [4]. Ἀλλαχοῦ ὁ αὐτὸς συγγραφεὺς προτείνει, ὅπως ἡ γυμναστικὴ ἢ μέρη τινὰ τοὐλάχιστον τῆς γυμναστικῆς, ὡς ἡ ἱππασία, ἡ τοξικὴ καὶ ἀκοντιστικὴ ἄρχωνται ἀπὸ τοῦ ἕκτου ἔτους [5], ἐν ᾧ ἀλλαχοῦ διατείνεται ὅτι «μουσικῆς πρότερον ἁπτέον ἢ γυμναστικῆς» [6]· πρὸ τῆς ἑξαετοῦς δ' ἡλικίας κυρίως εἰπεῖν δὲν ὑπάρχει ἀγωγή. Τοῦτο δ' εἶνε μία τῶν συνήθων ἀντιφάσεων, εἰς ἃς συνήθως περιπίπτει ὁ Πλάτων.

Ὁ Ἀριστοτέλης εἰς δύο διαιρεῖ μέρη τὴν ἀγωγὴν «μετὰ τὴν ἀπὸ

[1] Ἀπόσπασμα ἐκ τοῦ ὅσον οὔπω δημοσιευομένου ὑπὸ τοῦ κ. Ἀλεξ. Καράλη συγγράμματος τοῦ Paul Girard.

[2] Ξενοφ. Πολιτ. Λακεδαιμ. Β', 1.—Πλάτων Πρωταγόρ. σ. 325 D — 326 C. (Πλάτ.) Κλειτοφῶν, σ. 407 B—C.

[3] Πλάτων. Πρωταγόρ. σ. 312 A—B.

[4] Πλάτων. Νόμοι, Ζ', σ. 809 E—810 A.

[5] Πλάτων. Νόμοι, Ζ', σ. 794 C—D.

[6] Πλάτων. Πολιτ. Β', σ. 377. Α. Διὰ τῆς λέξεως *μουσικὴ* ἐννοεῖ ἐνταῦθα τὴν τοῦ πνεύματος μόρφωσιν.

τῶν ἑπτὰ μέχρι ἥβης (14 ἕως 16), καὶ πάλιν μετὰ τὴν ἀφ' ἥβης μέχρι τῶν ἑνὸς καὶ εἴκοσιν ἐτῶν» [1]. Ἀλλ' ὅμως δὲν μνημονεύει τίνι τρόπῳ ἑκάστη τῶν δύο τούτων περιόδων συνεπληροῦτο [2].

Πιθανῶς ὁ παῖς μέχρι τῆς ἡλικίας τῶν δώδεκα ἢ δεκατεσσάρων ἐτῶν κατεμέριζε τὸν χρόνον αὐτοῦ εἴς τε τὰ γράμματα καὶ τὴν μουσικήν, διακούων ἐν πρώτοις τὰ μαθήματα τοῦ γραμματιστοῦ, εἶτα δέ, ἀπὸ τῆς ἐκμαθήσεως τῶν πρώτων στοιχείων, τὰ τοῦ κιθαριστοῦ. Ἐπὶ τῆς κύλικος ἄλλως τοῦ Δούριος εἰκονίζονται ἀμφότεραι αἱ διδασκαλίαι ἐπὶ τοῦ αὐτοῦ τόπου. Ἐπὶ τῆς μιᾶς τῶν πλευρῶν, ὄπισθεν τοῦ διδάσκοντος τὰ γράμματα γραμματιστοῦ, εἰκονίζεται κιθαριστὴς καταγινόμενος εἰς τὸ νὰ διδάξῃ τὸν πρὸ αὐτοῦ μαθητὴν πῶς νὰ χειρίζηται τὴν λύραν, ἐπὶ δὲ τῆς ἑτέρας εἰκονίζεται ὄπισθεν τοῦ διδασκάλου τῆς γραφῆς διδάσκαλός τις τοῦ αὐλοῦ. Παρατηρητέον ὅτι ἡ ζωγραφία τοῦ Δούριος δὲν παρέχει τὴν ἀκριβῆ εἰκόνα ἀττικοῦ σχολείου, ἡ δὲ τάξις, καθ' ἣν εἰκονίζονται οἱ διάφοροι διδάσκαλοι, εἶνε τυχαῖον ἀποτέλεσμα ἢ ἰδιοτροπία τοῦ ζωγράφου, σκοποῦντος, φαίνεται, νὰ εἰκονίσῃ τὰς διαφόρους ἀσκήσεις, τὰς τελουμένας ἔν τινι σχολείῳ. Ἐὰν ἤθελε νὰ παραστήσῃ δύο διαφόρους σχολάς, τὴν μὲν τῶν γραμμάτων τὴν δὲ τῆς μουσικῆς, ἤθελεν εἰκονίσῃ ἐπὶ μὲν τῆς μιᾶς τῶν πλευρῶν τὸν γραμματιστὴν καὶ τὸν διδάσκαλον τῆς γραφῆς, ἐπὶ δὲ τῆς ἑτέρας τὸν κιθαριστὴν καὶ τὸν αὐλητήν. Κατανοεῖται λοιπόν, ὅτι ἐν τῇ πράξει αἱ δύο διδασκαλίαι ἐξετελοῦντο ὁμοῦ. Ἀρχαιοτέρα βεβαίως ἦτο ἡ μουσικὴ διδασκαλία, ἥτις σὺν τῷ χρόνῳ συνηνώθη μετὰ τῆς ἀναγνώσεως καὶ τῆς γραφῆς, εἶτα τῆς ἑρμηνευτικῆς τῶν ποιητῶν μελέτης, ὥστε ἡ τῶν γραμμάτων διδασκαλία ἦτο ἐπέκτασις τῆς μουσικῆς. Κατὰ ταῦτα λοιπὸν δὲν ἦσαν κεχωρισμέναι, ἡ δὲ σχολὴ ἦτο χρήσιμος ὡς κοινὸν ἀμφοτέρων ἐνδιαίτημα [3].

[1] Ἀριστοτ. Πολιτ. Ζ', 15, 11. Περὶ τῆς ἐφηβικῆς ἡλικίας παρ' Ἀθηναίοις, βλ. Grasberger, Erziehung und Unterricht, III, σ. 18 καὶ 21.

[2] Ἀπαριθμεῖ (Πολιτ. Δ', 2, 3) τὰς διαφόρους διδασκαλίας, τὰς ἀποτελούσας τὴν πραγματικὴν ἀγωγήν, ἀλλὰ δὲν μνημονεύει τὴν ἡλικίαν, καθ' ἣν ἑκάστη αὐτῶν ἄρχεται.

[3] Ἡ συνάφεια αὕτη καταφαίνεται ἐκ τοῦ χωρίου τοῦ Ἀριστοφάνους (Ἱππῆς, 1235), ἔνθα ὁ Κλέων ἀπευθυνόμενος τῷ ἀλλαντοπώλῃ ἐρωτᾷ αὐτόν «παῖς ὢν ἐφοίτας ἐς τίνος διδασκάλου;» καὶ 1238 «ἐν παιδοτρίβου δὲ τίνα πάλην ἐμάνθανες;» Ὁ τρόπος οὗτος τοῦ ἀντιτάσσειν εἰς τὴν εἰδικὴν τοῦ παιδοτρίβου διδασκαλίαν, ἑτέραν διδασκαλίαν, φιλολογικὴν πιθανῶς ἢ μουσικήν, φαίνεται μαρτυρῶν τὴν στενὴν συνάφειαν τὴν κατὰ τοὺς χρόνους ἔτι τοῦ Ἀριστοφάνους, μεταξὺ τοῦ γραμματιστοῦ καὶ τοῦ κιθαριστοῦ. Βλ. ἀν. σ. 121 σημ. 1. Ἄλλως τε ἐνθυμούμεθα, ὅτι ὁ Λίνος περιγράφεται ὑπὸ τῶν συγγραφέων, ὁτὲ μὲν ὡς κιθαριστής, ὁτὲ

Ἀπὸ τοῦ 14ου περίπου ἔτους ἡ γυμναστικὴ συμμετεῖχε καὶ τῆς πνευματικῆς μορφώσεως. Ὁ νεαρὸς Ἀθηναῖος ἐνεπιστεύετο τότε εἰδικώτερον τῷ παιδοτρίβῃ, ἀσχολουμένῳ ἅμα περὶ τὴν ἀνάπτυξιν τῆς τε μυϊκῆς ρώμης καὶ ἐπιδεξιότητος αὐτοῦ. Ἀλλ' ὅμως δὲν ἠμέλει ἕνεκα τούτου τῆς διανοητικῆς ἀναπτύξεως, μάλιστα δὲ ἐπεμελεῖτο τῆς ἐνισχύσεως τοῦ σώματος· ἀλλ' αἱ ἐνδείξεις αὗται εἰσι κατὰ προσέγγισιν ἀκριβεῖς, τὸ μὲν διότι ἐλλείπουσιν ἡμῖν ἀκριβεῖς εἰδήσεις, ὅπως ὁρίσωμεν τὴν ἡλικίαν, καθ' ἣν ἤρχοντο ἑκάστης νέας διδασκαλίας, τὸ δὲ διότι τὰ ζητήματα ταῦτα τῆς ἡλικίας δὲν εἶχον ἐν Ἀθήναις τὴν αὐτὴν καὶ παρ' ἡμῖν σπουδαιότητα, οἱ δὲ μαθηταὶ τῆς αὐτῆς τάξεως ἠδύναντο νὰ ἔχωσι διαφορὰν πολλῶν ἐτῶν. Βέβαιον εἶνε ὅτι οἱ παρὰ τῷ γραμματιστῇ καὶ τῷ κιθαριστῇ σπουδάζοντες ἦσαν νεώτεροι τῶν παρὰ τῷ παιδοτρίβῃ. Οἱ ἐπὶ τῆς κύλικος τοῦ Δούριος καὶ τῶν ἀμφορέων τοῦ Βρεττανικοῦ μουσείου εἰκονιζόμενοι παῖδες εἶνε κατὰ μέσον ὅρον δεκαετεῖς ἢ δωδεκαετεῖς, οὐχὶ δὲ πρεσβύτεροι.

Ὡς βλέπομεν, ἡ διανοητικὴ ἀγωγὴ ἀπετελεῖτο ἐκ δύο μερῶν, τῶν γραμμάτων καὶ τῆς κυρίας μουσικῆς· συχνότατα δ' ἀποτελεῖται ἐξ ἑνὸς μόνου, ὑπεμφαινομένου διὰ τῆς ἁπλῆς λέξεως μουσική, σημαίνει δὲ τότε ἡ λέξις τὰς φιλολογικὰς ἅμα καὶ μουσικὰς σπουδάς. Ἐκ διαφόρων μαρτυριῶν καταφαίνεται ὄντως ὅτι τὰ γράμματα ἐνομίζοντο μέρος τῆς μουσικῆς. Γνωστὴ ἡ ἀπάντησις τοῦ ἀλλαντοπώλου εἰς τὸν Δημοσθένη, ἐν τοῖς Ἱππεῦσι τοῦ Ἀριστοφάνους :

ἀλλ', ὦ 'γαθ', οὐδὲ μουσικὴν ἐπίσταμαι
πλὴν γραμμάτων, καὶ ταῦτα μέντοι κακὰ κακῶς [1].

Προφανὲς ὅτι ἐνταῦθα ἡ σπουδὴ τῶν πρώτων στοιχείων νομίζεται μέρος τῶν μουσικῶν σπουδῶν.

Γενικώτερον ἡ μουσική, μάλιστα δ' ἐπὶ τῶν χρόνων τοῦ Πλάτωνος, ἦτο τὸ σύνολον τῶν ἐπιστημῶν καὶ τῶν τεχνῶν, αἵτινες ἀφεώρων εἰς τὴν διάπλασιν τῆς ψυχῆς, ἐν ᾧ ἡ γυμναστικὴ ἐσκόπει ἰδίᾳ τὴν διάπλασιν τοῦ σώματος [2]. Θὰ ἴδωμεν ὅτι κατὰ τὸν Δ' αἰῶνα αἱ ἐπιστῆμαι καὶ αἱ τέχναι αὗται ἐξαιρέτως ἐπολλαπλασιάσθησαν ἕνεκα τῶν μα-

δὲ ὡς γραμματιστής, ὅπερ ἀποδεικνύει τὴν σύγχυσιν τῶν δύο διδασκαλιῶν. Βλ. Ἀπολλόδωρον, 2, 4, 9. Αἰλιαν. Ποικιλ. Ἱστορ. Γ', 32. Ἄλεξιν, παρ' Ἀθηναίῳ, Δ' σ. 164, B—D. Θεοκρίτ. Εἰδύλ. ΚΔ', 103. Ὁ κ. Grasberger (ἔνθ. ἀν. II, σ. 255) νομίζει, ὅτι τὸ πρῶτον ἡ φιλολογία καὶ ἡ μουσικὴ ἐδιδάσκοντο ὑπὸ τοῦ αὐτοῦ διδασκάλου.

[1] Ἀριστοφ. Ἱππῆς, 188—189.

[2] Πλάτων. Πολιτ. Β', σ. 376 Ε. Τίνα ἔννοιαν, ἀποδίδει ὁ Πλάτων τῇ λέξει μουσικῇ βλ. Ἴων. σ. 530 Α. Φαίδων σ. 60 Ε—61 Β.

θημάτων τῶν σοφιστῶν καὶ τῶν νέων ἰδεῶν, ἃς αὐτοὶ διέδοσαν παρὰ τοῖς Ἀθηναίοις τελευτῶντος τοῦ προηγηθέντος αἰῶνος. Ἀλλὰ πρὸ τῆς μεγάλης διανοητικῆς καὶ ἠθικῆς ἀναστατώσεως, ἧς εἶνε οἱ κύριοι ἐργάται, ἡ μουσικὴ ἐν τῇ εὐρυτέρᾳ αὐτῆς ἐννοίᾳ δὲν περιελάμβανεν εἰμὴ τὴν ἀνάγνωσιν καὶ τὴν γραφήν, ὀλίγην ἀριθμητικήν, ἀπαγγελίαν ποιημάτων καὶ σπουδὴν ᾀσμάτων, ἅμα δὲ τὸν χειρισμὸν τοῦ αὐλοῦ καὶ τῆς λύρας. Ἰδοὺ τί ἐμάνθανον οἱ Λέαγροι καὶ οἱ Γλαῦκοι, οἱ Μέμνονες, οἱ Παναίτιοι καὶ οἱ πάντες οἱ χαρίεντες ἔφηβοι οἱ ἀποτελοῦντες τὸ ἄνθος τῆς τῶν Ἀθηνῶν νεότητος, ὧν τὰ ὀνόματα μετέδοσαν ἡμῖν οἱ ἀγγειογράφοι. Ἐξετάσωμεν ἐκ τοῦ σύνεγγυς τὴν ἁπλουστάτην ταύτην ἀγωγήν, πρῶτον δὲ τὴν φιλολογικὴν παίδευσιν, ἀφ' ἧς ἤρχοντο.

Ὁ παῖς ἤρχετο μανθάνων ἀνάγνωσιν καὶ γραφήν. Ὁ διδάσκων αὐτὸν τὰ γράμματα καὶ ὁδηγῶν τὴν χεῖρα ἐπὶ τοῦ πινακιδίου τοῦ κηρῷ ἀληλιμμένου ἦτο ὁ γραμματιστής [1]. Εἴτε διηύθυνε μόνος τὸ σχολεῖον, εἴτε εἶχε βοηθὸν τὸν κιθαριστήν, αὐτὸς ἐδίδασκε τὰ πρῶτα μαθήματα. Θὰ ἴδωμεν τίνι τρόπῳ ἐδίδασκε τὴν ἀνάγνωσιν.

Περὶ τῶν μέσων ἅτινα μετεχειρίζοντο κατὰ τὸν Ε' αἰῶνα, ὅπως ἐθίσωσι τὸν παῖδα ν' ἀναγινώσκῃ εὐχερῶς, στερούμεθα σχεδὸν εἰδήσεων. Ἀλλὰ χωρίον τι λόγου ἄξιον Διονυσίου τοῦ Ἁλικαρνασσέως περιέχει πολυτίμους ἐνδείξεις περὶ τούτου. Πιθανῶς κατὰ τοὺς χρόνους τοῦ Διονυσίου ἐχρῶντο ἔτι πρὸς τὴν ἐξάσκησιν ταύτην τῇ ἀρχαίᾳ μεθόδῳ, ὅθεν ἡ μαρτυρία αὐτοῦ ἔχει πρὸς ἡμᾶς μεγάλην ἀξίαν· «τὰ γράμματα ὅταν παιδευώμεθα, πρῶτον μὲν τὰ ὀνόματα αὐτῶν ἐκμανθάνομεν, ἔπειτα τοὺς τύπους καὶ τὰς δυνάμεις· εἶθ' οὕτω τὰς συλλαβάς, καὶ τὰ ἐν ταύταις πάθη· καὶ μετὰ τοῦτ' ἤδη τὰς λέξεις καὶ τὰ συμβεβηκότα αὐταῖς, ἐκτάσεις τε λέγω καὶ συστολὰς καὶ προσῳδίας, καὶ τὰ παραπλήσια τούτοις» [2]. Ἡ μέθοδος αὕτη ἡ χρήσιμος ὅπως διακρίνωνται ἐπιμελῶς ἀπ' ἀλλήλων οἱ διάφοροι τῆς ἀναγνώσεως τρόποι ἦτο, ὡς βλέπομεν, ἐναντία μεθόδου ἐπινοηθείσης ἐπὶ τῶν χρόνων ἡμῶν, καθ' ἣν θέτουσι πρὸ τῶν ὀφθαλμῶν τοῦ μαθητοῦ ὅλην συλλαβήν, καὶ πειρῶνται νὰ στερεώσωσιν ἐν τῇ μνήμῃ τοῦ παιδὸς τὸν ἦχον τῆς συλλαβῆς ταύτης, οὐδαμῶς διδάσκοντες τὸ ὄνομα τῶν ἀποτελούντων αὐτὴν

[1] Ἡ τέχνη αὕτη ἐκαλεῖτο *γραμματική*· τὸ πρῶτον ἡ τέχνη τοῦ μανθάνειν τοὺς παῖδας ἀνάγνωσιν καὶ γραφήν: βλ. Σουΐδα ἐν λ. *γραμματιστής*.

[2] Διονύσ. Ἁλικαρνασ. Περὶ συνθέσεως ὀνομάτων, 25. Ἰδίου, περὶ τῆς λεκτικῆς Δημοσθένους δεινότητος, 52. Αἱ λέξεις *συλλαβίζειν, διδάσκειν,* ἦσαν χρήσιμοι πολλάκις πρὸς ὑπόδειξιν τοῦ ἐπαγγέλματος τοῦ γραμματιστοῦ. Βλ. Λουκιαν. Ἀλέκτορ. 23.

γραμμάτων. Ἠγνόουν ἐν Ἀθήναις τὸν τρόπον τοῦτον τῆς τελειοποιήσεως· δὲν ἐφήρμοζον ὡσαύτως, κατὰ τοὺς ἐνδόξους χρόνους, τὰς παιδαγωγικὰς ἐκείνας λεπτότητας, τὰς βραδύτερον ἐμφανισθείσας. Ὁ Κουιντιλιανὸς συνιστᾷ νὰ παρωτρύνωσι τοὺς παῖδας πρὸς τὴν ἀνάγνωσιν θέτοντες εἰς χεῖρας αὐτῶν ἀλφάβητον ἐξ ἐλέφαντος, ἀποτελούμενον ἐκ γραμμάτων ἀποσπωμένων καὶ δυναμένων νὰ συνδεθῶσι κατὰ μυρίους τρόπους [1]. Ἡρώδης δ' ὁ Ἀττικὸς ἐφεῦρέ τι ἔτι προσφορώτερον, ὅπως διευκολύνῃ τὸν υἱὸν αὐτοῦ «ἠλιθιώδη, καὶ δυσγράμματον, καὶ παχὺν τὴν μνήμην· τὰ γοῦν πρῶτα γράμματα παραλαβεῖν μὴ δυνηθέντος, ἦλθεν εἰς ἐπίνοιαν τῷ Ἡρώδῃ, ξυντρέφειν αὐτῷ τέτταρας παῖδας καὶ εἴκοσιν, ἰσήλικας, ὠνομασμένους ἀπὸ τῶν γραμμάτων, ἵνα ἐν τοῖς τῶν παίδων ὀνόμασι τὰ γράμματα ἐξ ἀνάγκης αὐτῷ μελετῷτο» [2]. Ἐννοεῖται ὅτι αἱ ἡγεμονικαὶ αὗται ἰδιοτροπίαι οὐδαμῶς ἦσαν ἐν χρήσει κατὰ τὸν Ε' αἰῶνα.

Ἀγνοοῦμεν ἐὰν εἶχον βιβλία περιέχοντα τὸν ἀλφάβητον μεγάλοις γράμμασι καὶ χρήσιμα τοῖς μαθηταῖς ὡς γυμναστικὰ βιβλία. Ἀλλ' ὅμως εἶχον πλάκας ἐξ ὀπτῆς γῆς ἢ πλίνθων, ἐφ' ὧν ἦσαν κεχαραγμέναι αἱ συλλαβαί, ἃς ἡρμήνευον εἰς τοὺς παῖδας. Τῶν μνημείων δέ τι τούτων εὑρέθη ἐν Ἀττικῇ ἐν τεμαχίῳ, ἐφ' οὗ ἀναγινώσκομεν : αρ βαρ γαρ δαρ, ερ βερ γερ δερ, κτλ. Ἐπιτρέπεται ἡμῖν νὰ πιστεύσωμεν ὅτι τὰ τοιαῦτα ὡς ἐλαφρὰ καὶ εὐφόρητα ἦσαν πολυπληθῆ ἐν τοῖς σχολείοις καὶ ὅτι τούτοις ἐχρῶντο οἱ διδάσκαλοι, ὅπως διδάξωσι τοὺς μαθητὰς τοὺς διαφόρους συνδυασμούς, ὧν ἦσαν δεκτικὰ τὰ φωνήεντα καὶ τὰ σύμφωνα [3]. Πρέπει νὰ δώσωμεν ἐν αὐτῷ ὄργανον ἐργασίας ἀνάλογον πρὸς τὸ ἐπὶ τοῦ ἀγγείου τοῦ Κήριος, οὗ ἐπὶ τῆς βάσεως εἰκονίζονται ἅπαντες οἱ χαρακτῆρες τοῦ ἑλληνικοῦ ἀλφαβήτου, ἐν ᾧ ἡ λαγὼν περιέχει Ἐτρουσκικήν τινα ἐπιγραφήν, ὁμοίαν πρὸς ἄσκησιν γραφῆς ; [4] Σήμερον πολλὰ τοιαῦτα ἀγγεῖα εἶνε γνωστά, αἱ δ' ἐπ' αὐτῶν διακρινόμεναι ἀρχαιόταται ἐπιγραφαὶ φαίνονται οὖσαι μᾶλλον εἶδος ἐξωραϊσμοῦ ἢ ἀλφάβητον πρὸς χρῆσιν τῶν μαθητῶν [5].

[1] Κουιντιλιανοῦ, I, 1,26.

[2] Φιλοστράτου, Βίοι σοφιστῶν, Β', 1, 23, ἔκδ. Didot

[3] Φιλίστορ. Δ', 6, 327 καὶ ἑφ. βλ. Grasberger, ἔνθ. ἀν. II, σ. 266.

[4] Lepsius, Annali, VIII, σ. 186 καὶ ἑφ. Franz, Elem. epigraphices graegae, σ. 21 καὶ ἑφ. Grasberger, ἔνθ. ἀν II, σ. 266—267. Roehl, Inscr. graecae antiquissimae, 534.

[5] Βλ. ἐπὶ τῶν τοιούτων ἀγγείων Michel Bréal, Mélanges d'Archéologie et d'histoire δημοσιευθέντα ὑπὸ τῆς ἐν Ρώμῃ Γαλλικῆς σχολῆς, II, σ. 203 καὶ ἑφ. Reinach, Traité d'épigraphie grecque, σ. 464.

Περίεργόν τι σύγγραμμα, οὗτινος τεμάχια μόνον διεσώθησαν, φαίνεται ἐκ πρώτης ὄψεως σχετιζόμενον πρὸς τὰς πρώτας τοῦ νεαροῦ Ἀθηναίου μελέτας: εἶνε δὲ τοῦτο ἡ Γραμματικὴ Τραγῳδία τοῦ κωμῳδοποιοῦ Καλλίου [1]. Ὡς ἐν ταῖς συνήθεσι τραγῳδίαις, εἶχε πρόλογον, μέρη λυρικά, ἐπεισόδια. Τὰ πρόσωπα τῆς τραγῳδίας ἦσαν γράμματα, διαιρούμενα εἰς τάξεις ἀναλόγως τῆς φύσεως καὶ τοῦ μέρους, ὅπερ διεδραμάτιζον ἐν τῇ γλώσσῃ· π. χ. ἕκαστον σύμφωνον, τιθέμενον ἐναλλὰξ πρὸ ἑκάστου τῶν ἑπτὰ φωνηέντων, ἀπετέλει συλλαβήν τινα, ἐξ ἧς ἀπετελεῖτο ἡ ἑπομένη στροφή:

βῆτα	ἄλφα	βα,
βῆτα	εἶ	βε,
βῆτα	ἦτα	βη,
βῆτα	ἰῶτα	βι,
βῆτα	οὖ	βο,
βῆτα	ὖ	βυ,
βῆτα	ὦ	βω.

Εἶτα ἡ γάμμα ἄλφα γα, εἶτα ἡ δέλτα ἄλφα δα καὶ καθ' ἑξῆς. Τὸ νέον δὲ τοῦτο εἶδος δράματος, ἐγένετο αἰτία πολλῶν εἰκασιῶν [2]. Βεβαίως ἡ γνώμη ὅτι ἦτο τοῦτο βιβλίον σχολικόν, προωρισμένον ὅπως διαδόσῃ ἐν τοῖς σχολείοις τὴν γνῶσιν τῆς ἰωνικῆς γραφῆς, διὰ τοῦ ψηφίσματος τοῦ Ἀρχίνου γενομένης ὑποχρεωτικῆς ὡς πρὸς τὰ δημόσια ἔγγραφα, εἶνε κομψή [3]. Ἀλλ' ἐκ τῆς ἐπιγραφῆς μανθάνομεν ὅτι τῇ γραφῇ ταύτῃ ἐχρῶντο πολὺ πρότερον τοῦ Ἀρχίνου, ὅστις ἐπὶ Εὐκλείδου προέτεινε τὸ ψήφισμα. Κατὰ τὸν Ἀθήναιον ἡ γραμματικὴ Τραγῳδία ἦτο προγενεστέρα τῆς Μηδείας τοῦ Εὐριπίδου, «ἀφ' ἧς ποιῆσαι τὰ μέλη καὶ τὴν διάθεσιν» [4] λέγεται. Ἐν αὐτῇ πρέπει νὰ ἴδωμεν βεβαίως ἓν τῶν σφόδρα ἀρεσκόντων τοῖς τότε Ἀθηναίοις πνευματικῶν παιγνίων «καὶ Σοφοκλῆς δὲ τούτῳ παραπλήσιον ἐποίησεν ἐν Ἀμφιαράῳ σατυρικῷ τὰ γράμματα παράγων ὀρχούμενα» [5]. Μήπως ὁ Εὐριπίδης ἐν τῷ Θησεῖ ἀπολεσθέντι, καὶ ὁ Ἀγάθων ἐν τῷ Τηλέφῳ

[1] Ὡς ἀποκαλεῖ ταύτην ὁ Ἀθήναιος. Βλ. περὶ αὐτοῦ Ἀθήναιον Ζ', σ. 276 Α. Ἰδίου, Ι', σ. 448 Β' καὶ 453 C—454 Α

[2] Βλ. σὺν ἄλλοις: Welcker, Kleine Schriften, I, σ. 371 καὶ ἑφ. Grasberger, ἔνθ. ἀν. σ. 263 καὶ ἑφ. Otto Hense, Rhein Museum, XXXI, σ. 582 καὶ ἑφ.

[3] Grasberger ἔνθ. ἀν. II, σ. 264.

[4] Ἀθήν. Ζ', σ. 276 Α.

[5] Ἀθήναιος Ι', σ. 454 F.

δὲν ἀνέβίβασαν ἐπὶ τῆς σκηνῆς ἀμαθῆ τινα, περιγράφοντα μετ' εὐφυοῦς ἀκριβείας ἕκαστον τῶν γραμμάτων τῶν ἀποτελούντων τὸ ὄνομα τοῦ Θησέως; [1] Τὰ ποιητικὰ ταῦτα παίγνια ἤρεσκον τοῖς πολλοῖς συγκεχυμένως μεμυημένοις εἰς τὰς παρὰ τῶν σοφιστῶν διδασκομένας γραμματικὰς θεωρίας· εἰς τὴν πολυμαθῆ δὲ ταύτην φιλολογίαν πιθανῶς, ἀναφέρεται ἡ παράδοξος τοῦ Καλλίου τραγῳδία.

Ὅπως ποτ' ἂν ᾖ, τὰ πρῶτα βήματα τοῦ παιδὸς ἐν τῇ φιλολογικῇ παιδεύσει ἐσημείου ἡ γνῶσις τοῦ ἀλφαβήτου. Ὁ μὴ ἔχων τὴν στοιχειώδη ταύτην παίδευσιν, ἦτο σκαιὸς καὶ ἄνευ ἀξίας, ὁ δὲ «μήτε νεῖν μήτε γράμματα ἐπιστάμενος» κατὰ τὴν παροιμίαν, ἐτάσσετο εἰς τὴν ἐσχάτην τῆς κοινωνίας βαθμῖδα [2]. Ἀπὸ τῆς παιδικῆς τῷ ὄντι ἡλικίας ὁ Ἀθηναῖος ἐκολύμβα, ἔπρεπε δὲ νὰ ἔχῃ λίαν ἀμβλεῖαν τὴν διάνοιαν καὶ δυσκίνητα τὰ μέλη, ὅπως ἀγνοῇ τὴν τέχνην ταύτην, τὴν γενικῶς διδασκομένην παρὰ λαῷ ναυτικῷ, οἷος ὁ Ἀττικός. Ὑποθέτομεν, ὅτι κατὰ τὰ πρῶτα μαθήματα, ὁ διδάσκαλος ἠσχολεῖτο, ὅπως ὁ μαθητὴς προφέρῃ εὐκρινῶς, τῶν Ἀθηναίων μεγίστην ἀποδιδόντων σημασίαν εἰς τὴν προφοράν. Ἐν τῇ ἐντόνῳ καὶ μελῳδικῇ ταύτῃ γλώσσῃ, ἥτις ἐν τῇ ῥητορικῇ καθίστατο φοβερὸν ὅπλον εἰς τοὺς κατὰ βάθος γνωρίζοντας τὸν μηχανισμὸν αὐτῆς, ἡ προφορὰ ἦτο σπουδαιοτάτη, πιστεύομεν δὲ ὅτι ὁ γραμματιστὴς παντὶ τρόπῳ προσεπάθει, ὅπως οἱ ὑπ' αὐτοῦ διδασκόμενοι παῖδες προφέρωσιν ὡς οἷόν τε εὐκρινέστερον [3].

Μετὰ τὴν ἀνάγνωσιν ἤρχετο ἡ γραφή. Ὅπως ἐθίσωσι τὴν χεῖρα τοῦ μαθητοῦ νὰ μὴ σφάλληται, «ὑπογράψαντες γραμμὰς τῇ γραφίδι οὕτω τὸ γραμματεῖον διδόασι καὶ ἀναγκάζουσι γράφειν κατὰ τὴν ὑφήγησιν τῶν γραμμῶν» [4]. Ἡ μέθοδος αὕτη ὡμοίαζε κατά τι πρὸς τὴν ἔτι καὶ νῦν ἐν χρήσει, καθ' ἣν γράφουσι διὰ μελάνης τὰ διὰ μολυβδίδος ἐλαφρῶς ἐπὶ τοῦ χάρτου κεχαραγμένα γράμματα [5]. Ἄλλως δὲ ὑπῆρχον, φαίνεται, δύο εἰδῶν γραφαί, ἡ ταχυγραφία καὶ ἡ κεφαλαίοις γράμμα-

[1] Ἀθήναιος I, σ. 454 B—D. Ὁ Ἀθήναιος Ι', σ. 454 Α, ἀποδίδει τὴν αὐτὴν ἐπιδεξιότητα Θεοδέκτῃ, τῷ ἐκ Φασήλιδος. Βλ. Jules Girard, Étude sur la poésie grecque, Épicharme, σ. 15—16.

[2] Πλάτων. Νόμοι, Γ' σ. 689 D. Σουΐδας.

[3] Γνωστὸν ὁποίαν κατέβαλλον περὶ τὴν εὐκρίνειαν τῆς προφορᾶς προσπάθειαν καὶ ἐν αὐτῇ ἔτι τῇ καθ' ἡμέραν λαλουμένῃ γλώσσῃ. Τὸ ἀνέκδοτον τοῦ Θεοφράστου καὶ τῆς ἐμπόρου τῶν ὀσπρίων εἶνε καθαρὰ ἐπινόησις. Βλ. Δημοσθέν. κατὰ Εὐβουλίδου, 18. Ἰδ. κατὰ Στεφάνου, Α', 30. Περὶ τῆς εὐκρινείας τῆς προφορᾶς ἐν τοῖς σχολείοις, ἔχομεν καὶ τὴν μαρτυρίαν τοῦ Λουκιανοῦ, Ἀνάχαρσις, 21.

[4] Πλάτων. Πρωταγόρ. σ. 326 D.

[5] Πλάτων. Χαρμίδης, σ. 159 C.

σιν [1]. Ἐν χρόνοις μεταγενεστέροις ἡ γραφὴ κατετάσσετο μεταξὺ τῶν δοκιμασιῶν τῶν ἐπιβαλλομένων τοῖς παισὶ κατὰ τὸ τέλος τοῦ ἔτους καὶ ἀνταμειβομένων. Περίεργός τι ἐπιγραφὴ τῆς Τέω, περὶ ἧς ἀνέφερον, μνημονεύει καλλιγραφικὸν ἀγῶνα μεταξὺ πάντων τῶν μαθητῶν τῆς πόλεως ταύτης [2]· ἐπίγραμμά δέ τι τῆς Ἀνθολογίας ἐγκωμιάζει παῖδά τινα ὡς ἑξῆς:

> Νικήσας τοὺς παῖδας, ἐπεὶ καλὰ γράμματ' ἔγραψεν,
> Κόνναρος ὀγδώκοντ' ἀστραγάλους ἔλαβεν [3].

Τὰ πρῶτα αὐτοῦ ὀρνιθοσκαλίσματα ὁ παῖς ἐξετέλει ἐπὶ τοῦ κηροῦ [4].

Π. χ. ἐν τῇ εἰκόνι τοῦ Δούριος ὁ γραμματιστὴς ἀσχολεῖται περὶ τὸ μάθημα τῆς γραφῆς· ὁ τεχνίτης εἰκονίζει αὐτὸν ἕτοιμον ν' ἀποτυπώσῃ ἐπὶ τοῦ μαλακοῦ κηροῦ τοὺς χαρακτῆρας, τοὺς μέλλοντας νὰ βοηθήσωσι τὴν χεῖρα τοῦ μαθητοῦ, ὅστις ὄρθιος πρὸ αὐτοῦ καὶ τὸν μανδύαν περιβεβλημένος ἀναμένει νὰ δοθῇ αὐτῷ τὸ τρίπτυχον, ἐφ' οὗ θὰ ἀσκηθῇ [5]. Οἱ παῖδες ἔγραφον καὶ ἐπὶ παπύρου. Πάπυροι εἶνε, ἐπὶ τῆς κύλικος τοῦ Δούριος, οἱ ἄνωθεν τοῦ διδασκάλου τοῦ αὐλοῦ κρεμάμενοι κύλινδροι καὶ ὁ τόμος, ὃν ἐκδιπλοῖ ἐν μέσῳ τινὸς τῶν σκηνῶν ὁ πωγωνοφόρος ἀνήρ, ὁ καθήμενος ἐπί τινος ἕδρας μετὰ προσκλίντρου. Πάπυρος εἶνε ὡσαύτως ὁ κύλινδρος, ὁ εἰκονιζόμενος ἐπί τινος τῶν δύο ἀμφορέων τοῦ Λονδίνου [6]. Πολὺ πρὸ τῶν μέσων τοῦ Ε' αἰῶνος ἐχρῶντο τῷ παπύρῳ, ὅπως γράφωσιν ἐπ' αὐτοῦ τὰ φιλολογικὰ ἔργα. Ἴσως δὲ ὀλίγον βραδύτερον μετεχειρίζοντο τοῦτον διὰ τὸν μαθητήν. Τότε ἐχρῶντο μελάνῃ, ἡ δὲ γραφὶς ἀντικαθίστατο διὰ τοῦ καλάμου. Ἡ μελάνη τῶν Ἑλλήνων ἦτο σύνθεσίς τις ἱκανῶς στερεά, ὁμοία πρὸς τὴν Κινεζικήν, ἣν ἔπρεπε, πρὶν γράψωσι, ν' ἀποπλύνωσι δι' ὕδατος. Τοῦτο ἑρμη-

[1] Τοῦτο φαίνονται ἐμφαίνουσαι αἱ φράσεις *ἐς τάχος, ἐς κάλλος γράφειν*. Βλ. σχολ. Ἀριστοφάν. ἐν στ. 686 Ἀχαρνῶν. Πλάτ. Νόμ. ζ', σ. 810 Β.

[2] C. I. G. 3088.—βλ. ἀν. σ. 26, σημ 4.—Ἐν τῇ αὐτῇ ἐπιγραφῇ πρόκειται περὶ ἀναγνωστικοῦ ἀγῶνος. Βλ. ἐπιγραφήν τινα εὑρεθεῖσαν ἐν Χίῳ. C. I. G. 2214 Dittenberger, Sylloge, 350.

[3] Ἀνθολογ. Παλατ. ΣΤ', 308.

[4] Τῷ κηρῷ ἐχρῶντο ὡσαύτως καὶ ἐν ταῖς δίκαις (Ἀριστοφ. Νεφέλ. 766 καὶ ἐφ.) Ἐν τῷ χωρίῳ τούτῳ ὁ Στρεψιάδης προτείνει νὰ τήξῃ διὰ τῆς ὑάλου τὸν κηρόν, ἐφ' οὗ ἦτο γεγραμμένη ἡ ἀπειλοῦσα αὐτὸν δίκη.

[5] Ὁ κ. Michaelis (Arch. Zeitung, XXXI, σ. 2) φρονεῖ ὅτι ὁ μαθητὴς τῆς κύλικος τοῦ Δούριος παρίσταται εἰς τὴν διόρθωσιν τοῦ μαθήματος ὑπὸ τοῦ διδασκάλου. Ἡ ἐμὴ ἐξήγησις φαίνεταί μοι πιθανωτέρα, ἐπειδὴ ἔχει τοὐλάχιστον ὑπὲρ αὐτῆς τὸ κείμενον τοῦ Πλάτωνος, εἰς ὃ παρέπεμψα ἐν τῇ 2 σημειώσει τῆς αὐτῆς σελίδος.

[6] Βλ. σ. 131, εἰκ. 7.

νεύει διατί ὁ Δημοσθένης παριστᾷ τὸν Αἰσχίνην «τρίβοντα τὸ μέλαν» ἐν τῷ σχολείῳ τοῦ πατρὸς αὐτοῦ [1].

Εἴτε περὶ παπύρου πρόκειται εἴτε περὶ γραμματείων διὰ κηροῦ κεκαλυμμένων, ἐκ τῶν ἀναγκαιοτάτων τοῖς παισὶν ἦτο ὁ κανών, οὗτινος τὴν χρῆσιν ἐμφαίνει τεμάχιόν τι τῆς 'Ανθολογίας :

Γραμματόκῳ πλήθοντα μελάσματι κυκλομόλιβδον
καὶ κανόνα γραφίδων ἰθυτάτων φύλακα [2].

Εἰκάζω ὅτι κατὰ τὸν Ε' αἰῶνα οὐ μόνον ἐχάρασσον γραμμὰς τοιαύτας, ἀλλὰ καὶ ἑτέρας, καθ' ὕψος οὕτως, ὥστε ν' ἀποτελῶσιν εἶδός τι τετραγώνου. Ἡ προφύλαξις αὕτη δὲν ἦτο ἀνωφελής, ὅτε ἤρχοντο γράφοντες ἄνευ ὑποδείγματος. Πρέπει δὲ νὰ ἐνθυμώμεθα, ὅτι αἱ ἐπιγραφαὶ τῶν χρόνων ἐκείνων ἐγράφοντο στοιχηδόν, ἤτοι οἱ χαρακτῆρες διετίθεντο οἱ μὲν ἐπὶ τῶν δέ, μετὰ γεωμετρικῆς κανονικότητος [3]. Ἡ γραφή, ἣν ἐν πρώτοις ἐδίδασκον τοὺς παῖδας, ἦτο ἡ τῶν ἐπιγραφῶν, βραδύτερον δ' ἐμάνθανον πιθανῶς καὶ τὴν ταχυγραφίαν. Ὁ κανὼν ἐβοήθει αὐτούς, ὅπως θέτωσι τὰ γράμματα κατὰ κάθετον· διὸ εἶχε τὸ σχῆμα σταυροῦ, δι' οὗ ἠδύναντο νὰ χαράττωσι γραμμὰς ἐξ ἀριστερῶν πρὸς τὰ δεξιὰ ἢ ἐκ τῶν ἄνω πρὸς τὰ κάτω. Ὁ κανὼν οὗτος εἶνε ὁ ἐπὶ τῆς κύλικος τοῦ Δούριος εἰκονιζόμενος [4]. Ἀνωτέρω ἀνεκεφαλαίωσα τὴν ἑρμηνείαν τοῦ κ. Grasberger, ὅστις δικαίως διαβλέπει ἐν αὐτῷ κανόνα, ἀλλ' ἀδίκως ὑπολαμβάνει αὐτὸν ὄργανον ἴδιον ἐν ταῖς παλαιστρικαῖς σκηναῖς [5]. Ἐὰν σπανίως ἀπαντᾷ ἐν ταῖς τοιαύταις εἰκόσι, τοῦτο προέρχεται, διότι ἐπὶ τῶν ἀγγείων, τὰ τῆς διανοητικῆς παιδεύσεως ὄργανα μίγνυνται συνήθως, ὡς εἴπομεν ἤδη, πρὸς τὰ τῆς φυσικῆς. Καὶ οὕτως ἀποτελεῖ μέρος τοῦ ὑλικοῦ τοῦ σχολείου, καίτοι δὲ τὰ ἐπὶ τοῦ ἐδάφους ἐσπαρμένα πράγματα τίθενται ἐνίοτε τυχαίως ἐνταῦθα οὐχὶ ἀσκόπως ἔθετο ὁ τεχνίτης τὸν κανόνα τοῦ διδασκάλου τῆς γραφῆς [6].

Πρό τινων ἐτῶν ἀνεκαλύφθη ἐν Ἀθήναις περίεργόν τι τεμάχιον ἐπι-

[1] Δημοσθ. περὶ Στεφαν. 258. Περὶ τῆς ἀρχαίας μελάνης. βλ. Graux, ἐν Saglio, Diction. Λέξ. Atramentarium, Librarium.

[2] Ἀνθολ. παλατ. Ϛ', 63.

[3] Περὶ τῆς διαθέσεως ταύτης, βλ. Reinach, Traité d'épigraphie grecque, σ. 296.

[4] Βλ. σ. 143, εἰκ. 9.

[5] Βλ. σ. 129.

[6] Περὶ τῶν διαφόρων ἀντικειμένων τῶν σχετικῶν πρὸς τὴν διδασκαλίαν τῆς γραφῆς, βλ. Graux, ἐν Saglio, Diction. λέξ. Atramentarium. Hermann-Blümner, Griech. Privatalterthümer, § 35, σ. 315, σημ. 4. H. Blümner, Denkmaeler τοῦ Baumeister, ἐν λέξ. Schreibgeraet.

γραφῆς, περιεχούσης γραμμάς τινας ἱκανῶς πρωτοτύπου ταχυγραφικοῦ συστήματος, οὗ ἡ ἐφεύρεσις ἐκ τοῦ σχήματος τῶν χαρακτήρων, τάσσεται περὶ τὰ μέσα τοῦ Δ' αἰῶνος. Ὁ κ. Koehler, ὁ πρῶτος δημοσιεύσας αὐτήν, ἐξέλαβεν ὡς ἀρχὴν γραμματικῆς τινος πραγματείας [1], ἀλλὰ πιθανώτερον κατὰ τὸν κ. Gomperz, εἶνε τεμάχιον ἀποσπασθὲν ἔκ τινος θεωρίας, σκοπούσης τὴν διάδοσιν παρ' Ἀθηναίοις συνθηματικῆς τινος γραφῆς, ταχυτέρας τῆς συνήθους [2]. Ὁ συγγραφεὺς ἡρμήνευε τὴν ἀξίαν τῶν σημείων, δι' ὧν ἐφαντάσθη ν' ἀντικαταστήσῃ τὰ γράμματα. Ἰδοὺ τὸ κύριον χωρίον, ὡς ἀνεπληρώθη ὑπὸ τοῦ κ. Gomperz: «τῶν) δ' ἀφώνων ἡ (μὲν εὐθ)εῖα καὶ βρα(χεῖα γρα)μμὴ το)ῦ φωνήεντος (κάτω μὲν) τεθεῖσα δύ(ναται δέλτ)α, ἐπάνω) δὲ ταῦ, πρὸς δὲ) τεῖ τελευτεῖ νῦ· μετεώρ)α δ' ἐπὶ τὴν ἀρχὴν μὲν π)ροσηγμένη πεῖ, πρὸς δὲ) τεῖ τελευτεῖ μῦ· κατὰ δὲ τὸ μέ)σον πρὸς μὲν τ)ὴν ἀρχὴν προσηγμέ)νη βῆτα, (πρὸς δὲ τεῖ τελευτεῖ ψεῖ)» [3]. Ὁ ἐφευρετὴς τοῦ συστήματος τούτου, τοῦ λίαν περιπλόκου ὡς βλέπομεν, τοσοῦτον ὑπερηφανεύετο ἐπὶ τῇ ἑαυτοῦ ἀνακαλύψει, ὥστε ἐχάραξεν αὐτὴν ἐπὶ τοῦ μαρμάρου καὶ ἐξέθηκεν ἐπὶ τῆς Ἀκροπόλεως. Οὕτω καὶ ὁ Οἰνοπίδης καὶ ὁ Μέτων, ὁ μὲν ἐν Ὀλυμπίᾳ, ὁ δ' ἐν Ἀθήναις, ἵδρυσαν στήλας, μνημονευούσας τὰς ἀστρονομικὰς αὐτῶν ἐρεύνας [4]. Ὅλως σχεδὸν ἀπίθανον εἶνε ὅτι ὁμοία γραφὴ ἐδιδάσκετο ἐν τοῖς σχολείοις· προφανῶς ὁ συγγραφεὺς δὲν ἔλαβεν ὑπ' ὄψιν τοὺς παῖδας, ἀλλὰ μᾶλλον τοὺς γραμματεῖς τῆς Βουλῆς καὶ τοῦ δήμου, τοὺς γραφεῖς τῶν δικαστηρίων, ἐν γένει τοὺς πολυαρίθμους γραφεῖς τῶν Ἀθηναίων, ὧν ἐκ τῶν χειρῶν τοσαῦτα ἐξήρχοντο δημόσια ἔγγραφα· ἀναμφιβόλως δὲ ἠθέλησε νὰ διευκολύνῃ τὴν ἐργασίαν αὐτῶν, ἐπίστευε δὲ ὅτι θὰ ἐγίνετο ἀσπαστὴ ὑπ' αὐτῶν ἡ γραφὴ αὐτοῦ, ἀντικαθιστῶσα τὴν ἐν χρήσει ταχυγραφίαν [5].

Ἡ σπουδὴ τοῦ ἀλφαβήτου καὶ ὁ χειρισμὸς τῆς γραφίδος καὶ τῆς κηρωτῆς πινακίδος ἀπετέλουν ἐπὶ πολὺ τὰς μόνας ἀσκήσεις τοῦ παιδός. Πρὸς ἐκμάθησιν δὲ τῆς ἀναγνώσεως καὶ τῆς γραφῆς ἀπητεῖτο χρόνος. Ὁ Πλάτων ἐν τῇ ἰδεώδει αὐτοῦ Πολιτείᾳ λέγει ὅτι «εἰς μὲν γράμματα παιδὶ δεχέτει σχεδὸν ἐνιαυτοὶ τρεῖς» [6]. Ἴσως ἐν τῇ πράξει ἔβαινον τα-

[1] Koehler, Mitth. des deutsch. arch Instit. in Athen, VIII, σσ. 359 καὶ ἑφ.

[2] Gomperz. Sitzungsberichte der philos—hist. cl. der Kais. Akad. der Wissenschaften, Vienne, 1884, σσ. 339 καὶ ἑφ.

[3] Gomperz, Sitzungsberichte κτλ. σ. 341.

[4] Koehler, Mitth. κτλ. σ. 362—363.

[5] Περὶ τῆς ταχυγραφίας, περὶ ἧς οὐδὲν δεῖγμα διεσώθη ἡμῖν, βλ. Reinach, Traité d'épigraphie grecque, σ. 323.

[6] Πλάτων. Νόμοι, ζ', σ. 323.

χύτερον, ἀλλὰ πρὸς τί ἡ σπουδή; Ὁ παῖς δὲν ὑπεχρεοῦτο νὰ ἐνθέσῃ ὅπως σήμερον ἐγκυκλοπαιδείαν ὅλην εἰς τὴν κεφαλὴν αὐτοῦ· ὁ ἀριθμὸς τῶν ὡρῶν, ἃς διήρχετο ἐν τῷ σχολείῳ, δὲν ἦτο σπουδαῖος· τὰ μαθήματα διεκόπτοντο, ὅπως διασκεδάσωσι καὶ ἀναπαυθῶσιν· αἱ ἑορταὶ διέκοπτον τὰ μαθήματα συχνότατα. Τούτων ἕνεκα καθίσταται δῆλον ὅτι μῆνες πολλοὶ παρήρχοντο, πρὶν ὁ Ἀθηναῖος μάθῃ ν' ἀναγινώσκῃ καὶ νὰ γράφῃ ὅσον ἔδει. Τὸ βέβαιον εἶνε ὅτι ἐνωρὶς εἰς τὴν ἀνάγνωσιν καὶ τὴν γραφὴν προσετέθησαν καὶ ἀριθμητικαί τινες γνώσεις, ἃς ἐδίδασκε πάλιν ὁ γραμματιστής [1].

Ὁ Ἀθηναῖος ἐγεννήθη λογιστικός· εἶχε πρὸς τοὺς ἀριθμοὺς φυσικὴν κλίσιν, καταφαινομένην ἐν τῷ ζήλῳ μεθ' οὗ ἐπεδίδετο εἰς τὸ ἐμπόριον, τὰς τραπεζιτικὰς ἐργασίας, καὶ ἐρρίπτετο εἰς πλείστας οἰκονομικὰς ἐργασίας πολλάκις ριψοκινδύνους. Ἐπειδὴ ἡ ἰδιοκτησία ἐν Ἀττικῇ ἦτο λίαν διῃρημένη, ἕκαστος δὲ προσεπάθει νὰ κερδίσῃ ὅσῳ τὸ δυνατὸν πλείονα ἐκ τῆς μικρᾶς αὐτοῦ κυριότητος, ὁ ἀγρότης ἔπρεπε νὰ ἔχῃ θαυμαστὴν περὶ τὸ ἀριθμεῖν εὐχέρειαν, ἕνεκα τῶν συνεχῶν ἐρίδων πρὸς τοὺς γείτονας καὶ τῆς μεγάλης πρὸς τὰς στρεψοδικίας καὶ τὰς δίκας σχέσεις αὐτῶν. Ὁ Στρεψιάδης ἐγείρεται πρὸ τῆς ἠοῦς, ἵνα ὑπολογίσῃ τὰς ὀφειλὰς αὐτοῦ· καίτοι ἀγρότης, ὑπολογίζει ἄριστα, διὰ τοῦτο δὲ οὐδέποτε θὰ εὑρεθῇ ἀπαράσκευος κατὰ τὴν λῆξιν [2]. Ἡ ἰδιαιτέρα πρὸς τὴν ἐπιστήμην τῶν ἀριθμῶν κλίσις μαρτυρεῖται καὶ ἐκ τῆς ἐπιγραφικῆς. Γνωστὴ ἡ ἐπιγραφὴ τῆς ὁπλοθήκης τοῦ Φίλωνος καὶ ἡ τῶν τειχῶν τῶν Ἀθηνῶν, ἀμφότεραι σχολιασθεῖσαι ὑπὸ τοῦ κ. Choisy [3]· οἱ προϋπολογισμοί, ἡ λεπτομερὴς περιγραφὴ τῶν ἐκτελουμένων ἔργων ὑποτίθησιν ἐπιστημονικὴν ἀγωγὴν σπουδαίαν καὶ ἀξιοπερίεργον εὐκολίαν πρὸς τὰς τοιαύτας μελέτας.

Ἡ ἀριθμητικὴ λοιπὸν κατελέγετο ἐν τῇ ἐκπαιδευτικῇ ὕλῃ. Ἀδύνατον νὰ ὁρίσωμεν τὸν χρόνον, καθ' ὃν κατέστη κανονικὸν μάθημα, ἀλλ' ὅμως πρέπει νὰ παραδεχθῶμεν, ὅτι οἱ Ἀθηναῖοι, ὡς καὶ πάντες ἄλλως οἱ Ἕλληνες, ἐξ Ἀνατολῆς ἐξέμαθον ταύτην. Ὁ Διόδωρος ἐκπλήσσεται ἐπὶ τῇ ὑπεροχῇ τῆς Χαλδαϊκῆς ἀγωγῆς πρὸς τὴν Ἑλληνικὴν ὡς πρὸς τὰς ἐπιστήμας [4]. Ἄλλως τε γνωρίζομεν ὅτι ὑπῆρχον ἐν

[1] Grasberger, ἔνθ. ἀν. σ. 335.

[2] Ἀριστοφ. Νεφέλ. 18 καὶ ἑφ.

[3] Choisy, Études épigraphiques sur l'architecture greque, Paris, 1884, πρώτη καὶ δευτέρα μελέτη, 1883. Περὶ τῆς ὁπλοθήκης τοῦ Φίλωνος, βλ. ἀνωτ. σ. 36, σημ. 4. βλ. τὴν ἐπιγραφὴν τῶν τειχῶν τῶν Ἀθηνῶν, ἐν C. I. A. II 167.

[4] Διόδωρ. Β', 29, 2—5.

Αἰγύπτῳ ἀρχαῖα λογιστικὰ ἐγχειρίδια, ὧν ἡ ἁπλότης ἐπιτρέπει νὰ ὑπολάβωμεν ταῦτα βιβλία ὑπὲρ τῶν παίδων προωρισμένα [1]. Ὁ Πλάτων ἐν τῇ ἰδεώδει αὐτοῦ Πολιτείᾳ προτείνει νὰ διδάσκωνται εἰς τοὺς τῶν ἐλευθέρων παῖδας «λογισμοὶ μὲν καὶ τὰ περὶ ἀριθμοὺς ἓν μάθημα, μετρητικὴ δὲ μήκους καὶ ἐπιπέδου καὶ βάθους ὧν ἓν αὖ δεύτερον, τρίτον δὲ τῆς τῶν ἄστρων περιόδου πρὸς ἄλληλα, ὡς πέφυκε πορεύεσθαι· ταῦτα δὲ ξύμπαντα οὐχ ὡς ἀκριβείας ἐχόμενα δεῖ διαπονεῖν τοὺς πολλοὺς ἀλλά τινας ὀλίγους· οὓς δὴ προϊόντες ἐπὶ τῷ τέλει φράσομεν· οὕτω γὰρ πρέπον ἂν εἴη [2]. Τοσάδε τοίνυν ἑκάστην χρὴ μανθάνειν δεῖν τοὺς ἐλευθέρους, ὅσα καὶ πάμπολυς ἐν Αἰγύπτῳ παίδων ὄχλος ἅμα γράμμασι μανθάνει» [3]. Ἄλλως τε εὔκολον ἦτο ν' ἀπαλείψωσιν ἐκ τῆς διδασκαλίας ταύτης πᾶν τὸ ἄγονον· διότι δὲν εἶχον εἰμὴ νὰ προσδράμωσιν εἰς τοὺς ὑπολογισμούς, οὓς ἐφευρίσκουσιν ἀφ' ἑαυτῶν οἱ παῖδες· «πρῶτον μὲν γὰρ περὶ λογισμοὺς ἀτεχνῶς παισὶν ἐξευρημένα μαθήματα μετὰ παιδιᾶς τε καὶ ἡδονῆς μανθάνειν, μήλων τέ τινων διανομαὶ καὶ στεφάνων πλείοσιν ἅμα καὶ ἐλάττοσιν ἁρμοττόντων ἀριθμῶν τῶν αὐτῶν, καὶ πυκτῶν καὶ παλαιστῶν ἐφεδρείας τε καὶ συλλήξεως ἐν μέρει καὶ ἐφεξῆς καὶ ὡς πεφύκασι γίγνεσθαι καὶ δὴ καὶ παίζοντες, φιάλας ἅμα χρυσοῦ καὶ χαλκοῦ καὶ ἀργύρου καὶ τοιούτων τινῶν ἄλλων κεραννύντες, οἱ δὲ καὶ ὅλας πως διαδιδόντες, ὅπερ εἶπον, εἰς παιδιὰν ἐναρμόττοντες»· ὥστε ἠνάγκαζον αὐτοὺς νὰ μανθάνωσι παίζοντες τὴν τῶν ἀριθμῶν ἐπιστήμην [4]. Ἀλλὰ μετεχειρίζετο ὁ γραμματιστὴς τοὺς πλαγίους τούτους τρόπους; Οὗτοι εἶνε λεπτότητες ἄγνωστοι εἰς τὴν συνήθη παιδαγωγίαν. Οἱ μαθηταὶ βεβαίως ἤρχοντο διδασκόμενοι διὰ τῆς διὰ τῶν δακτύλων μετρήσεως· τοιαύτη ἦτο τοὐλάχιστον ἡ ἀρχαία μέθοδος [5]. Ἠρίθμουν ὡσαύτως διὰ ψήφων [6]. Ὅπως δὲ ἐθίσῃ αὐτοὺς εἰς τὸν πολλαπλασιασμὸν ὁ διδάσκαλος, ἠνάγκαζε νὰ ἐπαναλαμβάνωσι ρυθμικῶς: «Ἓν καὶ ἓν δύο, δύο καὶ δύο τέσσαρα» κλ. Τοῦτο δηλοῖ τοὐλάχιστον χωρίον τι τοῦ Ἁγίου Αὐγουστίνου, διατηρήσαντος ἀνιαρὰν ἀνάμνησιν

[1] Paul Tannery, Pour l'histoire de la science hellène, σ. 61.

[2] Πλάτων. Νόμοι, ζ', σ. 817 Ε—818 Α.

[3] Πλάτων. Νόμοι, ζ', σ. 819 Α. Περὶ τῆς ὠφελείας τῆς ἀριθμητικῆς, βλ Πολιτ. ζ', σ. 525 Α—526 C.

[4] Πλάτων. Νόμοι, ζ', σ. 819 Β—C.

[5] Grasberger, ἔνθ. ἀν. II, σ. 327.

[6] Σχολ. Ἀριστοφ. ἐν στ. 656 Σφηκῶν. Ψήφους μεταχειρίζεται, ἐπὶ τοῦ ἀγγείου τοῦ Δαρείου, ὁ χρυσὸν ἀριθμῶν ἐπὶ τῆς τραπέζης πωγωνοφόρος ἀνήρ· βλ. ἀν. σ. 128, σημ. 1.

τῆς ἀσκήσεως ταύτης [1]. Ἴσως δὲ προσέτρεχον καὶ εἰς τὸν Πυθαγόρειον πίνακα, γνωστὸν βεβαιότατα ἐν ἁπάσῃ τῇ Ἀνατολῇ πολὺ πρὶν ὁ φιλόσοφος οὗτος διαδώσῃ αὐτὸν ἀνὰ τὸν Ἑλληνικὸν κόσμον. Ἀλλ' ὅτι ἰδίως ἐβοήθει τοὺς παῖδας ἐν τοῖς ὑπολογισμοῖς αὐτῶν, ἦτο ὁ ἄβαξ, εἶδος πινακίδος, ἐφ' ἧς ἦσαν χωρίσματα τῶν διαφόρων τῶν μονάδων τάξεων. Διέθετον εἰς τὰ χωρίσματα ψήφους, αἵτινες ἐλάμβανον τοιαύτην ἢ τοιαύτην ἀξίαν, ἀναλόγως τῆς θέσεως ἣν ὥριζον αὐτοῖς, καὶ αἵτινες καθίστων ἁπτήν, οὕτως εἰπεῖν, τὴν πρᾶξιν, ἣν ἔμελλον νὰ ἐκτελέσωσι. Τοιοῦτο μνημεῖον, μαρμάρινον, εὑρεθὲν πρὸ πολλῶν ἐτῶν ἐν Σαλαμῖνι, ἐπιτρέπει νὰ σχηματίσωμεν γνώμην τινὰ περὶ τῶν ὑπολογιστικῶν ἀβακίων τῶν ἐν χρήσει ἐν ταῖς ἑλληνικαῖς χώραις καὶ τοῦ τρόπου καθ' ὃν ἐχρῶντο αὐτοῖς [2]. Ὡς πρὸς τὴν ἐξακρίβωσιν τοῦ χρόνου, καθ' ὃν ἤρξαντο χρώμενοι τῷ ἄβακι, τῷ τείνοντι ἰδίᾳ πρὸς διευκόλυνσιν τῶν μεγάλων ὑπολογισμῶν, οὐδόλως ἀποφαινόμεθα· τολμηρὸν μάλιστα εἶνε νὰ διατεινώμεθα ὅτι ἀπὸ τοῦ Ε' αἰῶνος ἡ ἐν τοῖς σχολείοις διδασκαλία τῆς ἀριθμητικῆς περιωρίζετο εἰς τὰς τέσσαρας ἀριθμητικὰς πράξεις [3]. Ἀλλὰ βεβαίως ἡ διδασκαλία αὕτη, ὑπὸ τὸν ἁπλούστατον αὐτῆς τύπον, ἤτοι ἡ κυρίως λογιστική, εἶχεν εἰσαχθῇ εἰς τὴν ἀγωγὴν ἀπὸ τῆς ἀπωτάτης ἀρχαιότητος [4]: ἀντεπεκρίνετο πρός τινα ἀνάγκην τοῦ ἀττικοῦ πνεύματος, τούτου δ' ἕνεκα καὶ ηὐνοεῖτο.

Ἀλέξ. Καράλης.

[1] Ἀγ. Αὐγουστίνου, Confessions, I, 13 : «jam vero unum et unum duo, duo et duo quatuor, odiosa cantio mihi erat. Ἂν καὶ τὸ κείμενον τοῦτο εἶνε πολὺ μεταγενέστερον τῶν χρόνων, περὶ οὓς διατρίβομεν, δύναται ν' ἀποδοθῇ εἰς τὰ ἐν Ἀθήναις κατὰ τὸ Ε' αἰῶνα συμβαίνοντα. Τὴν ἀρχαιότητα μαρτυρεῖ ἡ ἁπλότης αὐτὴ τῆς μεθόδου.

[2] Saglio, Dictionnaire, ἐν λ. abacus, εἰκ. 3. Περὶ τῶν ἀφορώντων εἰς τὴν ἀριθμητικὴν παρ' Ἕλλησι, βλ. Ém. Ruelle, ἐν Saglio, Diction. λ. Arithemetica. Paul Tannery, ἔνθ. ἀν. σ. 396 καὶ ἐφ. S. Günther, Handbuch der Klass. Altertums. Wissenschafts d'Iwan Müller, V, σ. 17 καὶ ἐφ.

[3] Βλ. ἐπὶ τοῦ ζητήματος τούτου τὰς ἀμφιβολίας τοῦ κ. Grasberger, ἔνθ. ἀν II, σ. 338.

[4] Ὁ Λουκιανός, εἰς Ἀνάχαρσιν 21, λέγει διὰ τοῦ Σόλωνος : «Τὴν μὲν τοίνυν ψυχὴν μουσικῇ τὸ πρῶτον καὶ ἀριθμητικῇ ἀναρριπίζομεν».

ΚΛΥΤΑΙΜΗΣΤΡΑ

'Η ἱστορία σὲ κατεδίκασε καὶ σ' ἔρριψεν ἀνάλγητος εἰς τὴν περιφρόνησιν τῶν μεταγενεστέρων. Ὅταν ἀκούσωμεν προφερόμενον τὸ ὄνομα «Κλυταιμήστρα», πάραυτα αἴσθημα ἀποστροφῆς κυριεύει τὴν καρδίαν μας καὶ ἀναλογιζόμεθα τὴν προδότιδα σύζυγον, τὴν ὁπλίσασαν τὴν χεῖρα ρυπαροῦ φονέως.

Τοιαύτην παρέδωκε τὴν μνήμην σου ἡ ἱστορία. Ὁ υἱός σου σ' ἐφόνευσεν, ἀλλὰ τὸ αἷμά σου δὲν ἀπέπλυνε τὴν μελανὴν κηλῖδα τοῦ βίου σου. Σὲ καταρῶνται καὶ ἀθῶοι καὶ ἔνοχοι.

'Αναλαμβάνω τὴν ὑπεράσπισίν σου, χωρὶς νὰ ἔχω ἐλπίδα διὰ τὰ δικηγορικά.

Γυνὴ ἡ ὁποία ἀνέθρεψε τὴν 'Ιφιγένειαν, τὴν 'Ηλέκτραν καὶ τὸν 'Ορέστην, τὴν Χρυσόθεμιν, τὴν Λαοδίκην καὶ τὴν 'Ιφιάνασσαν, τὰς ὁποίας ἀνέφερεν ὁ 'Αγαμέμνων ὡς ἀρίστας συζύγους διὰ τὸν ὠργισμένον 'Αχιλλέα, δὲν ἦτο κακή.

Ὅτε ὁ ἀπηνὴς χρησμὸς ἀφαρπάζῃ τὴν θυγατέρα της, ἡ ἄπελπις μήτηρ κλείεται εἰς τὸν γυναικωνίτην καὶ κλαίει τὴν προσφιλῆ νεκρὰν καὶ τὸν ἀπόντα σύζυγον.

Φθάνουσιν εἰδήσεις ἐκ Τροίας. Ὁ πόλεμος εὑρίσκετο περὶ τὸ τέλος του, διότι ἡ Τροία δὲν θ' ἀντεῖχε προσβαλλομένη ὑπὸ τοῦ ἰσοθέου 'Αχιλλέως.

Τὸν 'Αχιλλέα, τὸν μνηστῆρα τοῦ ἀτυχοῦς θύματος, τῆς 'Ιφιγενείας, πῶς τὸν ἠγάπα ἡ Κλυταιμήστρα!

'Αλλ' ὁ προσφιλὴς σύζυγος, διὰ τοὺς κινδύνους τοῦ ὁποίου ἔτρεμεν ἡ τεθλιμμένη καρδία της, ἐφάνη σύζυγος ἄπιστος καὶ φίλος ἀγνώμων.

'Η θυγάτηρ τοῦ γηραιοῦ Χρύσου, τὴν ὁποίαν τολμᾷ (ὁ ἀσεβὴς) νὰ συγκρίνῃ πρὸς τὴν σύζυγόν του, ἥναψε φλόγα ἔρωτος εἰς τὰ στήθη τοῦ ἥρωος καὶ ἡ ἀπώλεια αὐτῆς ταράττει τὰς φρένας τοῦ βασιλέως, ὅστις ἁρπάζει τὸ γέρας τοῦ 'Αχιλλέως, χωρὶς νὰ ἀναλογισθῇ ὅτι ὁ 'Αχιλλεύς, τὸν ὁποῖον τόσον ἀνάνδρως ὑβρίζει, ἦλθε διὰ νὰ ἐκδικήσῃ τὴν προσβληθεῖσαν τιμὴν τῶν 'Ατρειδῶν. Τοιουτοτρόπως αὐτὸς ὁ ἄναξ ἀνδρῶν, ὁ ἄστοργος, παρατείνει διὰ τοὺς λαούς του τὰ δεινὰ τοῦ αἱμοχαροῦς Ἄρεως. Ὁ 'Αχιλλεὺς δὲν θέλει νὰ συμπολεμήσῃ μὲ τὸν ἀχάριστον, ὁ δ' Ἕκτωρ ἐκεῖνον μόνον φοβεῖται.

Ὁ Ἀγαμέμνων ἐρίσας διὰ γυναῖκα, προσέβαλε τὴν Κλυταιμήστραν ὡς σύζυγον, ἐρίσας μετὰ τοῦ Ἀχιλλέως, προσέβαλεν αὐτὴν ὡς μητέρα ἀσεβήσας πρὸς τὸν μνηστῆρα τοῦ ἀτυχοῦς σφαγίου.

Ἀλλ' ὄχι, οἱ κύριοι ἄνδρες ἀπὸ τῶν ἀρχαιοτάτων χρόνων καθ' οὓς ἡ γυνὴ ἐθεωρεῖτο ἄσημος δούλη, μέχρι τῶν ἡμερῶν μας, ὁπότε ἡ γυνὴ ἀνέρχεται διὰ τῶν μικρῶν ποδῶν της τὰς βαθμῖδας τῶν πανεπιστημίων, δὲν ἐπιτρέπουσιν εἰς αὐτὴν νὰ ἐξανίσταται κατὰ τῶν ἀδικιῶν των. Οἱ νόμοι γραφέντες ὑπ' ἀνδρῶν, δὲν τὴν ὑποστηρίζουσι καὶ οἱ δικασταί, ἂν διαμαρτυρηθῇ, τὴν στέλλουσιν ἀτάραχοι εἰς τὰ οἰκιακὰ ἔργα της.

Καὶ ἡ συνετὴ Πηνελόπη θὰ ἐξέσχιζε τὸ ὕφασμα, τὸ ὁποῖον τὴν ἀπηθανάτισε, καὶ ἡ Ἀνδρομάχη δὲν θὰ ἔκλαιε τόσον περιπαθῶς τὸν σύζυγόν της, ἂν ἡ εἴδησις, ἡ ὁποία ὡς κεραυνὸς ἔπληξε τὴν Κλυταιμήστραν, ἔπιπτεν ἐπ' αὐτῶν.

Ἔπρεπεν ἡ κόρη τοῦ Τυνδάρεω νὰ δεχθῇ πραεῖα καὶ καρτερικὴ τὸ βαρὺ τοῦτο τραῦμα, ἀλλ' ἡ ζωηρὰ φύσις αὐτῆς δὲν ἦτο ἐξ ἐκείνων, αἵτινες δύουσιν ἠρέμα εἰς τὴν σκιάν. Ἤθελε νὰ ἐκδικηθῇ. Ἡ συγχώρησις δὲν ἦτο τότε γνωστή· μετὰ χιλιετηρίδας τὴν ἐδίδαξεν ὁ Χριστιανισμός.

Ἡ Κλυταιμήστρα μετὰ μακρὰς νύκτας ἀγρυπνιῶν καὶ δακρύων, τὰς ὁποίας μετὰ θλίψεως ἀνέφερον αἱ ἀμφίπολοι γυναῖκες, συνεφώνησε μετὰ τοῦ Αἰγίσθου ἐκδικουμένη.

Παρῆλθεν ἓν ἔκτοτε ἔτος. Ὁ Ἀχιλλεὺς ἐφονεύθη, ἡ ὑψηλὴ Ἴλιος ἐκυριεύθη καὶ οἱ ἄνακτες μετὰ τῶν νεῶν των ἐπέστρεφον εἰς τὰς ἀγαπητὰς πατρίδας των.

Ἐνῷ τὸν ἀνέμενεν ἡ Κλυταιμήστρα, ἡ ἀτυχὴς καὶ πάλιν τὸν συγχωρεῖ καὶ λέγει πρὸ τοῦ χοροῦ:

Γυναῖκα πιστὴν ἐν δόμοις εὕροι μολὼν
ἐσθλὴν ἐκείνῳ, πολεμίαν τοῖς δύσφροσι.

Ἀλλὰ νέα ὕβρις ἀναμένει τὴν βασιλικὴν δέσποιναν.

Ὁ Ἀγαμέμνων ἄγει αἰχμάλωτον τὴν βασιλόπαιδα Κασσάνδραν, ἥτις, ὅπως λέγει ἡ Κλυταιμήστρα, «χαλινὸν οὐκ ἐπίσταται φέρειν».

Ὁ νικητὴς βασιλεὺς φέρει ἀντίζηλον ὑπὸ τὴν στέγην τῆς συζύγου.

Τὰ ἐκδικητικὰ σχέδια τῆς Κλυταιμήστρας ἀναρριπίζονται καὶ ἀπὸ τῆς στιγμῆς ἐκείνης ὁ Ἀγαμέμνων κατεδικάσθη.

Ὁ ἀνὴρ ὅστις χάριν τοῦ αἱματηροῦ πολέμου τὴν μὲν φιλτάτην θυγατέρα εἶχε τὴν σκληρότητα νὰ θυσιάσῃ, τὰ δὲ ἴδια πάθη χάριν τοῦ ἰδίου πολέμου οὐδὲ νὰ περιστείλῃ ἠδυνήθη, ὁ ἀνήρ, ὅστις ἔφερεν ἀντίζηλον ὑπὸ τὴν στέγην τῆς Κλυταιμήστρας, κατεδικάσθη ν' ἀποθανῃ.

Ὁ Αἴγισθος εἶνε ὅλως δευτεροῦον πρόσωπον. Χάριν τοῦ Αἰγίσθου τίποτε δὲν ἔπραξεν ἡ Κλυταιμήστρα· ἐξεδικήθη ὡς σύζυγος καὶ ὡς μήτηρ.

Ὁ μετὰ τοῦ Αἰγίσθου δεσμός της δὲν ἦτο δεσμὸς ἔρωτος. Ἦτο δεσμὸς μίσους. Καὶ οἱ δύο ἐμίσουν τὸν ἴδιον ἄνδρα.

Τὸ αἷμα τοῦ πατρὸς τοῦ Αἰγίσθου, Θυέστου, ὥπλισε τὴν χεῖρά του, καὶ μετὰ τὸ ἔγκλημα δὲν ὁμιλεῖ περὶ Κλυταιμήστρας, ἀλλὰ λέγει ὡς ἄνθρωπος ἱκανοποιηθείς:

«Ὦ φέγγος εὔφρον ἡμέρας δικηφόρου!»

Ἡ δὲ Κλυταιμήστρα ψιθυρίζει:

«Ἄξια δράσας ἄξια πάσχων κ.τ.λ.»

Κλυταιμήστρα! τὰς ὀλίγας ταύτας γραμμὰς χαράττουσα, δὲν ἔχω τὴν ἀξίωσιν νὰ σὲ παραστήσω ὁλόλευκον. Ἐπεθύμουν νὰ δείξω εἰς τοὺς ἀνθρώπους καὶ τὰς αἱμασσούσας πληγὰς τῆς καρδίας σου. Ἔβλεπον μέχρι τοῦδε τὴν αἱματοβαφῆ χεῖρά σου καὶ σὲ κατηρῶντο.

Ὁ Ἀγαμέμνων ἐν τῷ Ἅδῃ ὁμιλῶν πρὸς τὸν Ὀδυσσέα λέγει: «ἐπεὶ οὐκέτι πιστὰ γυναιξί». Τί δὲν θὰ ἔλεγες καὶ σὺ ἂν σὲ ἠρώτα Ὀδυσσεύς τις;

Καὶ τώρα εἰς ἐκείνην, ἡ ὁποία θὰ δώσῃ λευκὴν ψῆφον εἰς τὴν πελάτιδά μου, ἂς πέσῃ ἡ περιφρόνησις ὅλη τῶν μεταγενεστέρων, διότι ἡ κακία εἶνε πάντοτε κακία καὶ ἡ ἀρετὴ τόσον μεγάλη καὶ στερεά, ὥστε δὲν εἶνε δυνατὸν νὰ τὴν κλονήσωσι καὶ τὴν ἀνατρέψωσι τὰ βιωτικὰ βάσανα, καὶ νὰ τὴν ἀλλοιώσωσιν οἱ περισπασμοί.

Ἀλεξάνδρα Παπαδοπούλου.

ΙΣΤΟΡΙΚΑΙ ΣΗΜΕΙΩΣΕΙΣ ΠΕΡΙ ΣΤΑΦΙΔΟΣ[1]

ΕΝ ΕΠΤΑΝΗΣΩι ΚΑΙ ΙΔΙΩΣ ΕΝ ΖΑΚΥΝΘΩι

Ὁ Beaujour[2] ἱστορεῖ ὅτι «ἡ σταφιδάμπελος μετεφέρθη εἰς Πελοπόννησον ἐπὶ τοῦ Ἰσθμοῦ τῆς Κορίνθου ἐκ τῆς νήσου Νάξου», ὅπερ οὐδ' ὁ Σκροφάνης[3] ἀναιρεῖ. Ὁ Hehn[4] ὑποθέτει ὅτι ἡ σταφὶς εἶνε ποι-

[1] Συνέχεια· ἴδε φυλλάδιον 1.
[2] Tableau du commerce de la Grèce σελ. 205 κ. ἑ.
[3] Voyage en Grèce III σελ. 115.
[4] Kulturpflanzen und Hausthiere in ihrem Uebergange aus Asien nach Europa σελ. 80

κιλία τῆς ἀμπέλου προελθοῦσα ἐξ ἐκφυλίσεως, δὲν ἀναιρεῖ τὴν ἐκ Νάξου προέλευσιν, λέγει δὲ ὅτι οὐχὶ πρὸ τοῦ 1600 ἐγένετο γνωστὴ ἐν Πελοποννήσῳ, καὶ ἐξηφανίσθη ἐκ Νάξου καὶ Κορίνθου. Ἀλλ' ὁ κ. Στέφανος Ξένος [1] φέρει πειστικὰς ἀποδείξεις ὅτι ἐν τῇ νήσῳ Νάξῳ οὐδέποτε ὑπῆρξεν ὁ καρπὸς οὗτος τῆς σταφίδος. Ἐπίσης ἐκ τῶν ἐρευνῶν, ἃς ἐποιήσατο ἐν ἔτει 1868 εἰς τὰ τῆς Νάξου ἐνετικὰ ἀρχεῖα ὁ Π. Ε. Γιαννόπουλος, μετὰ θετικότητος μανθάνομεν ὅτι ὅλως ἀβάσιμος εἶνε ἡ γνώμη περὶ τῆς ἐν Νάξῳ καλλιεργείας τῆς σταφίδος [2]. Ὁ ῥηθεὶς κ. Σ. Ξένος γράφει προσέτι: «Ὁ Κορνήλιος Le Bruyn «ταξειδεύσας «ἀπὸ τοῦ 1674—1706..... καὶ ἐπισκεφθεὶς τὸν Ἰσθμὸν τῆς Κορίν«θου λέγει, ὅτι ἦτό ποτε κεκαλυμμένος ὑπὸ ἀμπελώνων σταφίδος. Καὶ «ὅμως δὲν λέγει ἐὰν ἦτο εἰς τὰς ἡμέρας του, ἐὰν οὗτος τὸν εἶδεν οὕ«τως ὀφθαλμοφανῶς. Φρονῶ ὅτι ὁ Φέλιξ Beaujour, ὅστις ἔρχεται μετὰ «ἕνα αἰῶνα καὶ ὅστις ἐν ἐκτάσει διαπραγματεύεται τὰ τῆς σταφίδος, «ἐδανείσθη ἐκ τοῦ Le-Bruyn τοὺς λόγους, ὅτι ὁ Ἰσθμὸς πρὸ δύο αἰώ«νων ἦτο ἐκ τῆς μιᾶς θαλάσσης εἰς τὴν ἄλλην κεκαλυμμένος ὑπὸ ἀμπε«λώνων σταφίδος [3]. Κατωτέρω δὲ ὁ αὐτὸς λέγει: Οὐ μόνον ἡ σταφὶς «δὲν ἐξῆλθεν ἐκ Νάξου, ἀλλὰ οὔτε ποτὲ ὑπῆρξε ἐκεῖ, οὔτε ἐκάλυψε «τὸν Ἰσθμόν, πρὸ πάντων τῷ 1580 ἢ 1600, διότι τῷ 1600 μέχρι «1700 ὁ ἀριθμὸς τῶν ἐπισκεφθέντων καὶ περιγραψάντων τὴν Νάξον, «τὴν Κόρινθον καὶ τὸν Ἰσθμὸν αὐθεντικῶν περιηγητῶν, φυσιολόγων «Ἄγγλων, Γάλλων, Γερμανῶν, Βενετῶν καὶ Σουηδῶν εἶνε οὐ σμικρός. «Οὗτοι δὲ οἱ καὶ τὰ ἐλάχιστα περιγράψαντες προϊόντα, οὐδένα ποιοῦσι «λόγον, ἐκτός τινων, οἵτινες μνημονεύουν, ὅτι εὗρον ἴχνη τῆς σταφί«δος ἐν Κορινθίᾳ, ἀλλὰ ποτὲ ἐπὶ τοῦ Ἰσθμοῦ [4]».

Πρὶν ἢ ἐπιφέρωμεν τὰς παρατηρήσεις ἡμῶν εἰς τὰ λεχθέντα ὑπὸ τοῦ κ. Ξένου, πρέπει νὰ ἀναφέρωμεν τί ὁ ἴδιος κ. Ξένος φρονεῖ περὶ τοῦ ὀνόματος Κορινθιακὴ σταφίς. «.... Οἱ Ἄγγλοι περιηγηταί, λέγει, «ἀληθῶς καλοῦσι κουρραντιὰ τὴν κορινθιακὴν σταφίδα, ἀλλ' ἡ «λέξις δὲν παράγεται ἀπὸ τὸ Κόρινθος, ὡς οἱ Γάλλοι ὑπέλαβον αὐ«τὴν καὶ μετέφρασαν αὐτὴν Σταφὶς Κορίνθου. Ἡ λέξις εἶνε πρω«τότυπος ἐκφράζουσα πᾶν εἶδος τοῦ ποικίλου γένους τῶν φραγκοστα«φυλῶν. Πρὸς τοῦτο οὐδεμία ἀμφιβολία, διότι ἡ Νέα Βασιλικὴ Ἐγ«κυκλοπαιδεία τῶν τεχνῶν, ἐπιστημῶν καὶ ἐτυμολογίας τῆς Ἀγγλίας

[1] Ἱστορία τοῦ σταφιδοκάρπου — ἐν *Ἀκροπόλει Φιλολογικῇ* σελ. 199.
[2] Πρβλ. Σ. Ν. Θωμοπούλου. *Ἱστορία τῆς πόλεως Πατρῶν* σελ. 47.
[3] Ἔνθ. ἀνωτ. σελ. 162.
[4] Ἔνθ. ἀνωτ. σελ. 200.

«ἐκδοθεῖσα ἐπὶ Βασιλέως Γεωργίου Γ' καὶ πρὸς αὐτὸν ἀφιερωμένη, λέ-
«γει (τόμος Α', σελ. 639) Curran ἢ Currant εἰς τὴν βοτανικὴν εἶνε
«δένδριον (shrub), οὗτινος ὁ φλοιὸς εἶνε καστανόχρους, τὰ δὲ φύλλα, ὡς
«τῆς ἀμπέλου, μικρότερα ὅμως, βαθέος πρασίνου χρώματος, κεκαλυμ-
«μένα ὑπὸ χνοὸς εἰς τὸ ὑποκάτω αὐτῶν μέρος. Ὁ καρπός των εἶνε
«σφαιροειδής, εἶνε λευκὸς ἢ μέλας (black currans)· εἶνε σταφὶς ἀηδὴς
«εἰς τὴν γεῦσιν. Ἐξ ἀμφοτέρων κατασκευάζεται ἐν Ἀγγλίᾳ τὸ νόθον
«κονιὰκ (brandy) τῶν Γάλλων καὶ διάφορα ἐλαφρὰ ποτά, δι' ὧν δροσί-
«ζεται καὶ ἰσχυροποιεῖται ὁ στόμαχος καὶ βοηθεῖται ἡ πέψις· ὁμοίως
«κατασκευάζεται ἐξ αὐτῶν πολτός (πελτές), ὅστις εἶνε ἄριστος διὰ τὰς
«φλογώσεις τοῦ λάρυγγος. Τὰ διάφορα εἴδη αὐτῶν εὐδοκιμοῦσιν ἐν
»Ἀγγλίᾳ, φυόμενα ἀπὸ τὸν Σεπτέμβριον μέχρι τοῦ Μαρτίου, ἐκτὸς
«τούτου βλαστάνουν εἰς οἷον δήποτε ἔδαφος καὶ θέσιν. Ἐκ τῶν λόγων
«τούτων λοιπὸν τῆς Νέας Βασιλικῆς Ἐγκυκλοπαιδείας καταφαίνεται,
«ὅτι τοῦ βοτανολόγου Λεονάρδου Ρωγόλφ (Rauwolf) ἡ λέξις κουρραν-
«τιά (Currants), τὴν ὁποίαν πρὸ τοῦ 1821 καὶ μέχρι σήμερον μετε-
«χειριζόμεθα ὅπως ὀνομάζωμεν τὸν σταφιδοκαρπόν, δὲν ἀποβλέπει τὴν
«κορινθιακὴν σταφίδα, ἣν ὁ ταξειδιώτης Οὐΐλλερ καλῶς ἐχαρακτήρισε
«πρὸς διάκρισιν κουρραντοστάφυλλο (Currant grape). Ἀλλὰ καὶ
«ἡ εἰρημένη Ἐγκυκλοπαιδεία, ὕστερον τῆς λέξεως Currans μνημονεύει
«τὸν σταφιδοκαρπὸν διὰ τῆς λέξεως ἐπίσης Currans, ἄνευ διαφορᾶς
«εἰς τὴν γραφήν· προσθέτει μόνον, ὅτι εἰσάγονται ἐκ τῆς Ζακύνθου καὶ
«Κεφαλληνίας ἐν Ἀγγλίᾳ. Ἡ Ἐγκυκλοπαιδεία αὕτη.... λύει καὶ ἕτε-
«ρον σπουδαῖον ζήτημα, περὶ τοῦ ὁποίου ἤδη ἀνέφερον, ὅτι οἱ Γάλλοι
«μετέφρασαν εἰς τοὺς ἀρχαίους τούτους χρόνους τοῦ σκότους τὴν λέξιν
«κουρραντιά, Σταφίδα τῆς Κορίνθου, ὄχι διότι τὴν ἠγόραζον εἰς
«Κόρινθον καὶ μετέφερον κατ' εὐθεῖαν ἐκ Κορίνθου εἰς Μασσαλίαν,
«διότι οἱ Γάλλοι μόνον ἐκ Ζακύνθου τότε τὴν εἰσῆγον εἰς Γαλλίαν....
«Ἐπειδή, ὡς παρακατιὼν ἀποδεικνύω, διὰ τοῦ ἄγγλου περιηγητοῦ
«Σάνδη, ἡ σταφὶς αὕτη τὸ 1610 δὲν ὑπῆρχεν εἰς Κόρινθον, ὅπως οἱ
«Γάλλοι μεταφέροντες αὐτὴν ἐκ Κορίνθου τὴν βαπτίσουν κορινθιακήν,
«ἀλλὰ μόνον εἰς Ζάκυνθον, Κεφαλληνίαν, Πάτρας, Μεσολόγγιον καὶ
«τὴν τότε Γλαρέντζαν, οὐδὲν σαφέστερον ὅτι οἱ Γάλλοι μετέφρασαν
«ἐσφαλμένως τὸ Currants κορινθιακή, διότι τότε οὔτε ὁ κόλπος τῆς
«Κορίνθου ὠνομάζετο Κορινθιακὸς ἀλλὰ τοῦ Λεπάντου [1].» Κατωτέρω
δὲ λέγει : «Ἕτερος περιηγητής..... ὅστις ἐταξείδευσεν ὅλην σχεδὸν
«τὴν Εὐρώπην ἀπὸ τὰ 1682—1686.... ὁ ἄγγλος E. Beryand....

[1] Ἔνθ. ἀνωτ. σελ. 147.

αεἶνε ὁ πρῶτος ἐκ τῶν περιηγητῶν, ὅστις ὀνομάζει τὴν σταφίδα Uvæ «Corithiacæ (σταφίδα Κορινθιακήν)» [1].

Ὁ κ. Ξένος, ὡς ὁ ἀναγνώστης βλέπει, τοὺς περιηγητὰς πολὺ ἐμελέτησε καὶ εἴς τινας δίδει σημασίαν μεγάλην. Ὅμως παρέλειψεν ἐπιφανῆ περιηγητὴν ἰταλὸν [2] τὸν Β. Φ. Πεγολόττην, ὅστις ὑπηρετῶν τοὺς Βάρδους, διακεκριμένους τραπεζίτας καὶ ἐμπόρους τοῦ δεκάτου τετάρτου αἰῶνος, περιηγήθη παντοῖα μέρη, χάριν ἐμπορίου καὶ ἐν Κύπρῳ ἔμεινεν ἀπὸ τοῦ 1324 ἕως 1327 ὡς πράκτωρ τοῦ ρηθέντος οἴκου τῶν Βάρδων καὶ ὅστις συνέγραψε τὴν πολύτιμον Pratica Mercantile, θεωρουμένην ὡς τὴν πρώτην γεωγραφικὴν πραγματείαν τοῦ εἴδους ἐκείνου, συνεπῶς ἐχρησίμευσεν ὡς ὁδηγὸς τῶν ἐμπόρων καὶ ἐμπορευομένων ἐπὶ πολὺν χρόνον. Τὸ πολύτιμον τοῦτο πόνημα ἐτελείωσεν ὁ Πεγολόττης τῷ 1340. Ὁ Πάρτς ὅμως ἔχων πρὸ ὀφθαλμῶν τὸν Πεγολόττην, ὀρθῶς [3] ἀποφαίνεται ὅτι ἀκριβέστερα περιγράφεται ἡ ἔκτασις τῆς ἐν τῇ ἀρχαιότητι καλλιεργείας τῆς σταφίδος διὰ τῆς κυρίας πηγῆς περὶ τοῦ ἐμπορικοῦ βίου τῆς Μεσογείου θαλάσσης κατὰ τὴν δεκάτην τετάρτην ἑκατονταετηρίδα, τοῦ ἔργου δηλαδὴ τοῦ Πεγολόττη, ὅστις ἐμπορίου ἕνεκα ἐταξείδευε καὶ ἀναφέρει δύο ἐξαγωγικοὺς λιμένας τῆς σταφίδος, τὴν Chiarenza, τὸν γνωστὸν λιμένα τοῦ κράτους τῶν φράγκων ἱπποτῶν ἐν Ἤλιδι καὶ τὴν Coranto [4]. Ὅθεν βλέπομεν, ὡς παρατηρεῖ ὁ γερμανὸς καθηγητής, ὅτι μεταξὺ Γλαρέντσας καὶ Κορίνθου (Coranto) ἀναγκαίως ἤδη τότε ὑπῆρχεν ὁ τόπος τῆς καλλιεργείας τῆς σταφίδος, περὶ τὰς Πάτρας καὶ τὸ Αἴγιον, ὅπου καὶ νῦν ἔτι προκόπτει.

Ἀλλ' ὁ κ. Ξένος ἀποφαίνεται, ὡς ἀνωτέρω εἴδομεν, ὅτι ὁ κόλπος τῆς Κορίνθου δὲν ὠνομάζετο Κορινθιακὸς ἀλλὰ τοῦ Λεπάντου. Ὅτι ὠνομάζετο τοῦ Λεπάντου (Ναυπάκτου) εἶνε ἀληθέστατον, ἀλλὰ καὶ τῆς Κορίνθου τινὲς ἐκάλουν αὐτὸν τὸν κόλπον. Ὁ Portacchi ἀκμάσας κατὰ τὸν δέκατον ἕκτον αἰῶνα τὸν καλεῖ golfo di Córanto καὶ Seno di Corinto [5]. Ὁ αὐτὸς Portacchi λέγει ὅτι ἡ Κόρινθος ἐκα-

[1] Ἔνθ. ἀνωτ. σελ. 163.

[2] Περὶ ἰταλῶν περιηγητῶν ὅρα Biografia e Bibliografia dei viaggiatori italiani τοῦ Pietro Amato di S. Filippo ἐκδοθὲν ἐν Ρώμῃ 1881—1882 καὶ Alcuni viaggiatori eruditi Veneziani poco noti τοῦ Ἰακώβου Morelli ἐκδοθὲν ἐν Βενετίᾳ τῷ 1803.

[3] Κεφαλληνία καὶ Ἰθάκη κτλ. σελ. 254.

[4] Πολλοὶ συγγραφεῖς καὶ περιηγηταὶ ὠνόμαζον τότε τὴν Κόρινθον Coranto καὶ σπανίως Corinto. Καὶ εἰς τὰ ἀρχαιοφυλακεῖα Ζακύνθου ἀπηντήσαμεν Coranto.

[5] *Le Isole più famose del mondo.* Venezia 1590, σελ. 75, 181.

λεῖτο Corinto, ἀλλὰ κατὰ τὰς ἡμέρας του Córanto, προπαροξύτονον[1]. Ὡς πρὸς τὴν προφορὰν Córanto ὁμοιάζει πολὺ καὶ τὸ ἀγγλικὸν Currant, ὀνομασία τῆς σταφίδος.

* * *

Καὶ ἄλλαι ἀποδείξεις περὶ τοῦ ὀνόματος κορινθιακὴ σταφίς.

Ἔγγραφον τοῦ 1499 μνημονεύει ὅτι τὸ 1420 πλοῖον ἀναχωροῦν ἐκ Γλαρέντζας, ἔχον 50 σάκκους ἀσταφίδος[2] τῆς Κορίνθου καὶ 18 ἐπαρχιῶν, ἐναυάγησεν. Ἕτερον ἔγγραφον τοῦ 1502 λέγει ὅτι ὁ ἔμπορος Δ' Ἀγκώνας ἀρνεῖται νὰ πληρώσῃ τὴν συμφωνηθεῖσαν τιμήν, διότι τὸ λιανορρῶγι δὲν εἶνε τῆς Κορίνθου. Τῷ 1522 ἐπυρπόλησαν «τὸ «ἥμισυ δύο ἐτῶν φυτείας ἕως ρίζας δέκα ἀπὸ τὰ νέα κλήματα τῆς «ἐπαρχίας Κορίνθου λεγόμενα ἀσταφίδα ἢ λιανορρῶγι». Ὁ δράστης κατεδικάσθη εἰς θάνατον, ὁ δὲ εὐγενὴς Σουριάνος (nobile Surian)[3], εἰς ἐξορίαν. Ἡ ἐνετικὴ διοίκησις καὶ ἐν αὐτῇ τῇ παρακμῇ αὐτῆς ᾐσθάνετο τὸ καθῆκον καὶ ἐγνώριζεν ὅτι ἡ δικαιοσύνη κεῖται ὑπεράνω πάντων. Οἱ εὐγενεῖς ἦσαν αὐστηροὶ τηρηταὶ τοῦ καθήκοντος ὅταν ἀνήρχοντο καὶ εἰς τὰ ἀνώτατα τῆς πατρίδος των ὑπουργήματα. Ὁ δόγης Φραγκῖσκος Μοροζίνης εἶπεν εἰς τὸν υἱόν του, ὅστις κατεδικάσθη εἰς φυλακὴν καὶ ἐξορίαν εἰς Κρήτην: Ὕπαγε καὶ ὑπάκουσε εἰς τοὺς νόμους· καὶ ὁ Ἀνδρέας Μοροζίνης ὡς δικαστικὸς ἄρχων ἐζήτησε τὸν θάνατον τοῦ υἱοῦ του, διότι ἡρπάσθη γυναῖκα καὶ τῆς ἔκλεψε πολύτιμόν τι ἀντικείμενον[4].

Τῷ 1502 ἡ ἁρμοδία ἀρχὴ διέταξε νὰ φύγῃ τοῦ λιμένος Ζακύνθου πλοῖον πλῆρες ἀπὸ uva secca minuta, ossia passulo della provincia di Coranto, ἕνεκα τοῦ θανάτου ναύτου[5]. Καὶ ἐν Ἐνετίᾳ ὠνομάζετο ἐνίοτε passulo ἡ σταφίς[6]. Ὁ δεινὸς δὲ τῆς Ἰταλίας ἐπιστήμων καὶ ποιητὴς Redi τὴν σταφίδα καλεῖ passulo di Corinto.

Ἐκτὸς τῶν ἐγγράφων ἔχομεν καὶ τὸ ἑξῆς τραγοῦδι τοῦ δεκάτου ἕκτου αἰῶνος ἴσως:

[1] Αὐτ. σελ. 102.

[2] Εἰς τὸν Κώδικα τῆς μονῆς *Σπηλαιωτίσσης* Ζακύνθου κατὰ τὸ 1587 εἴδομεν «ἕνα πινάκιον *ἀσταφίδα*»· καὶ εἰς ἄλλα συμβόλαια *ἀσταφίδα* γράφεται.

[3] Ἡ ἀπόφασις δὲν ἀναφέρει τὴν πατρίδα.

[4] Πρβλ. P. Molmenti, *I. Bandi e i Banditi della Repubblica di Venezia*, ἐν τῇ Nuova Antologia τόμ. XLVI, 1893.

[5] Filze Sanità, Ἀρχειοφυλακεῖον.

[6] B. Checchetti *Saggio sui prezzi delle Vettovaglie e di altre merci in Venezia*, Venezia 1874, σελ. 12.

«Σ' οὔλαις ταῖς χώραις τοῦ Μωρηὰ εὑρέθηκα γιὰ χρόνια,
Μὰ σὰν τῆς Κόρινθος γλυκειά, μαύρη καὶ σόι σταφίδα,
Μαύρη δὲν εἶδα πουθενά, ἂν κ' ἄλλαις μαύραις εἶδα,
Στὴ Πάτρα δὲν ἐξάνοιξα καὶ οὔτε στὴ Βοστίτζα.
Κ' ὡραίαις γυναῖκες πουθενὰ καὶ μιὰ δὲν εἶδα ἀκόμη,
Στὴ ὀμμορφιὰ σὰν ταῖς Σμυρνηαίς, σὰν ταῖς Σμυρνηαίς ἀφράτη.
Τὴ Θάσω ἀγάπησα κ' ἐγώ, κ' ἐγίνηκε δική μου,
Γιὰ χρόνια δεκατέσσαρα, μὲ τοῦ σκυλιοῦ τὴν πίστι.
Τὴ σκληρὰ Μάρω, ἄλλη Σμυρνηά, ἀγάπησα τοῦ κάκου,
Καρδιὰ δὲν εἶχε, σὰν ἐσέ, σκληρόπικρη Τζαντιότα,
Τῆς Βενετιᾶς καλὴ Θεά, μὰ Σατανᾶς γιὰ μένα.
Σταφίδα ἀπὸ τὴ Κόρινθο θὰ φάω ὁπότε θέλω
Μὰ σὰν τὴ Θάσω τὴ Σμυρνηὰ δὲν θὲ ναύρῶ ποτέ μου.

Ἀντέγραψα ταῖς 2 γενναρίου 1599, Α. Αὐλωνίτης ἀπὸ χωρίον Ἁγίου Δημητρίου, ὁ ἀνεψιός του Ἀνδρέας τὸ ἀντιγράφω διὰ ἐνθύμησιν, 1698».

Ἐξ ὅλων τούτων φαίνεται ὅτι ἡ σταφὶς ἀπὸ πολλοὺς αἰῶνας ὠνομάζετο Κορινθιακὴ καὶ ὅτι ἡ τῆς Κορίνθου ἐθεωρεῖτο καλλιτέρας ποιότητος, ὡς σήμερον τῆς Βοστίτσης· τοὐλάχιστον τότε τινὲς εἶχον τὴν ἰδέαν ταύτην, ἐξ ὧν καὶ ὁ ποιήσας τοὺς ἀνωτέρους στίχους. Ἐπίσης παρετήρησε βεβαίως ὁ ἀναγνώστης ὅτι οἱ πλεῖστοι ἔγραφον ἐκ τῆς ἐπαρχίας Κορίνθου. Ὥστε ἀποδεικνύεται ὅτι τότε δὲν ἐθεώρουν τὴν περὶ τὴν πόλιν Κόρινθον ἔκτασιν καλλιεργημένην ἐκ σταφιδαμπέλων, ἀλλὰ τὴν ἐπαρχίαν δῆλα δὴ τὴν Κορινθίαν καὶ οὐχὶ τὴν Κόρινθον. Ἡ Κοινότης Ζακύνθου τῷ 1602 ἔγραφε, πρὸς τὴν κεντρικὴν τῆς Ἐνετίας κυβέρνησιν, σὺν ἄλλοις ὅτι «τῆς Ζακύνθου ἡ σταφὶς μετεφυτεύθη ἐκ τῆς μεγάλης ἐπαρχίας τῆς Κορίνθου καὶ διὰ τοῦτο οἱ Ἄγγλοι τὴν ὀνομάζουσι Κόρινθο», κατὰ γράμμα δέ [1]: «Gran provincia di *Corinto* dove fu trasportato questo benedetto impianto al Zante, dal qual loco havuto la denominatione che detti Inglesi lo chiamano Corinto».

Ποῖα εἶνε τὰ ὅρια, τὰ ὁποῖα ἔδιδον εἰς τὴν ἐπαρχίαν Κορινθίας τὰ ἔγγραφα ἢ οἱ συγγραφεῖς τῶν περιηγήσεων ;

Ὁ Portacchi [2], ὅστις ἦτο ἐκ τῶν διακεκριμένων τῆς ἐποχῆς αὐτοῦ μεταξὺ τῶν Ἰταλῶν γεωγράφων, ἱστορεῖ ὅτι ὁ ποταμὸς Ἀσωπὸς ῥέει

[1] Atti Consiglio della Comnnuità, Ἀρχειοφυλακεῖον.

[2] «Evvi il fiume Asopo, che scendendo dal monte Gronio passa per mezzo la provincia di Corinto et va nel golfo di Patras».
(*Le Isolo più famose del mondo* σελ. 102).

ἐν τῷ μέσῳ τῆς ἐπαρχίας Κορίνθου. Τῷ 1622 ἀφίκετο εἰς Ἰθάκην ὁ μοναχὸς Παρθένιος ἐρχόμενος ἐκ Πατρῶν καὶ εἰς τὰς ἀρχὰς τοῦ ὑγειονομείου ἀναφέρει ὅτι ἡ πατρίς του εἶνε τὰ Ἐξαμίλια τῆς ἐπαρχίας Κορίνθου. Τῷ 1696 ὁ Ἀνδρέας Μωραΐτης ἐξ Ἀμπελοβουνίου, μικρᾶς τοποθεσίας ἀπεχούσης δύο μίλια περίπου τοῦ ποταμοῦ Ἀσωποῦ τῆς ἐπαρχίας Κορίνθου, ἀπεβίωσε λοιμόβλητος ἐν τῷ λιμένι τῆς Ἰθάκης Βαθεῖ, ἐντὸς ἐμπορικοῦ πλοίου [1]. Τῷ 1690 ὁ Δ. Μωραΐτης παραχωρεῖ διὰ χρέος εἰς τὸν Καραβίαν ἔκτασιν γῆς εἰς τὴν Ἰσθμιακὴν χώραν ἣν οἱ πρόγονοι αὐτοῦ εἶχον κατάφυτον ἐκ σταφιδαμπέλων, αἵτινες ἕνεκα τῶν πολέμων κατεστράφησαν καὶ ἔκτοτε ἔμεινε χέρσος, ἀλλὰ ὁ Καραβίας δὲν τὴν δέχεται ὡς ἀδυνατῶν νὰ μεταβῇ εἰς τὴν ἐπαρχίαν Κορίνθου [2].

Ἐκ τῶν ἀνωτέρων βεβαίως καταφαίνεται, ὅτι διὰ gran provincia ἢ ἁπλῶς provincia di Corinto, ἐθεώρουν οὐχὶ τὴν Κόρινθον ἀλλὰ τὴν ἐπαρχίαν Κορινθίας, ἧς τὰ ὅρια ἐκτείνονται μέχρις ἀρκετοῦ διαστήματος τοῦ Κορινθιακοῦ Κόλπου, κατά τι δὲ καὶ τοῦ Σαρωνικοῦ. Ἐν τῷ μέσῳ ἔρρεεν ὁ Ἀσωπὸς καὶ συμπεριελαμβάνετο εἰς αὐτὴν μέρος τῆς ἰσθμιακῆς χώρας. Λοιπὸν ἐκ τῶν μέχρι τοῦδε εὑρεθέντων ἐγγράφων πρέπει νὰ θεωρῆται ὡς πατρὶς τῆς σταφίδος ἡ Κορινθία, δοῦσα τῷ εὐεργετικῷ τούτῳ καρπῷ καὶ τὸ ὄνομα κορινθιακή, διότι ἐν τῇ μεγάλῃ ταύτῃ ἐπαρχίᾳ (provincia), κατὰ τὰ ἔγγραφα, ἰδίως ἐκαλλιεργεῖτο καὶ τούτου ἕνεκα οἱ Ἄγγλοι τὴν ὠνόμασαν Currant, ἐκ τοῦ Córanto, ὡς τότε ἐκάλουν τὴν Κόρινθον ἢ μᾶλλον τὴν Κορινθίαν. Τὰ ἔγγραφα, ἅπερ σώζονται εἶνε πολὺ προγενέστερα τῶν περιηγητῶν, οὓς ἀναφέρει ὁ κ. Ξένος καὶ ἡ σταφὶς ἐν τῇ Πελοποννήσῳ πολλὰς περιπετείας ἔλαβεν, ὡς

[1] Filze Sanità, Ἀρχειοφυλακεῖον Ἰθάκης. Τὸ ἀρχειοφυλακεῖον Ἰθάκης εὑρίσκεται ἐν κακῇ καταστάσει. Μόνον τάξις τις ὑπάρχει εἰς τὰ συμβόλαια, βαπτιστικὰς πράξεις καὶ δικαστικὰ νέα. Πάντα τὰ λοιπὰ δικαστικὰ ἔγγραφα καὶ ἰδίως τὰ ἐνετικά, εὑρίσκονται εἰς ἐλεεινὴν κατάστασιν καὶ τεθειμένα εἰς τρόπον ἀδύνατον πρὸς μελέτην. Ἐν τῷ μέσῳ τοιαύτης Βαβυλωνίας ὀλίγον ἠδυνήθημεν νὰ μελετήσωμεν, ἂν καὶ μετέβημεν εἰς τὴν Ἰθάκην μὲ σκοπὸν νὰ γράψωμεν τὴν ἱστορίαν τῆς νήσου ταύτης ἐπὶ Ἑνετοκρατίας. Τὸ ἀρχειοφυλακεῖον τοῦτο εἶνε πάντοτε κεκλεισμένον καὶ ὁ ἀντιγραφεὺς κ. Σ. Ματαράγκας τὸ ἀνοίγει μόνον ὅταν ἔχῃ νὰ ἀντιγράψῃ τι. Εὐτυχῶς ὁ νέος οὗτος Ματαράγκας εἶνε λίαν φιλότιμος καὶ ἱκανὸς καὶ διέθεσε τὸ ἀρχειοφυλακεῖον εἰς τὰς διαταγὰς ἡμῶν, διὸ καὶ δημοσίᾳ τὸν εὐχαριστοῦμεν. Ἐμάθομεν ὅτι ἡ Κυβέρνησις ἔχει διωρισμένον διὰ τὸν τύπον ἕνα βοηθὸν διευθύνοντα. Εἶνε καιρὸς νὰ σκεφθῇ ἡ Κυβέρνησις σοβαρῶς διὰ τὰ ἀρχειοφυλακεῖα τῆς Ἑπτανήσου.

[2] Carte diverse, Ἀρχειοφυλακεῖον Ἰθάκης.

κατωτέρω θέλομεν ἴδει. Συνεπῶς ὁ Πάρτς δὲν ἀπέχει τῆς ἀληθείας εἰπὼν περὶ τοῦ ὀνόματος τῆς σταφίδος Κορινθιακῆς τὰ ἑξῆς: «Τὸ «ὄνομα βεβαίως ἐκ τῆς μιᾶς μετηνέχθη εἰς τὴν ἑτέραν, ἀλλὰ συνέβη τὸ «ἐναντίον ἀφ' ὅτι φαντάζεται ὁ κ. Ξένος. Ἡ ὀνομασία ἡ ἐν τῇ δεκάτῃ «τετάρτῃ ἑκατονταετηρίδι ἤδη ἀποδεδειγμένη τῆς *uva passa di Co-«ranto*, παρὰ μὲν τοῖς Ἄγγλοις ἐβραχύνθη εἰς Currant, παρὰ δὲ τοῖς «κατοίκοις Κάτω Χωρῶν εἰς Corantken[1] καὶ τὸ ὄνομα τοῦτο μετηνέχθη «ἔπειτα εἰς τὴν Ἀγγλίαν ὡς καὶ εἰς τὴν Γερμανίαν, εἰς τὸ Ριβίσιον. «Πρὸς τούτοις δὲ ἔν τισι Γερμανικαῖς χώραις, κατὰ τὸ λεξικὸν τοῦ «Crimm, ὁ θάμνος τοῦ ριβισίου λέγεται Κορινθιακὸν δένδρον»[2].

Ὁ Πάρτς προσέτι λέγει, ἀγνοῶν τὰ ἔγγραφα τὰ σωζόμενα ἐν τοῖς ἐνταῦθα ἀρχείοις: «Ἐπειδὴ ἐκαλεῖτο κορινθιακή, ὄνομα, ὅπερ ἐπαρ-«κῶς δικαιολογεῖται διὰ τῆς ἐξαγωγῆς τοῦ καρποῦ ἐκ τοῦ κόλπου τῆς «Κορίνθου, συνεπέραναν ἀπερισκέπτως ὅτι τὸ κλῆμα ἄλλοτε ἦτο ἐγχώ-«ριον ἐπὶ τοῦ Ἰσθμοῦ. Πᾶσαι αἱ προκείμεναι μαρτυρίαι ἐκ τῆς ΙΗ' «καὶ ΙΖ' ἑκατονταετηρίδος περιορίζονται εἰς τὴν διαβεβαίωσιν, ὅτι δὲν «ὑπάρχει ἐκεῖ πλέον ἡ κορινθιακὴ σταφίς, ἀναγκαίως ὅμως ἄλλοτε «ἐφύετο. Πραγματικῶς δὲ οὐδεὶς εἶδεν αὐτὴν ἐκεῖ. Ἡ ἐξέτασις τῶν «πηγῶν ἄγει με εἰς τὴν ἀκράδαντον πεποίθησιν, ὅτι ἡ σταφὶς οὐδέ-«ποτε ὑπῆρξεν ἐπὶ τῆς Νάξου, οὐδέποτε ἐπὶ τοῦ Κορινθιακοῦ Ἰσθμοῦ, «ἀλλὰ τὴν πατρίδα αὐτῆς πρέπει νὰ ζητῶμεν ἐντὸς τῶν ὁρίων, ἐν οἷς «καλλιεργεῖται ἐπιτυχῶς καὶ νῦν ἐν Ἀχαΐᾳ. Ὅλη δηλαδὴ ἡ διήγησις «περὶ τῆς μεταγενεστέρας εἰσαγωγῆς τῆς σταφίδος εἰς τὴν βορειοδυ-«τικὴν Πελοπόννησον ἀναιρεῖται ἀποχρώντως δι' ἀκριβῶν μαρτυριῶν, «αἵτινες ἐγγυῶνται τὴν ὕπαρξιν αὐτῆς ἐν ταύτῃ τῇ χώρᾳ εἰς πολὺ «ἀρχαιοτέρους χρόνους[3]».

Ὁ σοφὸς καθηγητής, πρὸς ὃν ἡ Ἑπτάνησος πρέπει νὰ διαφυλάττῃ μνήμην εὐγνώμονα διὰ τὰς καλὰς περὶ Κερκύρας, Λευκάδος, Κεφαλληνίας, Ἰθάκης καὶ Ζακύνθου πραγματείας[4], νομίζει ἀπερίσκεπτον συμπέρασμα ὅτι τὸ κλῆμα ἄλλοτε ἦτο ἐγχώριον ἐπὶ τοῦ Ἰσθμοῦ καὶ ἔπειτα λέγει ὅτι ἀναγκαίως ἄλλοτε θὰ ἐφύετο ἐκεῖ. Ἀλλ' ἡμεῖς

[1] Gemma Vocabulorum ὑπὸ Jac. de Breda, Beventer 1500, ἀναφερόμενον ἐν L. Dieffenbach. Novum glossarium latino-germanicum mediae et infimae aetatis. Frankfurt 1867, 387 α.

[2] Κεφαλληνία καὶ Ἰθάκη σελ. 255.

[3] Αὐτόθι σελ. 253.

[4] Πάντα ἐδημοσιεύθησαν τὸ πρῶτον ἐν τῷ περισπουδάστῳ Geographische Mitteilungen τοῦ Petermann. Ἐν Γόθᾳ.—Τῶν μελετῶν τούτων ἡ ἀτυχεστέρα εἶνε ἡ τῆς Ζακύνθου.

διὰ νὰ ἤμεθα εἰλικρινεῖς, ἐκτὸς τοῦ ἀνωτέρω ἀποσπάσματος τῆς μεταφράσεως τοῦ ἐλλογίμου κ. Λ. Γ. Παπανδρέου, καταχωρίζομεν ἐπὶ λέξει καὶ τὸ σχετικὸν κείμενον : Aus dem Namen der Korinthen, welcher durch die Ausfuhr der Fracht aus dem Golf von Korinth ausreichend gerechtfertigt wird, hat man voreilig geschlossen dass die Rebe ehemals auf dem Isthmus heimischg ewesen sei. Alle vorliegenden Zeugnisse aus dem 18 und 17 Jahrhundert beschränken sich auf die Versicherung, die Korinthe sei dort nicht mehr zu finden, sie msüse aber ehemals dort gewachsen sein. Wirklich gesehen hat sie dort niemand. Mich führt die Prüfung der Quellen zu der festen Ueberzeugung, dass die Korinthe niemals in Naxos, niemals auf dem Korinthischen Isthmus vorhanden gewesen ist, sondern ihre Heimat innerhalb des Bereiches zu suchen ist, in welchem sie noch heute mit Erfolg angebaut wird, in der Landschaft Achaja κτλ.[1].

Τὰ μέχρι τοῦδε γνωστὰ ἡμῖν ἔγγραφα μαρτυροῦσι τὸ ἐναντίον, δῆλα δὴ ὅτι ἡ πατρὶς τῆς σταφίδος πρέπει νὰ εἶνε ἐντὸς τῆς ἐπαρχίας Κορινθίας καὶ οὐχὶ ἐν Ἀχαΐᾳ, ὡς ἀποφαίνεται ὁ πολὺς Πάρτς. Πιθανὸν ἔγγραφα ἄγνωστα μέχρι τοῦδε νὰ κατατάξωσι μεταξὺ τῶν προφητῶν τὸν φιλόπονον καὶ πολυμαθῆ Γερμανὸν καθηγητήν.

*
* *

Κατὰ τὸν δέκατον πέμπτον αἰῶνα ἡ σταφιδάμπελος ἦτο πολὺ διαδεδομένη ἐν Πελοποννήσῳ. Ὁ φραγκισκανὸς μοναχὸς ἐξ Ἰρλανδίας Λουκᾶς Wadding ἐν τοῖς χρονικοῖς τοῦ τάγματος αὐτοῦ[2] δημοσιεύει ἐπιστολὴν καρδιναλίου σταλεῖσαν τῷ 1459 πρὸς μοναχόν, ἐν ᾗ ἀναφέρει, σὺν ἄλλοις ὅτι ἡ Πελοπόννησος τότε ἐν μεγάλῃ ἀφθονίᾳ παρήγαγε «σῖτον, οἶνον, κρέας τυρόν μαλλία, βάμβακα, λῖνον, μέταξαν, πρινο«κόκκιον (chrenissimum), μικρόρραγας σταφίδας, δι' ὧν κατασκευάζε«ται βαφὴ (uvas passas parvas per quas fit tinctura)».

Τῷ 1502 ὁ Δημήτριος Δράκος, ἐκ Πατρῶν, ἔγραφε, διὰ τῆς ἁρμοδίας ἀρχῆς, πρὸς τὴν ἐν Ζακύνθῳ κυβέρνησιν ὅτι «... εἶμαι ὀγδοήκοντα «ἐτῶν καὶ ἀδύνατον νὰ ἐργασθῶ· νέος ἀνεχώρησα ἐκ Ζακύνθου ἕνεκα «τῶν πονηρῶν χρόνων, ἀνεχώρησα καὶ ἐγὼ ὡς ἔπραξαν οἱ πλεῖστοι τῆς «δυστυχοῦς τότε νήσου. Εἰς τὴν Πελοπόννησον τόρα εἶνε ἀδύνατον νὰ

[1] *Kephallenia und Ithaka,* ἐν Gotha 1890, σελ. 100—101.

[2] *Annales Fratrum Minorum* Lugduni 1648, τόμ. VI.

«μείνω, ἀφοῦ ἀπεβίωσεν ἡ σύζυγός μου.... Μετὰ τὴν ἀναχώρησίν μου «εἰς Πάτρας καὶ Γλαρέντσαν, εἰργαζόμην ὅλην τὴν ἡμέραν, ἀλλὰ ὀλίγον «ἐκέρδιζον.... Ἔλαβον τὰ ὅπλα ὑπὲρ τῶν χριστιανῶν πολλάκις.... «Τέλος ἐσκέφθην νὰ γίνω γεωργός, καθότι ἡ τέχνη αὕτη πολὺ ἐτιμᾶτο «τότε.... Πρῶτον ἐκαλλιέργουν κλήματα ἀμπέλου, πολὺ καλλίτερα «ἀπὸ ἐκεῖνα τῆς Ζακύνθου, δῆλα δὴ ἔσκαπτον ὁμοῦ μὲ ἄλλους. Ὀλί«γον κατ' ὀλίγον ἔμαθον καὶ τέλος ἔγεινα πολὺ ἐπιτήδειος εἰς τὴν τέ«χνην ταύτην. Νέος πόλεμος κατέστρεψεν ὅλην τὴν φυτευμένην ἔκτασιν «τῶν ἀμπέλων τοῦ κυρίου μου καὶ ἔπειτα μετέβην εἰς κτῆμα Γάλλου, «ὅστις εἰς μίσθωσιν τὸ εἶχε λάβη καὶ ὅπου ἐκαλλιεργεῖτο νέον διὰ τὴν «πατρίδα μας Ζάκυνθον εἶδος ἀμπέλου, μετὰ μικρῶν ραγῶν μελανῶν, «ἥτις ἐδῶ]ἔχει πολλὰς ὀνομασίας, ἤγουν ἀσταφίδα, σταφίδα, Κόρινθο, «λιανορρῶγι, λιανοστάφυλο, κηροστάφυλο, οὖβα-πάσσα, πάσσυλο, οὖβα «πάσσουλα (astafida, stafida, Corinto, lianoroi, lianostafili, mi«crostafili, uva passa, passulo et uva passula). Εἶνε γλυκύτατος «καρπός, ὁ ὁποῖος λαμπρὰ τρώγεται μετὰ ἄρτου καὶ εἶνε θρεπτικὸς τὸν «χειμῶνα ἰδίως, ὅταν οἱ πτωχοὶ ἐξ αὐτοῦ τρέφωνται. Χρησιμεύει διὰ «βαφὴν εἰς τὸ ἐξωτερικὸν καὶ διὰ τοῦτο δὲν τιμᾶται πολὺ ἀπὸ τοὺς ξέ«νους. Τὸ εἶδος τοῦτο εἶνε ἄφθονον. Εἰς τὴν καλλιέργειαν καὶ ἑτοιμα«σίαν (zappare et preparation) τῆς σταφίδος (uva passa) κατεγει«νόμην μέχρι τοῦ παρελθόντος ἔτους, ὁπότε ἀσθένεια μὲ ἠνάγκασε νὰ «μὴ δυνηθῶ νὰ ἐργασθῶ πλέον. Τὰ ὀλίγα χρήματα, τὰ ὁποῖα εἶχον, «ὅλα τὰ ἐδαπάνησα ἕνεκα τῆς πολυχρονίου ἀσθενείας τῆς γυναικός μου «καὶ τοῦ θανάτου τῆς ἰδίας. Νὰ ζητήσω τὴν ἐλεημοσύνην μεταξὺ ξέ«νων δὲν καταδέχομαι, οὐδὲ καταδέχεται ἡ εὔσπλαγχνος Βενετία, διὰ «τοῦτο ζητῶ παρ' ὑμῶν [1] ......»

Κατὰ τὸν αἰῶνα τοῦτον καὶ ἐν Πάτραις ὑπῆρχε σταφὶς [2] καὶ ἐπωλεῖτο [3]. Ὅμως ἕνεκα τῶν συχνῶν δηώσεων, τῶν πολλῶν αἱματηρῶν πολέμων, τῶν καταστροφῶν καὶ ἄλλων δεινοπαθημάτων, ἡ Πελοπόννησος καὶ ἡ Στερεὰ Ἑλλὰς ὁσημέραι παρήκμαζον, πολλοὶ δὲ τῶν κατοίκων ἐζήτουν ἀλλαχοῦ καταφύγιον. Συνεπῶς καὶ ἡ καλλιέργεια τῶν κτημάτων δὲν ἠδύνατο νὰ εἶνε ἐν ἀνθηρᾷ καταστάσει καὶ πολλὰ μέρη ἐγένοντο χέρσα ἐκ τῶν πολέμων. Αἱ ἐν τῷ Ἰονίῳ νῆσοι, οὖσαι ἐλεύθεραι ὑπὸ τὴν ἰσχυρὰν Ἐνετίαν, προσεπάθουν νὰ ἔχωσι τὸ μονοπώλιον, ὡς καὶ συνέβη ὅταν ἡ σταφὶς ἤρξατο καλλιεργουμένη ἐπιτυχῶς

[1] Domande et Dispacci, Ἀρχειοφυλακεῖον ὑπὸ τὰ Δικαστήρια.

[2] Σάθα, Μνημεῖα Ἑλληνικῆς Ἱστορίας τόμ. V, σελ. 13, 26.

[3] Filze Sanità et Dogana, Ἀρχειοφυλακεῖον.

ἐν Ζακύνθῳ ἰδίως, καὶ ἀκολούθως ἐν Κεφαλληνίᾳ. Κατωτέρω θὰ ἱστορήσωμεν τίνι τρόπῳ αἱ ἐγχώριοι καὶ ἐνετικαὶ ἀρχαὶ διενήργουν τὴν καταστροφὴν τῆς καλλιεργείας τῆς σταφίδος παρὰ τοῖς γείτοσιν ὑποδούλοις ἀδελφοῖς. Ἐν τούτοις παρέχωμεν τώρα σαφῆ τινα ἰδέαν τῆς ἐν τῇ τουρκοκρατουμένῃ Ἑλλάδι καταστάσεως τῆς σταφίδος κατὰ τὰ τέλη τοῦ παρελθόντος αἰῶνος.

Τῇ 27 Νοεμβρίου τοῦ ἔτους 1775 ὁ Ἄγγελος Rosalem γενικὸς πρόξενος τῆς Ἑνετίας ἐν τῇ ὑποτεταγμένῃ εἰς τὴν Τουρκίαν Ἑλλάδι, ἀλλ' ἐν Πάτραις διαμένων, πληροφορεῖ τὴν Κυβέρνησίν του ὅτι ἕνεκα τῆς σταθερᾶς καταναλώσεως τοῦ σταφιδοκάρπου καὶ τοῦ μεγίστου κέρδους τῶν Πελοποννησίων, ἐνεψυχώνοντο οἱ Στερεολλαδῖται νὰ καταγίνωνται εἰς τὴν καλλιέργειάν τῆς σταφίδος, ὑπερπηδῶντες διὰ τῆς φιλοπονίας ἐνίοτε καὶ αὐτὰς τὰς δυσχερείας τῆς φύσεως (superando talvolta le difficoltà della natura de'siti). «Εἰς τὰς Πάτρας, ἐπὶ λέξει ἔλεγεν ὁ πρόξενος, εἰς τὰς Πάτρας καὶ εἰς τὰ περίχωρα αὐτῶν «κατὰ τὸ ἔτος τοῦτο καίτοι ἦτο περιωρισμένη ἡ συγκομιδή, ὁ καρπὸς «ἔφθασε μέχρι τριῶν περίπου ἑκατομμυρίων καὶ ἠγοράσθη ὅλος ἀπὸ «γάλλους ἐμπόρους ἀντὶ πεντήκοντα καὶ πέντε γροσίων τὴν χιλιάδα, «ἐξαιρουμένου τοῦ δασμοῦ καὶ τοῦ δικαιώματος τοῦ Προξενείου, ἅπερ «εἶνε εἰς βάρος τοῦ ἀγοραστοῦ. Ἐκ τῶν ἐφετεινῶν φορτώσεων φαίνεται «ὅτι ἡ Γαλλία ἤρχισεν ἄριστον ἐμπόριον (ottimo commercio) μετὰ «τῆς Ὁλλανδίας, ὅπερ ὠφελεῖ μὲν τοὺς ἐνταῦθα κατοίκους, ἀλλὰ προ-«ξενεῖ ζημίαν εἰς τὰς νήσους καί, κατὰ πᾶσαν πιθανότητα, προσεχῶς «καὶ ζημίαν εἰς τὰ εἰσοδήματα τῆς πολιτείας. Ἀξιοπαρατήρητος εἶνε «ἡ αὔξησις τῆς παραγωγῆς εἰς τὴν Βοστίτζαν, Ἀκράταν καὶ Κόριν-«θον, ἔνθα τὴν δυσκολίαν τοῦ ἐδάφους καταπολεμοῦσι διὰ τῆς ἐργα-«σίας καὶ οὕτως ἡ συγκομιδὴ ἔφθασε μέχρι τοῦ ἑνὸς καὶ ἡμίσεος ἑκα-«τομμυρίου!» Ἐξηκολούθει εἶτα γνωρίζων εἰς τὰς ἀρχὰς ὅτι εἰς τὸ Αἰτωλικὸν δὲν θὰ αὐξήσῃ ἡ παραγωγὴ τῆς σταφίδος, ἕνεκα τῆς περιωρισμένης ἐκτάσεως, τοὐναντίον δὲ θὰ αὐξήσῃ εἰς τὴν Ναύπακτον, τὴν Βιτρινίτζαν, Ξίταν καὶ Λάρσον μέσῃ τῆς Ρούμελης, ἔνθα ἀφ' ἑνὸς τὸ ἔδαφος ἦτο προσφυὲς εἰς καλλιέργειαν, ἀφ' ἑτέρου δὲ οἱ κάτοικοι μιμούμενοι τοὺς Πελοποννησίους, κατὰ πολὺ εἰργάζοντο. Τῷ 1774, ἕνεκα τῶν περιστάσεων, ὁ Ἑνετὸς πρόξενος παρενέβαλλεν ἐμπόδια καὶ οὕτω τὰ πλοῖα δὲν διηυθύνοντο εἰς τὰ παράλια τῶν ὑπὸ τοὺς Ὀθωμανοὺς χωρῶν, ἡ δὲ τιμὴ τῆς σταφίδος ἔφθασεν εἰς γρόσια 44 τὴν χιλιάδα εἰς Πάτρας καὶ Βοστίτζαν.

Τῷ 1775 ἡ τιμὴ ἦτο εἰς τὰς Πάτρας γρόσια 55 καὶ εἰς τὰ ἄλλα

μέρη τοῦ Κορινθιακοῦ κόλπου μόνον 50. Τῇ 3 Ἰουλίου τοῦ ἔτους 1782 οἱ σύνδικοι Ζακύνθιοι Ἰωάννης Βαρβιάνης, Κάρολος Βολτέρρας καὶ Ἀναστάσιος Καρρὲρ δι' ἐγγράφου αὐτῶν πρὸς τὸν ἐν λόγῳ πρόξενον τῆς Ἐνετίας καὶ πρὸς τὸν πρόξενον τῆς Ὀλλανδίας Γεώργιον Paul, ἔτι ἐν Πάτραις διαμένοντα, ζητοῦσι περὶ τοῦ παραγομένου ἐν τῇ ὑπὸ τοὺς Ὀθωμανοὺς Ἑλλάδι σταφιδοκάρπου πληροφορίας. Ὁ μὲν ἀπαντᾷ τῇ 25 Ἰουλίου καὶ αὖθις τῇ 5 Σεπτεμβρίου, ὁ δὲ τῆς Ὀλλανδίας τῇ 26 Ἰουλίου καὶ αὖθις τῇ 12 Νοεμβρίου, στέλλοντες ἀμφότεροι εἰς τὴν Ζακυνθίαν κοινότητα τὰς ἑξῆς πληροφορίας. Ἐν τῇ περιοχῇ (distretto) Πατρῶν, ὅταν ὁ καιρὸς εἶνε εὐνοϊκός, ἀνέρχεται τὸ ποσὸν τοῦ παραγομένου σταφιδοκάρπου εἰς τέσσαρα ἑκατομμύρια, ἀλλ' ἕνεκα τῶν νέων φυτειῶν, τάχιστα ἡ ἐσοδεία θὰ αὐξήσῃ κατ' ἄλλα δύο ἑκατομμύρια. Εἰς τὰς περιοχὰς Βοστίτζης καὶ Ἀκράτας ἡ συγκομιδὴ ἦτο ἑνὸς ἑκατομμυρίου καὶ διακοσίων χιλιάδων, ἄνευ ἐλπίδος αὐξήσεως. Εἰς τὴν Κόρινθον ὑπερέβαινε τὰς τριακοσίας χιλιάδας καὶ τάχιστα θὰ ἔφθανε τὰς τετρακοσίας. Εἰς Ναύπακτον, Κύζελι καὶ Βυτρινίτζαν τῆς Ρούμελης παρήγοντο μόνον πεντακόσιαι χιλιάδες. Εἰς Μεσολόγγιον καὶ εἰς Γαστούνην χιλιάδες ἑκατόν. Ἡ τιμὴ πρὸ τοῦ πολέμου ἦτο 55—60 γρόσια τὴν χιλιάδα, ἀλλ' ὅτε ἔγραφον, δῆλα δὴ τὸ 1782, ἡ τιμὴ ἦτο γροσίων 28—30 τὴν χιλιάδα, ἕνεκα τῶν δυσχερειῶν τοῦ πολέμου. Οἱ κτηματίαι, ἅμα τῇ πωλήσει τοῦ σταφιδοκάρπου, ἐπλήρωνον τὸν ἔγγειον φόρον, ἢ ὡς λέγουσι τὰ ἔγγραφα, τὸν «campodego». Ὁ φόρος οὗτος ἦτο εἴκοσι παράδων κατὰ στρέμμα, διότι ἐξῃροῦντο τῆς δεκάτης αἱ γαῖαι, ἔνθα ἐκαλλιεργεῖτο ἡ σταφίς. Κατὰ τὴν ἐξαγωγὴν οἱ ἀγορασταὶ ἐπλήρωνον δασμὸν εἰς τὸ τελωνεῖον τρεῖς τοῖς ἑκατὸν καὶ ἄσπρα εἴκοσιν εἰς τὸν ζυγιστήν.

Ὅταν οἱ ἀγορασταὶ ἦσαν ξένοι, ἐπλήρωνον τὰ δικαιώματα εἰς τὸ προξενεῖον. Τὸ αὐτὸ δικαίωμα ὑπεχρεοῦντο νὰ πληρώσωσιν καὶ ὅταν ἡ φόρτωσις ἐγίνετο ἐπὶ ξένου πλοίου. Αἱ ἐκ Πελοποννήσου καὶ Στερεᾶς Ἑλλάδος ἐξαγόμεναι σταφίδες ἐστέλλοντο εἰς Τεργέστην, Λιβόρνον καὶ Μασσαλίαν, ἐνίοτε δὲ κατ' εὐθεῖαν εἰς Ἀγγλίαν καὶ Ὀλλανδίαν [1].

Κατὰ τὰς ἐπισήμους ταύτας πληροφορίας ἡ σταφὶς ἐν τῇ δούλῃ Ἑλλάδι δὲν ἦτο μέγα εἰσόδημα, ἀλλὰ τάσιν εἶχε νὰ προαχθῇ ἡ παραγωγή, διὸ καὶ ἐφοβήθησαν αἱ ἐντόπιαι καὶ ἐνετικαὶ ἀρχαὶ τῶν νήσων ὧν τὰς ἐνεργείας ἐν οἰκείῳ τόπῳ θὰ ἱστορήσωμεν. Μεταξὺ τῶν Ἑπτανη-

[1] Filze Comunità 1700—1790, Registro lettere 1782—1785, Ἀρχειοφυλακεῖον καὶ Σ. δὲ Βιάζη, «Ἡ σταφὶς ἐν τῇ Τουρκοδουλωμένῃ Ἑλλάδι» ἐν *Πελοποννήσῳ* Πατρῶν.

σίων καὶ τῶν γειτόνων ὑπῆρχε μέγας συναγωνισμός· καὶ δικαίως ἐβαυκαλίζοντο ὑπὸ τῆς ἰδέας νέων πελατῶν. Ἡ κατανάλωσις δέν ἀνταπεκρίνετο εἰς τὴν παραγωγήν. Ἦτο ἀνάγκη νέων φυτειῶν, ἐπαυξήσεως μεγάλης τοῦ σταφιδοκαρποῦ. Ὁ συναγωνισμὸς οὗτος μεταξὺ τῶν γειτόνων ἦτο πρὸ πάντων ἐπιζήμιος εἰς τὴν Ζάκυνθον, κέντρον τοῦ ἐμπορίου καὶ τόπου ἔνθα εὐδοκίμως ἡ σταφὶς ἐκαλλιεργεῖτο καὶ σπουδαίως ἐπολλαπλασιάζετο, ὡς ἐν τῷ προσεχεῖ φυλλαδίῳ θέλομεν ἱστορήσει.

Σπυρίδων δὲ Βιάζης

Η ΤΕΧΝΗ

—Τ' οὐρανοῦ τὸ γαλάζιο τὸ χρῶμα,
Τὸ φεγγάρι ζωγράφισε ἀκόμα,
Νὰ φανῇ κάμε ἐμπρός σου ὁ Θεός·
Κι' ἄνοιξέ μου τὰ θεῖα μονοπάτια
Ὁποῦ κρύβουν 'ς τ' ἀνθρώπου τὰ μάτια
Τῆς ἀλήθειας τ' ἀκοίμητο φῶς,

Νὰ μπορέσω ἐμπροστὰ 'ς τὴν εἰκόνα
Λυπημένος νὰ γέρνω τὸ γόνα
Εἰς τὴν πάλη τῆς δόλιας καρδιᾶς.—
Ἔτσι λέει σ' ἕνα νιὸ καλλιτέχνη,
Π' ἀγαπᾷ καὶ λατρεύει τὴν τέχνη,
Ἕνας πλούσιος ξανθὸς βασιλιᾶς

Ὁ ἕνας φεύγει ἀπὸ κεῖ κι' ὁ ἄλλος μένει
Μὲ τὴν σκέψι βαθειὰ καρφωμένη
'Σ τὸ πανὶ π' ὅλο ἀσπρίζει μπροστά·
Καὶ τὸ χέρι του ἐπάνω ἐκεῖ τρέχει,
Χαλινάρι κανένα δὲν ἔχει,
Ὡσὰν ἄτι ποῦ νἄχῃ φτερά.

Τρέχει τρέχει ἡ ψυχὴ τοῦ τεχνίτη
'Αφ' τὸν ἕνα 'ς τὸν ἄλλο πλανήτη
Καὶ διπλώνει δειλὴ τὰ φτερά.
Θωρεῖ τ' ἄστρα, τ' ἀχνὸ τὸ φεγγάρι
Νὰ μὴν ἔχουν τὴν πρώτη τους χάρι,
Βλέπει ἐμπρός τους καπνὸ καὶ φωτιά.

Ὡσὰν εἶδε τὸν ἥλιο μπροστά της,
Χαμηλώνει σιγὰ τὰ φτερά της
Καὶ κυττάζει μὲ πόνο πικρό·
Πότε ἡ λύπη σκληρὰ τὴν πληγώνει,
Πότε τ' ἄσπρα φτερά της ἁπλώνει
Ὡς ποῦ φθάνει μπροστὰ 'ς τὸ Θεό.

Μὰ τὸ χέρι ποῦ δείχνει 'ς τὰ μάτια
Τ' οὐρανοῦ τὰ κρυφὰ μονοπάτια,
'Σ τὸ πανὶ μαρμαρώνει μὲ μιά.
Ὡσὰν βόλι, ποῦ ἐνῷ τριγυρίζει
Καὶ πηδῶντας 'ς τ' ἀγέρι σφυρίζει,
'Σ τὸ σημάδι βαρειὰ σταματᾷ.

Ὁ ξανθὸς βασιλιᾶς ἐκεῖ πηαίνει.
Τὴ μορφὴ τοῦ τεχνίτη γραμμένη
'Σ τὴν εἰκόνα μὲ πόθο κυττᾷ,
Μὰ θωρεῖ ξαπλωμένο 'ς τὸ χῶμα
Τὸ φτωχό του νὰ κείτεται σῶμα
Νεκρωμένο μὲ μάτια κλειστά.

Στέφανος Μαρτζώκης.

ΠΑΡΟΙΜΙΑΙ ΚΑΙ ΠΑΡΟΙΜΙΩΔΕΙΣ ΦΡΑΣΕΙΣ ΑΝΕΚΔΟΤΟΙ[1]

147.

Ἄλογο μὴ διαλέξῃς τὴν ἄνοιξη
οὐδὲ γυναῖκα τὴ Λαμπρή. (Κυνουρίας)

Ὁμοία τῇ παρ' Ἀραβαντινῷ 49 καὶ Καββαδίᾳ, Α, 351. Ἡ παροιμία στηρίζεται ἐπὶ τῆς πείρας, διότι τὸν Μάιον τὰ ἄλογα ἀφίνονται νὰ τρέφωνται, αἱ δὲ γυναῖκες τὴν Λαμπρὰν στολιζόμεναι φαίνονται ὡραῖαι.

148.

Ἄλογο ποῦ σοῦ χαρίζουν
σ' τὰ δόντια μὴ τὸ κυττάζῃς. (Ἀνάφης)

[1] Συνέχεια· ἴδε φυλλάδιον 12 (Αὐγούστου).

Ὁμοία τῇ παρὰ Βενιζέλῳ Κ, 312:

Κάποιου χάριζαν γάιδαρο
καὶ τὸν κύτταζε σ' τὰ δόντια.

Ὁμοίαν παροιμίαν ἔχουσι καὶ οἱ Γάλλοι·

à cheval donné on ne regarde
point à la bouche.

149.

Ἀλωνάρης ἀλωνίζει
κι' Αὔγουστος ξεχωρίζει. (Ἀθηνῶν)

Λέγεται ἐπὶ τῶν ἐπικινδύνως νοσούντων, οἵτινες κατ' Αὔγουστον ἢ ἀναλαμβάνουσιν ἢ ἀπέρχονται εἰς τὴν αἰωνίαν μακαριότητα.

150.

Ἄμ! αἴ, τὤχω σ' τὴν ποδιά μου;... (Κυνουρίας)

Ἐπὶ τῶν εὐκόλους θεωρούντων τὰς ἀπαιτήσεις των.

151.

Ἄμ' ἔπος, ἄμ' ἔργον.

Παροιμία ἀρχαία εἰσαχθεῖσα καὶ ἐν τῇ σημερινῇ γλώσσῃ· ὁμοιάζει πρὸς τὴν

Ἐν τῷ ἅμα καὶ τὸ θᾶμα.

Οἱ Γάλλοι λέγουσι

aussitôt dit aussitôt fait.

152.

Ἅμα καταιβῇ τὸ γαϊδοῦρι
ἀπὸ τὴν καρυὰ
ὅσο θέλεις δούλευε (Λακεδαίμονος)

Ἀντίθετος τῇ παρὰ Ζαφειροπούλῳ 154· λέγεται ἐπὶ τῶν ἀκαίρως τι ποιούντων.

153.

Ἅμα λύσῃς τὸ σακκὶ
δὲ μαζεύουντ' οἱ καβοῦρι. (Ζακύνθου)

Ἐπὶ τῶν ὀφειλόντων νὰ εἶνε προσεκτικοὶ καὶ οἰκονόμοι.

Κ. Νεστορίδης, *γυμνασιάρχης*.

Ὑπὸ τὴν διατριβὴν *ἡ Αὐτοκράτειρα Λιβία καὶ ἡ θυγάτηρ τοῦ Αὐγούστου*. Ἐκ παραδρομῆς ἐτέθη εἴς τε τὸ προηγούμενον φυλλάδιον καὶ εἰς τὸ παρὸν τὸ ὄνομα τοῦ κ. Χριστ. Σαμαρτσίδου ὡς μεταφραστοῦ, ἐνῷ τὴν μετάφρασιν ἐφιλοπόνησε χάριν τοῦ ἡμετέρου περιοδικοῦ ὁ ἐν Κωνσταντινουπόλει λόγιος κ. Φώτιος Δημητριάδης.

ΦΙΛΟΣΟΦΙΑ ΚΑΙ ΘΡΗΣΚΕΙΑ

Τὰ δεινὰ προβλήματα, αἱ φιλοσοφικαὶ αἱρέσεις, ἡ θρησκεία (ὁ χριστιανισμός).

Τὸ τῆς δημιουργίας δόγμα ἀποδείκνυται ὑπ' αὐτῶν τῶν πραγμάτων. Ὁ κόσμος δὲν ὑπῆρξε πάντοτε, οἷος εἶνε νῦν. Ἡ ζωὴ ἔσχεν ἀρχὴν ἐπὶ τῆς ὑδρογείου σφαίρας· ἀρχὴν ἔσχον ἐπ' αὐτῆς τὰ διάφορα γένη τῶν ζῴων, ἀρχὴν ἔσχεν ἐπίσης ἐπ' αὐτῆς καὶ ὁ ἄνθρωπος. Ἀναγκαίως ἄρα ὀφείλομεν ν' ἀνατρέξωμεν εἰς τὴν ὑπερφυσικὴν τοῦ δημιουργοῦ δύναμιν, πλὴν εἰ μὴ παραδεχόμεθα ὅτι ἡ ζωὴ εἶνε τὸ γενόμενον τῶν δυνάμεων τῆς ὕλης ἢ ὅτι ὁ ἄνθρωπος εἶνε τὸ προϊὸν βραδείας κατεργασίας τῶν αἰώνων καὶ προοδευτικῆς τῶν ὄντων μεταμορφώσεως. Ἀλλ' αἱ περὶ αὐτομάτου γενέσεως καὶ προοδευτικῆς μεταμορφώσεως τῶν ὄντων διδασκαλίαι αὐθαίρετοι οὖσαι ἀποκρούονται ὑπὸ τῆς ἐπιστήμης, ἡ δὲ δημιουργία καὶ ἀναγκαία εἶνε καὶ ὑπ' αὐτῶν, ὡς εἴπομεν, τῶν πραγμάτων ἀποδείκνυται. Τὸ αὐτὸ ῥητέον καὶ περὶ τῆς προνοίας. Ἡ ἀνάγκη τῆς προσευχῆς ἀποδείκνυσιν ἡμῖν πρόνοιαν οὐχὶ γενικὴν καὶ ἀφῃρημένην, ἀλλὰ πρόνοιαν πατρικήν, προσιτήν, ζῶσαν, παρεμβαίνουσαν εἰς τὴν ζωὴν τοῦ ἀνθρώπου, ὡς ὁ πατὴρ εἰς τὴν οἰκογένειαν. Ὑπάρχουσι βεβαίως γενικοὶ νόμοι, ἀλλ' οἱ νόμοι οὗτοι οὐδὲν ἄλλο εἶνε ἢ τὸ ἀεὶ ἐνεργὸν θέλημα τοῦ δημιουργοῦ. Οἱ νόμοι τῆς φύσεως δὲν ἐπιβάλλονται εἰς τὴν ἀνθρωπίνην βούλησιν. Ὁ ἄνθρωπος εἶνε ἐλεύθερος καὶ κύριος τῶν ἑαυτοῦ πράξεων, ἀλλ' ὁ Θεὸς δρᾷ ἐπ' αὐτοῦ ἄλλως ἢ ἐν τῷ ὑλικῷ κόσμῳ, δι' ἐνεργείας ὅλως ἠθικῆς, ὅλως ἀτομικῆς. Αὕτη ἡ ἔννοια τῆς χριστιανικῆς προνοίας. Τὸ πῶς τῆς ἐνεργείας ταύτης εἶνε μυστήριον, ἀλλ' ἡ ἐνέργεια εἶνε βεβαία καὶ σύμφωνος τῇ ἀνάγκῃ τῆς προσευχῆς.

Ἡ ἁμαρτία ὑφίσταται ἐν τῷ κόσμῳ. Πῶς δύναται νὰ ἐξηγηθῇ ἡ ὕπαρξις αὐτῆς ἄνευ προσβολῆς τῆς ἀγαθότητος καὶ τῆς δικαιοσύνης τοῦ Θεοῦ ; Ὁ Χριστιανισμὸς ἐπιλύει τὸ πρόβλημα διὰ τοῦ προπατορικοῦ ἁμαρτήματος. Ἅπαντες οἱ λαοὶ ἔσχον τὴν ἰδέαν χρυσοῦ τινος αἰῶνος, δηλαδὴ ἀρχικῆς καταστάσεως πλήρους εἰρήνης καὶ πλήρους ἀθωότητος. Ἡ γενικὴ αὕτη τῶν λαῶν ἰδέα δὲν εἶνε ἀνάμνησίς τις τῆς καταστάσεως τῶν πρωτοπλάστων ; Ἡ κληρονομικὴ μεταβίβασις τῶν

συνεπειῶν τοῦ ἁμαρτήματος εἶνε γεγονὸς τελούμενον καθ' ἑκάστην πρὸ τῶν ἡμετέρων ὀφθαλμῶν. — Μεταξὺ τῆς πρώτης ἀθωότητος καὶ τοῦ πρώτου ἁμαρτήματος ὑπάρχει ἄβυσσος, ἧς τὸ βάθος δὲν δύναταί τις νὰ ἐξιχνιάσῃ. Τίς δύναται νὰ εἴπῃ τίνα ἀνατροπὴν παρήγαγεν ἐν τῷ κόσμῳ τὸ πρῶτον ἐν αὐτῷ διαπραχθὲν ἁμάρτημα ; Τὸ προπατορικὸν ἁμάρτημα οὐδὲν ἐνέχει τὸ παράδοξον ἢ σκοτεινόν, διότι ἐκ πείρας ἀποδείκνυται καθ' ἑκάστην ὅτι τὸ ἁμάρτημα διαδίδεται ὡς μόλυσμα.— Ὁ Χριστιανισμὸς ὁ ἐξηγῶν τὴν ἁμαρτίαν, παρέχει καὶ τὸ φάρμακον αὐτῆς. Τοῦτο εἶνε ἡ ἐνανθρώπησις τοῦ Θεοῦ. Τῶν ἐκκλησιαστικῶν δὲ κειμένων τιθεμένων κατὰ μέρος, ὀφείλομεν νὰ ὁμολογήσωμεν ὅτι ἅπαντα τὰ θρησκεύματα ἐπίστευσαν εἰς τὴν ἐνσάρκωσιν τοῦ Θεοῦ ἐν τῷ ἀνθρώπῳ [1]. Δὲν λέγομεν ὅτι ἅπασαι αἱ ἐνσαρκώσεις εἶνε ἀληθεῖς, ἀλλ' ὅμως ἀποδεικνύουσι τὴν τάσιν τῆς ἀνθρωπότητος πρὸς τὸ βλέπειν καὶ αἰσθάνεσθαι τὸν Θεὸν ἐν ἑαυτῇ. Ἡ ἐνσάρκωσις ἄρα εἶνε δυνατή. Εἶνε δ' ἐνταυτῷ καὶ ἀληθής, διότι ἡ διὰ τοῦ Ἰησοῦ Χριστοῦ μεταβολὴ καὶ ἀλλοίωσις πρὸς οὐδεμίαν μεταβολὴν καὶ ἀλλοίωσιν ἐπελθοῦσαν δι' ἀνθρώπου δύναται νὰ συγκριθῇ. Καὶ ἡ μὲν ἐνσάρκωσις μαρτυρεῖ περὶ τῆς θείας δυνάμεως, ἡ δὲ ἀπολύτρωσις περὶ τῆς θείας ἀγαθότητος. Ἡ ἁμαρτία ἀπαιτεῖ ἐξιλέωσιν. Ἀλλ' ἆρά γε ἀναγκαῖον εἶνε ὅπως ἡ ἐξιλέωσις γένηται ἀτομικῶς ἐκ μέρους ἑνὸς ἑκάστου ; Ἐν παντὶ καιρῷ ἐπίστευσαν οἱ ἄνθρωποι ὅτι ἡ ἑνὸς ὑπὲρ τῶν ὁμοίων καθοσίωσις δύναται μεταστρέφεσθαι· συχνῶς δὲ ἀθῷα θύματα προσηνέχθησαν ἑκόντα πρὸς διάσωσιν ἐνόχων. Δὲν ὑπάρχει ἆρά γε ἐν τῇ ἑκουσίᾳ ταύτῃ τοῦ ἀθώου ὑπὲρ τοῦ ἐνόχου θυσίᾳ ἀρετὴ διαφεύγουσα τὴν ἐκτίμησιν ἡμῶν ; Ἐπὶ τοῦ καθολικοῦ συναισθήματος τῆς ἀνθρωπότητος τοῦ ἐμπνέοντος τὰ ἑκούσια ἀθῷα θύματα πρὸς σωτηρίαν τῶν ἐνόχων βασίζεται τὸ μέγα μυστήριον τῆς ἀπολυτρώσεως. Ὁ Θεὸς δι' ἑκουσίου θυσίας ἐπλήρωσεν ἑαυτῷ τὰ λύτρα τοῦ ἁμαρτήματος τῶν ἀνθρώπων.

Οὕτω λοιπὸν τὸ αἰφνίδιον τῆς ἐμφανίσεως τῆς ζωῆς, τῶν γενῶν τῶν ζῴων καὶ τῶν ἀθρώπων ἐπὶ τῆς γῆς ἀποδείκνυσι τὴν δημιουργίαν, ἡ καθολικότης τῆς προσευχῆς ἀποδείκνυσι τὴν Πρόνοιαν, ἡ ὕπαρξις τῆς ἁμαρτίας, δι' ἣν οὐδεμίαν δύναται νὰ ὑπέχῃ αἰτίαν ὁ Θεός, ἀποδείκνυσι τὸ προπατορικὸν ἁμάρτημα, ἡ παγκόσμιος τῶν θρησκευμάτων δόξα ἀποδεικνύει ἢ μᾶλλον ἐπιβεβαιοῖ τὸ δόγμα τῆς ἐνσαρκώσεως. Ἐν τέλει δὲ ἡ πίστις εἰς τὰς ἀρετὰς τῆς αὐτοθυσίας ἀποδείκνυσι καὶ δικαιολογεῖ τὴν ἀπολύτρωσιν.

Ἅπαντα ταῦτα τὰ δόγματα ἔχουσι χαρακτῆρα κοινόν, εἶνε ἀλη-

[1] Ἐξαιρετέον ἴσως τὸ τοῦ ἰουδαϊσμοῦ θρήσκευμα.

θειαι ὑπερφυσικαί. Τὸ ὑπερφυσικὸν εἶνε ἡ ἄμεσος ἐπέμβασις τοῦ Θεοῦ εἰς τὴν φύσιν καὶ ὑπέρκειται τῶν δυνάμεων τῆς φύσεως. Ἡ εἰς τὸ ὑπερφυσικὸν πίστις εἶνε παγκόσμιος, καθολική. Τὸ ὑπερφυσικὸν εἶνε αὐτὴ ἡ οὐσία τῶν θρησκευμάτων. Οἱ ἀνήκοντες ταῖς φιλοσοφικαῖς αἱρέσεσι ἀντιτάσσουσιν εἰς τὸ ὑπερφυσικὸν τοὺς νόμους τῆς φύσεως, λέγοντες ὅτι οὗτοι εἶνε ἀμετάβλητοι. Ἀλλ' ὁ τοὺς νόμους τούτους θεὶς Θεὸς δύναται καὶ νὰ ἀναιρέσῃ αὐτούς. Ὁ παραδεχόμενος τὴν ἐλευθερίαν τοῦ ἀνθρώπου, δύναται καὶ ὀφείλει νὰ παραδεχθῇ τὴν ἐλευθερίαν τοῦ Θεοῦ. Ὁ **ἀθεϊσμὸς** καὶ ὁ **πανθεϊσμὸς** ἀρνοῦνται τὰ θαύματα. Εἶνε συνεπεῖς πρὸς ἑαυτούς, ἀλλ' ὁ **πνευματισμός**, ὁ τὴν προσωπικότητα τοῦ Θεοῦ παραδεχόμενος, δὲν δύναται νὰ πράξῃ τὸ αὐτό, νὰ ἀρνηθῇ τὰ θαύματα. Ὁ ἀρνούμενος τὰ θαύματα εἶνε ἄθεος, ἀρνεῖται τὴν ἐλευθερίαν τοῦ Θεοῦ. Μεταξὺ χριστιανισμοῦ καὶ ἀθεϊσμοῦ δὲν ὑπάρχει μέσον.

Α'

Σὺν τῇ ἀναπτύξει τοῦ νοητικοῦ πᾶσα ἀνθρωπίνη ψυχὴ ἀναγκαίως προβάλλει ἑαυτῇ δεινά τινα προβλήματα. Ποθεῖ νὰ μάθῃ τὰ περὶ τῆς ἀρχῆς καὶ τοῦ προορισμοῦ τοῦ ἀνθρώπου, τὰ περὶ τῆς ἀρχῆς καὶ τοῦ τέλους τοῦ σύμπαντος, τὰ περὶ ἐλευθερίας, προνοίας καὶ τῶν σχέσεων αὐτῶν, τὰ περὶ κακοῦ καὶ τὰ περὶ σωτηρίας. Ὀρέγεται νὰ μάθῃ τὴν αἰτίαν τοῦ πένθους, τῆς θλίψεως, τὴν αἰτίαν τῆς προσευχῆς, τὴν αἰτίαν τῆς ἄκρας κακοδαιμονίας καὶ τοῦ ἄκρου μεγαλείου. Τίς ὁ λύων τὰ προβλήματα ταῦτα; Ἆρά γε ἡ ἐπιστήμη; Ἆρά γε ἡ θρησκεία, δηλ. ὁ Χριστιανισμός;

Β'

Ἡ ἐπιστήμη σπουδάζει μὲν περὶ τὴν λύσιν τῶν προβλημάτων τούτων, ἀλλὰ δὲν δύναται νὰ τύχῃ τοῦ ποθουμένου, καθ' ὅτι ἡ λύσις αὐτῶν διαφεύγει τὰ ὅρια πάσης ἐπιστημονικῆς μεθόδου. Ὅρια δὲ τῆς ἐπιστήμης εἰσὶ τὰ ὅρια τοῦ πεπερασμένου σωματικοῦ καὶ ἠθικοῦ κόσμου[1]. Συνεπῶς ἡ λύσις τῶν ἐν γένει δεινῶν προβλημάτων μάτην ἐπε-

[1] Εἶνε ἀληθὲς ὅτι ὁ ἄνθρωπος ἐνστιγματικῶς, οὕτως εἰπεῖν, φέρει ἐν ἑαυτῷ καὶ ἐννοίας ἀποκαλυπτούσας αὐτῷ τάξιν ὅλως διάφορον τῆς τῶν πραγμάτων καὶ νόμων τοῦ ὑπ' αὐτοῦ σκοπουμένου πεπερασμένου κόσμου, ἔννοιαι δὲ τοιαῦταί εἰσιν ἡ τοῦ *ἀπείρου*, ἡ τοῦ *ἰδεώδους*, ἡ τοῦ *πλήρους*, ἡ τοῦ *τελείου*, ἡ τοῦ *ἀμεταβλήτου*, ἡ τοῦ *αἰωνίου*, ἀλλὰ καὶ πρὸ τῶν ἐννοιῶν τούτων τὸ ἀνθρώπινον πνεῦμα ἵσταται καὶ ἐξίσταται ἀποροῦν καὶ μάτην ἐπικαλούμενον τὴν ἐπιστήμην τῶν ἐπιστημῶν, τὴν φιλοσοφίαν.

διώχθη καὶ ἐπιδιωχθήσεται ὑπὸ τῶν φιλοσοφικῶν αἱρέσεων, τοῦ πνευματισμοῦ, λέγω, τοῦ ὀρθολογισμοῦ, τοῦ θετικισμοῦ, τοῦ πανθεϊσμοῦ, τοῦ ὑλισμοῦ καὶ τοῦ σκεπτικισμοῦ.

Γ'

Ὁ πνευματισμὸς δὲν ἀρνεῖται μὲν τὴν ὕπαρξιν τοῦ ὑπερφυσικοῦ, δειλὸς ὅμως ἐστὶ καὶ σιωπηλὸς ὡς πρὸς τ' ἀφορῶντα εἰς αὐτό.

Ὁ ὀρθολογισμός, ἄντικρυς ἀρνητικὸς ὤν, οὐδὲν ἄλλο διορᾷ ἐν τῷ ἀνθρώπῳ ἢ τὸν λόγον, καὶ ἀποκλείων τὴν καρδίαν, κολοβοῖ τὸν ἄνθρωπον. Ἀφαιρῶν δὲ ἀπὸ τοῦ ἀνθρώπου τὴν ἀνάγκην τοῦ ὑπερφυσικοῦ, σπεύδει οὐχ ἧττον νὰ ἐπεκτείνῃ τὴν ἐπιστήμην πέραν τῶν φυσικῶν αὐτῆς ὁρίων καὶ νὰ ἐπιληφθῇ τοῦ εἰκότως ἀεὶ διαλανθάνοντος αὐτὸν κόσμου τοῦ ἀπείρου.

Ὁ θετικισμός, μορφή τις τοῦ ὀρθολογισμοῦ, ἀπορρίπτει πᾶσαν θρησκευτικὴν δοξασίαν καὶ πᾶσαν πνευματισμοῦ διδασκαλίαν ὡς αὐθαίρετα μεταβατικῆς ἐποχῆς μορφώματα, συντελέσαντα μὲν εἰς ἀνάπτυξιν τῆς ἀνθρωπότητος, ἀλλ' ἄξια ν' ἀπολακτισθῶσι σήμερον, ὡς ἀπολακτίζεται ἡ κλῖμαξ ἡ χρησιμεύσασα εἰς ἀνάβασιν ὑψώματος. Ἐν ἄλλοις λόγοις, ὁ θετικισμός ἐστιν ὑλισμός, ἀθεϊσμός. Ὄντως, ποῦ βασιζόμενος ὁ θετικισμὸς διισχυρίζεται ὅτι τὸ μόνον ἀντικείμενον τῆς ἀνθρωπίνης ἐπιστήμης ἐστὶν ἡ ὕλη καὶ αἱ δυνάμεις αὐτῆς; Ἐπὶ δύο ἐπιχειρημάτων, ὧν τὸ μὲν φιλοσοφικόν, τὸ δὲ ἱστορικόν. Ὁ θετικισμὸς διισχυρίζεται τοῦτο μὲν ὅτι ἅπασαι αἱ ἔννοιαι ἡμῶν προσγίγνονται διὰ τῶν αἰσθήσεων καὶ συνεπῶς ἀπορρίπτει πᾶν τὸ ὑπὲρ αἴσθησιν, τοῦτο δὲ ἐπικαλεῖται νόμον τινὰ δῆθεν ἱστορικόν, καθ' ὃν ὁ ἄνθρωπος ἀπὸ τῆς θεολογικῆς μεταβήσεται εἰς τὴν μεταφυσικὴν καὶ ἀπὸ ταύτης εἰς τὴν θετικὴν κατάστασιν. Ἀλλὰ τῶν ἐπιχειρημάτων τούτων τὸ μὲν ἀναιρεῖται ὑπὸ τῆς φιλοσοφίας, ἥτις διὰ τοῦ Καντίου καὶ Λεϊβνιτίου ἀνακαλύπτει ἐν τῷ ἀνθρωπίνῳ πνεύματι τὰς ὑπὲρ αἴσθησιν ἐννοίας· τὸ δὲ ἕτερον καταρρέει πρὸ τῆς ἱστορίας, τῆς ἀποδεικνυούσης ἀνέκαθεν συνυφισταμένας τὰς τρεῖς προμνησθείσας καταστάσεις καὶ τὸ ἀεὶ ὁλοσχερὲς καὶ ἑνιαῖον τοῦ ἀνθρωπίνου πνεύματος.

Ὁ πανθεϊσμὸς ἐξέρχεται μὲν τοῦ στενοῦ κύκλου, ἐν ᾧ ἐγκλείει τὸ λογικὸν ὁ θετικισμός, ὁρμᾷ δὲ πρὸς τὴν ἀρχὴν τῶν πραγμάτων καὶ διισχυρίζεται ὅτι ἐφικνεῖται αὐτῆς δι' ἀπολύτου μεθόδου. Ὄνειρον αὐτοῦ ἐστι τὸ καθολικὸν ἑνιαῖον. Ἐκ τοῦ ἑνιαίου τῆς ἀληθείας συμπεραίνει περὶ τοῦ ἑνιαίου τοῦ ὄντος, ἀφομοιεῖ τὴν ἰδέαν τῇ πραγματικότητι, τὴν γνῶσιν τῇ ὑπάρξει, καὶ καταργῶν πάντα τὰ καθ' ἕκαστον

όντα συγκεντροῖ αὐτὰ ἐν ἑνί, ὅπερ οὐδὲν ἄλλο ἐστὶν ἢ ἀπρόσωπος ἔννοια, κενόν τι ὄνομα ἀπολλύμενον ἐν τῷ ὠκεανῷ τοῦ μηδενός. Ἄφευκτος συνέπεια τοῦ πανθεϊσμοῦ ἐστιν ἡ ἀνθρωπίνη εἰδωλολατρεία, ἡ ἐκμηδένισις πάσης προσωπικότητος, πάσης ἀτομικότητος, πάσης ἐλευθερίας. Ἐπὶ αὐθαιρέτου μεθόδου στηριζόμενος, διαρρήδην ἀρνούμενος τὴν πεῖραν, ὁ πανθεϊσμὸς κατεδικάσθη ἀνεκκλήτως ὑπό τε τῆς συνειδήσεως καὶ τῶν αἰωνίων κελευσμάτων τῆς ἀνθρωπίνης καρδίας. Καὶ μία μέν, ἡ ἰδεολογικὴ μορφὴ τοῦ πανθεϊσμοῦ, θεωρεῖ τὸν Θεὸν ὡς τὸ καθολικὸν ὄν, δηλ. ὡς πλήρη ἀφῃρημένην ἔννοιαν, ἑτέρα δέ, ὁ ὑλιστικὸς πανθεϊσμὸς ἢ ὁ ἀθεϊσμός, ἀναιρεῖ μὲν ἀλλὰ δὲν λύει τὸ πρόβλημα τοῦ κραματώδους, τοῦ δυαδικοῦ τοῦ ἀνθρωπίνου ὄντος, τοῦ σωματικοῦ καὶ ἠθικοῦ, τῆς τῷ σώματι συνεζευγμένης ψυχῆς.

Καὶ αὐτὸς ὁ ὑλισμὸς ἄρχεται ἀναγνωρίζων τὴν διάκρισιν ταύτην «ὕλη καὶ δύναμις λέγει»· ἄρα ἕτερον ἡ δύναμις καὶ ἕτερον ἡ ὕλη. Ἀλλὰ συγχέων κατόπιν ταῦτα, φρονεῖ ὅτι ἔλυσε τὸ πρόβλημα, θεωρῶν ὡς ἀχώριστα δύο διακεκριμένα ἀπ' ἀλλήλων στοιχεῖα.

Ὁ δὲ σκεπτικισμὸς προσβάλλει αὐτὴν τὴν δύναμιν τοῦ ἀνθρωπίνου πνεύματος καὶ κηρύσσει αὐτὴν ἀνίκανον νὰ γνωρίσῃ τὸ βάθος τῶν πραγμάτων, τὸ πραγματικὸν καθ' ἑαυτό.

Δ'.

Οὕτως ἅπασαι αἱ φιλοσοφικαὶ αἱρέσεις, κολοβοῦσαι τὴν ἀνθρωπίνην φύσιν, δὲν δύνανται νὰ λύσωσι τὰ ἐν τῇ ψυχῇ τοῦ ἀνθρωπίνου γένους προβαλλόμενα δεινὰ προβλήματα. Εἰς τὰ σκότη, εἰς τὰς ἀντιφάσεις καὶ τὰ χάσματα τῶν φιλοσοφικῶν λύσεων, ἀντιτίθεται ἡ λάμψις καὶ ἡ γονιμότης τῶν λύσεων τῆς θρησκείας, τοῦ Χριστιανισμοῦ. Αἱ χριστιανικαὶ λύσεις τῶν δεινῶν προβλημάτων, ἅπερ ἡ ἀνθρωπίνη ψυχὴ προβάλλει ἑαυτῇ, εἰσὶ τὰ δόγματα. Τὸ δόγμα τῆς δημιουργίας ἐξηγεῖ τὴν ἀρχὴν τοῦ κόσμου καὶ τοῦ ἀνθρώπου. Ἡ θεία Πρόνοια ἐξηγεῖ τὸ ἔνστιγμα τῆς ἀνάγκης τῆς προσευχῆς. Τὸ προπατορικὸν ἁμάρτημα ἐξηγεῖ τὸ κακόν. Ἡ ἐνσάρκωσις τοῦ Λόγου καὶ ἡ ἀπολύτρωσις ἐξηγοῦσι τὸ μυστήριον τοῦ ἡμετέρου προορισμοῦ.

Διὰ τῶν δογμάτων τούτων ὁ ἄνθρωπος γινώσκει πόθεν ἔρχεται καὶ ποῦ ὑπάγει· γινώσκει τί τὸ ἐκτρέπον αὐτὸν τῆς ὁδοῦ τῆς σωτηρίας καὶ τί τὸ ἐπανάγον αὐτὸν εἰς τὴν ὁδὸν ταύτην. Τὸ σύστημά ἐστι μέγα, πλῆρες, καλῶς συνηρμολογημένον καὶ κραταιόν. Ἔστιν ἄρα καὶ ἀληθές; Τοῦτο θὰ ἴδωμεν ἐν προσεχεῖ φυλλαδίῳ τοῦ Παρνασσοῦ.

Ἐν Κωνσταντινουπόλει,

Χρ. Σαμαρτσίδης

Η ΑΥΤΟΚΡΑΤΕΙΡΑ ΛΙΒΙΑ

ΚΑΙ Η ΘΥΓΑΤΗΡ ΤΟΥ ΑΥΓΟΥΣΤΟΥ[1]

Γ'.

Πρὸ μικροῦ ἐκ τῆς τελευταίας αὐτοῦ στρατείας ἐπανακάμψας ὁ Τιβέριος εἶχε δι' ἁπλοῦ βλέμματος ἐπισκοπήσει τὴν κατάστασιν καὶ καλῶς αὐτὴν ἀναμετρῶν, διέγνω ὅτι ἦν ἥκιστα αὐτῷ εὐνοϊκή. Ἡ ἐπιρροὴ τῆς Ἰουλίας εὕρητο εἰς τὸ μεσουράνημα αὐτῆς· στοῖχος πριγκίπων καὶ πριγκιπισσῶν περιεστοίχιζε τὴν γόνιμον μητέρα καὶ ἐξετρέφετο ἤδη ὑπὲρ τῆς δυναστείας. Ὁ πρεσβύτατος τῶν υἱῶν αὐτῆς, ὁ Γάιος Καῖσαρ, ἐπίδοξος διάδοχος, κατέκτα πλειότερον ὁσημέραι ἔδαφος ἐν τῷ σταδίῳ τῆς εὐνοίας τοῦ δημοσίου. Ὁ Αὔγουστος πάσῃ δυνάμει εἰς τοῦτο συνετέλει, ἀνυπομονῶν δὲ νὰ περιποιήσῃ καὶ σωρεύσῃ ἐπ' αὐτὸν καὶ τὸν ἀδελφὸν αὐτοῦ πλειοτέρας τιμάς, προὐκάλει παρὰ τῆς συγκλήτου εὐνοϊκώτατα ὑπὲρ αὐτῶν προνόμια. Οἱ πρίγκιπες ὑπὸ τοῦ πλήθους προσκυνούμενοι καὶ ἐπευφημούμενοι ἦσαν τοῦ γενικοῦ ἐνδιαφέροντος τὸ ἀντικείμενον· κατῴκουν παρὰ τῷ Αὐγούστῳ, ὅστις προΐστατο τῆς ἀγωγῆς αὐτῶν ἐν παντὶ ἐφαμίλλους ἑαυτῷ θέλων νὰ τοὺς ἀναδείξῃ, ἀγωνιζόμενος δὲ νὰ μεταδῷ αὐτοῖς καὶ αὐτὸν τὸν γραφικόν του χαρακτῆρα. Ἐν τῇ οἰκογενειακῇ τραπέζῃ ἡ θέσις αὐτῶν ἦν ἐν δεξιᾷ τοῦ Καίσαρος ἐπὶ τοῦ τρικλινίου. Ἐν ταῖς ἐκδρομαῖς ἵππευον παρὰ τῷ αὐτοκράτορι ἢ ἐπωχοῦντο ἐπὶ φορείου, ὅπερ προηγεῖτο τοῦ τοῦ Καίσαρος. Ὁ δὲ Τιβέριος δὲν ἤρκει μόνον ὅτι ἔζη ἐν τῇ σκιᾷ, ἀλλὰ καὶ ὀχληρὸς ἀπέβαινε. Καὶ αὐτὸ τὸ τῆς δημαρχίας ἀξίωμα, δι' οὗ εἶχε περιβληθῇ δὲν ἴσχυε νὰ σώζῃ αὐτὸν ἐκ τῶν λοιδοριῶν. Ἐν ἡλικίᾳ ἓξ καὶ τριάκοντα ἐτῶν παρὰ τὰς νίκας καὶ τὰς οὐχὶ εὐαρίθμους εἰς τὸ κράτος ὑπηρεσίας αὐτοῦ ὑπεχρεοῦτο ἐν πάσῃ στιγμῇ νὰ ὑπομένῃ τὸ ὑπεροπτικὸν θράσος τῶν ἐξ αἵματος πριγκίπων καὶ τῆς αὐλῆς αὐτῶν. Παρὰ τῷ δήμῳ ψυχρᾶς ἠξιοῦτο ὑποδοχῆς, ἀνεξάντλητοι δὲ ἦσαν οἱ σαρκασμοὶ τῆς κοινωνίας πρὸς τὸν οὕτω τυφλὸν ἢ ἀνεκτικὸν τοῦτον σύζυγον, τὸν ἀπαθῶς ἔχοντα ἢ μυωπάζοντα εἰς τὰς τῆς συνεύνου ἀναιδείας. Τὴν Ἰουλίαν ὅμως ἠνώχλει διὰ λόγους περισσοὺς καὶ αὐτὴ τοῦ Τιβερίου ἡ παρουσία· καὶ ἐπε-

[1] Συνέχεια· ἴδε προηγ. φυλλάδιον.

χείρησε λοιπὸν νὰ παραπείσῃ τὴν μητέρα, ὁ δὲ μισητὸς τῆς Λιβίας υἱὸς ἐνετάλη νὰ μεταβῇ εἰς Ἀσίαν, ἵνα διαπολεμῇ τοὺς Πάρθους. Οὕτως ἀπεφεύγετο δῆθεν ἡ ἐνδεχομένη μεταξὺ αὐτοῦ καὶ τῶν Καισαριδῶν σύγκρουσις, ὧν τὸν ἀνατέλλοντα ἀστέρα οὐδὲν ἔπρεπε νὰ ἐπισκιάζῃ. Παραπλήσιόν τι εἶχε συμβῇ καὶ κατὰ τὸν πρῶτον τῆς Ἰουλίας γάμον. Ὁ Μάρκελλος, ὅστις ὡς σύζυγος τῆς Ἰουλίας διεδραμάτιζε τότε τὸ λαμπρὸν ὅπερ νῦν ὁ υἱὸς τῆς αὐτῆς Ἰουλίας πρόσωπον, ὁ ἄρτι γενειάζων Μάρκελλος, μεθύων ἐκ τῆς δημοτικότητος ἧς ἀπήλαυσε καὶ τῆς παρὰ τῷ δεσπότῃ εὐνοίας, εἶχε τολμήσει νὰ συναγωνισθῇ ἐν τῇ ἐπιρροῇ μετὰ τοῦ Μάρκου Ἀγρίππα καὶ — σημεῖον χαρακτηριστικὸν — ὁ παῖς οὗτος εἶχεν ὑπεριχύσει παρὰ τῷ νικητῇ τοῦ Ἀκτίου. Ὁ Αὔγουστος νοσῶν καὶ τὸν ἔσχατον διατρέξας κίνδυνον, εἶχε μεταβιβάσει τὸν δακτύλιον τῆς αὐτοκρατορίας εἰς τὸν πλήρη δόξης ὕπαρχον αὐτοῦ, ἐφ' ᾧ ὁ μικρὸς ἀετιδεὺς ὅλος ἐξ ὀργῆς πορφυροῦς, ἔρρηξε δεινὰς κραυγὰς καὶ ἐθορύβησε τοσοῦτον, ὥστε μόλις ἀναρρώσας ὁ Καῖσαρ ἠναγκάσθη νὰ ἐνδώσῃ εἰς τὴν παιδικὴν ταύτην ἀξίωσιν, θυσιάζων εἰς αὐτὴν τὸν Ἀγρίππαν, ὅπερ ὁ Πλίνιος ἀποστολὴν τοῦ τελευταίου τούτου ἀποκαλεῖ ἀξιοθρήνητον. Γνωστὸν πῶς ὁ γηραιὸς στρατιώτης προσηνέχθη ἐν τῇ περιστάσει ταύτῃ· ἀποδεχθεὶς τὴν ἀποστολὴν ἐνεπιστεύθη ταύτην εἰς τοὺς ἀξιωματικοὺς τῆς ἀκολουθίας αὐτοῦ, αὐτὸς παραμείνας παρὰ τὰ ἰταλικὰ ὅρια. Ἡ πρὸς τοὺς γονεῖς εὐλάβεια τοῦ Τιβερίου δὲν ἐπέτρεπεν αὐτῷ τὴν τόλμην τοῦ νὰ δυσαρεστήσῃ αὐτούς. Ὅ,τι ἄλλως τε ὁ ἀπαραίτητος τοῦ Αὐγούστου φίλος ἠδύνατο νὰ ἐπιτρέψῃ ἑαυτῷ θὰ ἦτο ἤδη ἄκαιρον. Ὁ Τάκιτος ἐπαινεῖ τοῦ Τιβερίου τὴν μετριοπάθειαν, ἀλλ' ἡ ἀρετὴ αὕτη δὲν καθίστα αὐτὸν καὶ πρὸς τὴν ὕβριν ἀναίσθητον, ἐμπνέουσα μόνον αὐτῷ ἰσχυράν τινα παθητικότητα. Ἡ μελαγχολία, ἡ ἀπογοήτευσις ἔπεισαν αὐτὸν νὰ διαρρήξῃ πάσῃ θυσίᾳ τὴν ἕνωσιν ἐκείνην, ἧς τὸ ἄχθος ἐπίεζεν αὐτόν. Εἶχε μέχρι τρυγὸς κενώσει τὸ ποτήριον τῶν πικριῶν, ὅσαι πάντοθεν τῷ ἐπεσωρεύοντο ἐκ τῆς ζηλοτυπίας τῶν νεκρῶν πριγκίπων καὶ τῆς ἀμειλίκτου ἐχθρότητος τῆς ἰδίας συζύγου. Ἐπόθει τὴν ἀπόλυτον μόνωσιν, ἐν σιγηλῷ καὶ μεμακρυσμένῳ ἀσύλῳ, σύντροφον δὲ μονὴν τῶν Μουσῶν τὴν ἀπόλαυσιν. Ἐνεφιλοχώρει ἴσως ἐν ταῖς ἀποφάσεσιν αὐτοῦ καί τις μυστικὸς ὑπολογισμὸς καὶ ἐσκόπει πιθανῶς νὰ προκαλέσῃ τὰς σοβαρὰς σκέψεις τοῦ ἀγνώμονος πενθεροῦ αἰσθανομένου τὸ ἐκ τῆς ἀπουσίας ἐκείνου κενὸν καὶ τὸ ἄτοπον τῆς ἀντικαταστάσεως ἀνδρὸς τοιούτου διὰ μειρακίων ἀνήβων. Ἐδήλωσε λοιπὸν ὅτι ἡ ὑγεία αὐτοῦ δὲν τῷ ἐπέτρεπεν οὐ μόνον νέαν ν' ἀναλάβῃ ἐκστρατείαν, ἀλλὰ καὶ ὑπεχρέου αὐτὸν νὰ παραιτηθῇ πάντα τ' ἀξιώ-

ματα. Ὁ αὐτοκράτωρ εἰς ταῦτα δὲν ἠθέλησε πίστιν νὰ παράσχῃ· ἐνέμεινεν, ἱκέτευσεν, ἀλλὰ μάτην!

Κατέλιπε τὴν Ρώμην καὶ τὴν Ἰταλίαν κατευθυνόμενος εἰς Ρόδον. Ὁ Αὔγουστος δὲν ἠπατήθη. Διὰ τῆς ἀποχωρήσεως ταύτης ὁ Τιβέριος κατήγγελλε τὸ μετὰ τῆς Ἰουλίας διαζύγιον αὐτοῦ. Ὁ κοσμοκράτωρ δὲν ἐδέχθη ἄνευ πικρίας τὴν προσβολήν. Ἡ ἀποχώρησις τοῦ Τιβερίου, παρατηρεῖ ὁ Πλίνιος, συναριθμεῖται εἰς τὰ αἴσχη καὶ τὰς μεγάλας θλίψεις τοῦ οἴκου τοῦ Αὐγούστου. Χάρις δὲ ταῖς ἐνεργείαις τῆς Ἰουλίας καὶ τοῦ Σεμπρωνίου Γράκχου ἡ ἑκουσία αὕτη ἀποχώρησις δὲν ἐβράδυνε νὰ μεταβληθῇ εἰς ὑποχρεωτικὴν ἐξορίαν. Ὁ Τιβέριος κατέλιπε τὴν Λιβίαν μόνην εἰς τὴν διάκρισιν ἀμειλίκτων τῷ ὄντι σκευωριῶν, ἡ Ἰουλία καὶ ἡ Σκριβωνία ὑπερίσχυον, ὄπισθεν δὲ αὐτῶν συνωθοῦντο πάντες οἱ τῆς αὐτοκρατορίας καὶ τοῦ υἱοῦ αὐτῆς πολέμιοι. Ὑπελείπετο ἤδη νὰ ὠφεληθῶσιν ἐκ τῆς περιστάσεως ὅπως διανοίξωσι μεταξὺ τοῦ Τιβερίου καὶ τοῦ τετραυματισμένου πενθεροῦ ἄβυσσον τοιαύτην, ἥτις θὰ καθίστα τὴν ἐπάνοδον ἀδύνατον, ἀποπέμπουσα ἅπαξ διὰ παντὸς τὸν παρείσακτον τοῦτον ἐν τῷ οἴκῳ τοῦ Ἰουλίου. Ὁ σκοπὸς ἦν οὐχὶ ἀνεπίτευκτος· ἀπῃτεῖτο μόνον νὰ ἐπιδιωχθῇ σπουδαίως καὶ μετ' ἀποφάσεως καὶ δυστυχῶς ἡ Ἰουλία ἦν λίαν ἐλαφρά, ἡ δὲ Λιβία ἄγαν ἔμπειρος· ἤρξατο ἐν τούτοις ὁ ἀγών.

Τὴν πρώτην θέσιν ἐν τῇ νεαρᾷ τῆς Ρώμης εὐγενείᾳ κατεῖχεν ὁ Σεμπρώνιος Γράκχος, ἄριστα πεπροικισμένος καὶ μεμορφωμένος, διδάσκαλος ἐν πάσαις τοῦ βίου ταῖς ἀπολαύσεσι, τοσούτῳ δὲ μᾶλλον ἐπικίνδυνος, καθόσον τὰ προσόντα ταῦτα ἐχρησιμοποίει κατὰ προτίμησιν ἐπὶ ζημίᾳ τῶν ἄλλων. Ὁ ἀνὴρ οὗτος, ὁ ἐπὶ Ἀγρίππα ἐραστὴς τῆς Ἰουλίας, ὃν ἐκείνη εἶχεν ἐγκαταλίπει, νέον γάμον συνάψασα, δὲν συνεχώρει τῷ Τιβερίῳ ὅτι πρὸς στιγμὴν εἶχε διαταράξει τὰς ἀποκρύφους αὐτοῦ σχέσεις. Μετὰ τὸν πρῶτον τῆς Ἰουλίας ἐκ τοῦ Τιβερίου τοκετόν, θανόντος τοῦ βρέφους, ὁ Τιβέριος εἶχε κατὰ μικρὸν ἀπομακρυνθῇ αὐτῆς, ὁ δὲ Σεμπρώνιος ἐπιληφθεὶς δεξιώτατα τῆς εὐκαιρίας, ἀνεκτήσατο τὴν ἐρωμένην καὶ λείαν του. Ὁπωσδήποτε ἡ ἐπελθοῦσα μετὰ τοῦ Τιβερίου ἀπελθόντος ῥῆξις εἶχε παροξύνει τὰς ὁρμὰς τοῦ ἀκολάστου ἅμα καὶ τοῦ σκευωροῦ. Μῖσος θανάσιμον ὑπῆρχε μεταξὺ αὐτοῦ καὶ τοῦ Τιβερίου, ὅστις ἄλλως τὰ πάντα ἐγίνωσκε. Τὸ σχέδιον ἦν ἁπλούστατον· νὰ δηλητηριασθῇ ἡ εἰς τὴν καρδίαν τοῦ Αὐγούστου γενομένη πληγή, νὰ ἐξαφθῇ καὶ νὰ ὑπεκκαυσθῇ αὐτοῦ ἡ ἀδημονία καὶ ἡ ἀγανάκτησις πρὸς τὸν Τιβέριον, τὸν ἀσεβοῦντα πρὸς τὸν κάλλιστον τῶν πατέρων καὶ στασιάζοντα πρὸς τὸν κυρίαρχον αὐτοῦ. Ἡ Ἰουλία ἔγραφε τῷ αὐτο-

κράτορι ἐπιστολὰς ὑπὸ τοῦ Σεμπρωνίου ὑπαγορευομένας, μεστὰς μνησικάκων αἰτιάσεων, αἵτινες ὑπῆρξαν διαρκὲς κατὰ τοῦ Τιβερίου κατηγορητήριον ἐπὶ τετραετίαν συνεχισθέν, κατὰ τὸ τέρμα τοῦ ὁποίου ὁ ἀπὼν ἐγένετο προγεγραμμένος. Οὕτω διέρρηξεν ἡ Ἰουλία τὸν φραγμόν, ἀπαλλαγεῖσα δὲ τοῦ ὀχληροῦ αὐτῆς ἐπιτηρητοῦ, ἐνόμισεν ὅτι ἠδύνατο νὰ ἀψηφῇ πάντα σεβασμὸν ἀνθρώπινον ὡς πρὸς τὸν δεσμὸν ἐκεῖνον ὅστις κατὰ νόμον δὲν ἔπαυσεν ἐν τούτοις ὑφιστάμενος. Ὁ Αὔγουστος ὑπὸ νέας καταληφθεὶς στοργικῆς ἀδυναμίας ἐπλήρου αὐτὴν μερίμνης καὶ περιποιήσεως, ὡσεὶ τὴν πρὸς αὐτὴν φιλοστοργίαν εἶχεν ἐπαυξήσει τοῦ Τιβερίου ἡ διαγωγή. «Οἱ βασιλεῖς, γράφει Δίων ὁ Κάσσιος, πᾶν ἄλλο μᾶλλον γινώσκουσιν ἢ ὅ,τι τελεῖται ἐν τῷ ἰδίῳ αὐτῶν οἴκῳ· καὶ ἐνῷ ἕκαστος γινώσκει καὶ τὰς ἐλαχίστας αὐτῶν πράξεις, οὐδὲν τῶν περὶ αὐτοὺς συμβαινόντων μανθάνουσι». Ταῦτα ἠλήθευον ἐπακριβῶς ὡς πρὸς τὸν Αὔγουστον. Ὑπελάμβανε τὴν θυγατέρα του ὡς πρότυπον τιμῆς καὶ ἀρετῆς, αἱ δὲ ἐπιπλήξεις αὐτοῦ ἀφεώρων μᾶλλον εἰς τῶν τύπων τῆς εὐπρεπείας τὴν ἀθέτησιν. Κατὰ τὴν ἐποχὴν τοῦ Ἀγρίππα εἶχον φθάσει εἰς τὰς ἀκοὰς αὐτοῦ πληροφορίαι περὶ ἀτασθάλων αὐτῆς κινημάτων, ἀλλ' ἡ ἐξέτασις διέψευδε τὰ τοιαῦτα θρυλήματα. Ἁπλοῦν βλέμμα περὶ αὐτὸν ἐπὶ τῶν τέκνων τῆς Ἰουλίας ἤρκει νὰ καθησυχάσῃ αὐτόν. Τὰ φίλτατα ταῦτα παιδία ἔφερον μέχρις ἀπιστεύτου βαθμοῦ τοὺς χαρακτῆρας τοῦ Ἀγρίππα, ὁ δὲ Αὔγουστος ᾐσχύνετο ἐπὶ τῇ γεννηθείσῃ εἰς τὸ πνεῦμα αὐτοῦ ἀμφιβολίᾳ.

Ἐκείνη ἐν τοσούτῳ πᾶσαν ἀποπτύουσα αἰδῶ κατήρχετο πᾶσαν ἡμέραν τὴν φρικώδη κλίμακα. Ἡ Λιβία ἀπαθὴς ἐκαραδόκει, ἕτοιμος νὰ σπεύσῃ καὶ κατακρημνίσῃ εἰς τὸ βάραθρον τὴν ἀντίπαλον αὐτῆς, ἀλλ' ὤφειλε ν' ἀναμένῃ τὴν εὔκαιρον στιγμήν. Ψυχρὰ καὶ ἄφωνος ἐφύλαττεν, ὡς ἐνεδρεύει ὁ ὄφις τὸ θῦμά του· μικρά τις ἀπερισκεψία ἢ σπουδὴ τὸ πᾶν ἠδύνατο νὰ ματαιώσῃ. Εὔκολον δὲν ἦτο νὰ διαμφισβητήσῃ τις τὸν θησαυρόν του εἰς τετυφλωμένον πατέρα, ὅστις μὴ ἀρκούμενος νὰ χαρακτηρίζῃ ὡς συκοφαντίας τὰς κατ' αὐτῆς κυκλοφορούσας φήμας προέβαινε μέχρι τοῦ νὰ θεωρῇ τὴν Ἰουλίαν του ὡς τὸ ἰδεῶδες τῆς ἁγνότητος. «Τοιαύτη, ἔλεγε τοῖς φίλοις αὐτοῦ, ἦν βεβαίως ἡ Κλαυδία, περὶ ἧς ἡ ἱστορία ὁμιλεῖ». Ἡ Κλαυδία Κουΐντα ἄλλοτε κατὰ τὸν δεύτερον Λιβυκὸν πόλεμον εἶχε θαυμασίως συγχύσει τοὺς ἑαυτῆς κατηγόρους. Πλοῖον ἐξ Ἑλλάδος κομίζον τὸ ἄγαλμα τῆς μητρὸς τῶν θεῶν εἶχεν ἐξοκείλει οὐχὶ μακρὰν τοῦ λιμένος τῆς Ὀστίας, οἱ δὲ μάντεις ἐκήρυττον ὅτι μόνον γυνὴ ἔντιμος θὰ κατώρθου ὥστε νὰ ἐπαναλάβῃ τὸν πλοῦν ἡ ναῦς. Τότε ἐξ ὁμίλου γυναικῶν ὑπάνδρων προελθουσῶν

ἐνώπιον τοῦ ἱεροῦ ἀγάλματος ἀποσπᾶται ἡ Κλαυδία καὶ δράττεται τῆς κώπης, τὴν Κυβέλην ἐπικαλουμένη. Ὢ! τοῦ θαύματος! ὑπὸ τὴν ἀσθενῆ ἐκείνην χεῖρα ὁ βαρὺς ὄγκος συγκλονεῖται, ἀνέρχεται τὸν Τίβεριν καὶ φθάνει εἰς τὴν πόλιν ὑπὸ τὰς ἐπευφημίας τοῦ λαοῦ. Ὁποία ἀλλόκοτος πλάνη ἡ τῆς συγκρίσεως τῆς Ἰουλίας μετὰ τῆς γυναικὸς ἐκείνης, ἧς τὴν ἀρετὴν οἱ θεοὶ διεπίστωσαν καὶ ἣν ἄγαλμα χαλκοῦν ἀπηθανάτισεν ἐν Ρώμῃ!

Ὁ Αὔγουστος εἶχεν ἡλικίαν ἑνὸς καὶ ἑξήκοντα ἐτῶν, ἦν δὲ ἐν τῷ κολοφῶνι τῆς δόξης, τῆς ἰσχύος καὶ οἰκογενειακῆς εὐδαιμονίας του. Ὅτε τὴν ἀνδρικὴν περιεβλήθησαν στολὴν ὁ Γάιος τὸ πρῶτον, βραδύτερον δὲ ὁ ἀδελφὸς αὐτοῦ Λούκιος, παρέστησαν ἐνώπιον τοῦ λαοῦ καὶ ἔκτοτε ἀνακηρυχθέντες τῆς νεότητος ἡγεμόνες αἱ δύο οὗτοι τῆς Ἰουλίας υἱοὶ ἐν τῇ λαμπρᾷ αὐτῶν ἀργυρᾷ πανοπλίᾳ ὡδήγουν εἰς τὸ πεδίον τοῦ Ἄρεως τὴν ἴλην τοῦ ρωμαϊκοῦ ἱππικοῦ. Αὐτὸς οὗτος ὑπὸ τῆς συγκλήτου προσκυνούμενος διὰ τοῦ τίτλου πατρὸς τῆς πατρίδος, ὁ εὐτυχὴς δεσπότης ἤκουεν ἑκατομμύρια φωνῶν μέχρι νεφελῶν τὸ ὄνομα αὐτοῦ ἀναβιβαζόντα. Ἦν δὲ ὁ τίτλος ἐκεῖνος ἡ ὑψίστη τῶν τιμῶν ὅσας ἠδύνατο ἡ Ρώμη νὰ ἐπιβραβεύσῃ τοῖς εὐνοουμένοις αὐτῆς. Ἐπὶ τῷ γεγονότι τούτῳ ἑορταὶ ἐτελέσθησαν, ὧν προεξῆρχεν ὁ Αὔγουστος πανταχοῦ παραστατούμενος ὑπὸ τῆς Ἰουλίας, τοῦ ὑπερτάτου τῆς γενεᾶς αὐτοῦ ἐγκαυχήματος.

Καὶ τίς πατὴρ τῷ ὄντι ἐπὶ τῇ τοιαύτῃ θυγατρὶ δὲν θὰ ἐσεμνύνετο; Ἵνα περὶ τοῦ κάλλους αὐτῆς μόνον λαλήσωμεν, ἡ εὐγένεια ἐπήνθει ἐπὶ τῶν χαρακτήρων αὐτῆς, ὧν ἡ συνήθης ἔκφρασις ἦν μᾶλλον αὐστηρά, καὶ χάρις δαψιλής. Ἡ εὐθεῖα γραμμὴ ἥτις ἀπὸ τοῦ μετώπου κατερχομένη διέγραφε τοῦ ἑλληνικοῦ τύπου ρῖνα ἐκαμπυλοῦτο ἐλαφρῶς ἄνωθεν τῶν ὀμμάτων, παρέχουσα εἰς τὴν μορφὴν σκιερὸν καί πως τραχύ τι ἦθος, χαρακτηριστικὸν τοῦ καισαρικοῦ γένους σημεῖον. Ἐπὶ τῶν χειλέων αὐτῆς ἀνεγινώσκοντο ὑπεροψία καὶ ψυχρότης· στήθη μαρμάρινα, ὦμοι θεαίνης παρεῖχον εἰς τῆς φυσιογνωμίας τὸ σύνολον γόητρόν τι κολάζον τῆς ἀξιοπρεπείας τὸ ὑπερβάλλον· ἐν τῷ μετώπῳ ἔλαμπε τὸ διάδημα, ἐν ᾧ ἐπὶ τοῦ τραχήλου τριπλῆ μαργαριτῶν σειρὰ ἐκύκλου τὴν μέλαιναν κόμην πεπλεγμένην εἰς ἑνιαῖον πλόκαμον. Καθ' ἣν στιγμὴν ὁ πατὴρ αὐτῆς τῇ ἔτεινε τὴν χεῖρα εἴτε κατὰ τὴν ἐκ τοῦ ἀνακτόρου ἔξοδον, εἴτε κατὰ τὴν ἐκεῖσε ἐπάνοδον, κραυγὴ θαυμασμοῦ ἐξέφευγεν ἀπὸ πάντων τὰ στήθη καὶ μεταξὺ τῶν ἀνδρῶν ἐκείνων ἐν μέσῳ τῶν ὁποίων κεκαλυμμένη παρήρχετο, πόσοι δὲν ἠδύναντο νὰ λέγωσι καθ' ἑαυτούς: «Ἑστιάς! ἐγὼ ἀνεσήκωσα τοὺς πέπλους σου!»

Ταλαίπωρε Αὔγουστε! ὁποία σοὶ ἐπεφυλάττετο ἐξέγερσις! Ἐνῷ παρεδίδετο εἰς τὰς πατρικὰς ἐκχύσεις, φρικώδεις διεδίδοντο ἀνὰ τὴν πόλιν φῆμαι· πάντες ὡμίλουν περὶ τῶν ἀνοσίων τῆς Ἰουλίας ἐρώτων καὶ παρεκτροπῶν· εἰς τὰ στόματα πάντων ἐφέροντο αἱ θρασεῖαι αὐτῆς ὕβρεις εἰς τὴν δημοσίαν ἠθικὴν καὶ αἱ θρασεῖαι αὐτῆς ἀκολασίαι, ἃς ἐπέτεινε τὸ ἐρεθιστικὸν τοῦ κινδύνου γόητρον.

Ἡ θύελλα ἐνεκυμονεῖτο ὁλονὲν μεγεθυνομένη. Εἰς τὴν Λιβίαν αἱ ἑορταὶ αὗται, ὧν μετεῖχεν, αἱ πρὸς τιμὴν τῆς Ἰουλίας καὶ τῶν νεαρῶν πριγκίπων μισηταὶ πανηγύρεις ὑπεμίμνησκον μόνον τὸν ἐν δυσμενείᾳ υἱόν της Τιβέριον. Νὰ ἐπαναγάγῃ αὐτὸν εἰς τοὺς πόδας τοῦ θρόνου, ν' ἀναστηλώσῃ σὺν τῇ ἀπολεσθείσῃ εὐνοίᾳ καὶ τὰς ἄλλοτε ἐλπίδας ἦν τὸ ἔργον ὅπερ ἀπὸ μακροῦ ἐπεδίωκεν ἡ ἐγκαρτεροῦσα δέσποινα. Ἡ Ἰουλία διὰ τῆς σφοδρότητος τῶν ἀτασθαλιῶν της ἐφαίνετο ἐπιταχύνουσα τὸν ἑαυτῆς ὄλεθρον. Ἡ καταστροφὴ ἤδη ἐπεκρέματο ἐπ' αὐτὴν τυφλώττουσαν εἰς τὰς ἀπειλὰς τοῦ κινδύνου. Τὰ βήματά της παρηκολουθοῦντο, πανταχοῦ δὲ κατάσκοποι ἀνεκάλυπτον τὰ ἴχνη αὐτῆς. Ἔβλεπεν ἤδη ἡ Λιβία τὴν ἀντίπαλον αὐτῆς εἰς ὃ ἐπεθύμει νὰ τὴν ἴδῃ σημεῖον περιαγομένην καὶ ὅταν διέγνω ὅτι οὐδὲν τῇ ὑπελείπετο σωτηρίας μέσον, ἔσυρεν ἐπὶ τοῦ θύματος τὴν παγίδα. Φοβερὰ ὑπῆρξεν ἡ τῆς πρώτης ἐντυπώσεως στιγμή. Οὐδέποτε σκάνδαλον παρόμοιον εἶχεν ἀναστατώσει τὴν Ρώμην· αἱ καταμυνήσεις ἐνέσκηπτον ὡς κεραυνοί, χάρις δὲ ταῖς μερίμναις τῆς μεγαθύμου αὐτοκρατείρας οὐδεμία ἠστόχει τοῦ σκοποῦ· καθόσον δὲν ἐπρόκειτο ἤδη περὶ ἀνωδύνων αἰτιάσεων καὶ ἐρωτοτροπιῶν μυστικῶς ὁπωσδήποτε ἐξυφαινομένων· ἡ κόρη τοῦ Καίσαρος κατηγγέλλετο ὡς ἐξουδενωθεῖσα, ὡς ἡ ἐσχάτη τῶν τριόδων γυνή. Ὕβρεις ἐπανειλημμέναι εἰς τὴν συζυγικὴν πίστιν. παντοῖαι ἀσχημίαι, προσβολὴ δεινὴ εἰς τὸν αὐτοκρατορικὸν οἶκον διὰ θρασυτάτης ἀσελγείας καὶ τῆς ἀναιδοῦς περιφρονήσεως τῶν νόμων καὶ τῶν διατάξεων τοῦ ἄνακτος, πολιτικὰ διαβούλια καὶ συνωμοσίαι μετὰ πολλῶν ἐραστῶν ἐνοχοποιηθέντων ἄλλοτε ὡς συνομοτῶν, τοιοῦτον ὑπῆρξε τὸ κατηγορητήριον, ὅπερ πλῆσσον τὴν Ἰουλίαν ἔμελλε σκληρότερον ἴσως νὰ πλήξῃ τὸν πατέρα. Τὰ ποικίλα ταῦτα ἐγκλήματα ἀπῃτεῖτο νὰ πιστῶνται δι' ἀναμφισβητήτων μαρτυριῶν, ν' ἀποβῶσι κατάδηλα καὶ ἀποδεδειγμένα, ἵνα ἡ Λιβία κρίνῃ ἐπελθοῦσαν τὴν εὔκαιρον τῆς προσβολῆς στιγμήν.

Ὁ Αὔγουστος ἐλάτρευε τὴν κόρην ταύτην, πρὸς δὲ τούτοις ἀπετροπιάζετο τὸ σκάνδαλον. Ἡ κοινὴ γνώμη παρέσυρεν ἐν τούτοις αὐτὸν καὶ ὁ κυρίαρχος τοῦ κόσμου ἀδυνατῶν καὶ τὴν ἐν προσχήματι εὐπρέ-

πειαν τῆς οἰκογενειακῆς αὐτοῦ τιμῆς νὰ διασώσῃ, ἐδέησε νὰ στέρξῃ ὅπως ἡ δημοσία συζήτησις ἐπιληφθῇ τῶν οἰκογενειακῶν αὐτοῦ ἀποκρύφων καὶ ἀσχημιῶν. Τοῦτο ἐπέτεινε τὴν πικρίαν τοῦ ποτηρίου, κατεμέμφετο δὲ αὐτοῦ ἐπὶ τῇ τηλικαύτῃ στοργῇ καὶ ἐπιεικείᾳ πρὸς τὸ τέκνον τοῦτο, ὅπερ χθὲς ἦν τὸ ἀγλάισμα, τοῦ λοιποῦ δὲ ἔσται τὸ ὄνειδος τοῦ βίου του. Ἦν ἱκανὸς νὰ ὑπομείνῃ τῶν οἰκείων τὴν ἀπώλειαν, ἀλλ᾽ οὐχὶ καὶ τὸ αἶσχος αὐτῶν, ἡ δὲ περὶ αὐτὸν καταστροφὴ ἦν φρικώδης. Τὸ στῖγμα τὸ προστριβὲν εἰς τὸ μέτωπον τοῦ μονογενοῦς τέκνου, ἡ παραβίασις τῆς οἰκογενειακῆς τιμῆς, ἡ βεβήλωσις τοῦ θείου τῶν Ἰουλίων αἵματος, οὗ ἡ ἁγνότης ἀπετέλει τῆς δυναστείας τὴν ἰσχὺν καὶ ἡ διὰ πάντων τούτων διακυβευθεῖσα νομιμότης τῶν κληρονόμων τοῦ ὀνόματος καὶ τοῦ κράτους αὐτοῦ—ταῦτα πάντα ἠδύναντο νὰ κλονίσωσι καὶ τὸν ὑγιέστερον νοῦν. Ἡ καλὴ Λιβία ὀρθῶς εἶχε τὰ πράγματα σταθμίσει. Τὴν πρώτην τῆς καταπλήξεως ὀδύνην διεδέξατο ἡ ἐκ τῆς ἀπελπισίας ὀργή. Αὐτὸς οὗτος ἀπήτησε τὴν καταδίωξιν καὶ μὴ δυνάμενος νὰ παραστῇ αὐτοπροσώπως εἰς τὴν σύγκλητον, ἔπεμψε τὸν ἑαυτοῦ ταμίαν ἵνα τὸ κατηγορητήριον ἐπιδώσῃ. Βαρύταταί εἰσιν αἱ ἱστορικαὶ μαρτυρίαι. Ὁ Σενέκας ἰδίως διεγείρει τὴν κατάπληξιν· νομίζει τις ὅτι ἔχει ὑπ᾽ ὄψιν αὐτὰ τῆς καταγγελίας καὶ τῆς δίκης τὰ ἔγγραφα. Ὁποῖα δὲ ἀποκαλύπτει γεγονότα! Ὁμολογήσωμεν ὅτι ἡ διαφθορὰ τῶν μεγάλων τούτων δεσποινῶν ἐξικνεῖτο εἰς τὰ ἀκρότατα τῆς ἐπικῆς ὑπερβολῆς ὅρια. Ὑπάρχει τι μυθωδῶς τερατῶδες εἰς τὰς ἀκολασίας καὶ τὰ αἴσχη των· θὰ ἐνόμιζέ τις ἑαυτὸν παριστάμενον ἐν μέσῳ τῶν ὀργιαζόντων θεῶν αὐτῶν. Τοσοῦτόν εἰσι φρικαλέα.

Δ′.

Ἐν μιᾷ τῶν ἐσχατιῶν τῆς Ῥώμης, παρὰ τὸν ἱππόδρομον, ἠγείρετο ὁ ναὸς τοῦ Ἡρακλέους, γηραιὰ διαβόητος οἰκοδομὴ ἀπὸ τῶν χρόνων τοῦ Νουμᾶ χρονολογουμένη. Ἦν δὲ εὐρύτατον κυκλοτερὲς δῶμα μετὰ διπλῆς κιονοστοιχίας, ἄνωθεν φωτιζόμενον. Περὶ τὸν ναὸν ἦν στοὰ ἔχουσα πρὸς ἀνάπαυσιν ἀνάκλιντρα καὶ ὕπερθεν ταύτης θαλαμίσκος καὶ τῶν μονομάχων τὰ ἱματιοφυλάκια. Ἐν τῷ μέσῳ δὲ τῆς στοᾶς ὑπῆρχε χάριν λουτρῶν δροσερὰ καὶ διαυγὴς δεξαμενή, ἐν μέσῳ τῆς ὁποίας ἠγείρετο ἄγαλμα τοῦ Ἡρακλέους τὴν Λερναίαν Ὕδραν καταβάλλοντος, ἔργον τοῦ Φειδίου. Περὶ τοῦ ναοῦ τούτου τὰ φοβερώτατα διεδίδοντο θρυλήματα, θεωρουμένου ὡς τόπου ἀποκρύφων συνετεύξεων καὶ ὡς ἀνδροκτονείου. Θέσπισμα τῆς συγκλήτου εἶχεν ἀπαγορεύσει τὴν ἐν αὐτῷ εἴσοδον τῶν γυναικῶν, τοῦθ᾽ ὅπερ ἦν ἀποχρῶν ταῖς μᾶλλον διακεκριμέ-

ναις λόγος, ἵνα ἐπιδιώκωσι τὴν εἰς αὐτὸν προσπέλασιν. Ἐκεῖ συνεχῶς μετέβαινεν ἡ Ἰουλία διὰ ποδήρους κεκαλυμμένη πέπλου. Ἐν ταῖς ἐκδρομαῖς ταύταις ἡ ἡγεμονὶς ἔφερε καὶ τὸν αἰθίοπα αὐτῆς, μεγαλόσωμον καὶ ὡραῖον δοῦλον, ἐνώπιον τοῦ ὁποίου ὑπεχώρει πᾶσα ἀπαγόρευσις. Ἱερεὺς τῆς ὑπηρεσίας ἐδέχετο αὐτὴν κατὰ τὴν εἴσοδον, εὐκίνητος δὲ καὶ ἐσπευσμένη ἀνήρχετο κρυφίαν κλίμακα ὁδηγοῦσαν εἰς τὰ ἄνω τῆς κυκλοτεροῦς στοᾶς, ἔνθα εὑρίσκετο πολυτελὴς αἴθουσα διὰ πολυτελῶν κεκοσμημένη παραπετασμάτων, ταπήτων καὶ πορφυρῶν προσκεφαλαίων, παρέχουσα δι' ἐπὶ τούτῳ θυρίδος εἰς θέαν πᾶν ὅ,τι ἐν τῷ ἐσωτερικῷ τοῦ ναοῦ ἐτελεῖτο. Ἀπήλαυεν οὕτω τοῦ βασιλικοῦ θελγήτρου νὰ θεᾶται τὰ πάντα ἀθέατος. Καὶ ὁτὲ μὲν ἐνετύγχανεν ἐνταῦθα φίλη, ἥτις ἐγνώριζεν αὐτῇ τὰς ἐν τοῖς παρακειμένοις θεωρείοις κεκρυμμένας ἑταίρας, ἄλλοτε δὲ ἐρρέμβαζε, φλογερὸν καὶ ἀτενὲς προσηλοῦσα εἰς τὰ κάτω τὸ βλέμμα.

Ἐν τούτοις οἱ τῶν μονομαχιῶν ἀγωνισταὶ παρεσκευάζοντο εἰς τὸν ἀγῶνα· καὶ οἱ μὲν ἐν τῇ δεξαμενῇ ἐπεδείκνυον μετὰ λουτρὸν τὰ ἐν τῷ ὕδατι ἡμικεκαλυμμένα αὐτῶν σώματα, ἕτεροι ἠσκοῦντο εἰς ξιφομαχίας ἄλλοι ἔτριβον καὶ ἤλειφον ἐλαίῳ τὰ εὔκαμπτα μέλη, τινὲς δὲ μεταξὺ τῶν στηλῶν ἀνακεκλιμένοι διελέγοντο ἀστείως μετὰ τῶν ἐν τῷ ὕδατι ἑταίρων. Ἡ Ρώμη ἡ πολλὰ καταναλίσκουσα διὰ τοὺς νέους τούτους ἀθλητάς, ἤθελεν αὐτοὺς εὖ ἔχοντας τὸ σῶμα καὶ φαιδρούς, ἀπητεῖτο δὲ πρὸς τέρψιν αὐτῆς καὶ νὰ θνήσκωσι χαρίεντι τῷ τρόπῳ καὶ κομψῶς.

Ἀναμνησθῶμεν ἐνταῦθα τοῦ ἐν τῷ μουσείῳ τοῦ Καπιτωλίου ἀριστοτεχνικοῦ ἀγάλματος τοῦ μονομάχου καὶ ἀναπολήσωμεν τοὺς ἀκολούθους τοῦ Βύρωνος στίχους: «Ἐπὶ ὑπερμεγέθους ἀσπίδος κεῖται θανασίμως τετρωμένος μαχητής, οὗ ἡ δεξιὰ χείρ, ἀφ' ἧς ἐξέφυγεν ἡ μάχαιρα, στηρίζεται ἐπὶ τοῦ ἐδάφους: Ἡ κλίσις τῆς κάτω φερομένης καὶ καμπτομένης κεφαλῆς, τὸ ἀτενὲς τοῦ βλέμματος, ἡ φρικίασις τοῦ μετώπου, τὸ πᾶν ἐμφαίνει τὴν προσέγγισιν τῆς μορσίμου στιγμῆς, ἐν ᾗ ἡ ὑστάτη πνοὴ θὰ ἐκφύγῃ τοῦ στόματος. Ἐπεθύμει ν' ἀποθάνῃ μόνος ἀποκρύπτων ἀπὸ τῆς δημοσίας θέας τοὺς ὑπὸ τῆς ἀγωνίας συσπωμένους χαρακτῆράς του. Ἀντηχεῖ τὸ ἀμφιθέατρον ἐκ χειροκροτημάτων καὶ ἐπευφημιῶν· ἐκεῖνος οὐδὲν ἀκούει· τὰ ὄμματά του καὶ ἡ καρδία μακρὰν ἀποπτεύουσι. Μετά τινας στιγμὰς ὁ ἐσκληρυμένος βραχίων θὰ καταπέσῃ καὶ ἀκίνητος ἡ κεφαλὴ θ' ἀναπαυθῇ εἰς ὕπνον αἰώνιον. Ἐν τούτοις διαβλέπει τὴν παρὰ τὴν ὄχθην τοῦ Δουνάβεως καλύβην αὐτοῦ, μειδιᾷ πρὸς τὴν νεαράν του σύζυγον, ἥτις θρηνεῖ αὐτὸν ἐν τῇ Δακικῇ χώρᾳ, ἐν ᾧ ἐκπνέει ἐκεῖνος ἵνα φαιδρύνῃ τὸν ρωμαϊκὸν λαόν».

Καὶ λοιπὸν εἰς παραπλησίας ἀσκήσεις τοιούτου θανάτου καὶ στάσεως ἐπεδίδοντο πάντες οὗτοι οἱ Ἀντίνοοι, οἱ Ἑρμαῖ, οἱ Ἀδώνιδες, ὧν οἱ πλεῖστοι ἠσθάνοντο ἐπ' αὐτῶν προσηλούμενον τὸ βλέμμα τῶν δεσποινῶν αὐτῶν. Πτῶσις εὔχαρις, κομψὴ ἀπὸ τῆς χειρὸς ἐκφυγὴ τῆς ρομφαίας, ἁρμονία καὶ ποίησις μέχρι καὶ αὐτῆς τῆς ἐπιδείξεως τοῦ τραύματος, ἰδοὺ τί ἀπετέλει τὰ ἐκλεκτὰ τοῦ ἐν τῇ σκηνῇ μονομάχου προσόντα. Ἀλλ' ἡ διεφθαρμένη Ρώμη ηὐμοίρει καὶ ἄλλων οὐχὶ δημοσίων θεάτρων. Ἐν πλησιοχώρῳ κώμῃ εἶχον αἱ μεγάλαι δέσποιναι τὸν οἶκον τῆς τροφοῦ αὐτῶν, οἴκημα ἀπόκρυφον, μετρίας ἀπόψεως ἔχον σφίγγα αἰγυπτιακοῦ κατὰ τὴν εἴσοδον γρανίτου. Οὐδεὶς ἠδύνατο εἰς αὐτὸ νὰ εἰσχωρήσῃ καὶ θαυμάσῃ τὴν ἐν αὐτῷ πολυτελῆ καὶ θαυμασίαν διασκευήν, πλὴν τοῦ κεκλημένου μυστηριώδους προσώπου, τοῦ ποθουμένου ἀνδρός, ὅστις συχνότατα ἐπλήρωνε διὰ τῆς ζωῆς τὴν ὀλεθρίαν μύησιν. Σοβαρώτατον ἐθεωρεῖτο παράπτωμα τὸ νὰ προσαφθῇ εἰς γυναῖκα ὅτι ἠρᾶτο μονομάχου, ἀλλ' εἰς τὰς φύσεις ταύτας ἃς κατεβίβρωσκον αἱ νοσηραὶ ὀρέξεις, ἡ πρὸς τὸ ἔγκλημα τάσις ὑπερίσχυε. Θέαμα καμπτομένου ὑπὸ τὸν σίδηρον τοῦ ἀντιπάλου νεαροῦ ἥρωος, ὃν πρὸ μικροῦ ἔθλιβον ἐν ταῖς ἀγκάλαις, τὸ θέαμα τῆς μαραινομένης τῶν χειλέων πορφύρας, ἐν οἷς τὸ αἷμα συνέρρεεν ἐν φλογεροῖς φιλήμασιν ἦν βεβαίως θηριώδης ἡδονή, ἧς καὶ ἡ ἁπλῆ ἰδέα φρίκην ἡμῖν ἐμποιεῖ καὶ ἣν τὰ ἐρατεινὰ καὶ αἱμοδιψῆ ἐκεῖνα τέρατα ἐπεδίωκον ὡς τὴν ὑπερτάτην τῶν ἀπολαύσεων. Καὶ εἰς τὴν χαλαισθησίαν αὐτῶν παρείχετο καλλίστη τῶν ἀνδρικῶν τύπων συλλογή. Παρὰ τὸ ἀθλητικὸν τέκνον τῆς Νουβίας, ὁ οὖλος Ἀφρικανὸς ἀνέπτυσσε τὴν ὡς Φαύνου εὐκαμψίαν του, ἀνωτέρω δὲ ἐκυλίετο κατὰ γῆς πρὸς τίγριν ἀγωνιζόμενος λευκὸς καὶ νοσταλγῶν Γαλάτης, ἀμεριμνῶν εἰς τὰ ἐπ' αὐτὸν προσηλούμενα ἐκ τῶν θεωρείων βλέμματα. Κατ' ἔθος πρὸ τῆς ἐξόδου ὁ ἱερεὺς προσήρχετο νὰ λάβῃ τὰ κελεύματα τῆς κόρης τοῦ Καίσαρος, ἥτις νωχελῶς ὑπὸ τὸν πέπλον ὑπεδείκνυε τὴν λείαν της. Πολλὰ ἐν τῷ κόσμῳ κατορθοῖ ἡ προστασία, τὸ δὲ ἐπάγγελμα τοῦ μονομάχου οὕτως ἐννοούμενον ὡδήγει συνεχῶς εἰς τὸν πλοῦτον καὶ τὰς τιμάς! Ἐν τούτοις δὲν ἦσαν πάντες εἰς τὰς ὀρέξεις τῆς δεσποίνης εὐπειθεῖς, εὑρέθη δὲ ἡ Ἰουλία οὐχὶ ἅπαξ ἀπέναντι στερρᾶς ἀντιστάσεως. Ὑπῆρχον μεταξὺ αὐτῶν καὶ σώφρονα τῶν ἀρκτώων χωρῶν τέκνα, ἅπερ ἡ ἀνάμνησις τῆς ἡττηθείσης πατρίδος εἶχε μέχρι θανάτου ἐκνευρίσει, βάρβαροι οὓς ἡ προαίσθησις νέου θεοῦ καθίστα ἀπαθεῖς εἰς τὰ ὄργια τῆς ἀκολάστου Ρώμης. Φαντάσθητε τὴν ὑπερτάτην ἐν τῇ τῶν εὐγενῶν τάξει γυναῖκα, τὴν περικαλλῆ, τὴν τὰ πάντα δυναμένην καὶ ἀψηφοῦσαν τὰ πάντα ἀστο-

χοῦσαν εἰς τὴν πλήρωσιν τῶν ἀσελγῶν αὐτῆς πόθων καὶ προσκόπτουσαν εἰς τὴν ἀντίστασιν. Τὴν κόμην λελυμένην ἔχουσα, τὰ χείλη ἐκ τῆς προσβολῆς συνεσπασμένα, ἐπιμέμφεται καὶ ἐξορκίζει τὴν Ἀφροδίτην καὶ τὴν Στύγα ἐπικαλουμένη πλανᾶται ἐν τῷ σκότει τῆς νυκτὸς ἀνὰ τὰς ἐρήμους τῆς πόλεως συνοικίας.

Στυγνὴ τὴν ὄψιν καὶ ἀγριωπὴ ποῦ τρέχει ὑπὸ τοῦ αἰθίοπος ἀκολουθουμένη ; Νὰ προκαλέσῃ τὴν ἀγνώμονα θεάν, ἥτις οὕτως ἀμείβει αὐτὴν ἀντὶ τοῦ τοσῳ ἀφειδῶς εἰς τοὺς ναοὺς δαψιλευομένου χρυσοῦ. Θὰ φθάσῃ ἐκεῖ ὅπου τὰ βήματά της κατευθύνονται, διότι τὸ πονηρόν της ἔνστικτον δαμάζει τὴν κατέχουσαν αὐτὴν ταραχὴν καὶ τὸν ἴλιγγον. Τὸ πεδίον τοῦ Ἄρεως δέχεται αὐτήν, πεδιὰς ἀπέραντος εἰς τὸν θεὸν τοῦ πολέμου ἀφιερωμένη, ἣν ἰδιαίτερος οἰκεῖ λαός. Ἀναρίθμητοι στέγαι καὶ στρατιωτικαὶ οἰκοδομαὶ ἀποτελοῦσιν ἐν τῇ εὐρείᾳ ἐκτάσει τετράγωνον ἐκτεινόμενον εἰς ἀχανῆ ἀπόστασιν, ἐν μέσῳ δὲ τούτου ὀρθοῦται χαλκοῦν κολοσσιαῖον τὸ ἄγαλμα τοῦ Ἄρεως, διαχέον τὴν μεγάλην του σκιὰν μέχρι τῆς στοᾶς τῆς κυρίας εἰσόδου, ἐν ᾗ τὸ ὄμμα δὲν εὑρίσκει τέρμα ἐν τῇ ἀπεράντῳ κιονοστοιχίᾳ· ὑπνώττει ὁ στρατός· πανταχοῦ βασιλεύει σιγή, ἣν ταράττει μόνον ἡ μεμακρυσμένη κλῆσις τῆς φρουρᾶς. Αἴφνης ὅμιλός τις ἐν τῷ σκότει διαφαίνεται· στρατιῶται οἰνοβαρεῖς ἐπιστρέφουσιν εἰς τὰ καταλύματα· εἰσὶ τέσσαρες. Ἡ Ἰουλία πνευστιῶσα ἐμφανίζεται πρὸ αὐτῶν ὀρθία ἐν τῇ μαρμαρίνῃ βαθμῖδι· τὴν πλησιάζουσι προπετῶς:

— Ἱέρεια τῆς Ἀφροδίτης, ποῦ κατευθύνεσαι ἐν τοιαύτῃ ὥρᾳ τῆς νυκτός ;— Εἰς τὰ μυστήρια τῆς Κίρκης, ἔνθα βλέπει τις τοὺς ἄνδρας εἰς ταύρους μεταμορφουμένους.

Παρόμοιαι δίκαι καταπλήττουσι τὰ πνεύματα, ἡ δὲ κατάπληξις διαρκεῖ ἐπὶ αἰῶνας. Ἐν δεδομένῃ ἡμέρᾳ καὶ στιγμῇ ἡ Νέμεσις πλήττει διὰ τοῦ ποδὸς τὸ ἔδαφος καὶ ἐκρήγνυνται τότε ὡς κεραυνοὶ τὰ σκάνδαλα ὡς ἡφαιστείων ἐκρήξεις. Ὅ,τι χθὲς ἔτι ἠδύνατο νὰ θεωρηθῇ ὡς κακολογία ἢ συκοφαντία, σήμερον ἀποβαίνει γεγονὸς ἱστορικόν. «Φρικαλέα εἰς τῶν ἀνθρώπων τὴν ἀνάμνησιν», ἐκφωνεῖ ὁ Βελέιος περὶ τῆς δίκης τῶν σκανδάλων τῆς Ἰουλίας, καὶ φρικιᾷ ὁ ταύτην ἀφηγούμενος. «Ἡ θύελλα ἐξερράγη ἐν αὐτῷ τῷ οἴκῳ τοῦ αὐτοκράτορος. Λησμονοῦσα πάντα τὰ πρὸς τὸν πατέρα καθήκοντα, πᾶν εἶδος εὐλαβείας πρὸς τὴν τιμὴν τοῦ συζύγου, ἡ Ἰουλία ἐξώθησε τὸ θράσος καὶ τὴν ἀσέλγειαν πέραν τῶν ὁρίων πάσης ἀναισχυντίας, ἡ δὲ ἀκολασία της πρὸς μόνον τὸ ὕψος τοῦ γένους αὐτῆς ἠδύνατο νὰ συγκριθῇ. Ὁ Βελέιος οἰκειότερος τοῖς προσώποις περιορίζεται εἰς γενικότητας καὶ ὑπὸ τὸ κρά-

τος τῆς τῶν σκανδάλων ἐντυπώσεως ἀποφεύγει τὰς λεπτομερείας. Ὁ δὲ ζητῶν τὰ γεγονότα δύναται νὰ εὕρῃ ταῦτα παρὰ τῷ Σενέκᾳ, ὅστις συγκεφαλαιοῖ ὡς ἑπομένως τὸ κατηγορητήριον. «Ἐν νυκτὶ ἑωράθη ἀνὰ τὴν πόλιν πλανωμένη ἐν μέσῳ στίφους ἐραστῶν, περιάγουσα εἰς τὴν ἀγορὰν τὸ αἶσχός της καὶ διὰ τῆς ἀναισχυντίας ἀτιμάζουσα τὸ βῆμα, ἀφ' οὗ ὁ πατὴρ αὐτῆς ἐξήνεγκε τὸν κατὰ τῆς μοιχείας νόμον. Ἐν ἡμέρᾳ ἐφαίνετο παρὰ τὸ δύσφημον τοῦ Μαρσύου ἄγαλμα, ἔνθα ἐτέλει τὰς συνεντεύξεις· ἐκεῖ μετὰ τῶν φαυλοτέρων τῆς Ῥώμης γυναίων συμφυρομένη μετεῖχε τῶν ἀτίμων αὐτῶν ἡδονῶν». Ἐν μέσῳ δὲ τοιούτου κόσμου καὶ τοιαύτης κοινωνίας, τί ἠδύνατο πλέον αὐτὴν νὰ συγκρατήσῃ; Ὅσῳ ὑψηλότερον τὸ γένος, τόσῳ μικροτέρα ἡ τῆς σωτηρίας ἐλπίς. Ἅπαξ ὀλισθήσας τις ἐν τῷ κρημνῷ, ἀπώλετο· τὸ ἔγκλημα εἶνε ἄβυσσος παρασύρουσα, ἔχει τὰς βαθμῖδας αὐτοῦ, ὧν ἡ κατάβασις ἐρεθίζει τὴν ὄρεξιν εἰς μυστικά, ὧν ποθεῖ ὁ ἁμαρτωλὸς τὴν γνῶσιν. Νὰ περιέλθῃ ἐν φρενιτιώδει χορῷ τοῦ Μαρσύου τὸ ἄγαλμα, ὁποῖον θέλγητρον διὰ μίαν ἡγεμονίδα! Μετὰ μικρὸν ἡ παραφροσύνη ἐπιτείνεται· θέλει καὶ νὰ στέψῃ τὸ ἄγαλμα· ὁ νόμος κολάζει διὰ θανάτου τὴν ἄτιμον ταύτην πρᾶξιν, ὅπερ διπλασίαν ἀπεργάζεται τὴν ἡδονήν. Ὁ ζῆλος εἶνε τόσον ὡραῖον πρᾶγμα, ὥστε οὐδεμία στερεῖται αὐτοῦ ψυχὴ ἥ τε ὑψουμένη καὶ ἡ καταπίπτουσα· ὁ πράττων τὸ ἀγαθὸν ἐπιζητεῖ τὸ ἄμεινον· ὁ δὲ τὸ κακὸν ἐργαζόμενος ὀνειροπολεῖ τὸ χεῖρον καὶ οὕτω δὲν διστάζει τοῦ Καίσαρος ἡ κόρη νὰ στέψῃ καὶ τοῦ Μαρσύου τὸ ἄγαλμα. Ἀνέκφραστος ἦν τοῦ Αὐγούστου ἡ ἀπελπισία· μόνος ἐν τῷ βάθει τῶν δωμάτων του, τοῖς φίλοις ἀπρόσιτος, εἶχε σύντροφον τὸ αἶσχός του καὶ ἐμελέτα ν'ἀποπλύνῃ αὐτὸ ἐν τῷ αἵματι τῆς ἐνόχου. Μία τῶν θεραπαινίδων τῆς Ἰουλίας, ἡ Φοίβη, ἀπελεύθερος καὶ ἔμπιστος αὐτῆς, εἶχεν ἀπαγχονισθῇ αὐτόχτονος, ἵνα διαφύγῃ τοῦ δημοσίου τὰς χεῖρας. Μαθὼν τοῦτο ὁ Καῖσαρ ἐκφωνεῖ: «Διὰ τί ἡ Φοίβη νὰ μὴ εἶνε ἡ θυγάτηρ μου;» Ἀλλ' ἡ ἡγεμονὶς στερεῖται τῆς γενναιότητος ταύτης, προσκολλᾶται εἰς τὴν ζωήν, ἵνα κενώσῃ τῶν πικριῶν τὸ ποτήριον ὁ πατήρ, ὅστις φρίττων ἐνώπιον τηλικαύτης ἀτιμίας, ἀπορεῖ πρὸ τῆς ληπτέας ἀποφάσεως. Νὰ ὀπισθοχωρήσῃ ἐν τῇ πορείᾳ ἣν ἔδωκεν εἰς τὴν ὑπόθεσιν, ἀδύνατον. Αὐτὸς οὗτος ἐζήτησε τὴν δημοσιότητα αὐτῆς καὶ ἐκήρυξε τὸ σκάνδαλον. Ποῦ νῦν οἱ τῶν εὐτυχῶν του ἡμερῶν φίλοι καὶ σύμβουλοι; Ποῦ εἶσθε Ἀγρίππα, Μαικήνα; Ἂν εἶχε φεισθῇ αὐτῶν ὁ θάνατος, οὐδὲν τούτων ἤθελεν ἴσως ἐπισυμβῇ· ἀλλ' εὑρίσκετο ἤδη πρὸ τετελεσμένων γεγονότων, ἔπρεπε δὲ μετὰ τὴν αὐστηρὰν αὐτῶν καταδίκην ν' ἀκολουθήσῃ ἡ προσήκουσα τιμωρία. Ἐνταῦθα ἐπανευρίσκο-

μεν τὴν πολιτικήν, ἥτις ὑπηγόρευεν ὡσαύτως τὸ πρακτέον. Ἡ προσωπικὴ ἀσφάλεια τοῦ μονάρχου ἦν ἐν κινδύνῳ, γενέσθω κραταιὰ ἡ πατρικὴ καρδία, καταπνίγουσα ἐν ἑαυτῇ καὶ περιστέλλουσα καὶ τὴν ἐλαχίστην τῆς τρυφερότητος καὶ τῆς ἀφέσεως ὁρμήν. Ἐκ τῶν ἀνακρίσεων κατεδείχθη ὅτι ἡ λαμπρὰ ἐκείνη τῆς Ρώμης νεότης δὲν ἠρκεῖτο νὰ προσφέρῃ ἀνοσίους εἰς τὴν κόρην τοῦ Αὐγούστου θεραπείας, ἀλλ' ὑπὸ τὸ πρόσχημα τῆς ἐρωτοτροπίας πάντες κατὰ τὸ μᾶλλον ἢ ἧττον συνώμνυον κατὰ τῆς ζωῆς τοῦ αὐτοκράτορος. Ὁ Αὔγουστος ἐν ἡλικίᾳ ἑνὸς καὶ ἑξήκοντα ἐτῶν ἠρέσκετο νὰ ὑμνῇ μεταξὺ φίλων τῆς ἰδιωτικῆς ζωῆς τὰ θέλγητρα, λέγων αὐθορμήτως ὅτι κατὰ τὸ τέρμα ἤδη τοῦ ἐπιπόνου σταδίου του θὰ ἔχαιρε μεταβιβάζων εἰς νεανικωτέρους ὤμους τὸ κυβερνητικὸν φορτίον· ἀλλ' ὅσῳ εἰλικρινὴς κἂν ἦτο ὁ τοιοῦτος πόθος, σφόδρα ἠγανάκτησεν ἐπὶ τῇ ἰδέᾳ ὅτι ἡ θυγάτηρ του ἠβουλήθη νὰ πραγματώσῃ τοῦτον τῇ βοηθείᾳ ἑνὸς ἐραστοῦ. Πάντας ἔπληξεν ἡ Νέμεσις τῆς δικαίας τοῦ ἄνακτος ὀργῆς, τοὺς μὲν διὰ θανάτου, ἄλλους διὰ φυγῆς. Καὶ δὲν ἦσαν ἄσημοι οἱ ἔνοχοι. Ὁ Ἄππιος Κλαύδιος, ὁ Κουΐντος Κρισπῖνος, ὁ Σκηπίων! Ὁ Σεμπρώνιος Γράκχος ἐξωρίσθη εἰς Ἀφρικήν, ἵν' ἀναμείνῃ τὸ δῶρον, ὅπερ ἐπεφύλασσεν αὐτῷ τοῦ Τιβερίου τὸ μῖσος, ὁ δὲ Ἀντώνιος ἔσπευσε νὰ φονευθῇ. Ὁ υἱὸς οὗτος τοῦ μεγάλου τῆς τριανδρίας ἄρχοντος καὶ τῆς Φουλβίας ἦτο ὁ κινδυνωδέστατος τῆς συμμορίας. Ὁ δὲ Αὔγουστος συντρίβων τοῦ ὄφεως τὴν φωλεὰν ἠδύνατο νὰ εἴπῃ περὶ τούτου ὅτι εἶχεν αὐτὸν θερμάνει ἐν τοῖς κόλποις του. Πεσόντος τοῦ πατρός, δὲν ἠρκέσθη νὰ φεισθῇ τῆς ζωῆς αὐτοῦ, ἀλλὰ παρέλαβε καὶ ἐξέθρεψεν αὐτόν. Κατέστησεν αὐτὸν πραίτορα, ὕπατον, ἐπαρχίας διοικητὴν καὶ σύζυγον τῆς Μαρκέλλας εὐτυχέστερον, τῆς Μαρκέλλας τῆς θυγατρὸς τῆς Ὀκταβίας, ἀνασυνάπτων οὕτω τοὺς ἑνοῦντας τοὺς δύο οἴκους παλαιοὺς δεσμούς. Περιέπεσεν ὁ Αὔγουστος εἰς πολλὰς τοιαύτας πλάνας, ἐν αἷς, ἄλλως τε, ἡ μεγαλοψυχία ἦν ὅλως ξένη· ἡ ἐπιείκεια αὐτοῦ ἀπέρρεεν οὐχὶ τόσον ἐκ τῆς ἀγαθότητος τῆς ψυχῆς, ἀλλ' ἐκ βαθείας τινὸς ἀνάγκης τοῦ νὰ ζῇ ἐν εἰρήνῃ. Δυστυχῶς ὁ μὲν Ὀκτάβιος ἱκανὰ τοιαῦτα ἐπιεικείας ἐπεδείξατο δείγματα, ὁ δὲ Καῖσαρ ἀπεκόμιζε πάντοτε ἀγνωμοσύνην. Δὲν συνδιαλλάττεται τὸ ἀμετάκλητον μῖσος. Ὅταν κηρύττῃ τις προγεγραμμένους τοὺς πατέρας δυσχερέστατον εἶνε νὰ προσελκύσῃ τῶν υἱῶν τὴν ἀφοσίωσιν καὶ ματαιοπονεῖ χάριτας καὶ εὐνοίας αὐταῖς δαψιλεύων· ἀποδέχονται τὰς εὐεργεσίας, ἀλλὰ δὲν παύουσι τὸν εὐεργέτην μισοῦντες. Ἡ τοῦ Αὐγούστου ἐπιείκεια ἕνα εἶχε σκοπὸν ὅλως ἐγωϊστικόν, τὴν τοῦ παρελθόντος λήθην καὶ τὴν παῦσιν τῆς διαιωνίσεως τοῦ μίσους· ἐπι-

χείρησις γηράσκοντος άστοῦ ποθοῦντος ν' ἀναπαυθῇ ἐν ἡσυχίᾳ.

Ὁποία εἰς τὸν πόθον τοῦτον τοῦ γέροντος πατρὸς ἀντίδρασις ἐν τῇ στιγμῇ τῆς προκειμένης καταστροφῆς καὶ πῶς θὰ προσβλέψῃ ἤδη τὴν θυγατέρα ταύτην, πρὸς ἣν τηλικαύτη ἦν ἡ τύφλωσίς του, ἔνοχον δὲ πάσης ταύτης τῆς ἀναστατώσεως ! Ὁ ὕπατος δικαιονόμος, ὁ τῆς δημοσίας ἠθικῆς ὑπέρμαχος ἠδύνατο ἴσως νὰ φανῇ ἐπιεικής, ἀλλ' ὁ πατήρ, ὁ ἀποστερηθεὶς τὴν οἰκιακὴν εὐδαιμονίαν, ἔσται ἀδυπώπητος. Ἡμέραν τινὰ ἡ Ἰουλία διετέλει ἀπὸ πενταετίας ἤδη ἐξόριστος· ὁ λαὸς συνελθὼν ζητεῖ μεγάλῃ τῇ φωνῇ χάριν ὑπὲρ αὐτῆς. Ὁ Αὔγουστος κωφεύει ἐν ἀρχῇ, ἀλλὰ βλέπων ἐπιτεινομένην τὴν διαδήλωσιν, «Εὔχομαι, εἶπε, νὰ πέμψωσιν ἡμῖν οἱ θεοὶ θυγατέρας καὶ συζύγους τοιαύτας, ἵνα δυνηθῆτε νὰ ἐκτιμήσητε τὰ αἰσθήματα καὶ κρίνητε τὴν διαγωγήν μου.»

Ἐκβληθεῖσα τοῦ αὐτοκρατορικοῦ οἴκου, ἐκδιωχθεῖσα τῆς Ῥώμης, ἐπέμφθη μακρὰν τῶν ὀμμάτων τοῦ πατρὸς καὶ τῆς πατρίδος, ἵνα βιώσῃ καὶ ἀποθάνῃ ἐπιτηρουμένη ἐν ἐρήμῳ νήσῳ. Φθινοπωρινήν τινα νύκτα κεκλεισμένον φορεῖον ὑπὸ στρατιωτῶν φυλασσόμενον, ἐξέρχεται τῆς πόλεως. Ἡ χθὲς ἀπὸ τηλικούτου ὕψους καὶ φωτὸς τοὺς πάντας διὰ τῶν ἀκτίνων ἐπισκιάζουσα ἡγεμονὶς οἰκτρῶς ἀποπέμπεται τῆς πόλεως, τὸ στίγμα φέρουσα τῆς ἀτιμίας καὶ τοῦ ἐκφαυλισμοῦ. Ἡ ἐξορία τὴν ἀναμένει, ἢ κάλλιον εἰπεῖν.ὁ θάνατος, διότι εἶνε θάνατος ἡ τοιαύτη ἐξορία, ὁ δὲ θάνατος τῆς ἀσεβοῦς ἱερείας τῆς Ἑστίας, ἥτις ζῶσα ἐθάπτετο, δὲν εἶνε τούτου φρικωδέστερος. Ἐν Καμπανίᾳ, παρὰ τὸν μαγικὸν κόλπον τῆς Καέτης, εἰς μιλίων ἓξ ἀπὸ τῆς ἀκτῆς ἀπόστασιν, ἐπιπλέουσιν αἱ νῆσοι τοῦ Πόνζα, τόποι ἄξενοι, οἵτινες ἐπὶ τῶν τελευταίων τῆς Νεαπόλεως Βουρβόνων ἐχρησίμευον εἰς κράτησιν τῶν πολιτικῶν καταδίκων. Εἰς τὸ σύμπλεγμα τῶν ἀθλίων τούτων νησιδίων ἀνήκει ἡ ἀρχαία Πανταταρία, παλαιὸς ἐσβεσμένος ἡφαιστείου κρατήρ, πλάτος χιλίων βημάτων ἔχουσα καὶ λευγιαῖον μῆκος. Ἔδαφος ἐκ λάβας καὶ λίθου πορώδους ζυμωθὲν ἄνευ σκιᾶς καὶ βλαστήσεως, ἐν ᾗ οὐδὲν ἄλλο φύεται, πλὴν τινων λαχάνων καὶ φυτῶν ἀμπέλου, ἅτινα καὶ τὸν μόνον ἀποτελοῦσι πόρον τῶν πτωχῶν κατοίκων. Ὁ ἄθλιος καὶ γυμνὸς οὗτος βράχος, ὁ ὑπὸ τῶν κυμάτων μαστιζόμενος καὶ διὰ τὴν ἐσχάτην τῆς Ἰουλίας δούλην θὰ ἐθεωρεῖτο ὡς ἀφόρητος τιμωρίας τόπος καὶ ἐνταῦθα ἡ ἡγεμονὶς τοῦ γένους τοῦ Αὐγούστου, ἡ βασιλὶς τῆς ἡδονῆς καὶ τῆς καλαισθησίας ἐξώκειλε διὰ παντός. Τρομερὰ εἶνε ἡ τοιαύτη ἀπρόοπτος καὶ ἀπότομος μεταβολή. Καὶ πῶς δύναταί τις ἔτι νὰ ζῇ ; Δὲν ὑπάρχει ἐν τῷ κόσμῳ ἐγχειρίδιον, οὐδὲ δραστικόν τι δηλητήριον μεταξὺ τῶν

άραιῶν τοῦ νησιδίου βοτάνων; Παρὰ ταῖς γυναιξὶ τῆς ἀρχαιότητος ἡ αὐτοκτονία εἶνε εἶδος ἡρωϊσμοῦ καὶ ἀπορρέει σχεδὸν πάντοτε ἐξ ἠθικῆς τινος ἰδέας. Ἡ Ἀρρία φονεύεται ὅπως ἐνθαρρύνῃ τὸν σύζυγον αὐτῆς. Ἡ Πορκία ἵνα μὴ ἐπιζήσῃ τῷ Βρούτῳ. Ἡ Κλεοπάτρα ἵνα σώσῃ τὴν βασιλικὴν αὐτῆς τιμήν. Ἡ Ἰουλία δὲν εἶχε νὰ σώσῃ ἢ τὴν γυναικείαν αὐτῆς τιμήν, ἥτις δι' αὐτὴν δὲν ἦτό τι πολλοῦ λόγου ἄξιον· ὅσον ἀφορᾷ εἰς τὴν βασιλικὴν αὐτῆς τιμήν, τοῦτο ἀπέβλεπε τὸν αὐτοκράτορα καὶ τὴν αὐτοκρατορίαν, πρὸς οὓς πιθανῶς ἡ στοργὴ αὐτῆς δὲν ἐξικνεῖτο μέχρι τοῦ νὰ θυσιάσῃ ὑπὲρ αὐτῶν τὴν ζωήν. Αἱ μεγάλαι ἀπελπισίαι ἔρχονται εἰς ἐπικουρίαν τῶν μεγάλων μόνον ψυχῶν, τὰ δὲ μόνα τῆς καλλονῆς, τῆς φιλοκαλίας καὶ τῆς εὐφυΐας πλεονεκτήματα δὲν ἀρκοῦσιν, ἵνα παρασκευάσωσι τῆς Κλεοπάτρας τὸ τέρμα. Ἐν τούτοις ὅσῳ σκανδαλώδη κἂν ἦσαν τῆς Ἰουλίας τὰ ἁμαρτήματα, ὁ ἐξιλασμὸς αὐτῶν δὲν ἦτο ἧττον φοβερός. Φαντασθήτω ἕκαστος αὐτῆς τὴν θέσιν, ὁπόταν ἔθηκε τὸν πόδα ἐπὶ τῆς μεμονωμένης ταύτης γωνίας· ἡ παράστασις τῶν ἐντυπώσεων αὐτῆς ἔχει ἀνάγκην τῆς γραφίδος τοῦ Σαιξπήρου. Οὐδὲν τῶν δυναμένων νὰ δεινώσωσι τὴν ποινὴν εἶχε παραμεληθῆ· περιορισμὸς ἀπόλυτος τῆς εὐζωΐας εἰς τὸ ἀπολύτως ἀναγκαῖον ἐν τῇ τροφῇ, τῇ ἐνδυμασίᾳ καὶ τοῖς ἐπίπλοις· οὕτως ἠβουλήθη ὁ Αὔγουστος, οὗ πρὸς τοῖς ἄλλοις ῥητὴ διαταγὴ αὐστηρῶς ἀπέτρεπε παντὸς ἀτόμου τὴν εἰς τὴν ἡγεμονίδα προσπέλασιν, δούλου ἢ ἐλευθέρου, ἄνευ ἀδείας τοῦ αὐτοκράτορος, φερούσης τὰ χαρακτηριστικὰ τοῦ προσώπου. Ὁ Σενέκας ἐξηγεῖ τὴν ὑπερβάλλουσαν ταύτην ἐπιτήρησιν διὰ λόγων τοῦ κράτους. Κατ' αὐτὸν ἡ Ἰουλία εἶχεν ἐν Ῥώμῃ πλείστους φίλους ἑτοίμους νὰ σπεύσωσιν εἰς σωτηρίαν της. Τούτου δὲ ἕνεκα, ὅτε πέντε ἔτη βραδύτερον ἡ οἰκτρὰ τῆς Πανταταρίας κατάδικος μετηνέχθη εἰς Ῥήγιον, τὸ μέτρον τοῦτο ἐλήφθη, οὐχὶ πρὸς ἀνακούφισιν ἀλλὰ πρὸς ἐξασφάλισιν τῆς αἰχμαλωσίας αὐτῆς, τιθεμένης ὑπὸ τὴν φυλακὴν τῆς φρουρᾶς ἰσχυρᾶς πόλεως. Ἡ γηραιὰ Σκριβωνία εἶχε συμμερισθῆ ἄχρι τέλους τὴν ἀπέλπιδα ταύτην ἀλλ' οὐχὶ καὶ ἀπαραμύθητον ἐξορίαν, καθόσον ἐν τῇ τραγικῇ ταύτῃ συμβιώσει μήτηρ καὶ θυγάτηρ κοινὴν εἶχον τὴν θλῖψιν καὶ τὸ μῖσος κοινόν. Ἤλπιζεν ἡ Ἰουλία ὅτι κατὰ τὸν θάνατον τοῦ Αὐγούστου θὰ ἤλλασσον τὰ πράγματα, ἀλλ' ἡ Σκριβωνία μείζονα εἶχε τῆς Λιβίας πεῖραν καὶ οὐδὲ τὴν ἐλαχίστην ἔτρεφεν ἐλπίδα κατὰ τὸ διάστημα τῶν σκληρῶν ἐκείνων καὶ μακρῶν ἐτῶν. Ὁ Αὔγουστος κατέλιπε τὸν κόσμον καὶ ἐν τῇ διαθήκῃ αὐτοῦ οὐ μόνον οὐδὲ λέξις ἀμνηστείας ἀνεφέρετο, ἀλλὰ καὶ ἐκυροῦτο τὸ ἀνάθεμα. Ἡ Ἰουλία ὡς καὶ ἡ θυγάτηρ της ἀπεκλείετο τοῦ αὐτοκρατορικοῦ οἴκου, τὸ

δὲ οἰκογενειακὸν μαυσωλεῖον δὲν ἔμελλε νὰ δεχθῇ τὴν τέφραν αὐτῆς. Καὶ θνήσκων καὶ ζῶν ὁ ἀμάλακτος πατὴρ διερρήγνυε πᾶσαν κοινωνίαν πρὸς τὰ ἀνάξια τοῦ αἵματος αὐτοῦ βλαστήματα.

Φώτιος Δημητριάδης

ΑΛΕΞΑΝΔΡΟΥ ΠΟΥΣΚΙΝ

ΒΟΡΙΣ ΓΟΔΟΥΝΩΦ

ΤΡΑΓΩιΔΙΑ[1]

ΝΥΞ. ΚΕΛΛΙΟΝ ΕΝ ΤΗι ΜΟΝΗι ΤΩΝ ΘΑΥΜΑΤΩΝ

ΠΟΙΜΗΝ *ἡγούμενος*, ΓΡΗΓΟΡΙΟΣ *(κοιμώμενος)*.

Ποιμὴν

(γράφει πρὸ κανδήλας).

Ἐσχάτη ὑπολείπεται παράδοσις
καὶ δίδω πέρας εἰς τὴν ἱστορίαν μου.
Τὸ χρέος ἐπληρώθη, ὅπερ ὁ Θεὸς
ἀνέθηκέ μοι τῷ ἁμαρτωλῷ. Οὐχὶ
ματαίως ὥρισεν ἐμὲ ὁ Κύριος
ὡς μάρτυρα πολλῶν ἐτῶν, καὶ μάθησιν
μοὶ ἐδωρήσατο. Θὰ εὕρῃ μοναχὸς
φιλόπονος τὸ ἔργον μου αὐτό ποτε
τὸ περισπούδαστόν τε καὶ ἀνώνυμον,
θ' ἀνάψῃ τὴν κανδήλαν του, ὅπως ἐγώ,
ἀποτινάξας δὲ ἐκ τῶν περγαμηνῶν
τὴν κόνιν τῶν αἰώνων, τὰς ἀληθινὰς
θὰ ἀντιγράψῃ παραδόσεις ἀκριβῶς,
ἵνα τῶν ὀρθοδόξων οἱ ἀπόγονοι
τὸ παρελθὸν γνωρίζουν τῆς πατρίου γῆς,
καὶ τῶν μεγάλων Τζάρων μνημονεύωσι
διὰ τὰ ἔργα των, τὴν δόξαν των αὐτήν,
τὴν ἀρετὴν — διὰ τὰς ἁμαρτίας δὲ

[1] Συνέχεια· εἰδ. προηγ. φυλλάδ.

αὐτῶν, διὰ τὰ ἔργα των τὰ σκότια,
ἐπικαλῶνται τὸν Σωτῆρα ταπεινῶς.
Ἐγὼ δὲ εἰς τὸ γῆρας φθάσας, ἀναζῶ,
καὶ πρὸ ἐμοῦ διέρχεται τὸ παρελθόν....
Μὴ πρὸ ὀλίγου δὲν ἐφέρετο αὐτὸ
συμβάντων πλῆρες, ἀνασαλευόμενον
ὡς ταραχώδη κύματα ὠκεανοῦ;
Ἤρεμον εἶνε ἤδη καὶ σιωπηλόν.
Διατηρῶ ἐν μνήμῃ πρόσωπά τινα,
ὀλίγαι λέξεις φθάνουσι μέχρις ἐμοῦ·
πᾶν ἄλλο ἀπωλέσθη ἀνεπιστρεπτεί!....
ἀλλ' ἡ αὐγὴ ἐγγίζει, φθίνει μου τὸ φῶς...
ἐσχάτη ὑπολείπεται παράδοσις.

(γράφει).

Γρηγόριος

(ἀφυπνίζεται)

Πάντοτε τ' ὄνειρον αὐτό! πῶς γίνεται;
Τρίτην φοράν! κατηραμένον ὄνειρον!...
Καὶ πάντοτε ὁ γέρων κάθηται ἐκεῖ
πρὸ τῆς κανδήλας του καὶ γράφει, οὐδαμῶς
τοὺς ὀφθαλμοὺς εἰς νυσταγμὸν καμμύσας. Πῶς
τὴν ἤρεμόν του θέαν ἀγαπῶ ἐγώ,
ὁπόταν, βυθισμένος εἰς τὸ παρελθόν,
τὰ χρονικά του γράφει! καὶ συχνότατα
τί γράφει νὰ μαντεύσω ἐπεθύμησα.
Μήπως περὶ τοῦ ζοφεροῦ Ταταρικοῦ ζυγοῦ;
ἢ πιθανὸν ἐξιστορεῖ τὰ στυγερὰ
μαρτύρια τοῦ Ἰωάννου; ἢ αὐτὴν
τὴν ταραχώδη ἱστορεῖ συνέλευσιν
τοῦ Νόβγοροδ; ἢ τῆς πατρίδος ἐξυμνεῖ
τὴν δόξαν; Μάταιον. Ἐπὶ τοῦ ὑψηλοῦ
μετώπου του ἀδύνατον, οὐδ' εἰς αὐτὰ
τὰ βλέμματά του νὰ ἐξιχνιάσῃ τις
τὰς ἀποκρύφους σκέψεις του. Ἡ ὄψις του
τηρεῖται ταπεινὴ καὶ μεγαλοπρεπής....
Ὁμοίως δικαστὴς διάφορα ἰδὼν
καὶ ἐγγηράσας εἰς τὰ δικαστήρια,

ἡσύχως πταίστας καὶ ἀθώους θεωρεῖ,
καὶ ἀπαθὴς πρὸ τοῦ κακοῦ καὶ ἀγαθοῦ,
ἐπίσης ἀγνοεῖ ὀργὴν καὶ ἔλεος.

Ποιμὴν

Ἠγέρθης, ἀδελφέ;

Γρηγόριος

Τὴν εὐλογίαν σου.
πάτερ σεβάσμιε.

Ποιμὴν

Ἔσο εὐλογητὸς
νῦν καὶ ἀεὶ κ' εἰς τοὺς αἰῶνας, τέκνον μου

Γρηγόριος

Ἐνῷ σύ, μένων ἄγρυπνος, εἰργάζεσο,
τὴν ἡσυχίαν τὴν ἐμὴν ἐτάραττε
τοῦ σκότους ὀπτασία διαβολικὴ
καὶ μ' ἀνησύχει ὁ ἐχθρὸς ὁ δόλιος.
Καθ' ὕπνους εἶδα, ὅτι κλῖμαξ σκολιὰ
μ' ὡδήγει ἐπὶ πύργου· ἐκ τοῦ ὕψους δὲ
μ' ἐφαίνετο ἡ Μόσχα ὡς μυρμηκυιά.
Κάτ' ὁ λαὸς εἰς τὴν πλατεῖαν ἔβραζε
καὶ μετὰ καγχασμῶν ἐδείκνυεν ἐμέ·
αἰσχύνη δὲ καὶ φόβος μ' ἐκυρίευε
καὶ πίπτων κατακέφαλα, ἐξύπνων... Τρεῖς
φορὰς τὸ ἴδιον μὲ ἦλθεν ὄνειρον.
Δὲν εἶνε θαυμαστόν;

Ποιμὴν

Σφύζει τὸ αἷμά σου
τὸ νέον εἰς τὰς φλέβας. Καταπόνησον
διὰ δεήσεως, νηστείας, σεαυτὸν
καὶ θὰ πληροῦν τὸν ὕπνον σου ὁράματα
τερπνά. Καὶ ἕως τώρα, ἄν, κυριευθεὶς
ἐκ νυσταγμοῦ, δὲν δεηθῶ ἐπὶ πολὺ
ἐγώ, δὲν εἶνε ἐλαφρὸς ὁ ὕπνος μου
οὐδ' ἀναμάρτητος. Καὶ μοὶ παρίστανται,
πότ' εὐωχίαι θορυβώδεις, ἄλλοτε
στρατόπεδα, ἢ τοῦ πολέμου συμπλοκαί,
τῆς νέας ἡλικίας παίγνι' ἄφρονα!

Γρηγόριος

Πόσον λαμπρὰν νεότητα διῆλθες σύ!
ὑπὸ τοὺς πύργους ἠγωνίσθης τοῦ Καζὰν
καὶ τῆς Λιθουανίας τὰ συντάγματα
σὺ ἐπὶ Σούισκη ἀπέκρουσας λαμπρῶς,
σὺ εἶδες τὴν αὐλήν, τὴν πολυτέλειαν
τοῦ Ἰωάννου ὅλην. Εὐτυχής! Κ' ἐγὼ
ἀπὸ τῆς ἡλικίας τῆς ἐφηβικῆς
πλανῶμαι ἀνὰ τὰς μονάς, καλόγηρος
οἰκτρός! Πρὸς τί κ' ἐγὼ νὰ μὴν παρευρεθῶ
εἰς μάχας, καὶ πρὸς τί εἰς τὴν βασιλικὴν
νὰ μὴ παρακαθήσω τράπεζάν ποτε;
Θὰ ἠδυνάμην τότε, γέρον, ὅπως σύ,
τὸν κόσμον φεύγων, καὶ τὸ μάταιον αὐτοῦ
νὰ ἐνδυθῶ τὸ σχῆμα τὸ μοναχικὸν
κ' ἐντὸς ἡσύχου κοινοβίου νὰ κλεισθῶ.

Ποιμὴν

Μὴ θλίβου, ἀδελφέ μου, ὅτι ἐνωρὶς
τὸν κόσμον τὸν ἁμαρτωλὸν κατέλιπες,
ὅτι ὀλίγους πειρασμοὺς ὁ Ὕψιστος
σοὶ ἔστειλε. Δὸς πίστιν εἰς ἐμέ. Ἡμᾶς
ἑλκύουσι μακρόθεν πολυτέλεια,
δόξα καὶ γυναικεῖος ἔρως δολερός.
Εἰς τὸν μακρόν μου βίον ἐδοκίμασα
τέρψεις πολλάς, ἀλλὰ μακαριότητα
αἰσθάνομαι, ἀφ' οὗ μ' ὡδήγησ' ὁ Θεὸς
εἰς τὴν μονήν. Οἱ δὲ μεγάλοι βασιλεῖς;
Περὶ αὐτῶν ἁρμόζει, τέκνον, νὰ σκεφθῇς.
Τίς ὑψηλότερός των; Μόνος ὁ Θεός.
Ποῖος τολμᾷ νὰ τοῖς ἀντισταθῇ; Οὐδείς.
Τί δέ; Πολλάκις τοῖς ἐφαίνετο βαρὺ
τὸ στέμμα τὸ χρυσοῦν· καὶ ἤλλαζον αὐτὸ
μὲ μοναχοῦ κορδύλην. Τὴν ἀνάπαυσιν
ὁ Τζάρος Ἰωάννης τέκνον εὕρισκεν
εἰς τὰς ἀσκήσεις μόνας. Τὸ ἀνάκτορον
αὐτοῦ, εὐνοουμένων πλῆρες αὐλικῶν
ὑψηλοφρόνων, νέαν ἀνελάμβανε,
μοναστηρίου ὄψιν· μὲ πιλίσκους δὲ

καὶ μὲ κιλίκια οἱ Μόνοι [1], εὐπειθεῖς
ὡς μοναχοὶ προσήρχοντο, ὁ Τζάρος δὲ
ὁ Τρομερός, ὡς εὐλαβὴς ἡγούμενος.
Εἶδα ἐδῶ, ναί, εἰς αὐτὸ τὸ ἴδιον
κελλίον (τότε ἐν αὐτῷ ὁ Κύριλλος
διέμεν' ὁ πολυπαθής, ὁ δίκαιος,
τότε δ' ἐφώτισ' ὁ Θεὸς κ' ἐμὲ αὐτὸν
νὰ ἐννοήσω τὸ τοῦ κόσμου μάταιον)·
εἶδα ἐδῶ τὸν Τζάρον, ἀπὸ ζοφερὰς
ἀπηυδηκότα σκέψεις καὶ μαρτύρια.
Ἡμῶν ἐν μέσῳ ἤρεμος καὶ σκεπτικὸς
ὁ Τρομερὸς ἐκάθητο. Ἐνώπιον
αὐτοῦ ἡμεῖς ἱστάμεθα ἀκίνητοι
κ' ἡσύχως μεθ' ἡμῶν συνδιελέγετο.
Πρὸς τὸν ἡγούμενον καὶ πρὸς τοὺς ἀδελφούς·
«Πατέρες μου, τοῖς ἔλεγεν· ἡ ποθητὴ
θὰ ἔλθ' ἡμέρα, ὅτε θὰ ἐμφανισθῶ
ἐδῶ ἐγώ, τὴν σωτηρίαν μου διψῶν.
Νικόδημε, σὺ Σέργιε καὶ Κύριλλε,
σεῖς, τὴν πνευματικὴν εὐχήν μου δέχθητε.
Πρὸς σᾶς θὰ ἔλθω, ἔνοχος ἐπάρατος
κ' ἐδῶ θὰ ἐνδυθῶ τὸ σχῆμα τὸ σεμνόν,
προσπίπτων εἰς τοὺς πόδας σου, ὦ! πάτερ μου».
Οὕτως ὡμίλει ὁ μονάρχης, καὶ γλυκεῖς
ἐκ τῶν χειλέων του οἱ λόγοι ἔρρεον
καὶ ἔκλαιεν. Ἡμεῖς δὲ ἐδεόμεθα
μετὰ δακρύων, ἵνα πέμψῃ ὁ Θεὸς
ἀγάπην καὶ εἰρήνην τῇ ψυχῇ αὐτοῦ
τῇ θυελλώδει καὶ πασχούσῃ. Ὁ υἱὸς δ' αὐτοῦ
Θεόδωρος; Ἐπὶ τοῦ θρόνου τοῦ λαμπροῦ,
τοῦ ἐρημίτου τὴν γαλήνιον ζωὴν
ἐπόθει. Τὰ βασιλικὰ δωμάτια
εἰς προσευχῆς κελλία μετεμόρφωσεν.
Ἐκεῖ δὲν ἴσχυον νὰ θορυβήσωσι
δυναστικαί, βαρεῖαι θλίψεις τὴν ψυχὴν

[1] Οἱ Μόνοι. Οὕτως ἐκαλοῦντο οἱ περὶ τὸν θρόνον αὐλικοί, φρονοῦντες, ὅτι οὐδεὶς ἕτερος ὑπερέβαινεν αὐτοὺς κατὰ τὴν εὐγένειαν, καὶ ὅτι ἦσαν οἱ μόνοι δυνάμενοι νὰ ἵστανται τόσον ὑψηλά.

αὐτοῦ τὴν ἄμωμον. Ἠγάπησ' ὁ Θεὸς
τὸ φρόνημα τὸ ταπεινὸν τοῦ Καίσαρος
καὶ ἡ Ρωσία ἐπ' αὐτοῦ ἀπήλαυσε
δόξαν γαλήνιον. Εἰς δὲ τῆς τελευτῆς
αὐτοῦ τὴν ὥραν, θαῦμα μέγ' ἀνήκουστον
ἐγένετο. Παρὰ τὴν κλίνην του ἀνήρ,
τῷ Τζάρῳ μόνῳ ὁρατός, περιαυγὴς
ἐφάνη, μετ' αὐτοῦ δὲ ὁ Θεόδωρος
νὰ διαλέγητ' ἤρχισε καλῶν αὐτὸν
μεγάλον πατριάρχην.... Καὶ περὶ αὐτὸν
πάντες ἐκ φόβου κατελήφθησαν πολλοῦ,
ὡς ὅραμα νὰ ἔβλεπον οὐράνιον,
διότι δὲν εὑρίσκετο ὁ ἅγιος
δεσπότης τότ' ἐνώπιον τοῦ Καίσαρος
εἰς τὸ δωμάτιον. Ὅτε δ' ἐξέπνευσεν,
ἁγίας εὐωδίας ἐπληρώθησαν
οἱ θάλαμοι, καὶ ἔλαμψεν ὡς ἥλιος
τὸ πρόσωπον αὐτοῦ. Καίσαρα ὅμοιον
ἕτερον πλέον ὄχι, δὲν θὰ ἴδωμεν.
Ὦ! ἄχθος φοβερόν, θλῖψις ἀνήκουστος!
Τὸ θεῖον παρωργίσαμεν, ἡμάρτομεν.
Ἡμέτερον δεσπότην ἐκαλέσαμεν
βασιλοκτόνον.

Γρηγόριος

Ἐπεθύμουν πρὸ πολλοῦ,
τίμιε πάτερ μου, διὰ τὸν θάνατον
τοῦ βασιλόπαιδος νὰ μάθω παρὰ σοῦ.
Ἦσο εἰς Οὔγλιτζ τότε, ὅπως λέγουσιν.

Ποιμὴν

Ἄχ! ἐνθυμοῦμαι! Μ' ἔφερεν ὁ Ὕψιστος
αἱματηρὸν νὰ ἴδω δρᾶμ' ἀπαίσιον.
Διὰ ὑπηρεσίαν εἶχ' ἀποσταλῆ
εἰς Οὔγλιτζ τότε. Ἔφθασα διὰ νυκτό
Τὴν δὲ πρωΐαν, καὶ ἐνῷ ἐψάλλετο
ἡ λειτουργία, αἴφνης ἤχους κώδωνες
ἀκούω, τὸ πολεμικὸν σημαίνοντας.
Κραυγαὶ καὶ θόρυβος. Τὰ πλήθη τρέχουσιν
εἰς τὴν αὐλὴν τῆς βασιλίσσης. Μετ' αὐτῶν

σπεύδω ἐκεῖ—ὅπου ἡ πόλις ἅπασα
συνήχθη ἤδη. Βλέπω—οἷον θέαμα!
ὁ βασιλόπαις κεῖτ' ἐκτάδην φονευθείς,
λιπόθυμος ἡ μήτηρ ἐπὶ τοῦ νεκροῦ,
πληροῦσι τὸν ἀέρα γόοι τῆς τιτθῆς.
Ἐν λύσσῃ δ' ὁ λαὸς τὴν ἀνοικτίρμονα
σύρει προδότριαν τροφόν.... Τότ' ἔξαφνα
ἐν μέσῳ ἐμφανίζεται αὐτῶν, ὠχρὸς
ἐξ ἀγριότητος, ὁ Βιτιαγόφσκης, ναί,
ὁ βδελυρὸς Ἰούδας. «Ὁ φονεὺς ἰδού!»
Ἠκούσθη πανταχόθεν, καὶ εἰς τὴν στιγμὴν
ἔπαυσε νὰ ὑπάρχῃ. Τότε ὁ λαὸς
τοὺς τρεῖς φονεῖς ν' ἀναζητήσῃ ἔτρεξεν.
Ἀφοῦ δὲ τοὺς συνέλαβον, ὡδήγησαν
αὐτοὺς πρὸ τοῦ θερμοῦ τοῦ βρέφους πτώματος,
καὶ θαῦμα—αἴφνης ὁ νεκρὸς ἐσκίρτησεν.
«Ὁμολογήσατε!» ἐκραύγασ' ὁ λαὸς
καὶ ἔντρομ' οἱ φονεῖς, ὑπὸ τὸν πέλεκυν,
τὰ πάντα εἶπον·—τὸν Βορὶς ὠνόμασαν.

Γρηγόριος

Καὶ πόσων τότε ἦτ' ὁ φονευθεὶς ἐτῶν;

Ποιμὴν

Ἐτῶν ἑπτά· κ' ἤθελεν ἔχῃ σήμερον
(παρῆλθον δέκα ἔτη ἔκτοτε ... Οὐχὶ
παρῆλθον δώδεκα), τὴν ἡλικίαν σου
θὰ εἶχε καὶ θὰ ἐβασίλευεν, ἀλλὰ
ὁ ὕψιστος Θεὸς ἀλλέως ἔκρινε.
Καὶ μὲ τὴν θλιβερὰν αὐτὴν διήγησιν
θὰ δώσω τέλος εἰς τὴν ἱστορίαν μου.
Ἔκτοτ' ἐλάμβανα μικρὸν μέρος ἐγὼ
εἰς τὰ ἐγκόσμια. Σὺ εἶσ' ἐγγράμματος,
Γρηγόρι' ἀδελφέ, καὶ εἰς ἐσὲ αὐτὸ
τὸ ἔργον παραδίδω. Εἰς τὰς ὥρας δέ,
καθ' ἃς δὲν θέλουν σὲ κρατῇ πνευματικαὶ
ἀσκήσεις, ἄνευ σοφιστείας πονηρᾶς,
περίγραφε πᾶν ὅ,τι βλέπεις ἀκριβῶς.
Πόλεμον καὶ εἰρήνην, τὴν βασιλικὴν
δικαιοσύνην, τῶν ἁγίων θαύματα,

προρρήσεις καὶ σημεῖα ἐκ τοῦ οὐρανοῦ.
Ν' ἀναπαυθῶ ἐν τούτοις εἶνε ὥρα μου
νὰ σβέσω καὶ τὸ φῶς... Ἀλλὰ οἱ κώδωνες
σημαίνουσι τὸν ὄρθρον... Κύριε Θεέ,
εὐλόγησον τοὺς δούλους σου!.. Γρηγόριε,
τὴν βακτηρίαν δός μοι.

(ἀπέρχεται)

Γρηγόριος

Ὦ! Βορίς, Βορίς!
Τὸ πᾶν ἐνώπιόν σου τρέμει, καὶ οὐδεὶς
τολμᾷ τὴν τύχην νὰ σοῦ ἐνθυμίσῃ κἂν
τοῦ δυστυχοῦς παιδίου, ἐν τοσούτῳ δέ,
ἐν σκοτεινῷ κελλίῳ ἀσκητής, φρικτὴν
ἐδῶ καταγγελίαν γράφει κατὰ σοῦ,
καὶ οὔτε τῶν ἀνθρώπων θ' ἀποφύγῃς σύ,
ἀλλ' οὔτε τὸ οὐράνιον κριτήριον

ΠΑΤΡΙΑΡΧΗΣ, *Ἡγούμενος τῆς Μονῆς τῶν θαυμάτων*

Πατριάρχης

Καὶ ἐδραπέτευσεν αὐτός, πάτερ ἡγούμενε;

Ἡγούμενος

Ἐδραπέτευσεν, ἅγιε δέσποτα, πρὸ τριῶν ἡμερῶν.

Πατριάρχης

Ὁ χαμένος, ὁ ἐπικατάρατος! Καὶ ἀπὸ ποῦ κατάγεται;

Ἡγούμενος

Ἀπὸ τὸ γένος τῶν Ὀτρέπιεφ, ἀπογόνων βογιάρων· ἀπὸ μικρὸς ἐχειροτονήθη, ἄγνωστον ποῦ, ἔμεινεν εἰς τὴν Μονὴν τοῦ Ἁγίου Εὐφημίου εἰς Σουζδάλ. Ἔφυγεν ἀπὸ ἐκεῖ, ἤλλαξε διάφορα κοινόβια, τέλος ἦλθεν εἰς τὸ ἰδικόν μας, ἐγὼ δέ, ἰδὼν ὅτι εἶνε ἀκόμη νέος καὶ ἄμυαλος, τὸν παρέδωκα εἰς τὸν Ποιμένα, γέροντα γλυκὺν καὶ ταπεινόν. Καὶ ἦτο γραμματισμένος καλά, ἐδιάβαζε τὰ χρονικά μας, ἐσύνθετε κανόνας εἰς τοὺς ἁγίους· ἀλλὰ φαίνεται, τὰ γράμματα δὲν τὰ εἶχεν ἀπὸ τὸν Κύριον Θεόν.

Πατριάρχης

Ἄχ! αὐτοὶ οἱ γραμματισμένοι! Ἀκούεις ἐκεῖ τί ἐσυλλογίσθη! «Θὰ γείνω Τζάρος τῆς Μόσχας!» Ἄχ! τὸ ἀγγεῖον τοῦ διαβόλου! Ἐν τούτοις εἶνε περιττὸν ν' ἀναφέρωμεν εἰς τὸν Τζάρον περὶ αὐτοῦ,

πρὸς τί ν' ἀνησυχῶμεν τὸν βασιλέα μας ; Ἀρκεῖ νὰ εἰδοποιήσωμεν περὶ τῆς φυγῆς του τοὺς γραμματεῖς Σμυρνὼφ ἢ Γεφήμιεφ. Εἶδες ἐκεῖ αἵρεσιν ! «Θὰ γείνω Τζάρος τῆς Μόσχας !» Νὰ συλληφθῇ ἀφεύκτως ὁ διάβολος καὶ νὰ ἐξορισθῇ εἰς Σολοβέτσκη διὰ βίου πρὸς μετάνοιαν. Δὲν εἶνε αἵρεσις αὐτό, πάτερ ἡγούμενε ;

Ἡγούμενος

Αἵρεσις, ἅγιε δέσποτα, καθαρὰ αἵρεσις.

ΕΝ ΤΟΙΣ ΑΝΑΚΤΟΡΟΙΣ

ΔΥΟ ΕΔΕΣΜΑΤΟΦΟΡΟΙ.

Πρῶτος

Ποῦ εἶν' ὁ βασιλεύς ;

Δεύτερος

Εἰς τὸν κοιτῶνά του,
Κλεισμένος εἶνε μ' ἕνα μάγον ἐν αὐτῷ.

Πρῶτος

Εἶν' ἡ ἀγαπητή του συναναστροφή.
Οἱ μάντεις καὶ οἱ μάγοι. Πάντοτ' ἐρωτᾷ
διὰ τὸ μέλλον, ὡσὰν νύμφη εὔμορφος.
Ἤθελα νὰ εἰξεύρω τί μαντεύεται ;

Δεύτερος

Ἰδοὺ αὐτός. Ἐρώτησ' ἂν ἐπιθυμῇς

Πρῶτος

Ὢ πόσον εἶνε κατηφὴς καὶ σκυθρωπός !

(ἀπέρχονται)

Ὁ Τζάρος

(εἰσέρχεται)

Τὴν ἀνωτάτην ἐξουσίαν ἔφθασα.
Ἕκτον τοῦτ' ἔτος βασιλεύω ἥσυχος,
ἀλλ' εὐτυχὴς δὲν εἶμαι. Ἀπαράλλακτα
ἐν τῇ νεότητι ἐρωτευόμεθα
κ' ἐπιποθοῦμεν τῆς ἀγάπης ἡδονάς,
πλὴν ἅμα ὡς ἡ δίψα μας σβεσθῇ
δι' ἀπολαύσεως ἀκαριαίας, φεῦ !
ψυχρότης κόρος καὶ ἀνί' ἀκολουθεῖ !..
Ματαίως ὅλως μάντεις μοὶ προλέγουσιν

ἀτάραχον τὴν ἐξουσίαν, καὶ ζωὴν
μακρὰν — οὔτ' ἐξουσία, οὔτε ἡ ζωὴ
μ' εὐχαριστεῖ, προβλέπω δὲ οὐράνιον
τὸν κεραυνὸν καὶ θλῖψιν. Δυστυχὴς ἐγώ.
Ἐνόμισα νὰ εἰρηνεύσω τὸν λαὸν
ἐν εὐμαρείᾳ, δόξῃ, ν' ἀπολαύσω δὲ
δι' εὐεργετημάτων τὴν ἀγάπην του· —
ἀφῆκα ὅμως τὴν ματαίαν μέριμναν.
Ἡ ζῶσα ἐξουσία εἶνε μισητὴ
τῷ ὄχλῳ· τοὺς θανόντας μόνον ἀγαπᾷ.
Ὁπόταν τοῦ λαοῦ χειροκροτήματα
ἢ οἰμωγαὶ φρικώδεις, τὴν καρδίαν μας
ταράττουσιν, ὤ, πόσον εἴμεθ' ἄφρονες !
Λιμὸς εἶχεν ἐνσκήψῃ εἰς τὴν χώραν μας·
ὠλόλυζ' ὁ λαός φθειρόμενος. Ἐγὼ
τὰς ἀποθήκας εἰς αὐτοὺς ἠνέῳξα,
ἐμοίρασα χρυσίον, ἐργασίαν δὲ
τοῖς προσεπόρισ', ἀλλ' αὐτοί, παράφοροι,
μὲ κατηρῶντο ! Τὰς οἰκίας των τὸ πῦρ
κατέστρεψε. Νέα ἐγὼ οἰκήματα
τοῖς ἔκτισα. Αὐτοὶ δ' ἐμέμφοντο ἐμὲ
ὡς τῆς πυρκαϊᾶς τὸν αἴτιον ! Ἰδοὺ
τοῦ ὄχλου τὸ κριτήριον, αἱ σκέψεις του.
Ζήτησε τὴν ἀγάπην του μεθ' ὅλ' αὐτά!
Ἐν τῇ οἰκογενείᾳ μου ἐπίστευσα
χαρὰν νὰ εὕρω καὶ ὠνειροπόλησα,
τὴν κόρην ὑπανδρεύων, εὐτυχῆ αὐτὴν
νὰ ἴδω· ἀλλ' ὡς θύελλα ὁ θάνατος
ἁρπάζει τὸν γαμβρόν.... μὲ πονηρίαν δὲ
ἐμὲ δεικνύ' ἡ φήμη ὡς ὑπαίτιον
τῆς συμφορᾶς τοῦ τέκνου μου, ἐμέ, ἐμὲ
τὸν δυστυχῆ πατέρα ! Τῶν θνησκόντων δὲ
εἶμ' ἐγὼ πάντων ὁ ἀπόκρυφος φονεύς.
Ἐγὼ τοῦ Θεοδώρου ἐπετάχυνα
τὴν τελευτήν, φρικτόν ! καὶ ἐφαρμάκευσα
ἐγὼ τὴν ἀδελφήν μου τὴν βασίλισσαν,
τὴν μοναχὴν τὴν ταπεινόφρονα, ἐγὼ
ἐγὼ τὰ πάντα ! φεῦ ! αἰσθάνομαι, οὐδέν,

τῶν ἐγκοσμίων ἐν τῷ μέσῳ θλίψεων,
ἰσχύει νὰ μᾶς ἡσυχάσῃ, τίποτε....
Ἴσως αὐτὴ καὶ μόνη ἡ συνείδησις—
Ἁγνὴ καὶ καθαρὰ ὁπόταν εἶν' αὐτή,
κακίαν καὶ συκοφαντίαν σκοτεινὴν
περιφρονεῖ καὶ θριαμβεύει κατ' αὐτῶν,
ἀλλ' ἂν κηλὶς μία καὶ μόνη ἔτυχε
νὰ τὴν μιαίνῃ, τότε συμφορὰ δεινή!
Ὡσὰν ἐκ καταστρεπτικοῦ μολύσματος
καί' ἡ ψυχή, πληροῦται ἡ καρδία σου
δηλητηρίου, εἰς τὸ οὖς ὁ ἔλεγχος
κτυπᾷ ὡς σφῦρα· ὅλα σὲ βαρύνουσιν·
τὴν κεφαλήν σου κυριεύει σύγχυσις,
πρὸ τῶν ὀμμάτων σου βρέφη αἱμόφυρτα
διέρχονται,... ποθεῖς νὰ φύγῃς, ἀλλὰ ποῦ...
φρικτόν ! ναί, εἶν' ἐλεεινὸς ὁ ἔνοχος.
. . . .

ΚΑΠΗΛΕΙΟΝ ΕΠΙ ΤΩΝ ΣΥΝΟΡΩΝ ΤΗΣ ΛΙΘΟΥΑΝΙΑΣ.

—

ΜΙΣΑΗΛ ΚΑΙ ΒΑΡΛΑΑΜ, *ἀλῆται ὑπὸ ἔνδυμα μοναχοῦ.*
ΓΡΗΓΟΡΙΟΣ ΟΤΡΕΠΙΕΦ, *κοσμικός.* Η ΚΑΠΗΛΟΣ.

Ἡ κάπηλος

Καὶ μὲ τί νὰ σᾶς φιλέψω, τίμιοι γέροντες ;

Βαρλαὰμ

Μὲ ὅ τι δώσῃ ὁ Θεός, νοικοκυροῦλα. Κρασὶ ἔχεις ;

Ἡ κάπηλος

Ἄλλο τίποτα, πατέρες μου ! Φέρνω εὐθύς.

(ἐξέρχεται).

Μισαὴλ

Τί τὰ καταίβασες, σύντροφε ; Νὰ καὶ τὰ Λιθουανικὰ σύνορα, ὁποῦ τόσο ἐπιθυμοῦσες νὰ φθάσῃς.

Γρηγόριος

Ἂν δὲν φθάσω εἰς τὴν Λιθουανίαν, δὲν θὰ ἡσυχάσω.

Βαρλαὰμ

Δὲν μὲ λὲς τί ἔρωτας εἶνε αὐτὸς μὲ τὴν Λιθουανίαν ; Νά, ἡμεῖς, ὁ πάτερ Μισαὴλ καὶ ἐγὼ ὁ ἁμαρτωλός, ἀφοῦ ἐφύγαμεν ἀπὸ τὸ μονα-

στῆρι, δὲν μᾶς μέλει διὰ τίποτα. Τί Λίτβα, τί Σαμάρα, τί λύρα, τί κιθάρα. Γιὰ μᾶς τὸ ἴδιο κάνει, κρασὶ νὰ εἶνε φθάνει. . . καὶ νά το ὁπου̃ ἔρχεται χωρὶς καιρὸ νὰ χάνῃ.

Μισαὴλ

Ταιριαστὰ τὰ εἶπες, πάτερ Βαρλαάμ.

Ἡ κάπηλος

(εἰσέρχεται)

Ὁρίστε, πατέρες μου, πιέτε μὲ τὴν ὑγειά σας.

Μισαὴλ

Εὐχαριστου̃με, μητέρα. Ἔχε τὴν εὐχὴ του̃ Θεου̃. (Πίνουν· ὁ Βαρλαὰμ ψάλλει τὸ ᾆσμα «Τί ἐγίνηκε στὴν πόλι, στὸ Καζάνι . . .») Γιατί τὸ ἴσιο δὲ βαστᾷς, καὶ ἀπ' ὀλίγο δὲν τραβᾷς;

Γρηγόριος

Δὲν θέλω.

Μισαὴλ

Ὁ ἐλεύθερος ἔχει τὴν θέλησίν του . . .

Βαρλαὰμ

Καὶ ὁ μεθυσμένος τὸν παράδεισο, πάτερ Μισαὴλ! Λοιπὸν ἂς πιου̃με μιὰ φορά, γιὰ τὴν καλὴ νοικοκυρά . . . (Ψάλλει· «Τὸ παλληκάρι τὸ καλό, χωρὶς νὰ θέλῃ» κ.τ.λ.). Ὡς τόσο, πάτερ Μισαήλ, ὅταν πίνω, νὰ σου̃ πω̃, νηστικοὺς δὲν ἀγαπω̃. Ἄλλο νὰ πίνῃς, κι' ἄλλο νὰ χάνῃς τὸ μεγάλο. Συμφωνεῖς μαζί μας; καλά· ὄχι; πήγαινε, τράβα. Ἄλλο παλιάτσος, κι' ἄλλο παπᾶς.

Γρηγόριος

Πίνε καὶ ἀπὸ μέσα σου κρίνε, πάτερ Βαρλαάμ! ... Βλέπεις κ' ἐγὼ πότε πότε ἠμπορω̃ νὰ ὁμιλω̃ ταιριαστά.

Βαρλαὰμ

Καὶ τί τάχα νὰ κρίνω ἀπὸ μέσα μου;

Μισαὴλ

Ἄφησέ τον, πάτερ Βαρλαάμ.

Βαρλαὰμ

Μὰ τί ὅσιος εἶν' αὐτός; Ὁ ἴδιος ἐζήτησε τὴν συντροφιά μας, δὲν εἰξεύρομε οὔτε ποιὸς εἶνε, οὔτε πόθεν εἶνε, καὶ ὡς τόσο μᾶς κάμνει τὸ μεγάλο. (Πίνει καὶ ψάλλει· «νέον καλόγηρο ἐχειροτόνησαν»).

Γρηγόριος (πρὸς τὴν κάπηλον).

Που̃ βγαίνει αὐτὸς ὁ δρόμος;

Ἡ κάπηλος

Στὴ Λίτβα, παιδί μου· στὰ βουνὰ του̃ Λουγιόβ.

Γρηγόριος

Καὶ εἶνε μακρυὰ ὡς ἐκεῖ ;

Ἡ κάπηλος

Ὄχι, ὡς τὸ βράδυ θὰ ἐμποροῦσε νὰ φθάσῃ ἕνας, ἂν δὲν ἐμπόδιζεν ἡ βασιλικὴ φρουρά.

Γρηγόριος

Ποία φρουρά, τί θὰ πῇ αὐτό ;

Ἡ κάπηλος

Κάποιος ἔφυγεν ἀπὸ τὴν Μόσχαν, καὶ εἶνε διαταγὴ ὅλους νὰ τοὺς σταματοῦν, καὶ νὰ τοὺς ἐξετάζουν.

Γρηγόριος (καθ' ἑαυτόν).

Ὡραία τὴν ἔπαθα.

Βαρλαὰμ

Αἴ, σύντροφε ! ἐσὺ βλέπω ἐκαλοκάθησες στὴ νοικοκυρὰ κοντά. Ποῦ θὰ πῇ, δὲ σὲ τραβᾷ βαρέλλα, παρὰ καλὴ κοπέλλα. Καλά, ἀδελφέ, καλά ! Καθένας ὅ,τι συνειθίζει, κ' ἐμεῖς μὲ τὸν πάτερ Μισαήλ, μιὰ μόνο ἔχομε φροντίδα—νὰ μὴν ἀφίνωμε ρανίδα· τραβοῦμε τὸ ἀφράτο, ὡς νὰ φανοῦν τὰ κάτω.

Μισαὴλ

Ταιριαστὰ τὰ εἶπες, πάτερ Βαρλαάμ.

Γρηγόριος (πρὸς τὴν κάπηλον).

Καὶ ποιὸν ζητοῦν ; ποιὸς ἔφυγε ἀπὸ τὴν Μόσχαν ;

Ἡ κάπηλος

Κύριος γινώσκει· κλέφτης εἶνε, ληστὴς εἶνε, μόνο σήμερα οἱ καλοὶ δὲ μποροῦν νὰ περάσουν. Καὶ τί θὰ βγῇ ἀπ' αὐτό ; Τίποτα. Διάβολο δὲ θὰ πιάσουν. Σὰν νὰ μὴν πηγαίνῃ στὴ Λίτβα καὶ ἄλλος δρόμος, ἀπὸ τὸν μεγάλο ! Νὰ τώρα ἀπ' ἐδῶ γύρισε ζερβά, καὶ ἀπὸ μέσα ἀπὸ τὰ πεῦκα πάρε τὸ μονοπάτι ὡς τὸ ἐξωκκλῆσι ποῦ εἶνε στὸ ποταμάκι τοῦ Τσεκάν, ὕστερα, ἴσια ἀπὸ μέσ' ἀπὸ τὸ βάλτο, στὸ Χλόπινο, καὶ ἀπὸ 'κεῖ στὸ Ζαχάριεβο. Ἔπειτα πιὸ ἕνα παιδὶ σὲ πηγαίνει στὰ βουνὰ τοῦ Λουγιόβ. Οἱ φρουροὶ αὐτοὶ μόνο πῶς στενοχωροῦν τοὺς ταξειδιώταις, καὶ γδύνουν καὶ μᾶς τοὺς φτωχούς. (Ἀκούεται θόρυβος). Τί τρέχει πάλι ; Ἄχ ! νά τους οἱ καταραμένοι ! Κάνουν τὸ γύρο τους.

Γρηγόριος

Κυρά, δὲν ὑπάρχει ἐδῶ καμμιὰ ἄλλη γωνία ;

Ἡ κάπηλος

Ὄχι, ἀγάπη μου, κ' ἐγὼ ἡ ἴδια θὰ ἐκρυβόμουνα. Μόνο ἡ δόξα

πῶς εἶνε περίπολοι, μὰ δός τους καὶ κρασί, καὶ ψωμί, καὶ δὲν εἰξέρω τί—ποῦ νὰ ψοφήσουν οἱ καταραμένοι! ποῦ νά...

(Εἰσέρχονται οἱ φρουροί).

Φρουρὸς

Γειά σου, κυρά,

Ἡ κάπηλος

Καλῶς ὡρίσατε, ἀκριβοί μου ξένοι, κοπιάσετε!

Εἷς φρουρὸς (πρὸς τὸν ἕτερον).

Μωρέ, ἐδῶ εἶνε ξεφάντωμα· σὲ καλὸ θὰ μᾶς βγῇ. (Τοῖς μοναχοῖς)· Τί ἄνθρωποι εἶσθε;

Βαρλαὰμ

Τοῦ Θεοῦ καλόγηροι, ταπεινοὶ μοναχοί, γυρίζομεν τὰ χωριὰ καὶ συνάζομεν ἐλέη διὰ τὸ μοναστῆρι.

Φρουρὸς (τῷ Γρηγορίῳ).

Καὶ σύ;

Μισαὴλ

Σύντροφός μας...

Γρηγόριος

Κοσμικὸς ἀπὸ τὰ περίχωρα. Συνώδευα τοὺς γέροντας ἕως τὰ σύνορα· ἀπ' ἐδῶ ἐπιστρέφω εἰς τὰ ἴδια.

Μισαὴλ

Λοιπὸν ἤλλαξες γνώμην;..

Γρηγόριος (ταπεινοφώνως).

Σιῶπα.

Φρουρὸς

Κυρά, φέρε ἀκόμη κρασί· κ' ἐμεῖς ἐδῶ μὲ τοὺς γέροντας πίνομε καὶ τὰ λέμε.

Ἕτερος φρουρὸς (ταπεινοφώνως).

Ὁ νέος, θαρρῶ, ἔχει μόνο ἐκεῖνα ποῦ φορεῖ· ἀπ' αὐτὸν δὲν θὰ βγῇ τίποτα· οἱ καλόγηροι ὅμως...

Ὁ πρῶτος

Σιῶπα, τώρα ρωτοῦμε κι' αὐτούς. Λοιπόν, πατέρες μου, πῶς πηγαίνει ἡ δουλειά;

Βαρλαὰμ

Ἄσχημα, υἱέ μου, ἄσχημα! Τὴν σήμερον οἱ χριστιανοὶ ἔγειναν φιλάργυροι· ἀγαποῦν τὸ χρῆμα καὶ τὸ κρύπτουν. Διὰ τὸν Θεὸν δίδουν ὀλίγα. Ἐλεύσεται κρῖμα μέγα ἐπὶ τὰ ἔθνη τῆς γῆς. Ὅλοι κάμνουν τὸν ἔμπορον· ἔχουν κατὰ νοῦν τὸν πλοῦτον, καὶ ὄχι τῆς ψυχῆς των

τὴν σωτηρίαν. Γυρίζεις, γυρίζεις, παρακαλεῖς, παρακαλεῖς· συμβαίνει καὶ τρεῖς ἡμέρας νὰ μὴν συνάζῃς τρία λεπτά. Παρόμοιο κακὸ δὲν εἶδα! Περνᾷ μία ἑβδομάδα, περνοῦν δύο, κυττάζεις τὸν σάκκον καὶ βρίσκεις μέσα τόσο λίγα, ὁποῦ ἐντρέπεσαι νὰ φανῇς εἰς τὴν μονήν. Τί νὰ κάμῃς τότε; ἀπὸ λύπην καὶ ὅ,τι ἔχεις, τὸ πίνεις· μεγάλη τυραννία — ἄχ! τί κακό! φαίνεται ἔφθασαν τὰ ὑστερινά μας....

Ἡ κάπηλος (κλαίει).

Κύριε ἐλέησον καὶ σῶσον!

(Διαρκούσης τῆς τοῦ Βαρλαὰμ ὁμιλίας, ὁ πρῶτος φρουρὸς ἀτενῶς παρατηρεῖ τὸν Μισαήλ).

Ὁ πρῶτος φρουρὸς

Ἀλέξη! ἐπάνω σου τὸ ἔχεις τὸ οὐκάζι;

Ὁ δεύτερος

Ναί.

Ὁ πρῶτος

Δός το 'δῶ.

Μισαὴλ

Τί ἐκάρφωσες τὰ 'μμάτια σου ἐπάνω μου;

Ὁ πρῶτος φρουρὸς

Νὰ τί τρέχει· ἀπὸ τὴν Μόσχαν ἔφυγε κάποιος κακὸς αἱρετικός, Γρήσκας Ὀτρέπιεφ λεγόμενος. Τὸ ἤκουσες αὐτὸ ἐσύ;

Μισαὴλ

Δὲν τὸ ἤκουσα.

Ὁ φρουρὸς

Δὲν τὸ ἤκουσες; Καλά. Καὶ αὐτὸν τὸν φυγάδα αἱρετικὸν ὁ Τσάρος ἐπρόσταξε νὰ τὸν πιάσουν καὶ νὰ τόν κρεμάσουν. Τὸ ξεύρεις αὐτό;

Μισαὴλ

Δὲν τὸ ξεύρω.

Ὁ φρουρὸς (τῷ Βαρλαάμ).

Ξεύρεις νὰ διαβάζῃς;

Βαρλαὰμ

Νέος ἤξευρα, τώρα ἐξέμαθα.

Ὁ φρουρὸς (τῷ Μισαήλ).

Καὶ σύ!

Μισαὴλ

Δὲν μ' ἐφώτισεν ὁ Κύριος.

Ὁ φρουρὸς

Νὰ λοιπὸν τὸ οὐκαζι.

Μισαὴλ

Τί νὰ τὸ κάμω ;

Ὁ φρουρὸς

Σὰν νὰ μὲ φαίνεται πῶς αὐτὸς ὁ φυγὰς ὁ αἱρετικός, ὁ κλέπτης, ὁ παλῃάνθρωπος—εἶσαι σύ !

Μισαὴλ

Ἐγώ, γιὰ τὸν Θεόν ! τί κάθεσαι καὶ λές !

Ὁ φρουρὸς

Στάσου ! φυλάξτε τὴν πόρτα. Τώρα τὰ βρίσκομεν.

Ἡ κάπηλος

Ἄχ ! οἱ κολασμένοι, οἱ τύραννοι ! Οὔτε τὸν καλόγερο δὲν ἀφίνουν ἥσυχο !

Ὁ φρουρὸς

Ποιὸς ἐδῶ ξεύρει γράμματα ;

Γρηγόριος (προβαίνων).

Ἐγὼ ξεύρω.

Ὁ φρουρὸς

Εἶδες ἐκεῖ... Καὶ ποιὸς σ' ἔμαθε ;

Γρηγόριος

Ὁ κανδηλανάπτης μας.

Ὁ φρουρὸς (τῷ δίδει τὸ οὐκάζιον).

Λοιπὸν διάβασε δυνατά.

Γρηγόριος (ἀναγινώσκει).

«Τῆς μονῆς Τσούδωφ ἀνάξιος καλόγηρος Γρηγόριος, τὸ γένος Ὀτρέπιεφ ἔπεσεν εἰς αἵρεσιν καὶ ἐτόλμησε, ὑπὸ τοῦ διαβόλου διδαχθείς, νὰ διεγείρῃ τοὺς ὁσίους ἀδελφοὺς διὰ πολλῶν δελεασμάτων καὶ ἀνομιῶν. Πληροφορίαι δὲ ὑπάρχουσιν ὅτι ὁ κατάρατος Γρήσκας ἔφυγε διευθυνθεὶς πρὸς τὰ Λιθουανικὰ σύνορα...»

Ὁ φρουρὸς (τῷ Μισαήλ).

Καὶ δὲν εἶσαι σὺ λοιπόν ;

Γρηγόριος

«Καὶ ὁ Τζάρος διέταξε νὰ συλληφθῇ...»

Ὁ φρουρὸς

«Καὶ νὰ κρεμασθῇ.»

Γρηγόριος

Ἐδῶ δὲν λέγει· νὰ κρεμασθῇ.

Ὁ φρουρὸς

Δὲ ξέρεις τί λές ! Δὲν γράφονται ὅλα μὲ τὸ νῦ καὶ μὲ τὸ σῦ. Διάβασε· «Νὰ συλληφθῇ καὶ νὰ κρεμασθῇ.»

Γρηγόριος

«Καὶ νὰ κρεμασθῇ. Εἶνε ὁ πανοῦργος Γρήσκας ἐτῶν.... (παρατηρῶν τὸν Βαρλαὰμ) ἄνω τῶν 50, ἀναστήματος μετρίου, φαλακρός, μὲ γένειον ὑπόλευκον καὶ κοιλίαν χονδρήν.»

(Πάντων τὰ βλέμματα στρέφονται πρὸς τὸν Βαρλαάμ).

Ὁ πρῶτος φρουρὸς

Παιδιά ! Ἐδῶ εἶν' ὁ Γρήσκας ! Πιάστε τον, δέστε τον ! Νὰ σᾶς πῶ, αὐτὸ δὲν τὸ περίμενα !

Βαρλαὰμ (ἁρπάζων τὸ ἔγγραφον).

Ὀπίσω, χαμένοι ! Τί Γρήσκας εἶμ' ἐγώ; Πῶς ! 50 χρόνων, γένεια ψαρά, κοιλιὰ χονδρή ! Ὄχι, κύριε, εἶσαι ἀκόμη μικρὸς γιὰ νὰ περιγελάσῃς ἐμένα. Ἔχω πολὺν καιρὸ νὰ διαβάσω καὶ δυσκολεύομαι, αὐτὰ ὅμως θὰ τὰ διαβάσω, ἀφοῦ ἦλθ' ὁ κόμπος στὸ χτένι. (Ἀναγινώσκει συλλαβίζων). «Ἐτῶν εἶ—νε 20».—Λοιπόν, κύριε, ποῦ εἶνε τὰ 50; βλέπεις; — 20.

Ὁ δεύτερος φρουρὸς

Ναί, ἐνθυμοῦμαι, εἴκοσι. Τόσα καὶ εἰς ἡμᾶς εἶπαν.

Ὁ πρῶτος φρουρὸς (τῷ Γρηγορίῳ).

Ἐσύ, φίλε, εἶσαι ἀστεῖος, καθὼς βλέπω.

(Διαρκούσης τῆς ἀναγνώσεως, ὁ Γρηγόριος ἵσταται μὲ τὴν κεφαλὴν κάτω νεύουσαν, καὶ τὴν χεῖρα ὑπὸ τὸ περιστήθιον).

Βαρλαὰμ (ἐξακολουθεῖ).

«Ἀνάστημα μικρόν, στῆθος εὐρύ, ὁ εἷς τῶν βραχιόνων μικρότερος τοῦ ἄλλου, ὀφθαλμοὶ κυανοῖ, κόμη πυρρόχρους, ἐπὶ τῆς παρειᾶς ἀκροχορδών, ἐπὶ τοῦ μετώπου ἑτέρα.» Αἴ, φίλε, τί λές, μὴν ἦσαι σύ;

(Ὁ Γρηγόριος αἴφνης ἐξάγει μάχαιραν· πάντες ὑποχωροῦσι· ἐκεῖνος ῥίπτεται πρὸς τὸ παράθυρον).

Οἱ φρουροὶ

Πιάστε τον ! πιάστε τον !

(Πάντες τρέχουσιν ἐν ἀταξίᾳ).

Π. Α. Ἀξιώτης

ΑΡΙΣΤΟΤΕΛΟΥΣ

ΑΘΗΝΑΙΩΝ ΠΟΛΙΤΕΙΑ

Τρία εἰσαγωγικὰ μαθήματα εἰς τὴν ἑρμηνείαν τοῦ Β' μέρους τῆς Ἀριστοτελείου συγγραφῆς κατὰ τὸ ἀκαδημαϊκὸν ἔτος 1891—1892. [1]

Ἐν τῷ 42ῳ κεφαλαίῳ ἐκτίθησιν ὁ Ἀριστοτέλης τίνι τρόπῳ οἱ ἀτελεῖς ἢ ἐξ ὑποθέσεως πολῖται, δηλονότι οἱ μὴ ἔχοντες συμπεπληρωμένην τὴν νόμιμον ἡλικίαν ἐγίνοντο πολῖται τέλειοι, καὶ ἀνεγνωρίζετο ὅτι εἶχον τοῦ λοιποῦ τὸ δικαίωμα νὰ μετέχωσι τῆς πολιτείας. Ἡ πρώτη ἐπίσημος πρᾶξις πρὸς παροχὴν εἰς αὐτοὺς τοῦ δικαιώματος τούτου ἦτο ἡ ἐγγραφὴ εἰς τοὺς δημότας, γινομένη διὰ διαψηφισμοῦ τῶν συνδημοτῶν, ἀποφαινομένων ἐνόρκως ὅτι ὁ ἐγγραφόμενος ἦτο ἐνήλικος, ἐλεύθερος καὶ τέκνον γονέων Ἀθηναίων. Τὸ πρῶτον δὲ μανθάνομεν παρὰ τοῦ Ἀριστοτέλους πῶς ἐδικάζετο ἡ δίκη, ἄν τις τῶν μὴ ἐγγραφέντων ἐποίει ἔφεσιν τῆς ἀποφάσεως τῶν δημοτῶν εἰς τὸ δικαστήριον. Ἡ τῶν δημοτῶν ἀπόφασις δὲν ἦτο ὁριστική· πλὴν τοῦ δικαιώματος τῆς ἐφέσεως, ὅπερ εἶχεν ὁ ἀπορριφθείς, ἐδοκίμαζε τοὺς ἐγγραφέντας καὶ ἡ βουλὴ καὶ ἂν ἔκρινέ τινα νεώτερον τῶν δεκαοκτὼ ἐτῶν ἐτιμώρει τοὺς ἐγγράψαντας αὐτὸν δημότας. Μετὰ τὴν ἐγγραφὴν εἰς τοὺς δημότας ὑπεχρεοῦντο οἱ ἔφηβοι νὰ ὑπηρετήσωσιν εἰς τὸν στρατόν, ἀσκούμενοι εἰς τὰ ὅπλα, καὶ φρουροῦντες τὴν χώραν. Σαφέστατα δ' ἐκτίθενται τὰ περὶ τῶν ἐφήβων, διδασκόμεθα δ' ὅτι ὑπῆρχεν ἐν Ἀθήναις ὁ θεσμὸς τῆς καθολικῆς στρατολογίας, καὶ πολλαὶ τῶν κρατουσῶν πρότερον πεπλανημένων γνωμῶν περὶ τῶν ἐφήβων ἀνασκευάζονται.

Διεξελθὼν δὲ τὰ περὶ τὴν ἐγγραφὴν τῶν πολιτῶν καὶ τοὺς ἐφήβους μεταβαίνει (ἐν κεφ. 43) εἰς τὰ περὶ τὴν βουλήν, προτάσσων βραχέα τινὰ περὶ τῆς ἐκλογῆς τῶν ἀρχῶν. Ἅπασαι αἱ περὶ τὴν ἐγκύκλιον διοίκησιν ἀρχαί, δηλαδὴ αἱ κατ' ἔτος ἀνανεούμεναι καὶ τῶν πρὸς τὴν ἐσωτερικὴν διοίκησιν οὐχὶ δὲ καὶ τῶν πρὸς τὸν πόλεμον ἐπιμελούμεναι ἀρχαί, ἦσαν κληρωταί, πλὴν ὀλίγων τινῶν χειροτονητῶν, ὧν ἡ ἀρχὴ διήρκει τέσσαρα ἔτη· χειροτονηταὶ δ' ἦσαν καὶ αἱ πρὸς τὸν πόλεμον ἀρχαὶ ἅπασαι. Ἐν τῇ ἀπαριθμήσει ὅμως τῶν χειροτονητῶν ἀρχῶν παραλείπονται ἀρχαί τινες ἐνιαύσιοι, περὶ ὧν γίνεται λόγος ἐν ἄλλοις κεφαλαίοις· τοιοῦτοι εἶνε οἱ καταλογεῖς (κεφ. 49), ὁ

[1] Συνέχεια· ἴδε φυλλάδιον 2.

γραμματεὺς τοῦ δήμου (κεφ. 54) καὶ οἱ μυστηρίων ἐπιμεληταὶ (κεφ. 57). Οὐδεὶς δὲ γίνεται λόγος περὶ τοῦ ἐπὶ τῇ διοικήσει, τῆς μεγίστης καὶ σπουδαιοτάτης τῶν ἐν τῇ πόλει ἀρχῶν ἀπὸ τοῦ 339/8 π. Χ., πρὸς τούτοις ἐν παρόδῳ ἅπαξ μόνον ἀναφέροντα ἔργα τινὰ τοῦ ταμίου τῶν στρατιωτικῶν καὶ τῶν ἐπὶ τὸ θεωρικόν, παρασιωπῶνται δὲ παντελῶς τὰ ἔργα τοῦ ἐπιμελητοῦ τῶν κρηνῶν. Τούτου ἕνεκα πιθανωτάτη φαίνεται ἡ γνώμη τοῦ Γάλλου Weil, λέγοντος ὅτι ὑπάρχει χάσμα τι πρὸ τοῦ κεφ. 61, τοῦ πραγματευομένου περὶ τῶν πρὸς τὸν πόλεμον χειροτονητῶν ἀρχῶν.

Εἰς τὰ περὶ βουλῆς παρεμβάλλει προσφυῶς ὁ Ἀριστοτέλης καὶ τὰ περὶ τῶν ἐκκλησιῶν, τουτέστι τὰ περὶ τοῦ τρόπου καθ' ὃν τὸ κύριον τῆς πολιτείας, ὁ δῆμος ἤσκει τὰ κυριαρχικὰ δικαιώματα αὐτοῦ. Τὸ πρόγραμμα τῶν ἐκκλησιῶν ἔγραφον οἱ πρυτανεύοντες ἑκάστοτε πεντήκοντα ἐκ τῆς αὐτῆς φυλῆς βουλευταί, συνάγοντες τὸν δῆμον τετράκις καθ' ἑκάστην πρυτανείαν· αὗται δ' αἱ τέσσαρες ἦσαν αἱ τεταγμέναι ἐκ τῶν νόμων ἐκκλησίαι· διότι οὐδαμῶς μνημονεύει ὁ Ἀριστοτέλης τῶν ἐκτάκτων ἐν ἐπειγούσαις ἀνάγκαις ἐκκλησιῶν, αἵτινες σύγκλητοι ἢ κατάκλητοι ἐκαλοῦντο. Ἡ πρώτη τῶν τακτικῶν ἐκκλησιῶν ἐλέγετο κυρία, συνεζητοῦντο δ' ἐν αὐτῇ σπουδαιόταται ὑποθέσεις δημοσίας τάξεως πρὸ πάντων· ὅτι δ' ἀκριβὴς εἶναι ἡ τοῦ Ἀριστοτέλους μαρτυρία ὅτι μία κυρία ἐκκλησία συνεκαλεῖτο ἐν ἑκάστῃ πρυτανείᾳ ἐπιβεβαιοῦται καὶ ἐξ ἐπιγραφῶν, ὅθεν ἀνενδοιάστως δυνάμεθα ν' ἀπορρίψωμεν ὡς ἐσφαλμένας τὰς περὶ πλειόνων καθ' ἕκαστον μῆνα κυρίων ἐκκλησιῶν μαρτυρίας μεταγενεστέρων τινῶν γραμματικῶν. Ἅπαξ δὲ τοῦ ἔτους ἐπὶ τῆς ἕκτης πρυτανείας ἀπεφάσιζεν ὁ δῆμος ἐν τῇ κυρίᾳ ἐκκλησίᾳ πλὴν τῶν κεκανονισμένων θεμάτων καὶ περὶ ὀστρακισμοῦ, ἂν ἦτο ἀνάγκη νὰ γείνῃ ἢ ὄχι, καὶ περὶ προβολῶν τῶν συκοφαντῶν, τῶν τε Ἀθηναίων καὶ τῶν μετοίκων μέχρι τριῶν ἑκατέρων, καὶ περὶ ὅσων ἐξηπάτησαν τὸν δῆμον μὴ ἐκτελέσαντες τὰς πρὸς αὐτὸν ὑποσχέσεις των. Τὸ πρῶτον δὲ νῦν παρὰ τοῦ Ἀριστοτέλους μανθάνομεν ὅτι ἅπαξ μόνον τοῦ ἔτους ἐδίδοντο προβολαί, καὶ δὴ καθ' ὡρισμένου ἀριθμοῦ Ἀθηναίων καὶ μετοίκων.

Τὰ θέματα, περὶ ὧν ἀπεφάσιζεν ὁ δῆμος ἐν ταῖς ἐκκλησίαις, ὡρίζοντο πάντα ἐν τῷ προγράμματι ὑπὸ τῶν πρυτάνεων, συμφώνως πρὸς τὴν ἀπόφασιν τῆς βουλῆς. Ὅθεν ἡ βουλὴ προεβούλευεν πρὸς τὸν δῆμον, οὐδὲν δ' ἀπροβούλευτον ἐπετρέπετο νὰ ψηφισθῇ ὑπ' αὐτοῦ (κεφ. 45). Ὡς δ' ἄλλοθεν μανθάνομεν, ἐγίνετο ἑκάστοτε προχειροτονία, ἤτοι ἀπόφασις περὶ τοῦ προβουλεύματος, ἂν ἐγκρίνῃ ὁ δῆμος νὰ συζη-

τήση περὶ τούτου, ἢ ἀποδέχεται αὐτὸ ὡς ἔχει. Ἐνίοτε ὅμως, ὡς λέγει ὁ Ἀριστοτέλης, ἀπεφάσιζον καὶ ἄνευ προχειροτονίας· ὅτι δὲν ἐτηρεῖτο ἐπὶ τῶν προβουλευμάτων ὁ ἁπλούστατος τῆς προχειροτονίας τύπος, ὁ ἀπαλλάσσων τὸν δῆμον ἀπὸ ἀσκόπων συζητήσεων, δὲν φαίνεται πιθανόν· εἰκάζομεν δ' ὅτι ἐννοεῖ διὰ τούτων ὁ Ἀριστοτέλης τὸ δικαίωμα, ὅπερ εἶχε πᾶς πολίτης νὰ εἰσφέρῃ εἰς τὸν δῆμον προτάσεις περὶ θεμάτων, περὶ ὧν δὲν εἶχε προνοήσῃ ἡ βουλή· ἀποδεχόμενος δὲ τὰς προτάσεις ταύτας ὁ δῆμος ἐπέβαλεν εἰς τὴν βουλὴν νὰ σκεφθῇ περὶ αὐτῶν καὶ νὰ εἰσαγάγῃ εἰς ἑπομένην ἐκκλησίαν προβούλευμα· ὁ τύπος τῶν τοιούτων ἄνευ προβουλεύματος, ἄρα καὶ ἄνευ προχειροτονίας, ψηφισμάτων ἔχει ὡς ἑξῆς, κατὰ τὰς ἐπιγραφάς: δεδόχθαι ἢ ἐψηφίσθαι τῷ δήμῳ προβουλεύσασαν τὴν βουλὴν ἐξενεγκεῖν εἰς τὸν δῆμον κλπ.

Τὸ **ΜΔ'** κεφάλαιον, διαλαμβάνον περὶ τῆς ἀνωτάτης ἀρχῆς τῆς πόλεως, καὶ περὶ τοῦ τρόπου καθ' ὃν ἐπεμελοῦντο τῆς εὐκοσμίας καὶ διώκουν τὰ τῶν συνελεύσεων τῆς βουλῆς καὶ τοῦ δήμου οἱ πρόεδροι, καθὼς καὶ περὶ τοῦ χρόνου καθ' ὃν ἐγίνονται αἱ ἀρχαιρεσίαι τῶν πρὸς πόλεμον ἀρχῶν, λύει δύο σπουδαιότατα ζητήματα, περὶ ὧν πολλαὶ ἐπεκράτουν μέχρι τοῦδε ἀμφιβολίαι. Ἀσαφῆ ἦσαν πρῶτον τὰ περὶ τῶν ἔργων τοῦ ἐπιστάτου· ἀλλ' ἐκ τοῦ Ἀριστοτέλους μανθάνομεν ὅτι τὸ αὐτὸ ὄνομα εἶχον δύο διάφοροι ἀλλήλων ἀρχαί· ὁ μὲν ἐπιστάτης τῶν πρυτάνεων ἦτο ἡ ἀνωτάτη τῆς πόλεως κληρωτὴ ἀρχή, ὁ πρόεδρος ἵνα οὕτω εἴπωμεν τῆς Ἀθηναϊκῆς δημοκρατίας, ὁ τηρῶν τὰς κλεῖδας τῶν ἱερῶν, ἐν οἷς τὰ δημόσια χρήματα καὶ τὰ δημόσια ἔγγραφα καὶ κατέχων τὴν δημοσίαν σφραγῖδα, διὰ κλήρου δ' ὁρίζων τοὺς προεδρεύοντας τῆς βουλῆς καὶ τῆς ἐκκλησίας· μεγίστη μὲν ἡ ἀρχή, ἀλλὰ καὶ βραχυχρονιωτάτη, διότι ἓν μόνον ἡμερονύκτιον διήρκει, οὐδ' ἐγίνετό ποτε δὶς ὁ αὐτός· ὁ δ' ἕτερος ἐπιστάτης ἦτο εἷς τῶν προέδρων, τῶν ὑπὸ τοῦ ἐπιστάτου τῶν πρυτάνεων κληρουμένων, ἵνα διευθύνωσι τὰς συνεδριάσεις τῆς βουλῆς καὶ τὰς ἐκκλησίας τοῦ δήμου. Ἐκληροῦντο δ' οἱ ἐννέα πρόεδροι εἷς ἐξ ἑκάστης φυλῆς, πλὴν τῆς πρυτανευούσης καὶ ἐκ τούτων πάλιν ἐκληροῦτο εἷς ἐπιστάτης, προϊστάμενος αὐτῶν. Ἡ δευτέρα διευκρινουμένη ἀπορία ἀναφέρεται εἰς τὸν χρόνον τῆς ἀρχαιρεσίας τῶν στρατηγῶν καὶ τῶν ἱππάρχων καὶ τῶν ἄλλων τῶν πρὸς τὸν πόλεμον ἀρχῶν· ἐγινώσκομεν ὅτι ἐγίνοντο ἐν μιᾷ τῶν τεσσάρων τελευταίων πρυτανειῶν, ἠγνοοῦμεν ὅμως πότε ἀκριβῶς· νῦν δὲ μανθάνομεν ὅτι δὲν ἦτο ὡρισμένος ὁ χρόνος τῆς ἐκλογῆς, ἀλλ' ἡ βουλὴ ὥριζεν αὐτὸν διὰ προβουλεύματος μετὰ τὴν ἕκτην πρυτανείαν ἐπ' αἰσίοις οἰωνοῖς.

Ἐν τῷ ΜΕ' κεφ. ἱστορεῖ ὁ Ἀριστοτέλης γεγονός τι ὅπερ παρέσχεν

ἀφορμὴν εἰς τὸν δῆμον νὰ περιορίσῃ τὴν δικαιοδοσίαν τῆς βουλῆς, καταργήσας τὸ δικαίωμα αὐτῆς τοῦ ἐπιβάλλειν ποινάς, καὶ νὰ ὁρίσῃ ὅτι αἱ δικαστικαὶ ἀποφάσεις αὐτῆς ἦσαν ἐφέσιμοι εἰς τὸ δικαστήριον· οὕτω δὲ καὶ αἱ τῆς βουλῆς κρίσεις περιῆλθον εἰς τὸν δῆμον, «ἁπάντων γὰρ «αὐτὸς αὑτὸν πεποίηκε κύριον, καὶ πάντα διοικεῖται ψηφίσμασιν καὶ «δικαστηρίοις, ἐν οἷς ὁ δῆμός ἐστιν ὁ κρατῶν»· τοῦτο δ' ἐν ἄλλῳ τόπῳ ἀνεπιφυλάκτως ἐπιδοκιμάζει ὁ Ἀριστοτέλης, διότι οἱόλίγοι βουλευταὶ εὐδιαφθορώτεροί εἰσι καὶ κέρδει καὶ χάρισιν τῶν πολλῶν δικαστῶν ἢ τῶν εἰς ἐκκλησίαν συναγομένων πολιτῶν. Δικαίωμα ἐφέσεως εἰς τὸ δικαστήριον κατὰ τῶν ἀποφάσεων τῆς βουλῆς εἶχον καὶ οἱ καταδικαζόμενοι ὑπ' αὐτῆς ἄρχοντες, ὅσοι εἶχον χρηματικὴν διαχείρισιν. Καὶ ἡ τῶν ἐννέα ἀρχόντων καὶ τῶν τοῦ ἐπομένου ἔτους βουλευτῶν δοκιμασία ὑπὸ τῆς βουλῆς δὲν ἦτο ὁριστική, ὡς πρότερον, ἀλλὰ καὶ περὶ τούτων ἀνεκκλήτως ἔκρινε τὸ δικαστήριον. Οὕτω δὲ σαφηνίζονται τὰ μέχρι τοῦδε ἀντιλεγόμενα περὶ τῆς διπλῆς δοκιμασίας τῶν ἀρχόντων.

Ἐν δὲ τῷ ΜϚ' κεφ. πραγματεύεται περὶ τῆς δικαιοδοσίας τῆς βουλῆς ἐν τοῖς ναυτικοῖς· αὕτη εἶχε τὴν ἀνωτάτην ἐπιμέλειαν τῶν τοῦ στόλου τῆς πόλεως, καὶ τῆς ναυπηγίας νέων σκαφῶν, ἐκλέγουσα δέκα ἄνδρας ἐκ τῶν βουλευτῶν τριηροποιούς· ἂν δὲ μὴ παρέδιδεν εἰς τὴν νέαν βουλὴν τὰ σκάφη, ὅσα εἶχεν ὁρίσῃ ὁ δῆμος νὰ ναυπηγηθῶσι, δὲν ἐπετρέπετο νὰ τιμηθῇ δι' ἀπονομῆς στεφάνου. Ἐξήταζε δ' ἡ βουλὴ καὶ πάντα τὰ δημόσια οἰκοδομήματα, καὶ τὸν παραβλάψαντα ταῦτα κατήγγελλεν εἰς τὸν δῆμον καὶ παρέπεμπεν εἰς δίκην.

Τὰ ἑπόμενα δύο κεφάλαια (47 καὶ 48) διαλαμβάνουσι περὶ τῶν ἀμέσως εἰς τὴν ἐποπτείαν τῆς βουλῆς ὑπαγομένων οἰκονομικῶν ἀρχῶν καὶ τοῦ ἐλέγχου αὐτῶν ὑπὸ τῆς βουλῆς. Εἰσὶ δ' αἱ ἀρχαὶ αὗται πρῶτον οἱ δέκα ταμίαι τῆς Ἀθηνᾶς (ἢ ἄλλως καλούμενοι ταμίαι τῶν ἱερῶν χρημάτων τῆς Ἀθηναίας, ταμίαι οἱ τὰ τῆς θεοῦ ταμιεύουσι, ἢ ταμίαι τῆς θεοῦ κλπ. ἢ ἁπλῶς ταμίαι), οἵτινες παραλαμβάνοντες ἐνώπιον τῆς βουλῆς, ἐφύλαττον τὰ ἐν τῷ ἱερῷ τῆς Ἀθηνᾶς ἐν τῇ Ἀκροπόλει χρήματα τά τε ἱερὰ καὶ τὰ δημόσια, καὶ τὸ ἄγαλμα τῆς Ἀθηνᾶς καὶ τὰς νίκας καὶ πάντα τὰ κοσμήματα καὶ τἀναθήματα· πρὸς πλείονα ἀσφάλειαν τὴν κλεῖδα τοῦ ὀπισθοδόμου, ἐν ᾧ ἦτο ἀποτεθειμένος ὁ θησαυρός, ἐτήρει οὐχὶ ὁ τῶν ταμιῶν πρύτανις, ἀλλ' ὁ ἐπιστάτης τῶν πρυτάνεων (κεφ. 44). Τὰ περὶ τῆς ἀρχῆς ταύτης, ὑπαρχούσης καὶ ἐπὶ Σόλωνος (βλ. κεφ. 8), ἐγινώσκομεν ἀκριβέστατα ἐξ ἐπιγραφῶν. Τὰ δὲ περὶ τῶν πωλητῶν ἐγινώσκομεν μέχρι τοῦδε ἐξ ἀποσπασμάτων τῆς Ἀθηναίων πολιτείας καὶ τινων ἐπιγραφῶν.Τὰ τέλη καὶ τὰ μισθώματα

τῶν δημοσίων κτημάτων εἰσεπράττοντο ἐν Ἀθήναις δι' ἐνοικιαστῶν, ἐμίσθουν δὲ ταῦτα οἱ πωληταὶ μετὰ τοῦ ταμίου τῶν στρατιωτικῶν καὶ τῶν ἐπὶ τὸ θεωρικὸν ἐν πλειστηριασμῷ γινομένῳ ἐνώπιον τῆς βουλῆς. κατεκυροῦντο δὲ τὰ μισθώματα καὶ τὰ τέλη εἰς τὸν πλειοδοτοῦντα κατ' ἀπόφασιν τῆς βουλῆς· οἱ αὐτοὶ τύποι ἐτηροῦντο καὶ ἐν ταῖς παραχωρήσεσι τῶν μεταλλείων· καὶ τὰ μὲν ἐργάσιμα, ἤτοι τὰ ὑπὸ ἐκμετάλλευσιν ὄντα (εἰς τὰ ὁποῖα βεβαίως περιελαμβάνοντο καὶ τὰ ἀνασάξιμα, ἤτοι τὰ ἐξηντλημένα καὶ ἐγκαταλελειμμένα) παρεχωροῦντο διὰ τρία ἔτη, τὰ δὲ συγκεχωρημένα πιθανῶς διὰ πλειότερα (ὁ ἀριθμὸς τῶν ἐτῶν ἐγένετο ἐξίτηλος ἐν τῷ παπύρῳ). Συγκεχωρημένα δὲ λέγων ὁ Ἀριστοτέλης ἐννοεῖ, ὡς εἰκάζομεν, τὰ μεταλλεῖα ἐκεῖνα, ὧν δὲν ἦτο δυνατὸν νὰ δηλωθῶσιν ἐν τῇ διατυπώσει τῆς μισθώσεως τὰ ὅρια, καὶ δι' ἃ ἔπρεπε κατ' ἀνάγκην νὰ γείνῃ ἰδιαιτέρα συμφωνία· ὅθεν συγκεχωρημένα σημαίνει τὰ συμπεφωνημένα, τοιαῦτα δ' ἦσαν αἱ καινοτομίαι, τὰ νέα μεταλλεῖα, ὧν ἐπετρέπετο ὑπὸ τῆς πόλεως ἡ ἐκμετάλλευσις εἰς μισθωτάς. Διότι οἱ καινοτομοῦντες λάθρα ὑπεῖχον δίκην, τοῦ βουλομένου τῶν πολιτῶν ἔχοντος τὸ δικαίωμα νὰ γράφηται αὐτοὺς ἀγράφου (ἢ ὀρθότερον ἀναπογράφου) μετάλλου δίκην[1]. Οἱ πωληταὶ ἐπεμελοῦντο ἐπίσης καὶ τῆς πωλήσεως τῶν δημευομένων· ἐπωλοῦντο δὲ καὶ ταῦτα ἐνώπιον τῆς βουλῆς, ἀλλὰ κατεκύρουν οἱ ἐννέα ἄρχοντες, πιθανῶς διότι οὗτοι εἶχον τὴν ἡγεμονίαν τῶν δικαστηρίων, τῶν περὶ δημεύσεως ἀποφασιζόντων. Παντελῶς διάφοροι ἦσαν αἱ διατυπώσεις τῆς μισθώσεως τῶν τεμενῶν· ταῦτα ἐμίσθου ὁ βασιλεύς, εἰς ὃν ἦτο ἀνατεθειμένη ἡ διοίκησις τῶν πλείστων θρησκευτικῶν πραγμάτων. Τὰ ὀνόματα τῶν μισθωτῶν καὶ τῶν τελωνῶν καθὼς καὶ τὴν προθεσμίαν τῶν καταβολῶν ἑκάστου τούτων ἀνέγραφον οἱ πωληταὶ καὶ οἱ ἐννέα ἄρχοντες καὶ ὁ βασιλεὺς ἐν σανίσι (γραμματείοις λελευκωμένοις), ἃς παρέδιδον εἰς τὴν βουλήν· ἐτήρει δ' ὁ δημόσιος, ἤτοι δοῦλός τις πιθανῶς ἐξ ἐκείνων, οὓς ἐχρησιμοποίει ἡ πόλις εἰς οἰκονομικὰς ὑπηρεσίας. Κατὰ τὴν λῆξιν δὲ τῆς προθεσμίας παρέδιδεν ὁ δημόσιος τὰ ληξιπρόθεσμα γραμματεῖα εἰς τὴν ἀρχὴν τῶν δέκα ἀποδεκτῶν.

Ἡ ἀρχὴ αὕτη, ἐπὶ Κλεισθένους κατασταθεῖσα, ἔργον εἶχε τὴν παραλαβὴν ἐνώπιον τῆς βουλῆς τῶν ὀφειλομένων εἰς τὸ δημόσιον ἐκ μισθώσεων· καὶ τὰ μὲν καταβαλλόμενα χρήματα ἀπήλειφον ἐπὶ παρου-

[1] Τὴν ἑρμηνείαν ταύτην ἀνεπτύξαμεν ἐν τῷ φιλολογικῷ τμήματι τοῦ συλλόγου Παρνασσοῦ κατ' Ἰανουάριον τοῦ 1892. Ἐν ἄλλαις δὲ τοῦ τμήματος ἐκείνου συνεδριάσεσιν ὑπεστηρίξαμεν λεπτομερέστερον τὰς πλείστας τῶν ἐν τῇ προκειμένῃ ἀναλύσει συνοπτικῶς ἐκτεθειμένων γνωμῶν.

σίᾳ τῆς βουλῆς, ἂν δὲ μὴ ἀπετίνετο ἐμπροθέσμως ἡ ὀφειλὴ ἐδιπλοῦτο, διότι ἡ καθυστέρησις ἐπέφερεν ὡς ποινὴν τὸν διπλασιασμόν· πλὴν δὲ τούτου ἡ βουλὴ εἶχε τὸ δικαίωμα νὰ φυλακίζῃ τοὺς καθυστεροῦντας, οἷ κατεγινώσκετο, ὡς ἄλλοθεν γινώσκομεν, καὶ ἡ ποινὴ τῆς ἀτιμίας, ἤτοι τῆς στερήσεως τῶν πολιτικῶν δικαιωμάτων. Τὴν ἑπομένην τῆς καταβολῆς τῶν δόσεων ἡμέραν οἱ ἀποδέκται ἐμέριζον τὰ εἰσπραχθέντα χρήματα εἰς τὰς ἀρχάς· διότι ἐν Ἀθήναις τὰ ἐξ ἑκάστης προσόδου ἔσοδα διετίθεντο πάντοτε εἰς ὡρισμένα ἔξοδα, ἅτινα ἐκ πείρας ἦτο γνωστὸν ὅτι ἰσοῦντο. Καὶ ὁ μερισμὸς οὗτος ἐγίνετο ὑπὸ τὴν ἐπίβλεψιν τῆς βουλῆς.

Ὁ ἔλεγχος τῆς χρηματικῆς διαχειρίσεως τῶν ἀρχῶν ἐγίνετο ὑπὸ τῆς βουλῆς διὰ τῶν δέκα λογιστῶν, βουλευτῶν ὑπὸ ταύτης κληρουμένων, ἐξελεγχόντων δὲ τὰς ἀρχὰς καθ' ἑκάστην πρυτανείαν· οἱ τῆς βουλῆς λογισταὶ ἦσαν ἄλλοι παρὰ τοὺς ἐν κεφ. 54 μνημονευομένους δέκα κληρωτοὺς λογιστάς, πρὸς οὓς ἔδιδον λόγον οἱ ἄρχοντες μετὰ τὴν λῆξιν τῆς ἀρχῆς αὐτῶν. Ὁπόσον δ' αὐστηρὸς ἦτο ὁ τῶν ἀρχῶν ἔλεγχος ἐν Ἀθήναις, ὅπου οὐδεὶς τῶν διαχειριζομένων τὰ κοινὰ ἦτο ἀνεύθυνος, πλὴν τῆς ἐκκλησίας τοῦ δήμου καὶ τῶν δικαστῶν, καὶ ὁπόσον προσεῖχον μὴ μείνῃ ἀτιμώρητος παράβασίς τις τῶν νόμων ὑπὸ τῶν ἀρχόντων ἢ ἀδίκημά τι αὐτῶν πρός τινα ἢ καθόλου παράλειψίς τις καθήκοντος αὐτῶν, καταφαίνεται ἐκ τοῦ θεσμοῦ τῶν ὑπὸ τῆς βουλῆς κληρουμένων δέκα εὐθύνων. Τὰ ἔργα τῶν ἀρχόντων τούτων, περὶ ὧν οὐδὲν ἀκριβὲς ἦτο μέχρι τοῦδε γνωστόν, δηλοῦνται σαφῶς ἐν τῇ Ἀθηναίων πολιτείᾳ. Αἱ κατ' εἰσήγησιν τῶν δέκα λογιστῶν (κεφ. 54) ἐκδιδόμεναι ἀποφάσεις τῶν δικαστηρίων περὶ τῶν εὐθυνῶν τῶν ἀρχῶν δὲν ἦσαν ὁριστικαί, ἀλλὰ συμπλήρωμα ἀναγκαῖον αὐτῶν ἐθεωρεῖτο ἡ διαδικασία ἐνώπιον τῶν εὐθύνων. Οἱ ὑπὸ τῆς βουλῆς κληρούμενοι δέκα εὔθυνοι, ὧν ἕκαστος εἶχε δύο παρέδρους, ὤφειλον νὰ κάθηνται ἐν τῷ δημοσιωτάτῳ τῆς πόλεως τόπῳ, ἐν τῇ στοᾷ τῶν Ἐπωνύμων, ἐκεῖ δὲ πᾶς πολίτης εἶχε τὸ δικαίωμα ἐντὸς τριῶν ἡμερῶν ἀπὸ τῆς ἐκδόσεως τῆς περὶ τῶν εὐθυνῶν ἑκάστου ἄρχοντος δικαστικῆς ἀποφάσεως, νὰ ἐπιδίδῃ κατὰ τούτου καταγγελίαν ἐπὶ ἀδικήματι πρὸς ἰδιώτην ἢ πρὸς τὸ δημόσιον, ὁρίζων καὶ τὴν ποινὴν ἧς ἔκρινεν ἄξιον τὸν καταγγελλόμενον, διότι αἱ εὖθυναι ἐτάσσοντο εἰς τοὺς τιμητοὺς λεγομένους ἀγῶνας, ἐν οἷς τὴν ποινὴν ὥριζον οἱ δικασταί. Ὁ δ' εὔθυνος ἢ ὁ πάρεδρος, ἂν ἔκρινε βασίμους τὰς καταγγελίας παρέδιδε τὰς μὲν περὶ ἀδικημάτων ἰδιωτικῶν εἰς τοὺς κατὰ δήμους δικαστάς, τὰς δὲ περὶ δημοσίων εἰς τοὺς θεσμοθέτας, οἵτινες εἰσῆγον ταύτας εἰς τὸ δικαστήριον· αἱ δ' ἀποφάσεις τῶν δικαστηρίων περὶ τούτων ἦσαν ὁριστικαί.

Τὸ 49 κεφ. διαλαμβάνει περὶ τοῦ πῶς ἐπεμελεῖτο ἡ βουλὴ τῆς ἱππικῆς δυνάμεως τῆς πόλεως· μέχρι τοῦδε ὑπετίθετο ὅτι ἡ βουλὴ παρίστατο εἰς τὴν ἐπίδειξιν καὶ τοὺς ἐγκριθέντας ἱππεῖς καθίστη. Νῦν δὲ μανθάνομεν ὅτι ἡ βουλὴ ἐδοκίμαζε καὶ τοὺς ἵππους, ἂν ἦσαν κατάλληλοι πρὸς πόλεμον καὶ ἂν καλῶς ἐτρέφοντο, καὶ τοὺς προδρόμους, ἤτοι τοὺς μισθοφοροῦντας ἱππεῖς, τοὺς ἐλαφρῶς ὡπλισμένους χρησίμους δ' εἰς κατοπτεύσεις καὶ ταχείας ἐπιδρομάς, καὶ τοὺς ἁμίππους, ἤτοι τοὺς μετὰ τῶν ἱππέων ἐν τῇ αὐτῇ τάξει μαχομένους πεζούς, καὶ τούτους μισθοφοροῦντας. Τὸν δὲ κατάλογον τῶν ἱππέων συνέτασσον οἱ καταλογεῖς, δέκα ἄνδρες ὑπὸ τοῦ δήμου χειροτονούμενοι. Ἡ ἀρχὴ αὕτη δὲν εἶναι ἄλλοθεν γνωστή, ὑπετίθετο δὲ μέχρι τοῦδε ὅτι τὸν κατάλογον συνέτασσον οἱ φύλαρχοι. Ἀλλ' εἰς τούτους καὶ τοὺς ἱππάρχους παρέδιδον τὸν κατάλογον οἱ καταλογεῖς, ἀπεφάσιζε δ' ἡ βουλὴ ἂν εἶχέ τις τῶν ἐγγεγραμμένων λόγον ἐξαιρέσεως, καὶ ἐξήλειφε τοῦτον ἐκ τοῦ καταλόγου.—Ἔκρινε δ' ἄλλοτε ἡ βουλὴ καὶ τὰ σχέδια τοῦ πέπλου, τοῦ ἀφιερουμένου εἰς τὴν πολιοῦχον θεὰν κατὰ τὰ Παναθήναια, ἀλλὰ κατὰ τοὺς χρόνους τοῦ Ἀριστοτέλους ἦτο ἀνατεθειμένη ἡ περὶ τούτων κρίσις εἰς τὸ δικαστήριον. Ἐπεμελεῖτο προσέτι ἡ βουλὴ καὶ τῶν εἰς τὰ Παναθήναια ἄθλων καὶ τῆς κατασκευῆς τῶν ἄλλων ἀναθημάτων εἰς τὴν θεάν, τῶν Νικῶν, συμπράττουσα ἐν τούτοις μετὰ τοῦ ταμίου τῶν στρατιωτικῶν, ὅστις ὡς ἐξ ἐπιγραφῶν γινώσκομεν, κατέβαλλεν εἰς τοὺς ταμίας τῆς Ἀθηνᾶς τὰς δαπάνας πρὸς κατασκευὴν τῶν χρυσῶν Νικῶν καὶ τῶν πομπικῶν σκευῶν.

Εἰς τὴν βουλὴν τέλος ἦτο ἀνατεθειμένη ἡ δοκιμασία τῶν ἀδυνάτων. Διὰ τοῦ περὶ τῶν ἀδυνάτων νόμος, ὅστις ἐλέγχει πεπλανημένην τὴν γνώμην τῶν ἰσχυριζομένων ὅτι αἱ ἀρχαὶ τῆς φιλανθρωπίας καὶ τῆς κοινωνικῆς ἀλληλεγγύης ἦσαν ἄγνωστοι εἰς τοὺς ἀρχαίους Ἕλληνας, οἱ Ἀθηναῖοι ἔλυσαν τὸ δυσχερέστατον πρόβλημα τοῦ λεγομένου νῦν κοινωνικοῦ ζητήματος. Ἡ πόλις, ἡγουμένη, ὡς λέγει ὁ Λυσίας, «κοινὰς εἶναι τὰς τύχας τοῖς πᾶσι καὶ τῶν κακῶν καὶ τῶν ἀγαθῶν», εἶχεν ἀναλάβῃ τὸ καθῆκον τῆς προστασίας τῶν μὴ δυναμένων νὰ ἐργάζωνται, ὑπὲρ ὧν ἐν ταῖς συγχρόνοις κοινωνίαις ἀτελῶς μεριμνᾷ ἡ ἰδιωτικὴ φιλανθρωπία. Παρεῖχε δ' εἰς ἐκείνους, περὶ ὧν ἡ βουλὴ ἀπεφαίνετο ὅτι ἦσαν ἀδύνατοι καὶ δὲν εἶχον περιουσίαν ἀνωτέραν τῶν 300 δραχμῶν, δύο ὀβολοὺς καθ' ἡμέραν εἰς ἕκαστον διὰ τροφήν. Δύο ὀβολοὶ ἀντιστοιχοῦσι πρὸς 32 σημερινὰ λεπτά, ἀλλ' ἵνα ἐκτιμήσωμεν τὴν σχετικὴν ἀξίαν τοῦ νομίσματος, ἀνάγκη νὰ λάβωμεν πρὸ ὀφθαλμῶν ὅτι ἕνα μόνον ὀβολὸν ἐλάμβανον ἡμερήσιον ἐπίδομα οἱ πρυτάνεις εἰς σίτησιν, καὶ

ὅτι ἀντὶ δύο ὀβολῶν ἠγοράζοντο ἐν ἀρχῇ τοῦ Δ' αἰῶνος π. Χ. πέντε ὀκάδες σίτου, κατὰ δὲ τοὺς χρόνους τοῦ Ἀριστοτέλους 2 ¹/₂ ὀκάδες περίπου.—Προστίθεται δ' ἐν τῷ κεφαλαίῳ τούτῳ ὅτι ἡ βουλὴ εἶχε καὶ ἴδιον ταμίαν, κληρούμενον ἐκ τῶν βουλευτῶν, ὅστις, ὡς ἐξ ἐπιγραφῶν γινώσκομεν, διῴκει τὰ κατὰ ψηφίσματα ἀναλισκόμενα τῇ βουλῇ, καὶ ὑπὲρ ἁπάντων, ὧν ᾠκονόμηκεν ἀπελογεῖτο τῇ βουλῇ.

Ταῦτα μὲν ἦσαν τὰ διοικούμενα ὑπὸ τῆς βουλῆς, ἥτις ὅμως καὶ ταῖς ἄλλαις ἀρχαῖς καθόλου εἰπεῖν συνδιῴκει τὰ πλεῖστα, ὡς παρατηρεῖ ὁ Ἀριστοτέλης. Πραγματευόμενος δ' ἀπὸ τοῦ 50 κεφ. περὶ τοῦ μορίου τῆς πολιτείας τοῦ περὶ τὰς ἀρχάς, ἄρχεται ἀπὸ τῆς ἀστυνομίας, ὡς περιληπτικῶς καλοῦμεν σήμερον τὰς διαφόρους ἀρχὰς τὰς ἐπιμελουμένης τῆς εὐκοσμίας καὶ τῆς τηρήσεως τῶν νόμων ἔν τε τῇ ἀγορᾷ καὶ ἐν τῇ ἄλλῃ πόλει. Ποιεῖται δὲ πρῶτον λόγον περὶ τῶν ἐπισκευαστῶν τῶν ἱερῶν, δέκα ἀνδρῶν, οἱ ὁποῖοι λαμβάνοντες παρὰ τῶν ἀποδεκτῶν τριάκοντα μνᾶς ἐμερίμνων περὶ τῶν ἐπειγουσῶν ἐπισκευῶν τῶν ἱερῶν· τῆς ἀρχῆς ταύτης τὸ ὄνομα ἐγινώσκομεν ἐκ τοῦ Ἀθηναίου (Ϛ' σ. 235d.). Ἔπειτα δ' ὁμιλεῖ περὶ τῶν ἀστυνόμων, ὧν πέντε μὲν ἦρχον ἐν τῷ ἄστει πέντε δ' ἐν Πειραιεῖ, καθῆκον δ' εἶχον νὰ ἐπιβλέπωσι τὰς μουσουργοὺς ἑταίρας ὅπως μὴ λαμβάνωσι μισθὸν μείζονα τοῦ κεκανονισμένου, καὶ τοὺς κοπρολόγους ὅπως μὴ ῥίπτωσι τὰς συναγομένας ἀκαθαρσίας ἐντὸς τῆς ἀκτῖνος τῆς πόλεως, ἀλλὰ δύο περίπου χιλιόμετρα μακρὰν τοῦ τείχους· ἐκώλυον προσέτι οἱ ἀστυνόμοι τοὺς ἰδιοκτήτας οἰκιῶν νὰ οἰκοδομῶσιν ἐπὶ τῶν ὁδῶν, ἢ νὰ ἔχωσιν ἐν ταῖς οἰκίαις ἐξώστας ἢ ὑπερῷα ὑπερέχοντα τῆς ὁδοῦ, ἢ ν' ἀνοίγωσι παράθυρα εἰς τὴν ὁδόν, ἢ δι' ὀχετῶν νὰ χύνωσι τὰ ὑέτεια ὕδατα ἀπὸ τῶν στεγῶν εἰς τὴν ὁδόν. Καὶ τοὺς ἐν ταῖς ὁδοῖς δὲ φονευομένους ἀπεκόμιζον οἱ ἀστυνόμοι διὰ δημοσίων ὑπηρετῶν, ἐκτελοῦντες αὐτῶ ἔργα, ἅτινα νῦν περιλαμβάνονται εἰς τὰ τῆς δικαστικῆς ἀστυνομίας.

Ἐν τῷ 51 κεφ. πραγματεύεται περὶ ἄλλων μορίων τῆς ἀστυνομικῆς ἀρχῆς· περὶ τῶν ἀγορανόμων, δέκα καὶ τούτων, ἐπιμελουμένων ὅπως τὰ ὤνια ἄδολα καὶ καθαρὰ πωλῶνται· καὶ τοῦτο μὲν ἦτο βεβαίως τὸ κυριώτατον τῶν ἀγορανόμων καθῆκον, δὲν μνημονεύονται ὅμως καὶ ἄλλα ἔργα αὐτῶν, οἷον ἡ φύλαξις τῆς ἐν τῇ ἀγορᾷ εὐκοσμίας, ἡ εἴσπραξις τῶν τελῶν, τοῦ τε ἐπὶ τῶν ὠνίων καὶ τοῦ ξενικοῦ, καὶ ἡ ἐπιμέλεια τῆς ἐπισκευῆς τῶν ἐν τῇ ἀγορᾷ οἰκοδομημάτων· ἔπειτα περὶ τῶν μετρονόμων, ὧν τὸν ἀριθμὸν δέκα ὄντων ἐπίσης τὸ πρῶτον νῦν μανθάνομεν ἀσφαλῶς· οὗτοι εἶχον ἐπιμέλειαν ὅπως οἱ πωλοῦντες ποιοῦνται χρῆσιν μέτρων καὶ σταθμῶν συμφώνων πρὸς τὰ δημόσια. Αἱ λοιπαὶ δύο

ἀστυνομικαὶ ἀρχαί, ἡ τῶν σιτοφυλάκων καὶ ἡ τῶν ἐμπορίου ἐπιμελητῶν, σκοπὸν εἶχον τὴν ἐπίβλεψιν τῆς πωλήσεως τοῦ σίτου καὶ τοῦ ἄρτου καὶ τὴν πρόληψιν καταχρήσεων ἐν ταῖς ἀγοραπωλησίαις. Πρὸς ἀποτροπὴν τοῦ κινδύνου σιτοδείας ἠναγκάζοντο οἱ Ἀθηναῖοι, οἵτινες καὶ ἐν εὐφορίᾳ ἐπρομηθεύοντο ἐκ τῆς ἀλλοδαπῆς τὸ ἓν τρίτον περίπου τοῦ καταναλισκομένου σίτου, νὰ περιορίζωσι τὴν ἐλευθερίαν τοῦ ἐμπορίου, ματαιοῦντες τὰ κερδοσκοπικὰ τεχνάσματα τῶν σιτοπωλῶν. Οἱ μὲν λοιπὸν σιτοφύλακες ἐπεμελοῦντο ὅπως ὁ ἐν τῇ ἀγορᾷ ἐναποθηκευμένος σῖτος πωλῆται εἰς δικαίαν τιμήν, καὶ οἱ μυλωθροὶ πωλῶσι τὰ τῶν κριθῶν ἄλευρα εἰς τιμὴν ἀνάλογον τῇ τῆς κριθῆς καὶ τὸν ἄρτον ἀναλόγως τῇ τιμῇ τοῦ σίτου· αὐτοὶ δ' ἐκανόνιζον καὶ τὸ βάρος τὸ ὁποῖον ἔπρεπε νὰ ἔχῃ ἕκαστος ἄρτος. Οἱ δ' ἐμπορίου ἐπιμεληταὶ ὑπεχρέουν τοὺς φορτωτὰς σιτοφόρων πλοίων καταπλεόντων εἰς τὸν Πειραιᾶ νὰ κομίζωσι τὰ δύο τρίτα τοῦ σίτου εἰς τὸ ἄστυ, διότι κατὰ τοὺς ἀττικοὺς νόμους ἀπηγορεύετο εἰς Ἀθηναίους ἐμπόρους νὰ κομίσωσιν ἀλλαχόσε σῖτον.— Εἰς τὰς ἀστυνομικὰς ἀρχὰς πρέπει νὰ τάξωμεν καὶ τοὺς πέντε ὁδοποιούς, οἵτινες ἔργον εἶχον νὰ ἐπισκευάζωσι τὰς ὁδοὺς διὰ δημοσίων ἐργατῶν· περὶ τούτων ὅμως πραγματεύεται ἐν τῷ 54 κεφ. Οὐδὲν δὲν λέγει ὁ Ἀριστοτέλης περὶ τῆς σπουδαιοτάτης, ἀστυνομικῆς ἐπίσης, ἀρχῆς τοῦ ἐπιμελητοῦ τῶν κρηνῶν, ἧς μόνον τὸ ὄνομα καὶ τὸν τρόπον τῆς ἐκλογῆς ἀναφέρει ἐν κεφ. 43 ὡς εἴδομεν. Ὁμοίως οὐδὲν λέγει περὶ γυναικονόμων, ἐξ οὗ συνάγεται ὅτι εἶνε ὀρθὴ ἡ καταπολεμηθεῖσα ὑπό τινων γνώμη τοῦ Boeckh, ὅτι κατεστάθη τὸ πρῶτον ἡ ἀρχὴ αὕτη ἐπὶ Δημητρίου τοῦ Φαληρέως.

Ἐν τῷ ἑπομένῳ κεφ. διαλαμβάνει περὶ τῶν ἕνδεκα καὶ περὶ τῶν εἰσαγωγέων. Οἱ ἕνδεκα ἦσαν κληρωτὴ ἀρχὴ ἐκτελεστικὴ καὶ δικαστικὴ ἅμα, ἐκτελοῦσα καὶ ἐπιβάλλουσα σωματικὰς ποινὰς (φυλάκισιν, θανάτωσιν) καὶ ἐφορεύουσα ἐπὶ τῆς δημεύσεως τῆς περιουσίας τῶν ἀτίμων. Λαβοῦσα τὸ ὄνομα ἀπὸ τοῦ ἀριθμοῦ τῶν ἀρχόντων, οὐδεμίαν δ' ἔχουσα σχέσιν πρὸς τὴν ἐπὶ Κλεισθένους διαίρεσιν τῶν φυλῶν, ὑπῆρχε καὶ ἐπὶ Σόλωνος, ὡς διδασκόμεθα ἐκ τοῦ κεφ. 7 τῆς Ἀθ. Πολιτείας. Τὰ τῶν ἕνδεκα καθήκοντα διαγράφει λεπτομερῶς ὁ Ἀριστοτέλης, διευκρινῶν πολλὰ ἀμφίβολα, κυρῶν δὲ τὰς μαρτυρίας μεταγενεστέρων τινῶν γραμματικῶν περὶ τῆς δικαιοδοσίας τῶν ἀρχόντων τούτων ἐν τῇ ἀπαγωγῇ κακούργων καὶ ἐν ταῖς ἐνδείξεσιν· αἱ μαρτυρίαι ἐκεῖναι ἐκρίνοντο ἀνάξιαι πίστεως, ἀλλὰ νῦν καταφαίνεται ὅτι ἐλήφθησαν ἐκ τῆς Ἀθην. Πολιτείας.—Ἔπειτα δ' ἐν τῷ αὐτῷ κεφαλαίῳ πραγματεύεται περὶ τῶν εἰσαγωγέων, ὧν καὶ αὐτὸ τὸ ὄνομα παρεφθαρμένον (ἐπαγωγεῖς)

ἐφέρετο ἐν τοῖς χειρογράφοις τοῦ Πολυδεύκους (Η' 93. 101)· ἦσαν δ' οὗτοι πέντε καὶ οὐχὶ δέκα, ὡς ὑπετίθετο. Ἡ κληρωτὴ αὕτη ἀρχὴ δὲν εἶχε διοικητικὰ καθήκοντα, ἀλλὰ μόνον δικαστικά, εἰσῆγε δηλαδὴ εἰς τὸ δικαστήριον δίκας τινάς, ἐξ ἐκείνων ὅσαι διὰ τὴν φύσιν αὐτῶν ἔπρεπε ἐντὸς βραχείας προθεσμίας, ἐντὸς μηνός, νὰ ἐκδικάζωνται. Κυρίως εἰπεῖν πᾶσαι αἱ δίκαι (πλὴν τῶν φονικῶν) ἦσαν ἔμμηνοι, διότι ὑπεχρεοῦντο οἱ ἡγεμόνες τῶν δικαστηρίων νὰ εἰσάγωσι ταύτας εἰς τὸ δικαστήριον ἐντὸς τριάκοντα ἡμερῶν· ἀλλ' εἰς τὰς ὑπὸ τοῦ νόμου ὁριζομένας ἐμμήνους δὲν ἐπετρέπετο ἀναβολὴ τῆς ἐκδικάσεως, ὡς εἰς τὰς λοιπάς. Τοιαῦται δὲ δίκαι ὑπὸ τῶν εἰσαγωγέων εἰσαγόμεναι ἦσαν αἱ περὶ ἀποδόσεως προικός, αἱ ἀφορῶσαι εἰς δάνεια ἐπὶ μετρίῳ τόκῳ μέχρι 12 %, καὶ αἱ περὶ προκαταβολῆς τοῦ κεφαλαίου ἐμπορικῆς τινος ἐπιχειρήσεως· προσέτι δ' αἱ δίκαι αἰκίας, καὶ αἱ ἐρανικαὶ ἤτοι αἱ κατὰ τῶν καθυστερούντων μηνιαίαν δόσιν εἰς κοινὸν ἐρανιστῶν, πιθανῶς δὲ καὶ κατὰ τῶν μὴ ἀποτινόντων ὄφλημα ἐξ ἐράνου,καὶ αἱ κοινωνικαί, αἵτινες καὶ ἐν χωρίῳ τινὶ τοῦ Δημοσθένους (περὶ συμμορ. 16) παρανοηθέντι μνημονεύονται· αὗται δ' ὡς εἰκάζει ὁ Lipsius ἀνεφέροντο εἰς τὰς διαφορὰς σωματείων παρισταμένων ἐν δικαστηρίοις ὡς νομικῶν προσόπων· ἔπειτα αἱ ἀφορῶσαι εἰς διαφορὰς περὶ κυριότητος δούλων καὶ ὑποζυγίων, αἱ τριηραρχικαὶ ἤτοι αἱ κατὰ τριηράρχων πρὸ πάντων περὶ ἀποδόσεως τῆς τριήρους ἐν καλῇ καταστάσει καὶ τελευταῖον αἱ τραπεζιτικαί· οἱ τραπεζῖται ἕνεκα τῆς φύσεως τοῦ ἔργου των εἶχον μεγάλην πίστιν, διὸ καὶ ἐξαιρετικὴ ὡρίζετο διαδικασία διὰ τὰς ὑπὲρ αὐτῶν καὶ τὰς κατ'αὐτῶν δίκας. Δὲν περιλαμβάνονται δ' εἰς τὰς ἐμμήνους καὶ αἱ ἐμπορικαί, ὥς τινες ὑπέλαβον, διότι ταύτας ἐπὶ τῶν χρόνων τοῦ Ἀριστοτέλους εἰσῆγον οἱ θεσμοθέται (κεφ. 59, 5). Ἔμμηνοι ἐπίσης ἦσαν καὶ αἱ ὑπὸ τῶν ἀποδεκτῶν εἰσαγόμεναι δίκαι, αἱ ἀφορῶσαι εἰς διαφορὰς ἀναφυομένας κατὰ τὴν εἴσπραξιν τῶν τελῶν· ταύτας ἂν μὴ ὑπερέβαινον τὰς 10 δραχμὰς εἶχον τὸ δικαίωμα νὰ δικάζωσιν αὐτοί, τὰς δ' ἄλλας εἰσῆγον εἰς τὸ δικαστήριον.

Τὸ 53 κεφάλαιον περιέχει πολυτιμοτάτας εἰδήσεις περὶ τῶν τεσσαράκοντα ἢ κατὰ δήμους δικαστῶν, καὶ περὶ τῶν διαιτητῶν, ἐν παρόδῳ δὲ καὶ περὶ τοῦ καταλόγου. Ἀσαφῆ σφόδρα ἦσαν τὰ περὶ τούτων, ἀλλὰ καὶ μετὰ τὴν ἔκδοσιν τῆς Ἀθηναίων Πολιτείας, ἕνεκα παρερμηνείας χωρίων τινῶν τοῦ κειμένου περὶ τῶν διαιτητῶν καὶ τῶν ἐπωνύμων, πολλὴ προῆλθε σύγχυσις. Νομίζομεν ὅμως ὅτι δι' ἀκριβεστέρας ἑρμηνείας διευκρινοῦνται τἀσαφῆ καὶ διαλύεται πᾶσα ἀμφιλογία περί τε τοῦ ἔργου τῶν διαιτητῶν καὶ περὶ τῆς ὀνομασίας τῶν

ἐπωνύμων ἀρχόντων. Πρὸς τοῦτο ἀναγκαίαν κρίνομεν λεπτομερεστέραν ἀνάλυσιν τῶν ἐν τῷ προκειμένῳ κεφαλαίῳ.

Τοὺς κατὰ δήμους δικαστὰς κατασκεύασεν ὁ Πεισίστρατος, ὡς ἐκ τοῦ κεφ. 16 διδασκόμεθα, ὅπως μὴ ἀναγκάζωνται οἱ ἔχοντες δίκας ἀγρόται νὰ καταβαίνωσιν εἰς τὸ ἄστυ καὶ παραμελῶσι τῶν ἀγρῶν. Ὅθεν ὑπήγαγεν εἰς τὴν δικαιοδοσίαν των τὰς δίκας τῶν ἐν τοῖς ἀγροῖς οἰκούντων, ἐν ᾧ αἱ τῶν ἐν ἄστει εἰσήγοντο εἰς τὰ δικαστήρια, καὶ ἐδίκαζον τὰς δίκας ἐκείνας οἱ κατὰ δήμους δικασταὶ περιοδεύοντες, διὸ παραβάλλονται πρὸς τοὺς παρὰ Πέρσαις δικαστὰς τῶν περιχώρων, οὓς ἀναφέρει ὁ Αἰλιανὸς (Ποικ. Ἱστ. Α' 34) καὶ πρὸς τοὺς παρ' Ἄγγλοις Itinerantjudges. Καταργηθεῖσα δ' ἡ ἀρχὴ αὕτη πιθανῶς ἅμα τῇ καταλύσει τῆς τυραννίδος, κατεστάθη καὶ πάλιν ἐν ἔτει 453/2 π. Χ. ὡς μαρτυρεῖ ὁ Ἀριστοτέλης ἐν κεφ. 26. Ὁ ἀριθμὸς αὐτῶν, τριάκοντα πρότερον ὄντων, μετὰ τὴν ὀλιγαρχίαν τῶν Τριάκοντα ηὐξήθη κατὰ δέκα «μίσει τοῦ ἀριθμοῦ τῶν τριάκοντα», ὡς παρατηρεῖ ὁ Πολυδεύκης. Μετὰ τὴν μεταβολὴν ταύτην ἐκαλοῦντο «οἱ τετταράκοντα», διετηρεῖτο ὅμως καὶ κατὰ τὸν Δ' αἰῶνα ἡ χρῆσις τοῦ παλαιοῦ ὀνόματος «οἱ κατὰ δήμους δικασταί», καίτοι ἀπὸ τοῦ τέλους τοῦ Ε' αἰῶνος, ἂν μὴ καὶ ἀπὸ τῶν μέσων αὐτοῦ, δὲν ἐδίκαζον τὰς τῶν ἀγροτῶν δίκας, ἀλλὰ καθήκοντα εἶχον ἄλλα, περὶ ὧν μετὰ μικρὸν θὰ διαλάβωμεν. Ἦσαν δὲ κληρωτοί, ἂν καὶ χειροτονητοὺς λέγει αὐτοὺς μεταγενέστερός τις γραμματικός· ἀλλ' ἡ περὶ τούτου μαρτυρία τοῦ Ἀριστοτέλους εἶναι ἀναμφισβήτητος, κυρουμένη καὶ ὑπὸ τοῦ Δημοσθένους (κατὰ Τιμοκρ. 112). Ἐκληροῦντο δὲ τέσσαρες ἐξ ἑκάστης φυλῆς, ἀποτελοῦντες δέκα τετραμελῆ τμήματα, ὧν ἕκαστον ἐδίκαζεν ἀνὰ μίαν τῶν δέκα φυλῶν· ὡρίζετο δ' ἡ ἁρμοδιότης ἑκάστου τμήματος ἐκ τῆς φυλῆς τοῦ ἐναγομένου (τοῦ φεύγοντος), ὃν ἐδίκαζον οἱ εἰς τὴν αὐτὴν φυλὴν ἀνήκοντες τέσσαρες δικασταί. Ἐπειδὴ δὲ πλὴν τῶν πολιτῶν ἐδίκαζον οἱ τεσσαράκοντα καὶ τοὺς δούλους καὶ τοὺς μετοίκους, διὰ μὲν τὰς πρὸς τοὺς δούλους δίκας ἁρμόδιον ἦτο τὸ τὴν φυλὴν τοῦ κεκτημένου δικάζον τμῆμα (ὡς μαρτυρεῖ ὁ Ἰσαῖος), διὰ δὲ τὰς πρὸς τοὺς μετοίκους τὸ τμῆμα εἰς ὃ παρεπέμποντο ὑπὸ τοῦ πολεμάρχου, ὑπὸ τούτου κληρούμεναι. (Ἀθην. πολιτ. κεφ. 58). Ἡ δικαιοδοσία τῶν τεσσαράκοντα περιελάμβανε πάσας τὰς δίκας τοῦ ἰδιωτικοῦ δικαίου, ἐξαιρουμένων τῶν ἐμμήνων, τῶν ὑπὸ τῶν εἰσαγωγέων καὶ τῶν ἀποδεκτῶν δικαζομένων, καὶ τῶν πλείστων τοῦ οἰκογενειακοῦ δικαίου, ἃς εἰσῆγεν ὁ ἄρχων. Ἐδίκαζον, ὡς λέγει ὁ Ἰσοκράτης, «τοὺς ἐν τοῖς ἰδίοις πράγμασιν ἀδικοῦντας». Καὶ τὰ μὲν μικρὰ συναλλάγματα,

τὰ μέχρι δέκα δραχμῶν, ἐδίκαζον αὐτοὶ ἀνεκκλήτως, διότι, ὡς ἀλλαχοῦ παρατηρεῖ ὁ Ἀριστοτέλης (Πολιτ. Δ' 13 σ. 1300 β') «δεῖ καὶ περὶ τούτων γίνεσθαι κρίσιν, οὐκ ἐμπίπτει δὲ εἰς δικαστῶν πλῆθος». Τὰ δὲ ὑπὲρ τοῦτο τὸ τίμημα παρέδιδον εἰς τοὺς διαιτητάς, ὁριζομένων διὰ κλήρου τῶν δικῶν, ἃς ἕκαστος αὐτῶν ὤφειλε νὰ δικάσῃ.

Τὰ περὶ διαιτητῶν ἐκτίθενται ἐνταῦθα ἐν συνειρμῷ καὶ σαφηνίζονται αἱ περὶ τούτων συγκεχυμέναι εἰδήσεις μεταγενεστέρων γραμματικῶν· ὑπὸ τοῦ Ἀριστοτέλους δ' ὁδηγούμενοι δυνάμεθα νὰ ἑρμηνεύσωμεν ὀρθῶς χωρία τινὰ τῶν Ἀττικῶν ῥητόρων, δυσνόητα θεωρούμενα. Περιττὸν κρίνωμεν νὰ κάμωμεν λόγον περὶ τῶν πλημμελῶν συμπερασμάτων εἰς ἃ παρήγαγε πολλοὺς τῶν νεωτέρων ἀρχαιολόγων ἡ παρερμηνεία τῶν χωρίων τούτων καί τινος ἀττικῆς ἐπιγραφῆς ὑπὸ τοῦ Ῥαγκαβῆ ἐκδοθείσης τὸ πρῶτον (Ant. hell. 1163), περιοριζόμεθα δ' εἰς τὴν ἀνάλυσιν μόνον τῶν παρ' Ἀριστοτέλει εἰδήσεων. Διαιτηταὶ ἐγίνοντο οἱ ἄγοντες τὸ ἑξηκοστὸν ἔτος καὶ μὴ ὑποχρεούμενοι πλέον εἰς στράτευσιν· ὤφειλον δὲ νὰ ἐκπληρώσωσιν ἐπὶ ἓν ἔτος τὰ δικαστικὰ ταῦτα καθήκοντα, διότι ἄλλως κατεδικάζοντο εἰς ἀτιμίαν· τῆς ὑποχρεώσεως ταύτης ἀπηλλαγμένοι (ἀτελεῖς) ἦσαν οἱ ἀποδημοῦντες μόνοι ἢ ὅσοι ἔτυχε νὰ ἄρχωσιν ἀρχήν τινα κατ' ἐκεῖνο τὸ ἔτος. Παραλαμβάνοντες οἱ διαιτηταὶ τὰς ὑποθέσεις παρὰ τῶν τεσσαράκοντα ἐποιοῦντο πρῶτον ἀπόπειραν συμβιβασμοῦ, μὴ ἐπιτυγχανομένου δὲ τούτου, ἀπεφαίνοντο τὰς διαίτας, ὀμνύοντες ἕκαστος τὸν ὡρισμένον εἰς τοὺς δοκιμαζομένους ἄρχοντας καὶ τοὺς μάρτυρας ὅρκον (βλ. κεφ. 55). Καὶ ἂν μὲν οἱ ἀντίδικοι παρεδέχοντο τὴν ἀπόφασιν ἐτελείωνεν ἡ δίκη· ἂν δ' ὁ ἕτερος αὐτῶν ἔκαμνεν ἔφεσιν εἰς τὸ δικαστήριον, οἱ διαιτηταὶ συνῆγον τὰς μαρτυρίας καὶ τὰς προκλήσεις πρὸς προσαγωγὴν ἐγγράφων ἢ μαρτυριῶν, καὶ τοὺς νόμους, οὓς ἐπεκλήθησαν ἑκάτεροι, καὶ ἐνέβαλλον πάντα εἰς χαλκοῦς καδίσκους (ἐχίνους), χωριστὰ μὲν τὰ τοῦ ἐνάγοντος, χωριστὰ δὲ τὰ τοῦ ἐναγομένου, σφραγίσαντες δὲ τοὺς ἐχίνους καὶ προσαρτήσαντες τὴν ἀπόφασιν τοῦ διαιτητοῦ γεγραμμένην ἐν γραμματείῳ, παρέδιδον εἰς τοὺς δικάζοντας τὴν φυλὴν τοῦ ἐναγομένου· οὗτοι δὲ παραλαβόντες εἰσῆγον τὰς μὲν μέχρι χιλίων δραχμῶν εἰς δικακαστήριον συγκροτούμενον ἐκ διακοσίων καὶ ἑνὸς δικαστῶν, ἤτοι τοῦ κατωτάτου πρὸς συγκρότησιν ἡλιαστικοῦ δικαστηρίου ἀπαιτουμένου ἀριθμοῦ, τὰς δὲ ἄνω τῶν χιλίων δραχμῶν εἰς δικαστήριον ἐκ τετρακοσίων καὶ ἑνός· (ὁ περιττὸς ἀριθμὸς τῶν δικαστῶν ὡρίζετο πρὸς ἀποφυγὴν ἰσοψηφίας). Τὸ δικαστήριον δ' ἀπεφάσιζεν ἐπὶ τῇ βάσει τῶν προσαχθέντων αὐτῷ στοιχείων, καὶ οὔτε εἰς τὸν ἐφεσιβάλλοντα, οὔτε

εἰς τὸν ἐφεσίβλητον ἐπετρέπετο νὰ προσθέσῃ ἐπιχείρημά τι εἰς τὰ ἀναπτυχθέντα ἐνώπιον τοῦ διαιτητοῦ, οὐδὲ εἰς τοὺς δικαστὰς νὰ ἐφαρμόσωσι νόμον ἄλλον παρὰ τοὺς μνημονευθέντας ἐν τῇ διαίτῃ. Κατὰ διαιτητοῦ ἀδικήσαντος ἠδύνατο νὰ γείνῃ εἰσαγγελία ὑπὸ τοῦ ἀδικηθέντος· ἐν τῇ περιπτώσει ὅμως ταύτῃ ἡ εἰσαγγελία δὲν εἰσήγετο ὡς συνήθως διὰ τῆς βουλῆς εἰς τὴν ἐκκλησίαν καὶ εἶτα εἰς τὸ δικαστήριον, ἀλλ' εἰς αὐτοὺς τοὺς συναδέλφους τοῦ ἀδικήσαντος διαιτητάς, οἵτινες ἂν ἔκρινον αὐτὸν ἔνοχον κατεδίκαζον εἰς ἀτιμίαν· εἶχεν ὅμως ὁ καταδικασθεὶς διαιτητὴς τὸ δικαίωμα ἐφέσεως. Ὁ Ἀριστοτέλης δὲν ὁρίζει ὁποῖον τὸ ἀδίκημα, καθ' οὗ ἐπετρέπετο ἡ εἰσαγγελία· προδήλως δὲν ἐθεωρεῖτο τοιοῦτο ἡ πεπλανημένη δικαστικὴ ἀπόφασις, ἀφ' οὗ οἱ δικασταὶ δὲν ὑπεῖχον κατὰ γενικὸν κανόνα εὐθύνας, καὶ διὰ τῆς ἐφέσεως ἐπηνωρθοῦτο τὸ κακόν. Μᾶλλον δυνάμεθα νὰ παραδεχθῶμεν ὅτι ἀδίκημα ἐθεωρεῖτο ἡ ἄρνησις διαίτης ἢ ἡ δολία παράλειψίς τινων τῶν εἰς τοὺς ἐχίνους ἐμβαλλομένων στοιχείων τῆς κρίσεως.

Ἐν τῷ περὶ τῶν διαιτητῶν νόμῳ δὲν ἀνεγράφετο τὸ ἔτος τῆς ἡλικίας αὐτῶν, πιθανώτατα ὅμως ἀντὶ τούτου ὡρίζετο ὅτι οἱ τεσσαράκοντα λαβόντες τὴν στήλην τὴν ἔχουσαν ἐπιγεγραμμένον τὸ ὄνομα τοῦ τελευταίου τῶν ἐπωνύμων διένεμον τὰς διαίτας τοῖς ἐγγεγραμμένοις εἰς αὐτήν. Ὅπως δὲ καταδείξῃ ὁ Ἀριστοτέλης ὅτι οὗτοι ἦγον τὸ ἑξηκοστὸν ἔτος, ποιεῖται παρέκβασίν τινα περὶ ἐγγραφῆς τῶν ἐφήβων, καὶ ἐκ ταύτης λαμβάνων ἀφορμὴν ἑτέραν περὶ τῆς προσκλήσεως ἡλικιῶν πρὸς στρατείαν.

Ὁ πρῶτος τῶν ἐννέα ἀρχόντων καλεῖται παρὰ μεταγενεστέροις συγγραφεῦσι (Παυσ. Γ' ια' 2. Πολυδ. Η. 89. Ἡσύχ. ἐν λ.) καὶ ἐν ἐπιγραφαῖς νεωτέραις (τοῦ Α' αἰῶνος μ. Χ.) ἄρχων ἐπώνυμος. Ἀλλ' ἐν τοῖς παλαιοτέροις χρόνοις ἐκαλεῖτο ἁπλῶς ἄρχων, προσεπεκαλεῖτο δὲ καὶ ἐπώνυμος ἐπί τινα ἔτη μόνον, καὶ τοῦτο οὐχὶ διότι ἀπ' αὐτοῦ ἠριθμεῖτο ὁ χρόνος, ἀλλὰ διότι ἔδιδε τὸ ὄνομα εἰς ἡλικίαν στρατευσίμων, τῶν κατὰ τὴν ἀρχοντείαν αὐτοῦ ἐγγραφέντων εἰς τοὺς ἐφήβους· δηλονότι ἦτο ἐπώνυμος ἡλικίας καὶ οὐχὶ τοῦ ἐνιαυτοῦ. Διετήρει δὲ τὴν ἐπίκλησιν ταύτην ἐφ' ὅσον χρόνον ἦσαν ὑπόχρεοι πρὸς στράτευσιν οἱ ἐπὶ τῆς ἀρχοντείας αὐτοῦ ἐγγραφέντες ἔφηβοι, ἤτοι ἐπὶ ἔτη 42, διότι πᾶς Ἀθηναῖος ἦτο ὑπόχρεως πρὸς στράτευσιν ἀπὸ τοῦ 18 ἔτους τῆς ἡλικίας του μέχρι τῆς συμπληρώσεως τοῦ 59. Ὅθεν πάντες οἱ ἄρξαντες τὴν ἀρχὴν τοῦ πρώτου τῶν ἐννέα ἀρχόντων δὲν ἐλέγοντο καὶ ἐπώνυμοι, ἀλλ' ἐκ τούτων μόνον 42 ἑκάστοτε. Οἱ ἔφηβοι ἐγγραφόμενοι πρότερον μὲν ἐνεγράφοντο εἰς λελευκωμένα γραμματεῖα, κατὰ δὲ τοὺς χρό-

νους τοῦ Ἀριστοτέλους εἰς στήλην χαλκῆν, ἥτις ἵστατο πρὸ τοῦ βουλευτηρίου παρὰ τοὺς ἐπωνύμους. Ἐπεγράφετο δὲ εἰς τὴν στήλην τὸ ὄνομα τοῦ ἄρχοντος καὶ τὸ τοῦ πρὸ ἐτῶν 42 ἄρξαντος, ἤτοι τοῦ ἐπωνύμου τῆς ἡλικίας τῶν ἀπαλλαγέντων κατὰ τὸ προηγούμενον ἔτος τῆς πρὸς στράτευσιν ὑποχρεώσεως καὶ διαιτησάντων· οὗτος δ' εἶνε «ὁ ἐπώνυμος ὁ τῷ πρότερον ἔτει δεδιαιτηκώς». Ὅθεν ἂν περιεσῴζοντο πᾶσαι αἱ στῆλαι αἱ ἀναγράφουσαι τὰ ὀνόματα τῶν ὑποχρέων πρὸς στράτευσιν ἔν τινι ἔτει θὰ ἀνεγινώσκομεν ἐπιγεγραμμένα ἐν αὐταῖς τὰ ὀνόματα 84 ἀρχόντων, ἐξ ὧν ἓν μὲν θὰ ἦτο τὸ τοῦ ἄρχοντος, ἐπωνύμου τῆς πρώτης ἡλικίας τῶν δεκαοκταετῶν ἐφήβων, τὰ δὲ λοιπὰ τῶν κατὰ τὰ πρότερα ἔτη ἀρξάντων, καὶ ἐκ τούτων 41 τῶν ἐπωνύμων τῶν ἡλικιῶν καὶ 42 τῶν δεδιαιτηκότων. Ὑποθέσωμεν π. χ. ὅτι εἴχομεν πλήρη τὸν κατάλογον τῶν στρατευσίμων τοῦ ἔτους 342 π. Χ. ἤτοι καὶ τὰς 42 στήλας καὶ τὰ γραμματεῖα, ἐν οἷς ἦσαν ἐγγεγραμμένα τὰ ὀνόματα αὐτῶν. Ἐν τῇ στήλῃ τοῦ ἔτους τούτου πρὸ τῶν ὀνομάτων τῶν συμπληρωσάντων τὸ 17 ἔτος τῆς ἡλικίας των Ἀθηναίων θὰ ἦτο ἐπιγεγραμμένον τὸ ὄνομα τοῦ τότε ἄρχοντος Σωσιγένους καὶ τοῦ ἐπωνύμου τοῦ τῷ πρότερον ἔτει δεδιαιτηκότος ἤτοι τοῦ ἐν ἔτει 385 ἄρξαντος Δεξιθέου. Οἱ ἐπὶ τούτου ἐγγραφέντες ἔφηβοι, τὸ ἑξηκοστὸν ἔτος ἄγοντες τῷ 343 διήτησαν τότε τὰς διαίτας, τῷ δὲ 342 ἔπρεπε νὰ ἐκλεχθῶσι διαιτηταὶ οἱ ἐπὶ Διειτρέφους τοῦ διαδόχου τοῦ Δεξιθέου ἐγγραφέντες. Ὁ Διειτρέφης θὰ ἦτο ὁ τελευταῖος τῶν ἐπωνύμων, οὗ τὴν στήλην λαβόντες οἱ τεσσαράκοντα διένειμαν τὰς διαίτας τοῖς ἐγγεγραμμένοις ἐν αὐτῇ. Θὰ εἴχομεν δ' ἐν ταῖς 42 στήλαις τὰ ὀνόματα τῶν ἀπὸ τοῦ 426-342 π. Χ. κληρωθέντων ἀρχόντων. Οἱ δὲ τῷ 342 π. Χ. ἐπὶ Σωσιγένους ἐγγραφέντες ὤφειλον νὰ ὑπηρετήσωσιν ὡς διαιτηταὶ ἐπὶ Ἡγεμάχου, τῷ 300 π. Χ. ἂν διετηρεῖτο τότε ὁ περὶ διαιτητῶν νόμος. — Προστίθησι δ' ὁ Ἀριστοτέλης ὅτι καὶ πρὸς τὰς στρατείας ἔκαμνον χρῆσιν τῶν ἐπωνύμων· ἦσαν δ' αὗται αἱ λεγόμεναι στρατεῖαι ἐν τοῖς ἐπωνύμοις· ὁσάκις ἀπεφασίζετο ὑπὸ τοῦ δήμου ἡ ἐπιστράτευσις, ὡς λέγομεν σήμερον, ἡλικιῶν τινων, ὡρίζοντο αὗται διὰ τοῦ ὀνόματος τοῦ ἄρχοντος καὶ τοῦ ἐπωνύμου τῶν ἐν ἑκάστῃ στήλῃ ἐπιγεγραμμένων, μνημονευομένων μόνων τῶν ἐν ταῖς στήλαις τῆς πρώτης καὶ τῆς τελευταίας τῶν καλουμένων ἡλικιῶν· «προγράφουσιν ἀπὸ τίνος ἄρχοντος καὶ ἐπωνύμου μέχρι τίνων δεῖ στρατεύεσθαι.» — Ἐπειδὴ δὲ ἐν Ἀθήναις πλὴν τῶν ἐπωνύμων τῶν ἡλικιῶν ἦσαν καὶ ἄλλοι ἐπώνυμοι, ἀναφέρει καὶ τούτους ὁ Ἀριστοτέλης ὅπως μὴ ἐπέλθῃ τις σύγχυσις: «εἰσὶ γὰρ ἐπώνυμοι δέκα μὲν οἱ τῶν φυλῶν, δύο δὲ καὶ τετταράκοντα οἱ τῶν ἡλικιῶν.» Οἱ τῶν φυλῶν ἐπώνυμοι ἦσαν μυθικοὶ ἥρωες,

ἐξ ὧν ἔλαβον τὸ ὄνομα ἐπὶ Κλεισθένους αἱ δέκα φυλαί: «Ταῖς δὲ φυλαῖς ἐποίησεν ἐπωνύμους ἐκ τῶν προκριθέντων ἑκατὸν ἀρχηγετῶν οὓς ἀνεῖλεν ἡ Πυθία δέκα» (κεφ. 21).

Καὶ ἐκ τοῦ 54 κεφαλαίου πολλὰ διδασκόμεθα ἄγνωστα· ὁμιλεῖ πρῶτον περὶ τῶν ὁδοποιῶν, ὧν ἐμνήσθημεν ἀνωτέρω, εἶτα δὲ περὶ τῶν λογιστῶν, διαφωτίζων τὰ περὶ τοῦ παρ' Ἀθηναίοις συστήματος τοῦ ἐλέγχου τῶν ἀρχόντων. Οἱ δέκα κληρωτοὶ λογισταί, ἄλλοι παρὰ τοὺς ἐν κεφ. 48 ἀναφερομένους λογιστὰς τῆς βουλῆς, ἔχοντες βοηθοὺς δέκα κληρωτοὺς ἐπίσης συνηγόρους (οἵτινες πιθανῶς ὑπεστήριζον τὰς κατηγορίας ἐν τοῖς δικαστηρίοις) ἐξήλεγχον πάντας τοὺς ἄρχοντας μετὰ τὸ τέλος τῆς ἀρχῆς αὐτῶν (κατὰ τῶν μὴ διδόντων λόγον ἐντὸς τριάκοντα ἡμερῶν ἀλογίου ἐγράφετο δίκη, ὡς ἄλλοθεν γινώσκομεν)· εἰσῆγον δ' οἱ λογισταὶ τὰς εὐθύνας τῶν ἀρχόντων εἰς τὸ δικαστήριον, καὶ οἱ κριθέντες ἔνοχοι κλοπῆς δημοσίων χρημάτων κατεδικάζοντο νὰ πληρώσωσι δεκαπλοῦν τὸ κλαπὲν ποσόν, οἱ δ' ἔνοχοι δωροδοκίας (δώρων) δεκαπλοῦν ἐπίσης τὸ ληφθέν· ἂν δ' ἰδιώτην τινὰ ἠδίκησαν κατεδικάζοντο εἰς ἀπότισιν ἁπλοῦ τοῦ τιμήματος διὰ τῆς ἀδικίου δίκης, περὶ ἧς μανθάνομεν νῦν ἀκριβῶς τὶ ἦτο. Καὶ ἂν μὴ ἀπέτινον πρὸ τῆς ἐνάτης πρυτανείας, τὸ ἁπλοῦν μὲν ἐδιπλοῦτο, οὐχὶ δὲ καὶ τὸ δεκαπλοῦν. Ἔπειτα διαλαμβάνει περὶ τῶν γραμματέων, διακρίνων σαφῶς ἀπ' ἀλλήλων τοὺς πρότερον μὴ ἐπαρκῶς διακεκριμένους τρεῖς γραμματεῖς· τὸν κατὰ πρυτανείαν, ὅστις δὲν ἦτο βουλευτής, ὡς ὑπετίθετο, ἀλλὰ παρεκάθητο τῇ βουλῇ καὶ τὰ ψηφίσματα ἐφύλαττε, χειροτονητὸς δ' ὢν πρότερον εἶχε γείνῃ κληρωτὸς ἐπὶ Ἀριστοτέλους· δεύτερον τὸν ἐπὶ τοὺς νόμους γραμματέα, παρακαθήμενον ἐπίσης τῇ βουλῇ, ἔργον δ' ἔχοντα ν' ἀντιγράφῃ τοὺς νόμους, καὶ τρίτον τὸν ἐν ταῖς ἐπιγραφαῖς καλούμενον «γραμματέα τοῦ δήμου», παρὰ δὲ τῷ Θουκυδίδῃ (Ζ' 10) «γραμματέα τῆς πόλεως», ἔργον μόνον ἔχοντα ν' ἀναγινώσκῃ ἐν τῇ βουλῇ ἢ ἐν τῇ ἐκκλησίᾳ τὰ δημόσια γράμματα· οὗτος ἦτο χειροτονητός, διότι, ὡς ὀρθῶς παρατηρεῖ ὁ Dareste, ἦτο χρεία νὰ ἔχῃ λαμπρὰν φωνήν, ἐν ᾧ διὰ τοῦ κλήρου ἦτο ἐνδεχόμενον νὰ ἐκλεχθῇ ποτε ἰσχνόφωνός τις ἢ ἄφωνος, ἄχρηστος πρὸς τὸ ἔργον. — Ἐν τῷ αὐτῷ κεφαλαίῳ διαλαμβάνει ὁ Ἀριστοτέλης καὶ περὶ τῶν ἱεροποιῶν, οἵτινες δὲν ἦσαν ἱερεῖς, ἀλλὰ δημόσιοι ἄρχοντες φροντίζοντες περὶ ἐκτελέσεως θρησκευτικῶν καθηκόντων τῆς πόλεως. Τούτων ὑπῆρχον δύο δεκαμελῆ συνέδρια, ὡς τὸ πρῶτον νῦν μανθάνομεν, διότι οἱ μεταγενέστεροι γραμματικοί, οἵτινες ἐκ τῆς Ἀθηναίων Πολιτείας παρέλαβον τὰ περὶ τούτων, παραλείπουσι τὴν διάκρισιν. Οἱ μὲν τούτων ἐκαλοῦντο «οἱ ἐπὶ τὰ ἐκθύματα», ἤτοι οἱ ἐπιμελούμενοι

τῶν ἐξιλαστηρίων θυσιῶν, διότι ταύτην τὴν ἔννοιαν ἔχει πιθανώτατα ἡ λέξις, ἣν ἄλλως ἄλλοι ἑρμηνεύουσιν ἢ διορθοῦσι [1], καὶ ἔθυον τὰ κατὰ μαντείας ἱερὰ καὶ μετὰ τῶν μάντεων ἔθυον ἐπὶ αἰσίοις οἰωνοῖς. Οἳ δὲ ἐκαλοῦντο «οἱ κατ' ἐνιαυτὸν» καὶ ἔθυον θυσίας τινὰς καὶ διῴκουν τὰς πεντετηρίδας ἁπάσας πλὴν τῶν Παναθηναίων· προστίθησι δ' ὁ Ἀριστοτέλης ὅτι πέντε τοιαύτας μεγάλας ἑορτὰς κατὰ τετραετίαν ἀγομένας εἶχον οἱ Ἀθηναῖοι. Μία μὲν ἦτο ἡ εἰς Δῆλον, ἣν ὡς ἱστορεῖ ὁ Θουκυδίδης (Γ' 104) ἀνενέωσαν οἱ Ἀθηναῖοι τὸν χειμῶνα τοῦ 426 π. Χ. δευτέρα δὲ τὰ Βραυρώνια, ἀγομένη εἰς τιμὴν τῆς Ἀρτέμιδος ἐν Βραυρῶνι τῆς Ἀττικῆς, τρίτη τὰ Ἡράκλεια, ὡς συμπληροῦται τὸ ἐν τῷ παπύρῳ ἐξίτηλον ὄνομα τῆς ἑορτῆς ἐκ τοῦ Δημοσθένους (π. παραπρ. 86. 125) τοῦ Ἁρποκρατίωνος καὶ τοῦ Πολυδεύκους (Η, 107), ἀγομένη ἐν Μαραθῶνι πιθανῶς· τετάρτη τὰ Ἐλευσίνια, ὡς συμπληροῦται τὸ ὄνομα τῆς ἑορτῆς, μνημονευομένης καὶ ἐν ἐπιγραφῇ τῆς Ἐλευσῖνος ἐπὶ Κηφισοφῶντος ἄρχοντος, ἥτις καὶ τριετηρίδα αὐτόθι ἀναφέρει (Ἀρχαιολ. ἐφημ. 1883 σ. 123 στ. 46. 49)· πέμπτη δὲ τὰ Παναθήναια. Παρατηρεῖ δ' ὁ Ἀριστοτέλης ὅτι οὐδεμία τῶν ἑορτῶν τούτων ἐγίνετο ἐν τῷ αὐτῷ τόπῳ [2]. Τὰ κατὰ τὰς ἑορτὰς ταύτας ἐκανονίσθησαν πιθανῶς ἐπὶ Κηφισοφῶντος ἄρχοντος· τὸ περὶ τούτου χωρίον τοῦ κειμένου εἶνε ἐφθαρμένον, σαφῶς ὅμως ἀναγινώσκεται τὸ ὄνομα τοῦ ἄρχοντος, ἐξ οὗ δηλοῦται ὅτι τὸ βιβλίον συνεγράφη μετὰ τὸ 329—8 π. Χ. δηλαδὴ μετὰ τὴν ἀρχοντείαν τούτου.

Τελευταῖον λέγει ὁ Ἀριστοτέλης ὅτι ἐκληροῦντο καὶ ἐν Πειραιεῖ δή-

[1] Τὸ μέσον ἐκθύομαι σημαίνει ἀποτρέπω ἄγος διὰ θυσίας, διὰ θυσίας ἐξευμενίζω τοὺς θεούς· τὴν αὐτὴν δὲ σημασίαν φαίνεται ἔχον τὸ ῥῆμα καὶ εἰς ἐνεργητικὴν φωνὴν παρὰ Σοφοκλεῖ (Ἠλέκτρ. 571) «ὡς πατὴρ ἀντίσταθμον Τοῦ θηρὸς ἐκθύσειε τὴν αὐτοῦ κόρην»· ἡ Ἄρτεμις μνησικακήσασα ἐκ τοῦ ἐν τῷ ἄλσει της φόνου ἐλάφου ὑπὸ τοῦ Ἀγαμέμνονος κατεῖχε τοὺς Ἀχαιοὺς ἐν τῇ Αὐλίδι· ἠναγκάσθη δ' ὁ Ἀγαμέμνων ὅπως ἐξευμενίσῃ τὴν θεὰν νὰ θύσῃ τὴν κόρην αὐτοῦ.— Ἔν τινι δὲ κῳακῇ ἐπιγραφῇ (Paton and Hicks, The Inscr. of Cos ἀρ 44) τὸ ῥῆμα σημαίνει ἁπλῶς θύειν τεταγμένην τινὰ θυσίαν· «καὶ τὰ ἱερὰ ἐχθύσαντες κατὰ τὰ πάτρια».

[2] Οὐχὶ ἐνιαυτῷ ὡς ἀναγινώσκουσιν οἱ Ὀλλανδοὶ καὶ οἱ Γερμανοὶ ἐκδόται, παραγόμενοι καὶ εἰς ἄλλας παραδιορθώσεις ἕνεκα τῆς ἀναγνώσεως ταύτης. Ἐν τῷ παπύρῳ κεῖται «ἐν τῷ αὐτῷ γίγνεται», εἶνε δ' ὑπὲρ τὴν πρώτην συλλαβὴν τοῦ ῥήματος ἐπιγεγραμμένον πρὸς διόρθωσιν ΕΝ. «Ἐν τῷ αὐτῷ ἐνιαυτῷ» εἶνε βεβαίως πρόχειρος διόρθωσις ὑποδεχθεῖσα καὶ ὑπὸ τοῦ Kenyon, ὅστις ὅμως ὀρθότατα ποιῶν δὲν εἰσήγαγεν αὐτὴν εἰς τὸ κείμενον, διότι ἴσα ἴσα ἐν τῷ αὐτῷ ἐνιαυτῷ (τῷ γ' ἔτει ἑκάστης Ὀλυμπιάδος) ἐγίνοντο τὰ Δήλια καὶ τὰ Παναθήναια, πιθανῶς δὲ καὶ τὰ Ἡράκλεια.

μαρχος καὶ ἐν Σαλαμῖνι ἄρχων, ἐξ οὗ καταφαίνεται ὅτι δὲν εἶνε βάσιμος ἡ γνώμη τῶν παραδεχομένων ὅτι ἡ Σαλαμὶς ἀπετέλει δῆμον τῆς Ἀττικῆς ἀπὸ τοῦ Σόλωνος μέχρι τῶν Μακεδονικῶν χρόνων· ἀφ' οὗ ἀπεστέλλετο ἐκεῖσε ἄρχων ἦτο κληρουχία, καίτοι δὲν μνημονεύεται ἐν κεφ. 62 μεταξὺ τῶν κληρουχιῶν.

(Ἕπεται τὸ τέλος) **Ν. Γ. Πολίτης.**

ΟΔΟΙΠΟΡΙΚΑΙ ΣΗΜΕΙΩΣΕΙΣ[1]

Ἐκ Καΐρου εἰς Ἄνω Αἴγυπτον. Τὸ Barrage.

Τὸ Μπαρρὰζ

Μετὰ ὀκταήμερον ἐργασίαν ἐν Καΐρῳ, καὶ πρὶν ἢ ἀναχωρήσω δι' Ἄνω Αἴγυπτον, ἐπωφελήθην τῆς ἐκλεκτῆς συντροφιᾶς, ἐκ ξένων καὶ ἡμετέρων ὧν καὶ μία Ἀθηναία δεσποινὶς καὶ ἐπεσκέφθην τὸ Barrage, ἤτοι τὸ φράγμα τῶν ὑδάτων τοῦ ποταμοῦ, ἓν ἐκ τῶν ἐκτάκτων τοῦ αἰῶνος μας ἔργων, καὶ ἀληθὲς ἀριστούργημα καλαισθησίας, καὶ ὀχυρωτικῆς.

Ἡ ἁμαξοστοιχία ἀναχωρεῖ τὴν 8 καὶ 30 τῆς πρωΐας ὥραν, ἐκ τοῦ πρὸς Μ. τοῦ Καΐρου σταθμοῦ. Διέρχεται τὰ χωρία Σούμπρα καὶ Καλλιούμε, καὶ φθάνει, μετὰ ἡμίσειαν ὥραν, εἰς τὸν σταθμὸν τοῦ Barrage. Εἰς τὸν σταθμὸν τοῦτον ὑπάρχουσιν οἰκίσκοι τινὲς πλινθόκτιστοι καὶ ἓν μικρὸν ξενοδοχεῖον καὶ καφενεῖον. Ὅπως μεταβῇ τις εἰς τὸ Barrage, εἰσέρχεται εἰς τὰς καθ' ὅλην τὴν ἔκτασιν τούτου κυκλοφορούσας χάριν τῆς ὑπηρεσίας, καὶ τῆς μεταφορᾶς ἀνθρώπων εἰς τὸ χωρίον Μανάσε μικρὰς ἁμάξας, ἐκ τεσσάρων θέσεων (waggonets) κινουμένων ἐπὶ σιδηρῶν γραμμῶν δι' ὑπηρετῶν ἀράβων, καὶ φθάνει μετὰ πέντε λεπτὰ εἰς τὴν κεντρικὴν διεύθυνσιν, ἔνθα τὰ γραφεῖα. Ἐν τῷ κεντρικῷ τούτῳ γραφείῳ εὕρηται χάρτης μὲ κλίμακα 1/1000, ἐξεικονίζων τὴν ἐκ τοῦ ἀρχικοῦ σημείου τοῦ Δέλτα διανο-

[1] *Σ. Δ. Παρνασσοῦ.* Αἱ σημειώσεις αὗται, ἃς ἐπιστέλλει ἡμῖν ἐξ Ἀλεξανδρείας ὁ κ. Λεων. Μπαίρας, δικαστὴς παρὰ τῷ αὐτόθι προξενικῷ δικαστηρίῳ, ἐγράφησαν ὑπὸ τοῦ φιλοπόνου καὶ διακεκριμένου τούτου ὑπαλλήλου κατὰ τὰς ὥρας τῆς σχολῆς αὐτοῦ, ἄνευ φιλολογικῶν ἀξιώσεων, καὶ ὡς ἀτομικαὶ ἐντυπώσεις αὐτοῦ κατὰ τὰς συχνὰς περιοδείας, ἃς χάριν τῆς ὑπηρεσίας ἐκτελεῖ ἀνὰ τὴν χώραν ἐκείνην. Μετὰ πόσης ὅμως ἀνεπιτηδεύτου γλαφυρότητος καὶ εὐστοχίας εἰσὶ γεγραμμέναι καὶ πόσον ἐνδιαφερούσας πληροφορίας παρέχουσιν, οἱ ἀναγνῶσται τοῦ «Παρνασσοῦ» ἠδυνήθησαν καὶ ἐξ ἄλλων προτέρων δημοσιευθεισῶν νὰ ἐκτιμήσωσιν.

μὴν τῶν ὑδάτων εἰς ὅλην τὴν κάτω Αἴγυπτον. Ἡ ὅλη ἄρδευσις τῶν γαιῶν τούτων γίνεται διὰ τῶν μεγάλων βραχιόνων Ροζέττης καὶ Δαμιέττης καὶ τῶν τεχνητῶν διωρύγων Μαχμουδιὲ καὶ Ἰσμαηλίας. Ἐπὶ τῶν δύο πρώτων μεγάλων βραχιόνων καὶ ὀλίγον κάτωθι τοῦ σημείου, ἔνθα ἡ διχοτόμησις τοῦ Νείλου καὶ ἡ ἀρχὴ τοῦ Δέλτα, κατεσκευάσθη τὸ μέγα ἔργον τοῦ Barrage. Ἡ ὅλη αὐτοῦ ἔκτασις εἶνε 2500 μέτρων. Τὸ μέρος τῆς γεφύρας ὅπερ διασχίζει τὸν βραχίονα τῆς Ροζέττης, εἶνε μήκους 475 μέτρων. Ἔχει 62 τόξα ἐκ 4 μέτρων καὶ 99 $^{0}/_{0}$, καὶ 62 κτιστοὺς στύλους, 1 μ. καὶ 95 $^{0}/_{0}$. Τὸ δὲ τῆς Δαμιέττης εἶνε μήκους 500 καὶ ἔχει 72 τόξα καὶ ἰσαρίθμους στύλους. Τὸ κενὸν τῆς σχηματιζομένης στοᾶς κλείεται διὰ σιδηρᾶς θύρας, πάχους 40 $^{0}/_{0}$ τοῦ μέτρου ἄνωθεν ἑκάστου στύλου καὶ ἐπὶ τῆς γεφύρας ὑπάρχει μικρὰ ἔπαλξις δυναμένη νὰ περικλείσῃ ἀρκετοὺς στρατιώτας, καὶ κατασκευασθεῖσα πιθανῶς πρὸς τὸν σκοπὸν τῆς ὑπερασπίσεως, δι' ἣν περίστασιν ἤθελεν ἀποπειραθῇ τὴν διάβασιν στολίσκος. Ἐπὶ τῆς ἀριστερᾶς πλευρᾶς τῆς γεφύρας, ὑπάρχει καθ' ὅλον τὸ μῆκος αὐτῆς σιδηρᾶ γραμμή, ἐφ' ἧς, κινούμενον μηχάνημα ἀναβιβάζει καὶ καταβιβάζει τὰς πελωρίας ταύτας θύρας, τιθέμενον εἰς κίνησιν δι' ἐργατῶν. Ὅταν δὲν ὑπάρχῃ ἀνάγκη ἀρδεύσεως, αἱ θύραι αὗται πίπτουσι, καὶ εἰς τὰς δύο γεφύρας, καὶ οὕτως ὁ Νεῖλος περικλειόμενος, σχηματίζει μεγάλην παρακαταθήκην ὕδατος (réservoir), ἔκ τε τῶν δύο μεγάλων βραχιόνων καὶ τοῦ ἄνωθεν αὐτῶν ποταμοῦ, μέχρι τοῦ Χιλουάν. Κάτωθι δὲ τῶν πιπτουσῶν θυρῶν ρέει ἓν μέρος αὐτοῦ. Τὸ ἄκρον τοῦ Δέλτα περιβάλλει τοῖχος (quai) μήκους 1500 μέτρων, Ἐπὶ τῶν δύο ἄκρων ἑκάστης γεφύρας καὶ ἐν τῷ μέσῳ ὑπάρχουσι μικραὶ γέφυραι κινηταὶ (pont-levis), αἵτινες ἀνοίγουσιν ὀρθούμεναι δι' ἀλύσσεων ὅπως διέλθωσι τὰ πλέοντα τὸν ποταμόν, καὶ μεταφέροντα τὸν βάμβακα καὶ ἄλλα προϊόντα πλοιάρια. Εἰς ἕκαστον δ' ἄκρον κεῖνται ὡραῖαι οἰκοδομαί, ὑψηλαί, γοτθικοῦ ρυθμοῦ μετὰ πυργίσκων, ἐξ ὧν ἡ θέα ἐκτείνεται μέχρι τῶν Πυραμίδων καὶ ἐπὶ μεγάλου μέρους τῆς κοιλάδος τοῦ Νείλου. Ὄντως εὐτυχὴς ἡ Αἴγυπτος, δυναμένη νὰ καυχᾶται ὅτι ἐν αὐτῇ κατεσκευάσθησαν τὰ δύο μεγαλείτερα τοῦ αἰῶνός μας ἔργα, τὸ τῆς Διώρυγος τοῦ Σουέζ, καὶ τὸ τοῦ Barrage. Διὰ τὸ τελευταῖον τοῦτο ἐδαπανήθησαν πλέον τῶν 200 ἑκατ. Κατασκευαστὴς αὐτοῦ ὑπῆρξεν ὁ Γάλλος μηχανικὸς Mougel-Bey, ὁ δὲ θεμέλιος λίθος ἐτέθη ἐπὶ Μεχμὲτ-Ἀλῆ τῷ 1847. Κατὰ τὴν τελετὴν ταύτην τῶν ἐγκαινίων παρέστησαν 15,000 στρατιῶται, οἵτινες καὶ ἔλαβον μέρος εἰς τὴν ἐργασίαν. Ὅλοι οἱ ὑπάλληλοι τοῦ κράτους, καὶ οἱ ἀρχηγοὶ τῶν διαφόρων θρη-

σκειῶν ἔλαβον ἐπίσης μέρος εἰς τὴν ἑορτὴν ταύτην, καθ' ἣν ἐθυσιάσθησαν 50 βούβαλοι, καὶ ἥτις ἐτελείωσε μὲ μεγάλα δεῖπνα καὶ χορούς. Ἐπὶ τῶν Ἄγγλων ἐγένοντο πολλαὶ ἐργασίαι, καὶ δύναταί τις νὰ εἴπῃ ὅτι εἰς αὐτοὺς ὀφείλεται ἡ χρησιμοποίησις τοῦ μεγάλου τούτου ἔργου τελευταίως, καθ' ἣν ἐποχὴν δηλαδὴ ὁ κατασκευαστὴς τούτου Mougel-Bey ἀπέθνησκεν ἐπὶ ψάθης ἐν Γαλλίᾳ. Τοιοῦτον, ἐν συντομίᾳ, τὸ τοῦ Barrage ἔργον, δι' οὗ ὁ μέγας ποταμὸς Νεῖλος ἐτέθη ὑπὸ τὰς κλεῖδας, καὶ εἰς τὴν διάθεσιν τῶν μηχανικῶν τῆς Αἰγύπτου.

Ἡ ἄνω Αἴγυπτος

Ἀνεχωρήσαμεν ἐκ Καΐρου δι' ἄνω Αἴγυπτον τὴν 8ην ἀκριβῶς τῆς πρωΐας ὥραν. Ἡ ἁμαξοστοιχία διέρχεται τὸν Νεῖλον, διὰ τῆς μεταξὺ τῶν σταθμῶν Ράμλε Μπουλὰκ καὶ Ἀμπαμπὲχ γεφύρας, ἀρκούντως μεγάλης, καὶ ἐκ σιδήρου, καὶ ἀφοῦ διέλθῃ τὸν σταθμὸν Μπουλὰκ-Νταχρά, εἰσέρχεται εἰς τὴν ἄνω Αἴγυπτον, καὶ ἐν τῇ Μουδιρίᾳ (Νομαρχίᾳ) τῆς Γκίζας. Ἐν τῇ χώρᾳ ταύτῃ παύει τὸ βασίλειον τοῦ βάμβακος καὶ ἄρχεται τὸ τοῦ ζαχχαροκαλάμου. Κατὰ τὴν ἐποχὴν ταύτην ὁ Νεῖλος εἶνε εἰς τὴν ἀνωτέραν του ὕψωσιν, τούτου ἕνεκα, καὶ μεγάλη ὑπῆρξεν ἡ ἔκπληξίς μου, ὅταν ἡμίσειαν ὥραν ἀπὸ τοῦ Καΐρου εὑρέθην ἐντὸς θαλάσσης, ἐντὸς τῶν πλημμυρισμένων δηλαδή, ἀπεράντου ἐκτάσεως γαιῶν. Δὲν ἐγνώριζον πλέον ἂν διὰ τῆς σιδηροδρομικῆς ὁλκῆς διέσχιζον ξηράν, ἢ ἔπλεον θάλασσαν. Ἐντὸς τῆς ἁμάξης καθήμενος, ἔβλεπον καὶ ἐκ τοῦ ἑνὸς καὶ τοῦ ἄλλου μέρους θάλασσαν μέχρι τοῦ ὁρίζοντος, καὶ θάλασσαν μάλιστα μετὰ κυμάτων, ἅτινα ἐξέσπων ἐπὶ τῆς ὁδοῦ, ἐξ ἧς διήρχετο ἡ σιδηροδρομικὴ ὁλκὴ καὶ μεθ' ὅλου τοῦ θορύβου ὃν παράγει τὸ κῦμα ἐπὶ τῆς παραλίας. Περίεργος τῇ ἀληθείᾳ εἰκών! Κατὰ διαστήματα ἀνέδυον ἐκ τῆς θαλάσσης ταύτης μικρὰ χωρία μετὰ τῶν φοινίκων, συγκοινωνοῦντα μεταξύ των διὰ πλοιαρίων, ἅτινα ἐταξείδευον δι' ἱστίων, καὶ τὰ ὁποῖα καθίστων γραφικώτερον τὸ θέαμα·—πολλὰ ἐξ αὐτῶν διήρχοντο πλησίον ἡμῶν.

Ἡ σιδηροδρομικὴ ὁλκὴ βαδίζει ἐπὶ γραμμῆς παραλλήλου τοῦ Νείλου. Παραπλεύρως αὐτοῦ, ἐπὶ τῆς ἀνατολικῆς ὄχθης, ἐκτείνεται ἡ σειρὰ τῶν ὀρέων Μοκάταμ, κάτωθι τῶν ὁποίων, καὶ ἐπὶ τῆς ὄχθης κεῖνται κῆποι, ἐφ' ὧν ὁ ὀφθαλμὸς ἐπαναπαύεται ἥδυτατα, καὶ ἐν οἷς διακρίνονται αἱ ὑψιτενεῖς ἀκακίαι καὶ αἱ βαθύσκιαι συκομωρέαι μετὰ μεγάλου ἀριθμοῦ γαζιῶν. Ἐπαναλαμβάνω ὅτι εἶνε ἀδύνατον νὰ ἴδῃ τις γραφικώτερον θέαμα, ὁμολογῶ δὲ ὅτι δὲν ἐφανταζόμην τὴν ἄνω Αἴγυπτον μὲ τόσην ποικιλίαν φύσεως. Μίαν καὶ ἡμίσειαν ὥραν μακρὰν τοῦ Καΐρου καὶ

μεταξὺ τῶν χωρίων Ματανιὲ καὶ Καφρ-ἀμάρ, πρὸς τὸ μεσημβρινὸν μέρος, εὑρίσκεται ἡ πυραμὶς τοῦ Μεϊδούμ. Μετὰ τὸ Καφρ-ἀμὰρ περὶ τὴν 10 ὥραν ἡ ὁλκὴ φθάνει εἰς Βάσταν, χωρίον ἀραβικὸν ἐν γραφικῇ θέσει. Ἔξωθι τοῦ χωρίου τούτου ἡ ἁμαξοστοιχία διέρχεται γέφυραν μήκους πλέον τῶν 500 μέτρων, ἀνεγερθεῖσαν ἐπὶ τῆς μεγάλης διώρυγος, δι' ἧς εἰσέρχονται τὰ ὕδατα, καὶ πλημμυροῦσιν αἱ γαῖαι. Περὶ τὴν 11 ὥραν ἐφθάσαμεν εἰς Μπενὶ-Σουὲφ πρωτεύουσαν τῆς ὁμωνύμου Μουδιρίας. Ἡ πόλις αὕτη ἔχει πληθυσμὸν περὶ τὰς 40 χιλ., ἐξ ὧν μόλις 100 Ἕλληνες. Ἐκ τοῦ σταθμοῦ παρετήρουν ἀρκετὰς οἰκοδομὰς μεγάλας, ἓν ξενοδοχεῖον, καὶ δύο ἐκκοκιστικὰς μηχανάς, ὧν ἡ μὲν μία ἀνήκει εἰς τὸν Ἄγγλον Κάρβερ, ἡ δ' ἑτέρα εἰς τὸν ὁμογενῆ Οἰκονόμου, τὸν δωρητὴν καλῆς βιβλιοθήκης ἐκ νομικῶν συγγραμμάτων πρὸς τὸ ἡμέτερον Γενικὸν Προξενεῖον ἐν Ἀλεξανδρείᾳ. Ἡμίσειαν ὥραν μετὰ τὸ Μπενὶ-Σουὲφ διερχόμεθα διὰ μικροῦ ἀραβικοῦ χωρίου, ἔνθα καὶ μεγάλη μηχανὴ ζακχαροκαλάμου ἀνήκουσα εἰς τὴν Δάιραν Σανίαν. Μετὰ τὸ χωρίον τοῦτο διεκόπτοντο καὶ αἱ πλημμυρισμέναι γαῖαι, καὶ εἰσήλθομεν ἐντὸς πρασίνου τάπητος. Δὲν ἀπηλαύσαμεν ἐπὶ πολὺ τοῦ θεάματος τούτου, καὶ μετὰ δρόμον $^5/_4$ τῆς ὥρας καὶ ἔξωθεν τοῦ χωρίου Φάντε, ἀνεφάνησαν καὶ πάλιν πλημμυρισμέναι γαῖαι, ἀλλὰ πρὸς τὸ νότιον μόνον μέρος, καὶ ὁμοιάζουσαι πρὸς λίμνην, γύρωθεν τῆς ὁποίας ἦσαν μεγάλα δένδρα καὶ ὁ αἰώνιος φοίνιξ. Ἐκ τοῦ σημείου τούτου ἄρχεται πλέον ἡ ἀνυπόφορος κόνις, διεισδύουσα καὶ διὰ τῶν κεκλεισμένων θυρίδων τῆς σιδηροδρομικῆς ἁμάξης. Ἐπὶ δύο ὁλοκλήρους ὥρας ἐμένομεν μεθ' ὅλην τὴν ζέστην τῆς μεσημβρίας μετὰ κλειστῶν παραθύρων, ὅπως ἀποφύγωμεν τὴν κόνιν· οἴα ἀβελτηρία τῆς Αἰγυπτ. Κυβερνήσεως, ἥτις, ἐνῷ ἀπολαμβάνει τοσαῦτα κέρδη, ἐκ τῶν σιδηροδρόμων της (πλέον τῶν 50 τοῖς $^0/_0$ ἐπὶ τοῦ καθαροῦ) οὐδέποτε ἐφρόντισε νὰ ἐπιχαλικώσῃ τὰς γραμμὰς αὐτῆς, ὅπως ἐκλείψῃ ἡ ἀληθὴς αὕτη μάστιξ διὰ τοὺς ταξειδεύοντας! Περὶ ὥραν δευτέραν μ. μ. ἐφθάσαμεν εἰς τὸ πέρας τοῦ ταξειδίου ἡμῶν, εἰς Μίνιαν. Ἡ πόλις αὕτη κεῖται ἐπὶ τῆς δυτικῆς τοῦ Νείλου ὄχθης. Εἶνε πρωτεύουσα τῆς ὁμωνύμου Μουδιρίας, ἔχει πληθυσμὸν περὶ τὰς 25000, ἐξ ὧν μόνον 80—100 Ἕλληνες. Ἔχει ἀρκετὸν ἀριθμὸν καλῶν οἰκοδομῶν, δύο μετρίας τάξεως ξενοδοχεῖα παρ' Ἑλλήνων διευθυνόμενα, ἓν ὡραῖον καφενεῖον (Bar), ἐκκλησίαν ὀρθόδοξον, ἀρκετὰ κομψὴν ὁ Ἅγ. Ἰωάννης, ἐκκλησίαν κοπτικήν, καὶ ἀρκετὰ τζαμία. Ἔχει δύο ἐκκοκιστικὰς τοῦ βάμβακος μηχανάς, ὧν ἡ μία ἀνήκει εἰς τοὺς ὁμογενεῖς Ἀλφιέρην καὶ Βιτιάδην, ἡ δ' ἑτέρα εἰς τὸν Γάλλον Ἄλλε. Τὸν διὰ τὴν ἐκκόκισιν βάμβακα μεταφέρουσι διὰ τοῦ

ποταμοῦ πλοιάρια ἐκ Μπενὶ-Σουὲφ καὶ ἄλλων γειτονικῶν μερῶν, ἀλλ' ὡς ἐν ἀρχῇ εἶπον, ἐν τῇ ἄνω Αἰγύπτῳ βασιλεύει οὐχὶ ὁ βάμβαξ ἀλλὰ τὸ ζαχαροκάλαμον καὶ οἱ λοιποὶ δημητριακοὶ καρποί. Ὁ ἐκ τῆς ὅλης ἄνω Αἰγύπτου βάμβαξ δὲν ὑπερβαίνει τὰς 200,000 καντάρια, ἐν ᾧ ἡ παραγωγὴ αὐτοῦ εἰς τὴν κάτω Αἴγυπτον φθάνει εἰς τὰς καλὰς ἐσοδείας μέχρι 5 ἑκατομ.

Αἱ καθ' ὅλην τὴν ἄνω Αἴγυπτον μηχαναὶ ζαχαροκαλάμου εἰσὶν 7, ὧν αἱ 5 ἀνήκουσιν εἰς τὴν Δάιραν Σανίαν [1] καὶ 2 εἰς ἰδιώτας. Τὸ πόσον τῆς παραγομένης ζακχάρεως ἀνὰ πᾶσαν τὴν ἄνω Αἴγυπτον ἀνέρχεται εἰς 1 ἑκατομ. καντάρια κατ' ἔτος. Ἡ κυριωτέρα ἀτμομηχανὴ εἶνε ἡ ἐν Μινίᾳ· ἐν αὐτῇ ἐργάζονται περὶ τὰς 3,000 ἐργάται, παράγει δὲ περὶ τὰς 200 χιλ. καντάρια ἐτησίως. Ἡ τοῦ ζακχαροκαλάμου καλλιέργεια εἶνε τὰ μάλα προσοδοφόρος. Ἔχει ἔξοδα καλλιεργείας ἐν γένει 7—8 κατὰ φεδάνιον λίρας, ἐν ᾧ ἀποφέρει 20—22 λίρας. Ἡ ἐν Μινίᾳ μηχανὴ καταναλίσκει καθ' ἑκάστην περὶ τὰς 30,000 καντάρια ζακχαροκαλάμου καὶ παράγει 2 χιλ. καντ. ζάκχαριν. Ἡ κατασκευαζομένη παρὰ τῆς μηχανῆς ζάκχαρις εἶνε τριῶν ποιοτήτων· ἀλλὰ πρὸς τούτοις παράγεται ἐξ αὐτῆς εἶδος μέλιτος καὶ οἰνόπνευμα. Πλησίον τῆς ἐν Μινίᾳ μηχανῆς ὑπάρχει καὶ τὸ τοῦ Κεδίβου Ἰσμαὴλ ἀνάκτορον, ἐντελῶς ἀνατολικοῦ σχεδίου. Εἰς τὸν Κεδίβην τοῦτον ὀφείλει ἡ ἄνω Αἴγυπτος τὸν σιδηρόδρομον καὶ τὴν διώρυγα τῆς Ἰμπραημίας, δι' ἧς ποτίζονται αἱ ἀπέραντοι γαῖαι. Ἐν Μινίᾳ δὲν ὑπάρχουσιν ἀρχαιότητες αἰγυπτιακαί, ἀλλὰ μόνον εἰς ἀπόστασιν μιᾶς ὥρας τάφοι τινές, οὓς δυστυχῶς δὲν ἠδυνήθην δι' ἔλλειψιν χρόνου νὰ ἐπισκεφθῶ. Μετὰ διήμερον διαμονὴν ἐν Μινίᾳ ἀνεχώρησα διὰ τῆς ἰδίας γραμμῆς, οὐδὲν νεώτερον ἔχων νὰ ἴδω, οὐδὲν ἀπολύτως πλέον νὰ θαυμάσω, ἢ μόνον περὶ τὴν δύσιν τοῦ ἡλίου τὸν μακρόθεν φαινόμενον Νεῖλον, δικαιοῦντα τὴν ἔκφρασιν τοῦ συγγραφέως τῶν Orientales :

Comme une peau de tigre, au couchant s'allongeait
Le Nil, tacheté d'îles.

Ἐν Ἀλεξανδρείᾳ.

Λεωνίδας Μπαῖρας

[1] Τράπεζα, εἰς ἣν ἀνήκουσι τὰ κτήματα τοῦ πρώην Κεδίβου Ἰσμαήλ, διοικουμένη παρ' ἐπιτροπῆς συστηθείσης συγχρόνως μὲ τὴν σύστασιν τοῦ Contrôle ἐν Αἰγύπτῳ. Τὰ κτήματα ταῦτα ὑπολογίζονται εἰς πλέον τοῦ ἡμίσεος τῶν καλλιεργησίμων ἐν Αἰγύπτῳ γαιῶν.

ΜΕΓΑΣ ΕΝ ΚΡΗΤῌ ΣΕΙΣΜΟΣ

ΚΑΤΑ ΤΟ 1629

Ὁ Ἀνδρέας Ροῦσος πλοίαρχος ἐμπορικοῦ πλοίου, καταπλεύσας εἰς Ζάκυνθον ὁμολογεῖ μεθ' ὅρκου εἰς τὰς ἁρμοδίας ἀρχὰς καὶ εἰς τὸν ἑβραῖον Ἀβραὰμ Κανδιώτην, εἰς ὃν ἀνήκει τὸ φορτίον, ὅτι :

«Τῇ 27 Φεβρουαρίου τοῦ ἔτους 1629 ἀναχωρήσας περὶ τὸ μεσονύ«κτιον ἐκ Κρήτης, μετὰ δέκα περίπου ὥρας, ἂν καὶ ὁ καιρὸς ἦτο κα«λός, καὶ ἄνεμος δὲν ἔπνεε καὶ ὁ οὐρανὸς ἦτο λίαν κυανοῦς (azzur«rissimo), αἴφνης εἶδον μακρόθεν πρὸς βορρᾶν εἰς τὴν θάλασσαν «βουνὰ κυμάτων, ἅτινα ἐκ τοῦ ἀφροῦ ἐφαίνοντο ὡς χιονοσκεπῆ, καὶ «πρὸς νότον διευθυνόμενα ὡς ἀστραπή. Ἐν ριπῇ ὀφθαλμοῦ καὶ ἡ πέ«ριξ ἡμῶν θάλασσα ἐπάφλαζε καὶ ἤφριζε. Πρὶν δὲ λάβω τὸν καιρὸν «νὰ ἐρωτήσω τὸν πηδαλιοῦχον περὶ τοῦ πρωτοφανοῦς τούτου παραδό«ξου φαινομένου, ἤκουσα ὑποθαλάσσιον θόρυβον ὁμοιάζοντα μὲ ἁλύσεις «συρομένας. Ἐνόμισα ὅτι τὸ πλοῖον ἐσταμάτησεν ἢ μᾶλλον ὅτι προσέ«κρουσεν εἰς βράχους, ὅτι κατεποντίσθημεν διότι, ἂν καὶ πολὺ μακρὰν «ἤμεθα τῶν φοβερῶν ἐκείνων θαλασσίων βουνῶν, οὐχ ἧττον ἡ θά«λασσα ἔνθα εὑρισκόμεθα ἦτο τόσον ἀγρία, ὥστε ἐνόμισα ὅτι τὸ πλοῖον «ἔγεινε βορὰ τοῦ καταστρεπτικοῦ ἐκείνου κύματος. Ἐπανῆλθεν ἡ ἠρε«μία, ἂν καὶ ἡ θάλασσα ἐξηκολούθει βράζουσα (bollire). Τότε μόνον «ἤκουσα τὰς ἀπελπιστικὰς φωνὰς τῶν ναυτῶν μου. Καίπερ ἡμιθανεῖς, «ἐστρέψαμεν τοὺς ὀφθαλμοὺς πρὸς τὰ κύματα, ἐκ τοῦ φόβου μήπως «ἐπαναληφθῇ τὸ κακόν, ἀλλὰ τὰ κύματα προὐχώρουν πρὸς νότον ἀφί«νοντα ὄπισθεν γαλήνην μέν, ἀλλὰ τεταραγμένην θάλασσαν, φαιοῦ «χρώματος μετὰ μικροῦ ἀφροῦ, ἐνῷ ὁ οὐρανὸς ἐξηκολούθει νὰ εἶνε λίαν «κυανοῦς καὶ αἴθριος. Εἰς τὴν θάλασσαν εἴδομεν λείψανα πλοίου. «Πάντα ταῦτα συνέβησαν εἰς ὀλίγιστα λεπτά. Μόλις ἀνέλαβον εἶδον, «μετ' ἄλγους τῆς ψυχῆς μου, ὅτι ἔλειπεν ὁ ναυτόπαις (mozzo) καὶ «τὰ ἐπὶ τοῦ καταστρώματος βυτία (botte) [1]».

Αἱ ἀρχαὶ ἀπεδέχθησαν τὴν ὁμολογίαν ταύτην τοῦ πλοιάρχου, οὐχὶ ὅμως καὶ ὁ ἑβραῖος ἔμπορος, ὅστις ἀπῄτει τὴν πληρωμὴν τῶν ἀπολεσθέν-

[1] **Diversorum Reggimento G. Bembo (Ἀρχειοφυλακεῖον ὑπὸ τὰ Δικαστήρια) καὶ Carte Sanità (Ἀρχειοφυλακεῖον).**

των, ἐπιμένων ὅτι ἦτο ἀδύνατον νὰ συμβῶσι τὰ παρὰ τοῦ πλοιάρχου λεγόμενα καὶ ἑπομένως ἀξιῶν καὶ νὰ τιμωρηθῇ ὁ Ἀνδρέας Ροῦσος, ὁ ἀτυχὴς πλοίαρχος. Ὁ προβλεπτὴς Βέμβος ἐπὶ τῆς κατηγορίας ταύτης ἀπεφάνθη ὅτι ἐκ τῆς γενομένης ἀνακρίσεως δὲν προέκυπτεν ὅτι ὁ πλοίαρχος ἦτο ἄξιος τιμωρίας καὶ ἀφοῦ ἡ διοίκησις (Reggimento) ἐπισήμως ἤθελε μάθει τὴν ἀλήθειαν, ἂν μὲν ὁ πλοίαρχος ἠπάτησε τὰς ἀρχὰς ἰδίως, θὰ ἐτιμωρεῖτο παραδειγματικῶς· ἂν δὲ ὡμολόγησε τὴν ἀλήθειαν, τότε παραδειγματικῶς ἐπίσης θὰ ἐτιμωρεῖτο ὁ ἔμπορος [1].

Μετὰ παρέλευσιν μηνῶν ἕνεκα σφοδρᾶς τρικυμίας, κατέπλευσεν εἰς τὸν λιμένα Ζακύνθου ἱσπανικὸν πολεμικὸν πλοῖον, οὗ ὁ πλοίαρχος ἦτο τοῦ προβλεπτοῦ φίλος. Οὗτος σὺν ἄλλοις περιέργοις διηγήθη ὅτι ἐνῷ τὸ πλοῖόν του εἶχεν ἀναχωρήσει κατὰ τὰς ἀρχὰς τοῦ Μαρτίου ἐκ Μήλου, αἴφνης ἡ θάλασσα ἐξηγριώθη, ἐταράχθη, ἂν καὶ ὁ καιρὸς ἦτο ὡραῖος καὶ οὐδὲ ἄνεμος ἔπνεε καὶ καύσων ὑπερβολικὸς ἐπεκράτει. Καὶ οὐ μόνον τὴν πλήμμυραν ταύτην παρετήρησε καὶ αἰφνιδίως ἀνυψωθέντα ἐξ ἀφροῦ θαλάσσια βουνά, διευθυνόμενα πρὸς τὰ νοτιοανατολικά, ἀλλὰ καὶ ὑποβρόχιον ταραχὴν ᾐσθάνθη ὁμοιάζουσαν μὲ δυνατὴν θραῦσιν σανίδων (spezzamento di tavole). Τὸ πλοῖόν του οὐδὲν δυσάρεστον ἔπαθε, καὶ μόνον τὸ πλήρωμα κατεπλάγη ἐκ τοῦ φόβου. Καταπλεύσαντες εἰς Κύθηρα, ἔμαθον ὅτι κατὰ τὴν αὐτὴν ἡμέραν καὶ ὥραν ᾐσθάνθησαν αὐτόθι οἱ κάτοικοι σεισμὸν μετρίας σφοδρότητος· ἡ θάλασσα εἰς τὴν προκυμαίαν τῆς νήσου οὐδὲν ἔκτακτον φαινόμενον παρουσίασεν, εἰμὴ μικρὰν πλημμυρίδα [2]. Ὁ προβλεπτὴς παρεκάλεσε νὰ καταθέσῃ πάντα ταῦτα ἐπισήμως, ὅπως χρησιμεύσωσιν ὑπὲρ τῆς ἀθωώσεως τοῦ πλοιάρχου, τοῦ κατηγορουμένου παρὰ τοῦ ἑβραίου ἐμπόρου ἐπὶ ἀπάτῃ [3].

Μετὰ παρέλευσιν ἓξ μηνῶν ἀφίκετο εἰς Ζάκυνθον πλοίαρχος πολεμικῆς ἐνετικῆς γαλέρας ἐκ Κερκύρας, ὅστις, μαθὼν τὴν περίεργον τοῦ Ἑβραίου κατηγορίαν κατὰ τοῦ πλοιάρχου, κατέθεσεν ὅτι περιπλέων κατὰ τὸν Μάρτιον μῆνα εἶδεν ἐπὶ τῆς θαλάσσης λείψανα πλοίων καὶ πτώματα ναυαγῶν καὶ ἄλλα ἀποδεικνύοντα σοβαρὰ ναυάγια. Περὶ σεισμοῦ οὐδὲν ὅμως εἶχεν ἀκούσει [4].

Ἓν ἔγγραφον τοῦ 1631 (Ἰανουαρίου 4) προερχόμενον ἐκ τοῦ διοι-

[1] Filze Ordini diversi (Ἀρχειοφυλακεῖον ὑπὸ τὰ Δικαστήρια).

[2] Carte diverse 1600-1700 non registratie nei libri (Ἀρχειοφυλακεῖον ὑπὸ τὰ Δικαστήρια).

[3] Libri lettere (Ἀρχειοφυλακεῖον).

[4] Filza avvisi (Ἀρχειοφυλακεῖον).

κητηρίου (Reggimento) τεκμηριοῖ ὅτι αἱ ἀρχαὶ ἔλαβον τὰς σχετικὰς πληροφορίας ἐπισήμως, ἃς δυστυχῶς δὲν εὕρομεν ἐν τῷ φακέλλῳ. Τὸ ἔγγραφον τοῦτο ἐν συντόμῳ ἔλεγεν ὅτι: «Ἐκ τῶν ἐπισήμων πληροφοριῶν «καὶ καταθέσεων διαφόρων ἀξιοπίστων μαρτύρων ἡ ὁμολογία τοῦ πλοιάρχου Ρούσου καταφαίνεται πιστὴ καὶ ἀληθὴς (fedele e vera). Γνω-«ρίζει ἐπίσης ἐπισήμως ἡ δικαιοσύνη ὅτι ἐκ τῆς θαλασσίου ἐκείνης στιγ-«μιαίας διαταράξεως πολλὰ ναυάγια συνέβησαν. Ἑπομένως, κατὰ τὴν «γενομένην ἀπόφασιν τῆς δευτέρας Ἀπριλίου τοῦ ἔτους 1629, σήμερον «καταδικάζομεν τὸν Ἑβραῖον Κανδιώτην διὰ τὴν δυσπιστίαν του πρὸς «τὰς ἀρχάς, νὰ ἐκτεθῇ ἐπὶ μίαν ἡμέραν εἰς τὸν κύφωνα (berlina) «ἐντὸς τῆς πόλεως Ζακύνθου καὶ ἐπὶ μίαν ἡμέραν εἰς τὸ προάστειον «τοῦ Αἰγιαλοῦ, εἰς τριῶν μηνῶν φυλάκισιν καὶ εἰς τὰ ἔξοδα τῆς «δίκης. Ὁ δὲ πλοίαρχος ἔχει τὸ δικαίωμα νὰ ζητήσῃ ἀποζημίωσιν διὰ «τὴν χρονοτριβήν του [1].»

*
* *

Τὰ περίεργα ταῦτα ἀναγνόντες πρὸ τεσσάρων ἐτῶν, ἀντεγράψαμεν τὰ σχετικὰ ἀποσπάσματα, ὅπως ἐξετάσωμεν τοὺς ἱστορικοὺς καὶ μάθωμεν ὁ μέγας οὗτος σεισμός, ὁ ἔχων βεβαίως τὸ σεισμογόνον κέντρον εἰς τὴν θάλασσαν τὴν μεταξὺ Κρήτης, Θήρας, Μήλου καὶ Κυθήρων, ἐπήνεγκέ που καταστροφάς. Δυστυχῶς ἐκ τῶν ἱστορικῶν, οὓς προχείρους εἴχομεν, οὐδὲν ἠδυνήθημεν νὰ ἐξαγάγωμεν. Ἡ προσοχὴ ἡμῶν εἶχε ἰδίως περιστραφῇ εἰς τὴν πολλάκις σειομένην Κρήτην, ἥτις εἶνε, ὡς γνωστόν, αὐτόσειστος καὶ ὑπέστη εἴς τινα παράλια ἐξάρσεις [2]· ἀλλ' αἱ ἐλπίδες ἡμῶν ἀπέβησαν μάταιαι.

Ὅτε πρὸ τριῶν ἐτῶν ὁ κ. Ν. Σταυράκης ἐξέδωκε τὴν Στατιστικὴν τοῦ πληθυσμοῦ τῆς Κρήτης μετὰ ἀξιολόγου εἰσαγωγικῆς μελέτης, εἴδομεν ὅτι φιλοπόνως συνεπλήρωσε τὸν κατάλογον τῶν σεισμῶν τῆς Κρήτης δι' ὅσων ἠδυνήθη εἰδήσεων, ἐκ πηγῶν ἢ ἐκ παραδόσεων καὶ συγχρόνων παρατηρήσεων. Ἀλλ' ὁ κ. Σταυράκης ἀναφέρει (σελ. 108) ὅτι κατὰ τὸν δέκατον ἕβδομον αἰῶνα μόνον ἑπτὰ σεισμοὶ συνεκλόνησαν τὴν Κρήτην, κατὰ τὰ ἔτη 1604, 1612, 1650, 1662, 1665, 1673, 1681.

Εὐτυχῶς πρὸ δύο μηνῶν ἠγοράσαμεν ἀρχαῖον ἐκκλησιαστικὸν κώδικα ἀνήκοντα εἰς Κρῆτα, καὶ ἐδωρήσαμεν αὐτὸν εἰς την Δημοτικὴν Φωσκολιανὴν Βιβλιοθήκην. Ἐν τῷ κώδικι τούτῳ ὑπάρχει χειρόγραφος

[1] Sentenze diverse 1600—1650 (Ἀρχειοφυλακεῖον ὑπὸ τὰ Δικαστήρια).

[2] Ὅρα Issel Le oscillazioni lente del suolo o Bradisismi σελ 278—279 Genova 1873.

τοῦ ἱερέως σημείωσις λέγουσα ὅτι τῇ εἰκοστῇ ἑβδόμῃ Φεβρουαρίου τοῦ ἔτους 1629 σφοδραὶ δονήσεις ἐπήνεγκον ἐπὶ τῆς νήσου Κρήτης ἀρκετὰς ζημίας. «αχκθ' μηνὶ φεβρουαρίου εἰς τὰς κζ', ἡμέρᾳ σάβατῳ τῆς «Σταυροπροσκυνήσεως, ὥρα τετάρτη τῆς ἡμέρας ἐγίνικε σεισμὸς μέ«γας εἰς ὅλον τὸ νησὶ τῆς Κρήτης καὶ ἐπέσασι σπήτια καὶ ἐπλακό«σασι ἀνθρώπους πολλοὺς καὶ τὰς καμπάνας γιὰ τὴ χώρας (sic) καὶ «σούντανε ὅπου ἐλέγασι οἱ ἄνθρωποι πῶς δίδουσιν κάτω νὰ χαλᾶν καὶ «ἡ ἐκκλησίαις καὶ νοίξασι καὶ ἡ γῆ ἐβρ. [1].... καὶ οἴτριμε (sic) ὁποῦ «ἐλέγαμε κάθε πρᾶγμα πῶς θέλει νἀνοίξῃ ἡ γῆς νὰ μᾶς καταπιῇ». Ἐπειδή, ὡς ἀνωτέρω εἴπομεν, εἰς οὐδένα τῶν γνωστῶν ἡμῶν ἱστορικῶν εἴδομεν ἀναφερόμενον τὸν σεισμὸν τοῦτον, ἐνομίσαμεν καλὸν νὰ δημοσιεύωμεν ὅ,τι περὶ αὐτοῦ ἀνέγνωμεν εἰς τ' ἀνέκδοτα ἐπίσημα ἔγγραφα.

Σπυρίδων δὲ Βιάζης

ΕΦΙΑΛΤΗΣ

Ἡ τράπεζα εἶχε πρὸ πολλοῦ ἀρχίσει νὰ περιστρέφεται παραδόξως, καὶ ὁ λαμπτὴρ νὰ διαγράφῃ κύκλους φωτεινούς, καὶ οἱ τοῖχοι προσήγγιζον ἐχθρικῶς πρὸς ἀλλήλους ὡσεὶ ἔμελλον νὰ συγκρουσθῶσιν, ὅταν ὁ Πέτρος ἀπεφάσισε νὰ ἐξέλθῃ τοῦ οἰνοπωλείου.

Ἦτο παραμονὴ μεγάλης ἑορτῆς καὶ ἡ ὥρα βεβαίως θὰ ἦτο μεσονύκτιον. Ἔπειτα ἐκάθητο πολὺ μακράν, ἔπρεπε νὰ περάσῃ δάσος ὁλόκληρον ὅπως φθάσῃ εἰς τὴν οἰκίαν του.

Οὔτε καὶ αὐτὸς δὲν ἐνθυμεῖτο πόσον οἶνον εἶχε πίει, καὶ πόσα σιγάρα εἶχε καπνίσει διὰ τεραστίας πίπας ἀκαθάρτου καὶ ἀποπνεούσης ἀφορήτως νικοτιανήν. Ἐνθυμεῖτο μόνον τὴν περίεργον δίψαν τὴν ὁποίαν τῷ ἐπροξένησαν τὰ πρῶτα ποτήρια, δίψαν ὑπέρμετρον τὴν ὁποίαν μάτην ἐπολέμησε νὰ κορέσῃ. Βεβαίως θὰ ἦτο ἡ πρώτη φορὰ καθ' ἣν ἐμέθυσκεν εἰς τὴν ζωήν του. Ἦτο πάντοτε μελαγχολικὸς καὶ φιλάσθενος, ὥστε ἐσυνείθιζε μετὰ τὴν ἐργασίαν του εἰς τὰ σφαγεῖα, καὶ τὴν πώλησιν εἰς τὸ κρεωπωλεῖον, νὰ πηγαίνῃ κατ' εὐθεῖαν εἰς τὸν οἶκόν του. Ἀπόψε ὅμως παρεσύρθη. Μετὰ πολύωρον ἐργασίαν κοπιώδη καὶ κάπως ἀηδῆ, ἐπῆγε μὲ τοὺς φίλους του εἰς τὸ οἰνοπωλεῖον, ἔφαγε, ἔπειτα ἔπιεν ἓν ποτήριον, τὸν ἐκέρασαν καὶ ἄλλο, ἔπειτα ἄλλο, ἐδίψασε, ἔπιε καὶ τέταρτον, ἐκάπνισε πολὺ μολονότι ἀσυνείθιστος, καὶ τόρα

[1] Δυσανάγνωστον.

εξήρχετο με βήματα όχι τόσον ασφαλή, και με κεφαλήν περιδινουμένην.

Έκαληνύκτισε τους φίλους του, οίτινες μάτην ήθέλησαν να τον κρατήσωσι, και εξήλθεν εις την οδόν.

Μετ' ολίγον αφήκεν όπισθέν του και τας τελευταίας οικίας της πολίχνης και επροχώρει εις πλήρη εξοχήν.

Από την θερμότητα και την αποπνικτικήν ατμόσφαιραν του οινοπωλείου, ως εξήλθε τώρα εις αέρα δροσερόν και οξυγονούχον, εξητμίσθη ολίγον η ταραχή του εγκεφάλου του και ήρχισε να περιπατή στερεώτερον.

Απέραντος ήπλούτο η εξοχή, χωρίς ο οφθαλμός να βλέπη τίποτε σχεδόν, εν μέσω του σκότους.

Αι δενδροστοιχίαι εφαίνοντο ως μεγάλαι κηλίδες εκ σινικής μελάνης εντός του απειραρίθμου κόσμου των σκιών και των όγκων, των οποίων δεν διέκρινέ τις ούτε σχήμα ούτε είδος.

Σκότος κάτω, σκότος και μέλανες όγκοι εις τα πέριξ βουνά, σκότος εις τον ουρανόν κεκαλυμμένον κατά το πλείστον υπό νεφών. Έφαίνετο ως να ευρίσκετό τις εντός μεγάλης αβύσσου περιτριγυρισμένης υπό γιγαντιαίων χειλέων, κεκλεισμένης άνωθεν υπό του μέλανος ουρανού, όστις απέπνιγε τον άνθρωπον παραδόξως, ως να επεκάθητο επί του στήθους του.

Ο δροσερός αήρ συναπέφερε την ανήσυχον πνοήν της λανθανούσης της μυστηριώδους ζωής της φύσεως, και ανήρχετο ψίθυρος, ψίθυρος τρομακτικός εν τη λεπτότητί του, και ανεζωογόνει το δάσος ολόκληρον ως διά ζωής φαντασμάτων.

Το παν προ των οφθαλμών του Πέτρου εφαίνετο εις κίνησιν, τα δένδρα έσειον τας κορυφάς των, ησύχως, πενθίμως, αι σκιαί εχόρευον φανταστικώς, και αυτά τα όρη εφαίνοντο κινούμενα.

Κρότος αιφνίδιος ενέσπειρε τον τρόμον εις την καρδίαν του, κρότος παράξενος ως ξεσχιζομένων υφασμάτων, και σβενυμένων τριγμών ρίνης επί μετάλλου, και υέλων συνθραυομένων.

Έπειτα άνωθεν της κεφαλής του ήκούοντο ψόφοι ασυνήθεις, τα δένδρα εκλονούντο, βροχή ξηρών φύλλων έπιπτεν επί της κεφαλής του πενθίμως, και εσμοί μελανών πτηνών αφίπταντο και εξηφανίζοντο κτυπώντα τον αέρα ξηρώς διά των πτερύγων των.

Εισήρχετο εντός των πυκνών δενδροστοιχιών, έμφοβος ως να εισέδυεν εντός σκοτεινής σπήλαιου σήραγγος και έβλεπεν επάνω του τα δένδρα ως μεγάλας σκιάς, ως τερατώδη αλεξήλια, με συνηνωμένους παραφόρως τους κλάδους αυτών εν μανιώδει εναγκαλισμώ.

Τοὺς ρώθωνάς του προσέβαλεν, ὡς διήρχετο κάτωθεν νεαρῶν δένδρων, ἡ ὀσμὴ ἡ χλωρὰ τοῦ χυμοῦ, ὀσμὴ ἄνοστος ὡς λευκώματος ὠμοῦ, ὀσμὴ ὀργασμοῦ ζωώδους, ἡ ὁποία τῷ ἐπροξένησε ναυτίαν, τῷ ἐνθύμισε τὴν ἄλλην ὀσμήν, τὴν ὁποίαν εἶχε πάντοτε εἰς τὴν ὄσφρησίν του, ὀσμὴν κρεωπωλείου ἐξ αἵματος νωποῦ καὶ σαρκῶν διαμελιζομένων.

Καὶ ἀνεπόλησεν ὅλην τὴν ἑσπέραν του καὶ ὅλην τὴν κοπιώδη καὶ τρομερὰν ἐργασίαν παραμονῆς ἑορτῆς.

Ὅλη ἡ σφαγὴ ἡ ἀγρία τῶν βοῶν καὶ τῶν προβάτων καὶ τῶν χοίρων, μὲ τὸ ἐκτινασσόμενον αἷμα, καὶ τοὺς βαρεῖς πελέκεις, καὶ τοὺς ἀγρίους μυκηθμούς, καὶ τὰ ἀπελπιστικὰ βλέμματα, καὶ τοὺς ὑστάτους σπασμοὺς τοῦ θανάτου, καὶ ὅλην τὴν ἀχνίζουσαν ἀναθυμίασιν τοῦ αἵματος καὶ τῶν ἐντοσθίων μὲ τὴν ὀσμὴν τὴν μεμβρανώδη τὴν χαρακτηριστικήν, καὶ ὁ διαμελισμὸς ἔπειτα τῆς σαρκὸς καὶ τὰ ἀναρτώμενα ἐρυθρὰ τεμάχια μὲ τὰ ἀχνίζοντα λίπη καὶ τὰς παγωμένας σταγόνας τοῦ αἵματος ὡς σταλακτίτας, ἀναπαρεστάθησαν πρὸ τῶν ὀφθαλμῶν του, φωτιζόμενα ἀπὸ τὸ ἐρυθρωπὸν φῶς τῶν μεγάλων λυχνιῶν τοῦ λίπους μὲ τὰ μεγάλα φυτίλια καπνίζοντα αἰθάλην ἀποφορᾶς καιομένου ἐλαίου ἀηδιαστικῆς, ὑπὸ τοὺς παμμεγέθεις μαυρισμένους κίονας τοῦ σφαγείου, μὲ τὰς ἀγωνιώσας ἔνδοθεν σκιᾶς, καὶ τὴν κίνησιν τῆς λάμψεως τὴν παλμώδη, ὡσεὶ ταρασσομένην ὑπὸ τῶν ἐκφευγουσῶν ψυχῶν τῶν θυμάτων.

Ἐπὶ τοῦ πλακοστρώτου ἐδάφους ἔβλεπε σωροὺς σαρκῶν καὶ ρύακας ἐρυθροὺς καὶ πτώματα ξεκοιλιασμένα μὲ τοὺς πόδας εἰς τὸν ἀέρα εἰς στάσεις αἰσχράς, μὲ τὰ μέλη γυμνά, μὲ τοὺς ἱστοὺς κρεμαμένους, διαστιζομένους ὑπὸ κυανοχρόων φλεβῶν, καὶ τὰ ἐντόσθια ἐκφεύγοντα τῶν κοιλωμάτων θερμὰ καὶ ὑποκύανα.

Καὶ ἡ ἐντύπωσίς του ὡς ἀπὸ πεδίου μάχης καὶ νεκροταφείου, ἀηδὴς καὶ πένθιμος, ἐπανήρχετο εἰς τὸν νοῦν του, ἡ κεφαλή του ἐσκοτίζετο τώρα περισσότερον, ἡ καρδία του ἔπαλλε, καὶ τὰς κόρας τῶν ὀφθαλμῶν του διέσχιζον λάμψεις ταχεῖαι.

Ἐπὶ στιγμὴν τὸν κατέλαβε τρόμος πολύς, καὶ ἐκύτταξε πέριξ αὐτοῦ μὲ διεσταλμένα τὰ ὄμματα καὶ ἐκινήθη νὰ τρέξῃ· ἀλλ᾽ οἱ πόδες του ἦσαν κολλημένοι, ἔπλεον ἐντὸς ὑγροῦ, τὸ ὁποῖον ᾐσθάνετο θερμὸν νὰ φθάνῃ μέχρι τῶν κνημῶν του.

Καὶ τὴν ὄσφρησίν του προσέβαλλε σφοδρὰ πνοὴ ζωῆς, ἄνοστος καὶ ἀπεχθής, ὡς τὴν ᾐσθάνετο ἄνωθεν τῶν μεγάλων κάδων, εἰς οὓς συνέρρει τὸ αἷμα τῶν σφαγίων, καὶ ἔμενεν ἐκεῖ καὶ διεχωρίζετο ἔπειτα εἰς πλακοῦντας καὶ ἐπιπολάζοντα ὀρροκίτρινα ὑγρά.

Ἦτο αἷμα, ἀλλὰ αἷμα θερμόν, αἷμα ζωῆς, αὐτὸ τὸ ὁποῖον ἔτρεχεν εἰς τοὺς πόδας του καὶ τοῦ ἐπλημμύρει τὰς κνήμας.

Ἠσθάνθη ὡσεὶ μία χεὶρ σιδηρᾶ νὰ τοῦ συνέσφιγγε τὴν καρδίαν. Κατεβίβασε τοὺς ὀφθαλμοὺς καὶ εἶδεν, ἐρυθρομέλανα εἰς τὰ σκότη ποταμὸν ὁλόκληρον κατερχόμενον ὡς πλήμμυραν ἀπὸ μακράν, καὶ αὐξάνοντα καὶ ὑψούμενον, καὶ ἐκ τῆς ἐρυθρᾶς του ἀνταυγείας ἐφεγγοβόλει ἀσθενῶς ἄνωθεν αὐτοῦ ὁ ὁρίζων πορφυρόχρους.

Ἐκεῖνος ἔβλεπε πρὸς τὰ ἐμπρὸς φρίσσων, τὸ πρόσωπον ὅλον διεστραμμένον ὑπὸ τοῦ δέους.

Εἰς τὰ βάθη τοῦ μελανοῦ ὁρίζοντος τὰ δένδρα ἐκινοῦντο περισσότερον, συνηνοῦντο, ἐπλησίαζον, ἐπλησίαζον ὁλονέν.

Καὶ ᾐσθάνθη ἰσχυρὸν ῥῖγος καθ' ὅλον του τὸ σῶμα, ὅταν εἶδε μυριάδας ὀφθαλμῶν νὰ ἀπαστράπτωσι, καὶ πλῆθος κεφαλῶν νὰ ἀναφαίνωνται παρασυρόμεναι ὑπὸ τοῦ ἐρυθροῦ ρεύματος.

Ἦσαν κεφαλαὶ βοῶν μὲ τοὺς μεγάλους τοὺς τεραστίους ὑελώδεις ὀφθαλμοὺς ἠνεωγμένους ἀπειλητικῶς, μὲ τὸ ρύγχος χαῖνον, τὸν λαιμὸν αἱμοστάζοντα, καὶ σμήνη προβάτων λευκαζόντων ἐντὸς τῆς αἱματηρᾶς ἀνταυγείας, καὶ ἄλλαι ζῴων ἀγέλαι μὲ τὴν ἔκφρασιν τραγικήν, μὲ τὰ πρόσωπα συνεσπασμένα, καὶ τὰ βλέμματα φοβερά.

Καὶ ἔβλεπε τοὺς παιδικοὺς ὀφθαλμοὺς τοὺς τόσον ἀτενεῖς τῶν προβάτων νὰ τὸν παρατηρῶσι μὲ σταθερότητα εἰρωνικήν, καὶ τὰς κεφαλὰς τῶν χοίρων νὰ ἔρχωνται αἱμοστάζουσαι ταχέως, μὲ τὰ μικρά των ὄμματα κεκλεισμένα, τυφλαί, ἀπειλοῦσαι μόνον διὰ τῆς ὁρμῆς τῆς καταβάσεώς των. Καὶ ὄπισθεν αὐτοῦ ἐστράφη καὶ διέκρινεν ἄλλην πλήμμυραν ζῴων, μὲ μικρὰς κεφαλάς, μὲ λεπτοὺς ὀφθαλμοὺς αὐθάδεις, φωσφορίζοντας, μὲ τοὺς λαιμοὺς κεκομμένους καὶ συγκρατουμένους ὑπὸ λεπτῶν ἰνῶν, μὲ τὰς ἀρτηρίας ἐκτινασσούσας σπασμωδῶς τὸ αἷμα.

Ἔμπροσθεν αὐτοῦ καὶ ὀπίσω του τὸν ἀπέπνιγεν αἰώνιος σφαδασμὸς θανάτου, καὶ βλέμματα φαντασμώδη διεσταυροῦντο πανταχόθεν καὶ ἤκουε μυκηθμούς, τοὺς μυκηθμοὺς τῶν βοῶν ἐπὶ τῇ πρώτῃ τοῦ πελέκεως πληγῇ, μυκηθμοὺς παρακλήσεως ἀπειλητικῆς, φοβερῶς μεγαλοπρεπεῖς ὡς μία ζωὴ ἰσχυρὰ ἐκφεύγουσα, καὶ βελασμοὺς πενθίμους προβάτων, καὶ κρωγμούς, καὶ γρυλλισμούς, καὶ φωνὰς ζῴων παντοειδῶν.

Καὶ τὸν ἔκρυψε τώρα τὸ αἷμα ἀνερχόμενον θερμὸν μέχρι τῶν γονάτων του καὶ τῆς κοιλίας του καὶ μέχρι τοῦ στήθους του, καὶ οἱ χείμαρροι τῶν ζῴων κολυμβώντων ἐντός, ἐπλησίαζον, καὶ ἔφρισσεν αὐτὸς εἰς τὰ πρῶτα θερμὰ σταγονίδια ὑγροῦ, ἐπιρραίνοντος τὸ πρόσωπόν του ἐν τῇ ἀγωνίᾳ τῶν σφαδασμῶν.

Ὁ ἀὴρ ἐπληρώθη ἀναθυμιάσεων βαρειῶν, καὶ ζώων ἐκφευγουσῶν καὶ ἱδρώνετο ὅλος ἔμψυχος, ἐκβάλλων καὶ αὐτὸς ὡσεὶ ρόγχον ἀγωνίας.

Ἠσθάνθη τὸ μεταξωδῶς ξανθὸν τρίχωμα τῶν βοῶν μὲ τὴν ἀγριμαίαν ὀσμήν, καὶ τὰ μαλλιὰ τῶν προβάτων ὄζοντα γάλακτος ἀνόστου ἀποσυντεθειμένου, καὶ τῶν χοίρων τὸ βορβορῶδες, τὸ ἄγριον τρίχωμα ἐπὶ τῶν σαρκῶν του, καὶ ἀνέπνεεν ἐν τῷ ἀπείρῳ ἐκείνῳ συνωστισμῷ τὰς ἀποπνοίας των, τὰς δηλητηριώδεις ὡς πτωμάτων ἐν ἀποσυνθέσει.

Καὶ τὰ ὀγκούμενα κύματα τοῦ αἵματος ἀνήρχοντο εἰς τὸν τράχηλόν του, καὶ μέχρι τῆς σιαγόνος, καὶ ἐδοκίμαζε κάποτε τὴν ὑφάλμυρον αὐτοῦ γεῦσιν εἰς τὸ στόμα του.

Ἐσήκωσε τὴν κεφαλὴν πρὸς τὰ ἄνω καὶ εἶδε τὸν οὐρανὸν καταμέλανα, ἀπαστράπτοντα ἐκ μυρίων ὀφθαλμῶν ζωωδῶν, οἵτινες τὸν ἐκύτταζον μανιώδεις, καὶ ὅλον τὸ διάστημα πλημμυρισμένον ὑπὸ ἀναθυμιάσεων ὑγρῶν τοῦ αἵματος, ἐπικαθημένων βαρέως εἰς τὸν ὁρίζοντα ὡς ὁμίχλη ἐρυθρά.

Τὸ σῶμά του διέτρεχον ρίγη ἀλλεπάλληλα καὶ ἤνοιγε τὸ στόμα του ὅπως φωνάξῃ, καὶ ὁ λάρυγξ του ἦτο κλεισμένος, καὶ αἱ τρίχες του ἠνωρθοῦντο, καὶ τὸ αἷμα ἠσθάνετο σταματῶν εἰς τὰς φλέβας του. Ἔπειτα αἱ χεῖρές του ἡρπάσθησαν ὑπὸ χιλίων ὀξέων ὀδόντων πειναλέων, καὶ ἐπὶ τοῦ μετώπου του ᾐσθάνθη γλώσσας ὀξείας καὶ ἀνωμάλους ὡς ρίνας νὰ τὸν γλύφωσι καὶ τὰ κέρατα τῶν βοῶν καὶ τῶν ἀλεκτρυόνων τὰ ράμφη νὰ τὸν διατρυπῶσι, καὶ τὸ αἷμά του νὰ ρέῃ κρουνηδὸν ἐκ μυρίων πληγῶν, καὶ ὅλα τὰ σμήνη ὡσεὶ ἀπαιτοῦντα διὰ μυκηθμῶν δαιμονίων ἐκδίκησιν.

Ἔπειτα τὸ αἷμα ἔπνιξε τὸ πρόσωπόν του καὶ τοὺς ὀφθαλμούς του, δὲν ἔβλεπε πλέον, συνεκλονοῦντο οἱ ὀδόντες του, ἡ δύσπνοια τὸν ἀπέπνιξε, ρόγχος ἀγωνίας ἤνοιξε τὸ στῆθός του, καὶ κατέπεσεν ἀναίσθητος ἐπὶ τοῦ βορβορώδους χειμάρρου τοῦ δάσους εἰς τὸ ὁποῖον εἶχε πλανηθῆ.

Νικόλαος Δ. Ἐπισκοπόπουλος

ΤΟ ΕΜΠΟΡΙΟΝ ΚΑΙ Η ΑΠΟΣΤΟΛΗ ΤΟΥ[1]

Τὸ ἐμπόριον, κύριοι, δὲν εἶνε ὡς γινώσκετε, οὔτε ἡ καθαρῶς πνευματικὴ κίνησις, οὔτε ἡ καθαρῶς ὑλική· μετέχει ὅμως ἀμφοτέρων.

[1] Ἀποσπάσματα ἐξ ἀναγνώσματος γενομένου εἰς τὸν Φιλ. Σύλλογον «Παρνασσὸν» τῇ 12 Νοεμβρίου ἐ. ἔ.

Εἶνε σύνδεσμος τῆς κοινωνίας διὰ τοῦ συμφέροντος, καθὼς ἡ θρησκεία διὰ τοῦ αἰσθήματος.

Εἶνε ἡ ἀμοιβαία διάδοσις τῆς ποικίλης παραγωγῆς· ἑπομένως ἡ μεγαλειτέρα συγκοινωνία μεταξὺ τῶν ἀτόμων καὶ τῶν Ἐθνῶν, καὶ ἓν τῶν κυριωτέρων ὀργάνων τοῦ παγκοσμίου πολιτισμοῦ.

Διὰ τῶν ἐμπορικῶν ἀποικιῶν ἐπολιτίσθησαν τὰ πλεῖστα τῆς γῆς ἔθνη.

Αἱ παλαιαὶ πολιτεῖαι τῆς Αἰγύπτου, τῆς Ἀσσυρίας, τῆς Βαβυλῶνος εἰς τὴν ἐμπορίαν ὤφειλον μεγίστην εὐημερίαν.

Ἡ Τύρος καὶ ἡ Καρχηδὼν διέλαμψαν κατὰ τοὺς χρόνους αὐτῶν, καὶ διετέλεσαν ἰσχυρόταται διὰ τῆς ἐμπορίας καὶ τῆς ναυτιλίας των.

Αἱ Πάτραι ἤκμασαν κατὰ τὴν ἐνάτην ἑκατονταετηρίδα, ἕνεκα τῆς ἀπεράντου βιομηχανίας των.

Εἰς τόπον ὅπου δὲν ὑπάρχει ἐμπορικὴ κίνησις, σημεῖον ὅτι ἐκεῖ πρόοδος δὲν ὑπάρχει.

Ἀλλ' ἂν κοινωνία τις εἶνε κατὰ πολὺ νεκρὰ ἄνευ τοῦ ἐμπορίου, ἀφ' ἑτέρου δύναται νὰ παρακμάσῃ καὶ καταστραφῇ, ἐὰν εἰς αὐτὴν ὑπερισχύσῃ ἀποκλειστικῶς τὸ ἐμπορικὸν πνεῦμα.

Μὴ νομίσῃ δέ τις ὅτι μὲ τοῦτο ἀποκρούω τὴν ὑλικὴν κίνησιν καὶ ἀνάπτυξιν ὡς κακὸν εἰς τὸ Ἔθνος μας.

Ἀπεναντίας, ἡ μεγάλη ὑλικὴ κίνησις εἶνε σημεῖον πολιτικῆς ἀκμῆς.

Ὁ χρόνος καὶ ὁ τόπος δὲν μοὶ ἐπιτρέπουσι νὰ πραγματευθῶ ἐν ἐκτάσει τοιοῦτον ζήτημα· δὲν ἔχετε δὲ ἀνάγκην νὰ μάθητε παρ' ἐμοῦ τί ἀναφέρει ὁ Δημοσθένης εἰς τοὺς δικανικοὺς καὶ πολιτικοὺς λόγους του περὶ τοῦ ἐμπορίου τῆς ἀρχαίας Ἑλλάδος ἐν καιρῷ τῆς ἀκμῆς του.

Ἡ Ἰταλία, ἡ Ἀγγλία, ἡ Ἀμερική, κατὰ τὸν λήγοντα αἰῶνα, προσεπικυροῦσι τὰ λεγόμενά μου.

Ποῦ ὑπάρχει μεγαλειτέρα ἐλευθερία καὶ ἀληθὴς πολιτικὴ ἀκμή, ἂν ὄχι εἰς τὴν λαμπρὰν δημοκρατίαν τῆς Βορείου Ἀμερικῆς;

Καὶ ἐκεῖ, μάλιστα, ὑπάρχει καὶ ἡ μεγαλειτέρα ὑλικὴ ἀνάπτυξις, τουτέστι πλούτη μυθώδη, ἅτινα εἶνε προϊὸν τῆς θεᾶς ἐκείνης, ἥτις καλεῖται Ἐλευθερία.

Ὅταν ὅμως εἰς ἓν Ἔθνος, σὺν τῇ ὑλικῇ ἀναπτύξει, δὲν ἐξακολουθῇ ἀναπτυσσομένη καὶ ἀληθινὴ πολιτικὴ ζωή, ὅταν τὸ ἠθικὸν αἴσθημα, τουτέστιν ἡ ἐλευθερία, ἡ ἀγάπη, ἡ αὐταπάρνησις, ἡ ἰδέα τοῦ πρὸς τὴν θρησκείαν καθήκοντος καταβιβασθῶσι καὶ σχεδὸν ἐκλείψωσιν, ὑπερισχύσῃ δὲ ὁ ἐγωϊσμός, ἡ ἀσέβεια, ἡ ἀπληστία, ἡ τοκογλυφία, ἡ ἀδιαφορία, τότε, μὰ τὴν ἀλήθειαν, ἡ ὑλικὴ κίνησις, μὴ ἐμπνεομένη ὑπὸ τῶν ὑπερτέρων ἐκείνων αἰσθημάτων, μεταβάλλεται εἰς ἀποκτη-

νωσιν τοῦ ἀνθρώπου, φέρει θᾶττον ἢ βράδιον εἰς τὴν ἀπογοήτευσιν καὶ τὴν καταστροφὴν τῆς κοινωνίας, καὶ αὐτὴ ἡ ἰδέα ἐπὶ τέλους στειρεύει καὶ ἀπονεκροῦται, ὡς σῶμα, ἐξ οὗ ἀπέπτη ἡ ψυχή.

Ὁ Πλούταρχος ἐν τῇ διδακτικωτάτῃ πραγματείᾳ, «περὶ τοῦ μὴ δανείζεσθαι» περιγράφει διὰ τῶν μελανωτέρων χρωμάτων τὴν ἀπληστίαν τῶν ἐμπόρων ἐκείνων, οἵτινες, ὡς ἄλλοι, καθ' Ἡσίοδον, κηφῆνες, ἔτρωγον τὸν κάματον τῶν ὀλίγων παραγωγῶν, ἄλλοτε μὲν πεπνυμένων, ἀλλ' ἤδη, φεῦ! πεπωρωμένων τὴν καρδίαν. Λέγει δὲ ὡς ἑξῆς:

«Ὡς πότε Δαρεῖος ἔπεμψεν ἐπὶ τὰς Ἀθήνας Δάντιν καὶ Ἀρταφέρνην ἐν ταῖς χερσὶν ἁλύσεις ἔχοντας καὶ δεσμὰ κατὰ τῶν αἰχμαλώτων, παρομοίως καὶ οὗτοι κομίζοντες ἀγγεῖα πλήρη συναλλαγμάτων καὶ συμβολαίων, ὥσπερ πεδῶν, ἐπιπορεύονται τὰς πόλεις, σπείροντες, οὐχὶ καρπὸν ἥμερον, ὡς ὁ Τριπτόλεμος, ἀλλ' ὀφλημάτων ρίζας πολυπόνους καὶ δυσεκλείπτους τιθέντες, αἵτινες κύκλῳ νεμόμεναι, κάμπτουσι καὶ πνίγουσι τὰς πόλεις, τὰ ἔθνη καὶ τὴν παραγωγὴν αὐτῶν»:

«Φεῦγε πολέμιον καὶ τύραννον δανειστήν, οὐ γῆν αἰτοῦντα, ὡς ὁ Ξέρξης, ἀλλὰ τῆς ἐλευθερίας ἁπτόμενον καὶ προγράφοντα τὴν ἐπιτιμίαν».

«Κἂν μὴ διδῷς, ἐνοχλοῦντα. Κἂν μὴ πωλῇς ἀναγκάζοντα. Κἂν ἔχῃς μὴ λαμβάνοντα. Κἂν πωλῇς ἐπευωνίζοντα. Κἂν δικάζῃς ἐντυγχάνοντα. Κἂν ὀμόσῃς ἐπιτάττοντα. Κἂν βαδίσῃς ἐν θύραις ἀποκλείοντα. Κἂν οἴκοι γένῃς σταθμεύοντα καὶ θυροκοποῦντα».

Ὡσαύτως, ὁ αὐτὸς μέγας συγγραφεὺς καὶ τὴν ἐν ἀργίᾳ καὶ ὀκνηρίᾳ διάγουσαν πτωχοτέραν τάξιν, καὶ μυρία ὅσα προφασιζομένην αἰτιολογήματα, συμβουλεύει ὡς ἑξῆς:

«Πῶς λοιπὸν νὰ διατραφῶ;

Τοῦτο ἐρωτᾷς, ἐνῷ, ἔχεις χεῖρας πόδας, ἔχεις φωνήν, καὶ εἶσαι ἄνθρωπος, εἰς ὃν ἀνήκει τὸ αἴσθημα τῆς ἀμοιβαίας ἀγάπης, καὶ ὅστις δύναται νὰ εὐεργετῆται καὶ νὰ δεικνύηται εὐγνώμων;

Γενοῦ διδάσκαλος γραμμάτων, παιδαγωγὸς ἢ θυρωρός, πλέων ἢ παραπλέων!

Οὐδὲν τούτων φέρει ἀτιμίαν, μόνον ἡ ἀργία, καθ' Ἡσίοδον, φέρει ὄνειδος· ἀλλὰ τὸ αἰσχρότερον καὶ τρομερώτερον εἶνε νὰ ἀκούσῃς τὴν λέξιν, «ἀπόδος τὸ ὀφειλόμενον».

Τοὺς δὲ πλουσίους ἐμπόρους καὶ τραπεζίτας καὶ τοὺς εἰς μόνην τὴν αὔξησιν τῆς ὕλης νυχθημερὸν ἀγωνιζομένους, ἐπιτιμῶν ὁ μέγας συγγραφεύς, προστίθησι:

Τοιαῦτα ἔργα φαίνονται εἰς ἡμᾶς δουλικά.

Ὅθεν, ἵνα εἶσθε ἐλεύθεροι, δανειζόμενοι, κολακεύετε οἰκότριβας ἀνθρώπους.

Δορυφορεῖτε καὶ δανείζετε αὐτοὺς καὶ τοῖς παρέχετε ἑκούσια καὶ ἀκούσια δῶρα, καὶ τοῦτο ὄχι διὰ πενίαν.

Διότι τίς δανείζει, παρακαλῶ. εἰς ἀφερέγγυον ;

Ἀλλὰ διὰ τὴν πολυτέλειαν.

Διότι, ἂν ἠρκεῖσθε εἰς τὰ ἀναγκαῖα πρὸς τὸν βίον, δὲν ἤθελεν ὑπάρχει γένος δανειστῶν, καὶ διὰ τὸ χρῆμα μόνον φροντιζόντων, καθὼς δὲν ὑπάρχει γένος Κενταύρων καὶ Γοργόνων.

Ἡ τρυφὴ ὑμῶν ἐγέννησε δανειστὰς καὶ τοκογλύφους, ὡς ἐγέννησε χρυσοχόους καὶ ἀργυροκόπους, καὶ μυρεψοὺς καὶ ἀνθοβάφους.

Διότι δὲν δανείζεσθε ἕνεκεν ἄρτου καὶ οἴνου, ἀλλ' ἵνα ἔχητε χωρία, ἀνδράποδα, ὑποζύγια, τρικλίνους καὶ ἀρχιτρικλίνους, ἱπποκόμους καὶ πλουσίας τραπέζας, ἢ ἵνα δαπανᾶτε ἀφειδῶς εἰς πανηγύρεις, τὰς ὁποίας δίδετε εἰς τὰς πόλεις, φιλοτιμούμενοι φιλοτιμίας ἀκάρπους καὶ ἀχαρίστους».

Ὁ ὑλισμὸς λοιπὸν ἐκεῖνος, ὅστις κινεῖται ἀφ' ὅτι ὑπέρτερον ἐν τῷ ἀνθρώπῳ, εἶνε λαμπρότης καὶ αὔξησις τῆς ἀληθινῆς ζωῆς εἰς ἓν Ἔθνος· μόνος ὁ ἀποκλειστικὸς ὑλισμός, ὁ ὑπὸ τοῦ Πλουτάρχου περιγραφόμενος, ὁ ἄνευ ἰδανικοῦ, φέρει ἐπὶ τέλους τὰ ἔθνη εἰς ἀπώλειαν.

Ὅταν, παραδείγματος χάριν, τὸ ἀποκλειστικὸν ἐμπορικὸν πνεῦμα, ἤτοι ἡ διαφθορὰ καὶ ὁ ὑλισμός, ὑπερίσχυσαν ἐν Καρχηδόνι, ἡ ἄλλοτε ἰσχυρὰ αὕτη πολιτεία κατεστράφη ἄρδην ὑπὸ τῶν Ρωμαίων.

Ὅταν ἡ πολιτικὴ διαφθορὰ καὶ ὁ ὑλισμὸς ὑπερίσχυσαν ἐν Κορίνθῳ, ἐν Ἀθήναις, καὶ τῇ λοιπῇ Ἑλλάδι, ἔδραμον οἱ Μούμιοι τῶν Ρωμαίων καὶ τὴν ἔσυραν δούλην εἰς τὸ θριαμβευτικὸν αὐτῶν ἅρμα.

Ἔκτοτε ἤρξατο κιλινδουμένη ἡ Πατρὶς ἡμῶν ἀπὸ καταστροφῆς εἰς καταστροφήν, ἀπὸ ἐρημώσεως εἰς ἐρήμωσιν.

* *
*

Ρίψατε ἓν βλέμμα εἰς τὰς Ἡνωμένας Πολιτείας τῆς Ἀμερικῆς, εἰς τὴν Ἀγγλίαν, εἰς τὸ Βέλγιον, καὶ εἰς πλείστας ἄλλας ἐπικρατείας τῆς Εὐρώπης· ἐκεῖ ὅλοι εἶνε σχεδὸν ἔμποροι καὶ βιομήχανοι, ἀλλ' ἐνδιαφέρονται μετὰ ζήλου εἰς πάντα, συνέρχονται, συζητοῦν τὴν πολιτικήν, προτείνουν σχέδια εἰς τὴν Κυβέρνησιν, κατακρίνουσιν ἢ ἐπιδοκιμάζουσιν αὐτήν, κινοῦνται, ἐνεργοῦσι καὶ παράγουσι τεράστια ἀποτελέσματα εἰς τὴν πρόοδον καὶ τὸ μεγαλεῖον τοῦ ἔθνους των καὶ αὐτῶν τῶν ἰδίων.

Διὰ τοῦ συνεταιρισμοῦ τῶν ἐμπόρων, διὰ τῶν ἐμπορικῶν καὶ φιλολογικῶν συλλόγων, διὰ συλλόγων τέλος τοῦ λαοῦ ἐλύθησαν πρὸς κοινὴν ὠφέλειαν πολλὰ ζητήματα οἰκονομικὰ καὶ πολιτικὰ συνάμα, τῶν ὁποίων ἡ λύσις ἦτο δυσχερής, δυσκολωτάτη, καὶ ὑπό τινων ἀδύνατος θεωρουμένη.

Ἡ Μαγχεστρία ὕψωσε τὸ ἐμπόριον εἰς ἐπιστήμην, ἱδρύσασα σχολὴν πολιτικὴν καὶ οἰκονομικήν, τὴν λεγομένην Μαγχεστριανὴν σχολήν, πρότυπον δὲ συνεταιρισμοῦ.

Σημαιοφόρος τῶν οἰκονομικῶν μεταρρυθμίσεων ἐν Ἀγγλίᾳ ὁ ἐμπορικὸς σύλλογος τῆς Μαγχεστρίας, βάσιν ἔχει ἐν πᾶσι τὴν ἐλευθερίαν τοῦ ἐμπορίου καὶ ἐξασκεῖ σημαντικὴν ἐπιρροὴν ἐπὶ τῆς κοινῆς γνώμης τοῦ ἔθνους ἐκείνου.

Δὲν ἀγνοεῖτε ὅτι ἐν Ἀγγλίᾳ αἱ γαῖαι σχεδὸν ὅλαι ἀνήκουσι τῇ ἀριστοκρατίᾳ· ἑπομένως πρὸ πολλοῦ ἦτο ἀπηγορευμένη ἡ ἐλευθερία τοῦ ἐμπορίου τῶν σιτηρῶν, καθόσον τὸ κύριον προϊὸν τῶν γαιῶν ἐκείνων εἶνε οἱ δημητριακοὶ καρποί, ἡ δὲ ἐλευθέρα εἰσαγωγὴ ξένων τοιούτων θὰ ἐμείου τὴν τιμὴν τῶν ἐντοπίων, πρᾶγμα ἀντιβαῖνον εἰς τὴν ἀπληστίαν τῶν ἄγγλων γαιοκτημόνων.

Ἡ ἀποκλειστικότης ὅμως αὕτη ἔβλαπτεν οὐσιωδῶς τὴν μεγάλην, τὴν πτωχὴν ὁμάδα τῶν ἐργατικῶν τάξεων, καὶ ἐν γένει τὸ ἐμπόριον καὶ τὴν ναυτιλίαν.

Ἀλλ' εἰς τὴν Ἀγγλίαν, πλέον ἢ ἀλλαχοῦ, ἰσχύουσιν αἱ προλήψεις καὶ αἱ συνήθειαι διατηροῦνται πολλάκις μέχρι πείσματος.

Τίς λοιπὸν ἠδύνατο νὰ προσβάλῃ καὶ νὰ καταργήσῃ νόμον παλαιότατον, τὸν ἀπαγορευτικόν ;

Τίς ἠδύνατο νὰ ὑποδείξῃ δικαιώματα στηριζόμενα εἰς τοσαύτην μεγάλην δύναμιν, οἵα ἡ ἀριστοκρατία τοῦ ἀγγλικοῦ ἔθνους ;

Ὁ ἐμπορικὸς σύλλογος τῆς Μαγχεστρίας συνεταιρισθείς, ἀνέλαβε τὸν δεινὸν αὐτῶν ἀγῶνα καὶ ἐσήμανε τὴν πολιτικὴν σάλπιγγα κατὰ τοῦ νόμου ἐκείνου, χαράξας ἐπὶ τῆς σημαίας του τὴν ἐλευθερίαν τοῦ ἐμπορίου τῶν σιτηρῶν,

Ἡ ἀγγλικὴ ἀριστοκρατία ἐταράχθη, ἐφρύαξεν, ἐδαιμονίσθη εἰς τὸ ἄκουσμα ἐκεῖνο. Πάλη δὲ φοβερὰ συνήφθη ἀμφοτέρωθεν.

Ὁ ἐμπορικὸς ὅμως οὗτος Σύλλογος δὲν ἐδειλίασεν· ἔστησεν εἰς πολλὰ μέρη τὰ τηλεβόλα του, εἰς ἐφημερίδας, εἰς τοπικοὺς συλλόγους, εἰς συνελεύσεις τοῦ ἐργατικοῦ λαοῦ, δι' ὧν ἀπεδείκνυε τὴν μεγάλην ἀδικίαν καὶ βλάβην εἰς τὸ ἀγγλικὸν ἔθνος.

Κατώρθωσεν ἐπὶ τέλους νὰ μεταφέρῃ τὸν ἀγῶνα καὶ εἰς τὸ Κοινο-

βούλιον. Πρὸς θρίαμβον δὲ τῆς ἰδέας των οἱ ἄγγλοι ἔμποροι ἀνεζήτησαν συνάμα ἱκανοὺς καὶ τιμίους ἄνδρας, τοὺς ὁποίους διὰ πάσης θυσίας ὑπεστήριζον εἰς τὰς ἐκλογάς, ὅπως οὗτοι ὑπερμαχήσωσιν ἐν τῷ Κοινοβουλίῳ τῆς ἰδέας των.

Ἐρωτῶ, θὰ ἦτο εὔκολον νὰ γείνῃ τοιοῦτό τι ἐν τῇ πατρίδι ἡμῶν; Δὲν τὸ πιστεύω.

Μεταξὺ τῶν ἐκλεχθέντων τούτων, ὡς προείρηται, βουλευτῶν, ὁ ἀείμνηστος Κόβδεν, τὸ σέμνωμα τοῦ ἀγγλικοῦ ἔθνους, ὁ εἰλικρινὴς ἐκεῖνος φιλέλλην, ὕψωσε φωνὴν καὶ γενναίως ἠγωνίσθη ἐν τῷ Κοινοβουλίῳ ὑπὲρ τῆς ἐμπορικῆς ἐκείνης ἐλευθερίας, εἰς οὐδὲν πτοηθεὶς ἀπὸ τὴν πληθὺν καὶ τὸν ὄγκον τῶν ἀντιπάλων.

Ἀπέναντι του εἶχεν ἀντίπαλον ὅλον τὸν ὄγκον τῆς ἀγγλικῆς ἀριστοκρατίας, καὶ συνάμα τὸ παντοδύναμον χρυσίον, τὴν πρόληψιν, τὴν συνήθειαν, καὶ ἰδίως ἕνα μέγαν πολιτικὸν ἄνδρα τῆς ἐποχῆς ἐκείνης τοῦ ἀγγλικοῦ ἔθνους, τὸν Ροβέρτον Πὴλ, ὅστις διηύθυνε τὸ κόμμα τῶν Τόρεων ἐν τῷ Κοινοβουλίῳ, καὶ ὑπουργὸς μάλιστα διετέλει κατὰ τὸν χρόνον ἐκεῖνον. Ἀλλ' ὅλαι αὗται αἱ μεγάλαι λάμψεις τῆς παλαιᾶς Ἀγγλίας εἰς οὐδὲν ἐχρησίμευσαν.

Ὁ Σύλλογος τοῦ λαοῦ, ὁ Σύλλογος τῶν ἐμπόρων, ἔχοντες τὴν ἀλήθειαν καὶ τὸ δίκαιον ὑπὲρ αὐτῶν, καὶ ἐνεργήσαντες μετὰ σπουδαιότητος καὶ ἐπιμονῆς, ἐνίκησαν ἐπὶ τέλους εἰς τὸ Κοινοβούλιον, αὐτὸς δὲ ὁ μέγας πολιτικὸς τῆς Ἀγγλίας Πὴλ, ὁ πρότερον φοβερὸς πολέμιος τῶν δικαίων ἀπαιτήσεων τοῦ λαοῦ, μετεβλήθη καὶ οὗτος εἰς ὑπέρμαχον τῆς ἐμπορικῆς ἐλευθερίας ἐν τῷ ζητήματι ἐκείνῳ.

Αὐτὸς τὸ ἐστεφάνωσε μὲ τὴν νίκην.

Δυνάμεθα νὰ εἴπωμεν, λοιπόν, κατὰ τὴν ῥῆσιν τῆς ἐκκλησίας μας ὅτι ὁ Πὴλ ἀπὸ Σαῦλος μετεβλήθη εἰς Παῦλον.

Καὶ τῷ καιρῷ ἐκείνῳ, εἰς σπουδαίαν τῳόντι συζήτησιν, στραφεὶς πρὸς τὴν Ἀγγλικὴν ἀριστοκρατίαν ὁ ἀείμνηστος ἐκεῖνος ἀνὴρ, τῇ εἶπεν ἀληθείας πικράς, προφητείας σχεδόν, καὶ ἔδωκεν αὐτῇ συμβουλὰς ὀρθοτάτας ὁ πράγματι μεγαλόνους καὶ μεγαλοπράγμων καὶ τιμιώτατος πολιτικὸς ἀνήρ.

Οἱ δὲ λόγοι του εἶχον τὴν αὐθεντίαν ὄχι τοῦ ὄγκου, τοῦ πλούτου, ἢ τοῦ ὀνόματος, ὡς δυστυχῶς συμβαίνει παρ' ἡμῖν σήμερον, διότι τὸ εἶπεν ὁ δεῖνα πλούσιος, ἔστω καὶ ἂν ἡ κεφαλή του εἶνε πλήρης ἀχύρων, ἢ ὁ δεῖνα κομματάρχης, ἔστω καὶ ἂν τυγχάνῃ ἀρχηγὸς φαύλων, φυγοδίκων καὶ ληστῶν, ἀλλὰ τῆς τιμίας ψυχῆς καὶ τῆς ἐθνικῆς δια-

νοίας. αἵτινες μόναι ἰσχύουσιν εἰς ἔθνη ἐπιθυμοῦντα τὴν πρόοδον καὶ τὸ μεγαλεῖόν των.

Βλέπετε λοιπόν, ὅτι ὀλίγοι τινὲς ἔμποροι, ὁ ἐμπορικὸς σύλλογος τῆς Μαγχεστρίας καὶ ὁ βιομηχανικὸς καὶ ἐργατικὸς λαός, ὄπισθεν αὐτῶν παρακολουθῶν καὶ διὰ τοῦ αἵματός του ἐν ἀνάγκῃ προτιθέμενος νὰ ὑποστηρίξῃ τὰ δικαιώματά του, ὅπως οἱ νόμοι τῆς Πολιτείας ἐπιβάλλωνται, ἔκαμον εἰρηνικῶς μίαν οἰκονομικὴν καὶ πολιτικὴν συνάμα ἐπανάστασιν. Ἐνίκησαν τὰ πάντα, ὡς εἴδομεν:

Καὶ ἀριστοκρατίαν.

Καὶ πλούτη.

Καὶ παλαιότητας.

Καὶ τὴν κυβέρνησιν τοῦ τόπου των ἐπὶ τέλους.

Ἔλυσαν ἓν μέγα ζήτημα διὰ τὴν Ἀγγλίαν καὶ διὰ τὰ ἄλλα ἀκόμη ἔθνη.

Ὠφέλησαν δὲ οὕτω διὰ τῆς ἐλευθέρας εἰσαγωγῆς τῶν σιτηρῶν τὸν πτωχὸν καὶ ἐργατικὸν λαὸν ὑλικῶς, ἠθικῶς δὲ αὐτὴν τὴν ἀριστοκρατίαν.

Ἐτριπλασίασαν τὴν πρόοδον τοῦ ἐμπορίου καὶ τοῦ ναυτικοῦ, ὄχι μόνον τῆς πατρίδος των, ἀλλὰ καὶ τοῦ λοιποῦ κόσμου.

Ἂν οἱ ἔμποροι ἐκεῖνοι ἠδιαφόρουν, ἂν δὲν ἀνεμιγνύοντο εἰς τὴν πολιτικὴν κίνησιν συμφώνως, ἂν δὲν ἐλάμβανον μέγα ἐνδιαφέρον εἰς τὰ δημόσια πράγματα καὶ ἄφιναν τοὺς μὲν ἢ τοὺς δὲ νὰ ἐξακολουθῶσι τὴν ἀδικίαν, νομίζετε ὅτι ἤθελον φέρει αὐτὴν τὴν πρόοδον, αὐτὴν τὴν ἀνάπτυξιν εἰς τὴν ἐμπορικὴν εὐημερίαν των, ὅτι ἤθελον ὠφελήσει καὶ τὸν λαὸν τῆς Ἀγγλίας καὶ ἑαυτούς ;

Διὰ τίνος δὲ μεθόδου, νομίζετε, κατήγαγον τὴν μεγάλην ταύτην νίκην ;

Διὰ τοῦ συνεταιρισμοῦ τῶν ἀτόμων, τῶν ἐνεργειῶν, τῶν δυνάμεων !

Κατὰ τὴν ἐποχὴν ἐν ᾗ ζῶμεν, τὸ ἐνδιαφέρον εἰς τὰ τοῦ ἔθνους πράγματα ἀπὸ μέρους ἑνὸς ἑκάστου ἐξ ἡμῶν χαρακτηρίζει τὰ νοήμονα καὶ προοδευτικὰ ἔθνη, ὁ δὲ συνεταιρισμὸς ἐνισχύει καὶ μεγαλύνει αὐτά.

Εἶνε πνεῦμα Θεοῦ καὶ ἀνίκητος φύλαξ.

* *
*

Ἂς ἀποτελεσθῇ ἓν δίκτυον μέγα ἐμπορικοῦ συνεταιρισμοῦ, διὰ τοῦ ὁποίου ἐστὲ βέβαιοι ὅτι θέλει συρθῇ ἀπὸ τὴν βαθεῖαν ἄβυσσον τὸ δυστυχὲς ἡμῶν Γένος, καὶ ὑψωθῇ εἰς σφαῖραν λαμπρὰν καὶ ζωοπάροχον.

Εἰς πᾶσαν πόλιν ἐμπορικήν, εἰς πᾶσαν κοινότητα, πανταχοῦ, ἐντὸς καὶ ἐκτὸς τῆς Ἑλλάδος, ἂς σχηματισθῶσιν ἐμπορικοὶ καὶ πολιτικοὶ

Σύλλογοι, ἂς καταρτισθῶσιν εἰς τὰς κυριωτέρας πόλεις τοῦ Βασιλείου σύλλογοι ἐκ τοῦ ἐμπορικοῦ καὶ βιομηχανικοῦ λαοῦ, πλὴν ὅμως σπουδαῖοι, ἀνδρικοί, ὡς ἀπαιτοῦν οἱ μεγάλοι σημερινοὶ καιροί.

Οἱ δὲ σύλλογοι οὗτοι, θέτοντες ὡς ἀρχὴν ὅτι ἡ ὑλικὴ ἀνάπτυξις καὶ εὐημερία εἰς ἓν ἔθνος εἶνε συνέπεια καλῆς κοινωνικῆς ἀναπτύξεως, ὅτι μόνον ἐν ἐλευθέρᾳ πολιτείᾳ ἔγκειται πᾶσα ζωὴ καὶ πρόοδος, ἂς λάβωσιν ὑπὸ σκέψιν, ὁμοῦ μὲ τὰ ἄμεσα καὶ καθαρῶς ἐμπορικὰ καὶ τοῦ λαοῦ ζητήματα καὶ τὴν ἐθνικὴν ἡμῶν κατάστασιν.

Ἂς συσκεφθῶσι μετὰ τῶν ἐμπόρων καὶ οἱ πλούσιοι, καὶ ἂς θέσωσιν εἰς ἐνέργειαν διὰ συνεταιρισμοῦ κεφαλαίων καὶ διὰ καταλλήλων μεθόδων ἐν Ἑλλάδι κατασκευὴν καὶ ἄλλων σιδηροδρομικῶν δικτύων, καὶ κυρίως διεθνῶν, σχηματισμὸν λιμένων, ἐκμετάλλευσιν τοῦ ποικίλου ἡμῶν πλούτου, ἀνάπτυξιν τῶν ἀτμοπλοϊκῶν μας ἑταιριῶν καὶ σύστασιν νέων τοιούτων, ὅπως ἄρχωμεν εἰς τὰ πελάγη.

Ἂς ἐνεργήσωσιν ἐπίσης οἱ δυνάμενοι πρὸς ἀνύψωσιν καὶ προστασίαν τῆς βιομηχανίας, βελτίωσιν ἐσωτερικὴν τῶν πόλεων, καὶ ρύθμισιν τῆς ἐμπορικῆς κινήσεως ἐν ἐλευθερίᾳ, σύστασιν κτηματικῶν τραπεζῶν ἐπὶ μικρῷ τόκῳ, πρὸς ἐνίσχυσιν τῆς γεωργίας, τῆς ἐκπνεούσης, δυστυχῶς, ἱστιοφόρου ναυτιλίας μας, καὶ τῆς βιομηχανίας, ἡ πρόοδος τῶν ὁποίων αὐξάνει τοῦ ἐμπορίου τὴν πρόοδον, καὶ καθιστᾷ εὐδαίμονας τοὺς λαοὺς ἐν τῇ σταδιοδρομίᾳ αὐτῶν.

Πρὸς τούτοις εὐκταῖον θὰ ἦτο ἂν οἱ ἀγαπῶντες πράγματι τὴν Πατρίδα, καὶ δυνάμενοι ἐμερίμνων δεόντως πρὸς σύστασιν τῶν λαϊκῶν τραπεζῶν, τοσοῦτον ἐν Εὐρώπῃ καὶ ἐν Ἀμερικῇ εὐδοκιμησασῶν.

Παρ' αὐταῖς, ὁ ἐργάτης, καταθέτων τὸ ἐκ τῆς ἐργασίας του περίσσευμα, γίνεται οὐ μόνον μέτοχος, ἀναλόγως τοῦ κεφαλαίου ὅπερ καταθέτει, ἀλλὰ καὶ πελάτης, δυνάμενος νὰ προεξοφλῇ γραμμάτια, καὶ νὰ λαμβάνῃ προκαταβολὰς ἐκ τῶν ἐν τῇ τραπέζῃ κατατεθειμένων συνεταιρικῶν χρημάτων.

Εἰς πλείστας εὐρωπαϊκὰς χώρας ὑπάρχουσι πρὸ πεντηκονταετίας ἱδρυμέναι τοιαῦται τράπεζαι, ἄριστα λειτουργοῦσαι πρὸς κοινὴν ὠφέλειαν τῶν συνεταίρων ἁπάντων, καὶ ὑπ' εὐθύνην αὐτῶν, ἥτις ἀποτελεῖ τὴν ἐγγύησιν τῶν πράξεων τῆς ἑταιρίας.

Τὰ χρηματικὰ περισσεύματα τῶν παρ' ἡμῖν ἐργατῶν, προϊὸν τοῦ ἱδρῶτος καὶ τῆς κοπιώδους ἐργασίας, εἰς ἣν νυχθημερὸν ὑποβάλλονται, τὰ δαπανώμενα ἤδη δυστυχῶς ἐν τοῖς καπηλείοις καὶ διαφθείροντα τοὺς δαπανῶντας αὐτά, θὰ εἰσέρρεον εἰς τὸ ταμεῖον τῶν λαϊκῶν τραπεζῶν, ἐὰν ὑπῆρχον ἐν Ἑλλάδι τοιαῦται, καὶ θὰ ἀνεκούφιζον ἐν

ὥρᾳ ἀνάγκης πλείστους ἐργάτας. Αἱ λαϊκαὶ τράπεζαι εἶνε φιλανθρωπικὰ καταστήματα, ἀλλ' ἐν τῷ φιλανθρωπικῷ αὐτῶν σκοπῷ, ὁ ἄπορος ἐργάτης, ὁ μὴ δυνάμενος ἡμέραν τινὰ νὰ συντηρηθῇ, ἕνεκεν βεβαίως ἀνεξαρτήτων περιστατικῶν τῆς θελήσεώς του, δὲν εἶνε ἁπλοῦν ἀντικείμενον φιλανθρωπίας, ὅσον κατ' ἐξοχὴν ἠθικὸν καὶ οἰκονομικόν· οὕτω δὲ καθίστανται ἀληθῆ φιλανθρωπικὰ καθιδρύματα, ἐν οἷς ὁ ἀτυχήσας ἐργάτης, καὶ μὴ δυνάμενος ἡμέραν τινὰ νὰ ἐργασθῇ, ἕνεκεν ἀνεξαρτήτων τῆς θελήσεώς του αἰτίων, προσερχόμενος ἐν τῷ δικαιώματι αὐτοῦ ὡς καταθέτου, θὰ ἀνελάμβανεν ὅ,τι αὐτὸς οὗτος κατέθεσεν, ἵνα μὴ ἐν στερήσεσι διάγῃ τὸ ὑπόλοιπον τοῦ βίου του.

Εὐχαρίστως λίαν ὅμως ἀπό τινος παρατηρῶ τὸν μᾶλλον ἔγκριτον τῆς πρωτευούσης τύπον συνηγοροῦντα ὑπὲρ τῆς ἱδρύσεως λαϊκῶν καὶ παρ' ἡμῖν τραπεζῶν, ὁ δὲ φιλόπατρις καὶ διακεκριμένος γηραιὸς πολιτευτὴς καὶ οἰκονομολόγος κ. Σωτηρόπουλος, τέως πρωθυπουργός, ἔν τινι συνεντεύξει, ἣν ἔλαβε πρό τινος χρόνου μετὰ τοῦ συντάκτου τῆς ἐνταῦθα ἐκδιδομένης γαλλικῆς ἐφημερίδος «ὁ Ἀγγελιαφόρος τῶν Ἀθηνῶν», δὲν παρέλειψε νὰ ὑποδείξῃ, αὐτῷ ὡς ὠφέλιμον σὺν πολλοῖς ἄλλοις καὶ τὴν σύστασιν ἐν Ἑλλάδι τῶν τοιούτων τραπεζῶν.

Νομίζετε, ὅτι εἶνε δύσκολον νὰ ἱδρυθῶσι καὶ ἐν Ἑλλάδι τοιαῦται κοινωφελεῖς τράπεζαι ; Ὄχι.

Ὤθησις μόνον ἀπαιτεῖται καὶ ἐνέργεια, ἵνα ἐννοήσωσιν αἱ ἐργατικαὶ τάξεις περὶ τίνος πρόκειται, καὶ εἰμὶ βέβαιος ὅτι θὰ σπεύσωσι νὰ ὑποστηρίξωσιν ἐκθύμως ἐκεῖνον, ὅστις ἤθελε λάβει τὴν πρωτοβουλίαν, καὶ ἐνεργήσει δραστηρίως πρὸς ἵδρυσιν καὶ παρ' ἡμῖν λαϊκῶν τραπεζῶν.

Τὸ ὄνομα τοῦ πρὸς πραγματοποίησιν τοῦ σκοποῦ τούτου ἐνεργήσοντος, αἱ ἐργατικαὶ τάξεις θὰ εὐλογῶσιν αἰωνίως, ἡ ἱστορία δὲ μετ' ἐπαίνου θὰ ἀναγράψῃ.

Ὁ ὑμέτερος Σύλλογος, ὁ λαβὼν τὴν πρωτοβουλίαν πρὸς ἵδρυσιν τῶν σχολῶν τῶν ἀπόρων παίδων εἰς διαφόρους πόλεις τῆς Ἑλλάδος, ἐν αἷς παῖδες ἀπροστάτευτοι καὶ ἄνευ ὁδηγοῦ προσερχόμενοι, ἐνωτίζονται σοφῶν καὶ ἀγαθῶν διδαγμάτων παρὰ προθύμων εἰς τὸ ἀγαθὸν ἑταίρων ὑμῶν, μεταδιδόντων εἰς τὰ πτωχὰ παιδία τὰ ὅπλα τῆς ἠθικῆς, ὅπως ἐν τῷ κοινωνικῷ βίῳ, ῥᾴδιον ἀντεπεξέρχωνται κατὰ παντὸς πειρασμοῦ ἀνδρούμενα, συνάμα δὲ διὰ τῆς δωρεὰν παρεχομένης διδασκαλίας διευκολυνόντων τὰ μέσα τῆς ἐξευρέσεως τῶν πρὸς πορισμὸν τοῦ βίου χρησίμων, ὁ ἡμέτερος, λέγω, Σύλλογος, θέλει ἆρά γε ὑστερήσει εἰς τὴν πραγματοποίησιν τῆς ἰδέας τῆς συστάσεως τῶν λαϊκῶν τραπεζῶν; καὶ δὲν θέλει προχειρισθῇ σημαιοφόρος καὶ πρωτεργά-

της τῶν τοιούτων καθιδρυμάτων, τὰ ὁποῖα καταπληκτικὰ ἀποτελέσματα ἐπήνεγκον ἀλλαχοῦ τῆς Εὐρώπης καὶ Ἀμερικῆς, καὶ ἐπὶ τῇ εὐδοκιμήσει τῶν ὁποίων αἰωνία ὀφείλεται εὐγνωμοσύνη εἰς τοὺς εὐγενεῖς καὶ φιλανθρώπους ἐκείνους ἄνδρας, τοὺς ἀποτελέσαντας τὰς ἀπαιτουμένας περὶ τοῦ σκοποῦ τούτου ἑταιρίας, γενόμενοι διαπρύσιοι κήρυκες τῆς κοινωνικῆς ἀλληλεγγύης, ἐν αἷς ἡμερομίσθιοι ἐργάται, ὁ ἀπαίδευτος χειρώναξ, καταθέτων τὸ μετὰ τὴν ἀφαίρεσιν τῶν πρὸς συντήρησιν αὐτοῦ καὶ τῆς οἰκογενείας του περίσσευμα τῶν κόπων του, ἀντὶ νὰ σπαταλᾷ τοῦτο, ὡς μέχρι τοῦδε ἐν τοῖς καπηλείοις καὶ τοῖς λοιποῖς τῆς ἀργίας καὶ τῆς διαφθορᾶς καταγωγίοις ἐπὶ βλάβῃ ἑαυτοῦ τε καὶ τῆς κοινωνίας, τοὐναντίον, ἐν ἡμέραις πονηραῖς, ἀσθενείας ἢ γήρατος, εὑρίσκει καταφυγήν, ἀποφεύγων οὕτω τὴν ἐπαιτείαν καὶ τὸ ἔγκλημα;

Θὰ δειλιάσῃ ἆρά γε ὁ ἡμέτερος σύλλογος, καὶ θὰ ὀπισθοχωρήσῃ ἀπέναντι δυσχερειῶν, αἵτινες περιβάλλουσι τὸ ἔργον, καὶ τῶν κόπων, οἵτινες ἀπαιτοῦνται πρὸς πραγματοποίησιν ἰδέας, ὑποσχομένης οὐχὶ μικρὰ ἀγαθὰ διὰ τὴν πολυπληθεστέραν τάξιν τῆς ἡμετέρας κοινωνίας;

Ἡ ὤθησις τὴν ὁποίαν θέλει δώσει οὗτος διὰ τῆς συστάσεως ἑνὸς τοιούτου ἱδρύματος ἐν τῇ πρωτευούσῃ τοῦ Βασιλείου, θὰ μείνῃ ἆρά γε ἄνευ ἀποτελέσματος, καὶ δὲν ἐλπίζετε ὅτι τὴν λαοσωτήριον καὶ μεγάλην ταύτην ἀρχὴν τῆς οἰκονομίας θὰ μιμηθῶσι καὶ ἕτεροι σύλλογοι, καὶ ἄλλαι πόλεις;

«Ἐγώ τε τίθημι, λέγει ὁ Πλάτων, τὴν τῶν χρημάτων κτῆσιν, πλείστου ἄξιον εἶναι, οὔτε ποῦ παντὶ ἀνδρί, ἀλλὰ τῷ ἐπιεικεῖ καὶ κοσμίῳ».

Ἂς μιμηθῶσι, κυρίως οἱ πλούσιοι ἡμῶν, τοὺς προγόνους μας, οἵτινες, παρεῖχον τὰ τροφεῖα εἰς χιλιάδας ἀνθρώπων, οἵτινες συνῳδὰ τῇ θείᾳ ῥήσει, ἐργαζόμενοι παρ' αὐτοῖς, ἤσθιον ἐν ἱδρῶτι τοῦ προσώπου των τὸν ἄρτον, καὶ δὲν ἐφλυνάφουν, ἂς τὸ εἴπωμεν, ὥσπερ σήμερον, οἱ ἄεργοι, οἱ φυγόπονοι, οἱ ψευδοσοφισταὶ ἡμιμαθεῖς, οἱ ἀνὰ στόμα ἔχοντες πάντοτε τοὺς κυνικοὺς φιλοσόφους τῆς ἀρχαίας Ἑλλάδος, καὶ τοὺς ἀνατρεπτικοὺς τῆς νεωτέρας, ὅπως ἐπιτιμῶσι τοὺς ἐργαζομένους, καὶ κατὰ συνέπειαν ὑλικῶς προοδεύοντας, οὓς κατασυκοφαντοῦσι καὶ ὑβρίζουσιν ὡς ἅρπαγας τοῦ ἄρτου αὐτῶν τῶν ἐλευθεροφρονούντων καὶ προασπιστῶν, δῆθεν, τῆς πασχούσης κοινωνίας μας

Αἱ ἐποχαὶ ὅμως μεταλλάσσουσιν, ὁ δὲ κυνικὸς φιλόσοφος Διογένης ὁ τὸν Ἀντισθένην μιμηθεὶς καὶ τὴν ματαιότητα τῶν ἀνθρωπίνων καταγελῶν, δὲν θὰ ἐθαυμάζετο διόλου, ἐὰν ἔζῃ ἐν τῇ παρούσῃ ἐποχῇ.

Γεώργιος Ἀνδρικόπουλος.

ΤΡΙΑ ΠΟΙΗΜΑΤΑ[1]

ΠΟΛΥ ΨΗΛΑ!

Εἶδα 'ς τὸν ὕπνο μου, πῶς τἄχα
ἔπεφταν κάτ' ὅλα τ' ἀστέρια·
εἶδα 'ς τὸν ὕπνο μου πῶς τἄχα
ὅλα μαζῆ 'ς τὰ δυό μου χέρια.

Καὶ τὸ καθένα ἐφεγγοβόλα
ἀπ' ὅσα γύρω μου ἐκυλοῦσαν...
Εἶδα 'ς τὸν ὕπνο μου πῶς ὅλα
εἶχαν φωνὴ καὶ μοῦ μιλοῦσαν.

Καὶ μοὖπε τὤνα : «δὲν θυμᾶσαι ;
εἶμ' ἡ κρυφὴ πρώτη χαρά σου».
Καὶ μοὖπε τἄλλο : «ὅταν κοιμᾶσαι
ἐγὼ σοῦ φέρνω τὰ ὄνειρά σου».

Κ' ἓν ἄλλο μοὖπε : «εἶμ' ἐκείνη
ποῦ πρωταγάπησες μιὰ μέρα
κι' ἀκόμα ὁ ἔρως λάμψι χύνει
'ς τὸν ἀστροκέντητον αἰθέρα».

Κ' ἦλθαν γιὰ μένα, ἦλθαν γιὰ μένα
ὅλα τ' ἀστέρια ποῦ ἦσαν χάμου.
Κ' ἦταν μι' ἀγάπη τὸ καθένα
ἀπ' ὅσαις εἶχα 'ς τὴν καρδιά μου.

Μόνον ἓν ἄστρο εἶχε μείνει
'ς τὸν οὐρανὸ νὰ λαμπυρίζῃ·
ξέρω ποία εἶνε· εἶν' ἐκείνη
ποῦ τὴν καρδιά μου δὲν γνωρίζει.

[1] Ἐξ ἀνεκδότου ποιητικῆς συλλογῆς.

Ὁ ἥλιος βγαίνει, αὐτὸ δὲν σβύνει,
κι' ἀπ' ὅλα τἄλλα ξεχωρίζει.
Ἄχ ! εἶν' ἐκείνη, εἶν' ἐκείνη
ποῦ τὴν καρδιά μου δὲν γνωρίζει.

Εἶδα 'ς τὸν ὕπνο μου πῶς τάχα
ἔπεφταν κάτ' ὅλα τ' ἀστέρια·
εἶδα 'ς τὸν ὕπνο μου πῶς τἄχα
ὅλα μαζῆ 'ς τὰ δυό μου χέρια.

Μόνον ἐκεῖνο εἶχε μείνει
'ς τὸν ἕβδομο οὐρανὸν ἀπάνω·
κ' ἐνῷ γιὰ μένα λάμψι χύνει,
εἶνε ψηλὰ καὶ δὲν τὸ φθάνω.

ΤΟ ΣΥΝΝΕΦΟ

— Ποῦ τρέχεις, μαῦρο σύννεφο, βαρὺ καὶ φορτωμένο ;
— Ἀπὸ νησὶ ξεκίνησα καὶ σὲ νησὶ πηγαίνω.
— Ποιὰ θάλασσα σ' ἐγέννησε, ποιὰ φλόγα σ' ἔχει πάρει
καὶ 'ς τὸν ἀγέρ' ἁπλόνεσαι μὲ δόξα καὶ καμάρι ;
— Θάλασσα δέν μ' ἐγέννησε μὲ κύματ' ἀφρισμένα
κ' εἶν' ἱστορία θλιβερὴ ἡ γέννησί μου ἐμένα.

«Τοῦ ναύτ' ἡ χήρα κάθεται 'ς ἀκρογιαλιὰ μονάχη
κι' ὅλῳ ρωτᾷ τὴ θάλασσα κι' ἀντιλαλοῦν οἱ βράχοι:
— Θάλασσα, πικροθάλασσα, ποὔκανες τόσαις χήραις,
θάλασσα, τί τὸν ἔχανες τὸν ἄνδρα μου ποῦ πῆρες;
Τέσσερα χρόνια πέρασαν ποῦ μοὔφυγε 'ς τὰ ξένα,
τέσσερα χρόνια καρτερῶ καὶ συντροφεύω ἐσένα.

«Τοῦ ναύτ' ἡ χήρα κάθεται καὶ κλαίει 'ς τ' ἀκρογιάλι
κι' ὅλῳ ρωτᾷ τὴ θάλασσα καὶ τὴν ρωτᾷ καὶ πάλι·
κ' ἡ θάλασσα περήφανη 'ς τὰ πόδια της διαβαίνει
καὶ δὲν τῆς ἀποκρίνεται καὶ δὲν τῆς συντυχαίνει,
γιατὶ μιὰ μέρ' ἀφρίζοντας τὸν ἔβγαλε πνιγμένο
καὶ ξέρει πῶς τὸν ἔθαψαν σὲ περιγιάλι ξένο.

«Τοῦ ναύτ' ἡ χήρα κάθεται 'ς ἀκρογαλιὰ καὶ κλαίει
καὶ μὲ πικρὸ παράπονο τὰ βάσανά της λέει.
Τὴν εἶδ' ὁ ἥλιος μιὰν αὐγὴ κι' ἀγάλια-ἀγάλια γέρνει
καὶ 'ς τῆς χρυσαῖς ἀκτῖνές του τὰ δάκρυά της παίρνει·
καὶ τὰ θερμά της δάκρυα τὰ πολυπικραμένα
ἀνέβηκαν 'ς τὸν οὐρανὸ κ' ἐγέννησαν ἐμένα».
— Τώρα ποῦ τρέχεις, σύννεφο, καὶ δὲν γυρίζεις πίσω ;
— Πάγω νὰ βρῶ τὸν τάφο του τὰ δάκρυα νὰ χύσω.

Η ΦΩΛΙΑ

'Αντικρὺ 'ς τὸ παραθύρι, σὲ μιὰ στέγη χαμηλὴ
κάθησ' ἕνα χελιδόνι, ταξειδιάρικο πουλί·
καὶ μὲ χίλια σύρε κ' ἔλα καὶ μὲ τὴ γλυκειὰ λαλιά του
καὶ μὲ βάσανα καὶ κόπους ἔχει κτίσει τὴ φωλιά του

Ἔχει κτίσει τὴ φωλιά του καὶ τριγύρῳ της πετᾷ,
πάει κ' ἔρχετ' ὅλη μέρα καὶ τροφὴ παντοῦ ζητᾷ
καὶ τὴν φέρνει 'ς τὰ παιδιά του, ποῦ μ' ὁλάνοικτο τὸ στόμα
περιμένουν πεινασμένα ἕνα σπόρο, λίγο χῶμα.

'Αντικρύ, μιὰ μαυροφόρα, ποῦ παράκαιρα γερνᾷ,
'ς τὸ παράθυρο μονάχη τὴν ἡμέρα της περνᾷ·
τὴ φωλιὰ τὴ νειοκτισμένη μὲ παράπονο κυττάζει
καὶ τὰ μάτια της σφουγγίζει κι' ὁλοένα ἀναστενάζει.

Ἦταν ἄλλοτε μητέρα κ' εἶχε πρόσχαρο παιδὶ
κ' ἔτυχεν ὁ μαῦρος χάρος νὰ περάσῃ νὰ τὸ 'δῇ
καὶ τὸ ζήλεψε ποῦ τῶδε κ' ἔσκυψε μὲ περηφάνεια
καὶ τὸ πῆρε 'ς τὰ φτερά του καὶ τὸ πῆγε 'ς τὰ οὐράνια.

Ἔρημη, μονάχη τώρα καμαρόνει τὴ φωλιὰ
καὶ θυμᾶται τὸ παιδί της καὶ θυμᾶται τὰ παληά...
Καὶ κυττάζοντας τὴ μάννα ποῦ φροντίζει τὰ παιδιά της
ἄχ ! θαρρεῖ πῶς εἶν' ἐκείνη κι' ἀναπαύετ' ἡ καρδιά της.

'Ιω. Πολέμης

ΦΙΛΟΛΟΓΙΚΟΣ ΣΥΛΛΟΓΟΣ ΠΑΡΝΑΣΣΟΣ

ΣΕΠΤΕΜΒΡΙΟΣ, ΟΚΤΩΒΡΙΟΣ, ΝΟΕΜΒΡΙΟΣ 1893

Κατὰ τὴν λήξασαν τριμηνίαν πέντε ἐγένοντο συνεδριάσεις τοῦ Συλλόγου.

Ἐψηφίσθη ὁ προϋπολογισμὸς τοῦ ΚΘ' ἔτους τοῦ Συλλόγου, καθ' ὃν τὰ μὲν ἔσοδα προϋπελογίσθησαν εἰς δρ. 28,475, τὰ δ' ἔξοδα εἰς δρ. 26,490.

Ἡ ἐξελεγκτικὴ ἐπιτροπὴ διὰ τοῦ εἰσηγητοῦ αὐτῆς κ. Γ. Ἀναγνωστοπούλου ὑπέβαλε τῷ Συλλόγῳ τὴν ἔκθεσιν τῆς ἐξελέγξεως τοῦ ταμείου καὶ ἐν γένει τῶν ἱδρυμάτων τοῦ Συλλόγου κατὰ τὸ λῆξαν ἔτος, ἅτινα εὗρεν ἐν πλήρει τάξει. Προέτεινε δὲ καὶ ὁ Σύλλογος παρεδέξατο ἵνα ἐκφρασθῶσιν εὐχαριστήρια ἐπὶ τῇ καταστάσει ταύτῃ εἰς τοὺς διοικήσαντας τὸ παρελθὸν ἔτος τὰ τοῦ Συλλόγου.

Ἡ ἐν Καλάμαις σχολὴ τῶν ἀπόρων παίδων ἔπεμψε τὴν ἔκθεσιν τῶν πεπραγμένων κατὰ τὸ λῆξαν ἔτος. Ὁ δ' ἐλεγκτὴς κ. Γ. Γεωργαντάκος ὑπέβαλε τὴν ἔκθεσιν τῆς ἐξελέγξεως τοῦ ταμείου εὑρεθέντος ἐν τάξει.

Ἀνηγγέλθησαν τῷ Συλλόγῳ αἱ ἑξῆς χρηματικαὶ δωρεαί:

Ἡ Α. Β. Υ. ὁ πρίγκηψ Διάδοχος τοῦ Σὰξ-Μάινιγκεν Βερνάρδος, ἐπισκεφθεὶς τὸν Σύλλογον οὗ διατελεῖ καὶ ἐπίτιμον μέλος, ἔπεμψε τῷ ταμίᾳ φρ. χρ. 300, ἤτοι δρ. 523.50.

Ὁ κ. Λεωνίδας Ἐμπειρῖκος ἀντεπιστέλλον μέλος ἐπισκεφθεὶς τὴν σχολὴν τῶν ἀπόρων παίδων, ἔπεμψε τῷ ἐφόρῳ αὐτῆς δρ. χιλίας.

Ὁ κ. Κ. Καραπάνος ἀπέστειλε τῇ Σχολῇ τῶν ἀπόρων παίδων δρ. χιλίας ἐκ τοῦ ὑπὸ τοῦ πενθεροῦ αὐτοῦ κ. Χρηστάκη Ζωγράφου διατεθέντος ποσοῦ ἐπ' εὐκαιρίᾳ τῆς πεντηκονταετηρίδος τῶν γάμων του.

Ὁ κ. Δ. Π. Λάμπρος προσήνεγκεν ἐτησίως δρ. ἑκατὸν ὡς βραβεῖον εἰς τὸν ἀριστεύοντα μαθητὴν τῆς Σχολῆς τῶν ἀπόρων παίδων.

Ἤρξαντο τὴν 29 Ὀκτωβρίου τὰ ἀναγνώσματα τοῦ Συλλόγου, ἐγένοντο δὲ τὰ ἑξῆς:

Ὁ κ. Σπ. Π. Λάμπρος τακτικὸν μέλος ὡμίλησε περὶ τοῦ τελευταίου Ἕλληνος αὐτοκράτορος.

Ὁ κ. Ι. Ψυχάρης ἀντεπιστέλλον μέλος ἀνέγνω τὴν διατριβὴν αὐτοῦ τὸ Φιλί.

Ὁ κ. Γ. Ἀνδρικόπουλος τακτικὸν μέλος ἀνέγνω τὴν διατριβὴν αὐτοῦ «οἱ ἔμποροί μας».

Ὁ κ. Στ. Δ. Βάλβης τακτικὸν μέλος ἀνέγνω τὴν διατριβὴν αὐτοῦ, «εἷς μαθητὴς γυμνασίου πρὸ πεντήκοντα τεσσάρων ἐτῶν».

Ὁ κ. Ἀντ. Πεταλᾶς τακτικὸν μέλος ὡμίλησε περὶ Δελφῶν.

Ὁ κ. Θεόδ. Βελλιανίτης τακτικὸν μέλος ὡμίλησε περὶ τῶν θεάτρων ἐπὶ Ὄθωνος.

Ἤρξαντο τῇ 30 Νοεμβρίου αἱ θρησκευτικαὶ ὁμιλίαι, ἐγένοντο δὲ δύο τοιαῦται, ὁμιλησάντων τῶν κκ. Ἀ. Διομήδους Κυριακοῦ καὶ Ἰγν. Μοσχάκη.

Εἰς τὸ ἀνάγνωσμα τοῦ κ. Ψυχάρη παρέστη ἐν τῷ Συλλόγῳ ὁλόκληρος ἡ Β. οἰκογένεια. Εἰς ἀμφοτέρας δὲ τὰς θρησκευτικὰς ὁμιλίας ἡ Α. Μ. ἡ Βασίλισσα.

Μετετέθησαν ἐκ τῶν τάξεων τῶν παρέδρων εἰς τὴν τάξιν τῶν τακτικῶν μελῶν οἱ κκ. Γ. Πιλάβιος, Γ. Ἀνδρικόπουλος, Ἰ. Θεολόγης καὶ Ἀ. Μάτεσης.

Ἐψηφίσθησαν μέλη πάρεδρα οἱ κκ. Ἔβεν Ἀλεξάνδερ πρεσβευτὴς τῆς Ἀμερικῆς, Μιχ. Ἀνδριτζάκης, Π. Ἀξιώτης, Γ. Δεκόζης Βοῦρος, Παντ. Γκίκας, Κωνστ. Δούμας, Γεώργ. Παπακωνσταντίνου, Δημ. Κιτσίκης, Θάνος Μπασιᾶς, Ἱπποκρ. Καραβίας· ἀντεπιστέλλοντα οἱ κκ. Α. Καρακάρης ἐν Τεργέστῃ, Ροδ. Λέμαν ἐν Ἀμστελοδάμῳ, Κάρ. Γαλλιὰν ἐν Ρώμῃ, Δ. Καλογερόπουλος ἐν Λυών, Ἀθ. Γκινόπουλος ἐν Ἰωαννίνοις, Χ. Σαμαρτσίδης ἐν Κωνσταντινουπόλει, Λ. Μπαίρας ἐν Ἀλεξανδρείᾳ καὶ Γ. Παπανδρέου ἐν Καλάμαις.

Ἀπεβίωσεν ὁ Δημ. Στεφάνοβικ Σκυλίτσης ἐπίτιμον μέλος τοῦ Συλλόγου. Ὁ Σύλλογος ἐψηφίσατο ἵνα ἀποσταλῶσι τὰ συλλυπητήρια αὐτοῦ τοῖς ἀδελφοῖς.

ΕΠΑΜ. ΕΜΠΕΙΡΙΚΟΥ. **Τὸ Δασμολόγιον ἡμῶν καὶ ἡ Προστασία.** Ἐν Ἀθήναις ἐκ τοῦ τυπογραφείου Π. Λεώνη, 1893.

Ὁ κ. Ἐμπειρῖκος ἄριστα κατηρτισμένος καὶ δοκιμώτατα καταγινόμενος περὶ τὰ οἰκονομολογικὰ ζητήματα, ὡς οἱ ἀναγνῶσται τοῦ «Παρνασσοῦ» γινώσκουσι, πραγματεύεται τὸ σοβαρὸν τοῦτο ζήτημα μετὰ γλαφυρότητος καὶ ἐμβριθείας, ἐν τῇ πραγματείᾳ ταύτῃ. Ὁ συγγραφεὺς βουλευτὴς ἐξ Ἄνδρου, ἀφιεροῖ τὸ ἔργον εἰς τοὺς ἐν τῇ Βουλῇ συναδέλφους του, οἵτινες εὐκταῖον εἶνε νὰ τὸ μελετήσωσιν ἐπισταμένως καὶ νὰ θέσωσιν εἰς ἐφαρμογὴν τὰς ὀρθὰς σκέψεις καὶ γνώμας τοῦ συγγραφέως.

ΔΗΜΗΤΡΙΟΣ ΣΤΕΦΑΝΟΒΙΚ ΣΚΥΛΙΤΣΗΣ

Εὑρίσκετο τὸ παρὸν τεῦχος ὑπὸ τὰ πιεστήρια, ὅτε ἐγνώσθη ὁ αἰφνίδιος θάνατος τοῦ **Δημητρίου Στεφάνοβικ Σκυλίτση**, συμβὰς ἐνταῦθα τὴν ἑσπέραν τῆς 25 Νοεμβρίου, ἡ θλιβερὰ δὲ εἴδησις κατεθορύβησε καὶ κατελύπησε τὴν ἀθηναϊκὴν κοινωνίαν, ἐν τῷ μέσῳ τῆς ὁποίας ἔζη ἀπό τινος ὁ μεταστάς, ὀδυνηρὸν δ' ἔσχεν ἀντίκτυπον ἐν Κωνσταντινουπόλει, ἔνθα ἐγεννήθη καὶ ἔνθα μετηνέχθη τὸ σκῆνος αὐτοῦ πρὸς ἐνταφιασμόν.

Υἱὸς τοῦ ἀειμνήστου τοῦ Γένους εὐεργέτου, τοῦ Ζανῆ Στεφάνοβικ Σκυλίτση, ὁ μεταστάς, ἐθήλασεν ἐκ γενετῆς τὰ νάματα τῆς ἀρετῆς, συμμορφωθεὶς ἀείποτε μὲ τὰς ἐπικρατούσας εἰς τὸν σεβαστὸν αὐτοῦ οἶκον ἀρχὰς καὶ παραδόσεις τῆς εὐποιΐας. Κληρονόμος ἄξιος τῶν πατρικῶν ἀρετῶν, σεμνὸς τὸν χαρακτῆρα, μετριόφρων, καλοκάγαθος, δίκαιος ἐν πᾶσιν, ἐξήσκησε τὴν ἀγαθοεργίαν ὡς καθῆκον, ἄνευ ἐπιδείξεων, πολυτρόπως γενόμενος ὠφέλιμος καὶ γενναιοδώρως παρέχων τὴν ἑαυτοῦ συνδρομὴν εἰς πᾶν ἔργον ἀγαθὸν καὶ φιλάνθρωπον. Ὑπῆρξεν ὁ μεγαλόδωρος ἱδρυτὴς τοῦ ἐν Παρισίοις μεγαλοπρεπεστάτου ἑλληνικοῦ ναοῦ, καὶ ὁ γενναῖος χορηγὸς καὶ προστάτης τῶν ἐν Χίῳ ἐκπαιδευτικῶν καὶ φιλανθρωπικῶν ἱδρυμάτων, ὁ εἰλικρινὴς ἐραστὴς τοῦ καλοῦ καὶ τῆς τέχνης, ὁ ἀείποτε συντελέσας εἰς τὴν πρόοδον αὐτῆς.

Ἡ ἡμετέρα κοινωνία ἡ δυνηθεῖσα νὰ ἐκτιμήσῃ τὰς περικοσμούσας τὸν μεταστάντα σπανίας ἀρετάς, ἀμέριστον ἐξέφρασε τὴν λύπην της ἐπὶ τῇ ὀδυνηρᾷ στερήσει τοῦ ἐγκρίτου αὐτῆς μέλους. Ὁ Σύλλογος «Παρνασσός», οὗτινος μέλος ἐπίτιμον ἦτο ὁ ἀποθανών, διεβίβασε πρὸς τὴν οἰκογένειαν αὐτοῦ τὰ συλλυπητήρια του· ἡ Διεύθυνσις δὲ τοῦ ἡμετέρου περιοδικοῦ διὰ δεσμῶν συμπαθείας καὶ ἐκτιμήσεως συνδεομένη πρὸς τὸν σεβαστὸν καὶ ἐπιφανῆ οἶκον τοῦ μεταστάντος, ἀφιεροῖ ἐν σπουδῇ τὰς ὀλίγας ταύτας λέξεις εἰς τὴν μνήμην του καὶ ἐκφράζει τὰ βαθύτατα αὐτῆς συλλυπητήρια πρὸς τὸν ἀλγεινῶς δοκιμασθέντα ἐκ τῆς αἰφνιδίου συμφορᾶς φιλόστοργον ἀδελφόν του, τὸν μεγάτιμον ἐν Κωνσταντινουπόλει ὁμογενῆ κ. Παῦλον Στεφάνοβικ Σκυλίτσην, ὅστις τὴν αὐτὴν ἐκλεξάμενος ἀνέκαθεν ἀγαθὴν μερίδα καὶ συνεχίζων ἐπίσης τὰς εὐγενεῖς παραδόσεις τοῦ πολυσεβάστου οἴκου του, κατέστησε τὸ ὄνομά του περιφανὲς καὶ εὐλογητὸν παρὰ τοῖς ἑαυτοῦ συμπολίταις καὶ ὁμοεθνέσιν.

ΟΙ ΔΕΛΦΟΙ

Α'

Ἕνεκα τῆς ἀφθίτου αἴγλης, δι' ἧς ἡ ἱστορία καὶ ἡ ποίησις περιέβαλον τοποθεσίας τινάς, αὗται παρεδόθησαν τῇ ἀθανασίᾳ. Ἐὰν ἡ Σαλαμίς, ὁ Μαραθών, αἱ Πλαταιαὶ καὶ αἱ Θερμοπύλαι συγκινῶσι μέχρι δακρύων τοὺς τῆς ἐλευθερίας φίλους, καὶ διδάσκωσι τὸν πατριωτισμὸν καὶ τὴν ἐκπλήρωσιν τοῦ καθήκοντος, καὶ οἱ Δελφοὶ δὲν κατέχουσιν ἥττονα θέσιν. Καὶ πρὶν εἰσέτι ὁ ἀόρατος Πελασγικὸς Ζεύς, ὅστις διὰ τοῦ ψιθύρου τῶν Δρυῶν ἐξεδήλου ἐν Δωδώνῃ τὴν ἐμφάνισίν του, καταστῇ ἑλληνικός, τὸ Δελφικὸν μαντεῖον ὑπῆρξε τὸ κυριώτερον ὄργανον, δι' οὗ ὁ θεὸς ἀπεκάλυπτε τοῖς ἀνθρώποις τὰς ἑαυτοῦ βουλάς. Ὀλίγοι ἴσως θεσμοὶ τῆς ἀρχαιότητος προσέφερον τῇ ἐλευθερίᾳ καὶ τῷ πολιτισμῷ μεγαλειτέραν ὑπηρεσίαν τῆς τοῦ Δελφικοῦ Μαντείου. Οὐχὶ ἅπαξ ὁ πεφωτισμένος πατριωτισμὸς τῆς Πυθίας ἔσωσε τὴν Ἑλλάδα, καὶ σχεδὸν πάντοτε ὑπῆρξε τὸ ὄργανον, δι' οὗ οἱ σοφοὶ οἱ ἱδρύσαντες τὸν ἀρχαῖον ἑλληνικὸν πολιτισμὸν μετέδωκαν τὰς ἰδέας των τοῖς συμπολίταις αὐτῶν. Ἀλλὰ καὶ ὡς ἀφετηρία τῆς Ἑλληνικῆς ἱστορίας δύναται νὰ θεωρηθῇ τὸ Δελφικὸν μαντεῖον, διότι ἐκεῖ τὸ πρῶτον ἐκυοφορήθη ἡ ἰδέα μιᾶς κοινῆς πατρίδος καὶ μιᾶς ἑλληνικῆς ἠθικῆς· ἐκεῖ, ὑπὸ τὰς ὑπωρείας τοῦ μεγαλοπρεποῦς Παρνασσοῦ, αἱ διάφοροι φυλαὶ αἱ συγκροτήσασαι τὴν Ἀμφικτυονίαν, ἥτις εἶχε κοινὸν ἱερὸν τὸ Δελφικὸν μαντεῖον, ἀπήρτισαν ἕνα λαόν, ὅστις, ὅπως διακριθῇ αὐτός τε καὶ οἱ θρησκευτικοπολιτικοὶ αὐτοῦ θεσμοὶ τῶν πληθυσμῶν τῶν μὴ μετεχόντων τῆς Δελφικῆς Ἀμφικτυονίας, εἶχε χρείαν κοινοῦ ὀνόματος, καὶ ὠνομάσθη ἑλληνικός, τὸ ὄνομα δὲ τοῦτο, ὃν πρότερον ὁμοσπονδικόν, ἀντικατέστησε τὸ ἀρχαιότερον ἀθροιστικὸν ὄνομα τῶν Γραικῶν. Ἐκεῖ, παρὰ τὰ διαυγῆ νάματα τῆς Κασταλίας, τῆς Δελφούσης καὶ τῆς Κασσώτιδος πηγῆς, ἐτέθησαν τὸ πρῶτον αἱ βάσεις τοῦ Δημοσίου δικαίου τῶν Ἑλλήνων, διδασκομένων νὰ μὴ πολεμῶσι καθ' Ἑλλήνων, καὶ νὰ μὴ ὑποδουλῶσιν Ἕλληνας. Ἐκεῖ, παρὰ τὸ ἀφρίζον ῥεῖθρον τοῦ ποταμοῦ Πλειστοῦ καὶ τὰς ἀπορρῶγας πέτρας τῆς Κάρφης, ἐδιδάχθη τὸ πρῶτον ὁ Ἕλλην, ὅτι ἡ ἠθικὴ διαγωγὴ τῶν ἀτόμων συνίσταται

εἰς τὸν φόβον τοῦ θεοῦ. Ἐκεῖ, ἐπὶ τῶν ἱερῶν χωμάτων τῶν Δελφῶν, ἅτινα ἐκάλυπτον αἱ πενιχραὶ οἰκίαι τοῦ χωρίου Καστρί, αἱ ἀνασκαπτόμεναι σήμερον ὑπὸ τῶν Γάλλων, ἐξηφανίζετο τὸ ὄνομα τοῦ Ἴωνος, τοῦ Δωριέως, τοῦ Ἀθηναίου, τοῦ Σπαρτιάτου καὶ ἐξέλειπον τὰ μίση καὶ τὰ πάθη αὐτῶν, πάντες δὲ ᾐσθάνοντο ἑαυτοὺς ἀδελφοὺς καὶ εἶχον κοινὴν πατρίδα τὴν Ἑλλάδα, ἣν ἠγάπων καὶ ἐσέβοντο. Ἐκεῖθεν ἐξῆλθε μία τῶν ὑψηλοτέρων ἰδεῶν, ἥτις δύναται νὰ θεωρηθῇ ὡς ἠθικὸς νόμος παρὰ τοῖς ἀρχαίοις Ἕλλησιν· εἰς τοὺς προσερχομένους πρὸς χρηστηρίασιν ἡ Πυθία ἔλεγε· «Μὴ ἀπατᾶσθε, διὰ τὸν ἀγαθὸν ἄνθρωπον καὶ μία σταγὼν ὕδατος ἀρκεῖ πρὸς καθαρισμόν, διὰ τὸν κακὸν ὅμως οὐδὲ τὰ ὕδατα τοῦ ὠκεανοῦ ἀρκοῦσιν». Ἐν τῷ μαντείῳ τούτῳ ἐδιδάχθη τὸ πρῶτον ὁ Ἕλλην, ὅτι ἡ ἐξωτερικὴ λατρεία εἰς οὐδὲν ὠφελεῖ, ὅταν τὸ πνεῦμα καὶ ἡ καρδία δὲν εἶνε ἁγνά. Ὁ Ἁγνὸς θεὸς ἤθελε καθαρὰν καρδίαν καὶ ἀμειλίκτως ἐπάτασσε πάσας τὰς ἀτελείας τοῦ ἑλληνικοῦ χαρακτῆρος.

Β'

Ἀφ' ὅτου ὁ ἄνθρωπος ἤρξατο νὰ σκέπτηται, ἀνεγνώρισεν, ὅτι ἡ ζωὴ εἶνε σκληρά, ὡς σπανίως εὑρίσκων ἐν αὐτῇ τὴν εὐτυχίαν· ὁ πόθος δὲ πρὸς τὴν εὐτυχίαν καὶ ἡ ἀποστροφὴ πρὸς τὴν δυστυχίαν ἐδημιούργησαν ἐν αὐτῷ τὴν ἐλπίδα μελλούσης εὐτυχίας. Ἡ ἐλπὶς αὕτη εἶνε ἴνδαλμα, ἁπλῆ σκιά· ἀλλ' αἱ ἐλπίδες, αἱ σκιαὶ αὗται, τὰ ἰνδάλματα ταῦτα ὡδήγησαν τὴν ἀνθρωπότητα μέχρι σήμερον καὶ θὰ ὁδηγῶσιν αὐτὴν πάντοτε. Ἀληθεῖς κυρίαρχοι τῆς ἀνθρωπότητος τὰ ἰνδάλματα ταῦτα ἀποκρύπτουσιν εἰς τοὺς ἀνθρώπους τὴν πραγματικότητα καὶ δημιουργοῦσι τὸν σκοπὸν τῆς ὑπάρξεως αὐτῶν. Οἱαιδήποτε καὶ ἂν ὦσιν αἱ περὶ ζωῆς ἰδέαι τῶν ἀνθρώπων, πάντες, θρησκομανεῖς, σκεπτικοί, σοφοί, ἀμαθεῖς, ἐλπίζουσιν εἰς τὴν πραγματοποίησιν ἰδεώδους τινός, καὶ χάρις εἰς τὴν χίμαιραν ταύτην βαδίζουσιν ἡδέως εἰς τὸν τάφον χωρὶς νὰ αἰσθανθῶσι τὸν τῆς ὁδοιπορίας κόπον. Ἀγνοῶ διατί φιλόσοφοί τινες κατεμέμφθησαν τῶν ἰνδαλμάτων τούτων· ἵνα ἄρά γε καταστήσωσι τὸν ἄνθρωπον εὐτυχῆ ; ἢ ἐξ ἔρωτος πρὸς τὴν ἀλήθειαν : Ἔπρεπε πρῶτον νὰ ἐρωτήσωσι τί θὰ ἦτο ἡ ἀνθρωπότης ἄνευ ἐλπίδος ἢ φόβου. Ὁ ἐπὶ τῆς πυρᾶς ἀποθνήσκων μάρτυς, ὁ ὑπὲρ τῆς πατρίδος του φονευόμενος στρατιώτης, ὁ ἐν στερήσει διερχόμενος τὸν βίον του θρησκομανής, ὁ ἀφοσιούμενος εἰς τὴν ὑπηρεσίαν τῆς πατρίδος του πολιτευτής, ὁ νυχθημερὸν ἐργαζόμενος ὑπὲρ τῆς προαγωγῆς τῆς ἐπιστήμης, ἡ μήτηρ ἡ πιστεύουσα ὅτι θὰ ἐπανίδῃ ποτὲ ἐν μελλούσῃ τινὶ ζωῇ τὸ ἀποθανὸν αὐ-

τῆς τέκνον, διὰ τῆς ἐλπίδος μόνον βαυκαλίζονται καὶ παρηγοροῦνται. Ἀρκεῖ, ὡς ἔλεγεν ὁ Πασχάλ, ν' ἀφαιρεθῶσιν ἀπὸ τοῦ ἀνθρώπου πᾶσαι αἱ φροντίδες καὶ αἱ σκέψεις, αἵτινες ἀπασχολοῦσιν αὐτόν, καὶ ὁ ἄνθρωπος θὰ κατασταθῇ δυστυχής, διότι τότε θὰ ἴδῃ τί εἶνε, πόθεν ἦλθε καὶ ποῦ βαίνει· οὐδεμία ἀμφιβολία ὅτι ἡ ζωὴ πάντων σχεδὸν τῶν ἀνθρώπων εἶνε βαρὺ φορτίον, ἄνευ πραγματικῆς ἀμοιβῆς. Ὅστις ἐκ τοῦ σύνεγγυς ἐξετάζει τὴν ζωὴν πείθεται, ὡς ὁ συγγραφεὺς τοῦ Ἐκκλησιαστοῦ, ὅτι τὰ πάντα ματαιότης καὶ ὅτι προτιμότερος ὁ θάνατος. Ἀποδέχομαι μετ' αὐτοῦ τὸ μάταιον τῆς χαρᾶς καὶ τῆς ἐλπίδος ἡμῶν, διότι ἐν τῇ πραγματικότητι ὁ ἄνθρωπος οὐδὲν ἄλλο εἶνε ἢ διαρκὲς παίγνιον τῶν ἀπατηλοτέρων ἰδεῶν, καὶ διαρκὴς τάσις πρὸς ματαιοτέρους σκοπούς, ὁ ἔρως ἁπλοῦν φάσμα, ἡ δόξα παιδικὴ πλάνη, ὁ δὲ κόσμος μακρὸν ὄνειρον, ἐν ᾧ οὐδὲν πραγματικὸν ὑπάρχει καὶ ἐν ᾧ εἰς μάτην θὰ ζητήσῃ τις σοφόν τινα, ὅστις θὰ ἀπαντήσῃ εἰς τὴν εἰρωνικὴν ἐρώτησιν, τὴν ὁποίαν ὁ Ρωμαῖος Πιλάτος ἀπηύθυνεν εἰς τὸ τέκνον τῆς Γαλιλαίας εἰπὼν «Καὶ τί ἐστιν ἀλήθεια ;» Καὶ ὅμως ἡ πραγματικότης αὕτη καλύπτεται ὑπὸ τῶν ἰνδαλμάτων τούτων, ἅτινα καλοῦνται ἐλπίς, πόνος, χαρά, ἔρως, δόξα, λύπη, φόβος· καὶ χάρις εἰς τὰ ἐπαγωγὰ ταῦτα φάσματα καὶ ὁ ἀπαισιοδοξότερος τῶν ἀνθρώπων ᾐσθάνθη εἰς τὸν βίον του στιγμὰς θελκτικάς, ὧν τὴν διαιώνισιν ἐπεθύμησε. Τί πρὸς τοῦτο, ὅτι πρόκειται περὶ ἁπλῆς ἀπάτης ; Ὅταν βλέπω ἐπὶ σκηνῆς θεάτρου παριστανόμενον δρᾶμα, γνωρίζω, ὅτι τὰ πρόσωπα, ὧν ἡ τύχη διεγείρει ἐν ἐμοὶ συγκίνησιν καὶ ἐνδιαφέρον, εἶνε εἰκονικά, καὶ ὅμως συγκινοῦμαι. Τὰ ἰνδάλματα ταῦτα, ἅτινα ἀπετέλεσαν καὶ ἀποτελοῦσι τὴν εὐτυχίαν καὶ τὴν παρηγορίαν τοῦ ἀνθρώπου, καὶ τὸ Δελφικὸν Μαντεῖον ἐβαυκάλισεν, ὑπέθαλψε καὶ ἐξυπηρέτησεν ἐπὶ 15 αἰῶνας, ὡς λέγει ὁ Σοφοκλῆς.

Ἀπὸ τῶν μυθικῶν χρόνων μέχρι τοῦ Ἰουλιανοῦ τὸ Δελφικὸν Μαντεῖον ὑπῆρξε διαρκὴς ἀποκάλυψις διὰ τὸν ἀρχαῖον κόσμον. Ἀπὸ τῆς Φρυγίας μέχρι τῶν Ἡρακλείων Στηλῶν, ἀπὸ τῆς Σκυθικῆς χώρας μέχρι τῆς Ἀφρικῆς, ἐπὶ 15 αἰῶνας ἡ ἀνθρωπότης ἐζήτησεν ἀπὸ τὸ ἀφρίζον στόμα τῆς Προφήτιδος τοῦ θεοῦ λόγους παρηγορίας καὶ βοήθειαν· καὶ κατὰ τὸν μακρὸν τοῦτον χρόνον ἡ φωνὴ αὐτῆς ἠκούσθη μετὰ σεβασμοῦ, ὁσάκις ἠρωτᾶτο, χωρὶς νὰ ἐκδίδῃ διαταγάς· ἐδίδαξε δὲ πάντοτε τὴν εὐσέβειαν, τὴν ἀνεξιθρησκείαν, τὴν συγχώρησιν, τὴν ὁμόνοιαν καὶ τὴν ἐκπλήρωσιν τοῦ καθήκοντος πρὸς τὴν πατρίδα, οὐδέποτε προτιμήσασα τοῦ πτωχοῦ τὸν πλούσιον καὶ τοῦ ἰσχυροῦ τὸν ἀδύνατον. Πάντες προσέτρεχον εἰς τὴν βοήθειαν τῆς προφήτιδος, διότι

πάντες ἦσαν πεπεισμένοι, ὅτι ὁ θεὸς ἐκανόνιζε κατὰ τὴν ἑαυτοῦ βούλησιν τὰ συμφέροντα τῶν ἀνθρώπων καὶ τὰς τύχας τῶν λαῶν. Διερμηνεῖς τῆς κοινῆς ταύτης πεποιθήσεως ὅ τε ποιητὴς τῶν Πυθικῶν καὶ ὁ πατὴρ τῆς ἱστορίας ἔλεγον, ὁ μὲν ὅτι ὁ ἄνθρωπος εἶνε σκιὰ καὶ ὄναρ, καὶ ὅτι ἡ ταχεῖα τύχη, ἥτις φαίνεται τοῖς κοινοῖς ἀνθρώποις καρπὸς ἀνθρωπίνης σοφίας, δὲν εἶνε ἔργον τῶν θνητῶν, ἀλλ' ὅτι ὁ θεὸς ὑψοῖ καὶ ταπεινοῖ τοὺς ἀνθρώπους, παρέχει καὶ ἀφαιρεῖ τὰ πλούτη κατὰ βούλησιν· ὁ δέ, ὅτι ὡς ὁ κεραυνὸς πίπτει ἐπὶ τῶν μεγάλων οἰκοδομῶν καὶ τῶν ὑψηλοτέρων δένδρων, οὕτω καὶ ὁ θεὸς χαίρει ταπεινῶν πάντοτε ὅ τι ὕψωσε περισσότερον, διότι εἰς οὐδένα ἄλλον ἐκτὸς αὐτοῦ ἐπιτρέπει νὰ δοξάζηται.

Γ'

Ὁ Ῥενὰν ἐν τῷ βίῳ τοῦ Ἀποστόλου Παύλου ἰσχυρίζεται ὅτι ἡ ἑλληνικὴ φυλὴ εἶνε ἡ ἧττον φιλόθρησκος πάσης ἄλλης. Πιθανὸν ἡ εὐσέβεια τῶν νεωτέρων Ἑλλήνων νὰ περιορίζηται μᾶλλον εἰς τὴν ἐξωτερικὴν λατρείαν, ἴσως ἀπὸ τοὺς ἀρχαιοτέρους Ἕλληνας ἔλειπε τὸ βαθὺ θρησκευτικὸν αἴσθημα τὸ διακρίνον τὴν Κελτικὴν καὶ Γερμανικὴν φυλήν, βέβαιον ὅμως εἶνε, ὅτι ἡ ἀρχαία ἑλληνικὴ φυλὴ ἦτο θεοσεβεστάτη. Ἐν τῷ βίῳ τῶν ἀρχαίων Ἑλλήνων ἡ θρησκεία κατεῖχε πρωτεύουσαν θέσιν· ἔζων ἐν μέσῳ λαοῦ θεῶν, οὓς ἐφοβοῦντο· καὶ αἱ ἐλάχισται λεπτομέρειαι τῆς ζωῆς των ἦσαν περιβεβλημμέναι ὑπὸ θρησκευτικοῦ κύρους. Οὐδὲν παρέβλεπον φοβούμενοι τὴν ὀργὴν ὑπερανθρώπου δυνάμεως· οὐδὲν ἀπεφάσιζον χωρὶς νὰ συμβουλευθῶσι τὴν θέλησιν τοῦ θεοῦ. Ἠρώτων τοὺς οἰωνοὺς περὶ πάσης βιωτικῆς περιστάσεως, ἰδίως δ' οἱ Ἀθηναῖοι ἦσαν φιλοθρησκότεροι τῶν ἄλλων Ἑλλήνων. Εἶχον ἐγείρει πολυπληθεῖς ναούς, βωμοὺς ἱεροὺς οὐ μόνον εἰς τοὺς γνωστοὺς θεούς, ἀλλὰ καὶ εἰς ἀγνώστους, φέροντας ἐπιγραφὰς ἀγνώστοις θεοῖς, ὅπερ ἐξέπληξε τὸν Ἀπόστολον Παῦλον, ὅστις ἐν τῇ Ἑβραϊκῇ αὐτοῦ διανοίᾳ ἐνόμισεν ὅτι ὁ ἄγνωστος θεὸς ἦν ὁ θεὸς τῶν Ἰουδαίων. Πρέπει νὰ εἰσδύσῃ τις εἰς τὰς λεπτομερείας τῆς ἀρχαίας κοινωνίας, ὅπως κατανοήσῃ μέχρι ποίου σημείου ἡ θρησκεία ἐκανόνιζε καὶ τὰ ἐλάχιστα τῶν πραγμάτων.

«Ἡ θρησκεία παρὰ τοῖς ἀρχαίοις, λέγει ὁ Κουλὰνζ, ἦτο ἀπόλυτος κυρίαρχος τοῦ ἰδιωτικοῦ καὶ τοῦ πολιτικοῦ βίου τῶν ἀρχαίων Ἑλλήνων». Καὶ ἦτο μὲν ἀνίκανος νὰ παραγάγῃ εἰς τὴν ψυχὴν τὴν βαθεῖαν ἐκείνην κατάνυξιν, ἣν ὁ Χριστιανισμὸς παρήγαγε κατὰ τοὺς πρώτους αἰῶνας, διὰ τὰς πρὸς πᾶν γήϊνον περιφρονήσεις του καὶ τὰς μεταφυσι-

κὰς αὐτοῦ ἰδέας περὶ θανάτου καὶ αἰωνίου ζωῆς, ἀλλ'ἐλλείψει τοιούτων αἰσθημάτων ἐδημιούργησε τὸ αἴσθημα τῆς ζωῆς καὶ τὸ αἴσθημα τῆς ἁρμονίας. Κατὰ τὴν θρησκείαν τῶν ἀρχαίων, ἡ ζωὴ δὲν ἦτο κοιλὰς κλαυθμῶνος καὶ ἡ λύπη ἀγαθόν τι· ἡ ζωὴ παρίστατο ὡς εὐτυχία, εἰς ἣν ἐκάλει τὸν ἄνθρωπον εἴτε διὰ τῆς ἀρετῆς, εἴτε διὰ τῆς ἡδονῆς. Καὶ ὅμως ἡ ἄνευ δόγματος καὶ ἠθικῶν παραγγελμάτων τοιαύτη θρησκεία οὐ μόνον δὲν ἐκώλυε τὴν δραστηριότητα τοῦ ἀνθρώπου, ἀλλὰ τοὐναντίον ἐξώθει αὐτὴν καὶ τὴν ἐνέπνεεν, ἦτο ἔργον αὐτῆς τῆς ἐλευθερίας τοῦ ἀνθρώπου.

Κατὰ βάθος ἡ ἱστορία τοῦ Πυθικοῦ Μαντείου ὑπῆρξε διηνεκὴς ἀπάτη, ἀλλ' ἐκ τούτου δὲν ἕπεται, ὅτι δὲν ὀφείλεται δικαιοσύνη εἰς τὴν θρησκείαν ἐκείνην, ἥτις ἐθαυκάλισεν, ἐγαλούχησε καὶ ἀνέθρεψε τὸν εὐγενέστερον λαὸν τῆς γῆς, οὗτινος τὰ ἔργα τῆς διανοίας δὲν παύουσιν οἱ αἰῶνες νὰ θαυμάζωσιν. Ἡ ἀρχαία εὔκλεια καὶ δόξα τοῦ Δελφικοῦ Μαντείου ἐξέλιπε βαθμηδόν, συμβαδίζουσα τῇ καταπτώσει τῆς ἀρχαίας θρησκείας. Συντρίμματα δέ τινα καὶ λείψανα τῶν ἀρχαίων κτιρίων πληροφοροῦσι σήμερον τὸν ἐπισκέπτην, ὅτι ἐκεῖ ἔκειτο ἡ ἱερὰ πόλις τῶν Δελφῶν, ἡ Ἱερουσαλὴμ τοῦ ἀρχαίου κόσμου, ἐν ᾗ ἠκτινοβόλει ὑπὲρ πᾶσαν ἄλλην πόλιν ἡ γλυπτικὴ τέχνη. Ἀλλὰ καὶ σήμερον τὰ λείψανα ταῦτα καὶ οἱ πέριξ βράχοι καὶ αἱ πηγαί, αἵτινες μόνον ἵστανται εἰς τὴν θέσιν των ἀφ' ὅτου κατέλαβε τὸ μαντεῖον ὁ Ἀπόλλων, ἐξαγγέλλουσι τὴν ἀρχαίαν δόξαν τοῦ μαντείου καὶ συναρπάζουσι τὸν περιηγητὴν καὶ τὸν μεταφέρουσιν εἰς τὸν ἀπολεσθέντα ἐκεῖνον κόσμον, ὃν διὰ τῆς φαντασίας ἀναπαριστᾷ νομίζων ὅτι βλέπει θεωρίαν ἀνερχομένην ἀπὸ τοῦ Κρισσαίου πεδίου, ὑπὸ τὴν ὁδηγίαν ἱερέως τῆς Ἀθηνᾶς συγκειμένην ἐξ ἀπείρου πλήθους προσκυνητῶν πάσης ἡλικίας καὶ παντὸς φύλου, ὅπως προσφέρῃ θυσίας καὶ δῶρα τῷ θεῷ καὶ παρασταθῇ εἰς τοὺς Πυθικοὺς ἀγῶνας.

Ὁ ἀνερχόμενος ἀπὸ Ἰτέας εἰς Δελφοὺς ἀφικνεῖται μετ' οὐ πολὺ εἰς δύο βράχους προχωροῦντας καὶ σχηματίζοντας οἱονεὶ εὐρύχωρον πύλην, δι' ἧς βαίνει ἡ ὁδός. Ὁ πρὸς δυσμὰς εἶνε ἡ τελευταία προέκτασις τῆς Γκιόνας, τοῦ ὑψηλοτέρου ὄρους τοῦ Ἑλληνικοῦ Βασιλείου· ὁ ἕτερος εἶνε ὁ Μίτικας, ἡ τελευταία ἄκρα τῆς Κύρφης, ἥτις χωρίζει τὸν Παρνασσὸν ἀπὸ τῆς θαλάσσης. Ἐντεῦθεν ἀνοίγεται ἡ εὐδαίμων πεδιὰς τοῦ Χρυσσοῦ δίκην ἀπείρου ποταμοῦ φυλλώματος, διαιρουμένου εἰς

δύο ρεύματα καὶ ἀνερχομένου διὰ δύο μακρῶν κοιλάδων, τῆς Ἀμφίσσης πρὸς βορρᾶν καὶ τοῦ Πλειστοῦ ἢ τῶν Δελφῶν πρὸς ἀνατολάς. Ἐνταῦθα τὸ ἔδαφος συγκατέχουσιν ἥ τε ἐλαία καὶ ἡ ἄμπελος.

Ἡ γόνιμος αὕτη πεδιὰς ἀναμιμνήσκει τὴν διαρκῆ διένεξιν τῶν Δελφῶν καὶ τῆς Ἀμφίσσης περὶ τῶν ὁρίων τῆς περιφερείας των. Τὰ απόκρημνα τοῦ Παρνασσοῦ εἰσιν ὁρατὰ ἀπὸ τῆς θαλάσσης· ἐπὶ τοῦ πρώτου ἀνδήρου αὐτοῦ κεῖται τὸ χωρίον Χρυσσό· παρακάμπτων δὲ τὴν εἰς Χρυσσὸν ἄγουσαν ὁ ἀνερχόμενος ἀπὸ Ἰτέας καὶ βαδίζων πρὸς τὸν μεσημβρινὸν βράχον ἀπαντᾷ λείψανα ἀκροπόλεως, ἥτις νῦν καλεῖται Στεφάνι.

Τὰ πελασγικὰ ταῦτα λείψανα ἀνάγονται εἰς τὴν πρώτην πελασγικὴν περίοδον, παρεμφερῆ πρὸς τὰ τῆς Τιρύνθου, ἀλλὰ κατεσκευασμένα διὰ μικροτέρων λίθων, ἀκατεργάστων, ἐπιτεθειμένων τῶν μὲν ἐπὶ τῶν δέ, τῶν κενῶν πεπληρωμένων διὰ μικροτέρων λίθων. Τὸ εἶδος τοῦτο τῆς κατασκευῆς εἶνε ἀρχαιότερον τῶν Πελασγικῶν τειχῶν τῶν Δελφῶν, ἐσχηματισμένων ἐξ ἀκανονίστων λίθων, ἀλλ' ἐπιμελῶς κεκομμένων καὶ ἡνωμένων μετ' ἀκριβείας. Ἡ ἀπὸ τῆς ἀκροπόλεως τῆς Κρίσσης ἄποψις εἶνε μαγευτική. Τὸ βλέμμα ἐπαναπαύεται ἐπὶ ἀπείρου ἐλαιῶνος, οὗτινος τὸ ἐπάργυρον φύλλωμα φρίσσει ὑπὸ τὴν πνοὴν τοῦ ἀνέμου, καὶ παριστᾷ εἰκόνα γαληνιαίας θαλάσσης, ἧς τὸ λεῖον πρόσωπον ταράσσεται ὑπὸ τῶν φιλημάτων τῆς αὔρας. Τὸ ἐξ ἐλατῶν δάσος τοῦ Χρισσοῦ εἶνε ἓν τῶν θαυμασιωτέρων τῆς Ἑλλάδος, καὶ παρέχει εἰκόνα τινὰ τῶν ἱερῶν δασῶν τῆς ἀρχαίας Ἑλλάδος. Ὅσον οἱ ἀρχαῖοι μετὰ θρησκευτικῆς εὐλαβίας διετήρουν τὰ δάση, τόσον ἡμεῖς αἰσθανόμεθα ἀποστροφὴν πρὸς αὐτά. Δυστυχῶς ὁ νεώτερος Ἕλλην ὁμοιάζει κατὰ τοῦτο πρὸς ἀνάγωγον παιδίον, ὅπερ ἔχει τὴν μανίαν τοῦ καταστρέφειν· ἐλλείπει εἰσέτι ἀπ' αὐτοῦ τὸ αἴσθημα τῆς καλαισθησίας καὶ τῆς ἀγάπης πρὸς τὴν φύσιν.

Ἡ Κρίσσα ἦν ἐκ τῶν ἀρχαιοτέρων πόλεων τῆς Ἑλλάδος, ἀναγραφομένη δ' ἐν τῷ καταλόγῳ τῆς Ἰλιάδος ἐπικαλεῖται ζαθέη (πανίερος). Φαίνεται ὅτι, καίτοι προηγήθη τῶν Δελφῶν καὶ τῆς Κίρρας, ἐνωρὶς ἐξηφανίσθη, διότι οὐδεὶς περὶ αὐτῆς λόγος γίνεται ὑπὸ τοῦ Παυσανίου· συγχέεται μάλιστα ὑπὸ πολλῶν ἀρχαίων συγγραφέων μετὰ τῆς Κίρρας.

Ἡ ἀπὸ Χρυσσοῦ εἰς Δελφοὺς ἄγουσα ὁδὸς ἀνέρχεται ὀφειοειδής, μετὰ παρέλευσιν δὲ ὥρας ἀφικνεῖται ὁ ἀνερχόμενος ἐπὶ τῆς ἄκρας τῶν ὑπερύθρων βράχων, ἐφ' ὧν ἵστανται τὰ ὀχυρώματα τοῦ στρατηγοῦ τῶν Φωκαέων Φιλομήλα· εὐθὺς δ' ἅμα παρακάμψῃ τὴν ἄκραν καὶ ἀφι-

χθῇ εἰς τὸ μέρος, ὅπου ὁ βασιλεὺς τῆς Περγάμου Εὐμένης, φίλος τῶν Ρωμαίων, μικροῦ δεῖν ἐγένετο θῦμα ἐπιθέσεως τῶν ἀπεσταλμένων τοῦ Περσέως, βλέπει τοὺς Δελφοὺς ἠρέμα ἐπικαθημένους ἐν τῷ μέσῳ τοῦ κοιλώματος φυσικοῦ θεάτρου.

Ε'

Ἡ τῶν Δελφῶν τοποθεσία παριστᾷ εἰκόνα αὐστηροῦ μεγαλείου καὶ μελαγχολικῆς καλλονῆς, κυριεύουσα ζωηρῶς τὴν φαντασίαν. Ἐπὶ τῆς προβολῆς τοῦ ὄρους σχηματίζεται ἐπίχωμα ἐλαφρῶς κεκλιμένον, ἐφ' οὗ ἵστατο πρὸ μικροῦ τὸ χωρίον Καστρί, 200 δὲ μέτρα κάτωθι αὐτοῦ ἀνοίγεται ἡ στενὴ καὶ βαθεῖα φάραγξ τοῦ ποταμοῦ Πλειστοῦ, πέραν τῆς ὁποίας ἐπαίρονται οἱ ἀπορρῶγες βράχοι τῆς Κίρφης. Ὄπισθεν τοῦ χωρίου Καστρὶ ὑψοῦνται οἱ βράχοι φαιδριάδες, ὧν ὑπέρκειται ἡ διπλῆ κορυφὴ τοῦ μεγαλοπρεποῦς Παρνασσοῦ μεγαλοπρεπὴς καὶ ἐπιβάλλουσα. Ἀριστερὰ ὁ ὀφθαλμὸς βλέπει τὴν Ἀράχωβαν, δεξιὰ δὲ τὴν πεδιάδα τῆς Κρίσσης καὶ τὸν κολπίσκον τῆς Ἰτέας. Ἐπὶ τῆς τοποθεσίας ταύτης, ἐν ᾗ συνυπῆρχον αἱ ρυπαραὶ οἰκίαι τοῦ χωρίου Καστρί, μὲ τὰς ἀνωμάλους καὶ ἀκαθάρτους ἀτραποὺς αὐτοῦ, ἵσταντο ἄλλοτε οἱ ἀρχαῖοι Δελφοί, ἀπαστράπτοντες ἐκ πλούτου καὶ μεγαλείου ἀρχιτεκτονικῆς τέχνης, ἐν οἷς ἡ σμίλη τῶν καλλιτέρων γλυπτῶν ἡμιλλᾶτο πρὸς τὴν γραφίδα τῶν ἐξοχωτέρων ζωγράφων τῆς ἀρχαίας Ἑλλάδος. Ἐν ἀρχῇ οἱ Δελφοὶ δὲν ἦσαν πόλις ἀνεξάρτητος, ἀλλ' ἁπλοῦν ἱερόν, κείμενον ἐν τῇ περιφερείᾳ τῆς Κρίσσης, κτισθείσης ὑπὸ Κρητῶν ἐπὶ γραφικοῦ βράχου, περικυκλωμένον δὲ ὑπὸ γονίμου πεδιάδος κατερχομένης ἠρέμα μέχρι τοῦ κόλπου. Χάρις εἰς τοὺς ἱερεῖς τῆς Κρίσσης οἱ Δελφοὶ εἶχον καταστῇ κέντρον ἀνώτερον πολιτισμοῦ, ὅταν οἱ Δωριεῖς ἐγκατέστησαν παρὰ τὸν Παρνασσόν. Προϊόντος δὲ τοῦ χρόνου, τὸ ἱερὸν τοῦτο τῆς Κρίσσης κατέστη ἱερὸν τῶν Ἑλλήνων, ἀπαλλαγὲν δὲ τῆς κυριαρχίας τῆς Μητροπόλεως, κατέστη ἡ ἕδρα κοινότητος ἀνεξαρτήτου, διοικουμένη ὑπὸ ἱερατικῶν οἰκογενειῶν ὑπὸ τὴν προστασίαν τῶν Ἀμφικτυονικῶν κρατῶν. Ἐκ τοῦ ὁμηρικοῦ ὕμνου πρὸς τὸν Πύθιον Ἀπόλλωνα ἐξάγεται, ὅτι ἡ Κρίσσα ἦν ἀρχαιοτέρα τῶν Δελφῶν, διότι ἐν τῷ ὕμνῳ τούτῳ ἀναφέρεται ὡς πόλις ἰσχυρά, εἰς ἣν προτρέπει τὸν Ἀπόλλωνα ἡ Νύμφη Δελφοῦσα νὰ κτίσῃ τὸ ἱερὸν αὐτοῦ καὶ οὐχὶ εἰς Δελφούς, φοβουμένη μήπως διὰ τῆς ἱδρύσεως τοιούτου μαντείου ἐξαφανισθῇ ἡ πρὸς αὐτὴν εὐλάβεια τῶν ἀνθρώπων. Ἐκ τοῦ αὐτοῦ ὕμνου μανθάνομεν ὅτι ὁ θεὸς μετεμορφώθη εἰς Δελφῖνα, ἐξ οὗ καὶ Δελφίνιος ἐπικαλεῖται, καὶ ὡς Δελφὶν ὡδήγησε κρῆτας ἄνδρας ἐκεῖ, καὶ κατέστησεν αὐτοὺς ἱερεῖς τοῦ μαντείου.

Ὁ ὑπερκείμενος βράχος τῶν Δελφῶν διαιρεῖται διὰ μιᾶς γιγαντώδους ρωγμῆς, ἥτις ἀνοίγεται οὐχὶ μακρὰν τοῦ χωρίου· καὶ ὁ μὲν πρὸς δυσμὰς καλεῖται Ναυπλία (νῦν Ροδίνη), ἐπὶ τῆς κλιτύος τοῦ ὁποίου κεῖνται οἱ ἀρχαῖοι Δελφοί, ὁ δὲ πρὸς ἀνατολὰς καλεῖται Ῥάμπια (νῦν Φλαμποῦσα), ἐξ ἧς λέγεται ὅτι κατεκρημνίσθη ὁ Αἴσωπος, ὡς διακωμῳδήσας ἐν ἀπολόγῳ τινὶ τὴν ἀπληστίαν καὶ τὴν ἀπάτην τῶν ἱερέων τοῦ Ἀπόλλωνος. Ἐκ τῆς γιγαντώδους ταύτης σχισμάδος τῆς χωριζούσης τὰς Φαιδριάδας, ἐξέρχονται τὰ ὕδατα τῆς Κασταλίας καὶ σχηματίζουσι ρύακα κατερχόμενον δι' ἀγρίας χαράδρας, καὶ ριπτόμενον εἰς τὰ ὕδατα τοῦ Πλειστοῦ ποταμοῦ. Ἡ ποιητικωτέρα πηγὴ τῶν Δελφῶν εἶνε ἡ Κασταλία, ἀνακαλοῦσα εἰς τὴν μνήμην τοὺς ἱεροὺς ποιητὰς τῆς ἀρχαιότητος ὡς ἐμπνεομένους ἐκ τῆς πόσεως τοῦ θείου αὐτῆς ὕδατος.

Λεκάνη τετραγωνικὴ ἠνεωγμένη ἐπὶ τοῦ βράχου ἐδέχετο ἄλλοτε τὸ ὕδωρ, δι' οὗ οἱ προσκυνηταὶ ἔπρεπε νὰ καθαρισθῶσι πρὶν παρουσιασθῶσιν ἐνώπιον τοῦ Μαντείου, ὡς οἱ θρῆσκοι Ἰνδοὶ σήμερον καθαρίζονται εἰς τὰ ὕδατα τοῦ Γάγκου πρὶν εἰσέλθωσιν εἰς τὴν Παγόδαν καὶ προσκυνήσωσι τὸν Βούδαν. Ὁ καθαρισμὸς διὰ τοῦ ὕδατος ἦτο ἔθιμον συνδεδεμένον μετὰ τῆς λατρείας τοῦ Ἀπόλλωνος. Αὐτὸς ὁ θεός, μετὰ τὸν φόνον τοῦ δράκοντος Πύθωνος, ὅστις κατεῖχε τὸ Μαντεῖον, μετέβη, πρὶν καταλάβῃ αὐτό, καὶ ἐκαθαρίσθη εἰς τὰ ὕδατα τοῦ Πηνειοῦ. Ἡ ὑπεράνω τῆς λεκάνης πλευρὰ τοῦ βράχου εἶνε λελαξευμένη καθέτως καὶ διατρυπημένη ὑπὸ κοιλωμάτων, ἐξ ὧν τὸ μεγαλείτερον εἶνε ἤδη καθιερωμένον ὡς ναΐδριον τοῦ Ἁγίου Ἰωάννου. Ἐπὶ τοῦ αὐτοῦ βράχου πρὸς δυσμὰς τῆς Κασταλίας πηγῆς ἐξέρχεται τὸ ὕδωρ τῆς Κασσώτιδος πηγῆς, τὸ χρησιμεῦον εἰς τὰς ἀπολούσεις τῆς Πυθίας καὶ εἰς τὸν ποτισμὸν τῶν ἱερῶν δαφνῶν, αἵτινες ἐχρησίμευον διὰ τὰς ἐμπνεύσεις τῆς Πυθίας. Ματαίως ἤθελέ τις ἀναζητήσῃ σήμερον δάφνας ἐν τῷ μέσῳ τῆς ἀγρίας καταστάσεως τῶν Δελφῶν. Κατὰ τὸν μῦθον, αὐτὸς ὁ θεὸς εἶχε μεταφέρῃ ἐκεῖ τὴν δάφνην ἀπὸ τῶν ἱερῶν Τεμπῶν.

Ἡ ἀρχαία πόλις τῶν Δελφῶν εἶχε περιφέρειαν σταδίων δεκαὲξ κατὰ Στράβωνα. Πολιοῦχος δὲ θεὸς αὐτῆς ἦν ὁ Ἀπόλλων. Ἐλατρεύετο δὲ ἐκεῖ καὶ ἡ Λητὼ καὶ ἡ Ἄρτεμις καὶ ἡ Ἀθηνᾶ, ὧν οἱ ναοὶ ἔκειντο κατὰ τὴν εἴσοδον τῆς ἀρχαίας πόλεως. Ἐλατρεύοντο ἐπίσης αἱ Ἐριννύες ὡς τιμωροὶ τῶν κακῶν, οἱ δὲ ἱερεῖς ἐπεκαλοῦντο αὐτὰς κατὰ τῶν ἱεροσύλων. Ὁ Ναὸς τοῦ Ἀπόλλωνος ἵστατο ἐπὶ τοῦ ὑψηλοτέρου μέρους τῆς πόλεως, περικυκλωμένος ὑπὸ εὐρυχώρου περιβόλου, οὗτινος ἀρκετὰ ἴχνη σώζονται ὅπως προσδιορισθῇ ἀκριβῶς ἡ θέσις αὐτοῦ· ἐσχημάτιζε

δὲ εἶδος τριγώνου. Ὁ περίβολος ἦν πλήρης πολυτίμων ἀναθημάτων ἀφιερωθέντων εἰς τὴν θεότητα· ἦτο εἶδος μουσείου, εὑρίσκοντο δ' ἐκεῖ ἀναμὶξ ἀνδριάντες θεῶν, ἡρώων, ἡμιθέων, στρατηγῶν, βασιλέων, φιλοσόφων, ἀθλητῶν, ἑταιρῶν. Ὅσοι ἐνίκησαν εἰς τοὺς ἀγῶνας, ὅσοι προσέφερον ὑπηρεσίας εἰς τὴν πατρίδα των, ὅσοι ἐδόξασαν αὐτὴν διὰ τῶν προτερημάτων αὐτῶν, εἶχον ἐκεῖ τὰ πρὸς αὐτοὺς δείγματα τῆς ὑπολήψεως καὶ εὐγνωμοσύνης τῶν συμπολιτῶν αὐτῶν.

Ἐν τῷ ἱερῷ ἐκείνῳ περιβόλῳ ἀνεμιμνήσκοντο τὰ σπουδαιότερα γεγονότα τῆς ἱστορίας. Περιεκλείοντο καὶ ἕτερα μνημεῖα· ὁ θησαυρός, ἐν ᾧ ἐφυλάττοντο τὰ προσενεχθέντα δῶρα, ἓν θέατρον, ἡ αἴθουσα τοῦ συμβουλίου, ἐν ᾗ οἱ ἱερεῖς συνηθροίζοντο, ἡ λέσχη, ἔνθα ἐφλυάρουν. Ἐν τῇ λέσχῃ ταύτῃ ἦσαν ἐκτεθειμέναι διάφοροι εἰκόνες, ἀλλὰ μεγίστην ἐντύπωσιν ἐνεποίουν αἱ κατακοσμοῦσαι τοὺς τοίχους ζωγραφίαι, ἔργα Πολυγνώτου τοῦ Θασίου, αἱ κατ' ἐντολὴν τῶν Κνιδίων γραφεῖσαι, ἐξ ὧν ἡ μὲν παρίστα τὰ ἐπισυμβάντα γεγονότα ἐν τῷ ἑλληνικῷ στρατοπέδῳ μετὰ τὴν ἅλωσιν τῆς Τρωάδος, ἡ δὲ τὴν κατάβασιν τοῦ Ὀδυσσέως εἰς τὸν Ἅδην κατὰ τὴν Ὁμηρικὴν διήγησιν. Αἱ ἐξαφανισθεῖσαι αὗται οἰκοδομαὶ ἦσαν ᾠκοδομημέναι ἐπὶ ἐπιχώματος στηριζομένου ἐπὶ παχέος τείχους, οὗτινος τὰ ἴχνη ὑφίστανται εἰσέτι. Ἐνταῦθα ἀνεκαλύφθη ἓν κυκλώπειον τεῖχος, ὅπερ εἶνε κατεσκευασμένον ἐξ ὀγκολίθων δύο μέτρων, ἀκανονίστων, προσηρμοσμένων ἀκριβῶς, καὶ οὗτινος ἡ πρόσοψις δὲν ἐλειάνθη ὅτε κατεσκευάζετο, ἀλλὰ μετὰ ταῦτα. Πλεῖσται γραμμαὶ τῆς προσαρμογῆς τῶν λίθων εἰσὶ καμπύλαι, χαρίεσσαι, αἵτινες προσδίδωσιν εἰς τὸ τεῖχος τύπον ὅλως ἰδιόρρυθμον. Ποία ἦτο ἆρά γε ἡ φυλὴ αὕτη τῶν Πελασγῶν, ἧς τὰ μὲν χρονικὰ ἀπωλέσθησαν εἰς τὸ σκότος τῶν προϊστορικῶν χρόνων, καὶ ὧν αἱ ἀκροπόλεις, ἔργα γιγάντων, εὑρίσκονται ἐσπαρμέναι εἰς τὰς χώρας τῆς μεσημβρίας ἄνευ ἐλαχίστου ἰδεολογικοῦ σημείου, δυναμένου νὰ μαρτυρήσῃ τὸ ὄνομά των, τὴν καταγωγήν των, τὴν ἱστορίαν των; Εἶνε ἆρά γε οὗτοι οἱ πρόδρομοι τῆς ἑλληνικῆς φυλῆς, περὶ ὧν λέγει ὁ πατὴρ τῆς ἱστορίας, ὅτι, ὅτε ἐγνώρισεν αὐτούς, ὡμίλουν γλῶσσαν τόσον διάφορον τῆς ἑλληνικῆς, ὥστε ἐθεώρησεν αὐτοὺς βαρβάρους; Τὰ λείψανα τῆς Τιρύνθου διεγείρουσι τὴν ἔκπληξιν, τὰ δὲ ἀνάκτορα αὐτῶν δεικνύουσι τὸν πολιτισμὸν τῆς αὐλῆς τοῦ Προίτου· καὶ ὅμως οὐδὲν ἴχνος μαρτυρεῖ ποῖοι ἦσαν οἱ οἰκοδομήσαντες τὸ ἰσχυρότατον τοῦτο φρούριον τῶν μυθικῶν χρόνων, ὡς μαρτυροῦσι τὰ μνημεῖα τῶν Αἰγυπτίων ἐν Μέμφιδι, τῶν Ἀσσυρίων ἐν Νινευὶ καὶ τῶν Φοινίκων ἐν Τύρῳ. Καθ' ὁμηρικὴν παράδοσιν πλῆθος ἐργατῶν μυθικῶν εἰργάσθη εἰς τὴν κατασκευὴν τῶν τειχῶν τοῦ Ναοῦ τῶν

Δελφῶν ὑπὸ τὴν ἐπίβλεψιν αὐτοῦ τοῦ θεοῦ, πιθανὸν δ' ὅτι τὸ τεῖχος τοῦτο ἐκτίσθη ὑπὸ τῶν ὑπερανθρώπων ἐκείνων ἐργατῶν τοῦ Ὁμήρου, ἐπιζήσαν ὅλων τῶν καταστροφῶν καὶ μαρτυροῦν τὴν ἐπίδρασιν, ἣν ὁ θεὸς κατὰ τὴν ἀρχαιότητα ἐξήσκησεν. Ὁ Ἀπόλλων, ὅστις ἐθήτευσε παρὰ τῷ Ἀδράστῳ, ἐγνώριζε τὴν σκληρότητα, ἣν ὑφίστανται οἱ Δοῦλοι, καὶ λίαν ἐνωρὶς ἀνέλαβε τὴν προστασίαν αὐτῶν. Ἐπὶ τοῦ ῥηθέντος κυκλωπείου τείχους εἶνε γεγραμμένη πληθὺς συμβολαίων ἀπελευθερώσεως δούλων, γενομένων μεταξὺ τῶν κυρίων τῶν δούλων καὶ τῶν ἱερέων τοῦ Ἀπόλλωνος ὡς ἀγοραστῶν, οὓς μετὰ ταῦτα ἀπηλευθέρουν.

Ζ'

Ὁ ναός.

Ὁ Ναὸς τῆς ἑλληνικῆς φυλῆς δὲν ἦτο οἶκος τῆς κοινότητος, ἀλλὰ κατοικία τοῦ θεοῦ· ἐφ' ὅσον δὲ οἱ Ἕλληνες ἦσαν Πελασγοί, οὐδεὶς ναὸς ὑπῆρχεν. Οἱ Πελασγοί, ὡς καὶ οἱ ἕτεροι κλάδοι τῆς Ἀρίας οἰκογενείας, ἐλάτρευον τὴν θεότητα ἄνευ εἰκόνος ὑλικῆς καὶ ἄνευ ναῶν· δι' αὐτοὺς οἱ ὑψηλοὶ τόποι ἦσαν ναοὶ ἐγερθέντες ὑπὸ τῆς φύσεως, ἐπεκαλοῦντο δὲ τὸ ὕψιστον ὂν ἄνευ ὀνόματος προσωπικοῦ· διότι ἡ λέξις Ζεὺς δεικνύει ἁπλῶς, ὡς λέγει ὁ Κούρτιος, τὸν οὐρανόν, τὸν αἰθέρα, τὴν φωτοβόλον διαμονὴν τοῦ ἀοράτου. Ὁ Πελασγικὸς οὗτος Ζεύς, ὅστις ἀντεπροσώπευσε καθαρὰν καὶ ἁγνὴν θρησκείαν, παρέμεινε, καὶ ὅταν ἡ Ἑλλὰς ἐπληρώθη ἀγαλμάτων καὶ ναῶν. Ἐκεῖ, εἰς τὴν ὑψηλὴν κορυφὴν τοῦ Λυκαίου ὄρους, ὅπερ νῦν καλεῖται Διφόρτι, ἐκάπνιζεν ὁ ναὸς τοῦ Ἀρκαδικοῦ Διός, τοῦ ἀοράτου καὶ ἀΰλου θεοῦ, μέχρι τῶν τελευταίων χρόνων τοῦ ἑλληνισμοῦ. Εἶνε ἀνεπίδεκτον ἀμφισβητήσεως, ὅτι ἐξ Ἀνατολῆς, καὶ ἰδίως ἐκ Σιδῶνος καὶ Φοινίκης, πολλὰ ἐδιδάχθησαν οἱ Πελασγοὶ καὶ πολλοὺς θεοὺς παρ' αὐτῶν ἔλαβον. Οἱ Φοίνικες εἰσήγαγον τὴν λατρείαν τῶν πλανητῶν καὶ ἔμαθον τοὺς Πελασγοὺς νὰ βλέπωσιν εἰς τοὺς ἀστέρας θεοὺς κυβερνῶντας τὸν κόσμον καὶ κανονίζοντας διὰ τῆς κινήσεως αὐτῶν τὰς πολιτικὰς καὶ ἰδιωτικὰς ὑποθέσεις των. Οἱ αὐτοὶ Φοίνικες εἰσήγαγον ἀπὸ τῆς Ἀνατολῆς τὴν λατρείαν τῶν εἰκόνων, ὧν τὰ θέλγητρα ὑπεδούλωσαν τοὺς Πελασγούς. Ἀφ' ὅτου λοιπὸν ἤρχισαν νὰ λατρεύωσι τὰς εἰκόνας, ᾐσθάνθησαν τὴν ἀνάγκην νὰ προσδιορίσωσιν αὐτοῖς τόπον ἀντάξιον αὐτῶν. Κατ' ἀρχὰς ὡς τοιοῦτον ἐξέλεγον δένδρον τι, ὅπερ ἀφιέρουν εἰς τὴν θεότητα, καὶ οὕτω καθίστατο ἱερὸν αὐτῆς. Τοιαῦτα ἦσαν τὰ ἀρχαιότατα ἱερὰ τῆς Ἑλλάδος. Τὸ ἀρχαιότατον ἱερὸν τοῦ Ἀπόλλωνος ἐν Δελφοῖς ἦν ἐντὸς

σωροῦ δάφνης, ἔνθα ἐτοποθετήθη τὸ ξόανον τοῦ θεοῦ. Βραδύτερον ἤρχισαν νὰ κατασκευάζωσι στερεώτερα καὶ διαρκέστερα στεγάσματα διὰ τοὺς θεοὺς αὐτῶν· ἀλλὰ τοιαῦτα μόνον διὰ λίθων ἠδύναντο νὰ ἐπιτύχωσιν. Ἐνταῦθα, ἐν τῇ ἀρχιτεκτονικῇ τέχνῃ, ἐξεδηλώθη ἡ ἐλευθερία τῆς δημιουργίας τοῦ ἑλληνικοῦ πνεύματος. Εἰ καὶ πολλὰ ἐδιδάχθησαν παρ' ἄλλων οἱ Ἕλληνες, ἡ διὰ λίθων ὅμως οἰκοδομὴ τῶν ναῶν εἶνε ἔργον καθαρῶς ἑλληνικόν, καὶ νεωτερισμὸς εἰς τὸ εἶδος τῆς οἰκοδομῆς τῶν ναῶν. Ἡ δημιουργία τῶν ναῶν εἶνε, κατὰ τὸν Κούρτιον, ἡ πρώτη ἐνδιαφέρουσα πρᾶξις, ἥτις βεβαιοῖ τὴν ἀνάπτυξιν τοῦ ἑλληνικοῦ πολιτισμοῦ· καὶ καθ' ὅσον ἡ ἀρχιτεκτονικὴ αὕτη ἐξῆλθεν ἐκ τῶν Δελφῶν, δύναταί τις νὰ εἴπῃ ὅτι οἱ Δελφοὶ ἔδωκαν ζωὴν εἰς μίαν ἰδιότητα ἐμφαντικήν, ἥτις χωρίζει τοὺς Ἕλληνας ἀπὸ τῶν βαρβάρων.

Κατὰ τὸν μῦθον, ὁ πρῶτος ναὸς τοῦ Ἀπόλλωνος ἦτο ἐκ κλάδων δάφνης, ὁ δεύτερος ἐκ κηροῦ καὶ πτερῶν μελισσῶν, ὁ τρίτος ἐκ χαλκοῦ· ἀλλ' ἡ ἱστορία δύο μόνον γνωρίζει· τὸν ὑφιστάμενον κατὰ τοὺς Τρωϊκοὺς χρόνους καὶ τὸν ἀνεγερθέντα ἐπὶ τῶν ἐρειπίων αὐτοῦ μετὰ ταῦτα. Ἡ κατασκευὴ τοῦ πρώτου ναοῦ ἀνάγεται εἰς τὴν δευτέραν λεγομένην Πελασγικὴν περίοδον. Ὁ χρόνος τῆς κατασκευῆς αὐτοῦ εἶνε ἀδύνατον νὰ ὁρισθῇ, ἀναμφιβόλως ὅμως ἐγένετο πρὸ τοῦ Τρωϊκοῦ πολέμου. Ὁ Ὅμηρος μνημονεύει αὐτοῦ, ὡς καὶ ὁ ὁμηρικὸς ὕμνος εἰς Ἀπόλλωνα τὸν Πύθιον. Τὸν ναὸν ἐπεσκέφθη ὁ Ἀγαμέμνων, ὅπως ἐρωτήσῃ τὸ Μαντεῖον περὶ τοῦ Τρωϊκοῦ πολέμου, ἐφύτευσε δ' ἐκεῖ καὶ πλάτανον παρὰ τὴν Κασταλίαν πηγήν, ἥτις ὑφίστατο καὶ κατὰ τοὺς χρόνους τοῦ Παυσανίου. Ὁ ναὸς οὗτος κατὰ τοὺς ὁμηρικοὺς χρόνους ἦτο πλουσιώτατος, ὡς μαρτυρεῖ ὁ Ὅμηρος· ἐκτίσθη ὅμως μετὰ τὴν Κρίσσαν, ἧς τὰ πελασγικὰ τείχη ἀνάγονται εἰς τὴν πρώτην πελασγικὴν περίοδον. Αὐτὸς ὁ θεὸς ἔθεσε, κατὰ τὸν ὁμηρικὸν ὕμνον, τὰ θεμέλια τοῦ ναοῦ, ὅπως παράσχῃ τοῖς ἀνθρώποις χρηστήριον· ἔκτισαν δὲ αὐτὸν ξεστοῖσι λαέσσιν ἀθέσματα φῦλα ἀνθρώπων ὑπὸ τὴν ὁδηγίαν ἀρχιτεκτόνων Τροφωνίου καὶ Ἀγαμήδους, υἱῶν τοῦ Ἐργίνου, καὶ φίλων τοῖς ἀθανάτοις. Ὁ Ναὸς οὗτος, ὃν ὁ Ὅμηρος ἀποκαλεῖ περικαλλῆ, καὶ οὕτινος οὐδόλως γνωρίζομεν τὴν ἀρχιτεκτονικήν, ὑφίστατο μέχρι τῆς 58 Ὀλυμπιάδος (548), ὅτε ἐκάη, σωθέντων μόνον τῶν ἐν αὐτῷ εὑρισκομένων θησαυρῶν καὶ ἰδίως τῶν προερχομένων ἀπὸ τῆς Ἀσίας, ἤτοι τοῦ χρυσοῦ θρόνου τοῦ φρυγίου Μήδα, τῶν χρυσῶν κρατήρων τοῦ Γύγου, τῶν ἀργυρῶν κρατήρων τοῦ Ἀλυάρτου καὶ τῶν δώρων τοῦ Κροίσσου.

Τὸ Ἀμφικτυονικὸν συνέδριον ἐψήφισε 300 τάλαντα πρὸς ἀνοικοδό-

μησιν τοῦ νέου ναοῦ. Τὰ τρία τέταρτα συνελέχθησαν ἐκ τῶν ἁπανταχοῦ Ἑλλήνων, διότι ἡ ἀνοικοδόμησις τοῦ ναοῦ ἐθεωρήθη ἐθνικὴ ὑπόθεσις· τὸ ἕτερον τέταρτον ἐπεβλήθη εἰς τοὺς Δελφούς, οἵτινες περιῆλθον σχεδὸν πάντα τὰ μέρη τοῦ γνωστοῦ κόσμου πρὸς συλλογὴν τοῦ ποσοῦ. Ἄμασις ὁ τῆς Αἰγύπτου βασιλεὺς προσέφερε σπουδαίαν συνδρομήν· ἀρχιτέκτων τῆς οἰκοδομῆς ἐγένετο Σπίνθαρος ὁ Κορίνθιος, ὅστις πρὸ μικροῦ εἶχεν οἰκοδομήσει τὸν ἐν Κορίνθῳ ναόν, οὗτινος οἱ εἰσέτι ἱστάμενοι στῦλοι γνωρίζουσιν ἡμῖν τὴν ἀρχαιοτέραν δωρικὴν ἀρχιτεκτονικήν. Ἡ ἀρχιτεκτονικὴ τῆς κορινθιακῆς σχολῆς ἤκμαζε τότε ὡς ἐκ τῆς ἀνακαλύψεως τοῦ διπλοῦ ἀετώματος. Ἡ οἰκοδομὴ τοῦ ναοῦ συνδέεται μετὰ μιᾶς τῶν σπουδαιοτέρων σελίδων τῆς τῶν ἀρχαίων Ἑλλήνων ἱστορίας, δηλαδὴ μετὰ τῆς ἀπελάσεως τῶν Πεισιστρατιδῶν ἐξ Ἀθηνῶν καὶ τῆς ἐπενεχθείσης μεταρρυθμίσεως ὑπὸ τοῦ Κλεισθένους ἐπὶ τοῦ Ἀθηναϊκοῦ πολιτεύματος, τοῦ ὑπὸ τοῦ Σόλωνος καθιερωθέντος, διότι ἐργολάβοι τῆς οἰκοδομῆς ἐγένοντο αὐτοὶ οἱ Ἀλκμαιωνῖδαι, ὧν ἀρχηγὸς ἦτο ὁ Κλεισθένης, ἔγγονος τοῦ τυράννου τῆς Σικυῶνος Κατὰ τὴν σύμβασιν ἔδει ἡ ἀνατολικὴ πρόσοψις τοῦ ναοῦ νὰ κατασκευασθῇ ἐκ κοινοῦ λίθου· ἀλλ' οἱ ἐργολάβοι κατεσκεύασαν ταύτην ἀπὸ Πάριον μάρμαρον, καὶ ὡς ἐκ τούτου συνεδέθησαν στενῶς μετὰ τῶν ἀρχῶν τῶν Δελφῶν, καὶ γενναιοδώρως πάντοτε ἐφέροντο πρὸς αὐτούς. Ἔκτοτε ἡ Πυθία ἤρξατο προτρέπουσα πάντα Ἕλληνα ἐρχόμενον πρὸς χρηστηρίασιν, καὶ ἰδίως τοὺς Σπαρτιάτας, νὰ ἐλευθερώσωσι τὰς Ἀθήνας ἀπὸ τῶν τυράννων, πεισθέντες δὲ οἱ Σπαρτιᾶται ἔπεμψαν στρατὸν ὑπὸ τὸν Κλεομένην, ὃν ἠκολούθησαν οἱ Ἀλκμαιωνῖδαι, καὶ οὕτω κατελύθη ἡ τυραννία αὐτῶν ἡττηθέντων ἐν Πελλίνῃ, ὅπου ἄλλοτε εἶχον κατακτήσει τὴν ἐξουσίαν. Ὡς ἐκ τῆς ἀναθέσεως τῆς οἰκοδομῆς εἰς τὸν Κορίνθιον Σπίνθαρον, λέγει ὁ Κούρτιος, εἶνε πρόδηλον ὅτι, κατὰ τὴν κρίσιν τῶν ἱερέων τῶν Δελφῶν, ἡ κορινθιακὴ σχολὴ ἐθεωρεῖτο ἡ μόνη ἀντιπρόσωπος τοῦ δωρικοῦ ρυθμοῦ. Ὁ δωρικὸς ναὸς δὲν ἦτο, ὡς οἱ ναοὶ τῆς Αἰγύπτου, ἄθροισμα πλείστων αἰθουσῶν, διακεκριμένων καὶ ἐπιπροστιθεμένων τῶν μὲν ἐπὶ τῶν δέ, ἀλλὰ τοὐναντίον, μέγας ἢ μικρός, σχηματίζει ἓν ὅλον, ἐν ᾧ οὐδὲν εἶνε περιττὸν ἢ αὐθαίρετον, ἕκαστον μέρος εἶνε ἀναγκαῖον χρησιμεῦον εἰς τὸ γενικὸν σχέδιον, ἄνευ ἀξίας ἀνεξαρτήτου· εἶνε ὁ κόσμος τοῦ δωρικοῦ κράτους, κατὰ τὸν Κούρτιον, πραγματοποιηθεὶς ἐν τῷ λίθῳ. Ἐν τῷ δωρικῷ ρυθμῷ αἱ ὑφιστάμεναι ἀντιθέσεις κατέληγον εἰς ὑπερτάτην ἁρμονίαν, ἥτις ἔπληττε τὴν ὅρασιν διὰ τῆς γαληνιαίας καὶ μεγαλοπρεποῦς σεμνότητος. Ὁλόκληρος ἡ οἰκοδομὴ τοῦ δωρικοῦ ρυθμοῦ, λέγει ὁ Κούρτιος, εἶνε κατόρθωμα τῆς

διανοίας· εἶνε ἐλευθέρα δημιουργία τοῦ πνεύματος, ἥτις δὲν ἔχει πρωτότυπον ἐν τῇ φύσει. Δὲν εἶνε ἀνακάλυψις τυχαία καὶ αὐθαίρετος, ἀλλ' ἔργον κατασκευασθὲν μετὰ συλλήψεως καθαρᾶς ἀπ' ἀρχῆς μέχρι τέλους· εἶνε ἡ ὁριστικὴ ἔκφρασις πνευματικῆς τάσεως ὡρισμένης.

Πότε ἐπερατώθη ἡ οἰκοδομὴ τοῦ Ναοῦ εἶνε ἀμφίβολον· φαίνεται ὅμως ὅτι μετὰ τὸ πέρας τοῦ μηδικοῦ πολέμου εἶχεν ἀποπερατωθῇ, διότι ὁ Ἡρόδοτος ὁμιλεῖ περὶ ἔργου τετελεσμένου. Ὁ ναὸς οὗτος ἦν ἀρχαιότερος πάντων τῶν μεγάλων ναῶν τῆς Ἑλλάδος, ὧν τὰ λείψανα σώζονται, πλὴν τοῦ τῆς Κορίνθου. Τὸ σχέδιον τῆς οἰκοδομῆς ἦν ὅμοιον πρὸς ὅλα ὅσα ἔκτοτε ἐφηρμόζοντο ἐν Ἑλλάδι. Περιστήλιον στηριζόμενον ἐπὶ κρηπιδώματος, σχηματίζον στοὰν περὶ τὸ ἱερόν, ἐστεμμένον πρὸς ἀνατολὰς καὶ δυσμὰς ἐπὶ διπλοῦ ἀετώματος, τοῦ ναοῦ διῃρημένου εἰς τρία μέρη, εἰς πρόναον, ναὸν καὶ ἄδυτον. Τὸ ἀνώτερον μέρος τοῦ ναοῦ ἦτο ἐκ Παρίου μαρμάρου, ἀλλ' αἱ βαθμῖδες, ἂν τις ἐκ τῶν νῦν ὑφισταμένων κρίνῃ, ἦσαν ἐκ λίθου ἰθαγενοῦς τοῦ Ἁγίου Ἠλία, ὡραίου χρώματος. Τὸν αὐτὸν λίθον μετεχειρίσθησαν διὰ τὰ τείχη τοῦ σηκοῦ, ὡσαύτως καὶ διὰ τὸ ἔδαφος τοῦ ναοῦ. Μόνον οἱ στῦλοι κατεσκευάσθησαν ἀπὸ πῶρον, ὅπερ ἦτο ἀρχικῶς προσδιωρισμένον διὰ τὴν κατασκευὴν τοῦ ναοῦ.

Τὸ οἰκοδόμημα παρίστα οὕτω θέαν ἰδιόρρυθμον ἕνεκα τῆς διαφορᾶς τοῦ ὑλικοῦ, ὅπερ μετεχειρίσθησαν εἰς τὴν κατασκευήν. Οἱ κίονες ἦσαν ρυθμοῦ δωρικοῦ. Κατὰ τὸν Φουκάρ, ὁ ναὸς εἶχε 6 κίονας ἐπὶ τοῦ μετώπου καὶ 18 ἐπὶ τῶν πλευρῶν, ἦτο δὲ 26 περίπου μέτρων πλάτους καὶ 61 μήκους. Ὁ ναὸς οὗτος ἦτο κατά τι μεγαλείτερος τοῦ Ναοῦ τοῦ Ὀλυμπίου Διός. Εἰ καὶ ᾠκοδομήθη κατὰ τὸ σχέδιον τοῦ Κορινθιακοῦ ναοῦ, ἐδείκνυεν ὅμως πρόοδον εἰς τὴν ἀρχιτεκτονικὴν τοῦ δωρικοῦ ρυθμοῦ. Ἐπὶ Περικλέους ἐθεωρεῖτο εἷς τῶν καλλιτέρων ναῶν τῆς Ἑλλάδος, οὗτινος τὴν φήμην δὲν ἐπεσκίασεν οὐδ' αὐτὸς ὁ Παρθενών. Ἐν τῇ Ἰόνῃ τοῦ Εὐριπίδου ὁ χορὸς λέγει ἐν στίχῳ 85· «Δὲν εἶνε μόνον εἰς τὰς πλουσίας Ἀθήνας ὅπου οἱ ναοὶ τῶν θεῶν περιστοιχίζονται ὑπὸ ὡραίων κιόνων, ἀλλὰ καὶ εἰς τὴν κατοικίαν τοῦ Ἀπόλλωνος, υἱοῦ τῆς Λυτοῦς, λάμπουσι δύο μέτωπα, ὡς δύο ὀφθαλμοὶ εἰς ὡραῖα βλέφαρα».

Ἡ ἀνατολικὴ πρόσοψις τοῦ ναοῦ ἦτο ἡ μᾶλλον ἐνδιαφέρουσα· ἐκοσμεῖτο ὑπὸ ἀθροίσματος ἀγαλμάτων ἀπεικονιζόντων τὸν θεὸν καὶ τὰς συντρόφους αὐτοῦ Λυτώ, Ἄρτεμιν καὶ Μούσας· ἡ δὲ δυτικὴ τὸν Βάκχον καὶ τὴν ἀκολουθίαν αὐτοῦ. Ταῦτα ἦσαν ἔργα Πραξία καὶ Ἀνδροσθένους, γλυπτῶν τῆς ἀρχαίας Ἀττικῆς σχολῆς. Ἐν τῷ Προνάῳ, λέγει ὁ Παυσανίας, ἦσαν γεγραμμέναι ἐπιγραφαὶ ὠφέλιμοι διὰ τὸν κα-

θημερινὸν βίον. Ἄνωθι τῆς θύρας ἦτο γεγραμμένη ἡ λέξις· Εἶ, αἴνιγμα προτεινόμενον εἰς πάντα προσερχόμενον εἰς τὸν Ναόν. Ποία ἦτο ἡ ἔννοια τῆς λέξεως ταύτης εἶνε ἄγνωστον· διάφοροι δὲ ἐξηγήσεις ἐδόθησαν εἰς αὐτήν. Κατὰ τὸν Πλούταρχον τὸ Εἶ εἶνε τὸ δεύτερον πρόσωπον τοῦ ρήματος εἰμί. Τὸ ἀξίωμα «Γνῶθι σαυτὸν» εἶνε ὁ χαιρετισμὸς ὃν ἀπηύθυνεν ὁ θεὸς εἰς τοὺς προσερχομένους, τὸ δὲ Εἶ, ἡ ἀπόκρισις, ὅτι Σὺ εἶσαι, ὅπερ μόνον προσήκει εἰς τὸν αἰώνιον θεόν. Ἐν τῷ προνάῳ ὑπῆρχε πληθὺς ἀφιερωμάτων, τὴν προσοχὴν δὲ τοῦ εἰσερχομένου εἵλκυεν ἰδίως ἄγαλμα τοῦ Ὁμήρου μετὰ μαντεύματος τοῦ θεοῦ, «Ἄνθρωπε, εὐτυχῆ καὶ δυστυχῆ». Ἐν τῷ ναῷ ὑπῆρχε προσφορὰ τοῦ ποιητοῦ, δίσκος ἀργυροῦς, ἀφιερωθεὶς ὑπ' αὐτοῦ τοῦ ποιητοῦ, μετὰ τῆς ἐπιγραφῆς·

Φοῖβε ἄναξ δῶρον τόδε Ὅμηρος καλοῦ
Σῆσιν ἐνὶ φροσύναις οὐ δέ μοι κλέους αἰ ἐν ὑπάζοις.

Ἐν τῷ προνάῳ ἐφυλάσσοντο καὶ ἕτερα πολύτιμα δῶρα, ἅτινα εἶχον μεταφέρει ἐκεῖ ἐκ τοῦ ἀρχαίου Ναοῦ. Διὰ τῆς μεγάλης θύρας εἰσήρχοντο ἐκ τοῦ ναοῦ εἰς τὸν σηκόν. Ὅτε ὁ Παυσανίας εἰσῆλθεν εἰς τὸν Ναόν, τὸ πρῶτον ὅπερ εὗρεν ἄξιον προσοχῆς ἦτο ὁ βωμὸς τοῦ Ποσειδῶνος, ἀρχαίου Κυρίου τοῦ Μαντείου, καὶ ἄθροισμα ἀγαλμάτων τῶν δύο Μοιρῶν, τοῦ Μοιραγέτου Διὸς καὶ τοῦ Μοιραγέτου Ἀπόλλωνος. Ἐπὶ τῆς ἑστίας ἔκαιε πῦρ, ὅπερ ἐκαλεῖτο ἀθάνατον, πρὸς διατήρησιν τοῦ ὁποίου ἐχρησίμευε μόνον ξύλον ἐλάτης, οὗτινος ἡ συντήρησις ἦν ἐμπεπιστευμένη εἰς ἔγγαμον γυναῖκα. Τὸ ἀκοίμητον ἱερὸν πῦρ ἐπὶ τοῦ βωμοῦ ὑπῆρξε πάντοτε ὅρος λατρείας πάσης θρησκείας. Ἡ ἑστία ἔκειτο πλησίον τοῦ ὀμφαλοῦ· ὁ Πλούταρχος ἐν τῷ βίῳ τοῦ Ἀριστείδου ἀναφέρει, ὅτι χρησμὸς διέταξε πάντας τοὺς Ἕλληνας νὰ σβύσωσι τὰς πυρὰς τὰς μολυνθείσας ὑπὸ τῶν Περσῶν καὶ νὰ λάβωσιν ἐκ τῆς ἱερᾶς ἑστίας τῶν Δελφῶν. Ὁ ὀμφαλὸς τῆς γῆς ἦτο πέτρα λευκή, φετιχικὴ θεότης, ἀνήκουσα ἐκ τὴν λατρείαν τῆς γῆς, ἥτις προηγήθη ἐν Δελφοῖς τῆς λατρείας τοῦ Ἀπόλλωνος. Ἡ νέα θρησκεία, υἱοθετήσασα τὸ λείψανον τοῦτο τῶν ἡττηθεισῶν δοξασιῶν περιέλαβεν αὐτὸ εἰς τὴν νέαν λατρείαν. Μακραὶ παραδόσεις καὶ τὸ κῦρος τῆς ποιήσεως ἔπεισαν πᾶσαν τὴν ἀρχαιότητα, ὅτι ἐκεῖ ἔκειτο τὸ κέντρον τῆς γῆς. Κατ' ἀρχαίαν παράδοσιν ὁ Ζεὺς εἶχεν ἐξαποστείλει δύο ἀετούς, τὸν μὲν πρὸς δυσμάς, τὸν δὲ πρὸς ἀνατολάς, οἵτινες συνηντήθησαν ἐν τῇ τοποθεσίᾳ ταύτῃ. Τὸ ἐσωτερικὸν τοῦ Ναοῦ ἦτο κεκοσμημένον ὑπὸ εἰκόνων ἐξόχων ζωγράφων· ὁ Ναὸς ἦν ὕπαιθρος, ὡς πάντες οἱ μεγάλοι ναοὶ τῆς ἀρχαιότητος. Ὀλίγα πρόσωπα, λέγει ὁ Παυσανίας, εἰσέδυσαν εἰς τὸ ἄδυτον, ὁπόθεν ἔδιδε τοὺς χρησμοὺς αὐτοῦ ὁ θεός.

Τὸ ἄδυτον ἦν τὸ κυριώτερον μέρος τοῦ Ναοῦ, διότι ἐκεῖθεν ὁ θεὸς ἀπεκάλυπτε τὰς βουλάς του εἰς τοὺς ἀνθρώπους. Ἐντεῦθεν εἰκάζομεν, ὅτι τὸ δυτικὸν τεῖχος τοῦ ναοῦ ἦν κεκλεισμένον ἐντελῶς καὶ κεκρυμμένον τὸ ἱερὸν ἀπὸ τῶν ὀφθαλμῶν τῶν μὴ ἀφιερωμένων εἰς τὴν ὑπηρεσίαν τοῦ θεοῦ· συνεκοινώνει δὲ πρὸς τὸν σηκὸν δι' εἰσόδου πιθανῶς κεκλεισμένης διὰ διφράκτου, κατὰ τὸν Φουκάρ, πρὸ τοῦ ὁποίου ὑπῆρχε δωμάτιον, εἰς ὃ εἰσήγοντο οἱ ἐρχόμενοι πρὸς χρηστηρίασιν.

Περὶ τοῦ τρόπου τῆς μεταδόσεως τοῦ ἐνθουσιασμοῦ εἰς τὴν Πυθίαν αἱ πληροφορίαι δὲν εἶνε πλήρεις. Ὁ Στράβων ἀφηγεῖται τὰ ἑξῆς· λέγουσιν ὅτι τὸ Μαντεῖον εἶνε ἄντρον κοῖλον κατὰ βάθος ἔχον εὐρὺ στόμα καὶ ἐξ αὐτοῦ ἀνήρχετο πνεῦμα ἐνθουσιαστικόν, ἐπὶ τοῦ στομίου δὲ εὑρίσκετο τρίπους ὑψηλός, ἐφ' οὗ ἡ Πυθία ἀναβαίνει, καὶ ἐκεῖθεν δεχομένη τὸ πνεῦμα ἀποθεσπίζει ἔμμετρα καὶ ἄμετρα· ὅταν ἡ Πυθία ἐνεπνέετο ὑπὸ τοῦ θείου πνεύματος, αἱ τρίχες αὐτῆς ἠνωρθοῦντο, τὸ δὲ στόμα ἐξέβαλλεν ἀφρούς. Ἓν εἶνε βέβαιον, ὅτι ἐκ τοῦ ἄντρου ἐξήρχετο ἀέριον, ὅπερ προεκάλει εἰς τὴν Πυθίαν εἶδος παραφροσύνης. Ὡς Πυθίαι ἐξελέχοντο πάντοτε γυναῖκες ἁπλαῖ, ἀμαθεῖς, προσβαλλόμεναι ὑπὸ νευρικῶν παθήσεων, ὑστερικαὶ καὶ ὑποκείμεναι εἰς σπασμούς. Ὁ Ἀριστοτέλης τὴν προφητικὴν μανίαν ἀπέδιδεν εἰς τὴν χολήν. Οἱ ἀρχαῖοι μὴ δυνάμενοι νὰ ἐξηγήσωσι τὴν μανίαν τῆς Πυθίας, ἀπέδιδον εἰς αὐτὴν παρέμβασιν τοῦ θείου, καὶ ἕνεκα τούτου ἐγεννήθη ἡ πίστις εἰς τὰ μαντεῖα, ἣν ἐπηύξανε καὶ ἡ ἀγυρτεία, διότι ἡ Πυθία ἦν περικυκλωμένη ὑπὸ τῶν ὁσίων ἱερέων, ἐπιφορτισμένων νὰ μεταβάλλωσιν εἰς στίχους τὰς ἀποκρίσεις τῆς Πυθίας καὶ νὰ δίδωσιν ἐπαμφοτεριζούσας ἐννοίας εἰς τὰς ἀσυναρτήτους λέξεις αὐτῆς. Πολὺ δικαίως ὁ Φουκὰρ παρατηρεῖ, ὅτι τὸ πᾶν δὲν ἦτο ψεῦδος ἐν τῷ Μαντείῳ, διότι τὸ θαῦμα ὑπάρχει ἀναλόγως τῆς εὐπιστίας τοῦ θρήσκου. Τὸ θαῦμα εἶνε ἀποτέλεσμα πίστεως. Ὁ ἄνθρωπος ἀδυνατῶν νὰ ἐξηγήσῃ τὰ φυσικὰ καὶ ψυχολογικὰ φαινόμενα ἀποδίδει εἰς αὐτὰ ἐξηγήσεις ὑπερφυσικάς, ὅπως ἐπαναπαύσῃ τὴν περιέργειάν του. Ἡ ἀκατάσχετος αὕτη ἐπιθυμία τοῦ ἀνθρώπου τοῦ νὰ πιστεύῃ εἰς τὸ θαῦμα, γεννηθεῖσα κατὰ τὴν πρώτην ἡλικίαν τῆς ἀνθρωπότητος, ὅτε οἱ ἄνθρωποι ἦσαν ἀκόμη παιδία, καὶ μεταδοθεῖσα διὰ τῆς κληρονομικότητος διὰ μέσου τῶν αἰώνων, κατέστη σχεδὸν γενικὴ πεποίθησις, ἥτις πολλάκις ἐπιδρᾷ καὶ ἐπ' αὐτῶν τῶν ἀνεξαρτήτων καὶ ἀνεπτυγμένων πνευμάτων. Ἐὰν εἰς τὴν ἀκατάσχετον ταύτην ἐπιθυμίαν τοῦ ἀνθρώπου, νὰ πιστεύσῃ εἰς τὸ ὑπερφυσικόν, προστεθῇ καὶ δεξιότης περὶ τὸ μὴ ἐκτίθεσθαι, καὶ ἐπαμφοτερίζουσα ἀπάντησις εἰς τὴν ἐρώτησιν καὶ ἐπιτυχίαι τινές, ταῦτα ἤρκουν

ὅπως ἑδραιώσωσι καὶ διατηρήσωσι τὴν πίστιν εἰς τὸ Μαντεῖον τῶν Δελφῶν. Φαίνεται ὅτι τὸ ὕδωρ τῆς Κασσώτιδος πηγῆς, ὅπερ διήρχετο διὰ τοῦ ἀδύτου, ἦτο σπουδαῖος παράγων τοῦ ἐνθουσιασμοῦ τῆς Πυθίας· διότι, ὅταν τὸ ὕδωρ τοῦτο ἔπαυσεν ἐπί τινα χρόνον νὰ διέρχηται ἐκ τοῦ αὐτοῦ μέρους, ἐπέδρασεν ἐπὶ τῆς ἐξατμίσεως τοῦ ἀερίου, ὅπερ παρῆγε τὰς παραισθήσεις τῆς Πυθίας, καὶ συνεπῶς ἐπὶ τοῦ θαύματος, διότι ἔκτοτε ἤρχισεν ἡ πίστις νὰ χαλαροῦται, τὰ δὲ τεχνητὰ μέσα δὲν ἦσαν ἀρκοῦντα ν' ἀναπληρώσωσι τὴν φυσικὴν αἰτίαν.

Η'

Χαρακτὴρ τῆς λατρείας τοῦ Ἀπόλλωνος.

Ἐκ πάντων τῶν ἀρχαίων θεῶν ὁ ἔχων μᾶλλον ἰθαγένειαν ἑλληνικὴν ἦτο ὁ Ἀπόλλων. Ἐὰν ὁ Ζεὺς ἦτο θεὸς Πελασγικός, ὁ Ἀπόλλων ἦτο θεὸς κατ' ἐξοχὴν τῶν Ἑλλήνων. Τὴν λατρείαν τοῦ Ἀπόλλωνος ἔφερον εἰς τὴν Ἑλλάδα αἱ φυλαὶ ἐκεῖναι, αἵτινες ἐγκατέστησαν ἐν Ὀλύμπῳ, καὶ κατῆλθον μετὰ ταῦτα εἰς τὴν Ἑλλάδα. Κατὰ τὸν Maury (réligion de l'antiquités σελ. 127), τὴν ἀρχικὴν καταγωγὴν τοῦ θεοῦ τούτου πρέπει νὰ ζητήσωμεν εἰς τὴν Ἀνατολήν· διότι ὑπάρχει μεγάλη ἀναλογία μεταξὺ τοῦ Ἀπόλλωνος νικητοῦ τοῦ ὄφεως Πύθωνος καὶ τοῦ θεοῦ Ἴδρα, ὅστις διασχίζει διὰ τῶν βελῶν του τὸν ζοφερὸν Ἀχί. Ἐὰν ὅμως ἡ ἀναλογία αὕτη εἶνε κατάφωρος, δὲν ἕπεται ἐκ τούτου, ὅτι εἶνε ἀβάσιμος καὶ ἡ γνώμη τοῦ Μυλλέρου, ὅτι ὁ Ἀπόλλων εἶνε θεότης ἑλληνική· διότι, ὡς εὐλόγως παρατηρεῖ ὁ Φουκάρ, ἐὰν οἱ Ἰνδικοὶ μῦθοί εἰσιν ἡ πρώτη πηγὴ τῶν ἑλληνικῶν δοξασιῶν περὶ Ἀπόλλωνος, ὡς ἡ Ἰνδοευρωπαϊκὴ φυλή, ἐξ ἧς προῆλθον οἱ Ἕλληνες, αἱ φυλαὶ ὅμως αὗται, αἵτινες ἀπετέλεσαν μετὰ ταῦτα τοὺς Ἕλληνας κατὰ τὴν μακρὰν αὐτῶν πορείαν ἀπὸ τοῦ Ἰνδικοῦ Καυκάσου μέχρι τῆς ἐγκαταστάσεώς των ἐν Ὀλύμπῳ, ὑπέστησαν μεγάλας μεταβολὰς ὡς πρὸς τὴν γλῶσσαν, τὰ ἤθη καὶ τὰς δοξασίας, ὥστε φθάσαντες ὑπὸ τὰς ὑπωρείας τοῦ Ὀλύμπου εἶχον ἀπολέσει πᾶσαν ἀνάμνησιν τῆς πρώτης αὐτῶν πατρίδος. Τὸ βέβαιον εἶνε, ὅτι αὗται κατελθοῦσαι ἀπὸ τὸν Ὄλυμπον εἰς τὴν Ἑλλάδα ἔφερον τὸν θεὸν τοῦτον μεθ' ἑαυτῶν, διότι οὐδὲν ἴχνος λατρείας αὐτῆς εὑρίσκομεν παρὰ τοῖς Πελασγοῖς, οὐδὲ ἐδανείσθησαν ταῦτα ἐκ τῆς θρησκείας τῶν Αἰγυπτίων καὶ τῶν Φοινίκων. Ἐπὶ τῆς κορυφῆς τοῦ Ὀλύμπου ὑπῆρχε ναὸς τοῦ Πυθίου Ἀπόλλωνος, ἐν δὲ τῇ κοιλάδι τῶν Τεμπῶν ὁ θεὸς οὗτος ἀπελάμβανεν ἰδιαιτέρας λατρείας. Ἐν τῷ ὕμνῳ εἰς τὸν Πύθιον Ἀπόλλωνα δεί-

κνυται, ὅτι ἡ λατρεία τοῦ Ἀπόλλωνος μετεφέρθη εἰς Ἑλλάδα ὑπὸ τῶν φυλῶν, αἵτινες ἐγκατέλιπον τὸν Ὄλυμπον καὶ διῆλθον διὰ τῆς Θεσσαλίας, Βοιωτίας, Εὐβοίας καὶ Φωκίδος, ὅπου ὑπῆρξαν τὰ ἀρχαιότερα ἱερὰ τοῦ Ἀπόλλωνος.

Διὰ τῆς λατρείας τοῦ Ἀπόλλωνος ἐπῆλθε νέα τάξις πραγμάτων. Ἡ λατρεία αὕτη εἰσήγαγε τὴν μετάνοιαν καὶ τὴν συγχώρησιν καὶ ἀντικατέστησε τὸ ἀρχαῖον μητρικὸν δίκαιον διὰ τῆς ἀναγνωρίσεως τῶν δικαίων τοῦ πατρός. Τὸ πρόβλημα, ὅπερ ἐκτίθησιν ὁ Αἰσχύλος εἰς τοὺς ἀκροατάς, δηλαδὴ ἂν ἡ μήτηρ ἢ ὁ πατὴρ ὑπερέχῃ ἐν τῇ οἰκογενείᾳ, ἐν τῇ περιφήμῳ δίκῃ τοῦ Ὀρέστου, ὅστις καταδιώκεται ὑπὸ τῶν Ἐρινύων ὡς φονεὺς τῆς μητρός του, δὲν εἶνε ἁπλῆ πάλη διαλεκτικῆς μεταξὺ τῶν θεῶν, ἀλλ' ἀγὼν φοβερός, ἀγὼν μεταξὺ δύο ἀρχῶν πολιτισμῶν ἀντιθέτων, καὶ τὸ δρᾶμα τοῦ Αἰσχύλου, ὅπερ ἀνελίσσεται ἐν τῷ μυθικῷ κόσμῳ, παριστᾷ δρᾶμα ἱστορικὸν τῶν ἡρωϊκῶν χρόνων ἐν ἐποχῇ ἀγνώστῳ, ἐν ᾗ τὸ δίκαιον τοῦ πατρὸς θριαμβεύει κατὰ τοῦ μητρικοῦ δικαίου. Ὁ Ἀπόλλων προστατεύων τὸν Ὀρέστην καθιεροῖ νέαν τάξιν τῆς οἰκογενείας, ἐν ᾗ ὁ ἀνὴρ κατέχει τὴν πρώτην θέσιν καὶ ἀναγνωρίζεται ἀρχηγὸς καὶ κύριος αὐτῆς, καταργουμένου τοῦ ἀρχαιοτέρου δικαίου, τοῦ στηριζομένου ἐπὶ τῆς μητρόθεν συγγενείας. Καθ' ὅλον τὸν θρησκευτικὸν βίον τῶν Ἑλλήνων, λέγει ὁ Κούρτιος, δὲν ὑπάρχει ἐποχὴ μᾶλλον ἐνδιαφέρουσα ἐκείνης, καθ' ἣν ἐπεφάνη ἡ λατρεία τοῦ Ἀπόλλωνος· αὕτη ἐγκαινίζει ἐν τῇ ἱστορίᾳ τῆς πνευματικῆς αὐτῶν ἀναπτύξεως εἶδος ἀναγεννήσεως καὶ σχεδὸν νέαν δημιουργίαν. Ἐν πάσαις ταῖς ἑλληνικαῖς πόλεσιν, αἵτινες ἐκληροδότησαν εἰς ἡμᾶς πλούσιον θησαυρὸν μύθων, ἀποδίδουσιν εἰς τὴν ἔλευσιν τοῦ εὐεργετικοῦ θεοῦ μεταρρύθμισιν τῆς κοινωνικῆς τάξεως, ἀνάπτυξιν τῆς ζωῆς καὶ τοῦ πνεύματος. Ὁ δαφνοστεφὴς θεὸς ἐξαλείφει τὸ στίγμα τοῦ αἵματος, τὸ μολῦνον τὸν Ὀρέστην, καὶ τῷ ἀποδίδει τὴν εἰρήνην τῆς ψυχῆς· ἡ δὲ φοβερὰ δύναμις τῶν Ἐρινύων θραύεται, καὶ ἐπὶ τῶν ἐρειπίων αὐτῆς ἐγείρεται ὁ κόσμος τῆς ἁρμονίας, τὸ βασίλειον τῆς χάριτος καὶ τῆς συγγνώμης.

Τὰ πάντα ἐν τῷ κόσμῳ τούτῳ ἔχουσιν ἀρχὴν καὶ τέλος· καὶ ἡ ὥρα τῆς παρακμῆς ἤρξατο νὰ σημαίνῃ διὰ τὸ Δελφικὸν Μαντεῖον. Ὁ νόμος τῆς ἐξελίξεως κρατεῖ οὐ μόνον ἐν τῷ φυσικῷ κόσμῳ, ἀλλὰ καὶ ἐν τῷ πνευματικῷ καὶ τῷ ἠθικῷ. Ἰδέαι, δοξασίαι, ἀντιλήψεις, θεσμοί, ὑφίστανται τὴν ἐξέλιξιν. Ἑκάστη ἐποχὴ ἔχει ἴδιον ἰδεῶδες καὶ ἰδίας ἀντιλήψεις, αἵτινές εἰσιν ἀναγκαῖαι ἐφ' ὅσον ἐξυπηρετοῦσι τὰς ἀνάγκας.

τῆς ἐποχῆς αὐτῶν· καὶ αἱ ἡμέτεραι θεωρίαι καὶ ἰδέαι καὶ ἀντιλήψεις θέλουσι λάβει τὴν τύχην τῶν προηγηθεισῶν. Ὁ νόμος τῆς ἐξελίξεως θὰ τὰς καταστήσῃ ἀχρήστους, καὶ ὅ,τι σήμερον ἀπασχολεῖ, παρηγορεῖ καὶ διαθερμαίνει ἡμᾶς, αὔριον θὰ διεγείρῃ τὸ μειδίαμα τῶν μεταγενεστέρων διὰ τὴν ἁπλότητα αὐτοῦ. Οἱ ἀρχαῖοι φιλόσοφοι, οἵτινες τὰ πάντα εἶχον ἐξετάσει, ἐφ' ὅσον ἐπέτρεπεν ἡ πνευματικὴ κατάστασις τῆς ἐποχῆς αὐτῶν, δὲν ἠδύναντο νὰ ἀρκεσθῶσιν εἰς ἀτελῆ θεόν, οἷος ὁ Ζεύς. Πρὸς τῇ ἀρχαίᾳ λοιπὸν μυθολογίᾳ ἀνέπτυξαν ἕτερον θεοσοφικὸν σύστημα διὰ τὰ ἀνεπτυγμένα πνεύματα. Ἡ μετὰ τοὺς Μαραθωνομάχους καὶ Σαλαμινομάχους γενεὰ δὲν ἐμφορεῖται τοῦ αὐτοῦ πρὸς τὸ Δελφικὸν Μαντεῖον σεβασμοῦ, οὗτινος ἐνεφοροῦντο οἱ σύγχρονοι τοῦ Ἡροδότου. Ὁ Θουκυδίδης δέχεται μόνον τὸ κῦρος τοῦ λογικοῦ, ὁ δὲ Σωκράτης τὸ τῆς συνειδήσεως καὶ ὁ Ἀριστοτέλης τὸ τῆς ἐπιστήμης. Ὁ θεὸς τοῦ Πλάτωνος εἶνε ὂν ὅλως διάφορον τοῦ θεοῦ τῆς Ἑλληνικῆς φυλῆς. Εἰς τὰ ὄμματα τῆς νέας ταύτης κοινωνίας οἱ θεοί, οὓς παρίστησιν ἡ γλυπτικὴ τέχνη, δὲν ἔχουσί τι κοινὸν μὲ τοὺς θεούς, οὓς παρίστα ὁ Φειδίας, ὧν ἡ ὑπέροχος μεγαλειότης οὐδὲν κοινὸν ἔχει πρὸς τὰς ἀνθρωπίνους ἀθλιότητας. Ὁ αἰὼν τοῦ Πραξιτέλους δὲν ἔχει ἀρκοῦν θρησκευτικὸν αἴσθημα ὅπως ἀντιληφθῇ εἰκόνων τόσου μεγαλείου· ἡ σμίλη αὐτοῦ ἔδιδεν εἰς τοὺς θεοὺς ἀναλογίαν ἀνθρωπίνην καὶ τοὺς ἐνεψύχου δι' ὅλων τῶν ἀνθρωπίνων παθῶν καὶ αἰσθημάτων. Ὁ Ἀπόλλων μεταβάλλεται εἰς νεανίσκον παίζοντα, ἡ δὲ Ἀφροδίτη εἰς νεαρὰν γυναῖκα ἀφίνουσαν νὰ πίπτωσι τὰ ἐνδύματά της, ὅτε εἰσέρχεται εἰς τὸ λουτρόν. Πάντα τὰ ἀγάλματα τῆς ἐποχῆς ταύτης ἔχουσιν ἁρμονικὴν χάριν ὑπὸ ἔκφρασιν μᾶλλον γυναικείαν. Ἡ ἀρχαία φιλοσοφία εἰσήγαγε μικρὸν κατὰ μικρὸν τὴν ἀπιστίαν καὶ τὴν περιφρόνησιν πρὸς τοὺς θεούς, ἐντεῦθεν δὲ προῆλθεν ἡ κατάπτωσις τοῦ κύρους τοῦ Δελφικοῦ Μαντείου, καθ' οὗ τὸ τελευταῖον τραῦμα κατήνεγκεν ὁ Χριστιανισμός· καὶ οὕτω νῦν τὸ πᾶν ἐν τῇ κοιλάδι ταύτῃ εἶνε μελαγχολικὸν καὶ σιωπηλόν, ὡς ἦτο καθ' ὃν χρόνον κατῆλθεν ὁ θεὸς καὶ ἵδρυσε τὸ Μαντεῖον αὐτοῦ. Ἡ ὑψηλὴ κορυφὴ τοῦ Παρνασσοῦ εἶδε διαδοχικῶς πάσας τὰς θρησκείας καὶ πάσας τὰς δοξασίας ὑπὸ τὰς ὑπωρείας αὐτῆς διδαχθείσας· εἶδε τὸν χονδροειδῆ φετιχισμόν, τὴν θρησκείαν τῶν ποιητῶν καὶ τῶν φιλοσόφων, καὶ ἐν τέλει τὸν χριστιανισμὸν ἱδρύοντα ἐκ τῶν συντριμμάτων τῶν ἀρχαίων ναῶν ἰδίους ναοὺς καὶ ἐπὶ τῶν ἐρειπίων τῶν ἀρχαίων βωμῶν τῶν ἐν τῇ κοιλάδι τοῦ Πλειστοῦ ἐσπαρμένων ἀνεγείροντα βωμοὺς χριστιανικοὺς ἐπ' ὀνόματι χριστιανῶν ἁγίων. Ἀλλ' ἐὰν τὸ προφητικὸν σπήλαιον ἐκαλύφθη ὑπὸ

χωμάτων, ἐὰν οἱ ἀρχαῖοι βωμοὶ ἐξηφανίσθησαν, ἐὰν ἄπειρος σιωπὴ βασιλεύῃ ἐκεῖ, ὁ εὐλαβὴς ὅμως περιηγητὴς τῆς ἀρχαίας Ἑλλάδος ἀκούει καὶ σήμερον φωνὴν ἐξερχομένην ἐκ τῶν πέριξ βράχων καὶ πηγῶν, ἐξαγγέλλουσαν, ὅτι ἐκεῖ ὑπῆρξεν ἡ ἀποκάλυψις τοῦ θρησκευτικοῦ βίου τῆς ἀρχαίας Ἑλλάδος. Ὁ πρὸ τῶν συντριμμάτων τοῦ περικαλλοῦς Ναοῦ τοῦ Ἀπόλλωνος ἱστάμενος καταλαμβάνεται ὑπὸ τῶν μελαγχολικωτέρων σκέψεων, καὶ ἐν τῇ φαντασίᾳ του ἐγείρεται τὸ ἀπελπιστικώτερον, τῶν προβλημάτων τῆς ἀνθρωπίνης ζωῆς, ἐὰν δηλαδὴ πάντα τὰ ἀνθρώπινα εἶνε προωρισμένα νὰ καταστραφῶσι καὶ νὰ παραδοθῶσιν εἰς λήθην. Εἶνε ἆρά γε λέξις κενὴ ἡ αἰωνιότης τῶν ἀνθρωπίνων ἔργων, καὶ θέλουσιν ὑποστῇ τὴν αὐτὴν τύχην οἱ μεγαλοπρεπεῖς ναοὶ τῶν νεωτέρων χρόνων, οἱ ἐγερθέντες ὡσαύτως διὰ τῶν χρημάτων καὶ τοῦ ἱδρῶτος διαφόρων λαῶν, καὶ θέλουσιν οὗτοι κοιμηθῇ τὸν αἰώνιον ὕπνον, καὶ ἐπὶ τῶν ἐρειπίων αὐτῶν μόνη ἡ ἀράχνη θέλει ὑφαίνει τὴν κατοικίαν της ; Ἐκ τῶν ἀπειροπληθῶν δώρων, ἅτινα προσηνέχθησαν ὑπὸ τῆς εὐλαβείας, τῆς φιλοδοξίας, τῆς ματαιότητος, τῆς ἐπιδείξεως, εἰς τὸ Δελφικὸν Μαντεῖον, ἓν μόνον περιεσώθη, τὸ λαμπρότερον μνημεῖον τῆς ἑλληνικῆς ἱστορίας, μαρτυροῦν τὰς περιπετείας τῆς ἑλληνικῆς φυλῆς. Μετὰ τὴν ἐν Πλαταιαῖς καταστροφὴν τῶν Περσῶν, λεία πλουσιωτάτη χρυσοῦ καὶ ἀργύρου ἔπεσεν εἰς χεῖρας τῶν Ἑλλήνων, οἵτινες ἐκ τῆς δεκάτης τοῦ θησαυροῦ τούτου, ἣν ἀφιέρωσαν εἰς τὸ ἐν Δελφοῖς Μαντεῖον τοῦ Ἀπόλλωνος, κατεσκεύασαν καὶ τρίπουν χρυσοῦν ἐπὶ τρικεφάλου ὄφεως χαλκοῦ ἱστάμενον. Τὸ μνημεῖον τοῦτο τῆς ἑλληνικῆς δόξης καὶ ἀνεξαρτησίας μετεκομίσθη εἰς τὸ Βυζάντιον ὑπὸ τοῦ μεγάλου Κωνσταντίνου, ὅτε οὗτος ἔκτιζε τὴν μεγαλόπολιν ταύτην. Ἐκεῖ μετηνέχθησαν πλεῖστα τῶν καλλίστων ἔργων τῆς ἀρχαίας τέχνης, ὅπως κοσμήσωσι τὴν καθέδραν τοῦ πρώτου χριστιανοῦ αὐτοκράτορος, ὅστις νομίζων ὅτι διὰ τῆς μεταφορᾶς τῆς πρωτευούσης τῆς Ρωμαϊκῆς Αὐτοκρατορίας ἤθελε δώσει νέαν ζωὴν εἰς τὸ Ρωμαϊκὸν κράτος, ἐξυπηρέτησε λεληθότως τὴν τύχην τῆς ἑλληνικῆς φυλῆς, διότι μετὰ πάροδον χρόνου ἡ Κωνσταντινούπολις κατέστη ἑλληνική.

Ὡς οἱ ἄνθρωποι καὶ τὰ ἔθνη, οὕτω καὶ τὰ μνημεῖα ἔχουσι τὰς περιπετείας των. Ἡ πολυκέφαλος αὕτη Ὕδρα ἵσταται σήμερον ἀκέφαλος ἐπὶ τοῦ πολυθρυλήτου Ἱπποδρομίου. Οἱ μὲν Φωκεῖς ὅπως ἐπαρκέσωσιν εἰς τὰ ἔξοδα τοῦ ἱεροῦ πολέμου ἀφήρεσαν τὸν χρυσοῦν τρίποδα, ὁ δὲ Κωνσταντῖνος μετέφερε τὸν ὄφιν εἰς Βυζάντιον, Μωάμεθ δὲ ὁ Β´ ὁ πορθητὴς τοῦ Βυζαντίου, ἀπέκοψε διὰ τῆς σπάθης αὐτοῦ μίαν τῶν κεφαλῶν, ἥτις, ὡς λέγεται, εὑρίσκεται ἐν τῷ ναῷ τῆς Ἁγίας Εἰρή-

νης· ἄγνωστος δὲ ἡ τύχη τῶν λοιπῶν κεφαλῶν αὐτοῦ. Τὸ μνημεῖον τοῦτο βεβυθισμένον σήμερον κατὰ τὸ ἥμισυ ἐν τῇ σιωπηλῇ πλατείᾳ τοῦ Ἀτμεϊντάν, μεταξὺ τοῦ ὀβελίσκου τῆς Θεοδώρας καὶ τῆς λιθίνης στήλης Κωνσταντίνου τοῦ Πορφυρογεννήτου, ἀκατάληπτον εἰς τὸν ἐκεῖθεν σιωπηλῶς διερχόμενον Μουσουλμάνον, μαρτυρεῖ καὶ τὴν ἀρχαίαν δόξαν τῆς ἑλληνικῆς φυλῆς καὶ τὴν πτῶσιν αὐτῆς καὶ τὴν ἰδιότροπον μεταβολὴν τῶν ἀνθρωπίνων πραγμάτων. Εἴκοσι τέσσαρες αἰῶνες τὸ ἐσεβάσθησαν, ἑκατὸν δὲ γενεαὶ ἐθαύμασαν τὴν σπειροειδῆ αὐτοῦ ἐπιφάνειαν. Μαρτυρεῖ τὰς τέσσαρας φάσεις, ἃς ὑπέστη ὁ ἑλληνισμός· διηγεῖται τὴν δόξαν τῶν Πλαταιῶν καὶ τοὺς Μακεδονικοὺς θριάμβους καὶ τὴν ἵδρυσιν τῆς νέας Ἀνατολικῆς αὐτοκρατορίας. Εἶδε τὰς λαμπροτέρας καὶ τὰς θλιβερωτέρας ἡμέρας τοῦ Βυζαντινοῦ Κράτους. Ἤκουσε τὰς χαρμοσύνους φωνὰς τοῦ Βυζαντινοῦ λαοῦ καὶ τοὺς θριάμβους αὐτοῦ, ἀλλὰ καὶ τὰς φοβερὰς οἰμωγὰς τοῦ κατακτηθέντος λαοῦ, ὅτε οἱ μὲν Λατῖνοι ὑπὸ τὸν σταυρόν, οἱ δὲ Τοῦρκοι ὑπὸ τὴν ἡμισέληνον ἐκυρίευσαν τὸ Βυζάντιον καὶ ἔσφαξαν τοὺς κατοίκους αὐτοῦ. Εἶδεν ἐν τέλει τὸν τελευταῖον τῶν Αὐτοκρατόρων μαχόμενον πρὸ τῆς Πύλης τοῦ Ρωμανοῦ καὶ πίπτοντα ὑπὲρ πίστεως καὶ πατρίδος καὶ διὰ τοῦ ἡρωϊκοῦ αὐτοῦ θανάτου ἐξαγνίζοντα τὰ ἁμαρτήματα τῶν βυζαντινῶν, κληροδοτοῦντα δ' ἡμῖν ἱερὰν παρακαταθήκην, τὴν ἐκδίκησιν. Τὸ κειμήλιον τοῦτο τῆς Ἑλληνικῆς ἐθνικότητος, ἐφ' οὗ εἰσέτι ἀναγιγνώσκονται τὰ ὀνόματα τῶν τριάκοντα πόλεων, αἵτινες ἠγωνίσθησαν εἰς τὸν κατὰ τῶν βαρβάρων ἀγῶνα, καὶ ἃς ὁ χρόνος ἐσεβάσθη, θὰ ἴδῃ ἆρά γε ἡμέρας νέας δόξης καὶ ἐλευθερίας; θὰ ἀκουσθῶσι πάλιν περὶ αὐτὸ φωναὶ ἑλληνικαὶ ἐπευφημοῦσαι νέον Κωνσταντῖνον; Ἐν Κωνσταντινουπόλει σώζεται παράδοσις, ὅτι κατὰ τὴν τρομερὰν ἐκείνην καὶ αἱματόφυρτον ἡμέραν, καθ' ἣν ὁ Μωάμεθ ἐκυρίευσε τὸ Βυζάντιον, οὗτος εἰσῆλθεν ἔφιππος εἰς τὸν ναὸν τῆς Ἁγίας Σοφίας, ὅπου εἶχε συρρεύσει ἄπειρον πλῆθος γυναικῶν καὶ παίδων, νομιζουσῶν, ὅτι ὑπὸ τὸν σεπτὸν ἐκεῖνον ναὸν ἤθελον εὕρει σωτηρίαν, καὶ ὅτι τὴν στιγμὴν ἐκείνην, ἐνῷ ὁ ἱερεὺς ἐλειτούργει ἐπί τινος βωμοῦ, ὁ μὲν Κατακτητὴς συνέτριψε τὸν βωμόν, ὁ δὲ ἱερεὺς ἐν τῷ μέσῳ τῆς συγχίσεως, τοῦ κοπετοῦ καὶ τοῦ θρήνου τῶν σφαζομένων γυναικοπαίδων, ὧν αἱ οἰμωγαί, μεμιγμέναι μετὰ τῶν λυσσαλέων κατακτητῶν, ἀπετέλουν καταχθόνιον ἁρμονίαν, ἀνελήφθη διὰ μυστηριώδους θύρας, φέρων τὰ ἱερὰ αὐτοῦ ἄμφια καὶ τὸ Εὐαγγέλιον, καὶ ὅτι ὡς ἐκ θαύματος ἡ θύρα αὕτη ἐκλείσθη, ἀνοιχθήσεται δὲ πάλιν καθ' ἣν ἡμέραν ἡ ἁγία Σοφία ἀποδοθήσεται τῷ Εὐαγγελίῳ, ὅτε καὶ ὁ ἱερεὺς παρουσιασθήσεται καὶ περατώσει τὴν διακοπεῖσαν λειτουργίαν. Ἡ ἡμέρα αὕτη εἶνε μακρὰν ἢ πλησίον; τοῦτο εἶνε μυστήριον. Πέπεισμαι ὅμως, ὅτι ἡ ἑλληνικὴ φυλὴ θέλει ἐκπληρώσει τὸ καθῆκον αὐτῆς καὶ θέλει θέσει πάλιν ἐπὶ τοῦ σπειροειδοῦς ὄφεως τὰς κεφαλὰς αὐτοῦ καὶ τὸν χρυσοῦν τρίποδα, ἀναγράφουσα ἐπ' αὐτοῦ τὸ ἀρχαῖόν του ἐλεγεῖον·

Ἑλλάδος εὐρυχώρου σωτῆρος τόνδ' ἀνέθηκε
δουλοσύνας στυγερᾶς ῥυσάμενος πόλεις.

Ἀντ. Πεταλᾶς

Η ΑΥΤΟΚΡΑΤΕΙΡΑ ΛΙΒΙΑ

ΚΑΙ Η ΘΥΓΑΤΗΡ ΤΟΥ ΑΥΓΟΥΣΤΟΥ[1]

Δ'.

Μετὰ ὀκταετῆ ἐν τῇ ἐξορίᾳ διαμονὴν ὁ Τιβέριος ἐπανακάμπτει εἰς Ρώμην. Νῦν ὤφειλε ν' ἀνακτήσηται τὸ ἀπολεσθὲν ἔδαφος καὶ ἐξομαλύνῃ αὐτὸ ἀπὸ τῶν ἐπιπροσθούντων κωλυμάτων, καθόσον, ἂν αἱ περιστάσεις ἀπήλλαξαν αὐτὸν τοῦ μυσαροῦ ὄντος, μεθ' οὗ εἶχεν ἑνώσει αὐτὸν τοῦ Αὐγούστου ἡ πολιτική, ἂν εἶχεν ἐξωσθῇ ἡ ἐπονείδιστος Ἰουλία, παρῆσαν ὅμως τὰ τέκνα της πληροῦντα τὴν αὐλὴν καὶ τὴν καρδίαν τοῦ Καίσαρος. Ὁ Γάϊος πρῶτος καὶ εἶτα ὁ Λούκιος Καῖσαρ, ἐπίδοξοι διάδοχοι, ὁ ἀδελφὸς αὐτῶν Ἀγρίππας, μόλις δεκατετραέτης· πρὸς τούτοις καὶ ἡ Ἰουλία, τῶν μητρικῶν δικαίων κληρονόμος, ἱκανοὶ πάντες οὗτοι διὰ τὸν Τιβέριον. Μῆνάς τινας μετὰ τὴν ἐπάνοδον τοῦ Τιβερίου θνήσκει αἴφνης ἐν Μασσαλίᾳ, ὁ Λούκιος Καῖσαρ, ἐν ᾧ ἦν ἕτοιμος νὰ μεταβῇ εἰς τὸν ἐν Ἰσπανίᾳ στρατόν. Ὁ Τιβέριος ἀπαγγέλλει τὸν ἐπικήδειον, ἐκχέων εὐγλωττίας καὶ πάθους κρουνούς. Δακρύουσιν οἱ ἀκροώμενοι καὶ λέγουσιν: «Ὁποῖον δι' αὐτὸν τραῦμα! εἴθε νὰ παραμυθήσωσιν αὐτὸν οἱ θεοί.» Παρέρχεται ἔτος ἓν καὶ ἥμισυ καὶ ὁ Γάϊος, ὁ τῶν τριῶν ἀδελφῶν πρεσβύτατος, ἐκπνέει ἐν Λυκίᾳ. Ν' ἀποδώσῃ τις εἰς τὴν Λιβίαν καὶ τὸν Τιβέριον τὴν εὐθύνην τῶν δύο τούτων θανάτων, ὧν ὁ εἷς συνέβη ἐν Γαλατίᾳ, ὁ δὲ ἕτερος ἔν τινι ἄκρᾳ τῆς Ἀνατολῆς, κατὰ τρόπον ἀπόλυτον βεβαίως δυσχερές· ἀλλὰ τίς δύναται νὰ διαγνώσῃ πάντοτε τοῦ δηλητηρίου τὰ μυστηριώδη ἀποτελέσματα; ὁ δὲ χρόνος καὶ ὁ χῶρος εἶνε κωλύματα ἀνυπέρβλητα εἰς τὴν ἀποτελεσματικότητα αὐτοῦ; Ἡ διπλῆ αὕτη καταστροφὴ συμπίπτει μετὰ τῆς ἐκ Ρόδου ἐπιστροφῆς τοῦ Τιβερίου, καί, λέγει ὁ ἱστορικὸς Δίων ὁ Κάσσιος «ἤρκει τοῦτο ἵνα γεννήσῃ τὴν ὑπόνοιαν ὅτι ἡ Λιβία δὲν ἦτο ξένη πρὸς αὐτήν». Ὑπελείπετο ὁ Ἀγρίππας, πρίγκιψ δεκαοκταέτης, ἀκόλαστος τὰ ἤθη καὶ τὴν γλῶσσαν, νεανίας στιβαρός, ἐκδεδιῃτημένος, ἡράκλειον ἔχων τὴν ῥώμην καὶ μέτριον τὸν νοῦν, κτηνώδης ἐν ταῖς ὀρέξεσι καὶ τῇ ὀργῇ, οὐδὲ τὴν αὐτοκράτειραν εὐλα-

[1] Συνέχεια· ἴδε φυλλάδ. 3.

βούμενος, ἣν ἐλοιδόρει πάντοτε, οὐδὲ τὸν Αὔγουστον, οὗ ἡ φειδὼ ἀντετίθετο εἰς τὰς ἀσώτους αὐτοῦ ἕξεις καὶ ὃν ἐμέμφετο ὡς κατακρατοῦντα τὴν πατρικὴν αὐτοῦ περιουσίαν. Δὲν εἶχε διαπράξει ἔγκλημα, ἀλλ' οἱ τρόποι αὐτοῦ προσέβαλλον τοῦ οἴκου τὴν εὐπρέπειαν. Προσήφθη αὐτῷ σχέδιον ἀποπείρας κατὰ τοῦ Αὐγούστου, ἢ μᾶλλον κατὰ τῆς Λιβίας καὶ τοῦ Τιβερίου, ἧς σκοπὸς ἦν τὸ ἀπαλλάξαι τῆς ἐξορίας τὴν μητέρα Ἰουλίαν καὶ ἀναλαβεῖν τὴν ἡγεμονίαν τῶν ἐπαναστατικῶν λεγεώνων. Μεταξὺ τῶν εἰς τὴν μωρὰν ταύτην ἐπιχείρησιν ἐνοχοποιηθέντων ἀνευρίσκομεν καὶ τὸν ποιητὴν τῆς τέχνης τοῦ ἐρᾶν, τοσοῦτον ὑπὸ τῆς Ἰουλίας ἀπολαυσθείσης, ὅστις ἀπέδιδε διὰ τοῦ δείγματος τούτου τῆς εἰς τὴν δέσποιναν ἀφοσιώσεως ὅσα παρ' αὐτῆς εἶχε δεχθῇ εὐεργετήματα. Ἐξωσθεὶς ἄκριτος τῆς Ῥώμης, εὐτυχὴς δὲ ὅτι τὴν ζωὴν διέσωσεν, ὁ Ὀβίδιος ἀπῆλθε πρὸς τὰς ἀκτὰς τοῦ Εὐξείνου, ἵνα ὑπὸ οὐρανὸν ἀνεπιεικῆ ἀναλογίζηται τὴν οἰκτρὰν τύχην τῶν ἀσθενῶν, ὅταν ἐπεμβαίνωσιν εἰς τὰς οἰκογενειακάς τῶν ἰσχυρῶν σκευωρίας. Τὸν δὲ Ἀγρίππαν καὶ τὴν ἀδελφήν του Ἰουλίαν ἔπληξε θέσπισμα τῆς Συγκλήτου. Καὶ ἰδού, οὐδὲ σταγὼν ἐν Ῥώμῃ ἐναπέμεινεν ἐξ ὅλου τοῦ ἰουλιανοῦ αἵματος, ὅπερ προώριστο νὰ συνεχίσῃ τοῦ Αὐγούστου τὴν ζωήν! Ἐν Πανταταρίᾳ ἡ μήτηρ, ἐν Πλανεζίᾳ ὁ υἱός, ἐν Τριμέρει ἡ θυγάτηρ!

Ἡ Λιβία ἠδύνατο ἐπὶ τέλους ν' ἀναπνεύσῃ. Ἐκ τῶν τριῶν γυναικῶν, ὧν ἐφοβεῖτο τὴν ἐπιρροήν, οὐδεμία ὑπελείπετο. Ἡ Ὀκταβία εἶχεν ἀποθάνει πρὸ πολλοῦ, ἡ Σκριβωνία μετὰ τῆς Ἰουλίας ἐτήκοντο ἐν τῇ ἐξορίᾳ, τὰ τέκνα των εἶχον ἀπομακρυνθῇ, τίς ἠδύνατο ἤδη νὰ ἐπισκιάσῃ τὸν ἀστέρα της; Παρ' αὐτῆς ὁ Τιβέριος καθοδηγούμενος καὶ βοηθούμενος ἐχώρει ἡσύχῳ, ἀλλ' ἀσφαλεῖ τῷ βήματι πρὸς τὴν αὐτοκρατορίαν. Ἔβλεπεν τοῦ λοιποῦ τὸ πεπρωμένον αὐτῆς ἀδιαρρήκτως συνδεδεμένον πρὸς τὸ τοῦ υἱοῦ καὶ τόσον ᾐσθάνετο ἑαυτὴν ἰσχυράν, ὥστε καὶ δείγματα ἐπιεικείας πρὸς τὰ θύματα αὐτῆς νὰ παρέχῃ δὲν ἐδίσταζε. Ἡ κόρη τῆς Ἰουλίας ἐδέχετο τῆς αὐτοκρατείρας βοηθήματα, ὁ δὲ λαὸς ἐξύμνει τὴν μεγαλοψυχίαν τῆς Λιβίας. Ὁ Αὔγουστος ἔστρεψε πᾶσαν πρὸς τὸν Τιβέριον τὴν στοργὴν αὐτοῦ καὶ τὴν εὔνοιαν, ἐν μέσῳ δὲ τοσούτων καταστροφῶν μόνη αὐτῷ παραμυθία ἐναπέμεινεν ἡ χαρά του ὅτι ἠδύνατο, πρὶν ἀποθάνῃ, νὰ παραδώσῃ τοῦ κράτους τὰς ἡνίας εἰς τὰς χεῖρας ἀνδρὸς τοσοῦτον ἐν ταῖς μάχαις καὶ τῇ διοικήσει διαπρέψαντος. Τὸ τέρμα του προαισθανόμενος, ἀπεχώρει ὁσημέραι πλειότερον ἐκ τῶν πραγμάτων. Ἡ ψυχρὰ Λιβία δὲν ἐθεώρει πλέον ἀναγκαίαν τὴν χρῆσιν τῶν δόλων καὶ τῆς πανουργίας διὰ τὴν

πλήρωσιν τῶν πόθων της. Ὑπὸ τῆς λύπης καὶ τοῦ καμάτου συντετριμμένος καὶ στένων ὑπὸ τὸ ἄχθος τῶν ἐτῶν, τῶν συμφορῶν τοῦ οἴκου καὶ ἄλλων πολιτικῶν δυσχερειῶν, ἦν ἤδη εἰς τὴν διάκρισιν τῶν περὶ αὐτόν. Ἡ Λιβία ἐπεδείξατο ἔκτακτον πνεύματος δεξιότητα κυβερνῶσα τὴν γεροντικὴν ταύτην ἀδυναμίαν καὶ τολμηρῶς αὐτὴν ἐκμεταλλευομένη, ἀφ' οὗ τόσῳ ἐπιπόνως εἶχεν ἐπιδιώξει τοὺς εὐνοϊκοὺς τούτους καιρούς· αἱ πρεσβυτικαὶ τοῦ καίσαρος παραφοραί, αἵτινες ἄνευ αὐτῆς ἄνευ συνεπείας θὰ παρήρχοντο, μετεβάλλοντο δι' αὐτῆς εἰς σπουδαίας ἀποφάσεις, εἰς θεσπίσματα ἐξορίας ἢ θανάτου. Ὁ Αὔγουστος ὑπὸ τὸ κράτος τῆς πρώτης προσβολῆς ἀποσύρεται εἰς τὰ ἔνδον τοῦ ἀνακτόρου βυθιζόμενος εἰς τὴν θλῖψιν καὶ τὴν μόνωσιν, ἡ δὲ Λιβία χρησιμοποιεῖ ὑπὲρ αὐτῆς τὴν τοιαύτην κατάστασιν ἐνεργοῦσα οὕτως, ὥστε ὁ γηραιὸς αὐτοκράτωρ ἀνανήφων ἐκ τῆς κρίσεως, εὑρίσκεται ἐνώπιον τετελεσμένων γεγονότων.

Διετέλεσεν ἄχρι τέλους ὁ Αὔγουστος εἰς τὴν ἐπιρροὴν ταύτην ὑποτεταγμένος ; Ἀφ' οὗ τοσαῦτα διέπραξεν ἐν τῇ νεότητι αὐτοῦ αὐθόρμητος ἐγκλήματα, ἠνέχθη ἄνευ τύψεως πάνθ' ὅσα βραδύτερον ἐν ὀνόματι αὐτοῦ διεπράχθησαν ; Ἄνευ τύψεων ἴσως, ἀλλ' ἀταράχως οὐχί· ἄλλως ὁ Τάκιτος δὲν θὰ ἔγραφε τὰς ἀκολούθους γραμμάς: «Τῆς ὑγείας τοῦ Αὐγούστου ἐπὶ τὰ χείρω τρεπομένης, πολλοὶ ὑπώπτευσαν ἀπόπειράν τινα τῆς συζύγου κατ' αὐτοῦ. Ἐθρυλεῖτο, τῷ ὄντι ὅτι πρό τινων μηνῶν ὁ Αὔγουστος ἐν συνεννοήσει μετ' ἐπισήμων προσώπων καὶ ὑπὸ τοῦ Φαβίου Μαξίμου μόνον συνοδευόμενος, εἶχε μεταβῇ εἰς Πλανεζίαν, ἵνα τὸν Πόστουμον Ἀγρίππαν ἐπισκεφθῇ. Ἐν τῇ συνεντεύξει ταύτῃ ὁ αὐτοκράτωρ λέγεται ἄφθονα χύσας δάκρυα καὶ δείγματα παρασχὼν στοργῆς καὶ συγκινήσεως ἱκανὰ ἵνα ἐμπνεύσωσιν ἐλπίδας εἰς προσεχῆ ἐπάνοδον τοῦ νεαροῦ πρίγκιπος εἰς τὸν τοῦ πάππου οἶκον. Τὸ μυστικὸν εἶχε μεταδώσει ὁ Φάβιος τῇ συζύγῳ αὐτοῦ Μαρκίᾳ, ἥτις ἔσπευσε ν' ἀνακοινώσῃ τοῦτο τῇ Λιβίᾳ. Ὁ αὐτοκράτωρ ἐνόησε τὸ πρᾶγμα, ὅτε δὲ μετὰ μικρὸν ἀπέθανεν ὁ Μάξιμος αὐτοκτονήσας, ἠκούσθη κατὰ τὴν κηδείαν αὐτοῦ ἡ Μαρκία μεμφομένη ἑαυτῆς ἐν ὀλοφυρμοῖς ὅτι ἐγένετο τοῦ θανάτου τοῦ ἑαυτῆς συζύγου ἡ παραίτιος !» Ὅπως δήποτε ὑπὸ τῆς Λιβίας διὰ ταχυδρόμου ἀνακληθεὶς ὁ Τιβέριος, ἐπανέκαμψεν ἐν πάσῃ σπουδῇ ἐξ Ἰλλυρίας. Ἄγνωστον ἂν εὗρε ζῶντα ἢ νεκρὸν τὸν Αὔγουστον, καθόσον ἡ Λιβία εἶχε δι' ἰσχυρῶν δυνάμεων στρατοῦ ἀποκλείσει τοῦ ἀνακτόρου τὰς εἰσόδους καὶ τὰς περὶ αὐτὸ ὁδούς· εἰδήσεις μετεδίδοντο ἔστιν ὅτε περὶ τοῦ ἀσθενοῦς καὶ εἶτα, ληφθέντων πάντων τῶν τῆς ἀσφαλείας μέτρων, ἀνηγγέλθη ταὐτοχρόνως

ὅ τε θάνατος τοῦ Αὐγούστου καὶ τοῦ Τιβερίου ἡ εἰς τὸν θρόνον τῆς αὐτοκρατορίας ἀνάρρησις. Δίων ὁ Κάσσιος ἀφηγεῖται ἐπ' ἴσης τὸ θρύλημα καὶ ὁμιλῶν περὶ τῆς ἀσθενείας ταύτης τοῦ αὐτοκράτορος, πέντε καὶ ἑβδομήκοντα ἀριθμοῦντος ἔτη, καὶ τῆς ἐν Νόλᾳ τελευτῆς αὐτοῦ, ἐπιλέγει «ἐν τῇ περιστάσει ταύτῃ ὑπόνοιαι ἠγέρθησαν κατὰ τῆς Λιβίας. Μαθοῦσα αὕτη μυστικήν τινα εἰς τὴν νῆσον Πλανεζίαν ἐκδρομὴν τοῦ Αὐγούστου, ὑπώπτευσε μὴ ὁ Αὔγουστος σκοπῇ νὰ συνδιαλλαγῇ τῷ Ἀγρίππᾳ, φαίνεται δὲ ὅτι ἐδηλητηρίασε καρπούς τινας συκῆς, ἀφ' ἧς ὁ Αὔγουστος ἠρέσκετο ἰδίᾳ χειρὶ αὐτοὺς νὰ συλλέγῃ. Ἀμφότεροι ἔφαγον εἶτα ἐκ τῶν σύκων, ἡ μὲν Λιβία τοὺς ἀσινεῖς αὐτὴ λαμβάνουσα, τῷ δὲ συζύγῳ προσφέρουσα ὅσους εἶχε δηλητηριάσει.»

Μετὰ τὸν συγγραφέα τῶν Χρονικῶν καὶ Δίωνα τὸν Κάσσιον, ἀκούσωμεν ἤδη καὶ τοῦ Πλουτάρχου ἀφηγουμένου τὰ ἑξῆς: «Ὁ Φλάβιος φίλος τῷ καίσαρι Αὐγούστῳ, ἤκουσεν αὐτοῦ ποτε μεμψιμοιροῦντος ἐπὶ τῇ μονώσει, ἐν ᾗ κατὰ τὸ γῆρας αὐτοῦ ἔζη. Οἱ δύο αὐτοῦ ἔγγονοι Γάϊος καὶ Λούκιος εἶχον ἀποθάνει, ὁ δὲ μόνος ἐπιζῶν Ἀγρίππας ὁ Πόστουμος ἔζη προγεγραμμένος συνεπείᾳ συκοφαντικῆς κατηγορίας. Οὕτως ὁ δύστηνος αὐτοκράτωρ περιέστη εἰς τὴν ἀνάγκην νὰ προσλάβῃ ὡς διάδοχον τὸν θετὸν υἱὸν Τιβέριον, θρηνῶν τοῦ νομίμου ἐγγόνου τὴν ἀπουσίαν καὶ ποθῶν ν' ἀνακαλέσῃ αὐτὸν παρ' ἑαυτῷ. Ὁ Φλάβιος ταῦτα ἐξεμυστηρεύθη τῇ συζύγῳ, ἥτις ἔσπευσε ν' ἀνακοινώσῃ τὸ σχέδιον τοῦτο τῇ Λιβίᾳ, ἐφ' ᾧ ὁ Αὔγουστος πικρὰς ἤκουσε παρ' αὐτῆς μομφάς. Πρωΐαν τινά, καθ' ἣν ὁ Φλάβιος παρέστη ὡς τὸ σύνηθες ἵνα χαιρετίσῃ τὸν βασιλέα—Σοὶ εὔχομαι κἀγὼ εὐβουλίαν, ὦ Φλάβιε, τῷ ἀπήντησεν ἐκεῖνος. Ὁ Φλάβιος ᾐσθάνθη τῶν λόγων τὸ σημαινόμενον, ἐπανελθὼν δὲ οἴκαδε, εἶπε τῇ γυναικί.—Ὁ αὐτοκράτω, γινώσκει ὅτι σοὶ ἀνεκοίνωσα τὸ μυστικὸν αὐτοῦ, ἤδη δὲ οὐδὲν ἄλλο μοὶ ὑπολείπεται ἢ νὰ φονευθῶ.—Ἄξια πάσχεις, ὑπέλαβέν ἡ γυνή. Ἀφ' ἧς ὥρας συνεδέθημεν, δὲν ἐγνώρισες τὴν εἰς τὸ φλυαρεῖν κλίσιν μου καὶ δὲν ὤφειλες νὰ φυλάττησαι αὐτῆς; ἀλλ' ἐν τούτοις δὲν θ' ἀποθάνῃς μόνος καὶ λαβομένη ξιφιδίου ἔτρωσεν ἑαυτὴν θανασίμως ἐνώπιον τοῦ ἀνδρός». Ὁ Πλίνιος ἐγγύτερος εἰς τὰ γεγονότα, γεννηθεὶς ἐννέα μετὰ τὸν θάνατον τοῦ Αὐγούστου, ἔτη ποιεῖται ὡσαύτως μνείαν τῆς ἐπιθυμίας τοῦ Αὐγούστου ἵν' ἀνακαλέσῃ τὸν Ἀγρίππαν, τῆς πρὸς τὸν Φάβιον δυπιστίας, ὃν ὑπώπτευεν ὡς προδόντα τὸ σχέδιον αὐτοῦ, τῶν φρονημάτων καὶ σχεδίων τῆς Λιβίας καὶ τοῦ Τιβερίου, ὃς ἦν τὸ ἀντικείμενον τῶν τελευταίων αὐτῆς μελημάτων. Ὅτι ὁ αὐτοκράτωρ οὗ ἡ ἐνεργητικότης ἐξησθένει ὁσημέραι, κατέστησε φίλον τινα κοινωνὸν τῆς λύ-

πης καὶ τῶν τύψεων αὐτοῦ, ὅτι ἐμέμψατο αὐτοῦ ὡς προδόντος τὴν ἐκμυστήρευσιν, ταῦτα καὶ ἡ αὐστηροτέρα κριτικὴ οὐδὲν βλέπει τὸ κωλύον ἵν' ἀποδεχθῇ, ἐκ δὲ τούτων ἀπορρέει μόνον τὸ συμπέρασμα ὅτι ὁ τραγικὸς τοῦ Ἀγρίππα θάνατος ὑπῆρξεν ἔργον τῆς Λιβίας καὶ οὐδαμῶς τοῦ Αὐγούστου. Διαταγὴ εἶχε διαβιβασθῇ ἐκ τῶν προτέρων ἵνα ἡ κεφαλὴ τοῦ Ἀγρίππα ἀποκοπῇ ἅμα τῇ εἰς Πλανεζίαν ἀφίξει τῆς περὶ τοῦ θανάτου τοῦ αὐτοκράτορος εἰδήσεως. Ἡ διαταγὴ ἐξετελέσθη, πλὴν οὐχὶ ἀκόπως, καθόσον ὁ νεαρὸς πρίγκιψ ἀθλητικὴν ἔχων τὴν ρώμην, ὑπερήσπισε γενναίως ἑαυτόν, καίπερ ἀνύποπτος καὶ ἄοπλος καταληφθείς, ἠνάγκασε δὲ τὸν στρατιωτικὸν δήμαρχον νὰ καλέσῃ εἰς βοήθειαν ἕνα τῶν εὐτολμοτάτων ἑκατοντάρχων.

Ὁ Τιβέριος ἐν ἀρχῇ ὑπεξέφυγεν πᾶσαν ἐν τῷ ἐγκλήματι τούτῳ εὐθύνην. Εἰς τὸν αὐτοπροσώπως ἐλθόντα ἵνα ἐκθέσῃ αὐτῷ τὰ γενόμενα ἑκατόνταρχον ἀπήντησε ψυχρῶς: «οὐδεμίαν ἐγὼ ἐξέδωκα διαταγήν, ὁ δὲ δράστης τοῦ ἐγκλήματος θ' ἀπολογηθῇ ἐνώπιον τῆς Συγκλήτου». Ἐσκόπει δὲ νὰ διατάξῃ ἀνακρίσεις, ἀλλὰ μετέβαλε τῶν πραγμάτων τὴν πορείαν ἡ παρέμβασις τῆς Λιβίας καὶ τοῦ Κρίσπου Σαλλουστίου, ἀνεψιοῦ τοῦ ἱστορικοῦ. Μεμυημένος καὶ ἐν τοῖς ἐλαχίστοις τῶν τοῦ οἴκου ἀποκρύφων, λειτουργὸς τοῦ κράτους ἄνευ διακεκριμένου τίτλου ὁ Κρίσπος οὗτος διετείνετο ὅτι διεβίβασε τῷ στρατιωτικῷ δημάρχῳ διάταγμα τῆς αὐλῆς ὑπὸ τοῦ ἀποθανόντος αὐτοκράτορος ἰδιοχείρως ὑπογεγραμμένον. Μαθὼν τοῦ Τιβερίου τὴν ἀπόφασιν, ἔσπευσε πρὸς τὴν Λιβίαν ἐπικαλούμενος αὐτῆς τὴν ἐπέμβασιν πρὸς πρόληψιν τοῦ ἀτόπου τῆς δημοσιεύσεως τῶν οἰκογενειακῶν μυστηρίων, τῶν ἰδιωτικῶν σκέψεων, τῆς ἐν τῇ περιστάσει ταύτῃ παρασχεθείσης ὑπὸ τοῦ στρατοῦ ὑπηρεσίας, προστεθεὶς δὲ ὅτι τοιαῦτα διαβήματα ἠδύναντο νὰ μειώσωσι τὸ μοναρχικὸν ἀξίωμα καὶ ὅτι ὁ καλὸς τῆς μοναρχικῆς κυβερνήσεως ὀργανισμὸς δὲν ἐπέτρεπεν ἢ τῷ ἀνωτάτῳ μόνον ἄρχοντι τὸ ζητεῖν τὰς εὐθύνας. Ἐπὶ ταῖς παραστάσεσι δὲ τῆς Λιβίας, ὁ νέος αὐτοκράτωρ ἔκρινε καλὸν νὰ μὴ προβῇ περαιτέρω, ἠρκέσθη δὲ νὰ κηρύξῃ τῇ Συγκλήτῳ ὅτι ὁ Ἀγρίππας ἐθανατώθη τῇ εἰδικῇ τοῦ Αὐγούστου προσταγῇ.

Ἐκ πάντων τούτων τί ὀφείλει τις νὰ πιστεύσῃ; Ἰδοὺ ζήτημα λεπτὸν συχνότατα ἐγειρόμενον, ὅταν μελετᾷ τις τοὺς ρωμαίους ἱστορικούς, οἵτινες τὰ πάντα ἀφηγοῦνται ἄνευ σημειώσεων οὐδὲ δικαιολογιῶν, εἰς τὴν φήμην (rumor) αὐτὰ ἀναφέροντες. Τίς δύναται ν' ἀποφανθῇ ὁριστικῶς μεταξὺ τοῦ Ταχίτου, ὅστις βεβαιοῖ καὶ τοῦ Σουετονίου, ὅστις ἀρνεῖται τὰ κατὰ τὴν ὑπόθεσιν; Ὁ μόνος ἐν τισι περιστάσεσιν ὁδηγὸς εἶνε ἡ ψυχολογία, ἤτοι τῶν χαρακτήρων καὶ τῶν αἰτιῶν ἡ με-

λέτη, ἧς τὰ συμπεράσματα πιστότερον ὁδηγοῦσιν ἐν ἐλλείψει ἱστορικῆς βεβαιότητος καὶ ἀμφιγνωμίας. Τὸ τοῦ φόνου τοῦ Ἀγρίππα διάταγμα ἀπέσπασεν ἄρα ἡ Λιβία ἀπὸ τοῦ ἐν τῷ ἐπιθανατίῳ κλίνῃ κατακειμένου Αὐγούστου, στηρίζουσα καὶ ὁδηγοῦσα τὴν κλονουμένην χεῖρά του ἢ ἐχάλκευσεν αὐτὸ μετὰ τοῦ Σαλλουστίου Κρίσπου καὶ ἔπεμψεν αὐτὴ πρὸς τὸν στρατιωτικὸν δήμαρχον ;

Τοῦτό ἐστι μυστήριον, ὅπερ δὲν ἐπιχειροῦμεν νὰ διαλευκάνωμεν.

Ε΄.

Διηγεῖται ὁ Πλίνιος ὅτι μικρὸν πρὸ τοῦ γάμου αὐτῆς μετὰ τοῦ Αὐγούστου ἡ Λιβία Δρουσίλα ἠρέμα ἐν ὑπαίθρῳ καθημένη εἶδεν ἄνωθεν πίπτουσαν ἐπὶ τῶν γονάτων αὐτῆς ὄρνιν πάλλευκον, ἥτις εἶχεν ἐκφύγει ἐκ τῶν ὀνύχων ἀετοῦ. Εὐαρέστως ἐκπλαγεῖσα, ἐθαύμαζε τὸν παράδοξον οἰωνόν, ὅτε διέκρινεν ὅτι ἡ λευκὴ ὄρνις ἔφερεν εἰς τὸ ράμφος κλάδον δάφνης κόκκων μεστόν. Οἱ οἰωνοσκόποι ἐρωτηθέντες ἀπεφήναντο ὅτι τὸ μὲν πτηνὸν ἔπρεπε ν'ἀνατραφῇ κατ'ἰδίαν μετὰ τῶν νεοσσῶν, ὁ δὲ κλάδος νὰ φυτευθῇ ἐπιμελῶς. Ταῦτα ἐξετελέσθησαν ἐν τῇ αὐτοκρατορικῇ περιοχῇ, ἐν χώρῳ κειμένῳ εγγύτατα τῷ Τιβέρει, ὅστις καλεῖται ἔτι «ἀγρὸς τῶν ὀρνίθων». Ἡ δὲ δάφνη ἀνεβλάστησε θαυμασίως καὶ ἐντὸς μικροῦ δάσος κατεκάλυψε τὸν χῶρον, ἐξ οὗ ὁ αὐτοκράτωρ καὶ οἱ διάδοχοι αὐτοῦ ἐπρομηθεύοντο διὰ τοὺς θριάμβους αὐτῶν δάφνας. Κατ' ἔθος ἀνεφυτεύοντο οἱ κλάδοι, οὓς οἱ αὐτοκράτορες ἔφερον εἰς χεῖρας κατὰ τὰς τελετὰς καὶ τὰ διάφορα ταῦτα στελέχη ἀπετέλεσαν ἐπ' ἴσης δάση, διακρινόμενα διὰ διαφόρων ὀνομάτων τῶν αὐτοκρατόρων. Ὁ Σουετόνιος μετὰ ἥμισυν αἰῶνα ἀναφέρει μεταπλάττων τὸν μῦθον τοῦτον. Εἶχον λοιπὸν πρωϊμώτατα ὁμιλήσει οἱ οἰωνοσκόποι καὶ ἂν ἤθελον δὲ ψευσθῇ, ἡ Λιβία ἠδύνατο νὰ τοὺς ἀποδείξῃ σφαλλομένους. Ἐπὶ τοῦ κοσμοκρατορικοῦ θρόνου ἐκάθητο ὁ υἱὸς αὐτῆς καὶ τὸν θρόνον τοῦτον οὐδεμία ἄλλη γυνὴ συνεμερίζετο πλὴν αὐτῆς μετὰ τοῦ Τιβερίου, μὴ συνάψαντος νέον γάμον. Ποία γυνὴ θὰ ἐτόλμα τοῦ λοιποῦ νὰ τῇ διαμφισβητήσῃ τὰ πρωτεῖα ; Ὁ Αὔγουστος διὰ τῆς τῆς διαθήκης αὐτοῦ εἶχεν εἰσαγάγει αὐτὴν ἐν τῷ οἴκῳ τῶν Καισάρων. Ἦτο Ἰουλία Αὐγούστου· οὐδεμία τῶν τοῦ παρελθόντος ἀνταγωνιστριῶν αὐτῆς ὑπελείπετο. Ἡ ἑτέρα Ἰουλία, ἡ ἀληθὴς Ἰουλία εἶχεν ἀποθάνει ἐν τῇ ἐξορίᾳ, ἡγεμονὶς ἀξιοθρήνητος, ἣν ἡ μακρὰ σειρὰ τῶν κατ' αὐτῆς καὶ τοῦ γένους αὐτῆς σκευωριῶν καὶ ἐγκλημάτων τῆς ἀμειλίκτου μητρυιᾶς καθιστῶσι σχεδὸν ἐπιεικείας ἀξίαν καὶ πρὸς ἣν τόσα ἀτυχήματα ἡνωμένα μετὰ τοσούτου πνεύματος, καλλονῆς καὶ

μεγαλοπρεπείας κινοῦσι τὸ ἐνδιαφέρον παρὰ τὰς ἀσχημίας της. Αἱ τελευταῖαι τοῦ πατρὸς αὐτῆς διαθέσεις, ἡ εἰς τὸν θρόνον ἀνάρρησις τοῦ Τιβερίου, τὸ τραγικὸν τοῦ Ἀγρίππα Ποστούμου τέρμα, τοῦ τελευταίου τῶν υἱῶν αὐτῆς, πάντα ταῦτα ἦσαν πλέον ἢ ἱκανά, ἵνα συντρίψωσιν ὕπαρξιν ἀπὸ δεκαπενταετίας ἠθικῶς τε καὶ φυσικῶς οὕτω σκληρῶς ταλαιπωρουμένης, καὶ δὲν ἔχει τις ἀνάγκην νὰ πιστεύσῃ εἰς τὸ δηλητήριον τοῦ Τιβερίου πρὸς ἐξήγησιν τοῦ οἰκτροῦ αὐτῆς τέρματος. Μῆνάς τινας μόλις ἡ δύστηνος ἐπέζησε τῷ πατρί, ἡ δὲ θυγάτηρ αὐτῆς ἀπόκληρος ἐπ' ἴσης καὶ ἐξόριστος, ἐστέναζε τὸν ὑπόλοιπον βίον ἐν τῇ νήσῳ Τριμέρει. Ὅσον ἀφορᾷ εἰς τὴν Σκριβωνίαν, οὐδ' αὐτὴ πλέον ἦν ἐπιβλαβής. Ἐπανελθοῦσα εἰς Ῥώμην, ἀφ' οὗ ἔκλεισε τοὺς ὀφθαλμοὺς τῆς θυγατρός, ἡ στωϊκὴ ματρώνα ἔσχεν ὡς πρώτην παρηγορίαν, τὴν δίκην τοῦ ἀνεψιοῦ αὐτῆς Λίβου καὶ τὸ θέαμα τοῦ θανάτου αὐτοῦ. Ἦν ρωμαία τῶν παλαιῶν τῆς δημοκρατίας χρόνων, τῆς γενετείρας σειρᾶς καισάρων μητρός. Συμμερισθεῖσα τὸ μακρὸν τῆς θυγατρὸς αὐτῆς μαρτύριον, ἠθέλησε νὰ παραστῇ καὶ εἰς τὴν πτῶσιν τοῦ ἀνεψιοῦ· ἐν ἡλικίᾳ ἐννενήκοντα ἐτῶν διατρέχει τὴν πόλιν ἱκετεύουσα· ἠδύνατό τις νὰ παρομοιάσῃ αὐτὴν πρὸς Νιόβην ὀρθίαν ἐπὶ τοῦ οὐδοῦ τῆς αὐτοκρατορίας καὶ θρηνοῦσαν τὴν παρὰ τοῦ Αὐγούστου γενομένην αὐτῇ ὕβριν.

Ἐν τούτοις ἡ Λιβία ἐδράξατο τῶν πραγμάτων κατὰ τὸ δοκοῦν αὐτὰ διευθύνουσα. Αὐτοκράτωρ ἦν ὁ Τιβέριος, ἀλλ' αὕτη ἔμελλε τοῦ λοιποῦ νὰ ἄρχῃ. Κατὰ τὰ δύο ἔτη τῆς μετὰ τοῦ Αὐγούστου διαβιώσεως ἔσχεν εὐρεῖαν ἐν τοῖς πράγμασι μετοχήν, ἀλλ' ἐν τούτοις εἶχεν ὅρια ἡ ἐπιρροὴ αὕτη, ἅτινα ἡ φρόνησις τοῦ κυριάρχου δὲν ἐπέτρεπε νὰ ὑπερπηδῶνται. Ὁ φραγμὸς οὗτος δὲν ἐξέλειπε νῦν ἀφ' ἑαυτοῦ, ὅτε τὴν θέσιν τοῦ Αὐγούστου κατεῖχεν ὁ υἱὸς αὐτῆς, οὗ τὴν τύχην ἐπὶ ἥμισυν αἰῶνα εἶχεν αὐτὴ διὰ τῶν ἰδίων χειρῶν δημιουργήσει, καὶ ἐν τῷ προσώπῳ τοῦ ὁποίου ἠσμενίζετο νὰ μὴ βλέπῃ ἢ τὸν πρῶτον τῶν ὑπηκόων αὐτῆς; Ἡ μακρὰ πολιτικὴ πεῖρα, τὸ κῦρος τῆς ἡλικίας αὐτῆς τῇ παρεῖχον ἀπόλυτα ἐν τῇ ἐξασκήσει τῆς ἀρχῆς δικαιώματα. Τὴν ἀνάρρησιν τοῦ Τιβερίου εἰς τὸν θρόνον ἡ Λιβία ἐθεώρει ὡς ἴδιον αὐτῆς ἔργον καὶ εἶχεν ἴσως τοὺς λόγους της. Ἂν ζῶντος τοῦ Αὐγούστου ὁ Τιβέριος μετεῖχε τῆς κυβερνήσεως, διανύων τὴν μαθητείαν αὐτοῦ παρὰ τῷ καίσαρι, ἂν τόσοι νέοι πρίγκιπες, φράττοντες αὐτῷ τὴν εἰς τὸν θρόνον ἄγουσαν εἶχον ἀλληλοδιαδόχως ἐξαφανισθῇ, ὁ Μάρκελλος, ὁ Γάϊος, ὁ Λούκιος Καῖσαρ, ὁ Ἀγρίππας Πόστουμος, ὁ Γερμανικός, τοῦτο ὠφείλετο εἴς τινα, ὁ Τιβέριος ἐγίνωσκεν αὐτόν, ἡ δὲ συνείδησις αὐτοῦ δὲν ἔπαυε νὰ τῷ ὑπενθυμίζῃ τὰ τοσαῦτα ἐγκλήματα τὰ τε-

λεσθέντα διὰ τὴν κατάκτησιν ἀρχῆς, ἧς θὰ ἐλογίζετο ἄξιος ἕνεκα τῶν ἀνδραγαθημάτων καὶ ὑπηρεσιῶν αὐτοῦ. Ἀλλὰ καὶ πόσῳ βαρεῖαν ᾐσθάνετο τὴν ἐπ' αὐτὸν ἐπιρροὴν τῆς μητρὸς ταύτης! Ἡ τυφλὴ Σύγκλητος ὑπὸ τὰς ἐμπνεύσεις τῆς φαυλοκολακείας καὶ τῆς χαμαιζήλου μωρίας, γονυκλινὴς προσεκύνει τῆς ἡμέρας τὸ εἴδωλον. Ἡ Λιβία ἀνεκηρύχθη μήτηρ τῆς πατρίδος· mater patriae, genitrix orbis, magna mater, ἐτιμήθη δὲ παρασταθεῖσα ὑπὸ τὸ σχῆμα πασῶν τῶν προστατίδων θεαινῶν, ὡς Ἥρα, Κυβέλη, καὶ Δημήτηρ. Θεὰ τῆς σωτηρίας, τῆς εὐσεβείας, τῆς δικαιοσύνης, τῆς αἰδοῦς! Πρὸς καθιέρωσιν τῆς μνήμης τῆς εἰς τὸν οἶκον τῶν Ἰουλίων παραδοχῆς αὐτῆς ἔσχε βωμόν, ἐν ᾧ τὸ ὄνομά της ἐλατρεύετο καὶ ραβδοῦχοι δημοσίᾳ ἠκολούθουν αὐτῇ. Θαυμαστὴ ἀληθῶς ἀποβαίνει τοῦ Τιβερίου ἡ ὑπομονή, ἂν καὶ μέρος μόνον τῶν ὅσων γράφουσιν οἱ ἱστορικοὶ περὶ τῆς ὀξυθυμίας, τῶν ἰδιοτροπιῶν καὶ τῶν ἀξιώσεων τῆς ὑπερτάτης δεσποίνης ἤθελέ τις πιστεύσει. Αἱ ἀπαιτήσεις αὐτῆς, παρατηρεῖ ὁ Δίων, ὑπερηκόντιζον πᾶν ὅ,τι γυνὴ ἠδύνατο νὰ τολμήσῃ· ἠξίου νὰ θεραπεύηται ὑπὸ τῆς Συγκλήτου, εἰς τὴν αὐλὴν αὐτῆς προσερχομένης· τὰ αὐτοκρατορικὰ θεσπίσματα ἔπρεπε καὶ ὑπ' αὐτῆς νὰ προσυπογράφωνται, οἱ δὲ δημόσιοι λειτουργοὶ ν' ἀναφέρωσιν αὐτῇ τὰς πληροφορίας καὶ τὰς ἐκθέσεις αὐτῶν ὡς εἰς τὸν αὐτοκράτορα· καὶ τελευταῖον, ἂν μὴ ἐν τῇ Συγκλήτῳ ταῖς δημοσίαις συνελεύσεσι καὶ τοῖς στρατοπέδοις, πανταχοῦ ἄλλοσε ἔβλεπέ τις αὐτὴν ἐμφανιζομένην καὶ κυριαρχίαν ἐνασκοῦσαν. Ἐν τοῖς ἐγκαινίοις ἀγάλματος τοῦ τεθνεῶτος αὐτῆς συζύγου ἔθετο ἐν τῇ ἀφιερωτικῇ ἐπιγραφῇ τὸ ἑαυτῆς ὄνομα ἄνωθεν τοῦ ὀνόματος τοῦ κυριαρχοῦντος αὐτοκράτορος. Ὁ Τιβέριος ἠρκέσθη νὰ μειδιάσῃ, ἀλλ' ἄλλοτε ὅταν προσῆλθεν αὐτῷ ἡ Σύγκλητος αἰτουμένη ἵνα τεθῇ τὸ πριγκιπικὸν αὐτοῦ ὄνομα ὑπὸ τὴν ἐπίκλησιν τῆς Αὐγούστας ἐν τῷ βωμῷ αὐτῆς καὶ νὰ προστεθῇ τῷ αὐτοκρατορικῷ αὐτοῦ τίτλῳ καὶ ὁ τοῦ υἱοῦ τῆς Ἰουλίας, ὁ ἄρχων ὅστις ἐφαίνετο ἀπαθῶς ἄχρι τοῦδε ἔχων, ἀνωρθώθη ἀποτόμως καὶ διὰ λόγων ψυχρῶν καὶ αὐστηρῶν ἀνεκάλεσεν εἰς τὸ πρέπον τοὺς ἄγαν ζηλωτὰς τῆς Αὐγούστας θεράποντας. Γινώσκων αὐτὸς νὰ τηρῇ τὸ μέτρον, ἀπῄτει καὶ παρὰ τῶν ἄλλων τὸ αὐτὸ πρὸς τὴν μητέρα του· ἀπηχθάνετο, ἄλλως τε, τὰς πομπώδεις ματαιότητας, ἀπιστῶν καὶ ἀδιαφόρως ἔχων πρὸς πάσας τὰς οἰκογενειακὰς ταύτας θεοποιήσεις. «Τοῖς θεοῖς ἀνήκει τὸ ἐκδικεῖσθαι τὰς γενομένας αὐτοῖς ὕβρεις», ἀπήντα εἰς καταμηνυτὴν καταγγέλλοντα ρωμαῖον ἱππότην ἀσεβῶς λαλήσαντα κατὰ τῆς θεότητος τοῦ Αὐγούστου. Ὁ Τιβέριος διεκρίνετο ἐπὶ πανουργίᾳ, σκεπτικότητι καὶ σχολαστικῷ πνεύματι·

χρόνον ἱκανὸν μετὰ τὸν θάνατον τοῦ υἱοῦ αὐτοῦ εἶχε δεχθῆ παρὰ τῶν κατοίκων τοῦ Ἰλίου συλλυπητήριον πρεσβείαν, βεβαίως λίαν βραδύνασαν, καὶ εἶπε τοῖς ἀπεσταλμένοις ὅτι συνελυπεῖτο καὶ ἐκεῖνος αὐτοῖς ἐπὶ τῷ θανάτῳ τοῦ Ἕκτορος. Ἁπλοῦς τὰ ἤθη, τὴν κολακείαν ἀποστρεφόμενος, ἀπηχθάνετο καὶ τὰς μέχρις ἐδάφους τῶν πολιτικῶν σωμάτων ὑποκλίσεις. «Ἡ Σύγκλητος τοῦ Τιβερίου» λέγουσιν, ἡ δὲ φράσις αὕτη διπλῆν ἀποτελοῦσαν ὕβριν εἴς τε τὴν συνέλευσιν καὶ τὸν δεσπότην, εἶνε ἄδικος· ἡ σύγκλητος τοῦ Τιβερίου δὲν ἦτο προσωπικὸν τοῦ Τιβερίου δημιούργημα, ἀλλὰ τοῦ μυσαροῦ συστήματος ὅπερ ἐνεθρόνισεν ὁ Αὔγουστος καὶ ἰδίως αἱ ἀρνησικυρίαι του. Ὁ Τιβέριος ἦν μέγας πολιτικός, οὐδὲν πτοούμενος ἐκ τῆς εἰς τὴν κυβέρνησιν μετοχῆς ἀνδρῶν ἐλευθέρων. Τὴν Σύγκλητον ταύτην, ἣν ἐπὶ Αὐγούστου εἶχε γνωρίσει καὶ πολὺ πρὸ τῆς ἀναρρήσεως αὐτοῦ εἶχε περιφρονήσει δὲν ἐδημιούργησεν αὐτός, ἦν δὲ τοὐναντίον διαρκὴς αἰτία πικριῶν καὶ ἀπογοητεύσεων τῷ Τιβερίῳ. Παρὰ τὴν ὀξυδέρκειαν αὐτῆς ἡ Λιβία ἠπατήθη ὡς πρὸς τὸν χαρακτῆρα τοῦ υἱοῦ αὐτῆς. Ἔμπειρος κυβερνήτης ἐννοῶν νὰ διοικῇ ὡς ἔκρινε κάλλιον καὶ τὰς ἐπεμβάσεις ἀποστέργων, συνεβουλεύετο ἐν τούτοις αὐτήν, ἀλλ' ὁσάκις ἐθεώρει τοῦτο ἀναγκαῖον, ὑποδεικνύων αὐτῇ ὅτι ζητῶν ἐν εὐκαιρίᾳ τὴν γνώμην αὐτῆς, δὲν ἐνόει νὰ ἐπιτρέψῃ ἄμεσον ἐν ταῖς ὑποθέσεσιν ἀνάμιξιν. Ἀπέφευγε μάλιστα κατὰ μικρὸν τὰς ἄγαν συχνὰς σχέσεις καὶ περιέστειλε τὰς μυστικὰς συσκέψεις, αἵτινες ἠδύναντο σφαλερὰς νὰ ἐμπνεύσωσιν ὑπονοίας. Μεγάλως δυσηρέστει αὐτὸν ἡ μανία τοῦ πανταχοῦ ἐπιδεικνύεσθαι. Ἐν ἀκμῇ πυρκαϊᾶς ἐκραγείσης ἐν τοῖς πέριξ τοῦ ναοῦ τῆς Ἑστίας, ὅταν ἡ Λιβία προσέτρεχεν ὑπὸ λαοῦ καὶ στρατοῦ περιστοιχουμένη, ὁδηγοῦσα καὶ προστάττουσα ὡς αὐτοκράτειρα βασιλεύουσα, ὡς θὰ ἔπραττεν ἐν καιρῷ τοῦ Αὐγούστου, ἔλαβεν αὐτὴν κατὰ μέρος καὶ προσεκάλεσεν αὐστηρῶς νὰ ἐπανακάμψῃ εἰς τὸν οἶκόν της, καθόσον δὲν ἦτο ἐκεῖ ἡ θέσις γυναικός, ἥτις περὶ ἄλλα χρεωστεῖ νὰ μεριμνᾷ· ἀλλ' ἀντέτεινεν ἐκείνη προσβληθεῖσα. Μεταξὺ τῆς φιλάρχου ἡγεμονίδος καὶ τοῦ ζηλοτύπου τυράννου ἤρξατο πάλη ὑπόκωφος καὶ συστηματική, ταύτης μὲν ἀντιποιουμένης τὴν πραγματικὴν συμβασιλείαν, ἐκείνου δὲ ἀπαύστως αὐτὴν ἀπομακρύνοντος, ἀλλὰ καὶ εὐσεβάστως, ὡς ἁρμόζει εἰς κάλλιστον υἱὸν πρὸς τὴν τρυφερωτάτην τῶν μητέρων. Ἐκραύγαζεν ἐκείνη ἀπειλοῦσα τὸν υἱὸν καὶ ἑαυτὴν μεμφομένη ὅτι τοσοῦτον εἶχεν ἀγαπήσει τὸν ἀγνώμονα· ἀλλ' ἐκεῖνος σοβαρὸς καὶ ψυχρὸς ἐξηκολούθει τὸ ἔργον του, ὑπομένων μὲν ὅ τι οὐδ' ἠδύνατο οὐδ' ἤθελε νὰ κωλύῃ, ἐγκαταλείπων δὲ τὴν παρωργισμένην δέσποιναν νὰ ἐξαντλῆται εἰς ἀκρασίας καὶ ἐξάψεις ἀπομα-

χρύνων δσημέραι πλειότερον αὐτὴν ἀπὸ τῆς ἐν ταῖς ὑποθέσεσι τοῦ κράτους μετοχῆς.

Οὕτω παραγκωνιζομένη ἡ Λιβία μετέβαλε τὴν στάσιν. Περιωρίσθη εἰς τὸν οἶκόν της, τὸ ἀνάκτορόν της ἀπέβη κέντρον συμμορίας σκευωρῶν καὶ τόπος συνεντεύξεως τῶν δυσηρεστημένων· παλαιὰ τῆς δημοκρατίας ἐρείπια, ἀργοὶ πολιτικοὶ καὶ παντοῖοι τυχοδιῶκται πάντοθεν προσήρχοντο. Μεταξὺ τῶν ὀπαδῶν τούτων ἦν καὶ ὁ Φάβιος Γεμῖνος, τερπνὸς ὁμιλητὴς καὶ ποιητὴς διστίχων, οὐχ ἧττον δεξιὸς εἰς τὸ θέλγειν τῶν γυναικῶν τὴν καρδίαν. Ὁ φίλος οὗτος τῶν γυναικῶν ἦν κυρίως τῆς Λιβίας ὁ προστατευόμενος, ἰσχυσάσης βραδύτερον ν'ἀναδείξῃ αὐτὸν ὕπατον. Σώζονταί τινα αὐτοῦ ἐπιγράμματα εἰς τὸν Τιβέριον, ὁ δὲ ταῦτα ἀναγινώσκων δύναται νὰ κρίνῃ μέχρι ποίου σημείου προέβαινεν ἡ κακολόγος μοχθηρία, ἣν ἐν τῷ κύκλῳ τῆς Λιβίας μετήρχοντο. Οἱ στίχοι οὗτοι οἱ ἀνωνύμως κυκλοφοροῦντες ἐνεπνέοντο ὁτὲ μὲν ἐκ τῶν μεταξὺ υἱοῦ καὶ μητρὸς διενέξεων, ὁτὲ δὲ ἐκ τῶν ἐλαττωμάτων καὶ τῆς σκληρότητος τοῦ Τιβερίου, ἄλλοι δὲ τούτων ἀντικείμενον εἶχον τὴν εἰς Ρόδον ἐξορίαν, τὴν ἐπιβληθεῖσαν αὐτῷ ὑπὸ τοῦ Αὐγούστου ταπείνωσιν, τὴν οἰνοποσίαν, τὴν ὠμότητα, τὴν τραχύτητα αὐτοῦ. Αἱ δὲ κακολογίαι αὗται καὶ οἱ λίβελλοι ἐφαίδρυνον τὴν ἀγορὰν καὶ τὰς τριόδους καὶ ὁ αὐτοκράτωρ, καίτοι γινώσκων τοὺς αὐτουργοὺς καὶ τῶν πάντων ἐνήμερος, οὔτε κατεδίωκεν οὔτε ἐκώλυεν αὐτά. Διότι κατὰ βάθος ὁ Τιβέριος ἦν χρηστότερος παρ'ὅσον παριστάνεται· περὶ αὐτοῦ ἠδύνατο νὰ λεχθῇ ὅ,τι ὁ Κουζὲν ἔλεγε περὶ Ναπολέοντος Γ'. «Ἦτο ἀγαθὸς τύραννος·» ὡς ἄνθρωπος καὶ ὡς δεσπότης ὑπομιμνήσκει Λουδοβῖκον τὸν ΙΑ', δύσπιστος, κρυψίνους, φιλύποπτος ἀστὸς μᾶλλον ἢ βασιλεύς, ἐν παντὶ καὶ πάντοτε συνετὸς καὶ πανοῦργος.

Ὁ Τάκιτος εἶνε ἄγαν εἰς τὰς κρίσεις αὐτοῦ αὐστηρός. Ἡ μανία τοῦ θαυμάζειν ἐν παντὶ τοὺς ἀρχαίους συγγραφεῖς ζημιοῖ τὰ κλασικὰ γράμματα, καθόσον ὅταν βραδύτερον τὸ χειραφετηθὲν ἡμῶν πνεῦμα συμπαραβάλλῃ τὰς κρίσεις ἃς ἐνεπνεύσθη ἐκ τῆς τοιαύτης μελέτης, ἀγανακτεῖ ἀναλογιζόμενον τὰς προλήψεις, δι' ὧν ἐξετράφη. Ἐγείρεται τότε ὡς κριτὴς ἀπόλυτος καὶ ἀποκλείει πᾶσαν τῆς ἀρχαιότητος κληρονομίαν, εἴτε ἀγαθήν, εἴτε μή. Καὶ παρὰ τῷ Τακίτῳ δέον νὰ διακρίνωνται τὰ πράγματα. Ἐπαινετὴ εἶνε ἡ χρονολογικὴ αὐτοῦ ἀκρίβεια, ἡ ζωηρότης, αἱ βαθεῖαι κρίσεις, αἱ γενικαὶ θεωρίαι, αἱ εἰκόνες. ἀλλὰ προκειμένου περὶ τῆς ἱστορικῆς αὐτοῦ ἀμεροληψίας, ἄλλως ἔχει τὸ πρᾶγμα. Εἶνε ἀπαράμιλλος ἀνεκδότων συλλογεὺς ὁ Σουετόνιος, ἀκριβὴς βιογράφος, ἀλλ' ἵνα κληθῇ ἱστορικός, ἀπῃτεῖτο νὰ εὐμοιρῇ

ἀκτίνων τινῶν τῆς δημιουργικῆς ἐκείνης ἱκανότητος, τοῦ καλλιτεχνικοῦ πνεύματος, ὧν ἀφθόνως μετέχει ὁ Τάκιτος. Ἀλλὰ πῶς νὰ ἀντιστῇ ὁ μέγας τῶν Χρονικῶν συγγραφεὺς εἰς τὰς ἐμπνεύσεις τῆς ὀργῆς αὐτοῦ; Μῖσος ἐκδικήσεως διήκει ἐν τῷ ἔργῳ του, εὐχερῶς αὐτὸν παρασῦρον ἵνα βλέπῃ πανταχοῦ τὸ φρικαλέον καὶ πιστεύῃ τὰ ἀπίστευτα. Ὅταν ὁ Τάκιτος συγκινῇ, μὴ διακόπτετε τὴν ἀνάγνωσιν διὰ τὴν κρίσιν, καθόσον, ἂν δοθῇ ὑμῖν καιρὸς πρὸς σκέψιν, θὰ εὕρητε αὐτὸν σφαλλόμενον. Ῥήτωρ, ποιητής, ἱστορικὸς ἀποτελεῖ μόνος ὁλόκληρον φιλολογίαν. Τὰ πάντα περιγράφει, τὰς τοῦ παρελθόντος παραδόσεις, τὰς τάσεις τοῦ παρόντος, τὴν ἀναμορφωτικὴν κίνησιν, ἥτις καταλαμβάνει τήν τε γλῶσσαν καὶ τὰ πνεύματα. Ἡ μεγαλοφυΐα του ὑπὸ τῆς ἐλευθερίας θερμαινομένη ἀνατινάσσεται καὶ σκιρτᾷ ὡς νεαρὸς ταῦρος· συντρίβει πάντα ζυγόν, καὶ τὸν τῆς γλώσσης αὐτῆς· κατακερματίζει ὑπὸ τὴν σφύραν του τὰς κικερωνείους περιόδους, καὶ ἐπειδὴ τὰ συντρίμματα εἶνε φύραμα καλόν, ἀναπλάττει αὐτὰ ἐν τῇ πεπυκνωμένῃ φράσει του, τῇ εἰκονικῇ, τῇ ἀρχαϊκῇ ἅμα καὶ νεωτεριζούσῃ. Ὁ ἀναγνώστης ὑπὸ τὸ κράτος τῆς γοητείας λησμονεῖ συνήθως νὰ ἐρευνήσῃ ὁποία ἐνυπάρχει ἀλήθεια ἐντὸς τῆς τοσαύτης μεγαλοφυΐας καὶ τοῦ τοσούτου μίσους, ἐξ ὧν ἡ ἱστορία αὕτη ἀπετελέσθη. Τὸ ζήτημα τοῦτο διεφώτισαν οἱ ἄγγλοι καὶ γερμανοὶ κριτικοί, οἱ δὲ γάλλοι ἠρκέσθησαν εἰς τὴν ἀπόλαυσιν τῆς μεγαλοπρεποῦς ἀφηγήσεως. Ἐν τούτοις ὁ Μονταίγνιος εἶχεν ἀπὸ τοῦ 1569 διακρίνει τι ἐκ τῆς ἀληθείας ταύτης. Πολὺ πρὸ τοῦ Καρόλου Μεριβάλ, τοῦ Κροῦγε, τοῦ Σίβερ καὶ τοῦ Οὐΐλιαμ Ἴννε ὁ συγγραφεὺς τῶν Δοκιμίων ἐπελάβετο τοῦ θέματος τῆς ἱστορικῆς ἀληθείας παρὰ τῷ Τακίτῳ καὶ ἐξήνεγκε γνώμας ὑπὸ τῶν ἀνωτέρω ἐρευνητῶν κυρωθείσας. Τὸ αὐτὸ ἠδύνατο νὰ λεχθῇ καὶ περὶ τῆς ψυχολογικῆς τοῦ Τακίτου ἐπιστήμης. Ἡ ψυχολογία δεῖται ἀνεξαρτήτου πνεύματος. Ὁ Σαιξπῆρος καὶ ὁ Μολιέρος εἰσὶν ἀληθεῖς τῆς ἀνθρωπίνης ψυχῆς γνῶσται καὶ μελετηταί. Ὁ Τάκιτος ὁδηγὸν ἔχει τὴν ἀγανάκτησιν αὐτοῦ, ὑπὸ τὸ πρίσμα ταύτης τὰ πάντα διαβλέπων. Εἶνε Ἰουβενάλης τοῦ πεζοῦ λόγου, αὐτὸς ὁ ὡς ἔμβλημα ἔχων τὸ sine ira et studio. Ἔλθωμεν ἤδη εἰς τὸ κεφάλαιον τῶν ἀντιφάσεων. Πῶς συμβιβάζονται αἱ τερατώδεις ἐν Καπραίᾳ ἀκολασίαι πρὸς αὐτοῦ τούτου τοῦ Τακίτου τὴν διήγησιν περὶ τοῦ βίου καὶ τῶν ἠθῶν τοῦ Τιβερίου «ἀμέμπτων μέχρι τοῦ 56 ἔτους;» Γνωσταί εἰσι τοῦ Αὐγούστου αἱ παλλακαὶ καὶ αἱ ἐκ τῆς ἐλευθεριότητος αὐτοῦ συντηρούμεναι γυναῖκες. Ὁ Τιβέριος οὐδεμίαν εἶχεν εὐνοουμένην ἢ ἐγίνωσκε ν' ἀποκρύπτῃ αὐτάς, καθόσον οὐδεμιᾶς τὸ ὄνομα διέσωσεν ἡ ἱστορία, ἡ μόνη δὲ

γυνή, ἥτις ἤσκησεν ἐπ' αὐτοῦ ἐπιρροήν τινα ἦν ἡ Λιβία. Πλὴν τούτου ὁ Τιβέριος ἔζησε μέχρι βαθέος γήρατος καὶ—κατὰ τὸν Τάκιτον πάντοτε—ἀπήλαυεν ἀμεταπτώτου ὑγείας, πρᾶγμα βεβαίως περιεργότατον εἰς γέροντα διάγοντα τὸν ἐν Καπραίᾳ βίον. Τῆς διαφθορᾶς τῶν ἠθῶν καὶ τοῦ ἐκφαυλισμοῦ τῶν συνειδήσεων δὲν ὑπῆρξεν αἰτία ὁ Τιβέριος. Τὴν κοινωνίαν ταύτην, ἥτις τὸ τρέμειν ἐνώπιον τοῦ ἄρχοντος ὑπελάμβανεν ὡς ἀρχὴν τῆς σωφροσύνης, παρ' ᾗ ἡ δουλοπρέπεια, καρπὸς τῆς μακρᾶς τρομοκρατίας τῆς ἐποχῆς τῶν προγραφῶν, ἡμιλλᾶτο πρὸς τὴν ἄπληστον τῶν ἀπολαύσεων δίψαν, ὁ Τιβέριος παρέλαβεν ἐκ τῶν χειρῶν τοῦ Αὐγούστου καὶ θὰ ἐμανθάνομεν ἴσως παρὰ τοῦ Πλουτάρχου ὁποίαν ἡ τοιαύτη κληρονομία ἐνέπνεεν αὐτῷ ἀπογοήτευσιν, ἂν μὴ ἐξηφανίζετο δυστυχῶς τοῦ Πλουτάρχου ἡ μαρτυρία. Οὔτε τοῦ Αὐγούστου οὔτε τοῦ Τιβερίου οἱ βίοι διεσώθησαν ἡμῖν, ζημία ἀνυπολόγιστος, καθόσον ὁ Πλούταρχος εἶδε τὴν τέχνην τοῦ ἀναγινώσκειν ἐν ταῖς ψυχαῖς καὶ ἂν φαίνηται ἄγαν ἐνίοτε πικρός, κατέχει ὅμως τὸ μυστήριον τοῦ ἀναλύειν τὴν καρδίαν.

Ἡ ἐν Καμπανίᾳ ῥυπαρὰ ἡδυπάθεια, ἡ νῆσος ἐκείνη τῆς Καπραίας εἰς ἄντρον τῆς Ἀφροδίτης μεταβεβλημένη δύναται νὰ συμβιβασθῇ πρὸς τὴν ἑκουσίαν ἐξορίαν ἀνδρὸς ἐκ νεότητος εἰς τὴν ἡσυχίαν ῥέποντος καὶ ὅστις ἄλλοτε ἐν τῇ ἀκμῇ τῶν ἐλπίδων καὶ τῶν τιμῶν αὐθόρμητος ἀπεσύρετο εἰς Ῥόδον; Εἶνε ἀληθὲς ὅτι εἶχε πολλὰς ἀφορμὰς ὅπως ἀπομακρυνθῇ τῆς Ῥώμης, ἀφορμὰς προκαλούσας τῶν μεγάλων ἀνδρῶν τὴν ἀπογοήτευσιν ὡς καὶ ἄλλας προσωπικάς. Ἡ ἐξουσία δι' ἧς περιεβάλλετο ἐπίεζεν αὐτόν, τὸ δὲ ἄχθος τοῦ παρελθόντος κατέθλιβεν αὐτόν. Ὤφειλε νὰ παραιτηθῇ τῆς πλάνης τοῦ ν' ἀναγεννήσῃ ἢ μᾶλλον νὰ γαλβανίσῃ τὸ πτῶμα τῆς αὐτοκρατορίας διὰ μετριοπαθοῦς καὶ σχεδὸν φιλανθρώπου ἀπολυταρχίας· ὁ λαὸς καὶ ἡ Σύγκλητος τὸν ἀπεθάρρυνον. «Ἀγέλη ἀθλία ὑπὸ τῆς δουλοφροσύνης ἐκβεβακχευμένη» ἐψιθύριζεν ἀπαλλαττόμενος τῆς Συγκλήτου. Ἠσθάνετο ἑαυτὸν ἀνίκανον νὰ διαπράξῃ τὸ καλὸν καὶ ἠρέσκετο νὰ ἐξηγῇ εἰς ἑαυτὸν τὴν ἀδιαφορίαν ταύτην διὰ τῆς ἰδέας ὅτι δὲν ἔφερεν εἰς τὰς φλέβας αἷμα Ἰουλιανόν, παρείσακτος ὢν εἰς τὸν κυρίαρχον οἶκον. Πρὸς τούτοις ἐπανειλημμένας ἔσχε τοῦ πεπρωμένου προσβολάς. Ὁ μονογενὴς αὐτοῦ υἱὸς εἶχεν ἀποθάνει, ὁ Γερμανικὸς δὲν ὑπῆρχε πλέον· ἐκ τῶν λοιπῶν αὐτοῦ συγγενῶν μόνος ἐπέζη ὁ Καλλιγούλας, παράδοξος κακίας καὶ παραφροσύνης χαρακτήρ, ὃν θηριῶδες, οὗ καὶ ἡ ὄψις μόνον ἐτρόμαζεν αὐτόν· εἶχε πρὸς τούτοις καὶ τὴν μητέρα του.

Ἀναμφιβόλως μεταξὺ τῶν λόγων οἵτινες ἐξώθησαν αὐτὸν νὰ ὑπο-

βληθῆ εἰς ἐξορίαν ἡ ἀνάγκη τοῦ ν' ἀποφύγῃ τῆς Λιβίας τὴν παρουσίαν δὲν ἦτο τὸ παράπαν ξένη. Ἀποστέργων νὰ ἐξοστρακίσῃ τὴν ὀχληρὰν ταύτην μητέρα, ἣν ἐτίμα κατὰ βάθος καὶ ἐσέβετο, ὑπέβαλεν ἑαυτὸν εἰς ἀπομάκρυνσιν. Ἡ Λιβία εἶχεν ἀποπτύσει πάντα χαλινόν. Αἱ ἄπιστοι αὐτῆς σκευωρίαι, αἱ ἐξάψεις καὶ αἱ ἀπειλαὶ καθίστων ἀδύνατον πᾶσαν μετ' αὐτῆς σχέσιν. Ἡμέραν τινά, καθ' ἣν ἀπῄτει θέσιν δι' ἄτομον οὐδὲν ἔχον εἰς αὐτὴν δικαίωμα, ὁ ἐνοχλούμενος αὐτοκράτωρ συνήνεσεν, ἀλλ' ὑπὸ τὸν ὅρον νὰ προστεθῇ εἰς τὸ διάταγμα ὅτι τὸ δεῖγμα τοῦτο τῆς εὐνοίας εἶχεν ἀποσπάσει παρ' αὐτοῦ ἡ μήτηρ του. Ἡ Λιβία ἀνεπήδησεν ἔξαλλος ἐξ ὀργῆς. Ἀνοίξασα δὲ μυστικὸν ἑρμάριον, ἐξήγαγε δέσμην παλαιῶν ἐπιστολῶν τοῦ Αὐγούστου, μεστῶν πικρῶν κατὰ τοῦ Τιβερίου αἰτιάσεων καὶ μεμψιμοιριῶν διὰ τὸν ἀνυπόφορον αὐτοῦ χαρακτῆρα καὶ ἔθηκεν αὐτὰς ὑπὸ τὰς ὄψεις του. Ἐλεύθερος ἦν ὁ ἀποθανὼν αὐτοκράτωρ νὰ ἐκφράσῃ τὰς μομφὰς καὶ αἰτιάσεις του, ἀλλὰ νὰ φυλάττῃ αὐτὰς ἡ μήτηρ του τόσον ἐπιμελῶς, ἵνα ἐν εὐκαιρίᾳ μεταχειρισθῇ ὡς ὅπλον τόσῳ σκληρὸν κατὰ τοῦ υἱοῦ, ἦν τοῦτο ἀληθῶς ἀσύγγνωστον. Ὁ Τιβέριος ἀπεφάσισε νὰ καταλίπῃ τὴν Ῥώμην καὶ ἐν τούτοις ἡ μήτηρ αὕτη, ἐσκέπτετο, ἣν δὲν ἤθελεν νὰ ἐπανίδῃ καὶ ἧς ὁ θάνατος ὑπῆρξε δι' αὐτόν ἀπαλλαγή, εἶχε τρυφερῶς αὐτὸν ἀγαπήσει. Ἐνταῦθα δυνάμεθα νὰ πιστεύσωμεν τὸν Τάκιτον, ὅστις δὲν εἶνε εἰς ἐπαίνους λίαν φειδωλός. Ἡ πλήρης εὐλαβείας καὶ σεβασμοῦ συμπεριφορά του, ἡ πανταχοῦ πρὸς αὐτὴν ἐπιδεικνυομένη δικαιοῖ τὸ λεχθὲν ὅτι παρὰ τῷ Τιβερίῳ ἀναπαλλοτρίωτος ἦν ἡ πρὸς τὴν μητέρα λατρεία, πρὸς ἣν οὐδὲ καθ' ἣν ὥραν ἔμελλε ν' ἀπομακρυνθῇ αὐτῆς ἔπαυσε νὰ φαίνηται φιλόφρων. Ὡς παράδειγμα δύναται νὰ χρησιμεύσῃ τὸ ἐπεισόδιον τῆς Πλαγκίνης κατὰ τὴν δίκην τῆς δηλητηριάσεως τοῦ Γερμανικοῦ. Κατὰ τὴν ἀπὸ τῆς Συγκλήτου ἔξοδον, ὁ Πίσων βλέπων ὅτι ἀπώλετο δι' αὐτὸν πᾶσα ἐλπίς, ἐπιστρέφει οἴκαδε, γράφει ἐπιστολὴν τῷ αὐτοκράτορι, λούεται καὶ δειπνεῖ κατὰ τὸ σύνηθες, τῆς νυκτὸς δὲ προϊούσης, διατάσσει νὰ κλείσωσι τὰ δωμάτια καὶ μείνας μόνος αὐτοκτονεῖ κόψας τὸν λαιμόν. Πλαγκίνη, ἡ γυνὴ καὶ συνένοχος αὐτοῦ, ἀποστέργει τὸν τοιοῦτον θάνατον, ἐπιστήθιος δὲ οὖσα τῆς Λιβίας φίλη, ἐπιστρέφει τότε παρὰ τῇ αὐτοκρατείρᾳ ἐκλιπαροῦσα τὴν παρὰ τῷ Τιβερίῳ μεσολάβησιν αὐτῆς. Δὲν πρόκειται περὶ ἐπουσιώδους ἐνοχῆς· τὸ ἔγκλημα τοῦ Πίσωνος ἦν κυρίως ἔγκλημα τῆς Πλαγκίνης, γυναικὸς χαρακτῆρος βιαίου, ὠμοῦ καὶ ἐμπαθοῦς, εἰς ὑψηλήν, ἄλλως, ἀνηκούσης περιωπήν, ἀρεσκομένης εἰς τὰς μαγγανείας καὶ μιγνυούσης εἰς τὰ φαρμακευτικὰ αὐτῆς παρα-

σκευάσματα τὰς ὑπερφυσικὰς μεθόδους. Ἐν τῇ ἀπογραφῇ τῆς οἰκίας τοῦ Ἀντιόχου, ἐν ᾗ ἐξέπνευσεν ὁ Γερμανικός, εὑρέθη ἐν τοῖς τοίχοις καὶ ὑπὸ τὸ ἔδαφος κεκρυμμένη ὁλόκληρος νεκρομαντείας συσκευή· ὀστᾶ ἡμίκαυστα καὶ εὐρωτιῶντα, δίσκοι μολύβδινοι διὰ καβαλιστικῶν πεποικιλμένοι σημείων καὶ τὸ ὄνομα τοῦ νεαροῦ πρίγκιπος φέροντες καὶ ἱκανὰ ἄλλα ἀντικείμενα, χρησιμεύοντα κατὰ τῆς ἐποχῆς ἐκείνης τὰς πεποιθήσεις, εἰς τὸ ἀφιεροῦν ἀνθρωπίνην τινὰ ζωὴν εἰς τοὺς καταχθονίους θεούς. Τὴν βδελυρὰν ταύτην ἱεροσυλίαν ὁ Πίσων εἶχε πληρώσει διὰ τῆς ἰδίας ζωῆς, ἀλλ' ἡ Πλαγκίνη οὐδεμίαν εἶχε δώσει δίκην, τὸ δ' ἔγκλημα αὐτῆς δὲν ἦτο ἐλαφρότερον. Ἂν ὁ σύζυγος αὐτῆς προσέφερε τὸ δηλητήριον ἡ γυνή του εἶχε παρασκευάσει αὐτὸ τῇ βοηθείᾳ τῆς μεγαίρας Μαρκίλλας.

Ἡ ποινὴ τοῦ θανάτου ἔπρεπε νὰ ἐπιβληθῇ αὐτῇ, τοῦτο ἐζήτει ἡ Ἀγριππίνα, ἡ τοῦ Γερμανικοῦ σύζυγος καὶ θὰ ἐπεβάλλετο βεβαίως, ἂν ἡ αὐτοκράτειρα μὴ ἀνελάμβανε νὰ τὴν σώσῃ. Τὸ ζήτημα ἐν τούτοις ἦτο δυσχερὲς διὰ τὸν Τιβέριον· ἐγίνωσκε τὰ καθ' ἑαυτοῦ καὶ τῆς μητρὸς αὐτοῦ διασπειρόμενα θρυλήματα ὑπὸ τῆς Ἀγριππίνας, ἥτις ἀμφοτέρους κατηγόρει ὡς συνενόχους εἰς τὸ ἔγκληγα. Πολιορκούμενος ὑπὸ συκοφαντικῶν διαδηλώσεων, αἵτινες ἐν καιρῷ νυκτὸς προέβαινον μέχρι τῶν τοίχων τῶν ἀνακτόρων καὶ ἐν αἷς ἡ κραυγὴ «ἀπόδος ἡμῖν τὸν Γερμανικόν» διετάραττε τὸν ὕπνον του, ἐπεθύμει τὴν ὑπὸ τῆς δικαιοσύνης ἐλευθέραν τῆς ὑποθέσεως διαφώτισιν· ἀλλ' ἰσχυρῶς ἀνθισταμένη ἡ Λιβία, κατίσχυσε τῆς τοιαύτης ἀποφάσεως. Ἡ Πλαγκίνη ἐσώθη, ἀλλὰ κατορθώσασα νὰ διαφύγῃ τὴν δικαιοσύνην νῦν, ἔδωκε δίκην τῶν ἐγκλημάτων αὐτῆς μετὰ δέκα καὶ τριῶν ἐτῶν παρέλευσιν. Ἀπειλουμένη τότε ὑπὸ νέων καταδιώξεων καὶ στερηθεῖσα ἤδη τῆς πανισχύρου προστάτιδος, κατέστρεψε μόνη τὸν ἑαυτῆς βίον.

Φώτιος Δημητριάδης

ΑΛΕΞΑΝΔΡΟΥ ΠΟΥΣΚΙΝ

ΒΟΡΙΣ ΓΟΔΟΥΝΩΦ

ΜΟΣΧΑ. ΟΙΚΙΑ ΣΟΥΪΣΚΗ

Σουΐσκη· πολλοὶ ξένοι· δεῖπνος.

Σουΐσκη

Ἀκόμη οἶνον! (ἐγείρεται, καὶ πάντες μετ' αὐτόν). Τώρα, ξένοι φίλτατοι,
τὸ τελευταῖον κύπελλον κενώσωμεν!
Σὺ δέ, ὦ παῖ, τὴν δέησιν ἀνάγνωθι.

Παῖς

Θεέ, ὁ πανταχοῦ καὶ πάντοτε παρών,
εἰσάκουσον τῆς προσευχῆς τῶν δούλων σου.
Δεόμεθα ὑπὲρ τοῦ κυριάρχου μας,
τοῦ εὐσεβοῦς τοῦ ἐκλεχθέντος ὑπὸ σοῦ,
τοῦ μοναρχοῦντος πάντων τῶν χριστιανῶν.
Κατ' οἶκον φύλαττε αὐτόν, ὦ Ὕψιστε!
Εἰς τὰ πεδία τῶν μαχῶν, καὶ καθ' ὁδόν,
καὶ ὅταν εἰς τὸν ὕπνον παραδίδεται.
Νίκην αὐτῷ παράσχου κατὰ τῶν ἐχθρῶν,
καὶ δοξασθήτω ἕως ἄκρου θαλασσῶν.
Εἴθ' ἐν ὑγείᾳ νὰ ἀνθῇ ὁ οἶκός του,
οἱ κλάδοι δὲ αὐτοῦ οἱ πολυτίμητοι,
τὸν κόσμον ὅλον εἴθε νὰ σκιάσωσι·
πρὸς δὲ τοὺς δούλους του ἡμᾶς, τοὺς ταπεινούς,
εἴη ἀείποτ' εὐεργετικός, ὡς πρίν,
εἰς πάντας ἐλεήμων καὶ μακρόθυμος,
καὶ τῆς ἀνεξαντλήτου δὲ σοφίας του
τὰ νάματα, εἴθ' ἐφ' ἡμᾶς νὰ ρεύσωσιν.
Νῦν τὸ βασιλικὸν ὑψοῦντες κύπελλον
δεόμεθά σου, Βασιλεῦ τῶν οὐρανῶν.

Σουΐσκη (πίνει).

Ζήτω ὁ μέγας κυριάρχης μας! Σεῖς δέ,
ὦ ἀκριβοί μου ξένοι, πάντες χαίρετε.
Εὐχαριστῶ, διότι τὴν ξενίαν μου
ἐδέχθητε· χαρῆτε, ὕπνον ἐλαφρόν.

(Συνοδεύει τοὺς ξένους μέχρι τῆς θύρας).

[1] Συνέχεια· ἴδε προηγ. φυλλάδιον.

Πούσκιν

Τέλος πάντων ἔφυγαν· ἐγὼ πλέον, δοὺξ Βασίλειε Ἰβάνοβιτζ, ἐνόμιζα ὅτι δὲν θὰ κατωρθώναμεν νὰ συνομιλήσωμεν.

Σούησκη (τοῖς ὑπηρέταις).

Ἐσεῖς τί χάσκετε ; Πάντα ν' ἀκούσετε τὶ λένε οἱ κύριοι. Σηκώσετε τὸ τραπέζι καὶ φύγετ' ἔξω.—Τί τρέχει, Ἀθανάσιε Μιχάηλοβιτζ ;

Πούσκιν

Ὄντως θαυμάσια πράγματα !
Μ' ἔστειλεν ὁ ἀνεψιός μου Γαβριὴλ
ἀπὸ τὸ Κράκοβ ταχυδρόμον σήμερον.

Σούισκη

Λοιπόν ;

Πούσκιν

Παράδοξον μὲ γράφει εἴδησιν.
Ἐκεῖνο τὸ μειράκιον.... Περίμενε.
(Διευθύνεται πρὸς τὴν θύραν, ἥν ἐξετάζει).
Ὁ βασιλόπαις ὁ τοῦ Τρομεροῦ υἱός,
ὃν τοῦ Βορὶς ἐφόνευσεν ἡ θέλησις....

Σούισκη

Ἀλλ' εἶνε παλαιὸν αὐτό.

Πούσκιν

Περίμενε.
Ζῇ ὁ Δημήτριος.

Σούισκη

Ὁποία εἴδησις !
Ὁ βασιλόπαις ζῇ ! Ὄντως θαυμάσιον !
Αὐτὸ καὶ μόνον ;

Πούσκιν

Μέχρι τέλους ἄκουσε.
Ὅστις ἂν ᾖ, ἢ ὁ τὸν θάνατον φυγὼν
τσαρέβιτζ, εἴτε πνεῦμα κατ' εἰκόνα του,
ἢ τολμηρὸς ἀπατεών, ψευδώνυμος
ἐπαίσχυντος, ἀλλ' εἶνε ἀναμφίβολον
ὅτι ἐκεῖ ἐφάνη ὁ Δημήτριος.

Σούισκη

Ἀδύνατον.

Πούσκιν

Τὸν εἶδ' ὁ Πούσκιν, ἀδελφέ,

ἐλθόντα εἰς τ' ἀνάκτορα πρώτην φοράν,
τὰς τάξεις διασχίσαντα τῶν εὐγενῶν
Λιθουανῶν, καὶ εἰς τὸν μυστικὸν εὐθὺς
διευθυνθέντα θάλαμον τοῦ ἄνακτος.

Σούισκη

Τίς εἶνε δέ, καὶ πόθεν εἶνε ;

Ποῦσκιν

Ἄγνωστον.
Εἰξεύρουν μόνον ὅτι ἐχρημάτισε
τοῦ Βισνιεβέτσκη ὑπηρέτης, ὅτι δὲ
ἐν κλίνῃ ἀσθενείας κατακείμενος,
ἀπεκαλύφθη τῷ πνευματικῷ πατρί·
ὅτι τὸ μυστικὸν αὐτὸ ὁ ἀλαζὼν
μαθὼν δεσπότης, ἐνοσήλευεν αὐτόν,
τὸν ἤγειρε τῆς κλίνης, καὶ ἀμφότεροι
πρὸς Σιγισμοῦνδον εἶτα κατηυθύνθησαν.

Σούισκη

Τί λέγουν δὲ περὶ αὐτοῦ τοῦ τολμηροῦ ;

Ποῦσκιν

Ὅτ' εἶνε νουνεχής, φιλοπροσήγορος,
μὲ δεξιότητα εἰς πάντα ἀρεστός.
Τῆς Μόσχας τοὺς φυγάδας κατεμάγευσε.
Συμμάχους ἔχει τοὺς λατίνους ἱερεῖς,
θωπείας τῷ παρέχει καὶ ὁ βασιλεὺς
ὑποσχεθεὶς καὶ συνδρομήν, ὡς λέγουσιν.

Σούισκη

Εἶν' ὅλ' αὐτ', ἀδελφέ, τοιαῦτα πράγματα,
ὁποῦ καὶ ἀκουσίως τις ἰλιγγιᾷ,
Ψευδώνυμος ὅτ' εἶνε, εἶνε βέβαιον,
πλὴν συμφωνῶ, δὲν εἶν' ὁ κίνδυνος μικρός.
Ἐὰν δὲ φθάσῃ μέχρι τοῦ λαοῦ αὐτὴ
ἡ σοβαρὰ τῳόντι εἴδησις, φρικτὴ
ἀφεύκτως θὰ ἐνσκήψῃ τότε θύελλα !

Ποῦσκιν

Τοιαύτη θύελλα, ὥστε ὁ νουνεχὴς
μονάρχης μας, εἶνε ἀμφίβολον ἐὰν
τὸ στέμμα νὰ κρατήσῃ θέλει δυνηθῇ.
Καὶ εἶνε δίκαιον· μᾶς κυβερνᾷ καθὼς

ὁ Τρομερὸς (ὃν συγχωρήσοι ὁ Θεός).
Τί κέρδος ὅτι φόνοι εἰς τὸ φανερὸν
δὲν γίνονται, ὅτι πρὸ τοῦ κοινοῦ ἡμεῖς
κανόνας εἰς τὸν Ἰησοῦν δὲν ψάλλομεν
ἐπι πασσάλου αἱμοφύρτου, ὅτι δὲ
εἰς τὴν πλατεῖαν δὲν μᾶς καίουν φανερά,
δὲν ὑποθάλπει δὲ ὁ Τσάρος τὴν πυρὰν
διὰ τοῦ σκήπτρου του; Εἴμεθα βέβαιοι,
εἰπέ, περὶ τῆς ἀτυχοῦς ἡμῶν ζωῆς;
Μᾶς ἀναμένει πάντοτ' ἡ δυσμένεια,
ἡ Σιβηρία, ἡ εἱρκτή, τοῦ μοναχοῦ
ὁ σκοῦφος, ἢ δεσμά, ἐκεῖ δὲ θάνατος
ἐκ πείνης, ἢ ἀγχόνη. Μεταξὺ ἡμῶν
ποῦ εἶνε, λέγε, οἱ ἐπισημότεροι;
Οἱ δοῦκες Σίτσκη, Σεστουνὼφ καὶ Ρωμανώφ,
ποῦ εἶνε οὗτοι, τῆς πατρίδος ἡ ἐλπίς;
Εἰς μέρη ἄξεν' ἄγρια διάγουσι
τοῦ μάρτυρος τὸν βίον, ὑπερόριοι.
Ὁμοία τύχη ἀναμένει σὲ αὐτόν.
Εἶνε μικρόν; εἰπέ; Ἐντὸς τοῦ οἴκου μας
ἄπιστοι δοῦλοι μᾶς περιστοιχίζουσιν,
ὡσὰν νὰ μᾶς ἐπολιόρκει ὁ ἐχθρός.
Γλῶσσ' ἕτοιμαι τὰ πάντα νὰ πωλήσωσιν,
ἐξωνημένοι κλέπται ὑπὸ τῆς Ἀρχῆς.
Ἀπὸ τὸν πρῶτον δοῦλον ἐξαρτώμεθα,
ἂν μᾶς φανῇ νὰ τιμωρήσωμεν αὐτόν.
Ἰδού, νὰ καταργήσῃ ἐμελέτησε
τὸ ἔθιμον ἐκεῖνο, τὰ Γεώργεια [1].
Ἀνίσχυρ' εἰς τὰ κτήματά μας εἴμεθα.
Τὸν ὀκνηρὸν ν' ἀποδιώξῃς δὲν τολμᾷς,
ὀφείλεις νὰ τὸν τρέφῃς ἀκουσίως σου!
ἐργάτην δὲ νὰ προσελκύσῃς δὲν τολμᾷς,
ἢ δίδεις λόγον εἰς τὸ δικαστήριον!

[1] Πρὸ τοῦ Τσάρου Βορὶς κατ' ἔτος, ἀνὰ πᾶσαν δευτέραν Ὀκτωβρίου, ἡμέραν τοῦ ἁγ. Γεωργίου, οἱ χωρικοί, οἱ ὑπὸ τῶν κτηματιῶν μισθούμενοι, ἦσαν ἐλεύθεροι νὰ προσφέρωσι τὰς ὑπηρεσίας των εἰς ἑτέρους γαιοκτήμονας. Τὸ ἔθιμον τοῦτο κατήργησεν ὁ Γοδουνώφ, ἔκτοτε δὲ χρονολογεῖται ἡ τῶν χωρικῶν ὑποδούλωσις.
Σ. τ. Μ.

Παρόμοιον κακὸν ἠκούσθη ἄλλοτε
ἔστω κ' ἐπὶ τοῦ Τσάρου Ἰωάννου; Πῶς;
Ὁ δὲ λαὸς μὴ εἶνε εὐτυχέστερος;
Ἐρώτησέ τον. Ὁ ψευδοδημήτριος
ἂς δοκιμάσῃ νὰ ὑποσχεθῇ αὐτοῖς
ἐκεῖνα τὰ Γεώργεια, τὸ ἔθιμον
τὸ παλαιόν, καὶ βλέπομεν τί γίνεται.

Σούισκη.

Δίκαιον ἔχεις, Ποῦσκιν, ἀλλὰ ξεύρεις τί;
Δι' ὅλ' αὐτὰ πρὸς ὥραν σιωπήσωμεν.

Ποῦσκιν.

Καὶ βέβαια θὰ τὰ κρατῶμεν μυστικά.
Σὺ εἶσαι ἄνθρωπος μὲ νοῦν, καὶ μετὰ σοῦ
προθύμως πάντοτε συνδιαλέγομαι,
ἂν δὲ συμβῇ νὰ μὲ ἀνησυχήσῃ τι,
νὰ μὴ σοὶ τὸ γνωρίσω μ' εἶν' ἀδύνατον.
Ἔπειτα τὸ ὑδρόμελί σου σήμερον
καὶ ὁ λαμπρός σου ζῦθος τόσον μ' ἔλυσαν
τὴν γλῶσσαν, ὁποῦ . . . Δούξ, χαῖρε, ἀπέρχομαι.

Σούισκη

Ὑγείαιν', ἀδελφέ, καλὴν ἐντάμωσιν (συνοδεύει τὸν Ποῦσκιν).

ΑΝΑΚΤΟΡΙΚΑ ΔΩΜΑΤΙΑ.

Ο ΤΣΑΡΕΒΙΤΖ χαράττει χάρτην γεωγραφικόν. Η ΤΣΑΡΕΒΝΑ, Η ΤΡΟΦΟΣ αὐτῆς.

Ξένη (κρατοῦσα εἰκόνα, ἣν ἀσπάζεται).

Νυμφίε μου φίλτατε, ὡραῖον βασιλόπουλο, δὲν σ' ἀπήλαυσα ἐγώ, ἡ νύμφη σου, ἀλλὰ ὁ τάφος ὁ σκοτεινὸς εἰς τὰ ξένα μέρη· δὲν θὰ παρηγορηθῶ ποτέ, θὰ σὲ θρηνῶ αἰωνίως.

Ἡ τροφός

Αἴ, Τσαρέβνα! Τὰ δάκρυα τῆς νέας εἶνε σὰν τὴ δροσιὰ ποῦ πέφτει· βγαίνει ὁ ἥλιος, ἡ δροσιὰ ξηραίνεται. Θὰ εὑρεθῇ γιὰ σὲ ἄλλος γαμβρός, καὶ ἔμμορφος καὶ καλός, θὰ τὸν ἀγαπήσῃς, λατρευτό μας παιδί, καὶ θὰ λησμονήσῃ τὸν Ἰβάν, τὸ βασιλόπουλο.

Ξένη

Ὄχι, παραμάνα, καὶ νεκρὸν αὐτὸν θὰ τὸν ἀγαπῶ.

(Εἰσέρχεται ὁ Βορίς).

Ὁ Τσάρος

Πῶς ἔχεις, Ξένη μου ἀξιολάτρευτε,
νύμφη, καὶ ἤδη χήρα πολυστένακτε!
Θρηνεῖς ἀπαύστως τὸν νεκρὸν νυμφίον σου,
ὦ, τέκνον μου! ἡ τύχη δὲν μ' ἐπέτρεψε
τῆς εὐτυχίας σας νὰ γείν' ὁ αἴτιος.
Ἴσως τὸν οὐρανὸν ἐγὼ παρώργισα,
δὲν ἠδυνήθην νὰ σὲ κάμω εὐτυχῆ.
Ἀθῶα σύ! νὰ ὑποφέρῃς διατί;
Σὺ δὲ υἱέ, τὶ κάμνεις; τί ν' αὐτὸ ἐκεῖ;

Θεόδωρος

Τῆς γῆς τῆς Μοσχοβιτικῆς τὸ σχέδιον·
ἀπ' ἄκρου ἕως ἄκρου τὸ βασίλειον
ἡμῶν. Ἰδού, τὴν Μόσχαν παρατήρησε
ἐδῶ, ἐκεῖ τὸ Νόβγοροδ, τὸ Ἀστραχάν.
Ἰδοὺ ἡ θάλασσα, τὰ δάση τὰ πυκνὰ
τῆς Πέρμας, καὶ ἡ Σιβηρία.

Ὁ Τσάρος

Αὕτη δὲ
ἡ ἑλικοειδὴς γραμμή;

Θεόδωρος

Ὁ ποταμὸς
ὁ Βόλγας.

Ὁ Τσάρος

Τί καλά! ὁ τῆς μαθήσεως
γλυκὺς καρπὸς ἰδού! ὡς ἀπὸ τῶν νεφῶν
δύνασαι ἅπασαν τὴν ἐπικράτειαν
νὰ ἐποπτεύσῃς αἴφνης· πόλεις, σύνορα
καὶ ποταμούς. Ναί, σπούδαζε, ὦ τέκνον μου.
Συντέμν' ἡ ἐπιστήμη τὰ παθήματα
τοῦ ταχυπόρου βίου. Εἶνε πιθανὸν
ὅτι ἐγγίζει ὁ καιρός, καθ' ὃν αὐταὶ
αἱ ἐπαρχίαι ὅλαι ἃς ἐχάραξας
ἐπὶ αὐτοῦ τοῦ χάρτου τόσον τεχνικὰ
θὰ περιέλθουν εἰς τὴν ἐξουσίαν σου·
Υἱέ μου, σπούδαζε καὶ ἐλαφρότερον,
καὶ πλέον εὐκρινὲς θέλει σοὶ ἀποβῇ
τὸ ἔργον τὸ δυναστικόν. (Εἰσέρχεται ὁ Συμεὼν Γοδουνώφ).

'Αλλὰ ἰδοὺ
εἰδήσεις φέρων ἔρχεται ὁ Γοδουνώφ.
(πρὸς τὴν Ξένην).
Εἰς τὸ δωμάτιόν σου ἀποσύρθητι,
φιλτάτη. Χαῖρε, εἴθε δὲ ὁ Κύριος
νὰ σὲ παραμυθήσῃ.
('Η Ξένη ἀπέρχεται μετὰ τῆς τροφοῦ).
Λέγε, Συμεών,
τί νέα φέρεις;

Συμεὼν Γοδουνὼφ

Σήμερον πρωῒ πρωΐ,
ἦλθ' εἰς τὸν οἶκόν μου ὁ ἀρχιτρίκλινος
τοῦ Βασιλείου τοῦ δουκὸς κ' εἷς ἄνθρωπος
τοῦ Ποῦσκιν καὶ κατήγγειλαν αὐτά.

'Ο Τσάρος

Λοιπόν;!

Συμεὼν Γοδουνὼφ

Τοῦ Ποῦσκιν ὁ θεράπων πρῶτος ἤγγειλε
ὅτι ἀπὸ τὸ Κράκοβ ἔφθασε δρομεὺς
τὴν χθεσινὴν πρωΐαν εἰς τὸν οἶκόν των,
καὶ μετὰ μίαν ὥραν τὸν ἀπέπεμψαν
χωρὶς ἐπιστολήν.

'Ο Τσάρος

Νὰ συλληφθῇ εὐθύς.

Συμεὼν Γοδουνώφ

Καταδιώκετ' ἤδη.

'Ο Τσάρος

'Ο δὲ Σούισκη;

Συμεὼν Γοδουνὼφ

'Εξένιζεν, ἑσπέραν χθές, τοὺς φίλους του
τοὺς δύο Μηλοσλάφσκη, τοὺς Βουτοῦρλιν, καὶ
τὸν Σαλτικώφ, τὸν Μιχαήλ, τὸν Ποῦσκιν δὲ
κ' ἑτέρους μερικούς, καὶ διελύθησαν
ἀργά. Μὲ τὸν οἰκοδεπότην ἔμεινε
ὁ Ποῦσκιν μόνον, καὶ οἱ δύο δὲ αὐτοὶ
ἐπὶ πολὺ ἀκόμη διελέγοντο.

'Ο Τσάρος

Εἰς τὴν στιγμὴν νὰ προσκληθῇ ὁ Σούισκη.

Συμεὼν Γοδουνὼφ

Ἔφθασεν ἤδη, βασιλεῦ!

Ὁ Τσάρος

Νὰ εἰσαχθῇ.

(Ὁ Γοδουνὼφ ἐξέρχεται).

Ὁ Τσάρος

Μὲ τὴν Λιθουανίαν σχέσεις! τί δηλοῖ;...
Τὴν γενεὰν τῶν Ποῦσκιν τὴν ἀντάρτιδα
μισῶ, δὲν πρέπει δὲ νὰ ἐμπιστεύωμαι
τὸν Σούισκη· εἶν' εὐπειθής, πλὴν τολμηρὸς
καὶ πονηρός...

(Εἰσέρχεται ὁ Σούισκη.)

Ἔχω ἀνάγκην μετὰ σοῦ
νὰ ὁμιλήσω, δούξ· πλὴν ἦλθες φαίνεται
καὶ σὺ αὐτὸς διά τινα ὑπόθεσιν,
κ' ἐπιθυμῶ νὰ σὲ ἀκούσω πρῶτον.

Σούισκη

Ναί.
Νὰ σ' ἀναγγείλω, ἄναξ, εἶνε χρέος μου
σπουδαίαν εἴδησιν.

Ὁ Τσάρος

Σὲ ἀκροῶμαι, δούξ.

Σούισκη

(Ταπεινοφώνως, δεικνύων τὸν Θεόδωρον·

Πλήν, βασιλεῦ....

Ὁ Τσάρος

Ὁ βασιλόπαις δύναται
νὰ μάθῃ ὅ,τ' εἰξεύρεις σύ· ὁμίλησον.

Σούισκη

Ἀπὸ Λιθουανίαν ἦλθεν εἴδησις...

Ὁ Τσάρος

Ἐκείνη, ἣν δρομεὺς τῷ Ποῦσκιν ἔφερε
χθὲς βράδυ;

Σούισκη (καθ' ἑαυτόν).

Τίποτε δὲν ἀγνοεῖ... (μεγαλοφώνως). Ἐγὼ
ἐφρόνουν, βασιλεῦ, ὅτι δὲν ἔμαθες
τὸ μυστικὸν ἀκόμη.

Ὁ Τσάρος

'Αδιάφορον.
Θέλω τ' ἀγγέλματα νὰ συνδυάσω, δούξ,
ἀλλέως δὲν θὰ μάθωμεν τὸ ἀληθές.

Σουΐσκη

Ἐγὼ εἰξεύρω μόνον ὅτ' εἰς Κράκοβον
ἐνεφανίσθη κάποιος, ψευδώνυμος,
ὃν προστατεύει βασιλεὺς καὶ ἄρχοντες.

Ὁ Τσάρος

Τί λέγουν δέ; τίς ὁ ψευδώνυμος αὐτός;

Σουΐσκη

Τὸ ἀγνοῶ.

Ὁ Τσάρος

'Αλλά.... καὶ τί τὸν καθιστᾷ
ἐπίφοβον;

Σουΐσκη

'Αναμφιβόλως, βασιλεῦ,
εἶν' ἰσχυρὸν τὸ κράτος σου. Κατέκτησας
διὰ χαρίτων, ζήλου, γενναιότητος
τῶν ὑπηκόων τὰς καρδίας. Πλὴν ἀλλὰ
ὁ ἄκριτος ὁ ὄχλος, ὡς δὲν ἀγνοεῖς,
εἶνε παλίμβουλος, ἀντάρτης, ἔτι δὲ
καὶ δεισιδαίμων, ὅτι παραδίδεται
εὐκόλως εἰς ἐλπίδα φρούδην, ὅτι δὲ
εἰς στιγμιαίας τείν' ἐπιβουλὰς τὸ οὖς,
εἶν' ἀπαθής, κωφὸς πρὸς τὴν ἀλήθειαν,
καὶ εἶνε τὰ μυθεύματα τροφὴ αὐτοῦ.
Ἡ τολμηρία τῷ ἀρέσκ' ἡ ἀναιδής....
Εἰς τρόπον ὥστε, ἂν ὁ ἄγνωστος αὐτὸς
τυχοδιώκτης διαβῇ τὰ σύνορα
τὰ Λιθουανικά, πολλοὺς παράφρονας
θὰ προσκολλήσῃ εἰς αὐτὸν τὸ ὄνομα
τοῦ Δημητρίου, ἐκ τοῦ τάφου ἀναστάν.

Ὁ Τσάρος

Τοῦ Δημητρίου!... Πῶς; ἐκείνου τοῦ παιδός;
Τοῦ Δημητρίου!... Βασιλόπαι, ἔξελθε.

Σουΐσκη (καθ' ἑαυτόν).

Πῶς ἠρυθρίασε! προβλέπω θύελλαν!...

Θεόδωρος

Δὲν ἐπιτρέπεις, βασιλεῦ ;...

Ὁ Τσάρος

Ἀδύνατον,
υἱέ μου, ἔξελθε.

(Ὁ Θεόδωρος ἐξέρχεται).

Τοῦ Δημητρίου, αἴ !...

Σούισκη

Τίποτε δὲν ἐγνώριζε.

Ὁ Τσάρος

Δούξ, ἄκουσε·
Ἀνάγκη νὰ ληφθῶσι μέτρα πάραυτα,
ἐγειρομένων προπυργίων μεταξὺ
Λιθουανίας καὶ Ρωσσίας· ἵνα μὴ
ψυχὴ κἂν μία δυνηθῇ νὰ διαβῇ
τὰ σύνορα, καὶ ὅπως μήτε λαγωὸς
ἐκ Πολωνίας ἔλθῃ πρὸς ἡμᾶς ἐδῶ,
ἀλλ' οὔτε κόραξ ἀπὸ Κράκοβ. Ἄπελθε !

Σούισκη

Ἀπέρχομαι.

Ὁ Τσάρος

Μίαν στιγμήν. Ἀληθινά,
ἡ εἴδησις δὲν εἶν' ἀστεία ; Ἤκουσες
ποτέ, ὅτι ἐξῆλθον ἐκ τῶν τάφων των
νεκροί, τοὺς βασιλεῖς νὰ ἐξετάζωσι,
καὶ τίνας βασιλεῖς ; νομίμους, βασιλεῖς
διωρισμένους, ἐκλεχθέντας πανδημεί,
καὶ οὓς ὁ μέγας πατριάρχης ἔστεψε ;
Δὲν εἶν' ἀστεῖον ; Πῶς ; Καὶ δὲν γελᾷς ἐσύ ;

Σούισκη

Ἄναξ, ἐγώ ;...

Ὁ Τσάρος

Ἄκουσε, δοὺξ Βασίλειε·
ὡς ἔμαθον ἐγὼ ὅτι ὁ παῖς αὐτός....
ὅτ' εἶχεν ἀπολέσῃ τὸ μειράκιον
ἐκεῖνο τὴν ζωὴν τίς οἶδε πῶς, ἐσὺ
ἐστάλης τότε δι' ἀνάκρισιν· νῦν δὲ
σὲ ἐξορκίζω εἰς τὸν τίμιον σταυρὸν

κ' εἰς τὸν Θεόν, νὰ μ' εἴπῃς τὴν ἀλήθειαν
εὐσυνειδήτως. Πράγματι ἐγνώρισας
τὸ φονευθὲν παιδίον, ἤ ἐγένετο
ἀντικατάστασίς τις; ἀποκρίθητι.

Σούισκη

Σ' ὀμνύω....

Ὁ Τσάρος

Ὄχι, Σούισκη, μὴ ὄμνυε,
ἀλλ' ἀποκρίνου· ἦτ' ὁ βασιλόπαις;

Σούισκη

Ναί.

Ὁ Τσάρος

Σκέφθητι, δούξ. Ὑπόσχομαί σοι χάριτας,
δὲν θέλω δὲ μὲ ἄδικον δυσμένειαν
τὸ παρελθὸν νὰ τιμωρήσω ψεῦδός σου.
Ἐὰν πλὴν τώρα μὲ ἐπιβουλεύεσαι,
εἰς τοῦ υἱοῦ τὴν κεφαλὴν ὁρκίζομαι
θέλει σὲ εὕρῃ φοβερὸν μαρτύριον,
μαρτύριον τοιοῦτον, ὥστε ὁ Ἰβὰν
ὁ Τσάρος νὰ σκιρτήσῃ ἐν τῷ τάφῳ του
ἐκ φρίκης.

Σούισκη

Δὲν μὲ εἶνε, ὄχι, φοβερὰ
ἡ τιμωρία, ἀλλ' ἡ σὴ δυσμένεια·
τολμῶ ἐνώπιόν σου νὰ δολιευθῶ;
Νὰ σφάλλω τόσον ἠδυνάμην ἆρά γε
ὥστε νὰ μὴ γνωρίσω τὸν Δημήτριον;
Ἐπὶ ἡμέρας τρεῖς τὸ πτῶμα ἔβλεπα
εἰς τὴν μητρόπολιν, συνοδευόμενος
ὑπὸ τῆς πόλεως ἁπάσης. Πέριξ του
ἐσπαραγμένα ἔκειντο τὰ σώματα
δεκατριῶν ἀνθρώπων, οὓς ἐφόνευσε
τὸ πλῆθος, εἶχε δὲ εἰς ταῦτα προφανῶς
ἀρχίσ' ἡ ἀποσύνθεσις, ἀλλ' ἡ μορφὴ
ἡ παιδικὴ τοῦ βασιλόπαιδος, ἦτο
αἰθρία, δροσερὰ καὶ ἤρεμος, ὡσὰν
νὰ ἐκοιμᾶτο· ἡ βαθεῖα του πληγὴ
ἦτον αἱμόρρυτος, οἱ χαρακτῆρες δὲ

δὲν εἶχον τοῦ προσώπου του ἀλλοιωθῇ
ποσῶς. Ἀμφιβολία δὲν ὑφίσταται,
κοιμᾶται ἐν τῷ τάφῳ ὁ Δημήτριος,
ὦ, βασιλεῦ.

Ὁ Τσάρος

Ἀρκεῖ, ἀπομακρύνθητι!

(Ὁ Σούισκη ἀπέρχεται)

Ὁποῖον ἄχθος!... ν' ἀναπνεύσω δότε μοι!
Τὸ αἷμα ᾐσθανόμην εἰς τὸ πρόσωπον
συρρεῦσαν ὅλον, καὶ ἀποσυρόμενον
βραδέως .... Καὶ λοιπὸν ἰδοὺ τὸ αἴτιον
δι' ὅ, ἐπὶ σειρὰν δεκατριῶν ἐτῶν,
ὠνειρευόμην φονευμένον νήπιον!
Ναί, ναὶ — ἰδοὺ τὸ πρᾶγμα! τώρα ἐννοῶ.
Ἀλλὰ καὶ ποῖος τάχα εἶν' ὁ φοβερὸς
ἀντίπαλός μου; τίς ὁ ἐναντίον μου;
Καὶ ἠδυνάμην τόσον νὰ ἀπατηθῶ,
Ἓν ὄνομα κενόν, σκιά.— Πῶς γίνεται
νὰ μ' ἀποσπάσῃ τὴν πορφύραν ἡ σκιά,
ἢ νὰ στερήσῃ τῆς κληρονομίας των
τὰ τέκνα μου, εἷς ἦχος; Παρεφρόνησα!
πρὸς τί νὰ φοβηθῶ; ἐπὶ τοῦ φάσματος
αὐτοῦ ἐὰν φυσήσῃς — ἐξαλείφεται.
Λοιπὸν ἀποφασίζω· δὲν θὰ φοβηθῶ —
ἀλλὰ δὲν θὰ περιφρονήσω τίποτε....
Τοῦ Μονομάχου στέμμα πῶς βαρύνεις; ἄχ!

ΚΡΑΚΟΒ. ΟΙΚΙΑ ΒΙΣΝΙΕΒΕΤΣΚΗ.

Ο ΨΕΥΔΟΔΗΜΗΤΡΙΟΣ ΚΑΙ Ο ΠΑΤΕΡ ΤΣΕΡΝΙΚΟΒΣΚΗ

Ψευδοδημήτριος

Οὐχί, ὦ πάτερ, δὲν θὰ εἶνε δύσκολον!
Τὸ πνεῦμα τοῦ λαοῦ μου εἶνέ μοι γνωστόν·
Εἶν' εὐλαβὴς αὐτὸς χωρὶς παραφορᾶς,
τὸ δὲ παράδειγμα τοῦ βασιλέως του
τῷ εἶνε ἱερόν. Ἄλλως δὲ πάντοτε
ἡ ἀνεξιθρησκεία εἶνε ἀπαθής.

Σοὶ ἐγγυῶμαι ὅτι δύο ἔτη πρὶν
παρέλθουν, ὁ λαός μου ὅλος, ἔτι δὲ
ἡ ἐκκλησία πᾶσα τῆς Ἀνατολῆς
τὴν ἐξουσίαν θὰ ἀναγνωρίσωσι
τοῦ τοποτηρητοῦ τοῦ Πέτρου.

Πάτερ

Βοηθὸς
ὁ ἅγιος γενέσθω σοι Ἰγνάτιος,
ὅταν ἀλλάξουν οἱ καιροί. Ἐντούτοις δὲ
τὸν σπόρον, κρύπτε βασιλόπ', ἐν τῇ ψυχῇ,
τῆς οὐρανίου εὐλογίας. Κάποτε
αὐτὸ τὸ χρέος τὸ πνευματικὸν ἡμῶν
μᾶς ἐπιτάττει νὰ ὑποκρινώμεθα,
πρὸ τοῦ κατηχουμένου κόσμου. Λόγους σου
καὶ πράξεις κρίνουσιν οἱ ἄνθρωποι, τοὺς δὲ
σκοπούς σου βλέπει μόνος ὁ Θεός.

Ψευδοδημήτριος

Ἀμήν.
Τίς εἶν' ἐκεῖ;

(Εἰσέρχεται θεράπων).

Εἰπὲ ὅτι δεχόμεθα.

(Αἱ θύραι ἀνοίγονται, καὶ εἰσέρχεται πληθὺς Ρώσσων καὶ Πολωνῶν).

Ἑταῖροι, ἐκκινοῦμεν αὔριον ἀπὸ
τὸ Κράκοβ. Εἰς τὸν οἶκόν σου, Μνισέχ, ἐγὼ
θὰ μείνω εἰς Σαμβὸρ ἐπὶ ἡμέρας τρεῖς·
εἰξεύρω ὅτι ἀπὸ πολυτέλειαν
περιαυγάζει εὐπρεπῆ ὁ πύργος σου
ὁ εἰς ξενίαν πρόθυμος, προσέτι δὲ
ὅτι διὰ τὴν νεαράν του δέσποιναν
φημίζεται. Ἐκεῖ τὴν χαριτόβρυτον
ἐλπίζω νὰ ἰδῶ Μαρίναν. Ὑμεῖς δὲ
ὦ φίλοι μου, Λιθουανοὶ καὶ Ρῶσσοι, σεῖς,
οἱ κατὰ τοῦ κοινοῦ ἐχθροῦ τὰς ἀδελφὰς
ὑψώσαντες σημαίας, ἑνωθέντες δὲ
κατὰ τοῦ δολεροῦ ἀλητηρίου μου,
Σλαύων υἱοί, τὰς φοβεράς σας φάλαγγας
θὰ φέρω ὅσονούπω εἰς τὸ ποθητὸν

πεδίον τῶν μαχῶν. Πλὴν μεταξὺ ὑμῶν
πρόσωπα βλέπω νέα.

Γαβριὴλ Ποῦσκιν

Οὗτοι ἔρχονται
ὑπηρεσίαν, ξῖφος νὰ ζητήσωσιν
ἀπὸ τὴν χάριν σου.

Ψευδοδημήτριος

Σᾶς βλέπω μὲ χαράν—
παιδιά. Προσέλθετε, ὦ φίλοι. Ἀλλὰ τίς
εἰπέ μοι, Ποῦσκιν, εἶνε ὁ καλλίμορφος
αὐτός ;

Ποῦσκιν

Ὁ δοὺξ τοῦ Κούρπσκη.

Ψευδοδημήτριος

Περιλάλητον
τὸ ὄνομα — μὴ συγγενὴς τοῦ ἥρωος
τυγχάνεις τοῦ Καζάν ;

Κούρπσκη

Εἶμαι υἱὸς αὐτοῦ.

Ψευδοδημήτριος

Νοῦς μέγας ! συμβουλίων καὶ μαχῶν ἀνήρ !
Ἀλλ' ἀπὸ τὸν καιρόν, καθ' ὃν ἐκδικητὴς
σκληρὸς τῶν ὅσων ἔπαθεν ἀδικιῶν,
ἐφάνη μετὰ τῶν Λιθουανῶν ὑπὸ
τὴν πόλιν Ὄλγιν τὴν ἀρχαίαν, ἔκτοτε
λόγος οὐδεὶς ἐγένετο περὶ αὐτοῦ.

Κούρπσκη

Διῆλθε τῆς ζωῆς του τὸ ὑπόλοιπον
εἰς Βολινίαν ὁ πατήρ μου, εἰς αὐτὰ
τὰ κτήματα τὰ δωρηθέντ' αὐτῷ ὑπὸ
τοῦ Βατορίου. Ἐν μονώσει, ἥσυχος,
παρηγορίαν ἀνεζήτ' εἰς τὴν σπουδήν,
ἀλλ' ἡ εἰρηνική του ἐνασχόλησις
δὲν τὸν ἐπαρηγόρει. Τῆς νεότητος
αὐτοῦ τὸν τόπον ἐνθυμεῖτο πάντοτε,
ἀνία δὲ εἰς τὴν ἀνάμνησιν αὐτοῦ
τὸν ἐκυρίευ' ἕως τέλους.

Ψευδοδημήτριος

'Αρχηγὸς
κακοτυχής ! ὁποίαν λάμψιν φαεινὴν
ἐσκόρπισ' ἡ ἀνατολὴ τοῦ βίου του
τοῦ θυελλώδους ! ὦ, ἱππότα ἔνδοξε,
αἰσθάνομαι χαρὰν ὅτι τὸ αἷμ' αὐτοῦ
μὲ τὴν πατρίδα του συνδιαλλάσσεται.
Δὲν πρέπει τις τὰ τῶν πατέρων παίσματα
ν' ἀναπολῇ. Εἰρήνη εἰς τὸν ὕπνον των !
Πρόσελθε, Κούρπσκη.... δὸς τὴν χεῖρα ! θαυμαστὸν
δὲν εἶνε ; Ὁ υἱὸς τοῦ Κούρπσκη ὁδηγεῖ
ἐπὶ τοῦ θρόνου, τίνα δέ ; ναὶ—τὸν υἱὸν
τοῦ Ἰωάννου !... ὅλα εἶν' ὑπὲρ ἐμοῦ,
καὶ ἄνθρωποι καὶ τύχη. Ποῖος εἶσαι σύ ;

Πολωνὸς

Σαβάνσκη, ἐξ εὐπατριδῶν ἐθελοντής.

Ψευδοδημήτριος

Ἐλευθερίας τέκνον, δόξα καὶ τιμὴ
εἰς σέ ! Ἓν τρίτον τοῦ μισθοῦ νὰ τῷ δοθῇ
ἐμπρός. Πλὴν τίνες εἶν' αὐτοί ; παρατηρῶ
ἔνδυμα πάτριον. Εἶνε ἡμέτεροι.

Χρουστσὼφ

(προσκλινὴς)

Ναί, ἡγεμόν, πατέρα, ἡμεῖς εἴμεθα
οἱ πρόθυμοί σου δοῦλοι, οἱ ἀπόβλητοι.
Ἀπὸ τὴν Μόσχαν διωγμένοι ἤλθομεν
πρὸς σέ, ὦ, βασιλεῦ, καὶ ἕτοιμ' εἴμεθα
νὰ γίνωμεν θυσία διὰ σέ, ἐπὶ
τοῦ θρόνου ν' ἀναβῇς τὰ πτώματα ἡμῶν
βαθμίδας ἔχων.

Ψευδοδημήτριος

Ὦ, ἀθῶοι μάρτυρες
ἀνδρίζεσθε· μέχρι τῆς Μόσχας ἄφετε
νὰ φθάσω, τότε δὲ λογαριαζόμεθα
μὲ τὸν Βορὶς δι' ὅλα. Ποῖος εἶσαι σύ ;

Καρέλα

Κοζάκος ἐκ Τανάϊδος, ἀποσταλεὶς
πρὸς σὲ ἀπὸ τὰς ἐλευθέρας στρατιάς,

ἀπὸ τοὺς ἀταμάνους τοὺς ἀλκίφρονας,
καὶ ἀπὸ τοὺς κοζάκους ὅλους γενικῶς,
ἵνα τὰ ἡγεμονικά σου ὄμματα
καὶ φωτεινὰ 'τενίσω, σοὶ προσφέρω δὲ
τὰς ὑποκλίσεις των.

Ψευδοδημήτριος

'Εγνώριζα ἐγὼ
τοὺς μαχητὰς τοῦ Δόν, καὶ ἤμην βέβαιος
ὅτ' εἰς τὰς τάξεις μου αὐτὰς θὰ ἔβλεπα
τὰ ὅπλα τῶν κοζάκων. Τὸν ἡμέτερον
στρατὸν τοῦ Δὸν εὐχαριστοῦμεν. Οἴδαμεν
ὅτι ἀδίκως οἱ κοζάκοι σήμερον
πιέζονται, διώκονται· ἀλλὰ ἐὰν
νὰ ἀναβῶμεν βοηθήσῃ ὁ Θεὸς
ἐπὶ τοῦ θρόνου τῶν πατέρων, θέλομεν
ὡς πάλ' ἐθίζετο, παράσχῃ χάριτας
εἰς τὸν ἐλεύθερον, πιστόν μας Τάναϊν.

Ποιητής

(κλίνων ταπεινῶς προσέρχεται καὶ ἁρπάζει τὸ κράσπεδον τοῦ Γρήσκα)

Μεγάλε βασιλόπαι, γαληνότατε !

Ψευδοδημήτριος

Τί θέλεις ;

Ποιητής

Δέχθητε μ' εὐμένειαν αὐτὸ
τὸ πενιχρόν μου πόνημα, ἐνδελεχοῦς
μερίμνης προϊόν.

Ψευδοδημήτριος

Τί βλέπω ; ποίησις !
'Εκατοντάκις ἱερὰ ἡ ἕνωσις
τοῦ ξίφους καὶ τῆς λύρας. Δάφνη ἡ αὐτὴ
τὰ περιβάλλει ἐν συμπνοίᾳ. Ἂν κ' ἐγὼ
ὑπὸ τὸν οὐρανὸν 'γεννήθην τοῦ βορρᾶ,
τῆς λατινίδος ὅμως μούσης ἡ φωνὴ
μ' εἶνε γνωστή, καὶ ἀγαπῶ τοῦ Παρνασσοῦ
τὰ ἄνθη. Δίδω πίστιν εἰς τῶν ποιητῶν
τὰς προφητείας. Δὲν θερμαίνει μάταια
τὰ στήθη των τὰ φλέγοντα ἡ ἔμπνευσις,
εὐλογητὸν τὸ μέγα ἔσται κίνημα,

αὐτὸ δ' οἱ ποιηταὶ τὸ προεδόξασαν!
Πρόσελθε, φίλε. Εἰς ἐμὴν ἀνάμνησιν
τὸ δῶρον λέβε τοῦτο.

(Τῷ δίδει δακτύλιον).

Ὅταν πληρωθῇ
ἡ θέλησις τῆς μοίρας, τῶν προγόνων μου,
τὸ στέμμα ὅταν βάλω, τὴν γλυκεῖάν σου
ἐκ νέου γλῶσσαν καὶ τὸν ἐμπνευσμένον σου
ἐλπίζω νὰ ἀκούσω ὕμνον. Τώρα δὲ
εἰς αὔριον, ὦ φίλοι μου, βλεπόμεθα.

Πάντες

Ἐμπρός, ἐμπρός, καὶ ζήτω ὁ Δημήτριος!
Ὁ μέγας ζήτω δοὺξ τῆς Μόσχας! ζήτω, ὦ!

ΠΥΡΓΟΣ ΤΟΥ ΒΟΕΒΟΔΑ ΜΝΙΣΕΚ ΕΙΣ ΣΑΜΒΟΡ.

Θάλαμος καλλυντήριος τῆς Μαρίνας.

ΜΑΡΙΝΑ, ΡΟΥΖΑ *(στολίζουσαν αὐτήν)*. ΘΕΡΑΠΑΙΝΙΔΕΣ.

Μαρίνα (πρὸ κατόπτρου).

Λοιπὸν τί κάμνεις; δὲν θὰ τελειώσωμεν;

Ροῦζα

Παρακαλῶ—πρῶτον ἀποφασίσετε·
τί θὰ φορέσετε; τοὺς μαργαρίτας σας,
ἢ τὸ σμαραγδινό σας μισοφέγγαρο;

Μαρίνα

Τὸ ἀδαμάντινο θὰ βάλω στέφανο.

Ροῦζα

Λαμπρά! θυμᾶστε ποῦ τὸ ἐφορέσατε
ὅταν ὑπήγατε εἰς τὰ ἀνάκτορα;
Λέγουν, ὡσὰν τὸν ἥλιον ἐλάμπετε
εἰς τὸν χορόν· οἱ ἄνδρες ἀνεστέναζαν
αἱ δὲ ὡραῖαι ἐψιθύριζαν.... θαρρῶ
σᾶς εἶχε τότε πρωτοιδῆ ὁ νεαρὸς
Χοτκέβιτζ, ὁ αὐτοκτονήσας ἔπειτα.
Ὅστις σᾶς εἶδε, λέγουν, σᾶς ἠγάπησε.

Μαρίνα

Ἀλλὰ δὲν γίνεται ταχύτερα;

Ροῦζα

Εὐθύς.
Εἰς σᾶς ἐλπίζει ὁ πατέρας σήμερον.
ὁ βασιλόπαις δὲν σᾶς εἶδε μάταια,
τὸ πάθος του νὰ κρύψῃ δὲν ἐμπόρεσε.
ἐτρώθη, καὶ ἀνάγκη νὰ καταβληθῇ
διὰ κτυπήματος κρισίμου. Ὄντως δὲ
ἐρωτευμένος εἶνε, δέσποινα. Ἰδοὺ
παρῆλθε μήν, καθὼς εἰξεύρετε, ἀφοῦ
τὸ Κράκοβον ἀφήσας, λησμονήσας δὲ
καὶ πόλεμον καὶ θρόνον Μοσχοβιτικόν,
διασκεδάζει ξενιζόμενος ἐδῶ,
καὶ διεγείρων τὴν χολὴν καὶ Πολωνῶν
καὶ Ρώσσων. Ἄχ, Θεέ, θὰ ἴδω ἆρά γε
ἐκείνην τὴν ἡμέραν ;... Δὲν εἶν' ἀληθές,
ὁπόταν ὁδηγήσῃ ὁ Δημήτριος
εἰς τὴν πρωτεύουσάν του τὴν βασίλισσαν
τῆς Μόσχας, δὲν θὰ μὲ ἀφίσετε ;

Μαρίνα

Λοιπόν,
φρονεῖς ἐσὺ—ὅτι Τσαρίνα θὰ γενῶ ;

Ροῦζα

Καὶ τίς λοιπόν, ἐκτὸς ὑμῶν ; Ποῖος τολμᾷ
νὰ συγκριθῇ ἐδῶ μὲ τὴν κυρίαν μου
ὡς πρὸς τὴν καλλονήν ; Τὸ γένος τῶν Μνισὲκ
πρωτεύει μέχρι σήμερον· ὡς πρὸς τὸν νοῦν
ἐπαίνων εἶσθε ἀνωτέρα.... Εὐτυχὴς
ὅστις ἀξιωθῇ ἑνός σας βλέμματος,
τὸν ἔρωτά σας ὅστις ἀπολαύσῃ, ναί,
ὁποιοσδήποτε, ὁ βασιλεὺς αὐτός,
εἴτε ὁ Γάλλος βασιλόπαις.... καὶ οὐχὶ
αὐτός σας ὁ Τσαρέβιτζ ὁ ἐλεεινός,
ποῦ ἄγνωστον τίς εἶνε, πόθεν ἔρχεται !

Μαρίνα

Υἱὸς εἶν' ὄντως Τσάρου, ἀνεγνώρισεν
αὐτὸν ὁ κόσμος ὅλος.

Ροῦζα

Ὅμως, πέρυσιν

τοῦ Βισνιεβέτζκη δοῦλος ἐχρημάτισε.

Μαρίνα

Ἐκρύπτετο.

Ροῦζα

Διόλου δὲν φιλονεικῶ.
Ἀλλὰ εἰξεύρετε τί λέγουν δι' αὐτόν;
ὅτ' ἦτον ἀναγνώστης, ὅτι ἔφυγεν
ἐκ Μόσχας, εἰς τὴν ἐνορίαν του γνωστὸς
ἀπατεών.

Μαρίνα

Ἀνοησίαι!

Ροῦζα

Βέβαια,
ποσῶς δὲν τὰ πιστεύω οὔτ' ἐγώ, ἀλλὰ
αὐτὸ καὶ μόνον λέγω, ὅτι χρεωστεῖ
τὸ πεπρωμένον νὰ δοξάζῃ, ὅτι σεῖς
μεταξὺ ἄλλων τὸν ἐπροτιμήσατε.

Θεραπαινὶς (εἰσορμᾷ).

Οἱ ξένοι ἔφθασαν.

Μαρίνα

Βλέπεις λοιπόν; Ἐσὺ
εἶσ' ἱκανὴ ὡς τὸ πρωὶ νὰ φλυαρῇς,
ἐν τούτοις εἶμ' ἀνέτοιμος ἐγώ.

Ροῦζα

Εὐθύς!

(αἱ θαλαμηπόλοι τρέχουσιν ἄνω κάτω).

Μαρίνα

Τὸ πᾶν νὰ μάθω χρεωστῶ ἐγὼ αὐτή.

Π. Α. Ἀξιώτης

ΤΟ ΣΙΜΙΓΔΑΛΙ ΓΙΑ ΤΑ ΧΡΙΣΤΟΨΩΜΑ

«Ἐγὼ τὴν ἔλεγα κακιά, ἡ Νίτσα ἡ μεγαλείτερή μου ἀδελφή, κακούργα κ' ἡ Γιούλια ἡ μεγαλείτερη ὅλων μας ἀδελφή, στρίγγλα.

Καὶ ἦταν μητέρα μας.

Καὶ τί θὰ εἰπῇ, ἀφοῦ μᾶς μεταχειρίζονταν τόσο κακά, σὰν τὶς γάτες, ποῦ πνίγουν καμμιὰ φορὰ τὰ παιδιά τους; Ἔπεφτε ἔξαφνα ὁ μικρότερός μου ἀδελφός, ὁ Τάκης, κ' ἐχτυποῦσε· ἔφταια ἐγώ. Ἔσπαγε ὁ Τάκης κανένα ἀγγειό· ξυλοκόπαγε ἐμὲ καὶ κάθε τέλος πάντων ἀταξία τοῦ Τάκη ἐξέσπαγε στὴ ράχι μου.

Εἴδατε δίκαιο;

— Τί καλός, τί ἥσυχος, τί φρόνιμος—ἔλεγε ἐκείνη—ποῦ εἶνε ὁ μικρός· αὐτὸς ὁ μεγάλος, αὐτὸς ὁ κακοῦργος, αὐτὸς ὁ μπόγιας τὸν ἀγριεύει.

Καὶ αὐτὸς ὁ μεγάλος, ὁ κακοῦργος, ὁ μπόγιας, ἐγὼ δηλαδή, δὲν ἤμουν παρὰ δυὸ-τρία χρόνια μεγαλείτερος τοῦ Τάκη,

—Ἄκουσε—λέει ἐκείνη κάποτε τοῦ πατέρα—αὐτὸν τὸ μπόγια νὰ τὸν βάλῃς στὸ σκολειὸ γιὰ νὰ ἡσυχάσῃ τὸ σπίτι.

Τῶφαγε ἐκεῖνο τὸ μικρό, τῶφαγε....

Ὁ πατέρας λέτε πῶς τὰ πίστευε αὐτά; Ἔννοια σας· τὴν εἶξερε καλά· τὸν εἶχε ποτίσῃ χίλιες φορὲς φαρμάκι. Ἀλλὰ τί νὰ κάμῃ; νὰ μὴν τῆς κάμῃ τὴν ὄρεξί της;... μποροῦσε νὰ τὸν φάῃ μὲ τὴν κακούργα γρίνια της.

Καὶ ἔτσι, μὲ πέρνει ὁ δυστυχισμένος ἕνα πρωὶ ἀπὸ τὸ χέρι καὶ μία καὶ στὸ σκολειό. Ἐκεῖ, ἡ δασκάλα μοὖπε πῶς ὅταν γυρίσω στὸ σπίτι, νὰ πάω νὰ μὲ μυρίσῃ ἡ μητέρα ποῦ θὰ μοσχοβολάω ἀπ' τὸ σκολειό. Ὅταν τὸ γιόμα ἐσκόλασα, ἐπῆγα σιμὰ στὴ μητέρα καὶ κουνοῦσα τὰ πόδια μου, προσπαθῶντας ἔτσι νὰ τὴν κάμω νὰ μὲ ἰδῇ, γιὰ νὰ μοῦ εἰπῇ πῶς μοσκοβολάω, ὁπόταν αὐτὴ ἄγρια μοῦ λέει·

— Πάλι ἀρχίνησες;... δὲν ἀργῶ νὰ σοῦ βγάλω τὰ μάτια...

Ἀμ ἐκεῖνες ἡ ἀδερφάδες μου τί τραβοῦσαν! Ποτὲ δὲν ἄκουσαν καλὸ λόγο ἀπ' τὸ στόμα της.

Ὁ πατέρας θαρρεῖτε πῶς περνοῦσε καλήτερα;

— Γιὰ νὰ σοῦ 'πῶ — τῶλεγε ὅταν ἐπέμβαινε ὁ δύστυχος καμμιὰ φορὰ γιὰ νὰ σώσῃ κάνέναν ἀπὸ μᾶς ἀπ' τὴν γρίνια της — νὰ πᾷς νὰ κυττάξῃς τὴν ἐρμιά σου.

Ἡ μύτη της τότε ἐζάρωνε, σὰν κάτι νὰ τῆς βρωμοῦσε, τὰ μάτια της ἔλαμπαν σὰν τῆς γάτας, ἀπ' τὸ στόμα της πετειόνταν μαζὶ μὲ τὰ λόγια σάλια κ' ἔβλεπες στὸ πρόσωπό της ζωγραφισμένη τὴ στριγγλοσύνη της.

Ποτὲ δὲν τὴν ἄκουσα νὰ κράξῃ τὸν πατέρα μὲ τὄνομά του καὶ ὅταν κουβέντιαζαν μαζί, ποτὲ δὲν τὸν κύτταζε στὰ μάτια. Λὲς καὶ τῆς εἶχε σκοτώσει τὸν πατέρα.

Καὶ ἦταν ὁ κακορρίζικος ἕνας ἅγιος ἄνθρωπος.

— Καϋμένε Σπυρδούλα — τῆς ἔλεγε, ὅταν ἐκείνη μὴ βρίσκωντας ἀφορμὴ γρίνιας τὸν κεντοῦσε — αὐτὴ ἡ γρίνια σου θὰ μᾶς φάῃ.

Ἀλλὰ τοῦ κάκου· αὐτὴ δὲν ἄλλαζε γνώμη.

Δὲ μᾶς ἔφτανε αὐτή, ἀλλὰ εἴχαμε καὶ τῂς ἀδερφάδες της, τῂς θειάδες μας, ποῦ ἦταν κομμένες ἀπ' τὴν ἴδια πέτσα τοῦ πανιοῦ μὲ τὴ μητέρα. Ἀγκαλά, δὲν ἦταν ἀδερφάδες ; Κακιὲς κι' αὐτὲς σὰν τὴ μητέρα, εἶχαν ἕνα λόγο νἄνε περσότερο μοχθηρές ἀπ' αὐτή.

Γεροντοκόριτσα !

Ὦ ! τί τραβοῦσαν τὰ κορίτσα, ὅταν αὐτὲς ἔρχονταν στὸ σπίτι μας. Τὰ κορίτσα ἦταν δώδεκα-δεκατρίο χρονῶν κ' ἡ θειάδες εἶχαν τέτοια ἡλικία ποῦ βάφαν τὰ μαλλιά τους.

Τώρα σεῖς καταλαβένετε πῶς μιὰ τέτοια διαφορὰ ἡλικίας ἡ γυναῖκες δὲν τὴν χωνεύουν, δὲν τὴν συγχωρᾶνε, δὲν τὴν ἐπιτρέπουνε τόσο εὔκολα, ἔστω καὶ στῂς ἀνιψάδες.

— Δὲν ἤμαστε καὶ 'μεῖς κορίτσα ; τῂς ἔλεγαν· ἀλλὰ ἔχομε τὸ μυαλό μας, μωρές.

Καὶ τέλειωναν μ' ἕνα παληόλογο.

Εἶχαν καταφέρει νὰ πιστεύῃ ὅλος ὁ κόσμος πῶς ἐμεῖς τυραννούσαμε τὴν ἀδερφή τους, τὴ μητέρα μας, καὶ πῶς αὐτὲς μᾶς ἀγάποῦσαν καὶ ὅτι ἀπ' τὰ βάσανα τὰ δικά μας γεράσανε παράκαιρα.

— Τί τὰ φυλᾷς — ἔλεγαν τῆς μητέρας γιὰ μᾶς—ξύλο !.. ξύλο !.. Δὲ βλέπεις ; σοῦ φάγανε τὰ νιάτα τὰ μαγκούφικα...

Ἀλλ' αὐτὴ ἡ δουλειὰ δὲν μποροῦσε νὰ κρατήσῃ πολύ.

Μιὰ μέρα ὁ πατέρας τῂς ἔδειξε τὴν πόρτα, κι' ἀπ' τὰ τότε ἡ μητέρα ἐγείνηκε σωστὸ θεριό.

Νἀνεβοῦμε τὴ σκάλα λασπωμένοι ἢ νὰ ρίξωμε ψίχες, ψωμιοῦ στὸ πάτωμα ἢ νὰ γυρέψωμε περισσότερη ζάχαρι στὸν καφέ, ἀρκοῦσε νὰ μᾶς μετρήσῃ παρὰ μία τεσσεράκοντα. Τὸ περίεργο ἦταν, ὅτι κι' αὐτὴ ἡ γάτα μας τὴν φοβόντανε, κι' ἐνῷ μ' ἐμᾶς τοὺς ἄλλους ἔπαιζε, ὅταν ἔβλεπε τὴ μητέρα, τὤβαζε στὰ πόδια,

Πώ! πώ! τρομάρα μου, τί φόβο τῆς εἴχαμε!

Μιὰ μέρα μπῆκα μέσα στὸ μαγερειὸ κ' εἶδα τὴ Νίτσα νὰ κλαίῃ.

— Γιατί κλαῖς; τῆς λέω.

— Πῆγα νὰ βάλω τοῦ πατέρα νερὸ καὶ μῶπεσε τὸ ποτῆρι κι' ἔσπασε—μοῦ λέει κλαίωντας. Τί θὰ γίνω ἂν τὸ μάθῃ ἡ μητέρα!..

Τὴ λυπήθηκα.

Ξέρετε, ἦταν ἕνα λαμπρὸ κορίτσι ἡ Νίτσα. Ὅταν εἶχε καμμιὰ πεντάρα, τὴν τρώγαμε μαζὶ στὸν χαλβαντζῆ.

Μοῦ ἦρθε μιὰ ἰδέα.

— Σώπα, καϋμένη Νίτσα—τῆς λέω—κι' ἔννοια σου....

Καὶ μιὰ καὶ στὴ μητέρα.

— Μητέρα — τῆς λέω—ἔσπασα ἕνα ποτῆρι· θέλεις νὰ μὲ βαρέσῃς;

Ἡ πονηράδα μου πέτυχε.

— Φεύγα, νὰ μὴ σὲ βλέπω, βρωμόπαιδο. Νὰ πετάξῃς τὰ κομμάτια νὰ μὴν τὰ πατήσ' ὁ Τάκης.

Κι' ἔτσι, ἡ Νίτσα τὴ γλύτωσε.

Ναὶ τὴ γλύτωσε ἡ Νίτσα, ἀλλὰ μιὰ ἄλλη μέρα, ποῦ κἄτι ἔκαμα ἐγώ, εἰς τὸ ξύλο ποῦ μῶδωκε δὲ λησμόνησε νὰ μοῦ ἀστράψῃ καὶ λίγες κατακεφαλιὲς γιὰ τὸ ποτῆρι.

— Σῶχω πολλὰ μαζεμένα — μῶλεγε· λὲς πῶς λησμόνησα τὸ ποτῆρι ... ἔ;

Καὶ νὰ ξύλο.

Μία Δευτέρα πρωὶ—ποτὲ δὲν θὰ τὴν λησμονήσω—ἡ γάτα μας ξαπλωμένη στὸ πάτωμα, ποῦ ἔμπαινε ἀπ' τὸ παραθύρι μιὰ στενὴ λωρίδα ἥλιου, ροχάλιζε ξέννοιαστα κι' ὁ Πιστὸς ὁ σκύλος μας παρέκει τὴν ἀγριοκύτταζε, ἕτοιμος εἰς τὸ πρῶτό μου γνέψιμο νὰ τὴν ἁρπάξῃ. Ἐγὼ ἤμουνα ἕτοιμος γιὰ τὸ σκολειό· μὲ τὰ βιβλία μου, μὲ τὸ καπέλο μου καὶ τοὺς ἐκύτταζα ζηλεύοντας. Ἐκεῖ ποῦ τοὺς κύτταξα, μοῦ ἦρθε ἡ ἰδέα νὰ φορέσω τοῦ Πιστοῦ τὸ καπέλο μου, γιὰ νὰ ἰδῶ πῶς τοῦ πιάνει· ἀλλὰ καθὼς τοῦ τὸ φόρεσα, αὐτός, παιγνιδιάρης πάντα μ' ὅλα του τὰ γεράματα, τὸ βάζει στὰ πόδια καὶ γίνεται ἄφαντος μαζὶ μὲ τὸ καπέλο.

— Πιστέ! Πιστέ!...

Ποῦ ὁ Πιστός!

Νὰ ἡ μητέρα. Τρομάρα μου.

— Ἀκόμα δὲν πῆγες στὸ σκολειό; Τί κάθεσαι; εἶνε μεσημέρι ... τί μὲ κυττᾷς, μωρὲ μπόγια; σκολειὸ γιατὶ σὲ τέλεψα ...

— Μοῦ πῆρ' ὁ Πιστὸς τὸ καπέλο...

Ὁ Πιστὸς παρουσιάστηκε κουνῶντας τὴν οὐρά του, μὰ δίχως τὸ καπέλο.

— Ἔκρυψες τὸ καπέλο σου, γιὰ νὰ μὴν πᾷς στὸ σκολειό... ἔ; τώρα νὰ ἰδῇς ...

Πηγαίνει γλήγορα-γλήγορα στὴν κάμαρά της καὶ γυρίζει ἀμέσως καὶ μοῦ φορεῖ μιὰ νυχτικιὰ σκούφια τοῦ πατέρα· .μὰ τί σκούφια ! κεφαλλονίτικη· μιὰ ὀργιὰ μακρυά.

— Σκολειὸ γλήγορα !— μοῦ λέει τραβῶντας ἐλεεινὰ τ' αὐτί μου.

Ἐγὼ φυσικὰ ἔκλαιγα, γιατὶ δὲν μποροῦσα νὰ πάω μὲ νυχτικιὰ σκούφια—καὶ τὶ σκούφια—στὸ σκολειό. Ἐκείνη, ὅταν μ' εἶδε νὰ κλαίω ἀγρίεψε περσσότερο καὶ ἀρπάζει μιὰ βέργα ποῦ τὴν εἶχε ἐπιτούτου, καὶ μὲ χτυποῦσε ἀλύπητα φωνάζωντας·

— Δὲν θέλεις νὰ πᾷς στὸ σκολειό... ἔ ; νὰ λοιπόν... καὶ ἡ βέργα ἀνεβοκατέβαινε στὴ ράχι μου.

Ἡ γειτονειὰ σηκώθηκε στὸ ποδάρι, ἀπ' τὲς φωνές μας. Μὰ δὲν ἦταν ξύλο ἐκεῖνο ! Καὶ χωρὶς λόγο, χωρὶς νὰ κάμω τίποτε. Ὁ πατέρας ἔτρεξε νὰ μὲ σώσῃ ἀπ' τὰ χέρια της.

— Ὁρίστε ! ὁρίστε—λέει ἐκείνη δείχνωντας τὸν πατέρα μὲ τὸ δάχτυλο· μᾶς ἦρθε νὰ τοῦ πάρῃ μέρος...Ἄμ, ποιὸς τὸν ἔκαμε μπόγια ;.. ποιὸς ἄλλος ἀπὸ σέ ;

Ἀκούσατ' ἐκεῖ ; εἶχε τὴν ἀξίωσι νὰ τὴν ἀφήσουν νὰ μὲ τελειώσῃ. Κι' αὐτὸ ἦταν ἀπ' τὰ λιγώτερα. Ποῦ νὰ θυμᾶμαι τὰ μεγάλα κακὰ καὶ τὲς γρίνιες της κάθε μέρα! Ὅταν ἐγὼ ἤμουνα στὸ σκολειό, ἐγρίνιαζε μὲ τὰ κορίτσα, κι' ὅταν τὸ γιόμα ἢ τὸ βράδυ ἔμπαινε ὁ πατέρας στὸ σπίτι, γιὰ νὰ φάῃ λίγο ἀναπαμένα, τοῦ τὤβγαζε τὸ φαγὶ ἀπ' τὲς μύτες. Ὅ,τι ἀγόραζε ὁ πατέρας ποτὲ δὲν τῆς ἄρεσε. Μᾶς ἔπερνε ἔξαφνα ὁ δύστυχος ἢ καπέλλο ἢ φόρεμα ἢ παπούτσια·

— Σ' ηὗρανε κορόϊδο καὶ στὰ πούλησαν—τὤλεγε—αὐτὰ εἶνε πράμματα γιὰ πέταμα.

Λέτε πῶς ὁ πατέρας ἦταν ἀπὸ σίδερο ; Ἡ γρίνια τὸν ἔτρωγε. Ἀπὸ μέρα σὲ μέρα ἀρχίνησε ν' ἀδυνατίζῃ, νὰ γίνεται μελαγχολικὸς καὶ λιγόλογος. Ἔμπαινε στὸ σπίτι χωρὶς νὰ χαιρετίσῃ, ἐκάθονταν κι' ἔτρωγε χωρὶς μιλιὰ κι' ὕστερα ἔφευγε γλήγορα-γλήγορα γιὰ τὸ μαγαζί. Ἔτρωγε τὸ ψωμί του, ποῦ τὤβγαζε μὲ ἱδρῶτα, τὤτρωγε μὲ φαρμάκι. Κάποτε ἔκανε παρατήρησι μὲ τρόπο, γιὰ τὸ φαγί, ποῦ δὲν ἔγεινε στὴν ὥρα του. Τότε ν' ἀκούγατε τὴ μητέρα·

— Τίνος τὸ λὲς αὐτό ;... Μὤχεις ἐδῶ τοὺς δούλους σου ; ὤ ! ἀνάθεμα τὴν ὥρα ποῦ ...

— Ποῦ σ' ἔπερνα, ἐτέλειωσε ὁ πατέρας κουνῶντας τὸ κεφάλι καὶ βγῆκ' ἀπ' τὸ σπίτι νηστικός.

Πρέπει νὰ ξέρετε, ὅτι πρώτη φορὰ ὁ πατέρας τῆς εἶπε τόσο πικρὸ λόγο.

Ἡ μητέρα ἔκλαιγε.

Ὢ! ὅποιος δὲν τὴν εἶδε νὰ κλαίγῃ, ποτὲ δὲν μπορεῖ νὰ νοιώσῃ τὴ φαρμακερὴ ψυχή της. Τὸ κλάψιμό της σοῦ κινοῦσε τὴν κακούργα ὄρεξι, νὰ τὴν πνίξῃς. Πόσοι δὲν γένηκαν κακοῦργοι ἀπὸ τέτοιο κλάψιμο!

Δύστυχε πατέρα!

Ἀλλὰ ἡ δουλειὰ αὐτὴ ἔπρεπε νὰ πάρῃ ἕνα τέλος. Δὲν ἦταν κατάστασι ἐκείνη. Φανταστῆτε μέσα στὸ σπίτι σας ἕναν ἄνθρωπο, ποῦ ἀπ' τὸ πρωὶ ὡς τὸ βράδυ νὰ σᾶς ποτίζῃ μὲ φαρμάκι. Βέβαια, ἡ δουλειὰ αὐτὴ ἔπρεπε νὰ τελειώσῃ.

Ἦταν παραμονὲς τοῦ Χριστοῦ.

Στὸν τόπο μας, τὰ Χριστούγεννα κ' ἡ Λαμπρή, καθὼς σὲ κάθε τόπο, εἶνε ἡ δυὸ μεγαλείτερες χρονιάρες μέρες. Νὰ μὴν κρεμάσῃς καμμιὰ σημαία στὸ σπίτι σου τοῦ Ἁϊ—Λαζάρου, ποῦ γιορτάζομε τὴν ξακουσμένη ἔξοδο τῆς φρουρᾶς τῆς πόλης μας, δὲν εἶνε καὶ τόσο κακό· ἀλλὰ νὰ μὴ φτιάσῃς χριστόψωμα τοῦ Χριστοῦ ἢ νὰ μὴν ψήσῃς ὁλάκερο ἀρνὶ στὸ σουβλὶ τὴ Λαμπρή, εἶνε μεγάλη γρουσουζουλιά, ἐκτὸς ἂν εἶσαι βαρυὰ λυπημένος.

Στὸ σπίτι μας εἴχαμε χρόνια νὰ φᾶμε χριστόψωμο κι' ἀρνὶ στὸ σουβλί, γιατ' εἶχε πεθάνει ἕνας μπάρμπας μας—ἀδερφὸς τῆς μητέρας —καὶ ἂν καὶ πέρνασαν ἀπ' τὰ τότε πολλὰ χρόνια — φανταστῆτε, ἐγὼ δὲν τὸν θυμήθηκα τὸ μακαρίτη—ἡ μητέρα δὲν ἔννοιωθε νὰ μπάσῃ τέτοια πράματα στῆς δυὸ αὐτὲς γιορτάδες στὸ σπῆτι. Τοῦ πατέρα τοῦ φαίνονταν μεγάλη γροσουζουλιά, ἀφοῦ μάλιστα ὁ μακαρίτης εἶχε πολλὰ χρόνια πεθαμένος κ' ἔλεγε κάθε τέτοια χρονιάρα μέρα τῆς μητέρας.

—Τί λὲς Σπυρδούλα!; νἀγοράσω λίγο σιμιγδάλι γιὰ χριστόψωμα; νὰ πάρω ἓν ἀρνί; ἀρκετὰ κρατήσαμε τὴ λύπη γιὰ τὸ μακαρίτη.... Βλέπεις τὰ παιδιὰ ζουλεύουν.

Ἡ μητέρα τὤρριχνε μιὰ ἄγρια ματιὰ γιὰ ἀπάντησι, σὰν νὰ τοῦ λέῃ πῶς οὔτε κουβέντα δὲν πρέπει νὰ γένεται γι' αὐτὴ τὴ δουλειὰ κι' ἔφευγε ψιθυρίζωντας μὲς τὰ δόντια της·

— Κακὸς χρόνος νἄῃς καὶ σὺ καὶ τὰ παιδιά.... καὶ κολλοῦσε στὴν ἄκρη ἕνα «ἔτσι» ποῦθελε νὰ πῆ, πῶς ἔμενε εὐχαριστημένη ἀπ' τὴν κατάρα της ἐκείνη.

Καὶ τώρα σεῖς θὰ νομίζετε, πῶς τῶχανε γιὰ τὴ λύπη τοῦ ἀδερφοῦ της. Μπά! μακρυὰ τέτοια ἰδέα. Ἤθελε μονάχα νὰ μᾶς παιδεύῃ· ἦταν πλασμένη νὰ τυραννῇ. Μπορῶ νὰ πάρω ὅρκο, πῶς ἀπ' τὴ μέρα ποῦ πέθανε ὁ μπάρμπας οὔτε τὸν ξανασυλλογίστηκε. Ἀλλὰ ἔτσι· ἀπὸ στριγγλοσύνη, ἀπὸ γρουσουζουλιά.

Ἀλλὰ ἐκείνη τὴ χρονιὰ ὁ πατέρας ἀποφάσισε νὰ μὴν πάρῃ τὴ γνώμη της γιὰ τὸ χριστόψωμα, ἀλλὰ τὴν προπαραμονὴ τοῦ Χριστοῦ βγαίνωντας τὸ πρωὶ ἀπ' τὸ σπίτι, τῆς εἶπε·

— Θὰ σοῦ στείλω λίγο σιμιγδάλι γιὰ νὰ φκιάσῃς χριστόψωμα.

— Τί εἶπες; τί εἶπες;—ἀπάντησε ἐκείνη, γυρεύωντας νὰ τὸν φάῃ μὲ τὰ μάτια—δὲν ντρέπεσαι, δὲν ντρέπεσαι ἔχ'ς καὶ μοῦτρα καὶ τὸ λές;... ἀκόμα ἡ ψυχή του γυρίζει στὸ σπίτι.

Πιστεύω πῶς οὔτε σκόνη δὲν ὕπαρχε τότε ἀπ' τὸν μακαρίτη.

— Αὐτὰ δὲν τἀκούω ἐγὼ—λέει ὁ πατέρας· θὰ φκιάσῃς χριστόψωμα!...

— Τέτοιο πρᾶμα δὲν μπαίνει στὸ σπίτι μου! λέει ἐκείνη.

Ἀλλὰ ὁ πατέρας, μόλις βγῆκε στὸ παζάρι, ἔστειλε μὲ τὸ Νάκο, τὸ μαχτίδι μας, μιὰ σακκοῦλα σιμιγδάλι καὶ μιὰ χαρτουλίνα σουσάμι.

Πὼ—πώ, πὼ—πώ! τρομάρα μου.

Ποῦ νὰ ταὔρω τὰ λόγια γιὰ νὰ σᾶς παραστήσω τὴ στιγμὴ ποῦ εἶδε τὸ Νάκο φορτωμένον μὲ τὸ σιμιγδάλι; Ἔπρεπε τὰ λόγια νἄχουν ψυχή, γιὰ νὰ σᾶς παραστήσουν τὴ μύτη της, ποῦ ἀνεβοκατέβαινε τρεμουλιαστά· τὰ μάτια της, ποῦ μέσα στὴν παράξενη λάμψη τους μποροῦσε κανεὶς νὰ πάρῃ ἰδέα τῆς κόλασης· τὰ μαλλιά της, ποῦ ξέφευγαν ὀλόρθα μέσ' ἀπ' τὴ μαύρη σκέπη της καὶ τὰ δόντια της, ποῦ ἂν ἄκουες τὸ τρίξιμό τους, σ' ἔπιαν' ἀνατριχίλα.

Ἐγὼ καὶ τὰ κορίτσα, ἂν καὶ συνειθισμένοι ἀπὸ τέτοιες ζωντανές εἰκόνες τῆς μητέρας, τὰ χρειαστήκαμε. Τὰ κορίτσα κρύφτηκαν στὸ μαγερειὸ κι' ἐγὼ πίσ' ἀπ' τὴν πόρτα. Εἶξερε κανεὶς τί μποροῦσε νὰ συμβῇ; Μποροῦσε νὰ ξεσπάσῃ σ' ἐμᾶς. Τί θέλ' ἡ ἀλ'ποῦ στὸ παζάρι; Κρύψιμο!!!

Πρῶτα—πρῶτα ἅρπαξε ἀπ' τὰ μαλλιὰ τὸν κακομοίρη τὸ Νάκο καὶ τραβῶντας τον ἀπ' αὐτά, τὸν ρωτοῦσε, ἐνῷ τὰ λόγια της πνίγονταν μέσ' τὰ σάλια·

— Ποιὸς στὤδωκε, μωρὲ μασκαρά;...

— Ὁ ἀφεντικός, κυρά, ἐφώναζε ὁ ἄτυχος Νάκος, προσέχωντας περισσότερο μὴ τοῦ χυθῇ τὸ σιμιγδάλι παρὰ στὸ ξύλο πὤτρωγε.

—Ποιός στῶδωκε, ἄτιμε ;—τὸν ξαναρωτοῦσε μὲ ξεφωνητὸ σύρνοντάς τον ἀπ' τὰ μαλλιά.

— Ὁ ἀφεντικός, κυρά !..

Ἡ πόρτα ἄνοιξε· ὁ πατέρας παρουσιάστηκε.

Τὸν κύτταξα στὸ πρόσωπο μὲ τρομερὸ καρδιοχτύπι, γιὰ νὰ μαντέψω τὸ τί θὰ γίνονταν. Μοῦ φάνηκε σὰν τὸ Χριστὸ ποῦ κρεμᾷν κάθε μεγάλη Πέμπτη στὴν ἐκκλησία.

— Σὲ περίμενα—τοῦ λέει ἐκείνη συριχτὰ μόλις τὸν εἶδε—καὶ ἀφίνει τὸ Νάκο, πέρνει τὴ σακκοῦλα μὲ τὸ σιμιγδάλι, ἀνοίγει τὸ παραθύρι καὶ τὸ χύνει ὄξω.

— Φάε ! φάε τώρα καὶ σὺ καὶ τὰ 'ρμαδιακά σου.... Φάε χριστόψωμα.

Ὁ ἀέρας ἐφούντωσε τὴν κάμαρα ἀπὸ σιμιγδάλι καὶ καθὼς ὁ πατέρας σήκωσε ἀπότομα τὸ χέρι γιὰ νὰ φυλάξῃ τὰ μάτια του, ἡ μητέρα νομίζοντας πῶς θὰ τὴν χτυπήσῃ, σηκόνει τὰ χέρια καὶ τοῦ ρίχνεται σὰν σωστὴ γάτα.

Ὁ πατέρας τῆς ἔπιασε τὰ χέρια.

— Πῆγες καὶ μέθυσες κ' ἦρθες νὰ μὲ δείρῃς, μεθύστακα.... Πρέπει νὰ ξέρετε, ὅτι ποτέ δὲν τῶβαζε τὸ κρασὶ στὸ στόμα του ὁ δύστυχος.

— Μεθύστακα !... ξαναλέει ἐκείνη·

Κρατῶντας την ἀπ' τὰ χέρια, ἔρριξε τὰ μάτια του στὰ κονίσματα. Τὰ κύτταξα—δὲν ξέρω γιατὶ—κι' ἐγώ. Θαρρῶ πῶς τὸ κόνισμα τῆς Παναγίας ἔτριξε. Λὲς κι' Παναγία κουβέντιαζε μὲ τὸν πατέρα.

Ἡ καρδία μου χτυποῦσε σὰν καμπάνα.

Ἡ μητέρα φαίνονταν τώρα σὰν ἀναίσθητη· ὁ πατέρας της κρατοῦσε τὰ χέρια κυττάζωντας ἀκόμα τὰ κονίσματα· τὰ κεφαλάκια τῆς Γιούλιας καὶ τῆς Νίτσας κρυφοκύτταζαν τρομασμένα ἀπ' τὸ μαγερειό· ὁ Νάκος ζαρωμένος σὲ μιὰ μεριὰ κρατοῦσε κλαϊμένος τὴ χαρτουλίνα μὲ τὸ σουσάμι· ὁ Πιστὸς ἀπ' ὄξω ἐγαύγιζε παράξενα κι' ἐγὼ κρυφοκύτταζα ἀπ' τὴν πόρτα.

Πέρασε ἔτσι κάμποση ὥρα.

Οὔτε ἀνασασμὸ δὲν ἐβγάζαμε ὅλοι. Θὰ νόμιζες πῶς ἤμαστε ἀγάλματα. Κι' αὐτὸς ὁ Πιστὸς ἔπαψε νὰ γαυγίζῃ καὶ μονάχα ἡ βραχνὴ φωνὴ ἑνὸς ἑβραίου πραγματευτῆ ἀντιλαλοῦσε στὴ στράτα·

— Γυαλικά ! μαστραπάδες ! ποτήρια !

Τὰ μάτια τοῦ πατέρα ξεκόλλησαν ἀπ' τὰ κονίσματα καὶ πέσαν στὴ μητέρα. Τὴν καρδιά μου, μοῦ φάνηκε πῶς τὴ διαπέρασε λυομένο βολύμι· ἔτρεμα σύσσωμος.

Ὁ πατέρας ἔγειρε τὸ κεφάλι κατὰ τὴ μητέρα.

— Γιατί Σπυριδούλα μου ;... τῆς λέει γλυκά

— ....

— Δὲν μοῦ μιλᾷς ;...

Τὴ μητέρα τὴν τσάκισε τὸ παράπονο.

Ὁ πατέρας τὴν πῆρε στὴν ἀγκαλιά του.

Ἔκλαιγαν μαζί.

Τὰ δάκρυα τῆς μετάνοιας, ἀνακατωμένα μὲ τὰ δάκρυα τῆς χαρᾶς ἀνεβάζουν τὰ ἀγνότερα δάκρυα στὰ μάτια.

Δὲν μπόρεσα νὰ κρατήσω· ἔκλαιγα. Καὶ τὰ κορίτσα ἔκλαιγαν κι' ἐκεῖνα. Ὅλοι κλαίγαμε.

— Παιδιά, ποῦ εἶστε—λέει ὁ πατέρας—ἐλᾶτε νὰ σᾶς φιλήσ' ἡ μητέρα σας....

— Ἄφσε—λέει ἡ μητέρα—πάω ἐγώ, καὶ πρὶν προφτάσῃ νὰ κουνηθῇ κ' οἱ τρεῖς ἤμαστε σπὴν ἀγκαλιά της.

— Τὰ καϋμένα μου τὰ παιδιά—ἔλεγε κλαίωντας σὰν νὰ μᾶς εἶχε χάσῃ καὶ μᾶς ξαναῦρε. Ἦρθε ἐκεῖ κι 'ὁ πατέρας κι' ἀνακατέψαμε ὅλοι μαζὶ τὰ δάκρυά μας.

Ὁ Τάκης μας, ποῦ μόλις εἶχε ξυπνήσει, παρουσιάστηκε χαρωπὸς —χαρωπὸς στὴν πόρτα καὶ κρυφοκυττάζωντας μᾶς φώναζε·

— Τά ; !.. καὶ πάλι κρύβονταν.

Λὲς καὶ μᾶς τὸν ἔστειλε ἡ Παναγία γιὰ νὰ βάλῃ, μὲ τὸ ἀγγελικό του χαμόγελο, τὴ σφραγῖδα τῆς χαρᾶς στὰ κλαϋμένα μας πρόσωπα.

Ἐγύρισα κι' εἶδα τὸ Νάκο ζαρωμένον ἐκεῖ στὴ γωνία καὶ τὸν λυπήθηκα. Μοῦ φάνηκε σὰν μελανιὰ σὲ ἄγραφο ἄσπρο χαρτί.

— Κι' ὁ κακομοίρης ὁ Νάκος.... — λέω.

— Ναὶ ὁ Νάκος....—λέει ἡ μητέρα....—Κώστα....

Πρώτη φορὰ ἐπρόφερνε τὸ ὄνομα τοῦ πατέρα·

— Κώστα !... πόσο σιμιγδάλι θὰ πάρῃ ὁ Νάκος γιὰ τὰ χριστόψωμα ;...

Πολλὲς φορὲς ἡ φαρμακερή, ἡ στριγγλιασμένη ψυχὴ μοιάζει μὲ τὸν καφέ, ποῦ μονάχα ἡ ζάχαρι τοῦ κόβει τὴν πικράδα.

Ἀνδρέας Μαρούλης

ΤΟ ΞΑΜΙΛΙ

Τὰ βάθη τοῦ πελάγου ἀναταράζει
Φλόγα κρυφή, καί, ἀπὸ τὸ μέρος ὅπου
Ἡ φουσκωμένη θάλασσα χοχλάζει,
Πετιῶνται οἱ βράχοι ἑνὸς καινούριου τόπου.
Μ' ἄκρα γαλήνη ἀντίθετο ἑτοιμάζει
Μεγάλο θαῦμα ὁ λογισμὸς τ' ἀνθρώπου·
Νά! — στὸ Ξαμίλι σταματάει, καὶ ἀλλάζει
Δρόμο βοσκοῦ σὲ διάβα λαμνοκόπου.
Βροντῶντας σμίγει ἕνα μὲ τ' ἄλλο ρέμα,
Καὶ ἡ χωρισμένη γῆ πανηγυρίζει,
Δείχνοντας ἄνθια ἐδῶ κ' ἐκεῖ στὸ βλέμμα.
Μαύρη πατρίδα! ἡ φιλαρχία σὲ σχίζει,
Στὴ μέση ρέει κλάψα τῆς φτώχειας κ' αἷμα,
Δίχως τριγύρου ἄκρη κάμμία ν' ἀνθίζῃ.

Γ. Μαρκορᾶς.

Σ. Διευθ. Παρνασσοῦ.— Μετ' ἰδιαζούσης εὐχαριστήσεως δημοσιεύομεν τὸ ποιημάτιον τοῦτο τοῦ ἐμπνευσμένου κερκυραίου ποιητοῦ, ὅστις καὶ εἰς τὸ μέλλον ὑπεσχέθη ἡμῖν νὰ κοσμῇ ἐνίοτε τὰς σελίδας τοῦ ἡμετέρου περιοδικοῦ διὰ τῶν προϊόντων τῆς ἀείποτε ἀκμαίας καὶ θαλερᾶς μούσης του.

ΙΣΤΟΡΙΚΑΙ ΣΗΜΕΙΩΣΕΙΣ ΠΕΡΙ ΣΤΑΦΙΔΟΣ[1]

ΕΝ ΕΠΤΑΝΗΣΩι ΚΑΙ ΙΔΙΩΣ ΕΝ ΖΑΚΥΝΘΩι

Ἔλθωμεν νῦν καὶ ἐξετάσωμεν τὸν ἐν Ἑπτανήσῳ σταφιδόκαρπον. Ὁ ἀναγνώστης εἶνε ἤδη ἐν γνώσει ὅτι ἐκ τῶν νήσων, κατὰ πρῶτον ὁ πολύτιμος οὗτος καρπὸς ἐν Ζακύνθῳ μετεφυτεύθη. Ἀλλὰ πότε; Ὁ Νικόλαος Σέρρας[2] οὐδὲν λέγει. Ὁ Saint-Sauveur[3], ὅστις πολλὰ τῆς Ἑλλάδος ἐγνώριζεν, ἁπλῶς ἱστορεῖ ὅτι μετεφυτεύθη ἐκ Κορίνθου κατὰ τὴν δεκάτην ἕκτην ἑκατονταετηρίδα, ἀλλ' ὅτι δὲν σώζεται ἔγγραφον μαρτυροῦν τὸ ὄνομα τοῦ πρώτου μεταφυτεύσαντος ἐν τῇ νήσῳ τὴν σταφίδα. Ὁ Βαρβιάνης[4] ἀναιρεῖ τὸν Christian Müller[5] εἰπόντα, ὅτι ὁ σταφιδόκαρπος μετεφυτεύθη τῷ 1595 καὶ ἀκολούθως ἐπὶ λέξει λέγει: «Κατὰ παράδοσιν λέγεται ὅτι κατὰ τὴν ἀρχὴν τοῦ δε»κάτου ἕκτου αἰῶνος εἰς τὴν θέσιν Κορίθι καὶ πλησίον τῶν Ἀποληта»ριῶν κατὰ πρῶτον ἐφυτεύθη ἡ σταφίς, μεταφερθεῖσα ἐκ Κορίνθου, »καὶ ἴσως ἐκ τούτου ὠνομάσθη ἡ θέσις Κορίθι». Ἡ εἰκασία αὕτη τοῦ Βαρβιάνη νομίζομεν ὅτι δὲν εἶνε τόσον ἐπιτυχής, καθότι καὶ εἰς ἄλλα τῆς Ἑλλάδος μέρη ὑπάρχει τοποθεσία Κορίθι, χωρὶς νὰ μεταφυτευθῇ Κορινθιακὴ σταφίς· ἄλλως τε Κορίθι ὀνομάζεται καὶ θέσις

[1] Συνέχεια· ἴδε φυλλάδιον 2.

[2] «Storia antica e moderna della città ed isola di Zante scritta già in latino da Mr Baltassar Maria Remondini ed ora tradotta in Italiano e riffformata, corretta ed arricchita di molte considerabili aggiunte, studio e fatica di Nicolo Serra». Τὸ ἱστορικὸν τοῦτο ἔργον εἶνε ἀνέκδοτον καὶ ὁ Βαρβιάνης εὐτυχῶς τὸ ἀντέγραψεν εἰς τὰ πολύτιμα αὐτοῦ *Χρονικά*. Ὁ Σέρρας οὗτος ἐγεννήθη τὸ 1740 καὶ ἀπεβίωσε τῷ 1784. (Τὰ ἔγγραφα τῆς οἰκογενείας Σέρρα σώζονται παρὰ τῇ Φωσκολιανῇ Βιβλιοθήκῃ. Ὅρα καὶ Σ. δὲ Βιάζη περὶ τοῦ Χίου Γεωργίου Σέρρα ἐν *Κυψέλῃ* Ζακύνθου ἔτος Α', ἀρ. 1 καὶ περὶ Νικολάου Σέρρα ἐν *Ἀπόλλωνι* Πειραιῶς, ἔτος Α. ἀρ. 14). Ἡ ἱστορία τοῦ Ρεμονδίνη δὲν μετεφράσθη ἑλληνιστί, ὡς γράφει ὁ Blengini (Annuaire 1884—1885 σελ. 446), οὐδ' ὁ Βαρβιάνης ἐξηκολούθησε τὸ ἔργον τοῦ Σέρρα, ὡς ὁ Blengini καὶ ἄλλοι λέγουσιν ἐσφαλμένως.

[3] Voyage τόμ. III, σελ. 152.

[4] *Χρονικὰ* φυλ. 21, σ. 220.

[5] Voyage κλ. δευτέρα ἔκδοσις 1822 ἐν Παρισίοις.

ἐπὶ ὑψηλοῦ μέρους κειμένη. Εἰς ἀμφιβολίαν ἐπίσης θέτομεν τὴν παράδοσιν ταύτην, δηλαδὴ ὅτι εἰς Κορίθι τὸ πρῶτον ἐφυτεύθη ἡ σταφίς, ἐπειδὴ οὐδὲν ἔγγραφον εἴδομεν ἐπιβεβαιοῦν τὴν παράδοσιν. Ἀλλοίμονον ἂν ἡ ἱστορία ἀβασανίστως καὶ ἀκρίτως παρεδέχετο ὡς θετικὴν πᾶσαν παράδοσιν καὶ παρεῖχε πίστιν εἰς πᾶσαν διάδοσιν! Ὀλίγισται εἶνε αἱ περιστάσεις, καθ' ἃς δυνάμεθα νὰ ἐπικαλεσθῶμεν τὴν μαρτυρίαν παραδόσεως. Καὶ αὐτὰ τὰ λεχθέντα παρὰ τῶν ἱστορικῶν, ὁσάκις εἶνε ἀμαρτύρητα, δέον νὰ γίνηται ἡ δέουσα ἔρευνα πρὶν ἢ ἐπαναληφθῶσιν, ἄλλως τε τὴν ἀλήθειαν οὐδέποτε θὰ τὴν μάθωμεν καὶ ἡ ἱστορία αἰωνίως θὰ καταρρυπαίνηται ὑπὸ πλασμάτων, ἀναχρονισμῶν, ἀδικιῶν. Ἡ ἱστορία βεβαίως ὑπὲρ πᾶσαν ἄλλην ἐπιστήμην ἀπαιτεῖ εὐσυνείδητον ἐργασίαν. Ὑπὸ τοιαύτας συνθήκας καὶ ἀρχὰς γράφοντες τὰ ἱστορικὰ ἡμῶν ἀρθρίδια, δὲν δυνάμεθα νὰ παραδεχθῶμεν τὰ λεγόμενα ὑπὸ τοῦ κ. Χιώτου, ὅτι «ἐπεκταθείσης τῆς ἐπι»κρατείας τῶν Τόκων διὰ τῆς προσαρτήσεως τῆς δεσποτείας τῶν Ἰωαννίνων, Ἄρτης καὶ Ἀκαρνανίας καὶ τῆς Κορίνθου ἐμπερι»ληφθείσης εἰς τὴν ἡγεμονίαν διὰ τῆς κληρονομίας τῆς βασιλίσ»σης Φραγκίσκης, ἡ ἐμπορία τῶν νήσων ἐπεξετάθη διὰ τῆς Κο»ρινθιακῆς σταφίδος, μεταφυτευθείσης ἔκτοτε ἐν Ζακύνθῳ, »ἂν καὶ ἔπειτα ἐξέλειψεν ἐπὶ τῆς εἰσβολῆς τῶν Τούρκων περὶ τὰς »ἀρχὰς τῆς Βενετοκρατίας· διότι βλέπομεν ἐξ ἐγγράφων νέας ἐμφυ»τεύσεις ἀρχομένας περὶ τὰ μέσα τῆς δεκάτης ἕκτης ἑκατον»ταετηρίδος εἰς τὴν νῆσον [1]». Ἂν καὶ μετὰ τόσης αὐθεντικότητος καὶ βεβαιότητος ἀποφαίνεται ὁ διακεκριμένος καὶ φιλόπονος ἱστοριογράφος, οὐχ ἧττον ὅμως τὰ λεγόμενά τού εἰσιν ἁπλῆ γνώμη. Ἐπισήμως γνωρίζομεν ὅτι ἡ σταφὶς μετεφυτεύθη ἐν Ζακύνθῳ κατὰ τὰς ἀρχὰς τῆς δεκάτης ἕκτης ἑκατονταετηρίδος, καθότι εἴδομεν ἔγγραφα πιστοποιοῦντα τοῦτο, ἅτινα κατωτέρω ἐν οἰκείῳ τόπῳ θέλομεν ἀναφέρει καὶ ἅτινα διέφυγον τὴν προσοχὴν τοῦ ἐπιφανοῦς γηραιοῦ ἱστοριοδίφου. Γνώμη του ἁπλῆ εἶνε ὅτι ἐπὶ Τόκων ὑπῆρξεν ἐνταῦθα σταφὶς κορινθιακή. Τοῦτο διηγεῖται χωρὶς οὐδεμίαν νὰ ἐπιφέρῃ μαρτυρίαν. Περὶ τοῦ ἐμπορίου ἐπὶ Τόκων οὐδὲν ἔχομεν νὰ τοῦ ἀντιτάξωμεν, καθότι τὸ ἐμπόριον τότε ἤρξατο γενόμενον μᾶλλον ἐπικερδές, ἀπὸ τῶν σταυροφοριῶν καὶ ἐντεῦθεν. Ἂν ἐκ θρησκευτικοῦ φανατισμοῦ προσέδραμον οἱ σταυροφόροι πρὸς ἀπελευθέρωσιν τοῦ Ἁγίου Τάφου, ὅμως βέβαιον εἶνε ὅτι δὲν ἦσαν ὀλίγοι καὶ οἱ κινούμενοι ἐξ ἰδιοτελείας

[1] *Ἱστορικὰ ἀπομνημονεύματα τῆς νήσου Ζακύνθου*, ἐν Κερκύρᾳ 1858, σελ. 423—424.

καὶ διὰ ἐμπορικὸν σκοπόν. Ἔκτοτε τὸ ἐμπόριον ἔλαβε μεγαλειτέρας διαστάσεις ἐν Ἀνατολῇ ἰδίως διὰ τῶν ἰταλικῶν πολιτειῶν, ἐν αἷς διέπρεψαν ἡ Ἀμάλφη, ἡ Βενετία, ἡ Γένουα, ἡ Πίζα [1] ὡς καὶ πολλοὶ τῶν Ἰταλῶν διεκρίθησαν ἐν τῇ ἀλλοδαπῇ διοικοῦντες, πολεμοῦντες, διδάσκοντες ἢ ἐξασκοῦντες τὰς ἐπιστήμας καὶ τέχνας [2]. Οἱ Πιζᾶται διοργανώσαντες τὴν πρώτην αὐτῶν σταυροφορίαν τῷ 1099 ὑπὸ τὴν ὁδηγίαν τοῦ ἀρχιεπισκόπου Δαϊβέρτου, ἐτιμώρησαν τὰς ἑλληνικὰς φρουρὰς τῆς τε Κεφαλληνίας καὶ Λευκάδος, διότι δὲν ἐφάνησαν τοῖς σταυροφόροις εὐνοϊκαί, καὶ ἐν ἔτει 1103 μέρος τοῦ στόλου τῶν Πιζατῶν ἐλεηλάτησε τὰς ἐν τῷ Ἰονίῳ νήσους [3]. Ἡ Κεφαλληνία καὶ ἡ Ζάκυνθος ἀπὸ τῆς ὁριστικῆς αὐτῶν ἀποσπάσεως ἀπὸ τοῦ Βυζαντινοῦ κράτους, τῆς γενομένης ἐν ἔτει 1185, ὅτε καὶ ἱδρύθη ἡ γνωστὴ κομητεία τῆς Κεφαλληνίας, πολλὰ ὑπέστησαν ὑπὸ ἐθνολογικήν, κοινωνικὴν καὶ θρησκευτικὴν ἔποψιν καὶ ἰδίως ἐκ τῶν ἐπιδρομῶν λαῶν βαρβάρων καὶ μή, οἵτινες ἀνηλεῶς ἐνίοτε ἐδῄωσαν τὰς δύο ταύτας νήσους καὶ τὰς λοιπὰς τοῦ Ἰονίου, μὴ ἐξαιρουμένης τῆς Κερκύρας, μιᾶς τῶν σπουδαιοτέρων τῶν φραγκικῶν κτήσεων. Ἐπὶ φραγκοκρατίας ὑπὸ διηνεκῆ φόβον ἐκαλλιεργεῖτο ἡ γῆ καὶ ὅσον ἐπέτρεπον οἱ πονηροὶ ἐκεῖνοι χρόνοι, πολλὰ δὲ στρέμματα ἦσαν κεκαλυμμένα ὑπὸ ἀμπελώνων. Τοῦτο μαρτυροῦσι τὰ σωζόμενα ἔγγραφα, ἅπερ οὐδέποτε — ὅσα τοὐλάχιστον μέχρι τοῦδε εἴδομεν — ἀναφέρουσι μικρόρραγα σταφιλὴν οὐδὲ σταφίδα κορινθιακὴν ἢ ὀνομασίαν τινά, ἐξ ἧς νὰ δυνηθῶμεν νὰ εἰκάσωμεν ὅτι τὸ ἐμπόριον τοῦ σταφιδοκάρπου ἐνηργεῖτο τότε. Ἀποφαινόμεθα οὕτως, ἀφοῦ ἠρευνήσαμεν τὰ ἔγγραφα τὰ εὑρισκόμενα ἐν τῷ μικρῷ πλὴν πολυτίμῳ ἀρχείῳ τῆς ἐν Ζακύνθῳ Δυτικῆς ἐπισκοπῆς [4],

[1] Ὅρα: G. Heyd, «Le Colonie Commerciali degli Italiani in Oriente nel Medio Evo» — Ἔτι δὲ Carlo Pagano, «Delle imprese e del dominio de' Genovesi in Grecia». — Serra, «Discorso sopra il commercio, la navigazione e le arti de' Genovesi» — Marsigli, «Ricerche sul commercio Veneto» — Zanucci, «Storia de' tre celebri popoli maritimi dell' Italia.» — Pagnini, «Della decima, della moneta e della mercantura de' Fiorentini fino al secolo XVI — Liber Iurum» — καὶ τὸ περισπούδαστον Archivio Storico.

[2] Ὅρα F. F. Carloni. «Gli Italiani all' Estero». Τοῦ ἀξιολόγου τούτου ἔργου, τοῦ διακεκριμένου φίλου μας Καρλόνη ἡ ἔκδοσις ἤρξατο τῷ 1888 καὶ μέχρι τοῦδε ἐδημοσιεύθησαν μόνον δύο τόμοι. Ὡς ἐννοεῖ τις τὸ ὅλον πόνημα θὰ ἀποτελῆται ἐκ πολλῶν τόμων.

[3] Ὅρα Archivio Storico Italiano τόμ. VI. — Muratori, *Script.* τόμ. VI. — Ἄννης Κομνηνῆς *Ἀλεξιὰς* XI. — Memorie dei più illustri uomini Pisani.

[4] Βιβλία τιτλοφορούμενα Scossioni — Libro che contiene le ville che contri-

τὸν Κώδικα τοῦ ἁγίου Ἰωάννου τοῦ Προδρόμου, ἔνθα ὑπάρχει φραγκικὸν διάταγμα τοῦ δεσπότου Λεονάρδου ἐν ἔτει 1478 μετὰ κτηματολογίου [1], τὰς Stampe [2], ἀρχαῖα κτηματολόγια [3], τὰ κατάστιχα τῆς δεκάτης [4] καὶ ἄλλα ἔνθα μόνον ἄμπελοι ἀναφέρονται καὶ οὐδέποτε σταφίς. Ἐπὶ φραγκοκρατίας καὶ ἐν Κεφαλληνίᾳ ἐκαλλιεργεῖτο μόνη ἡ ἄμπελος κατὰ τὸ μεγίστης ἐθνολογικῆς καὶ γεωγραφικῆς ἀξίας ἔγγραφον, τὸ ἐκδοθὲν ἐν ἔτει 1264 ἐπὶ Ριχάρδου κυριάρχου τῆς Κεφαλληνίας, Ζακύνθου καὶ Ἰθάκης [5]. Μετὰ τὰς ἐρεύνας ταύτας, θεωροῦμεν

buiscono la decima al vescovo in questa diocesi—τὰ Acta τῶν ἐπισκόπων καὶ ἄλλα ἔγγραφα τοῦ δεκάτου πέμπτου καὶ δεκάτου ἕκτου αἰῶνος. Ἕνεκα τῆς δεκάτης, ἥτις ἐπληρώνετο εἰς τὴν Δυτικὴν ἐκκλησίαν, ἐσώθησαν ὀνόματα παλαιῶν τοποθεσιῶν καὶ οἰκογενειῶν καὶ ἄλλα, ἅτινά εἰσι τὴν σήμερον συμβολὴ πολύτιμος εἰς τὴν ἱστορίαν. Καὶ ἐπειδὴ ὁ λόγος περὶ πληρωμῆς τῆς δεκάτης εἰς τὴν Δυτικὴν ἐκκλησίαν, ἀναφέρομεν ὅτι εἰς τὸ αὐτὸ ἀρχειοφυλακεῖον τῆς Δυτικῆς ἐπισκοπῆς, ὑπάρχει ἐν φακέλλῳ Diversorum ἀντίγραφον ἐγγράφου τοῦ ἐν Πελοποννήσῳ ἐνετοῦ Ἰακώβου Μαρκέλλου, ὑφ' ἡμερομηνίαν 20 Ἰανουαρίου 1464, δι' οὗ ὑποχρεοῦνται οἱ ἐν Ζακύνθῳ Πελοποννήσιοι (Moraiti) νὰ πληρώνωσι τὴν δεκάτην εἰς τὸν δυτικὸν ἐπίσκοπον Ζακύνθου.

[1] Παρὰ τῷ Ἀρχείῳ τῆς Μονῆς ἁγ. Ἰωάννου καὶ ἁγ. Νικολάου τῶν Ξένων—Τοῦ πολυτίμου τοῦ ἐγγράφου τὴν ἀρχὴν ἐδημοσίευσεν ὁ κ. Χιώτης (*Ἱστορ. Ἀπομ.* Β. σελ. 628) καὶ μεγαλείτερον μέρος ἡμεῖς ἐν (*Νέῳ Αἰῶνι* ἀρ. 7.)

[2] Ἠρευνήσαμεν τὰς Stampe τῶν οἰκογενειῶν Μεγαδούκα, καὶ Σηγούρου. Γράφομεν Σηγοῦρος καὶ οὐχὶ Συγοῦρος, καθότι ἀρχικῶς ἡ οἰκογένεια αὕτη ἀναφέρεται ἐν τοῖς ἐγγράφοις Segur καὶ Segurus καὶ Seguro, μεταγενεστέρως δὲ Siguro.

[3] Catasticatione Foscola 1491 καὶ Catastication Valaversa 1517. Τῶν πολυτίμων τούτων κτηματολογίων δυστυχῶς μόνον ἀποσπάσματα εἴδομεν ἐν τῷ ἀρχειοφυλακείῳ τῆς Δυτικῆς ἐκκλησίας εἰς παλαιοὺς Κώδικας Μονῶν, ὡς καὶ εἰς δικογραφίας ἀρχαίας σωζομένας εἰς τὸ ὑπὸ τὸ Δικαστήριον ἀρχεῖον. Σημειοῦμεν ὅτι κατὰ λάθος εἰς τὸν Κώδικα τῶν Μονῶν τῆς Θεοτόκου Ἀναφωνητρίας ὁ ἀντιγραφεὺς ἀντιγράφων τὸ σχετικὸν μέρος τοῦ κτηματολογίου τοῦ Προβλεπτοῦ Φωσκόλου ἔγραψε 1401· φαίνεται ὅτι ἐλησμόνησε νὰ σύρῃ τὴν γραμμὴν καὶ οὕτως ἔμεινε 0 ἀντὶ 9 (φύλ. 66).

[4] Μεγαλειτέρας ἱστορικῆς ἀξίας εἶνε τὰ σωζόμενα παρὰ τῇ Δυτικῇ ἐκκλησίᾳ.

[5] Ἡ πολυτιμωτάτη αὕτη περγαμηνὴ μήκους 10 ὑφεκατομ. καὶ πλάτους 0,22 σώζεται εἰς τὸ ἀρχειοφυλακεῖον τῆς Δυτικῆς ἐκκλησίας. Εἶνε ἡ σπουδαιοτέρα καὶ αὐθεντικωτέρα συμβολὴ διὰ τὴν ἱστορίαν τῶν μέσων χρόνων τῆς Κεφαλληνίας, ἕνεκα τῶν ἐν αὐτῇ πολλῶν ἀναφερομένων τοποθεσιῶν καὶ ὀνομάτων οἰκογενειῶν. Τὸ πρῶτον ἐδημοσιεύθη τὸ 1887 ὑπὸ τῶν γνωστῶν Miklosich καὶ Müller ἐν τοῖς Acta et Diplomata Græca Medii Aevi (τόμ. 5, σελ. 16—67), ἀλλὰ προτρέπομεν τοὺς καταγινομένους νὰ μὴ μελετήσωσι καὶ πορισθῶσι πληροφορίας ἐκ τοῦ ἐν λόγῳ ἐγγράφου, ὡς ἐδημοσιεύθη, καθότι ἀντεγράφη οἰκτρότατα· παραλεί-

αβάσιμον τὴν ἀμαρτύρητον ἐξιστόρησιν τοῦ ἱστοριογράφου κ. Χιώτη καὶ παραδεχόμεθα ὅ,τι ἐπιβεβαιοῦσι τὰ ἔγγραφα, δῆλα δὴ ὅτι, κατὰ τὰς ἀρχὰς τῆς δεκάτης ἕκτης ἑκατονταετηρίδος ἀναφέρεται τὸ πρῶτον ἡ στάφίς. Εὕρομεν δὲ ταύτην ἀναφερομένην τὸ πρῶτον εἰς ἰδιωτικὰ ἔγγραφα, καὶ ἀκολούθως εἰς τὰ τοῦ δημοσίου. Καθῆκον ἔχομεν νὰ ἐπιβεβαιώσωμεν ὅ,τι πιστοποιοῦσι τὰ ἔγγραφα καὶ ὅ,τι ἐξιστοροῦσιν οἱ συγγραφεῖς, οἱ προσάγοντες μαρτυρίας. Ὁ Βαρβιάνης λοιπὸν ὀρθῶς ἔγραφεν ὅτι μετεφυτεύθη κατὰ τὴν ἀρχὴν τῆς δεκάτης ἕκτης ἑκατονταετηρίδος, ὡς εἶδεν ὁ ἀναγνώστης.

* *
*

Ὁ προσδιορισμὸς τοῦ ἔτους, καθ' ὅ τὸ πρῶτον ἐφυτεύθη ἡ σταφὶς ἐν Ζακύνθῳ φαίνεται ἡμῖν δύσκολος, ἵνα μὴ εἴπωμεν ἀδύνατος. Ἐνῷ βλέπομεν ἀναφερομένας φυτείας κατὰ τὰς πρώτας δεκάδας τοῦ δεκάτου ἕκτου αἰῶνος, αἴφνης ὁ Γερακάρης [1] λέγει τῷ 1520 «πρῶτος φυ»τεύω εἰς τὸ ὄνομα τῆς ἁγίας Τριάδος καὶ τῆς Θεοτόκου Μαρίας καὶ »τοῦ ἁγίου Ἰωάννου σταφίδα (uva passa) ἀπὸ κλήματα, ἅτινα μοῦ »ἔστειλαν ἀπὸ τὸ Μωρηά. Τῷ 1528—πρὸ δύο ἐτῶν — ἐπλήρωσα »δύο φλωρία ἢ τσεκίνια εἰς τὸν Ἀντώνιον Δράκαν διὰ νὰ μοῦ φέρῃ »τρία κλήματα ἀσταφίδος, διὰ νὰ δοκιμάσω ἂν ἐπιτυγχάνῃ ἐν Ζα-

ψεις, κακὴ ἀνάγνωσις τινῶν τοποθεσιῶν καὶ κυρίων ὀνομάτων καὶ ἄλλα πολλὰ λάθη βρίθουσιν εἰς τοιοῦτον βαθμὸν ἐν αὐτῷ,ὥστε βλάβην μᾶλλον ἢ ὄφελος δύνανται ν' ἀρυσθῶσιν ἐξ αὐτοῦ οἱ περὶ τὴν ἱστοριογραφίαν ἀσχολούμενοι· διὰ τοῦτο συνιστῶμεν αὐτοῖς νὰ μὴ λάβωσιν αὐτὸ ὑπ' ὄψιν. Οἱ αὐτοὶ ἐκδόται εἰς τὸν αὐτὸν τόμον ἐδημοσίευσαν καὶ ἄλλα ἔγγραφα τοῦ δεκάτου πέμπτου αἰῶνος, ἔτι σωζόμενα εἰς τὸ ἀρχειοφυλακεῖον τῆς Δυτικῆς ἐκκλησίας, ἔγγραφα ἀφορῶντα εἰς τὴν Ζάκυνθον· κατὰ τὸ μᾶλλον ἢ ἧττον καὶ αὐτὰ εἶνε ἀντιγεγραμμένα οἰκτρῶς, οὐχὶ ὅμως ὡς τὸ τοῦ 1264 τῆς Κεφαλληνίας. Τὸ εὐτυχέστερον περὶ τὴν ἀντιγραφὴν εἶνε ἔγγραφον τοῦ 1468, δι' οὗ ὁ δεσπότης δὲ Τόκης παραχωρεῖ «πρὸς τὸν θεοφιλέστατον ἐπίσκοπον Κεφαλλονιᾶς καὶ Ζακύνθου Ἰωάννην Ἀντώνιον» τὸν *τόπον καὶ χωράφια τὰ λεγόμενα* Καλογεράτα ἐν Ζακύνθῳ. Ὁ ἡμέτερος φίλος ἰατρὸς κ. Κλὼν Στεφάνου ἐλθὼν κατ' αὐτὰς εἰς Ζάκυνθον χάριν ἀνθρωπολογικῶν καὶ ἐθνολογικῶν μελετῶν καὶ ἰδὼν τὴν οἰκτρότητα τῆς ἀναγνώσεως καὶ τῆς ἐκδόσεως τοῦ τῆς Κεφαλληνίας πολυτίμου ἐγγράφου, ἐποιήσατο εὐσυνειδήτους ἐπὶ τοῦ πρωτοτύπου μελέτας καὶ ἑτοιμάζει ἤδη νέαν ἔκδοσιν, ἥτις βεβαίως ἔσται ὠφέλιμος εἰς τοὺς ἱστορικούς. Εἴπομεν ἐπὶ τοῦ πρωτοτύπου, καθότι εἰς τὸ αὐτὸ ἀρχειοφυλακεῖον ὑπάρχουσι δύο ἀντίγραφα, ὧν τὸ ἓν εἶνε σχετικῶς καλλίτερον καὶ μία ἰταλικὴ μετάφρασις· ἀλλ' οὔτε τὰ ἀντίγραφα εἶνε εὐσυνείδητα, οὔτε ἡ μετάφρασις πιστὴ πάντοτε.

[1] Ἡ οἰκογένεια *Γερακάρη* ἀναφέρεται ἀπὸ τοῦ δεκάτου πέμπτου αἰῶνος (ἀρχεῖον Δυτικῆς ἐπισκοπῆς ἁγ. Μάρκου Ζακύνθου).

κύνθῳ [1]». Ἐκ τούτων δυνάμεθα ἴσως νὰ συμπεράνωμεν ὅτι ἐφυτεύετο μὲν ἡ σταφὶς παρά τινων, ἀλλὰ δὲν ἐγένετο κοινῶς γνωστὸν τὸ τοιοῦτο. Ἄλλως τε τοῦτο εἶνε φυσικόν, διότι εἰς νῆσον μεγάλην οἵα ἡ Ζάκυνθος, δὲν ἦτο τόσον εὔκολον πάντες νὰ γνωρίζωσι τὰς νέας φυτείας τῶν ἄλλων.

Ἡ σταφιδάμπελος ὀλίγον κατ' ὀλίγον διεδίδετο ἐν τῇ νήσῳ, ἀλλὰ ἀντικείμενον ἐμπορίου δὲν ἦτο τὸ προϊὸν αὐτῆς οὐδὲ ἐν ἔτει 1534, καθότι ἡ ἔκθεσις τοῦ Ἐνετοῦ Ἰωάννου Βαρβαρρήγου ἀναφέρει, μετὰ τὴν ἀπαρίθμησιν τῆς δεκάτης, ὅπερ ἡ νῆσος ἐτέλει, τὸν βάμβακα ὡς τὸ μόνον ἀφορολόγητον προϊόν, ἕνεκα τῆς μικρᾶς ποσότητος. Ὅμως τῷ 1543 ἀναφέρει οὐ μόνον τὸν βάμβακα, ἀλλὰ καὶ τὴν σταφίδα. Ἐπειδὴ δὲ τὰ δύο ταῦτα προϊόντα ἀπὸ «βραχέος χρόνου ἐκαλλιεργοῦντο», προτείνει εἰς τὴν κυβέρνησιν νὰ ἐπιβάλῃ καὶ εἰς αὐτὰ τὸν τὸν φόρον τῆς δεκάτης, ὅστις θὰ ἀνήρχετο εἰς πλείονα τῶν 500 δουκάτων κατ' ἔτος· «..,. gottoni et uve passe che da poco tem»po in qua in ditta insula se seminano et piantano in bona »quantità, non pagano decima alcuna ; però è ben conveni»ente, che godendo i fondi, pagano tal decima, che saria per »lo ammontar de ducati 500 et più all' anno....[2]»

Ἔκθεσις τοῦ 1546 τοῦ Μάρκου Βαζαδόνα λέγει, ὅτι ἡ Ζάκυνθος ἦτο κάλλιστα καλλιεργημένη ἰδίως ἐξ ἀμπέλων [3], ἀναφέρει μόνον ἔλαιον καὶ σιτηρά, καὶ ἐκ τούτου φαίνεται ὅτι ἡ σταφὶς δὲν ἦτο πολὺ διαδεδομένη, συμπεριελαμβάνετο δὲ εἰς τὴν φράσιν et altri menudi.

Ἀντὶ τῆς δεκάτης ἡ Ἐνετικὴ Γερουσία φαίνεται ὅτι κατὰ πρῶτον

[1] Ἀρχειοφυλακεῖον ὑπὸ τὰ Δικαστήρια.

[2] Κ. Σάθα, *Μνημεῖα ἑλληνικῆς Ἱστορίας* τόμ. VI, σελ. 168. — Πάρτς, *Κεφαλληνίας καὶ Ἰθάκης* σελ. 256. Ὁ κ. Πάρτς λέγει· «ἐκτὸς τοῦ βάμβακος ὡς »ἀφορολόγητος ἔτι ἀναφέρεται (1543) ἡ uva passa, ἥτις ἀπὸ βραχέος χρόνου ἐ»φυτεύθη ἐν τῇ νήσῳ. Ὁ ἔπαρχος προτείνει νὰ ἐπιβάλωσι καὶ *εἰς τοῦτο τὸ προϊὸν* »*τὴν δεκάτην* καὶ ἐλπίζει ὅτι ἐντεῦθεν δύναται νὰ προέλθῃ εἰσόδημα 500 δουκά»των». Ταῦτα βεβαίως ἔγραψεν ὁ πολὺς Γερμανὸς ἐκ παραδρομῆς, διότι ὁ ἔπαρχος, ὡς βλέπει ὁ ἀναγνώστης ἐκ τοῦ ἐπὶ λέξει ἰταλικοῦ ἀποσπάσματος τοῦ σχετικοῦ ἐγγράφου, ἐννοεῖ οὐ μόνον τὴν *σταφίδα*, ἀλλὰ καὶ τὸν *βάμβακα* καὶ ἐκ τῶν δύο προϊόντων ἐλπίζει ν' ἀνέλθῃ τὸ εἰσόδημα εἰς 500 δουκάτα κατ' ἔτος.

[3] Ἐπὶ λέξει ὁ Ἐνετὸς ἔλεγεν· «Detta isola è benissimo coltivata e maxime de vite, et hora se fa uno anno per l'altro vin zare n. 280.000 che fanno botte a zare 25 l' una n. 11.000, vel circa ; olio zare 4600 fanno botte 180 vel circa, et ogni zorno accresse; formento moza da 15,000 in circa, oltra li orzi, avene et altri menudi.»

ἐπέβαλε φόρον ἐξαγωγικόν, ὅστις ὀλίγον ἀνταπεκρίθη εἰς τὰς προσδοκίας της [1].

Διάταξις τοῦ ἔτους 1545 ἐπιβάλλει δασμὸν ἄσπρα δύο τὴν λίτραν εἰς τὸν βάμβακα καὶ ἄσπρον ἥμισυ τὴν λίτραν εἰς τὴν σταφίδα [2].

Διάταξις ὅμως τοῦ 1546 ὁρίζει ὅπως εἰς τὸ μέλλον ὁ βάμβαξ καὶ ἡ σταφὶς πληρώνωσι τὴν δεκάτην, ὡς εἶνε πρέπον (convenienti) καὶ νὰ πληρωθῇ εἰς τὸν ἀγρὸν (in campo) συμφώνως μὲ τὴν τιμήν, κατὰ τὴν ὁποίαν τὰ προϊόντα ταῦτα ἀγοράζονται ἀπὸ τοὺς ἐμπόρους. Ἐπειδὴ δὲ συνέβαινον καταχρήσεις περὶ τὴν εἴσπραξιν, ὁ νέος νόμος ὥριζεν ὅπως τοῦ λοιποῦ οὐ μόνον οἱ ἀλλοδαποί, ἀλλὰ καὶ οἱ ἐγχώριοι καὶ οἱ Ἑνετοὶ πληρώνωσι [3]. Τοιουτοτρόπως ἕνεκα τῶν καταχρήσεων, ἔχασαν τὸ προνόμιον τῆς ἀπαλλαγῆς τοῦ φόρου (transito) οἱ ἐγχώριοι και οἱ Ἑνετοὶ καὶ οὕτως οἱ εἰσπράκτορες δὲν ἠδύναντο πλέον νὰ προσπροσποιῶνται ὅτι ἐπρόκειτο περὶ καρποῦ ἀνήκοντος εἰς τὰ προνομιοῦχα πρόσωπα.

Ἡ καλλιέργεια τῆς σταφίδος ἐν Ζακύνθῳ ἐπέδωκε τόσον ταχέως καὶ τοσοῦτοι ἀγροὶ μετεβλήθησαν εἰς σταφιδαμπέλους, ὥστε ἤδη τῷ 1552 ἡ ἐκ τοῦ σίτου δεκάτη ἀπὸ τοῦ ἄλλοτε ποσοῦ τῶν 3000 δουκάτων κατῆλθεν εἰς 1400 [4]. Ἡ ἐπιτυχία αὕτη τῆς σταφιδαμπέλου ἐν Ζακύνθῳ καὶ τὸ κέρδος ἐκέντησαν ὀλίγον κατ' ὀλίγον τὴν ὄρεξιν τῶν κατοίκων καὶ τῶν ἄλλων τοῦ Ἰονίου νήσων, οὕτω δὲ ἐν Κεφαλληνίᾳ καὶ ἔπειτα ἐν Ἰθάκῃ καὶ Λευκάδι ἤρχισεν ἡ μεταφύτευσις τῆς κορινθιακῆς σταφίδος.

* *
*

Ἔλθωμεν τώρα εἰς Κεφαλληνίαν.

Οἱ ἑνετοὶ ἀντιπρόσωποι τάχιστα κατενόησαν τὸ ἐπικερδὲς τοῦ σταφιδοκάρπου, διὸ ὁ Ἀλβίζιος Κάλβος τῷ 1548 ἔγραφε σὺν τοῖς ἄλλοις εἰς τὴν Κυβέρνησίν του, ὅτι ἡ Κεφαλληνία ναὶ μὲν παράγει σιτηρά, οἶνον, ἔλαιον, μέλι, ἀλλ' ἂν ὁ τόπος ἤθελεν εἶνε μᾶλλον καλλιεργημένος ἡ παραγωγὴ θὰ ἦτο ἐπικερδεστέρα. «Οἱ κάτοικοι, ἔλεγεν ἐπὶ »λέξει, εἶνε ταπεινοί, πτωχοὶ καὶ φυγόπονοι, ἐὰν δὲ ἤθελέ τις »ἐνταῦθα νὰ φυτεύσῃ σταφίδα καὶ [5] βάμβακα θὰ ἐπετύγχανεν ἄφθο-

[1] Πάρτς, *Κεφαλληνίας καὶ Ἰθάκης* σελ. 256.

[2] Diversorum παρὰ τῷ ἀρχειοφυλακείῳ τῆς Δυτικῆς ἐπισκοπῆς, καὶ *Χρονικὰ* Βαρβιάνη.

[3] Σάθα, ἔνθ' ἀνωτ. καὶ Ἀρχειοφυλακεῖον.

[4] Πάρτς, ἔνθ' ἀνωτέρω.

[5] Ὁ κ. Παπανδρέου (Πάρτς ἐνθ. ἀνωτ. σ. 257) ἐκ παραδρομῆς τὸ *et* μεταφράζει *ἤ*.

νον κέρδον, ὡς ἡ πεῖρα ἀπέδειξεν [1]». Ἂν οὕτως οἰκτείρει ὁ Κάλβος τὴν νωθρότητα τῶν μετὰ ταῦτα τὰ μάλιστα διακριθέντων ἐπὶ δραστηριότητι Κεφαλλήνων, τῷ 1560 ἕτερος τις Ἑνετός, ὁ Ἀλβίζιος Βάλβος, ἀναφέρει ὅτι ἡ σταφὶς εἰσήχθη ἐν τῇ νήσῳ. Ἡ φιλοκέρδεια τῶν ἐγχωρίων ταχέως διέδωκε τὸν καρπὸν τοῦτον, διὸ ὁ ῥηθεὶς Ἑνετὸς ἔγραφε «.... Λέγουσιν ὅτι τοῦτο τὸ τμῆμα γῆς (bacili) δὲν εἶνε ἐπι»τήδειον πρὸς παραγωγὴν δημητριακῶν καρπῶν (biave) καὶ φυ»τεύουσι σταφίδας, οὕτως ὥστε ὁσημέραι ἐλαττοῦνται τὰ σπαρτὰ »τῆς νήσου ταύτης, ἐνῷ κατ᾽ ἔτος αὐξάνει ὁ πληθυσμός· διὰ ταῦτα »καὶ ἡ δεκάτη τῆς Υ. Ἐ. εἰς τοιοῦτον βαθμὸν ἐλαττοῦται, ὥστε, »ἐὰν δὲν ληφθῇ πρόνοια, ἡ νῆσος ἡμῶν αὕτη θὰ καταστῇ χείρων τῆς »Ζακύνθου διότι.... Ἐν Κεφαλληνίᾳ δὲν ὑπάρχουσι πλοῖα οὔτε με»γάλα οὔτε μικρά....» Ἐκ τῆς συγχρόνου αὐξήσεως τοῦ πληθυσμοῦ καὶ τῆς ἐλαττώσεως παραγωγῆς δημητριακῶν ἐπέκειτο λιμός, ἐν περιπτώσει ἀφορίας. «Διὸ προστίθησιν ὁ Ἑνετός, ὑπὸ τῶν προκατόχων »ἡμῶν ἐξεδόθησαν διατάξεις τινὲς διὰ ταύτην τὴν σταφιδοφυτείαν, »ἀλλ᾽ αὗται δὲν ἐπεκυρώθησαν ὑπὸ τῆς Γερουσίας· ὥστε θὰ συνεβού»λευον τὴν Υ. Ἐ. νὰ διατάξῃ ὅπως οἱ διοικηταὶ (rettori) ἡμῶν »ἀναγκάσωσι τοὺς φυτεύσαντας σταφίδας ταύτας μὲν νὰ ἐκριζώσωσι, »νὰ σπείρωσι δὲ σῖτον εἰς τὰς σιτοφόρους γαίας, κριθὴν δὲ εἰς τὰς μὴ »προσφυεῖς πρὸς παραγωγὴν σίτου [2]».

Ἐκ τοῦ ἐπισήμου τούτου ἐγγράφου μανθάνομεν, ὅτι ἀπὸ ὀλίγου χρόνου (da poco tempo) μετεφυτεύθη εἰς τὴν Κεφαλληνίαν ὁ σταφιδόκαρπος, ἀλλ᾽ ὁ προσδιορισμὸς τοῦ χρόνου τῆς εἰσαγωγῆς τῆς σταφίδος εἰς τὴν νῆσον ταύτην ἐξάγεται σαφέστερον ἐκ τῶν λόγων τοῦ Ἑνετοῦ Ἀλβιζίου Λάνδου, ὅστις ἐν ἔτει 1581 ἐν τῇ ἀπαντήσει αὐτοῦ εἰς τὰς παραστάσεις τῶν Κεφαλλήνων κατὰ τῆς μετατροπῆς τῆς ἐλαχίστης, ὡς ἴσχυεν ἕως τότε, χρηματικῆς δεκάτης ἐπὶ τῆς σταφίδος εἰς πραγματικὴν δεκάτην φυσικῶν προϊόντων, ἔλεγε: «.... Πρὸ »εἰκοσιπενταετίας δὲν εἶχε φυτευθῆ ἐπὶ τῆς νήσου ἄλλο εἶδος στα»φίδος εἰμὴ ἐρυθρᾶς (uve passe rosse), ἐξ ὧν προέκυπτε μικρο»τάτη ὠφέλεια, διότι τοιοῦτο εἶδος σταφίδος εἶχε καὶ ἔχει νῦν ἔτι »εὐτελεστάτην τιμήν· ἡ Ὑμετέρα Γαληνότης θ᾽ ἀπελάμβανε μεγα»λειτέραν ὠφέλειαν ἂν ἐκαλλιεργοῦντο οἱ δημητριακοὶ καρποὶ καὶ οὐχὶ »ἡ τοιαύτη ἀπηγορευμένη σταφίς. Ἀλλὰ ἀπὸ εἴκοσι ἐτῶν ἤρξαντο »φυτευόμεναι μέλαιναι σταφίδες (uve passe nere) πορίζουσαι πολλῷ

[1] Σάθα, ἔνθ. ἀνωτ. τόμ. VI, σελ. 280.

[2] Πάρτς, *Κεφαλληνία καὶ Ἰθάκη* σελ. 257.

»πλείονα κέρδη τῶν ἐρυθρῶν, διότι ἐκεῖναι μὲν πωλοῦνται μέχρι δουκά»των εἴκοσι καὶ εἴκοσι πέντε κατὰ χιλιάδα, αὗται δὲ αἱ ἐρυθραὶ »οὐδὲ πέντε δουκάτα. Ἡ τιμὴ δὲ τούτων ἦτο, ὅτε ἤρξατο ἡ φύτευ»σις, ἄσπρων τεσσάρων ἀνὰ τέταρτον (quarta) ἢ τὸ πολὺ πέντε. Διὸ »περιωρίσθη ἡ δεκάτη εἰς ἥμισυ ἄσπρον ἀνὰ τέταρτον, τεσσαράκοντα »δὲ τέταρτα ἀποτελοῦσι μίαν χιλιάδα· μετὰ τὴν μεταφύτευσιν ὅμως »τῶν μελαίνων σταφίδων, ἐπληρώνετο ἡ αὐτὴ δεκάτη ἐπὶ καταδολι»εύσει (defraudando) τοῦ δημοσίου. Ὡς δὲ νῦν γίνεται, οὐδὲ τὸ δέ»κατον τῆς δεκάτης καταβάλλεται, ἀφοῦ πληνώνονται μόνον λίραι δύο »κατὰ χιλιάδα, ἐνῷ ἔπρεπε νὰ πληρώνωνται τοὐλάχιστον λίραι δώδε»κα, οὔσης τῆς τιμῆς τῆς σταφίδος εἴκοσι δουκάτα τὴν χιλιάδα καὶ »ὡς ἐπὶ τὸ πολὺ εἴκοσι πέντε. Πληρώνουσι περισσότερον διὰ τὰς ἐρυ»θρὰς ἢ διὰ τὰς μελαίνας, ἀφοῦ δίδουσιν ἥμισυ ἄσπρον ἀνὰ πᾶν τέ»ταρτον διὰ τὰς ἐρυθράς. Ἑκάστη χιλιὰς ἐρυθρῶν ἀποτελεῖται ἐκ »τεσσαράκοντα τετάρτων, ἐνῷ ἑκάστη χιλιὰς μελαίνων ἀποτελεῖται »ἐκ μόνον τριάκοντα τριῶν»[1].

Ὁ Λάνδος τῷ 1581 λέγει ὅτι μετεφυτεύθη ἡ μέλαινα σταφὶς πρὸ εἰκοσαετίας, δῆλα δὴ τὸ 1551, ἐνῷ ὁ Βάλβος τῷ 1560 λέγει, ὅτι μετεφυτεύθη πρὸ ὀλίγου χρόνου. Ἐκ τούτων δυνάμεθα νὰ συμπεράνωμεν ὅτι ἡ μεταφύτευσις ἐγένετο ἴσως μετὰ τὸ 1550. Πρὶν περιέλθῃ εἰς γνῶσιν τῆς κυβερνήσεως ἢ πρὶν ἢ καταστῇ ἀντικείμενον ἐμπορίου ὁ καρπός, οὗτος θὰ ὑπῆρχε. Σημειωτέον ὅτι ἀπὸ πολλῶν προηγουμένων ἐτῶν ὑπῆρχεν ἐν Κεφαλληνίᾳ μικρόρραξ λευκὴ σταφυλή, ἥτις ξηραινομένη ἐγένετο ἐρυθρά, εἶδος ὅπερ ἐν Ζακύνθῳ ἐκαλλιεργεῖτο περισσότερον, καλούμενον λιανορρῶγι, ἐξ οὗ παράγεται ἐξαίρετος οἶνος. Πρὶν ἢ εἰσαγάγωσιν εἰς τὸ ἐμπόριον οἱ Κεφαλλῆνες τὴν ἐρυθρὰν ἢ μέλαιναν σταφίδα, ἀρκετὴν ποσότητα κατ' ἔτος κατεσκεύαζον ἐκ σταφυλῶν τσιμπίπο καὶ ἀπέστελλον εἰς πολλὰ μέρη. Καὶ ἐν Ζακύνθῳ ἐκ τῆς Κεφαλληνίας ἐκομίζετο τσιμπίπο, τὸ ὁποῖον ἐστέλλετο ἀκολούθως εἰς Ἐνετίαν καὶ Μασσαλίαν[2]. Μετὰ δὲ τὴν καλλιέργειαν τῆς μελαίνης σταφίδος, ἐξήραινον καί τινας σταφυλὰς διὰ τσιμπίπο, ἀλλὰ ὀλίγη ἐγένετο ἐξ αὐτοῦ ἡ ἐξαγωγή[3].

* *
*

Μεγάλη ἦτο ἡ διάδοσις τῆς σταφιδοφυτείας, οἱ δὲ γενικοὶ προ-

[1] Σάθα, *Μνημεῖα Ἑλλ. Ἱστ.* τόμ. V, σελ. 210 καὶ Πάρτς, ἔνθ' ἀνωτ. σ. 257.
[2] Libri καὶ Filze Dogana. Ἀρχειοφυλακεῖον.
[3] Note et dispacci diversi, φάκελλος παρὰ τῷ ἀρχειοφυλακείῳ Ἰθάκης.

6λεπταὶ καὶ οἱ ἐλεγκταὶ [1] καὶ πᾶσαι αἱ ἀρχαὶ τῆς νουνεχοῦς Ἑνετικῆς Πολιτείας ἐσκέπτοντο τίνι τρόπῳ νὰ παύσῃ ἡ περαιτέρω διάδοσις τῆς σταφιδαμπέλου καὶ ἀναγκασθῶσιν οἱ κάτοικοι νὰ ἐμμείνωσιν εἰς τὴν γεωργίαν, καλλιεργοῦντες καὶ τοὺς δημητριακοὺς καρπούς, ὧν σπουδαίως εἶχεν ἐλαττωθῆ ἡ ποσότης [2]. Τῷ 1556 ἀπεφασίσθη ἵνα τοῦ λοιποῦ πληρώνωσιν οἱ φυτεύοντες ἀμπέλους ἢ σταφίδας δουκάτα δύο κατὰ κάμπον (per campo) καὶ δουκᾶτον ἓν διὰ τὰ φυτευθέντα πρὸ τοῦ ἔτους τούτου, τὰ δὲ εἰσπραττόμενα χρήματα νὰ λαμβάνῃ ἡ Κοινότης δι' ἀγορὰν σίτου πρὸς χρῆσιν τῶν κατοίκων. Ὁ νόμος δὲν θὰ ἐξετελεῖτο εὐσυνειδήτως, καθότι ἡ κοινότης Ζακύνθου διὰ πρεσβείας ἐζητεῖτο ἵνα ταῦτα τὰ εἰσπραττόμενα χρήματα τεθῶσιν εἰς τὸ ταμεῖον, ἀλλ' εἰς ἰδιαίτερον μέρος διὰ δύο κλειδῶν ἠσφαλισμένον, ὧν τὴν μὲν νὰ κρατῇ εἷς τῶν γραμματέων τοῦ Προβλεπτοῦ, τὴν δὲ εἷς τῶν συνδίκων. Ἡ κυβέρνησις ὅμως διέταξεν ἵνα αὐστηρῶς ἐκτελεσθῇ ὁ νόμος, δῆλα δὴ τὰ χρήματα νὰ χρησιμεύσωσι μόνον πρὸς ἀγορὰν σίτου [3].

Οἱ κάτοικοι οὐδεμίαν ἔδιδον ἀκρόασιν εἰς τὰς παραινέσεις τῶν ἑνετῶν ἀντιπροσώπων, ὅπως παύσῃ ἡ περαιτέρω φύτευσις, διὸ τῷ 1575, νόμος ἐκδοθείς, ἀπηγόρευσε τὴν φυτείαν νέων σταφίδων, οὐ μόνον ἀλλὰ καὶ διέτασσε τὴν ἐκρίζωσίν τινων ἐκ τῶν ἤδη ὑπαρχουσῶν [4]. Ὁ Πάρτς ὀρθῶς ἱστορεῖ ὅτι: «αἱ ἔνθερμοι παρακλήσεις τῶν διὰ »τοιούτων βιαίων μέτρων ἀπειλουμένων κατοίκων κατώρθωσαν τοὐλά»χιστον τοῦτο, ὅτι εὐθὺς τῷ 1576 ἀπεφασίσθη ἀκριβεστέρα ἐξέτασις »τῆς ὑποθέσεως ὑπὸ δύο ἀπεσταλμένων. Ἡ ἔκθεσις τῶν συνδίκων τού»των, Ἀνδρέου Ἰουστινιάνη καὶ Ὄθωνος Βαλιέρη, παρέχει ἀξιολο»γωτάτην καὶ νοήμονα ἔκθεσιν τῆς οἰκονομικῆς καταστάσεως τῶν »Ἰονίων νήσων κατ' ἐκείνους τοὺς χρόνους. Ἐν Ζακύνθῳ ἤρξαντο νὰ »συλλέγωσιν εἰδήσεις περὶ τῆς διανομῆς τοῦ ἐδάφους εἰς τὰ διάφορα »εἴδη τῆς καλλιεργείας. Ὡς πρὸς τὴν ἐντολὴν τῆς γερουσίας νὰ ἐνερ»γήσωσιν τὴν ἐκρίζωσιν καὶ τὴν ὑπ' αὐτῶν κατεχομένην χώραν εἰς »ὅσον τὸ δυνατὸν μείζονα ἔκθεσιν νὰ ἐπαναφέρωσιν εἰς τὴν γεωργίαν,

[1] Inquisitori, ὡς ἐλέγοντο.

[2] Libro Ordini καὶ Ἀρχειοφυλακεῖον — Ε. Λούντζη : Della Condizione politica delle Isole Jonie sotto il dominio Veneto κτλ. Βενετία 1860 σελ. 433— Πάρτς. *Κεφ.* καὶ *Ἰθάκης* σελ. 257—258.

[3] Libro Ordini καὶ Filze Comunità καὶ Atti τῆς ἰδίας παρὰ τῷ Ἀρχειοφυλακείῳ.—Σάθα, *Μνημ. Ἑλλ. Ἱστο.* τόμ V, σελ. 119—120.

[4] Ἀρχειοφυλακεῖον. Σάθα καὶ Πάρτς, ἔνθ. ἀνωτ.

»ἀποφαίνονται ὅτι ἡ καταστροφὴ ὑπαρχόντων ἀμπελώνων ἔμελλεν ἀ»φεύκτως νὰ ἐπενέγκῃ τὴν οἰκονομικὴν καταστροφὴν τῶν κατόχων, ὧν »ἡ μόνη ἐλπὶς μετὰ τὰς δεινὰς ἀπωλείας τοῦ τελευταίου τουρκικοῦ »πολέμου στηρίζεται εἰς τὰς προσοδοφόρους ταύτας φυτείας. Εἷς κάμ»πος (3657 στρέμματα) φυτευμένος σταφίδα, παρέχει εἰσόδημα 25»30 δουκάτων, ἐσπαρμένος δὲ σιτηρὰ μόνον 3-4 δουκάτα. Ἐάν τις »ἀναλογισθῇ λοιπὸν ὅτι ἐκ τῶν 18.000 κάμπων ὅλης τῆς καλλιεργη»σίμου γῆς τῆς νήσου 10,400 κατέχει ἡ γεωργία, 1200 ἡ σταφιδο»φυτεία καὶ 5800 ἡ ἀμπελουργία, καὶ ὅτι ἡ σπόριμος γῆ, ἂν καὶ περι»λαμβάνει τὰ δύο τρίτα τῆς ὅλης καλλιεργησίμου ἐκτάσεως, ὅμως μό»νον ἐπὶ τρεῖς μῆνας τοῦ ἔτους δύναται νὰ ἐπαρκέσῃ εἰς τὰς τῆς νήσου »ἀνάγκας ὡς πρὸς τὰ σιτηρά, πρέπει νὰ ἐννοήσῃ, ὅτι πᾶς σημαντι»κὸς περιορισμὸς τῆς ἀμπελοφυτείας δύναται μόνον ὀλίγον νὰ αὐξήσῃ »τὸ εἰσόδημα τῶν σιτηρῶν τῆς νήσου, ἀλλ' εἰς τὴν εὐημερίαν τῶν »κατοίκων ἀναγκαίως θὰ ἐπενέγκῃ τὰ βαρύτατα τραύματα. Ἡ προ»μήθεια σιτηρῶν εἰς τὴν νῆσον δύναται νὰ ἐξασφαλισθῇ πολὺ σκοπιμώ»τερον διὰ τρόπου ἧττον βιαίου· διὰ τῆς ἱδρύσεως σιταποθήκης (fon»daco) τοῦ κράτους, πρὸς ἵδρυσιν τῆς ὁποίας πλούσιοι πολῖται ἀμέσως »θὰ προκατέβαλλον 6000 δουκάτα καὶ τῆς ὁποίας ἡ περαιτέρω δια»τήρησις δύναται νὰ ἐξασφαλισθῇ διὰ φόρου εἰσπραττομένου ἐκ τῆς »ἐξαγομένης σταφίδος. Ἡ ἐτησία παραγωγὴ τῆς σταφίδος εἶχεν αὐ»ξηθῇ ἤδη τότε ἐν Ζακύνθῳ μέχρις ἑνὸς καὶ ἡμίσεος ἑκατομμυρίου »λιτρῶν, ἐν Κεφαλληνίᾳ δὲ εἰς 400,000 λιτρῶν» [1].

Πρακτικωτάτη ἦτο ἡ ἔκθεσις αὕτη τοῦ Ἰουστινιάνη καὶ τοῦ Βαλιέρη. Οἱ δύο οὗτοι Ἑνετοὶ ἔσωσαν βεβαίως τὸν τόπον ἀπὸ πολλῶν δεινῶν. Ἡ πρότασις τῶν ἀπεσταλμένων τούτων, περὶ τῆς σιταποθήκης, ἐξετελέσθη καὶ ἀπεδείχθη ἐξαίρετος ἐν Ζακύνθῳ. Ἀλλ' ἡ ἵδρυσις ὁπωσδήποτε σιταποθήκης ἐν Ζακύνθῳ φαίνεται κατά τι ἀρχαιοτέρα [2].

[1] Πάρτς, *Κεφαλληνία καὶ Ἰθάκη* σελ. 258—259.

[2] Ἐπὶ λέξει λέγει ὁ Ἑνετὸς Basadonna τῷ 1546· «Ho instituido... un *fon»tego* con li danari tratti del utile de certi formenti descargati della nave »Cornara al tempo del magnifico Messer Zuan Barbarigo, mio predecessor..» Σάθα, Μνημ. Ἑλλ. Ἱστορ. IV, σελ.275.

Σπυρίδων δὲ Βιάζης

ΑΘΑΝΑΣΙΟΣ ΔΟΡΟΣΤΑΜΟΣ

ΑΡΧΙΜΑΝΔΡΙΤΗΣ

Περὶ τοῦ ἐπιφανοῦς τούτου κληρικοῦ οὗτινος τὸν βίον ἐπιχειρῶ νὰ σκιαγραφήσω, ὀλιγίστας πληροφορίας παρέσχον μέχρι τοῦδε οἱ ἐν ταῖς βιογραφικαῖς καὶ μεσαιωνολογικαῖς μελέταις καταγινόμενοι λόγιοι.

Ὁ κ. Σάθας ἐν σελίδι 600 τῆς Νεοελληνικῆς αὐτοῦ Φιλολογίας, ἀναγράφων τὸ ὄνομα τοῦ Δοροστάμου ὡς ἀρχιμανδρίτου τῆς Μεγάλης Ἐκκλησίας, λέγει μόνον «ὅτι συνέγραψε τῷ 1737 περὶ τῆς καταστάσεως τῶν Χριστιανῶν τῆς Ἀνατολῆς». Ὁ κ. Ἀδρόνικος Δημητρακόπουλος ἐν ταῖς Προσθήκαις καὶ Διορθώσεσιν εἰς τὴν Νεοελ. Φιλ. τοῦ κ. Σάθα (Λειψία 1871) ἀνασκευάζει τὴν πληροφορίαν ταύτην καὶ ἀποδίδει τὴν συγγραφὴν εἰς τὸν κ. Elssner, συνάμα δὲ πληροφορεῖ ἡμᾶς ὅτι ὁ Ἀθανάσιος Δορόσταμος ἦτο ἐκ Πατρῶν τῆς Πελοποννήσου (σελ. 101). Ὁ δὲ κ. Μανουὴλ Γεδεὼν ἐν τῷ συγγράμματι αὐτοῦ «Πατριαρχικοὶ Πίνακες» ἐν σελ. 644-645 καὶ ἐν ὑποσημειώσει ὑπ' ἀριθ. 1185 ἐν τῷ βίῳ Πατριάρχου Παϊσίου Β' μνημονεύει τοῦ ὀνόματος τοῦ Δοροστάμου ὡς λαβόντος συστατικὸν γράμμα παρὰ τοῦ εἰρημένου Πατριάρχου ἐπὶ συλλογῇ χρημάτων πρὸς ἀπολύτρωσιν αἰχμαλώτων.

Δυστυχῶς ἐκτὸς τῶν ἀνωτέρω πληροφοριῶν οὐδεὶς μέχρι τοῦδε τῶν παρ' ἡμῖν καταγινομένων ἔγραψε περὶ τοῦ πολυκυμάντου βίου τοῦ ἕλληνος τούτου κληρικοῦ, ὅστις διὰ τῶν ἀρετῶν, τῶν γνώσεων, τῆς συμπεριφορᾶς καὶ τῶν σχέσεων αὐτοῦ, ἐτίμησεν ὄχι μόνον τὴν ἰδιαιτέραν αὐτοῦ πατρίδα, ἀλλ' ὁλόκληρον τὸ ἑλληνικὸν ἔθνος.

Εὐτυχῶς οὐκ ὀλίγας περὶ τοῦ ἀνδρὸς τούτου σημειώσεις ἀφῆκεν ἡμῖν ὁ σοφὸς γερμανὸς Iacob Elssner ἐν τῷ γερμανιστὶ ἐκδοθέντι συγγράμματι αὐτοῦ «Νεωτάτη Περιγραφὴ τῶν Ἑλλήνων Χριστιανῶν ἐν Τουρκίᾳ ἐπὶ τῇ ἀξιοπίστῳ διηγήσει τοῦ κ. Ἀθανασίου Δοροστάμου τοῦ Πατριάρχου Κωνσταντινουπόλεως, μετὰ προσθηκῶν, ἐπαληθεύσεων καὶ διορθώσεων ἐπὶ τῇ βάσει νέων εἰδήσεων καὶ ἰδίων παρατηρήσεων, ὑπὸ Ἰακώβου Ἔλσσνερ κτλ. ἐν Βερολίνῳ, 1737, τύποις Χριστιανοῦ Λ. Κονόδι».

Ὡς βλέπει ὁ ἀναγνώστης ἐσφαλμένως ὁ κ. Σάθας ἀποδίδει τὴν εἰρημένην συγγραφὴν εἰς τὸν Δορόσταμον, καθότι ὡς προκύπτει ἐκ τῆς μαρτυρίας αὐτοῦ τοῦ συγγραφέως, τὸ βιβλίον ἔγραψεν ἐπὶ τῇ ἀξιοπίστῳ διηγήσει τοῦ Δοροστάμου. Ἄλλως τε ἐν τῷ προλόγῳ αὐτοῦ ὁ κ.

Elssner λέγει ρητῶς «εἰς τὸ νὰ γράψω περὶ τῆς συγχρόνου Ἑλληνικῆς Ἐκκλησίας μὲ παρώτρυνε πρὸς τούτοις ἡ ἀπρόοπτος ἄφιξις τοῦ κ. Ἀθανασίου Δοροστάμου Ἀρχιμανδρίτου τοῦ Πατριάρχου Κωνσταντινουπόλεως, ὅστις μοὶ ἀνεκοίνωσε πολλὰ ἀξιοπερίεργα πράγματα, ἅτινα ἀποκαλύπτουσι τὴν σύγχρονον κατάστασιν τῆς ἐκεῖ ἐκκλησίας, διορθοῦσι πολλὰς σπουδαίας πλάνας τῶν μέχρι τοῦδε εἰδήσεων, καὶ φέρουσιν εἰς φῶς πλεῖστα σπουδαιότατα ἄγνωστα γεγονότα, ἅτινα ἐπαληθεύω διά τε τῶν ἰδίων μου παρατηρήσεων καὶ διὰ νεωτάτων περιγραφῶν».

Ἐκτὸς τούτου, ἀριθμῶν ὁ κ. Elssner τὰς γλώσσας, ἃς ἐγνώριζε καὶ ὡμίλει ὁ Δορόσταμος, δὲν λέγει ὅτι ἐγνώριζε τὴν γερμανικήν, ἐκτὸς ἂν ὑποθέτῃ ὁ κ. Σάθας ὅτι ἡ ἐν λόγῳ. συγγραφὴ ἐγράφη ἑλληνιστὶ ὑπ' αὐτοῦ τοῦ Δοροστάμου καὶ μετεφράσθη ὑπὸ τοῦ κ. Elssner· ἀλλὰ καὶ τοῦτο καθόλου δὲν προκύπτει. Ἐκεῖνο τὸ ὁποῖον ἡμεῖς δυνάμεθα νὰ παραδεχθῶμεν εἶνε, ὅτι ὁ ἡμέτερος Δορόσταμος παρέσχεν εἰς τὸν σοφὸν γερμανὸν τοιαύτην πνευματικὴν συνδρομήν, ὥστε δικαιούμεθα νὰ πιστεύσωμεν ὅτι ἡ ἀνωτέρω συγγραφὴ ἐγένετο διὰ συνεργασίας, τὴν δὲ πεποίθησίν μου ἑδραιώνει ἡ ἐπὶ ἀρκετὸν χρόνον διαμονὴ τοῦ Δοροστάμου ἐν αὐτῷ τῷ οἴκῳ τοῦ κ. Ἐλσσνέρου.

Κατὰ τὴν μαρτυρίαν τοῦ σοφοῦ γερμανοῦ, ὅστις κοσμεῖ τὸ ἐν λόγῳ σύγγραμμα αὐτοῦ καὶ διὰ καλλιτεχνικωτάτης εἰκόνος τοῦ ἕλληνος κληρικοῦ, ὁ Ἀθαν. Δορόσταμος κατήγετο ἐξ ἀρίστης οἰκογενείας τῆς ἐμπορικῆς πόλεως Πατρῶν. Ὁ πρεσβύτερος ἀδελφὸς αὐτοῦ ἠσχολεῖτο εἰς τὸ ἐμπόριον, ὁ δὲ νεώτερος ἦτο ἱερεὺς ἐν τῇ γενεθλίῳ πόλει, εἰς τὴν ἐκκλησίαν τοῦ Ἁγ. Νικολάου. Κατὰ τὴν νεαρὰν αὐτοῦ ἡλικίαν ὁ Δορόσταμος ἐταξείδευσε μετὰ τοῦ πρεσβυτέρου ἀδελφοῦ του εἰς Δαμιέτην τῆς Αἰγύπτου καὶ ἐκεῖθεν εἰς τὸ ὄρος Σινᾶ καὶ Ἱεροσόλυμα, ἐπεσκέφθη τὰς ἐκεῖ ἐκκλησίας καὶ μονάς, ὅπου καὶ ἐφ' ἱκανὸν διέμεινε.

Ὅτε ἡ Πελοπόννησος ἀνῆκεν εἰς τὸ ὀθωμανικὸν Κράτος, ὁ Ἀθανάσιος ἦτο διάκονος ἐν Πάτραις· εὑρίσκετο εἰς Ναύπλιον ὅταν κατὰ τὸν πόλεμον παρεδόθη ἐκεῖ, αἰχμαλωτισθεὶς ὑπό τινος Γενιτσάρου· ἐκρατήθη δέσμιος ὑπ' αὐτοῦ ἐπὶ τέσσαρας μῆνας. κατόπιν οὗτος τὸν μετέφερε διὰ Σμύρνης εἰς Κωνσταντινούπολιν, ὅπου καὶ ἐξηγοράσθη ὑπὸ τοῦ Πατριάρχου ἀντὶ 2000 ταλλήρων, ἅτινα μετὰ τὸ τέλος τοῦ πολέμου καὶ τὴν ἐπάνοδόν του εἰς τὴν πατρίδα ἀπέδωκεν.

Ὁ Πατριάρχης, ὅστις ἐγνώρισε τὴν ἱκανότητα τοῦ Ἀθανασίου, τὸν διώρισεν ἡγούμενον εἰς τὴν Μονὴν τῆς Ἁγίας Παρασκευῆς ἐν Ἰασίῳ, ἐκεῖθεν μετέβη εἰς Βραΐλαν ὡς ἀρχιμανδρίτης τοῦ Ἀρχιεπισκόπου Ἰωαννικίου, μετὰ τοῦ ὁποίου καὶ παρέστη κατὰ τὴν ἐπίσκεψιν τῶν ἐκ-

κλησιῶν εἰς Βενδέρι, καθ' ἣν ἐποχὴν ἐμάχετο αὐτόθι γενναίως ὁ Βασιλεὺς τῆς Σουηδίας.

Πρὸ δέκα τεσσάρων ἐτῶν περίπου, ἐξακολουθεῖ ὁ Ἔλσσνερ, ἐγένετο ἀρχιμανδρίτης τοῦ τότε Πατριάρχου Ἱερεμίου ἐν Κωνσταντινουπόλει, πρὸ δεκαετίας δὲ ὡς ἔξαρχος ἀπεστάλη καὶ τότε εἰς τὰς ἑλληνικὰς νήσους Κέρκυραν, Ζάκυνθον καὶ Κεφαλληνίαν, αἵτινες εὑρίσκοντο ὑπὸ τὴν ἐνετικὴν προστασίαν, τὰς ἐπεσκέφθη δὲ συλλέγων ἐράνους [1] πρὸς κατασκευὴν τῆς Πατριαρχικῆς Ἐκκλησίας καὶ τοῦ Πατριαρχικοῦ μεγάρου, ἅτινα κατεστράφησαν ἐκ τῆς τότε ἐκραγείσης πυρκαϊᾶς. Εἰς τὴν ἀποστολήν του ταύτην ὑπῆρξεν ἀρκετὰ εὐτυχής, συλλέξας πλουσίους ἐράνους, ἐν οἷς προστιθεμένης καὶ τῆς γενναιοδωρίας τοῦ Αὐτοκράτορος τῶν Ρωσσιῶν, ἡ ἐκκλησία καὶ ὁ πατριαρχικὸς οἶκος ἀνῳκοδομήθησαν λαμπρότερα καὶ στερεώτερα.

Τὸ εὐτυχὲς ἀποτέλεσμα ὑπῆρξε βεβαίως ἡ αἰτία ὅπως βραδύτερον ἐπιχειρήσῃ καὶ ἕτερον ταξείδιον εἰς Σουηδίαν καὶ Γερμανίαν ἵνα συλλέξῃ ἐράνους ὑπὲρ τῶν Χριστιανῶν, συνάμα δὲ πρὸς τὸν αὐτὸν σκοπὸν ἀπέστειλε ταὐτοχρόνως μοναχοὺς ἐφωδιασμένους μὲ Πατριαρχικὰ γράμματα εἰς Ὀλλανδίαν καὶ Ἀγγλίαν. Ὁ κ. Ἔλσσνερ σὺν ταῖς πληροφορίαις τοῦ βίου τοῦ Δοροστάμου δημοσιεύει ἐν πρωτοτύπῳ καὶ μεταφράσει Παϊσίου [2] τοῦ Γ' τὸ κάτωθι Πατριαρχικὸν γράμμα.

[1] Ὁ φιλόπονος ἐρευνητὴς τοῦ Ἀρχαιοφυλακείου Ζακύνθου καὶ λόγιος φίλος μου κ. Λ. Χ. Ζώης μοὶ ἐπέδειξε πατριαρχικὸν γράμμα Ἱερεμίου Γ', σωζόμενον ἐν τῷ Ἀρχαιοφυλακείῳ Ζακύνθου, δι' οὗ ἀπεστέλλετο ὁ πρῴην Ἀρχιεπίσκοπος Πατρῶν Παΐσιος πρὸς συλλογὴν ἐράνων διὰ τὰ πατριαρχικὰ οἰκοδομήματα. Ἐκ τῶν συνεχῶν αὐτῶν ἐπισκέψεων δύναταί τις νὰ συμπεράνῃ ὅτι ἡ Ζάκυνθος παρεῖχε προθύμως καὶ γενναίως τὴν συνδρομήν της εἰς τὰς παρουσιαζομένας ἀνάγκας τῆς Μ. τοῦ γένους Ἐκκλησίας.

[2] Προφανῶς ἐνταῦθα ὁ κ. Elssner ὑπέπεσεν εἰς λάθος, ἴσως δὲ κατὰ τὴν ἀντιγραφήν, διότι οὐδαμοῦ ἀναφέρεται ὡς Πατριάρχης Κωνσταντινουπόλεως *Παΐσιος Τρίτος*, πολὺ δὲ μᾶλλον τὸ ἔτος 1734, ὅτε δηλαδὴ ἐγράφη τὸ πρὸς τὸν εἰρημένον Δορόσταμον Πατριαρχικὸν συστατικὸν γράμμα, οὐδὲ ἡ χρονολογία συμπίπτει μὲ τὴν χρονολογίαν Παϊσίου Β' τὸ τρίτον πατριαρχεύσαντος (1744—1748) ἵνα τοὐλάχιστον ὑποθέσωμεν ὅτι ἐγένετο σύγχυσις καὶ παρεξήγησις.

Ὁ διακεκριμένος περὶ τὰ τοιαῦτα κ. Μανουὴλ Γεδεὼν εἰς τοὺς «Πατριαρχικοὺς αὐτοῦ Πίνακας» φέρει ὡς πατριαρχεύοντα τῷ 1734 *Σεραφεὶμ* Α', διότι ἐν σελίδι 633 ρητῶς λέγει «*ἀφαίρεται* ὅτι διώκησε (Σεραφεὶμ Α') *τὴν ἐκκλησίαν μέχρι τοῦ μηνὸς Ἰουνίου 1734*», ἕνα μῆνα τουτέστιν ἐπὶ πλέον τῆς χρονολογίας τοῦ εἰρημένου πατριαρχικοῦ γράμματος, φέροντος χρονολογίαν α' Μαΐου 1734· Ἀλλὰ δυστυχῶς ὁ αὐτὸς κ. Μ. Γεδεὼν περιπίπτει εἰς ἀντίφασιν καὶ ὡρισμένως ἐν σελίδι 644—645 ἐν ὑποσημειώσει 1185 τοῦ αὐτοῦ συγγράμματός του, ἔνθα

Παΐσιος Τρίτος Ἐλέῳ Θεοῦ Ἀρχιεπίσκοπος Κωνσταντινουπόλεως Νέας Ῥώμης καὶ Οἰκουμενικὸς Πατριάρχης.

«Τοῖς ἐν πάσῃ τῇ οἰκουμένῃ καὶ ἁπανταχοῦ κοινῶς τὸν Κύριον ἡμῶν Ἰησοῦν Χριστὸν λατρεύουσι, καὶ ἀληθινὸν Θεὸν ὁμολογοῦσι, γαληνοτάτοις καὶ ὑπερτάτοις τῆς Ἱερᾶς Ρωμαϊκῆς βασιλείας Λετόροις, περιφανεστάτοις Δουξί, Δεσπόταις, Ἡγεμόσι καὶ Δυνάσταις, Θεοσεβεστάτοις καὶ παναιδεσιμωτάτοις ἀρχιεπισκόποις καὶ ἐπισκόποις ἐν Χριστῷ ἀγαπητοῖς ἀδελφοῖς, σὺν πάσῃ τῇ ἱερᾷ καὶ σεβασμίᾳ ἐκκλησιαστικῇ τάξει, τοῖς πανευγενεστάτοις Ἄρχουσι, ἐξουσιασταῖς μεγιστᾶσιν, ἐπάρχοις καὶ ὑπάτοις, τοῖς σοφολογιωτάτοις ἱεροδιδασκάλοις καὶ καθηγηταῖς τῶν τε μεγίστων καὶ περιφήμων Ἀκαδημιῶν ἀρίστοις προεστῶσι καὶ ἁπλῶς παντὶ τῷ χριστεπωνύμῳ πληρώματι,τέκνοις ἐν Κυρίῳ ἀγαπητοῖς καὶ περιποθήτοις τῆς ἡμῶν μετριότητος· χάρις καὶ ἔλεος παρὰ Θεοῦ παντοκράτορος καὶ Κυρίου ἡμῶν Ἰησοῦ Χριστοῦ, παρ' ἡμῶν δὲ τὴν ἀποστολικὴν εὐλογίαν.

. . . .

Δηλοποιοῦμεν τοίνυν πᾶσιν ὑμῖν, ὅτι κατὰ τὴν φθάσασαν πρὸ χρόνων ἀνάλωσιν τῆς Πελοποννήσου πάμπολλοι τῶν Χριστιανῶν αἰχμαλωτισθέντες κρίμασιν οἷς οἶδεν ὁ Κύριος, οἱ μέν τινες ἐξ αὐτῆς διὰ πάσης συνδρομῆς καὶ βοηθείας τῆς καθ' ἡμᾶς ἁγιωτάτης ἀποστολικῆς καθέδρας ἐλυτρώθησαν, οἱ δὲ διὰ τῆς ἐλεημοσύνης καὶ ἐγγυήσεως τῶν ἡμετέρων ἐκκλησιαστικῶν τε καὶ λαϊκῶν πᾶσαν φροντίδα καὶ ἐπιμέλειαν θέμενοι ὅσον ἦν αὐτοῖς καὶ ἡμῖν ἐφικτόν, γινομένης ὀφειλῆς καὶ ὑποσχέσεως πλείστης, οἱ δὲ εἰσέτι καὶ νῦν ἐμμένουσιν, ὑπὸ τῆς ἀδυναμίας ἡμῶν πικρᾷ δουλείᾳ καὶ κακώσει ἀνεκδιηγήτῳ, ὡς ἀδιάδηλον τοῖς πᾶσι πάσχοντες πάνδεινα καὶ πνέοντες τὰ ἔσχατα,ἐν στεναγμοῖς καὶ κλαυθμοῖς ἀλαλήτου ὑπὸ τὸν ζυγόν... ἄνδρες τε καὶ γυναῖκες σὺν τοῖς τέκνοις αὐτῶν γεννηθεῖσι δυστυχῶς ὑπὸ τὴν αἰχμαλωσίαν καὶ ταλαιπωρίαν τῶν γονέων αὐτῶν.

Προνοοῦντες ὡς χρεὼν ἡμῶν, ὑπὲρ τῆς τούτων σωτηρίας τῶν ἀθλίως κινδυνευόντων ψυχῇ καὶ σώματι αἰχμαλώτων, καίτοι στηρίζοντες αὐτοὺς ὡς εἰκός, καὶ τὰ ὑπὲρ δύναμιν, ὡς εἰπεῖν βοηθοῦντες αὐτοῖς, μέντοι γε μὴ ἔχοντες ἄλλως πως ποιῆσαι, ὡς τὸ ἡμέτερον γένος ἐν ἀπορίᾳ καὶ ἀμηχανίᾳ πλείστῃ τυγχάνον, ὑπὸ τῆς καθ' ἑκάστην πιεζούσης πάντας τυραννίας καὶ συνδουλείας, συνδιασκεψάμενοι ἀλλήλοις τὸ δέον συνθλιβόμενοί τε τῇ δεινῇ κακουχίᾳ τοῦ πλησίον, ὡς ὑπόχρεοι πάντες οἱ κατὰ Χριστὸν ζῶντες πάντες ὑπὲρ τῆς ἀναρρώσεως τούτων. Εὑρο-

μνείαν ποιούμενος τοῦ ἐν λόγῳ πατριαρχικοῦ γράμματος λέγει: «γράφει τὸν Παΐσιον τοῦτον Γ'. Ἀλλὰ τῷ 1734 κατὰ Μάιον, ἐφ' ὅσον γινώσκομεν, ἦν Πατριάρχης Νεόφυτος Ϛ'.»

Ὁ Ἰάκωβος Ἔλσσνερ ἐκ τῶν Μεταρρυθμημένων ἐκ Προνοίας, εἰδήμων τῆς Ἑλληνικῆς, Λατινικῆς καὶ Γερμανικῆς διαλέκτου, καὶ διδάσκαλος τῆς Θεολογίας. Ἔγραψεν ἱερὰς παρατηρήσεις εἰς τὴν Νέαν Διαθήκην καὶ *νέαν περιγραφὴν τῆς καταστάσεως τῶν Χριστιανῶν Ἑλλήνων τῶν ἐν Τουρκίᾳ* εὑρισκομένων. Ἴδε Γερμαν. βιβλ. Τ. Μ. καὶ Γερμ. βιβλιοθ. Νέαν Τόμ. ΙΑ', μέρος Α', σελ. 367. Προσθήκη τῆς Ἐκκλησιαστικῆς ἱστορίας Μελετίου κτλ. παρὰ Γεωργίου Βενδότι, ἐν Βιέννῃ 1795, σελὶς 150.

μεν καὶ αὖθις εὔλογον καὶ ἀναγκαῖον ἐξαποστεῖλαι καὶ εἰς τὰ σπλάγχνα τῶν κραταιῶν ἡμῶν βασιλέων καὶ ἐξουσιῶν διὰ τῶν παρόντων ἡμετέρων πατριαρχικῶν καὶ συνοδικῶν γραμμάτων τὸν παρόντα παναιδεσιμώτατον καὶ πανευλαβέστατον κύριον *Ἀθανάσιον Δορόσταμον* ἀρχιμανδρίτην τοῦ πατριαρχικοῦ οἰκουμενικοῦ θρόνου καὶ τοῦ ἁγίου Ὄρους τοῦ ἐν τῷ Ἄθῳ καὶ πάσης Χερσωνείας, ἐν ἁγίῳ πνεύματι ἀγαπητὸν ἡμῶν ἀδελφὸν καὶ συλλειτουργόν, μετὰ τῆς ἱερᾶς συνοδίας αὐτοῦ ἐκ τῆς Πελοποννήσου ὑπάρχοντα, καὶ περιπεσόντα καὶ αὐτὸν τῇ κοινῇ δεινῇ αἰχμαλωσίᾳ σὺν τοῖς οἰκείοις αὐτοῦ γονεῦσι καὶ συγγενέσι, καὶ μετὰ ταῦτα μυρία δεινὰ παθόντα παρὰ τῶν ἀθέων βαρβάρων ὑπὲρ τῆς εὐσεβείας· ὅν τινα καὶ πέμπομεν παρὰ τοῦ καθ' ἡμᾶς ἁγιωτάτου ἀποστολικοῦ καὶ οἰκουμενικοῦ Θρόνου κοινῇ γνώμῃ καὶ ἀποφάσει τῶν περὶ ἡμᾶς ἱερωτάτων Μητροπολιτῶν καὶ ὑπερτίμων τῆς ἱεραρχικῆς συγκλήτου βουλῆς ἡμῶν ἐν ἁγίῳ πνεύματι ἀγαπητὸν ἀδελφὸν καὶ συλλειτουργὸν εἰς τὰ σπλάγχνα τῆς φιλευσεβείας ἡμῶν, χάριν ἐλέους καὶ βοηθείας ὑπὲρ τῆς ἐλευθερώσεως τούτων τῶν αἰχμαλώτων, προσέτι καὶ ἐξαρχικῶς ἐπὶ πάντας τοὺς ἡμετέρους ἱερομονάχους καὶ πρεσβυτέρους, ὅπου δ' ἂν τύχωσιν, οἷς περ καὶ ἐντελλόμεθα συνοδικῶς ὑπακούειν καὶ πειθαρχεῖν τῷ παρόντι ἡμετέρῳ ἐξάρχῳ, ὡς πρόσωπον πατριαρχικὸν ἡμέτερον ἐπιφέροντι καὶ πάσης τῆς ἱερᾶς ἡμῶν συνόδου.

Ὧ τινι καὶ δεδώκαμεν πᾶσαν ἄδειαν *ἕνεκεν μὲν πάσης ἄλλης συμβάσεως* ἐκκλησιαστικῆς καὶ ὑποθέσεως· πρὸς τούτοις δὲ ἐπὶ τῷ παραλαβεῖν καὶ *συνάξαι* παρ' αὐτῶν τὴν καλὴν ἐλεημοσύνην καὶ βοήθειαν τῶν φιλοχρίστων· διὰ τοῦτο καὶ συνιστῶμεν αὐτὸν τῇ Ὑμετέρᾳ εὐσπλαγχνίᾳ τῶν εὐσεβῶς κραταιῶς βασιλευόντων θεοφρουρήτων ἀνάκτων κτλ.....................................

Ἐδόθη ἐν νέᾳ Ῥώμῃ ἐν τῷ ἁγίῳ Γεωργίῳ ἐν ἔτει σωτηρίῳ αψλδ', α' ἰνδίκτου βίσεκτος ἐν μηνὶ Μαΐῳ α', ἰνδικτιῶνος ιδ'.

Ὁ Καισαρείας *Νεόφυτος*, Ὁ Κυζίκου *Αὐξέντιος*,
Ὁ Νικομηδείας *Σεραφείμ*, Ὁ Ἀδριανουπόλεως *Ἀθανάσιος*,
Ὁ Νικαίας *Καλλίνικος*, Ὁ Προιλάβου *Ἰωαννίκιος*.

Διαρκοῦντος τοῦ ταξειδίου τούτου ὁ Δορόσταμος συνελήφθη ὑπὸ λῃστῶν εἰς τὰ σύνορα τῆς Βλαχίας καὶ Τρανσυλβανίας, οἵτινες ἀφ' οὗ ἐφόνευσαν ἕνα τῶν διακόνων τῶν συνοδευόντων αὐτόν, ἀφήρεσαν ἀπὸ τοῦ Ἀρχιμανδρίτου καὶ τοῦ ἑτέρου διακόνου πᾶν ὅ,τι εἶχον καὶ ἀφοῦ τοὺς ἀπεγύμνωσαν καθ' ὁλοκληρίαν, τοὺς ἐμαστίγωσαν ἀφίσαντες αὐτοὺς ἡμιθανεῖς.

Ὁ ἕλλην ἐπίσκοπος τῆς Τρανσυλβανίας Μάξιμος, ὅστις ἦτο ὑφιστάμενος τοῦ Ἀρχιεπισκόπου Βελιγραδίου, τῷ ἐπρομήθευσεν ἐνδύματα καὶ χρήματα ἵνα δυνηθῇ νὰ φθάσῃ εἰς Βιέννην, ἔνθα ἔτυχεν ὑψηλῆς ἀκροάσεως παρὰ τῷ Αὐτοκράτορι, κατόπιν δὲ διὰ Βοημίας καὶ Σιλεσίας μετέβη εἰς Φραγκφούρτην καὶ εἶτα εἰς Βερολῖνον.

Εἶνε ἀνὴρ ἀξιοσεβάστου ἐξωτερικοῦ, ἡλικίας ἐτῶν 46, φέρει ἀπὸ τοῦ λαιμοῦ μέχρι τοῦ στήθους κρεμάμενον μικρὸν σταυρόν, ὃν ἐδώρησεν εἰς αὐτὸν ὁ ῥηθεὶς ἐπίσκοπος.

Εἶνε ἄνθρωπος σώφρων, γινώσκων καλῶς νὰ φέρεται παντοῦ. Ἐκτὸς τῆς Ἑλληνικῆς καὶ Τουρκικῆς ὁμιλεῖ καὶ ὀλίγον τὴν Λατινικὴν καὶ Γαλλικήν, ἄριστα δὲ τὴν Ἰταλικήν, ἣν γράφει κάλλιστα, μετρίως δὲ τὴν ἑλληνικὴν ὡς προκύπτει ἐκ τῶν ἐπιστολῶν, ἃς ἔγραψεν εἰς τὸν Δρ Δ.... καὶ εἰς τὸν καθηγητὴν τῆς Φραγκφούρτης Ζαβλόνσκη καὶ εἰς ἐμέ.

Ἡ διήγησίς του περὶ τῆς νῦν καταστάσεως τῶν Ἑλλήνων εἶνε ἀξιόπιστος, νῦν ἔχει τὸ ἀξίωμα τοῦ Ἀρχιμανδρίτου, εἶνε ἔξοχος ἱερεὺς τῆς ἑλληνικῆς ἐκκλησίας καὶ ἐξοχώτατος θεράπων τοῦ Πατριάρχου.

Καίτοι δίδει ἡμῖν εἰδήσεις περὶ πραγμάτων τὰ ὁποῖα εἶδεν, ἤκουσεν ἢ ἔμαθε κατὰ τὴν δεκαετῆ του ἡλικίαν, οὐχ ἧττον φαίνεται ἄνθρωπος ἐχέφρων, λογικὸς καὶ οὐδόλως δεισιδαίμων, σοβαρὸς δὲ καὶ θεοσεβής. Ἔχει τοιαύτην ἀποστροφὴν εἰς τὴν ἀναλήθειαν καὶ τὸ ψεῦδος, ὥστε ἔλεγεν ἡμέραν τινὰ δοθείσης περιστάσεως, ὅτι προὐτίμα νὰ ἀποθάνῃ παρὰ ἐν συνειδήσει καὶ μετὰ θελήσεως νὰ ψευσθῇ ἢ νὰ μὴ τηρήσῃ τὸν λόγον του. Διὰ νὰ οἰκονομήσῃ τὰ ἔξοδα, τὸν παρέλαβον εἰς τὴν οἰκίαν μου καὶ εἰς τὴν τράπεζάν μου, πολλάκις δὲ τὸν συνεβούλευσα σοβαρῶς καὶ σχεδὸν τὸν ἐξώρκισα νὰ μοὶ λέγῃ ἀφόβως τὴν ἀλήθειαν καὶ τὸν διεβεβαίωσα ὅτι ἡμεῖς οἱ διαμαρτυρόμενοι πλειότερον θὰ τὸν ἐκτιμῶμεν ἂν μᾶς ἀπεκάλυπτε τὴν ἀληθῆ τῶν πραγμάτων ὄψιν κατὰ τὴν εἰλικρινῆ ἀντίληψίν του, παρὰ ἂν διὰ κολακειῶν καὶ ἀποποιήσεων τῆς ἀληθείας προσεπάθει νὰ εἴπῃ πᾶν τὸ εἰς ἡμᾶς ἀρεστόν, πολὺ μᾶλλον ἀφοῦ εἶνε εὔκολον νὰ λάβωμεν εἰδήσεις περὶ τῶν ἐκεῖ Ἑλλήνων χριστιανῶν καὶ παρ' ἄλλων προσώπων. Ὀφείλω ὅμως ν' ἀναγνωρίσω ὅτι σοβαραὶ καὶ βάσιμοι ἦσαν αἱ πληροφορίαι του, τόσον ὥστε εἰς πολλὰς ἐξ αὐτῶν ἠδυνήθην νὰ ἀνεύρω τὰς παλαιὰς καὶ νέας γραφὰς ἢ ἴχνη ἐξ αὐτῶν.

Ἐν τῷ προλόγῳ του ὁ κ. Elssner, ἀποκαλύπτων ἡμῖν τοὺς λόγους καὶ τὰ κίνητρα τὰ ὠθήσαντα αὐτὸν εἰς τὴν συγγραφὴν τῶν ἀνωτέρω συγγραμμάτων, λέγει ὅτι ἐκτὸς τῆς ἀπροόπτου ἀφίξεως τοῦ Ἀρχιμανδρίτου Δοροστάμου, τὸν προέτρεψε πρὸ πάντων ὁ ὀφειλόμενος οἶκτος διὰ τοὺς κατὰ τὸν τελευταῖον πόλεμον συλληφθέντας καὶ ὑπὸ τὸν Ταρταρικὸν καὶ Ἀραβικὸν ζυγὸν στένοντας, οἵτινες φοβερὰ ὑφίστανται σωματικὰ μαρτύρια, ἔτι δὲ μείζονα διατρέχουσι ψυχικὸν κίνδυνον, ἀναγκαζόμενοι ν' ἀπαρνηθῶσι τὸν Χριστὸν καὶ ν' ἀσπασθῶσι τὸν Μωαμεθανισμόν, ἵνα φανῶσιν ἀρεστοὶ εἰς τοὺς διώκτας των, προσθέτει δὲ ὅτι χάριν αὐτοῦ τοῦ σκοποῦ ἦλθεν ὁ ρηθεὶς Ἀρχιμανδρίτης

εἰς Γερμανίαν καὶ Σουηδίαν μὲ μίαν ἀξιοπερίεργον γραφὴν τοῦ Πατριάρχου, ἵνα τουτέστι συλλέξῃ ἐράνους πρὸς ἐξαγορὰν καὶ ἀπολύτρωσιν τῶν δεσμωτῶν χριστιανῶν καὶ ὅτι εἰς αὐτοὺς τοὺς ἐράνους ἀφιεροῦται ὁλόκληρος ἡ ὠφέλεια, ἥτις θέλει προκύψει ἐκ τῆς πωλήσεως τοῦ ἐν λόγῳ συγγράμματος.

Διακηρύττει ὅτι τὸν εἰρημένον Δορόσταμον ἐδέχθησαν ἐν Βερολίνῳ μετὰ συμπαθείας καὶ ἀγάπης καὶ ὅτι ἔπραξαν ὑπὲρ αὐτοῦ πᾶν τὸ δυνατὸν τόσον οἱ Γάλλοι ὅσον καὶ οἱ Γερμανοὶ ὅπως τῷ παράσχωσι δείγματα τῆς ἀγάπης των.

Ἐκτὸς τῆς εἰκόνος τοῦ Δοροστάμου, ἣν προτάσσει ὁ κ. Elssner, τὸ εἰρημένον σύγγραμμα κοσμεῖται καὶ δι' ἐννέα ἐπιτυχεστάτων χαλκογραφιῶν παριστανουσῶν τὸν Πατριάρχην μετὰ τῆς ἱερᾶς ἀμφιέσεως ἐν τῷ Πατριαρχικῷ θρόνῳ, τὸν αὐτὸν ἐν περιοδείᾳ, τὴν πατριαρχικὴν ἐκκλησίαν καὶ τὸ Πατριαρχικὸν Μέγαρον. Ἀρχιεπίσκοπον καὶ Μητροπολίτην ἐν ἱερᾷ ἀμφιέσει εὐλογοῦντας, Ἀρχιμανδρίτην καὶ Ἡγούμενον, Διάκονον καὶ ἱερέα τὸν μὲν μὲ τὰ θεῖα ἐπὶ κεφαλῆς, τὸν δὲ κρατοῦντα τὸ ἅγιον ποτήριον. Αἱ εἰκόνες αὗται ἐγράφησαν ὑπ' αὐτοῦ τοῦ Δοροστάμου κατὰ τὴν μαρτυρίαν τοῦ κ Elssner.

Ὁ δεύτερος τόμος ἐξεδόθη ἐν Βερολίνῳ τῷ 1749 ὑπ' αὐτοῦ τοῦ Elssner καὶ ἐπιγράφεται «Ἐξακολούθησις τῆς νεωτάτης περιγραφῆς τῶν Ἑλλήνων Χριστιανῶν κτλ». μετὰ παραρτήματος ἐπὶ τοῦ ἐξαιρέτου τῆς ρηθείσης χώρας. Τὸ σύγγραμμα τοῦτο εὑρίσκεται μεταξὺ τῶν τόσων ἄλλων πολυτίμων καὶ σπανιωτάτων βιβλίων ἐν τῇ Δημοσίᾳ Βιβλιοθήκῃ Ζακύνθου ὑπ' αὔξοντα ἀριθ. 4150.

Ἐάν ποτε ὁ φιλόπονος ἱστορικὸς τῶν Πατρῶν καὶ εὐπαίδευτος φίλος μου κ. Στέφανος Ν. Θωμόπουλος, πρὸς ὃν ἀφιέρωσα τὸ ἐλάχιστον αὐτὸ βιογραφικὸν σχεδίασμα, ἐπιχειρήσῃ νέαν ἔκδοσιν τοῦ πολυτίμου καὶ ὑπὸ πᾶσαν ἔποψιν σπουδαίου ἔργου του τῆς Ἱστορίας τῆς πόλεως Πατρῶν, πέποιθα ὅτι δὲν θὰ διστάσῃ νὰ συγκαταλέξῃ μεταξὺ τῶν διαπρεπῶν ἀνδρῶν τῶν Πατρῶν καὶ τὸν Ἀθανάσιον Δορόσταμον, ἐπαξίως τιμήσαντα τό τε ἀξίωμα καὶ τὴν πατρίδα αὐτοῦ.

Δ. Ἠλιακόπουλος

ΜΕΛΕΤΗΜΑ ΠΕΡΙ ΣΑΙΞΠΗΡ[1]

Περὶ τοῦ δαιμονίου τῆς Ἀγγλίας ποιητοῦ ὅστις, κατὰ τὸν Φέλτωνα[2], ἀνῆλθε μετὰ τοῦ Ὁμήρου εἰς τὴν κορυφὴν τοῦ Παρνασσοῦ, ἐλάχιστα κατ' ἀτυχῆ συγκυρίαν ἐγράφησαν παρ' ἡμῖν μέχρι τοῦδε.

Ἐκτενῆ βεβαίως πραγματείαν περὶ τοῦ βίου καὶ τῶν ἔργων τοῦ ποιητοῦ, δὲν δύναταί τις ν' ἀξιοῖ ἐν ἀναγνώσματι λίαν περιωρισμένα ἔχοντι ἐξ ἀνάγκης τὰ ὅρια.

Εἶνε τόσον εὐρὺς ὁ ποιητικὸς ὁρίζων τοῦ Σαίξπηρ, ὑπὸ τοσαύτας ἀπόψεις ἐξήτασε τὴν φύσιν καὶ τὸν ἄνθρωπον, τοιαύτη εἶνε ἡ ποικιλία τῶν χαρακτήρων οὓς διέπλασεν, ὥστε καὶ ἡ συντομωτάτη τῶν ἔργων αὐτοῦ ἀνάλυσις, θὰ ἀπήτει συγγραφὴν πολυσελίδου τόμου.

Γενικὰς λοιπὸν γραμμὰς τῶν φωτεινοτέρων αὐτοῦ ποιητικῶν σημείων χαράττοντες, εὐχόμεθα ὅπως τὸ ἀτελὲς τοῦτο μελέτημα ἡμῶν χρησιμεύσῃ ὡς ἀφετηρία εὐρυτέρων περὶ τοῦ μεγαλοφυοῦς ποιητοῦ μελετῶν ὑπὸ τῶν παρ' ἡμῖν εἰδικωτέρων καὶ ἁρμοδιωτέρων πρὸς τοῦτο.

Παρῆλθεν ὁ καιρὸς καθ' ὃν ὁ εἴρων, ἀλλ' οὐχὶ πάντοτε ἀμερόληπτος Βολταῖρος, ἀπεκάλει τὸν Σαίξπηρ βάρβαρον τοῦ βορρᾶ, Γίλλιον ράκη περιβεβλημένον. Ἅπας ὁ πεπολιτισμένος κόσμος τιμᾷ σήμερον καὶ γεραίρει τὸν μέγαν τῆς Ἀλβίωνος δραματοποιόν, ὁμοφώνως ἀναγνωρίζων αὐτὸν ὡς τὸν μέγιστον ποιητὴν τῶν νεωτέρων χρόνων. Βάρβαρος τοῦ βορρᾶ ὁ ποιητὴς τοῦ Ρωμαίου καὶ τῆς Ἰουλιέττας, τοῦ Ἀδώνιδος καὶ τῆς Ἀφροδίτης, τοῦ Ὀνείρου Θερινῆς Νυκτός ; Βάρβαρος τοῦ βορρᾶ ὁ δημιουργήσας τοὺς περιπαθεῖς καὶ ποιητικοὺς χαρακτῆρας τῆς Μιράνδας, τῆς Ὀφηλίας, τῆς Ἰμογένης, τῆς Δεσδαιμόνας καὶ τῆς Κορδηλίας, τύπους σεμνότητος, χάριτος, ἔρωτος ἁγνοῦ καὶ ἀφοσιώσεως ; Βάρβαρος τοῦ βορρᾶ ὁ μέγας ψυχολόγος, ὁ βαθὺς γνώστης τῆς ἀνθρωπίνης καρδίας, ὁ θαυμασίως εἰκονίσας τὰ ἀνθρώπινα πάθη καὶ συναισθήματα; Βεβαίως ὁ Βολταῖρος περιέπεσεν εἰς τὸ σφάλμα τοῦτο, ἐν ὀξυχόλῳ διαθέσει εὑρεθείς.

Ἐτιμήθη μὲν καὶ ἐδοξάσθη ὑπὲρ πάντα ἄλλον ὁ μέγας ποιητής, καὶ ζῶν καὶ μετὰ θάνατον, ἀλλ' ἡ δόξα τῆς παγκοσμίου διαδόσεως τῶν

[1] Ἀναγνωσθὲν ἐν τῷ Συλλόγῳ Παρνασσῷ τῇ 14 Δβρίου 1892.

[2] **Greece Ancien and Modern by C. C. Felton—Boston, Osgood and C°. 1877, σελ. 132.**

ἔργων του ἀνήκει εἰς τοὺς περιφανεῖς ποιητὰς καὶ σοφοὺς κριτικοὺς τῆς Γερμανίας Λέσσιγκ, Γκαῖτε, Σχίλλερ, Γερβῖνον καὶ Delius, ὧν αἱ ἐμβριθεῖς μελέται καὶ ἀναλύσεις τῶν ποιημάτων του κατέστησαν γνωστὰς εἰς τὸν πεπολιτισμένον κόσμον τὰς ἀμαράντους αὐτῶν καλλονὰς καὶ τὴν αἰωνίαν νεότητα.

Ἀλλὰ καὶ οἱ ἐξοχώτεροι τῶν γάλλων ποιητῶν καὶ λογογράφων ἐξέφρασαν κατ' ἐπανάληψιν καὶ ἐκφράζουσι καθ' ἑκάστην τὸν ἄπειρον πρὸς τὸν γλυκύφωνον τοῦ Αὔωνος κύκνον θαυμασμὸν αὐτῶν, οἱονεὶ διαμαρτυρόμενοι κατὰ τῆς ὑπὸ τοῦ Βολταίρου ἐξενεχθείσης βαρείας ὕβρεως.

Ὁ Σαίξπηρ, γράφει ὁ Οὐγκώ[1], δὲν ἔχει ἀνώτερόν του· δύο μόνον ὁμοίου αὐτῷ, τὸν Ὅμηρον καὶ Αἰσχύλον. Ὁ Mezières, θεωρῶν αὐτὸν ὡς τὸν μέγιστον ποιητὴν τῶν νεωτέρων χρόνων, προσθέτει ὅτι οὐδαμοῦ ἐν τῇ ἱστορίᾳ τῶν γραμμάτων ἀναφέρεται οὕτω ποικίλη μεγαλοφυΐα[2], ὁ δὲ Ἀλέξανδρος Δουμᾶς (πατήρ)[3], οὗ ὁ πρὸς τὸν Σαίξπηρ θαυμασμὸς δὲν εἶχεν ὅρια, γράφει, ὅτι οὐδεὶς μετὰ τὸν Θεὸν ἐδημιούργησε πλείονα τοῦ Σαίξπηρ.

Συγκρίνων δὲ ὁ Δουμᾶς τοὺς γυναικείους χαρακτῆρας τοῦ Σαίξπηρ πρὸς τοὺς τοῦ Γαλλικοῦ θεάτρου, ἐκφέρει τὴν ἀκόλουθον κρίσιν: Ἡ Ἰεσίκα, ἡ Δεσδαιμόνα, ἡ Ἰουλιέττα καὶ ἡ Μιράνδα, εἶνε τύποι ἔρωτος, χάριτος καὶ ἁγνότητος, οὓς ἐντελῶς ἠγνόει τὸ ἡμέτερον θέατρον. Οἱ χαρακτῆρες τῶν μεγάλων ἡμῶν ποιητῶν εἶνε ἀνδρικοί. Ἐν τοῖς ποιήμασιν αὐτῶν δὲν λησμονοῦνται μὲν αἱ γυναῖκες, ἀλλὰ καταβιβάζονται πάντοτε, ὅσαι δὲ ὑψοῦσι σπανίως τὴν λυσίκομον αὐτῶν κεφαλήν, πλησιάζουσι σχεδὸν πάντοτε πρὸς τοὺς ἄνδρας κατά τε τὴν γλῶσσαν καὶ τὰ πάθη αὐτῶν. Ὅθεν ἄν τις ἀναμνησθῇ ὅτι ἐπὶ Σαίξπηρ τὰ πρόσωπα τῶν γυναικῶν ὑπεκρίνοντο ἄνδρες, θὰ νοήσῃ ὁπόσον ἰσχυρότερον θησαυρὸν ἔρωτος καὶ ποιήσεως εἶχε συσσωρεύσει ἐν τῇ καρδίᾳ ὁ ἄγγλος ποιητής, ὁ μόνην τὴν διάνοιαν αὐτοῦ ἔχων κάτοπτρον, καὶ οὐχὶ ὡς ὁ Κορνήλιος, ὁ Μολιέρος, ὁ Ρακίνας καὶ ὁ Βολταῖρος τοὺς ὀφθαλμοὺς τῆς Clairon, Bejart, Champselé καὶ Deseuillet.

Ὁ βάρβαρος ποιητὴς τοῦ βορρᾶ, ὡς ἀπεκάλεσεν αὐτὸν ὁ Βολταῖρος, γράφει ἀλλαχοῦ ὁ Δουμᾶς, διέπλασε τοὺς θαυμασιωτέρους τύπους τοῦ γυναικείου φύλου. Ἡ Μιράνδα, ἡ Ἰμογένη καὶ ἡ Κορδηλία εἶνε ἀληθεῖς ἄγγελοι, ἐξ ὧν ἀπέσπασεν ὁ Σαίξπηρ τὰς ὑπὸ τοῦ Θεοῦ δοθείσας αὐτοῖς πτέρυγας, ἵνα μεταβάλῃ αὐτοὺς εἰς ἀνθρώπους[4].

[1] William Shakespeare, par V.Hugo, Hachette et Ce. Paris, 1880, σ. 312.

[2] Mezières, Shak. ses œuvres et ses critiques, Paris 1881.

[3] A. Dumas, Souvenirs Dramatiques. Paris Calman Lévy. 1881.

[4] Alex. Dumas, Fernande. Paris, σελ. 157.

Τῷ 1587 οἱ ἠθοποιοὶ τοῦ κόμητος Leicester, διελθόντες διὰ τῆς Στρατφόρδης, προσέλαβον εἰς τὸν θίασον αὐτῶν τὸν νεαρὸν Γουλιέλμον Σαίξπηρ, καὶ οὕτως ὁ ποιητὴς ἡμῶν, ὡς ὑπὸ τῶν βιογράφων του εἰκάζεται, πλανόδιος ἠθοποιὸς ἀφίκετο εἰς Λονδῖνον [1].

Τοῦ θεατρικοῦ αὐτοῦ σταδίου ἤρξατο ὁ Σαίξπηρ ὡς μικρὸς καὶ ἄσημος ἠθοποιός, ἀλλ' οὐδεμία ἀμφιβολία ὅτι μεγαλοφυΐα τοιαύτη προήχθη τάχιστα καὶ ἐτελειοποιήθη ἐν τῇ τέχνῃ, ὡς μαρτυροῦσιν αἱ πρὸς τοὺς ὑποκριτὰς συμβουλαὶ τοῦ Ἄμλετ [2].

Οὐδὲν δυστυχῶς γινώσκομεν περὶ τοῦ βίου καὶ τοῦ σταδίου τοῦ ποιητοῦ ἐπὶ πέντε ὁλόκληρα ἔτη, ἤτοι ἀπὸ τοῦ 1587—1592, ὅτε ἀνευρίσκομεν αὐτὸν ἠθοποιὸν ἐξέχοντα καὶ δραματοποιόν. Ἅπαξ μόνον, κατὰ τὸ 1589, βλέπομεν αὐτὸν συμμετέχοντα τοῦ θιάσου τοῦ διασήμου ὑποκριτοῦ Burbage. Τὸ πενταετὲς δὲ τοῦτο χρονικὸν διάστημα θεωρεῖται ὡς ἡ πρώτη περίοδος τῆς φιλολογικῆς αὐτοῦ παιδεύσεως [3].

Τῷ 1593 ἐδημοσίευσε τὸ πρῶτον αὐτοῦ ποίημα «Ἀφροδίτην καὶ Ἄδωνιν» καὶ τὸ ἐπιὸν ἔτος τὴν «Λουκρητίαν», ἀμφότερα ἀφιερωθέντα εἰς τὸν φίλον καὶ προστάτην αὐτοῦ λόρδον Southampton. Τὰ ποιήματα ταῦτα, γενικῆς τυχόντα ἐπιδοκιμασίας, ἐξησφάλισαν αὐτῷ θέσιν ὑπέροχον μεταξὺ τῶν συγχρόνων ποιητῶν.

Εἶχεν ἤδη ἀρχίσει τὴν συγγραφὴν τῶν ἱστορικῶν δραμάτων καὶ τῶν πρώτων αὐτοῦ κωμῳδιῶν, ἀλλ' ἀπὸ τοῦ ἔτους τούτου βλέπομεν αὐτὸν ἀκαταπόνητον εἰς τὸ ἔργον, ἓν ἢ δύο δράματα ἢ κωμῳδίας γράφοντα κατ' ἔτος, καὶ ἔργα παλαιότερα μετὰ τῶν ποιητῶν Green καὶ Marlow διασκευάζοντα. Ἐντὸς δέκα ὀκτὼ ἐτῶν ἔγραψεν εἴκοσι καὶ ἑπτὰ τραγῳδίας καὶ κωμῳδίας, αἵτινες, καὶ ἄνευ τῶν μετέπειτα γραφέντων ἀριστουργημάτων, ἦσαν ἱκαναὶ ν' ἀπαθανατίσωσιν αὐτόν.

Ὁ Σαίξπηρ ἐπεσκίασε πάντας τοὺς συγχρόνους αὐτῷ ποιητάς, ἀνελθὼν εἰς ὕπατον βαθμὸν δόξης καὶ τιμῆς καὶ ἀνευφημούμενος ὑπὸ πασῶν τῶν κοινωνικῶν τάξεων, αἵτινες συνέρρεον ἀθρόαι εἰς τὰς παραστάσεις τῶν ἔργων του. Ἦτο δὲ ὁ εὐνοούμενος ποιητὴς τῆς Ἐλισάβετ, κατὰ παραγγελίαν τῆς ὁποίας ἔγραψε τὴν κωμῳδίαν τῶν «Εὐθύμων Γυναικαρίων τοῦ Οὐΐνδσορ», ἐντὸς δέκα πέντε ἡμερῶν.

Τὸ ὑπὸ τοῦ ποιητοῦ διασκευασθὲν δρᾶμα Ἑρρῖκος Ϛ' παρεστάθη

[1] Fred. Gard Fleay, A. Chronicle History of the life and work of William Shakespeare. Player, poet et playmaker. London John C. Nimmo. 1886, σ. 9.

[2] Hudson, Shak. life and Characters. Boston, Ginn Heallı et C°, σελ. 31.

[3] Halliwell, Outlines of the life of Shakespeare. London. Longmann Grean and C°, 1882, σελ. 62—63.

τὸ πρῶτον τῷ 1592 μετὰ μεγάλης ἐπιτυχίας. Πλείονες τῶν δεκακισχιλίων θεατῶν, ἀναφέρει ὁ Nash, παρέστησαν κατὰ τὰς πρώτας αὐτοῦ παραστάσεις. Περιφανῆ θρίαμβον ἤρατο ὁ ποιητὴς διὰ τοῦ «Ρωμαίου καὶ τῆς Ἰουλιέττας», παρασταθέντος τῷ 1596. Ἐξ ἐφόδου, γράφει ὁ Halliwell, δύναταί τις νὰ εἴπῃ ὅτι ἐκυρίευσεν ὁ ποιητὴς τὴν πρωτεύουσαν διὰ τοῦ ἀρίστου αὐτοῦ ἔργου «Ρωμαίου καὶ Ἰουλιέττας». Μετὰ τῆς αὐτῆς ἐπιτυχίας παρεστάθη τὸ ἐπιὸν ἔτος ἡ τραγῳδία «Ριχάρδος ὁ Γ'». Ἔκτοτε τὰ ἔργα τοῦ ποιητοῦ, δημοτικώτατα καταστάντα, ἀνευφημοῦντο ἐξάλλως ὑπὸ τοῦ ἐνθουσιῶντος πλήθους.

Τοιαύτη ἦτο ἡ ὑπεροχὴ αὐτοῦ ἐφ'ὅλων τῶν συγχρόνων ποιητῶν, ὥστε ἐκ 13 δραμάτων παρασταθέντων τῷ 1604 ἐνώπιον τοῦ Βασιλέως Ἰακώβου τοῦ Α' ἐντὸς μικροῦ χρονικοῦ διαστήματος, ὀκτὼ τούτων ἦσαν Σαιξπήρεια.

Πλανῶνται κατ' ἀκολουθίαν οἱ φρονοῦντες ὅτι ὁ Σαίξπηρ ἔμεινεν ἄγνωστος καὶ ἀφανὴς ἐπὶ τῆς ἐποχῆς του, καὶ ὅτι μόνον ἀπὸ τῶν ἀρχῶν τῆς παρούσης ἑκατονταετηρίδος ἐγένετο γνωστὸς ὑπὸ τῶν Γερμανῶν. Λίαν δὲ ἀτελῶς γινώσκουσι τὴν ἐποχήν του, καὶ τὴν Ἐλισαβέτειον ἐν γένει φιλολογίαν, οἱ μετ'αὐθεντίας γράψαντες παρ'ἡμῖν, ὅτι ἔμεινεν «ἀφανὴς ἢ παρηγκωνισμένος, ἕως ὅτου ἀνῆλθεν ἐπὶ τῆς σκηνῆς ὁ Γκάρικ, ἵνα ἀναδείξῃ αὐτὸν ἐν τῇ παγκοσμίῳ καὶ ἐθνικῇ συνειδήσει» [1]. Οὐδὲν τούτου ἀνακριβέστερον. Ὁ Γκάρικ ἀνῆλθεν εἰς τὴν σκηνὴν τῷ 1741, ὁ δὲ Σαίξπηρ ἐτιμᾶτο καὶ ἀνευφημεῖτο ἐν Ἀγγλίᾳ 150 ἔτη πρὸ αὐτοῦ. Ὄχι μόνον δὲ ἐδοξάσθη καὶ ἐτιμήθη ζῶν ἐν τῇ ἑαυτοῦ πατρίδι, ἀλλὰ καὶ ἐπὶ ἕνα περίπου αἰῶνα, μετὰ τὸν θάνατόν του, ἐτιμᾶτο ὡς ὁ μεγαλοφυέστερος τῶν ποιητῶν τῆς Ἀγγλίας, ὡς μαρτυροῦσι τὰ ἀπὸ τοῦ 1591 μέχρι τοῦ 1693 δημοσιευθέντα ποιήματα καὶ κρίσεις τῶν ἐξοχωτέρων ποιητῶν καὶ κριτικῶν Meeres, Jonson, Dryden, Μίλτωνος καὶ πολλῶν ἄλλων. Πρῶτος ὁ κριτικὸς Φραγκῖσκος Meeres, γράφων τῷ 1598 περὶ τῶν συγχρόνων ποιητῶν, ἐκφέρει τὴν ἀκόλουθον κρίσιν: «Ὅπως ὁ Πλαῦτος »καὶ ὁ Σενέκας θεωροῦνται οἱ ἄριστοι κωμῳδοποιοὶ καὶ δραματοποιοὶ »μεταξὺ τῶν Λατίνων, οὕτω καὶ ὁ Σαίξπηρ εἶνε ὁ ἄριστος τῶν Ἄγ»γλων ποιητῶν κατ'ἀμφότερα τὰ εἴδη τῆς ποιήσεως, ὡς μαρτυροῦσιν αἱ »κωμῳδίαι του: Ἔρωτος μάταιοι κόποι», οἱ δύο εὐγενεῖς τῆς Βερώνης, »ἡ κωμῳδία τῶν Παρεξηγήσεων, τὸ Ὄνειρον Θερινῆς νυκτός, ὁ Ἔμπο»ρος τῆς Βενετίας, καὶ αἱ τραγῳδίαι Ριχάρδος ὁ Β', Ριχάρδος Γ', Ἐρ»ρῖκος ὁ Δ', ὁ Βασιλεὺς Ἰωάννης, ὁ Τῖτος Ἀνδρόνικος, καὶ ὁ Ρωμαῖος »καὶ ἡ Ἰουλιέττα. Ὅπως δὲ εἶπεν ὁ Αἴλιος Στίλων, ὅτι αἱ Μοῦσαι ἤθε-

[1] Ὅρα Εἰσήγησιν Λασσανείου διαγωνισμοῦ.

»λον λαλήσει τὴν γλῶσσαν τοῦ Πλαύτου, ἂν ἐλάλουν λατινιστί, οὕτω »κ' ἐγώ, λέγει ὁ ρηθεὶς κριτικός, δύναμαι νὰ εἴπω, ὅτι ἤθελον λαλήσει »τὴν μελίρρυτον γλῶσσαν τοῦ Σαίξπηρ, ἂν ἐλάλουν ἀγγλιστί» [1].

«Γλυκύφωνε τοῦ Αὔωνος κύκνε, ἔγραφεν ὁ Ben Jonson, μικρὸν μετὰ »τὸν θάνατον τοῦ ποιητοῦ (1623), ὁποῖον θέαμα θὰ παρίστατο εἰς τοὺς »ὀφθαλμοὺς ἡμῶν, ἂν ἐνεφανίζεσο ἐπὶ τῶν ὑδάτων μας καὶ ἐπανελάμβα»νες ἐπὶ τῶν ὀχθῶν τοῦ Ταμέσεως τὰς πτήσεις ἐκείνας, δι' ὧν κατεγοή»τευες τὴν Ἐλισάβετ καὶ τὸν Ἰάκωβον.— Ἀλλὰ μεῖνε, σὲ βλέπω ἀνερ»χόμενον εἰς τὸν οὐρανὸν καὶ ἀποτελοῦντα ἀστερισμόν. Λάμπε, ὦ ἄστρον »τῶν ποιητῶν, καὶ μετὰ δυνάμεως ἢ θυμοῦ, φαίδρυνε ἢ ἐπίπληττε τὸ »καταρρέον θέατρον, ὅπερ θρηνεῖ ὡς ἡ νὺξ ἀφότου σὺ ἀπέπτης, καὶ μόνον »ὑπὸ τοῦ φωτὸς τῶν ποιημάτων σου φωτίζεται. Σὺ δὲ θριάμβευε, ὦ »γηραιὰ Βρεττανία, ἡ γεννήσασα ἐκεῖνον ὃν τιμῶσιν ἅπαντα τῆς Εὐ»ρώπης τὰ θέατρα. Δὲν ἀνῆκεν εἰς ὡρισμένον αἰῶνα, ἦτο ποιητὴς τῶν »αἰώνων, αἱ Μοῦσαι δ' ἅπασαι ἦσαν ἐν τῷ ἔαρι αὐτῶν ὅτε, ὡς ἄλλος »Ἀπόλλων, ἦλθεν ἐν μέσῳ ἡμῶν ἵνα κατακηλήσῃ τὰς ἀκοάς μας, ἢ »νὰ θέλξῃ ἡμᾶς ὡς ἄλλος Ἑρμῆς» [2].

«Δὲν ἔχεις ἀνάγκην μνημείου, φίλτατον τέκνον τῆς Δόξης, μεγάλε »κληρονόμε τῆς Φήμης», ἔγραφεν ὁ Μίλτων τῷ 1630, καθότι ἐν τῷ »θαυμασμῷ ἡμῶν καὶ τῇ ἐκπλήξει ἤγειρας Μνημεῖον ἀΐδιον [3].

«Πολὺ θὰ ἀδικήσω τὴν μνήμην του, ἔγραφεν ὁ Langbaine τῷ »1693, συγκρίνων αὐτὸν πρὸς οἱονδήποτε ἄλλον τοῦ ἡμετέρου αἰῶνος.»

«Μετὰ παρρησίας ἐκφράζων τὴν ἐμὴν γνώμην περὶ τῶν ποιημάτων »του, θεωρῶ αὐτὰ ἀνώτερα παντὸς ἄλλου ἔργου γραφέντος ἐν τῇ ἡμε»τέρᾳ γλώσσῃ. Θαυμάζω τὸν Φλετσὲρ καὶ Jonson, ἀλλ' ὀφείλω »νὰ ὁμολογήσω ὅτι, ὁσάκις παραβάλλω αὐτοὺς πρὸς τὸν Σαίξπηρ, ἐνθυ»μοῦμαι τὸ τοῦ λατίνου: Ἀγαπῶ, θαυμάζω, τὸν Τερέντιον, ἀλλὰ πλειότερον τὸν Πλαῦτον. (Terentium amo, admiror, sed Plautum magis).

Τῷ 1730, ἤτοι ἑκατὸν δέκα πέντε ἔτη μετὰ τὸν θάνατον τοῦ Σαίξπηρ, καὶ δέκα ἔτη πρὸ τῆς ἐμφανίσεως τοῦ Γκάρικ, ὁ Βολταῖρος ἄρτι ἐξ Ἀγγλίας ἐπιστρέψας, ἔγραφε τὰ ἑξῆς: Ὁσάκις οἱ ἄγγλοι ἀναφέρουσι τὸ ὄνομα τοῦ Σαίξπηρ, τοῦ ἀρίστου τραγικοῦ ποιητοῦ τῆς Ἀγγλίας, σχεδὸν πάντοτε συνοδεύουσιν αὐτὸ διὰ τοῦ ἐπιθέτου «δαιμόνιος».

[1] Halliwell σελ. 503.

[2] Ὅρα τὴν πρώτην ἔκδοσιν τῶν ποιημάτων τοῦ Σαίξπηρ τῷ 1623.

[3] C. M. Ingleby LL. D. Shakespeare s' century of Prayse, published by the New Shakespeare Society, London 1879, σελ. 176.

Οὔτε κατὰ τὴν παράστασιν τῆς Ἀνδρομάχης τοῦ Ρακίνα, οὔτε κατὰ τὴν διδασκαλίαν τοῦ Κάτωνος τοῦ Ἀδισον, εἶδον ἐν τοῖς θεάτροις τοῦ Λονδίνου τοσοῦτον πλῆθος, ὅσον κατὰ τὰς παραστάσεις τῶν ἔργων τοῦ Σαίξπηρ [1]. Βραδύτερον, ὅτε ἀπέκτησα πλειοτέρας γνώσεις τῆς ἀγγλικῆς γλώσσης, ἐνόησα ὅτι εἶχε δίκαιον ὁ ἀγγλικὸς λαὸς χειροκροτῶν τοῦ Σαίξπηρ τὰ ἔργα».

Σαφῶς, νομίζομεν, δηλοῦται ἐκ τῶν ἀνωτέρω ὁποίας τιμῆς ἀπήλαυσεν ἐν Ἀγγλίᾳ καὶ ζῶν καὶ μετὰ θάνατον ὁ μέγας ποιητής.

Ἀλλὰ τίς ὁ λόγος τῆς ὑπεροχῆς ταύτης τοῦ Σαίξπηρ ; Διατί ὁ αὐτοδίδακτος υἱὸς τοῦ δημογέροντος τῆς Στρατφόρδης, ὁ ἀτελῶς καὶ τοῦ δημοτικοῦ σχολείου τὰ μαθήματα διδαχθείς, ἐπεσκίασε πάντας τοὺς μεγάλους καὶ πολυμαθεῖς ποιητὰς τῆς ἐποχῆς του, συγκινήσας ὡς οὐδεὶς ἄλλος, ἅπασαν τὴν ἀγγλικὴν κοινωνίαν, καὶ ἐπὶ ἥμισυν αἰῶνα κυριαρχήσας τῆς ἀγγλικῆς σκηνῆς ; Διατί τὰ ἔργα αὐτοῦ, κτῆμα κοινὸν τοῦ πεπολιτισμένου κόσμου καταστάντα σήμερον, μελετῶνται ἀπλήστως, σχολιάζονται κατ' ἐπανάληψιν καὶ παριστάνονται πανταχοῦ, νέον ἀείποτε διεγείροντα ἐνθουσιασμόν ;

Εἰς τὴν ἐρώτησιν ταύτην δύναται εὐχερῶς ν' ἀπαντήσῃ πᾶς ὁ μετὰ προσοχῆς μελετήσας αὐτά.

Ὁ μέγας τῆς Ἀγγλίας ποιητής, πεπροικισμένος ὢν δι' ὑπερανθρώπου ἀντιληπτικοῦ καὶ βαθυτάτου παρατηρητικοῦ, ἀπαράμιλλον δὲ ἔχων δημιουργητικότητα καὶ γονιμότητα φαντασίας, ἀπεικόνισε διὰ ζωηροτάτων, δι' ἀνεξαλείπτων χρωμάτων τὴν ἀνθρωπίνην φύσιν, ἐν τῇ αἰωνίᾳ, τῇ ἀναλλοιώτῳ αὐτῆς μορφῇ. Ἐντεῦθεν ἡ αἰωνία νεότης, ἡ ἀθανασία τῶν ἔργων του. «Ἦτο φύσει σοφός, λέγει ὁ Dryden· δὲν εἶχεν ἀνάγ»κην τῶν διόπτρων τῆς παιδείας διὰ νὰ ἀναγινώσκῃ τὸ μέγα βιβλίον »τῆς Φύσεως.» «Οἱ χαρακτῆρες τοῦ Σαίξπηρ, παρατηρεῖ ὁ Σμίθ, οἱ»ανδήποτε γλῶσσαν λαλήσωσιν, ἀναγνωρίζονται αὐθωρεὶ ὡς ἀθάνατοι »ἀντιπρόσωποι τῆς ἀνθρωπότητος, ἥτις συνδέει καὶ συνενοῖ ἅπαντα »τὸν κόσμον».

Τοσαύτην ἔκπληξιν καὶ τοσοῦτον θαυμασμὸν προὐξένησεν εἰς τὸν Γκαῖτε ἡ ἀνάγνωσις τῶν ἔργων τοῦ Σαίξπηρ, ὥστε δὲν ἐδίστασε νὰ ἐκφέρῃ περὶ αὐτῶν τὴν ἀκόλουθον κρίσιν :

«Δὲν ἐνθυμοῦμαι, λέγει, ἂν βιβλίον τι, ἄνθρωπος ἢ περίστασις τοῦ »βίου μου, παρήγαγόν ποτε ἐν ἐμοὶ ἐντύπωσιν τοιαύτην, οἵαν τὰ δρά»ματα τοῦ Σαίξπηρ. Φαίνονται ἔργον πνεύματος θεσπεσίου, ὅπερ προ-

[1] **Cours de Litterature française par M. Villemain. Paris Didier C°, σελ. 325.**

»σήγγισε τοὺς ἀνθρώπους ἵνα, διὰ τοῦ τερπνοτάτου τρόπου, διδάξῃ αὐ»τοὺς νὰ γνωρίσωσιν ἀλλήλους. Δὲν εἶνε ποιήματα. Ἀναγινώσκων τις »αὐτὰ νομίζει ὅτι εὑρίσκεται ἐνώπιον τῶν ἀνεῳγμένων δέλτων τῆς Εἱ»μαρμένης. Ἐν τοῖς ἔργοις τοῦ Σαίξπηρ εὑρίσκω ἐκφραζόμενα καὶ ἀνα»πτυσσόμενα ὅσα προαισθήματα ἠσθάνθην ποτὲ περὶ τοῦ ἀνθρωπίνου γέ»νους, καὶ τὰ ὁποῖα ἀπὸ τῆς νεότητός μου ἠσθανόμην, χωρὶς νὰ κα»τανοῶ αὐτὰ ἐναργῶς. Νομίζεις ὅτι σοι ἀποκαλύπτει πάντα τὰ μυ»στήρια, χωρὶς ὅμως νὰ δύνασαι νὰ εἴπῃς: «Ἰδοὺ ἡ λύσις.» Τὰ μᾶλ»λον μυστηριώδη καὶ σύνθετα πλάσματα τῆς φύσεως δρῶσιν ἐνώπιον »ἡμῶν ἐν τοῖς ἔργοις του ὡς ὡρολόγια, ὧν καὶ ἡ πλὰξ καὶ τὸ κιβώτιόν »εἰσιν ἐκ κρυστάλλου, δεικνύουσι μὲν τὴν πορείαν τοῦ χρόνου, ἀλλ' ἐνταυ»τῷ δύναταί τις νὰ ἴδῃ καὶ τοὺς κινοῦντας αὐτὰ τροχοὺς καὶ ἐλατήρια.»

Ὁ Σχίλλερ, ἐπὶ τῇ εὐκαιρίᾳ τῆς παραστάσεως «Τίμωνος τοῦ Ἀθηναίου», ἔγραψε τάδε: «Ἔργον ὡς ὁ Τίμων ὁ Ἀθηναῖος τοῦ Σαίξπηρ, »ἐπὶ οὐδεμιᾶς γερμανικῆς σκηνῆς ἐδιδάχθη, καθόσον ἐγὼ γινώσκω. »Ἐν τοῖς δράμασι τοῦ Σαίξπηρ ἀνευρίσκω πρὸ παντὸς ἄλλου τὸν ἄν»θρωπον. Εἰς οὐδὲν ἄλλο ἔργον παρίσταταί μοι ἀληθέστερος, οὐδὲν ἄλλο »λαλεῖ πρὸς τὴν καρδίαν μου τοσοῦτον εὐκρινῶς καὶ εὐγλώττως, οὐδὲν »ἄλλο μὲ διδάσκει τὴν φιλοσοφίαν τοῦ βίου τόσον, ὅσον ὁ «Τίμων ὁ Ἀθη»ναῖος.» Ἀμφότεροι δὲ οἱ περιφανεῖς ποιηταὶ τῆς Γερμανίας ἐβάδισαν ἐπὶ τὰ ἴχνη τοῦ μεγάλου Βρεττανοῦ, ὑπ' αὐτοῦ, ὡς ὑπὸ πολικοῦ ἀστέρος ὁδηγούμενοι ἐν τῷ ἐνδόξῳ ποιητικῷ αὐτῶν σταδίῳ, καὶ πολλὰ αὐτῶν ἔργα ὑπὸ τὴν ἐπίδρασιν καὶ κατὰ μίμησιν ἐκείνου γράψαντες.

Δὲν ἦτο λόγιος, ἐπιστήμων, οὐδὲ Πανεπιστημιακὰς σπουδὰς ἠκολούθησεν ὁ ποιητής, ἀλλ' οὔτε ἄμοιρος παιδείας, ὡς ὑπὸ τῶν κριτικῶν τῆς παρελθούσης ἑκατονταετηρίδος ἐνομίζετο. Τοὐναντίον, ἡ εὐρυμάθεια αὐτοῦ γίνεται κατάδηλος εἰς πάντα ἀναγινώσκοντα τὰ ποιήματά του.

Νομομαθεῖς, ἐκπλαγέντες ἐκ τῶν νομικῶν γνώσεων ἃς ἐν τοῖς ἔργοις αὐτοῦ ἀναπτύσσει, δὲν ἐδίστασαν ν' ἀποφανθῶσιν ὅτι ἐσπούδασε τὴν Νομικήν. Τοῦτ' αὐτὸ ἐπανέλαβον καὶ οἱ ἰατροί, ἀποροῦντες περὶ τῶν ἰατρικῶν αὐτοῦ γνώσεων. Ναυτικός, ἀναγνοὺς τὴν «Τρικυμίαν», ἀπεφάνθη ὅτι ὁ συγγραφεὺς τοῦ ἔργου ὑπῆρξε ναυτικός. Οὐδὲ θὰ διστάσωσι νὰ ὁμολογήσωσιν ὅτι ἐσπούδασεν εἰδικῶς τὸν ποιμενικὸν βίον, οἱ ἀναγινώσκοντες τὸν μεταξὺ Κορίνου καὶ γελωτοποιοῦ διάλογον ἐν τῇ κωμῳδίᾳ «Ὅπως Ἀγαπᾷς», ἐν ᾗ λεπτομερῶς περιγράφεται ὁ ποιμενικὸς καὶ ἀγροτικὸς βίος. Ὁ βιογράφος τοῦ ποιητοῦ Σμὶθ ἀναφέρει, ὅτι ἐγίγνωσκε τὴν κηπουρικὴν καὶ ἐν μέρει τὴν βοτανικήν, ὅτι ἦτο κάτοχος τῶν ἐθιμοτυπιῶν τῆς αὐλῆς, γιγνώσκων ἄριστα τὴν ἱππευτικὴν καὶ ἱπποδαμαστικήν. Ἕτεροι ἀνευ-

ρίσκουσιν ἐν αὐτῷ στρατιώτην γιγνώσκοντα τὴν πολεμικὴν τέχνην καὶ εἰδικῶς σπουδάσαντα τὴν Ἁγίαν Γραφήν.

Οὔτε τὰς γνώσεις ταύτας, οὔτε τὸν Ὅμηρον καὶ Πλούταρχον, οὓς ἐμελέτησεν ἐν μεταφράσει, οὔτε τὴν Ρωμαϊκὴν Ἱστορίαν, οὔτε συγγραφεῖς Λατίνους, οὔτε τὴν σύγχρονον καὶ μεσαιωνικὴν ἱστορίαν ἐδιδάχθη βεβαίως ὁ ποιητὴς ἐν τῷ δημοσίῳ σχολείῳ τῆς Στρατφόρδης, οὗτινος τὰ μαθήματα ἠναγκάσθη νὰ διακόψῃ ἕνεκα χρηματικῶν δυσχερειῶν τῆς οἰκογενείας αὐτοῦ, ἀλλὰ κατὰ τὴν ἐν τῇ πρωτευούσῃ διατριβὴν αὐτοῦ, ἔνθα εἶχε πρόχειρα τῆς σπουδῆς τὰ μέσα. Ὁ Σαίξπηρ εἶνε μὲν γνήσιος ἀντιπρόσωπος τοῦ Ἀγγλικοῦ ἔθνους, ἀλλὰ συγχρόνως καὶ ὁ μᾶλλον παγκόσμιος τῶν ποιητῶν. Σκηνὴ τῶν δραμάτων του, γράφει ὁ Χάϋνε, εἶνε ἡ γῆ ὁλόκληρος, καὶ ἡ αἰωνιότης τὸ χρονικὸν διάστημα, ἐντὸς τοῦ ὁποίου ἀναστρέφονται οἱ ἥρωές του. Ἡ μᾶλλον χαρακτηριστικὴ ἰδιότης τῆς μεγαλοφυΐας του εἶνε ἡ εὐρύτης τοῦ ὁρίζοντος τῶν ἔργων του. Ἄνευ ὑπερβολῆς δύναταί τις νὰ εἴπῃ, ὅτι ἐν τῷ γιγαντιαίῳ αὐτοῦ ἔργῳ περιέλαβεν ἅπαντα τὸν γνωστὸν ἡμῖν κόσμον. Βασιλεῖς, πρίγκιπες, αὐλικοὶ καὶ λαός, ἄνδρες, γυναῖκες, γέροντες καὶ παιδία, χωρικοὶ καὶ ἀστοί, ναῦται, στρατιῶται ὑπηρέται γελωτοποιοὶ καὶ βοσκοί, ἅπασα ἡ κοινωνικὴ κλῖμαξ ἀπὸ τῶν ὁμηρικῶν ἡρώων μέχρι τῆς ἐποχῆς τῆς Ἐλισάβετ, ἡ ἀρχαία, ἡ μεσαιωνικὴ καὶ ἡ νεωτέρα ἱστορία περιγράφονται ζωηρότατα ἐν τοῖς ἔργοις αὐτοῦ, θαυμασίως δὲ ἐκτυλίσσονται καὶ ἀνατέμνονται, οὕτως εἰπεῖν, τὰ ἀνθρώπινα πάθη καὶ συναισθήματα, ὑπὸ τοῦ μεγάλου ἐρευνητοῦ τῆς Φύσεως καὶ ἀνατομέως τῆς ἀνθρωπίνης καρδίας. « Ἐν τοῖς δράμασιν αὐτοῦ, παρατηρεῖ ὁ Mezières, περιλαμβάνει χῶρον εὐρύτερον παντὸς ἄλλου δραματικοῦ ἀρχαίου ἢ νεωτέρου. Οὐδαμοῦ, προσθέτει, ἐν τῇ ἱστορίᾳ τῶν γραμμάτων »ἀναφέρεται οὕτω ποικίλη μεγαλοφυΐα. Οἱ μέν, ὡς ὁ Σοφοκλῆς, εἰσὶ »καθαρῶς τραγικοί, οἱ δέ, ὡς ὁ Πλαῦτος, κωμικοί. Ὁ Σαίξπηρ ἀφίησιν »εὐχερῶς τὴν ποιητικὴν χώραν τῆς τραγῳδίας, ἵνα κατέλθῃ εἰς τὸν πεζὸν »λόγον τῶν κωμικῶν, ἐκ δὲ τῶν κάτω στρωμάτων τοῦ Μίμου καὶ τῆς »Παρῳδίας, ἀνέρχεται δι' ἐλαφρᾶς πτήσεως εἰς τὰς κορυφάς, ἔνθα κάθηνται τὰ τραγικὰ πρόσωπα. Εἶνε γόνιμος ὡς ἡ φύσις, παράγων ἐν »ταὐτῷ εὐγενεῖς καὶ ἀγενεῖς χαρακτῆρας, εὐφυεῖς καὶ ἀφυεῖς, ἥρωας καὶ »γελωτοποιούς, θλιβερὰς ἅμα καὶ φαιδρὰς σκηνάς. Δύναται νὰ διεγείρῃ »ἐνθουσιασμὸν ἅμα καὶ γέλωτα, νὰ θαυμάζῃ καὶ νὰ σκώπτῃ, καὶ μετὰ »τῆς αὐτῆς εἰλικρινείας νὰ προκαλῇ ἐν τῇ ψυχῇ τοῦ ἀναγνώστου καὶ τὰ »μᾶλλον ἀντίθετα αἰσθήματα, ἅτινα συνδυάζει ἡ ἰσχυρὰ αὐτοῦ διάνοια.»

Ὁ Σαίξπηρ εἶνε τραγικός, κωμικός, λυρικὸς καὶ ἱστορικὸς ποιητής.

Γράφει τὰ τραγικώτερα καὶ φρικωδέστερα τῶν δραμάτων, Ριχάρδον τὸν Γ', Μάκβεθ, Βασιλέα Λήρ, Τίμωνα τὸν Ἀθηναῖον καὶ Κοριολανόν, ἐν οἷς διὰ τεραστίας δυνάμεως λόγου ἐκτραγῳδεῖ τὴν ὠμότητα τῶν κακουργημάτων καὶ τὴν βιαιότητα τῶν ἀνθρωπίνων παθῶν, ἀλλὰ καὶ τὰ γλυκύθυμα καὶ θελξικάρδια λυρικὰ ᾄσματα, ὧν ἕνεκα καὶ «μελίρρυτος» ὠνομάσθη ποιητής, ἐν οἷς δι' ἁρμονικῆς καὶ μελῳδικωτάτης γλώσσης ἐκφράζει τὰ τρυφερώτερα καὶ εὐγενέστερα τῆς ψυχῆς αἰσθήματα. Γράφει τὰ περιπαθῆ ποιήματα: τὸν Ἐμπαθῆ προσκυνητήν, Λουκρητίαν καὶ Ἄδωνιν. καὶ τὸν Ρωμαῖον καὶ τὴν Ἰουλιέτταν, τὸν ὕμνον τοῦτον τοῦ ἔρωτος, ὅστις κατὰ τὸν Σλέγελ, ἀποπνέει τὴν εὐωδίαν τοῦ ἔαρος, ἀνακαλεῖ εἰς τὴν μνήμην τὴν ἡδυπάθειαν τοῦ ᾄσματος τῆς ἀηδόνος, καὶ εἶνε τρυφηλὸς ὡς ῥόδον νεωστὶ συλλεγέν. Εὐχερῶς δὲ μεταβαίνων ἀπὸ τῆς δραματικῆς καὶ λυρικῆς ποιήσεως εἰς τὴν κωμῳδίαν καὶ τὸ ἱστορικὸν καὶ φανταστικὸν δρᾶμα, γράφει τὰς εὐφυεστάτας κωμῳδίας «τὰ εὔθυμα γυναικάρια τοῦ Οὐΐντσορ», κωμῳδίαν, ἣν μόνον ὁ ἀμιμήτως διαγραφόμενος χαρακτὴρ τοῦ εὐτραπέλου, τοῦ ψεύστου, τοῦ μεθύσου, τοῦ κυνικῆς ἀναιδείας ἀλλ' εὐφυεστάτου Φαλστάφ, ἀρκεῖ ν' ἀπαθανατίσῃ, τὴν δωδεκάτην νύκτα, τὸ Πολὺν Θόρυβον διὰ τίποτε, τὴν κωμῳδίαν τῶν Παρεξηγήσεων, τὸ Χειμερινὸν Διήγημα, τὸ ὡραιότατον φανταστικὸν δρᾶμα Ὄνειρον θερινῆς νυκτός, ἔνθα ἡ ἀχαλίνωτος τοῦ ποιητοῦ φαντασία, ἐν τῷ ὑπερφυσικῷ κόσμῳ βυθιζομένη, διαπλάττει χαριέστατα ὑπερφυᾶ ὄντα, ἐν γλώσσῃ μελῳδικωτάτῃ περὶ ἐρώτων διαλεγόμενα, καὶ τὴν χαριεστάτην βουκολικὴν κωμῳδίαν Ὅπως ἀγαπᾷς. Γράφει τὰς μεγαλοπρεπεῖς ἱστορικὰς τραγῳδίας, ἐν αἷς διὰ λαμπροτάτων χρωμάτων ἀπεικονίζονται τὰ σημαντικώτερα γεγονότα τῆς ἀγγλικῆς ἱστορίας, τὰ ρωμαϊκὰ δράματα Ἰούλιον Καίσαρα, Κοριολανὸν καὶ Ἀντώνιον καὶ Κλεοπάτραν, ὧν τὴν ὑπόθεσιν ἠρύσθη ἐκ τοῦ Πλουτάρχου, πιστώτατα τὸν Χαιρωνέα φιλόσοφον ἀκολουθήσας, καὶ ἐξ ἀληθοῦς ἱστορίας ἐλεύθερον κατορθώσας νὰ δημιουργήσῃ δρᾶμα. Γράφει τὸν Ἄμλετ, τὴν ἀθάνατον τραγῳδίαν τῆς διανοίας, κατὰ τὸν Σλέγελ, ἔργον, οὗτινος ἀνώτερον, λέγει ὁ Οὐγκώ, δὲν παρήγαγεν ἡ ποίησις.

Ἐν τοῖς ποιήμασιν αὐτοῦ διέχυσεν ὁ μέγας ποιητὴς ἀκένωτον θησαυρὸν φιλοσοφικῶν ἅμα καὶ πρακτικῶν σκέψεων, ἀναλύσας καὶ τὰ μυχιαίτατα τοῦ ἀνθρώπου αἰσθήματα, καθ' ἁπάσας τὰς βιωτικὰς αὐτοῦ φάσεις καὶ μεταβολάς, ἐξετάσας τὰ πάντα ἀπὸ περιωπῆς, ἄνευ προκαταλήψεως ἢ μεροληψίας, καὶ μετὰ μεγαλοπρεπείας καὶ δυνάμεως λόγου, ἀναλόγου ἑκάστοτε πρὸς τὸ μεγαλεῖον τοῦ θέματος, ζωγραφίσας τὸν

χαρακτῆρα τῶν πολυαρίθμων ἡρώων, οὓς μετὰ σπανίας περιγραφικῆς δεινότητος καὶ τέχνης διέγραψε. Ὅταν δὲ ἅπτηται τῶν ψυχικῶν παθῶν, ὅταν τὸ πάθος προβῇ εἰς τὴν ἀκρότητα, τότε αἱ ἔννοιαι, γοργότατα πρὸ τῆς διανοίας τοῦ ποιητοῦ τρέχουσαι, συνελαύνονται, συνωθοῦνται, ῥέουσιν ἀλλεπαλλήλως, ὡς ἀφρίζοντα ῥεύματα χειμάρρου ἀπὸ κρημνῶν καταρρέοντος, καὶ συμπυκνοῦσιν ἐν μιᾷ καὶ μόνῃ προτάσει μεταφοράς, ἀλληγορίας, ὕβρεις καὶ φοβερὰς ἀποστροφάς. Εἶνε ἀληθὲς ἡφαίστειον, πυρίνους λίθους καὶ φλόγας ἐξερευγόμενον. Τόσῳ συμπεπυκνωμέναι εἰσὶν ἐνιαχοῦ αἱ ἔννοιαι καὶ αἱ μεταφοραὶ τοῦ ποιητοῦ, ὥστε αἱ λέξεις δὲν εἶνε ἱκαναὶ νὰ παραστήσωσιν ἐναργῶς αὐτάς. Ἀλλὰ καὶ οὐδεὶς ἡδυεπέστερος ἢ εἰδυλλιακώτερος ἐν τῇ ἀπεικονίσει τρυφερῶν γυναικείων χαρακτήρων, ἢ τῇ περιγραφῇ τῆς φύσεως καὶ τοῦ ἀγροτικοῦ βίου. Τότε ἡ γλῶσσα μεταβάλλεται εἰς ἀληθῆ ᾠδήν, εἰς ᾆσμα ἀηδόνος, ἢ ἀποπνέει τὴν εὐωδίαν τοῦ δάσους καὶ τῶν ἀγρῶν. Ἀείποτε δὲ καὶ πανταχοῦ, παρατηρεῖ ὁ Γερβῖνος, ὁ μέγας διδάσκαλος τοῦ Πάθους προσαρμόζει τὴν γλῶσσαν πρὸς τοὺς χαρακτῆρας καὶ τὰ ἑκάστοτε μεταβαλλόμενα πάθη αὐτῶν καὶ αἰσθήματα.

Ὁ Σαίξπηρ, παρατηρεῖ ὁ Ταίν, ἐπινοεῖ μὲ δαψίλειαν καὶ ὑπερβολήν, ἀφειδῶς διαχέων μεταφορὰς εἰς πᾶν ὅ,τι γράφει. «Αἱ ἀφῃρημέναι ἔννοιαι »μεταβάλλονται παρ' αὐτῷ εἰς εἰκόνας, σειρὰ δὲ παραστάσεων ἀναπτύσ»σεται, ἐν τῷ πνεύματί του. Δὲν ἐπιζητεῖ αὐτάς, ἔρχονται αὐτομάτως, »συνωθοῦνται ἐν αὐτῷ, καλύπτουσι τοὺς συλλογισμοὺς καὶ σκιάζουσι διὰ »τῆς λάμψεώς των τὸ καθαρὸν φῶς τῆς λογικῆς. Δὲν ἐργάζεται διὰ »νὰ ἐξηγήσῃ ἢ ἀποδείξῃ τι. Παράστασιν ἐπὶ παραστάσεως, εἰκόνα ἐπὶ »εἰκόνος, ἀντιγράφει διαρκῶς τὰς παραδόξους καὶ θείας ὀπτασίας, αἵτινες »γεννῶνται ἀλλεπαλλήλως καὶ συσσωρεύονται ἐν αὐτῷ. «Συγκρίνατε, »λέγει πρὸς τοὺς ἡμετέρους σοβαροὺς συγγραφεῖς τὴν ἑπομένην περικοπὴν »ἠρέμου διαλόγου, ἣν κατὰ τύχην μεταφράζω ἐκ τοῦ Ἄμλετ. «Καὶ ὁ »ἁπλοῦς ἰδιώτης ὀφείλει νὰ φυλάττηται ἀπὸ τοῦ κακοῦ δι' ὅλης τῆς »δυνάμεως καὶ τῆς πανοπλίας τῆς διανοίας του, ἀλλὰ κατὰ μείζονα λό»γον ἡ ψυχὴ ἐκείνη, ἀφ' ἧς ἐξαρτῶνται καὶ ἐφ' ἧς στηρίζονται τόσαι »ὑπάρξεις. Μεγαλειότης ἀποθνήσκουσα δὲν ἀποθνήσκει μόνη, ἀλλ' ὡς »βάραθρον παρασύρει πᾶν τὸ περὶ αὐτήν. Εἶνε τροχὸς πελώριος προσηρ»τημένος ἐπὶ τῆς κορυφῆς ὑψηλοτάτου ὄρους, καὶ μυρία μικρότερα »πράγματα ἔχων προσκεκολλημένα ἐπὶ τῶν γιγαντιαίων αὐτοῦ ἀκτί»νων. Ὅταν οὗτος πίπτῃ, ἅπαντα τὰ μικρότερα ἐξαρτήματα καὶ τε»μάχια παρακολουθοῦσι τὴν θορυβώδη πτῶσιν. Ὅταν στενάζῃ βασι»λεύς, οἰμώζει ὁ κόσμος ὅλος». Τρεῖς ἀλλεπάλληλοι εἰκόνες, πρὸς ἔκφρα-

»σιν μιᾶς καὶ τῆς αὐτῆς ἐννοίας. Εἶνε ἀληθῶς εἰπεῖν βλάστησις. »Ἐκ τοῦ στελέχους ἀναφύεται κλάδος, καὶ ἐκ τούτου ἄλλος, πολλα»πλασιαζόμενος διὰ νέων κλαδίσκων. Ἀντὶ ν' ἀκολουθήσῃς εὐθεῖαν »ὁδὸν κανονικῶς κεχαραγμένην καὶ περιβαλλομένην ὑπὸ δένδρων συμ»μέτρως πεφυτευμένων, εἰσέρχεσαι ἐντὸς πυκνοῦ δάσους ἐκ δένδρων »συμπλεκομένων, καὶ ἐκ πλουσίων θάμνων, οἵτινες καλύπτουσι μὲν καὶ »κλείουσι τὴν ὁδόν, ἀλλὰ θέλγουσι καὶ θαμβοῦσι τοὺς ὀφθαλμοὺς διὰ »τῆς ζωηρᾶς αὐτῶν χλόης καὶ τῆς πολυτελείας τῶν ἀνθέων. Τὸ νεώτε»ρον πνεῦμα, συνηθισμένον εἰς τὰς σαφεῖς διαλέξεις τῆς κλασικῆς »ἡμῶν ποιήσεως, ἐκπλήττεται ἐκ πρώτης ὄψεως καὶ πτοεῖται, αἰ»σθάνεται δυσθυμίαν, νομίζον ὅτι ὁ συγγραφεὺς παίζει, καὶ ὅτι ἐκ »φιλαυτίας καὶ ἀπειροκαλίας πλανᾶται καὶ σὲ πλανᾷ εἰς τὰς ἀτρα»ποὺς τοῦ κήπου του. Οὐδόλως. Λαλῶν οὕτω, τὸ πράττει ἐξ ἀ»νάγκης, οὐχὶ κατ' ἐκλογήν. Δὲν εἶνε ἰδιοτροπία τῆς θελήσεώς του ἡ »μεταφορά, εἶνε τὸ σχῆμα τῆς ἰδέας του. Καὶ κατὰ τὴν μεγαλειτέραν »ἔντασιν τοῦ πάθους ἐπινοεῖ ἀκόμη καὶ φαντάζεται. Ὅτε ὁ Ἄμλετ, »ἀπηλπισμένος ὤν, ἀναμιμνήσκεται τῆς εὐγενοῦς μορφῆς τοῦ πατρός του, »παρατηρεῖ τὰς μυθολογικὰς εἰκόνας, δι' ὧν ἐπλήρου τὰς ὁδοὺς ἡ φι»λοκαλία τῆς ἐποχῆς του. Συγκρίνει αὐτὸν πρὸς τὸν κήρυκα Ἑρμῆν, »νεωστὶ κατελθόντα ἐπὶ οὐρανομήκους λόφου. Ἡ ἐν τῷ μέσῳ τῶν λοι»δοριῶν καὶ τῆς ταραχῆς τοῦ Ἄμλετ χαρίεσσα αὕτη ὀπτασία, ἀποδει»κνύει ὅτι τὸν ζωγράφον ὑποκαθίστησιν ὁ ποιητής. Ἀκουσίως καὶ ἄπο »σκοποῦ ἀποβάλλει τὴν καλύπτουσαν τὸ πρόσωπον αὐτοῦ τραγικὴν »προσωπίδα, ὄπισθεν δὲ τῶν συνεσπασμένων χαρακτηριστικῶν αὐτῆς »ἀνακαλύπτει ὁ ἀναγνώστης χάριεν καὶ ἐμπνευσμένον ἀπροσδόκητον μει»δίαμα. Φαντασία τοιαύτη δέον ἐξ ἀνάγκης νὰ εἶνε βιαία. Πᾶσα μετα»φορὰ ἰσοδυναμεῖ πρὸς κλονισμόν. Ὅστις ἀκουσίως, καὶ φυσικώτατα, »μεταβάλλει εἰς εἰκόνα ξηρὰν ἰδέαν, ἔχει πῦρ ἐν τῷ ἐγκεφάλῳ. Αἱ ἀλη»θεῖς μεταφοραί εἰσιν ὀπτασίαι φλογεραί, ὁμοιάζουσαι πρὸς εἰκόνα ὑπὸ »λάμψιν ἀστραπῆς. Οὐδέποτε νομίζω, προσθέτει ὁ Ταίν, ἐν οὐδενὶ εὐ»ρωπαϊκῷ ἔθνει, καὶ εἰς οὐδένα τῆς ἱστορίας αἰῶνα ἀνεφάνη πάθος »τόσον ἰσχυρόν. Τὸ ὕφος τοῦ Σαίξπηρ εἶνε κρᾶμα μανικῶν ἐκφράσεων. »Οὐδείς ποτε ὑπέβαλε τὰς λέξεις εἰς τοιαύτην βάσανον. Ἀντιθέσεις »συγκρουόμεναι, ὑπερβολαὶ μανιώδεις, ἀποστροφαί, ἐπιφωνήματα, ὅλη »ἡ παραφορὰ τῆς ᾠδῆς, ἀνατροπαὶ ἰδεῶν, συσσώρευσις εἰκόνων, τὸ φρι»κτὸν καὶ τὸ θεῖον, συσσωρευμένα ἐν ἑνὶ καὶ τῷ αὐτῷ στίχῳ [1].

»Ἂς πέσωσιν ἐπάνω σας ὅλαι αἱ ἐπιδημίαι τῆς μεσημβρίας, ὦ

[1] **Tain, Hist. de la Litt. Anglaise. Paris. Hachette et C[e] 1877, σ. 185-188.**

»αἴσχη τῆς Ρώμης, ἀναφωνεῖ ὁ Κοριολανὸς πρὸς τοὺς ὑποχωροῦντας »στρατιώτας! Ἕλκη καὶ πανώλης ἂς περιβάλῃ τὸ σῶμά σας ὅλον, »ἵνα σᾶς βδελύσσωνται οἱ ἄνθρωποι πρὶν ἢ σᾶς ἴδωσι, καὶ νὰ μετα»δίδεται ἀλλήλοις τὸ νόσημα εἰς ἀπόστασιν ἑνὸς μιλίου, καὶ μὲ ἐναν»τίον ἄνεμον! Πῶς, ὦ ἀνθρωπόμορφοι χῆνες, ἐφύγετε ἐνώπιον ἀνδρα»πόδων, τὰ ὁποῖα καὶ πίθηκοι ἤθελον καταβάλει! Ἑτοιμασθῆτε νὰ »προσβάλετε μὲ ὁρμήν, διότι, μὰ τοὺς κεραυνούς, θ' ἀφήσω τὸν ἐχ»θρὸν καὶ θὰ ἐπιπέσω ἐναντίον σας».

Ζωηρότατα περιγράφει ὁ ποιητὴς τὸν χαρακτῆρα τοῦ ὑπερηφάνου, ὑψηλόφρονος καὶ ἀκάμπτου πολεμιστοῦ Κοριολανοῦ. «Τὸ φρόνημά του λέγει ὁ Μενήνιος, εἶνε παραπολὺ ὑψηλὸν διὰ τὸν κόσμον τοῦτον. Οὔτε τὸν Ποσειδῶνα ἤθελε κολακεύσει διὰ τὴν τρίαιναν αὐτοῦ, οὔτε τὸν Δία διὰ τοὺς κεραυνούς του. Ἔχει τὴν καρδίαν ἐπὶ τῶν χειλέων· ὅ,τι διανοεῖται, τὸ λέγει ἡ γλῶσσά του· ὅταν δὲ ὀργισθῇ, λησμονεῖ ὅτι ὑπάρχει καὶ θάνατος».

«Ἡ στρυφνότης τοῦ προσώπου του, λέγει ὁ Μενήνιος, δύναται καὶ ὡρίμους σταφυλὰς νὰ μεταβάλῃ εἰς ὄμφακας. Ὅταν περιπατῇ, κινεῖται ὡς πολεμικὴ μηχανὴ καὶ τὸ ἔδαφος σείεται ὑπὸ τὰ βήματά του. Ἡ φωνή του ὁμοιάζει πρὸς θρηνώδη ἦχον κώδωνος, ὁ δὲ γογγυσμός του πρὸς κρότον τηλεβολοστοιχίας.

Ὀφείλεις, λέγουσι πρὸς τὸν Κοριολανὸν νὰ ὁμιλήσῃς πρὸς τὸν λαὸν καὶ ζητήσῃς τὰς ψήφους αὐτοῦ.

«Τὸ ἔθος, ἀποκρίνεται ὁ ὑπερήφανος Ρωμαῖος, μοὶ ἐπιβάλλει νὰ τὸ πράξω, ἀλλ' ἐὰν εἰς πᾶν πρᾶγμα συνεμορφούμεθα πρὸς τὴν συνήθειαν, ἡ κόνις τῶν ἀρχαίων χρόνων οὐδέποτε ἤθελεν ἀποσαρωθῇ, καὶ κολοσσιαία πλάνη θὰ ἐσωρεύετο τόσον ὑψηλά, ὥστε ἡ ἀλήθεια νὰ μὴ δύναται νὰ ὑπερπηδήσῃ αὐτήν». Διὰ τῶν λόγων τούτων, ὅλως ἀντιθέτων πρὸς τὰς συντηρητικὰς ἀρχὰς τοῦ ἔθνους του, δὲν προλέγει ἆρά γε ὁ ποιητής, ὡς διὰ μαντικῆς δυνάμεως, τὴν ἐπερχομένην ἀνάπτυξιν τοῦ πνεύματος καὶ τῆς πολιτικῆς ἐλευθερίας;

Οὐδόλως ἐννοῶν ὁ Κοριολανὸς νὰ περιποιηθῇ τὸν λαὸν ἢ νὰ καταβιβάσῃ τὸ φρόνημα του, λέγει:

«Ἂς μετέλθωσι κατ' ἐμοῦ πᾶσαν δυνατὴν βίαν, ἂς μὲ ἀπειλήσωσιν »ὅτι θὰ μὲ φονεύσωσιν ἐπὶ τροχοῦ ἁμάξης ἢ ὅτι θὰ μὲ σύρωσι πόδες »ἀγρίων ἵππων, ἂς ἐπισωρεύσωσι δέκα λόφους ἐπὶ τῆς Ταρπηΐας Πέ»τρας, ἵνα τὸ ἀπ' αὐτῆς ὕψος τῆς ἀβύσσου ἀποβῇ τοιοῦτον, ὥστε νὰ μὴ »ἐξικνῆται μέχρι τοῦ πυθμένος αὐτῆς ὁ ὀφθαλμός. Ἐν τούτοις, διὰ »παντὸς θὰ εἶμαι πρὸς αὐτοὺς οἷος εἶμαι.»

Πεισθεὶς ὑπὸ τῶν παρακλήσεων τῶν φίλων καὶ τῆς μητρὸς αὐτοῦ, ἀποφασίζει νὰ ὁμιλήσῃ πρὸς τοὺς πολίτας «Ἔστω, λέγει, ὀφείλω νὰ »τὸ πράξω. Μακρὰν ἀπ' ἐμοῦ ὁ χαρακτήρ μου, καὶ ἂς μὲ καταλάβῃ »εταίρας φρόνημα! Ἂς μεταβληθῇ εἰς ἀσθενῆ φωνὴν εὐνούχου ἢ εἰς »κορασίδος ἀποκοιμιζούσης νήπια, ἡ βροντώδης καὶ ὡς κρότος τυμπάνου »ἠχοῦσα πολεμικὴ φωνή μου! Πανούργου μειδίαμα ἂς ἐπικαθήσῃ »ἐπὶ τῶν χειλέων μου καὶ μειρακίων δάκρυα ἂς πλημμυρήσωσι τοὺς »ὀφθαλμούς μου. Ἂς κινήσῃ τὰ χείλη μου γλῶσσα ἐπαίτου καὶ καμ»φθῶσιν ὡς τὰ τοῦ λαμβάνοντος ἐλεημοσύνην, τὰ ὡπλισμένα μου γό»νατα, τὰ ὁποῖα μόνον ἐπὶ τοῦ ἀναβολέως ἐκυρτοῦντο! Δὲν θὰ τὸ πρά»ξω ἐκ φόβου, μὴ παύσω τιμῶν τὴν εἰλικρίνειάν μου, καὶ διὰ τῆς ὑπο»κρίσεως ταύτης προσάψω εἰς τὴν ψυχήν μου χαμέρπειαν ἀνεξίτηλον.

»Πρᾶξον κατὰ τὸ δοκοῦν,» ἀποκρίνεται ἡ ἀνταξία τοῦ Κοριολανοῦ »μήτηρ του. Εἶνε ἀτιμωτικώτερον δι' ἐμὲ νὰ ἐκλιπαρῶ σέ, ἢ σὺ ἐκείνους. »Γαῖα μιχθήτω πυρί! Προτιμότερον νὰ ὑποστῇ ἡ μήτηρ σου τὰ ἐπακό»λουθα τῆς ἀλαζονείας σου, παρὰ νὰ ζῇ φοβουμένη τὴν ἐπικίνδυνον »ἰσχυρογνωμοσύνην σου, διότι περιφρονῶ τὸν θάνατον μεθ' ὅσης καὶ σὺ »γενναιότητος. Πρᾶξον ὅπως θέλεις. Ἡ ἀνδρεία σου εἶνε ἰδική μου, »παρ' ἐμοῦ ἐθήλασες αὐτήν, ἡ ἀλαζονεία σου εἶνε ἰδική σου».

Ὁ δὲ Κοριολανὸς ἀποκρίνεται: «Ἡσύχασον, σὲ παρακαλῶ. Μετα»βαίνω εἰς τὴν ἀγοράν· μὴ μὲ ἐπιπλήττῃς. Θὰ ὑπεξαιρέσω ἀγυρτικῶς »τὴν εὔνοιαν αὐτῶν, θὰ ὑποκλέψω τὴν ἀγάπην των, καὶ θὰ ἐπανέλθω »ἀγαπώμενος ὑπὸ τῶν βαναυσουργῶν τῆς Ρώμης».

«Ὀφείλεις, τῷ λέγει ὁ δήμαρχος, νὰ ἀπολογηθῇς πρὸς ἡμᾶς. Σὲ ἐγκαλοῦμεν ὡς ἐπιδιώξαντα τὴν κατάργησιν τῶν καθεστώτων ἐν Ρώμῃ, καὶ θελήσαντα δι' ἐπιτηδείων τρόπων νὰ περιβληθῇς τυρανικὴν ἐξουσίαν, δι' ὃ παρίστασαι ὡς προδότης τοῦ λαοῦ.» Ὅπως ὁ ταῦρος ἐξαγριοῦται ἐπὶ τῇ θέᾳ ἐρυθροῦ ὑφάσματος καὶ ὁρμᾷ κατ' αὐτοῦ, οὕτω καὶ ὁ ἀτρόμητος Κοριολανός, ἐξαγριωθεὶς ἐκ τῆς ὑβριστικῆς πρὸς αὐτὸν γλώσσης τοῦ δημάρχου, καὶ περιφρονῶν καὶ αὐτὸν καὶ τοὺς πολίτας, τῷ ἐπιρρίπτει κατὰ πρόσωπον τὴν ἀκόλουθον ὕβριν:

«Ἂς περιβάλωσι τὸν λαὸν αἱ φλόγες τοῦ Ταρτάρου! Ἐμὲ νὰ ὀνο»μάσωσι προδότην! Βλάσφημε δήμαρχε! Καὶ εἴκοσι χιλιάδες θάνατοι »ἂν ἦσαν ἐντὸς τῶν ὀφθαλμῶν σου, καὶ ἄλλα τόσα ἑκατομμύρια ἐν »τῇ πυγμῇ σου, καὶ τὸ διπλάσιον τούτων ἐπὶ τῆς ψευδοῦς σου γλώσ»σης, θὰ σοὶ ἔλεγον ὅτι ψεύδεσαι, μετὰ φωνῆς τόσον εἰλικρινοῦς, μεθ' »ὅσης προσεύχομαι εἰς τοὺς θεούς».

Ὅτε δέ, τοῦ στρατοῦ τῶν Οὐολούσκων ἡγούμενος, ἵσταται πρὸ τῶν

πυλῶν τῆς Ρώμης καὶ βλέπει τὴν μητέρα, τὴν σύζυγον καὶ τὸ τέκνον αὐτοῦ, πορευομένας πρὸς αὐτὸν ἵνα τὸν ἱκετεύσωσι νὰ μὴ προσβάλῃ τὴν Ρώμην, λέγει μονολογῶν: Ἡ σύζυγός μου προπορεύεται, καὶ μετ' αὐτὴν »ἔρχεται ὁ σεβαστὸς ἐκεῖνος τύπος, ἐντὸς τοῦ ὁποίου ἔλαβε μορφὴν τὸ »σαρκίον τοῦτο, διὰ τῆς χειρὸς ἄγουσα τὸν ἔγγονον αὐτῆς. Ἀλλά, »μακρὰν ἐπ' ἐμοῦ πᾶσα στοργή. Ἂς διασπασθῶσιν οἱ δεσμοὶ καὶ τὰ »δικαιώματα τῆς φύσεως, καὶ μόνη ἀρετή μου ἔστω τὸ ἄκαμπτον! »Πρὸς τί οἱ ὑποκλινεῖς οὗτοι χαιρετισμοὶ καὶ τὰ περιστέρεια ἐκεῖνα »βλέμματα τὰ ὁποῖα καὶ θεοὺς δύνανται νὰ κάμνουν ἐπιόρκους; Ἀλλ' »ὅμως τήκομαι, δὲν ἐπλάσθην ἀπὸ γῆν σκληροτέραν ἐκείνης, ἐξ ἧς ἐπλά»σθησαν οἱ λοιποὶ τῶν ἀνθρώπων. Ἡ μήτηρ μου κύπτει, ὡς ἐὰν ὁ Ὄ»λυμπος ὤφειλε νὰ κλίνῃ ἱκευτικῶς ἐνώπιον λοφίσκου· εἶνε δὲ τόσον »ἱκετευτικὸν τὸ βλέμμα τοῦ μικροῦ μου τέκνου, ὥστε ἡ μεγάλη Φύσις »ἀναφωνεῖ: «Μὴ ἀρνήθητι». Ἂς ἀνασκάψωσι τὴν Ρώμην οἱ Οὐολοῦσκοι, »καὶ ἂς ἀροτριώσωσι τὴν Ἰταλίαν. Δὲν θὰ καταντήσω ποτὲ εἰς τοιαύ»την εὐήθειαν, ὥστε νὰ παραπλανηθῶ ὑπ' ἐμφύτου ὁρμῆς, ἀλλὰ θὰ »μείνω ὡς ἄνθρωπος δημιουργήσας αὐτὸς ἑαυτόν, καὶ μὴ γνωρίζων γεν»νήτορα». Οὐχ ἧττον ἔξοχος εἶνε καὶ ὁ χαρακτὴρ τῆς μητρὸς τοῦ Κοριολανοῦ Βολουμνίας: «Ὅτε ὁ υἱός μου, λέγει τῇ Βιργιλίᾳ, ἦτο τρυφερὸς παῖς καὶ τὸ μόνον τέκνον μου, ὅτε ἡ νεότης καὶ τὸ κάλλος του προσείλκυον τὰ βλέμματα πάντων (εἰς ἐποχήν, καθ' ἣν ὁ βασιλεὺς ἀκόμη ἐὰν ἡμέραν ὁλόκληρον παρεκάλει δὲν θὰ ἔστεργεν ἡ μήτηρ νὰ στερηθῇ τῆς ὄψεως τοῦ υἱοῦ της οὐδ' ἐπὶ μίαν ὥραν), σκεπτομένη πόσον θὰ ἥρμοζεν ἡ τιμὴ εἰς τοιαύτην μορφήν, ἥτις θὰ ἦτο ὡς εἰκὼν ἀνηρτημένη ἐπὶ τοῦ τοίχου, ἂν μὴ ἐγαργαλίζετο ὑπὸ τῆς δόξης, τὸν ἀπέστελλον εἰς τοὺς κινδύνους ἐξ ὧν ἤλπιζε νὰ δρέψῃ δόξαν. Ἀπέστειλα αὐτὸν εἰς πόλεμον αἱματηρόν, ὅθεν ἐπανῆλθεν ἐστεμμένος μὲ δρύϊνον στέφανον. Μάθε κόρη μου, ὅτι δὲν ηὐφράνθη πλειότερον ἡ καρδία μου ὅταν κατὰ πρῶτον ἤκουσα ὅτι ἐγέννησα ἄρρεν, ἢ τώρα ὅτε πρῶτον εἶδον ὅτι ἀπέδειξεν ἑαυτόν, ἀληθῶς ἄνδρα.

ΒΙΡΓΙΛΙΑ

Ἀλλ' ἐὰν ἀπέθνησκεν εἰς τὸν πόλεμον;

ΒΟΛΟΥΜΝΙΑ

Τὸ κλέος του θὰ ἦτο τότε τὸ τέκνον μου, αὐτὸ καὶ οἱ ἀπόγονοί μου. Σοὶ λέγω εἰλικρινῶς ὅτι, καὶ δώδεκα υἱοὺς ἂν εἶχον, πάντας ἐξίσου ἀγαπητοὺς ὡς τὸν φίλτατον ἡμῶν Μάρκιον, θὰ προετίμων νὰ ἴδω τοὺς ἕνδεκα ἀποθνήσκοντας γενναίως ὑπὲρ τῆς πατρίδος, ἢ τὸν ἕνα νὰ τρυφᾷ καὶ νὰ ἡδυπαθῇ ἐν ἀδρανείᾳ.

Ὁ Κοριολανὸς εἶνε ἐκ τῶν ἀρίστων δραμάτων τοῦ ποιητοῦ. Μετὰ σπανίας δυνάμεως λόγου καὶ βαθυτάτης γνώσεως τῶν ἀνθρωπίνων παθῶν εἰκονογραφεῖ τὸν λαὸν καὶ τοὺς πατρικίους τῆς Ρώμης, σαφέστατα διαγράφων τοὺς ἐξέχοντας χαρακτῆρας οἵτινές εἰσιν ἰσχυρότατοι. Δὲν ὑπάρχει μετριότης ἢ μέσος ὅρος παρὰ Σαίξπηρ. Οἱ ἥρωές του εἶνε ἀληθῶς γίγαντες. Τύποι ἀνδρείας, φιλοπατρίας, ἔρωτος, ἀφοσιώσεως, ἰδεώδους γλυκύτητος, ζηλοτυπίας, φιλοδοξίας, συνέσεως, ὑποκρισίας, ρᾳδιουργίας, εὐτραπελίας καὶ κυνικῆς ἀναιδείας, ἢ κτηνώδους ὁρμῆς καὶ ἀγριότητος. Τοιοῦτοι εἶνε ὁ Κοριολανός, ὁ Βροῦτος, ἡ Ἰουλιέττα, ἡ Κορδηλία, ἡ Μιράνδα, ἡ Λαίδη Μάκβεθ, ὁ Ὀθέλλος, ὁ Πρόσπερος, Ριχάρδος ὁ Γ', ὁ Ἰάγος, ὁ Φαλστὰφ καὶ ὁ Καλιβάν. Τούτου ἕνεκα ἐκλέγουσιν αὐτοὺς οἱ ἐξοχώτεροι τῶν ἠθοποιῶν, εὐρύτατον στάδιον πρὸς ἀνάπτυξιν τῆς δραματικῆς τέχνης εὑρίσκοντες ἐν αὐτοῖς.

Τοῦ φιλοπάτριδος Βρούτου τὸν χαρακτῆρα ἀπεικονίζει πιστῶς ὁ ἀκόλουθος πρὸς τὸν Ρωμαϊκὸν λαὸν λόγος του.—«Ρωμαῖοι συμπολῖται καὶ φίλοι. Ἀκούσατέ με ὅπως ἐννοήσητε τὴν ἀπολογίαν μου καὶ σιωπήσατε ὅπως δυνηθῆτε νὰ μὲ ἀκούσητε. Πιστεύσατέ με διὰ τὴν ἀρετήν μου, καὶ σεβάσθητε αὐτὴν διὰ νὰ δυνηθῆτε νὰ μὲ πιστεύσητε. Ἂν ἐν τῇ ὁμηγύρει ταύτῃ ὑπάρχῃ τις πιστὸς φίλος τοῦ Καίσαρος, λέγω πρὸς αὐτόν, ὅτι ἡ πρὸς τὸν Καίσαρα ἀγάπη τοῦ Βρούτου, δὲν εἶνε μικροτέρα τῆς ἰδικῆς του. Ἂν δὲ ὁ φίλος οὗτος ἐρωτήσῃ διατὶ ὁ Βροῦτος ἐξανέστη κατὰ τοῦ Καίσαρος, θὰ τῷ ἀποκριθῶ ὡς ἑξῆς: Ὄχι, διότι ἠγάπων τὸν Καίσαρα ὀλιγώτερον, ἀλλὰ διότι ἠγάπων τὴν Ρώμην περισσότερον. Ἠθέλετε προτιμήσει ὁ μὲν Καῖσαρ νὰ ζῇ, πάντες δ' ἡμεῖς ν' ἀποθάνωμεν δοῦλοι, παρὰ νὰ ἴδητε τὸν Καίσαρα νεκρόν, ἑαυτοὺς δὲ ἐλευθέρους; Ὁ Καῖσαρ μὲ ἠγάπα, καὶ τὸν θρηνῶ, ἦτο εὐτυχής, καὶ χαίρω, ἦτο ἀνδρεῖος καὶ τὸν τιμῶ, ἀλλ' ἦτο τυραννικὸς καὶ τὸν ἐφόνευσα. Δάκρυα εἰς τὴν ἀγάπην του, χαρὰ εἰς τὴν εὐτυχίαν του, τιμὴ εἰς τὴν ἀνδρείαν του καὶ θάνατος εἰς τὴν τυραννίδα του. Τίς ἐνταῦθα εἶνε τόσον χαμερπής, ὥστε νὰ θελήσῃ νὰ γείνῃ δοῦλος; Ἂν ὑπάρχῃ τις ἃς ὁμιλήσῃ, διότι αὐτὸν ἠδίκησα. Ὑπάρχει τις τόσον φαῦλος ὥστε νὰ μὴ ἀγαπᾷ τὴν πατρίδα του; Ἂν ὑπάρχῃ τις ἃς ὁμιλήσῃ, διότι αὐτὸν ἠδίκησα.» Καὶ ἡ σύζυγος τοῦ Βρούτου Πορκία εἶνε τύπος ἀφωσιωμένης καὶ ἐναρέτου συζύγου. Βλέπουσα τὴν ἀνησυχίαν καὶ δυσθυμίαν τοῦ ἀνδρὸς αὐτῆς λέγει: Εἰπέ μοι, ὦ Βροῦτε, τὴν ἀφορμὴν τῆς λύπης σου.

Δὲν εἶμαι καλά, ἰδοὺ ἡ ἀφορμή, ἀποκρίνεται ὁ Βροῦτος, μὴ θέλων νὰ φανερώσῃ τὸν λόγον τῆς ἀνησυχίας του.

Πῶς! ἐπαναλαμβάνει ἡ Πορκία. Πάσχει ὁ Βροῦτος καὶ ἐκτίθεται

εἰς τὰ καταστρεπτικὰ μιάσματα τῆς νυκτός, καὶ προκαλεῖ τὸν ὑγρὸν καὶ μεμολυσμένον ἀέρα διὰ νὰ δεινώσῃ τὴν νόσον αὐτοῦ; Ὄχι, Βροῦτέ μου, ἡ ἀσθένειά σου, εἶνε ἀσθένεια ψυχική, ἣν δικαιοῦμαι νὰ μάθω, ὡς ἐκ τῆς θέσεως καὶ τῶν δικαιωμάτων μου. Γονυπετὴς σὲ ἱκετεύω, ἐν ὀνόματι τῆς πάλαι ποτὲ ὀνομαστῆς καλλονῆς μου, ἐν ὀνόματι τῶν ἐρωτικῶν σου ὅρκων καὶ τοῦ μεγάλου ἐκείνου, ὅστις συνέδεσε καὶ συνήνωσεν ἀμφοτέρους ἡμᾶς, σὲ καθικετεύω νὰ ἐξηγήσῃς εἰς ἐμὲ τὸ ἥμισύ σου, τὸν ἄλλον ἑαυτόν σου, τὴν ἀφορμὴν τῆς λύπης σου.

ΒΡΟΥΤΟΣ

Μὴ γονυπετῇς, γλυκεῖα Πορκία.

ΠΟΡΚΙΑ

Δὲν θὰ εἶχον ἀνάγκην τούτου, ἂν ἦσο ὁ καλός μου Βροῦτος. Εἰπέ μοι, Βροῦτε, ἐν τῷ συμβολαίῳ τοῦ γάμου ἡμῶν ὑπάρχει ὅρος ἀποκλείων με τοῦ νὰ μανθάνω τὰ μυστικά σου; Ὑπὸ ὅρους λοιπὸν καὶ περιορισμοὺς οὕτως εἰπεῖν σοὶ ἀνήκω, ὥστε νὰ συντρώγω μόνον, νὰ συγκοιμῶμαι καὶ νὰ συνδιαλέγωμαι μετὰ σοῦ ; Τὰ προπύλαια τῆς καρδίας σου κατοικῶ λοιπόν; Ἂν τὸ πρᾶγμα ἔχει οὕτω, τότε ἡ Πορκία εἶνε παλλακὶς καὶ ὄχι σύζυγος τοῦ Βρούτου».

Θαυμασίως ζωγραφεῖ ὁ ποιητὴς τὸν χαρακτῆρα τῆς φιλοδόξου λαίδης Μάκβεθ.

Τὸ δεσπόζον αὐτῆς πάθος εἶνε ἡ φιλοδοξία, ἀλλὰ φιλοδοξεῖ μόνον ὑπὲρ τοῦ ἀνδρός, οὐχὶ ὑπὲρ αὐτῆς. Ἐν τῷ περιφήμῳ μονολόγῳ της[1] μετὰ τὴν ἀνάγνωσιν τῆς ἐπιστολῆς τοῦ Μάκβεθ, οὐδ᾽ἅπαξ ἀναφέρει τὸ ὄνομά της. Σκέπτεται μόνον περὶ τοῦ συζύγου,ὃν διακαῶς ποθεῖ νὰ ἴδῃ ἐπὶ τοῦ θρόνου, καὶ πρὸς τὸν σκοπὸν τοῦτον καθίσταται ὑποκρίτρια ὠμή, ἀγρία, ἄπιστος, ἀναπτύσσει ὑπερανθρώπους δυνάμεις, προσπαθεῖ παντὶ σθένει νὰ καταβάλῃ πᾶσαν τοῦ Μάκβεθ δειλίαν ἢ δισταγμόν, καὶ τοὺς ἱεροὺς νόμους τῆς ξενίας παραβαίνουσα, παρορμᾷ αὐτὸν εἰς τὸν φόνον : »Εἶσαι Γλάμης τοῦ Κασυδώρ, λέγει τῷ Μάκβεθ, καὶ θὰ γίνῃς ὅ,τι σοὶ »προερρήθη, ἀλλὰ φοβοῦμαι τὸν χαρακτῆρά σου. Ἔχει τόσην φυσικὴν »ἀγαθότητα, ὥστε δὲν σὲ ἀφίνει νὰ βαδίσῃς διὰ τῆς συντομωτάτης »ὁδοῦ. Θέλεις νὰ γίνῃς μέγας· δὲν στερεῖσαι φιλοδοξίας, ἀλλὰ σοῦ »λείπει ἡ κακία, ἥτις πρέπει νὰ συνοδεύῃ αὐτήν. Ὅ,τι ἐπιθυμεῖς τὸ »θέλεις ἐναρέτως καὶ ὄχι σκολιοδρομῶν. Ἔχεις ἀνάγκην, ὦ κραταιὲ »Γλάμη,φωνῆς, ἥτις νὰ σοὶ λέγῃ: «Οὕτω πρέπει νὰ πράξῃς, ἂν θέλῃς »τὴν ἀπόκτησιν τοῦ πράγματος ἐκείνου, οὕτινος φοβεῖσαι πλειότερον »τὴν ἐκτέλεσιν,παρ᾽ὅσον εὔχεσαι νὰ μείνῃ ἀνεκτέλεστον. Σπεῦσον ἐδῶ,

[1] Jameson's. Shakespeare's heroines. London. G. Bell and Sons 1883, σ. 372.

»ἵνα δυνηθῶ νὰ ἐγχύσω εἰς τὰ στήθη σου τὸ θάρρος μου, καὶ σκορπί»σω διὰ τῆς γενναίας μου γλώσσης, πᾶν ὅ,τι σὲ χωρίζει ἀπὸ τοῦ χρυ»σοῦ κύκλου, δι' οὗ ἡ τύχη καὶ αἱ ὑπερφυσικαὶ δυνάμεις φαίνονται »ἐπιθυμοῦσαι νὰ σὲ στέψωσι.

Μανθάνουσα δὲ τὴν ἄφιξιν τοῦ βασιλέως, λέγει : «Καὶ αὐτοῦ τοῦ »κόρακος ἡ φωνὴ τοῦ κρώζοντος τὴν ὀλεθρίαν εἴσοδον τοῦ Δούγκαν εἰς τὰς »ἐπάλξεις τοῦ φρουρίου μου, εἶνε βραγχώδης. Ἔλθετε, ὦ δαίμονες, οἵτι»νες παρακολουθεῖτε τοὺς ἀπαισίους στοχασμούς· μεταβάλετε τὴν γυ»ναικείαν μου φύσιν, καὶ ἀπὸ κεφαλῆς μέχρι ποδῶν πληρώσατέ με »ὠμότητος ἀγρίας! Πήξατε τὸ αἷμα· φράξατε πᾶσαν δίοδον πρὸς τὴν »συνείδησίν μου, ἵνα μὴ μεταμελείας αἴσθημα κλονήσῃ τὴν ἀγρίαν μου »ἀπόφασιν, καὶ μὲ ἀποτρέψῃ ἀπὸ τῆς ἐκτελέσεώς της. Ὦ ὄργανα τοῦ »φόνου, ὁπουδήποτε πλανᾶσθε ἀόρατα, δεινὰ εἰς τοὺς ἀνθρώπους κα»τεργαζόμενα, εἰσέλθετε εἰς τοὺς γυναικείους μου μαστούς, καὶ τὸ γάλα »εἰς χολὴν μεταβάλετε. Ἐλθέ, βαθεῖα νύξ, καλύφθητι ἐντὸς τοῦ σκο»τεινοτάτου καπνοῦ τοῦ Ἅδου, ἵνα μὴ τὸ μὲν ὀξὺ ἐγχειρίδιόν μου ἴδῃ »τὸ τραῦμα, ὅπερ ἐπιφέρει, ὁ δὲ οὐρανός, προκύπτων διὰ τοῦ πυκνοῦ »πέπλου τῆς νυκτός, ἀναβοήσῃ «Στῆθι».

»Διὰ νὰ ἀπατήσῃς τὸν κόσμον, λέγει τῷ Μάκβεθ, ἀνάγκη νὰ φέρε»σαι ὅπως αὐτός, ἤτοι καθόλα εὐπροσήγορος. Δεικνύου ὡς τὸ ἀθῷον »ἄνθος, ἀλλ' ἔσο ὁ ὑπ' αὐτὸ κρυπτόμενος ὄφις. Πρέπει νὰ ὑποδεχθῶμεν »τὸν ἐρχόμενον ξένον. Ἀνάθες εἰς ἐμὲ τὰ τοῦ σπουδαίου τούτου ἔργου, »οὗτινος ἡ ἐκτέλεσις ἐξασφαλίζει ἡμῖν διὰ βίου τὸ ἰσχυρὸν σκῆπτρον »καὶ τὴν παντοδυναμίαν».

Ὁ Πλούταρχος ἐν τῷ βίῳ τοῦ Βρούτου ἀναφέρει τὰ ἑξῆς περὶ τῆς μεταξὺ Βρούτου καὶ Κασσίου ἔριδος :

«Οἷα δ' ἐν πράγμασι μεγάλοις καὶ φίλοις πολλοῖς καὶ ἡγεμόσιν αἰ»τιῶν αὐτοῖς πρὸς ἀλλήλους ἐγγενομένων καὶ διαβολῶν, πρὶν ἕτερόν τι »ποιεῖν, εὐθὺς ἐκ πορείας καθ' ἑαυτοὺς ἐν οἰκήματι γενόμενοι, κεκλει»σμένων τῶν θυρῶν καὶ μηδενὸς παρόντος, ἐχρῶντο μέμψεσι πρῶτον, »εἶτ' ἐλέγχοις καὶ κατηγορίαις.»

Ἐκ τοῦ χωρίου τούτου ἐδημιούργησεν ὁ ποιητὴς τὸν ἀκόλουθον διάλογον.

ΚΑΣΣΙΟΣ

Ἰδοὺ ἡ ἀπόδειξις τῆς πρὸς ἐμὲ ἀτόπου διαγωγῆς σου. Κατεδίκασας καὶ ἐστιγμάτισας τὸν Λούκιον Πέλλαν ὡς δωροδοκηθέντα ἐνταῦθα ὑπὸ τῶν Σαρδιανῶν, περιεφρόνησας δὲ τὰς ἐπιστολάς μου, ἐν αἷς συνηγόρουν ὑπὲρ τοῦ ἀνδρός, ὃν καλῶς γινώσκω.

ΒΡΟΥΤΟΣ

Ἠδίκησας σεαυτὸν γράψας περὶ τούτου.

ΚΑΣΣΙΟΣ

Εἰς καιροὺς ὁποῖοι οἱ παρόντες, δὲν εἶνε πρέπον νὰ σχολιάζηται λεπτομερῶς καὶ τὸ ἐλάχιστον σφάλμα.

ΒΡΟΥΤΟΣ

Ἐπίτρεψόν μοι νὰ σοὶ εἴπω, Κάσιε, ὅτι καὶ σὲ αὐτὸν καταφρονοῦσι, λέγοντες ὅτι δὲν ἔχεις καθαρὰς τὰς χεῖρας, καὶ ὅτι ἀντὶ χρυσοῦ ἐμπορεύεις καί πωλεῖς τὰς θέσεις εἰς ἀνθρώπους ἀναξίους.

ΚΑΣΣΙΟΣ

Ἐγὼ δὲν ἔχω καθαρὰς τὰς χεῖρας ! Λέγεις ταῦτα, διότι ἠξεύρεις ὅτι εἶσαι Βροῦτος· ἄλλως, μὰ τοὺς Θεούς, οἱ λόγοι σου οὗτοι θὰ ἦσαν οἱ τελευταῖοι.

ΒΡΟΥΤΟΣ

Τὸ ὄνομα τοῦ Κασσίου ἐξευγενίζει τὴν διαφθορὰν ταύτην, καὶ διὰ τοῦτο κρύπτει τὸ πρόσωπον ἡ Τιμωρία.

ΚΑΣΣΙΟΣ

Ἡ Τιμωρία !

ΒΡΟΥΤΟΣ

Ἐνθυμοῦ τὸν Μάρτιον, ἐνθυμοῦ τὰς εἰδοὺς τοῦ Μαρτίου. Δὲν ἐχύθη ὑπὲρ τοῦ δικαίου τὸ αἷμα τοῦ μεγάλου Ἰουλίου ; Τίς ὁ κακοῦργος ὅστις ἔπληξεν αὐτὸν δι' ἄλλον λόγον καὶ οὐχὶ χάριν τοῦ δικαίου ; Πῶς, ἡμεῖς οἵτινες ἐφονεύσαμεν τὸν μέγιστον ἄνδρα τοῦ κόσμου ὡς χαριζόμενον εἰς λῃστάς, νὰ μολύνωμεν τώρα τὰς χεῖράς μας δι'αἰσχρᾶς δωροδοκίας καὶ νὰ πωλήσωμεν τὸν εὐρὺν ὁρίζοντα τοῦ λαμπροῦ ἡμῶν ἀξιώματος ἀντὶ εὐτελῶν κερματίων, ἅτινα δύνανται νὰ περιλάβῃ ἡ παλάμη ἡμῶν ; Θὰ προετίμων νὰ ἤμην κύων ὑλακτῶν τὴν σελήνην, ἢ τοιοῦτος Ρωμαῖος.

ΚΑΣΣΙΟΣ

Μή μ' ἐρεθίζῃς, Βροῦτε· δὲν θὰ τὸ ὑπομείνω· λησμονεῖς τὴν θέσιν σου, περιορίζων με. Εἶμαι στρατιώτης ἐμπειρότερος, ἀρχαιότερος καὶ ἱκανώτερος νὰ ἐπιβάλλω ὅρους.

ΒΡΟΥΤΟΣ

Σύ ! δὲν εἶσαι !

ΚΑΣΣΙΟΣ

Εἶμαι.

ΒΡΟΥΤΟΣ

Σοὶ λέγω ὅτι δὲν εἶσαι.

ΚΑΣΣΙΟΣ

Μή μ' ἐρεθίζῃς πλειότερον, θὰ παρεκτραπῶ· φύλαττε τὴν κεφαλήν σου· μή μ' ἐρεθίζῃς περισσότερον.

ΒΡΟΥΤΟΣ

Φύγε ἀπ' ἐδῶ, οὐτιδανέ!

ΚΑΣΣΙΟΣ

Εἶνε δυνατόν;

ΒΡΟΥΤΟΣ

Ἄκουσον ὅ,τι θὰ σοὶ εἴπω. Μήπως νομίζεις ὅτι θὰ ὑποχωρήσω εἰς τὴν παράφορον ὀργήν σου;

ΚΑΣΣΙΟΣ

Ὦ Θεοί! Πάντα ταῦτα πρέπει νὰ ὑπομείνω;

ΒΡΟΥΤΟΣ

Πάντα ταῦτα ναί, καὶ ἀκόμη πλειότερα. Λύσσα μέχρις ὅτου διαρραγῇ ἡ ὑπερήφανος καρδία σου. Ὕπαγε νὰ δείξῃς εἰς τοὺς δούλους σου τὴν χολερικήν σου κρᾶσιν, καὶ προξένει τρόμον εἰς τοὺς ὑποχειρίους σου. Μήπως νομίζεις ὅτι θὰ ὑποχωρήσω εὐλαβούμενος τὰς ἰδιοτροπίας σου; Μήπως νομίζεις ὅτι θὰ ἕρπω ταπεινῶς ὅταν σὺ βαρυθυμῇς; Μὰ τοὺς Θεούς, θὰ χωνεύσῃς τὸ δηλητήριον τῆς χολῆς σου, καὶ ἂν ἔτι μέλλῃ νὰ σὲ θερίσῃ, διότι ἀπὸ σήμερον θὰ σὲ μεταχειρίζωμαι ὡς μέσον διασκεδάσεως καὶ γέλωτος, ὅταν παραφέρεσαι.

ΚΑΣΣΙΟΣ

Ἕως ἐδῶ κατηντήσαμεν;

ΒΡΟΥΤΟΣ

Εἶπες ὅτι εἶσαι στρατιώτης καλλίτερός μου· ἀπόδειξον αὐτό· δικαιολόγησον τὸ καύχημά σου. Τὸ κατ' ἐμέ, εὐχαρίστως λαμβάνω μάθημα παρ' εὐγενοῦς ἀνδρός.

ΚΑΣΣΙΟΣ

Μὲ ἀδικεῖς, Βροῦτε, μὲ ἀδικεῖς ὑπὸ πᾶσαν ἔποψιν. Εἶπον ὅτι εἶμαι στρατιώτης ἀρχαιότερος, ὄχι καλλίτερος. Εἶπον καλλίτερος;

ΒΡΟΥΤΟΣ

Καὶ ἂν εἶπες μοῦ εἶνε ἀδιάφορον.

ΚΑΣΣΙΟΣ

Ὅταν ἔζη ὁ Καῖσαρ δὲν ἐτόλμα νὰ μὲ ἐρεθίσῃ οὕτω πως.

ΒΡΟΥΤΟΣ

Σιωπή, σιωπή, οὐδὲ σὺ ἐτόλμας νὰ ἐρεθίσῃς αὐτὸν οὕτω πως.

ΚΑΣΣΙΟΣ

Δὲν ἐτόλμων!

ΒΡΟΥΤΟΣ

Ὄχι.

ΚΑΣΣΙΟΣ

Δὲν ἐτόλμων νὰ τὸν ἐρεθίσω!

ΒΡΟΥΤΟΣ

Οὐδέποτε ἤθελες τολμήσει.

ΚΑΣΣΙΟΣ

Κάμνεις κατάχρησιν τῆς πρὸς σὲ ἀγάπης μου. Δύναμαι νὰ πράξω τι διὰ τὸ ὁποῖον θὰ μετανοήσω.

ΒΡΟΥΤΟΣ

Ἔπραξες ἤδη τι, δι' ὃ ἔπρεπε νὰ μετανοήσῃς. Δὲν μὲ πτοοῦσιν αἱ ἀπειλαί σου Κάσσιε· διότι ἡ πανοπλία τῆς τιμιότητος δι' ἧς εἶμαι ὡπλισμένος εἶνε τόσον ἰσχυρά, ὥστε παρέρχονται παρ' ἐμὲ ὡς ἀσθενὴς πνοὴ ἀνέμου, ἣν οὐδὲ κἂν αἰσθάνομαι. Μοὶ ἠρνήθης τὰ χρήματα ἅτινα ᾔτησα παρὰ σοῦ, διότι δὲν εἶνε ἴδιον τοῦ χαρακτῆρός μου τὸ ἀργυρολογεῖν δι' ἀθεμίτων μέσων. Μὰ τοὺς Θεούς, θὰ προετίμων νὰ μεταβάλω εἰς νόμισμα τὴν καρδίαν μου, καὶ νὰ χύσω εἰς δραχμὰς ἑκάστην σταγόνα τοῦ αἵματός μου, παρὰ νὰ ἁρπάσω ἐκ τῶν καταπεπονημένων χειρῶν τοῦ ἀγρότου τὸν εὐτελῆ ὀβολόν του διὰ μέσων ἀτίμων. Ἤτησα παρὰ σοῦ χρήματα διὰ νὰ πληρώσω τὰς λεγεῶνάς μου, καὶ σὺ μοὶ τὰ ἠρνήθης. Ἦτο αὕτη συμπεριφορὰ ἁρμόζουσα εἰς τὸν Κάσσιον; Θὰ ἐφερόμην ἐγὼ οὕτω πρὸς τὸν Κάσσιον; Ὅταν ὁ Μάρκος Βροῦτος καταντήσῃ εἰς τοιαύτην γλισχρότητα, ὥστε νὰ ἀρνῆται εἰς τοὺς φίλους του οὕτως εὐτελῆ κερμάτια, ἑτοιμάσατε, ὦ Θεοί, τοὺς κεραυνούς σας διὰ νὰ κατακεραυνοβολήσητε αὐτόν.

ΚΑΣΣΙΟΣ

Δέν σοι ἠρνήθην.

ΒΡΟΥΤΟΣ

Ναί.

ΚΑΣΣΙΟΣ

Ὄχι· ἦτο τρελλὸς ὁ κομιστὴς τῆς ἀπαντήσεώς μου. Ὁ Βροῦτος συνέτριψε τὴν καρδίαν μου· ὁ φίλος πρέπει νὰ ὑπομένῃ τὰς ἀδυναμίας τοῦ φίλου, ὁ δὲ Βροῦτος παριστᾷ τὰς ἰδικάς μου μεγαλειτέρας παρ' ὅσον εἶνε.

ΒΡΟΥΤΟΣ

Ὄχι, τοῦτο πράττω, ὅταν δι' αὐτῶν βλάπτεις ἐμέ.

ΚΑΣΣΙΟΣ

Δὲν μὲ ἀγαπᾷς.

ΒΡΟΥΤΟΣ

Τὰ ἐλαττώματά σου δὲν ἀγαπῶ..

ΚΑΣΣΙΟΣ

Ὀφθαλμὸς φίλου δὲν βλέπει ποτὲ τοιαῦτα ἐλαττώματα.

ΒΡΟΥΤΟΣ

Τοῦ κόλακος ὁ ὀφθαλμὸς δὲν τὰ βλέπει, καὶ ἂν ἔτι εἶνε πελώρια καὶ ὑπερμεγέθη ὡς ὁ Ὄλυμπος.

ΚΑΣΣΙΟΣ

Ἐλθέ, Ἀντώνιε, καὶ σύ, νέε Ὀκτάβιε, καὶ λάβετε ἐκδίκησιν παρὰ μόνου τοῦ Κασσίου, διότι ὁ Κάσσιος ἀπηύδησε ζῶν. Μισεῖται ὑπ' ἐκείνου τὸν ὁποῖον ἀγαπᾷ· περιφρονεῖται ὑπὸ τοῦ ἀδελφοῦ του· ἐπιπλήττεται ὡς δοῦλος· τὰ σφάλματά του παρατηροῦνται, καταγράφονται, μανθάνονται, ἀποστηθίζονται, καὶ τῷ ἐπιρρίπτονται κατὰ πρόσωπον. Μοῦ ἔρχεται νὰ κλαύσω τόσον, ὥστε νὰ χυθῇ ἡ ψυχή μου ἐκ τῶν ὀφθαλμῶν μου. Ἰδοὺ τὸ ἐγχειρίδιόν μου, ἰδοὺ καὶ τὸ γυμνὸν στῆθός μου, ἐγκλεῖον καρδίαν πολυτιμοτέραν τῶν μεταλλείων τοῦ πλούτου καὶ πλουσιωτέραν χρυσοῦ. Ἂν εἶσαι Ρωμαῖος, ἔκσπασον αὐτήν. Ἐγώ, ὅστις σοὶ ἠρνήθην χρήματα, σοὶ δίδω τὴν καρδίαν μου. Πλῆξον, ὅπως ἔπληξας τὸν Καίσαρα, διότι ἠξεύρω ὅτι, καὶ τὴν στιγμὴν ἀκόμη ἐκείνην καθ' ἣν ἐμίσεις αὐτὸν σφοδρότατα, τὸν ἠγάπας πλειότερον παρ' ὅσον ἠγάπησάς ποτε τὸν Κάσσιον.

ΒΡΟΥΤΟΣ

Θὲς εἰς τὴν θήκην τὸ ξίφος σου· ὀργίζου ὅσον θέλεις· ἔχεις πλήρη ἐλευθερίαν. Κάμε ὅ,τι θέλεις, καὶ αὐτὸ τὸ ὄνειδος θὰ θεωρήσω ὡς ἐπακολούθημα τῆς παραφορᾶς σου. Ὁ ἑταῖρός σου, ὦ Κάσσιε, εἶνε ἀρνίον, ὅπερ ἐνέχει τόσην ὀργήν, ὅσον πῦρ ὁ χάλυψ ὅστις, προστριβόμενος, παράγει μὲν στιγμιαίους σπινθῆρας, ἀλλὰ ψυχραίνεται ἀμέσως.

ΚΑΣΣΙΟΣ

Εἰς οὐδὲν ἄλλο λοιπὸν ἐχρησίμευσεν ὁ Κάσσιος ἢ εἰς τὸ νὰ γίνῃ ἀντικείμενον γέλωτος καὶ σκωμμάτων τοῦ Βρούτου, ὅταν κατατρύχηται ὑπὸ λύπης ἢ βαρυθυμίας ;

ΒΡΟΥΤΟΣ

Ὅτε εἶπον ταῦτα, ἤμην κ' ἐγὼ δύσθυμος.

ΚΑΣΣΙΟΣ

Τὸ ὁμολογεῖς ; Δός μοι τὴν χεῖρά σου.

ΒΡΟΥΤΟΣ

Καὶ τὴν καρδίαν μου ὡσαύτως.

ΚΑΣΣΙΟΣ

Ὦ Βροῦτε!

ΒΡΟΥΤΟΣ

Τί συμβαίνει;

ΚΑΣΣΙΟΣ

Δὲν μὲ ἀγαπᾷς ἀρκούντως, ὥστε νὰ μὲ ὑπομένῃς ὅταν ὁ ὀξύθυμος χαρακτήρ, ὃν παρὰ τῆς μητρός μου ἐκληρονόμησα, μὲ καθιστᾷ ἐπιλήσμονα ἐμαυτοῦ;

ΒΡΟΥΤΟΣ

Ναί, Κάσσιε· καὶ ἀπὸ τοῦδε, ὁσάκις παραφέρεσαι κατὰ τοῦ Βρούτου, θὰ φαντάζεται ὅτι ἐρίζει ἡ μήτηρ σου, καὶ θὰ συγχωρῇ».

Ἀναγινώσκων, λέγει ὁ Colleridge, τὴν μεταξὺ Βρούτου καὶ Κασσίου σκηνήν, κλίνω νὰ πιστεύσω ὅτι ἡ μεγαλοφυΐα τοῦ Σαίξπηρ εἶχέ τι τὸ ὑπεράνθρωπον. Ἐν τῇ τῶν γνωστικῶν αἱρέσει ἠδύνατό τις νὰ παραδεχθῇ τὴν ἰδέαν, ἰδέαν ἧσσον παράλογον πλείστων ἄλλων δοξασιῶν ἐκείνων, ὅτι ὁ Σαίξπηρ ἦτο εἰς τὴν ὑπηρεσίαν τοῦ Ὑπερτάτου Ὄντος ὡς δημιουργὸς ψυχῶν, πρὶν ἡ ἀναλάβῃ τὴν ἀπεικόνισιν χαρακτήρων.

Τοῦ αἱμοβόρου καὶ ὑποκριτοῦ ἡγεμόνος Ριχάρδου τοῦ Γ' τὸν χαρακτῆρα εἰκονίζει πιστῶς ἡ παρ' αὐτοῦ τοῦ ἰδίου ἐκφερομένη περὶ τοῦ χαρακτῆρός του ἀκόλουθος ὁμολογία: «Μὲ τὸ μειδίαμα ἐπὶ τῶν χειλέων δύναμαι νὰ σφάξω τὸ θῦμά μου· ἠξεύρω νὰ προσποιῶμαι τὸν εὔθυμον, ὅταν ἡ ἀλγηδὼν σπαράσσῃ τὴν καρδίαν μου, δύναμαι νὰ χύνω ψευδῆ δάκρυα, καὶ ἀναλόγως τῶν περιστάσεων, νὰ μεταβάλλω τὴν ἔκφρασιν τοῦ προσώπου μου. Καὶ τοῦ Νέστορος κάλλιον δύναμαι νὰ ὑποκριθῶ τὸ πρόσωπον τοῦ ῥήτορος, ν' ἀπατήσω ἐπιτηδειότερον καὶ αὐτοῦ τοῦ Ὀδυσσέως, καὶ ὡς ἄλλος Σίνων νὰ κυριεύσω νέαν Τροίαν. Ἐγώ, εἰς ὃν ἡ ἀγρία φύσις ἠρνήθη τὰς ὡραίας συμμετρίας καὶ τὰ εὐγενῆ χαρακτηριστικά, ἐγώ, ὁ πρὸ τοῦ ὡρισμένου χρόνου σταλεὶς εἰς τὸν κόσμον, δύσμορφος, ἀτελὴς καὶ τόσον παραμεμορφωμένος καὶ ἄχαρις, ὥστε οἱ κύνες ὑλακτοῦσιν ὄπισθέν μου, ὅταν χωλαίνων βαδίζω πλησίον αὐτῶν. Ἐγὼ τέλος, ὅστις κατὰ τὰς θηλυπρεπεῖς ταύτας τέρψεις τῆς εἰρήνης, οὐδεμίαν ἄλλην ἡδονὴν ἔχω ἵνα διέρχωμαι τὸν χρόνον, εἰμὴ νὰ βλέπω τὴν σκιάν μου εἰς τὸν ἥλιον καὶ νὰ χλευάζω τὴν ἰδίαν μου δυσμορφίαν, τετέλεσται! ἀφοῦ δὲν δύναμαι νὰ γίνω ἐραστής, καὶ νὰ συμμετάσχω τῆς χαρᾶς τῶν εὐτυχῶν τούτων ἡμερῶν, ἔχω ἀπόφασιν νὰ γίνω κακοῦργος καὶ νὰ μισήσω τὰς φρούδας ταύτας ἡδονάς. Ἐχάλκευσα συνωμοσίας, καὶ διὰ δολίων μέσων, ἤτοι μω-

[1] Colleridge. Lectures on Shakespeare Georg Bell and Sons. 1884.

»ρῶν προφητειῶν, λιβέλλων καὶ ὀνείρων, παρήγαγον μῖσος θανάσιμον »μεταξὺ τοῦ βασιλέως καὶ τοῦ ἀδελφοῦ μου».

Ὅταν ὁ ποιητὴς πραγματεύηται θέμα ὑψηλὸν ἢ μεγαλοπρεπές, τότε καὶ αἱ ἰδέαι καὶ τὸ ὕφος ἀνάλογοι πάντοτε πρὸς τὸ ἀντικείμενον, εἶνε ἐκτάκτου ποιητικοῦ κάλλους καὶ μεγαλοπρεπείας.

«Εἶδον καθ' ὕπνον, λέγει ἡ Κλεοπάτρα, ὅτι ὑπῆρχεν αὐτοκράτωρ »ὀνομαζόμενος Ἀντώνιος! Ὦ! ἐὰν ἠδυνάμην νὰ παραδοθῶ καὶ πάλιν »εἰς τὰς ἀγκάλας τοιούτου ὕπνου, διὰ νὰ ἴδω παρόμοιον ἄνδρα! Τὸ »πρόσωπόν του ἦτο ὡς ὁ οὐρανός, ἐπ' αὐτοῦ δὲ προσκεκολλημένοι ὁ »ἥλιος καὶ ἡ σελήνη, οἵτινες περιστρεφόμενοι, ἐφώτιζον τὸ μικρὸν τοῦτο »Ο, τὴν γῆν. Αἱ κνῆμαί του διεσκέλιζον τὸν ὠκεανόν, ὁ δὲ βραχίων »αὐτοῦ ὑψούμενος ἐσκέπαζε τὸν κόσμον. Ὅτε ὡμίλει πρὸς φίλους, ἡ »φωνή του ἦτο μελῳδική, ὡς ἡ σφαῖρα κινουμένη ἁρμονικῶς, ἀλλ' ὅταν »ἤθελε νὰ ἐκφοβίσῃ καὶ νὰ συνταράξῃ τὴν οἰκουμένην, ὡμοίαζε πρὸς »κρότον βροντῆς. Ἡ γενναιοδωρία του δὲν εἶχε χειμῶνα· ἦτο διαρκὴς »ὥρα συγκομιδῆς, ἧς ἡ εὐφορία ηὐξάνετο διὰ τοῦ θερισμοῦ. Βασίλεια »καὶ νῆσοι ἦσαν ὡς νομίσματα ἐκβαλλόμενα ἐκ τοῦ θυλακίου του. Νο- »μίζεις ὅτι ὑπῆρξεν, ἢ ὅτι εἶνε δυνατὸν νὰ ὑπάρξῃ ἄνθρωπος τοιοῦτος »ὡς ἐκεῖνος τὸν ὁποῖον εἶδον κατ' ὄναρ;

ΔΟΛΑΒΕΛΛΑΣ

Ὄχι, εὐγενὴς δέσποινα.

ΚΛΕΟΠΑΤΡΑ

«Ψεύδεσαι, καὶ σὲ ἀκούουν οἱ Θεοί! Ἀλλ' ἂν ὑπάρχῃ, ἢ ὑπῆρξέ ποτε »τοιοῦτος, τοῦτο ὑπερβαίνει τὴν δύναμιν τοῦ ὀνείρου. Δὲν ἔχει ἀρκετὴν »ὕλην ἡ φύσις ὅπως διαγωνισθῇ πρὸς τὴν φαντασίαν εἰς τὰ παράδοξα »ταῦτα ἰνδάλματα. Καὶ ὅμως, τὸ νὰ φαντασθῇ τις ἕνα Ἀντώνιον, θὰ »ἦτο τεχνούργημα τῆς φύσεως, κατὰ πολὺ ἀνώτερον τῶν φανταστικῶν »ἰνδαλμάτων.»

Τὴν διὰ τοῦ ποταμοῦ Κνίδου μετάβασιν τῆς Κλεοπάτρας πρὸς συνάντησιν τοῦ Ἀντωνίου, διὰ μεγαλοπρεποῦς καὶ μυθικῆς πολυτελείας πλοίου, περιγράφει ὡς ἑξῆς:

«Τὸ πλοιάριον ἐπὶ τοῦ ὁποίου ἐπέβαινεν, ὅμοιον πρὸς ἀπαστράπτοντα »θρόνον, ἔλαμπεν ἐπὶ τοῦ ὕδατος. Ἡ μὲν πρῷρα αὐτοῦ ἦτο ἐκ χρυ- »σοῦ σφυρηλάτου, τὰ δὲ ἱστία πορφυρᾶ καὶ τόσον ἀρωματώδη, ὥστε »οἱ ἄνεμοι ἐθώπευον αὐτὰ ἐρωτύλως. Αἱ ἀργυραῖ κῶπαι, κινούμεναι ἐρ- »ρύθμως πρὸς τὸν ἦχον τῶν αὐλῶν, παρώτρυνον τὸ ὑπ' αὐτῶν διωκόμε- »νον ὕδωρ νὰ ἐπανέρχηται ταχύτερον, ὡσεὶ ᾐσθάνετο ἔρωτα πρὸς τὰ »κτυπήματά των. Ἡ δὲ Κλεοπάτρα ἦτο ὑπερτέρα πάσης περιγραφῆς.

»Κατακειμένη ὑπὸ χρυσοκέντητον σκιάδα, ὑπερέβαινε κατὰ τὴν καλ-»λονὴν καὶ αὐτὴν τὴν Ἀφροδίτην, εἰς ἣν ἡ φαντασία ἐνεφύσησε κάλλος »καὶ τοῦ φυσικοῦ ἀνώτερον. Παῖδες εὐειδεῖς, ὅμοιοι πρὸς μειδιῶντας »ἔρωτας, ἵσταντο ἑκατέρωθεν αὐτῆς μετὰ ποικιλοχρόων ἀνὰ χεῖρας ῥι-»πιδίων, ἡ δὲ ἐκ τούτων παραγομένη λεπτὴ αὖρα, ἐφαίνετο αὐξάνουσα »μᾶλλον ἢ ἐλαττοῦσα τὴν θερμότητα τῶν λεπτοφυῶν παρειῶν, ἃς προσ-»επάθουν νὰ δροσίσωσι.

ΑΓΡΙΠΠΑΣ

Θαυμάσιον ὄντως θέαμα διὰ τὸν Ἀντώνιον.

ΑΙΝΟΒΑΡΒΟΣ

Αἱ θεραπαινίδες της, ὅμοιαι μὲ Νηρηΐδας καὶ Σειρῆνας, ὑπήκουον εἰς τὸ ἐλάχιστον αὐτῆς νεῦμα, αἱ δὲ ὑποκλίσεις των ἐπηύξανον τὰς χάριτας αὐτῶν. Μία τούτων, ἐνδεδυμένη ὡς Σειρήν, ἐπηδαλιούχει, τὰ δὲ μετάξινα σχοινία ἐκυρτοῦντο ὑπὸ τὴν ἀφὴν τῶν ἁβρῶν ἐκείνων καὶ εὐκινήτων χειρῶν. Ὀσμὴ δὲ ἡδυτάτη διεχέετο ἀπὸ τοῦ πλοιαρίου ἐπὶ τὰς γειτνιαζούσας ὄχθας. Ἡ πόλις ἅπασα ἔσπευσε νὰ τὴν ἴδῃ· ὁ δὲ Ἀντώνιος, καθήμενος ἐπὶ θρόνου εἰς τὴν ἀγοράν, ἔμεινε μόνος συρίζων εἰς τὸν ἀέρα· ἀλλὰ καὶ αὐτὸς ὁ ἀήρ, ἂν δὲν ἀντέβαινεν εἰς τοὺς φυσικοὺς νόμους, ἤθελε μεταβῇ πρὸς θέαν τῆς Κλεοπάτρας, ἀφίνων οὕτω χάσμα ἐν τῇ φύσει.

ΑΓΡΙΠΠΑΣ

Θαυμασία ἀληθῶς ἡ Αἰγυπτία.

ΑΙΝΟΒΑΡΒΟΣ

Ἅμα ἀποβιβασθεῖσαν, προσεκάλεσεν αὐτὴν εἰς δεῖπνον ὁ Ἀντώνιος, ἀλλ' αὕτη ἀπεκρίθη ὅτι θὰ ἥρμοζε κάλλιον νὰ φιλοξενηθῇ οὗτος παρ' αὐτῆς. Τότε δὲ ὁ φιλόφρων ἡμῶν Ἀντώνιος, ὃν οὐδέποτε γυνὴ ἤκουσε προφέροντα τὴν λέξιν «ὄχι», ξυρισθεὶς δεκάκις, μεταβαίνει εἰς τὸ συμπόσιον, καὶ ὡς συμβολὴν προσφέρει τὴν καρδίαν του, δι' ὅσα μόνον οἱ ὀφθαλμοί του ἐγεύθησαν».

Τὴν χάριν δὲ καὶ τὰ θέλγητρα τῆς Αἰγυπτίας γοήσσης, περιγράφει ὡς ἑξῆς:

«Οὔτε ἡ ἡλικία δύναται νὰ τὴν μαράνῃ, οὔτε ἡ συνήθεια νὰ ἐλαττώσῃ τὴν ἐν αὐτῇ ποικιλίαν τῶν θελγήτρων, διότι, καὶ τὰ χαμερπέστατα πράγματα, ἔχουσι τόσην χάριν ἐν αὐτῇ, ὥστε οἱ ἅγιοι πατέρες εὐλογοῦσιν αὐτὴν καὶ ἀκολασταίνουσαν».

Τοῦ εὐτραπέλου, ἀναιδεστάτου, ψεύστου, λωποδύτου, καυχηματίου, δειλοῦ ἀλλ' εὐφυοῦς καὶ ἑτοιμολόγου Φαλστὰφ τὸν χαρακτῆρα ἀπεικονίζει ἡ ἀκόλουθος σκηνή! Ὁ πρίγκιψ Ἑρρῖκος, γινώσκων τὴν

δειλίαν τοῦ Φαλστάφ, λωποδυτοῦντος τοὺς διαβάτας μετά τινων συντρόφων αὐτοῦ, συνεννοεῖται μετά τινος φίλου, καὶ μετημφιεσμένοι, ἐπιτίθενται κατὰ τῆς λωποδυτικῆς σπείρας τοῦ Φαλστάφ, ἣν τρέπουσιν εἰς φυγήν, ἀφαιρέσαντες καὶ τὰ λάφυρα αὐτῆς. Βραδύτερον συναντηθεὶς ὁ Φαλστάφ, μετὰ τοῦ πρίγκιπος καὶ τοῦ συνοδοῦ αὐτοῦ, διηγεῖται κομπαστικῶς εἰς τοὺς ξυλοκοπήσαντας αὐτὸν τὰ ἀνδραγαθήματά του καὶ τοὺς κινδύνους οὓς διέτρεξε προσβληθεὶς ὑπὸ πολυαρίθμων ἐχθρῶν.

«Ἄκουσε τὴν ἱστορίαν, λέγει πρὸς τὸν πρίγκιπα :

Χθὲς τὸ βράδυ ἐξυλοκόπησα ἀνηλεῶς δύο ἀχρείους. Εἶμαι βέβαιος ὅτι ἦσαν δύο, εἰς τοὺς ὁποίους ἔδωσα νὰ καταλάβουν τί ἐστι Φαλστάφ. Δύο φαυλόβιοι, ἐνδεδυμένοι μὲ καναβόπανα. Νὰ μὲ πτύσῃς κατὰ πρόσωπον, Ἐρρίκε, καὶ νὰ μὲ ὀνομάσῃς κτῆνος, ἂν δὲν σοῦ 'πῶ τὴν ἀλήθεια. Ἠξεύρεις τί σπαθὶ παίζω. Εἶχα λάβει θέσιν ἀμυντικήν, κρατῶν τὸ ξίφος κατ'αὐτὸν τὸν τρόπον. Τέσσαρες φαυλόβιοι, καναβοφορεμένοι, ἐπιτίθενται ἐναντίον μου.

ΕΡΡΙΚΟΣ

Πῶς τέσσαρες ! Πρὸ ὀλίγου μᾶς εἶπες δύο.

ΦΑΛΣΤΑΦ

Τέσσαρες, Ἐρρῖκε, τέσσαρες εἶπα.

ΠΟΪΝΣ

Μάλιστα, μάλιστα, τέσσαρες εἶπε.

ΦΑΛΣΤΑΦ

Οἱ τέσσαρες οὗτοι μοῦ ἐπιτίθενται κατὰ μέτωπον καὶ μὲ προσβάλλουν ὅλοι μαζί. Τί νὰ σοῦ πῶ, εὑρέθηκα πολὺ στενοχωρημένος. Ἑπτὰ ξίφη πίπτουν ταυτοχρόνως ἐπὶ τοῦ θώρακός μου.

ΕΡΡΙΚΟΣ

Ἑπτά ! Ἀλλὰ πρὸ μικροῦ ἦσαν τέσσαρες.

ΦΑΛΣΤΑΦ

Καναβοφορεμένοι !

ΠΟΪΝΣ

Ναὶ τέσσαρες ἐνδεδυμένοι μὲ καναβόπανα.

ΦΑΛΣΤΑΦ

Ἑπτά, κύριε, μὰ τὴν λαβὴν τοῦ ξίφους μου ! Τί ; Γιὰ κανένα μασκαρᾶ μὲ πέρνεις ;

ΕΡΡΙΚΟΣ (ἰδίᾳ τῷ Πόϊνς)

Ἄφησέ τον, θ' αὐξήσῃ ἀκόμη τὸν ἀριθμόν.

ΦΑΛΣΤΑΦ

Ἀκούεις λοιπόν, Ἐρρῖκε ;

ΕΡΡΙΚΟΣ

Ναί, καὶ μὲ πολλὴν προσοχήν.

ΦΑΛΣΤΑΦ

Ἄκουσε, διότι ἀξίζει τὸν κόπον:
Οἱ ἐννέα λοιπὸν καναβοφορεμένοι περὶ τῶν ὁποίων σοῦ ὁμιλῶ...

ΕΡΡΙΚΟΣ

Ἄλλοι δύο παράπάνω!

ΦΑΛΣΤΑΦ

Θραυσθέντων τῶν ξιφῶν αὐτῶν...

ΠΟΪΝΣ

Τὰ τεμάχιά των ἔπεσαν κατὰ γῆς.

ΦΑΛΣΤΑΦ

Ἤρχισαν νὰ ὀπισθοχωροῦν. Ἀλλὰ τότε ὁρμῶ ἐναντίον αὐτῶν, ἐπιτίθεμαι μὲ χέρια καὶ μὲ πόδια, καὶ μὲ ταχύτητα ἀστραπῆς, ξεμπερδεύω ἐννέα ἀπὸ τοὺς ἕνδεκα.

ΕΡΡΙΚΟΣ

Ὢ θαῦμα θαυμάτων· οἱ δύο ἔγιναν ἕνδεκα!»

Ὁ πρίγκιψ Ἐρρῖκος διακόπτει τὴν φαντασιώδη διήγησιν τοῦ Φαλστάφ, ἥτις ἄλλως θὰ παρετείνετο ἐπὶ πολύ, λέγων αὐτῷ: «Ἡμεῖς, δειλέ, ἐγὼ καὶ ὁ Πόϊνς σᾶς ἐπετέθημεν, καὶ σᾶς ἐτρέψαμεν εἰς φυγήν, σὺ δὲ ἔφυγες ὡς ὁ δειλότερος τῶν ἀνθρώπων. Τί ἔχεις τώρα νὰ εἴπῃς πρὸς δικαιολογίαν σου;» Ἀλλ' ὁ Φαλστὰφ δὲν χάνει εὐκόλως τὴν ἑτοιμότητα τοῦ πνεύματος: «Σᾶς ἐγνώρισα, φίλοι μου, σᾶς ἐγνώρισα πολὺ καλά, ἀλλὰ τί ἠθέλετε νὰ κάμω, παρακαλῶ; Ἐγὼ νὰ φονεύσω τὸν διάδοχον τοῦ θρόνου; Ἐγὼ νὰ σύρω τὸ ξίφος ἐναντίον τοῦ πρίγκιπός μου; Ἠξεύρεις ὅτι εἶμαι ἀνδρεῖος ὡς Ἡρακλῆς, ἀλλά, παρατήρησε τὸ ἔνστικτον. Ὁ λέων δὲν ἐγγίζει τὸν διάδοχον τοῦ θρόνου. Τὸ ἔνστικτον μὲ ἔκαμε δειλόν, ἀλλὰ τοῦτο μὲ κάμνει νὰ ἐκτιμῶ περισσότερον καὶ σὲ καὶ ἐμέ. Σὲ μὲν ὡς πρίγκιπα φρόνιμον, ἐμὲ δὲ ὡς λέοντα ἀτρόμητον».

Ὁ Φαλστὰφ διαταχθεὶς νὰ στρατολογήσῃ νεοσυλλέκτους, ἐκλέγει πλουσίους καὶ μονογενεῖς, οὓς ἀπολύει κατόπιν δωροδοκούμενος, ἀντ' αὐτῶν δὲ κατατάσσει εἰς τὸν στρατὸν ἡμιγύμνους καὶ πειναλέους φαυλοβίους. Ὅλος μου ὁ λόγος, λέγει ὁ ἴδιος, ἔχει ἐνάμισυ ὑποκάμισο.

Ὅτε δὲ ὁ πρίγκιψ ἐπιθεωρῶν αὐτοὺς λέγει, ὅτι δὲν εἶδέ ποτε τόσῳ ῥακενδύτας καὶ ἀθλίους νεοσυλλέκτους: «Κορμιὰ γιὰ σκότωμα, ὑψηλότατε, ἀποκρίνεται ὁ Φαλστάφ, καὶ αὐτοὶ καὶ καλλίτεροι 'ς τὸ ἴδιο χαντάκι θὰ πέσουν [1]».

[1] Μερος Α' Ἐρρίκου Δ', πράξ. 2, σκην. 4.

Οὐδὲ τοὺς λιμοκοντόρους καὶ πιθηκίζοντας παραλείπει ὁ Σαίξπηρ. Οὐδὲν διαφεύγει τὸ ἀέτειον βλέμμα του.

Ὁ Ἄμλετ, βλέπων τοὺς γελοίους καὶ προσπεποιημένους τρόπους τοῦ Ὄσριχ λέγει τῷ Ὁρατίῳ:

«Αὐτός, φίλε μου, ἐχαριεντίζετο καὶ μὲ τὸν μαστὸν τῆς μητρός του πρὶν ἢ θηλάσῃ αὐτόν. Οὗτος καὶ πολλοὶ ἄλλοι τοῦ ἰδίου φυράματος, οὓς θαυμάζει ὁ ἐπιπόλαιος κόσμος, τὸ ὕφος τοῦ συρμοῦ καὶ τοὺς ἐξωτερικοὺς τρόπους τῆς καλῆς συμπεριφορᾶς ἔχοντες, κατορθοῦσι, κενὰς καὶ ἐπιπολαίας ἐκφράσεις συλλέγοντες, νὰ ὑψοῦνται εἰς τὴν κρίσιν τῆς μᾶλλον ἐκλεκτῆς κοινωνίας, ἀλλ' ἐὰν φυσήσῃς αὐτούς, θὰ διαρραγῶσιν ὡς πομφόλυγες.»

Ὁ ἐκ τῶν ἔργων τοῦ Σαίξπηρ σταχυολογῶν, παρασύρεται ἐπὶ τοσοῦτον ἐκ τῶν ποιητικῶν καλλονῶν, τῶν μεγάλων καὶ τῶν πρωτοτύπων ἰδεῶν τοῦ γίγαντος ποιητοῦ, ὥστε, σφοδρὰν αἰσθάνεται ἐπιθυμίαν, ἐξ ὅλων σχεδὸν τῶν ἔργων αὐτοῦ νὰ παραθέσῃ περικοπὰς ἢ σκηνὰς ὁλοκλήρους. Τῶν ὁρίων τοῦ ἡμετέρου ἀναγνώσματος μὴ ἐπιτρεπόντων τοῦτο, περιοριζόμεθα εἰς τἀνωτέρω συντόμως ἐκτεθέντα. Ἐξ ὄνυχος τὸν λέοντα.

Ὁ Ὅμηρος ἐπαίδευσε τὴν ἀρχαιότητα, μαθητὰς σχὼν τὸν Αἰσχύλον, τὸν Σοφοκλῆ, τὸν Εὐριπίδην, τὸν Βιργίλιον καὶ Ὁράτιον. Ὁ Δάντης ἀπεδείχθη πατὴρ τῆς Ἰταλικῆς φιλολογίας μέχρι τοῦ Τάσου καὶ Μόντη. Ὁ Ῥαβελαὶ ἐδημιούργησε τὴν Γαλλικὴν φιλολογίαν, ὀπαδοὺς σχὼν τὸν Μονταίν, Λαφονταὶν καὶ Μολιέρον. Ἡ Ἀγγλία εἶνε ὅλη Σαίξπηρ. Οὗτος ἐδάνεισε τὴν γλῶσσαν αὐτοῦ εἰς τὸν Μίλτωνα καὶ Βύρωνα, καὶ τὸν διάλογόν του εἰς τὸν Βάλτερ Σκώτ, παιδεύσας καὶ ποδηγετήσας τὸν Γκαῖτε, τὸν Σχίλλερ, καὶ τὸν Οὐγκώ.

Ὁ Σαίξπηρ κατέβαλε τὴν κρηπῖδα τῆς Ἀγγλικῆς φιλολογίας. Εὑρὼν τὸ δρᾶμα ἐν ἀγενεῖ καὶ ταπεινῇ καταστάσει, ἐξήγαγεν αὐτὸ ἐκ τοῦ βορβόρου, ἐμφυσήσας σθένος καὶ γλυκύτητα, καθωραΐσας δὲ καὶ ἐξευγενίσας αὐτό [1]. Ὁ ἀρρενωπὸς καὶ πυκνὸς αὐτοῦ λόγος, ἐν ᾧ βρίθουσι ποικίλαι τολμηραὶ καὶ λαμπραὶ εἰκόνες, ἀντιθέσεις καὶ μεταφοραί, εἶνε θησαυρὸς ἐξ οὗ ἤντλησαν καὶ ἀντλοῦσιν ἀδιαλείπτως ἅπαντες οἱ συγγραφεῖς τῆς Ἀγγλικῆς φιλολογίας. Εἶνε ὁ πολικὸς ἀστήρ, περὶ τὸν ὁποῖον στρέφονται πάντες οἱ ἐν τῷ ποιητικῷ ὁρίζοντι ἀναφαινόμενοι **ποιητικοὶ** ἀστέρες.

«Ἐν τῇ προσωπογραφίᾳ, τῇ ἀπεικονίσει ἀνθρώπων καὶ πραγμάτων, παρατηρεῖ ὁ Καρλάϊλ, εἶνε τῷ ὄντι μέγας ὁ Σαίξπηρ. Ἐν τούτῳ ἀποκαλύπτεται ἅπαν τοῦ ποιητοῦ τὸ μεγαλεῖον. Ἀπαραδειγμάτιστος εἶνε φρονῶ, ἡ γαληνιαία δημιουργικὴ αὐτοῦ ὀξυδέρκεια. Ἐν τῷ ὑπ'

[1] **Hudson, Shak. Life, art, and characters. Boston G. Healh et C[o] 1882 σ.39.**

αὐτοῦ παρατηρουμένῳ πράγματι, δὲν ἀνακαλύπτει μόνον ταύτην ἢ ἐκείνην τὴν ὄψιν, ἀλλὰ καὶ τὴν ψυχὴν καὶ τὸ μυστήριον αὐτοῦ. Διαλύεται ἐνώπιόν του ὡς ἐν φωτί, καὶ διακρίνει τελείως τὴν κατασκευὴν αὐτοῦ. Δημιουργικὴν ὀξυδέρκειαν εἶπον, ἀλλὰ τί ἄλλο εἶνε ἡ ποιητικὴ δημιουργία, εἰ μὴ ἡ ἀκριβὴς τοῦ πράγματος ἀντίληψις ; Τὴν σαφῆ δὲ καὶ διαυγῆ ταύτην ἀντίληψιν ἀκολουθεῖ αὐτομάτως καὶ ἡ κατάλληλος πρὸς ἔκφρασιν τοῦ πράγματος λέξις. Ἠθικὴ τοῦ Σαίξπηρ εἶνε ἡ εἰλικρίνεια, ἡ τόλμη, ἡ ἀνοχὴ καὶ ἡ φιλαλήθεια αὐτοῦ. Ἅπασα ἡ νικηφόρος αὐτοῦ δύναμις καὶ τὸ μεγαλεῖον δι' ὧν θριαμβεύει, πᾶν κώλυμα ἐκποδὼν ποιούμενος,εἰσὶν ὁρατὰ ἐν αὐταῖς. Εἶνε μέγας ὡς ὁ κόσμος. Δὲν εἶνε κοῖλον οὐδὲ κυρτὸν κάτοπτρον κατοπτρίζον τἀντικείμενα μὲ τὰς κοιλότητας αὐτοῦ καὶ κυρτότητας, ἀλλ' ἐντελῶς λεῖον, ἤτοι ἄνθρωπος εἰς τὰ πράγματα καὶ τοὺς ἀνθρώπους τελείως προσαρμοζόμενος. Εἶνε τῷ ὄντι μεγαλοπρεπὲς θέαμα τὸ βλέπειν πῶς ἡ μεγάλη αὐτοῦ ψυχὴ περιλαμβάνει ἐν ἑαυτῇ παντὸς εἴδους ἀνθρώπους καὶ ἀντικείμενα, τὸν Φαλστάφ,τὸν Ὀθέλλον,τὴν Ἰουλίετταν, τὸν Καίσαρα καὶ Κοριολανόν, καὶ παρουσιάζει αὐτοὺς ἐνώπιον ἡμῶν, ἐν ὅλῃ αὐτῶν τῇ ἀκριβείᾳ. Ἡ περὶ Σαίξπηρ γνώμη, προσθέτει ὁ Καρλάϊλ, ἣν εἰδωλολατρικῶς πως ἀκούομεν ἐνίοτε ἐκφερομένην, εἶνε ἴσως ἡ ὀρθοτάτη. Νομίζω δὲ ὅτι ἡ ἀρίστη κρίσις, ὄχι μόνον ἐν Ἀγγλίᾳ, ἀλλ' ἐν ἁπάσῃ τῇ Εὐρώπῃ, ἄγει βραδέως εἰς τὸ συμπέρασμα, ὅτι ὁ Σαίξπηρ εἶνε ὁ μέγιστος τῶν μέχρι τοῦδε ποιητῶν, ἡ μεγίστη διάνοια, ἥτις ἐν τῷ γνωστῷ ἡμῖν κόσμῳ κατέλιπε φαεινότατα ἴχνη τῆς διαβάσεώς της ἐν τῷ φιλολογικῷ σταδίῳ. Ἐν συνόλῳ, οὐδένα γινώσκω ἔχοντα τοιαύτην φαντασίας καὶ σκέψεως δύναμιν, τόσον ἀτάραχον βάθος καὶ τόσον πρᾳεῖαν ἅμα καὶ εὔθυμον ἰσχύν. Τὰ πάντα κατοπτρίζονται ἐν τῇ μεγάλῃ αὐτοῦ ψυχῇ τόσον ἀληθῆ καὶ διαυγῆ, ὡς ἐν γαληνιαίᾳ καὶ βαθυτάτῃ θαλάσσῃ [1]».

Σεβαστὴ βεβαίως ἡ κρίσις τοῦ ἐμβριθοῦς τῆς Ἀγγλίας κριτικοῦ, ἀλλά, εὐλόγως νομίζομεν δύναταί τις νὰ παρατηρήσῃ περὶ αὐτῆς ὅτι, ἐξ ἐθνικοῦ ἴσως ἐγωϊσμοῦ παρασυρθείς, παρέλειψε ν' ἀναφέρῃ τὸν Ὅμηρον ὃν οὐδέποτε λησμονοῦσιν, οὐδ' οἱ μᾶλλον ἐνθουσιώδεις τοῦ Σαίξπηρ θαυμασταί.

Τμῆμα ἰδιαίτερον τοῦ Βρεττανικοῦ Μουσείου κατέχουσι τὰ εἰς τὴν φιλολογίαν τοῦ Σαίξπηρ ἀναγόμενα συγγράμματα, βιβλιοθήκην δ' ὁλόκληρον ἀποτελοῦσι μόνον τὰ περὶ τοῦ Ἅμλετ γραφέντα. Ἐκτὸς δὲ τῶν ἀλλεπαλλήλων ἐκδόσεων καὶ μεταφράσεων τῶν ἔργων του, νέαι καθ' ἑκάστην πραγματεῖαι, βιογραφικαὶ καὶ ἱστορικαὶ ἔρευναι, φιλοσοφικαὶ

[1] Thomas Carlyle. On heros, Heroworship. and the Heroicin history. London Chapmann and Hall. σελ. 95—96.

καὶ αἰσθητικαὶ μελέται καὶ ἀναλύσεις τῶν χαρακτήρων του, δημοσιεύονται ὑπὸ πάντων μὲν τῶν Εὐρωπαίων, ἰδίᾳ δὲ ὑπὸ τῶν Ἄγγλων, Γερμανῶν καὶ Ἀμερικανῶν. Πανταχοῦ δὲ ὅπου βιοῦσιν Ἄγγλοι καὶ Ἀμερικανοί, λαλοῦσι καὶ γράφουσι περὶ τοῦ προσφιλοῦς ποιητοῦ, οὗτινος οἱ στίχοι καὶ τὰ ῥητὰ κοσμοῦσι τὰς ἀγορεύσεις ἢ ποικίλλουσι τὴν ὁμιλίαν παντὸς λογίου Ἄγγλου ἢ Ἀμερικανοῦ. Οὐδ' ὑπάρχει σήμερον γωνία τοῦ πεπολιτισμένου κόσμου ἀγνοοῦσα τὸν Σαίξπηρ, καὶ μὴ χειροκροτοῦσα τὰ δράματα αὐτοῦ ἐν τῷ θεάτρῳ.

Τὸ δαιμόνιον δὲ τοῦτο ποιητικὸν πνεῦμα, ἦτο συγχρόνως καὶ ὁ πρακτικώτατος τῶν ἀνθρώπων. Γινώσκων κάλλιστα ὅτι ***τὸ χρῆμα εἶνε ὁ ἄριστος στρατιώτης καὶ ὅτι δι' αὐτοῦ αἴρεται πᾶσα δυσχέρεια***, ἤρξατο ἀποταμιεύων ἐνωρὶς τὰ διὰ τῆς ἐργασίας κερδαινόμενα χρήματα, ἀσφαλῶς τοποθετῶν αὐτὰ εἰς ἀγορὰν κτημάτων ἐν τῇ γενεθλίῳ αὐτοῦ πόλει. Εὐθὺς δ' ὡς ἐξησφάλισεν εἰσόδημα ἐπαρκὲς πρὸς βίον ἄνετον, ἐγκαταλείψας καὶ βασιλικὰς καὶ πριγκιπικὰς εὐνοίας, καὶ τὴν λατρείαν τοῦ ἀγγλικοῦ λαοῦ, ἀπεσύρθη ἐν τῇ ἀκμῇ ἔτι τῆς ἡλικίας (τεσσαράκοντα ἑπτὰ ἐτῶν,) ὁ ἐνδοξότερος τῶν ποιητῶν τῆς Ἀγγλίας, ἐν τῇ μικρᾷ καὶ ρωμαντικῇ πόλει Στρατφόρδῃ, ἔνθα ἐν μέσῳ τῆς οἰκογενείας καὶ τῶν φίλων του διήνυσεν ἡσύχως τὸ βραχύτατον δυστυχῶς ὑπόλοιπον χρονικὸν διάστημα τοῦ βίου αὐτοῦ.

Περὶ τῆς φιλολογικῆς αὐτοῦ δόξης οὐδόλως φαίνεται μεριμνήσας ὁ ποιητής, διότι οὐδὲ περὶ τῆς ἐκδόσεως τῶν ἔργων αὐτοῦ ἐφρόντισε ζῶν. Μετὰ τὸν θάνατόν του, οἱ ἠθοποιοὶ καὶ συνάδελφοι τοῦ ποιητοῦ John Heminge καὶ Henry Condell, συλλέξαντες, ἐξέδωκαν αὐτὰ τῷ 1623. «Λυπηρόν, γράφουσιν οὗτοι, ὅτι δὲν ἔζησεν ἵνα ἀναθεωρήσῃ καὶ τυπώσῃ ὁ ἴδιος τὰ ἔργα του, ἀλλ' ἀφοῦ ἔδοξεν ἄλλως τῇ Εἱμαρμένῃ, ἀναλαμβάνομεν ἡμεῖς τὴν συλλογὴν καὶ ἔκδοσιν αὐτῶν. Πολλαὶ κλοπιμαῖαι καὶ παραπεποιημέναι ἐκδόσεις αὐτῶν ἐδημοσιεύθησαν ὑπὸ τυποκλόπων. Τὰ παρ' ἡμῶν δημοσιευόμενα, διορθωθέντα καὶ ἀνακαθαρθέντα, εἰσὶν ὅπως συνέλαβεν αὐτὰ ἡ φαντασία Ἐκείνου, ὅστις τόσον πιστῶς ἐμιμεῖτο τὴν Φύσιν, καὶ μετὰ τοσαύτης εὐχερείας ἐξέφραζε τὰ διανοήματά του, ὥστε οὐδέποτε παρετηρήσαμεν διαγραφὴν ἐν τοῖς χειρογράφοις του. Ἀνάγνωτε αὐτὸν ἐπανειλημμένως, καὶ ἂν δὲν τὸν ἀγαπήσητε, τότε βεβαίως φόβος εἶνε ὅτι δὲν τὸν ἐννοήσατε».

Τὰ ὑπὸ τοῦ ἀκαμάτου ἐρευνητοῦ καὶ σοφοῦ βιογράφου τοῦ ποιητοῦ Halliwell Philips ἀνακαλυφθέντα ἔγγραφα ἐν τοῖς ἀρχείοις τῆς Στρατφόρδης, σαφηνίζουσι πολλὰς σκοτεινὰς σελίδας τοῦ βίου καὶ τοῦ σταδίου τοῦ ποιητοῦ, περὶ οὗ ἐλάχιστα μόνον καὶ συγκεχυμένα πρὸ ὀλί-

γων ἔτι δεκαετηρίδων ἐγινώσκομεν. Τὴν ἔλλειψιν ταύτην τῶν εἰδήσεων, περὶ τῶν ἀρχῶν ἰδίως καὶ τοῦ τέλους τοῦ σταδίου τοῦ ποιητοῦ θρηνῶν ὁ Δουμᾶς, ἔγραφεν ἐν ταῖς *Δραματικαῖς αὐτοῦ Ἀναμνήσεσιν*: «Ὁμοιάζει πρὸς μεγαλοπρεπὲς οὐράνιον τόξον, ὅπερ, λάμπει μὲν ἐν τῷ μέσῳ τοῦ οὐρανοῦ, ἀλλὰ τὰς δύο αὐτοῦ ἄκρας κρύπτει ἐντὸς τῶν νεφῶν.»

Τὰ ἔργα τοῦ ποιητοῦ ὑπὸ ἐμβριθῶν σχολιαστῶν καὶ ἑρμηνευτῶν, σχολιασθέντα καὶ ἑρμηνευθέντα, ἀποτελοῦσι νῦν παγκόσμιον φιλολογικὸν κόσμημα, μεθ' ὅσου ἐνδιαφέροντος καὶ τὰ ὁμηρικὰ ἔπη ἀναγινωσκόμενα, καὶ μεταξὺ τῶν ἀρίστων προϊόντων τῆς ἀνθρωπίνης διανοίας καταταςσόμενα.

Τὸ πνεῦμα τῆς ἐπιστήμης διέλυσε τὰ ἐπιπροσθοῦντα νέφη, καὶ ὁ ἥλιος τῆς Στρατφόρδης λάμπει νῦν μεγαλοπρεπὴς ἐν τῷ μέσῳ τοῦ στερεώματος. Αἱ εὐεργετικαὶ αὐτοῦ ἀκτῖνες, ἀνὰ τὴν ὑφήλιον σκορπιζόμεναι, φωτίζουσι καὶ ζωογονοῦσι τὴν ἀνθρωπότητα.

Ὁ Ἀντώνιος, μαθὼν τὸν θάνατον τοῦ Βρούτου, εἶπε περὶ αὐτοῦ: «Πάντες οἱ συνωμόται ἔπραξαν ὅ,τι ἔπραξαν ἐκ μίσους πρὸς τὸν Καί»σαρα, μόνος αὐτός, ὑπὸ εὐγενοῦς αἰσθήματος ἐμπνεόμενος καὶ πρὸς τὸ »κοινὸν ἀποβλέπων συμφέρον, συνετάχθη μετὰ τῶν ἄλλων. Ὁ βίος του »ἦτο γαλήνιος, τὰ δὲ στοιχεῖα ἦσαν τόσον ἁρμονικῶς συγκεκερασμένα »ἐν αὐτῷ, ὥστε ἡ Φύσις ἠδύνατο νὰ ἀναστῇ καὶ νὰ κηρύξῃ πρὸς τὸν »κόσμον ἅπαντα: *Ἰδοὺ ἄνθρωπος*».

Λίαν προσφυῶς δύναταί τις, νομίζομεν, νὰ εἴπῃ καὶ περὶ τοῦ Σαίξπηρ: Τόσον ἁρμονικῶς εἰσι συγκεκερασμένα ἐν αὐτῷ ἡ ὑψίστη ποιητικὴ ἔμπνευσις μετὰ βαθυτάτης πείρας τοῦ κόσμου καὶ γνώσεως τῆς ἀνθρωπίνης καρδίας, ὥστε ἡ Φύσις δύναται νὰ ἀναστῇ καὶ νὰ κηρύξῃ πρὸς τὸν κόσμον ἅπαντα: «*Ἰδοὺ ποιητής*».

Μιχ. Ν. Δαμιράλης

ΣΤΕΚΚΕΤΗΣ-ΓΟΥΕΡΙΝΗΣ[1]

ΔΙΑΛΕΞΙΣ Α'

Τὸ θέμα ὅπερ μέλλω ἀπόψε νὰ πραγματευθῶ μεθ' ὑμῶν, ἑλκύει τοσοῦτον ὑπερβολικὸν τὸ ἐνδιαφέρον μου, ὥστε ἀπαλλάσσων ὑμᾶς παντὸς προοιμίου ἐπιλαμβάνομαι αὐτοῦ ἀμέσως. Ὁ Στεκκέτης, ποιητὴς ἐκ τῶν προσφιλεστέρων μου, εἶνε ποιητὴς σύγχρονος, ἀλλὰ καὶ σχεδὸν ἀγνω-

[1] Ἀνεγνώσθη ἐν τῷ Συλλόγῳ Παρνασσῷ τῇ 4 Δεκεμβρίου 1892.

στος μέχρι τοῦδε ἐν Ἑλλάδι. Ἐν τῷ ἐν Ζακύνθῳ ἐκδιδομένῳ πρὸ τεтραετίας ἀξιολόγῳ περιοδικῷ «Κυψέλη» ἐγράφη ὑπὸ τοῦ κ. Μέμνονος Μαρτζώκη, ἐμβριθὴς περὶ αὐτοῦ μελέτη, μεταφράσεις δέ τινες λίαν ἐπιτυχεῖς φιλοτεχνηθεῖσαι ὑπὸ τοῦ ἐν Ζακύνθῳ ποιητοῦ κ. Διονυσίου Ἠλιακοπούλου ἐδημοσιεύθησαν ἔν τε τῷ αὐτῷ περιοδικῷ καὶ ἐν τῷ Ἀττικῷ Ἡμερολογίῳ τοῦ κ. Ἀσωπίου, τοῦ ἔτους 1889. Τελευταῖον ἐπίσης ἐδημοσιεύθησαν μεταφράσεις τινὲς αὐτοῦ ἐν τῷ ἐνταῦθα περιοδικῷ «Ἑβδομάς», φιλοπονηθεῖσαι ὑπὸ τοῦ ἐν Ζακύνθῳ κ. Μάργαρη. Ταῦτα, καθ' ὅσον τοὐλάχιστον ἐγὼ γινώσκω, εἶνε τὰ περὶ τοῦ ποιητοῦ μας μέχρι τοῦδε ἐν Ἑλλάδι γραφέντα. Ἐσκέφθην ὅτι ἀξίζει τὸν κόπον, ν' ἀσχοληθῶμεν ὥραν τινὰ περὶ αὐτοῦ—μὲ τὴν κρυφίαν ἐλπίδα ὅτι θὰ κάμω καὶ ὑμᾶς νὰ τὸν ἀγαπήσητε, ὅσον ἐγὼ τὸν ἠγάπησα.

Εἰς τὴν αὐτὴν χώραν ἐν ᾗ ἀντήχησαν πρὸ πέντε περίπου αἰώνων ἀπὸ μὲν τῆς κοιλάδος τῆς Βαλκιούζης ἡ περιπαθὴς λύρα τοῦ Πετράρχου, ἀπὸ δὲ τῶν Φλωρεντινῶν θόλων τὸ αἰώνιον ἔπος τοῦ Δάντου Ἀλιγιέρη, καὶ ἐνδεδυμένον τὸ αὐτὸ σχεδὸν ἔνδυμα τῆς ἁβρᾶς καὶ κατ' ἐξοχὴν καλλιτεχνικῆς ἰταλικῆς γλώσσης, παρήχθη πρὸ δεκαπενταετίας περίπου τὸ ποιητικὸν ἔργον τοῦ Στεκκέτη. Εἶνε τοῦτο μικρὸν τομίδιον ἐν ἐπιμεμελημένῃ ἐλζεβιριανῇ ἐκδόσει καὶ φέρει τὴν ἁπλουστάτην ἐπιγραφὴν Postuma, τουτέστι «Τὰ μετὰ θάνατον, ἤτοι ᾀσμάτια τοῦ Λορέντζου Στεκκέτη ἐκδιδόμενα τῇ ἐπιμελείᾳ τῶν φίλων του». Ἐκ τῆς ἁπλῆς ἐπικεφαλίδος ταύτης ἐννοεῖ ἀμέσως ὁ ἀναγνώστης, ὅτι, καθ' ἣν ἐποχὴν τὸ βιβλίον ἐξεδόθη, ὁ ποιητὴς αὐτοῦ εἶχεν ἀποθάνει. Τὴν βιογραφίαν αὐτοῦ ἐν μικρῷ ὀλιγοσελίδῳ προοιμίῳ διηγεῖται διὰ γλώσσης ἀφελοῦς καὶ συγκινητικῆς ὁ ἐξάδελφος τοῦ ἀποθανόντος καὶ παιδικὸς αὐτοῦ φίλος Ὀλίνδος Γουερίνης.

Τὴν ἱστορίαν αὐτὴν τὴν τοσούτῳ θλιβερὰν ἐν τῇ ἁπλότητί της θὰ ἀφηγηθῶ ἡμῖν, πρὶν ἢ ἀναλύσω μεθ' ὑμῶν τὸ ἔργον. Δὲν εἶνε μακρά. Δὲν παρέχει οὐδὲν τὸ ἐνδιαφέρον τοῖς ἀδιαφόροις. Συνοψίζεται ἅπας ὁ βίος του κατὰ τὴν ὡραίαν ἔκφρασιν τοῦ Γουερίνη εἰς πέντε μόνας λέξεις «ἀπέθανεν ἐν ἡλικίᾳ τριάκοντα ἐτῶν».

Ἄς ἀκολουθήσωμεν ἐπ' ὀλίγον τὴν ἀπέριττον ἀφήγησιν τοῦ Γουερίνη: «Ὁ Λορέντζος Στεκκέτης, ἐξάδελφός μου, διότι αἱ μητέρες μας ἦσαν ἀδελφαί, ἐγεννήθη τὴν 4 Ὀκτωβρίου 1845 ἐν τῇ μικρᾷ κώμῃ τῆς Φιουμάνας, ἥτις κεῖται ἔν τινι τῶν καταφύτων κοιλάδων παρὰ τοὺς πρόποδας τῶν Ἀπεννίνων, ἐξ οἰκογενείας οὐχὶ πλουσίας ἀλλ' εὐπόρου. Τὸ 1847 ἀπώλεσε τὸν πατέρα του, τὸ 1850 τὴν μητέρα του, ἐνηλικιώθη δὲ ὑπὸ τὴν ἐπιτροπείαν τοῦ πατρός μου. Ἐσπούδασε κατὰ

πρῶτον ἐν τῷ δημοτικῷ σχολείῳ τῆς Ῥαβένας, εἶτα ἀπὸ τοῦ 1859 ἐν τῇ Ἐθνικῇ Σχολῇ τοῦ Τουρίνου, ὁπόθεν ἐξῆλθε τὸ 1863 καὶ συνεπλήρωσε τὰς σπουδάς του ἐν τῷ ἐκεῖ λυκείῳ Καβούρ.

Τέλος ἐνεγράφη φοιτητὴς τῆς Νομικῆς ἐν τῷ Πανεπιστημίῳ τῆς Βονωνίας. Ἡ γνωριμία μας, περιοριζομένη μέχρι τῆς ἐποχῆς ἐκείνης εἰς τὰς ὀλίγας καὶ σχεδὸν λησμονηθείσας παιδικὰς ἀναμνήσεις, ἀνεπτύχθη ἐν Βονωνίᾳ μεταβληθεῖσα εἰς ἀληθῆ καὶ στενὴν φιλίαν. Ἐνταῦθα ἐζήσαμεν ἀπὸ τοῦ 1865 μέχρι τοῦ 1869 τὸν εὔθυμον καὶ ἀμέριμνον βίον τοῦ σπουδαστοῦ, ἐκτὸς ὀλίγων μηνῶν τοῦ 1866, καθ' οὓς μᾶς ἀπησχόλησαν τὰ πρὸς τὴν πατρίδα καθήκοντα. Καὶ κατὰ τὸ διάστημα τοῦτο τῶν σπουδῶν του συχνάτατα ἐλησμόνει τοὺς κώδικας χάριν τοῦ Βύρωνος, τοῦ Χάϊνε καὶ τοῦ Musset, τοὺς ὁποίους ὠνόμαζεν Ἁγίαν Τριάδα του. Μετὰ τὸ δίπλωμα διέμενεν ἐν Βονωνίᾳ. Χειμερινήν τινα νύκτα τοῦ 1870, τὴν ὁποίαν δὲν δύναμαι νὰ ὁρίσω (ἦτον ἀπόκρεω), ἐν τῷ μικρῷ αὐτοῦ δωματίῳ, ἐν ὁδῷ Ζαμπόνη, μοὶ ἀνεγίνωσκε στίχους τινὰς ἐκ τῶν εὑρισκομένων ἤδη ἐν τῇ παρούσῃ συλλογῇ καὶ ἐπειδὴ τὸν ἐνεθάρρυνα νὰ τοὺς δημοσιεύσῃ, ἀπήντησεν ἀστεϊζόμενος, ὅτι τὴν φροντίδα ταύτην θὰ μοὶ ἀναθέσῃ μετὰ τὸν θάνατόν του. Δυστυχῶς ἡ ἀστειότης ἐγένετο προφητεία. Κατὰ τὸν αὐτὸν ἐκεῖνον χειμῶνα προσεβλήθη ἐξ αἱμοπτυσίας. Ἐμάθομεν τὸ γεγονὸς τοῦτο πολὺ βραδέως, διότι κατ' ἀρχὰς ἀπέκρυπτε σχεδὸν μετ' αἰδοῦς τὴν νόσον του· ἐν τούτοις τὸ ἐμάθομεν καὶ πάντες ὅσοι τὸν ἠγαπῶμεν κατελήφθημεν ὑπὸ σφοδρᾶς λύπης. Ἐκεῖνος ὅμως ἔμενεν ἀτάραχος. Ὅτε τῷ ἀνέφερα περὶ τούτου, κατὰ πρῶτον ἐμειδίασε πικρῶς, εἶτα μοὶ εἶπεν: «Ἐπὶ τέλους εἰς τί ἤμην χρήσιμος; καλλίτερα ἔτσι». Ἀπεδέχετο ἤδη μετ' ἐγκαρτερήσεως τὸ πρᾶγμα.

Κατὰ περίεργον εἰς τοὺς φθισικοὺς ἐξαίρεσιν, οὐδέποτε ἐπλανήθη περὶ τῆς καταστάσεως τῆς ὑγείας του. Ἐξηκολούθησεν ἐν τούτοις τὴν αὐτὴν δίαιταν τοῦ βίου καὶ εἰς τοὺς ξένους οὐδόλως ἐφάνη μεταβληθεὶς εἴτε σωματικῶς εἴτε ἠθικῶς. Ἐγένετο μόνον ὀλιγώτερον εὔθυμος. Διέκοπτεν ἐν τῷ μέσῳ ἐνίοτε τὸν ἀρξάμενον γέλωτα καὶ καθίστατο αἰφνιδίως σκυθρωπός. Πολλὰ πράγματα, ἅτινα πρότερον ἠγάπα μεθ' ὅλης τῆς θέρμης τῆς ὡραίας νεότητός του, τῷ ἐγένοντο ἀδιάφορα. Καὶ αὐτὴ ἡ ψυχή του ἐνόσει.

Ἤρχισε νὰ ταξειδεύῃ. Οἱ ἰατροὶ τοῦ εἶχον συμβουλεύσει τὸ κλῖμα τῆς Νεαπόλεως, τελευταῖον φάρμακον διοριζόμενον εἰς τοὺς ἀπηλπισμένους, μόνον ὅπως παραταθῇ ἡ ἀγωνία των. Καὶ ἡ ἀγωνία ὑπῆρξε δι' αὐτὸν φρικώδης, καταπληκτική. Εἶνε ἀδύνατον νὰ περιγραφῶσιν αἱ φρικώδεις

ἀπελπισίαι τῆς ψυχῆς, ἥτις αἰσθάνεται ὀλίγον κατ' ὀλίγον νὰ ἐκλείπῃ τὸ πᾶν περὶ ἑαυτήν. Καὶ αὐτός, ὅστις δὲν ἤλπιζε πλέον, ἐζήτει τὴν φρεναπάτην καὶ ἤθελε νὰ πείσῃ ἑαυτόν, ὅτι ἐλπίζει ἀκόμη. Ἔγραφεν εἰς μίαν γυναῖκα:

Ζαλίζομαι. Βαρειὰ εἶμ' ἀρρωστημένος,
Στὸ αἷμα μέσα ὁ πυρετὸς μ' ἀνάβει.
Εἶμαι χλωμός, ἀδύνατος, σβυμένος,
Μὰ ὅταν σὲ συλλογιέμαι, ὁ πόνος παύει.

Μὰ ὅταν σὲ συλλογιέμαι, ὁ πόνος σβύνει
Κ' ἐλπίδα πάλιν στὴν καρδιά μου ἀφίνει.
Γιὰ νὰ μὴ πάσχω θέλω ν' ἀποθάνω,
Μὰ ὅταν σὲ θυμηθῶ, θέλω νὰ γιάνω.—

Ἀλλὰ δυστυχῶς καὶ ἡ ἐλπὶς τὸν εἶχεν ἐγκαταλείψῃ.

Ἡ σκληρὰ αὕτη ἀγωνία διήρκεσεν ἐπὶ μακρὸν μετ' ἀδιαλείπτων μεταπτώσεων βελτιώσεως καὶ χειροτερεύσεως. Ἔλεγέ τις, ὅτι ὁ θάνατος καταδικάζων αὐτὸν εἰς τὸ βραδὺ ἐκεῖνο μαρτύριον, τῷ ἀνεφώνει, ὡς ὁ Βιτέλλιος πρὸς τὰ θύματά του: «θέλω νὰ αἰσθανθῇς ὅτι ἀποθνήσκεις.»

Ἐκ τῆς ἀφελοῦς ταύτης σκιαγραφίας ἐγνωρίσατε ἤδη ὁποῖος ὑπῆρξεν ὁ βραχὺς βίος τοῦ Λορέντζου Στεκκέτη. Ἀπὸ τοῦ χειμῶνος τοῦ 1870, ὅτε ἐν ἡλικίᾳ 25 ἐτῶν περαιώσας τὰς σπουδάς του εἶχε λάβει τὸ δίπλωμα τῆς Νομικῆς, μέχρι τοῦ χειμῶνος τοῦ 1876, ἤτοι ἐπὶ ἓξ ὁλόκληρα ἔτη, κατὰ τὴν ἀφήγησιν τοῦ Γουερίνη, διῆλθεν ὁ δυστυχὴς ποιητὴς ἐν τῷ τρομερῷ ἀγῶνι μεταξὺ τῆς ὁρμητικῆς νεανικῆς αὐτοῦ δράσεως ἀφ' ἑνός, καὶ τῆς νοσηρᾶς ἀπελπισίας ἀφ' ἑτέρου, φθισικὸς γνωρίζων τὴν κατάστασίν του, ἀποδεχόμενος αὐτὴν μετ' ἐγκαρτερήσεως, ἀλλὰ καὶ μὴ θέλων εὐκόλως νὰ στερηθῇ τῆς γλυκείας ἀπολαύσεως τοῦ βίου. Ἀκολουθήσωμεν πάλιν ἐπὶ μικρὸν τὴν ἀφήγησιν τοῦ Γουερίνη. Ἡ τραγῳδία βαίνει ταχέως πρὸς τὴν λύσιν

«Τὴν 2 Φεβρουαρίου 1876 ἔλαβον τηλεγράφημα, φέρον τὰς ἑξῆς λέξεις: «ἐλθὲ νὰ μὲ ἴδῃς θνήσκοντα». Τὴν ἐπαύριον ἀνεχώρησα καὶ εὗρον αὐτὸν κλινήρη παλαίοντα πρὸς τὸν θάνατον. Τὸ ψῦχος ἦτο δριμὺ καὶ ἡ μελαγχολικὴ ἐξοχὴ χιονοσκεπὴς καὶ πλήρης ὁμίχλης· ὅτε εἰσῆλθον, μοὶ εἶπε μόνον «εὐχαριστῶ». Μὲ ἀνέμενε καὶ μοὶ ἔτεινε τὴν χεῖρα ὑγρὰν καὶ κατεψυγμένην, ἐξ ἧς ἔμενον μόνον τὸ δέρμα καὶ τὰ ὀστᾶ. Τὴν νύκτα ὁλόκληρον ἠγρύπνησα ἐγώ, καθήμενος πρὸ τοῦ γραφείου του καὶ ἐρευνῶν τὰ χειρόγραφά του, ἀτυχῆ φύλλα πεσόντα ἀπὸ ἐπιθανάτου δένδρου πρὶν ἢ καρποφορήσῃ. Ὦ, τί ᾐσθάνθη τότε ἡ καρ-

δία μου, δυστυχῆ μου φίλε, τὴν νύκτα ἐκείνην, καθ' ἣν ἀνεγίγνωσκα τὰ ἐρωτικά σου ᾄσματα πλησίον τῆς κλίνης τοῦ θανάτου σου! Ἐπῆλθεν ἡ αὐγὴ καὶ ὁ θάνατος προσήρχετο μὲ μεγάλα βήματα. Κατὰ τὴν μεσημβρίαν ἡ ἐξησθενημένη φωνή του κατήντησεν ἁπλοῦς στεναγμός, ὥστε διὰ νὰ ἀκούσω τὰς ὀλίγας λέξεις ἠναγκαζόμην νὰ κλίνω ἐπ' αὐτοῦ μὲ τὸ οὖς σχεδὸν ἐπὶ τῶν χειλέων του. Ἐζήτησε ν' ἀνοιχθῇ τὸ παράθυρον διὰ νὰ ἴδῃ τὸν ἥλιον, τὸν τελευταῖον τοῦτον πόθον τῶν ψυχορραγούντων, ἀλλὰ ἥλιος δὲν ὑπῆρχε. Τὴν δευτέραν ὥραν μετὰ μεσημβρίαν ἔθλιψε τὴν χεῖρά μου. Κατὰ μικρὸν αἱ δυνάμεις τὸν ἐγκατέλιπον. Ἤκουσα μίαν λέξιν «ἐτελείωσε» καὶ κατόπιν τίποτε πλέον.

Ἐτάφη ἐν τῷ νεκροταφείῳ τῆς πατρίδος του κάτωθεν τῆς πέμπτης κυπαρίσσου, ἀριστερᾷ τῷ εἰσερχομένῳ. Ὁ ἐπιτύμβιος λίθος φέρει μόνον τὸ ὄνομα καὶ τὰς χρονολογίας.

Τὴν περιουσίαν του πᾶσαν κατέλιπεν εἰς ἀγαθοεργὰ καταστήματα». Καὶ ἐνταῦθα τελευτᾷ ἡ ἀφήγησις τοῦ Γουερίνῃ. Συναίσθημα βαθὺ καὶ μελαγχολικὸν πικρᾶς συμπαθείας πρὸς τὸν σβεσθέντα ποιητὴν καταλαμβάνει εὐθὺς ἐξ ἀρχῆς τὸν ἀναγνώστην.

Πόσον θὰ ὑπέφερεν ὁ ἄνθρωπος αὐτὸς ἐν ὅλῃ τῇ θέρμῃ τῆς νεότητός του, αἰσθανόμενος τὴν ὕπαρξίν του φθίνουσαν ἀπὸ ἡμέρας εἰς ἡμέραν καὶ τὰς σωματικάς του δυνάμεις ὑστερούσας εἰς τὸν ἐνθουσιασμόν του! Ἡ ποίησίς του εἶνε ἡ ἀπεικόνισις τοῦ σκληροῦ αὐτοῦ ἀγῶνος. Πανταχοῦ ἡ ἰδέα τοῦ προσεχοῦς θανάτου καὶ ἡ πικρία τῆς στερήσεως τοῦ βίου. Ὁ ἀναγνώσας τὴν ἱστορίαν τοῦ ποιητοῦ καὶ παρακολουθῶν εἶτα τὰ μικρὰ αὐτοῦ ποιημάτια νομίζει ὅτι ἕκαστον αὐτῶν ἀντιπροσωπεύει τὴν βῆχα, ἥτις θορυβώδης ἐκρήγνυται, καὶ ἥτις ἀπὸ στιγμῆς εἰς στιγμὴν τὸν φέρει πλησιέστερον εἰς τὸ μνῆμα. «Αἱ ποιήσεις του, ἔγραφε κατὰ τὸ 1877 ὁ Λέων Φόρτις, αἱ ποιήσεις του πᾶσαι ἔχουσι δύο χαρακτηριστικοὺς τόνους, τὴν σπουδὴν κυρίως—σπεύδει μετ' ἀνυπομονησίας νὰ αἰσθανθῇ, νὰ ζήσῃ, νὰ ἀπολαύσῃ, νὰ σκεφθῇ, νὰ γράψῃ—καὶ εἶτα τὸ προαίσθημα ὁτὲ μὲν ἀγωνιῶδες, ὁτὲ δὲ μελαγχολικόν, ὁτὲ δὲ ἄπελπι, νῦν μὲν ἐκφράζον τὴν βλασφημίαν, νῦν δὲ τὴν ἐγκαρτέρησιν, τὸ προαίσθημα ὅμως πάντοτε τοῦ προσεχοῦς τέλους του. Αἱ ποιήσεις του εἰσὶ πᾶσαι μικραὶ καὶ ταχεῖαι—μία ἰδέα, ἓν συναίσθημα—σπανίως ὑπερβαίνουσι τὰς δύο σελίδας, θὰ ἔλεγέ τις ὅτι τοῦ ἔλειπεν ἡ δύναμις. Ἐννοεῖτε ὅτι ἀμέσως δὲν ἔγραψε διὰ νὰ ζήσῃ, οὔτε διὰ νὰ ἐπιζήσῃ, ἀλλὰ διὰ νὰ κρύψῃ ἀπὸ τὸν ἑαυτόν του καὶ ἀπὸ τοὺς φίλους του τὰς ξηρὰς προσβολὰς τῆς δολοφόνου βηχός».

Πόσον συγκινητικὴ ἀναπτύσσεται ἐν τῇ συνεχείᾳ τῶν μικρῶν τούτων

σελίδων ἡ θλιβερὰ τραγῳδία! Ἐνιαχοῦ διαφαίνεται μεταξὺ τῶν στίχων αὐτοῦ γλυκύθυμος γαλήνη, ἀλλὰ καὶ ἡ γαλήνη αὕτη εἶνε φθισική, ὡς καὶ τὰ στήθη του, καὶ ὑπὸ τὴν ἐλπίδα ὑποκρύπτεται ἡ ἀπόγνωσις. Ἀνέγνωσα ἡμῖν ἐν μεταφράσει τὸ ποιημάτιον, ὅπερ ἔγραφε πρὸς τὴν ἐρωμένην του, καὶ ὅπερ ὁ Γουερίνης ἀναφέρει ἐν τῷ προλόγῳ του· ἰδοὺ καὶ ἕτερον τῆς αὐτῆς φύσεως, ἐκφραστικώτατον ἐν τῇ βραχύτητί του. Ἐὰν δὲν προξενήσῃ ὑμῖν τὴν αὐτὴν ἐντύπωσιν, ἣν παρέχει ἡ γλυκεῖα καὶ γεγλυμμένη, οὕτως εἰπεῖν, γλῶσσα τοῦ πρωτοτύπου, ἀποδώσατε τὴν ἔλλειψιν ταύτην, διά τε τὸ παρὸν καὶ ὅσα κατόπιν θὰ σᾶς ἀναγνώσω, εἰς τὴν ἀτέλειαν τῆς ἐμῆς μεταφράσεως.

Μή, μὴν κυττᾶς τὰ νειάτα μου
Ἀπ' τὰ μεγάλα καὶ ξανθὰ μαλλιά μου,
Οὔτε ἀπ' τ' ἀφράτα χρώματα
Ποῦ τόσῳ φαίνονται ν' ἀνθοῦν στὰ μάγουλά μου.

Φροῦτο, ποῦ μέσα ἐσάπισε,
Κι' ἀπ' ἔξω μένει τ' ἀνθηρό του χρῶμα,
Γυναῖκα, νειὸς σοῦ φαίνομαι,
Καὶ εἶμ' ἕνας νεκρὸς ποῦ περπατεῖ ἀκόμα.

Ἔχω κλειστὰ τὰ στήθη μου
Σ' ἐλπίδες καὶ σὲ πόθους χρυσωμένους,
Γυναῖκα, μὴ μοῦ μειδιᾷς,
Μὴ μὲ πειράζῃς. Σεβασμὸ στοὺς πεθαμένους!

Σεβασμὸ στοὺς πεθαμένους! Ἀλλὰ δὲν εἶνε νεκρὸς ἀκόμη ὁ ποιητής. Αἰσθάνεται τὸν θάνατον πλησιάζοντα καὶ ἐν τῷ θανάτῳ ἀκόμη ζητεῖ νὰ διατηρήσῃ τὰς γηΐνας ἀπολαύσεις, καὶ ἐν τῷ θανάτῳ ἀκόμη ὁ ἔρως τὸν ἐμπνέει. Ἀλλ' ἡ ἔμπνευσίς του εἶνε ἀσθενής, εἶνε νοσηρά, εἶνε ἔμπνευσις ἀνθρώπου πυρέσσοντος.

Ἄχ! θὰ πεθάνω. Ἡ βραδειά μου ἡ σκοτεινή,
Πετᾷ καὶ φθάνει κι' ὁ καιρὸς δὲν περιμένει.
Καὶ ἀπὸ τώρα ἡ γῆ βαθειὰ εἶν' ἀνοιγμένη
Νὰ καταπιῇ τὰ κρέατά μου μελανή.

Ὅταν ἡ ἄνοιξις ξανάλθῃ ῥοδινή,
Δὲν θὰ ξανάλθω μόνο ἐγώ.—Στὴν κεφαλή μου
Ἀπὸ τὸ τόσο ὑπερήφανο κορμί μου
Ἡ μαντζουράνα θὰ φυτρώσῃ ταπεινή.

Ἔλα ἐκεῖ, κόρη, ὁ πιστός σου σὲ προσμένει,
Τ' ἀγαπητό σου χόρτο κόψε λυπημένη

Θρεμμένο ἐκεῖ στὸν τάφο ἀπ' τὴν καρδιά μου.
Μὴν τ' ἀρνηθῇς ἕνα φιλί. Τὰ κόκκαλά μου
Μὲ τὸ φιλί σου, ὅπως στὴν ζωὴ ἀκόμα,
Θ' ἀνατριχιάσουν ἀπ' ἀγάπη μὲς στὸ χῶμα.

Τὸ φθινόπωρον τὸν τρομάζει. Ἐν ὅσῳ βλέπει καταπράσινα τῶν δένδρων τὰ φύλλα, ἀναμιμνήσκεται ὅτι μίαν ἡμέραν ὁ φθινοπωρινὸς ἄνεμος θὰ τὰ παρασύρῃ καὶ μετ' αὐτῶν θὰ παρασύρῃ τὴν ζωήν του, τὴν ὁποίαν εὑρίσκει τόσον γλυκεῖαν καὶ εἰς τὴν ὁποίαν τόσον προσκολλᾶται. Καὶ ἡ σκέψις αὕτη τῆς προσεχοῦς πτώσεως τῶν φύλλων τοῦ ἐνέπνευσεν ἓν ἐκ τῶν ὡραιοτέρων ᾀσμάτων τῆς συλλογῆς του, μικρὸν ἀριστοτέχνημα, τὸ ὁποῖον δὲν ἔχει μὲν τὴν μελανὴν ἀπογοήτευσιν τοῦ Μιλβουᾶ, ἔχει ὅμως τὴν εὔστροφον ἐκείνην μελαγχολίαν, ἥτις εἶνε τὸ κύριον χαρακτηριστικὸν τῆς ποιήσεως τοῦ Στεκκέτη.

Ὅταν τὰ φύλλα πέσουν, καὶ θὲ νἄρχεσαι
Στὰ μνήματα γιὰ νaὕρῃς τὸ δικό μου,
Σὲ μιὰ γωνιὰ θὲ νὰ τὸ ἰδῇς παράμερη
Κι' ἄνθη πολλὰ τριγύρω στὸ σταυρό μου.

Νὰ κόψῃς τότε σὺ γιὰ τὰ μαλλάκια σου
Τ' ἄνθη ἀπὸ τὴν καρδιά μου φυτρωμένα,
Αὐτὰ εἶν' τὰ τραγούδια, ποῦ δὲν ἔγραψα,
Καὶ τὰ κρυφὰ ποῦ δὲν σοὖχω πωμένα.

Μετ' ὀλίγον ὅμως ὡσεὶ μεταμελούμενος διὰ τὴν κρυφὴν ταύτην ἐλπίδα, ἀναμιμνήσκεται τοῦ ἔαρος, ὅπερ θὰ ἐπανέλθῃ ἀνθοστόλιστον καὶ μυροβόλον, καὶ εἰς τὴν σκέψιν αὐτὴν τοῦ ἐκφεύγει οὐχὶ κραυγὴ ἀπελπισίας, ἀλλὰ μελαγχολικὸς στεναγμός, γλυκὺς ὡς ἦχος αἰολικῆς κιθάρας. Τὸν στεναγμὸν αὐτὸν περικλείει εἰς τὸ ἑπόμενον ᾀσμάτιον:

Ὅταν τὰ χιόνια λυώσουνε καὶ πάλιν
Καὶ θὰ ξανάρθῃ Ἀπρίλης στολισμένος,
Πειὸ δυνατὰ στὰ στήθη σου θὰ πάλλῃ
Ζωὴ καὶ νειότη. Θἆμαι πεθαμένος.

Παντοῦ, παντοῦ ἡ ἀγάπη θὰ ξαπλώσῃ,
Ἀκόμα καὶ στῆς γῆς μου τὰ λουλούδια,
Τὸ ρόδο ἀπ' τὴν καρδιά μου θὰ φυτρώσῃ
Ὅπως, σὰν ζοῦσα, βγαίναν τὰ τραγούδια.

Ἄχ! Τὰ τραγούδια τἄχεις συναγμένα,
Μὰ τὰ λουλούδια δὲν θὰ τὰ συνάξῃς.
Ποιὸς τὰ συνάζει τ' ἄνθη μέσ' τὰ μνήματα;
Σύ, σὲ καινούρια ἀγάπη θὰ πετάξῃς,
Ἀλλοῦ θὰ δώσῃς πόθους καὶ φιλήματα,
Καὶ δὲν θὰ συλλογιέσαι πειὰ γιὰ μένα.

Βλέπετε πανταχοῦ τὴν ἰδέαν τοῦ θανάτου, ἀλλὰ τὴν βλέπετε τόσον φυσικήν, τόσον συνδεδεμένην οὕτως εἰπεῖν πρὸς τὴν ἰδέαν τοῦ ὅτι ζῇ ἀκόμη, ὥστε αἰσθάνεσθε ἀμέσως τὸν ἄνθρωπον ὅστις οὐδὲν εὑρίσκει τὸ ἀπροσδόκητον ἢ τὸ παράδοξον ἐν τῇ μεταβάσει ταύτῃ ἀπὸ τῆς ὑπάρξεως εἰς τὴν ἀνυπαρξίαν. Ἡ ψυχή του καταβιβρωσκομένη ὑπὸ τοῦ διαρκοῦς ἄλγους, ἔχει ἐξοικειωθῆ εἰς τὴν ἰδέαν αὐτήν, καὶ λέγει ἀπευθυνόμενος πρὸς τὴν γυναῖκα, ἣν ἀγαπᾷ :

Σὰν θᾶσαι στὸ μπαλκόνι σου καμμιὰ φορὰ σκυμμένη
Κι' ἀστροφεγγιὰ τρεμουλιαστὴ θὰ λάμπῃ χρυσωμένη,
Ἴσως ἀκούσῃς κἄποτε στῆς νύχτας τὴν γαλήνη
Βοή, ποῦ θὰ σὲ χαιρετᾷ καὶ μακρυνὴ θὰ σβύνῃ.

Ἐδῶ μέσα στὰ λούλουδα ποῦ σ' εἶδα πρῶτα, πρῶτα
Θαυρῇς κανένα δάκρυο μέσ' στῆς αὐγῆς τὰ φῶτα,
Μὰ θὰ τὸ πάρῃς γιὰ δροσιὰ καὶ τ' ἄνθος τὸ βρεμμένο
Θὰ βάλῃς στὰ μαλλάκια σου στολίδι ζηλεμένο.

Ὄχι, δροσιὰ δὲν εἶν' αὐτό, ποῦ τὸ λουλούδι στάζει,
Καὶ σὰν ἀσῆμι ζωντανὸ στὸν ἥλιο τρεμουλιάζει . . .
Μὸν εἶν' σημάδι ποῦ ἄφηκε τὸ κλάμμα μου ἐκεῖ πέρα.

Δὲν εἶν, ἐκείνη ἡ μακρυνὴ φωνή, βοὴ τοῦ ἀγέρα,
Μόν' εἶμ' ἐγώ, ποῦ ἐνῷ σιγὰ ψυχομαχῶ καὶ σβύνω,
Σοῦ στέλνω τὸ στερνὸ φιλὶ καὶ τὸ στερνό μου θρῆνο.

Ὀλίγα ἐκ τῶν ποιημάτων αὐτοῦ εἰσι τὰ μὴ ἐμπεόμενα. ὑπὸ τοῦ ἔρωτος, καὶ ταῦτα ἐπὶ τὸ πλεῖστον μικραὶ καὶ δηκτικώταται σάτυραι, ἰδίως κατὰ τῆς Παπικῆς ἱεροκρατίας, κατὰ τῆς ὀπισθοδρομικῆς ἐπιμονῆς, ἣν ἀνευρίσκει εἰς μικρὰν μερίδα τοῦ ἰταλικοῦ ἔθνους πρὸς παρακώλυσιν τῆς προόδου καὶ τῆς ἐλευθερίας τοῦ πνεύματος. Ἐνιαχοῦ δὲ καὶ ὡς ξενότροπα φυτὰ ἐν τῷ μέσῳ τοῦ ἀνθῶνός του, διαφαίνονται καὶ μερικαὶ πνευματώδεις περιγραφαὶ πλήρεις εἰρωνικῆς ἀφελείας καὶ παιγνιώδους εὐστροφίας. Ἴσως ἐγράφοντο ταῦτα ἐν στιγμαῖς, καθ' ἃς ἐλησμόνει ἑαυτόν, διότι μόνον λησμονῶν ἑαυτὸν ἀπέφευγε τὴν ἰδέαν τῆς ἀσθενείας του. Ἓν ἐκ τῶν ὡραιοτέρων τοῦ εἴδους τούτου εἶνε τὸ ἐπιγραφόμενον « Πλῆξις », ἀμίμητον δὲ διὰ τὴν πρωτότυπον εὐφυολογίαν του « αἱ ἀναμνήσεις τῆς Βονωνίας».

Ἐπίσης ἐκ τῶν καλλιτεχνικωτέρων ᾀσμάτων τῆς συλλογῆς του εἶνε τὸ ἐπιγραφόμενον «Medio evo» (Μεσαίων), εἶδος ἀπολόγου βραχέος καὶ ἐκφραστικοῦ, ballade δηλαδή, τὴν ὁποίαν θὰ ἐζήλευε καὶ αὐτὸς ὁ Χάϊνε, ὁ ἀριστοτέχνης τοῦ εἴδους τούτου τῆς ποιήσεως. Ἰδοὺ αὐτό :

Ἦταν τὰ σκότη ὁλόμαυρα,
Στὸν πύργο μιὰ φωνὴ δὲν ἀντηχοῦσε·
Μὰ ὁ ξανθὸς νειὸς στὰ σίδερα
Μόνος μὲ τὸν καϋμό του, ἔτσι θρηνοῦσε :

«Πολὺ ψηλὰ ὁ κακότυχος
Τὸν πόθο τῆς καρδιᾶς μου εἶχα ριχμένο,
Τὴ ρηγοποῦλα ἀγάπησα
Καὶ ζωντανὸν ἐδῶ μ' ἔχουν θαμμένο».

«Ἄχ ! ἕνα μόνο δάκρυο
Νἄχε γιὰ μένα, καὶ μιὰ σκέψι μόνο,
Αὐτὸ τὸ χρύο μνῆμά μου
Δὲν τ' ἄλλαζα μὲ βασιλέως θρόνο».

Ὅταν μιὰ εἰκόνα ἐφάνηκε
Ξάφνου στὴν πόρτα, κάτασπρα ντυμένη·
Κι' ὁ νειὸς μὲ τρόμο ἐρώτησε :
«Ποιὰ εἶσαι σύ, νεκρὴ δυστυχισμένη ; »

«Νεκρὴ δὲν εἶμαι—ἀπήντησε
Τ' ὤμορφο φάσμα—ἰδέ με κι' ἄγγιξέ με·
Ξέρεις ; Κοιμοῦνται οἱ φύλακες
Εἶμ' ἡ βασιλοποῦλα. Φίλησέ με.

Ἐκτὸς τῶν μικρῶν τούτων ἐξαιρεσέων, ὁ ἔρως εἶνε ἡ κυριαρχοῦσα ἔμπνευσις τῆς ποιήσεώς του. Ἀλλὰ καὶ ὁ ἔρως τὸν ὁποῖον αἰσθάνεται εἶνε ὅλως ἰδιόρρυθμος καὶ ἀλλόκοτος, ἔρως sui generis. Ἡ γυνὴ ἡ ὁποία ἐμπνέει τὸν Στεκκέτην δὲν εἶνε τὸ αἰθέριον καὶ ἀτμῶδες ἴνδαλμα τοῦ Λαμαρτίνου, δὲν εἶνε τὸ ἰδιότροπον καὶ ἡδυπαθὲς πλάσμα τοῦ Βύρωνος, ἀλλ' οὔτε καὶ ἡ ἐρωτότροπος δεσποινὶς τοῦ Χάϊνε. Ἡ γυνὴ τοῦ Λαμαρτίνου, εἶνε ὕπαρξις φαντασιώδης, μὴ ἔχουσα σάρκα καὶ ὀστᾶ, ἀλλὰ μόνον ψυχὴν αἰσθανομένην καὶ πάλλουσαν καὶ ζητοῦσαν τὸ οὐράνιον ἰδεῶδες. Ζητήσατέ την εἰς τὰ νέφη, εἰς τοὺς ἀστέρας, εἰς τὸ ἄπειρον. Ζητήσατέ την εἰς τὰς εἰκόνας τοῦ Ραφαήλου καὶ τοῦ Τιτιανοῦ. Ἀλλὰ μόνον εἰς τὴν γῆν μὴ τὴν ζητήσητε, διότι εἰς τὴν γῆν δὲν ὑπάρχει.

Ἡ γῆ τοῦ Βύρωνος εἶνε ἐπίσης φαντασιώδης. Εἶνε κρᾶμα ἀγγέλου συγχρόνως καὶ δαίμονος, εἶνε σῶμα σφαδάζον μὲ καρδίαν ἀεικίνητον, ἔχει τὰ πάθη τῆς σαρκὸς καὶ τῆς ψυχῆς τοὺς ἀγῶνας. Ἀλλ' ἂν δὲν εἶνε ἀφρόπλαστος, ὡς ἡ Ἐλβίρα, δὲν εἶνε διὰ τοῦτο μᾶλλον ἀληθής. Ἡ γυνὴ αὕτη δὲν εὑρίσκεται ἐν τῷ κόσμῳ τούτῳ, εἶνε ἁπλῶς ἡ γυνὴ τοῦ Βύρωνος.

Μόνος ὁ Χάϊνε, ὁ χαρακτηριστικὸς ποιητὴς τοῦ 19ου αἰῶνος ὑπῆρξεν ἀληθὴς ζωγράφος ἐκ τοῦ φυσικοῦ. Ἡ γυνὴ τὴν ὁποίαν ἀγαπᾷ, ἡ κατακτήσασα καὶ προδώσασα καὶ τυραννήσασα τὴν καρδίαν του, εἶνε ἐκείνη τὴν ὁποίαν καθ' ἑκάστην συναντῶμεν εἰς τοὺς περιπάτους, εἰς τὰς ἑσπερίδας, εἰς τοὺς χορούς. Ἔχει τὸ σῶμα ἐπιμεμελημένον καὶ κομψόν, τὴν συμπεριφορὰν ἁβράν, τὸ ἦθος παρθενικόν. Εἶνε ἡ κόρη τοῦ αἰῶνος, μὲ τὸ ᾆσμα εἰς τὸ στόμα καὶ τὸ μειδίαμα εἰς τὰ χείλη, μὲ τὸ ἐρύθημα τῆς αἰδοῦς μὲ τὴν προσποιητὴν ἐπίδειξιν τῆς αἰσθηματικότητος, ἀλλὰ καὶ τὰ πραγματικὰ πάθη της, τὴν εὐτελῆ ἐρωτοτροπίαν καὶ τὴν ταπεινὴν ματαιοδοξίαν. Εἶνε ἡ ὠχρὰ Μόλλυ, ὡραία καὶ ὑψηλὴ καὶ ψυχρά, ἡ ἀναγινώσκουσα στίχους καὶ μυθιστορήματα, ἀλλ' ἀπαρνηθεῖσα τὸν ποιητὴν διὰ νὰ νυμφευθῇ τὸν ἑκατομμυριοῦχον.

Ἡ γυνὴ ἡ ὑπαγορεύσασα τὰς γνησιωτέρας ἐμπνεύσεις τοῦ Στεκκέτη εἶνε ἐπίσης πραγματικὴ ὅσον καὶ ἡ τοῦ Χάϊνε. Μὲ τὴν διαφορὰν ὅτι πρέπει νὰ τὴν ζητήσωμεν ὀλίγον χαμηλότερα. Ὁ φθισικὸς ποιητὴς ὑπῆρξεν ἄνθρωπος καὶ εἶχεν ἀνθρώπινα πάθη. Τὰ πάθη ταῦτα δὲν ἠθέλησε νὰ ἐξευγενίσῃ. Ἀπετύπωσεν αὐτά, ὅπως τὰ ᾐσθάνετο, ὡς ἐν στιγμιαίῳ φωτογραφικῷ μηχανήματι. «Τὸ ἰδεῶδες τῆς γυναικός, λέγει που ὁ ἴδιος, τὸ ἰδεῶδες τῆς γυναικὸς δὲν εἶνε δι' ἐμὲ ἐκεῖνο ὅπερ ἐζωγράφισεν εἰς τὰ ἀνακρεόντειά του ὁ Βιττορέλλης. Τὸ ἰδικόν μου ἰδεῶδες φορεῖ φόρεμα σταχτερὸν τὸ ὁποῖον κοστίζει 4.40 δραχμὰς τὸ μέτρον».

Ὁ Στεκκέτης εἶνε ἀληθὲς τέκνον τοῦ αἰῶνος ὡς ὁ Alfred de Musset. Μὲ τὴν διαφορὰν ὅτι ὁ μὲν ἀλλοφρονῶν Γάλλος κατήντησε νὰ θεωρήσῃ τὴν γυναῖκα ὡς τὴν συγκέντρωσιν πάσης μοχθηρίας καὶ ἐλαττώματος, ἐνῷ ἡ γυνὴ τοῦ Στεκκέτη, ἡ Καρολίνα, ἡ Νερίνα, ἡ Ἔμμα,—εἶνε, βλέπετε πολλαί, ὄχι μία—εἰσὶ γυναῖκες ἀληθεῖς καὶ πραγματικαί, ἄνευ ἀρετῆς, ἀλλὰ καὶ ἄνευ κακίας, πλήρεις ἀφελοῦς εὐθυμίας καὶ ἀφελοῦς ἐγκαρτερήσεως, γυναῖκες ὅμως τὰς ὁποίας ἐξυβρίζει ὁ πάσχων ποιητής, διότι τὰς εὑρίσκει ψυχρὰς καὶ ἀναισθήτους, διότι δὲν κατορθοῖ εἰς τὴν καρδίαν αὐτῶν νὰ μεταδώσῃ τὸ ἀληθὲς ἄλγος καὶ τὴν ἀληθῆ ἡδονήν, ἣν ἐπέφερεν εἰς αὐτὸν ἡ ἐκ τῆς ψυχρᾶς καὶ ἀμειλίκτου νόσου νευροπάθεια.

Ἀκούσατε τὸ ποιημάτιον τοῦτο:

Ποιὸς εἰμπορεῖ νὰ ξαναπῇ τί ἔρωτας μὲ καίει
Γι' αὐτὴ τὴν κάτασπρη ὡμορφιά, ποῦ φαίνεται κερένια,
Ὁποῦ ποτὲ δὲν μειδιᾷ, ὁποῦ ποτὲ δὲν κλαίει,
Καὶ στὴν ἀγάπη ἀφίνεται, ψυχρὴ καὶ μαρμαρένια.—

Πόσαις φοραίς ἐζήτησα σ' ἐκείνη τὴν ματιά της
Μιὰ λάμψι ναῦρω ἡδονῆς ἀληθινῆς μονάχη,
Πόσαις φοραίς ἐζήτησα ψυχὴ μέσ' στὰ φιλιά της, ...
Ψυχὴ δὲν ηὗρα νἄχη.

Πόσαις φοραίς δοκίμασα στὸ μυστικό μας στρῶμα
Αὐτὴν τὴν ἄπονη, φωτιὰ ποῦ μ' ἔχει κατακάψη
Τρελλός, νὰ χάμω καὶ σ'αὐτῆς τὴν ἀγκαλιὰ ν' ἀνάψη!

Καὶ πόσαις ὥραις ποῦ ἡ καρδιὰ αἷμα πικρὸ σταλάζει
Βλαστήμησα, βλαστήμησα μ' ἀπελπισμᾶς μαράζι
Τὸ φάσμ'αὐτὸ τοῦ ἔρωτος....καὶ τ' ἀγαπῶ ἀκόμα.—

Ἄλλοτε ὅμως εἶνε ἀληθέστερος. Ὁ μόνος του πόθος εἶνε ἡ ἀπόλαυσις τῆς ἀγάπης καὶ ἀδιαφορεῖ περὶ τῶν λοιπῶν. Τί τὸν ἐνδιαφέρει τὸ παρελθὸν καὶ τὸ μέλλον, ἀφοῦ αὐτὸς ὀλίγας μόνον ἡμέρας θὰ ζήσῃ ἐν τῷ κόσμῳ τούτῳ, ὀλίγας ὥρας ἴσως ; Τὰς ὥρας ταύτας τὰς ὀλίγας θέλει νὰ τὰς βαπτίσῃ εἰς τὰ νάματα τῆς ἡδυπαθείας. Καὶ γράφει ὡς ἑξῆς :

Δὲν γυρεύω γιὰ νὰ μάθω ὅσα βρίσκονται κρυμμένα
Κάτω ἀπὸ τὰ μαλλιά, ποῦ δίνεις στὸ δικό μου τὸ φιλί,
Κ'ἂν στὰ στήθη σου, κοπέλλα, τὰ λευκὰ καὶ ἀφροπλασμένα,
Καρδιὰ κρύβεις Παναγίας ἢ καρδιὰν ἁμαρτωλή.

Τί μὲ μέλει γιὰ νὰ μάθω ἂν τρελλὴ στιγμὴ καμμία
'Απ' τὸν ὅρκον σου τὸν ἕνα ὡς τὸν ἄλλονε χωρῇ ;
Τί μὲ μέλει νὰ καθίσω καὶ νὰ κάμω ἀνατομία
Τῆς στιγμῆς, ποῦ ὁ ἔρωτάς μου τὴν ἀφίνεις νὰ χαρῇ ;

Δὲν γυρεύω γιὰ νὰ μάθω ἂν μέσ' τὸ κρασὶ ἐκεῖνο
'Ημποροῦσε νᾆναι κἄποια ξένα φάρμακα βαλμένα·
Τὸ κρασί σου ἦταν ὡραῖο καὶ μ' ἀρέσει νὰ τὸ πίνω.

Δὲν γυρεύω γιὰ νὰ μάθω πόσο εἶσ' ἁγνὴ παρθένα.
'Αγαπιώμαστε μιὰν ὥρα, καὶ σ'αὐτὸ δὲν εἶνε πλάνη,
Ἤμαστε εὐτυχεῖς ἀλήθεια μιὰν ἡμέρα, καὶ αὐτὸ φθάνει.

Τοῦ εἴδους τούτου τὰ ποιήματά εἰσι τὰ νευρωδέστερα τῆς συλλογῆς. Ἔχουσιν ἀληθῆ ζωὴν καὶ αἷμα. Λυποῦμαι διότι δὲν δύναμαι νὰ σᾶς ἀναγνώσω πολλά, μὴ ἐπεξεργασθεὶς τὰς μεταφράσεις. Ἐξέχει πάντων τὸ Ἆσμα τοῦ μίσους (il Canto dell' odio). Ὢ, τὸ Ἆσμα τοῦ μίσους! Ὅσοι ἀνεγνώσατε τὸν Alfred de Musset, ἐνθυμεῖσθε βεβαίως τοὺς πάλλοντας ἐκείνους στίχους, τοὺς φέροντας ἐπιγραφὴν «Νὺξ Ὀκτωβρίου» μὲ τὴν πικρὰν ἐκείνην ἀποστροφήν:

Et si je doute des larmes
C'est que je t'ai vu pleurer.

Ὁ Alfred de Musset εἶνε ἐκεῖ σκληρός, ἄκαμπτος. Ὁ Στεκκέτης εἰς τὸ Ἆσμα τοῦ μίσους εἶνε πολὺ ἀγριώτερος, εἶνε αἱμοβόρος. Πολλάκις ἐδοκίμασα νὰ μεταφράσω τὰς φρικώδεις ἐκείνας στροφάς, ἐν τούτοις πάντοτε ἔσχισα τὰ δοκίμια, διότι τὰ εὗρον ἀνάξια τοῦ πρωτοτύπου καὶ οὐδαμῶς ἀνταποδίδοντα τὴν δύναμιν τῶν ζωντανῶν ἰταλικῶν φράσεων. Ὁ Alfred de Musset παραπονεῖται, ὁ Στεκκέτης μισεῖ πραγματικῶς καὶ ἐνῷ ὁ εὐαίσθητος Γάλλος ζητεῖ ἐξ οὐρανοῦ τὴν ἐκδίκησιν, ὁ ἄγριος Ἰταλὸς σπαράσσει διὰ τῶν ὀνύχων τὸ σῶμα τῆς μισουμένης γυναικός. Καὶ τὸ μῖσός του εἶνε σφοδρὸν ὡς καὶ ὁ ἔρως του.

Ἐν τούτοις φαίνεται, λέγει ὁ Λέων Φόρτις, ὅτι ὑπῆρξε γυνή τις, ἥτις πολὺ τὸν ἔβλαψεν ἐν τῷ βίῳ του καὶ ἀφῆκεν ἴχνη ἀνεξίτηλα ἐπὶ τῆς ὑπάρξεώς του. Καὶ ὄντως. Ἐν τῷ μέσῳ τῶν σπασμωδικῶν αὐτῶν κραυγῶν, διαφαίνεται ἐνίοτε γλυκεῖά τις ἀνάμνησις νεανικοῦ ἔρωτος, περιφρονηθέντος ἴσως καὶ ἀτυχοῦς, ἀλλ' ἔρωτος ἁγνοῦ καὶ ἁβροῦ καὶ εἰδυλλιακοῦ.

Εἶνε μικρὸν ποιημάτιον, ὅπερ ἐπιγράφεται Fior di Siepe καὶ ὅπερ τονισθὲν εἰς ἀπέριττον μελῳδίαν εἶνε σήμερον ἓν τῶν δημοφιλεστέρων ᾀσμάτων τῶν ἰταλικῶν αἰθουσῶν.

Φτωχό μου ἀγριολούλουδο, στὸ ἴσκιο γεννημένο,
Φτωχό μου ἀγριολούλουδο, ἀγνώριστο καὶ ξένο·
Καὶ σύ, σὰν τὴν ἀγάπη μου, ἔχεις βαθὺ μαράζι,
Καὶ σέ, σὰν τὴν ἀγάπη μου κανεὶς δὲν λογαριάζει.

Χωρὶς ἕνα χαμόγελο ἡλιοῦ νὰ σὲ ζεστάνῃ
Μέσα στὴ φράχτη θὰ χαθῇς τὴ γύρω φυτρωμένη.
Χωρὶς ἕνα χαμόγελο ἐλπίδας θὰ πεθάνῃ
Ἀγνώριστη κ' ἡ ἀγάπη μου. Ἀγάπη μου καϋμένη!

Ἄλλοτε πάλιν ἐν τῷ μέσῳ τῶν θορυβωδῶν ἐρώτων καὶ τῆς ἀτελευτήτου κραιπάλης, εἰς ἣν βυθιζόμενος παρηγορεῖτο λησμονῶν τὸ φυσικὸν καὶ ἠθικὸν αὐτοῦ ἄλγος, ἀναφαίνεται ἡ μορφὴ αὕτη τῆς περικαλλοῦς ἐρωμένης ξανθῆς, ὡς ὁ ἥλιος, ἀλλὰ καὶ ψυχρᾶς, ὡς ὁ πάγος. Καὶ τότε οἱ στίχοι ἐνέχουσι ζῶντα καὶ πάλλοντα τὸν ἀπελπιστικὸν σαρκασμὸν τοῦ Χάϊνε. Θὰ ἔλεγέ τις ὅτι ἐνέπνευσεν αὐτὸν τὸ πνεῦμα τοῦ δαιμονίου Γερμανοῦ.

Στ' ὄνειρό μου φάνηκε πῶς τὴν ἐξανάβλεπα,
Ἄγγελος οὐράνιος ἦλθε στὸ πλευρό μου
Καὶ μὲ ταὶς φτερούγαις της, ταὶς μαργαριτόπλεχταις,
Ἁπαλὰ μοῦ χτύπησε μέσ' στὸ πρόσωπό μου.

Ἐφοροῦσε κάταστρα κ' ἔπεφταν ἀτέλειωτα,
Ξέπλεκα ὡς τὰ γόνατα τὰ ξανθὰ μαλλιά της·
Ἔρωτος πλημμύριζε φλόγα ἀπὸ τὸ πρόσωπο
Ἔρωτος πλημμύριζε φλόγα ἀπ' τὴ ματιά της.

Ἀχ! Μὰ σὰν ἐκύταξα τὸ γλυκὸ χαμόγελο
Νὰ φανῇ στὰ χείλη της, κόκκινα σὰν αἷμα,
Εἶπα: Εἰκόνα ἀφρόπλαστη, ἂν μοῦ χαμογέλασες,
Ἢ δικό μου ὄνειρο, ἢ δικό σου ψέμα.

Ἐκεῖνο δὲ ὅπερ τεχνικῶς χαρακτηρίζει ἅπαντα σχεδὸν τὰ μικρὰ ταῦτα καλλιτεχνήματα, εἶνε σεμνὴ μεγαλοπρέπεια συνήθως κατὰ τὴν ἀρχήν, ἥτις ἀναπτύσσεται ἐν τῇ σειρᾷ τῶν στίχων διὰ νὰ καταλήξῃ ἐν τέλει, εἴτε εἰς ἕνα βαθὺν στεναγμόν, εἴτε εἰς ἕνα καγχασμὸν εἰρωνίας, εἴτε εἰς ἄναρθρον κραυγὴν παράφρονος. Τὴν ἐσωτερικὴν διαμόρφωσιν τῆς ἐμπνεύσεώς του ἀφ' ἧς ἠρξάμην μελετῶν τοὺς στίχους του, συνείθησα νὰ παραβάλω πρὸς τὰς συνθέσεις τῶν φιλοσόφων γερμανῶν μουσικῶν. Καὶ ἐκεῖ, ἐνῷ γεννᾶται ἐνίοτε σεμνὴ καὶ μεγαλοπρεπὴς ἡ μελῳδία, καὶ προσεκτικὸν τὸ οὖς προσδοκᾷ νὰ τὴν ἀκούσῃ ἐκτυλισσομένην καὶ ἀναπτυσσομένην, αἴφνης προκύπτει ἐν τῷ μέσῳ ἀπροσδόκητος καὶ καινότροπος, τόνος ἀσυνήθης, κατ' ἐπιφάνειαν ἀποτελῶν παραφωνίαν. Καὶ ἐν τούτοις ἡ ψευδὴς ἐκείνη παραφωνία εἶνε τὸ μυστήριον τῆς τέχνης καὶ ἐκφράζει πολὺ πλείονα ἢ ὅσον θὰ ἐξέφραζεν ἡ κανονικὴ συνέχεια τῆς μελῳδίας.

Τοιαύτην οὕτως εἰπεῖν dissonanza, ἀντιπροσωπεύει ὡς ἐπὶ τὸ πλεῖστον ἡ κατακλεὶς τῶν μικρῶν αὐτῶν λυρικῶν τεμαχίων τοῦ Στεκκέτη. Διὰ τοὺς εἰθισμένους εἰς τὰς μεγαλοπρεπεῖς εἰκόνας τοῦ ρωμαντισμῶν, τὸ παράφωνον τοῦτο εἶνε ἐπαισθητὸν καθ' ὑπερβολήν.

Ἰδοὺ μία τοιαύτη dissonanza λίαν χαρακτηριστική, τὴν ὁποίαν ἀναγινώσκω ὑμῖν ἵνα καταστήσω μᾶλλον καταληπτὴν τὴν ἰδέαν μου.

Ὅταν θᾶσαι γρηὰ καὶ θὰ διαβάζῃς
Αὐτοὺς τοὺς στίχους στῆς φωτιᾶς τὸ πλάϊ,
Σιγά, σιγὰ ὁ νοῦς σου θὲ νὰ πάῃ
Στῆς μέραις ποῦ σ' ἀγάπησα

Κι' ἡ κεφαλὴ στὸ στῆθός σου θὰ γύρῃ,
Ὅταν σκεφθῇς τὰ χρόνια τ' ἀνθισμένα,
Ἐμὲ κρυφὰ θὰ θυμηθῇς, ἐμένα
Ὁποῦ νεκρὸς θὰ βρίσκωμαι.

Καὶ θὰ θαρρῇς πῶς ἔρχεται ἡ φωνή μου
Μέσ' στὸν ἀγέρα ποῦ ἔξω θὰ βογκάῃ,
Καὶ θὰ θαρρῇς πικρὰ πῶς σὲ γελάει
Ἕνα περίπαιγμα σκληρό.

Καὶ ἡ φωνὴ θὲ νὰ σοῦ πῇ: Θυμᾶσαι,
Θυμᾶσαι πειὰ τὴν πρώτην ὠμορφιά σου
Καὶ τὰ χρυσᾶ μαλλιά σου, τὰ μαλλιά σου,
Ποῦ τ' ἄσπρα στήθη ἐσκέπαζαν;

Πῶς σ' ἄλλαξε ὁ καιρός! Ἔχει τυπώσει
Χλωμὸ τὸ πέρασμά του στὴ μορφή σου.
Ἄχ! ποῦ εἶν' οἱ περήφανοι θυμοί σου
Καὶ τὰ μαλλιά σου τὰ ξανθά;

Μονάχη στὴ φωτιά σου καθισμένη
Τ' ἀποθαμένα νειάτα κλαῖς ἀκόμα,
Μονάχος κι' ἐγὼ κλαίω μέσ' στὸ χῶμα.
Ἔλα λοιπόν... σὲ καρτερῶ.

Κι' ἂν στὴ ζωὴ μὲ γέλασε ἡ ἐλπίδα
Γιὰ πάντα εὐτυχισμένοι νὰ ἑνωθοῦμε,
Ἔλα.... Στὸ μνῆμα θὰ στεφανωθοῦμε,
Καὶ θὰ σαπίσωμε μαζί.

Μόνοι οἱ μυηθέντες εἰς τῆς ἰταλικῆς γλώσσης τὰ θέλγητρα δύνανται νὰ ἀντιληφθῶσι τὴν καλλιτεχνικὴν ἐντέλειαν τῶν στίχων του. Καὶ ἐνῷ οἱ στίχοι τού εἰσι τετορνευμένοι, ὡσεὶ ἐξῆλθον ἐκ τῶν χειρῶν τοῦ τεχνίτου, τὸ ὕφος του εἶνε ἀφελὲς καὶ φυσικόν, ἡ φράσις ῥέουσα καὶ ὁμαλή, ἄνευ ἐκζητήσεως τῶν ἀρχαίων ποιητικῶν τύπων τῆς γραμματικῆς, ἐξ ὧν ἀφθονεῖ ἡ ἰταλικὴ γλῶσσα, τολμηρὰ δὲ κυριολεξία διακρίνει ἐνίοτε τὴν ἀποτύπωσιν τῶν καθ' ἑαυτὰς τολμηρῶν συλλήψεών του. Ἐνίοτε εἶνε τόσον γλυκὺς ὁ στίχος του, ὥστε θὰ ἔλεγέ τις ὅτι ὁ ἄνθρωπος αὐτὸς ἐμουσούργει ἀντὶ νὰ στιχουργῇ. Εἶνε τόσον γλυκὺς ὁ στίχος του, ὥστε δὲν δύναμαι ν' ἀντιστῶ εἰς τὸν πόθον τοῦ νὰ σᾶς ἀναγνώσω ἰταλιστὶ ἓν ἐκ τῶν βραχυτέρων, ἀλλὰ καὶ θελκτικωτέρων ᾀσμάτων τῆς συλλογῆς του.

Nell' aria della sera umida e molle
Era l' acuto odor dei campi arati,
E noi salimmo insiem su questo colle
Mentre il grillo stridea laggiù nei prati.

L' occhio tuo di colomba era levato
Quasi muta preghiera al ciel stellato,

Ed io che intesi quel che non dicevi
M' innamorai di te perchè tacevi.

Ἂν θέλετε, ἀκούσατε καὶ τὴν μετάφρασιν:

Μέσ' στὸ χλωρὸ καὶ μαλακὸ τῆς νύχτας ἀγεράκι
Μοσχοβολοῦσε δυνατὰ ὁ κάμπος ὁ σπαρμένος,
Κ' ἐμεῖς μαζὶ ἀναβαίναμε αὐτὸ τὸ βουναλάκι
Κι' ὁ γρύλλος κάτω ἐτσίριζε στὴ ῥεμματιὰ κρυμμένος.

Ἐχάρφωνες τὸ μάτι σου, περιστερένιο μάτι,
Ὅμοιο μὲ προσευχὴ βουβὴ στῶν ἄστρων τὸ παλάτι.
Κι' ἐγὼ ποῦ ἄκουσα καλὰ αὐτὰ ποῦ δὲν μιλοῦσες,
Σ' ἀγάπησα γιατὶ ἐσιωποῦσες.

Ἐπίσης ὡραῖοι εἶνε καὶ αὐτοὶ οἱ ἓξ στίχοι, τελευταία πρὸς τὴν ἐλπίδα βλέψις, τοὺς ὁποίους ἐπιγράφει ὁ ποιητὴς «Spes, ultima dea», ἤτοι «Ἐλπίς, ὑστάτη θεά», εἰς ἀνάμνησιν τοῦ διασήμου ἐκείνου στίχου τοῦ Οὔγου Φωσκόλου.

Anche la speme, ultima dea, fugge i sepolcri»

Εἶπα στὴ καρδιά μου, τὴ φτωχή μου τὴν καρδιά,
«Ἄχ! Γιατί αὐτὸς ὁ πόνος κι' ὁ καϋμὸς ὁ πικραμένος;
Καὶ αὐτὴ μοῦ ἀπεκρίθη «Εἶν' ὁ ἔρως πεθαμένος».

Εἶπα στὴν καρδιά μου, τὴ φτωχή μου τὴν καρδιά,
«Ἄχ! Γιατί λοιπὸν ἐλπίζω, ἀφοῦ ἔρως πειὰ δὲν μένει;»
Καὶ μοῦ ἀπεκρίθη «Ὅποιος δὲν ἐλπίζει πειά, πεθαίνει».

Εἴμεθα ἤδη εἰς τὴν λύσιν τῆς τραγῳδίας. Φθάνομεν ἤδη εἰς τὸ θλιβερὸν τέρμα.

Τὸ τελευταῖον ποίημα τῆς συλλογῆς φέρει τὴν λατινικὴν ἐπιγραφὴν *October* καὶ εἶνε ὁ σκληρὸς ἐπίλογος μακρᾶς πάλης, ἥτις διεξάγεται εἰς τὰς βραχείας ἐκείνας σελίδας τοσοῦτον συγκινητικὴ καὶ δραματικωτάτη.

Ἀκούσατέ τον αὐτὸν τὸν *Ὀκτώβριον*. Εἶνε πικρὸς ὡς τὸ τελευταῖον ᾆσμα τῆς Τραβιάτας.

Πεθαίνω. Τραγουδοῦνε οἱ κορυδαλοὶ
Ποῦ πεταρίζουν στὸν βαθὺν αἰθέρα,
Καὶ ὁ ψυχρὸς τοῦ Ὀκτωβρίου ἥλιος
Σκορπᾷ τὴν καταχνιὰ ἀπ' τὴν ἀτμοσφαῖρα.

Μίαν ὁλόθερμη ζωῆς ἀναπνοὴ
Οἱ χλωροὶ κάμποι σὰν καπνὸ σκορπίζουν·
Πεθαίνω. Τραγουδοῦνε οἱ κορυδαλοὶ
Κ' ἡ ἀγελάδες μακρυνὰ μουγκρίζουν.

Τριανταφυλλάκια τοῦ χειμῶνος χαρωπά,
Τ' ὡραῖό σας χρῶμα πειὰ δὲν θ' ἀντικρύσω·
Τὰ κρέατά μου ξεκολλοῦνε. Αὔριο
Εἰς τὸ μπαλκόνι μου πειὰ δὲν θὰ γυρίσω

Καὶ ὄντως τὴν ἐπαύριον δὲν ἐπέστρεφε πλέον εἰς τὸν ἐξώστην του ὁ ποιητής. Οἱ τελευταῖοι οὗτοι στίχοι χλιαροί, ὡς ὁ ὀκτωβριανὸς ἥλιος, ἦσαν φαίνεται ἡ τελευταία ἔκλαμψις τοῦ σβεννυμένου πνεύματός του. Μὴ στρέψητε τὴν σελίδα· ὄπισθεν αὐτῆς θὰ εὕρητε τὸν ἀνθηρὸν νεανίαν, κλινήρη καὶ ἑτοιμοθάνατον, ὡς μᾶς περιέγραψεν αὐτὸν ἐν τῷ προοιμίῳ του ὁ Γουερίνης.

Βλέπω τὴν μελαγχολίαν εἰς τὰ βλέμματά σας. Δὲν εἶνε ἀληθὲς ὅτι ἡ θλιβερὰ ἱστορία του σᾶς ἐνέπνευσε τὸ πένθος, ὅπερ ἠθέλετε αἰσθανθῇ δι' ἀποθανόντα φίλον ; Καὶ ἂν εἶνε σκληρὰ ἡ ἀπώλεια τῆς ζωῆς καὶ διὰ τὴν κτηνωδεστέραν ὕπαρξιν, πόσον φρικωδεστέρα ἡ ἀπόσβεσις ἑνὸς μεγάλου καλλιτεχνικοῦ πνεύματος καὶ ἡ καταδίκη τῆς τόσῳ γλυκείας φωνῆς εἰς τὴν αἰωνίαν σιγήν !

—Oh ! se avesse vissuto ! (Ὦ, ἐὰν ἔζη !) ἀνέκραξεν ἔνδακρυς σύσσωμος ἡ Ἰταλία, ὅταν κατὰ πρῶτον εἶδον τὸ φῶς τὰ Postuma ταῦτα. Ἀπὸ τῶν σοβαρῶν κριτικῶν, οἵτινες ἔδωκαν εἰς τὸν δυστυχῆ θανόντα τὴν πρώτην θέσιν μεταξὺ τῶν συγχρόνων ποιητῶν, μέχρι τῶν εὐαισθήτων κυριῶν, αἵτινες ἐδάκρυον ἀναγινώσκουσαι τοὺς αἱμάσσοντας ἐκείνους στίχους, πᾶσα ἰταλικὴ ψυχὴ ἔκλαυσε τὴν ἀφανισθεῖσαν μεγαλοφυΐαν καὶ ἐπανελάμβανε τὴν φράσιν ταύτην «Ὦ, ἐὰν ἔζη!»

Τὴν αἰσθάνομαι τὴν φράσιν αὐτὴν εἰς τὰ χείλη ὑμῶν ἀνεπαισθήτως ἀνερχομένην. Ἀλλ' αἰσθάνομαι κάτι ἄλλο ἀκόμη, τὸ ὁποῖον δὲν μοῦ λέγετε, ὅτι ἡ εὐαισθησία ἔχει τὰ ὅριά της καὶ ὅτι τέλος δὲν ἤλθετε ἐνταῦθα διὰ νὰ ἀκούητε αἰωνίως τὴν αὐτὴν μονότονον νεκρολογίαν.

Μὴ ἀνυπομονῆτε .... εἰς τὸ ὑστερόγραφον τῆς ἐπιστολῆς ἐπιφυλάσσονται τὰ ἀπροσδόκητα καὶ εἰς τὸ τέλος τῆς νεκρολογίας ταύτης ὑπάρχει μία ἀπροσδόκητος ἀνακάλυψις.

— Ὁ Στεκκέτης δὲν ἀπέθανε!

Δὲν ἀπέθανε ;

Μάλιστα, κυρίαι καὶ κύριοι, δὲν ἀπέθανεν. — Ὁ Στεκκέτης ζῇ, σῶος καὶ ἀκέραιος, ἐπίσης ὑγιὴς ὅσον καὶ ὑμεῖς καὶ ἴσως τὴν ὥραν ταύτην, καθ' ἣν ἡμεῖς τόσον συνεκινήθημεν πρὸς χάριν του, αὐτὸς κάθηται ἡσύχως εἰς τὴν *Πλατεῖαν τῆς Εἰρήνης* ἐν Βονωνίᾳ, ἐνῷ ὁ *ξανθὸς Ὄθων*, ὁ ἀγαπητός του γερμανὸς ζυθοπώλης τοῦ φέρει πεπληρωμένον τὸ κύπελλον ἀφρώδους ζύθου.

Δὲν ἀπέθανεν ;

Μὰ ὁ πρόλογος τοῦ Γουερίνη ;

Καὶ τὸ τηλεγράφημα ἐκεῖνο τὸ φρικῶδες ; Καὶ ὁ ἐπιτύμβιος λίθος ; Καὶ ἡ πέμπτη τοῦ νεκροταφείου κυπάρισσος ;

—Ἦσαν ὅλα, ὅλα ψευδῆ. Ψευδὴς ἦτο καὶ ἡ φθίσις του, ψευδὴς καὶ ἡ δολοφόνος βήξ, ψευδὴς καὶ ὁ σκληρὸς ἐκεῖνος ἀγὼν πρὸς τὸν θάνατον. Οὐδέποτε ὑπῆρξαν πάντα ταῦτα διὰ τὸν ἁπλούστατον λόγον ὅτι οὐδέποτε ὑπῆρξε Στεκκέτης.

Ὁ Στεκέτης ἦτο ὁ Γουερίνης.

Ὁ Γουερίνης, ὅστις γράψας τοὺς στίχους αὐτούς, ἔπλασε καὶ ὁλόκληρον τὸν περὶ φθισικοῦ μῦθον, διὰ νὰ δώσῃ μεῖζον ἐνδιαφέρον εἰς τὸ ἔργον του.

Μὴ δυσανασχετῆτε ὅσοι πρὸς στιγμὴν τὸν ἐπιστεύσατε. Ἐπλανήθητε, ὡς ἐπλανήθη ἡ Ἰταλία σύμπασα ἐπί τινα χρόνον.

— Ἀλλὰ τοῦτο εἶνε πλαστογραφία ἐντελής, ἀνεφώνουν ἐν ἀγανακτήσει οἱ κριτικοὶ ἅμα μαθόντες τὴν ἀλήθειαν. Τοῦτο εἶνε δόλος μὴ ἐπιτρεπόμενος ὑπὸ τῆς τέχνης, ἥτις δέον νὰ ᾖ ἀληθὴς καὶ εἰλικρινής. Ἡ τέχνη πρέπει νὰ ἵσταται ὑψηλά, νὰ ἐπιβάλληται διὰ μόνης τῆς ἀληθοῦς ἀξίας, χωρὶς νὰ προσφεύγῃ εἰς τοιαῦτα τεχνάσματα. Οὔτε εἶνε συγγνωστὸς ὁ καλλιτέχνης ὁ ζητῶν νὰ ἐξεγείρῃ διὰ τοιαύτης ἀπάτης τὸ ἐνδιαφέρον τοῦ πλήθους.

Φαντάζεσθε τί ἐπηκολούθησεν. Οἱ τεχνοκρίται, οἵτινες πιστεύσαντες εἰς τὸν θάνατόν του ἔκαιον κατ' ἀρχὰς λιβανωτὸν πρὸ τῆς μεγαλοφυΐας του, ἤρχισαν ἤδη κρίνοντες αὐτὸν αὐστηρότερον. Οἱ ποιηταὶ τῶν πατριωτικῶν θουρίων καὶ τῶν ῥωμαντικῶν ἐρωτικῶν ᾠδῶν ἀπεκάλεσαν τὸν Γουερίνην διαφθορέα τῆς τέχνης καὶ διαφθορέα τῶν ἠθῶν. Ἐν δυσὶ λόγοις, πᾶν ὅ,τι ἐθαυμάσθη, ὡς ἔργον τοῦ ἀποθανόντος Στεκκέτη κατεκρίθη πικρῶς ὡς ἔργον τοῦ ζῶντος Γουερίνη.

Ἐν τούτοις εἶνε ἀλήθεια ἀναμφισβήτητος ἐν τῇ ἱστορίᾳ τῆς τέχνης, ὅτι οὐδέποτε ἡ ψυχρὰ κριτικὴ ἐμείωσε τὴν ἀξίαν τοῦ καλλιτέχνου. Τὸ κοινόν, πρὸς ὃ ὁ ποιητὴς ἀπηυθύνετο, αἱ εὐαίσθητοι καρδίαι τῆς μεμορφωμένης ἰταλικῆς κοινωνίας καὶ αὐτὸς ὁ λαός, ἀπήντησαν ἐμπράκτως εἰς τὴν κατὰ τοῦ Γουερίνη ἐπίθεσιν καὶ ἡ ἀπάντησίς των ἦτο λίαν χαρακτηριστική—ἡ ἄμεσος κατανάλωσις τῶν ἀλλεπαλλήλων ἐκδόσεων τοῦ βιβλίου του. Πλεῖστα ἐκ τῶν ᾀσματίων τῆς συλλογῆς του τονισθέντα ὑπὸ τῶν ἰταλῶν μουσουργῶν, φέρονται καθ' ἑκάστην εἰς τὰ στόματα πάντων. Καὶ μ' ὅλας τὰς κραυγὰς τοῦ Ρίτση, τοῦ Φόρτις, τοῦ Δεγουβερνάτις καὶ ἰδίως τοῦ Καβαλλότη, δὲν ὑπάρχει Ἰταλός, ὅστις ἐρωτώμενος περὶ συγχρόνων ποιητῶν τῆς πατρίδος του, νὰ μὴ ἀναφέρῃ ἀμέσως τὸ ὄνομα τοῦ Στεκκέτη ἐκ παραλλήλου πρὸς τὸ τοῦ Καρδούτση. Ἀμφότεροι, ἰδίαν ἕκαστος διανύσαντες τροχιάν, κατώρθωσαν νὰ δεσπόσωσι τοῦ συγχρόνου ποιητικοῦ ὁρίζοντος τῆς Ἰταλίας, ὁ

μὲν Καρδούτσης διὰ τοῦ μεγαλοπρεποῦς καὶ ἀνεξαντλήτου πλούτου τῆς μεγάλης αὐτοῦ φαντασίας, ὁ δὲ Στεκκέττης διὰ τοῦ φυσικοῦ χρωματισμοῦ καὶ τῆς πρωτοτύπου ἀληθείας, μεθ' ἧς ἀνατέμνει τὴν ἀνθρωπίνην καρδίαν καὶ ζωγραφίζει τὴν ὑπερβολὴν τῶν παθῶν. Ἐκεῖνο ὅμως ἰδίως, ὅπερ δὲν ἠθέλησαν νὰ συγχωρήσωσιν εἰς τὸν Στεκκέττην ἢ τὸν Γουερίνην, ἐκλέξατε εἴτε τὸ ἓν εἴτε τὸ ἕτερον τῶν ὀνομάτων ἢ καὶ ἀμφότερα, ἀφ' οὗ Στεκκέτης καὶ Γουερίνης εἶνε ἓν καὶ τὸ αὐτὸ πρόσωπον—ἐκεῖνο ὅπερ δὲν συγχωροῦσιν εἰς αὐτόν, εἶνε ἡ ψευδὴς καὶ πλαστὴ ἱστορία τῆς φθίσεως καὶ τοῦ θανάτου.

Εἰς μίαν ἐκ τῶν διαλέξεων τοῦ Φόρτις, πραγματευομένην περὶ Στεκκέτη, παρίσταται ἡ ἀναγνώστρια αὐτοῦ ὁμιλοῦσα ὡς ἑξῆς: «Νὰ ὑποκρίνηταί τις τὸν φθισικόν, ὅπως προσελκύῃ τὴν προσοχὴν καὶ τὸν θαυμασμὸν τῶν ἄλλων, διὰ τοῦ κρότου τοῦ βηχός· νὰ ἀσχολῆται ἀπὸ ἡμέρας εἰς ἡμέραν εἰς τὴν πικρὰν διάγνωσιν ἀσθενείας, τὴν ὁποίαν δὲν ἔχει, διὰ νὰ μᾶς συγκινήσῃ·—νὰ πλαστουργήσῃ τὴν ἀσθένειαν αὐτὴν εἰς ἁπάσας αὐτῆς τὰς φάσεις, νὰ μᾶς περιγράψῃ διὰ στίχων ὁλόκληρον τὴν ἐξέλιξιν αὐτῆς καὶ ὕστερον ἀφ' οὗ μᾶς συνεκίνησεν, ἀφοῦ μᾶς ἔκαμε νὰ κλαύσωμεν, νὰ μᾶς λέγῃ ἀφελέστατα: ἦσαν ὅλα μία ἀστειότης,— εἶμαι πολὺ καλά, εὐχαριστῶ: καὶ σεῖς; Ὄχι! ὄχι! τὸν ἀγαποῦσα τόσον αὐτὸν τὸν κύριον Στεκκέτην, τώρα δὲν τὸν ἀγαπῶ πλέον, τὸν θαυμάζω μόνον. Νὰ κάμῃ τὴν ῥεκλάμαν του διὰ τοῦ θανάτου! . . εἶνε ἀσυγχώρητον.»

Καὶ τελευτῶν λέγει ὁ Λέων Φόρτις «τὸ κοινὸν ἐνίοτε ὑπνώττει καὶ πρέπει νὰ τὸ ἐξυπνήσῃ τις διὰ κεντημάτων. Ὁ Ὀλίνδος Γουερίνης ἐπροτίμησε νὰ τὸ ἐξυπνήσῃ διὰ τοῦ ξηροῦ κρότου τῆς βηχός του. Εἶπον ἄλλοτε μεθ' ὑμῶν, κυρία μου: «κρῖμα ὅτι ὁ Στεκκέτης ἀπέθανεν,» ἤδη λέγω μεθ' ὑμῶν πάλιν: «κρῖμα ὅτι ἐπέζησε τῆς φθίσεώς του.»

Κρῖμα ὅτι ἐπέζησε τῆς φθίσεώς του! Αἰσθάνεσθε τὴν πικρίαν τῆς φράσεως αὐτῆς τοῦ Φόρτις. Τὴν ᾐσθάνθη καὶ ὁ Γουερίνης καὶ ὑπερησπίσθη ἑαυτὸν ἐρρωμένως. Ὑπὸ τὸ ψευδώνυμον τοῦ Λορέντζου Στεκκέτη, ὅπερ διετήρησεν ἔκτοτε ὡς φιλολογικόν του ὄνομα, ἐδημοσίευσε καὶ ἄλλας συλλογὰς στίχων. Εὐγλώττως καὶ μετ' ἀπαραμίλλου πνεύματος ἀπελογήθη διά τε τὴν πλαστὴν τοῦ Στεκκέτη ἱστορίαν καὶ διὰ τὸ εἶδος τῆς ποιήσεώς του ἐν τῷ προλόγῳ τῆς Νέας Πολεμικῆς. Καὶ ἐν τῷ ἀγῶνι τούτῳ δύναταί τις εἰπεῖν, ὅτι ὑπερίσχυσε τῶν πολεμίων του.

Ἐπεθύμουν νὰ μελετήσω μεθ' ὑμῶν καὶ τὴν δευτέραν ταύτην, οὕτως εἰπεῖν, περίοδον τοῦ βίου του. Ἐπεθύμουν νὰ ἀναλύσω μεθ' ὑμῶν τὸν

πρόλογον τῆς Νέας Πολεμικῆς, ἐν ᾧ ἀναπτύσσονται αἱ ἀρχαὶ καὶ τίθενται τὰ θεμέλια τῆς ἀληθοῦς συγχρόνου τέχνης.

Ἴσως ἄλλοτε, ἂν καὶ πάλιν ἔχω τὴν τιμὴν ν' ἀκουσθῶ παρ' ὑμῶν. Σήμερον ἡ διάλεξίς μου θὰ μετέπιπτεν εἰς μακρηγορίαν. Φοβοῦμαι δὲ μήπως ἐκθέσω τὸν ἀγαπητόν μου ποιητὴν εἰς τὸν κίνδυνον νὰ σᾶς ἀκούσῃ ἀναφωνοῦντας μετὰ τῆς ἀναγνωστρίας τοῦ Φόρτις: «Κρῖμα ὅτι ἐπέζησε τῆς φθίσεώς του!»

Ἀντώνιος Σ. Μάτεσις

ΚΑΠΠΑΔΟΚΙΚΑ[1]

ΠΕΡΙΓΡΑΦΗ

ΓΕΩΓΡΑΦΙΚΗ, ΣΤΑΤΙΣΤΙΚΗ, ΕΚΠΑΙΔΕΥΤΙΚΗ, ΕΜΠΟΡΙΚΗ, ΕΚΚΛΗΣΙΑΣΤΙΚΗ

ΤΗΣ ΜΗΤΡΟΠΟΛΕΩΣ ΚΑΙΣΑΡΕΙΑΣ

[Ἔργα γνωστὰ ἡμῖν περὶ Καππαδοκίας καθόλου ἢ κατὰ μέρος *ὑπὸ Ἑλλήνων* συγγραφέντα εἶνε τάδε:

1) *Ἱστορικὴ περιγραφὴ τοῦ ἐν Βιέννῃ προεκδοθέντος χωρογραφικοῦ πίνακος τῆς μεγάλης ἀρχισατραπείας Ἰκονίου· νῦν πρῶτον τύποις ἐκδοθεῖσα ἐν τῷ Πατριαρχικῷ τυπογραφείῳ ἐν ἔτει 1815* (8ον μικρὸν ἐκ σελ. 73, τῆς σελιδώσεως ἀρχομένης ἀπ' αὐτοῦ τοῦ πρώτου φύλλου τοῦ τίτλου). Σπανιώτατον βιβλίον, οὗ μόλις καθ' ὅλην τὴν περιοδείαν ἡμῶν ἠδυνήθημεν νὰ εὕρωμεν ἀντίτυπον ἐσχισμένον καὶ ν' ἀντιγράψωμεν ἐν Συνασῷ κατὰ τὸ παρελθὸν ἔτος 1891.

Τιμιώτερος τοῦ βιβλίου τούτου καὶ δυσεύρετος εἶνε ὁ προεκδοθεὶς χάρτης, οὗ ἀντίτυπον δὲν ἠδυνήθην νὰ ἀνεύρω, καίπερ πολὺ κοπιάσας. Τελευταίως ἐπληροφορήθην θετικῶς ὅτι πρωτότυπον αὐτοῦ ὑπάρχει ἐν τῇ Ἑλληνικῇ Σχολῇ Φερτακαίνων (Φερτέκι), ἀλλ' ἕνεκα τῆς ἀγνοίας τῆς ἀξίας τοῦ ἔργου τῇδε κἀκεῖσε ἐρρίπτετο, ἴσως καὶ ἀπώλετο μέχρι τοῦδε.

2) Ὀλίγα περὶ Καππαδοκίας ἐν τῇ Ἐφημ. τ. μαθητῶν Β', σ. 258 καὶ 268 1854.

3) ***Καππαδοκικά***, ἤτοι Δοκίμιον ἱστορικῆς περιγραφῆς . . . ὑπὸ Ν. Σ. Ρίζου τοῦ ἐκ Συνασοῦ τῆς Καππαδοκίας ἐν Κ/πόλει 1856 σ. 150 εἰς 8ον. (Τὸν συγγρα-

[1] Σ. Δ. Π. Ἡ περισπούδαστος αὕτη διατριβή, ἔργον διακεκριμένου λογίου ἐκ Κωνσταντινουπόλεως, μετριοφρόνως ἀποκρύπτοντος τὸ ὄνομά του, προϊὸν δὲ μακρᾶς καὶ ἐμβριθοῦς ἐπιτοπίου ἐρεύνης, εἶνε ἀναντιρρήτως ἡ τελειοτέρα τῶν μέχρι τοῦδε δημοσιευθεισῶν περὶ τῆς ὑπὸ πᾶσαν ἔποψιν ἀξιολόγου καὶ ἐνδιαφερούσης χώρας, περὶ ἧς πραγματεύεται. Ἡ Διεύθυνσις τοῦ *Παρνασσοῦ* χάριτας ὁμολογεῖ πρὸς τὸν συγγραφέα, εὐμενῶς παραχωρήσαντα αὐτὴν πρὸς δημοσίευσιν, εὔχεται δὲ ὅπως συχνάκις παρέχῃ τοῖς ἀναγνώσταις τοῦ περιοδικοῦ τοιαῦτα ἔργα σεβαρᾶς ἐθνολογικῆς σημασίας.

φέα έγνωρίσαμεν έν τῇ φιλοκάλῳ αὐτοῦ πατρίδι σώφρονα καὶ γηραιὸν πολίτην διευθύνοντα εὐστόχως τὰ τῆς κοινότητος).

4) Περὶ τῶν ἐν Καππαδοκίᾳ εὑρεθεισῶν ἐπιγραφῶν, ὑπὸ Α. Κουζηνοπούλου ἐν Πανδώρᾳ ΙΘ', 389—393 ἐν 1868.

5) *Καππαδοκικά*, ἤτοι πραγματεία ἱστορικὴ καὶ ἀρχαιολογικὴ περὶ Κ. ὑπὸ Π. Καρολίδου τ. Α', σ. 259 ἐν Κ/πόλει 1874. Ἔργον ἀξιόλογον, οὗ δυστυχῶς ὁ συγγραφεὺς δὲν ἐξέδωκε τὸν Β' τόμον.

6) *Συνασός*, ἤτοι μελέτη ἐπὶ τῶν ἠθῶν καὶ ἐθίμων αὐτῆς, ὑπὸ Ρίζου Ἐλευθεριάδου ἐν Κ/πόλει 1879 σ. 111. Ὁ συγγραφεὺς γνωστὸς ἡμῖν ζῇ νῦν ὡς καλὸς τοῦ Ἀσκληπιοῦ θεράπων καὶ τῆς Μούσης ὀπαδὸς ἐν *Ἀδὰ-παζὰρ* παρὰ τὴν Νικομήδειαν· εἶνε ἐκ Συνασοῦ ἀνεψιὸς τοῦ ἑτέρου τῶν Καππαδοκικῶν συγγραφέως κ. Ρίζου καὶ πᾶσι τοῖς καλοῖς τῷ θείῳ αὐτοῦ ἀκολουθεῖ.

7) *Τὰ Κόμανα* καὶ τὰ ἐρείπια αὐτῶν, μονογραφία ὑπὸ Π. Καρολίδου 1882 σ. 76 + δ'.

8) *Τὸ Ἀραβάνιον* ὑπὸ Δ. Βαλαβάνη, ἐν *Ἑστίᾳ* 1882 ἀρ. 360. Ὁ αὐτὸς λόγιος ἔχει καὶ ἀρθρίδια δύο περὶ μεταλλείου τοῦ Ταύρου ἐν *Νεολόγῳ* Κ/πόλεως 19 Ἰανουαρίου 1888 καὶ «Μεταξὺ Νίγδης καὶ Ταρσοῦ» ἐν τῷ *Κρόνῳ* ἡμερολ. τῆς Κ/πόλεως τοῦ ἔτους 1881.

9) «*Ἡ πόλις Καισάρεια*» ἐν *Κόσμῳ* 1883 τ. Α', σ. 162—163, ὅπερ ἐξ ὑστέρων φαίνεται ὅτι εἶνε ἀντιγραφὴ τοῦ ἄρθρου τοῦ Λεξικοῦ τῆς Ἱστορίας καὶ Γεωγραφίας Σ. Βουτυρᾶ, οὐδεμίαν σημασίαν ἔχοντος.

10) *Ἱστορία τῆς Καππαδοκίας*, ἧς ἐξεδόθη ὁ Α' τόμος περιλαμβάνων τὴν Ἐκκλησιαστικὴν Ἱστορίαν, ὑπὸ Ἀναστασίου Λεβίδου 1885, σελ. 324. Ὁ συγγραφεὺς ἀρχαῖος τελειόφοιτος τῆς Μ. τοῦ Γένους Σχολῆς εἶνε ἐκ τῶν εὐεργετικῶς δρασάντων πρὸς διάδοσιν τῆς παιδείας ἐν τῇ ἐπαρχίᾳ, συγγράψας καὶ διαλόγους πρὸς εὐκολίαν τῶν μαθητευομένων. Εἶνε καὶ ἄριστος ἱεροκήρυξ καὶ γνώστης τῆς ἐκκλησιαστικῆς μουσικῆς. Ζῇ ἰδιωτεύων ἐν τῷ Ζινδζὶ-δερέ, μόλις δυνάμενος ἐκ μικρῶν αὐτοῦ πόρων νὰ ἐξαγάγῃ τὰ πρὸς ζωάρκειαν. Ὁ συγγραφεὺς πολὺ ἐνησχολήθη περὶ τὰ Καππαδοκικὰ καὶ τὸ σύγγραμμα αὐτοῦ μέλλει νὰ συμπληρώσῃ ἐν διαφόροις ἐφημερίσι τῆς πρωτευούσης καὶ ἐν τῇ τουρκοφώνῳ *Ἀνατολῇ* πρβλ. ἀρ. 4459—60, 4462—64 καὶ 4483.

11) Ἐν σελ. 1—5 τοῦ βιβλίου τοῦ κ. Σάββα Ἰωαννίδου τοῦ φέροντος ἐπιγραφὴν «Ἔπος μεσαιωνικόν, ὁ Βασίλειος Διγενὴς Ἀκρίτας», ἐν Κ/πόλει, 1887· φέρεται ὁ ὁρισμὸς τῆς Καππαδοκίας κατὰ τὸ ἔπος.

12) Ἐνταῦθα κατατακτέον καὶ τὸ *Γλωσσάριον Συγκριτικὸν* τῶν Ἑλληνοκαππαδοκικῶν Λέξεων ὑπὸ Π. Καρολίδου. Ἐν Σμύρνῃ, 1885].

Τὰ ἐμὰ εἶνε ἐξ αὐτοψίας καὶ μελέτης τῶν προσιτῶν μοι πηγῶν.

Ἡ **Καππαδοκία** κεῖται ἐν τῷ κέντρῳ ἀκριβῶς τῆς Μικρᾶς Ἀσίας καὶ ἀποτελεῖ μίαν τῶν 14 ἐν τῇ ἀρχαιότητι ἐπαρχιῶν τῆς ὅλης χερσονήσου. Τίς ἡ ἐν τῇ ἀρχαιότητι ἔκτασις αὐτῆς δὲν γινώσκεται, διότι καὶ κατ' αὐτὸν ἔτι τὸν Μικρασιάτην *Στράβωνα*, ἡ Καππαδοκία ἦτο πολυμερὴς καὶ πολλὰς ἐδέξατο τὰς μεταβολάς.

Ὄνομα. Ἡ ἐπαρχία ἔλαβε τὸ ὄνομα αὐτῆς ἢ ἐκ τοῦ ***Καππάδοκος*** υἱοῦ τοῦ μυθικοῦ βασιλέως τῶν Ἀσσυρίων ***Νινύου,*** ἐγγόνου δῆλα δὴ τῆς Σεμιράμιδος [1] κατ' Εὐστάθιον τὸν Θεσσαλονίκης, ἢ ἐκ τοῦ ποταμοῦ ***Καππάδοκος*** [2], ὅστις ἐχώριζε τὴν χώραν ἀπὸ τῆς Γαλατίας. Τὸ ὄνομα ὅμως εἶνε ἀρχαῖον περσικόν, ὡς τοῦτο ἐξ αὐτοῦ τοῦ Ἡροδότου πληροφορούμεθα, λέγοντος καὶ ἐπαναλαμβάνοντος ὅτι «*οἱ* ***Καππαδόκαι*** *ὑπὸ Ἑλλήνων Σύριοι ὀνομάζονται*» [3], καὶ «*οἱ Σύριοι οὗτοι ὑπὸ Περσέων* ***Καππαδόκαι*** *καλέονται*» καὶ ἐξ ἐπιγραφῶν, ἐν αἷς φέρεται τὸ ***Kat(a)paduka*** [4], ὄνομα τουτέστι λαοῦ κατὰ τὸν 9ον ἢ 8ον αἰῶνα π. Χ. ἐξ ἀνατολῶν μεταναστεύσαντος. Ὥστε κατά τινας μὲν τῆς χώρας τὸ ὄνομα εἶνε τοπογραφικόν, κατ' ἄλλους δὲ ἐθνολογικόν.

Ὅρια. Τὰ πολιτικὰ τῆς Καππαδοκίας ὅρια πολλάκις μετεβλήθησαν διότι ἐπαλλήλως, ὡς γνωστόν, Ἀσσύριοι, Μῆδοι, Πέρσαι, Μακεδόνες, Ῥωμαῖοι, Βυζαντῖνοι, Σελδζοῦκοι, Ὀθωμανοὶ κατέλαβον τὴν χώραν ἐν μέρει ἢ ἐν ὅλῳ. Διὰ τοῦ ***Κιλικίου Ταύρου*** ἡ Καππαδοκία ἐχωρίζετο τῆς Ἰσαυρίας καὶ Κιλικίας, διὰ τοῦ ***Ἀμανοῦ*** (Ἀλμᾶ δὰγ) ἀπὸ τῆς Κομμαγηνῆς καὶ τῆς Συρίας [5]. Πρὸς Α ὅριον αὐτῆς ἐχρησίμευεν ὁ Εὐφράτης καὶ πρὸς Δ ἡ Γαλατία καὶ ἡ Λυκαονία.

Ὀρεογραφία. Πρὸς Α καὶ Ν ἐκτείνεται ἡ ὀροστοιχία τοῦ ***Ἀντιταύρου,*** ἥτις ἐκ ΒΑ μέχρι τῆς Τραχείας Κιλικίας χωροῦσα συναντᾷ τὸν ἐκ ΔΝ προερχόμενον πολυσχιδῆ *Ταῦρον* (3000μ. ὕψ.) Ἐν τῷ κέντρῳ τῆς χώρας ὑψοῦται ὄρος αὐτοτελές, ὀρθόπαγον (pic), ὄγκος μεγαλοπρεπὴς ἀνεξάλειπτον τὴν χιόνα διατηρῶν ὡς ἐκ τοῦ ὕψους αὐτοῦ, ὁ *Ἀργαῖος*, τουρκ. *Ezdjiaj-dagi*. Τὸ ὄρος τοῦτο ἔχει κατ' ἀκριβεστέρους

[1] «Ninos et Semiramis n'appartiennent pas à l'histoire». (Maspero Hist: Anc: des peuples d'Orient σ. 278).

[2] Κατὰ τὸν Hiller, *Καππάδοξ* ἐκ τοῦ συριακοῦ *Capdac* = ὅριον.

[3] Α', 72 καὶ Ζ', 72.

[4] Ρίζα *Kat* = πίπτειν, ἐφορμᾶν *λατ*: cado, *σανσκρ*: çat-ru = ἐχθρὸς (ἐξ οὗ Κότυς) καὶ τοῦ pat (ρ: πατήρ, πότ-νια, δεσ-πότ-ης pot-ius κλ.) = κύριος. Κατὰ τὸν Kiepert-Lagard (Lehrbuch der alt: Geographie § 91) τὸ ὄνομα ἐκ τῶν πρὸς Ν: σημιτικῶν γειτονικῶν φυλῶν, αἵτινες ἐκάλεσαν τὴν χώραν ἐκ τοῦ ἐνοικοῦντος λαοῦ τῶν *Δουχά*, ἤτοι *χώρα τῶν Δουχά*· διότι ***Katpa*** ἐν ταῖς σημιτ: γλώσσαις = *πλευρά, μέρος*, ἐπὶ γεωγραφικῆς ἐννοίας. ***Ducha*** ἢ ***Tucha*** εἶνε τὸ ἐν ταῖς βασιλικαῖς ἐπιγραφαῖς τῶν Ἀσσυρίων ἀναφερόμενον ὄνομα τοῦ λαοῦ τοῦ ἐντεῦθεν τοῦ Εὐφράτου οἰκοῦντος καὶ ὑπ' αὐτῶν τῷ 680—70 ὑποταχθέντος.

[5] Κατ' ἀντίθεσιν πρὸς τοὺς κατοίκους τῆς Συρίας οἱ Καππάδοκες ἐκαλοῦντο *Λευκόσυροι*. Ὅρα *Στράβ*. ΙΚ', 542, 544. Οἱ Ἀρμένιοι συγγραφεῖς ἐκάλουν τοὺς Καππαδόκας *Καρμίκ*, ἤτοι *Κιμμερίους* (*Γαμὲρ* τῆς Α. Γραφῆς) πάλαι ἐν τῇ χώρᾳ οἰκοῦντας.

υπολογισμούς ὕψος οὐχ ἧττον τῶν τετρακισχιλίων μέτρων (=12000 ποδῶν)[1] καὶ οὕτως ἐξέχει τοῦ τῆς Μ. Ἀσίας ὑψιπέδου, ὥστε κατ' αὐτὸν ἔτι τὸν Στράβωνα οἱ ἐπ' αὐτοῦ ἀναβαίνοντες — οὗτοι δὲ εἶνε εὐάριθμοι διότι ἡ ἀνάβασις δυσχερεστάτη—δύνανται ἐν αἰθρίᾳ τόν τε Εὔξεινον νὰ θεάσωνται καὶ τὸ Ἰσσικὸν πέλαγος. Τοσοῦτον δὲ ἐπιβλητικὸν καὶ μεγαλοπρεπὲς τὸ ὑψικάρηνον ὄρος, ὑπὸ τοὺς πρόποδας τοῦ ὁποίου ἐπὶ διετίαν ἐβίωσα, εἶνε, ὥστε δικαίως προσήνεγκον οἱ ἀρχαῖοι κάτοικοι αὐτῷ θείας τιμὰς καὶ ἐπὶ νομισμάτων εἰκόνιζον αὐτό[2]· οὐχ ἀπεικότως ἄρα ἠδύνατό τις τὸν Ἀργαῖον καὶ ***Καππαδοκικὸν Ὄλυμπον*** ἐπὶ τούτοις ν' ἀποκαλέσῃ. Ἄξιον δὲ σημειώσεως ἐνταῦθα ὅτι ὁ ***Ἀργαῖος*** (λατ. Argæus) εἶνε ἡφαίστειον ἐσβεσμένον ἐπὶ ἡφαιστειώδους ὑψιπέδου. Ἴχνη φανερώτατα καὶ σημεῖα τρανότατα τοιούτων ἐκρήξεων, λάβαν π. χ. βλέπει τις σήμερον ἐν ταῖς δυτικαῖς καὶ βορειοδυτικαῖς αὐτοῦ τε καὶ τοῦ ***Ἀντιταύρου*** πλευραῖς καὶ τοῖς πεδίοις. Ὁ ***Στράβων*** (ΙΒ', 7) ρητῶς λέγει ὅτι τὰ ὑπὸ τὸν Ἀργαῖον πεδία ἦσαν ***πυρίληπτα καὶ μεστὰ βόθρων πυρὸς ἐπὶ σταδίους πολλούς***[3]. Θερμαὶ δὲ πηγαὶ ὑδάτων εὕρηνται πολλαχοῦ ἀλλὰ παρημελημέναι. Τὸ ὄρος εἶνε γυμνὸν πλῆρες χαλίκων καὶ πετραδίων, δι' ὧν ἡ ἀνάβασις δυσχερεστάτη καθίσταται, ὑπὸ χόρτων δὲ κατὰ τὰ ἀνατολικὰ καὶ δυτικὰ μέρη αὐτοῦ μυροβόλων μέχρι τινὸς κατὰ Ἰούλιον καὶ Αὔγουστον ἐστολισμένον, ὅπου παγῶνες δὲν διατηροῦνται. Ἡ ἄνθησις αὕτη, εἰ καὶ μετρία, κοκκίνων καὶ κιτρίνων ἀνθέων ἡδέως προσπίπτει εἰς τὰ ὄμματα τοῦ ἀνερχομένου, ὅστις ἔχει πρὸ αὐτοῦ νὰ παρατηρῇ ἀσθμαίνων μάλιστα ποῦ δύναται στερεώτερον νὰ θέσῃ τὸν πόδα αὐτοῦ ἵνα μὴ ὀλι-

[1] Ἐν τῷ Λεξικῷ τῶν ***Reisen und Entdeckungen*** τοῦ Embacher σ. 354 τυχαίως ἀνέγνων: ὅτι τῷ 1879 ὁ ***Tozer*** καὶ ὁ ***Crowder*** ἀνελθόντες τὸ ὄρος κατεμέτρησαν αὐτὸ καὶ ἐπέτυχον ὕψους 13150 ποδ: τρεῖς δ' ἑβδομάδας μετὰ ταῦτα ὁ ***Faansmort, Fowle*** καὶ ***Cooper*** ἐπίσης ἀναβάντες καὶ καταμετρήσαντες αὐτὸ εὗρον τὸ ὕψος αὐτοῦ 13100 ποδῶν. Πρὸ αὐτῶν κατεμέτρησε καὶ ὁ ἐφέτος ἐν βαθεῖ γήρατι ἀποβιώσας ἔξοχος γεωγράφος καὶ περιηγητὴς ἀκούραστος ***P. de Tchihatchef*** εἰς 4000 μέτρα. Πρβλ. τούτου Klein Asien σελ. 50.

Κἀγὼ ἀνῆλθον τὸ ὄρος τοῦτο τῇ 15 καὶ 16 Ἰουλίου ἐνεστῶτος ἔτους. Τὰ περὶ αὐτοῦ εἰδικώτερον ἐν ἐπιμέτρῳ, εἰ δεήσει.

[2] Ὅρα παρὰ *Eckel* Doctr: num: veterum Edit. secunda t: III σελ. 187 καὶ ἑξῆς. Typus frequentissimus est mons Argaeus instar Dei ab indigenis cultus quod' de eo testatur Maximus Tyrius (Dissert. VIII) ὅστις λέγει . . . . . «***ὄρος Καππαδοκίαις καὶ θεὸς καὶ ὅρκος καὶ ἄγαλμα***». Ὁ Νέρων παρίσταται ἐπὶ χρυσοῦ νομίσματος stans super monte Argaeo.

[3] Ὅτι τὸ ὄρος ἦτο ἡφαιστειῶδες καὶ ἐκ τῶν νομισμάτων φαίνεται· διότι εἰκονίζεται μετὰ σπηλαίων ἢ χασμάτων, ἐξ ὧν ἐξερεύγονται φλόγες.

σθήση καὶ ἀντὶ ν' ἀνέρχηται ὄπισθεν χωρῇ· ἐπίσης ἐν μέσῳ ἄσθματι καὶ εἰσπνοῇ ψυχροῦ καὶ κρυεροῦ ἀέρος οὐχὶ δυσάρεστος εἶνε ἡ ὄσφρησις εὐόσμων χαμαιλουλουδίων, τοὐναντίον μάλιστα ἀναψυκτικὴ καὶ εὐάρεστος καθ' ἣν στιγμὴν ὀλίγον ἐπὶ στερεοῦ τινος λίθου κατὰ τὴν ἀνάβασιν ν' ἀναπαυθῇ θελήσῃ.

Ὥς τις παραφυὰς τοῦ Ἀργαίου πρὸς τὰ ΒΔ αὐτοῦ εἰς ἀπόστασιν ὡριαίαν ἀπὸ τῆς Καισαρείας κεῖται καὶ τὸ ὄρος *Γηλανδὴ δάγ,* τὸ ὄρος δηλαδὴ τῶν *Ὄφεων,* ἢ ὁ *Ὀφίτης*. Πράγματι ἡ τοῦ ὄρους ἐξέλιξις εἶνε ὀφιοειδής· διὰ τούτου ἄγει ἡ ὁδὸς ἡ εἰς Ἰνδζεσοῦ καὶ ἐν γένει ἡ εἰς Κιλικίαν καὶ Λυκαονίαν.

Ἐπειδὴ ὅμως πρόκειται ἡμῖν ὁ λόγος, περὶ τῆς ἐκκλησιαστικῆς μόνον περιφερείας Καισαρείας, τούτου ἕνεκα περιοριζόμεθα εἰς τὴν περιγραφὴν τῶν ἐν ταύτῃ μόνῃ σπουδαιοτέρων ὀρέων. Μεταξὺ τῆς πόλεως Καισαρείας καὶ τῶν κωμοπόλεων Ἀνδρονικίου, Ζινδζὶ—δερέ, Ἀγτσῆ καγια, Στεφανων καὶ Μουταλάσκης ὑψοῦται ὄρος ἔχον σχετικὸν ὕψος 600 μέτρων, τὸ ***Δίδυμον.*** Τὸ ὄρος τοῦτο κοινότερον ὀνομάζεται ***βουνὸ τοῦ ἁγίου Βασιλείου***, διότι κατὰ τὰ παραδεδομένα ἐνταῦθα εἶδεν ὁ μέγας τῆς Ἐκκλησίας φωστὴρ τὴν κατὰ Ἰουλιανοῦ τοῦ Παραβάτου ὀπτασίαν καὶ ἐντεῦθεν παρετήρει τὴν σφαγὴν τοῦ ἀποστάτου, πρὸς δὲ τουρκιστὶ *Ἀλὴ δάγ,* διότι παρὰ τοῖς Ὀθωμανοῖς πιστεύεται ὅτι ὁ ἐπὶ τῆς κορυφῆς τῆς Α. πρὸς τὸ Ζινδζὶ δερὲ καὶ Ἀνδρονίκιον τάφος εἶνε ὁ τοῦ Ἀλῆ. Τὸ ὄρος λέγεται μὲν Δίδυμον ὡς ἔχον καὶ *δύο* κορυφὰς μεγαλειτέρας, ἀλλ' εἶνε κυρίως *τρίδυμον*, ἤτοι ἔχει καὶ τρίτην κορυφὴν καίπερ χαμηλοτέραν, ἢ κάλλιον εἰπεῖν λόφον. Ἐπὶ τοῦ λόφου τούτου τὸ παλαι ὑπῆρχε *ναὸς τῆς Θεοτόκου,* ὅστις κατηδαφίσθη· τὰ ἐρείπια αὐτοῦ ἔτι καὶ νῦν ὁρῶνται, παρ' αὐτῷ δὲ καὶ ἕτερος μικρότερος ὅμως, ὡς ἐστιν εἰκάσαι, ***τοῦ ἁγίου Βασιλείου***. Ἐν τῷ ὄρει τούτῳ φέρεται ὅτι ὑπῆρχε ναὸς τοῦ πολιούχου τῆς Καισαρείας θεοῦ, ***Διὸς τοῦ Μαζαίου,*** ἴσως μετέπειτα μεταβληθεὶς εἰς χριστιανικόν, ὡς τοῦτο πολλαχοῦ πολλάκις συνέβαινεν. Ἐν τῷ ὄρει τούτῳ ἐπὶ τῶν ἐρειπίων τῶν ἱερῶν τούτων ἐκκλησιῶν τελοῦνται ἱερουργίαι κατὰ τὸ ἔαρ συνεχῶς μὲν ἀλλὰ τακτικώτατα τῷ Μεγάλῳ Σαββάτῳ καὶ κατὰ τὴν Πεντηκοστήν, ὅτε πολλοὶ ἀνέρχονται τὸ ὄρος οἰκογενειακῶς ὀρθόδοξοι, οὐκ ὀλίγοι δὲ καὶ ἑτερόδοξοι. Κἀγὼ αὐτὸς ἠκροασάμην τῆς θείας ἱερουργίας ἐν ὑπαίθρῳ τῷ Μεγάλῳ Σαββάτῳ κατὰ τὸ 1891 σωτήριον ἔτος, μεταβὰς αὐτόσε μετά τινων μαθητῶν τῆς Ἱερατικῆς Σχολῆς ἐντολὴν ἐχόντων νὰ ψάλλωσι καὶ νὰ συλλέξωσι χρήματα διὰ τὴν Σχολήν, ἣν οὗτοι ἐξεπροσώπουν. Παράδοσις ἀναφέρει ὅτι τῇ Κυριακῇ ***τοῦ Τυφλοῦ*** προσήρχοντο ἐν

τῷ βουνῷ πλῆθος ὀρθοδόξων Ἀρμενίων καὶ Ὀθωμανῶν μετὰ τυμπάνων καὶ συρίγγων (ζουρνάδων) οὐχὶ μόνον εἰς προσκύνησιν καὶ τελετήν, ἀλλὰ καὶ πρὸς τέρψιν καὶ διασκέδασιν· ἐπειδὴ δὲ συνέβαινον ἐν τῇ πανηγύρει ταύτῃ καὶ ἀπευκταῖα, μητροπολίτης ἐξ Ἀθηνῶν [1] ἐπέμεινε καὶ ἔπαυσε τὴν τοιαύτην ὁμήγυριν, ἀφ' οὗ ὑπῆρχον ἤδη ἕτεραι πρὸς λατρείαν καὶ τέλεσιν λειτουργίας τεταγμέναι ἡμέραι, ἃς ἄνωθι ἐσημειωσάμεθα. Καὶ οἱ Ὀθωμανοὶ κατὰ ὡρισμένην τοῦ ἔτους ἡμέραν τελοῦσι θυσίας καὶ εὐχὰς ἐπὶ τῷ τάφῳ τοῦ Ἀλῆ. Εἰς τὸ ὄρος ἀνέρχονται καὶ ἐκ Μουταλάσκης καὶ ἐξ Ἀνδρονικίου, ἀλλ' ἡ εὐκολωτέρα ὁδὸς καὶ ἡ εὐβατωτέρα εἶνε ἡ ἀπὸ τοῦ Ζινδζιδερέ. ὅσον δύσβατος εἶνε ἡ ἀπὸ Καισαρείας καὶ δύσχρηστος ἐφίππῳ τε καὶ πεζῷ.

Ὁ ἀὴρ τοῦ ὄρους τούτου εἶνε εὔκρατος καὶ ὑγιηρός [2]. Καίτοι τὸ ὄρος στερεῖται δένδρων, ἐν τούτοις καλύπτεται ὑπὸ ἀνθέων εὐόσμων καὶ χόρτων αὐτοφυῶν, ἐφ' ᾧ καὶ ἐπὶ τῶν κλιτύων τούτου θαυμασία καὶ ἐπιζήτητος ὑπάρχει βοσκή, δι' ἧς καὶ ἀσθενῆ ζῷα ἐνδυναμοῦνται καὶ ζωογονοῦνται.

Πρὸς τούτοις βουνοὶ πολλοὶ καὶ βράχοι οὐκ ὀλίγοι ἀνὰ πᾶσαν τὴν ἐπαρχίαν ὑπάρχουσι, πετρώματα δὲ καὶ μονόλιθοι ἐν σχήματι πυραμίδων ἐπίσης δὲν εἶνε σπάνιοι. Ἡ περὶ τὰ *Φάρασα* (ΝΑ) χώρα εἶνε τραχεῖα, πετρώδης, δυσπρόσιτος, διότι μέχρις αὐτοῦ ἐξικνοῦνται καὶ κλάδοι τοῦ *Ἀλὰ δὰγ* τοῦ *Χαδζιλὴ βεὴ δάγ*.

Ὑδατογραφία. Ὁ Ἀργαῖος δὲν εἶνε οὐδ' ἀποτελεῖ ὑδρογραφικὸν κέντρον, ὡς ἠδύνατό τις ν' ἀναμένῃ, διότι τὰ ἀπ' αὐτοῦ καταρρέοντα ὕδατα χωνεύονται καὶ καταπίνονται εἰς ἐλώδεις τόπους καὶ ἕλη, ἢ σχηματίζουσι ρύακας ἀενάως ρέοντας πρὸς ἄρδευσιν τῶν περὶ αὐτὸν γαιῶν. Μόνον ὁ *Μέλας* ποταμός [3], τουρκ: *Καρὰ σοῦ*, ἀποτελεῖ τοῦ πράγματος τούτου ἐξαίρεσιν, ἀρδεύων δὲ τὴν πρὸς Β. τῆς Καισαρείας πεδιάδα συμβάλλει ἀριστερόθεν τῷ Ἅλυϊ.

Τὴν Καπαδοκίαν διαρρεῖ ὁ παρὰ τοῖς ἀρχαίοις σπουδαιότατος ποταμὸς *Ἅλυς* [4], τουρκ: *Κιζὶλ* — *Ἰρμὰκ* 850 χιλιομ: ροῦν ἔχων. Ὁ

[1] Οὗτος εἶνε ὁ *Γρηγόριος*, κατὰ τὸ 1773 καὶ ἐξῆς ποιμάνας τὴν ἐπαρχίαν.

[2] Πολλοὶ προσηκόντως ἐφωδιασμένοι ἐπὶ τοῦ ὄρους τούτου σκηνοῦσι καὶ διάγουσιν ἡμέρας τινὰς πρὸς ἀναψυχήν. Ἐπειδὴ τὸ ὄρος στερεῖται πηγαίου ὕδατος, ὑπάρχουσιν ἀρχαῖαι δεξαμεναὶ καὶ στέρναι, ἃς ἐρχόμενοι κατὰ τὸν χειμῶνα οἱ περίοικοι καὶ ποιμένες πληροῦσι χιόνος καὶ οὕτως ἀναπληροῦσι τὴν κατὰ τὸ θέρος ἐπαισθητὴν ταύτην ἔλλειψιν.

[3] *Μέλας*, περὶ οὗ ὅρα *Στράβ*: 713', 538.

[4] Ἅλυς, οὕτως ὀνομασθεὶς ἐκ τῶν ἁλῶν, ἃς παραρρεῖ κατὰ Στράβωνα. *Κιζὶλ* δὲ *Ἰρμὰκ* ἕνεκα τῆς ἐρυθρᾶς ἄμμου, ἐξ ἧς λαμβάνει πορφυροειδὲς χρῶμα τὸ ὕδωρ αὐτοῦ. Διὰ τοῦ ποταμοῦ τούτου ἡ Ἀσία διῃρεῖτο εἰς τὴν ἐντὸς τοῦ Ἅλυος καὶ

ποταμὸς οὗτος ἓξ ὥρας τῆς Καισαρείας ἀφιστάμενος καὶ πρὸς Β. αὐτῆς ρέων, δέχεται ἐν τῷ μεταξὺ πολλοὺς παραποτάμους, διαβρέχων δὲ τὴν Γαλατίαν καὶ τὴν Παφλαγονίαν ἐξίησιν εἰς τὸν Εὔξεινον παρὰ τὴν *Πάφραν*. Ἔχων τὰς πηγὰς αὐτοῦ ἐν τῷ ὄρει *Γκεμὶν Βελῆ δὰγ* παρὰ τὴν Ζάραν οὐ μακρὰν τῆς Σεβαστείας, διαγράφει μεγάλην καμπύλην διευθυνομένην ἀπὸ τῶν πρὸς Β. πρὸς τὰ ΝΔ καὶ ἐκ ΝΔ πρὸς τὰ ΒΔ, εἶνε ὁρμητικὸς καὶ βαθύς, ἀλλαχοῦ ρέει ἠρέμα καὶ εἶνε ἀβαθής, ψαύων δὲ τὰς ὑπωρείας τοῦ Ἀντιταύρου καὶ τοῦ Ἀργαίου ἀφίνει τὴν ***Καισάρειαν*** καὶ τὴν *Νεάπολιν* πρὸς τἀριστερὰ καὶ τὸ ***Κιρσεχὶρ*** πρὸς τὰ δεξιά. Ὁ εἰς Κωνσταντινούπολιν ἐκ Καισαρείας μεταβαίνων διὰ τῆς ἁμαξιτοῦ ὁδοῦ τῆς πρὸς τὴν *Ἄγκυραν* ἀπαντᾷ εἰς ἀπόστασιν ἐξάωρον περίπου ἀπὸ τῆς πόλεως γέφυραν (μετὰ στρατιωτικοῦ σταθμοῦ) πρὸς Δ. *Τὲκ—Γκιὸζ* καλουμένην, ἤτοι μονόφθαλμον. Αὕτη εἶνε γέφυρα τοῦ Ἅλυος, λιθίνη, ἰσχυρὰ ἐπὶ ἑνὸς μόνου θόλου στηριζομένη. Ὁ δ' ἐκ Καισαρείας διὰ τῆς εἰς Ἀμισὸν ἀγούσης ἁμαξιτοῦ εἰς Κωνσταντινούπολιν μεταβησόμενος διέρχεται τὴν πρὸς Α. γέφυραν *Τζὸκ Γκιὸζ*, ἤτοι πολυόμματον, διότι πράγματι ἔχει ὀκτωκαίδεκα θόλους (καμάρας).

Ἐνταῦθα μνημονευτέον καὶ τὸν *Σαρμουσακλὶ-σοῦ*, ἤτοι *ποταμὸν τῶν Σαρμούσων*, μικρὸν ποταμὸν πρὸς Α. τῆς Καισαρείας καὶ βορείως αὐτῆς ρέοντα περὶ τὰς 6 ὥρας. Ὁ ποταμίσκος οὗτος συμβάλλει τῷ ***Μέλανι*** ποταμῷ ὄντι, ὡς ἀνωτέρω ἐδείχθη, παραποτάμῳ τοῦ Ἅλυος.

Ἐκ τῶν ὀρέων τῆς Καππαδοκίας ἔχουσιν ἐπίσης τὰς πηγὰς αὐτῶν ὅ τε *Σάρος (Σεϊχοὺν)* καὶ ὁ ἀργυροδίνης *Πύραμος (Δζιχὰν)* ποταμοὶ ἀμφότεροι διὰ τὴν ἱστορικὴν μᾶλλον καὶ γεωλογικὴν αὐτῶν σημασίαν ἐπισημότεροι, ἐκβάλλοντες εἰς τὴν Μεσόγειον μετὰ παράλληλον σχεδὸν ροῦν. Περὶ τούτων ἄλλοθι [1], διότι ἀνήκουσιν εἰς ἑτέρους νομοὺς καὶ εἰς

εἰς τὴν ἐκτὸς καὶ παρ' Ἡροδότῳ τὴν μὲν Κάτω Ἀσίαν, τὴν δὲ Ἄνω Ἀσίαν καλουμένην. (Ἀνάλογοι γεωγραφικοὶ ὅροι ἡ πέραν τοῦ Πάδου, καὶ ἐντεῦθεν τοῦ Πάδου Γαλατία, ἡ πέραν καὶ ἐντεῦθεν τοῦ Ρήνου κλ.) Ὁ *Ἅλυς* δ' ἐν τῇ ἀρχαιότητι ἐχώριζε τὴν ἑλληνικὴν φυλήν, τὴν γλῶσσαν, τὴν τέχνην, τῆς Ἀσσυριακῆς.

[1] Ὁ μὲν *Σάρος* ἐκαλεῖτο καὶ *Κοίρανος* κατὰ Στέφανον τὸν Βυζάντιον. Ἐπὶ τοῦ ποταμοῦ τούτου ἔκειντο τὰ *Κόμανα*, τὰ *Καππαδοκικά*, ὅπου ἐλατρεύετο ἡ *Μᾶ*—(οὐχὶ τὰ *Ποντικὰ*) πόλις, ἐν ᾗ πλῆθος ἑξακισχιλίων ἱεροδούλων ὑπῆρχεν ἐπὶ Στράβωνος. Δυτικὸς βραχίων αὐτοῦ εἶνε ὁ *Ζαμάντα σοῦ*. Ὁ *Πύραμος* κατὰ Στ. Βυζ. καὶ *Λευκόσυρος* καλούμενος πηγάζει, ὡς καὶ ὁ Σάρος, ἐκ τοῦ Ἀντιταύρου καὶ χύνεται εἰς τὸν Ἰσσικὸν κόλπον ἀντικρὺ καὶ παρὰ τὸ ***Γιαμουρταλὶκ*** ἢ ὀρθότερον εἰς τὸν *ὅρμον τοῦ Γιαμουρταλίκ*. Τούτου ἀριστερὸς συμβάλλων εἶνε ὁ *Γκιοκσοὺν* (πόλις *Κουκουσός*, γνωστὴ ἐκ τῆς ἐξορίας Ἰωάννου τοῦ Χρυσοστόμου). Τὰ σημερινὰ ὀνόματα τῶν δύο ποταμῶν ἀπὸ τῆς εἰς τὰ μέρη ταῦτα πρώτης διαβάσεως τῶν Ἀράβων χρονολογοῦνται.

ἄλλας ἐκκλησιαστικὰς περιφερείας. Ἐκ τῶν εἰς τὸν Σάρον εἰσβαλλόντων ἐνδιαφέρει ἡμῖν νὰ γινώσκωμεν καὶ τὸν *Σαμάντα-σοῦ*, βραχίονα δυτικὸν τοῦ Σάρου, τὸν ἀρχαῖον ἐπὶ Βυζαντίνων **Ὀνοπνίκτην**[1], ὅριον τῶν νομῶν Ἀγκύρας καὶ Σεβαστείας[2].

Εἰς τὴν Καππαδοκίαν τακτέον καὶ τὸν *Ἶριν* τουρκ. *Γιεσὴλ ἰρμὰκ* ὅστις ἐκ δύο βραχιόνων τοῦ *Γκερμιλοῦ τσάϊ* ἀρχ: *Λύκου,* καὶ τοῦ *Τοσαρλὴ τσάϊ* σχηματιζομένους βρέχει τὰ *Ποντικὰ Κόμανα* καὶ τὴν πατρίδα τοῦ Γεωγράφου Στράβωνος, τὴν *Ἀμάσειαν* καὶ διὰ πενταστόμου Δέλτα εἰς τὸν Εὔξεινον ἐκβάλλει. Ὁ ποταμὸς οὗτος δὲν ὑπάγεται εἰς τὴν νομαρχίαν Ἀγκύρας, οὐδ' εἰς τὴν ἐκκλησιαστικὴν περιφέρειαν τοῦ ἁγίου Καισαρείας.

Λίμναι. Ἐκ τῶν λιμνῶν μνημονεύσωμεν ἐνταῦθα τὴν *Τάτταν* τουρ. *Τοὺζ γκιὸλ,* χιλίων □ χιλιομέτρων ἐπιφάνειαν ἔχουσαν πρὸς τὰ Δ. τῆς *Καισαρείας* καὶ ΝΔ τοῦ *Κερσεχίρ.* Αὕτη εἶνε ἡ μεγαλειτέρα τῶν ἐν Μικρᾷ Ἀσίᾳ καὶ τῇ Καππαδοκίᾳ λιμνῶν καὶ ἡ μᾶλλον ἁλατοῦχος, κειμένη ἀκριβῶς ἐν τοῖς ὁρίοις τῆς Καπ. Γαλατίας καὶ Λυκαονίας. Ἐν τῇ *πρὸς Β. Καππαδοκίᾳ* κεῖται ἡ *Στεφάνη*[3] πρὸς Α. τῆς *Φαζημωνίτιδος* παρὰ τὴν *Λαδίκ.* Ἕτεραι μικραὶ καὶ ἀβαθεῖς λίμναι ὑπὸ τὰς ὑπωρείας τοῦ Ἀργαίου ἁλατοῦχοι μεταξὺ τῆς Καισαρείας, τοῦ Ἰνδζεσοῦ καὶ τοῦ Καραχισσὰρ ὑπάρχουσιν. Αὗται ἕνεκα τῶν ὀμβρίων ὑδάτων καὶ τῶν ἐκ τῶν πέριξ βουνῶν ἀναλυόντων πάγων ἐκ τῆς συμβολῆς πολλῶν ρευμάτων ὑπερεκχειλίζουσι καὶ καθιστῶσι τὸν περὶ αὐτὰς χῶρον τῆς πεδιάδος κάθυγρον καὶ τελματώδη καὶ ἀδιάβατον. Τὸ θέρος τὸ κάθυγρον τοῦτο καὶ ὑδαρὲς μέρος ξηραίνεται, τὸ ὕδωρ κατὰ μέγα μέρος περιορίζεται ἐν μικρῷ κύκλῳ, μένει δὲ μεγας ἁλατοῦχος πηλὸς ἀφ' ἑνός, ἀφ' ἑτέρου δὲ ἀναφύεται χλόη εἰς νομὴν καταλληλοτάτη. Λίμναι εἶνε ἡ *Ἴνδζε σοῦ σαζὶ* μεταξὺ Καισαρείας καὶ Ἰνδζεσοῦ καὶ ἡ *Δεβελὶ σαζὶ* ἐπὶ τῆς ἀπὸ Καισαρείας εἰς Δεβελὴ καὶ Καραχισσὰρ ὁδοῦ ἀριστερᾷ μὲν τῷ μεταβαίνοντι εἰς Καραχισσάρ, δεξιᾷ δὲ τῷ εἰς Δεβελή. Ἀμφότεραι εἶνε καλαμώδεις. Πρὸς ταύταις καὶ ἡ τελματώδης *Σουρελὶκ γκιὸλ.* Παρὰ τὸ Κὶρ σεχὶρ ὑπάρχει καὶ ἡ *Διπσὶζ γκιὸλ.* Τὰς παρὰ τὴν Ἄγκυραν παραλείπομεν.

[1] Τὸ ὄνομα προσθετέον τῷ *Λεξικῷ* τῆς Ἱστορίας καὶ Γεωγραφίας, ὅπερ οὔτε τὴν λέξιν *Σάμαντα*, οὔτε *Ζάμαντα* ἔχει. Πρβ. τοὺς Θεοφ. (Theoph. Conl) σελ. 280 καὶ Κεδρηνὸν II, 213.

[2] Ἡ διοίκησις *Ζάμαντι* περιλαμβάνεται ἐν τῷ νομῷ *Σεβαστείας.*

[3] Ἡ λίμνη αὕτη κατὰ Στράβωνα ἐν ΙΒ', 560 «πολύοψος καὶ κύκλῳ νομὰς ἀφθόνους ἔχει καὶ παντοδαπάς».

Κλῖμα. Τοῦτο φυσικῷ τῷ λόγῳ ποικίλλει ἀναλόγως τῆς χώρας. Ψυχρότερον εἶνε ἐν τῇ Καππαδοκίᾳ τῇ πρὸς τῷ Ταύρῳ, ἅτε ὀρεινῇ καὶ κειμένῃ ἐν ὑψιπέδῳ, ὅπερ ἠρέμα καταφέρεται ἐν κλιμακωτῇ χώρᾳ κατὰ τὴν πρὸς τῷ Πόντῳ Καππαδοκίαν. Ἕνεκα τοῦ Ἀργαίου μάλιστα τὸ κλῖμα καθίσταται ψυχρότερον καὶ αὐτῶν τῶν ὑπὸ τὸ αὐτὸ πλάτος χωρῶν τῆς Εὐρώπης, ὡς τοῦτο παρατηροῦμεν καὶ δι' ἄλλα τῆς καθόλου Ἀσίας μέρη. Διὰ τὸ ἐπαχθὲς τοῦ κλίματος παραπονεῖται καὶ αὐτὸς ὁ τῶν Καππαδόκων φωστήρ, ὁ Μέγας Βασίλειος, λέγων ἐπανειλημμένως ὅτι ἕνεκα τούτου δὲν ἠδυνήθη οὐδ' ἐκ τοῦ δωματίου αὐτοῦ νὰ προκύπτῃ[1]. Τὸ κλῖμα μάλιστα ἕνεκα τῆς ἐλλείψεως δασῶν διαφέρει πολὺ πολλαχοῦ· κατὰ τὴν πόλιν τῆς Καισαρείας π. χ. ὡς ἐν οἰκείῳ τόπῳ ἐροῦμεν, εἶνε οὐχὶ εὐάρεστον, διότι καὶ ὁ Μέλας ποταμὸς κακοῖ τὸν περὶ τὴν πόλιν ἀέρα ἰδίᾳ κατὰ τὸ θέρος καὶ ἀναγκάζει τοὺς κατοίκους νὰ ἐπιζητῶσιν ἀλλαγὴν ἀέρος εἰς τὰ πέριξ χωρία τὰ ὑψηλότερον καὶ εὐαερώτερον κείμενα.

Προϊόντα, Βιομηχανία, Μεταλλεῖα. Ἡ περὶ τὸν Ἀργαῖον καὶ τὴν Καισάρειαν χώρα εἶνε ἄξυλος, τοιαύτη οὖσα μέχρι τῆς τοῦ νομοῦ πρωτευούσης Ἀγκύρας, ἀλλὰ γόνιμος εἰς λατομεῖα πλεῖστα, ἅτινα διευκολύνουσι τὴν οἰκοδομικήν. Ἐν τούτοις ἡ γῆ εἶνε ἀγαθὴ καρποῖς καὶ σίτῳ καὶ κριθῇ[2] καὶ παντοδαποῖς βοσκήμασι[3]. Ἀραβόσιτος, τὸ κοινῶς ***καλαμπόκι,*** ἐν τῇ ἐπαρχίᾳ δὲν εἶνε πολύς, οὐδὲ φύεται τόσον θαλερὸς καὶ ἰσχυρός, ἀλλ' ἰσχνός. Ἐκ τῶν ἀμπελοφόρων μερῶν παράγεται οἶνος ἱκανὸς διὰ τὴν ἐπιτόπιον τοὐλάχιστον χρῆσιν (***Ἰνδζε-σοῦ, Οὐργκούπιον***). Προσέτι ἐξάγει ὁ τόπος τεταριχευμένον βόειον κρέας, κοινῶς ***παστουρμᾶν,*** δέρματα, ἀφθονεῖ δὲ τυροῦ νωποῦ, ὀσπρίων παντὸς εἴδους (φασιόλων, φακῆς, ἐρεβίνθων, κυάμων) καρύων, μέλιτος καὶ ἅλατος ἔκ τε τῶν ἑλῶν καὶ τῶν λιμνῶν ἐξαγομένου, ἐφ' ᾧ καὶ οἱ κάτοικοι χρῶνται οὐ μόνον ὀρυκτῷ ἀλλὰ καὶ τῶν λιμνῶν ἅλατι. Καὶ ***μελιττουργία*** ὑπάρχει, ἀλλ' ἐξαγωγὴ μέλιτος δὲν γίνεται, ὡς καὶ ἀνθογάλακτος. Ἐν τῇ ἀρχαιότητι ἐξήγετο καὶ ἡ ***Σινωπικὴ μίλτος***[4] κληθεῖσα

[1] Μέτιθι τὰ ἐν τῇ ΜΗ' πρὸς τὸν ἐπίσκοπον Σαμοσάτων Εὐσέβιον ἐπιστολῇ· «ἐπεὶ οἵγε παρ' ἡμῖν οὕτω κατέπληξαν τὸν χειμῶνα ὡς μηδὲ τὸ μικρότατον προκύπτειν τῶν παραθύρων ἀνέχεσθαι· καὶ γὰρ τοσούτῳ πλήθει χιόνων κατενίφημεν ὡς αὐτοῖς οἴκοις καταχωσθέντες δύο μῆνας ἤδη ταῖς καταδύσεσιν ἐμφωλεύειν». Πρβλ. καὶ Ἐπιστ. ΚΖ'. Πρβλ. ἄριστον χωρίον παρὰ *Χωνιάτῃ* σελ. 47.

[2] Ἰδιαιτέρως εὐδοκιμεῖ ἐν τῇ γῇ τῆς Μ. Ἀσίας ἡ *κριθή*, ὡς τοῦτο καὶ ἐξ αὐτῆς τῆς ἀρχαιότητος γνωστόν. Πρβλ. τὰ περὶ τῆς ἐξ αὐτῆς τροφῆς ἐν *Ἀριστ. Νεφ.* 180 καὶ ἐν τῇ *Παλ. Διαθ.* β. *Ἰεζεκ.* Δ', 9. *Κριτ.* Ζ', 13, 2 καὶ ἀλλαχοῦ.

[3] Ὅρα καὶ Στράβ. ΙΒ', 539.

[4] *Στράβ.* ΙΒ', 589.

οὕτω, διότι ἐκ τῆς Σινώπης συνήθως ἐλάμβανον αὐτὴν οἱ ἐμπορευόμενοι πρὸ τοῦ νὰ φθάσῃ ἡ τῶν Ἐφεσίων ἐμπορία μέχρι τῆς ἔνδον Καππαδοκίας. Παρὰ τῷ Στράβωνι προσέτι φέρεται ὅτι καὶ *ὑπὸ τῶν μεταλλευτῶν* τοῦ τελευταίου τῶν Καππαδοκῶν βασιλέως Ἀρχελάου *πλάκες κρυστάλλου καὶ ὀνυχίτου λίθου* ἀνεκαλύφθησαν. Ἡ Καππαδοκία, ὡς ἐν γένει ἡ Μικρὰ Ἀσία, εἶνε πλουσία εἰς μέταλλα· ἐν τῇ διοικήσει τῆς Ὑοσγάτης ὑπάρχει μεταλλεῖον *ἀργύρου*, ἐν τῇ τοῦ Κιρσεχὶρ ἐπίσης *ἄργυρος*, ἐν τῇ ὑποδιοικήσει Μιχαλιτζ-τσὶκ *λίθος* πρὸς κατασκευὴν καπνοσυρίγγων, ἐν τῇ ὑποδιοικήσει Οὐργιούπίου (ἥτις ὑπάγεται εἰς τὸ *βιλαγιέτιον* Ἰκονίου, ἀλλ' ἐκκλησιαστικῶς εἰς τὴν Καισάρειαν) *μάρμαρος*.

Ἡ Καππαδοκία παράγει καὶ πολλὰ εἰς τὴν ἰατρικὴν χρήσιμα χόρτα καὶ βοτάνων ρίζας ὑπ' αὐτοῦ ἐκ τοῦ Πλινίου μνημονευομένας. Ἐγνωρίσαμεν δὲ καὶ ἡμεῖς ἐνταῦθα ἄνδρα ἐξ Ἀνδρουκίου ὑπὸ ἑταιρείας ἐν Σμύρνῃ ἑδρευούσης μισθοδοτούμενον, ὅστις οὐδεμίαν ἑτέραν ἀσχόλησιν ἔχει ἀλλ' ἢ νὰ περισυλλέγῃ χόρτα καὶ ρίζας πολλάκις κατὰ χιλιάδας τοῦ αὐτοῦ εἴδους ἐκ τῶν παρ' ἡμῖν βουνῶν καὶ νὰ μεταφέρῃ τὸ προϊὸν τῆς ἀναζητήσεως αὐτοῦ εἰς Σμύρνην, ὅθεν ἐξαποστέλλεται εἰς Εὐρώπην, ἰδίᾳ δὲ εἰς Ἀγγλίαν.

Ἡ *ἄμπελος* δὲν εὐδοκιμεῖ ἐν ὅλοις τοῖς τόποις τῆς ἐπαρχίας. Ἐν ταῖς πρὸς Ν. καὶ Δ. τῆς Καισαρείας ἰδίᾳ φέρει πολὺν καὶ νόστιμον τὸν καρπόν. Ἐν τῇ κωμοπόλει *Ἰνδζὲ σοῦ*, ἐν *Προκοπίῳ* (Οὐργιοὺπ) ἐν *Συνασῷ*, ἐν *Νεαπόλει* (Νεβ-σεχὶρ) καὶ κατὰ *τὸ Καραχισσάρ*, ἐν *Ἐβερὲκ* ἡ ἄμπελος καλλιεργεῖται καὶ προοδεύει. Ἐν τοῖς ἄνω τόποις ἀξιόλογα εἶνε καὶ τὰ ἄπια, τὰ μῆλα, τὰ ἀμύγδαλα καὶ τὰ βερίκκοκα, καὶ ἡ ἐκ τῆς ἀμπέλου σταφίς. Ἐν τῇ ἀρχαιότητι παρήγετο ἔλαιον ἐν τῇ Μελιτηνῇ καὶ ὁ *Μοναρίτης* τῆς ἐπαρχίας ταύτης λεγόμενος οἶνος ἀνθημιλλᾶτο τοῖς ἑλληνικοῖς[1].

Ἡ ἐντόπιος βιομηχανία χωλαίνει· τοῦτο ἀποδοτέον εἰς τὴν ἔλλειψιν ζητήσεως ἐκ τοῦ ἐξωτερικοῦ ἢ εἰς τὴν τῶν κατοίκων ἀμέλειαν καὶ νωθρότητα (*ἐννοῶ τῶν χριστιανῶν*). Ἡ *χαλκευτικὴ* εὑρίσκεται ἐν προόδῳ τινὶ καὶ κινήσει ἕνεκα τῆς τῶν χαλκίνων σκευῶν πολλῆς χρήσεως καὶ τῆς καλῆς τοῦ μετάλλου ποιότητος τοῦ ἐκ τῶν διαφόρων μεταλλείων ὀρυσσομένου. Ἡ *ταπητουργία* εἶνε μὲν ἀξία λόγου, ἀλλὰ μικρὰ καὶ πτωχή. Ἐν ταύτῃ δὲ ἐξέχει ἡ κωμόπολις Κὶρ Σεχὴρ τριῶν ἡμερῶν ὁδὸν ἐντεῦθεν ἀπέχουσα πρὸς τὰ ΒΔυτικά. Οἱ *ἀλουργεῖς ἀμφίταποι* καὶ τὰ *μάλλινα χροσσωτὰ* εἶνε ἄξια προσοχῆς. Ἐλαφρὰ ταπη-

[1] *Στράβ*. ΙΒ', 535. Ἡ λέξις *Μοναρίτης* προσθετέα εἰς τὰ ἑλλην. λεξικά.

τουργία ἤρξατο ἤδη νὰ μεταδίδωται καὶ ἀλλαχοῦ ἐκ Καισαρείας καὶ νὰ εὑρίσκῃ ὑπόληψιν καὶ ζήτησιν καὶ ἐν αὐτῇ τῇ Κωνσταντινουπόλει χάρις τῷ ἐμπορικῷ πνεύματι ὁμογενοῦς προκρίτου ἐν Καισαρείᾳ, τοῦ Γεωργάκη ἐφέντη Οὐράκλογλου δικηγόρου διατηροῦντος ἐργοστάσιον —κατὰ περιόδους—τοιαύτης ἐριουργίας καὶ ταπητουργίας, ἥτις περιορίζεται εἰς κατασκευὴν παραπετασμάτων, ἐπιστρωμάτων ποικιλοχρόων ἐπιτραπεζίων τε καὶ κλινῶν καὶ ὑποποδίων σκεπασμάτων καὶ τοιούτων.

Ἐν τῇ Μεγάλῃ τῆς Καισαρείας ἀγορᾷ καὶ ἡ ***χρυσοχοϊκὴ*** δὲν εἶνε εὐτελής. Ἐν τῇ ἀγορᾷ δύναταί τις νῦν πλεῖστα ὅσα νὰ εὕρῃ τῶν διαφόρων εἰδῶν τῆς ἐμπορίας. Αὕτη εὑρίσκεται ἐν χερσὶ τῶν Ἀρμενίων καὶ ἐν δευτέρᾳ μοίρᾳ τῶν Ἑλλήνων, ἅτε ὀλιγαρίθμων καὶ περὶ πολλὰ περιστρέφεται. Ἡ τοῦ σιδηροδρόμου εἰς Ἄγκυραν προσπέλασις διευκολύνει πολὺ τὴν ταχυτέραν διεξαγωγὴν τῶν ἐμπορικῶν ὑποθέσεων, ἡ δὲ ἐλπὶς ὅτι ἐντὸς πενταετίας θὰ συνδεθῇ σιδηροδρομικῶς καὶ ἡ πρωτεύουσα τῆς ἐπαρχίας ἀναπτεροῖ τοὺς χριστιανοὺς κατοίκους ἐν ταῖς ἐργασίαις αὐτῶν καὶ χαρτερικοὺς καθίστησι, καίτοι ταύτας νῦν καὶ ἁμαξιτοὶ διευκολύνουσί πως.

Ὡς ἀχθοφορικὸν ζῷον χρησιμεύει πρώτιστα πάντων ἡ καρτερικὴ κάμηλος καὶ ἡ ἡμίονος· αἱ ἵπποις ἐζευγμέναι ἅμαξαι νῦν κατέστησαν εὐωνότεραι διὰ τὴν μεταφορὰν τῶν ἐμπορευμάτων, ἕνεκα τῆς συντομεύσεως τοῦ χρόνου· ἐπειδὴ αἱ ἀποστολαὶ ταχύτερον φθάνουσιν εἰς τὸν προσόντα ὅρον δι' ἁμαξῶν ἢ διὰ καμήλων. Συνήθως καθ' ἑκάστην ὀκᾶν ἀπὸ Κ/πόλεως μέχρι Καισαρείας πληρώνονται μεταφορικὰ τὸ μὲν θέρος χονδρικῶς γρόσια *δύο*, τὸν δὲ χειμῶνα 2 ½· λιανικῶς δὲ καὶ διπλάσια, ἐν ᾧ τὰ διὰ τῶν ζώων τῶν καραβανίων ἀποστελλόμενα στοιχίζουσιν εἰς Καισάρειαν παραδοτέα 25—30 % ὀλιγώτερον, ἀλλ' ὁ ἀποδοχεὺς πρέπει νὰ εἶνε καὶ τῇ ὑπομονῇ τῆς καμήλου ὠχυρωμένος, ἐὰν θέλῃ νὰ κερδήσῃ ἐκ τῶν μεταφορικῶν, διότι οὐχὶ σπανίως καὶ 40 ὅλαι ἡμέραι ἀπαιτοῦνται διὰ τὴν ἐκ Κωνσταντινουπόλεως μέχρις ἐνταῦθα μεταφοράν. Ἐκ πείρας ταῦτα σημειούμεθα. Ἡ *ἐκ Μερσίνης καὶ Ἀδάνων* ὁδὸς εἶνε συντομωτέρα· ἀπαιτεῖ 6—8 ἡμέρας διὰ τοὺς ἐμπορευομένους καὶ ἀποστολὰς ποιοῦντας· ἡ *ἐξ Ἀμισοῦ* (Σαμψοῦντος) ἀπαιτεῖ μέχρις ἐνταῦθα ἐννέα ἢ δέκα ἡμέρας τὸ πολύ.

Ἐξαγωγὴ πολλὴ γίνεται τοῦ ταριχευτοῦ βοείου κρέατος καὶ δερμάτων. Ὑπολογίζεται ὑπὸ τῶν περὶ τὰ τοιαῦτα εἰδημόνων ὅτι κατ' ἔτος ***εἰκοσακισχίλιαι*** ἀγελάδες θυσιάζονται πρὸς ταριχείαν.

Δίαιτα τῶν κατοίκων καὶ διατροφὴ αὐτῶν καθόλου. Οἱ κάτοικοι ἤτοι ὁ κοινὸς λαὸς διαιτᾶται εὐτελέστατα· ἄρτος ξηρὸς μετ' ὀλίγου

παστουρμᾶ, ὄσπρια, καὶ ἀληλεσμένος σῖτος (κοινῶς *πληγοῦρι*) μετ' ἐλαίου λινελαίου, σπανίως βουτύρου, ἀποτελοῦσι τὴν βάσιν τῆς τροφῆς αὐτοῦ. Γάλα, τυρός, βούτυρον, ὠά, κρέας καὶ ἰχθύες ἐκ τοῦ Ἅλυος, Μέλανος καὶ τῶν πέριξ τελμάτων καὶ λιμνῶν ἁλιευόμενοι εἶνε τῶν ὁπωσδήποτε εὐπορωτέρων, οἵτινες καὶ ἐκ τῆς πρωτευούσης καὶ τῆς Μερσίνης πάντα τὰ χρειώδη κατὰ τὸ εὐρωπαϊκώτερον μετακομίζονται καὶ τοῖς ξένοις πρὸς ἐπίδειξιν μᾶλλον παρατίθενται. Ἡ ρακῆ οὐδέποτε λείπει ἀνὰ πᾶσαν στιγμὴν καὶ πρὸ τοῦ φαγητοῦ καὶ παρὰ τῷ λαῷ αὐτῷ τῶν χριστιανῶν, ἀλλ' ὁ οἶνος εἶνε σπάνιος.

Ἡ θέρμανσις ἀτελεστάτη καὶ πάντη ἀκανόνιστος· ἑκάστη οἰκία εὐποροῦσα ἢ μὴ ἔχει εἶδός τι ἑστίας θερμαντικῆς, *ταντοὺρ* καλουμένης, ἥτις συνίσταται ἐκ λακκίσκου ἀβαθοῦς περιοριζομένου ὑπὸ τραπέζης μόλις 0,50 μ. ὑψηλῆς. Τῆς τραπέζης ταύτης οἱ πόδες περιβάλλονται ὑπὸ σανίδος 0,15—0,20 μ. πλάτους ἐν εἴδει ζώνης. Ἐπὶ ταύτης δὲ τίθεται ἁπλούμενον μέγα τετράγωνικὸν ἐκ μαλλίου ὕφασμα καὶ ἐφάπλωμα. Οὕτως ἐντὸς τοῦ λακκίσκου τίθεται πήλινον πύραυνον πλῆρες καιόντων ἀνθημμένων ἀνθράκων ἢ ἀπεξηρασμένης κόπρου βοός, ἥτις χρησιμεύει τοῖς κατοίκοις καὶ ὡς καύσιμος ὕλη καὶ περισυλλέγεται ἐπιμελῶς [1], διότι ὁ τόπος, ὡς εἴπομεν, εἶνε ἄξυλος. Ὑπὸ τὸ ἐφάπλωμα λοιπὸν τοῦτο τὰ μέλη τῆς οἰκογενείας καὶ οἱ φίλοι προσερχόμενοι παρακάθηνται ἐκτείνοντες τοὺς πόδας αὐτῶν μέχρι τῆς τοῦ πυραύνου περιοχῆς καὶ μέχρι τῆς ὀσφύος καλύπτονται.

Ἡ περὶ τὴν ἀμφίεσιν αὐστηρότης καθαριότης καὶ αὐτὴ ἡ ἁπλῆ κομψότης εἶνε παρημελημέναι· καύχημα παρὰ ταῖς γυναιξὶν ὑπάνδροις τε καὶ μὴ θεωρεῖται τὸ φέρειν περὶ τὸν τράχηλον ὁλόκληρον ἅλυσιν χρυσίνων νομισμάτων, ἅτινα κοινῶς *φλουρ̮ιὰ* λέγονται· ἐπίσης δὲ ὄπισθεν κατὰ τὴν λελυμένην αὐτῶν κόμην, ἥτις εἰς πολλὰς λεπτὰς καὶ ἰσχνὰς πλεξίδας ἐπὶ τῆς ῥάχεως ἐπιπίπτουσα φέρει τόσα νομίσματα χρυσᾶ ἢ ἀργυρᾶ ὅσαι εἶνε καὶ αἱ πλεξίδες. Σημειωτέον δὲ ὅτι ὑπάρχουσιν ἕτοιμοι καὶ φενάκαι μετὰ βοστρύχων φερόντων τὰ φλωρία ταῦτα.

(Ἀκολουθεῖ).

Β. Α. Μ.
Διδάκτωρ

[1] Λέγεται τὸ εἶδος τοῦτο τῆς καυσίμου ὕλης καὶ ὡς ἐκ τοῦ σχήματος αὐτοῦ (κυκλοτεροῦς) *τεζέκια*.

ΤΟ ΘΥΜΑ ΤΩΝ ΒΙΒΛΙΩΝ

Κωστῇ Παλαμᾷ.

Εἴχομεν συζήτησιν περὶ τῶν βιβλίων. Ὁ φίλος μου ἐνόμιζεν ὅτι τὰ βιβλία ἐξασκοῦν πολλὴν ἐπιρροὴν ἐπὶ τοῦ χαρακτῆρος τοῦ ἀνθρώπου.

— Οἱαιδήποτε, λέγει, καὶ ἂν εἶνε αἱ κατόπιν περιπέτειαι τοῦ βίου, ὅσον καὶ ἂν ὑψωθῇ ἢ χανδακωθῇ ὁ ἄνθρωπος ὑπὸ τῆς τύχης καὶ τοῦ κόσμου, ἂν γείνῃ πλούσιος τραπεζίτης, ἢ πτωχὸς ἐπιστήμων, πάντοτε θὰ μένῃ εἰς τὸν χαρακτῆρά του ἴχνος ὁμοιότητος πρὸς τὸν ἥρωα τοῦ πρώτου μυθιστορήματος ποῦ ἐδιάβασε, καὶ θὰ κρυφοζῇ εἰς τὴν ψυχήν του μία ἀρχή, ἓν γνωμικόν, μία ἰδέα ἢ θεωρία τοῦ πρώτου φιλοσοφικοῦ ἢ ἠθικοῦ ἔργου ποῦ ἐδιδάχθη. Ἐγώ, τοὐναντίον, ἐνόμιζον ὅτι ὅλαι αἱ θεωρίαι τῶν βιβλίων, ὅλα τὰ φιλοσοφικὰ συστήματα, ὅλοι οἱ πραγματικοὶ ἥρωες τῆς ἱστορίας καὶ οἱ ψευδεῖς τῶν μυθιστορημάτων, ὅλα αὐτὰ φυγαδεύονται καὶ διαλύονται εἰς τὴν πρώτην πνοὴν τῆς πραγματικότητος, εἰς τὴν πρώτην τῆς κοινωνίας ἐπαφήν. Ὁ ἄνθρωπος, εἶνε ἀληθές, ἀντιδρᾷ κατὰ τοῦ κόσμου ἐπί τινα χρόνον, καὶ ὑπάρχουσιν ἢ ὑπῆρξαν ἄνθρωποι διατηρήσαντες ἐπὶ ποσὸν τὴν ἐλευθερίαν των ἀπέναντι τοῦ τυραννικοῦ περιβάλλοντος, ἀλλ' ἡ ἀντίδρασις αὐτή, ἡ ἐμφάνισις αὕτη τοῦ προσωπικοῦ ἐγώ, δὲν εἶνε ἡ ὠχρὰ ἀνταύγεια ἐπεισάκτων ἐννοιῶν καὶ τύπων, ἀλλὰ μᾶλλον φυσική, ἀχώριστος μορφὴ καὶ διάθεσις, σχετιζομένη ἴσως πρὸς τὸ νευρικὸν σύστημα, τὸν καλὸν στόμαχον, τὴν κληρονομικότητα, κἄτι, τέλος, τὸ ὁποῖον ὁ ἄνθρωπος ἔλαβεν ἢ *ἔφερεν* ἐρχόμενος εἰς τὸν κόσμον τοῦτον.

— Σία καὶ ἀράξαμεν εἰς τὴν μεταφυσικήν! εἶπεν ὁ φίλος μου· αὐτὸ τὸ ζήτημα δὲν εἶνε τίποτε ἄλλο παρὰ τὸ ζήτημα τῆς προϋπάρξεως τοῦ ἀνθρώπου, τῆς ὑπάρξεως νοητοῦ κόσμου, τῆς μετεμψυχώσεως, ἂν θέλῃς τέλος πάντων τὸ ζήτημα τοῦ ἀπολύτου ὄντος· καὶ αὐτὰ *εὐτυχῶς* δὲν λύονται εἰς τὸ ζαχαροπλαστεῖον· πιὲ τὴ μαστίχα σου καὶ πᾶμε γιατὶ εἶναι ὥρα τοῦ φαγητοῦ.

Τὸν ἔλαβον ἀπὸ τοῦ βραχίονος καὶ ἐξηρχόμεθα, ὅταν συνηντήσαμεν τὸν Χ*** καὶ ὁ φίλος μου μ' ἐσταμάτησε.

— Τὸν βλέπεις αὐτόν; μοῦ εἶπε·

— Ποιὸν τὸν τρελλο-Μανώλη;

— Γιατί τὸν λὲς τρελλόν;

— Ἔτσι τὸν λέγει ὁ κόσμος.

— Ἐσὺ πῶς τὸν βλέπεις ;

— Ἐγὼ ἄλλο δὲν βλέπω, τώρα τόσα χρόνια, παρὰ νἄχῃ τὸ ἕνα χέρι στὴν τσέπη, μὲ τὸ ἄλλο νὰ κρατῇ ἕνα μαντῆλι, χειμῶνα καλοκαῖρι, καὶ νὰ πηγαίνῃ περίπατον, πάντοτε τὴν αὐτὴν ὥραν, εἰς τὸ αὐτὸ μέρος, μὲ τὸ ἴδιο βῆμα, τὸ ἴδιον ὕφος, τὴν ἰδίαν σιωπήν.

— Καὶ δὲν ἐστάθης ποτὲ περίεργος νὰ μάθῃς τὴν ἱστορίαν του ;

— Ἠρώτησα πολλάκις, ἀλλὰ μοῦ ἀπήντων στερεοτύπως «τὤχασεν ἀπὸ τὰ πολλὰ τὰ γράμματα»

— Θέλεις λοιπὸν νὰ τὴν ἀκούσῃς μὲ λίγα λόγια ;

— Εὐχαρίστως ὅσον νὰ πεινάσω· λέγε.

— Μὲ αὐτὸν εἴμεθα συμμαθηταὶ εἰς τὸ Γυμνάσιον· καὶ ἦτον ὁ πρῶτος μαθητής· ἔξυπνος ὅσον νὰ πῇς· ζωηρός, πρῶτος εἰς τὰ παιγνίδια, εἰς τὰ κανόνια, εἰς τὸ πάλεμμα, καὶ πρῶτος εἰς τὴν μελέτην καὶ τὰ μαθήματα. Οἱ εὐφυέστεροι μαθηταί μας τὸν ἠγάπων, οἱ στενοκέφαλοι τὸν κατέτρεχον καὶ ἂν δὲν ἀπατῶμαι, τὸν ἐφθόνουν· ὅταν ἐτελειώσαμεν τὸ Γυμνάσιον ἦτο μὲ δύο γνώμας· ἢ νὰ ὑπάγῃ εἰς τὴν Τεργέστην νὰ γείνῃ ἐμποροϋπάλληλος, νὰ γνωρίσῃ καὶ νὰ χαρῇ τὸν κόσμον, καὶ ἴσως μία ἡμέρα νὰ γείνῃ καὶ πλούσιος, ἢ νὰ σπουδάσῃ φιλολογίαν καὶ νὰ γείνῃ *σοφός*· διότι πολὺ ἐθαύμαζεν ἕνα καθηγητὴν τῶν Ἑλληνικῶν, ποῦ εἴχομεν, πολυμαθῆ καὶ εὐφυῆ ἄνθρωπον. Ἐπὶ τέλους εἴτε εὗρε κἄποιαν δυσκολίαν διὰ τὴν Τεργέστην, εἴτε δι' ἄλλον λόγον, ἦλθεν εἰς τὰς Ἀθήνας καὶ ἐνεγράφη εἰς τὴν φιλολογίαν.

Ἦτο φύσει ρωμαλέος καὶ ἀρκετὰ εὔπορος· ἐξώδευε λοιπὸν καὶ ἔζη καλὰ εἰς τὰς Ἀθήνας· ἐσύχναζεν εἰς τὰ θέατρα, καὶ τὰ **caffé-chantants**, καὶ μερικοὺς χοροὺς ἀμφιβόλου ἠθικῆς, ἔκαμνεν ἐκδρομάς, γυμναστικήν, ἦτο μέλος συλλόγων, ἐδημοσιογράφει ἐνίοτε καὶ ἐφοίτα κἄποτε καὶ εἰς τὸ Πανεπιστήμιον· ἀλλ' εὐθὺς ἐξ ἀρχῆς ᾐσθάνθη ἀηδίαν πρὸς τὴν διδασκαλίαν τῶν σπουδαιοτέρων, λεγομένων καθηγητῶν τῆς Σχολῆς. Μετ' ὀλίγον ἠκροᾶτο μόνον τὴν ἱστορίαν καὶ τὴν φιλοσοφίαν.

Πῶς τὴν βρίσκεις τὴν ἐπιστήμην σου ; τὸν ἠρώτησα μίαν ἡμέραν.

— Φίλε μου, μοῦ εἶπεν, ὅλον αὐτὸ τὸ ἔτος ἔμαθα δύο πράγματα, ἀλλὰ ἀνεκτίμητα.

— Ὡς τί ;

— Πρῶτον ὅτι «Φιλολογία εἶνε ἡ γνῶσις τοῦ ἐγνωσμένου» καὶ δεύτερον ὅτι ἡ Φιλοσοφικὴ σχολὴ μποροῦσε καὶ νὰ λείπῃ καὶ νὰ τὰ δίνουν σὲ μᾶς τὰ λεπτὰ νἀγοράζωμε βιβλία.

Τὸ καλοκαῖρι, ὅταν ἐφύγαμεν ἀπὸ τὰς Ἀθήνας, ὁ Μανώλης ἐφωδιά-

σθη μὲ βιβλιοθήκην ὁλόκληρον· ἀγόρασε καὶ ἓν ὅπλον τοῦ κυνηγίου, ἀλλὰ δὲν ἐνθυμοῦμαι νὰ τὸν εἶδα πολλαὶς φοραὶς στὸ κυνῆγι· τὸν ἔβλεπον ὅμως εἰς τὸν περίπατον, εἰς τὴν μουσικὴν καὶ κἄποτε εἰς τὴν Λέσχην. Ἦτο ἐνθουσιασμένος μὲ τοὺς Ἕλληνας συγγραφεῖς του· πότε εὕρισκεν ἔξοχον τὸν Δημοσθένη, πότε ὑπεράνθρωπον τὸν Θουκυδίδην, πότε ἀπομνημόνευε ραψῳδίας ὅλας ἐκ τοῦ Ὁμήρου, πότε εὕρισκε τὸ τέλειον κάλλος εἰς τὸν Σοφοκλῆ καὶ πότε τὸ ἰδεῶδες τοῦ πρακτικοῦ ἀνθρώπου εἰς τὸν Ξενοφῶντα καὶ πάντοτε ἠγόραζε βιβλία καὶ ἐσχεδίαζε μελέτας.

Τὸ ἔτος ἐκεῖνο δὲν ἦλθεν εἰς τὰς Ἀθήνας, τὸ δ' ἐπόμενον θέρος τὸν εὗρον θιασώτην τοῦ Πλάτωνος.

— Ἐκεῖ εἶνε, μοῦ ἔλεγε, τὸ σχολεῖον τῆς εὐτυχίας καὶ τῆς τελειότητος· ἐκεῖ θὰ ἐσπούδασεν ὁ Χριστὸς καὶ ἔγεινε Θεός. Ἦτο τώρα ἀφανέστερος, ἠγάπα μᾶλλον τὴν μοναξίαν, καὶ συχνὰ τὸν εὕρισκον κάτω ἀπὸ τὴν μικρὴν κερασιάν, ποῦ εἶνε ἀριστερὰ καθὼς πηγαίνομε στὸ ρέμμα, στὴ μέση στὸ λειβάδι, νὰ κάθηται μὲ ἓν βιβλίον στὸ χέρι, ἐνῷ αἱ μέλισσαι ἐτριγύριζον μὲ βόμβον ἐπάνω ἀπὸ τὸ κεφάλι του.

Μίαν ἡμέραν τὸν εἶδα σκυθρωπὸν καὶ πολὺ σκεπτικὸν νὰ κάθηται σὲ μιὰ πέτρα καταμεσῆς στὸ ρέμμα.

— Τί κάνεις ἐδῶ; τοῦ εἶπα· θὰ σὲ πάρουν ἡ Νεράϊδες.

— Εἶμαι πολὺ στενοχωρημένος· μοῦ εἶπε· καὶ μοῦ ἐξήγησε τὸ αἴτιον τῆς στενοχωρίας του· δὲν εἰμποροῦσε νὰ ἐννοήσῃ τὸν Τίμαιον τοῦ Πλάτωνος· τί εἶνε αὐτὸ τὸ ἐπὶ ταῦτα καὶ ἐπὶ θατέρου, μὲ τὰ ὁποῖα ὁ Τίμαιος πλάττει τὴν ψυχὴν τοῦ κόσμου;

— Καὶ ἐννοεῖς, μοῦ εἶπεν, ὅτι χωρὶς τὴν θεωρίαν αὐτὴν δὲν εἰμπορεῖς νὰ ξεύρῃς τὴν μεταφυσικὴν τοῦ Πλάτωνος καὶ νὰ κατέχῃς πλῆρες τὸ θεῖόν του σύστημα.

— Μὰ δὲν χρειάζεται καὶ νὰ τὸ κατέχῃς τοῦ εἶπον· σήκω πᾶμε· ἀπόψε σέχω τραπέζι· θὰ φᾶμε ἕνα λαγών, ποῦ μὲφίλεψαν· μὴ μοῦ πῇς, ὄχι.

Τὸ ἐπόμενον ἔτος ἤρχισε νὰ μελετᾷ φιλοσοφίαν διὰ νὰ δώσῃ ἐξετάσεις εἰς τὰ γενικά· ἀλλ' οὔτε τότε ἦλθεν εἰς τὰς Ἀθήνας. Ἐμελέτησεν, ἐμελέτησεν ἑβδομάδας, μῆνας, ἑξάμηνα, ἔγεινεν ὠχρότερος, σκυθρωπότερος, ἀμελέστερος εἰς τὰ κοινωνικά του καθήκοντα καὶ τὴν ἐνδυμασίαν του, μισανθρωπότερος, σοφώτερος ἴσως, ἀλλὰ δὲν ἔδωκεν ἐξετάσεις.

— Μὰ ξεύρεις, τοῦ εἶπα μιὰν ἡμέραν, πόσο μελετοῦν οἱ ἄλλοι γιὰ τὰ γενικά; ἕνα μῆνα τὸ πολύ.

— Ἂν οἱ ἄλλοι εἶνε κτήνη, μοῦ εἶπε, δὲν θὰ πῇ πῶς πρέπει νὰ-

μαι κἀγώ. Ἔκτοτε οἱ οἰκεῖοί του ἤρχισαν νὰ τὸν πιέζουν νὰ δώσῃ ἐξετάσεις, οἱ δὲ ξένοι νὰ τὸν ὑποβλέπουν καὶ νὰ τὸν γλωσσοτρώγουν, νὰ τὸν ὀνομάζουν ἀκοινώνητον καὶ ἰδιότροπον, καὶ κατώρθωσαν νὰ τὸν καταστήσουν νευρικὸν καὶ μισάνθρωπον. Καὶ ὅσον ἀπέφευγε τὸν κόσμον τόσον περιωρίζετο εἰς τὴν βιβλιοθήκην του· ἐμελέτα, ἐμελέτα, πάντοτε καὶ παντὸς εἴδους βιβλία· ποιητὰς καὶ ἱστορικούς, βίους ἁγίων καὶ φυσικὰς ἐπιστήμας. Ἀλλὰ πρὸ πάντων, καὶ ὡς κύριον ἔργον, τοὺς φιλοσόφους καὶ τὴν φιλοσοφίαν.

Ἦλθε τότε ἡ ἐπιστρατεία καὶ μὲ ἅρπαξαν ἐμέ· αὐτὸς ἐξῃρέθη ὡς προστάτης οἰκογενείας· εἴθε νὰ μὴ ἐξῃρεῖτο· ἴσως ἡ ἀνάγκη, ἡ θεόσδοτος πραγματικότης τὸν ἀπήλλαττεν ἀπὸ τοὺς ὄνυχας τῶν βιβλίων.

Ὅταν ἀπελύθην καί, ἐπανελθὼν εἰς τὴν πατρίδα μου, ἐζήτησα τὰ νέα, οἱ φίλοι μου μοῦ εἶπον δύο τρεῖς θανάτους, ἄλλους τόσους γάμους καὶ ὅτι ὁ Μανώλης ἐτρελλάθη.

— Πῶς, ὁ Μανώλης;

— Μάλιστα καὶ τώρα τὸν ἔχουν στὸν Αἰγεράσιμον, στὴν Κεφαλληνίαν· καὶ οἱ ἰατροὶ ἐλπίζουν ὅτι τὸ ταξεῖδι θὰ τὸν ὠφελήσῃ.

— Καὶ πῶς ἐτρελλάθη; τί διάγνωσιν ἔκαμαν;

— Ἄλλοι λέγουν ὑπεραιμίαν τοῦ ἐγκεφάλου, ἄλλοι surmenage intellectuel, καὶ ὁ κόσμος ἀπὸ τὰ πολλὰ τὰ γράμματα.

Ἀπὸ τότε τὸν ἔκλαιον ὡς ἀποθαμένον, ὅταν πέρυσι, ἐνῷ ἤμην εἰς τὰς Ἀθήνας γιὰ ναὕρω καμμίαν θέσιν, βλέπω αἴφνης εἰς τὰς ἐφημερίδας, ὅτι ἀπέθανε κάποια πλουσία χήρα καὶ ἐκληροδότησε τὴν ἐκ 200,000 δρ. περιουσίαν της εἰς τὸν Μανώλην Χ... τυγχάνοντα ἀνεψιόν της.

— Νά, ἐσκέφθην, τὸ ἀντιφάρμακον τῆς τρέλλας καὶ τῶν βιβλίων· τώρα χρειάζεται μιὰ καλὴ νύφη, καὶ μὲ διακόσιαις χιλιάδαις δραχμαὶς δὲν θἀργήσῃ νὰ εὑρεθῇ, καὶ ὁ Μανώλης θὰ γείνῃ ἄνθρωπος τοῦ κόσμου, καὶ θὰ ζήσῃ εὐτυχής, δηλαδὴ θὰ ζήσῃ. Τίποτε, φίλε μου, τὰ βιβλία τοῦ εἶχον στρεβλώσῃ καὶ ἀφανίσῃ τὸν νοῦν ἀνιάτως καὶ τὸν κατέστησαν δυστυχῆ διὰ βίου. Ὅταν τὸν εἶδον τὴν τελευταίαν φοράν, ἦτον ἀκούρευτος καὶ ῥυπαρὸς καὶ ἐκοπίαζε πολὺ ὅταν ὡμίλει.

— Ἤθελα νὰ σοῦ κάμω μιὰ ἐρώτησι, καϋμένε Μανώλη, τοῦ εἶπα.

— Ξεύρω τί θὰ μἐρωτήσῃς μοῦ εἶπε, διατί δὲν αὐτοκτονῶ;

Καὶ πρὶν προφθάσω νὰ διαμαρτυρηθῶ, ἐξηκολούθησε:

— Νὰ σοῦ πῶ, φίλε μου, ἡ ἰδέα σου εἶνε πολὺ ὀρθή, ἔπρεπε νἄχω αὐτοκτονήσῃ, δὲν ὑπάρχει λόγος νὰ ζῶ· πρὸς τί; ὁ ἥλιος αὐτὸς ὁ ἄψυχος, ὁ ὁποῖος ἀνατέλλει καὶ δύει κανονικῶς, τίποτε δὲν μὲ διδάσκει,

τίποτε δὲν μὲ φωτίζει· τὸ σῶμα αὐτὸ τὸ ἐκ πηλοῦ, αὐτὰ τὰ τυφλὰ μάτια μου, αὐτὰ τὰ ἄχρηστα αὐτιά μου δὲν μὲ ἀφίνουν νὰ ζήσω, τὴν δένουν, τὴν σκοτίζουν, τὴν θλίβουν τὴν δυστυχῆ ψυχή μου, ἡ ὁποία διψᾷ τὴν ἀλήθειαν καὶ ποθεῖ τὸ φῶς· ὁ κόσμος αὐτός, ὁ ψεύτικος ἀπὸ τὸ Α ἕως τὸ Ω, πρὸ πολλοῦ δὲν ὑπάρχει δι' ἐμέ· ἔκαμε πολὺ καλὰ καὶ μὲ διέγραψεν ὡς τρελλόν· νὰ ζήσω διὰ νὰ βλέπω αὐτὸ τὸ ἀφρᾶτο κορίτσι, ὅπως λέγει ἡ μητέρα μου, καὶ ἐκεῖνον τὸν σοβαρὸν πολιτικὸν καὶ ὅλους αὐτοὺς τοὺς γελοίους, τοὺς μωροὺς τοὺς ἀηδεῖς πιθήκους; δὲν πιστεύω νὰ ἔχῃς αὐτὴν τὴν ἀνόητον ἀξίωσιν, ἀφοῦ μ'ἀγαπᾷς πρέπει νἀποθάνω· τίς οἶδε; νὰ μεταβῶ εἰς τὸ ἄγνωστον· ἴσως ἐκεῖ ὑπάρχει φῶς· ἴσως τὸ ἄγνωστον αὐτὸ νὰ εἶνε ἡ ἀλήθεια, νὰ εἶνε Θεός· ἀλλ' ὅ,τι καὶ ἂν εἶνε, θὰ εἶνε κἄτι καλλίτερον ἀπὸ τὸ χρῆμα καὶ τὰ ὡραῖα κορίτσια, τὴν εὐτυχίαν τῶν καθηγητῶν τῆς γαλλικῆς χά, χά, χά! λοιπόν, θὰ πῇς, γιατί δὲν αὐτοκτονῶ τώρα ἀμέσως; γιατί; εἶμαι ἄραγε δειλός; ἴσως· εἶμαι γενναῖος καὶ περιμένω τὸν θάνατον, ὁ ὁποῖος θὰ ἔλθῃ, θὰ ἔλθῃ ἀφεύκτως! ἢ μοῦ ἀρέσει νὰ βλέπω αὐτὴν τὴν κωμῳδίαν τοῦ κόσμου, εἰς τὴν ὁποίαν εἶμαι θεατής; ἢ εἶμαι, μήπως καὶ ἐγὼ ὑποκριτής, καὶ πρέπει νὰ παίξω τὸν ρόλον ποῦ μοῦ ἔτυχεν εἰς τὴν διανομὴν τῶν προσώπων; ποιὸς ξεύρει! ἂς ἴδωμεν· ἐλπίζω ὅτι ὁ θάνατος δὲν θὰ βραδύνῃ· ὤ! γιὰ φαντάσου, ἀλήθεια νὰ εἴμεθα ἀθάνατοι, ὅπως λένε! φοβερόν! τί φρικτὴ ἰδέα, νὰ μένῃς αἰωνίως ἔτσι! ἄ! μὲ τρομάζει καὶ μόνη ἡ σκέψις......»

Καὶ τώρα λέγε σὺ πῶς τὰ βιβλία δὲν ἐπηρεάζουν τὸν ἄνθρωπον.

— Δὲν σοῦ λέγω, εἶπον, ἡ ὑπερβολικὴ μελέτη· καὶ ἔπειτα εἶνε καὶ κατὰ τὸ ποιὸν τῶν βιβλίων.

— Ἆ! τὰ πρύμησες τώρα· ἂς εἶνε αὐτὸ εἶνε ἄλλο μέγα ζήτημα· ἄςτο, γιατὶ πεινῶ φοβερά· καλὴ νύκτα καὶ καλὴν ὄρεξιν.

— Ἐπίσης.

Ἀ. Τραυλαντώνης

ΔΗΜΟΣΙΑ ΠΑΡΙΣΙΝΑ ΘΕΑΜΑΤΑ

ΕΝ ΥΠΑΙΘΡΩι ΚΑΙ ΥΠΟ ΣΤΕΓΗΝ

Οἱ Παρίσιοι εἶνε ἡ κατ' ἐξοχὴν πόλις τῶν δημοσίων θεαμάτων· θεαμάτων ἀνὰ πᾶσαν ὥραν, παντὸς εἴδους, θεαμάτων τέρψεως καὶ διδασκαλίας, θεαμάτων ὑπὸ στέγην ὡς ἐπίσης καὶ ἐν ὑπαίθρῳ. Εἶνε, δύναταί τις νὰ εἴπῃ, ἓν διαρκὲς καὶ ἐκτενὲς διόραμα ἐκτυλισσόμενον ἐπὶ τῶν δύο ὀχθῶν τοῦ Σηκουάνα καὶ ἐξαπλούμενον, πέραν τῶν τειχῶν τῆς

πόλεως, ἐπὶ τῶν λόφων καὶ τῶν τοπείων, τῶν ἀλσῶν καὶ τῶν λιμνῶν, ἅτινα πλαισιοῦσι χαριέντως τὴν ὡραίαν πόλιν. Οἱ Γάλλοι καλοῦσιν αὐτὴν πόλιν — φῶς (la ville-lumière), ἐγὼ θὰ τὴν ἐκάλουν συγχρόνως: la ville-spectacle, ἤτοι τὴν πόλιν τῶν θεαμάτων.

Ὑπάρχει κἄτι εἰς ὅλην αὐτὴν τὴν ἀπέραντον κίνησιν, ὅπερ σὲ κάμνει νὰ χάνῃς εὐχαρίστως τὸν καιρόν σου. Ἰδοὺ μία μικρὰ παρισινή, ἥτις τρέχει σπεύδουσα διὰ τῶν ὁδῶν· ὅταν ἴδῃ ὅτι δὲν ἀκολουθεῖται, ἵσταται παρατηροῦσα τὸ πρῶτον τυχὸν ἀντικείμενον, μέχρις ὅτου ἑλκύσῃ τὴν προσοχήν· τότε τρέχει χαίρουσα διότι ἀκολουθεῖται, δυσανασχετοῦσα πολλάκις εὐχαρίστως, θυμώνουσα ἐνίοτε προκλητικῶς, ἔχουσα καθ' ἑκάστην νὰ διηγηθῇ μίαν μικρὰν ἱστορίαν εἰς τὰς φίλας της, μεθ' ὧν γελᾷ κρυφίως, κύπτουσα ἐν τῷ ἐργαστηρίῳ πρὸ τῆς ἐργασίας, ἢ παίζουσα ἐντὸς τῶν κήπων, ἢ καθημένη μετ' ἀνυπομονησίας ἐπὶ τῶν σχολικῶν θρονίων. Καὶ τρέχει ἐντὸς τῶν ὁδῶν, στρέφουσα ἐνίοτε ὅπως ἴδῃ τὸν ἀκολουθοῦντα, ὑψοῦσα τὴν ἐσθῆτά της ὅπως τὴν προφυλάξῃ ἀπὸ τοῦ πηλοῦ· καὶ σὺ ἑλκυόμενος ἀπὸ τὸ μειδίαμά της, ἀπὸ τὴν προκλητικὴν κνήμην, ἀπὸ τὰ χίλια καμώματα καὶ *τσακίσματα,* ἅτινα ἐπιτηδεύεται, — τεχνίτρια πρώτης τάξεως ἐν τοῖς τοιούτοις ἡ παρισινή, κατέχουσα ἅπαν τὸ μυστήριον τῆς χάριτος — τὴν ἀκολουθεῖς ἐπὶ πολλὰς ὥρας, ἑλκυόμενος, σπεύδων ἀσυνειδήτως. Καὶ χάνεις οὕτως εὐχαρίστως τὰς ὥρας σου, διότι καὶ ὅταν ἀκόμη δὲν κατορθώσῃς νὰ ἀποσπάσῃς ἓν φίλημα ἀπὸ τὰ φιληματοφορτωμένα χείλη της, καὶ ὅταν δὲν ἐπιτύχῃς τὴν μικρὰν συνέντευξιν, ἧς ἡ ἐλπὶς σὲ κάμνει νὰ τρέμῃς ἐκ τῶν προτέρων, σοὶ μένει ὅμως εἰς τὸ βάθος κἄτι εὐχάριστον, ἀποτέλεσμα τοῦ μειδιάματος, ὅπερ ἐδέχθης, τοῦ πτερωτοῦ λόγου ὃν ἀντήλλαξας μετ' αὐτῆς, τῆς ἡδονῆς ἣν σοὶ προξενεῖ ἡ προσέγγισις ὡραίας γυναικός. Καὶ συνειθίζει τις τόσον εἰς τὰ καθημερινὰ ταῦτα τοῦ ἔρωτος στιγμιαῖα παιγνίδια, ὥστε ἡ μελαγχολία, ἣν αἰσθάνεται κατ' ἀρχὰς ἐπὶ τῇ ἀπωλείᾳ τοῦ μικροῦ ὡραίου πτηνοῦ, διασκεδάζεται ἀμέσως πρὸ νέων ἀντικειμένων, ἅτινα προκαλοῦσι τὴν περιέργειαν καὶ διασκορπίζουσι τὸ στιγμιαῖον νέφος.

Καὶ εἰσέρχεσαι οὕτως ἐλαφρός, ὡς πάντοτε, εἰς τὸν πρῶτον τυχόντα δημόσιον κῆπον, πλήρη κόσμου παίζοντος ἐπὶ τῆς χλόης, ἐν τῷ μέσῳ γυμνῶν ἀγαλμάτων, ἀνθέων μυριοχρώμων, ὧν ἀγνοεῖς τὰ ὀνόματα, ἀλσῶν, ἐντὸς τῶν ὁποίων ἀκούεις φιλήματα ἐραστῶν, γλυκεῖς λόγους ὑποσχέσεων, πίστεως, σχέδια ἅτινα διαρκοῦσι τόσον ὅσον καὶ τοῦ οὐρανοῦ τὰ σύννεφα εἰς ἄστατον ὁρίζοντα. — Σὲ ἀγαπῶ — ψεύματα — σοὶ ὁρκίζομαι, πουλάκι μου — Ἄς εἶνε· σὲ πιστεύω. — Καὶ ἡ αὔρα διασκορπίζει ἀνὰ τὰ φυλλώματα τὰς ἡδυλογίας ὅλας, δι' ἃς γελῶσι τὰ

ἀγάλματα καὶ τερετίζουσι τὰ μικρὰ πτηνά. Πυργῖται, τρυγόνες περιστεραί, χῆνες, κύκνοι, νῆσσαι, παίζουσιν ἐπὶ τῆς χλόης, ἢ κολυμβῶσιν ἐντὸς μεγάλων δεξαμενῶν καὶ λιμνῶν. Οὐδεὶς ἐνοχλεῖ τὰ ἀθῶα αὐτὰ πτηνά, ἅτινα διατηρεῖ τὸ δημόσιον καὶ ἀγαπᾷ ὅλος ὁ κόσμος· διότι ἐδῶ οἱ ἄνθρωποι εἶνε ἥμεροι, ἐνῷ ἡμεῖς, ἐκεῖ κάτω, εἰς πολλὰ ἀκόμη εἴμεθα ἄγριοι. Καὶ ἐδῶ βέβαια ὑπάρχουσι κακοποιοὶ—διότι ἡ κακία εἶνε παγκόσμιος—ἀλλ' αὐτοὶ εὑρίσκονται εἰς τὰ κατώτερα κοινωνικὰ στρώματα, ἐνῷ ἡμεῖς εἴμεθα ὅλοι σχεδὸν κακοποιοί, διότι οὐδεὶς ἐξ ἡμῶν ἐννοεῖ νὰ σεβασθῇ τοὺς νόμους καὶ νὰ μὴ ἀδικῇ τὸν πλησίον.

Καὶ ὄχι μόνον τὰ πτηνὰ παίζουσιν ἀνενόχλητα, ἀλλὰ καὶ τρέφονται ὑπὸ τοῦ κόσμου· πωλοῦνται πρὸς τοῦτο ἐκεῖ μικροὶ ἄρτοι, οὓς ἀγοράζουσι παῖδες, γυναῖκες, ἄνδρες, ῥίπτοντες τεμάχια ἐντὸς τῆς λίμνης ἢ ἐπὶ τοῦ χόρτου· καὶ οἱ πυργῖται — οἱ τόσον ἄγριοι ἐν Ἀνατολῇ— ἐδῶ τρέχουσιν ἐπὶ τῶν ὤμων τῶν περιπατητῶν, καὶ αἱ νῆσσαι καὶ αἱ χῆνες προστρέχουσιν εἰς τὸ ἄκρον τοῦ ὕδατος, ὅπως ἁρπάσωσι φωνάζουσαι τὸ ἐπιπλέον φιλοδώρημα.

Τὰ μικρὰ παιδία θέτουσιν ἐντὸς τοῦ ὕδατος τὰ πλοιάριά των, ἄλλα μὲ ἱστία καὶ ἄλλα μὲ ἀτμόν, μὲ τὴν τρίχρωμον ἐθνικὴν σημαίαν, καὶ ἐνίοτε — ἀπὸ τῆς ἐποχῆς τῆς Κροστάνδης — μὲ τὸν ῥωσσικὸν ἀετόν, καὶ παρακολουθοῦσι πέριξ ἀλαλάζοντα ὑπὸ τὴν ὁδηγίαν τῆς μητρὸς ἢ τῆς παιδαγωγοῦ τὸν πλοῦν τοῦ μικροσκοπικοῦ σκάφους, ὅπερ ἐνίοτε ναυαγεῖ καὶ ἄλλοτε φθάνει αἰσίως εἰς τὴν ἄλλην ὄχθην. Πόσων παιδίων ὁ βίος δὲν ὁμοιάζει πρὸς τὸ ναυτικὸν αὐτὸ παιγνίδιον!

Ἀλλ' ὅταν εἰσέλθῃ ὁ χειμὼν καὶ πνεύσωσι τοῦ βορρᾶ οἱ ἄνεμοι, τὰ ὕδατα παγώνουσιν εἰς τὰς λίμνας καὶ ἵστανται κρυσταλλωμένα εἰς τοὺς αὔλακας. Τότε ὅλος ὁ κόσμος θέτει τὰ παγοπέδιλά του καὶ τρέχει ἐπὶ τοῦ ὕδατος, τὸ ὁποῖον ἐπάγωσε κτυπηθὲν ἀπὸ τὸ σκῆπτρον τοῦ χειμῶνος. Καὶ ἐγὼ ὁ Ἀνατολίτης, ὅστις πρώτην φορὰν βλέπω τόσον νερὸν νὰ εἶνε στερεὸν καθὼς κρύσταλλον, ζητῶ νὰ τρέξω μὲ θάρρος, ἀλλὰ πίπτω ἐλεεινὰ καὶ ὅλος ὁ κόσμος γελᾷ μὲ τὸ ἀτύχημά μου καὶ γελῶ καὶ ἐγώ, καὶ ὅταν ἀκόμη πονῶ. Ἀλλ' ἐνίοτε σκοντάπτει ἐπάνω εἰς τὸ ἀδρανές μου σῶμα κάμμία μικρούλα, ἡ ὁποία πίπτει γελῶσα κοντά μου· καὶ τότε τὴν πέρνω ἐκ τῆς χειρός, ζητῶ νὰ στηριχθῶ ἐπάνω της, ἀλλ' ὅταν ἴδῃ, ὅτι κινδυνεύω νὰ πέσω καὶ πάλιν καὶ νὰ τὴν παρασύρω μετ' ἐμοῦ, μὲ ἀφίνει νὰ 'ξαπλωθῶ κατὰ γῆς καὶ φεύγει γελῶσα. Καὶ ἐγὼ κλαίω σχεδόν, ὄχι διότι ἔπεσα, ἀλλὰ διότι δὲν δύναμαι νὰ τὴν ἀκολουθήσω καὶ δὲν δύναμαι κρατῶν τὴν χεῖρά της νὰ τρέχω οὕτω πολλὰς ὥρας κοντὰ εἰς τὸ πλευρόν της....

Κατὰ τὸ θέρος, ὅταν ὅλα τὰ δένδρα, εἶνε ἐστολισμένα, ἀκούει τις πολλάκις νὰ ἐξέρχωνται ἐκ τοῦ μέσου τοῦ δάσους γλυκεῖς φθόγγοι· εἶνε ἡ στρατιωτικὴ μουσική, ἡ ὁποία παίζει· κόσμος ἄπειρος συνωθεῖται πέριξ· οὐδεὶς κινεῖται, οὐδεὶς ὁμιλεῖ· ἕκαστος ἐνοικιάζει ἀντὶ 10 ἢ 20 λεπτῶν ἓν κάθισμα καὶ ἐν θρησκευτικῇ εὐλαβείᾳ ἀκροᾶται τῆς ὑψηλῆς τῶν μουσῶν λειτουργίας. Τὸ πανδαιμόνιον τῶν ἀθηναϊκῶν πλατειῶν, μὲ μίαν μουσικὴν εἰς τὸ μέσον χωρὶς πρόγραμμα, μὲ μουσικὴν τὴν ὁποίαν οὐδεὶς κήδεται, διότι ὅλοι *σολατσάρουν* ἐπιδεικνυόμενοι καὶ φλυαροῦντες περὶ πολιτικῆς, εἶνε ἄγνωστον ἐδῶ. Πλατεῖαι κονιορτώδεις καὶ λασπωμέναι δὲν ὑπάρχουσιν· αἱ τοιαῦται πλατεῖαι, ὡς ἡ τοῦ Συντάγματος, χρησιμεύουσιν ὡς σταθμοὶ τῶν ἁμαξῶν. Ἐδῶ ὁ κόσμος κινεῖται, παίζει, ἐρωτεύεται, ἀκούει τὴν μουσικήν του, ἐντὸς κήπου ἢ δάσους. Ἀλλ' εἰς τὴν Ἑλλάδα δὲν φυτεύουν δένδρα· τοὐναντίον, καίουν τὰ ὑπάρχοντα. Τί δυστυχία!

Τί ὑψηλὸν πρᾶγμα ἡ μουσική· δι' αὐτὴν καὶ μόνην ἀξίζει τις νὰ ζῇ· δι' αὐτὴν θὰ κλαύσω ὅταν ἀποθάνω! ἐστηριγμένος ἐπί τινος δένδρου, ἀκούω, ζῶν ἐπ' ὀλίγον ἐν ἡδονικῇ ἀνυπαρξίᾳ, χωρὶς νὰ βλέπω τόσα ἄλλα πέριξ ἀντικείμενα, ὡραῖα καὶ τερπνά, χωρὶς νὰ γνωρίζω, ἐὰν πράγματι ζῶ ἢ ἐὰν ὀνειρεύωμαι ἐν τῷ ᾅδῃ.

* *
*

Ὀλίγον περαιτέρω πρὸ μικροῦ ξυλίνου παραπήγματος ἀκούω φωνὰς καὶ γέλωτας παιδίων. Εἶνε θεατρικὴ παράστασις Φασουλῆ, ἀλλὰ γάλλου Φασουλῆ. Διότι, ὦ Ἕλληνές μου, ἔχουσι καὶ οἱ φίλοι ἡμῶν Γάλλοι τὸν Φασουλῆ των, τὸν ὁποῖον καλοῦσι Guignol, ὡς ἔχουσιν οἱ Τοῦρκοι τὸν Καραγκιόζην, ἀχρεῖον ὅμως αὐτόν· ὁ γάλλος Φασουλῆς, ὅστις ἔχει μεγάλην ἱστορίαν, γεννηθεὶς πρὸ 100 χρόνων, νομίζω ἐν Λυῶνι, εἶνε ἐπίσης ἠθικὸς ὡς ὁ ἕλλην· ὀλιγώτερον ὅμως σατυρικὸς καὶ περισσότερον σκανδαλώδης. Τὸ κοινότερον αὐτῶν σημεῖον εἶνε τὸ ἀλύπητον ξύλον, τὸ ὁποῖον δίδεται μεταξὺ Φασουλῆ καὶ Περικλέτου. Τὸ θέατρον τοῦτο, τὸ ὁποῖον εὑρίσκει τις ἰδίᾳ εἰς τὸν κῆπον τῆς Γερουσίας καὶ εἰς τὰ Ἠλύσια Πεδία, κομψόν, μὲ ἓν ὄργανον μουσικὸν κατὰ τὰ διαλείμματα, μὲ καθίσματα πέριξ, εἶνε ἐδῶ ἡ χαρὰ τῶν παιδίων, ὡς ἐν Ἑλλάδι, ἡ μόνη διασκέδασις ὁλοκλήρων ἐπαρχιῶν. Ἐν Λαρίσῃ εἶδον ἀξιωματικοὺς νὰ πηγαίνωσιν ἐν σώματι εἰς τὸν Φασουλῆν, ἐλλείψει ἄλλης ἀσχολίας καὶ διασκεδάσεως! Καὶ ὅμως πηγαίνω καὶ ἐγὼ ἐνίοτε εἰς τοῦ Guignol, οὐχὶ διὰ νὰ γελάσω διὰ τὰς εὐφυΐας καὶ τὸ ξύλον του, ἀλλὰ διὰ νὰ φαιδρυνθῶ ὀλίγον ἐκ τῆς θέας τῶν χαρωπῶν προσώπων τῶν παιδίων. Παρακολουθῶ μετὰ προσοχῆς τὰς φαιδρὰς ἀλ-

λειώσεις τοῦ προσώπου των, ἀκούω μετὰ κατανύξεως τοὺς ἀθώους γέλωτάς των, τὰ αὐτόματα χειροκροτήματα καὶ εἶμαι εὐτυχὴς διὰ τὴν ἀληθινὴν εὐτυχίαν τῶν μικρῶν ἐκείνων ὑπάρξεων. Καὶ ἀδύνατον εἶνε νὰ μὴ ἀναπολήσω τότε τὴν παιδικήν μου ἡλικίαν, καθ' ἣν ἤμουν τόσον εὐτυχής, χωρὶς νὰ τὸ γνωρίζω.

* *
*

Καὶ ἐξακολουθῶ κατόπιν νὰ περιπλανῶμαι ἀνὰ τὰ δένδρα, ζητῶν κάτι — ἀγνοῶ ἀκριβῶς τι — πηγαίνων που — χωρὶς νὰ γνωρίζω ποῦ διευθύνομαι. Ἐπὶ τῶν δημοσίων θρονίων ἢ τῶν ἐνοικιαζομένων ἀντὶ δεκαλέπτου καθισμάτων κάθηνται κατὰ σειρὰν διαφόρων κοινωνικῶν τάξεων γυναῖκες, ἐργαζόμεναι καὶ ἐπιτηροῦσαι τὰ πρὸ αὐτῶν παίζοντα παιδία. Εἰς τὰς Ἑλληνίδας θὰ φαίνηται παράξενον πῶς δύνανται νὰ ὑπάρξωσι γυναῖκες πλέκουσαι ἢ κεντῶσαι εἰς δημόσια μέρη. Καὶ ὅμως τὸ τοιοῦτον ἐδῶ δὲν εἶνε διόλου ἐντροπή, ἡ δὲ φίλεργος Γαλλὶς δὲν χάνει οὐδὲ λεπτόν. Ἀγαπᾷ, ἐργάζεται, γελᾷ συγχρόνως.

Παρατηρῶ περαιτέρω ὡραιότατα ἐντὸς συστάδος δένδρων ἀγάλματα καὶ συμπλέγματα: τὰ ὡραιότερα τούτων, τὰ κοσμοῦντα τὸν Κεραμεικόν, εἶνε εἰλημμένα ἐκ τῆς ἑλληνικῆς μυθολογίας, ἐξ ἧς ὁ κόσμος ἀδύνατον νὰ ἀποσπασθῇ· ὁ κῆπος τοῦ Λουξεμβούργου ἢ τῆς Γερουσίας εἶνε ὁ ὡραιότερος τῶν Παρισίων, εἶνε δὲ οἱονεὶ κτῆμα τῶν φοιτητῶν, οἵτινες διέρχονται ἐκεῖ τὰς ὥρας τῆς ἀργίας, ὅταν δὲν κλείωνται, ὡς οἱ Ἕλληνες συνάδελφοί των, εἰς τὰ καφφενεῖα, ἅτινα ἀγαπᾷ ὁ Γάλλος, ὅσον καὶ ὁ Ἕλλην. Εἶνε ὁ κῆπος ὁ κατ' ἐξοχὴν θορυβώδης· εἶνε πλήρης σκανδάλων. Οἱ φοιτηταὶ μὲ τὰς ἐρωμένας των ἀνταλλάσσουσι δημοσίᾳ φιλήματα ἢ ἀλληλοκυτάζονται ἡδέως ἢ παίζουσι διώκοντες ὁ εἷς τὸν ἄλλον. Μία μητέρα περιφέρει θριαμβευτικῶς τὰς θυγατέρας της ἀνὰ μέσον στοίχων νέων, ὧν τινες μετ' ὀλίγον γίνονται φίλοι. Μία ἐργάτις ἔχουσα ἀνηρτημένας ἐπὶ τοῦ ἀλεξιβροχίου της τρίχας γυναικείας κόμης φωνάζει ὅτι εἶνε τῆς πενθερᾶς της! Παιδαγωγοί, ὑπηρέτριαι, ἐνθυμίζουσαι *ταῖς ἀθηναΐκαῖς κουζίναις*, χονδραὶ γυναῖκες, θρηνοῦσαι τὸ παρελθόν, μερικοὶ γέροντες μειδιῶντες θλιβερῶς, παιδία πηδῶντα καὶ φωνάζοντα, φύλακες φρουροῦντες σοβαρῶς, πτηνὰ ἱπτάμενα ἥμερα, πλοιάρια ἀκινητοῦντα ἐπὶ τῆς δεξαμενῆς, ἄνθη ὡραῖα καὶ πολύχρωμα, δένδρα ὑψηλὰ καὶ σύσκια, εὔγευστοι καρποὶ κρεμάμενοι καὶ μαγευτικὴ δύσις ἡλίου, ἔμπροσθεν τὸ Πάνθεον καὶ ὄπισθεν τὰ ὑψηλὰ κωδωνοστάσια τοῦ Ἁγίου Σουλπικίου, κόσμος ἄπειρος, λαμπρὰ μουσική, παιγνίδια ἁπανταχοῦ διὰ τὰ παιδία, καφφενεῖα διὰ τοὺς μεγάλους, τύρβη καὶ γέλωτες, *χασομέρημα* εὐχάριστον, ἰδοὺ τί εἶνε τὸ

Λουξεμβοῦργον ἐν ὀλίγοις, πλησίον τοῦ ὁποίου συνεδριάζουσιν ἐντὸς ἀμαυροῦ καὶ παλαιοῦ μεγάρου οἱ πολιοὶ πατρίκιοι τῆς Γαλλίας, ἥσυχοι κατ' ἀντίθεσιν πρὸς τοὺς δαιμονιῶντας συναδέλφους των τῆς Κάτω Βουλῆς, ὧν ὁ χρόνος δὲν κατηύνασεν εἰσέτι τὴν ζέσιν καὶ τὴν τρέλλαν.

Καὶ ἐξέρχεταί τις ἐκ τοῦ κήπου καὶ ἀκολουθῶν τὰς μεγάλους ὁδούς, ἀληθεῖς ἐκθέσεις, τὰ πολυθόρυβα βουλεβάρτα, τὰς λαμπρὰς διόδους, τὰς μοναδικὰς δενδροστοιχίας, ἵσταται ἀνὰ πᾶσαν στιγμὴν πρὸ τῶν πολυτελῶν προθηκῶν, αἵτινες ἀπαστράπτουσιν, ἐμβάλλουσαι καὶ αὐτοὺς τοὺς ἄρρενας εἰς ἀδιαλείπτους πειρασμούς: Τί ὡραῖα πράγματα!—Ἂν ἠδυνάμην νὰ ἀγοράσω τοῦτο, ἂν ἠδυνάμην νὰ ἔχω ἐκεῖνο!—Εἰσέρχεσαι ἐνίοτε ἑλκυόμενος εἰς τὸ κατάστημα, δίδεις ὅ,τι ἔχεις διὰ νὰ πάρῃς ὅ,τι δὲν ἔχεις, τὸ ὁποῖον μετά τινα καιρὸν δὲν θὰ ἔχῃς,ἢ ἐξακολουθεῖς, τὸ συχνότερον τὸν δρόμον σου, ἐφ' οὗ ἄλλα ἀντικείμενα σὲ ἑλκύουσιν.

Ὁ Σηκουάνας ἐξαπλοῦται ἤρεμος περιστρεφόμενος ὡς βόας ἐντὸς τῆς μεγάλης πόλεως. Δεκάδες μικρῶν ἀτμοπλοίων πλήρων γελώντων ἐπιβατῶν, οἵτινες μὲ ἄνθη ἐπιστρέφουν ἢ πηγαίνουν εἰς τὰς ἐξοχάς, τρέχουσιν ἠρέμα, σταθμεύοντα ἀνὰ διάφορα σημεῖα ἐπὶ τῆς μιᾶς ἢ τῆς ἄλλης ὄχθης. Καὶ παρ' αὐτὰ πληθὺς ἄλλη ἐμπορικῶν ἀτμοπλοίων, ἅτινα φέρουσι μέχρι τῶν Παρισίων ἀναπλέοντα τὸν ποταμὸν ἐκ τοῦ Ὠκεανοῦ διάφορα ἐμπορεύματα. Διότι, ἂν καὶ ἐκπλήσσεταί τις κατ' ἀρχάς, οἱ Παρίσιοι εἶνε ἡ ἐμπορικωτέρα πόλις τῆς Γαλλίας! Τὸ ἐμπόριον αὐτῆς, ὅπερ διενεργεῖται διὰ τοῦ Σηκουάνα καὶ τῆς διώρυγος τοῦ Ἁγίου Διονυσίου, εἶνε κατά τι ἀνώτερον τοῦ τῆς Μασσαλίας. Καὶ ὅμως οἱ Παρίσιοι δὲν εἶνε παραθαλασσία πόλις. — Κόσμος ἄπειρος ἵσταται ἐπὶ τῶν λαμπρῶν λιθοκτίστων προκυμαιῶν σκιαζομένων ὑπὸ μεγάλων δένδρων. Εἶνε οἱ περίεργοι, οἱ κεχηναῖοι, οἱ ***χασομέρηδες*** παρισινοί, οἵτινες ἵστανται μὲ ἀνοικτὸν στόμα πρὸ τοῦ τυχόντος ἀντικειμένου. Χίλιοι ἄνθρωποι παρατηροῦσι κυρίαν τινά, ἥτις λύει τὸν κύνα της, τοὺς κατὰ σειρὰν ἐπὶ τῆς ὄχθης ἁλιεύοντας, τοὺς κωπηλατοῦντας ἐπὶ τοῦ ὕδατος. Ἐὰν ρεμβάζων σταθῇς πρὸς στιγμὴν ὅπως παρατηρήσῃς μελαγχολικὸς τὸν ροῦν τοῦ ποταμοῦ, ἀμέσως γίνεται πέριξ σου μέγας κύκλος, καὶ ἕκαστος ἐρωτᾷ τὸν πλησίον: μήπως πνίγηκε κανένας; — Ἐὰν θελήσῃς νὰ ἐπισκοπήσῃς τὴν πορείαν τῶν ἀστέρων, χίλιοι διαβάται θὰ εὑρεθῶσιν ὅπως στρέψωσι τὴν κεφαλὴν πρὸς τὸν οὐρανόν, ζητοῦντες νὰ μάθωσι τί συμβαίνει ἐκεῖ ὑψηλά.

Καὶ ἐν τούτοις οἱ περίεργοι αὐτοὶ ἄνθρωποι δὲν γνωρίζουσι καλῶς ἢ μόνον τὴν ἰδίαν συνοικίαν. Ἐὰν τοὺς ἐρωτήσῃς: — Σᾶς παρακαλῶ, φίλε μου, εἶμαι ξένος, μοὶ λέγετε τί εἶνε τὸ λαμπρὸν αὐτὸ οἰκοδό-

μημα ; — Λυποῦμαι πολύ, φίλε μου, δὲν εἶμαι αὐτῆς τῆς συνοικίας. Πόσοι Ἀθηναῖοι δὲν θὰ ἐπεσκέφθησαν τὴν Ἀκρόπολιν, πόσοι Παρισινοὶ δὲν θὰ γνωρίζωσι τὸ Λοῦβρον ! Ἐγὼ δὲν δύναμαι νὰ αἰσθάνωμαι πέριξ μου πράγματα ἅτινα ἀγνοῶ.

Ἐπὶ τῆς ἀριστερᾶς ὄχθης τοῦ ποταμοῦ κεῖνται κατὰ σειρὰν ἐπὶ τῆς προκυμαίας, τὰ περιώνυμα παλαιοβιβλιοπωλεῖα : χιλιάδες τόμων ἐντὸς ξυλίνων θηκῶν· σωρὸς βιβλίων ἀγοραζομένων εἰς δημοπρασίας, κατὰ πτωχεύσεις, πωλουμένων ἀντὶ ὀλίγων πολλάκις λεπτῶν. Μὲ ὀλίγα χρήματα δύναταί τις νὰ σχηματίσῃ ὁλόκληρον βιβλιοθήκην. Ἀλλὰ δὲν γνωρίζω ποία μελαγχολία μὲ καταλαμβάνει ἐνώπιον τοῦ πελάγους τούτου τῶν βιβλίων, ὧν ὀλίγιστα ἐπιπλέουσι. Πόσα ὄνειρα, πόσαι ἐλπίδες, πόσαι φιλοδοξίαι, πόσοι στεναγμοί, πόσοι θρῆνοι, δὲν κοιμῶνται ἐντὸς τοῦ πρασινωποῦ ἐκείνου χάρτου, τὸν ὁποῖον ἤγγισαν τόσαι ἄλλαι χεῖρες, μὴ ὑπάρχουσαι πλέον ! Πόσοι συγγραφεῖς δὲν ἐλησμονήθησαν, πόσοι ἐκ τῶν μὴ λησμονηθέντων εἰσέτι, θὰ λησμονηθῶσι μίαν ἡμέραν. μετὰ ἑκατόν, ἢ μετὰ χίλια ἔτη, ἀδιάφορον. Καὶ τότε, ἐν τοιαύτῃ στιγμῇ ἀπελπισίας, ὁρκίζομαι καὶ ἐγὼ ὁ ταπεινὸς συγγραφεύς, νὰ μὴ χαράξω οὐδεμίαν πλέον γραμμὴν ἐπὶ τοῦ χάρτου, ἀλλὰ μετ' ὀλίγον λησμονῶ τὸν ὅρκον μου — ποσάκις φεῦ ! κατὰ τὸν βίον ἡμῶν δὲν καθιστάμεθα ἐπίορκοι! — καὶ λαμβάνω ἀσυνειδήτως τὴν γραφίδα, ἵνα γράψω ὅ,τι μίαν ἡμέραν θὰ ἐξαφανισθῇ. Ἀλλὰ μήπως δὲν εἶνε αὐτὴ ἡ πορεία, αὐτὸς ὁ προορισμὸς ὅλης τῆς δημιουργίας ; ὑπεράνω ἐπιπλέει ἡ ἰδέα, αἰωνία καὶ ἄφθαρτος ὡς εἶνε ὁ Θεός.

* *
*

Καὶ ὅμως ὑπάρχουσι σκέψεις γραπταὶ διατηρούμεναι ἐπὶ αἰῶνας πολλοὺς καὶ θέλγουσαι γενεὰς ἀλληλοδιαδόχους. Ἀπόδειξις ὁ Ὅμηρος. Ἆρά γε θὰ ἔλθῃ ἡμέρα, καθ' ἣν καὶ οὗτος θὰ ἐξαφανισθῇ — μετὰ 100 π. χ. ἑκατοντάδας ἐνιαυτῶν ; Ἀδιάφορον. Δύναταί τις νὰ ἀποθάνῃ, ὅταν ζήσῃ τόσους αἰῶνας. Καὶ τὰς ἰδέας ταύτας σοὶ ὑπαγορεύουσι τὰ λαμπρὰ ἔργα τῆς τέχνης, ἅτινα περικλείουσι τὰ πολυπληθῆ τῆς πόλεως μουσεῖα. Ἀπὸ τοῦ μικροῦ μουσείου τοῦ Λουξεμβούργου, ἔνθα τὰ γλυπτικὰ καὶ γραφικὰ ἔργα τῶν διασημοτέρων γάλλων καλλιτεχνῶν, τῶν ἔτι ζώντων, μεταβαίνεις εἰς τὸ κολοσσιαῖον Λοῦβρον, κτίσμα ἡγεμόνων πολλῶν, ὅπως γονατίσῃς πρὸ τῆς Ἀφροδίτης τῆς Μήλου, ἢ πρὸ τῆς Παναγίας τοῦ Ραφαὴλ. Καὶ διέρχεσαι ἐκεῖ ὥρας πολλάς, ζητῶν νὰ ἐξηγήσῃς τὸ μυστηριῶδες μειδίαμα τῆς Ζοκόνδας τοῦ Βίντζη, μαγευμένος ἀπὸ τὴν χάριν τῆς Μαδόνας. Συχνάκις τοῦ μηνὸς αἰσθάνομαι τὴν ἀνάγκην νὰ εἰσέλθω εἰς τὸ ἱερὸν τοῦτο τῆς τέχνης.

Διέρχομαι ἀδιάφορος, σπεύδων διὰ τῶν αἰθουσῶν, ἔνθα κεῖνται τὰ ἀκατάληπτα δι' ἐμὲ μνημεῖα τῆς Ἀσσυρίας καὶ τῆς Αἰγύπτου, καὶ τεθορυβημένος ἀπὸ τὸ σαρκαστικὸν μειδίαμα τῶν μουμιῶν, αἵτινες φαίνονται νὰ μὲ οἰκτείρωσι διότι ζῶ, φθάνω ἱκέτης πρὸ τῆς Ἀφροδίτης τῆς Μήλου, πρὸ τῆς ὁποίας ἵσταμαι ὥρας ὁλοκλήρους.

Καὶ ὅταν ἐνίοτε οἱ φύλακες παραμερίσωσι, καὶ οἱ ξένοι παραπλανηθῶσιν εἰς ἄλλας αἰθούσας, ἀκούω μετὰ δακρύων τὸ πικρὸν παράπονόν της. Τότε τῇ προτείνω, σπογγίζων τὰ δάκρυά της διὰ τῶν ἀσπασμῶν μου, ὅπως τὴν ἀπαγάγω καὶ φέρω αὐτήν, νοσταλγοῦσαν εἰς τὴν ἡλιοφώτιστον αὐτῆς καὶ γαλανὴν πατρίδα. Ἀλλὰ ἀφίνομεν αἴφνης καὶ οἱ δύο βαθὺν στεναγμόν, ὅταν παρατηρήσωμεν τὰ δεσμὰ τῶν εὐγενῶν αὐτῆς ἀπαγωγέων. Εἶνε ἄθραυστα, ἴσως ὅμως δὲν εἶνε καὶ αἰώνια! Ἀνόητοι σκέψεις!

Καὶ κατὰ σειρὰν ἄλλοι δεσμῶται θεοί, Ἑρμαῖ, Ἀθηναῖ Ἀπόλλωνες, Χάριτες. Ἡ Νίκη τῆς Σαμοθρᾴκης ἀκέφαλος ἐπὶ τεθραυσμένης νηός. Πολιορκητὰ Δημήτριε, ποῦ εἶσαι!

* *
*

Ἔξω ἡ πόλις ἐξαπλοῦται φαιδρά, πλουσία, ὡραία, γαργαλιστική, κρύπτουσα ὑπὸ τὸ χρυσοΰφαντον αὐτῆς πέπλον χίλια πάθη καὶ ἄλλας ἀθλιότητας. Εἰσέρχεσαι ἀσυνειδήτως εἰς ἓν τῶν μεγάλων ἐκείνων καταστημάτων, ἔνθα δύνασαι νὰ μείνῃς ὁλόκληρον ἡμέραν, βλέπων, ἀκούων, ὀσφραινόμενος, ψαύων ἁπαλά. Τὸ Λοῦβρον ἀπέναντι τοῦ ὁμωνύμου μουσείου, ἵσταται ὡς κολοσσός, ὑπὸ τὰ σκέλη τοῦ ὁποίου διέρχονται χιλιάδες ψυχῶν. Ὅλοι οἱ παρισινοὶ συρμοί, τὰ γαλλικὰ λεπτουργήματα, οἱ σινικοὶ νεωτερισμοί, ἄνθη, μύρα, χρυσὸς καὶ ἄργυρος, λεπτὰ καὶ χονδρὰ ὑφάσματα, κομψοτεχνήματα, ὅλοι οἱ πειρασμοὶ τῶν γυναικῶν, πλοῦτος ὁλόκληρος ἐκτεθειμένος ἐντὸς βελουδίνων θηκῶν, ἐντὸς ταπητοστρώτων αἰθουσῶν, ὑπὸ ἄπλετον ἠλεκτρικὸν φῶς. Τρεῖς χιλιάδες ὑπάλληλοι ὑπηρετοῦσι πέντε χιλιάδας ἐπισκέπτας. Ὁλόκληρος ἑλληνικὴ πόλις ἐντὸς ἑνὸς μαγαζείου. Ἀλλὰ πληθυσμὸς μυρωμένος ἐντὸς μαγαζείου μοσχοβολοῦντος. Τὰ ἄπειρα πλήθη τῶν ἀγοραστριῶν σὲ πιέζουσιν ἡδονικῶς, τὰ βλέμματά των σὲ ἀναγκάζουσι νὰ περιπλανηθῇς ἀσκόπως ἡμίσειαν ἡμέραν, ἀνερχόμενος καὶ κατερχόμενος τὰ πατώματα διὰ τῶν πολυτελῶν κλιμάκων ἢ διὰ τοῦ μηχανικοῦ ἀνυψωτῆρος. Ὕδωρ Κολωνίας τρέχει ἀπό τινα βρύσιν· δωρεὰν βρέχεις τὸ μανδύλιόν σου· δωρεὰν ἐπίσης πίνεις ἓν ποτὸν ἢ τρώγεις ἓν ζαχαρωτόν, ἅτινα προσφέρουσιν εἰδικοὶ ὑπάλληλοι μὲ στολὴν εἰς τοὺς ἐπισκέπτας. Κατόπιν εἰσέρχεσαι εἰς τὸ ἀναγνωστήριον, ἐξαπλοῦσαι δωρεὰν ἐπὶ ἀνα-

παυτικῶν βελουδίνων ἑδρῶν, ἀναγινώσκεις δωρεὰν ὅλας τὰς ἐφημερίδας τοῦ κόσμου, γράφεις ἐπὶ χάρτου δωρεὰν παρεχομένου ὅλας τὰς ἐπιστολάς σου, παρατηρεῖς ἐν ἀνέσει τὰς ὡραίας εἰκόνας, αἵτινες κοσμοῦσι τὸ ἀναγνωστήριον καὶ ἀπέρχεσαι μετὰ πολλὰς ὥρας, εὐτυχής, ἐὰν τόσα θέλγητρα καὶ τόσα *δωρεὰν* δολώματα δὲν σὲ ἐσαγήνευσαν ὅπως ἀγοράσῃς τι, δυστυχής, διότι δὲν κατώρθωσας νὰ ἀποκτήσῃς μέρος τῶν ὡραίων ἐκείνων πραγμάτων.

* *
*

Καὶ ὅταν ἐξελθὼν εἰς τὴν ὁδόν, ζητήσῃς νὰ ἐπιστρέψῃς οἴκαδε, χίλια ἄλλα πράγματα σοὶ κόπτουσι καθ' ὁδὸν τὸν δρόμον. Παρατηρεῖς τὰ ἀγάλματα, ἅτινα πληροῦσι τὰς πλατείας καὶ τὰς ὁδούς· ὅλοι οἱ ἐπίσημοι Γάλλοι ἀπομαρμαρωμένοι· ἀποκαλύπτεσαι πρὸ δεκάδος κηδειῶν· εἰσέρχεσαι εἰς τὴν πρώτην τυχοῦσαν ἐκκλησίαν. Μεγάλαι λαμπάδες καίουσι πρὸ τῶν ἑκατέρωθεν ἱερῶν. Τὸ ἄδυτον λάμπει ἀπὸ τὰ κοσμήματα. Τὸ μέγα ὄργανον ἀντηχεῖ ὑπὸ τοὺς θόλους· εἰς τοὺς τοίχους λαμπραὶ εἰκόνες. Μία μαγευτικὴ φωνὴ δεσπόζουσα τῶν λοιπῶν τοῦ χοροῦ ἀνέρχεται ἐν ἐξάρσει πρὸς τὸν οὐρανόν. Κυρίαι μελανειμονοῦσαι προσεύχονται γονυκλινεῖς. Εἷς ξυρισμένος ἀββᾶς λειτουργεῖ· περιηγηταὶ ἵστανται ὡς βλᾶκες. Τὸ ἡμίφως τῶν σιγηλῶν θόλων περιβάλλει ἐν μυστηρίῳ τὸν ναόν. Πολλάκις συγκινεῖσαι, ἐνίοτε μειδιᾷς, οἰκτείρεις τοὺς ἄλλους ἢ οἰκτείρεις σεαυτὸν καὶ ἐπὶ τέλους ἐξέρχεσαι ὅπως εἰσῆλθες.

Ὀλίγον ἀπωτέρω τῆς ἐκκλησίας ἵσταται ἐν κύκλῳ μέγα πλῆθος. Ἐν τῷ μέσῳ, *σαλτιμπάγκοι* ἐκτελοῦσι διάφορα γυμνάσια, ἢ ταχυδακτυλουργοὶ ἐπιδεικνύουσι τὴν τέχνην των. Πλανόδιοι ἀοιδοὶ ψάλλουσι παλαιὰ ᾄσματα — εἶδος ἐλεημοσύνης — καὶ ἐνίοτε ἀκούεις τις καὶ τὴν ἰταλικὴν λατέρναν, ἣν συναντᾷ μετὰ τῶν Καλαβρέζων εἰς ὅλα τὰ μέρη τοῦ κόσμου. Οἱ μικροπωληταὶ καὶ οἱ farceurs κατέχουσι σπουδαίαν θέσιν μεταξὺ τῶν εὐώνων δημοσίων θεαμάτων, ἅτινα κινοῦσι τὴν περιέργειαν τοῦ κόσμου. Πωλοῦσι κυνάρια, χαρτοφυλάκια, ἁλύσεις ὡρολογίων, ἄνθη, ὑγρὰ θαυματοποιά, χίλια πράγματα μικρὰ καὶ περίεργα, ὑπὲρ ὧν ὁμιλοῦσι μετὰ ταχύτητος ἀνεμοστροβίλου, ὡς ἕλληνες ῥήτορες ἐν παραμοναῖς ἐκλογῶν. Καὶ οἱ διαβάται τοὺς ἀκούουσι σιωπηλοί, ἕτοιμοι νὰ γελάσωσιν εἰς τὴν πρώτην τοῦ ῥήτορος εὐφυΐαν.

Εἰς τὰς ἀποκέντρους συνοικίας πίπτεις πολλάκις ἐπὶ τῶν ἐτησίων πανηγύρεων, ἔνθα διασκεδάζει θορυβωδῶς ὁ λαὸς ἐν τῷ μέσῳ ξυλίνων ἵππων, παραπηγμάτων μὲ χίλια μικρὰ πράγματα, ἐργατῶν ᾀδόντων, πλήθους εὐθύμου. Καὶ ἔξω ἀπὸ τὰ ὀχυρώματα, τὰ λαμπρὰ δάση καὶ αἱ θαυμάσιοι ἐξοχαί, μὲ χιλίας διασκεδάσεις καὶ ἄπειρα θέλγητρα.

* *
*

Ὅταν δὲ ἐπέλθῃ τὸ σκότος, ἀνοίγονται τότε αἱ θύραι τῶν συναυλιῶν καὶ αἱ τῶν θεάτρων, τῶν μεγάλων δημοσίων τῆς νυκτὸς θεαμάτων. Ὑπάρχουσι περίπου ἐν Παρισίοις τριάκοντα μεγάλα θέατρα καὶ αἴθουσαι συναυλιῶν, καὶ ἄλλα τόσα μικρά. Καὶ ὅλα πλήρη πάντοτε. Ἡ μεγάλη ὄπερα λάμπει ἐκ τοῦ μαρμάρου, τοῦ πλούτου, τῆς καλλιτεχνικῆς ἀρχιτεκτονικῆς. Ἡ μεγάλη κλῖμαξ καὶ ἡ τιμητικὴ εἴσοδος κατεσκευάσθη ἐκ μαρμάρων κομισθέντων ἐξ ὅλων τῶν μερῶν τοῦ κόσμου. Τέσσαρες προτομαί, παριστῶσαι τὴν Ἑλλάδα, καὶ τὴν Ἰταλίαν, τὴν Αἴγυπτον καὶ τὴν Γαλλίαν, ἵστανται πρὸ τοῦ στίλβοντος ἐκ χρυσοῦ foyer, καὶ ἐφ' ἑκάστης αὐτῶν ἀναγινώσκει ὑπερήφανος ὁ Ἕλλην τὰ ὀνόματα αὐτῶν ἑλληνιστὶ γεγραμμένα. Ὑπὸ τοὺς θόλους τοῦ θεάτρου ἀκούεις αἴφνης καὶ ὑψοῦται θεσπέσιον μέλος καὶ ἀκούεις ἀπνευστεὶ τὰς ὑψηλὰς ἐμπνεύσεις τῶν μεγάλων μουσικῶν. Μετὰ τὴν ὄπεραν ἡ opéra comique, ἥτις προσωρινῶς ἑδρεύει ἐν πενιχρῷ θεάτρῳ, εἶνε τὸ καλλίτερον λυρικὸν θέατρον. Ἀλλ' εἰς τὸν οἶκον τοῦ Μολιέρου, ὡς ἀποκαλοῦσιν οἱ Γάλλοι τὸ Γαλλικὸν θέατρον, ἀκούει τις μετὰ ψυχικῆς τινος ἱκανοποιήσεως ἑρμηνευόμενα τὰ ἄριστα τῶν δραμάτων ὑπὸ τελείων καλλιτεχνῶν. Ἐδῶ πρωτεύει ἡ τριὰς τῶν Coquelin. Ἀλλὰ ὅλοι οἱ ἠθοποιοὶ ἁμιλλῶνται περὶ τὴν τελειότητα, εἶνε δὲ μία παράστασις τοῦ Γαλλικοῦ θεάτρου μία τῶν μεγαλειτέρων εὐδαιμονιῶν.

Τὸ Ὠδεῖον, παλαιὸν ὡραῖον θέατρον, ἀκολουθεῖ τὰ ἴχνη τοῦ προηγουμένου. Ἀλλ' ἐδῶ ἄρχονται τοῦ σταδίου αὐτῶν οἱ ἐκ τῆς δραματικῆς σχολῆς ἐξερχόμενοι, ὅπως ἐντεῦθεν μεταπηδήσωσιν εἰς ἄλλα μεγάλα θέατρα, καὶ ἰδίᾳ εἰς τὸ Γαλλικόν. Τὰ δύο αὐτὰ θέατρα δίδωσι δὶς τῆς ἑβδομάδος, διὰ τοὺς μαθητὰς ἰδίᾳ, εἰδικὰς ἀπογευματινὰς παραστάσεις, καθ' ἃς διδάσκονται τὰ κλασικὰ ἔργα, ἰδίᾳ ὁ Μολιέρος, ὁ Ρακίνας καὶ ὁ Κορνήλιος.

Εἰς τὸ Châtelet ἑδρεύει ἡ féérie. Ἐπὶ τῆς ἀπεράντου σκηνῆς βλέπει τις πολλάκις μέχρι 300 ὑποκριτῶν. Εἶνε ἐδῶ τὰ ὡραιότερα σκηνικὰ—ὅλα πλούσια καὶ μαγικά,—τὸ μεγαλείτερον τῆς Γαλλίας *μπαλλέτον,* ἠθοποιοὶ ἄριστοι, ἀοιδοὶ κάλλιστοι. Ἡ féérie μετέχει μελοδράματος καὶ δράματος, κωμῳδίας καὶ τραγῳδίας, φαντασμαγορίας, καὶ πανοράματος· θέλγει καὶ συγκινεῖ. Ἑτέρου εἴδους εἶνε αἱ μεγάλαι τοῦ Ἱπποδρόμου fééries. Εἶνε κονίστρα σιδηρο-ὑάλινος διὰ θερινὰ θεάματα, ἀπέραντος, μὲ ὀκτὼ χιλιάδας θέσεις. Εἰς τὰ θεάματα ταῦτα λαμβάνουσι μέρος 1000 περίπου πρόσωπα, συνάπτονται μάχαι σχεδὸν ἀληθεῖς, παρελαύνουσι στρατοὶ ὁλόκληροι μετὰ μουσικῶν τελείων, γί-

νονται ἱπποδρόμια, ἀγῶνες, μὲ λαμπρὰς στολάς, μὲ μοναδικὸν ἱματισμόν, μὲ θαυμάσια κινητήρια μηχανήματα. Καὶ ἡ féérie ὅλη διεξάγεται ἐδῶ μόνον διὰ κινήσεων καὶ χειρονομιῶν—διότι εἶνε παντομίμα—τόσον ἐντελῶς, ὥστε νὰ ἀντικαθιστῶσιν ἐπιτυχῶς τὴν λαλιάν. Ἡ παράστασις τῆς Ἰωάννας δ' Ἄρκ τόσον φυσικὴ εἶνε, ὥστε ὅταν αὕτη αἰχμαλωτιζομένη ὑπὸ τῶν Ἄγγλων ἀνέρχηται τὴν πυράν, νομίζει τις ὅτι εὑρίσκεται πρὸ πραγματικότητος. Καὶ ὁ ἀπέραντος ἱππόδρομος ἀντηχεῖ ἀπὸ τῆς ἐπευφημίας τῶν 8 χιλιάδων θεατῶν.

Τὰ ἀληθῶς ὡραῖα ταῦτα θεάματα θὰ ἀργήσωμεν πολὺ νὰ ἴδωμεν ἐν Ἑλλάδι, ἕνεκα τῶν μεγάλων ἐξόδων. Ἐδῶ ὅπως ἱκανοποιηθῇ ἡ ἑταιρία, παίζεται ἡ ἰδία féérie, ἐπὶ ὁλόκληρον ἔτος. Ἄλλως θὰ ἠδυνάμεθα νὰ ἔχωμεν λαμπρὰς τοιούτου εἴδους ἱστορικὰς παραστάσεις, μὲ τὰ γραφικὰ ἑλληνικὰ ἐνδύματα, τοὺς κλεφτοπολέμους, τὰς πυρπολήσεις τῶν θαλασσομάχων μας καὶ τὰ λοιπὰ ἡρωϊκά μας.

Ἄλλη ἀπέραντος αἴθουσα εἶνε ἡ τῶν ταυρομαχιῶν, αἵτινες διαφέρουσι τῶν ἐν Ἰσπανίᾳ κατὰ τὸ ὅτι ἐν Γαλλίᾳ ἀπαγορεύεται τὸ φονεύειν τοὺς ταύρους καὶ κατὰ τὸ ὅτι ἀκόμη τὸ πλῆθος διαφέρει τοῦ μεθύοντος ἐκ τοιούτου θεάματος ἰσπανικοῦ κοινοῦ. Καὶ ὅμως ἀκούει τις πολλάκις, ὑπὸ τοὺς θουρίους ἤχους τῆς μουσικῆς καὶ τὰς παρακελεύσεις τῶν ταυρομάχων καὶ φωνάς τινας ἐνθουσιώδεις ἀπὸ τῶν θεωρείων καὶ φράσεις ἀκαταλήπτους. Εἶνε τέκνα τῆς Ἰβηρίας, μελαγχροινά, καὶ ὑπερήφανα ὡς οἱ ταῦροι, ἅτινα ἐπευφημοῦσι τοὺς ταυρομάχους συμπατριώτας των, περιφέροντας εἰς τὴν λοιπὴν Εὐρώπην τὰ λείψανα τῆς ἰσπανικῆς δόξης, ὡς οἱ πτωχοὶ Πολωνοὶ τὰ ᾄσματα καὶ τὰ γραφικὰ ἐνδύματά των.

Τὰ cirques εἶνε ἄλλου εἴδους ταραχῆς. Ἀκροβάται ἐπιχειροῦντες ἰλιγγιώδεις ἀσκήσεις, πίπτοντες ἀπὸ 20 μέτρα, *κλάουν*, ἤτοι ἄγγλοι *καραγκιόζιδες*, ἢ γάλλοι ἀγγλίζοντες ἐκτελοῦντες χίλια *μασκαραλλικια,* πιερρῶτοι ἀλευρωμένοι, πίθηκοι τρέχοντες ἐπὶ ἵππων, κύνες παίζοντες μουσικήν, χοῖροι σύροντες ἁμάξας, ἐντὸς τῶν ὁποίων κάθηνται μεγαλοπρεπῶς κἶγες, πολὺ σεβασταὶ κυρίαι, ἐλέφαντες χορεύοντες, γαλαῖ συνομιλοῦσαι μετὰ ποντικῶν, ἵπποι χορεύοντες τετράχορον κανονικώτατα, καὶ χίλια ἄλλα πράγματα ἀκόμη, ἰδοὺ τί εἶνε τὰ cirques, εἰς τὰ ὁποῖα καθ' ἑκάστην συρρέουσι τέσσαρες χιλιάδες θεατῶν. Προχθὲς ἤκουσα εἰς ἓν ἐκ τούτων τέσσαρας ὡραίας νεάνιδας νὰ ψάλλωσιν ἓν ἑλληνικὸν τραγοῦδι, τὸ τρυφερόν: «Πέρδικά μουπλουμισμένη, πέρδικά μου πλουμιστή». Τὰς ἀκούω νὰ ψάλλωσι γλυκά, ἐντείνω τὸ οὖς, πείθομαι, ὅτι ἀκούω τὴν ἑλληνίδα φωνήν, καὶ ἐγείρομαι, ἐν τῷ μέσῳ τῆς ἐκπλήξεως τοῦ κόσμου, μόνος τῆς θέσεώς μου, καὶ ἀρχίζω νὰ ἐπευ-

φημῶ καὶ νὰ χειροκροτῶ. Πόσον ὡραῖον εἶνε νὰ ἀκούῃ τις τὴν γλῶσσάν του εἰς ξένον τόπον, ἐκεῖ ὅπου δὲν τὸ περιμένει, καὶ ἡ ἀνάμνησις πατρίδος, γλυκείας νὰ φθάνῃ εἰς τὸν νοῦν σου ἐπὶ τῶν πτερύγων τρυφεροῦ ᾄσματος, τὸ ὁποῖον σοὶ ἐνθυμίζει τόσα πράγματα χαρωπά. . . .

* *
*

Πλὴν τῆς ὄπερας τὰ ἀκριβώτερα τῶν θεαμάτων εἶνε τὰ θέατρα τῶν vaudevilles καὶ τῶν μελοδραματίων. Ἐνταῦθα συχνάζει ὁ κόσμος ὁ κομψός, ὁ κόσμος τῶν πλουσίων ἑταιρῶν, οἱ mondains, οἱ πλούσιοι ὅλου τοῦ κόσμου, οἵτινες ἔρχονται ἐνταῦθα φέροντες χρυσὸν πρὸς ἀγορὰν ἡδονῶν, ὅπως οἱ ἔμποροι πηγαίνουσιν εἰς Σῦρον ἐκ τῆς λοιπῆς Ἑλλάδος ὅπως ἀγοράσωσι δέρματα. Καὶ συνωθοῦνται ἐκεῖ δοῦκες μετὰ λιμοκοντόρων, πρίγκιπες μετ' ἀγυρτῶν ἐκ Βρασιλίας ἢ Ἱσπανίας, κόμητες μετὰ ἑταιρῶν — κάνεὶς βασιλεὺς κρύπτεται incognito ὄπισθεν τῶν παραπετασμάτων τοῦ θεωρείου του— καὶ ἐπὶ τῆς σκηνῆς χειροκροτοῦνται οἱ θεατρικοὶ ἀστέρες, αἱ ὡραῖαι ἀοιδοί, ἐπιδεικνύουσι τὴν φωνὴν καὶ τὸ σῶμα εἰς τὸ χειροκροτοῦν πλῆθος· ἐκ τοῦ γαλλικοῦ Vaudeville ἐγεννήθη καὶ τὸ ἑλληνικὸν κωμειδύλλιον, τὸ ὁποῖον κινδυνεύει νὰ δολοφονήσῃ, ἐκεί κάτω· καὶ μουσικὴν καὶ καλαισθησίαν καὶ ποίησιν καὶ δρᾶμα. Τὰ vaudevilles ταῦτα εἶνε ὡς ἐπὶ τὸ πλεῖστον ἔργα ἐφήμερα, πλήρη λογοπαιγνίων ἄνευ ἠθικοῦ συμπεράσματος, ἅτινα ὅμως ἀρέσκουσιν εἰς τὸ πολὺ κοινόν.

* *
*

Ἀναρίθμητα ἔρχονται κατόπιν τὰ concerts, εὑρισκόμενα εἰς ὅλας τὰς συνοικίας, ἀριστοκρατικὰ καὶ γαργαλιστικὰ ἐν ταῖς ἀριστοκρατικαῖς, ὀλίγον ἀηδῆ ἐν ταῖς ἐργατικαῖς πτωχαῖς· ἐνταῦθα συρρέει ὁ πολὺς κόσμος. Νεάνιδες δεκαπενταέτιδες ὁδηγοῦνται ὑπὸ τῶν γονέων των εἰς αἰθούσας, ἔνθα ἀντηχοῦσι κομψαὶ αἰσχρολογίαι, καὶ ἐπιδεικνύονται ἐπὶ τῆς σκηνῆς εὔσαρκα μέλη, πρὸ εὐπευφημοῦντος πλήθους. Δὲν δύναμαι νὰ ἐννοήσω τὸ εἶδος τοῦτο τῆς ἀνατροφῆς.

Ἡ ἐπισημοτέρα τῶν σημερινῶν ἀοιδῶν εἶνε ἡ Yvette Guilbert, ἥτις κερδίζει ἐτησίως ᾄδουσα ἰδιοτρόπως ᾄσματά τινα, ἀρκετὰ ἀχρεῖα, 250,000 φράγκων. Εἶνε ἡ μέλισσα τῶν συναυλιῶν, ἡ λατρεία τῶν θαμώνων τῶν concerts. Οἱ ποιηταὶ τῶν ᾀσμάτων τούτων κερδίζουσιν ἐπίσης μεγάλα ποσά. Οὕτω π. χ. εἷς ἐξ αὐτῶν, ὁ μᾶλλον γνωστός, ὁ Ξανρώφ, κερδίζει ἐτησίως δι' ὀλίγα τραγουδάκια, 60 χιλ. φράγκων. Ἐὰν ὁ κ. Σουρῆς ἦτο Γάλλος, θὰ ἦτο σήμερον παγκόσμιος καὶ ἑκατομμυριοῦχος. Ἀφοῦ ὅμως ἐγεννήθη Ἕλλην, ἂς ἀρκεσθῇ εἰς τὴν πανελλήνιον δόξαν του· ἐγὼ δὲν θὰ ἐζήλευα περισσότερον!

Ἄλλα κέντρα εἶνε οἱ δημόσιοι χοροί, περὶ ὧν ἔγραψα ἀλλαχοῦ, μὲ τὰς συρομένας γυναῖκας, καὶ τὰ φοβερὰ cancans, τὴν μέθην τῶν νέων, μὲ τὸν θόρυβον καὶ τοὺς γέλωτας, τὰς αἰσχρότητας καὶ τὰς ἡδονάς των. Καὶ πέραν ἀκόμη τοῦ μεσονυκτίου, ὅταν τὰ θέατρα καὶ αἱ συναυλίαι κλείσωσι, δύνασαι νὰ διέλθῃς μέχρι τῆς δευτέρας μετὰ τὸ μεσονύκτιον εἰς τὰ ὑπόγεια ᾠδεῖα τῶν ἐρασιτεχνῶν, ἔνθα οἱ πελάται εἶνε ἐλεύθεροι νὰ ψάλλωσι καὶ ἡ κραιπάλη ἐξακολουθεῖ παννύχιος.

* *
*

Ἀλλὰ τότε ὅταν ἐξέλθῃς εἰς τὰς ὁδούς, θὰ ἴδῃς πράγματα θλιβερά, ἅτινα τὸ φῶς τῆς ἡμέρας ἐφυγάδευε, καὶ ἅτινα σὲ ἠμπόδιζον νὰ ἴδῃς χίλια ὡραῖα ἀντικείμενα, παρελαύνοντα ἀλληλοδιαδόχως ἐνώπιόν σου. Θὰ ἴδῃς μικρὰ παιδία, ζητοῦντα ἐν ἀπογνώσει ἐλεημοσύνην, ἐπαίτας κοιμωμένους ἐν ὑπαίθρῳ, μεθύσους σωρευμένους εἰς γωνίαν τινά, ἀηδῆ γύναια ἐπὶ τῶν πεζοδρομίων, σύροντα τοὺς διαβάτας, ὑπάρξεις οἰκτράς. Θὰ ἴδῃς ἐὰν εἶσαι περίεργος καὶ θέλῃς νὰ εἰσέλθῃς εἰς ὑπόπτους οἰκίας, πράγματα ἀηδῆ, πράγματα ἀπερίγραπτα.

Ἀλλ' ὅταν, ἐγωϊστής, θέλῃς νὰ ἀποφύγῃς τὴν δυστυχίαν καὶ τὴν ἀθλιότητα, καταφεύγεις εἰς τὸν ἔρωτα καὶ εἰς τὰς ἀγκάλας αὐτοῦ ζητεῖς νὰ λησμονήσῃς τὰς πικρίας τοῦ βίου, νὰ πνίξῃς τὰς ἀμφιβολίας τῆς ψυχῆς σου, νὰ πληρώσῃς τὸ κενὸν τῆς ὑπάρξεώς σου. Πλὴν φεῦ ! ἀπὸ τῆς ἑπομένης ἄρχεται πάλιν ἐντός σου ὁ αὐτὸς ἀγὼν τῆς προτεραίας. Καὶ τότε ἐννοεῖς ὅτι οὐδὲν δύναται νὰ σὲ παρηγορήσῃ, διότι ζῇς, ἢ μᾶλλον διότι δὲν ζῇς ὅπως θέλεις. Καὶ ῥιπτόμενος αὖθις εἰς τὸν θόρυβον τῆς μεγαλοπόλεως, ζητεῖς νὰ λησμονήσῃς τὴν δυστυχίαν σου.

Παρίσιοι. Νοέμβριος 1892.

Γ. Σ. Φραγκούδης.

ΦΙΛΟΛΟΓΙΚΟΣ ΣΥΛΛΟΓΟΣ ΠΑΡΝΑΣΣΟΣ

Δεκέμβριος 1892. Ἰανουάριος 1893.

ΕΡΓΑΣΙΑΙ ΤΟΥ ΣΥΛΛΟΓΟΥ. Ὁ Σύλλογος συνῆλθεν εἰς δύο συνεδρίας. Κατὰ τοὺς μῆνας τούτους ἐγένοντο ὀκτὼ ἀναγνώσματα.

Ὁ κ. Ἀντώνιος Μάτσεσις πάρεδρον μέλος ὡμίλησε περὶ τῶν ποιήσεων τοῦ Στεκκέτη. Ὁ κ. Δημ. Ἠλιόπουλος τακτικὸν μέλος ὡμίλησε περὶ κοινωνικῶν ἀδιαθεσιῶν. Ὁ κ. Μιχ. Δαμιράλης πάρεδρον μέλος ἀνέγνω μελέτην περὶ Σαίξπηρ. Ὁ κ. Νικ. Γ. Μαντζαβῖνος τακτικὸν

μέλος ὡμίλησε περὶ δικαστικῶν πλανῶν. Ὁ κ. Γ. Μπουκουβάλας πάρεδρον μέλος ὡμίλησε περὶ τῆς διδασκαλίας ἀρχαίων δραμάτων ἐπὶ τῆς σημερινῆς σκηνῆς. Ὁ κ. Εὐάγγελος Παπαχατζῆς πάρεδρον μέλος ὡμίλησε περὶ τῶν αἰτίων τῆς Ἑλληνικῆς ἐπαναστάσεως. Ὁ κ. Κ. Δ. Καπράλος ἀνέγνω ἐκ τῶν Λαμιακῶν αὐτοῦ ἐντυπώσεων τὰ περὶ λουτρῶν τῆς Ὑπάτης. Ὁ κ. Μ. Δ. Καλοποθάκης πάρεδρον μέλος ὡμίλησε περὶ ἀστρονομίας καὶ θρησκείας.

Ἤρξαντο αἱ διαλέξεις καὶ ἐγένοντο τοιαῦται τρεῖς. Ὁ κ. Κ. Μητσόπουλος ὡμίλησε περὶ κατακλυσμοῦ. Ὁ κ. Σπ. Π. Λάμπρος ὡμίλησε περὶ τῆς ἀγορᾶς τῶν Ἀθηνῶν. Ὁ αὐτὸς ὡμίλησε περὶ τῆς ἀγορᾶς τῆς Ρώμης.

Αἱ θρησκευτικαὶ ὁμιλίαι αἱ κατὰ τὰ Σάββατα τῆς τεσσαρακοστῆς τῶν Χριστουγέννων ἐξηκολούθησαν καὶ κατὰ Δεκέμβριον. Ἐγένοντο δὲ τρεῖς τοιαῦται, δύο ὑπὸ τοῦ κ. Α. Διομήδους Κυριακοῦ καὶ μία ὑπὸ τοῦ κ. Ἰγνατίου Μοσχάκη.

Ὁ Σύλλογος ἐψηφίσατο τὴν σύστασιν σχολῆς ἀπόρων παίδων ἐν Πάτραις καὶ ἐξελέξατο κοσμήτορας αὐτῆς τοὺς κ.κ. Εὐθύμιον Καράκαλον, Γ. Γκολφινόπουλον, Κ. Σωτηριάδην, Σ. Σταυρόπουλον καὶ Γ. Γεωργόπουλον.

ΕΡΓΑΣΙΑΙ ΤΜΗΜΑΤΩΝ. Τμῆμα φυσιογνωστικόν. Τετράκις συνῆλθεν εἰς συνεδρίαν. Καὶ κατὰ μὲν τὴν πρώτην τούτων ἀπεδέχθη ἐν ὀνόματι τοῦ Συλλόγου τὴν γενομένην πρόσκλησιν ὑπὸ τῆς Γαλλικῆς ἀκαδημείας τῶν Ἐπιστημῶν ὅπως ἀντιπροσωπευθῇ εἰς τὴν τελεσθησομένην ἑορτὴν ἐπὶ τῇ 70ῇ ἀμφιετηρίδι τοῦ Παστὲρ καὶ ὥρισεν ἀντιπρόσωπον τὸν κ. Δημ. Βικέλαν.

Κατὰ τὴν δευτέραν συνεδρίαν ὁ κ. Θεόδ. Χέλδραϊχ ἐποιήσατο μακρὰν ἀνακοίνωσιν περὶ τῆς Ἑλληνικῆς χλωρίδος. Ὁ κ. Χέλδραϊχ ὥρισεν ὡς φυσικὰ ὅρια τοῦ ἐμβαδοῦ τῆς Ἑλληνικῆς χλωρίδος πρὸς Β. μὲν τὴν δειράδα τοῦ Αἵμου, πρὸς Ν. δὲ τὴν Κρήτην συμπεριλαμβανομένην. Ἡ χλωρὶς τῆς οὕτως ὡρισμένως συναρμογῆς ἑλληνικῶν χωρῶν, συγκρινομένη πρὸς τὴν τῆς βορείου καὶ Ἑσπερίας Εὐρώπης ἐπισύρει τὴν προσοχὴν καὶ τὸ ἐπιστημονικὸν ἐνδιαφέρον τῶν βοτανικῶν, οὐ μόνον διὰ τὴν πληθὺν καὶ τὴν ποικιλίαν τῶν εἰδῶν, ἀλλ' ἰδίως καὶ ὡς ἀποτελοῦσα μεσάζοντα δακτύλιον τῆς εὐρωπαϊκῆς μετὰ τῆς ἀνατολικῆς βλαστήσεως. Ἔχει μὲν τὰ γενικὰ χαρακτηριστικὰ τῆς χλωρίδος τῆς περιμεσογείου χώρας (regio mediterranea), εἰς ἣν ὑπάγεται καὶ κατατάσσεται ἐν τῇ φυτικῇ γεωγραφίᾳ, παρουσιάζονται ὅμως ἐν αὐτῇ γένη καὶ εἴδη τινά, ἴδια τῆς Ἀνατολῆς, ἢ ἔχοντα ἐν αὐτῇ τοὺς συγγενεύοντας αὐτοῖς τύπους, ἐλλείποντα δὲ ἐν τῇ λοιπῇ Εὐρώπῃ· ἄλλοι δὲ τύποι κοινοὶ ἐν τῇ λοιπῇ Εὐρώπῃ, ἐλλείπουσιν ἐντελῶς ἢ μόλις δι' ὀλιγίστων εἰδῶν παρίστανται ἐν τῇ ἑλληνικῇ χλωρίδι.

Κατὰ τὴν φύσιν τοῦ ἐδάφους καὶ ἰδίως κατὰ τὸ ὑπερθαλάσσιον ὕψος διακρίνονται καθέτως τρεῖς κύριαι ζῶναι τῆς ἑλληνικῆς χλωρίδος, ὧν τὰ τῆς βλαστήσεως οὐσιωδῶς διαφέρουσιν ἀπ' ἀλλήλων ἤτοι α') ἡ παράλιος καὶ πεδινὴ ζώνη ἀπὸ τοῦ παραθαλασσίου μέχρι 500—700 μέ-

τρων ὑπερθαλασσίου ὕψους β΄) ἡ ὀρεινὴ ἢ ὑλώδης ζώνη ἀπὸ ὕψους 500—700 μέτρων μέχρι 1400—1700 μέτρων γ΄) ἡ ἄλπειος ἢ ὑπάλπειος ζώνη ἡ ἄνωθεν τῆς προηγουμένης μέχρι τῶν κορυφῶν τῶν ὀρέων ἐκτεινομένη. Ἀνέφερε δὲ τὰ ἐν ταῖς ζώναις ταύταις φυόμενα φυτὰ καὶ εἶπεν ὅτι ὅλη ἡ ἔκτασις ἐν τῇ περιοχῇ τῆς Ἑλληνικῆς χλωρίδος ὑπὸ δασῶν καλυπτομένη ἀνέρχεται περίπου εἰς 280,000 ἑκτάρια, ἤτοι ἐν τῇ Στερεᾷ Ἑλλάδι 550,000, ἐν Πελοποννήσῳ 207,000 καὶ ἐν Εὐβοίᾳ 63,000. Κατὰ τὰ εἴδη δὲ τῶν δένδρων ὑπολογίζεται ὅτι ἡ ἐλάτη ἀποτελεῖ τὰ 35 %, ἡ χαλέπειος πεύκη 20 % καὶ τὰ φυλλοβόλα δένδρα, ἤτοι δρῦς, καστανέαι καὶ ὀξειαὶ 45 %. Ἀφοῦ δ' ὥρισε περίπου τὸν ἀριθμὸν τῶν εἰδῶν τῆς ἑλληνικῆς χλωρίδος καὶ ἐξῆρε τὰ κάλλη καὶ τὸν πλοῦτον αὐτῆς, ἐμνημόνευσε τῶν μελετησάντων αὐτήν, ὧν ἐξέχει ὁ πολὺς Βοασσιέ.

Ἡ γ΄ συνεδρία ἐγένετο ἐπὶ τῇ κατὰ τὴν αὐτὴν ἡμέραν ἐν Παρισίοις ἑορταζομένῃ ἑβδομηκονταετηρίδι τοῦ Παστέρ. Ὁ πρόεδρος τοῦ τμήματος κ. Μακκᾶς ἐμνήσθη τῶν εὐεργεσιῶν ἃς παρέσχεν εἰς τὴν ἀνθρωπότητα ὁ μέγας ἐπιστήμων, τὸ δὲ τμῆμα ἐψηφίσατο ἵνα ἀποσταλῇ εἰς Παρισίους τηλεγράφημα συγχαρητήριον.

Κατὰ τὴν δ΄ τέλος συνεδρίαν ἐγένοντο ἀνακοινώσεις καὶ συζητήσεις περὶ τῶν αἰτιῶν καὶ ἀποτελεσμάτων τοῦ σεισμοῦ τῆς Ζακύνθου ὑπὸ διαφόρων μελῶν τοῦ τμήματος. Οὕτως ὁ κ. Χρηστομάνος ἤλεγξεν ἀνακριβῆ τὰ γραφέντα ὅτι ἀνεφάνη ἡφαίστειον καὶ ὅτι τὸ ἔδαφος ἐσχίσθη εἰς πολλὰ τῆς νήσου σημεῖα.

Ὁ κ. Κ. Μητσόπουλος ὡμίλησε περὶ τῆς φύσεως τοῦ τελευταίου σεισμοῦ εἰπὼν ὅτι οὗτος ἦν τεκτονικὸς καὶ συνεπέρανεν εἰπὼν ὅτι οὐδένα φόβον ἔχει ἡ Ζάκυνθος ὅπως καταβυθισθῇ. Ὁ κ. Δ. Κοκίδης ὡμίλησε περὶ ἐπεκτάσεως καὶ διαδόσεως τῶν σεισμῶν, τέλος δ' ὁ κ. Μιχ. Λάμπρος ὡμίλησε περὶ τῶν ἐν θέσει Κερὶ πηγῶν τῆς πίσσης καὶ περιέγραψεν αὐτὰς ἐξ ἰδίας αὐτοψίας. Πλὴν τούτων τῶν ἀνακοινώσεων ὁ κ. Θεόδ. Χέλδραϊχ ἐπέδειξεν εἰς τὸ τμῆμα ἔκτυπα νέας φωτοτυπικῆς μεθόδου, ἧς δύναται τὸ τμῆμα νὰ ποιήσηται χρῆσιν ἐν τῇ ἐκδόσει τοῦ λεξιλογίου τῶν Ἑλληνικῶν φυτῶν, ὁ δὲ συνταγματάρχης κ. Ἰφ. Κοκίδης ἀνέπτυξε τὰ τῆς νέας ταύτης μεθόδου. Ὡμίλησε δὲ καὶ ὁ καθηγητὴς κ. Χρηστομάνος περὶ ἀναλύσεως ὑδάτων, ἀποδείξας, ὅτι πλὴν τῆς μικροβιολογικῆς τούτων ἐξετάσεως πάντως πρέπει νὰ συμβαδίζῃ καὶ ἡ χημική, ἐν παρόδῳ δ' ὡμίλησε καὶ περὶ τῶν ὑδάτων τῶν Ἀθηνῶν, εἰπὼν καὶ περὶ τῶν ὑδάτων τῆς Χελιδονοῦς, καὶ ὅτι ἡ τελευταία χημικὴ ἐξέτασις αὐτῶν ἀπέδειξε ταῦτα ἄριστα.

Τμῆμα φιλολογικὸν καὶ ἀρχαιολογικόν. Μίαν συνεκρότησε τὸ τμῆμα τοῦτο συνεδρίαν. Ἐν ταύτῃ ἐν ἀρχῇ ὁ κ. Τιμολέων Ἀμπελᾶς ἀνεκοίνωσεν ἀνέκδοτα ἀπομνημονεύματα τοῦ ἄλλοτε δημάρχου Πειραιῶς Λουκᾶ Ράλλη. Ἐν τοῖς ἀπομνημονεύμασι τούτοις εὕρηνται πολλαὶ καὶ περίεργοι σημειώσεις περὶ τοῦ Φαβιέρου καὶ τῆς ἐκστρατείας εἰς Χίον, ἔτι δὲ καὶ χαρακτηρισμὸς τοῦ ἀειμνήστου Κυβερνήτου τῆς Ἑλλάδος Ἰωάννου Καποδιστρίου. Τὰ ἀπομνημονεύματα ταῦτα ἐφαπτόμενα

κυρίως τῆς Σύρου καὶ τῆς ἱστορίας αὐτῆς σκοπεῖ προσεχῶς νὰ ἐκδώσῃ ὁ κ. Ἀμπελᾶς ἐν ἰδίῳ τεύχει. Κατόπιν ἀνεκοινώθη εἰς τὸ τμῆμα σταλεῖσα ὑπὸ τοῦ ἐν Βώλῳ ἀντεπιστέλλοντος μέλους κ. Περ. Ἀποστολίδου φωτογραφία τοῦ ἐν Φεραῖς εὑρεθέντος ἀναγλύφου κατὰ τὰς ἄρτι ἐκεῖ γενομένας ἀνασκαφάς. Τὸ ἀνάγλυφον φαίνεται καλῆς Ἀττικῆς τέχνης.

Μετὰ τοῦτο ὁ κ. Ν. Γ. Πολίτης προέτεινε διόρθωσιν τοῦ χωρίου τοῦ Παυσανίου (Α' λα' 3) «τὴν δ' Ἱππίαν Ἀθηνᾶν ὀνομάζουσι καὶ Διόνυσον Μελπόμενον» εἰς «τὴν δ' *Ὑγείαν* Ἀθηνᾶν ὀνομάζουσι καὶ *τὸν* Διόνυσον Μελπόμενον». Ἐπραγματεύθη δ' εἶτα διὰ μακρῶν περὶ τοῦ ἐν Ἀθήναις ἐπὶ Πρυτανείῳ δικαστηρίου, ἀνασκευάσας καὶ τὰς γενομένας διορθώσεις καὶ συμπληρώσεις ἐν τῷ 57 κεφαλαίῳ τῆς Ἀθηναίων Πολιτείας, οὗ τὸ τέλος ἀντί: «ὅταν δὲ μηδεὶς εἰδῇ τὸν ποιήσαντα τῷ δράσαντι λαγχάνει· δικάζει δ' ὁ βασιλεὺς καὶ οἱ φιλοβασιλεῖς καὶ τὰς τῶν ἀψύχων καὶ τῶν ἄλλων ζῴων» διώρθωσεν οὕτω: «ὅταν δὲ μη»δεὶς εἰδῇ τὸν ποιήσαντα τῷ δράσαντι *λαγχάνεται*· δικάζει δ' ὁ βα»σιλεὺς καὶ οἱ φιλοβασιλεῖς καὶ τὰς τῶν ἀψύχων [*καὶ ὑποζυγίων*] καὶ »τῶν ἄλλων ζῴων». Τὴν δὲ προσθήκην ταύτην ἐδικαιολόγησε στηριζόμενος εἰς χωρίον τι τοῦ Πλάτωνος (Νομ. Θ' σ. 873 ε). Ὁ κ. Μ. Π. Λάμπρος κατόπιν ὡμίλησε περὶ τῆς σημασίας τῆς λέξεως *ροκκοχάρτι* ἀπαντώσης ἐν τοῖς μαγικοῖς βιβλίοις, περὶ ἧς ἐγένετο λόγος ἐν προηγουμένῃ συνεδρίᾳ. Ὁ κ. Λάμπρος εἶπεν, ὅτι ροκκοχάρτι εἶνε ὁ χάρτης ὁ κατασκευαζόμενος ἐκ φύλλων ξηραινομένων τοῦ στάχυος τοῦ ἀραβοσίτου, ὅστις ἐν Ἠπείρῳ ὀνομάζεται ρόκκα. Ἐπὶ τοῦ χάρτου δὲ τούτου ἐγράφοντο πρὸς τοῖς ἄλλοις οἱ μαγικοὶ λόγοι, οἱ ἐπῳδοὶ καὶ οἱ ἐξορκισμοί.

Ἐν τέλει ὁ κ. Σταμάτιος Δ. Βάλβης διέλαβε περὶ τῶν ἀμέσων ἀποτελεσμάτων τοῦ περὶ σεισαχθείας νόμου τοῦ Σόλωνος. Ὁ νόμος οὗτος, εἶπε, κατὰ τὸν Πλούταρχον « ἐλύπησε καὶ τοὺς πλουσίους ἀνελὼν τὰ συμβόλαια καὶ μᾶλλον ἔτι τοὺς πένητας, ὅτι γῆς ἀναδασμὸν οὐκ ἐποίησεν ἐλπίσασιν αὐτοῖς». Τὸ δεύτερον δ' ὅμως τοῦτο ἄμεσον ἀποτέλεσμα τοῦ νόμου διαρρήδην ἀπορρίπτει ὁ Γρότε ὡς τελέως ἀπίστευτον. Ὁ κ. Βάλβης ἀπέδειξε διὰ τῆς Ἀθηναίων Πολιτείας τοῦ Ἀριστοτέλους τὴν ἀλήθειαν τῶν ὑπὸ τοῦ Πλουτάρχου παραδεδομένων. Ἐπὶ τῇ βάσει δὲ τοῦ αὐτοῦ Ἀριστοτελικοῦ συγγράμματος, ἑπόμενος τῷ σοφῷ Ἄγγλῳ ἐκδότῃ Κένυον, ἐθεώρησε ψευδῆ τὴν τοῦ Χαιρωνέως πληροφορίαν ὅτι διὰ τοῦ περὶ σεισαχθείας νόμου ἀπώλεσε πέντε ταλάντων δάνεια καὶ αὐτὸς ὁ Σόλων (δέκα πέντε ταλάντων κατὰ Πολύζηλον τὸν Ρόδιον καὶ ἄλλους). Ὁ θρῦλος οὗτος, εἶπεν ἐπλάσθη πρὸς ἀπόδειξιν τῆς ἀθῳότητος τοῦ Σόλωνος, κατηγορηθέντος ὅτι ἦτο ἐν συνεννοήσει μετὰ τῶν ἑαυτοῦ φίλων, τοῦ Κόνωνος, τοῦ Κλεινίου καὶ τοῦ Ἱππονίκου, τῶν παραστρατηγησάντων τὸν περὶ τῆς σεισαχθείας νόμον. Ἆρά γε δὲν ἠδύνατο ὁ Σόλων καὶ τὰ ἴδια συμβόλαια φαινομενικῶς ν' ἀκυρώσῃ καὶ ἐν συνεννοήσει πραγματικῶς νὰ διατελῇ; Ἐν τέλει δὲ ὁ κ. Βάλβης προέτεινε διόρθωσιν τοῦ ἑξῆς χωρίου τῆς Ἀθηναίων Πολιτείας (κεφ. 13) τοῦ Σταγειρίτου:

«Ὅλως δὲ διετέλουν νοσοῦντες τὰ πρὸς ἑαυτούς, οἱ μὲν ἀρχὴν καὶ πρόφασιν

ἔχοντες τὴν τῶν χρεῶν ἀποκοπήν, συνεβεβήκει γὰρ αὐτοῖς γεγονέναι πένησιν, οἱ δὲ τῇ πολιτείᾳ δυσχεραίνοντες διὰ τὸ *μεγάλην* γεγονέναι μεταβολήν».

Κατὰ τὸν κ. Βάλβην, οἱ μὲν ἀρχὴν καὶ πρόφασιν ἔχοντες τὴν τῶν χρεῶν ἀποκοπὴν ἦσαν οἱ πλούσιοι, οἱ δὲ τῇ πολιτείᾳ δυσχεραίνοντες διὰ τὸ *μεγάλην* γεγονέναι μεταβολὴν ἦσαν οἱ πένητες. Ἀλλ᾽ ὅμως, ἐπειδὴ οἱ πένητες, ὡς διδάσκουσι συμφώνως ὁ Ἀριστοτέλης καὶ ὁ Πλούταρχος, ἤθελον γῆς ἀναδασμόν, προδήλως ἡ γενομένη μεταβολὴ *οὐκ ἦτο κατ᾽ αὐτοὺς μεγάλη*. Ὅθεν γραπτέον ἐν τῷ παρατεθέντι χωρίῳ «διὰ τὸ [οὐ] μεγάλην γεγονέναι μεταβολήν» ἢ «διὰ τὸ [οὐ] μεγάλην γεγονέναι [τὴν] μεταβολήν», διότι πρόκειται περὶ τῆς γνωστῆς ἤδη Σολωνείου μεταβολῆς. Διὰ τῆς διορθώσεως ταύτης τὸ Ἀριστοτελικὸν χωρίον ἔχει ἀρτιωτάτην τὴν ἔννοιαν, μὴ χρῇζον τῆς τοῦ Κένυον ἑρμηνείας, καθ᾽ ἣν οὔτε ἀρχὴν καὶ πρόφασιν ἔχοντες τὴν τῶν χρεῶν ἀποκοπὴν καὶ οἱ ἐν τῇ πολιτείᾳ δυσχεραίνοντες διὰ τὸ μεγάλην γεγονέναι μεταβολὴν ἦσαν «διάφορα τμήματα τῆς τάξεως τῶν πλουσίων».

Νομικὸν τμῆμα καὶ τῶν πολιτικῶν ἐπιστημῶν. Τὸ Τμῆμα συνῆλθεν εἰς ἓξ συνεδρίας. — Ἐξηκολούθησε δ᾽ ἡ ἐπὶ τοῦ νομοσχεδίου περὶ ἀναγκαστικῆς ἐκτελέσεως συζήτησις μέχρι τοῦ ἄρθρου 71. Ἐπὶ τῶν συζητηθέντων ἄρθρων πολλαὶ ἐπηνέχθησαν τροποποιήσεις καὶ βελτιώσεις, αἵτινες ἐν καιρῷ θέλουσιν ὑποβληθῇ εἰς τὴν κρίσιν τοῦ ἁρμοδίου ὑπουργείου.

Τμῆμα καλῶν τεχνῶν. Συνῆλθεν ἅπαξ εἰς συνεδρίαν καὶ προέβη εἰς τὰς ἀρχαιρεσίας του, ἐξέλεξε δὲ πρόεδρον μὲν τὸν κ. Ἀλέξανδρον Σοῦτσον, ἀντιπρόεδρον τὸν κ. Δημ. Κορομηλᾶν καὶ γραμματέα τὸν κ. Π. Καρυδιᾶν. Κατὰ ταύτην προετάθη ἡ ἐπανάληψις τῶν λαϊκῶν συναυλιῶν, ἐξελέγη δὲ ἐπιτροπὴ πρὸς διακανόνισιν τῶν συναυλιῶν τούτων. Ἀνεκοινώθη ἐπιστολὴ πρὸς τὸ τμῆμα τοῦ ἐκ Κερκύρας μέλους κ. Ν. Τ. Βούλγαρη, ἀρχειοφύλακος, δι᾽ ἧς ἀνακοινοῦται, ὅτι δι᾽ ἀποφάσεως τοῦ δημοτικοῦ συμβουλίου πρόκειται νὰ κατεδαφισθῇ ἡ ἐν Κερκύρᾳ ὑπάρχουσα Βασιλικὴ Πύλη (porta Reale), παρακαλεῖται δὲ ὁ Σύλλογος νὰ ἐκφράσῃ τὴν περὶ τούτου γνώμην του πρὸς τὸ δημοτικὸν συμβούλιον Κερκυραίων. Τὸ τμῆμα ὁμοφώνως παρεδέξατο νὰ ἐκφρασθῇ πρὸς τὸ δημοτικὸν συμβούλιον Κερκυραίων ἡ εὐχὴ τῆς συντηρήσεως τῆς Βασιλικῆς Πύλης.

Γνωσθέντος, ὅτι ἡ ἐπιτροπὴ τοῦ μουσικοῦ διαγωνίσματος ἀπεφάνθη, ὅτι οὐδὲν τῶν ὑποβληθέντων εἶνε ἄξιον τοῦ βραβείου, ἀπεφασίσθη νὰ ἐπαναληφθῇ τὸ διαγώνισμα. Ἐπειδὴ ὅμως ἀρχῆθεν ὡρισμένων ποιητῶν ὡρίσθησαν ποιήματα ἀπεφασίσθη νὰ ἀφεθῇ ἐλεύθερος ὁ συνθέτης εἰς τὴν ἐκλογὴν τοῦ ποιήματος, ὅπερ θὰ τονίσῃ.

'Εκ τῆς ἀρίστης Γραμματολογικῆς Βιογραφίας τοῦ Ὁρατίου τοῦ ἐν Πετρουπόλει ἐπιφανοῦς λατινιστοῦ Λουκιανοῦ Μυλλέρου (Quintus Horatius Flaccus. Eine litterarhistorische Biographie vou Lucian Müller, Leipzig. 1880), ἣν ἐξελλήνισε καὶ ἴσως μετ' ὀλίγον ἐκδώσῃ χάριν τῶν ἐν τῷ Πανεπιστημίῳ ἀκροατῶν αὐτοῦ ὁ καθηγητὴς κ. Σ. Κ. Σακελλαρόπουλος, δημοσιεύομεν εὐθὺς κατωτέρω ἀπόσπασμα πρὸς τοῦτο παραχωρηθὲν ἡμῖν.

ΠΕΡΙ ΤΩΝ ΕΠΙΣΤΟΛΩΝ ΤΟΥ ΟΡΑΤΙΟΥ

Α'

Διὰ νὰ κατανοήσωμεν ἀκριβῶς τὸ διάγραμμα καὶ τὴν ἔννοιαν τῶν ἐπιστολῶν τοῦ Ὁρατίου, αἵτινες εἶναι τὸ τελειότατον τοῦ ποιητοῦ ἔργον, πρέπει ἀπὸ τοῦδε νὰ παρατηρήσωμεν ὅτι ὄχι μόνον τὸ δεύτερον αὐτῶν βιβλίον, ἀλλὰ καὶ τὸ πρῶτον ἀκόμη, ὅπερ συνετέθη πολὺν χρόνον πρότερον, ἐφιλοπόνησεν ὁ Ὁράτιος σκοπὸν ἔχων νὰ κλείσῃ δι' αὐτῶν τὴν ποιητικὴν αὐτοῦ δρᾶσιν.

Ὅτε ὁ ποιητὴς ἐδημοσίευσε τὰ τρία πρῶτα βιβλία τῶν Ὠδῶν κατὰ τὰς ἀρχὰς τοῦ ἔτους 24, ἐθεώρει ὡς περατωθεῖσαν πλέον τὴν λυρικὴν αὐτοῦ παραγωγήν. Εἶχεν ἤδη παρ' αὐτῷ ἀποσβεσθῇ ἡ ζέσις ἡ νεανικὴ καὶ ἔγραφε κατ' ἐκεῖνον τὸν χρόνον πρός τινα φίλον ὑπὸ θερμοῦ κατεχόμενον ἔρωτος τοὺς ἑξῆς στίχους (Ὠδ. 2, 4, 21 ἑξ.):

«Τοὺς βραχίονάς της καὶ τὴν ὄψιν καὶ τὰς κνήμας τὰς στρογγύλας ἀνύπουλος ἐπαινῶ. Μὴ ὑπόπτευε ἄνθρωπον, οὗ ἔσπευσεν ὁ χρόνος νὰ κλείσῃ τὴν ὀγδόην τῆς ἡλικίας πενταετίαν!»

Ἀλλὰ καὶ τὸ ποιητικὸν πῦρ τοῦ Ὁρατίου ἔκλινεν εἰς τὸ νὰ σβεσθῇ. Ἐφ' ἱκανῶς μακρὸν χρόνον γράφων ᾠδὰς πολιτικοῦ ἢ ἠθικοῦ περιεχομένου θὰ ἠναγκάζετο νὰ ὑποβάλλῃ ἑαυτὸν εἰς ψυχικὴν ἐξέγερσιν πάντῃ ἀλλοτρίαν πρὸς τὸν φυσικὸν αὐτοῦ χαρακτῆρα, ἐπόθει λοιπὸν τώρα νὰ ἐπανεύρῃ τὴν πνευματικὴν ἐκείνην γαλήνην, ἥτις ἄλλοτέ ποτε, κατὰ τὴν ἀνθηράν του ἡλικίαν, εἶχε καθοδηγήσῃ αὐτὸν ποιοῦντα τὰς Σατίρας του, ὢν δὲ ἐν πλήρει ὡριμότητι ἡλικίας, διανοίας καὶ πείρας βιωτικῆς, ἤθελε, χάριν ἑαυτοῦ καὶ χάριν τῶν φίλων του, νὰ χρησιμοποιήσῃ τὰ διδάγματα τῆς πείρας του. Τοιαύτης σκέψεως καὶ τοιούτων ἰδεῶν προϊὸν εἶναι τὸ πρῶτον βιβλίον τῶν ἐπιστολῶν, γραφὲν κατὰ τὰ ἔτη τὰ μεταξὺ τοῦ 24 καὶ 20.

Καὶ ὅμως ἐξωτερικαὶ προτροπαὶ ἔπεισαν αὐτὸν καὶ πάλιν νὰ ἐπιχειρήσῃ ἐπὶ μικρὸν εἰς τὴν λυρικὴν ποίησιν, ἣν τέλεον πλέον καὶ ὁριστικῶς ἀποχαιρετίσας, ἔγραψε τὸ δεύτερον βιβλίον τῶν Ἐπιστολῶν, ὅπερ

χωρὶς ἀμφιβολίας εἶναι τὸ ἔσχατον τοῦ Ὁρατίου ποιητικὸν ἔργον, συνταχθὲν κατὰ τὰ τελευταῖα πέντε ἔτη τοῦ βίου του. Ὅπως δὲ τὸ πρῶτον βιβλίον εἶνε τὸ κάτοπτρον τῆς ἐν τῷ πρακτικῷ βίῳ ἀποκτηθείσης ὑπ' αὐτοῦ πείρας, οὕτως ἠθέλησεν ὁ Ὁράτιος, φθάσας εἰς τὸ τέρμα τοῦ ποιητικοῦ σταδίου του, νὰ ἐκθέσῃ ἐν τῷ δευτέρῳ βιβλίῳ τὰ πορίσματα τῶν παρατηρημάτων του τῶν ἀναφερομένων εἰς τὴν φύσιν, τὴν οἰκονομίαν καὶ τὸν σκοπὸν τῆς ποιήσεως καὶ μάλιστα τῆς δραματικῆς, ἵνα κατασταθῇ ὠφέλιμος καὶ εἰς τοὺς συγχρόνους αὐτοῦ καὶ εἰς τοὺς μεταγενεστέρους.

Ἡ πρώτη Ἐπιστολὴ τοῦ δευτέρου βιβλίου ἐγράφη κατὰ πᾶσαν πιθανότητα ἐν ἔτει 13, διότι ἐν ἀρχῇ γίνεται ὑπαινιγμὸς εἰς τὴν ἐπάνοδον τοῦ Αὐγούστου, ὅστις ἐπὶ τρία ἔτη ἦτο ἀπὼν ἐκ Ῥώμης, εἶχε δ' ἐπανέλθῃ ἀκριβῶς κατὰ τὸ ἔτος ἐκεῖνο, γίνεται δὲ καὶ λόγος περὶ τῶν τιμῶν, αἵτινες τότε πρὸς δόξαν αὐτοῦ εἶχον ψηφισθῇ ἢ καὶ τῷ ὄντι τῷ εἶχονἀποδοθῇ. Ἡ δευτέρα, εἶναι τοῦ ἔτους 12 ἢ 11, ὅτε ὁ Ἰούλιος Φλῶρος, πρὸς ὃν καὶ προσφωνεῖται, διέτριβε μετὰ τοῦ Τιβερίου ἐν Παννονίᾳ. Οὐδὲ εἶναι δυνατὸν νὰ ἐγράφη πρότερον, ἂν καὶ ὁ Φλῶρος εἶχε συνοδεύσῃ τὸν Τιβέριον καὶ εἰς ἄλλας στρατείας, διότι ἀποκρούει ὁ Ὁράτιος ἐν τῇ Ἐπιστολῇ ταύτῃ πᾶσαν πρόσκλησιν εἰς τὸ νὰ ἐπιδοθῇ καὶ πάλιν εἰς τὴν λυρικὴν ποίησιν, μὲ τόσον ἰσχυρὰν γνώμην, ὅπως πράττει ἐν ἀρχῇ τοῦ πρώτου βιβλίου ἀποτεινόμενος πρὸς τὸν Μαικήναν.

Ὅσον ἀποβλέπει τέλος εἰς τὴν πρὸς Πείσωνας Ἐπιστολήν, ἥτις εἶναι κυρίως ἡ τρίτη τοῦ δευτέρου βιβλίου, οὐδὲ τὸ ἐλάχιστον ἔχομεν ἐν αὐτῇ χρονολογικὸν ἐνδόσιμον, ἵνα συναγάγωμεν τὸν χρόνον, καθ' ὃν αὕτη συνετάχθη. Ὑπάρχει μὲν τῷ ὄντι ἐν στίχῳ 387 ἡ μνεία τοῦ Σπορίου Μαικίου Τάρπα, ὅστις ἦτο judex τῶν σκηνικῶν θεαμάτων ἀκμάσας πρὸ τῶν χρόνων τῆς ἐν Ἀκτίῳ ναυμαχίας, ἀλλ' ὡς παρετήρησεν ὁ Bentley, ἡ μνεία τοῦ ἀνδρὸς τούτου εἶναι ἁπλῶς καὶ μόνον συμβολική, οὐδὲ δυνάμεθα ἐκ τοῦ στίχου 371 ἀσφαλῶς νὰ συναγάγωμεν τὸ πόρισμα ὅτι ἔζη ἀκόμη τότε ὁ νομομαθὴς Κασκέλλιος, οὕτινος περὶ τὸ ἔτος 44 τάσσεται ἡ ἀκμή. Παρὰ πᾶσαν ὅμως τὴν ἀδηλίαν ταύτην εὔλογον εἶναι νὰ μὴ ἀμφιβάλλωμεν ὅτι εἶχον ἤδη αἱ δύο πρῶται Ἐπιστολαὶ τοῦ δευτέρου βιβλίου ἐμβάλῃ εἰς τὸν νοῦν τοῦ ποιητοῦ νὰ ἐκθέσῃ ἐν ἰδίῳ ποιήματι, ὅπερ θὰ ἦτο τὸ μακρότατον πάντων, ἐπίτηδες πεποιημένῳ, τὰς περὶ ποιήσεως ἰδέας του ἢ μᾶλλον τὰς ἰδέας του περὶ τῆς θεωρίας τοῦ δράματος. Ὅθεν ἡ πρὸς Πείσωνας Ἐπιστολὴ πρέπει νὰ συνετάχθη κατὰ τὸ 9 ἢ τὸ 10 ἔτος πρὸ Χριστοῦ.

Αἱ Ἐπιστολαὶ τοῦ δευτέρου βιβλίου εἶναι τεχνικώτεραι καὶ ἔχουσιν οὕτως εἰπεῖν τόνον δροσερώτερον τῶν ᾠδῶν τοῦ τετάρτου βιβλίου, τοῦτο

δὲ ὄχι, ὥς τινες νομίζουσι, διότι αὗται εἶναι παλαιότεραι ἐκείνων, ἀλλὰ διότι ὁ Ὁράτιος γράφων τὰς Ἐπιστολὰς ἐφιλοπόνει εἶδος ποιήσεως μᾶλλον εἰς αὐτὸν εὐάρεστον καὶ ἀγαπητόν.

Διαφέρουσι δὲ τῶν Σατιρῶν αἱ Ἐπιστολαί, καθ' ὅτι αὗται πρὸς ὡρισμένα πρόσωπα ἀποτείνονται καὶ σκοπὸν ἔχουσιν εἰδικόν, πλὴν τῆς τελευταίας Ἐπιστολῆς τοῦ πρώτου βιβλίου, ἔνθα παίζων ὁ Ὁράτιος ἀποτείνεται πρὸς αὐτὸ τὸ βιβλίον, ad librum suum. Ὅθεν πρέπει αἱ Ἐπιστολαὶ νὰ εἶναι προσηρμοσμέναι πρὸς τὸν φυσικὸν χαρακτῆρα τῶν ἀνδρῶν, πρὸς οὓς ἀπευθύνονται καὶ οἵτινες, ὡς εἰκός, εἶναι ποικιλώτατοι κατὰ τοῦτο. Τῷ ὄντι δὲ παρὰ τὸν Αὔγουστον, τὸν Μαικήναν καὶ τὸν Τιβέριον, ἔχομεν ἄλλους τῶν γνωρίμων, ἔπειτα λογίους καὶ ποιητὰς ὡς τὸν Τίβουλλον καὶ τὸν Ἀρίστιον Φοῦσκον. Μεταξὺ δ' ἐκείνων, πρὸς οὓς ἀποτείνει τὰς Ἐπιστολὰς ὁ Ὁράτιος συγκαταλέγονται καὶ ὁ ἐπιστάτης τῆς ἐπαύλεώς του καὶ ἐκεῖνος ὁ Βίννιος Ἀσέλλας, ὃν ἐπιφορτίζει νὰ φέρῃ τὰ ποιήματά του πρὸς τὸν Αὔγουστον, ἀλλὰ καὶ οἱ δύο οὗτοι ἄνθρωποι εἶναι οἱονεὶ δευτερεύοντα πρόσωπα, ὧν ἡ παρέμβασις ἀποβλέπει εἰς σκοποὺς ἰδιαιτέρους τοῦ ποιητοῦ.

Β'

Ἡ ποιητικὴ Ἐπιστολὴ ἦτο παρὰ τοῖς Ἕλλησι παλαιὰ ὅσον καὶ ἡ ἐλεγεία καὶ οἱ ἴαμβοι· ἄρχεται ἀπὸ τοῦ Ἀρχιλόχου. Εὗρε δὲ πολλοὺς τοὺς ζηλωτὰς μεταξὺ τῶν Ῥωμαίων. Οὕτω λ.χ. ὁ τοῦ πορθητοῦ τῆς Κορίνθου Λευκίου Μομμίου νεώτερος ἀδελφὸς Σπόριος, ὅστις εἶχε συνοδεύσῃ εἰς τὴν Ἀχαΐαν τὸν Λεύκιον, ἔγραφεν ἀπὸ τοῦ ἐν Κορίνθῳ στρατοπέδου πρὸς τοὺς ἐν Ῥώμῃ φίλους Ἐπιστολὰς ἐν κομψοῖς στοιχιδίοις, ὡς λέγει ὁ Κικέρων, ἤτοι ὄχι ἐν τῷ παλαιῷ ἐκείνῳ σατουρνίῳ μέτρῳ, ἀλλὰ πιθανώτατα ἐν μέτρῳ ἰαμβικῷ ἢ τροχαϊκῷ. Καὶ ὁ Λουκίλιος δὲ ἐν ταῖς Σατίραις του ἔκαμε χρῆσιν τῆς ἐπιστολικῆς μορφῆς, τῶν δ' Ἐπιστολῶν του ἡ ὕλη, ὡς καὶ τῶν ἄλλων αὐτοῦ συνθεμάτων, ἀνεφέρετο εἰς τὸν πραγματικὸν καθημερινὸν βίον, ἐνίοτε δὲ μόνον ἀπὸ τούτου ἀνυψούμενος ἐπεσκόπει καὶ προβλήματα γενικωτέρου, ὡς λέγομεν, ἐνδιαφέροντος. Καὶ ἐκ τῶν Ἐπιστολῶν δὲ τοῦ Ὁρατίου ὑπάρχουσί τινες ἔχουσαι ὡς θέματα συνηθέστατα τοῦ βίου πράγματα καὶ μόνον κατὰ τὸ μέτρον διακρινόμεναι ὑπὸ τῶν συνήθων πεζῶν ἐπιστολῶν· τοιαῦται εἶναι ἡ πρὸς τὸν Κλαύδιον Νέρωνα (Α', 9), δι' ἧς συνιστᾷ πρὸς αὐτὸν τὸ Σεπτίμιον, ἢ ἡ πρὸς τὸν ῥηθέντα Βίννιον (Α', 13), ὃν ἐπιφορτίζει νὰ παραδώσῃ τὰ signata volumina πρὸς τὸν Αὔγουστον. Τὸ συνηθέστερον ὅμως εἶναι νὰ λαμβάνῃ μόνον ὡς ἀφορμὴν ὁ ποιητὴς ἐν

τῶν προσώπων, πρὸς τὰ ὁποῖα ἀποτείνεται καὶ νὰ μεταβαίνῃ ἐκεῖθεν εἰς παρατηρήσεις καὶ θεωρίας γενικωτέρας, τότε δὲ ἡ μὲν μετάβασις γίνεται εὐχερῶς καὶ ἀβιάστως, ὁ δὲ ποιητὴς ἀκριβῶς καὶ καταλλήλως γινώσκει νὰ κάμνῃ διάκρισιν χαρακτῆρος ἢ κοινωνικοῦ βαθμοῦ μεταξὺ τῶν διαφόρων προσώπων. Ἄλλοτε πάλιν, ἀλλὰ σπανιώτερον, ἡ Ἐπιστολὴ ἔχει ἀπ' ἀρχῆς χαρακτῆρα διδακτικὸν (Α', 17 καὶ 18), τοῦτο δὲ μάλιστα συμβαίνει ὅτε ὁ Ὁράτιος γράφει πρὸς φίλους νεωτέρους ἢ ταπεινοτέρους, διότι ἐὰν καὶ πρὸς τὸν Μαικήναν ἢ πρὸς τὸν Αὔγουστον ἀποτεινόμενος ἤθελε μεταχειρισθῇ τὸν τύπον τοῦτον τῆς διδαχῆς, θὰ ἐθεωρεῖτο βεβαίως ἀπρεπὴς ἢ ἀλαζὼν ἢ τοὐλάχιστον θὰ ἐνομίζετο σχολαστικός τις φιλόσοφος ἢ κενὸς ἀρεταλόγος. Πρὸς τοιούτους λοιπὸν ἄνδρας γράφων προσεπάθει νὰ ἀποτρίβῃ ἀφ' ἑαυτοῦ πᾶσαν ὑπόνοιαν ὅτι αὐτὸς δῆθεν ἠξίου νὰ εἶναι ὁ διδάσκαλος τῶν βιωτικῶν ἐκείνων ἀρετῶν, ὧν συνίστα τὴν ἄσκησιν καὶ νὰ ἀποφεύγῃ πάντα τρόπον προσομοιάζοντα πρὸς σχολαστικὴν διδασκαλίαν. Ὅθεν καὶ τὸ ἐριστικὸν στοιχεῖον τῆς διαλεκτικῆς του καὶ οὕτως εἰπεῖν τὸ ἀναιρετικόν, ἀνάγκη ἦτο νὰ ὑποχωρῇ, σχεδὸν ἀνεπαισθήτως, εἰς τὸ θετικὸν καὶ οἰκοδομικόν, διότι ἄλλως ὑπῆρχε φόβος μήπως ἤθελον εὐχερέστατα ἐκδηλωθῇ ὑπαινιγμοὶ ἀσυμβίβαστοι πρὸς τὸν χαρακτῆρα τῶνπερὶ ὧν ὁ λόγος προσώπων ἢ τοὐλάχιστον ἄκαιροι ἀποφάνσεις περὶ τῶν ἰδίων αὐτοῦ ἀντιπαθειῶν. Ἔχουσι δὲ καθ' ὅλου αἱ Ἐπιστολαὶ χαρακτῆρα ἠρεμώτερον καὶ διαυγέστερον τῶν Σατιρῶν· ἡ εἰρωνεία εἶναι λεπτοτέρα ἐν ταῖς Ἐπιστολαῖς, ὡς ἀπῄτει ἡ προϊοῦσα ἡλικία τοῦ ποιητοῦ καὶ τὸ διάφορον τῆς ποιήσεως εἶδος.

Καὶ αἱ μὲν Σάτιραι καταδεικνύουσι τὸν φιλόσοφον νέον, ὁρμητικὸν καὶ ζωηρόν, ἐν δὲ ταῖς Ἐπιστολαῖς ἐγκατοπρίζεται ἡ σύνεσις καὶ ἡ καταστολὴ τοῦ τελείου ἀνδρός, ὃν ἡ ἡλικία καὶ ἡ ἐμπειρία ἐδίδαξαν τὴν δυσχερεστάτην τῶν τεχνῶν, τὴν τέχνην δηλαδὴ τοῦ κατέχειν ἑαυτὸν ἐντὸς τῶν προσηκόντων ὁρίων. Διὰ τοῦτο αἱ Ἐπιστολαὶ εἶναι τὸ τιμιώτατον ἐκ πάντων τῶν ἔργων τοῦ Ὁρατίου, εἶναι δὲ καὶ νῦν ἔτι ἀξιοσύστατον ἀνάγνωσμα καὶ διὰ τὸ περιεχόμενον αὐτῶν καὶ διὰ τὸν τρόπον, καθ' ὃν ἐπραγματεύθη τὴν ὕλην ὁ ποιητής.

Αἱ Ἐπιστολαὶ καταδεικνύουσιν ὅτι ὁ Ὁράτιος εἶναι ὄχι μόνον ὡς ποιητὴς ἀνυπέρβλητος τεχνίτης, ἀλλ' ὅτι καὶ ὡς ἄνθρωπος ὥριμος καὶ τέλειος οὔτε εἰς τὰ οὐράνια μετεωρίζεται ὅπως ὁ Βιργίλιος οὔτε πράττει ὡς ὁ Ὀβίδιος, ὅστις ἀφ' οὗ κατεστάλη ἡ πρώτη του ὁρμή, ἔστησε τὴν ἕδραν αὐτοῦ ἐν τῷ θαυμαστῷ καὶ φανταστικῷ κόσμῳ τῶν παλαιῶν μύθων, ἀλλ' ἀπ' ἐναντίας μετὰ συνέσεως καὶ φιλανθρωπίας ὅλως ἑλληνικῆς προσπαθεῖ νὰ ἐξερευνήσῃ, νὰ ἐξευγενίσῃ καὶ νὰ ἐξουσιάσῃ τὸν νέον

ἐκεῖνον κόσμον, ὃν ἐδημιούργησεν ἡ ἱστορία ἡ ῥωμαϊκὴ καὶ ἐπ' ἐσχάτων ἡ μοναρχία καὶ ταῦτα ἐν χρόνοις, καθ' οὓς, ὡς ἤδη παρετηρήθη, δὲν θὰ ἠδύναντο πλέον νὰ συγκρατηθῶσι τὰ παλαιὰ ἤθη καὶ ἔθιμα τῶν Ῥωμαίων τὰ αὐστηρὰ καὶ σκληροδίαιτα. Ἐφ' ὅσον εἶναι δυνατὸν εἰς Ῥωμαῖον βιώσαντα καὶ κατὰ τοὺς χρόνους τῆς ἐλευθέρας Πολιτείας, ὁ Ὁράτιος φαίνεται εἰς ἡμᾶς ἐν ταῖς Ἐπιστολαῖς ὡς κοσμοπολίτης, ὡς ὁ ποιητὴς πάντων τῶν χρόνων καὶ πάντων τῶν ἐθνῶν, ἀκριβῶς δὲ διὰ τοῦτο εἶναι προσέτι αἱ Ἐπιστολαὶ ἡ καλλίστη ἀπόδειξις τῆς θαυμαστῆς ἐπιδράσεως, ἣν ἤσκησεν ἐπὶ τῆς ῥωμαϊκῆς διανοίας ἡ διάνοια ἡ ἑλληνική.

Ἄλλως δὲ στενῶς σχετίζονται αἱ Ἐπιστολαὶ πρὸς τὰς Σατίρας, πρόοδον μόνον ἐπὶ τὸ βέλτιον καταδεικνύουσαι. Κυμαίνεται ποῦ καὶ ποῦ καὶ ἐν ταῖς Ἐπιστολαῖς ἡ σύνθεσις, ὑπάρχουσι δὲ καὶ ἐν αὐταῖς παρεκβάσεις ἐνίοτε ἀπροσδόκητοι, ἀλλὰ κατὰ τὸ πλεῖστον εὐχερῶς δύναταί τις νὰ παρακολουθῇ τὴν ἀλληλουχίαν τῶν ἰδεῶν, πάντοτε δὲ εἶναι καταφανὴς ἡ κυριαρχοῦσα ἔννοια. Καὶ διάλογοι δὲ ὑπάρχουσιν ἐν αὐταῖς καὶ λόγοι προσώπων παρεμβαλλομένων, ὄχι ὅμως τόσον πολλοὶ ὅσον ἐν ταῖς Σατίραις. Τοὺς ταπεινοτέρους καὶ ἀπρεπεστέρους τρόπους τοῦ ἐκφράζεσθαι ἀποφεύγει ὁ ποιητὴς ἐν ταῖς Ἐπιστολαῖς καθὼς καὶ τὰς ὑπερβολικὰς τῶν χαρακτήρων περιγραφάς. Ὁ χαρακτὴρ τοῦ λόγου, τὸ ὕφος, ὡς λέγομεν, εἶναι ποικίλος, τὴν δὲ ποικιλίαν ταύτην ἐπιτυχῶς ἐθήρευσεν ὁ Ὁράτιος ἀναλόγως τῆς φύσεως ἢ τῆς κοινωνικῆς τάξεως τῶν ἀνδρῶν, πρὸς οὓς γράφει. Οὕτω λ.χ. ἐν τῇ πρὸς τὸν Τίβουλλον Ἐπιστολῇ (Α', 4), τὸν αἰσθηματικὸν ποιητήν, ὅστις ἦτο ὅλος παραδεδομένος εἰς τὰς ἡδονὰς τοῦ ἀγροτικοῦ βίου καὶ τοῦ ἔρωτος καὶ ὃν τότε κατεῖχον σκέψεις μελαγχολικαί, ὁ Ὁράτιος συμβουλεύει τὸν Τίβουλλον νὰ μὴ σπουδαιολογῇ πολὺ εἰς τὰ περὶ τὸν βίον καὶ τὸν παρακαλεῖ νὰ ἔλθῃ νὰ ἴδῃ πῶς ζῇ αὐτός, τὸ ζωντανὸν ὑπόδειγμα τῆς ἀφρόντιδος ζωῆς, Epicuri de grege porcus. Τὴν διαφορὰν ταύτην ἐν τῷ χαρακτῆρι τοῦ λόγου δύναταί τις νὰ ἴδῃ παραβάλλων ἀκόμη τὴν πρὸς τὸν Βίννιον Ἐπιστολὴν (Α', 13), ἐν ᾗ διαφαίνεται ἡ τῆς ψυχῆς ἱλαρότης, πρὸς τὴν ἄλλην ἐκείνην τὴν μεμετρημένην καὶ λελογισμένην, ἣν ἐπιστέλλει Πρὸς τὸν Τιβέριον (Α', 9), ἄνδρα χαρακτῆρος δυσεισβόλου καὶ κλειστοῦ.

Ἡ γλῶσσα τῶν Ἐπιστολῶν (περὶ ἧς ἔγινε ἤδη λόγος καὶ ἐν τῷ περὶ τῶν Σατιρῶν μέρει) εἶναι τόσον κομψὴ καὶ οὕτως εἰπεῖν λεπτουργής, ὥστε θὰ ἠδυνάμεθα νὰ τὴν ὀνομάσωμεν urbanam, καθ' ὅλην τὴν σημασίαν τῆς λέξεως. Ἑλληνισμοὺς περιέχουσιν αἱ Ἐπιστολαὶ πλειοτέρους τῶν Σατιρῶν, ἀλλὰ τῶν Ἑλληνισμῶν κάμνει πάντοτε χρῆσιν ὁ Ὁράτιος καὶ μετὰ μέτρου καὶ μετὰ καλαισθησίας. Οἱ ἀρ-

χαϊσμοὶ εἶναι ὀλιγώτεροι. Ἡ δὲ μετρικὴ τῶν Ἐπιστολῶν καταδεικνύει καὶ τέχνην ἀνωτέραν καὶ πλειοτέραν λεπτότητα τῆς τῶν Σατιρῶν, θὰ ἦτο δὲ εὔκολον καὶ διὰ παραδειγμάτων νὰ δειχθῇ ἡ ὑπεροχὴ αὕτη.

Ἄς ἴδωμεν εἰδικώτερον ποῖον εἶναι τὸ περιεχόμενον τῶν δύο βιβλίων τῶν Ἐπιστολῶν. Ἐν ᾧ ἐν ταῖς Σατίραις οἱ Στωϊκοὶ προσβάλλονται ὑπὸ τοῦ ποιητοῦ ἀνηλεῶς, ἐν ταῖς Ἐπιστολαῖς ἀπ' ἐναντίας (καὶ περὶ τούτου ἐλάβομεν ἤδη ἀφορμὴν νὰ εἴπωμεν), αἵτινες συνετέθησαν κατ' ἐκείνην τὴν ἡλικίαν, καθ' ἣν κατεστέλλοντο κατὰ μικρὸν τὰ νεανικὰ πάθη καὶ καθίσταντο ὁσημέραι αἰσθηταὶ αἱ ἀνίαι καὶ αἱ ἀνάγκαι τοῦ μετ' ὀλίγον γήρατος, περὶ τῶν Στωϊκῶν γίνεται λόγος μετὰ πολλῆς ἀγάπης καὶ τιμῆς καὶ μόνον παίζων ὁ Ὁράτιος ρίπτει κατ' αὐτῶν ἀβλαβῆ τινα σκώμματα, ὅπως ἐν τῷ τέλει τῆς πρώτης Ἐπιστολῆς. Καὶ εἶναι μὲν ἀληθὲς ὅτι ὁ Ὁράτιος ἐν τῷ βίῳ τῷ πρακτικῷ ἦτο πάντοτε ἐπικούρειος (ὅπως φαίνεται καὶ ἐκ τῆς Πρὸς Τίβουλλον Ἐπιστολῆς), καθ' ὅλου δὲ ἐκλεκτικός, ἀλλ' ἐν τοῖς ὑψηλοτέροις ἠθικοῖς ζητήμασιν εἶναι ὀπαδὸς τῆς Στοᾶς (καθὼς καὶ ὁ Κικέρων ἐν τοῖς φιλοσοφικοῖς του συγγράμμασι), διὰ τοῦτο δὲ καὶ δικαιολογεῖ καὶ τὴν αὐτοκτονίαν ἐν τέλει τῆς 16 Ἐπιστολῆς τοῦ πρώτου βιβλίου.

Τὰ κυριώτατα δόγματα τῶν φιλοσοφικῶν του θεωριῶν διατυπώνει εἰς πλεῖστα γνωμικά, πολὺ πλειότερα ἢ ἐν ταῖς Σατίραις, ἀλλὰ καὶ ἐν τούτῳ ὁ ποιητὴς γινώσκει τί εἶναι τὸ προσῆκον, διότι τὰ γνωμικὰ δὲν μεταχειρίζεται ὡς κενόν τινα κόσμον, ὅπως συχνάκις συμβαίνει παρ' Εὐριπίδῃ, ἀλλ' ὡς τὸ λογικὸν πόρισμα τῶν προεκτεθέντων καὶ ἐνίοτε τῶν μελλόντων νὰ ἐκτεθῶσιν, ὥστε ἔρχεται τὸ γνωμικὸν μὲ κατάλληλον τρόπον νὰ ὑποβοηθήσῃ τὸν ἀναγνώστην καὶ ἰδίᾳ τὸν πρὸς ὃν ἀποτείνεται ἡ Ἐπιστολή. Τὰ σοφὰ ταῦτα ρητὰ ἔχουσιν ἐπαναληφθῇ ἐν παντὶ χρόνῳ καὶ συνετέλεσαν εἰς τὸ νὰ γίνῃ ὁ Ὁράτιος δημοτικὸς ἀκόμη καὶ μεταξὺ ἐκείνων τῶν ἀνθρώπων, οἵτινες δὲν εἶναι πολὺ ἐντριβεῖς περὶ τὰ λατινικὰ γράμματα.

Τὰ γραμματειακὰ ζητήματα τὰ ὁποῖα ἐν τῷ πρώτῳ βιβλίῳ ἐπεισοδιακῶς μόνον καὶ ἐν παρέργῳ πραγματεύεται ὁ Ὁράτιος (ὡς λ.χ. ἐν τῇ 19 Ἐπιστ. τοῦ Α' βιβλ. ἔνθα ὁ ποιητὴς λέγει πρὸς τὸν Μαικήναν τίνα εἶναι τὰ ποιητικὰ ὑποδείγματα, ἐξ ὧν ἐνεπνεύσθη καὶ τίνες τῆς τέχνης αἱ ἀρχαί, αἵτινες καθωδήγησαν αὐτὸν ποιοῦντα τὰς ᾠδὰς καὶ τοὺς ἐπῳδούς), ἔχουσι πλατύτατον τόπον ἐν τῷ δευτέρῳ βιβλίῳ.

Ἤρχιζε τότε νὰ ἀναφαίνηται ἐν Ῥώμῃ μία νοσηρὰ τάσις πρὸς τὴν ἐποποιΐαν, ἧς τὰ ἀποτελέσματα ἦσαν τόσῳ μᾶλλον κακά, ὅσῳ μείζων ἦτο ἡ δύναμις τῆς ἐπιδράσεως, ἣν πάντοτε ἤσκησεν ἐπὶ τῶν Ῥωμαίων

ὁ Ὅμηρος. Τὰ Ὁμηρικὰ ἔπη τότε μόνον εἶναι δυνατὸν προσηκόντως νὰ ἐκτιμήσῃ τις καὶ νὰ αἰσθανθῇ, ὅταν θεωρήσῃ αὐτὰ ὡς τὸ ποιητικὸν δημιούργημα ὁλοκλήρου λαοῦ νεαροῦ καὶ φαντασιομανοῦντος, ποιητικὸν δημιούργημα παραχθὲν ὄχι διὰ μιᾶς, ἀλλὰ συντελεσθὲν κατ' ὀλίγον, ἐν χρόνῳ μακρῷ. Ἀλλ' οἱ παλαιοὶ ἐξελάμβανον σχεδὸν πάντες τὰ Ὁμηρικὰ ἔπη ὡς ἔργον ἑνὸς ποιητοῦ, ὁ δὲ τυφλὸς θαυμασμὸς πρὸς τὰ ποιήματα ταῦτα καὶ τοὺς Ἕλληνας ἐκώλυσεν ἐν τῇ κατόπιν ἀναπτύξει τῆς γραμματείας αὐτῶν νὰ παραγάγωσιν ἔντεχνον ἔπος ἔχον πρωτοτυπίαν καὶ χαρακτῆρα ἴδιον, καὶ τοὺς Ῥωμαίους πολὺ πλειότερον ἔβλαψε, διότι οἱ Ῥωμαῖοι ἐπεδόθησαν εἰς τὴν ποίησιν καθ' ὃν χρόνον εἶχον ἤδη φθάσῃ εἰς τὸ τελευταῖον στάδιον τοῦ βίου των τοῦ ἱστορικοῦ. Πλὴν δὲ τούτου ἡ ὑποκειμενικὴ διάθεσις τῆς ψυχῆς των, ἥτις ἦτο πλήρης ἑλληνικῆς σκέψεως καὶ ἔτεινε προσέτι πρὸς τὴν εὐπάθειαν (ὄχι τὴν ἠθικήν, ἀλλὰ τὴν αἰσθητικήν), ἐξωτερικὰ μόνον σημεῖα ἐπαφῆς εἶχε πρὸς τὴν ἀφελῆ καὶ ἀρχέγονον Ὁμηρικὴν ποίησιν. Ἔπειτα, οἱ Ἕλληνες καὶ οἱ Ῥωμαῖοι ἐπίστευον ὅτι ἡ πληθώρα τῆς ὕλης, ἥτις ἐξηγεῖται ἐν τῇ Ἰλιάδι καὶ τῇ Ὀδυσσείᾳ ἢ δικαιολογεῖται ἕνεκα τοῦ βραδέος καὶ βαθμιαίου σχηματισμοῦ τῶν δύο ἐκείνων ἐπῶν, εἶναι ὅρος ἀπαραίτητος πρὸς σύνθεσιν τελείου ἔπους. Ὁ Κατάλογος λ.χ. τῶν ἡρώων ἢ αἱ ἀτελεύτητοι περιγραφαὶ τῶν μαχῶν, ἃς ἀναγινώσκομεν ἐν τῇ Ἰλιάδι, ἐθεωρήθησαν καὶ ὑπὸ τοῦ ἀπολέμου Βιργιλίου ἀπολύτως ἀναγκαῖα νὰ ἐμβληθῶσιν εἰς τὴν Αἰνειάδα του. Τὸ αὐτὸ δὲ ῥητέον καὶ περὶ τῆς συχνῆς ἀναμίξεως τῶν θεῶν εἰς τοὺς ἀγῶνας τῶν ἀνθρώπων καὶ πολλάκις μετὰ τόσῳ μείζονος ὁρμῆς καὶ ἐπιμονῆς, ὅσῳ ἡ ἀνάμιξις αὕτη εἶναι ἀπρεπεστέρα εἰς τὴν προσήκουσαν εἰς αὐτοὺς μεγαλειότητα. Πολλοὶ τῶν Ῥωμαίων εἶχον νοήσῃ ὀρθῶς ὅτι εἰς τὴν ἐθνικὴν αὐτῶν ποίησιν πρεπωδεστέρα ἦτο ἡ ἱστορικὴ ἐποποιΐα, ὅπως καὶ εἰς τὸ ποιητικὸν αἴσθημα τῶν Ἑλλήνων ἥρμοζε μᾶλλον ἡ ἐποποιΐα ἡ μυθική. Ἀλλ' ὅμως δὲν κατώρθωσαν νὰ ἀπαλλαγῶσιν οὔτε τῶν ἀτέχνων καὶ ἀτελευτήτων περιγραφῶν (τὸ παράδειγμα μάλιστα τοῦ Βιργιλίου ἐπέβαλεν ἔπειτα τὸ πρᾶγμα εἰς πάντας), οὔτε τῆς συνηθείας τοῦ νὰ καλῶσιν, ὡς διὰ μηχανῆς, τοὺς θεοὺς εἰς ἀνάμιξιν, ἔσχον δὲ κατὰ τοῦτο καὶ μιμητὰς οἱ ἀρχαῖοι τοὺς ποιητὰς τῆς Ἀναγεννήσεως. Ὁ Λουκανὸς εἶναι ἱκανῶς καθαρὸς τῶν κακιῶν τούτων, ἀλλ' ἐκεῖνος ἂν καὶ εἶχε μεγάλην διάνοιαν, ἔκαμε κατάχρησιν τῶν πεπαλαιωμένων πλέον ῥητορικῶν σχημάτων. Ἕνεκα τῆς τοιαύτης συνηθείας συχνάκις αἰσθανόμεθα ἀηδίαν ἀναγινώσκοντες τὰ ἐπικὰ καὶ κατὰ μέγα μέρος πανηγυρικὰ ποιήματα τοῦ Κλαυδιανοῦ, ὅστις ἄλλως εἶχεν ἀξιολόγους ποιητικὰς ἰδιότητας.

Ὁ Ὁράτιος δὲν εἶχεν ἐκ φύσεως πλασθῇ τοιοῦτος, ὥς τε νὰ μεταρρυθμίσῃ τὴν ῥωμαϊκὴν ἐποποιΐαν, καὶ ἂν εἶχε δὲ τὸν σκοπὸν καὶ τὴν δύναμιν νὰ τὸ πράξῃ, αἱ προσπάθειαί του εἶναι πιθανώτατον ὅτι θὰ ἀπετύγχανον, διότι ἡ ἐκ προκαταλήψεως πρὸς τὸν Ὅμηρον εὐλάβεια εἶχεν ἤδη βαθύτατα ῥιζοβολήσῃ. Οἱ χρόνοι ἦσαν τότε ἁρμόδιοι εἰς τὸ νὰ στραφῇ μᾶλλον πρὸς τὴν δραματικὴν ποίησιν. Ἐν τῇ πρὸς τὸν Αὔγουστον Ἐπιστολῇ πραγματεύεται εἰδικῶς περὶ τοῦ δράματος, κυρίως ὅμως καὶ ἀποκλειστικῶς διατρίβει περὶ τὴν δραματικὴν ποίησιν ἐν τῇ Πρὸς Πείσωνας Ἐπιστολῇ[1]. Ἡ δραματικὴ ποίησις, βάσιν ἔχουσα τὴν ἀνταλλαγὴν ἰδεῶν καὶ αἰσθημάτων μεταξὺ τοῦ ποιητοῦ καὶ τῶν θεατῶν, ἦτο ἤδη διὰ τοῦτο σύμφωνος πρὸς τὸν χαρακτῆρα τὸν ῥωμαϊκόν, ὅστις καὶ ἄλλως ἦτο φύσει διατεθειμένος πρὸς τοῦτο τὸ ποιητικὸν εἶδος. Αἱ δύο ἀναγκαίως προσήκουσαι εἰς τὴν τραγῳδίαν ἰδιότητες, τὸ ὕψος καὶ ἡ δύναμις, ἦσαν (ὅπως διατείνεται καὶ αὐτὸς ὁ Ὁράτιος) συμφυῆ ἰδιώματα εἰς τοὺς Ῥωμαίους καὶ εἰς τὴν λατινικὴν γλῶσσαν. Ἔπειτα πάλιν, ἡ κλίσις πρὸς τὸ ἀστεῖον καὶ τὸ γελοῖον, ἡ ἰδιάζουσα εἰς τοὺς Ἰταλούς, καθίστα αὐτοὺς ἐπιτηδείους εἰς τὴν καλλιέργειαν τῆς κωμῳδίας. Ἡ προδιάθεσις λοιπὸν ἡ δραματικὴ ὑπῆρχε, τοῦτο δὲ μόνον ἀπέμενε τὸ οὐσιῶδες, ἡ ἐξεύρεσις καταλλήλου πρὸς δραματοποιΐαν ὕλης καὶ ἔπειτα ἡ ἐπινόησις τοῦ τρόπου, καθ' ὃν ἡ ἐξευρεθεῖσα ὕλη θὰ περιεβάλλετο δι' ὅσον ἐνδέχεται καλλίστης τεχνικῆς μορφῆς.

Καὶ ὡς πρὸς μὲν τὴν κωμῳδίαν, οἱ Ῥωμαῖοι ἀπὸ πολλοῦ εἶχον τὴν συνήθειαν νὰ διδάσκωσιν ἀπὸ σκηνῆς, κατὰ τὸ παράδειγμα τοῦ Πλαύτου καὶ τοῦ Τερεντίου καὶ τῶν ἄλλων ποιητῶν τῆς Παλλιάτας, ἤτοι τῆς ἑλληνιζούσης κωμῳδίας, δράματα ἑλληνικῆς ὑποθέσεως, ἅτινα κατὰ τὸ πλεῖστον δὲν ἀντέκειντο πρὸς τὰς ῥωμαϊκὰς συνηθείας, ἐν μέρει δὲ κατήντων ἀληθεῖς δραματικαὶ γελοιογραφίαι. Τὰ λοιπὰ γένη, τὰ ὁποῖα παρήγαγεν ἡ ἀνάπτυξις τῆς κωμικῆς ποιήσεως παρὰ τοῖς Ῥωμαίοις, ἤτοι ἡ τογάτα ἢ ῥωμαΐζουσα κωμῳδία, τὸ Ἀτελλανὸν δρᾶμα καὶ οἱ Μῖμοι, εἶχον ὑποθέσεις ἑλληνικὰς καὶ ἰταλικὰς ἢ καὶ ἁπλῶς ἀνθρωπίνους, ὄχι δηλαδὴ εἰλημμένας ἐξ ὡρισμένου ἔθνους.

Ἀλλ' ἡ τραγῳδία ἀπ' ἐναντίας ἔσχε πρὸ τοῦ Ὁρατίου ποιητὰς λαβόντας πρὸς δραματοποιΐαν ὑποθέσεις ἐθνικάς, ῥωμαϊκάς. Τῷ ὄντι δὲ ἡ ῥωμαϊκὴ ἱστορία, ἂν καὶ ἐν αὐτῇ δὲν ἔχει πολὺν τόπον ὁ ἔρως, δύναται εἴπερ τις καὶ ἄλλη νὰ γίνῃ ὑποκείμενον τραγικῆς πραγματείας.

Ὁ πατὴρ τοῦ ῥωμαϊκοῦ δράματος, ὁ Λίβιος Ἀνδρόνικος, ἀκμάσας

[1] Ἡ ἐπιστολὴ αὕτη, κοινῶς λεγομένη *Ποιητικὴ Τέχνη*, εἶναι κυρίως, ὡς θὰ ἴδωμεν καὶ κατωτέρω, ἡ τρίτη τοῦ δευτέρου βιβλίου.

περὶ τὸ ἔτος 240 π. Χ., ἀνὴρ ἀγροικότερος μᾶλλον, φαίνεται ὅτι δὲν συνέταξεν ἱστορικῆς ὑποθέσεως τραγῳδίας, ἀλλ' ἤδη κατὰ τοὺς χρόνους τοῦ Λιβίου ὁ εὐφυὴς Καμπανὸς Ναίβιος ἔγινεν εἰσηγητὴς τοῦ τοιούτου εἴδους, καὶ μετ' αὐτὸν δὲ οἱ τρεῖς κλασσικοὶ τῆς κατὰ τοὺς χρόνους τῆς ἐλευθέρας Πολιτείας ῥωμαϊκῆς τραγῳδίας, ὁ Ἔννιος, ὁ Πακούβιος καὶ ὁ Ἄττιος ἐμιμήθησαν κατὰ τοῦτο τὸν Ναίβιον. Τὰς δὲ ῥωμαϊκὰς ταύτας ὑποθέσεις ἐλάμβανον οἱ ῥηθέντες ποιηταὶ ἢ ἐκ τῆς μυθικῆς τὸ πλεῖστον ἱστορίας τῶν παλαιῶν βασιλέων (ὁ Ναίβιος λ.χ. ἐδραματοποίησε τὰ κατὰ τὴν νεαρὰν ἡλικίαν τοῦ Ῥωμύλου καὶ τοῦ Ῥώμου, ὁ Ἔννιος τὴν ἁρπαγὴν τῶν Σαβινίδων) ἢ ἐκ τῶν μετὰ ταῦτα χρόνων, τῶν ἱστορικωτέρων, οἵτινες ἀρχίζουσι μετὰ τῶν Σαυνιτικῶν πολέμων (ἂν καὶ ἡ **Ἀμβρακία** καὶ ὁ **Σκηπίων** τοῦ Ἐννίου δὲν ἦσαν, ὡς συνήθως νομίζεται, τραγῳδίαι, ἀλλὰ μᾶλλον σάτιραι) ἢ καὶ ἐκ τῆς συγχρόνου ἱστορίας. Οὕτως ὁ Ναίβιος ἐδραματοποίησε τὰ κατὰ τὴν ἐν Κλαστιδίῳ μάχην (222 π. Χ.), ὁ Πακούβιος τὴν ὑπὸ τοῦ Αἰμιλίου Παύλου κατάκτησιν τῆς Μακεδονίας (169), ὁ Ἄττιος τὴν ἀφοσίωσιν τοῦ Δεκίου τοῦ νεωτέρου (295).

Κατὰ τοὺς χρόνους τοὺς εὐθὺς μετὰ τὸν φόνον τοῦ Καίσαρος, ἡ ῥωμαϊκὴ τραγῳδία, ἀκριβὲς οὖσα ἀντίγραφον τῆς ἑλληνικῆς, ἀνεγεννήθη διὰ τῶν ἔργων τοῦ Πολλίωνος, τοῦ Βαρίου καὶ ἄλλων. Τότε δὲ ἐπῆλθε καὶ ἐν τῇ μετρικῇ σημαντικὴ μεταρρύθμησις· τοῦ ἀλόγου δηλονότι σπονδείου ἐν ταῖς ἰαμβρικαῖς καὶ ταῖς τροχαϊκαῖς περιόδοις ἤρχισαν οἱ ποιηταὶ νὰ κάμνωσιν χρῆσιν ἐν ἐκείναις μόνον ταῖς χώραις, ἐν αἷς καὶ παρ' Ἕλλησιν ἦτο συνήθεια νὰ γίνηται χρῆσις αὐτοῦ. Ἐν ἐκείναις ὅμως ταῖς χώραις, ἡ χρῆσις τοῦ ἀλόγου σπονδείου ὑπῆρξεν ἔκτοτε μεγάλη καὶ μάλιστα πρὸ τοῦ τελευταίου ἰάμβου, διότι τοῦτο ὑπεβοήθει κατὰ πολὺ εἰς τὴν ἔκφρασιν τῆς τραγικῆς μεγαλοπρεπείας. Οἱ εὐφυέστεροι τῶν τότε κριτικῶν ἐπαινοῦσι πολὺ καὶ θαυμάζουσι τὸν **Θυέστην** τοῦ Βαρίου, ἥτις τραγῳδία ἐδιδάχθη κατὰ τὰς ἑορτὰς τὰς τελεσθείσας πρὸς πανηγυρισμὸν τοῦ τέλους τῶν ἐμφυλίων πολέμων. Δὲν περιεσώθη μέχρις ἡμῶν οὐδὲ εἷς στίχος ἐκ τῶν δημιουργημάτων τῶν κωμικῶν ποιητῶν τῶν χρόνων τοῦ Αὐγούστου, ἀλλ' ὅμως περὶ κωμῳδιῶν τῶν χρόνων ἐκείνων μεθ' ἱκανῆς βεβαιότητος δυνάμεθα νὰ εἴπωμεν τὰ ἑξῆς·

Ὅτε ἡ Παντόμιμος ὄρχησις δὲν ἤρκει νὰ προσελκύσῃ τὴν προσοχὴν τοῦ πλήθους, ἔτερπον αὐτὸ ἡ βωμολοχικὴ ποίησις τῶν Ἀτελλανῶν καὶ τῶν Μίμων. Πρὸς τοιαῦτα ποιητικὰ γένη μόνον οἴκτου μειδίαμα εἶχεν ὁ Ὁράτιος καὶ οὐδὲ κἂν ἀναφέρει τὰ ὀνόματα τῆς δημώδους κωμῳδίας τῶν ἑαυτοῦ χρόνων. Ἀλλ' ὑπῆρχον ὅμως καί τινες ποιηταί, οἵτινες,

ὅπως καὶ οἱ σύγχρονοι τραγικοί, προσεπάθησαν νὰ τελειοποιήσωσι καὶ τὴν κωμῳδίαν κατὰ τῆς τέχνης τὰ διδάγματα, καὶ εἰργάσθησαν ἢ διὰ νὰ καταστήσωσι τεχνικωτέραν μὲν τὴν οἰκονομίαν τῶν δραμάτων, τελειοτέραν δὲ τὴν ἠθοποιΐαν ἢ διὰ νὰ διορθώσωσι τὴν γλῶσσαν καὶ τὴν μετρικὴν αὐτῶν.

Οὕτως ὁ Φουνδάνιος, ὃν ὁ Ὁράτιος κατατάσσει μεταξὺ τῶν ποιητῶν τῆς Νέας Σχολῆς καὶ παραθέτει πρὸς τὸν ἀντιπρόσωπον τῆς νεωτέρας τραγῳδίας, τὸν Ἀσίνιον Πολλίωνα, ἐγεώργησε τὴν παλαιὰν Παλλιάταν, ἤτοι τὴν ἑλληνίζουσαν κωμῳδίαν (Σατ. Α', 10, 40 ἑξ.). Ὁμοίαν ἀπόπειραν ἔκαμε καὶ ὁ γραμματικὸς Γάϊος Μέλισσος, ἀπελεύθερος τοῦ Μαικήνα, ὡς πρὸς τὴν ἐθνικὴν κωμῳδίαν, τὴν Τογάταν, τὰς δὲ τογάτας, ἃς ἐποίησεν, ὠνόμασε τραβεάτας. Ἡ νέα αὕτη ὀνομασία μαρτυρεῖ ὅτι καὶ ὁ Μέλισσος ἀνῆκεν εἰς τὴν Νέαν Σχολήν, ἄλλως δὲ προσεπιμαρτυρεῖ τὸ πρᾶγμα καὶ ἡ στενή του σχέσις πρὸς τὸν Μαικήναν (ἰδ. τοῦ Σουητωνίου τὰ Ἀποσπάσματα, ἐκδ. Reifferscheid σ. 115), καθ' ὅσον δὲ ἡμεῖς γινώσκομεν ὁ Μαικήνας ἦτο εὔνους μόνον πρὸς τοὺς ποιητὰς τῆς νέας σχολῆς.

Αἱ κωμῳδίαι τοῦ Φουνδανίου καὶ τοῦ Μελίσσου ἦσαν μόνον προωρισμέναι πρὸς ἀνάγνωσιν καὶ ἀπαγγελίαν, ὄχι δὲ πρὸς διδασκαλίαν, πάντως δὲ ἐγράφησαν χάριν στενοῦ κύκλου λογίων ἀναγνωστῶν, τοιαῦται δ' ἦσαν καὶ αἱ κωμῳδίαι, ἃς ἐποίει, κατὰ μίμησιν τοῦ Μενάνδρου βεβαίως, ὁ Γερμανικὸς Καῖσαρ, τοῦ Τιβερίου ὁ ἀνεψιός.

Κατ' οὐδένα τρόπον ἤθελεν ὁ Ὁράτιος νὰ ἀποκλείωνται ἀπὸ τῆς τραγῳδίας οἱ μῦθοι οἱ ἑλληνικοί. Καὶ εἶναι μὲν ἀληθὲς ὅτι θερμῶς ἐπαινεῖ τὸ ἐπιχείρημα τῶν ποιητῶν ἐκείνων, οἵτινες ἐδραματοποίησαν καὶ ὑποθέσεις εἰλημμένας ἐκ τῆς ἐθνικῆς ἱστορίας (Πρὸς Πείσωνας 285), ἀλλ' ὅμως φαίνεται ὅτι τοὺς ἑλληνικοὺς μύθους προτιμᾷ. Ἡ δὲ αἰτία τῆς προτιμήσεως ταύτης εἶναι ἴσως ὅτι ἐφοβεῖτο μήπως πολλὴν δυσχέρειαν θὰ παρεῖχεν ἕνεκα πολιτικῶν λόγων εἰς τοὺς ποιητὰς ἡ δραματοποίησις ἱστορικῶν θεμάτων, ἅτινα ἔπρεπε νὰ λαμβάνωνται κυρίως ἐκ τῆς ἐλευθέρας Πολιτείας. Ἀλλ' ἴσως προὐτίμα τοὺς μύθους ὁ Ὁράτιος καὶ διὰ τὸν λόγον ὅτι εἶναι γνωστότεροι οἱ μῦθοι καὶ διὰ τοῦτο καὶ δημοτικώτεροι καὶ διότι ὁ ποιητὴς ὁ δραματοποιῶν μύθους παλαιοὺς εὐχερέστερον ἠδύνατο νὰ παράσχῃ εἰς τοὺς θεωμένους τὴν ἐκτύλιξιν παθῶν καθαρῶς ἀνθρωπίνων καὶ μὴ ἐχόντων ὡρισμένον καὶ ἀποκλειστικὸν χαρακτῆρα, ὡς θὰ συνέβαινεν ἂν ἐδραματοποίει ἱστορίας ῥωμαϊκάς.

Ἡ μυθολογικὴ ἢ ἱστορικὴ τραγῳδία (διότι τὰ οἰκογενειακὰ λεγόμενα δράματα ἠγνόουν παντελῶς οἱ παλαιοὶ) φαίνεται εἰς τὸν Ὁράτιον,

ὅπως καὶ εἰς τὸν Ἀριστοτέλη, ἐπιτηδεία νὰ διεγείρῃ τὸν φόβον καὶ τὸν ἔλεον (Ἐπιστ. Β', 1, 210 ἑξ.). Ὁ ποιητὴς τῶν τοιούτων τραγῳδιῶν μεταφέρεται διὰ τῶν πτερύγων τῆς φαντασίας εἰς κόσμον ἄλλον, διάφορον τοῦ πραγματικοῦ, διάφορον δὲ καὶ κατὰ τὸν χῶρον καὶ κατὰ τὸν χρόνον καὶ κατὰ τὰ γεγονότα, ἃ ἐπιχειρεῖ νὰ πραγματευθῇ. Ἂν ἤθελε κατορθώσῃ νὰ ἀναπαραστήσῃ ὡς ζωντανὸν τὸν ἰδανικὸν ἐκεῖνον κόσμον, τόσον πιστῶς, τόσον ζωηρῶς καὶ τόσον ἐναρμονίως, ὥστε καὶ τοὺς θεωμένους νὰ φαντασιοῖ καὶ νὰ πλανᾷ τὸ ποιητικὸν ἐκεῖνο πλάσμα, τότε ἐπέτυχεν ὁ ποιητὴς τοῦ σκοποῦ.

Ἡ δὲ κωμῳδία παριστάνει πράξεις τοῦ καθ' ἡμέραν βίου μὲ τὰς μικρὰς τέρψεις καὶ λύπας του ἤ, ὡς τὸ σατυρικὸν δρᾶμα τῶν Ἑλλήνων, πράξεις ὁμοίας μὲν πρὸς τὰς τοῦ ἀνθρωπίνου βίου, ἀλλ' εἰλημμένας ἐκ τοῦ κόσμου τῶν θεῶν καὶ τῶν ἡρώων, οὓς ὁ λαὸς ἐφαντάζετο κατά τε τὴν μορφὴν καὶ τὰ πάθη παρεμφερεῖς πρὸς τοὺς ἀνθρώπους, τότε δέ, ὅταν θεοὺς καὶ ἥρωας ἀπεικάζῃ ἡ κωμῳδία, ἔχει, ὡς εἰκός, καὶ τὸ ἰδανικὸν πλειότερον τόπον ἐν τῇ κωμικῇ πραγματείᾳ.

Ὁ Ὁράτιος ἐπίστευεν ὅτι οὐσιωδῶς ἀναγκαῖα εἰς τὸ δρᾶμα εἶναι: ἡ ἑνότης τῆς πράξεως, ἡ τεχνικὴ σύνθεσις τῶν πραγμάτων, ἡ μετὰ λόγου διαγραφὴ τῶν χαρακτήρων, ἡ προσήκουσα ἠθοποιΐα (Ἐπιστ. Πρὸς Πείσ. στχ. 114 ἑξ. 236 ἑξ.), μάλιστα δὲ πάντων ἡ φυσικὴ καὶ κατ' ἀλήθειαν ἐκτύλιξις τῆς πράξεως. Ὅθεν καὶ ἔκρινεν ὡς τεκμήριον ἀπαμβλύνσεως τοῦ συναισθήματος τοῦ καλοῦ τὴν ἀπὸ Εὐριπίδου ἤδη κρατήσασαν συνήθειαν, ἧς συχνάκις ἔκαμνον κατάχρησιν οἱ ἕνεκα τῆς ἡλικίας ἀπειρότεροι μάλιστα τῶν δραματικῶν ποιητῶν, τοῦ κόπτειν—ὄχι τοῦ λύειν—τὴν πλοκὴν τῆς δραματικῆς πράξεως διὰ τοῦ ἀπὸ μηχανῆς θεοῦ (Ἐπιστ. Πρὸς Πείσ. στχ. 191). Ἀλλ' ὅμως ἠδιαφόρει ὁ Ὁράτιος ἂν ὁ ποιητὴς κατὰ τὴν πραγματείαν τῆς ὕλης ἔμενε πιστὸς εἰς τὴν παράδοσιν ἢ ἂν μετερρύθμιζεν αὐτὴν ὑποκειμενικώτερον, ὅπερ καὶ δυσχερέστερον ἦτο καὶ ἀξίαν μείζονα προσέδιδεν εἰς τὸ πρᾶγμα. Τέλος δέ, πρακτικὸς ὢν Ῥωμαῖος, ἁπάσας τὰς ψήφους δίδει εἰς ἐκεῖνον, ὅστις ἠξεύρει νὰ μιγνύῃ πρὸς τὸ τερπνὸν τὸ ὠφέλιμον. Τοῦτο δὲ δηλοῖ, ὡς ἤδη παρετηρήθη, ὅτι ἐκτὸς τῆς διδακτικῆς ποιήσεως, τὴν ὁποίαν, ὡς γνωστόν, ἐποιοῦντο περὶ πολλοῦ οἱ Ῥωμαῖοι, πρέπει, κατὰ τὰς ἰδέας τοῦ Ὁρατίου, καὶ ὁ δραματικὸς ποιητὴς ὑπὸ μορφὴν σύντομον, γνωμολογικήν, πλήρη μὲν χάριτος, ἀπηλλαγμένην δὲ σχολαστικότητος, νὰ παρέχῃ εἰς τοὺς ἀνθρώπους ὑποθήκας καὶ διδάγματα πραγματικὰ ἁρμόδια νὰ χρησιμεύσωσιν εἰς αὐτοὺς ὡς ὁδηγίαι ἐν τῷ σταδίῳ τοῦ βίου.

Ἔχομεν ἤδη δείξῃ ὅτι ὁ Ὁράτιος δὲν ἠναντιοῦτο εἰς τὸ νὰ εἰσαχθῇ

εἰς τὴν γραμματείαν τῶν Ρωμαίων καὶ τὸ δρᾶμα τὸ σατυρικόν, δι' οὗ ἐκλείετο παρὰ τοῖς Ἕλλησιν ἡ τραγικὴ τριλογία, ἀλλὰ δὲν ἤθελεν αὐτὸ ὡς παράρτημα τῆς τραγῳδίας, ἀλλ' ὡς αὐτοτελὲς ποιητικὸν πόνημα, οἷον κατεστάθη κατὰ τοὺς ἔπειτα χρόνους καὶ τῶν Ἑλλήνων τὸ σατυρικὸν δρᾶμα. Ἐπεθύμει δὲ νὰ ἔχῃ τὸ δρᾶμα τοῦτο τὸν τόπον του τὸν ὡρισμένον μεταξὺ τῆς τραγῳδίας καὶ τῆς κωμῳδίας, νὰ εἶναι δηλαδὴ ὥς τις τραγικοκωμῳδία, ὁποία ἦτο τοῦ Πλαύτου ὁ Ἀμφιτρύων, ὅστις καὶ οὗτος μυθολογικὴν ἔχει τὴν ὑπόθεσιν. Ἄλλως δὲ ἀδύνατα θὰ ἐπεχείρει, ὅστις τότε ἤθελε πειραθῇ νὰ ἀναστήσῃ ἐκ νεκρῶν τὴν ἀρχαίαν Ἀττικὴν κωμῳδίαν, ἥτις ἔργον εἶχε τὸ διακωμῳδεῖν τὰς κακίας τὰς πολιτικάς.

Εὐμενέστερον δὲ προσέβλεπε πρὸς τὰς τογάτας καὶ τὰς παλλιάτας, ἐκείνας μὲν διότι ἐπραγματεύοντο ὑποθέσεις ἐθνικάς, ταύτας δὲ διότι ἐπὶ τῆς σκηνῆς παρίστανον τὸν βίον τῶν Ἑλλήνων, οἵτινες, μετὰ τὸν Μέγαν Ἀλέξανδρον, προσελάμβανον χαρακτῆρα ἀεὶ μᾶλλον καθολικόν, οὕτω δὲ ἀπείκαζον ὄχι πλέον ὡρισμένον ἔθνος, ἀλλ' αὐτὴν τὴν ἀνθρωπότητα. Ὡς πρὸς δὲ τὰ ἐξωτερικὰ τεχνικὰ τοῦ δράματος ἤτοι τὸν κανόνα, καθ' ὃν τοῦ δράματος αἱ πράξεις δὲν πρέπει νὰ εἶναι οὔτε πλειότεραι οὔτε ὀλιγώτεραι τῶν πέντε καὶ ὅτι τρεῖς τὸν ἀριθμὸν πρέπει νὰ εἶναι οἱ ὑποκριταί, ὁ Ὁράτιος ἀναφέρεται εἰς ὅσα περὶ τούτων ἐδογμάτισαν οἱ παλαιοὶ δραματικοὶ οἱ Ἕλληνες καὶ μάλιστα οἱ ὑπομνηματισταὶ αὐτῶν, οἱ Ἀλεξανδριανοί. Ὅσαι ἰδέαι ἐν ταῖς Σατίραις καὶ ταῖς Ἐπιστολαῖς, ὧν τὸ περιεχόμενον ἀνάγεται εἰς τὴν γραμματειακὴν κριτικήν, δὲν εἶναι ἰδικαί του, τὰς ἔχει χωρὶς ἀμφιβολίας λάβῃ παρὰ τῶν γραμματικῶν τῆς Ἀλεξανδρείας καὶ μόνον ἐμμέσως παρὰ τῶν ἀρχαιοτέρων, ὡς λ.χ. παρὰ τοῦ Ἀριστοτέλους.

Συνιστᾷ προσέτι καὶ τὸν χορὸν ὁ Ὁράτιος, ὅστις χορὸς δὲν ὑπάρχει μὲν παντάπασιν ἐν τῇ δραματικῇ γραμματείᾳ τῆς ἐλευθέρας Πολιτείας, ἀλλ' εἶχε ἴσως εἰσαχθῇ εἰς τὸ ρωμαϊκὸν δρᾶμα ὑπὸ τῶν παλαιοτέρων ποιητῶν τῶν Αὐγουστείων χρόνων, οἷον τοῦ Βαρίου, ἀλλὰ χορὸν ὄχι σκοποῦντα εἰς τὸ ἐκθέτειν φιλοσοφικοὺς κοινοὺς τόπους, οἷοι ἦσαν ἔπειτα οἱ χοροὶ τῶν τραγῳδιῶν τοῦ Σενέκα, ἀλλ' ὅμοιον πρὸς τοὺς θαυμασίους ἐκείνους χοροὺς τοῦ Αἰσχύλου καὶ τοῦ Σοφοκλέους, οἵτινες ἐνεργῶς κανονίζουσι τὴν πρόοδον τῆς τραγικῆς δράσεως, μετέχουσι τῶν εὐαρέστων ἢ δυσαρέστων συναισθημάτων τῶν δρώντων προσώπων καὶ συντελοῦσιν εἰς τὴν ἠθικὴν διόρθωσιν τοῦ παρεκτρεπομένου πάθους τῶν ἐπὶ τῆς σκηνῆς διαλεγομένων.

Ὡς εἰκὸς δὲ ἀποκρούει καὶ τὴν ὑπερβολὴν τῆς σκηνικῆς μεγαλοπρε-

πείας, ἥτις παρὰ Ῥωμαίοις εἶχεν ἀρχίσῃ νὰ ἐπικρατῇ ἤδη ἀπὸ τῶν ἐσχάτων χρόνων τῆς ἐλευθέρας Πολιτείας καθὼς καὶ τὴν τάσιν, ἣν τινες τῶν ὑποκριτῶν εἶχον εἰς τὸ σχηματίζεσθαι οὕτως, ὥς τε νὰ ἐμποιῶσιν αἰσθηματικὴν μόνον κατάπληξιν, ἀποκρούει δὲ καὶ τὴν ἐνώπιον τῶν θεατῶν ἐκτέλεσιν πράξεων βδελυρῶν ἢ μεταμορφώσεων ἀπιστεύτων (Ἐπιστ. Πρὸς Πείσ. 185 ἑξ.). Πιστεύει δὲ ὅτι καὶ ἐν τούτῳ, ὅπως καὶ ἐν ἄλλοις, ὡς ὑπογραμμὸν καὶ ὑπόδειγμα ἔπρεπε νὰ ἔχωσιν οἱ Ῥωμαῖοι τοὺς Ἕλληνας τοὺς παλαιούς, ὧν τὰ καλλιτεχνικὰ δημιουργήματα σχεδὸν πάντοτε εἶνε ἐρρυθμισμένα συμφώνως πρὸς τοὺς αἰωνίους νόμους τοῦ καλοῦ, οὓς καὶ αὐτὸς ἀσπάζεται καὶ ὧν εἰς μίμησιν καὶ τοὺς ἄλλους καλεῖ :

Vos exemplaria Graeca
Nocturna versate manu, versate diurna. (Πρὸς Πείσ. 269).

.... Δὲν συνεβούλευεν ὅμως ὁ Ὁράτιος δουλικὴν ἀπομίμησιν. Τῆς μιμήσεως τὸ ὅριον πρέπει νὰ κανονίζῃ ἡ ἀπὸ τῆς μελέτης καλαισθησία καὶ πρὸ πάντων ὁ νοῦς :

Scribendi recte *sapere* est et principium et fons (Πρὸς Πείσ. 309).

Ἀφ' οὗ δὲ ὁ νέος ποιητὴς ἤθελε καλλιτεχνικῶς μορφώσῃ τὴν ἑαυτοῦ φιλοκαλίαν, δύναται τότε νὰ ἐκλέξῃ τὰ θέματα, εἰς ἃ μᾶλλον ἀρέσκεται. Καὶ πρέπει νὰ ἐπιδοθῇ εἰς τὴν ἄσκησιν τῆς τέχνης, ὡς ἔκαμνον οἱ Ἕλληνες οἱ παλαιοί, ὄχι κέρδους χάριν καὶ ἀκόμη ὀλιγώτερον ὡς ἐρασιτέχνης ἢ πρὸς θήραν κενὴν δόξης ποιητικῆς. Μῖσος θανάσιμον αἰσθάνεται ὁ Ὁράτιος κατὰ τῆς λεγομένης ἐρασιτεχνίας, διότι αὕτη ὄχι μόνον ἄγει κατ' εὐθεῖαν εἰς τὴν ἐπιπολαιότητα, εἰς τὴν παραμέλησιν τῆς τεχνικῆς ἀκριβείας, ἀλλὰ καὶ ὑποθάλπει τοὺς γραμματειακοὺς συνεταιρισμοὺς καὶ ἐπὶ τέλους βλάπτει καὶ αὐτοὺς τοὺς ἰδίους ὀπαδούς.

Ὡς πρὸς τὴν γλῶσσαν, ἐπιτρέπει εἰς τὸν ποιητὴν καὶ τοὺς ἀρχαϊσμοὺς καὶ τὴν χρῆσιν νέων λέξεων εἴτε ἑλληνικῶν εἴτε καὶ μὴ (Ἐπιστ. Β', 2, 115 ἑξ. Πρὸς Πείσ. 47 ἑξ.), ἀλλὰ πᾶν πρᾶγμα πρέπει νὰ ἁρμόζῃ εἰς τὴν ὕλην, ἣν τις πραγματεύεται καὶ πρέπει νὰ γίνηται χρῆσις αὐτοῦ μετὰ συνέσεως καὶ μετὰ μέτρου. Περὶ δὲ τῶν μέτρων τοῦ διαλόγου οὐδέν τι νέον εἶχε νὰ διδάξῃ, διότι οἱ δραματικοὶ ποιηταί, ἀπὸ τοῦ θανάτου τοῦ Καίσαρος καὶ ἑξῆς, ἠκολούθουν κατὰ πάντα καὶ ἀκριβέστατα τοὺς μετρικοὺς κανόνας τοὺς τεθέντας ὑπὸ τῶν Ἑλλήνων, θὰ ἀνεγνώριζε δὲ βεβαίως ὡς ἁρμόζοντα τῇ τραγῳδίᾳ τὰ ἀναπαιστικὰ δίμετρα καὶ τὰ μέτρα τὰ λογαοιδικά, ἀλλ' ὄχι καὶ τὰ μονόμετρα τὰ ἀναπαιστικά, τὰ ὁποῖα βραδύτερον μετεχειρίσθη ὁ Σενέκας ἢ τὰ ἄλλα τὰ ἀνάμικτα μέτρα, ἅπερ εὑρίσκομεν εἰς τινας τῶν χορῶν τοῦ Σενέκα.

Ἄλλως δὲ πιστεύει ὁ Ὁράτιος ὅτι πρὸς δημιουργίαν καλλιτεχνήματος εἴτε δραματικοῦ εἴτε ἄλλου, ἀπαιτεῖται πρώτιστα πάντων φύσις πρὸς τοῦτο δεξιά, ἔπειτα δὲ μελέτη καὶ ἄσκησις, ἂν δὲ παρὰ ταύτην τὴν ἀρχὴν ὁ ποιητὴς ἀποδίδει ἀλλοῦ μὲν μείζονα σημασίαν εἰς τὸ εἶδος, ἀλλοῦ δὲ εἰς ὕλην, τὰ κατὰ τὸ φαινόμενον ἀντιμαχόμενα ταῦτα χωρία ἑρμηνεύονται καὶ διαλευκαίνονται ἐκ τῆς καθ' ὅλου σημασίας τῶν διδαγμάτων του. Τοιαύτας φαινομενικὰς μόνον ἀσυναρτησίας συχνάκις βλέπομεν, ἵνα φέρωμεν ἓν παράδειγμα, καὶ εἰς τοῦ Γκαῖτε τὰς αἰσθητικὰς κρίσεις.

Νῦν δὲ θὰ ἠδυνάμεθα καταλείποντες τὰς Ἐπιστολὰς νὰ μεταβῶμεν εἰς ἄλλο θέμα, ἂν δὲν ἦτο ἀναγκαῖον νὰ λεχθῶσιν ἀκόμη τινὰ περὶ τῆς τελευταίας, τῆς Πρὸς Πείσωνας, ἥτις ἀπὸ πολλοῦ ἤδη χρόνου ἔχει κατασταθῇ σημεῖον ἀντιλεγόμενον τῆς οὕτω καλουμένης ὑψηλοτέρας κριτικῆς. Συνέβη δὲ τοῦτο μάλιστα διότι εὐθὺς μετὰ τὸν θάνατον τοῦ ποιητοῦ ἐκράτησεν ἡ συνήθεια νὰ ἐπιγράφηται ἡ Ἐπιστολὴ ἐκείνη Βιβλίον περὶ ποιητικῆς τέχνης καὶ διὰ τοῦτον τὸν λόγον ἐζήτουν οἱ ἄνθρωποι νὰ εὕρωσιν ἐν αὐτῇ πολλῷ πλείονα ἢ ὅσα πράγματι περιέχει. Ὁ Ὁράτιος εἶχε μάλιστα πάντων τὸ δρᾶμα πρὸ ὀφθαλμῶν, ἔπειτα δὲ τὰ λοιπὰ τῆς ποιήσεως γένη, ἃ οἱ Ῥωμαῖοι ἐγεώργησαν κατὰ μίμησιν τῶν Ἑλλήνων, οὐδαμῶς δὲ ἀσχολεῖται περὶ τὰ λοιπὰ εἴδη τὰ κυρίως εἰς τοὺς Ῥωμαίους προσιδιάζοντα, τὴν Σάτιραν, τὰ Φεσκέννινα ἔπη καὶ τὸ Ἀτελλανὸν δρᾶμα.

Ἡ Ἐπιστολικὴ μορφή, ἣν ἔδωκεν εἰς τοῦτό του τὸ ἔργον δὲν εἶναι κενὸν γραμματειακὸν σχῆμα, ἀλλ' εἶναι ἀναντίρρητον ὅτι σκοπός του ἦτο νὰ συμβουλεύσῃ ἢ τοὐλάχιστον νὰ θέσῃ ἐπὶ τῆς εὐθείας ὁδοῦ τοὺς υἱοὺς τοῦ ἐν ἔτει 15 π.Χ. ὑπατεύσαντος Λευκίου Καλπουρνίου Πείσωνος καὶ μάλιστα τὸν πρεσβύτερον, διότι οἱ νέοι ἐκεῖνοι, ὅπως καὶ πάντες οἱ σύγχρονοι εὐγενεῖς νέοι, εἶχον καταληφθῇ ὑπὸ τῆς τότε κρατούσης ποιητικῆς μανίας. Εἰς τὸν σκοπὸν τοῦτον προσετέθη καὶ ὁ πόθος τοῦ ποιητοῦ τοῦ νὰ ἐκδηλώσῃ ὅσον τὸ δυνατὸν ἐπὶ πλείστους τὰς περὶ τῆς δραματικῆς ποιήσεως ἰδέας του. Εἶναι λοιπὸν φυσικόν, ἐν τῷ ἔργῳ τούτῳ, ὅπερ δὲν εἶναι συστηματικὸν περὶ ποιήσεως δίδαγμα, ἀλλ' αὐτὸ τοῦτο Ἐπιστολὴ ἀληθινή, ἡ τῶν μερῶν πρὸς ἄλληλα συνοχὴ νὰ εἶναι, ὅπως καὶ ἐν ἄλλαις Ἐπιστολαῖς, χαλαρὰ καὶ νὰ ἐνυπάρχωσιν ἀναπόφευκτοι ἐπαναλήψεις. Τοῦτο δὲ τὸ κακόν, τὸ ἐξ αὐτῆς τῆς φύσεως τοῦ πράγματος ὑπάρχον, κατέστησαν ἔτι χεῖρον αἱ μεταθέσεις τῶν στίχων αἱ κατὰ τὸ πλεῖστον ὅλως ἀστήρικτοι, ἃς ἐπεχείρησαν οἱ κριτικοὶ καὶ οἱ παλαιότεροι καὶ οἱ νεώτεροι, ἂν καὶ δὲν εἶναι δυνατὸν νὰ ἀρνηθῶμεν ὅτι

στίχοι τινὲς τῆς Ἐπιστολῆς ταύτης θὰ εἶχον τὸν τόπον των παντοῦ ἀλλοῦ ἢ ὅπου τώρα κεῖνται.

Ἂς λεχθῇ τέλος καὶ τοῦτο, ὅτι ἡ καλλιτεχνικὴ μορφὴ εἶνε ἐν τῇ Πρὸς Πείσωνας ἐπιστολῇ, ὅπως καὶ καθ' ὅλου ἐν ταῖς Ἐπιστολαῖς τοῦ δευτέρου βιβλίου, τελειοτέρα, κατὰ τὸ δυνατόν, ἢ ἐν ταῖς τοῦ πρώτου.

Γ'

Τοῦ Ὁρατίου τὰ διδάγματα καὶ μάλιστα ἡ πρὸς Πείσωνας Ἐπιστολὴ ἐπέδρασαν ἀποτελεσματικῶς ἐπί τε τοὺς συγχρόνους δραματικοὺς ποιητὰς καὶ ἐπὶ τοὺς μεταγενεστέρους καὶ ἰδίως ὡς πρὸς τὰ μέτρα καὶ τὴν τεχνικὴν σύνθεσιν τοῦ δράματος. Οὕτω λ.χ. μετὰ τὸν Ὁράτιον οὐδεὶς πλέον τραγικὸς ἔκαμε χρῆσιν τῶν ἀδειῶν ἐκείνων περὶ τὰς ἰαμβικὰς καὶ τὰς τροχαϊκὰς περιόδους, αἵτινες ἄδειαι ἦσαν συνηθέσταται παρὰ τοῖς ποιηταῖς τῆς ἐλευθέρας Πολιτείας. Καὶ ὅμως δὲν κατώρθωσε νὰ ἀναγεννήσῃ τὸ ῥωμαϊκὸν δρᾶμα, τὸ δὲ δραματοποιεῖν παρέμεινε καὶ εἰς τοὺς ἔπειτα χρόνους ὅ,τι κυρίως καὶ πρότερον ἦτο, τερπνή τις ἀσχολία ἐρασιτεχνῶν, εὐφυεστέρων ἢ ἀφυεστέρων, φιλοτεχνούντων πρὸς διδασκαλίαν ἢ πρὸς ψιλὴν ἀπαγγελίαν τραγῳδίας ἑλληνιζούσας ἢ ἐνίοτε καὶ ῥωμαΐζούσας. Καὶ ἐθεωρεῖτο τοῦτο ὥς τι πάρεργον ἐν σχέσει πρὸς τὰ σπουδαιότερα τοῦ πρακτικοῦ βίου ἢ καὶ πρὸς ἄλλα αὐτῆς τῆς γραμματείας ἀσχολήματα, δι' ὃ καὶ πολλάκις συνέβαινε τὰ τοιαῦτα δράματα νὰ εἶναι ὅλως ἄτεχνα καὶ ἀπροσδιόνυσα κατασκευάσματα. Παρεκώλυε τὴν ἁπλότητα τῆς δραματικῆς συνθέσεως καὶ ἡ μεγάλη τότε ἐπικράτησις τῆς ῥητορικῆς, τοῦτο δὲ τὸ κακὸν ἐξηφάνιζε πᾶσαν ἠθοποιΐαν διὰ τῆς ἄρσεως τῶν χαρακτηριστικῶν διαφορῶν, αἵτινες διακρίνουσιν ἔθνος ἀπὸ ἔθνους καὶ ἄνθρωπον ἀπὸ ἀνθρώπου καὶ καθίστα ἀδύνατον τὴν ἀπὸ σκηνῆς διδασκαλίαν. Τοῦ Σενέκα οἱ ἥρωες εἶναι μαθηταὶ πρὸ μικροῦ ἀποφοιτήσαντες ἀπὸ τῶν ῥητορικῶν καὶ τῶν φιλοσοφικῶν σχολῶν τῶν αὐτοκρατορικῶν χρόνων, συχνότατα δὲ οὐδὲν ἄλλο εἶναι ἢ ἄκαμπτα στωϊκὰ ὑποδείγματα ἐν σχήματι ἀνθρώπων, οὐδὲ εἶναι τῶν τεχνικῶν ἐκείνων ἐλλείψεων καὶ κακιῶν ἐπαρκὲς ἀντιστάθμισμα ἡ μεγάλη καλλιέπεια, τῆς μετρικῆς μορφῆς ἡ ἐντέλεια ἢ τῶν ἐννοιῶν τὸ δυσέφικτον ὕψος. Ἀλλὰ πρέπει νὰ ὁμολογήσωμεν ὅτι δυσχερέστατον πρᾶγμα εἶναι τὸ κρίνειν τὴν μετὰ τὸν Ὁράτιον ῥωμαϊκὴν τραγῳδίαν, διότι πάντα τὰ δράματα τῶν χρόνων ἐκείνων ἐχάθησαν καὶ αὐτὰ δὲ τῶν ἀρίστων ποιητῶν τὰ ἔργα ἐξηφάνισεν ὁ χρόνος. Ἂν εἴχομεν τοῦ Ὀβιδίου τὰς τραγῳδίας καὶ μάλιστα τὴν Μήδειαν αὐτοῦ, θὰ μετεβάλλετο ἴσως κατά τι ἡ ἡμετέρα κρίσις, ἂν καὶ δὲν ὑπάρ-

χει ἀμφιβολία ὅτι καὶ ἐν τῇ Μηδείᾳ πολὺν θὰ εἶχε τόπον ἡ ῥητορική.

Εἶναι βέβαιον ὅτι ἀπὸ τῶν χρόνων τοῦ Ἀδριανοῦ ἢ τοὐλάχιστον ἀπὸ τῶν Ἀντωνίνων ἐσίγησεν ἡ ῥωμαϊκὴ τραγῳδία καὶ αὐταὶ δὲ αἱ λέξεις τραγικὸς καὶ τραγῳδία ἀπέβαλον τὴν σημασίαν αὐτῶν καὶ προσέλαβον τὴν ἔννοιαν τοῦ φοβερός, φοβερὰ ἱστορία, ἣν ἔχουσι καὶ ἐν ταῖς νεωτέραις γλώσσαις.

Σπουδαιότερον εἶναι ὅ,τι ἔχομεν νὰ εἴπωμεν περὶ τοῦ ἔπειτα βίου τῆς κωμῳδίας. Δύο γινώσκομεν ποιητὰς Παλλιάτας κατὰ τὴν ἑξῆς περίοδον, τὸν Βιργίνιον Ρωμᾶνον (κοινῶς ὀνομαζόμενον Βιργίλιον Ρωμᾶνον) ζήσαντα κατὰ τοὺς χρόνους τοῦ Τραϊανοῦ καὶ ἐπαινούμενον ὑπὸ τοῦ Πλινίου (Ἐπιστ. ς', 21), ὅστις ἦτο λίαν ἐπιεικὴς πρὸς τοὺς ποιητὰς καὶ τὰ ποιήματα τῶν ἑαυτοῦ χρόνων, καὶ τὸν Πομπώνιον Βάσσουλον, ὃν γινώσκομεν κατὰ τύχην ἐκ μιᾶς ἐπιγραφῆς. Ἀμφότεροι εἶναι μιμηταὶ τοῦ Μενάνδρου. Ὁ Πομπώνιος μάλιστα εἶχε μεταφράσῃ τινὰς ἐκ τῶν κωμῳδιῶν τοῦ Μενάνδρου. Φαίνεται δὲ ὅτι οἱ ποιηταὶ οὗτοι δὲν ἐβάδισαν ἐπὶ τὰ ἴχνη τοῦ Φουνδανίου, τοῦ ἀκμάσαντος ὡς εἴπομεν κατὰ τοὺς Αὐγουστείους χρόνους, ἀλλ' ἀνέδραμον ἵνα εὕρωσιν ὑπόδειγμα μέχρι τοῦ Πλαύτου καὶ Τερεντίου καὶ κατὰ τὰ ἄλλα καὶ κατὰ τὰ μέτρα, ὡς δεικνύουσιν οἱ στίχοι τοῦ Πομπωνίου, μετά τινων ὅμως μεταβολῶν, ἃς βλέπομεν καὶ παρὰ τῷ μυθογράφῳ Φαίδρῳ. Καὶ ἐδῶ ὅμως ἔχομεν ἐρασιτέχνας, ὁ δὲ Βιργίνιος εἶχε τὸ αἴσθημα τοῦ καλοῦ τοσοῦτον ἀμβλύ, ὥστε δὲν ἐδίστασε κατὰ τὸν ἐξόχως πεζότατον ἐκεῖνον αἰῶνα νὰ μιμηθῇ τὴν ἀρχαίαν Ἀττικὴν κωμῳδίαν τοῦ Ἀριστοφάνους. Καὶ τὸ Ἀτελλανὸν δρᾶμα ἔσχε τινας καλλιεργητὰς κατὰ τὸν ἀργυροῦν αἰῶνα, οὐδένα ἡ Τογάτα, ἀλλ' οὐδὲν ἧττον ἐγίνετο ἀπὸ σκηνῆς διδασκαλία καὶ Ἀτελλανῶν δραμάτων καὶ τογατῶν καὶ παλλιατῶν, ἀλλὰ ταῦτα ἦσαν ἔργα παλαιὰ ἀναδιδασκόμενα. Οἱ μῖμοι τότε ἐπεκράτουν, ἀπὸ δὲ τῶν χρόνων τῶν Ἀντωνίνων αὐτοὶ πλέον καὶ μόνοι ἐφαίνοντο ἐπὶ τῆς σκηνῆς. Καὶ οἱ μῖμοι ὅμως εἶχον ἐντελῶς χάσῃ πᾶσαν τὴν καλλιτεχνικὴν ἀξίαν, ἣν διὰ τῶν συγχρόνων τοῦ Καίσαρος, Λαβερίου καὶ Συρίου, καὶ κατὰ τοὺς δύο ἑπομένους αἰῶνας εἶχον προσλάβῃ· τώρα εἶχον καταντήσῃ ἁπλῆ γελωτοποιΐα καὶ ὑπὸ ταύτην τὴν μορφὴν ἐπέζησαν εἰς τὴν αὐτοκρατορίαν. Ἡ δὲ παντόμιμος ὄρχησις ἦτο ἔτι μᾶλλον ἀρεστή, ἀλλ' ἐκείνη οὐδὲν ἔχει τὸ κοινὸν πρὸς τὴν γραμματείαν. Οἱ μῖμοι καὶ ἡ παντόμιμος ὄχι ὀλίγον συνετέλεσαν εἰς τροφὴν καὶ αὔξησιν τῆς ῥωμαϊκῆς διαφθορᾶς, ὅπως συχνάκις παρεπονοῦντο καὶ οἱ πατέρες τῆς Ἐκκλησίας.

ΑΛΕΞΑΝΔΡΟΥ ΠΟΥΣΚΙΝ

ΒΟΡΙΣ ΓΟΔΟΥΝΩΦ[1]

ΚΟΙΛΑΣ ΠΑΡΑ ΤΟ ΒΟΡΕΙΟΝ ΝΟΒΓΟΡΟΔ

(1604, 21 Δεκεμβρίου).

Εἷς

Γρήγορα θὰ εὔγῃ ὁ Τσάρος ἀπὸ τὴν Μητρόπολιν ;

Ἕτερος

Ἡ λειτουργία ἐτελείωσε· τώρα γίνεται παράκλησις.

Πρῶτος

Τί ; τὸν ἀνεθεμάτισαν πλέον ἐκεῖνοι ;

Ἕτερος

Ἐγὼ ἐστεκόμουν εἰς τὰ προπύλαια καὶ ἤκουσα ὅταν ὁ διάκος ἐφώναξε. Τοῦ Γρήσκα Ὀτρέπιεφ—ἀνάθεμα !

Πρῶτος

Ἂς ἀναθεματίζουν. Τὸν Τσαρέβιτζ δὲν τὸν μέλει διὰ τὸν Ὀτρέπιεφ.

Ἕτερος

Καὶ τοῦ Τσαρέβιτζ τοῦ ψάλλουν, αἰωνία ἡ μνήμη.

Πρῶτος

Ζωντανὸν τὸν μνημονεύουν ! τί ἔχουν νὰ πάθουν οἱ ἄθεοι !

Τρίτος

Τί ταραχή ! Μὴν εἶνε ὁ Τσάρος ;

Τέταρτος

Ὄχι, εἶνε ὁ τρελλός.

(Εἰσέρχεται παράφρων, φέρων σιδηροῦν πῖλον, κατάφορτος ἀπὸ ἀλύσεις, καὶ περικυκλωμένος ἀπὸ ἀγυιόπαιδας).

Οἱ παῖδες

Νικόλκα, Νικόλκα, σιδερένιο καλπάκι ! σιδερένιο καλπάκι !.... τρρρρ ....

Γραῖα

Ἀφήσετέ τον, δαιμονόπαιδα. Δεήσου, μακάριε, γιὰ μένα τὴν ἁμαρτωλή !

Ὁ Τρελλὸς

Δόσε, δόσε δόσε μιὰ πεντάρα.

[1] Συνέχεια· ἴδε προηγ. φυλλάδ.

Ἡ Γραῖα

Νά, πάρε καὶ μνημόνεψέ με.

(Ὁ Τρελλὸς κάθηται κατὰ γῆς καὶ ψάλλει).

Τὸ φεγγάρι ταξειδεύει,
Τὸ γατάκι κλαίει,
Τρελλέ, σηκώσου,
Τοῦ Θεοῦ δεήσου!

(Οἱ παῖδες τὸν περιστοιχίζουν ἐκ νέου).

Εἷς ἐξ αὐτῶν.

Γειάσου, τρελλέ, γιατὶ δὲ βγάζεις τὸ καλπάκι σου; (κρούει τὸ σιδηροῦν κάλυμμα). Νά, σημαίνει!

Ὁ Τρελλὸς

Ἐγὼ ἔχω μιὰ πεντάρα.

Ὁ Παῖς

Ψέμματα· δεῖξέ την.

(Ἁρπάζει τὸ νόμισμα καὶ φεύγει)

Ὁ Τρελλὸς (κλαίει).

Μοῦ ἐπῆραν τὴν πεντάρα μου, ἀδικοῦν τὸν τρελλόν.

Λαὸς

Ὁ Τσάρος, ὁ Τσάρος ἔρχεται.

(Ὁ Τσάρος ἐξέρχεται τῆς Μητροπόλεως· προπορεύεται βογιάρος μοιράζων τοῖς ἐπαίταις ἐλεημοσύνην. Βογιάροι).

Ὁ Τρελλὸς

Βορίς, Βορίς!

Ὁ Τσάρος

Νὰ τοῦ δοθῇ ἐλεημοσύνη. Διατί κλαίει;

Ὁ Τρελλὸς

Τὰ παιδάκια ἀδικοῦν τὸν Νικόλκα .... Πρόσταξε νὰ τὰ σφάξουν, καθὼς ἔσφαξες τὸ μικρὸ βασιλόπουλο.

Βογιάροι

Φύγε, ἀνόητε, συλλάβετε τὸν βλάκα!

Ὁ Τσάρος

Ἀφήσετέ τον. Δεήσου ὑπὲρ ἐμοῦ, πτωχὲ Νικόλκα.

(Ἀπέρχεται

Ὁ Τρελλὸς (τῷ ἀπερχομένῳ Τσάρῳ).

Ὄχι, ὄχι, ἀδύνατον νὰ δεηθῶ διὰ τὸν βασιλέα Ἡρώδην. Ἡ Θεοτόκος δὲν θέλει.

ΣΙΕΒΣΚΗ.

Ο ΨΕΥΔΟΔΗΜΗΤΡΙΟΣ ΚΑΙ ΟΙ ΠΕΡΙ ΑΥΤΟΝ

Ψευδοδημήτριος

Ποῦ εἶνε ὁ αἰχμάλωτος αὐτός ;

Πολωνὸς

ἰδῶ.

Ψευδοδημήτριος

Καλέσατέ τον παρ' ἐμοί.
(Εἰσέρχεται ρῶσσος αἰχμάλωτος)
Τίς εἶσαι σύ ;

Αἰχμάλωτος

Ραζνώφ, ἐκ Μόσχας εὐγενής.

Ψευδοδημήτριος

Καὶ πρὸ πολλοῦ
Ὑπηρετεῖς ;

Αἰχμάλωτος

Θὰ εἶνε μήν.

Ψευδοδημήτριος

Τί ἐντροπὴ
Ραζνώφ, τὰ ὅπλα νὰ ἐγείρῃς κατ' ἐμοῦ !

Αἰχμάλωτος

Τῶν πράξεών μας κύριοι δὲν εἴμεθα.

Ψευδοδημήτριος

Ὑπὸ τὸ Σέβερσκ ἐπολέμησας ;

Αἰχμάλωτος

Μετὰ
τὴν μάχην δύο ἑβδομάδας, ἔφθασα
ἐκ Μόσχας.

Ψευδοδημήτριος

Καὶ ὁ Γοδουνώφ ;

Αἰχμάλωτος

Αὐτός ; Πολὺ
τῆς μάχης τὸν ἐτάραξ' ἡ ἀπώλεια
καὶ τοῦ Μστισλάβσκη ἡ πληγή, καὶ ἔστειλε
τὸν Σούησκη στρατάρχην.

Ψευδοδημήτριος

Ἀλλὰ διατὶ
εἰς Μόσχαν τὸν Βασμάνωφ ἀνεκάλεσε ;

Αἰχμάλωτος

Ὁ Τσάρος ἤμειψε τὰς ἐκδουλεύσεις του
διὰ τιμῶν καὶ πλούτου. Παρακάθηται
εἰς τὸ συμβούλιον τοῦ Τσάρου σήμερον.

Ψευδοδημήτριος

Θὰ ἦτο χρησιμώτερος εἰς τὸν στρατόν.
Εἰς δὲ τὴν Μόσχαν ;

Αἰχμάλωτος

Δόξα τῷ Θεῷ, καλά.

Ψευδοδημήτριος

Μὲ περιμένουν ;

Αἰχμάλωτος

Τίς εἰξεύρει ; περὶ σοῦ
φοβοῦνται σήμερον νὰ ὁμιλοῦν πολὺ—
κόπτοντ' αἱ γλῶσσαι, ἢ αὐταὶ αἱ κεφαλαί.
Ἀληθινὰ κατήντησε συνήθεια·
Ἡμέρα νέα, καὶ θανατικὴ ποινή.
Εἶν' ὑπερπληρωμέν' αἱ φυλακαί. Εἰς τὴν
πλατεῖαν, ὅπου δύο τρεῖς συνέλθωσιν,
κατάσκοπος ὑφέρπει ἔξαφνα ἐκεῖ,
ἀκούει τοὺς καταγγελτάς. Ὄντως δεινόν·
καὶ προτιμότερον νὰ σιωπᾷ κανείς.

Ψευδοδημήτριος

Ὡραῖα ζῇ ὁ κόσμος ὑπὸ τὸν Βορίς!
Νὰ τὸν ζηλεύσῃ πρέπει τις· ὁ δὲ στρατός ;

Αἰχμάλωτος

Ἐκεῖνος ; Ἐνδυμένος, χορτασμένος, καὶ
κατευχαριστημένος.

Ψευδοδημήτριος

Εἶνε δὲ πολύς ;

Αἰχμάλωτος

Θεὸς γινώσκει.

Ψευδοδημήτριος

Λέγεις νὰ συνάζωνται
τριάντα χιλιάδες ;

Αἰχμάλωτος

Καὶ πενῆντα θὰ
συνάζωνται.

('Ο Ψευδοδημήτριος βυθίζεται εἰς σκέψεις. Οἱ περὶ αὐτὸν θεωροῦσιν ἀλλήλους).

Ψευδοδημήτριος

Καὶ δι' ἐμὲ πῶς κρίνουσιν
εἰς τὸ στρατόπεδόν σας ;

Αἰχμάλωτος

Λέγουσι διὰ
τὴν χάριν σου, ὅτ' εἶσαι — μὴ πρὸς βάρος σου —
ληστὴς μὲν τάχα, ἀλλ' ἀνήρ.

Ψευδοδημήτριος (γελῶν)

Αὐτὸ ἐγὼ
θὰ τοῖς τὸ δείξω. Φίλοι μου, τὸν Σούησκη
δὲν θὰ προσμείνωμεν. Συγχαρητήρια
δεχθῆτε. Αὔριον θὰ πολεμήσωμεν.

('Απέρχεται).

Πάντες

Ζήτ' ὁ Δημήτριος !

Πολωνὸς

Ἡ μάχη αὔριον !
Πενῆντα χιλιάδες εἶν' αὐτοί,
καὶ μόλις δεκαπέντε συναζόμεθα
ἡμεῖς τὸ ὅλον — Ἔχασε τὰς φρένας του.

Ἕτερος

Αἴ, φίλε μου, ἡσύχασε· εἷς πολωνὸς
πεντακοσίους μοσχοβίτας ἠμπορεῖ
νὰ προκαλέσῃ.

Αἰχμάλωτος

Προκαλεῖς, ἀλλὰ ἐὰν
ἡ μάχη συναφθῇ, φεύγεις ἐνώπιον
ἑνός, καυχηματία.

Πολωνὸς

Ἐὰν ἔφερες,
αἰχμάλωτε αὐθάδη, σπάθην, δι' αὐτοῦ (δεικνύων τὸ ξίφος του)
θὰ σὲ ἡσύχαζα.

Αἰχμάλωτος

Οἱ ρῶσσ' ἡμεῖς, καλέ,
δὲν χρειαζόμεθα σπαθιά. Κύτταξ' ἐδῶ,
δὲν θέλει ἀπ' αὐτό ; (δεικνύων τὸν γρόνθον) τί λέγεις, ἄμυαλε ;

('Ο Πολωνὸς τὸν παρατηρεῖ ἀγερώχως καὶ ἀπέρχεται. Πάντες γελῶσιν).

ΔΑΣΟΣ

Ψευδοδημητριος και Πουσκιν

('Απωτέρω κατάκειται ἵππος ψυχορραγῶν).

Ψευδοδημήτριος

Πτωχόν μου ἄλογον! τί ζωηρότητα
εἰς τὴν ἐσχάτην εἶχε μάχην σήμερον,
μὲ πόσην δὲ ταχύτητα μὲ ἔφερε
καὶ πληγωμένον!... Τὸ πτωχόν μου ἄλογον!

Ποῦσκιν (καθ' ἑαυτόν).

Νά, διατὶ λυπεῖται, διὰ τ' ἄλογον,
ἐνῷ ὁλόκληρον τὸ στράτευμα ἡμῶν
κατετροπώθη!

Ψευδοδημήτριος

Ἄκουσε, ἐκ τῆς πληγῆς
ν' ἀπηύδησ' ἐνδεχόμενον, καὶ ἔπεσε
ν' ἀναπαυθῇ.

Ποῦσκιν

Καλέ, αὐτὸ ψυχορραγεῖ.

Ψευδοδημήτριος (βαίνει πρὸς τὸν ἵππον).

Πτωχόν μου ἄλογον!... τί πρέπει νὰ γενῇ;
Ν' ἀρθῇ ὁ χαλινός του, νὰ χαλαρωθῇ
καὶ ὁ μασχαλιστήρ. Ἂς ἀποθάνῃ κἂν
ἀνέτως τὸ πτωχόν. ('Αφαιρεῖται ὁ χαλινὸς καὶ τὸ ἐφίππιον. Εἰσέρχονταί τινες πολωνοί).

Κύριοι, χαίρετε!
Καὶ πῶς δὲν εἶν' ὁ Κούρπσκη μεταξὺ ὑμῶν;
Τὸν εἶδα σήμερον εἰς τὰ πυκνότερα
εἰσδύοντα τῆς μάχης· ξίφη ἄπειρα
ὡς στάχυες ἐκύκλουν κυμαινόμενοι
τὸν ἥρωα, πλὴν πάντα ὑπερέβαινε
τὰ ξίφη ἡ ρομφαί' αὐτοῦ, ἡ δὲ κραυγὴ
αὐτοῦ ἡ ἀπειλητικὴ ἐκάλυπτε
τὰς ἄλλας πάσας. Ποῦ λοιπὸν εὑρίσκεται
ὁ ἥρως μου;

Πολωνὸς

Εἰς τὸ πεδίον ἔπεσε
τὸ τοῦ θανάτου.

Ψευδοδημήτριος

Τῷ ἀνδρείῳ μαχητῇ
τιμή, καὶ τῇ ψυχῇ αὐτοῦ εἰρήνη ! Φεῦ !
ἀπὸ τὴν μάχην πόσοι ἀπεμείναμεν !
Ὑμεῖς, προδόται ζαπορόγοι καὶ λησταί,
κατηραμένοι ! σεῖς μᾶς ἠφανίσατε !
Οὔτε τριῶν λεπτῶν νὰ μὴ κρατήσωσιν
ἐπίθεσιν ! Τοὺς διορθώνω τοὺς ληστὰς
ἐγὼ μὲ τὴν ἀγχόνην !

Ποῦσκιν

Τίς ὁ αἴτιος
δὲν ἐξετάζω. Εἶνε ἡ ἀλήθεια
ὅτι κατετροπώθημεν.

Ψευδοδημήτριος

Ἦτο ἡμῶν
ἡ νίκη ὅμως· τὴν ἐμπροσθοφυλακὴν
ἐγὼ εἶχ' ἀποκρούσῃ, ἀλλ' οἱ γερμανοὶ
μᾶς ἔτρεψαν. Πολεμισταί ! μὰ τὸν Θεόν,
παλληκαράδες ! δι' αὐτὸ τοὺς ἀγαπῶ.
Θὰ σχηματίσω τὴν φρουράν μου ἐξ αὐτῶν
ἀφεύκτως τὴν ἐπίτιμον.

Ποῦσκιν

Καὶ σήμερον
ποῦ διανυκτερεύομεν ;

Ψευδοδημήτριος

Ἀλλὰ ἐδῶ,
ἐντὸς τοῦ δάσους. Μήπως εἶνε ἄσχημα ;
Πρωῒ πρωῒ κινοῦμεν, πρὸς τὸ γεῦμα δὲ
θὰ ἤμεθα εἰς Ρίλσκην. Καληννύκτα σας !

(κατακλίνεται, βάλλων προσκεφάλαιον ἐφίππιον
καὶ ἀποκοιμᾶται).

Ποῦσκιν

Τσαρέβιτζ, ὕπνον ἐλαφρόν ! Τὸν εἴδετε ;
Καὶ κατατροπωθείς, καὶ διὰ τῆς φυγῆς
σωζόμενος, ἀμεριμνεῖ ὡσὰν μωρὸν
παιδίον. Τὸν φυλάττ' ἡ Πρόνοι' ἀληθῶς,
κ' ἡμεῖς, ὦ φίλοι, θὰ ἐγκαρτερήσωμεν.

ΜΟΣΧΑ. ΕΝ ΤΟΙΣ ΑΝΑΚΤΟΡΟΙΣ.

Βορισ, Βασμανωφ.

Ὁ Τσάρος

Ἡττήθη μέν, πλὴν ποία ἡ ὠφέλεια;
Ματαία νίκη ἔστεψε τὰ ὅπλα μας·
Συνήθροισεν ἐκ νέου τὸ διασπαρὲν
στράτευμα αὐτοῦ· κ' ἐκ τῶν τειχῶν τοῦ Πούτιβλη
μᾶς ἀπειλεῖ. Τί πράττουν δ' ἐν τῷ μεταξὺ
οἱ ἥρωές μας; Ἵστανται παρὰ τὸ Κρόμ,
ὅπου Κοζάκων φούκτα τοὺς περιγελᾷ
ὄπισθεν σεσηπότος περιφράγματος.
Νὰ δόξα! Ὄχι, δὲν μὲ εὐχαριστοῦν—ἐσὲ
θὰ στείλ' ὡς μόνον ἀρχηγὸν αὐτῶν, τὸν νοῦν
θὰ βάλω, καὶ οὐχὶ τὸ γένος στρατηγόν.
Ἡ ἐπὶ γένει οἴησίς των ἂς τρωθῇ!
Ἡ ὥρα νὰ περιφρονήσω ἔφθασε
τοῦ ἐπισήμου ὄχλου τὰ παράπονα
ἐκμηδενίζων ἔθιμον φθοροποιόν.

Βασμάνωφ

Ἑκατοντάκις, ἡγεμών, εὐλογητὴ
ἐκείνη ἡ ἡμέρα ἔσεται, καθ' ἥν,
εὐγενολόγια μὲ τὴν διχόνοιαν,
μὲ τὴν γενεαλογικήν των ἔπαρσιν
θὰ γείνωσι βορὰ πυρός.

Ὁ Τσάρος

Ὡς τάχιστα
φθάν' ἡ ἡμέρα αὐτή· ἀλλ' ἄφες πρότερον
νὰ κατευνάσω τοῦ λαοῦ τὴν ταραχήν.

Βασμάνωφ

Πρὸς τί αὐτό; Πάντοτε κλίνει ὁ λαὸς
εἰς ταραχὰς κρυφίας· ἀπαράλλακτα
τὸν χαλινόν του δάκνει ἵππος ζωηρός,
τὴν ἐξουσίαν ἀποστέργει ἔφηβος
ὁμοίως τοῦ πατρός· τί ὅμως γίνεται;
Τὸν ἵππον διευθύνει μὲ ἀπάθειαν
ὁ ἀναβάτης, ὁδηγεῖ δὲ ὁ πατὴρ
τὸν ἔφηβον μὲ προσταγάς.

Ὁ Τσάρος

Ἐνίοτε
Ὁ ἵππος τὸν ἱππέα ρίπτει, ὁ υἱὸς
δὲν εἶνε ὑπὸ τὸν πατέρα πάντοτε·
καὶ μόνον δι' ἀγρύπνου αὐστηρότητος
τὰ πλήθη νὰ κρατήσωμεν δυνάμεθα.
Ὁ Ἰωάννης οὕτω, τῶν τρικυμιῶν
ὁ δαμαστήρ, ἐδόξαζεν, ὁ νουνεχὴς
μονάρχης, οὕτω καὶ ὁ ἄγριος αὐτοῦ
ἐφρόνει ἔγγονος. Οὐδόλως ὁ λαὸς
τὴν ἀγαθότητα αἰσθάνεται. Καλὸν
ἂν πράττῃς—δὲν σ' εὐχαριστεῖ· ἀλλ' ἅρπαζε,
θανάτωνε—δὲν δίδεις λόγον οὐδαμῶς.

(Εἰσέρχεται Βογιάρος).

Τί τρέχει ;

Βογιάρος

Ξέν' εἰσήχθησαν ἀλλογενεῖς.

Ὁ Τσάρος

Νὰ τοὺς δεχθῶ ὑπάγω· σὺ περίμενε
ἐδῶ, Βασμάνωφ· εἶν' ἀναγκαιότατον
νὰ συνδιαλεχθῶ ἀκόμη μετὰ σοῦ. ('Απέρχεται).

Βασμάνωφ

Ὁποῖον ὕφος, οἵα πνεύματος ἰσχύς !
Ἄς δώσῃ ὁ Θεὸς νὰ ἐλευθερωθῇ
ἀπὸ τὸν κολασμένον τὸν Ὀτρέπιεφ, καὶ
πολλὰ καλὰ θὰ φέρῃ εἰς Ρωσσίαν. Ναί.
Μεγάλ' ἰδέα τὸν ἐμπνέει. Εὔλογον
νὰ μὴν ἀφήσωμεν αὐτὴν νὰ ψυχρανθῇ.
Ὁποῖον ὄντως στάδιον μ' ἀνοίγεται
ἂν ταπεινώσῃ τῶν βογιάρων τὴν ὀφρῦν !
Ἀντίπαλον δὲν ἔχω εἰς τὸν πόλεμον
Ἐγὼ παρὰ τὸν θρόνον πρῶτος ἔσομαι....
καὶ ἴσως....πλὴν τί θόρυβος ἀλλόκοτος ;

(Ταραχή. Βογιάροι, αὐλικοὶ θεράποντες τρέχουσιν
ἐν ἀταξίᾳ, συναντῶνται καὶ ψιθυρίζουσιν).

Εἷς

Τὸν ἰατρόν !

Ἕτερος

Τὸν Πατριάρχην γρήγορα.

Τρίτος

Τὸν βασιλόπαιδα καλεῖ!

Τέταρτος

Πνευματικόν!

Βασμάνωφ

Τί ἔτρεξ' ἔκτακτον;

Πέμπτος καὶ Ἕκτος

Ἠσθένησ' ἔξαφνα
Ὁ Τσάρος, ἀποθνήσκει.

Βασμάνωφ

Ὕψιστε Θεέ!

Πέμπτος

Ἐκάθητο ἐπὶ τοῦ θρόνου, κ' ἔπεσεν
ἐξαίφνης· αἷμα ἐκ τοῦ στόματος αὐτοῦ
καὶ ἐκ τῶν ὤτων ἔρρευσε.

(Τὸν Τσάρον φέρουσιν ἐπὶ ἕδρας· πᾶσα ἡ βασιλ. οἰκογένεια· πάντες οἱ βογιάροι).

Ὁ Τσάρος

Ἐξέλθετε
πάντες—ὁ βασιλόπαις μόνος μετ' ἐμοῦ
ἂς μείνῃ. (Ἀπομακρύνονται πάνετς). Ἀποθνήσκω, τέκνον,
πρόσελθε,
Ἀλλήλους ἀσπασθῶμεν. Χαῖρε, τέκνον μου.
Εὐθὺς θὰ βασιλεύσῃς....ὦ Θεέ, Θεέ!
Ἐνώπιόν σου θὰ ἐμφανισθῶ εὐθὺς—
καιρὸς δὲν μένει δὲ νὰ ἀνακουφισθῶ
διὰ τῆς μετανοίας! ἀλλ' αἰσθάνομαι—
ὦ τέκνον μου, μὲ εἶσαι ἀκριβώτερος
ἀπὸ τὴν σωτηρίαν τῆς ψυχῆς μ' αὐτήν....
Ἔστω! Ἁπλοῦς ὑπήκοος ἐκ γενετῆς,
νὰ ἀποθάνω ὤφειλα ὑπήκοος
ἐν ἀφανίᾳ· εἰς τὴν ἀνωτάτην πλὴν
ἔφθασ' ἀρχὴν—πῶς; μὴ ἐρώτα με. Ἀρκεῖ·
ἀθῶος εἶσαι σύ, θὰ βασιλεύσῃς δὲ
νομίμως, καὶ εἰς τὸν Θεὸν μόνος ἐγὼ
θὰ δώσω λόγον. Τέκνον μου ἀγαπητόν,
ψευδῶς μὴ παρασύρου, ἑκουσίως σου
μὴ τύφλωττε. Τὸ κράτος ἀναδέχεσαι

εἰς θυελλώδη ἐποχήν· ὁ ἔκτακτος
αὐτὸς ἀπατεὼν εἶν' ἐπικίνδυνος.
Φρικῶδες περιβάλλει αὐτὸν ὄνομα.
Εἰς τὴν διοίκησιν ἐγὼ δοκιμασθεὶς
ἔτη μακρά, ἐπαναστάσεις, ταραχὰς
ν' ἀποσοβήσω ἠδυνήθην· πρὸ ἐμοῦ
ἐν φόβῳ ἔτρεμον· ἀλλ' οὐδ' ἐτόλμα δὲ
ἡ προδοσία νὰ ὑψώσῃ τὴν φωνήν·
ἀλλ' ὅμως νέος σύ, δυνάστης ἄπειρος,
πῶς θέλεις κυβερνᾷ ὑπὸ τὴν θύελλαν,
τὸ πῦρ πῶς θέλεις σβύνῃ τὸ τῆς στάσεως,
καὶ πῶς τὴν προδοσίαν θὰ οὐδετεροῖς;
Πλὴν μέγας ὁ Θεός! εἰς τὴν νεότητα
σοφίαν δίδει, καὶ εἰς τὴν ἀσθένειαν
δωρεῖται δύναμιν. Υἱέ μου, ἄκουσε.
Ὡς σύμβουλόν σου κατὰ πρῶτον πρόσλαβε
πιστόν, ὡρίμου ἡλικίας ἄνθρωπον
ἀγαπητὸν τῷ ἔθνει, καὶ τιμώμενον
ὑπὸ τῶν εὐγενῶν διὰ τὸ γένος του
εἴτε τὴν δόξαν, φέρ' εἰπεῖν τὸν Σούησκη.
Σήμερον διὰ τὸν στρατὸν ἀναγκαιοῖ
μὲ πεῖραν στρατηλάτης, ἐπιτήδειος.
Νὰ στείλῃς τὸν Βασμάνωφ, ἀδιαφορῶν
εἰς τῶν Βογιάρων τὰ παράπονα. Ἐσὺ
ἐξ ἡλικίας νεαρᾶς ἐκάθησο
εἰς τὰ συμβούλια μ' ἐμέ, καὶ ἔμαθες
τοῦ διοικεῖν τὸν τρόπον· μὴ μετάβαλε
πορείαν. Ἡ συνήθεια — ψυχὴ ἐστὶ
τῆς δυναστείας. Εἴχ' ἀναγκασθῇ ἐγὼ
ν' ἀνασυστήσω ἐξορίας καὶ ποινὰς
θανατικὰς — ἀκύρωσέ τας ὅλας, θὰ
εὐλογηθῇς, ὡς ηὐλογεῖτ' ὁ θεῖός σου,
ὁπόταν διεδέχετο τὸν Τρομερόν.
Μὲ τὸν καιρὸν καὶ κατ' ὀλίγον σύσφιγγε
τοῦ κράτους τὰς ἡνίας πάλιν· τώρα δὲ
χαλάρωσον, μὴ παύων νὰ τὰς συγκρατῇς.
Ἔσο ἐπιεικὴς εἰς τοὺς ἀλλοδαποὺς
καὶ προσιτός, τὰς δὲ ὑπηρεσίας των

εὐπίστως δέχου. Τοὺς ἐκκλησιαστικοὺς
κανόνας τήρει μ' αὐστηρότητα. Ἔσο
σιωπηλὸς—δὲν πρέπει ὁ βασιλικὸς
ν' ἀπόλλυται ματαίως λόγος. Ὅμοιος
πρὸς ἦχον ἱερόν, ν' ἀγγέλλῃ χρεωστεῖ
μεγάλην θλῖψιν, εἴτε ἀγαλλίασιν
μεγάλην μόνον, ὦ υἱέ μου ἀκριβέ,
εἰς ἡλικίαν νῦν εἰσέρχεσαι, καθ' ἣν
μορφὴ γλυκεῖα γυναικὸς μᾶς συγκινεῖ.
Φύλαττε, φύλαττε τῆς ἀθωότητος
τὴν ἱερὰν ἁγνίαν, τήρει τὴν αἰδῶ
τὴν ὑπερήφανον. Ὁ ἐκ νεότητος
εἰς ἡδονὰς ἀτίμους νὰ κυλίεται
ἐθίσας ἑαυτόν, ἐκεῖνος ἀνδρωθεὶς
εἶνε στυγνὸς κ' αἱμοχαρής, ὁ νοῦς δ' αὐτοῦ
σκοτίζεται προώρως. Ἔσο ἀρχηγὸς
ἐν τῇ οἰκογενείᾳ πάντοτε. Τὴν σὴν
μητέρα τίμα, ἄρχε ὅμως σὺ αὐτός·
Εἶσαι ἀνὴρ καὶ βασιλεύς· τὴν ἀδελφὴν
ἀγάπα—Ἕτερον δὲν ἔχει φύλακα.

Θεόδωρος (γονυπετής).

Ὦ, ὄχι, ὄχι ζῆσε καὶ βασίλευε
ἔτη μακρά· ὅλοι χανόμεθ' ἄνευ σοῦ.

Ὁ Τσάρος

Τετέλεσται—ἡ ὅρασις σκοτίζεται,
αἰσθάνομαι τοῦ μνήματος τὸ ψῦχος....

(Εἰσέρχεται ὁ πατριάρχης, ἱεράρχαι, ἕπονται οἱ βογιάροι πάντες· τὴν τσαρίναν ὁδηγοῦσιν ὑποβαστάζοντες· ἡ βασιλόπαις θρηνεῖ).

Τίς
εἶνε; ἆ, ναί, τὸ σχῆμα τὸ μοναχικόν....
ἡ ἱερὰ ἀμφίεσις....ἐσήμανεν
ἡ ὥρα, μοναχὸς ὁ Τσάρος γίνεται—
Ὁ ζοφερὸς ὁ τάφος ὡς κελλίον μου
θὰ εἶνε. Πατριάρχα δέσποτα, μικρὸν
περίμεινε, εἶμαι ἀκόμη βασιλεύς·
ἀκούσατε, βογιάροι—εἶν' αὐτὸς πρὸς ὃν
ἀφίνω τὸ βασίλειον. Ὀμόσατε
εἰς τὸν Θεόδωρον....Βασμάνωφ, φίλοι μου....

ἐνώπιον τοῦ τάφου, ἱκετεύω σας
πιστοὶ νὰ ἦσθε πρὸς αὐτόν, καὶ πρόθυμοι
θεράποντες! Εἶν' ἔτι τόσον νέος καὶ
ἀγνός. Ὀμνύετε;

Βογιάροι

Ὀμνύομεν.

Ὁ Τσάρος

Καλῶς.
Καὶ ἤδη πᾶσαν πλάνην συγχωρήσατε
καὶ πᾶν ἀνόμημά μου, τὰ τ' ἑκούσια
καὶ τὰ ἀπόκρυφά μου ἀδικήματα....
Ἅγιε πάτερ, πρόσελθε, εἶμ' ἕτοιμος.

(Ἄρχεται ἡ τελετὴ τοῦ χειροτονήματος, αἱ γυναῖκες ἀπάγονται λιπόθυμοι).

ΣΤΡΑΤΟΠΕΔΟΝ.

Ο ΒΑΣΜΑΝΩΦ ΕΙΣΑΓΕΙ ΤΟΝ ΠΟΥΣΚΙΝ

Βασμάνωφ

Εἴσελθ' ἐδῶ καὶ λέγ' ἐλεύθερα. Λοιπόν,
Αὐτὸς σὲ ἀποστέλλει πρὸς ἐμέ;

Πούσκιν

Αὐτὸς
φιλίαν σοὶ προσφέρει, σὲ ὁρίζει δὲ
τὸν πρῶτον μετ' αὐτὸν εἰς τὸ βασίλειον.

Βασμάνωφ

Ἀλλ' ἤδη ὁ Θεόδωρος μὲ ὕψωσε
πολύ· τῶν στρατευμάτων ἄρχω. Δι' ἐμὲ
περιφρονεῖ καὶ τὰ εὐγενολόγια
καὶ τῶν βογιάρων τὴν ὀργήν. Τῷ ὤμοσα.

Πούσκιν

Εἰς τὸν διάδοχον τοῦ θρόνου ὤμοσας
τὸν νόμιμον, ἐὰν πλὴν νομιμώτερος
ὑπάρχῃ ἄλλος;

Βασμάνωφ

Πούσκιν, ἄκουσε, ἀρκεῖ·
μὴ λέγε μάταια! ὁποῖος εἶν' αὐτὸς
ἐγὼ εἰξεύρω, φίλε.

Πούσκιν

Ὡς Δημήτριον
Ρωσσία καὶ Λιθουανία ἔχουσιν·
αὐτὸν ἀναγνωρίσῃ πρὸ πολλοῦ. Ἐγὼ
εἰς τοῦτο, ἄλλως, δὲν ἐμμένω. Πιθανὸν
νὰ εἶν' αὐτὸς ὁ ἀληθὴς Δημήτριος,
ἢ πιθανὸν νὰ εἶνε καὶ ψευδώνυμος·
εἰξεύρω μόνον τοῦτο θετικώτατον,
ὅτι τὴν Μόσχαν τάχιον ἢ βράδιον
θὰ παραδώσῃ ὁ Βορίσωφ εἰς αὐτόν.

Βασμάνωφ

Ὑπὲρ τοῦ νέου Τσάρου ὅσῳ εἶμ' ἐγώ,
τὸν θρόνον δὲν θ' ἀφήσῃ· δόξα τῷ θεῷ,
ἔχομεν τάγματ' ἀρκετά! θέλω αὐτὰ
διὰ τῆς νίκης ἐμψυχώσῃ, ἀλλὰ σεῖς,
θέλετε ποῖον ἀντιτάξῃ κατ' ἐμοῦ;
μὴ τὸν Καρέλαν, ἢ τὸν Μνίσκαν πιθανόν;
πόσ' εἶσθε δέ; πάντες ὀκτακισχίλιοι.

Πούσκιν

Πλανᾶσαι· οὔτε τόσοι συναζόμεθα.
Ὁ ἴδιος σοὶ λέγ' ὅτ' εἶνε ἐλεεινὸν
τὸ στράτευμά μας, ὅτι οἱ κοζάκοι μας
λεηλατοῦν τὰς κώμας μόνον, ὅτι δὲ
οἱ πολωνοὶ μεγαλαυχοῦσι καὶ ροφοῦν,
οἱ ρῶσσοι δέ.... ἀλλὰ πρὸς τί νὰ ὁμιλῶ —
ἐνώπιόν σου πονηρὸς δὲν θὰ φανῶ·
ἀλλά, Βασμάνωφ, δὲν εἰξεύρεις, ἆρά γε,
τί μᾶς ἐνδυναμώνει; Ὄχι ὁ στρατός,
οὐδ' ἡ ἐπικουρία ἡ πολωνική,
ἀλλὰ ἡ γνώμη — ναί, ἡ γνώμ' ἡ ἐθνική.
Τὸν θρίαμβον τοῦ Δημητρίου λησμονεῖς
τὰς κατακτήσεις τὰς εἰρηνικὰς αὐτοῦ,
ὅτι παντοῦ αἱ πόλεις παρεδίδοντο
αὐτῷ ἀμαχητὶ καὶ προθυμόταται,
τοὺς δ' ἀρχηγοὺς τοὺς πείσμονας ἐδέσμευεν
ὁ ὄχλος; σὺ αὐτὸς τὸ παρετήρησας·
προθύμως μήπως μετ' αὐτοῦ ἐμάχοντο
τὰ τάγματά σας; πότε δέ; ἐπὶ Βορὶς!

καὶ σήμερον ;...Βασμάνωφ, ὄχι, εἶν' ἀργὰ
τὸ νὰ ἐρίζωμεν ἡμεῖς καὶ τὴν ψυχρὰν
αἰθάλην τοῦ πολέμου νὰ ριπίζωμεν.
Μ' ὅλον τὸν νοῦν, τὴν ἰσχυράν σου θέλησιν
δὲν θὰ ἀνθέξῃς. Δὲν εἶνε καλλίτερον
νὰ δώσῃς πρῶτος ἔνδειξιν φρονήσεως,
ν' ἀνακηρύξῃς Τσάρον τὸν Δημήτριον,
παρέχων οὕτω εἰς αὐτὸν ἐκδούλευσιν
αἰώνιον ; πῶς ἐπὶ τούτου σκέπτεσαι ;

Βασμάνωφ

Μανθάνετ' αὔριον.

Ποῦσκιν

'Αλλ' ἀποφάσισε.

Βασμάνωφ

Ὑγίαινε !

Ποῦσκιν

Βασμάνωφ, σκέφθητι καλῶς.

('Απέρχεται).

Βασμάνωφ

Δίκαιον ἔχει, ἔχει δίκαιον, παντοῦ
ἀκμάζ' ἡ προδοσία. Τί νὰ πράξω δέ ;
Νὰ περιμένω ἵνα δεσμευθῶ κ' ἐγὼ
καὶ ὑπὸ τῶν στασιαστῶν παραδοθῶ
εἰς τὸν 'Οτρέπιεφ ; δὲν εἶνε καλλίτερον
τὴν τοῦ χειμάρρου νὰ προλάβ' ὁρμητικὴν
διάρρηξιν, ἐγὼ δ' αὐτός....Πλὴν νὰ φανῶ
ἐπίορκος ! ν' ἀτιμασθῶ εἰς γενεὰν
καὶ γενεάν ; Μὲ προδοσίαν φοβερὰν
τὴν εἰς ἐμὲ ν' ἀμείψω ἀφοσίωσιν
τοῦ νέου στεφηφόρου !,.. Εἰς ἐξόριστον,
πεσόντα εἰς δυσμένειαν, εἶν' εὔκολον
συνωμοσίας, στάσεις νὰ ἐπινοῇ,
ἀλλὰ ἐγώ, ἐγὼ ὁ εὐνοούμενος
τοῦ ἡγεμόνος....ἀλλ' ὁ θάνατος....ἀλλὰ
ἡ ἐξουσία....πλὴν τοῦ ἔθνους τὰ δεινά....

(Βυθίζεται εἰς σκέψεις).

Ἐδῶ ! ἐδῶ ! τίς εἶν' ἐκεῖ ; (συρίζει). Τὸν ἵππον μου !
σαλπίσατε τ' ἀνακλητήριον εὐθύς !

ΤΟΠΟΣ ΠΟΙΝΩΝ.

('Ο Ποῦσκιν ἔρχεται περιστοιχιζόμενος ὑπὸ λαοῦ)

Λαός

Βογιάρον ὁ Τσαρέβιτζ μᾶς ἀπέστειλε.
Τί θὰ μᾶς εἴπῃ, ἂς ἀκούσωμεν. Ἐδῶ !
ἐδῶ !

Ποῦσκιν (ἐπὶ ἄμβωνος).

Πολῖται Μοσχοβῖται πρὸς ὑμᾶς
ὁ βασιλόπαις στέλλει χαιρετίσματα (προσκλίνει).
Γνωστόν σας εἶνε, πῶς ἡ θεία Πρόνοια
ἐκ τῶν χειρῶν τῶν δολοφόνων ἔσωσε
τὸν βασιλόπαιδα. Αὐτὸς δὲ ἤρχετο
νὰ τιμωρήσῃ τὸν κακοῦργον, πλὴν ἀλλὰ
ἡ θεία δίκη τὸν Βορὶς κατέβαλε.
Ἡ χώρα ὑπετάγ' εἰς τὸν Δημήτριον.
Ὁ ἴδιος Βασμάνωφ, μεταμεληθείς,
πρὸς ὅρκον ἤγαγεν αὐτῷ τὰ τάγματα.
Νῦν πρὸς ὑμᾶς ὁ βασιλόπαις ἔρχεται
ἀγάπην φέρων καὶ εἰρήνην. Θέλετε,
πρὸς χάριν τῆς οἰκογενείας Γοδουνώφ,
τοῦ Τσάρου τοῦ νομίμου νὰ φανῆτ' ἐχθροί,
ν' ἀντισταθῆτε εἰς τὸν ἔγγονον αὐτὸν
τοῦ Μονομάχου ;

Λαός

Ὄχι, ὄχι, βέβαια.

Ποῦσκιν

Πολῖται Μοσχοβῖται, εἶνε φανερὸν
πόσα ὑπέστητε δεινοπαθήματα
ὑπὸ τοῦ ξένου τὴν σκληρὰν κυβέρνησιν·
θανάτους, ἐξορίας, ἀτιμώσεις δὲ
καὶ φόρους, κόπους, πεῖναν—ὅλα τὰ κακὰ
ὑπέστητε. Ὁ δὲ Δημήτριος ὑμᾶς
νὰ ἀνταμείψῃ ἅπαντας προτίθεται,
βογιάρους, εὐγενεῖς τε καὶ δικαστικούς,
ἐμπόρους, στρατιώτας, ξένους—τοὺς καλοὺς
ἀνθρώπους πάντας. Θὰ θελήσετε λοιπὸν
ἀφρόνως τόσον πεῖσμα ν' ἀντιτάξητε,

καὶ τὰς εὐεργεσίας ν' ἀποφύγητε
μ' ἀλαζονείαν; Ἀλλ' εἰς τῶν πατέρων του
τὸν θρόνον οὗτος ἔρχετ' ἔχων συνοδὸν
τὴν ἀπειλήν. Μὴ παροργίζετε λοιπὸν
τὸν Τσάρον, φοβηθῆτε δὲ τὸν Κύριον,
καὶ τῷ Δεσπότῃ τῷ νομίμ' ὀμόσατε·
Ὑποταχθῆτε· στείλατε αὐτοστιγμεὶ
πρὸς τὸν Δημήτριον εἰς τὸ στρατόπεδον
Μητροπολίτην καὶ βογιάρους, γραμματεῖς
καὶ ἄλλους ἐκλεκτοὺς νὰ προσκυνήσωσι
τὸν ἡγεμόνα καὶ πατέρα.

(Κατέρχεται. Θόρυβος).

Λαὸς

Βέβαια,
ναί, ὁ βογιάρος εἶπε τὴν ἀλήθειαν.
Ζήτ' ὁ Δημήτριος, ἡμέτερος πατήρ!

Χωρικὸς ἐπὶ τοῦ ἄμβωνος

Λαέ! λαέ! εἰς τὸ Κρεμλῖνον τρέξετε,
τὸ σκυλοπαῖδι τοῦ Βορὶς δεσμεύσετε.

Λαὸς (φέρεται ἐν σώματι).

Δέσιμον! πνίξιμον! Ζήτ' ὁ Δημήτριος!
Εἴθε τὸ γένος νὰ χαθῇ τοῦ Γοδουνώφ.

ΚΡΕΜΛΙΝΟΝ. ΟΙΚΙΑ ΤΟΥ ΒΟΡΙΣ. ΣΚΟΠΟΣ ΕΙΣ ΤΟΝ ΠΡΟΔΟΜΟΝ

(Ὁ Θεόδωρος πλησίον τοῦ παραθύρου).

Ἐπαίτης

Δότε ἐλεημοσύνην, δι' ἀγάπην Θεοῦ!

Ὁ Σκοπὸς

Τράβ' ἀπ' ἐδῶ· ἀπαγορεύεται νὰ ὁμιλοῦν μὲ τοὺς φυλακισμένους.

Θεόδωρος

Πήγαινε, γέρον, ἐγὼ εἶμαι πτωχότερός σου· σὺ εἶσ' ἐλεύθερος,
(Ἡ Ξένη φέρουσα πέπλον ἔρχεται πρὸς τὸ παράθυρον).

Εἷς ἐκ τοῦ λαοῦ

Ἀδελφὸς καὶ ἀδελφὴ—πτωχὰ παιδιά, σὰν πουλάκια στὸ κλουβί.

Ἕτερος

Ἀξίζει κανεὶς νὰ λυπῆται; Καταραμένο γένος!

Πρῶτος

Ὁ πατέρας ἦταν κακοῦργος, τὰ παιδιὰ δὲ φταίουν.

Ἕτερος

Τὸ μῆλο δὲν πέφτει μακρυὰ ἀπὸ τὴ μηλ̮ιά.

Ξένη

Ἀδελφέ! ἀδελφέ! νομίζω, βογ̮ιάροι μᾶς ἔρχονται.

Θεόδωρος

Εἶνε ὁ Γαλίτζιν, ὁ Μασάλσκη. Οἱ ἄλλοι μὲ εἶνε ἄγνωστοι.

Ξένη

Ἄχ, ἀδελφέ μου, ἡ καρδία μου σφίγγεται.

(Οἱ Γαλίτζιν, Μασάλσκη καὶ Σερεφέδινωφ ἀκολουθούμενοι ὑπὸ τριῶν τοξοτῶν).

Λαὸς

Τόπον, τόπον, οἱ βογ̮ιάροι ἔρχονται.

(Εἰσέρχονται εἰς τὴν οἰκίαν)

Εἷς ἐκ τοῦ λαοῦ

Διατὶ ἦλθαν;

Ἕτερος

Φαίνεται νὰ ὁρκίσουν τὸν Θεόδωρον Γοδουνώφ.

Τρίτος

Τῳόντι. Ἀκούεις, τὶ ταραχὴ εἰς τὸ σπίτι!... Θόρυβος!... ἐπιάσθηκαν!

Λαὸς

Ἀκούεις; φωνὴ ὀξεῖα! εἶνε γυναικὸς φωνή.... ἂς ἔμβωμεν.... Αἱ θύραι εἶνε κλεισμέναι—ἔπαυσαν αἱ φωναί—ὁ θόρυβος ἐξακολουθεῖ.

(Ἀνοίγονται αἱ θύραι. Ὁ Μασάλσκη ἐμφανίζεται εἰς τὸν πρόδομον).

Μασάλσκη

Λαέ! Ἡ Μαρία Γοδουνὼφ καὶ ὁ υἱὸς αὐτῆς Θεόδωρος ἐδηλητηριάσθησαν. Εἴδομεν τὰ πτώματά των. (Ὁ λαὸς ἐν φρίκῃ σιωπᾷ). Τί σιωπᾶτε! Φωνάξετε· Ζήτω ὁ Τσάρος Δημήτριος Ἰβάνοβιτζ!

(Ὁ λαὸς μένει ἄφωνος).

(Τέλος). **Π. Α. Ἀξιώτης.**

ΙΣΤΟΡΙΚΑΙ ΣΗΜΕΙΩΣΕΙΣ ΠΕΡΙ ΣΤΑΦΙΔΟΣ[1]

ΕΝ ΕΠΤΑΝΗΣΩι ΚΑΙ ΙΔΙΩΣ ΕΝ ΖΑΚΥΝΘΩι

Ὁ κύριος Χιώτης χωρὶς νὰ ἐπιφέρῃ μαρτυρίαν, ἱστορεῖ τὰ ἑξῆς : «Μνημονεύεται ὅτι ἐπειδὴ οἱ Ζακύνθιοι ἐσταφιδοφύτευσαν ὅλα τὰ »χωράφια λαβόντες τὸ κλῆμα ἐκ τῶν προσφυγόντων Πελοποννη»σίων διὰ τὴν ἅλωσιν τῆς χώρας των ὑπὸ τῶν Τούρκων, ἡ Ἐνε»τικὴ Κυβέρνησις φοβουμένη λιμούς, διώρισε τοὺς Ζακυνθίους νὰ ἐκρι»ζώσωσι τὰς σταφιδοφυτείας καὶ σπείρωσι σιτηρά. Ἀλλ' ἡ Ζακυνθία »Κοινότης ἔστειλε πρεσβείαν πρὸς τὰς ἀρχὰς εἰς τὴν Βενετίαν καὶ ἐζή»τησε νὰ σταφιδοφυτεύῃ ἐλευθέρως, ὑποσχομένη ὅπως προβλέπῃ τὴν »σιτοδείαν καὶ ἔχῃ ἕτοιμον ἐν ἀνάγκῃ σιτοβολῶνα καὶ διὰ τῆς προμη»θείας τοῦ χρειώδους σίτου. Ἡ Ἐνετικὴ Κυβέρνησις διὰ Δουκικοῦ »ψηφίσματος τῶν 1540 ἄφησεν ἐλευθέραν τὴν σταφιδοφυτείαν καὶ ἔκ»τοτε καθιδρύθη ὁ σιτοβολὼν κατὰ παράδειγμα τοῦ Κερκυραϊκοῦ[2]». Ἀκριβῶς πρὸ δώδεκα γραμμῶν ἱστορεῖ ὅτι ὁ σιτοβολὼν Ζακύνθου ἐθεμελιώθη τὸ 1583. Ἐνῷ λέγει ὅτι εἰς τὸ 1540 ἡ Ἐνετία ἄφησεν ἐλευθέραν τὴν σταφιδοφυτείαν, προηγουμένως, ὡς εἴπομεν, ἔγραψεν ὅτι ἡ σταφὶς περὶ τὰ μέσα τῆς δεκάτης ἕκτης ἑκατονταετηρίδος μετεφυτεύθη, ὥστε νομίζει ὅτι ἐν ριπῇ ὀφθαλμοῦ ὁ σταφιδόκαρπος μετεφυτεύθη, διεδόθη, ἐπληθύνθη, ἀπηγορεύθη, καὶ ἀφέθη ἐλεύθερος. Ἐλευθερίαν ἡ Ἐνετία δὲν ἔδωσεν ἀπόλυτον ποτὲ πρὸς διάδοσιν τοῦ σταφιδοκάρπου· τοὐλάχιστον τοιοῦτον ἔγγραφον δὲν εἴδομεν μέχρι τοῦδε.

* * *

Οἱ κάτοικοι βλέποντες τὴν ὠφέλειαν τὴν προερχομένην ἐκ τῆς διαδόσεως νέων φυτειῶν σταφιδαμπέλων, δὲν ὑπήκουσαν εἰς τὰς διαταγὰς τῆς κυβερνήσεως, ἀλλ' ἡ ἀρνητικὴ καὶ ἄντικρυς ἐχθρικὴ στάσις τῆς Γερουσίας κατὰ τῆς προϊούσης ἀναπτύξεως τῆς καλλιεργείας τῆς σταφίδος ἐξηκολούθει. Τὸ 1584 διάταξις ἐθέσπιζε νὰ καταβάλλωσιν οἱ καλλιεργηταὶ τὸ ἥμισυ τῆς ἐσοδείας εἰς τὴν κυβέρνησιν πρὸς ὄφελος ὅμως τῆς Κοινότητος. Ἀφοῦ δὲ παρὰ τὴν ἀπαγόρευσιν καὶ τὰ πρόστιμα μετὰ τῆς ποινῆς πληρωμῆς, ἡ σταφὶς καὶ ἐν Κεφαλληνίᾳ

[1] Συνέχεια· ἴδε φυλλάδιον 4.

[2] Χιώτη *Ἱστορ. Ἀπομνημ. Ἑπτάν.* τόμ. 6 σελ. 270—271.

καὶ ἐν Ζακύνθῳ ἐπολλαπλασιάζετο, δύο Ἐνετοὶ εἰδικοὶ ἀπεσταλμένοι, ὁ Γρίττης καὶ ὁ Γαρζόνης, ἐξέδοντο διάταξιν ἐν ἔτει 1585, καθ' ἣν ἔπρεπε νὰ ἐκριζωθῶσι πᾶσαι αἱ ἀπὸ τοῦ ἔτους 1575 γενόμεναι ἐμφυτεύσεις παρὰ τὴν γνώμην τῆς Γερουσίας. Πρὸς τούτοις τὸ αὐτὸ διάταγμα τοῦ 1584 διέταττε τοὺς προβλεπτὰς νὰ καταγράψωσι τὰς ἐκτάσεις τῶν σταφιδοφυτειῶν ἐπιμελῶς, καὶ ἐν ἰδιαιτέρῳ βιβλίῳ τὰς νέας φυτείας, ἀπηγόρευε νὰ χορηγηθῇ εἰς οἱονδήποτε ἄδεια εἰς τὸ ἑξῆς πρὸς φύτευσιν σταφιδαμπέλων, θεωροῦν πᾶσαν τυχὸν τοιαύτην παρεχομένην ἄδειαν ὡς ἄκυρον, καὶ ὥριζεν ὅπως τὰ εἰσπραχθέντα χρήματα, ἅτινα ἀνήρχοντο εἰς 14,000 περίπου δουκάτα, χρησιμεύσωσι πρὸς ἀγορὰν σίτου διὰ τοὺς κατοίκους [1].

Αἱ ἐνετικαὶ ἀρχαὶ ἀντενήργουν εἰς τὴν διάδοσιν τῆς σταφίδος, ἵνα μὴ ὁ τόπος, καλλιεργῶν τὸν προσοδοφόρον τοῦτον καρπόν, παραμελήσῃ τὴν γεωργίαν. Τὰς μέχρι τοῦ 1575 γενομένας φυτείας ἐνόμιζον ἐπαρκεῖς. Ἔκτοτε ἐξηκολούθησαν αἱ προσπάθειαι αὐτῆς, ὡς εἶδον οἱ ἀναγνῶσται, πρὸς παρεμπόδισιν τῆς αὐξανομένης ἀναπτύξεως τῆς σταφίδος, καὶ ἡ δημοσίευσις ἑκάστοτε νόμων αὐστηρῶν περὶ πληρωμῆς ἐκ τοῦ εἰσοδήματος τούτου τοῦ τρίτου καὶ τοῦ ἡμίσεος εἰς τὴν Κυβέρνησιν, ἥτις ὅμως διέθετεν αὐτὸ πρὸς ἀγορὰν σίτου, καθότι ἡ Ἐνετικὴ κυβέρνησις πολὺ ἐμερίμνα περὶ τῆς σιταρκείας, μὴ ἐπιθυμοῦσα νὰ πάσχωσιν ἐκ λιμοῦ οἱ ὑπὸ τὴν ἐξουσίαν αὐτῆς [2]. Οἱ νόμοι οὗτοι ἐξετελέσθησαν ἐν Ζακύνθῳ—ὡς ἱστορεῖ καὶ ὁ Πάρτς—[3]. Ἕνεκα τῆς γειτνιάσεως αὐτῆς πρὸς τὴν πρωτεύουσαν ἡ σταφιδόφυτος κεντρικὴ πεδιὰς τῆς Ζακύνθου τόσον ἀγρύπνως ἐπετηρεῖτο ὑπὸ τῶν ἀρχῶν, ὥστε αἱ ἀπαιτούμεναι πληρωμαὶ ἀκριβῶς εἰσεπράττοντο καὶ τὸ ταμεῖον τῆς ἀποθήκης ταχέως ἐπληρώθη διὰ τοῦ μεγάλου ποσοῦ τῶν 24,000 δουκάτων. Ἐν Κεφαλληνίᾳ ὅμως ἄλλως εἶχον τὰ πράγματα, ὡς ὁ αὐτὸς κ. Πάρτς παρατηρεῖ. Αὕτη ἡ νῆσος ἡ ἐκτεταμένη καὶ ὑπὸ δυσβάτων ὀρέων εἰς μικρὰ διαμερίσματα διῃρημένη, πάντοτε ἀντέταξεν ἐπιμονωτέραν ἀντίστασιν εἰς τὰς ἐνεργείας τῆς κυβερνήσεως. Ἐκεῖ οὐδόλως κατωρθώθη νὰ ὁρισθῇ ἀκριβῶς ἡ ἡλικία ἑκάστης φυτείας, ἑπομένως ἡ ὑποχρέωσις αὐτῆς εἰς τὰς διατεταγμένας εἰσφοράς. Πάντα κάμπον ὑπερήσπιζον οἱ κάτοικοι παρουσιάζοντες τοὺς γείτονας ὡς μάρτυρας κατὰ

[1] Σάθα *Μνημεῖα Ἑλλ. Ἱστ.* Τομ. V. σελ. 144. Πρβλ. καὶ Πάρτς *ἐν ἀνωτ.* σελ. 259.

[2] Αἱ ἐν τῷ ἀρχειοφυλακείῳ Libri Ordini πράξεις τοῦ συμβουλίου ἀποδεικνύουσι τοῦτο. Ὅρα καὶ Σάθα *Μνημεῖα Ἑλλ. Ἱστ.* τομ. V.

[3] *Κεφαλληνία καὶ Ἰθάκη* σελ. 259.

τῶν ἀξιώσεων τῆς κυβερνήσεως: ἡ ἀποθήκη ἑπομένως ἐν Κεφαλληνίᾳ ἔμενε κενή, ἐνῷ ἡ τῆς Ζακύνθου ἦτο πλήρης.

* * *

Εἰς τὴν περαιτέρω ἐπέκτασιν τοῦ σταφιδοκάρπου ἐφάνη αἴφνης πρόσκομμα σπουδαῖον, ἵνα μεταχειρισθῶμεν τὴν φράσιν τοῦ καθηγητοῦ Πάρτς. Ἡ Ἑνετικὴ κυβέρνησις ἐκτὸς τῆς συνήθους δεκάτης τὸ 1584 ἐπέβαλεν ἐπὶ τῆς σταφίδος βαρὺν ἐξαγωγικὸν φόρον ὑπὸ τὸ ὄνομα *Nuova impostā* νέος φόρος, ὅστις συνίστατο εἰς δέκα δουκάτα κατὰ χιλίας λίτρας ἑνετικάς. Ὡς ἦτο φυσικόν, ὁ φόρος οὗτος δὲν προὐξένησε καλὴν ἐντύπωσιν καὶ πάντες ἐγόγγυζον κατ' αὐτοῦ, ὄντος τῷ ὄντι βαρυτάτου. Τὴν ἀκόλουθον ἡμέραν τῆς δημοσιεύσεως τοῦ νόμου τούτου ἐν Ζακύνθῳ εὑρέθησαν εἰς τὰς θύρας τῶν καταστημάτων τῶν ἑνετικῶν ἀρχῶν καὶ εἰς τοὺς κεντρικωτέρους δρόμους τοιχοκολλημένοι οἱ ἑξῆς δηκτικοὶ στίχοι εἰς ἑνετικὴν διάλεκτον:

Uva passa! tutto passa!
E se femo tutti passi,
se la va de sta maniera
e anderemo a gran passi [1]
a finir tutti falii,
gentilomeni e plebei
galantomeni e preti,
tutti quanti, pur li hebrei.
Viva San Marco!

Cercheremo Carità:
— «Carità, la Carità
« a sto povero Zantioto
«che non xè stà mai galioto.»
Cercheremo Carità:
—«Carità, la Carità
«a sto nobile, a sto conte
che vedè senta a sto ponte».
Viva San Marco!

Cò cussì vol el sior Doxe,
non bisogna più parlar:
ma el pregemo ch'el ne manda
do galere per partir;
prima che vegnia el zorno
de butarse tutti in mar.
A dretura andemo via
per venir altri a goder.
Viva San Marco!

[1] Ὁ ποιητὴς παίζει μὲ τὰς λέξεις *passa* καὶ *passi* δηλούσας *σταφὶς καὶ παρέρχεται, μαραμμένοι καὶ βήματα.*

·Δῆλα δὴ «Σταφίς! τὸ πᾶν παρέρχεται! Πάντες θὰ γείνωμεν »μαραμμένοι ὡς σταφίς, καὶ ἂν ἐξακολουθήσωμεν τοιουτοτρόπως, με- »γάλοις βήμασι προχωροῦμεν εἰς τὴν χρεωκοπίαν, καὶ εὐγενεῖς καὶ χυ- »δαῖοι, καὶ ἀστοὶ καὶ ἱερεῖς πάντες, μὴ ἐξαιρουμένων τῶν Ἑβραίων, »Ζήτω ὁ ἅγιος Μάρκος!

«Θὰ ζητήσωμεν τὴν ἐλεημοσύνην — ἐλεημοσύνην, ἐλεημοσύνην, »εἰς τοῦτον τὸν δυστυχῆ Ζακύνθιον, ὅστις οὐδέποτε ὑπῆρξε κατεργά- »ρης. — Ἐλεημοσύνην, ἐλεημοσύνην, εἰς τοῦτον τὸν εὐγενῆ, τὸν κό- »μητα, οὓς βλέπετε καθημένους ἐδῶ εἰς τὴν γέφυραν. Ζήτω ὁ ἅγιος »Μάρκος!

«Ἀφοῦ οὕτω θέλει ὁ κύριος Δόγης, δὲν δυνάμεθα νὰ εἴπωμεν λέξιν· »ἀλλὰ τὸν παρακαλοῦμεν νὰ μᾶς στείλῃ δύο πλοῖα διὰ νὰ φύγωμεν, »πρὶν ἢ ἔλθῃ ἡ ἡμέρα νὰ πνιγῶμεν πάντες. Νὰ φύγωμεν, καὶ ἄλλοι »ἂς ἔλθωσι νὰ χαρῶσι. Ζήτω ὁ ἅγιος Μάρκος».

Τὴν ἐπομένην ἐγένοντο ἀνακρίσεις, ἔρευναι κατ' οἶκον, συνελήφθη- σαν δὲ πάντες ἐκεῖνοι, οἵτινες κατεγίνοντο εἰς τὴν στιχουργίαν (tutti quelli che scrivono versi). Αἱ ἀρχαὶ ὅμως οὐδὲν ἠδυνήθησαν νὰ ἀνακαλύψωσι, ὡς προεῖδεν ὁ προβλεπτής, εἰπὼν ὅτι ἀδύνατον ἦτο νὰ ἀνακαλυφθῇ ὁ δράστης, ἀφοῦ ἐπρόκειτο περὶ ζητήματος γενικοῦ συμ- φέροντος ὡς ἐκείνου τῆς σταφίδος, καὶ ἀφοῦ ἡ σάτυρα καθήπτετο τῆς ἑνετικῆς ἀρχῆς τῆς πρωτευούσης. Ἄλλως τε, ἔλεγεν ὁ πρακτικὸς ἑνε- τός, πρόκειται περὶ στιγμιαίας ἐξάψεως τῆς ψυχῆς τινος εὐερεθίστου ἢ τινων, ὧν τὰ συμφέροντα προσβάλλονται· συνεπέρανε δὲ ὡς ἑξῆς: « . . . ἡμεῖς καθῆκον ἔχομεν νὰ ἐπιβάλλωμεν σεβασμὸν εἰς τοὺς νόμους »καὶ εἰς τὰς ἀρχάς, ἄνευ τούτου ἡ πολιτεία δὲν δύναται νὰ προοδεύῃ, »μεγαλείτερον δὲ καθῆκον ἔχομεν νὰ φροντίζωμεν περὶ τῆς εὐημερίας »τῶν κατοίκων. Ἡμεῖς καὶ πᾶσα ἀρχὴ δεχόμεθα τὰ παράπονα πάν- »των, τὰ μελετῶμεν καὶ οὕτως ἡ δικαιοσύνη καὶ ἡ εὐημερία βασι- »λεύει καὶ ὁ κακοῦργος, εἰς οἵαν δήποτε τάξιν καὶ ἂν ἀνήκῃ, τιμωρεῖ- ται, ὡς πάμπολλα ἔχομεν παραδείγματα . .»[1].

Οἱ Ζακύνθιοι ὡς καὶ οἱ Κεφαλλῆνες δὲν ἠδύναντο νὰ ὑποφέρωσι τὸν νέον τοῦτον δασμόν, ὅστις κατέστρεφεν ἄρδην τὸ ἐμπόριον τοῦ σταφιδοκάρπου εἰς τὴν Ζάκυνθον, ἐνῷ τοῦτο ἀνεπτύσσετο εἰς τὴν Πε- λοπόννησον. Διὸ ἐπισήμως ἡ Κοινότης διὰ λελογισμένων ἀποδείξεων ὑπέβαλε τὸ ζήτημα εἰς τὴν κεντρικὴν κυβέρνησιν, ὡς κατωτέρω θέλομεν ἱστορήσει.

* * *

[1] Ἀρχειοφυλακεῖον ὑπὸ τὰ Δικαστήρια εἰς τὰ δικαστικὰ τοῦ χρόνου ἐκείνου ἔγγραφα καὶ φάκελλος Carte di poco valore et lacere ἐν τῷ ἰδίῳ ἀρχείῳ.

Πρὶν προβῶμεν περαιτέρω εἰς τὴν ἱστορίαν τοῦ σταφιδοκάρπου, εὔλογον κρίνομεν νὰ εἴπωμεν ὅτι τὸ νέον τοῦτο εἰσόδημα ἀφορμὴν ἔδωκεν εἰς τοὺς τοκογλύφους νὰ πιέζωσι τοὺς μικροκτηματίας, τοὺς χωρικοὺς καὶ ἐν γένει τοὺς πτωχούς. Οἱ τακτικοὶ τοῦ Παρνασσοῦ ἀναγνῶσται ἔχουσιν ἰδέαν τινὰ περὶ τῆς ἐν Ζακύνθῳ τοκογλυφίας ἐξ ἄλλης ἡμετέρας πραγματείας [1], νῦν ὅμως δέον νὰ ἱστορήσωμεν τὰς γενομένας τοκογλυφίας ἕνεκα τοῦ νέου τούτου προϊόντος, ἵνα οὕτω πλήρη δώσωμεν εἰκόνα τῶν περιπετειῶν τῆς σταφίδος καὶ τῶν δεινῶν, ἅπερ ὁ λαὸς ὑπέστη κατὰ τοὺς ἐπὶ Ἐνετοκρατίας χρόνους, ἕνεκα τοῦ σταφιδοκάρπου.

Εὐθὺς ὡς οἱ τοκογλύφοι διέκρινον ὅτι ἡ σταφὶς μεγάλως πωλεῖται καὶ ὅτι ἐκ πάντων τῶν ἐμπορευμάτων τὸ πρὸς κερδοσκοπίαν προσφορώτατον ἦτο τὸ τῆς σταφίδος, πάραυτα ἐσκέφθησαν νὰ δανείζωσι χρήματα ὑπὸ τὸν ὅρον νὰ λάβωσι τὸν Αὔγουστον ἢ περὶ τὰ τέλη τοῦ Ἰουλίου σταφίδα. Μετήρχοντο τὸ εἶδος τοῦτο τῆς συναλλαγῆς ὄχι τόσον οἱ Ἑβραῖοι ὅσον οἱ χριστιανοὶ κεφαλαιοῦχοι, οἱ σταφιδέμποροι καὶ αὐτοὶ προσέτι οἱ εὐπατρίδαι, ὡς ἀποδεικνύουσιν αἱ σωζόμεναι δικογραφίαι [2]. Ὁ λαὸς πολλάκις ἀντέστη κατὰ τῶν ἀθλίων τούτων τῶν προσπαθούντων ἐκ τοῦ ἱδρῶτος τῶν πτωχῶν νὰ συσσωρεύσωσι χρήματα. Φέρομεν δύο μόνον παραδείγματα. Χωρικός τις, Ἀνδρέας Δράκας καλούμενος, κατὰ τὸν Ἰανουάριον ἔλαβεν ὡς δάνειον ἓν μόνον τσεκίνιον [3] τῇ ἐγγράφῳ ὑποσχέσει νὰ παραδώσῃ κατὰ Ἰούλιον σταφίδα ξηρὰν μίαν χιλιάδα· ἀποθνήσκει ἐν τούτοις ἡ σύζυγός του καὶ ὁ Αὔγουστος ἔφθασεν. Ὁ Σέρρας, ὁ δανειστής του, ἀπειλεῖ τὸν δυστυχῆ, καὶ τέλος τὸν ἐγκαλεῖ εἰς τὸ δικαστήριον. Ὑπόσχεται νὰ δώσῃ χρήματα, ἀλλ' ὁ

[1] Σ. δὲ Βιάζη. — *Ἡ Ἑβραϊκὴ Κοινότης Ζακύνθου ἐπὶ Ἐνετοκρατίας ἐν Παρνασσῷ* ἔτος ΙΔ' φυλ. 10—12.

[2] Ἐν τῷ ὑπὸ τὰ Δικαστήρια ἀρχειοφυλακείῳ.

[3] Ἐξ ὅσων μέχρι τοῦδε εὕρομεν ἐγγράφων, ἐξάγεται ὅτι τὸ κατώτερον ποσόν, ὅπερ ἐδάνειζον ἦτο *ἓν τσεκίνιον*. Οἱ τοκογλύφοι ἐδάνειζον ἐνίοτε χρήματα ὀλίγον κατ' ὀλίγον, πολλοὶ δὲ ἦσαν πρόθυμοι νὰ δώσωσι χρηματικὰ ποσὰ εἰς πάσας τὰς ἀνάγκας τῶν μικροκτηματιῶν καὶ εἰς τοὺς χωρικοὺς ἐπὶ ἀποδείξει καὶ ἐπὶ τέλους ἀντὶ ὀλίγων τσεκινίων πᾶσα ἡ ἐσοδεία μετέβαινεν εἰς τὰς χεῖρας αὐτῶν τῶν ἀσπλάγχνων κερδοσκόπων. Πολλάκις ἡ ἐσοδεία δὲν ἤρκει καὶ δι' ἀποδείξεως ὑπεχρεοῦτο νὰ μείνῃ χρεώστης διὰ τὸ ἐπόμενον ἔτος ὁ ἀτυχὴς οἰκογενειάρχης. Τινὲς τοκογλύφοι συνεφώνουν νὰ δώσωσι ποσόν τι τσεκινίων ἀνὰ χιλιάδα καὶ ἔδιδον τὰ χρήματα ἀπὸ καιροῦ εἰς καιρὸν ἀνὰ δουκάτα, δῆλα δὴ τὰ ἔδιδον ὅταν ὁ χωρικὸς ἢ ἄλλος τις πολίτης μικροκτηματίας εἶχε χρημάτων ἀνάγκην. Ταῦτα πάντα ἠρύσθημεν ἐκ τῶν δικογραφιῶν τῶν σωζομένων εἰς τὸ ἀρχειοφυλακεῖον ὑπὸ τὰ Δικαστήρια.

φιλάργυρος ζητεῖ σταφίδα κατὰ τὴν συμφωνίαν. Ὁ Δράκας εἶχεν εὐειδῆ κόρην, ἥτις ἰδοῦσα τὸν πατέρα της διατρέχοντα κίνδυνον νὰ φυλακισθῇ, ἐσκέφθη νὰ ζητήσῃ δάνειον παρὰ γείτονος πλουσίου μίαν χιλιάδα σταφίδα, τῇ ἐγγράφῳ ὑποσχέσει νὰ τὴν παραδώσῃ ὁ πατήρ της τὸ ἐπόμενον ἔτος. Ὁ γείτων ἐδέχθη ὑπὸ τὸν ὅρον νὰ θυσιάσῃ τὴν τιμήν της. Ἡ κόρη ἐπρόκειτο νὰ ὑπανδρευθῇ μετά τινας μῆνας. Ἡμέραν τινά, καθ' ἣν ὁ πατήρ της εὑρίσκετο ἐν τῇ πόλει, διὰ δικαστικῶν κλητήρων ὁ Σέρρας ἐζήτησε παρ' αὐτοῦ ἵνα τοῦ παραδώσῃ ἀμέσως τὴν σταφίδα, ἄλλως θὰ τὸν ἔστελλεν εἰς τὰς φυλακάς. Ἡ κόρη ἰδοῦσα τὴν στερεὰν ἀπόφασιν τοῦ σκληροῦ πλουσίου, ὑπεσχέθη αὐτῷ ὅτι τὸ ἀπόγευμα θὰ ἐλάμβανε τὴν σταφίδα, ἀλλ' εἰς μάτην. Ὁ τοκογλύφος ἐνόμιζεν ὅτι ἦτο συμπαιγνία, διὸ ὀργισθεὶς ἀπῆλθεν, ἀφοῦ διέταξε τὴν σύλληψιν τοῦ ἀτυχοῦς γέροντος ἅμα τῇ ἀφίξει αὐτοῦ εἰς τὸ χωρίον.

Ἡ κόρη τρέξασα σταματᾷ τὸν τοκογλύφον καὶ τὸν παρακαλεῖ ἵνα περιμένῃ ἐπὶ μίαν τοὐλάχιστον ὥραν καὶ θὰ λάβῃ τὴν σταφίδα. Ἀκολούθως τρέχει εἰς τὸν ἀσυνείδητον γείτονα Γάμπαραν καὶ πράγματι ἐπέστρεψε μετὰ ζῴων φορτωμένων ἐκ σάκκων, ἀλλά.... ἐπὶ θυσίᾳ τῆς τιμῆς της. Τὴν στιγμὴν ἐκείνην ἦτο πλήρης χαρᾶς, διότι ἔσωσε τὸν πατέρα ἐκ τῆς φυλακίσεως· ἀλλ' ὅτε τὴν ἑσπέραν εἶδε τὸν μέλλοντα σύζυγον, ἐκ τῶν ὀφθαλμῶν της ἔρρεον τὰ δάκρυα ποταμηδόν. Ὡμολόγησε τὸ γεγονός, ὁ δὲ μνηστὴρ αὐτῆς Γραδενῖγος ἐκμανεὶς ἥρπασε τὸ ὅπλον διὰ νὰ ἐκδικηθῇ. Τοῦτον ἠκολούθησεν ὁ γέρων πατήρ, ἔνοπλος ἐπίσης, καθὼς καὶ ἡ κόρη, ἥτις κλείσασα τὴν οἰκίαν, ἔλαβε μάχαιραν καὶ ἐκείνη διὰ νὰ ἐκδικηθῇ κατὰ τοῦ διαφθορέως της. Εὐτυχῶς ὁ γείτων ἔλειπεν. Οἱ οἰκεῖοι τοῦ Γάμπαρα ἰδόντες τρεῖς ἐνόπλους μανιώδεις ζητοῦντας τὸν νέον, ἐφοβήθησαν. Ἐν τῇ ἀπελπισίᾳ των οἱ τρεῖς ἔνοπλοι διευθύνονται εἰς τὴν πόλιν καὶ συλλαμβάνονται παρὰ τῇ Ἐπισκοπῇ. Τὴν ἑπομένην ἡ δικαιοσύνη μαθοῦσα τὰ διατρέξαντα, προέβη εἰς τὰς δεούσας ἀνακρίσεις καὶ ὁ μὲν διαφθορεὺς κατεδικάσθη εἰς θάνατον καὶ τὸ σῶμά του ἀκολούθως ἐκάη, ὁ δὲ Σέρρας κατεδικάσθη εἰς φυλάκισιν καὶ πρόστιμον. Ἐπίσης ἐκ τῆς περιουσίας τοῦ Γάμπαρα ἡ κόρη ἔλαβεν ὡς προῖκα τὸ κτῆμα, ἔνθα ἐγένετο τὸ ἔγκλημα καὶ ποσόν τι χρηματικόν.

Ἕτερον περίεργον ἐπεισόδιον τῆς τοκογλυφίας τῆς ἐποχῆς ἐκείνης εἶνε τὸ ἑξῆς :

Ἀραβαντινός τις λαβὼν τρία τσεκίνια, ὑπεσχέθη μίαν χιλιάδα σταφίδα καὶ δέκα λίτρας ἐλαίου εἰς τὸν ἐκ Πατρῶν σταφιδέμπορον Παπαγιάννην· ἦλθεν ὁ Αὔγουστος, δὲν ἠδυνήθη νὰ ἐκτελέσῃ τὴν ὑπό-

σχεσιν ἕνεκα τῆς βροχῆς, καὶ ὁ Παπαγιάννης ἀπήτησεν ἵνα τὸ προσεχὲς ἔτος λάβῃ δύο χιλιάδας λίτρας σταφίδας. Τὴν συμφωνίαν ἐδέχθη ὁ Ἀραβαντινός, ἀλλ' οὐδὲ τὸν ἐπόμενον Αὔγουστον ἠδυνήθη, ἕνεκα λόγων οὓς ἡ δικογραφία δὲν ἀναφέρει. Ὁ Ἀραβαντινός, ὅτε εἶδεν ὅτι θὰ ἐφυλακίζετο, ἐφοβέρισε τὸν Παπαγιάννην δεικνύων τὴν μάχαιραν.

Ὁ Πατρεὺς εἶχε προστάτας καὶ φοβούμενος μήπως δολοφονηθῇ, ἔκαμε τὸ συμβὰν γνωστὸν εἰς τὸν προβλεπτήν, ὅστις ἀμέσως διέταξε τὴν σύλληψιν τοῦ Ἀραβαντινοῦ. Ὅτε ὅμως ὁ Ἑνετὸς ἔμαθε τὴν τοκογλυφίαν τοῦ Πατρέως, ἀμέσως δι' ἀποφάσεως ἀπήλλαξε πάσης πληρωμῆς τὸν χωρικὸν Ἀραβαντινόν. Ὁ Πατρεὺς τότε παρεκάλεσε τὸν χωρικὸν νὰ τοῦ δώσῃ τοὐλάχιστον τὰ τσεκίνια. Ὁ χωρικὸς μετέβη εἰς τὸν προβλεπτήν, ὅστις μαθὼν τὴν ἀναίδειαν τοῦ Πατρέως, τὸν ἐτιμώρησε διὰ προστίμου. Ὀργισθεὶς ὁ Πατρεύς, ἐπλήρωσε κακοῦργον διὰ νὰ δολοφονήσῃ τὸν χωρικόν, καὶ ἐγένετο μὲν ἡ ἀπόπειρα, ἀλλ' ἄνευ ἀποτελέσματος. Γενομένων ἀνακρίσεων, κατεδικάσθη ὁ Πατρεὺς εἰς ἰσόβια δεσμὰ εἰς τὸ κάτεργον, ὁ δὲ δράστης, ἐπειδὴ καὶ ἄλλοτε ἀπεπειράθη νὰ δολοφονήσῃ ἐπ' ἀμοιβῇ, κατεδικάσθη εἰς θάνατον [1].

Ὁ λαὸς τέλος τῆς Ζακύνθου ἀπεφάσισε ν' ἀποστείλῃ πρὸς τὸν Δόγην ἀναφορὰν κατὰ τῶν πλουσίων ἐκείνων, οἵτινες ἀσπλάγχνως ἐπίεζον διὰ τῆς τοκογλυφίας τοὺς πτωχούς. Ἡ ἀναφορὰ αὕτη ἔλεγε πρὸς τοῖς ἄλλοις ὅτι πάσχει ὁ λαὸς «..... ἕνεκα τῆς φιλαργυρίας καὶ »τῆς ἀκορέστου πλεονεξίας τῶν πλουσιωτέρων τῆς νήσου, οἵτινες ζη»τοῦσιν ἀπλήστως διὰ τῆς μικρᾶς περιουσίας τῶν πτωχῶν νὰ ἐπαυξή»σωσι τὰ πλούτη των.... Ἀγοράζουσι προηγουμένως τὴν σταφίδα »καὶ τὸ ἔλαιον, ὅπερ παρ' ἡμῖν λέγεται προστήχιον. Τοῦτο γίνεται »κατὰ τὸν χειμῶνα ὡς ἐπὶ τὸ πολύ, ὅταν ἡ δυστυχία τῶν ὑπηκόων »εὑρίσκηται εἰς τὴν ἀκμὴν καὶ ἀντὶ τριῶν ἢ τὸ πολὺ τεσσάρων τσε»κινίων ἀναγκάζονται οἱ δυστυχεῖς ἅμα τῇ ἐμφανίσει τοῦ ὁμολόγου »(biglietto) νὰ δώσωσι μίαν χιλιάδα σταφίδα στεγνὴν καὶ ἀρίστης »ποιότητος καὶ ὁμοίως διὰ τὸ ἔλαιον, — οἱ δὲ ἀγορασταὶ οὗτοι πω»λοῦσιν ἔπειτα τὰ προϊόντα ταῦτα εἰς τὸ διπλοῦν. Ἂν βροχὴ ἢ ἄλλη »θεομηνία κατά τι ζημιώσῃ τὸν ἀγοραστήν, τότε ἔρχεται ἡ βία καὶ »δικαστήριον..... Αὐτὰ τὰ τεχνάσματα γίνονται συνεχῶς καὶ παρ' »ἐκείνων, οἵτινες εἰς τὴν νῆσον ἐξέχουσιν εἰς τὰ πλούτη καὶ ἀποτελοῦσι »τὸν ἀριθμὸν τῶν ἰδιοκτητῶν, περιάγουσιν οὕτω τοὺς ὑπηκόους τῆς »Ὑμ. Γαληνότητος εἰς ἐλεεινοτάτην κατάστασιν καὶ συντελοῦσιν »ὅπως ὁ καρπὸς πωληθῇ εἰς μικροτάτας τιμάς. Δὲν εἶνε μικρὰ ἡ ὠφέ-

[1] Ἀρχειοφυλακεῖον ὑπὸ τὰ Δικαστήρια.

»λεια τῶν ἐξοχωτάτων ἀντιπροσώπων (rappresentanti). Ἀπολαμβά»νουσι παρὰ τῆς δημοσίου σεβαστῆς μεγαλοδωρίας κατὰ μῆνα τσεκίνια »πεντήκοντα, λαμβάνουσι τὸ ἥμισυ τοῦ ἀργυροῦ δουκάτου δι' ἑκάστην »χιλιάδα σταφίδα, τὴν γλῶσσαν καὶ τὸ λίπος (grasso) τῶν σφαζομέ»νων ἐν τῇ νήσῳ βοῶν. Ἐκ τῆς διαθέσεως τῶν ἐξοχωτάτων προ»βλεπτῶν ἐξαρτῶνται σὺν τοῖς ἄλλοις καὶ αἱ πρόσοδοι τῶν ἀποφάσεων »τῶν τελῶν...... [1]». Ἐκ τῶν ὀλίγων τούτων γραμμῶν, καταφαίνεται τὸ θάρρος τοῦ ζακυνθίου λαοῦ, καταγγέλλοντος οὐ μόνον τοὺς τοκογλύφους ἀλλὰ καὶ τὰς ἀρχάς. Ἡ ἐν λόγῳ ἀναφορὰ ἔληγε παρακαλοῦσα τὴν Ἐνετικὴν Κυβέρνησιν ἵνα διὰ νόμου θέσῃ τέρμα εἰς τὴν πλεονεξίαν τῶν πλουσίων τοκογλύφων πρὸς ἀνακούφισιν τοῦ λαοῦ.

Ἡ Ἐνετία πολλὰς διατάξεις ἐδημοσίευσε κατὰ τῶν τοκογλύφων, αἵτινες ἔτι σώζονται ἐν τοῖς δημοσίοις ἀρχειοφυλακείοις καὶ ἐν τῷ τῆς δυτικῆς ἐπισκοπῆς. Ἐκ πασῶν τούτων δημοσιεύομεν μίαν ἑλληνιστὶ γραφεῖσαν, ἵνα ὁ ἀναγνώστης λάβῃ ἰδέαν τινὰ οὐ μόνον τοῦ πνεύματος τῶν νόμων τῶν χρόνων ἐκείνων, ἀλλὰ καὶ τῆς ἑλληνικῆς γλώσσης ἣν μετεχειρίζοντο ἐπισήμως αἱ ἀρχαί, διὸ καὶ τὴν δημοσιεύομεν διατηροῦντες τὴν ὀρθογραφίαν.

Ἰδοὺ ἡ διάταξις:

ΚΗΡΥΓΜΑ

τῶν ἐκλαμπροτάτων, καὶ ἐξοχοτάτων Κυρίων Ἰγκουΐζητόρων εἰς τὰ πράγματα, ἤτοι ὑπόθεσες τοῦ Λεβάντε καὶ Δαλματίας. Εἰς ἐκπλήρωσιν τοῦ διορισθέντος ἀπὸ τὴν ἐξωχοτάτην Γερουσίαν 27 Ἰανουαρίου ἀπερασμένου καὶ συμφωνημένος 28 Μαρτίου 1748.

«Μὲ τὸ νὰ ἐκαταστάθησαν τέλος πάντων ἀννυπόφερταις ἡ οὐζού»ραις [2], ὁποῦ γίνονται εἰς τὰ συναλλάγματα, τὰ ὁποῖα πράτονται »ἐπάνω εἰς τὰ γεννήματα τῶν χωραφίων εἰς τὴν ἐπαρχίαν τοῦ Λε»βάντε, ὀνομαζόμενα προσθήκια, μὲ ζημίαν μεγαλωτάτην ἐκείνων »τῶν λαῶν, ὁποῦ φθάνουσι νὰ λαβώσουν [3] ταῖς πάντα ἀπηγγελμέναις »γνώμαις τῆς ἀριστοκρατίας τούτης, ὁποῦ εἶναι δικαιοσύνης, καὶ ἐλεη»μοσύνης, μὲ ταῖς ὁποίαις θέλει νὰ εἶναι οἱ ἐδικοί της ὑπηκόοι κυβερ»νημένοι [4]. Οὔτε ἠμπορόντας νὰ ὑποφερθοῦν, τῶρα ὁποῦ ἐφανερώθησαν »χωρὶς βλάβην τῆς Κοινῆς Ἀξίας· ἡ ἐξωχοτάτη Γερουσία μὲ τὴν

[1] Φάκελλος Contro i Prostichi παρὰ τῷ ἀρχειοφυλακείῳ τῆς δυτικῆς ἐπισκοπῆς.

[2] Οὐζούρα = usura.

[3] Ἰταλικὴ φράσις che giungono a ferire le sempre professate.

[4] Τὸ ἰταλικὸν κείμενον ἔχει.... co'quali vuole governati i suoi sudditi.

»ἐξουσίαν της διορίζει μὲ τὸ ὑψηλόν της δόγμα 27 Ἰαννουαρίου ἀπε-»ρασμένου πρὸς τὸ Ἰγκουΐζητοράτο εἰς τὰ πράγματα τοῦ Λεβάντε καὶ »Δαλματίας νὰ ἐκθέσουν εἰς ἕνα Κήρυγμα ἐκείνους τοὺς κανόναζ, ὁποῦ »νὰ ἠμποροῦν νὰ φέρουν τὰ προσθήκια εἰς μέτρα συμμετριότητος, »καὶ δικαιοσύνης. Διὰ τοῦτο ἡ τῶν αὐτῶν ἐξοχότης, ὁποῦ εἰς τὸ ῥη-»θὲν Ἰγκουΐζιτοράτο προκάθονται, εἰς ὑπακοὴν τῆς προσταγῆς ἀπο-»φάσισαν τὰ ὅσα ἀκολουθοῦν.

«Πρῶτον. Ὅτι ὅσοι θελήσουν νὰ κάμουν τὸ νεγότζιο τῶν προσθη-»κίων νὰ εἶναι χρεῶσται νὰ βεβαιώσουν τὸ συνάλλαγμα, ἤτοι κον-»τράτο, εἰς ταῖς πράξες κοινοῦ[1] Νοταρίου, παρόντων δύο μαρτύρων, »ὄντες εἰς χώραν, καὶ εὑρισκόμενοι εἰς χωράφιον, μὲ τὴν παρουσίαν »τοῦ ἐφημερίου, καὶ ὁμοίως δύο μαρτύρων, φανερώνοντες εἰς τὸ γράμμα »τὴν ποσότητα τῶν ἄσπρων, ὅπου ἤθελε δοθῇ, καὶ τὸ ὄνομα τοῦ »ἀνθρώπου ὁποῦ τὸ δίδει· καὶ ἀνίσως τὰ γράμματα ἤθελαν εἶσθαι ἐλ-»λειπῆ ἀπὸ τοιαῦτα ζητούμενα, νὰ ἐνοοῦνται οὐτιδανὰ καὶ οὐδεμιᾶς »δυνάμεως, ὡσὰν νὰ μὴν ἦταν καμωμένα.

«Δεύτερον. Ὅταν βεβαιώνονται τὰ τοιαῦτα συναλλάγματα τῶν »προσθηκίων νὰ μὴ δύνωνται νὰ ἐγχειρισθοῦν ἀπ' ἐκεῖνον ὁποῦ »πωλεῖ, οὔτε νὰ δέχωνται ἀπ' ἐκεῖνον ὁποῦ ἀγοράζει περισσότερον »ἀπὸ ζάρες[2] τρεῖς λάδι διὰ ἕνα τζεκίνι, καὶ τοῦτο εἰς τὸ νησὶ »τῶν Κορφῶν, οὔτε περισσότερον ἀπὸ λίτρες ἔξη ἐκείνου τοῦ μέτριου »διὰ κάθε τζεκίνι, εἰς τ' ἄλλα νησία τῆς Ζακύνθου, Κεφαλονίας, καὶ »Ἁγίας Μαύρας· καὶ ἀνίσως ἤθελε μαθητευθῇ, ὅτι τὸ συνάλλαγμα »νὰ ἤθελε γίνῃ μὲ ἀλλοίωσιν τῆς τιμῆς ταύτης, ἢ νὰ ἤθελε δοθῆ ὀλι-»γώτερη ποσότης σολδίων ἀπὸ ὅτι ἤθελε φανερωθῇ εἰς τὸ προφυλακτι-»κὸν γράμμα, ἤτοι καουτζιόν[3], νὰ χρεωσθῇ ὅποιος ἀγοράζει νὰ χάνῃ »τελείως ὅλον τὸ σολδί, τὸ ἥμισυ τοῦ ὁποίου νὰ εἶναι δοσμένον εἰς ἐκεῖ-»νον ὁποῦ ἤθελε τὸ φανερώσῃ, καὶ τὸ ἄλλο ἥμισυ εἰς τὴν πούμπλικα »Κάσα[4].

«Τρίτον. Δὲν θέλουν δυνηθῇ οἱ κοινοὶ ραπρεζεντάντοι[5] ὑπηρέται, »δοῦλοι τῆς αὐλῆς καὶ μάλιστα οἱ καπιτανέοι τῶν τζέρνιδων, καὶ »ἄλλα πρόσωπα ἀπὸ τοὺς νόμους ἐκβαλμένα νὰ κάμνουν οὔτε μὲ τὸ

[1] Δημοσίου.

[2] *Zare*, διὰ τοῦ μέτρου τούτου ἐν Κερκύρᾳ ὡς ἐπὶ τὸ πολὺ μετρεῖται τὸ ἔλαιον.

[3] Καουτζιὸν—cauzione, ἐγγύησις.

[4] Δημόσιον ταμεῖον.

[5] **Pubblici rappresentanti.**

»ἴδιόν τους ὄνομα, οὔτε μὲ τὸ μέσον ἄλλων προσώπων τέτοια νεγότζια, »οὔτε εἰς τόπον αὐτῶν νὰ ἐμβαίνουν, καὶ ἂν ἤθελε ποτὲ μαθητευθῆ, »ὅτι τίνὲς ἀπὸ τούτους ἤθελαν ἔχει μέρος εἰς ὅμοια συναλλάγματα, νὰ »ἔχῃ νὰ χάνῃ ὅλον τὸ σολδὶ ὅπου ἤθελε δώσῃ, ἔξω ἀπὸ τὸ νὰ μείνῃ »τιμωρημένος καθῶς φανῆ τῆς δικαιοσύνης, καὶ νὰ δίδεται τὸ ρηθὲν »σολδὶ τὸ ἥμισυ εἰς τὴν πούμπλικα Κάσα, καὶ τὸ ἥμισυ εἰς ἐκεῖνον »ὁποῦ ἤθελε τὸ φανερώσῃ, ὡς ἄνωθεν.

«Τέταρτον. Οἱ Καπετανέοι τῶν τζέρνιδων, Κάποι τῶν ἑκατὸν »καὶ ἄλλοι ὀφφικιαλέοι τῶν αὐτῶν, νὰ μὴ ἠμποροῦν ποτὲ ν' ἀνακα-»τεύωνται εἰς κανένα τρόπον εἰς τέτοια νεγότζια ἢ νὰ ἐπιχειρίζωνται »εἰς τὸ νὰ σκοδέρουν[1] τὰ ρηθέντα, μὲ τὴν ζημίαν νὰ μένουν διωρθο-»μένοι κατὰ τὴν βούλησιν τῆς δικαιοσύνης, ἔξω ἀπὸ τὸ νὰ σβύνωνται, »ἀμέσως ἀπὸ τὴν κάρικα ὁποῦ ἤθελαν ἔχει.

«Πέμπτον. Ὅσοι ἔχουν κάμει νομίμως ὅμοια συναλλάγματα νὰ »ἦναι χρεῶσται νὰ φανερώσουν τὰ γράμματα εἰς τὸ ὀφφίκιον τῆς »Καγγελλαρίας τοῦ Εὐγενοῦς Κυρίου Προβλεπτοῦ εἰς διορία μίνες δύο »εἰς μεγαλείτερο μάκρος καιροῦ, τὸ ὁποῖον μὴν ἀναπληρώνοντας νὰ ἔχουν »νὰ χάνουν εἴτε νὰ λάβουν, οὔτε νὰ ἠμποροῦν ποτὲ νὰ σφίζουν διὰ τὴν »πληρωμὴν τοὺς χρεοφειλέτας των[2].

«Ἕκτον. Ὅταν γίνουν τὰ γράμματα διὰ χειρὸς τοῦ κοινοῦ Νοτα-»ρίου, νὰ μὴ ἔχουν ἄλλην ἔξοδον οἱ ἀγορασταὶ παρὰ γαζέταις τέσ-»σαραις ἐκείνης τῆς μονέδας διὰ κάθε γράμμα, καὶ παρομοίως νὰ μὴ »ἠμποροῦν οἱ Καγγελλάριοι τῶν εὐγενῶν Κυρίων Προβλεπτῶν νὰ λαμ-»βάνουν εἰς πληρωμὴν τῆς νοτιφικατζιὸν ἄλλο παρὰ μίαν γαζέταν »ἐκείνης τῆς μονέδας διὰ κάθε γράμμα. Καὶ ἀνίσως πάλιν τὰ ρηθέντα »γράμματα ἤθελαν γένη ἀπὸ τοὺς ἐφημερίους, νὰ μὴν ὑπόκειται ὁ ἀγο-»ραστὴς εἰς ἄλλο βάρος, πάρεξ διὰ τὴν νοτιφικατζιόν.

«Ἕβδομον. Ἀνίσως καὶ διὰ κανένα νόμιμον συμβεβηκὸς ἢ ὀλίγου »γενήματος, ἢ ἄλλου, δὲν ἤθελαν ἠμπορέσῃ οἱ χρεοφειλέται νὰ δώσουν »εἰς τοὺς δανειστάς των τὸ συμβασμένον λάδι, νὰ μὴ ἠμποροῦν ποτὲ »διὰ τέτοιαις ἀφορμαῖς νὰ εἶναι χρεῶσται νὰ μετακάνουν τὰ γράμ-»ματα μὲ ἐκείναις ταῖς ὑπερβολικαῖς οὐζούραις, καὶ κατηγορημέναις

[1] Εἰσπράττουν.

[2] Τὸ ἄρθρον τοῦτο ἰταλιστὶ ἔχει ὡς ἑξῆς: Tutti quelli, che faranno legittimamente simili Contratti, dovranno notificar li scritti nell Ufficio della Cancellaria del N. H. Proveditor nel termine di mesi due alla più lunga, al che non adempiendo doveranno perder il loro credito, nè mai potranno astringer al pagamento li lori debitori.

»αὔξησες ὁποῦ κατὰ τὸ παρὸν συνηθίζονται, ἀλλὰ μόνον νὰ δύνων-»ται οἱ δανειστάδες νὰ λαμβάνουν ἀπὸ τοὺς χρεοφειλέτας των τὸ διά-»φορον, ὡς πρὸς ἕξι τὰ ἑκατὸν τὸν χρόνον ἐπάνω εἰς τὸ σολδὶ ὁποῦ »ἐδόθη ἕως εἰς τὸν καιρὸν τῆς παραδόσεως τοῦ λαδίου, ὅπου ἤθελαν γί-»νει χρεῶσται.

«Ὄγδοον. Νὰ μὴ ἠμποροῦν ποτὲ οἱ δανεισταὶ διὰ τὰ νεγότζια »ταῦτα, νὰ σηκώνουν ἀπὸ τοὺς χρεοφειλέτας τὴν γῆν εἰς ὅσα καὶ ἂν »ἔμειναν νὰ λάβουν, οὔτε θέλει συγχωρηθῆ διὰ ταῖς τοιαύταις ἀφορ-»μαῖς νὰ τοὺς εἶναι παρμένα ἐργαλεῖα τῶν χωραφίων, ζῶα ἐπιτήδεια »εἰς ἄροτρον, καὶ ἄλλα πράγματα χρειαζόμενα εἰς ὑπηρεσίαν τῶν »ἀγρῶν, ὑπὸ ζημίαν εἰς ἐκείνους ὁποῦ ἤθελαν τὸ ὁρίσει, ἢ ἀποτελέση, »νὰ μένουν παιδεμένοι καθὼς θέλει φανισθῆ τῆς δικαιοσύνης, καὶ ἐκεί-»νων ὁποῦ ἔχουν νὰ λάβουν νὰ χάνουν εἴτε ἔχουν νὰ λάβουν, καὶ νὰ »κολάζωνται σκληρά, μόνον νὰ ἠμποροῦν οἱ ῥηθέντες δανεισταὶ νὰ »συνέλθουν μὲ τοὺς χρεοφηλέτας των εἰς τὰ ἁρμόζοντα Κριτήρια, διὰ »νὰ ἔχουν τὴν πληρωμήν τους ἐπάνω εἰς τοὺς καρποὺς τῶν χωραφίων »καὶ ὄχι ἀλλέως.

«Ἔνατον. Ὡς πάλιν διὰ ταῖς σταφίδες, κρασία, σπορίους καρ-»πούς, καὶ ἄλλα εἴδη γεννημάτων εἰς τὰ ὁποῖα δὲν εἶναι δυνατὸν νὰ »διορισθῇ μία τελεία τιμή, ἔστοντας ὁποῦ ἡ τιμαῖς αὐταῖς ἀπὸ ἕνα »χρόνον εἰς ἄλλον ἠμποροῦν νὰ εἶναι ὑποκείμεναις εἰς μεγάλην ἀλ-»λοίωσιν, μένει βεβαιωμένον, ὅτι εἰς ὅλα αὐτὰ τὰ γένη ὁποῦ ἤθελαν »ἀποτελεθῆ ἐπάνω εἰς τὰ αὐτὰ προσθήκια, οἱ ἀγορασταὶ νὰ μὴν »ἠμποροῦν νὰ μετέχουν εἰς τέτοια συναλλάγματα περισσότερην ὠφέ-»λειαν, ἔξω ἀπὸ δέκα τὰ ἑκατὸν πρὸς σύγκρισιν τῆς μικροτέρας τι-»μῆς ὁποῦ ἤθελε γένη τὸν κάθε χρόνον εἰς τὰ ῥηθέντα νησία, μὲ τὸ »διάφορον πάλιν τῶν ἕξι τὰ ἑκατὸν τὸν χρόνον, ὅταν κατὰ τύχην δὲν »τοὺς ἤθελαν παραδοθῆ τὰ συβασμένα γεννήματα καὶ τοῦτο ἕως εἰς τὸν »καιρὸν τῆς πληρωμῆς, καθὼς ἐφανερώθη διὰ τὸ λάδι.

«Ἐστοντας καὶ νὰ ἐπρονοήθη ἕως ἐδῶ μὲ τὰ ῥηθέντα κεφάλαια »εἰς τὰ προσθήκια τοῦ μέλλοντος καιροῦ, οἱ ἐκλαμπρότατοι, καὶ ἐξο-»χότατοι Κύριοι Ἰγκουϊζιτόροι ἄνω ῥηθέντες θέλοντες νὰ βάλουν τά-»ξιν καὶ εἰς ἐκεῖνα τὰ συναλλάγματα τῶν προσθηκίων, ὁποῦ εἰς τὸ »ἀπερασμένον ἔγιναν, ἀμὴ ὁποῦ ἀκόμη δὲν ἐτελειώθησαν, λοιπὸν ὡς »πρὸς αὐτὰ διορίζουν.

«Πρῶτον. Ὅλοι ἐκεῖνοι ὁποῦ κρατοῦσι κατὰ τὸ παρὸν γράμματα »τῶν προσθηκίων διὰ κάθε εἶδος γεννημάτων, ἵνα ἔχουν χρέος νὰ »τὰ φανερώσουν εἰς τὸ ὀφφίκιον τῆς Καγγελαρίας τοῦ εὐγενοῦς Κυρίου

»Προβλεπτοῦ τοῦ Νησίου ἐκείνου ὁποῦ εὑρίσκονται εἰς διορίαν δύο μί-»νες μὲ τὴν ἔξοδον μιᾶς μόνης γαζέτας, ἀποθέτοντας μὲ ὅρκον τὴν »ποσότητα τελείαν τοῦ σολδίου ὁποῦ ἤθελαν ἔχη δοσμένον κάμνοντας »τὸ γράμμα. Καὶ ἀνίσως αὐτὰ τὰ γράμματα ἤθελαν φθάση δ' ἄλ-»λης χειρὸς νὰ χρεωστοῦν ὁμοίως νὰ φανερώσουν μεθ' ὅρκου τὸ πρόσω-»σωπον, ὁποῦ ἤθελε τοὺς τὸ ἔχη δοσμένον καὶ διὰ πόσην ποσότητα »σολδίου, ὑπὸ ζημίαν νὰ χάνουν τὸ εἴτι ἔχει νὰ λάβουν, μὴ κά-»μνοντες τοιαύτην νοτιφικατζιόν, ἢ φανερώνωντας μὲ ψεῦδος τῶν »πραγμάτων εἰς τὴν ἀλήθειαν μὲ τὸ νὰ μένῃ συμφωνημένον τὸ ἥμισυ »τοῦ περιεχωμένου εἰς κάθε γράμμα ἐκεῖνον ὁποῦ ἤθελε φανερώσῃ τὴν »ψευδοεργασίαν, καὶ τὸ ἄλλο ἥμισυ νὰ πέφτῃ εἰς ὠφέλειαν τῆς πούμ-»πλικας κάσας.

«Δεύτερον. Ἀνίσως καὶ εἰς τὰ γράμματα, ἢ καὶ εἰς ταῖς ῥηθεί-»σαις φανέρωσες ἤθελαν μαθητευθῇ οὐζούραις ὑπερβολικαῖς ὁποῦ νὰ »ἔτρεξαν εἰς βάρος τῶν χρεοφειλετῶν, νὰ μὴν ἠμποροῦν τοῦτοι νὰ εἶ-»ναι σφιγμένοι νὰ πληρώνουν περισσότερην ποσότητα ἀπ' ἐκείνην ὁποῦ »πραγματικῶς ἤθελαν λάβει, ἐβγάζωντας ἐκεῖνο ὁποῦ ἤθελαν δώσῃ »διὰ λογαριασμὸν μὲ τὸ διάφορον σιμὰ τῶν ἕξι τὰ ἑκατὸν τὸν χρόνον »ὡς πρὸς τὸν καιρὸν ὁποῦ ἤθελον μακρύνει τὴν πληρωμήν, καθὼς ἄνω-»θεν ἐδιορίσθη διὰ τὰ γράμματα εἰς 'τὸ ἐρχόμενον.

«Τὸ παρὸν Κήρυγμα ὕστερον ἀφ' οὗ λάβῃ τὴν κοινὴν προσδοκιμήν, »θέλει τυπωθῇ φράγγικα καὶ ῥωμαΐικα, καὶ θέλει σταλθῇ εἰς ὅλην τὴν »ἐπαρχίαν τοῦ Λεβάντε, διὰ νὰ φανερωθῇ, καὶ νὰ προσκολληθῇ, »ὅπως δυνηθῇ νὰ φθάσῃ ἡ Κοινὴ θέλησις πρὸς εἴδησιν τοῦ καθ' ἑνός.

«Ἀπὸ τὸ Ἰγκουϊζιτοράτο εἰς τὰ πράγματα τοῦ Λεβάντε καὶ Δαλ-»ματίας ταῖς 20 Μαρτίου 1748.

ΦΕΡΙΓΟΣ ΤΙΕΠΟΛΟΣ Ἰγκουϊζιτόρος,
ΦΛΑΜΙΝΙΟΣ ΚΟΡΝΑΡΟΣ Ἰγκουϊζιτόρος,
ΙΕΡΩΝΥΜΟΣ ΑΣΚΑΝΙΟΣ Ἰγκουϊζιτόρος.

ΙΩΣΗΦ ΙΜΠΕΡΤΗΣ Σεκρετάριος[1].

Οὕτως ὁ δυστυχὴς λαὸς ἔλαβεν ἀνακούφισίν τινα. Ἡ συνετὴ τῶν Ἐνετῶν πολιτεία ἰδοῦσα ὅτι οἱ τοκογλύφοι ἐπίεζον τοὺς πτωχοὺς καὶ ὡς πρὸς τὸν καιρὸν τῆς ἐκτελέσεως τῆς ὑποσχέσεως καὶ ὅτι ἀπήτουν

[1] Φάκελλος «*παντοῖα δυσεύρετα*», παρὰ τῇ Φωσκολιανῇ βιβλιοθήκῃ. Ἡ προκήρυξις αὕτη πρὸς πληρεστέραν γνῶσιν πάντων τῶν κατοίκων ἐδημοσιεύθη Ἰταλιστὶ καὶ Ἑλληνιστὶ τετυπωμένη, διὰ τῶν πιεστηρίων τῶν τέκνων τοῦ Ζ. Α. Πινέλη, τυπογράφων τοῦ Δόγη, stampatori Ducali, ὡς ἐλέγοντο.

τὸν καρπὸν εὐθὺς κατὰ τὰς πρώτας ἡμέρας τῆς πωλήσεώς του, ἐνόμισε πρέπον διὰ διαταγμάτων νὰ περιορίσῃ τὸ κακόν. Οὕτω διάταγμα τοῦ 1645 ὥριζεν ἵνα οἱ χρεῶσται δίδωσιν εἰς τοὺς δανειστὰς τὰ σιτηρὰ κατὰ Μάϊον, τὴν σταφίδα κατὰ τὴν 20 Αὐγούστου, τὸν οἶνον κατὰ τὴν 1 Ὀκτωβρίου καὶ τὸ ἔλαιον καθ' ὅλον τὸν Νοέμβριον, ὑπὸ τὴν ἐποπτείαν ἐπίσης τῆς σχετικῆς ἀρχῆς [1]. Ἡ Ἐνετία προσεπάθει πάντοτε ὁ πτωχὸς νὰ μὴ ἀδικῆται, διὸ καὶ περὶ τοῦ ἀντικειμένου τούτου πάμπολλα διατάγματα σώζονται ἐν τοῖς ἑπτανησιακοῖς ἀρχειοφυλακείοις.

Τώρα ὅτε ἐξιστορήσαμεν τί ὁ λαὸς ἰδίως κατώρθωσε κατὰ τῶν τοκογλύφων, ἄς ἴδωμεν τὰς ἐνεργείας τῆς Κοινότητος κατὰ τοῦ ῥηθέντος νέου δασμοῦ, ὅστις τόσον ἐτάραξε πᾶσαν τὴν κοινωνίαν.

Σπυρίδων δὲ Βιάζης.

Ο ΕΞΟΧΟΣ ΔΙΟΙΚΗΤΗΣ ΤΗΣ ΚΕΦΑΛΟΝΙΑΣ

ΚΑΡΛΟΣ ΤΖΕΪΜΣ ΝΑΠΙΕΡ

Ὁ Κάρλος Τζέϊμς Νάπιερ, ὁ ἄξιος Ἄγγλος ὁ στρατηγὸς ἐπέθανε στὰ 1853. Τονε συγκρίνουνε μὲ τὸν Οὐέλιγκτων ποῦ ἡ τύχη τὸν ἐβοήθησε κ' ἐνίκησε στὸ Βατερλὸ τὸν λέοντα ἐκεῖνον τὸ μεγάλο. Ὁ Νάπιερ ἤτανε μεγάλος εὐεργέτης τῆς Κεφαλονιᾶς καὶ θερμὸς φίλος τῆς Ἑλλάδας. Λίγο ἔλειψε μάλιστα νὰ γένῃ στὸ ἔθνος μας ὀργανωτὴς καὶ ὁδηγὸς ταχτικοῦ στρατοῦ στὰ 1825· λίγο ἔλειψε ἀκόμη καὶ ἀρχηγό της νὰ τὸν ἰδῇ ἡ χώρα μας στὴν Ἐπανάσταση.—Καὶ ὅμως σὲ πολὺ λίγους στὴν ἄλλην Ἑλλάδα θἆναι γνωστός, καὶ σὲ χαμπόσους Κεφαλονῖτες γνωστὸς ὅσο ἔπρεπε δὲν εἶναι. Στὴν Κεφαλονιὰ ὅμως εἶναι πάντα τ' ὄνομά του σεβαστό, καὶ στοὺς πλέον νιοὺς ἀναφέρνουν τ' ὄνομά του οἱ γεροντώτεροι, σὰν ἱεροῦ προσώπου ὄνομα, καὶ τὴ διοίκησή του σ' ἐτοῦτο τὸ νησὶ σὰ μιὰ ἀνάκλαση καὶ σὰ μιὰ βασιλεία πολὺ φιλάνθρωπης καὶ αὐστηρῆς δικαιοσύνης. Τότες τῷ ὄντις εἶδε Θεοῦ πρόσωπο ἡ Κεφαλονιά. Τούτου τοῦ ἔξοχου ἀθρώπου τρεῖς βιογραφίες γνωρίζουμε. Ἡ ὕστερη εἶναι στὴ Λόντρα δημοσιευμένη στὰ '90 ἀπὸ κάποιον Sir William F Buller.—Ἕν ἀπὸ τὰ κεφάλαια τούτου τοῦ βιβλίου ἐπιγράφεται «Κεφαλονιά». Τὸ ἐμετάφρασα· τώμετάφρασα ἐλεύτερα στὴ ζωντανὴ γλῶσσα τοῦ λαοῦ· στὴ γλῶσσα τὴν ἁπλῆ, γιὰ δύο λόγους, γιατὶ θέλω νἆν' αὐτὸ ἀνάγνωσμα γιὰ τὸ λαό· δεύτερο γιατὶ στοχάζομαι πῶς εἶναι σωστὸ καὶ πρέπει, ὅσοι κατὰ θεωρία ἔχουμε στὴ γλῶσσα τοῦ λαοῦ πεποίθηση, ν' απο-

[1] Reggistro delli fedi chi si fanno all' Illmo Reggimento, παρὰ τῷ ἀρχειοφυλακείῳ.

δείχνουμε τὴ πίστη μας μὲ τὸ ἔργο· μὲ τὸ ν' ἀποφασίζουμε δηλ. ἀπὸ τώρα κ' ἐμπρὸς μὲ περσότερο θάρρος νὰ γράφουμε σ' αὐτὴν τὴ γλῶσσα ὄχι μόνο στιχουργήματα, ἀλλὰ καὶ πεζά, καθ' ἕνας κατὰ τὴ δύναμή του. Εἶναι πολὺ καλύτερα ν' ἀποφασίζουμε νὰ δημοσιεύουμε κάθε τόσο κἄτι, κι' ἂς μὴν ἦναι καὶ τέλειο, παρὰ νὰ μὴ δημοσιεύουμε διόλου, γιατὶ τάχα δὲ μποροῦμε νὰ προσφέρουμε στὸ κοινὸ ἀριστουγήματα ἀσύγκριτὰ γλαφυρότητος, εὐρυθμίας καὶ ὁμοιομορφίας σὲ λέξες, τύπους, φθόγγους. Γράψε γράψε ἔρχονται λίγο λίγο οἱ χάρες τοῦ λόγου. Ὅποιος θέλει κἄτι νὰ γίνεται πρέπει νἄχῃ πάντα κατὰ νοῦ μιὰ γνώμη πολὺ βαθειὰ καὶ πραχτική, πῶς ὁ *ἐχτρὸς τοῦ καλοῦ εἶναι τὸ καλύτερο*.—Ἔχουμε σκοπὸ σ' ἄλλη εὐκαιρία νὰ δημοσιέψουμε γιὰ τοῦτον τὸν εὐεργέτη μας μία πιὸ ἐχτεταμένη πραγματεία.

Ἀργοστόλι, Δεκέμβρ. 1893.

Π. Βεργωτής.

Τὸ Βατερλό.

Ὁ Μέγας Ναπολέοντας γιὰ ὕστερη φορὰ γενναιότατα ἐπάλαιψε καὶ ἡρωϊκὰ γιὰ τὴ νίκη ἀντρειεύτηκε, ἀλλ' ἡ Μοῖρα δὲν ἠθέλησε νὰ φανῇ ἐκεῖνος νικητής. Καὶ τότε ὁ Κάρλος Νάπιερ δὲν ἔτυχε νὰ ὑρεθῇ στὸ Βατερλό. Ἦτανε στὸ Στρατιωτικὸ Σχολεῖο, καὶ εἶχε ξεσχολίσει ὅταν ὁλονὲν ἄρχιζε ἡ μάχη, ἀλλ' ἔφτασε πολὺ ἀργά, γιατὶ εἶχε πλέον ὁ μέγας ἀγῶνας τελειώσει. Ὁ Νάπιερ ἀπάντησε τὰ στρατεύματα κοντὰ στὸ Καμπραί, καὶ μαζὶ μ' αὐτὰ ἐπῆγε στὸ Παρίσι. Στὸ Παρίσι ἐκάθισε πολὺ λίγες ἡμέρες. Τὰ ἡμερολόγιά του γιὰ τὲς ἡμέρες αὐτὲς κ' ἡ ἀλληλογραφία του δὲ λένε τίποτε, καὶ ἀπὸ μέρους του δὲν ἔχουμε καμμιὰ εἴδησι γιὰ ἐκεῖνα τὰ σημαντικώτατα συμβάντα. Ἀλλὰ τοῦ ἀδερφοῦ του τ' ἀπομνημονεύματα τῆς κατοχῆς μᾶς φανερώνουν, πῶς, ἀφοῦ εἶχε τελειώσει ἡ μάχη, ἡ λύπη τοῦ Νάπιερ γιὰ τὸ γκρεμισμένο εἴδωλό του ἤτανε τόση, ποῦ ἤθελε κάμει τὴ διαμονή του στὸ Παρίσι, ἔπειτ' ἀπὸ τὴ μεγάλη συφορὰ τοῦ Βατερλό, κάθε ἄλλο παρὰ εὐχάριστη σ' αὐτόν.

Γνώμη του γιὰ τὴν κατάσταση τῆς Ἀγγλίας.

Ὁ Νάπιερ ἐπῆγε πάλι στὸ Στρατιωτικὸ Σχολεῖο καὶ πάλι ἄρχισε νὰ καταγίνεται μὲ τὰ βιβλία του. Μ' αὐτά, ἔπειτ' ἀπὸ καιρό, ἐσκόπευε νὰ φτειάσῃ φυσέκια γιὰ νὰ πυροβολήσῃ ἐναντίον ἐκεινῶν τῶν ἀχρείων, ποῦ κλεφτολογοῦν καὶ περπατοῦν κορδωμένοι τώρα στὴν Ἀγγλία. Γιὰ τὸ διάστημα πέντε χρονῶν, ἀφοῦ ἔπεσεν ὁ Ναπολέοντας, φαίνεται κυριευμένος ἀπὸ ἄκραν ὀργὴ καὶ ἀγανάκτηση ἐναντίο στὴν κυβέρνηση τὴν Ἀγγλική. Στὰ 1816 γράφει στὴ μητέρα του· «εἶναι δυὸ μιλλιούνια ἀθρῶποι στὴν Ἀγγλία καὶ στὴν Ἰρλανδία ποῦ

θάδινανε τὸ αἷμα τῆς καρδιᾶς τους γιὰ νὰ δυναμώσουνε τὸν Κάντεμ νὰ μπορῇ νὰ σακκουλώνῃ 38000 λίρες στερλῖνες κάθε χρόνο καὶ νὰ τὲς κάνῃ γυαλιὰ καρφιὰ στὸ παιγνίδι καὶ σὲ διασκέδασες. Λοιπὸν εἶναι ἀπὸ τὰ δύσκολα νὰ προσδιορίσῃ κανεὶς γιὰ πόσον καιρὸ αὐτοὶ οἱ φτωχοὶ ἀθρῶποι, ποῦ στοχάζονται, πῶς τὰ παιδιά τους ἔχουνε κἄποιο δικαίωμα στὸν κόσμον ἐδῶ ἐτούτονε νὰ ψωμοζοῦν, εἶναι ἀποφασισμένοι νὰ μένουνε μὲ τὰ χέρια σταυρωμένα. Καὶ δὲν εἶναι πάλι ἀπὸ τὰ εὔκολα νὰ μαντέψῃ κανεὶς πόσο λίγος καιρὸς θὰ περάσῃ ποῦ θὰ βιαστοῦν ἀπὸ τὴ στενοχωρία τῆς βαρειᾶς φορολογίας καὶ θὰ καταντήσουνε νὰ γυρεύουνε δανεικὰ ἀπὸ τὸ φίλο τους, τὸ Λόρδο Κάντεμ».

Καὶ τῷ ὄντις, ἤτανε ν' ἀνεβαίνῃ τὸ αἷμα στὸ κεφάλι τοῦ ἀθρώπου, ὅταν ἐσυλλογιζότουνε τί συνέβαινε τότε στὴν Ἀγγλία. Οἱ Τόρυδες ἦσαν οἱ χαμοθεοὶ τῶν Ἄγγλων, καὶ τὸ σύστημά τους τὸ ἐπιστεύανε οἱ Ἄγγλοι γιὰ οὐρανοκατέβατο. Στὸ τέλος τοῦ χρόνου οἱ ἐλπίδες του γιὰ μιὰ καλύτερη κυβέρνηση φαίνονται μεγαλύτερες στὰ γράμματά του. «Ὁ λαός», γράφει, εἶναι σὲ κίνηση, ἡ αναμόρφωση ἐπῆρε τὰ ἐμπρὸς μὲ γενναῖα βήματα, καὶ δὲν ὑπάρχει καμμιὰ στὸν κόσμο δύναμη ποῦ νὰ μπορῇ νὰ σταματήσῃ τὴν πρόοδο τῆς ἐλευτερίας». «Ἀνίσως γένῃ μεταρρύθμιση», λέγει, «ἡ δόξα τῆς Ἀγγλίας θὰ γένῃ βέβαια λαμπρότερη ἀπ' ὅ,τι τῶν τελευταίων εἴκοσι χρονῶν οἱ μάχες τὴν ἔχουνε λαμπρύνει».

Ἔπειτα στὲς ἐπιστολές του βλέπουμε μιὰ γνώμη ἀξιοσημείωτη, ποῦ ἀπ' αὐτὴ φαίνεται πόσο καλὰ ἐμελέτησε τὲς περίστασες ἐκείνων τῶν καιρῶν. «Ἐὰν ἡ Ἀγγλία ἀποχτήσῃ τέλεια ἐλευτερία, ὁ Λουδοβίκος ὁ Δεκατοσόγδοος καὶ ἡ γενεά του δὲ θὰ ξέρουν τί νὰ γένουν, γιατὶ τὸ παράδειγμά μας θὰ τἀκολουθήσῃ ἡ Εὐρώπη ὅλη». Τῆς προφητείας ἐτούτης μόνο σφάλμα εἶναι ποῦ τὸ πρῶτο ἔγειν' ὕστερο καὶ πρῶτο ἔγεινε τὸ ὕστερο. Ἡ μεταρρύθμιση στὴν Ἀγγλία ἔγειν' ἔπειτ' ἀπὸ τὸ διώξιμο τῶν Βουρβόνων ἀπὸ τὴ Γαλλία, ἀντὶς νὰ γένῃ πρωτύτερα. Ἡ Γαλλία, μ' ὅλο τὸ τρομερὸ σύγνεφο, ποῦ μὲ τὸν τόσο βαρὺν ἴσκιο του τὴν ἐπλάκωνε στὰ 1816, ἦταν ἀφ' τὸ Θεὸ γραμμένο νὰ δειχτῇ ἡ πρωταγωνίστρα στὴν πρόοδο τῶν νεωτέρων χρόνων.

Ἐμπῆκε στὰ πολιτικά.

Ἔμεινε δυὸ χρόνους στὸ Φάρνχαμ. Σ' αὐτὸ τὸ διάστημα, ἀπὸ τὰ γράμματά του φαίνεται κι' ἀπὸ τὰ ἡμερολόγιά του μὲ πόση ζέση ἐκατέβηκε στὴν πολιτικὴ παλαίστρα. Ἤτανε ὀπαδὸς τοῦ Cobbett καὶ τοῦ Burdett. Οἱ ἀρχές τους ἦσαν χειραφέτηση καὶ μεταρρύθμιση·

ἀντιπροσώπεψη τοῦ λαοῦ, ἐλεύτερη θροφή, ἐλευτεροτυπία, οἱ πόθοι τους. — Ἡ γνώμη του εἶναι, πῶς τὰ παράπονα γλήγορα θὰ διορθωθοῦν, καὶ «πῶς μία μεταρρύθμιση βέβαια θὰ γένη, καὶ ἀνίσως σ' αὐτὴν ἐναντιωθῇ ὁ Καστελρής, θ' ἀκολουθήση, φρονῶ, ἐμφύλιος πόλεμος· ἀλλὰ μοῦ φαίνεται πῶς νἀντισταθῇ δὲ θὰ μπορέση.» Ἀλλὰ καὶ πόλεμος ἐμφύλιος ἂν ἐσυνέβαινε, πάλι δὲν εἶχεν ἡ μητέρα του τί νὰ φοβηθῇ, «γιατὶ μὲ τρεῖς γυιοὺς στρατιῶτες, ἕναν ναύτην καὶ ἕναν νομικόν, θἆταν, μάννα, ἀπὸ τὰ δύσκολα στοῦ πολέμου ἀνάμεσα τὰ κύματα νὰ μὴν μπορῇς νὰ κολυμπήσῃς, ἀφοῦ ἐτοῦτα τὰ ἐπαγγέλματα γιὰ τέτοιες περίστασες εἶναι τὰ καλύτερα.» Ἐννοεῖται, καὶ δὲν εἶναι χρεία νὰν τὸ ποῦμε πῶς, ἀφοῦ τέτοιες ἰδέες ἐγκολπωνότουνε ὁ Νάπιερ, γιὰ τὸν προβιβασμό του οὔτε κἂν λόγος ἔπρεπε νὰ γένεται.

Ἔρχεται στὰ νησιά.

Στὰ 1819 ἀναφέρθηκε στὸν Ἀρχιστράτηγο καὶ τὸν ἐπαρακάλεσε νὰ ἤθελε τοῦ δοθῇ ὁ βαθμὸς τοῦ ἀντισυνταγματάρχη, ποῦ εἶχε πρὶν τῆς μάχης τῆς Κορούννας. Ἔλεγε στὴν ἀναφορά του, πῶς εἶχε γείνει τὸ ἴδιο σὲ δύο νεώτερούς του στὴν ὑπηρεσία, ποῦ εἴχανε λάβει αὐτὴν τὴ χάρη. Ἀνάφερνε τὲς πολυχρόνιες καὶ κοπιαστικὲς ὑπηρεσίες του καὶ τὲς πολλὲς πληγές, ποῦ σὲ διάφορες μάχες εἶχε λάβει, ἀλλὰ τοῦ κάκου ὅλ' αὐτά. Γιὰ νἄχη τὲς ἀρχὲς καὶ τὲς ἰδέες ποὖχε, ἐκεῖνοι ποῦ ἤτανε στὰ πράγματα τὸν ἐθεωροῦσαν καλὸν γιὰ ὑπηρεσία μόνον ἔξω ἀπὸ τὸν τόπο ἢ γιὰ πολέμους καὶ γιὰ μάχες, καὶ ὅλως διόλου ἀκατάλληλον νἄχῃ στρατιωτικὴ ὑπηρεσία μέσα στὴν πατρίδα του. Μιὰ θέση λοιπὸν ἔξω ἀπὸ τὸν τόπο του γλήγορα εὑρέθηκε γι' αὐτόν. Τὰ Ἑφτάνησα ταὐρήκανε πῶς εἶναι τόπος ἀκίνδυνος καὶ ἀσφαλισμένος, καὶ λοιπὸν οἱ ἐφημερίδες ἐκοινολογήσανε πῶς ἐδιορίστηκε Ἔφορος Ἀξιωματικὸς ἐκείνων τῶν νησιῶν. Ἀναχωρεῖ γιὰ τὸ νέο τῆς ἐνέργειάς του στάδιο τὸ Μάη 1819, ἐπέρασε ἀπὸ τὴ Γαλλία, ἐξεπέρασε τὲς Ἄλπες καὶ ἐδιάβηκε ὅλον τὸ μάκρο τῆς Ἰταλίας, πέρνοντας μ' ὅλην τὴν ἀκρίβεια σημείωσες ὅθεν ἐπερνοῦσε.

Περιηγιέται τὴν Ἑλλάδα.

Πάλι στὰ 1821 ὁ Νάπιερ ἐπῆγε στὴν Ἑλλάδα, καὶ πολλά της μέρη ἐπεριηγήθηκε. Καθὼς ἐπεριδιάβαζε κ' ἔβλεπε τὲς τοποθεσίες τῶν παλαιῶν μαχῶν, τῶν μαχῶν, ποῦ τὰ ὀνόματά τους ἀθάνατα θὰ μείνουν, ἐκεῖνος μὲ τὴ φαντασία του ἐπαναλάβαινε μὲ ζέση ἐκείνους τοὺς ἀγῶνες μὲ ὅπλα κατασκευῆς νεώτερης. Τὴν πεδιάδα τῆς Χαιρώνειας

όταν επατούσε, τον αντικρυνό βάλτο εθεωρούσεν από κανόνια αδιάβατο, κ' έβλεπε πόσο ο Πίνδος κι' ο Παρνασσός εξασφαλίζουνε τη μιά πλευρά. Στές Θερμοπύλες ευρισκόμενος εσημείωνε πόσο από το βουνό είχε αποσυρθή η θάλασσα, αλλά στοχάζεται πώς όχι τριακόσιοι πλέον, αλλά τρεις χιλιάδες μπορούνε ακόμη να κρατήσουνε τη θέση, και νάντισταθούνε στον εχτρικό στρατό. Πηγαίνει στην Κόριθο, στην Αθήνα, στο Άργος, βλέπει τη Θήβα, τες Πλαταιές, τους Δελφούς, και τες 20 του Μαρτιού 1821 φτάνει στον Έπαχτο. Γιά δυό μήνες εξανάπλαθε μέσ' στη φαντασία του εκείνην τη μάχη την παλαιά, κι' ωνειρευότουνε μάχες, πού έμελλε να γένουν. Αφού αναχώρησε από την Ελλάδα, δεν επεράσανε πολλές μέρες πού εξέσπασε πλέον η επανάσταση.

Τοποτηρητής στην Κεφαλονιά.

Τότε λαβαίνει άδει' απουσίας και πηγαίνει στην Αγγλία. Εκείθε γυρίζει στους Κορφούς, στην αρχή του 1822, και διορίζεται Στρατιωτικός Τοποτηρητής στην Κεφαλονιά, και πολλοί Άγγλοι πού εγνωρίζανε το Νάπιερ ελπίζανε, «πώς ο ορμητικός και βίαιος χαρακτήρας και η πολιτική του Συνταγματάρχη Νάπιερ εμπορούσε ναύρη στάδιο να εργαστή σ' εκείνο το νησί, χωρίς στον ίδιον καιρό να γεννηθή από τούτο κάνένας κίντυνος στης Βρεττανίας της Μεγάλης το βασίλειο».

Η Κεφαλονιά του καιρού εκείνου ήτον άλλη απ' ό,τι έγειν' έπειτα. Στης εποχής εκείνης την Κεφαλονιά η ανομία και η αδικία εβασίλευε. Αμελημένα ήσαν όλα. Δεν είχε δρόμους, δεν είχε συγκοινωνία. Οι βουνοσειρές εκρατούσανε χωρισμένους τους κατοίκους. Επίγειος παράδεισος ήτον εκείνο το νησί, και κόλαση από την κακοδιοίκηση είχε καταντήσει. Πώς ο Νάπιερ επήρε απάνου του τη δουλειά να ξαναπλάση τούτον τον κήπο της Εδέμ, τίποτε δεν μπορεί να παραστήση καλύτερα παρά τα λόγια του ίδιου του Νάπιερ. «Πολυσέλιδες επιστολές μην περιμένης απώναν άθρωπο, πού μόλις ευκαιρεί να τρώγη και να κάνη γυμνάσια. Ο προκάτοχός μου πηγαίνει τώρα σπίτι του μισοπεθαμένος από τον κόπο, αλλά εγώ είμ' όλος υγεία, πνεύμα, ό,τι πής. Ζώ γιανά φανώ τώρα όσο μπορώ χρήσιμος».

Σε τούτο το νησί λοιπόν αρχίζει τες εργασίες του το Μάρτη του 1822. Τούτο το νησί είναι το βασίλειό του. Ο πληθυσμός των υπηκόων του είναι εξήντα χιλιάδες ψυχές. Έξη ώρες την ημέρα κάθεται κριτής στο δικαστήριο, κι' ακούει συζήτησες δικών, γιατί τα κοινά δικαστήρια είχανε κλειστή και είναι απάνου ο στρατιωτικός νόμος, ας το πούμε στρατοδικείο· αλλάζει το σύστημα των φυλακών, κατα-

σκευάζει μόλους καὶ λοιμοκαθαρτήρια, ἀποξεραίνει βάλτους, καὶ χαράζει δύο μεγαλόδρομους, ποῦ ἀπὸ τὲς γῦρές τους μπορεῖ κἀνεὶς στὰ βουνὰ νἀνεβαίνῃ καὶ στὰ ὄρη, καὶ φέρνει σὲ συγκοινωνία τοῦ νησιοῦ τὴ μίαν ἄκρη μὲ τὴν ἄλλη. Ἔρχεται κι' ὁ Θεριστὴς ὁ μῆνας μὲ τὲς κάψες του, ἀλλὰ ὁ Νάπιερ εἶναι ὅλος ὑγειὰ καὶ ζωὴ ἀπὸ τὲς πολλὲς καὶ διαφορετικὲς ἐργασίες του. «Εἶμαι πολὺ καλά, θεριό» γράφει, «σηκώνομαι πρωΐ, γράφω ἕως τὲς ὀκτώ, ἔπειτα φαγητὸ καὶ ὑπηρεσία ἕως τὲς δώδεκα — κάποτε ἕως τὲς τρεῖς — κολυμπάω, γιοματίζω, ἔπειτα πηγαίνω μὲ τ'ἄλογο κ' ἐπιθεωρῶ τοὺς δρόμους. Δὲν ἔχω ἡσυχία καὶ δὲν ἀφήνω καὶ τοὺς ἄλλους νὰ ἡσυχάζουνε· ἐτρέχανε ὅλοι τὸν κίντυνο νὰ παραπαχύνουνε».

Δὲν εἶναι διόλου νἀπορῇ κἀνεὶς πῶς μ' ἕναν τέτοιο διοικητὴ τὸ νησὶ ἀρχίζει νὰ παίργῃ τὰ ἐμπρός.

Ὁ Ἄνταμ τονε ζηλοφτονεῖ.

Μὰ ἔλα ποῦ ἐκαθάριζε τὴ γῆ ἀπὸ τὰ ζιζάνια παραπολὺ γλήγορα! Ἔτσι τοὐλάχιστο ἐστοχαζότουνε ὁ Λόρδος μέγας Ἁρμοστής, ὁ γενικὸς Διοικητὴς ὅλων τῶν νησιῶν κάποιος, ποῦ τὄνομά του ἦτον Ἄνταμ (Adam). Ὁ Ἄνταμ ἐζηλοφτονοῦσε τὴν καλὴ διοίκηση τοῦ Νάπιερ στὴν Κεφαλονιά, ἀλλὰ μὲ τί καρδιὰ νὰ πολεμήσῃ τὰ τόσα καλὰ ποῦ ὁ Νάπιερ ἔκανε; Εἶδε ὅμως πῶς εἶχε ὁ ἄθρωπος μουστάκι, καὶ τοῦ ἐβάλθηκε νὰ τοῦ το ξυρίσῃ καὶ ἂς ἤθελε χαλάσῃ ὁ κόσμος. Ἔρχεται λοιπὸν κ' ἡ διαταγὴ γιὰ τὸ ξύρισμα.

«Ὑπακούω· τρίχα δὲ θὰ μείνῃ ἀξύριστη» ἦτον ἡ ἀπάντησή του. — Ὅσες φορὲς ἡ μικροκέφαλη καὶ κουφόδοξη ἐξουσία χτυπᾷ τοῦτο τὸ δαμασκὶ σπαθί, ποῦ ὀνομάζεται Νάπιερ, ἡ ἐξουσία εἶναι ποῦ πληγώνεται καὶ ξαπλώνεται τοῦ μάκρου καὶ τοῦ πλάτου καὶ γίνεται τὸ περίγελο τοῦ κόσμου, ἀλλὰ τὴν ἴδια ὥρα ποῦ γελοῦν μ' αὐτήν, ἐκείνη σκέφτεται πῶς νὰ πλέξῃ νέαν ἐπιβουλὴ γιανὰ ἐγδικηθῇ. — Ἀθρῶποι ὅμως σὰν τὸ Νάπιερ, προθυμότατοι, ναί, νὰ χτυποῦνε στὴ μάχη τὸν ἐχθρό, πάντοτες εἶν' ἕτοιμοι νὰ λησμονοῦν τὴν ἔχτρα, ὅταν ἡ πάλη πάψῃ, ἀλλὰ οἱ κοινοὶ γυιοὶ τοῦ Ἀδάμ, οἱ πρόστυχοι τέτοιες εὐγενικὲς διάθεσες δὲν ἔχουνε, καὶ τοῦτος ὁ ξεχωριστὸς Ἀδάμ, ὁ Ἄνταμ, γιὰ πολὺν καιρὸ τὴν ἔχτρα ἀπὸ τὴν καρδιά του δὲν τὴν ἔβγανε.

Ὁ Νάπιερ στὴ Λόντρα.

Στὲς ἀρχὲς τοῦ 1824 ὁ Νάπιερ ἐπῆγε στὴ Λόντρα, ἐσυτομίλησε μὲ τὸ Ἑλληνικὸ Κομιτᾶτο. Ἀπὸ τοῦ Κομιτάτου ὅμως τὴ σοφία δὲν

ἔτυχε νὰ μείνῃ ἐχστατικός. Κάποιος ἀπὸ τὸ Κομιτᾶτο τὸν παρακαλεῖ ανὰ καταστρώσῃ κατάλογο τῶν ἐξόδων μιᾶς κανονοστοιχίας γιανὰ σταλθῇ νὰ βιάσῃ τὴν Πάτρα νὰ παραδοθῇ». — Ὁ Νάπιερ τὸ ζήτημα τὸ στρίφτει ἔτσι. «Κανόνισε τὸν κατάλογο τῶν κανονιῶν καὶ τῶν ἄλλων ἐφοδίων γιὰ μιὰ πολιορκία σύμφωνα μὲ τὴ γνώμη μου, πῶς εἶναι τοῦτο σπατάλη ἄσκεφτη χρημάτων. Τῶν ἀθρώπων ἀρέσει νἀγοράζουνε βιολιὰ προτοῦ νὰ μάθουνε διόλου μουσική».

Τοῦ γένεται κατηγορία γιὰ Φιλελληνισμό.

Τώρα τοῦ γένεται ξάφνου μιὰ κατηγορία ἀπὸ πρόσωπα πολὺ σημαντικά, κ' ἔχει σ' αὐτὴν ν' ἀπολογηθῇ. Ὁ πρωθυπουργὸς Κάννιγκ ἔδινε ἀκρόαση σὲ ἱστορίες, ποῦ ἄκουε ἀπὸ Γερμανοὺς τυχοδιῶχτες, ποῦ ἐρχόντανε ἀπὸ τὴν Ἀνατολὴ — ἄκουε πῶς στὴν Κεφαλονιὰ ὁ Νάπιερ ἐμεταχειρίστηκε τὴν ἐξουσία, ποῦ ἡ δημόσια θέση του τοῦ ἔδινε, καὶ πῶς ἦρθε σὲ διαπραγμάτεψες μὲ τοὺς Ἕλληνας ὁπλαρχηγούς. Ψεύτικη πατόκορφα ἦτον αὐτὴ ἡ ἱστορία, καὶ σὰν ἄντρας παστρικὰ τὸ εἶπε στὸν πρωθυπουργό, πῶς ἦτον ψεύτικη. Ἀπὸ τὴν ἀπάντησή του μποροῦμε νὰ συμπεράνουμε πῶς δὲν ἐπολυπικράθηκε ποῦ τοῦ ἐπαρουσιάστηκ' εὐκαιρία νὰ δείξῃ στὸν Κάννιγκ τὰ αἰσθήματά του.

«Ὅσο γιὰ μὲ», γράφει στὸ Λόρδο Βάθουρστ [ὑπουργὸ] «δὲ θέλω ἄλλο τὴ ζωή μου ὅταν ἦναι μὲ παρακάλια νὰ καταπραΰνω τὴν ὀργὴ ἑνός, — ἂς ἦναι ὅποιος κι' ἂν ἦναι — ποῦ ὑποφτεύεται τὴν ἀκεραιότητα τοῦ χαραχτῆρά μου. Ἀνίσως ὅμως τῆς Ἐξοχότητάς σας οἱ συνάδερφοι [οἱ ἄλλοι ὑπουργοί], εἴτε ἀμφιβάλλουνε γιὰ τὴ διαγωγή μου εἴτε πιθυμοῦνε νὰ δώσουν τὴ θέση μου σὲ κανένα πρόσωπο καλύτερο, μὰ τὸν Ὕψιστο Θεὸ ἀδιαφορῶ ἀνίσως τὴν ἀναγνωρισμένη δύναμή τους τὴ μεταχειριστοῦνε γιὰ νὰ βάλουνε στὲς θέσες ἀθρώπους, ποῦ, κατὰ τὸ λογαριασμό τους, θἆναι χρησιμώτεροι στοῦ βασιλιᾶ τὴν ὑπηρεσία».

Ἐτοῦτα τὰ λόγια ἦσαν παραπολὺ δυνατὰ καὶ παράτολμα γιὰ τὸ στόμα ἑνὸς ἀντισυνταγματάρχη, ποῦ μόλις ἐπατοῦσε τὰ σαράντα δυὸ χρόνια, ποῦ δὲν εἶχε ἄλλο παρὰ τὸ βαθμό του γιανἄχῃ τὸ ψωμί του, λόγια, νὰ ποῦμε καὶ τἄλλο, ποῦ τἄλεγε σ' ἕναν ὑπουργό, ποῦ ἦτον τὸ δεξὶ χέρι τοῦ ἀρχικυβερνήτη. Ἀλλὰ καὶ πόσο στὸν ἴδιον καιρὸ μᾶς δίνει ἐτούτη του ἡ ἀπόκριση νὰ καταλάβουμε ἀπάνου σὲ ποιὰ βάση κι' ἀπάνου σὲ ποιὲς ἠθικὲς ἀρχὲς ἡ ἐνεργητικότητά του καὶ τὸ δραστήριο πνεῦμά του ἐθεμελιωνότουνε!

Πάλι στὴν Κεφαλονιά.

Τὸ χειμῶνα τοῦ 1825 γυρίζει πάλι στὴν Κεφαλονιά. Τώρα ἐπέρασε

ἀπὸ τὸ Ἴσβρουκο, τὸ Τυρόλο καὶ τὴ Βενετιά. Σὰν Ἄγγλος ὁποῦ ἦτον δὲν μποροῦσε στοὺς Γερμανοὺς νὰ αἰσθανθῇ συμπάθεια. «Ὅσο γιὰ τὸ λαὸ ὅλων τῶν μερῶν τῆς Γερμανίας», γράφει, «δόξα νἄχῃ ὁ Καίσαρας, ποῦ ἐσκότωσε τόσους κι' ἄλλους τόσους. Ἀναίσθητα, ἀργοκίνητα, παράξενα ζῶα, δὲν κόβει διόλου τὸ μυαλό τους, μὲ κάποια ἐπιτηδειότητα ν' ἀπατοῦν τοὺς ἄλλους. Κάθε φορά, ποῦ ἀδέξια κι' ἄνοστα ἐπασχίζανε νὰ μᾶς γελοῦν, ἐμεῖς πάντα σὰν ψωμᾶδες τοὺς ἐπιάναμε. Ἀπὸ τούτους τοὺς τόπους στὴν Ἰταλία κατεβήκαμε. Ἐδῶ ναί-ἐδῶ εὑρήκαμε πολιτισμένον κόσμο, ὡραῖο ζεστὸν καιρὸ καὶ ἀθρωπινὸ πρόσωπο ἀντὶς γιὰ τὸ γερμανικὸ μοῦτρο». Ἀπ' ὅλ' αὐτὰ τὰ τρία μερτικὰ εἶναι λόγια τ' ἀέρος, ἀλλ' ἀπ' αὐτὰ μπορεῖ κανεὶς νὰ καταλάβῃ τὸ χαραχτῆρά του καὶ τί ἡ ψυχή του ἐπιθυμοῦσε. Καὶ πῶς ἦτον δυνατὸ νἄναι διαφορετικὸ τὸ ἰδίωμά του ; Στρατιώτης, ποῦ ἔρρεε στὲς φλέβες του τὸ αἷμα τοῦ νικητῆ τοῦ Ἴβρυ, τὸ αἷμα τῆς Μαρίας Στοῦαρτ, τοῦ Σκώτου ἀρχηγοῦ καὶ τοῦ Νορμανδοῦ Εὐγενῆ, τῶν ἀδυνάτων ἦτον νὰ φιλιωθῇ μὲ τὸ τευτονικὸ σχέδιο τῶν ἀθρώπων, ἀπαράλλαχτα ὅπως στὴν ἔρημο τοῦ Νείλου ἄλογο ἀραβικὸ δὲ θὰ νοστιμευότουνε νὰ χοροπηδᾷ, νὰ παίζῃ μὲ ρινόκερο μισοχωσμένονε στοῦ ποταμοῦ τὴ λάσπη.

Τὸ Φλεβάρη φτάνει στοὺς Κορφοὺς ἀπὸ τὴ Βενετιά, ἔπειτ' ἀπῶνα ταξεῖδι εἴκοσι 'μερῶν. Ἐχιντυνέψανε νὰ πνιγοῦνε. Μὲ τὸ φτάσιμό του σ' ἐκεῖνο τὸ νησὶ σχετίζεται τὸ ἑξῆς περιστατικό, ποῦ εἶναι σημειωμένο στὸ ἡμερολόγιό του. «24 τοῦ Μαρτιοῦ. Τοῦ κυρ. Hudson Low [1] ὁ συνταγματάρχης Correquer εἶν' ἐδῶ. Αὐτὸς μ' ἐπισκέφτηκε, ἀλλὰ δὲν τὸν ἐπισκέφτηκα ὕστερα κι' ἐγώ. Δὲν τὤχω σκοπὸ νὰ πιάσω φιλίες μὲ δεσμοφύλακες, μολονότι ἔδειξα ἕνα σχέδιο πῶς νὰ γένῃ ἕνα δεσμωτήριο».

Ἀπὸ τοὺς Κορφοὺς ἐπῆγε στὸ βασίλειό του, στὸ ποθητὸ νησί του, στὴν Κεφαλονιά. Ἐκεῖ ξαναπιάνει τὲς ἐργασίες τῶν δρόμων, τῶν οἰκοδομῶν, τῶν λιμένων. Φχαριστιέται πολὺ πῶς βρίσκεται μαζὶ μὲ τοὺς Ἕλληνές του πάλι, ἀλλὰ κ' ἐκεινῶνε ἡ χαρά τους εἶναι νὰ βλέπουνε πάλι στὸ πλευρό τους τὸ βασιλιά τους. «Τώρα, πῶφτασα», γράφει, «σ' ἐτοῦτο τὸ νησί, βρίσκομαι ἄλλη μιὰ φορὰ μαζὶ μὲ τοὺς καλόκαρδους Ἕλληνές μου, ποῦ ἀξίζουν ὅσο δὲν ἀξίζουνε μαζὶ ὅλα τοῦ κόσμου τἄλλα ἔθνη. Μ' ἀρέσει νὰν τοὺς βλέπω, μ' ἀρέσει νὰν τοὺς ἀκούω. Μ' ἀρέσουνε ποῦ εἶναι ἀνοιχτόκαρδοι καὶ ἀστεῖοι, μ' ἀρέσουν οἱ στενοί τους δρόμοι, γιατὶ μοιάζουνε τοὺς δρόμους τῆς Ἰρλανδίας».

[1] Ὁ φύλακας τοῦ Ναπολέοντα στὴν Ἁγίαν Ἑλένη. Σ. Μ.

Τὸ ἄλογό του.

Ἡ ἀγάπη του στὰ ζῶα ἡ πολλὴ συχνοφαίνεται στὰ γράμματά του καὶ τὸ ἡμερολογιό του. Τὸ ἄλογό του, τὸ Μπλάγκο, ποῦ τὤχε στῆς Ἱσπανίας τὸν πόλεμο, δὲ θέλει σὲ κανέναν τρόπο νὰν τ' ἀπαρνηθῇ. Αὐτὸν τὸν παλαιὸ φίλο του, μολονότι γερόντικο, τὸν εἶχε φέρει ἀπὸ τὴν Ἀγγλία, καὶ ὅσο νἄρθῃ ἐδῶ τοῦ ἐστοίχισε τὰ μαλλιοκέφαλά του. «Ἑκατὸ λίρες στερλῖνες εἶναι τὰ ἔξοδα γι' αὐτὸ καὶ για τὰ πράγματά μου. Μὲ τί πιτήδειον τρόπο ὁ παστρικώτατος Τζων-Μποὺλλ[1] βάνει τὸ χέρι του στὲς τσέπες τῶι πολιτῶν! Τριάντα λίρες για τὸ Μπλάγκο, εἴκοσι γιὰ τὸ βασιλέα[2], ἐφτὰ για ἀσφάλειες, οἱ ἄλλες ἕως τὲς ἑκατὸ εἶναι κατεργαριὰ καὶ ἀπάτη! Ἀλλὰ παρὰ νὰ πετάξουμε τὸ Μπλάγκο μας στὴ γαϊδουροκυλίστρα, ἔπειτ' ἀφοῦ για δεκάξη χρόνια ἐκάμαμε ζωὴ μαζί, ἄξιζε κι' ἄλλα τόσα νὰ ξοδέψουμε για ἕνα τόσο ἀγαθὸ ζῶο. Δύσκολο δὲν εἶναι ἀπὸ τὰ πολλὰ ἔξοδα νὰ χαντακωθῶ, ἀλλὰ ποτὲ δὲ θἆναι ὁ Μπλάγκος ποῦ θὰ μ' ἐπάρῃ στὸ λαιμό του. Τὸ μαῦρο τὸ καλὸ γερόντικο ἄλογο!»

Πάλι καθὼς κοντοζυγεύει τὴν Κεφαλονιά, τοῦ ἔρχεται στὴ φαντασία ἡ πρώτη ἐπιθεώρηση ποῦ ἔκαμε στοὺς δυὸ πρώτους του δρόμους τοὺς περίφημους, καὶ ξηγιέται τὸν πόθο του, ἂν πάθῃ τίποτε, νὰ θαφτῇ στὰ βουνὰ ψηλά, στὴν ἐκκλησιὰ τ' Ἅϊ Λευτεριοῦ, ὥστε «νὰ κοίτωμαι στοῦ δρόμου τὸ μέρος τὸ ψηλότερο. Μουλαριῶν πολλὲς ψυχὲς γιὰ μὲ θὰ λένε στὴ δευτέρα παρουσία τὸν καλό τους λόγο, ὅτα θὰ θυμῶνται τί ἐτραβούσανε στὸ δρόμο τὸν παλαιὸ καὶ στὴν κακοτοπιά».

Μένει στὴν Κεφαλονιά.

Ἀφοῦ τὸ σχέδιο ἐπῆε χαμένο, (νὰ γένῃ ἀρχηγὸς τῆς ἐπανάστασης στὴν Ἑλλάδα), ὁ Νάπιερ ἔμελλε νὰ μείνῃ ἄλλα τέσσαρα χρόνια στὴν Κεφαλονιά, καὶ νὰ μένῃ εὐχαριστημένος μὲ τοὺς δρόμους καὶ τὲς γέφυρές του, μὲ τὴν τιμιώτερη τῆς δικαιοσύνης διαχείριση, μὲ τὲς προσπάθειές του νὰ καλυτερέψῃ τῶν γεωργῶν τὴν τύχη, νὰ λιγοστέψῃ τῶν ἀρχόντων τ' ἄδικα προνόμια, ν' ἀξήνῃ τὰ προϊόντα τοῦ νησιοῦ, καὶ —πρᾶγμα, ποῦ ἦτον ἀκόμη δυσκολώτερο—νὰ παλαίβῃ μὲ τὴν ἀμάθεια τῶν χωρικῶν (ποῦ, μακριὰ ἀπὸ τὲς χῶρες, ἐζοῦσαν στὰ ψηλὰ βουνὰ) καὶ μὲ τῆς κακογλωσσιᾶς τὴν ὄρεξη ἀπὸ μέρος τῆς μωρίας καὶ τῆς μισαλλοδοξίας ἀδελφωμένης μὲ τὴν ἐξουσία.

[1] Ἐμεῖς λέμε, ἡ Ψειροχώσταινα.
[2] Ἐννοεῖ τὸν ἑαυτό του.

Ἀλλ' ἐνῷ ἐδοκίμαζ' ἐναντιότητες ἀπὸ κομματισμό, ἀπὸ ἐχθροπάθεια, ἀπὸ ἀμάθεια, τὰ ἐννιὰ χρόνια πῶχαμε ὁ Νάπιερ στὰ Ἑφτάνησα πάει νἆναι τὰ πιὸ εὐτυχισμένα χρόνια τῆς ζωῆς του. Ποιὸς μπορεῖ, ἀλήθεια, ποτὲ νὰ περιγράψῃ τὴ χαρά, ποῦ αἰσθανότουνε, ὅταν ἀπάνου στ' ἄλογο ἐπήγαινε κ' ἔσκιε τὰ βουνὰ καὶ τὰ λαγκάδια ἐκείνου τοῦ ὄμμορφου νησιοῦ; Γιατί, μολονότι πραχτικὴ καθαυτὸ ἐνεργητικότητα ἦτον τοῦ χαραχτῆρά του τὸ γνώρισμα τὸ διακριτικό, εἶχε ὅμως ἀπ' τὴ φύσῃ χάρισμα μέσα στὴν ψυχή του, μιὰ βαθειὰ ποιητικὴ ὁρμή, ποῦ στὸ ἄκρο τὸν ἐκατάσταινε εὐαίσθητο στὲς ὀμμορφιὲς τῆς φύσης. Ἀπὸ τἄλλο μέρος ἡ ἀγάπη, ποῦ ἀπὸ μικρὸς εἶχε νὰ διαβάζῃ, τοῦ ἐπλούτισε κ' ἐστόλισε τὸ δυνατὸ θυμητικό του μὲ ἱστορικὲς παράδοσες τῶν περασμένων ἡμερῶν. Σ' ἕνα βιβλίο ποῦ γιὰ τῆς Κεφαλονιᾶς τοὺς δρόμους εἶχε βγάλει στὰ 1825, βλέπουμε μιὰ περιγραφὴ τῆς κοιλάδος τ' Ἀραχλειοῦ, ποὖναι στὸ ἀνατολικὸ μέρος τοῦ νησιοῦ, περιγραφὴ ποῦ δείχνει μὲ πόσο βαθειὰ συναίσθηση ἐχτιμοῦσε τὴν ὡραιότητα τῶν σκηνῶν ποῦ ἡ πλάση παρουσιάζει, καὶ πόσο ἀπὸ μουσικὴ θρεμμένο ἦτον τῆς φαντασίας του τ' αὐτί, ὥστε νὰ μπορῇ νὰ ἀκροάζεται τὴν ἁρμονία τῶν θαυμαστῶν ἐκείνων ἀναμνήσεων, ὁποῦ αἰώνια φτερουγιάζουν καὶ γυρίζουνε τῆς Ἑλλάδος τὰ χαροποιὰ νησιά, στὰ δροσερὰ τὰ περιγιάλια καὶ ταῖς γλυκογάλανες ἀπὸ τὸν ἥλιο χρυσωμένες θάλασσες.

Ἡ μητέρα του.

Ἀνίσως ὅμως ἡ Κεφαλονιὰ ἦναι ζευγαρωμένη ἀπὸ τὤνα μέρος μὲ τῆς ζωῆς του τὲς γλυκύτερες ἀνάμνησες, ἀπὸ τἄλλο σ' αὐτὲς τὲς ἴδιες μέρες ποῦ ἔμεινε στὸ ἀγαπητὸ νησί του, ἀποχωρίστηκε ἀπὸ πολλοὺς τῆς νιότης του ἀγαπητοὺς συντρόφους. Στὰ 1826 ἐπέρασε στὸν ἄλλον κόσμο ἡ ποθητὴ μητέρα του, καὶ ἡ πολυκαιρνὴ κι' ἀγαπημένη ἀλληλογραφία, ποῦ μαζί της ἐκρατοῦσε ἀπὸ τὴν τρυφερώτερή του ἡλικία, ἐκόπηκε πλέον. Ἡ εἰκόνα της ἀπὸ τὴν ἐνθύμησή του νὰ σβυσθῇ ἦτον ἀδύνατο. Ἕως στὴν ὕστερή του ἀναπνοὴ ἦτον ἡ εἰκόνα της ἐμπρός του χωρὶς ἀπὸ τὸ μάκρο τόπου ἢ καιροῦ νὰ θολωθῇ. Στὴ φαντασία του ἐπαρουσιαζότουνε αὐτὴ σ' ὧρες ἀτυχίας καὶ ταραχῆς, ἐπαρουσιαζότουνε σ' ὧρες θρίαμβου καὶ δόξας. Καὶ ὅπως στὴ μάχη, τοῦ πατέρα του τὸ σπαθὶ ἐφοροῦσε στὸ πλευρό του, ἔτσι στὰ βάθη τῆς καρδιᾶς του τὴ μορφὴ εἶχε τῆς μάννας του, «ποῦ τ' ὡραῖό της πρόσωπο ἐφαινότουνε πῶς τονὲ γλυκοκυττάζει καὶ χαμογελᾷ», ὅπως ὁ ἴδιος λέγει στὲς πολυτάραχες στιγμὲς τοῦ Σινδιακοῦ πολέμου.

'Αφήνει γιὰ τῆς Κεφαλονιᾶς.

Στὰ 1830 ἔπαψε γιὰ πάντα τοῦ Νάπιερ ἡ ὑπηρεσία στὰ χαριτωμένα νησιὰ τοῦ Ἰονίου. Τὸν ἀνακαλέσανε ὀπίσω στὴν Ἀγγλία. Τὰ ἴδια καὶ πάντα τὰ ἴδια. Πολλὲς μετριότητες ἐκυνηγήσανε κ' ἐχτυπήσανε τὴν ἀξιότητά του. Ἔτσι εἶν' ὁ κόσμος καὶ δὲ μπορεῖ παρὰ ἔτσι νὰ συμβαίνῃ καὶ εἶναι καὶ σωστό, γιατὶ μὲ τέτοια χτυπήματα καὶ στὸ ἐργαστῆρι τῆς ζωῆς βάφεται τὸ γνήσιο ἀτσάλι καὶ τροχιέται, καὶ βγάνει λάμψη καὶ μύττη ἀρκετὴ νὰ μᾶς φτάσῃ ὡς καὶ κάτου στοῦ τάφου τὴ σιωπηλότατη ἐρμιὰ καὶ τὸ βαθὺ σκοτάδι.

Π. Βεργωτής.

ΤΟΥ ΠΥΡΓΟΥ ΤΟ ΣΗΜΑΝΤΡΟ

Α'

Ἕνα σύνταχο ἀγουροξύπνησαν οἱ χωριανοὶ ἀπὸ μία ἀσυνείθιστη ἀντάρα ποῦ κράταε πέρα γιὰ πέρα μέσα τὸ χωριό. Ἡ καμπάνες τῆς Ἀπάνου ρούγας καὶ τῆς Κάτου, τ' Ἀγιάννιοῦ, τῆς Ἀγιοσωτῆρας, τ' Ἀϊταξιάρχη, λὲς καὶ τὲς ἀφεντέψανε δαιμόνοι, ἀντιλαλάανε μέσα τὰ λαγκάδια, μέσα τὲς ρεματιές, στὰ καταράχια, πέρα γιὰ πέρα τὰ λακώματα, μιὰ στὴν κορφὴ τοῦ Προφήτη Λιᾶ καὶ μιὰ στοῦ Καβοματαπᾶ τὲς ξέρες. Ὅταν, καμμιὰ φορά, παύαν ἡ καμπάνες γιὰ μιὰ στιγμή, γιὰ νὰ ξαναρχίσουνε μάτα σὲ λίγο, μὲς ἀπὸ τὸ βαθὺ-βαθὺ ἀχητό τους π' ἀφίνανε παύοντας, καὶ λίγο-λίγο τῶσουρν' ἀέρας κατὰ τὰ χαμηλάδια τοῦ βουνοῦ καὶ λίγο-ἀπόλιγο τἀπόσβενε, μὲς ἀπὸ τἀχητὸ π' ἀφίναν' ἡ καμπανιές, ξεδιακρέναν' οἱ χωριανοὶ βουβὸ-βουβὸ νὰ χτυπάῃ σταὐτί τους πέρ' ἀπὸ τὸ καταράχι, ἀπὸ τὴν πιὸ ἀψηλότερη τάπια τοῦ πιὸ ἀψηλότερου πύργου τοῦ χωριοῦ, ἕνα σήμαντρο, ποῦ ἡ λαλιά του τοὺς ἤτανε δικιά, ἀκουστὴ πάντα-πάντα, μὰ καὶ πάντα-πάντα, ὅταν ἀνάρια-ἀνάρια τὴν ἀκούανε, ξέρανε πῶς ὅτι, ἂν δὲν ξεμπαρκάρανε κουρσάροι, Ἀλτζερῖνοι στάκρογιάλια, δίχως ἄλλο κάτι ἄλλο ἀπάντεχο, μὰ οἱ Φράγκοι, μὰ οἱ Βενετσιάνοι γιουρουχτήσανε κατὰ τῆς Μάνης τὰ κατατόπια. Ἔτσι τοῦ σήμαντρου ἡ λαλιὰ ἦταν τῆς ἀμάχης τἀντίλαλο· σὰν νὰ τοὺς ἔλεγε,

— Στάρματα παιδιά!.... στάρματα!...

Ὁ ἥλιος ἀβάρετος ἀκόμα, πέντ' ἕξη χωριῶνε τουφέκια ἦταν μαζω-

μένα ἀπόξω στοῦ Μπέη τὸν πύργο. Δυὸ μίλια ξανάμακρα ἀποκεῖ ἠμπόραγε κανεὶς νὰ ξανοίξῃ τὴν καπνιὰ πὰνέβαινε σὰ σιφοῦνι κατὰ τὲς ράχες τοῦ Ταΰγετου, ἀπὸ τὰ καχκάβια ποῦ βράζανε τὸ κολατσιό, κι' ἄλλα δυὸ μίλια ἀπόμακρα θἄκουε τὸν ἀχό, τὰ χλημηντρητὰ τῶν μουλαριῶν ποῦ φόρτωναν τὲς κατοῦνές τους, τοὺς βρόντους τῶν σπαθιῶν, τὲς φωνές, τὴ βουή, τὴν ἀντάρα, τὸ κακό.

Τὸ σήμαντρο ἀντιλάλαε βουβὴ-βουβὴ πάντα τὴ λαλιά του. Ἡ καμπάνες ραΐζαν καὶ τὴν πέτρα. Κ'ἐρχόνταν ἀπὸ τὰ χωριὰ γύρω, ἐρχόνταν ἄμπαυα, ἀτέλειωτα τὰ παλληκάρια ὡς τὰ δόντια ἀρματωμένα. Ἐρχόντανε τὸ μέρμελο, βλησίδι, θησαυρό.

Λίγ' ἀκόμα νἄπερν' ὁ ἥλιος, δυὸ τριχιές, τὸ κοντομεσήμερο θὰ ξεκινάγανε·

— Μὰ γιὰ ποῦ ;.... γιὰ ποῦ ;.... συναπαντιῶνται καὶ ρωτιῶνται τὤνα μὲ τἄλλο τὰ παλληκάρια, γιὰ ποῦ ;....

— Στὸν Μπέη τῆς Μάνης μιὰ γραφὴ ἀπ' τοῦ Μιστρᾶ τὸ κάστρο
Ἀφέντης γράφει τοῦ Μιστρᾶ νὰ πάῃ νὰν τοῦ βοηθήσῃ,
Τ' οἱ Φράγκοι, οἱ σκυλλόφραγκοι ἐζώσανε τὸ κάστρο.
Κι' ὁ Μπέης τῆς Μάνης ξεκινάει γιὰ τοῦ Μιστρᾶ τὰ τόπια,
Σούρνει γερόντους θησαυρό, βλησίδι παλληκάρια,
....

*
* *

Οἱ Φράγκοι σὰν μάθανε πῶς ὁ Μπέης τῆς Μάνης ἐρχότανε βοήθεια στοῦ Μιστρᾶ τὸν ἀφέντη, ἀπαρατήσανε τὸ κάστρο καὶ πέσανε πίσω στὴν Τσακωνιά. Ὁ Μπέης μὲ τοὺς Μανιάτες, σὰ διᾶκε στὸ κάστρο κ' ηὗρηκε φευγάτους τοὺς Φράγκους, ἔγειρε κεῖ κάμπόσο, ἕνα δυὸ ἡμέρες, νὰ ξεμουδιάσουν τὰ φουσάτα του, νὰ πάρουν ἀνάσια, νὰ καλοχαιρετήσῃ καὶ τὸν ἀφέντη τοῦ Μιστρᾶ. Σὲ δυὸ ἡμέρες στερνὰ τὴν τρίτη ξημερόνοντα, ὁ Μπέης ἀποχαιρέτησε τὸν ἀφέντη τοῦ Μιστρᾶ τράβηξ' ὁλοΐσια κατὰ τὸ Μαραθονῆσι μὲ τὰ πρωτοπαλλήκαρά του, καὶ τὰ φουσάτα του πέσανε κατὰ τὰ κορφοβούνια τοῦ Ταΰγετου, πῆραν τῆς Μάνης τὰ κατατόπια.

Στὸ Μαραθονῆσι ἀκαρτέραε τὸ Μπέη ἕνα καράβι. Μπαρκαρίστηκ' ὁ Μπέης μὲ τὰ πρωτοπαλλήκαρά του, κάμανε πανιά, κι' ἀνοιχτήκανε τοῦ πελάγου ὁλοΐσια γιὰ τὸν Καβοματαπᾶ. Ἀποβραδὶς ἐπέσανε ὁ Μπέης καὶ τὰ πρωτοπαλλήκαρά του ξέχωρα, ἐπέσανε νὰ κοιμηθοῦνε. Ὁ Μπέης στὴν ξέχωρη κάμαρή του· ξέχωρα καὶ τὰ πρωτοπαλλήκαρα.

Τὸ καράβι ἀρμένιζε πρύμα, κατάπρυμα. Οἱ ναῦτες ξύπνοι, ὁ καπετάνιος στὸ τιμόνι.

Καμμιὰ φορά, τὸ καράβι σκαβαντζάριζε τοῦ Καβοματαπᾶ τὰ κεφάλια, τὸ κοντοξημέρωμα, τὰ γλυκοχαράμματα. Ξάφνου ἕνας φοβερὸς βρόντος ἀκούσθηκε μπροστὰ στὴν πλώρη τοῦ καραβιοῦ, τὸ καράβι ἀνατινάχθηκε συγκάρινο, σὰν τἄλογο ποῦ ἕνα σκόνταμμα τοῦ ἀγουροκόβει τὴ γεοργάδα κι' ἀλλάζει περπατησιά, ἀνατινάχθηκ', ἔτριξε, ξανάτριξε λίγο, σὰν ἀναστέναξε, ἀκόμα λίγο, κι' ἀπό, σὰν ἕνα σιδερένιο χέρι τὸ κράτησ' ἀπὸ τοῦ φλόκου τὸ μπαστοῦνι, σταμάτησε στὰ νερά του. Οὔτε κουνιότανε κᾶ.

Οἱ ναῦτες, ὁ καπετάνιος, τοῦ Μπέη τὰ πρωτοπαλλήκαρα, ὅλοι, ἀλαφιασθήκανε, τὰ χάσανε, τὰ χρειασθήκανε. Κάνανε τἀδύνατα δυνατὰ νὰν τὸ βάλουνε σὲ δρόμο, νὰ κινήσῃ τὸ καράβι, τοῦ κάκου καὶ ὅλα χαημένα. Κείνη τὴν ὥρα γλυκόφεξε.

— Τί διάβολο ! . . . φώναξ' ὁ καπετάνιος, σὰν τήραξε ὁλόγυρα καὶ ξανατήραξε μὲ τὸ κιάλι. Τί διάβολο ! . . . νὰ κάτσουμε δυὸ μίλι' ἀνοιχτὰ ἀπὸ τὸν Κάβο . . . Μὰ τὸν Ἁϊνικόλα εἶνε γιὰ γέλοια. . . Ἀκοῦς ἐκεῖ ! . . . Ὄξου κι' ἂν ἀρχινήσανε νἀπολιθόνωνται τοῦ Καβοματαπᾶ τὰ κύματα...νὰ γίνουνται ξέρες. . . Μὰ μάτα, στὴν πίστι μου, ἡ ξέρες του θἆταν' ἀπ' ἀλάτι τότες !... γιαμὰ δὲ θὰ κολλούσαμ' ἔτσε δά ! . . .

Οἱ ναῦτες ὅλο κᾶτι πασχίζανε, ὅλο καὶ κᾶτι πολεμάγανε, παγαινορχόντανε στὴν κουβέρτα φοβισμένοι, τρεμουλιαστοί, μὰ τοῦ κάκου, τοῦ κάκου. Ὅλα στὸ βρόντο. Τὸ καράβι οὐδὲ κουνιότανε κᾶ !

Ὁ καπετάνιος βυθίστηκε ὕστερα σὲ σκέψι σὲ συλλόϊσι, καταφυγιάστηκε. Ἄξαφν' ἀναπήδησε καὶ διᾶκε στὴ μέση στὰ πρωτοπαλλήκαρα τοῦ Μπέη. Ὁ Μπέης δὲν φάνηκ' ἀκόμα στὴν κουβέρτα . . .

— Αἴ, ποῦ σᾶς τὸ λέω . . . . ἀκοῦτέ με μένα. Ὁ Καβοματαπᾶς μοὖχει φαγωμένα τὰ νειάτα. Παθεδὰ γέρνω σαράντα σωστὰ χρόνια τώρα μὲ τοῦτο τὸ παληοσαράβαλο. Μεθχύριο μπαίνω στὰ σαρανταένα. Γερολιμένας, Λιμένι, Τραχῆλα καὶ Σκαρδαμοῦλα εἶν' τἀποδιαλλεγούδια μου. Καμμιὰ βολὰ καὶ τὸ Μαραθονῆσι ἀργιὰ καὶ ποῦ. Αἴ, ποῦ σᾶς τὸ λέω· σαράντα σωστὰ χρόνια τώρα δὲν εἶνε παῖξε γέλασε. . . . Σαράντα χρόνια κανεὶς δυὸ ἀγρασκελιὲς γιαλό, συνειθάει νὰν τἀπερνάῃ κλειστὰ τὰ μάτια. Ἀκοῦτε μέμενα : δὲν εἶνε ξέρα ! . . . αἴ, ποῦ σᾶς τὸ λέω· εἶνε διαβόντρου συνέργεια ! . .

Ὅλοι ἀναπηδήσανε σὲ τοῦτα τοῦ καπετάνιου τὰ λόγια· ἀνατριχιάσανε.

Ὁ καπετάνιος ξανάειπε στοὺς ναῦτες,

— Παιδιά· τρεχᾶτ' ἕνα σας στάμπάρι τῆς πρύμης . . . τρεχᾶτε

χέρι-χέρι κι' ἀνεβᾶστε τὸν Ἀϊνικόλα . . . . Κ' ἐσταυροκοπήθηκ' ὁ καπετάνιος.

Σὲ τοῦτα τοῦ καπετάνιου τὰ λόγια πάλι πῆραν ὅλοι ἀπάνου τους. Ξαναθαρρέψανε. Ξέρανε πόσα καλά, πόσες σύντρεξες κάνει στοὺς βαρυόμοιρους θαλασσινούς, πόσο τοὺς συμπονάει ὁ Ἀϊνικόλας, καί, σὰν ξεστόμισε τὸ τόσο γλυκ' ὄνομά του ὁ καπετάνιος, εἶδες κι' ἀστράψαν ἀπὸ χαρὰ καὶ ἀπὸ 'λπίδα τὰ μάτια ὁλονῶνε κεῖ μέσα στὸ καράβι. Ὅλ' οἱ ναῦτες τρέξαν ἀντάμα τότε ποιὸς νὰ πρωτανεβάσῃ τὸν Ἀϊνικόλα.

Ὁ Μπέης δὲν ἦταν ἀνεβασμένος στὴν κουβέρτ' ἀκόμα. Μέσα σ' ἐκείνη τὴν ἀναμπαμπούλα, μέσα 'ς ἐκεῖνο τὸ κακό, ὅλοι τἄχανε χαημένα καὶ κανένας δὲν τὸν ἐσυλλογίστηκε. Μὰ κείνη τὴν ὥρα ποῦ οἱ ναῦτες χούμησαν κ' ἤτανε φτασμένα στὰ χείλια τάμπαριοῦ, κι' ὁ πρῶτος ἀπὸ δαύτους ἔσουρε τὸ πόδι νὰ κατεβῇ, ξάφνου ἕνα χέρι ἄνοιξε τὸ καπάκι τάμπαριοῦ, κι' ἕνα πρᾶμμα, λὲς κ' ἦταν φάντασμα, ἀναπήδησε στὴν κουβέρτα ἀπάνου μέσα ἀπὸ τάμπάρι.

— Ὁ Μπέης ! . . . φωνάξαν' ὅλοι οἱ ναῦτες καὶ μείνανε στὸν τόπο τους.

Ἦταν ἀλήθεια ὁ Μπέης. Μὰ ἂν δὲν ἤξερες πῶς ἦταν ἀτός του δὲν θὰ τὸν ξαναγνώριζες τώρα. Ἤτανε μισόγυμνος. Ἀνέβηκε ὅπως ἤτανε στὸ κρεββάτι του πεσμένος ἀποβραδίς. Ξυπόλυτος κατὰ νυχιοῦ. Τὰ μαλλιά του ἀναφουφουλιασμένα. Τὰ μάτια γουρλωμένα, λὲς κι' ἀγωνιόντανε νὰ πεταχτοῦνε· πετάγανε σπῖθες, λὲς καὶ φοβερίζανε. Ἡ τρίχα του φριγμένη, ὁλόρθη σὰν καρφί. Τὸ μοῦτρό του σὰν μισοτριμμένο· μισὸ μπλάβο, μισὸ χωματένιο, μισὸ πανιασμένο, μισὸ κίτρινο. Ἀπολιθωμένος σὰν ξωθικό. Ἀλαφιασμένος σὰ φάντασμα. Ξέψυχος σὰ λείψανο. Τὰ φτάπλαστα στήθια του φουσκώνανε-φουσκώνανε, λὲς κι' ἤθηλαν νὰ κρεπάρουνε, λὲς καὶ φωτιά, ἄσβεστη λαύρα τἄναβε μέσαθε. Ξέψυχος σὰν κυνηγημένος λαγός. Φοβερὸς σὰ λύκος πεινασμένος.

Οἱ ναῦτες τὰ χάσανε. Κάμανε δυὸ τρία βήματα τὸ πισοκῶλι, ἀπὸ τὸ φόβο τους παραλοΐσανε. Τὰ πρωτοπαλλήκαρα κι' ὁ καπετάνιος τρέξανε καὶ κουλουμώσανε γύρα τὸν Μπέη· ὁλόγυρα. Φέρανε νερό, τὸν ἐρραντίσανε, ἀνεβάσανε τὴ γοῦνά του, τὸν ἐσυδιπλώσανε, κι' ὅταν τὸν ἐβρέξανε μάτα καὶ τὸν ἐξαναβρέξανε στὸ πρόσωπο μὲ κρυανὸ νερό, ἀναγούρλωσε τὰ μάτια, ἀνασήκωσε τὸ μονόγραφτο κορακάτο φρύδι του, τὸ κατέβασε, τὸ ξανασήκωσε μάτα, ἀναστύλωσε δῶθε-κεῖθε τὰ μάτια, τἀνέβασε στὰ ξάρτια, ψηλὰ τώρα στἄλμπουρα, στάρμενα,

ὕστερα τὰ κατέβασε στὸ πέλαγο, τὰ ξανανέβασε, χαμηλὰ τώρα, στὴν κουβέρτα, κι' ἀπό, τὰ πλάνεψε γύρω-γύρω, ἀπὸ τοὺς ναῦτες στὰ πρωτοπαλλήκαρα, στὸν καπετάνιο, ἀνοιγόκλεισε τὰ ἀραχνιασμένα χείλια του, τὰ πανιασμένα, σὰ μελοχερήθρα καὶ ξεφώνησε ξέψυχα-ξέψυχα, σὰν ἀπὸ μνῆμα μέσα, ἐτοῦτα τὰ λόγια,

— Παιδιά . . . . σωπᾶτε ! . . . γλυτρώσαμε ! . . .

Ὕστερα ἔπεσε σὲ βαθιὸν ὕπνο, κατάβαθο. Καταφυγιάστηκε μάτα.

Ξάφνου, μὲ τοῦ Μπέη τὰ λόγια, ἕνας φοβερὸς βρόντος ἀκούστηκε μπροστὰ στὴν πλώρη τοῦ καραβιοῦ. Τὸ καράβι ἀνατινάχτηκε συγκάρινο. Ἔτριξε, ξανάτριξε λίγο, λίγ' ἀκόμα, ἀκόμα λίγο, κι' ἀπό, σὰν ἕνα σιδερένιο χέρι τὸ ἄδραξ' ἀπὸ τὸ τιμόνι, πίσω στὴν πρύμη καὶ τἄμπωσε κατὰ μπροστά, ἄνοιξε τὸ κῦμα, γλύστρησ' ὁλόδρομο ἀπάνου στὸν ἀφρὸ κ' ἐκίνησε.

Ἐκίνησε τὸ καράβι.

Ὁ καπετάνιος ἔκατσε στὸ τιμόνι. Τὸ ἔσιαξε στεριᾶς, κι' ἀπό, λίγο ἀπόλιγο τώρα φάνηκε σὰν γλάρον, ὕστερα σὰν περιστέρι, ἔδειξ' ἀκόμα λίγο σὰ σπουργιτάκι, καὶ σὲ λίγο ἐσβύστηκε κατὰ τῆς Μάνης τὲς ξέρες, σὰ νυχιὰ στοῦ πελάγου τὴν πλάτη, τοῦ Μπέη τὸ καράβι.

*
* *

Μὲ τὰ ἡλιοκαθίσματα ὁ Μπέης πάταε χῶμα Μανιάτικο.

Ἔφταξε τὸ καράβι στὸ Λιμένι, ἐφουντάρησε κι' ὁ Μπέης βγῆκ' ὄξω μὲ τὰ πρωτοπαλλήκαρά του. Γύρω-γύρω τὸ περιγιάλι, ροβολήσανε, σὰν ἐξάνοιξαν ἀπόμακρα 'στὸ πέλαγο νάρμενίζῃ τοῦ Μπέη τὸ πλεούμενο μὲ πλώρη κατὰ τὸ Λιμένι, ροβολήσανε ἀπὸ τὸ Βοίτυλο, ἀπὸ τὴν Τζίκοβα, ἀπὸ τῆς Κελεφᾶς τὸ κάστρο βλησίδι Μανιάτες, ἄνδρες, γέροι καὶ νειοί, καὶ παιδιά, καὶ γυναῖκες, καὶ τὸν προσμένανε μὲ βιολιὰ καὶ μὲ λαοῦτα, μὲ χαρὲς καὶ μ' ἀνοιχτὴ ἀγκαλιὰ τὸ Μπέη. Ὅταν φουντάρησε τὸ καράβι, χίλιες δυὸ μπαταριὲς ἀντιλαλήσανε μέσα τὲς λαγκαδιές, κ' ἡ ρεματαριὰ τῆς Κελεφᾶς λὲς καὶ βούιζε κ' ἐκείνη ἀπὸ τὴ χαρά της γιὰ τοῦ Μπέη τὸν ἐρχομό. Ὕστερα σὰν ξεμπαρκαρίστηκε ὁ Μπέης χίλια μύρια στόματα τοῦ φωνάξανε μαζί, τὸν ἐδεχτήκανε, κι' ὅλο κεῖνο τὸ μέρμελο τῆς ἀκρογιαλιᾶς, λὲς καὶ μπήκανε δαιμόνοι μέσα τους ἄλλοι ἐπηδάγανε, ἄλλοι ἐκουνάγανε μαντήλια στὸν ἀέρα, ἄλλοι, οἱ πιὸ χαρούμενοι, ἐτραγουδάγανε ζυγιὲς-ζυγιὲς μὲ τὰ βιολιὰ καὶ τὰ λαοῦτα τραγούδια τοῦ ἐρχομοῦ, κι' ὅλοι ἀντάμα, ὥραν τὴν ὥρα, μ' ἕνα στόμα, μιὰ φωνή, ἐσκούζανε,

— Καλῶς μᾶς ἦρθ' ἀφέντης μας ! . . . καλῶς μᾶς ἦρθ' ὁ Μπέης! . . .

Ὕστερα ὁ Μπέης κίνησε γιὰ τὸν πύργο.

Όλο κείνο τὸ παιδομάνι, ὅλο κεῖνο τὸ γυναικοκουβάρι, ὅλο κεῖνο τὸ φωνοκόπι, τὸν πῆραν ἀκλούθα. Θέλανε νὰν τὸν ἰδοῦνε· δὲ χόρταινε τὸ μάτι τους θέλανε νὰν τὸν φᾶνε μὲ τὰ μάτια, νὰν τὸν χορτάσουνε. Καὶ δὲν ἔλειψ' ἀπὸ κοντά τους παρὰ πέντε-δέκα ἡμέρες!

Ἔτσι, ἀραδαριὰ-ἀραδαριά, ἀνέβαινε ὁ Μπέης μὲ τοὺς ἐδικούς του ἀπὸ τὸ γιαλό. Ὅταν ἐσκαρφάλωσε τὴν πρώτη ἀντήρα, ἀποπάνου στὸ Λιμένι, στὸ πρῶτο βουνί, τοῦ Μπέη ἡ συντροφιά, ξάφνου ἐξαγνάντησε' ἕνας καβελλάρης νἄρχεται μὲ τὰ τέσσαρα, τροκάκι, ἀπάνου στὸ ζῶ του. Τὸν εἴδανε νὰ γιουρουχτάῃ, νὰ σχίζῃ τοὺς ἀνθρώπους τῆς συντροφιᾶς, σὰν ἀγέρας στὰ δύο, νἀνοίγῃ δρόμο μπροστά του, καὶ νὰ τραβάῃ, μέσα τὴ συντροφιά, ὁλοΐσια κατὰ τὸ Μπέη. Σὰν ἔφταξε μπρὸς στὸ Μπέη, ξεπέζεψε, ἄδραξε τὰ γκέμια, σταμάτησε τὸ ζῶ τοῦ Μπέη, ἔσουρε τὴν κουμπουρά του, τὴν ἄδειασε στὸν ἀέρα, μές' ἀπὸ τὴν συντροφιά, ποῦ στάθηκε ἀλαφιασμένη στἀπάντεχο φτάξιμο τοῦ καβελλάρη, κι' ἀπό, φώναξε μ' ὅλη του τὴν δύναμι, στὸ Μπέη, λαχανιάζοντας,

— Καλῶς μᾶς ἦρθ' ἀφέντης μας! . . . χίλιες βολὲς καλῶς μᾶς ἦρθε! . . . Τόμου ἦρθε, μὲ τὴν πρώτη μπαταριὰ παγροίκησε τὸν ἔκαμ' ἀπὸ τὴν χαρά της . . . τὰ συχαρήκια μου, ἀφέντη μου καὶ Μπέη, τὰ συχαρήκια μου! Γυιόκα ἔκαμε, σὰ μπούλαρο, ἡ κυράτσα· νὰ μᾶς ζήσῃ ἀφέντη, ὁ Μπεϊζαντές, χιλιόχρονος! . . .

Ἡ συντροφιὰ τοῦ Μπέη σὰν τἄκουσε τοῦτα παραλόϊσε ἀπὸ τὴ χαρά της. Οὔτε ἀπὸ ζουρλοκομειὸ δὲ θἄλεγες τοὺς ἀπολύκανε. Κεῖνο πῶγινε! Ὁ μπέης, πρῶτα φαινότανε σὰ σκεφτικός, σὰ λυπημένος, φοβισμένος πάντα γιὰ κἄτι, ὅλος πίκρα καὶ συλλόϊσι. Μὰ τώρα στὸ καλὸ μήνυμα πῆγε νὰ πέσῃ ἀπὸ τὸ ζῶ ἀπ' τὴ χαρά του. Ἔβγαλε τὸ πουγγί του ἀπὸ τὸ σελάχι καὶ τὤδωκε στὸ μαντάτορα σχαρῆκι μὅλη τὴν καρδιά του. Ὕστερα βάρεσε πιὸ πολὺ τὸ ζῶ του. Τσίγκλησε μὲ τάχο γιὰ νὰ φτάξῃ πιὸ γλήγορα.

Σὲ λίγο ἡ συντροφιὰ ἔφταξε στὸν πύργο τοῦ Μπέη.

Ἡ μπέησσα, ἀλήθεια, ὅταν ἄκουσε ἀπὸ τὸ μπεϊντένι τοῦ πύργου τους παγνάντευε, τὴν πρώτη μπαταριὰ ποὔπεσε στὸ Λιμένι κἄτου, γιὰ τὸν ἐρχομὸ τοῦ Μπέη, ἀπὸ τὴ χαρά της γέννησε. Ἦτανε στὸ μῆνά της γιὰ τοῦτο.

Ὁ Μπέης ἔφταξε, ξεπέζεψε μέσα σὲ χίλιες μύριες μπαταριές, καὶ λὲς κ' ἔκαμε φτερά, ἀνέβηκε στὸν πύργο.

...Πρῶτο ποῦ φίλησε ἅμα μπῆκε ἦταν τὸ νειογέννητο τὸ παιδί του!...

Β'

Πέρασαν κάμποσα ἀπὸ τότε χρόνια, ποῦ μέσα σαὐτὰ τοῦ Μπέη τὸ παιδὶ μεγάλωνε μέσα στὰ χάδια τῆς μάννας καὶ τοῦ πατέρα τὰ φιλιά.

Μιὰ ἡμέρα, τὸ παιδὶ τοῦ Μπέη, ὁ Ἀντερλαντζῆς, — Ἀντερλαντζῆ τὸ λέγανε — διάβαινε στὸ σκολειό. Ὁ παπᾶς τοῦ χωριοῦ ἤτανε δάσκαλός του. Στὸ δρόμον ποῦ πήγαινε ξένοιαστα, ξάφνου μπρὸς σένα διστράτι ἕνας ἄγριος ἄνθρωπος μὲ μάτια κάρβουνα, δόντια σκυλλόδοντα, πρόσωπο κατάμαυρο, κορακάτο, τὸν σταματάει καὶ τοῦ λέει,

— Παιδί μου νὰ εἰπῇς τοῦ πατέρα σου τὸ τάμμα ποῦ μῶταξε νὰ μοῦ δώκῃ.....

Ὕστερα χάθηκε. Λὲς κι' ἄνοιξ' ἡ γῆ καὶ τὸν κατάπιε. Τὸ παιδὶ μὲ σηκωμένη τὴν τρίχα, ἀγριεμμένο τὸ μάτι, κομμέν'ἀπο τὸ φόβο τὰ πόδιά του ἔγειρε μάτα στὸν πύργο τους. Ὁ Μπέης σὰν τὸ εἶδε ἔτσι τρόμαξε. Τὸ ρωτάει κ' ἐκεῖνο τοῦ εἶπε τὸ καὶ τό. Ὁ Μπέης ἀναπήδησε, σὰν ἕνα χαντζάρι σουβλερὸ τὸν κάρφωσε στὴν καρδιά. Βάρεσε τὸ κούτελό του, σὰν ἀπελπισμένος, μὲ τὸ χέρι του, κ' ἔπεσε ὀλόβολος ἀπάνου σὲ μιὰ καρέγλα. Ἔμειν'ἔτσι δυὸ τρεῖς ὧρες σκεφτικός, καταφυγιασμένος. Οὔτε νὰ φάῃ, οὔτε νὰ πιῇ, οὔτε τίποτα. Τοῦ κάκου χαϊδευτικὰ—χαϊδευτικά, μὲ δάκρυα πύρινα στὰ μάτια, τὸν ἐρώταε ἡ Μπέησσα,

— Τί ἔχεις, Μπέη μου;... τί ἔπαθες Μπέη μου;.... τί ξαφνικὸ ἦ τοῦτο;....

Ἐκεῖνος δίχως νὰ σηκώσῃ κεφάλι,

— Τίποτα γυναῖκα .... τίποτα .... θὰ περάσῃ ....

Τὴν αὐγή, ὅταν κόντευε ὁ Ἀντερλαντζῆς νὰ φύγῃ γιὰ τὸ σκολειό, τὸν τράβηξε ἀπό με ὁ Μπέης.

— Παιδί μου, τοῦ λέει· σὰν σὲ ξαναρωτήσῃ αὐτὸς ὁ ἄνθρωπος, πές του πῶς δὲν μ' εὑρῆκες σπίτι....

Ὁ Ἀντερλαντζῆς διᾶκε στὸ σχολεῖο. Ὕστερα, σὰν σχόλασε κ' ἔγερνε στὸν πύργο τους ἀπὸ τὸ σκολειὸ στὸ ἴδιο δίστρατο, στὴν ἴδια μεριά, ξάφνου ἕνας μαῦρος ἄνθρωπος ἄγριος μὲ μάτια κάρβουνα, δόντια σκυλλόδοντα, πρόσωπο πίσσα, κατάμαυρο κορακάτο τὸν σταματάει καὶ τοῦ λέει,

— Τὸ εἶπες παιδί μου;...

— Δὲν ἤτανε στὸν πύργο ὁ πατέρας μου καὶ δὲν τοῦ τῶπα. Εἶπε ὁ Ἀντερλαντζῆς, καὶ ροδοκοκκίνησε, γιατὶ ἔλεγε τὸ πρῶτο ψέμμα.

Τότε ξανάειπε ὁ μαῦρος,

— Τώρα, ὅταν θὰ πᾷ νὰν τοῦ τὸ εἰπῇς. Τὸ τάμμα ποῦ μῶταξε νὰ

μοῦ δώση, γιὰ θὰ σκυούψω νὰν τὸ πάρω μὲ τὸ χέρι μου καὶ θὰν τοῦ κάψω τὴν καρδιά . . . .

Ὁ Ἀντερλαντζῆς διᾶκε στὸν πύργο τους μὲ πλειότερο φόβο ἀπὸ τὴν πρώτη φορά. Ηὗρε τὸν πατέρα του καὶ τοῦ εἶπε. Ἐκεῖνος μὲ φωνὴ τρεμουλιαστή, δάκρυα στὰ μάτια, πόνο στὴν καρδιὰ ξανάειπε.

— Σὰν σὲ ξαναρωτήση, Ἀντερλαντζῆ μου, πῆγε σὲ ταξεῖδι πές του· δὲν εἶν' ἐδῶ . . . ,

Τὸ παιδὶ ροδοκοκκίνησε μάτα. Τοῦ λέγανε νὰ εἴπη δεύτερο ψέμμα· γιαὐτὸ ροδοκοκκίνισε.

Τὴν ἄλλ' ἡμέρα σύνταχο, διᾶκε στὸ σκολειό. Τὸ μεσημέρι σχόλασε. Μεσημέρι Αὐγουστιάτικο. Νταλαμεσήμερο. Λιοπύρι. Ἔψηνε τὴν πέτρα ὁ ἥλιος. Τέτοιον καιρό, μὲ τὸ μεσημέρι, βγαίνουν' ἡ Νεράϊδες στὰ χωριά μας. Ἡ Καλομοῖρες. Βγαίνουνε σεργιάνι. Μεσημέρι νταλαμεσήμερο καὶ μεσάνυχτα. Γιαὐτὸ καθένας διαβαίνει βιαστικὸς ἀπὸ τὴ δουλειά του καὶ κλείεται στὸ φτωχικό του. Κανεὶς νὰ μὴ βρεθῆ νταλαμεσήμερο στὸ λιοπύρι κάτου ἀπὸ τὸν ἥλιο. Ὁ ζευγᾶς πρὶν τὸ νταλαμεσήμερο, ὅσο καὶ κοντεύει τὸ μεσημέρι, τόσο βιάζει τὴ δουλειά του. Μὲ τὸ μεσημέρι θὰ λύση τὰ βόϊδια του. Τὰ λύνει, τάπολάει, νὰ ξεμεσημεριάσουνε. Τρουπώνει κι' ὁ ζευγᾶς στὸ λόγγο, στὰ σύσκια, νὰ μὴ τὸν πάρη τὸ μεσημέρι, τὸ νταλαμεσήμερο. Ἔτσι ξεμεσημεριάζουνε κι' ἄνθρωποι καὶ ζᾶ. Ὁ τσοπάνης τὸ ἴδιο. Ἅμα κοντεύη τὸ μεσημέρι, σαλαχάει τὸ κοπάδι καὶ δρόμο γιὰ τὰ ἰσκιώματα· γιὰ καμμιὰ βρυσοῦλα. Ἂν ἦνε κοντὰ σὲ ρεματιά, ροβολάει τὸ λαγκάδι, κατηφορίζει στὲς δροσιές. Καὶ τὰ κοπάδια τὸ ἴδιο. Τέτοιον καιρό, νταλαμεσήμερο τὰ βράζει τὸ λιοπύρι, στὰ λειβάδια, στὲς βοσκές. Βελάζουνε μπρισκανᾶν ἀπὸ μοναχά τους. Ὁ τσοπάνης νοιώθει νταλαμεσήμερο καὶ τὰ σαλαχάει ἀπὸ τὰ βοσκοτόπια· νὰ πιάσουν ἴσκιο, νὰ πάρουν ἀνάσια. Καὶ σὰν πιάσουν ἴσκιο, σταλίζουνε πλιά· ξεμεσημεριάζουνε. Τέτοιον καιρό, μὲ τὸ μεσημέρι βγαίνουν Νεράϊδες, στὰ χωριά μας, Καλομοῖρες. Τὲς φοβοῦνται κι' ἀνθρῶποι καὶ ζᾶ. Ἔτσι ξεμεσημεριάζουνε οἱ ἀνθρῶποι, σταλίζουνε καὶ τὰ ζᾶ.

Ἦρθε μεσημέρι. Τὸ σκολειὸ ἀπόλυκε καὶ βγῆκαν τὰ σκοληταρούνια. Ὁ Ἀντερλαντζῆς ἔγερνε κι' αὐτὸς στὸν πύργο τους. Στὸ δρόμο ποῦ διάβαινε, ξάφνου ἕνας ἄγριος ἄνθρωπος μὲ μάτια κάρβουνα, δόντια σκυλλόδοντα, πρόσωπο πίσσα, κατάμαυρο κορακάτο 'στὸ ἴδιο δίστρατο τὸν σταματάει, καὶ τοῦ λέει.

— Τὸ εἶπες παιδί μου ;

— Ὄχι· πάει ταξεῖδι . . .

Ἐκεῖνος ἄγριεψε τότε, τὸν ἄδραξ' ἀπὸ τὴ μέση στὴν ἀγκαλιά του καὶ μπουχός... χάθηκε. Τἆλλα σκοληταρούνια δὲν προφτάξανε νὰ ἰδοῦνε παρὰ ἕνα μαῦρο, μαλλιαρὸ χέρι, κατραμωμένο, ποῦ ἔπιασ' ἀπὸ τὴν μέση τὸν Ἀντερλαντζῆ, κ' ἕνα σύννεφο, ἕνα σιφοῦνι ποῦ τὸν σκέπασ' ὕστερα, σηκώθηκε ψηλὰ-ψηλὰ καὶ λίγο-λίγο σβύστηκε κατὰ τοῦ Καβο-Ματαπᾶ τὲς ξέρες....

* * *

Ὅλα τὰ χωριά, ὅσα πέφτουν ἰσακεῖ στοῦ Καβο-Ματαπᾶ τὲς ξέρες, ὁλόγυρα, ἔχουνε νὰ εἰποῦνε, πῶς, ὅταν ὁ Καβο-Ματαπᾶς ἔχει συννεφιασμένα τὰ φρύδια, ὅταν ἀρχινᾶνε, ἡ πιὸ φοβερές του θαλασσοφουρτοῦνες, μὲς ἀπὸ τὸ βαθὺ-βαθὺ μουγκρητὸ πἀφίνουνε τὰ μανιασμένα του κύματα, μὲς ἀπὸ τὸν ἄγριο τους ἀχό, ξανοίγουνε νὰ χτυπᾶνε σταὐτιά τους, ἀπὸ τοῦ γιαλοῦ τὰ πλάτια ὁλοΐσια στὴ στεριά, κἄτι ἀλλόκοτα οὐρλιάσματα σκυλιοῦ, κἄτι γογγυτιὰ βραχνὰ-βραχνά, κούφια-κούφια, μισοσβυσμένα σὰν ἀπὸ μνῆμα μέσα, σὰν ἀπὸ σπηλῃά....

Τότε φοβισμένοι ὅλοι, τρεμουλιαχτοί, κλειοῦνται ὅλοι στὰ σπίτια τους. Γιατὶ ἔχουνε νὰ εἰποῦνε πῶς τὰ μουγκρητὰ ἐκεῖνα καὶ τὰ γογγυτιὰ καὶ τὰ οὐρλιάσματα βγαίνουνε μέσαθ' ἀπὸ τὰ Τάρταρα, κάθε τόσο, μὲ τὲς θαλασσοφουρτοῦνες. Ἄλλοι λένε πῶς, μὲ τέτοιον καιρὸ βασανίζονται στὰ Τάρταρα ἡ ἁμαρτωλὲς ψυχές· οἱ ἀδικοφονιάδες. Κ' εἶνε δικά τους, λέει, τὰ οὐρλιάσματα, δικά τους καὶ τὰ γογγυτιά. Ἄλλοι ἔχουνε νὰ εἰποῦνε, πῶς οὐρλιάζει τάχα πάντα μὲ τέτοιον καιρό, στὲς θαλασσοφουρτοῦνες, ἕνας μεγάλος δράκοντας, λέει, ποῦ παραμονεύει, φυλάει κεῖ κοντὰ στοῦ Κάβο-Ματαπᾶ τὰ σπήλῃα, μιὰ μεγάλη τρούπα, ποῦ ὁ Χάρος μπάζει κεῖθενε τὲς ψυχὲς στὰ Τάρταρα.

Καὶ λένε πῶς τάχα, ὅταν ὁ Χάρος ἀργῇ καμμιὰ φορὰ νὰ γυρίσῃ ἀπὸ τὸν Ἀπανουκόσμο, μὲ φορτωμένο τὸ δισάκκι του ψυχές, ἢ γυρίζῃ μὰ γυρίζει μάβαφρὸ τὸ δισσάκκι, τότε ὁ δράκοντας σκούζει, μουγκρίζει, γογγάει, οὐρλιάζει. Ὁ Χάρος δειλιάζει στοῦ δράκοντα τἄγριο παράπονο, τὸ μανιασμένο οὔρλιασμα, δειλιάζει νὰ μπῇ, γέρνει μάτα τὸ πόδι του στὸν Ἀπανουκόσμο, ποῦ νὰ τὸ τσάκαε κάλλιο, καὶ φορτώνει κατακάμηλα τὸ δισάκκι του, θυμωμένος, ἀπ' ὅ,τι βρίσκει, μπροστά του, καὶ δὲν βρίσκει.

Γι' αὐτὸ οἱ χωριανοὶ στοῦ δράκοντα τὸ οὔρλιασμα χώνονται φοβισμένοι, ξέψυχοι στὰ σπιτάκια τους. Κατακλειῶνται καὶ πνίγουνε καὶ τὴν ἀνάπνοια τους ἀκόμα μὴ μυρισθῇ ὁ Χάρος.

Τέτοια ἄγρια, μανιασμένα οὐρλιάσματα, τέτοια γογγυτὰ φοβερὰ

ἀγροικῆσαν οἱ χωριανοί, ἕνα γλυκοχάραγμα, κατὰ τοῦ Κάβο-Ματαπᾶ τὲς ξέρες. Τὰ χρειαστήκανε ὅπως πάντα καὶ ἀσμουλώσανε πιὸ φοβισμένοι ἀπὸ καθε ἄλλη φορά.

Τὸν ἴδιον καιρό, ἂν εἴχανε μάτια οἱ χωριανοὶ νὰ βλέπουνε μακριά, πολὺ μακριά, μὲς ἀπὸ τὸ θαλασινὸ ποῦσι στὸ πέλαγο θὰ βλέπανε ἕνα καράβι, ποῦ σκαβαντζάριζε τοῦ Καβο-Ματαπᾶ τὰ κεφάλια. Ξάφνου ἕνας φοβερὸς βρόντος ἀκούστηκε μπροστὰ στὴν πλώρη τοῦ καραβιοῦ, τὸ καράβι ἀνατινάχτηκε συγκάρινο, σὰν τἄλογο ποῦ ἕνα σκόνταμμα τοῦ ἀγουροκόβει τὴν γιοργάδα κι' ἀλλάζει περπατησιά, ἀνατινάχτηκε, ἔτριξε, ξανάτριξε λίγο, σὰν νἀναστέναζε, ἀκόμα λίγο κι' ἀπό, σὰν ἕνα σιδερένιο χέρι τὸ κράτησ' ἀπὸ τοῦ φλόκου τὸ μπαστοῦνι, σταμάτησε στὰ νερά του. Οὔτε κουνιώτανε κἄ. Κι' ἂν εἴχαν ἀκόμα καὶ αὐτιὰ ποῦ νἀκούανε τόσο μακριά, ὅσο ξάπεχε τὸ καράβι, κάτου κεῖ μέσα τὸ πέλαγο, θἀκούανε, ὅταν σταμάτησε τὸ καράβι στὸν τόπο του, θἀκούανε μέσα ἀπὸ τὰ μανιασμένα κύματα ἕνα γλυκὸ-γλυκὸ τραγοῦδι ποῦλεγε μιὰ Γοργόνα πανώρια, δίπλα στὰ πλευρὰ τοῦ καραβιοῦ, μιὰ βουτῶντας στὸ κῦμα καὶ μιὰ ξεβγαίνοντας ἀπάνου στὸν ἀφρό,

Καράβι μου τρικάταρτο κι' ἀσημαρματωμένο
πὤχεις πανιὰ μεταξωτὰ κ' ἔχεις κουπιὰ ἀσημένια
κ' ἔχεις κι' ἀντενοκάταρτα χρυσᾶ μαλαματένια
ποῦθε θὰ ρίξῃς σίδερο,
θὰ δέσῃς παλαμάρι ;......

Βούταε μάτα στὸ κῦμα ἡ Γοργόνα, πέρναε βαθιά, μέσα, κάτου ἀπ' τὴν καρίνα τοῦ καραβιοῦ στἄλλο του πλευρό, ἔδινε μιὰ σηκωνότανε στὸν ἀφρό, παράδερνε μὲ τὸ κῦμα ἀπάνου, πάλι καὶ ξανάλεγε βλέποντας τὸ κολλημένο καράβι, ξαναρῶταε μ' ἕναν κἄποιον πόνο,

Καράβι μυριοτάξειδο καὶ μυριοταξειδάτο
πὤχεις πανιὰ μεταξωτὰ κ' ἔχεις κουπιὰ ἀσημένια
κ' ἔχεις κι' ἀντενοκάταρτα χρυσᾶ μαλαματένια
Ποῦθε θὰ ρίξῃς σίδερο,
Θὰ δέσῃς παλαμάρι ;.....

Καὶ πάλι βύθιζε καὶ μάτα σηκωνότανε καὶ πάλι στὸν πάτο καὶ στὸν ἀφρὸ πάλι, κι' ὀλόλεγε, ὅλο ῥώταε τραγουδῶντα ἡ Γοργόνα, τὸν ἴδιον ἠχὸ πάντα, στὸ ἴδιο τραγοῦδι,

Καράβι μυριοτάξειδο
καὶ μυριοταξειδάτο,
ποῦθε θὰ ρίξῃς σίδερο,
θὰ δέσῃς παλαμάρι ;.....

Ἂν εἴχανε ἀκόμα μάτια οἱ χωρικοὶ νὰ ξαπέρνοῦνε τοῦ καραβιοῦ τὰ

πλάτια ἢ τὴν κουβέρτα ἀποπάνου καὶ νὰ τηράγανε μέσα σταμπάρια, θὰ βλέπαν ἕνα φοβερὸ πρᾶμμα νὰ γίνεται κεῖ μέσα. Μὲ τὸ φοβερὸ βρόντο πἀκούστηκε, καὶ ἔκαμε τὸ καράβι νὰ σταματήσῃ, ὁ Μπέης ἀναπήδησ' ἀπὸ τὸν βαθὺν ὕπνο, ποῦ γαλάκωνε κειδᾶ μέσα καὶ στάθηκε ὁλόβολος ἀπάνου στὰ πόδια του μὲ τὸ γιαταγάνι του ξεγυμνωμένο στὸ χέρι, γιατὶ κατάλαβε κίνδυνο. Τότε βρέθηκε πρόσωπο πρόσωπο μ' ἕναν ἄγριον ἄνθρωπο μὲ μάτια κάρβουνα, δόντια σκυλλόδοντα, πρόσωπο πίσσα κατάμαυρο, κορακάτο.

Ὅλο τὸ σκοτεινὸ ἀμπάρι, ποῦ κοιμῶταν ὁ Μπέης, φώταε ἀπὸ μιὰ φοβερὴ λάμψι κατακόκκινη, ποῦβγαιν' ἀπὸ τοῦ ἄγριου ἀνθρώπου τὰ μάτια. Κι' ὅλο τὸ κορμί του ξεθύμαινε μιὰν ἄχνη ποῦ ὅλη τοῦ Μπέη ἡ κάμαρα, ὅλο τἀμπάρι ἐμπούχνησε ἀπὸ μιὰν ἄχαρη μυρουδιά, μιὰ νεκρομυρουδιά, σὰν ἀπὸ τειάφι, σὰν ἀπὸ κατράμι, ποῦ τὸν ἐχτύπαε στὸ κεφάλι τὸν ἄνθρωπο καὶ ἐμείνεσκε ἀκούνητος, παράλυτος, καταφυγιαζότανε σὰν ἀφιονισμένος, σὰν ἀπ' ὄνειρο. Νεκρουλιᾶς μυρουδιά. Νεκρουλιᾶς καὶ τειαφίλας.

Τότε ὁ ἄγριος ἄνθρωπος, ὁ κατάμαυρος, ἔπιασ' ἀπὸ τὴν μανίκα τὸν Μπέη. Ἐκεῖνος ἐστάθηκε, σὰν σηκώθηκε στὰ πόδια του ὁλόρθος, ἐστάθηκε σὰν ἄγαλμα ξερός, ἀκούνητος, τὸν ἔπιασε τὸ λοιπὸν ἀπὸ τὴ μανίκα τὸν Μπέη, τὸν ἐσκούντησε καὶ τοῦ λέει, μὲ μιὰ ξεραγκιανὴ φωνὴ ποῦ λὲς τσάκαε στὸ στόμα του καρύδια,

— Εἶσαι χαημένος ἄνθρωπος καὶ σὺ καὶ τὰ πρωτοπαλλήκαρά σου, κ' οἱ ναῦτες, καὶ τὸ καράβι, ἂν δὲ μοῦ τάξῃς ὅ,τι σοῦ γυρέψω. Τὸ καράβι σου κόλλησε. Θὰ ἦνε αἰώνια κολλημένο. Ἀπὸ τὸν Ἀπάνου κόσμου μὴν προσμένετε τοῦ κάκου βοήθεια. Βρισκόσαστε σὲ μιὰ μεριὰ τοῦ πελάγου, ποῦ δὲν εἶν' οὔτ' Ἀπάνου κόσμος οὔτε Κάτου κόσμος. Ἀπὸ τὸν Κάτου κόσμο θὰ προσμένετ' ἐδῶ κολλημένοι τὸ θάνατο νὰ σᾶς λευθερώσῃ. Ἀπὸ τὸν Ἀπάνου κόσμο τίποτα. Τάξε μου, ἀλλοιῶς ἐχάθης...

Ὁ Μπέης μέτρησε τὴ δύναμή του κ' εἶδε πῶς δὲν εἶχε μἄνθρωπο νὰ κάμῃ. Γι' αὐτὸ κ' ἔτρεμε, σὰν καλαμόφυλλο. Μέτραε καὶ ξαναμέτραε τοῦ κατραμωμένου ἀνθρώπου τὰ λόγια κ' ἔτρεμε, σὰν φυλλοκάλαμο. Δὲν ἔπαιρνε καὶ πολλὴ σκέψι τὸ πρᾶμμα. Ὁ ἄγριος ἄνθρωπος ὁ κατραμωμένος πρόσμενε καὶ φαινότανε σὰν νὰ μέτραε τὲς στιγμὲς ποὖχε διορία ὁ Μπέης νὰν τἀποκριθῇ. Ὁ Μπέης, — τί νὰ κάμῃ; —, εἶδε κι' ἀπόειδε τὰ στενά, ἀποφασίστηκε καὶ ξέψυχα-ξέψυχα τοῦ λέει,

— Πές μου, νὰ σοῦ τάξω . . . .

— Ὅ,τι θὰ πρωτοφιλήσῃς πρωτομπαίνοντας στὸν πύργο σου . . . .

κ' ἐχάθηκε. Ὁ Μπέης ἔπεσ' ὁλόβολος μάτα, ξερὸς στὸ στρῶμά του.

. . . .

Κείνη τὴν ὥρα ξαναφάνηκε ἡ Γοργόνα στὸν ἀφρό, δίπλα στὸ καράβι, ξανακούστηκε τώρα νὰ τραγουδάῃ τὸν ἴδιον ἠχό, τὸ ἴδιο τραγοῦδί της, πάντα τὸ ἴδιο,

— Καράβι μυριοτάξειδο
καὶ μυριοταξειδάτο,
ποῦθε θὰ ρίξῃς σίδερα
θὰ δέσῃς παλαμάρι ; . . .

Καὶ ξανάλεγε μάτα 'σὲ λίγο. Βούταε μάτα στὸ κῦμα ἡ Γοργόνα, πέρναε βαθιὰ μέσα, κάτου ἀπ' τὴν καρίνα τοῦ καραβιοῦ στάλλο του πλευρό, ἔδινε μία σηκωνότανε στὸν ἀφρὸ ἀπάνου, παράδερνε μὲ τὸ κῦμα πάλι καὶ ξανάλεγε ἡ Γοργόνα βλέποντας τὸ κολλημένο καράβι. Ξανάλεγε τὸν ἴδιον ἠχό· τὸ ἴδιο τραγοῦδι. Πάντα τὸ ἴδιο, μὲ ἄλλα λόγια τώρα, καὶ μὲ πλειότερον πόνο,

— Σ τὴν Κατουγῆς τὸ σίδερο,
στὸν Ἄδη παλαμάρι . . .
στὸν Κάβο-Ματαπᾶ μπροστά,
θὰ ράξῃ τὸ καράβι . . .

Καὶ βύθιζε πάλι, χανόταν ἀποκάτου στὸ κῦμα . . .

Γ'

Ὁ Χάρος ὅταν ἀποφάσισε, ἔχουνε νὰ εἰποῦνε, γιὰ πρώτη φορὰ νὰ νοικοκυρευτῇ, πρώτη-πρώτη δουλειὰ ποὖχε νὰ κάμῃ ἦτανε νὰ χτίσῃ ἕναν πύργου στὸν Κάτου κόσμο γιὰ νὰ βάλῃ τὴ μάνα του μέσα, νὰ κάτσῃ κ' ἐκεῖνος.

Ἦτανε, φαίνεται, πολὺ ξυπνητὸς ἄνθρωπος, γελαντζῆς καὶ μαριόλος καὶ μέσα σὲ λίγον καιρὸ ἔχτισε ἕνα θεόρατον πύργο, ἕνα ἀψηλὸ-ἀψηλὸ πανώριο παλάτι μὲ μάνδρες γύρω καὶ περιβόλια, μὲ κυπαρίσσια κι' ἄλλα δενδρικὰ καὶ μυριστικά.

Πολλὲς φορὲς τὸν ἔβλεπαν νὰ μπαίνῃ σὰν κλέφτης στὸ χωριό, σὰν κουρσάρος, νὰ περιδιαβάζῃ μέσα τὲς αὐλὲς καὶ τὰ καντούνια, νὰ κάνῃ μανοῦλες δίχως γιούς, νὰ χωρίζῃ ἀνδρόγυνα, κιάδερφὲς ἀπὸ τοὺς ἀδερφούς τους, καὶ νὰ κλέβῃ ἀπὸ τὴν ἀγκαλιὰ τῆς μάνας τους τὰ τρυφερούλια τὰ μικρὰ τὰ τριανταφυλλοπρόσωπα, τὰ μπαμπακοστηθάτα. Ὕστερα σὰν χάραζε ἡ αὐγή, μὲ τὰ ξημερώματα, κλεφτὰ-κλεφτά, μὲ φορτωμένο κατακάμηλα τὸ δισάκκι του ἄφινε τὸ χωριὸ κ' ἔγερνε ἴνκαιρα στὸν Κάτου κόσμο μάτα.

Τοῦ πύργου του τὰ θεμέλια, ἔχουνε νὰ εἰποῦνε, τἄριξε λέει, μὲ γερόντους καὶ μὲ γρηὲς φαφούτικες, τάχα, τρεμουλιάρες.

Μ' ἂν ἦνε ἔτσι, δὲ θἄχῃ καὶ πολὺ πολλὴν ἀσφάλεια ὁ πύργος τοῦ Χάρου.... Ἔ καὶ νὰ γκρεμιζότανε καμμιὰ φορὰ καὶ νἄτανε μέσα ὁ Χάρος μὲ τὴ γρηὰ μάνα του !...

Τὰ τειχιὰ τοῦ πύργου του δὲν ξέρει κανεὶς μὲ τὶ τάχτισε· εἶνε μυστήριο. Μὰ γιὰ τὰ πατώματά του ἔχουνε νὰ εἰποῦνε πῶς τἄστρωσε, λέει, μὲ ἀνθρωποκέφαλα. Καὶ τὰ μικρὰ λέει, τὰ τρυφερούλια, τὰ τριανταφυλλοπρόσωπα, τὰ μπαμπακοστηθάτα τἄβαλε ἀπάνου-ἀπάνου ψηλὰ στὴν κορφὴ τοῦ πύργου του στὰ μεϊντένια.

Στερνὰ δὲν τὸν ἔφτανε ποῦ θεμέλιωσε θεόρατον πύργο, σοὖθελε λέει, καὶ περιβόλια, καὶ κηπουρικά. Πιάνει, τὸ λοιπόν, τὤσκαψε τὸ περιβόλι του, τὸ καλλιέργησε, νὰν τὸ δενδροφυτέψῃ. Καὶ τί σοῦ σαφίζεται πάλι ὁ γελαντζῆς, ὁ μαριόλος ! Φυτεύει τὲς νειὲς γιὰ λεμονιές. Φυτεύει τοὺς νειοὺς γιὰ κυπαρίσσια. Ἦρθε καὶ στὰ μικρὰ τὰ τρυφερὰ τὰ τριανταφυλλοπρόσωπα, τὰ μπαμπακοστηθάτα. Πιάνει ὁ καλός σου καὶ τὰ φυτεύει καθὼς ἤτανε μικρούλια, μικρούλια, ἕνα ψίχαλο, πιάνει καὶ γύρω-γύρω στὲς φουντωτές, μυρουδάτες λεμονιὲς καὶ τὰ λυγερὰ τὰ κυπαρίσσια, τὰ φυτεύει τὰ μικρούλια, τὰ φυτεύει τριανταφυλλιές. Μοσκοβόλησ' ὁ τόπος.

Σὰν ἐτελείωσε τὲς φυτειές του στὸ περιβόλι ἦρθε καὶ στοὺς γερόντους καὶ τὲς γρηές, τὲς φαφούτικες, τάχα, τρεμουλιάρες. Τί νὰν τοὺς κάμῃ ;... Συλλογιέται-συλλογιέται, δὲν ἤξερε τί νὰν τοὺς κάμῃ τοὺς γερόντους καὶ τὲς γρηές, τὲς φαφούτικες, τάχα, τρεμουλιάρες.

Τοῦ πόνεσε τὸ κεφάλι ἀπὸ τὴ συλλόϊσι.

Πάει στὴ μάνα του,

— Μάνα μου, τῆς λέει, τὸ περιβόλι μας τὤσκαψα, τὸ καλλιέργησα νὰν τὸ δενδροφυτέψω. Βάνω τὲς νειὲς γιὰ λεμονιές· τοὺς νειοὺς γιὰ κυπαρίσσια· βάνω καὶ τὰ μικρὰ παιδιὰ τριαντάφυλλα τριγύρω. Ἀμ' τοὺς γερόντους, τές γρηές, φαφούτικες, τάχα, τρεμουλιάρες ;...

— Φράχτη, τοῦ λέει.

Πιάνει πάλι, μπήγει ἀράδα-ἀράδα τοὺς γερόντους γύρω-γύρω καὶ στερνὰ τὲς γρηές, τὲς φαφούτικες, τάχα, τρεμουλιάρες.

Ἔτσι τὤφραξε τὸ περιβόλι. Τὰ ὄρνια πᾶ νὰ πέσουν στὸ περιβόλι τοῦ Χάρου, τὲς λεμονιές, τὰ κυπαρίσσια καὶ τὲς τριανταφυλλιές, βλέπουν ἀπὸ μακριὰ τὴν ἀδιάβατη φράχτη, τοὺς γερόντους καὶ τὲς γρηές, φαφούτικες, τάχα, τρεμουλιάρες, σκιάζονται καὶ φεύγουνε μάτα, δὲν μπαίνουνε στὸ περιβόλι.

Ἔτσι σήκωσαν πύργο, φτειάσαν περιβόλι καὶ νοικοκυρευτήκανε.

Μὰ ἡ μάνα τοῦ Χάρου γρηὰ πλιά, μπαμπόγρηα, ξεκουτιάρα, δὲν μπόραε μονάχη νὰ συγυράῃ τὸ σπίτι, νὰ πλένῃ τὰ κάθκα, νὰ κάνῃ ὅλες τὲς δουλειὲς τοῦ σπιτιοῦ.

— Πίσσα καὶ κατράμι, τοῦ λέει, θέλω ψυχοπαῖδα ....

— Μετὰ χαρᾶς σου· τῆς ἀπολοήθηκε ὁ Χάρος κι ἀπήδησε στὸν Ἀπάνου κόσμο. Ρόγιασε ψυχοπαῖδα καὶ ἔγειρε μάτα στὸν Κάτου κόσμο.

— Μάνα, τῆς λέει σοῦ 'φερα ....

— Πίσσα καὶ κατράμι· τί μοῦ 'φερες ; ...

— Ψυχοπαῖδ' ἀμ' τί ; ...

— Χμ ! μούγγρισε ἡ γρηὰ στρίγγλα καὶ ἄδραξε τὸ ἄσπρο, παχουλὸ χέρι τῆς νειοφερμένης. Τὴν ἔσουρ' ἀπὸ τὲς ὁλόξανθες πλεξοῦδές της μ' ὁρμὴ στὴν βρώμικη ἀγκαλιά της, γιὰ τὸ καλῶς ὥρισες. Ἔπιασε τὸ κεφάλι τῆς νειοφερμένης ξανθῆς μὲ τὲς δυὸ τὲς χονδροπετσιασμένες χεροῦκλές της, τὴν τήραξε καλὰ-καλὰ στὰ ὁλογάλανά της καὶ βουρκωμένα ἀπὸ δάκρυα μάτια, τὴν ξανθὴ κοπέλλα, τῆς διάνοιξε στερνὰ μὲ τὸ βρώμικο δάχτυλό της τὰ χείλια, τήραξε καὶ τὰ δόντια της,

— Χμ ! ξαναμούγγρισε. Πίσσα καὶ κατράμι ! κ' ἔδωσε μιὰ δυνατὴ τσιμπιὰ στὸ παχουλὸ μπράτσο τῆς ξανθῆς τῆς νειοφερμένης.

— Ὤχ ! μάνα μου ... ἔχαμ' ἐτούτη ἀπὸ τὸν πόνο καὶ ξανάρχισε τὰ κλάυματα.

— Πίσσα καὶ κατράμι· ξανάειπε μὲ θυμὸ καὶ λύσσα ἡ γρηὰ στὸ Χάρο. Πίσσα καὶ κατράμι τοῦ λέει· τί μοῦ τὴν ἔφερες τὴν πολυχαϊδεμένη, νὰ θέλῃ καφὲ τὴν κονταυγή, κρασὶ τὸ μεσημέρι καὶ μὲ τὰ λιοκαθίσματα νὰ ψενομαγερεύῃ ; ...

Ὁ Χάρος δὲν ἀπολοήθηκε.

— Πίσσα καὶ κατράμι ξανάειπ' ἐκείνη· τί μοῦ τὴν ἤφερες τὴν πολυχαϊδεμένη, νὰ θέλῃ καινούριο πάπλωμα, νὰ θέλῃ παχυὸ κρεββάτι καὶ τὸ μαξιλαράκι της μὲ πούπουλα γιομάτο ; ...

Ὁ Χάρος δὲν ἀπολοήθηκε πάλι. Ἡ κόρη, ἡ ξανθομάλλα, ἡ ὀμορφονειά, ἡ νειοφερμένη ἔκλαιγ' ἔκλαιγε τὴν μαύρη μοῖρά της.

— Πίσσα καὶ κατράμι· ξαναμούγγρισ' ἡ γρηὰ πιὸ λυσσασμένη τώρα, θεριὸ ἀνήμερο. Πίσσα καὶ κατράμι· θέλω ψυχογυιό ...

— Μετὰ χαρᾶς σου, ἀπολοήθηκε ὁ Χάρος, καὶ ἀπήδησε στὸν Ἀπάνου κόσμο. Ρόγιασε ψυχογυιὸ κ' ἔγειρε μάτα στὸν Κάτου κόσμο.

— Μάνα, τῆς λέει, σοῦ 'φερα ....

— Πίσσα καὶ κατράμι· τί μοῦ 'φερες ; ...

— Ψυχογυιό, ἀμ' τί ; ...

— Χμ! μούγγρισε ἡ γρηὰ στρίγγλα καμαρώνοντας τὸν ὀμορφονειό, τῆς Πάνω Γῆς, τὸν νειοφερμένο της ψυχογυιό.

— Χμ! ξανάειπε· πίσσα καὶ κατράμι, βασιλόπουλο θἄν τὸ στραβομούρικο....

Ὁ Χάρος χαμογέλασε,

— Ὄχι· τῆς λέει· γυιὸς Μπέη....

— Πίσσα καὶ κατράμι, ξανάειπε· βασιλειᾶ τῆς Μάνης;...

— Ναί· τῆς εἶπ' ὁ Χάρος.

— Πίσσα καὶ κατράμι· τὄνομά του;...

— Ἀντερλαντζῆς, εἶπ' ὁ Χάρος.

— Πίσσα καὶ κατράμι· καὶ τῆς ψυχοπαίδας μου;...

— Νοβέλλα, εἶπ' ἐκεῖνος.

*
* *

Ἡ μάνα τοῦ Χάρου, σὰν μάνα Χάρου ποῦ ἤτανε, ὅλην τὴν ἡμέρα ὅταν δὲν ἔλειπε ὄξω ἀπὸ τὸν πύργο τους 'σὲ κυνῆγι, τὰ βασάνιζε τὰ κακόμοιρα τὰ παιδιά, τὸ γυιὸ τοῦ Μπέη τὸν Ἀντερλαντζῆ καὶ τὴν Νοβέλλα, τὴν ξανθὴ κοπελιά, γαλανομμάτα.

Μὰ ὅταν ἔβγαινε σὲ κυνῆγι ποῦ ἔβγαινε τὲς πλειότερες φορές, κ'ἔλειπε κι' ὁ ἀγέλαστος ὁ γυιός της στὸν Ἀπάνου κόσμο, αἴ, τότε πλιὰ τὰ καϋμένα τὰ πολυβασανισμένα τὰ παιδιὰ ὁ Ἀντερλαντζῆς κ'ἡ ξανθὴ Νοβέλλα ἡ ὀμορφονειά, γαλανομμάτα, βρίσκανε τότε τὴν τύχη τους. Ξεδόνανε λίγο ἀπὸ τὰ βάσανα καὶ τὰ μαρτούρια τῆς γρηᾶς στρίγγλας, μοναχά τους πλιά, χαρούμενα.

Ὅταν ἀπομένανε ἔτσι μοναχά τους, κατάκλειστα μέσα στὸν πύργον τοῦ Χάρου μὲ τὲς σιδεροκάρφωτές του πόρτες, τἄπαιρνε τὰ δύστυχα τὸ πικρὸ παράπονο. Ὁ Ἀντερλαντζῆς ἄνοιγε τὴν ἀγνὴν ἀγκαλίτσα του, ἡ ξανθὴ Νοβέλλα, ὀμορφονειά, γαλανομμάτα ἔπεφτε μέσα. Τἄπαιρνε πιὸ πολὺ τώρα τὸ παράπονο κ' ἔτσι σφιχταγκαλιασμένα κλαίγανε, κλαίγανε μαζὶ καὶ τὰ δυὸ ἀπαρηγόρητα. Τὰ δάκρυα τοὺς ἀλάφρωναν λίγο-λίγο τὸν πόνο, κάποια ἀγγελικὴ χαρά, ἀπόκρυφη φώταε τὰ προσωπάκια τους, παύανε τὰ κλάϋματα, καὶ σφιχταγκαλιαζόντανε μάτα, πιὸ θερμὰ τώρα, πιὸ γκαρδιακά. Ἀγγελικὸ χαμογέλιο ἐστεφάνωνε τὰ στοματάκια τους, κι' ὅπως σφιχταγκαλιασμένα πρῶτα σμίγανε τὰ δάκρυα τους καὶ τὸ παράπονό τους, ἔτσι τώρα πάλι σφιχταγκαλιασμένα, σμίγανε τὰ χαμογέλια τους, τὴ χαρά τους.

Ὕστερα ἔγερνε μάτα στὸν πύργο τοῦ χάρου ἡ μάνα ἡ ἄχαρη. Ὅλες ἡ πόρτες τρίζανε καὶ τὰ παράθυρα τρέμαν ἀπὸ τὸ φόβο τους. Καὶ ἄλλα βάσανα, ἄλλα μαρτύρια ξαναρχίζανε τώρα, γιὰ τὰ καϋ-

μένα τὰ παιδιὰ τὸν Ἀντερλαντζῆ καὶ τὴ Νοβέλλα του, τὴν ἀγαπημένη του Νοβέλλα.

Μίαν αὐγινὴ πῶλειπ' ὁ Χάρος στὸν Ἀπάνου κόσμο, ἔλιπε κ' ἡ μάνα του στὸ κυνῆγι, λέει ἡ Νοβέλλα κρεμασμένη, μὲ τὰ παχουλὰ χερουλάκια της στὸ λαιμὸ τοῦ Ἀντερλαντζῆ,

— Φεύγουμε, Ἀντερλαντζῆ.

Ἐκεῖνος χαμογέλασε ἀγγελικὰ μὲ κάποια πίκρα.

— Φεύγουμ' ἅμ' πῶς ; . . .

— Δική μου δουλειά . . .

Ὕστερα κρεμάσθηκ' ἡ Νοβέλλα ἀπῶνα παράθυρο, ἔρριξε τὲς ξανθὲς πλεξοῦδές της κάτου. Ὁ Ἀντερλαντζῆς κρεμάσθηκε ἀπὸ τὲς πλεξοῦδές της, σούρθηκε τὸν κατήφορο καὶ κατέβηκε στὸ περιβόλι.

— Βοῦ...οῦ...οῦ..., κάμαν καταπάνου του τὲς κορφάδες τους τὰ κυπαρίσσια νὰ τὸν φιλήσουνε.

Ὕστερα ἡ Νοβέλλα, χωρὶς νὰ τὲς λυπηθῇ, ἔπιασε μιὰ μεγάλη ψαλλίδα, ἔδωσε μιὰ-δυό, ἔκοψε σύρριζα τὲς ὁλόξανθες πλεξοῦδές της. Τὲς ἔδεσε ἀπὸ τὴν μιὰ μεριὰ καὶ τὴν ἄλλη στὰ κρικέζια τοῦ παραθυριοῦ, πιάστηκε μὲ τὰ χεράκια της ἀπὸ τὲς πλεξοῦδές της, σούρθηκε σιγὰ σιγά, κρεμάσθηκε καὶ ἔφτασε κάτου στὴν ἀγκαλιὰ τοῦ Ἀντερλαντζῆ.

— Φοῦ...οῦ...οῦ κάμαν καταπάνου της ἡ φουντωτὲς λεμονίτσες νὰ τὴν φιλήσουνε.

Ἀπὸ κεῖ ὁ Ἀντερλαντζῆς καὶ ἡ Νοβέλλα τραβήξανε νὰ φύγουνε. Σὰν φθάσανε στὴ φράχτη τοῦ περιβολιοῦ κάμπόσοι γέροντες καὶ γρηὲς φαφούτικες, τάχα, τρεμουλιάρες, χαμογελάσανε μ' ἕναν κάποιο πικρὸν πόνο, παραμερίσανε καὶ τοὺς ἀνοίξανε διαπύλι νὰ διαβοῦνε.

Ἦρθ' ἡ γρηὰ τὸ βράδυ. Ὁ γυιός της ἔλειπ' ἀκόμα στὸν Ἀπάνου κόσμο. Ἡ πόρτες καὶ τὰ παράθυρα τοῦ πύργου τρίζανε ἀπὸ φόβο ἀναστενάζοντα, στὸ διάβα της. Ἅμα ξαγνάντησε ἀπὸ μακριά, εἶδε τὰ ξανθὰ μαλλιά, τὲς πλεξοῦδες τῆς Νοβέλλας στὸ παραθύρι. Τὸ κατάλαβε. Τρέχει μ' ὁρμὴ σὰν ἀνεμορρούφουλας στὸν πύργο.

Ρωτάει τὲς σκάλες :

— Πίσσα καὶ κατράμι, διαβολόσκαλες, μοῦ φύγανε ; . . .

Ἡ σκάλες φοβισμένες δὲν ἀπολοηθήκανε. Ζαρώσανε ἀπὸ τὸ φόβο τους.

Ρωτάει τὲς πόρτες :

— Πίσσα καὶ κατράμι, διαβολόπορτες, μοῦ φύγανε ; . . .

Ἡ πόρτες φοβισμένες δὲν ἀπολοηθήκανε. Ἐτρίξανε ἀπὸ τὸ φόβο τους λίγο, ἀναστενάξανε κ' ἐζαρώσανε.

Ρωτάει τὰ παραθύρια :

— Πίσσα καὶ κατράμι, διαβολοπανέθυρα, μοῦ φύγανε; . . .

Τὰ παραθύρια φοβισμένα δὲν ἀπολοηθήκανε. Ἐκεῖνο ποὖχε κρεμασμένες ἀκόμα τὲς ξανθὲς πλεξοῦδες τῆς Νοβέλλας στὰ κρικέζια του ἐγύρευε νὰ κρυφθῇ, ἔτρεμ' ὁλοένα ἀπὸ τὸ φόβο του κ' ἔκλαιγε ἀπαρηγόρητα.

Ἡ μάνα τοῦ Χάρου μανιασμένη, μ' ἀφροὺς καὶ σάλια κ' αἵματα στὸ στόμα ἀπὸ τὴ λύσσα της· δὲν ἤξερε τί νὰ κάμῃ. Ὁ γυιός της ἔλειπ' ἀκόμη στὸν Ἀπάνου κόσμο.

Τότε ἕνα καύκαλο ἀπ' ἀνθρωπινὸ κεφάλι, λησμονημένο ἐκεῖ σὲ μιὰν ἄκρη μὲς τὸ φουρνόλακκα ξεβγῆκε σιγὰ-σιγὰ μὲ φόβο ἀπ' τὴν φουρνότρουπα,

— Φύγανε, κυρά, τῆς λέει, πᾶνε . . . καὶ χώθηκε μάτα 'στὸν φοῦρνο φοβισμένο.

Τοῦ Χάρου ἡ μάνα δαιμονισμένη ἔτριξε τὰ δόντια, βγήκανε σπίθες ἀπὸ τὸ στόμα της, σὰν ἀπὸ ἀμμόνι γύφτικο, ἀνασκουμπώθηκε, ἔδεσε δίπλα τὰ βρώμικα φουστάνια της, μάζεψε τὲς ἄπλυτες ποδιές της, ξεμπρατσαλώθηκε καὶ ρίχθηκε ὄξω, ρίχθηκε στὸ δρόμο μανιασμένη, λυσσασμένη, σωστὸς ἀνεμορρούφουλας, ρίχθηκε νὰ τὰ φθάσῃ.

Ὁ Ἀντερλαντζῆς κ' ἡ Νοβέλλα εἴχανε πόδι παρμένο καὶ τόσο ποῦ τἄφθανε καὶ δὲν τἄφθανε.

Πιασμένα χέρι μὲ χέρι βάνανε ὅλα τὰ δυνατά τους. Τρέχανε-τρέχανε καὶ ἡ θύμησι ὅτι θὰ τἄφθανε τοῦ Χάρου ἡ μάνα τοὺς ἔδινε φτερά. Μὰ πάντα-πάντα ἡ Νοβέλλα, σὰ γυναῖκα ποῦ ἤτανε, εἶχε παρμένα τὰ χούγια τῆς μάνας τοῦ Χάρου, ὅπως εἶχε παρμένα καὶ τὰ μάγια της, καὶ πάντα-πάντα ἤξερε τί θυμό, καὶ τί λύσσα θἄβανε γιὰ νὰ τὰ φτάσῃ νὰ τὰ προκάμῃ στὸ δρόμο τὰ μαῦρα.

— Ἀντερλαντζῆ, τοῦ λέει, τήρα πίσω σου νὰ μοῦ λές, γιατί ἂν τηράξω γὼ θ' ἀπολιθώσω.

— Τηράω, τῆς εἶπ' ἐκεῖνος· δὲ βλέπω τίποτα . . .

— Τήρα καλά, Ἀντερλαντζῆ μου· ξανατήρα . . .

— Ἕνα μικρὸ-μικρὸ ἀραχνοσυγνεφάκι φαίνεται μακριά-μακριὰ στὰ ουράνια, πίσω ἀπῶνα καταράχι.

— Καλό· εἶπ' ἡ Νοβέλλα· εἶν' ἡ γρηὰ στρίγγλα· πηλάλα ὅσο μπορεῖς, Ἀντερλαντζῆ μου· καὶ κάθε λίγο γέρνε, τήρα πίσω σου . . . .

Καὶ πιασμένα χέρι μὲ χέρι βάνανε ὅλα τὰ δυνατά τους καὶ ἡ θύμησι ὅτι θὰ τἄφτανε ἡ μάνα τοῦ Χάρου τοὺς ἔδινε φτερά.

— Νοβέλλα μου, εἶπε σὲ λίγο ὁ Ἀντερλαντζῆς· τὸ σύγνεφο μεγάλωσε-μεγάλωσε, μελάνιασε τὸν οὐρανό, πλάκωσε πίσωθέ μας· θὰ βρέξῃ . . .

— Καλό· εἶπ' ἐκείνη· εἶν' ἡ γρηὰ στρίγγλα· πηλάλα ὅσο μπορεῖς, 'Αντερλαντζῆ μου· καὶ κάθε τόσο γέρνε, κύττα πίσω σου ...

Καὶ πιασμένα χέρι μὲ χέρι βάνανε ὅλα τους τὰ δυνατά. Τρέχανε-τρέχανε κ' ἡ θύμησι ὅτι θὰ τὰ φτάσῃ τοῦ Χάρου ἡ μάνα τοὺς ἔδινε φτερά.

— Νοβέλλα μου, ξανάειπε ὁ 'Αντὲρλαντζῆς· μᾶς πλάκωσε, Νοβέλλα μου . . .

Δὲ χάνει καιρὸ ἡ Νοβέλλα, βγάνει τὰ χτένια της, τὰ πετάει πίσω της. Γίνεται ἕνα μεγάλο-μεγάλο βουνό. Ἔπιασε τὸν 'Αντερλαντζῆ πάλι ἀπὸ τὸ χέρι καὶ δρόμο . . .

Ἔφτασ' ἡ γρηὰ στρίγγλα στὸ βουνό. Τηράει, τὸ κατάλαβε. Γονατίζει χάμου κι ἀρχίζει μὲ τὰ δόντια νὰ ροκανίζῃ τὰ βράχια, νὰ μασσάῃ τὰ κατσάβραχα, νὰ τρώῃ τὰ ρουμανίσια γιὰ νὰ κάνῃ σκαλοπάτια νἀνεβῇ τὸ βουνό.

Πῆραν πάλι πόδι ὁ 'Αντερλαντζῆς κ' ἡ Νοβέλλα καὶ τόσο πολὺ ποῦ τώρα σὰν τἀνέβηκε καὶ τὸ βουνὸ ἡ γρηὰ στρίγγλα, τἄφτανε δὲν τἄφτανε.

— Τήρα πίσω σου, 'Αντερλαντζῆ μου, τοῦ λέει ἡ Νοβέλλα· τήρα πίσω σου νὰ μοῦ λές, γιατί ἂν τηράξω γώ, θ'ἀπολιθώσω.

— Ἕνα μικρὸ-μικρὸ ἀραχνοσυγνεφάκι φαίνεται μακριὰ-μακριὰ στὰ οὐράνια, πίσω ἀπῶνα καταράχι . . .

— Καλό· εἶπ' ἡ Νοβέλλα· ξανατήρα . . .

— Νοβέλλα μου, εἶπε σὲ λίγο ὁ 'Αντερλαντζῆς· τὸ σύγνεφο μεγάλωσε-μεγάλωσε, μελάνιασε τὸν οὐρανό, ἀπάνουθε θὰ βρέξῃ . . . .

Δὲ χάνει καιρὸ ἡ Νοβέλλα, βγάνει τ'ἀποχτενίδια της, τὰ πετάει πίσω της. Γίνετ'ἕνας μεγάλος-μεγάλος πυκνὸς κιἀδιάβατος βατουλιῶνας.

Ἔπιασε τὸν 'Αντερλαντζῆ πάλι ἀπὸ τὸ χέρι καὶ δρόμο . . .

Ἔφτασ' ἡ γρηὰ στρίγγλα στὸ βατουλιῶνα. Τηράει τὸ κατάλαβε. Γονατίζει χάμου κιἀρχίζει μὲ πλειότερη λύσσα τώρα νὰ ροκανίζῃ μὲ τὰ δόντια της τὰ πυκνὰ βάτα, νὰ μασσάῃ τἀγριόβατα, νὰ τρώῃ τὰ ρουμανίσια, νὰ κάνῃ διαπύλι νὰ διαβῇ τὸ βατουλιῶνα.

Πῆραν πάλι πόδι ὁ 'Αντερλαντζῆς κ' ἡ Νοβέλλα καὶ τόσο πολύ, ποῦ τώρα σὰν διάβηκε καὶ τὸ βατουλιῶνα ἡ γρηὰ στρίγγλα, τἄφτανε δὲν τἄφτανε.

— 'Αντερλαντζῆ, τήρα πίσω σου, τοῦ λέει σὲ λίγο ἡ Νοβέλλα· τήρα πίσω σου νὰ μοῦ λές, γιατί ἂν γυρίσω γώ, θἀπολιθώσω ...

— Νοβέλλα μου, χαθήκαμε· τὸ σύγνεφο μαύρισε πίσω μας ὅλον τὸν οὐρανό· κοντεύει νὰ μᾶς φτάσῃ.... εἶπε μὲ φόβο πολὺ καὶ τρομάρα ὁ

'Αντερλαντζῆς κι ἀγκάλιασε σφιχτὰ-σφιχτὰ τὴ Νοβέλλα του.

— Βουή της, μαύρη της, εἶπ' ἡ Νοβέλλα.

Δὲ χάνει καιρό, βγάνει τώρα τὴν πλέχτρα της, τὴν πετάει πίσω της. Γίνετ' ἕνα μεγάλο-μεγάλο, διάπλατο κι ἀδιάβατο ποτάμι.

Ἔφτασ' ἡ γρηὰ στρίγλα στὸ ποτάμι. Τηράει, τὸ κατάλαβε. Γονατίζει χάμου, μὲ πλειότερη λύσσα ἀπὸ κάθε ἄλλη φορά, σκύφτει, κι' ἀρχίζει νὰ πίνῃ-νὰ πίνῃ νερό, νὰ στερέψῃ τὸ ποτάμι, νὰ διαβῇ.

Πῆραν πάλι πόδι ὁ 'Αντερλαντζῆς κ' ἡ Νοβέλλα καὶ τόσο πολὺ πλιὰ τώρα ποῦ σὰν δὲν τὸ διάβηκε ἀκόμα τὸ ποτάμι ἡ γρηὰ στρίγγλα, δὲ θὰ τἄφτανε πλιά.

Ἡ γρηὰ στρίγγλα ἔπινε-ἔπινε νερό. Τὸ νερὸ δὲ σωνότανε. Τὸ ποτάμι δὲ στέρευε. Δὲ μπόραγε νὰ τὸ διαβῇ. Ἡ λύσσα της αὔξαινε. Ἔπινε-ἔπινε. Φούσκωνε-φούσκων' ἡ βρώμικη κοιλιά της· ἀπὸ τὸ πολὺ δὲ χώραγε πλειά.

Μπρούφ!... ἔδωσε μιὰ κ' ἔσκασε σὰν παλιοτυράσκι. Πάει κατ' ἀνέμου.

— 'Αντερλαντζῆ, τοῦ λέει ἡ Νοβέλλα· τήρα πίσω σου....

Κεῖνος τήραξε, φοβισμένος σὰν τὲς ἄλλες φορές.

— Νοβέλλα μου, καθάριος οὐρανὸς ἀπάνουθέ μας, ρουμπίνι....

— Αἴ, δὲ θὰ βρέξῃ....

* * *

Σὰν φτάξαν' ἀπόξω στὸ χωριὸ τοῦ 'Αντερλαντζῆ, τοῦ λέει ἡ Νοβέλλα,

— 'Αδερφοῦλί μου μὴ μὲ πᾷς μὲς τὸ χωριό σου. Τράβα μοναχός σου. Ὕστερα ὅταν πλιὰ θὰ σὲ ἰδοῦν ὁ πατέρας σου κ' ἡ μάνα σου καὶ θὰ σὲ χορτάσουν, ἔρχεσαι καὶ μὲ πέρνεις κ' ἐμένα. Μόν' τήρα μὴν ἀφήσῃς καὶ σὲ φιλήσῃ ἡ μάνα σου, γιατί θὰ μαλησμονήσῃς....

— Ὄχι, τῆς λέει...

Φιληθήκανε καὶ στερνὰ ὁ 'Αντερλαντζῆς πῆρε καὶ κατηφόρισε γιὰ τὸ χωριό.

Ἡ Νοβέλλα εἶδε μιὰ σπηλιὰ κεῖ ἀπόδιπλα, ἐτρούπωσε μέσα.

Ὁ 'Αντερλαντζῆς πῆγε στὸ χωριό. Ἡ μάνα του κι' ὁ πατέρας του πῆγαν νὰ τρελλαθοῦν ἀπὸ τὴ χαρά τους. Ὁ πατέρας του, τὸν ἐφίλησε. Ἔκαμε κ' ἡ μάνα του νὰ τὸν φιλήσῃ-νὰ τὸν φιλήσῃ, νὰ τὸν χορτάσῃ φιλιά....

— Μή, μάνα.... στάσου, μανοῦλά μου, τῆς λέει, στάσου ἂν θέλῃς τὸ καλό μου...

Ἡ μάνα του τὸ πῆρε κατάκαρδα, τὴν πῆρε τὸ παράπονο, κ'ἔκλαψ' ἔκλαψ' ἀπαρηγόρητα.

Τὸ βράδυ ἐκοιμήθηκ' ὁ 'Αντερλαντζῆς. Πάει ἡ μάνα του μανιασμένη νὰ σβύσῃ τὸν καϋμό της, τὸν ξεσκεπάζει, ἀλαφρὰ-ἀλαφρὰ καὶ τὸν φιλεῖ. Τὸν φιλεῖ-τὸν φιλεῖ, τὸν ἐχόρτασε φιλιά. Κεῖνος κομμένος ἀπὸ τὸ δρόμο δὲν ἄκουσε τίποτα.

Προσμένει ἡ καϋμένη ἡ Νοβέλλα νηστικὴ-θεονήστικη, μοναχὴ-καταμόναχη στὴ σπηληά. Προσμένει κατάγδυμνη, ἐρημαδιακή! Προσμένει μιὰ ἡμέρα, δυὸ ἡμέρες, τρεῖς ἡμέρες, ναί! 'Αντερλαντζῆς οὐδὲ φαινότανε πουθενά.

'Απελπίσθηκε πλιά. Ἔκλαιγ' ἔκλαιγε ἀπαρηγόρητα. Βγαίνει ἀπὸ τὴ σπηληά, γέρνει σένα κλαρικὸ κεῖ κοντά, πιάνει ἕνα πουλάκι. Τὸ χαϊδεύει, τὸ φιλεῖ, τὸ ξαναφιλεῖ, τὸ βρέχει μὲ τὰ δάκρυά της, τὸ μαγεύει, τοῦ κρυφολέει ἕνα μυστικὸ στ' αὐτὶ καὶ τὸ τἀπολάει.

Πετάει-πετάει-πετάει τὸ πουλάκι, ἀπὸ κλαρὶ σὲ κλαρί, ἀπὸ λόγγο-σὲ λόγγο, ἀπὸ δενδρὸ σὲ δενδρό, φτάνει στ' 'Αντερλαντζῆ τὸ περιβόλι. Ὁ 'Αντερλαντζῆς καθότανε χάμου στὴ χλωρασιά, κάτου ἀπὸ μιὰ μηλιὰ ἀνθισμένη στὸ περιβόλι του, γερμένος στῆς ἀγαπημένης του μάνας τὴν ποδιά. Ἡ μάνα του τὸν ἐψείριζε. Τὸν ἐχάϊδευε γλυκά. Ἦτανε μισαποκοιμημένος.

— Φροῦ! . . . φροῦ! . . . τὸ πουλάκι κάθεται σένα ψιλὸ-ψιλὸ κλαράκι μιανῆς λεμονιᾶς, κεῖ ἀπόδιπλα. Κουνήθηκε λιγάκι πάνου-κάτου, κι ἄρχησ' ἕνα γλυκό, κατάγλυκο τραγουδάκι μ'ἕνα κάποιον πόνο ποῦ ραΐζε καρδιά,

'Αντερλαντζῆ, 'Αντερλαντζῆ, Τσίου! . . . τσίου! . . .
τὴν κυρὰ-Νοβέλλα
ποῦ τὴν ἀπαράτηκες
στὸ βουνί;! . . .

Ὁ 'Αντερλαντζῆς σὰν ἀπὸ τρομαχτικὸν ὄνειρον ἀνατινάχτηκε. Ξανάκατσε.

Φροῦ! . . . φροῦ! . . . τὸ πουλάκι πετάει ἀπὸ τὴ λεμονιὰ καὶ πάει καὶ κάθεται στὸν ὦμό του ἄφοβα. Ξαναρχίζει τὸ τραγουδάκι γλυκὸ κατάγλυκο, μ' ἕναν κἄποιον πόνο ποῦ ραΐζε καρδιά,

'Αντερλαντζῆ, 'Αντερλαντζῆ, Τσίου! . . . τσίου! . . .
τὴν κυρὰ-Νοβέλλα,
ποῦ τὴν ἀπαράτηκες
στὸ βουνί;! . . .

Ὁ 'Αντερλαντζῆς ἀνεπήδησε στὰ πόδια του ἄγριος-ἄγριος. Βάρεσε

μὲ τὸ χέρι του τὸ κούτελο σὰν πονεμένος καὶ κλαίοντας ἐφώναξε,

— Ὤχ, μάνα μου, τί μοῦχαμες ! . . . μ'ἐφίλησες, μ' ἐσκότωσες...

Κ' ἔτρεξε ὄξω ἀπὸ τὸ περιβόλι, λὲς κ' ἔκαμε φτερά. Ἔφυγε. Θυμήθηκε τὴ Νοβέλλα του γιὰ τοῦτο ἔφυγε . . .

. . . .

Ἕνα σύνταχο ἀγουροξυπνήσαν οἱ χωριανοὶ ἀπὸ μιὰν ἀσυνείθιστην ἀντάρα ποῦ κράταε πέρα γιὰ πέρα μέσα τὸ χωριό. Ἡ καμπάνες τῆς Ἀπάνου ρούγας, καὶ τῆς Κάτου, τ' Ἁγιαννιοῦ, τῆς Ἁγιοσωτῆρας, τ' Ἁϊταξάρχη, λὲς καὶ τὲς ἀφεντέψανε δαιμόνοι, ἀντιλαλάανε μέσα τὰ λαγκάδια, μέσα τὲς ρεμματιές, στὰ καταρράχια, πέρα γιὰ πέρα τὰ λακκώματα, μιὰ στὴν κορφὴ τοῦ Προφητηλιᾶ καὶ μιὰ στοῦ Κάβο-Ματαπᾶ τὲς ξέρες. Ὅταν καμμιὰ φορά, παύαν' ἡ καμπάνες γιὰ μιὰ στιγμὴ γιὰ νὰ ξαναρχίσουνε μάτα σὲ λίγο, μὲς ἀπὸ τὸ βαθὺ βαθὺ ἀχητό τους, π' ἀφίνανε παύοντας, καὶ λίγο-γίγο τὄσουρν' ἀέρας κατὰ τὰ χαμηλάδια τοῦ βουνοῦ καὶ λίγο-ἀπολίγο τἀπόσβενε· μὲς ἀπὸ τάχητὸ πἀφίναν' ἡ καμπανιές, ξεδιακρέναν' οἱ χωριανοὶ βουβὸ-βουβὸ νὰ χτυπάῃ σταὐτί τους πέρ' ἀπὸ τὸ καταρράχι, ἀπὸ τὴν πιὸ ἀψηλότερη τάπια τοῦ πιὸ ἀψηλότερου πύργου τοῦ χωριοῦ, ἕνα σήμαντρο, ποῦ ἡ λαλιά του τοὺς ἤτανε δικιά, ἀκουστὴ πάντα-πάντα, μὰ καὶ πάντα-πάντα, ὅταν ἀνάρια-ἀνάρια τὴν ἀκούανε, ξέρανε πῶς ὅτι, ἂν δὲν ξεμπαρκάρανε κουρσάροι, Ἀλτζερῖνοι στάκρογιάλια, δίχως ἄλλο κἄτι ἄλλο ἀπάντεχο, μὰ οἱ Φράγκοι, μὰ οἱ Βενετσάνοι γιουρουχτήσανε κατὰ τῆς Μάνης τὰ κατατόπια. Ἔτσι τοῦ σημάντρου ἡ λαλιὰ ἤτανε τῆς ἀμάχης τἀντίλαλο· σὰν νὰ τοὺς ἔλεγε,

— Στἄρματα, παιδιά, στἄρματα . . . .

Τὸ σήμαντρο ἀντιλάλαε καὶ τώρα βουβὴ-βουβὴ πάντα τὴ λαλιά του. Ἡ καμπάνες ραΐζαν καὶ τὴν πέτρα. Κ' ἐρχόνταν' ἀπὸ τὰ χωριὰ γύρω, ἐρχόνταν' ἄμπαυα, ἀτέλειωτα τὰ παλληκάρια, ὡς τὰ δόντια ἁρματωμένα· ἐρχόντανε τὸ μέρμελο, βλησίδι, θησαυρό . . .

— Μὰ γιὰ ποῦ ; . . . γιὰ ποῦ ; . . . συναπαντιῶνται πέρα-δῶθε καὶ ρωτιῶνται στοὺς δρόμους τὰ παλληκάρια, γιὰ ποῦ ; . . .

— Γιὰ μάχη ; . . .

— Ὄχι· γιὰ χαρά. Ὁ γυιὸς τοῦ Μπέη παντρεύεται μὲ τὴν κυρὰ Νοβέλλα . . . .

. . . .

Καὶ τὸ σήμαντρο ἀντιλάλαε βουβὴ-βουβὴ πάντα τὴ λαλιά του....

Ἰούνιος 1893. **Κωστῆς Πασσαγιάννης.**

Η ΑΣΤΡΟΝΟΜΙΑ ΚΑΙ Η ΑΓΙΑ ΓΡΑΦΗ

Ὁ διάσημος ἐν ἀστρονόμοις κ. Κάρολος Φλαμμαριὼν ἔν τινι τῶν νεωτέρων αὐτοῦ συγγραφῶν περὶ τοῦ τέλους τῆς γῆς καὶ τῆς μεταβολῆς τοῦ νῦν ἡλιακοῦ συστήματος λέγει μεταξὺ ἄλλων καὶ τὰ ἑξῆς· «Ἐντὸς δύο περίπου ἑκατομμυρίων ἐτῶν ὁ ἡμέτερος πλανήτης δὲν θ' ἀποθάνῃ ἐξ ἀτυχήματος, θὰ σβεσθῇ ἐκ γήρατος . . . Πολὺ μετὰ ταῦτα, ἐντὸς 20—30 ἑκατομμυρίων ἐτῶν, ἀλλὰ πρὸ τῆς παρελεύσεως 100 ἑκατομμυρίων ἐτῶν θὰ σβεσθῇ ὁ ἥλιος. Θὰ παρέλθωσι ταῦτα πάντα ὡς μία ἡμέρα . . . Μετὰ τὸν θάνατον τῆς γῆς, τῶν τεραστίων πλανητῶν καὶ αὐτοῦ τοῦ κεντρικοῦ ἄστρου, ἐνῷ ὁ γέρων ἡμῶν ἥλιος θὰ πλέῃ ἐν τῇ ἀπείρῳ ἐκτάσει συμπαρασύρων τοὺς μακαρίτας κόσμους, ἐν οἷς ποτε αἱ γήϊνοι καὶ πλανητικαὶ ἀνθρωπότητες θὰ ἔχωσι διεξαγάγει τοὺς ματαίους ἀγῶνας τῆς ἡμερησίας ζωῆς, ἄλλος ἐσβεσμένος ἥλιος, προερχόμενος ὡσαύτως ἐκ τῶν μυχῶν τοῦ ἀπείρου θὰ συναντήσῃ καὶ θὰ ἀναχαιτίσῃ αὐτόν. Τότε ἐν τῇ ἀχανεῖ νυκτὶ τοῦ ἀπείρου, αἱ δύο αὗται φοβεραὶ σφαῖραι θὰ παραγάγωσι παραχρῆμα διὰ τρομερᾶς συγκρούσεως οὐράνιον πῦρ τεράστιον, ἀεριῶδες νεφέλωμα, ὅπερ ἐν ἀρχῇ θὰ ταλαντευθῇ ὡς μαινομένη φλόξ, εἶτα δὲ θὰ πετάσῃ πρὸς ἀγνώστους οὐρανούς. Ἡ θερμοκρασία αὐτῆς θὰ ἀνυψωθῇ εἰς πολλὰ ἑκατομμύρια βαθμῶν. Πᾶν ὅ,τι ἄλλοτε ὑπῆρξεν ὡς γῆ, ὡς ὕδωρ, ὡς μέταλλον, ὡς φυτόν, ὡς ἄνθρωπος ἐνταῦθα, πᾶν ὅ,τι ὑπῆρξε προσφιλές, βλέμματα, καρδίαι πάσχουσαι ἐξ ἔρωτος, καλλοναὶ θελκτικαί, ἐγκέφαλοι σκεπτόμενοι, χεῖρες κρατοῦσαι ξίφος, νικηταὶ ἢ νενικημένοι, δήμιοι ἢ θύματα, ἄτομα καὶ αἱ ὑποδεέστεραι ψυχαί, αἱ μὴ ἀπηλλαγμέναι τοῦ σώματος, τὸ πᾶν θὰ καταστῇ πῦρ . . . Τοῦτο ἔσται ἡ ἐπανάστασις τῆς ὁρατῆς Φύσεως, ἐνῷ αἱ ὑπέρτεραι ψυχαὶ αἱ κτησάμεναι τὴν ἀθανασίαν, θὰ ἐξακολουθήσωσι ζῶσαι ἀτελευτήτως ἐν ταῖς ἱεραρχίαις τοῦ ἀοράτου ψυχικοῦ σύμπαντος . . . .»

Τὰ συμπεράσματα ταῦτα τῆς συγγραφῆς τοῦ σοφοῦ γαλάτου ἀστρονόμου ἐν ὀλίγοις ἀνευρίσκω ἐν τοῖς ἑξῆς λόγοις τοῦ Σωτῆρος. (Εὐαγγ. κατὰ Λουκ. κεφ. ΚΑ' ἐδ. 25—28). «Ἔσται σημεῖα ἐν ἡλίῳ «καὶ σελήνῃ καὶ ἄστροις, καὶ ἐπὶ γῆς συνοχὴ ἐθνῶν ἐν ἀπο«ρίᾳ, ἠχούσης θαλάσσης καὶ σάλου, ἀποψυχόντων ἀνθρώπων «ἀπὸ φόβου καὶ προσδοκίας τῶν ἐπερχομένων τῇ οἰκουμένῃ· «αἱ γὰρ δυνάμεις τῶν οὐρανῶν σαλευθήσονται. **Καὶ**

«**τότε ὄψονται τὸν υἱὸν τοῦ ἀνθρώπου ἐρχόμενον ἐν νε-** «**φέλῃ μετὰ δυνάμεως καὶ δόξης πολλῆς.**» Καὶ (Εὐαγγ. κατὰ Ματθ. κεφ. ΚΔ' ἐδ. 21—22 καὶ 29—31). «Ἔσται γὰρ «τότε θλῖψις μεγάλη, οἵα οὐ γέγονεν ἀπ' ἀρχῆς κόσμου ἕως τοῦ νῦν, «οὐδ' οὐ μὴ γένηται . . . . Εὐθέως δὲ μετὰ τὴν θλῖψιν τῶν ἡμερῶν «ἐκείνων, ὁ ἥλιος σκοτισθήσεται, καὶ ἡ σελήνη οὐ δώσει τὸ φέγγος «αὐτῆς, καὶ οἱ **ἀστέρες πεσοῦνται ἀπὸ τοῦ οὐρανοῦ, καὶ αἱ** «**δυνάμεις τῶν οὐρανῶν σαλευθήσονται.** Καὶ τότε φανήσεται «τὸ σημεῖον τοῦ υἱοῦ τοῦ ἀνθρώπου ἐν τῷ οὐρανῷ· καὶ τότε κόψονται «πᾶσαι αἱ φυλαὶ τῆς γῆς, καὶ ὄψονται τὸν υἱὸν τοῦ ἀνθρώπου ἐρχόμε- «νον ἐπὶ τῶν νεφελῶν τοῦ οὐρανοῦ μετὰ δυνάμεως καὶ δόξης πολλῆς».

Καὶ ἐν τῇ δευτέρᾳ Καθολικῇ ἐπιστολῇ τοῦ ἀποστόλου Πέτρου (κεφ. Γ' ἐδ. 7 καὶ ἐφεξῆς). «Οἱ δὲ νῦν οὐρανοὶ καὶ ἡ γῆ τῷ αὐτῷ λόγῳ «τεθησαυρισμένοι εἰσί, πυρὶ τηρούμενοι εἰς ἡμέραν κρίσεως καὶ ἀπω- «λείας τῶν ἀσεβῶν ἀνθρώπων. Ἓν δὲ τοῦτο μὴ λανθανέτω ὑμᾶς, ἀγα- «πητοί, ὅτι μία ἡμέρα παρὰ Κυρίῳ ὡς χίλια ἔτη καὶ χίλια ἔτη ὡς «ἡμέρα μία . . . **Ἥξει δὲ ἡ ἡμέρα Κυρίου** ὡς κλέπτης ἐν «νυκτί, **ἐν ᾗ οἱ οὐρανοὶ ῥοιζηδὸν παρελεύσονται, στοι-** «**χεῖα δὲ καυσούμενα λυθήσονται, καὶ γῆ καὶ τὰ ἐν** «**αὐτῇ ἔργα κατακαήσεται . . . . Καινοὺς δὲ οὐρανοὺς** «**καὶ γῆν καινὴν κατὰ τὸ ἐπάγγελμα αὐτοῦ** (τοῦ Κυρίου) «**προσδοκῶμεν**».

Ἂν ὁ Κάμιλλος Φλαμμαριὼν συμπεραίνῃ, ὁ Σωτὴρ ἀξιωματικῶς ἀποφαίνεται, ὁ ἀπόστολος Πέτρος σαφῶς διατυποῖ καὶ Ἰωάννης ὁ Θεολόγος ἀναγράφει ἐν τῇ Ἀποκαλύψει. «**Καὶ εἶδον** οὐρανὸν καινὸν καὶ «γῆν καινήν· ὁ γὰρ πρῶτος οὐρανὸς καὶ ἡ πρώτη γῆ παρῆλθεν».

Χρ. Σαμαρτσίδης.

ΚΡΗΤΙΚΑΙ ΠΑΡΟΙΜΙΑΙ

ΕΞ ΑΝΕΚΔΟΤΟΥ ΣΥΛΛΟΓΗΣ

«Παροιμίαι ἐστὶ παλαιᾶς φιλοσοφίας «ἐγκατάλειμμα περισωθέν».

Ἀριστοτέλης.

1. — Ὁ Ἄγουστος ἐπάτησεν,
ἡ ἄκρα τοῦ χειμῶνα.
2. — Ὁ ἀνάλατος ἐσιάχτηκε
καὶ ὁ ἁρμυρὸς ἐδάρθηκε.

3. — Ὁ βρεμμένος βροχὴ δὲ φοβᾶται.

4. — Ὁ γάϊδαρος ἂν τοῦ 'φταιξαν,
ἔδειρε τὸ σωμάρι.
«Ὑφάντου παίσαντος,
«αὐλητὴς αἰκίζεται».

5. — Ὁ Γεννάρης κι' ἂν γεννᾷ
τοῦ καλοκαιριοῦ μηνᾷ

6. — Ὁ γέρως κ' ἂν ἀντρεύγεται
στὸ ρίζωμα[1] κοντεύγεται.

7. — Ὁ γέρως κ' ἂν ἐγέρασε κ' ἄλλαξε τὸ μαλλί του,
μηδὲ τὴ γνώμη τ' ἄλλαξε μηδὲ τὴν κεφαλή του.
«Ὁ λύκος τὴν τρίχα, οὐ τὴν γνώμην ἀλλάττει».
«Τὸ ἔθος ἔθει ἐκκρούεται, ἡ δὲ φύσις οὐδενὶ ἐκκρούεται».

8. — Ὁ γέρω κάτης ἔλειψε
κ' οἱ ποντικοὶ 'σαλέψαν.

9. — Ὁ γέρως κ' ὁ ξενητεμένος καυκοῦνται.

10. — Ὁ 'γλήγορος κλέφτης μπαστίζει[2] τὸν νοικοκύρη·

11. — Ὁ γυιὸς γαμπρὸς δὲ γίνεται
κ' ἡ νύφη θυγατέρα.

12. — Ὃ δὲ θέλεις γίνεται
θέλεις το καὶ δὲ γίνεται.

13. — Ὁ διάολος ἀπὸ τὰ καλοδουλεμένα πέρνει τὰ μισά, κ'
ἀπὸ τὰ κακοδουλεμένα δροσιὰ[3] δὲν ἀφίνει.

14. — Ὁ διάολος ἔχει πολλὰ πόδια.

15. — Ὁ 'δικὸς[4] 'μπορεῖ νὰ 'πῇ,
μὰ δὲν 'μπορεῖ ν' ἀκούσῃ.

16. — Ὁ Ἑβραῖος σὰν φτωχιάνῃ
τὰ παληὰ ντεφτέρια[5] πιάνει.

17. — Ὁ Θεὸς κατὰ τὰ ροῦχα μοιράζει καὶ τὴν κρυότη.

18. — Ὁ Θεὸς μακροθυμᾷ
ἀλλὰ δὲν ἀλησμονᾷ
«Ζεὺς κατεῖδε χθόνιος εἰς τὰς διφθέρας».

Γ. Ι. Καλαϊσάκης.

[1] Ἀνωφέρεια.
[2] Μπασμάκ. λ. τουρκ.=πατῶ, καταλαμβάνω ἐξ ἐφόδου, ποιῶ ἔρευναν κατ'οἶκον.
[3] Οὐδέν.
[4] Συγγενής.
[5] Δεφτέρι λ. ἀραβ. = κατάλογος, κατάστιχον.

Ο ΠΛΗΘΥΣΜΟΣ ΤΗΣ ΕΛΛΑΔΟΣ[1]

Προοίμιον. — Ἀπογραφαί. — Πόλεις καὶ χωρία. — Γεννήσεις καὶ θάνατοι. —Διαίρεσις κατ' ἐπαγγέλματα.—Μεταναστεύσεις.—Ἐποικήσεις.

.... Θέλω ἀποπειραθῆ, ἐν σειρᾷ ἀναγνωσμάτων, ὡς οἷόν τε συντομωτέρων, ἐὰν δι' εὐμενοῦς μὲ τιμήσητε μέχρι τέλους ἀκροάσεως, νὰ ἐπισκοπήσω πρῶτον τὴν ἐνεστῶσαν τοῦ Ἔθνους ἡμῶν κατάστασιν, νὰ ὑποδείξω δ' εἶτα, ἐν τῷ μέτρῳ τῶν δυνάμεών μου, τὰ τρωτὰ τοῦ Ἐθνικοῦ βίου σημεῖα, τὰ συμπληρώσεως, διαρρυθμίσεως, ἀνακαινίσεως ἢ καθόλου θεραπείας δεόμενα.

Κατὰ τὴν ταχεῖαν ταύτην ἐπισκόπησιν, θέλω προσπαθήσει νὰ διακρίνω ἐπιμελῶς, ἐφ' ὅσον τοῦτο εἶναι δυνατόν, τὸ Ἔθνος ἀπὸ τοῦ Κράτους, διότι, ἐὰν εἶναι ἀναντίρρητον ὅτι τὸ Κράτος εἶναι ἀναπόσπαστον τοῦ Ἔθνους, τῶν δύο ἀποτελούντων ἑνιαῖόν τι καὶ ἀδιαίρετον ὅλον, εἶναι ἐπίσης ἀναντίρρητον ὅτι ἐν τῇ λειτουργίᾳ αὐτοῦ τὸ Κράτος ἀποτελεῖ τι ὅλως διακεκριμένον τοῦ Ἔθνους, καθόσον ἐν τῇ πρακτικῇ αὐτῶν δράσει ἑκάτερον, τό τε Ἔθνος καὶ τὸ Κράτος, ἰδίαν ὅλως καὶ ἀσύγχυτον ἐκπληροῖ ἀποστολήν. Ὡς ἐννοεῖται σήμερον τὸ Κράτος ὑπὸ τῶν ἐξόχων Εὐρωπαίων, εἶναι τοῦτο «ὀργανισμὸς βαρύς, ὁμοιόμορφος, «βραδὺς τὴν σύλληψιν καὶ τὰς κινήσεις, ἁρμόδιος μόνον εἰς ἐκπλήρω«σιν γενικῶν τινων ἔργων. Ἐλλείπουσιν ἀπ' αὐτοῦ ἡ ἐφευρετικότης «καὶ τὸ δῶρον τῆς ταχείας ἐφαρμογῆς. Ἐνῷ ἐν τῇ τῶν ἀτόμων πρω«τοβουλίᾳ, δηλαδὴ ἐν τῷ Ἔθνει, ἔγκειται ἡ τῆς ἀνθρωπότητος πρόο«δος». Ἡ διάκρισις αὕτη τοῦ Ἔθνους ἀπὸ τοῦ Κράτους τοσούτῳ μᾶλλον ἐπιβάλλεται ὑπὸ τὰς παρούσας περιστάσεις, ὅσῳ οἱ ἀντίθετοι καὶ παράλογα κατὰ τοῦ Ἑλληνισμοῦ διεκδικοῦντες συμφέροντα νομίζουσιν ὅτι ἀσφαλῆ εὑρίσκουσι βάσιν ἐν τοῖς σφάλμασι τοῦ Κράτους, μὴ ἐννοοῦντες ὅτι, ὅσαι δήποτε καὶ ἂν ὦσιν αἱ ἀτασθαλίαι τοῦ Κράτους, τοῦτο εἶναι ἁπλοῦς ἐντολοδόχος ῥωμαλέου καὶ ἀτρώτου ἐντολέως, τοῦ Ἔθνους.

[1] Σημ. Διευθ. *Παρνασσοῦ*. Ἡ παροῦσα πραγματεία ἀναγνωσθεῖσα ἐν τῇ αἰθούσῃ τοῦ συλλόγου *Ἑλληνισμὸς* τὴν 20 Ὀκτωβρίου ἐ.ἔ. καὶ ἑτέρα τὴν ὁποίαν θέλομεν ἐν προσεχεῖ φυλλαδίῳ δημοσιεύσει, εἰσὶν ἀποσπάσματα ἐμβριθοῦς καὶ ἐκτενοῦς ἀνεκδότου συγγραφῆς, ἣν φιλοπονεῖ ὁ διακεκριμένος παρ' ἡμῖν διευθυντὴς τοῦ Γραφείου τῆς Στατιστικῆς κ. Σκιαδᾶς. Πρὸς πλήρη κατανόησιν τοῦ σκοποῦ καὶ τῆς φύσεως τοῦ ἔργου τούτου, παραθέτομεν καὶ περικοπὴν τοῦ παρὰ τοῦ συγγραφέως ἀναγνωσθέντος προοιμίου.

Ἐπίσης ἐν τῇ ἐπισκοπήσει τῶν εἰς τὸ Ἔθνος ἡμῶν ἀφορώντων ἀνάγκη νὰ γείνῃ ἐπὶ τοῦ παρόντος ἐπιμελὴς διάκρισις τῶν ἐντὸς τῶν ὁρίων τοῦ Βασιλείου βιούντων, ἀπὸ τῶν ἐκτὸς αὐτῶν ἐν πληθυσμοῖς κατὰ πολὺ ὑπερτέροις ἀνὰ τὸν κόσμον ἐγκατεσπαρμένων ἀδελφῶν ἡμῶν, τῶν καὶ πλείστων, ὧν αἱ νόμιμοι ἀνάγκαι ἰδίαν ὅλως καὶ σοβαρὰν ἐπιβάλλουσιν ἐργασίαν.

Ἑπομένως τῶν ἀφορώντων εἰς τὴν ἐλευθέραν Ἑλλάδα ἀναλαμβάνων ἤδη τὴν ἐξερεύνησιν, εὔκαιρον ἡγοῦμαι νὰ ἐπικαλεσθῶ, εὐθὺς ἐκ τῶν προτέρων, σύντονον τὴν ὑμετέραν προσοχὴν ἐπὶ τοῦ γεγονότος, ὅπερ ἐστὶ τὸ ἀσφαλὲς πόρισμα τῆς παρούσης ἐργασίας, ὅτι, κατὰ τὸ ἑξηκονταετὲς χρονικὸν διάστημα, τὸ ἀπὸ τῆς συστάσεως τοῦ Βασιλείου μέχρι τῶν ἡμερῶν τούτων διαρρεῦσαν, πολλὰ ἐν τῇ ὁδῷ τῆς ἀνορθώσεως τοῦ Ἔθνους ἐπετελέσθησαν, πλείονα ὅσων προσεδοκῶντο, τεραστία ἐν πᾶσιν ἐγένετο πρόοδος, ἀλλ' εἰσέτι πλεῖστα ὑπολείπονται νὰ ἐπιτελεσθῶσι· τῆς προόδου δὲν ἐθίγη εἰσέτι τὸ ὕστατον σημεῖον, ἐν ᾧ μόνῳ, τὸ εὐγενὲς ἀλλὰ μυριοπαθὲς ἡμῶν Ἔθνος θέλει καταστῇ ἐφάμιλλον τοῦ προγονικοῦ κλέους, οὐχ ἧττον δὲ καὶ τῶν ἐπὶ πολιτισμῷ τὰ μάλιστα ἐξεχόντων Ἐθνῶν τῆς καθ' ἡμᾶς ἐποχῆς.

Πρόδρομος τῆς Ἑλληνικῆς ἐλευθερίας κατέφθανεν εἰς Αἴγιναν τὴν 12 Ἰανουαρίου 1828 ὁ Κυβερνήτης, διὰ δὲ τοῦ Λονδινείου πρωτοκόλλου τῆς 22 Ἰανουαρίου 1830 συνιστᾶτο τὸ Ἑλληνικὸν Βασίλειον. Δεκαπέντε μῆνας καὶ εἴκοσιν ὀκτὼ ἡμέρας μετὰ τὸν πολύκλαυστον τοῦ Κυβερνήτου θάνατον, τὴν 25 τοῦ Ἰανουαρίου 1833, ἀπεβιβάζετο εἰς Ναύπλιον ὁ Βασιλεὺς Ὄθων. Ἦτο τότε ἡ πολιτεία ἀνοργάνωτος, ἡ κοινωνία ἀποσυντεθειμένη, ἡ χώρα πεδίον ἐρημώσεως. Ἑξήκοντα ἀκριβῶς παρῆλθον ἔκτοτε ἔτη, σταθμὸν μόνον ἐν τῇ πορείᾳ τοῦ Ἐθνικοῦ βίου σημειοῦντα, καὶ ἡ πολιτεία ὠργανώθη, ἡ κοινωνία συνετέθη, ἡ χώρα μετεπλάσθη.

Τὴν τελείαν ταύτην μεταμόρφωσιν, ἀπὸ τῆς ἐνεστώσης αὐτῆς ὄψεως προτιθέμενος στατιστικῶς κυριώτερον νὰ ἐπισκοπήσω, δὲν θεωρῶ περιττὸν νὰ ὑπομνήσω ὅτι, τὰ ἐκτεθησόμενα ὑμῖν πορίσματα τῆς ἐπὶ τῷ σκοπῷ τούτῳ καταβληθείσης ἐργασίας, σταχυολογηθέντα ἐκ πηγῶν ποικίλων καὶ διαφόρων, εἰσὶ τὸ προϊὸν ἐπιμόχθων ἰδιαιτέρων μελετῶν, διότι οὐδενὶ εἶναι ἄγνωστον ὅτι μόλις ἀπὸ ὀλίγων ἐτῶν ἤρξατο καλλιεργουμένη παρ' ἡμῖν ἡ στατιστική, ὅτι δὲ μόνον ἐν εὐαρίθμοις κλάδοις αὐτῆς ἐγένοντο μέχρι τοῦδε σκόπιμοί τινες ἐργασίαι, ἐνῷ ἐν

ἄλλοις πολλοῖς, εἰς ἄκρον σπουδαίοις τῆς δράσεως τοῦ Ἔθνους ἡμῶν πεδίοις τελείαν πάσχομεν ἔνδειαν στατιστικῶν ἐργασιῶν.

Οὕτω λοιπὸν θέλω ἐξερευνήσει ὡς πρὸς μὲν τὸ Ἔθνος τὰ τοῦ πληθυσμοῦ, τὰ τῆς θρησκείας, τὰ τῆς κοινωνικῆς καταστάσεως, τὰ τῆς ἀναπτύξεως διανοητικῆς τε καὶ φυσικῆς, τὰ τῆς Ἐθνικῆς οἰκονομίας — ὡς πρὸς δὲ τὸ Κράτος, τὰ τοῦ πολιτεύματος, τὰ τῆς διοικήσεως τῆς Ἐκκλησίας, τὰ τῆς περιουσίας τοῦ Δημοσίου, τὰ τῆς δημοσίας ἀσφαλείας, τὰ τῆς ἀμύνης τῆς χώρας, τὰ τῆς φορολογίας, τὰ τοῦ προϋπολογισμοῦ, τὰ τῆς συγκοινωνίας, τὰ τῆς ἀντιπροσωπείας ἐν τῷ ἐξωτερικῷ, τὰ τῶν τιμῶν.

ΩΣ ΠΡΟΣ ΤΟ ΕΘΝΟΣ

Τὰ τοῦ πληθυσμοῦ. — Ἀπογραφαί.

Περὶ τοῦ πληθυσμοῦ τῆς Ἑλλάδος ἐν τῇ Ἀρχαιότητι διαφωνοῦσιν οἱ συγγραφεῖς, κατὰ πολὺ ἀπ' ἀλλήλων διϊστάμενοι, τινὲς εἰς 10 ἑκατομμύρια, τινὲς δ' ἄλλοι εἰς τὸ διπλάσιον ἀναβιβάζοντες αὐτόν. Πιστεύεται ἐν τούτοις ὅτι δὲν ἀπέχομεν τῆς ἀληθείας δεχόμενοι ὅτι περὶ τὰ 3,500,000 κατῴκουν ἐν τῇ χώρᾳ, ἥτις νῦν ἀποτελεῖ τὸ Ἑλληνικὸν Κράτος, ἐξαιρουμένης τῆς Θεσσαλίας, τῆς Ἠπείρου καὶ τῶν Ἰονίων νήσων, ὅτι δὲ ἐκ τοῦ ἀριθμοῦ τούτου 1,720,000 κάτοικοι ἀνῆκον εἰς τὴν Πελοπόννησον καὶ αἱ λοιπαὶ 970,000 εἰς τὴν Στερεάν. Περὶ τὰ τέλη τοῦ 17ου αἰῶνος, καθ' ἃς ἔχομεν πληροφορίας, ὑπῆρχον ἐν Πελοποννήσῳ μόλις 116,000 κάτοικοι! Βλέπετε ὅτι ἡ ἐπιδρομὴ καὶ ὁ πόλεμος ἐπετέλεσαν ἐπιτυχῶς τὸ ἄγριον αὐτῶν ἔργον.

Κατὰ τὰς παραμονὰς τῆς ἐξεγέρσεως τοῦ γένους ἡμῶν ὑπῆρχον ἐν μὲν τῇ Πελοποννήσῳ 398,709 κάτοικοι, ἐξ ὧν 63,813 Τοῦρκοι, ἐν τῇ Στερεᾷ 206,356, ἐξ ὧν 19,853 Τοῦρκοι, καὶ ἐν ταῖς νήσοις 161,412, ἐξ ὧν 7,165 Τοῦρκοι, ἤτοι τὸ ὅλον 766,477 κάτοικοι, ἐξ ὧν 90,831 Τοῦρκοι. Ὑπολογίζεται ὅτι κατὰ τὸν ἀπεγνωσμένον τῶν πατέρων ἡμῶν κατὰ τῶν κατακτητῶν ἀγῶνα, ὁ πληθυσμὸς οὗτος, ὁ κατὰ τὰς παραμονὰς αὐτοῦ εὑρεθείς, ἠλαττώθη κατὰ 200,000 περίπου, τοσούτων θανατωθέντων, ἐξανδραποδισθέντων καὶ ὁπωσδήποτε ἄλλως ἐξαφανισθέντων!

Ἐν τούτοις, εὐθὺς μετὰ τὴν ἀπελευθέρωσιν, ἤτοι τὸ 1832, ὁ πληθυσμὸς τῆς Πελοποννήσου, τῆς Στερεᾶς καὶ τῶν νήσων ὑπερέβη κατὰ 36,990 τὸν τῆς παραμονῆς τοῦ ἀγῶνος, διότι ἐν Πελοποννήσῳ εὑρίσκομεν 384,322, ἐν τῇ Στερεῇ 145,000 καὶ ἐν ταῖς νήσοις 183,286 κατοίκους, ἤτοι τὸ ὅλον 712,606 ἀπέναντι τῶν πρὸ τοῦ ἀγῶνος

675,616 Ἑλλήνων. Ἡ αὔξησις αὕτη, εἰς 236,790 ἀνερχομένη, λαμβανομένων ὑπ' ὄψιν καὶ τῶν 200,000 ἐξαφανισθέντων, δὲν ἐξηγεῖται βεβαίως ἐκ τῶν φυσικῶν τοῦ πολλαπλασιασμοῦ τῶν πληθυσμῶν νόμων, διότι ἦτο ἀδύνατον νὰ λειτουργήσωσιν οὗτοι ἐν χρονικῷ διαστήματι τοσοῦτον βραχεῖ. Ἀλλαχοῦ πρέπει λοιπὸν ν' ἀναζητήσωμεν τὴν αἰτίαν αὐτῆς καὶ δὴ ἐν τῇ ραγδαίᾳ παλινοστήσει ἴσου σχεδὸν ἀριθμοῦ Ἑλλήνων μέχρι τῆς στιγμῆς ἐκείνης ἐν διαφόροις τόποις τοῦ ἐξωτερικοῦ βιούντων, σπευσάντων δὲ νὰ ἐγκατασταθῶσιν εἰς τὴν πάτριον γῆν, ἵνα ἀναπνεύσωσιν αὖθις τὸν ἐκ τῶν αἱμάτων τῶν τέκνων αὐτῆς ἀποκαθαρθέντα ἀέρα.

Ἀπὸ τῆς ἐποχῆς ταύτης τοῦ 1832 ἔχομεν σταθερὰν καὶ προοδευτικὴν τὴν αὔξησιν ἐκ τῶν φυσικῶς ἐξηγουμένων νόμων. Οὕτω τὸ 1838 ὁ ὅλος πληθυσμὸς τῆς Πελοποννήσου, τῆς Στερεᾶς καὶ τῶν νήσων ἀνήρχετο εἰς 752,077, τὸ 1839 εἰς 823,773, τὸ 1842 εἰς 853,005, τὸ 1848 εἰς 986,934, τὸ 1853 εἰς 1,042,527 καὶ τὸ 1861 εἰς 1,096,810. Ἑπομένως ἐν διαστήματι μόλις 22 ἐτῶν ηὔξησεν ὁ πληθυσμὸς κατὰ 344,733 ψυχάς, ἤτοι κατὰ 45.83 % ἐν συνόλῳ ἢ κατὰ 1.99 % κατ' ἔτος, κατὰ πυκνότητα δὲ κατὰ 7.36 ἄτομα κατὰ τετραγωνικὸν χιλιόμετρον.

Ἀπὸ τοῦ 1861 μέχρι τοῦ 1889 ἡ αὔξησις τοῦ πληθυσμοῦ τῆς Πελοποννήσου, τῆς Στερεᾶς καὶ τῶν νήσων, καθίσταται ἐπὶ μᾶλλον ἀξία προσοχῆς, διότι τὸ 1870 ὁ ὅλος πληθυσμὸς συνεποσοῦτο εἰς 1,207,510, τὸ 1879 εἰς 1,409,334 καὶ τὸ 1889 εἰς 1,604,458, ὥστε κατὰ τὴν τελευταίαν τριακονταετίαν ἔχομεν ὁλικὴν τοῦ πληθυσμοῦ αὔξησιν ἐκ 507,648 κατοίκων, ἀναλογοῦσαν ἐν συνόλῳ πρὸς 46.28 % ἢ πρὸς 1.65 % κατ' ἔτος, τὴν δὲ πυκνότητα αὐξήσασαν κατὰ 13.89 ἄτομα δι' ἕκαστον τετραγωνικὸν χιλιόμετρον.

Αἱ Ἰόνιοι νῆσοι, αἵτινες προσηρτήθησαν εἰς τὸ πρώην Βασίλειον κατὰ τὸ 1864, εἶχον πληθυσμὸν τὸ 1862, 228,631 κατοίκων, τὸ 1870, 229,516 καὶ τὸ 1889, 238,783. Τῆς Θεσσαλίας καὶ τῆς λωρίδος τῆς Ἠπείρου, ἀποδοθεισῶν εἰς τὴν Ἑλλάδα τὸ 1881, ἀπηριθμήθησαν τὸ πρῶτον μετ' ἀκριβείας οἱ κάτοικοι τὸ 1889 (διότι ἡ τοῦ 1881 τῆς Θεσσαλίας ἀπογραφὴ ἐθεωρήθη λίαν ἐλλιπὴς) καὶ εὑρέθησαν συμποσούμενοι εἰς 344,067, ἐξ ὧν 32,890 ἐν Ἠπείρῳ καὶ 311,177 ἐν Θεσσαλίᾳ.

Τοιουτοτρόπως ὁ ὅλος πληθυσμὸς τῆς ἐλευθέρας Ἑλλάδος, κατὰ τὴν τελευταίαν τοῦ 1889 ἀπογραφήν, συμποσοῦται εἰς 2,187,208 κατοίκους, διαιρουμένους ὡς ἑξῆς· ἐν τῇ Στερεᾷ 900,301, ἐν Πελοπον-

νήσῳ 813,154, ἐν ταῖς Ἰονίοις Νήσοις 238,803 καὶ ἐν ταῖς Νήσοις τοῦ Αἰγαίου 234,950. Ἀλλ' ἔχω λόγους νὰ πιστεύω, ὅτι ἡ ἀπογραφὴ ἐκείνη ὑπολείπεται κατὰ πολὺ τῆς ἀληθείας. Διορισθεὶς τότε προϊστάμενος τῆς ἐπιτροπῆς τῆς ἐπιφορτισθείσης τὴν ἀπογραφὴν ἑνὸς τῶν τμημάτων τῆς πρωτευούσης, ἔσχον τὴν εὐκαιρίαν ν' ἀντιληφθῶ, ἰδίαις αἰσθήσεσι τῆς καὶ ἄλλοθεν γνωστῆς μοι ἀποστροφῆς τῶν λαῶν κατὰ τῆς ἀπογραφῆς, οἵτινες ἕνεκα τούτου μυρία ἐπινοοῦσιν, ἵνα ἀποκρύπτωσι τὸν ἀληθῆ ἀριθμὸν τῶν μελῶν τῶν οἰκογενειῶν. Καὶ ἕνεκα τούτου λοιπὸν καὶ δι' ἄλλους ἔτι λόγους, ἔχω τὴν ἀδιάσειστον πεποίθησιν ὅτι τὸ τελικὸν ἐξαγόμενον τῆς ἀπογραφῆς τοῦ 1889, τῆς ἄλλως τε μεθ' ἱκανῆς ἐπιμελείας γενομένης, εἶναι κατώτερον τῆς πραγματικότητος τοὐλάχιστον κατὰ 10 %, ὅτι δὲ ὁ πληθυσμὸς τῆς ἐλευθέρας Ἑλλάδος κατὰ τὴν στιγμὴν ταύτην δὲν δύναται νὰ εἶναι κατώτερος τῶν δύο καὶ ἡμίσεος ἑκατομμυρίων ψυχῶν. Ὁπωσδήποτε καὶ τοσοῦτος ἐὰν εἶναι ὁ πληθυσμὸς τῆς ἐλευθέρας Ἑλλάδος, εἶναι πάντως ἀραιὸς ἀναλόγως τῆς ἐκτάσεως τῆς χώρας συνισταμένης εἰς 63,606 τετραγωνικὰ χιλιόμετρα, διότι ἀναλογοῦσι 34.38 ἄτομα εἰς ἕκαστον τετραγωνικὸν χιλιόμετρον. Ἀναλογοῦσι δὲ εἰς ἕκαστον τετραγ. χιλιόμετρον ἐν Γερμανίᾳ 86, ἐν Αὐστρο-Οὐγγαρίᾳ 59, ἐν Γαλλίᾳ 72, ἐν Ἀγγλίᾳ 119, ἐν Ἰταλίᾳ 105, ἐν Ἱσπανίᾳ 34, ἐν Βελγίῳ 201, ἐν Ρουμανίᾳ 41, ἐν Τουρκίᾳ 27, ἐν Σουηδίᾳ 11, ἐν Πορτογαλλίᾳ 50, ἐν ταῖς Κ. Χώραις 133, ἐν Ἑλβετίᾳ 71, ἐν Δανίᾳ 15, ἐν Σερβίᾳ 41, ἐν Νορβηγίᾳ 6, ἐν Λουξεμβούργῳ 82, ἐν Ρωσσίᾳ 17 καὶ ἐν Βουλγαρίᾳ 33.

Ἐν τοσούτῳ ὁ ἡμέτερος πληθυσμός, συγκρινόμενος πρὸς τὸν τοῦ 1832, ἀποδεικνύεται ὑπερτριπλασιασθείς. Ἀληθῶς πρέπει κατὰ τὴν ἐκτίμησιν τῆς ἐκτάκτου ταύτης αὐξήσεως νὰ ληφθῶσιν ὑπ' ὄψιν ἥ τε παλινόστησις, περὶ ἧς ἀνωτέρω εἶπον, καὶ αἱ ἐκ τῶν προσαρτήσεων προσαυξήσεις· ἀλλὰ καὶ χωρὶς νὰ λάβωμεν ὑπ' ὄψιν τὰς μεταναστεύσεις, αἵτινες δύνανται κατὰ πλεῖστον ν' ἀντισηκώσωσι τὰς παλινοστήσεις, διότι τὰς μεταναστεύσεις ταύτας, ὡς ἐκ τοῦ χαρακτῆρος τοῦ Ἕλληνος, θεωρῶ ὅλως προσωρινάς, ἐὰν τὸν ἀριθμὸν τῶν παλινοστήσεων περὶ τὰς 200,000 καὶ τὸν τῶν προσαυξήσεων 582,850 ἐκ τοῦ ὅλου τῶν 2,500,000 ἐκπέσωμεν, πάλιν ὑπολείπεται ἀριθμὸς ἀποδεικνύων ὅτι ἐντὸς τῆς ἑξηκονταετίας ὁ Ἑλληνικὸς πληθυσμὸς σχεδὸν ἐδιπλασιάσθη, διότι τὸ 1832 οὗτος συνεποσοῦτο εἰς 712,606, ὡς εἶπον, ψυχάς, ὁ δ' ἐνεστὼς συνίσταται εἰς 2,500,000, ἐξ ὧν ἀφαιρουμένων τῶν κατὰ τ' ἀνωτέρω 782,850, ἀπομένουσιν 1,718,000 ψυχαί, αἵτινες πρὸς τὰς τοῦ

1832 παραβαλλόμεναι, παρουσιάζουσιν αὔξησιν ἐξ 1,006,394 ψυχῶν.

Ἐὰν ἤδη τὴν κίνησιν τοῦ Ἑλληνικοῦ πληθυσμοῦ καὶ κατὰ τὴν τελευταίαν τριακονταετίαν ἐπισκοπήσωμεν, βλέπομεν ὅτι οὗτος ἔχει θαυμασίαν πρὸς αὔξησιν ἐπίδοσιν, διότι, ἐὰν τὸν πληθυσμὸν τοῦ 1861 παραθέσωμεν πρὸς τὸ ὑπόλοιπον τοῦ ἐνεστῶτος πληθυσμοῦ, μετὰ τὴν ἀφαίρεσιν τῶν παλινοστήσεων καὶ τῶν προσαρτήσεων, ἔχομεν αὔξησιν ἐξ 620,340 ψυχῶν, ἀναλογοῦσαν πρὸς 56.5%.

Ἐν ταῖς Ἡνωμέναις Πολιτείαις τῆς Ἀμερικῆς, αἵτινες ὑπὸ τὴν ἔποψιν τοῦ πολλαπλασιασμοῦ τοῦ πληθυσμοῦ εἶναι ἐκ τῶν μᾶλλον εὐνοουμένων χωρῶν τοῦ κόσμου, ὁ πληθυσμὸς ἐδιπλασιάσθη ἀληθῶς κατὰ τὴν τελευταίαν τριακονταετίαν, διότι ἀπὸ 31,443,321 κατοίκων τὸ 1860 ἀνῆλθεν οὗτος εἰς 62,622,250 τὸ 1890, ἀλλὰ πρέπει νὰ μὴ λησμονηθῇ ὅτι ἐν τῇ τεραστίᾳ ταύτῃ αὐξήσει σπουδαιότατος ὑπάρχει παράγων ἡ τῶν ξένων ἀθρόα ἐποίκησις. Εἰς 10,287,263, ἀριθμοῦνται αὗται κατὰ τὰς στατιστικὰς τῶν Ἡνωμένων Πολιτειῶν, διαρκούσης τῆς περὶ ἧς πρόκειται τριακονταετίας· ὥστε, ἐὰν τὸν ἀριθμὸν τοῦτον τῶν ἐποίκων ἐκπέσωμεν ἐκ τοῦ ἐνεστῶτος πληθυσμοῦ, ἀπομένουσι 52,334,987 ψυχῶν, αἵτινες παραβαλλόμεναι πρὸς τὸν πληθυσμὸν τοῦ 1860 καταλείπουσιν αὔξησιν ἐξ 20,891,666, ἀναλογούντων πρὸς 66.4 % μόνον δηλαδὴ κατὰ 9.9 % ἀνωτέραν τῆς τῆς Ἑλλάδος. Ἐν Σαξωνίᾳ, ἥτις εἶναι ἡ τὰ μάλιστα εὐνοουμένη χώρα, ὑπερτέρα οὖσα καὶ αὐτῶν τῶν Ἡνωμένων Πολιτειῶν, ἡ αὔξησις κατὰ τὴν τελευταίαν τριακονταετίαν ἀναλογεῖ πρὸς 71.7 %, ὑπερβαίνει δηλαδὴ τὴν ἡμετέραν κατὰ 15.2 %. Ἀλλ' ἆρά γε αἱ συνθῆκαι, αἵ τε πολιτικαὶ καὶ κοινωνικαὶ τῆς Σαξωνίας, ἐὰν ὑποτεθῇ ὅτι δύνανται αὗται νὰ ἐκδηλωθῶσι διὰ μαθηματικῆς ἀναλογίας, κατὰ 15. 2% μόνον ὑπερτεροῦσι τῶν τῆς Ἑλλάδος ; Νομίζω λοιπὸν ὅτι δὲν ὑπερβάλλω, ἐὰν εἴπω ὅτι ἡ περὶ τὴν αὔξησιν τοῦ Ἑλληνικοῦ πληθυσμοῦ ταχίστη καὶ ἐπίφθονος αὕτη ἐπίδοσις, ἀπολύτως εἰς τὴν λειτουργίαν τῶν φυσικῶν νόμων ὀφειλομένη, καθιστῶσα δὲ τὴν Ἑλλάδα ἴσην σχεδὸν τῶν κατ' ἐξοχὴν πεπολιτισμένων χωρῶν τοῦ κόσμου, ἔχει λόγον ἐν τῇ φυσικῇ καὶ πρὸ πάντων ἐν τῇ ἠθικῇ εὐρωστίᾳ τοῦ Ἑλληνικοῦ γένους.

Δὲν δύναμαι νὰ δώσω πέρας εἰς τὸ περὶ τῶν ἀπογραφῶν τοῦ ἡμετέρου πληθυσμοῦ Κεφάλαιον, χωρὶς ν' ἀναφέρω ἀξιοσημείωτόν τι τοῦ γένους ἡμῶν χαρακτηρστικόν. Παρ' ἡμῖν οἱ ἄρρενες ὑπερτεροῦσι τῶν θηλέων, διότι ἀναλογοῦσιν οὗτοι εἰς 51.82% ἐπὶ τοῦ ὅλου, ἐνῶ αἱ θήλεις ἀναλογοῦσι μόνον πρὸς 48.18%. Ἀποκαλῶ τὸ χαρακτηριστικὸν τοῦτο ἀξιοσημείωτον, διότι καθ' ἅπασαν τὴν Εὐρώπην αἱ θήλεις ὑπερ-

τεροῦσι τῶν ἀρρένων. Ἐν Σαξωνίᾳ ἀναλογοῦσιν 105.9 θήλεις ἐπὶ 100 ἀρρένων. Μόνον ἐν ταῖς Ἡνωμέναις Πολιτείαις τῆς Ἀμερικῆς συμβαίνει ὅ,τι καὶ παρ' ἡμῖν, διότι ἀπέναντι 30,554,370 θηλέων τὸ 1890 ἀπεγράφησαν 32,067,880 ἄρρενες, ἤτοι ἀνελόγησαν οὗτοι πρὸς 51,2°/₀ ἐπὶ τοῦ ὅλου πληθυσμοῦ, ἐνῶ αἱ θήλεις ἀνελόγησαν μόνον πρὸς 48.8∘/₀ Ἡμεῖς λοιπὸν ὑπερτεροῦμεν καὶ τῶν Ἡνωμένων Πολιτειῶν τῆς Ἀμερικῆς κατὰ 0.80°/₀.

Πόλεις καὶ χωρία.

Ὑπάρχουσι σήμερον ἐν τῷ Βασιλείῳ 35 πόλεις καὶ 4,621 χωρία. Ἐκ τῶν πόλεων 23 ἔχουσι πληθυσμὸν 5—10,000 κατοίκων, 8,10—20,000, 3,20—35,000 καὶ 1, ἡ πρωτεύουσα, 114,355 κατοίκων, ἐν ὅλῳ αἱ 35 αὗται πόλεις ἔχουσι πληθυσμὸν 471,760 κατοίκων, τὰ δὲ 4,621 χωρία ἔχουσι πληθυσμὸν 1,715,448 κατοίκων. Κατὰ τὰς παραμονὰς τῆς ἐπαναστάσεως ἡ περικαλλὴς πρωτεύουσα ὀλίγον τι διέφερε χωρίου, ὁ δὲ Πειραιεὺς οὐδὲν πλέον ἦτο ἢ στέγασμά τι χρήσιμον πρὸς ἀποβίβασιν. Αἱ κατὰ τὴν ἐποχὴν ἐκείνην δυνάμεναι ὁπωσοῦν νὰ ὀνομασθῶσι πόλεις, ἦσαν ἡ Ἐπίδαυρος, τὸ Μεσολόγγιον, αἱ Καλάμαι, τὸ Ναύπλιον καὶ τὸ Ἄργος, ἀλλ' αἱ πέντε αὗται πόλεις δὲν ἠρίθμουν ὁμοῦ πλείονας τὰς 25,000 κατοίκων.

Ἐὰν ἤδη τὸν πληθυσμὸν τῶν πόλεων προσεγγίσωμεν πρὸς τὸν τῶν χωρίων, δηλαδὴ τὸν τῶν ἀστῶν πρὸς τὸν τῶν ἀγροτῶν, καὶ συγκρίνωμεν ἑκάτερον πρὸς τὸν ὅλον τοῦ Βασιλείου πληθυσμόν, εὑρίσκομεν ὅτι, ὁ ἀγροτικὸς πληθυσμὸς ἀναλογεῖ πρὸς 75.4°/₀ ἐπὶ τοῦ ὅλου, ὅτι δηλαδή, ὁ Ἑλληνικὸς πληθυσμὸς εἶναι κατὰ τὰ ³/₄ καὶ πλέον ἀγροτικός, τοῦθ' ὅπερ εἶναι ἀπείρου σημασίας ἐν χώρᾳ τοσοῦτον δαψιλῶς ὑπὸ τοῦ Πλάστου διὰ τὴν καλλιέργειαν τῶν φυσικῶν προϊόντων προικισθείσῃ. Ἐν τῇ ἀναλογίᾳ ταύτῃ τοῦ ἡμετέρου πληθυσμοῦ εἴμεθα ἴσοι σχεδὸν πρὸς τὴν Ρουμανίαν, ἀλλ' ὑπερτεροῦμεν πάσης τῆς λοιπῆς Εὐρώπης· ἐν Ρουμανίᾳ ὁ ἀγροτικὸς πληθυσμὸς ἀναλογεῖ πρὸς 81°/₀ ἐπὶ τοῦ ὅλου.

Γεννήσεις καὶ θάνατοι.

Ἐφ' ὅσον δυνάμεθα νὰ γνωρίσωμεν ἐκ τῶν παρ' ἡμῖν στατιστικῶν στοιχείων, ἔχομεν ἐν Ἑλλάδι κατ' ἔτος, ἐπὶ 18,558 γάμων 74,666 γεννήσεις, ἀναλογούσας πρὸς 29.9 ἐπὶ τῶν χιλίων, καὶ 53,512 θανάτους ἀναλογοῦντας πρὸς 21.4 ἐπὶ τῶν χιλίων. Ἡ ἀναλογία ἐπὶ τῶν χιλίων ἐν ταῖς ἄλλαις χώραις τῆς Εὐρώπης εἶνε ὡς ἑξῆς: Ἐπὶ μὲν τῶν γεννήσεων—ἐν Οὐγγαρίᾳ 43.9, ἐν Αὐστρίᾳ 38.2, ἐν Ἰταλίᾳ 36.9, ἐν Πρωσσίᾳ 36.3, ἐν Βαυαρίᾳ 36.2, ἐν Κ. Χώραις 35.1, ἐν Ἀγγλίᾳ

33.1, ἐν Ἑλβετίᾳ 32.5, ἐν Δανίᾳ 31.2, ἐν Νορβηγίᾳ 30.8, ἐν Βελγίῳ 30.5, ἐν Σουηδίᾳ 29,3, ἐν Σκωτίᾳ 24.9, ἐν Γαλλίᾳ 24.1, καὶ ἐν Ἰρλανδίᾳ 23.6. Ἐπὶ δὲ τῶν θανάτων ἡ ἀναλογία ἐπὶ τῶν χιλίων εἶναι ὡς ἕπεται: Ἐν Οὐγγαρίᾳ 36.6, ἐν Αὐστρίᾳ 30.1, ἐν Βαυαρίᾳ 28.5, ἐν Ἰταλίᾳ 27.4, ἐν Πρωσσίᾳ 25.1, ἐν Γαλλία 22.2, ἐν Βελγίῳ 20.8, ἐν Κ. Χώραις 20.6, ἐν Ἑλβετίᾳ 20.3, ἐν Σκωτίᾳ 20.1, ἐν Ἀγγλίᾳ 19.6, ἐν Δανίᾳ 19.2, ἐν Ἰρλανδίᾳ 19.2, ἐν Σουηδίᾳ 17,3 καὶ ἐν Νορβηγίᾳ 17. Ὥστε ἡ Ἑλλὰς ὡς πρὸς τὰς γεννήσεις εἶναι ἀνωτέρα τῆς Σουηδίας, τῆς Σκωτίας, τῆς Γαλλίας καὶ τῆς Ἰρλανδίας, κατωτέρα δὲ πασῶν τῶν λοιπῶν μνημονευθεισῶν χωρῶν. Ὡς πρὸς δὲ τοὺς θανάτους ἀνωτέρα μὲν τῶν Κ. Χωρῶν, τῆς Ἀγγλίας, τῆς Ἑλβετίας, τοῦ Βελγίου, τῆς Σκωτίας, τῆς Ἰρλανδίας καὶ τῶν Σκανδιναυϊκῶν χωρῶν, κατωτέρα δὲ τῶν λοιπῶν.

Ἐν Ἑλλάδι ἡ ἀναλογία τῶν γεννήσεων εἶναι κατὰ 8.5 ἄτομα ὑπερτέρα τῆς τῶν θανάτων, ὥστε ἐν τῇ ὑπερβάσει τῶν γεννήσεων ἡ Ἑλλὰς ἀποδεικνύεται ἴση σχεδὸν πρὸς τὴν Οὐγγαρίαν, τὴν Αὐστρίαν καὶ τὴν Βαυαρίαν, ἀνωτέρα τῆς Σκωτίας, τῆς Γαλλίας καὶ τῆς Ἰρλανδίας καὶ κατωτέρα τῶν ἄλλων Εὐρωπαϊκῶν χωρῶν.

Ἐὰν δὲ ἤδη βαθύτερον μελετήσωμεν τὰ πορίσματα τῆς κινήσεως τοῦ πληθυσμοῦ ἐν Ἑλλάδι, συγκριτικῶς πρὸς τὴν αὐτὴν κίνησιν ἐν ταῖς λοιπαῖς Εὐρωπαϊκαῖς χώραις, εὑρίσκομεν ὅτι ἡ Ἑλλὰς ὡς πρὸς τὴν θνησιμότητα, ἐν κανονικαῖς συνθήκαις ὑγιεινῆς εἶναι κατωτέρα (ἀποθνήσκουσι δηλαδὴ ἐν Ἑλλάδι ὀλιγώτεροι) τῆς Οὐγγαρίας, τῆς Αὐστρίας, τῆς Ἰταλίας, τῆς Βαυαρίας, τῆς Σκωτίας, τῆς Γαλλίας καὶ τῆς Ἰρλανδίας, ὅτι δὲ εἶναι ἀνωτέρα (ἀποθνήσκουσι δηλαδὴ περισσότεροι) τῆς Πρωσσίας, τῶν Κ. Χωρῶν, τῆς Ἀγγλίας, τῆς Νορβηγίας, τοῦ Βελγίου, τῆς Σουηδίας καὶ τῆς Δανίας· ἀλλ' ἐὰν ἐξαιρέσωμεν τὰς Σκανδιναυϊκὰς χώρας, ὧν οἱ θάνατοι εἶναι κατὰ 5 ½ ἄτομα ἐν τῇ ἀναλογίᾳ αὐτῶν πρὸς τὰς γεννήσεις ὀλιγώτεροι τῶν ἐν Ἑλλάδι, καὶ τὰς Κ. Χώρας καὶ τὴν Ἀγγλίαν, ἐν αἷς ἀποθνήσκουσιν ὀλιγώτεροι ἢ παρ' ἡμῖν κατὰ 4 ἄτομα ἐν τῇ αὐτῇ ἀναλογίᾳ, ἡ ἐπὶ πλέον διαφορὰ τῶν θανάτων παρ' ἡμῖν πρὸς τοὺς τῶν ἄλλων μνημονευθεισῶν χωρῶν τῆς Πρωσσίας, τοῦ Βελγίου καὶ τῆς Δανίας εἶναι οὐχὶ σπουδαία, μὴ ὑπερβαίνουσα τὰ 2 ἄτομα ἐπὶ τῶν χιλίων.

Ἄξια μνείας εἶναι τέλος τὰ πορίσματα τῆς στατιστικῆς ὡς πρὸς τὴν μακροβιότητα ἐν Ἑλλάδι. Καταφθάνουσι τὰ 75—80 ἔτη εἷς ἐπὶ 1,602, τὰ 80—85 εἷς ἐπὶ 2,101, τὰ 85—90 εἷς ἐπὶ 3,020, τὰ 90—95 εἷς ἐπὶ 5,918, τὰ 95—100 εἷς ἐπὶ 11,988 καὶ τὰ ἄνω τῶν 100 εἷς ἐπὶ 16,678. Διαπρεπὴς παρ' ἡμῖν ἰατρὸς τὴν ἐν Ἑλ-

λάδι μακροβιότητα ἀποδίδει εἰς τὸ ὡραῖον κλίμα, τὸν καθαρὸν ἀέρα, τὴν λιτὴν δίαιταν, τὴν εὔρωστον ἰδιοσυγκρασίαν καὶ τὴν μικρὰν τῶν νόσων κληρονομικότητα.

Διαίρεσις κατ' ἐπαγγέλματα.

Διερευνῶντες τὴν κατ' ἐπαγγέλματα κατανομὴν τοῦ πληθυσμοῦ τῆς ἐλευθέρας Ἑλλάδος, ἐπὶ τῶν δυνατῶν στηριζόμενοι στοιχείων, εὑρίσκομεν ὅτι, ἐκ τῶν 1,133,411 ἀνδρῶν, τῶν παίδων ἐξαιρουμένων, εἰσὶ γεωργοὶ κτημάτων 473,138, καλλιεργηταὶ (χωρικοὶ) 57,069, ποιμένες 72,905, τεχνῖται 64,211, ἔμποροι 43,103, ἐμποροϋπάλληλοι 74,876, ἐργάται καὶ ὑπηρέται 31,321, ἐπιστήμονες 15,735, ὑπάλληλοι 12,109, κληρικοὶ 10,059, καὶ ναῦται 21,832.

Μεταναστεύσεις.

Ὁ Ἕλλην οὐδέποτε σκέπτεται περὶ μεταναστεύσεως, καθ' ἣν ἔννοιαν ἐννοοῦσι ταύτην τὰ Γερμανικῆς καταγωγῆς φῦλα, οἱ Γερμανοὶ καὶ οἱ Ἀγγλοσάξωνες, τοῦ ὁριστικοῦ, δηλαδή, ἀπὸ τῆς πατρίδος χωρισμοῦ, διότι παρ' ἡμῖν εἶναι ὅλως ἄγνωστος ἡ πολυπληθὴς ἐκείνη τάξις τῶν θητῶν (prolétaires), ἥτις εἶναι ἡ βιομηχανικὴ δόξα καὶ ὁ μέγας κίνδυνος τῶν Εὐρωπαϊκῶν κοινωνιῶν. Ἐν Ἑλλάδι καὶ ὁ ἀτυχέστατος τῶν ἐπαιτῶν οὐδέποτε θὰ κατακλιθῇ εἰς τὸ ὕπαιθρον ἢ τοὐλάχιστον, δίκην κτήνους, ἐντὸς σάκκου ἐν τοῖς ἐπίτηδες ξενοδοχείοις, οὐδὲ θὰ στερηθῇ ποτὲ τεμαχίου ἄρτου ἔστω καὶ ξηροῦ, λείχων τὰ ἀπερριμμένα τῶν μεγάρων ὀστᾶ!

Ἡ ἰδιοκτησία ἐν Ἑλλάδι καταμερίζεται μεταξὺ τῶν πλείστων κατοίκων τῆς χώρας, ὅσοι δὲ στεροῦνται ἰδιοκτησίας, ἐπιδίδονται εἰς ἄλλα βιοποριστικὰ ἔργα, ἱκανὰ νὰ προσπορίσωσιν αὐτοῖς τὰ πρὸς συντήρησιν μέσα. Διὰ τοῦτο ἐλάχιστος εἶναι παρ' ἡμῖν ὁ ἀριθμὸς τῶν ἀπολύτως ἐνδεῶν, τῶν ὑπὸ τῆς φιλανθρωπίας συντηρουμένων. Οὐδ' ἐλειτούργησάν ποτε ἐν Ἑλλάδι, ἀπὸ τῆς συστάσεως τοῦ Βασιλείου τ' ἄλλα ἐκεῖνα ἐλατήρια, τὰ ὁποῖα ὠθοῦσι τοὺς λαοὺς τῆς Δύσεως εἰς ἀθρόαν μετανάστευσιν, ἡ ἀπελπιστικὴ ἔνδεια, ἡ ἀκατάσχετος ἀνάγκη σωτηρίας ἀπὸ τῆς καταπιέσεως, αἱ φυσικαὶ καταστροφαί, ὡς συνέβη ἐν Ἰρλανδίᾳ, ἧς σήμερον ὁ πληθυσμὸς εἶναι ἠλαττωμένος ἀκριβῶς κατὰ τὸ ἥμισυ, διότι ἀπὸ τοῦ 1847 οἱ κάτοικοι αὐτῆς μετηνάστευσαν καθ' ἑκατομμύρια, ἐπιζητοῦντες ἐν Ἀμερικῇ ἀνακούφισιν ἀπὸ τῶν κατ' οἶκον παθημάτων· ὡς συμβαίνει ἀπό τινων ἐτῶν ἐν Ἰταλίᾳ, ἐξ ἧς μεταναστεύουσι κατ' ἔτος περὶ τὰς 200,000 ἄνθρωποι, τὴν καταμαστίζουσαν αὐτοὺς ἐν τῇ πατρίδι φοβερὰν πενίαν φεύγοντες. Ἡμεῖς ἓν μόνον ἔχομεν,

μέχρι τοῦδε παράδειγμα ἀθρόας μεταναστεύσεως. Ἐννοῶ τοὺς Ὀθωμανούς, τοὺς ἐν ἔτει 1881, μετὰ τὴν προσάρτησιν τῆς Θεσσαλίας, οὓς ἐφυγάδευσεν ὁ φανατισμός, οἵτινες ὅμως (πολλὰ ὑπάρχουσι σήμερον περὶ τούτου τεκμήρια) ζηλεύουσιν ἤδη τοὺς ἧττον φανατικοὺς ἐν Ἑλλάδι ἀπομείναντας ὁμοεθνεῖς των.

Ἐν τούτοις ὑπάρχουσι καὶ παρ' ἡμῖν οἱ τακτικῶς μεταναστεύοντες, ἀλλ' οὗτοι προσκαίρως μόνον ἀποξενοῦνται, ἐπιδιώκοντες πλοῦτον, σπεύδουσι δέ, εὐθὺς ὡς ἀποκτήσωσι τοῦτον, νὰ ἐπανέλθωσιν, εἰς τὰς προσφιλεῖς ἑστίας, τὰς ὁποίας οὐδέποτε οὐδ' ἐπὶ στιγμὴν ἐσκέφθησαν νὰ ἐγκαταλείψωσιν ὁριστικῶς. Τῶν τοιούτων μεταναστεύσεων τὸ ἐλατήριον εἶναι ἡ auri sacra fames, οὐχὶ βεβαίως, ὡς ἠννόει τότε ὁ Γλάδστων, ἐπὶ σκοπῷ ἐξορύξεως αὐτουσίου χρυσοῦ ἐν ταῖς νέαις χώραις, διότι μετεβλήθησαν ἔκτοτε τὰ πράγματα, ἀλλ' ἵνα ἀποκτήσωσιν οἱ μεταναστεύοντες τὸν χρυσὸν ἐν τῇ μορφῇ τοῦ χρήματος, διὰ τῆς ἐν ταῖς διαφόροις βιομηχανίαις χρησιμοποιήσεως τῆς ἐργασίας αὐτῶν.

Ἐξηγέρθησάν τινες κατὰ τῆς κατὰ τὰ τελευταῖα ἔτη σπουδαίαν ὁπωσοῦν διάστασιν προσλαβούσης μεταναστεύσεως τῶν Λακεδαιμονίων καὶ Ἐπιδαυρίων, παραπονούμενοι ὅτι, ἐν τῇ ἀραιότητι τοῦ ἡμετέρου πληθυσμοῦ προστίθεται χάσμα ἐπαισθητὸν ὡς ἐκ τῆς ἐλλείψεως ρωμαλέων βραχιόνων, ἐκ τῆς παραγωγικῆς ἐργασίας τῶν ὁποίων ἔμελλεν ἄλλως νὰ ὠφεληθῇ ὁ τόπος. Καὶ βεβαίως ἐν τῷ παραπόνῳ τούτῳ ὑπάρχει ἐκ πρώτης ὄψεως ἱκανὴ ἀφορμῆς αἰτία· οἱ βραχίονες ἐκεῖνοι ἠδύναντο ἀληθῶς νὰ χρησιμοποιηθῶσιν ἀποτελεσματικῶς ὑπὲρ τῆς ἐγχωρίου παραγωγῆς, ἀλλ' ἐγείρεται τὸ ζήτημα : ἡ ἐκ τῆς ἐλλείψεως παραγωγῆς ζημία εἶναι τοσαύτη, ὥστε ν' ἀντισταθμίσῃ τὸ ἐκ τῆς μεταναστεύσεως προκύπτον κατ' ἄλλον τρόπον κέρδος ; Τὸ ἐπ' ἐμοί, ἐξ ὅσων ἠδυνήθην νὰ συλλέξω πληροφοριῶν, φρονῶ ἀδιστάκτως ὅτι τὸ ἐκ τῆς μεταναστεύσεως τῶν Λακώνων ὑπὲρ τῆς χώρας κέρδος εἶναι πολὺ ἀνώτερον τῆς προσγιγνομένης εἰς αὐτὴν ζημίας καὶ ἑπομένως ὅτι εἶναι ὑπερεπαρκὲς νὰ ἐξαφανίσῃ τὴν εἰς τὴν ἐγχώριον παραγωγὴν προσγιγνομένην μείωσιν. Οἱ μετανάσται οὗτοι Λακεδαιμόνιοι καὶ Ἐπιδαύριοι ἀκριβῶς ἐκ τοῦ κατὰ τὸν Γλάδστωνα ἐλατηρίου ὠθούμενοι, σπεύδουσιν εἰς τὴν Ἀμερικήν, ἵνα ἐν ταῖς πλουσίαις ἐκείναις χώραις χρησιμοποιήσωσιν ἐπικερδέστερον ἢ ἐν τῇ πατρίδι αὐτῶν τὰς ἀκμαίας πρὸς τὴν ἐργασίαν δυνάμεις, τὰς ὁποίας, ἐλλείψει προσφόρου πεδίου ἐν Ἑλλάδι, ἀναγκάζονται νὰ καταλείπωσιν ἀπολύτως ἀδρανεῖς. Εὐθὺς δὲ ὡς κατορθώσωσι νὰ ἐπιτύχωσι τοῦ σκοποῦ αὐτῶν—καὶ σχεδὸν πάντες διὰ τὴν ἄκραν φιλεργίαν καὶ τὴν εὐφυΐαν αὐτῶν ἐπιτυγχάνουσι, — σπεύ-

δουσι ν' ἀποστείλωσιν εἰς τὰς οἰκογενείας των ζηλευτὰς ποσότητας χρυσοῦ, ἐπιφυλαττόμενοι πάντως βραδύτερον, τοὐλάχιστον οἱ πλεῖστοι, νὰ παλινοστήσωσι. Δυστυχῶς δὲν ἠδυνήθην νὰ ἐξακριβώσω πόσοι εἶναι οἱ κατ' ἔτος μεταναστεύοντες, οὐδὲ εἰς πόσον ἀνέρχεται τὸ οὕτως ἐτησίως ἀποστελλόμενον εἰς τὴν Ἑλλάδα χρῆμα ὑπὸ τῶν περὶ ὧν πρόκειται μεταναστῶν, μὲ διαβεβαιοῦσιν ὅμως ὅτι, οἱ μὲν μετανάσται ἀριθμοῦνται εἰς πολλὰς ἑκατοντάδας κατ' ἔτος, ὅτι δὲ τὸ χρῆμα εἰς σημαντικὰ ἀνέρχεται ποσά, εἰς 1,000,000 ὑπολογιζόμενα δι' ἕνα καὶ μόνον δῆμον, τὸν τῶν Θεραπνῶν.

Ἐὰν σήμερον οἱ οἰκονομολόγοι θεωροῦσι τὴν μετανάστευσιν ὡς ἀγαθόν τι, διότι δι' αὐτῆς ἡ πατρὶς ἀποκαθαίρεται ἐν μέρει τῶν ἀχρήστων καὶ δὴ τῶν ἐπιβλαβῶν στοιχείων, κατὰ μείζονα λόγον πρέπει νὰ θεωρῆται αὕτη ὡς ἀγαθὸν ἐπιθυμητόν, ὁσάκις διενεργεῖται ὑπὸ τὰς συνθήκας, ὑπὸ τὰς ὁποίας μεταναστεύουσιν οἱ Ἕλληνες.

Ὑπολογίζεται ὅτι, ἐκτὸς τῶν ἐν τῇ ἀλλοδαπῇ ἀποκατεστημένων Ἑλλήνων ὑπηκόων, ὑπάρχουσι διαρκῶς ἐν τῷ ἐξωτερικῷ, ἀλληλοδιαδόχως ἀνακαινιζόμενοι, 135,466 ἐλεύθεροι Ἕλληνες, οἵτινες μεταναστεύουσι προσκαίρως ἐπιδιώκοντες πλοῦτον, ὡς εἶπον, ἢ τοὐλάχιστον πορισμὸν μέσων πρὸς μείζονα ἢ τὸ πρὶν εὐζωίαν. Οἱ Ἕλληνες οὗτοι εἰσὶν ἀληθῶς αἱ μέλισσαι τῆς πατρίδος, διότι ἐκτὸς εὐαρίθμων τινῶν, ὁριστικῶς ἐν τῷ ἐξωτερικῷ ἐγκαθισταμένων, οἱ λοιποί, οἱ πλεῖστοι, οὐδ' ἐπὶ στιγμὴν ἀποβάλλουσι τὸν διακαῆ πόθον νὰ ἐπανέλθωσιν εἰς τὴν Ἑλλάδα, ἵνα ἐν ἀνέσει ἀπολαύσωσιν ἐν ταῖς πατρικαῖς ἑστίαις τῶν καρπῶν τῶν μόχθων καὶ τῆς ἐργασίας αὐτῶν, τὸν πόθον δὲ τοῦτον σπεύδουσι νὰ ἐκπληρώσωσιν εὐθὺς ἐπὶ τῇ πρώτῃ τῶν περιστάσεων εὐνοϊκῇ τροπῇ. Οἱ τοιοῦτοι μετανάσται οὐ μόνον οὐδόλως γίγνονται ἐπιβλαβεῖς εἰς τὴν παραγωγὴν τῆς πατρίδος αὐτῶν διὰ τῆς προσκαίρου ἀπουσίας των, ἀλλὰ τοὐναντίον ὠφελοῦσιν αὐτήν, διότι, ἐπανερχόμενοι κρείττονες ἢ ὅτε ἀπῆλθον, πλείονα καταναλίσκουσι.

Τοιούτων ὄντων τῶν ὅρων, δι' ὧν διεξάγεται ἐν Ἑλλάδι ἡ μετανάστευσις, ἠδύνατό τις νὰ εὐχηθῇ, ἵνα ὦσι πλείονες οἱ μεταναστεύοντες.

Ἐποικήσεις.

Ἡ ἡμετέρα χώρα, ἥτις διὰ τὸν πολὺν ἀνεκμετάλλευτον εἰσέτι, φυσικὸν πλοῦτον, τὴν εὐφορίαν τῆς γῆς, τὸν ὡραῖον οὐρανὸν καὶ τὸ εὔκρατον κλίμα, τὴν ἀφθονίαν τῶν ὑδάτων, τὴν πρὸς τὴν Εὐρώπην ἐγγύτητα καὶ ἐν γένει διὰ τὴν ἀπαράμιλλον αὐτῆς καλλονήν, ἔπρεπε κατὰ προτίμησιν πάσης ἄλλης νὰ ἑλκύσῃ τοὺς ξένους ἐποίκους, (διότι

περὶ τῶν ξένων θ' ἀσχοληθῶ ἤδη καὶ οὐχὶ περὶ τῶν Ἑλλήνων), λίαν εὐαρίθμους δύναται ἤδη μετὰ ἑξήκοντα ἔτη ν' ἀριθμήσῃ τοιούτους. Τακτικῶν ἐποίκων προσέλευσις, ὡς γίγνεται ἐν ἄλλαις χώραις, παρ' ἡμῖν οὐδόλως ἀναφέρεται. Ἔρχονται μὲν ἱκανοὶ κατὰ καιροὺς ξένοι εἰς τὴν Ἑλλάδα, ἐκ διαφόρων παρακινούμενοι ἀφορμῶν καὶ ἐκ τούτων τινὲς ὁριστικῶς ἐν αὐτῇ ἀποκαθίστανται, ἀλλ' οὗτοί εἰσι τοσοῦτον εὐάριθμοι, ὥστε οὐδόλως δύνανται νὰ θεωρηθῶσιν ὡς ἐποικιστικὸν ἐφόδιον ἄξιον λόγου, ὡς τοῦτο ἐννοεῖται ἐν Ἀμερικῇ καὶ ἐν αὐτῇ τῇ Εὐρώπῃ, ἐν ταῖς ἐπικρατείαις τῆς ὁποίας εἰς πολλὰς ἑκατοντάδας χιλιάδων ἀριθμοῦνται οἱ ξένοι ἔποικοι.

Κατὰ τὴν ἀπογραφὴν τοῦ 1879, ἐφ' ἧς ἀναγκάζομαι νὰ στηριχθῶ, διότι ἡ σχετικὴ ἐργασία τῆς ἀπογραφῆς τοῦ 1889 δὲν συνετελέσθη εἰσέτι, ὑπάρχουσιν ἐν Ἑλλάδι 6,604 μόνον ξένοι, ἤτοι, 3,104 Ἰταλοί, 2,187 Ἄγγλοι, 534 Γάλλοι, 364 Αὐστριακοί, 314 Γερμανοὶ καὶ 101 Ρῶσσοι. Οἱ ἀριθμοὶ οὗτοι βεβαίως ἠλλοιώθησαν κατὰ τὴν τελευταίαν δεκαετίαν, ἀλλ' εἴτε ηὔξησαν, εἴτε ἐμειώθησαν, πάντως δυνάμεθα ἀσφαλῶς νὰ δεχθῶμεν, ὅτι ὁ ἀρχικὸς τοῦ 1889 συνολικὸς ἀριθμὸς οὐδόλως ἠλλοιώθη μέχρι σημείου μεταβάλλοντος αὐτὸν σπουδαίως, ὥστε ἀπομένει ἀκέραιον τὸ γεγονός, ὅτι ἐλάχιστος εἶναι ὁ ἀριθμὸς τῶν ξένων, τῶν προσερχομένων εἰς τὴν Ἑλλάδα μὲ τὴν πρόθεσιν νὰ ἐγκατασταθῶσιν ὁριστικῶς ἐν αὐτῇ.

Ἐν Γαλλίᾳ ὑπάρχουσι σήμερον ἀποκατεστημένοι ἐπέκεινα τοῦ ἑνὸς ἑκατομμυρίου ξένων, ἀκριβῶς κατὰ τὴν στατιστικὴν τοῦ 1891, 1,101, 728 ἢ 3 °/₀ ἐπὶ τοῦ ὅλου πληθυσμοῦ, ἡ αὐτὴ δὲ περίπου ἀναλογία παρατηρεῖται καὶ ἐν ταῖς λοιπαῖς χώραις τῆς Εὐρώπης, ἐν Ἀγγλίᾳ, ἐν Γερμανίᾳ, ἐν Αὐστρίᾳ, ἐν Βελγίῳ, ἐν Ἑλβετίᾳ. Ἀλλ' οἱ ἐξέχοντες ἐν ταῖς Ἐπικρατείαις ἐκείναις ἄνδρες, οὐ μόνον οὐδόλως παραπονοῦνται ἐπὶ τῇ εἰσβολῇ τοσούτων ξένων εἰς τὰς χώρας αὐτῶν, παρὰ τὰ ἐγειρόμενα ἐνίοτε δυσάρεστα ἐπεισόδια, τῆς συγκρούσεως μεταξὺ αὐτῶν καὶ τοῦ ἰθαγενοῦς στοιχείου, ἀλλὰ τοὐναντίον ἐνθαρρύνουσι καὶ ὑποβοηθοῦσι τὴν προσέλευσιν ἐποίκων διὰ καταλλήλων νομοθετημάτων, διότι φρονοῦσι δικαίως ὅτι οἱ ἔφηβοι ἐκεῖνοι καὶ ἀκμαῖοι ξένοι ἀναπληροῦσι τοὺς ἀνηλίκους καὶ ἀναπήρους ἐγχωρίους, ὅτι ἀντισταθμίζεται διὰ τοῦ ἐξ αὐτῶν κέρδους ἡ προσγινομένη εἰς τὴν χώραν ἐκ τῆς παραλλήλου μεταναστεύσεως ζημία, ὅτι δὲ ἐπειδὴ ἡ ἐκπαίδευσις τῶν ξένων ἐποίκων δὲν ἐγένετο ἀναλώμασι τῆς χώρας, αὕτη ὠφελεῖται εὐθὺς ἀδαπάνως καὶ ἀκόπως τοῦ προϊόντος τῆς ἐργασίας καὶ τῆς καταναλώσεως αὐτῶν.

Ἑπομένως δογματίζουσιν ὅτι τὸ Κράτος ἔχει καθῆκον νὰ δέχηται τοὺς ξένους ἐλευθερίως, καθόσον θεωροῦσιν ὅτι ἀντίκειται, δι' οὓς ἀνέφερον λόγους, εἰς τὰ γενικὰ τοῦ τόπου συμφέροντα ἡ καθ' οἱονδήποτε τρόπον παρακώλυσις τῆς ἐν αὐτῷ ἐγκαταστάσεως τῶν ξένων, ὅτι δὲ ἐξ ἐναντίας ἡ πολιτεία ὀφείλει νὰ διευκολύνῃ τὴν ἐγκατάστασιν ἐν τῇ χώρᾳ ὑγιῶν στοιχείων, λειαίνουσα αὐτοῖς τὴν ὁδὸν καὶ υἱοθετοῦσα ταῦτα διὰ τῆς πολιτογραφήσεως.

Φρονοῦσιν ὅμως ταὐτοχρόνως ὅτι, τὸ Κράτος δὲν πρέπει ν'ἀναμιγνύηται πέραν τοῦ οὕτω καθοριζομένου μέτρου, ἐπὶ τῷ σκοπῷ νὰ ἐνθαρρύνῃ ἢ ν' ἀποθαρρύνῃ κατὰ σύστημα τὸν ἐποικισμόν, διότι μόνον ἐν τῷ πνεύματι τῆς περιωρισμένης ταύτης δράσεως θεωροῦσι τὴν ἀνάμιξιν τοῦ Κράτους ἐπωφελῆ εἰς τὰ καλῶς ἐννοούμενα συμφέροντα τῆς χώρας.

Διὰ τοῦτο ἐν Γαλλίᾳ, οὐ μόνον ἐπιδιώκεται ἡ κατάργησις τοῦ βαρέος καὶ ἀποδιωκτικοῦ τῶν ξένων περὶ διαμονητηρίων φόρου (droit de Chancellerie), ἀλλὰ καὶ διὰ τοῦ νόμου τῆς 20 Ἰουνίου 1889 κηρύσσονται Γάλλοι πολῖται πάντες οἱ γεννώμενοι ἐν Γαλλίᾳ ὑπὸ ἀποκατεστημένων καὶ γεννηθέντων ἐν αὐτῇ ξένων.

Μήπως τὸ μεγαλεῖον τῆς Ῥώμης δὲν ὀφείληται κατὰ πολὺ εἰς τὸν θεσμὸν τῆς πολιτογραφήσεως τῶν μαχίμων καὶ ἐκλεκτῶν ἀτόμων ἐκ τῶν κατακτωμένων λαῶν, τοῦ ὁποίου τοσαύτην ἐν ἀρχῇ οἱ Ῥωμαῖοι ἐποιήσαντο ἐλευθερίαν χρῆσιν ;

Ἐσκέφθη ποτὲ ἡ Ἀντιβασιλεία, κατατρομάξασα πρὸ τῆς ἐρημώσεως εἰς ἣν εὗρε τὴν Ἑλλάδα, νὰ προσελκύσῃ ξένους ἐποίκους. Ἐξέδωκεν ἐπὶ τούτῳ διατάγματα καὶ εἰς ἄλλα προῆλθε διοικητικὰ μέτρα. Ὑπεβοήθησε τὸν Γάλλον φιλέλληνα Ἐϊχθάλ, ὅστις πλῆρες ἐξεπόνησε σχέδιον ἐποικισμοῦ, συγκροτηθέντος καὶ εἰδικοῦ γραφείου ὑπὸ τὴν περίεργον ὀνομασίαν «Γραφεῖον πολιτικῆς οἰκονομίας»· ἐγένοντο δὲ τέλος καὶ πρακτικαί τινες ἀπόπειραι ἐγκαταστάσεως ἐποίκων, αἱ ἐν Τίρυνθι καὶ Ἡρακλείῳ ἰδίως· ἀλλὰ μεθ' ὅλα τὰ ἑλκυστικὰ πλεονεκτήματα τῆς Ἑλλάδος, πᾶσαι αἱ ἀπόπειραι ἐκεῖναι τέλεον ἀπέτυχον, εἰς οὐδὲν ἀπολήξασαι πρακτικὸν ἀποτέλεσμα ὑπὲρ τοῦ ἐπιδιωκομένου σκοποῦ, τὸ μὲν διότι τὸ Κράτος ἀνεμίχθη ἴσως πέραν τοῦ σημείου, τοῦ ὑπὸ τῆς νεωτέρας ἐπιστήμης περὶ τῆς λειτουργίας αὐτοῦ καθοριζομένου, τὸ δὲ διότι οὐδὲν σχεδὸν φαίνεται πρᾶξαν ἐν τῷ πεδίῳ τῆς πρακτικῆς ἐφαρμογῆς πρὸς ἄρσιν τῶν εἰς τὸ ἔργον παρομαρτουσῶν ποικίλων δυσχολιῶν, ἐν γένει δὲ διότι ἡ ἐργασία ἐγένετο κατεσπευμένως, κατ' αὐτὸν τὸν Ἐϊχθάλ, ἀτάκτως καὶ ἄνευ μεθόδου.

Ἔκτοτε οὐδεμία πλέον περὶ ἐποικισμοῦ ἐν Ἑλλάδι ἐγένετο σκέψις.

Ἀλλ' ἐρωτῶ, λαμβανομένων ὑπ' ὄψιν, ἀφ' ἑνὸς μὲν τῆς ἀραιότητος τοῦ ἡμετέρου πληθυσμοῦ, ἀφ' ἑτέρου δὲ τοῦ πλήρους παρθενικοῦ πλούτου ἐδάφους τῆς Ἑλλάδος, δὲν συμφέρει ἡμῖν ἡ προσέλευσις ἑκατοντάδων τινῶν χιλιάδων ἐποίκων, οὐχὶ ὅμως ἄλλως ἢ γερμανικῆς καταγωγῆς, Γερμανῶν δηλονότι καὶ Ἀγγλοσαξώνων, ἐκ τῶν μυριάδων ἐκείνων αἵτινες κατ' ἔτος μεταναστεύουσιν εἰς τὰς πολιτείας τῆς Ἀμερικῆς ; Δὲν ἐπιβάλλεται εἰς τὰς Ἑλληνικὰς Κυβερνήσεις ἡ περὶ τούτου σοβαρὰ μέριμνα ἢ τοὐλάχιστον ἡ ἐμβριθὴς τοῦ ζητήματος μελέτη ;

Ἡ ἐντολὴ ἣν ἀνέλαβεν ἡ ἡμετέρα Ἑταιρεία ἐπιβάλλει φυσικῶς τὸ ἐρώτημα τοῦτο, τὸ ὁποῖον ἤδη ἁπλῶς διατυπῶ. Ἐν χρόνῳ εὐθέτῳ, ὅτε ἐν τῷ δευτέρῳ μέρει τῆς παρούσης περὶ τῶν καθ' ἡμᾶς μελέτης θέλω, ὡς ὑπεσχέθην, ἀσχοληθῆ εἰς τὴν ἐξεύρεσιν τῶν προσφορωτέρων μέτρων, δι' ὧν δύναται νὰ ἐπιτευχθῇ ἡ θεραπεία τῶν πολλαπλῶν τοῦ Ἔθνους ἡμῶν ἀναγκῶν, θέλω ἐξετάσει καὶ τὸ λεπτὸν καὶ δύσκολον ζήτημα ἀπὸ τῶν διαφόρων αὐτοῦ ἀπόψεων, καὶ θέλω προσπαθήσει, τὸ ἐπ' ἐμοί, ν' ἀπαντήσω εἰς τὸ τεθὲν ἐρώτημα.

Σ. Σκιαδᾶς.

ΣΚΗΝΑΙ ΤΗΣ ΕΡΗΜΟΥ

ΣΕΜΗΖ ΚΑΙ ΚΑΜΜΑΡ

(ΗΘΗ ΒΕΔΟΥΪΝΩΝ)

Κόρη δεκαέτις, ἡ γλυκεῖα Κάμμαρ, κρατοῦσα εἰς χεῖρας μεγάλην ξυλίνην γάβαθον, πλήρη γάλακτος, ἐπὶ τοῦ ὁποίου ἐχόρευε κενὸς κυαθίσκος, ἐξῆλθε τῆς πατρικῆς σκηνῆς κομίζουσα τὸ ἄριστον εἰς τὸν Σέμηζ, τὸν νεαρὸν σύντροφόν της. Εἰς ἱκανὴν ἀπόστασιν, ἐξηπλωμένος κατὰ γῆς, παρὰ τὴν ὀζώδη ράβδον του, ὁ Σέμηζ φυλάττει τὰ πρόβατα τοῦ πατρός του, βόσκοντα ἐν ἀπεράντῳ χλοερᾷ κοιλάδι, ἔνθα βρίθουσι τὰ κάρδαμα καὶ τ' ἀρνόγλωσσα.

Ὁ ἥλιος μόλις ἀνατέλλει πρὸ μικροῦ. Καταχρυσόνει τὴν πεδιάδα καὶ ἀναζωογονεῖ τὴν χλόην. Εἰς τὴν ἐμφάνισιν αὐτοῦ αἱ ἐπὶ τῶν φύλλων σταγόνες τῆς ἐαρινῆς δρόσου μεταβάλλονται εἰς διαυγῆ καὶ ἀκτινοβόλα τοπάζια, τὰ δὲ ἀρνία καταγίνονται μετὰ σπουδῆς ν' ἀποκόψωσι τὰ χόρτα, δροσερὰ εἰσέτι καὶ ὑγρά, πρὶν ἢ ἐκεῖνος πρὸς ἀποσόβησιν τῆς δίψης του ἀπορροφήσῃ τὴν ἰκμάδα των. Καὶ βόσκουν ταχέως, καὶ ἀποσπῶσι βεβιασμένως, καὶ μασσοῦν ἀδιαλείπτως.

Παρὰ τὸν Σέμηζ, ὡς μικρογραφία Σφιγγός, κάθηται ὡραῖον σταχτόχρουν λαγωνικόν, νοῆμον καὶ πιστὸν σλοῦγκι, ὁ Σιρχάν, ἀνατινάσσων ἐνίοτε τὰ κρεμαστὰ ὦτά του πρὸς ἀποδίωξιν ἑωθινῶν τινων μυιῶν. Τὸ βραχὺ αὐτοῦ τρίχωμα ὑποτρέμει εἰς τὸ θάλπος τοῦ ἡλίου καὶ στίλβει ὡς βερνικωμένον. Ἀπωτέρω τὰ σκηνώματα τῆς μεγάλης φυλῆς τῶν Διλὲμ φαίνονται βυθισμένα εἰς διαφανῆ ὁμίχλην, παρατεταγμένα εἰς εὐθεῖαν γραμμήν, μαῦρα καὶ ἐπιμήκη, ὁμοιάζοντα ἐν τῇ εὐρείᾳ ἐκείνῃ ἐρήμῳ ὡς σκάφη ἀνάστροφα ἐντὸς ἀπεράντου ναυπηγείου, ἡ δ' ἐν αὐτοῖς ὕπαρξις τῆς ζωῆς προδίδεται ἀπό τινας στήλας καπνοῦ ὑποτρέμοντος, στήλας ὑψουμένας μεγαλοπρεπῶς πρὸς τὸ στερέωμα καὶ ἀπό τινας μυκηθμοὺς βοῶν, οἵτινες βραδυπόροι ἐγκαταλείπουσι τὰ σκηνώματα, τρεπόμενοι πρὸς τὴν χλοερὰν πεδιάδα.

Αἴφνης ὁ Σιρχὰν ἐγείρεται, βλέπει καὶ γρυλλίζει μετὰ χαρᾶς σείων τὴν οὐράν του, λεπτὴν καὶ εὔστροφον ὡς μαστίγιον. Ἡ Κάμμαρ ἐφάνη καὶ πλησιάζει ἀποκαμωμένη καὶ ἀσθμαίνουσα, μὲ τοὺς βραχίονας τρέμοντας ἐκ τοῦ βάρους τῆς γαβάθου, τὴν ὁποίαν μειδιῶσα καταθέτει παρὰ τὸν Σέμηζ.

— Εἶναι ἀπὸ τὸ γάλα τῆς κίτρινης. Τὸ πῆρα κρυφὰ ἀπ' τὴ μάνα μου σήμερα. Καλὰ δὲν ἔκαμα ;

— Γειά σου Κάμμαρ ! Ἀμ' ψωμί, δὲν ἔφερες ;

— Νὰ καὶ τὸ ψωμί· καὶ ἐξήγαγε τοῦ κόλπου αὐτῆς δύο κριθίνας πήττας καὶ ἐκάθησε παρὰ τὸν Σέμηζ. Ἤρξαντο οὕτω τρώγοντες καὶ πίνοντες ὁ εἷς μετὰ τὸν ἄλλον κυαθίσκον γάλακτος. Τεμάχια τῆς πήττας βυθιζόμενα ἐν τῷ γάλακτι ἐδίδοντο εἰς τὸν Σιρχάν, ὅστις ἀγαλλιῶν καὶ σείων τὴν οὐράν του, ἔχαπτεν αὐτὰ διὰ μιᾶς.

— Σήμερα ποῦ θὰ ποτίσωμε τὰ πρόβατα ; ἠρώτησεν ἡ Κάμμαρ.

— Σήμερα τί εἶναι ; Πέμπτη· εἶναι ἡμέρα τοῦ ποταμοῦ. Θὰ τὰ πᾶμε 'ς τὸν Εὐφράτη νὰ πιοῦν τὰ καϋμένα κομμάτι ἀθάνατο νερό. Τὸ νερὸ τῆς λίμνης λέρωσε καὶ τώρα ἕξ ἡμέραις χωρὶς νὰ θέλουν τὸ πίνουν.

Ὅταν δ' ἐτελείωσαν τὸ λιτὸν αὐτῶν πρόγευμα, ἐσήκωσε πάλιν ἡ Κάμμαρ τὴν γάβαθον κενήν, ἐθώπευσεν ὀλίγον τὸν Σιρχάν, ὁ δὲ Σέμηζ προσεκάλεσε τὸ ποίμνιον, οὗτινος τὰ λευκὰ καὶ καστανὰ χρώματα ἐφαίνοντο ὡς παρδαλοὶ θαλάσσης κυματισμοί, καὶ διηύθυνεν αὐτὸ πρὸς τὸν τρεῖς ὥρας ἀπέχοντα Εὐφράτην.

Τὸ ποίμνιον ἔβαινεν ὡς γινῶσκον ποῦ διηυθύνετο. Ὁ δὲ Σέμηζ φέρων τὴν ῥάβδον του ὁριζοντίως ἐπὶ τῶν ὤμων καὶ κρεμάσας ἐπ' αὐτῆς νωχελῶς τοὺς βραχίονας, ἡ Κάμμαρ, θέσασα ὑπὸ τὴν μασχάλην αὐτῆς τὴν κενωθεῖσαν γάβαθον καὶ ὁ Σιρχάν, ἄλλοτε πηδῶν ὡς τράγος καὶ

ἄλλοτε ὀσφραινόμενος περιέργως τὰ παρ' αὐτόν, τὰ τρία τέλος τέκνα τῆς ἐρήμου, ἀδελφωμένα, ἠγαπημένα καὶ ἀχώριστα ἠκολούθουν τὰ πρόβατα.

Ὁ πατὴρ τοῦ Σέμηζ ὠνομάζετο Ἀβδουλλᾶς. Ἐθεωρεῖτο ὡς εὐκατάστατος παρὰ τῆς φυλῆς τῶν Διλέμ, διότι εἶχε ποίμνια προβάτων καὶ καμήλων. Ἐνυμφεύθη τὸ πρῶτον τὴν ὡραίαν Νάϊλε, ἥτις ἔδωκεν αὐτῷ ἕνα υἱόν, τὸν Σέμηζ, καὶ ἐσταμάτησεν. Ὁ Ἀβδουλλᾶς ἤθελε γενεὰν καὶ ἡ γενεά του εἶχε περιορισθῆ εἰς ἓν καὶ μόνον τέκνον. Μάτην ὑπομείνας ἄνευ ἀποτελέσματος δέκα ὅλα ἔτη, ἀπεφάσισε τέλος καὶ συνεζεύχθη τὸ δεύτερον τὴν Χαδίτσαν, χήραν ὁμοφύλου του ἔχουσαν μόνην ἑξαέτιδα κορασίδα τὴν Κάμμαρ καὶ ὑποσχομένην αὐτῷ πληθὺν ἀπογόνων. Πράγματι δὲ ἐν διαστήματι τριῶν ἐτῶν ἔδωκεν αὐτῷ δύο θυγατέρας, ἀλλὰ τὸ ὄνειρον τοῦ Ἀβδουλλᾶ ἦτο ἡ ἀπόκτησις υἱῶν. Διὰ τοῦτο ὅτε καὶ τὸ τρίτον ἐγκυμονήσασα ἔτεκε καὶ ἑτέραν κόρην, ὁ Ἀβδουλλᾶς ἀδημονήσας ἀνέκραξε·

— Κατάρα! εἰς τὸν διάβολον! Νὰ μὴν τὴν ἰδοῦν τὰ μάτια μου αὐτὴν ὅπου ξέρει νὰ γεννᾷ μόνον γάταις!

Τὸ νεογνὸν ταχέως ἀπέθανεν, ἀλλ' ὡς ἐψιθυρίζετο, οὐχὶ φυσικῶς.

Ὥστε ἡ Νάϊλε, ἡ ὡραία τοῦ Σέμηζ μήτηρ, ἐνηβρύνετο ἐπὶ τῇ ἀποκτήσει υἱοῦ, ἔστω καὶ ἑνός, διότι τὸν Ἀβδουλλᾶν πρὸς κολακείαν τὸν ἐπωνόμαζον κατὰ τὸ σύστημα Ἀμποῦ Σέμηζ (πατέρα τοῦ Σέμηζ), ὁ ἴδιος δὲ ὤμνυεν εἰς τὴν κεφαλὴν τῆς Οὔμμ Σέμηζ (μητρὸς τοῦ Σέμηζ). Συνεπῶς ἐν τῇ φυλῇ ἡ Νάϊλε ἐθεωρεῖτο ὡς ἡ κυριωτέρα σύζυγος καὶ ὡς ἡ οἰκοκυρὰ τοῦ γυναικωνίτου. Ἡ δὲ Χαδίτσα ἐκ τῆς ἀδημονίας της μετεχειρίζετο κακῶς καὶ αὐτὰς τὰς θυγατέρας της, ἐξύβριζεν ἀναφανδὸν τὸν Σέμηζ, εὕρισκεν ὅτι εἰς ὅλα ἐκεῖνος ἔπταιε καὶ ἐτρώγετο, κατὰ τὸ κοινόν, μὲ τὰ ροῦχά της. Αἱ δύο σύζυγοι τοῦ Ἀβδουλλᾶ δὲν ἠγαπῶντο, ἀλλ' ἡ μὲν Νάϊλε συγκαταβατικῶς πως ἐφέρετο πρὸς τὴν Χαδίτσαν, ἐνῷ αὕτη διεμηχανᾶτο πῶς νὰ ἐξοντώσῃ, εἰ δυνατόν, διὰ μιᾶς καὶ ἐκείνην καὶ τὸν υἱόν της, νὰ μείνῃ δὲ μόνη κυρία τοῦ σκηνώματος. Ἡ ἐπιθυμία της ὅμως αὕτη κατέστη μᾶλλον ἀπραγματοποίητος, διότι ὁ Ἀβδουλλᾶς πρὸς ἀποσόβησιν δῆθεν τῆς μεταξὺ τῶν δύο γυναικῶν του δυσαρεσκείας ἔλαβε καὶ τρίτην σύζυγον, τὴν ἑλικοβλέφαρον Δζεμίλε.

Τὰ παιδιά, τόσον ὁ Σέμηζ ὅσον καὶ ἡ Κάμμαρ μετὰ τῶν μικρῶν ἀδελφῶν της, ἔτρεμον ἐπὶ τῇ θέᾳ μόνῃ τῆς Χαδίτσας, ἐνῷ ἠγάπων τὴν Νάϊλε καὶ ἤρχισαν συμπαθοῦντα πρὸς τὴν νεαρὰν Δζεμίλε. Καὶ ὁ μὲν Σέμηζ ἀνέλαβε τὴν φύλαξιν τῶν ποιμνίων τοῦ πατρός του, ἡ δὲ Κάμ-

μαρ έλκομένη έκ συμπαθείας πρός αὐτόν, τὸν παρηκολούθει πάντοτε ἀποκαλοῦσα αὐτὸν ἀδελφόν της.

Καὶ ἦτο περίεργος αὕτη ἡ ἀδελφωσύνη! Εἶχον πατέρα τὸν Ἀβδουλλᾶν, χωρὶς ἡ Κάμμαρ νὰ εἶναι κόρη τοῦ πατρὸς τοῦ Σέμηζ. Εἶχον διαφόρους μητέρας, ἐνῷ αὗται ἦσαν σύζυγοι τοῦ ἰδίου ἀνδρός. Ἦσαν ἀδελφοὶ χωρὶς νὰ εἶναι.

Ὁ πατὴρ των ἔβλεπε χαίρων τὴν τόσην ἀγάπην τῶν δύο παιδίων. Ὁσάκις δὲ τὰ ἔβλεπεν ὁδηγοῦντα ὁμοῦ τὰ ποίμνιά του, ἔλεγε πρὸς τοὺς συντρόφους του ἀστειευόμενος:

— Αὐτὸ ποῦ ἔκαμα ἐγὼ κανεὶς σας δὲν τὸ κατώρθωσεν. Εἶμαι πατέρας τοῦ Ἡλίου καὶ τὸν ἔδωκα ὡς ἀδελφὴν τὴν Σελήνην, καὶ ὁ Ἥλιος μαζῇ μὲ τὴν Σελήνην φυλάγουν τὰ πράγματά μου. Ποῖος κατώρθωσε τὸν Ἥλιον νὰ περιπατῇ πλάγια εἰς τὴν Σελήνην;

Καὶ δὲν ἐψεύδετο.

Διότι Σέμηζ εἰς τὴν γλῶσσαν τῶν Ἀράβων εἶναι ὁ Ἥλιος καὶ Κάμμαρ ἡ Σελήνη.

— Χθὲς τὴν νύκτα ἔκοψάν τὸ δζεῖννεπ τῆς σκηνῆς τοῦ Σέχη!

— Ποῖος;—πότε;—τὸν εἶδαν;—τὸν ἔπιασαν;

— Λάθος θὰ ἔχετε! Ποῖος τολμᾷ νὰ κόψῃ τὸ δζεῖννεπ τοῦ Σέχη;

— Τὸ εἶδα μὲ τὰ μάττα μου!

Περὶ τὰ χαράγματα φθινοπωρινῆς ἡμέρας αἱ ἄνω φράσεις ἠκούοντο ἐν τῷ δουάρ, ἔνθα ἐσκήνουν οἱ Διλέμ. Ἐντὸς ὀλίγων λεπτῶν ἡ φυλὴ ἅπασα ἦτο ἀνάστατος. Ἡ ταραχὴ ἦτο μεγίστη, ὅλοι ἠρώτων, ὅλοι ἔσπευδον, ὅλοι ὡπλίζοντο. Ἐὰν τὰ λεγόμενα ἦσαν ἀληθῆ, προεμηνύετο πόλεμος. Τὸ δζεῖννεπ εἶναι τὸ ἐμπρόσθιον σχοινίον τῆς σκηνῆς, ἐκεῖνο ὅπερ προεκτείνεται ὡς πρῷρα, εἶναι δὲ ἡ τιμὴ τοῦ σκηνίτου καὶ τὸ δζεῖννεπ τοῦ Σέχη εἶναι ἡ τιμὴ ὅλης τῆς φυλῆς. Τοιοῦτο παράτολμον πραξικόπημα μόνον ὑπὸ θανασίμου ἐχθροῦ ἠδύνατο νὰ ἐκτελεσθῇ· ἡ φυλὴ δὲ ὅλη ἐτέθη ἐπὶ ποδὸς ἐν μιᾷ στιγμῇ. Ἄλλοι ἵππευον, ἄλλοι ἐπλήρουν τὰ πυροβόλα των, ἄλλοι ὡπλίζοντο διὰ ροπάλων φερόντων κεφαλὴν ἐκ πίσσης καὶ μεγέθους σφαίρας τηλεβόλου. Βαθμηδὸν συνηθροίσθησαν ὅλοι σχεδὸν ἐπὶ τὸ αὐτό, ἐτέθησαν οἱ λογχοφόροι εἰς τὸ κέντρον, περὶ αὐτοὺς ἕτεροι μὲ ξίφη γυμνὰ καὶ πέριξ αὐτῶν οἱ ροπαλοφόροι. Ἤρχισαν δὲ χορεύοντες ἀγρίως, καὶ πάλλοντες τὰ ὅπλα των εἰς τὸν ἀέρα, ὠρύοντο μὲ φωνὰς βραχνὰς καὶ ἐν χορῷ ἔκραζον τὴν ἑξῆς ἐπῳδόν:

Στὸν ἐχθρόν! 'ςτὸν ἐχθρόν!
Ἐκδίκησις! ἐκδίκησις!

καὶ ἐπανέλαβον ἀπειράκις τὰς ἰδίας λέξεις, κάμνοντες, ὡς λέγουν οἱ ἴδιοι, χόσα—χόσα, τοῦθ' ὅπερ εἶναι τὸ αὐτὸ μὲ τὸ ὡσαννὰ τῆς γραφῆς. Ὁ ἐνθουσιασμός των ἔφθασεν εἰς τὸ κατακόρυφον, ἠκούετο ἀπαισίως ἡ κλαγγὴ τῶν λογχῶν καὶ τῶν ξιφῶν ἀλληλοκτυπωμένων ἐν τῇ ἐξάψει, αἱ δὲ φωναί των ἐξηγριοῦντο ἔτι μᾶλλον ὅταν τις κραυγάζων: ἐκδίκησις, ἐκένου εἰς τὸν ἀέρα τὸ ὅπλον του. Τέλος πνευστιῶντες, ἐξηγριωμένοι, περιρρεόμενοι ὑπὸ ἱδρῶτος, κραυγάζοντες πάντοτε, ἔφθασαν ἐνώπιον τῆς σκηνῆς τοῦ Σεΐχου καὶ ἐκεῖ ἀφῆκαν ὁμοφώνως ὀξὺν ὡς πειναλέοι θῶες ὀλολυγμόν. Ἔστησαν δὲ πρὸ τοῦ κεκομμένου σχοινίου, ὅπερ κείμενον ἄψυχον κατὰ γῆς ἐφαίνετο ζητοῦν ἱκανοποίησιν. Ἐντὸς τῆς σκηνῆς τοῦ Σεΐχου ἠκούετο παταγώδης συζήτησις, μετ' ὀλίγον δὲ ὁ Σεΐχης ὠχρός, πελιδνὸς καὶ τρέμων ἔστη πρὸ τῆς σκηνῆς καὶ διὰ μιᾶς μεγαλοπρεποῦς κινήσεως τῆς χειρὸς ἐπέβαλε σιωπὴν εἰς τοὺς ἐξεγερθέντας καὶ εἶπεν ἰσχυρᾷ τῇ φωνῇ:

— Ὦ σεῖς Διλέμ! Διὰ νὰ τολμήσῃ ἄνθρωπος νὰ μᾶς ἐξυβρίσῃ κατ' αὐτὸν τὸν τρόπον, σημαίνει ὅτι δὲν μᾶς ἔμεινεν αἷμα ἀνδρικόν. Ἐκεῖνος ποῦ διέπραξεν αὐτὸ τὸ ἔγκλημα δὲν εἶναι μακράν. Ὁποίας φυλῆς καὶ ἂν εἶναι, κηρύττομεν πόλεμον ἐξοντώσεως κατ' αὐτῆς. Πρέπει μόνον νὰ εὑρεθῇ ὁ τολμητίας· ὅστις εὕρῃ καὶ ἀποδείξῃ τὸν ἔνοχον, θὰ πάρῃ πενῆντα φλουριά. Ἐὰν ὁ ἔνοχος εἶναι ὁμόφυλός μας, ὅ,τι λόγον καὶ ἂν ἔχῃ διὰ τὴν πρᾶξίν του, ἅμα ὡς συλληφθῇ, καταδικάζεται εἰς τὸν ἐντὸς δέρματος καμήλου θάνατον. Ἐὰν εἶναι ξένος, θὰ τοῦ ξυρισθῇ ἡ γενειὰς καὶ θὰ τοῦ καρφωθῶσι πέταλα εἰς τὰς πτέρνας. Νὰ σᾶς ἰδῶ, ἀδελφοί μου! Ἐμπρός, παιδιά μου! πρὸ τῆς δύσεως τοῦ ἡλίου πρέπει νὰ εὑρεθῇ ὁ ἐχθρός!

— Χέλε, χέλε! χέλε, χέλε! ἠκούσθησαν ἀμέσως κραυγάζουσαι μυρίαι φωναί. Αἱ γυναῖκες ἐκ τῶν πέριξ σκηνῶν ἤκουσαν τὰ λεγόμενα τοῦ Σεΐχου. Ἐνθαρρύνουσαι δὲ τοὺς ἄνδρας των ὡς ἐκ συνθήματος ἅπασαι ἔρρηξαν διὰ μιᾶς τὴν φωνὴν κραυγάζουσαι χέλε! χέλε! χέλε! τοῦθ' ὅπερ εἶναι ταυτόσημον πρὸς τὸ ἐλελεῦ τῶν ἀρχαίων. Οἱ ἄνδρες ἠλεκτρισθέντες ἐκ τῶν γυναικείων φωνῶν, ἐσχημάτισαν καὶ πάλιν κύκλους πυκνοὺς καὶ συγκρούοντες τὰ ξίφη μὲ τὰς λόγχας των καὶ ὀρχούμενοι ὡς δερβίσαι φανατικοί, ἤρχισαν ἐρρύθμως τὴν ἐπῳδόν:

Στὸν ἐχθρόν! 'ςτὸν ἐχθρόν!
ἐκδίκησις! ἐκδίκησις!

καὶ μετὰ μικρόν, ἱππεύσαντες ὅλοι ἐξεχύθησαν ὡς λάβα πυρὸς εἰς τὴν ἀτελεύτητον ἔρημον.

Καθ' ὅλην τὴν ἡμέραν οἱ ἀπομείναντες εἰς τὰς σκηνὰς εὑρίσκοντο ἐν πρωτοφανεῖ ταραχῇ. Ἐσχολίαζον τὸ παράτολμον πραξικόπημα. Δὲν ἠδύναντο νὰ συμπεράνωσί τι, διότι ἡ φυλὴ εὑρίσκετο εἰς φιλικὰς σχέσεις μὲ τοὺς γείτονας αὐτῆς, ἐφοβοῦντο μήπως χαιρέκακός τις ἐκ τῆς ἰδίας φυλῆς θέλων νὰ σμικρύνῃ τὴν ὑπόληψιν τοῦ Σεΐχου, προέβη εἰς τὴν παράτολμον ταύτην πρᾶξιν. Ἂν εἶχεν οὕτως, «ἔφαγε τὸ κεφάλι του», διότι ὁ Σεΐχης τὸν κατεδίκασεν ἤδη ν' ἀποθάνῃ ἐντὸς δέρματος καμήλου. Εἶναι δὲ ὁ θάνατος οὗτος φρικτός. Ἐκδέρουσι κάμηλον καὶ ἐντὸς τοῦ δέρματος αὐτῆς, θερμοῦ εἰσέτι, ράπτουσιν ὡς ἐν σάκκῳ στενῷ τὸν κατάδικον, τοῦ ὁποίου μένει ἔξω μόνον ἡ κεφαλή. Οὕτως ἔχοντα τὸν ἐκθέτουν ἐν τῷ μέσῳ τῆς ἐρήμου εἰς τὸν φλογερὸν ἥλιον. Τὸ δέρμα βραδέως ἀποξηραινόμενον συστέλλεται καὶ περισφίγγει τὰς σάρκας αὐτοῦ. Πρὸς ἐπίτασιν τῶν βασάνων δίδουσιν αὐτῷ ὕδωρ ἄνευ τροφῆς. Οὕτω δὲ κατόπιν ὀδυνηρῶν πόνων, διαρκούντων πέντε, ἓξ ἡμέρας, ὁ κατάδικος ἐκπνέει καὶ ἀποξηραίνεται, ἡ δὲ φυλὴ ἐκδικεῖται καὶ ἱκανοποιεῖται. Ἐὰν δὲ ἦτο ξένος καὶ συνελαμβάνετο, ὁποία ἀγρία χαρά! Θὰ τοῦ ἐξύριζον τὸ γένειον καὶ τὸν μύστακα, τοῦθ' ὅπερ εἶναι ἡ μεγαλειτέρα ὕβρις δι' ἄνδρα, θὰ ἐπετάλωνον αὐτὸν ὡς ἄλογον, τοῦθ' ὅπερ ὀλίγοι ὑπέστησαν χωρὶς νὰ ἐκπνεύσουν κατὰ τὸ κάρφωμα. Καὶ οὕτω συνδιαλεγόμενοι ἀνέμενον, προεξώφλουν, ἐξεδικοῦντο.

Ἦτο μεσημβρία, ὅταν ἡ Κάμμαρ ἐπέστρεψεν εἰς τὴν σκηνήν, ἀφεῖσα τὸ ποίμνιον εἰς τὸν σύντροφον αὐτῆς. Ἐγέμισε χύτραν ὕδατος καὶ ἐνίπτετο, ὅταν ἡ Χαδίτσα ἐκ τοῦ διαχωρίσματος τῆς σκηνῆς, ἔνθα εὑρίσκετο, ἐκάλεσεν αὐτήν.

— Κάμμαρ!

— Μάννα!

— Ἔμαθες τί ἔγεινε χθὲς τὴν νύκτα; Ἔκοψαν τὸ δζεῖννεπ τῆς σκηνῆς τοῦ Σέχη. Ὅποιος εὕρῃ ἐκεῖνον ποῦ τὸ ἔκαμε, θὰ πάρῃ πενῆντα φλουριά. Ἐσὺ τὸν ξέρεις ποιὸς εἶναι, ἔλα πές τονα.

— Ἐγώ, μάννα, δὲν ξέρω κανένα.

— Πῶς δὲν ξέρεις; Πρὶν νὰ χαράξῃ δὲν εἶδες τὸν Σέμηζ ποῦ ἐμβῆκε κρυφὰ κρυφὰ μέσ' τὴν σκηνὴν κ' ἔπεσε νὰ κοιμηθῇ; Ποῦ ἦταν τὴν νύκτα;

— Πά! τί λές, μάννα; Ὁ Σέμηζ ὁ καϋμένος τὸ βράδυ ἔχει τόσην κούρασι, ποῦ πέφτει ς' τὸν ὕπνο σὰν πεθαμένος. Σηκώνεται μιὰ τὸ πρωὶ ὅταν φωνάζουν ἡ κατσίκες.

— Μὴ λὲς ψέμματα, μωρή! τὸν εἶδες καὶ σὺ σὰν κ' ἐμένα ποῦ γύρισε ἀπ' ἔξω. Θἄρθῃς νὰ μαρτυρήσῃς ὅτι ἐκεῖνος ἔκοψε τὸ δζεῖννεπ.

— Ὁ Θεὸς νὰ μὴν τὸ 'πῆ!

— Θὰ σὲ βγάλω τὰ μάτια σου ἂν δὲν μαρτυρήσῃς.

Ἦτο παράδοξος ἡ ἄνω σκηνή. Μήτηρ καὶ κόρη ἔτρεμον! Ἡ πρώτη ἐκ τοῦ πάθους τῆς ἐκδικήσεως, ἡ δευτέρα ἐκ τοῦ φόβου τῆς διαβολῆς. Ἐγνώριζεν ἡ Κάμμαρ ὅτι ἡ μήτηρ αὐτῆς δὲν ὑπέφερε τὸν Σέμηζ, ἀλλὰ δὲν ἐφαντάζετό ποτε ὅτι θὰ τὸν κατέτρεχεν οὕτω. Μυρίαι ἰδέαι συνεκρούοντο ἐν τῇ ὡραίᾳ παιδικῇ κεφαλῇ της καὶ ἐφαντάζετο ὅτι ὁ Σέμηζ ἀπώλετο πλέον δι' αὐτήν. Τί νὰ πράξῃ; πῶς νὰ τὸν σώσῃ; Δὲν ἔχασε καιρὸν καὶ ἐνῷ ἡ μήτηρ αὐτῆς μετέβη εἰς γειτονικὴν σκηνήν, ὅπως ἀρχίσῃ διαδίδουσα τὴν σατανικὴν διαβολήν της, ἡ Κάμμαρ φορτωμένη μέγα δέμα, ἔσπευσε πρὸς τὸν Σέμηζ, ὅστις εἰς μιᾶς ὥρας ἀπόστασιν, ἀμέριμνος ὅλως ἐξηπλοῦτο πρηνὴς κατὰ γῆς ἐκριζῶν πικρίδας καὶ σχηματίζων μικροὺς λάκκους διὰ τῆς ὀξείας μαχαίρας του.

— Σέμηζ, ἀδελφέ μου, σήκω γρήγορα.

— Τί ἔγεινε;

— Νά· πάρε αὐτὰ τὰ ροῦχα, νὰ ψωμί, νὰ χουρμάδες, νὰ κ' ἕνα ἀσκὸν γιὰ νερό, πάρε τα καὶ φύγε.

— Τί τρέχει, Κάμμαρ; λέγε ἠρώτα ἔκπληκτος ὁ Σέμηζ. Τὸ δὲ λαγωνικόν, ὁ Σιρχάν, ὡς ἂν ἠννόησεν ὅτι συνέβη τὸ ἔκτακτον, ἔστη ὄρθιον, ἔστρεψε τὴν οὐράν του εἰς κύκλον, προέτεινε τὰ ὦτα καὶ περιέφερε τὸ βλέμμα του ἀπὸ τῆς κόρης εἰς τὸν νεανίαν.

— Νὰ φύγῃς μακρυά, ἀδελφέ μου, μακρυά. Θὰ σὲ κατηγορήσουν εἰς τὸν Σέχην πῶς ἐσὺ ἔκοψες τὸ δζεῖννεπ· καὶ τότε, ἄχ! μάνα μου, θὰ σὲ ξεράνουν μέσ' τὴν καμήλα. Φύγε γρήγορα.

— Τί λές, Κάμμαρ; Καὶ ὁ πατέρας μου πῶς θ' ἀφήσῃ νὰ ποῦν τέτοια ψέμματα γιὰ τὸν γυιό του. Ποῖος σὲ τὰ εἶπεν αὐτά;

— Τί σὲ μέλει ποιὸς μὲ τὰ εἶπεν; ἡ μάνα μου μὲ τὰ εἶπε. Λέγει πού σὲ εἶδε ὅταν γυρνοῦσες τὴν νύκτα, λέγει ψέμματα, τὸ ξέρω, δὲ σ' ἀγαπᾷ ἡ μάννα μου! καὶ ἀνελύθη ἡ ταλαίπωρος εἰς λυγμούς.

Τὸ λαγωνικὸν ἤρχισε γρυλλίζον, ἔξεε τὴν γῆν μὲ τοὺς ὄνυχάς του ἐξ ἀδημονίας· ἄφινε μονοσύλλαβον μακρὰν ὑλακὴν καὶ ἐστρέφετο τᾷδε κἀκεῖσε βλέπον μήπως φθάσῃ ὁ ἐχθρός. Ἐνόει ὅτι κἄτι σπουδαῖον συνέβαινεν, ἀλλὰ τί συνέβαινε;

— Καὶ ποῦ νὰ πάγω; ἠρώτησεν ὁ Σέμηζ.

— Μακρυά, ὅσῳ μπορεῖς μακρυά. 'Σ τὸν Χουμοὺτ-ἐλ-Βάργας 'ςτὸν μεγάλο τὸν Σέχη τῶν Ἀνιζέ. Σὰν πᾶς ἐκεῖ, ἐσώθηκες.

— Καὶ τὰ πρόβατα ;—Θὰ τὰ φυλάω ἐγὼ γιὰ τοὺς δυό μας.

— Καὶ σὺ τί θὰ γείνῃς εἰς τὸ τέλος ;—Ἐγὼ θἄρθω νὰ σ' εὕρω ὕστερ' ἀπὸ ἕνα χρόνο. Νὰ μὲ φυλάξῃς ς' τοῦ Χουμοὺτ-ἐλ-Βάργας.

Χωρὶς δὲ οὔτε ἐκεῖνος οὔτε ἐκείνη νὰ σκεφθοῦν τὰς δυσκολίας, εἰς τὰς ὁποίας ὑπεχρεοῦντο ἐκ τῶν ἀποφάσεων, ἃς ἀπερισκέπτως ἐλάμβανον, περιεπτύχθησαν ἀλλήλους τρυφερῶς καὶ ἀδελφικῶς, ὁρκισθέντες δὲ εἰς τὴν ὕπαρξιν πρασίνου καλάμου, τὸν ὁποῖον ἐξερρίζωσαν καὶ ἐκράτησαν ταὐτοχρόνως εἰς τὰς χεῖράς των, ὅτι δὲν θὰ λησμονήσωσιν ὁ εἷς τὸν ἄλλον, ἀπεχωρίσθησαν. Τὸ λαγωνικὸν ἠκολούθησε τὸν Σέμηζ.

— Σιρχάν, ἐδῶ! ἐφώνησεν αὐτὸν ἡ Κάμμαρ. Ὁ Σιρχὰν ἐπέστρεψε σείων τὴν οὐράν του, γρυλλίσας δὲ ὀλίγον παρὰ τοὺς πόδας αὐτῆς, ἔτρεξε πάλιν πρὸς τὸν Σέμηζ, πηδῶν ἐνώπιόν του καὶ βλέπων αὐτὸν εἰς τοὺς ὀφθαλμούς. Ὁ Σέμηζ ἔλαβε τὸν σύντροφόν του ἐκ τῶν ἐμπροσθίων ποδῶν, τὸν ἐφίλησεν, ὡμίλησεν αὐτῷ εἰς τὸ οὖς καὶ τέλος διέταξεν αὐτὸν νὰ ἐπιστρέψῃ. Τὸ λαγωνικὸν δακρῦον ἦλθε παρὰ τὴν Κάμμαρ, ἐπήδησεν ἐπ' αὐτῆς, ἔθηκε τοὺς ἐμπροσθίους πόδας ἐπὶ τοῦ στήθους της καὶ ἤρξατο νὰ τὴν ἀσπάζηται. Ἡ Κάμμαρ τὸν ἐθώπευσε, τὸν ἀντησπάζετο, τὸν ἔλεγε νὰ σιωπήσῃ, ἀλλ' ἐκεῖνος ὠλόλυζον ὡς παιδίον. Ἰδοῦσα δὲ ὅτι ἤθελε καὶ πάλιν ν' ἀκολουθήσῃ τὸν ἀπομακρυνόμενον Σέμηζ, ἐγονάτισε καὶ περιετύλιξε τὸν λαιμόν του διὰ τοῦ βραχίονος αὐτῆς. Τὸ λαγωνικὸν ἀπεπειρᾶτο νὰ λυτρωθῇ, ἐξέπεμπεν ἀγρίαν ὑλακήν, ὑλακὴν μονοσύλλαβον, παρεκάλει διὰ τῶν βλεμμάτων τὴν Κάμμαρ, ἥτις ἐδιπλασίαζε τὰς δυνάμεις αὐτῆς διὰ νὰ τὸν κρατήσῃ. Οὕτως ἐνηγκαλισμένοι κύων καὶ κόρη ἔβλεπον δακρύοντες τὸν Σέμηζ ἀπερχόμενον, ταχύνοντα τὸ βῆμα, ἀπομακρυνόμενον, μεχρισοῦ, ἀφοῦ τοῖς ἐφάνη ὡς σκιὰ ὑπεράνθρωπος, διακυμαινομένη ἐν τῇ ἐρήμῳ, ἐχάθη διὰ παντὸς ἀπὸ τῶν βλεμμάτων αὐτῶν.

Παρῆλθεν ἔτος. Μεθ' ὅλας τὰς προσπαθείας τῆς φυλῆς ὁ ἀληθὴς ἔνοχος δὲν ἀνεκαλύφθη. Ἡ καταγγελία τῆς Χαδίτσας ὅτι ὁ Σέμηζ ἦτο ὁ κόψας τὸ δζεΐννεπ, καίτοι λαμβάνουσα ὑπόστασιν ὡς ἐκ τῆς ἀπροσδοκήτου φυγῆς τοῦ νεανίου, ἐθεωρήθη ὅμως ὡς παράλογος συκοφαντία, διότι ὁ Σέμηζ ἦτο παῖς, οὐδένα ἔχων λόγον ν' ἀποτολμήσῃ τοιοῦτο πραξικόπημα. Ἐκακίζετο μάλιστα ἡ Χαδίτσα παρὰ τῶν λοιπῶν γυναικῶν, διότι ἐπωφελήθη τῆς συγκυρίας καὶ διέβαλε μετὰ τοσαύτης θρασύτητος τὸν υἱὸν τοῦ συζύγου της, ὅστις βαρυνθεὶς πλέον καὶ τὴν Χαδίτσαν καὶ τὴν Ναΐλε, συνεκέντρωσεν ὅλην αὐτοῦ τὴν τρυφερότητα καὶ στοργὴν πρὸς τὴν νεαρὰν Δζεμίλε, ἰδίᾳ ἀπὸ ἑνὸς μηνός, ἀφότου

δηλαδὴ ἐγένετο μήτηρ εὐρώστου ἄρρενος. Καὶ ἐσεμνύνετο ὁ Ἀβδουλλᾶς ἐπὶ τῇ ἀποκτήσει νέου διαδόχου, ἐνηβρύνετο, διότι ἔπαυσεν ἡ σειρὰ τῶν θηλέων καὶ ἤρχιζε νέα δυναστεία υἱῶν, οἵτινες θὰ ἐδόξαζον τὸν οἶκόν του.

Ἐκτὸς τῆς πανευτυχοῦς Δζεμίλε, ἥτις ἐγένετο ἄρχουσα δέσποινα ἐν τῇ σκηνῇ τοῦ Ἀβδουλλᾶ, αἱ δύο ἄλλαι σύζυγοι ἦσαν πολὺ δυστυχεῖς. Ἡ Νάϊλε ἔμενεν ἀπαρηγόρητος διὰ τὴν αἰφνιδίαν φυγὴν τοῦ μονογενοῦς αὐτῆς υἱοῦ, ἡ δὲ Χαδίτσα βλέπουσα ὅτι ἀφ' ἑνὸς μὲν ὡς ἐκ τῆς καταγγελίας ἔχασε παρὰ τῇ φυλῇ πᾶσαν ὑπόληψιν, ἀφ' ἑτέρου δὲ ὅτι ἡ διάδοχος αὐτῆς ἀπέκτησεν υἱόν, τὴν ἐζηλοτύπει, τὴν ἐφθόνει, τὴν ἀπεστρέφετο. Ἀλλ' ἡ δυστυχεστέρα πασῶν ἦτο ἡ τάλαινα Κάμμαρ, ἥτις ὁσημέραι ἔφθινε καὶ ἐτήκετο, μὴ μένουσα πλέον ἐν τῇ σκηνῇ, ἀλλὰ περιφερομένη ἐν τοῖς πέριξ πρὸς βοσκὴν τῶν ποιμνίων καὶ ἀναλογιζομένη πάντοτε τὸν φίλον αὐτῆς Σέμηζ. Τί νὰ ἔγεινεν ἄρά γε; ἔφθασεν ἀσφαλῶς εἰς τοῦ Χουμούτ-ἐλ-Βάργας, ἢ μήπως ἀπεπλανήθη; μήπως ἀπέθανε τῆς δίψης, ἢ μήπως ἐγένετο βορὰ τῶν λύκων, τῶν ὑαινῶν ἢ τῶν λεόντων! Καὶ ἐνηγκαλίζετο τὸν ἀχώριστον σύντροφόν της, τὸν εὔκαμπτον Σιρχάν, τὸ δὲ λαγωνικὸν ἅμα ὡς αὕτη ἐκάθητο, ἀφοῦ ἔλειχεν αὐτὴν εἰς τὰς χεῖρας καὶ εἰς τὸ πρόσωπον, ἐπιζητοῦν νὰ τὴν παρηγορήσῃ, ἔπιπτε πλαγίως παρ' αὐτὴν καὶ τεταμένους ἔχον τοὺς πόδας ἀπεκοιμᾶτο, ἐκπέμπον ἀπὸ καιροῦ εἰς καιρὸν βαθὺν στεναγμόν, ὡς ἂν συνεμερίζετο καὶ ἐν τῷ ὕπνῳ τὸν πόνον τῆς φίλης του. Ἅμα ὡς ἔβλεπε διαβάτην τινὰ ἡ Κάμμαρ, ἀμέσως ἠγείρετο καὶ σπεύδουσα τὸν ἠρώτα, ἐὰν ἤρχετο ἀπὸ τοῦ Χουμούτ-ἐλ-Βάργας, ἀλλ' οὐδεὶς ἔτυχε ποτὲ νὰ ἔρχηται ἐκεῖθεν· καὶ ὅμως δὲν ἀπηλπίζετο. Εἶχε δὲ δίκαιον, διότι μίαν ἡμέραν ἐφάνησαν εἰς τὸν ὁρίζοντα δύο σκιαὶ ἐρχόμεναι πρὸς τὸ μέρος της· ἐνόσῳ οἱ ὁδοιπόροι ἐπλησίαζον, ἡ καρδία της ἔπαλλε· τίς οἶδεν, ἴσως ὁ εἷς ἐξ αὐτῶν ἦτο ὁ Σέμηζ· ἦτο ἀκριβῶς ἡ ἐποχή, καθ' ἣν πρὸ ἑνὸς ἔτους ἀπεχωρίσθησαν. Τὰ ἴδια κάρδαμα, τὰ ἴδια ἀρνόγλωσσα καὶ τὰ ἴδια ἐν γένει χόρτα ἐβλάστανον περὶ αὐτήν, διὰ τῆς χειρός της ἐξύπνησε τὸν Σιρχάν· τὸ νοήμον ζῷον εἶδεν ἀμέσως εἰς τὰ πέριξ, προσήλωσε τὰ βλέμματα αὐτοῦ πρὸς τοὺς ἐρχομένους, ὠσφράνθη τὴν γῆν, ἔτρεξεν εἰς μικρὸν διάστημα καὶ ὠσφράνθη ἐκ δευτέρου, εἶτα ἐπέστρεψε παρὰ τῇ φίλῃ του καὶ ἐκάθησεν ἡσύχως παρ' αὐτῇ. Δὲν ἦτο λοιπὸν ὁ Σέμηζ, ἀλλ' ἦσαν φίλοι, ἦσαν ἄνθρωποι ἀβλαβεῖς οἱ ἐρχόμενοι· βαθμηδὸν ἐπλησίαζον· τώρα διεκρίνοντο, καίτοι περιτυλιγμένοι ἐντὸς τῶν εὐρέων αὐτῶν μανδυῶν· ὁ εἷς ἦτο γέρων, ὁ ἄλλος ἦτο ἔφηβος.

— Σελὰμ ἀλέκι γιὰ μπίντ. (Σὲ χαιρετίζω, ὦ κόρη!) εἶπεν ὁ γηραιότερος.

— Σελάμουν ἀλέκουμ (χαιρετισμοὶ εἰς ὑμᾶς), ἀνταπήντησεν ἡ Κάμμαρ, ἐνῷ ὁ Σιρχὰν πλησιάσας ἕνα ἕκαστον ὠσφραίνετο μετὰ περιεργείας αὐτούς.

— Ποία εἶσαι ;

— Εἶμαι ἀπὸ τοὺς Διλέμ.

— Ἀ ! κ' ἐμεῖς αὐτὸ ἠθέλαμε. Νά, Δζουβάρα, τώρα μποροῦμε νὰ στείλουμε τὰ σελάμια . . . .

— Στάσου, πατέρα· στάσου πρῶτα νὰ μάθωμε. Γνωρίζεις τὸν Ἀβδουλλᾶ ; . . . τὸν πατέρα τοῦ Σέμηζ . . . . Εἰς τὸ ἄκουσμα τοῦ ὀνόματος ἡ μὲν Κάμμαρ ἔχασε τὰς λέξεις της, ὁ δὲ Σιρχὰν ἤρξατο νὰ χοροπηδᾷ, νὰ γρυλλίζῃ, νὰ ἐκπέμπῃ ὑλακὴν χαρᾶς, νὰ στηλώνῃ τοὺς ἐμπροσθίους πόδας του ἐνώπιον τῶν ξένων καὶ νὰ προσηλώνῃ τοὺς ὀφθαλμούς τους ἐπ' αὐτῶν· τοσαύτη δ' ἐπῆλθε μεταβολὴ εἰς τὴν φυσιογνωμίαν τῆς κόρης, ὥστε ὁ νεαρὸς Δζουβάρας ἀναμνησθεὶς ὀλίγον, εἶπε πρὸς αὐτήν :

— Μήπως εἶσθε ἡ Κάμμαρ καὶ ὁ Σιρχάν ; . . .

— Δόξα τῷ Θεῷ ἡμεῖς εἴμεθα !

— Εὐλογημένον τὸ ὄνομά του· δόσέ μας τὸ χέρι σου καὶ ἂς καθήσουμε . . . .

Περιεπτύχθησαν ἀλλήλους ὡς ἀρχαῖοι γνώριμοι καὶ ἐκάθησαν κατὰ γῆς. Ὁ γέρων ἤρξατο θωπεύων τὸν Σιρχάν, ἐκφωνῶν ἀπὸ καιροῦ εἰς καιρὸν τὴν φράσιν «Δόξα τῷ Θεῷ καὶ τῷ ἀπεσταλμένῳ αὐτοῦ», ὁ δὲ υἱὸς ἤρχισε διηγούμενος εἰς τὴν Κάμμαρ ὡς ἑξῆς:

— Ἡμεῖς εἴμεθα Ἀνιζέ. Ὁ Σέμηζ ἔμεινε κοντά μας ἕξη φεγγάρια. Ὁ πατέρας μου τὸν εἶχε σὰν υἱό του κ' ἐγὼ σὰν ἀδελφό μου· μᾶς τὰ εἶπεν ὅλα· ἡ μάννα σου τὸν κατέστρεψε, ἀλλ' ἔχ' ὁ Θεός· μέρα καὶ νύχτα τὸν παρακαλεῖ γιὰ νὰ ξαναντακωθῆτε. Ἐ ἐμᾶς δὲν εἶχε τί νὰ κάμῃ καὶ τὸν ἔδωκε ὁ πατέρας μου ἕνα γράμμα γιὰ τὸν Χουμούτ· ἔμαθα πῶς ὁ Χουμοὺτ τὸν ἔκαμε τῆς προάλλαις καβαλλάρη, καὶ ξέρεις ὁ Χουμοὺτ δὲν κάνει καβαλλάρη ὅποιον τύχῃ. Θὰ πῇ ποῦ ὁ Σέμηζ εἶναι καὶ παλληκαρᾶς καὶ πιστός, γιατὶ ὅταν χτυποῦν κανένα κερβάνι, χρειάζεται καρδιὰ καὶ ἀξία· ἡ ἀξία εἶναι νὰ πάρουν τὸ πρᾶγμα χωρὶς νὰ σκοτώσουν πολὺν κόσμο· ἐμεῖς δὲν εἴμασθε βλέπεις φονιάδες, μόνον ὅταν μᾶς ἀντισταθοῦν χτυποῦμε. Λοιπὸν ὕστερα τὰ μοιράζουνται καὶ ὁ πλέον παλληκαρᾶς πέρνει τὸ καλλίτερο μερτικό. Αὐτὸ θέλει καὶ ὁ Σέμηζ· ὅταν ἀγοράσῃ τὸ ἄλογο ποῦ καββαλικεύει καὶ πάρῃ καὶ δικά του ὅπλα, τότες ἔχουμε ἕνα σχέδιο, ἀλλὰ γιὰ τὴν ὥρα τίποτε δὲν μπορεῖ νὰ κάμῃ μόνος του. Εἶναι βλέπεις εἰς τὴν ἐξουσία τοῦ Χουμούτ,

Ἐγὼ τὸν εἶπα: σὲ κάμποσο καιρὸ θὰ 'πάγω 'στὴν Ἄνα ν' ἀγοράσω ἕνα καλὸ τουφέκι καὶ βόλια, καὶ τώρα ἐκεῖ πηγαίνω. Τότες μὲ εἶπε: σὰν θὰ πᾷς 'στὴν Ἄνα, πέρασε καὶ ἀπ' τοὺς Διλὲμ καὶ μήνυσε χαιρετίσματα τὴν Κάμμαρ μὲ κανένα πιστό· ἐγὼ δὲν τὴν ξεχνῶ, ἄλλη γυναῖκα δὲν θὰ πάρω· ἐκείνη θὰ γένῃ γυναῖκά μου. Διὲς τώρα ὁ Θεὸς ἠθέλησε νὰ σὲ συντύχουμε ἐδῶ· ἐμεῖς θαρρούσαμε ποῦ θὰ εὕρωμε ἕνα βοσκὸ καὶ ηὕραμ' ἐσένα. Δόξα σοι ὁ Θεός!

Ἡ Κάμμαρ ἐν τῇ ἀφηγήσει τοῦ νεανίου ἔτρεμεν ἐκ συγκινήσεως. Ἀνελπίστως ἐλάμβανεν εἰδήσεις διὰ τὸν ἀγαπητόν της Σέμηζ. Νὰ γείνῃ σύζυγός του! οὔτε τὸ εἶχε κἂν σκεφθῇ· ἀλλ' ἅμα ἤκουσεν ὅτι τοιοῦτον πόθον εἶχεν ὁ Σέμηζ, ᾐσθάνθη τὴν καρδίαν της πάλλουσαν· ἀμέσως ἀνελογίσθη ὅτι ἡ πραγματοποίησις τοιούτου σχεδίου θὰ ἦτο δι' αὐτὴν ἡ ἄφατος εὐδαιμονία της.

— Ὁ Θεός, χαριτωμένε μου, νὰ φέρνῃ τὴν δουλειά σου κατ' εὐχήν. Θὰ πεινᾶτε καὶ οἱ δυό σας· ἔχω ἐδῶ ψωμὶ καὶ χουρμάδες. Ὁρίστε. Θὰ σᾶς φέρω τώρα καὶ γάλα· θ' ἀρμέξω ἐδῶ μίαν προβατίναν. Ὁρίστε.

Καὶ ἐξήγαγεν ἐκ μικροῦ σάκκου τὴν τροφήν, τὴν ὁποίαν ἐκόμιζε δι' ἑαυτὴν καὶ διὰ τὸν Σιρχὰν καὶ παρέθηκεν αὐτὴν εἰς τοὺς ξένους, οἵτινες ἤρξαντο καταβροχθίζοντες, αὕτη δὲ πλησιάσασα πρὸς τὸ ποίμνιον, ἐπέστρεψε μετὰ μικρὸν κομίζουσα αὐτοῖς ἀχνίζον ἔτι τὸ γάλα.

Ἅμα ἐγευμάτισαν, ἐσκέφθησαν ὅτι ἔπρεπε ν' ἀπέλθωσιν ἀμέσως διὰ νὰ φθάσωσι πρὸ τῆς νυκτὸς εἰς Ἄναν· ὅθεν ἐγερθεὶς ὁ γέρων καὶ εὐχαριστήσας ηὐχήθη τῇ Κάμμαρ λέγων:

— Νἄχῃς τὴν εὐχή μου, κόρη μου. Σὲ ταιριάζει ὁ Σέμηζ· ὅταν θὰ τὸν πάρῃς, θὰ σὲ δώσω κ' ἐγὼ δύο κατσίκες. Νὰ μὲ ταῖς ζητήσῃς τότε. Μὲ λέγουν Χαλὲφ ἀμποῦ Δζουβάρα· ὁ υἱός μου ὁ Δζουβάρας εἶναι αὐτὸς ποῦ βλέπεις. Ἔ! χάϊδε, Δζουβάρα, πᾶμε.

— Πᾶμε, πατέρα.

— Δὲν θὰ γυρίσετε πάλιν ἀπ' ἐδῶ διὰ νὰ στείλω κάτι τι εἰς τὸν Σέμηζ; εἶπε μετὰ δειλίας ἡ Κάμμαρ.

— Ὄχι, κόρη μου. Μὲ τουφέκι καὶ μὲ τ' ἄλλα πράμματα ποῦ θ' ἀγοράσωμεν δὲν μποροῦμεν νὰ ξαναπεράσωμεν ἀπ' ἐδῶ. Θὰ πᾶμε ὅλο ἔρημο. Ἂν ἀπαντήσωμε τὸν Σέμηζ, θὰ τοῦ εἰποῦμεν ὅ,τι πρέπει. Ἔ! ἔχε γειά. Ἔλα νὰ σὲ φιλήσω.

Καὶ τὴν ἠσπάσθησαν ὁ μὲν Χαλὲφ ὡς πατήρ, ὁ δὲ Δζουβάρας ὡς ἀδελφός, αὐτὴ δὲ ἐρυθριάσασα καὶ μὴ συνελθοῦσα εἰσέτι ἐκ τῆς συγκινήσεως τοῖς ἐψιθύρισεν:

— Ὁ Ἀλλὰχ κι' ὁ Μωχαμὲτ μαζῆ σας.

Καὶ οὕτω πατὴρ καὶ υἱὸς ἀπεμακρύνθησαν συνοδευθέντες ἐπὶ μικρὸν ὑπὸ τοῦ Σιρχάν, ὅστις εἰς τὴν κλῆσιν τὴν δεσποίνης του ἐπέστρεψε χοροπηδῶν παρ' αὐτῇ.

Ἡ ἀπροσδόκητος αὕτη συνάντησις ἐβύθισε τὴν Κάμμαρ εἰς πέλαγος σκέψεων. Ὁ Σέμηζ λοιπὸν δὲν τὴν ἐλησμόνει. Ἐσκόπευε μάλιστα νὰ τὴν καταστήσῃ σύζυγόν του. Εἰς τὴν ἰδέαν αὐτὴν ᾐσθάνετο τὸ αἷμά της θερμαινόμενον καὶ τοὺς κροτάφους της πάλλοντας. Τοῦτο τῇ ἐφαίνετο ὡς διαγεγραμμένον ὑπὸ τῆς Θείας Προνοίας. Ἔφθανεν εἰς ὥραν γάμου καὶ κάθε ἄλλος σύζυγος ἐκτὸς τοῦ Σέμηζ θὰ τῇ προὐξένει ἀποστροφήν. Ἐνῷ μετ' αὐτοῦ συζῶσα, διὰ τῶν περιποιήσεων καὶ θωπειῶν της θὰ καθίστα τὸν βίον του μεστὸν εὐφροσύνης καὶ ἀγαλλιάσεως. Τὸν ἠγάπα μέχρι τοῦδε ὡς παιδικὸν φίλον, ἀλλ' ἀπὸ τῆς συναντήσεως αὐτῆς μὲ τοὺς Ἀνιζέ, ὡς διὰ μαγείας ἡ ἀγάπη ἐκείνη μετετρέπετο εἰς ἔρωτα. Οἱ ὡραῖοι μαῦροι ὀφθαλμοί της ἠτένιζον ἀσκαρδαμυκτεὶ τὸν ὀφθαλμὸν τοῦ λαγωνικοῦ, ἡ δὲ ὀνειροπόλος διάνοιά της ἐδημιούργει εὐάρεστον μέλλον εὐδαιμονίας. Τὰ περὶ αὐτὴν ἤλλασσον βαθμηδὸν ὄψιν. Τὰ φυτὰ τῇ ἐφαίνοντο μικρότερα, τὰ πρόβατα τοῦ ποιμνίου ὡς ἀθύρματα καὶ ὁ Σιρχὰν ὡς σύντροφος ὅλως ἀνεπαρκής. Βαθμηδὸν κατελήφθη ὑπὸ ληθάργου. Ἐν τῷ ὕπνῳ της ὠνειρεύθη καὶ πάλιν τὸν Σέμηζ, ἔφιππον, ὡραῖον καὶ περίδοξον ἥρωα· ἤρχετο νὰ τὴν ἀπαγάγῃ. Τὸ ὄνειρον ὑπῆρξε τόσῳ ζωηρόν, ὥστε τὴν ἐξύπνησεν. Εἶδεν ὅτι ὁ ἥλιος κατήρχετο ἐπὶ τοῦ ὁρίζοντος, καὶ ὅτι τὸ ποίμνιον ὡς ἐξ ἐνστίκτου τὴν εἶχε περικυκλώσει. Ἠγέρθη. Ἔπρεπε νὰ ἐπιστρέψῃ εἰς τὰ σκηνώματα. Θὰ διηγεῖτο ἰδιαιτέρως εἰς τὴν μητέρα τοῦ Σέμηζ τὴν εὐτυχῆ τῆς ἡμέρας συνάντησιν. Θὰ τὴν ἐθώπευε, θὰ τὴν ἐφίλει, θὰ τὴν περιεποιεῖτο. Εἰς αὐτὴν δὲν ἐχρεωστεῖτο ἡ ἐν τῷ κόσμῳ ὕπαρξις τοῦ ἀγαπητοτέρου αὐτῇ ὄντος ; Ἀπὸ τῆς ἡμέρας ἐκείνης θὰ συνεκέντρου ὅλην αὐτῆς τὴν τρυφερότητα πρὸς περιποίησιν τῆς μελλούσης αὐτῆς πενθερᾶς.

Ἐν τοιαύτῃ ἡδείᾳ μελαγχολίᾳ ἡ Κάμμαρ ἐπλησίαζε βαθμηδὸν πρὸς τὴν σκηνὴν τοῦ πατρὸς τοῦ Σέμηζ. Δὲν ἤκουσε τὰς ἐκεῖθεν ἐκπεμπομένας θλιβερὰς κραυγὰς καὶ τὰ μονότονα μοιρολόγια, εἰμὴ ὅταν εὑρίσκετο εἰς ὀλίγων βημάτων ἀπόστασιν. Τί συνέβη ἐν τῇ ἀπουσίᾳ της ; Ἐν τῇ ψυχολογικῇ καταστάσει ἐν ᾗ εὑρίσκετο, ἤρχισε νὰ τρέμῃ σύσσωμος. Δὲν ἐτόλμα νὰ εἰσέλθῃ ἐν τῇ σκηνῇ. Ἐπερίμενε περίτρομος ἔξω αὐτῆς ἐν τῷ μέσῳ τοῦ ποιμνίου της, ὅτε εἶδεν ἐξερχομένην ἐκεῖθεν μίαν γείτονα.

— Τί συμβαίνει ; τὴν ἠρώτησε.

— Πῶς ; δὲν τὸ ξεύρεις ; ποῦ ἤσουν ; σήμερα τὸ πρωὶ τὸ παιδὶ τῆς

Δζεμίλε εὑρέθηκε πνιγμένο! Ἡ Δζεμίλε καὶ ὁ Ἀβδουλλᾶς πῆγαν νὰ τρελλαθοῦν, ζήτησαν δικαιοσύνην ἀπὸ τὸν Σέχην, ἀλλὰ καὶ ὁ Σέχης δὲν ξεύρει τί νὰ κάμῃ. Ἡ Δζεμίλε λέγει ὅτι τὸ ἔπνιξαν ἢ ἡ μάννα σου ἢ ἡ μάννα τοῦ Σέμηζ, γιατὶ τὴν ζήλευαν. Ἡ μάννα σου λέγει ὅτι δὲν εἶχεν ἀνάγκην νὰ κάμῃ τέτοιο πρᾶγμα, διότι ἐκείνη ἔχει παιδί, ἐσένα, τῶκαμε λοιπὸν λέγει ἡ μάννα τοῦ Σέμηζ, γιατὶ ἔχασε τὸ γυιό της. Ἡ μάννα τοῦ Σέμηζ πάλι δὲν λέγει τίποτε, ἀλλὰ κλαίει καὶ ὀδύρεται. Ὅλοι ὑποψιάζουνται πῶς εἶν' ἐκείνη.

Εἰς ἑκάστην νέαν φράσιν τῆς γείτονος, ἡ Κάμμαρ ᾐσθάνετο τὴν καρδίαν της πάλλουσαν βιαιότερον. Τί ἐφαντάζετο ἐν τῇ ἐρήμῳ καὶ τί εὕρισκεν ἐν τῇ σκηνῇ! Ἡ ἔκπληξις αὐτῆς εἰς τὸ ἄκουσμα τοῦ διαπραχθέντος ἐγκλήματος τὴν ἀπελίθωσε. Δὲν ἠδυνήθη ν' ἀρθρώσῃ λέξιν, ἡ δὲ γείτων βλέπουσα αὐτὴν οὕτως ἄφωνον καὶ τεταραγμένην, ἐξηκολούθησε μετὰ χαιρεκακίας:

— Τώρα ὁ Σέχης ἀπεφάσισε πῶς ἐκείνη ποῦ τὸ ἔπνιξε θὰ τὴν σκοτώσουν μὲ τῆς λόγχες. Ἀλλὰ καμμία δὲν ὁμολογεῖ, διὰ τοῦτο ἀπεφασίσθηκε νὰ ὑπάγουν αὔριο εἰς τὸν Ἄριφα[1] ποῦ βρίσκεται 'ς τὸ ούάδη ἐλ Γάναμ καὶ νὰ ταῖς δικάσῃ. Ἐκεῖνος ποῦ ξεύρει καὶ διαβάζει ταῖς καρδιὲς ὅλων τῶν ἀνθρώπων, θὰ καταλάβῃ ποιὰ τὸ ἔπνιξε. Ὁ καϋμένος ὁ Ἀβδουλλᾶς δὲν ἔχει τύχη μὲ τ' ἀγόρια!

Καὶ ἐπὶ τῆς συλλυπητηρίου ταύτης φράσεως, ὑποκρυπτούσης ἴσως ἐνδόμυχον χαρὰν διὰ τὸ δυστύχημα τὸ πλῆξαν εὐτυχῆ σύζυγον, ἐγκατέλιπεν ἐκεῖ τὴν Κάμμαρ καὶ διηυθύνθη πρὸς τὴν ἰδίαν σκηνήν.

Αἱ μοιρολογίαι ἐξήρχοντο ἀσθενέστεραι ἐκ τῆς σκηνῆς, τὰ δὲ βελάσματα τῶν ἐπιστρεψάντων ποιμνίων ἐκάλυψαν μετ' ὀλίγον τὴν ἐκ τοῦ ἐγκλήματος προελθοῦσαν ταραχήν, ὅπως ἡ ἐπελθοῦσα νὺξ διὰ τοῦ μαύρου μανδύου της ἐκάλυψεν ἁπάσας τὰς ἀσχημίας καὶ ἐπανέφερε τὴν ἡσυχίαν εἰς τὰς σκηνὰς τῶν Διλέμ.

Ἡ νὺξ τὴν ὁποίαν διῆλθεν ἡ Κάμμαρ παρὰ γειτονικῇ τινι σκηνῇ ἦτο ἀπεριγράπτως τεταραγμένη. Ἐν τῇ ἀθώᾳ παιδικῇ κεφαλῇ της συνωθοῦντο τὰ διάφορα γεγονότα ἀνεξήγητα δι' αὐτήν. Ἔβλεπεν ὡς ἐν ὀπτασίᾳ τὸν Σέμηζ ἐρωτύλον, περιπαθῆ, ἐναγκαλιζόμενον αὐτήν, ἀλλ' ἔβλεπε τώρα μὲν τὴν μητέρα της δολοφόνον, μετ' ὀλίγον δὲ τὴν μητέρα τοῦ Σέμηζ στραγγαλίστριαν, ἔβλεπε τέλος τὸν πατέρα του καταρώμενον ἅπαν αὐτοῦ τὸ συγγενολόγιον. Ἠδυνάτει νὰ κοιμηθῇ καὶ κατεβασάνιζε τὸν νοῦν της καθ' ὅλην τὴν νύκτα διὰ νὰ ἐξηγήσῃ πῶς τόσον πολλὰ καὶ ποικίλα γεγονότα συνέβησαν ἐντὸς μιᾶς ἡμέρας.

[1] Δικαστὴς παρὰ Βεδουΐνοις.

Εὕρισκεν ὅτι ἡ εὐχὴ τοῦ γέροντος Χαλὲφ δὲν τὴν ὠφέλησε τὸ παράπαν, ἀνεστέναζε δὲ μετὰ πόνου ψυχῆς, διερωτωμένη ἂν ὅλαι αἱ κόραι ὑποφέρωσιν εἰς τὸν βίον των ὅ,τι καὶ αὐτή. Ηὔχετο νὰ ἐξακολουθήσῃ ἡ νὺξ ἀτελείωτος, διὰ νὰ μὴ φανῇ εἰς τὰ ὄμματα τῶν ὁμοφύλων της, αὐτή, κόρη ἢ νύμφη μιᾶς κακούργου. Διότι συνεταύτιζεν ἐν τῷ ἐγκλήματι καὶ τὴν μητέρα καὶ τὴν μέλλουσαν αὐτῆς πενθεράν· ἀλλὰ καὶ ἡ νὺξ δὲν ἤκουσε τὴν εὐχήν της, ἤρξατο δὲ βραδέως ἀποσυρομένη καὶ χορηγοῦσα τὴν θέσιν της εἰς τὴν μεγαλειτέραν αὐτῆς ἀδελφήν, τὴν ἡμέραν.

Κατὰ τὴν ἡμέραν ἐκείνην ἐπρόκειτο νὰ μεταβῶσι παρὰ τῷ Ἄριφᾳ εὑρισκομένῳ εἰς ἀπόστασιν τριῶν ὡρῶν. Ὄρθρου βαθέος πεντήκοντα περίπου ἱππεῖς ἦσαν ἤδη ἕτοιμοι, ἐν αὐτοῖς δὲ καὶ ὁ Σεΐχης τῆς φυλῆς μετὰ τοῦ Ἀβδουλλᾶ καὶ τῶν τριῶν συζύγων του. Ἡ Κάμμαρ ἔμεινεν εἰς τὴν σκηνήν, τὸ δὲ ποίμνιον ἀφέθη ἐλεύθερον εἰς τὰς πέριξ γαίας. Ἡ συνοδία διηυθύνθη πρὸς τὴν ἀπέραντον ἔρημον ἔχουσα πρὸς τὰ νῶτα τὴν ἀνατολήν. Οἱ νεώτεροι τῶν ἱππέων ἤρχισαν ἤδη καλπάζοντες, κραδαίνοντες τὰς λόγχας αὐτῶν, ὡς ἐὰν ἐπρόκειτο νὰ ἐπιτεθῶσι κατὰ τοῦ ἐχθροῦ. Μετὰ δύο ὥρας ἔφθασαν παρὰ μικρὰν λίμνην πλήρη ὕδατος, ἀνανεουμένου ὑπὸ πηγῆς ῥεούσης ἀνωτέρω· παρὰ τὰς ὄχθας αὐτῆς ἐφύοντο λεπτοὶ κάλαμοι καὶ δενδρώδεις μίνθαι, ἐκεῖ ἀφίππευσαν καὶ ἕκαστος ἐξήγαγεν ἐκ τοῦ κόλπου αὐτοῦ τεμάχιον ἄρτου καὶ φοίνικας. Ἠρίστευσαν ἐν σιωπῇ, τινὲς ἔπιον ὕδωρ καὶ προσηυχήθησαν, ἄλλοι ἐπότισαν τοὺς ἵππους αὐτῶν καὶ ἄλλοι ἐκάπνισαν. Μετά τινα λεπτὰ ἠκούσθη ὁ Σεΐχης εἰπών:

— Ἐν ὀνόματι τοῦ Θεοῦ, ἐμπρός.

Καὶ ἡ συνοδία ἐξηκολούθησε τὸν δρόμον αὐτῆς, μετὰ ἡμίσειαν δὲ ὥραν ἐφάνησαν τὰ σκηνώματα τῶν ὁμοφύλων αὐτῶν Διλέμ, ἐν οἷς εὑρίσκετο καὶ ὁ Ἄριφα. Δύο ἱππεῖς ἀποσταλέντες παρὰ τοῦ σκηνοῦντος Σεΐχου ἦλθον εἰς προϋπάντησιν τοῦ συναδέλφου αὐτοῦ καὶ ἀρχηγοῦ τῆς πατριᾶς, ἐν ᾗ συνέβη τὸ ἔγκλημα. Μετὰ τὴν προσαγόρευσιν ἀπὸ μέρους τοῦ ἀρχηγοῦ των:

— Τὰ ἐμάθαμεν ὅλα, εἶπεν ὁ πρεσβύτερος αὐτῶν τῷ Σεΐχῃ. Ὁ ἀδελφός σου [1] ἐλυπήθη πολύ. Ἀλλὰ θ' ἀποδοθῇ δικαιοσύνη, διότι ὡς σήμερα ὁ Ἄριφας ἐτιμώρησε πάντοτε τὸν ἔνοχον.

— Ὁ Ἄριφας τῶν Διλὲμ εἶναι ξακουστὸς εἰς τὰ πέρατα τῆς γῆς, ἀπήντησεν ὁ Σεΐχης. Ἡ σοφία του εἶναι μεγάλη σὰν τὴν σοφίαν τοῦ

[1] Οὕτως ἀποκαλοῦσιν ἀλλήλους οἱ ἀρχηγοὶ τῶν διαφόρων πατριῶν.

Σελμὰν ἐμπὴ Δαούτ [1]. Δὲν ξεύρω τί δαίμονας ἐμβῆκε 'στὸ σπίτι τοῦ Ἀβδουλλᾶ. Ὅλα τὰ κακὰ ἀπὸ 'κεῖ μᾶς ἔρχονται.

Καὶ οὕτω συνδιαλεγόμενοι ἔφθασαν παρὰ τὴν σκηνὴν τοῦ Σείχου ἐκείνου, ἥτις, μεγάλη καὶ εὐρεῖα, ἠδύνατο νὰ περιλάβῃ πεντακόσια ἄτομα. Ὅλοι ἀφίππευσαν παραδώσαντες τοὺς ἵππους των εἰς τοὺς νεωτέρους τῶν ξενιζόντων, οἵτινες καὶ ἐφρόντισαν τὰ δέοντα περὶ αὐτῶν. Εἰς τὸ βάθος τῆς σκηνῆς ἐκάθητο Βεδουΐνος πεντηκοντούτης περίπου, μὲ τὴν φυσιογνωμίαν νοήμονα καὶ ὀξυδερκῆ, ὅστις ἐπὶ τῇ εἰσόδῳ τῶν ξένων ἠγέρθη. Ἦτο ὁ Ἄριφας.

Καὶ ἤρξαντο τότε οἱ χαιρετισμοὶ καὶ οἱ ἀσπασμοὶ καὶ αἱ περιπτύξεις καὶ αἱ θωπεῖαι πρὸς ἀλλήλους, ἀλλ' ὁ Ἄριφας διετήρει πάντοτε αὐστηρὸν τὸ ἦθος καὶ σοβαρὸν τὸ πρόσωπον.

Μετὰ δεκάλεπτον ἀνάπαυλαν, ἀφοῦ προσεφέρθη καφὲς εἰς τοὺς ξένους κατὰ σειρὰν μὲ ἕνα καὶ τὸν αὐτὸν κύαθον καὶ ἐκ μιᾶς καὶ τῆς αὐτῆς προχοῆς, ἤρξατο ὁ Σεΐχης διηγούμενος εἰς τὸν Ἄριφαν τὸ γεγονὸς καὶ ἐπέρανεν εἰπών :

— Δι' αὐτὸ λοιπὸν ἤλθαμε νὰ δώσῃς δικαιοσύνην καὶ νὰ ὑποδείξῃς τὸν ἔνοχον, τὸν ὁποῖον καὶ θὰ φονεύσουν διὰ λογχισμοῦ ὑπὸ τὰ ὄμματά σου.

Ἀφοῦ ἤκουσε τὴν ὑπόθεσιν ὁ Ἄριφας, ἐζήτησεν ὕδωρ καὶ πλύνας τὰς χεῖρας αὐτοῦ, ἐθώπευσε τὸ γένειον καὶ εἶπεν:

— Ἐν ὀνόματι τοῦ Θεοῦ τοῦ μακροθύμου καὶ πολυευσπλάγχνου, ἂς ἔλθῃ ἡ μάνα τοῦ παιδιοῦ. Δύο γυναῖκες κρατοῦσαι τὴν Δζεμίλε ἐκ τῶν βραχιόνων ἔφερον αὐτὴν ἐνώπιον τοῦ δικαστοῦ τῆς ἐρήμου, ὅστις μετὰ γλυκείας φωνῆς εἶπε πρὸς αὐτήν :

— Κόρη μου, αἱ βουλαὶ τοῦ Θεοῦ εἶναι ἀνεξιχνίαστοι. Ἔχασες τὸν υἱόν σου· ἴσως οὗτος ἐπρόκειτο νὰ γείνῃ κακὸς ἄνθρωπος καὶ ὁ Θεὸς σοῦ τὸν ἀφήρεσε. Ἡ παντοδυναμία του δύναται νὰ σὲ δώσῃ ἄλλον εἰς τὴν θέσιν του. Παρηγορήσου καὶ χωρὶς νὰ λάβῃς ὑπ' ὄψει εἴτε ἔχθραν εἴτε συμπάθειαν, εἰπέ μοι πρὸς ποίαν τῶν δύο γυναικῶν τοῦ συζύγου σου ἔχεις ὑπόνοιαν ὅτι ἐστραγγάλισε τὸ τέκνον σου ;

— Ἄριφα, εἶπεν ἡ Δζεμίλε, τὸ παιδί μου τὸ ἔπνιξαν χέρια καταραμένα παρὰ τὴν θέλησιν τοῦ Θεοῦ. Θὰ μείνω χωρὶς καμμιὰ παρηγοριά, ἐνόσω ἡ δικαιοσύνη σου δὲν τιμωρήσῃ τὸν φονιᾶν. Ἡ ὑποψία μου εἶναι τόσον εἰς τὴν μίαν ὅσον καὶ εἰς τὴν ἄλλην γυναῖκα. Καμμία ἀπ' ταῖς δύο δὲν μὲ ἠγάπα. Ἐπειδὴ ὅμως μετὰ τὸν θάνατον τοῦ παιδιοῦ μου ἡ Χαδίτσα μ' ἔδειξε συμπάθειαν καὶ κατηγόρησεν ἐνώπιόν μου τὴν

[1] Σολομὼν υἱὸς Δαυΐδ, — ὁ Σοφὸς Σολομών.

Νάϊλε, ἡ ὁποία οὔτε ἐτόλμησε νὰ ἔλθῃ νὰ μὲ παρηγορήσῃ, θαρρῶ ὅτι τὸ παιδί μου τὸ ἔπνιξεν ἡ Νάϊλε, διότι ἦτο ἀρσενικὸν καὶ διότι ὁ μόνος υἱός της, ὁ ὁποῖος ἔκοψε καὶ τὸ δζεῖννεπ, καὶ τότε δὲν τὸ 'πίστεψαν, ἔφυγε καὶ τὴν ἄφηκε μονάχη. Δὲν ὑποστηρίζω ὅμως τίποτε· σὺ εἶσαι ὁ δικαιοκρίτης καὶ δίκασε· ἡ ἁμαρτία 'ς τὸ λαιμό σου.

Ὁ δικαστὴς ἐσκέφθη ἐπὶ μικρόν, ἐνῷ ὅλοι οἱ παρεστῶτες ἐτήρουν βαθεῖαν σιγήν, εἶτα δὲ εἶπε :

— Ἂς φέρουν ἐδῶ τὴν Νάϊλε.

Γυμνόπους βεδουῖνος, κρατῶν ἐκ τῆς χειρὸς τὴν Νάϊλε, ἔφερεν αὐτὴν ἐνώπιον τοῦ δικαστοῦ, ὅστις ἰδὼν αὐτὴν ἀσκαρδαμυκτεὶ τῇ εἶπε :

— Σὲ κατηγοροῦν, κόρη μου, διότι ἔπνιξες τὸ τέκνον τῆς τρίτης γυναικὸς τοῦ συζύγου σου. Τί ἔχεις νὰ εἴπῃς σὺ εἰς αὐτὴν τὴν κατηγορίαν;

Ἡ Νάϊλε ἀνελύθη εἰς δάκρυα, μὲ φωνὴν δὲ διακοπτομένην ὑπὸ λυγμῶν εἶπε :

— Δοξάζω τὸν Θεὸν καὶ τὸν προφήτην του, διότι οὔτε ἰδέα τοιούτου ἐγκλήματος μ' ἐπέρασε ποτὲ ἀπὸ τὸν νοῦν. Εἶμαι κ' ἐγὼ μήτηρ καὶ γνωρίζω τὸν πόνον τῆς ψυχῆς τῆς Δζεμίλε, ἡ ὁποία παραζαλιζομένη νομίζει ὅτι εὔκολα πνίγεται ἀθῶον βρέφος. Ἐκοιμώμην ὅταν μ' ἐξύπνησαν καὶ μὲ εἶπον τὸ τί συνέβη· καλλίτερα νὰ ἐκοιμώμην τὸν ἀξύπνητον, διὰ νὰ μὴ προστεθῇ εἰς τὴν στέρησιν τοῦ ἀγαπημένου μου Σέμηζ καὶ ἄλλη θλῖψις, καὶ νὰ μὴν ὑποθέσουν οἱ ὁμόφυλοί μου ὅτι εἶμαι ἱκανὴ διὰ τοιοῦτο κακούργημα. Οὔτε τὸ ἔπραξα, οὔτε κατηγορῶ κανένα δι' αὐτό. Σὺ ὁ ἀναγινώσκων εἰς τὰς καρδίας τῶν ἀνθρώπων ἠμπορεῖς νὰ τὸ εὕρῃς, ἐγὼ εἶμαι ἀθῶα ἀπὸ τὸ ἔγκλημα καὶ λυποῦμαι κατάκαρδα, διότι μὲ ἀνακάτωσαν εἰς τοιαύτην ὑπόθεσιν.

— Δὲν ὑποψιάζεσαι κανένα ὁ ὁποῖος νὰ τὸ ἔκαμε ;

— Ὄχι· ἡ σκηνὴ τοῦ Ἀβδουλλᾶ ἔχει τρία χωρίσματα· κάθε γυναῖκα ἔχει τὸ χώρισμά της· ἐγὼ ἤμην εἰς τὸ ἰδικόν μου, ὅταν ἐμβῆκαν καὶ μὲ ἐξύπνησαν, τότε δὲ ἤκουσα καὶ τὰς φωνὰς καὶ τὰ κλάμματα τῆς μάννας τοῦ παιδιοῦ.

— Στάσου παρέκει. Ἂς φέρουν τὴν Χαδίτσαν, διέταξεν ὁ Ἄριφας.

Καὶ παρουσιάσθη ἡ Χαδίτσα περιστρέφουσα βλέμματα ἐξηγριωμένα εἰς τοὺς παρεστῶτας, στᾶσα δὲ ἐνώπιον τοῦ δικαστοῦ μὲ ὕφος τολμηρόν, πρὶν ἢ οὗτος τὴν ἐρωτήσῃ τι, ἤρχισε λέγουσα :

— Δικαιοκρίτη Ἄριφα ! Τὸ ἔγκλημα ποῦ ἔγεινε εἰς τὴν σκηνήν μας μᾶς λεκιάζει ὅλας· πρέπει νὰ τιμωρηθῇ ὁ ἔνοχος· ξένος δὲν ἐμβῆκε εἰς τὴν σκηνήν. Αὐτὴ ἡ ὑποκρίτρια ποῦ κλαίει ἐκεῖ, αὐτὴ τὸ διέπραξε. Ἀπὸ τὸν φθόνον της διότι δὲν ἔχει πλέον τὸν προκομμένο

τὸν υἱόν της, δὲν ἤθελε νἄχουν κι' ἄλλαις. Ὅταν πέρσι, ποῦ ἔκοψε τὸ δζεῖννεπ τοῦ Σέχη τὸν κατηγόρησα, δὲν μὲ πίστεψαν. Ἂν τότε ὁ Σέχης ἔκαμνε κἄτι τι, δὲ θὰ κλαίγαμε σήμερα τὸ καϋμένο τὸ πλάσμα· καὶ στραφεῖσα πρὸς τὴν Νάϊλε πάντοτε κλαίουσαν: — Τί σ' ἔπταιε, μωρή, τὸ ἀθῶο τὸ παιδί ; Διαστρεμμένη ! ἂν μπορῇς εἰπὲ καὶ σ'ἐμένα πῶς δὲν τὤπνιξες ἐσύ.

— Διαμαρτύρομαι, εἶπεν ἡ Νάϊλε, καὶ ἀναθέτω εἰς τὸν Θεὸν νὰ δείξῃ ποῖος τὸ ἔκαμε.

— Ὁ Θεὸς δὲν ἀνακατώνεται σὲ τέτοιες πρᾶξες. Τὸ λέγω καὶ τὸ ἐπαναλαμβάνω. Ἐσὺ τὸ ἔπνιξες, ἐσύ !

— Ἀλλάχ ! Ἀλλάχ ! ἀνέκραξαν οἱ παριστάμενοι· ὁ δὲ Ἄριφας ἐφαίνετο σύννους καὶ κρατῶν διὰ τῆς χειρὸς τὸ γένειόν του, καὶ εἶπε πρὸς τὴν Χαδίτσαν :

— Ποῦ βασίζεις, κόρη μου, τὴν ὑποψίαν σου ὅτι τὸ ἔπνιξεν ἡ Νάϊλε; Ἴσως ἦλθε κανεὶς ἔξωθεν κρυφὰ καὶ ἔφυγε χωρὶς νὰ τὸ ἐννοήσετε.

— Θὰ ὑπέθετα τέτοιο πρᾶγμα, ἂν δὲν ἐγνώριζα ὅτι ἡ Δζεμίλε δὲν δὲν ἔχει ἄλλην νὰ τὴν ἐχθρεύεται ἀπὸ τὴν Νάϊλε· ἀλλὰ κάτω ἀπὸ τὴν σκηνὴν εἴμαστε μόνον ἡ τρεῖς· οἱ ἄνδρες κοιμοῦνται ἔξω. Ἡ μητέρα του δὲν τὤπνιξε, ἐγὼ δὲν τὤπνιξα, ἄρα λοιπὸν τὤπνιξεν ἡ Νάϊλε.

Ὁ Ἄριφας ἐσκέπτετο ἐκκοκκίζων τὸ κομβολόγιόν του· οἱ λοιποὶ παρακαθήμενοι ἐσιώπων, ἀπὸ καιροῦ εἰς καιρὸν δέ τις αὐτῶν ἀνεφώνει — Ἀλλάχ ! Ἀλλάχ !

Μετά τινων λεπτῶν παῦσιν ὁ Ἄριφας ἠγέρθη καὶ λαβὼν ὕφος ἐπίσημον εἶπε :

— Ὦ Σύνοδος τῶν Διλέμ. Ἡ ὑπόθεσις εἶναι πολὺ σκοτεινὴ καὶ δὲν δύναμαι νὰ εἴπω ποία ἐκ τῶν δύο διέπραξε τὸ ἔγκλημα. Ἐπειδὴ ὅμως εἶναι ἀνάγκη νὰ εὑρεθῇ ἡ ἔνοχος, θὰ μεταχειρισθῶ ἓν μέσον καὶ ἐπικαλοῦμαι τὴν βοήθειαν τοῦ Ὑψίστου. Βλέπετε ἐκεῖνο τὸ ὕψωμα τῆς γῆς ἐκεῖ ; ἂς μεταφερθῶσιν αἱ δύο κατηγορούμεναι ἐπ' αὐτοῦ· ἐκεῖ πρέπει νὰ ἐκγυμνωθῶσι καὶ ὅταν δώσω ἐντεῦθεν τὸ σύνθημα διὰ μιᾶς πιστολιᾶς, θὰ τρέξουν γυμναὶ ὅπως θὰ εἶναι καὶ αἱ δύο πρὸς ἐμέ· ἐκείνη τὴν ὁποίαν θὰ βοηθήσῃ ἡ Θεία δύναμις νὰ φθάσῃ ἐδῶ πρώτη καὶ νὰ ἀσπασθῇ πρώτη τὸν μανδύαν μου ἐκείνη εἶναι ἡ ἀθώα· ἡ δὲ μένουσα ὄπισθεν εἶναι ἡ ἔνοχος. Ἐμπρός. Μεταφέρετε τὰς δύο γυναῖκας εἰς τὸν λόφον. Ἀφήσατε αὐτὰς νὰ γυμνωθοῦν· δώδεκα παλληκάρια ἂς ἑτοιμάσουν τὰς λόγχας των διὰ νὰ διαπεράσουν τὴν ἔνοχον. Πηγαίνετε.

— Καλὴ ἀπόφασις ! Καλὴ ἀπόφασις ! ἐψιθύρισαν οἱ παρακαθήμενοι δημογέροντες.

— Ὁ Θεὸς νὰ δώσῃ δύναμι εἰς τὰ πόδια τῆς ἀθώας, προσέθηκεν ὁ Σεΐχης.

Ὅτε τινὲς τῶν νέων παρελάμβανον τὰς δύο γυναῖκας διὰ νὰ συνοδεύσωσιν αὐτὰς εἰς τὸν λόφον, ἡ Νάϊλε ἐλθοῦσα ἐνώπιον τῆς ὁμηγύρεως ἔστη πρὸ τοῦ Ἄριφα καὶ εἶπεν αὐτῷ :

— Δίκαιε κριτά, ἡ ἀπόφασίς σου ὅσον σεβαστὴ καὶ ἂν εἶναι, δὲν εἶναι δυνατὸν νὰ ἐκτελεσθῇ· κατόπιν τόσων κατηγοριῶν καὶ ὕβρεων τὰς ὁποίας ὑπέμεινα, ὁ μόνος θησαυρὸς ποῦ μ' ἔμεινε ἦτο ἡ γυναικεία μου ἐντροπή. Καὶ τώρα θέλεις νὰ φανῶ ὁλόγυμνος εἰς τὰ μάτια τόσου κόσμου. Αὐτὸ ποτέ.! Διάταξε καλλίτερα νὰ μὲ λογχίσουν.

— Δὲν γίνεται ! δὲν γίνεται ! ἀνέκραξαν πολλοί. Ὅ,τι εἶπεν ὁ Ἄριφας πρέπει νὰ γείνῃ. Ἡ ἔμπνευσίς του θὰ ἐκτελεσθῇ. Πηγαίνετε.

— Ἐγὼ εἶμαι ἕτοιμη, εἶπεν ἡ Χαδίτσα.

Καὶ ἔσυραν τὰς δύο γυναῖκας εἰς τὸν λόφον. Ὁ Ἄριφας ἡτοίμασε τὸ πιστόλιον. Οἱ λοιποὶ ἠγέρθησαν, μετὰ προσοχῆς δὲ καὶ συγκινήσεως ἔβλεπον πρὸς τὸν λόφον· ἐκεῖ ἡ μὲν Χαδίτσα ἤρξατο ἐκγυμνουμένη, ἡ δὲ Νάϊλε περικαλυφθεῖσα μὲ τὸν μανδύαν της ἐκάθησε κατὰ γῆς καὶ ἐδήλωσεν εἰς τοὺς περὶ αὐτὴν προσπαθοῦντας νὰ τὴν πείσωσιν, ὅτι ἐπροτίμα τὸν θάνατον.

Μετὰ μικρὸν ἠκούσθη ἡ ἐκπυρσοκρότησις τοῦ πιστολίου, ὅλοι δὲ οἱ παρεστῶτες εἶδον ἀντὶ δύο, μίαν γυναῖκα ὁλόγυμνον νὰ τρέχῃ καὶ νὰ σπεύδῃ ὅπως ἀσπασθῇ τὸν μανδύαν τοῦ Ἄριφα, ὅστις ὠχρὸς καὶ συγκεκινημένος ἵστατο ὄρθιος κρατῶν ἀκόμη τὸ πιστόλιον εἰς τὴν χεῖρα. Ἡ γυμνὴ καὶ τρέχουσα γυνὴ ἦτο ἡ Χαδίτσα· ἀλλὰ πρὶν ἢ ἐγγίσῃ τὸν μανδύαν τοῦ δικαστοῦ, οὗτος διὰ μιᾶς διατακτικῆς χειρονομίας τὴν ἀπώθησεν ἀνακράζων :

— Στάσου γυναῖκα ! Ἐσὺ ἔπνιξες τὸ παιδί· ὅταν μία γυναῖκα περιφρονῇ καὶ ἐκθέτῃ τὴν ἰδίαν της τιμήν, εἶναι ἱκανὴ νὰ πράξῃ κάθε ἔγκλημα. Κτυπῆστέ την.

Εἰς τὸ ἀνέκκλητον διάταγμα τοῦ Ἄριφα ἡ μὲν συνάθροισις ἀφῆκε φωνὴν ἐκπλήξεως ἅμα καὶ θαυμασμοῦ, δέκα δὲ λόγχαι διετρύπησαν ἐν ἀκαρεῖ τὸ γυμνὸν σῶμα τῆς κακούργου. Πρὶν δ' ἢ ἀκουσθῇ καλῶς ὁ γογγυσμὸς τῆς πλησσομένης:

— Σταθῆτε ! εἶπεν ὁ Ἄριφας καὶ πλησιάσας πρὸς τὴν ἀναπνέουσαν εἰσέτι Χαδίτσαν τῇ εἶπε μὲ ἀπότομον φωνήν.

— Πῶς ἔκοψες τὸ Δζεΐννεπ ;

— Μὲ τὸ μαχαῖρι . . . ἀπήντησεν αὕτη σχεδὸν λιπόθυμος καὶ πά-

ραυτα, ὄχι . . . δὲν τῶκοψα ἐγὼ . . . . ὄχι . . . . . καὶ συσπειρωθεῖσα ἐφ' ἑαυτῇ ἔπεσε νεκρὰ κατὰ γῆς.

— Χέλε ! Χέλε ! Χέλε ! ἠκούσθησαν. τότε φωνάζουσαι αἱ γυναῖκες τῆς φυλῆς, καὶ οἱ Βεδουΐνοι ἐνθουσιασθέντες ἐκ τῆς ἀπονεμηθείσης δικαιοσύνης, ἔρριπτον βολὰς εἰς τὸν ἀέρα, ἐκραύγαζον ὑπὲρ τοῦ Ἄριφα Χόσσα Χόσσα ! καὶ ὠρύοντο ὡς βρυχώμενοι σκύμνοι, δύο δὲ ἡλικιωμέναι γυναῖκες πλησιάσασαι πρὸς τὸ ἐκπνέον σῶμα ἐκάλυψαν αὐτὸ διὰ μαύρου μανδύου καὶ ἔστησαν ἐκεῖ ἀναμένουσαι τὴν ἀναχώρησιν τοῦ πλήθους.

Μετὰ ἡμίσειαν ὥραν ἡ συνοδία ἀπεχαιρέτιζε τὴν ἀδελφὴν πατριάν, ἐφίλει τὴν χεῖρα τοῦ Σολομῶντος τῶν Διλέμ, ἵππευε καὶ ἀπήρχετο ἐν ἀγαλλιάσει καὶ θριάμβῳ, ἐγκαταλείπουσα τὸ μέρος ἐν τῷ ὁποίῳ ἀπέπλυνε τὸν ρύπον τοῦ κακουργήματος.

Ὁ ἥλιος ἐπίσης ἀπεχαιρέτιζε τὴν ἀτέρμονα πεδιάδα καὶ κατήρχετο ἐκεῖθεν τοῦ ὁρίζοντος, ὅταν οἱ Διλὲμ ἔφθασαν εἰς τὰ σκηνώματα αὐτῶν, ἔνθα αἱ γυναῖκες ἐξελθοῦσαι τῶν σκηνῶν τοὺς ὑπεδέχθησαν διὰ νέων ἐλελεῦ καὶ ὡσαννά.

Παρῆλθεν ἕτερον ἔτος. Κατὰ τὸ διάστημα τοῦτο πολὺς ἐγένετο λόγος ἐν τῇ φυλῇ καὶ τοῖς πέριξ περὶ τῶν γεγονότων, τὰ ὁποῖα ἀφηγήθημεν. Ἐθαυμάζετο ἰδίᾳ ἡ ὀξυδέρκεια καὶ ἡ διορατικότης τοῦ Ἄριφα, κατέστη δὲ τόσον δημοτικός, ὥστε καὶ μέχρι τῆς σήμερον παρὰ τοῖς Βεδουΐνοις μένει ὡς παροιμιώδης ἡ διεξαγωγὴ τῆς ὑποθέσεως ταύτης. Ὅπως δὲ πάντοτε κατόπιν πολέμου ἐπέρχεται εἰρήνη, κατόπιν λαίλαπος νηνεμία καὶ κατόπιν τρικυμίας γαλήνη, οὕτω καὶ ἐν τῇ φυλῇ τῶν Διλὲμ ἅπαντες ἠσχολοῦντο ἥσυχοι καὶ ἀμέριμνοι εἰς τὴν περιποίησιν τῶν ποιμνίων αὐτῶν.

Καὶ ἡ σκήτη τοῦ Ἀβδουλλᾶ ἐπανεῦρε τὴν ἡσυχίαν αὐτῆς. Ἡ Νάϊλε ἀπεσύρθη ἐκ τῆς μεγάλης σκηνῆς εἰς παράπλευρον μικροτέραν, ἔμεινε δὲ πραγματικὴ οἰκοδέσποινα ἡ Δζεμίλε, παρηγορουμένη ἐκ τῆς ἐλπίδος ὅτι ὅσονούπω θὰ ἐγίνετο μήτηρ νέου υἱοῦ. Μόνη ἡ δύστηνος Κάμμαρ μείνασα ὀρφανή, κακοβλεπομένη παρὰ τῶν λοιπῶν γυναικῶν τῆς φυλῆς ὡς κόρη κακούργου, καὶ μὴ ἔχουσα οὐδενὸς τὴν συμπάθειαν, ἐθλίβετο καὶ ἐτήκετο, συγκεντροῦσα ὅλην αὐτῆς τὴν ἀγάπην πρὸς τὸν Σιρχάν, μετὰ τοῦ ὁποίου τὸν πλεῖστον χρόνον διήρχετο ἐν τῇ ἐρήμῳ, μακρὰν τοῦ πλήθους καὶ παρὰ τὸ ποίμνιον, ὅπερ ἐνεπιστεύθη αὐτῇ ὁ Σέμης. Ἐν τῇ μεγάλῃ αὐτῆς μελαγχολίᾳ διὰ τὸν ἀπρόοπτον θάνατον τῆς μητρος αὐτῆς παρηγορεῖτο ἐν μέρει, σκεπτομένη ὅτι ὁ Σέμης ὁπου-

δήποτε καὶ ἂν εὑρίσκετο, θὰ ἐμάνθανε βεβαίως τὴν ἀθώωσιν αὐτοῦ ἀπὸ τῆς βδελυρᾶς κατηγορίας τοῦ δζεῖννεπ καὶ θὰ ἐνέπιπτε μίαν νύκτα ἐντὸς τῆς φυλῆς ὡς ἀστὴρ ἀπὸ τοῦ οὐρανοῦ, τότε δὲ θὰ ἐξετέλει τὴν ὑπόσχεσιν αὐτοῦ. Καὶ ἀνεμιμνήσκετο τὴν ἀλησμόνητον ἐκείνην συνάντησιν μὲ τοὺς Ἀνιζέ, καὶ ᾐσθάνετο ἅπαν τὸ σῶμα νὰ φρίσσῃ εἰς τὴν ἰδέαν τοῦ γάμου, ἡ δὲ συγκίνησις αὐτῆς μετεδίδετο ὡς διὰ μαγνητικοῦ ῥεύματος εἰς τὸν Σιρχάν, ὃν ἐθώπευε διὰ τῆς χειρὸς καὶ ὁ ὁποῖος καθήμενος παρ' αὐτῇ ἐκτύπα ἐρρύθμως τὴν οὐρὰν αὐτοῦ ἐπὶ τοῦ ἐδάφους ὡς μαστίγιον.

Ἀλλ' ὁ χρόνος παρήρχετο καὶ ὁ Σέμηζ δὲν ἐφαίνετο, ἡ δὲ Κάμμαρ δεκατριέτις ἤδη εὑρίσκετο πλέον εἰς ὥραν γάμου. Τὸ εὔκαμπτον αὐτῆς σῶμα, οἱ κάθυγροι καὶ μεγάλοι αὐτῆς ὀφθαλμοί, ἡ γλυκύτης ἐν γένει τοῦ προσώπου καὶ τῶν τρόπων αὐτῆς, προὐκάλουν προτάσεις γάμου ἀπὸ μέρους νεαρῶν τινων ποιμένων, θυσιαζόντων εἰς τὴν καλλονὴν καὶ εἰς τὰς ἀρετὰς τῆς κόρης τὴν ἐγκληματικότητα τῆς τιμωρηθείσης μητρός. Ἡ Κάμμαρ ὅμως ἀπήντα ὅτι ἀπεφάσισε νὰ μὴ ὑπανδρευθῇ. Ἐν τῇ μοναξίᾳ ἐν ᾗ διετέλει, ἀπηλπίζετο ἐνίοτε καὶ ἐδέετο τοῦ Θεοῦ νὰ λυτρώσῃ αὐτὴν τοιούτου βίου. Ὅτε περὶ τὰς ἀρχὰς Μαΐου κερβάνιον ἐκ τεσσαράκοντα καμήλων ἐρχόμενον ἐκ Βαγδάτης ἐκόνευσε πλησίον τῆς φυλῆς, ἡ Κάμμαρ ἔμαθεν ὅτι τὸ κερβάνιον διηυθύνετο εἰς τοῦ Χουμοὺτ-ἐλ-Βάργας καὶ ἐκεῖθεν εἰς Δαμασκόν.

Ἀμέσως διενοήθη ὅτι ἠδύνατο νὰ μεταβῇ αὐτὴ εἰς ἀναζήτησιν τοῦ Σέμηζ. Τί τὴν ἠμπόδιζε; Ἐσκέφθη ὅτι καλλίτερον θὰ ἦτο νὰ μὴ ἐκμυστηρευθῇ εἰς οὐδένα τὴν ἀναχώρησίν της, διότι, ἂν ἐζήτει ἄδειαν, θὰ ἀπεποιοῦντο καὶ οἱ ὁμόφυλοί της νὰ τὴν ἐπιτρέψωσι καὶ οἱ συνοδοὶ τοῦ κερβανίου νὰ τὴν παραλάβωσιν· ὅθεν ἐκαιροφυλάκτει ἄγρυπνος τὴν στιγμήν, καθ' ἣν θὰ ἐξεκίνει τὸ κερβάνιον. Ὅτε δὲ δύο ὥρας πρὶν ἐξημερώσῃ ἤκουσε τὸν ἀρχηγὸν τῆς συνοδίας νὰ δίδῃ τὸ σύνθημα τῆς ὁδοιπορίας, ἡ Κάμμαρ ἀψοφητεὶ διωλίσθησεν ἔξω τῆς σκηνῆς συγγενοῦς της, ἔνθα διενυκτέρευε. Καίτοι τὸ σκότος ἦτο ἀκόμη βαθύ, αἱ κάμηλοι ὅμως γονατισμέναι ἐφορτώνοντο μεθ' ὑπομονῆς μυρηκάζουσαι μακαρίως, μόνον δὲ εἰς τὸ πρόσταγμα τοῦ φορτωτοῦ ἠγείροντο καὶ ἐπλησίαζον πρὸς τὰς ἤδη ἑτοιμασθείσας. Ὅταν αἱ τεσσαράκοντα κάμηλοι ἦσαν φορτωμέναι, ἡ πρώτη αὐτῶν προεξέτεινε τὸν πηχυαῖον λαιμόν της πρὸς τὸ ὑποδειχθὲν αὐτῇ μέρος καὶ ἤρξατο βαδίζουσα, αἱ δὲ λοιπαὶ ἠκολούθησαν κανονικώτατα αὐτήν. Οἱ δέκα συνοδοὶ τοῦ κερβανίου ἱππεῖς ἵσταντο μακρόθεν καὶ ἐπερίμενον νὰ τεθῇ τὸ πᾶν εἰς κίνησιν, οἱ λοιποὶ ἀκόλουθοι ἦσαν πεζοί· τελειώσαντες δὲ τὰς φορτώσεις, ἔλαβον τὰς ῥάβδους των ἀνὰ

χεῖρας καὶ ἀνεμίχθησαν μεταξὺ τῶν καμήλων, τότε ἡ καιροφυλακτοῦσα Κάμμαρ ἐπλησίασεν ἐκ τῶν ὄπισθεν μίαν κάμηλον καὶ συλλαβοῦσα διὰ τῆς δεξιᾶς τὴν μικρὰν αὐτῆς οὐρὰν ἀνερριχήθη θέσασα τὸν ἀριστερὸν αὐτῆς πόδα εἰς τὸ προεξέχον τοῦ ζῴου γόνατον, οὕτω δὲ ἀνῆλθεν ἐπὶ τῆς ράχεως αὐτοῦ. Οὐδεὶς παρετήρησεν αὐτήν, τὸ δὲ κερβάνιον, ὅμοιον πρὸς στόλον πλοίων ἐγκαταλειπόντων τὸν λιμένα, προὐχώρησε σιωπηλῶς πρὸς τῆς ἐρήμου τὸ πέλαγος.

Μετὰ δύο ὡρῶν δρόμον τὸ σκότος ἤρχισε νὰ ἀραιοῦται, βαθμηδὸν τὰ ἀντικείμενα καὶ αἱ σκιαὶ ἐλάμβανον τὴν πραγματικὴν αὐτῶν μορφήν, τότε δὲ εἷς τῶν ἱππέων ἐπιθεωρῶν τὸ κερβάνιον, διέκρινεν ἐπὶ τῆς ράχεως μιᾶς καμήλου καὶ ἐν τῷ μέσῳ δύο σάκκων τὴν Κάμμαρ. Εἰδοποίησεν ἀμέσως τοὺς συντρόφους αὐτοῦ, οἵτινες ἐλθόντες ἐκεῖ καὶ βλέποντες τὴν κόρην ἐπὶ τῆς καμήλου τὴν ἠρώτησαν:

— Νειὰ κόρη! τί γυρεύεις ἐκεῖ καὶ ποία εἶσαι;

— Εἶμαι ἀπὸ τοὺς Διλὲμ καὶ πηγαίνω εἰς τὸν Χουμοὺτ-ἐλ-Βάργας ὅπου εἶναι ὁ ἀδελφός μου.

— Ἔ! καλά! εἶπεν ὁ φαινόμενος ὡς ἀρχηγός, δὲν ἔπρεπε νὰ μᾶς τὸ 'πῇς πρῶτα; Ἔτσι κρυφὰ κρυφὰ ταξειδεύουν οἱ ἄνθρωποι;

— Νὰ μὲ συγχωρέσετε. Ἦταν νύχτα καὶ δὲν θέλησα νὰ σᾶς ἀνησυχήσω.

— Αὐτὸ τὸ λαγωνικὸ δικό σου εἶναι;

Τότε ἡ Κάμμαρ ἔστρεψε τὸ βλέμμα πρὸς τὰ ὀπίσω καὶ εἶδε τὸν Σιρχάν, τὸν ἀγαπητὸν Σιρχάν, ὅστις ὀσφρανθεὶς τὴν ἀναχώρησιν αὐτῆς πιστῶς τὴν ἠκολούθησε.

— Ναί! εἶναι ὁ Σιρχάν, ὁ καϋμένος!

Οἱ συνοδοὶ τοῦ κερβανίου ἐβεβαιώθησαν ὅτι ἦτο μία ἐκ τῶν συνήθων ὁδοιπόρων, αἵτινες σκοποῦσαι νὰ μεταβῶσιν εἰς μέρος ἀπέχον πολὺ καιροφυλακτοῦσι τὴν διάβασιν κερβανίου καὶ ἀκολουθοῦσιν αὐτό. Ἰδόντες δὲ καὶ ὅτι ἦτο κόρη νεαρά, ἀφῆκαν αὐτὴν καθημένην ἐπὶ τῆς καμήλου καὶ δὲν τὴν διετάραξαν πλέον.

Τὸ κερβάνιον ἐξηκολούθει ἡσύχως τὴν πορείαν αὐτοῦ. Ἐταξείδευεν ἡμέραν καὶ νύκτα καὶ μόνον ὥρας τινὰς ἀνεπαύετο εἰς τὰ κοιλώματα τῆς ἐρήμου, ἔνθα ἐδίδετο ὀλίγη ζύμη κριθαλεύρου ὡς τροφὴ εἰς τὰς καμήλους. Μετὰ δρόμον τριῶν ἡμερονυκτίων ἔμενον μόνον δώδεκα ὧραι διὰ νὰ φθάσῃ εἰς τὰ σκηνώματα τοῦ Χουμοὺτ-ἐλ-Βάργας, ὅστις ἀπεῖχε πέντε ὥρας ἀπὸ τῶν ἐρειπίων τῆς ἀρχαίας Παλμύρας. Τὸ κερβάνιον ἔφθασεν ἤδη εἰς μέρος γνωστόν, τὸ Μένζηλ, ἔνθα ἀνέβρυεν ἐκ πηγῆς ὕδωρ διαυγές, ὅπερ ἐκχυνόμενον ἐζωογόνει τὴν ἔρημον, καλυπτομένην

ὑπὸ χλόης ἁπαλῆς εἰς ἀρκετὴν περιφέρειαν. Ἐκεῖ διέταξεν ὁ ἀρχηγὸς τοῦ κερβανίου νὰ ἡσυχάσωσιν αἱ κάμηλοι ἐπί τινας ὥρας, γονατίσασαι δὲ ἅπασαι ἐξεφορτώθησαν ὑπὸ τῶν ἀκολούθων, οἵτινες ἐτοποθέτησαν τὰ φορτία εἰς ἓν μέρος, ἀφέντες τὰς καμήλους νὰ βόσκωσι καὶ μετὰ μικρὸν συναθροισθέντες ἐπὶ τὸ αὐτὸ ἧναψαν πυρὰν καὶ προητοίμαζον τὸν καφέν.

Ἡ Κάμμαρ καίτοι προσκληθεῖσα εἰς τὴν ὁμήγυριν, ἀπέφυγεν ὅμως νὰ μεταβῇ καὶ συσπειρωθεῖσα ἐντὸς τοῦ μανδύου της κατεκλίθη ἐπὶ τριῶν σάκκων καὶ ἀπεκοιμήθη, ἔχουσα παρὰ τοὺς πόδας της τὸν Σιρχάν.

Μετὰ μικρὸν καὶ οἱ λοιποί, κεκμηκότες ὡς ἦσαν, κατεκλίθησαν ἐδῶ κ' ἐκεῖ. Ἔμεινε δὲ μόνον εἷς, ὁ σκοπός, ὅστις ἤρξατο νενενίζων θλιβερὸν καὶ μονότονον ᾆσμα.

Ἡ νὺξ ἐπροχώρει. Ἐν τῇ ἀνατολῇ ἐφάνη ἤδη ὁ Σείριος προάγγελος τοῦ Αὐγερινοῦ. Κατ' ἐκείνην τὴν στιγμὴν ὁ σκοπὸς ἐνόμισεν ὅτι εἶδε σκιάν τινα διερχομένην ὡς ἀστραπὴν εἰς ἱκανὴν ἀπόστασιν· ἠγέρθη ἐπὶ τῶν γονάτων, ἀλλὰ δὲν εἶδε τίποτε· ἔπεσε πρηνὴς ἐπὶ τῶν σάκκων καὶ ἐστήλωσε τὰ βλέμματα αὐτοῦ πρὸς τὸ μέρος ἐκεῖνο. Τῷ ἐφάνη τότε ὅτι εἶδε δευτέραν σκιάν, οἱονεὶ ἱπταμένην, τὴν ὁποίαν μετὰ μικρὸν παρηκολούθει τρίτη. Δὲν ἦτο ὀπτικὴ ἀπάτη. Ἦσαν ἱππεῖς. Κατῆλθε καὶ ἔθηκε τὸ οὖς αὐτοῦ ἐπὶ τῆς γῆς, ἠκροάσθη δὲ προσεκτικῶς ἐπὶ ἀρκετὴν ὥραν. Ἐγερθεὶς τότε ἐκραύγασε :

— Ἐλ Γαζοῦ, ἐλ Γαζοῦ ! ἤτοι οἱ λησταί, οἱ λησταί, σηκωθῆτε.

Ἐν τῷ ἅμα ἠγέρθησαν ἅπαντες· αὐτὸς δὲ τρέξας παρὰ τῷ ἀρχηγῷ ὡμίλησεν αὐτῷ. Ἐν μιᾷ στιγμῇ οἱ δέκα ἱππεῖς ἦσαν ἕτοιμοι, μὲ τὰς λόγχας ἀνὰ χεῖρας, ἔφιπποι· οἱ πεζοὶ ἤρξαντο φορτώνοντες τὰς καμήλους. Εἷς αὐτῶν ἐξύπνησε καὶ τὴν Κάμμαρ.

— Σήκω, σήκω, μᾶς ἐπάτησαν οἱ Γαζοῦ, πήγαιν' ἐκεῖ πίσου ἀπὸ τὰ καλάμια τοῦ νεροῦ καὶ κρύψου· νὰ ἰδοῦμε τί θ' ἀπογείνῃ.

Ἡ Κάμμαρ τρέμουσα μετέβη εἰς τὸ ὑποδειχθὲν μέρος.

Κατ' ἐκείνην τὴν στιγμὴν δύο ἱππεῖς ἐν μεγάλῳ καλπασμῷ διῆλθον ὡς βέλη ἑκατέρωθεν τοῦ κερβανίου. Οἱ δέκα ἔφιπποι παρὰ τὰς ἀποσκευάς, ἐτήρουν στάσιν ἐφεκτικήν. Μετὰ μικρὸν τέσσαρες ἄλλοι ἱππεῖς διῆλθον ταχύποδες ἐπὶ τῶν ἰχνῶν τῶν πρώτων. Τότε ὁ ἀρχηγὸς τοῦ κερβανίου ἠρώτησε μὲ προσποιητὴν ἀταραξίαν.

— Πόσοι ἔγειναν ;

— Ἕξ, ἀπήντησαν ταὐτοχρόνως τινές, στρέφοντες τὰ βλέμματα αὐτῶν πανταχόθεν.

— Γρήγορα φορτώσατε, καὶ τελειώνετε, ὑπέλαβεν ὁ ἀρχηγὸς πρὸς τοὺς πεζούς, οἵτινες κατεγίνοντο μετὰ σπουδῆς εἰς τὸ ἔργον.

— Μᾶς λείπουν καμήλαις, μᾶς λείπουν πέντε καμήλαις, εἶπε τότε εἷς τῶν πεζῶν.

Εἰς τὴν ἀγγελίαν ταύτην ὁ ἀρχηγὸς ἐπρόσφερε βλασφημίαν, διέταξε δὲ δύο ἐκ τῶν ὀπαδῶν του νὰ τρέξωσιν εἰς ἀνεύρεσιν.

Μετὰ μικρὸν δὲ ἠκούσθη ἐκπυρσοκρότησις ἀντηχήσασα ὡς τηλέβολον ἐν τῇ ἐρήμῳ· κατόπιν ἠκούσθη δευτέρα καὶ μετ' αὐτὴν τρίτη· εἶτα δὲ ἀσυνάρτητοι φωναί.

— Ἐμπρός! διέταξεν ὁ ἀρχηγός· καὶ οἱ ὀκτὼ ἱππεῖς διηυθύνθησαν πρὸς τὸ μέρος, ὁπόθεν ἠκούσθησαν αἱ φωναί.

Ὁ αὐγερινὸς εἶχεν ἀνέλθει εἰς τὸν ὁρίζοντα, τὸ δὲ λυκαυγὲς ἠγγέλλετο ἤδη διὰ φαεινῆς γραμμῆς πρὸς τὸ μέρος τῆς ἀνατολῆς.

Μετ' ὀλίγον ἠκούσθησαν καλπασμοὶ ἀλλεπάλληλοι καὶ πρὸς τὸ μέρος ἔνθα ἐκρύπτετο ἡ Κάμμαρ διῆλθον ὡς φαντάσματα δώδεκα περίπου ἱππεῖς. Ἦτο ὁ ἀρχηγὸς μὲ τὴν συνοδίαν του κυνηγῶν τοὺς λῃστὰς ἐν τῷ μεταξύ.

Αἱ φορτωθεῖσαι κάμηλοι ἠγείροντο καὶ ὡδηγοῦντο ὑπὸ τῶν πεζῶν εἰς ἱκανὴν ἀπόστασιν. Δύο ἐξ αὐτῶν ἵσταντο παρὰ τοὺς δέκα σάκκους, τῶν ὁποίων αἱ κάμηλοι εἶχον ἐξαφανισθῆ.

Εἶχεν ἤδη φέξει, ὅταν ἀπὸ τοῦ ἑνὸς μὲν μέρους ἐφάνησαν τέσσαρες ἱππεῖς ὁδηγοῦντες τὰς πέντε καμήλους ἀνευρεθείσας, ἀπὸ δὲ τοῦ ἄλλου ἀλληλοκυνηγούμενοι οἱ λοιποὶ δώδεκα ἱππεῖς.

Ἀντηλλάγησαν καὶ ἕτεραι ἐκπυρσοκροτήσεις. Εἷς ἵππος εἶχε πέσει, μετὰ τοῦ ἀναβάτου, ἕτερος δὲ ἄνευ ἀναβάτου ἐκάλπαζεν ἀκολουθῶν τοὺς μαχομένους.

Αἱ πέντε κάμηλοι ἐφορτώθησαν ἐν ἀκαρεῖ καὶ συνηνώθησαν μὲ τὸ κερβάνιον, τὸ ὁποῖον ἐκίνησεν, ὁδηγούμενον ὑπὸ τῶν τεσσάρων ἱππέων καὶ τῶν πεζῶν.

Τότε ἔφθασεν ὁ ἀρχηγὸς μεθ' ἑνὸς ἱππέως καὶ διὰ φωνῆς τρόμου εἶπε πρὸς τοὺς ὁδηγούς:

— Ἀλλάξετε τὸ δρόμο· τραβῆξτε πρὸς τὸ Σάμ[1]· οἱ Γαζοὶ ἦταν ἀπ' τοῦ Χουμούτ· σκοτώσαμε δύο.

Ἡ Κάμμαρ ἤκουσε τὴν διαταγήν. Τί νὰ πράξῃ; ν' ἀκολουθήσῃ τὸ κερβάνιον ἦτο περιττόν, ἀφοῦ αὐτὸ ἤλλαξε τὴν διεύθυνσιν· νὰ μείνῃ ἐν μέσῃ ἐρήμῳ, ἐκινδύνευε ν' ἀποθάνῃ τῆς πείνης. Ἡ ἀπελπισία της ἐκορυφώθη, ὅταν εἶδεν ὅτι καὶ ὁ Σιρχὰν ἔλειπεν ἀπὸ πλησίον της ἀκολουθή-

[1] Δαμασκός.

σας βεβαίως τὸ ἀναχωρῆσαν ἤδη κερβάνιον. Ἠθέλησε νὰ ἐγερθῇ, νὰ τρέξῃ, νὰ ὁμιλήσῃ, ἀλλὰ τ' ἀλλεπάλληλα αὐτὰ γεγονότα ἐπὶ τοσοῦτον τὴν εἶχον διαταράξει, ὥστε ἔπεσε λιπόθυμος ἐπὶ τῶν καλάμων.

Κατὰ τὴν στιγμὴν ἐκείνην ἐπέστρεφον καὶ οἱ λοιποὶ τέσσαρες ἱππεῖς τοῦ κερβανίου σύροντες μεθ' ἑαυτῶν ἵππον ἄνευ ἀναβάτου, τὸν ὁποῖον εἶχον λαφυραγωγήσει ἐν τῇ ἀνωτέρω γενομένῃ μάχῃ.

Ὅταν ὁ ἥλιος ἀνέτειλε, τὸ κερβάνιον ἦτο ἤδη πολὺ μακράν. Αἱ ζωογόνοι ἀκτῖνές του ἐθέρμαινον τὴν λιπόθυμον Κάμμαρ, ἥτις ἤρχισε νὰ συνέρχηται αἰσθανομένη ὅτι τὴν ἐφίλει τις. Ἀνεσκίρτησε καὶ ἀνοίξασα τοὺς ὀφθαλμοὺς εἶδε τὴν κεφαλὴν τοῦ Σιρχάν, ὅστις δὲν ἔπαυε λείχων τὰς παρειάς της καὶ γρυλλίζων διὰ τρόπου ὅλως παραδόξου. Ἐκάθησε στενάζουσα καὶ βλέπουσα τὰ πέριξ. Ἀλλὰ τὸ λαγωνικὸν δὲν ἦτο ἥσυχον· ἐπήδα, ἵστατο ἐπὶ τῶν δύο ποδῶν καὶ περιεπτύσσετο αὐτήν, ἔδακνε τὴν ἐσθῆτά της ἀποσπᾶσαν μάλιστα μέρος αὐτῆς.

— Τί ἔπαθε ὁ Σιρχάν ; διενοεῖτο ἡ Κάμμαρ.

Ἐσκέφθη νὰ πλησιάσῃ πρὸς τὴν πηγὴν διὰ νὰ πλυθῇ· ἀλλ' ὁ Σιρχὰν ἔλαβεν ἀντίθετον ὅλως διεύθυνσιν πηδῶν τρία τέσσαρα ἅλματα καὶ στρεφόμενος πάλιν πρὸς αὐτήν, ὡς ἐὰν τὴν προσεκάλει· ἡ Κάμμαρ ὅμως μετέβη πρὸς τὴν πηγήν, ἀλλ' ἐνῷ γονατισμένη ἐνίπτετο, ᾐσθάνθη πάλιν τινὰ νὰ τὴν ἑλκύῃ ὄπισθεν. Ἐτρόμαξε· στραφεῖσα ὅμως εἶδεν ὅτι ἦτο ὁ Σιρχάν, ὅστις γρυλλίζων καὶ κλαίων ἔσυρεν αὐτὴν ἐκ τῆς ἐσθῆτος. Ἡ Κάμμαρ συνελθοῦσα ἔτι μᾶλλον ἐκ τῆς ἐπηρείας τοῦ ψυχροῦ ὕδατος, εἶδεν ὅτι ὁ σύντροφος αὐτῆς εἶχε τεταραγμένον τὸ βλέμμα, διὰ δὲ τῶν γρυλλισμῶν αὐτοῦ οἱονεὶ τὴν ὡμίλει. Προσεποιήθη ὅτι τὸν ἀκολουθεῖ. Τότε τὸ λαγωνικὸν ἤρχισε νὰ πηδᾷ καὶ νὰ ἐκβάλλῃ γαυγισμοὺς χαρᾶς· ἡ Κάμμαρ τὸν ἠκολούθει. Κατόπιν δὲ δρόμου ἡμισείας σχεδὸν ὥρας, τὸ λαγωνικὸν ἤρχισε νὰ τρέχῃ καὶ ἐπλησίασε πρὸς μαῦρον ἀντικείμενον, ὅπερ ὀσφρανθὲν ἔστη παρ' αὐτῷ. Ἡ κόρη ἐτάχυνε τὸ βῆμα· ὁ Σιρχὰν ἔχωνε τὸ ρύγχος αὐτοῦ ὑπὸ τὸ μέλαν πρᾶγμα καὶ ἐγείρων κατόπιν τὴν κεφαλὴν ἄφινε θλιβερὰν ὑλακήν. Ἡ Κάμμαρ ἐπλησίασε καὶ εἶδεν ὅτι ἦτο πτῶμα ἀνθρώπου, ἀνθρώπου φονευθέντος ἐν τῇ μάχῃ. Ἔστη πρὸ αὐτοῦ ἔκπληκτος. Τότε τὸ λαγωνικὸν ἔλαβε διὰ τῶν ὀδόντων αὐτοῦ τὸν μανδύαν καὶ ἀπεκάλυψε τὸ πρόσωπον τοῦ νεκροῦ. Ἡ Καμμαρ ἰδοῦσα αὐτὸ μετὰ προσοχῆς, ἔρρηξε κραυγὴν ὀδύνης καί :

— Ὁ Σέμηζ ! ὁ Σέμηζ ! εἰποῦσα, ἔπεσεν ὀλοφυρομένη ἐπὶ τοῦ πτώματος ! ....

Τὴν εἴδησιν τῆς ἥττης τῶν Γαζοῦ καὶ τῆς ἀπωλείας δύο συντρό-

φων ἔφερον πρὸς τὸ ἑσπέρας εἰς τὴν φυλὴν τῶν Ἀνιζὲ οἱ τέσσαρες διασωθέντες ἐκ τῆς μάχης, τοῦ ἑνὸς μάλιστα ἐξ αὐτῶν πληγωθέντος ὑπὸ λόγχης εἰς τὸ γόνατον. Ὁ Σεΐχης τῆς φυλῆς Χουμεὺτ-ἐλ-Βάργας ὑπελόγισεν ὅτι πᾶσα ἀπόπειρα ἐκστρατείας κατὰ τοῦ κερβανίου θ' ἀπέβαινε ματαία· τὸ κερβάνιον θὰ ἦτο ἤδη πολὺ μακράν. Διέταξε μόνον νὰ ἱππεύσουν εἴκοσι ἄνδρες καὶ νὰ μεταβῶσιν εἰς ἀναζήτησιν τῶν δύο πτωμάτων ἐν τῇ ἐρήμῳ.

— Νὰ σᾶς ἰδῶ, παλληκάρια! προσέθηκεν, ὅταν τὴν χαραυγὴν ἀνεχώρουν. Νὰ τοὺς θάψωμε ὅπως τοὺς πρέπει· δὲν πρέπει νὰ τοὺς φᾶνε τὰ τσακάλια καὶ αἱ ὕαινες.

Οἱ εἴκοσι ἱππεῖς ἀνεχώρησαν φέροντες καὶ δύο ἵππους διὰ νὰ θέσωσιν ἐπ' αὐτῶν τὰ πτώματα. Μετὰ εἰκοσιτέσσαρας δὲ ὥρας ἐπέστρεψαν κομίζοντες ἀντὶ δύο πτωμάτων τρία· τὴν συνοδίαν αὐτῶν παρηκολούθει κάτισχνον καὶ πεφοβισμένον λαγωνικόν, ὁ Σιρχάν.

— Εἶναι κ' ἕνας ἀπ' ἐκείνους; ἠρώτησεν ὁ Σεΐχης ἐξελθὼν τῆς σκηνῆς του ἅμα τῷ ἀνήγγειλαν ὅτι τὰ πτώματα ἦσαν τρία.

— Ὄχι, Σέχη· ἀπεκρίθη ὁ γηραιότερος τῶν εἴκοσι. Ὅταν ἐπήγαμεν, ἀπαντήσαμε πρῶτα τὸν Νάσηρ καὶ παρακεῖ τὸ ἄλογό του νεκρὸ σὰν κ' ἐκεῖνον· ἐσηκώσαμε τὸν Νάσηρ καὶ πήραμε τὴν σέλλαν καὶ τὰ χάμουρα τοῦ ἀλόγου. Ἀνεζητήσαμεν ὥρας τὸν Σέμηζ καὶ δὲν τὸν εὑρίσκαμε. Τὸ ἄλογό του ἔλειπε. Τότε εἴδαμε τὸ λαγωνικὸ αὐτὸ νὰ κάθεται κοντὰ σὲ ἕνα μαῦρο μανδύα. Ἐπλησιάσαμε· ἐσηκώσαμε τὸν μανδύα καὶ εὑρήκαμε δύο νεκροὺς ἀγκαλιασμένους. Ὁ ἕνας ἦτον ὁ Σέμηζ καὶ ὁ ἄλλος ἕνα κορίτσι. Προσπαθήσαμεν νὰ τοὺς ξεχωρίσωμε, ἀλλὰ ἐστάθη ἀδύνατο· κοκκάλιασαν ἀγκαλιασμένοι ὅπως ἦταν. Τότε κ' ἐμεῖς τοὺς βάλαμε μαζῆ ἐπάνω 'στ' ἄλογο καὶ τοὺς φέραμε.

— Περίεργον! περίεργον! ἀνεφώνησάν τινες, ποῦ βρέθηκε τὸ κορίτσι;

— Ὁ καϋμένος ὁ Σέμηζ, εἶπε γηραιός τις Ἀνιζέ· τί λογάριαζε καὶ τί τοῦ βγῆκε.

Ἀλλὰ μόλις ἐτελείωσε τὴν φράσιν του καὶ εἶδε τὸ λαγωνικὸν νὰ βαίνῃ πρὸς αὐτὸν μὲ τοὺς ὀφθαλμοὺς προσηλωμένους· ἅμα δὲ τὸν ἐπλησίασεν, ἐξέβαλε στεναγμὸν καὶ κατόπιν ἤρχισε νὰ λείχῃ τοὺς πόδας του καὶ νὰ κινῇ τὴν οὐράν. Τότε ὁ γέρων Ἀνιζέ, παρατηρήσας αὐτὸ μετὰ προσοχῆς:

— Πᾶ! αὐτὸ τὸ λαγωνικὸ ποῦ τὸ εἶδα; Δζουβάρα! Ἔλα 'δῶ, αὐτὸ τὸ σλοῦγκι δὲν εἶναι τῆς Κάμμαρ;

Καὶ ἔσπευσεν ὁ Δζουβάρας, ὅστις πρὸ ἑνὸς ἀκριβῶς ἔτους μεταβαίνων εἰς Ἄναν μετὰ τοῦ πατρός του, ἐξενίζετο καὶ ἠρίστει παρ' αὐτῇ.

— Ναί, πατέρα, ναί! καὶ τὸ κορίτσι ποῦ εἶναι ἀγκαλιασμένο μὲ τὸν Σέμηζ θὰ εἶναι ἡ Κάμμαρ! Νὰ ἰδοῦμε, σταθῆτε.

Πατὴρ καὶ υἱὸς τὴν ἀνεγνώρισαν, ἡ δὲ φυλὴ ἅπασα μαθοῦσα τὸ γεγονὸς ἐπεφώνησεν ἐν θαυμασμῷ καὶ ἐκπλήξει: Ἀλλάχ! Ἀλλάχ!

Ὁ Σεΐχης συγκινηθεὶς ἐκ τῆς τρυφερᾶς συμπτώσεως τοῦ θανάτου τῶν δύο ἐραστῶν διέταξε νὰ ταφῶσιν ὁμοῦ εἰς τοὺς πρόποδας τῶν ἐρειπίων τῆς Ταδμούρ, ἥτις εἶναι ἡ ἀρχαία Παλμύρα, νὰ κτισθῇ δὲ ἐπὶ τοῦ τάφου αὐτῶν μαυσωλεῖον πρὸς ἀνάμνησιν.

*
* *

Παρὰ τὰ μεγαλοπρεπῆ τῆς Ταδμουρ ἐρείπια σήμερον ἀκόμη φαίνεται κοινὸν ἐκ πηλοῦ περιτείχισμα, ἐντὸς τοῦ ὁποίου ὑπάρχει κῆπος ἀρδευόμενος ἐξ ὑδραγωγείου περισωθέντος ἐκ τῆς ἀρχαιότητος. Ἐν τῷ κέντρῳ τοῦ κήπου ἐγείρεται ἁπλοῦν μαυσωλεῖον, τοῦ ὁποίου ὁ θόλος, ἀραβικὸς τὸ σχῆμα, ἐπεχρίσθη ἐκ γύψου. Εἰς τὸ προαύλιον τοῦ μαυσωλείου κατοικεῖ γηραιὸς δερβίσης, καλλιεργῶν ἐν τῷ κήπῳ ἡλιοτρόπια καὶ ποριζόμενος τὰ πρὸς ζωάρκειαν ἐκ τῆς πωλήσεως τῶν σπερμάτων αὐτῶν. Τὸ μαυσωλεῖον ἐγείρεται ἐπὶ τοῦ τάφου τῶν ἀτυχῶν ἐραστῶν τοῦ Σέμηζ καὶ τῆς Κάμμαρ, τὸ δὲ ἐν τῷ κήπῳ ἐκείνῳ καλλιεργούμενον ἡλιοτρόπιον ὠνομάσθη ἔκτοτε καὶ καλεῖται ὑπὸ τῶν Ἀράβων Ἥλιος τῆς Σελήνης, τουτέστι Σέμηζ οὐλ Κάμμαρ.

Κ. Μεταξᾶς Βοσπορίτης.

ΑΝΤΙΠΑΡΑΘΕΣΙΣ ΤΟΥ ΑΡΧΑΙΟΥ ΚΟΣΜΟΥ

ΠΡΟΣ ΤΟΝ ΔΙΑ ΤΟΥ ΧΡΙΣΤΙΑΝΙΣΜΟΥ ΑΝΑΚΑΙΝΙΣΘΕΝΤΑ

ΥΠΟ

ΒΑΣΙΛΕΙΟΥ ΓΡΗΓΟΡΙΑΔΟΥ Δ. Φ. [1]

καθηγητοῦ.

Καθὼς ἐν πάσῃ οἱᾳδήποτε κοινωνίᾳ ἀνθρώπων μεταξὺ τῆς μεγάλης ὁμοιότητος τῆς χαρακτηριζούσης τὰ μέλη αὐτῆς παρατηρεῖται ὅμως καί τις διαφορά, καὶ δὴ οὐσιώδης αὕτη, διαφορὰ οὐ μόνον τῆς ἐξωτερικῆς ὄψεως καὶ τοῦ σωματικοῦ παραστήματος, ἀλλὰ διαφορὰ τῆς

[1] Τοῦ γεραροῦ τούτου διδασκάλου τοῦ γένους, τοῦ τὸν βίον δαπανήσαντος ἐν τῇ μορφώσει τῆς ἑλληνίδος νεολαίας Κωνσταντινουπόλεως καὶ Ἀδριανουπόλεως, τὴν διατριβὴν εὐγνωμόνως ἐδεξάμεθα καὶ χαίροντες δημοσιεύομεν. Σ. Σ.

ἐσωτερικῆς φύσεως τοῦ χαρακτῆρος τῆς ἰδιοφυΐας, διαφορὰ πάντῃ ἀνεξάρτητος τῆς ἀγωγῆς καὶ παιδεύσεως, ἀλλ' οἱονεὶ ἐμφύτου τινὸς οὐσίας ἐλευθέρα ἀνέλιξις καὶ ἀνάπτυξις, τοιουτοτρόπως διακρίνονται ἀπ' ἀλλήλων καὶ ὁλόκληρα συμπλέγματα ἀνθρώπων, ταῦτα δὴ τὰ ὁποῖα ἀποκαλοῦμεν Ἔθνη. Τοιουτοτρόπως τὸ ἔθνος τῶν Γάλλων διακρίνεται ἐπὶ εὐπροσηγορίᾳ τρόπων καὶ πνεύματος εὐτραπελίᾳ, ἐπὶ εὐγενείᾳ χαρακτῆρος καὶ νοὸς εὐστροφίᾳ καὶ ἀγχινοίᾳ, καλλιτεχνικὸν δὲ ἄρωμα καὶ χάρις ἐπανθεῖ εἰς τὰ προϊόντα τῶν τε χειρῶν καὶ τῆς διανοίας αὐτῶν. Εἶνε δὲ πρὸς τούτοις ἡ Γαλλία καὶ ἡ γενέτειρα τῶν μεγάλων ἰδεῶν. Τὸ ἔθνος τῶν Ἄγγλων χαρακτηρίζει νομιμότης καὶ σεβασμὸς πρὸς τὰ πάτρια καθεστῶτα. Ἔχει τὸ ἔθνος τοῦτο ὡς φυσικὸν οὕτως εἰπεῖν ἰδίωμα τὴν ἀκεραιότητα τοῦ χαρακτῆρος καὶ τὴν εὐστάθειαν, ἀλλὰ καί τινα τραχεῖαν ἐθνικὴν ὑπερηφάνειαν. Καὶ ὁ γερμανικὸς δὲ κόσμος ἔχει τὰ προσόντα του τὰ ἐθνικά. Παρὰ πᾶσαν αὐτοῦ τὴν ὀλιγολογίαν καὶ τὴν ἐξωτερικὴν ψυχραιμίαν, πλουσίως εἶνε πεπροικισμένος ὁ λαὸς οὗτος μὲ τὴν ἀρετὴν τῆς ἀκαταπονήτου φιλεργίας καὶ μὲ τὸ δῶρον τῆς βαθυτάτης ἐμβριθείας. Ἡ δὲ λατρεία τῶν Μουσῶν εἶνε ἀδιαφιλονείκητον αὐτοῦ πλεονέκτημα καὶ κόσμημα. Διὰ τοῦτο καὶ ἀπὸ πολλοῦ ἤδη χρόνου βλέπομεν τὸν λαὸν τοῦτον πρωταγωνιστοῦντα ἐν πολιτείᾳ τῶν γραμμάτων καὶ τῶν ἐπιστημῶν. Ἐὰν λοιπὸν τὸ ἀκατάσχετον ρεῦμα τοῦ σημερινοῦ πολιτισμοῦ, τὸ ὁποῖον ἄλλως συμπαρασύρει τὰ πάντα εἰς τὴν ὑπερχειλῆ κοίτην του, δὲν ἠδυνήθη νὰ ἀποπλύνῃ ὁλοσχερῶς τὰς ἀτομικὰς ταύτας ἐθνικὰς σφραγῖδας, πόσῳ ζωηρότεραι καὶ ἐναργέστεραι καὶ ἐν τῇ πλήρει ἀτομικῇ ἰδιοφυΐᾳ των ἀνάγκη νὰ παρουσιάζωνται αὗται μεταξὺ τῶν λαῶν τοῦ ἀρχαίου κόσμου, ὅτε τὰ διάφορα ἐπὶ τῆς γῆς ἔθνη ἔζων μεμονωμένα καὶ ἀμιγῆ, ἔζων βίον ἴδιον, βίον ἐθνικόν, ἀναπτυσσόμενα ἀναλόγως τῆς ἰδιοφυΐας τοῦ ἐδάφους καὶ τοῦ κλίματός των καὶ ὁμοιομόρφως πρὸς τὰ σπέρματα, τὰ ὁποῖα ἐνέσπειρεν εἰς τὰς ψυχὰς αὐτῶν ὁ Πάνσοφος τοῦ Παντὸς Δημιουργός. Ἀλλὰ κοιτὶς τοῦ ἀνθρωπίνου γένους εἶνε ἡ Ἀσία. Ἐκεῖ ἐτέθη παρὰ τοῦ Κυρίου ὁ πρῶτος ἄνθρωπος· ἐκεῖ διῆλθεν ἡ ἀνθρωπότης τὰς πρώτας δοκιμασίας τῆς ἐπιγείου τύχης της· ἐκεῖ ἀνειλίσσοντο καὶ διεμορφοῦντο αἱ πρῶται τῆς ἀνθρωπότητος κοινωνικαὶ καὶ πολιτικαὶ διαρρυθμίσεις· ἐκεῖ ἐβλάστησαν τῆς τέχνης αἱ ἀπαρχαί, ἔλαμψαν τῆς ἐπιστήμης αἱ πρῶται φαειναὶ ἀκτῖνες. Ὅθεν καίτοι ἀνάγκη νὰ οἰκτείρωμεν ὅτι αἱ περὶ τῶν λαῶν τούτων ἡμέτεραι γνώσεις δὲν τελειοποιοῦνται εἰς εἰκόνα γνώσεως φωτεινὴν καὶ σαφῆ, μετὰ πεποιθήσεως ὅμως δυνάμεθα νὰ παραδεχθῶμεν ὅτι σύμπαντα τὰ

ἔθνη τῆς Ἀνατολῆς; ἀφοῦ προέβησαν εἰς ποιάν τινα διάφορον κοινωνικὴν ἀνάπτυξιν, ἀφοῦ ἤδη προήχθησαν ἐπὶ τοσοῦτον εἰς τὰς βιωτικὰς τέχνας, ὥστε νὰ ρυθμίζωσι τὰ τοῦ ἐξωτερικοῦ βίου των συμφώνως πρὸς τὰς ἀπαιτήσεις ζωῆς εὐχαρίστου καὶ ἀνέτου, ἢ ἐνέμειναν ἐκεῖ, ὅπως οἱ Ἰνδοὶ λ. χ. καὶ οἱ Σῖναι, ἢ ὅτι κατόπιν αἱ ἀρεταὶ αὐτῶν, δι' ὧν ἀνεδείχθησαν, ὑπεχώρησαν εἰς τὴν ἡδυπάθειαν καὶ τὴν ἰδιοτέλειαν, ὅτε τὸ νῆμα τῆς ἐθνικῆς καὶ τῆς πολιτικῆς αὐτῶν ζωῆς ἐδαπανήθη, ὅτε ὁ νεκρώσιμος κώδων τοῦ βίου αὐτῶν ἔκρουσεν, ἀπεχώρησαν δ' ἀπὸ τῆς σκηνῆς τοῦ κόσμου, ἀπεσύρθησαν εἰς τὸ ζοφερὸν τοῦ παρελθόντος σκήνωμα, εὐτελῆ μόνον ἴχνη τῆς ἐπὶ γῆς ζωῆς καὶ ἀναστροφῆς των καταλιπόντα ἐφ' ἡμᾶς, παράδειγμα ὅμως παραινετικώτατον κατὰ τῆς ἀκηδίας καὶ τρυφῆς καὶ τῆς ἄλλης κοινωνικῆς ἀσχημίας τὴν ἰδίαν αὐτῶν τύχην προϋπετύπωσαν.

ἀχλειὴς ἀΐδηλος ὑπαὶ νεφέεσσι κιδάσθη.

Πόσον διάφορος, πόσον ἀντίθετος καὶ διδακτικὴ ἀναλάμπει πρὸ τῶν ἡμετέρων ὀφθαλμῶν ἡ ἑτέρα πλευρὰ τῆς παλαιᾶς ἀρχαιότητος ἀντιπαραβαλλομένη πρὸς τὴν εἰκόνα, τὴν ὁποίαν ἐσκιαγραφήσαμεν. Ἐδῶ ἔχομεν ἐν ὄψει δύο λαούς, οἵτινες ὅλως διάφοροι τὴν καταγωγὴν ἔχοντες, ὑπὸ διάφορον οὐρανὸν καὶ κλίμα διαιτώμενοι, μὲ διάφορον μέτρον πνευματικῶν δυνάμεων πεπροικισμένοι, ὑπὸ ἄλλας ὁρμάς, συναισθήματα καὶ πόθους, πλήρεις ὅμως ἐσωτερικῆς ἀμφότεροι σφριγώσης νεανικῆς ζωῆς καὶ ἐντάσεως, τέμνουσιν εἰς ἑαυτοὺς ὁδὸν βίου νέαν, προχωροῦσιν ἑκάτερος ἐπὶ τῆς ἐγχαραχθείσης ὁδοῦ εἰς βαθμὸν κοινωνικῆς προόδου ἀξιοσημείωτον, εἰς ὕψος πολιτικῆς δυνάμεως ἐπίζηλον, διαπλάττουσιν ἑκάτερος νέους τύπους κοινωνικοῦ καὶ πνευματικοῦ βίου, δι' ὧν καὶ ἐπὶ τοσοῦτον ἐπιδρῶσιν ἐπὶ τὴν περαιτέρω τῆς ὅλης κοινωνίας διαμόρφωσιν, ὥστε μέχρι τῆς σήμερον ἥ τε καθαρῶς πνευματικὴ τοῦ πεπολιτισμένου κόσμου μόρφωσις ἀφ' ἑνός, καθὼς καὶ ἡ θρησκευτικὴ ἀγωγὴ καὶ παίδευσις ἀφ' ἑτέρου θεμελιοῦται ἐπὶ τῶν δύο τούτων λαῶν. Τῶν δύο τούτων λαῶν ὁ μὲν εἶνε τὸ περιώνυμον γένος τῶν Ἑλλήνων, ὁ δὲ ἕτερος ὁ λαὸς τοῦ Ἰσραήλ. Ναί· καθὼς ἀπὸ ἑκατονταετηρίδων ἤδη μέχρι τῆς σήμερον, οὕτω καὶ διὰ παντὸς εἰς τὸ μέλλον θὰ ἀρύηται ἡ ἀνθρωπότης ἐκ τῶν ζωοπαρόχων ἐκείνων γραπτῶν μνημείων τοῦ ἰουδαϊκοῦ λαοῦ, ἐκ τῶν θείων γραφῶν τῆς παλαιᾶς Διαθήκης, παρήγορα ἐποικοδομητικὰ λόγια ἐν ἡμέραις θλίψεως καὶ ὀδυνῶν, αἰωνίως θὰ ἀρύηται ἐκεῖθεν βαθύνοα διδάγματα τῆς περὶ τὸν βίον πρακτικῆς σοφίας, σφοδρὸν ἐνθουσιασμὸν πρὸς πᾶν ὅ,τι εὐγενὲς καὶ ὑψηλόν, διὰ παντὸς θὰ διορᾷ

ἡ ἀνθρωπότης εἰς τὰς σεμνὰς καὶ ὑψηλὰς εἰκόνας· τῶν αὐτόθι διαδραματιζόντων προσώπων ἀρχέτυπα τοῦ ἀνθρωπίνου βίου καὶ τῶν διαφόρων χαρακτήρων, τοὺς ὁποίους οὗτος ἐν τῇ ποικιλίᾳ τῶν σχέσεών του ἀναπτύσσει καὶ μορφώνει. Ὅτι δὲ ἀπὸ τῶν συγγραμμάτων τοῦ φιλοκάλου καὶ μεγαλουργοῦ ἔθνους τῶν Ἑλλήνων ὡς ἀπὸ καλλιρρόου τινὸς ὠκεανοῦ ἀπέρρευσαν ὅλων ἀμέσως ἢ ἐμμέσως τῶν νεωτέρων ἐθνῶν τὰ φιλολογικὰ ἔργα, ὅτι ἐκ τῶν Ἑλληνικῶν συγγραμμάτων ἀρύεται εἰσέτι ὁ πεπολιτισμένος κόσμος τὴν ὑγιᾶ διανοητικήν του τροφήν, ὅτι ταῦτα τέλος ἡ ὁμόθυμος γνώμη πάντων τῶν ἐν ἑκάστῃ ἐπὶ σοφίᾳ διαπρεψάντων ἀνδρῶν τὰ ἀνεκήρυξεν ὡς ἀνυπέρβλητα ἀριστουργήματα καὶ τὰ ἀνέγραψεν ὡς τὰ ἁρμοδιώτατα μέσα, δι' ὧν ἐκτρέφονται κρατερῶς καὶ καλλιεργοῦνται ἐπιτυχῶς καὶ ἐναρμονίως ἅπασαι τοῦ ἀνθρώπου αἱ ψυχικαὶ δυνάμεις, περὶ πάντων τούτων τίς ἡ ἀνάγκη νὰ μακρηγορῇ τις ἐνταῦθα ; Ἀλλὰ καὶ πρὸς τὴν οἰκοδομίαν τοῦ μεγαλοπρεποῦς καὶ ἀκραδάντου ναοῦ τῆς Χριστιανικῆς Πίστεως, τὸν ὁποῖον ἔμελλεν ἡ θεία σοφία νὰ ἐγείρῃ ἐπὶ τῶν ἐρειπίων τοῦ ἀρχαίου κόσμου, οἱ δύο οὗτοι λαοὶ προσήνεγκον τὸ ὑλικὸν ἀναλόγως· τὴν οὐσίαν, τὴν θείαν ὕλην, τὸ ἐμπεριεχόμενον ὁ Ἰουδαϊσμός· τὴν ἀνθρωπίνην μορφὴν καὶ σοφίαν, τὰ ἀνθρώπινα μέσα πρὸς προαγωγὴν καὶ μόρφωσιν αὐτῆς ὁ Ἑλληνισμός. Πᾶν γεγονὸς σπουδαῖον, πᾶσα ἀποκάλυψις, ἅπασα ἡ ἱστορικὴ ἀνάπτυξις τοῦ Ἰουδαϊκοῦ λαοῦ προδιατυποῖ καὶ προπαρασκευάζει ἐν τῷ λαῷ τούτῳ τὴν νέαν ἠῶ, ἥτις διὰ τοῦ Χριστιανισμοῦ ἔμελλε νὰ ἀνατείλῃ εἰς τὸν κόσμον· ἀλλ' ἡ ὡραία καὶ εὔκαμπτος γλῶσσα τοῦ Ἑλληνικοῦ λαοῦ καθίσταται τῶν νέων χριστιανικῶν ἰδεῶν τὸ κατάλληλον καὶ ἀξιοπρεπὲς φορεῖον. Αὕτη ὑποβάλλουσα τὸν χρυσοῦφαντον καὶ μαγικὸν αὐτῆς πέπλον ἐνστερνίζεται τῆς χριστιανικῆς διδασκαλίας τὰ γόνιμα σπέρματα. Τὸ φιλόσοφον τῶν Ἑλλήνων πνεῦμα τὰ γόνιμα ταῦτα σπέρματα τὰ θερμαίνει, τὰ ἀνελίσσει καὶ τὰ προάγει διὰ μέσου ἐξωτερικῶν ἀντιδράσεων καὶ ἐσωτερικῶν ἐναντιώσεων εἰς τὴν φυσικὴν καὶ καλλίστην κυκλοφορίαν των. Ἡ δύναμις τῆς ῥητορικῆς τέχνης, ἥτις ἄλλοτε ἀπήστραπτε καὶ ἐβρόντα ἀπὸ τῆς Πνυκός, σοβαρὰ ἤδη καὶ ἐμβριθὴς ἀπὸ ἱερωτέρας ἕδρας, ἀπὸ τοῦ ἱεροῦ ἄμβωνος ἐγχέει εἰς τὰς ψυχὰς τῶν πιστῶν τὰ σωτήρια νάματα τῆς Χριστιανικῆς ἀληθείας, ῥυθμίζει τὰ ἤθη, παιδαγωγεῖ τοὺς λαούς. Βασίλειος ὁ Μέγας, ὁ Ἰωάννης ὁ χρυσοῦς τὸ στόμα, Ἀθανάσιος ὁ τῆς ἀθανασίας ἐπώνυμος καὶ πλεῖστοι ἄλλοι τῶν ἐκκλησιαστικῶν συγγραφέων εἰσὶ σοφοὶ πρώτης τάξεως, ἀστέρες πρώτου μεγέθους ἐν τῷ στερεώματι σύμπαντος τοῦ χριστιανικοῦ κόσμου. Τοιουτοτρόπως λοιπὸν οἱ λαοὶ οὗτοι συναντώμενοι ἐν τῷ

χριστιανισμῷ ἀναπλάττουσι τὴν κοινωνίαν καὶ προσκτῶνται ἐν τῇ ἱστορίᾳ τῆς ἀνθρωπίνης ἀναπτύξεως ἰδιάζουσαν θέσιν. Ἀλλ' ἐρωτῶμεν τώρα· τίνα τὰ ἠθικὰ ἐλατήρια τῶν δύο τούτων ἐθνῶν πρὸ τῆς ἐν τῷ χριστιανισμῷ συναντήσεώς των ; Τίνες αἱ ἠθικαὶ ἰδέαι αἱ ρυθμίζουσαι καὶ διέπουσαι παρὰ τοῖς λαοῖς τούτοις τὰς σχέσεις τῶν ἀτόμων πρὸς ἄλληλα; Ἀπαντῶμεν λ. χ. παρ' αὐτοῖς τὴν ἰδέαν τῆς ἰσότητος τῶν ἀνθρώπων, τὸ καθῆκον τῆς ἀμοιβαίας τῶν ἀτόμων πρὸς ἄλληλα εὐμενείας καὶ ἀλληλοβοηθείας, τὴν ἀρετὴν τῆς ἀγάπης, ἥτις εἶνε ἡ ρίζα καὶ ἡ τροφὸς πάσης δικαιοσύνης καὶ τὸ εὐωδέστατον ἄνθος τοῦ ἠθικοῦ φρονήματος ; Ἀπαντῶμεν παρ' αὐτοῖς τὴν φιλανθρωπίαν, ἥτις ἄνευ τοῦ ἐλατηρίου τῆς ἰδιοτελείας αὐθόρμητος παρίσταται προστάτις καὶ ἀντιλήπτρια τῶν πασχόντων μελῶν τῆς ἀνθρωπίνης κοινωνίας· τὴν φιλανθρωπίαν ἐκείνην, ἥτις ἀγαπῶσα τὸν ἄνθρωπον καὶ ὑπὸ τῆς ἀγάπης μόνης ἐμψυχουμένη ἀσκεῖ ἐν τῷ κόσμῳ πάντοτε ἔργα ἀφιλοκερδοῦς δικαιοσύνης, ἔργα φιλανθρώπου εὐσπλαγχνίας; Ἢ ταῦτα πάντα εἶνε εὔχυμοι καρποὶ τοῦ καλλικάρπου δένδρου τῆς χριστιανικῆς πίστεως, διδάγματα καὶ ὑψηλὰ δόγματα τῆς διδασκαλίας τοῦ Εὐαγγελίου ; Εἰς βραχεῖαν λοιπὸν ἀντιπαράθεσιν καὶ σύγκρισιν τοῦ ἀρχαίου κόσμου, τοῦ βάσιν ἰδίως ἔχοντος τὴν εἰδωλολατρείαν, πρὸς τὸν νεώτερον τὸν χριστιανικὸν προσκαλεῖ ἡμᾶς ὁ λόγος. Ἰδοὺ ἡ λιτὴ πανδαισία, τὴν ὁποίαν ἐκ τῶν ἐνόντων παρατίθημι εἰς τοὺς πεφωτισμένους τοῦ «Παρνασσοῦ» ἀναγνώστας.

Γνωστὸν εἶνε ὅτι ἐν τῇ ἱστορίᾳ τοῦ ἀρχαίου Ἑλληνικοῦ κόσμου ἡ μικρὰ καὶ λεπτόγεως τῆς Ἀττικῆς γωνία καὶ ἰδίᾳ τῆς χώρας ταύτης τὸ εὐσταλὲς πτολίεθρον, αἱ Ἀθῆναι κατέχουσι προνομιοῦχον θέσιν· γεγονός, τοῦ ὁποίου τὸ αἴτιον πρέπει βεβαίως νὰ ζητηθῇ ὄχι εἰς τὰ πολεμικὰ τῶν Ἀθηνῶν τρόπαια, ὄχι εἰς τὸ πλῆθος τῶν νεῶν, δι' ὧν κατεναυμάχησέ ποτε τοῦ μεγάλου βασιλέως τοὺς ὑψιπαγεῖς στόλους, ὄχι εἰς τὴν ἀνδρείαν καὶ εἰς τὴν στρατηγικὴν ἱκανότητα, δι' ἧς «τῶν χρυσοφόρων Μήδων ἐστόρεσε τὴν δύναμιν», ἀλλ' οὐδὲ πάλιν εἰς τὴν πολιτικὴν σημασίαν τῆς πόλεως ταύτης, ἀλλ' ἰδίως εἰς τοῦτο, ὅτι αὕτη ἡ μικρὰ τῆς Ἑλλάδος χώρα ηὐτύχησε νὰ συγκεντρώσῃ εἰς ἑαυτὴν ὡς εἰς κοινήν τινα φωτὸς ἑστίαν πᾶν ὅ,τι ἁπανταχοῦ τῆς Ἑλλάδος καλὸν καὶ ἄξιον τῆς ἀνθρωπίνης διανοίας παρήγαγεν ὁ Ἑλληνικὸς νοῦς καὶ συγκεντρώσασα νὰ τὸ καλλιεργήσῃ καὶ τελειοποιήσῃ, καὶ τελειοποιήσασα νὰ τὸ κληροδοτήσῃ εἰς τὰς μεταγενεστέρας γενεὰς ὡς ὑπόδειγμα ἀληθοῦς ἀνθρωπίνης μορφώσεως. Ἐδῶ ἐν Ἀθήναις, ἐν τῷ ἄστει τῆς Παλλάδος ἐτελειοποιήθη ἡ ἱστοριογραφία διὰ τοῦ Θουκυδίδου,

ἐδῶ ἐδιδάχθησαν τὰ ἀριστουργήματα τοῦ Αἰσχύλου καὶ Σοφοκλέους, ἐδῶ ἠκούσθη ἡ βροντόφωνος φωνὴ τοῦ ὑπάτου τῆς ἀρχαιότητος ῥήτορος τοῦ Δημοσθένους, ἐδῶ ἐδίδαξεν ὁ Σωκράτης, ὁ Πλάτων καὶ ὁ Ἀριστοτέλης καὶ ἀνεστηλώθησαν τὰ Προπύλαια καὶ ὁ Παρθενών. Διὸ καὶ δικαίως καλεῖται παρὰ τῶν ἀρχαίων ἡ πόλις αὕτη Ἑλλὰς Ἑλλάδος, πρυτανεῖον σοφίας. Ἀλλ' αἱ Ἀθῆναι δὲν ἐπεδόθησαν εἰς τὴν μονομερῆ μόνον ἐκείνην τῆς ψυχῆς καλλιέργειαν, ἥτις τοσοῦτον μόνον καρποῦται ἐκ τῆς περὶ τὴν καλλιέργειαν τοῦ πνεύματος σπουδῆς, ὅσον εἰς κέρδος φέρει ἢ ἄνεσίν τινα εἰς τὸν βίον παρέχει, τὴν δὲ καρδίαν καὶ τὸ αἴσθημα χέρσον καὶ νεκρὸν ἐγκαταλείπει, τὸ φρόνημα εὐτελὲς καὶ ἀνδραποδῶδες· ἀλλ' εὑρίσκομεν τὴν πόλιν ταύτην ἐπιμελουμένην καὶ τὴν εὐγενεστέραν τοῦ ἀνθρώπου φύσιν, τοὺς δὲ κατοίκους αὐτῆς κατέχοντας πλησίον ἀρετῶν ἄλλων καὶ βιωτικὰς ἀρετὰς μεγάλας δύο, τὴν θεοσέβειαν καὶ τὴν φιλανθρωπίαν. Οὕτως ἀναγινώσκομεν ἐν **Οἰδίποδι τῷ ἐπὶ Κολωνῷ** ὅτι, ὅτε ὁ Οἰδίπους ἔκπτωτος καὶ τοῦ θρόνου καὶ τῶν ἀγαθῶν του ἐζήτει ἄσυλον καὶ προστασίαν ἐν Ἀθήναις, ἀπεδιώκετο δὲ ὡς ἐναγὴς ὑπὸ τῶν προὐχόντων τοῦ δήμου Κολωνοῦ, ἀνακράζει, **τί λοιπὸν ὠφελεῖ ἡ περὶ τῆς θεοσεβείας καὶ φιλανθρωπίας καλὴ φήμη τῶν Ἀθηναίων, ὅταν πρὸς ἐμὲ φέρεσθε τόσον σκληρῶς**;

Τί δῆτα δόξης ἢ τί κληδόνος καλῆς
μάτην ῥεούσης ὠφέλημα γίγνεται,
εἰ τάς γ' Ἀθήνας φασὶ θεοσεβεστάτας
εἶναι, μόνας δὲ τὸν κακούμενον ξένον
σώζειν οἵας τε, καὶ μόνας ἀρκεῖν ἔχειν,
κἄμοιγε ποῦ ταῦτ' ἐστι;

Μὲ ταύτας τὰς λέξεις ὑμνεῖ τὴν θεοσέβειαν καὶ φιλανθρωπίαν τῆς πατρίδος του ὁ ἄξιος τῶν Ἀθηνῶν γόνος, ὁ ἡδυεπέστατος τῶν ἀρχαίων τραγῳδῶν, ὁ χαριέστατος Σοφοκλῆς. Καὶ τῷ ὄντι, ἐὰν ἐγκύψωμεν εἰς αὐτὸν τὸν πραγματικὸν βίον τῶν Ἀθηναίων, ὅπως ἐκ τοῦ κόσμου τῆς ἐμπειρίας γνωρίσωμεν τὴν φιλανθρωπίαν αὐτῶν, εὑρίσκομεν ἐν Ἀθήναις δαιμόνια φιλανθρωπικὰ καταστήματα, εὑρίσκομεν ὅτι ἀσθενεῖς καὶ ἀνάπηροι ἔχοντες περιουσίαν κατωτέραν τῶν τριῶν μνῶν ὑπεστηρίζοντο ὑπὸ τῆς πολιτείας· οἱ υἱοὶ τῶν ἐν πολέμῳ πεσόντων ἀνετρέφοντο μέχρις ἥβης μὲ δημοσίαν δαπάνην· οἱ νόμοι τῆς πόλεως ἐπρονόουν περὶ τῆς ἀνατροφῆς τῶν ὀρφανῶν· αἱ χῆραι εὕρισκον συμβουλὴν καὶ προστασίαν, καὶ ἰατροὶ δὲ διοριζόμενοι ὑπὸ τοῦ δημοσίου εὑρίσκονται ἐν τῷ ἄστει τῆς Παλλάδος. Ἐὰν τώρα ἐξετάσωμεν τὴν οὐσίαν καὶ τὸ πνεῦμα τῆς φιλανθρώπου ταύτης διαγωγῆς καὶ πολιτείας, εὑ-

ρίσκομεν ὅτι τὰ φιλανθρωπεύματα ταῦτα δὲν ὑπαγορεύονται ὑπὸ τοῦ πνεύματος τῆς εὐσπλαγχνίας, τῆς συμπαθείας, τῆς εὐμενοῦς διαθέσεως πρὸς τὰ ἄπορα καὶ πάσχοντα μέλη τῆς ἀνθρωπίνης κοινωνίας, δὲν ὑπαγορεύονται ὑπὸ τοῦ καθήκοντος τῆς ἀγάπης τοῦ ἀνθρώπου πρὸς τὸν ἄνθρωπον, ἀλλ' ἐπιβάλλονται ὑπὸ τῆς ἰδέας τῆς δικαιοσύνης, ἥτις παρέχει εἰς τὸ δικαιούμενον πρόσωπον ἐκεῖνο, τὸ ὁποῖον δικαιοῦται τοῦτο νὰ ἀπαιτήσῃ καὶ λάβῃ. Διότι καθὼς ἕκαστος πολίτης, πρὸ πάντων ἐν χώρᾳ δημοκρατουμένῃ, οἷα αἱ ἀρχαῖαι Ἀθῆναι, ὤφειλε καὶ ὑπουργῶν καὶ στρατευόμενος καὶ διὰ χρηματικῶν εἰσφορῶν νὰ συνεισφέρῃ εἰς τὴν σωτηρίαν καὶ εὐημερίαν τῆς πατρίδος του, οὕτω καὶ ἡ πατρὶς ἀνελάμβανε τὴν ὑπὸ τῆς ἀμοιβαιότητος καὶ δικαιοσύνης ἐπιβαλλομένην αὐτῇ ὑποχρέωσιν νὰ μεριμνᾷ καὶ αὐτὴ περὶ τῶν πολιτῶν της καὶ ἄλλως, καὶ δὴ καὶ παρέχουσα αὐτοῖς παροχάς τινας, οἷαι αἱ ἀνωτέρω μνημονευθεῖσαι. Ἐν τῇ Ἑλληνικῇ λοιπὸν φιλανθρωπίᾳ τιμᾶται ὁ νόμος. Ἡ Ἑλληνικὴ φιλανθρωπία εἶνε ἁπλῆ ἔκφρασις καὶ ἱκανοποίησις τῆς δικαιοσύνης.

Ἀλλ' ἵνα ἔτι καλλίτερον καὶ ἀσφαλέστερον κατανοήσωμεν ὅτι ἡ συμπάθεια καὶ ἡ ἐπιείκεια, ἡ πρᾳότης τῆς καρδίας καὶ ἡ προθυμία εἰς τὸ εὐεργετεῖν καὶ χαρίζεσθαι τοῖς ἄλλοις, ἑνὶ λόγῳ ἡ ἀγαθότης τῆς καρδίας καὶ ἡ πρὸς τοὺς ἄλλους ἀγάπη εἶνε ἀποκλειστικῶς χριστιανικαὶ ἀρεταί, καρποὶ καὶ διδάγματα ὑψηλὰ τοῦ Εὐαγγελίου, λάβωμεν ὑπ' ὄψει τὸν παρὰ τοῖς ἀρχαίοις οἰκογενειακὸν βίον.

Ὑπάρχουσιν ἐν τῷ βίῳ σχέσεις τινὲς κοινωνικαί, αἵτινες δὲν ἔχουσι τὴν εὐλογίαν τῆς εὐημερίας καὶ τῆς ἀφθόνου συγκομιδῆς καὶ καρποφορίας, ἐὰν δὲν στηρίζωνται ἐπὶ τῆς ἀμοιβαίας ἰσότητος καὶ εἰλικρινείας, ἐὰν δὲν συνδέωνται διὰ τοῦ ἱεροῦ δεσμοῦ τῆς ἀμοιβαίας εὐμενείας καὶ τῆς ἀγάπης. Τοιαύτη εἶνε ἡ σχέσις ἡ μεταξὺ ἀνδρὸς καὶ γυναικός, τοιαύτη εἶνε ἡ φύσις τοῦ συζυγικοῦ καὶ οἰκογενειακοῦ βίου. Ἀλλ' ὁ οἰκογενειακὸς βίος, ἡ χώρα αὕτη τῆς ἡσύχου εἰρήνης καὶ τῆς ὑπερτάτης ἀγάπης, εἶνε ὅλος δημιούργημα τῆς Χριστιανικῆς διδασκαλίας καὶ πίστεως, διότι ἐν τῇ ἀρχαιότητι ὁ συζυγικὸς βίος δὲν εἶχε τὸν σκοπὸν τῆς ἀμοιβαίας ὑλικῆς καὶ ἠθικῆς συμπληρώσεως καὶ τελειοποιήσεως τῶν ἀτόμων, ἀλλ' ὑπελαμβάνετο ὡς καθίδρυμά τι δικαιολογικὸν καὶ πολιτικὸν προτιθέμενον νὰ παρέχῃ εἰς τὴν πολιτείαν πολίτας γνησίους καὶ νὰ σώζῃ τὴν οἰκίαν καὶ τὴν περιουσίαν τῶν πολιτῶν· ὁ δεσμὸς ὁ συγκρατῶν τοὺς συζύγους δὲν ἐθεωρεῖτο οὐδ' ἡ ἀμοιβαία πίστις καὶ ἀφοσίωσις, οὐδ' ἡ πρὸς ἀλλήλους ἀγάπη, ὅπως σήμερον παρ' ἡμῖν, ἀλλ' ἡ προὶξ καὶ τὸ παιδίον. Διὰ τοῦτο καὶ ἡ στεῖρα γυνὴ

ἀπεδιώκετο παρὰ τοῦ συζύγου της πρὸς τὸν πατέρα της· ἢ ἐὰν ἦτο πολύφερνος, ἵνα μὴ ἀπολέσῃ ὁ ἀνὴρ τὴν πλουσίαν προῖκα, ἐπετρέπετο εἰς αὐτὸν νὰ προσλάβῃ καὶ δευτέραν ἢ καὶ τρίτην γυναῖκα. Ἐν Σπάρτῃ μάλιστα ἔτι ὀλιγώτερον ἐτιμᾶτο ὁ συζυγικὸς βίος· διότι ἐν τῇ ἡρωϊκῇ Σπάρτῃ, ἔνθα ἐξ ὁλοκλήρου τὸ ἄτομον καὶ τὰ δικαιώματά του ἐθυσιάζοντο εἰς τὴν πολιτείαν, ἐν τῇ Σπάρτῃ, λέγομεν, καθιεροῦτο ὑπὸ περιστάσεις, ὑπὸ τοῦ νόμου αὐτοῦ ἡ βεβήλωσις τοῦ ἀσύλου τοῦ συζυγικοῦ βίου καὶ τῆς οἰκογενειακῆς τιμῆς ἡ κηλίδωσις. Τὴν αὐτὴν δὲ οὐσιώδη ἔλλειψιν παρατηροῦμεν καὶ ἐν ταῖς σχέσεσι ταῖς μεταξὺ γεννητόρων καὶ τέκνων· διότι ἡ σχέσις ἡ ὑφισταμένη μεταξὺ γονέων καὶ παίδων προσηρμόζετο πρὸς τὴν παρὰ τοῖς Ἕλλησιν ἰσχύουσαν παράστασιν ὅτι τὸ τέκνον ἐν ταῖς πρὸς τοὺς γονεῖς του σχέσεσιν εἶνε ἄψυχόν τι ὂν ἄνευ ζωῆς καὶ θελήσεως, ἐκτεθειμένον δωρεὰν εἰς τὴν αὐθαιρεσίαν αὐτῶν. Ποῦ λοιπὸν ἐν τῇ τοιαύτῃ ἀντιλήψει καὶ διαρρυθμίσει τοῦ οἰκογενειακοῦ βίου ἡ ἰδέα τῆς ἀγάπης ; Ἀλλ᾽ ὅταν ὁ σπόρος τῆς ἐπιεικείας, τῆς πρᾳότητος, τῆς εὐμενείας δὲν καλλιεργῆται ἐντὸς τοῦ οἰκογενειακοῦ βίου, πῶς εἶνε δυνατὸν νὰ περιβλαστήσῃ ἐκεῖθεν καὶ εἰς τὰ ἐκτός, καὶ νὰ ἐπεκτείνῃ τοὺς λιπαροὺς του κλάδους καὶ εἰς τὰ λοιπὰ συγγενῆ ὁμοειδῆ ὄντα ; Ὅταν ἡ κεφαλὴ αὐτὴ ἀμβλυωπῇ καὶ προσκόπτῃ, πῶς εἶνε δυνατὸν τὰ λοιπὰ τοῦ σώματος μέλη νὰ λειτουργῶσι προσηκόντως καὶ νὰ ὀρθοποδῶσιν ; Ὅταν ἐν αὐτῷ τῷ οἰκογενειακῷ βίῳ δὲν θερμαίνῃ τῆς ἀγαθότητος ἡ φλόξ, πῶς εἶνε δυνατὸν νὰ ἐκπέμπῃ τὴν ζωογόνον της φαῦσιν καὶ εἰς περιφέρειαν εὐρυτέραν ;

Ταύτην δ᾽ ἀληθῶς τὴν ἔλλειψιν τῆς ἀγαθότητος, ταύτην τὴν σκληρότητα τῆς καρδίας καὶ ἀναλγησίας τοῦ ἐθνικοῦ ἀνθρώπου οὐδὲν ἄλλο γεγονὸς ἐλέγχει καὶ πιστοποιεῖ τοσοῦτον ὀφθαλμοφανῶς, ὅσον ὁ ἀπάνθρωπος θεσμὸς τῆς δουλείας, ὅστις ἐπενέμετο πᾶσαν τὴν ἀρχαιότητα. Καὶ ὅταν μὲν ὁ πατὴρ τῆς ποιήσεως ἐν τῷ Ζ τῆς Ἰλιάδος ἐκτυλίσσων πρὸ τῶν ἡμετέρων ὀφθαλμῶν περικαλλεστάτην τινὰ σκηνήν, παρεισάγῃ τὸ ἠγαπημένον ζεῦγος, τὸν Ἕκτορα καὶ τὴν Ἀνδρομάχην, ἐν περιπαθεστάτῃ συνδιαλέξει οἰκτείροντας τὴν τύχην τῆς δουλείας τὴν ἀποκειμένην εἰς τὸν ὀρφανὸν καὶ εἰς τὴν χήραν, ἔνθεν μὲν αἰσθανόμεθα ἐκεῖ τὴν ἡμετέραν ἀθυμίαν μετριαζομένην πως ὑπὸ τῆς ἐλεγειακῆς χάριτος τῆς ποιήσεως, ἔνθεν δὲ κατ᾽ ἐκείνην τὴν ἡρωϊκὴν ἐποχὴν παρίσταται ἡμῖν τὸ δυστύχημα τῆς δουλείας ὡς τὸ φυσικὸν πόρισμα τῶν καιρικῶν περιστάσεων, πρὸς τὴν θεραπείαν τοῦ ὁποίου ἡ κοινωνικὴ σοφία τῆς ἐποχῆς οὐδὲν ἠδύνατο εἰσέτι νὰ ἐξεύρῃ ἀλεξιτήριον. Καθ᾽ ἣν ὅμως ἐποχὴν ἤκμαζε καὶ ἔθαλλεν ἡ Ἑλλὰς κοινωνικῶς καὶ πολιτι-

κῶς, καθ' ἣν ἐποχὴν πρὸ πολλοῦ ἤδη εἶχε σταθμισθῆ ἀκριβῶς καὶ μὲ ὀξὺ πολιτικὸν βλέμμα διαρρυθμισθῆ τῆς κοινωνίας ὁ ἐσώτατος ὀργανισμός, κατὰ ταύτην πλέον τὴν ἐποχὴν ἀδικαιολόγητος καθίσταται ἡ ἀδιαφορία, μεθ' ἧς καὶ αὐτοὶ οἱ ἐξοχώτατοι νόες θεωροῦσι τὴν δουλείαν ὡς φυσικόν τι μέλος τοῦ κοινωνικοῦ μηχανισμοῦ. «Ἐὰν αἱ μηχαναί, δι' ὧν ὑφαίνομεν, λέγει ὁ Ἀριστοτέλης, ἀρχίσωσι νὰ κινῶνται καὶ νὰ ἐργάζωνται ἀφ' ἑαυτῶν, τότε θὰ παύσωμεν καὶ ἡμεῖς ἀπὸ τοῦ νὰ μεταχειριζώμεθα δούλους. (Εἰ αἱ κερκίδες ἐκέρκιζον, οὐδὲν ἂν ἔδει· οὔτε τοῖς ἀρχιτέκτοσιν ὑπηρετῶν οὔτε τοῖς δεσπόταις δούλων)». Λίαν περίεργος ἀληθῶς εἶνε ἡ παρ' Ἀριστοτέλει περαιτέρω ἀνάπτυξις τοῦ ἀντικειμένου τούτου, ὅστις καταχυριευμένος ὑπὸ τῆς ἐντυπώσεως τῶν μεγάλων ὠφελημάτων, τὰ ὁποῖα ἐχορήγει τῆς δουλείας τὸ σύστημα, δὲν διαβλέπει ὁ θεμελιωτὴς τῆς λογικῆς τὴν λογικὴν ἀντίφασιν, εἰς τὴν ὁποίαν περιέπιπτε, προορίζων ἓν ἐλλόγως καὶ μετὰ περισκέψεως ἐνεργὸν ὄργανον εἰς ἁπλῆν, ἄψυχον καὶ ἀσυνείδητον μηχανήν. Ἀρχικὰς καὶ ἡγεμονικὰς ψυχὰς διακρίνει ὁ Ἀριστοτέλης αἵτινες ἐξ ἐμφύτου δυνάμεως γνωριζούσας νὰ ζῶσιν εὐγενῶς καὶ ἀξιοπρεπῶς, καὶ ἄλλας αἵτινες οὔτε ἔλλογόν τινα σκοπὸν ἐν τῷ κόσμῳ ἐπιδιώκουσιν, οὔτε τὰ μέσα πρὸς ἐπιτυχίαν αὐτοῦ ἀφ' ἑαυτοῦ νὰ νοήσωσι δύνανται. Δεδόσθω. Ἀλλ' ἀκριβῶς δι' αὐτὴν δὴ ταύτην τὴν διαφορὰν τὴν μεταξὺ τῶν ἀνθρώπων δὲν συνίστησιν ὁ μέγας φιλόσοφος εἰς τὰ προνομιοῦχα τέκνα τῆς φύσεως τὴν ἠθικὴν ὑποχρέωσιν τοῦ νὰ περιποιῶνται καὶ φροντίζωσι περὶ τῆς βελτιώσεως τῆς κοινωνικῆς θέσεως τῶν ἀποκλήρων τούτων μελῶν τῆς ἀνθρωπίνης κοινωνίας, δὲν συνίστησι τὴν εὔσπλαγχνον ἀγάπην τῶν ἰσχυρῶν πρὸς τοὺς ἀσθενεῖς, ἀλλὰ προβαίνων ἐπὶ τῆς βάσεως τῆς ἅπαξ ἀναγνωρισθείσης διαφορᾶς μεταξὺ τῶν ἀνθρώπων, παρασύρεται εἰς τὸ συμπέρασμα, ὅτι αἱ βασιλικαὶ ψυχαὶ προωρίσθησαν εἰς τὸ νὰ ἄρχωσιν ἐπὶ τῶν μὴ τοιούτων, καὶ οἱ ἀσθενεῖς μεταποιοῦνται εἰς ὤνια κτήματα τῶν ἰσχυρῶν.

Καὶ τοιαύτην μέν τινα εὑρίσκομεν τὴν ἠθικὴν τῶν Ἑλλήνων συνείδησιν ἐν ταῖς γενικωτάταις αὐτῆς γραμμαῖς. Ἐὰν δὲ ἀπὸ τῆς συντόμου ταύτης ἐπισκοπήσεως τοῦ εὐγενεστέρου τῶν εἰς τὸν φυσικὸν νόμον ἐγκαταλειφθέντων λαῶν στρέψωμεν τοὺς ὀφθαλμοὺς πρὸς τὸ ἕτερον τῶν ἐν τῷ ἀρχαίῳ κόσμῳ πρωταγωνιστησάντων ἐθνῶν, εὑρίσκομεν ὅτι ὁ Ἰουδαϊκὸς λαὸς διὰ τὴν ἄδολον ἀφοσίωσιν τῶν πατέρων του καὶ εὐσεβῶν αὐτοῦ ἀρχηγετῶν πρὸς τὸν μόνον ἀληθῆ Θεόν, εὗρε μόνος κατ' ἐξαίρεσιν χάριν παρὰ Κυρίῳ, ἠγαπήθη παρ' αὐτοῦ καὶ ἐξελέγη ὄργανον τῆς διαθήκης του καὶ φύλαξ. Πρὸς εὐχερεστέραν δὲ καὶ ἀσφαλεστέραν

πολιτείαν τοῦ βίου ἐδόθη αὐτῷ ὁ νόμος. Ταύτης λοιπὸν τῆς ἐν Σινᾷ νομοθεσίας ἐάν τις ἀφεὶς κατὰ χώραν τὰς τέσσαρας πρώτας ἐντολὰς ἐπιστήσῃ τὴν προσοχὴν ἐπὶ ἑκάστης τῶν λοιπῶν, ἐν αἷς προσδιορίζεται ἡ πρὸς τὸν πλησίον σχέσις καὶ ἀναστροφή, παρατηρεῖ ὅτι οὐδὲν ἐκεῖ προτάσσεται βαρύ, οὐδὲν φορτικόν. Ἡ ἀποχὴ ἀπὸ τῆς ἀδικίας, ἡ πραγμάτωσις τῆς δικαιοσύνης, τοῦτό ἐστι τοῦ νόμου ἡ οὐσία, τῆς νομοθεσίας τὸ κεφάλαιον. Ἔπρεπεν ὁ λαὸς νὰ προπαρασκευασθῇ διὰ τῶν χαμηλοτέρων εἰς τὰ ὑψηλότερα, διὰ τῶν ἐλαφροτέρων εἰς τὰ βαρύτερα. Ὁ νόμος ὤφειλε νὰ ᾖ παιδαγωγὸς εἰς Χριστόν, ὁ ἱερὸς Χρυσόστομος ἀντιπαρατιθεὶς τὸν παλαιὸν νόμον πρὸς τὸν νέον, προσεπιλέγει πρὸς διασάφησιν: «Εἰ δέ τις τοῦ παλαιοῦ νόμου κατηγορεῖ, σφόδρα μοι δοκεῖ σοφίας νομοθέτῃ πρεπούσης ἄπειρος εἶναι καὶ καιρῶν δύναμιν ἀγνοεῖν καὶ συγκαταβάσεως κέρδος· ἂν γὰρ ἐννοήσῃς τίνες ἦσαν οἱ ταῦτα ἀκούοντες καὶ πῶς διακείμενοι καὶ πότε τὴν νομοθεσίαν ἐδέξαντο ταύτην, σφόδρα ἀποδέξῃ τοῦ νομοθέτου τὴν σοφίαν καὶ ὄψει ὅτι εἷς καὶ ὁ αὐτὸς ὁ ἐκεῖνα καὶ ταῦτα νομοθετήσας ἐστί. Εἰ δὲ παρὰ τὴν ἀρχὴν τὰ ὑψηλὰ ταῦτα καὶ ὑπέρογκα εἰσήγαγε παραγγέλματα, οὔτ' ἂν ταῦτ' ἐδέξαντο οὔτ' ἐκεῖνα· νῦν δὲ ἐν καιρῷ τῷ προσήκοντι ἑκατέρᾳ διαθεὶς τὴν οἰκουμένην δι' ἀμφοτέρων κατώρθωσεν ἅπασαν».

Ἔκτοτε λοιπὸν ἐκραταιοῦτο ὁ λαὸς οὗτος πολιτικῶς καὶ ἠθικῶς, ἔκτοτε σοφοὶ καὶ ἐμπνευσμένοι βασιλεῖς ἐξυμνοῦντες τὸ μεγαλεῖον καὶ τὴν σοφίαν τοῦ Κυρίου ἐν ποιήσει ὑψιπετεῖ ἐνίσχυον τὸν λαὸν εἰς τὴν πίστιν τοῦ ἀληθοῦς θεοῦ καὶ ἐπαιδαγώγουν αὐτόν· ἔκτοτε σοφοὶ καὶ διδάσκαλοι καὶ προφῆται διηρμήνευον εἰς αὐτὸν τὸ θέλημα τοῦ Κυρίου, παρεμυθοῦντο αὐτὸν κατὰ τὰς ὀδύνας του, ἐνουθέτουν αὐτὸν κατὰ τὰς παρεκτροπάς του, καὶ ὡς βεβαίαν καὶ φρικώδη προανήγγελλον τὴν ἔκρηξιν τῆς τοῦ Ἰεχωβὰ ὀργῆς, ἐὰν διατελῶσι παραβιάζοντες τὴν διαθήκην του, ἐὰν μὴ ἐπανορθώσωσι τὴν πολιτείαν των, ἐὰν μὴ ἐπανέλθωσιν εἰς τὴν ὁδὸν τῆς πατρῴας εὐσεβείας, ἐὰν μὴ τάμωσι τὰς τρίβους τῆς εὐθύτητος τῆς καρδίας, τῆς δικαιοσύνης καὶ τῆς σωφροσύνης. Ἀλλὰ μάτην ἀνεμέλποντο ὑπὸ τῶν εὐθέων ἀνδρῶν οἱ ἐμμελεῖς οὗτοι φθόγγοι! Μάτην ἀνεκρούοντο ἐπανειλημμένως τῆς ἐμπνευσμένης αὐτῶν γλώσσης αἱ εὔτονοι χορδαί. Τόσον βαθέως ὑπεισδύει καὶ ἀνιάτως καυτηριάζει τῆς στιγμιαίας ἡδονῆς καὶ τῆς κακίας τὸ δηλητήριον! Ἀλλ' οὐδὲ τοῦ λοιποῦ κόσμου τὸ πρόσωπον ἦτο φαιδρότερον, οὐδὲ τὰ σημεῖα μᾶλλον εὐοίωνα. Οἱ Ἕλληνες πρὸ καιροῦ ἤδη εἶχον διατρέξει τῆς αὐτονομίας των τὸν δόλιχον, καὶ τὸ δένδρον τῆς ἐλευθερίας, τὸ ὁποῖον αὐτοὶ το-

σοῦτον περιπαθῶς ἐκαλλιέργησάν ποτε, καὶ ὑπὸ τὴν σκιὰν τοῦ ὁποίου ἐμεγαλούργησαν, εἶχεν ἤδη ξηρανθῆ καταβρωθὲν ὑπὸ τοῦ σκώληκος τῶν ἐσωτερικῶν ἐρίδων, τῆς ἀτομικῆς περιφιλαυτίας καὶ τῆς ἰδιωτικῆς πλεονεξίας· τὰ λοιπὰ ἐπὶ τῆς γῆς ἔθνη διανύσαντα κατὰ τὸ μᾶλλον ἢ ἧττον ἐπιφανῆ ἢ ἀφανῆ ἱστορικὴν πορείαν, κατεπόθησαν καὶ αὐτὰ ὑπὸ τοῦ ὁρμητικοῦ χειμάρρου τοῦ ἀπεράντου ρωμαϊκοῦ κράτους. Τὸ ρωμαϊκὸν κράτος διὰ τοῦ φυσικοῦ νόμου παιδαγωγηθέν, διὰ τῆς ἀνδρείας καὶ τῆς ἄλλης πολιτικῆς ἀρετῆς κρατυνθέν, εἶχεν ἤδη ἐπ' ἐσχάτων παραλλάξει τὴν πάτριον φυσιογνωμίαν, καὶ τῆς ἠθικῆς καὶ κοινωνικῆς καχεξίας του τὸ θανάσιμον σύμπτωμα ἐν ταῖς γρακχικαῖς στάσεσι πρῶτον ἐκδηλωθέν, διὰ τῶν Μαριανῶν καὶ Συλλείων ἀλληλομαχιῶν καὶ ἀνατροπῶν καὶ τῆς ἄλλης ἀκαταστασίας δεινωθέν, ἐσπάρασσεν ἤδη τοὺς τελευταίους τῆς ὑπάρξεώς του σφαδασμούς, ὅτε κατὰ θείαν πάντως βουλὴν ὅλως ἐξησθενημένον καὶ αἱματόφυρτον παρεδίδετο καὶ συνηνοῦτο εἰς χεῖρας τοῦ Αὐγούστου. Οὐδὲν θρήσκευμα ἀληθὲς ἐπαῖρον τὴν διάνοιαν, καὶ ἱκανοποιοῦν τοὺς ἐμφύτους νομίμους πόθους τῆς καρδίας, οὐδὲν σύστημα φιλοσοφικὸν ἐνισχῦον τὴν πίστιν τοῦ ἀνθρώπου εἰς τὸ ἀγαθόν, εἰς τὸν Θεὸν καὶ εἰς τὴν ἀθανασίαν. Ἐκ τῶν δύο τότε φιλοσοφικῶν σχολῶν, ὑπὸ τὴν σημαίαν ἑκατέρας τῶν ὁποίων ἦτο ἐστρατολογημένος ὁ ἐπίσημος καὶ λόγιος κόσμος τῆς ρωμαϊκῆς αὐτοκρατορίας, ἡ μὲν Ἐπικούρειος ἠρνεῖτο διαρρήδην πάντα σύνδεσμον τοῦ παρόντος βίου πρὸς τὸν μέλλοντα, πρὸς τὸν αἰώνιον· ἡ δὲ Στωϊκὴ φιλοσοφία, ἥτις ἄλλως ἀνέγραφεν ἐν τῇ προμετωπίδι τῆς διδασκαλίας της τὴν ὑψηλὴν ἀρχὴν ὅτι «ἡ ἀρετὴ εἶναι ἡ εὐδαιμονία», καὶ αὐτὴ ὑπὸ τὴν ἔποψιν τῆς σχέσεως τῆς παρούσης ζωῆς πρὸς τὴν ἐπέκεινα τοῦ τάφου ἐταλαντεύετο ἐντὸς πλήρους ἀοριστίας καὶ ἀβεβαιότητος. Περὶ τὰς δυσμὰς λοιπὸν τοῦ ἀρχαίου κόσμου τὸ θρησκευτικὸν φῶς, ἡ ἀληθὴς σοφία ἐξέλειπεν, ὠχρία, ἔδυεν, καὶ ὅμως ἵνα μὴ τὰ σπέρματα τῆς σοφίας, τὰ ὁποῖα ὁ Σωκράτης ἔσπειρέ ποτε ἐν τῷ γεωργίῳ τῆς ἀνθρωπότητος συμπνιγῶσιν ὑπὸ τὰς ἀκάνθας τῆς ἀνθρωπίνης ἀμβλυωπίας καὶ ψευδοσοφίας, ἀλλ' ἵνα ριζοβολήσωσι καὶ καρποφορήσωσιν, ἐχρειάζετο ἐξ ἅπαντος ὅπως ὁ Θεὸς καὶ ἡ ἀθανασία καταστῶσι τὸ ἀντικείμενον πίστεως πραγματικῆς καὶ βεβαίας. Ἰδοὺ διατὶ λέγει ὁ ἱερὸς ἀπόστολος Παῦλος ὅτι ὁ Κύριός του «κατήργησε τὸν θάνατον, καὶ ὀφθαλμοφανῆ κατέστησεν εἰς τοὺς ἀνθρώπους τὴν ζωὴν καὶ τὴν ἀφθαρσίαν». Ναί· περὶ τὴν ἐποχὴν ἀκριβῶς ταύτην, τῆς ὁποίας πιστὴν ὁπωσδήποτε εἰκόνα προσεπάθησα νὰ χαράξω, ἀστὴρ νέος ἀσυνήθης ἀναγγέλλει τὴν ἐπιτολὴν τοῦ ἀστέρος ἐκείνου, ὅστις ἔμελλε νὰ ᾖ τοῦ κόσμου τὸ ἀληθὲς φῶς. Περὶ ταύτην ἀκριβῶς τὴν

ἐποχὴν ἐξεγείρεται ἔν τινι μικρᾷ γωνίᾳ τῆς ἀχανοῦς ρωμαϊκῆς κοσμοκρατορίας ἡ μελιχρὰ τοῦ πρᾳοτάτου Ἰησοῦ φωνὴ συγκαλοῦσα εἰς ἑστίασιν πνευματικῆς οὐρανίας διδασκαλίας τὴν ἐπιδεομένην τροφῆς ὑγιοῦς ἀνθρωπότητα, συγκαλοῦσα ὑπὸ τὴν σκέπην καὶ τὴν ἐν πνεύματι καὶ ἀληθείᾳ λατρείαν τοῦ ἀληθοῦς Θεοῦ καὶ πατρὸς τὴν διεσπαρμένην καὶ ἀπωρφανισμένην γενεὰν τῶν ἀνθρώπων. Ἐν δὲ τῇ φωνῇ ταύτῃ, φωνῇ τοῦ υἱοῦ τοῦ ἀνθρώπου, φωνῇ τοῦ Θεοῦ, οὐ μόνον τὸ κράτος τῆς πολυθεΐας καὶ τῶν εἰδώλων ἄρδην ἀνατρέπεται καὶ κατὰ γῆς συνθλᾶται καὶ κατασυντρίβεται, ἀλλὰ καὶ αὐτὴ ἡ ἀρχαιότης περιρρέει περὶ αὐτήν, καὶ ἐκ τοῦ ναυαγίου καὶ τῶν συντριμμάτων αὐτῆς καινουργεῖται κτίσις νέα, κοινωνία χριστιανική.

Εἴπομεν ἐν τοῖς ἔμπροσθεν ὅτι ἡ ἰδέα τῆς ἀγάπης ἦτο ξένη εἰς τὴν πρὸ Χριστοῦ πολιτείαν. Ἀφ' ὅτου ὅμως ὁ Σωτὴρ τοῦ κόσμου ἐνετέλλετο εἰς τοὺς μαθητὰς αὐτοῦ καὶ ἔλεγεν «ἐντολὴν καινὴν δίδωμι ὑμῖν ἵνα ἀγαπᾶτε ἀλλήλους», ἔκτοτε ἐν τῇ ἐπιστήμῃ τῆς ἠθικῆς φιλοσοφίας πασῶν τῶν ἠθικῶν ἰδεῶν πρυτανεύει ἡ ἰδέα τῆς Ἀγάπης, ἔκτοτε ἐν τῇ μυριπνόῳ ἀνθοδέσμῃ τῶν ἀνθρωπίνων ἀρετῶν τὸ εὐωδέστατον ἄνθος θεωρεῖται ἡ Ἀγάπη, ἔκτοτε τὸ κύριον γνώρισμα τῶν εἰς Χριστὸν ἐβαπτισμένων κατέστη ἡ Ἀγάπη. «Ἐν τούτῳ γνώσονται ὅτι ἐμοὶ μαθηταὶ ἔστε, ἐὰν ἀγάπην ἔχητε ἐν ἀλλήλοις». Καὶ τίς λοιπὸν ὁ βαθὺς νοῦς τῆς μικρᾶς ταύτης λέξεως; Εἶνε ἡ Ἀγάπη ψυχική τις κατάστασις ἐναντία πρὸς τὴν δυσμένειαν, πρὸς τὴν καθ' ἑαυτὸ κακίαν, ἥτις φθονεῖ, ἥτις μισεῖ, ἥτις λυπεῖται ἐπὶ τῇ προόδῳ τοῦ πλησίον, χαίρει δὲ σατανικὴν χαιρεκακίαν ἐπὶ τῇ δυσπραγίᾳ αὐτοῦ; Εἶνε ἡ Ἀγάπη φρόνημά τι τῆς ψυχῆς ἐκ διαμέτρου ἀντίθετον πρὸς τὸν ἐγωϊσμόν, ὅστις ἀναφέρει τὰ πάντα εἰς ἑαυτόν, ἀπειλεῖ νὰ προκαλέσῃ τὸν πόλεμον παντὸς κατὰ πάντων, καὶ ὑποσκάπτει αὐτὰ τὰ θεμέλια τῆς ἀνθρωπίνης κοινωνίας; Ἔγκειται ἡ Ἀγάπη ἐν τῇ φιλανθρώπῳ προνοίᾳ ὑπὲρ τῶν ὀρφανῶν καὶ τῶν πτωχῶν, καὶ ἐν τῷ εὐγενεῖ ζήλῳ πρὸς ἐκπαίδευσιν, ἠθικοποίησιν καὶ ἀνύψωσιν τῆς περὶ ἡμᾶς κοινωνίας; Ἐκδηλοῦται ἡ Ἀγάπη ὑπὸ τὴν μορφὴν τῆς πρᾳότητος καὶ τῆς ἀπλάστου εὐγενοῦς συμπεριφορᾶς, ὑπὸ τὸν τύπον τῆς μετριοφροσύνης καὶ τῆς ἀληθοῦς χριστιανικῆς ταπεινώσεως; Ἀλλὰ προκειμένου περὶ τῆς οὐσίας τῆς πρωτοφανοῦς ταύτης εὐαγγελικῆς Ἀρετῆς παραχωρήσωμεν τὸν λόγον καὶ τὴν ἀπάντησιν εἰς τὸν μεγαλοφωνότατον τῶν μαθητῶν τοῦ Κυρίου. «Ἐάν, λέγει ὁ μακάριος Παῦλος, ταῖς γλώσσαις τῶν ἀνθρώπων λαλῶ καὶ τῶν Ἀγγέλων, κἂν ἔχω πᾶσαν τὴν πίστιν, ὥστε ὄρη μεθιστάναι, κἂν ψωμίζω πάντα τὰ ὑπάρ-

χοντά μου, κἂν παραδῶ τὸ σῶμά μου, ἵνα καυθήσωμαι, ἀγάπην δὲ μὴ ἔχω, οὐδὲν ὠφελοῦμαι. Ἡ ἀγάπη μακροθυμεῖ, χρηστεύεται ἡ Ἀγάπη, οὐ ζηλοῖ, οὐ περπορεύεται, οὐ φυσιοῦται, οὐκ ἀσχημονεῖ, οὐ ζητεῖ τὰ ἑαυτῆς, οὐ παροξύνεται, οὐ λογίζεται τὸ κακόν, οὐ χαίρει ἐπὶ τῇ ἀδικίᾳ, συγχαίρει δὲ τῇ ἀληθείᾳ, πάντα στέργει, πάντα πιστεύει, πάντα ἐλπίζει, ἡ Ἀγάπη οὐδέποτε ἐκπίπτει». Καὶ λοιπὸν μετὰ ταῦτα ἀνάγκη νὰ ὁμολογήσωμεν πάντες ἀδιστάκτως ὅτι ὁ διὰ τοῦ χριστιανισμοῦ εὐαγγελισμὸς εἰς τὸν κόσμον τῆς Ἀγάπης εἶνε ἡ νέα διαθήκη τῆς Ἀνθρωπότητος. Καὶ πῶς ὄχι; Τὸ φιλάνθρωπον τῆς ἡμετέρας χριστιανικῆς ἐποχῆς πνεῦμα ἐπὶ τοσοῦτο ἐντονώτερον ἐκδηλοῦται, ἐφ' ὅσον βαθύτερον ἐνσπείρεται εἰς τὰς ψυχὰς τῆς χριστιανικῆς διδασκαλίας ὁ σπόρος. Τὰ ἤθη ἡμῶν καθίστανται τοσούτῳ ἡμερώτερα καὶ πρᾳότερα, ὅσῳ ἀφθονωτέρα διανέμεται τῆς χριστιανικῆς διδασκαλίας ἡ ὑγιεινὴ τροφή. Τὸ πνεῦμα τῆς φιλανθρώπου συμπαθείας, τὸ πνεῦμα τῆς εὐποιητικῆς τάσεως ὡς ζείδωρός τις αὔρα διαπνέει σήμερον πάσης κοινωνίας καὶ τὰς χθαμαλοτέρας βαθμίδας, ἐκδηλούμενον εἰς ἔργα φιλάνθρωπα κατὰ τὰς πλημμύρας καὶ πυρκαϊάς, τὰς ἐπιδημικὰς ἀσθενείας καὶ κατ' ἄλλας ἀνθρωπίνας παθήσεις. Ἀλλὰ καὶ ἐπὶ τῆς καθ' ἡμᾶς νομοθεσίας πόσον ἐπέδρασε τὸ φιλάνθρωπον χριστιανικὸν πνεῦμα θὰ ἦτο μακρόν, ἐὰν ἐπεχείρει τις καὶ νὰ τὸ ὑποδείξῃ μόνον. Ἡ ἐλευθερία, ἥτις παρὰ τοῖς ἀρχαίοις περιωρίζετο ἐντὸς προνομιούχου τινὸς τάξεως, θεωρεῖται σήμερον κτῆμα πάσης τῆς ἀνθρωπότητος κοινὸν καὶ ἀναφαίρετον. Δὲν συνεπληρώθη ἀκόμη μία γενεὰ ἀνθρώπων, ἦτο ἡ πέμπτη Μαρτίου τοῦ 1861, ὅτε μονάρχης μέγας, Ἀλέξανδρος ὁ Β', ὁ ἀείμνηστος πατὴρ τοῦ νῦν ἰθύνοντος τὰς τύχας τῆς Ρωσσίας, δι' ὑψηλοῦ οὐκαζίου τοιχοκολλωμένου ἐν ταῖς ὁδοῖς καὶ ἀναγινωσκομένου ἐπὶ τῶν ἐκκλησιῶν κατήργει τὰ ἐν τῇ ἀχανεῖ αὐτοκρατορίᾳ του τελευταῖα λείψανα τῆς δουλείας καὶ ἀπέλυεν ἀπὸ τοῦ σκότους τῆς δουλείας εἰς τὸ φῶς τῆς ἐλευθερίας, τῆς αὐτενεργείας καὶ τῆς προόδου ἑκατομμύρια τῶν ὑπηκόων του. Ὀλίγα μετὰ ταῦτα ἔτη σύμπας ὁ πεπολιτισμένος κόσμος μετ' ἀγαλλιάσεως ἐπευφήμει καὶ ἐνθουσιωδῶς ἐπεκρότει εἰς τὴν αἰσίαν ἔκβασιν τῆς πάλης ἐκείνης, τὴν ὁποίαν οἱ βόρειοι Ἀμερικανοὶ εὐγενῶς ἀνελάμβανον καὶ ἐπιτυχῶς διεξῆγον ὑπὲρ τῆς ἀπελευθερώσεως τῶν ἐν τῷ νέῳ κόσμῳ δούλων, ὑπὲρ τῶν φυσικῶν δικαίων τῆς ἀνθρωπότητος. Ὑπάρχει τις ἐν τῷ μέσῳ ἡμῶν, ὅστις νομίζει ὅτι ταῦτα πάντα κατωρθώθησαν ἄνευ τῆς ἐπὶ τῶν καρδιῶν ἐπιδράσεως τοῦ χριστιανικοῦ πνεύματος καὶ τῆς χριστιανικῆς διδασκα-

λίας καὶ πίστεως; Εἶναί τις ὅστις ἀγνοεῖ ὅτι ταῦτα πάντα εἶναι ὁ φυσικὸς θρίαμβος τῆς χριστιανικῆς ἀληθείας;

Ἐν Ἀδριανουπόλει.

ΝΙΚΟΛΑΟΥ ΘΩΜΑΖΕΟΥ

ΔΙΟΝΥΣΙΟΣ ΣΟΛΩΜΟΣ

(Μετάφρασις ἐκ τοῦ Ἰταλικοῦ πρωτοτύπου).

Ὑπάρχουν ἔθνη ποῦ ὥρισε ὁ Θεὸς νὰ εἶναι δαχτυλίδι νὰ σμίγῃ ἕναν πολιτισμὸ μ' ἕναν ἄλλο, ἕνα μὲ τὸν ἄλλον αἰῶνα. Ὑπάρχουν ἄνθρωποι, ποῦ, τὸ ἀνανοοῦνται ἢ ὄχι, εἶναι προωρισμένοι νὰ δέσουν ἕνα ἔθνος μὲ τ' ἄλλο. Ἕνα ἀπ' αὐτὰ τὰ ἔθνη ἐστάθη γιὰ πολὺν καιρὸ τὸ Ἑλληνικό· ὁ Διονύσιος Σολωμὸς εἶναι σήμερα (ἢ καλήτερα μποροῦσε νὰ εἶναι, ἂν τὸ θέλουν οἱ Ἕλληνες) ἕνας ἀπ' αὐτοὺς τοὺς ἀνθρώπους. Ἀναθρεμμένος ὥστε νὰ αἰσθάνεται τὴν ἐξαίρετη εὐγένεια τῶν Ἰταλικῶν γραμμάτων, ἐγνώρισε στὰ πρῶτά του νιάτα τὸ Μόντη καὶ τὸν Τόρτη, ἐνόησε κ' αἰθάνθηκε τὰ δικαιολογήματα τῆς μιᾶς σχολῆς καὶ τῆς ἄλλης, καὶ μεταξὺ τῶν σοφῶν ποῦ διχογνωμοῦσαν ἔβαλε λόγια εἰρήνης. Θυμᾶται ἀκόμη πόσο ἐγκάρδια τὸν ἐδέχθηκαν τότε στὴν Ἰταλία καὶ πόσο τὸν ἀναγάλλιασαν καὶ ἡ φύσις κ' οἱ ἄνθρωποι, καὶ ταὶς πρώταις φιλίαις ποῦ ἔχουν δύναμι σ' ὁλόκληρη τὴ ζωή, καὶ τοὺς δασκάλους του καὶ φίλους μαζί, ποῦ ἕνας, ὁ Πίνης ἀπὸ τὴν Κρεμώνα, ζῇ ἀκόμη καὶ περνᾷ τὰ ὀγδοῆντα. Καὶ πάντα, ὅσαις φοραὶς τὸ κάλεσε ἡ χρεία νὰ ὑπερασπίσῃ τοὺς Ἰταλούς, ὁ Σολωμὸς τὸ ἔκαμε καὶ τὸ κάμνει μὲ ζῆλο ποῦ φαίνεται πάθος, καὶ μὲ σπάνιο θάρρος. Δὲν παύει ὅμως μὲ τοῦτο καὶ νὰ εἶναι Ἕλληνας, αὐτός, ποῦ ἔχει ἀφωσιωμένο τὸ πνεῦμά του στὸν ἔπαινο τῆς πατρίδος του καὶ εἶναι πηγὴ τοῦ ἐνθουσιασμοῦ του τὰ δοξαστὰ θυμήματα τῶν ἀρχαίων· οὐδὲ βέβαια τόσο ἀρχαϊκὸ ἄρωμα ἀναδίνει ἡ γλῶσσα ποῦ σήμερα μορφόνουν οἱ Ἕλληνες ἀπάνου στὸν τύπο τῆς παλαιᾶς, ὅσο οἱ στίχοι του οἱ κοινοί, κοινοὶ λέγω στὴν ἔννοια ποῦ ἔλεγαν τοὺς δικούς τους ὁ Πετράρχης κι' ὁ Δάντης.

Καὶ ὄχι μόνον τοῦ Δάντη καὶ τῶν ἄλλων Ἰταλῶν αἰσθάνεται στὴν ψυχή του τὰ κάλλη, καὶ μὲ ὑψηλὴ κρίσι τὰ κρίνει, καὶ ξεχωρίζει τὰ μικρότερα κ' ἐξωτερικὰ ἀπὸ τὰ δεινότερα καὶ βαθύτερα (μὲ διακριτικὴ δύναμι ποῦ δὲν εἶναι κοινὴ καὶ σὲ πολὺ φημισμένους τῆς Ἰταλίας), ἀλλὰ καὶ στίχους γράφει στὴ γλῶσσα τοῦ Δάντη ποῦ θὰ τιμοῦσαν κ' ἐκείνους ποῦ ἐγεννήθηκαν στὴν πατρίδα τοῦ Πολιτσιάνου

καὶ τοῦ Ἀριόστου. Ἄξιος συμπολίτης, ὄχι ὅμως καὶ μιμητής, τοῦ Φόσκολου, ποῦ ἐντράπηκε κι' ἀπαρνήθηκε τ' ὄνομα ποῦ εἶχαν φέρῃ ὁ Μακιαβέλλης καὶ ὁ Κοπέρνικος καὶ ἄλλοι περίφημοι, κ' ἐπῆρε ἕνα ἄλλο ὄχι τῆς ἀρχαίας Ἑλλάδος (Ἑλληνικὸ ἦταν τὸ δικό του κ' εὐγενικῆς λαϊκῆς σημασίας), ἀλλὰ τὸ ἠθέλησε βορινὸ καὶ σκοτεινὸ στὸν ἦχό του, σὰν ἀντίλαλο τῆς ψυχῆς του· ἐνῷ ὁ Σολωμὸς ἔμεινε Διονύσιος κ' ἐφύλαξε στὸ πνεῦμά του τὴν γαλήνη τοῦ οὐρανοῦ καὶ τῆς γῆς ποῦ ἐγεννήθηκε. «Ἡ γιγάντεια ἀσιατικὴ φύσις, συνηθίζει νὰ λέῃ, ἔχει μεγαλόπρεπαις ταὶς ἀναλογίαις, ὄχι ὅμως καὶ τόσο συμμετρικαὶς ταὶς μορφαὶς ἢ κἂν τόσο πιασταὶς γιὰ τὸ μάτι μας, ὅσο ἡ Ἑλληνική· καὶ ἡ πεδιάδες καὶ τὰ βουνὰ καὶ τ' ἀπέραντα δάση της ἔχουν ἥλιους ποῦ πυρόνουν βαρυά, καὶ ἀνεμοζάλαις καὶ φίδια καὶ θηρία ποῦ τὰ καταστaίνουν τρομαχτικά· ἀλλὰ στὴν Ἑλλάδα τὸ μεγάλο ταιριάζεται μὲ τὸ χαριτωμένο, καὶ τ' ὄμορφο σὲ διάστημα μικρότερο εἶναι ὡσὰν ἀποσταλαγμένο· καὶ ὅ,τι γιὰ τὰ ἔργα τῆς φύσεως, ἠμπορεῖς νὰ τὸ πῇς καὶ γιὰ τὸ πνεῦμα τοῦ ἀνθρώπου».

Μὴ στοχασθῇ ὅμως κανεὶς πῶς ὁ Σολωμὸς δὲν ἀγκαλιάζει στοὺς λογισμούς του ὅ,τι ἔχει σημαντικὸ κ' ἡ μακρυνότερη Ἀνατολή, μάλιστα στὰ Ἅγια βιβλία, καὶ τὰ μέρη τῆς Δύσεως ποῦ περισσότερο ἡμέρωσε ἡ Τέχνη, καὶ οἱ τόποι οἱ βορεινοὶ τῆς Εὐρώπης. Μάλιστα, καθὼς δὲν εἶν' εὐχαριστημένος νὰ διαβάζῃ σταὶς τυπωμέναις μετάφρασες, ἄπισταις ἢ ἀπὸ ἄμετρη ἐλευθερία ἢ ἀπὸ πιστότητα δουλική, παρακαλεῖ νὰ μεταφράζουν κατὰ γράμμα καὶ στοματικῶς νὰ τοῦ ἑρμηνεύουν γερμανοὺς ποιητάδες καὶ φιλοσόφους, ποῦ αὐτὸς ὕστερα διαφωτίζει μὲ τὸ φῶς τῆς σοφίας του καὶ σχεδὸν τοὺς ξαναφτιάνει γιὰ νὰ τοὺς ἔχῃ δικούς του. Ὅποιος εἶδε τὸ Γκαῖτε, ἀναγνωρίζει στὰ πιθέματα τοῦ Σολωμοῦ μίαν εἰκόνα του. Αὐτὸς ὅμως, ἂν καὶ τὸν θαυμάζει καὶ ἴσως πάρα πολὺ κι' αὐτὸς ἀγαπάει στὴν τέχνη τὸ σύμβολο (σύμβολο ποῦ δὲν δίνει ἡ παράδοσις, ἀλλὰ τὸ λατρεύει ἡ Ἐπιστήμη), δὲν εἶναι ποτὲ μιμητής του, φυσικὰ ἀδέξιος καθὼς εἶναι νὰ μιμηθῇ. Ὄχι μόνον δὲν παίρνει ἀπὸ τοὺς μεγάλους συγγραφεῖς τὰ ἐλαττώματα, ὄχι μόνον τὰ παρατηρεῖ μὲ πνεῦμα λεπτό, ἀλλὰ καὶ μὲ θαυμαστὴ ἐπιδεξιότητα τὰ ξαναπλάττει περιγελῶντας, χωρὶς νὰ πέσῃ στὴ γαλλικὴ παρῳδία ἢ στὴν καρικατοῦρα ποῦ γιὰ μετώρισμα ἀγαποῦν οἱ ζωγράφοι, καὶ οὔτε σ' ἐκεῖνο τὸ κωμικὸ περιγέλιο, ποῦ πρῶτος μὲ παραδείγματα ἀλήθεια ποιητικὰ μᾶς ἔδωσεν ὁ Ἀριστοφάνης, κριτικὸς πλάστης, περιγελαστὴς σοβαρός, κωμικὸς πολίτης. Εἶδα στίχους τοῦ Σολωμοῦ τόσο ὄμορφα νὰ παρασταίνουν τὸν τρόπο τοῦ Μόντη, ὥστε νὰ φανερόνωνται

ὄχι μόνον τὰ ἐλαττώματα, ἀλλὰ μαζὶ καὶ τὰ καλά, νὰ φαντάζουν ὅμως τὰ ἐλαττώματα περισσότερο, ὄχι ὅπως ἔκαμε κάποιος μεγαλοποιῶντας γελαστικὰ τὸ σκληρὸ καὶ σύντομο ὕφος τοῦ Ἀλφιέρη·—εἶδα ἕνα ξανάπλασμα τοῦ τρόπου τοῦ Μπάϊρον, ποῦ ἕνας ἀναγνώστης ἀπρόσεχτος θὰ τὸ θαρροῦσε γραμμένο ἀλήθεια ἀπὸ τὸν ἴδιο τὸ Μπάϊρον· τόσο ἔμοιαζαν κ' ἡ εἰκόνες κι' ὁ τόνος· μὲ τὴ διαφορὰ ποῦ ἡ σάτυρα ἴσα ἴσα ἐσκόπευε τοῦτο, νὰ προβάλῃ ἔξω ἀπὸ τὴν ὀξύνοια κι' ἀπὸ τ' ἀσυνήθιστο τὸ παράξενο, ἀπὸ τὴν ἀφθονία τὸ περιττό, νὰ σὲ κάμῃ νὰ αἰσθανθῇς πῶς τὸ ζέσταμα ἐκεῖνο τὸ ψεύτικο ἢ ποῦ θαρρεῖς τὸ κατάφεραν τὰ τριψίματα, εἶναι ἀρρώστιας σημάδι. Καὶ παρόμοια, ὅταν παρατηρῇ τοὺς ἀνθρώπους, ὁ Σολωμὸς εἶναι νόστιμος καὶ λεπτός, αὐστηρὸς κάποτε ἀπὸ δύναμι στοχασμοῦ, συγκαταβατικὸς ὅμως ἔπειτα ἀπὸ κίνημα φυσικὸ τῆς καρδιᾶς. Περιγελαστὴς τρομερός, ἀλλὰ κι' ἐπαινέτης γεμάτος θαρρευτικὴ κολακεία ποῦ ἠμπορεῖ καὶ νὰ βλάψῃ· σύντομος εἰς τὴν ὁμιλία καὶ ἄφθονος, λεπτὸς καὶ θερμός, κανονικὸς καὶ φανταστικός. Ὁ στενὸς κύκλος ὅπου ζῇ, τὸν στενοχωρεῖ, ναί, ἀλλὰ δὲν ἐμποδίζει ταὶς ἰδέαις του νὰ πετάξουν, κ' ἔχει δίκηο νὰ λέῃ· «εἶμαι στὴν Κέρκυρα, δὲν εἶναι ὅμως ἐδῶ ἡ ζωή μου». Βέβαια ἕνας κύκλος πλατύτερος θὰ πλήθαινε τ' ἀναγαλλιάσματά του καὶ τοὺς πνευματικούς του καρποὺς καὶ τὴ φήμη του· ἀλλὰ στὴν Ἰταλία, καὶ περισσότερο στὴ Γαλλία ἢ στὴ Γερμανία ἢ στὴν Ἀγγλία, θὰ ἔχανε ἕνα μέρος τῆς Ἑλληνικῆς του οὐσίας, θὰ ἔχανε τὸ πνεῦμα τ' οὐρανοῦ καὶ τὸ πνεῦμα τῆς γλώσσας.

Ἡ γλῶσσα ποῦ τοῦ χρειάζεται εἶναι ἡ ζωντανή, καὶ ἡ γραικικὴ γλῶσσα γιὰ νὰ ζήσῃ στὰ γράμματα ἀπ' αὐτὸν ἔχει χρεία, ποῦ τὴν κυριεύει καὶ τὴν κατέχει καὶ τὴν μεταχειρίζεται σὰν ὄργανο τῆς ζωντανῆς του ζωῆς. Εἰς αὐτὸ εἶναι πρωτότυπος καὶ ἠμπορεῖ κι' ἔχει χρέος νὰ γίνῃ στὴν πατρίδα του ἀρχηγὸς νέας φιλολογίας, ποῦ θὰ εἶναι μόνη ἀληθινὴ καὶ ἐνεργητική. Τὰ ἀδύνατα πνεύματα, ἢ οἱ δειλοὶ ἀπὸ ἀπειρία, ἢ οἱ μάταιοι κ' ἐλαφροί, ἀποφεύγουν τὴν κοινὴ γλῶσσα, γιατὶ δὲν εἶναι ἀρκετοὶ νὰ τὴν εὐγενίσουν μὲ δικά τους νοήματα καὶ αἰσθήματα, μὲ τέχνη δική τους· ὅθεν ἀναζητοῦν τὴν εὐγένεια τοῦ ὕφους στὴ γραμματικὴ τῆς νεκρῆς λαλιᾶς, ποῦ συγγραφεῖς πεθαμένοι ἐμεταχειρίσθηκαν μ' εὐγένεια θαυμαστή. Ἀλλὰ τὸ δύσκολο (καλὰ λέγει ὁ Σολωμός) εἶναι νὰ πάρῃς ἀπὸ τὴν κοινὴ συνήθεια τοὺς ἤχους, νὰ τοὺς κάμῃς νὰ ἐξηγοῦν πράγματα ὄχι κοινά, ταιριάζοντάς τους ὥστε νὰ λὲν ὅ,τι ὡς τώρα δὲν εἶπε κανείς, καὶ ὅμως ὅλοι νὰ τοὺς καταλαβαίνουν καὶ νὰ τοὺς αἰσθάνωνται. Ἡ καλλιεργημέναις γλώσσαις τῆς

Εὐρώπης ἔχουν λαμπροὺς συγγραφεῖς, ποῦ ἔχουν ὁρίσῃ ἀπὸ καιρὸ λέξες ὡραίαις γιὰ νὰ φανερώσουν νοήματα ἀξιομνημόνευτα· ὅθεν οἱ σημερινοὶ ποῦ θὰ γράψουν ἔχουν ἐμπρός τους ἕτοιμαις φράσες, ποῦ ξυπνοῦνε στὸ λογισμὸ καθενὸς τὴν ἐνθύμησι μιᾶς παλαιᾶς ἐξευγενισμένης μορφῆς. Ἀλλὰ ἡ νέα Ἑλληνικὴ συγγραφεῖς τέτοιους δὲν ἔχει· ὕστερ' ἀπὸ τὰ τραγούδια τὰ Κλέφτικα ἔρχεται ὁ Σολωμός, πρῶτος συγγραφέας τῆς τέχνης, τέχνης ὅμως φυσικῆς, τέχνης ποῦ εἶναι στὰ τεχνάσματά της τελειωμένη καὶ ἴσα ἴσα γιὰ τοῦτο ξέρει νὰ κρύϐεται ἐκεῖ ποῦ εἶναι μεγαλήτερη ἡ δύναμί της. Σοφὸς ἦταν ὁ στοχασμός του ν' ἀφήσῃ τὰ Ἰταλικὰ μέτρα καὶ τὴ ρίμα, καὶ ν' ἀγκαλιασθῇ μὲ τὸ στίχο τοῦ ἔθνους, ποῦ ταιριάζει τοὺς παλαιοὺς ρυθμοὺς μὲ τοὺς νέους, ν' ἀγκαλιασθῇ μ' αὐτὸν σὲ πάλαιμα κοπιαστικὸ καὶ καρποφόρο. Τὸ αἴσθημα τοῦ ρυθμοῦ εἶναι σ' αὐτὸν ἕνα χάρισμα φυσικό, ἀναθρεμμένο ἀπὸ λεπταὶς παρατήρησες καὶ ἀπὸ μελέταις ἐπίμοναις· σ' αὐτὸν ποῦ αἰσθάνεται τὴ μουσικὴ σὰν τεχνίτης, καὶ χωρὶς νὰ κατέχῃ τὴν ἐπιστήμη της, τραγουδάει σωστά, καὶ μὲ τὸν τόνο σηκόνει καὶ τοὺς στίχους τοὺς ξένους καὶ τοὺς δικούς του. Εὔχομαι στὴν Ἑλλάδα νὰ μὴν ἔχῃ ἄκαρπα γὰ καυχηθῇ γι' αὐτὸν μίαν ἡμέρα ὡσὰν γιὰ κἄτι τὶ σπάνιο κι' ἀνωφέλητο, ἀλλὰ τὰ παραδείγματά του μ' ἐνεργητικὴ ταπεινοσύνη ν'ἀκολουθήσῃ.

Γ. Καλοσγοῦρος.

Η ΨΗΦΙΔΟΓΡΑΦΙΑ ΕΝ ΤΗι ΑΡΧΑΙΟΤΗΤΙ
ΚΑΙ ΚΑΤΑ ΤΟΝ ΜΕΣΑΙΩΝΑ

1) *Georges Berger*. Notes sur la mosaïque Paris 1876. 2) *Bayer*. Recherches pour servir à l'histoire de la peinture et de la sculpture chrétiennes en Orient avant la querelle des iconoclastes. Paris 1879. 3) *De Rossi*. Musaici christiani e saggi dei pavimenti delle chiese di Roma anteriori al secolo XV. Roma 1872. 4) *Gerpach*. La Mosaïque, Paris 1882.

Α'.

Ἐν Ἀσίᾳ τὸ πρῶτον ἐγεννήθη ἡ ψηφιδογραφία. Ἡ μεγαλοπρεπὴς αὕτη τέχνη, τὸ βραδὺ τοῦτο τῆς ζωγραφικῆς εἶδος τὸ ὑπὸ τῆς παραδόσεως εἰς ἀρχαιοτάτην ἀναγόμενον ἐποχήν, προϋποτίθησι σταθερότητα ἰδεῶν, καλαισθητικὴν ἑνότητα καὶ ἀρχὰς ἁπαντώσας μόνον εἰς ἱερο-

κρατουμένας κοινωνίας, εἰς ἐποχήν, καθ' ἣν ἡ τέχνη ἐξαντλήσασα τὸ νεανικὸν αὐτῆς πῦρ, ἄρχεται ἠρεμοῦσα καὶ σβεννυμένη.

Βραδέως ἡ Ἑλλὰς ἐγνώρισε καὶ μετρίως ἐξετίμησε τὸ εἶδος τοῦτο τῆς ζωγραφικῆς ὡς ἀπᾷδον ὅλως εἰς τὸ ζωογονοῦν τὰ ἔργα τῶν καλλιτεχνῶν αὐτῆς φιλελεύθερον πνεῦμα. Ἀλλ' ἡ Ῥώμη ἤδη ἀπὸ τῆς ἐποχῆς τοῦ Σύλλα ἀπεδέξατο αὐτό, πᾶσαν κατέβαλεν ὑπὲρ τῆς τελειοποιήσεώς του μέριμναν καὶ εἰσήγαγεν αὐτὸ εἰς τὰς ἀπειραρίθμους ἐπαρχίας τῆς ἀπεράντου αὐτοκρατορίας, ἐν Γαλατίᾳ, Γερμανίᾳ, Ἱσπανίᾳ, Ἀφρικῇ καὶ αὐτῇ τῇ ἀπωτάτῃ Βρεττανίᾳ, ἔνθα μεγαλοπρεπεῖς ἐκ ψηφοθετημάτων ἐπιστρώσεις μαρτυροῦσι καὶ νῦν ἔτι τὴν ἐπικρατοῦσαν ἐν τῇ χώρᾳ ταύτῃ πολυτέλειαν. Καὶ τῷ ὄντι οὐδὲν ἕτερον ζωγραφικῆς εἶδος ἐφαίνετο τοῖς Ῥωμαίοις ἄξιον νὰ κοσμήσῃ τὰ θαυμάσια αὐτῶν ἀρχιτεκτονικὰ ἱδρύματα, τὰς κολοσσιαίας ἐκ μονολίθων στήλας καὶ τὰ ὀρειχάλκινα στεγάσματα. Ἐν ἐποχῇ καθ' ἣν ἐν τῇ τέχνῃ ἐπεζητεῖτο ἡ πολυτέλεια μᾶλλον ἢ τοῦ καλοῦ ἡ ἁγνὴ παράστασις, ναοὶ καὶ θέατρα καὶ ἀνάκτορα ἐπληροῦντο ὑπὸ μωσαϊκῶν, ὧν ἡ λάμψις ἡμιλλᾶτο πρὸς τὴν τῶν σαπφείρων καὶ τῶν σμαράγδων.

Ὑπὸ τῆς ἐλαχίστης θωπευόμεναι ἡλιακῆς ἀκτῖνος αἱ ἐκ χρυσῶν, κυανῶν καὶ πορφυρῶν ψηφίδων κατακεκαλυμμέναι τῶν δόμων ἐπιφάνειαι ἐξηκόντιζον μυρία ποικιλόχροα φῶτα ὡς ἀδαμαντοθῆκαι πολυτιμοτάτων λίθων πλήρεις. Οὕτως ἀνεδείχθη ἐν βραχεῖ ἡ ψηφιδογραφία διά τε τοὺς λογίους καὶ τὸ πλῆθος ἡ κατ' ἐξοχὴν ζωγραφική. Ποιηταί, μυθιστοριογράφοι καὶ φιλόσοφοι ἀποροῦσιν ἐπιθέτων, ἵνα ἐκθειάσωσι τὰς καλλονὰς αὐτῆς. Περιγράφων τὸ μεγαλοπρεπὲς μνημεῖον τοῦ Ἔρωτος καὶ τῆς Ψυχῆς ὁ Ἀπουλήϊος, ἐπίζηλον θεωρεῖ τὴν εὐδαιμονίαν ἐκείνων, ὅσοι δύνανται νὰ πατῶσιν ἐπὶ τῶν θαυμαστῶν ἐπιστρώσεων τῶν ἐκ πολυτίμων λίθων καὶ ψηφίδων συντεθειμένων. Καὶ ὁ Προυδέντιος δὲν ἀποκρύπτει τὸν ἐνθουσιώδη θαυμασμόν του, ὁ δὲ Ἀπολλινάριος λησμονῶν τοῦ λόγου αὐτοῦ τὸ θέμα, παραδίδεται εἰς ἔκστασιν ἐνώπιον τῶν σπινθηροβολουσῶν ψηφίδων, αἵτινες ἡμιλλῶντο πρὸς τοὺς σαπφείρους· καὶ ἡ παρομοίωσις δὲν ἦτο ὅλως φαντασιώδης· ὑπάρχουσι μωσαϊκά, ἐν οἷς μέχρι τοσούτου εἶχε προαχθῇ ἡ πολυτέλεια, ὥστε ἐγίνετο ἐν αὐτοῖς χρῆσις τμημάτων σιδηρίτου καὶ ἀχάτου καὶ ζάμβυκος. Κατὰ τὴν ἐποχὴν ἐκείνην τὴν ἀπλήστως πᾶν τὸ σπάνιον, τὸ περίεργον ἢ τὸ πολυδάπανον ἐπιζητοῦσαν, ἡ μεγαλοπρεπὴς αὕτη τέχνη προσετίθη οὐχὶ μικρὰν αἴγλην εἰς τὰ λαμπρὰ καὶ πολυτελῆ αὐτῆς κτίσματα.

Εἰς τὰ δημιουργήματα οὐδεμιᾶς ἄλλης τέχνης πλείων καταδαπανᾶται χρόνος, οὐδ' ὑπάρχει ταύτης ἄλλη βραδυτέρα καὶ λεπτολογω-

τέρα. Καὶ νῦν ἔτι ἐν τῷ ἐργαστηρίῳ τοῦ Βατικανοῦ, καίτοι περιέχοντι συναρμολογίαν ψηφίδων εἴκοσι καὶ πέντε χιλιάδων ἀποχρώσεων, ἡ ἐκτέλεσις μιᾶς τῶν διὰ τοὺς ναοὺς τοῦ Ἁγίου Πέτρου ἢ τοῦ Ἁγίου Παύλου προωρισμένων εἰκόνων ἀπαιτεῖ πολλῶν δεκάδων ἐτῶν χρόνον. Ἡ ἀντιγραφὴ τῆς Στέψεως τῆς Παρθένου κατὰ τὸν Ραφαῆλον ἀπησχόλησεν ἀπὸ τοῦ 1853 μέχρι τοῦ 1864 τέσσαρας ἐπιδεξίους τεχνίτας. Φαντασθήτω νῦν ὁ ἀναγνώστης ὑπὸ ποίας ἀπῃτεῖτο νὰ ᾖ τεθωρακισμένος ὑπομονῆς ὁ ψηφιδογράφος ἐν ἐποχῇ, καθ' ἣν ἡ τέχνη ἀπαξιοῦσα τὴν χρῆσιν τῆς κατασκευαζομένης ἐν μεταγενεστέροις χρόνοις πολυχρόου μάζης, κατέφευγε πρὸς κατεργασίαν τῶν λεπτοτάτων ἀπεικονισμάτων εἰς τὸ ὑπὸ τῆς φύσεως παρεχόμενον μάρμαρον. Εὐγλώττως περὶ τούτου λαλοῦσιν οἱ ἀριθμοὶ οἱ προκύπτοντες ἐκ τῶν περὶ τοῦ μωσαϊκοῦ τῆς Παλαιστίνης ἐρευνῶν· πρὸς σύνθεσιν τοῦ ἔργου τούτου μῆκος ἔχοντος 78,624 τετραγωνικῶν οὐγγιῶν (ἡ τετραγωνικὴ οὐγγία ἰσοδυναμεῖ πρὸς 9 τετραγωνικὰ ἑκατοστόμετρα) ἐδέησε νὰ παρασκευασθῶσι, νὰ κοπῶσι καὶ συναρμολογηθῶσιν ἓξ ἢ ἑπτὰ ἑκατομμύρια τμημάτων μαρμάρου, ὑπελογίσθησαν δὲ μέχρις 96 ψηφίδων κατὰ τετραγωνικὴν οὐγγίαν.

Ἡ τάσις αὕτη ηὔξανε καὶ ἐγενικεύετο κατὰ λόγον εὐθὺν πρὸς τὰς τοῦ ἔργου δυσχερείας. Τὰς ἐκ μεταλλικῶν ὑλῶν συνθέσεις ἐφιλοτιμοῦντο νὰ ἐξισώσωσι πρὸς τὰ προϊόντα τοῦ χρωστῆρος, τὰ δὲ δύναμιν ἀνυπολόγιστον καὶ χρόνον μακρότατον κατατρίβοντα ταῦτα ἔργα ἐθεωρήθησαν ὡς ὁ ὑπέρτατος τῆς τέχνης σκοπός. Ἐν τῇ πορείᾳ τῶν αἰώνων οὐχὶ σπανίως ἀπαντᾷ τὸ φαινόμενον, καθ' ὃ ἀσθενεστέρα ἀποβαίνει ἡ ἔμπνευσις καὶ ἀλλοιοῦται τοῦ καλοῦ ἡ αἴσθησις. Καὶ ἐν ταῖς ἡμέραις ἡμῶν οἱ πεπειραμένοι τῶν Γοβελίνων θαλαμοστόλοι καὶ οἱ ἐμπειρότεροι τοῦ Βατικανοῦ ψηφιδογράφοι φιλοτιμοῦνται νὰ μιμῶνται τ' ἀριστουργήματα τῆς ἐλαιογραφίας, μὴ παραλείποντες ἐν ταῖς ἀντιγραφαῖς αὐτῶν οὐδ' αὐτὰς τῶν πρωτοτύπων τὰς ἀτελείας, μηδὲ τὴν ἐπικαλύπτουσαν αὐτὰ ἐκ τοῦ διαρρεύσαντος χρόνου πρασινωπὴν τῆς ὀξειδώσεως ἐπίχρωσιν. Τὰ τοιαῦτα τῆς ἀνεξαντλήτου ἐπιμονῆς καὶ ὑπομονῆς προϊόντα εἶχον ἐν τῇ ἀρχαιότητι τὸ προνόμιον τοῦ νὰ ἐμπνέωσι τὸ θάμβος καὶ τὸν ἐνθουσιασμὸν εἰς πάσας τῆς κοινωνίας τὰς τάξεις. Θαύματα ἀληθινὰ ἀπεκάλεσαν αὐτὰ οἱ τὸ πρῶτον ἰδόντες καὶ ὑπὸ δεισιδαιμονικοῦ τινος θαυμασμοῦ κατελαμβάνοντο. Σοβαρὸς συγγραφεύς, ὁ Σενέκας, δὲν διστάζει ν' ἀποδεχθῇ γελοῖόν τινα μῦθον, ἐκ τῶν ἐντυπώσεων τούτων προκύψαντα· ὁμιλεῖ περὶ μωσαϊκοῦ, οὗτινος διελύοντο ὡς διὰ μαγείας αἱ ψηφῖδες ὕδατος ἐπιχεομένου καὶ πάλιν ἐν ὡρισμένῃ

στιγμῇ ἀνελάμβανον αὐτομάτως τὴν προτέραν αὐτῶν θέσιν; Αἰῶνας τινὰς βραδύτερον ἐγεννήθη περὶ ὁμοίου τινὸς ἔργου ἄλλη καταπληκτικωτέρα παράδοσις. Ὁ Προκόπιος διηγεῖται ὅτι ἡ πτῶσις διαφόρων τμημάτων τῆς ψηφιδωτῆς τοῦ Θεοδωρίχου εἰκόνος ἐθεωρήθη ὡς οἰωνὸς συμφορὰς προαγγέλλων. Ἐν τῷ ψηφοθετήματι τούτῳ, ὅπερ εὑρίσκετο ἐπὶ δημοσίας οἰκοδομῆς τῆς ἀγορᾶς (forum) τῆς Νεαπόλεως, κατὰ πρῶτον ἀπεσπάσθη τὸ ἄνω μέρος τῆς μορφῆς· σχεδὸν ταὐτοχρόνως ὁ Θεοδώριχος ἀπέθανε· μετὰ παρέλευσιν ὀκτὼ ἐτῶν ἐξηφανίσθησαν αἱ ἐκ μίλτου ψηφίδες αἱ διαγράφουσαι τὸ στῆθος τοῦ γότθου κατακτητοῦ· ἐγνώσθη μετὰ μικρὸν ὁ θάνατος τοῦ Ἀταλαρίχου ἐγγόνου αὐτοῦ καὶ διαδόχου· μετὰ δὲ τῆς διαλύσεως τῶν ψηφίδων τοῦ κέντρου τοῦ προσώπου ἐν τῇ εἰκόνι συνέπεσεν ὁ θάνατος τῆς Ἀμαλασούντης. Τέλος κατὰ τὴν ὑπὸ τοῦ Βελισαρίου ἅλωσιν τῆς Ρώμης κατέπεσεν ὅ,τι ἐκ τοῦ ψηφοθετήματος εἶχεν ἀπομείνει, καὶ τὸ γεγονὸς οὐδεμίαν κατέλιπεν ἀμφιβολίαν περὶ τῆς λήξεως τῆς τῶν Γότθων κυριαρχίας.

Κατὰ τοὺς τελευταίους τῆς δημοκρατίας χρόνους εἰσαχθεῖσα εἰς Ρώμην ἡ ψηφιδογραφία ἐξίκετο κατὰ τὴν ἐποχὴν τῆς αὐτοκρατορίας εἰς τὸν κολοφῶνα τῆς ἀκμῆς αὐτῆς. Ἀπὸ τοῦ δεκάτου αἰῶνος ναοί, θέατρα, ἀγοραὶ καὶ θέρμαι, ἀνάκτορα καὶ θέρετρα κοσμοῦνται διὰ τῶν ἔργων τῶν ἐπιδεξίων καὶ καρτερικῶν ψηφιδογράφων, οἵτινες ὑπὸ τὸ ὄνομα missivarii περιέρχονται τὰς ἐπαρχίας μέχρι καὶ τῶν μικροτάτων πόλεων. Οἱ οἶκοι τῶν πατρικίων τῆς Πομπηΐας καταδεικνύουσιν ἡμῖν ἐν ὁποίᾳ διετέλει τιμῇ ἀπὸ τῆς δυναστείας τῶν Φλαβίων τὸ νέον τοῦτο τῆς διακοσμήσεως σύστημα. Ὁ ἐπισκέπτης ἀπαντᾷ, πρὶν ἢ μάλιστα καὶ τὴν οὐδὸν αὐτῶν διέλθῃ, ὁτὲ μὲν χαρίεσσαν νύμφην ἐψηφιδογραφημένην διὰ ψηφίδων ἐκ μέλανος μαρμάρου ἐπὶ ἐδάφους λευκοῦ, ὁτὲ δὲ κύνα ἕτοιμον νὰ ἐφορμήσῃ μετὰ τῆς ἐπιγραφῆς Cave canem, ἢ καί, ὡς ἐν τῷ ψηφοθετήματι τῆς Πομπηΐας τῷ φυλαττομένῳ ἐν τῷ μεγάρῳ τοῦ Σαντιλλύ, κύνα ἐκ τῶν καλουμένων torquatus, προσβάλλοντα κάπρον καὶ φέροντα τὴν ἐπιγραφὴν Cave torquatum. Φαίνονται εἶτα τὰ ἐν ἄκρᾳ κομψότητι συντεθειμένα μονόχρωμα ψηφιδώματα, οἷον Νηρηΐδες ἐπὶ θαλασσίων ἵππων ὀχούμεναι, κυνηγετικαὶ καὶ ἁλιευτικαὶ σκηνογραφίαι καὶ παραστάσεις μυθολογικαί. Αἱ πλήρεις ζωῆς καὶ λεπτότητος αὗται συνθέσεις ἐπαλλάσσονται ὑπὸ καθαρῶς διακοσμητικῶν ἐπιστρώσεων, ἐν αἷς πορφυραῖ καὶ κυαναῖ ἢ κίτριναι πλάκες παριστῶσι τῶν πλουσιωτάτων ταπήτων τὰς ἀπομιμήσεις. Μεταξὺ τῶν ψηφιδωτῶν κλασμάτων, ἅτινα διατηροῦνται ἐν τῷ μουσείῳ τοῦ Παλατίνου, παρατηροῦνται ἄνθη καλλιτεχνικώτατα, ἀλλαχοῦ Ἑλλη-

νίδες, ποταμῶν ἑλιγμοί, ποικίλα συμπλέγματα καὶ ὡραιότατα γεωμετρικῶν σχημάτων κοσμήματα. Προχωρῶν ὁ ἐπισκέπτης ἀνακαλύπτει εἰκόνας ἐκ σκληροῦ λίθου, ὧν ἡ λεπτότης κατ' οὐδὲν ὑπολείπεται τῶν τελειοτάτων μικρογραφικῶν καλλιτεχνημάτων. Τὸ ἑστιατόριον κοσμεῖται ὑπὸ ἀντικειμένων ὅσα σχέσιν ἔχουσι πρὸς τὸν προορισμὸν αὐτοῦ, καρπῶν, ἰχθύων, πτηνῶν· ἐνιαχοῦ δὲ φαίνονται ἐπὶ τοῦ ἐδάφους εὐωχιῶν παραστάσεις, ὡς ἐν τῷ ἐπιστρώματι τοῦ μουσείου τοῦ Λατεράνου, ἐν ᾧ ὁ τεχνίτης ἐφαντάσθη νὰ καλύψῃ τὸ ἔδαφος ἐκ τεμαχίων γογγύλης καὶ κράμβης ᾠῶν, πτηνῶν καὶ συντριμμάτων καραβίων. Οἶκον ἀσάρωτον ἐκάλουν τὴν τοιαύτην ἐπίστρωσιν, τὴν ἀπατῶσαν τὸ ὄμμα, ἥτις ἦν ἐν μεγάλῃ, ὡς φαίνεται, χρήσει, καθόσον ἀπαντᾶται μέχρι καὶ αὐτῆς τῆς Ἀφρικῆς. Τῶν λοιπῶν αἰθουσῶν αἱ μὲν περιέχουσιν ἱστορικὰς εἰκόνας, ἕτεραι θεατρικάς, ἱπποδρομικὰς καὶ τοῦ καθ' ἡμέραν βίου σκηνὰς ἢ καὶ παραστάσεις γεωγραφικάς, οἷον ἐκτεταμένα αἰγυπτιακὰ τοπεῖα, ὧν ἓν διατηρεῖται ἐν τῷ μουσείῳ Παλεστρίνη καὶ ἕτερον ἐν Ῥώμῃ. Ἐπὶ πᾶσι δὲ τούτοις εἰκόνες θεῶν καὶ ἀνδρῶν ἐπισήμων καὶ κομψότατα ἄλλα, ἔστιν ὅτε καὶ παράδοξα διαποικίλματα. Τῆς ψηφοθετικῆς τέχνης τὸ κράτος ἐκτείνεται μέχρι τῆς αἰθούσης τῶν λουτρῶν ἢ καὶ μέχρι τῆς κρήνης· κυανᾶ, πράσινα, κίτρινα, ἐκ μίλτου ψηφιδώματα ἐπαλλάσσονται διὰ κογχυλίων καὶ τὰς ποικιλωτάτας παριστάνουσι μορφάς.

Κατὰ τὸν χρυσοῦν τοῦτον τῆς ῥωμαϊκῆς τέχνης αἰῶνα, ὅστις ἀντιστοιχεῖ πρὸς τὴν βασιλείαν τῶν δώδεκα Καισάρων, οἱ ψηφιδογράφοι ὑπὸ τῶν παραδόσεων τῆς ἑλληνικῆς μεγαλοφυΐας ἐμπνεόμενοι πειρῶνται νὰ συνδυάσωσιν ἐν ταῖς συνθέσεσιν αὐτῶν τὴν ἐλευθερίαν μετὰ τῆς καλλιτεχνικῆς ἐγκρατείας. Εἰς τὰ ἐν Πομπηΐᾳ ἀνακαλυφθέντα ψηφοθετήματα πρὸς τὴν ἁρμονίαν τῶν γραμμῶν ἁμιλλᾶται τῶν χρωμάτων ἡ ζωηρότης καὶ τοῦ κλασικοῦ τύπου ἡ σταθερὰ ἀπομίμησις. Οὐδὲν μεγαλοπρεπέστερον τῆς ψηφιδωτῆς εἰκόνος τοῦ Βάκχου, οὐδὲ βαθύτερον καὶ εὐφυέστερον τοῦ Κωμικοῦ ποιητοῦ. Ἀλλ' ἐν μέσῳ πάντων τούτων ἐξόχως διακρίνεται ἡ σύνθεσις τῆς ἐν Ἀρβήλοις μάχης, ἥτις ἀρίστην δίδωσιν ἡμῖν ἰδέαν τῆς καλαισθητικῆς τῶν ῥωμαίων ψηφιδογράφων δεξιότητος καὶ ἥτις ἀπὸ τῆς ἐποχῆς τῆς ἀνακαλύψεως αὐτῆς κατὰ τὸ 1831 διατηρεῖ ἀμείωτον τὸν θαυμασμὸν τοῦ ἐμπειροπράγμονος θεατοῦ.

Ὑπὸ τοὺς Ἀντωνίνους ἡ παράδοσις τῆς μεγαλοπρεποῦς ταύτης τέχνης ἀλλοιοῦται κατὰ μικρόν· ἀπαντῶνται μὲν ἔτι ἱκανὰ ἐπὶ μαρμάρου ζωγραφήματα, μαρτυροῦντα πολλὴν ἐμπειρίαν τῆς τέχνης καὶ τῶν

ἐντυπώσεων αὐτῆς, ἰδίως ὅταν μετὰ ποικιλμάτων καὶ διακόσμων εὑρίσκωνται συντεθειμένα, ἀλλ' ἐν τοῖς πλείστοις ἡ ἑνότης, ἡ ἁρμονία καὶ τὸ ἔρρυθμον παντελῶς ἐλλείπουσι. Τῆς ἐποχῆς ταύτης οἱ ψηφιδογράφοι λησμονοῦσιν ὅτι πρώτιστον αὐτῶν καθῆκόν ἐστι τὸ νὰ μυηθῶσι τῆς ἀρχιτεκτονικῆς τὸ πνεῦμα, ἧς εἰσι βοηθοί, καὶ ἐμπνέονται ὑπὸ τῶν κανόνων αὐτῆς καὶ τὰ σχεδιάσματα αὐτῶν πρὸς τὰ ἐκείνης νὰ συμμορφῶσιν· ἀντὶ τούτου ἀφίνουσιν ἀχαλίνωτον τὴν φιλοδοξίαν καὶ τὴν φαντασίαν αὐτῶν. Ἐκεῖ ἔνθα ἡ γενικὴ διάθεσις τοῦ ναοῦ ἢ τοῦ ἀνακτόρου, ὅπερ ἀνέλαβον νὰ διακοσμήσωσι, χρήζει ἐμβριθοῦς καὶ συμμετρικῆς συνθέσεως ἢ συμπλεγμάτων εὐκρινῶς, ὡς ἐν τῇ γλυπτικῇ, συνηρμολογημένων, καταφορτίζουσι διὰ πλήθους ἀσκόπων λεπτομερειῶν τὰ ἑαυτῶν συνθέματα, λεπτομερειῶν, ὧν αἱ συγκεχυμέναι καὶ συγκρουόμεναι διαγραφαὶ πλήττουσι τὴν ὅρασιν· ἰδίως φαίνονται πάντες ὑπείκοντες εἰς τὸν πειρασμὸν τοῦ νὰ συνθέτωσι τὰ ψηφοθετήματα αὐτῶν ὡς παραστάσεις ἀσχέτους καὶ ἀνεξαρτήτους τῆς οἰκοδομῆς, ἣν ἀνέλαβον νὰ διακοσμήσωσιν. Ἐν γένει δὲ ἡ φορτικὴ ἐπισώρευσις ὁτὲ μὲν σκηνογραφιῶν καὶ τοπείων, ὁτὲ δὲ πυκνοῦ ὄγκου κτιρίων ἀποπλανᾷ τοῦ θεατοῦ τὸ ὄμμα καὶ κατασυντρίβει τὰς κυρίας τῆς ὅλης εἰκόνος μορφάς.

Τὰς ἐλλείψεις ταύτας διακρίνει τις ἰδίως εἰς δύο ψηφιδογραφήματα, ὧν τὸ μὲν τηρεῖται ἐν τῷ ἐν Ῥώμῃ μουσείῳ Κίρχερ, τὸ δὲ ἕτερον ἐν τῷ μεγάρῳ Βερβερίνη, ἀμφότερα αἰγυπτιακὰς παριστάνοντα ὑποθέσεις καὶ σκηνογραφίας. Ἐν τῷ δευτέρῳ τούτων εἰκονίζονται νῆσοι κατάμεστοι ναῶν καὶ ἐπαύλεων καὶ θερινῶν οἴκων, θόλων κιγκλιδωτῶν, οὓς φυτὰ περιβάλλουσιν ἀναρριχώμενα καὶ αἱ ζωηρόταται τοῦ κοινωνικοῦ καὶ θρησκευτικοῦ βίου σκηναὶ παρίστανται ἐκτυλισσόμεναι· ποταμοὶ ὑπὸ μεγάλων πλοίων ἢ λέμβων ἐκ παπύρου διαυλακοῦνται, ἰθαγενεῖς λυσσώδη διεξάγουσι κατὰ τῶν κροκοδείλων καὶ τῶν ἱπποποτάμων θήραν, πρὸς δὲ τὰ ἄνω τῆς συνθέσεως βράχοι παρίστανται πλήρεις ζῴων φανταστικῶν ἢ πραγματικῶν, ὄφεων καὶ ὀνοκενταύρων, καμηλοπαρδάλεων καὶ ταύρων, καρκίνων, πιθήκων, πανθήρων, τίγρεων, λεόντων, καμήλων, κυνολύκων καὶ χελωνῶν. Ἐν ταῖς κορυφαῖς τῶν βράχων θηρευταὶ καταβάλλουσι διὰ τῶν βελῶν τὸ θήραμα, ἐν δὲ τῷ ἀλλοκότῳ τούτῳ συμφυρμῷ τοιαύτη ἐπικρατεῖ τῶν εἰκονιζομένων σύγχυσις, ὥστε θὰ ἐπίστευέ τις ὅτι ὁ τεχνίτης ἐκ προθέσεως ἀνέλαβε νὰ περιφρονήσῃ πάντας τῆς συμμετρίας καὶ τῆς εὐκρινείας τοὺς κανόνας· τὸ τετριμμένον τῆς συλλήψεως, ἡ δυσμορφία τῶν τύπων καὶ τὸ βεβιασμένον τῶν κινήσεων καταφανεστάτην παριστῶσι τὴν ἀντίθεσιν πρὸς τὴν καλλίστην καὶ εὐ-

γενῆ ἀρχιτεκτονικὴν διάταξιν τοῦ ναοῦ τῆς Τύχης, ὡς διάκοσμος τοῦ ὁποίου ἐχρησίμευε τὸ περιγραφὲν ψηφιδογράφημα.

Ἀλλὰ παρὰ τὰς περιγραφείσας ἀτελείας τῶν δύο τούτων τῆς ψηφοθετικῆς τέχνης μνημείων, ὧν ἡ ἐκτέλεσις ἀνάγεται εἰς τοὺς χρόνους τοῦ Ἀδριανοῦ, ἡ γνησία καὶ ἔντεχνος τοῦ χρωματισμοῦ καὶ τῆς σκιαγραφίας δεξιότης καὶ ἡ ἐν τῷ συνόλῳ ὑποτυπουμένη τῆς ζωῆς πνοὴ δὲν διαφεύγουσι τὸν μὴ ἄμοιρον καλαισθησίας παρατηρητήν. Ἕτερον κατὰ τρία τέταρτα τοῦ αἰῶνος νεώτερον ψηφιδογράφημα, τελευταῖον ἴσως λείψανον προϊούσης ἐν τῇ τέχνῃ παρακμῆς, ἀποτελοῦν ἀπέραντον ἐν ταῖς θέρμαις τοῦ Καρακάλα ἐπίστρωσιν καὶ πλείστας εἰκονίζον μορφὰς τῶν περιβοήτων τῆς ἐποχῆς ἐκείνης ἀθλητῶν καὶ μονομάχων, στερεῖται καὶ τῆς ἐλαχίστης καλλιτεχνικῆς ἀρετῆς δυναμένης νὰ ἐξαγοράσῃ τοὺς ἀσυγγνώστους τῆς τέχνης σολοικισμοὺς καὶ τὰ τὴν κατάπτωσιν μαρτυροῦντα ἁμαρτήματα. Τὸ πλημμελὲς τῆς σκιαγραφίας, τὸ χυδαῖον τοῦ χρωματισμοῦ ἁμιλλῶνται πρὸς τὸ κακόζηλον τῆς ἐπινοίας. Οὐδὲν δυσειδέστερον τῶν ἀπεκτηνωμένων ἐκείνων μορφῶν, ἐν αἷς καὶ ἡ ρώμη αὐτὴ φαίνεται νοσηρὸν γέννημα γεγηρακότος καὶ διεφθαρμένου πολιτισμοῦ. Ἦτο καιρὸς νὰ ἀναγεννηθῇ καὶ ζωογονηθῇ ὑπὸ νέας τινὸς ἐμπνεύσεως τὸ εἶδος τοῦτο τῆς ζωγραφικῆς, ὅπερ παρὰ τοῖς Ρωμαίοις ἴσχυσεν ὑπέροχον νὰ καταλάβῃ θέσιν καὶ νὰ ἐπισκιάσῃ πάντα τὰ λοιπά.

Φώτιος Δημητριάδης.

Η ΒΥΖΑΝΤΙΝΗ ΤΕΧΝΗ [1]

Ὁ κ. Φρ. Ἀλβάνας εὐηρεστήθη νὰ φέρῃ κρίσεις τινὰς ἐπὶ τοῦ ἄρτι ἐκδοθέντος συγγράμματός μου «Βυζαντινὴ τέχνη καὶ Βυζαντινοὶ καλλιτέχναι». Καὶ πρῶτον παρατηρεῖ μετὰ ἣν ἐν τῷ Ἀττικῷ Ἡμερολογίῳ δημοσιευθεῖσαν πρό τινων ἐτῶν διατριβήν μου περὶ βυζαντινῆς τέχνης, αἱ δοξασίαι μου ἔλαβον μεγάλην τροπὴν ἐπὶ τὸ βέλτιον, χειροκροτεῖ δὲ διὰ τὴν ἐπελθοῦσαν ταύτην τροπὴν τόσῳ μᾶλλον, ὅσῳ πιστεύει ὅτι ἐπέφερον αὐτὴν αἱ συμβουλαί, τὰς ὁποίας μοὶ ἔδωσε διὰ τῆς «Ἑβδομάδος» καὶ τὰς ὁποίας ὅμως δὲν ἐνθυμοῦμαι ἄν ποτε ἀνέγνωσα.

[1] Ἀξιότιμε κύριε Διευθυντὰ τοῦ *Παρνασσοῦ*.

Παρακαλῶ νὰ δημοσιεύσητε τὰ ὀλίγα ταῦτα εἰς ἀπάντησιν τῶν ὅσων περὶ ἐμοῦ ἐδημοσίευσεν ὁ κ. Ἀλβάνας ἐν τῷ ὑφ' ὑμῶν διευθυνομένῳ ἀξιολόγῳ περιοδικῷ, ἐν τῷ φυλλαδίῳ τοῦ Ἰανουαρίου ἐ. ἔ. Γ. Μ.

Ἀλλὰ τοῦτο εἶνε δι' ἐμὲ ἀδιάφορον, λέγω δὲ μόνον ὅτι εἶχον τὸ δικαίωμα νὰ ἀναπτύξω κατὰ τὸ δοκοῦν τὰς περὶ βυζαντινῆς τέχνης ἰδέας μου, καθόσον καὶ ἐν τῇ διατριβῇ μου ἐκείνῃ εἶχον ἐπιφυλαχθῇ νὰ πραγματευθῶ ἐν τῷ μέλλοντι τὸ ζήτημα μετὰ πλειοτέρας· ἐπιστασίας καὶ μελέτης. Τοῦτο δ' ἔπραξα ἐν τῷ τελευταίῳ μου ἔργῳ, χωρὶς ν'ἀπομακρυνθῶ πολὺ ἐκ τῶν τότε ἐκ τοῦ προχείρου γραφέντων.

Ὁ κ. Ἀλβάνας ἰσχυρίζεται ὅτι ἐνόσῳ ἔχω ὁδηγοὺς ἄλλους γράψαντας περὶ βυζαντινῆς τέχνης, κρίνω ὀρθῶς, ἀλλ' ὅταν ἐμπιστεύωμαι εἰς τὰς ἰδίας μου δυνάμεις, παθαίνω τὸ πάθημα τοῦ Ἰκάρου. Τεκμαίρεται δὲ τοῦτο ὁ εὐφυὴς ἐπικριτής μου ἐκ τοῦ ὅτι ἐνῷ περὶ Δοξαράδων καὶ τῶν ἔργων των ἁπλῆν νύξιν κάμνω, περὶ τῶν πολὺ ὑποδεεστέρων των κάμνω πλειότερον λόγον, ἄρα δὲν γινώσκω, κατὰ τὸν κ. Ἀλβάναν, νὰ διακρίνω τὴν μεταξὺ καλλιτεχνῶν διαφοράν. Ἐὰν ὁ κ. Ἀλβάνας εἶχεν ὀλιγωτέραν ἐπιθυμίαν νὰ μὲ ἴδῃ κρημνιζόμενον ὡς τὸν Ἴκαρον, θὰ ἔβλεπεν ὅτι περιωρισμένος ὢν ἐκ τοῦ τίτλου τοῦ συγγράμματός μου, ὤφειλον νὰ μνημονεύσω μόνους τοὺς ζωγράφους τοὺς ἀνήκοντας εἰς τὴν βυζαντινὴν Σχολὴν καὶ προσέτι τοὺς τροποποιήσαντας κατά τι τὴν βυζαντινὴν τέχνην. Διὰ τοῦτο περιωρίσθην ν' ἀναφέρω τὸν Πλακωτόν, τὸν Παραμυθιώτην, καὶ τὸν Σπεράντσαν καὶ ἄλλους τινάς, οὐχὶ ἀποθαυμάζων αὐτούς, ἀλλὰ διότι συμπεριελαμβάνοντο ἐν τῷ προγράμματί μου· δὲν ἀνέφερα δὲ τοὺς Δοξαράδες καὶ ἄλλους προσέτι, εἰμὴ ἐν παρόδῳ, διότι οὗτοι ἀνήκουσιν εἰς τὴν ἰταλικὴν Σχολήν. Ἐὰν ὁ κ. Ἀλβάνας ἐλάμβανεν ὀλίγην ὑπομονήν, θὰ ἐμάνθανεν ἐκ τῆς ἤδη δημοσιευομένης ἐν τῇ *Ἑστίᾳ* περὶ τῆς σχολῆς τῶν Δοξαράδων πραγματείας μου, ὁποίας ἰδέας ἔχω περὶ τῶν καλλιτεχνῶν ἐκείνων καὶ περὶ τῶν ἔργων των. Ἴσως καὶ εἰς ταύτην εὕρῃ πολλὰ τὰ ἐπικριτέα, ἀλλ' ἐὰν αἱ περὶ τέχνης κρίσεις μου δὲν συμφωνῶσι πρὸς τὰς κρίσεις τοῦ κ. Φρ. Ἀλβάνα, δὲν πταίω διόλου ἐγώ.

Εἰς ὅσα ἄλλα ὁ φιλόψογος Ἀλβάνας ἐπισωρεύει, μεμφόμενός μου τὴν περὶ τοῦ σοφοῦ Μουστοξύδου σιωπὴν ἢ τὴν ὀλιγολογίαν μου, νομίζω περιττὸν ν' ἀπαντήσω, διότι εἰς ταῦτα ἀπαντᾷ ἀρκούντως ἡ ἀνωτέρω πραγματεία μου.

Ἀλλ' ὁ κ. Ἀλβάνας ἀναφέρει τελευταῖον, μετὰ δυσκόλως συγκρατουμένης φιλαρεσκείας, καὶ δύο ἁμαρτήματά μου, τὰ ὁποῖα ὁμολογῶ ὅτι ἀληθῶς διέπραξα. Ταῦτα δ' εἶνε τὰ ἑξῆς·

Πρό τινων ἐτῶν ἐν τῷ προαναφερθέντι Ἡμερολογίῳ τοῦ κ. Ἀσωπίου, φέρων τὸν λόγον ἐπὶ τῶν ἔργων τοῦ ἀνδριαντοποιοῦ Προσαλέντη, ἐξέλαβον τὸν ἐν Κερκύρᾳ ἀνδριάντα τοῦ Φρ. Ἄδαμ, ὡς ἀνδριάντα τοῦ

Θωμᾶ Μαϊτλανδ. Τὸ ἁμάρτημα τοῦτο διώρθωσε τότε ὁ κ. Ἀλβάνας καὶ τὸν εὐχαριστῶ· ἀλλὰ ἐνασμενίζει νὰ τὸ ἐπανορθώσῃ καὶ ἤδη δεύτερον, ἐνῷ, δικηγόρος αὐτὸς ὤν, ὤφειλε νὰ μὴ λησμονῇ τὸ νομικὸν ἀξίωμα, ὅτι οὐδεὶς δικάζεται δὶς διὰ τὸ αὐτὸ ἁμάρτημα.

Τοῦτο εἶνε τὸ πρῶτόν μου ἁμάρτημα, ἀλλ' ἔπραξα ἀτυχῶς καὶ δεύτερον, ἀκούσιον καὶ τοῦτο. Ἔν τινι βιογραφικῷ σχεδιάσματι, δημοσιευθέντι ἐν τῷ Ἡμερολογίῳ τοῦ 1894, ἔγραψα ὀλίγα τινὰ περὶ τῶν κατὰ τὴν ΙϚ' ἑκατονταετηρίδα διαπρεψάντων ἑλλήνων ζωγράφων, τοῦ Ἀντωνίου Βασιλάκη Aliense (ὃν ὁ τυπογράφος μετεμόρφωσεν εἰς Atienses), τοῦ Κυριακοῦ ἢ Δομινίκου Θεοτοκοπούλου καὶ τοῦ Βελισαρίου Κορενσίου. Τὸ ἁμάρτημά μου καὶ ἐδῶ ἦτο ὅτι ἐνῷ διὰ πολλῶν ἐν ἀρχῇ ἀναφέρω ὅτι ἡ πατρὶς τοῦ Θεοτοκοπούλου εἶνε ἄγνωστος, ἐν τέλει, ἀναφέρων αὐτὸν αὖθις, λέγω ὁ ἐκ Μήλου οὗτος καλλιτέχνης. Τοῦτο ἦτο ἁπλῆ παραδρομὴ καλάμου, ὡς εἶνε καὶ παραδρομὴ γλώσσης. Μετὰ τὴν τύπωσιν παρετηρήθη, ἀλλ' ἦτο πλέον ἀργά. Νομίζω ὅμως ὅτι ἦτο εὔκολον εἰς τὸν κ. Ἀλβάναν νὰ ἐννοήσῃ ἄνευ πολλῆς δυσκολίας τὸ ὀλίσθημα τοῦτο τοῦ καλάμου, καὶ νὰ μὴ ἀναγκασθῇ νὰ ἐπιφωνῇ τὸ «ὁ δυνάμενος νοεῖν νοείτω».

Εὐτυχῶς τὸ περὶ πατρίδος τοῦ Θεοτοκοπούλου ζήτημα ἐλύθη ὁριστικῶς ὑπὸ τοῦ λογίου κ. Βικέλα, ὅστις ἀνέγνω ἔν τινι πίνακι αὐτοῦ καθαρώτατα καὶ ὁλόγραφον τὸ ὄνομα

«Δομίνικος Θεοτοκόπουλος Κρής».

Ἐν Κερκύρᾳ. **Γ. Ε. Μαυρογιάννης.**

ΙΣΤΟΡΙΚΑΙ ΣΗΜΕΙΩΣΕΙΣ ΠΕΡΙ ΣΤΑΦΙΔΟΣ [1]

ΕΝ ΕΠΤΑΝΗΣΩι ΚΑΙ ΙΔΙΩΣ ΕΝ ΖΑΚΥΝΘΩι

Πρὸς τὸν Γαληνότατον Ἡγεμόνα τῆς Ἑνετίας, ἡ Κοινότης Ζακύνθου ἔκαμε γνωστὸν διὰ ὑπομνημάτων καὶ διὰ πρεσβειῶν ὅτι ὁ νέος δασμὸς κατέστρεφε τὰς σταφιδοφόρους νήσους τοῦ Ἰονίου Πελάγους. Ἔλεγεν αὐτῷ, εὐσεβάστως μὲν ἀλλὰ μετὰ θάρρους, ὅτι οἱ ἄγγλοι σταφιδέμποροι κατὰ μέγα μέρος ἐγκατέλειψαν τὴν Ζάκυνθον καὶ μετέβαινον εἰς τὰς Πάτρας, Ναύπακτον καὶ Αἰτωλικὸν πρὸς ἀγορὰν σταφίδος· ὅτι ἦτο ἀναγκαία ἡ ἄρσις τοῦ νέου δασμοῦ, διότι δὲν ἐπεβαρύνοντο δι' αὐτοῦ οἱ Ἄγγλοι, ἀλλ' οἱ ἐγχώριοι· ὅτι ἕνεκα τοῦ φόρου

[1] Συνέχεια· ἴδε φυλλάδ. 6.

τούτου ἡ σταφὶς δὲν ἐπωλεῖτο ὡς ἄλλοτε, μάλιστα δὲ ἡ τιμὴ τὸ 1555 ἔφθασεν εἰς δουκάτα δεκατρία τὴν χιλιάδα, τὸ 1584 εἰς δεκαὲξ ἢ δέκα ὀκτὼ τὴν χιλιάδα, ὅτι τὸ 1587 ἔφθασεν εἰς δέκα δουκάτα τὴν χιλιάδα, ἐνῷ ἄλλοτε ἐπωλεῖτο δουκάτα τριάκοντα ἓξ ἕως τεσσαράκοντα τὴν χιλιάδα· ὅτι ἂν καὶ ἔφθασεν εἰς δέκα δουκάτα τὴν χιλιάδα, σχεδὸν ὅσον ἐδαπάνων διὰ τὰ ἔξοδα τῆς καλλιεργείας, οὐχ ἧττον ὅμως δὲν εὑρίσκοντο ἀγορασταὶ καὶ ἔμενεν ὁ καρπὸς διὰ τὸ ἐπόμενον ἔτος· ὅτι τὸν καρπὸν τῆς ἐσοδείας τοῦ 1586, περισυλλεγέντα ὁλόκληρον εἰς τὴν πόλιν, μὲ δαπάνην ἑπτὰ ἐνετικῶν δουκάτων τὴν χιλιάδα, ἀφ' οὗ δὲν ἐπωλήθη χονδρικῶς, ἠναγκάσθησαν οἱ κάτοχοι νὰ πωλήσωσι λιανικῶς εἰς τὰς ὁδοὺς πρὸς τρία μπέτσια (becci) καὶ ἓν σολδίον τὴν λίτραν [1]. Ἡ τιμὴ ἕνεκα τοῦ νέου τούτου δασμοῦ ἐξέπιπτεν, ὡς ἐκ τῆς ἐλλείψεως συναγωνισμοῦ, ὥστε ἐσκέπτοντο πολλοὶ νὰ μὴ ἐπιμελῶνται τὴν σταφίδα ἢ νὰ τὴν μετατρέψωσιν εἰς οἶνον [2]. Οἱ Ἄγγλοι ἅμα εἶδον τὴν ὑπερτίμησιν, ἀπεφάσισαν ὁριστικῶς νὰ ἐμπορεύωνται τοῦ λοιποῦ εἰς τὴν ἀπέναντι Ἑλλάδα, τοῦθ' ὅπερ τὰ μάλιστα δυσηρέστει τοὺς Ζακυνθίους καὶ τοὺς Κεφαλλῆνας [3]. Οἱ ἐγχώριοι δὲν ἠδύναντο κατ' εὐθεῖαν νὰ τὴν στείλωσιν εἰς τὴν Ἀγγλίαν, ἔνθα περισσότερον ἐξετιμᾶτο, καθότι καὶ δυσκολία ἦτο, καὶ ἡ Βασίλισσα τῆς Ἀγγλίας ἐπεθύμει νὰ εἶνε σχεδὸν ἀγγλικὸν μονοπώλιον ἡ σταφὶς καὶ πολλὰ ἐμπόδια εὕρισκον ἐν Ἀγγλίᾳ οἱ μὴ ὑπήκοοι τῆς Βρεττανικῆς Αὐτῆς Μεγαλειότητος, ὥστε ἡ Κοινότης ἀπεφάσισε ν' ἀποστείλῃ καὶ εἰς Ἀγγλίαν πρεσβείαν πρὸς θεραπείαν τῶν κακῶς ἐχόντων, ἵνα μὴ οἱ δυστυχεῖς κάτοικοι τῶν σταφιδοφόρων νήσων ὑποφέρωσι [4].

Διεμαρτύρετο ἡ Κοινότης κατὰ τοῦ νέου δασμοῦ, συγχρόνως δὲ ἐξετέλει πιστῶς τὰς ἀποφάσεις τῆς Κυβερνήσεως, ὡς κατὰ γράμμα ἐξεπλήρουν τὸ καθῆκόν των οἱ προβλεπταί. Τὸ Συμβούλιον ἐν τούτοις τὸ 1577, ἐξελέξατο τὸν Γεώργιον Μινῶτον καὶ τὸν Νικόλαον Πολυκαλᾶν ὡς *Tansadori*, ἐπὶ σκοπῷ νὰ καταγράψωσι τοὺς ἀμπελῶνας καὶ τοὺς σταφιδαμπελῶνας πρὸς ἐφαρμογὴν τοῦ δασμοῦ (Tansa), ἐπὶ προστίμῳ ἐὰν ἀπεποιοῦντο δουκάτων πεντήκοντα, ὑπὲρ τῶν λιμενικῶν ἔργων. Ἐπρόκειτο δὲ νὰ καταγράψωσιν οὐ μόνον τῆς πεδιάδος ἀλλὰ καὶ τῶν βουνῶν τὰς φυτείας [5].

[1] Atti Consiglio della Communità, Ἀρχειοφυλακεῖον.
[2] Lettere Communità, Ἀρχειοφυλακεῖον.
[3] Atti Consiglio Communità, Ἀρχειοφυλακεῖον.
[4] Lettere Communità καὶ Atti Consiglio Communità, Ἀρχειοφυλακεῖον.
[5] Atti Consiglio Communità, Ἀρχειοφυλακεῖον.

Ἀδιαλείπτως ἐξεδίδοντο διατάξεις κατὰ τῆς διαδόσεως τῶν φυτειῶν τῆς σταφίδος, ὑποδεικνύουσαι τὴν ζημίαν τὴν προερχομένην ἐκ τῆς παραμελήσεως τῆς καλλιεργείας τῆς ἐλαίας, τῶν σιτηρῶν καὶ τῶν ἀμπέλων, ζημίας ἐξ ἴσου ἐπαισθητῆς καὶ εἰς τὸ ταμεῖον τοῦ κράτους καὶ εἰς τὴν εὐημερίαν τῶν πολιτῶν. Ὡς πρὸς τὸν οἶνον, ἀναφέρει διάταξίς τις ὅτι ἐν Ζακύνθῳ αἱ πολεμικαὶ γαλέραι καὶ ἄλλα πλοῖα ἐπρομηθεύοντο οἶνον [1]. Ἡ Ἑνετία ἐπίσης πολὺ ἐνδιεφέρετο διὰ τὸ ἔλαιον καὶ χάρις εἰς τὴν μέριμναν αὐτῆς ταύτην ἑκατομμύρια ἐλαιοδένδρων ἐφυτεύθησαν ἐν Κερκύρᾳ ἐπ' ἀμοιβῇ [2]. Διάταγμα τοῦ 1623 περὶ τῶν ἐλαιοδένδρων ὁρίζει ἵνα ἐν Ἰστρίᾳ, Δαλματίᾳ, Ἀλβανίᾳ, Κερκύρᾳ, Ζακύνθῳ, Κεφαλληνίᾳ, Ἰθάκῃ καὶ Κρήτῃ μεριμνήσωσι περὶ τῆς ἐπιμελοῦς καλλιεργείας τῶν ἐλαιοδένδρων, ἐξημερώσωσι τὰ ἄγρια, καὶ φυτεύσωσι νέα, ἀπαγορεῦον ἐνταυτῷ αὐστηρῶς τὴν ἐκρίζωσιν καὶ τὴν ἀποκοπὴν αὐτῶν. Οἱ παραβάται ἐτιμωροῦντο διὰ προστίμου, ἐξορίας, κατέργου, φυλακῆς, μαστιγώσεως καὶ ἄλλων ποινῶν, σχετικῶς πρὸς τὴν προξενηθεῖσαν εἰς τὰ ἐλαιόδενδρα ζημίαν [3].

Ἡ κοινότης Ζακύνθου, ὡς ἀντιπροσωπεύουσα τὴν κοινὴν τοῦ τόπου θέλησιν καὶ μεριμνῶσα περὶ τῆς εὐημερίας πάντων τῶν κατοίκων, ὀρθῶς ἔπραττε φερομένη εὐθαρσῶς πρὸς τὴν Ἑνετικὴν Κυβέρνησιν ὡς πρὸς τὸ ζήτημα τοῦ νέου δασμοῦ, καθότι ἡ σταφὶς τῆς Ζακύνθου εὐθὺς ὡς ἐγένετο ἀντικείμενον ἐμπορίου, ἀμέσως ἀπέκτησεν, ὡς εἴπομεν, φήμην οὐχὶ τυχοῦσαν. Τὸ 1465 ὁ Ἰωάννης Helfrichus τὴν σταφίδα ἀναφέρων, λέγει ὅτι ἐστέλλετο εἰς Ἰταλίαν, Γαλλίαν, Ἀγγλίαν καὶ ἐνίοτε εἰς Γερμανίαν [4]. Ὁ Πορκάκης ἐπίσης τῷ 1590 τὴν ἀναφέρει ὡς ἓν τῶν τριῶν προϊόντων τῆς νήσου [5].

[1] Atti Consiglio κτλ καὶ Libri ordini, Ἀρχειοφυλακεῖον.

[2] Πρβλ. C. Botta : *Storia Naturale e Medica di Corfù*, ἔκδοσις τῶν Μεδιολάνων 1823, σελ. 59—90 καὶ *Πάρτς*. Ἡ Νῆσος Κέρκυρα κτλ. μετάφρασις Π. Βέγια, ἐν Κερκύρᾳ 1892 σελ. 262—272.

[3] Τὸ διάταγμα τοῦτο σώζεται εἰς τὸ ἀρχεῖον τῆς Δυτικῆς ἐπισκοπῆς.

[4] Ἐπὶ λέξει : «In hac insula nasci *parvas uvas passas ;* quae, victum «in collis praebentes, in Italiam, Galliam, Angliam, et unde in Germaniam «deportentur». Ὅρα *Turcograecia* τοῦ Κρουσίου σελ. 275. Τὸ ἀντίτυπον τοῦ σπανίου τούτου πονήματος τοῦ Κρουσίου, ὅπερ σώζεται ἐν τῇ *Φωσκολιανῇ Βιβλιοθήκῃ*, εἶνε πολύτιμον, ἕνεκα ἰδιοχείρου ἀφιερώσεως τοῦ Μητροφάνους Κριτοπούλου πρὸς τὸν Διονύσιον Πετρόπουλον τῷ 1629.

[5] Ἐπὶ λέξει : «Quest' isola è abbondante di *tre beni* principali ; cioè «d' *uve passe*, di vini et d'olii ; intanto che computato l'uno anno per l'al«tro di ciascuna di queste rendite si cavano *cinquanta milla* ducati l'anno». Porcacchi : *Le Isole più famose del mondo* σελ. 100.

Οἱ Ζακύνθιοι ἦσαν ὑπερήφανοι κατέχοντες τοιοῦτον θησαυρόν, ἐξ οὗ πολλὰ ἐκέρδιζον, διὸ δὲν ἐπεθύμουν ἐκ τῶν ζακυνθίων κλημάτων νὰ γείνῃ μεταφύτευσις εἰς ἄλλα μέρη. Ἐν τῇ ἁπλότητι αὐτῶν δὲν ἐνόησαν ὅτι ἡ ἐκτίμησις τῆς Ζακυνθίας σταφίδος δὲν ἐξηρτᾶτο ἐκ τοῦ ἐδάφους, οὐδὲ ἐκ τοῦ εἴδους τῶν κλημάτων, ἀλλὰ ἐκ τῆς φιλοπονίας τῶν χωρικῶν καὶ ἐκ τῆς ἐπιμελείας τῶν σταφιδεμπόρων, ὡς προϊόντος τοῦ χρόνου ἠδυνήθησαν νὰ πεισθῶσι. Προκειμένου δὲ περὶ φόβου μεταφυτεύσεως τῆς ζακυνθίας σταφίδος εἰς Ἀγγλίαν, ἐπιτραπήτω ἡμῖν μικρὰ παρένθεσις σχετικὴ πρὸς τὸ θέμα.

Κατὰ παλαιὰς μαρτυρίας, ἡ ἄμπελος μετεφυτεύθη εἰς Ἀγγλίαν ἐπὶ Ρωμαίων. Ἐπὶ Ἑρρίκου δευτέρου (1154—1189), ὅτε ἡ Ἀγγλία ἐκυρίευε γαλλικάς τινας ἐπαρχίας ἀμπελοφόρους, ἤρχισε νὰ παραμελῆται ἡ καλλιέργεια τῆς ἀμπέλου ἐπὶ τοῦ ἀγγλικοῦ ἐδάφους, διότι οἱ Ἄγγλοι, ὡς φαίνεται, ἐνόμιζον ὅτι αἰωνίως θὰ ἦσαν κύριοι τῶν γαλλικῶν τούτων ἐπαρχιῶν. Ἀλλ' ὅμως, εἰ καὶ ἡ παραγωγὴ τοῦ ἀγγλικοῦ οἴνου εἶχε πολὺ ἐλαττωθῆ, οἱ Plot, Barnaby, Googe καὶ Hartlib ἀναφέρουσιν ὅτι κατὰ τὸν δέκατον ἕκτον καὶ δέκατον ἕβδομον αἰῶνα ἱκανὴ ποσότης οἴνου κατεσκευάζετο ἐξ ἀγγλικῶν ἀμπέλων. Ὁ Hartlib μάλιστα ἀναφέρει τὸν Ricard, ὅστις παρήγαγε κατ' ἔτος 6—8 *Barriques* καὶ ὁ Miller ἐν τῷ Λεξικῷ αὐτοῦ γράφει ὅτι κατὰ τὸ 1713 εἰς τὰ ὑπόγεια τοῦ Πύργου Arundel ἐν Sussex ὑπῆρχον πλέον τῶν ἑξήκοντα βυτίων οἴνου κατεσκευασμένου ἐξ ἀγγλικῶν ἀμπέλων. Τῆς καλλιεργείας τῆς ἀμπέλου ἐν Ἀγγλίᾳ ἐπεμελήθησαν πολὺ κατὰ τὰς ἀρχὰς τοῦ δεκάτου αἰῶνος, ἐπὶ σκοπῷ νὰ μὴ προστρέχωσιν εἰς Γαλλίαν πρὸς ἀγορὰν τοῦ προϊόντος τούτου. Ἰσχυρίζοντο μάλιστα οἱ Ἄγγλοι ὅτι, ἂν αἱ ἀγγλικαὶ σταφυλαὶ δὲν ὡμοίαζον πρὸς τὰς γαλλικάς, τοῦτο προήρχετο οὐχὶ ἐκ τοῦ κλίματος, ἀλλὰ ἐκ τοῦ τρόπου τῆς καλλιεργείας. Περὶ τὰ τέλη ὅμως τοῦ παρελθόντος αἰῶνος ἡ ἰδέα περὶ ἐγχωρίου οἰνοποιΐας ἐν Ἀγγλίᾳ ἐγκατελείφθη [1] καὶ ἐξηκολούθησε μόνον ἡ καλλιέργεια σταφυλῶν πρὸς βρῶσιν, ἔκτοτε δὲ τὸν οἶνον προμηθεύεται ἔξωθεν ἡ χώρα [2].

Οἱ Ἄγγλοι λοιπὸν μέχρι τέλους τοῦ παρελθόντος αἰῶνος ἐπεθύμουν νὰ καταναλίσκωσιν οἶνον παραγόμενον ἐξ ἀγγλικῶν ἀμπέλων, πολλαὶ δὲ ἀπόπειραι πρὸς τοῦτο ἐγένοντο. Δύο βασίλισσαι τῆς Ἀγγλίας—ἡ Μαρία (1553—1558), διάδοχος τοῦ ἀδελφοῦ αὐτῆς Ἐδουάρδου τοῦ ΣΤ',

[1] Πρβλ. *Feuille vinicole de la Gironde* ἀρ. 43, Bordeaux 1891—*Produzione e Commercio del vino in Italia e all' estero,* Roma 1892, ἐκδοθὲν δαπάναις τοῦ τῆς Ἰταλίας ὑπουργείου τῆς Γεωργίας κλπ.

[2] Πρβλ. *Bolletino di Notizie Agrarie* τοῦ ἔτους 1891.

ἡ θριαμβεύσασα ἐπὶ τῆς ἀτυχεστάτης Ἰωάννης Γρέϋ, τῆς ἀπαθανατισθείσης ὑπὸ τῶν ποιητῶν καὶ καλλιτεχνῶν, καὶ ἡ Ἐλισάβετ (1558—1603) ἡ αὐθαίρετος, ἀλλὰ δραστήριος καὶ εὐτυχὴς—ἔδειξαν ἀμφότεραι τάσεις καὶ ἐπιθυμίαν, ὅπως ἡ σταφὶς καταστῇ ἀγγλικὸν μονοπώλιον. Ἐνῷ δὲ ἡ ἀγγλικὴ κυβέρνησις ἠνέχθη φόνους Ἄγγλων γενομένους ἐν Κεφαλληνίᾳ καὶ Ζακύνθῳ, δραστηρίως ἐνήργησεν ἀφ' ἑτέρου πρὸς ἀθώωσιν ἄγγλου πλοιάρχου ἀγοράσαντος κλήματα σταφίδος. Ἡ δίκη ἤρξατο περὶ τὰ τέλη τῆς βασιλείας τῆς Μαρίας καὶ ἐξηκολούθησεν ἔπειτα ἐπὶ τῆς βασιλείας τῆς Ἐλισάβετ· ἡ ἀγέρωχος δὲ αὕτη βασίλισσα, ἥτις ἠφάνισε τὸν ἱσπανικὸν στόλον καὶ διὰ τοῦ Drake κατέστρεψε τὰ ἱσπανικὰ παράλια καὶ διὰ τοῦ Hawkins τὰ παράλια τῆς Ἀμερικῆς καὶ διὰ τοῦ κόμητος Essex ἐβομβάρδισε τὰ Γάδειρα, οὐδὲν ἔπραξεν εἰς τὴν Ἐνετίαν, ἢ μᾶλλον εἰς τὴν Ζάκυνθον, διὰ τὴν λίαν αὐστηρὰν τιμωρίαν τοῦ ὑπηκόου πλοιάρχου της, τοῦ ἀγοράσαντος κλήματα πρὸς φύτευσιν.

Τὸ γεγονὸς τοῦτο συνέβη ὡς ἑξῆς :

Ἀγγλικὸν πλοῖον ἡτοιμάζετο ν' ἀποπλεύσῃ ἐκ Ζακύνθου, ὅτε αἱ ἀρχαὶ ἔμαθον ὅτι εἰς τὸ πλοῖον τοῦτο ὑπῆρχον χιλιάδες κλημάτων ἀμπέλων καὶ σταφίδος ἰδίως. Ἐνηργήθη ἀμέσως κατάσχεσις αὐτῶν, ἀνακρίσεως δὲ γενομένης, ἔμαθον αἱ ἀρχαὶ ὅτι ἠγοράσθη ἀπὸ χωρικοὺς ἐξ Ἁγίας Μαρίνης [1], Γερακαρίου καὶ Καλιπάδου [2]. Ὁ πλοίαρχος ἀπολογούμενος διετείνετο ὅτι δὲν ἦσαν κλήματα μελανῆς σταφίδος, ἀλλὰ λευκοῦ λιανορρωγίου, μὴ ἔχοντος οὐδεμίαν εἰς τὸ ἐμπόριον ἀξίαν (messuno valore commerciabile), ἂν καὶ πρὸ τῆς μεταφυτεύσεως τοῦ μελανοῦ ἐπωλεῖτο καὶ αὐτό, ὅτι τὸ μελανὸν λιανορρῶγι εἶνε ἡ πραγματικὴ σταφὶς (il nero lianorogi è la vera uva passa *Coranto*), ὅτι τὸ λιανορρῶγι χρησιμεύει πρὸς κατασκευὴν μόνον οἴνου λίαν πνευματώδους, καὶ ὅτι ἠγόρασε τὰ κλήματα χάριν στολισμοῦ κηπαρίων, ἠγνόει δὲ ἂν τὸν ἠπάτησαν οἱ χωρικοί. Ἀφ' ἑτέρου ἐβεβαίωσαν μεθ' ὅρκου οἱ χωρικοὶ καὶ διὰ μαρτύρων, ὅτι ὁ Ἄγγλος ἐζήτει κλήματα ρομπόλα καὶ σταφίδα καὶ ὅτι ἔλαβον 500 δουκάτα. Καὶ οἱ μὲν χωρικοὶ κατεδικάσθησαν εἰς τριῶν ἐτῶν φυλάκισιν, ὁ δὲ Ἄγγλος εἰς φυλάκισιν, μαστίγωσιν καὶ ἔκθεσιν ἐπὶ μίαν ἡμέραν εἰς τὸν κύφωνα (berlina) εἰς τὸν Αἰγιαλόν. Τὸ πλοῖον κατεσχέθη καὶ μετὰ

[1] Χωρίον μὴ ὑπάρχον πλέον—περὶ χωρίων τοποθεσιῶν καὶ ἄλλων σχετικῶν τῆς Ζακύνθου ἑτοιμάζει *λεξικὸν* ἀξιόλογον ὁ νέος κ. Λ. Χ. Ζώης.

[2] Ἡ γραφὴ τῶν χωρίων τούτων εἰς τὸ ἔγγραφον εἶνε Hieracario καὶ Calliopado. Οὕτως εἴδομεν αὐτὰ γεγραμμένα καὶ εἰς ἔγγραφα τοῦ δεκάτου πέμπτου αἰῶνος, σωζόμενα παρὰ τῷ ἀρχείῳ τῆς Δυτικῆς ἐπισκοπῆς.

δύο ἔτη ἐπωλήθη πρὸς ὄφελος τῆς κυβερνήσεως, μεθ' ὅλας τὰς διαμαρτυρίας τοῦ ἐν Ζακύνθου ἀντιπροσώπου τῆς Ἀγγλίας. Ἐπίσης καὶ οἱ ναῦται τοῦ πλοίου τούτου εἶχον κατηγορηθῆ ὅτι ἐπώλουν διάφορα ἀγγλικὰ ἐμπορεύματα καὶ οὕτως ἐθεωρήθη τὸ πλοῖον λαθρεμπορικόν [1]. Τοῦτο ὅμως δὲν ἦτο πρωτοφανές. Οἱ ναῦται τῶν ἀγγλικῶν πλοίων καὶ ἄλλοι, ἐρχόμενοι εἰς τὰς νήσους καὶ εἰς ἄλλα μέρη, ἐπώλουν διάφορα ἀντικείμενα πρὸς ὄφελος μὲν τῶν πολιτῶν, ἀλλὰ πρὸς ζημίαν τῶν ἐμπόρων καὶ τῆς κυβερνήσεως. Τὴν τέχνην ταύτην ἐξήσκουν καὶ ἄλλοι ξένοι, οἵτινες ἐπὶ τῷ σκοπῷ τούτῳ μετέβαινον ἀπὸ τόπου εἰς τόπον. Τὰ εἴδη ταῦτα δὲν ἐπλήρωνον δασμὸν ὡς ἀποβιβαζόμενα κρυφίως καὶ τὸ λαθρεμπόριον τοιουτοτρόπως ἤκμαζεν. Ἡ κυβέρνησις ὠργίζετο διὰ τοῦτο καὶ δι' ἀλλεπαλλήλων διαταγμάτων ἀπεπειρᾶτο νὰ καταστείλῃ τὸ κακόν. Χάριν περιεργείας δημοσιεύομεν τὸ κείμενον ἑνὸς τῶν διαταγμάτων τούτων: Inerendo al venerato decreto dell'Eccellentissimo Senato 16 Gennaro corrente, in cui viene espressa la precisa Pubblica volontà di alienare risolutamente le vendite alla minuta delle forestiere manifatture consistenti in tela, calze, sette, fazzoletti, grembiali ed altre merci somiglianti, che da gran tempo vanno praticandosi per tutto il giro dell'anno per le città e territori dello stato da una moltitudine di uomini, donne e ragazzi esteri, con zerletti o con fagotti e con la misura detta brazzolaio, con defraudo dei pubblici dazi ed altre pubbliche contribuzioni ed a gravissimo danno dei mercanti sudditti che soccombono ai dovuti pesi. Si fa sapere ed intendere che dentro il termine di giorni trenta, che comincieranno alla pubblicazione di questo proclama, tutti i sopraddetti forestieri venditori ed altre persone benchè sudditte agenti per quelli (non parlandosi degli Armeni, che godono privilegi in tale proposito) non possino più praticare le vendite, salvo il tempo della fiera, in poca, o minima quantità di verune di esse merci, o somiglianti o di altro come sopra, sotto pena della perdita delle loro robe e di quei ulteriori castighi, che saranno della pubblica giustizia. Restando incaricati i pubblici Rappresentanti, che mentre fan battere da ministri loro ufficiali la campagna per

[1] Reclami et sentenze diverce sparse, Ἀρχειοφυλακεῖον ὑπὸ τὰ Δικαστήρια. Ἐτιμωρήθησαν καί τινες ναῦται, ἀλλ' ἀγνοοῦμεν τὴν ποινήν, καθότι δὲν εὕρομεν τὰ σχετικὰ ἔγγραφα.

altre occorenze, facciano invigilar l'avvantaggio, perchè non solo nelle città, ma nemmeno nei territori più non abbiano a continuare pratiche si dannose, onde in tutte le sue parti esecuzione inviolabile riporti la costante e ferma pubblica volontà in tal proposito.

Data dalla Deputazione al commercio li 23 Gennaro 1744. M. V[1].

Niccolo Tron, cav. deputato,
Giov. Magno, aggionto.

Approvato con decreto dell'Eccellentissimo Senato, li 23 Gennaro 1744.

Simon Cavalli, Segr.

*
* *

Ἡ τιμωρία τῶν χωρικῶν καὶ τοῦ Ἄγγλου διὰ τὴν πώλησιν τῶν κλημάτων ἦτο βεβαίως λίαν αὐστηρά, ἴσως διότι ἡ πώλησις ἐγένετο πρὸς ξένον. Ἐν τούτοις ἀνεύρομεν εἰς ἀρχαῖα ἔγγραφα ὅτι καὶ χωρικοὶ καὶ πολῖται κατεδικάσθησαν ὡς χορηγήσαντες κλήματα εἰς ἄλλους, ἀλλ' ἡ τιμωρία αὐτῶν περιωρίζετο εἰς πρόστιμον. Ὁ πωλῶν κλήματα πρὸς φύτευσιν ὤφειλε νὰ ἔχῃ τὴν ἄδειαν ἀπὸ τὸν κτηματίαν. Χωρικός τις ἐξ Ἁγίου Δημητρίου ἐτιμωρήθη διὰ προστίμου ἑνὸς δουκάτου ὡς πωλήσας εἰς Κερκυραῖον ἑκατὸν κλήματα σταφίδος ἄνευ τῆς ἀδείας τοῦ κυρίου του. Ἄγνωστον ἂν ἡ ποινὴ αὕτη ἐπεβλήθη λόγῳ παραβάσεως τῆς διατάξεως ἢ ἐπὶ σκοπῷ παρεμποδίσεως τῆς καλλιεργείας τῆς σταφίδος ἐν Κερκύρᾳ. Ὁ Δόδουελ, λέγει ὅτι δὲν ἐπετρέπετο ἡ καλλιέργεια τῆς σταφίδος εἰς Κέρκυραν καὶ ἀλλαχοῦ, ὅπως μὴ βλάψῃ τὸ μονοπώλιον τοῦ σταφιδοκάρπου τῆς Ζακύνθου καὶ Κεφαλληνίας[2]. Ὅμως κλήματά τινα σταφίδος μετεφυτεύθησαν εἰς Κέρκυραν[3].

Καὶ ὁ βαρῶνος Ἐμμανουὴλ Θεοτόκης[4] ἀπεπειράθη βραδύτερον νὰ διεγείρῃ τὴν ἐπιθυμίαν τοῦ κέρδους διὰ τῆς ἐν Κερκύρᾳ καλλιεργείας τῆς σταφίδος· ἀλλ' ἡ ἐνέργειά του ἀπέβη ἄγονος.

[1] Τὸ M. V. δηλοῖ More Veneto. Ὡς γνωστὸν τὸ ἔτος παρ' Ἐνετοῖς ἤρχιζε τὸν Μάρτιον.

[2] Πρβλ. Σ. Ξένου, *Ἱστορία τοῦ σταφιδοκάρπου* ἐν *Ἀκροπόλει Φιλολογικῇ* σελ. 178. Παραπέμπομεν εἰς τὸ ἔργον τοῦ κ. Ξένου, καθότι δὲν ἔχομεν τὸν Δόδουελ ὑπ' ὄψιν.

[3] Λαζάρου δὲ Μόρδου Nozioni Miscellanee intorno a Corcira ἐν Κερκύρᾳ 1808. Ἐν σελ. 19 λέγει Vi sono (ἐν Κερκύρᾳ) varie piante della cosi detta *uva passa*, ossia uva di Corinto.—Ὅρα ἐπίσης Δ. Μαρτζιάρη *Χλωρὶς Κερκυραϊκὴ* ἐν τῇ *Ἰονίῳ Ἀνθολογίᾳ* τῆς Κερκύρας σελ. 224—225.

[4] Détails sur Corfou, Κέρκυρα 1826 σελ. 67—68.

Ἡ Ἐνετικὴ Κυβέρνησις ἀπέβλεπεν ἐνταυτῷ πάντοτε καὶ εἰς τὸ ἴδιον κέρδος καὶ προσεπάθει διὰ τοῦ δασμοῦ νὰ ὠφεληθῇ. Ὑπῆρχον ἀληθῶς ἐν Ζακύνθῳ πλεῖστοι ἔμποροι καὶ ἐθεωρεῖτο κἄπως ἡ νῆσος αὕτη ὡς κέντρον ἐμπορίου· ἀλλ' ὅμως οἱ Ἄγγλοι καὶ οἱ Ὀλλανδοὶ μὲ τὰ πλοῖά των μετέβαινον συνηθέστερον καὶ εἰς τὸν πρωτεύοντα λιμένα τῆς Κεφαλληνίας, τὸν τοῦ Ἀργοστολίου, εἰ καὶ τὸ ἐπίνειον τοῦτο κατῳκεῖτο τότε ὑπὸ ὀλίγων κατοίκων. Εἰς Ἀργοστόλιον κατέβαλλον τὸν ἐξαγωγικὸν φόρον καὶ παρελάμβανον τὴν σταφίδα παρὰ τῶν παραγωγῶν. Ἡ ἄμεσος ἐπιμιξία ξένων καὶ ἐγχωρίων παρεῖχεν, ὡς εἰκός, δελεαστικωτάτην εὐκαιρίαν πρὸς ἐπικερδῆ λαθρεμπορίαν, μεθ' ὅλα τὰ προφυλακτικὰ μέτρα τῆς κυβερνήσεως καὶ τὰς παραδειγματικὰς τιμωρίας, ὡς τὰ ἔγγραφα ἀποδεικνύουσι. Κατὰ πόσον οἱ Ἐνετοὶ ἦσαν αὐστηροὶ ὡς πρὸς τὸ λαθρεμπόριον τῆς σταφίδος ἰδίως, ἀρκεῖ ν' ἀποδείξῃ τὸ ἑπόμενον συμβὰν ἐν Ζακύνθῳ, τὸ ὁποῖον ἔλαβε χώραν ὑπὸ τοὺς ὀφθαλμοὺς τοῦ περιηγητοῦ Σάντη. «Ναύτης ἄγγλος, λέγει, μεταφέρων ἐπὶ τοῦ πλοίου του σάκκον ἀτελωνίστου σταφίδος, κατεδιώχθη καὶ ἐφονεύθη ἐπὶ τῶν βαθμίδων κλίμακος οἰκίας, ἐν ᾗ κατέφυγεν «ἵνα σωθῇ. Οἱ Ζακύνθιοι, προσθέτει, θεωροῦν ἁμάρτημα μικρότερον τὸν «φόνον ἑνὸς ἀνθρώπου ἢ τὴν κλοπὴν ἑνὸς σάκκου σταφίδος [1]».

Καὶ ὁ λιμὴν τῆς Ζακύνθου, ἄλλως τε ἐθεωρεῖτο πρόσφορος, κατέπλεον δὲ εἰς αὐτὸν πολλὰ ἐμπορικὰ πλοῖα καὶ τὸ λαθρεμπόριον διηυκολύνετο[2]. Ὁ Πορκάκης λέγει ὅτι τῆς Ζακύνθου ὁ λιμὴν ἢ ὁ Sorgidore, ὡς τὸν ἔλεγον, ἦτο κάλλιστος (bonissimo), τόσον κατὰ τὸν χειμῶνα ὅσον καὶ μετὰ τὸ ἔαρ, καὶ οὕτως ὅλα τὰ πλοῖα, τὰ ὁποῖα διηυθύνοντο εἰς τὴν Ἀνατολήν, Κωνσταντινούπολιν, Ἀλεξάνδρειαν καὶ Συρίαν, προσήγγιζον εἰς τὸν λιμένα τῆς Ζακύνθου, τοῦτ' αὐτὸ δὲ ἔπραττον καὶ κατὰ τὴν ἐπιστροφήν, ὥστε ἡ Ζάκυνθος ἦτο, οὕτως εἰπεῖν, σταθμός [3]. Ἐκτὸς τῆς μαρτυρίας ταύτης τοῦ Πορκάκη, ἔχομεν καὶ τὰς μαρτυρίας τῶν ἐγγράφων. Ἡ Ἐνετία, εὐθὺς ὡς ἐγένετο κάτοχος τῆς Ζακύνθου, ἐσκέφθη εἰς ὅλα νὰ διευκολύνῃ τοὺς πολίτας· διὸ πρὸς τοῖς ἄλλοις διέταξε νὰ ἱδρυθῶσιν εἰς τὸν Αἰγιαλὸν (Marina), ἔνθα ἡ νῦν πόλις, καὶ εἰς ἄλλα τινὰ μέρη πρὸς κατασκευὴν καὶ ἐπιδιόρθωσιν πλοίων, εἶδος ναυπηγείων, ἢ ὡς τότε ἐλέγοντο Sgueri ἢ Squeri ἢ ἀρχαιότερα Squadri [4]. Ὅτε ἡ Ἐνετία διετέλει ἐν τῇ ἀκμῇ της, καὶ αὐτοὶ οἱ

[1] Πρβλ. Σ. Ξένου *Ἡ Ἱστορία τῆς σταφίδος* ἐν *Ἀκροπόλει Φιλολογικῇ* σ. 178.
[2] Filze Dogana, Ἀρχειοφυλακεῖον.
[3] Porcacchi *Le Isole più famose del mondo* κτλ. Βενετία 1590 σελ 100.
[4] Libro Ordini κτλ. Ἀρχειοφυλακεῖον.

ἐπισημότατοι εὐπατρίδαι ἠμπορεύοντο, διὸ ὁ ἀριθμὸς τῶν σκουέρων ἦτο μέγας εἰς πᾶσαν παραθαλάσσιον πόλιν. Σχεδὸν ἕκαστος εὐγενὴς εὔπορος εἶχε τὸ ἰδικόν του σκουέρον, ἔνθα κατεσκευάζοντο πλοῖα δευτερεύοντος μεγέθους, πρὸς χρῆσιν τοῦ ἐμπορίου. Ἀλλ' ἐν καιρῷ ἀνάγκης τῆς πατρίδος ἐχρησίμευον καὶ ταῦτα εἰς τὴν ναυπήγησιν πολεμικῶν γαλερῶν [1].

Τὰ πλοῖα λοιπὸν καὶ οἱ δι' αὐτῶν ἐμπορευόμενοι πάσας τὰς εὐκολίας εὕρισκον εἰς Ζάκυνθον. Πλῆθος βιομηχανικῶν προϊόντων, τὰ ὁποῖα ἄλλοτε ἡ Ἑνετία ἐπρομήθευεν εἰς τοὺς ὑπηκόους της, προσεφέροντο νῦν ὑπὸ τῶν ἐμπόρων τῆς δυτικῆς Εὐρώπης εἰς τοὺς νησιώτας εὐθηνότερα καὶ καλλίτερα, καὶ ἀσμενέστατα παρελαμβάνοντο ὑπ' αὐτῶν ἀφορολόγητα. Πρὸς δὲ τούτοις μεγάλη λαθρεμπορία οἴνου καὶ σταφίδος ἐγίνετο καὶ παράπονα ἠκούοντο περὶ βιαιοτήτων τῶν βρεττανῶν ναυτῶν, οἵτινες ἐν τῷ λιμένι ὡς κύριοι ἐφέροντο [2]. Τούτου ἕνεκα τὸ 1596 ὁ προβλεπτὴς εἰς τὴν κυβέρνησίν του ἔλεγεν, ὅτι τὸ κυριώτερον εἰσόδημα τῆς Ἑνετίας εἰς τὴν Ζάκυνθον ἦτο τὸ τοῦ νέου δασμοῦ τῆς σταφίδος ἀνερχομένου εἰς δουκάτα δέκα τὴν χιλιάδα, ἀλλ' οἱ Ἄγγλοι συνεχῶς ἔκλεπτον αὐτὸν καταχρώμενοι (di continuo rubata et trabalzata dagli Inglesi), ὅτι συνέβαινε τοῦτο, διότι ὁ τόπος ἦτο ἀνοικτός, καὶ αἱ ἀποθῆκαι εἰς τὴν παραλίαν ἐπίτηδες πρὸς τὸν σκοπὸν τοῦτον ἐκτισμέναι. Ἔλεγε δὲ εἰς τὴν κυβέρνησιν ὅτι τὰ πάντα μετήρχοντο αἱ ἀρχαὶ πρὸς καταστολὴν τῶν καταχρήσεων, ἀλλ' ἀδύνατον ἦτο ἡ καθ' ὁλοκληρίαν θεραπεία (rimediare tutto), καθότι οἱ Ἄγγλοι προσεπά-

[1] Τὸ στάδιον τοῦ ναύτου δὲν ἦτο περιφρονητέον παρὰ τοῖς Ἑνετοῖς. Οἱ ἐπιδιδόμενοι εἰς αὐτὸ ὅμως ἐπόθουν τὴν προαγωγήν των. Οὕτως εἰς ποίημα δημοτικὸν εὔχεταί τις ἵνα ταχέως ἀπὸ ἁπλοῦ *ναύτου* γείνῃ ἐργάτης τοῦ *ναυπηγείου*. Ἰδοὺ τὸ ποίημα εἰς ἑνετικὴν διάλεκτον·

> Mio nonno gha sempre fato el peater,
> E mio pare faceva el barcariol;
> Mi so stao mosso, e dopo mariner;
> Ma vogio che mio fio sia *squarariol;*
> Cussi un puoco a la volta la mia rassa.
> Vegnirà in terra, a far figura in piazza.

Peater ἦτο ὁ ναύτης τοῦ πλέον ποταποῦ πλοιαρίου, ὀνομαζομένου εἰς τὴν διάλεκτον peata ἢ μεταγενεστέρως piatta (ὅρα Canti del popolo veneziano, di Jacopo Vincenzo Foscarini, detto el barcariol, illustrati con note da Giulio Pullé, Βενετίᾳ 1844, σελ. 21—32).

[2] Πάρτς. *Κεφαλληνία καὶ Ἰθάκη* κτλ. σελ. 261—Ἐν τῷ Ἀρχειοφυλακείῳ ὑπάρχουν ἀρκετὰ ἔγγραφα ἀποδεικνύοντα τὰ ἄνωθι.

θουν διαρκῶς ν' ἀπατῶσι τὰς ἀρχάς, προφασιζόμενοι ὅτι τὴν σταφίδα μετέφερον εἰς Ἐνετίαν, ἐνῷ ἐφόρτωνον δι' Ἀγγλίαν καὶ οὕτως ὠφελοῦντο τὸν δασμόν. Τῷ δὲ 1601 ὁ προβλεπτὴς ἔγραφεν αὖθις πρὸς τὴν Γερουσίαν, ὅτι κατὰ τοὺς μῆνας ἰδίως τοῦ Ἰανουαρίου, Φεβρουαρίου, καὶ Μαρτίου, ὅτε αἱ νύκτες εἰσὶ συνήθως σκοτειναὶ καὶ θυελλώδεις, οἱ Ἄγγλοι ἄφοβοι ὡς ἐκ τῆς πείρας των, ἐξετέλουν τὰ λαθρεμπόρια, τολμηρῶς, διαφεύγοντες οὕτω χάρις εἰς τὸ σκότος καὶ τὴν κακοκαιρίαν τὴν ἐπαγρύπνησιν τῶν τελωνοφυλάκων. Τούτου ἕνεκα αἱ ἀρχαὶ ἐπρότεινον ὅπως εἰς τὴν παραλίαν οἰκοδομηθῇ τελωνεῖον ἢ κἂν δύο ἢ τρεῖς ἀποθῆκαι, ἔνθα οἱ Ἄγγλοι νὰ φέρωσι τὴν ἀγοραζομένην παρ' αὐτῶν σταφίδα.

Κατηγγέλλοντο πρὸς τούτοις οἱ Ἄγγλοι ὅτι οὐ μόνον ἐνήργουν λαθρεμπόριον καὶ ἐξηπάτων τὰς ἁρμοδίας ἀρχὰς εἰς τὴν φόρτωσιν τῆς σταφίδος, ἀλλὰ καὶ εἰς τὴν ἐκφόρτωσιν τῶν ἐμπορευμάτων [1]. Μεθ' ὅλα ὅμως τὰ λαθρεμπόρια καὶ τὰς ἀπάτας τῶν Ἄγγλων, αἱ ἐκ τῆς σταφίδος εἰσπράξεις ηὔξανον καὶ μετὰ τὴν ἀφαίρεσιν τῶν ἐξόδων τῶν ὑπαλλήλων ἔμενε περίσσευμα. Τῷ 1594 ὁ Λαυρέντιος Κόκος ἔγραφε, ὅτι τῆς Ζακύνθου τὸ εἰσόδημα ἀνήρχετο περίπου εἰς δουκάτα 15,000 κατ' ἔτος, ἀφαιρουμένων δὲ τῶν μισθοδοσιῶν καὶ ἄλλων δαπανῶν, ἔμενε περίσσευμα ἐκ δουκάτων 5000 [2]. Ἡ Κυβέρνησις πρὸς ἀκριβεστέραν εἴσπραξιν τῶν φόρων καὶ καταστολὴν τῶν λαθρεμπορίων ἐδημοσίευσε παντοίας διατάξεις· ἀλλ' ἡ αὐστηρὰ ἐφαρμογὴ τῶν νόμων ἦτο ἀδύνατος, ἀφοῦ διηυκόλυνον τὴν λαθρεμπορίαν καὶ οἱ πολῖται· ἄλλως τε οἱ Ἄγγλοι σταφιδέμποροι μετέβαινον καὶ εἰς τοὺς ἀπέναντι λιμένας πρὸς ἐκφόρτωσιν. Οἱ Ἐνετοί, ζηλοτύπως ἔβλεπον τὴν πρόοδον τῆς ἀγγλικῆς ἐμπορικῆς ναυτιλίας, προβλέποντες ἐπιζήμιο, ἅμιλλαν εἴς τε τοὺς λιμένας τῆς Ἀνατολῆς καὶ τῆς Δύσεως ἐκ μέρους τῶν Ἄγγλων καὶ Ὀλλανδῶν καὶ σφόδρα ἠγανάκτουν, καθότι ἕως τότε εἰς χεῖρας αὐτῶν καὶ τῶν λοιπῶν Ἰταλῶν ἀποκλειστικῶς σχεδὸν εὑρίσκετο τὸ κατὰ θάλασσαν ἐμπόριον, ἐπεθύμουν δὲ νὰ ἔχωσιν ἐξησφαλισμένην διαρκῶς τὴν ἐπ' αὐτοῦ κυριαρχίαν. Διὸ κατ' Αὔγουστον τοῦ ἔτους 1671 ὁ Συμεὼν Giogalli κυθυπέβαλε τὸ ζήτημα τοῦτο εἰς τοὺς ἐπὶ τοῦ ἐμπορίου πέντε ἐφόρους (Cinque savi alla Mercanzia) περιγράφων τὰς κατὰ θάλασσαν προόδους τῶν Ἄγγλων καὶ Ὀλλανδῶν καὶ τὰς ἐπερχομένας

[1] Φάκελλοι Diversorum καὶ Terminationi κτλ. παρὰ τῷ Ἀρχειοφυλακείῳ. Πρβλ. καὶ Π. Χιώτη *Σειρᾶς Ἱστορ. Ἀπομν.* τόμ. Γ' σελ. 529—531.

[2] Ἑρμάννου Λούντζη: Della Condizione politica delle Isole Ionie sotto il dominio Veneto σελ. 426—427.

ἕνεκα τούτου ζημίας εἰς τὰ ἐνετικὰ συμφέροντα [1]. Τὸ ἐνετικὸν ἐμπόριον ἤρχιζε βεβαίως τότε νὰ παρακμάζῃ· ἀλλ' ἡ μεγαλεπήβολος ἀληθῶς Ἐνετία καὶ ἐν αὐτῇ τῇ παρακμῇ της ἐφάνη πάντοτε μεγάλη.

Ὅθεν διὰ τοὺς λόγους τούτους οἱ Ἐνετοὶ προέβησαν εἰς τὴν ἀπόφασιν, ὅπως διαχειρίζωνται αὐτοὶ ἀποκλειστικῶς τὸ ἐμπόριον τῆς σταφίδος τῶν νήσων. Οὕτω δὲ ἐνῷ ἡ Κοινότης τόσα ἔπραττεν ὅπως καταργήσῃ ἡ Κυβέρνησις τὸν νέον φόρον (nuova imposta), ὡς ἀφηγήθημεν προηγουμένως, αἴφνης ἐξεδόθη νέα ἀπόφασις τῆς ἐνετικῆς κυβερνήσεως κατὰ πολὺ χείρων τῆς ἐπιβολῆς τοῦ νέου φόρου, ἥτις ἔμελλε νὰ ἐπιφέρῃ δεινὴν καταστροφὴν εἰς τὰ οἰκονομικὰ συμφέροντα τῶν σταφιδοφόρων νήσων, ἠπείλει δὲ καὶ αὐτὸ τὸ μέλλον τοῦ προϊόντος. Διὰ τῆς ἀποφάσεως ταύτης κατηργεῖτο μὲν ὁ ἐξαγωγικὸς νέος φόρος, ὁ λεγόμενος nuova imposta, ἀλλ' ἐθεσπίζετο νέος νόμος τὰ μέγιστα ἐπιζήμιος καὶ ἰσοδυναμῶν σχεδὸν πρὸς τὴν γενικὴν ἐγκατάλειψιν τῶν ἐν ταῖς νήσοις σταφιδοφυτειῶν. Κατὰ τὸν νέον τοῦτον νόμον, ἔπρεπε νὰ μετακομίζηται ὁλόκληρον τὸ ποσὸν τῆς παραγομένης σταφίδος εἰς Ἐνετίαν. Εὐνόητος δὲ εἶνε ἡ προξενηθεῖσα ἐκ τοῦ μέτρου τούτου συγκίνησις, ἀφοῦ τόση εἶχεν ἐγερθῇ καταφορὰ ἐκ τῆς ἐπιβολῆς ἁπλῶς τοῦ νέου φόρου.

Τὸ διάταγμα τοῦτο τῆς 16 Αὐγούστου τοῦ ἔτους 1602 ὥριζεν, ἵνα τοῦ λοιποῦ συγκεντρῶται ἅπασα ἡ σταφὶς καὶ ἀποστέλληται εἰς Ἐνετίαν, οὐδεμία δὲ ἄλλη ἐξαγωγὴ νὰ γίνηται εἰς ἄλλην χώραν εἰμὴ διὰ τῆς Ἐνετίας. «.... tutte *le uve passe* che nascono.... non potessero esser entrate per altri luoghi che per l'inclita città di Venezia....» ὡς μετ' ἄλγους καρδίας ἐπανελάμβανον πρὸς τὴν Κεντρικὴν κυβέρνησιν δι' ὑπομνήματος συνοδευομένου διὰ πρεσβείας, οἱ Σύνδικοι, καθὰ συνήθως ἔπραττον, ὁσάκις ὁ τόπος ἐξητεῖτο θεραπείαν τῶν κακῶς ἐχόντων καὶ ἀπῄτει δικαιοσύνην.

Ὁ ἄνθρωπος, ὅταν ἐνσκήπτῃ ἐπ' αὐτοῦ ἡ συμφορά, λυπεῖται καὶ τὰ πάντα μετέρχεται πρὸς ἀνακούφισιν· ἀλλ' ἐπελθόντος δευτέρου ἢ καὶ τρίτου δεινοῦ, ὀλιγώτερον δεικνύει ψυχικὸν σθένος.

Εἴδομεν ἀνωτέρω ὁποῖος θόρυβος ἔλαβε χώραν διὰ τὸν δασμὸν nuova imposta, καὶ πόσον ὁ λαὸς ὁ ἐνδιαφερόμενος ἐξανέστη. Ἐν τούτοις κατὰ τοῦ νέου τούτου νόμου, βεβαίως χείρονος τοῦ πρώτου, φαί-

[1] Τὸ ἀξιόλογον τοῦτο ἔργον τοῦ ἐνετοῦ ἐμπόρου Giogalli περὶ τῆς παρακμῆς τοῦ ἐνετικοῦ ἐμπορίου εἶχε μείνει ἀνέκδοτον καὶ ἐδημοσιεύθη τὸ πρῶτον τῷ 1856 ἐν Ἐνετίᾳ τῇ ἐπιμελείᾳ τοῦ γνωστοῦ Cicogna. Πρβλ. G. Dandolo: La Caduta della Republica di Venezia, σελ. 471—493.

νεται ὅτι ἡ ἀντίστασις τοῦ λαοῦ, εἰ καὶ αἱ ἀρχαὶ ἔδειξαν πολὺ θάρρος, δὲν ὑπῆρξε μεγάλη, οὐδὲν δ' ἀνεύρομεν ἔγγραφον μαρτυροῦν τὴν ἀποδοκιμασίαν αὐτοῦ. Μόνον εἰς τὰ πρακτικὰ τοῦ Συμβουλίου ἀνευρίσκεται σὺν ἄλλοις περὶ τοῦ ἄφρονος τούτου νόμου, καὶ τὸ ἐν λόγῳ ὑπόμνημα φέρον ἡμερομηνίαν 8 Ὀκτωβρίου τοῦ 1602, πολλοῦ λόγου ἄξιον ἀληθῶς, διὸ καὶ τὰ κυριώτερα ἐξ αὐτοῦ ἀναφέρομεν [1]. Ἄρχεται ὑπενθυμίζον τῷ Ἑνετῷ Πρίγκιπι ὅτι οἱ πρόγονοι τῶν τότε Ζακυνθίων, παρέχοντες πίστιν εἰς τὰς ὑποσχέσεις τῆς Ἑνετίας μετῴκησαν εἰς τὴν Ζάκυνθον ἅμα τῇ δημοσιεύσει τῆς πρὸς οἰκισμὸν τῆς νήσου προκηρύξεως. Μάλιστα βεβαιοῖ ὅτι, ὅτε ἡ Ζάκυνθος ἐγένετο τῶν Ἑνετῶν κτῆμα, εἶχεν ἑκατὸν περίπου οἰκίας—ἐννοεῖ βεβαίως τὴν τότε πόλιν—καὶ ὀλίγα καλλιεργημένα μέρη, τὸ δὲ ὑπόλοιπον ἦτο δασῶδες (in quel tempo non erano più di cento case, alcuni pochi terreni et il resto bosco et luogo selvadigo)· ὅτι τὸ μέρος τοῦτο τοῦ προαστείου Αἰγιαλοῦ— τῆς νῦν πόλεως—ὅπερ τῷ 1602 ἠρίθμει πολλοὺς κατοίκους, κατὰ τὸ ὑπόμνημα, καὶ ὡραίας οἰκοδομάς, ἦτο πρότερον θάλασσα ἢ μᾶλλον παραλία πλήρης ὑφάλων καὶ τεναγῶν, μετὰ τὴν ἄφιξιν δὲ τῶν Ἑνετῶν καὶ διὰ δαπάνης τῶν κατοίκων ἐγένετο ἡ ἐπιχωμάτωσις καὶ ἐκτίσθησαν αἱ οἰκίαι (che oggi dì è borgo con tanti habitanti et belle fabbriche era mare, o per dir meglio, secchi paludi, le quali sono state atterrate et habitate da loro con tante spese)· ὅτι τὸ προάστειον τοῦτο ἐγένετο νέα πόλις ὡραιοτάτη μετὰ χιλιάδων οἰκιῶν [2] λαμπροτάτων, καὶ μετὰ τρι-

[1] Τὸ ὑπόμνημα παρέχει ἰδέαν τινὰ περὶ τῆς καταστάσεως τῆς νήσου ἐπὶ τῆς ἐποχῆς τῆς ἀφίξεως τῶν Ἑνετῶν, ἐπίσης δὲ ἀναφέρει τὰς πατρίδας τῶν πρώτων κατοικησάντων ἐν Ζακύνθῳ μετὰ τὴν ἐνετικὴν κατοχήν.

[2] Εἰς τὸ ἀρχεῖον τῆς Δυτικῆς ἐπισκοπῆς ὑπάρχουν ἔγγραφα πιστοποιοῦντα ὅτι τὸ 1614 τὸ προάστειον *Αἰγιαλὸς* ἠρίθμει οἰκίας 4000, διὸ ὁ ἐπίσκοπος Πασχαλίγκος ἠγόρασεν οἰκόπεδα ἀπὸ τὸν Σωφρόνιον Κατηλιανὸν καὶ Ἀνδρέαν Βριώνην πρὸς οἰκοδομὴν τῆς ἐκκλησίας τοῦ Ἁγίου Μάρκου. Τῷ 1628 ὁ ἐπίσκοπος Μιχαὴλ Βαρόλιος, ἠγόρασε τὸ μέρος πρὸς οἰκοδόμησιν τοῦ σκευοφυλακείου (sagrestia). Ἡ οἰκοδόμησις τῆς ἐκκλησίας τοῦ Ἁγίου Μάρκου ἐγένετο τῷ 1639 ἐπὶ τοῦ ἐπισκόπου Κωνσταντίνου δὲ Ρώσση. Τὸ οἰκόπεδον διὰ τὴν ἐπισκοπὴν ἠγοράσθη ἀκολούθως. Ταῦτα κατὰ τὰς σημειώσεις, τὰς εὑρισκομένας εἰς Δυτικὸν Ἐπισκοπεῖον, καθότι τὰ συμβόλαια δὲν εἴδομεν. Εἰς τοὺς ἀναγνόντας τὰ ἔργα τοῦ Κατραμῆ (Φιλ. Ἀναλ. Ζακ. σελ. 99) καὶ τοῦ κ. Χιώτη (Ἱστ. Ἀπομ. τόμ. β' σελ. 110), θὰ φανῇ τὸ ὄνομα τοῦ λατίνου ἐπισκόπου Βαρολίου νέον, καὶ ὅμως εἶνε ἐκεῖνος ὁ ἴδιος, ὃν οἱ δύο ἄνω ἐπιφανεῖς Ζακύνθιοι ἱστοριογράφοι ἀναφέρουσιν ὑπὸ τὸ ὄνομα *Βασίλειος Ἰωάννης Μιχαήλ*. Ὁ ἀναγνώστης ἐνόησε βεβαίως ὅτι ἀντὶ Varolius ἀνέγνωσαν εἰς τὸ χειρόγραφον Basilius καὶ οὕτω μετέτρεψαν τὸ

άκοντα τριῶν ἐνοριακῶν ἐκκλησιῶν. Ἐπαναλαμβάνει ὅτι μόνον ἡ πρὸς τὴν Ἐνετίαν πίστις ἠνάγκασε τοὺς προγόνους νὰ μετοικήσωσιν εἰς μικρὸν σκόπελον (piccolo scoglio), ὃν μετεποίησαν εἰς πεφημισμένην νῆσον (isola famosa), μετὰ μιᾶς ἢ δύο πόλεων ἡνωμένων καὶ πολλῶν χωρίων, ἐκ τῶν ὁποίων ἡ Ἐνετία πολλὰ διὰ τῶν δασμῶν ἐκέρδιζε. Μάλιστα ὑπερηφάνως ἀναφέρει τὸ ὑπόμνημα ὅτι τοιαῦτα εἶνε τὰ εἰσοδήματα, ὥστε, ἀφαιρουμένων τῶν ἐξόδων καὶ τῶν μισθῶν τῶν ὑπαλλήλων, ἔμενεν ἐτήσιον περίσσευμα, κατὰ μέσον ὅρον, ὑπὲρ τὰς εἴκοσι χιλιάδας δουκάτων, ἅτινα ἀπεστέλλοντο εἰς Κέρκυραν. Μετὰ ταῦτα, μετά τινος πικρίας ὑπενθυμίζουσιν οἱ ἀναφερόμενοι ὅτι ἡ ἀγάπη τῆς ἐλευθερίας ἠνάγκασε τοὺς προγόνους των νὰ ἐγκαταλείψωσι τὰς πατρίδας των, καὶ οὐχὶ ἡ ὡραιότης τῆς νήσου· μόνον αὐτὴ ἡ ἀγάπη τῆς ἐλευθερίας τοὺς ὑπεχρέωσεν, ἐγκαταλείποντες τὰς ἑστίας των, νὰ μεταφέρωσι τὰς περιουσίας των εἰς τὴν νῆσον καθὼς καὶ τὰς βιομηχανίας των (facultà et industrie). «Ἡ ὑπόσχεσις τῆς ἐλευθερίας ταύτης, ἐξακο»λουθεῖ λέγον τὸ ὑπόμνημα, ἡ ἐπιβεβαιουμένη ἄλλως τε παρὰ πάν»των τῶν μερῶν τῶν εὑρισκομένων ὑπὸ τὴν ἐνετικὴν ἐξουσίαν, ἔνθα οἱ »κάτοικοι ἔζων ἐν ἀσφαλείᾳ καὶ ἀφοῦ ἐπλήρωνον τακτικῶς τὴν δε»κάτην, ἦσαν κύριοι τῶν εἰσοδημάτων (intrade), τὰ ὁποῖα διέθετον »ὅπως ἐβούλοντο καὶ ἤθελον, ἡ ὑπόσχεσις τῆς ἐλευθερίας ταύτης, ἦτο »τὸ αἴτιον τοῦ νὰ ἐγκαταλείψωσι τὴν Ναύπακτον, τὴν Μεθώνην, τὴν »Κορώνην, τὰς Πάτρας, τὸ Ναύπλιον, τὴν Μονεμβασίαν καὶ ἄλλα »τῆς Πελοποννήσου μέρη [1]. Ἡ ὑπόσχεσις αὕτη ἠνάγκασεν ὄχι μόνον »τοὺς γείτονας, ἀλλὰ—κατὰ τὸ ὑπόμνημα—καὶ πολλοὺς ἐξ Ἀπουλίας »(Puglia) καὶ ἐξ ἄλλων ξένων μερῶν (et altri lochi esterni)». Εἴπομεν ἀνωτέρω ὅτι τὸ ὑπόμνημα ἐξεφράζετο πικρῶς, καθότι δὲν ἦτο τόσον κολακευτικὸν ἐπισήμως μία Κοινότης νὰ ἀναφέρῃ τὴν φράσιν «.... per la libertà promessa comprovata et esercitata in tutti le terre et luochi di questo serenissimo dominio, vivendo ogniuno sicuro, che pagata la sua indrada disponer a suo commodo come libero et assoluto patrone....» Ἐπικυροῖ τὸ

ἐπώνυμον εἰς δῆθεν ὄνομα. Ὁ Ν. Σέρρας ἐν τῇ προσθήκῃ τῆς ἱστορίας Ζακύνθου τοῦ Ρεμονδίνη, ἣν μετέφρασε, δὲν ἀναφέρει τὸ ἐπώνυμον Varolius, ἀλλὰ τὰ ὀνόματα Giovanni Michel. Ὁ Πινιατόρος ὅμως (Memorie Storiche e critiche dell'isola di Cefalonia τόμ. Β' σελ. 328) ὀρθῶς ποιῶν, τὸν ὀνομάζει Michele Varoleo, ἤτοι *Μιχαὴλ Βαρολέος*.

[1] Γράφομεν «καὶ ἄλλα τῆς Πελοποννήσου μέρη», καθότι τὸ ἔγγραφον λέγει ἀναφέρον τοὺς ἄνωθι τόπους καὶ Morea ἁπλῶς.

ὑπόμνημα ὅτι ὄχι μόνον ἡ πρωτεύουσα Ἐνετία, ἀλλὰ πάντες οἱ ζῶντες ὑπὸ τὴν ἐνετικὴν σημαίαν ἦσαν εὐτυχεῖς ἕνεκα τῆς ἐλευθερίας καὶ τῆς δικαιοσύνης, ἐπικυροῖ ὅτι καὶ ἡ Ζάκυνθος ἦτο τοιαύτη, ἤτοι ἐλευθέρα καὶ οἱ κάτοικοι συνεπῶς εὐτυχεῖς, ἀλλά, λέγει ἐπὶ λέξει «μετὰ ταύτης τῆς ἐλευθερίας ἐγεννήθημεν καὶ ἀνετράφημεν, καὶ μετὰ »εὐχαριστήσεως οἱ πατέρες ἡμῶν τὴν ἐλευθερίαν ἐκληροδότησαν ἡμῖν, »ἀλλὰ τώρα ἀφαιρεῖται ἐξ ἡμῶν ἡ δύναμις, ὅπως ἀφήσωμεν καὶ ἡμεῖς »τὸν μέγαν τοῦτον θησαυρὸν ὡς κληρονομίαν εἰς τοὺς μεταγενεστέ»ρους». Ἐνταῦθα ἐκφράζουσι τὴν λύπην των, διότι ἀναγκάζονται νὰ παρακαλῶσιν ὅπως μὴ στερηθῶσι τὰ δικαιώματά των ἐν τῇ χώρᾳ τῆς ἐλευθερίας, αἰτοῦνται δὲ νὰ εὐσπλαγχνισθῇ ὁ Ἡγεμὼν τὴν Νῆσον καὶ ν' ἀπαλλάξῃ αὐτὴν ἐκ τῆς μελλούσης καταστροφῆς ἕνεκα τῆς νέας ταύτης διατάξεως, δῆλα δή, τῆς ἐν Ἐνετίᾳ συγκεντρώσεως ἁπάσης τῆς σταφίδος.

Μετὰ τὸ δριμὺ τοῦτο προοίμιον, τὸ ὑπόμνημα ἐπιλαμβάνεται τοῦ θέματος. Ἡ μεταφορὰ τῆς ἐσοδείας ὅλης εἰς τὴν πρωτεύουσαν θεωρεῖται δυστύχημα διὰ τὸν τόπον, καθότι φρονοῦσιν ὅτι, ἀφοῦ οἱ Ἄγγλοι καὶ οἱ λοιποὶ ξένοι δὲν θ' ἀγοράζωσι τὴν σταφίδα, θὰ εἶνε τελεία τοῦ τόπου ἡ καταστροφὴ (ruina et esterminio di questi poveri habitanti), καὶ συνεπῶς διὰ συγκινητικῶν ἐκφράσεων ἐπικαλοῦνται τὸ ἔλεος τοῦ Ἡγεμόνος, καθότι ἀπὸ τοῦ εὐλογημένου τούτου καρποῦ (benedetto frutto) περιέμενεν ὁ τόπος τὴν συντήρησιν τῶν οἰκογενειῶν. Μετὰ θάρρους δὲ—ἂν καὶ ἀναφέρουσι τὴν φράσιν *per la bocca per la terra*—μετὰ θάρρους δὲ ἔλεγον ὅτι ἀνέμενον ἀμερόληπτον δικαιοσύνην, ἐλπίζοντες ὅτι ἡ Κυβέρνησις δὲν θὰ ἐξαπατηθῇ ἐκ κακῶν πληροφοριῶν. Ἀφηγεῖται κατόπιν τὸ ὑπόμνημα ὅτι, μολονότι καὶ κατὰ τὸ παρελθὸν ἔτος δὲν ἦτο μέγας ὁ ἐκ τῆς σταφίδος πλοῦτος, τοσοῦτον εἶχεν ἐκπέσει ἐν τούτοις τὸ προϊὸν τοῦτο, ὥστε ἐπωλεῖτο τέσσαρα καὶ τρία καὶ δύο ἥμισυ δουκάτα τὴν στάρα (stara), ποσὸν μόλις ἐξαρκοῦν διὰ τὸν ναῦλον. Ἀπεδείκνυεν ὅτι δὲν θὰ ἐζημιοῦντο τόσον οἱ ξένοι ἔμποροι, ὅσον οἱ νησιῶται, καθότι οἱ ἔμποροι προβλέποντες τὰς δαπάνας, ἤδη εἶχον φροντίσει νὰ προμηθεύωνται σταφίδα ἐκ τῶν ὑπὸ τὴν ὀθωμανικὴν κυριαρχίαν πλησιοχώρων ἐπαρχιῶν, οὐ μόνον δὲ μετῴκουν εἰς Πάτρας καὶ λοιπὰ τῆς Πελοποννήσου μέρη, ἀλλὰ καὶ εὐθὺς ὡς ἔλαβον οἱ Ἄγγλοι γνῶσιν τῆς νέας ταύτης διατάξεως, διέταξαν ἀμέσως τὰ ἐν τῷ λιμένι Ζακύνθου εὑρισκόμενα πλοῖα νὰ μεταβῶσιν εἰς τὴν ἀπέναντι στερεὰν πρὸς ἀγορὰν σταφίδος ἐκ τῆς ὀθωμανικῆς ἐπικρατείας. Μάλιστα οἱ ξένοι οὗτοι ἐδάνεισαν δουκάτα χίλια εἰς τοὺς κα-

τοίκους τοῦ Αἰτωλικοῦ πρὸς κρείττονα καλλιέργεια τῶν σταφιδαμπέλων καὶ ἀνανέωσιν τῶν φυτειῶν, ἃς εἶχον παραμελήσει. Ἡ Κοινότης ὀρθῶς σκεπτομένη ἐθεώρει λίαν ἐπιζήμιον διὰ τὰς σταφιδοφόρους νήσους τὰς νέας ἐμφυτεύσεις εἰς τὴν Πελοπόννησον καὶ εἰς τὴν Στερεὰν Ἑλλάδα, ἰδίως εἰς τὴν ἐπαρχίαν Κορινθίαν. Παρατηροῦσιν ὡσαύτως οἱ ἀναφερόμενοι ὅτι εἰς Ναύπακτον, Αἴγιον, Αἰτωλικὸν καὶ Πάτρας αἱ γαῖαι εἶνε μᾶλλον πρόσφοροι τῶν τῶν νήσων (più grassi et più appropriati delli nostri). Ἐφοβοῦντο δὲ ὅτι ἕνεκα τοῦ κέρδους οἱ γείτονες οὐ μόνον θὰ ἐπεμελοῦντο εἰς τὸ μέλλον περισσότερον τὴν καλλιέργειαν τῆς σταφίδος, ἀλλὰ καὶ νέας θὰ ἐνήργουν φυτείας καὶ οὕτως ἐν διαστήματι τριῶν ἢ τεσσάρων ἐτῶν θὰ παρῆγον αἱ ἐπαρχίαι ἐκεῖναι περισσοτέραν σταφίδα ἀφ' ὅ,τι ἡ Κεφαλληνία καὶ ἡ Ζάκυνθος ὁμοῦ παράγουσιν· συνεπῶς ὁ χρυσὸς ὅστις ἔρρεε (l'oro che collava) εἰς τὰς νήσους ταύτας, μετὰ τοσαύτης ὠφελείας τῆς Κυβερνήσεως καὶ τῶν κατοίκων, τοῦ λοιποῦ θὰ ἔρρεεν εἰς τὴν Τουρκίαν. Τούτου δὲ γενομένου, θὰ εἶνε ἀδύνατος τοῦ λοιποῦ πᾶσα μεταβολὴ τοῦ πολιτικοῦ καθεστῶτος ἐν τῇ Ἀνατολῇ, ἐπειδὴ ἀφοῦ οἱ κάτοικοι καὶ οἱ ἔμποροι ἔμενον εὐχαριστημένοι ἐκ τῆς ὀθωμανικῆς ἐξουσίας ἕνεκα τῆς ἐλευθερίας τῶν εἰσοδημάτων των, οἱ μὲν ἔμποροι δὲν θὰ ἐγόγγυζον, εὑρίσκοντες συμφέρον καὶ κέρδη περισσότερα, οἱ δὲ κάτοικοι δὲν θὰ κατεφέροντο, καὶ δὲν θὰ ἐξανίσταντο ἐν ἀνάγκῃ κατὰ τῆς κυβερνήσεως, ἥτις ἐδεικνύετο πρόθυμος εἰς τὸ νὰ διευκολύνῃ τὸ ἐμπόριον. Ὑπενεθύμιζον ἐπίσης ὅτι εἰς τὴν Τουρκίαν καὶ εἰς τὴν Ἀνατολὴν εἶχον, καὶ ὁ Πάπας καὶ ὁ Δοὺξ τῆς Τοσκάνης, ἐμπορικοὺς οἴκους εἰς Πάτρας, Γαστούνην, Χίον, Θεσσαλονίκην, Κωνσταντινούπολιν, Τρίπολιν, Συρίαν, Ἀλεξάνδρειαν καὶ Ἀλγέριον, ἀναφέροντες καὶ τὰ εἴδη ὧν ἐμπόριον ἐκεῖ ἐνηργεῖτο, εἴδη πολύτιμα καί, κατ' αὐτούς, ἀνώτερα τῆς σταφίδος, εἰς ἣν ἀπεδίδετο τοιαύτη ἀξία. Παρατηροῦσιν ὅτι οἱ ἁρμόδιοι πιέζοντες διὰ νόμου τοιούτου τοὺς κατοίκους, δὲν ἐσκέφθησαν τὰς συνεπείας. Ὁ κτηματίας ὑπεχρεοῦτο νὰ δηλώσῃ τὴν σταφίδα—ξηρὰν ἐννοεῖται—εὐθὺς ὡς αὕτη ἦτο ἑτοίμη πρὸς πώλησιν, ἄλλως τε θὰ ἐτιμωρεῖτο. Ὁ ἔμπορος ἐπίσης περιωρίζετο εἰς τρόπον ὥστε, ἐὰν ὑπέπιπτεν εἰς παραβίασιν τοῦ νόμου, οὐ μόνον ἐτιμωρεῖτο ὡς λαθρέμπορος, ἀλλὰ καὶ εἰς σωματικὰς ποινὰς ὑπέκειτο. Ὥστε οἱ σταφιδέμποροι θὰ προὐτίμων ν' ἀπέχωσι μᾶλλον τοῦ ἐμπορίου εἰς τὸ ἑξῆς ἢ νὰ εἰσέλθωσι, κατὰ τὴν φράσιν τοῦ ὑπομνήματος, εἰς τοιοῦτον λαβύρινθον. Οἱ μικροὶ κτηματίαι καὶ οἱ μικροὶ σαραγιᾶται ἦτο δύσκολον τοῦ λοιποῦ νὰ ἐλπίσωσί τι ἀπὸ τὴν στα-

φίδα, μόνοι δὲ οἱ κεφαλαιοῦχοι καὶ μεγαλέμποροι θὰ ἠδύναντο νὰ ἐπιχειρῶσι ἀποστολὰς τοῦ προϊόντος εἰς Ἐνετίαν. Ἀπὸ τῆς στιγμῆς καθ' ἣν ἐσηκώνετο ὁ καρπὸς ἀπὸ τὰ ἀλώνια, ἕως ὅτου φορτωθῇ εἰς τὸ πλοῖον, πολλὰ ἦσαν τὰ ἔξοδα ἀδειῶν καὶ ἄλλων σχετικῶν δικαιωμάτων. Διὸ θὰ ὑπεχρεοῦντο οἱ κτηματίαι νὰ πωλήσωσι τὴν σταφίδα εἰς εὐτελῆ τιμήν, παρὰ νὰ τὴν στείλωσι κατ' εὐθεῖαν εἰς Ἐνετίαν. Πολλοὶ κτηματίαι ὅμως ἦσαν τότε πτωχοὶ χωρικοὶ καὶ δὲν ἠδύναντο τοῦτο νὰ πράξωσιν· ὥστε θὰ ὑπεχρεοῦντο νὰ δώσωσι τὸν καρπόν των ὅπως ὅπως, καὶ οὕτω μόνον πρόσωπά τινα θὰ ἐπλούτιζον. Ἄλλως τε τὸ ἑνδέκατον ἄρθρον τοῦ νέου νόμου ἀπηγόρευεν εἰς τοὺς ξένους τὴν φόρτωσιν σταφίδος, τοιουτοτρόπως δὲ οὐδεὶς ξένος θὰ ἠγόραζεν εἰς τὸ μέλλον σταφίδα καὶ ὅλος ὁ καρπός, ὡς ὀρθῶς παρατηροῦσιν οἱ Σύνδικοι, ἢ μᾶλλον ἡ Κοινότης, ὅλος ὁ καρπὸς θὰ συνεσωρεύετο εἰς τὰς χεῖρας ἑνός, ἐνῷ πρὸ τοῦ δρακοντείου τούτου νόμου, ὄχι μόνον Ζακύνθιοι καὶ λοιποὶ Ἐνετοὶ ὑπήκοοι, ἀλλὰ καὶ Ἄγγλοι καὶ Γάλλοι καὶ Ὁλλανδοὶ συνηγωνίζοντο πρὸς ὠφέλειαν πάντων. Πλὴν τούτων, διὰ τοῦ νέου νόμου ἀπητοῦντο πολλὰ χρήματα πρὸς ἐγγύησιν εἰς τοὺς ἐντοπίους. Περιγράφοντες οἱ Σύνδικοι διὰ τοῦ ὑπομνήματος τούτου τὰ δεινά, ἅτινα θὰ προέκυπτον ἐκ τῆς ἐφαρμογῆς τοῦ νόμου τούτου καὶ τὴν δυστυχίαν, εἰς ἣν ὁ τόπος θὰ περιέπιπτεν, ἐζητοῦντο ἵνα, ὡς ἡ πρωτεύουσα καὶ τὰ ἄλλα μέρη ἔχαιρον ἐμπορικὴν ἐλευθερίαν, τοιουτοτρόπως ἀφεθῇ πανταχοῦ ἐλεύθερον καὶ τὸ ἐμπόριον τῆς σταφίδος πρὸς δόξαν καὶ ἔπαινον τῆς Ἐνετικῆς πολιτείας, ἵνα μὴ κληθῶσι τέκνα τῆς δυστυχίας μάλιστα οἱ πλέον ἀτυχεῖς καὶ ἀπαρηγόρητοι ὑπήκοοι τῆς Πολιτείας (figli della disgratia, anzi li più infelici et più sconsolati sudditi). Μετὰ ταῦτα περιγράφουσι λίαν ζωηρῶς τὰς ὠφελείας, τὰς ὁποίας ἀπολαμβάνουσι διὰ τῆς σταφίδος πάντες οἱ κάτοικοι καὶ τὸ συμφέρον νὰ μείνωσι τὰ πράγματα ὡς ἔχουσι καὶ ἀκολούθως, σὺν τοῖς ἄλλοις, λέγουσιν ὅτι πρόκειται περὶ ἀνακουφίσεως κατοίκων πιστοτάτων εἰς τὴν πολιτείαν, καθότι ἐν καιρῷ ἀνάγκης χιλιάδες Ζακύνθιοι λαμβάνουσι τὰ ὅπλα ὑπὲρ τῆς πατρίδος, πολλοὶ ὑπηρετοῦσιν εἰς τὸ ναυτικὸν τῆς Ἐνετικῆς Πολιτείας καὶ πολλὰ πλοῖα εἶναι ἕτοιμα ἐν ἀνάγκῃ ν' ἀγωνισθῶσι πρὸς αὔξησιν τῆς δόξης τῆς Ἐνετικῆς Πολιτείας.

Σπυρίδων δὲ Βιάζης.

ΚΡΗΤΙΚΑΙ ΠΑΡΟΙΜΙΑΙ

ΕΞ ΑΝΕΚΔΟΤΟΥ ΣΥΛΛΟΓΗΣ [1]

19.— Ὁ Θεὸς νὰ μὴν δίδῃ τ' ἀνθρώπου τὰ δὲ δύνεται· μὰ σὰν τοῦ τὰ δώσῃ, πῶς τὰ δύνεται καὶ περνᾷ καὶ τὴν πέρα μπάντα!

20.— Ὁ Θεὸς νὰ μὴν δίδῃ τοῦ παιδιοῦ
τὰ βάν' ὁ νοῦς τσῆ μάννας.

21.— Ὁ Θεὸς νὰ σὲ φυλάῃ ἀπὸ καινούργιο ἄρχοντα καὶ ἀπὸ παληὸ διακονιάρη [2].

22.— Ὁ Θεὸς νὰ σὲ φυλάῃ ἀπὸ σπανὸ ἄνδρα καὶ ἀπὸ μαλλιαρὴ γυναῖκα.

23.— Ὁ Θεὸς σκάλαις ἀνεβάζει καὶ σκάλαις κατεβάζει.

24.—Οἱ ἅγιοι κ' ἂν δὲ 'μιλοῦνε
κονταροχτυπαὶς χτυποῦνε.

25.—Οἱ κουζουλοὶ [3] κάνουνε
κ' οἱ φρόνιμοι 'σιάζουνε.

26.—Οἱ κουζουλοὶ 'ρωτοῦνε
καὶ μαθαίνουν οἱ φρόνιμοι.

27.—Οἱ ξένοι παράδες [4] εἶναι καλολογάριαστοι.

28.—Οἱ πολλοὶ καραβοκύριδες
βουλοῦνε τὸ καράβι.
«Πολλοὶ στρατηγοὶ Καρίαν ἀπώλεσαν».

29.—Οἱ τοῖχοι ἔχουν αὐθιά.

30.— Ὁ καθένας μετρᾷ μὲ τὴν παλάμην του.

31.— Ὁ καιρὸς πουλεῖ τὰ ξύλα
κ' ἡ φουρτούνα [5] τ' ἀγοράζει.

32.— Ὁ κακομαθημένος εὔκολα καλομαθαίνει στὴν καλοπέραση· ὁ καλομαθημένος δύσκολα κακομαθαίνει.

33.— Ὁ κακὸς γάϊδαρος τὴ μιά του στράτα [6] κάνει διό.

34.— Ὁ κακὸς θέλει ἄλλο κακώτερο.

35.— Ὁ κακὸς λόγος κι' ὁ κακὸς παρᾶς τοῦ νοικοκυροῦ ἀπομένει.

36.— Ὁ καλὸς καπετάνιος στὴ φουρτούνα γνωρίζεται.

[1] Συνέχεια· ἴδε φυλλάδιον 6.

[2] Ἐπαίτης.

[3] Φρενοβλαβεῖς.

[4] Παρᾶ λ. περσικὴ=τεμάχιον, κερμάτιον, χρήματα.

[5] Λ. Ἰταλ. τρικυμία.

[6] Λ. Ἰταλ. δρόμος.

37.— Ὁ καλὸς κολυμπητὴς φαίνεται ὄντε 'βγαίνῃ.
38.— Ὁ κλέφτης δὲν κλέφτει τοῦ κλέφτη.
39.— Ὁ κόρακας δὲ 'βγαίνει ἀηδονάκια.
—«Οὔποτ' ἐκ σκύλλης ῥόδα φύεται οὔθ' ὑάκινθος».
40.— Ὁ κόρακας κοράκου 'μμάτι δὲ 'βγάνει.
41. — Ὁ κουζουλὸς τὰ θωρεῖ καὶ τὰ δὲ θωρεῖ γελᾷ.
42.— Ὁ κουζουλὸς τὴν πίκρα του
παρηγοριὰ τὴν ἔχει.
43.— Ὁ κουφὸς ὄντε...... δὲν ἀκούει τὴ βροντή, μὰ τὴ μυρωδιὰ ἀκούει.
44.— Ὁ λαγὸς ἀλάϊ [1] θέλει,
στὸ τσικάλι 'λίγους θέλει.
45.— Ὁ λαγὸς κουδούνια 'φόρηε;
κ' ἂν τὰ 'φόρηε ποιὸς τὰ 'θώρηε.
46.— Ὅλα τὰ ζωντανὰ διορθώνουνται.
47.— Ὅλ' ὁ Γιάννης δὲ 'μπορεῖ
ὅλ' ὁ πόδας τοῦ πονεῖ.
48.— Ὁ λόγος ἀπὸ χείλια 'βγαίνει καὶ σὲ χίλια 'μπαίνει.
49.— Ὁ λόγος εἰς τὴν ὥρα του
χίλια τσικίνια [2] 'ξίζει.
50.— Ὁ λόγος σου μ' ἐχόρτασε
καὶ τὸ ψωμί σου φᾶ'το.
«Λύπης δὲ πάσης γίνετ' ἰατρὸς ὁ λόγος».
51.— Ὁ λόγος φέρνει τὸ λόγο.
«Λόγοι λόγους τίκτουσι».
52.— Ὁ μάνταλος [3] κόβει τὸ κισιμέτι [4].
53.— Ὁ Μανώλης μὲ τὰ λόγια
χτίζ' ἀνώγεια καὶ κατώγεια.
54.— Ὁ μαριόλος ὅπου δειπνήσῃ δὲν κολατσαίρνει [5].
«Πρὸς Κάρα χαρίζειν».
«Πρὸς ἑτέραν ἀλώπεκα ἀλωπεκίζειν».

Γ. Ι. Καλαϊσάκης.

[1] Ἀλάϊ λ. τουρκ.=τελετή, παράταξις, σύνταγμα στρατοῦ.
[2] Φλωρία.
[3] Μαντάλ λ. τουρκ.=μοχλός.
[4] Κισμὲτ λ. ἀραβ.=διαίρεσις, διανομή· τύχη, πεπρωμένον, μοῖρα.
[5] Colazione ἰταλ. πρόγευμα.

Η ΘΡΗΣΚΕΙΑ ΕΝ ΕΛΛΑΔΙ

Προοίμιον—Διάκρισις θρησκευμάτων—Κλῆρος—Μοναὶ—Περιουσία Μονῶν—Ἠθικὴ καὶ ὑλικὴ κατάστασις Κλήρου καὶ Μονῶν—Συμπέρασμα.

Εὐθὺς ἐν ἀρχῇ τῆς πρώτης κυριαρχικῆς αὐτοῦ πράξεως, τὸ ἀναγεννηθὲν Ἑλληνικὸν Ἔθνος, μεγάλοις καὶ ἀνεξιτήλοις γράμμασιν ἔσπευσε ν' ἀνακηρύξῃ ὅτι, ἡ ἐπικρατοῦσα τῆς Ἑλλάδος θρησκεία, εἶναι ἡ τῆς Ἀνατολικῆς Ὀρθοδόξου τοῦ Χριστοῦ Ἐκκλησίας. Ἡ θρησκεία, δι' ἧς ἀπεκαλύφθησαν πρὸ τοῦ καταπλήκτου κόσμου αἱ προαιώνιοι ἀλήθειαι, ἀνακηρύσσεται ἐπικρατοῦσα τοῦ ἑλληνικοῦ ἔθνους θρησκεία διότι, τὸ ἑλληνικὸν ἔθνος πρῶτον εἰς αὐτὴν ἐπίστευσε, διότι αὐτό, διὰ τῆς γλώσσης αὐτοῦ, παρέσχεν εἰς τὴν νέαν θρησκείαν τὸ ἀσάλευτον ἔρεισμα, ἐφ' οὗ στηριχθεῖσα, ὥρμησεν εἰς τὴν κατάκτησιν τῆς ἐν τῷ σκότει ταλαιπωρουμένης ἀνθρωπότητος.

Καὶ ἀληθῶς, καθ' ἣν στιγμὴν ἐπληροῦτο ὁ χρόνος καὶ ἐνεφανίζετο ὁ Σωτήρ, τὸ ἑλληνικὸν ἔθνος, καίτοι ἀπ' αἰώνων εἶχεν ἀποβάλλει τὴν ἐλευθερίαν, διετήρει ἀκμαίας τὰς ἠθικὰς καὶ πνευματικὰς δυνάμεις, δι' ὧν καθίστατο εἰσέτι ἱκανὸν νὰ δεσπόζῃ πνευματικῶς τῆς Ἀνατολῆς ὁλοκλήρου, ὁσημέραι ἐπὶ μᾶλλον ἐξελληνιζομένης. Ἡ γλῶσσα αὐτοῦ, ἡ τελειωτάτη καὶ εὐγενεστάτη τῶν ἀνθρωπίνων διαλέκτων, ὑπὸ τῶν προεχουσῶν τάξεων τῆς τότε κοινωνίας ἐλαλεῖτο, ἀπὸ δὲ τῶν ἑδρῶν τῶν ἐπισημοτέρων τῆς τότε ἐποχῆς σχολῶν ἀπήχει, τὴν ἑλληνικὴν ἐπιστήμην διδάσκουσα. Τὸ δαιμόνιον ἑλληνικὸν πνεῦμα, τὸ ἐλέγξαν διὰ τοῦ Σωκράτους, τὸν βαρὺν ὕπνον τῶν ἀνθρώπων, κηρῦξαν δὲ διὰ τοῦ Πλουτάρχου ἕνα λόγον, μίαν διάνοιαν, εὑρέθη παρεσκευασμένον καὶ πρόθυμον νὰ πιστεύσῃ εἰς τὴν ἀποκαλυφθεῖσαν ἀλήθειαν, ἡ δὲ γλῶσσα τοῦ ἑλληνικοῦ ἔθνους, διὰ τῆς περὶ τὴν διαλεκτικὴν δυναμεως καὶ τῆς πρὸς τὴν ἐκδήλωσιν τῶν ὑψηλῶν δογμάτων τῆς νέας θρησκείας ἐπιτηδειότητος αὐτῆς, ὑπῆρξε τὸ κράτιστον ὄργανον δι' οὗ προήχθη ἡ διάδοσις τῆς τοῦ Κυρίου ἡμῶν διδασκαλίας. Ὅθεν καὶ αἱ πρῶται Χριστιανικαὶ Ἐκκλησίαι ἐν ἑλληνικαῖς συνεστήθησαν πόλεσιν, ἐν Ἀντιοχείᾳ, ἐν Ἐφέσῳ, ἐν Σμύρνῃ, ἐν Περγάμῳ, ἐν Θυατείροις, ἐν Σάρδεσιν, ἐν Φιλαδελφείᾳ, ἐν Λαοδικείᾳ· οἱ πρῶτοι τῆς Ἐκκλησίας διάκονοι ἐξελληνισμένοι ἦσαν Ἰουδαῖοι, ὁ Στέφανος, ὁ Φίλιππος, ὁ Πρόχορος, ὁ Νικάνωρ, ὁ Τίμων, ὁ Παρμενᾶς καὶ Νικόλαος ὁ προσήλυτος Ἀντιοχείας· αὐτὰ τέλος τὰ ἱερώτατα τοῦ Χρι-

στιανισμοῦ διδάγματα, τὰ εὐαγγέλια, ἐκτὸς τοῦ τοῦ Ματθαίου γραφὲν εἰς τὴν Συροχαλδαϊκὴν καὶ εὐθὺς εἰς τὴν Ἑλληνικὴν μεταφρασθέν, εἰς τὴν ἑλληνικὴν ἐγράφησαν γλῶσσαν τὰ τοῦ Μάρκου, τοῦ Λουκᾶ, τοῦ Ἰωάννου.

Διὰ τοῦτο, πάνυ δικαίως καὶ ὑπὲρ πάντα σεμνυνόμενον τὸ ἡμέτερον Ἔθνος καὶ βαθεῖαν συναισθανόμενον τὴν εὐεργεσίαν ὅτι, ὑπὸ τοῦ Παντοδυνάμου αὐτῷ ἐκληροδοτήθη, ἐν μέσῳ τῶν ἀτελευτήτων συμφορῶν αὐτοῦ, ἡ ὑψίστη τῶν ἀποστολῶν, ἡ ἀποστολὴ τῆς διὰ τοῦ πνεύματος καὶ τῆς γλώσσης αὐτοῦ διαδόσεως καὶ ἐγκαταστάσεως ἀνὰ τὸν κόσμον τῶν ἀϊδίων ἀληθειῶν τῆς τοῦ Χριστοῦ διδασκαλίας, ἔσπευσεν, ὡς εἶπον, εὐθὺς ἐν αὐτῇ τῇ πρώτῃ, μετὰ τὴν ἀνάκτησιν τῆς ἐλευθερίας αὐτοῦ κυριαρχικῇ πράξει, εὐθὺς ἐν ἀρχῇ τοῦ θεμελιώδους τῆς ἐθνικῆς αὐτοῦ ὑποστάσεως νόμου, νὰ ἐξαντικειμενώσῃ τὴν ἐθνικὴν συνείδησιν διὰ τῆς πανεπισήμου ἀνακηρύξεως τῆς Ἀνατολικῆς Ὀρθοδόξου τοῦ Χριστοῦ Ἐκκλησίας ὡς μόνης ἐπικρατούσης θρησκείας τοῦ Ἔθνους.

Διάκρισις κατὰ θρησκεύματα.

Ἐξ ὅσων γνωρίζομεν ἐκ τῆς ἀπογραφῆς τοῦ 1879, εἰς ἣν ἀναγκάζομαι νὰ προσφύγω—διότι ἡ σχετικὴ ἐργασία τῆς νεωτέρας ἀπογραφῆς τοῦ 1889 δὲν συνεπληρώθη εἰσέτι ἐν τῷ Ὑπουργείῳ τῶν Ἐσωτερικῶν—βιοῦσι μεταξὺ ἡμῶν 24,165 Μωαμεθανοί, 14,677 Καθολικοί, 5,792 Ἑβραῖοι καὶ 740 εἰς ἄλλα ἀνήκοντες θρησκεύματα. Ἀλλ' οἱ ἀριθμοὶ οὗτοι ἀναμφιβόλως ἠλλοιώθησαν ἔκτοτε πρὸ πάντων καθ' ὅσον ἀφορᾷ εἰς τοὺς Καθολικούς, οἵτινες ἀσφαλέστερον ὑπολογίζονται σήμερον εἰς 25 μέχρι 30 χιλιάδων. Τὸ σύνολον λοιπὸν τῶν εἰς ἄλλα θρησκεύματα ἀνηκόντων συμπολιτῶν ἡμῶν ἀνέρχεται εἰς 60,697 ἀποτελούντων πρὸς ἡμᾶς τοὺς ὀρθοδόξους ἀναλογίαν ἴσην πρὸς 2,9 %. Αἱ εἰς ξένα θρησκεύματα ἀνήκοντες ἐν τοῖς ὁμοταγέσιν ἡμῖν Ἀνατολικοῖς Κράτεσιν ἔχουσιν ὡς ἑξῆς: Ἐν Ρουμανίᾳ 444,000, ἐν Σερβίᾳ 33,161 καὶ ἐν τῇ Ἡγεμονίᾳ τῆς Βουλγαρίας 730,004, ὥστε ἡ ἀναλογία τῶν ξένων θρησκευμάτων πρὸς τοὺς ὀρθοδόξους ἐν Ρουμανίᾳ μὲν εἶναι ἴση πρὸς 8, 8 %, ἐν Σερβίᾳ δὲ πρὸς 1, 5 % καὶ ἐν Βουλγαρίᾳ πρὸς 30, 1 %. Παρ' ἡμῖν οἱ πολυπληθέστεροί εἰσιν οἱ Καθολικοί, εἰς 30,000, ὡς εἶπον, ὑπολογιζόμενοι, ἐνῷ ἐν Ρουμανίᾳ πολυπληθέστεροί εἰσιν οἱ Ἑβραῖοι εἰς 300,000 συμποσούμενοι, ἐν Σερβίᾳ δὲ καὶ ἐν Βουλγαρίᾳ οἱ Μωαμεθανοί, συμποσούμενοι ἐν μὲν τῇ πρώτῃ εἰς 16,764 καὶ ἐν τῇ δευτέρᾳ εἰς 676,215. Σκόπιμον εἶναι νὰ παρατηρήσω ὅτι, ἐξαιρέσει τῶν Ἑβραίων καὶ τῶν Μωαμεθανῶν, ἐπίσης πολυπληθέστεροι

ἐν τοῖς ὁμοταγέσιν Ἀνατολικοῖς Κράτεσίν εἰσιν οἱ Καθολικοί, εἰς 114,200 ἀριθμούμενοι ἐν Ρουμανίᾳ, εἰς 11,596 ἐν Σερβίᾳ καὶ εἰς 18,505 ἐν Βουλγαρίᾳ. Οἱ συμπολῖται ἡμῶν Καθολικοί εἰσι κατὰ πλεῖστον ἀποκατεστημένοι ἐν ταῖς Κυκλάσι καὶ ἐν Κερκύρᾳ. Ἐν ταῖς Κυκλάσιν ἔχουσιν ἓξ μονάς, ἀνηκούσας εἰς τὰ μοναχικὰ τάγματα τῶν Ἰησουϊτῶν, τῶν Καπουκίνων, τῶν Φραγκισκανῶν καὶ τῶν Δομινικανῶν, ἀριθμοῦσι δὲ ἀνὰ τὸ Κράτος ἑξήκοντα ναούς, ἐξ ὧν οἱ τεσσαράκοντα κεῖνται εἰς τὰς Κυκλάδας. Ἐν Ἀθήναις, ἐν Κερκύρᾳ καὶ ἐν Νάξῳ ἔχουσιν ἐγκατεστημένας Ἀρχιεπισκοπάς, Ἐπισκοπὰς δ' ἐν Σύρῳ, ἐν Τήνῳ, ἐν Θήρᾳ καὶ ἐν Ζακύνθῳ.

Τὴν ἀξίαν λόγου ἐγκατάστασιν ταύτην ἐν μέσῳ ἡμῶν τοῦ Καθολικοῦ πληθυσμοῦ, ἐπεξηγοῦσι βεβαίως πρὸ πάντων οἱ ἱστορικοὶ λόγοι, ἀλλὰ κατ' ἐμέ, ἐπεξηγεῖ οὐχ ἧττον καὶ ἡ τοῦ Ἕλληνος ἄκρα ἀνεξιθρησκεία, διότι ἄλλως ἤθελον φυσικῶς ἐὰν μὴ τέλεον ἐκλείψει, πάντως ὅμως μεγάλως ἐλαττωθῆ μετὰ τόσους ἀπὸ τῆς τῶν Φράγκων κατακτήσεως αἰῶνας οἱ ἀπόγονοι τῶν κατακτητῶν. Ὁ Ἕλλην ἰσχυρὸς ἐν τῇ ἰδίᾳ συνειδήσει καὶ φύσει ἐλευθερόφρων, ἀνεξιθρησκεῖ ὑπὲρ πᾶν ἄλλο Ἔθνος. Οὐ μόνον ἀνέχεται, ἀλλὰ καὶ προστατεύει τὰ τῆς λατρείας τῶν ἀλλοθρήσκων, ἐν ὁμονοίᾳ καὶ ἀδελφικῇ ἀγάπῃ διαβιῶν πρὸς πάντας, οὐδ' αὐτῶν τῶν Ἑβραίων ἐξαιρουμένων, πρὸς οὓς ἴσα αὐτῷ πολιτικὰ ἀπένειμε δικαιώματα, ἐνῷ ἡ ἀτυχὴς ἐκείνη διασπορὰ πολλαχοῦ τοῦ πεπολιτισμένου κόσμου εἶναι τὸ ἀντικείμενον τοῦ μίσους καὶ τῆς ἀποστροφῆς τῶν λαῶν. Τὴν ἀνεξιθρησκείαν ἡμῶν τὴν ἄκραν, ἐπιμαρτυρεῖ πρὸς τούτους καὶ ἡ ἀνοχή, καὶ δύναμαι νὰ εἴπω ἡ προθυμία, μεθ' ἧς ἀποδεχόμεθα ἐν μέσῳ ἡμῶν τοὺς ἀποστόλους τῶν παντὸς εἴδους ἐπὶ τούτῳ ἀνὰ τὸν Καθολικὸν καὶ τὸν Διαμαρτυρόμενον κόσμον συνεστημένων Ἱερατικῶν Συλλόγων (Congrégations) καὶ Ἑταιριῶν τοῦ Λόγου ἢ τῶν βιβλίων, ὡς ἀποκαλοῦνται (Tract Societies), ἐπιτρέποντες εἰς αὐτοὺς νὰ ἐξασκῶσιν ἐλευθέρως τὰ τῶν ἔργων αὐτῶν, μηδόλως παρακωλύοντες τὴν σύστασιν σχολῶν, τὰ κατὰ τόπους συστηματικὰ κηρύγματα, τὴν ἐπὶ τούτῳ εἰς ἐπιφανέστατα μέρη ἵδρυσιν καταστημάτων καὶ τὴν διανομὴν τῶν ὑπ' αὐτῶν ἐκδιδομένων ἱερῶν κειμένων. Αἱ παρ' ἡμῖν σπανιώταται καὶ ὅλως παροδικαὶ τῆς θρησκευτικῆς τοῦ λαοῦ συνειδήσεως ἐξεγέρσεις εἰσὶ τὸ προϊὸν ἐξάψεως στιγμιαίας ὑπὸ περιστάσεων ὅλως ἐκτάκτων καὶ ἀλλοκότων ὑπεξεγειρομένης, οὐχὶ δὲ συστηματικῆς καὶ ἐμπαθοῦς καταδιώξεως. Διότι ἡ συνείδησις τοῦ λαοῦ, καὶ πρὸ πάντων ἡ θρησκευτική, τοσούτῳ εὐκολώτερον ἐξεγείρεται ὅσῳ κατὰ τὰς κρισίμους ἐκείνας στιγμὰς λησμονεῖ ὅλως, ὅτι ἡ θρησκεία

τῶν πατέρων αὐτοῦ τοσαύτας ἀπὸ αἰώνων δοκιμάσασα φοβερὰς ἐπιβουλὰς καὶ ἐπιθέσεις, ἐσαεὶ ἄτρωτος καὶ θριαμβεύουσα ἀνέλαμψε· λησμονεῖ ὅτι, ἡ θρησκεία αὐτοῦ προστατεύεται ἀποτελεσματικῶς καὶ ἐρρωμένως ὑπὸ τῶν νόμων τῆς πατρίδος, οἵτινες εἰς μὲν τὴν πολιτικὴν ἐξουσίαν ἐπιτάσσουσι νὰ κολάζῃ αὐστηρῶς διὰ βαρείας φυλακίσεως πάντα ὅστις ἤθελεν ἀποπειραθῇ νὰ ταράξῃ τὴν Ἐκκλησίαν τοῦ Βασιλείου δι' ἑτεροδιδασκαλίας, διδαχῆς, προσηλυτισμοῦ ἢ καθ' οἱονδήποτε ἄλλον τρόπον, εἰς δὲ τὴν Ἐκκλησιαστικὴν Ἀρχὴν ἀνατιθεῖσι τὴν τήρησιν τῶν δογμάτων, τῶν κανόνων καὶ τῶν παραδόσεων τῆς Ἐκκλησίας. Ἐὰν λοιπὸν τὰς ὅλως παροδικὰς ἐκείνας ἐξάψεις, τὰς ὁποίας πάντες θρηνοῦμεν καὶ ἀποδοκιμάζομεν, παρέλθωμεν, ἡ ἀνεξιθρησκεία τοῦ Ἕλληνος εἶναι τελεία, ὁμολογεῖται δὲ παρὰ πάντων καὶ θαυμάζεται.

Ἐν τούτοις εἶναι ἀναγκαῖον ἐπὶ τῇ παρούσῃ εὐκαιρίᾳ νὰ γνωρίσωμεν ἐπιμελέστερον καὶ γενικώτερον τὰ κατὰ τὴν καταγωγὴν καὶ τὸν σκοπὸν τῶν διαφόρων, περὶ ὧν ἐμνήσθην, ἱεραποστολικῶν Ἑταιριῶν διότι, οὕτω θέλομεν δυνηθῆ, ἀσφαλέστερον διαγιγνώσκοντες καὶ αναλόγως κρίνοντες καὶ τὰ κατὰ τὴν δρᾶσιν τῶν καὶ μέχρις ἡμῶν ἐρχομένων ἀποστόλων τῶν Ἑταιριῶν ἐκείνων, νὰ βουλευθῶμεν ἐὰν καὶ τίνες ἐπιβάλλωνται ἡμῖν ὑποχρεώσεις.

Ἡ Ἀγγλία πρωταγωνιστεῖ ἐν τῇ συστάσει τῶν ἱεραποστολικῶν Ἑταιριῶν. Ἐν τῇ Ἐπικρατείᾳ ταύτῃ ἀρχαιότερον ἢ ἐν πάσῃ ἄλλῃ συνεστήθη ἡ πρώτη τοιαύτη Ἑταιρία. Περίεργον δὲ εἶναι ὅτι ἐν Ἀγγλίᾳ αὐτὸ τὸ Κράτος περιέβαλε διὰ τοῦ κύρους αὐτοῦ τὴν σύστασιν τῶν τοιούτων Ἑταιριῶν, τοῦ Κοινοβουλίου ψηφίσαντος ἐν ἔτει 1647 νόμον δι' οὗ «ἐπετρέπετο ἡ σύστασις Ἑταιρίας σκοπούσης τὴν διάδοσιν τοῦ χριστιανισμοῦ ἐν ταῖς ἀπωτάταις χώραις». Ἔκτοτε συνεστήθησαν ἐν Ἀγγλίᾳ πληθὺς παρομοίων Ἑταιριῶν, καὶ δὴ Ἑταιρία πρὸς διάδοσιν τοῦ Εὐαγγελίου τὸ 1640, ἡ Σκωτικὴ Ἑταιρία τὸ 1709, ἡ Ἑταιρία τῶν Μεθοδιστῶν τὸ 1792, ἡ μεγάλη Ἑταιρία τῶν Ἀναβαπτιστῶν τὸ 1792, ἡ μεγάλη Ἑταιρία τοῦ Ἐδιμβούργου τὸ 1796, ἡ Ἑταιρία τῆς Ἐκκλησίας τῆς Ἀγγλίας τὸ 1799—ἡ Ἠπειρωτικὴ Ἑταιρία τὸ 1818, ἡ Ἑταιρία πρὸς διάδοσιν τῶν ἱερῶν βιβλίων τὸ 1819. Πᾶσαι αἱ Ἑταιρίαι αὗται ὁμοῦ ἔχουσιν εἰσοδήματα ἀνερχόμενα εἰς 50 ἑκατομμύρια φράγκων κατ' ἔτος, τοσαῦτα δὲ καὶ δαπανῶσι. Αἱ Ἡνωμέναι Πολιτεῖαι τῆς Ἀμερικῆς δὲν ἐβράδυναν νὰ μιμηθῶσι τὴν Ἀγγλίαν, ἐν τῇ συστάσει παρομοίων Ἑταιριῶν, διότι βλέπομεν εὐθὺς ἀπὸ τοῦ 1810 συνεστημένην ἐν ταῖς Πολιτείαις ἐκείναις τὴν Ἑταιρίαν τῶν «Ἐξωτερικῶν Ἀποστολῶν», ἣν ἐπηκολούθησαν τὸ 1814 ἡ Ἑταιρία τῶν

«Αναβαπτιστῶν», τὸ 1818 ἡ τῶν «Πρεσβυτεριανῶν», τὸ 1819 ἡ τῶν «Μεθοδιστῶν», καὶ ἄλλαι. Τῶν τε ἐν Ἀγγλίᾳ καὶ Ἀμερικῇ ἱεραποστολικῶν Ἑταιριῶν οἱ καταστικοὶ ὅροι φέρουσιν ὅτι «οἱ διαμαρτυρό»μενοι ἱεραπόστολοι ἐντολὴν ἔχουσι νὰ διανέμωσιν Εὐαγγέλια καὶ νὰ »ἑρμηνεύωσι τὰ κείμενα εἰς τοὺς προσηλύτους· πρὸς τούτοις νὰ ἐξασκῶσι »τὴν διδασκαλίαν ἐν τῷ πνεύματι τῆς ἠθικῆς».

Ἔχω ὑπ' ὄψει δύο λογοδοσίας τῶν Ἑταιριῶν τούτων, μίαν τοῦ 1883, τῆς ἐν Λονδίνῳ ἑδρευούσης «Ἑταιρίας τῆς Ἐκκλησίας τῆς Ἀγγλίας» καὶ ἑτέραν τοῦ 1863, τῆς ἐν Φιλαδελφείᾳ τῶν Ἡνωμένων πολιτειῶν ἑδρευούσης «Ἀμερικανικῆς Ἑταιρίας», ἐξ ὧν ποριζόμεθα τὰς ἑξῆς χρησίμους περὶ τῆς λειτουργείας τῶν τοιούτων Ἑταιριῶν πληροφορίας. Κατὰ τὴν πρώτην, ἡ Ἑταιρία ἀπὸ τῆς συστάσεως αὐτῆς τῷ 1799 μέχρι τοῦ 1883 ἐδημοσίευσε 2,192,579,870 ἀντίτυπα, διαφόρων ἱερῶν κειμένων, ἐξ ὧν κατὰ μόνον τὸ 1883 93,379,350 καὶ ταῦτα εἰς 160 γλώσσας ! Εἰς φρ. 5,376,575 ἀνῆλθον τὰ ἔσοδα τῆς Ἑταιρίας, κατὰ τὸ 1883 καὶ εἰς φρ. 5,338,395 τὰ ἔξοδα. Ὁ ἐν Ἀθήναις ἑδρεύων ἀπεσταλμένος ἐν τῇ Ἀνατολῇ κ. Καλαποθάκης ἐκθέτει ὅτι, ἐν τῇ περιφερείᾳ τῆς δικαιοδοσίας του διενεμήθησαν κατὰ τὸ 1863 ἔτος 258,632 βιβλία καὶ φυλλάδια, ἕτερος δὲ ἀπεσταλμένος τῆς αὐτῆς Ἑταιρίας ἐν Ἀθήναις, ὁ κ. Craig, θαυμάζει τὴν πρὸς τὸ ἀναγινώσκειν ἔφεσιν τοῦ Ἕλληνος, προσεπιφέρει δέ, ἵνα δώσῃ ὡς λέγει, δεῖγμα τῆς προθυμίας μεθ' ἧς οἱ Ἕλληνες ἀποδέχονται τὰ ἱερὰ κείμενα ὅτι «ἡ σύζυγος στρατιώτου τινὸς ἀπέστελλε τακτικῶς τὸ τέκνον αὐτῆς εἰς τὸ κήρυγμα τῆς Κυριακῆς, ἔνθα τῷ ἐδωρεῖτο ἓν φυλλάδιον, ὅτι τὸ φυλλάδιον τοῦτο ἀφοῦ ἀνεγινώσκετο κατ' οἶκον παρὰ τῆς μητρὸς καὶ τοῦ τέκνου, ἐστέλλετο εἰς τὸν πατέρα εἰς τὸν στρατῶνα· ὅτι εὐθὺς ὡς ὁ στρατιώτης ἀφυπηρέτησεν, ἔσπευσε νὰ εὐχαριστήσῃ τὸν κ. Craig ἐπὶ τῇ δωρεᾷ τῶν φυλλαδίων, ὅτι δέ, ὅταν ὁ διανομεὺς τῆς Ἑταιρίας μετέβη εἰς τὸν στρατῶνα, ἐπώλησε τριπλάσιον ἀριθμὸν βιβλίων ἢ ὅσον προσεδόκα». Ἡ Ἑταιρία αὕτη τὸ 1883 ἔκαμε καὶ 809 νέας δημοσιεύσεις, ἐξ ὧν 262 φυλλάδια. Κατὰ τὴν δευτέραν λογοδοσίαν, ἡ «Ἀμερικανικὴ Ἑταιρία» ἡ ἱδρυθεῖσα τὸ 1825, διένειμεν ἀπὸ τῆς ἱδρύσεως αὐτῆς μέχρι τοῦ 1862 ἔτους 245,548,324 ἀντίτυπα, καθ' ἓν δὲ μόνον ἔτος τὸ 1862, 9,392,429 καὶ εἶχεν εἰσέτι ἐν ταῖς ἀποθήκαις αὐτῆς τὴν 13 Μαΐου 1863, 6,138,355 ἀντίτυπα διαφόρων ἱερῶν κειμένων. Τὰ ἔσοδα τῆς Ἑταιρίας ἀνῆλθον τὸ 1862 εἰς 251,446 δολλάρια, τὰ δ' ἔξοδα εἰς 239,083. Αἱ πρὸς τὴν Ἑταιρίαν δωρεαὶ τὸ ἔτος 1862 ἀνῆλθον εἰς 69,466 δολλάρια.

Ἴδωμεν ἤδη πῶς ἔχουσι καὶ τὰ τοῦ ὀργανισμοῦ καὶ τῆς λειτουργείας τῶν Ἱεραποστολικῶν Ἑταιριῶν ἐν τῷ Καθολικῷ κόσμῳ. Λοιπὸν τὴν πρώτην τοιαύτην Ἑταιρίαν εὑρίσκομεν συστηθεῖσαν ἐν Παρισίοις τὸ 1822 ὑπὸ τὸ ὄνομα «Διάδοσις τῆς πίστεως» (Propagation de la Foi), ὁ δὲ τῆς συστάσεως αὐτῆς καταστατικὸς νόμος φέρει ὅτι «σκο»πὸς τοῦ ἔργου (Oeuvre) εἶναι νὰ βοηθῇ διὰ προσευχῶν καὶ δι' ἐλεη»μοσύνης τοὺς Καθολικοὺς ἱεραποστόλους, οἵτινες ἀπέρχονται ἐπὶ κιν»δύνῳ τῆς ζωῆς αὐτῶν, ὅπως φέρωσι τὴν πίστιν καὶ τὸν πολιτισμὸν »παρὰ τοῖς μὴ ἔχουσι πίστιν λαοῖς». Ἐν τῷ ἔργῳ τούτῳ πρυτανεύει ἡ ἐλεημοσύνη, ἥτις διενεργεῖται δι' ἐτησίων συνδρομῶν καὶ διὰ δωρεῶν. Ἡ ἐτησία συνδρομὴ συνίσταται ἐκ φρ. 2,60 δι' ἕκαστον ἄτομον. Ἐν ἑκάστῃ ἐνορίᾳ ὑπάρχει ἐγκατεστημένος ἀνὰ εἷς εἰσπράκτωρ ἐπὶ δέκα συνδρομητῶν, ὅστις συλλέγει τὰς συνδρομὰς καὶ παραδίδει τὸ συλλεγόμενον χρῆμα πρὸς τὸν ἐνοριακὸν Σύμβουλον τῆς Ἑταιρίας, ἐπὶ τούτῳ ἐγκατεστημένον ἐν ἑκάστῃ ἐνορίᾳ, οὗτος δὲ ἀποστέλλει αὐτὸ κατὰ μῆνα εἰς τὸ ταμεῖον τῆς Ἑταιρίας. Ἐν τέλει ἑκάστου ἔτους δημοσιεύεται ἐπιμελὴς λογοδοσία τῶν εἰσφορῶν τοῦ ἔτους. Ἡ Ἑταιρία αὕτη διατελεῖ ὑπὸ τὴν ἄμεσον προστασίαν τῆς Ἁγίας Ἕδρας, ἧς χάριν διεσπάρη οὐ μόνον καθ' ὅλην τὴν Γαλλίαν, ἀλλὰ καὶ καθ' ἅπαντα τὸν κόσμον. Ἐν ἔτει 1864 αἱ παντὸς εἴδους εἰσφοραὶ τῆς Ἑταιρίας ἀνῆλθον εἰς φρ. 5,090,041. Ἡ Ἑταιρία κέκτηται καὶ ἴδιον περιοδικόν, εὐθὺς ἀπὸ τῆς συστάσεως αὐτῆς ἐγκαθιδρυθέν, τὸ ὁποῖον δημοσιεύεται ἑξάκις τοῦ ἔτους ἐν τεύχεσιν ἐξ 60—90 σελίδων ὑπὸ τὸ ὄνομα «Χρονικὰ τῆς διαδόσεως τῆς πίστεως» (Annales de la propagation de la Foi). Ἡ Ἑταιρία ἔχει τέλος καὶ ἰδίας ἑορτάς, τὴν τῆς Εὑρέσεως τοῦ Τιμίου Σταυροῦ καὶ τὴν τοῦ Ἁγίου Φραγκίσκου Ξαβερίου, ἃς πανηγυρίζει τὴν 3 Μαΐου καὶ τὴν 3 Δεκεμβρίου ἑκάστου ἔτους. Ἡ ἕδρα τοῦ περιοδικοῦ εὑρίσκεται ἐν Λυῶνι, διευθύνει δὲ τοῦτο εἰς μοναχὸς τοῦ Τάγματος τοῦ Ἁγίου Βρουνὸφ τῶν Σαρτρῶν (Chartreux).

Τοιαῦται εἶναι αἱ Ἱεραποστολικαὶ Ἑταιρίαι, ἃς ἥ τε Εὐρώπη καὶ ἡ Ἀμερική, ἐν τῷ ζήλῳ αὐτῶν ὑπὲρ τοῦ χριστιανισμοῦ ἀπὸ αἰῶνος συνέστησαν, διαφέρουσι δὲ αὗται ἀπ' ἀλλήλων κατὰ τοῦτο ὅτι, αἱ μὲν τῶν Καθολικῶν σκοποῦσι τὴν διάδοσιν τῆς πίστεως, αἱ δὲ τῶν Διαμαρτυρομένων σκοποῦσι τὴν διάδοσιν τῶν ἱερῶν κειμένων καὶ τὴν διδασκαλίαν ἐν τῷ πνεύματι τῆς ἠθικῆς.

Οὕτω λοιπόν, ἀφοῦ ἐγνωρίσαμεν ἀκριβῶς ἐξ ὅσων προηγοῦνται τὰ τοῦ σκοποῦ καὶ τῶν τρόπων τῆς δράσεως τῶν περὶ ὧν πρόκειται Ἱεραποστολικῶν Ἑταιριῶν, ὑπολείπεται, μελετῶντες τὰ πολλὰ καὶ σπου-

δαῖα διδάγματα τὰ ὁποῖα δυνάμεθα νὰ πορισθῶμεν ἐκ τῆς γνώσεως ταύτης, νὰ βουλευθῶμεν, ὡς καὶ ἀνωτέρω λέγω, ἐὰν καὶ τίνες ἐπιβάλλονται ἡμῖν υποχρεώσεις πρὸς θεραπείαν τῶν ὑπὸ τῶν περιστάσεων ἐνδεικνυομένων ἐπὶ τοῦ προκειμένου ἀναγκῶν τῆς ἡμετέρας κοινωνίας. Περὶ τούτων θέλω καταγείνει τὸ ἐπ' ἐμοί, ἑπόμενος τῷ προγράμματι ὅπερ ἐξ ἀρχῆς ἐθέμην, ἐν χρόνῳ εὐθέτῳ. Ἤδη συμπεραίνων, ἐπείγομαι νὰ ὑπομνήσω αὖθις ὅτι ὁ Ἕλλην, ἰσχυρὸς ἐν τῇ ἰδίᾳ συνειδήσει, ἰσχυρὸς ἐν τοῖς νόμοις τῆς πατρίδος, φύσει ἐλευθερόφρων, εἶναι ἀνεξίθρησκος εἰς ἄκρον· τοιοῦτος δὲ ὀφείλει νὰ παραμείνῃ, οὐδόλως οὐδ' ἐπὶ στιγμὴν ἀφιέμενος εἰς ἀδικαιολογήτους ἐξάψεις, οὐδόλως οὐδ' ἐπὶ στιγμὴν ἀνεχόμενος νὰ ἐπισκοτίζηται ἡ τοσοῦτον τιμῶσα καὶ ὑπέρτερον τῶν ἄλλων λαῶν καθιστῶσα αὐτὸν ἀρετὴ τῆς ἀνεξιθρησκείας.

Κλῆρος.

Ἐξαιρέσει τῶν μοναχῶν, εἰς 8,059 ἀριθμοῦνται οἱ παντὸς βαθμοῦ τῆς ἱερωσύνης κληρικοὶ παρ' ἡμῖν, ὥστε ἐπὶ τῶν ὀρθοδόξων κατοίκων τοῦ Βασιλείου ἀναλογοῦσιν ἀνὰ εἷς κληρικὸς ἐπὶ 303 κατοίκων. Ἐν Σερβίᾳ ἀναλογοῦσιν ἀνὰ εἷς κληρικὸς ἐπὶ 240 κατοίκων, ἐν Βουλγαρίᾳ ἀνὰ εἷς ἐπὶ 580 καὶ ἐν Ρουμανίᾳ ἀνὰ εἷς ἐπὶ 445 κατοίκων. Ἐν τῷ ἀριθμῷ τούτῳ τῶν 8,059 κληρικῶν παρ' ἡμῖν πρέπει νὰ συγκαταλεχθῶσιν οἱ κεκανονισμένοι 40 Ἀρχιερεῖς τοῦ Βασιλείου, ἐξ ὧν κατὰ τὴν στιγμὴν ταύτην ὑπάρχουσιν ἐν ἐνεργείᾳ μόνον 24, τῶν λοιπῶν 16 ἀποβιωσάντων, μήπω δὲ ἀντικατασταθέντων. Ὥστε ἡ ἀναλογία τῶν κληρικῶν παρ' ἡμῖν πρὸς τὸν ἀριθμὸν τῶν ὀρθοδόξων κατοίκων εἶναι ἐπαισθητῶς ἀνωτέρα τῆς αὐτῆς ἀναλογίας ἐν τοῖς ἄλλοις ὁμοταγέσιν ἡμῖν Κράτεσι τῆς Ἀνατολῆς. Διότι, ἐξαιρέσει τῆς Σερβίας, ἧς ὑπερτεροῦμεν κατὰ 63 κατοίκους ἐφ' ἕνα ἕκαστον κληρικόν, ὑπολειπόμεθα τῆς Ρουμανίας κατὰ 142 καὶ τῆς Βουλγαρίας κατὰ 277 κατοίκους. Εἶναι τοῦτο πλεονέκτημα ἡμῶν πρὸς τὰ Κράτη ἐκεῖνα; εἶναι τοὐναντίον μειονέκτημα ; Θέλομεν ἴδει περὶ τούτῳ ἐν χρόνῳ εὐθέτῳ, ὅτε σὺν Θεῷ, χωροῦντες εἰς τὴν ἐξάντλησιν τοῦ ἡμετέρου διαγράμματος, θέλομεν ἀσχοληθῇ εἰς τὴν ἔρευναν τῶν μέσων, ἅτινα ὑποδεικνύονται ἐκ τῶν περιστάσεων πρὸς θεραπείαν τῶν ἀναγκῶν τοῦ ἡμετέρου Ἔθνους.

Μοναί.

Καθ' ἣν στιγμὴν ἀποκαθίστατο τὸ Ἑλληνικὸν Βασίλειον ὑπῆρχον ἐν αὐτῷ συντηρούμεναι 543 μοναί, ἀλλ' ἐκ τούτων ταχέως, ἐπὶ τῆς Βασιλείας τοῦ Ὄθωνος, κατηργήθησαν 429, ὥστε ἀπέμειναν 114, πρὸς ἃς βραδύτερον προσετέθησαν αἱ τῆς Ἑπτανήσου καὶ Θεσσαλίας 72

καὶ οὕτως ὁ ὅλος ἀριθμὸς τῶν κατὰ τὴν στιγμὴν ταύτην συντηρουμένων ἐν τῷ Βασιλείῳ μονῶν ἀνέρχεται εἰς 186, ἐξ ὧν αἱ 176 ἀνδρῶν καὶ 10 γυναικεῖαι. Αἱ μοναὶ αὗται κατέχονται ὑπὸ 2,000 μοναχῶν, ὥστε κατὰ μέσον ὅρον ἀναλογοῦσιν 11 μοναχοὶ εἰς ἑκάστην μονήν. Ἄξιον μνείας εἶναι ὅτι, καίτοι αἱ καλογραῖαι κατέχουσι μόνον τὸ δέκατον ἔνατον σχεδὸν τοῦ ὅλου ἀριθμοῦ τῶν μονῶν, ἀποτελοῦσιν ἐν τούτοις αὗται τὸ τρίτον περίπου τοῦ ὅλου ἀριθμοῦ τῶν μοναχῶν, τοῦθ' ὅπερ δεικνύει τὴν μείζονα πρὸς τὸν μοναστικὸν βίον ἔφεσιν, ἢ ἴσως καὶ τὴν ἀνάγκην, τοῦ θήλεος γένους.

Αἱ πολυπληθέστεραι τῶν συντηρουμένων ἤδη ἐν τῷ Βασιλείῳ μονῶν εἶναι αἱ τῶν Ταξιαρχῶν ἐν τῷ Δήμῳ Αἰγίου, τοῦ Μεγάλου Σπηλαίου ἐν τῷ Δήμῳ Κερπινῆς, τῶν Κηπουραίων ἐν τῷ Δήμῳ Κατωγητῶν, τοῦ Ἁγίου Λουκᾶ ἐν τῷ Δήμῳ Δυστομίων, τῆς Κοιμήσεως ἐν τῷ Δήμῳ Ἰθώμης, τῆς Ζωοδόχου Πηγῆς ἐν τῷ Δήμῳ Ναούσης, τῆς Κοιμήσεως ἐν τῷ Δήμῳ Λετρίνων, τῆς Ἁγίας Λαύρας ἐν τῷ Δήμῳ Καλαβρύτων, τῆς Κοιμήσεως ἐν τῷ Δήμῳ Αἰγίου, τοῦ Ἁγίου Διονυσίου ἐν τῷ Δήμῳ Ζακυνθίων, τοῦ Ἁγίου Σεραφεὶμ ἐν τῷ Δήμῳ Πέτρας, τῆς Γεννήσεως τῆς Θεοτόκου ἐν τῷ Δήμῳ Ἀγραίων, καὶ τοῦ Ἁγίου Ἀθανασίου ἐν τῷ Δήμῳ Λευκασίων. Ἐκ δὲ τῶν γυναικείων, αἱ τῆς Κοιμήσεως ἐν Τήνῳ, τοῦ Ἁγίου Κωνσταντίνου ἐν Καλάμαις, τοῦ Ἁγίου Λαζάρου ἐν Θήρᾳ καὶ τοῦ Ἁγίου Γερασίμου ἐν Κεφαλληνίᾳ. Ἐκ τῶν μονῶν τούτων τὸν μείζονα ἀριθμὸν μοναχῶν ἔχουσιν, ἐκ μὲν τῶν ἀνδρῶν, αἱ τῶν Ταξιαρχῶν καὶ τοῦ Μεγάλου Σπηλαίου, τῆς πρώτης ἀριθμούσης 112 μοναχοὺς καὶ τῆς δευτέρας 109· ἐκ τῶν λοιπῶν, 3 ἔχουσιν ἀνὰ 63 μέχρι 50 μοναχῶν ἑκάστη καὶ 10 ἀνὰ 48 μέχρι 39. Ἐκ δὲ τῶν γυναικείων ἡ πολυπληθεστέρα εἶναι ἡ τῆς Κοιμήσεως ἐν Τήνῳ ἔχουσα 111 μοναχάς· αἱ τρεῖς ἄλλαι ἔχουσιν ἀνὰ 68 μέχρι 47 μοναχὰς ἑκάστη.

Περιουσία μονῶν

Ἡ εὐσέβεια τῶν χριστιανῶν δαψιλῶς καθ' ὅλους τοὺς αἰῶνας, διὰ δωρεῶν καὶ ἄλλων πολλῶν συνδρομῶν, ἐπροίκισε τὰς ὀρθοδόξους μονὰς αἵτινες οὕτω σὺν τῷ χρόνῳ σημαντικὴν ἐκτήσαντο ἀκινήτων καὶ κινητῶν περιουσίαν. Αἱ ἐν Ἑλλάδι μοναὶ ἐκ τοῦ αὐτοῦ προικισθεῖσαι λόγου, σπουδαίαν, κατὰ τὸ μᾶλλον καὶ ἧττον, ἐκτήσαντο καὶ αὗται περιουσίαν, ἣν αἱ ἐξ αὐτῶν συντηρούμεναι, διατηροῦσιν εἰσέτι. Μεθ' ὅσας καὶ ἂν κατέβαλον προσπαθείας, μοὶ ἀπέβη ἀδύνατον νὰ ἐξακριβώσω ὁποία καὶ τίνος ἀξίας εἶναι ἡ περιουσία αὕτη δι' ἑκάστην μονὴν ἰδίᾳ καὶ συλλήβδην δι' ὅλας. Δὲν ὑπάρχουσι κανονικαὶ ἀπογραφαί, οὐδ'

ἄλλα σχετικὰ στοιχεῖα, καὶ ἂν ὑπάρχωσί τινα, δὲν κατώρθωσα νὰ τὰ ἴδω. Ἐὰν ὅμως λάβωμεν ὑπ' ὄψει τὸ ποσὸν τῶν εἰσοδημάτων τῶν ἐν Ἑλλάδι συντηρουμένων μονῶν, τὸ ὁποῖον προκύπτει ὁπωσοῦν ἐκ τῶν ἐτησίων προϋπολογισμῶν, στηριχθῶμεν δὲ ἐπὶ τοῦ εἰσοδήματος ἑνὸς ἔτους, τοῦ τοῦ 1889, ἀνελθόντος εἰς δρ. 2,326,804, δυνάμεθα ἀσφαλῶς νὰ ὑπολογίσωμεν, ἐπὶ τῇ βάσει τοῦ μέσου ὅρου τῆς ἀποδόσεως τῆς ἀγροτικῆς ἰδιοκτησίας, ὅτι ἡ ἀξία τῆς ἀκινήτου περιουσίας τῶν ἐν Ἑλλάδι ὑφισταμένων μονῶν δὲν εἶναι ἐλάσσων τῶν δραχμῶν 58,000,000, εἰς ἃ πρέπει νὰ προστεθῇ καὶ ἡ ἀξία τῆς κινητῆς περιουσίας, καὶ πρὸ πάντων ἡ τῶν ζώων, ἥτις εἶναι βεβαίως πολὺ σημαντική. Ἀνήκουσι λοιπὸν κατὰ μέσον ὅρον εἰς ἕκαστον μοναχὸν καὶ εἰς ἑκάστην μοναχὴν ἐκ μὲν τοῦ κεφαλαίου δρ. 29,000 ἐκ δὲ τοῦ εἰσοδήματος δρ. 1,164. Κατὰ τὸ αὐτὸ ἔτος 1889 τὰ ἔξοδα ἀνῆλθον εἰς δρ. 1,849,437 ὥστε κατὰ μέσον ὅρον ἡ δαπάνη τῆς συντηρήσεως δι' ἕκαστον μοναχὸν καὶ δι' ἑκάστην μοναχὴν ἀνῆλθεν εἰς δρ. 925. Αἱ πλουσιώτεραι τῶν περὶ ὧν πρόκειται μονῶν εἶναι ἡ τῶν Ταξιαρχῶν, ἔχουσα εἰσόδημα ἐτήσιον ἐκ δρ. 105,000, ἡ τοῦ Μεγάλου Σπηλαίου δρ. 95,000, ἡ τῶν Ἀσωμάτων δρ. 77,000, ἡ τῆς Ἁγίας Λαύρας καὶ τοῦ Ἁγίου Λουκᾶ δρ. 55,000 καὶ αἱ τῆς Φανερωμένης ἐν Σαλαμῖνι καὶ τοῦ Προφήτου Ἠλία ἐν Παρνασίδι, ἔχουσαι εἰσόδημα ἑκάστη ἐκ δρ. 45,000. Ὥστε ἐὰν ἐπὶ τῇ αὐτῇ τῆς ἀποδόσεως τῆς ἀγροτικῆς περιουσίας βάσει ὑπολογίσωμεν, εὑρίσκομεν ὅτι ἡ ἀξία τῆς ἀκινήτου περιουσίας τῶν εἰρημένων ἑπτὰ μονῶν εἶναι, ἡ τῶν Ταξιαρχῶν δρ. 2,625,000, ἡ τοῦ Μεγαλου Σπηλαίου δραχ. 2,375,000, ἡ τῶν Ἀσωμάτων δραχ. 1,925,000, αἱ τῆς Ἁγίας Λαύρας καὶ τοῦ Ἁγίου Λουκᾶ δραχ. 1,395,000 δι' ἑκάστην καὶ αἱ τῆς Φανερωμένης καὶ τοῦ Προφήτου Ἠλία δρ. 1,125,000 δι' ἑκάστην.

Αἱ ἡγεμονικαὶ αὐταὶ περιουσίαι καλῶς τανῦν χρησιμοποιοῦνται; δύνανται ἀποτελεσματικώτερον νὰ χρησιμοποιηθῶσι; Νέον τίθημι ἐνταῦθα ἐρώτημα, οὗ ἡ ἀπάντησις βραδύτερον

Ἠθικὴ καὶ ὑλικὴ κατάστασις Κλήρου καὶ Μονῶν

Ὡς πρὸς τὸν κλῆρον. — Τὸν ἄνθρωπον τοῦ Θεοῦ, δηλαδὴ τὸν ἱερέα, ἡ καθ' ἡμᾶς Ἐκκλησία ἀξιοῖ ὑπὸ ἠθικὴν μὲν ἔποψιν, ἀνεπίληπτον, νηφάλιον, σώφρονα, κόσμιον, φιλόξενον, μὴ πάροινον, μὴ πλήκτην, μὴ αἰσχροκερδῆ, ἐπιεικῆ, ἄμαχον, ἀφιλάργυρον, δίκαιον, εὐσεβῆ, πρᾶον, ἤπιον, εἰρηνικόν, ἀνεξίκακον, ἔχοντα πίστιν, ἀγάπην, ὑπομονήν, εὐυπόληπτον ἐν τῷ κόσμῳ· ὑπὸ διανοητικὴν δέ, εὐμαθῆ,

εἰδήμονα τοῦ ἔργου αὐτοῦ, ἱκανὸν πρὸς τὸ διδάσκειν καὶ τέλος ὑπὸ ὑλικὴν ἔποψιν εὔπορον τὰ πρὸς τὸ ζῆν. Ἐὰν δὲ πρὸς τὸ ἱερατεύειν, πρόσθετον ἔχῃ ἐντολὴν ὁ ἱερεὺς νὰ κηρύττῃ ἀπὸ τοῦ ἄμβωνος τὸν λόγον τοῦ Θεοῦ, τότε πρέπει οὗτος, πρὸς τὰς ἀνωτέρω ἀρετάς, νὰ εἶναι πεπροικισμένος διὰ φυσικῆς εὐγλωττίας, νὰ κατέχῃ καλῶς τὰς Γραφάς, νὰ εἶναι γνώστης τῆς ἐκκλησιαστικῆς καὶ τῆς κοσμικῆς ἱστορίας, νὰ γινώσκῃ καλῶς τὸν χαρακτῆρα τῶν ἀνθρώπων, νὰ διακρίνῃ ἑπομένως τὸν βαθμὸν τῆς ἀναπτύξεως καὶ τῆς εὐσεβείας ἑκάστου, τὰς πεποιθήσεις, τὰς ἀδυναμίας, τὰς δοξασίας, τὰς ἀμφιβολίας καὶ καθόλου τὰ πλεονεκτήματα καὶ τὰ ἐλαττώματα τῶν ἀνθρώπων πρὸς οὓς κηρύττει τὸν λόγον. Ἐὰν τέλος τέτακται ὁ ἱερεὺς εἰς τὴν ἐπισκοπὴν τοῦ χριστιανικοῦ ποιμνίου, τότε πάσας τὰς ἀρετὰς καὶ τὰ προσόντα, ὧν ἀνωτέρω ἐμνήσθην, πρέπει εἰς τέλειον νὰ φέρῃ βαθμόν, διότι ὁ ἄνθρωπος τοῦ Θεοῦ πρέπει νὰ εἶναι «ἄρτιος πρὸς πᾶν ἔργον ἀγαθόν». Μεγάλα λοιπὸν καὶ πολλὰ ἀξιοῖ παρὰ τῶν λειτουργῶν αὐτῆς ἡ καθ' ἡμᾶς Ἐκκλησία, ἀλλὰ δὲν δύναται ἄλλως νὰ πράξῃ ἢ τοσαῦτα ἀπαιτοῦσα διότι, ἀληθῶς ὕψιστα εἶναι τὰ ἐπιβαλλόμενα εἰς τοὺς λειτουργοὺς τοῦ Κυρίου καθή κοντα. Ὁ ἱερεὺς συναναμίγνυται τῇ κοινωνίᾳ τῶν ἀνθρώπων καὶ διὰ τοῦ παραδείγματος καὶ τοῦ λόγου ἀποτρέπει αὐτοὺς ἀπὸ τῶν κακῶν ἔργων καὶ ἐνισχύει ἐν τῇ ὁδῷ τῆς ἀρετῆς· συμβιβάζει τοὺς κατ' ἀλλήλων διεστῶτας καὶ μηδενίζει πᾶσαν πρὸς ἀντεκδίκησιν πρόθεσιν, ἀποτρέπων τὸ ἔγκλημα. Εἰσέρχεται ἐν τῇ οἰκογενείᾳ, φέρων ἐν αὐτῇ τὴν διδασκαλίαν τῆς ἀρετῆς καὶ τὴν ἐν ταῖς ἀνάγκαις παραμυθίαν, στηρίζων τοὺς γονεῖς ἐν τῷ ἀγῶνι τοῦ βίου, διδάσκων τὰ τέκνα τὴν πρὸς τὸν Θεὸν καὶ τοὺς γονεῖς εὐσέβειαν, συμβιβάζων τὰς ἀναποφεύκτους δυσαρεσκείας, χαίρων ἐπὶ τῇ χαρᾷ τῆς οἰκογενείας καὶ ἀλγῶν ἐπὶ τῇ λύπῃ αὐτῆς. Ἐπὶ πᾶσι δὲ τὴν θείαν τελεῖ μυσταγωγίαν καὶ τὰ ἄχραντα τοῖς χριστιανοῖς μεταδίδωσι μυστήρια καὶ τὰς ἱερὰς κατ' οἶκον καὶ ἐν τῷ ναῷ ἐπιτελεῖ ἀκολουθίας. Ἐκ τοῦ τρόπου λοιπὸν καθ' ὃν ἐπιτελεῖ τὰ ὕψιστα ταῦτα καθήκοντα ὁ λειτουργὸς τοῦ Κυρίου, ἐποικοδομεῖται ἢ πίπτει ὁ χριστιανός. Ὁ ἱεροκῆρυξ ἐνισχύει τοὺς ἀκροατὰς αὐτοῦ ἐν τῇ πρὸς τὸν Θεὸν πίστει, ἀποτρέπει ἀπὸ τοῦ κακοῦ παρορμῶν πρὸς τὸ ἀγαθόν, ἐλέγχει ἐν χριστιανικῇ ἀγάπῃ τὴν ἀσέβειαν καὶ τὰς παρομαρτούσας αὐτῇ κακίας, καταδεικνύει τὰ μεγάλα τῆς ἀρετῆς ἔργα, διδάσκει ἐν παντὶ τὴν εἰρήνην καὶ τὴν ἀγάπην, ἀνακουφίζει τὰς συνειδήσεις διὰ τῆς ἐκ τῆς Ἐκκλησίας παρηγορίας, στηρίζει τὰς πεποιθήσεις, τὰς ἐκ τῆς ὑλιστικῆς ἐπιδρομῆς σαλευομένας, συνεχίζει τέλος τὸ μέγα τῆς σωτηρίας

τοῦ ἀνθρώπου ἔργον τοῦ Κυρίου ἡμῶν Ἰησοῦ Χριστοῦ, ἐποικοδομῶν αὐτοὺς ἐν τῇ τηρήσει τῶν θείων αὐτοῦ παραγγελμάτων, ἐν ᾗ καὶ μόνῃ ὁ ἄνθρωπος δύναται νὰ τύχῃ εἰρήνης καὶ σχετικῆς εὐδαιμονίας ἐν τῷ κόσμῳ, μισθαποδοσίας δὲ ἐνώπιον τοῦ Πλάστου του. Ὁ ἐπίσκοπος τέλος πάντων καὶ τοῦ ἐλαχίστου ἐν τῷ ποιμνίῳ αὐτοῦ ἀναλαμβάνει τὰς εὐθύνας, αὐτὸς πᾶσιν ἑαυτὸν δουλῶν, αὐτὸς ἀσθενεῖ ἐπὶ τῇ ἀσθενείᾳ τῶν ἄλλων, αὐτὸς πυρούμενος ἐπὶ τῷ σκανδάλῳ τοῦ πνευματικοῦ του τέκνου, αὐτὸς ἐγκαρτερεῖ ἐν ὑπομονῇ, ἐν ἀνάγκῃ, ἐν κόποις, ἐν ἀγνότητι, ἐν μακροθυμίᾳ, ἐν χρηστότητι, ἐν ἀγάπῃ ἀνυποκρίτῳ, ἐν λόγῳ ἀληθείας, αὐτὸς τοῖς πᾶσι γεγονὼς τὰ πάντα ἵνα πάντως τινὰς σώσῃ. Τοιαῦτα τὰ προσόντα καὶ τὰ καθήκοντα τῶν λειτουργῶν τοῦ Κυρίου, τὰ ὁποῖα τροχάδην ἐν τοῖς ἀνωτέρω ἐξέθηκα, πάντες δ' οἴδαμεν. Ἴδωμεν νῦν, διὰ τοιούτων περικοσμεῖται προσόντων ὁ Ἕλλην ἱερεύς; Οὕτως ὡς παραγγέλλεται ἐκπληροῖ τὰ ἑαυτοῦ καθήκοντα ;

Ἐπιτραπήτω μοι νὰ εἴπω ἀπροκαλύπτως ὅτι, κατὰ τὴν ἐμὴν κρίσιν, αἱ γενικῶς κρατοῦσαι περὶ τῆς ἠθικῆς καταστάσεως τοῦ Ἑλληνικοῦ κλήρου εἰς ἄκρον δυσμενεῖς γνῶμαι τῆς κοινωνίας, ἐνῷ εἶναι λίαν δεδικαιολογημέναι ἐφ' ὅσον ἀφορῶσιν εἰς τὰ πολλὰ ἐκεῖνα μέλη τοῦ κλήρου, περὶ ὧν θὰ εἴπω εὐθύς, εἶναι πάντῃ ἀδικαιολόγητοι καὶ ἀβάσιμοι ἐφ' ὅσον, ὡς δυστυχῶς γίγνεται, στρέφονται καθ' ὁλοκλήρου τοῦ κλήρου ὡς τάξεως λαμβανομένου. Αἱ δυσμενεῖς ἐκεῖναι γνῶμαί εἰσι προϊὸν ἔνθεν μὲν πλάνης ἐξ ἀτελοῦς τῶν πραγμάτων γνώσεως καὶ ἐπιπολαίου κρίσεως ἐπερχομένης, ἔνθεν δὲ ἀνάγκη πρὸς ἰδίαν ἀπολογίαν, ἐν τῇ συναισθήσει τῆς οὐχὶ εὐαρέστου ἠθικῆς καταστάσεως· τῆς κοινωνίας αὐτῆς, ἧς συναισθήσεως ἕνεκεν αὕτη ἐπιζητεῖ ὑπεύθυνον, ὃν νομίζει ὅτι εὑρίσκει ἐν τῷ κλήρῳ. Ἐὰν ὅμως αἱ γνῶμαι ἐκεῖναι τῆς κοινωνίας εἶναι καθόλου μὲν καὶ ἰδίᾳ ἔτι, ἕνεκα τῶν πολλῶν ἐξαιρέσεων, ἄδικοι καὶ ἀβάσιμοι, εἶναι δυστυχῶς κατὰ πολὺ δίκαιαι καὶ ἐνυπόστατοι καθ' ὅσον ἀφορᾷ εἰς τὰ μέλη ἐκεῖνα τοῦ ἡμετέρου κλήρου πρὸς ἃ ἀνωτέρω ἀναφέρομαι, ὁ δὲ ἀριθμὸς τῶν ὁποίων δὲν εἶναι δυστυχῶς πολὺ εὐάριθμος.

Ὁ μέγας τῆς Ἐκκλησίας ἡμῶν πατήρ, ὁ Χρυσόστομος, ἀναλογιζόμενος τὰς φοβερὰς τῆς ἱερωσύνης εὐθύνας, ὑπὸ τοσούτου κατελήφθη τρόμου, ὥστε οὐδόλως ἔστερξε νὰ ὑποβληθῇ εἰς τὴν χειροτονίαν ἢ ἀφοῦ πρῶτον βαρέως ἐσκληραγώγησεν ἑαυτὸν ἐπὶ ἓξ ὁλόκληρα ἔτη μακρὰν τῆς κοινωνίας τῶν ἀνθρώπων, σαλευθείσης ἐπὶ τέλους καὶ τῆς ὑγείας του. Ἀντὶ τούτου σήμερον οἱ πολλοὶ θεωροῦσι τὴν ἱερωσύνην ἁπλοῦν βιοποριστικὸν ἔργον ὡς πᾶν ἄλλο. Ἀποτυγχάνει τις ἐξ αὐτῶν ἐν ταῖς

ἐμπορικαῖς του ἐπιχειρήσεσι ; σκέπτεται νὰ γείνῃ ἱερεύς· ἀπώλεσε τὴν περιουσίαν του ; σκέπτεται νὰ γείνῃ ἱερεύς· ἀποβάλλεται τῆς θέσεως τοῦ ὑπαλλήλου ; σκέπτεται νὰ γείνῃ ἱερεύς· ἀποβάλλεται καὶ αὐτοῦ τοῦ σώματος τῆς τελωνοφυλακῆς ; σκέπτεται νὰ γείνῃ ἱερεύς. Ἑνὶ λόγῳ, ἀποτυγχάνει τις εἰς τὰς ὁπωσδήποτε προσπαθείας αὐτοῦ πρὸς εὕρεσιν μέσων συντηρήσεως ; σκέπτεται νὰ γείνῃ ἱερεύς. Καὶ δυστυχῶς ὡς ἐπὶ τὸ πολὺ γίνεται. Ἀλλὰ καὶ ἐκ τῶν ὁπωσοῦν ὑλικῶς ἀνεξαρτήτων, ἐκ τῶν ἐγγραμμάτων, ἐκ τῶν μὴ πάντως ἀνηκόντων εἰς τὰς μνημονευθείσας κατηγορίας ἀνθρώπων, πολλοὶ γίνονται ἱερεῖς οὐχὶ διὰ τὴν πρὸς τὴν ἱερωσύνην ἔφεσιν, οὐχὶ πρὸς ἐποικοδόμησιν ψυχῶν, οὐχὶ ἐν τῇ συναισθήσει τῶν εὐθυνῶν, αἵτινες ἐτρόμαζον τὸν Χρυσόστομον, ἀλλ᾽ὅπως καταλάβωσι τὸν ὕπατον τῆς ἱερωσύνης βαθμόν, γείνωσιν ἀρχιερεῖς καὶ κορέσωσιν οὕτω τὸ πάθος τῆς κενοδοξίας, ἢ τῆς φιλοχρηματίας ἢ καὶ ἀμφοτέρων. Πάντες οὗτοι πρὸ οὐδεμιᾶς ὀπισθοχωροῦσι προσπαθείας πρὸς ἐπιτυχίαν τοῦ σκοποῦ αὐτῶν, μυρία ἐπινοοῦσι μέσα, οὐδόλως ἀποθαρρύνονται, οὐδόλως ἀποκάμνουσι. Ἐκλιπαροῦσι, ῥᾳδιουργοῦσι, συκοφαντοῦσιν, ἀνακινοῦσι τὴν πολιτικήν, σιμωνίζουσι. Καὶ τὸ πολὺ δυστυχῶς, ὡς εἶπον, ἐπιτυγχάνουσι. Γίνονται ἱερεῖς τοῦ Ὑψίστου, γίνονται κήρυκες τοῦ θείου λόγου, γίνονται διάδοχοι τοῦ Ἰησοῦ Χριστοῦ, οἱ τοιοῦτοι καὶ τοιουτοτρόπως εἰς τὴν λειτουργίαν τῆς Ἐκκλησίας εἰσάγονται λύκοι ὠμοί, γίνονται διδάσκαλοι αὐτοὶ οἱ τῆς ἀρετῆς ἀπέχοντες, γίνονται κριταὶ αὐτοὶ οἱ μὴ ἰσχύοντες ἐξᾶραι ἀδικίαν. Διότι εὑρίσκουσι δυστυχῶς τὸ ἔδαφος πρόθυμον ἐν τῇ κοινωνίᾳ, διότι αὕτη, ἥτις τοσοῦτον ἀμειλίκτως καταδικάζει τὴν ἠθικὴν κατάστασιν τοῦ ἡμετέρου κλήρου, πρόθυμον, ἕνεκα πλάνης ἢ συμφέροντος πολιτικοῦ ἢ ὑλικοῦ, παρέχει τὴν συνδρομὴν αὐτῆς εἰς τὰς ἀποτροπαίους ἐκείνας προσπαθείας· διότι αἱ ὑπὸ τῆς πολιτείας τεταγμέναι πολιτικαὶ καὶ ἐκκλησιαστικαὶ ἀρχαὶ οὐχὶ πάντοτε ἀποστρέφουσι μετ᾽ ἀποτροπιασμοῦ τὸ πρόσωπον ἀπὸ τῆς τοιαύτης κατὰ τῆς Ἐκκλησίας τοῦ Χριστοῦ ἐπιβουλῆς.

Τοιουτοτρόπως οἱ τυχάρπαστοι οὗτοι κατώτεροι καὶ ἀνώτεροι ἐκκλησιαστικοὶ διαχειρίζονται τὴν ἱερωσύνην ἐπαξίως τῆς καταγωγῆς καὶ τοῦ ποιοῦ αὐτῶν. Τὰς ἱερὰς τελετὰς πλημμελῶς, ψυχρῶς, μηχανικῶς καὶ μόνον πρὸς πορισμὸν χρήματος ἐπιτελοῦσι· τὰ πρὸς τὸ χριστιανικὸν πλήρωμα καὶ τὴν Ἐκκλησίαν καθήκοντα αὐτῶν περιφρονοῦσιν· ὄντες δ᾽ αὐτοὶ αὐτόχρημα ἀπάρνησις τῆς ἱερωσύνης, ἀσχημίζουσι τὴν Ἐκκλησίαν τοῦ Χριστοῦ καὶ δικαιοῦσι τὰς κατὰ τοῦ κλήρου μομφὰς τῆς κοινωνίας. Ἕνεκα τῆς ἐπιδρομῆς ταύτης ἐν ταῖς τάξεσιν αὐτοῦ τῶν ἀναξίων ἐκεί-

νων στοιχείων, ὁλόκληρος ὁ Ἑλληνικὸς κλῆρος ἀποβάλλει τὴν αἴγλην δι' ἧς πρέπει νὰ περιβάλληται, προσλαμβάνει δὲ πρὸ τῶν ὀμμάτων τοῦ κόσμου ὄψιν ἥκιστα συμβιβαζομένην πρὸς τὸ αἴσθημα τοῦ βαθέως σεβασμοῦ τὸ ὁποῖον πρέπει νὰ ἐμπνέῃ. Δυστυχῶς αἱ δυσάρεστοι αὗται παρὰ τῇ κοινωνίᾳ ἐντυπώσεις κρατύνονται καὶ ἐπιδεινοῦνται καὶ ἐκ τῆς μορφῆς ἣν περιβάλλεται ὁ κλῆρος ἕνεκα τῆς κατατρυχούσης αὐτὸν πενίας.

Ὁ ἱερεὺς εἶναι καὶ αὐτὸς ἄνθρωπος καὶ οἰκογενειάρχης, ἑπομένως ἔχει καὶ αὐτὸς τὰς εἰς πάντα ἐπιβαλλομένας μερίμνας περὶ τῶν τοῦ βίου καὶ τὰς ἀνάγκας, τὰς πρὸς συντήρησιν αὐτοῦ καὶ τῆς οἰκογενείας. Ἀλλὰ πόθεν θὰ πορισθῇ τὰ μέσα δι' ὧν τὰς ἀνάγκας αὐτοῦ θὰ θεραπεύσῃ, ἀφοῦ γενόμενος ἱερεὺς παντὸς ἄλλου βιοποριστικοῦ ἔργου ἀποκλείεται ; Τὴν ἀνάγκην ταύτην συνειδὼς ὁ μέγας τῶν Ἐθνῶν ἀπόστολος ἀποφαίνεται ὅτι, ἡ Ἐκκλησία ὀφείλει νὰ διαθρέψῃ τὸν ἱερέα : «Οἱ »τὰ ἱερὰ ἐργαζόμενοι ἐκ τοῦ ἱεροῦ ἐσθίουσι». Λοιπὸν τὰ πρὸς τὴν σωματικὴν συντήρησιν οἱ ἱερεῖς δικαιοῦνται νὰ λαμβάνωσιν ἐκ τῆς Ἐκκλησίας. Ἀλλ' ἴδωμεν, τί ἀπολαμβάνει ὁ ἱερεὺς ἐκ τῆς ἐκτελέσεως τῶν ἱερῶν αὐτοῦ ἔργων ; Ἐκτὸς τῶν ὑποχρεωτικῶν εἰς πάντα χριστιανὸν τελετῶν τοῦ βαπτίσματος, τοῦ γάμου καὶ τῆς κηδείας, πᾶσαι αἱ τελεταί, αἱ εἰς τὸν χριστιανὸν ἀφορῶσαί εἰσι προαιρετικαί, δηλαδὴ ἡ τούτων ἐκτέλεσις ἐξαρτᾶται ἐκ τῆς προαιρέσεως αὐτοῦ τοῦ χριστιανοῦ. Ὁ ἱερεὺς δὲν δύναται νὰ ἐπιβάλῃ ταύτας, αὐτοκλήτως προσερχόμενος. Τί λοιπὸν προσπορίζεται ὁ ἱερεὺς ἐκ τῶν ὑποχρεωτικῶν τελετῶν ; Ἄς λάβωμεν ὡς βάσιν τοῦ ὑπολογισμοῦ ἡμῶν τὴν πρωτεύουσαν, ὡς ὑπὸ εὐπορωτέρων κατοικουμένην τάξεων. Λοιπὸν ἐν Ἀθήναις ὁ ἱερεὺς λαμβάνει συνήθως 3—4 δραχμὰς δι' ἓν βάπτισμα, τοσαύτας δι' ἕνα γάμον καὶ τοσαύτας διὰ μίαν κηδείαν, ἐκ δὲ τῶν προαιρετικῶν τελετῶν, ἤτοι διὰ τὸν ἁγιασμόν, διὰ τὰς εὐχάς, διὰ τὰς παρακλήσεις, συνήθως δεκάραν ἂν μὴ καὶ πεντάραν, σπανίως δὲ κατ' ἀνώτατον ὅρον δραχμὴν δι' ἑκάστην τελετήν. Ἐὰν ἤδη ὑπολογίσωμεν 500 κατὰ μέσον ὅρον οἰκογενείας δι ἑκάστην ἐνορίαν καί, κατὰ τὰς ἐκ τῆς Στατιστικῆς προκυπτούσας ἀναλογίας, 75 γεννήσεις, 54 θανάτους καὶ 9 γάμους ἐν ὅλῳ 138 ἐπὶ τῶν 500 οἰκογενειῶν, ἔχομεν ἐν ὅλῳ ἴσον ἀριθμὸν ὑποχρεωτικῶν τελετῶν δι' ἑκάστην ἐνορίαν, αἵτινες πολλαπλασιαζόμεναι ἐπὶ τοῦ ἀνωτάτου τῆς ἀμοιβῆς ὅρου τῶν δρ. 4, ἔχομεν ἐν συνόλῳ κατ' ἔτος δρ. 552 ἐκ τῶν ὑποχρεωτικῶν τελετῶν, ἐξ ὧν ἀναλογοῦσιν εἰς ἕκαστον ἐκ τῶν συνήθως 3 ἱερέων ἑκάστης ἐνορίας δρ. 184. Τὸ ἐκ τῶν προαιρετικῶν τελετῶν εἰσόδημα τοῦ ἱερέως μοὶ εἶναι δυσκολώτερον νὰ ὑπολογίσω, διότι

αἱ τελεταὶ αὗται, προαιρετικαὶ οὖσαι, ἀτάκτως καὶ κατὰ διαλείμματα ἐκτελοῦνται καὶ ὑπὸ μέρους μόνον τῶν ἐνοριτῶν· ἀλλ' ἐὰν τὸν ἀνωτέρω μέσον ὅρον τῶν οἰκογενειῶν λάβωμεν ὑπ' ὄψει καὶ ὑποθέσωμεν ὅτι, αἱ ἡμίσεις τούτων ἐκτελοῦσι προαιρετικὰς τελετάς, ταύτας δὲ ὑπολογίσωμεν εἰς 6 ἐν ὅλῳ καὶ δεχθῶμεν ὅτι, ἑκάστη τούτων ἐκτελεῖται τοὐλάχιστον τετράκις, ἔχομεν κατ' ἔτος 24 τελετὰς δι' ἑκάστην οἰκογένειαν ἢ τὸ ὅλον ἐπὶ τοῦ ἡμίσεος, ἤτοι τῶν 250 οἰκογενειῶν, 6,000 προαιρετικὰς τελετάς. Ἐὰν ἤδη ὑπολογίσωμεν τὴν ἀμοιβὴν τοῦ ἱερέως εἰς τὸν ἀνώτατον καὶ σπάνιον ὅρον τῶν λεπτῶν 50 δι' ἑκάστην τελετήν, ἔχομεν ἐν ὅλῳ 3,000 δραχμὰς κατ' ἔτος, ἐξ ὧν ἀναλογοῦσι δρ. 1000 δι' ἕκαστον ἐφημέριον, πρὸς ἃς προστιθεμένων καὶ τῶν δρ. 184 τῶν ὑποχρεωτικῶν τελετῶν, ἔχομεν ὁλικὸν ἐτήσιον εἰσόδημα δι' ἕκαστον ἱερέα ἐκ δρ. 1,184 ἤτοι ἐκ δρ. 111 κατὰ μῆνα ! Εἶναι δυνατὸν τὸ γλίσχρον τοῦτο ποσὸν νὰ ἐπαρκέσῃ ἵνα συντηρήσῃ ἐν τῇ πρωτευούσῃ, ὡς ἔχουσι σήμερον τὰ τοῦ βίου, τὸν ἱερέα καὶ τὴν οἰκογένειαν αὐτοῦ ; Δὲν πρέπει ὁ ἱερεὺς ἐκεῖνος νὰ τραφῇ, δὲν πρέπει νὰ ἐκπαιδεύσῃ τὰ τέκνα του ; Πάντες οἴδαμεν ὅτι, οὐδ' εἰς τὰς κυριωτάτας ἐπαρκεῖ ἀνάγκας ! Ἀλλ' οἱ ὑπολογισμοὶ οὗτοι, μετὰ γενναιότητος ἄλλως γενόμενοι, ἀφορῶσιν, ὡς εἶπον, εἰς τὴν πρωτεύουσαν, οὐδεμίαν δ' ἔχουσιν ὑπόστασιν καθ' ὅσον ἀφορᾷ εἰς τὰς ἐπαρχίας καὶ τὰ χωρία. Ἐκεῖ ὁ ἱερεὺς κυριολεκτικῶς πένεται. Οὕτω λοιπὸν ὁ ἡμέτερος κλῆρος γενικῶς μὲν πένεται, ἐξαιρετικῶς δὲ ἐν τῇ πρωτευούσῃ, φυτοβιοῖ καὶ ἕνεκα τούτου ἀλγεινὴν φέρει κατὰ τὴν ἐξωτερικὴν αὐτοῦ παράστασιν, τὴν ὄψιν· αὕτη δὲ συντελεῖ εἰς τὴν ἐπιδείνωσιν, ὡς καὶ ἀνωτέρω λέγω, τῶν δυσμενῶν παρὰ τῇ κοινωνίᾳ συναισθήσεων τῶν ἐκ τῆς ἐπιδρομῆς ἀναξίων στοιχείων ἐγειρομένων. Εἶναι ὅμως, ὀφείλω νὰ εἴπω αὖθις, ἄδικοι καὶ ἀνυπόστατοι αἱ τοιαῦται συναισθήσεις ἐφ' ὅσον ἀφορῶσιν εἰς τὸν κλῆρον ὡς τάξιν λαμβανόμενον, ἐξωτερικευόμεναι δὲ μετὰ πολλῆς μάλιστα ἀκρισίας καὶ ἐλαφρότητος, παρέχουσιν ὅπλα εἰς τοὺς πολεμίους τοῦ Ἑλληνισμοῦ, οἵτινες στηριζόμενοι ἐπὶ τῶν κρίσεων ἡμῶν αὐτῶν, ἀδιακρίτως μάλιστα ἐκφερομένων, δράττονται τῆς εὐκαιρίας ἵνα διαβάλλωσι τὴν ὑπόληψιν τοῦ ἑλληνικοῦ κλήρου, τὰς αἰσχίστας ἀποδίδοντες πράξεις εἰς αὐτοὺς τοὺς ἀνωτάτους ἡμῶν λειτουργούς. Οὕτω ὁ Βούλγαρος Ἔξαρχος, κατὰ Μάρτιον τοῦ 1883, λαλῶν πρὸς τὴν ἐν Κωνσταντινουπόλει συγκληθεῖσαν ὑπ' αὐτοῦ Σύνοδον, ἀπέδιδεν εἰς τοὺς Μητροπολίτας τοῦ Ἑλληνικοῦ πατριαρχείου «καταδιώξεις συκοφαν»τίας, ἀπειλάς, παντὸς εἴδους καταπιέσεις . . . . .» Ἀλλὰ μὴ παραπονώμεθα· ἡμεῖς αὐτοὶ παρέσχομεν τὸ δικαίωμα εἰς τὸν Βούλγαρον

Έξαρχον, δι' ὅσων κατὰ τοῦ ἡμετέρου ἀνεξαιρέτως κλήρου δὲν παύομεν καταλαλοῦντες, νὰ λαλῇ ἐν τῷ μίσει αὐτοῦ τοιαύτην γλῶσσαν, ἥτις εἶναι τοσούτῳ μᾶλλον ἀξία περιφρονήσεως ὅσῳ εἶναι αὐθάδης καὶ συκοφαντική. Ἐνῷ λοιπὸν δὲν πρέπει ν' ἀνεχώμεθα τὰς ἐκ τῶν ἐπιδρομέων κακίας, ἀλλὰ ταύτας νὰ καυτηριάζωμεν αὐστηρῶς, νὰ ἐπιδιώκωμεν δὲ τῶν κακῶς κειμένων τὴν θεραπείαν, πρέπει νὰ προσέχωμεν ἵνα ἐπιμελῶς διακρίνωμεν τὰ ἐπιδραμόντα εἰς τὸν κλῆρον ἡμῶν ἀνάξια στοιχεῖα καὶ μὴ καθ' ὁλοκλήρου τοῦ κλήρου, ὡς τάξεως λαμβανομένου, καταφερώμεθα. Ὁ Ἑλληνικὸς κλῆρος καὶ ἐν τῇ δυσκόλῳ ταύτῃ ἐποχῇ, δὲν ἀπέβαλε τὰς ἀρετὰς τῶν προγόνων του· ὡς τάξις λαμβανόμενος εἶναι ὀλιγαρκής, ταπεινός, σώφρων, ἠθικός, δὲν ἐπιβάλλεται, δὲν ἀξιοῖ, εἶναι εὐσεβής. Δύναμαι ἄνευ φόβου διαψεύσεως νὰ εἴπω ὅτι, ἐν γένει καὶ ἐφ' ὅσον εἶναι δυνατὸν ἀνθρωπίνως, φέρει τὰ προσόντα τὰ ὁποῖα ἀξιοῖ ἡ ἁγία ἡμῶν Ἐκκλησία καὶ ἐπιτελεῖ τὰ ἑαυτοῦ καθήκοντα καθ' ὃν τρόπον αὕτη ἐπιτάσσει. Ταῦτα δὲν λέγω ἐγώ· οὕτω κρίνουσι περὶ αὐτοῦ οἱ ξένοι καὶ ἠδυνάμην πλείστας ν' ἀναφέρω τοιαύτας τῶν ξένων κρίσεις, ἀλλ' ἀρκοῦμαι νὰ μνημονεύσω τῆς ἐκθέσεως τοῦ ἐν Ἀθήναις Βρετανοῦ πρεσβευτοῦ Θωμᾶ Wyse λέγοντος «ὁ Ἑλληνικὸς κλῆρος δὲν »παχύνεται, δὲν κολακεύει, ἀρχαΐζει, δὲν ἐπιβάλλεται, δὲν στρα»τεύεται, εἶναι ταπεινόφρων, οὐδέποτε ἠκούσθη κατ' αὐτοῦ παράπονον »ἐπὶ καταπιέσει......»

Ὡς πρὸς τὰς Μονάς.—Κατὰ τοὺς πρώτους τοῦ Χριστιανισμοῦ αἰῶνας, ἀπὸ τῆς 4ης κυρίως μ. Χ. ἑκατονταετηρίδος, ὅτε κανονικαὶ συνεστήθησαν μοναί, κατέφευγον ἐν αὐταῖς μόνοι ἐκεῖνοι οἵτινες ἐξ ἁγνοτάτου χριστιανικοῦ αἰσθήματος ἐνεπνέοντο, ἀποστρεφόμενοι δὲ τὴν ματαιότητα τῶν ἐγκοσμίων, ἐπόθουν τὴν ἄμεσον πρὸς τὸν Θεὸν διὰ τοῦ πνεύματος κοινωνίαν, εἰς οὐδὲν ἄλλο ἀποβλέποντες ἢ εἰς τὴν σωτηρίαν τῆς ψυχῆς αὐτῶν. Οἱ ἄνθρωποι ἐκεῖνοι ἐννοοῦντες τὴν πρὸς τὸν πλησίον ἀγάπην ὡς τὴν ὑπάτην τῶν ἀρετῶν, περιήρχοντο τὰς πόλεις καὶ ἐξῃτοῦντο παρὰ τῶν δυναμένων βοηθείας, ἵνα οὕτω κτήσωνται τὰ μέσα νὰ πραγματοποιῶσι τὸν χριστιανικὸν αὐτῶν σκοπόν. Ἡ κοινωνία συνειδυῖα ὅτι ἐμμέσως εἰς θεάρεστον συνετέλει ἔργον, ἔδιδεν ἀφειδῶς, ἔδιδε πλουσίως καὶ τοιουτοτρόπῳ βαθμηδὸν ἐσχηματίσθησαν κολοσσιαῖαι μοναστηριακαὶ περιουσίαι. Ἦσαν τότε αἱ μοναὶ τὸ ἐνδιαίτημα τῆς εὐσεβείας, τὸ καταφύγιον τῶν ἐνδεῶν, ἡ παραμυθία τῶν δεομένων· οἱ ἐν ταῖς μοναῖς ἐγκαρτεροῦντες ἐλάτρευον τότε τὸν Θεὸν ἐν ἔργοις, οὐχὶ διὰ τῶν χειλέων· ἡ πίστις αὐτῶν δὲν ἦτο πίστις νεκρά, ἦτο πίστις ζῶσα, ἐπὶ τῶν παραγγελμάτων τοῦ Εὐαγγελίου τεθεμελιωμένη. Ἦσαν

τότε οἱ μοναχοὶ ἀπαθεῖς, ἁγνοί, ἀφιλάργυροι, πρᾶοι, πλήρεις αὐταπαρνήσεως, πλήρεις ἀγάπης καὶ θείου ζήλου. Αἱ περιουσίαι τῶν μονῶν ἕνα μόνον εἶχον προορισμόν, τὴν ἀνακούφισιν τῶν δεομένων. Αὐτὰ τὰ κτίρια τῶν μονῶν ἔλαμπον ἐν θαυμασίᾳ καθαριότητι, διέπρεπον ἐπὶ τάξει· οἱ ναοὶ ἀνέπεμπον τὸ ἄρωμα τῆς γνησίας πρὸς τὸν Θεὸν λατρείας. Αἱ βιβλιοθῆκαι γέμουσαι πολυτίμων συγγραφῶν, ἀψευδὲς συνετήρουν τὸ μαρτύριον τῶν ἀγώνων τοῦ Ἔθνους καὶ τῆς Ἐκκλησίας. Ἐπῆλθον οἱ σκοτεινοὶ τῆς δουλείας αἰῶνες. Αἱ μοναὶ ἀπετέλεσαν τὰς ἐθνικὰς ἀκροπόλεις· καίτοι κατατυραννούμεναι, διετήρουν ἀμιάντους τοὺς προγονικοὺς θησαυρούς, μετέδωσαν τὴν εὐσέβειαν εἰς τοὺς δυναστευομένους ἀδελφοὺς καὶ πολυτρόπως εἰς τὴν παλιγγενεσίαν τοῦ Ἔθνους συνέδραμον, αὐταὶ τὰ ἱερώτατα τῶν μαρτυρίων παραδείγματα παρασχοῦσαι.

Ἀλλὰ προϊόντος τοῦ χρόνου, ἀφοῦ ἡ ἐντολὴ τῶν μονῶν συνεπληρώθη, αἱ μοναὶ παρήκμασαν. Ἡ παλαιὰ ἀρετὴ μετεβλήθη εἰς κακίαν, ἡ παλαιὰ πρὸς ἀνακούφισιν τῶν δεομένων προθυμία μετεβλήθη εἰς τάσιν ἁρπαγῆς καὶ πλεονεξίας· ἡ ἀγάπη καὶ ἡ ὁμόνοια ἐφυγαδεύθησαν καὶ ταύτας διεδέχθησαν τὰ μίση καὶ αἱ ἔριδες. Σκανδαλώδεις τῶν ὀφθαλμῶν ἐπιθυμίαι ἐξεδηλώθησαν καὶ χεῖρες ἁρπακτικαὶ ἐξετάθησαν ἐπὶ τῶν μοναστηριακῶν περιουσιῶν· αἱ μοναστηριακαὶ περιουσίαι κατεληστεύθησαν καὶ ὁσημέραι ἐξαφανίζονται· οἱ μοναχοὶ ἐγένοντο καταχρασταί, ἅρπαγες, ἐμπαθεῖς, φιλέριδες, φιλήδονοι, ἐγωϊσταί, ραδιοῦργοι, ἐμπαῖκται τῶν θείων. Ἤδη πλουσιώταται μοναὶ ἀρνοῦνται εἰς τὸν διαβάτην καὶ αὐτὸ τὸ ποτήριον τοῦ ψυχροῦ ὕδατος· τὰ κτίρια τῶν μονῶν παρημελήθησαν καὶ ὁσημέραι κατερειποῦνται, οἰκτρὸν παριστῶντα θέαμα· οἱ τοῖχοι διερρηγμένοι, αἱ στέγαι σαλευόμεναι καὶ ἀπειλοῦσαι κατάπτωσιν, τὸ κονίαμα ἄγνωστον πρὸ αἰῶνος, ἡ δυσοσμία ἀφόρητος, τὰ κελλία ἄξια πρὸς κατοίκησιν κτηνῶν, οἱ μοναχοὶ ρακένδυτοι καὶ ρυπαροί, τὰ πάντα πεπαλαιωμένα, οὐδαμοῦ βιβλία, αὐτοὶ οἱ ναοὶ ἐν ἀτημελείᾳ, ἀκάθαρτοι καὶ ἠμελημένοι, τὰ ἱερὰ ἀτάκτως ἐρριμένα, ἐν γένει αἱ Μοναὶ ἐν ἀποσυνθέσει.

Ἡ κοινωνία βαρέως φέρουσα τὴν τοσαύτην τῶν ἁγίων τῶν Μονῶν ἐνδιαιτημάτων βεβήλωσιν, σύσσωμος ἐξηγέρθη ἐν φοβερᾷ κατακραυγῇ καὶ αἴσθημα ᾐσθάνθη ἀνακουφίσεως, ἐπὶ τῇ καταργήσει τῶν μονῶν ἐκείνων ἐπὶ τῆς Βασιλείας τοῦ Ὄθωνος· ἐπικροτεῖ εἰς ἕκαστον νέον φραγμόν, ὃν ἡ κοσμικὴ ἐξουσία ἐπιβάλλει πρὸς διάσωσιν τῶν ὑποληφθεισῶν περιουσιῶν, ἤθελε δὲ ἐξ ἅπαντος τὴν τελείαν τῶν μονῶν ἐκλαΐκευσιν ἀπαιτήσει ἡ κοινωνία, ἐὰν λόγος ὑπερτάτου ἐθνικοῦ συμ-

φέροντος, πρὸ πάντων, ἐὰν ἡ ὕπαρξις μοναχῶν εὐαρίθμων μέν, πάντως ὅμως ὑπαρχόντων, κατὰ τὸν παλαιὸν τῆς εὐσεβείας τύπον ἀληθῶς διαβιούντων, δὲν ἐπέβαλον τὴν ἀναβολὴν μέτρου τοσοῦτον σοβαροῦ ὅσον καὶ ἀναγκαίου.

Συμπέρασμα.

Ἐν τούτοις δὲν πρέπει νὰ παρασιωπήσω, συμπεραίνων, τὴν ἀλήθειαν ὅτι, τὰ πράγματα δὲν δικαιοῦσιν ἀπολύτως τὰς τῆς κοινωνίας μομφὰς κατά τε τῆς Ἐκκλησίας καὶ τῆς Πολιτείας ἐπὶ ἀδιαφορίᾳ ἀπέναντι τῆς ἠθικῆς καὶ ὑλικῆς καταστάσεως τοῦ Κλήρου καὶ τῶν Μονῶν. Διότι ἀμφότεραι, ἥ τε Ἐκκλησία καὶ ἡ Πολιτεία οὐδέποτε ἀπέβαλον τὴν ἐπὶ τούτῳ μέριμναν. Ἐὰν δὲ δὲν ἐγένετο μέχρι τοῦδε ὅ,τι ὤφειλε νὰ γείνῃ, ἐὰν δὲν ἐπῆλθε μέχρι τοῦδε ἡ παρὰ πάντων ποθουμένη θεραπεία τῶν κακῶς κειμένων, ἐπεδεινώθη δὲ μάλιστα ἡ κατάστασις, δύναμαι νὰ εἴπω, κατὰ τὰ τελευταῖα ἔτη, τοῦτο πρέπει ἐν δικαίῳ ν' ἀποδοθῇ εἰς περιστάσεις ποικίλας, αἵτινες δὲν ἐπέτρεψαν νὰ πραγματοποιηθῶσιν αἱ ἀγαθαὶ τῆς ἐκκλησιαστικῆς καὶ τῆς κοσμικῆς ἐξουσίας προθέσεις. Ἀλλ' ὅτι πρὸ πάντων ἡ Ἐκκλησία δὲν ἐπελάθετο τῶν ἐπιβεβλημένων αὐτῇ καθηκόντων, μηδόλως ἀποβαλοῦσα τὴν ὑπὲρ τῆς βελτιώσεως τῆς καταστάσεως τοῦ κλήρου καὶ τῶν μονῶν μέριμναν αὐτῆς, ὅτι δὲ καὶ ἡ Πολιτεία δὲν ἐκώφευσε πάντοτε, καίτοι μὴ σπεύδουσα εἰς ἄμεσον ἐνέργειαν, εἰς τὴν φωνὴν τῆς Ἐκκλησίας, εἰσὶ ταῦτα γεγονότα οὐδόλως δυνάμενα ν' ἀμφισβητηθῶσι, μαρτυροῦντα δὲ ὅτι, τὸ ἠθικὸν συναίσθημα δὲν ἠτόνησεν ὁλοτελῶς παρὰ τοῖς ἁρμοδίοις. Τί δ' ἄλλως σημαίνει ἐὰν ἐπέδραμον ἐν τῷ κλήρῳ ἀνάξια μέλη; τί σημαίνει ἐὰν ἐν ταῖς μοναῖς οἱ μοναχοὶ ὕστατον ἔχωσι μέλημα τὴν εὐσέβειαν; Εἰσὶ ταῦτα παρεκτροπαὶ μονομερεῖς, κηλῖδες τὴν ἐπιφάνειαν ρυπαίνουσαι ἀλλ' οὐδόλως τὰς ρίζας ἀλλοιοῦσαι, οὐδόλως εἰς τὸν κλῆρον, ὡς τάξιν λαμβανόμενον, ἀφορῶσαι καὶ συστηματικὴν ἐξαχρείωσιν καὶ διαφθορὰν καταδηλοῦσαι. Ἡ Ἐκκλησία, δηλαδὴ ἡ ὁλομέλεια τοῦ Χριστιανικοῦ πληρώματος, ἡ Πολιτεία δηλαδὴ ἡ ἐξαντικειμένωσις τῆς Ἐθνικῆς θελήσεως, ἡ Κοινωνία δηλαδὴ αὐτὸ τὸ Ἔθνος, πλήρη ἔχουσι τοῦ τραύματος συναίσθησιν, ἐρρωμένως δὲ ἀντεπεξέρχονται κατὰ τῶν κακῶς κειμένων καὶ ἐργάζονται ἀνενδότως πρὸς θεραπείαν. Ἐν τούτῳ ἀσφαλῶς ἔγνωσται ἡ ὕπαρξις τῆς συναισθήσεως τῆς ἀρετῆς ἐν τῷ Ἔθνει.

Τῷ ὄντι, ἡ Ἱερὰ Σύνοδος τῆς Ἐκκλησίας τῆς Ἑλλάδος πλειστάκις ἐμερίμνησε περὶ θεραπείας τῶν πλημμελῶς ἐχόντων. Καὶ πρό τινων ἔτι ἐτῶν, κατὰ Δεκέμβριον τοῦ 1882, τὴν αὐτὴν καὶ ἐντονωτέραν μάλιστα ἐπεδείξατο μέριμναν, συντάξασα καὶ ὑποβαλοῦσα εἰς τὴν Κυβέρνησιν

νομοσχέδιον περὶ μισθοδοσίας τοῦ κλήρου. Διὰ τοῦ νομοσχεδίου ἐκείνου ἤθελον ἐκλείψει ἀναμφιβόλως κατὰ πολὺ τὰ συμβαίνοντα ἄτοπα, διότι συνιστᾶτο Ταμεῖον Ἱερατικόν, ἐπαρκῶς συντηρούμενον ἵνα μισθοδοτῆται ὁ κατώτερος κλῆρος. Οἱ πόροι αὐτοῦ ἔμελλε ν' ἀπαρτισθῶσι α) ἐξ εἰσφορᾶς 5—10% ἐκ τῶν μοναστηριακῶν εἰσοδημάτων, β) ἐκ τῆς ἀξίας τῶν κτημάτων τῶν ἀδεσπότων καὶ διαλελυμένων μονῶν, γ) ἐκ φόρου ἐνοριακοῦ 5 δραχμῶν κατ' ἔτος δι' ἑκάστην οἰκογένειαν, ἐξαιρουμένων τῶν ἀπόρων, δ) ἐκ τοῦ μονοπωλίου τοῦ κηροῦ καὶ ε) ἐκ τῶν προσφορῶν τῶν βουλομένων νὰ συνδράμωσι τὸ Ταμεῖον. Οὕτως ἠλπίζετο ὅτι ἤθελε καλυφθῇ ἡ δαπάνη τῆς συντηρήσεως τοῦ κατωτέρου κλήρου εἰς δρ. 290,000 κατὰ μῆνα ἢ δρ. 3,500,000 κατ' ἔτος ὑπολογισθεῖσα, ἀποδιδομένου μηνιαίου μισθοῦ εἰς μὲν τοὺς φέροντας δίπλωμα τοῦ Πανεπιστημίου ἐφημερίους δρ. 200, εἰς τοὺς φέροντας πτυχίον δρ. 150 καὶ εἰς τοὺς ἔχοντας μόνον ἀπολυτήριον Γυμνασίου δρ. 100 εἰς δὲ τοὺς στερουμένους καὶ αὐτοῦ τοῦ Γυμνασιακοῦ ἀπολυτηρίου δρ. 60. Τὸ Ταμεῖον ἔδει ν' ἀποτελέσῃ ἐξάρτημα τοῦ Ὑπουργείου τῶν Οἰκονομικῶν καὶ νὰ διοικῆται ὑπὸ ἐφορίας, ἀποτελουμένης ἐκ τοῦ Μητροπολίτου Ἀθηνῶν, τοῦ Βασιλικοῦ Ἐπιτρόπου παρὰ τῇ Ἱερᾷ Συνόδῳ καὶ τοῦ προέδρου τοῦ Ἐλεγκτικοῦ Συνεδρίου. Ἀλλὰ καὶ σοφωτάτην περιεῖχε τὸ νομοσχέδιον διάταξιν ὅτι, ἀπηγορεύοντο αὐστηρῶς ἐφεξῆς εἰς τοὺς κληρικοὺς τὰ τυχηρά, δηλαδὴ ἡ ἐπὶ ὡρισμένῃ ἀμοιβῇ ἱεροπραξία, τὸ καρκίνωμα τοῦτο τοῦ ἡμετέρου κλήρου, τὸ κατευξετελίζον αὐτὸν καὶ εἰς αὐτὰς τὰς ἁγίας τελετὰς τῆς καθ' ἡμᾶς Ἐκκλησίας προσδίδον ὄψιν συνήθους βιοποριστικῆς ἐργασίας.

Κατ' αὐτὸ ἐκεῖνο τὸ ἔτος 1882, ἡ Σύνοδος δὲν ἠμέλησε τοῦ καθήκοντος νὰ προνοήσῃ περὶ τῶν Μονῶν. Διὰ ποιμαντορικῆς αὐτῆς ἐπιστολῆς πρὸς τοὺς Ἱεράρχας τοῦ Κράτους, ἀπηγόρευσε πᾶσαν νέαν ἔκδοσιν ἀδείας πρὸς κουρὰν οἱωνδήποτε μοναχῶν, ἀπηγόρευσε δηλαδὴ τὴν χειροτονίαν νέων μοναχῶν, ἵνα μὴ ἀπαισιώτερον ἀπεργάζηται τὸ ὑπάρχον ἐν ταῖς μοναχικαῖς τάξεσιν ἕλκος.

Ἀλλ' ἐκτὸς τῶν ἐκδηλώσεων τούτων τῆς ἐφέσεως πρὸς θεραπείαν τῶν κακῶς κειμένων ἐκ μέρους τῆς ἐπισήμου Ἐκκλησίας, δὲν ἐπέλειψαν καὶ αἱ μονομερεῖς ἐπὶ τῷ αὐτῷ σκοπῷ προσπάθειαι. Οὕτως εὐσεβής τις ἱεράρχης δὲν ἀπεδειλίασε νὰ συστήσῃ δημοσίᾳ τὴν κατάργησιν δέκα ἐκ τῶν δώδεκα μονῶν τῆς Ἐπισκοπῆς αὐτοῦ. Ὁ κατὰ τὴν στιγμὴν ταύτην τοσοῦτον ἐπαξίως ἐπὶ τῆς Ἁγιωτάτης Μητροπολιτικῆς ἕδρας τῆς πρωτευούσης καθήμενος σεβασμιώτατος Γερμανὸς οὐδ' ἐπὶ στιγμὴν καὶ πρὶν καὶ τανῦν, ἐπαύσατο μεριμνῶν ὑπὲρ τῆς

Ἐκκλησίας καθόλου καὶ τοῦ κλήρου ἰδίᾳ. Διὰ τῆς ἐπικλήσεως αὐτοῦ ἐν ἔτει 1892 πρὸς τὴν Βουλὴν τῆς ΙΓ' περιόδου σοφὰ εἰσηγήσατο μέτρα περὶ τῆς διοικήσεως τῆς Ἐκκλησίας, περὶ τῆς μορφώσεως τοῦ Ἱεροῦ κλήρου, περὶ τῆς ἐκκλησιαστικῆς περιουσίας, διὰ δὲ τῆς προσφωνήσεως αὐτοῦ ἐπὶ τῇ ἐνάρξει τῶν ἐργασιῶν τῆς Ἱερᾶς Συνόδου κατὰ τὴν παροῦσαν συνοδικὴν περίοδον μετὰ θάρρους Χρυσοστομείου ἐκαυτηρίασε τὰς πληγὰς καὶ καθικέτευσε τοὺς ἁρμοδίους νὰ σκεφθῶσι περὶ θεραπείας. Διὰ τῆς συστάσεως τέλος τοῦ Ἱεροῦ Συνδέσμου, αὐτὸς πρῶτος καταβαλὼν γενναίαν εἰσφοράν, ὁ σεβασμιώτατος ἱεράρχης προὐνόησε περὶ τῆς περιθάλψεως τῶν ἐνδεῶν τοῦ κλήρου μελῶν, ἵνα μὴ καὶ ἐν τῷ γήρατι στερῶνται. Δυστυχῶς ἡ Πολιτεία ἐπὶ ταῖς ἐπανειλημμέναις ταύταις τῆς Ἐκκλησίας ἐπικλήσεσι δὲν συνεκινήθη ὅσον προσεδοκᾶτο, ὅσον ὤφειλε, διότι ὡς ἔχουσι τὰ παρ' ἡμῖν, ἀσφαλὲς ἐλατήριον πρὸς παρόρμησιν εἰς δρᾶσιν ἀπαντᾷ κατὰ πλεῖστον ἐν τῇ ἐξυπηρετήσει τῶν κομματικῶν συμφερόντων. Δὲν ἔμεινεν ὅμως ἡ Πολιτεία καὶ ὅλως ἀδιάφορος. Οὕτως εὐθὺς μετὰ τὴν ἀποκατάστασιν τοῦ Βασιλείου κατήργησε πληθὺν ἐκ τῶν ἀποδεδειγμένων περιττῶν ἢ καταργητέων· ἐπροστάτευσε καὶ συνέστησε πέντε ἱερατικὰς σχολάς, τὴν Ριζάρειον ἐν Ἀθήναις καὶ τὰ ἐν Κερκύρᾳ, Χαλκίδι, Σύρῳ καὶ Τριπόλει Ἱεροσπουδαστήρια, ἵδρυσε δ' ἐν τῷ Πανεπιστημίῳ πλήρη Θεολογικὴν Σχολήν, ἐξ ἧς πολλοὶ ἀπεφοίτησαν διαπρεπεῖς κληρικοί· πολλὰ δ' ἄλλως εἰσηγήσατο μέτρα, δι' ὧν ἐψηφίσθησαν νόμοι εὐεργετικοί, ἀφορῶντες εἰς τὴν κατάπαυσιν οὐκ εὐαρίθμων ἀτόπων καὶ εἰς τὴν δυνατὴν περιφρούρησιν τῆς μοναστηριακῆς περιουσίας, δὲν ἐδίστασε δὲ ἐν ἔτει 1874 νὰ καυτηριάσῃ δημοσίᾳ τὸ ἀπαισιώτατον, κατὰ τὴν καθ' ἡμᾶς Ἐκκλησίαν, ἀνοσιούργημα τῆς σιμωνίας.

Μόλα ταῦτα, ἐὰν εἶναι ἀναντίρρητον ὅτι ἡ κατάστασις ἐβελτιώθη ἐν πολλοῖς, εἶναι ἐπίσης ἀνεπίδεκτον ἀμφισβητήσεως ὅτι δυστυχῶς ἡ αὐτὴ παραμένει ἐν πλείστοις. Διότι δὲν παύουσιν αἱ χειροτονίαι κληρικῶν ὑπεραρίθμων καὶ δὴ ἐκ τῶν μὴ φερόντων τὴν ἐκ τῶν ἔξωθεν ὑπόληψιν καὶ καταταχτέων ἐν τῇ τάξει τῶν ἀναξίων ἐκείνων περὶ ὧν ἀνωτέρω λεπτομερέστερον ἐξέθηκα· οἱ ἱερεῖς ἐξακολουθοῦσι περιερχόμενοι τὰς ἀγυιὰς ζητοῦντες ἐργασίαν, δίκην μισθωτῶν· ἱεροκήρυκες ἐκλέγονται οἱ ἀρεστοὶ τῇ πολιτικῇ οὐχὶ δὲ οἱ πρὸς τὸ κήρυγμα ἱκανοὶ καὶ τέλος εἰς τὰς ἐπισκοπικὰς ἕδρας ἀναβιβάζονταί τινες ἥκιστα πρὸς τὴν πνευματικὴν τοῦ ποιμνίου των διακυβέρνησιν ἄξιοι. Ἕνεκα τούτων πρέπει λοιπὸν λογικῶς νὰ ὑπολάβωμεν ὅτι τὰ μέχρι τοῦδε ἐφαρμοσθέντα μέτρα ἀποδεικνύονται ἀνεπαρκῆ· ὅτι τὰ καθόλου

ἐν τῷ πεδίῳ τῆς θεραπείας ἐπιτελεσθέντα δὲν ἰσχύουσι νὰ καταπαύσωσι τὸ κακόν· ὅτι ἑπομένως ἐπιβάλλεται ἡ ἀνάγκη τῆς ἐφαρμογῆς νέων καὶ δὴ σοφωτέρων καὶ δραστικωτέρων μέτρων, περὶ ὧν θέλω τὸ ἐπ' ἐμοί, ἀσχοληθῆ ἐν χρόνῳ ἁρμοδίῳ, ἐν οἷς ὅμως νομίζω ὅτι δύναμαι ἀπὸ τοῦδε νὰ ὑποδείξω τροχάδην ἔνθεν μὲν τὸν θεσμὸν τῶν τοπικῶν Συνόδων, ἔνθεν δὲ τὴν αὐστηρὰν ἀπαγόρευσιν τῆς εἰς τὴν Ἑσπερίαν ἀπελεύσεως τῶν ἡμετέρων κληρικῶν πρὸς τελειοποίησιν, ὡς λέγουσι, τῶν θεολογικῶν αὐτῶν σπουδῶν.

Ἐπὶ τῶν τοπικῶν λεγομένων συνόδων, δηλαδὴ τῶν περιοδικῶν κατὰ τόπους συνελεύσεων τῶν ἀρχιερέων, πρὸς συζήτησιν τῶν ἀφορώντων εἰς τὴν διοίκησιν τῆς Ἐκκλησίας, ἡδράζετο, κατὰ τοὺς πρώτους τοῦ χριστιανισμοῦ αἰῶνας, ἡ ζωὴ τῆς Ὀρθοδόξου Ἐκκλησίας, διὸ καὶ οἱ νεώτεροι λαοὶ δὲν ὤκνησαν νὰ μεταφυτεύσωσι παρ' αὐτοῖς τὸν ἅγιον τοῦτον καὶ σοφὸν θεσμὸν τῆς καθ' ἡμᾶς Ἀνατολικῆς Ἐκκλησίας. Ἐν Φιλαδελφείᾳ τῶν Ἡνωμένων Πολιτειῶν τῆς Ἀμερικῆς ἐγένοντο ἐν τοῖς καθ' ἡμᾶς χρόνοις 33 τοιαῦται τοπικαὶ σύνοδοι ἀρχιερέων, ὁ δ' ἐπίσκοπος Κλάρη ἔλεγεν ἔν τινι ἐξ αὐτῶν «πάντες ἀναγνωρίζομεν «μίαν ἀλήθειαν ἐν τῷ χριστιανισμῷ καὶ εἰς ἕνα ἀφορῶμεν σκοπόν, τὴν «ὁδηγίαν τῶν ἀνθρώπων ἐν τοῖς παραγγέλμασι τοῦ Σωτῆρος Ἰησοῦ, «ὅπως ζῶσι πάντες συμφώνως τῷ νόμῳ Αὐτοῦ».

Ἡ τῶν ὀρθοδόξων κληρικῶν μετάβασις παρ' ἀλλοθρήσκοις θεολόγοις ὅπως τελειοποιήσωσι τὰς γνώσεις αὐτῶν ἐν τῇ Ἀνατολικῇ ὀρθοδόξῳ θεολογίᾳ ἐνέχει τι τὸ τερατωδῶς ἀποτρόπαιον. Βεβαίως οἱ εὐρωπαῖοι διδάσκαλοί εἰσι σοφοὶ καὶ ἠθικοί· εἰσὶν ὅμως ὀπαδοὶ θρησκευμάτων ἐπὶ ἄλλων ὅλως διαφόρων τῶν τῆς Ἀνατολικῆς Ἐκκλησίας στηριζομένων ἐννοιῶν· παρ' ἡμῖν πνεῦμα τὰ πάντα μέχρις ἐξάρσεως, παρ' ἐκείνοις πρᾶξις συναφὴς τῇ ὕλῃ. Δύνανται λοιπὸν ἀληθῶς οἱ ἡμέτεροι κληρικοὶ νὰ διδαχθῶσι σοφίαν κοσμικὴν ἄπειρον, δύνανται νὰ διδαχθῶσιν ἠθικὴν αὐστηράν, πάντως ὅμως δὲν εἶναι δυνατὸν νὰ μεταρσιωθῶσι μέχρι τοῦ πνεύματος ἐκείνου, ὅπερ εἶναι τὸ θεμέλιον τῆς διδασκαλίας τοῦ Σωτῆρος, ὅπερ εἶναι τὸ λαμπρύνον τὴν Ἐκκλησίαν ἡμῶν γνώρισμα, ἥτις μόνη, κατὰ τὴν ὁμολογίαν καὶ αὐτῶν τῶν ξένων σοφῶν, τὴν παράδοσιν καὶ τὰς Γραφὰς τιμιωτάτην μέχρι τοῦδε διεφύλαξε· νὰ μεταρσιωθῶσι, λέγω, μέχρι τοῦ πνεύματος ἐκείνου, ὅπερ ἐνέπνευσε τοὺς Βασιλείους, τοὺς Χρυσοστόμους, τοὺς Γρηγορίους, τοὺς Ἀθανασίους, τοὺς Κυρίλλους, τοὺς Θεοδωρήτους, τοὺς Μηνιάτας, τοὺς Βουλγάρεις, τοὺς Θεοτόκας, οὓς οἱ νεώτεροι κληρικοὶ ὡς πρὸς ἀστέρα πρέπει ν' ἀτενίζωσιν, οὓς ἀπαρασάλευτον πρέπει νὰ ἔχωσιν ὑπογραμμὸν

ἰσαεὶ καὶ ἐν πᾶσιν, ἐν τοῖς διανοήμασιν, ἐν ταῖς πεποιθήσεσιν, ἐν τῇ εὐλαβείᾳ, ἐν τῷ καθόλου βίῳ.

Πάντως λοιπὸν ἐπιτακτικῶς ἐπιβάλλεται εἴς τε τὴν Πολιτείαν καὶ τὴν Ἐκκλησίαν καὶ εἰς πάντας ἡμᾶς ἡ μέριμνα πρὸς θεραπείαν. Ὁ ἱερὸς ἡμῶν κλῆρος, ὁ τὴν πυρκαϊὰν τῆς ἐθνικῆς ἐξεγέρσεως ὑπανάψας, ὁ τὰ πρῶτα ἱερὰ θύματα ἐπὶ τοῦ βωμοῦ τῆς παλιγγενεσίας τοῦ ἔθνους ἡμῶν προσενεγκών, παρίσταται σήμερον ἀπαίδευτος, πενόμενος, εὐτελής. Ἡ πρὸς βελτίωσιν τῆς καταστάσεως αὐτοῦ καὶ πρὸς θεραπείαν τῶν ἐν γένει κακῶς ἐχόντων ἐν τῇ Ἐκκλησίᾳ μέριμνα τῆς τε Πολιτείας, τῆς ἐκκλησιαστικῆς ἀρχῆς καὶ πάντων ἡμῶν ἐπιβάλλεται λοιπόν, ἐπαναλαμβάνω, νῦν τοσούτῳ μᾶλλον ἐπιτακτικώτερον, ὅσῳ ἡ κατάστασις ἐν γένει τῆς καθ' ἡμᾶς Ἐκκλησίας ἐπιδρᾷ ἐπιζημίως καὶ ἐπικινδύνως ἐπὶ τῆς κοινωνίας, ἧς αἱ ἠθικαὶ πεποιθήσεις πολλαχῶς ὑπὸ τοῦ ὑλιστικοῦ πνεύματος τοῦ ἐνεστῶτος αἰῶνος ἀπειλοῦνται καὶ διασαλεύονται.

Ἀλλὰ περὶ τούτου, περὶ τῆς ἠθικῆς δηλονότι καταστάσεως τῆς ἑλληνικῆς κοινωνίας, θέλω ἐπικαλεσθῆ τὴν ὑμετέραν προσοχὴν προσεχῶς, ὅτε ἐν τῷ ἀμέσως ἐπομένῳ κεφαλαίῳ τοῦ διαγράμματος τῶν παρόντων ἀναγνωσμάτων θέλω ἐπανασχολήσει ὑμᾶς περὶ τῶν κατ' αὐτήν.

Σ. Π. Σκιαδᾶς.

ΑΓΝΟΙΑ=ΠΛΑΝΗ

[Ἡ σκηνὴ ἐν τῷ ἐπὶ τῆς μεγάλης τοῦ Πέραν ὁδοῦ ζαχαροπλαστείῳ «Θεμιστοκλέους Ἀποστολίδου»].

Τὰ μικρὰ τραπεζάκια τριγυρισμένα ἀπὸ κόσμον πυκνόν, ἀμφοτέρων τῶν φύλων. Πῖλοι γυναικεῖοι πολύχρωμοι, φέσια αἱματόχροα, ἄλλα χρώματος βυσσίνου ὡρίμου, πῖλοι ἀνδρικοὶ μετάξινοι δημοκρατικοί, ἡμιύψηλοι. Ἀκούεται λαλουμένη ἡ Ἑλληνική, ἡ Γαλλική, ἡ Τουρκική, ἡ Ἀρμενική, ἡ Γερμανική, ὅπως τὴν λαλοῦσι μὲ ἰδιαιτέραν προφορὰν οἱ Γερμανοὶ Ἰσραηλῖται.

Ὅλος αὐτὸς ὁ ποικίλος κόσμος, φωτίζεται ἀπλέτως καὶ τρώγει λαιμάργως τὸ παγωτό, τὰ πλακούντια καὶ ὅσα τὰ ἐπὶ τῶν τοιχῶν ὑελώματα προκλητικῶς ἐπιδεικνύουσι.

— Τριαντάφυλλο τῆς ὥρας.

Ἀκούεται βραχνὴ φωνὴ καὶ τὰ τριαντάφυλλα ἀπὸ τὸ πανεράκι τοῦ

ἀγρίου ἀνθοπώλου, γίνονται ἀνάρπαστα καὶ στολίζουσι τὰ στήθη τῶν δεσποινῶν καὶ τὰς κομβιοδόχας τῶν κυρίων.

— Κήρινα σπίρτα.

Ψιθυρίζει ἡ σιγηλὴ καὶ τρομώδης φωνὴ μικροσκοπικῆς πωλητρίας καὶ ἀγοράζουσι καὶ τὰ σπίρτα, διότι οἱ κάτοικοι τῆς μεγαλοπόλεώς μας δὲν λησμονοῦσι καὶ τὴν φιλανθρωπίαν, ἡ ὁποία εἶνε τὸ διακριτικὸν γνώρισμά των.

Εἰς ἓν τραπεζάκι πλησίον τῆς θύρας, ἀπέναντι ἀκριβῶς τοῦ γυψίνου Ἀράπη, ὁ ὁποῖος κρατεῖ δίσκον μὲ γλυκίσματα, κάθηται ὁ δημοσιογράφος Κακογλωσσιάδης, ἀπέναντι αὐτοῦ ὁ ἰατρὸς Ἀνοιχτομμάτης, καὶ ἐν τῷ μέσῳ νέος μὲ μονύελον, φοιτητὴς τῆς νομικῆς εἰς τὸ Αἴξ τῆς Γαλλίας.

Μεταξύ των διαμείβεται συνδιάλεξις ζωηρὰ καὶ μόνος ὁ ἰατρός, ἐναντίον τοῦ ὁποίου ἐπιτίθενται οἱ δύο ἄλλοι, μένει ἀτάραχος καὶ ἀντικρούει μὲ τὸ μειδίαμα 'στὰ χείλη.

— Καλὲ δὲν ἐντρέπεσαι ! πολίτικο ποντίκι γέννηκες καὶ σὺ !... ἀπὸ κείνους ποῦ δὲν βγῆκαν ποτές τους ἀπ' τὰ στενὰ καὶ δὲν ξέρουν παρὰ μόνο τὴν Πόλι.

Λέγει ὁ δημοσιογράφος πολὺ πειραγμένος....

— Ἄφησέ τους· εἶναι μιὰ ἄλογος φιλοτιμία εἰς αὐτά, νὰ θέλῃς νὰ μᾶς ἀποδείξῃς καὶ καλὰ καὶ σώνει πῶς ἔχετε θέατρα. Χὰ χὰ χά ! θέατρα!... Πᾶμε 'στὴν Εὐρώπη καὶ χάσκουμε σὰν ἐπαρχιῶται καὶ θαρροῦμε πῶς εἴμεθα οἱ ἀποκοιμισμένοι τοῦ παραμυθιοῦ, τόσῳ ὑπερφυσικὰ μᾶς φαίνονται ὅλα. Τὸ θέατρο τῆς Βιέννης ; . . παλάτια μυθολογικά· οἱ μηχανικοί των ; καλλιτέχναι θαυματουργοί . . . οἱ ἠθοποιοί ; πτυχιοῦχοι τῶν ᾠδείων, πεπαιδευμένοι, μὲ ἀνατροφὴν λαμπράν, ὄχι νὰ δίνουν τὸ χέρι τὴν ὥρα ποῦ δὲν πρέπει, νὰ χαιρετοῦν ἄχαρα, νὰ ἀγαποῦν τρομακτικά, νὰ πεθαίνουν . . . ὤ, ὅσῳ γιὰ τὸ θάνατο . . . ὁμολόγησε ὡς ἰατρὸς—καὶ ὄχι ὡς ρεκλάμα ζωντανὴ τοῦ Ἑλληνικοῦ θεάτρου—πῶς πεθαίνουν πολὺ γελοῖα . . .

— Καϋμένο Παρίσι ! ποτὲ νὰ μὴν πεθάνῃ. Γκαρσόν, ἕνα κονιὰκ ἀκόμη· εἶπεν ὁ μονυελοφόρος ὁ ρίπτων βλέμματα παρατεταμένα ἐπὶ τῆς χαριτοβρύτου, γείτονός του, ἡ ὁποία ὅλο ἔτρωγε καὶ ὅλο ἐγέλα.

— Ἐτελειώσατε ; εἶπεν ὁ ἰατρὸς μειδιῶν.

— Καὶ τελειώνει ποτὲ μία τοιαύτη σύγκρισις ! !

— Λάθος τὸ εἶπες . . . ἀφοῦ ὅροι συγκρίσεως δὲν ὑπάρχουν, ἡ σύγκρισις δὲν εἶνε δυνατή.

— Ἀφοῦ τὸ λένε ἔτσι 'στὸ Αἴξ, θὰ ἔχῃς δίκαιον.

— Λοιπόν ; Ἕλληνας ἠθοποιοὺς δὲν ἔχομεν ;

— Ὄχι. Οὔτε 'πάτησα τώρα πέντε χρόνια σὲ θέατρο.

— Ἂν ἀλλάξετε γνώμην, τί χάνετε ;

— Θὰ σοῦ δώσω ὅτι μοῦ ζητήσῃς, διότι εἶμαι ἐκ τῶν προτέρων βέβαιος ὅτι δὲν θ' ἀλλάξω ποτὲ γνώμην.

— Κ' ἐγὼ ὅ τι θέλεις . . .

— Τὸ χέρι σας . . .

— Καὶ τὰ δύο σοῦ τὰ δίδω.

Ὁ ἰατρὸς ἐπλήρωσε καὶ οἱ τρεῖς φίλοι ἀφῆκαν τὴν δηλητηριώδη τοῦ ζαχαροπλαστείου ἀτμόσφαιραν, ἀκόμη διατελοῦντες ὑπὸ τοὺς καπνοὺς τῆς συζητήσεως, ἴσως καὶ τοῦ ἑλληνικοῦ κονιάκ.

— Ἄκουε, κύριε δημοσιογράφε, σὺ ποῦ εἶδες νὰ πεθαίνουν στὸ θέατρο μόνον κ' εὑρίσκεις τόσῳ γελοῖον τὸν θάνατον τῶν ἰδικῶν μας ἠθοποιῶν . . .

— Κωμικώτατον . . .

— Σούτ ! ... Ἐγὼ βλέπω κάθε μέρα τὸν θάνατον, ἀληθινόν, φοβερόν, καὶ πάλιν δὲν εὑρίσκω γελοίαν τὴν ὑπόκρισιν ... Ἔχω μίαν ἀσθενῆ ἑτοιμοθάνατον. Εἶναι φθισικὴ καὶ τὴν ἔστειλαν εἰς Κωνσταντινούπολιν διὰ νὰ ἀναλάβῃ, ἀλλὰ τὸ βέβαιον εἶναι, ὅτι τὴν ἔστειλαν διὰ νὰ τὴν ἀπομακρύνουν ἀπὸ τὸ παιδί της καὶ διὰ ν' ἀποθάνῃ μακράν των. Ἂν θέλῃς, ἔλα αὔριον νὰ τὴν ἐπισκεφθῇς μαζί μου· θὰ σὲ συστήσω ὡς συνάδελφον παρεπιδημοῦντα. Θέλεις ;

— Δέχομαι· ποιὰ ὥρα ;

— Τέτοια ὥρα συνήθως τὴν ἐπισκέπτομαι.

— Σύμφωνοι.

Ἔθλιψαν τὰς χεῖρας ἀλλήλων καὶ ἀπεχωρίσθησαν, ἐνῷ ὁ φοιτητὴς μέσα 'στὰ δόντια ἔψαλλε ἕνα τραγουδάκι κωμειδυλλίου.

*
* *

Ἕνα δωμάτιον πτωχὸν μὲ ἔπιπλα παλαιά, εἰς τὸ μέσον μία κλίνη μὲ παραπετάσματα καὶ πλησίον τῆς κλίνης ἕνα τραπεζάκι, ἐπὶ τοῦ ὁποίου καίει λάμπα μὲ ἀμπαζοὺρ πράσινο καὶ πλησίον του κάθηται μία γραία μὲ κάτασπρα μαλλιά, διαφεύγοντα ἀπὸ τὸν μαῦρον κεφαλόδεσμόν της· φορεῖ γιαλιὰ στερεωμένα πίσω ἀπὸ τ' αὐτιά της καὶ πλέκει χρωματιστὸν περιπόδιον. Ἐπάνω στὸ τραπεζάκι, φιαλίδια διαφόρου μεγέθους, μὲ πολύχρωμα ἰατρικὰ καὶ ἐπὶ συσκευῆς οἰνοπνεύματος, βράζει δυνατὰ ἐντὸς χαλκίνου σκεύους πιθανῶς πτισάνη. Ἡ δριμεῖα ὀσμὴ τοῦ φανικοῦ ὀξέος προσβάλλει ἀμέσως τὸν εἰσερχόμενον.

Ἡ γραία, μὲ ἐρρυτιδωμένον πρόσωπον, πρέπει νὰ ἔκλαυσε πολύ, διότι οἱ ὀφθαλμοί της κάτω ἀπὸ τὰ ὀμματοϋάλια εἶνε ὑπέρυθροι.

Ἅμα ἤκουσε κτύπους εἰς τὴν θύραν, ἐψιθύρισεν «Ἐμπρός» χωρὶς νὰ ἐγερθῇ καὶ μόνον ἀφοῦ εἶδε τὸν ἰατρόν, ὕψωσε τὰ γυαλιά της καὶ τείνουσα πρὸς αὐτὸν τὴν λιπόσαρκον χεῖρά της, παρετήρει μὲ γεροντικὴν περιέργειαν τὸν σύντροφον τοῦ ἰατροῦ.

— Εἶναι ὁ φίλος ποῦ σᾶς εἶπα.

— Ἄ . . .

— Πῶς πέρασε ἡ ἄρρωστη;

Ἡ γραία ἔβγαλε ἀπὸ τὸ θυλάκιον τῆς ποδιᾶς της ἕνα μεγάλο κόκκινο μανδύλι καὶ καθὼς εἶχε ὑψωμένα στὸ μέτωπο τὰ γυαλιά της, ἐσκούπισε τὰ μάτια της, τὰ ὁποῖα ἐπλημμύρισαν ἀπὸ δάκρυα.

— Δὲν θὰ πέρασε φαίνεται καλά . . .

— Ἡ ἀϋπνία τὴν τρώγει . . . ζητεῖ τὸ παιδί της . . . μόλις τώρα ἀποκοιμήθηκε.

Ὁ ἰατρὸς ἔσυρε τὸν φίλον του πρὸς τὴν κλίνην.

Ἡ ἀσθενὴς ὡμοίαζε πτῶμα. Ἡ ἀναπνοή της κοπιώδης καὶ πνιγηρά, αἱ παρειαὶ κοῖλαι, αἱ χεῖρες ὀστεώδεις ἦσαν ἀμελῶς ἐρριμμέναι ἔξωθεν τῶν σκεπασμάτων.

— Ἂν θέλετε, μὴ τὴν ξυπνᾶτε, γιατρέ· κοιμᾶται τόσῳ λίγο! τώρα θὰ ξυπνήσῃ. Εἴχαμε ἕνα γράμμα ἀπὸ τὸ χωριὸ καὶ γράφει πῶς θὰ ἔλθῃ ὁ ἄνδρας της, μὰ φοβήθηκα νὰ τῆς τὸ διαβάσω νὰ μὴν πάθῃ τίποτε ἀπὸ τὴ χαρά της.

— Ἡ χαρὰ ποτὲ δὲν βλάπτει. Θὰ τῆς τὸ διαβάσω ἐγώ.

— Πάρτε το, γιατρέ.

Οἱ δύο φίλοι ἐκάθησαν.

Μετὰ παρέλευσιν ὀλίγων δευτερολέπτων, ὁ ἰατρὸς εἶπεν εἰς τὸν δημοσιογράφον:

— Πῶς σοῦ φαίνεται ἡ πραγματικότης; ὁμοιάζει μὲ ὅσα σοῦ ἔδειξαν τὰ μυθολογικὰ θέατρα τῆς Βιέννης;

— Νὰ φύγουμε ἀπὸ 'δῶ μέσα· εἶπεν ὁ δημοσιογραφος σπογγίζων τὸν ἱδρῶτά του . . . νὰ φύγουμε, θὰ πάθω ἀσφυξία.

Ἡ γραία, ἐνῷ ἔπλεκεν, ἔστρεφε καὶ τὰ ἀνήσυχα βλέμματά της πρὸς τὴν κλίνην, ὅπου ἐκοιμᾶτο ἡ ἀσθενὴς τὸν ἀνήσυχον καὶ πυρετώδη ὕπνον, ὁ ὁποῖος δὲν τρέφει οὔτε ὠφελεῖ.

— Περίμενε ἀκόμη . . . ἐψιθύρισεν ὁ ἰατρός . . . Κάμνετε συγκρίσεις μὲ τὸ πραγματικόν, χωρὶς νὰ τολμήσετε ν' ἀντιμετωπίσετε ποτὲ τὴν πραγματικότητα, μὲ τὸ φοβερὸν μεγαλεῖόν της . . .

— Ἀλήθεια . . . φοβερόν . . . θὰ πεθάνῃ αὐτὴ ἡ δυστυχισμένη τόσῳ νέα καὶ ἡ ἐπιστήμη ἀνίσχυρος τὴν μελετᾷ ἀταράχως, χωρὶς νὰ τὴν θεραπεύσῃ. Εἰς τὸ θέατρο τῆς Βιέννης ἐνόμιζα ὅτι ἐπῆρα χασὶς καὶ ἐλησμόνουν ὅτι εἶμαι ἄνθρωπος, ἐνῷ πρὸ τῆς πραγματικότητος, ἐνθυμοῦμαι ὅτι εἶμαι ἄνθρωπος καὶ ὑποφέρω . . . πονῶ . . . Ἄχ ! . . . νὰ φύγω . . .

— Ἄχ! ... ἡ ἀσθενὴς ἐστέναξεν ἕνα στεναγμὸν βαθύν, σπαρακτικόν.

Ἡ γραία ἀφῆκε τὸ πλέξιμόν της, καὶ ἐπλησίασε τὴν κλίνην.

— Διψῶ, εἶπεν ἡ ἀσθενής.

Ἡ γραία ἔλαβε ποτήριον ὕδατος καὶ ἔχυσεν ὀλίγας σταγόνας ἐκ τῆς βραζούσης πτισάνης

Ὑπεβάσταζε διὰ τοῦ ἀριστεροῦ βραχίονός της τὴν κεφαλὴν τῆς ἀσθενοῦς καὶ μὲ τὴν δεξιὰν χεῖρα ἐπλησίασεν εἰς τὰ χείλη της τὸ ποτήριον.

Ὅταν τὸ πρόσωπόν της ἐφάνη ὁλόκληρον, ὁ δημοσιογράφος μὲ φρίκην παρετήρει ἐπὶ τῆς ἑτέρας παρειᾶς της κηλῖδας ἐρυθράς.

Ἐρρίφθη κουρασμένη ἐπὶ τοῦ προσκεφαλαίου.

Ὁ ἰατρὸς τὴν ἐπλησίασε καὶ ἔλαβε τὴν χεῖρά της, διὰ νὰ ψαύσῃ τὸν σφυγμόν της.

— Ἤλθατε, ἰατρέ . . . μὲ περιμένατε πολὺ ὥρα ; . . . κοιμήθηκα . . . τὴν νύκτα δὲν 'μπόρεσα νὰ κοιμηθῶ . . . Θέλω τὸ παιδί μου . . . τὸ παιδί μου, ἰατρέ . . . ἂν τὸ διῶ, τὸ ξέρω ποῦ θὰ γείνω καλά . . . νὰ γράψετε σεῖς νὰ μοῦ τὸ φέρουν, νὰ τὸ φιλήσω πολὺ πολὺ . . .

Ἤρχισε νὰ βήχῃ ἕνα βῆχα ξηρὸν μεταλλικόν, ἡ γραία ὑπήγειρε τὴν κεφαλήν της καὶ ἐτοποθέτησεν ἓν ἀκόμα προσκεφάλαιον.

Ἡ ἀσθενὴς ἤρχισε νὰ κλαίῃ . . . τὰ δὲ δάκρυα ἐκεῖνα, ἴσως τὰ τελευταῖα, τὰ ὁποῖα ἡ ἀτυχὴς αὐτὴ μήτηρ ἔχυνεν, ἦσαν τόσω λυπηρά, ὥστε ὁ δημοσιογράφος ἔκλαιε καὶ ἐκεῖνος.

— Μὰ ἔτσι ποῦ κάμνετε, ὅλο μὲ δάκρυα καὶ μὲ παράπονα, χειροτερεύετε τὴν θέσιν σας . . . Κ' ἐγὼ γιὰ νὰ σᾶς τιμωρήσω, δὲν θὰ σᾶς διαβάσω τὸ γράμμα τοῦ συζύγου σας . . .

Ἡ ἀσθενὴς ἐσκίρτησε καὶ φέρουσα τὴν χεῖρα ἐπὶ τῆς καρδίας της, ἐψιθύρισε μὲ ὀφθαλμοὺς ἀστράπτοντας :

— Τοῦ Μανώλη ;

— Ναί . . .

— Νὰ τὸ ἰδῶ, ἰατρέ ;

Ὁ ἰατρὸς ἔδωκε τὸ γράμμα καὶ ἐκείνη τὸ ἔψαυσε μὲ παιδικὴν χαράν, κατόπιν τὸ ἐπέστρεψε.

— Σᾶς πιστεύω, εἶναι τοῦ Μανώλη . . . διαβάστε το . . .

— Ναί, μὰ πρέπει γιὰ νὰ μπορέσετε νὰ μ'ἀκούσετε, χωρὶς νὰ ὑποφέρετε, νὰ πάρετε ἕνα ποτηράκι ἀπὸ τὸ γιατρικό σας . . .

— Ἄχ . . . ὄχι . . . δὲν μπορῶ, εἶναι πικρό . . . Θέλουν νὰ μὲ σκοτώσουν, νὰ μὲ σκοτώσουν, νὰ μὲ φαρμακώσουν . . . ὅλο φαρμάκια μὲ ποτίζουν . . . δὲν τὸ πίνω ! ἐψιθύρισεν ἡ ἀσθενὴς καὶ ἐσκέπασε τὸ πρόσωπόν της μὲ μίαν ἄκραν τῆς σινδόνης.

— Μὴν τὴν τυραννῇς . . . ἐψιθύρισεν ὁ δημοσιογράφος, πολὺ συγκεκινημένος.

— Καὶ ἔπειτα ; θὰ ἀποθάνῃ πρὶν κατορθώσῃ ν' ἀκούσῃ τὸ μισὸ γράμμα.

— Θ' ἀποθάνῃ ;

— Βέβαια.

Ὁ ἰατρὸς ἔσχισε τὸν φάκελλον τῆς ἐπιστολῆς καὶ ἡ ἀσθενὴς ἐσκίρτησε . . .

Τῆς ἐπῆλθεν ἡ βὴξ καὶ ἐνῷ ἔπιπτεν ἐξηντλημένη ἐπὶ τῶν προσκεφαλαίων της, παρετήρησε μὲ τρυφερότητα τὸ γράμμα καὶ εἶπε :

— Φέρε, νοννά, τὸ ἰατρικό, ἂς τὸ 'πιῶ γιὰ νὰ μάθω τὶ γίνεται, τὸ παιδί μου . . . ἐγὼ ὅλα τὰ ἀγοράζω . . . ὅλα . . .

Κατέπιε τὸ ἰατρικὸν καὶ ἔστρεψε τοὺς λάμποντας ὀφθαλμούς της, πρὸς τὸν ἰατρόν.

Ἐκεῖνος ἐξεδίπλωσε τὴν ἐπιστολὴν καὶ ἤρχισε νὰ ἀναγινώσκῃ καθαρά.

Αἱ βελόναι ἐσταμάτησαν εἰς τὰς χεῖρας τῆς γραίας, ἡ ὁποία ἐστράφη καὶ ἤκουε μὲ δάκρυα 'στὰ 'μάτια.

Τῆς ἔγραφε : νὰ εἶνε ἥσυχος γιὰ τὸ σπίτι, καὶ μόνον γιὰ τὴν ὑγεία της νὰ φροντίζῃ· ὅτι τὸ παιδάκι της φιλεῖ κάθε βράδυ πρὶν κοιμηθῇ τὴν εἰκόνα της, ὅτι οἱ γείτονες εἶναι καλά, ὁ παπᾶς τῆς εὔχεται, ἡ γάτα γέννησε γατούδια, τὸ κουκοῦλι πάγει καλὰ καὶ ἐπὶ τέλους ὅτι ἀπεφάσισε μετὰ τρεῖς μέραις νὰ μπαρκαρισθῇ γιὰ τὴν Πόλι.

Ἐνόσῳ ἡ ἀνάγνωσις διήρκει, ὅλα τὰ αἰσθήματα ἐζωγραφίσθησαν ἐπὶ τῆς ἑτοιμοθανάτου ἐκείνης, μορφῆς· δι' ὅλας τὰς διαφόρους ἐκείνας λεπτομερείας ἐκείνη ᾐσθάνετο ζωηρὸν ἐνδιαφέρον, ἀλλ' ὅταν ἤκουσε τὸν προσεχῆ ἐρχομόν, ἔλαβε μὲ τὰς δύο χεῖράς της τὴν χεῖρα τοῦ ἰατροῦ καὶ μὲ φωνὴν βραγχνὴν ἐψιθύρισεν :

— Ἔχεις καὶ πιὸ πικρὸ γιατρικό ; δός μου το, τὸ πίνω γιὰ νὰ γείνω καλὰ ὡς ποῦ νὰ ἔλθῃ ὁ Μανώλης . . .

— Θὰ γείνῃς . . .

— Δὲν ἔχω, νοννά, κανένα φουστάνι· ὅλα μοῦ εἶναι πλατειά... πλέω μέσα των... τί θὰ φορέσω; Νά... ἔρχεται· βαστᾷ καὶ τὸ παιδί μου... Καλέ... Μανώλη, ἐσένα λέγω... Μανώλη... τὸ παιδί μου... φεύγει τὸ παιδί μου... τὸ παιδί μου.

Ὁ δημοσιογράφος ἠγέρθη ἔξαλλος καὶ εἶπεν ὑποκώφως:

— Ἂν ἔχῃς ἀκόμη ἐδῶ δουλειά, μεῖνε... ἐγὼ δὲν μπορῶ νὰ μείνω περισσότερον.

Ὁ ἰατρὸς ἔγραψε μίαν συνταγήν, ἔθλιψε τὴν χεῖρα τῆς γραίας καὶ ἐξῆλθε λέγων.

— Δὲν ἔχω δουλειά... Παραλαλεῖ... κατόπι θὰ βυθισθῇ.

— Φοβερὸ ἐπάγγελμα.

Οἱ δύο φίλοι ἀπεχωρίσθησαν.

*
* *

Οἱ τρεῖς φίλοι εἶναι συνηγμένοι εἰς τὸ δωμάτιον τοῦ δημοσιογράφου, ὁ ὁποῖος νευροπαθὴς ὡς ἐκ τοῦ ἐπαγγέλματός του, τόσον κλονισμὸν ὑπέφερεν ἐκ τῆς χθεσινῆς σκηνῆς, ὥστε ἔμεινεν εἰς τὸ δωμάτιόν του σήμερον.

— Φοβερὰ ἡ πραγματικότης!... λέγει τρίβων τοὺς ὀφθαλμοὺς διὰ ν' ἀποδιώξῃ φοβερὸν ἐφιάλτην, ὅστις τὸν παρακολουθεῖ ἐπιμόνως.

— Ἀλήθεια, τί δράματα κρύπτει ἑκάστη στέγη! ἐπιλέγει ὁ φοιτητής.

Ἔξω εἰς τὸν διάδρομον, ἀκούονται γέλωτες φαιδροὶ ἀργυρόηχοι.

— Θὰ εἶνε αἱ ἐξαδέλφαι μου.... εἶπεν ὁ δημοσιογράφος, ἐνῷ ὁ φοιτητὴς ἔσπευσε ν' ἀνοίξῃ.

Ἦσαν δύο νέαι, πολὺ ὁμοιάζουσαι πρὸς ἀλλήλας, μὲ ὠχρὰς μεταξίνας ἐσθῆτας καὶ ἁπλουστάτους ψιαθίνους πίλους «garcon». Ἔθλιψαν τὴν χεῖρα τοῦ ἰατροῦ καὶ ἔτειναν εἰς αὐτὸν ἕνα φάκελλον.

— Νὰ σοῦ συστήσω τὰς κυρίας.... εἶπεν ὁ ἰατρὸς πρὸς τὸν δημοσιογράφον.

— Νομίζω νὰ τὰς εἶδα κάπου... μάλιστα τὴν κυρίαν...

— Χά, χά, χά, χά, βέβαια μᾶς εἴδατε.. μᾶς χρεωστεῖτε καὶ τὸν πονοκέφαλόν σας... Ἐγὼ εἶμαι ἡ γρηὰ νοννὰ καὶ ἡ ἀδελφή μου ἡ φθισική... Ὑπεκρίθημεν φυσικά;

Ὁ δημοσιογράφος ἔμεινεν ἔκπληκτος.

— Ναί, εἶναι αἱ δύο ἀδελφαί, δεσποινίδες... καλλιτέχνιδες ἠθοποιοί, τιμῶσαι τὴν ἑλληνικὴν σκηνήν· αὔριον εἶνε ἡ εὐεργετική των...

— Ἆ, φίλε μου, ἐνίκησες.

— Ἔχομεν καλλιτέχνιδας;

— Ναί, ἔχομεν . . . λοιπὸν ἔχασα τὸ στοίχημα . . . λέγε τί θέλεις ;

— Νὰ ἀκονίσῃς τὴν πέννα σου καὶ νὰ γράψῃς ὄχι νερόβραστα, ἀλλ' ἐμπνευσμένα ἄρθρα. Ὁ κόσμος ἐσένα θὰ σὲ πιστεύσῃ, γιατὶ ξεύρει πῶς σπανίως ψεύδεσαι.

— Δηλαδὴ ψεύδομαι . . .

— Ναί . . .

— Καὶ ἐγώ ;

— Πάρε αὐτὸν τὸν φάκελλον καὶ ὅσα εἰσιτήρια ἔχει μέσα διαμοίρασέ τα.

Ὁ φοιτητὴς ἔλαβε τὸν φάκελλον.

— Λοιπὸν αὔριον ; εἶπον αἱ δύο ἀδελφαί . . .

— Αὔριον θὰ εἴμεθα.

Ἐχαιρέτησαν καὶ ἐξῆλθον γελῶσαι.

— Πῶς νὰ μὴν τὰς ἀναγνωρίσω ἀμέσως σήμερον ! . . . μὰ ποῦ νὰ φαντασθῶ . . . Αὐτὸ τὸ παιγνιδάκι ποῦ μ' ἔπαιξες θὰ τὸ διηγηθῶ σὲ μιὰ φιλενάδα μου διηγηματογράφο, κ' ἐκείνη θὰ γράψῃ ἕνα διηγηματάκι . . .

— Ὁ τίτλος ὅμως δικός μου . . .

— Ἂς εἶνε σὲ δέχομαι γιὰ νουνό.

Ὁ ἰατρὸς ἔγραψεν ἐπὶ ἐπισκεπτηρίου·

ΑΓΝΟΙΑ=ΠΛΑΝΗ.

— Ἂν σοῦ φανῇ ἄχαρις . . . μὴ λησμονήσῃς ὅτι ἐγὼ ἐπιμένω εἰς τὸν τίτλον μου, ὥστε μοῦ εἶναι ἡ ἔγκρισίς σου περιττή . . .

— Ἀμ' ἐκείνη ἡ γρηά ; . . . ἔ τὸ διαβολοκόριτσο—τί δάκρυο καὶ κακὸ ἤτανε ἐκεῖνο ! . . . Εἶναι ἡ ἀλήθεια πῶς ὁ τίτλος σου εἶναι ἄχαρις, ἀλλ' ὄχι καὶ ἄδικος καὶ πιστεύω ἡ φίλη μου νὰ τὸν παραδεχθῇ... Πολὺ σωστό . . . πάντα μιλοῦμε—καὶ μιλοῦμε δυστυχῶς πολλὰ—γιὰ πράγματα ποῦ δὲν ξέρουμε.

Ἐν Κωνσταντινουπόλει **Ἀλεξάνδρα Παπαδοπούλου**

Η ΨΗΦΙΔΟΓΡΑΦΙΑ ΕΝ ΤΗι ΑΡΧΑΙΟΤΗΤΙ
ΚΑΙ ΚΑΤΑ ΤΟΝ ΜΕΣΑΙΩΝΑ[1]

Β'.

Δυσχερῶς δύναται νὰ συλλάβῃ ἀσφαλῆ ἰδέαν περὶ τῆς θέσεως ἣν κατεῖχεν ἡ ψηφιδογραφία ἐν τῇ ἱστορίᾳ τῆς Βυζαντινῆς αὐτοκρατορίας

[1] Συνέχεια καὶ τέλος· ἴδε προηγούμ. φυλλάδ.

καὶ τοῦ μεσαίωνος, ὅστις δὲν ἐθαύμασεν ἐν ἑνὶ τῶν μεγάλων τῆς Ἰταλίας ἢ τῆς Ἀνατολῆς ναῶν, ἐν τῷ Ἁγίῳ Μάρκῳ τῆς Βενετίας, ἐν τῷ Ἁγίῳ Γεωργίῳ τῆς Θεσσαλονίκης, ἐν τῇ Ἁγίᾳ Σοφίᾳ τὴν δαψίλειαν τῶν πολυτίμων μαρμάρων καὶ τῶν ποικιλοχρόων ἐκ μίλτου διακοσμήσεων, αἵτινες σπινθηροβολοῦσιν ἐπὶ τῆς προσόψεως, κατακοσμοῦσι τὰς στοάς, τὰς πλευρὰς τοῦ νάρθηκος, τὸ βῆμα, τοὺς ἄμβωνας, τὸ ἀρτοφόριον, τὸν ἐπισκοπικὸν ἢ τὸν παπικὸν θρόνον καὶ τὴν λάμψιν αὐτῶν ἐκπέμπουσι μέχρι καὶ αὐτῶν τῶν λυχνοστατῶν. Ἀπὸ τοῦ Δ' μέχρι τοῦ ΙΒ' μ. Χ. αἰῶνος, ἀπὸ τῆς ὁριστικῆς ἐπικρατήσεως τοῦ χριστιανισμοῦ μέχρι τῆς μεγάλης ἐπαναστάσεως, ἣν προὐκάλεσεν ἐν ταῖς τέχναις ὁ ἐκ Πίζης Νικόλαος ὁ ἐπανευρὼν τὴν ἰδιάζουσαν εἰς τὰ πλάσματα τῆς ἀρχαιότητος καλλονὴν τῶν τύπων καὶ ὁ Γκιῶτος, ὁ ἐπαναγαγὼν ἐν τιμῇ τὴν λατρείαν τῆς φύσεως ἐν τῇ ψηφιδογραφίᾳ ἀναζητητέον τὴν ἁρμονικωτέραν ἔκφρασιν τοῦ θρησκευτικοῦ καὶ πολιτικοῦ βίου τῆς Ἰταλίας καὶ τῆς Βυζαντινῆς αὐτοκρατορίας, τὸν λαμπρότατον τῆς διανοίας καὶ τῆς καλαισθησίας αὐτῶν τύπον. Εἰς τὰς μεγαλοπρεπεῖς τῶν παραστάσεων αὐτῆς σκηνὰς ἑρμηνεύονται ἐκ περιτροπῆς ἔν τε Νότῳ καὶ Βορρᾷ, ἐν Μεδιολάνοις καὶ Βενετίᾳ, ἐν Κωνσταντινουπόλει καὶ Ἱερουσαλήμ, ἐν Ῥώμῃ καὶ Ῥαβέννᾳ, ἐν Καπύῃ, ἐν Σαλέρνῳ καὶ ἐν Παλέρμῳ, ἡ βαθεῖα τῶν λαῶν εὐσέβεια, οἱ ἀγῶνες, αἱ κατακτήσεις, οἱ πόθοι τῶν αἰώνων τούτων, οἵτινες πλέον ἢ ἅπαξ ὑπὸ τοῦ σκότους κατεκλύσθησαν, ἀλλ' ἡ ἐπιρροὴ τῶν ὁποίων ἐπὶ τὴν γένεσιν τοῦ νεωτέρου πολιτισμοῦ ὑπῆρξεν οὐχ ἧττον σπουδαία. Κατὰ παράδοσιν ἐπὶ πολὺ πιστευομένην, διὰ ψηφίδων εἶχεν ἐκτελεσθῆ ἡ θαυματουργὸς τοῦ Χριστοῦ εἰκὼν ἡ ἐμφανισθεῖσα ἐν τῇ ἀψῖδι τοῦ Ἁγίου Ἰωάννου τοῦ Λατερανοῦ, ὅτε ὁ σεπτὸς οὗτος ναὸς ἀφιερώθη ὑπὸ τοῦ Μ. Κωνσταντίνου εἰς τὴν λατρείαν τοῦ νέου θεοῦ. Διὰ τοῦ μωσαϊκοῦ ὁ Πάπας Σίξτος ὁ Γ' ἠθέλησε νὰ ἐπικυρώσῃ μετὰ τὴν καταδίκην τῶν νεστοριανῶν τὰ ὑπὸ τῆς ἐν Ἐφέσῳ συνόδου ἀνακηρυχθέντα δόγματα· δι' αὐτοῦ ἠθέλησε νὰ παραστήσῃ εἰς τὰ ὄμματα τοῦ εὐλαβοῦς ποιμνίου τὴν ἱστορίαν τοῦ λαοῦ τοῦ Ἰσραήλ, ἣν θαυμάζομεν ἐπὶ τῶν τοίχων τοῦ ἐν Ῥώμῃ ναοῦ τοῦ Λιβερίου. Ὁ Θεοδώριχος διὰ τούτου ἐξεικονίσατο τὴν ἀνάμνησιν τῶν θριάμβων αὐτοῦ, διατάξας σὺν τοῖς ἄλλοις νὰ παραστήσωσιν αὐτὸν τὴν λόγχην ἐν τῇ μιᾷ κρατοῦντα χειρὶ καὶ τὴν ἀσπίδα, ἐν τῇ ἑτέρᾳ ἐν μέσῳ τῶν συμβολικῶν παραστάσεων τῆς Ῥώμης, ἥτις νέαν ὤφειλεν αὐτῷ δόξαν καὶ τῆς Ῥαβέννας, ἥτις τεταπεινωμένη καὶ ἱκετεύουσα προὐχώρει πρὸς τὸν νικητὴν τὸν ἔλεον αὐτοῦ ἐξαιτουμένη. Καὶ βραδύτερον μετὰ τὴν ἐφήμερον τῶν Γότθων δεσπο-

τείαν, τῇ ψηφιδογραφίᾳ ἔλαχεν ἡ τιμὴ νὰ μεταβιβάσῃ ἡμῖν τὰς εἰκόνας τοῦ Ἰουστινιανοῦ καὶ τῆς Θεοδώρας καὶ τῶν αὐλικῶν αὐτῆς, τὰς ἀπαραμίλλους εἰκόνας τῶν ναῶν τῆς Ραβέννας.

Κατὰ τὰς λαμπρὰς τῆς Ρωμαϊκῆς αὐτοκρατορίας ἡμέρας ἡ ψηφιδογραφία ἀφίκετο εἰς τὸν ὕπατον βαθμὸν καλλωπισμοῦ περιζητήτου διὰ τῆς ἐπιδιωκομένης ἄκρας ἐν αὐτῇ μεγαλοπρεπείας καὶ πολυτελείας. Τοῦτ' αὐτὸ συνέβαινε καὶ κατὰ τοὺς χρόνους τῆς Βυζαντινῆς αὐτοκρατορίας, ὁπότε τὰ Μωσαϊκὰ ἐπεσκίασαν πάντας τοὺς ἄλλους τῆς ζωγραφικῆς κλάδους καὶ ἀπέβησαν τὸ κατ' ἐξοχὴν τῆς θριαμβευούσης ἐκκλησίας ὄργανον. Πρῶτος ὁ Διοκλητιανὸς εἶχε δώσει τὸ παράδειγμα ἀνηκούστου πολυτελείας. Ἐκ ταπεινῶν ὁ μονάρχης οὗτος ἕλκων τὸ γένος, ᾐσθάνετο τὴν ἀνάγκην μεταξίνων χρυσοϋφῶν ὑφασμάτων, μαργαριτῶν καὶ σαπφείρων. Οἱ διάδοχοι αὐτοῦ οὐδαμῶς ὑπελείφθησαν καὶ ὑπερηκόντισαν μάλιστα αὐτὸν ἐν τῇ πολυτελείᾳ. Ἀπὸ τῆς ἐποχῆς ταύτης οἱ χρονογράφοι οὐδένα ποιοῦνται λόγον ἀφορῶντα εἰς τὴν ἁγνότητα τῶν τύπων καὶ τὴν εὐγένειαν, ἥτις ἐν τούτοις οὐκ ὀλίγα τῆς ἐποχῆς ταύτης ψηφιδογραφικὰ προϊόντα διέκρινε, ἐνδιαφέρονται δὲ μόνον περὶ τῆς συνθέσεως καὶ τοῦ ὄγκου αὐτῶν· ἄλλως τε ἡ πολυτέλεια ἐν γένει εἰς τὰ ὄμματα πάντων ἐπεῖχεν ἤδη τόπον φιλοκαλίας· κατὰ τὴν ἐποχὴν ταύτην τὸ μάρμαρον καὶ ὁ ὀρείχαλκος περιφρονοῦνται ὡς κοινόταται ὗλαι, ὁ ἄργυρος δὲ καὶ ὁ χρυσὸς καὶ οἱ λίθοι οἱ πολύτιμοι κρίνονται ἄξιοι εἰς διακόσμησιν τῶν ναῶν καὶ τῶν ἀνακτόρων· τὴν ὁλονὲν δὲ ἐπίτασιν τῆς πομπώδους ἐν τῇ τέχνῃ πολυτελείας δύναταί τις νὰ σπουδάσῃ ἐν ταῖς μέχρι ἡμῶν διασωθείσαις ψηφιδωταῖς εἰκόσιν. Ὀλίγῳ βραδύτερον, πλὴν τῶν εἰκόνων τοῦ Χριστοῦ καὶ τῶν Ἀποστόλων, τὴν ἀρχαιοπρεπῆ τήβεννον ἐν πάσαις ταῖς λοιπαῖς, τὴν τόσῳ εὐγενῆ ἐν τῇ ἁπλότητι αὐτῆς ἀντικαθιστῶσιν αἱ σπινθηροβολοῦσαι ἐκ λίθων τιμίων βυζαντιακαὶ περιβολαί. Αἱ εἰκόνες τῆς Παρθένου, τῶν ἁγίων καὶ τῶν εὐεργετῶν τῆς ἐκκλησίας ἐξαφανίζονται ὑπὸ τὸν φόρτον τῶν κεντητῶν κόσμων καὶ τῶν σαπφείρων καὶ ἐν ταῖς ὑπὸ τὰς εἰκόνας περιγραφαῖς ἐξαίρεται οὐχὶ τῆς ἐπινοίας ἡ εὐγένεια οὔτε ἡ δύναμις τῆς ἐκφράσεως, ἀλλ' ὁ πλοῦτος ἀποκλειστικῶς καὶ ἡ λαμπρότης. «Πρότερον, λέγει ὁ Κάρολος Βαγιὲ ἐν τῇ σοφῇ αὐτοῦ τῆς Ἱστορίας τῆς Βυζαντιακῆς τέχνης συγγραφῇ, τὸ ὕφος ἦν φυσικώτατον ἐν τῇ ζωγραφικῇ, ἁπλαῖ καὶ ἀβίαστοι αἱ στάσεις. Αἱ ἁπλαῖ καὶ οἱονεὶ οἰκογενειακαὶ ἐκεῖναι παραστάσεις ἀπαρέσκουσι τοῖς τεχνίταις ὡς στερούμεναι ἀξιοπρεπείας καὶ σοβαρότητος, ὁ Χριστὸς ὁ μηδόλως τῶν περιστοιχούντων αὐτὸν διακρινόμενος καὶ μετὰ πάντων μιγνυόμενος φαίνε-

ται αὐτοῖς ἄγαν δημοτικός. Εἶνε βασιλεύς, ἡ δὲ τέχνη ὀφείλει νὰ καταστήσῃ τοῦτο αἰσθητόν. Ἀπὸ τῆς ἐποχῆς ἤδη ταύτης οἱ συγγραφεῖς παρέχουσι τὸ παράδειγμα τῶν ὅλως ὑλικῶν ἐξομοιώσεων τῆς θείας πρὸς τὴν ἐπίγειον βασιλείαν. Καταρχόμενος τοῦ πρὸς τὸν Κωνσταντῖνον πανηγυρικοῦ ὁ Εὐσέβιος διὰ μακρῶν ἐκτυλίσσει τὴν εἰκόνα ταύτην· τὸν Θεὸν παρίστησιν ἡμῖν ὡς τὸν ἐν οὐρανοῖς αὐτοκράτορα· θρόνος αὐτοῦ εἶνε ὁ ὑπερνέφελος ὁρίζων, ἡ γῆ τὸ ὑποπόδιον τῶν ποδῶν αὐτοῦ, αἱ ἐπουράνιοι στρατιαὶ συγκροτοῦσι τὴν περὶ αὐτὸν φρουράν, δορυφόροι δὲ αὐτοῦ εἰσιν αἱ ὑπερφυσικαὶ δυνάμεις καὶ ἀναγνωρίζουσιν αὐτὸν ὡς δεσπότην, κύριον καὶ βασιλέα». Καὶ ἡ ἐξομοίωσις αὕτη ἐξακολουθεῖ ἀναπτυσσομένη διὰ περιεργοτάτων καὶ πλουσιωτάτων εἰκόνων, ὥστε ἐν τῇ κυριότητι τῆς ἐπισήμου τέχνης παρίσταται ἀπὸ τοῦδε ὁ Χριστὸς λαμπροτέραν περιβεβλημένος στολήν, ὄψιν δ' ἔχων μεγαλοπρεπεστέραν ἅμα καὶ ἐπιβλητικωτέραν· εἰκονίζεται μὲν ὑπὸ τοῦ πλήθους περιστοιχούμενος, ἀλλ' ὡς μονάρχης μηδόλως μετὰ τούτου συγχεόμενος.

Ἀξιοσημείωτος πρὸς τοῖς ἄλλοις εἶνε ἡ ἐπενεχθεῖσα ἐπὶ τῆς αὐτοκρατορίας βαθεῖα τροποποίησις ἐν τῇ ἐκτελέσει τῶν τε ψηφοθετημάτων καὶ τῶν τοιχογραφιῶν ὡς πρὸς τὴν διάταξιν, τὸν χρωματισμὸν καὶ τὴν ἁρμονίαν τῶν συνθέσεων. Τὸ παλαιὸν ρωμαϊκὸν τῶν συνθέσεων ἔδαφος συντεθειμένον ἐκ στρώματος λευκῶν ψηφίδων ἢ ἐκ τοπείων ἢ ἀρχιτεκτονικῶν παραστάσεων ἀντικαθιστᾷ ἡ χρυσῆ ἢ ἡ κυανῆ βάσις. Ἐν τῷ μαυσωλείῳ τοῦ Ἁγίου Κωνσταντίνου παρὰ τὴν Ρώμην, σπουδαιοτάτῳ μεταβατικῆς ἐποχῆς μνημείῳ, ὁ ψηφοθέτης συμμορφοῦται πρὸς τὴν ἀρχαίαν κλασικὴν παράδοσιν. Ἀπὸ τοῦ Ε' ὅμως αἰῶνος αἱ μορφαὶ ἐγείρονται πάντοτε ἐπὶ βάσεως χρυσῆς ἢ κυανῆς ἐν Ρώμῃ, ἐν Ραβέννᾳ, ἐν Μεδιολάνοις καὶ Νεαπόλει. Σπανίως νεωτερισμὸς τόσῳ κατὰ τὸ φαινόμενον ἁπλοῦς παρήγαγεν ἀξιολογώτερα ἀποτελέσματα· ἐν ροπῇ ὀφθαλμοῦ ἐφάνη διὰ τούτου ἐπιζητουμένη οὐχὶ ἡ λάμψις, ἀλλ' ἡ ζωή· τεχνητή τις αἴγλη ἀναπληροῖ τῆς ἡμέρας τὸ φῶς, τὰ δὲ παριστώμενα πρόσωπα καταλείπουσι τὸν πραγματικὸν κόσμον, ἵνα εἰσέλθωσιν ἐντὸς τοῦ ἰδεώδους. Καὶ ἐν τῇ ρωμαϊκῇ τέχνῃ δὲν ἦτο βεβαίως ἄγνωστος ἡ λαμπρὰ αὕτη τῶν χρωμάτων ἁρμονία· εὑρίσκέ τις καὶ ἐν αὐτῇ τῇ Ρώμῃ καὶ ἐν Πομπηΐᾳ πλέον ἢ ἅπαξ τὸν χρυσὸν μετὰ τῆς πορφύρας συγκεκερασμένον· συχνάκις ἐπὶ βάσεως σιδηρίτου λίθου διαγράφονται μαργαροειδεῖς λευκότατοι ἱματισμοί. Εἴτε ζωηρὰ καὶ φαιδρά, εἴτε σκυθρωπὴ καὶ σοβαρὰ εἶνε τῶν χρωμάτων ἡ ἁρμονία, πάντα τῆς τέχνης τὰ τοιαῦτα δημιουργήματα ἀπησχόλησαν τοὺς ἀριστοτέχνας τοῦ χρωματισμοῦ. Τὴν τοιαύτην ἐν ταῖς τάσεσι, ταῖς ἰδέαις καὶ τῷ χρωματισμῷ-

μεταβολὴν συνεπλήρωσεν ἑτέρα ὑπὸ τεχνικὴν ἔποψιν οὐσιώδης τροποποίησις. Οἱ ἀρχαῖοι τὴν κυρίως ψηφιδογραφίαν, ἄλλαις λέξεσι τὴν τῶν τοιχογραφιῶν καὶ τῶν εἰκόνων διὰ τῶν ψηφίδων μίμησιν, ἐφήρμοζον ἀποκλειστικῶς εἰς τὴν διακόσμησιν τοῦ ἐδάφους· πρὸς ἐξασφάλισιν δὲ μακροτάτης διαρκείας εἰς ἀενάως ποδοπατουμένας συνθέσεις μόνον σχεδὸν τοῦ σκληροῦ λίθου ἐποιοῦντο χρῆσιν, διὰ δὲ τὰς ἐν ταῖς πλευραῖς τῶν κτιρίων ἐπικολλήσεις μετεχειρίζοντο μαλακωτέραν τινὰ καὶ εὐωνοτέραν κεκρυσταλλωμένην ὕλην. Τὸ σύστημα τοῦτο κατήργησεν ἡ χριστιανικὴ τέχνη· τὰ κάθετα τῶν οἰκοδομῶν μέρη, οἷον τοῦ ναοῦ τὸ διάζωμα, ἡ θριαμβευτικὴ ἀψίς, ὁ θόλος, μόνα φαίνονται ἄξια νὰ κοσμηθῶσι διὰ τῆς κυριωτάτης ζωγραφικῆς, δι' ἧς ἐγράφοντο αἱ εἰκόνες τῶν ἁγίων καὶ αἱ σκηναὶ ἐκεῖναι τῆς ἀποθεώσεως, εἰς ἃς ἡ χρῆσις ποικιλίας χρωμάτων τηλικαύτην παρέχει λάμψιν· θεωρεῖται τοὐναντίον ἱεροσυλία ἡ κατεργασία εἰκόνων ἐπὶ τοῦ ἐδάφους εἰς ποδοπατήματα ἐκτεθειμένων.

Ἐξαιρουμένων ὅμως τῶν καθαρῶν θρησκευτικῶν παραστάσεων, ἡ Ἐκκλησία μεγάλην ἐδείκνυεν ἀδιαφορίαν εἰς τὴν διὰ ποικίλων ἄλλων ἐξεικονίσεων ἐπίστρωσιν τοῦ ἐδάφους. Ἐπὶ πολλοὺς αἰῶνας αἱ βέβηλοι παραστάσεις καὶ σὺν ταύταις οὐχ ὀλίγοι πολυθεϊστικοὶ τύποι ἐλευθέρως ἐκτυλίσσονται εἰς τὰς τοῦ ἐδάφους ἐπιστρώσεις, ἐνῷ ἐν τοῖς τοίχοις ἡ αὐστηροτάτη ἐπρυτάνευεν ὀρθοδοξία. Ποῦ μὲν προσωποπεποιημέναι αἱ παραστάσεις τῶν Μηνῶν εἰκονίζονται περιστοιχίζουσαι τὸ Ἔτος, ὅπερ διὰ τῆς μιᾶς χειρὸς κρατεῖ τὸν Ἥλιον καὶ τὴν Σελήνην διὰ τῆς ἑτέρας, ἀλλαχοῦ τὸ Ἔτος κάθηται ἐπὶ θρόνου στέμμα φέρον ἐν τῇ κεφαλῇ, σκῆπτρον δὲ ἐν τῇ μιᾷ χειρὶ καὶ τὴν σφαῖραν ἐν τῇ ἑτέρᾳ, καὶ ἀλλαχοῦ αἱ προσωποποιήσεις τῶν Ὡρῶν παρίστανται παρὰ τὰ ζῳδιακὰ σημεῖα· καὶ ἐν ἑτέρᾳ ἐξεικονίσει φαίνονται τῶν τεσσάρων στοιχείων ἢ τῶν τεσσάρων ἀνέμων αἱ παραστάσεις· τὸν παράδοξον δὲ τοῦτον κύκλον συμπληροῦσιν εἰκόνες ἐκ τῆς μυθολογίας εἰλημμέναι, ἐν αἷς προσωποποιοῦνται, ἂν μὴ ἀποθεοῦνται, αἱ δυνάμεις τῆς φύσεως. Ἐν Παβίᾳ τὸ κύριον τῶν ἐπὶ τοῦ ἐδάφους ἐξεικονίσεων ἀντικείμενον ἀποτελεῖ ἡ τοῦ Θησέως καὶ τοῦ Μινωταύρου πάλη. Εἰς τὰς ἐξεικονίσεις ταύτας τοῦ ἐδάφους διεσώθη ἔτι καὶ τὸ φαντασιῶδες ἐκεῖνο ζῳολογικὸν σύστημα, ὅπερ καὶ κατὰ τὸν μεσαίωνα καὶ ἐπὶ τοσούτους μετὰ ταῦτα αἰῶνας εἶχε κατακλύσει τὴν φαντασίαν τῆς Εὐρώπης, παρὰ τὰς εὐγλώττους τῶν ἱερῶν πατέρων διδαχάς, σειρῆνες, ἱπποκάμπαι, κένταυροι, χίμαιραι, δράκοντες, αἰγόκερω, βασιλίσκοι καὶ ἄλλα παραπλήσια ὑπὸ τῆς δημιουργικῆς φαντασίας τῶν ἀρχαίων πλασθέντα τέρατα.

Γ'.

Μέχρι τῆς μεταθέσεως τῆς ἕδρας τῆς ρωμαϊκῆς αὐτοκρατορίας εἰς Βυζάντιον ἡ Ρώμη ἄνευ ἐφαμίλλου ἐδέσποζεν ἐν τῇ κυριότητι τῶν τεχνῶν. Ἀλλ' ἀπὸ τοῦ Δ' αἰῶνος ἑτέρα τέως ἄγνωστος πόλις διαμφισβητεῖ ἐν αὐτῇ τῇ Ἰταλίᾳ τὴν ὑπεροχήν. Ἡ ἐν τῇ τέχνῃ ἀντίπαλος τῆς Ρώμης ἦτο ἡ Ραβέννα. Ἐνῷ οἱ ρωμαῖοι τεχνῖται ὑπῆρξαν θιασῶται τῶν ἀρχαίων κλασικῶν προτύπων καὶ ὑπέρμαχοι τῶν αναμνήσεων καὶ τῶν διδαγμάτων τοῦ παρελθόντος, οἱ τῆς ἰταλικῆς ταύτης πόλεως καλλιτέχναι ἐκπροσωποῦσι τοὺς νέους ἐν Ἀνατολῇ πόθους καὶ τῶν νέων τάσεων τὸ πνεῦμα· ἐπιτηδειότεροι καὶ μᾶλλον εὐαίσθητοι ἐν πᾶσι φαίνονται οἱ τῆς Ραβέννας καλλιτέχναι ἐν συγκρίσει πρὸς τοὺς ρωμαίους αὐτῶν συναδέλφους, ἐγκρατέστατοι δὲ τῶν κανόνων τῆς τέχνης, θαυμασίως εὐδοκιμοῦντες ἐν τῇ ἀπεικονίσει τῶν μορφῶν ὡς ἐν τῇ συνθέσει ἐκείνῃ, ἐν ᾗ μετ' ἀνεπιλήπτου καὶ ἀπαραμίλλου ἀληθῶς ἐντελείας παριστάνεται ἡ εἰκὼν τοῦ αὐτοκράτορος Ἰουστινιανοῦ καὶ τῆς περιβοήτου αὐτοῦ συζύγου Θεοδώρας, ἐνῷ ἀφ' ἑτέρου ἡ ἁγνὴ καὶ ἀκριβεστάτη τῆς φύσεως ἀπομίμησις ἐξικνεῖται μέχρι τοῦ δυνατοῦ τῆς τελειότητος σημείου. Ποῦ μὲν ἀρέσκονται κοσμοῦντες διὰ χαριέντων ἀνθέων καὶ καλλιπτέρων πτηνῶν τὸ ἔδαφος, ἀλλαχοῦ ἐξεικονίζεται ὁ ἀγριωπὸς τῶν Ἑβραίων νομοθέτης θωπεύων τὰ πρόβατα τοῦ πενθεροῦ αὐτοῦ Ἰοθόρ. Εἰς τοὺς βυζαντινοϊταλοὺς δὲ τούτους καλλιτέχνας ὀφείλεται τὸ ὅτι ἡ ποίησις δὲν ἀπωλέσθη τέλεον ἐν μέσῳ τῆς κατακλυσάσης τότε τὸν κόσμον ἀμαθείας καὶ βαρβαρότητος.

Περὶ τὰ τέλη τοῦ Δ' αἰῶνος ἱδρυθεῖσα ἡ σχολὴ τῆς Ραβέννας, ὑψοῦται εἰς τὴν ὑπερτάτην αὐτῆς ἀκμὴν περὶ τὰ μέσα τοῦ κατόπιν αἰῶνος. Ἡ διακόσμησις τοῦ μαυσωλείου τῆς Πλακιδίας δύναται νὰ θεωρηθῇ ὡς ἡ τελειοτάτη ἔκφρασις οὐ μόνον τῆς ἰταλοβυζαντινῆς, ἀλλὰ καὶ τῆς ἐν γένει χριστιανικῆς τέχνης. Οὐδαμοῦ τόσῳ τεχνηέντως καὶ ἁρμονικῶς συνδυάζονται ἡ μεγαλοπρέπεια τῆς παραστάσεως μετὰ τῆς εὐγενείας τῶν τύπων· ἀλλὰ κυρίως ἐν ταῖς δύο ψηφιδωταῖς εἰκόσι τοῦ περιφανοῦς τούτου τῆς τέχνης μνημείου ἐκφαίνεται πᾶσα ἡ ἐν τῇ καλλιτεχνίᾳ ἀπαυγάζουσα θρησκευτικὴ πίστις καὶ ἡ τῆς διανοίας ἔξαρσις. Ἐν τῇ πρώτῃ τούτων ὁ Χριστὸς παρίσταται ἐν μέσῳ τοῦ λογικοῦ αὐτοῦ ποιμνίου. Οἱ χαρακτῆρες τοῦ νεάζοντος Θεοῦ διὰ τῶν μεστῶν τρυφερότητος ὀφθαλμῶν, τοῦ μειδιῶντος στόματος, τῆς μακρᾶς καὶ ξανθῆς κόμης, ἥτις σκιάζει τὴν ἀγένειον αὐτοῦ μορφὴν καὶ τῆς τεχνικῶς ἀνεπιλήπτου στάσεως ἀναμιμνήσκουσι τὸν ἀρχαῖον Ἀπόλλωνα,

ἐν τῇ ἀρχαϊκῇ τοῦ ὁποίου ὄψει ὁ χριστιανισμὸς ἐνεφύσησεν ἀκατάληπτόν τι ἡδείας θεότητος ἄρωμα· πολλὴν ἐπιπροστίθησι καλλονὴν εἰς τὴν νεανικὴν καὶ γλυκεῖάν του ὄψιν καὶ τῆς περιβολῆς ἡ σεμνοπρεπὴς κομψότης· ἀποτελεῖται αὕτη ἐξ ἐσθῆτος χρυσῆς, ὑφ' ἧς ἀκάλυπτοι μένουσιν ὁ τράχηλος καὶ οἱ πόδες, καὶ πορφυροῦ μανδύου, οὗ τὰ κράσπεδα ἀναπαύονται ἐπὶ τῶν γονάτων τοῦ θείου ποιμένος· ὁ δὲ θεὸς κρατῶν διὰ τῆς ἀριστερᾶς χειρὸς εὐμήκη καὶ χρυσοῦν σταυρόν, θωπεύει διὰ τῆς ἑτέρας ἓν τῶν προβάτων, ὅπερ λείχει αὐτόν. Τὸ βλέμμα αὐτοῦ περιβάλλει ἅμα καὶ τὰ λοιπὰ πρόβατα, ὄρθια παρ' αὐτὸν καὶ προσέχοντα εἰς τὴν φωνὴν αὐτοῦ· συμπληροῖ δὲ τῆς εἰκόνος τὴν κατανυκτικὴν μεγαλειότητα τοποθεσία παρθένος καὶ ἤρεμος, ἐν ᾗ δένδρα φαίνονται ὀλίγα καὶ βράχοι ὑπὸ λάμποντα κυανοῦν οὐρανόν.

Τὸ κατέναντι τοῦ Καλοῦ Ποιμένος ψηφοθέτημα ὅλως διάφορον ἔχει ἔμπνευσιν. Ἐν αὐτῷ τὰ πάντα κίνησιν καὶ πάθος ἐμφαίνουσι· πρὸς εἰδύλλιον δύναται νὰ παρομοιάσῃ τις τὴν πρώτην εἰκόνα, τὴν δὲ δευτέραν πρὸς ᾆσμα πολεμιστήριον· ταύτης ἐπὶ μακρὸν ἠμφισβητήθη ἡ ἔννοια. Κατὰ πολλοὺς ἀρχαιολόγους, τὸ ἐν αὐτῇ παριστανόμενον πρόσωπον, ὅπερ χωρεῖ ἢ μᾶλλον σπεύδει, βίβλον ἀνὰ χεῖρας κρατοῦν, πρὸς κάμινον φλέγουσαν, εἶνε ἀναμφιβόλως ὁ Χριστὸς ῥίπτων εἰς τὸ πῦρ τῶν αἱρετικῶν τὰ βιβλία, ἐνῷ οἱ πρὸς τὸ ἕτερον τῆς καμίνου μέρος ἀποκείμενοι ἐντὸς σκευοθήκης τόμοι εἰκονίζουσι τῶν Εὐαγγελιστῶν τὰς γραφὰς καὶ ἀπρόσβλητοι μένουσιν ἀπὸ τῆς ἐπηρείας τῶν φλογῶν. Ἡ μισαλλοδοξία τῆς Πλακιδίας, τὰ πρόσφατα τοῦ Θεοδοσίου καὶ τοῦ Οὐαλεντινιανοῦ θεσπίσματα, δι' ὧν ἐπετάσσετο ἡ πυρπόλησις τῶν νεστοριανικῶν συγγραμμάτων, τὰ ταυτόσημα ἐν τῇ αὐτῇ ἐποχῇ διατάγματα τῶν παπῶν Ἀγελάστου καὶ Συμμάχου ἐφαίνοντο συνηγοροῦντα ὑπὲρ τῆς εὐφυοῦς ταύτης ἑρμηνείας. Ἀλλὰ γινώσκομεν σήμερον ἐξ ἀναμφισβητήτων τεκμηρίων ὅτι ἡ δευτέρα αὕτη σύνθεσις παρίστησι τὸν Ἅγιον Λαυρέντιον, ὅστις βαδίζει εἰς τὸ μαρτύριον, οὐχὶ ὡς μάρτυς, ἀλλ' ὡς ἀθλητὴς εἰς τὸν θρίαμβον χωρῶν. Ὁ Ἅγιος οὐδὲ πρὸς τὴν μέλλουσαν νὰ καταναλώσῃ τὸ σῶμα αὐτοῦ πυρὰν προσέχει, ἀψηφῶν δὲ τὰς ἀπειλὰς ἀνισχύρου δημίου, βαίνει πλήρης ἐνθέου ζήλου καὶ πεποιθήσεως πρὸς τὴν ἱερὰν κιβωτόν, ἐν ᾗ λάμπουσιν αἱ ἱεραὶ βίβλοι αἱ μέλλουσαι νὰ συγχύσωσι τοὺς ἐχθροὺς τῆς πίστεως. Ὁ θρίαμβος τῆς Ραβέννας ἀποβαίνει πλήρης κατὰ τὸν ϛ' αἰῶνα ὑπὸ τὸν Θεοδώριχον καὶ τὸν Ἰουστινιανόν. Ταὐτοχρόνως διέλαμψεν ἡ ψηφιδογραφία ἐν Ἀνατολῇ, ἧς αἱ λαμπραὶ ψηφιδογραφίαι, αἱ ὡς ἐκ θαύματος ἐκ τοσούτων καταστροφῶν διασωθεῖσαι ἐν τοῖς ναοῖς τῆς Ἁγίας Σοφίας καὶ

ἄλλοις τῆς βασιλίδος τῶν πόλεων, ὡς καὶ αἱ ἐν Θεσσαλονίκῃ καὶ Παλαιστίνῃ, ἀποτελέσουσι ἀντικείμενον ἰδιαιτέρας μελέτης.

Καὶ βραδύτερον, μετὰ δύο αἰῶνας, κατὰ τοὺς χρόνους τῆς μεταξὺ τῶν παπῶν καὶ τῆς αὐτοκρατορίας πάλης, εἰς τὴν Βυζαντινὴν σχολὴν προσέτρεξεν ἡ Ἰταλία καὶ αἱ πρῶται δὲ ἀπόπειραι τῆς ἐπιγενομένης ἐν τῇ τέχνῃ ἀναμορφώσεως ἐν τῇ ψηφιδογραφίᾳ ἐκδηλοῦνται. Περὶ τὸ 1070 ὁ Διδιέρος, ἡγούμενος τῆς μονῆς τοῦ Monte Cassino μετεπέμψατο ἐκ Κωνσταντινουπόλεως ψηφιδογράφους, οἷς ἀνέθετο τῆς μονῆς ταύτης τὴν διακόσμησιν· μετὰ μικρὸν ἡ ψηφιδογραφία ἀνεκτήσατο τὴν προτέραν αὐτῆς διάδοσιν. Ὁ ναὸς τοῦ Ἁγίου Μάρκου ἐν Βενετίᾳ καὶ δύο ἕτεροι, τὸ βαπτιστήριον τῆς Φλωρεντίας, οἱ ναοὶ τοῦ Ἁγίου Κλήμεντος, τοῦ Ἁγίου Ἰωάννου καὶ πλῆθος ἄλλων ἱερῶν οἴκων κοσμοῦνται ἐν μὲν τοῖς τοίχοις διά μίλτου, ἐν δὲ τῷ ἐδάφει διὰ μαρμάρου ἐκ ψηφιδωμάτων, ἐν οἷς ἡ πολυτέλεια δὲν ὑπολείπεται τῆς καλλιτεχνικωτάτης ἐκτελέσεως.

Ἡ ἐπελθοῦσα μετὰ μικρὸν μεγάλη ἐν τῇ Δύσει μεταρρύθμισις δὲν ἀπηξίωσε τοῦ ἐνδιαφέροντος αὐτῆς τὴν τῶν Μωσαϊκῶν τέχνην. Λαυρέντιος ὁ Μεγαλοπρεπὴς οὐδενὸς ἐφείσατο μέσου, ἵνα ἐπαναφέρῃ τὴν ψηφιδογραφίαν εἰς τὴν τέως λαμπρότητα καὶ τιμήν. Τοῦ Ραφαήλου καὶ τοῦ Τιτιανοῦ αἱ συνθέσεις ἐχρησίμευσαν τοῖς Βυζαντινοῖς καὶ Βενετοῖς ψηφιδογράφοις ὡς πρότυπα, ἀλλ' ἀντὶ τοῦ εὐκρινείας ἅμα καὶ πάθους μεστοῦ τῆς ἀρχαιότητος χρωματισμοῦ, ἐπανελήφθη ἡ πολυτελὴς κατάχρησις τῆς ποικιλίας τῶν χρωμάτων καὶ ἀντὶ τῆς ἀνεξαρτήτου ἑρμηνείας τῶν προτύπων ἀριστουργημάτων, δουλικὴ ἀντιγραφὴ τῶν θεσπεσίων ἐκείνων τοιχογραφιῶν ἐτελεῖτο. Ἡ μίμησις τῶν προϊόντων τῆς ζωγραφικῆς ὑπῆρξε τοῦ λοιποῦ ὁ μόνος τῆς ψηφιδογραφίας σκοπός.

Ἐν ταῖς ἡμέραις ἡμῶν ἀπόπειρα οὐχὶ ἀτελέσφορος πρὸς ἀναζωογόνησιν τῆς ψηφιδογραφίας ἐγένετο ἐν Γαλλίᾳ δι' Ἰταλῶν τὸ πρῶτον τεχνιτῶν καὶ εἶτα διὰ τῶν ἐκμαθόντων τὴν τέχνην Γάλλων· ἡ διακοσμητικὴ ἰδίᾳ χρησιμότης τῆς ψηφιδογραφίας ἀξιολογωτάτη κρίνεται ὑπὸ τῶν γάλλων καλλιτεχνῶν. Ὡς ἀπαρχαὶ τῆς ἐπιτυχοῦς ταύτης προσπαθείας, ἣν γενναίως ἐνεθάρρυνεν ἡ γαλλικὴ κυβέρνησις ἱδρύσασα ἐργαστήριον ψηφιδογράφων, ἐπιδεικνύονται ἐν Παρισίοις τὰ ἐν τοῖς τοίχοις τοῦ Πανθέου ψηφιδογραφήματα καὶ αἱ πρό τινων ἐτῶν ἐν ἰδιαιτέρᾳ αἰθούσῃ δημοσίᾳ ἐκτεθεῖσαι ψηφιδωταὶ συνθέσεις.

Τοσαῦτα μόνον, καί περ ἀνεπαρκῆ, ἐπιτρέπουσι τὰ στενὰ ὅρια τῆς γενικῆς ταύτης ἐπισκοπήσεως τῆς καταγωγῆς, τῆς ἱστορίας, τοῦ χαρακτῆρος καὶ τῆς διαδόσεως τῆς μεγαλοπρεποῦς ταύτης τέχνης, ἥτις παρά

τε τῷ ἐθνικῷ καὶ τῷ χριστιανικῷ τῆς ἀρχαιότητος καὶ τοῦ μεσαίωνος κόσμῳ ἕνα τῶν σπουδαιοτάτων ἀπετέλεσε καλλιτεχνικῶν παραγόντων.

Φώτιος Δημητριάδης.

ΝΕΟΝ ΦΙΛΟΣΟΦΙΚΟΝ ΣΥΓΓΡΑΜΜΑ

Einleitung in die Philosophie von *Friedrich Paulsen,* a. o. Professor an der Universität Berlin.—Zweite Auflage. Berlin. 1893.

Τὸ σύγγραμμα τοῦτο τοῦ κ. Friedrich Paulsen, καθηγητοῦ τοῦ ἐν Βερολίνῳ Πανεπιστημίου, ἐπιγραφόμενον **Εἰσαγωγὴ εἰς τὴν Φιλοσοφίαν**, ἐξεδόθη τὸ πρῶτον κατὰ τὸ ἔτος τὸ παρελθόν, μετὰ πάροδον δὲ ἑπτὰ καὶ μόνων μηνῶν ἐγένετο ἡ ἀναγεγραμμένη δευτέρα αὐτοῦ ἔκδοσις.

Ἐάν τις ἀναλογισθῇ ὅτι ἐν χρόνοις νευρικῆς, οὕτως εἰπεῖν, διεγέρσεως, οἷοι ὑπάρχουσιν οἱ καθ' ἡμᾶς χρόνοι, ὅτε τὰ διεγερτικὰ κυρίως ἀναγνώσματα ἐπιζητοῦνται, σύγγραμμα ἤρεμον, φιλοσοφικόν, εἰς τὸν νοῦν καὶ τὸν λόγον ἀποτεινόμενον, τηλικαύτην ἐν βραχυτάτῳ χρόνῳ ἔσχε διάδοσιν, καὶ μάλιστα ἐν χώρᾳ, ἔνθα τῆς φιλοσοφικῆς διανοήσεως ἡ παραγωγὴ εἶνε ἀφθονωτάτη καὶ μεγαλοπρεπεστάτη, ἐάν τις, λέγομεν, πάντα ταῦτα ἀναλογισθῇ, εὐχερῶς θὰ κατανοήσῃ ἡλίκη πρέπει νὰ εἶνε ἡ ἀρετὴ τοῦ βιβλίου, ὅπερ ἐντὸς ὀλιγίστου χρόνου οὕτω πολλοὺς εὗρε τοὺς φίλους καὶ ἀναγνώστας.

Ὁ διαπρεπὴς τῆς φιλοσοφίας καθηγητὴς κ. Fr. Paulsen ἀπὸ πολλῶν ἐτῶν, ὡς μανθάνομεν, μυεῖ τοὺς ἀπὸ τοῦ παλαιοῦ καὶ νέου κόσμου σπεύδοντας εἰς τὸ Πανεπιστήμιον τοῦ Βερολίνου τροφίμους τῆς ἐπιστήμης τὰ μυστήρια τῆς φιλοσοφίας διὰ μαθήματος, ὅπερ ἐν τοῖς ἐτησίοις τοῦ Πανεπιστημίου προγράμμασιν ὡς **Εἰσαγωγὴν εἰς τὴν Φιλοσοφίαν** ἀναγράφει. Τούτῳ δὲ τῷ ὀνόματι χρώμενος, προβάλλει ὁ σοφὸς καθηγητὴς τοῖς μετ' ἀρρήτου ἡδονῆς ἀκροωμένοις τῆς ἠρέμου, γλυκείας, συζητητικῆς αὐτοῦ διδασκαλίας τὰ ἐκ τῆς θεωρίας τοῦ κόσμου πηγάζοντα καὶ τὴν ψυχὴν τοῦ ἀνθρώπου βαθέως ἀείποτε συγκινοῦντα μεγάλα τῆς φιλοσοφίας προβλήματα καὶ τὰς ὑπὸ τῶν ἡρώων τῆς φιλοσοφικῆς διανοήσεως δεδομένας μέχρι τοῦδε λύσεις αὐτῶν. Ὅ,τι δὲ ἑλκτικωτέραν καὶ ὠφελιμωτέραν καθίστησι τοῦ εἰρημένου καθηγητοῦ τὴν διδασκαλίαν εἶνε τοῦτο, ὅτι δὲν ἐξιστορεῖ ὁ κ. Paulsen μόνον μετ' ἐπιστημονικῆς ἀκριβείας τὰς περὶ ἑκάστου ζητήματος γνώμας τῶν ἀριστέων

τῆς φιλοσοφίας, καταλείπων εἰς τὸν ἀκροατὴν τὴν ἐκλογὴν τῆς ὀρθῆς γνώμης,—ὅπερ μέγα θεωρεῖται τοῦ διδασκάλου κατόρθωμα, ὅταν δεξιῶς τοῦτο ποιήσῃ—ἀλλ' ὑποστηρίζει καὶ θεμελιοῖ φιλοσοφικῶς τὴν γνώμην, ἣν αὐτὸς θεωρεῖ ὀρθήν. Οὕτω δὲ ὁ ἀκροατὴς οὐ μόνον βλέπει τοὺς μεγάλους φιλοσόφους καταλαμβάνοντας διαδοχικῶς τὴν φιλοσοφικὴν ἕδραν καὶ ἑρμηνεύοντας τὴν ἰδίαν γνώμην, ἀλλ', ἵνα κατὰ Goethe εἴπωμεν, λαμβάνει τι μεθ' ἑαυτοῦ εἰς τὸν οἶκον, νέον πάντοτε καὶ θετικόν, τὴν ὑπὸ τῆς ἐνεστώσης καταστάσεως τῆς ἐπιστήμης συνισταμένην λύσιν τοῦ προβλήματος. Οὕτω δὲ μανθάνει ὁ ἀκροατὴς οὐ μόνον τὰς ἑκάστοτε ὑπὸ τῶν μεγάλων τῆς ἀνθρωπότητος διανοιῶν ἐπιχειρηθείσας λύσεις τῶν φιλοσοφικῶν προβλημάτων, ἀλλὰ καὶ τὸ φιλοσοφικὸν τοῦ διδασκάλου σύστημα.

Ἐν τῷ ἁρμονικῷ τούτῳ συνδυασμῷ τῆς τε ἱστορίας τῆς φιλοσοφίας καὶ τῆς συστηματικῆς φιλοσοφίας, ἐξωραϊζομένῳ ὑπὸ σπανίων, ὡς ὁμολογεῖται, προφορικῆς διδασκαλίας προτερημάτων, ἔγκειται ἡ μεγάλη γοητεία τῆς διδασκαλίας τοῦ κ. Paulsen, ἧς μετ' ἀρρήτου ἡδονῆς ἀκροῶνται οἱ ἁπανταχόθεν τῆς οἰκουμένης συρρέοντες εἰς τὰς παραδόσεις αὐτοῦ νεαροὶ ἐπιστήμονες. Ὅστις ηὐτύχησε ν' ἀκούσῃ ἓν τῶν μαθημάτων τούτων ἢ νὰ ἴδῃ τὸν κ. Paulsen ἐν τῷ φιλοσοφικῷ αὐτοῦ φροντιστηρίῳ περιεστοιχισμένον ὑπὸ συνωστιζομένου πλήθους νεαρῶν ἐπιστημόνων, συζητούντων καὶ διασαφούντων τῇ ὁδηγίᾳ αὐτοῦ φιλοσοφικὰ ζητήματα, οὗτος ἔλαβεν ἔννοιάν τινα τῆς ἰσχυρᾶς γοητείας, δι' ἧς ὁ προσφιλέστατος καθηγητὴς ἐξαρτᾷ τοὺς ἀκροατὰς ἐκ τῶν χειλέων αὐτοῦ.

Ταῦτα λοιπὸν τὰ φιλοσοφικὰ μαθήματα ἐξέδωκεν ὁ διάσημος καθηγητὴς τοῦ ἐν Βερολίνῳ Πανεπιστημίου ἐν βιβλίῳ συγκειμένῳ ἐξ εἴκοσι καὶ ὀκτὼ τυπογραφικῶν φύλλων μετὰ προλόγου διασαφηνίζοντος τὸ ὅλον. Ἑπόμενον δ' ἦτο ὅτι μεθ' ὅσης σπουδῆς καὶ ἡδονῆς ἀκούονται τὰ μαθήματα ταῦτα προφορικῶς διδασκόμενα, μετὰ τῆς αὐτῆς προθυμίας καὶ χαρᾶς ἔμελλον ν' ἀναγνωσθῶσι τετυπωμένα ὑπό τε τῶν παλαιῶν αὐτοῦ ἀκροατῶν καὶ ὑπὸ τῶν ἄλλων ἐπιστημόνων, ὅσοι περὶ τῶν προβλημάτων, ὧν τὴν λύσιν ἐπιδιώκει μετ' ἀγωνίας ἡ ἐπιστήμη καθ' ὅλου, θέλουσι νὰ πορίσωσιν ἑαυτοῖς γνῶσίν τινα θεραπεύουσάν πως τὸ λογικὸν αὐτῶν.

Ὁ συγγραφεύς, προγιγνώσκων τὴν προθυμίαν, μεθ' ἧς οἱ ἀκροασάμενοι αὐτοῦ μάλιστα ἔμελλον νὰ χαιρετίσωσιν ἐκδεδομένα τὰ μαθήματα, ἅπερ ἐν τῇ μνήμῃ αὐτῶν ἀποτελοῦσι τὰς ἡδίστας τῆς φοιτήσεως αὐτῶν ὥρας, ἀποτείνει πρὸς αὐτοὺς τόνδε τὸν χαιρετισμὸν (σελ.

XI) : Wenn das Buch alten Zuhörern in die Hände kommt, so bitte ich sie, es als einen Gruss des Verfassers und eine Erinnerung an einst gemeinsam verlebte Stunden zu betrachten. Ὅ ἐστιν : «Ἐὰν τὸ βιβλίον περιέλθῃ εἰς χεῖρας τῶν ἀρχαίων ἀκροατῶν μου, θεωρηθήτω, παρακαλῶ, ὡς ἀσπασμὸς τοῦ συγγραφέως καὶ ὡς ἀνάμνησις τῶν εὐαρέστων ὡρῶν, ἃς κοινῇ διήλθομεν».

Καὶ ἐν Ἑλλάδι πολλὰς θὰ συγκινήσῃ βεβαίως ὁ ἀσπασμὸς οὗτος ψυχάς· διότι πολλοὶ τῶν ἐν Βερολίνῳ σπουδασάντων, ὧν τινες ἤδη καὶ ἐν τῷ Ἐθνικῷ Πανεπιστημίῳ ἡμῶν διδάσκουσι, διῆλθον ἀξιομνημονεύτους ὥρας ἐν ταῖς παραδόσεσι τοῦ κ. Paulsen. Ἡ δὲ γλυκυτάτη αὐτοῦ φωνὴ καὶ ἡ διαλεκτικὴ τῆς διδασκαλίας μέθοδος, δι' ἧς οἱονεὶ συσκεπτόμενος καὶ συνδιαλεγόμενος μετὰ τῶν ἀκροατῶν αὐτοῦ μᾶλλον ἢ δογματικῶς αὐτοὺς διδάσκων, ἀνέπτυσσε καὶ διεσάφει τὰ ὕψιστα τῆς φιλοσοφίας ζητήματα, ἔναυλος ἔτι παραμένει ἐν ταῖς ἀκοαῖς αὐτῶν.

Ἵνα λάβωσιν οἱ ἀναγνῶσται ἡμῶν ἔννοιάν τινα τοῦ ὑψηλοῦ περιεχομένου τοῦ συγγράμματος τούτου, μνημονεύομεν ἐνταῦθα τὴν οἰκονομίαν αὐτοῦ. Τὸ ὅλον σύγγραμμα διαιρεῖται πρῶτον μὲν εἰς εἰσαγωγήν, δεύτερον δὲ εἰς δύο βιβλία, ἐν οἷς ἐξετάζονται τὰ τῆς φιλοσοφίας προβλήματα, καὶ τρίτον εἰς παράρτημα. Τοῦ σύμπαντος δὲ προτέτακται, ὡς ἀνωτέρω εἴπομεν, πρόλογος διασαφητικὸς τῆς φιλοσοφικῆς τοῦ συγγραφέως θεωρίας.

Ἐν τῇ Εἰσαγωγῇ ὁ συγγραφεὺς ἐξετάζει τρία τινά : πρῶτον τὴν σχέσιν τῆς φιλοσοφίας πρὸς τὴν θρησκείαν καὶ τὴν μυθολογίαν, δεύτερον τὴν σχέσιν τῆς φιλοσοφίας πρὸς τὰς ἐπιστήμας καὶ τρίτον τὴν διαίρεσιν καὶ τὰ θεμελιώδη προβλήματα τῆς φιλοσοφίας. Ἡ τριπλῆ δὲ αὕτη ἐξέτασις ἐπιγράφεται Οὐσία καὶ σημασία τῆς φιλοσοφίας (Wesen und Bedeutung der Philosophie).

Ἐν τῷ πρώτῳ βιβλίῳ, διαλαμβάνων περὶ τῶν προβλημάτων τῆς μεταφυσικῆς, πραγματεύεται ἐν δυσὶ κεφαλαίοις περὶ τοῦ ὀντολογικοῦ καὶ τοῦ κοσμολογικοῦ καὶ θεολογικοῦ προβλήματος. Καὶ περὶ μὲν τοῦ ὀντολογικοῦ προβλήματος ποιούμενος λόγον, ἐξετάζει ἐν τῷ πρώτῳ κεφαλαίῳ τὴν ὑλικὴν θεωρίαν καὶ τὰ θεμέλια αὐτῆς καὶ τὰς πρακτικὰς αὐτῆς ἀκολουθίας· ἐλέγχει αὐτήν, ἐκτίθησι τὴν θεωρίαν τῆς σχέσεως τῶν φυσικῶν καὶ ψυχικῶν γεγονότων, τὰς ἀκολουθίας τῆς θεωρίας ταύτης, καὶ ἐξετάζει τὴν τῆς ψυχῆς οὐσίαν, τὴν μεταφυσικὴν αὐτῆς ὑπόστασιν καὶ τὴν ἕδραν αὐτῆς ἐν τῷ σώματι. Ἐν δὲ τῷ δευτέρῳ κεφαλαίῳ, πραγματευόμενος περὶ τοῦ κοσμολογικοῦ καὶ θεολογικοῦ προβλή-

ματος, ποιεῖται λόγον περὶ γεγονότων καὶ ὑποθέσεων, περὶ ἀτομικῆς καὶ τελολογικῆς ἐξηγήσεως τοῦ κόσμου, κρίνει τὴν τελολογικὴν ἀπόδειξιν, ὑποβάλλει εἰς ἔλεγχον τὴν θεωρίαν τῆς ἀνελίξεως, ἐξετάζει τὴν ἀνάπτυξιν ἐν τῷ νοητικῷ καὶ ἱστορικῷ βίῳ, ἀποδείκνυσι τὴν ἀνεπάρκειαν ἀτομικῆς μεταφυσικῆς, διασαφεῖ τὴν ἔννοιαν τῆς ἀλληλοδρανείας καὶ ἀλληλοπαθείας τῶν ὄντων, τὴν αἰτιότητα καὶ σκοπιμότητα, τὴν πανθεΐαν καὶ τὴν τοῦ παντὸς ψυχήν, τὴν σχέσιν τῆς πανθεϊκῆς τοῦ Θεοῦ ἐννοίας πρὸς τὴν θρησκείαν, καὶ ἐκτίθησι τὴν ἱστορικὴν ἀνάπτυξιν τῆς τοῦ θεοῦ καὶ τοῦ κόσμου ἐννοίας, τὴν σχέσιν τῆς γνώσεως καὶ τῆς πίστεως.

Ἐν τῷ δευτέρῳ βιβλίῳ, διῃρημένῳ καὶ τούτῳ εἰς δύο κεφάλαια, ἐξετάζει τὰ προβλήματα τῆς γνωσιολογίας, ἤτοι τοῦ πῶς γεννᾶται ἐν ἡμῖν ἡ γνῶσις, καὶ δὴ ἐν μὲν τῷ πρώτῳ βιβλίῳ, ἐπιγραφομένῳ Τὸ πρόβλημα τῆς οὐσίας ἢ ἡ σχέσις τῆς γνώσεως πρὸς τὰ γνωριστὰ πράγματα, πραγματεύεται περὶ τῆς ἰδεολογικῆς τῶν ἐννοιῶν σειρᾶς, περὶ τῆς ἐπανορθώσεως τῆς πραγματικῆς ἀντιλήψεως ὡς πρὸς τὸν ἔσω κόσμον, περὶ τῆς γνώσεως τοῦ ἐξωτερικοῦ κόσμου· ἐν δὲ τῷ δευτέρῳ κεφαλαίῳ, ἐπιγεγραμμένῳ Τὸ πρόβλημα πόθεν ἡ γνῶσις, ἐπεξέρχεται τὰς περὶ τοῦ προβλήματος τούτου θεωρίας πρῶτον μὲν τοῦ ὀρθολογισμοῦ, δεύτερον δὲ τῆς ἐμπειρικῆς φιλοσοφίας, τρίτον τῆς φιλοσοφίας τοῦ Καντίου, — καὶ τέταρτον ποιεῖται κριτικὰς παρατηρήσεις εἰς τὴν περὶ γνώσεως θεωρίαν τοῦ Καντίου.

Ἐν τῷ Παραρτήματι τέλος διαλαμβάνει ὁ κ. Paulsen περὶ τῶν προβλημάτων τῆς ἠθικῆς.

Τοιοῦτον εἶνε τὸ περιεχόμενον τοῦ διαπρεπεστάτου συγγράμματος τοῦ κ. Paulsen. Ἔχοντες δὲ πρὸ ὀφθαλμῶν τοιαῦτα πονήματα, καταλαμβανόμεθα ὑπὸ θλίψεως, ἀφορῶντες εἰς τὰ παρ' ἡμῖν συνήθως δημοσιευόμενα ἔργα καὶ εἰς τὴν ἔλλειψιν πλείστων βιβλίων, ὧν ἡ δημοσίευσις ἠδύνατο νὰ παράσχῃ ἡμῖν γνώσεις σπουδαίας, ὑγιεῖς, ἀνθρωπιστικὰς καὶ νὰ παραγάγῃ βεβαίως, προϊόντος τοῦ χρόνου, ποιάν τινα καὶ παρ' ἡμῖν πνευματικὴν κίνησιν. Σήμερον πνευματικὴ παρ' ἡμῖν κίνησις γίγνεται δυστυχῶς μόνον διὰ τῆς μεθόδου τοῦ κ. Ἰωάννου Ψυχάρη, τοῦ ζηλώσαντος δόξαν Ἡροστράτου, ἢ δι' ἄλλου τινὸς γαλβανιστικοῦ τῆς ἡμετέρας γραμματολογικῆς νεκρότητος σκανδάλου. Ἡ réclame αὐτὴ (ἡ κατὰ τὸν κ. Ἄγγελον Βλάχον ἐθελοφημία) ἔπαυσεν ἤδη οὖσα τρόπος πρὸς διέγερσιν ἐφημέρου πνευματικῆς κινήσεως. Ἡ ἀγοραία αὕτη μέθοδος ἐνεκαινίσθη κυρίως ἐπ' ἐσχάτων ὑπό τινων παραδόξων τῷ ὄντι κυρίων, ἵνα μή τι ἄλλο εἴπωμεν, θελησάν-

των διὰ βοῆς καὶ θορύβου καὶ λόγων ἀτόπων καὶ ἐννοιῶν παραβόλων νὰ παραστῶσι μεγάλοι λογογράφοι, μεγάλοι ποιηταὶ καί, τὸ πάντων νοστιμώτατον, μεγάλοι κριτικοί, πάντας κρίνοντες καὶ ἐπικρίνοντες, καὶ πλὴν ἑαυτῶν οὐδένα φυσικῷ τῷ λόγῳ ἄλλον θαυμάζοντες ἢ βραβεύοντες. Ἀλλ᾽ ἐννοεῖται ὅτι τάχιστα οἱ κύριοι

οὗτοι διαπτυχθέντες ὤφθησαν κενοί,

ἵνα κατὰ Σοφοκλῆ (Ἀντιγόνη στ. 709) εἴπωμεν, καὶ μετ᾽ αὐτῶν συναπεδείχθη κενὸς καὶ ὁ διὰ τῆς réclame χυδαῖος τρόπος τῆς πνευματικῆς παρ᾽ ἡμῖν κινήσεως. Ἀληθὴς πνευματικὴ κίνησις δύναται καὶ παρ᾽ ἡμῖν νὰ ὑπάρξῃ μόνον διὰ συγγραμμάτων, οἷον τὸ τοῦ Paulsen, καὶ τοιαῦτα συγγράμματα, ἂν μὴ δυνώμεθα ἐπὶ τοῦ παρόντος καὶ ἡμεῖς νὰ συγγράφωμεν, δυνάμεθα ὅμως καὶ ὀφείλομεν βεβαίως νὰ μεταφράζωμεν. Χαίρομεν δὲ χαρὰν μεγάλην δυνάμενοι ν᾽ ἀνακοινώσωμεν εἰς τοὺς ἀναγνώστας ἡμῶν ὅτι τὸ περὶ οὗ ὁ λόγος σύγγραμμα ἀνέλαβε νὰ μεταφράσῃ καὶ μεταφράζει ἤδη ὁ διαπρεπὴς ἡμῶν συνάδελφος κ. Μαργαρίτης Εὐαγγελίδης, ὑφηγητὴς τῆς Ἱστορίας τῆς Φιλοσοφίας ἐν τῷ Ἐθνικῷ Πανεπιστημίῳ καὶ συγγραφεὺς οὐκ ὀλίγων ἀξιολόγων φιλοσοφικῶν συγγραμμάτων. Ὁ κ. Εὐαγγελίδης, ἐπιστήμων ἄριστα κατηρτισμένος, γνώστης τέλειος τῆς ἀρχαίας Ἑλληνικῆς φιλολογίας, ἐπὶ δὲ πᾶσι τούτοις ἀνὴρ χρηστότατος τὸ ἦθος καὶ τρέφων ἐν τῇ ἑαυτοῦ ψυχῇ τὸ ἰδεῶδες τῆς ἐπιστήμης ὡς ὀλίγιστοι παρ᾽ ἡμῖν, εἶνε καθ᾽ἡμᾶς ὁ πάντων ἁρμοδιώτατος ἐκ τῶν νῦν παρ᾽ ἡμῖν περὶ τὴν φιλοσοφίαν διατριβόντων πρὸς μεταγλώττισιν τοῦ συγγράμματος τοῦ κ. Paulsen. Ἐκτὸς δὲ τούτου ὁ κ. Εὐαγγελίδης παρέσχεν ἤδη μεταφραστικῆς δεξιότητος κάλλιστον δεῖγμα διὰ τῆς ὑπ᾽αὐτοῦ γενομένης μεθερμηνείας τῆς τοῦ Ἐδουάρδου Zeller Συνόψεως τῆς Ἱστορίας τῆς Ἑλληνικῆς Φιλοσοφίας (Ἐν Ἀθήναις. 1886). Ὅθεν εὐέλπιδες καὶ ἀνυπομόνως ἀναμένομεν τὸ πόνημα τοῦ κ. Paulsen κατὰ τὴν μετάφρασιν τοῦ κ. Εὐαγγελίδου, καὶ εὐχόμεθα εἰς τὸ δημοσίευμα τοῦτο νὰ ἐπακολουθήσωσι παρ᾽ ἡμῖν καὶ ἄλλα πολλὰ ὁμοίας φύσεως δημοσιεύματα.

Σταμάτιος Δ. Βάλβης.
ὑφηγητὴς ἐν τῷ Ἐθνικῷ Πανεπιστημίῳ.

ΒΕΡΝΑΡΔΟΣ KEUN ΚΑΙ ΚΟΡΑΗΣ

Πάντες βεβαίως οἱ ἀναγνώσαντες τὰ κατὰ τὸν βίον τοῦ ἀοιδίμου Ἀδαμαντίου Κοραῆ γινώσκουσι τὸ ὄνομα τοῦ Βερνάρδου Keun (Κιοῦν), ὅπερ ὁ Κοραῆς ἐν τῇ αὐτοβιογραφίᾳ καὶ ταῖς ἐπιστολαῖς αὐτοῦ μετὰ τοσούτου σεβασμοῦ καὶ εὐγνωμοσύνης προφέρει, ὡς συντελέσαντος πολὺ εἰς τὴν διανοητικὴν ἐν γένει προαγωγήν του. Ἀλλ' ὀλίγαι δυστυχῶς εἰδήσεις διεσώθησαν περὶ τῶν λεπτομερειῶν τοῦ βίου τοῦ ἀγαθοῦ καὶ λογίου ἀνδρὸς τούτου, τοῦ χρηματίσαντος ἐπὶ πολλὰ ἔτη ἱεροκήρυκος τοῦ ἐν Σμύρνῃ ναΐσκου τῶν διαμαρτυρομένων Ὀλλανδῶν.

Θέλομεν προσπαθήσει ὅπως περισυλλέξωμεν κατὰ τὸ ἐνὸν τὰς τῇδε κἀκεῖσε διεσπαρμένας ἐν τοῖς συγγράμμασι τοῦ Κοραῆ καὶ ἀλλαχοῦ περὶ αὐτοῦ πληροφορίας, ὅπως εἰ δυνατὸν ἀπαρτισθῇ ἀτελὴς μὲν πλὴν ἀρκούντως διασαφηνίζουσα τὰ κατὰ τὸν βίον του εἰκών· θέλομεν δὲ ὀφείλει χάριτας εἰς τοὺς ὄντας εἰς θέσιν νὰ μᾶς παρέξωσι πλειονά τινα περὶ τούτων, ὅπως σὺν τῷ χρόνῳ ἀποτελεσθῇ πληρεστέρα τις διατριβὴ περὶ τῶν ἀφορώντων εἰς τὸν βίον τοῦ λογίου Ὀλλανδοῦ.

Ἂν ἠρεύνα τις ἐπισταμένως τὰ ἐν Χίῳ εὑρισκόμενα ἔγγραφα τοῦ Κοραῆ, ἴσως ἀνευρίσκετό τι προερχόμενον ἐκ τῆς χειρὸς τοῦ διδασκάλου του. Εὕρημα πολύτιμον, ἐπειδὴ αἱ ἀπαντήσεις αὐτοῦ εἰς τὰς ἐπιστολὰς τοῦ Κοραῆ ἀναμφιβόλως θὰ περιεῖχον, ἐκτὸς τῶν καλοκαγάθων αὐτοῦ αἰσθημάτων πρὸς τὸν προστατευόμενόν του, πολλὰ περίεργα καὶ τὸν χαρακτῆρα αὐτοῦ ἐναργέστερον ἀναδεικνύοντα καὶ διαφωτίζοντα ἐν μέρει καὶ τὴν ἰδιωτικὴν ἱστορίαν τῆς Σμύρνης κατ' ἐκείνους τοὺς χρόνους. Προσέτι καὶ ἡ ἐξέτασις τῶν ἀρχείων τῆς ἐν Σμύρνῃ ὀλλανδικῆς παροικίας θὰ διελεύκαινε πολλὰ τοῦ βίου αὐτοῦ τυγχάνοντα ἡμῖν ἄγνωστα.

Ὁ Βερνάρδος Keun ἐγεννήθη, κατὰ τὴν ἐπιτύμβιον αὐτοῦ ἐπιγραφήν, ἐν ἔτει 1733· ὥστε ἦτο πρεσβύτερος κατὰ 15 ἔτη τοῦ προστατευομένου αὐτοῦ Κοραῆ. Φαίνεται ὅτι οὔτε ἐν Σμύρνῃ ἐγεννήθη, οὔτε ἀνετράφη ἐν αὐτῇ· διότι ἄλλως δὲν ἤθελε προσλάβει διδάσκαλον διὰ τὴν ἐκμάθησιν τῆς ἑλληνικῆς γλώσσης, ἐπειδὴ ὅλοι τότε οἱ γεννηθέντες ἐκεῖ ξένοι ἐγνώριζον ὁπωσοῦν νὰ λαλῶσι ταύτην. Ἀπήλαυσε δὲ ὁ Keun ἐν τῇ νεότητί του παιδεύσεως οὐ τῆς τυχούσης, ὡς φαίνεται ἐκ τῶν ἀντιδιδαχθέντων ἔπειτα μαθημάτων εἰς τὸν Κοραῆν. Ἐπὶ πολλὰ ἔτη διετέλεσεν ἱερεύς, ἢ μᾶλλον ἱεροκῆρυξ, ἐν τῷ ναΐσκῳ τοῦ Ὀλλανδοῦ προξένου ἐν Σμύρνῃ, ἣν θέσιν δὲν ἐλάμβανον οἱ τυχόν-

τες τῶν ἐγγραμμάτων, ἀλλ' ἄνδρες γνῶσται τῆς τε κλασικῆς καὶ ἐκκλησιαστικῆς παιδείας καὶ ἣν εἶχε πολὺ πρὸ αὐτοῦ καθέξει ὁ Ἰωάννης Heymann, ὁ μετέπειτα καθηγητὴς τῆς Ἀραβικῆς καὶ τῶν λοιπῶν Ἀνατολικῶν γλωσσῶν ἐν τῷ περιωνύμῳ Πανεπιστημίῳ τῆς πόλεως Leyden. Οὗτος ὁ Heymann ἐν ἔτει 1707 ἐποίησε πλείστας ἀρχαιολογικὰς ἐκδρομὰς ἀνὰ τὴν Μικρὰν Ἀσίαν, Συρίαν καὶ Αἴγυπτον, ὧν τὸ ἀξιανάγνωστον πόρισμα, ὀλλανδιστὶ γεγραμμένον, ἐξεδόθη πολὺ βραδύτερον ὑπὸ τοῦ υἱοῦ του ἐν ἔτει 1758.

Περὶ τῆς ἐποχῆς τοῦ διορισμοῦ τοῦ Keun ὡς ἱερέως ἐν Σμύρνῃ δὲν δυνάμεθα μετ' ἀκριβείας νὰ ἀποφανθῶμεν· ἐκ δὲ τῆς αὐτοβιογραφίας τοῦ Κοραῆ εἰκάζομεν ὅτι πρὸ τοῦ 1770 θὰ κατεῖχε ταύτην τὴν θέσιν. Ἐπειδὴ περὶ τοῦτο τὸ ἔτος, ὡς λέγει ὁ Κοραῆς, ἐπιθυμήσας ὁ Keun νὰ τελειοποιηθῇ περὶ τὴν γνῶσιν τῆς ἑλληνικῆς γλώσσης, προσέλαβε κατὰ σύστασιν κοινοῦ τινος φίλου τὸν νεανίαν τότε Κοραῆν, πρόθυμος ὢν νὰ παράσχῃ αὐτῷ οἱανδήποτε ἱκανοποιητικὴν ἀντιμισθίαν. Ἀλλ' ὁ ἀνέκαθεν ὑπερήφανος ἅμα καὶ φιλομαθὴς Κοραῆς ἀπεκρίθη τότε ὅτι δὲν ἔπραττε τοῦτο χάριν κέρδους, μόνην δὲ ἐζήτησεν ἀμοιβὴν νὰ ἀντιδιδάσκηται ὑπὸ τοῦ Keun τὴν λατινικὴν γλῶσσαν, ἣν ὠρέγετο πολὺ νὰ ἐκμάθῃ ἵνα ἐννοῇ τὰ λατινικὰ σχόλια τοῦ περιφήμου Casaubon εἰς τὸν Στράβωνα, ὅστις συνέπεσε νὰ εὑρίσκηται μεταξὺ τῶν βιβλίων τοῦ πάππου του Διαμαντῆ Ρυσίου. Ὁ Keun μετὰ πάσης χαρᾶς ἐδέξατο τὴν τοιαύτην συμφωνίαν καὶ ἔκτοτε μεταξὺ τῶν δύο ἀλληλοδιδασκομένων ἀνεπτύχθη φιλία ἐγκάρδιος καὶ τοσοῦτον διαρκέσασα, ὥστε μόνος ὁ θάνατος ἠδυνήθη νὰ διαλύσῃ αὐτήν. Πλὴν τῆς λατινικῆς γλώσσης ἐδιδάχθη ὁ Κοραῆς παρὰ τοῦ Keun καί τινα φιλοσοφικὰ μαθήματα, ἐτελειοποιήθη δὲ καὶ εἰς τὴν γαλλικὴν γλῶσσαν, ἧς ὁ διδάσκαλος ἐτύγχανεν ἐγκρατέστατος, ὡς μαρτυρεῖ ἡ εἰς τὸ γαλλικὸν μετάφρασις θεολογικῆς τινος πραγματείας, περὶ ἧς κατωτέρω. Προσέτι παρεῖχεν ὁ Keun καὶ πᾶσαν φιλικὴν συνδρομήν, εἶχε δὲ εἰς τὴν διάθεσίν του ἀνεῳγμένην τὴν βιβλιοθήκην του, ἥτις διὰ τὴν ἐποχὴν ἐκείνην θὰ ἦτο σημαντικὴ ἐν Σμύρνῃ. Τακτικῶς ἔκαμνον περιπάτους εἰς τὰ περίχωρα τῆς πόλεως, τῆς πλουσίας μὲν ἄλλοτε εἰς ἀρχαῖα μνημεῖα, πλὴν τότε μόνας τὰς φυσικὰς καλλονὰς τῶν τοποθεσιῶν της διατηρούσης. Τούτους βεβαίως τοὺς περιπάτους ὑπαινίσσεται ὁ Κοραῆς ἐν στιγμαῖς νοσταλγίας γράφων μετὰ πάροδον πολλῶν ἐτῶν εἰς τὸν Γάλλον Chardon de la Rochette[1] καὶ ἀναφέρων αὐτῷ στίχους ἐκ

[1] Ἴδε Lettres inédites de Coray à Chardon de la Rochette ect. Paris 1877, ἐν σελ. 89

τοῦ Ὁμήρου καὶ τοῦ ἐπίσης Σμυρναίου ποιητοῦ Βίωνος [1]. Ἐν τῷ διαστήματι τούτῳ ἐμόρφωνεν ὁ Keun αὐτὸν ἔτι μᾶλλον διὰ τῶν σοφῶν συμβουλῶν καὶ τῆς περὶ τὰ τοῦ κόσμου πείρας του· συνέστησε δὲ αὐτὸν προσέτι εἰς τὰς ἀρίστας τῶν τότε οἰκογενειῶν τῆς ἐν Σμύρνῃ ὁλλανδικῆς παροικίας, τὰς ὁποίας μετὰ παρέλευσιν πολλῶν ἐτῶν ἐνθυμεῖται εἰσέτι ἐν ταῖς ἐπιστολαῖς ὁ Κοραῆς. Ὑπάρχουσιν ὅμως τινὲς ἐπιπολαίως κρίνοντες, οἵτινες φρονοῦσι ὅτι πάντα ταῦτα ἔπραττεν ὁ Keun ἐπὶ προσηλυτιστικῷ σκοπῷ.

Κατὰ δὲ τὸ ἔτος 1771 ὁ πατὴρ τοῦ Κοραῆ, ἀποφασίσας νὰ συναλλάσσηται μετὰ τῶν Ὁλλανδῶν κατὰ τὸ παράδειγμα τοῦ πενθεροῦ του Ροσίου, διὰ τῆς ἱδρύσεως ὅμως ἰδίου ἐμπορικοῦ οἴκου ἐν Ἀμστελοδάμῳ, ἀπέστειλεν ὡς ἀντιπρόσωπόν του ἐκεῖ τὸν υἱόν του Ἀδαμάντιον, παρ' ὅλην τὴν ὀλίγην κλίσιν ἣν ἐδείκνυεν οὗτος πρὸς τὸ ἐμπόριον. Τότε ὁ Keun ἐκτὸς τῶν καλῶν συμβουλῶν, παρέσχεν εἰς τὸν ἀγαπητὸν μαθητὴν πλείστας συστατικὰς ἐπιστολὰς πρὸς τοὺς ἐν Ὁλλανδίᾳ ὁμοεθνεῖς. Μία τούτων ἀπευθύνετο πρὸς τὸν διαπρεπῆ καὶ πολυμαθῆ θεολόγον Ἀδριανὸν Buurt [2], ὅστις μετὰ τῆς λογίας αὐτοῦ συζύγου Καρολίνας van Lynden ὑπεδέχθη τὸν ἡμέτερον Κοραῆν ἀφιχθέντα ἐκεῖ τὸν Ἰούλιον τοῦ ἔτους 1771 [3], μετ' ἐνδείξεων εἰλικρινοῦς ἀγάπης καὶ παρέσχεν αὐτῷ πᾶσαν περιποίησιν ἐν τῷ φιλοξένῳ αὐτοῦ οἴκῳ, τῷ κεκοσμημένῳ ὑπὸ πλείστων ἐπιστημονικῶν συλλογῶν, εἰς ὃν συνηθροίζοντο ὅλοι οἱ λόγιοι τῆς πόλεως Ἀμστελοδάμου.

Προσέτι ἀνέλαβε νὰ τὸν διδάξῃ καὶ τὰς φιλοσοφικὰς καὶ μαθηματικὰς ἐπιστήμας, καθ' ὅσον χρόνον δὲν παρημποδίζετο ὑπὸ τῶν ἐμπορικῶν του ἀσχολιῶν. Ὁ Κοραῆς τοσοῦτον ἐθέλχθη ἐκ τῆς μετὰ τῶν πεπαιδευμένων συναναστροφῆς, ὥστε προσέλαβε καὶ τέσσαρας διδασκάλους πρὸς τελειοτέραν ἀνάπτυξιν τῶν ἐκ Σμύρνης γνώσεών του, καὶ ὡς ἐκ τούτου ἠλαττώθη ἔτι μᾶλλον ὁ πρὸς τὸ ἐμπόριον ζῆλός του. Αἱ δὲ ἀδιάλειπτοι σχέσεις αὐτοῦ μετὰ τῶν Ὁλλανδῶν ἐξήγειραν τὸν φθόνον τῶν ὀλίγων Ἑλλήνων τῶν ἐμπορευομένων τότε ἐκεῖ, ὡς φαίνεται ἐκ τῶν νεωστὶ ἐν Πάτμῳ ἀνευρεθεισῶν ἐπιστολῶν, αἵτινες ἐδημοσιεύθησαν ἐν τῷ περιοδικῷ «Παρνασσῷ» ὑπὸ τοῦ φιλοπονωτάτου παρ' ἡμῖν

[1] Τὸ μέρος ἔνθα ἔκειτο ὁ τόπος τῆς γεννήσεως τοῦ Βίωνος, τὸ παρὰ τὴν Σμύρνην χωρίδιον Φλῶσσα κατὰ τὸν Σουΐδαν. τυγχάνει ἄγνωστον μέχρι τοῦδε.

[2] Τῆς συστάσεως ταύτης γίνεται μνεία καὶ ἐν ταῖς ἐπιστολαῖς τοῦ Σταμάτη· ἴδε Παρνασσοῦ τόμ. ΙΑ', σελ. 717.

[3] Κατὰ τοῦτο τὸ ἔτος ἀφίχθη ὁ Κοραῆς εἰς Ἀμστελόδαμον καὶ οὐχὶ τὸ 1772 ὡς ἐνομίζετο μέχρι τοῦδε· ἴδε Παρνασσοῦ τόμ. ΙΑ', σελ 641.

λογίου κ. Δημητρίου Καμπούρογλου[1]. Ταύτας κατ' ἐκεῖνα τὰ ἔτη 1772—1774 ἀπηύθυνε πρὸς τὸν ἐν Σμύρνῃ συνέταιρον τοῦ πατρὸς τοῦ Κοραῆ Εὐστάθιον Θωμᾶ ὁ παρ' αὐτῷ ἐν Ἀμστελοδάμῳ ἐργαζόμενος Σταμάτης, ὅστις καίπερ μετὰ πολλῆς πικρίας ἐκφραζόμενος, ὁμολογεῖ οὐχ ἧττον μεγάλην ἀλήθειαν, ὅτι ὁ Κοραῆς ἦτο πεπλασμένος νὰ γείνῃ μᾶλλον ἐπιστήμων ἰατρὸς ἢ ἔμπορος. Καθ' ὅλον δὲ τὸ διάστημα τῆς ἐν Ἀμστελοδάμῳ διαμονῆς του ὁ Κοραῆς δὲν ἔπαυσεν ἔχων μετὰ τοῦ ἀγαθοῦ φίλου του Keun ἀλληλογραφίαν, ἥτις δυστυχῶς δὲν διεσώθη μέχρις ἡμῶν.

Μετὰ περιστάσεις λίαν ἀτυχεῖς, καθ' ἃς ὑπέστη πολλὰς ζημίας εἰς τὰς ἐμπορικάς του ἐπιχειρήσεις μετὰ τοῦ Εὐσταθίου, ὁ Κοραῆς[2] ἀναγκασθεὶς νὰ ἀπέλθῃ ἐκ τῆς προσφιλοῦς αὐτῷ Ὁλλανδίας, ἐπέστρεψε κατὰ τὰ μέσα τοῦ 1778 τεθλιμμένος εἰς τὴν γενέτειραν αὐτοῦ πόλιν Σμύρνην, ἔνθα τὸν ἀνέμενον μείζονες ἔτι πικρίαι. Κατὰ τὴν ἐποχὴν τῆς ἀφίξεώς του εἰς Σμύρνην εὗρεν ὅλα τὰ ἐκεῖ δεινῶς ἔχοντα: οἱ φοβεροὶ σεισμοὶ τῆς 4 καὶ τῆς 21 Ἰουνίου 1778[3] (καίπερ ἧττον σπουδαῖοι ὄντες ὡς πρὸς τὴν ἀπώλειαν ἀνθρώπων, τῶν τοῦ ΙΖ' αἰῶνος) καὶ ἡ ἐπακολουθήσασα εἰς τὸν τελευταῖον τοῦτον πυρκαϊὰ εἶχον μεταβάλει ὅλην σχεδὸν τὴν πόλιν εἰς σωρὸν ἐρειπίων. Οἱ πλεῖστοι τῶν διασωθέντων κατοίκων εἶχον διασπαρῆ εἰς τὰ πέριξ χωρία, ἡ Ἑλληνικὴ σχολὴ τῆς Σμύρνης εἶχε καταστραφῆ[4], ἄπειρα ἐμπορεύματα καὶ παντὸς εἴδους ἀντικείμενα ἔγειναν ἕρμαιον τοῦ πυρός, πλὴν τῶν δημοσίων ἀρχείων τῶν ἐκεῖ κοινοτήτων, διασωθέντων εὐτυχῶς.

Κατὰ τούτους τοὺς σεισμοὺς κατεστράφη καὶ ὁ πατρικὸς οἶκος τοῦ Κοραῆ μετὰ πολλῶν ὑπαρχόντων· ὥστε εἰς τὰς ἰδιαιτέρας αὐτοῦ θλίψεις προσετέθησαν καὶ τὰ οἰκτρὰ θεάματα τῶν συμφορῶν τοῦ τε ἰδίου οἴκου καὶ τῆς κοινῆς πατρίδος. Ὡς ἀναφέρει αὐτὸς ἔπειτα ὁ Κοραῆς, ἀφεύκτως ἤθελε τότε παραφρονήσει διὰ πάντα ταῦτα, ἂν δὲν ἐπήρχετο ἄγγελος παρηγορίας ὁ χρηστὸς Βερνάδος, ὅστις διὰ τῶν παραμυθιῶν καὶ

[1] Ἴδε Παρνασσοῦ τόμους ΙΔ' φυλλαδ. 10, 11 καὶ 12 καὶ ΙΕ' φυλλαδ. 4 τοῦ ἔτους 1892.

[2] Ἴδε τὴν ἐπιστολήν του πρὸς τὸν γνωστὸν Πρωτοψάλτην ἐν: Ἐπιστολαῖς Α. Κοραῆ ἐκδ. Ν. Δαμαλᾶ. Τόμ. Α' ἐν Ἀθήναις 188. ἐν σελ. 87.

[3] Ἴδε περὶ τῶν κατ' αὐτοὺς ἐν τῇ ἀξιολογῳ εἰς τὴν γαλλικὴν μεταφράσει τοῦ διακεκριμένου ἐν Σμύρνῃ λογίου κ. Β. Slaars τοῦ πονήματος τοῦ ἀειμνήστου Οἰκονόμου «Etude sur Smyrne par C. Ikonomos... Smyrne 1868» ἐν σελ. 131—132.

[4] Τοῦτο ἀναφέρει καὶ ὁ ἐν αὐτῇ διδάσκαλος Ἱερόθεος ὁ Δενδρινὸς ἔν τινι ἐγγράφῳ τοῦ ἔτους 1770· ἴδε Σ. Σολομωνίδου «Οἱ δύο πρῶτοι τῆς Εὐαγγελικῆς Σχολῆς διευθυνταί». Ἐν Σμύρνῃ 1879 σελ. 17.

τῶν πολυτίμων συμβουλῶν του συνετέλεσε πολὺ εἰς τὸ νὰ ἐπανορθώσῃ τὸ ἠθικὸν φρόνημα τοῦ φίλου του, συνιστῶν ἐγκαρτέρησιν εἰς τὰ παρόντα καὶ θεραπεύων τὰς πληγάς του διὰ τῆς παροχῆς ἐλπίδος καλλιτέρου μέλλοντος δι᾽ αὐτόν. Ὑπὸ τῶν παροτρύνσεων καὶ ἐγκαρδιώσεων τοῦ Keun ἐνισχυθεὶς ὁ Κοραῆς, ἀπεφάσισεν, ἀφοῦ τέλος κατεπείσθησαν οἱ γονεῖς αὐτοῦ, νὰ ἀπέλθῃ ἐκ νέου εἰς Ἑσπερίαν πρὸς σπουδὴν τῆς Ἰατρικῆς, πρὸς τὴν ὁποίαν ἰδιαζόντως ᾐσθάνετο κλίσιν, ὄχι τόσον δι᾽ αὐτὴν καθ᾽ ἑαυτήν, ἀλλ᾽ ὡς ἀφετηρίαν εὐρυτέρας ἐπιστημονικῆς μαθήσεως.

Ὁ Keun, ὡς προείπομεν, δὲν ἦτο τυχούσης παιδείας ἀνήρ· τεκμήριον τούτου πρόκεινται αἱ φιλολογικαὶ αὐτοῦ γνώσεις, ὡς δύναταί τις νὰ εἰκάσῃ ἐκ τῶν μεταγενεστέρων ταύτης τῆς ἐποχῆς ἐπιστολῶν τοῦ Κοραῆ πρὸς αὐτόν, διασωθεισῶν ἐν μέρει, καὶ ἡ κατὰ τούτους τοὺς χρόνους γενομένη ὑπ᾽ αὐτοῦ μετάφρασις ἐκ τῆς ὀλλανδικῆς εἰς τὴν γαλλικὴν γλῶσσαν τῆς Ἐπιτομῆς τῆς Δογματικῆς Θεολογίας τοῦ προμνησθέντος Ἀδριανοῦ Buurt, τυπωθεῖσα ἐν Ἀμστελοδάμῳ τῷ 1779. Πιθανῶς δὲ τότε ὁ Κοραῆς κατὰ πρῶτον ἐγνώρισε διὰ τοῦ Keun τὸν ἐκ Γενεύης Ἰωάννην Φραγκῖσκον Dentaud, ἔμπορον ἀποκαταστάντα ἐν Σμύρνῃ, ὅστις δὲν ἦτο ἄμοιρος παιδείας καὶ ὅστις ἐφάνη κατόπιν πολλάκις χρήσιμος εἰς αὐτόν [1].

Ἀρθέντων λοιπὸν τῶν κωλυμάτων τῆς ἀναχωρήσεως, ὁ Κοραῆς κατὰ τὸ θέρος τοῦ 1782 ἀπέπλευσε διὰ τελευταίαν φορὰν μεταβαίνων εἰς τὴν περιώνυμον τότε Ἰατρικὴν Σχολὴν τοῦ Μομπελλιέ, ὅπως παραδοθῇ εἰς τὰς προσφιλεῖς αὐτῷ σπουδάς. Προεπέμφθη δὲ μεθ᾽ ὅλης τῆς στοργῆς ὑπὸ τοῦ ἀγαθοῦ διδασκάλου του Keun, ὅστις προὐνόησε νὰ τὸν συστήσῃ εἴς τινας τῶν ἐκεῖ κατοίκων, τῶν ὁποίων ἡ συναναστροφὴ ὑπῆρξε μία τῶν ὀλίγων του διασκεδάσεων κατὰ τὸ διάστημα τῆς ἐν Μομπελλιὲ διατριβῆς του [2].

Μετὰ τὸν θάνατον τῶν γονέων του, κατὰ τὰ ἔτη 1783 καὶ 1784, τὰ μέσα τῆς συντηρήσεως τοῦ Κοραῆ ἠλαττώθησαν πολύ. Ἐπειδὴ δὲ μετὰ ταῦτα οἱ πόροι του κατὰ μέγα μέρος προήρχοντο ἐκ συνδρομῶν συγγενῶν τινων καὶ φίλων, ἐν Σμύρνῃ προσερχομένων εἰς βοήθειαν τοῦ Κοραῆ, ὁ Keun συνετέλεσε πολὺ διὰ τοῦ ἰδίου παραδείγματος νὰ ὑποθάλπῃ τὸν ζῆλον αὐτῶν καὶ ὡς ἐκ τῆς ἐπιρροῆς ἣν ἐξήσκει ἐν τῇ πόλει ἐκείνῃ [3].

[1] Πρὸς τοῦτον σώζεται μία ἐπιστολὴ τοῦ Κοραῆ τοῦ ἔτους 1796· ἴδε Ἀπάνθισμα Β', Ἐπιστολῶν Α. Κοραῆ ἐκδ. Ἰακ. Ρώτα. Ἐν Ἀθήναις 1841 σελ. 98, καὶ «Lettres inédites de Coray à Chardon de la Rochette, σελ 303

[2] Πρβλ. καὶ Lettres inédites de Coray à Chardon de la Rochette ἐν σ. 2—3.

[3] Πρβλ. καὶ σελ 45 τοῦ Α' τόμου τῶν Ἐπιστολῶν Α. Κοραῆ, ἐκδ. Ν. Δαμαλᾶ.

Ἐνταῦθα παραθέτομεν περικοπάς τινας ἐκ τῶν ἐπιστολῶν τοῦ Κοραῆ πρὸς τὸν ἐπίσης πιστὸν φίλον του τὸν Πρωτοψάλτην, ἐν αἷς καταδεικνύεται ἀφ' ἑνὸς μὲν τὸ ζωηρὸν τῆς εὐγνωμοσύνης αἴσθημα ὅπερ ἔτρεφε πρὸς τὸν διδάσκαλον, ἀφ' ἑτέρου δὲ ἡ ἐνδελεχὴς μέριμνα ἣν ἐδείκνυε καθ' ὅλον τοῦτο τὸ διάστημα ὁ Keun[1] «Θαυμάζεις τὴν »πρὸς ἐμὲ διάθεσιν τοῦ Δόμινου[2] καὶ ἔχεις δίκαιον. Διότι ὅταν στο»χασθῇ τις τὴν ἰδικήν μου ἀναξιότητα καὶ τὴν ἀνυπέρβλητον εὔ»νοιαν τὴν ὁποίαν αὐτὸς ἔχει πρὸς ἐμέ, ἀπορεῖ τί νὰ εἰπῇ. Ἤθελες »ὅμως ἐκπλαγεῖς περισσότερον ἂν ἔβλεπες τὰς πρὸς ἐμὲ ἐπιστολάς του, »ἂν ἀνεγίνωσκες τὰς συμβουλάς, τὰς ἐνισχύσεις, τὰς παρακελεύσεις »τὰς ὁποίας μὲ γράφει διὰ νὰ μὲ θαρρύνῃ εἰς τὸν δρόμον τὸν ὁποῖον »τρέχω· σιωπῶ τὴν εὐγένειάν του· ὁ μικρότερος τίτλος ἀφ' ὅσους μὲ »δίδει εἰς τὰς ἐπιστολάς του εἶνε τό, ἀκριβέστατέ μου φίλε . . . Δὲν »τὸν χρεωστῶ μόνον σοφισμόν, ἀλλὰ καὶ τὴν διατήρησιν αὐτῆς τῆς »ζωῆς μου. Διότι ἂν δὲν ἔγινα σφάγιον τῆς μελαγχολίας, ἥτις μ' ἐπο»λιόρκει τόσους χρόνους, εἶναι αὐτὸς ὁ αἴτιος, ὅστις ἐγλύκανε τὸ ἀψίν»θιον τῆς λύπης μου μὲ τὸ μέλι τῶν σοφῶν του παραινέσεων καὶ συμ»βουλῶν. Ποσάκις ἕτοιμον νὰ ὀκλάσω, ὑποκάτω εἰς τὸ βάρος τῆς »ἀθυμίας μου μὲ ἀνώρθωσε καὶ μὲ ὑπεστήριξε ; . . .» Καὶ ἐν ἄλλῃ ἐπιστολῇ[3] «Ἡ πρόνοια τοῦ Θεοῦ εἶνε πολύτροπος καὶ πολυποίκιλος . . . »Αὕτη παρεκίνησε τὸν Δόμινον, ἄνδρα ξένον καὶ τὴν πατρίδα καὶ τὴν »θρησκείαν, νὰ μὲ στοχάζεται ὡς ἴδιον ἀδελφόν του, νὰ μὲ παρηγορῇ, »νὰ μὲ ἐνισχύῃ καὶ νὰ μὲ γράφῃ ὅτι ἡ μόνη του χαρὰ εἶναι νὰ μὲ ἴδῃ »εὐδαίμονα».

Ἀναγορευθεὶς ὁ Κοραῆς τῇ 11 Ἰουλίου 1786 διδάκτωρ τῆς ἰατρικῆς σχολῆς τοῦ Μομπελλιὲ μετὰ μεγίστων ἐπαίνων, προσεφώνησε τὴν λατινιστὶ γεγραμμένην ἐναίσιμον διατριβὴν αὐτοῦ, εἴτε θέσιν, τῷ ἀγαπητῷ αὐτοῦ διδασκάλῳ καὶ εὐεργέτῃ διὰ φράσεων ἀφελῶν καὶ ἅμα ἐνδεικτικῶν ἀκραιφνοῦς ἀγάπης. Ἡ θέσις αὕτη, πλείστου λόγου ἀξία, ἐπεγράφετο «Pyretologiae Synopsis»[4]. Ἐν τῇ ἀνεκλαλήτῳ δὲ

[1] Πρβλ. καὶ σελ. 54 τῶν Ἐπιστολῶν Α. Κοραῆ, ἔκδ. Ν. Δαμαλᾶ τοῦ Α' τόμ.

[2] Διὰ τούτου τοῦ τίτλου ἀποκαλεῖ πάντοτε ὁ Κοραῆς τὸν Keun, ὡς ὀνομάζονται κοινῶς παρ' ἡμῖν οἱ ἱερωμένοι ἐκ τῶν διαμαρτυρομένων.

[3] Ἴδε τόμ. Α' σελ. 46 Ἐπιστολῶν Α. Κοραῆ, ἔκδ. Ν. Δαμαλᾶ.

[4] Ἡ διατριβὴ αὕτη τυπωθεῖσα κατὰ τὸ 1786 ἐν Μομπελλιέ, μετετυπώθη ἐν τέλει τῶν «Lettres inedites de Coray à Chardon de la Rochette». Ταύτης δὲ τὰ προλεγόμενα μεταφρασθέντα εἰς τὴν ἑλληνικὴν ὑπὸ τοῦ διαπρεποῦς λογίου κ. Δ. Θερειανοῦ, κατεχωρίσθησαν ἐν τῷ πολυτίμῳ αὐτοῦ ἔργῳ περὶ Ἀδαμαντίου Κοραῆ.

χαρᾷ, ἥτις κατέλαβεν αὐτὸν διὰ τὴν ἀναγόρευσίν του, γράφει πρὸς τοῖς ἄλλοις καὶ τὰ ἑξῆς ὁ Κοραῆς εἰς τὸν Πρωτοψάλτην, ἀπαριθμῶν αὐτῷ τὰς παρὰ τοῦ Θεοῦ πρὸς αὐτὸν εὐεργεσίας [1] «. . . Δευτέρα εὐεργεσία νὰ γνωρίσω ἕνα φιλάνθρωπον ἄνθρωπον, τὸν Δόμινον Keun »ὅστις μ' ἐχορήγησεν ὅλα τὰ μέσα διὰ νὰ διασκεδάσω τὴν ἀμάθειάν »μου. Τρίτη εὐεργεσία· τὸ ταξείδιον τῆς Ὀλλανδίας, ὅπου γνωρίσας »ἀνθρώπους καὶ ἀπορρίψας τὸν ζυγὸν τῶν ἀθλίων γραμματικῶν, ἤρ»χισα νὰ σπουδάζω τοὺς Ἕλληνας συγγραφεῖς μὲ μέθοδον παντάπα»σιν διάφορον». Καὶ πολλάκις κατόπιν ἐν ταῖς ἐπιστολαῖς του πρὸς τὸν Πρωτοψάλτην ἐπανέρχεται εἰς τὸν ἔπαινον τοῦ σεβαστοῦ του εὐεργέτου, ὡς ἐν τῇ ἐπιστολῇ τῆς 3ης Νοεμβρίου 1787 [2]. «Ὁ Δόμινος δὲν »λείπει εἰς ὅλας του τὰς ἐπιστολὰς νὰ παραμυθᾷ τὴν ὀλιγοψυχίαν »μου, νὰ θαρρύνῃ τὴν ἀδυναμίαν μου καὶ ἐν ἑνὶ λόγῳ σπουδάζει μὲ »ὅλους τοὺς τρόπους νὰ μὲ στηρίξῃ καὶ μὲ κρατήσῃ κλονούμενον καὶ »κινδυνεύοντα κατὰ πᾶσαν ὥραν νὰ πέσω . . . Ὁ Δόμινος εἶναι . . . «εἶναι . . . ἄνθρωπος, δὲν ἔχω μεγαλείτερον τίτλον νὰ τὸν δώσω».

Ὅτε ὀλίγον πρότερον, ὁ κατὰ τὸ ἔτος 1786 περιηγούμενος ἀνὰ τὴν Ἑλλάδα καὶ Ἀνατολὴν δεινὸς σχολιαστὴς τοῦ Ὁμήρου Villoison μετὰ τοῦ διασήμου λάτρου τῆς ἀρχαιότητος κόμητος de Choiseul Gouffier πρεσβευτοῦ τῆς Γαλλίας ἐν Κωνσταντινουπόλει διῆλθε πολλάκις διὰ Σμύρνης, ἐγνωρίσθη μετὰ τοῦ Keun, τῇ συστάσει τοῦ Κοραῆ, ὅστις ἤρξατο ἤδη νὰ γίνηται γνωστὸς εἰς τοὺς ἐν Γαλλίᾳ λογίους [3]. Αἱ λεπτομέρειαι τῆς ἐν Σμύρνῃ διατριβῆς τοῦ Villoison δὲν εἶνε ἡμῖν πολὺ γνωσταί, ἐπειδὴ τὸ μέγα σύγγραμμά του «Ἱστορικὴ Περιήγησις ἐν Ἑλλάδι» τὸ ἐπιχειρηθὲν μετὰ τοσαύτης φιλοπονίας, δὲν ἐξεδόθη δυστυχῶς μέχρι τοῦδε. Κατὰ πᾶσαν πιθανότητα θὰ ἀνέφερεν ἐντὸς αὐτοῦ πολλὰ περὶ Σμύρνης καὶ περὶ τῶν σχέσεων αὐτοῦ μετὰ τοῦ Βερνάρδου Keun, μεθ' οὗ πολλάκις μετὰ τὴν εἰς Γαλλίαν ἐπάνοδον ἀντήλλασσε φιλοφρονήσεις διὰ τοῦ κοινοῦ αὐτῶν φίλου Κοραῆ [4].

Κατὰ τοὺς χρόνους ἐκείνους ἴσως ὁ Keun ἐπεχείρησε ταξείδιον εἰς Ὀλλανδίαν, διελθὼν διὰ Παρισίων· τοῦτο δὲ εἰκάζομεν ἔκ τινος τῶν

[1] Ἴδε ἐπιστολ. Ἀ. Κοραῆ, ἔκδ. Δαμαλᾶ τόμ. Α', σελ. 64.

[2] Ἴδε ἀνωτέρω σελ. 99 καὶ 103.

[3] Ἴδε Ἐπιστολῶν Ἀ. Κοραῆ, ἔκδ. Δαμαλᾶ τόμ. Α' σελ. 46 καὶ 47. Πρβλ. πρὸς τούτοις καὶ σελ. 43 τοῦ αὐτοῦ τόμου, ἔνθα γίνεται μνεία τῆς συστάσεως τοῦ Villoison ὑπὸ τοῦ Κοραῆ πρὸς τὸν τότε Οἰκουμενικὸν Πατριάρχην.

[4] Ἴδε πρὸς τοῖς ἄλλοις καὶ Lettres de Coray à Chardon de la Rochette ἐν σελ. 34.

τοῦ Κοραῆ πρὸς αὐτὸν ἐπιστολῶν, περὶ ὧν κατωτέρω γενήσεται λόγος [1].

Ὁ Κοραῆς μετὰ τὴν ἀποπεράτωσιν τῶν σπουδῶν αὐτοῦ ἐν Μομπελλιὲ καὶ μετὰ διετῆ περίπου διαμονὴν ἔπειτα ἐν ταύτῃ τῇ πόλει, μὴ ἐπιθυμῶν πλέον νὰ ἐπανέλθῃ εἰς Σμύρνην ἕνεκα τῶν φιλελευθέρων φρονημάτων του, μετέβη εἰς Παρισίους, ὅπως ἀσχοληθῇ περί τινας διορθώσεις εἰς τὸν Ἱπποκράτην, τοῦθ' ὅπερ ὑπῆρξε τὸ πρωτόλειον τῶν φιλοσοφικῶν αὐτοῦ ἔργων περὶ τὴν ἑρμηνείαν τῶν ἀρχαίων συγγραφέων. Ἐξηκολούθει δὲ πάντοτε ἀνταποκρινόμενος μετὰ τοῦ φίλου Keun ὡς καὶ πρότερον. Ἐκ ταύτης τῆς ἀλληλογραφίας διεσώθησαν εὐτυχῶς τινες ἐπιστολαὶ γαλλιστὶ γεγγραμέναι, ἐκδοθεῖσαι ὑπὸ τοῦ Ἰακώβου Ρώτα ἐν ἔτει 1841 ἐν τῷ Β' Ἀπανθίσματι τῶν ἐπιστολῶν τοῦ Κοραῆ [2].

Εἰς δὲ τὰς μετὰ τὴν καταδίκην Λουδοβίκου τοῦ ΙϚ' ἐπελθούσας δυσχερεῖς καὶ ἀπαισίους ἡμέρας τῆς Γαλλικῆς Ἐπαναστάσεως, κατὰ τὰς ὁποίας ὁ Κοραῆς περιῆλθεν εἰς ἐσχάτην ἔνδειαν, μὴ ἐκτιμωμένων τότε κατ' ἀξίαν τῶν φιλολογικῶν προϊόντων καὶ ἕνεκα τῆς καταπληκτικῆς ὑπερτιμήσεως τῶν τοῦ βίου, ὁ Keun προσέδραμε πολυειδῶς εἰς βοήθειαν τοῦ προστατευομένου του, ὁτὲ μὲν γενναίως συνεισφέρων ἐκ τῶν ἰδίων αὐτοῦ, ἄλλως μετρίων, πόρων, ὁτὲ δὲ παρορμῶν τοὺς ἄλλους γνωστούς του Σμυρναίους πρὸς ἀνακούφισιν τοῦ δεινῶς κατατρυχωμένου Ἑλληνιστοῦ. Τὰ κατὰ ταύτην τὴν ἐποχὴν καταδεικνύονται ἐν βραχεῖ ἐκ τῆς ἀπὸ 27 Νοεμβρίου 1796 ἐπιστολῆς πρὸς τὸν Πρωτοψάλτην [3] «. . . χωρὶς τὴν πρόθυμον βοήθειαν τοῦ Δόμινου, χωρὶς τὰς παρηγορίας αὐτοῦ τοῦ πιστοῦ καὶ γενναίου φίλου, ἤθελες πρὸ πολλοῦ ψάλλειν αὐτοῦ τὸ μνημόσυνόν μου. Ἔξω ἀπὸ τὴν δαψιλῆ βοήθειαν τὴν ὁποίαν μ' ἔπεμψε, μὲ παρακαλεῖ θερμῶς καὶ μὲ ἐξορκίζει, νὰ τὸν ἀνακαλύψω φιλικῶς ὅλας μου τὰς χρείας, διὰ νὰ μὲ βοηθήσῃ ἀκόμη περισσότερον. Ἐλυπήθη μεγάλως ὅταν ἔμαθεν ὅτι ἠναγκάσθην νὰ πωλήσω μέρος ἀπὸ τὰ βιβλία μου, διὰ νὰ μὴ λιμοκτονηθῶ.» — Δυστυχῶς μόνον μέχρι τοῦ ἑπομένου ἔτους 1797 σώζεται ἡ ἀλληλογραφία τοῦ Κοραῆ μετὰ τοῦ καλοκαγάθου προστάτου αὐτοῦ, ὥστε δὲν δυνάμεθα νὰ παρακολουθήσωμεν περαιτέρω τὰ κατὰ τὰς σχέσεις αὐτῶν.

Περὶ δὲ τὰ τελευταῖα ἔτη τῆς ζωῆς αὐτοῦ, ὁ ἀείποτε πρὸς τοὺς

[1] Ἴδε ἀνωτέρω σελ. 14 καὶ Ἀπάνθισμα Α' ἐπιστολῶν Α. Κοραῆ ἐκδ. Ἰακ. Ρώτα σελ. 83.

[2] Μετετυπώθησαν δὲ ὑπὸ Αἰμιλίου Egger καὶ μαρκησίου de St Hilaire ἐν τῷ συγγράμματι Lettres de Coray à Chardon de la Rochette τῷ πολλάκις μνημονευθέντι.

[3] Ἴδε Ἐπιστολῶν Α. Κοραῆ ἐκδ. Δαμαλᾶ τόμ. Α', σελ. 322.

φιλομαθεῖς ἀρωγὸς Keun συνέδραμε καὶ ἐδίδαξε μετὰ πατρικῆς ἐπίσης στοργῆς καὶ ἕτερον νεαρὸν Ἕλληνα διατρίβοντα τότε ἐν Σμύρνῃ, πολλῷ μὲν ὑποδεέστερον τοῦ Κοραῆ κατὰ τὴν σοφίαν, μέγαν δὲ ἐπίσης ζηλωτὴν τῶν πατρίων· λέγω τὸν Ἰάκωβον Ρώταν, ἐκ τῆς νήσου Κέω, μετέπειτα δὲ ἔμπορον ἐν Τεργέστῃ, ὅστις ὑπῆρξε θεματοφύλαξ, οὕτως εἰπεῖν, τῶν προϊόντων τῆς διανοίας τοῦ Κοραῆ, οὗ ἐξέδωκε κατόπιν ἐν δυσὶ τόμοις πλείστας ἐπιστολάς [1]. Ἀμφότεροι οὗτοι οἱ πολλαχῶς ὑπὸ τοῦ Keun εὐεργετηθέντες φίλοι ἐν τῇ κατόπιν μεταξὺ αὐτῶν ἀλληλογραφίᾳ, συχνάκις μετὰ συγκινήσεως μνημονεύουσι τοῦ ὀνόματος τοῦ κοινοῦ αὐτῶν διδασκάλου [2]. Ὁ δὲ Ρώτας ἐν τῷ προλόγῳ τοῦ Α' τόμου τῶν ἐκδοθεισῶν ὑπ' αὐτοῦ ἐπιστολῶν [3] ἐκφράζεται οὑτωσὶ περὶ τοῦ ἐξαιρέτου ἀνδρός. «Εἰς τὴν νεαράν μου ἡλικίαν ηὐτύχησα νὰ λάβω τὴν »φιλίαν καὶ διδασκαλίαν τοῦ σεβασμίου καὶ ἐναρέτου Δόμινου Βερνάρδου »Κεοῦν. Τὸν χρεωστῶ αἰώνιον εὐγνωμοσύνην διὰ τὴν ὁποίαν ἔδειξεν εἰς »ἐμὲ πατρικὴν εὔνοιαν καὶ διὰ τὰ σοφὰ καὶ θαυμαστὰ παραγγέλματα »ὅσα ἤκουσα ἀπὸ τὸ μελίρρυτον αὐτοῦ στόμα!»

Δὲν γνωρίζομεν ὁποῖα ὑπῆρξαν τὰ ὕστατα ἔτη τοῦ βίου τοῦ Keun· τοῦτο δὲ μόνον εἶνε ἡμῖν γνωστὸν ὅτι ἀπεβίωσε κατὰ τὰς ἀρχὰς τοῦ παρόντος αἰῶνος ἐν Σμύρνῃ καὶ ἐτάφη ἐντὸς τοῦ τῶν Διαμαρτυρομένων Ὀλλανδῶν κοιμητηρίου, τοῦ ὄπισθεν τοῦ ναΐσκου καὶ τοῦ νοσοκομείου αὐτῶν εὑρισκομένου. Διὰ τοῦτο δὲν κρίνομεν ἄσκοπον ἵνα πρὸ τοῦ τέλους τῆς πραγματείας ταύτης διαλάβωμεν ἔν τισι περὶ τοῦ χώρου τούτου, τοῦ εἰς πλείστους ἔτι Σμυρναίους ὀλίγον γνωστοῦ.

Οἱ ἐν Σμύρνῃ διαμένοντες καὶ ἐν αὐτῇ ἐμπορευόμενοι ὡς τὸ πλεῖστον Ὀλλανδοὶ εἶχον κατὰ τοὺς πρώτους αἰῶνας τῆς ἐν τῇ πόλει ἐγκαταστάσεώς των τὸ νεκροταφεῖον αὐτῶν, ὡς καταφαίνεται ἐκ τῶν περιηγητῶν Balthazar de Monconys ἐν ἔτει 1648 καὶ Cornelius Le Bruyn 1678 [4], ἐν θέσει οὐχὶ εὐκόλως σήμερον προσδιοριζομένη, δηλαδὴ πλησίον τῆς τότε ὑπαρχούσης ἐκκλησίας τῶν ὀρθοδόξων Ἁγ. Παρασκευῆς (ἐπὶ τῆς θέσεως τῆς ὁποίας εἶνε ἐκτισμέναι σήμερον αἱ φυλακαὶ) τῆς

[1] Ἀπάνθισμα ἐπιστολῶν Ἀδαμαντίου Κοραῆ ἐκδιδ. Ἰακ. Ρώτα. Ἐν Ἀθήναις 1839, καὶ Ἀπάνθισμα δεύτερον. Αὐτόθι 1841.

[2] Πρβλ. καὶ σελ. 5 καὶ 235 τοῦ Γ' τόμου τῶν Ἐπιστολῶν Α. Κοραῆ, ἐκδ. Ν. Δαμαλᾶ.

[3] Ἴδε σελ. η' τοῦ Ἀπανθίσματος Ἐπιστολῶν Α. Κοραῆ ἐκδ. Ι. Ρώτα 1839.

[4] Ἴδε «Journal des Voyages de M. de Monconys ect. Lyon MDCLXV» τομ. Α' σελ. 448. καὶ Voyage dans le Levant ect... par Corneille Le Bruyn, Paris, Cavelier. 1714. τομ. Α' σελ. 24.

χρησιμευούσης ὡς Μητροπόλεως, κατὰ τὸν περιηγητὴν Thevenot, ὅστις τὴν ἀποκαλεῖ Sainte Venerande [1].

Κατὰ ταῦτα, τὸ νεκροταφεῖον ἔκειτο ὡς ἔγγιστα μεταξὺ τοῦ Ὀθωμανικοῦ Νοσοκομείου καὶ τῶν μνημείων τοῦ αὐτοῦ θρησκεύματος τῶν καταφύτων ἀπὸ ὡραίας κυπαρίσσους. Ἐντὸς δὲ τούτου τοῦ χώρου ἐθάπτοντο καὶ οἱ Ἄγγλοι καὶ οἱ Γάλλοι, ὧν ὅμως αἱ περιοχαὶ ἐχωρίζοντο ἀπ' ἀλλήλων διὰ μικροῦ τειχίσματος. Ἕνεκα τῆς ἀποστάσεως αὐτοῦ τοῦ νεκροταφείου ἀπὸ τῆς εὐρωπαϊκῆς συνοικίας καὶ τῆς ἐλλείψεως πιθανῶς ἀσφαλείας ἐν ταῖς μεταξὺ ὁδοῖς, συνείθιζον τότε νὰ μεταφέρωνται οἱ νεκροὶ ἐπὶ ἀκατίου, παρακολουθουμένου ὑπὸ ἑτέρων φερόντων τὴν νεκρικὴν συνοδίαν[2]. Ἦτο δὲ τὸ νεκροταφεῖον τῶν Ὀλλανδῶν πολυτελῶς κεκοσμημένον, κατὰ τὸν προειρημένον Heymann, διὰ μαρμαρίνων τάφων, κεκαλυμμένων ὑπὸ πομπωδῶν ἐπιγραφῶν [3]. Τούτων τὸ ὑλικὸν ἴσως προήρχετο ἐκ τοῦ οὐχὶ μακρὰν κειμένου ἀρχαίου ναοῦ τοῦ Ἀσκληπιοῦ καὶ ἐκ τοῦ εἰς τὰς ἀνωφερείας τοῦ Πάγου εὑρισκομένου μεγάλου Σταδίου, τοῦ χρησιμεύοντος τότε κατά τινας ἀντὶ λατομείου, ὅθεν προσεπορίζετο ἡ πόλις τὰ πρὸς οἰκοδομὴν ἀναγκαῖα. Ἀλλὰ προϊόντος τοῦ χρόνου, περὶ τὰ μέσα τοῦ ΙΗ' αἰῶνος ἤρχισε φαίνεται τὸ μέρος νὰ μὴ εἶνε λίαν κατάλληλος τόπος ταφῆς, διὰ τὴν γειτνίασιν πιθανῶς πολλῶν μὴ χριστιανῶν, δυσμενῶς διακειμένων πρὸς τοὺς Εὐρωπαίους. Δι' ὅπερ ἐκείνην τὴν ἐποχὴν δυσκόλως μὲν τὸ ἐφ ἡμῖν ἐξακριβουμένην, ἀλλ' οὐχὶ μεταγενεστέραν τοῦ ἔτους 1780, οἱ Ὀλλανδοὶ ἤρχισαν νὰ θάπτωσι τοὺς νεκροὺς αὐτῶν παρὰ τὸ Νοσοκομεῖον αὐτῶν, τὸ ἔτι καὶ σήμερον εὑρισκόμενον ἐπὶ τῆς ὁδοῦ τῆς λεγομένης τῶν Νοσοκομείων, ἐν ᾗ καὶ τὰ τῶν Ὀρθοδόξων, τῶν Αὐστριακῶν καὶ τῶν Ἄγγλων. Τὸ δὲ παλαιὸν ἐγκαταλειφθὲν νεκροταφεῖον ὑφίστατο ἀρκετὸν καιρὸν εἰσέτι, ἀλλ' ἐπειδὴ ὀλίγον κατ' ὀλίγον ἤρχισαν ὑπὸ τῶν πέριξ οἰκούντων, νὰ βεβηλῶνται οἱ ἐκεῖ σωζόμενοι τάφοι καὶ νὰ μὴ τηρῆται τὸ πρὸς τοὺς νεκροὺς ὀφειλόμενον σέβας, ἀνεκομίσθησαν τὰ ὀστᾶ κατὰ τὰς ἀρχὰς τῆς παρούσης ἑκατονταετηρίδος καὶ κατετέθησαν ἐν τῷ νέῳ κοιμητηρίῳ ἐντὸς εὐπρεποῦς κοινοταφίου, ἐφ' οὗ ἀναγινώσκεται ἡ ἑξῆς ἀξιομνημόνευτος λατινικὴ ἐπιγραφή :

[1] Ἴδε Relation d'un Voyage fait au Levaut... par Mr de Thevenot, Paris MDCLXV. τόμ. Α' σελ. 175.

[2] Ἴδε Monconys l. c. Τομ. Α' σελ. 449.

[3] Ἴδε τῆς ἀγγλικῆς μεταφράσεως τοῦ ἔργου Travels through part of Europa, Asia Minor etc... by S. Aegidius van Egmond und John Heymann... translated from the low Dutch. London 1759 τόμ Α' σελ. 97.

Inclytae gentis Batavae
defunctorum ossa
quae usque adhuc prope S. Venerandae
in eorum veteri coemeterio jacuerunt
e barbarorum insultationibns erepta
ac zelo pietate sumptibus translata
ANNO MDCCCIII
hic
pristino honore restituta
conquiescunt
Ezeciel vaticin· de osssibus istis Cap. 37 vers. 4.

Ἡνωμένος μετὰ τοῦ Νοσοκομείου, οὗ τὸ ἔτος τῆς ἱδρύσεως, πάντως ὄχι μεταγενέστερον τοῦ ἔτους 1739, δὲν εἶνε ἡμῖν γνωστόν, ὑπάρχει ὁ ναΐσκος τῶν Ὀλλανδῶν, αὐτὸς οὗτος πιθανῶς ὅπου ἀντήχει ἄλλοτε ἡ σεβασμία φωνὴ τοῦ ἀγαθοῦ ἱεροκήρυκος Keun. Ὄπισθεν τούτου εὑρίσκεται ὁ πρὸς ταφὴν χῶρος, ὅστις ηὐρύνθη κατὰ διαφόρους ἐποχάς, περιβαλλόμενος ὑπὸ ὑψηλῶν τοίχων, ἐντὸς καταφύτου κήπου φιλοκάλως διεσκευασμένου, ὃν ἐκ πρώτης ὄψεως δὲν θὰ ἠδύνατό τις νὰ ἐκλάβῃ ὡς τὸ καταφύγιον τοῦ θανάτου. Ἐνταῦθα δὲ καὶ πάντες οἱ διαμαρτυρόμενοι τῶν ἄλλων ἐθνῶν, πλὴν τῶν Ἄγγλων, ἔχουσι τοὺς τάφους των. Ἀλλὰ σημειωτέον ὅτι ἀπὸ τοῦ ἔτους 1873 δὲν γίνεται πλέον χρῆσις τοῦ κοιμητηρίου τούτου· οὐχ ἧττον οἱ εὑρισκόμενοι τάφοι διατηροῦνται ἐν ἀρίστῃ καταστάσει.

Ἐντὸς λοιπὸν τούτου τοῦ χώρου εὑρίσκονται, τεθαμμένοι πλὴν πολλῶν ἄλλων (ἰδίως τοῦ Otto Richter, νεαροῦ ἐκ Λιβονίας περιηγητοῦ προοιωνιζομένου μὲν λαμπρὸν μέλλον, πλὴν προώρως ἐν Σμύρνῃ τῷ 1816 ἀποβιώσαντος[1] καὶ τοῦ περὶ τὴν ἀρχαιολογίαν ἀσχολουμένου καὶ ὡς διπλωμάτου διακριθέντος Σουηδοῦ Γεράρδου Ἰωάννου de Heidenstam † 1803)[2] καὶ οἱ παλαιοὶ γνώριμοι τοῦ Κοραῆ, τοὺς ὁποίους ἐνθυμεῖται πάντοτε[3], ἤτοι ὁ Δανιὴλ Ἀλέξανδρος κόμης de Hochepied, πρόξενος τῆς Ὀλλανδίας ἐπὶ 40 ἔτη διατελέσας ἐν Σμύρνῃ καὶ ἀποθανὼν τῷ 1796, ὁ Δαβὶδ Van Lennep ἐξ Ἀμστελοδάμου

[1] Ἴδε: Vivien de St. Martin «Description Historique et Géographique de l'Asie Mineure. Paris, 1852. Τόμ. Β' σελ. 180—184 καὶ 788.

[2] Ἴδε· Vivien de St. Martin l. c. σελ. 137 καὶ 775 τοῦ Β' τόμου· οὗτος ἦτο πατὴρ τοῦ ἐν Ἑλλάδι ἐπὶ πολλὰ ἔτη διατελέσαντος ἐπιτετραμμένου τῆς Σουηδίας.

[3] Πρβλ. καὶ Lettres de Coray à Chardon de la Rochette σελ. 87.

πλούσιος έμπορος άποκατασταθεὶς ἐν Σμύρνῃ, πατὴρ καὶ πάππος τῶν μετέπειτα προξένων τῆς Σουηδίας καὶ Ὁλλανδίας ἐν Σμύρνῃ καὶ ἐν Ἑλλάδι, ἀποθανὼν τῷ 1797 [1], ὁ Δανιὴλ Fremeaux ἐπίσης εὐκατάστατος ἔμπορος, ὃν ἀναφέρουσι πλεῖστοι περιηγηταί, καὶ ὁ προμνησθεὶς πιστὸς φίλος τοῦ Κοραῆ Ἰωάννης Φραγκῖσκος Dentand, ἀποβιώσας ὕςτατοςπάντων τῷ 1808. Τέλος δ' ἔν τινι γωνίᾳ παρὰ τὸν μεσημβρινὸν τεῖχον ἀναπαύεται (resurrectionem expectans, κατὰ τὴν ἐπιτύμβιον αὐτοῦ ἐπιγραφὴν) ἐντὸς ἁπλουστάτου καὶ ἀπερίττου μνημείου ὁ καλὸς κἀγαθὸς Βερνάρδος Keun, ἀποβιώσας ἐν ἔτει 1801 ἐν ἡλικίᾳ 68 ἐτῶν. Τούτου ἀπόγονοι, εἰ μὴ κατ' εὐθεῖαν, σώζονται ἐν Σμύρνῃ καὶ ἀλλαχοῦ.

Ν. Κ. Χ. Κωστῆς.

ΙΣΤΟΡΙΚΑΙ ΣΗΜΕΙΩΣΕΙΣ ΠΕΡΙ ΣΤΑΦΙΔΟΣ [2]

ΕΝ ΕΠΤΑΝΗΣΩι ΚΑΙ ΙΔΙΩΣ ΕΝ ΖΑΚΥΝΘΩι

Εἰς τὸ δημοσιευθὲν ἐν τῷ προηγουμένῳ τεύχει ὑπόμνημα τὸ γραφὲν ἐν ἔτει 1602, εἴδομεν ὅτι εἰς τὴν Ἑλλάδα ἡ καλλιέργεια τῆς σταφίδος ἦτο παρημελημένη καὶ ὑπῆρχεν ἰδέα ὅτι ἔμελλον νὰ τεθῶσι νέαι φυτεῖαι, ἕνεκα τοῦ νέου τούτου νόμου ἐν Ἑπτανήσῳ. Ἐπίσης εἴς τινα ἔγγραφα ἀναφέρεται ὅτι φυτεῖαί τινες σταφίδος ἦσαν εἰς τὴν Κορινθίαν κατὰ τὰς ἀρχὰς τοῦ δεκάτου ἑβδόμου αἰῶνος. Ἐκ τῶν περιηγητῶν οὓς ἀναφέρει ὁ κ. Ξένος καὶ ἐξ ἄλλων ἐγγράφων καταφαίνεται ὅτι δὲν ἐγένοντο νέαι φυτεῖαι εἰς τὰ γείτονα μέρη καὶ τοῦτο πρὸς ὄφελος τῶν νήσων.

Ἐκτὸς τοῦ ῥηθέντος ὑπομνήματος, καὶ ἄλλα περὶ τοῦ ἰδίου ἀντικειμένου καὶ ἄλλων σχετικῶν ἀπέστειλε πρὸς τὸν Δοῦκα τῶν Ἑνετῶν ἡ Κοινότης, ὅπως οἱ ἁρμόδιοι πεισθῶσιν ὅτι οἱ χωρικοὶ ἰδίως θὰ λιμοκτονήσωσι καὶ ὅτι τέλος ἡ νέα αὕτη ἀπόφασις τῶν ἐπὶ τοῦ ἐμπορίου Ἐφόρων (Savi) δὲν ἦτο πρακτική. Εἰς τὰ πρακτικὰ ταῦτα τοῦ Συμβουλίου ἀποδεικνύονται αἱ ἐνέργειαι τῆς Κοινότητος καὶ τὸ ἐνδιαφέρον ὅπερ ἔλαβεν αὕτη ὑπὲρ τῶν συμφερόντων τοῦ τόπου [3]. Καὶ ἡ Κεφαλ-

[1] Περὶ τούτου γίνεται λόγος ἐν τῷ ὑπὸ τοῦ φιλελληνικωτάτου Guys ποιηθέντι. Voyage Littéraire de la Grèce ἐν σελ. 325 τοῦ Β' τόμου τῆς Γ' ἐκδόσεως. ἐν ἔτει 1783.

[2] Συνέχεια· ἴδε φυλλάδ. 7.

[3] Atti Consiglio Communità, Ἀρχειοφυλακεῖον.

λληνία ὡσαύτως εἰς τὸ ζήτημα τοῦτο δὲν ἔμεινεν ἀπαθής. Ἡ Κυβέρνησις τέλος ἡ ἰδία ἐπείσθη ὅτι δὲν ἦτο ἐπιτυχὴς ἡ ἀπόφασις αὕτη, καθὸ δυσεκτέλεστος, καὶ ἡ λαθρεμπορία ἕνεκα τούτου ἀνεπτύσσετο περισσότερον. Ἐξήγετο διὰ νυκτὸς ἡ σταφὶς εἰς Γλαρέντσαν, ὅπου Ἄγγλοι ἔμποροι, ὡς εἴδομεν, ἤρχισαν νὰ ἐγκαθίστανται. Οἱ Ἑνετοὶ ταχέως ἐνόησαν ὅτι οὕτω τὰ μέγιστα ἐζημιοῦντο [1]. Ὅθεν ἐπέβαλον ἐκ νέου τὸν ἐξαγωγικὸν φόρον, τὸ 1609, τῆς *nuova imposta*. Ἀλλὰ τὰ παράπονα κατὰ τῆς *nuova imposta* καὶ ἔπειτα τῆς *nuovissima*, δὲν ἔπαυσαν, ἄνευ ὅμως ἱκανοποιήσεως τῶν κατοίκων.

*
* *

Ἂς ἴδωμεν νῦν τὶ λέγουσι καὶ οἱ περιηγηταί. Ὁ κ. Ξένος δικαίως ἐπικαλεῖται τὴν μαρτυρίαν τοῦ Σάντη, ὅστις ἐπεσκέφθη τὴν Ζάκυνθον τὸ 1610. Λέγει ὁ περιηγητὴς οὗτος: «Ἀλλὰ τὰ κύρια πλούτη τῆς »Ζακύνθου προέρχονται ἐκ τοῦ σταφιδοκάρπου, ὅστις εἶνε ἀντικείμενον »σπουδαίας ἐμπορίας, ἰδίως μὲ τὴν Ἀγγλίαν καὶ Ὀλλανδίαν, διότι »ἄλλως ἐνταῦθα ἠγνόουν τὶ νὰ τὴν κάμουν, τοσοῦτο μᾶλλον, καθόσον »πρὸ τῆς σταφίδος, μόλις ἠδύναντο νὰ ἀπαλλαχθῶσιν ἐκ τοῦ κατα»τρύχοντος αὐτὴν λιμοῦ. Σήμερον ἐκκαθαρίζουν ἐτησίως 150,000 τσε»κίνια, ἐκτὸς τοῦ ὅτι ἡ Ἑνετία λαμβάνει καὶ αὕτη 48,000 τάλ»ληρα διὰ τελωνιακὰ καὶ ἄλλα ἐξαγωγῆς δικαιώματα. Ἀδύνατον »εἶνε, νὰ φαντασθῇ τις, πῶς ἓν μικρὸν μέρος τῆς γῆς φυτευμένον μὲ »σταφιδαμπέλους, παράγει τοιοῦτον πλοῦτον, διότι ἡ νῆσος εἶνε ὀρεινή, »μὴ παράγουσα σῖτον, ἐπαπειλουμένη ἐκ λιμοῦ ὁσάκις οἱ σφοδροὶ ἄνε»μοι ἀποκλείουσι τὰ πλοιάρια, τὰ μετακομίζοντα τοὺς δημητρια»κοὺς καρποὺς ἐκ τοῦ ἀντικρὺ Μωρέως, ἀπέχοντος δέκα μόνον λεύγας »τῆς Ζακύνθου [2]».

Ἰδέαν τινὰ σαφῆ περὶ τῆς καταστάσεως τῆς σταφίδος περὶ τὸν δέκατον ἕβδομον αἰῶνα παρέχει ἡμῖν καὶ ὁ ἀρχαιομαθής, φιλολόγος καὶ ἰατρὸς Γάλλος Ἰάκωβος Spon μετὰ τοῦ συνοδοιπόρου του φιλομαθοῦς Ἄγγλου Γεωργίου Wheller. Οὗτοι ἐπεσκέφθησαν τὰς ἡμετέρας νήσους καὶ τὴν Ἑλλάδα τὸ 1675, καὶ ἐδημοσίευσαν ἰδιαιτέρως τὰς ἐντυπώσεις καὶ μελέτας αὐτῶν [3]. Ὁ Spon διηγεῖται ὅτι ἐν Ἰθάκῃ ἡ

[1] Πάρτς *Κεφαλληνία καὶ Ἰθάκη* σελ. 361.

[2] Σ. Ξένου: *Ἱστορία τῆς Σταφίδος ἐν Ἀκροπόλει Φιλολογικῇ* σελ. 178. Παραπέμπομεν εἰς τὸν Ξένον, καθότι δὲν εἴδομεν τὸ σύγγραμμα τοῦ Σάντη.

[3] Τὸ ἔργον τοῦ Γάλλου τιτλοφορεῖται: Voyage d'Italie, de Dalmatie, de Grèce et de Levant, fait aux années 1675 et 1676 par Jacob Spon docteur

»εἰς Κόρινθον ἡ σταφίς. Ἴσως τὴν παρημέλησαν, διότι δὲν ὑπάρχου»σιν ἀγορασταὶ ἐκεῖ; καθότι τῶν Τούρκων τὸ φιλύποπτον ἀπαγορεύει »εἰς τὰ μεγάλα πλοῖα τὸν εἴσπλουν εἰς τὸν Κορινθιακὸν κόλπον. Ἡ »σταφὶς δὲν βλαστάνει μεταξὺ τῶν θάμνων, ὡς τὰ ἰδικά μας λευκὰ »καὶ κόκκινα κουρραντιά· ἀλλὰ παράγεται ἐκ κλημάτων ἀμπέλου ὡς »πᾶσαι αἱ λοιπαί των σταφυλαί. Οἱ βότρυές της εἶναι μικροί, ἄνευ »πυρήνων, ἐρυθροὶ δὲ ἢ μᾶλλον μελανοὶ τὸ χρῶμα. Ὅτε διῆλθον ἐκ »Πλακεντίας τῆς Ἰταλίας, εὗρον ἐκεῖ λευκὴν τοῦ εἴδους τούτου στα»φίδα, διαφέρουσαν μόνον κατὰ τὸ χρῶμα . . . Τὰ κουρραντιὰ πω»λοῦνται περίπου πρὸς δώδεκα τάλληρα τὴν χιλιάδα καὶ ἕτερα δώ»δεκα τάλληρα πληρώνουσιν εἰς τοὺς Ἑνετοὺς εἰς ἐξαγωγικὸν τέλος. »Ἡ Ζάκυνθος παράγει ἐτησίως πέντε ἢ ἓξ φορτία, ἡ Κεφαλληνία »τρία ἢ τέσσαρα φορτία καὶ τὸ Αἰτωλικόν, Μεσολόγγιον καὶ αἱ Πά»τραι ἓν μόνον φορτίον, μέρος τοῦ ὁποίου εἶναι καὶ ὁ σταφιδόκαρ»πος τὸν ὁποῖον φέρουσιν ἐκ τοῦ κόλπου τῆς Κορίνθου. Διὰ τὴν δέου»σαν ὑποστήριξιν τοῦ ἐμπορίου τούτου οἱ Ἄγγλοι ἔχουσιν ἐν Ζακύνθῳ »πρακτορεῖον, συγκροτούμενον ἐκ τοῦ ἄγγλου προξένου καὶ πέντε ἢ ἓξ »ἐμπόρων τῆς Ἑταιρίας τῆς Ἀνατολῆς (Levant). Οἱ Ὀλλανδοὶ »ἔχουν τὸν πρόξενόν των καὶ ἕνα ἢ δύο ἐμπόρους, καθὼς καὶ οἱ Γάλ»λοι τὸν πρόξενόν των καὶ ἕνα ἔμπορον. Τὸ κυριώτερον ἐμπόριον εὑ»ρίσκεται εἰς χεῖρας τῶν Ἄγγλων καὶ δικαίως, διότι καταναλίσκουσιν »ἐκ τοῦ καρποῦ τούτου ἑξάκις περισσότερον ἢ ὅτι ὁμοῦ οἱ Γάλλοι καὶ οἱ »Ὀλλανδοί. Οἱ Ζακύνθιοι ἀγνοοῦσιν εἰς τὶ μεταχειριζόμεθα τὴν στα»φίδα. Νομίζουσιν ὅτι τὴν μεταχειριζόμεθα εἰς τὴν βαφήν»[1].

Ὅπως ὁ ἀναγνώστης λάβῃ ἰδέαν τινὰ τῆς ποσότητος τῆς παραγωγῆς τῆς σταφίδος κατὰ τὸ 1675, λέγομεν ὅτι τὰ μεταφέροντα τότε τὴν σταφίδα πλοῖα ἦσαν τὰ καλούμενα κλίπερς (Clippers), ἅτινα δὲν ἦσαν μεγαλείτερα τῶν 200 τόνων. Ἕκαστος τόνος, ὡς γνωστόν, ἰσοδυναμεῖ πρὸς 2,144 καὶ $^1/_8$ ἑνετικὰς λίτρας ἢ 793 ὀκάδας καὶ 166 δράμια.

Ὁ Beaujour[2] προσέτι ἱστορεῖ ὅτι «οἱ Ἄγγλοι κάμνουσι μεγίστην »κατανάλωσιν τῆς σταφίδος εἰς τροφήν, ἐνῷ ἐν Γαλλίᾳ τὴν μετα»χειρίζονται ἐν τῇ φαρμακοποιίᾳ, ἐν Ἰταλίᾳ δὲ εἰς κατασκευὴν οἰνο»πνεύματος καὶ εἰς ἄλλους κλάδους τῆς βιομηχανίας».

Καὶ ἀλλαχοῦ λέγει: «Ἡ σταφὶς ἐπωλήθη τὰ τελευταῖα ἔτη, του»τέστι τὸ 1697, πρὸς ὀγδοήκοντα γρόσια τὰς χιλίας λίτρας, συμπερι-

[1] **Wheller. A journey** κτλ. σελ. 33 καὶ Σ. Ξένου ἔνθ. ἀνωτ. σελ. **178—179.**
[2] **Tableau** κτλ.

»λαμβανομένων εἰς τὴν τιμὴν ταύτην πασῶν τῶν δαπανῶν». Παρέχει δὲ συγκριτικοὺς πίνακας τῶν δασμῶν τῆς Πελοποννήσου καὶ τῆς Ζακύνθου. Διὰ τὴν σταφίδα τῆς Ζακύνθου οἱ φόροι ἀνήρχοντο εἰς 35 γρόσια τοῖς ἑκατόν, διὰ δὲ τὴν τῆς Πελοποννήσου εἰς 27 τοῖς ἑκατὸν [1].

Περὶ τῆς καταστάσεως τῆς σταφίδος κατὰ τὸν παρελθόντα αἰῶνα, ἄς ἴδωμεν τι λέγει λόγιος Γάλλος, ὅστις, ὡς γνωστόν, διετέλεσε πρόξενος τῆς Γαλλίας ἐν τοῖς νήσοις ἀπὸ 1781—1797. Ὁ Γάλλος οὗτος εἶνε ὁ Saint—Sauveur. Οὗτος ἀφηγεῖται ὅτι προσφιλὴς ἦτο ἡ σταφὶς εἰς τοὺς Ἄγγλους καὶ εἰς τοὺς Δανούς, ὅτι ὑπέκειτο εἰς δασμὸν ἑπτὰ τοῖς ἑκατόν, μεταβληθέντα εἰς τέσσαρα τσεκίνια (44 λίρας) τὴν χιλιάδα καὶ ὅτι προσετέθη ὁ νέος δασμὸς (novissimo) ἐκ δύο τσεκινίων (22 λίρας τὴν χιλιάδα)· ὅτι ὁ Προβλεπτὴς ἐλάμβανε δύο τοῖς ἑκατὸν καὶ ἕκαστος τῶν γραμματέων ἢ σύμβουλος ἓν τοῖς ἑκατόν· ὅτι ἀκολούθως ὁ νέος δασμὸς δὲν ἐπληρώνετο ἀπὸ τοὺς Ἐνετοὺς καὶ ἀπὸ τὰ πλοῖα, ἅτινα ἐρχόμενα ἐκ τῶν ἀρκτικῶν (de nord) λιμένων, ἐκόμιζον εἰς Ἐνετίαν φορτία παστῶν (salaisons)· ὅτι εἶχον ἀρχίση νὰ λάβουν τὸ προνόμιον τῆς μὴ πληρωμῆς τοῦ νέου δασμοῦ καὶ τὰ ρωσσικὰ πλοῖα, ἅπερ ἐταξείδευον εἰς τὴν Μαύρην θάλασσαν. Ὁ Saint—Sauveur βεβαιοῖ ἐπίσης ὅτι ἡ Ζάκυνθος παρῆγε κατ' ἔτος ἐννέα ἕως δέκα ἑκατομμύρια, ἐνίοτε δὲ δέκα τρία ἑκατομμύρια· ὅτι οἱ Γάλλοι κάμουν ὀλίγην κατανάλωσιν τῆς σταφίδος καὶ αἱ μεγαλείτεραι ἀποστολαὶ γίνονται εἰς τὴν Ἀγγλίαν, Ὀλλανδίαν, Σουηδίαν, Δανιμαρκίαν, Ἀμερικήν· λυπηρὸν εἶνε ὅμως, προσθέτει, ὅτι ἕνεκα τῶν τιμῶν παρεμποδίζεται τὸ ἐμπόριον τοῦτο.

Λέγει ὅτι συνήθως ἡ τιμὴ τῆς σταφίδος ἦτο δέκα τσεκίνια τὴν χιλιάδα (110 λίραι), καὶ ὅτι ἐστοίχιζεν εἰς τὸν ἀγοραστήν, συμπεριλαμβανομένων καὶ τῶν ἐξόδων τῶν δικαιωμάτων, τσεκίνια εἴκοσι τὴν χιλιάδα. Ἐπίσης ἀναφέρει τὸν σταφιδίτην οἶνον, ἀλλὰ λέγει ὅτι εἶνε *doux*, *très onctueux* καὶ καλὸς διὰ τὸν στόμαχον, τὸν συνίστων δὲ οἱ ἰατροὶ ὡς τονωτικὸν κατὰ τὸ στάδιον τῆς ἀναρρώσεως. Ἀναφέρει ἐπίσης ὅτι οἱ Γάλλοι δὲν ἔκαμνον ἐμπορικὰς συναλλαγὰς καὶ σπανίως ἐφαίνετο εἰς τὸν λιμένα ἡ γαλλικὴ σημαία. Τῷ 1784 ἐν Πρεβέζῃ ἱδρύθη οἶκος παρὰ τοῦ Lasalle καὶ ἐν Ζακύνθῳ δὲ τὸ πρῶτον ἱδρύθη οἶκος ἐν ἔτει 1790 παρὰ ἐμπόρου τινὸς ἐκ Μασσαλίας [2]. Διευκόλυνον δὲ τὸ ἐμπόριον οἱ Πρόξενοι ἢ μᾶλλον οἱ Πράκτορες, οἵτινες, ὡς ἐπὶ τὸ πλεῖστον, ἦσαν ἐγχώριοι. Ἡ Ἀγγλία, ἡ Γαλλία, ἡ Αὐστρία, ἡ Ἰσπανία,

[1] Πρβλ. Ξένου *ἔνθ. ἀντ.* σελ. 200.
[2] Saint—Sauveur, Voyage κτλ. τόμ. II καὶ III.

ἡ Ὀλλανδία, ἡ Νεάπολις, ἡ Ραγοῦζα, ἡ Ρωσία [1], ἡ Δανιμαρκία καὶ ἡ Σουηδία [2] εἶχον τοὺς πράκτοράς των. Περίεργον δὲ εἶνε ὅτι ἡ Τουρκία δὲν εἶχε πρόξενον καὶ οὕτως οἱ ὑπήκοοι αὐτῆς προσέτρεχον εἰς Ζακύνθον, διοριζόμενον ἐπὶ τούτῳ παρὰ τοῦ γενικοῦ προβλεπτοῦ Κερκύρας [3].

*
* *

Ἀνεφέραμεν πολλάκις εἰς τὰς ἱστορικὰς ταύτας σημειώσεις τὸ εἶδος λευκῆς μικρόρραγος σταφυλῆς, ἔτι καὶ σήμερον ὀνομαζόμενον ἁπλοῦν λιανορρῶγι ἐνῷ, ὡς εἴδομεν, πρὸ αἰώνων συνωδεύετο διὰ τοῦ ἐπιθέτου λευκοῦ λιανορρωγίου πρὸς διάκρισιν ἀπὸ τοῦ μελανοῦ, τῆς σημερινῆς σταφίδος. Τὸ λιανορρῶγι τοῦτο, οὐ σήμερον μόνον, ὡς εἴπομεν, ὀλίγα ὑπάρχουσι κλήματα, ἄλλοτε πολὺ ἐκαλλιεργεῖτο καὶ ἐξ αὐτοῦ παρήγετο ἄριστος οἶνος. Ἐκ τῶν σωζομένων βιβλίων τοῦ τότε Τελωνείου ἀναφέρονται ἐξαγόμενοι οἶνοι ἐκ λιανορρωγίου. Ὁ Saint Sauveur [4] ἐπαινεῖ τὸν οἶνον τοῦτον καὶ τὸν ἀποκαλεῖ γλυκὺν καὶ καλὸν διὰ τὸν στόμαχον, ἐπαινεῖ ἐπίσης τὸν μοσχάτον Ζακύνθου, ὅστις ἦτο λευκὸς καὶ μελανὸς μετὰ πολλῆς εὐωδίας (beancoup de bouquet). Ἐπίσης ὁ Νικόλαος Σέρρας ἀναφέρει τὸν μοσχάτον οἶνον καὶ τὸν ἐκ λιανορρωγίου. Ὡσαύτως ἐφημίζοντο οἱ ἐκ κοζανίτου οἶνοι [5]. Συνείθιζον ἐπίσης νὰ κατασκευάζωσιν οἶνον ἐκ σταφίδος χλωρᾶς.

Σημειωτέον ὅτι κατὰ τὸ ἐπικρατοῦν σύστημα, ἐξέθετον τήν τε σταφίδα καὶ τὸ λιανορρῶγι πρῶτον ἡμέρας τινὰς εἰς τὸν ἥλιον. Καὶ τοῦτον τὸν οἶνον Ἀλιάτικον (liatico καὶ ἰταλιστὶ) ἐκάλουν.

*
* *

Συνέβαινεν ἐνίοτε ἕνεκά τινων περιστάσεων ἡ σταφὶς νὰ μὴ πωλῆται καὶ νὰ μένῃ εἰς τὰς σταφιδαποθήκας, ἤ, ὡς ἔλεγον καὶ λέγουν ἀκόμη, σαράγιας [6]· διὸ οἱ κτηματίαι συνεσκέφθησαν πρὸς θεραπείαν τοῦ κακοῦ, μὴ θέλοντες νὰ μένῃ ὁ καρπὸς ἀπώλητος μέχρι τοῦ ἑπομένου ἔτους. Τούτου ἕνεκεν ἀπὸ τοῦ Ἰανουαρίου, ὁσάκις δὲν ὑπῆρχεν ἐλπὶς νὰ πωληθῇ εἰς τὸ ἐξωτερικόν, ἡ σταφὶς ἐπωλεῖτο λιανικῶς εἰς

[1] Φάκελλοι Diversorum, Ἀρχειοφυλακεῖον καὶ Saint—Sauveur *ἔνθ. ἀνωτ.*

[2] Ἔγγραφα εὑρισκόμενα παρὰ τῷ κυρίῳ Δημητρίῳ Λούντζῃ.

[3] Lettere diverse, Ἀρχειοφυλακεῖον καὶ Saint—Sauveur *ἔνθ. ἀνωτ.*

[4] Voyage κτλ. τόμ. III. σελ· 157.

[5] Εἰς τὴν συνέχειαν τῆς μεταφράσεώς του τῆς ἱστορίας Ζακύνθου τοῦ Ρεμονδίνη. *Χρονικὰ Βαρβιάρη* φυλ. 172.

[6] Σαράγια—Seraglia. Εἰς ἀρχαῖα ἔγγραφα εὕρομεν τὰ *κλείσματα* καὶ ἰταλιστὶ clisma καὶ seraglia, σαράγια, σεράλια.

τοὺς δρόμους καὶ εἰς τὰ παντοπωλεῖα, ἐνῷ ὅταν ἐζητεῖτο καὶ ἐγίνετο ἐξαγωγή, ἀπηγορεύετο αὐστηρῶς ἡ λιανικὴ πώλησις. Εἰς τὰ 1680 ὅμως οἱ Ἐνετοὶ Ἀνδρέας Μαφέης καὶ Ἀντώνιος Βενιέρος ἀπεφάσισαν μετὰ τοῦ . . . Γαήτα [1], ὅταν ἕνεκα τῶν ἐκτάκτων περιστάσεων ἡ σταφὶς δὲν πωλῆται μετὰ τὸν Ἰανουάριον, νὰ μεταποιῆται εἰς οἰνόπνευμα. Ὁ Προβλεπτὴς συνεφώνησεν, ἀγνοοῦμεν ὅμως ἂν ἱδρύθη ὄντως οἰνοπνευματοποιεῖον τοιοῦτο, καθότι δὲν ἀπηντήσαμεν σχετικὰ περὶ τούτου ἔγγραφα. Βεβαίως ὅμως ἀδύνατος ἦτο ἡ εὐδοκίμησις τοιούτου ἱδρύματος, ἀφοῦ ἡ σταφὶς σπανίως ἔμενεν ἀπώλητος, καθότι οὔτε περιορισμὸς καταναλώσεως ὑπῆρχεν οὔτε ὑπέρμετρος παραγωγή. Ἡ σταφὶς ἐζητεῖτο, ὑπῆρχε συναγωνισμός, καὶ ὁσημέραι ἡ διάδοσις αὐτῆς καθίστατο μεγαλειτέρα. Ὁ Νικόλαος Σέρρας μάλιστα ἱστορεῖ, ὅτι καὶ εἰς τὴν Ρωσσίαν εἶχεν ἀρχίσει ἡ εἰσαγωγὴ τῆς σταφίδος. Μεταξὺ τῶν ἐν σχεδίῳ ὑπομνημάτων καὶ ἐπιστολῶν τῆς Κοινότητος, ἀνεύρομεν καὶ εἶδός τι ἐγκυκλίου πρὸς τοὺς ἐμπόρους, δι' ἧς συνιστᾶτο ἡ εἰσαγωγὴ τοῦ προϊόντος τῆς σταφίδος εἰς νέα μέρη, παρείχετο δὲ εἰς τοὺς ἐπιθυμοῦντας δωρεὰν ὡς δεῖγμα κιβωτίδιον ὀκτὼ λιτρῶν. Ἂν ἡ ἐγκύκλιος αὕτη ἐστάλη ἄγνωστον, καθότι δυστυχῶς μεθ' ὅλας ἡμῶν τὰς προσπαθείας, δὲν ἠδυνήθημεν νὰ εὕρωμεν ὅλην τὴν σειρὰν τῆς ἀλληλογραφίας (libri lettere) τῆς Κοινότητος. Ὑπάρχουσιν ὅμως εὔλογοι περὶ τούτου ἀμφιβολίαι, καθότι οὐχὶ σπανίως ἀνεύρομεν σχέδια ἐγγράφων, ὧν ἡ ἐνέργεια ἔμενεν ἀπραγματοποίητος.

Ἀνωτέρω εἴπομεν ὅτι ἕνεκα ἐκτάκτων περιστάσεων ἡ ἐσοδεία τῆς σταφίδος δὲν ἐπωλεῖτο ὁλόκληρος. Τοῦτο ἰδίως συνέβαινε διαρκοῦντος πολέμου, διότι οἱ ἔμποροι δὲν ἐθεώρουν φρόνιμον τὸν πλοῦν εἰς ἀνωμάλους περιστάσεις. Ἄλλο ἐμπόδιον ἦτο ὅταν εἰς τὰς ἀγγλικὰς χώρας δὲν ἦτο ἄφθονον τὸ ἐκ τῆς ἁλιείας προϊὸν (pescagione). Οἱ ἔμποροι ἐφόρτωνον τὴν σταφίδα εἰς τὰ πλοῖα, ἅπερ ἤρχοντο φορτωμένα ἐκ τῆς βορείου Εὐρώπης, ὁσάκις δὲ συνέβαινον πόλεμοι, τὰ ἐμπορικὰ πλοῖα ἐφοβοῦντο νὰ πλέωσιν εἰς τὴν Μεσόγειον. Ὅταν ὅμως ἕνεκα μὴ ἀφθόνου ἁλιείας εἰς τὰς ἀγγλικὰς χώρας ἢ ἐξ ἄλλου τινὸς συμβάντος, δὲν κατέπλεον ἀγγλικὰ πλοῖα, ἡ σταφὶς ἐφορτώνετο εἰς τὰ ἐνετικὰ πλοῖα, ἀλλὰ τότε τὰ ἔξοδα, κατὰ τὸν Νικόλαον Σέρραν, ἦσαν πολλὰ καὶ συνεπῶς ἡ τιμὴ τῆς σταφίδος ἠλαττοῦτο.

*
* *

Κατὰ τὸν ΙΖ' αἰῶνα, ἐν τῇ Πελοποννήσῳ ἐγένοντο ἐμπορικαὶ

[1] Δυσανάγνωστον τὸ βαπτιστικὸν ὄνομα.

πανηγύρεις καὶ ἀγοραὶ πέντε τὸν ἀριθμὸν κατ' ἔτος [1]. Τὸν Μάϊον μῆνα ἐτελεῖτο μία εἰς Γαστούνην, τὸν Ἰούλιον ἑτέρα εἰς Τριπολιτσάν, δύο ἐτελοῦντο κατ' Αὔγουστον ἡ μὲν εἰς τὴν θέσιν Ἅγιον Ἰωάννην ἡ δὲ εἰς τὴν καλουμένην Τζαμὶ (la Moschea) μεταξὺ Καλαβρύτων καὶ Γαστούνης, καὶ μία τὸν Σεπτέμβριον εἰς τὰ Καλάβρυτα. Εἰς τὰς ἐμπορικὰς ταύτας πανήγυρεις μετέβαινον Ζακύνθιοι πρὸς πώλησιν προϊόντων τῆς νήσου των, ἅτινα δυστυχῶς δὲν ἀναφέρει τὸ ἔγγραφον, διότι δὲν ἐπλήρωνον δασμὸν (libere essendo per la fiera del Regno di Morea). Ὁ Προβλεπτὴς εἶχεν ἐκφράσει τὴν γνώμην νὰ πέμπηται εἰς τὰς τοιαύτας πανηγύρεις καὶ σταφὶς ἐκ Ζακύνθου πρὸς ἐπίδειξιν τῆς καλῆς αὐτῆς ποιότητος, καὶ νὰ διανέμηται δωρεάν, ἐπίσης δὲ νὰ πέμπηται πρὸς πώλησιν καὶ οἶνος σταφιδίτης [2].

* * *

Πρέπει ὅμως νὰ σημειώσωμεν ὅτι ἡ Ἑνετικὴ κυβέρνησις ἐφρόντιζεν ὅπως οἱ ἐν ταῖς νήσοις ἐμπορευόμενοι τὴν σταφίδα μὴ ἀπατῶσι τοὺς ξένους ἐμπόρους, οὐδὲ τοὺς ἀγοραστάς, διὰ νὰ μὴ δυσφημῆται τὸ προϊόν. Περὶ τοῦ ἀντικειμένου τούτου πολλὰ διατάγματα ὑπάρχουσιν εἰς τὰ ἀρχειοφυλακεῖα Ζακύνθου. Ἐπισης ἡ κυβέρνησις ἐπέβαλλεν εἰς τοὺς κτηματίας τὴν καλὴν ἀποξήρανσιν καὶ τὸν ἐπιμελῆ καθαρισμὸν τῆς σταφίδος, ὅπως ἀποθηκεύηται αὕτη ἐν καλῇ καταστάσει. Περὶ πάντων ἡ Ἑνετία ἐμερίμνα, ὡς ἀποδεικνύουσι τὰ σωζόμενα διατάγματα καὶ προκηρύξεις, ἐξ ὧν περιεργείας χάριν δημοσιεύομεν μίαν ἑλληνιστί, καθότι ὁσάκις ἡ Ἑνετικὴ Πολιτεία ἤθελεν ὅπως περιέρχωνται εἰς γνῶσιν πάντων τῶν κατοίκων αἱ διατάξεις αὐτῆς, αὗται ἐδημοσιεύοντο καὶ ἰταλιστὶ καὶ ἑλληνιστί.

Ἰδοὺ ἡ προκήρυξις:

«Ὅτι ὅλοι νὰ ἔχουν χρέος ἀπαραίτητον, μὲ ὅλην τὴν προσοχὴν καὶ »ἐπιμέλειαν νὰ συγυρίζουν τὴν σταφίδα, ἤγουν νὰ μὴν ἠμποροῦν νὰ τὴν »ἀσηκώσουν ἀπὸ τὰ ἀλώνια ἂν δὲν εἶνε στεγνή, καλοψημένη, παστρικὴ »ἀπὸ χῶμα καὶ χωρὶς κουρνιαχτόν.

»Καὶ κατὰ τὸν ἄλλον τρόπον ἐξ ἐναντίας κάμνοντας, εἰς καιρὸν μά»λιστα τῆς μπασίας τῆς αὐτῆς σταφίδος εἰς τὴν χώραν μὲ τὴν θεώ»ρησιν τὴν ἰδικήν μας, καὶ ἄλλον ὑποκείμενον, ὁποῦ τούτου θέλει εὑρί»σκεται ἔξω ὁποῦ ὅλην σταφίδα ὅση θέλει εὕρουν χωρὶς ταὶς ἄνωθεν

[1] Σ. Λάμπρου. *Ἐμπορ. Πανηγ.* ἐν Πελοπον. κατὰ τὸν ΙΖ' αἰῶνα (ἐν Δελτίῳ Ἐθν. Βιομ. 1877.

[2] Diversorum (Ἀρχειοφυλακεῖον).

»διωρισμέναις ἐπιμέλειαις θέλει τὴν στέλνουν εἰς τὸν φόρον μὲ ἔξοδα »τῶν νοικοκυρέων τῆς ἰδίας διὰ νὰ τὴν κατασταίνουν ὡς πρέπει, θέλει »εἶνε ἀκόμα ὑποκείμενοι οἱ παραβάται εἰς σκληρὰν παίδευσιν μπάνδου, »φυλακῆς καὶ κατέργου, κατὰ τὸ πταίσιμον τοῦ καθενός, ὡς καθὼς διο»ρίζει ὁ νόμος. Καὶ πρὸς τούτοις ἀκόμη, θέλει ἀκούεται κονφισκάτο [1]. »τὸ φροῦτο [2], καὶ ἔτζι εἰς τέτοιον τρόπον νὰ ἐμποδισθῇ τὸ κακὸν ὡσὰν »καὶ εἰς τὴν αὐθεντικὴν κάσσαν. Περιπλέον κάνομεν γνωστὸν εἰς κα»θένα ὅτι νὰ μὴν ἤθελε τολμήσῃ, ἢ ἁμαρτήσῃ νὰ ἀνακατώσῃ στα»φίδα παλαιὰν μὲ τὴν νέαν διὰ ὅσην παραμικρὰν ποσότητα, ἐπειδὴ »εὐθέως ὁποῦ ἤθελε φανερωθῇ τοῦτο τὸ φοβερὸν πταίσιμον, θέλει εἶνε »ὄχι μόνον ὑποκείμενος εἰς τὸν χαϊμὸν ὅλης τῆς σταφίδος τόσον νέας »ὡσὰν παλαιᾶς, ἡ ὁποία ἄσφαλτα θέλει ἀκούεται κονφισκάδα, ἀλλὰ »ἀκόμη θέλει ὑποφέρει τὴν παίδευσιν ἕξι μηνῶν φυλακῆς καὶ περισσό»τερον, κατὰ τὴν μεγαλότητα τοῦ πταιξίματος καὶ τὰ ἑξῆς.

»Ἐδόθη εἰς τὰς 24 Ἰουλίου 1784 ἐ. π. [3]».

Zuanne Pasqualigo provveditore

Ἡ προκήρυξις αὕτη δὲν ἔμεινεν ἄνευ ἀποτελέσματος, καθότι οἱ νόμοι ὡς ἐπὶ τὸ πλεῖστον ἐφηρμόζοντο αὐστηρῶς ἐπὶ Ἑνετοκρατίας. Εἴδομεν εἰς τὰ ἔγγραφα πολλοὺς τιμωρηθέντας ὡς παραβάτας τῶν περὶ τῆς σταφίδος διατάξεων, οἱ μὲν διότι ἀνέμιξαν τὴν σταφίδα τῆς ἐσοδείας προηγουμένου ἔτους μετὰ τῆς νέας, ἄλλοι διότι ἔθεσαν εἰς τὰ ἁλώνια μετὰ τῆς σταφίδος λευκὸν λιανορῶγι, ἄλλοι διότι δὲν ἀπεξήραναν καλῶς τὴν σταφίδα των, καὶ εἷς, κατὰ τὸ 1785, διότι ἀνέμιξεν ἄμμον μετὰ τῆς σταφίδος.

* * *

Εἴπομεν ἀνωτέρω ὅτι ἡ Ἑνετία πολὺ ἐφοβεῖτο καὶ αὐστηρῶς κατεδίωκε τὸ λαθρεμπόριον. Μεθ' ὅλα ὅμως τὰ κατ' αὐτοῦ μέτρα, τοῦτο ἐξηκολούθει, ἰδίως εἰς Κεφαλληνίαν, ἕνεκα τῶν πολλῶν ἐν τῇ νήσῳ κολπίσκων καὶ ὅρμων. Καὶ ὁ ἐξαγωγικὸς νέος δασμὸς καὶ ὁ φόρος τῆς σταφίδος ἐξηκολουθει ν' ἀποφέρῃ πάντοτε εἰς τὴν Ἑνετικὴν κυβέρνησιν ἄφθονον κέρδος, χάρις δὲ εἰς τὸ προϊὸν αὐτό, τὸ εἰσόδημα τῶν σταφιδοφόρων νήσων ὁσημέραι ηὔξανεν. Ὡς ἀνεφέραμεν προηγουμένως, τὸ 1594 ἡ Ζάκυνθος εἶχεν εἰσόδημα 15,000 δουκάτα. Τῷ 1601 ὅμως ὁ Φραγκῖσκος Λορεδάνος ὑπολογίζει τὸ ἐτήσιον εἰσόδημα εἰς 25,000 περίπου

[1] Confiscare—δημεύω, ἡ λέξις αὕτη δὲν ἀπαντᾷ πλέον ἐν Ζακύνθῳ.
[2] Frutto, λέξις ἔτι ζῶσα, ἐξ ἧς καὶ *φρουτία*=ἐσοδεία.
[3] Διωρθώσαμεν μόνον τὴν ὀρθογραφίαν.

δουκάτα. Ἡ Κεφαλληνία καὶ ἡ Ζάκυνθος τῷ 1622 ἀπέφερον, κατὰ τὸν Ἀντώνιον Da Ponte, περίπου 100,000 δουκάτα εἰσόδημα. Ὁ Προβλεπτὴς οὗτος προσθέτει ὅτι ἐνῷ ἡ Κέρκυρα εἶνε ἀξιοσημείωτος διὰ τὰ φρούρια ἡ Κεφαλληνία καὶ ἡ Ζάκυνθος εἶνε διὰ τὰ εἰσοδήματά των. Ὁ δὲ Ἄγγελος Ἰουστινιάνης ἐν τῇ ἐκθέσει αὐτοῦ τὸ 1626 ὑπολογίζει τὸ ἐτήσιον εἰσόδημα τῆς Κεφαλληνίας εἰς 34,000 περίπου δουκάτα, ἐξ ὧν, ἀφαιρουμένων τῶν ἐξόδων, ἔμενε περίσσευμα 13,000 δουκάτα [1]. Δικαίως ἄρα ἡ Ἑνετία κατέβαλλε τοσαύτην προσοχὴν εἰς τὴν σταφίδα καὶ διατάγματα πολλὰ ἐδημοσίευεν, ἰδίως κατὰ τοῦ λαθρεμπορίου·

* * *

Ὁ Λαυρέντιος Δολφὶν γενικὸς προβλεπτὴς καὶ ἐλεγκτὴς τῶν ἐν Ἀνατολῇ νήσων, διὰ διατάγματος αὐτοῦ ἐκδοθέντος ἐν Ἀργοστολίῳ τῇ 5 Δεκεμβρίου τοῦ ἔτους 1647, σὺν ἄλλοις, διορίζει ἐπόπτας (Sopraintendenti) ἵνα σφραγίζωσι διὰ κεκαυμένης σφραγῖδος (di bollare con bollo di fuoco) τὰ βυτία, κιβωτίδια, σάκκους κτλ. ἅτινα ἐπρόκειτο νὰ φορτωθῶσι, καὶ ἂν ἔν τινι πλοίῳ ἤθελον ἀνακαλυφθῇ τοιαῦτα δοχεῖα ἀσφράγιστα, ὑπέκειντο εἰς κατάσχεσιν, καθότι ἐθεωροῦντο ὡς προερχόμενα ἐκ λαθρεμπορίου. Οἱ αὐτοὶ ἐπόπται ὑπεχρεοῦντο ἐπίσης νὰ ἔχωσι τὴν ἐπιτήρησιν εἰς τὸ ποσὸν τὸ ἐξαγόμενον καὶ ἄλλα σχετικά, ἵνα μὴ τὸ δημόσιον ζημιοῦται. Ἄν τις ἐτόλμα νὰ μετακομίσῃ εἰς πλοῖον σταφίδα χωρὶς νὰ πληρώσῃ τὸν δασμὸν ὁ φορτωτής, ἢ ἂν τυχὸν ἐθεωρεῖτο παραβάτης διατάξεώς τινος, τότε, εἰ μὲν ἦτο ἔμπορος, δὲν ἠδύνατο εἰς τὸ ἑξῆς νὰ μετέλθῃ τὸ ἐπάγγελμά του ἐν ταῖς νήσοις, ὁ δὲ παραβάτης θὰ ἐπλήρωνε πρόστιμον τριῶν χιλιάδων ρεαλίων, ἐξ ὧν τὸ τρίτον ἐλάμβανεν ὁ καταδότης, οὗ τὸ ὄνομα ἔμενε μυστικόν, τὸ ἄλλον τρίτον ὁ ἀντιπρόσωπος, ὅστις διεξῆγε τὴν ὑπόθεσιν, καὶ τὸ ἄλλο τρίτον τὸ δημόσιον. Ἐκτὸς δὲ τοῦ χρηματικοῦ τούτου ποσοῦ, καὶ ἡ σταφὶς ἐδημεύετο. Ἂν ὁ παραβάτης ἦτο ἐγχώριος, ἐτιμωρεῖτο μὲ φυλάκισιν πέντε ἐτῶν, καὶ ἂν ἐφυγοδίκει, τότε κατεδικάζετο εἰς ἐξορίαν εἴκοσιν ἐτῶν. Ἡ πρακτικὴ αὕτη διάταξις τοῦ Δολφὶν συνίσταται ἐκ δέκα ἄρθρων. Ἐπίσης ἐν Ἀργοστολίῳ τῇ 7 Φεβρουαρίου τοῦ ἔτους 1650 ὁ Ἰωάννης Ἀντώνιος Τζὲν (Zen), γενικὸς Προβλεπτής, ὡς καὶ ὁ ἀνωτέρω, ἐδημοσίευσεν ἑτέραν διάταξιν ἐκ δέκα ὀκτὼ ἄρθρων, δι' ἧς ὥριζεν ὅπως τοῦ λοιποῦ οἱ παραστάται (soprastanti) καὶ οἱ ζυγισταὶ (pesadori) οἱ πληρωνόμενοι

[1] Ἐμ. Λούντζη. Della Condizione politica delle Isole Jonie sotto il dominio Veneto σελ. 425—426.

ὑπὸ τῆς κυβερνήσεως, μὴ ὦσιν ἐγχώριοι. Ἀπηγορεύετο ἐπίσης δι' αὐτῆς ἡ κατασκευὴ κιβωτιδίων, βυτίων καὶ ἄλλων δοχείων τῆς σταφίδος ἄνευ τοῦ παραστάτου. Αὐστηρὰ δὲ μέτρα ἐπεβάλλοντο εἰς τοὺς πωλητὰς καὶ ἐμπόρους πρὸς ὄφελος τῆς κυβερνήσεως καὶ καταπολέμησιν τῆς λαθρεμπορίας. Οἱ πλοίαρχοι καὶ οἱ ναῦται ἐτιμωροῦντο ὡσαύτως ἂν καθ' οἱονδήποτε τρόπον ἐγίνοντο παραβάται τῆς διατάξεως ταύτης ἢ ἄλλης κατὰ τῆς λαθρεμπορίας. Ἡ ἰδία διάταξις ὥριζεν ὅπως οἱ ἐπόπται, παραστάται ἢ ἄλλοι μεταβαίνοντες εἰς Σάμην, Ἰθάκην, εἰς ἄλλην ἐπαρχίαν ἢ χωρίον πρὸς ἐκτέλεσιν τοῦ καθήκοντος αὐτῶν, παραλαμβάνωσι συνοδίαν στρατιωτῶν πρὸς ἀσφάλειαν τῆς ζωῆς των. Ὁ ἴδιος Τζὲν ἐξέδωκε καὶ ἄλλας διατάξεις τὸ 1649, 1650, 1651 κατὰ τῆς λαθρεμπορίας. Ἐπίσης καὶ ὁ γενικὸς Προβλεπτὴς Ἀνδρέας Κορνὲρ ἐκ Κεφαλληνίας ἐξέδοτο διάταξιν, τῇ 18 Σεπτεμβρίου τοῦ 1679, δι' ἧς προσεπάθει νὰ καταπολεμήσῃ τὸ λαθρεμπόριον, καὶ σὺν ἄλλοις, ὥριζεν ἵνα οἱ κατέχοντες σταφίδας εἰς τὰς σταφιδαποθήκας—σεραγιάταις—, εἶναι ὑποχρεωμένοι ἕκαστον μῆνα νὰ δηλώνωσι τὴν ποσότητα τῆς σταφίδος τὴν εὑρισκομένην εἰς τὰς σταφιδαποθήκας των καθὼς καὶ τὴν ποσότητα, τὴν ὁποίαν ἐπώλησαν, ἀναφέροντες καὶ τὸ ὄνομα τοῦ πλοίου, ἐφ' οὗ ἐφορτώθη ἡ σταφίς. Οἱ παραβάται ἐτιμωροῦντο δι' ἐξορίας, φυλακῆς, κατέργου, δημεύσεως τῶν ἐμπορευμάτων καὶ ἄλλων ποινῶν, κατὰ τὴν ἐκτίμησιν τῶν ἁρμοδίων·

Οἱ ἔμποροι εἶχον εὕρει καὶ ἄλλον μέσον λαθρεμπορίας. Τὰ πλοῖα τὰ ὁποῖα ἐφόρτωνον εἰς Ζάκυνθον, μετέβαινον εἰς Κεφαλληνίαν ἐπὶ σκοπῷ δῆθεν νὰ συναντήσωσι τὰ ἐκεῖ εὑρισκόμενα πλοῖα, ὅπως ἐν συνοδίᾳ ἀποπλεύσωσιν εἰς Ἑσπερίαν. Τὰ πλοῖα ταῦτα ἠγκυροβόλουν εἰς Ληξούριον καὶ ἐκεῖ λαθρεμπορικῶς ἐφόρτωνον ἀρκετὴν ποσότητα σταφίδος. Ἡ κυβέρνησις ἐννόησε τὸ τέχνασμα· διὸ διάταξις τοῦ ῥηθέντος Ἰωάννου Ἀντωνίου Τζὲν ὥρισε τῷ 1651, ὅπως διὰ τὰ ἐκ Ζακύνθου ἀναχωροῦντα εἰς Κεφαλληνίαν πλοῖα μὴ αἴρηται ἡ ἐγγύησις, ἕως ὅτου ἤθελεν ἔλθη ἐκ Κεφαλληνίας ἡ διαβεβαίωσις τοῦ ἐπὶ τῆς σταφίδος ἐπόπτου, ὅτι δὲν διεπράχθη παρ' αὐτῶν λαθρεμπόριον εἰς Κεφαλληνίαν. Εἰς τὰ πλοῖα δὲ τὰ καταπλέοντα ἐκ Κεφαλληνίας εἰς Ζάκυνθον εὐθὺς ἅμα τῷ κατάπλῳ ὁ ἐπόπτης ὤφειλε νὰ τοποθετῇ ἐπ' αὐτῶν ἐπιστάτην καὶ φύλακα εἰς βάρος τῶν φορτωτῶν ἢ τῶν ἐγγυητῶν. Καὶ εἰς τὰ πλοῖα τὰ προερχόμενα ἐξ ἄλλων μερῶν ἐπίσης διωρίζετο φύλαξ καὶ ἂν ὁ πλοίαρχος ἀπεποιεῖτο νὰ τὸν δεχθῇ, τὸ ὑγειονομεῖον ὑπεχρεοῦτο νὰ μὴ ἐπιτρέψῃ αὐτῷ τὴν ἐλευθέραν κοινωνίαν καὶ ἂν ἀκόμη ἔφερε πιστοποίησιν ὑγείας (patenta netta). Ὁ παραβάτης

ἐτιμωρεῖτο διὰ προστίμου ρεαλίων 200, οἱ δὲ τολμῶντες νὰ μεταβῶσιν εἰς τὰ πλοῖα πρὶν ἢ ἐλευθεροκοινωνήσωσιν ἐτιμωροῦντο ἐπίσης αὐστηρῶς [1].

Τινές, τοκογλύφοι ἰδίως, δυνάμει ἀποφάσεων ἐνήργουν κατάσχεσιν ἐπὶ τῆς σταφίδος διὰ χρέη, ἐνῷ εἰσέτι αὕτη εὑρίσκετο εἰς τὰ ἀλώνια διὸ διάταξις τῆς 11 Αὐγούστου 1637 ἐθέσπιζεν ἵνα οὐδεὶς διὰ τῆς βίας τολμήσῃ νὰ σηκώσῃ σταφίδα ἀπὸ τὰ ἀλώνια πρὸ τῆς 30 Αὐγούστου. **Che niuno ardisca levar dalle are** *per forza* **alcuna quantità dell'uvapassa de'suoi** *debitori*, **et se haverà pubblica sententia, non la eseguisca sopra l'are, ma solamente dappoi li 30 agosto, sotto penna di pagar il doppio quanto importeranno l'uve passe, et altre affettive ed arbitrie.**

Προκειμένου περὶ χρέους, τὸ πρὸς τὸ δημόσιον προετιμᾶτο. Διὸ αὐστηρῶς ἀπηγορεύετο εἰς τοὺς ἐμπόρους νὰ δίδωσι χρήματα προκαταβολικῶς ἐπὶ λογαριασμῷ τῆς σταφίδος εἰς τοὺς ὀφειλέτας τοῦ Δημοσίου. Ἰδίως ἀπηγορεύετο τὸ τοιοῦτο εἰς τοὺς Ἄγγλους ἐμπόρους, οἵτινες πρὸς γνῶσίν των ἐλάμβανον παρὰ τοῦ ταμείου κατάλογον τῶν τοῦ Δημοσίου ὀφειλετῶν. Οἱ ἐν λόγῳ ὀφειλέται ὑπεχρεοῦντο νὰ φέρωσι ποσότητά τινα ἀρίστης σταφίδος εἴς τινα σταφιδαποθήκην μέχρι τῆς 30 Αὐγούστου καὶ μετὰ τὴν πώλησιν ὁ ἀγοραστὴς ὤφειλε νὰ φέρῃ τὰ χρήματα εἰς τὸ ταμεῖον πρὸς ἐξόφλησιν τοῦ χρέους τοῦ κυρίου τῆς ἀγοραζομένης σταφίδος. Κατὰ τὴν ἐποχὴν τῆς δημοσιεύσεως τῆς διατάξεως ταύτης ὡς ἀποθήκη διὰ συσσώρευσιν τῆς σταφίδος τῶν ὀφειλετῶν ἐχρησίμευεν ἡ τοῦ Ἑβραίου Ἀβραὰν Κόπιου, κειμένη παρὰ τὴν παραλίαν.

Ἑτέρα διάταξις τῆς 11 Σεπτεμβρίου τοῦ 1679 ὥριζεν ὅπως οἱ ἐπὶ τοῦ δασμοῦ nuova e nuovissima εἰσπράκτορες, οἱ λεγόμενοι Governatori del datio, ὦσι ξένοι, παρίστανται δὲ προσωπικῶς, καὶ ἔχωσιν ἐν τάξει τὰ βιβλία των, ἅτινα ἔπρεπε νὰ φέρωσι τὸ σῆμα τῆς κυβερνήσεως (libro cartato e bollato col sigillo di san Marco) καὶ νὰ καταγράφωνται ἐν αὐτοῖς λεπτομερῶς τὰ ἐμπορεύματα, τὰ ὀνόματα τοῦ πλοίου, τοῦ πλοιάρχου, τοῦ φορτωτοῦ καὶ πᾶν σχετικόν. Ἐπίσης οἱ ὑπάλληλοι οὗτοι ὡς καὶ οἱ συγγενεῖς των ἔπρεπε νὰ μὴ μετέρχωνται τὸν ἔμπορον, ἰδίως τῆς σταφίδος, οὐδὲ νὰ ἔχωσι σταφιδαποθήκας. Li Governatori e ministri, λέγει τὸ διάταγμα, tutti sudditi non dovranno haver seraglie di uve passe, cosi essi stessi, come li loro più congionti, nè commercio immagina-

[1] Διατάγματα διάφορα, Φάκελλος παρὰ τῇ Φωσκολιανῇ Βιβλιοθήκῃ.

bile, et co'signori negozianti Inglesi, ma liberi totalmente possono prestar quel servitio chè è ben dovuto [1].

Περὶ τῆς σταφίδος πολλὰ ἄλλα διαταγματα ὑπάρχουσι, πρακτικώτατα τὰ πλεῖστα, ἀλλὰ δὲν τὰ δημοσιεύομεν ἵνα μὴ αἱ σημειώσεις ἡμῶν ἐκταθῶσιν ὑπὲρ τὸ δέον. Τοῦτο μόνον προσθέτομεν ὅτι ἡ συνετὴ Ἐνετικὴ Πολιτεία περὶ πάντων προέβλεπε, καὶ ἀδίκως τινὲς τῶν ἡμετέρων ἀσπλάγχνως ἅμα δὲ καὶ ἐπιπολαίως τὴν ἐκάκισαν Ὀρθῶς ἄρα ὁ σοφὸς ἡμῶν φίλος καὶ τῆς Ἐνετικῆς Πολιτείας δεινὸς ἱστορικός, ὁ καθηγητὴς Molmenti [2] λέγει ὅτι ὅτε ἡ Ἐνετία ἦτο ἰσχυρὰ καὶ πλουσία, πάντες τὴν ἐκολάκευον καὶ τὴν ἀπεθέουν, ὅτε ὅμως ἐδολοφονήθη, τῶν δολοφόνων της αἱ συκοφαντίαι παρὰ πάντων ἐπανελαμβάνοντο. Εἰς τὰς φανταστικὰς κατηγορίας τῶν ἱστορικῶν μυθοπλαστῶν ὡς τοῦ Daru καὶ τοῦ Laugier, προσετέθησαν αἱ φανταστικαὶ ἐπίνοιαι τῶν ποιήσεων τοῦ Βύρωνος, τοῦ Κοῦπερ, τοῦ Οὐγκώ. Εἰς τοὺς ἀδίκους κατηγόρους τῆς Ἐνετίας πρέπει νὰ καταλεχθῶσι καὶ οἱ περιηγηταὶ Στεφανόπουλοι καὶ ἄλλοι Γάλλοι, οἵτινες τόσα κατὰ τῆς Ἐνετίας ἔγραψαν, ἅτινα καὶ Ἑπτανήσιοί τινες ἕνεκα ἀκρισίας ἐπανέλαβον, λησμονοῦντες ὅτι εἰς τὴν ἀφειδῆ χύσιν τοῦ ἐνετικοῦ αἵματος καὶ τοῦ ἐνετικοῦ πλούτου ὀφείλεται ὁ ἐν Ἑπτανήσῳ πολιτισμὸς καὶ ἡ ἐλευθερία κατὰ τοὺς πονηροὺς ἐκείνους χρόνους, καθ' οὓς οἱ ἀδελφοὶ ἡμῶν ἐστέναζον ὑπὸ τὸν ζυγόν.

*
* *

Ἕνεκα τῶν ἐνεργειῶν τῶν Κοινοτήτων Κεφαλληνίας καὶ Ζακύνθου ὅπως ἀναπτυχθῇ ἐν τοῖς σταφιδοφόροις νήσοις ἡ σταφίς, τὸ 1642 ἔλαβον χώραν διενέξεις, οὕτως εἰπεῖν, μεταξὺ Ζακυνθίων καὶ Πελοποννησίων. Οἱ τελευταῖοι κατηγόρουν τὴν διαγωγὴν τῶν γειτόνων νησιωτῶν. Προσβληθέντες δ' οἱ Ζακύνθιοι, παρετήρησαν αὐτοῖς ὅτι αἱ νῆσοι Ζάκυνθος καὶ Κεφαλληνία ἔχουσιν ὡς κυριώτερον προϊὸν τὴν σταφίδα καὶ διὰ ταύτης συντηροῦνται, ἐν ᾧ οἱ Πελοποννήσιοι καὶ ἡ Στερεὰ ἔπρεπε νὰ μὴ ἀνταγωνίζωνται πρὸς αὐτοὺς διὰ τῆς παραγωγῆς σταφίδος, ἀλλὰ νὰ ἀφιερωθῶσιν ὅλως εἰς τὴν καλλιέργειαν τῶν δημητριακῶν καρπῶν, ἰδίως δὲ τοῦ σίτου, ἐκ τοῦ ὁποίου καὶ περισσότερα θὰ ἐκέρδιζον.

Ἄγνωστον ἡμῖν τὸ τέλος τῆς διενέξεως ταύτης [3]. Σημειωτέον ὅτι ἐν τοῖς ἀρχειοφυλακείοις Ζακύνθου, δῆλα δὴ τοῦ Κεντρικοῦ καὶ τοῦ ὑπὸ τὰ Δικαστήρια, οὐδὲν μέχρι τοῦδε περὶ τῆς ἔριδος ταύτης ἀπηντήσαμεν

[1] Πρβλ. Γ. Πογιάγου Le leggi Municipali, τόμ. Β' Κερκύρᾳ 1848.
[2] Il. Dominio Veneto nel Friuli, Ἐνετίᾳ 1893.
[3] Libro Dispacci, παρὰ τῷ Ἀρχειοφυλακείῳ Ἰθάκης.

ἔγγραφον. Περίεργον δὲ εἶνε ὅτι μετὰ διακόσια ἀκριβῶς ἔτη τὸ αὐτὸ συνέβη μεταξὺ Ζακυνθίων καὶ τῶν λοιπῶν Ἑλλήνων. Τὸ 1842 ἐδημοσιεύθη εἰς τὴν ἐφημερίδα Φίλος τοῦ Λαοῦ ἄρθρον κατὰ τοῦ Γεωργίου Κανδιάνου Ρώμα, ὅστις ἠναγκάσθη πρὸς ἀπολογίαν νὰ δημοσιεύσῃ φυλλάδιον ἑλληνιστὶ καὶ γαλλιστί [1]. Οἱ κάτοικοι τῆς Κεφαλληνίας καὶ τῆς Ζακύνθου εἶχον καθυποβάλει ἀναφορὰν πρὸς τὴν προστάτιδα Ἄνασσαν, δι' ἧς ἐξητοῦντο νὰ λάβωσιν ἀνακούφισίν τινα ὡς πρὸς τὸν φόρον τῆς σταφίδος. Τούτου δὲ γενομένου, βεβαίως αἱ σταφιδοφόροι νῆσοι πολὺ θὰ ὠφελοῦντο. Ὁ Ρώμας ὅμως ἔλεγεν ὅτι «ἡ ζήτησις τῶν »Κεφαλληνοζακυνθίων εἶναι ἁπλῆ καὶ ἀθῴα καὶ δὲν δύναται ὁλότελα »νὰ ἔχῃ ἐπιρροὴν εἰς τὰ τελωνιακὰ δικαιώματα, τὰ ὁποῖα προσδιώρισεν »ἤδη ἡ μεταξὺ τῆς ἀγγλικῆς κυβερνήσεως καὶ τοῦ βασιλείου τῆς Ἑλ»λάδος ἐμπορικὴ συνθήκη, οὔτε νὰ ἀλλάξῃ τοὺς ὅρους κατὰ τοὺς ὁποί»ους πωλεῖται καὶ εἰσάγεται σήμερον εἰς τὴν Ἀγγλίαν ἡ σταφίδα τῶν »ἐπαρχιῶν τοῦ βασιλείου τούτου». Κατωτέρω δὲ λέγει: «Οἱ κάτοικοι »τῶν Ἰονίων νήσων ὅσοι ἔχουν σταφίδα, καὶ ἀπὸ τοὺς κατοίκους τοῦ »Βασιλείου τῆς Ἑλλάδος ὅσοι κάμνουν τὸ προϊὸν τοῦτο, βλέποντες τὴν »φυτείαν τῆς σταφίδος νὰ αὐξάνῃ καὶ νὰ διαδίδεται σήμερον ὅπου δὲν »ὑπάρχει πρότερον, δὲν εἶχαν τάχα περισσότερον δίκαιον νὰ παραπο»νῶνται ἐναντίον αὐτῆς τῆς αὐξανομένης φυτείας, ἡ ὁποία μέλ»λουσα νὰ πληθύνῃ τὸ προϊόν, θὰ ρίψῃ βέβαια καὶ τὴν τιμὴν »αὐτοῦ, καὶ θὰ ἀφανίσῃ τὴν κατάστασιν ὅλων ἐκείνων τῶν ὁποίων »αἱ γαῖαι πρὸ αἰώνων εἶναι περιωρισμέναι εἰς μόνον τοῦτο τὸ προϊόν; »Δὲν εἶχαν προφανέστερον δίκαιον νὰ θλίβωνται διὰ τὸν νεωτερισμὸν »τοῦτον καὶ νὰ ἀπελπίζωνται ὅσοι μάλιστα ἄφησαν τὴν βεβαίαν ὠφέ»λειαν τῶν πρώτων τους εἰσοδημάτων, διὰ νὰ ἐκτείνουν τὸ προϊὸν »τῆς σταφίδος εἰς μίαν καλλιέργειαν πολυχρόνιον, πολυέξοδον καὶ ἀβέ»βαιον;» Ὁ Ρώμας ἐφρόνει ὅτι ἔπρεπε μόνον ἐν Ἑπτανήσῳ νὰ ἀναπτυχθῇ ἡ καλλιέργεια τῆς σταφίδος, καθότι ἡ Πελοπόννησος δύνανται καὶ ἄλλα εἴδη νὰ καλλιεργήσῃ, ὡς καὶ κατὰ τὸ 1642 οἱ Ζακύνθιοι ἔλεγον. Ὁ Ρώμας ἐξακολουθεῖ λέγων «Ἡ γῆ τῆς Πελοποννήσου, καθὼς

[1] Ὁ Ἑλληνικὸς τίτλος εἶνε: *Ἀπάντησις Γ. Κανδιάνου Κόμητος Ρώμα, πρὸς τὰς συκοφαντίας τῆς ἐφημερίδος τοῦ «Φίλου τοῦ Λαοῦ», τοῦ ἔτους τούτου* (1842) *κατὰ τῶν κατοίκων τῶν Ἰονίων νήσων καὶ κατ' αὐτοῦ τοῦ ὑποφαινομένου*. Ὁ δὲ γαλλικὸς Reponse du soussigné G. Candian Comte de Roma, contre les absurdes calomnies contenues à la charge des habitans des îles Joniennes ainsi que contre lui—même dans le journal grec *l'Ami du Peuple* de cette année 1842.

»καὶ ἡ γῆ τῆς Σικελίας, εἶναι τὸ εὐφορώτατον μέρος τῆς Εὐρώπης. »Οἱ παλαιοὶ δὲ οἰκονομολόγοι Ρωμαῖοι τὰς ἐνόμιζαν ἀνωτέρας καὶ ἀπὸ »ὅλα τὰ μέρη τοῦ τότε γνωστοῦ κόσμου. Ἡ Πελοπόννησος, μὲ ὅλον ὁποῦ »ἐρημώθη ἀπὸ ἀπὸ ἀνθρώπους καὶ ἡ μεγαλητέρα της ἔκτασις ἀπε»χερσώθη πρὸ πολλοῦ, δὲν ἔπαυσεν ὅμως νὰ δίδῃ ἑβδομηκονταδύω »διάφορα προϊόντα ἐξαγωγῆς, καρπούς, ζῶα, ὀρυκτά, ὀψάρια, πτηνά, »καὶ πολλὰς ἀκατεργάστους ὕλας, τὰς ὁποίας οἱ χειροτέχναι τῆς Εὐρώ»πης ἐσυνείθισαν νὰ μεταχειρίζωνται πάντοτε εἰς τὰ ἐργοστάσιά των ». . . Συγκρίνοντες λοιπὸν τὴν στάσιν τούτων κατὰ τὴν ἀνωτέρω »ἀναντίρρητον περιγραφὴν μὲ τὴν στάσιν τῶν κτηματιῶν τῆς Ἑπτα»νήσου, οἱ ὁποῖοι ἐζήτησαν τὴν πολύκροτον ἀτέλειαν τῆς σταφίδος των, »εὑρίσκομεν. Α' ὅτι ἡ γῆ ἀπὸ τὴν ὁποίαν οὗτοι ζοῦν, καὶ μάλιστα ἡ »γῆ τῆς Ζακύνθου, φύσει ξηρὰ καὶ ἄϋδρος, εἶναι ἀσυγκρίτως ὀλιγοκαρ»πωτέρα καὶ ὀλιγώτερον ἐπιδεκτικὴ ἄλλου εἴδους φυτείας. Β' ὅτι ἑπο»μένως ἡ καλλιέργεια τῆς σταφίδος τοῦ μόνου προϊόντος, τὸ »ὁποῖον ἐξάγουν (ἐκτὸς ὀλίγης ποσότητος ἐλαίου) δίδει εἰς τὸν κτημα»τίαν μόλις τὸ ἥμισυ ἀπὸ ὅσον ἀπολαμβάνει εἰς κάθε στρέμμα ὁ κάτοι»κος τῆς Πελοποννήσου ὁποῦ καλλιεργεῖ σταφίδα· ἐν ᾧ ὁ Ἑπτανήσιος »ἐξοδεύει καὶ τὰ διπλᾶ κατ' ἔτος διὰ τὴν καλλιέργειαν. Ἡ ἀλήθεια »τῶν δύο τούτων παρατηρήσεων εἶναι ἀναντίρρητος καὶ λαμπρά. Ἐκ »τοῦ ὁποίου ἕπεται ὅτι, ἄν ποτε οἱ κτηματίαι διὰ τὸν πληθυσμὸν τοῦ »προϊόντος καὶ διὰ τὸν μέγαν ξεπεσμὸν τῆς τιμῆς του ἀναγκασθοῦν νὰ »χαλάσουν τὰς φυτείας των, οἱ μὲν Πελοποννήσιοι εὐκόλως θέλουν »δυνηθῇ νὰ δώσουν εἰς τὰς γαίας των ἄλλην καλλιέργειαν, οἱ δὲ Κε»φαλληνοζακύνθιοι θέλουν βιασθῇ νὰ ἀφήσουν τὰς ἰδικάς των...»

* * *

Ὁ Spon καὶ ὁ Wheller ὡς εἴδομεν ἀναφέρουσιν ὅτι κατὰ τὰς ἡμέρας αὐτῶν ἡ Ἰθάκη παρῆγε σταφίδα. Τὸ ἔτος καθ' ὃ τὸ πρῶτον ὁ καρπὸς οὗτος μετεφυτεύθη ἐν τῇ πατρίδι τοῦ Ὀδυσσέως εἶνε ἡμῖν ἄγνωστον. Ὅτε μετέβημεν εἰς Ἰθάκην, ἂν καὶ περὶ τοῦ ἀντικειμένου τούτου πολὺ εἰργάσθημεν ἐν τῷ ἀρχειοφυλακείῳ, εἰς οὐδὲν ἀποτέλεσμα κατελήξαμεν ἕνεκα τῆς ἐλεεινῆς καταστάσεως εἰς ἣν τὰ ἔγγραφα, ὡς εἴπομεν, διατελοῦσιν.

Ὁ ἱστορικὸς τῆς νήσου Νικόλαος Καραβίας Γρίβας [1] ἱστορεῖ μόνον ὅτι «ἐκ τῶν προϊόντων της ἔδιδε κορινθιακὴν σταφίδα ἓν μιλιούνιον »λίτρας, τώρα δὲ μόνον ἑπτακοσίας χιλιάδας, καὶ πρὸ ὀλίγων χρόνων

[1] *Ἱστορία τῆς νήσου Ἰθάκης*. Ἀθήναις 1849, σελ. 111.

»έδιδε μόλις τετρακοσίας χιλιάδας.» Οἱ Ἰθακήσιοι, πρακτικώτεροι ἴσως τῶν λοιπῶν Ἑλλήνων, δὲν ἐξερρίζωσαν ἀμπέλους καὶ ἐλαίας πρὸς διάδοσιν τῶν σταφιδαμπέλων, καὶ οὕτως ἡ νῆσος παράγει σήμερον σταφίδα ὀλιγωτέραν τοῦ ἑκατομμυρίου. Σημειωτέον ὅτι ἡ Ἰθάκη ὑποστᾶσα πολλὰς περιπετείας καὶ ἀπὸ τοὺς πειρατὰς πολλὰ δυστυχήματα, ἐπί τινα χρόνον ἔμεινε σχεδὸν εἰς τὴν τύχην της, ἕως ὅτου οἱ Ἑνετοὶ κατὰ τὰς ἀρχὰς τῆς δεκάτης ἕκτης ἑκατονταετηρίδος μετὰ ἐντελῆ σχεδὸν ἐρήμωσιν ἐκ νέου συνῴκισαν αὐτήν. Κατὰ τὸν Ἑνετὸν Ἀντώνιον Κάλβον, τὸ 1548 ἦτο ἄγονος (sterile) καὶ κατῳκεῖτο μόνον ἐξ ἑξήκοντα οἰκογενειῶν, αἵτινες ἐφοβοῦντο τοὺς πειρατάς [1]. Τὸ δὲ 1574 παρῆγε πλὴν τῶν βαλάνων καὶ ὀλίγιστον ἔλαιον καὶ οἶνον. Τῷ 1590 ὁ Ἑνετὸς Basadonna συνιστᾷ τὴν ἐπέκτασιν τοῦ ἐποικισμοῦ τῆς νήσου, καθότι πρότερον κατῳκοῦντο ἐξ αὐτῆς μόνον τρία μέρη, τὸ Βαθύ, ἡ Ἀνωγή, καὶ τὸ Στραβονίκιον, μνημονεύει δὲ καὶ τὸν ἕτερον λιμένα Πόλι, ἀσφαλῆ καὶ χωρητικὸν πολλῶν πλοίων. Λέγει δὲ ὁ αὐτὸς Ἑνετὸς ὅτι εἰς τὰ ἄνω μέρη δυνατὸν νὰ κατοικήσωσιν ἐν ὅλῳ 1500 ψυχαί. Ἡ νῆσος αὕτη τὸ 1622 παρήγαγε 400,000 λίτρας σταφίδος [2].

Τὸ ἔτος καθ' ὃ τὸ πρῶτον μετεφυτεύθη ἡ σταφὶς ἐν Λευκάδι ἀγνοοῦμεν ἐξ ἐπισήμων ἐγγράφων.

Ὁ κ. Πάρτς δὲν ἀναφέρει τὸ ἔτος τῆς πρώτης μεταφυτεύσεως τῆς σταφίδος ἐν Λευκάδι [3].

Ὅτε πρὸ μηνῶν μετέβημεν εἰς Λευκάδα καὶ ἐμείναμεν ἐπὶ δύο ἡμέρας, δὲν εὕρομεν τὸ Ἀρχειοφυλακεῖον ἀνοικτόν. Τὰ ἀρχειοφυλακεῖα χρησιμεύουσι πρὸς μελέτας, καὶ τῇ ἀληθείᾳ νομίζομεν ὅτι εἶνε καιρὸς ἐπὶ τέλους ἡ Κυβέρνησις νὰ σκεφθῇ σοβαρῶς περὶ τῶν ἀρχειοφυλακείων τῆς Ἑπτανήσου, ἀφοῦ χάρις εἰς τοὺς Ἑνετοὺς καὶ Ἄγγλους ὑπάρχουσι τοιαῦτα: εἶνε καιρὸς νὰ ὁρισθῶσιν ἀληθῆ προσόντα διὰ τοὺς ὑπαλλήλους καὶ τὴν ὑπηρεσίαν ἐν γένει τῶν ἀρχειοφυλακείων, διότι ἂν μείνωσιν ὡς ἔχουσι, προτιμότερον νὰ κλεισθῶσι διὰ παντός. Φαντασθήτω ἕκαστος τὴν ἀποθάρρυνσιν τοῦ φιλίστορος, μεταβαίνοντος ὅπως μελετήσῃ εἰς τὰ ἀρχειοφυλακεῖα καὶ εὑρίσκοντος αὐτὰ κλειστά, ἢ ἐν πλήρει ἀταξίᾳ ἢ ἀπαντῶντος μυρίας δυσκολίας ἐκ μέρους τῶν ὑπαλλήλων. Ἐν τούτοις ὁ Λευκάδιος φίλος ἡμῶν κ. Ἄγγελος Καλκάνης, γνωστὸς διὰ τὰ ἀξιόλογα αὐτοῦ καὶ μεστὰ φιλοπατρίας ἔργα, παρέσχεν ἡμῖν περὶ τῆς Λευκάδος τὰς ἑξῆς πληροφορίας. «Τὸ ἔτος 1828 ὁ πάππος μου Σπυρίδων

[1] Σάθα *Μνημ.* Ἑλλ. *Ἱστορ.* VI, 285.

[2] Σάθα Πάρτς *ἐνθ. ἀνωτ.* καὶ Ἀρχειοφυλακεῖον Ἰθάκης.

[3] Die Insel Leukas. Γόθᾳ 1889 σελ. 27.

»εἰς τὴν ἐξοχὴν Μαρανδοχῶρι ἐφύτευσε τὴν σταφίδα τὸ πρῶτον ἐν »Λευκάδι καὶ ἐπέτυχε. Μετὰ 15 ἔτη εἰς ζωγράφος ὀνόματι Μπέλλος, »μετεφύτευσεν εἰς τὸ προάστειον Καλλιγόνι· μετ' ὀλίγον ὁ Πάνος Δε»τζώρτζης ἔκαμε νέας φυτείας εἰς τὴν μεγάλην κοιλάδα .Βασιλική. »Ὀλίγον κατ' ὀλίγον διεδόθη, ὥστε ἐν καλῇ ἐσοδείᾳ γίνεται ἐξαγωγὴ »τεσσάρων ἑκατομμυρίων. Αἱ καλλίτεραι φυτεῖαι εἶνε τῶν δήμων »Ἀπολλωνίων καὶ Εὐγήρου. Σημειωτέον ὅτι ἡ σταφὶς δὲν εὐδοκιμεῖ »εἰς τοὺς ἄλλους δήμους. Ἡ τιμὴ ἔφθασεν εἰς 212 δραχμάς, ἡ μεσά»ζουσα ὅμως τιμὴ εἶνε 150, ἀλλ' ἐφέτος ἀπὸ 60—93. Παράγει »150,000 βαρέλας ἐνετικὰς οἴνου, πρὸς δώδεκα δρ. ἑκάστην».

*
* *

Ἡ Κεφαλληνία, ἡ μεγάλη αὕτη νῆσος τῆς Ἰονίου, μετὰ δυσβάτων ὀρέων, τῷ 1603 παρῆγε 4 ἑκατομμύρια σταφίδος, τῷ 1622 5, τῷ 1624 ἑκατομμύρια 6 καὶ τὸ 1640 ἑκατομμύρια 9, ἀκολούθως ἐκυμαίνετο ἡ ἐτησία παραγωγὴ μεταξὺ 6 καὶ 10 ἑκατομμυρίων λιτρῶν. Ὁ Πάρτς ἐπὶ λέξει λέγει : «ἡ Κεφαλληνία ἐντὸς μιᾶς ἑκατον»ταετηρίδος ἀνυψώθη εἰς τὴν σπουδαιοτάτην χώραν τῆς καλλιεργείας »τῆς σταφίδος. Ἀλλ' ὅμως ἡ μεγάλη αὕτη πρόοδος ἀνεκόπη περὶ »τὸ μέσον τῆς 17 ἑκατονταετηρίδος καὶ μετ' οὐ πολὺ διεδέχθη αὐτὴν »βαθμιαία ὀπισθοδρόμησις, ἣν δὲν δυνάμεθα νὰ παρακολουθήσωμεν »ἀκριβῶς, εἰμὴ μόνον γενικῶς δι' ἔλλειψιν πηγῶν [1]. Αὕτη ἐπῆλθεν »οὐχὶ ἕνεκα τῆς καὶ κατὰ ταύτην τὴν ἑκατονταετηρίδα ἀναφαινομέ»νης ἐνίοτε ἀντιστάσεως τῆς κυβερνήσεως κατὰ τῆς περαιτέρω διαδό»σεως τῶν σταφιδοφυτειῶν [2], ἀλλὰ κυρίως προήρχετο ἐκ τῶν ἐσωτε»ρικῶν ἀνωμαλιῶν τῆς νήσου, κατὰ τὰς στάσεις τῶν ἐπισημοτάτων »εὐπατριδῶν. Πρὸς τούτοις βεβαίως ἡ ἐλάττωσις τῆς τιμῆς τῆς στα»φίδος ἕνεκα τῆς ταχέως αὐξηθείσης προσφορᾶς ἐφαίνετο δεινή. Τινὲς »ἐνόμιζον ὅτι παρετήρησαν ἐξάντλησίν τινα τοῦ ἐδάφους. Αἱ φυτεῖαι »κατὰ τὴν ἔκτασιν δὲν ἠλαττοῦντο οὐσιωδῶς, ἀλλ' ὅμως αἱ πρόσοδοι »αὐτῶν ἦσαν κατώτεραι, διότι παρημέλουν τὴν λίπανσιν καὶ εἰς τὸ

[1] Ὁ κ. Πάρτς ἐν τῇ *εἰσαγωγῇ* ὁμολογεῖ ὅτι τετράκις ἐπισκέφθη τὴν Κεφαλληνίαν. Τὸ Ἀρχειοφυλακεῖον τῆς Κεφαλληνίας ἄρα ἠδύνατο νὰ μελετήσῃ κάλλιστα.

[2] Ὁ Φραγκ. Βραγαδὶν (1620), ὅστις μετ' ἐνθουσιασμοῦ περιγράφει τὴν κατάστασιν τῆς καλλιεργείας καὶ μετὰ θαυμασμοῦ τὴν ἐπιμέλειαν καὶ τὸν ζῆλον τῶν κατοίκων εἰς νέας φυτείας, ἠναγκάζετο καὶ αὐτὸς νὰ συντελέσῃ εἰς ἐκρίζωσιν τῶν νέων ἀμπέλων. Τῷ 1624, 1640, 1677 βεβαίως δ' ἔτι συχνότερον κατὰ τοῦτον τὸν χρόνον, ἀνενεοῦτο ἡ ἀπαγόρευσις νέων φυτειῶν.

»καλλιεργούμενον ἔδαφος οὐδὲ τὰ φύλλα ἀπέδιδον, τὰ ὁποῖα πρότερον »καταπίπτοντα εἶχον ἐπιτελέση φυσικὴν λίπανσιν. Νῦν ταῦτα κατε»λείφθησαν εἰς τὰ κτήνη, τὰ ὁποῖα μετὰ τὸν τρυγητὸν εἰσερχόμενα »ἠρήμωσαν τὰς ἀμπέλους. Τοιαύτη διαγωγὴ ἦτο ἀνόητος καὶ ληστρικὴ »τῇ καλλιεργίᾳ, ἀναμφιβόλως δ' ἔπρεπε νὰ φέρῃ τὴν κατάπτωσιν τῆς »τοῦ ἐδάφους καλλιεργίας. Ἤδη τὸ 1729 ἡ Κεφαλληνία ἔχουσα »πρόσοδον πέντε ἑκατομμυρίων λιτρῶν, ὑπελείφθη τῆς Ζακύνθου, παρα»γούσης ἓξ—ἑπτὰ ἑκατομμύρια καὶ τὸ 1760, ἐπὶ Γριμάνη, ἡ παραγωγὴ »τῆς νήσου κατῆλθεν εἰς τέσσαρα καὶ ἥμισυ ἑκατομμύρια. Ὅτι δὲ αἱ »τελευταῖαι δεκαετηρίδες τῆς Ἐνετοκρατίας εἶχον ἐπαυξήσῃ πάλιν τὴν »καλλιεργίαν καὶ τὴν πρόσοδον κατὰ τὸ τέλος τῆς παρελθούσης ἑκα»τονταετηρίδος εἰς ἓξ—ἑπτὰ ἑκατομ. λιτρῶν, δὲν εἶνε πολὺ πιστευτὸν »παρὰ τὴν διαβεβαίωσιν τοῦ Bellaire· διότι ἐπὶ Νάπιερ, περὶ τὸ »1820 ἡ νῆσος δὲν παρῆγε πλέον τῶν τεσσάρων—ἓξ ἑκατομμυρίων. »Ἡ ἑπομένη ὅμως δεκαετηρὶς παρέσχε νέαν καὶ ταχίστην ἐπίδοσιν. »Ἡ ἐρήμωσις τῆς Πελοποννήσου ἔδωκεν εἰς τὰς Ἰονίους νήσους σχεδὸν »τὸ μονοπώλιον τοῦ ἐμπορίου τῆς σταφίδος εἰς δέκα ἑκατομμύρια »λιτρῶν [1]».

*
* *

Εἰς ὅσα ἀνωτέρω ἀφηγήθημεν περὶ τῶν εἰσοδημάτων τῶν νήσων τοῦ Ἰονίου, εὔλογον κρίνομεν νὰ προσθέσωμεν καὶ τὰ ἑξῆς, ἵνα ὁ ἀναγνώστης λάβῃ, ὁπωσοῦν καλλιτέραν ἰδέαν. Ὁ γενικὸς τῶν νήσων Προβλεπτὴς Φραγκῖσκος Γριμάνης ἐν ταῖς ἀξιολόγοις αὐτοῦ ἐκθέσεσι [2], μεγάλην σημασίαν δίδει εἰς ταύτας, καθότι ἂν καὶ κατῳκοῦντο ὑπὸ 164,000 ἐγχωρίων, ἐκτὸς τῶν ξένων καὶ τῆς φρουρᾶς, οὐχ ἧττον παρεῖχον εἰς τὸ ταμεῖον τοῦ κράτους 90,000 τσεκίνια εἰσοδημάτων, δῆλα δὴ 247,000 δουκάτα κατ' ἔτος.

Προσέτι δὲ οἱ ἀντιπρόσωποι καὶ οἱ ὑπάλληλοι ἐλάμβανον διὰ μισθοδοσίας ἄλλας 50,000 δουκάτα τοὐλάχιστον κατ' ἔτος, ὥστε τὸ πρὸς ὄφελος τῶν Ἐνετῶν ποσὸν ἀνήρχετο εἰς 548,000 δουκάτα κατ' ἔτος. Ὁ Προβλεπτὴς Ζακύνθου Ἰωάννης Φραγκῖσκος Μανολέσσος τῷ 1788 ἔγραφε: «Τὰ εἰσοδήματα τῶν μεγάλων ἡμῶν νήσων εἶνε μεγάλα καὶ »τὸ δημόσιον ταμεῖον κατ' ἔτος πολὺ εἰσπράττει. Ἀλλ' ἀπαιτεῖται »σύνεσις ἐκ μέρους τῶν ἀρχῶν, διότι οἱ πολῖται διευκολύνουσι χάριν »μικρᾶς ὠφελείας τὸ λαθρεμπόριον. Ἀληθῶς τὸ ἔλαιον εἶνε πολύτιμον »εἰσόδημα· ἀλλ' ἡ σταφὶς εἶνε πολυτιμότερον, ἀρκεῖ νὰ ἐπιβλέψῃ ἡ

[1] Πάρτς. Κεφαλληνία καὶ Ἰθάκη, σελ. 262—263.
[2] Relazioni storico-politiche delle Isole del mar Jonio-Βενετία 1856.

»κυβέρνησις νὰ ξηραίνεται τὸ προϊὸν τοῦτο καλῶς, νὰ τίθεται εἰς τὰ »ἁλώνια ὥριμον καὶ νὰ μὴ ἀναμιγνύηται μετὰ ἄμμου ἢ ἄλλου τινὸς »εἴδους».

«Πρέπει νὰ ὑπάρχῃ πρόνοια νὰ μὴ διαδοθῇ πολὺ ὁ καρπὸς καὶ παντὶ »σθένει νὰ πολεμηθῇ ἡ διάδοσις φυτειῶν ἐν τῇ Πελοποννήσῳ καὶ »Στερεᾷ Ἑλλάδι. Ἡ Κεφαλληνία, ἡ Ζάκυνθος καὶ ἡ Ἰθάκη ἀρκοῦσι »νὰ προμηθεύωσι σταφίδα εἰς ὅλον τὸν κόσμον, ὅπου ὑπάρχει ζήτησις »τοῦ καρποῦ τούτου. Προτιμότερον ἕκαστος τόπος νὰ ἔχῃ ἴδιον εἰσό»δημα, καθότι ὁ συναγωνισμὸς εἶνε μὲν συνήθως ὠφέλιμος, ὑπάρχουσιν »ὅμως καὶ περιστάσεις καθ' ἃς καταστρέφει καὶ ἀποβαίνει ἐπιζήμιος. »Ἡ Κυβέρνησις πρέπει νὰ φροντίσῃ περὶ διαδόσεως τῆς σταφίδος εἰς »μέρη, εἰς ἃ ὁ χρυσὸς οὗτος θησαυρὸς εἶνε ἄγνωστος, καὶ ὅταν ἐπαι»σθητὴ καταστῇ ἡ ἔλλειψις, τότε διὰ νόμου νὰ διαταχθῶσι νέαι φυ»τεῖαι. Ἄς ἐργασθῶμεν ἄνευ θορύβου, ἵνα μὴ οἱ γείτονες Πελοποννήσιοι »λάβωσι γνῶσιν. Ἐπίσης εὐκολίαι πρέπει νὰ γίνωνται εἰς τοὺς ἀγο»ραστάς, ἰδίως εἰς τοὺς Ἄγγλους, εὐκολίαι ἐντὸς τοῦ νόμου, διὰ νὰ »μὴ μεταβαίνωσιν εἰς τὴν Τουρκίαν πρὸς φόρτωσιν. Ἐν Τουρκίᾳ ἡ »σταφὶς διατελεῖ ἐν παρακμῇ· μόνον πεπαλαιωμέναι ὑπάρχουν ἐκεῖ φυ»τεῖαι καὶ ἡ ἄλλοτε πλουσία ἐπαρχία τῆς Κορινθίας νῦν δὲν παράγει »τὸν θαυμαστὸν καρπόν. Πρέπει νὰ πεισθῶσιν οἱ Πελοποννήσιοι ὅτι ὀφεί»λουσι νὰ πλουτήσωσιν οὐχὶ ἐκ τῆς σταφίδος, ἀλλ' ἐξ ἄλλων προσο»δοφόρων προϊόντων, ἄλλως θὰ δυστυχήσουν καὶ αἱ ἡμέτεραι νῆσοι καὶ »ἐκεῖνοι, ἂν ἡ σταφὶς ἕνεκα τῆς ὑπερβολικῆς ποσότητος φθάσῃ νὰ πω»λῆται εἰς εὐτελῆ τιμήν. Ἀλλ' οἱ ἀντιπρόσωποι τῆς Γαληνοτάτης »Πολιτείας πολὺ φροντίζουσι περὶ τούτου. [1]»

Σπυρίδων δὲ Βιάζης.

ΕΙΣ ΕΛΛΗΝ ΖΩΓΡΑΦΟΣ ΕΝ ΤΩι ΛΟΥΒΡΩι

Πρό τινος χρόνου ἀνέγνωσα λίαν παράξενον εἴδησιν εἰς τὰς παρισινὰς ἐφημερίδας, μεταξὺ τῶν καλλιτεχνικῶν νέων : τὴν εἴσοδον ἑνὸς Ἕλληνος εἰς τὸ Λοῦβρον· ὅτι δηλ. εἰς τὸ ἀπέραντον τοῦτο μουσεῖον, ἔνθα ἀντιπροσωπεύονται ὅλοι οἱ χρωστῆρες καὶ ὅλαι τοῦ κόσμου αἱ σχολαὶ πασῶν τῶν ἐποχῶν, εἰσήχθη ἡ πρώτη ἑλληνικὴ ζωγραφία, ἢ μᾶλλον ὁ πρῶτος ἕλληνος καλλιτέχνου πίναξ.

[1] **Filza diversia**, Ἀρχειοφυλακεῖον.

Οἱ ἀναγνῶσται τοῦ «Παρνασσοῦ» θὰ ἐνδιεφέροντο βεβαίως νὰ μάθωσι, τίς εἶναι ὁ ζωγράφος οὗτος καὶ ὁποῖον τὸ ἔργον του· ὁ πίναξ κατέρχεται ἐξ Ἱσπανίας, ἔνθα ἤκμασεν ὁ ἕλλην καλλιτέχνης καὶ ἔνθα ὑπάρχουσι τὰ πλεῖστα τῶν ἔργων του· κάποιος φιλόμουσος συλλέκτης τὸ ἠγόρασε καὶ τὸ ἐδώρησεν εἰς τὸ Λοῦβρον, ἡ κριτικὴ δὲ διῃρέθη ἐπὶ τῆς ἀξίας τοῦ ἔργου τοῦ ἕλληνος Δομινίκου Θεοτοκοπούλου, τοῦ γνωστοῦ ὑπὸ τὸ ὄνομα Greco.

Ἀνήκει οὗτος εἰς τὴν μεγάλην ἐποχὴν τῆς ἀκμῆς τῆς ἰταλικῆς καὶ ἱσπανικῆς σχολῆς, τοῦ 16ου καὶ 17ου αἰῶνος. Μορφωθεὶς ἐν Βενετίᾳ, ἐν τῇ σχολῇ τοῦ Τιτιανοῦ καὶ τοῦ Τιντορέτου, ἀπῆλθε κατόπιν πρὸς συμπλήρωσιν τοῦ ἔργου του εἰς Τόλεδον, ἔνθα ἐξήσκησε μεγάλην ἐπιρροὴν ἐπὶ τῆς ἱσπανικῆς σχολῆς καὶ τοῦ μεγάλου αὐτῆς ζωγράφου Velasquez.

Τὸ πολὺ κοινὸν ἐν Γαλλίᾳ ἀγνοεῖ βεβαίως τὸν καλλιτέχνην τοῦτον, ἀλλ' ἡ εἴσοδός του εἰς τὸ Λοῦβρον θὰ τὸν καταστήσῃ γνωστόν, ὡς ἐν Ἱσπανίᾳ. Τὸ χαρακτηριστικὸν αὐτοῦ εἶναι ἡ δύναμις ἐν τῇ ἀπεικονίσει καὶ ὁ σκιερὸς χρωματισμός, δι' οὗ περιβάλλει τὰ ἔργα του.

*
* *

Τώρα ἂς εἰσέλθωμεν εἰς τὸ ἀπέραντον Λοῦβρον καὶ ἂς ἴδωμεν ἐκ τοῦ πλησίον τὸν Greco μας, ὅστις ἐξετέθη πρό τινων ἡμερῶν.

Ὁ ἅγιος Φραγκῖσκος γονυκλινὴς κρατεῖ εἰς τὰς χεῖράς του, λεπτὰς καὶ ὀστεώδεις, κρανίον, ἐνῷ εἰς τοὺς πόδας του γονατίζει, παρατηρῶν τὸν ἅγιον καὶ τὴν νεκρικὴν κεφαλὴν ἐν μυστικῇ ἐκστάσει νεαρὸς δόκιμος μοναχός. Ἐπὶ τῇ πρώτῃ θέᾳ ἡ εἰκὼν εἶναι σχεδὸν τρομακτικὴ καὶ ὀπισθοχωρεῖ τις ἄκων· ἀλλ' ἅμα θελήσῃ νὰ παρατηρήσῃ ἐκ τοῦ πλησίον καὶ μελετήσῃ τὸν πίνακα, ἐννοεῖ ἀμέσως ὅτι εὑρίσκεται πρὸ μεγάλου ζωγράφου. Ἡ ὅλη ζωγραφία καλύπτεται ἀπὸ τὸ στακτερὸν ἐκεῖνο χρῶμα, τὸ ὁποῖον διακρίνει τὴν ἱσπανικὴν σχολήν· ἐπ' αὐτῆς πλανᾶται μέγα φῶς, περιβάλλον παραδόξως τὸ ἔργον. Οἱ δύο γονυκλινεῖς καλόγηροι φαίνονται ἐν προσευχῇ καὶ ἐκστάσει, ἐνώπιον τοῦ νεκροῦ ἐκείνου κρανίου, παραδεδομένοι εἰς ὅλον τὸν ἱσπανικὸν μυστικισμόν. Ἡ εἰκὼν εἶναι πένθιμος, νεκρική, ἀλλ' ἰσχυρά, προξενοῦσα μεγάλην ἐντύπωσιν.

Νομίζει τις ὅτι οἱ δύω καλόγηροι ἐξέρχονται τώρα τοῦ μνήματος, ἔνθα ἔσκαψαν διὰ τῶν μακρῶν αὐτῶν ὀνύχων καὶ τῶν ὀστεωδῶν χειρῶν, ὅπως ἀνασύρωσι τὸ ἀνθρώπινον ἐκεῖνο κρανίον, ἐφ' οὗ πίπτει τὸ σκιερὸν φῶς τοῦ πίνακος, φῶς τάφου, πλανώμενον ἄλλως τε καὶ ἐπὶ

τῶν ἰσχνῶν κεφαλῶν τῶν καλογήρων καὶ τῶν χονδροειδῶν αὐτῶν ράσων, ἀπὸ τῆς μέσης τῶν ὁποίων κρέμανται τὰ δύω τῶν καπουκίνων σχοινία.

*
* *

Ἰδοὺ λοιπὸν καὶ εἷς ἄλλος μέγας Ἕλλην, ὅστις ὅμως μόνον τὸ ὄνομα καὶ τὴν καταγωγὴν εἶχεν ἑλληνικά· ἀλλ' αὐτὸ ἀρκεῖ ὅπως δικαιολογήσῃ τὰς ὀλίγας ταύτας περὶ αὐτοῦ λέξεις, αἵτινες τὸν καθιστῶσι γνωστὸν εἰς τὸν ἑλληνικὸν κόσμον.

Παρίσιοι

Γ. Σ. Φραγκούδης.

ΕΙΣ ΤΟΝ ΤΑΦΟΝ ΜΟΥ

Τῷ Δ. Ἠλιακοπούλῳ.

Ἐκεῖ ποῦ θὰ μὲ θάψουνε ὅπως καὶ νὰ πεθάνω
Θὰ πάρῃς τὴν ἀπόφασι 'ς τὸ λάκκο μου ἐπάνω
Μιὰ μέρα γιὰ νὰ ἐρθῇς ;
Θὰ θυμηθῇς πῶς ἔζησα μόνο ς' τὴ γῆ γιὰ σένα,
Ἢ πῶς γιὰ σὲ κατέβηκα σὲ σκότη ἀραχνιασμένα
Θὲ νὰ τὸ θυμηθῇς ;

Θὲ νἄχῃς τὴν συνείδησι, ἂν ὄχι τὴν καρδία
Ν'ἀνασκαλέψῃς μέσ' ς' τὸ νοῦ, ναυρῇς τὴν ἱστορία
Μιᾶς τέτοιας συμφορᾶς ;
Ἢ θαύρῃς ς' τὴν ἐξέτασι ἑνὸς συλλογισμοῦ σου
Τὴ λάμψι ποῦ συγκέντρωνες, ς' τὰ βάθη τοῦ ματιοῦ σου
Γιὰ νὰ μὲ λαχταρᾶς ;

Δὲν θὲ νὰ ἰδῇς ς' τὸ τάφο μου σταυρό, οὔτε στεφάνια
Τ' ὅ τι ἡ δειλία σκιάζεται, καὶ θέλει ἡ περηφάνεια
Ἐμὲ δὲν μ' ὠφελεῖ.
Εἶχα θρησκεί' ἀπέραντη τὸ φῶς, τὴν οἰκουμένη
Κι' ἀγάπαγα τὸν ὅμοιό μου, μὲ τὴν καρδί' ἀνοιγμένη
Καὶ μὲ θερμὸ φιλί.

Μὰ θαὔρῃς ἀφ' τὸ κάρβουνο, κι' ἀπὸ τὸ φωσφορό μου
Τ' ὁλόδροσο ξυνόχορτο ἐπάνω ς' τὸ σωρό μου
Νὰ σείετ' ἁπαλὰ

Καὶ γύρω τὴν ἀμίλητη τῶν κάμπων ἁρμονία
Γλυκειὰ καὶ καταπράσινη, καὶ πέρα ἐκεῖ βαθύα
Τὸ πέλαο νὰ γελᾷ.

Προκλητικὴ σὰν θὲ ναρθῇς μὲ τὸ κορμὶ τ' ἀφράτο
Καὶ τὰ μικρὰ γοβάκια σου, ποῦ φαίνεται ἀποκάτω
Τὸ δέρμα τους λευκό,
Μὴ σοῦ μαυρίσουν πρόσεξε, τὸ χῶμα εἶν' νοτισμένο
Καὶ δὲν ἀξίζει βέβαια γιὰ κἄποιον πεθαμένο
Τόσο πολὺ κακὸ !

Τίποτε θετικώτερο, κοινὴ κι' ἁπλῆ ἱστορία,
Π' ὅσο κι' ἂν τὴν ἐχρύσωνε ἡ δόλια φαντασία,
Ἔμεινε σκοτεινή·
Μιὰ μέρα ἀπαντηχθήκαμε, διαβάταις τέλεια ξένοι·
Ἐσὺ εἶχες μάτια δλόγλυκα, κ' ἐγὼ καρδιὰ φτειασμένη
Νὰ κλαίῃ καὶ νὰ πονῇ.

Κατάμαυρο εἶν' τὸ κάρβουνο, πρὶν ἢ φωτιὰ τοῦ δώσῃς·
Καὶ μ' ὅση ἐλπίδα ς' τ' ἄπειρο τὸ βλέμμα προσηλώσῃς,
Σκότος θὰ ἰδῇς φριχτό.
Καὶ ἔκλαυσα καὶ ὑπέφερα χωρὶς νὰ σοῦ τὸ δείξω·
Μὰ σὰν πάντα μ' ἐμίσησες, εἶπα: τὴ γῆ ἂς ἀνοίξω
Αἰώνια νὰ κρυφθῶ.

Ἀλλὰ ἐδῶ ποῦ ἔφτασε τὸ τέλος μου δὲν σώνει,
Ἐδῶ ἀρχινοῦν φριχτότερα, νὰ μὲ παιδεύουν πόνοι
Χειρότεροι πολύ·
Δὲν εἶναι, ὄχι, ὁ τάφος μου ἡ μόνη μου ἡσυχία·
Τοῦ κάκου ἐγὼ ὠνειρεύτηκα θάνατο, ἀνυπαρξία
Κι' ἕνα στερνὸ φιλί.

Ἀλήθεια ἡ γῆς ποῦ μ' ἔρριξαν τὸ κρέας θὰ μοῦ διαλύσῃ,
Ἀλλ' εἰς τὴν ἀποσύνθεσιν καινούριος θ' ἀναζήσῃ
Μικρόκοσμος κρυφός·
Καὶ θὰ ντυθοῦν οἱ πόθοι μου πάλι μὲ σάρκα καὶ αἷμα
—Πῶς εἶναι ἡ ὕλη ἀθάνατη, αὐτὸ δὲν εἶναι ψέμμα.—
Καὶ θὲ νὰ βγοῦν ς' τὸ φῶς.

Καὶ ὅμοιο νόμος φυσικὸς τὸ τέλος σοῦ ἑτοιμάζει·
Γιὰ τοῦτο μιὰ προαίσθησι τὸ στῆθός μου σπαράζει
Τὸ νοῦ μου τυραννεῖ,

Μήπως ἀφ' τὴ σαπίλα μας δυὸ ὕπαρξες φτεισμέναις
'Ανανεώσουν μέσ' ς' τὴ γῆ πάλι βασανισμέναις
"Ομοια μ' ἐμᾶς σκηνή.

Ζάκυνθος.

Δ. Ι. Μάργαρης

ΚΡΗΤΙΚΑΙ ΠΑΡΟΙΜΙΑΙ

ΕΞ ΑΝΕΚΔΟΤΟΥ ΣΥΛΛΟΓΗΣ [1]

56.—Ὁ Μάρτης δὲ λείπει ἀπὸ τὴ σαρακοστή.

57.—Ὁ Μάρτης, ὁ γδάρτης, ὁ παλουκοκαύτης.

58.—Ὁ Μάρτης 'ως τὸ μεσημέρι τὸ ψοφᾷ καὶ 'ως τὸ βράδυ τὸ βρωμαίζει.

59.—Ὁ Μάρτης ὁ πεντάγνωμος
πέντε βολαὶς ἐχιόνισε,
καὶ πάλι τὸ 'μετάγνωσε
πῶς δὲν ἐξαναχιόνισε.

60.—"Ομοιος τὸν ὅμοιον ἀγαπᾷ
κ' ἡ κοπρὲ τὰ λάχανα.
«"Ομοιος ὁμοίῳ ἀεὶ πελάζει».
«"Ομοιος ὁμοίῳ φίλον».
«Τέττιξ τέττιγι φίλος, μύρμηξ μύρμηκι».
«Πᾶν τὸ ἀνόμοιον ἀκοινώνητον».
«'Αεὶ κολοιὸς ποτὶ κολοιὸν ἱζάνει».
«"Ηλιξ ἥλικα τέρπει, γέρων δὲ γέροντα».

61.—Ὁ μουφλούσης [2] κ' ὁ ταμακιάρης [3] γοργοσυβάζουνται

62.—Ὁ μπροστινὸς γάϊδαρος ὁδηγᾷ τσὴ 'πισινούς.

63.—'Ομπρὸς στὰ κάλλη
πόνος δὲν ὑπάρχει.

64.—Ὁ Νᾶχας καὶ ὁ Ναῦρας ἀποθάνανε.

65.—Ὁ Νᾶχας καὶ ὁ Ναῦρας ἀδερφοί,
κ' ὁ Κάμε-νὰ-'χῃς ἄλλος.

66.—"Οντεν ἀποκλαιγαν οὖλοι,
ἀναδάκρυων' ἡ καϋμένη.

[1] Συνέχεια· ἴδε φυλλάδιον 7.
[2] Μουφλὶς λ. ἀραβ.=ὁ μὴ ἔχων ὀβολόν, χρεωκόπος.
[3] Ταμά. κοινῶς ταμὰχ λ. ἀραβ.=πλεονεξία, ἀπληστία· ταμα' κιὰρ καὶ ταμαχκιὰρ λ. περσικὴ=πλεονέκτης, ἄπληστος.

«Δακρύειν πρὸς τὸν μητρυιᾶς τάφον».

67.—Όντε βρέχῃ καὶ βροντᾷ,
ἔχ' ὁ κλέφτης τὴ χαρά.

68.—Όντε δὲ σὲ σειοῦνε, μὴ σειέσαι.

69.—Όντε διψᾷ ἡ αὐλή σου,
τὸ νερ' ὄξω μὴν τὸ χύνῃς.

70.—Όντεν ἐγεννιούντανε ὁ χωριάτης,
ἐπελεκούντανε κ' ἡ χουρχούδα [1].

71.—Όντεν εἶν' εὐγιὰ, βάστα τὸν ἀμπά[2] σου, κ' ὄντε βρέχῃ, ξηά σου[3].

72.—Όντεν εἶνε τὰ φρόνα,
ποῦ εἶναι τὰ χρόνια;
κ' ὄντεν εἶναι τὰ χρόνια,
ποῦ εἶναι τὰ φρόνα;

73.—Όντεν εἶσαι καβαλλάρης,
χαιρέτα καὶ τσὴ πεζούς.

74.—Όντεν εἶσαι σφυρί, χτύπα, κ' ὄντεν εἶσαι ἀμμῶνι, δέχου τσὴ χτύπους.

75.—Όντεν ἔπρεπε, δὲν ἔβρεχε.
καὶ τὸ Μάϊ ἐβροντολόγα.

76.—Όντεν ἐσειοῦσαν τὴν ἀχλάδα,
ὅσ' ἐλάχα τόσ' ἐφάγα.

77.—Όντεν ἔχῃς τὴν χρομμύδα,
φύλαε καὶ τὴν ἐλῆδα.

78.—Όντε μ' εὕρῃς, ἔπαρέ με
γιὰ νὰ μ' ἔχῃς σὰν μὲ θέλῃς.

79.—Όντε πετᾷς τὴν πέτρα,
τὰ ὕστερά σου μέτρα.
«Πρότερον δεῖ σκοπεῖν τὸ τέλος τῶν πραγμάτων, εἶθ' οὕτως αὐτοῖς ἐγχειρεῖν».

80.—Ὁ ξεμιστευτὴς τρώει τσὴ 'μισαίς.

81.—Ὁ ξεμιστευτὴς τρώει τσὴ πλειότεραις.

82.—Ὁ οὐρανὸς καὶ ἡ γῆ ἔμνωξε
τίποτα νὰ μὴ γενῇ
καὶ νὰ μὴ μαθητευτῇ.

[1] Ρόπαλον.

[2] Ἀμπᾶ λ. ἀραβ.=εἶδος χονδροῦ ἐριούχου, ὁ κοινῶς ἀμπᾶς· τὸ ἐξ ἀμπᾶ ἐπανωφόριον.

[3] Πρᾶξον κατὰ βούλησιν.

«Οὐδὲν κρυπτὸν ὑπὸ τὸν ἥλιον».
83.— Ὁ παθὸς εἶναι γιατρός.
84.— Ὁ παπᾶς γιὰ τὴν κοιλιά του
ἔχασε τὴ λουτρουγιά του.
85.— Ὁ παπᾶς χωριὸ δὲν κάνει,
μὰ τὸ χωριὸ παπᾶ κάνει.
86.— Ὁ πᾶσα εἷς κατὰ 'ποῦ στρώνει κοιμᾶται.
87.— Ὁ πᾶσα εἷς 'ξέρει ἴντα βράζει τὸ τσικάλι του.
88.— Ὁ πᾶσα εἷς τὸν παῦλο του
παυλούδαρο τὸν ἔχει.
»Ἔνεστι καὶ μύρμηκι σχολή».
«Ἕκαστος αὐτοῦ τὸ βδέμα
μῆλον γλύκιον ἡγεῖται».
89.— Ὀπέρυσις ἐκάηκε ὁ λαγὼς
κ' ὀφέτος εὐγῆκ' ἡ τσούκνα του.
90.— Ὁ πλούσιος ἀποθαίνει μιὰ βολά,
κ' ὁ φτωχὸς πᾶσα 'μέρα.
91.— Ὁ πλούσιος ὅπως θέλει,
κ' ὁ φτωχὸς ὅπως 'μπορεῖ.
92.— Ὅποιος ἀγοράζει στάρι ἔχει δυὸ 'μάθια
κ' ὅποιος ἀγοράζει ψωμὶ δὲ φέγγει.
93.— Ὅποιος ἀναγυρίζει τὰ πηλὰ[1]
στὴ μέση πέφτει καὶ βουλᾷ.
«Ἔτρεχέ τις μὴ βρεχθείη
καὶ εἰς βόθρον ἀπεπνίγη».
94.— Ὅποιος ἀνακατώνεται μὲ τὰ πίτερα τὸν τρῶν' ἡ ὄρνιθες.
95.— Ὅποιος ἀποθάν' ὀφέτος,
δὲ φοβᾶται τοῦ καιροῦ[2].
96.— Ὅποιος βαστᾷ μέλι γλύφει καὶ τὰ δαχτύλια του.
97.— Ὅποιος 'βγάνει καὶ δὲ βάνει
'γρήγορα τὸν πάτο πιάνει.
98.— Ὅποιος βιάζεται 'ξωμένει.
99.— Ὅποιος βιάζεται σκοντάφνει.
100.— Ὅποιος γεννηθῆ στὴ φυλακὴ τσῆ φυλακῆς θυμᾶται.
101.— Ὅποιος γίνεται ἀρνὶ
τὸν τρώει ὁ λύκος.

[1] Βόρβορος.
[2] Τὸ ἐπιὸν ἔτος.

102.—Ὅποιος γοργοφάῃ καὶ γοργοπαντρευτῇ δὲν τὸ μεταγνώθει.

103.—Ὅποιος γυρεύει καὶ τοῦ δίδουνε
ἄλλη δουλειὰ μὴ κάνῃ.

104.—Ὅποιος γυρεύει τὰ πολλὰ χάνει καὶ τὰ 'λίγα.
«Ἡ κάμηλος ἐπιθυμήσασα κέρατα καὶ τὰ
ὦτα προσαπώλεσε».

105.—Ὅποιος γυρεύει τρουλὶ
δὲν τρώει μηδὲ θρουλί.[1]
«Οἱ πλειόνων ἐπιθυμοῦτες
καὶ ἃ ἔχουσι προσαπολλῦσι».
«Οἱ πλειόνων ἐπιθυμοῦντες πολλάκις καὶ τὰ
παρόντα ἀποβάλλουσιν».

106.—Ὅποιος δὲ 'δῇ τὰ χειρότερα
δὲ θυμᾶται τὰ καλήτερα.

107.—Ὅποιος δὲ θέλει χτύπους
εἰς τὸ χαλκιδιὸ δὲν 'πάει.

108.—Ὅποιος δὲ θέλει νὰ ζυμώσῃ
πέντε 'μέραις κοσκινίζει.
«Τὴν ἡμέραν πᾶσαν σήθει
ὃς οὐ βούλεται ζυμῶσαι».

109.—Ὅποιος δὲ 'μιλεῖ τὸν ἐθάψανε.

110.—Ὅποιος δὲν χτίσει, δὲν 'παντρέψει καὶ δὲν θάψει δὲν κατέχει
ἴντα θὰ 'πῇ κόσμος.

111.—Ὅποιος δὲ φάει σκόρδο, σκορδὲ δὲ 'βγάνει.

Γ. Ι. Καλαϊσάκης.

ΦΙΛΟΛΟΓΙΚΟΣ ΣΥΛΛΟΓΟΣ ΠΑΡΝΑΣΣΟΣ

Φεβρουάριος, Μάρτιος, Ἀπρίλιος 1894.

ΕΡΓΑΣΙΑΙ ΣΥΛΛΟΓΟΥ

Συνεκροτήθησαν κατὰ τοὺς μῆνας τούτους πέντε συνεδριάσεις.

Ἐγένοντο τὰ ἑξῆς ἀναγνώσματα.

Ὁ κ. Μιχ. Π. Λάμπρος τακτικὸν μέλος ὡμίλησε περὶ ῥεκλάμας ἐν Ἑλλάδι.

[1] Ψιχίον.

Ὁ κ. Φίλιππος Οἰκονομίδης, πάρεδρον μέλος, ἀνέγνω ποιητικὰς ἀναμνήσεις.

Ὁ κ. Ἰω. Μαχάφυ, ἐπίτιμον μέλος, ὡμίλησε περὶ τῶν ἑλληνικῶν παπύρων τοῦ Φαγιούμ.

Ὁ κ. Γ. Φιλήμων, ἀντεπιστέλλον μέλος, ἀνέγνω τὴν μελέτην αὐτοῦ «Ἐπὶ τὴν Ἱερουσαλήμ».

Ὁ κ. Φ. Παρασκευαΐδης, πάρεδρον μέλος, ὡμίλησε περὶ τῶν μαρτύρων τοῦ λόγου καὶ τῆς γραφίδος.

Ὁ κ. Ἀχιλλεὺς Παράσχος, πάρεδρον μέλος, ἀνέγνω ἐλεγεῖα εἰς Ἀναστάσιον Βυζάντιον καὶ Γεώργιον Παράσχον.

Ὁ κ. Τιμολέων Ἀργυρόπουλος, τακτικὸν μέλος, ὡμίλησε περὶ τῶν νεωτέρων ἐφαρμογῶν τοῦ ἠλεκτρισμοῦ μετὰ πειραμάτων.

Ὁ κ. Κ. Δ. Καπράλος, τακτικὸν μέλος, ἀνέγνω τὴν μελέτην αὐτοῦ «ἐν τῷ πλημμελειοδικείῳ».

Ἡ κ. Καλλιόπη Κεχαγιᾶ, ἐπίτιμον μέλος, ὡμίλησε περὶ τοῦ βίου τοῦ Σάμμερ, ἤτοι πῶς σχηματίζονται οἱ μεγάλοι χαρακτῆρες.

Ὁ κ. Κ. Σάμιος, τακτικὸν μέλος, ἀνέγνω τὴν μελέτην αὐτοῦ: εἰκόνες τῶν ἑλληνικῶν δασῶν, μετὰ προβολῆς φωτεινῶν εἰκόνων.

Ὁ κ. Θ. Πολυκράτης, ἀντεπιστέλλον μέλος, ὡμίλησε περὶ τῆς ἀρχαίας μουσικῆς. Ἐψάλησαν δ' ὑπὸ χοροῦ γυμνασθέντος ἰδίᾳ καὶ ἀνεκρούσθησαν ὑπὸ ὀρχήστρας οἱ ἀρχαῖοι γνωστοὶ ὕμνοι εἰς Ἀπόλλωνα καὶ εἰς Μοῦσαν καὶ ὁ Α'. Πυθιονίκης τοῦ Πινδάρου.

Κατὰ τὴν ἁγίαν καὶ μεγάλην Τεσσαρακοστὴν ἐγένοντο καὶ ἓξ θρησκευτικαὶ ὁμιλίαι, τρεῖς μὲν ὑπὸ τοῦ κ. Ἀ. Διομ. Κυριακοῦ, τρεῖς δὲ ὑπὸ τοῦ κ. Ἰγν. Μοσχάκη. Κατὰ τὰς πλείστας τῶν ὁμιλιῶν παρέστη ἡ Α. Μ. ἡ Βασίλισσα μετὰ τῆς πριγκιπίσσης Μαρίας καὶ ἡ Α. Υ. ἡ πριγκίπισσα Σοφία.

Τὴν 3 Φεβρουαρίου ἐγένετο ὑπὸ τὴν ὑψηλὴν προστασίαν τῶν ΑΑ. ΥΥ. τοῦ Διαδόχου Κωνσταντίνου καὶ τῆς πριγκιπίσσης Σοφίας ὁ ἐτήσιος εὐεργετικὸς χορὸς ὑπὲρ τῆς Σχολῆς τῶν Ἀπόρων Παίδων.

Κατὰ τὸ ἀπὸ πέρυσι καθιερωθὲν ἔθιμον, τὴν Δευτέραν τοῦ Πάσχα ἐγένετο ἐκδρομὴ τῶν μελῶν τοῦ Συλλόγου εἰς Μυκήνας, Τίρυνθα, Ἄργος καὶ Ναύπλιον. Τῆς ἐκδρομῆς μετέσχον περὶ τοὺς 90, ἐξ ὧν 34 Κυρίαι. Τὰ τῶν ἀρχαιοτήτων εἰς τὰ διάφορα μέρη τῆς ἐκδρομῆς, ἥτις διήρκεσεν ἐπὶ τριήμερον, ἐξήγησαν ὁ πρόεδρος τοῦ Συλλόγου κ. Ν. Γ. Πολίτης καὶ ὁ κ. Σ. Π. Λάμπρος.

Ἐγένετο δεκτὴ πρότασις τοῦ Γενικοῦ Γραμματέως κ. Μιχ. Π. Λάμπρου ὅπως ἀπὸ τοῦ προσεχοῦς ἔτους ἄρξωνται γινόμενα ἐν τῷ Συλ-

λόγῳ μαθήματα διὰ Κυρίας. Τὰ κατὰ τὸν κανονισμὸν τῶν μαθημάτων τούτων ἀνετέθησαν εἰς τὴν Ἐφορείαν.

Τὸ Ὑπουργεῖον τῶν Ἐκκλησιαστικῶν καὶ τῆς Δημοσίας Ἐκπαιδεύσεως ἀπέστειλε σπουδαίαν δωρεὰν ἐξ ἱκανῶν τόμων εἰς τὴν Βιβλιοθήκην τοῦ Συλλόγου.

Ὁμοίως τὸ τμῆμα τῶν Μεταλλείων τοῦ Ὑπουργείου τῶν Οἰκονομικῶν ἀπέστειλε τὰς Φωτογραφίας τῶν ἐν τῇ ἐκθέσει τοῦ Σικάγου διαμερισμάτων, ἐν οἷς τὰ Ἑλληνικὰ ἐκθέματα.

Ἀπεβίωσεν ἓν τῶν παλαιοτέρων καὶ προσφιλεστέρων τακτικῶν μελῶν τοῦ Συλλόγου, ὁ **Γεώργιος Ι. Δουρούτης,** πολλὰ ὑπὲρ τοῦ Συλλόγου ἐργασθείς. Συνελθοῦσα ἡ Ἐφορεία τοῦ Συλλογου μετὰ τῆς Κοσμητείας τῆς Σχολῆς, ἧς ἐχρημάτισε κοσμήτωρ, ἐξέδοντο κατάλληλον ψήφισμα καὶ ἀνέθεντο τῷ κ. Ἰγνατίῳ Μοσχάκῃ ἵνα ἐκφωνήσῃ τὸν ἐπικήδειον.

Ὁμοίως ἀπεβίωσεν ὁ **Ἀθανάσιος Κυζικηνός,** ἐπίτιμον μέλος τοῦ Συλλόγου ἐκ τῶν παλαιοτέρων. Ἡ ἐφορεία τοῦ Συλλόγου ἀπέστειλε τῇ οἰκογενείᾳ τὰ συλλυπητήρια αὐτῆς.

Ἐψηφίσθησαν μέλη πάρεδρα οἱ κκ. Ἀρ. Μεταξᾶς, Σ. Πετρᾶς, Π. Βαρότζης, Δ. Σακελλάριος, Ν. Σταματόπουλος, Λ. Ροϊλός, Σ. Δάσιος, Κ. Ἀγαθοκλῆς, Π. Παναγιωτόπουλος, Δ. Φανδρίδης, Λ. Π. Σκένδερ, Ἀριστ. Ῥάϊνεκ. Ἀντεπιστέλλοντα οἱ κκ. Ε. Μύλλερ, Π. Πετρίδης, Α. Δ. Ζίζιλας, Χ. Πασχαλίγκος, Κ. Τοπάλης, Α. Βαλσαμάκης, Ἀδ. Βόϋζεν, Κ. Σαλβέρδος. Ἐπίτιμα δὲ οἱ κκ. Μ. Ὀνοὺ πρεσβευτὴς τῆς Ῥωσσίας καὶ Ι. Μαχάφυ καθηγητής.

Μετετέθησαν ἐκ τῆς τάξεως τῶν παρέδρων εἰς τὰ τακτικὰ οἱ κκ. Θ. Μεταξᾶς, Ἠλίας Ζέγγελης, Ν. Ξυδάκης καὶ Κ. Σάμιος.

Γενομένων τῶν ἀρχαιρεσιῶν τοῦ Συλλόγου ἐξελέχθησαν Πρόεδρος ὁ κ. Ν. Γ. Πολίτης, ἀντιπρόεδροι οἱ κκ. Α. Ρούκης καὶ Π. Ταμπακόπουλος, γεν. γραμματεὺς ὁ κ. Μ. Π. Λάμπρος, εἰδικοὶ γραμματεῖς οἱ κκ. Γ. Πίσσας καὶ Κ. Χρηστοφῆς, ἔφορος τοῦ Συλλόγου ὁ κ. Ἰφ. Κοκίδης, ταμίας ὁ κ. Κ. Κουτσαλέξης καὶ ἐπιμελητὴς τῆς Βιβλιοθήκης ὁ κ. Π. Παπαδάκης. Ἔφορος τῆς Σχολῆς τῶν Ἀπόρων Παίδων ὁ κ. Κ. Βάμβας καὶ κοσμήτορες οἱ κκ. Β. Ἀντωνόπουλος, Δ. Π. Λάμπρος, Ι. Θεοφιλᾶς, Σ. Κονοφάος, Σ. Δαμασκηνός, Ι. Λαμπρίδης, Κ. Γαρδίκης καὶ Μ. Στελλάκης.

ΠΕΡΙ ΤΟΥ ΓΚΑΙΤΕ ΩΣ ΛΥΡΙΚΟΥ ΠΟΙΗΤΟΥ[1]

"Ότε τὸ πρῶτον παρέστημεν πρὸ τοῦ κομψοῦ τούτου ἀκροατηρίου καὶ μετὰ τῆς ὀφειλομένης πρὸς τὸ σεμνὸν τοῦτο ἵδρυμα εὐλαβείας ἠτιολογοῦμεν ὑποδεικνύοντες τὴν ἐκλογὴν τῶν θεμάτων, ἅτινα πρέπει ν' ἀποτελῶσι καθ' ἡμᾶς τὴν βάσιν τῶν δημοσίων τοῦ Συλλόγου διαλέξεων, μεταξὺ ἄλλων ἐλέγομεν ὅτι χάρισμα ὄντως ἐπίφθονον τῶν προνομιούχων ἐν τῷ κόσμῳ τῆς ἐπιστήμης πνευμάτων εἶνε ἀφ' ἑνὸς μὲν ἡ ἁπλοποίησις ζητημάτων προσιτῶν μόνον εἰς τοὺς εἰδικῶς περὶ κύκλον τινὰ ὡρισμένων μελετῶν διατρίβοντας καὶ ἔχοντας ἀπὸ κεκτημένων πεποιθήσεων καὶ ἰδιοκτήτων συμπερασμάτων νὰ διίδωσι τὸ φωτεινὸν σημεῖον, πρὸς ὃ φέρεται ὁ νοερὸς δάκτυλος τοῦ δημοσίᾳ ἀγορεύοντος, ἀφ' ἑτέρου δὲ ἡ εἰς ἄφθαστον ἐπιστημονικοῦ ὕψους περιωπὴν ἀναγωγὴ τετριμμένων κατὰ τὸ φαινόμενον ἰδεῶν καὶ κοινοτάτων πραγμάτων— δι' ὧν ὅμως ὁ ἐπιστήμων δημιουργὸς ἔχει ν' ἀποκαλύψῃ ἡμῖν νέας ἀπόψεις ἀντιλήψεως τοῦ περὶ ἡμᾶς κόσμου ἐν ταῖς ἁπλουστάταις αὐτοῦ λεπτομερείαις, νέον ὁρίζοντα ἐκτιμήσεως τῶν περὶ ἡμᾶς συμβαινόντων. Ἀλλὰ τὸ χάρισμα τοῦτο εἶνε κατὰ τοσοῦτον ἐπίφθονον παρὰ πλείστοις, ἰδίᾳ δὲ παρὰ τῷ ἀπασχολήσοντι ὑμᾶς κατὰ τὴν ἑσπέραν ταύτην, καθ' ὅσον φαίνεται καὶ εἶνε πράγματι δυσεπίκτητον εἰ μὴ ἐγγενές, εἰς δὲ τοὺς κοινοὺς τῶν θνητῶν ἐπιβάλλεται ἡ προτίμησις ἐκείνων τὸ πολὺ τῶν ἀντικειμένων, ὧν τὴν ἐξακρίβωσιν, ἢ τὴν ἐξ ἰδίας κλίσεως εὐάρεστον μελέτην ἐπεδίωξαν ἐκ τύχης ἢ εὐεξηγήτου τῶν πραγμάτων φορᾶς.

Καὶ δι' ἡμᾶς τοὺς Ἕλληνας, οὓς ἡ κλασικὴ παίδευσις ἐκτρέφει κατὰ θείαν τῶν ἱστορικῶν ἡμῶν πραγμάτων οἰκονομίαν ἀνέκαθεν καὶ μέχρι σήμερον, δὲν εἶνε βεβαίως ἄπορον ὅτι, μεταβαίνοντες εἰς ξένας καὶ πεπολιτισμένας χώρας χάριν συμπληρώσεως τῶν ἡμετέρων μελετῶν, μοιραίως ἑλκυόμεθα, πρόσηβοι ἤδη ὄντες, ὑπὸ τῆς φιλολογικῆς αἴγλης τῶν μεγάλων τῆς Ἑσπερίας ἐθνῶν καὶ ἀποτελεῖ τρόπον τινὰ προπαιδείαν τῆς ἐν τῇ ξένῃ γλώσσῃ μορφώσεως καὶ τοῦ καταρτισμοῦ ἡμῶν ἡ μετ' ἀγάπης καὶ αὔξοντος ἐνθουσιασμοῦ ἀνεύρεσις τῶν προγο-

[1] Ἀνεγνώσθη ἐν τῷ ἐν Κωνσταντινουπόλει Ἑλληνικῷ Φιλολογικῷ Συλλόγῳ τῇ 10ῃ Μαρτίου 1894.

κῶν διδαγμάτων ἐν ταῖς θαυμασταῖς σελίσι τῆς φιλολογίας τοῦ ξενίζοντος ἡμᾶς τόπου.

Ἔκθαμβοι τότε καταλαμβανόμεθα ὑπὸ τῆς ὁλονὲν ἐνισχυομένης ἰδέας. εἴτε ἡ πάτριος κληρονομία εἰς ἄλλους ὑπὸ τοῦ πανδαμάτορος χρόνου ἐπιδικασθεῖσα ἐπερίσσευσε καὶ Κροίσους κατέστησε τοὺς βαρβάρους παρ' ἡμῶν τέως ἀποκαλουμένους, μήτοι τὸ ξηρανθὲν ἤδη ἐν τῇ ἰδίᾳ κοίτῃ τοῦ Ἰλισσοῦ ῥεῖθρον, χρυσορρόαν παρεκτραπὲν ἀπετέλεσεν ἀλλαχοῦ Νιαγάραν, καὶ—δείλαιοι ἡμεῖς!—μακρὰν ὁδὸν πορευόμενοι, δὲν ἔχομεν τὴν ἐπιστήμην μόνην νὰ μυηθῶμεν, ἀλλὰ καὶ νὰ πεισθῶμεν ὅτι, ἔρημοι ἡμεῖς πάντων τῶν ἰδίων, βλέπομεν τοὺς ξένους κοσμουμένους μὲ τὰ τιμαλφῆ τῆς προγονικῆς ἡμῶν δόξης κειμήλια.

Αὔραν ἀττικὴν ἀναπνέομεν διατρέχοντες τὰς σελίδας τῆς γερμανικῆς φιλολογίας, εὐνόητος δὲ εἶνε ἡ μετ' ἀγάπης προτίμησις αὐτῆς ἐκ μέσου τῶν τροφίμων τῆς τευκτονικῆς ἐπιστήμης, οὐδὲ διαψεύδομεν ἴσως τὰς προσδοκίας τοῦ φιλομούσου ἀκροατηρίου ἐὰν ὡς θέμα τῆς διαλέξεως ἡμῶν ταύτης ἐξελέξαμεν τὴν βραχεῖαν μὲν ἐπισκόπησιν τῆς γερμανικῆς λογοτεχνίας ἀπὸ γενικωτέρας καὶ δὴ ἐθνικωτέρας ἀπόψεως, λεπτομερεστέραν δέ πως ἐκτίμησιν τοῦ Göthe ὡς λυρικοῦ ποιητοῦ, καὶ τοῦτο διὰ ψυχολογικῆς κυρίως ἀναλύσεως

Τὸ ἔργον τοῦ Λέσσιγκ καὶ τῶν Διοσκούρων τῆς γερμανικῆς ποιήσεως, Σχίλλερ καὶ Γκαῖτε, ἔγκειται κυρίως εἰς τοῦτο, εἰς τὴν τεχνικὴν δῆλον ὅτι παράστασιν τῆς φύσεως, ἐπεζήτησαν δὲ τὴν ἐπιτυχίαν τοῦ μεγαλουργήματος τούτου ἐν μέσῃ ὁδῷ, ἣν εἶχον ἤδη προδιαγράψῃ δύο προηγηθεῖσαι φιλολογίαι, ἡ κλασσικὴ τῶν ἡμετέρων προγόνων καὶ ἡ ρωμαντικὴ τῆς πρωτοτύπου Ἀλβιῶνος. Οἱ γίγαντες ἐκεῖνοι συνέλαβον τὴν μεγαλεπήβολον ὄντως ἰδέαν, πῶς νὰ μεθαρμόσωσιν εἰς τὰ ἐθνικὰ ἤθη καὶ τὸ κρατοῦν γλωσσικὸν ἰδίωμα τὰς βαθυτέρας καὶ εὐγενεστέρας ἅμα ἰδέας, ἐνόμισαν δὲ ὅτι τὸ μορφωτικὸν τοῦτο καὶ καθαρτικὸν τῆς ἐποχῆς των κατόρθωμα ἔδει νὰ ἀθλοθετηθῇ ἐπὶ τῆς σκηνῆς, ἥτις διὰ συμβόλων ἀποτείνεται ἀπ' εὐθείας εἰς τὴν ψυχὴν τοῦ λαοῦ, ὃν ἐσκόπουν νὰ καταστήσωσι φορέα ὡς πλείστου ἰδανικοῦ, διότι δικαιότατα ἐφρόνουν ὅτι, μόνον τὸ ἰδεῶδες μεγαλύνει τὰ ἔθνη, μόνον τὸ ἰδανικὸν εἶνε ἄξιος σκοπὸς τῆς φιλολογικῆς ἀναγεννήσεως, ἧς ἀξιώτατα ἐπρωτοστάτουν.

Ἀγνοεῖ ἡ ἱστορία τοῦ πολιτισμοῦ τὴν ζωηφόρον τροφήν, ἥτις ἐμέστωσε τὸ πνεῦμα τοῦ δαιμονίου τῆς Βρεττανίας δραματουργοῦ, ἀλλ' ἡ

ἱστορία τῆς γερμανικῆς φιλολογίας ἐκθέτει ἡμῖν σαφέστατα ὅτι οἱ γεννήτορες αὐτῆς περιέλαβον διὰ τῆς διανοίας ὅλον τὸν γαλήνιον τῆς ἡμετέρας ἀρχαιότητος κόσμον, ὅλην τὴν ἀχλὺν τῆς μεσαιωνικῆς ζυμώσεως ὅλην τὴν πνευματικὴν τοῦ νεωτέρου κόσμου κίνησιν.

Ὁ Λέσσιγκ ἐβαπτίσθη εἰς τὰ ἑλληνικὰ γράμματα ὅσον οὐδεὶς ἴσως ἢ ὀλίγιστοι βεβαίως τῶν θνητῶν, πρῶτος δ' αὐτὸς ἀπέστρεψε τὸ πρόσωπον ἀπὸ τῆς γαλλικῆς μιμήσεως καὶ ἐξέθαψε καὶ ἐπέδειξεν εἰς τὸν κόσμον τὸν θησαυρὸν τῆς σαιξπηρείου δραματουργίας, προελείανε δ' οὕτω τὸ ἔδαφος εἰς τοὺς δύο μεγάλους αὐτοῦ διαδόχους καὶ τελειωτὰς τοῦ γερμανικοῦ δράματος. Τὸ ἐθνικὸν μεγαλεῖον διεῖδον ἐξυμνούμενον καὶ λαμπρυνόμενον σύντρεις ἐν τῇ ἑλληνικῇ καὶ τῇ ἀγγλικῇ ποιήσει, τὴν γλυκυτάτην τῆς πατρικῆς δόξης μελῳδίαν ἐνωτίσθησαν ἀναπεμπομένην ἀπὸ τῶν χορδῶν τῶν τε Ἑλλήνων τραγικῶν καὶ τοῦ Ἄγγλου.

Ἀνυπέρβλητα διὰ πᾶν μέτριον πνεῦμα, δυσυπέρβλητα καὶ δι' αὐτοὺς ἔτι ὑπῆρξαν τὰ ἀλλεπάλληλα προσκόμματα τὰ ἐπιπροσθοῦντα εἰς τὴν ἐκτέλεσιν τοῦ πρωτοφανοῦς ἔργου. Εἶχον νὰ συμπήξωσι σκηνὴν ἐθνικήν, ἐν ᾧ τὸ κράτος τὸ γερμανικὸν εἶχε θρυμματισθῇ ἀνέκαθεν καὶ μέχρι τῆς ἐποχῆς ἐκείνης εἰς μικρὰ κρατείδια, εἰς πόλεις μᾶλλον καὶ πολίχνας ἔτι, διεκδικούσας ὀντότητα πολιτικὴν καὶ δι' ἀποκλειστικωτάτης ἀποκεντρώσεως ματαιούσας τὴν εὐρυτέραν κυκλοφορίαν οἵας δήποτε ἰδέας, τεινούσης νὰ συσσωματώσῃ τὰ κεχωρισμένα τοῦ ἔθνους ἐκείνου μέλη. Ἡ ἐξωτερικὴ τοῦ ἐθνικοῦ βίου μορφὴ ἦν ποικιλωτάτη καὶ ἥκιστα ἑνιαία, ἐντεῦθεν δὲ ἡ τέχνη δὲν θὰ καθίστατό ποτε ἱκανὴ νὰ ἀποβῇ τὸ κάτοπτρον τοῦ βίου τούτου, ὃν εἶχε κατόπιν νὰ μεθαρμόσῃ ἐπιτηδείως πρὸς τὰς ἀπαιτήσεις τῆς φύσεως. Ναὶ μὲν ἡ πρὸς τοὺς τύπους προσήλωσις τοῦ μοναχικοῦ βίου εἶχεν ἤδη χαλαρωθῇ διὰ τῆς Μεταρρυθμίσεως, ναὶ μὲν τὰ πανεπιστήμια εἰσηγοῦντο ἀπὸ πολλοῦ ἤδη συστηματικὴν παίδευσιν, ἀλλ' ἀκριβῶς ὡς ἐκ τούτου ἤρχισεν ἀναπτυσσόμενος ὁ σκληροτράχηλος ἐκεῖνος δογματισμός, ὃν μάτην κατεπολέμησεν ὁ αἰὼν ἐκεῖνος, ὁ διὰ τὴν ἁπλοποίησιν καὶ διάδοσιν τῶν ἐπιστημονικῶν καὶ ἰδίᾳ τῶν φιλοσοφικῶν διδαγμάτων αἰὼν τοῦ φωτισμοῦ, Aufklärungsperiode, προσφυῶς ἐπονομασθείς. Φανερωτάτη εἶνε μάλιστα ἡ ἕνεκα τῆς καταστάσεως ταύτης ἐπιφυλακτικότης τῶν ποιητῶν ἐκείνων εἰς τὰ πρῶτα αὐτῶν ἔργα. Ὁ Göthe π. χ. ἐνεφανίσθη εἰς τὸν φιλολογικὸν κόσμον, διὰ τοῦ Βερθέρου, ἔργου, τὸ ὁποῖον ἔμεινε σχεδὸν απαρατήρητον τότε ἐν Γερμανίᾳ, συνεκίνησε δὲ βαθύτατα τὴν Γαλλίαν, ἀνεγνώσθη δὲ καὶ ἐθαυμάσθη καὶ παρ' αὐτοῦ τοῦ Ναπολέοντος. Καὶ αὐτὸ μὲν καθ' ἑαυτὸ τὸ ἔργον ἀνήκει εἰς λίαν περιωρισμένον κύκλον

αἰσθημάτων, καὶ διὰ τοῦτο ἔπρεπεν ἴσως νὰ εἰςδύσῃ εἰς πᾶσαν γερμανικὴν καρδίαν τῆς ἐποχῆς ἐκείνης. Ἀλλ' ὅ,τι δὲν κατώρθωσε τὸ τραγικώτατον ἐκεῖνο εἰδύλλιον τοῦ ἀπεγνωσμένου ἔρωτος παραδόξως ἐπέτυχεν ἄλλο νεανικὸν ἐπίσης τοῦ μεγάλου ποιητοῦ ἔργον, ὁ *Götz von Berlichingen*, ὃν ἐπρόφθασε νὰ γνωρίσῃ καὶ νὰ ἐπαινέσῃ ὁ γαλλικώτατος τὸ φρόνημα Φρειδερῖκος ὁ μέγας.

Ἀλλὰ καθαπτόμενος ὁ μέγας ἐκεῖνος ἀνὴρ τῆς ἐθνικῆς φιλολογίας πῶς δὲν ἔβλεπεν ἢ πῶς δὲν ἐμάνθανε παρὰ τοῦ μεγαλοφυοῦς φίλου του Βολταίρου ὅτι τὸ κράτος του δὲν εἶχεν ἀκόμη ἀποκτήσῃ μίαν πρωτεύουσαν, ἐν ᾗ νὰ δράσῃ, ἐὰν ὑπῆρχεν ἤδη ἢ ἂν τότε ἐγεννᾶτο, μέγας τις ποιητής, ὡς ἔδρασεν ὁ ἄλλως ἄγνωστος Σαιξπῆρος ἐν Λονδίνῳ, ἢ οἱ γάλλοι κλασσικοὶ ἐν Παρισίοις καὶ ἐν αὐτῇ τῇ αὐλῇ; Πῶς δὲν ἔπηξε μίαν κἂν σκηνὴν ἐν τῇ ἀσήμῳ τότε πρωτευούσῃ του ὡς σκηνὴν ἐθνικήν, ἐν ᾗ ποιηταὶ—διότι οὐδεμία ἐποχὴ καὶ οὐδεὶς τόπος δύναται νὰ μεμψιμοιρήσῃ διὰ τὴν ἔλλειψιν ποιητῶν,—ἀδιάφορον ὅμως ὁποίων—, ἐν ᾗ λοιπὸν ποιηταί, ἠθοποιοὶ καὶ δημόσιον νὰ ζυμωθῶσι, νὰ ἐπιδράσωσιν ἐπ' ἀλλήλους καὶ οὕτω νὰ προαγάγωσι βαθμηδὸν εἰς μέσον, ὅ,τι τὸ ἔθνος ἠδύνατο νὰ παραγάγῃ μέγα καὶ γενναῖον;

Ἡ ἔλλειψις τοιαύτης συγκεντρωτικῆς ἀποπείρας παρατηρεῖται καὶ ἐν τῷ πολιτικῷ τῆς Γερμανίας βίῳ ὅσον καὶ ἐν τῷ φιλολογικῷ, ὡς δὲ συνέβαινε τὸ μαχιμώτατον ἐκεῖνο ἔθνος ἐπὶ μακροὺς αἰῶνας νὰ δορυφορῇ ξένας ἐν ἔργοις πρωτοβουλίας, οὕτω καὶ ἐν τῇ φιλολογίᾳ εἶχε μέχρι τῆς ἐποχῆς ἐκείνης ἐστραμμένην ὅλην τὴν προσοχὴν εἰς ξένα πρότυπα. Καὶ ἐφ' ὅσον μὲν οἱ τρεῖς ἀναμορφωταὶ δὲν εἶχον ἔτι ἐξεύρῃ τὸν τρόπον τῆς φιλολογικῆς τοῦ ἔθνους ἀναγεννήσεως, ἢ ἐπέστρεφον εἰς ἑαυτούς, ἐκ τῆς ἰδίας ἀρυόμενοι ἀντιληπτικῆς σφαίρας τὰ πρῶτα λαμπρὰ αὐτῶν συνθέματα, ἢ πρὸς τὴν ἑλληνικὴν μάλιστα τρεπόμενοι ἀρχαιότητα, ἀρχαιοπρεπῆ κατέλιπον ἡμῖν τεχνουργήματα.

Οὕτω δὲ βαθμηδὸν καὶ ἀνεπαισθήτως διαφαίνονται ἐν τοῖς ἔργοις αὐτῶν ἀφ' ἑνὸς μὲν ἡ πλαστικὴ τῆς ἑλληνικῆς ποιήσεως καθαρότης, ἡ καταπληκτικὴ ἅμα τοῦ τε ἀγγλικοῦ καὶ ἰσπανικοῦ δράματος ποικιλία καὶ ἡ πραγματικὴ σὺν τούτοις ἀτομικότης τοῦ γερμανικοῦ ἤθους, διότι ἀκριβῶς τὸ τελευταῖον τοῦτο ἔδει νὰ ἐπικρατήσῃ ἐν τῇ δημιουργουμένῃ φιλολογίᾳ. Καὶ ὄντως. Ἡ «Αἰμιλία Γαλόττη» τοῦ Λέσσιγκ, ὁ «Ἔγκμοντ» τοῦ Göthe καὶ ἡ «Μαρία Στούαρτ» τοῦ Schiller εἶνε ἔργα παρέλκοντά πως διὰ τῶν μεγάλων αὐτῶν χαρακτήρων ἀπὸ τῆς κανονικῆς ὁμαλότητος τοῦ ἰσπανικοῦ δράματος, ἡ σύνθεσις αὐτῶν ὑπολείπεται τῆς πολυτρόπου σαιξπηρείου τέχνης, ἀλλὰ συγγενεύει τόσον

πολὺ πρὸς τὴν κλασσικὴν τῶν ἐπεισοδίων οἰκονομίαν, ὥστε οὐδὲ παρὰ τῇ γαλλικῇ δραματουργίᾳ, ἥτις ἀπεκρυστάλλωσε τοὺς κανόνας τῆς ἀρχαϊκῆς τέχνης, δυνάμεθα νὰ εὕρωμεν παράλληλα τῆς συμμετρίας αὐτῶν πρότυπα.

Ἡ γερμανικὴ ποίησις ἐγκαινίζει νέαν περίοδον τῆς παγκοσμίου τέχνης, εἰς ἣν ἀποτυποῖ τὸν χαρακτῆρα τῆς νοήσεως. Οὐδὲ ἦν ἄλλως δυνατόν. Ἡ κριτικὴ φιλοσοφία, ἡ ἀναταμοῦσα πᾶσαν τοῦ καθαροῦ λόγου ὑπόστασιν, ἡ διὰ τῶν ἀσφαλεστάτων αὐτῆς θεωριῶν ἐπιδράσασα ἐφ' ὅλου τοῦ ἔθνους, ἡ ἐνσαρκωθεῖσα ἔν τε τῷ ἠθικῷ καὶ πρακτικῷ αὐτοῦ βίῳ (διότι τί ἄλλο εἶνε τὸ ἔργον Φρειδερίκου τοῦ Μεγάλου εἰ μὴ ἡ πραγματωθεῖσα ἰδέα τοῦ καθήκοντος, ὡς διετύπωσεν αὐτὴν ὁ φιλόσοφος τῆς Καινιξβέργης;), ἦτο φυσικῶς ἀναπόδραστον νὰ χρωματίσῃ καὶ τὴν ποίησιν. Ἐντεῦθεν οἱ ποιηταὶ τῶν Γερμανῶν ἐποίησαν τὰ ἴδια ἔργα ἐν συνειδήσει, προϋποτεθειμένων κανόνων τῆς λογοτεχνικῆς κριτικῆς, γνωριμοτάτη δὲ παρίσταται ἐν αὐταῖς ἡ νικηφόρος πάλη ὑπὲρ τῶν ὑπαγορεύσεων τοῦ καλοῦ, τὰς ὁποίας Αἰσχύλος τις λόγου χάριν ἢ Σαίξπηρ μόνον ὑπὸ τοῦ ἰδίου δαιμονίου ἐμπνεόμενοι καὶ εἰς αὐτὸ καὶ μόνον ὑπακούοντες ἐτήρησαν καὶ ἐπιδεικνύουσιν ἐν τοῖς ἀριστοτεχνήμασιν αὐτῶν. Αἰσθήματα ὅθεν καὶ διαθέσεις, ἐπώδυνα ἢ ἱλαρώτατα τῆς βιωτικῆς πείρας διδάγματα, ἀποψιλοῦνται εἰς ἐπιβλητικώτατα διανοήματα, ἀπορεῖ δέ τις ὄντως, κατὰ τὴν ἀνάγνωσιν τῶν τοῦ Göthe μάλιστα ἔργων, πότερον τὸν νοῦν ἢ τὴν καρδίαν ἡμῶν ἔχει εἰς τοὺς ὄνυχας αὐτοῦ καὶ σπαράττει ἀμειλίκτως ὁ τοῦ Ὀλύμπου αἰθεροβάμων ἀετός! Πλησμονήν, ἁδρότητα καὶ βρῖθος ἰδεῶν φέρει εἰς τὰ χείλη ὁ Λεσίγγειος Νάθαν καὶ ἀπὸ τῆς σκηνῆς τῆς γερμανικῆς ἐξαγγέλλει εἰς τὸν κόσμον ὅλην τὴν σοφίαν τοῦ αἰῶνος.

Ποία δὲ ψυχὴ δὲν πικροῦται καὶ ποία καρδία δὲν τήκεται εἰς τοῦ μελιφθόγγου Σχίλλερ τὴν μελῳδικὴν τοῦ Βαλλενστάιν τριλογίαν;

Τὸν κολοφῶνα τοῦ φιλοσοφικοῦ λυρισμοῦ ἐπέθηκεν ὁ τοῦ Göthe Φάουστ, τὸ ποιητικὸν τοῦ αἰῶνος εὐαγγέλιον. Σαίξπηρ τις θὰ ἐδράττετο δι' αὐτοῦ μυρίων ἀφορμῶν, ὅπως ἐμποιήσῃ ἡμῖν ὡς βαθυτάτας ἐντυπώσεις. Οὐδὲν ἀλλοτριώτερον τῶν προθέσεων καὶ τῆς φύσεως τοῦ γερμανοῦ δραματουγοῦ. Ἐν κλασσικῇ ἠρεμίᾳ ἐκτυλίσσει πρὸ τῶν ὀφθαλμῶν ἡμῶν τὸ δρᾶμα τοῦ ἀνθρωπίνου βίου καὶ ὡς ἐν ὀνείρῳ ἀποκαλύπτει ἡμῖν μίαν μόνην γωνίαν τῆς σκηνογραφίας, τῆς ὁποίας τὴν ὅλην παράστασιν συμπληροῖ ἐν σκεπτικῇ ἀγωνίᾳ ἡ φαντασία. Ἐν ᾧ δῆλον ὅτι, ἐὰν ἐποίει τὸν Φάουστ ὁ Σαίξπηρ, μεθ' αἱμασούσης καρδίας θὰ ἐφερόμεθα ἀπὸ σκηνῆς εἰς σκηνὴν μέχρι τῆς τελευταίας καταστροφῆς, ὁ

γαλήνιος Göthe πλήττει μὲν συχνὰ καὶ βαθέως τὴν ψυχὴν ἡμῶν, ἀλλὰ τοὺς λυγμοὺς ἡμῶν ἀνακόπτει ἡ σκεπτικὴ τῶν λόγων αὐτοῦ παραμυθία, κατηφεῖς δὲ καὶ συνωφρυωμένοι καταθέτομεν ἐν τέλει τὸ βιβλίον ἢ καταλείπομεν τὸ θέαμα, διὰ νὰ ἐγκύψωμεν εἰς τὴν μελέτην αὐτοῦ καὶ θέαν καὶ πάλιν ἐπανειλημμένως, διότι ἡμᾶς αὐτοὺς διαζωγραφεῖ ὁ τὰ ἴδια πάθη ἐξαγγέλλων γερμανὸς ποιητής. Ἡ πολυμερεστάτη τῶν γερμανῶν ποιητῶν μόρφωσις καὶ ἡ φιλοσοφικὴ αὐτῶν ἔκ τε φύσεως καὶ μελέτης παρασκευὴ εἶνε ἀναφαίρετα καὶ θαυματουργὰ καὶ ἀνεκτίμητα αὐτῶν προσόντα. Οὐδεὶς ἀρνεῖται ὅτι τὸ τέκνον τῆς Ἀλβιῶνος ὑπερβάλλει αὐτοὺς κατὰ τὴν δραματικὴν γοργότητα, τὴν τῶν παθῶν ἔντασιν καὶ τὴν ἔγχυσιν τῆς εὐφυολόγου ἱλαρότητος, ἀλλ' οἱ γερμανοὶ ποιηταὶ μόνοι μετὰ τοὺς Ἕλληνας ἔπλασαν καὶ ἐτελείωσαν ἰδανικὰ πρότυπα, πρὸς ὡρισμένους σκοποὺς κατατείνοντα, πρότυπα αἰρόμενα μὲν ὑπὲρ τὰς καθ' ἡμέραν ἰδέας, ἀλλὰ γνήσια οὐδὲν ἧττον τέκνα τοῦ αἰῶνος, πρότυπα μεταλαμπαδεύοντα εἰς τὰς ἐπερχομένας γενεὰς μακάριον τῆς ψυχῆς φῶς, πρότυπα ὅμοια κατὰ τὸ κάλλος πρὸς τ' ἀρχαῖα, ἀραχνοῦφαντον ὅμως φοροῦντα τοῦ σαιξπηρείου ρωμαντισμοῦ τὸν χιτῶνα. Τὸν Σαίξπηρ ἐννοοῦμεν κρατοῦντα στιλπνὸν τῆς Κορίνθου κάτοπτρον πρὸς τὴν φύσιν ἐστραμμένον καὶ ἀποζωγραφοῦντα πιστῶς τὸν χαρακτῆρα τῆς ἐποχῆς του, τὴν γερμανικὴν ὅμως ἐν τῇ ποιήσει τριάδα φανταζόμεθα καὶ ἄλλου τινὸς κόσμου δι' ἐξωραϊστικοῦ φανοῦ ἀνταύγειαν καὶ θάλπος ἐπὶ τῶν ἡρώων αὐτῶν ἀντανακλῶσαν, φωτίζουσαν ἅμα τὴν ἀνθρωπότητα, ἐξευγενίζουσαν ἅμα αὐτήν.

Οἷα δὲ ἡ δύναμις αὕτη καὶ τὸ ὑπέρτατον τῆς ἀληθινῆς μεγαλοφυΐας κῦρος! Μόνον ὅταν οἱ δάκτυλοι αὐτῆς δονήσωσι τὰς χορδὰς τῆς ἀνθρωπίνης καρδίας, μόνον ὅταν ἡ πνοὴ αὐτῆς ἐμφυσήσῃ εἰς ἡμᾶς τὸ μαγικὸν αὐτῆς φίλτρον, τότε μόνον γεννᾶται ἐν ἡμῖν ὁ ἐνθουσιασμὸς ἐκεῖνος, ὅστις πλάττει μεγάλους χαρακτῆρας, ὑπεραίρει τοὺς ἀνθρώπους καὶ ἀποτελεῖ ἐξ αὐτῶν μεγάλα, μακάρια ἔθνη. Εἰς ἄμβωνα μετέβαλον οἱ γίγαντες ἐκεῖνοι τὴν γερμανικὴν σκηνήν, αὐτοὶ ἔσπειραν εἰς τὰς ψυχὰς τῆς γενεᾶς των τὸν σπόρον τοῦ ἐθνικοῦ τῶν Γερμανῶν μεγαλείου, αὐτοὶ ἀνέκοψαν τὸ ἀκατάσχετον ρεῦμα τῆς παπικῆς ἐπικρατήσεως, αὐτοὶ ἐσκόρπισαν τὸ ᾆσμα εἰς τὰ χείλη τῆς νεολαίας καὶ ἐσαλεύθησαν αἱ ψυχαί, καὶ ἐταράχθησαν αἱ καρδίαι, καὶ ἀνεπτερώθησαν αἱ διάνοιαι, καὶ ἀνέκτησαν τὴν δύναμίν των οἱ βραχίονες τῆς διαμαρτυρήσεως καὶ διὰ μιᾶς ἠκούσθη αἰθερία τις ἁρμονία, ἀπὸ μυριάδων στομάτων ἐκπεμπομένη, διότι τὸ ᾆσμα ὑπερεπήδησε τοὺς φυλετικοὺς φραγμούς, ἡ ἀντιζηλία τῶν μικροπόλεων κατεκλύσθη ὑπὸ τὰ κύματα τῶν

μελῳδικῶν ἐκείνων ἤχων, καὶ ἡ Γερμανία μία καὶ μεγάλη ἔκτοτε ἐν τῷ κοινῷ ᾄσματι δὲν ἤργησε ν' ἀποτελέσῃ ἐν ταῖς ἡμέραις ἡμῶν μίαν ἐπίσης καὶ μείζονα πολιτικὴν πατρίδα.

Τί ἦσαν οἱ προφῆται τοῦ Ἰσραὴλ καὶ τί καὶ πῶς ὡμίλουν πρὸς τὸν περιούσιον λαὸν τοῦ Ὑψίστου; εἶχον μήπως σάλπιγγα μεγαλοφωνοτέραν τῆς ποιήσεως; εἶχον γλῶσσαν ἁρμονικωτέραν τοῦ ρυθμικοῦ μέτρου; εἶχον ἔμπνευσιν διάφορον τῶν ἐθνικῶν ποιητῶν; Διὰ τῶν Περσῶν καὶ τοῦ Προμηθέως ὁ Αἰσχύλος, διὰ τῆς Ἀντιγόνης του ὁ Σοφοκλῆς, διὰ τῶν Φοινισσῶν ὁ Εὐριπίδης, διὰ τοῦ Hamlet ὁ Σαίξπηρ, διὰ τοῦ Φάουστ ὁ Göthe, δὲν εἶπον εἰς τὸ ἴδιον ἔθνος, δὲν λέγουσιν εἰς σύμπασαν τὴν ἀνθρωπότητα ὅ,τι θείᾳ ἐμπνεύσει ἐξεστόμισαν οἱ Ἡσαΐαι καὶ Ἱερεμίαι;—ὅ,τι ἔπραξεν εἷς καὶ μόνος ποιητὴς τῶν Γερμανῶν, καὶ διὰ τοῦτο ὁ μέγιστος, δύναται νὰ ἐξισωθῇ πρὸς τὸ μέγιστον ὄντως ἔργον τῶν μεγάλων τοῦ κόσμου ἀναμορφωτῶν, διότι τοιοῦτοι εἶνε ἀναμφιβόλως οἱ ποιηταί, οἱ προφῆται καὶ ὅσοι ἐν γένει διὰ τοῦ ἰδίου πνεύματος ἢ τῆς καρδίας ἑρμηνεύουσι τὸ ἰδανικὸν παντὸς βιωσίμου ἔθνους. Τὸ ἡμέτερον ἔθνος ἔσχε τὸν τιμητικὸν τοῦτον τῆς βιωσιμότητος τίτλον, ἀλλ' ἔσχεν ἀνέκαθεν καὶ μέχρι πρὸ αἰῶνος ἔτι καὶ ποιητάς, οἵτινες ἐφ' ὅσον μὲν ἀνήκουσιν εἰς τὴν ἀρχαιότητα, κατοπτρίζουσιν ἐν τοῖς ἰδίοις ἔργοις τὰς πατρίους ἀρετὰς καὶ πληροῦσι διὰ τοῦ ὀνόματος αὐτῶν σύμπασαν τὴν ἱστορίαν τοῦ ἀνθρωπίνου πολιτισμοῦ, ἐφ' ὅσον δὲ προσπελάζουσι πρὸς τοὺς καθ' ἡμᾶς χρόνους, ἐξακολουθοῦσι μὲν ἐκφράζοντες τὰ μυχιαίτατα τοῦ ἔθνους αἰσθήματα, οὐδαμῶς δ' ἀποβάλλουσι τὴν ἀνεκτίμητον αὐτῶν ἀξίαν ὑπὸ τὴν σεμνὴν καὶ σημαντικωτάτην τῆς δημοτικῆς ἀνωνυμίας σφραγῖδα.

Ἴσως ἐν οὐδεμιᾷ ἄλλῃ φιλολογίᾳ φαίνεται τοσοῦτον φαεινὴ καὶ ἀναμφισβήτητος ἡ ἀλήθεια αὕτη, ὅτι ὁ ἐθνικὸς ποιητὴς εἶνε ἑρμηνευτὴς καὶ ὡς ἔγγιστα ἐργάτης τοῦ ἐθνικοῦ μεγαλείου. Ὁ Γκαῖτε, τὸν ὁποῖον θέλομεν νὰ παραστήσωμεν κυρίως ὡς ἄνθρωπον, δῆλα δὴ αἰσθανόμενον, πονοῦντα, σκεπτόμενον, πάσχοντα, δρῶντα καὶ πονοῦντα ὡς ἄνθρωπον, εἶνε σημαιοφόρος τῆς ἀληθείας ταύτης, μόνη δὲ ἡ ὑπερήφανος τοῦ μεγίστου ἀνδρὸς ὑπεροχὴ ἔδωκεν ἴσως λαβὴν εἰς τὴν ἀβάσιμον ἀντίληψιν, ὅτι τὸ ἀέτειον τοῦ Ὀλυμπίου βλέμμα περιέλαβεν εὐρύτερον τῆς ἰδίας πατρίδος ὁρίζοντα. Ἡ πτῶσις τοῦ θείου ὄρνεως ἐσμίκρυνεν αὐτὸν εἰς τὰ ὄμματα πεζολογούντων καὶ χαμαιπετῶν κριτικῶν!

«Ἀλλ' ἐγὼ ψάλλω» λέγει ἐκεῖνος, «ἐγὼ ψάλλω ὡς ψάλλει τὸ πτηνὸν εἰς τοὺς κλάδους τοῦ δένδρου, ἀφανὲς καὶ ἀγνώριστον, καὶ τὸ ᾆσμά μου εἶνε ἡ μόνη ἀμοιβή μου.»

Ἡ χαρακτηριστικὴ αὕτη τοῦ λυρικοῦ ποιητοῦ στροφὴ παρέχει ἡμῖν εἰκόνα τοῦ κατ' ἐξοχὴν λυρικοῦ ποιητοῦ ὡς ἀνθρώπου. Ὁ ποιητὴς ἄνθρωπος ἀπολαύει τοῦ ἰδίου αἰσθήματος καὶ ἐν τῇ ἀπολαύσει ταύτῃ ἀνευρίσκει τὴν ἱκανοποίησιν τῶν αἰσθηματικῶν αὐτοῦ ἀπαιτήσεων. Γνωστὴ εἶνε ἡ διαίρεσις τῆς καθόλου ποιήσεως εἰς ὑποκειμενικὴν καὶ ἀντικειμενικήν, ἀλλ' ὁ ἡμέτερος ποιητὴς ἦτο ὑποκειμενικὸς κυρίως κατὰ τοῦτο, ὅτι παρὰ τὴν εὐρυτάτην τοῦ ἐξ ἀντικειμένου, τοῦ ἐξωτερικοῦ τῶν πραγμάτων κόσμου γνῶσιν, εἶχεν ὅλην τὴν προσοχήν του ἐστραμμένην πρὸς ἑαυτόν, πρὸς τὸ ἴδιον ἐγὼ καὶ διὰ τοῦτο ἔλεγε κατὰ τρόπον ἐκφραστικώτατον: ὅ,τι εἰξεύρω, ὅ,τι ἔμαθον, ὅ,τι γινώσκω, δύνανται πολλοί, ὅλος ὁ κόσμος νὰ τὸ μάθωσιν ἢ νὰ τὸ γνωρίζωσιν ἤδη, ἀλλ'ὅ,τι αἰσθάνομαι μόνος ἐγὼ τὸ αἰσθάνομαι . . . Ἔπρεπε βεβαίως νὰ προσθέσῃ ὅτι: καὶ μόνος αὐτὸς ἔλαβε παρὰ τοῦ θεοῦ τὸ μοναδικὸν δῶρον τῆς ἐκδηλώσεως τοῦ αἰσθηματικοῦ αὐτοῦ βίου κατὰ τρόπον τοιοῦτον,ὥστε ὅ,τι ἐξεστόμισαν τὰ λιγύφθογγα χείλη του νὰ ἀντηχήσῃ καὶ νὰ ἀντηχῇ εἰς πᾶσαν ἀνθρωπίνην καρδίαν,διότι κατ' ἐξοχὴν ἄνθρωπος εἶνε ὁ ποιητής, κατ' ἐξοχὴν δὲ ἄνθρωπος ἦν ὁ Ὀλύμπιος Göthe.

Τοιοῦτος τῶν Μουσῶν ἱεροφάντης δὲν ἦτο δυνατὸν αἰσθανόμενος, παθαινόμενος καὶ ἐξωτερικεύων τὸ ἴδιον πάθος νὰ μὴ συγκινήσῃ πάντα ἄνθρωπον αἰσθανόμενον. Ἡ τέχνη ἀφ' ἑνὸς καὶ ἡ φύσις τῆς ἀνθρωπίνης ψυχῆς ἀφ' ἑτέρου εἶνε τοιαῦται, ὥστε ὅταν ἡ πρώτη ἀληθεύῃ, νὰ ἐνωτίζηται τὴν ἀλήθειαν ταύτην ἡ ἄλλη. Πολυπλόκων αἰσθημάτων ἐναλλαγὴν ἐνέχουσιν οἱ πολύχορδοι τῆς λύρας αὐτοῦ τόνοι, ἀλλὰ καὶ ἡ ψυχὴ ἡμῶν εἰσδέχεται καὶ χωρεῖ πᾶσαν ταύτην τὴν ποικιλίαν τῶν αἰσθηματικῶν ἀποχρώσεων, διότι συγγενεύομεν οἱ ἄνθρωποι πρὸς τὸν θεῖον ἀοιδόν, ὡς ἡμεῖς πάσχοντα, ἱκανὸν δὲ νὰ ἐκφράσῃ τὰ ἀνθρώπινα πάθη.

Ὁ ξένος ποιητὴς διατρέχει τὰς ὡραιοτάτας τῆς Ἰταλίας κοιλάδας καὶ ἐρωτᾷ ἡμᾶς ἐκεῖθεν ἐὰν γνωρίζωμεν τὴν ὡραίαν τῆς μεσημβρίας χώραν, τῆς ὁποίας ἀπαριθμεῖ τοὺς ἀνθοφόρους καρπούς. Διατί ὅμως νοσταλγοῦμεν ἡμεῖς, ξένοι πρός τε τοῦτον καὶ πρὸς τὴν ἐξυμνουμένην ξένην χώραν καὶ πρὸς αὐτὴν τέλος τὴν ξένην πατρίδα του, ὅταν αὐτὸς ἐνθυμῆται τὴν οἰκογενειακὴν ἑστίαν καὶ τοσοῦτον συναρπαζόμεθα ὑπὸ τῆς μελῳδικῆς αὐτοῦ φωνῆς, ὥστε μετ' ὀλίγον νὰ αἰρώμεθα ὑπὲρ τὴν γηΐνην ταύτην ἀντίληψιν τῆς πρὸς τὴν πατρίδα ἀγάπης καὶ νὰ ἐπιζητῶμεν ἄλλην ἀνωτέραν πατρίδα, ὅπου ἡ ψυχὴ ἡμῶν ἀκατασχέτως φέρεται; Διότι ἐκεῖ τείνει μυστηριωδῶς ὁ ποιητής, ἐν οὐρανοῖς ζητῶν τὸν τελευταῖον τῆς πτήσεώς του σταθμόν, καὶ διότι ἡ ψυχὴ τοῦ

ποιητοῦ εἶνε σύνολον ψυχικῶν θρυμμάτων τῆς ὅλης ἀνθρωπότητος, θρυμμάτων, ὧν ἓν μόνον θὰ ἤρκει ν' ἀποτελέσῃ τὴν ὅλην ἡμῶν ψυχήν, παθαινομένην ὡς ἡ μία καὶ μεγάλη τοῦ ποιητοῦ ψυχή. Διότι πῶς ἄλλως ἐξηγεῖται ἡ ἐκπληκτικὴ ἐπίδρασις ἑνὸς μόνου ἀνθρώπου ἐπὶ σύμπαντος ἔθνους, ἐξισταμένου, μεθυομένου καὶ ῥιγοῦντος ἐπὶ τοῖς λόγοις του, ἡ φοβερὰ ὄντως ἐκείνη ποιητικὴ μανία ἑνὸς Rouget de l'Isle, ἣν ἐμπνέει εἰς τὸ εὐγενέστατον τῶν ἐθνῶν καὶ διὰ τούτου εἰς ὅλον τὸν κόσμον, συνταραχθέντα τότε ὑπὸ τῶν γαλλικῶν τῆς ἐποχῆς σκιρτημάτων; Καὶ εἶνε ξένοι καὶ σήμερον ἔτι πρὸς ἡμᾶς, τοσοῦτον ἀπέχοντας χρονικῶς, οἱ φθόγγοι τῶν γραφικῶν ψαλμῶν, ἀφ' οὗ συγκινεῖ μὲν ἡμᾶς ἐν προσευχαῖς ὁ πόνος τῆς ἁμαρτίας τοῦ προφητάνακτος, θὰ συγκινῇ δὲ πᾶσαν μέλλουσαν γενεὰν ἡ μεγαλοπρεπής, ὡς λέγει που ἀμιμήτως ὁ Γλάδστων, τῆς γραφικῆς ποιήσεως γλυκύτης;

Ὁ Göthe εἶνε κατ' ἐξοχὴν λυρικὸς ποιητὴς καὶ ὡς τοιοῦτος αὐτὸς ἀποτελεῖ τὸ κέντρον ἑκάστου ποιήματός του. Ἐὰν αὐτὸς δὲν εἶχε τὴν ἄνωθεν ἐμφυσηθεῖσαν εἰς τὴν ψυχήν του δύναμιν, δὲν θὰ εἶχον καὶ τὰ ἔργα του τὴν γοητευτικὴν ἐκείνην δύναμιν ἣν θαυμάζομεν ἐν ἑκάστῳ στίχῳ, καὶ ἐφ' ἧς ἀναπτερούμενοι συνιπτάμεθα τῷ μεγάλῳ ποιητῇ. Τὸ ᾆσμά του δονεῖ τὰς ἠχοῦς τῆς καρδίας ἡμῶν, διότι αἰσθάνεται αὐτὸς ὅσον οὐδεὶς ἄλλος καὶ τὸ αἴσθημά του εὕρηται ἀκέραιον ἐν τοῖς ἔργοις τῶν χειρῶν του. Δὲν κρύπτεται ὡς ὁ ἐπικὸς ποιητὴς ὑπὸ τὸν ὄγκον τῶν ἐξυμνουμένων γεγονότων, ἀλλ' ὑπὸ τὸν ἀραχνοειδῆ τῆς ἰδίας ἀτομικότητος πέπλον. Νομίζει δέ τις ὅτι αὐτὸς κρατεῖ τὸ σύρμα, ὅπερ μεταδίδει τὸν ψυχικὸν τιναγμόν του εἰς ἡμᾶς καὶ ἡμεῖς, διατιθέμενοι ὡς ἐκεῖνος, εἴμεθα ἕτοιμοι νὰ μεταγγίσωμεν τοὺς ἐξεγειρομένους πόθους εἰς τὸν πρῶτον τυχόντα γνώστην τῆς ποιήσεώς του διὰ τῆς ἀναμνήσεως ἑνὸς μόνου στίχου του.

Ἐλέχθη ὅτι ἡ ποίησις εἶνε ἡ ἔκφρασις πάθους ἐξεγερθέντος. Ἡ βυρώνειος αὕτη ῥῆσις ἐφαρμόζεται ἀκεραία εἰς τὴν λυρικὴν ποίησιν καὶ μάλιστα τὴν ποίησιν τοῦ Göthe, ὅστις εἴπερ τις καὶ ἄλλος φαίνεται κατατρυχόμενος δι' ὅλου τοῦ βίου ὑπὸ τῆς ἀνάγκης ὅπως ἐκφράζῃ τὰ βαρύνοντα τὴν ψυχήν του αἰσθήματα, ὅσον δὲ οὐδεὶς κατορθοῖ νὰ ὑποτυποῖ τὸ ἐκφραζόμενον εἰς τέλειον καλλιτέχνημα· ἀλλ' εἰς τί ἔγκειται ἆρά γε ἡ αἰσθηματικὴ αὕτη βάσανος, εἰς ἣν ὑποβάλλεται ὁ ποιητής; Ὁ ποιητής, καὶ ἰδίᾳ ὁ λυρικός, κατ' ἐξοχὴν δὲ ὁ Göthe, αἰσθάνεται οὐχὶ μὲν διαφόρως ἢ πᾶς τις ἄλλος κατὰ φύσιν ἄνθρωπος, ἀλλὰ βαθύτερον καὶ ὑπὸ πᾶσαν ἔποψιν πλειότερον. Πολλά τινα παρέρχονται τοὺς ὀφθαλμοὺς ἡμῶν ἀπαρατήρητα, ἐν ᾧ λάμπουσιν ἴσως

καὶ σπινθηρακίζουσιν εἰς τὰ ὄμματα ἐκείνου, ὅστις ὅμως ἔχει καὶ τὴν ὑπεράνθρωπον δύναμιν νὰ κατοπτρίζῃ τὸ βλέμμα ἡμῶν κατόπιν ἐκεῖ, ὅπου πρὸ στιγμῆς μὲν οὐδὲν διεκρίνομεν, βλέπομεν δὲ νῦν καλειδοσκοπικὸν θέαμα ψυχικῶν παθήσεων. Ἄπειροι τόνοι προσβάλλουσι τὴν ἀκοὴν ἡμῶν καὶ οὐδένα κἂν ἐνωτίζεται ἡ ψυχὴ ἡμῶν, ἐν ᾧ ἄρρητον ἁρμονίαν αἰσθάνεται ὁ ποιητὴς καὶ ψάλλει αὐτὴν ὡς ὅλος χορὸς ἀγγέλων.

«Δυστυχεῖς εἴμεθα ἡμεῖς οἱ αἰσθανόμενοι τόσον βαθέως», ἔλεγεν αὐτός, ὁ εὐδαιμονέστατος νομιζόμενος Göthe, κατὰ τὰ τελευταῖα τοῦ βίου του ἔτη, «δυστυχεῖς εἴμεθα, διότι ὅλον τὸν πόνον ὅλης ὁμοῦ τῆς ἀνθρωπότητος φέρομεν εἰς τὴν καρδίαν μας καὶ διὰ τοῦτο ἴσως δικαιούμεθα ὀδυρόμενοι νὰ προκαλῶμεν ὅλων τὰ δάκρυα».

Πικρὸς εἶνε ὁ ἄρτος, ὃν γεύονται οἱ ποιηταί. Ἐν τῷ σπουδαστηρίῳ των ἢ εἰς μονήρεις περιπάτους, μετ' ἀνθρώπων καὶ ἐν τῷ κόσμῳ, πανταχοῦ ἀγωνίζονται καὶ μονολογοῦσι, πρὸς ἑαυτοὺς ἰδίᾳ ἀποτεινόμενοι, διότι τὸ ἀνήσυχον τοῦτο ἐγὼ εἶνε τὸ ἀποτελοῦν τὴν εὐδαιμονίαν καὶ κακοδαιμονίαν αὐτῶν.

«Θὰ τὸ εἴπω, διότι πλέον δὲν κρατοῦμαι» λέγει ἐν συντριβῇ καρδίας ἀρρήτῳ ὁ ὑπερήφανος Göthe, «θὰ τὸ εἴπω, ὅτι βαρύθυμος ψάλλω πάντοτε καὶ τήκομαι καὶ ἑκάστη λέξις τῶν στίχων μου φαίνεται — εἶνε μᾶλλον — τεμάχιον αἱμάσσον ἔτι τῆς καρδίας μου, . . . καὶ ἂν θέλετε νὰ λάβητε ἰδέαν τῆς ὑπάρξεώς μου, ἴδετε τὰς καιούσας λαμπάδας, αἵτινες τοὺς ἄλλους φωτίζουσαι, ἀναλίσκονται αὐταί! . . . .»

Οἱ Γερμανοὶ ἔχουσιν ἴδιον ὅρον πρὸς ἔκφρασιν ἐννοίας, ἥτις εἶνε μὲν ὅλως ξένη πρὸς τὸν ἀρτιγέννητον ἡμῶν πολιτισμόν, εἶνε ὅμως συμφυὴς πρὸς τὴν ἀνάπτυξιν πάσης συγχρόνου φιλολογίας τῶν ἄλλων ἐθνῶν. — Weltschmerz ὀνομάζουσι τὴν μελαγχολικὴν ἐκείνην τοῦ νέου ρωμαντισμοῦ διάθεσιν, ἥτις πηγάζει ἀπὸ ἥκιστα αἰσιοδόξου τινὸς ἀντιλήψεως τοῦ περὶ ἡμᾶς κόσμου, μάλιστα δὲ τοῦ ἀνθρωπίνου βίου. Διὰ βίου ἀγέλαστοι καὶ διὰ τοῦτο κορυφαῖοι ἀντιπρόσωποι τῆς ἀπέλπιδος ταύτης ἔν τε τῇ ποιήσει καὶ τῇ φιλοσοφίᾳ σχολῆς εἶνε, ὡς γνωστόν, ὁ ἰταλὸς ποιητὴς Leopardi, ὁ γερμανὸς φιλόσοφος Schoppenhauer, ὁ ἡμέτερος Βύρων καὶ τὸ ἄλλο ἐκεῖνο μεμψίμοιρον τῶν Μουσῶν τέκνον, ὁ γάλλος Musset.

Δικαίως θὰ ἔλεγέ τις ὅτι ἡ κλασσικῶς ἤρεμος τοῦ Göthe φυσιογνωμία θ' ἀπετέλει ἀντίθεσιν ἀπαρακάλυπτον, ἐὰν ἡ εἰκὼν αὐτοῦ ἀνηρτᾶτο παρὰ τὰς τῶν προειρημένων ἐν τῇ αὐτῇ τῶν ποιητικῶν δαιμονίων πινακοθήκῃ. Καὶ ὅμως τὸ γέννημα ἐκεῖνο τῶν βορείων κλιμάτων εἶνε εὐπαθὲς καὶ θερμότερον πολλῶν μεσημβρινῶν καρδιῶν καὶ ἡ εὐπάθεια αὕτη

ἀκριβῶς εἶνε τὸ αἰώνιον ἀντικείμενον τοῦ ἰδίου ᾄσματος. Νομίζει τις ὅτι ἐγεννήθη κυρίως διὰ νὰ σχολιάζῃ ἑαυτὸν καὶ ἑαυτὸν περιγράφων ν'ἀφήσῃ τὴν γραφῖδα, διὰ νὰ κλείσῃ τοὺς ὀφθαλμούς του διὰ παντός.

«Ὅλα εἶνε ἥσυχα τριγύρω μου! Οὔτε τῶν δένδρων, οὔτε τῶν βουνῶν τὴν κορυφὴν ταράττει τῆς ἑσπερίας αὔρας ἡ πνοή. Καὶ τὰ πτηνὰ κάθηνται καὶ σιωπῶσιν εἰς τὸ δάσος. Καὶ σύ, ψυχή μου, ἀνήσυχος ψυχή μου, θὰ ἡσυχάσῃς μίαν ἡμέραν. Ἔχε ἀκόμη ὀλίγην ὑπομονὴν καὶ θὰ ἡσυχάσῃς ὕστερον, ὅταν θὰ ἡσυχάσῃς διὰ παντός! . . .»

Εἶνε σφαλερωτάτη ἡ ἀντίληψις πολλῶν ἔτι κριτικῶν ὅτι, ὁ Schiller, τὸ ὠχρὸν ἐκεῖνο τῆς ἀνάγκης θρέμμα, εἶνε ὑποκειμενικώτερος τοῦ ἀεικινήτου ἅμα καὶ γαληνίου Göthe, ὡς θὰ ἐφαίνετο τῷ ὄντι φυσικώτερον. Ὁ Schiller ἔχει τὴν ἔμφυτον ῥοπὴν νὰ βλέπῃ μακρόθεν τὰ ἴδια αἰσθήματα καὶ πάθη καὶ διὰ τοῦτο ἴσως δὲν κατορθοῖ ν' ἀκούσῃ μετ' ἐπαρκοῦς εὐκρινείας τοὺς παλμοὺς τῆς καρδίας του. Λείπει ἀληθῶς, ἢ τοὐλάχιστον δὲν ἐξισοῦταί ποτε πρὸς τὴν τοῦ Göthe ἡ σφριγῶσα ἐκείνη ζωή, τὸ φωτεινὸν κέντρον, ἅτινα διακρίνουσι τὴν λυρικὴν ἰδίᾳ ποίησιν καὶ εἰς τὰ μικρότατα τέλεια τεχνουργήματά της. Ἐν ᾧ ὁ Göthe εὑρίσκεται ἐν τῷ μέσῳ τοῦ κοχλάζοντος λέβητος τῶν ἰδίων παθῶν καὶ αἰσθημάτων, ἀφ' ἑαυτοῦ ἀρύεται καὶ ἀμέσως ἐγγύθεν τὸν τύπον τῆς λεκτικῆς ἐκδηλώσεως, ὃν ἐπεξεργάζεται κατόπιν καὶ ἀποκρυσταλλοῖ ἡ ἐλευθέρα διάνοιά του. Τοῦτο δὲν σημαίνει ὅτι αἱ ὠδῖνες τῆς ἐν ἐμπνεύσει εὑρέσεως ἀκούονται κατὰ τὴν ἐκτέλεσιν, ἢ ὅτι ἴχνη τῆς δημιουργικῆς ἐν τῇ καρδίᾳ πάλης διαφαίνονται καὶ ἐν τῇ διασκεπτικῇ τοῦ καλλιτεχνήματος ὑποτυπώσει, ἀλλ' ὅτι τὰ τοῦ ἡμετέρου ποιητοῦ ἔργα πρὶν ἢ ἐκπηδήσωσιν ἀπὸ τοῦ πνεύματος ὡς ἡ Ἀθηνᾶ ἀπὸ τῆς τοῦ Διὸς κεφαλῆς, λούονται ἐν τῷ αἵματι τῆς καρδίας του, ὅπου καὶ ἐγεννήθησαν καὶ ηὐξήθησαν πρὸ τῆς τελειώσεως.

Καὶ ὅμως ὁ ἀνὴρ οὗτος θεωρεῖται καὶ εἶνε ὁ προάγγελος ἅμα καὶ ἀρχηγέτης τῆς ἐλευθερίας τοῦ πνεύματος, διότι αὐτὸς εἶνε ὁ ἐπιχειρήσας καὶ ἀμιμήτως ἐπιτυχὼν νὰ ὑπαγάγῃ τὸ ἐπιστητὸν εἰς τοὺς νόμους τῆς ποιήσεως, αὐτὸς ὁ καταλιπὼν ἡμῖν ἀθάνατα μνημεῖα ποιητικῆς ἑρμηνείας τῆς φύσεως, αὐτὸς ὁ συνδυάσας τὴν ἔρευναν τῆς ἀνθρωπίνης φύσεως πρὸς τὴν ἔρευναν αὐτῆς τῆς φύσεως τοῦ περὶ ἡμᾶς κόσμου. Τίς ἀγνοεῖ ὅτι τὰς μεγίστας ἔν τε τῇ ἀστρονομίᾳ, τῇ βοτανικῇ, τῇ θεωρίᾳ τῶν χρωμάτων ἀνακαλύψεις καὶ ἐφευρέσεις παρηκολούθει καὶ ὑπεβοήθει μετ' ἀδιαπτώτου προσοχῆς καὶ καταπληκτικῆς ἐπινοίας, ἐξέθετε δὲ κατόπιν τὰ θαυμάσια πορίσματα τῶν ἐργασιῶν καὶ μελετῶν του ἐν ποιητικαῖς ἀλληγορίαις, ὧν ἡ κλασσικὴ χάρις ἔμεινεν

ἀπαραμείωτος καὶ εἰς τὰ λαμπρὰ τοῦ εἴδους πεζογραφήματα ; Ἡ ἐπιστήμη εἶχεν ἀποτελέση ἤδη τὸ κυριώτατον μέλημα τοῦ πεπολιτισμένου κόσμου, ἀνενδότως δὲ ὁ Göthe ἀφιερώθη εἰς τὴν παράστασιν τῶν κρατουσῶν θεωριῶν εἴτε ἐκμεταλλευόμενος χαριέσσας τῆς ἑλληνικῆς μυθολογίας προσωποποιήσεις, εἴτε εἰςδύων εἰς τὴν ψυχὴν τοῦ γερμανικοῦ λαοῦ καὶ ἀνασκαλεύων ἐθνικὰς ἐκ τοῦ Μεσαιῶνος παραδόσεις, διὰ τῆς μαγικῆς του φαντασίας εἰς ἀπαράμιλλα μεταβληθείσας περὶ φύσεως, θεοῦ καὶ ἀνθρώπων διδάγματα Καὶ ὅταν ἔκλεισε τοὺς ὀφθαλμούς του, πλεῖον φῶς, πλεῖον φῶς ἐζήτησεν εἰς τὸ σκότος τοῦ θανάτου, διότι αὗται ἦσαν αἱ τελευταῖαι λέξεις τοῦ μετὰ μειδιάματος μυστηριώδους ἐκπνεύσαντος ποιητοῦ.

«Les dieux s'en vont! » «Δὲν μένουσιν οἱ θεοὶ ἐν τῷ κόσμῳ τούτῳ ! » ἀναφωνεῖ ὁ μέγας Heine ἐν τῇ λαμπρᾷ ἐκείνῃ ἱστορικῇ σκιαγραφίᾳ τῆς γερμανικῆς φιλολογίας, ὅταν μετὰ θάμβους ἀποχαιρετίζει τὸν ἡμέτερον ποιητὴν θνήσκοντα.

Δικαίως ἐξέλαβε καὶ ὠνόμασε θεὸν τὸν ἄνδρα ἐκεῖνον, πρὸς τὸν ὁποῖον δὲν ἐτόλμησε ν' ἀναβλέψῃ ὅταν τὸ πρῶτον καὶ ὕστατον συνήντησεν αὐτὸν ἐν Βεϊμάρῃ. Διότι ἄν ποτε, ὡς ἐλέχθη ἤδη, προσήρχοντο εἰς τὸν ναὸν τῆς μεγαλοφυΐας ἀπαξάπαντες παντὸς ἔθνους καὶ πάσης ἐποχῆς οἱ ποιηταὶ καὶ περὶ ἀριστείων ἠγωνίζοντο, τὴν μὲν δάφνην τῆς ἐπικῆς ποιήσεως ὁμοθύμως θὰ προσέφερον βέβαια εἰς τὸν θεῖον Ὅμηρον καὶ θὰ ἠκούετο μιᾷ φωνῇ ψαλλόμενον ἁρμονικώτατα ἐκ τῶν μελιρρύτων αὐτῶν στομάτων τὸ προσφυὲς ἐπιγεγραμμένον ἐν τῇ εἰκόνι ταύτῃ :

«εἷς θεὸς Ὅμηρος, ἐν ἀθανάτοισι σεβέσθω»,

ἴσως τὸν στέφανον τῆς δραματικῆς ποιήσεως θὰ ἐλάμβανεν ἀπὸ ἑλληνικῶν μάλιστα χειρῶν ὁ Σαίξπηρ, ἀναμφισβητήτως ὅμως θὰ ἐπεδικάζετο τὸ γέρας τῆς λυρικῆς ποιήσεως τῷ ὀλυμπίῳ Göthe ἁπάντων ἐν ἀλαλαγμῷ ὑμνῳδούντων

«ἦν δὲ θεὸς καὶ οὗτος, καὶ ἐν ἀθανάτοισι σεβέσθω» !

Νικόλαος Δ. Γιαννουλᾶτος
δικηγόρος.

ΑΓΑΠΗΣ ΕΝΕΚΑ

('Επιστολὴ καταδίκου μέλλοντος ν' ἀπαγχονισθῇ).

«Ἡ σήμερον εἶναι ἡ τελευταία ἡμέρα τῆς ζωῆς μου... Ζωή; !.. τί μὲ μέλλει τώρα! Ἀφότου ἐκείνη ἀπέθανεν, αἰσθάνομαι πλήρη καὶ τέλειον ἀποχωρισμὸν ἀπὸ τὰ πράγματα ταύτης τῆς γῆς. Δὲν μοῦ κάμνουν οὐδεμίαν ἐντύπωσιν. Θεωρῶ αὐτὰ ὡς ἁπλοῦς θεατής, ὅστις ἵσταται ἔξωθι τοῦ μαγευτικοῦ κύκλου τῆς εὐτυχίας καὶ χαρᾶς. Εἶμαι καταδεδικασμένος εἰς τὸν δι' ἀγχόνης θάνατον, διὰ τὸν φόνον τῆς συζύγου μου. Δὲν ἠχεῖ τοῦτο τρομερῶς εἰς τὰ ὦτά σου; Καὶ ὅμως, μὴ ἀποσύρεσαι ἀπ' ἐμοῦ πρὶν ἢ ἀκούσῃς ὅλα... Ἐπίτρεψόν μοι νὰ ἐκχύσω τὴν καρδίαν μου ἅπαξ εἰσέτι, προτοῦ—χάρις εἰς τοὺς ἀνθρωπίνους νόμους, οἵτινες εἰς μερικὰς περιστάσεις εἶναι ἀπείρως συμπαθεῖς—ἀποθάνω. Πρέπει νὰ σοῦ ζητήσω συγχώρησιν ἐὰν γράφω ἀσυναρτήτως, καθότι ὁ νοῦς μου σκληρῶς κλονίζεται. Καθ' ὅλας τὰς μακρὰς νύκτας, ἃς ἐν τῇ φυλακῇ διῆλθον, ἄγρυπνος καὶ ἀνήσυχος, βασανιζόμενος ἀπὸ τρομεροὺς διαλογισμούς, ἐσωτερικὴ φωνὴ ἔκραζεν· «Ἆρά γε αὐτὸς εἶναι ὁ Αἰμίλιος Μόρτιμερ, ὁ καθ' αὐτὸ Μόρτιμερ; Ἦτο δυνατὸν αὐτὸς νὰ πράξῃ τοιαύτην πρᾶξιν ἐσκεμμένως καὶ ἐξ οἰκείας βουλήσεως;» Καὶ ἡ συνείδησις ἀπεκρίνετο· «Ναί, τὴν ἔπραξε καὶ ἐὰν ἦτο δυνατὸν τὰ πράγματα νὰ ἐπανέλθωσι καὶ πάλιν ὅπως ἐξ ἀρχῆς ἦσαν, αὐτὸς θὰ ἔπραττε τὸ ἴδιον...» Αἱ περιστάσεις ἦσαν πολὺ ἰσχυραὶ καὶ ἀδύνατον ἦτο νὰ ἀντισταθῇ τις εἰς αὐτάς...

Καὶ ὅμως, Θεέ μου! πόσον τὴν ἠγάπων—τὴν προσφιλῆ μου καὶ χαρίεσσαν σύζυγόν μου. Τὴν ἠγάπων μανιωδῶς, σχεδὸν μέχρι λατρείας. Εἴμεθα τόσον εὐτυχεῖς... Ἐπὶ ἓν ἔτος μετὰ τὸν γάμον μας εἴμεθα πολὺ εὐτυχέστεροι τοῦ Ἀδὰμ καὶ τῆς Εὔας πρὶν οὗτοι ἁμαρτήσωσιν. Ἀλλ' ἐν τῷ μέσῳ τῆς εὐδαίμονος ταύτης ζωῆς ἤρχοντο στιγμαὶ καθ' ἃς εὐτυχία τόσον ἐντελὴς μὲ ἔκαμε νὰ τρέμω διὰ τὸ μέλλον. Ἐνδόμυχον προαίσθημα μοῦ ἔλεγεν ὅτι, ἦτον ἀδύνατον νὰ διαρκέσῃ αὕτη μέχρι τέλους. Ὁ κόσμος ὅλος εἶναι πλήρης δυστυχιῶν καὶ βα-

σάνων· πανταχοῦ βλέπει τις ἀνθρώπους δυστυχοῦντας καὶ πάσχοντας· πῶς λοιπὸν ἡμεῖς θὰ ἐτολμῶμεν νὰ ἐλπίσωμεν ὅτι θὰ ἀπεφεύγομεν τὴν μερίδα μας εἰς τὰς ἐξ ἴσου διανεμομένας συμφορὰς τοῦ κόσμου τούτου ;..

Ἡ συμφορὰ αὕτη ἦλθε, πλὴν παρὰ πολὺ ταχέως. Μόνον ἔτος, ἓν βραχὺ ἔτος μᾶς παρεχωρήθη, ὁπότε εἰς τὸν ἀνέφελον τοῦ βίου μας ὁρίζοντα ἀνεφάνη μικρόν τι νέφος, ὅπερ ἦτο προωρισμένον ὑπὸ τῆς εἱμαρμένης νὰ ἐξαπλωθῇ, νὰ διασπαρῇ καὶ ἐπὶ τέλους νὰ ἀμαυρώσῃ ὅλην τὴν λάμψιν τῆς εὐτυχίας καὶ τῆς χαρᾶς μας διὰ παντός.

Δώδεκα μῆνας ἐζῶμεν μόνοι, μακρὰν τοῦ κόσμου καὶ πάντοτε ὁμοῦ. Οὐδέποτε ἐχωρίσθημεν καὶ μόνον ἐφροντίζομεν καὶ ἐνησχολούμεθα ὁ εἷς διὰ τὸν ἄλλον. Ἡ χαρὰ καὶ ἡ εὐτυχία μας μᾶς ἔκαμον ἰδιοτελεῖς. Ἀπεφεύγομεν τὴν συναναστροφὴν τῶν ὁμοίων μας, ἡ ἰδική μας μόνη μᾶς ἤρκει . . . Ἀλλὰ μετ' ὀλίγον μικρὸς κάτοικος προσετέθη . . . Οὐδέποτε θὰ λησμονήσω τὸ αἴσθημά μου γενόμενος πατήρ, ἀφοῦ ἤμην μάρτυς τῆς ἀγωνίας τῆς μητρὸς καὶ τῆς ἡρωϊκῆς της γενναιότητος. Ἐὰν ἡ Λαύρα ἦτο προσφιλὴς εἰς ἐμὲ πρίν, τώρα ἦτο πλέον προσφιλεστέρα. Ἠσθάνθην εἶδος σεβασμοῦ καὶ εὐλαβείας δι' αὐτήν, ὡς δι' ἅγιον ἐν οὐρανοῖς. Ἡ μητρότης της τὴν ἀποκαθίστα ἔξοχον. Δυστυχῶς ἡ εἰς τὸν κόσμον μὲ πόνον καὶ μόχθον ἐλθοῦσα ἀσθενὴς αὕτη ὕπαρξις τὸν ἐγκατέλειπεν ἀμέσως, Τίς δύναται νὰ ἐννοήσῃ τὸ μυστήριον τῆς φθορᾶς καὶ καταστροφῆς, ἀκολουθοῦν τόσον ἐκ τοῦ σύνεγγυς τὴν καρποφορίαν καὶ τὴν γέννησιν ; . . Τὸ μικρόν μας ἦτον ἀδύνατον ἐξ ἀρχῆς καὶ ἐπέζησεν ὀλίγας ἡμέρας. Μόλις ᾐσθάνθην τὸ κτύπημα αὐτό. Οἱ στοχασμοί μου ἦσαν ὅλοι διὰ τὴν Λαύραν. Ἔκειτο ἐπὶ τῆς κλίνης καὶ ἦτο τόσον ἰσχνή, χλωμή, ἀδύνατος καὶ μολαταῦτα τόσον ὑπομονητική. Ἦτον ἀσθενὴς πρὸ τῆς γεννήσεως τοῦ παιδίου καὶ ἐφαίνετο ὅτι δυσκόλως θὰ ἀνελάμβανεν. Ἡ καρδία μου ἤμασσεν, ἐπειδὴ ἡ ἀνάρρωσίς της ἔβαινε πολὺ βραδέως καὶ ἀτελῶς. Ἐπὶ μῆνας κατέκειτο εἰς τὸ ἀνάκλιντρον. Ἠναγκάσθημεν νὰ παραιτήσωμεν τοὺς χαρίεντας ἐκείνους περιπάτους, οἵτινες εἰς προγενεστέρας ἡμέρας παρεῖχον τόσην εὐχαρίστησιν εἰς ἀμφοτέρους μας. Ἀντὶ νὰ ἀποκτᾷ δυνάμεις, ἐφαίνετο ὅτι ἔχανε τοιαύτας. Τὸ ἕως τότε ρόδινον χρῶμά της ἐπελιδνώθη, τὰ ἐνδύματά της ἐγένοντο χαλαρὰ καὶ τὸ μελαγχολικὸν πνεῦμά της ἐδεινοπάθει. Καὶ ἐγὼ ὡσαύτως ἐδεινοπάθησα, καθότι αὐτὴ καὶ ἐγὼ εἴμεθα ἓν καὶ τὸ αὐτό . . . Μετὰ καιρὸν βλέπων ὅτι δὲν ἐκαλλιτέρευε, μετέβημεν εἰς Λονδῖνον καὶ συνεβουλεύθημεν διαφόρους ἐκεῖ διακεκριμένους ἰατρούς. Κατ' ἀρχὰς εἷς, κατόπιν ἕτερος, μᾶς ἔδωσεν ἐλπίδας, ὑποσχεθεὶς θεραπείαν, πλὴν ἀπέτυχε νὰ τὴν πραγματοποιήσῃ. Ἤρχισα

νὰ ὑποπτεύωμαι ὅτι πολὺ σπουδαῖον πρέπει νὰ εἶναι τὸ αἴτιον καὶ ἐκάλεσα τὸν περιφημότατον ἰατρὸν Ν. Υ. Νομίζω ὅτι αὐτὸς ἀμέσως διέγνωσε τὴν φύσιν τῆς ἀσθενείας τῆς Λαύρας μου. Μετὰ δύο δὲ ἐπισκέψεις του ἀπεφάνθη, ὅτι ἦτον ἀνάγκη νὰ γείνῃ μικρά τις ἐγχείρησις ὅπως φθάσῃ εἰς ἀλάνθαστον διάγνωσιν.

Ἐγχείρησις ! . . Μόνη ἡ ὀνομασία τῆς λέξεως ἔκαμε τὰ νεῦρά μου νὰ παγώσωσιν. Ἡ Λαύρα οὖσα γενναιοτέρα ἐμοῦ, συνήνεσεν ἄνευ γογγυσμῶν. Μετὰ προσοχῆς μεγάλης εἶχε κρατήσει μυστικῶς ἀπὸ ἐμὲ τὴν ἔκτασιν τῶν πόνων της, προσπαθοῦσα νὰ φαίνηται πάντοτε εὔχαρις καὶ ἐλευθέριος κατὰ τὴν παρουσίαν μου. Οὐχ ἧττον ὅμως ἐννόησα πολλάκις ὅτι ἡ φαιδρότης της αὕτη ἦτο προσπεποιημένη καὶ ἡ γνῶσις αὕτη μοὶ ἦτο ἀπεριγράπτως πικρά.

Τί ἀπόγευμα ἦτον ἐκεῖνο, καθ' ὃ ὁ ἰατρὸς ἀφίκετο ! Ἐνόμισα ὅτι θὰ ἔχανον τὰς φρένας μου. Ἡ Λαύρα ὑπέφερεν ὅλα καὶ ἡ ἀταραξία της μ' ἐνέπλησε θαυμασμοῦ. Μόνον ὅτε ὁ ἰατρὸς Ν. εἰσῆλθεν εἰς τὸ δωμάτιόν της ἐγένετο ὠχρά, ἀμέσως ὅμως συνελθοῦσα· «Φίλησόν με, ἀγάπη μου», μοὶ λέγει, «καὶ ἔξελθε· θὰ εἶμαι καλλίτερα ἐὰν μείνω μόνη μου».

«Ὄχι, ὄχι.» «Δὲν δύναμαι, δὲν δύναμαι» . . . .

«Πρέπει νὰ μὲ εὐχαριστήσῃς» ἀπαντᾷ τότε ἡ Λαύρα μετὰ παρακλήσεως καὶ στοργῆς, θέτουσα ἅμα τοὺς ἁπαλοὺς καὶ λευκοὺς βραχίονάς της — ἄ ! πόσον ἰσχνοὶ εἶχον γίνει — πέριξ τοῦ λαιμοῦ μου. «Ταχέως θὰ τελειώσῃ ἡ ἐγχείρησις καὶ κατόπιν δύνασαι νὰ ἐπανέλθῃς. Ἀγαπητέ μου Αἰμίλιε, δὲν πρέπει νὰ μὲ κάμῃς νὰ δειλιῶ εἰς τὴν τελευταίαν στιγμήν. Μὲ καθιστᾷ δυστυχῆ τοῦ νὰ σὲ βλέπω ἀδημονοῦντα καὶ λυπούμενον τόσον» . . .

Τί ἠδυνάμην νὰ πράξω ἢ νὰ ὑπακούσω ; Θὰ διηρχόμην διὰ πυρὸς καὶ ὕδατος εἰς τὸ πρόσταγμά της κατὰ τὴν στιγμὴν ἐκείνην. Εἶχον ἰσχυρὰν θέλησιν καὶ ἐπεθύμουν νὰ μείνω μαζί της, πλὴν βλέπων αὐτὴν στενοχωρουμένην καὶ πάσχουσαν διὰ τοῦτο, ὑπετάχθην καθ' ὁλοκληρίαν εἰς τὴν θέλησίν της, καθότι τὸ νὰ βλέπῃ τις τὴν γυναῖκα ἣν ἀγαπᾷ μαραινομένην καὶ φθίνουσαν εἶναι τρομερὰ τιμωρία καὶ φρικτὴ ἀλγηδών ! . . .

« Ὑποσχέθητί μοι ὅτι δὲν θὰ κρατήσῃς μυστικόν τι ἀπὸ ἐμέ, ὅσον κακὸν καὶ ἂν εἶνε αὐτό. Ὢ ! Λαύρα, προσφιλεστάτη μου Λαύρα, ὁρκίσθητι ὅτι θὰ μοὶ εἴπῃς ὅλα ὅσα θὰ σοῦ εἴπῃ ὁ ἰατρός».

«Ναί» ἀπεκρίθη ἐκείνη. «Συναινέσασα εἰς τὴν ἐγχείρησιν, συνεφώνησα μὲ τὸν ἰατρὸν Ν. ὅτι δὲν θὰ μὲ ἀφήσῃ εἰς τὸ σκότος ὡς πρὸς τὴν

πραγματικὴν αἰτίαν τῆς νόσου μου. Καὶ μεθ' ὅλα ταῦτα ἀφοῦ οἱ πόνοι εἶναι οἱ ἴδιοι, ἡ ὀνομασία τῆς ἀσθενείας δὲν κάμνει ἢ πολὺ ὀλίγην διαφοράν».

Μόλις ἔπαυσεν ὁμιλοῦσα, ὁ ἰατρὸς εἰσῆλθεν. Ἐγκατέλειψα τότε τὸ δωμάτιον παραδώσας τὴν προσφιλῆ μου Λαύραν εἰς τὸ ἔλεος αὐτοῦ. Ἄνευ ἀμφιβολίας ἦτο καλὸς καὶ εὐγενὴς ἄνθρωπος, πλὴν ἤρχισα νὰ τὸν μισῶ. Ἡ παρουσία του μὲ συνέδεε μὲ τόσους πόνους καὶ θλίψεις. . .

Περιεφέρθην κατὰ μῆκος τῆς ὁδοῦ ἐπὶ ἀτελεύτητα τρία τέταρτα τῆς ὥρας. Ἡ κόλασις δὲν εἶναι δυνατὸν νὰ εἶναι χειροτέρα. Ἡ ἀβεβαιότης καὶ ἡ ἀμφιβολία μου ἦσαν ἀνυπόφοροι. Ἡ ἐλπὶς μ' ἐγκατέλειπε, καθὼς καὶ ὅλαι αἱ δυνάμεις μου ἠμβλύνθησαν. Ἠσθάνθην βεβαιότητα ὅτι ἡ εὐτυχία μας δὲν ἦτο δυνατὸν νὰ διαρκέσῃ. Ὁ νόμος τῆς φύσεως δὲν ἔπαυσεν, ἀλλὰ μόνον διέφερεν. Ἦτον ἐναντίον κοινοῦ νοὸς τὸ νὰ πιστεύσῃ τις ὅτι ἡ τύχη ἤθελε δειχθῆ εὐμενεστέρα εἰς ἡμᾶς ἢ εἰς τοὺς πέριξ ἡμῶν. Ἔχομεν ὅμως τὸ μερίδιόν μας καὶ ἡμεῖς. Τινὲς οὐδέποτε λαμβάνουσι μερίδια εὐτυχίας καὶ χαρᾶς, ἀλλὰ διέρχονται μέχρι τέλους τὴν ζωήν των ἐν πόνοις καὶ λύπαις . . . Καὶ μολαταῦτα ἓν βραχὺ ἔτος εἶναι ἀρκετὸν χρονικὸν διάστημα ἵνα ἐξαντλήσῃ ὁ ἄνθρωπος τὸ ποτήριον τῆς εὐδαιμονίας μέχρι τρυγός ! . . Κανεὶς δὲν δύναται παρὰ νὰ ἔχῃ λύπας. Θὰ προέλθουν ὅσον καὶ ἂν φιλοσοφήσῃ τις . . .

Ὅταν ἀνέλαβον ἀρκετὸν θάρρος ὅπως ἐπιστρέψω εἰς τὴν οἰκίαν, ὁ ἰατρὸς εἶχεν ἀπέλθει. Εἰσῆλθον ἀκροποδητὶ εἰς τὸ δωμάτιον τῆς ἀσθενοῦς μὲ καρδίαν τρέμουσαν ἐκ φόβου. Ἡ Λαύρα ἔκειτο ἀτάραχος ἐπὶ τῆς κλίνης της, ἀλλ' ἐφρικίασα ἀκούσας ὀλολυγμὸν προερχόμενον ὑπὸ τὰ σκεπάσματα τῆς κλίνης. Ὁ ὀλολυγμὸς ἐκεῖνος μὲ προειδοποίησε καὶ μὲ προητοίμασε νὰ ἐννοήσω, ὅτι ἐπρόκειτο περὶ χειροτέρου τινὸς πράγματος. Γινώσκων τὴν γενναιότητά της, ἐσκέφθην ὅτι αὐτὴ δὲν θὰ παρεδίδετο εἰς ὀλολυγμοὺς καὶ δάκρυα ἄνευ σπουδαίας καὶ ἰσχυρᾶς αἰτίας. Ἐν τῷ ἅμα εὑρέθην πλησίον της.

«Λαύρα μου, ἀγαπητή μου Λαύρα, κλαίεις ; Ὢ ! εἰπέ μου ποῖον εἶναι τὸ αἴτιον ;»

Μὲ ἠτένισε μὲ τοὺς ὡραίους της ὀφθαλμούς. Ἦσαν πλήρεις δακρύων καὶ ταχέως προσεπάθησε νὰ τοὺς ἀπομάξῃ.

«Αἰμίλιε» ἐψιθύρισεν ἐκ διαλειμμάτων καὶ φρικίασις διῆλθεν ὅλον τὸ σῶμά της «εἶναι φρικτόν, πολὺ φρικτόν, ἀλλὰ προπάντων δι' ἐσέ. Ὑποθέτω ὅτι θὰ τὸ ὑπέφερον ἐὰν — ἤμην μόνη».

«Νὰ τὸ ὑπέφερες ; Νὰ ὑπέφερες τί, Λαύρα ; Ὁτιδήποτε εἶνε, θὰ ὑποστῶμεν αὐτὸ μαζί».

«Δὲν εἶνε δυνατόν, σύζυγέ μου».

«Διατί ;»

«Διότι...» — καὶ σπασμὸς διῆλθεν ὅλον τὸ σῶμά της — «ἡ ἀσθένειά μου εἶναι καρκῖνος» . . .

Μετὰ τὴν ἐκστόμισιν τῆς τρομερᾶς ταύτης λέξεως, ἀμφότεροι ἐμείναμεν ἄφωνοι ἐπὶ ἀρκετὸν χρόνον. Ἦτον ὡς ἐὰν ἡ σιγὴ τοῦ θανάτου νὰ ὑφεῖρπεν ἐντὸς τοῦ δωματίου. Μόνον ὁ θόρυβος τῶν ἔξωθεν διερχομένων ἁμαξῶν καὶ τοῦ πλήθους ἠκούετο ὡς ἐὰν ἔλεγεν· «Ἐὰν σεῖς οἱ δύο ὑποφέρετε, ἡμᾶς δὲν ἐνδιαφέρει. Δὲν ἔχομεν συμπάθειαν ὅπως σᾶς προσφέρωμεν. Ὁ κόσμος ἔχει ἀρκετὰς ἐνασχολήσεις καὶ δὲν προσέχει ἐὰν μία ἀσθενὴς γυνὴ τὸν ἐγκαταλείπει» . . . Διεμείναμεν κεκλεισμένοι ἐντὸς τοῦ σκοτεινοῦ δωματίου, ἀλλὰ τίνα ἐνθάρρυνσιν καὶ παραμυθίαν ἠδυνάμεθα νὰ δώσωμεν ὁ εἷς εἰς τὸν ἄλλον ; Ἡ ἀπόφασις ἐγένετο, ὥστε πρέπει νὰ χωρισθῶμεν ἀργὰ ἢ γρήγορα διὰ παντός. Πλὴν ἡ σκέψις τῶν πόνων, οἵτινες ἐπιφυλάσσονται διὰ τὴν ἀτυχῆ Λαύραν ἔκαμε τὰ νεῦρά μου νὰ φρικιάσωσιν ὑπὸ ἰσχυρᾶς ψυχικῆς ἀγωνίας. Ἐὰν μόνον ἠδυνάμην νὰ μερισθῶ τοὺς πόνους της, πόσον εὐχαρίστως θὰ τὸ ἔπραττον !

Ἡ Λαύρα ! ἡ ὡραία μου ἡ χαρίεσσα Λαύρα, ἥτις οὐδέποτε ἔπταισεν εἰς ὅλην της τὴν ἀθώαν ζωήν, διατί νὰ προσβληθῇ μὲ τοιοῦτον τρόπον ;.. Ἐπανέστην κατὰ τοῦ Θεοῦ καὶ δὲν ἠδυνάμην ἐπὶ πλέον νὰ πιστεύσω εἰς τὴν τελείαν του δικαιοσύνην καὶ ἀγαθότητα. Ἡ πίστις μου εἰς ἕνα καὶ μόνον Θεὸν κυβερνῶντα τὸ σύμπαν ἐγένετο ἀσθενεστέρα . . . Ἓν ὅμως πρᾶγμα εἶχον λησμονήσει μέχρι τοῦδε. Οὐδέποτε ἐνεθυμήθην ὅτι ἡ μήτηρ τῆς Λαύρας εἶχεν ἀποθάνει ἐκ τοῦ ἰδίου πάθους. Ὅθεν ἦτο κληρονομικόν.

Τὰς σκέψεις μου ταύτας ἐπηκολούθησαν στεναγμοὶ παραπόνου καὶ δάκρυα. Ὅτε δὲ ἡ Λαύρα ἤκουσε τοὺς ἐκ συντριβῆς καρδίας ὀλολυγμούς μου, βαθμηδὸν κατέπνιξε τοὺς ἰδικούς της καί: «Αἰμίλιε» μοὶ λέγει μὲ τρέμουσαν φωνήν, «εἶμαι μόνον εἰκοσιδύω ἐτῶν. Εἶναι πολὺ σκληρὸν νὰ ἀποθάνω, πολὺ σκληρὸν νὰ σ' ἐγκαταλείψω τόσον ἐνωρίς· πλὴν ὀλίγον ἐνδιαφέρει ἐάν τις ἀποθάνῃ ταχύτερον ἢ ἀργότερον. Τὸ τέλος εἶναι τὸ αὐτό, μόνον» — καὶ παχὺ δάκρυ κατέβρεξε τὰς παρειάς της· — «ἀποστρεφόμεθα νὰ τὸ σκεπτώμεθα προτοῦ ἔλθῃ. Δὲν ἐπιθυμῶ νὰ λυπηθῇς παρὰ πολὺ δι' ἐμέ» . . .

«Πῶς εἶναι τοῦτο δυνατόν, Λαύρα, ἄγγελέ μου» ;

«Αἰμίλιε, ἐπιθυμῶ νὰ δοκιμάσω τὴν πρὸς ἐμὲ ἀγάπην σου. Θὰ μὲ κάμῃς μίαν χάριν ;»

«Βεβαιότατα, προσφιλής μου Λαύρα».

«Ἆ! ἀλλὰ πρέπει νὰ μοῦ τὸ ὑποσχεθῇς. Ὁρκίσθητι ὅτι θὰ πράξῃς ὅτι δήποτε σοῦ ζητήσω».

«Τὸ ὁρκίζομαι εἰς τὴν τιμήν μου. Ἀγαπητὴ σύζυγός μου, πῶς εἶναι δυνατὸν νὰ σοῦ ἀρνηθῶ τι;».

«Δὲν ἔχεις ἰδέαν» ἀπαντᾷ ἡ Λαύρα, ἀφίνουσα στεναγμὸν ἀνακουφίσεως, «πόσον μικρόψυχος καὶ δειλὴ εἶμαι, Αἰμίλιε. Οὐδέποτε σοὶ τὸ εἶπον, ἀλλ' εἶδον τὴν μητέρα μου θνήσκουσαν καὶ γνωρίζω ποῖος εἶναι ὁ θάνατος, ὅστις μὲ περιμένει. Δὲν δύναμαι νὰ ὑπομείνω τοὺς πόνους ὡς ἐκείνη. Εἶμαι γενναία, ἀλλ' ὅμως μέχρι τινὸς βαθμοῦ. Ἅμα φθάσω τὸν βαθμὸν αὐτόν, ὅλη μου ἡ γενναιότης θὰ ὑποχωρήσῃ. Εἶμαι βεβαία περὶ τούτου ἐκ τῶν προτέρων. Ἡ ἀγωνία τῶν θνησκόντων ἐκ καρκίνου εἶναι κἄτι τι φρικτόν. Πολλάκις ἐνῷ ἱστάμην παρὰ τὸ πλευρὸν τῆς κλίνης τῆς μητρός μου, ἠρώτων τὸν ἑαυτόν μου, ἐὰν δὲν εἶναι σκληρὸν διὰ τοὺς ἀνθρώπους νὰ ἐπιτρέπωσιν ὅπως παρατείνηται τοιαύτη ἀγωνία, ἀφοῦ ἅπαξ πᾶσα ἐλπὶς χάνεται. Δὲν συντείνει εἰς τίποτε καὶ δὲν χρησιμεύει διὰ κανένα σκοπόν· καὶ ὅμως εἶναι τόσον φρικτὸν καὶ τόσον ἐπώδυνον νὰ μοῦ κάμῃς . . .» Καὶ ἔστρεψε κατ' εὐθεῖαν πρὸς ἐμέ, ἀτενίζουσά με ἱκετικῶς μὲ τοὺς δύο συμπαθητικοὺς ὀφθαλμούς της».

«Ὄχι, ὄχι»! . . ἀνέκραξα βραχνωδῶς. «Ζητεῖς ἀδύνατα».

«Νομίζεις, ὅτι ζητῶ ἀδύνατα, ἀλλ' ἐντὸς ὀλίγων ἑβδομάδων, ἐντὸς ὀλίγων μηνῶν δὲν θὰ νομίζῃς οὕτως. Ἐξαιτῶ ἀπὸ σὲ νὰ μοῦ κάμῃς τὴν μόνην σπουδαίαν χάριν ἣν δύνασαι. Ὑπόσχομαι νὰ εἶμαι γενναία καὶ ὑπομονητικὴ τόσον ὅσον δύναμαι. Ἀλλ' ὅμως, Αἰμίλιε, ὅταν ὁ καιρὸς ἔλθῃ ὡς βεβαίως θὰ ἔλθῃ, ὁπόταν τὸ θάρρος θὰ μὲ ἐγκαταλείψῃ, τότε ὕπαγε ταχέως καὶ ἀγόρασον χλωροφόρμιον. Κράτησέ το ἐπάνω σου ἕως ὅτου μὲ εὕρῃς κοιμωμένην ἢ ἀναίσθητον. Μὴ κάμῃς περὶ τούτου λόγον εἰς κανένα καὶ πρὸ πάντων μὴ μὲ εἰδοποιήσῃς. Μὴ μοῦ εἴπῃς, τί προτίθεσαι νὰ κάμῃς· μόνον...» — καὶ ἡ χείρ της ἔσφιγξε πυρετωδῶς τὴν ἰδικήν μου — «μόνον ἀπάλλαξόν με τῶν βασάνων μου. . .»

Ἐγένετό ποτε ἀλλοκοτωτέρα αἴτησις ἐπὶ τῆς γῆς, ἢ μᾶλλον δυσκολωτέρα ὅπως τὴν πραγματοποιήσῃ ἀγαπητὸς σύζυγος; Ἐπὶ ματαίῳ διεμαρτυρόμην. Ἡ Λαύρα μοῦ ὑπενθύμιζε τὴν ὑπόσχεσίν μου. Ἐπὶ τέλους δὲ βλέπων αὐτὴν στενοχωρουμένην εἰς τοιοῦτον βαθμὸν καὶ ὅπως τὴν κατευνάσω, συνήνεσα, ἐναντίον ἐμαυτοῦ, ἐνῷ καθ' ὁλοκληρίαν ἔτρεμον ἀναλογιζόμενος τὸ φρικτὸν τῆς ἐκτελέσεως. Ἠκολούθησαν μῆνες ἀγωνίας, καθ' οὓς οὐδέποτε ὑπῃνίχθημεν τὴν ὑπόσχεσίν μου. Ἡ οἰκία μας ἦτο ἤδη μελαγχολικὴ καὶ κατηφής. Λόγοι δὲν ὑπάρχουσιν ὅπως περιγρά-

ψωσι τὸ τί ἡ ἀτυχὴς σύζυγός μου ὑπέφερεν ἢ πόσον ἐγὼ ἐτυραννούμην ὢν μάρτυς τῶν ἀλγηδόνων της καὶ ἀδυνατῶν νὰ τὴν ἀνακουφίσω. Μεγάλως ἔπασχε καὶ ἐξ αἰτίας τῶν φρικτῶν πόνων της ἀκατάπαυστος ἱδρὼς περιέρρεε τὸ ὠχρὸν μέτωπόν της· ἡ ὄψις της δὲ ἡ τόσον φαιδρὰ καὶ ροδινὴ ἦτο ἤδη ἄχρους καὶ ἀδύνατος. Ἑκάστην ἡμέραν ἔτρεμον φοβούμενος ὅτι θὰ ἐζήτει τὴν ἐκπλήρωσιν τῆς ὑποσχέσεώς μου, ἑκάστην δὲ νύκτα, ὅταν ἔκλινον τὴν κεφαλήν μου ἐπὶ τοῦ προσκεφαλαίου, ᾐσθανόμην τὸν ἑαυτόν μου ὡς κατάδικον, οὗτινος ἀνεβλήθη πρὸς καιρὸν ἡ ἐκτέλεσις. Προσεπάθουν νὰ πείσω τὸν ἑαυτόν μου ὅτι ἡ Λαύρα ἐλησμόνησε τὴν ὑπόσχεσίν μου, πλὴν ἐνδομύχως ἐπίστευον τὸ ἐναντίον. Εἶδος ὑποχρεώσεως παρήγετο μεταξύ μας ὁπόταν ἤμεθα μόνοι. Μὲ ἠτένιζε μὲ ὀφθαλμούς, οὓς οὐδέποτε ἠδυνάμην νὰ ἀντικρύσω. Ὤ! ἤμεθα παρὰ πολὺ δυστυχεῖς τὰς ἡμέρας ἐκείνας. Τὸ μέγεθος τῆς ἀμοιβαίας ἀγάπης μας τὰς ἔκαμνεν ἀπείρως σκληροτέρας ὅπως τὰς ὑποφέρωμεν. . . Ἐπὶ τέλους δὲ ὁ τόσον φρικαλέος καιρὸς ἔφθασεν . . . Ἀλλοίμονον! . .

Ἑσπέραν τινά, κατὰ τὰς ἀρχὰς τοῦ χειμῶνος, ὅτε ἡ Λαύρα ἔπασχε πλέον τοῦ συνήθους, ἐγὼ δὲ πλησίον της εὑρισκόμενος τὴν παρηγόρουν διὰ λέξεων, μὴ δυνάμενος ἄλλως τε νὰ πράξω ἄλλο τι, μοὶ λέγει ἀπευθυνομένη πρός με μὲ δάκρυα καὶ μετὰ παραπόνου· «Αἰμίλιε, εἶσαι πρὸς ἐμὲ πολὺ σκληρός· ποτὲ δὲν θὰ ἐπίστευον ὅτι θὰ ἦσο τόσον σκληρὸς καὶ ἄκαρδος . . .»

«Ἐγώ, προσφιλής μου Λαύρα;» τῇ ἀποκρίνομαι διαμαρτυρόμενος. «Καὶ διὰ ποῖον λόγον εἶμαι σκληρός; . .»

«Γνωρίζεις τί ὑποφέρω . . . καὶ ὅμως . . .» μοὶ ἀπαντᾷ κινοῦσα ἀπελπιστικῶς τὴν κεφαλήν της, καὶ στρέφουσα ἅμα τοὺς μεγάλους μελαγχολικοὺς ὀφθαλμούς της πρός με μὲ βλέμμα πλῆρες σημασίας: «Πόσον δυστυχὴς ἤμην! . . τὸ ἐγνώριζον πολὺ καλά.»

Δὲν ἐτόλμησα ν' ἀποκριθῶ.

Ἐκείνην τὴν νύκτα δὲν ἠδυνήθην νὰ ὑπνώσω καθόλου. Ἐφανταζόμην καὶ ἐνόμιζα ὅτι θρηνώδεις κραυγαὶ τῆς Λαύρας ἐπλήρουν τὴν οἰκίαν. Φωνὴ ἀγωνιώδης ἔκραζε διηνεκῶς εἰς τὰ ὦτά μου «Σκληρέ, σκληρέ»! Ἐγενόμην μανιώδης καὶ τὸ νευρικόν μου σύστημα ἕνεκα τούτου ἐξήφθη ὑπερβολικά . . .

Πρό τινος καιροῦ εἶχον κατορθώσει νὰ ἀγοράσω τὸ χλωροφόρμιον, μεταβαίνων ἀπὸ φαρμακείου εἰς φαρμακεῖον καὶ προφασιζόμενος τρομερὸν πονόδοντον. Ἔτρεξα ἀμέσως, ἔλαβον τὸ φιαλίδιον ὅπερ περιεῖχε τὸ χλωροφόρμιον καὶ ὅπερ εἶχον τοποθετήσει ἐντὸς συρταρίου, καὶ ἐπέστρεψα πάλιν εἰς τὸ δωμάτιον, ἔνθα κατέκειτο ἐπὶ κλίνης ἡ βασανιζομένη σύ-

ζυγός μου . . . Ἐκοιμᾶτο ἡ Λαύρα μου, ἀλλ' ὄχι τὸν ἥσυχον καὶ ἀτάραχον τῆς ὑγείας ὕπνον. Ἡ ἀναπνοή της ἦτο ταχεῖα καὶ ἀγωνιώδης, κατὰ διαλείμματα τὰ χείλη της σπασμωδικῶς ἐκινοῦντο. Ἐσταμάτησα παρατηρῶν αὐτήν . . . Ἆ! ὁποία φοβερὰ ἀλλοίωσις ἐγένετο εἰς τὸ ὡραῖον καὶ θελκτικὸν πρόσωπόν της! Ἡ καρδία μου ἥμασσε διὰ τὴν μεταβολὴν ταύτην, ἣν ἐπέφερεν ἡ νόσος, ἐνταυτῷ δ' ἐσυλλογιζόμην τοὺς πόνους οὓς ὑφίστατο ἐκ ταύτης. Ἀγωνία ἀγάπης καὶ εὐσπλαγχνίας μὲ κατέλαβε . . . Ναί, εἶχε δίκαιον ὅταν μὲ ἔλεγε παραπονουμένη καὶ κλαίουσα ὅτι ἤμην σκληρὸς καὶ ἄκαρδος, ἀφοῦ ἐφοβούμην νὰ τὴν ἀπαλλάξω τοιαύτης δυσφορήτου ζωῆς. Τί θὰ ἤξιζον εἰς αὐτὴν ὀλίγα ἔτη ἢ μῆνες ζωῆς; Οὐδέν, ἢ πόνους, διαρκεῖς καὶ ἄνευ ἐλπίδος πόνους . . . Ἐξηκολούθουν νὰ τὴν παρατηρῶ μὲ ὄμματα πλήρη δακρύων καὶ λίαν συγκεκινημένος. Ἡ Λαύρα ἐκινήθη ἀνησύχως, ἐστέναξεν ἅπαξ ἢ δὶς καὶ μετ' ὀλίγον μὴ ἔχουσα καθολοκληρίαν ἰδέαν ὅτι ἤμην παρών, ἐψιθύρισε «Αἰμίλιε, ἀγαπητέ μου Αἰμίλιε, ἦλθες νὰ μὲ ἐλευθερώσῃς; Ὑπέθετον ὅτι δὲν θὰ ἤρχεσο ποτέ.»

Ἡ ἀγωνία ἦτο μεγαλειτέρα ἀφ' ὅτι ἦτο δυνατὸν νὰ ὑποφέρω. Ἔκυψα καὶ ἠσπάσθην αὐτὴν παραφόρως. Ἦτο ἔξυπνος ἢ ὠνειρεύετο; Δὲν γνωρίζω. Ὁπωσδήποτε, ἐξέτεινε τοὺς βραχίονάς της, ἔθεσεν αὐτοὺς πέριξ τοῦ λαιμοῦ μου μειδιῶσα ἀγγελικῶς.

«Προσφιλή μου Αἰμίλιε, καλέ μου Αἰμίλιε. Εἴμεθα εὐτυχεῖς πάλιν; Ἂς κοιμηθῶμεν» . . .

Οἱ λόγοι της οὗτοι ἦσαν ὡς ἀποκάλυψις. Ναί, θὰ ἐκοιμώμεθα — μακρόν, παντοτεινὸν καὶ αἰώνιον ὕπνον — αὐτὴ πρώτη καὶ κατόπιν ἐγώ. Ἔλαβα τὸ φιαλίδιον, ἔβρεξα ἓν χειρόμακτρον μὲ τὸ χλωροφόρμιον καὶ ἔθεσα αὐτὸ πλησίον τῆς ρινὸς καὶ τοῦ στόματός της. Ὅταν ὁ ὕπνος της ἤθελεν ἐπιτευχθῇ, τότε θὰ τὴν ἠκολούθουν, καὶ ἐγὼ διὰ τοῦ αὐτοῦ τρόπου εἰς τὸν ἄλλον κόσμον. Εἶχεν εἰσέτι τοὺς βραχίονάς της πέριξ τοῦ λαιμοῦ μου καὶ τοῦτο ἦτον εὐχάριστον, καθότι ἠδυνάμην οὕτω νὰ αἰσθάνωμαι τὸν σφυγμόν της. Ὀλίγον κατ' ὀλίγον οὗτος ἐχαλαρώθη καὶ ὁ ἦχος τῆς ἀναπνοῆς ἔπαυσεν . . . Ἔβρεξα ἐκ νέου τὸ χειρόμακτρον καὶ τοποθετήσας τὴν κεφαλήν μου ἐπὶ τοῦ προσκεφαλαίου παρὰ τὸ πλευρὸν τῆς Λαύρας, ἔλαβον δύο ἢ τρεῖς ἀναπνοάς. Ο νοῦς μου τότε ἐσκοτίσθη, ἡ καρδία μου ἔπαυσε νὰ πάλλῃ καὶ κατέπεσα εἰς νάρκην, ἀπολέσας πᾶσαν συνείδησιν . . .

Ἐπὶ πόσην ὥραν ἔμεινα οὕτω, δὲν γνωρίζω. Ἴσως ὀλίγα μόνον δευτερόλεπτα, ἂν καὶ ὅτε μὲ πόνον ἐπανέκτησα ἀμυδρὰν ἰδέαν ὑπάρξεως, μοὶ ἐφάνη ὡς αἰών. Χεὶρ τοποθετηθεῖσα εἰς τοὺς ὤμους μου μὲ

ἔκαμε νὰ ἐγερθῶ καὶ γνωστὴ φωνὴ μὲ ἐκάλει μὲ τὸ ὄνομά μου.

Ἡ νοσοκόμος τῆς Λαύρας ἵστατο παρὰ τὴν κλίνην, κρατοῦσα τὸ βεβρεγμένον ἐκ χλωροφορμίου χειρόμακτρόν μου καὶ παρατηροῦσά με περιέργως . . . Ὅσον ἀφορᾷ τὸν ἑαυτόν μου, τὴν στιγμὴν ἐκείνην ἤμην ἔκθαμβος καὶ ἄνευ συνειδήσεως. Ὁ τρόμος καὶ ἡ φρίκη μου ἐπὶ τῇ σκέψει ὅτι ἐπανηρχόμην εἰς τὴν ζωὴν ἦτο ἀπερίγραπτος.

«Μάθε ὅτι ἡ σύζυγός σου εἶναι νεκρὰ» μοὶ λέγει τότε ἡ νοσοκόμος μετὰ θλίψεως, καὶ λίαν συγκεκινημένη.

Ἠγέρθην καὶ ἐγέλασα παταγωδῶς. Ἠσθάνθην μέγα βάρος ἀρθὲν ἐκ τοῦ στήθους μου.

«Δόξα τῷ Θεῷ», ἀνέκραξα ἀγρίως· «Χά, χά! Δόξα σοι ὁ Θεὸς δι' αὐτό. Ἐπὶ τέλους ἀνεπαύθη τῶν βασάνων της. . .»

«Ἀλλὰ σεῖς—ὦ κύριε, ὦ κύριε Αἰμίλιε—τί ἐπράξατε;»

«Τί ἔπραξα;» ἀπεκρίθην, καὶ ἐν τῇ ἐκστάσει μου ἔδραξα αὐτὴν μὲ νευρικὴν δύναμιν ἐκ τῆς χειρός. «Ἔπραξα ὅ,τι σὺ ἢ κάθε ἄλλος ἤθελε πράξει, ἐὰν ἦτο καταδεδικασμένος ὑπὸ τῆς τύχης νὰ βλέπῃ τὸ πρόσωπον ὅπερ αὐτὸς ἠγάπα περισσότερον ἀπὸ κάθε τι ἄλλο εἰς τὸν κόσμον, φθίνον καὶ βασανιζόμενον ἡμέρᾳ τῇ ἡμέρᾳ ἄνευ ἐλπίδος, ἐκ φρικώδους καὶ θανατηφόρου ἀσθενείας».

Ἡ νοσοκόμος ἦτο ἀγαθῆς καρδίας. Οἱ ὀφθαλμοί της ἐπληρώθησαν δακρύων.

«Συμπαθὴς καρδία, ἀνεκτίμητος ψυχή! . . Καὶ ἐσκέφθης», μοὶ λέγει «ποία θὰ εἶναι ἡ τιμωρία σου, ἐὰν γείνῃ γνωστὸν τὸ τοιοῦτον;»

«Καὶ τί μὲ μέλει;» τῇ ἀποκρίνομαι. «Εἶσαι ὁ θανάσιμός μου ἐχθρός. Διατί μὲ ἥρπασες ἐκ τῶν ὀδόντων τοῦ θανάτου; . . .»

«Διότι τὸ καθῆκόν μου μοὶ τὸ ἐπέβαλε, κύριε Αἰμίλιε. Δὲν ἠδυνάμην νὰ πράξω διαφοροτρόπως. Παρακαλῶ, λάβετε ὑπ' ὄψιν τὴν θέσιν μου».

«Καὶ ὑποθέτεις λοιπὸν ὅτι δύναμαι ἐγὼ νὰ ζήσω ἀφοῦ αὐτὴ ἀπέθανε;» τῇ ἀποκρίνομαι θέτων τὰς χεῖράς μου τρυφερῶς ἐπὶ τῆς ξανθῆς κεφαλῆς τῆς Λαύρας καὶ καταφιλῶν αὐτήν. «Ἐγὼ ὁ φονεύς; Ὄχι. Θὰ πορευθῶ ἀμέσως εἰς τὴν ἀστυνομίαν καὶ θὰ ὁμολογήσω τὸ ἔγκλημά μου. Οἱ ὅμοιοί μου θὰ εἶναι πλέον εὐμενέστεροι ἢ σύ. . .»

Καὶ ἰδοὺ διατὶ εἶμαι φυλακισμένος διὰ τὸν φόνον τῆς συζύγου μου. Ὅτε ἐνεφανίσθην ἐνώπιον τοῦ κακουργιοδικείου, ἡ δίκη μου ἔκαμε μεγάλην ἐντύπωσιν. Ὀλίγοι ἐκ τῶν ἰατρῶν ἐπεδοκίμασαν τὴν διαγωγήν μου. Ἀλλ' αὐτοὶ ἦσαν ἄνδρες πεφωτισμένοι, μὲ γνώσεις, ἄνδρες τοῦ μέλλοντος καὶ τῆς προόδου. Οἱ δικασταὶ καὶ οἱ ἔνορκοι ἔλαβον

ὑπὸ ἄλλην, ὅλως διάφορον ὄψιν τὸ πρᾶγμα, καὶ εἰς αὐτοὺς ὀφείλω τὰς βαθυτάτας μου εὐχαριστίας. Μὲ κατεδίκασαν εἰς τὸν δι' ἀγχόνης θάνατον! . . Νὰ ἀποθάνω ὡς κοινὸς ἐγκληματίας . . . Ὦ προσφιλεστάτη μου, τί θὰ ἔλεγες ἐὰν τὸ ἐγνώριζες; Ὦ Λαύρα μου, πόσον ἤθελες διὰ τοῦτο λυπηθῇ! . .

Ζῶ εἰσέτι καὶ λαμβάνω τὸν κάλαμον ταύτην τὴν νύκτα, τὴν τελευταίαν μου νύκτα, ἵνα προσπαθήσω ν' ἀποδείξω εἰς τὸν κόσμον ὅτι, ἐὰν ἐξετέλεσα τόσον ἀποτρόπαιον ἔγκλημα, τοῦ νὰ φονεύσω τὴν σύζυγόν μου, ἤμην ἠναγκασμένος ἐκ τῶν περιστάσεων. Ἂς ὑποφέρω τὴν τιμωρίαν τῶν πράξεών μου μετὰ γενναιότητος. Ἡ συνείδησίς μου εἶναι καθαρὰ καὶ ἐλευθέρα. Δὲν ἔχω καθόλου τύψεις. Τὸ ἔπραξα **Ἀγάπης ἕνεκα** καὶ μόνον. Ἀγάπης ἕνεκα. . . Θὰ συναντηθῶ ἆρά γε μετὰ τῆς Λαύρας πάλιν; Τίς τὸ γνωρίζει. Ἐὰν ὑπάρχῃ μέλλουσα ζωή, ἴσως ἀπαντηθῶμεν. Ἐὰν δὲν ὑπάρχῃ,— ἐὰν ἡ χριστιανικὴ μας θρησκεία εἶναι ἀπόρροια ἀνθρωπίνου νοός,—τὴν ἀκολουθῶ εἰς τὸ μέγα κενὸν τοῦ μηδενός, ἐξ οὗ ἀμφότεροι παρήχθημεν καὶ ἀνεπτύχθημεν. Καὶ ἐπὶ τέλους ἡ ζωὴ δὲν εἶναι εἰμὴ εἷς σταθμὸς μεταξὺ δύο ἀγνώστων θέσεων . . .

Λαύρα, Λαύρα! σὲ ἀκούω καλοῦσάν με. Ἀγαπητή μου, ἔρχομαι. Δὲν θ' ἀργήσω ἤδη. Αὔριον τὸ πνεῦμά μου θὰ εἶναι ἔνθα τὸ ἰδικόν σου καὶ θὰ ἐννοήσω βέβαια τὸ μυστήριον, ὅπερ κεῖται ὄπισθεν τοῦ θανάτου . . .

Φίλοι μου ὑγιαίνετε καὶ εὐτυχεῖτε. Ἐὰν ἠδίκησά τινα ἐξ ὑμῶν, ζητῶ παρ' αὐτοῦ συγγνώμην τώρα κατὰ τὰς τελευταίας μου ἐπὶ τῆς γῆς στιγμάς.

Εἶμαι κατακουρασμένος. Αἰσθάνομαι μεγάλον κόπον. Τὸ πνεῦμά μου ἔχει ὑπερμέτρως ἀπαυδήσει. Θὰ εὐχαριστηθῶ νὰ κοιμηθῶ ὡς ἡ φιλτάτη μου Λαύρα, διότι τὸ φορτίον τῆς ζωῆς εἶναι πολὺ βαρύ.

(Μετάφρασις ἐκ τοῦ ἀγγλικοῦ τοῦ Ε. Κένναρ).

Ἐν Πάτραις. **Κωνστ. Π. Θεοχάρης**

Η ΜΗΤΗΡ ΤΟΥ ΝΕΡΩΝΟΣ

Ἡ δευτέρα Ἀγριππίνα, ἡ τοῦ Γερμανικοῦ θυγάτηρ, εἶνε χαρακτὴρ ὑπεροπτικὸς καὶ δεσποτικός, ἄξιος ἰδίας περιγραφῆς. Ἡ ἔκτακτος αὕτη γυνή, ἧς ἡ εὐφυΐα οὕτω καλῶς ἐξυπηρέτει τὴν φιλοδοξίαν καὶ ἡ καλλονὴ ἥκιστα ἀπέκρυπτε τὴν ἀνδρικὴν ψυχήν, διεδραμάτισεν ἐπίσημον πρόσωπον ἐν τῇ ἱστορίᾳ. Ἐκληρονόμησε παρὰ τῶν γονέων καὶ προγόνων αὐτῆς τὰ μᾶλλον ἀντίθετα προσόντα· παρὰ τῆς μητρὸς Ἀγριππίνης τὸ εὐσταθές, τὸ ἀδάμαστον τοῦ χαρακτῆρος, τὴν πεισμονὴν τὴν μὴ ὑποβαλλομενην εἰς ὑπακοὴν ἢ σιωπήν· παρὰ τοῦ πατρὸς Γερμανικοῦ, τὴν ἔφεσιν τοῦ ἀρέσκειν τοῖς χρηστοῖς, τὴν ἄτρωτον ἐπιθυμίαν τοῦ ἔχειν τὴν παρὰ τοῦ δήμου εὔνοιαν· παρὰ τῆς μάμμης Ἰουλίας, τὴν ἀγχίνοιαν, τὴν ἀριστοκρατικὴν ἀλαζονείαν καὶ τὸ ἀχαλίνωτον θράσος· παρὰ δὲ τοῦ πάππου Ἀγρίππα, ἀρρενωπὴν καὶ οὕτως εἰπεῖν δημοτικὴν δραστηριότητα, τὸ πεπνυμένον ἐν τῇ δράσει καὶ τὴν περὶ τὸ διοικεῖν ἱκανότητα.

Ἐγεννήθη ἐν Ἀγριππίνῃ Κολωνίᾳ (Κολωνίᾳ) ἔτος δεκάτῳ ἕκτῳ ἀπὸ Χριστοῦ. Αἱ τῆς πρώτης αὐτῆς ἡλικίας ἀναμνήσεις ἦσαν κρᾶμα λαμπρῶν καὶ οἰκτρῶν ἐντυπώσεων. Τὸ μὲν παρὰ τὰς ὄχθας τοῦ Ρήνου μέγα τοῦ πατρὸς ἀξίωμα, ὁ ἐν τῷ στρατοπέδῳ βίος, ἡ θριαμβικὴ εἰς Ρώμην ἐπιστροφὴ ἐντὸς τοῦ εἰς Καπιτώλιον ἀνερχομένου ἅρματος, ἡ εἰς Ἀνατολὴν ἀποδημία καὶ ἡ διοίκησις τῆς Συρίας· τὸ δὲ αἱ ταλαιπωρίαι καὶ ὁ θάνατος τοῦ Γερμανικοῦ, ἡ διὰ μέσης τῆς οἰκουμένης διέλευσις τῆς ἐπικηδείου πομπῆς, τὰ ὑπὸ μελανείμονος χήρας ἀνακομιζόμενα λείψανα, τέλος δὲ οἱ μετὰ πικρίας, βίας καὶ καταρῶν διωγμοί, οὓς ὑπέστη ἐνεχαράχθησαν ἐν τῇ μνήμῃ τῆς νεάνιδος. Ὁπότε ἡ τοῦ Γερμανικοῦ χήρα κατεδικάσθη εἰς ὑπερορίαν μικρὸν πρὸ τοῦ θανάτου αὐτῆς, τὴν νέαν Ἀγριππίναν ἀνεδέξατο ἡ πρὸς πατρὸς μάμμη αὐτῆς Ἀντωνία. Δωδεκαέτις, ἐξεδόθη ὑπὸ τοῦ Τιβερίου, ἐκλέξαντος δι' αὐτὴν ἀνεψιὸν τοῦ Αὐγούστου, τὸν Γν. Δομίτιον Αἰνόβαρβον, ἄνδρα φύσεως θηριώδους, φοβερὸν τοῖς συγχρόνοις, ὅστις ἐφόνευσεν ἀπελεύθερόν τινα, διότι δὲν ἤθελε νὰ πίῃ ὅσον οἶνον αὐτὸς ἤθελε, ἐξώρυξε τὸν ὀφθαλμὸν ρωμαίου πολίτου τῆς ἱππάδος τάξεως ἐν μέσῳ Φόρῳ, καὶ συνέτριψεν ὑπὸ τοὺς τροχοὺς τοῦ ἅρματος αὐτοῦ ἐν τῇ Ἀππίᾳ ὁδῷ

παιδίον βραδυβάμον. Οὗτος κατηγορηθεὶς βραδύτερον ἐπὶ βδελυρᾷ ἐπιμιξίᾳ μετὰ τῆς ἀδελφῆς Λεπίδας, ἐσώθη μόνον ἕνεκα τοῦ θανάτου τοῦ Τιβερίου, τοῦ καὶ μεγάλου δικασπόλου Ἐννέα ἔτη μετὰ τὸν γάμον αὐτῆς, ἀκριβῶς καθ' ἣν ἡμέραν ἐξέπνεεν ὁ Τιβέριος, ἡ Ἀγριππῖνα ἐγέννα τὸν Νέρωνα. Θὰ ἔλεγέ τις ὅτι ἡ τοῦ τυράννου ψυχὴ λιποῦσα τὸ παλαιωθὲν τοῦ τυράννου σῶμα, εἰσῆλθεν εἰς τὸ σῶμα τυράννου ἔτι βδελυρωτέρου. Τοῖς συγχαίρουσιν αὐτῷ ὁ Δομίτιος ἀπεκρίθη· «Ἐκ τῆς Ἀγριππίνης καὶ ἐμοῦ οὐδὲν ἄλλο ἢ τερατῶδες καὶ ὀλέθριόν τι διὰ τὸν Ρωμαϊκὸν λαὸν δύναται νὰ γεννηθῇ». Λέγεται δ' ἐπίσης ὅτι ἡ Ἀγριππίνα ἀκούουσα τοὺς μάντεις προλέγοντας ὅτι θὰ βασιλεύσῃ μὲν ὁ υἱὸς αὐτῆς, ἀλλὰ θὰ γείνῃ αἴτιος τῆς ἀπωλείας αὐτῆς, ἀνέκραξε· «Ἂς μὲ φονεύσῃ, ἀλλ' ἂς βασιλεύσῃ!» Ἡ κραυγὴ αὕτη ἀποκαλύπτει τὸ βάθος τῆς φιλοδοξίας αὐτῆς.

Κληθεῖσα μετ' οὐ πολὺ ὑπὸ τοῦ ἀδελφοῦ αὐτῆς Καλιγόλα ὅπως μετάσχῃ τοῦ μεγαλείου, τῆς ἀκολασίας, τῆς κοίτης καὶ τῶν θείων αὐτοῦ τιμῶν, οὔτε ὑπὸ τῆς ἀδελφομιξίας, οὔτε ὑπὸ τῆς λάμψεως τῆς παμβασιλείας ἐξεθαμβήθη. Τά τε μνημεῖα καὶ ἡ ἱστορία διέσωσαν τὰ ἴχνη τῆς παροδικῆς εὐνοίας, ἧς ἔτυχον αἱ τρεῖς τοῦ Καλιγόλα ἀδελφαί. Εἰκονίζονται ἐπὶ τῶν ὀρειχαλκίνων νομισμάτων φέρουσαι τὰ σύμβολα τῆς θεότητος. Δακτυλιόλιθος τοῦ ἐν Πετρουπόλει μουσείου παριστᾷ αὐτὰς ἐν ἁπάσῃ αὐτῶν τῇ καλλονῇ. Μνεία αὐτῶν ἐγίνετο ἐν τοῖς ἐπισήμοις ἐγγράφοις. Οἱ ὕπατοι τὸν νενομισμένον διδόντες ὅρκον, ὤμνυον αὐταῖς καὶ τῷ ἀδελφῷ αὐτῶν· ἐν ταῖς δημοσίαις ἑστιάσεσιν ἀνεκλίνοντο ἐπὶ τῆς αὐτῆς μετὰ τοῦ ἀδελφοῦ κλίνης. Τὸ παράδειγμα τῶν ἀρετῶν τῆς μητρός, ἡ τοσοῦτον ἄσπιλος δόξα τοῦ Γερμανικοῦ οὔτε χαλινὸν ἐπέβαλλον, οὔτε ἀφορμὴν τύψεων τοῦ συνειδότος παρεῖχον. Τὸ ἔγκλημα καθίστατο ἀπόδειξις μᾶλλον μεθύσκουσα ἐξουσίας ἀνωτέρας τῶν νόμων, ἀνωτέρας τῆς ἀνθρωπότητος· ἀλλ' οὐδὲν διαρκὲς ὅταν ἄρχῃ παράφρων. Ἡ Δρουσίλλα ἀπέθανεν, ὁ Καλιγόλας ἐκορέσθη τῶν δύο ἄλλων ἀδελφῶν αὐτοῦ, κατέστησεν αὐτὰς παλλακὰς τοῦ συνθιασώτου αὐτοῦ Λεπίδου, κατηγόρησεν αὐτὰς ὡς συνεπιβουλευούσας αὐτῷ σὺν τῷ Λεπίδῳ καὶ ἐξώρισεν εἰς τὴν νῆσον Ποντίαν. Κατὰ τὸ εἰκοστὸν δεύτερον ἔτος τῆς ἡλικίας αὐτῆς ἐπαμοιβαδὸν δοκιμασθεῖσα ἐν τῇ ἀτυχίᾳ ἐν τῷ ὑπερτάτῳ μεγαλείῳ καὶ ἐν τοῖς ἐγκλήμασιν, ἀπὸ τοῦ κολοφῶνος τῆς ἰσχύος κρημνισθεῖσα, ἦν καταδεδικασμένη εἰς ἀπομόνωσιν καὶ παραδεδομένη εἰς τὰς πικροτέρας τῶν σκέψεων. Τίνες αἱ σκέψεις αὐτῆς κατὰ τὴν ἐξορίαν, διαρκέσασαν μέχρι τέλους τῆς βασιλείας τοῦ Καλιγόλα; Τί σχέδιον ἐχάραξε; Τίνα ἐβυσσοδόμει βουλεύματα; Τί ἐμελέτα νὰ

πράξῃ ἂν ποτε ἐπανήρχετο εἰς Ρώμην καὶ ἀνεμίγνυτο εἰς τὰ ἐγκόσμια; Δύσκολον εἶνε νὰ εἴπῃ τις· γνωστὸν ὅμως εἶνε ὅτι δὲν κατεκάμφθη, ἀλλ' ἐσκληρύνθη ἡ ψυχὴ αὐτῆς ὑπὸ τὸ ἄχθος τῆς δυσμενοῦς τύχης.

Ἐπεχείρησεν ἀμέσως νὰ γράψῃ σημειώματα, ἐν ἄλλοις λόγοις ἀπομνημονεύματα, ἐν οἷς περιέγραφε τὰ ἑαυτῆς τε καὶ τῆς οἰκογενείας αὐτῆς ἀτυχήματα. Τὰ ἀπομνημονεύματα ταῦτα ἦσαν εἶδός τι ἀπολογίας Ὁ Τάκιτος διεξῆλθε καὶ ἀναφέρει αὐτά. Ἐν τοῖς ἀπομνημονεύμασι τούτοις ἐξετίθεντο τὰ γεγονότα πρὸς διαφώτισιν τῶν ἐπιγιγνομένων καὶ ἐξέγερσιν ζωηρᾶς συμπαθείας τῶν Ρωμαίων ὑπὲρ τῶν ἐξ αἵματος συγγενῶν τοῦ Γερμανικοῦ. Ἡ ἐργασία ἐπέρρωσε τὴν εὐστάθειαν, ὁ τῆς δόξης ἔρως ἐνίσχυσε τὴν ὑπερηφανίαν αὐτῆς. Ἐκρατύνθη ἡ Ἀγριππίνα ἐν τῇ καταφορᾷ τῆς τύχης, οὐχὶ ὃν τρόπον κρατύνονται οἱ σοφοί, οὓς κατευνάζουσιν αἱ δοκιμασίαι, οὓς πραΰνει ἡ μόνωσις, ἀλλ' ὃν τρόπον ὁ σίδηρος, ὁ στομούμενος καὶ οὕτω σκληρότερος καὶ ὀξύτερος καθιστάμενος.

Ἡ αἰφνίδιος ἀνάρρησις τοῦ Κλαυδίου ἀπέδωκεν αὐτῇ τὴν ἐλευθερίαν, τὴν ἐν Ρώμῃ διατριβήν, τὴν περιουσίαν, τὸν ὑπὸ τῆς ἀνδραδέλφης Λεπίδας περισυλλεγέντα υἱὸν καὶ τὴν ἕνεκα τοῦ διωγμοῦ ἀναζωπυρηθεῖσαν εὔνοιαν τοῦ δήμου. Ἔκτοτε ἡ Ἀγριππίνα σπανίαν ἀναπτύσσει περίσκεψιν ἔν τε τοῖς λόγοις καὶ ταῖς πράξεσι. Γινώσκει ὅτι ἡ Μεσσαλίνα ζηλοτύπως ἔχεται τῆς ἑαυτῆς ἰσχύος καὶ ὅτι κινδυνεύει πᾶς ὁ βουλόμενος νὰ ἐπισκιάσῃ αὐτήν. Καὶ ἐν περιπτώσει δισταγμοῦ, θὰ ὑπεμίμνησκεν αὐτῇ τοῦτο ἡ τύχη τῆς ἀδελφῆς Δρουσίλλης καὶ Ἰουλίας τῆς ἐξαδέλφης αὐτῆς. Ἀμφότεραι προσεπάθησαν νὰ ἀσκήσωσι ῥοπὴν ἐπὶ τοῦ Κλαυδίου, ἀλλ' ἡ Μεσσαλίνα συμπράττουσα μετὰ τῶν αὐλικῶν συνετέλεσεν εἰς τὴν καταδίκην καὶ ὄλεθρον αὐτῶν. Ἐκ τοὐναντίου ἡ Ἀγριππίνα ἦν σιωπηλὴ καὶ ἔρημον ἦγε βίον. Σπανίως ἐπεσκέπτετο τὸν ἑαυτῆς θεῖον αὐτοκράτορα, συνέχουσα ἀλλ' ἀεὶ ἐνισχύουσα τὴν ἀλογιστίαν τοῦ λαοῦ τὴν μέλλουσαν νὰ προαγάγῃ εἰς τὸν θρόνον τὸν Νέρωνα. Οἱ λαοὶ ἅπαξ ἐπὶ τῆς ὀλεθρίας κλιτύος εὑρισκόμενοι, σφυρηλατοῦσιν αὐτοὶ οὗτοι ἕκαστον κρίκον τῆς ἁλύσεως τῆς μελλούσης νὰ περισφίγξῃ αὐτούς. Βολιδοσκοποῦσα καὶ ἐξερευνῶσα τὸ μέλλον ἡ Ἀγριππίνα, ἐνεκαρτέρει ἐπιτηδείως χρωμένη πάσῃ εὐνοϊκῇ ῥοπῇ, ἐπικαλουμένη τὴν τῶν πανούργων θεὰν τύχην, συσσωρεύουσα χρυσόν, ἕτερον θεὸν λατρευόμενον ἐν ἐποχαῖς καταπτώσεως, ἐπιδιώκουσα τὰ πλούτη τὰ οὕτως ἰσχυρῶς ὑποβοηθοῦντα τὴν φιλοδοξίαν. Χήρα οὖσα, ὑπελόγιζε τὴν ἀξίαν τῆς σκοπίμως δεσμευθησομένης ἐλευθερίας αὐτῆς, τῆς καλλονῆς καὶ τοῦ μεγάλου αὐτῆς ὀνόματος. Ἠθέ-

λησε νὰ λάβῃ σύζυγον τὸν Γάλβαν, τῷ ὁποίῳ ὁ Τιβέριος καὶ οἱ ἀστρολόγοι προεῖπον ὅτι ἔμελλε νὰ βασιλεύσῃ· οὕτω δ' ἀπερισκέπτως καὶ δημοσίᾳ ἐπέμενεν ἐκλιπαροῦσα τὸν ἀσθενοῦς χαρακτῆρος ἄνθρωπον τοῦτον, ὥστε ἡ πενθερὰ αὐτοῦ καθῆκον ἑαυτῆς ἐνόμισε νὰ ραπίσῃ αὐτὴν ἡμέραν τινὰ ἐν ὁμηγύρει. Τὴν μεγάλην ταύτην καὶ δικαίαν ὕβριν ἐπιμελῶς συνεκάλυψεν ἡ Ἀγριππίνα, ἔσχε δὲ τὴν ἐπιδεξιότητα πανίσχυρος καταστᾶσα, νὰ μὴ τιμωρήσῃ, εὐλόγως σκεπτομένη ὅτι ἡ τιμωρία θὰ ἀνεζωπύρει τὸ ὄνειδος. Ἐπεδίωξεν εἶτα τὴν σύζευξιν αὐτῆς μετ' ἀνδρὸς τῶν πλουσιωτέρων τῆς Ρώμης, τοῦ Κρίσπου Πασσιηνοῦ, ῥήτορος διασήμου τῆς ἐποχῆς, δὶς ὑπατεύσαντος, οὗτινος ἐπόθει τοὺς θησαυρούς. Χαρακτῆρος ἠπίου ὁ Πασσιηνός, ἔζη βίον ἀπράγμονα. Ὑπὲρ πᾶν ἄλλο ἀγαπῶν τὰς ἀγροτικὰς τέρψεις, κατῴκει ἐν τῇ κατ' ἀγρὸν ἐπαύλει αὐτοῦ, λατρείαν προσέφερεν αὐταῖς καὶ σπένδων αὐταῖς τρόπον τινά, ἐπότιζεν αὐτὰς δι' οἴνου. Ἐμπεσὼν εἰς τὰ δίκτυα τῆς Ἀγριππίνης καὶ μετ' οὐ πολύ, ἀφοῦ ἀνέδειξε κληρονόμον αὐτοῦ τὸν Νέρωνα, ἀπέθανε. Κακόβουλα πνεύματα διέδωκαν ἀνὰ τὴν Ρώμην φήμην, καθ' ἣν ὁ θάνατος τοῦ Πασσιηνοῦ ἐπεταχύνθη, τῶν πραγμάτων χωρούντων ἤδη εὐνοϊκῶς.

Ἡ Μεσσαλίνα πάντολμος ἤδη, ἐφόνευσε τὸν Πόλυβον, οἱ δὲ περὶ τὸν Καίσαρα αὐλικοὶ ὤμοσαν τὸν ὄλεθρον αὐτῆς. Τὰς τῶν αὐλικῶν δολορραφίας παρηκολούθει ἀγρύπνως καὶ προνοητικῶς ἡ Ἀγριππίνα. Καιρὸς ἦν νὰ εὑρεθῇ ἐλευθέρα καὶ εὑρέθη ἐλευθέρα ἀπὸ σκοποῦ. Πάραυτα μεταξὺ τῶν ἰσχυρῶν ἀπελευθέρων τοῦ Κλαυδίου ἀνεζήτησε φίλον πιστόν, ἀσφαλέστατον στήριγμα, ὄργανον τῶν ἑαυτῆς σχεδίων. Ὁ Πάλλας, φιλόδοξος ὢν ὡς αὐτή, καυχώμενος ὅτι κατήγετο ἐκ τῶν βασιλέων τῆς Ἀρκαδίας καὶ ὑπεροψίαν ἀριστοκρατικὴν ἐπιδεικνύμενος, ἤρεσεν αὐτῇ. Ὁ Πάλλας, ὁ κατανεύσει ἁπλῇ τῆς κεφαλῆς ἀποκρινόμενος εἰς τὰς χαμερπεῖς αἰτήσεις τῶν εὐγενεστέρων τῆς Ρώμης ἀνδρῶν, δι' ἁπλῆς χειρονομίας ἐκυβέρνα τοὺς δούλους αὐτοῦ, καὶ τὰς πολυπλοκωτέρας τῶν διαταγῶν ἔγραφεν ἐπὶ πινακίδων, φόβῳ μὴ λαλῶν αὐτοῖς μιάνῃ τὸν λόγον αὐτοῦ. Ἡ Ἀγριππίνα ἐγένετο ἡ παλλακὶς τοῦ Πάλλαντος. Θυγάτηρ τοῦ Γερμανικοῦ, ἀδελφὴ καὶ ἀνεψιὰ αὐτοκράτορος, οὐδόλως ᾐσχύνθη νὰ παραδώσῃ ἑαυτὴν εἰς ἀρχαῖον δοῦλον. Ἡ ἀλαζονεία αὐτῆς ἐγίνωσκε νὰ κάμπτηται ὅπως ἀρθῇ ὑψηλότερον. Ἦν ἐκ τῶν γυναικῶν, αἵτινες ἀσκοῦσι τὴν ἀρετήν, ὁπόταν αὕτη παρέχῃ ὠφελείας καὶ παραδίδονται εἰς τὴν ἀκολασίαν, ὁπόταν αὕτη ἄγῃ εἰς τὴν ἀρχήν. Φύσει σώφρων, ἐφρόνει πάντοτε ὅτι ἡ καλλονὴ τῆς γυναικὸς εἶναι τὸ ἀντίλυτρον τοῦ μεγαλείου.

Ἡ Ἀγριππίνα ἐγίνωσκεν ὅτι ἔμελλε νὰ διεξαγάγῃ κινδυνώδη ἀγῶνα κατὰ τῶν τοῦ Καίσαρος ἀπελευθέρων, ἀληθῶν βασιλέων κινούντων ἑκάστοτε δίκην νευροσπάστου τὸν Καίσαρα. Ἡ διοργάνωσις αὐτῶν ἦν θαυμασία. Ἀπετέλουν κράτος ἐν κράτει, ἠδύναντο δὲ νὰ ἱδρύσωσι δυναστείαν ὑπερκειμένην τῆς δυναστείας τῶν αὐτοκρατόρων. Ἀλλ' οἱ δρῶντες ἀνόσια δὲν ὁμονοοῦσι πάντοτε, καὶ οἱ πειραταὶ συγκρούονται ἐν τῷ τέλει πρὸς τοὺς πειρατάς. Ἡ Ἔρις ἔρριψε τὸ μῆλον αὐτῆς ἐν τῇ συμμορίᾳ τῶν κομψῶν τοὺς τρόπους, τῶν ὑποτύφων, τῶν ὑβριστῶν, τῶν ἐκλελυμένων τούτων ἀπελευθέρων, καὶ ὁ πόλεμος ἐξερράγη μεταξὺ τῶν ἀνευθύνων καὶ ἐπιτρίπτων κακούργων τούτων. Ἐξέλιπεν ἡ ὀμωσμένη πίστις, ἡ μόνη ἠθικὴ τῶν ἐκτὸς τοῦ νόμου ἀνθρώπων, ἡ μόνη ἐγγύησις ἣν σέβει πᾶσα λῃστρικὴ συμμορία. Τὴν μεταξὺ τῶν λῃστῶν τούτων συνθήκην διέρρηξε τὸ πρῶτον γυνή. Τὰ πάντα κατέρρευσαν, τῆς ῥήξεως ἐπελθούσης. Ἡ Μεσσαλίνα, ὡς λίαν ἐμπαθὴς καὶ στερουμένη πολιτικῆς συνέσεως, εἰς ἄκρον δὲ θηριώδης καὶ ἀδυνατοῦσα νὰ συγκρατήσῃ ἑαυτήν, διενήργησε τὸν φόνον τοῦ γραμματέως τοῦ Κλαυδίου [1] ἀνδρὸς σημαίνοντος, τετάρτου τῶν τοῦ Καίσαρος ἀπελευθέρων καὶ ἐραστοῦ αὐτῆς. Ἡ τριανδρία, Πάλλας, Κάλλιστος καὶ Νάρκισσος, κατανοοῦντες ὅτι δυνατὸν ἦτο νὰ πάθωσι τὰ αὐτά, ἠθέλησαν νὰ ἐπεκδικήσωσι τὸν Πόλυβον.

Ὁ δημοσίᾳ τελεσθεὶς γάμος τῆς Μεσσαλίνης καὶ τοῦ καλοῦ τὴν ὄψιν Σιλβίου, τοῦ ἀντιποιουμένου τὴν ὑπερτάτην ἀρχήν, κατέπληξεν ἐν τῷ τέλει αὐτούς. Τὸ πρῶτον ἤδη ἐν Ῥώμῃ ἀνὴρ ἠφίετο ὑπὸ τῆς συζύγου αὐτοῦ. Ἡ δόξα τοῦ τοιούτου παθήματος ἐπεφυλάσσετο τῷ ἀδελφῷ τοῦ Γερμανικοῦ. Οἱ τοῦ Καίσαρος ἀπελεύθεροι δὲν ἠδύναντο νὰ ὑποχωρήσωσι πλειότερον. Ἠνέχθησαν πάντα χλευασμὸν ἀφορῶντα εἰς τὸν Κλαύδιον, ἀλλ' ἠδυνάτουν ν' ἀνεχθῶσι τὴν ἀπειλὴν ἐπαναστάσεως.

Ἐδέησε μετὰ τὸν θάνατον τῆς Μεσσαλίνης νὰ νυμφεύσωσι τὸν Κλαύδιον. Ὁ ἀσθενὴς καὶ ἀκόλαστος οὗτος πρεσβύτης δὲν ἠδύνατο νὰ μείνῃ ἄνευ γυναικός. Ἐν τῇ διαπραγματεύσει τοῦ γάμου ἐπῆλθεν ἡ τελεία διαίρεσις τῶν ἀπελευθέρων τῆς αὐλῆς τοῦ Καίσαρος. Ἕκαστος τούτων εἶχε τὴν πελάτιδα, ἕκαστος εἶχε τὰς βλέψεις αὐτοῦ. Ὁ Νάρκισσος συνίστη τὴν Αἰλίαν Παιτίναν, ἀρχαίαν σύμβιον τοῦ Κλαυδίου, ἀφεθεῖσαν ἄνευ σπουδαίων λόγων «Ἡ Παιτίνα οὐδὲν τὸ φοβερὸν εἶχε δι' αὐτόν· ἦν γνωστὸν κακόν». Ὁ Κάλλιστος προῆγε τὴν Λολλίαν Παυλίναν, μίαν τῶν συζύγων τοῦ Καλλιγόλα· «γυναῖκα πραεῖαν καὶ εἰθισμένην εἰς

[1] Τοῦ Πολύβου.

τὰ μεγαλεῖα». Οἱ δύο οὗτοι, ὡς βλέπει τις, προῆγον φρονίμως τὰς αὐτοκρατείρας αὐτῶν ἐκ τῆς αὐτοκρατορικῆς ἀποθήκης. Ὁ δὲ Πάλλας ἐπαρουσίαζε τὴν Ἀγριππίναν ατῆς ὁποίας δεδοκιμασμένη ἦν ἡ γονιμότης, καὶ τὴν ὁποίαν κινδυνῶδες ἦν ν' ἀφήσωσιν ὅπως μεταβιβάσῃ εἰς ἑτέραν οἰκογένειαν τὸ μέγα τοῦ Γερμανικοῦ ὄνομα καὶ τὴν μεγάλην παρὰ τοῦ δήμου εὔνοιαν».

Ἡ Ἀγριππίνα τολμηρὰ καὶ καταπρακτικὴ οὖσα, ἐπέσπευσε τὴν λύσιν. Χρωμένη τῷ δικαιώματι τοῦ ἀσπασμοῦ (jus osculi), ὅπερ παρεῖχεν αὐτῇ τὸ τῆς ἀνεψιᾶς ὄνομα, τοσοῦτον ἐνεθάρρυνε τὸν δειλὸν μνηστῆρα, τὸν ἓξ ἤδη σχόντα γυναῖκας, ὥστε οὗτος τιθασσὸς ἤδη, ἐγένετο καὶ ἔγγαμος πρὸ τοῦ γάμου. Ἅμ' ἀνακηρυχθεῖσα αὐτοκράτειρα, ἐδράξατο στιβαρᾷ τῇ χειρὶ τῶν ἡνίων τῆς κυβερνήσεως. Οὐδὲν εἰς τὸ μέλλον θ' ἀναχαιτίσῃ τὴν ἀδάμαστον φιλοδοξίαν αὐτῆς, τὴν ἔχουσαν εὐθύτητα βέλους βιαίως ἐκτοξευθέντος. Μάτην ὁ Νάρκισσος θέλει νὰ πολεμήσῃ πρὸς αὐτήν. Εἶνε μόνος. Οἱ συνένοχοι αὐτοῦ ἐγήρασαν, ἐκορέσθησαν, φοβοῦνται τὴν πάλην. Ὁ Πάλλας προδίδει πρὸς ὄφελος τῆς μελλούσης βασιλείας καὶ ὑποβοηθεῖ τὰ σχέδια τῆς Ἀγριππίνης. Ὁ Κάλλιστος εἴπέρ ποτε μικροψυχεῖ. Ὁ δεσμὸς τῶν συμφορῶν τοῦ κοινοῦ διεπάσθη καὶ πάντες ὠχριῶσι πρὸ τῆς δεινότητος γυναικός. Φαίνεται ὅτι πρὸ δεκαετίας ἐπέπαινε τὸ ἑαυτῆς σχέδιον ἡ Ἀγριππίνα, καὶ ἐφαρμόζει ἤδη αὐτὸ μετὰ διαυγείας τοῦ συνωμότου, προϊδόντος τὴν ἡμέραν τοῦ θριάμβου αὐτοῦ. Πάραυτα ὁ Νέρων μνηστεύεται τὴν υἱοθετηθεῖσαν Ὀκταβίαν, καὶ ἀνακηρύσσεται ἡγεμὼν τῆς νεολαίας, ἐν ᾧ χρόνῳ ὁ Βρετανικὸς φθίνει ἀπωτέρω. Πάραυτα ὁ Σενέκας ἀνακαλεῖται ἐκ τῆς ἐξορίας. Ὁ Βροῦτος διορίζεται ἀρχηγὸς τῶν Πραιτωριανῶν, ὁ δὲ Νέρων παραδίδοται εἰς τοὺς δύο τούτους διδασκάλους, ὡς ἐνέχυρον διδόμενον τῇ μερίδι τῶν φιλοσόφων καὶ τῶν χρηστῶν ἀνδρῶν.

Σθεναρῶς τῆς ἐξουσίας δραξαμένη, συμφέρον ἐθεώρησε νὰ ἐπιρρώσῃ αὐτὴν διά τινων θανατώσεων. Ἡ Ἀγριππίνα συνεμερίζετο τὰ φρονήματα τῆς Λιβίας, ἥτις ἐν ἀνάγκῃ μόνον διέπραττεν ἐγκλήματα, μηδὲν εὐλαβουμένη προκειμένου περὶ μεγάλου κέρδους. Ἡ Λολλία Παυλίνα, ἥτις ἠδύνατο νὰ καταστῇ ἐκ νέου ἀντίπαλος, ἐξορίζεται καὶ μετ' οὐ πολὺν χρόνον φονεύεται. Οἱ πολύτιμοι αὐτῆς λίθοι ἐθεωροῦντο ἀξίας ὀκτὼ ἑκατομμυρίων νούμμων. Ἦν καλὴ τὴν ὄψιν, τὸ δὲ τῶν ρωμαίων δεισιδαῖμον πνεῦμα ἐθεώρει ὡς οἰωνὸν μεγάλης εὐτυχίας διπλοῦν κυνόδοντα, μὴ ἀσχημίζοντα τὸ στόμα αὐτῆς. Ὅτε δ' ὁ ἑκατόνταρχος ἐκόμισε τὴν τῆς ἀντιπάλου κεφαλήν, ἡ Ἀγριππίνα εἰσήγαγε τὸν δάκτυλον αὐτῆς διὰ τῶν ἐν ἀποσυνθέσει χειλέων καὶ ἔψαυσε τὸν τοσοῦ-

τον ἐκφοβήσαντα αὐτὴν διπλοῦν ὀδόντα. Ἡ Καλπουρνία μετὰ ταύτην προεγράφη, διὰ μόνον τὸν λόγον ὅτι ὁ Κλαύδιος ἔκρινεν ὅτι ἦτο εὐειδής. Ἡ Λέπιδα, γυνὴ ἀναιδὴς καὶ πνευματώδης, ἐδείκνυε πρὸς τὸν ἀνεψιὸν αὐτῆς Νέρωνα τρυφερότητα πρόξενον ἀνησυχίας· ὑπέθαλπε τὰς ὀρέξεις αὐτοῦ, παρεῖχεν αὐτῷ ἄφθονα δῶρα, φόβος δ' ὑπῆρχε μὴ αἱ θωπεῖαι αὐτῆς παύσονται οὖσαι μητρικαί. Ἡ Λέπιδα κατεδικάσθη, ὁ δὲ Νέρων ἠναγκάσθη νὰ μαρτυρήσῃ κατὰ τῆς θείας αὐτοῦ. Ἡ Ἀγριππίνα ἤσκει ἐπὶ τοῦ υἱοῦ ἀπόλυτον ἐξουσίαν· οὐδόλως μαλθακιζομένη ἐν τῇ πρὸς αὐτὸν στοργῇ. Ἐφέρετο πρὸς αὐτὸν τραχέως, ἀεὶ ὑποδεχομένη αὐτὸν ἐν σχηματισμῷ προσώπου αὐστηρῷ καὶ ἀπειλητικῷ[1], ὅπως διαιωνίσῃ τὸ ἐπ' αὐτοῦ κράτος αὐτῆς. Ἤθελε νὰ ἀσφαλίσῃ αὐτῷ τὴν ἐξουσίαν, ἐπὶ τῷ ὅρῳ τοῦ μηδέποτε ἀσκῆσαι αὐτήν. Ἐπελαθόμην τοῦ Στατιλίου Ταύρου, οὗτινος οἱ εὐανθεῖς παράδεισοι ἐκίνησαν τὸν φθόνον τῆς αὐτοκρατείρας. Οὗτος ἠναγκάσθη ν' ἀποθάνῃ. Τέλος ἡ τῶν αὐλικῶν φατρία, ἅμα τῇ ἀναρρήσει τῆς δραστηρίας Ἀγριππίνης, διελύθη ὡς ἐμορφώθη, ἄνευ φανερᾶς πάλης, ἄνευ κλονισμοῦ. Ὁ Νάρκισσος ὑπελείπετο ὄρθιος, μεμονωμένος, δυσηρεστημένος καὶ ἀγρύπνως φυλάσσων τὸν Βρετανικόν. Ὁ Τάκιτος ἐν ὀλίγαις γραμμαῖς ἐξηγεῖ ὁποία τις ὤθησις ἐδόθη τότε εἰς τὰ πράγματα διὰ τῆς ἀναρρήσεως τῆς Ἀγριππίνης. «Τὰ πάντα ἀλλάσσουσι φάσιν, λέγει, τὰ πάντα ὑπείκουσι μιᾷ γυναικί. Ἀλλ' ἡ γυνὴ αὕτη δὲν ἔπαιζε τὰ δημόσια πράγματα κατὰ τὰς ἑαυτῆς ὀρέξεις. Τὰ χαλινὰ τῆς δουλείας ἦσαν συνεσταλμένα καὶ ἀνδρικὴ χεὶρ ἐκράτει αὐτά. Δημοσίᾳ αὐστηρότης καὶ ἀλαζονεία, ἐν δὲ τῷ ἀδύτῳ τῶν βασιλείων, οὐδὲν ἄσεμνον, εἰμὴ ἀπῃτεῖτο ὑπὸ τῆς κενοδοξίας. Ἄσβεστος δίψα χρυσοῦ πρόφασιν εἶχε τὴν ἀνάγκην τῆς φειδοῦς χάριν τῆς ἐξουσίας». Ὁ ἐμβριθὴς ἱστορικὸς εὐνόητον καθιστᾷ τὸ ὅτι αἱ σχέσεις τοῦ Πάλλαντος καὶ τῆς Ἀγριππίνης ἐξηκολούθησαν καὶ μετὰ τὸν γάμον αὐτῆς. Ὁ Πάλλας ἦν ἀναγκαῖος αὐτῇ, ἅτε πρὸ ὀκταετίας διοικῶν τὰ οἰκονομικὰ καὶ γινώσκων τὰ μυστικὰ τοῦ κράτους. Ἐπιμελητὴς τοῦ δημοσίου ταμείου, διέθετεν ὑπερβάλλοντας πόρους καὶ κατεῖχε τὸ ἀληθὲς νεῦρον τῆς ἐξουσίας. Ὡς πρὸς τοῦτο ἡ Ἀγριππίνα εἵπετο τῷ ἀξιώματι τοῦ Καίσαρος καὶ τοῦ Αὐγούστου, οἵτινες ἐπολλαπλασίαζον τὰς ἐγκληματικὰς αὐτῶν σχέσεις ἐν ταῖς μεγάλαις οἰκογενείαις, ὅπως ἔχωσι πανταχοῦ τὸν ὀφθαλμὸν καὶ τὸ οὖς. Αὐτῇ ἀρκεῖ μία σχέσις, ἀλλὰ σχέσις μετὰ τοῦ πρώτου ἀνδρὸς τοῦ κράτους, τοῦ μᾶλλον ὑπερηφάνου τῶν ἀπελευθέρων τοῦ Καίσαρος, τοῦ παραιτίου τῆς προαγωγῆς αὐτῆς. Δι' ὃ δυσκόλως δύναταί τις

[1] **Truci ac minaci vultu.**

νὰ παραδεχθῇ ὅτι ὁ Σενέκας, ὁ Φοίνιος καὶ ἄλλοι τινὲς ὑπῆρξαν ἐρασταὶ τῆς Ἀγριππίνης. Οὐδεμίαν αὕτη εἶχε κλίσιν πρὸς ἐρωτοτροπίας. Τὴν ἀσέλγειαν εἶχεν ὡς θεράπαιναν τῆς φιλοδοξίας. Πλὴν τούτου, μὴ δὲ ἀπερροφᾶτο ὑπὸ τῆς ἐργασίας ; Διοικεῖ, κυβερνᾷ, προάγει τὸν υἱόν, οὐδὲν ἄλλο δι' αὐτὴν ὄντα ἢ ἐγγυητὴν τοῦ μέλλοντος καὶ ὑποσχόμενον ὅτι ἡ βασιλεία αὐτῆς διατηρηθήσεται καὶ ἐπὶ τοῦ διαδόχου τοῦ Κλαυδίου. Ἐν δὲ τούτῳ τῷ μεταξὺ ὁποίαν ἰσχύν, ὁποῖον μεγαλεῖον ἀσφαλίζει ἑαυτῇ, ὁποίαν γοητείαν ἀσκεῖ ἐπὶ τῆς γονυπετῶς θεωμένης αὐτὴν οἰκουμένης! Ἀνακηρύσσεται, ὡς ἡ Λιβία, Σεβαστή (Augusta), δέχεται δημοσίᾳ τὴν λατρείαν τῆς Γερουσίας· αἱ ὑπὸ τῶν ἐπισήμων ἀνδρῶν γινόμεναι αὐτῇ ἐπισκέψεις ἀναγράφονται εἰς τὰς ἡμερησίας πράξεις (acta diurna), τουτέστιν ἐν τῇ ἐπισήμῳ ἐφημερίδι τοῦ καιροῦ ἐκείνου. Δικαιοῦται νὰ ἐπιβαίνῃ ἅρματος ὁμοίου τῷ κομίζοντι τὰ ἀγάλματα τῶν θεῶν καὶ τοὺς φέροντας αὐτὰ ἱερεῖς. Κατὰ τὰς ἐπισήμους τελετὰς κάθηται ἐπὶ θρόνου ὁμοίου τῷ τῶν αὐτοκρατόρων, δέχεται τοὺς πρέσβεις, ἱδρύει ἀποικίαν παλαιμάχων ἐν τῇ ἐν ᾗ ἐγεννήθη πόλει καὶ καλεῖ αὐτὴν Κολωνίαν Ἀγριππίναν. Τέλος κατὰ τὴν ἐν τῇ λίμνῃ Φουκίνῃ μεγάλην ἑορτήν, καθ' ἣν σύμπας ὁ λαὸς μετέβη ὅπως παραστῇ εἰς ναυμαχίαν δύο στόλων, ὧν ἐπέβαινον 19,000 κατάδίκων, ἡ Ἀγριππίνα ἐνεφανίσθη φέρουσα χρυσῆν χλαμύδα καὶ στρατιωτικὸν ἔνδυμα, ὅπερ ὁμοίου αὐτὴν στρατηγῷ. Ὁ κατὰ τὴν ἑορτὴν παραστὰς Πλίνιος ἐξεθαμβήθη.

Τῆς Ἀγριππίνης μεγαλυνομένης, ὁ Νάρκισσος ἠθουλήθη ν' ἀνατρέψῃ αὐτήν, ἐπειδὴ ἔβλεπεν ὅτι ὁ Βρετανικὸς ὁσημέραι ἀπωθεῖται τοῦ τε θρόνου καὶ τῆς καρδίας τοῦ πατρὸς αὐτοῦ. Ἀπεπειράθη νὰ πολεμήσῃ αὐτήν, στηριζόμενος ἐπὶ τῆς πρὸς αὐτὸν πίστεως τοῦ Κλαυδίου, πίστεως ἥτις ἐγένετο παραίτιος τοῦ ὀλέθρου τῆς Μεσσαλίνης. Ὁ Κλαύδιος ἐπίστευεν αὐτῷ, ὁ Κλαύδιος ἦν κτῆμα αὐτοῦ, τὸ τελευταῖον αὐτοῦ στήριγμα. Ἡ Ἀγριππίνα συνέτριψε τὸ ἀκροσφαλὲς τοῦτο στήριγμα, ἐξήλειψε τὸ μὴ πραγματικὸν τοῦτο κτῆμα, μὴ ἐπιθυμοῦσα νὰ μένῃ μετὰ τοῦ Πάλλαντος ἐκτεθειμένη εἰς τὰς καταμηνύσεις ἀπελευθέρου ἀεὶ προσεδρεύοντος τῷ ἄνακτι. Ἅμα φθὰς εἰς Σινόεσσαν, ὅπου μετέβη χάριν τῶν λουτρῶν ὁ ἐξ ἀρθρίτιδος πάσχων Νάρκισσος, μανθάνει τὸν θάνατον τοῦ αὐτοκράτορος καὶ κυρίου αὐτοῦ. Ἡ Λοκούστα παρεσκεύασε παροψίδα μυκήτων, οὓς ὁ νεαρὸς Νέρων ἀπεκάλει θεῶν ὄψον.

Ἡ ἀποθέωσις ἀπενεμήθη τῷ θανότι Καίσαρι μετὰ τῶν σκωμμάτων. Αὐτὸς ὁ Σενέκας ὁ ἀπροκαλύπτως κολακεύσας ζῶντα τὸν Κλαύδιον, δὲν ἀντέσχεν εἰς τὴν ἐπιθυμίαν τοῦ γελοιογραφῆσαι αὐτὸν θανόντα.

Ἡ **Κολοκύνθης ἀποθέωσις** εἶνε διάσημος. Τὸ πλῆρες εὐφυολογίας σκῶμμα τοῦτο περιεσώθη. Τί χαριέστερον ὄντως τοῦ βλέπειν ἐν τῷ μέσῳ τῶν θεῶν τὸν γελοῖον πρεσβύτην Κλαύδιον, ὡς δι' ἁρπάγης συρόμενον πρὸς τὸν οὐρανόν, ὃν τρόπον οἱ ἐν Ῥώμῃ κατάδικοι ἐσύροντο ὅπως ὠσθῶσι κατὰ τῶν **ἀναβασμῶν**; Ὁ σίελος αὐτοῦ ἐκρέων τοῦ στόματος, φέρεται πρὸς τὰ κάτω, ἡ κεφαλὴ ἀδιαλείπτως ταλαντεύεται, διέλκεται τὸν πόδα, καὶ ἐκπέμπει ἐν τῷ Ὀλύμπῳ συγκεχυμένους φθόγγους, φωνὰς ὑποκώφους ὡς τὰς τῆς φώκης. Οἱ θεοὶ ἀποπέμπουσιν αὐτὸν εἰς τὸ Ἅδην, ἐν ᾧ ἀνευρίσκει τὰ ἑαυτοῦ θύματα καὶ καταδικάζεται ὑπὸ τοῦ Αἰακοῦ νὰ κυβεύῃ δι' ἀπύθμενος ψηφοβόλου.

Ἡ ἀνάρρησις τοῦ Νέρωνος φαίνεται καθιστᾶσα ἐν ἀρχῇ μᾶλλον αἰγλήεσσαν τὴν ἰσχὺν τῆς Ἀγριππίνης. Τὸ τὴν ἑσπέραν τῆς ἀναρρήσεως τοῖς πραιτωριανοῖς δοθὲν σύνθημα ἦν τόδε: «**ἡ ἀρίστη τῶν μητέρων**.» Οἱ πρὸς τοὺς λαοὺς καὶ τοὺς βασιλεῖς ἐπιστολαὶ ἐγράφησαν ἐπ' ὀνόματι τῆς αὐτοκρατείρας καὶ τοῦ αὐτοκράτορος. Ἡ Σύγκλητος συνέρχεται ἐπὶ τοῦ Παλλαντίου λόφου, ὅπως ἡ Ἀγριππίνα εἶνε παροῦσα κατὰ τὰς συνεδρίας, καθημένη ὄπισθεν παραπετάσματος. Τὴν Ἀγριππίναν καὶ τὸν υἱὸν φέρει τὸ αὐτὸ φορεῖον, ἢ μᾶλλον ὁ νέος ἡγεμὼν ἀκολουθεῖ πεζὸς καὶ ἐν σεβασμῷ τὸ τῆς μητρὸς φορεῖον. Ἡ Ἀγριππίνα ἀναγορεύεται ἱέρεια τοῦ Κλαυδίου καὶ περιβάλλεται ἱερὸν χαρακτῆρα. Δόγματι τῆς Συγκλήτου ἡ μορφὴ αὐτῆς ἐκτυποῦται ἐπὶ τῶν νομισμάτων καὶ δορυφορεῖται ὑπὸ μιᾶς τῶν δέκα πραιτωριανῶν σπειρῶν καὶ τῆς φοβερᾶς διὰ τὴν πρὸς τοὺς Καίσαρας πίστιν σπείρας τῶν Γερμανῶν. Ἐπιποθεῖ τις νὰ μορφώσῃ σαφῆ τὴν εἰκόνα τῆς Ἀγριππίνης καθ' ἣν ἐποχὴν ἀφικνεῖται εἰς τὸν κολοφῶνα τοῦ μεγαλείου αὐτῆς, διότι ἀκριβῶς κατὰ τὴν ἐποχὴν ταύτην πολλαπλασιάζονται οἱ ἀνδριάντες καὶ τὰ ἀπεικάσματα ἢ ἐκμαγεῖα αὐτῆς. Τὰ τοῦ Κλαυδίου νομίσματα παριστῶσιν ἐπὶ μὲν τῆς μιᾶς πλευρᾶς τὴν Ἀγριππίναν δάφνῃ ἐστεμμένην μετὰ τῶν λέξεων **Ἀγριππίνης Σεβαστῆς** (**Agrippinae Augustae**), λέξεων καθιερουσῶν τὴν ἐπίκλησιν **σεβαστῆς**, ἐπὶ δὲ τῆς ἑτέρας ἅρμα ὑπὸ ἐλεφάντων συρόμενον, τοῦθ' ὅπερ κολακευτικὴ εἶνε ἀνάμνησις τῶν τῇ Λιβίᾳ ἀπονεμηθεισῶν τιμῶν. Τὰ δὲ τοῦ Νέρωνος νομίσματα φέρουσι τὰς κεφαλὰς μητρὸς καὶ υἱοῦ, τοτὲ μὲν κατὰ τὸν κρόταφον, τοτὲ δὲ κατὰ τὸ μέτωπον. Ἐπὶ τοῦ ἔμπροσθεν μέρους τῶν νομισμάτων ἡ Ἀγριππίνα καλεῖται, **γυνὴ τοῦ θείου Κλαυδίου, μήτηρ τοῦ Νέρωνος**, ἐνῷ ὁ Νέρων ἐπὶ τοῦ ὄπισθεν μέρους καλεῖται ἁπλῶς **υἱὸς τοῦ θείου Κλαυδίου**. Ἡ τοῦ Νέρωνος κεφαλὴ εἶνε μικρὰ καὶ παριστᾷ αὐτὸν νεαρώτατον. Δὲν εἶνε κεφαλὴ ἑπτακαιδεκαε-

τοῦς νεανίου, ἀλλὰ κεφαλὴ παιδική· ὁ κόσμος ἔπρεπε νὰ ἐξακολουθῇ θεωρῶν τὸν Νέρωνα ἀνήλικον. Τὸ παράδειγμα τῶν Ρωμαίων ἐμιμήθησαν καὶ αἱ ἀποικίαι, μάλιστα δὲ αἱ τῆς Ἑλλάδος καὶ τῆς Ἀνατολῆς πόλεις. Τὰ ἐν Ρώμῃ κοπέντα χρυσᾶ νομίσματα καὶ πεφροντισμένα εἶνε καὶ μᾶλλον ἀξιοσπούδαστα. Κατὰ τὴν ἐποχὴν τῆς ἀναρρήσεως τοῦ Νέρωνος ἡ Ἀγριππῖνα ἦν τριάκοντα ὀκτὼ ἐτῶν, διετήρει τὴν καλλονὴν αὐτῆς, ἀλλ' ἐπί τινων μὲν εἰσέτι χρυσῶν νομισμάτων οἱ τῆς ὄψεως χαρακτῆρες εἶνε μᾶλλον ἐκπεφρασμένοι, ἡ τοῦ προσώπου κατατομὴ στρογγύλη, τὸ στόμα λεπτόν, ὁ ὀφθαλμὸς ὀξὺς καὶ ἐπιτακτικός. Ὁ ἐκ περιτροπῆς ἐπισκοπῶν μέγαν ἀριθμὸν νομισμάτων τῆς Ἀγριππίνης θὰ ἐγχαράξῃ μετ' οὐ πολὺ ἐν τῇ μνήμῃ τὸ ὁλικὸν ἐξαγόμενον τῶν ἐπισκοπήσεων, ὅπερ ἀποτελεῖ τὸν ὅλον τῆς ὄψεως τύπον. Ὁ τύπος οὗτος, μεθ' ὅλην τὴν ποικιλίαν τῶν ἐπισκοπουμένων νομισμάτων, θὰ καταστῇ οἰκεῖος τῷ ἐπισκοποῦντι καὶ θὰ διευκολύνῃ αὐτὸν ὅπως ἀσφαλέστερον μεταβῇ εἰς τὴν σπουδὴν τῶν δακτυλιολίθων

Οἱ ἀνάγλυπτοι λίθοι τῆς Ἀγριππίνης δὲν εἶνε σπάνιοι. Ἐν τῇ ἐν Παρισίοις Βιβλιοθήκῃ μεταξὺ πέντε τοιούτων ὁ μᾶλλον ἀξιοσημείωτος εἶνε ὁ ὑπ' ἀριθμὸν 230· εἶνε σαρδόνυξ ἐκ τριῶν συνιστάμενος ἐπιβολῶν ἢ στρωμάτων, ὕψους πέντε ἑκατοστομέτρων. Ἡ αὐτοκράτειρα ἐξομοιωμένη τῇ θεᾷ Ἀρτέμιδι, φέρει ἐπ' ὤμου φαρέτραν καὶ εἶνε δαφνοστεφής. Ἡ κατεργασία εἶνε λαμπρά, ἡ μορφὴ ἐκφράζει ὑπερηφάνειαν καὶ σταθερότητα καὶ ὑπομιμνήσκει τὸν κύριον τύπον τῆς Ἀγριππίνης. Ὁ ὑπ' ἀριθμὸν 231 εἶνε τοῦ αὐτοῦ περίπου μεγέθους. Ἡ χρυσῷ καὶ ἐγκαύστῳ δέσις τοῦ λίθου σπανίαν ἔχει τὴν κομψότητα. Ἐπὶ τοῦ μνημείου τούτου δυνατὸν νὰ παρατηρηθῇ ἐν τοῖς καθ' ἕκαστα ἡ κόμωσις, ὁμοία τῇ τῆς Μεσσαλίνης, τουτέστι τῇ κομώσει τῆς ἐποχῆς. Ἡ κόμη κυματοῦται, καὶ μικροὶ μὲν βόστρυχοι περιχειλοῦσι τὸ μέτωπον, τὸ δὲ λοιπὸν μέρος αὐτῆς ἀτημελήτως φέρεται πρὸς τοὺς ὤμους. Ὁ δ' ὑπ' ἀριθμὸν 233 λίθος παριστᾷ τὴν Ἀγριππῖναν δαφνοστεφῆ πεπλοφόρον, φέρουσαν ἐνώτιον ἐκ μαργαρίτου καὶ ἐν τῇ χειρὶ κέρας τῆς ἀφθονίας. Ἐν τῇ σφραγιδογλυφίᾳ σκοπὸς τῆς τέχνης ἦν ἡ παροχὴ ἀξίας τῇ ὕλῃ καὶ ὁ πλουτισμὸς τῆς ἐν τῷ Παλλαντίῳ λόφῳ δακτυλιοθήκης διὰ μνημείων ἀναμνηστικῶν, ἐπιφανῶν, κολακευτικῶν. Ὁ σφραγιδογλύφος, μὴ ὢν μέγας γλύπτης, ἠδύνατο μᾶλλον νὰ ἐγχαράξῃ τύπον ἰδεώδη, καλλονὴν παραδόσιμον ἢ νὰ ἀναπαραστήσῃ ἐν πάσῃ αὐτοῦ τῇ ἰσχύϊ τὸν τύπον τοῦ προτύπου, τουτέστι τὸν τὸ ἐνδιαφέρον τῆς ἱστορίας κινοῦντα ἴδιον τοῦ παρισταμένου προσώπου τύπον. Τὴν δύναμιν τῆς τοιαύτης ἀναπαραστάσεως ἔχει ἡ γλυπτική, ἡ δὲ σφραγιδογλυφία παρέχει τὸν

καθόλου τύπον καὶ τὸ ἰδεῶδες τῆς ὁμοιότητος. Αἱ ἐν τῷ μουσείῳ τοῦ Λούβρου ὑπάρχουσαι δύο προτομαὶ ὑπέστησαν δυστυχῶς ἀκρωτηριασμούς, ἀφανίσαντας μέρος τῆς ἐκφράσεως αὐτῶν. Τούτων ἡ μὲν ἔχει κατεστραμμένην καὶ ἐξίτηλον τὴν ἐπιφάνειαν, ἡ δὲ τὴν κάτω γένυν τεθραυσμένην καὶ τὰ χείλη ἐπεσκευασμένα. Μόνον τὸ σύνολον αὐτῶν παρατηρῶν τις ἐξ ἀποστάσεως, δύναται νὰ συναρπάσῃ τὴν μετὰ χάριτος δραστηριότητα, τὸ μετὰ γοητείας θαρραλέον. Καὶ ἡ ἐν τῷ Καπιτωλίῳ προτομὴ δὲν ἱκανοποιεῖ ἐντελῶς τὸν παρατηρητήν, καθ'ὅτι οἱ πρὸς οὐρανὸν ἀνατεταμένοι ὀφθαλμοὶ προδίδουσι τὴν τάσιν τοῦ καλλιτέχνου πρὸς ἀποθέωσιν τοῦ εἰκονιζομένου προσώπου, τουτέστι πρὸς κολακείαν, ἢ τὴν αὐστηρὰν ἐκζήτησιν τῆς ἀληθείας. Ἀξιολογωτάτη πασῶν τῶν ἄλλων εἶνε ἡ ἐν τῷ μουσείῳ τῆς Νεαπόλεως προτομή, διά τε τὴν ἱστορικὴν ὁμοιότητα καὶ τὸ μέγεθος. Ἡ κεφαλὴ εἶνε εὔμορφος, ἔντονος, πλήρης ἐνεργείας, ἀνδρώδης. Εἰμὴ ὑπῆρχεν ἡ ἐπὶ τῶν ὤμων ἐρριμμένη κυματόεσσα χαίτη καὶ ἡ τῆς κόμης ἐν γένει διάταξις, δὲν θὰ ἠδύνατό τις ν' ἀναγνωρίσῃ τὴν προτομὴν γυναικός. Οἱ μυῶνες τοῦ τραχήλου εἶνε μεγάλοι καὶ ἐξέχοντες, εὐρεῖαι δὲ καὶ ἐξέχουσαι ὡς ἀνδρικαὶ αἱ κλεῖδες. Ὁ ὀφθαλμὸς εἶνε εὐσταθὴς καὶ ἀτενὴς ὑπὸ τὸ βαθὺ τῆς ὀφρύος τόξον, ἡ δὲ ρὶς μικρὸν καθειμένη διὰ τοῦ ἄκρου αὐτῆς, παρέχουσα τῷ ὅλῳ προσώπῳ ἔκφρασιν περισυλλογῆς. Τὰ μῆλα τῶν παρειῶν, κύριον χαρακτηριστικὸν τῆς μητρὸς αὐτῆς Ἀγριππίνης τῆς πρώτης, προεξέχουσι· τὸ στόμα περιχειλοῦται ὑπὸ ἀποτόμου πτυχῆς, ὁρμωμένης ἀπὸ τῆς ρινός· ἡ δὲ γένυς εἶνε ἀνδρώδης διακεκριμένη ἄκαμπτος. Τὰ πάντα εἶνε ἐν ἐκφράσει εὔτονα, δόκιμα, οὐδὲν δ' ὑπάρχει τὸ προδίδον φιληδονίαν. Ἡ μορφὴ αὕτη εἶνε τὸ περίβλημα ψυχῆς προσιτῆς εἰς μόνα τὰ μεγάλα ψυχικὰ πάθη. Κατὰ πρόσωπον ἡ καλλονὴ μικρὰν ἐμποιεῖ ἐντύπωσιν, πλαγίως ὅμως βλεπομένη, εἶνε θαυμασία. Τοῦτο εἶνε χαρακτηριστικὸν τοῦ ρωμαϊκοῦ τύπου ἔτι καὶ νῦν, ὁπόταν ὁ τύπος οὗτος εἶνε ὑπερήφανος καὶ μεγαλοπρεπής.

Καὶ ἰδοὺ ἡ εὐφυὴς τὸν νοῦν καὶ τολμηρὰ γυνὴ αὕτη κατὰ τὸ τριακοστὸν ὄγδοον τῆς ἡλικίας ἔτος κάτοχος τῆς δυνάμεως, ἣν καὶ διὰ τοῦ ἐγκλήματος αὐτοῦ ἐπεδίωξεν. Οἵα ἀλληλουχία, οἷον σχέδιον, οἵα εὐστάθεια, οἷος θρίαμβος! Οὐδὲν ἀνεχαίτισεν αὐτήν, οὔτε κίνδυνοι, οὔτε ἀρετή, οὔτε προλήψεις. Ἐμπαίζει τοὺς ἐπιδεξιωτάτους τῶν πολιτικῶν ἀνδρῶν καὶ θεωρεῖ ἑαυτὴν κεκλημένην ὅπως καταλάβῃ τὴν σκηνὴν τοῦ κόσμου. Νέα οὖσα, θὰ πληρώσῃ τὴν ἱστορίαν τοῦ αἰῶνος καθ' ὃν ζῇ. Εἶνε βεβαία περὶ τοῦ υἱοῦ, ὃν στιβαρᾷ τῇ χειρὶ διέπλασεν. Ὁ υἱὸς οὗτος εἶνε τὸ ἐχέγγυον αὐτῆς· ἄρχει αὐτοῦ καὶ ἡ βασιλεία αὐτῆς θὰ διαρκέσῃ ὅσον καὶ ἡ ζωὴ αὐτῆς. Εἶνε δημοτική. Αἱ καρδίαι τῶν

Ρωμαίων ἀνήκουσιν εἰς ἀεὶ τῇ θυγατρὶ τοῦ Γερμανικοῦ, ἥτις εἶνε ἱκανὴ νὰ διευθύνῃ αὐτούς, νὰ συντηρῇ τὴν ὑπερτάτην ἀρχὴν καὶ νὰ ἀρνῆται αὐτοῖς ἐλευθερίαν, ἧς δὲν εἶνε πλέον ἄξιοι, ἀντικαθιστᾶσα αὐτὴν διὰ τῆς τάξεως, τῆς ἱκανοποιήσεως τῶν ἀναγκῶν, τῆς μονιμότητος καὶ τῆς συνέσεως. Τίς ἔσχε ποτὲ τοιαύτην γοητείαν; Μὴ ἡ Σεμίραμις, ἧς ὁ Τίγρις καὶ Εὐφράτης ὥριζον τὸ βασίλειον; Μὴ ἡ Λιβία, ἡ ῥοπὴν σχοῦσα μόνον ἐν τῷ τῶν βασιλείων ἀδύτῳ καὶ κατὰ τὸ γῆρας; Ἡ Ἀγριππίνα ἡ τριττῶς αὐτοκράτειρα, καὶ ὡς ἡ ἀδελφή, καὶ ὡς ἡ σύζυγος, καὶ ὡς ἡ μήτηρ αὐτοκρατόρων, καὶ τὴν ἐξωτερικὴν ἔχει λάμψιν καὶ τὴν πραγματικὴν ἀρχήν. Οἱ βασιλεῖς καὶ οἱ λαοὶ θαυμάζουσιν αὐτήν· ὁ υἱὸς Νέρων εἶνε ὁ πρῶτος αὐτῆς ὑπήκοος. Οὐδέποτε ἡ οἰκουμένη εἶδε γυναῖκα ἀρθεῖσαν οὕτως εἰς τὸν κολοφῶνα τοῦ μεγαλείου.

Τί δέ; Μὴ πρῶτον ἤδη ἐν τῇ σκυθρᾷ καὶ αἱματηρᾷ ἱστορίᾳ ταύτῃ, θὰ ἀνεύρωμεν τὴν ἀτιμωρησίαν; Ἀνεκδίκητοι ἆρά γε θὰ μείνωσιν οἱ ἐξυβρισθέντες καὶ προπηλακισθέντες ἀνθρώπινοι καὶ θεῖοι νόμοι; Μὴ ἡ κλοπή, τὸ ψεῦδος, τὸ δηλητήριον, ὁ φόνος, ἡ μοιχεία, ἡ μητρομιξία θὰ μείνωσιν ἀτιμώρητα; Ὥριστο ὅπως οἱ Καίσαρες ἐν σειρᾷ καταβροχθίσωσιν ἀλλήλους. Ὁ θρόνος δὲν ἠδύνατο νὰ περιλάβῃ οὕτω τερατώδεις ἐγωϊσμούς. Τὸ σκῆπτρον ἦν ἀντικείμενον εὔθραυστον, ἢ ὥστε ἐπὶ μακρὸν νὰ ἀντέχῃ εἰς ἅμιλλαν χειρῶν τυράννων ἀπλήστων καὶ φρενιτιώντων. Οἱ Καίσαρες ὑπῆρξαν τὰ φανερὰ ἢ μυστηριώδη ὄργανα τῆς ἰδίας αὐτῶν τιμωρίας. Ἐβασάνισαν καὶ ἐξωλόθρευσαν ἀλλήλους, παίγνια τῆς ἀκάμπτου Νεμέσεως. Ἡ Νέμεσις ὑπῆρξε τρομερὰ τῇ Ἀγριππίνῃ, ἡ δὲ τιμωρία αὐτῆς ταχεῖα ὡς τὴν ἀπόκτησιν τοῦ μεγαλείου. Ὁ υἱός, ὃν αὕτη προήγαγεν εἰς τὸν κολοφῶνα ὅπως συναναβῇ αὐτῷ, κρημνίζει αὐτὴν μετ' οὐ πολὺ καὶ ἐν τῇ ἀκμῇ τῆς ἡλικίας ἀποστερεῖ αὐτὴν τῆς χαρᾶς, τῆς ἀσφαλείας, τῶν τιμῶν, τῆς ἰσχύος, τέλος τῆς ζωῆς, ἣν αὕτη ἀγαπᾷ ὀλιγώτερον τῆς ἐξουσίας. Μάταιον τὸ διὰ μακρῶν ἐκτιθέναι πάλην ζωηρῶς διατηρουμένην ἐν τῇ μνήμῃ πάντων... Ἡ ἱστορία δεικνύει ἡμῖν ὄπισθεν τοῦ Νέρωνος τὴν ὑπόκωφον ἀντίδρασιν καὶ ἐξέγερσιν τῶν πνευμάτων. Οἱ πάντες συμμαχοῦσι κατὰ τῆς Ἀγριππίνης, οἱ διδάσκαλοι, οὓς αὕτη ἐξελέξατο πρὸς μόρφωσιν τοῦ Νέρωνος, οἱ θέλοντες νὰ διαιωνίσωσι τὴν κηδεμονίαν καὶ νὰ καταστῶσιν ὑπουργοί, οἱ περὶ αὐτοὺς φιλόσοφοι καὶ χρηστοὶ ἄνδρες, οἱ στωϊκοὶ οἱ ἐλπίζοντες ὅτι θὰ συντελέσωσιν εἰς τὴν ἐκ νέου ἄνθησιν τῆς ἀρετῆς, οἱ ἀριθμητικῶς ὑπερτεροῦντες ἐπικούρειοι, οἱ ποθοῦντες τὴν ἐπικράτησιν τοῦ ἡδονικοῦ βίου, οἱ ὑπὸ τοῦ Σενέκα καὶ Βούρρου διὰ παραχωρήσεων

κολακευόμενοι φιλελεύθεροι καὶ συλλήβδην πάντες οἱ πολῖται, εἰς ἀρχαίαν ἐνδιδόντες πρόληψιν καὶ αἶσχος θεωροῦντες τὸ ὑπείκειν γυναικί. Σιγηρά τις καὶ παγκόσμιος ὁμαιχμία συνέστη κατὰ τῆς πανσθενοῦς Ἀγριππίνης. Αἱ πρῶται κατ' αὐτῆς προσβολαὶ εἶνε ἔμμεσοι καὶ ἀφορῶσιν εἰς τὴν ἐλάττωσιν τῆς ἰσχύος αὐτῆς. Πάλλας ὁ ἐραστής, ὁ δεξιὸς αὐτῆς βραχίων, ὁ τὰ οἰκονομικὰ τοῦ κράτους διευθύνων, ἐκποδὼν γίγνεται. Ὁ ὑπὸ τῆς Ἀγριππίνης προκληθεὶς θάνατος τοῦ Σιλανοῦ καὶ τοῦ Ναρκίσσου ἐπάγεται ἀντίδρασίν τινα. Ὁ Σενέκας γράφει τὴν περὶ ἐπιεικείας πραγματείαν αὐτοῦ, ἡ Σύγκλητος παύεται συνερχομένη εἰς τὸν Παλλάντιον λόφον, ἵνα μὴ διατελῇ οὕτως ὑπὸ τὴν πίεσιν τῆς αὐτοκρατείρας. Αὕτη ἀντὶ ν' ἀνησυχήσῃ ἕνεκα τῶν προσημείων τούτων, καθίσταται θαρραλεωτέρα. Τῆς Συγκλήτου μὴ ἐρχομένης πρὸς αὐτήν, αὐτὴ σπεύδει νὰ μεταβῇ εἰς τὴν Σύγκλητον. Γνωστὴ εἶνε ἡ περιφρόνησις, ἣν ἐπεδείξατο πρὸς αὐτὴν ὁ Νέρων, εἰσηγήσει τοῦ Σενέκα, τὴν ἡμέραν τῆς ὑποδοχῆς τῶν Ἀρμενίων πρεσβευτῶν. Καὶ τὴν ἐπικράτησιν δὲ πολιτικῆς μᾶλλον ἐλευθερίου ἐπικαλούμενοι οἱ ἐχθροὶ αὐτῆς, προσέβαλλον οὐχ ἧττον ἀσφαλῶς τὴν ῥοπήν, ἣν ἤσκει ἡ Ἀγριππίνα. Πᾶσα νέα βασιλεία πρὸ τοῦ σιδηροῦ αἰῶνος ἔχει τὸν χρυσοῦν αὐτῆς αἰῶνα. Ὅσον πομπωδέστεραι εἶνε αἱ ἀνεκτέλεστοι συνήθως μένουσαι ὑποσχέσεις, τοσούτῳ εὐκολώτερον ἐξαπατᾶται ὁ φύσει εὔπιστος λαός, ὡς ὁ ἰχθὺς ὑπὸ τοῦ δελέατος. Οἱ τῆς Ῥώμης φιλελεύθεροι ἄνδρες, οἱ τὸν Σενέκαν καὶ τὸν Βοῦρρον ὑποστηρίζοντες ἐν τῇ διεξαγωγῇ τοῦ κυβερνητικοῦ ἔργου, πολλὰ ἐζήτουν, ὁ δὲ Σενέκας καὶ ὁ Βοῦρρος ἀρκοῦντα παρεχώρουν αὐτοῖς, ὅπως ἐξοργίσωσι τὴν Ἀγριππίναν· αὕτη διεμαρτύρετο ἐν ὀργῇ, ἔλεγεν ὅτι μόνη κατεῖχε τὰς παραδόσεις τῆς αὐτοκρατορίας, μόνη γινώσκουσα τὰς ὑγιεῖς τοῦ κυβερνᾶν ἀρχάς. Πᾶς ὁ ἀναιρῶν τὰς τοῦ Κλαυδίου πράξεις ἠλάττου, κατ' αὐτήν, τὴν χάριν τοῦ υἱοῦ προετοιμασθεῖσαν ἐξουσίαν. Πᾶς δ' ὁ ἀναρριπίζων ἐλπίδας, ὧν ἡ ἱκανοποίησις ταχέως θ' ἀπεδείκνυτο φρούδη, ἐξέθετεν εἰς κίνδυνον ὁλόκληρον τὴν μέλλουσαν βασιλείαν. Ἡ Ἀγριππίνα συνῃσθάνετο ὅτι ἡ ὑπόκωφος καὶ τέως εὐλαβὴς κατ' αὐτῆς ἀντίπραξις θὰ παρηκολουθεῖτο ὑπὸ πολέμου ἀπροκαλύπτου. Γυνὴ ἁπλῶς νοήμων, πρὸ παντὸς ἀγαθὴ μήτηρ, θὰ κατενόει τὴν ὑπολειπομένην αὐτῇ δρᾶσιν, θὰ ἀπεχώρει ἐγκαταλιμπάνουσα τὸν Νέρωνα εἰς συμβούλους καθοδηγοῦντας αὐτὸν μετὰ συνέσεως, καὶ θ' ἀπήλαυεν ἐν τῇ ἀποχωρήσει τὴν ἡδονὴν τοῦ ἔργου ὅπερ εἰργάσατο. Ἀλλ' ἡ Ἀγριππίνα οὐδόλως ἐπλάσθη διὰ τοιαύτην καρτερικὴν ὕπειξιν καὶ ὑπομονήν. Ἐκληρονόμησε παρὰ τῆς μητρὸς δύναμιν ἀντιστάσεως καὶ τρομερὰς παραφοράς, ἃς ἔμελλε νὰ μεγεθύνῃ ὁ ἀγών.

Ἡ μεγαλόνοια, ἀνδρὸς ἢ γυναικός, ἔν τισι δοκιμασίαις κατὰ τὴν σωματικὴν κρᾶσιν ἢ αὐξάνει ἢ ἐξελέγχεται ἐλαττουμένη. Κατὰ τὴν περίοδον τῶν κατακτήσεων τὰ πάντα προσμειδιῶσιν αὐτῇ· εἶνε ἀκμαία, ἡ τύχη δίδει αὐτῇ πτέρυγας, τὸ μέλλον διανοίγεται, ἕκαστον δὲ βῆμα πρὸς τὰ πρόσω συνεπάγεται νέον θρίαμβον. Τότε πᾶσαι αἱ τῆς ψυχῆς ἱκανότητες ἐν ὑπερβάλλοντι διατελοῦσαι ἐρεθισμῷ, ἀναπτύσσονται καὶ δρῶσιν εἰς τὸ ἐνδεχόμενον, ἔστι δ' ὅτε καὶ πλειότερον τοῦ ἐνδεχομένου. Τοὐναντίον δέ, τῆς παρακμῆς ἐπερχομένης, τἀνθρώπινα ἐκβαίνουσι παρὰ τὰς ἡμετέρας εὐχάς, δέον τότε νὰ ἐκτίσωμεν τὰ ἐν τῷ παρελθόντι κακῶς πεπραγμένα ἐν μετριοπαθείᾳ καὶ περισυλλέγοντες ἡμᾶς αὐτούς, νὰ ἀνεχθῶμεν πᾶσαν μορφήν, ἐν γαλήνῃ ὑφιστάμενοι τὰς ἐφόδους καὶ μετὰ μειδιάματος ἀμυνομενοι. Ἐν τῇ ἀντιστρόφῳ ταύτῃ δράσει ἀπαιτοῦνται προσόντα, ἅπερ οὐδέποτε ἔσχεν ἡ παράτολμος Ἀγριππίνα. Τραγική, ὁρμητική, ἡρωϊκή, ἀχαλίνωτος, ἦτο ὅλως ἀνεπιτήδειος ἐν τῷ ἀμύνεσθαι. Συνεῖχεν ἑαυτήν, ὅπως ἀνετώτερον ἐκραγῇ, ἐκολάκευεν ὅπως βιαιότερον ἀπειλήσῃ, καὶ τὴν ἐπίθεσιν μὴ ἀναμένουσα, αὐτὴ ἐπετίθετο. Ἡ τῆς ἐπιούσης μανία ἐξουδετέρου τὴν τῆς προηγουμένης συνετὴν πρᾶξιν. Ὡμοίαζε τίγρει ἐν δεινοτάτῃ εὑρισκομένῃ ἀνάγκῃ. Ἡ ἐπὶ μακρὸν παραταθεῖσα ἔκτισις αὕτη τῶν ἁμαρτιῶν, εἶνε θέαμα ἀξιοσπούδαστον καὶ συγκινητικόν. Ἡ ἐπίτασις τῆς καταιγίδος ἀποσκληρύνει τὸ ἀδάμαστον αὐτῆς ἦθος καὶ ἐπιτείνει τὴν ἀλαζονείαν αὐτῆς. Τῶν στηριγμάτων θραυομένων ἐν ταῖς χερσὶν αὐτῆς, ἀναζητεῖ ἕτερα, ἀντὶ δὲ τοῦ περιποιεῖσθαι τὸν Νέρωνα καὶ τοὺς φίλους αὐτοῦ, νέους ζητεῖ ὁμήρους, δι' ὧν νὰ ἐκφοβῇ αὐτούς. Θωπεύει τὸν Βρετανικόν· ὁ Βρετανικὸς δολοφονεῖται. Ὁ Νέρων θέλει νὰ ἀποκηρύξῃ τὴν Ὀκταβίαν· ἡ Ἀγριππίνα περισυλλέγει καὶ καθιστᾷ αὐτὴν προσφιλῆ τοῖς Ρωμαίοις. Ὁτὲ μὲν περιποιεῖται, ὁτὲ δὲ καταρᾶται τὴν εὐνοουμένην τοῦ Νέρωνος Ἀκτήν. Μάτην ἡ Λοκούστα οἰκεῖ ἐν δωματίῳ τῶν βασιλείων, μυστηριώδη τρόμον ἐμποιοῦσα εἰς τὴν ψυχὴν αὐτῆς. Μάτην ἡ τοῦ δωματίου αὐτῆς στέγη ἐπιτηδείως πριονίζεται ὅπως καταπίπτουσα καταθραύσῃ αὐτὴν δῆθεν τυχαίως. Θρασύθυμος καὶ ἀπτόητος ἐξακολουθεῖ ἀγωνιζομένη. Ἀναζητεῖ μεταξὺ τῶν ἀρχαιοτέρων οἰκογενειῶν τῶν Πατρικίων ὑποψήφιον αὐτοκράτορα, κυκλοῦται ὑπὸ δυσηρεστημένων, καὶ διὰ δώρων φιλικῶς διαθέτει τοὺς ἑκατοντάρχους καὶ τοὺς ἐπ' ἀδείᾳ στρατιωτικούς. Ὁ Νέρων ἀντεκδικούμενος, ἀποσύρει ἀπ' αὐτῆς τὴν γερμανικὴν φρουράν, περιορίζει αὐτὴν ἐν τῇ οἰκίᾳ τῆς Ἀντωνίας, ἀπομακρύνει ἀπ' αὐτῆς τοὺς ἐπισκέπτας καὶ τοὺς πελάτας. Οἱ γείτονες αὐτῆς παροτρύνονται ὅπως ἐνάγωσιν αὐτὴν εἰς τὰ δικαστήρια, τὴν δὲ νύκτα

ὑβριστικὰ ᾀσμάτια ᾄδονται περὶ τὸν κῆπον τῆς τέως δεσποζούσης τῆς οἰκουμένης. Ὁσάκις δὲ δι' αἰφνιδίου μεταβολῆς ἀνοίγει τὴν ἑαυτῆς καρδίαν καὶ τὸν θησαυρὸν τῷ υἱῷ καὶ διὰ μειλιχίων τρόπων καὶ θελγμάτων ἐπιχειρεῖ νὰ ἀποσπάσῃ· αὐτὸν τῶν παιδαγωγῶν καὶ νὰ ἐμβάλῃ αὐτὸν εἰς τὰς ἡδονάς, ὁ Νέρων, γινώσκων τὴν παγίδα, ἀποσύρεται καὶ τὸ μεταξὺ αὐτῶν μῖσος ἀναγεννᾶται ἀγριώτερον. Ἡμέραν τινά, ἐπὶ τῇ καταγγελίᾳ τῆς Σιλάνας, ἀποκαλυψάσης τὰ χαλκευόμενα, ἡ Ἀγριππίνα μέλλει νὰ ὑποστῇ ἀνάκρισιν. Οἱ πραιτωριανοὶ εἰσβάλλουσιν εἰς τὴν οἰκίαν αὐτῆς. Ὁ Βοῦρρος, ὅπως σώσῃ αὐτὴν ἐκ τῆς πρώτης παραφορᾶς τοῦ Νέρωνος, ὑπόσχεται ὅτι θὰ φονεύσῃ αὐτήν, ἂν ἀποκαλύψῃ τὴν ἐνοχὴν αὐτῆς. Ἀντὶ ἀποκρίσεως εἰς τὰς ἐρωτήσεις τοῦ Βούρρου, ἡ Ἀγριππίνα ἀποτείνει μομφάς, καὶ ἐξελέγχει τοὺς ἀχαρίστους. Κατηγορεῖ καὶ ὀρθοῦται εὔγλωττος καὶ τρομερὰ ἐν τῇ μεγαλειότητι αὐτῆς. Κατορθοῖ νὰ ἐξορισθῇ ἡ Σιλάνα καὶ νὰ φονευθῇ ὁ καταγγελεύς, ὃν ἐνεθάρρυνεν ἡ Σιλάνα. Μόνη τέλος πρὸς ὁλόκληρον τὴν αὐτοκρατορίαν παλαίουσα καὶ πᾶσαν ἐξαντλήσασα μηχανήν, μελετᾷ τὴν ἄθεσμον μίξιν. Ὡραία εἰσέτι, ποθητή, ἐστολισμένη ὡς ἑταίρα, ἀποπειρᾶται, ὡς ἀναφέρουσιν οἱ ἱστορικοί, νὰ ὠθήσῃ τὸν υἱὸν εἰς μητρομιξίαν. Ὁ Σουητώνιος ἀφηγεῖται πράγματα, ἅπερ ἀρνεῖται νὰ μεταγράψῃ ὁ κάλαμος. Μήτηρ ποθοῦσα νὰ προβῇ εἰς αἱμομιξίαν εἶναι ἀνταξία μητραλοίου υἱοῦ. Ὁ πενταετίαν ὅλην διαρκέσας ἀγὼν λήγει αἱματηρῶς ... Ὁ Τάκιτος περιέγραψε διὰ ποιητικῶν χρωμάτων τὸ τελευταῖον τοῦτο δρᾶμα. Δεικνύει ἡμῖν τὸν κόλπον τῶν Βαϊῶν, τὸν ἀστερόεντα τῆς νυκτὸς οὐρανόν, τοὺς ἀποχαιρετισμοὺς τοῦ μητραλοίου, τὰ ἀσελγῆ φιλήματα, ἀποτροπαιότερα τῶν σχεδίων αὐτοῦ, τὴν κομψὴν λιβυρνίδα ναῦν διασχίζουσαν τὰ κύματα, εἶτα δὲ εἰς δεδομένον σημεῖον διανοιγομένην, τὴν ἀπελευθέραν Ἀκεραυνίαν ἀφοσιουμένην εἰς τὴν διάσωσιν τῆς Ἀγριππίνης καὶ φονευομένην, τὴν Ἀγριππίναν τὸν ὦμον ἔχουσαν τεθραυσμένον διὰ κτυπήματος κώπης καὶ σιωπηλῶς κολυμβῶσαν. Ἡ Ἀγριππίνα σωθεῖσα, οὐδὲν λέγει, οὐδὲν ἐκφράζει παράπονον. Ἀγγέλλει τὰ συμβάντα τῷ υἱῷ, προσποιουμένη ὅτι τὸ δυστύχημα προῆλθεν αὐτῇ ἐκ τύχης. Τέλος ὅτε οἱ δολοφόνοι περὶ τὴν κλίνην αὐτῆς ἵστανται, ἡ Ἀγριππίνα ἐγείρεται καὶ ἀποκαλύπτουσα τὴν τὸν Νέρωνα βαστάσασαν κοιλίαν, ἀνακράζει: «Εἰς τὴν κοιλίαν κτυπᾶτε!» Ὑψίστη ἀναίδεια, ἀγριωτέρα πάσης βλασφημίας, πάσης κατάρας. Οἵα γυνή! Οἵα δραστηριότης ἐν τῇ διαπράξει τοῦ κακοῦ! Ἐν ἄλλοις χρόνοις ἡ Ἀγριππίνα ἀφιεροῦσα πάσας τὰς θαυμασίας ψυχικὰς αὐτῆς ἱκανότητας καὶ τὸ θάρρος εἰς τὴν διάπραξιν τοῦ ἀγαθοῦ, θὰ

ἦτο Λουκρητία τις ἐπαιρομένη ἐπὶ τῇ ἁγνότητι, Κορνηλία τις κομπάζουσα ἐπὶ τοῖς τέκνοις, δέσποινα ἐναβρυνομένη ἐπὶ τῷ γένει καὶ τῇ πρὸς αὐτὴν εὐνοίᾳ καὶ ἐκτιμήσει τοῦ δήμου. Ἀλλ' ἐγεννήθη ἐν χρόνοις ἀχαλινώτου διαφθορᾶς, ἐν μέσῳ γενικῆς ἐκλύσεως καὶ ἀπώλεσε πᾶσαν συνείδησιν ἀγαθοῦ καὶ κακοῦ. Χρυσὸν καὶ ἐξουσίαν ἤθελε, ταῦτα ὑπεξέκαιον τοὺς πόθους αὐτῆς. Ἡ καρδία αὐτῆς ἀναπεπταμένη ἦτο εἰς ἀχαλινώτους πόθους· ὁ νοῦς αὐτῆς, μὴ δεσποζόμενος ὑπὸ τοῦ καθήκοντος, ἦτο δύναμις τυφλή, καὶ φρενιτιῶσα, ἀναποδράστως ὠθοῦσα αὐτὴν εἰς τὸν ὄλεθρον. Δικαίως ἄρα ὁ ὕψιστος οὗτος ἐγωϊσμός, ὁ περιφρονήσας πᾶν ὅ,τι οἱ ἄνθρωποι σέβουσι, περιῆλθεν εἰς θέσιν τοιαύτην, ὥστε νὰ μὴ δύναται νὰ εὕρῃ ἄσυλον ἐν τοῖς κοινωνικοῖς νόμοις καὶ νὰ μὴ δύναται νὰ ἐπικαλεσθῇ τὴν ἀρωγὴν τῶν νόμων τῆς φύσεως.

Ὁ παραλληλισμὸς Ἀγριππίνης καὶ Λιβίας καὶ σαφὴς εἶνε καὶ νὰ διαφωτίσῃ ἡμᾶς δύναται. Εἶνε δύο γυναῖκες ἥκιστα μὲν ἴσαι· ἀλλὰ πρωταγωνιστήσασαι ἐν τῷ αἰῶνι αὐτῶν. Πρότυπον τῆς μὲν ὑπῆρξεν ἡ δέ. Ἔχουσι τοσαύτας ἀνομοιότητας, ὅσα καὶ κοινὰ γνωρίσματα. Ἡ Λιβία σώφρων καὶ κρατοῦσα ἑαυτῆς, δεικνύει τίνα ἰσχὺν ἔχει ἡ ἐγκαρτεροῦσα ὑπόκρισις ἐν τῇ πολιτικῇ· ἡ δ' Ἀγριππίνα φύσει παράφορος καὶ προσκαίρως ὑποκρινομένη, δεικνύει τίνας ἐπάγεται ἀπωλείας ἐν τῇ πολιτικῇ ἡ βία. Ἡ Λιβία ἔχει ψυχρὰν γλυκύτητα καὶ γαλήνην ἀμετάβλητον· ἡ δ' Ἀγριππίνα ψυχὴν φλογερὰν καὶ ἀνδρικὴν δραστηριότητα. Ἡ Λιβία καταστρέφει διὰ τῆς ὑπομονῆς πᾶν πρόσκομμα, ὡς ἡ σταγὼν τοῦ ὕδατος τὸν βράχον. Ἡ Ἀγριππίνα βαίνει εὐθὺ πρὸς τὸν σκοπόν, προσβάλλει, ἀνατρέπει. Ἡ Λιβία σωφρονεῖ καὶ διαφυλάττει ἄρωμα δημοκρατικῆς ἁπλότητος· ἡ δ' Ἀγριππίνα δὲν εἶνε μὲν ἐπιρρεπὴς πρὸς τὴν ἡδονήν, ἀλλὰ καθιστᾷ τὸ σῶμα ὄργανον τῆς φιλοδοξίας, ἐμπόρευμα δι' οὗ ἀγοράζει τὴν ἐξουσίαν. Ἡ Λιβία ἔχει μέτωπον λευκὸν ὡς τὸν ἐλέφαντα, γαλήνιον, εὔμορφον, φαιδρὸν καὶ κατ' αὐτὸ τὸ ἑβδομηκοστὸν τῆς ἡλικίας αὐτῆς ἔτος· ἡ δ' Ἀγριππίνα προσωπεῖον χαλκοῦν, τὸ δ' ἔνδον ἀχρεῖον καὶ ἐνδεικνύον τὴν πρώιμον ὡριμότητα. Ἡ μὲν Λιβία, γλυκεῖα καὶ θεραπευτικὴ τῶν παθῶν τοῦ Αὐγούστου, παρορᾷ τὰς ἀπιστίας αὐτοῦ· ἡ δ' Ἀγριππίνα, ἀδιάλλακτος ἐχθρὰ τῶν παλλακίδων τοῦ υἱοῦ, προάγεται ἐν τῷ κατ' αὐτῶν ἀγῶνι, ὅπως ἑαυτὴν αὐτῷ προσενέγκῃ. Ἡ μὲν πρώτη εἶνε ἱκανὴ νὰ σαγηνεύῃ τοὺς ἀνθρώπους καὶ νὰ ἄγῃ αὐτοὺς διὰ χαλαρῶν χαλινῶν· ἡ δευτέρα ἐπιβλητική, ἀνυπόμονος ἐν πάσῃ θεραπείᾳ, προτιμᾷ τοῦ δόλου τὴν βίαν. Ἡ πρώτη εἶνε ἱκανὴ νὰ συνιστᾷ τὴν μακροθυμίαν καὶ νὰ ἐγχέῃ κρύφα τὸ δηλητήριον· ἡ δευτέρα προσβάλλει κατὰ μέτωπον, ἀδιάλλακτος ὡς ἡ μήτηρ αὐτῆς

καὶ ἡρωϊκὴ καὶ ἐν αὐτοῖς τοῖς κακουργήμασιν. Ἡ μὲν δαμάζει καὶ μέχρι τῆς ὑστάτης αὐτῆς ἡμέρας δεσμεύει τὸν Τιβέριον· ἡ δὲ καταδυναστεύει καὶ ὑπεροπτικῶς φέρεται πρὸς τὸν Νέρωνα, μειράκιον ἑπτακαίδεκα ἐτῶν, ὅπερ περιφρονεῖ καὶ φονεύει αὐτήν. Ἡ μὲν ἐκλήθη ὑπὸ τοῦ Καλιγόλα θῆλυς Ὀδυσσεύς· ἡ δέ, ἄν τις ἐβούλετο νὰ συγκρίνῃ αὐτὴν πρός τινα τῶν ὁμηρικῶν ἡρώων, ὁμοιάζει τῷ Αἴαντι, ὅστις ὑπὸ κεραυνοῦ πληγεὶς καὶ ἐπὶ βράχου προσπατταλευθεὶς ὑπὸ τῆς Ἀθηνᾶς, τολμᾷ εἰσέτι νὰ προκαλῆται τὸν οὐρανόν.

Κοινὰ γνωρίσματα ἔχουσιν αἱ δύο αὗται γυναῖκες, τὴν ἀχαλίνωτον φιλοδοξίαν, τὴν ἔλλειψιν εὐλαβείας ἢ τύψεως τοῦ συνειδότος, τὴν περιφρόνησιν τῶν ἀνθρώπων, τὴν ἀδιαφορίαν τοῦ ψεκτοῦ ἢ μὴ ψεκτοῦ τῶν πρὸς ἐπιτυχίαν τοῦ σκοποῦ μέσων, τὴν φυσικὴν ὁρμὴν τὴν ὑπαγορεύσασαν αὐταῖς ὅπως παρεισαγάγωσιν εἰς τὴν αὐτοκρατορικὴν φωλεὰν τὴν ἑαυτῶν καὶ ἀπορρίψωσιν ἐκ ταύτης τὴν γνησίαν νεοττίαν, τὴν πολιτικὴν τακτικὴν τὴν κινήσασαν αὐτὰς ὅπως συγκεντρώσωσιν ἐν ταῖς χερσὶν αὐτῶν τὰς παραδόσεις τῆς ἀπολυταρχίας, τὸ προορατικὸν τὸ παρορμῆσαν αὐτὰς ὅπως ἀντιτάξωσι ταῖς ὁρμαῖς τῶν υἱῶν ἐφήμερα προχώματα, ὕπερθεν τῶν ὁποίων μετ' οὐ πολὺ τὰ συσσωρευόμενα κύματα θὰ κατακρημνισθῶσι φοβερώτερα. Κοινὴν ἔχουσιν αἱ γυναῖκες αὗται τὴν ἐπιτηδειότητα τοῦ ἐξασφαλίζειν μετ' ἀρρενωπῆς σταθερότητος τὴν ἐξουσίαν, ἡ μὲν πρώτη ἐν ταῖς χερσὶ τοῦ Αὐγούστου καὶ τοῦ Τιβερίου, ἡ δὲ δευτέρα ἐν ταῖς τοῦ Κλαυδίου καὶ τοῦ Νέρωνος. Κοινὴν ἔσχον τὴν ἀπόλαυσιν τῆς ἡδονῆς τῆς ἄνευ ἐπικουρίας καταστροφῆς τῶν ἀντιζήλων, ἡ πρώτη τῆς Ἰουλίας, τῆς ἐκδεδιῃτημένης καὶ εὐφυοῦς Ἰουλίας, ἡ δευτέρα τῆς Μεσσαλίνης, τῆς λυκαίνης Μεσσαλίνης. Κοινὸν ἔχουσιν αἱ γυναῖκες αὗται τὸ ὅτι ὑπῆρξαν αἱ ἰσχυρότεραι διάνοιαι τῆς ἐποχῆς αὐτῶν, πολλῷ ἀνώτεραι ἀναδειχθεῖσαι τῶν ἀνδρῶν κατά τε τὴν ἐπιδεξιότητα καὶ τὴν βιαιότητα τῶν παθῶν, τὸ ὅτι ὑπῆρξαν αἱ μάστιγες τοῦ αἰῶνος αὐτῶν, τοῦ προσωποποιουμένου ἐν αὐταῖς αἰῶνος, καθ' ὃν αἱ γυναῖκες αὗται διέφθειραν καὶ ἐν αὐτῷ τῷ σπέρματι τὰς πολιτικὰς καὶ οἰκογενειακὰς ἀρετάς, τὸ ὅτι ὑπῆρξαν τὰ ὑποδείγματα τοῦ ἄκρου θράσους καὶ τῆς δαιμονιώδους φιλοδοξίας, συνελόντι τὸ ὅτι ὑπῆρξαν ἡ ἐνσάρκωσις τῆς αὐτοκρατορικῆς ἐξουσίας.

(Ἐκ τῶν τοῦ Beulé)

Χριστόφ. Σαμαρτσίδης

ΑΙ ΕΝ ΤΟΥΡΚΙᾼ

ΟΡΘΟΔΟΞΟΙ ΕΛΛΗΝΙΚΑΙ ΚΟΙΝΟΤΗΤΕΣ

Ἡμεῖς οἱ Ἕλληνες ἐσμὲν τῇ ἀληθείᾳ ὁ παραδοξότερος τῶν λαῶν τῆς ὑφηλίου. Ἐὰν ἀφίνοντες κατὰ μέρος τὸν ἐθνικὸν ἐγωϊσμόν, ἀντιπαρεβάλλομεν εἰλικρινῶς τὰ προσόντα ἡμῶν πρὸς τὰ ἡμέτερα ἐλαττώματα, ἴσως θὰ ᾐσθανόμεθα καιρίως τιτρωσκομένην τὴν ἐθνικὴν ἡμῶν ὑπερηφάνειαν. Δὲν πιστεύω νὰ φρονῇ τις ὑμῶν ὅτι πρέπει νὰ παρηγορώμεθα διὰ τὸν λόγον ὅτι πολλὰ ἄλλα ἔθνη εὑρίσκονται εἰς χείρονα θέσιν. Ναὶ μέν, ἴσως εἶναι ἀληθὲς ὅτι ἐν τῇ ἡμετέρᾳ δυστυχίᾳ μεγίστην ἀνακούφισιν φέρει ἡ δυστυχία τῶν ἄλλων, ἀλλ' ἡ τοιαύτη παρηγορία εἶναι παθητική τις κατάστασις, ἰσοδυναμοῦσα πρὸς τὴν ἀδυναμίαν, τὴν ἀνικανότητα, τὴν ἔλλειψιν αὐτοβουλίας, καὶ ἀποδεικνύει ὅτι τὸ ἔθνος ἢ τὸ ἄτομον ἐκεῖνο στερεῖται ζωτικότητος καὶ εἶναι ἄξιον τῆς δυστυχίας του· τοιαύτη δέ τις παθητικὴ φυλῆς τινος κατάστασις ἀναμφίβολόν ἐστιν ὅτι θὰ ἐπιφέρῃ θᾶττον ἢ βράδιον τὴν παντελῆ καταστροφὴν καὶ ἐξαφάνισιν τῆς φυλῆς ἐκείνης· ἕνεκα τούτου εἶπον ἀνωτέρω ὅτι δὲν πιστεύω νὰ αἰσθάνηταί τις ὑμῶν ἀνακούφισιν ἐπὶ τῇ δυστυχίᾳ τοῦ ἄλλου.

Ὁ Ἕλλην στερεῖται τοῦ ἀπαραιτήτου ἐφοδίου διὰ τὸν ἐνεστῶτα βίον, στερεῖται πρακτικότητος, ὡς πρὸς τοῦτο δὲ δὲν θὰ ἔσφαλλον ἐὰν ἔλεγον ὅτι δὲν εὑρίσκεται εἰς τὸ ὕψος τοῦ ἐνεστῶτος πρακτικωτάτου αἰῶνος.

Εἶναι γνωστὸν ὁποῖα προσόντα καὶ ἡλίκον πρακτικὸν νοῦν ἀπαιτοῦσιν αἱ ἐνεστῶσαι κοινωνικαὶ συνθῆκαι, ἡ ἀέναος διὰ τὴν ὕπαρξιν πάλη· ἐν τοσούτῳ ὁ Ἕλλην ἀεροβατεῖ τὸ πλεῖστον, καὶ ἐν ᾧ πρὸς τὰ πρὸ τῆς ρινὸς αὐτοῦ ζωτικώτατα συμφέροντά του ἀδιαφορεῖ, ἐπιλανθανόμενος ὅτι ὑπεσκάφη τὸ ἔδαφος ἐφ' οὗ πατεῖ, ὅτι ἐσάπησαν τὰ θεμέλια τοῦ οἰκήματός του καὶ χρήζουσι ταχείας ἐπισκευῆς ἢ ἀνοικοδομῆς, εἰς κενὰς θεωρίας καὶ ματαίας λογομαχίας τέρπεται, εἰς αἰθέρια πετόμενος ὕψη καὶ ἐκ τοῦ ὕψους τὰ ἀνθρώπινα θεώμενος. Ἡ κατάστασις αὕτη ὑπομιμνήσκει μοι τὴν ἀλληγορίαν τοῦ Diderot, κατὰ τὴν ὁποίαν οὗτος ἔτρεμε διὰ τὸν βαθυπώγωνα γέροντα, ὅστις ἱστάμενος ἐπὶ βήμα-

τος ἐπὶ αἰχμῆς βελόνης ἐστηριγμένου, πομφόλυγας διὰ τῶν κεχηνότων μαθητῶν του εἰς τὰ νέφη ἔπεμπεν. Ὡς ὁ Diderot, οὕτω καὶ ἡμεῖς ὀφείλομεν νὰ τρέμωμεν διὰ τὰ θεμέλια τοῦ ἡμετέρου οἰκήματος, διότι, ὡς ἐν τῇ ἀλληγορίᾳ ἐκείνῃ ἡ στοὰ μετὰ τοῦ ἐν αὐτῇ γέροντος ἐξηφανίσθη ἐπὶ τῇ ἁπλῇ προσεγγίσει τῆς Πείρας, οὕτω καὶ τὸ ἡμέτερον οἴκημα μοιραίως θὰ καταρρεύσῃ, ἐὰν ἐγκαίρως δὲν φροντίσωμεν νὰ καταφύγωμεν εἰς τὸν μόνον ἀληθῆ διδάσκαλον, τὴν Πεῖραν.

Ὁ Ἕλλην εἶναι ὡς ἐπὶ τὸ πλεῖστον ἕρμαιον τῶν στιγμιαίων αὐτοῦ ἐντυπώσεων. Καὶ ἂν μὲν ἡ στιγμιαία ἐντύπωσις γεννᾷ ἐνίοτε τὸν μεγαλουργοῦντα ἐνθουσιασμόν, τοῦτο συμβαίνει σπανιώτατα ἐν τῷ βίῳ· ὡς ἐπὶ τὸ πλεῖστον, ἡ παραφορὰ τῶν στιγμιαίων ἐντυπώσεων καθιστᾷ τὸν ἄνθρωπον ἄστατον, ἐπιπόλαιον, ἄδικον, ἔνοχον ἐνίοτε καὶ φέρει ἰσχυρὰν ἀντίδρασιν εἰς τὴν ἤρεμον καὶ βραδεῖαν ἐξελικτικὴν τῆς προόδου δύναμιν. Ἐὰν ὁ Ἕλλην παρὰ τῇ λεπτῇ αὐτοῦ διανοίᾳ καὶ τῇ ἰσχυρᾷ αὐτοῦ ἀντιληπτικότητι ἐκέκτητο καὶ τὴν ἀπάθειαν καὶ τὴν ἀταραξίαν τοῦ Ἄγγλου καὶ τὴν πρακτικότητα τοῦ Ἀμερικανοῦ, ὄντως θὰ ἐμεγαλούργει.

Παρὰ τῶν ἐν Ἑλλάδι ὁμοφύλων περὶ τῶν καθ' ἡμᾶς καὶ ὑπὲρ τῶν ἑλληνικῶν ἐν Τουρκίᾳ κοινοτήτων ἐλάχιστα ὀφείλομεν νὰ προσδοκῶμεν. Ἀλλὰ καὶ θὰ ἠδικοῦμεν ἡμᾶς αὐτοὺς ἐὰν περιεμένομεν τὰ πάντα παρ' ἐκείνων, διότι ἡ πλειονοψηφία τῆς ἡμετέρας φυλῆς εὑρίσκεται ἐν τῇ Ὀθωμανικῇ Αὐτοκρατορίᾳ καὶ οὐχὶ ἐν Ἑλλάδι, ὥστε ἡμεῖς τὴν σωτηρίαν καὶ τὴν διευθέτησιν τῶν κακῶς κειμένων παρ' ἡμῶν αὐτῶν μόνον πρέπει νὰ προσδοκῶμεν. Ἐν τούτοις ἐνῷ κατατρίβομεν τὸν ἡμέτερον χρόνον εἰς ἀγόνους συζητήσεις καὶ περὶ ἀνάξια καὶ ἀνωφελῆ τυρβάζομεν, τὰ πρὸ τῶν ὀφθαλμῶν ἡμῶν σπουδαίως νοσοῦντα ἡμέτερα πράγματα θεωροῦμεν, ὡς φαίνεται, ἀνάξια τῆς ἡμετέρας προσοχῆς, καὶ ὡς κοχλίαι ἀδιαφοροῦμεν περὶ τῆς καιομένης καὶ καταρρεούσης οἰκίας ἡμῶν!

Ἐπὶ πολλὰ ἔτη διατελέσας οὐχὶ ἀμέτοχον τῶν κοινωνικῶν πραγμάτων μέλος ὀρθοδόξου τῆς Ἑλληνικῆς ἐν Τουρκίᾳ κοινότητος, ἠδυνήθην ἐκ τοῦ σύνεγγυς νὰ ἴδω καὶ μελετήσω τὴν κατάστασιν αὐτῆς, παρακολουθῶν δὲ μακρόθεν καὶ τὴν δρᾶσιν καὶ τὸν βίον καὶ ἄλλων τινῶν τῆς Αὐτοκρατορίας ὀρθοδόξων κοινοτήτων, εἶδον μετὰ μεγίστης λύπης ὅτι αἱ ἐν Τουρκίᾳ ὀρθόδοξοι κοινότητες δεινὴν νοσοῦσι νόσον καὶ ἡ νοσηρὰ αὕτη κατάστασις δεῖται συντόνου μελέτης καὶ θεραπείας. Ἀκριβῶς περὶ τῆς καταστάσεως ταύτης προτίθεμαι σήμερον νὰ ὁμιλήσω καὶ νὰ ἐπιφέρω σκέψεις τινὰς περὶ τῆς δυνατῆς θεραπείας. Καὶ δὲν

ἔχω μὲν τὴν ἀξίωσιν ὅτι εὗρον τὸ φάρμακον καὶ τὰ μέσα τῆς σωτηρίας, ἀλλ' ἀκριβῶς προέταξα τὰς ἀνωτέρω γενικὰς σκέψεις ἵνα κεντήσω τὴν φιλοπατρίαν καὶ φιλογένειαν τῶν ἁρμοδίων καὶ δώσω ὤθησίν τινα πρὸς ἀκριβεστέραν ἐξέτασιν καὶ μελέτην τοῦ ζητήματος, πιστεύω δὲ ὅτι δεόντως θὰ ἐκτιμηθῶσιν οἱ λόγοι καὶ ἡ εἰλικρίνειά μου.

Φρονῶ ὅτι εἶναι περιττὸν ν' ἀνέλθω εἰς τοὺς παρῳχημένους αἰῶνας καὶ νὰ ἐκθέσω τὴν ἱστορίαν καὶ τὰς βάσεις, ἐφ' ὧν εἰσιν ᾠκοδομημέναι αἱ ἐν Τουρκίᾳ μὴ μουσουλμανικαὶ ἐν γένει καὶ ἰδίᾳ αἱ ὀρθόδοξοι ἑλληνικαὶ κοινότητες· οἱ πλεῖστοι τῶν ἀναγνωστῶν ἔχουσιν ἀκριβῆ περὶ τούτου ἰδέαν, ἄλλως τε περὶ τούτου εἶπον ἤδη τινὰ πρό τινων μηνῶν ἐν γαλλικῷ τινι ἀνθρωπολογικῷ περιοδικῷ τῶν Παρισίων «L'Anthropologie» (1890 tome I No 6, καὶ 1891 tome II, No 1,) καὶ εἶναι περιττὸν νὰ ἐπαναλάβω τὰ αὐτά, θὰ περιορισθῶ δὲ μόνον εἰς γενικὰς περὶ τούτου σκέψεις.

Ὁ πορθητὴς ἐν τῇ πολιτικῇ αὐτοῦ ὀξυδερκείᾳ ἀντιληφθεὶς τῆς ἐκ τῆς ἁλώσεως τῆς Κωνσταντινουπόλεως δημιουργηθείσης νέας καταστάσεως, ἔχων ὑπ' ὄψει τὸ διάφορον καὶ ἐνιαχοῦ ἀσυμβίβαστον τοῦ θρησκεύματος, τῆς νομοθεσίας, τῶν ἠθῶν καὶ ἐθίμων, συνελόντι δ' εἰπεῖν, τοῦ οἰκογενειακοῦ καὶ πολιτικοῦ βίου τῶν κατακτητῶν καὶ τῶν κατακτηθέντων, ἀποσκοπῶν δὲ εἰς τὴν ὅσον οἷόν τε εὐχερῆ ἐγκαθίδρυσιν τῆς νέας δυναστείας καὶ ἐπιτυχῆ διακυβέρνησιν τῆς χώρας καὶ διὰ πολλοὺς ἄλλους πολιτικοὺς λόγους, ἐπεκύρωσε τὸ τότε ἐν ἰσχύι δίκαιον τοῦ κλήρου καὶ παρεχώρησε τῇ Ἐκκλησίᾳ καὶ τῷ ἔθνει, καθ' ὅσον ἀφορᾷ τὰ θρησκευτικὰ καὶ τὰ συναφῆ τούτοις κοινωτικὰ πράγματα, προνομίας, αἵτινες ἀναγνωρισθεῖσαι καὶ ὑπὸ τῶν μεταγενεστέρων Σουλτάνων, ἐσχάτως ἐπεκυρώθησαν καὶ ὑπὸ τοῦ νῦν εὐκλεῶς ἀνάσσοντος. Εἶναι γνωστὸν ὅτι ἐπὶ τῇ βάσει τῶν προνομιῶν τούτων τὰ κοινωτικὰ πράγματα, ἐκκλησίαι, σχολεῖα, κ.λ. αὐτοδιοικοῦνται ὑπὸ τῶν κοινοτήτων, ἀνεξαρτήτως ἀπ' ἀλλήλων ὑπὸ τὴν προεδρείαν καὶ ἐπίβλεψιν τοῦ Ἀρχιερέως ἢ τοῦ ἀντιπροσώπου αὐτοῦ. Καὶ κατὰ τοὺς παρελθόντας μὲν αἰῶνας, ὅτε ἕνεκα τῆς μεγίστης εὐσεβείας ἦν ἰσχυρὸν τὸ θρησκευτικὸν καὶ ἐθνικὸν αἴσθημα—ὄντων τούτων ἀναποσπάστως συνηνωμένων εἰς ἓν—αἱ κοινότητες στενῶς περιεσφιγμέναι περὶ τοὺς πνευματικοὺς αὐτῶν ἀρχηγούς, ἐν εἰρήνῃ καὶ σιγῇ διεῖπον τὰ κοιωντικὰ αὐτῶν πράγματα, διετήρουν σχολάς, καθ' ὅσον οἱ μικροὶ αὐτῶν πόροι ἐπέτρεπον, καὶ ἐδίδασκον εἰς τὰ τέκνα αὐτῶν τὴν πάτριον θρησκείαν καὶ γλῶσσαν. Οἱ ἄνθρωποι τῆς ἐποχῆς ἐκείνης εἶχον πλήρη συνείδησιν τῆς καταγωγῆς αὐτῶν, ὅσον δὲ κἂν τείνῃ τις πρὸς τὸν ὑλισμόν, ἢ τὸν θε-

τικισμὸν τῆς ἐνεστώσης ἐποχῆς, οὐχ ἧττον ἀδυνατεῖ ν' ἀρνηθῇ τὴν μεγίστην ἐκδούλευσιν, ἣν ἐν δειναῖς περιστάσεσιν ἡ θρησκεία παρέσχε τῷ ἔθνει, διότι ἀναντιλέκτως ἡ φιλοπατρία καὶ ὁ ἐθνισμὸς τῶν ἀμαθῶν ἐκείνων ἀνθρώπων ἐστηρίζετο, διετηρεῖτο καὶ ἐνισχύετο ὑπὸ τοῦ ζωηροῦ θρησκευτικοῦ αἰσθήματος· ἕνεκα τούτου σπανιώτατα παρετηρεῖτο ἐν ἐκείνῃ τῇ ἐποχῇ Ἕλλην τις ἐπὶ τοσοῦτον μισόκαλος, ὥστε νὰ ἐργάζηται πρὸς καταστροφὴν τῶν κοινωτικῶν καθιδρυμάτων ἢ νὰ ἐκμεταλλεύηται ἀσυνειδήτως τὴν κοινότητα ἢ κατὰ τῶν προνομίων ἐργαζόμενος καὶ παρέχων πράγματα τῇ Κυβερνήσει, νὰ ἐξαντλήσῃ τὴν ὑπομονὴν αὐτῆς. Ἀλλὰ κἂν ἔτι ἐφύετο τοιοῦτός τις ἐφιάλτης ἔν τινι κοινότητι, ἡ κοινότης τότε ἠναγκάζετο νὰ ὑποφέρῃ τὸν ζυγὸν ἀγογγύστως, ἀναμένουσα μεθ' ὑπομονῆς καλλιτέρας ἡμέρας, διότι μὴ ὑπαρχόντων ἐν ἐκείνῃ τῇ ἐποχῇ μέσων συγκοινωνίας ὅπως ἀναφερθῇ ἡ κοινότης καὶ αἰτήσηται παρὰ τῆς ἀνωτέρας ἀρχῆς προστασίαν, ἠναγκάζετο αὕτη νὰ ὑποφέρῃ τὴν τυραννίαν τοῦ ἀρχοντίσκου ἐκείνου : τοῦ «κοτζάμπαση», τοσοῦτον μᾶλλον καθ' ὅσον οὗτος ἔχαιρε βεβαίως τῆς εὐνοίας καὶ προστασίας τοῦ ἐγχωρίου «δερέ—μπεη». Καὶ πῶς ἄλλως θὰ ἠδύνατο νὰ ἐπιβάλλῃ τὴν δικτατορίαν του καὶ νὰ ἐκμεταλλεύηται καὶ φορολογῇ τὴν κοινότητα ; Ἐννοεῖται δὲ ὅτι ὁ δερέ—μπεης ἐλάμβανε πάντοτε τὴν μερίδα τοῦ λέοντος.

Ἀλλὰ καὶ ὁ ἀρχιερεὺς τῆς ἐποχῆς ἐκείνης δὲν ἦν ὁ τῆς ἐνεστώσης. Τότε ὁ ἀρχιερεὺς ἦν σχεδὸν πάντοτε πολιός τις καὶ λευκοπώγων πρεσβύτης, μετὰ σοβαροῦ καὶ ἐπιβλητικωτάτου ἤθους, πρὸς τὸ ὕψος τοῦ ὁποίου οἱ κοινοὶ τῶν βροτῶν δὲν ἠδύναντο ν' ἀτενίσωσιν εἰμὴ μετὰ βαθυτάτου σεβασμοῦ καὶ δέους, οὐδεὶς δ' ἐτόλμα ν' ἀντιλέγῃ οὔτε νὰ πράξῃ τι ἐναντίον τῆς θελήσεώς του. Ἦν οὗτος ὁ «ἅγιος γέροντας», ἢ ὁ «δεσπότης», ὅστις καὶ αὐτοῖς τοῖς ἀλλοθρήσκοις ἐνέπνεε σεβασμόν, ἐν ᾧ νῦν ὁ ἀρχιερεὺς εἶναι ὁ «Πανιερώτατος» ἢ ὁ «Σεβασμιώτατος» ἢ ἁπλῶς ὁ ἀρχιερεὺς ἢ ὁ Μητροπολίτης· ἡ ἀλλαγὴ δὲ αὕτη τῆς προσηγορίας δεικνύει ἀκριβέστατα τὴν μεταβολὴν τῆς καταστάσεως.

Εἰς τὴν μεταβολὴν ταύτην κατὰ πολὺ συνέτειναν καὶ αὐτοὶ οἱ ἀρχιερεῖς διὰ τῆς ἀπειρίας καὶ ἀνικανότητος ἐνίων τούτων. Ἐγνώρισα ἑκατοντούτη περίπου ἀρχιερέα πρὸ τριῶν καὶ δέκα ἐτῶν τελευτήσαντα. Οὗτος ἦν ὁ ἀληθὴς τύπος τοῦ «δεσπότη» τῶν παρελθόντων αἰώνων, ἦν πράγματι ἀληθὴς ἀπόστολος τοῦ Χριστοῦ. Ἐστερεῖτο παιδείας, ἀλλ' εἶχε μεγάλην καρδίαν καὶ πολλὰς χριστιανικὰς ἀρετάς. Ὁ ἐπισκεπτόμενος τὸν καλοκάγαθον τοῦτον ποιμενάρχην εὕρισκεν αὐτὸν καθήμενον ἔν τινι πενιχρῷ μοναχικῷ κελλίῳ τῆς Μητροπόλεως

καὶ νήθοντα ἢ πλέκοντα περικνημῖδας· ἐν τούτοις ὁ σεβάσμιος ἐκεῖνος πρεσβύτης εἶχεν ἀρκετοὺς πόρους καὶ ἠδύνατο νὰ ζῇ ἐν τῇ πολυτελείᾳ καὶ τῇ τρυφῇ, ὡς πολλοὶ ἄλλοι, ἀλλὰ τοὺς πόρους τούτους ἐδαπάνα ὑπὲρ τῶν σχολείων, ἐποίει ἀγαθοεργίας καὶ ἐπροίκιζεν ἀπόρους κορασίδας, ἀδιακρίτως φυλῆς καὶ θρησκεύματος. Ζωηρὰν εἰσέτι διατηρῶ τὴν ἐντύπωσιν ὅτε, ἱστάμενος ἐν τῷ μητροπολιτικῷ ναῷ παρὰ τῷ νεκρῷ αὐτοῦ, τεθειμένῳ κατὰ τὰ εἰθισμένα ἐπὶ ἕδρας καὶ περιβεβλημένῳ τὴν ἀρχιερατικὴν στολήν, ἔβλεπον τὸ ἀκατάσχετον ἐκεῖνο ρεῦμα τοῦ λαοῦ παντὸς θρησκεύματος καὶ φυλῆς προσερχόμενον μετὰ κατανύξεως καὶ βαθυτάτου σεβασμοῦ ἵν' ἀσπασθῇ τὸ ὕστατον τὴν δεξιὰν τοῦ ἁγίου ποιμενάρχου, ἔναυλος δ' ἔτι ἀντηχεῖ εἰς τὰ ὦτά μου ἡ φωνὴ τῶν Ὀθωμανίδων, αἵτινες ψιθυρίζουσαι «Ἐβλιάδηρ» — «ἅγιος εἶναι», ἐσφόγγιζον διὰ τεμαχίων βάμβακος τὰς χεῖράς του καὶ ὡς πολύτιμα περίαπτα ἔκρυπτον ταῦτα ἐπιμελῶς ἐν τοῖς κόλποις των. Ναὶ μὲν εἶχε καὶ ἐκεῖνος, ὡς πᾶς ἄνθρωπος, τὰ ἐλαττώματά του, ἅτινα προήρχοντο μᾶλλον ἐκ τῆς ἀγαθότητος καὶ τῆς ἀμαθείας του, ἀλλὰ τοὐλάχιστον κατὰ τὸ διάστημα τῆς ἐπὶ πεντήκοντα ἔτη ὑπ' αὐτοῦ ποιμάνσεως τῆς ἐπαρχίας του, αὕτη ἦν ἥσυχος, τὸ δὲ γόητρον καὶ τὸ ἀξίωμα τοῦ ἀρχιερέως διετηρήθησαν σεβαστὰ καὶ οὐδεὶς ἐτόλμησε νὰ ὑβρίσῃ, τὸ ἀξίωμα τοῦτο, ὡς κατὰ τοὺς τελευταίους χρόνους ἐπὶ σειρὰν ὅλην ἐτῶν συμβαίνει ἐν τῇ ἐπαρχίᾳ ἐκείνῃ. Δὲν θέλω διὰ τούτων νὰ εἴπω ὅτι καὶ ἐν τῇ ἐνεστώσῃ ἀλλοίᾳ ὅλως ἐποχῇ τοιούτων ἀρχιερέων ἀνάγκην ἔχομεν, οὔτε ὅτι πρέπει νὰ δοθῇ αὐτοῖς εὐρυτέρα τις ἐξουσία, οὐχί· ἀλλ' ἐννοῶ ὅτι ἑκάστη ἐποχὴ πρέπει νὰ ἔχῃ τοιούτους ἄνδρας εἰς τὰ πράγματα, οἵους αἱ σύγχρονοι κοινωνικαὶ καὶ πολιτικαὶ συνθῆκαι, ἡ ἀνάγκη καὶ ἡ πρόοδος ἀπαιτοῦσιν· ἐν ᾧ δὲ τοῦτο ἀκριβῶς συνέβαινεν ἐν τοῖς παρῳχημένοις χρόνοις, τοὐναντίον νῦν δὲν κατενοήσαμεν εἰσέτι ὁποίων τινῶν ἀνδρῶν καὶ οἵας τινὸς μορφώσεως ἀρχιερέων ἔχομεν ἀνάγκην. Τὸ ζήτημα τοῦτο, ἐξ οὗ ἐξαρτῶνται σπουδαῖα τοῦ ἔθνους συμφέροντα, πρέπει σπουδαίως νὰ μελετηθῇ. Νῦν ὡς ἐπὶ τὸ πλεῖστον ὁ ἀρχιερεὺς εἶναι ὑπερτεσσαρακοντούτης ἢ πεντηκοντούτης τις διδάσκαλος κατὰ τὸ μᾶλλον ἢ ἧττον ἐγγράμματος, λόγιος ἢ δοκησίσοφος, σχολαστικὸς ἢ φανατικός, ἀλλ' ὡς ἐπὶ τὸ πλεῖστον ἁπλοῦς μοναχὸς (οὐχὶ ὡς πρὸς τὸν βίον, ἀλλ' ὡς πρὸς τὴν ἱκανότητα), ἐστερημένος πείρας, ὀξυδερκείας καὶ διοικητικῆς ἱκανότητος, ἀγνοῶν τὰς ἀνάγκας καὶ ἀπαιτήσεις τῆς ἐνεστώσης ἐποχῆς, μὴ ἔχων ἀκριβῆ ἰδέαν τῆς κοινωνίας καὶ τῶν διεπόντων αὐτὴν νόμων, μήτε τῶν πρὸς τὴν πολιτείαν καὶ τὸ ποίμνιον αὐτοῦ σχέσεων καὶ καθηκόντων του, ἑνὶ λόγῳ ἄνθρω-

πος τῆς μονῆς ἢ τοῦ σχολείου καὶ οὐδὲν πλέον. Καὶ οὐκ ἠδύνατο ἄλλως γενέσθαι. Ἕκαστος ὑμῶν γιγνώσκει πῶς ὡς ἐπὶ τὸ πλεῖστον μορφοῦνται οἱ λειτουργοὶ οὗτοι. Πτωχός τις νέος ἐκ κώμης τινὸς προσελκύει διὰ τῆς ἐπιμελείας καὶ τῆς καλῆς διαγωγῆς του τὴν προσοχὴν ἀγαθοῦ τινος πολίτου ἢ ἀρχιερέως, ἀποστέλλεται εἰς τὴν θεολογικὴν σχολήν, περιβάλλεται τὸ ράσον, μετὰ τὴν ἀποπεράτωσιν τῶν θεολογικῶν σπουδῶν του χρηματίζει διδάσκαλος ἔν τινι κωμοπόλει ἢ καθηγητὴς ἐν τῇ θεολογικῇ σχολῇ, εἶτα ἐξαίφνης χειροτονεῖται καὶ διορίζεται ἀρχιερεύς! Βεβαίως τοιοῦτός τις ἄνθρωπος, ἀγνοῶν τὴν κατάστασιν τῶν κοινοτήτων, μὴ ἔχων ἀκριβῆ ἰδέαν τῶν οἰκογενειακῶν καὶ κοινωνικῶν ἀπαιτήσεων τῆς ἐνεστώσης ἐποχῆς καὶ στερούμενος τῆς ἀπαραιτήτου διοικητικῆς ἱκανότητος καὶ πείρας, οὐδέποτε θὰ εὐδοκιμήσῃ ἐν τῷ σταδίῳ, ὅπερ ὡς ἐπὶ τὸ πλεῖστον ἐκ φιλοδοξίας—ὡς τὸ προσιτώτερον εἰς πτωχὸν καὶ φιλόδοξον μαθητὴν—οὐχὶ ἐξ εἰλικρινοῦς κλίσεως ἐξελέξατο, αἱ δὲ προσπάθειαι τοιούτου ἀνθρώπου, κἂν ἔτι ὦσιν εἰλικρινεῖς, ἀφεύκτως θὰ ναυαγήσωσι, προσκρούουσαι βιαίως καὶ ἀποτόμως κατὰ ἐρριζωμένων ἰδεῶν καὶ τῶν ἀνενοχλήτων μέχρι τοῦδε διατελουσῶν ἕξεων τῶν εἰθισμένων νὰ σιτίζωνται ἀνεξελέγκτως ἐκ τῶν κοινωτικῶν πραγμάτων, καὶ κατὰ τῆς ἀνεξαρτησίας τῶν φιλοπατρίδων ἐκείνων πολιτῶν, τῶν ὄντων εἰς θέσιν ὡς ἐκ τῆς παιδείας ἢ τῆς πείρας αὐτῶν νὰ διακρίνωσι τὴν συμφερωτέραν τῶν πραγμάτων διαρρύθμισιν ἢ τὸ ἐπιβλαβὲς καὶ ἐσφαλμένον τῆς πορείας τοῦ ἀρχιερέως. Δὲν κατηγορῶ τῶν ἀνθρώπων τούτων· οὗτοι δὲν πταίουσιν, ἀλλὰ πταίει ὁ τρόπος τῆς ἀγωγῆς αὐτῶν, πταίουσιν οἱ εἰκῇ καὶ ὡς ἔτυχε χειροτονοῦντες αὐτούς, πρὶν ἢ πεισθῶσιν ἐὰν οὗτοι ἔχωσι τὰ ἀπαιτούμενα προσόντα καὶ ἐὰν προαλειφθέντες ἤδη διὰ μακροχρονίου πείρας, κατέχωσι τὰ διὰ τὸν κοινωνικὸν τοῦτον ἀγῶνα ἀπαραίτητα ἐφόδια. Παρακαλῶ νὰ μὴ παρεξηγηθῶσιν οἱ λόγοι μου, διότι ὁμιλῶ περὶ τοῦ γενικῶς καὶ συνήθως συμβαίνοντος, γινώσκω δὲ κάλλιστα ὅτι ὑπάρχουσι καὶ ἀρχιερεῖς ἄξιοι τῆς ἀποστολῆς αὐτῶν, ἔχοντες πάντα τὰ ἀπαιτούμενα προσόντα ἢ τὰ πλεῖστα τούτων.

Ἐγνώρισα ἀρχιερέα τινά, δραστήριον ἄλλως καὶ κάτοχον πολλῶν προσόντων, ὃν ἐὰν ἔβλεπέ τις προεδρεύοντα τῶν συνεδριῶν τῆς Ἀντιπροσωπείας τῆς κοινότητος, θὰ ἐσκέπτετο ἀμέσως ὅτι οὗτος ἠδυνάτει ἐν τῇ θέσει ἐκείνῃ ν' ἀπεκδυθῇ τὸν διδάσκαλον, ἐφαίνετο δ' ἐναργῶς νομίζων ὅτι εἶχε πρὸ αὐτοῦ μαθητὰς ὡς ἄλλοτε, καὶ ὡς τοιούτους ἐζήτει νὰ μεταχειρισθῇ παρήλικας καὶ πολιοὺς πολίτας, ἐσχηματισμένους πρὸ πολλῶν ἐτῶν καὶ ἀξέστους μὲν ἐνίοτε, ἀλλ' ἀνεξαρτήτους χαρακτῆρας.

Ἐννοεῖται βεβαίως ὅτι ἐναυάγησαν αἱ προσπάθειαί του καὶ ἠναγκάσθη νὰ δεχθῇ τὴν προταθεῖσαν αὐτῷ μετάθεσιν, πιστεύω δὲ νῦν νὰ ἐσχημάτισεν ἀρκοῦσαν πεῖραν καὶ νὰ ἤλλαξε τακτικήν, διότι, ὡς φαίνεται, ἐν τῇ νέᾳ ἐπαρχίᾳ του εἶναι ἥσυχος. Ἐπιτραπήτω μοι νὰ μὴ ἀναφέρω ἄλλα ἐπὶ τούτῳ γεγονότα, διότι ἐνδεχόμενον νὰ παρεξηγηθῇ ὁ σκοπός μου ὑπὸ τῶν λαμβανόντων ταῦτα δι' ἴδιον λογαριασμόν, ἀλλὰ φρονῶ ὅτι καὶ τὰ ὀλίγα ταῦτα ἀρκουσι νὰ δώσωσιν ὑμῖν ἀκριβῆ ἰδέαν τῆς καταστάσεως· ἔλθωμεν δὲ εἰς τὰς κοινότητας.

Εἶναι γνωστὸν ὅτι ἄλλοτε αἱ κοινότητες διῳκοῦντο – πάντοτε ἀποκλειστικῶς διὰ ἰδίων αὐτῶν πόρων—ὑπὸ τῶν ὁμογενῶν προκρίτων ἢ προὐχόντων ἑκάστης πόλεως, οἵτινες συνερχόμενοι ἐπὶ τῷ αὐτῷ, συνεζήτουν ἀταράχως καὶ ἐν εἰρήνῃ περὶ τῆς συμφερωτέρας διαρρυθμίσεως τῶν κοινωτικῶν πραγμάτων, ἐλάμβανον ἀποφάσεις, ἃς πάντες ἐσέβοντο, διενήργουν ἐράνους αὐτοὶ πρῶτοι συνεισφέροντες τὰ μεγαλείτερα ποσά, ἔκτιζον ἐκκλησίας, σχολεῖα, κ.λ. καὶ ἐν γένει ἐφρόντιζον περὶ πάντων χωρὶς ὁ λαὸς νὰ διαμφισβητήσῃ ποτὲ τὴν ἁρμοδιότητα αὐτῶν καὶ τὸ κῦρος τῶν πράξεών των. Οὗτοι, οἱ πατέρες ἡμῶν, ἐν τῇ ἁπλότητι καὶ ἀμαθείᾳ αὐτῶν, ἐμφορούμενοι ἐνθέου ζήλου καὶ ἁγνῆς φιλοπατρίας, ἐπετέλουν ἐν σιγῇ μεγάλα ἀναλόγως τῆς ἐποχῆς ἔργα καὶ ἐκληροδότησαν ἡμῖν σχολεῖα, ἐκκλησίας καὶ ἄλλα κοινωτικὰ καθιδρύματα, παρὰ τὰς δυσμενεῖς τῶν χρόνων ἐκείνων συνθήκας. Νῦν ὅμως οἱ καιροὶ μετεβλήθησαν, καὶ ἡμεῖς μετ' αὐτῶν, ἵνα εἴπω κατὰ τὸν Λατῖνον. Ἡ νεωτέρα γενεὰ μαθοῦσα, κατὰ τὸ δὴ λεγόμενον, «μερικὰ γράμματα», ἐσκέφθη ὅτι οἱ πατέρες ἡμῶν ἕνεκα τῆς ἀμαθείας καὶ ἀγραμματωσύνης των εἰσὶν ὅλως ἀναρμόδιοι νὰ διαγιγνώσκωσι τὸ ἀληθὲς συμφέρον τῆς κοινότητος καὶ ὅτι αὐτὴ κατέχει πάντα τὰ ἀπαιτούμενα πρὸς βελτίονα διοίκησιν τῶν σχολικῶν καὶ ἄλλων κοινωτικῶν πραγμάτων καὶ τεθεῖσα εἰς τὸ ἔργον ἐπὶ τῇ προφάσει τῆς καταπολεμήσεως τοῦ ἀσυμβιβάστου πρὸς τὰς κρατούσας ἀρχὰς τυράννου : «τοῦ κοτζαπασισμοῦ», ἤρξατο ὑποσκάπτουσα τὰ θεμέλια τοῦ μέχρι τότε καθεστῶτος. Ἀλλ' ὡς ἐν παντὶ λυσσώδει ἀγῶνι, ὁ σκοπὸς ἐξαγνίζει τὰ μέσα καὶ ἡ νέα γενεὰ οὐδενὸς μέσου ἐφείσθη· τηλεγραφεῖα, ταχυδρομεῖα, ἐφημερίδες—αἱ συγκοινωνίαι εἶχον ἤδη βελτιωθῆ—τὰ πάντα ἐχρησιμοποιήθησαν καί, ὡς συμβαίνει πάντοτε ἐν τοιαύτῃ ζωηρᾷ ἀντιδράσει, ἡ ὑπερβολὴ τοῦ ζήλου καὶ ἡ παραφορὰ πολλοὺς ἠδίκησε καὶ πολλάκις ἀσεβῶς προσεφέρθη. Μακρὰν τοῦ νὰ κατακρίνω τὸν τοιοῦτον ἀγῶνα, τοὐναντίον φρονῶ ὅτι οὗτος ἐπεβάλλετο ὑπὸ τῆς ἐποχῆς καὶ ἦν ἀναγκαῖος, ἀλλ' ἔπρεπεν οὗτος νὰ διεξαχθῇ μετὰ μείζονος περισκέψεως καὶ σεβασμοῦ καὶ ἐλάσσονος παραφο-

ρᾶς καὶ ἀδικίας. Ἐξ ἑτέρου αἱ συνταγματικαὶ ἀρχαὶ τοῦ αἰῶνος καὶ ἡ ἐλευθερωτέρα ἀγωγὴ ἤρξαντο ζωηρῶς ἐπιδρῶσαι ἐπὶ τῆς ἡμετέρας κοινωνίας, ἤρξαντο ἐμπνέουσαι τὴν ἀνεξαρτησίαν τοῦ χαρακτῆρος, τὴν ἀποστροφὴν πρὸς τὴν παθητικὴν κατάστασιν τοῦ ἀτόμου καὶ τὴν συναίσθησιν τῶν δικαιωμάτων καὶ καθηκόντων τοῦ ἀνθρώπου, ὥστε τὸ ἔθνος εὑρίσκετο ἐν μεταβατικῇ τινι καταστάσει, ἥτις συνεπάγει μὲν μοιραίως σφάλματα καὶ παραλογισμούς, ἀλλ' εἶναι φυσικῶς καὶ ὁ ἀναγκαῖος καὶ ἀναπόφευκτος τῆς προόδου σταθμὸς καὶ ἐξ οὗ δὲν ἐξῆλθε μὲν εἰσέτι, ἀλλὰ πάντως θὰ ἐξέλθῃ νικητής. Ἕτερόν τι ἐπελθὸν ὡς περιπλοκή τις ἔν τινι νόσῳ, ἐπέτεινε τὴν θύελλαν. Αἱ ἐν ταῖς πόλεσιν ἀρχαῖαι οἰκογένειαι τῶν προὐχόντων ἤρξαντο ἐνιαχοῦ νὰ παρακμάζωσιν, ἔνιαι δὲ τούτων εἴτε ὑπὸ τῆς ἀνάγκης εἴτε ὑπὸ τῆς φιλοχρηματίας ἀγόμεναι, ἐθεώρησαν ὅτι ὁ ἀσφαλέστερος καὶ εὐκολώτερος τρόπος τοῦ κερδαίνειν εἶναι νὰ ἐκμεταλλεύωνται τὰ κοινωτικὰ καθιδρύματα καὶ τὴν εὐπιστίαν τοῦ λαοῦ, χρώμεναι τῇ ἀπὸ πολλῶν ἐτῶν κτηθείσῃ κοινωνικῇ θέσει καὶ ἐπιρροῇ αὐτῶν, καὶ δὴ ἐπιτεθεῖσαι ὡς βδέλλαι κατὰ τῆς κοινότητος, ἀπεμύζων πᾶσαν ἰκμάδα αὐτῆς καὶ τῇ ἀνοχῇ τῶν ἐπιτοπίων ἀρχῶν ἢ τοῦ ἀρχιερέως κατήντων ἀληθὴς καὶ ἀκαταμάχητος μάστιξ τοῦ λαοῦ. Ἐκτὸς τούτου, πολλοὶ πλούσιοι σχετικῶς ἀγρόται μετῴκουν ἐκ τῶν κωμῶν καὶ ἤρξαντο ἐγκαθιδρυόμενοι ἐν ταῖς πόλεσι· φρονοῦντες δὲ ὅτι διὰ τῆς εἰς τὰ κοινωτικὰ ἀναμίξεως χειροτονούμενοι δημογέροντες, ἔφοροι ἢ ἐπίτροποι θ' ἀπέκτων τίτλους εὐγενείας, ἔχεον ἔλαιον εἰς τὴν πυρὰν καὶ ἀσμένως ἐγίνοντο ὄργανα τοῦ πλείονα ὑποσχομένου. Ὁ ἀρχιερεὺς ἐξ ἑτέρου εἴτε χάριν τῶν ἀτομικῶν συμφερόντων του, εἴτε πρὸς εὐκολωτέραν διοίκησιν τῶν κοινωτικῶν ἀναγκαζόμενος νὰ ἐπακουμβήσῃ ἐπὶ τῶν ἀρχοντίσκων τούτων : «τῶν κοτζαμπάσιδων», ἐξῆπτε τοὺς ὀπαδοὺς τῶν νέων ἰδεῶν, οἵτινες ἐρρήγνυον τὰ ἱμάτια αὐτῶν καταγγέλλοντες τὸν ἀρχιερέα ὡς συνομνύοντα μετὰ τῶν ἀρχοντίσκων κατὰ τῶν κοινωτικῶν ἢ ἐκμεταλλευόμενον τὴν ἀμάθειαν, τὴν εὐπιστίαν καὶ τὸ πρὸς τὸν ἀρχιερέα σέβας τῶν θεοσεβῶν τούτων γερόντων. Ἐὰν δ' ἐτόλμα ὁ ἀρχιερεὺς νὰ ἐπακουμβήσῃ ἐπὶ τῶν νεωτέρων, ὁ κοτζαμπασισμὸς ἦν ἀδυσώπητος. Μήπως ἦν δύσκολον νὰ συκοφαντηθῇ ἢ καὶ νὰ φωραθῇ ὁ ἀρχιερεὺς καταλύων τετάρτην ἢ παρασκευήν τινα, ἢ συνομιλῶν μετά τινος γυναικός ; Ἰδοὺ λοιπὸν οὗτος ἀνήθικος, ἀσεβὴς καὶ μονονοὺκ ὑλιστὴς καὶ ἄθεος ! Καὶ ἐκ τούτων κραυγαὶ καὶ πάταγος καὶ ἀλαλαγμὸς καὶ ἀντεγκλήσεις καὶ διαβολαὶ καὶ συκοφαντίαι καὶ εἴτι παρόμοιον. Ὡς βλέπει ἕκαστος, ἡ κατάστασις ἀφικνεῖτο εἰς τὸ ἀπροχώρητον, ἡ νόσος ἦν δεινὴ καὶ ἐδεῖτο

θεραπείας, ὡς ἀνυσιμώτατον δὲ φάρμακον νεωτερίζοντές τινες ἀρχιερεῖς παρέσχον τὸ σύνταγμα, ἤτοι τοὺς κατὰ τόπους εἰδικοὺς κανονισμούς, καθ' οὓς συγκροτοῦνται δι' ἐκλογῶν τὰ διάφορα σωματεῖα τῶν κοινοτήτων, καὶ ἰδοὺ νῦν αἱ κοινότητες παρέχουσαι τὸ θέαμα συνταγματικῶν ἡμιανεξαρτήτων συμπολιτειῶν.

Φέρε νῦν ἴδωμεν ὁποῖός τίς ἐστιν ὁ συνταγματικὸς οὗτος χάρτης. Οὗτος διαφέρει οὐσιωδῶς κατὰ τὰς κοινότητας, ἀναλόγως τοῦ πληθυσμοῦ αὐτῶν, τοῦ συμφέροντος, τῆς νομοθετικῆς ἱκανότητος τοῦ ὑποβαλόντος ἢ ἐπιβαλόντος αὐτὸν ἀρχιερέως ἢ τῶν νομοθετῶν τῆς κοινότητος, τῶν ἐπιτοπίων ἀναγκῶν ἢ ἀπαιτήσεων, τοῦ τρόπου τῆς ἀντιλήψεως τῶν πραγμάτων, κ.λ.π. Ὁ ἀρχιερεὺς ἢ ὁ ἐπίτροπος αὐτοῦ δι' ἐγκυκλίων ἀναγιγνωσκομένων ἐπ' ἐκκλησιῶν καὶ τοιχοκολλουμένων, προσκαλεῖ ἐν ὡρισμένῃ ἡμέρᾳ καὶ ὥρᾳ τὸν λαὸν εἰς γενικὴν συνέλευσιν, ἢ διατάσσει τὴν κατ' ἐνορίας ὑπὸ τὴν προεδρείαν τοῦ ἱερέως καὶ τοῦ μουκτάρη τῆς συνοικίας ἐκλογὴν τῶν Δημογερόντων ἢ τῶν 'Αντιπροσώπων τῆς κοινότητος. Ἡ ἀντιπροσωπεία συνίσταται ἀναλόγως τοῦ πληθυσμοῦ ἐξ 20, 30 ἢ 40 μελῶν. Καὶ ἀλλαχοῦ μὲν αἱ ἐκλογαὶ γίνονται ἐπὶ τῇ βάσει τῶν στεφάνων, ἀλλαχοῦ δὲ ἐπὶ τῇ βάσει τῶν ὑπὲρ τῶν σχολείων συνδρομῶν τῶν πολιτῶν—τοῦθ' ὅπερ θεωρῶ λογικώτερον, δικαιότερον καὶ συμφερώτερον—καὶ ἀλλαχοῦ ἐπικρατεῖ ἀληθὴς ὀχλοκρατία. Μετὰ τὸ πέρας τῶν ἐκλογῶν, συνέρχεται ἡ 'Αντιπροσωπεία εἰς συνεδρίασιν ὑπὸ τὴν προεδρείαν τοῦ ἀρχιερέως ἢ τοῦ ἀρχιερατικοῦ ἐπιτρόπου, καὶ συνῳδὰ τῷ ἐν ἰσχύι κανονισμῷ, εἴτε οἱ κερδίσαντες πλείονας ψήφους πρῶτοι ἐρχόμενοι 4, 5-10 ἀναγνωρίζονται Δημογέροντες, εἴτε διενεργεῖται ὑπ' αὐτῆς τῆς 'Αντιπροσωπείας διὰ δευτεροβαθμίων ἐκλογῶν ἡ ἐκλογὴ τῆς Δημογεροντίας, ἧς ὁ ἀριθμὸς τῶν μελῶν ποικίλλει ἀναλόγως τῶν φιλοδοξιῶν καὶ ἀπαιτήσεων τοῦ τόπου. Ἔν τισι δὲ πόλεσιν ὁ κανονισμὸς παρέχει τὸ δικαίωμα τοῦ προεδρεύειν ἐν ταῖς συνεδρίαις τῆς Δημογεροντίας καὶ εἰς τοὺς παρὰ τοῖς δικαστηρίοις τοῦ Κράτους καὶ τῷ ἐπαρχιακῷ συμβουλίῳ (ἰδαρὲ) ὀρθοδόξους παρέδρους. 'Εξ αὐτῆς τῆς 'Αντιπροσωπείας διὰ ψηφοφορίας διορίζονται καὶ οἱ Ἔφοροι τῶν σχολείων καὶ αἱ διάφοροι ἐπιτροπαί. Καὶ ἀλλαχοῦ μὲν ἡ 'Αντιπροσωπεία συγκαλεῖται καὶ συσκέπτεται διὰ τὰ ἐλάχιστα ζητήματα, ἀλλαχοῦ δὲ εἶναι ἁπλοῦν ἐκλογικὸν σωματεῖον, ἅπαξ τοῦ ἔτους ἢ ἐν σπανιωτάταις καὶ ἐκτάκτοις περιστάσεσι συνερχόμενον ἵνα λάβῃ τὰς εὐθύνας τὰς ὑπὸ τῶν διαφόρων σωματείων πεπραγμένων καὶ ἀνανεώσῃ τὴν ἐντολὴν αὐτῶν, ἢ προβῇ εἰς τὴν ἐκλογὴν ἄλλων προσώπων.

Ἡ διάρκεια τῶν σωματείων τούτων εἶναι διάφορος κατὰ τὰς κοινότητας, συνήθως δὲ εἶναι διετὴς ἢ μονοετής.

Καὶ τὸ σύστημα μὲν τοῦτο, δι' οὗ δίδεται κῦρος καὶ νομιμοποιοῦνται οὕτως εἰπεῖν αἱ ἐργασίαι τῶν σωματείων, θὰ ἦν ἄριστον, ἐὰν ἐφηρμόζετο εἰλικρινῶς, ἐὰν οἱ ἐπιτόπιοι κανονισμοὶ ἦσαν τελειότεροι καὶ ἐὰν ἐλαμβάνετο μείζων ὑπὸ τῶν ἁρμοδίων πρόνοια πρὸς ἀκριβῆ τήρησιν καὶ ἐφαρμογὴν τούτων· ἀλλ' ὡς νῦν ἔχουσι τὰ πράγματα, τὸ σύστημα τοῦτο δίδει ὡς ἐπὶ τὸ πλεῖστον ἀρνητικὰ ἀποτελέσματα. Οὐχ ἧττον μὴ δυνάμενοι βεβαίως νὰ ἐπανέλθωμεν εἰς τὸ ἀρχαῖον καθεστός, ὀφείλομεν νὰ μελετήσωμεν ὁποῖά τινά εἰσι τὰ τρωτὰ τοῦ νέου συστήματος μέρη καὶ νὰ θεραπεύσωμεν κατὰ τὸ ἐνὸν ταῦτα.

Καὶ ἐν πρώτοις, τὸ σπουδαιότατον μειονέκτημα τοῦ συστήματος τούτου εἶναι ὅτι δι' αὐτοῦ ἡ ἀγυρτεία καὶ ἡ ἀσυνειδησία τῶν ἐκ τῶν κοινοτικῶν σιτιζομένων εὑρίσκουσιν ἐλεύθερον στάδιον ἐνεργείας, διότι, γνωστοῦ ὄντος ὅτι ὁ φιλόπατρις καὶ εὐσυνείδητος Ἔφορος ἢ Δημογέρων οὐ μόνον οὐδὲν ὑλικὸν κέρδος προσδοκᾷ ἐκ τῆς ἀνατεθείσης αὐτῷ ἐντολῆς, ἀλλὰ τοὐναντίον καὶ κόπους καὶ χρῆμα ἐξ ἰδίων καταβάλλει, ἔχει δ' οὗτος συναίσθησιν τῆς ἀξιοπρεπείας, τῆς ἀφιλοκερδείας καὶ τιμιότητος αὐτοῦ, δὲν καταδέχεται νὰ δημοκοπῇ καὶ νὰ ἐπαιτῇ ἐν ταῖς ἐκλογαῖς παρὰ τοῦ λαοῦ ψήφους· ἐν ᾧ τοὐναντίον ὁ ἐκ τῶν κοινοτικῶν σιτιζόμενος ἔχει βεβαίως σπουδαιότατον συμφέρον νὰ δημοκοπῇ καὶ δὲν ὀκνεῖ καὶ εἰς τὰ κατώτατα στρώματα νὰ κατέλθῃ, ἐκλιπαρῶν καὶ ἐπαιτῶν ψήφους, ἐὰν δὲ οὗτος εἶναι ἐκ τῶν ἐχόντων ἐπιρροήν τινα παρὰ ταῖς ἐπιτοπίοις ἀρχαῖς, ἀναμφίβολος εἶναι ἡ ἐπιτυχία αὐτοῦ καὶ τῶν ὀπαδῶν του καὶ εὐχερὴς ὁ ἀποκλεισμὸς τῶν τιμίων πολιτῶν. Καίτοι οἱ τοιοῦτοι ἀγύρται καὶ ἀσυνείδητοι δημαγωγοί εἰσιν εὐτυχῶς παρ' ἡμῖν σπάνιοι, οὐχ ἧττον τὸ κακὸν καὶ ἐν αὐτῇ τῇ σπανιότητί του εἶναι μέγα, καὶ ἡ θεραπεία δύσκολος· ἐν τούτοις φρονῶ ὅτι ἐπιτυγχάνεται βαθμηδὸν αὕτη, ἐὰν διὰ καταλλήλου περὶ προσόντων τῶν ἐκλογέων καὶ ἐκλεξίμων κανονισμοῦ περιορισθῇ ὁ κύκλος αὐτῶν μεταξὺ τῶν εὐπόρων καὶ ἀνεξαρτήτων ὁπωσοῦν τάξεων.

Δεύτερον, οἱ κατὰ τόπους κανονισμοὶ συνταχθέντες ὑπὸ ἀναρμοδίων ἀνθρώπων εἰσὶν ἀτελέστατοι καὶ ὅλως ἀνεπαρκεῖς πρὸς τὸν σκοπόν. Καὶ ἐν ἄλλοις μὲν δὲν καθορίζεται σαφῶς ὁ τρόπος τῶν ἐκλογῶν οὔτε τὰ προσόντα τῶν ἐκλογέων καὶ ἐκλεξίμων, ἐν ἄλλοις δὲ δὲν χαράσσονται ἀκριβῶς τὰ ὅρια τῆς δικαιοδοσίας, ἡ ἁρμοδιότης καὶ τὰ καθήκοντα ἑκάστου σωματείου, καὶ ἐν ἄλλοις ἄλλαι οὐσιώδεις παρατηροῦνται ἐλλείψεις. Πρὸς θεραπείαν τοῦ κακοῦ τούτου φρονῶ ὅτι εἶναι ἀπόλυτος

ἀνάγκη νὰ συνταχθῇ καὶ ἐπικυρούμενος ὑπὸ τῶν ἐν τοῖς Πατριαρχείοις ἑδρευόντων σωμάτων νὰ ἐπιβληθῇ εἰς ὅλας ἀνεξαιρέτως τὰς ὀρθοδόξους κοινότητας ὁμοιόμορφος κανονισμός. Πρὸς τοῦτο δέον νὰ διορισθῇ ὑπὸ τῶν Πατριαρχείων συντακτικὴ ἐπιτροπὴ ἐξ εἰδικῶν καὶ ἁρμοδίων ἀνδρῶν, ἥτις λαμβάνουσα καὶ ἀντίγραφα τῶν κανονισμῶν ὅλων τῶν κοινοτήτων καὶ μελετῶσα καὶ τούτους, νὰ προβῇ εἰς τὴν σύνταξιν τοῦ γενικοῦ τούτου κανονισμοῦ, ἐν τῷ ὁποίῳ, διαιρουμένων τῶν κοινοτήτων εἰς δύο ἢ τρεῖς κατηγορίας, νὰ προβλέπωνται πᾶσαι αἱ ἀνάγκαι αὐτῶν, νὰ περιληφθῇ δὲ συνάμα ἐν αὐτῷ καὶ εἶδός τι ποινικοῦ δικαίου, καθ' ὅσον τοῦτο εἶναι ἐπιτετραμμένον τῇ Ἐκκλησίᾳ, ὅπως καταστῇ οὗτος σεβαστὸς τοῖς πᾶσι καὶ ὅπως μηδεὶς τολμήσῃ νὰ διαμφισβητήσῃ τὸ κῦρος αὐτοῦ ἢ πράξῃ τι ἐναντίον τούτου. Ἀκριβῶς δὲ τοιοῦτόν τινα γενικὸν καὶ δεόντως κεκυρωμένον κανονισμὸν θεωρῶ ὡς τὸ μέγιστον καὶ τελεσφορώτατον φάρμακον πρὸς θεραπείαν τῆς νόσου τῶν κοινοτήτων καὶ πρὸς περιστολὴν καὶ ἐξαφάνισιν τῆς ἀγυρτείας καὶ ἀσυνειδησίας καὶ ὡς τὸν μόνον μοχλὸν τὸν δυνάμενον, ἐν τῇ ἐνεστώσῃ κοινοτικῇ ἐκλύσει, νὰ ὠθήσῃ τὸ ἔθνος πρὸς τὴν πρόοδον. Σημειωτέον ὅμως ὅτι, ἕνεκα αὐτῶν τούτων τῶν προσδοκωμένων ἀγαθῶν ἀποτελεσμάτων, τοιοῦτός τις κανονισμὸς ἀπαιτεῖ ἐμβριθῆ καὶ σπουδαίαν μελέτην, μεγίστην πεῖραν, ὥριμον καὶ βαθεῖαν σκέψιν, ἐν δὲ τῇ ἐφαρμογῇ αὐτοῦ ἀκριβῆ καὶ ἀμερόληπτον ἐξέτασιν πρὸς εὕρεσιν τῆς ἀληθείας καὶ αὐστηρὰν τῶν παρανομιῶν τιμωρίαν, ὑφ' οἱουδήτινος—ἀρχιερέως ἢ πολίτου—κἂν διεπράχθη αὕτη.

Αἱ πλεῖσται τῶν κατὰ τοὺς τελευταίους χρόνους ἐν τῷ τύπῳ ἐκτυλιχθεισῶν περὶ τοιούτων πραγμάτων ἀσχημιῶν πηγάζουσιν εἴτε ἐκ τῆς αὐθαιρεσίας, τῶν ῥᾳδιουργιῶν καὶ τοῦ πολέμου ὃν κηρύττουσι κατὰ τῶν νομίμων σωματείων οἱ ἀρχοντίσκοι, ὧν δὲν στέργουσι νὰ γίνωσιν ὄργανα ταῦτα, εἴτε ἐκ τῆς αὐθαιρέτου καὶ κομματικῆς πολιτείας τοῦ ἀρχιερέως κατὰ τῶν μὴ στεργόντων νὰ γίνωσι νευρόσπαστα αὐτοῦ σωματείων· ἐκ τούτου αἱ ἀντεγκλήσεις, αἱ συκοφαντίαι καὶ τὰ παρόμοια. Καὶ ἐὰν μὲν ὁ ἀγὼν περιωρίζετο ἐντὸς τοῦ στενοῦ κύκλου τῶν κοινοτήτων, τὸ κακὸν δὲν θὰ ἦτο μέγα· ἀλλὰ δυστυχῶς τὰ πάθη ἀφηνιάζοντα ἅπαξ, ἄγουσιν εἰς ἀσυγχωρήτους ὑπερβολὰς καὶ εἰς ἀσύγγνωστα ἠθικὰ ἐγκλήματα, ἀντανακλῶντα ὀλεθρίως ἐπὶ τῶν σχέσεων τῆς Ἐκκλησίας πρὸς τὴν Πολιτείαν καὶ συντελοῦντα παρὰ τοῖς ξένοις πρὸς διαμόρφωσιν γνώμης ἥκιστα κολακευτικῆς περὶ τοῦ ἡμετέρου κλήρου καὶ τοῦ Ἔθνους. Βεβαίως ὑπάρχουσι παρὰ πᾶσι τοῖς ἔθνεσιν ἠθικοὶ κακοῦργοι δυνάμενοι καὶ τὰ ἱερώτερα καὶ τιμαλφέστερα νὰ ἐμπαίζωσι καὶ τοὺς

πατρίους βωμοὺς νὰ συλῶσιν, ἀλλὰ καὶ παρὰ τοῖς ἔθνεσιν ἐκείνοις ἡ Πολιτεία πλήττει αὐστηρῶς τὸν ἔνοχον, οὐ μὴν δ' ἀλλὰ καὶ ἡ κοινωνία συγκρατεῖ τὴν ἔνοχον ὁρμήν, ἐπισείουσα τὸ φάσμα τῆς περιφρονήσεως καὶ ἀποστροφῆς· ἐν' ᾧ παρ' ἡμῖν οἱ τοιοῦτοι, ἕνεκα τῶν κοινωνικῶν καὶ πολιτικῶν συνθηκῶν, εὑρίσκουσιν ἐλεύθερον στάδιον ἐνεργείας ἐνθαρρυνόμενοι εἰς τὸ ἄχαρι αὐτῶν ἔργον εἴτε ἐκ τῆς ἐμπράκτου ἢ σιωπηλῆς συμμετοχῆς εἰς τὸ ἔργον καὶ ἄλλων πολιτῶν, εἴτε ἐκ τῆς ἐνόχου ἀδιαφορίας καὶ ἀναλγησίας τῆς ὑγιοῦς μερίδος τῆς κοινότητος. Σημειωτέον ὅτι τοιαῦτα ἕλκη καὶ τοσαύτη δυσωδία ἐγκλείεται ἐνίοτε ἐν τῷ δημοσίῳ καὶ ἰδιωτικῷ βίῳ ἀτόμων τινῶν, ὥστε καὶ ὁ θαρραλεώτερος τῶν χειρουργῶν μετ' ἀηδίας ἀποστρέφει τὸ πρόσωπον καὶ ἀποτροπιάζεται ν' ἀναταράξῃ τοιοῦτον εἰδεχθῆ βόρβορον. Τοιοῦτοι βεβαίως ἄνθρωποι, βασιζόμενοι ἐπὶ τῆς ἀτιμωρησίας, εἰργάσθησαν δραστηρίως πρὸς κατάπτωσιν τοῦ θρησκευτικοῦ καὶ ἐθνικοῦ αἰσθήματος, πρὸς προπηλακισμὸν καὶ ἐξουδένωσιν τοῦ ἀρχιερατικοῦ ἀξιώματος καὶ πρὸς δημιουργίαν προνομιακοῦ ζητήματος. Οὐ πρὸ πολλοῦ ἐγενόμην μάρτυς λίαν λυπηρῶν σκηνῶν, αἵτινες ἀποδεικνύουσι τρανῶς ὁπόσον βαθεῖα εἶναι ἡ πληγὴ καὶ ὁπόσον ἐπικίνδυνος ἡ γάγγραινα. Ἐν μιᾷ καὶ τῇ αὐτῇ κοινότητι αἱ δύο ἀντίπαλοι μερίδες διέπραξαν ἀλληλοδιαδόχως τὰς αὐτὰς ἀσυγγνώστους πράξεις. Ὁ Κοτζαμπασισμός, μὴ δυνάμενος ν' ἀνεχθῇ τὴν ἀπότομον μέν, ἀλλὰ φιλελεύθερον κἄπως καὶ ἐννοοῦσαν νὰ λάβῃ εὐθύνας τῶν πραττομένων πολιτείαν τοῦ ἀρχιερέως, ἐκήρυξε πόλεμον ἐξοντώσεως καὶ ἠθικοῦ θανάτου κατ' αὐτοῦ, τὰ δὲ πάθη ἤγαγον μέχρι τῆς ἐπὶ παραβάσει μιᾶς τῶν δέκα ἐντολῶν κατηγορίας. Ἡ μεγάλη Ἐκκλησία ἀντὶ νὰ ἐξακριβώσῃ τὸ πρᾶγμα καὶ τιμωρήσῃ αὐστηρῶς πρὸς παραδειγματισμὸν τὸν ἔνοχον ἢ τὸν συκοφάντην, διέπραξε μέγιστον σφάλμα μεταθέσασα τὸν ἀρχιερέα, ἀκριβῶς δὲ τοῦτο ἐνεθάρρυνε τὴν ἀντίπαλον μερίδα ἵνα μεταχειρισθῇ τὰ αὐτὰ ὅπλα κατὰ τοῦ ἀντικαταστάτου αὐτοῦ, ὅστις ἠθέλησε νὰ στηριχθῇ ἐπὶ τοῦ Κοτζαμπασισμοῦ, καὶ ἐπέτυχε καὶ αὕτη τοῦ ποθουμένου, κατορθώσασα τὴν μετάθεσιν καὶ τούτου. Ἕκαστος ἐννοεῖ πόσον δύσκολος εἶναι ἡ θέσις τοῦ ἀρχιερέως ἀπέναντι τοιούτων κατηγοριῶν ἢ συκοφαντιῶν· οὗτος εἶναι, ὡς ἐκ τῆς θέσεως αὐτοῦ, πάντῃ ἄοπλος κατ' αὐτῶν. Ἀλλ' ὁσόσον μεμπτέα εἶναι ἡ διαγωγὴ τῶν κατερχομένων εἰς τοιαύτας ἀσχημίας! Οἱ ἐργάται οὗτοι τῆς ἠθικῆς δολοφονίας τοῦ ἀρχιερέως ἀμβλυωποῦσιν ἆρά γε ἐπὶ τοσοῦτον, ὥστε ν' ἀγνοῶσιν ὅτι τοῦ ἀρχιερατικοῦ ἀξιώματος—καὶ οὐχὶ τοῦ ἀτόμου—τὸ γόητρον καὶ τὴν ἀπαραίτητον ἡμῖν εἰσέτι ἠθικὴν ἐπιρροὴν ὑποσκάπτουσι καὶ καταστρέφουσιν; Ἐὰν οὗτοι εἶχον ἀρκετὴν ὀξυδέρκειαν ὥστε νὰ

παρατηρήσωσι τὸ εἰρωνικὸν καὶ χαιρέκακον μειδίαμα τὸ πλανώμενον ἐπὶ τῶν χειλέων τῶν μετ' εὐχαριστήσεως ἀκουόντων τῶν κατὰ τοῦ ἀρχιερέως ρυπαρῶν ὕθλων ξένων, θὰ κατενόουν τὴν πλάνην των καὶ ἴσως θὰ ἠρυθρίων, ἐὰν ὑπῆρχεν εἰσέτι παρ' αὐτοῖς τὸ ἀνάλογον συναίσθημα. Αἱ ἀσχημίαι αὗται, κἂν ἔτι ὦσιν ἀληθεῖς— ἄνθρωποι γάρ ἐσμεν πάντες—πρέπει ἐπιμελῶς ν' ἀποκρύπτωνται τοῦτο ἐπιτάσσει ἡ φιλοπατρία καὶ ἡ καλὴ ἀγωγή, ὁ δὲ μὴ εὐχερῶς ἐνορῶν ἐν τούτῳ σπουδαῖον τοῦ ἔθνους συμφέρον κοῦφος καὶ μισόκαλος καὶ ἀμαθέστατος ἐλέγχεται. Εἶνε περιττὸν νὰ ἐπαναλάβω ὅτι παρ' ἡμῖν τὸ θρησκευτικὸν καὶ ἐθνικὸν αἴθημα ἀποτελοῦσιν εἰσέτι ἓν καὶ τὸ αὐτὸ πρᾶγμα· καὶ εἶναι μὲν ἴσως τοῦτο κακόν, οὐχ ἧττον ὅμως εἶναι ἀληθές. Φρονῶ ὅτι νῦν ὁ ἀρχιερεὺς δὲν πρέπει νὰ κρίνηται τόσον ἀναλόγως τοῦ ἰδιωτικοῦ αὐτοῦ βίου—καίτοι εἷς ἀρχιερεύς ἐστι καὶ εἶναι ἀδύνατον νὰ χωρισθῇ ἐκ τοῦ ἀτόμου τὸ ἀξίωμα—ἀλλὰ κυρίως ἀναλόγως τῆς διοικητικῆς αὐτοῦ ἱκανότητος, τῆς εἰλικρινείας, τοῦ ὑπὲρ τοῦ ἔθνους ἐνδιαφέροντος, συνελόντι εἰπεῖν, ἀναλόγως τοῦ δημοσίου αὐτοῦ βίου. Δὲν πιστεύω νὰ ἐκλάβῃ τις ὅτι ἀπολογοῦμαι ὑπὲρ τῶν ἀρχιερέων. Δὲν διστάζω νὰ εἴπω ὅτι αἱ περὶ κοινωνίας καὶ θρησκείας ἰδέαι καὶ ἀρχαί μού εἰσιν ὅλως διάφοροι, μετριωτάτην δὲ συμπάθειαν τρέφω πρὸς τὸ ράσον, ἀλλὰ δὲν πρόκειται ἐνταῦθα περὶ θεωριῶν καὶ ἀτομικῶν ἀρχῶν καὶ συμπαθειῶν· πρόκειται περὶ σπουδαιοτάτου γενικου ζητήματος ἀφορῶντος τὸ ἔθνος καὶ ἀπαιτοῦντος ἀμεροληψίαν, αὐστηρὸν ἔλεγχον καὶ σύντονον μελέτην, πρόκειται περὶ τοῦ σχετικοῦ συμφέροντος τοῦ ἔθνους καὶ οὐχὶ περὶ γενικῶν ἀρχῶν καὶ θεωριῶν τόγε νῦν ἀνεφαρμόστων.

Ὑπάρχει καὶ ἄλλο τι, σπουδαιότερον τοῦτο. Οἱ ἄνθρωποι οὗτοι ἐκμανέντες ἅπαξ—δικαίως ἢ ἀδίκως, ἀδιάφορον—κατὰ τοῦ ἀρχιερέως, δὲν ἐννοοῦσι νὰ θέσωσιν ὅρια οὔτε φραγμὸν εἰς τὴν ὀργὴν καὶ τὰς παραφοράς των, ἀλλὰ καὶ τὸν ἀρχιερέα δὲν ὀκνοῦσι νὰ καταγγέλλωσι δι' ἀναφορῶν πρὸς τὰ Πατριαρχεῖα ἢ τὴν Κυβέρνησιν ὡς προδότην ὁτὲ μὲν τοῦ Ἔθνους, ὁτὲ δὲ τῆς Πολιτείας, καὶ τὰς προνομίας νὰ ἐπιβουλεύωνται καὶ νὰ δίδωσιν οὑτωσὶν ἀπερισκέπτως ἀφορμὴν εἰς πολιτικὰ καὶ προνομιακὰ ζητήματα. Ἐσχάτως ἔτι συνέβησαν τοιαῦται ἀκατονόμαστοι πράξεις ἔν τινι κοινότητι. Κύριός τις εἰθισμένος νὰ διαχειρίζηται ἐπὶ δεκάδας ἐτῶν πᾶσαν κοινοτικὴν περιουσίαν αὐτοβούλως καὶ ἀνεξελέγκτως, τῇ ἐνόχῳ ἀνοχῇ τῆς κοινότητος, ἐξεμάνη κατὰ τοῦ ἀρχιερέως διότι ἐτόλμησεν οὗτος νὰ αἰτήσηται παρ' αὐτοῦ τοὺς λογαριασμοὺς τῆς ὑπ' αὐτοῦ διαχειρίσεως ὅλων τῶν κοινοτικῶν καθιδρυμάτων. Ὁ κύριος οὗτος, ἔχων, ὡς φαίνεται, ἰσχυροὺς λόγους νὰ μὴ δώσῃ εὐθύνας, ἤγειρε

τρομερὰν θύελλαν κατὰ τοῦ ἀρχιερέως, δι' ἀλλεπαλλήλων ἀναφορῶν— γνωστὴ δὲ ἡ εὐχέρεια τῆς ὑφαρπαγῆς τοιούτων ἄνευ σημασίας καὶ ἐπισημότητός τινος ἐγγράφων— κατήγγειλε τὸν ἀρχιερέα ὡς ἀνήθικον, κακοήθη καὶ προδότην τοῦ Ἔθνους, τῆς Ἐκκλησίας καὶ τοῦ Κράτους, μετὰ κωμικῆς δὲ σοβαρότητος οὗτος καὶ οἱ περὶ αὐτὸν ἐκήρυξαν urbi et orbi ὅτι ἀποκηρύττουσι τὸν ἀρχιερέα, ὡσεὶ οὗτοι ἐχειροτόνησαν καὶ διώρισαν αὐτόν ! Καὶ θὰ σκεφθῇ μὲν ἕκαστος ὅτι εἶναι ἀμφίβολον ἐὰν οἱ τοιαῦτα πράττοντες ἔχωσι συνείδησιν τῶν πραττομένων καὶ ἐὰν εὑρίσκωνται ἐν ὑγιεῖ φυσιολογικῇ καταστάσει· ἐν τούτοις πρὸ τῶν ὀλεθρίων συνεπειῶν τοιούτων ἀκατανομάστων πράξεων ἐξαφανίζεται ἐκ τῶν χειλέων τοῦ φιλοπάτριδος τὸ εἰρωνικὸν μειδίαμα καὶ ὁ μᾶλλον φιλόγελως ὠχριᾷ. Τί λοιπὸν ἀπέναντι τοιαύτης αὐθαιρεσίας καὶ ὁ ἄριστος τῶν ἀρχιερέων δύναται νὰ πράξῃ, ὅταν οἱ μὲν κυβερνητικοὶ ὑπάλληλοι φρονοῦσιν ὅτι οὐδὲν συμφέρον ἔχουσι νὰ παρέχωσι τὴν συνδρομήν των καὶ ἐξ ἑνὸς ἀπαντῶντες εἰς τὰ τακρίρια τοῦ ἀρχιερέως ὅτι ταῦτά εἰσι πνευματικὰ ζητήματα καὶ δὲν δύνανται ν' ἀναμιχθῶσιν, ὑποδεικνύουσιν ἐξ ἑτέρου ὡς μόνην διέξοδον τὰ ἀστικὰ δικαστήρια τοῦ Κράτους, τὰ δὲ ἐν τοῖς Πατριαρχείοις ἑδρεύοντα σώματα δὲν λαμβάνουσιν ὑπὸ σπουδαίαν ἔποψιν τὰς ἐκθέσεις τοῦ ἀρχιερέως καὶ τὰ ἔγγραφα τῶν νομίμων σωματείων τῶν κοινοτήτων, ἢ παραπέμπουσι ταῦτα εἰς τὰς ἑλληνικὰς καλένδας ;

Τοιαύτη δυστυχῶς ἡ κατάστασις καὶ ἴσως χείρων ταύτης· ποία δὲ ἡ αἰτία ; Τοῦτο προέρχεται ἐκ τοῦ ὅτι αἱ σχέσεις τῆς Ἐκκλησίας πρὸς τὴν Πολιτείαν ἦσαν ἀσαφεῖς, καὶ δὲν καθωρίσθησαν ἀκριβῶς δι' εἰδικοῦ καὶ σαφοῦς νόμου καὶ δικονομίας τὰ ὅρια καὶ ἡ δικαιοδοσία, τὰ ἐκ τῶν προνομίων ἐκπηγάζοντα καθήκοντα καὶ δικαιώματα τῶν ἀρχιερέων καὶ τῶν κοινοτήτων καθ' ὅσον ἀφορᾷ τὰς κληρονομικὰς καὶ καθαρῶς θρησκευτικὰς καὶ κοινοτικὰς ὑποθέσεις. Μεθ' ὅσα κἂν σκέπτηταί τις, εἶναι ἀπαραίτητος ἀνάγκη ἅπαξ διὰ παντὸς νὰ καθορισθῶσι καὶ διαχαραχθῶσι ταῦτα σαφῶς καὶ δι' εἰδικοῦ νόμου, διότι ἡ ἀσάφεια αὕτη εἶναι λίαν ἐπιζήμιος ἡμῖν καὶ δημιουργεῖ ἀκαταπαύστως ζητήματα—οὐχὶ βεβαίως πρὸς ὄφελος ἡμῶν—καὶ παραλύει πᾶσαν πρὸς τὰ πρόσω πορείαν. Ἀκριβῶς δὲ ἡ ἀσάφεια αὕτη δίδει αἰτίαν εἰς μὲν ἐνίους τῶν ἀρχιερέων καὶ τῶν κοινοτήτων νὰ αἰτῶσιν— εἰς μάτην βεβαίως—πλείονα τῶν ὅσα ὀφείλουσι νὰ προσδοκῶσιν, εἰς ἐνίους δὲ τῶν κυβερνητικῶν ὑπαλλήλων νὰ ἐπιδείξωσιν ἄκαιρον καὶ ἐπιβλαβῆ εἰς τὰ γενικὰ τοῦ Κράτους συμφέροντα ζῆλον. Καὶ ἴσως μὲν νομομαθής τις θὰ ἔλεγεν ὅτι οὐδαμοῦ διορᾷ τοιαύτην τινὰ ἀσά-

φειαν· ἀλλ' ἐὰν οἱ πάντες ἦσαν τοσοῦτον καλοὶ νομολόγοι, δὲν θὰ εἴχομεν ἀνάγκην γραπτῶν νόμων καὶ ἑρμηνειῶν, ἐξ ἑτέρου δὲ εἶναι ὁμολογούμενον ὅτι οὔτε οἱ ἀρχιερεῖς οὔτε οἱ κυβερνητικοὶ ὑπάλληλοι πάντες εἰσὶ τοσοῦτον δεινοὶ νομολόγοι. . .

Ὁ Ἕλλην εἶναι ἐκ τῶν στοιχείων ἐκείνων, ἅτινα δυσκόλως ἀφομοιοῦνται. Τούτου καὶ ἐξ ἰδίας πείρας ἀντελήφθην κατὰ τὴν ἐν Ρωσσίᾳ διαμονήν μου. Ἐν ταῖς ρωσσικαῖς πόλεσιν, ἔνθα ὑπάρχει συμπαγὴς ἑλληνικὸς πληθυσμός, ἀπ' αἰώνων διατηρεῖται ἥ τε γλῶσσα καὶ ὁ ἐθνισμὸς ἀκμαῖος καὶ ζωηρός. Ὅταν λοιπὸν ἡ ἀφομοίωσις καὶ ἡ ὑπὸ τοῦ κρατοῦντος στοιχείου ἀπορρόφησις τῶν συνοίκων εἶναι τοσοῦτον δυσχερὴς ὑπὸ τοσοῦτον ὑπὲρ τοῦ πλειοψηφοῦντος λαοῦ εὐνοϊκοὺς ἕνεκα τοῦ ὁμοδόξου ὅρους, αὕτη εἶναι ἀδύνατος ἐκεῖ ἔνθα αἱ θρησκευτικαί, κοινωνικαὶ καὶ οἰκογενειακαὶ ἀρχαὶ καὶ ἰδέαι τῶν συνοίκων λαῶν διαφέρουσι τὰ μέγιστα ἀπ' ἀλλήλων. Τοῦτο βεβαίως προέρχεται ἐκ τοῦ ὅτι ὁ Ἕλλην στερρῶς ἀντέχεται τῆς θρησκείας, τῆς πατρίου γλώσσης καὶ τῶν οἰκογενειακῶν παραδόσεων καὶ εἶναι λίαν ὑπερήφανος διὰ τὴν καταγωγὴν καὶ τὴν γλῶσσάν του. Παρὰ τοῖς πλείστοις ἀνατολικοῖς λαοῖς ὁ γάμος καὶ αὐτὸ τὸ κληρονομικὸν δίκαιον, καὶ τὰ τούτοις συναφῆ ζητήματα ἔχουσι θρησκευτικὸν χαρακτῆρα καὶ διέπονται ὑπὸ θρησκευτικῶν κανόνων, εἶναι δὲ γνωστὸν ὅτι ἐπὶ τοῦ γάμου καὶ τοῦ κληρονομικοῦ δικαίου βασίζεται ἡ οἰκογένεια καὶ κατὰ συνέπειαν ἡ κοινωνία· ὥστε ὁ φρονῶν ὅτι εἶναι δυνατὸν τό γε νῦν νὰ ἐξαλείψῃ παρὰ τῷ λαῷ τὸν θρησκευτικὸν χαρακτῆρα τῶν ζητημάτων τούτων πλανᾶται, καὶ ὁ δίδων αἰτίαν τινὰ ἢ ὁπωσδήποτε συμβάλλων εἰς τοιοῦτον ἐγχείρημα οὐδὲν ἕτερον πράττει εἰ μὴ νὰ ὑποσκάπτῃ καὶ σαλεύῃ τὰ θεμέλια τῆς οἰκογενείας καὶ τῆς κοινωνίας, οὐ μὴν δ' ἀλλὰ καὶ ἀδαὴς ὅλως ἀποδείκνυται οὗτος τῆς ἱστορικῆς ἐξελίξεως τῶν ἐθνῶν καὶ τῶν διεπόντων τοὺς λαοὺς καὶ τὰς κοινωνίας νόμων. Πᾶν ὅ,τι ἠδύναντο νὰ ἐπιτελέσωσιν οἱ παρελθόντες αἰῶνες ἐπετελέσθη πρὸ πολλοῦ, νῦν δὲ ὁ πολιτικολόγος ἢ ὁ κοινωνιολόγος ὀφείλει νὰ παραδεχθῇ ὡς δεδομένα ὁριστικὰ καὶ ἀμετάβλητα τοὺς ἀριθμούς, οὓς ἡ στατιστικὴ παρέχει αὐτῷ περὶ τοῦ πληθυσμοῦ ἑκάστης φυλῆς, καὶ ἐπὶ τούτων ὡς ἐπὶ ἀμεταβλήτων βάσεων νὰ στηρίξῃ τοὺς ὑπολογισμοὺς αὐτοῦ. Ταῦτα φρονῶ ὅτι κατενοήθησαν πρὸ πολλοῦ, ὥστε ὁ ὑπάλληλος ὅστις εἴτε ἐκ κακῶς νοουμένου ζήλου, εἴτε ἐξ ἐσφαλμένης ἀντιλήψεως τῶν πραγμάτων καὶ ἀγνοίας ἤθελεν ἐπισύρει τὴν δυσαρέσκειαν φυλῆς ἢ κοινότητός τινος κακῶς θὰ ἡρμήνευε τὰς ἀγαθὰς προθέσεις τῶν ἰθυνόντων τὰς τύχας τῶν λαῶν τούτων καὶ κάκιστα ἤθελεν ἐκδουλεύσει τὴν Κυβέρνησιν αὐτοῦ.

Τοιαύτη ἡ κατάστασις τῶν ὀρθοδόξων κοινοτήτων· ἐπιτραπήτω μοι δὲ νῦν νὰ συνοψίσω ἐν ὀλίγαις λέξεσι τὰς περὶ τῆς δυνατῆς θεραπείας ἀνωτέρω ἐκτεθείσας ἰδέας μου.

Ἐν πρώτοις δέον νὰ καταβληθῇ μεγίστη προσοχὴ περὶ τὴν ἐκλογὴν τῶν ἀρχιερέων. Ὁ ἀρχιερεὺς πρέπει νὰ ᾖ πεπαιδευμένος μᾶλλον καὶ ἠθικὸς τῆς ἐνεστώσης ἐποχῆς ἄνθρωπος ἢ σχολαστικὸς διδάσκαλος, ἐγκυκλοπαιδικός τις μᾶλλον ἄνθρωπος τῆς κοινωνίας ἢ φανατικὸς φαρισαῖος τῆς μονῆς, κοινωνιολόγος μᾶλλον ἢ θεολόγος, ἄξιος τῆς ἀποστολῆς του καὶ φιλόπατρις μᾶλλον λειτουργὸς τοῦ Ὑψίστου ἢ μεστὸς τύφου καὶ ἀπότομος ἐγωϊστής, ὀφείλει νὰ ἔχῃ πεῖραν, διοικητικὸν νοῦν καὶ αὐταπαρνησίαν, πρέπει δὲ πρὸ παντὸς νὰ γιγνώσκῃ καλῶς τὰ καθήκοντα καὶ δικαιώματα αὐτοῦ ἐν σχέσει πρὸς τὴν Ἐκκλησίαν, τὴν Πολιτείαν καὶ τὴν κοινωνίαν. Πολλὰ ἴσως ἀπαιτῶ, ἀλλ' ἡ ἐνεστῶσα ἐποχὴ ἀπαιτεῖ πάντα ταῦτα καὶ πλείονα τούτων. Ἐκτὸς τούτων ἡ Μ. Ἐκκλησία δὲν πρέπει ἀνεξετάστως, δι' ἀσημάντους φωνασκίας ὁμάδος τινὸς νὰ μεταθέτῃ τὸν ἀρχιερέα· τὸ τοιοῦτον εἶναι μέγιστον σφάλμα καὶ οὐχὶ μόνον οὐδεμίαν θεραπείαν ἐπιφέρει εἰς τὰ πράγματα, ἀλλὰ τοὐναντίον ὀξύνει ἔτι μᾶλλον τὰ πάθη καὶ καθιστῶν θρασυτέραν τὴν αὐθαιρεσίαν τῶν κοινωτικῶν κομμάτων ἢ τῶν ἀρχοντίσκων, ἐπιτείνει μὲν ἐξ ἑνὸς τὴν καχεξίαν, βαρὺ δ' ἐξ ἑτέρου τραῦμα καταφέρει κατὰ τοῦ γοήτρου καὶ τῆς ἀξιοπρεπείας τοῦ ἀρχιερατικοῦ ἀξιώματος. Ὅταν διεγείρωνται τοιαῦτα ζητήματα καὶ ἀντεγκλήσεις, ἡ Μ. Ἐκκλησία ἀντὶ νὰ σιγᾷ καὶ διὰ τῆς σιγῆς αὐτῆς νὰ ἐπιτείνῃ καὶ αὐξήσῃ τὸν πάταγον, ὀφείλει ὅσον τάχιστα νὰ ἐπιληφθῇ τῆς μετὰ συντόνου ἐπιμελείας ἐξετάσεως τοῦ ζητήματος καὶ μετὰ τὴν ἀνεύρεσιν τῆς ἀληθείας, νὰ τιμωρήσῃ αὐστηρῶς τὸν ἔνοχον, εἴτε ἀρχιερεὺς εἶναι οὗτος εἴτε πολίτης. Μόνον διὰ τοιούτων αὐστηρῶν μέτρων εἶναι δυνατὸν νὰ τεθῇ τέρμα εἰς τὰς ἀσχημίας ταύτας, αἵτινες—ἐστὲ βέβαιοι περὶ τούτου—ἐξ ἀτομικῶν παθῶν καὶ ἰδιοτελείας μᾶλλον ἢ ἐκ φιλοπατρίας προέρχονται. Εἶναι δὲ ὑπερτάτη ἀνάγκη νὰ τεθῇ ὅσον τάχιον τέρμα εἰς ταύτας, διότι ἡ ὀλεθρία καὶ ἀποσυνθετικὴ αὐτῶν ἐπίδρασις ἤρξατο πρὸ πολλοῦ ἐκδηλοῦσθαι. Εἶπον ἤδη καὶ ἐπαναλαμβάνω ὅτι δὲν ἐννοῶ νὰ δοθῇ εἰς τοὺς ἀρχιερεῖς εὐρυτέρα τις ἐξουσία, διότι ἡ σύνεσις καὶ ἡ πεῖρα δυστυχῶς ἀπαιτοῦσι νὰ μὴ ἔχωμεν εἰς πάντας τούτων ἀπόλυτον ἐμπιστοσύνην, ἀλλὰ νὰ καθορισθῇ ἀκριβῶς ἡ δικαιοδοσία αὐτῶν, ἡ δὲ Μ. Ἐκκλησία νὰ πατάξῃ αὐστηρῶς τὸν ἔνοχον ἢ νὰ ἐπιμένῃ πρὸς ἱκανοποίησιν τοῦ ἀθῴου καὶ ἀδίκως συκοφαντουμένου.

Δεύτερον, εἶναι ἀπόλυτος ἀνάγκη νὰ συνταχθῇ ὁμοιόμορφός τις δι'

ὅλας τὰς κοινότητας κανονισμὸς προβλέπων καὶ ρυθμίζων τὰ πάντα: ἐκλογάς, σωματεῖα, προσόντα, καθήκοντα καὶ δικαιοδοσίαν τούτων καὶ τῶν ἀρχιερέων ἢ τῶν ἐπιτρόπων αὐτῶν, εὐθύνας, ἁρμοδιότητα, ἐκκλησιαστικὰς ποινάς, δικονομικὰς διατυπώσεις καὶ εἴτι ἄλλο.

Καὶ τρίτον, εἰ δυνατόν, νὰ διαχαραχθῶσι σαφῶς καὶ καθορισθῶσι τὰ ἐκ τῶν προνομίων ἐκπηγάζοντα δικαιώματα καὶ ἐν γένει αἱ σχέσεις τῆς Ἐκκλησίας πρὸς τὸ Κράτος, ὅπως ἀρθῇ πᾶσα ἐκ τούτων παρανόησις καὶ τεθῇ ἅπαξ διὰ παντὸς φραγμὸς εἰς τὴν ἐσφαλμένην καὶ κατὰ τὸ δοκοῦν ἑκάστῳ ἑρμηνείαν τοῦ προνομιακοῦ χάρτου. Τοῦτο, φρονῶ, ἀπαιτεῖ τὸ συμφέρον πάντων, ἡ ὁμόνοια, ἡ ἀδελφικὴ συμβίωσις τῶν διαφόρων φυλῶν τῆς Αὐτοκρατορίας, ὁ πολιτισμὸς καὶ ἡ φιλανθρωπία.

Ἐν Κερασοῦντι.

Ἀριστοτ. Γ. Νεόφυτος.

ΣΤΙΧΟΙ ΒΑΡΒΑΡΟΙ

Ο ΧΕΙΜΩΝΑΣ

Κύττα τοὺς λόφους, τοὺς κάμπους, Ἄννα μου,
Τὰ βουνά, τ' ἄνθη, τὰ δένδρα, κύτταξε,
Πῶς ἀσπρίζουν γεμάτα ἀπὸ χιόνι,
Ποῦ πυκνότατο ἀδιάκοπα πέφτει!

Τί ἀνεμοζάλη μαύρη σηκόνεται!
Ἡ ἐληαὶς λυγᾶνε, οἱ πεῦκοι, οἱ πλάτανοι.
Συνεπαίρνει κρεμνοὺς καὶ καλύβαις
Καὶ τὰ σπίτια κινιοῦνται καὶ τρίζουν.

Τὸ ἔρμο χαράβι μέσα 'ς τὴ θάλασσα
Γιὰ ἰδὲς παλεύει μὲ τ' ἄγρια κύματα,
Ποῦ τὸ σπρώχνουν 'ς τὰ ὕψη, 'ς τὰ βάθη
Καὶ μουγκρίζουν σὰν νᾶσαν θηρία.

Κρυμμένος ὁ ἥλιος σὲ πυκνὰ σύγνεφα
Δὲ θὰ προβάλῃ οὔτε καὶ σήμερα,
'Στὸ χωράφι ν' ἀρχίσῃ τ' ἀλέτρι,
Τὴν ἀξίνα τὸ χέρι νὰ πιάσῃ.

Δὲ βγαίνει ἀγάλι ἔξω ἀφ' τὴν πόρτα της
Μία τέτοια μέρα γυρτὴ γερόντισσα,
Νὰ καθήσῃ ς' τὸν ἥλιο λιγάκι
Μὲ τὴ ρόκα 'ς τ' ὁλότρεμο χέρι.

Ὦ! τί χειμώνας, Ἄννα, σκληρότατος!
Ἄσπρη ἀπὸ χιόνι θωρῶ τὴ σκέπη σου,
Καὶ 'ς τὸ δρόμο παγόνω ἀφ' τὸ κρύο
Διπλωμένος 'ς τὸ μαῦρο μου ροῦχο.

Φαίνουνται οἱ δρόμοι στρωμένοι μάρμαρο,
'Σταὶς βρύσαις, κύττα, τὸ νερὸ πάγωσε.
Κἄποιον βλέπεις ἀγάλι νὰ πηαίνῃ
Καὶ νὰ τρέμῃ ὡς τ' αὐτιὰ διπλωμένος.

Ἀπὸ τὸ κρύο ἔγυρα, ἐπάγωσα,
Τρέμει ἡ φωνή μου, τρέμουν τὰ δόντια μου
Καὶ τὸ στόμα μου, κύτταξε, ἀκόμη
Σὰ βῳδιοῦ τὸ ρουθοῦνι καπνίζει.

Δὲ σὲ γυρεύω 'ς τ' ἄστρα, 'ς τὰ σύγνεφα,
Μέσα κλεισμένος 'ς τὸ μικρὸ σπίτι μου,
Τοῦ ἔρωτά μου τὸ ὕψος δὲ φθάνει
Παρὰ μόνο τ' ἀφράτο κορμί σου.

Ἂς ἀγριέψουν οἱ ἀνέμοι, ἡ θάλασσα
Καὶ πλοῖα κι' ἀνθρώπους ἂς συνεπάρουνε,
Ἂς μὴ βγῇ πλειὰ ὁ ἥλιος 'ς τὴν κτίσι
Καὶ τὸ χιόνι τὰ σπίτια ἂς σκεπάσῃ.

Φθάνει ν' ἀνοίξῃς σ' ἐμὲ τὰ χέρια σου
Καὶ νὰ μὲ σφίξῃς μέσ' 'ς τὴν ἀγκάλη σου,
Καλοκαῖρι γιὰ μὲ θὰ προβάλῃ
Καὶ τὰ ρόδα κι' οἱ κρῖνοι θ' ἀνθίσουν.

Στέφανος Μαρτζώκης

Η ΟΡΧΗΣΙΣ

ΕΝ ΤΑΙΣ ΕΠΙΚΑΙΣ ΠΑΡΑΔΟΣΕΣΙΝ

Ἅμα τῇ πρώτῃ τῆς γεννήσεώς του ὥρᾳ ὁ ἄνθρωπος ᾐσθάνθη τὴν καρδίαν αὐτοῦ ὑπὸ πολλῶν ταραχθεῖσαν αἰσθημάτων, ἅτινα ἐκυκλοῦντο ἐν αὐτῇ, μεταβαλλόμενα ἀενάως, ὡς μετεβάλλετο καὶ ἡ φύσις, ἐν τῷ μέσῳ τῆς ὁποίας εὑρίσκετο. Τῶν πρωτίστων αἰσθημάτων, ἅτινα ἐτάραξαν τοῦ ἀνθρώπου τὴν παθαινομένην καρδίαν ἦσαν τὰ αἰσθήματα τοῦ θαυμασμοῦ καὶ τῆς ἐκπλήξεως. Εἶδεν ὁ πρῶτος ἄνθρωπος μεγάλην περὶ ἑαυτὸν τὴν φύσιν καὶ ἄπειρον· ἔστρεψε τοὺς ὀφθαλμοὺς πρὸς τὴν γῆν καὶ εἶδε δάση πυκνά, ὄρη μεγάλα, πεδία ἀπέραντα· ἔστρεψε τοὺς ὀφθαλμοὺς πρὸς τὴν θάλασσαν καὶ εἶδεν ἄπειρον τοῦ πόντου τὸ ἅλσος ἐκτεινόμενον πρὸ αὐτοῦ· ἀνέτεινεν εἰς τὸν οὐρανὸν καὶ τὸ ὄμμα του ἐχάθη εἰς τὸ κενόν, εἰς τὸ ἄπειρον. Τὰ πάντα μεγάλα περὶ ἑαυτόν, τὰ πάντα κολοσσιαῖα κατασυντρίβοντα αὐτὸν μικρόν, ἀσθενῆ, ἀπροστάτευτον. Ὁποῖα εἶναι εὔλογον τὸ μυστηριῶδες περὶ ἑαυτὸν μεγαλεῖον νὰ ἐξήγειρεν ἐν τῇ καρδίᾳ του αἰσθήματα καὶ πόσον φυσικὸν ἦτο νὰ φαντασθῇ μεγαλήτερον ὄν, διέπον πάντα τὰ περὶ ἑαυτὸν θαυμάσια καὶ εἰς τούτου τοῦ ἀπείρως μεγάλου τὴν δόξαν νὰ νομίσῃ ὅτι ὤφειλε ν' ἀφιερώσῃ πᾶσαν δύναμίν του, πᾶν δῶρον, ὅπερ εἶχε παρὰ τῆς φύσεως λάβῃ; Ἡ φύσις τῷ εἶχε δώσῃ τὴν φωνήν, καὶ αὐτὴν μετεχειρίσθη τὸ πρῶτον, ἵνα ἐξυμνήσῃ τὸ μέγα καὶ ἄπειρον ἐκεῖνο. Ἀλλ' ἡ φωνὴ ἦτο ἀσθενής· καὶ ἰσχυροποίησεν αὐτὴν δι' αὐλῶν, κιθαρῶν, κυμβάλων, τυμπάνων, ἅτινα μετὰ θορύβου καὶ ἐνθουσιασμοῦ μεγάλου ἔκρουσεν· τέλος τὸ σῶμα ἐκινήθη, τὸ πρόσωπον ἐφαιδρύνθη, οἱ πόδες ἐταράχθησαν. Οὕτως ὁ ἄνθρωπος ἐξέφρασε πᾶν ὅ,τι ἦτο δυνατὸν ὡς πρὸς ἄνθρωπον νὰ ἐκφράσῃ· ἤδη ἔψαλε καὶ ἐξύμνησε τὸ μέγα ἐκεῖνο καὶ ἄγνωστον μὲ ᾆσμα, μὲ μουσικήν, μὲ χορόν, μὲ πᾶσαν αὐτοῦ τέλος δύναμιν, μὲ πᾶν δῶρον, δι' οὗ τὸν εἶχε προικίσῃ ἡ φύσις.

Δὲν ἦσαν δὲ μόνον αἱ πρὸς ἐξύμνησιν τοῦ Θεοῦ ἀνάγκαι, αἵτινες προσεκάλεσαν εἰς ῥυθμικὴν κίνησιν τὸν πρῶτον ἄνθρωπον. Εὑρεθεὶς ἐν τῷ κόσμῳ τούτῳ ὁ ἄνθρωπος ἐν μέσῳ πολλῶν καὶ ποικίλων δυνάμεων, αἵτινες ἀενάως ἐκυκλοῦντο καὶ ἐπάλαιον καὶ ἀντικαθίστανον ἀλλήλας,

δὲν ἠδύνατο αὐτὸς νὰ τηρήσῃ ψυχρὰν καὶ ἀπαθῆ τὴν ψυχήν του πρὸ τῆς ἀενάου ἐκείνης τῶν πάντων διαδοχῆς. Πολλὰ καὶ ποικίλα συνετάραξαν τὴν καρδίαν του αἰσθήματα, ἅτινα ἤρχοντο καὶ παρήρχοντο ὅπως ἤρχετο καὶ παρήρχετο ἡ χλοάζουσα τοῦ ἔαρος ὥρα, ἀφίνουσα γυμνὴν τὴν φύσιν καὶ κίτρινον τὸ δάσος, ὅπως ἤρχετο καὶ παρήρχετο τὸ ἀγλαὸν τῆς ἡμέρας φῶς καὶ τῆς νυκτὸς τὸ σκότος, τὸ ἀνθηρὸν τῆς ἥβης κάλλος καὶ αἱ κακαὶ τοῦ γήρατος ῥυτίδες. Ὅπως ἡ θάλασσα περὶ ἑαυτὸν ἦτο ἤρεμος ἢ ἐξηγριωμένη, ὁ οὐρανὸς αἴθριος καὶ φαιδρὸς ἢ σκοτεινὸς καὶ σκυθρωπός, ὁμοίως καὶ τῆς καρδίας του αἱ χορδαὶ δὲν ἦσαν πάντοτε ἀτάραχοι καὶ ἄφωνοι, ἀλλ' ἐταράχθησαν ὑπ' αἰσθημάτων ὀργῆς καὶ πρᾳότητος, μίσους καὶ ἀγάπης, χαρᾶς καὶ λύπης. Ἐπρώτευον δέ, ὡς εἰκός, ἀναλόγως τῶν διαφόρων τοῦ βίου περιστάσεων, ἡ χαρὰ καὶ ἡ λύπη, αἰσθήματα, ἅτινα συνεγεννήθησαν οὕτως εἰπεῖν τῷ ἀνθρώπῳ, ἅτινα παρακολουθοῦσιν αὐτὸν μέχρι τοῦ τάφου, ἀλληλοδιαδόχως ταράσσοντα τὴν καρδίαν αὐτοῦ καὶ κυκλούμενα ἐν αὐτῇ, ἵνα κατὰ Σοφοκλῆ εἴπω, ὅπως τῆς Ἄρκτου αἱ στροφικαὶ ὁδοὶ ἐν τῷ οὐρανίῳ αὐτῆς θόλῳ [1].

Ἐκ πάντων τῶν διαφόρων τούτων αἰσθημάτων παρήχθησαν κινήσεις ἢ φθόγγοι, ἐφ' ὧν ἀντεναχλάσθη ἡ ἐσωτερικὴ τοῦ ἀνθρώπου κατάστασις καὶ δι' ὧν ἐξεδήλωσεν οὗτος τὰ κινοῦντα τὴν καρδίαν αὐτοῦ πάθη. Ἐκ τῶν κινήσεων παρήχθη ἡ ὄρχησις, ἐκ τῶν φθόγγων ἡ μουσικὴ καὶ ἡ γλῶσσα. Καθ' ὅσον δὲ τὰς χορδὰς τῆς καρδίας ἐκίνει χαρὰ ἢ λύπη, τὸ ᾆσμα τοῦ ἀνθρώπου ἦτο φαιδρὸν καὶ εὐχαριστήριον ἢ πένθιμον καὶ παραπονητικόν· ὁμοίως καὶ ὅταν ὠρχεῖτο, οἱ ὀφθαλμοὶ ἤστραπτον ἢ ἐσβέννυντο, αἱ παρειαὶ ἐφαιδρύνοντο ἢ ἐσκυθρώπαζον, αἱ χεῖρες ἀνεγείροντο μετὰ χαρᾶς καὶ ὁρμῆς ἢ ἔπιπτον μετ' ἀνίας καὶ χαυνώσεως [2].

Ταῦτα ἐάν τις λάβῃ ὑπ' ὄψιν, θὰ ἐξηγήσῃ εὐκόλως τὴν παλαιότητα τοῦ ᾄσματος καὶ τῆς μουσικῆς καὶ τῆς ὀρχήσεως καὶ θὰ ἐννοήσῃ διὰ τί καὶ αἱ τρεῖς αὗται πρακτικαὶ ἢ μουσικαὶ τέχναι ἐχρησίμευσαν τὸ κατ' ἀρχὰς πρὸς ἐξύμνησιν τοῦ θεοῦ καὶ ὑπηρεσίαν τῆς λατρείας αὐτοῦ. Ἐξ ἐσωτερικῆς λοιπὸν τὸ πρῶτον ἀφορμηθεὶς αἰτίας ἐχόρευσεν ὁ ἄν-

[1] Σοφ. ἐν Τραχ. 130 ἐφ.

«. . . ἀλλ' ἐπὶ πῆμα καὶ χαρὰ
πᾶσι κυκλοῦσιν, οἷον ἄρκτου στροφάδες κέλευθοι».

[2] Ὁ Πλάτων (Νόμ. 7. 815) λέγει: ὅταν αἱ ἡδοναὶ εἶναι μείζονες εἰκὸς καὶ αἱ κινήσεις ὅτι εἶναι μείζονες, ἐὰν δ' ἐλάττονες αἱ ἡδοναί, καὶ αἱ κινήσεις ὁμοίως.

θρωπος [1]· καὶ τὸν χορόν του αὐτὸν ἐθεώρησε κατάλληλον νὰ προστεθῇ τοῖς ἄλλοις μέσοις, δι' ὧν ἐξύμνει τὸν θεόν του. Τοιαύτη εἶναι ἡ ἀρχὴ τῆς ὀρχήσεως ἐν παντὶ λαῷ, τοιαύτην εὑρίσκομεν αὐτὴν μάλιστα ἐν τῷ ἑλληνικῷ λαῷ, ἐὰν ἐξετάσωμεν τὰς εἰδήσεις, αἵτινες διεσώθησαν ἐν ταῖς ἐπικαῖς καὶ μυθικαῖς αὐτοῦ παραδόσεσιν.

Ἦτο, λέγει ὁ Hermann [2], ὁ χορὸς τοσοῦτον ἀρχαιότερος ἐν τῇ τῶν Ἑλλήνων λατρείᾳ, καθ' ὅσον ἐν αὐτῷ τὸ κατ' ἐξοχὴν πλαστικὸν τοῦ λαοῦ τούτου πνεῦμα εὕρισκε τὸ ἄριστον μέσον πρὸς πλήρη καὶ τελείαν τοῦ θρησκευτικοῦ αὐτοῦ αἰσθήματος ἐκδήλωσιν. Οὐδὲν φυσικώτερον τούτου. Ἡ τῶν Ἑλλήνων λατρεία ἦτο φαιδρὰ καὶ ἀπέπνεε τῆς νεότητος τὴν ζωὴν καὶ τὴν δρόσον, τὸ δὲ πάνθεον αὐτῶν ἦτο πάνθεον μᾶλλον τῆς φαντασίας ἢ τοῦ νοῦ· αἱ τῶν Ἑλλήνων ἱεροπραξίαι δὲν εἶχον οὔτε τὸ μυστηριῶδες τῶν παλαιῶν τῆς Ἀνατολῆς λαῶν, οὔτε τὸ σοβαρὸν τῶν Ρωμαίων, οὔτε τὸ σκαιὸν τῶν ἄλλων ἀγρίων λαῶν, ὡς Γαλατῶν καὶ Γερμανῶν, οὔτε τὸ σεμνὸν τῶν Χριστιανῶν. Ὁ Ὄλυμπος τῶν ἀρχαίων θεῶν οὔτε ὑπὸ ἀνέμου τινάσσεται οὔτε ὑπ' ὄμβρου βρέχεται, οὔτε ὑπὸ χιόνος λευκαίνεται, ἀλλὰ αἰθρία ἀνέφελος περιστέφει αὐτὸν καὶ λευκὴ καταυγάζει ἡ αἴγλη [3]· ἐν ᾧ τὸ ὄρος Σινᾶ, εἰς ὃ καταβαίνει ὁ Θεὸς τῶν Χριστιανῶν, περικαλύπτει νεφέλη καὶ ζόφος καὶ ἀστραπαὶ καὶ γνόφος πυρός [4]. Ἀνάλογος μὲ τὸν φαιδρὸν καὶ γαλήνιον βίον, ὃν διῆγον ἐπὶ τοῦ Ὀλύμπου οἱ θεοί, ἦτο καὶ ἡ λατρεία αὐτῶν ἐπὶ τῆς γῆς. Ἦσαν διὰ τοὺς Ἕλληνας ἡμέραι χαρᾶς καὶ ἀναπαύλας ἀπὸ τῶν τοῦ βίου φροντίδων, ὡς λέγει καὶ ὁ Στράβων [5], αἱ ἡμέραι ἐκεῖναι, καθ' ἃς

[1] Ὁ Σοφοκλῆς (ἐν Αἴαντι 700) τὰ ἐνθουσιώδη τοῦ Βάκχου ὀρχήματα καλεῖ «αὐτοδαῆ». Ὁ δὲ Πλάτων (Νόμ. 2, 653) λέγει ὅτι «τὸ νέον τοῖς τε σώμασι καὶ ταῖς φωναῖς ἡσυχίαν ἄγειν οὐ δύναται, κινεῖσθαι δὲ ἀεὶ ζητεῖ καὶ φθέγγεσθαι, τὰ μὲν ἀλλόμενα καὶ σκιρτῶντα, τὰ δὲ φθεγγόμενα πάσας τὰς φωνάς». Τοιοῦτον πρέπει νὰ θεωρήσωμεν καὶ τὸν πρῶτον ἄνθρωπον.

[2] *Hermann—Stark*. Gotth. Alterth. d. Griech. σ. 76.

[3] Ὅμηρ. δ. 44.

[4] Ἐξόδ. ιθ'. 16—18.

[5] Στράβ. Α. 717. Εἶναι ὡραῖον τὸ χωρίον τοῦ Στράβωνος «Οἱ Ἕλληνες, λέγει, μετ' ἀνέσεως ἑορταστικῆς φιλοῦσι νὰ κάμνωσι τὰς ἑορτάς των, ἥτις «ἀπάγει τὸν νοῦν ἀπὸ τῶν ἀνθρωπίνων ἀσχολημάτων» καὶ μετὰ μουσικῆς, ἥτις «περὶ ὄρχησιν οὖσα καὶ ρυθμὸν καὶ μέλος ἡδονῇ τε ἅμα καὶ καλλιτεχνίᾳ πρὸς τὸ θεῖον ἡμᾶς συνάπτει...». Καλῶς ἔχει λεχθῇ, ὅτι οἱ ἄνθρωποι μιμοῦνται τοὺς θεοὺς καὶ ὅτι τότε πρὸ πάντων μιμοῦνται αὐτούς, ὅταν εὐεργετῶσιν, εὐεργετοῦσι δὲ περισσότερον, ὅταν εὐδαιμονῶσι· διὰ ταῦτα καὶ εἰς χαρὰν καὶ εἰς ἑορτὴν καὶ εἰς φιλοσοφίαν ἐτράπησαν οἱ Ἕλληνες».

συνήρχοντο περὶ τὸν βωμὸν τοῦ θεοῦ καὶ ἑώρταζον αὐτόν. Οὕτως ἀντελαμβάνετο τῶν ἑορτῶν τῶν θεῶν ὁ φαιδρὸς ἐκεῖνος λαὸς καὶ τὴν ἀντίληψιν ταύτην κάλλιστα ἐκφράζει ὁ Πλάτων, ὅταν λέγῃ, ὅτι οἱ θεοὶ οἰκτείραντες τὸ ἀνθρώπινον γένος διὰ τὰς λύπας αὐτοῦ, ἀναπαύλας ἐτάξαντο τῶν πόνων τὰς τῶν ἑορτῶν διαδοχάς[1]· ἡ ἀντίληψις αὕτη ἔκαμεν ὥστε ἐν τῇ τῶν θεῶν λατρείᾳ ἀφειδῆ νὰ ποιήσηται χρῆσιν ὁ Ἕλλην καὶ τοῦ ᾄσματος καὶ τῆς μουσικῆς καὶ τοῦ χοροῦ[2]. Ἦτο δὲ καὶ αὕτη νομίζω, μία τῶν αἰτιῶν, δι' ἣν τοσοῦτον τὰς τέχνας ταύτας ἠγάπησαν οἱ Ἕλληνες καὶ εἰς τοιοῦτον ἀνέφικτον ὕψωσαν σημεῖον, ἵνα ὡς οἷόν τε τελειότερον ἑορτάσωσι τοὺς θεούς των.

Θρησκευτικὴ ἦτο ἡ ὄρχησις παρὰ τοῖς παλαιοῖς τῆς Ἀνατολῆς λαοῖς, θρησκευτικὴ καὶ παρ' Ἑβραίοις[3] (ἐν τοῖς Ψαλμοῖς: αἰνεῖτε τὸν Κύριον ἐν χορῷ καὶ τυμπάνῳ)· τοιαύτη εἶναι καὶ παρὰ τοῖς πλείστοις τῶν ἀγρίων σήμερον. «Ὁ χορὸς λέγει ὁ Réville, χρησιμεύων παρὰ τοῖς ἀγρίοις εἰς τὸ νὰ παριστάνωσιν αὐτὴν τὴν θεότητα, τὸν βίον καὶ τὰ ἔργα αὐτῆς εἶναι ὁ παλαιότατος τρόπος τῆς λατρείας, ἐνίοτε εἶναι εἶδος ἱερᾶς μιμητικῆς παραστάσεως, ἐκφραζούσης τὴν σκέψιν, τὴν βούλησιν τοῦ λατρεύοντος»[4].

Ἐν ταῖς χρυσαῖς ἐπικαῖς παραδόσεσι τοῦ Ἑλληνικοῦ λαοῦ, αἵτινες διέσωσαν ἡμῖν τὴν ἀνάμνησιν βίου ἡσύχου καὶ ἀνεφέλου, οὗτινος τὸ ρεῦμα οὐδ' ἡ ἐλαχίστη ἐτάραξε ρυτίς, ἐν τῷ κόσμῳ ἐκείνῳ, ὅστις δεικνύει αἰωνίως εἰς ἡμᾶς μειδιῶσαν τὴν μορφὴν αὐτοῦ τὴν νεαράν, τύπον παιδικῆς ἀμεριμνησίας, τίς ἀμφιβάλλει, ὅτι ἡ ὄρχησις κατέχει εὐρυτάτην θέσιν; Αἱ εἰς τὴν ὄρχησιν, τὴν προσφιλῆ τῆς νεότητος διατριβήν[5], ἀναφερόμεναι τοῦ ἔπους παραδόσεις εἶνε αἱ μάλιστα πάντων ἀποπνέουσαι τὴν δρόσον τῆς νεότητος τῆς γῆς, ἐν αἷς κάλλιστα ἀποτυπόνεται κόσμος, τοῦ ὁποίου τὸ αἴθριον μέτωπον οὐδὲν ἐσκυθρώπασε νέφος, ὅστις

[1] Νόμ. 2. 653. C. πρβλ. 665. A. 7 799, 814.

[2] Τὸ πρῶτον καὶ ἀρχαιότατον ἀγώνισμα, λέγει ὁ Παυσανίας (12, 7, 2), ἐφ' ᾧ οἱ ἄνθωποι ἔθεσαν ἆθλα, ἦτο ν' ᾄσωσιν ὕμνον εἰς τὸν θεόν· πρβλ. Servius ἐν Virg. Ecl. 5. 73. «Nullum patres nostri partem corporis esse voluerunt quae non sentiret religionem. Συνήθης δὲ ἡ φράσις «θεὸν χορεύειν» deum choreis celebrare (παραδείγματα παρὰ Βερναρδάκῃ ἐν Φοινίσ. σ. 357).

[3] *Bergier* Diction. de théologie τόμ. γ', σ. 430.

[4] *Réville* Les religions des peuples sauvages, τόμ. β', σ. 251, 267. Ὁ Ὀττεντότος λέγει περὶ τοῦ συμπολίτου του, ὅστις ἐγένετο χριστιανός: «δὲν χορεύει πλέον» (σ. 272).

[5] Ὁ Ἀριστοφάνης καλεῖ τὴν ἥβην «χοροποιόν».

ἀπέλαυε τοῦ βίου, ἐν χαρᾷ ἀνεφέλῳ, ἐν ᾄσμασι καὶ συμποσίοις καὶ ἑορταῖς τὰς νεαράς του καταναλίσκων ἡμέρας.

Οἱ κάλλιστοι δὲ καὶ οἱ πλεῖστοι χοροὶ οἱ ἐν ταῖς παραδόσεσιν ταύταις μνημονευόμενοι δεικνύουσι τὴν θρησκευτικὴν τοῦ χοροῦ ἀφορμὴν εἴτε πρὸς τιμὴν θεοῦ τινὸς ὑπὸ τῶν πρώτων ἐκτελούμενοι ἀνθρώπων, εἴτε καὶ ὑπὸ τῶν θεῶν αὐτῶν ἐν τῷ οὐρανίῳ ἀσκούμενοι δώματι. Τὴν πρώτην δὲ θρησκευτικὴν ὄρχησιν ἐτέλεσαν οἱ ἄνθρωποι στρεφόμενοι περὶ τὸν βωμὸν τοῦ θεοῦ, ἐφ' οὗ ἐκαίοντο τὰ ἱερεῖα· μηδὲ ἠδύνατό τις νὰ φύγῃ τὸν κυκλικὸν τοῦτον χορόν, ὅπως καὶ ἡ Ἱππὼ δὲν ἠρνήθη ἀκλαυστεὶ περὶ τὸν βωμὸν τῆς Ἀρτέμιδος κυκλικῶς νὰ χορεύσῃ [1]. Αἱ πολεμικαὶ Ἀμαζονίδες ὑπὸ κορμὸν φηγοῦ ἱδρύσαντο ἐν τῇ παραλίᾳ τῆς Ἐφέσου εἴδωλον τῆς Ἀρτέμιδος καὶ περὶ τοῦτο ὠρχήσαντο ἐνόπλως μετὰ τῶν ἀσπίδων αὐτῶν «κύκλῳ στησάμεναι εὐρύχωρον χορόν»· λιγεῖαι δὲ καὶ λεπταὶ σύριγγες συνώδευον τοὺς ἰσχυρῶς κρούοντας τὸ ἔδαφος πόδας, ὧν ἡ ἠχὼ ὡς καὶ ἡ τῶν ἐπιψοφουσῶν φαρετρῶν ἔφθανεν εἰς τὰς Σάρδεις καὶ εἰς τὸν Βερεκύνθιον νομόν [2]. Οἱ δὲ ἑλκεχίτωνες Ἴωνες ἀθροιζόμενοι ἐν Δήλῳ μετὰ γυναικῶν καὶ παίδων τέρπουσι τὸν ξανθὸν θεὸν καὶ ὑμνοῦσι μὲ πυγμαχίαν, χορὸν καὶ ᾆσμα· εἶναι δὲ ὁ χορὸς αὐτῶν κυκλικὸς περὶ τὸν βωμὸν τοῦ θεοῦ [3]. «Ἤθελες νομίσει, λέγει ὁ ποιητὴς τοῦ Ὁμηρικοῦ ὕμνου, αὐτοὺς ἀθανάτους καὶ ἀγήρως· διότι ὅλων ἤθελες ἰδῆ τὴν χάριν καὶ τὴν καρδίαν σου ἤθελες τέρψῃ βλέπων τοὺς ἄνδρας καὶ τὰς καλλιζώνους γυναῖκας». Ἀληθῶς ἀθανάτους καὶ ἀγήρως βλέπομεν πρὸ τῶν ὀφθαλμῶν μας τοὺς καλοὺς ἐκείνους χοροὺς τῶν ἐπικῶν παραδόσεων, ἀθάνατον καὶ ἀγήρω βλέπομεν πρὸ τῶν ὀφθαλμῶν μας παρουσιαζομένην τὴν δροσερὰν ἐκείνην νεότητα τοῦ κόσμου.

Ἐκ τοιούτων «κυκλίων παρθενίων χορῶν» ἥρπασεν ὁ θεὸς τοῦ Ἅδου τὴν καλὴν Κόρην· ἐτηρήθη δ' ἴσως ἡ ἀνάμνησις τῶν κυκλίων ἢ κυ–

[1] Καλλίμ. Ὕμν. ἐν Ἄρτ. 267.

[2] Καλλίμ. ἔνθα ἀν. 236 Evant. et Donat. Comm. com. 4. «chorus circa ares fumantes nunc spatiatus nunc consistens nunc revolvens cum tibicine concinebat». «Ἀμφὶ δασμένοις μηροῖς εὐρὺν χορὸν ἐστήσαντο» Ἀπολ. Ῥόδ. Ἀργ. 6. 701. πρβλ. Α. 531. Ὁμήρ. Ἰλ, Π. 183.

[3] Παρ' Εὐριπ. Ἰφιγ. ἐν Αὐλ. ἐρωτᾷ ἡ Ἰφιγένεια: Στήσομεν ἄρ' ἀμφὶ βωμόν, πάτερ χορούς ; (στ. 676) πρβλ. Ἡρ. Μαιν.στ. 687. «Παιᾶνα μὲν Δηλιάδες—ὑμνοῦσ' ἀμφὶ πυρὰς τὸν—Λατοῦς εὔπαιδα γόνον—εἱλίσσουσαι καλλίχορον»· πρβλ. Θέογν. 773—779.Περὶ τοῦ ἑλίσσω μετ' αἰτιατ. εἰς δήλωσιν τοῦ «περιχορεύων σέβω» ὅρα τὰς σοφὰς παρατηρήσεις τοῦ κ. *Δ. Βερναρδάκι* ἐν Εὐριπ. Φοιν. σ. 327 ἑφ.

κλικῶν χορῶν, οἷοι κατὰ τὰς πρώτας τοῦ κόσμου ἡμέρας ἐξετελοῦντο ἐν τοῖς κυκλίοις τοῦ Διονύσου χοροῖς· τοιοῦτος δ' εἶναι ὁ χαρακτὴρ καὶ τῶν ὡραίων μας ἐθνικῶν ὀρχήσεων.

Τοὺς κυκλίους τούτους χοροὺς δυνάμεθα ἴσως οὐχὶ ἄνευ λόγου νὰ συνδέσωμεν πρὸς τοὺς ἀστρονομικοὺς τῶν παλαιῶν λαῶν χοροὺς καὶ ἐκ τούτων νὰ ὑποθέσωμεν ὅτι παρήχθησαν. Ἐξηγοῦμαι. Ἀπὸ χρόνων παλαιοτάτων καὶ ἄλλοι λαοὶ καὶ δὴ καὶ οἱ Ἕλληνες ἀντελήφθησαν τοῦ δρόμου τῶν οὐρανίων σωμάτων ὡς χοροῦ ὑπ' αὐτῶν ἀσκουμένου ἐν τῷ οὐρανίῳ θόλῳ. Εἰς ταύτην δὲ τὴν ἀντίληψιν συνετέλεσεν ἡ πίστις, ὅτι ὁ Βάκχος κατὰ πᾶσαν νύκτα [1] μετὰ τῶν ἑαυτοῦ προπόλων Σειληνῶν, Σατύρων, Βάκχῶν, Ληνῶν, Θυιῶν, Μιμαλλόνων, Ναϊάδων, Νυμφῶν, Τιτύρων «πάννυχος» χορεύει ὑπὸ τὰς τῶν ἄστρων αὐγάς· ἐντεῦθεν ὁ εὐφάνταστος ἑλληνικὸς λαὸς δὲν ἐδίστασε νὰ εἴπῃ, ὅτι τὰ ἄστρα ἐλάμβανον μέρος εἰς τὰς ἐνθουσιώδεις καὶ μανικὰς ἐκείνας ὀρχήσεις, ὀρχούμενα καὶ ταῦτα ἐν τῷ οὐρανῷ, ὅπως ὠρχεῖτο καὶ ὁ Βάκχος ἐν τῇ γῇ· ἡγεμὼν δὲ τοῦ χοροῦ ἐν τῷ οὐρανίῳ θόλῳ εἶναι ἡ σελήνη [2]. Ἐπειδὴ δὲ κυκλικοὺς ἐφαντάζοντο τοὺς τῶν ἄστρων χοροὺς πιθανόν, ὅτι διὰ τοῦτο καὶ κυκλικοὶ ὑπῆρξαν οἱ πρῶτοι χοροὶ τῶν Ἑλλήνων. Οἱ Αἰγύπτιοι, Ἰνδοί, Σῖναι εἶχον χοροὺς ἀστρονομικούς, ἐν οἷς διὰ ποικίλων καὶ εὐστρόφων κινήσεων παρίστανον τὰς οὐρανίας τῶν ἄστρων πορείας καὶ τὴν ἁρμονίαν τῶν κινήσεων

[1] Ἐντεῦθεν ὁ Βάκχος καλεῖται ἄγρυπνος, ἀκοίμητος, νυκτιπόλος, νυκτιφανής, νυκτήριος, νυκτέλιος, λαμπτήρ, Nocturnus· ὁ Ὀρφ. ὕμν. ὁμιλεῖ περὶ «νυκτερίων χορῶν »δι' ὧν ἡ Ἵππα, ἡ τοῦ Βάκχου τροφός. τιμᾷ αὐτὸν (69. 3). Διὰ δὲ πρὸς τὴν ὄρχησιν ἀγάπην καλεῖται ὁ Βάκχος φιλοχορευτής, χορευτής, χορομανής, χοροίκτυπος, χοροπλεκής, χοροπλέκτης, χοροτερπής. Ἄγαλμα τοῦ Βάκχου ὀρχουμένου, ὡς δεικνύει τὸ κολπούμενον ἔνδυμα, ὅρα παρὰ Visconti Musée Pio Clementin τόμ. ϛ'. Ἡ πίστις δ' εἰς συμμετοχὴν τοῦ χοροῦ τοῦ Βάκχου τῶν ἄστρων προῆλθεν ἐκ τῆς ἀντιλήψεως, ὅτι ἐπὶ τῇ προσελεύσει θεοῦ τινός, ἡ γῆ τρέμει καὶ ἡ θάλασσα κινεῖται καὶ τῆς θαλάσσης τὰ θηρία ἅλλονται ἐκ τῆς χαρᾶς. (Ὁ Εὐριπ. λέγει : αὐτίκα πᾶσα γᾶ χορεύσει, Διὸς δ' ἀστερωπὸς ἀνεχόρευσεν αἰθήρ, χορεύει δὲ σελάνα· ὅρα Lobeck καὶ Schneidewin εἰς Εὐρ. Ἀντιγ. 146).

[2] Ὁ Μένανδρος προσφωνεῖ τὸν Ἀπόλλωνα «πᾶσαν χώραν καὶ πόλιν καὶ πᾶν ἔθνος διέπεις καὶ καθ' ἅπερ τὸν οὐρανὸν περιχορεύεις περὶ σεαυτὸν τοὺς χοροὺς τῶν ἄστρων» (Ρητ. ψ. 329). Ὁ Βάκχος παρὰ Σοφ. καλεῖται χορηγὸς τῶν ἄστρων τῶν πῦρ πνεόντων. Καὶ οἱ σοφώτατοι δὲ παρατηροῦντες «τὴν τῶν ἀστέρων πορείαν φυλάττουσαν δρόμον ἁρμονίᾳ τινὶ καὶ θείῳ δρόμῳ χωροῦσαν πάλιν ἐκάλεσαν ὄρχησιν» (Λιβάν. ὑπ. ὀρχ. 351). Πρβλ. «ἄστρων αἰθέριοι χοροὶ» (Εὐρ. Ἠλ 467) «ἀμφίδρομοι ἀστέρων ἕλικες» (Ἀνθολ. ψ. 577)· «ἐγκυκλίοις δίνῃσι περιθρόνιοι κυκλέουσιν» (Ὀρφ. ὕμν. 7. 4). πρβλ. Εὐρ. Πειρίθ. 596. Tibul 2. 1. 87.

αὐτῶν καὶ τέλος ἐμιμοῦντο τὸν ὑπ' αὐτῶν ἐν τῷ οὐρανίῳ θόλῳ ἀσκούμενον χορόν [1]. Ὁ ἥλιος καὶ ἡ σελήνη εἶναι ἀντικείμενον λατρείας καὶ σήμερον ἐν τῇ Νοτίῳ Αὐστραλίᾳ· ἑορτάζουσι δὲ αὐτοὺς διὰ χορῶν οἱ ἄγριοι [2].

Ἡ περὶ τῶν ἄστρων ἀντίληψις τῶν ἀρχαίων ὡς λαμβανόντων μέρος εἰς τὰς ὑπὸ τοῦ Βάκχου ἐν τῇ γῇ ἐκτελουμένας χορείας παλαιοτάτη οὖσα δεικνύει, ὅτι δικαίως πρώτας ὀρχήσεις δυνάμεθα νὰ θεωρήσωμεν καὶ ἐκείνας, ἃς οἱ ἀγρόται ὠρχήσαντο εἰς τιμὴν τοῦ αἰωνίου παιδός, ὡς ἐκάλουν τὸν Βάκχον οἱ Λατῖνοι. Πτερούμενος ὁ ἀγρότης ὑπὸ τῆς χαρᾶς τῆς ἐκ τῆς παραγωγῆς τῆς γῆς, ἐσκίρτα τρυγῶν ἅμα καὶ ἐκ τοῦ τρύγου ἢ ἐκ τῆς ληνοβατήσεως ἀναπαυόμενος, ἐξετέλει τοὺς πρώτους χορούς, σκαιοὺς καὶ ἀγροτικούς, ὑπὸ τὸν ἦχον αὐλοῦ, ἐκπέμποντος μελῳδίαν ἁπλῆν, ἀφελῆ, ἀγροτικήν.

Αὗται ἦσαν αἱ ἐπιλήνιοι ὀρχήσεις[3], ἃς συνώδευε μέλος ἰδιαίτερον τὸ ἐπιλήνιον μέλος καὶ αἵτινες ἤγοντο εἰς τιμὴν τοῦ Βάκχου τοῦ Ἐπιληνίου. Ὡραίαν ἀγροτικὴν τοιαύτην σκηνὴν παριστάνει ἡμῖν ἡ ἐπικὴ παράδοσις ἐν τῇ ἀσπίδι τοῦ Ἀχιλλέως ἀσκηθεῖσαν. Ὁ Ἥφαιμεταξὺ τῶν ἄλλων παρέστησεν ἐκεῖ καὶ ἄμπελον, καλήν, χρυσῆν, μέγα βρίθουσαν σταφυλῶν, χωριζομένην ὑπὸ μιᾶς ἀτραποῦ, δι' ἧς ἔβαινον οἱ τρυγῶντες τὴν ἄμπελον. Παρθένοι δὲ καὶ ἔφηβοι φέρουσι τὸν γλυκὺν καρπὸν ἐν ταλάροις, ἐν μέσῳ δὲ τούτων παῖς καλὸς ἱμερόεν ἐκιθάριζε, μὲ λεπτὴν φωνὴν ᾄδων τὸν καλὸν Λίνον· ἐκεῖνοι δὲ ἠκολούθουν αὐτὸν μὲ ᾆσμα καὶ χορὸν—ἐν ρυθμῷ τὴν γῆν διὰ τῶν ποδῶν των κρούοντες [4].

[1] Οἱ Ἰνδοί, ἀφ' οὗ ἐξυπνήσωσι, πρὸς ἀνατολὴν σταθέντες δι' ὀρχήσεως χαιρετίζουσι τὸν Ἥλιον «μιμούμενοι τὴν χορείαν τοῦ θεοῦ», τὴν κανονικὴν καὶ εναρμόνιον τοῦ ἡλίου κίνησιν (Λουκ. π. ὀρχ. 17. Ἀρριαν. Ἀλεξ. Ἀναβ. 6. 3). Τὰ ἀστρονομικὰ γεγονότα θεωρηθέντα ἱερὰ διὰ τῆς ἐπιδράσεως τῶν Χαλδαίων, ἐψάλησαν ἐν μεγάλαις ἑορταῖς καὶ μυστηρίοις· ὁ δὲ χορός, ὅστις συνώδευσε τὰ ᾄσματα ταῦτα ἐκλήθη ἀστρονομικὸς καὶ τὰς κινήσεις τῶν ἄστρων ἐμιμήθη. Παρατηρητέον δ' ὅτι καὶ παρ' Ἑβραίοις τὸ πρὸς δήλωσιν τοῦ χοροῦ ῥῆμα σημαίνει «κυκλικῶς ὀρχοῦμαι».

[2] Ὁ ἀστερισμὸς τοῦ Ὠρίωνος συνίσταται κατ' αὐτοὺς ἐκ κυνηγῶν· αἱ δὲ Πλειάδες εἶναι κόραι ὀρχούμεναι (*Réville* **Les religions de peuples sauvages** 2. 151 ἑξ.) Εἶναι ὡραία ἡ ἀντίληψίς των περὶ τῆς Σελήνης, ὡς θύματος κούφου ἔρωτος, ὅπερ κατεδικάσθη εἰς αἰωνίαν πλάνην. Ὡς πρὸς τὰς Πλειάδας, τὴν αὐτὴν ἀντίληψιν εἶχον καὶ οἱ Ἕλληνες (*Preller* Gr. Myth. ἔκδ. Β' 1. 366).

[3] Ἐντεῦθεν παράγει τὸ ὄνομα τῶν ὀρχηστῶν ὁ Λιβάνιος (π. ὀρχ. 63) «ἀπὸ τῶν ἐν ἀρχῇ περὶ τοὺς ὄρχους σκιρτημάτων». *Ὄρχοι* δὲ εἶναι τὰ μεταξὺ τῶν πεφυτευμένων ἀμπέλων, εἶτα καὶ αὐταὶ αἱ ἄμπελοι.

[4] Σ. 561 ἑξ.

Ἐν ταῖς τοιχογραφίαις τοῦ Beni—Hassan σώζονται παρόμοιοι ἀγροτικαὶ σκηναί· ὁ δεσπότης παρίσταται σκῆπτρον ἔχων, παρθένοι χορεύουσι, παῖδες κιθαρίζουσιν, οἱ ἐργάται ᾄδουσι χρονομετροῦντες, κυβιστῆρες δὲ δινεύουσιν ἐν τῷ μέσῳ. Τὴν δὲ γῆν, τὴν τῶν πάντων μητέρα, ἥτις παρέχει βρίθουσαν τὴν ἄρουραν, εὐθηνίαν κτηνῶν, ὄλβον ἐν τῷ οἴκῳ, αἱ παρθένοι τιμῶσι διὰ χορῶν, μὲ καρδίαν εὔθυμον σκιρτῶσαι ἐπὶ τῶν μαλακῶν ἀνθέων τῆς πόας καὶ δι' ἀνθέων τὴν κεφαλὴν στέφουσαι [1].

Ἐξ ἀνατολῆς προελθοῦσαι αἱ τοῦ Διονύσου τελεταὶ καὶ αἱ κατ' αὐτὰς ὀρχήσεις κυρίως, ἐν τοῖς ἱστορικοῖς ἀνεπτύχθησαν χρόνοις· ἀλλ' ἤδη αἱ μυθικαὶ παραδόσεις μᾶς ὁμιλοῦσι περὶ τῆς εἰσόδου αὐτῶν ἐν Ἑλλάδι καὶ τῶν ὑπὲρ τῆς παραδοχῆς τοῦ νέου θεοῦ πόνων κατὰ τῶν ἰθαγενῶν ἀρνουμένων αὐτάς. Τὸν Διόνυσον ἠρνήθησαν Λυκοῦργος ὁ βασιλεὺς τῶν Ἠδωνῶν, Πενθεὺς ὁ τῶν Θηβῶν· τὴν αὐτὴν ἀντίστασιν εὗρεν ἡ λατρεία αὐτοῦ καὶ ἐν Ἄργει· ἀλλ' αἱ γυναῖκες καὶ τῶν Θηβῶν καὶ τοῦ Ἄργους, ἐνθουσιασθεῖσαι ἐκ τῆς νέας θεότητος, ἔτρεχον ἀνὰ τὰ ὄρη μαινόμεναι «λυσσάδες» καὶ μανικὰς ἐκτελοῦσαι ὀρχήσεις «εὔϊον ἀείδουσαι». «Καὶ χορός, λέγει ὁ Νόννος, ἐν τοῖς σκοπέλοις ἦτο πολύς, πέριξ δ' αἱ πέτραι ἐβόων, καὶ τῆς Θήβας τὸ πεδίον ἐστέναζεν ἀπὸ τὴν ἠχὼ τὴν ποικιλόμορφον. Πᾶσα δὲ κόρη ἀκούουσα χοροιτύπος ἐξερχομένη τοῦ θαλάμου της ἐβάκχευε καὶ αὐτή [2]».

Μεταξὺ τῶν πρώτων ὀρχήσεων πρέπει νὰ καταλέξωμεν καὶ τὰς μεθ' ὅπλων ὀρχήσεις. Αἱ πολεμικαὶ τῶν πρώτων ἀνθρώπων ἐπιχειρήσεις ἦσαν στενότατα μετὰ τῆς λατρείας συνδεδεμέναι καὶ ἐθεωρεῖτο ἱερόν, οὕτως εἰπεῖν, τὸ ἐπιτελεῖν στρατείαν· προηγοῦντο λοιπὸν πάσης στρατείας καὶ εἵποντο ταύτῃ τελεταὶ θρησκευτικαί, καθ' ἃς οἱ ἀσκούμενοι χοροὶ φυσικὸν εἶναι ὅτι μεθ' ὅπλων ἐξετελοῦντο. Εἰκόνα τῶν τοιούτων τελετῶν τῶν πρώτων ἀνθρώπων δύνανται νὰ μᾶς δώσωσιν οἱ ἄγριοι— πιστὴ ἀποτύπωσις τοῦ κατὰ φύσιν ἀνθρώπου. Ἐν Νέᾳ Ζηλανδίᾳ μάλιστα καὶ πρὸ τῆς μάχης καὶ μετ' αὐτὴν χορεύουσι χοροὺς πολεμικούς, οὓς ἀκολουθοῦσιν ᾄσματα ἀνθρωποφαγικά· μιμοῦνται δ' ἐν τοῖς χοροῖς τούτοις τὰς μελλούσας νὰ γείνωσι κατὰ τὴν μάχην ἢ τὰς γενομένας ἤδη πληγὰς καὶ κινήσεις νομίζοντες, ὅτι ἔχουσι πρὸ αὐτῶν πολεμίους [3]. Τοιοῦτοι εἶναι καὶ οἱ χοροὶ οἱ ἐκτελούμενοι ὑπὸ τῶν ἀγρίων τῆς βορείας ἰδίως Ἀμερικῆς, πρὶν ἢ πορευθῶσιν εἰς κυνήγιον, ὅπως ὁ χορὸς τῶν

[1] «Χοροῖς φερεσανθέσιν» Ὁμηρ. ὕμν. 30. 15.

[2] Νόν. Διονυσ. 45. 23, 36, 42, 24, 223 πρβλ. Ἀπολλοδ. 2. 2 Παυσ. 2. 7 κλ.

[3] *Charles Lénormant*. Sociologie p. 88. Μετάφρασιν τοῦ περὶ χοροῦ κεφαλαίου ἔδωκεν ὁ σεβαστός μου καθηγητὴς κ. Ν. Πολίτης Ἑστίᾳ Ἀπρλ. 1883.

βονάσων. Τινὲς τῆς φυλῆς φοροῦντες κεφαλὴν ἀπεξηραμένην βονάσου, μιμοῦνται τὰ ζῷα ταῦτα καὶ ἐκβάλλουσι τοὺς μυκηθμούς των μετὰ τέχνης μεγίστης· ἄλλοι δὲ κυνηγοῦσιν αὐτούς. Ἐν ἄλλῃ φυλῇ συνειθίζεται ὁ χορὸς τῶν ἄρκτων, καθ᾽ἃς μιμοῦνται τελείως τινὲς ἄρκτους, εἴτε καὶ ἐπὶ τῶν τεσσάρων βαδίζουσι ποδῶν, εἴτε μόνον τῶν δύο ὀπισθίων, εἴτε ἐγείρονται ἵνα ἐπισκοπήσωσι τὰ πέριξ· ἕτεροι κυνηγοῦσιν αὐτούς, ἐν ᾧ οἱ λοιποὶ δέονται· φυλαὶ δέ τινες ἐν Καλλιφορνίᾳ πρὶν πορευθῶσιν εἰς κυνήγιον. χορεύουσι πέριξ εἰδώλου τινός, μιμούμεναι τὰς κινήσεις τῶν κυνηγῶν, τείνουσαι τόξα καὶ βάλλουσαι ἀκόντια. Ἀναφέρουσι δὲ καὶ ὁμοίας τελετὰς προκειμένου περὶ χορῶν πολεμικῶν, καθ᾽οὓς ἐκτελοῦνται καταδιώξεις, ἐνέδραι, πάλαι κ.τ.λ.[1]. Τοιαύτας τινὰς πρέπει νὰ φαντασθῶμεν καὶ τὰς ἀφορμὰς τῶν ἐνοπλίων ὀρχήσεων μετὰ τῆς θρησκείας καὶ τούτων συνδεδεμένων ὡς καὶ παρὰ τοῖς ἀγρίοις· καὶ τοιαύτας ἀληθῶς θὰ εὕρωμεν, ἂν ἐξετάσωμεν τοὺς μύθους τῶν ἀρχαίων.

Ἡ Κόρη καὶ δέσποινα, δηλ. ἡ Περσεφόνη, εὐφρανθεῖσα ἐπὶ τῇ τῆς ὀρχήσεως παιδιᾷ, ἐνόμισεν ὅτι δὲν ἔπρεπε μὲ κενὰς τὰς χεῖρας νὰ ὀρχῆται (ἀθύρειν), κοσμηθεῖσα δὲ μὲ παντελῆ πανοπλίαν τότε, διεπέραινε τὴν ὄρχησιν[2]. Διεμυθολογεῖτο δὲ ὅτι ἅμα τῇ ἀναφανίσει τῆς ὀρχήσεως ἡ τοῦ Κρόνου γυνὴ Ῥέα ἡσθεῖσα τῇ τέχνῃ ταύτῃ, ἐν μὲν Κρήτῃ τοὺς Κουρῆτας, ἐν δὲ Φρυγίᾳ τοὺς Κορύβαντας διέταξε νὰ ὀρχῶνται[3]. Ὅτε δ᾽ ἔκρυψεν ἡ Ῥέα τὸν Δία ἐν Κρήτῃ, μεγάλως ἐχρησίμευσεν ἡ τέχνη αὕτη πρὸς διάσωσιν τοῦ παιδὸς ἀπὸ τῶν ὀδόντων τοῦ τεκνολετῆρος πατρός. Διὰ τοῦ θορύβου, ὃν ἐποίουν κρούοντες τὰς ἀσπίδας καὶ τὰς λόγχας ἢ ξίφη, κατέπνιξαν τὰς οἰμωγὰς τοῦ παιδός, ὁ δὲ Κρόνος οὐδὲν ἤκουσε, πλὴν τοῦ ἐκ τῆς ὀρχήσεως κρότου[4]. Ἐντεῦθεν εἰς τοὺς Κουρῆτας ἀποδίδεται ἡ ἐφεύρεσις τῆς πυρρίχης, τοῦ κυριωτάτου τῶν Ἑλλήνων ἐνοπλίου χοροῦ, ὑφ᾽ ὃν ἴσως πάντες οἱ ἐνόπλιοι περιελαμβάνοντο χοροί[5].

[1] ***Réville*** ἔνθα ἀν. σ. 268, 269.

[2] Πλάτ. Νόμ. 7, 796. β. [3] Λουκ. π. ὀρχ. 8.

[4] Παράστασιν τοῦ χοροῦ τούτου ἔχομεν ἐπὶ μιᾶς τῶν πλευρῶν τοῦ βωμοῦ τοῦ Καπιτωλίου. Δύο κρατοῦσι διὰ τῆς ἀριστερᾶς ἀσπίδα, διὰ δὲ τῆς δεξιᾶς ξίφος· βραχὺς δὲ μανδύας εἶναι ἐρριμμένος ὄπισθεν τοῦ ὤμου αὐτῶν· φαίνεται ὅτι στρεφόμενοι θ᾽ ἀντιμετωπίσωσιν ἀλλήλους· ὁ Ζεὺς ὡς βρέφος παρίσταται θηλάζων αἶγα, παρακάθηται γυνή, ἴσως προσωποποίησις τῆς Κρήτης, ἴσως αὕτη ἡ Ῥέα (Ἡ παράστασις παρὰ *Baumeister* ἐν Denkmäl. d. Klass. Alterth. εἰκ. 2391· ἄλλας παραστάσεις παρὰ *Braun* K. M. τ. 3. 4).

[5] Οἱ Κουρῆτες ἐν τῷ ὀρφ. ὕμνῳ (31ῳ) καλοῦνται «σκιρτηταί, ποδίκροτοι, ρομβηταί, ἐνόπλια βήματα θέντες, ἐπεμβάται ἴχνεσι κούφοις». Στράβ. 471 «Κουρῆτες φιλοπαίγμονες ὀρχηστῆρες».

Οἱ Κουρῆτες οὗτοι εἶναι τῆς Κρητικῆς Ρέας πρόπολοι· οἱ δὲ Κορύβαντες, οἱ θεράποντες τῆς Φρυγικῆς Κυβέλης, χορεύουσι καὶ αὐτοὶ χοροὺς ἐνοπλίους, μανικοὺς καὶ ἀγρίους, περιερχόμενοι μετὰ τῆς Μεγάλης Μητρὸς τὰ ὄρη καὶ τὰς ἐρήμους [1]. Κομψὴν περιγραφὴν τοῦ χοροῦ τῶν Κορυβάντων δίδει Νόννος ὁ Πανοπολίτης ἐν τοῖς Διονυσιακοῖς αὐτοῦ:

«Ἔμπνους ὁ δόναξ τῆς Ἴδης ἀντήχησε τῆς Κορυβάντων,
Ἐκ πολυτρήτου δὲ πόρου διὰ σκιρτημάτων δακτύλων
Σύνθρονον τῶν μυκωμένων αὐλῶν ἀνεκρούσαντο μέλος
Οἱ ὀρχησταὶ τῶν ὀρέων, σεμνὸν ἀλαλάζοντες ᾆσμα».

Ἐμυθολογεῖτο δ' ὅτι μετὰ τὴν κατὰ τῶν Τιτάνων νίκην, οἱ Ὀλύμπιοι αὐτοὶ δι' ᾄσματος καὶ χοροῦ ἑώρτασαν τὴν νίκην καὶ δὴ ἡ Ἀθηνᾶ ἡ πολεμόκλονος θεά, ἐχόρευσεν ἐνόπλιον χορόν, πρώτη αὐτὴ καταστήσασα τὴν πυρρίχην [2]. Εἴπομεν περὶ τοῦ ἐνοπλίου χοροῦ, ὃν ὠρχήσαντο αἱ πολεμικαὶ Ἀμαζονίδες εἰς τιμὴν τῆς Ἀρτέμιδος· οἱ δὲ Ἀργοναῦται προσορμισθέντες εἴς τινα νῆσον, ἐξέρχονται τῆς Ἀργοῦς, καὶ ὑπὸ τοὺς θεσπεσίους ἤχους τῆς φόρμιγγος τοῦ Ὀρφέως «ἀλλόμενοι, ὠρχήσαντο χορὸν ἐνόπλιον καὶ τὰς ἀσπίδας διὰ τῶν ξιφῶν ἐπεκτύπουν [3]».

Στενότατα δὲ συνδυάζει Νόννος ὁ Πανοπολίτης ἐν τοῖς Διονυσιακοῖς τὴν ὄρχησιν τοῦ θεοῦ τούτου μετὰ τοῦ πολεμικοῦ του μένους καὶ ἀντιθέτει τὴν ἐν τοῖς συμποσίοις ὄρχησιν, τὴν «ἀναίμακτον χορείαν» τὴν μετὰ τὴν μάχην ἐν εἰλαπίναις καὶ κυπέλλοις ἐκτελουμένην πρὸς τὴν χορείαν τὴν ἀτρόμητον καὶ ἀγέλαστον τοῦ πολέμου. Ἡ Τερψιχόρη τρέπει εἰς φυγὴν τὸν στρατὸν τῶν Ἰνδῶν, δινεύουσα τὸ βαρύδρομον κύμβαλον καὶ τοῦ χοροῦ πολεμικὴν ἐγείρουσα ἠχώ [4]. Ἔν τινι μάχῃ δὲ ὀτρύνων τὸν στρατὸν ὁ Διονύσιος «δεῦρο χορεύσατε, ἀνακράζει, τῶν δ' ἐχθρῶν κτείνατε τὰ βάρβαρα φῦλα καὶ μετὰ τῶν ξιφῶν ἀναμίξατε τοὺς θύρσους, ἀναμίξατε καὶ μετὰ τῶν δοράτων [5]». Ὁ δὲ ἥρως Μίμας χορεύει ἐν αὐτῇ τῇ μάχῃ:

«. . . ἐν τοῖς πολέμοις,
Κούφην καὶ εὔρυθμον ἔστησ' ὁ Μίμας τὴν χόρην τῆς μάχης [6].
Καὶ τὸν στρατὸν μὲ τὸ εὔστροφον ξίφος ἐπτόησεν ὅλον,
Ἅλμα σκιρτῶν τοῦ πολέμου, ἀγέλαστον ἅλμα μεθ' ὅπλων,
Ὅπως ὁ Πύρριχος, ὅταν συγκρούων ἀσπίδα καὶ ξίφος,

[1] Ὁ Στράβων παράγει τὸ ὄνομα ἀπὸ τοῦ κορύπτω=κινῶ τὴν κεφαλήν· πρβλ. *Preller* Gr. Myth. σ. 516.

[2] Ταῦτα ἐν τῇ ἀπολεσθείσῃ Τιτανομαχίᾳ τοῦ Ἀρκτίνου. (Ἀθήν. 1, 40. Tibul. 2, 5, 9).

[3] Ἀπολ. Ροδ. Ἀργον. Α. 1135. [4] Νόν. Διον. 29. 235.

[5] Ἔνθα ἀν. 27. 167. [6] Τὴν Ἐνυώ, θεὰν τοῦ πολέμου.

Μέλος ἀτρόμητον ἔψαλ' ἐγεῖρον ἠχὼ τοῦ πολέμου.
Τῆς ἐνοπλίου χορείας τὸ πήδημα ἦτο τοιοῦτον
Ὅπερ ἐπήδα ὁ Μίμας, τὴν λόγχην κινῶν ἀνεμώδη».

Τοὺς πόνους τῆς μακρᾶς κατὰ τῶν Ἰνδῶν στρατείας του, ἥτις τελεῖται ὑπὸ τὸν «ἀγέστρατον τῶν συρίγγων ἦχον» ὁ Διόνυσος καὶ οἱ περὶ αὐτὸν κουφίζουσι εἰς δαῖτας εἰλαπίνας καὶ οἶνον καὶ χορὸν παραδιδόμενοι· ἄλλοτε μὲν Βάκχη δινεύουσα κύμβαλα χορεύει χορὸν μανικόν· καὶ τῆς φιλοσκάρθμου κόρης ἀκρήδεμνος σείεται ὁ βόστρυχος ὑπὸ τῶν αὐρῶν [1]· ἄλλοτε δὲ ὁ Στύφελος, ὁ Βότρυς καὶ ἡ Μέθη «ἄχρις ὀδόντων βεβαπτισμένοι εἰς τὸν οἶνον, χορεύουσι μεθυσφαλὲς ἑλίσσοντες ἴχνος» [2]. Πολλάκις δὲ παρίσταται ἀνάγκη νὰ ἔλθῃ τῷ Βάκχῳ ὄνειρος ἡ Ἔρις, ἥτις νὰ ὀνειδίσῃ αὐτῷ ὅτι «πᾶσαν ἐλπίδα τοῖς κυπέλλοις ἐπετρέψατο», παραδεδομένος εἰς «ἀναίμακτον καὶ ἀκόμητον» χορείαν· «ἔστι, λέγει ἡ Ἔρις, ἔστι καὶ εἰλαπίνη μετὰ φύλοπιν, ἔστι χορεύειν Ἰνδῴην μετὰ δῆριν»· ἀλλὰ σὺ περὶ μάχης οὐδόλως φροντίζεις καὶ εἰς χοροὺς τὸν στρατόν σου παραδίδεις [3].

Ἀλλὰ δὲν εἶναι μόνος ὁ Νόννος ὅςτις μᾶς ὁμιλεῖ περὶ ἀγάπης θεοῦ πρὸς τὴν ὄρχησιν· ἤδη παλαιότεραι ἐπικαὶ παραδόσεις παριστάνουσι ἐν αὐτῷ τῷ δόμῳ τοῦ Διὸς σχηματίζοντας τοὺς ἀθανάτους χοροὺς καὶ ἐστεφανωμένους ρυθμίζοντας τὸ βῆμα πρὸς τοὺς ἤχους τῆς λεπτῆς φόρμιγγος, ἣν ἐν τῷ μέσῳ καθήμενος παίζει χαριέντως ὁ Ἀπόλλων [4]. Καὶ αὐτὸς ὁ μέγας Ζεὺς δὲν ἀπαξιοῖ ἀφίνων τὸν θρόνον νὰ συγχορεύῃ μετὰ τῶν τέκνων αὐτοῦ [5]. Τίς δ' ἀγνοεῖ τοὺς καλοὺς καὶ χαρίεντας χορούς, οὓς ἄγουσιν ἐπὶ τῆς γῆς ἐλαφρὸν τὸν πόδα κινοῦσαι αἱ καλλιπλόκαμοι κόραι τοῦ Διός, τὰς Μούσας λέγω καὶ Χάριτας καὶ Νύμφας ; Ὁ Ἡσίοδος ψάλλει τὰς Ἑλικωνιάδας Μούσας, αἵτινες λουσάμεναι εἰς τὴν Ἵππου κρήνην, ἄγουσιν ἐπὶ τῆς ἀκροτάτης κορυφῆς τοῦ Ἑλικῶνος χοροὺς καλούς, ἱμερόεντας καὶ φωνὴν περικαλλῆ ἐκβάλλουσαι, ὑμνοῦσι τὸν αἰγίοχον Δία, τὴν πότνιαν Ἥραν, τὴν γλαυκῶπιν Ἀθηνᾶν, τὴν χρυσοστέφανον Ἥβην καὶ τοὺς ἄλλους θεούς [6]. Κατὰ δὲ τοὺς γάμους τοῦ

[1] Αὐτ. 20. 8. [2] Αὐτ. 18. 147. [3] 20. 88 πρβλ. 24. 347.
[4] Ἡσίοδ. Ἀσχ. Ἡρ. 202. Ὁμηρ. ὕμν. 2, 16.
[5] Ἀρκτῖνος παρ' Ἀθην. Ι. 22.
[6] Ἡσ. Θεογ. 1. ἑξ. Τὸν Κολωνὸν «ἔνθα ἡ λίγεια μινύρεται ἀηδών, ἔνθα θάλλει καλλίβοτρυς νάρκισσος καὶ χρυσαυγὴς κρόκος» οὐδὲ τῶν Μουσῶν οἱ χοροὶ νὰ περιφρονήσωσι δύνανται (Σοφ. Οἰδ. Κ. 690). Πρβλ. Πίνδ. Ν. 5. 22. Πολλάκις δὲ τὸν χορὸν ὁδηγεῖ ὁ Ἀπόλλων καὶ τότε αἱ Μοῦσαι «ἦχον παναρμόνιον καθ' Ἑλικῶνος ἐκπέμπουσιν» (Ἱμέριος 16. 7). Ὁ Πίνδαρος (παρ' Ἀθην. Ι. 40), προσφωνεῖ : *Ὀρχῆστ' Ἄπολλον.*

Πηλέως καὶ τῆς Θέτιδος ἦλθον αἱ καλλιπλόκαμοι Πιερίδες ἐν τῷ συμποσίῳ «ἐν γῇ χρυσεοσάνδαλον ἴχνος κρούουσαι», ἐν ᾧ παρὰ τὴν λαμπρὰν ψάμαθον αἱ πεντήκοντα κόραι τοῦ Νηρέως ἑώρτασαν καὶ αὐταὶ ἐν χορῷ τούς γάμους «είλισσόμεναι κύκλια [1]». Αἱ δὲ ἁβραὶ καὶ τερπναὶ Χάριτες, ἄνευ τῶν ὁποίων, κατὰ Πίνδαρον, οὐδὲν γλυκὺ γίνεται τοῖς ἀνθρώποις, χορεύουσι καὶ αὗται μετὰ τοῦ παιδὸς τῆς Κυθήρης, ὅστις ἔχει ἐστεμμένους τοὺς ἰούλους μὲ ρόδον ἁβρόν [2]. Αἱ δὲ καλλιπλόκαμοι Ὧραι, αἵτινες δι' ἀνθέων κοσμοῦσι τὰς κεφαλὰς τῶν ἀθανάτων «ἀνωλόλυξαν ἐν χοροῖς ψάλλουσαι κισσοφόρους διθυράμβους καὶ ἔχουσαι τὴν πλουσίαν κόμην ἐστεμμένην μὲ διαδήματα καὶ φύλλα ρόδων [3]». Εἰς τούτους τοὺς χοροὺς λαμβάνει πολλάκις μέρος καὶ ἡ ἁγνὴ Ἄρτεμις, ἡ χρυσῆ ἐκείνη παρθένος. Ἀφοῦ εὐφράνῃ τὴν καρδίαν της ἀνὰ τὰ ὑψηλὰ ὄρη καὶ τὰ πολύσκια δάση, ἔρχεται ἡ Ἄρτεμις χαλῶσα τὰ καμπύλα τόξα εἰς τὸ μέγα δῶμα τοῦ ἀγαπητοῦ ἀδελφοῦ της, τοῦ Φοίβου Ἀπόλλωνος ἐν Δελφοῖς, καὶ ἐκεῖ ἐκτελεῖ καλὸν χορὸν μετὰ τῶν Μουσῶν καὶ τῶν Χαρίτων [4]. Κρεμῶσα τὰ παλίντονα τόξα καὶ τὰ βέλη, ἡγεῖται τοῦ χοροῦ, ἔχουσα περὶ τὸ σῶμά της χαρίεντα κόσμον· μὲ θεσπεσίαν δὲ φωνὴν ᾄδουσαι ὑμνοῦσι τὴν καλλίσφυρον Λητώ, ἥτις ἐγέννησε παῖδας πάντων ἀρίστους τῶν ἀθανάτων κατὰ τὰς σκέψεις καὶ τὰ ἔργα [5]. Μὲ ἀμβροσίαν δὲ χρίεται ἡ εὐστέφανος Κυθήρη, ὅταν ἔρχηται εἰς τὸν ἱμερόεντα χορὸν τῶν Χαρίτων [6]. Ἀλλὰ πάντων ὡραιότατοι εἶναι οἱ καλοὶ χοροί, οὓς ἐκτελοῦσιν ἀνὰ τὰ ἔρημα καὶ πολύσκια δάση αἱ Νύμφαι, αἱ φαιδραὶ αὗται καὶ χαρίεσσαι θεότητες τῶν δασῶν καὶ τῶν ὀρέων. Αἱ Νύμφαι, κατὰ τὴν τοῦ

[1] Εὐρ π. Ἰφιγ. ἐν Αὐλ. 1040 ἑξ.

[2] Ἀνακρέων (Poetae Lyr. Graec. σ. 826, 42, 5 Berdk):

ρόδον, ᾧ παῖς ὁ Κυθήρης
στέφεται καλοὺς ἰούλους
Χαρίτεσσι συγχορεύων.

Ἐν τῇ μιᾷ ὄψει τοῦ μεγάλου βωμοῦ τῆς villa Pisciana (Visconti VI, T. B. I. 1, πρβλ. σελ. 290) παριστάνεται χορὸς τῶν Χαρίτων, ἅστινας ὅταν βλέπῃ τις ὀρχουμένας σεμνὸν καὶ χάριεν ἀπὸ τῆς χειρὸς κρατουμένας καὶ διὰ τῆς ἑτέρας ὑπεγειρούσας τὴν ἄκραν τοῦ ἐνδύματος, νομίζει ὅτι βλέπει συγχρόνους Ἑλληνίδας χωρικὰς χορευούσας. Ὁ χορός των εἶναι ἥσυχος καὶ οἱ χιτῶνες αὐτῶν δὲν κολποῦνται διὰ βιαίων κινημάτων.

[3] Καλλίμ. Ἐπιγρ. 50, κἑξ.—Ἐν ἑτέρᾳ τοῦ αὐτοῦ βωμοῦ τῆς Villa Prisciana. ὄψει ἔχομεν καὶ χορὸν τῶν Ὡρῶν ἤρεμον καὶ σεμνόν.

[4] Τὴν ἀγάπην τῆς Ἀρτέμιδος πρὸς τὸν χορὸν ἐξέφρασαν οἱ ἀρχαῖοι διὰ τῆς παροιμίας : Πότε Ἄρτεμις οὐκ ἐχόρευσεν ;

[5] Ὁμήρ. Ὀδ. Σ. 194. [6] Ὁμήρ. Ὕμν. 27.

Λόγγου περιγραφήν, ἀνυπόδητοι τοὺς πόδας, τὰς χεῖρας εἰς ὤμους γυμνάς, τὴν κόμην μέχρις αὐχένος λελυμένην, ζώνην περὶ τὴν ὀσφὺν καὶ γλυκὺ ἐπὶ τῆς μορφῆς μειδίαμα φέρουσαι [1], πολλάκις ὑπὸ τὸ μειλίχιον φῶς τῆς νυκτιπλάνου Φοίβης ἄγουσι τοὺς χορούς των, ᾄδουσαι μέλος, ὅπερ οὐδέποτε θέλει ὑπερβάλῃ εἰς τὴν γλυκύτητα ἐκεῖνο, ὅπερ ψάλλει ἡ ἀηδών, ἐπὶ φύλλων πυκνῶν τοῦ ἔαρος καθημένη καὶ κλαίουσα τὸν Ἴτυν [2]».

Εἰς τοὺς χοροὺς τούτους λαμβάνουσι μέρος μετὰ τῶν Χαρίτων καὶ ἡ Ἄρτεμις, ἥτις καὶ παίζει μετ' αὐτῶν, κυνηγεῖ, συλλέγει ἄνθη καὶ λούει τὸ καλὸν σῶμα εἰς ὕδωρ ψυχρὸν καλλιρείθρου κρήνης· καὶ ἡ Ἀφροδίτη, ἥτις :

«Τέρπει μὲ νύμφας εὐδρόσους ἐν γῇ τὸν πατέρα της Δία
Ὅτε εἰς αἰγιαλοὺς μὲ τὸ κοῦφόν της ἅλμα χορεύει [3].

Μετὰ τῶν νυμφῶν εἰς πολλὴν καὶ ποικίλην ἔρχεται σχέσιν ὁ Πὰν καὶ μετ' αὐτῶν ἀσκεῖ πολλοὺς χοροὺς ὁ «τῆς μεγάλης Μητρὸς ὀπαδός, τὸ τερπνὸν τῶν Χαρίτων μέλημα, ὁ τελειότατος τῶν θεῶν χορευτής» κατὰ Παρθένιόν τι τοῦ Πινδάρου [4]. Εἶναι ὡραία ἡ εἰκών, ἣν παρέχει ἡμῖν ὁ εἰς τὸν Πᾶνα ὁμηρικὸς ὕμνος. Αἱ χοροήθεις νύμφαι καλοῦσι πρὸς ἑαυτὰς τὸν Πᾶνα, οὗτινος εἶναι κατοικία πᾶς λόφος νεφόεις καὶ πᾶσα κορυφὴ ὄρους καὶ πᾶς ὁδὸς τῶν σκοπέλων:

«. . . ὅστις φοιτᾷ εἰς λειμῶνας κομῶντας
Μὲ λιγυράς, χοροήθεις δρυάδας, ἀπόκρημνον αἵπερ
Βράχον πατοῦσαι καλοῦσι τὸν Πᾶνα [5]»·

Καὶ ἐν αὐτῇ τῇ θαλάσσῃ αἱ ἁγναὶ τοῦ Νηρέως κόραι σχηματίζουσι

[1] Οὕτω, λέγει ὁ Λόγγος (Ποιμεν. 1, 2, 8. 4, 26, 27) παριστάνοντο αἱ νύμφαι εἰς τὰ ἐκ λίθου ἀγάλματα ἐν σπηλαίοις. Προσλέγει δέ, ὅτι ἡ στάσις αὐτῶν εἶναι «χορεία ὀρχουμένων».

[2] Ὁμήρ. Ὀδ. Μ. 3. 8. Οἱ μεταγενέστεροι ποιηταὶ καὶ δὴ οἱ Λατῖνοι ἐποίησαν ὡραίας εἰκόνας ποιητικὰς τῶν ὀρχουμένων τούτων νυμφῶν ὑπὸ τὸ φῶς τῆς Σελήνης. Καλλίμ. εἰς Λουτρὰ Παλ. 66. Ἀπόλ. Ρόδ. Α. 1223 Virg. Georg. 4. 532 χορεύουσι «lucis in altis» Horat. Carm. 1, 4, 5. 6 : Ovid. Met. 3, 163.

[3] Ὀρφ. ὕμν. 55.

[4] Ἀττικὸν σκόλιον προσφωνεῖ «Ὦ Πάν, Ἀρκαδίας μέδων κλεεννᾶς, ὀρχηστά, βρομίαις ὀπαδὲ Νύμφαις». Ὁ δὲ εἰς τὸν Πᾶνα ὀρφικὸς ὕμνος καλεῖ αὐτὸν «Ἠχοῦς φίλον, σύγχορον νυμφῶν», καὶ λέγει «ὅτι διὰ τῆς μολπῆς του παίζει τὴν ἁρμονίαν τοῦ κόσμου». Ὁ χορὸς τῶν ναυτῶν ἐν Αἴαντι τοῦ Σοφοκλέους καλεῖ αὐτόν, τὸν χοροποιὸν ἄνακτα τῶν θεῶν, ἵνα χορεύσῃ μετ' αὐτοῦ «αὐτοδαῆ ὀρχήματα» (Σοφ. Αἴαντι 694), ὅπως ὁ χορὸς τῶν βατράχων παρ' Ἀριστοφάνει (στ. 323) ζητεῖ τὸν Ἴακχον σύμμαχον εἰς τὸν χορόν. Πὰν αἰγόπους χορεύειν μετὰ νύμφης παρὰ *Panofka*. [5] Ὁμ. ὕμν. 19, 3 ἑξ.

χορούς, βακχεύουσαι περὶ τὰ κύματα καὶ ἀγαλλόμεναι νὰ φέρωνται ἐπὶ τῶν νώτων τῶν Τριτώνων καὶ ν' ἀκολουθῶνται ὑπὸ τῶν ποντοπλάνων δελφίνων, ἑλισσομένων καὶ αὐτῶν περὶ τὸ κῦμα [1]. Τὸν χορὸν πολλάκις ὁδηγεῖ αὐτὴ ἡ Ἀμφιτρίτη[2], τὴν δὲ ἐκ τοῦ ἀφροῦ γεννηθεῖσαν Ἀφροδίτην αἱ Νηρηΐδες, οἱ Τρίτωνες καὶ οἱ ἄλλοι θαλάσσιοι δαίμονες περικυκλώνουσι καὶ διὰ χορῶν χαιρετίζουσι [3]. Ὅτε δ' ὁ Ζεὺς ἥρπασε τὴν Εὐρώπην καὶ ἐν σχήματι βοὸς διήρχετο τὴν θάλασσαν, παρηκολούθουν αὐτὸν οἱ Τρίτωνες φυσῶντες εἰς τὰς θαλασσίας αὐτῶν κόγχας, αἱ δὲ Νηρηΐδες φερόμεναι ἐπὶ δελφίνων, ἐχόρευον ψάλλουσαι τὸ νυμφικὸν μέλος [4]. Καὶ τὴν σήμερον ὁ λαὸς ἡμῶν, ὅστις ἐκληρονόμησε τῶν προγόνων τὴν δροσερὰν καὶ φαιδρὰν φαντασίαν, ἀναπλάττει «Ξωθιὲς καὶ Νεράϊδες, ποῦ ἀφοῦ λούσουν τ' ἄσπρα τους κορμιὰ 'ς τὸ ρέμμα τὸ καθάριο, σταίνουν πιασμένες ἀπ' τὸ χέρι ὤμορφο χορὸ καὶ τραγουδοῦν γλυκὰ γλυκά.»

Ἀλλ' ἡ δροσερὰ τῶν ἀρχαίων φαντασία δὲν ἠρκέσθη ἀκόμη οὐδὲ περιώρισε τοὺς χοροὺς ἐν μόνῳ τῷ Ὀλύμπῳ, τῇ γῇ καὶ τῇ θαλάσσῃ. Καὶ ἐν αὐτοῖς τοῖς σκοτεινοῖς καὶ ζοφεροῖς τοῦ Ἅδου δώμασιν, ὅπου μόνον σκιαὶ καὶ εἴδωλα ὑπάρχουσιν, ὅπου ἡ ἠχὼ διαδίδεται βωβὴ ἀνὰ τὰς στυγνὰς ἐκείνας ἐκτάσεις, καὶ ἐκεῖ ἀκόμη τέρπουν τὰς φρένας αἱ σκιαὶ καὶ τὰ εἴδωλα μὲ τὸν χορὸν καὶ τὸ ᾆσμα.

Διελθὼν ὁ Αἰνείας τὰ σκοτεινότερα καὶ στυγνότερα τοῦ Ἅδου, ἦλθεν εἰς τόπους εὐθύμους καὶ λειμῶνας τερπνοὺς καὶ γελῶντας, εἰς τὰς εὐδαίμονας τῶν μακαρίων ἀλσῶν (ἠλυσίων πεδίων) χώρας. Ἐκεῖ, ὅπου εὐρύτερος ὁ αἰθὴρ διὰ πορφυροῦ περιβάλλει τὰ ἄλση φωτός, ἅτινα ἴδιος φωτίζει ἥλιος, ἴδιοι ἀστέρες, μέρος μὲν τῶν μακαρίων ἐκείνων ἐν πολυχόρτοις σταδίοις ἀσκοῦσι τοῦ σώματος τὰ μέλη, μέρος δὲ διὰ τῶν ἀσπίδων ἐπικροτοῦσι, χοροὺς ἀσκοῦσι καὶ ᾄσματα ψάλλουσιν. Ὁ δὲ τῆς Θρᾴκης ἱερεύς, τὸν Ὀρφέα λέγω, ἀντιφωνεῖ ἁρμονικῶς τὰς χορδὰς τῆς ἑπταχόρδου του λύρας καὶ αὕτη ἠχεῖ ποτὲ μὲν ἀσθενέστερον, ποτὲ δὲ ἰσχυρότερον, καθ' ὅσον πλήττει τὰς χορδὰς ἐναλλὰξ διὰ τῶν δακτύλων γυμνῶν ἢ διὰ τοῦ ἐλεφαντίνου πλήκτρου [5]. Τὸν δὲ Τίβουλλον, οὗτινος ἡ

[1] Εὐριπ. Ἴων. 1081. Ἰφιγ. Τ 426 Ἰφιγ ἐν Αὐγ. 1054. Virg. Aen. 5, 240, 822. Καὶ καλλιτέχναι παρέστησαν χοροὺς Νηρηΐδων (Visconti IV. πίν. 63, Lénormant IV. πίν. 5)· καὶ ἐν γραφαῖς ἀγγείων. Παριστάνουσι δ' οἱ χοροὶ οὗτοι τὰς κυμάνσεις, αἵτινες ρυτιδώνουσι τὴν ἐπιφάνειαν τῆς θαλάσσης, ὅταν εἶναι γαληνιαία. Ὁ Ἀρίων (Bery σ. 663) καὶ ὁ Ὀρφικὸς ὕμνος καλοῦσιν αὐτὰς «χορήτιδας, χοροπαίγμονας».

[2] Σχολ. Εὐστ εἰς Ὀδυσ. 3, 91. [3] *Preller* Gr. Myth. σ. 264.

[4] Μόσχ. εἰδ. 2, 117 ἑξ. [5] Virg. Aen. 6. 637 ἑξ.

καρδία δὲν εἶναι δυσάλωτος ὑπὸ τοῦ μαλακοῦ ἔρωτος, αὐτὴ ἡ θεὰ τῶν ἐρώτων ὁδηγεῖ εἰς τὰ Ἠλύσια, ὅπου θάλλουσιν οἱ χοροὶ καὶ τὰ ᾄσματα:

«Hic me, quod facilis tenero sum semper amori,
Ipsa Venus campos duxit in Elyseos;
Hic choreæ cantusque vigent».

Κατὰ τοὺς μέσους αἰῶνας ἀνεπτύχθη ἡ ἰδέα ὅτι ἐν Ἅδου οἱ νεκροὶ πάντες ἀδιακρίτως ἡλικίας καὶ γένους καὶ τάξεως ἐξετέλουν δαιμόνιον χορόν, οὗτινος ἡγεῖτο αὐτὸς ὁ θάνατος, ξηρὸς καὶ σκελετώδης, οἷον ἐφαντάζετο αὐτὸν ὁ μέσος αἰών. Ἐν πολλαῖς τοιχογραφίαις μεσαιωνικῶν ἐκκλησιῶν, ἰδίως τῆς Γερμανίας, εὑρίσκομεν τὴν παράστασιν ταύτην [1]. Ὁποία διαφορὰ μεταξὺ τῆς χρυσῆς Ἀφροδίτης ὁδηγούσης τὸν Τίβουλλον εἰς τοὺς εὐθύμους χοροὺς τῶν εὐδαιμόνων καὶ τοῦ εἰδεχθοῦς ἐκείνου σκελετοῦ, ὅστις ἡγεῖται δαιμονικοῦ χοροῦ! Πόσον δὲ τελείως ἐνταῦθα καταφαίνεται ὁ χαρακτὴρ τοῦ ἀρχαίου καὶ τοῦ μεσαιωνικοῦ κόσμου!

Ἐὰν ἤδη ἀφήσωμεν καὶ θεοὺς καὶ δαίμονας καὶ νεκρούς, ὁποίαν τινὰ θὰ εὕρωμεν τὴν ὄρχησιν παρὰ τοῖς ἥρωσι τῶν ἐπικῶν παραδόσεων;

Ἐν ταῖς παραδόσεσιν, ἃς διεφύλαξαν ἡμῖν τὰ δύο μεγάλα μας ἔπη, ἡ Ἰλιὰς καὶ ἡ Ὀδύσσεια, εὑρίσκομεν τὴν ὄρχησιν μεγάλως παρὰ τοῖς ἀνθρώποις τιμωμένην. Εἰς ἄλλον μέν, λέγει ὁ Ὅμηρος, ἔδωκεν ὁ θεὸς ὡς δῶρον τοῦ πολέμου τὰ ἔργα, εἰς ἄλλον τὸν χορόν, εἰς ἄλλον τὴν κιθάραν καὶ τὴν ᾠδήν [2]. Θέλων δὲ νὰ κοσμήσῃ τὸν Μηριόνην, ἀποκαλεῖ αὐτὸν ὀρχηστήν [3]. Εἶναι δὲ ἡ ὄρχησις πρὸ πάντων τῶν νέων ἡ ἀγαπητὴ διατριβὴ καὶ ἡ Ναυσικᾶ καταβᾶσα εἰς τὸν ποταμὸν νὰ πλύνῃ, λέγει περὶ τῶν νέων τοῦ παλατίου, ὅτι μὲ ἐνδύματα νεόπλυτα θέλουν νὰ πηγαίνουν εἰς τὸν χορόν [4]· τὸν δὲ Πάριν σωθέντα ἐκ τῶν χειρῶν τοῦ Μενελάου καὶ ἐπανελθόντα εἰς τὸν οἶκόν του, ἤθελες νομίσῃ ὄχι ὅτι ἐπανήρχετο ἀπὸ μάχην, ἀλλ' ὅτι εἰς χορὸν νὰ ὑπάγῃ ἡτοιμάζετο ἢ μόλις πρὸ μικροῦ ἔπαυσε νὰ χορεύῃ [5]. Ἂν δὲ ὁ Πάρις ἐλέγχηται ἐνίοτε ὡς ὀρχηστὴς καὶ ἂν πρὸς τοὺς πολεμιστὰς ἀντιτίθενται οἱ ὀρχησταί [6], τοῦτο οὐδὲν δεικνύει· εἶναι τοιαύτη ἡ φύσις τῆς ὀρχήσεως, ὥστε νὰ διεγείρῃ τὸν ψόγον, ὅταν χάριν αὐτῆς παραμελῶνται ἄλλα σπουδαιότερα· ἀλλὰ

[1] Danse Macabre. Ἴσως καὶ οἱ Βυζαντῖνοι ἐν ταῖς Καλάνδαις ἐξετέλουν ὁμοίαν παράστασιν (*Σάθα* Κρητικὸν θέατρον οε')· ἀλλὰ μυκτηρίζοντες τὸν θάνατον. Σημειωτέον δ' ὅτι αὐτὴν τὴν παράστασιν εὑρίσκομεν ὡς ἀρχὴν τοῦ νεωτέρου θεάτρου. συνηθεστάτην μάλιστα ἐν Ἱσπανίᾳ. (*Lucas* Théatre Espagnol Intr. 1).

[2] Ν. 780.

[3] Ἰλ. Π πρβλ. Λουκ. π. ὀρχ. 8 Ἡ περὶ τὴν ὄρχησιν τοῦ Νεοπτολέμου δεξιότης, λέγει ὁ Λουκ. (ἔνθα ἀν 9) καθεῖλε καὶ κατέρριψεν εἰς ἔδαφος τὴν Τροίαν.

[4] Ὀδυσ. ζ. 64. [5] Ἰλ. Γ. 393. [6] Β. 508. πρβλ. Λ. 261.

δὲν θὰ εἴπῃ τοῦτο καὶ ὅτι δὲν ἐτίμων καὶ δὲν μετήρχοντο αὐτὴν μετ' ἀγάπης καὶ ἐνθουσιασμοῦ οἱ ἄνθρωποι τῶν ἡρωϊκῶν παραδόσεων.

Καὶ τότε δὲ ἡ γυνὴ ἐθεωρεῖτο ὑπερβάλλουσα τὸν ἄνδρα ὡς πρὸς τὴν χάριν καὶ γλαφυρότητα ἐν τῷ χορῷ· τὴν καλὴν Πολυμήλην ἰδὼν ὁ Ἑρμῆς ἐν χορῷ τῆς χρυσῆς Ἀρτέμιδος ἐν μέσῳ ἄλλων χορῶν, αἵτινες ἐμέλποντο, ἐθαύμασε καὶ ἠγάπησεν αὐτήν[1]. Ἐκτελεῖται δὲ ὁ χορὸς ἰδίως ὑπὸ τοὺς ἤχους τῆς φόρμιγγος· ᾄδουσι δὲ ἢ αὐτοὶ οἱ χορεύοντες ἢ ἄλλοι περὶ αὐτούς· συχνὰ δὲ καὶ τὰς χεῖρας κρούοντες οἱ παριστάμενοι, κρατοῦσι τὸν χρόνον[2]· πάντα ὡς καὶ σήμερον παρ' ἡμῖν.

Εἶναι δ' ἐν χρήσει ὁ χορὸς μάλιστα κατὰ δύο περιστάσεις. ἐν τοῖς συμποσίοις καὶ ἐν τοῖς γάμοις. Μετὰ τὸ εἰς τιμὴν τοῦ Ὀδυσσέως συμπόσιον, τρέπονται οἱ Φαίακες εἰς ἅλμα καὶ δρόμον καὶ χορόν. Ὁ Ἀλκίνοος κελεύει τοὺς ἀρίστους τῶν Φαιάκων ὀρχηστὰς νὰ χορεύσωσιν, ἵνα ὁ ξένος λέγῃ, οἴκοι ἐπανελθών, πόσον διακρίνονται τῶν ἄλλων οἱ Φαίακες κατὰ τοὺς πόδας καὶ τὸν χορὸν καὶ τὸ ᾆσμα. Θαυμάζει δὲ ὁ Ὀδυσσεὺς τὸν θεῖον χορόν[3]. Κατὰ δὲ τὴν γαμήλιον τῆς νύμφης πομπὴν ἀπὸ τῆς ἰδίας οἰκίας εἰς τὴν τοῦ γαμβροῦ, καθ' ἣν ψάλλεται ὁ ὑμέναιος, ὑπὸ τὸ φῶς τῶν λαμπάδων, ὑπὸ τὴν φωνὴν τῶν λιγυρῶν συρίγγων, ὀρχοῦνται νέοι χορευταὶ καθ' ὅλην τὴν διάρκειαν τῆς πομπῆς[4]. Ὁ δὲ Ὀδυσσεὺς φονεύσας τοὺς μνηστῆρας, προτρέπει νὰ τραπῶσιν εἰς ᾆσμα καὶ χορὸν ἵνα νομίσωσιν οἱ ἔξω ὅτι πρόκειται περὶ γάμου[5].

Μνείαν χοροῦ ἀσκουμένου ὑπὸ παρθένων ἀναμὶξ καὶ νέων ἔχομεν ἐν τῇ περιγραφῇ τῆς ἀσπίδος τοῦ Ἀχιλλέως. Ὀρχοῦνται νέοι καὶ νέαι ἔχοντες ἐπὶ καρπῷ τὰς χεῖρας ἀλλήλων· αἱ μὲν φοροῦσι λεπτὰς ὀθόνας, οἱ δὲ χιτῶνας καλούς· αἱ μὲν φέρουσι καλὰς στεφάνας, οἱ δὲ μαχαίρας χρυσᾶς ἐκ τελαμώνων ἀργυρῶν κρεμαμένας, τὸ προσφιλὲς κόσμημα τῶν ἡρώων τοῦ ἔπους, ὅπως καὶ αἱ στεφάναι εἰς τὰς κόρας. Ὁ χορὸς οὗτος παριστάνεται περισσότερον κεκινημένος· διότι οἱ νέοι τρέχουσι πρὸς ἀλλήλους καὶ διαιροῦνται κατὰ στίχους καὶ περιδινοῦνται ὡς τροχοὶ κεραμέως· πολὺς δὲ ὅμιλος περιβάλλει τὸν ἱμερόεντα

[1] Ἰλ. Π. 180. Οἱ δὲ γονεῖς τῆς Ναυσικᾶς θὰ εὐφραίνωνται βλέποντες τοιοῦτον ἄνθος εἰσερχόμενον εἰς τὸν χορόν. (Ὀδ. Ζ. 157).

[2] Ὀδ. Θ. 379. Ἰλ. L. 561.

[3] Ὁμηρ. Ὀδ. 265, 379. Τὸν ἐν τῷ θρόνῳ Ἀμυκλαίου παριστανόμενον «Φαιάκων χορὸν» (Παυσ. 3. 18.) ὁ *Heyne* τῆς παρ' Ὁμήρῳ σκηνῆς παράστασιν νομίζει (Sammlung ant. Inh. I. 1). Ὁ Διόνυσος μετὰ τοῦ θιάσου του ἀκράτητος ἐν ταῖς εἰλαπίναις παραδίδεται εἰς τὴν χορείαν τὴν «ἀκοίμητον» (Διονυσ. 20, 1 ἑξ. 35, 24, 347, 18, 147, 80, 110. πρβλ. Ἀπολ. Ρόδ. Α. 818, 857.)

[4] Ὁμηρ. Ἰλ. Σ. 490 ἑξ. Ἡσίοδ. Ἀσ. Ἡρ. 275 ἑξ. [5] Ὀδ. Ψ. 130 ἑξ 298.

χορόν [1]. Φαίνεται δὲ σφοδρότερος συχνὰ ὁ χορὸς κατ' ἐκείνους τοὺς χρόνους, ἀφ' οὗ ὁ Ὀδυσσεὺς θαυμάζει «τὰς μαρμαρυγὰς τῶν ποδῶν» τῶν ὀρχουμένων Φαιάκων.

Πλὴν τοῦ χοροῦ τούτου, παρουσιάζοντος ἀναλογίαν τινὰ πρὸς τὸν σημερινὸν τετράχορον, οἱ λοιποὶ φαίνονται κυκλικοὶ καὶ ἠρεμώτεροι. Ὀρθῶς δὲ ὁ Friedländer [2] παρατηρεῖ ὅτι ἂν οἱ χορεύοντες ἀφίσταντο τῆς συνήθους ρυθμικῆς τῶν παίδων κινήσεως, τότε ἦσαν κυβιστητῆρες, ἔχοντες φαίνεται ἐπάγγελμα τὸ χορεύειν [3]. Ὅτι δὲ ὁ συνήθης χορὸς ἦτο ἥσυχος καὶ ἐθεωρεῖτο παιδιά τις, δεικνύει καὶ ἡ χρῆσις τοῦ ρήματος παίζω εἰς δήλωσιν τοῦ ὀρχοῦμαι [4], ὅπερ καὶ παρὰ τοῖς μεταγενεστέροις ἐγίνετο [5]. Δικαίως ὁ Flach χορὸν νομίζει καὶ τὴν παιδιὰν τῆς Ναυσικᾶς μετὰ τῶν ἑαυτῆς θεραπαινίδων, ὅτε παίζουσα τὴν σφαῖραν ἦρξε συγχρόνως καὶ μολπῆς, ὅπερ δεικνύει, ὅτι ἡ παιδιὰ μετ' ὀρχηστικῶν ἐξετελεῖτο βημάτων [6]. Ὁμοίως πρέπει νὰ φαντασθῶμεν, ὅτι ἔρριπτον μέχρι νεφῶν τὴν σφαῖραν οἱ Φαίακες ἐνώπιον τοῦ Ὀδυσσέως καὶ πηδῶντες ἐλάμβανον αὐτήν, πρὶν πατήσωσιν εἰς τὴν γῆν [7].

Εἶναι δίκαιον ἐνταῦθα μετὰ τῆς παιδιᾶς νὰ καταπαύσωμεν τὸν περὶ τῆς ὀρχήσεως κατ' ἐκείνους τοὺς χρόνους λόγον ἡμῶν. Αἱ ἐπικαὶ παραδόσεις ἀναπτύσσουσιν ἐνώπιον τῶν ἐκπεπληγμένων ὀφθαλμῶν μας εἰκόνα ἀθανάτου καὶ ἀμαράντου κάλλους, ἐν ᾗ ἀπετυπώθησαν ζῶσαι καὶ διαυγεῖς αἱ μορφαὶ Νυμφῶν καὶ Χαρίτων, παιζουσῶν χαριέσσας παιδιὰς μετὰ τῶν φίλων αὐτῶν καὶ ὀρχουμένων χοροὺς εὐθύμους καὶ ἀγήρως. Ἐτόλμησέ τις ἐν ἀδακρύτῳ συμποσίῳ τοῦ Βάκχου νὰ χορεύσῃ πένθιμον χορὸν καὶ νὰ ποιήσῃ τοὺς ὀπαδοὺς τοῦ θεοῦ, ἀσυνειθίστους εἰς δάκρυα, νὰ κλαύσωσιν· ἀλλὰ ταχέως ἐπληρώθησαν τὰ δάκρυα ἐκεῖνα καὶ φονευόμενος ὁ χορευτής, παραγγέλλεται παρὰ τῷ φιλοθρήνῳ Ἅδῃ νὰ χορεύῃ τοιούτους χοροὺς καὶ τὴν ἀγέλαστον Περσεφόνην, ἂν θέλῃ νὰ τέρπῃ μὲ τὴν μολπήν του [8]. Τοιαύτη εἶναι ἡ πᾶσα ἰδέα, ἥτις διαπνέει τὸν κόσμον τοῦ ἔπους· εἶναι καλαὶ καὶ αἱ παραδόσεις τῶν μέσων αἰώνων, αἵτινες στρέφονται περὶ τὰς τύχας τοῦ Ρολάνδου καὶ τῶν ἱππο-

[1] Ὁμήρ· Ἰλ. Σ. 590 ἑφ.

[2] Die Realien in der Ilias und Od. σ. 343.

[3] Κυβιστητῆρες ἐν γαμηλίῳ πομπῇ Ἰλ. Σ. 490. Ἡσ. Ἀσπ. Ἡρ. 275· ἐν συμποσίῳ Ὀδ. Δ. 17· μεταξὺ ἄλλων χορευόντων Ἰλ. Σ. 605, 561· πρβλ. Ὀδ. Θ. 478 ἑξ.

[4] Ὀδ. Θ. 251. Ψ. 147 πρβλ. Ὁμηρ. V. Ἀπ. 201. V. Ἀφρ. 120. Ἡσίοδ. Ἀσπ. Ἡρ. 277.

[5] Παρὰ Πλάτωνι (Νόμ. 7. 796. Β) *ἀθύρειν*.

[6] *Flach* Der Tanz b. den Griechen σ. 3. Ὀδ. Ζ. 64 ἑξ.

[7] Ὀδ. Θ. 370 ἑξ. [8] Νόν. Διονύσ. 30. 110.

τῶν τῆς στρογγύλης τραπέζης καὶ τῶν σταυροφόρων καὶ τῶν γερμανῶν κατακτητῶν· ἀλλ' αὗται ὁμοιάζουσι πρὸς ὄνειρον, ὅπερ βλέπομεν σκοτεινὸν καὶ ἀσαφὲς ἐν ὕπνῳ τεταραγμένῳ καὶ δὲν ἀποπνέουσι τὸ ἀμάραντον κάλλος τοῦ ἄνθους τῆς ἥβης, οὐδὲ τὴν δρόσον καὶ τὴν ζωὴν τῆς νεότητος τοῦ κόσμου. **'Αδ. 'Αδαμαντίου.**

Η ΕΙΚΟΣΙΠΕΝΤΑΕΤΗΡΙΣ

ΤΟΥ ΓΕΝΙΚΟΥ ΓΡΑΜΜΑΤΕΩΣ ΤΟΥ ΠΑΡΝΑΣΣΟΥ

Εὐφρόσυνος καὶ ἐπιβάλλουσα ἐν τῇ σεμνότητί της ἑορτὴ ἐτελέσθη ἐν τῷ Συλλόγῳ Παρνασσῷ. Συνεπληροῦτο κατ' αὐτὰς εἰκοσιπενταετηρὶς ἀφότου ἀνέλαβε τὸ πρῶτον τὰ χρέη τοῦ Γενικοῦ Γραμματέως ὁ ἔκτοτε μέχρι σήμερον ὑπὸ τὴν ἰδιότητα ταύτην ἐργασθεὶς ἐν τῷ Συλλόγῳ κ. Μιχαὴλ Π. Λάμπρος, θέλων δὲ ὁ Σύλλογος νὰ διατρανώσῃ τὰ αἰσθήματα τῆς ἀγάπης καὶ τῆς εὐγνωμοσύνης του πρὸς τὸν ἑταῖρον, ὅστις οὐ μόνον ὁ κύριος ὑπῆρξεν ἱδρυτὴς τοῦ σωματείου τούτου, ἀλλὰ καὶ ἡ ἐνσάρκωσις οὕτως εἰπεῖν τῆς μακρᾶς καὶ ὠφελίμου αὐτοῦ δράσεως, ἀπεφάσισε νὰ προσφέρῃ αὐτῷ δῶρον τὴν ἰδίαν αὐτοῦ εἰκόνα, γραφεῖσαν ὑπὸ τῆς καλλιτέχνιδος Προσαλέντη. Κατὰ τὴν γενομένην πανηγυρικὴν ἐπὶ τούτῳ τελετὴν τῆς 16 Μαΐου, ὁ ἀντιπρόεδρος τοῦ Συλλόγου κ. Ρούκης ἀπήγγειλεν ἐντολῇ τῆς 'Εφορίας, τὴν ἑξῆς προσφώνησιν:

« Ὁ Χριστιανισμὸς τῆς Δύσεως μεγαλοπρεπῶς πανηγυρίζει ἀνὰ εἰκοσιπενταετίαν ἓν ἰωβιλαῖον ἔτος. 'Αφ' ἧς δὲ ὁ ἅγιος Πατὴρ ἐγένετο ἀθέατος διὰ τοὺς κατοίκους τῆς αἰωνίας πόλεως, μὴ ἐξερχόμενος τῶν διαδρόμων καὶ παραδείσων τοῦ Βατικανοῦ, ἐν ᾧ ἐκλείσθη ἑκούσιος δεσμώτης, ὁ πρύτανις τῶν καρδιναλίων μετὰ μεγάλης πομπῆς ἀποτειχίζει μίαν τῶν πυλῶν τοῦ ἁγίου Πέτρου, ἥτις ἀπὸ εἰκοσιπενταετίας ἔμενεν ἀπῳκοδομημένη, ἀναφωνῶν: 'Ανοίξατέ μοι πύλας Δικαιοσύνης!

Καὶ σήμερον, ὅτε καὶ ἡμεῖς ἐνταῦθα συνηγμένοι πανηγυρίζομεν τὸ ἰωβιλαῖον τοῦ ἡμετέρου Γενικοῦ Γραμματέως προσέρχομαι ἐντολῇ τῶν ἐν τῇ ἐφορείᾳ τοῦ Συλλόγου συναδέλφων μου καὶ τῶν μετασχόντων τῆς ἀναμνηστικῆς ταύτης ἑορτῆς ἑταίρων ζητῶν νὰ μοὶ ἀνοίξητε πύλας Δικαιοσύνης, ἵνα ἀπὸ τοῦ βήματος τούτου ἀποδώσω τοιαύτην, ὡς μόνην ἀμοιβήν, εἰς τὰς πρὸς τὸν σύλλογον ὑπηρεσίας τοῦ κ. Μιχαὴλ Λάμπρου.

Τῇ 18 Μαΐου τοῦ 1869 ἐξελέγη οὗτος τὸ πρῶτον Γενικὸς Γραμματεὺς τοῦ Παρνασσοῦ καὶ ἔκτοτε ἀδιαλείπτως ἐπὶ εἴκοσι πέντε ἔτη, κατ' ἐνιαυτὸν ἀνανεουμένης τῆς ἐκλογῆς του, ἐκπληροῖ τὰ χρέη τοῦ ἀξιώματος τούτου. Ἅπαξ μόνον τῷ 1873 ἠναγκάσθη, τῇ παρακλήσει τῶν μελῶν τοῦ Συλλόγου, ν' ἀνταλλάξῃ τὴν Γραμματείαν πρὸς τὸ ἀξίωμα τοῦ Προέδρου, ἀλλὰ καὶ τότε ἐξηκολούθει ἐκ τοῦ ἀφανοῦς αὐτὸς νὰ ἐκπληροῖ τὰ καθήκοντα τοῦ γενικοῦ Γραμματέως, τοῦ διαδεχθέντος αὐτὸν εἰς τὸ ἀξίωμα τοῦτο προθύμως ἀποδεχομένου τὴν τοιαύ-

την ἀντικατάστασιν χάριν τῆς κανονικῆς λειτουργίας τῆς τοῦ Συλλόγοο ὑπηρεσίας, ἧς ἐκεῖνος μὲν οὐδεμίαν εἶχε πεῖραν, ὁ δὲ προκάτοχός του, ὁ ἐκλεχθεὶς Πρόεδρος, καὶ τὰ λεπτότατα κατεῖχε νήματα. Λήξαντος δὲ τοῦ προεδρικοῦ ἔτους, ὁ κ. Μιχαὴλ Λάμπρος ἀνέλαβε καὶ πάλιν ψήφῳ τῶν μελῶν τοῦ Συλλόγου τὴν Γενικὴν Γραμματείαν καὶ διετήρησεν αὐτὴν μέχρι σήμερον, ἡμῶν ἁπάντων εὐχομένων ὅπως ἐπὶ μήκιστον διατηρῇ ταύτην.

Τὸ χρονικόν, ὡς βλέπετε, κύριοι, εἶνε ἁπλούστατον. Ἀλλ' ὁποίαν ἐγκλείει δρᾶσιν τοῦ κ. Μιχ. Λάμπρου καὶ ὁποίας βαρυτίμους ἀληθῶς πρὸς τὸν Σύλλογον ὑπηρεσίας! Ἐὰν ἐπεχείρουν μίαν πρὸς μίαν νὰ ἐξάρω καὶ ἀναπτύξω ταύτας, θὰ ἐμακρυγόρουν πολύ, τὸ δὲ προσφώνημά μου τοῦτο θὰ ὑπερέβαινε καὶ τὰ ὅρια πανηγυρικοῦ ἐγκωμίου. Δύο μόνον σημεῖα τῆς ἐν τῇ ἐφορείᾳ τοῦ Συλλόγου συμμετοχῆς τοῦ κ. Λάμπρου δὲν δύναμαι νὰ παρέλθω ἐν σιγῇ. Τὴν ἵδρυσιν τοῦ σωματείου καὶ τὴν ἀπὸ τῆς πρώτης ἡμέρας τῆς συστάσεώς του ἄσβεστον πρὸς αὐτὸ στοργὴν τοῦ ἡμετέρου Γενικοῦ Γραμματέως.

Ὅτε, κύριοι, τὸ πρῶτον ἱδρύθη ὁ Παρνασσός, ὁ κ. Μιχαὴλ Λάμπρος ἐγένετο Πρόεδρος, ὁ δὲ ἀδελφὸς αὐτοῦ Σπυρίδων Γενικὸς Γραμματεύς. Ἀλλὰ τοῦ Συλλόγου τούτου, οὗτινος τὴν ἐφορείαν ἀπετέλουν οἱ δύο πρεσβύτεροι Λάμπροι, τὸν πληθυσμὸν τῶν μελῶν ἀπήρτιζον μόλις οἱ δύο νεώτεροι ἀδελφοί. Ὁ δὲ διεξερχόμενος τὰ πρακτικὰ τῆς ἐποχῆς ἐκείνης καὶ ἀναγινώσκων ἐν αὐτοῖς τοὺς λογους τοῦ Μιχ. τοῦ Σπ. τοῦ Κωνς. καὶ τοῦ Διον., ὡς ἐπὶ τὸ συντομώτερον ἐσημειοῦντο οἱ ἀγορηταί, θαυμάζει ἀληθῶς πῶς ἐκ τῆς οἰκογενειακῆς συνελεύσεως ἐκείνης, ἣν παίζοντες μᾶλλον ἢ σπουδάζοντες συνέστησαν ἔν τινι τῶν δωματίων τῆς πατρικῆς οἰκίας οἱ τέσσαρες ἀδελφοί, παρήχθη ὑπερακοντίζον πάντα κανόνα ἐξελίξεως τὸ σημερινὸν ἐπιβάλλον σωματεῖον, οὗτινος ἡ ἐπὶ τῆς ἡμετέρας κοινωνίας ἐπίδρασις ἀπέβη τόσον ἁδρὰ καὶ τόσον εὐεργετική. Ἀλλ' ἐκ τῆς τετράδος ἐκείνης τῶν ἀδελῶν ὁ πρεσβύτερος καὶ μᾶλλον τῶν τελουμένων ἔχων ἐπίγνωσιν ἦτο ὁ τότε Πρόεδρος, κατόπιν δὲ καὶ σήμερον Γενικὸς Γραμματεὺς τοῦ Συλλόγου κ. Μιχαὴλ Λάμπρος. Ὁποίαν οὗτος ἀνεξάντλητον στοργήν, ὁποῖον ἀκάματον ζῆλον, ὁποῖον ἀδιάπτωτον ὑπὲρ τοῦ Συλλόγου ἀνέπτυξεν ἐνθουσιασμόν, βλέπομεν μὲν ἡμεῖς καθ' ἑκάστην, ὁμολογοῦσι δὲ πάντες οἱ ἐν τῷ Παρνασσῷ ἀρχαιότεροι ἡμῶν. Καὶ ἀναλογιζόμενος τὴν ὑπὲρ τοῦ Συλλόγου ἐργασίαν ταύτην τοῦ κ. Μιχαὴλ Λάμπρου, ἄγεται εἰς τὸ συμπέρασμα ὅτι ὁ μὲν Παρνασσὸς ἐνεσαρκώθη ἐν τῷ προσώπῳ τοῦ Γενικοῦ Γραμματέως του, οὗτος δὲ κατήντησεν ἀναπόσπαστος ἀπ' αὐτοῦ. Παίζων ἄλλοτε ὠνόμασα ἐν τῇ δημοσιογραφίᾳ τὸν Γενικὸν ἡμῶν Γραμματέα κ. Μιχαὴλ Παρνασσόν, τὸν δὲ ἡμέτερον Σύλλογον Φιλολογικὸν Σύλλογον Λάμπρον. Ἰσχυρίζομαι δὲ καὶ σήμερον, ἥκιστα μετριοφρόνως, ὅτι ἡ ἀστειότης μου ἐκείνη ἦτο πιστὴ τῆς ἀληθείας ἀπεικόνισις. Διότι τὰ ὀνόματα τοῦ Λάμπρου καὶ τοῦ Παρνασσοῦ τοσοῦτον συνεζυμώθησαν, ὥστε οὐκ ὀλίγον ἐκ τῆς αἴγλης τοῦ σωματείου ἀντανακλᾷ ἐπὶ τοῦ προσώπου τοῦ ἡμετέρου Γενικοῦ Γραμματέως.

Τοῦτο ὀφείλομεν νὰ ὁμολογήσωμεν σήμερον πάντες, οὐδεὶς δ' ἐξ ἡμῶν δύναται ν' ἀξιώσῃ ὅτι εἰργάσθη ὑπὲρ τῆς φήμης καὶ τῆς δόξης τοῦ Παρνασσοῦ τόσον, ὅσον ὁ Μιχαὴλ Λάμπρος, ὅστις μετέχει ἀμφοτέρων. Αὐτὴ ἡ κοινωνία ἡμῶν τόσον δὲν δύναται νὰ φαντασθῇ τὸν Παρνασσὸν ἄνευ τοῦ Μιχαὴλ Λάμπρου ὡς Γενικοῦ Γραμματέως ἢ τοῦτον ἔξω τῆς Γραμματείας τοῦ Συλλόγου καὶ τόσον συνεταύτισε τὸ ἀξίωμα μετὰ τοῦ προσώπου, ὥστε καὶ τὸ ἐρυθρὸν τῆς μορφῆς αὐτοῦ συνέδεσε μὲ τὸν τίτλον καὶ ἔπλασε τὸν παροιμιώδη τίτλον τοῦ Ἐρυθροῦ Γραμματέως.

Δικαίως λοιπὸν ὁ Παρνασσὸς τελεῖ σήμερον τὴν ἑορτὴν ταύτην καὶ πανηγυρίζει τὴν ἡμέραν, καθ' ἣν πρὸ εἰκοσιπενταετίας περιέβαλε τὸν Μιχαὴλ Λάμπρον τὸ πρῶτον μὲ τὸ ἀξίωμα τοῦ Γενικοῦ Γραμματέως, ἀναμιμνησκόμενος δὲ οὕτως ἐπισήμως τῆς ἡμέρας ἐκείνης προσφέρει αὐτῷ διὰ κοινοῦ τῶν μελῶν ἐράνου εἰς ἔνδειξιν τιμῆς καὶ ἀγάπης, οὐχ ἧσσον δὲ ὡς ἐλαχίστην ἀμοιβὴν τῶν πρὸς τὸν Σύλλογον μεγάλων αὐτοῦ ὑπηρεσιῶν, τὴν εἰκόνα ταύτην.

Καὶ νῦν, Κύριοι, ἂς ἀναμνησθῶμεν ἅπαξ ἔτι τοῦ ἰωβιλαίου τῶν Δυτικῶν. Αὐστηραὶ νηστεῖαι ἐπεβάλλοντο διὰ τὴν ἡμέραν τῆς μεγάλης ἐκείνης ἑορτῆς. Ἀλλ' εἰς ἡμᾶς πανηγυρίζοντας τὸ ἰωβιλαῖον τοῦ ἡμετέρου Γενικοῦ Γραμματέως, προσμειδιᾷ σήμερον φαιδρὸν συμπόσιον. Πρὶν δὲ κλείσωμεν τὴν ἑορτὴν διὰ σπονδῶν ἐκεῖ, χειροκροτήσωμεν ἐνταῦθα τὸν ἑορτάζοντα».

Ἰδοὺ ἡ ἀπάντησις τοῦ κ. Λάμπρου :

Ἀγαπητοί μου φίλοι καὶ ἀδελφοί.

«Ἡ σημερινὴ ἡμέρα, ἡ σημερινὴ συνάθροισις γεννῶσιν ἐν ἐμοὶ συγκίνησιν τὴν ὁποίαν σᾶς βεβαιῶ δυσκόλως καταστέλλω. Καὶ ἐνῷ εὐχαριστῶ ὅλους διὰ τὸ αὐθόρμητον δῶρον, διὰ τὴν ὡραίαν ἰδέαν σας, εὐχαριστῶ τὸν προλαλήσαντα δι' ὅσα καλὰ ἠθέλησε νὰ εἴπῃ δι' ἐμέ. Καὶ τὴν στιγμὴν αὐτήν, καθ' ἣν ὅλοι ἀδελφωμένοι ἀτενίζομεν εἰς τὸν Παρνασσόν μας ὁρμώμενοι ἐκ τῆς συμπτώσεως τῆς εἰκοσιπενταετηρίδος, ἀνασκοποῦμεν τὸ παρελθὸν καὶ βλέποντες τί ὁ Παρνασσὸς ἔπραξε καὶ εἰς ποίαν περιωπὴν ἀνῆλθε, δὲν δυνάμεθα νὰ λησμονήσωμεν οἵας ἡμέρας κόπων καὶ ἀγώνων διήλθομεν οἱ ἱδρυταὶ καὶ οἱ πρῶτοι ἑταῖροι μετὰ τὴν παιδικὴν σύστασιν τοῦ σωματείου.

Δὲν περιμένετε παρ' ἐμοῦ τώρα νὰ σᾶς ἀνακεφαλαιώσω τὴν ἐργασίαν τοῦ Παρνασσοῦ μας, ἡ ὁποία ἄλλως παρεστάθη καὶ ἀνεγνωρίσθη κατὰ τὴν εἰκοσιπενταετηρίδα τοῦ σωματείου μας. Ἀλλὰ δὲν δύναμαι νὰ κρατήσω μερικὰς σποραδικὰς ἀναμνήσεις.

Τὸ ταμεῖον ἦτο κενὸν καὶ δὲν εἴχομεν νὰ πληρώσωμεν ἐκτάκτους δαπάνας· διὰ δὲ τὰ τυπωτικὰ ἀνετρέχομεν εἰς παρακλήσεις πρὸς τυπογράφους· διὰ νὰ κατορθώσωμεν τοῦτο καὶ κατεφεύγομεν μέχρι Ζακύνθου ὅθεν φίλος τοῦ Συλλόγου μας ἔστελλε δωρεὰν ἐκτυπουμένας ἀγγελίας καὶ διπλώματα. Καὶ ἂν δὲ σήμερον ἀναδιφῶντες τὴν πρώτην ἐκτυπωθεῖσαν λογοδοσίαν τοῦ προέδρου κ. Σακελλαροπούλου ἴδητε τὸν χάρτην αὐτῆς ἐκλεκτόν, θὰ μάθητε, ὅτι μετὰ ἐρεύνας πολλὰς εὑρέθη δεσμὶς

χάρτου, περισσεύσασα ἐκ τῆς ἐκδόσεως τῶν ποιημάτων τοῦ Βαλαωρίτου καὶ δωρηθεῖσα ἡμῖν ὑπὸ τοῦ ἐκδότου.

Μὲ πόσον ἐνθουσιασμόν, ὅτε ἀπέκτησεν ὁ Σύλλογος τὴν πρώτην αὐτοῦ ἐπὶ ἐνοικίῳ αἴθουσαν ἐν τῇ γωνίᾳ τῶν ὁδῶν Σίνα καὶ Σόλωνος ὀλίγον ἀνωτέρω τοῦ μεγάλου ἀκροατηρίου τῆς Νομικῆς Σχολῆς, ἐστήσαμεν ἐκεῖ τὸ πρῶτον βῆμα τοῦ Συλλόγου. Ἦτο τοῦτο παλαιὰ καθηγετικὴ ἕδρα παρερριμμένη εἰς γωνίαν τῆς βορείας αὐλῆς τοῦ Πανεπιστημίου, ἣν ἐπισήμως παρουσιασθέντες πρὸ τοῦ τότε Πρυτάνεως Θεοδ. Ὀρφανίδου ἐζητήσαμεν νὰ μᾶς παραχωρήσῃ. Καὶ ὁ ἀείμνηστος ἐκεῖνος καὶ ἀληθῶς ἀγαθὸς ἀνὴρ τὴν παρεχώρησε μέν, ἀλλ' ἐζήτησε νὰ παραστῇ εἰς συνεδρίασιν τοῦ Συλλόγου. Καὶ ἀνεχώρησεν ἐνθουσιασμένος ἐξ ἡμῶν τῶν παίδων καὶ μετ' ὀλίγον ἐγένετο Ἐπίτιμος ἡμῶν Πρόεδρος καὶ ἐνέπνεε ζωὴν καὶ σθένος καὶ ἐρχόμενος μεταξὺ ἡμῶν μᾶς ἐνεθάρρυνε διὰ λόγων καὶ προτροπῶν. «Ἐν τῷ μέσῳ τοῦ ζόφου τῶν πολιτικῶν διαπληκτισμῶν καὶ τῶν ἀκάρπων προσωπικῶν ἐρεσχελιῶν, ἔλεγέ ποτε, ὁ ἡμέτερος Σύλλογος ἂς λάμπῃ κἂν ὡς ἄστρον μικρὸν μὲν ἀλλ' ἀγλαόφωτον, προαγγέλλον ἀνατολὴν προόδου ἠθικῆς καὶ συνέσεως πατριωτικῆς. Ξένος πρὸς πᾶν ὅ,τι εἶνε ξένον εἰς ἀγαθοὺς πολίτας, ἀδιάφορος πρὸς πᾶν ὅ,τι εἶνε ἀδιάφορον εἰς σπουδαιολογοῦντας, φίλος δὲ μόνον πρὸς πᾶν ὅ,τι εἶνε προσφιλὲς εἰς εὐγενεῖς ψυχάς, ἂς βαδίζῃ τὴν ἔντιμον τροχιάν, ἣν ἐχάραξε, δορυφορούμενος ἐν τῇ πορείᾳ του ὑπὸ τῆς πλειάδος τῶν διαπρεπόντων μελῶν αὐτοῦ ἐπ' ἀγαθῷ τῶν γραμμάτων».

Ἀλλὰ μὲ ὅλην τὴν βοήθειαν καὶ τὴν ἀγαθὴν θέλησιν τοῦ Ὀρφανίδου, οἱ πόροι τοῦ Συλλόγου δὲν ηὔξανον καὶ ὅτε ἐγὼ ἀνέλαβον τὴν γενικὴν γραμματείαν ὑπὸ πρόεδρον τὸν ἐν Κων/πόλει νῦν διαπρέποντα δικηγόρον κ. Θαλῆν Ἀντωνιάδην, ὁ ταμίας παρουσίασε κατάστασιν ἐμφαίνουσαν ἔσοδα μὲν ταμείου δραχμῶν 697, ἔξοδα δὲ δραχμῶν 663 καὶ περίσσευμα δραχμῶν 34. Τὰ ἔξοδα περιωρίζοντο εἰς πληρωμὴν ἐνοικίων, τύπωσιν Λογοδοσίας καὶ συνδρομὴν περιοδικῶν ἀναγνωστηρίου. Ὅλα δὲ τὰ λοιπὰ ἔξοδα, βιβλιοδέτησις, φωτισμός, γραφικὰ καὶ καθαρισμὸς ἀπήτησαν δρ. 67. Ἀλλὰ πῶς ἐγίνετο ὁ καθαρισμὸς ἐκεῖνος; Ποσάκις μετὰ τοῦ νῦν ἀγαπητοῦ ἡμῶν Προέδρου, διατελοῦντος ἐπιμελητοῦ τῆς βιβλιοθήκης, ποσάκις μετὰ τῶν ἐπίσης προσφιλῶν κ. κ. Π. Φέρμπου καὶ Ἐλ. Ραφαήλ, ἀποτελούντων μέρος τῆς Ἐφορείας, δὲν ἀνελαμβάνομεν καὶ τὰ πρόσθετα χρέη καθαριστῶν χάριν τοῦ προσφιλοῦς ἡμῶν συλλόγου, πράττοντες ἐκεῖνο, ὅπερ εἰς τοὺς ἰδίους ἡμῶν οἴκους οὐδέποτε ἐδόθη ἡμῖν ἀφορμὴ νὰ πράξωμεν. Μετασχηματιζόμενοι δὲ εἰς κλητῆρας, μεταβαίνομεν ἡμεῖς αὐτοὶ εἰς τὰ γραφεῖα τῶν ἐφημερίδων, κομίζοντες τὰς ἀγγελίας ἢ καὶ διενέμομεν εἰς τὰς οἰκίας τῶν μελῶν τὰ προσκλητήρια. Πόσας δυσχερείας, πόσας ταλαιπωρίας ὑφιστάμεθα! Καὶ ὅταν σήμερον πολλάκις ἀπὸ τῆς ἕδρας τοῦ γενικοῦ γραμματέως τὴν ἑσπέραν ἐν πληθούσῃ ταύτῃ τῇ αἰθούσῃ περισκοπῶν βλέπω τοὺς καταυγάζοντας ἠλεκτρικοὺς λαμπτῆρας, ἀναπολῶ ὑψηλὸν λύχνον πετρελαίου, σωζόμενον ἔτι ἐν τῇ ἀποθήκῃ τοῦ Συλλόγου, δῶρον τοῦ

συναδέλφου ἡμῶν κ. Κορομηλᾶ, μετασκευασθέντα ἐκ λύχνου προωρισμένου δι' ἔλαιον, οὗ τὴν συντήρησιν καὶ τὸν καθαρισμὸν ἐπέβλεπε πάντοτε ὁ συνάδελφος ἡμῶν κ. Λεβίδης. 'Αλλ' ἐν τούτοις ὁ λύχνος ἐκίνει πάντοτε τὴν ὀργὴν ἡμῶν καὶ τὰς συζητήσεις, διότι ἐκεῖνος διαρκῶς ἐκάπνιζεν, ἡ δὲ αἴθουσα ἔμενεν ἐν τῷ σκότει.

Καὶ ἐπῆλθεν ἡ 26 Φεβρουαρίου 1870. 'Ο τότε ὑπουργὸς τῆς Παιδείας κ. Α. Αὐγερινός, ὁ φιλοπρόοδος καὶ ῥέκτης ἀνήρ, παραστὰς εἴς τινα ἑορτὴν τοῦ Συλλόγου, ὑπέβαλε τῇ Α. Μ. Β. Διάταγμα καὶ ὁ Σύλλογος ἔτυχε προστασίας καὶ ἀπενεμήθη αὐτῷ μηνιαία ἐπιχορήγησις ἐκ δρ. 60. Ὢ! ἐγενόμεθα Κροῖσοι! Εὕρομεν τότε ἀγαθὸν γέροντα καὶ τὸν προσελάβομεν κλητῆρα τοῦ Συλλόγου ἀντὶ δρ. 20. Καὶ δὲν ἔπαυσε μὲν τότε, ἀλλ' ἠλαττώθη ἡ ὑφ' ἡμῶν γινομένη ἐργασία.

Καὶ ταῦτα μόνον νὰ ἀνασκοπήσω; 'Ενθυμοῦμαι πῶς ἐν πᾶσιν ἐπεθυμοῦμεν νὰ δρᾷ ὁ ἡμέτερος Σύλλογος. Καὶ πλὴν τῶν διατριβῶν, τῶν ἀναγνωσμάτων, τῶν ἀνακοινώσεων, παρηκολουθοῦμεν τὰς κηδείας προσφιλῶν προσώπων, τὰς ἐν τῇ πόλει ἀνασκαφάς, τὰ φαινόμενα τοῦ οὐρανοῦ. 'Ενθυμοῦμαι ἰδίᾳ τὴν ἐπιτροπὴν ἐπὶ τῶν διᾳττόντων τῆς 1 Νοεμβρίου 1869. 'Απετελεῖτο ἐκ τοῦ κ. 'Εμμ. Δραγούμη, τοῦ κ. Ι. Καμπούρογλου καὶ ἐμοῦ. Αἱ παρατηρήσεις ἐγένοντο ἀπὸ τοῦ δώματος τῆς οἰκίας Γλαυκωπίδου, ὄπισθεν τοῦ Πανεπιστημίου, ἔνθα κατῴκει ὁ κ. Καμπούρογλος. 'Ηρξάμεθα τὰς οὐρανοσκοπήσεις κατὰ τὴν 10ην ὥραν τῆς νυκτὸς καὶ τὰς ἐπαύσαμεν τὴν 5ην ὥραν τῆς πρωΐας ὑπὸ διαπεραστικὸν ψῦχος· ἐμετρήσαμεν δὲ 2014 διᾴττοντας ἀστέρας. Καὶ κατόπιν ἐθαρρήσαμεν νὰ ἀποστείλωμεν τὰς παρατηρήσεις ἡμῶν εἰς Ρώμην πρὸς τὸν διάσημον ἀστρονόμον Padre Secchi, ὅστις τὰς εὗρεν ὀρθοτάτας καὶ σῴζεται ἐν τοῖς ἀρχείοις τοῦ Συλλόγου τὸ σχετικὸν ἔγγραφον.

Τὸν 'Ορφανίδην διεδέξατο ὡς ἐπίτιμον πρόεδρον ὁ κ. Μάρκος Ρενιέρης καὶ τοῦτον μέχρι τέλους τοῦ βίου του ὁ Κωνσταντῖνος Παπαρρηγόπουλος. Μακρὰ ἡ δρᾶσις καὶ ἡ ἐπενέργεια ἀμφοτέρων. Προχθὲς ἀκόμη ἐρευνῶν παλαιὰ πρακτικὰ τοῦ Συλλόγου, ποσάκις ἀνεῦρον τοῦ πρώτου τὴν ὑπογραφὴν ἐπικυροῦντος αὐτά! ἐν δὲ ταῖς λογοδοσίαις σῴζονται ἀμφοτέρων οἱ λόγοι ἐκεῖνοι οἵτινες ὑπῆρξαν δι' ἡμᾶς ἀφετηρία φιλοπονίας καὶ ζώπυρον ἐνθουσιασμοῦ ὑπὲρ τοῦ ἡμετέρου ἔργου.

'Εγὼ δὲ προκατόχους μου ἔσχον γενικοὺς γραμματεῖς τὸν κ. Π. Φέρμπον, τὸν κ. Ν. Λεβίδην καὶ τὸν κ. 'Αλέξ. 'Ολύμπιον, συνυπηρέτησα δὲ μέχρι τοῦδε μετὰ δώδεκα Προέδρων. 'Ιδοὺ κατὰ σειρὰν τὰ προσφιλῆ αὐτῶν ὀνόματα.

Θαλῆς 'Αντωνιάδης, Π. Νικολάρας, 'Ιω. Καμπούρογλος, Χρῆστος Λόντος, Ν. Λεβίδης, Ε. Ρ. Ραφαήλ, 'Εμμ. Λουκούδης, Θ. 'Αγγελόπουλος 'Αθάνατος, 'Εμμ. Δραγούμης, Τιμολέων 'Αργυρόπουλος, Σῖμος Μπαλᾶνος, Ν. Γ. Πολίτης ὁ καὶ ἤδη προεδρεύων.

Εἴχομεν δὲ τὰς σκέψεις ἡμῶν καὶ οἱονεὶ τὸ ἐντευκτήριον τοῦ Συλλόγου εἰς τὸ Ἄντρον τῶν Νυμφῶν. 'Εκεῖνο ἔβλεπε τὰ κυοφορούμενα ἡμῶν σχέδια, ἐκεῖνο ἤκουε τοὺς διαμειβομένους λόγους.....

Ὦ! πόσον αἱ ἀναμνήσεις τὴν στιγμὴν ταύτην μοῦ πιέζουν τὸ στῆθος καὶ πόσα ἀγαπητὰ πρόσωπα ἐκλείψαντα ἀνίστανται πρὸ ἐμοῦ. Πόσον θὰ ἐπεθύμουν τὴν στιγμὴν ταύτην νὰ ἔχω πρὸ ἐμοῦ πλὴν ἀλησμονήτου γεννήτορος, εἰς οὗ τὸν οἶκον ἐγεννήθη ὁ Σύλλογος, τοὺς μεταστάντας προσφιλεῖς ἑταίρους ἐκείνους, μεθ' ὧν ἐπλάττομεν ὄνειρα διὰ τὸν Παρνασσόν. Καὶ ὅμως τὰ ὄνειρα ἐκεῖνα εἶνε μακράν, πολὺ μακρὰν τῆς σημερινῆς πραγματικότητος. Καὶ τοῦτο ὀφείλεται βεβαίως καὶ εἰς τὰ παλαιότερα τῶν μελῶν, ἀλλὰ κυρίως εἰς ὑμᾶς τοὺς διαδεχθέντας αὐτὰ σήμερον.

Ὁ κ. Ρούκης εἶπεν ὅτι τὸ ὄνομα τοῦ ἐρυθροῦ γραμματέως συνεζυμώθη μὲ τὸν Σύλλογον. Εἶνε ἀληθές. Ἀλλ' ὁ γενικὸς ὑμῶν γραμματεὺς κατήντησε σήμερον ἐρυθρόλευκος, διατηρήσας ἐκ τῆς παλαιᾶς ὀνομασίας τὸ ἐρυθρὸν μόνον τῆς μορφῆς, διότι ἐπὶ τῆς ἐρυθρότητος τῆς κόμης ἀρχίζει νὰ κατέρχεται λευκὸν τὸ γῆρας καὶ ὡς ἐκ τούτου σεῖς οἱ κατόπιν προσελθόντες, σεῖς οἱ νεώτεροι τῆς ἐπιστήμης μύσται, ἐπέρχεσθε ἀρωγοὶ τοῦ ἔργου ἡμῶν, ὅπερ συνεχίζετε μετ' ἀγάπης καὶ ζήλου. Οὕτω δὲ ὁ Παρνασσός, ὁ βλέπων παρακαθημένους ἐν τῇ αἰθούσῃ του τοὺς πατέρας μετὰ τῶν ἀκμαζόντων ἤδη τέκνων των, ἀποδεικνύει σπάνιον φαινόμενον ἐνεργείας καὶ δράσεως. Καὶ τὸ κυριώτερον, ἀγάπης καὶ ἀδελφότητος. Δὲν γνωρίζω, ἂς τὸ εἴπω ἀπροκαλύπτως, κύριοι, ἄλλο σωματεῖον καὶ ἐξ ἐκείνων εἰς τὰ ὁποῖα ὁ τίτλος τοῦ ἀδελφοῦ εἶνε ἐπιβεβλημένος, τὸ ὁποῖον νὰ ἐγκλείῃ τοσαύτην, οἵαν ἐνέχει ὁ Παρνασσὸς ἀγάπην. Καὶ τοῦτο εἶνε τὸ μυστήριον τῆς μεγάλης ἡμῶν ἐπιτυχίας. Ἔξω ἂς φυσᾷ ὁ ἄνεμος καὶ ἂς μυκᾶται ἡ θύελλα τῆς πολιτικῆς καὶ τῶν ἀντιθέτων τοῦ βίου συμφερόντων· ἐδῶ ἅμα διέλθωμεν τὴν πύλην τοῦ οἴκου μας, διότι κοινὸς ἁπάντων εἶνε ὁ οἶκος καὶ μίαν ἀποτελοῦμεν ὅλοι οἰκογένειαν, λησμονοῦμεν τὰ πάντα, καὶ φίλοι ὅλοι, συνάδελφοι, ἀδελφοί, κοινῶς ἐργαζόμεθα πρὸς τὸ κοινὸν τοῦ σωματείου συμφέρον.

Παρῆλθον εἴκοσι καὶ πέντε ἔτη τῆς ἐμῆς γραμματείας. Πόσους εἶδον Συλλόγους ἐλθόντας καὶ ἀπελθόντας, πόσους εἶδον διαλυθέντας καὶ ἀφανισθέντας! Ἡμεῖς μένομεν καὶ θὰ μείνωμεν πάντοτε· ἡμεῖς ἐνόσῳ ζῶμεν· τὰ τέκνα ἡμῶν, τῶν ἐγγόνων τέκνα, ἀφοῦ ἀποθάνωμεν.

Καὶ νῦν ἀποδεχόμενος τὸ πολύτιμον τοῦτο δῶρον, ὅπερ ἡ ὑμετέρα εὐγενὴς ἰδέα, ἡ ὑμετέρα φιλία, ἡ ὑμετέρα ἀγάπη μοὶ προσφέρει, ὑπόσχομαι ὅτι ἐξ αὐτοῦ νέας θὰ ἀρυσθῶ ὑπὲρ τοῦ Συλλόγου ἡμῶν δυνάμεις, νέας θὰ καταβάλλω ὑπὲρ αὐτοῦ προσπαθείας. Εὐγνωμονῶν ἐπ' αὐτῷ παρακαλῶ ὑμᾶς νὰ μοὶ συγχωρήσητε τὰς ἐλλείψεις, νὰ παραβλέψητε τὰ τυχόντα σφάλματα καὶ νὰ δεχθῆτε πάντες ἓν μέγα εὐχαριστῶ, ἕνα εἰλικρινῆ ἀσπασμὸν ἀδελφοῦ».

ΜΕΛΕΤΗ

ΕΠΙ ΤΩΝ ΚΑΤΑ ΘΟΥΚΥΔΙΔΗΝ ΔΗΜΗΓΟΡΙΩΝ

ΤΟΥ ΚΛΕΩΝΟΣ ΚΑΙ ΤΟΥ ΔΙΟΔΟΤΟΥ.

ΥΠΟ

ΤΙΜΟΛΕΟΝΤΟΣ Ι. ΦΙΛΗΜΟΝΟΣ [1]

Τὸ ὑποκείμενον τοῦ ἀναγνώσματος τῆς ἑσπέρας ταύτης, καὶ μάλιστα οἷον διετυπώθη, διότι καὶ ἄλλως δὲν ἦτο δυνατὸν νὰ συντεθῇ, οὐδὲν ἔχει τὸ ἐπαγωγὸν καὶ τὸ χάριεν. Ἀτυχῶς παρ' ἡμῖν ἡ ἑρμηνεία καὶ ἡ διδαχὴ τῶν κλασικῶν Συγγραφέων σπανίως ἐξῆλθε τῆς καθαρᾶς γραμματικῆς, ἐξεζητήθη συνηθέστερον μᾶλλον ἡ ἀνατομικὴ ἀνάλυσις τῆς φράσεως, παρημελήθη δὲ ἡ ἐξέλιξις τοῦ ἐν αὐτῇ αἰωνίως ζῶντος ἀρχικοῦ πνεύματος. Ἐντεῦθεν οὐδόλως ἐξενίσθην, ὅτε εἶδον ἐκ προκαταβολῆς καταδικαζόμενον τὸ ἀνάγνωσμα. Σχολαστικὰ θέματα δὲν πρέπει νὰ ὦσι τὸ ὑποκείμενον τῶν ἐν τῷ «Παρνασσῷ» ὁμιλιῶν. Ὑπετέθη ἴσως, ὅτι ἐσκόπουν νὰ ἐπιχειρήσω τὴν γραμματικὴν ἀνάλυσιν τῶν φράσεων τοῦ Θουκυδίδου· ἀλλ' ἐλησμονήθη, ὅτι δὲν ἀνήκω εἰς τὴν τάξιν τῶν Γραμματικῶν, οὓς ὅμως, ἵνα μὴ παρεξηγηθῶ, ὁμολογῶ, ὅτι καὶ θαυμάζω καὶ ἐκτιμῶ· διότι καὶ οὗτοι μεγίστην εἰς τὴν σπουδὴν τῆς ἑλληνικῆς γλώσσης προσφέρουσιν ὑπηρεσίαν, παρασκευάζοντες τὸ ἀναγκαῖον ὑλικὸν πρὸς ἀποκάλυψιν τῶν θησαυρῶν τῆς ἑλληνικῆς σοφίας. Περὶ τὴν δύσιν τῆς ζωῆς μου, τολμηρὸν ἤθελεν εἶσθαι νὰ ἐκλέξω στάδιον ἀγῶνος, ἀντικείμενον πρὸς ὅλον τὸν παρελθόντα βίον μου, ἥκιστα βεβαίως γραμματικόν, κατὰ τὴν στενωτέραν τῆς λέξεως σημασίαν. Τὸ ἀνάγνωσμά μου ἄλλον προτίθεται σκοπόν, πόρρω ἀπέχοντα ἀγῶνος, ἐν τῇ γραμματικῇ κονίστρᾳ. Ὑπὸ τὴν ἔποψιν αὐτὴν δέ, ὅσῳ ἂν ἀτελῶς ἤθελε χειρισθῇ τίς τὸ κείμενον, πάλιν ἀνάγνωσμα, ὑποκείμενον προθέμενον τὴν ἀνάλυσιν δημηγορίας τοῦ Θουκυδίδου, δὲν ἐπιτρέπεται νὰ χαρακτηρισθῇ, ὡς προωρισμένον νὰ προκαλέσῃ τὸν κόρον, ἐν συναθροίσει, ἐκ τῶν συνήθως ἐν τῷ Παρνασσῷ συγκροτουμένων. Ἕλληνες καὶ Ἑλληνίδες, μάλιστα ἐκ τῶν πλέον ἢ ἁπλῶς ἐγγραμμάτων, τοιοῦτοι δὲ οἱ εἰς τὰς συναθροίσεις τοῦ Παρ-

[1] Ἀνεγνώσθη ἐν τῇ αἰθούσῃ τοῦ «Παρνασσοῦ», τῇ ἑσπέρᾳ τῆς 1 Ἀπριλίου 1894.

νασσοῦ συνερχόμενοι, οὐδέποτε δύναται νὰ ὑποτεθῇ, ὅτι ὑπὸ ἀνίας καταλαμβάνονται, ὅταν φέρωνται πρὸς τοὺς χρόνους τῆς ἑλληνικῆς δόξης, ὅταν ἐνώπιον αὐτῶν ἐκτυλίσσωνται σκηναὶ τῆς δραματικωτάτης ἱστορίας τῶν ἡμετέρων Προγόνων, ἧς τινος πᾶς σταθμὸς καὶ ἓν αἰώνιον τῇ ἀνθρωπότητι χρήσιμον ἐνέχει δίδαγμα. Τοὐναντίον μοὶ φαίνεται, ὅτι καθῆκον ἐπιβάλλεται παντὶ τῷ νομίζοντι, ὅτι δύναται νὰ ἐπιτελέσῃ τοῦτο, ὅπως, ἀπὸ καιροῦ εἰς καιρόν, ὑπομιμνήσκῃ, ὅτι φέρομεν παράδοσιν ἀγήρατον, ὅτι ὁ βίος τῶν Προγόνων ἡμῶν δὲν ἐσβέσθη, καὶ ὅτι ὁ ἐν τῇ χώρᾳ ταύτῃ οἰκῶν λαός, οὐραγῶν σήμερον ἐν τῇ τάξει τῶν ἀνεξαρτήτων ἐθνῶν, ὑπῆρξεν ἐποχή, καθ' ἣν ἐδέσποζε τοῦ γνωστοῦ κόσμου, καθ' ἣν ἐπάλαιε περὶ τῆς ἡγεμονίας τῆς ξηρᾶς καὶ τῆς θαλάσσης, καὶ ὅτι ἢ καθ' ὁλοκληρίαν ἔλυσεν ἡγεμονικῶς καὶ αἰωνίως τὰ σπουδαιότατα τῶν πολιτικῶν ζητημάτων ἐπίσης καὶ τῶν ἐπιστημονικῶν προβλημάτων, ἢ παρεσκεύασε τὸ ὑλικόν, πρὸς τὴν κρείσσονα ἐπίλυσιν ἄλλων.

Πεπεισμένος περὶ τῆς καλῆς πίστεως τῶν λίαν σπευσάντων εἰς τὴν καταδίκην τοῦ ὑποκειμένου τοῦ ἀναγνώσματος, ἀσφαλῶς προμαντεύω, ὅτι οὐ μόνον δὲν θέλουσιν ἐπιμείνει εἰς τὸν προαφορισμὸν αὐτῶν, ἀλλ' ὅτι τοὐναντίον αὐτοὶ θέλουσι γίνει οἱ διαπρύσιοι κήρυκες, ὅτι ἀκριβῶς αἱ ἀναλύσεις τῶν κειμένων τῶν Ἑλλήνων Συγγραφέων, γενόμεναι ὑπὸ τὸν τύπον τῆς διαλέξεως, μᾶλλον ἤ τι ἕτερον ἐθνικὸν συζήτημα, θέλουσιν ἐπαναφέρει τὰς νέας γενεὰς τῶν Ἑλλήνων ἀσφαλέστερον πρὸς τὴν αἴσθησιν τοῦ ἀληθοῦς καλοῦ, τοῦ ἀληθῶς ὡραίου, θέλουσι διδάξει αὐτάς, πῶς συνέλαβε καὶ πῶς διετύπωσε ταῦτα ὁ ἑλληνικὸς νοῦς, θέλουσι τὰς πείσει, ὅτι, ὅπως μορφώσωσι τελείως τὸν νοῦν αὐτῶν, χρείαν δὲν ἔχουσι νὰ ἐκζητήσωσι τὰ παραδείγματα τοῦ καλοῦ, ἐκτὸς τοῦ ἑλληνικοῦ κύκλου· ἐπὶ τέλει, θέλουσιν ἐπικρατύνει ἐν ἡμῖν τὸ αἴσθημα τῆς ἐθνικῆς ὑπερηφανείας, ἀναζωπυροῦν ἐν πᾶσιν ἡμῖν τὸ θάρρος εἰς τὸ μέλλον καὶ εἰς την ἰδίαν ζωήν, οὗ ἄνευ οὐδὲν ἐν τῷ ἐθνικῷ βίῳ δυνατὸν νὰ κατορθωθῇ.

Καὶ ἐν αὐτοῖς τοῖς Συγγραφεῦσι τῆς ἀκμαζούσης ἑλληνικῆς ἀρχαιότητος, πλουσίοις ὅσον εἴ τινες καὶ ἄλλοι ἐν βαθυνοίᾳ καὶ ἐν χάριτι, οὐ μόνον ἐννοιῶν, ἀλλὰ καὶ περιβολῆς, δὲν μοὶ φαίνεται, ὅτι απαντῶσι περίοδοι πολλαί, γεγραμμέναι ἐν ἀκμῇ τοιαύτῃ δυνάμεως λόγου καὶ σφυρηλατημέναι δεξιώτερον, τῆς περιόδου, ἐν ᾗ ὁ Πλούταρχος ἐξήνεγκε τὴν περὶ τῶν ἐν τῇ Ἀκροπόλει μνημείων κρίσιν αὐτοῦ. Ἐν τῷ βίῳ τοῦ Περικλέους, εἰκόνισε δι' ἀθανάτων λόγων τὸ ὄντως ἀθάνατον καλλιτεχνικὸν ἔργον, ὅπερ συνετελέσθη, ἐπὶ τῶν χρόνων τοῦ μεγά-

λου πολίτου τῆς ἀθηναϊκῆς Πολιτείας, καὶ ὅπερ, κατὰ τὸ πλεῖστον, ὀφείλεται εἰς τὴν πρωτοβουλίαν αὐτοῦ.

«Ὅθεν,» γράφει ὁ Πλούταρχος, «καὶ μᾶλλον θαυμάζεται τὰ Πε»ρικλέους ἔργα, πρὸς πολὺν χρόνον ἐν ὀλίγῳ γενόμενα. Κάλλει μὲν »γὰρ ἕκαστον εὐθὺς ἦν τότε ἀρχαῖον, ἀκμῇ δὲ μέχρι νῦν πρόσφατόν »ἐστι καὶ νεουργόν. Οὕτως ἐπανθεῖ τις καινότης, ἀεὶ ἄθικτον ὑπὸ τοῦ »χρόνου διατηροῦσα τὴν ὄψιν, ὥσπερ ἀειθαλὲς πνεῦμα καὶ ψυχὴν ἀγήρω »καταμεμιγμένην τῶν ἔργων ἐχόντων.» (Πλουτάρχου Περικλῆς 13).

Καθ' ὃν χρόνον ὁ Πλούταρχος ἐπεσκέφθη τὴν Ἀκρόπολιν, πρὸ τοῦ τέλους τοῦ α' μ. Χ. αἰῶνος, τὰ ἐπ' αὐτῆς μνημεῖα ἦσαν ἔτι πλήρη καὶ ἄθικτα, ὁ χρόνος δὲ καὶ ἡ βαρβαρότης εἰσέτι δὲν εἶχον πελεκύσει τὸ ἀκέραιον αὐτῶν. Εὐλόγως, ἀκριβὴς γνώστης τοῦ πράγματος, ἠδύνατο νὰ εἴπῃ, ὅτι, μετὰ πάροδον τεσσάρων ὅλων αἰώνων, ἦσαν ἀκμαῖα ἔτι, ὅτι ἐφαίνοντο ὡς πρόσφατα καὶ νεουργῆ, καὶ ὅτι ἄθικτος διετηρήθη ἡ ὄψις αὐτῶν ἀπὸ τῶν ἐπιδρομῶν τοῦ χρόνου. Ἀλλ' ἴσως δὲν ἐπίστευε τότε, ὅτι ἡ κρίσις αὐτοῦ περὶ τῶν ἐν Ἀκροπόλει θαυμασίων ἀκεραία ἔμελλε νὰ μείνῃ καὶ ἀληθεύουσα, καὶ καθ' ὃν χρόνον τὰ ἔργα ἐκεῖνα ἐπέπρωτο νὰ καταστῶσιν ἐρείπια, λείψανα δέ τινα αὐτῶν μόνον, μόλις ὁ σκελετός, ἤθελον περισωθῇ. Ὁ εἰς τὴν Ἀκρόπολιν ἀναβαίνων, καὶ σήμερον ἔτι, προσβλέπων δὲ τὸν Παρθενῶνα, τὰ Προπύλαια καὶ τὸ Ἐρεχθεῖον, ὅσῳ ἂν ἥκιστα οἰκείως ἔχῃ πρὸς τὰς τεχνικὰς μελέτας, ὅσῳ ἂν δεσπόζηται ὑπὸ πεζοτέρων ἐντυπώσεων περὶ τῶν τοῦ κόσμου, ἀναγνωρίζει, ὅτι οὐδεμίαν ὑπερβολὴν εἶπεν ὁ περιφανὴς Συγγραφεύς, ὅτε ἐχαρακτήρισε τὰ προϊόντα τῆς ἑλληνικῆς τέχνης, ὡς προωρισμένα νὰ ζήσωσιν ἐπὶ αἰῶνας, καίτοι ἐν βραχυτάτῳ κατασκευασθέντα χρόνῳ, ὅτι ἔμελλον ἐσαεὶ νὰ ὑφίστανται πρόσφατα καὶ νεουργῆ, ὅτι ὁ χείμαρρος τῶν χρόνων ἔμελλε νὰ διέλθῃ ἐπ' αὐτά, χωρὶς νὰ παραβλάψῃ τὸ παράπαν τὸ φαιδρὸν τῆς ὄψεως αὐτῶν, ὅτι ἔμελλον νὰ ἐγείρωνται, καὶ ἐρειπωθέντα ἔτι, διὰ παντὸς διδάγματα ἀνακαινουμένης ἐσαεὶ καὶ νεαζούσης Τέχνης. Καὶ ἐξήγησε τὸ φαινόμενον, εἰπών, ὅτι ἐν τῇ συλλήψει καὶ ἐν τῇ ἀνεγέρσει αὐτῶν προήδρευσεν ὁ ἀληθὴς τῆς τέχνης καὶ τοῦ καλοῦ ἔρως. Ἀναντιρρήτως τὰ ἔργα ταῦτα φαίνονται, ὅτι ἔχουσι καταμεμιγμένην αὐτοῖς ψυχὴν ἀγήρω καὶ πνεῦμα ἀειθαλές. Τοῦτο δὲ τὸ μέγα μυστήριον τῆς ἀληθοῦς τέχνης, καὶ τοῦτο ἐξηγεῖ τὸ ἀΐδιον καὶ ἀθάνατον τῆς ἑλληνικῆς τέχνης, οὐ μόνον ἐπιζησάσης πάσης ἄλλης, ἀλλὰ καὶ διδασκούσης ἔτι, πεπληρωμένης δὲ ἐπὶ δημιουργίᾳ νέᾳ ἀκμαζούσης ἰκμάδος.

Ὅ,τι περὶ τῶν ἐν τῇ Ἀκροπόλει καλλιτεχνημάτων εἶπεν ὁ Πλού-

ταρχος, ἀπταίστως δύναται νὰ ῥηθῇ περὶ πάντων τῶν πνευματικῶν προϊόντων τῆς ἑλληνικῆς Ἀρχαιότητος· διότι καὶ τί τῶν ἔργων τοῦ ἑλληνικοῦ πνεύματος, μέχρι τῶν κατωτάτων αὐτῶν, δὲν φέρει τῆς καλλιτεχνίας τὴν ἔμπνευσιν καὶ τὸν τύπον τοῦ καλοῦ ; Ζῶσι πάντα ἐσαεί, ἀκμαῖα καὶ θάλλοντα, καὶ ἀναδείκνυνται πλήρη πνεύματος ἀειθαλοῦς καὶ ψυχῆς, μηδέποτε γηρασκούσης, ἐσαεὶ νεαζούσης καὶ παρθένου. Μετὰ πάροδον αἰώνων, μετὰ ἀνατροπὰς κοινωνικὰς καὶ θρησκευτικὰς ῥιζικάς, μετὰ τὴν ἐπιδρομὴν νέων ἐθνῶν καὶ τὸν καταρτισμὸν κοινωνιῶν ἐκ στοιχείων, ὅλως ξένων τοῦ ἑλληνικοῦ βίου καὶ ἀλλοτρίου ὅλως αἵματος, μετὰ τὴν κατίσχυσιν θρησκείας, ἥτις κυριώτερον ἐκήρυξε πόλεμον ἀμείλικτον κατὰ τῆς ἑλληνικῆς Ἀρχαιότητος, τὰ ἔργα τῶν Ἑλλήνων ἀπομένουσι πηγαὶ διδαγμάτων ἀνεξάντλητοι, μαστοὶ γαλακτοῦχοι ζωῆς καὶ εὐδαιμονίας, εἰ καὶ ταῦτα περικεκομμένα καὶ παρεφθαρμένα περιῆλθον μέχρις ἡμῶν. Τὸ ἀκριβὲς τούτου ἀνωμολόγησαν πάντες οἱ διαπρεπεῖς μελετηταὶ τῶν ἀνθρωπίνων, ἀπὸ τῶν Ῥωμαίων μέχρι τῶν καθ' ἡμᾶς χρόνων. Ὁ θαυμασμὸς τοῦ Κικέρωνος πρὸς τὴν ἑλληνικὴν παιδείαν, ἀφ' ἧς οἱ Ῥωμαῖοι ἤντλησαν τῆς Πολιτείας καὶ τοῦ βίου αὐτῶν τὰ μᾶλλον ζωτικὰ διδάγματα, καὶ ηὐτύχησαν, μᾶλλον ἢ οἱ διδάξαντες, νὰ ἐφαρμόσωσιν ἐν τῇ πράξει, μετεδόθη εἰς τὰς ἐπελθούσας Γενεὰς τῶν ἀνθρώπων. Καὶ εὐλόγως· διότι ἐν παντὶ τὰ ἑλληνικὰ κείμενα, μελετώμενα, ἀναδείκνυνται ταμεῖα διδαγμάτων καὶ γνώσεων ἀνεξάντλητα.

Ἰδίως, ὅσῳ ἀφορᾷ εἰς τὴν ἀνάπτυξιν τοῦ πολιτικοῦ βίου, ἡ περὶ τοῦ Πελοποννησιακοῦ πολέμου συγγραφὴ τοῦ Θουκυδίδου, καίτοι ἀτελὴς καὶ ἐνιαχοῦ παρεφθαρμένη διασωθεῖσα μέχρις ἡμῶν, ἀνεγνωρίσθη, παρὰ πάντων τῶν ἀληθῶν Ἱστορικῶν καὶ παρὰ πάντων τῶν ἐξόχων πολιτικῶν ἀνδρῶν, καὶ τῶν παλαιοτέρων καὶ τῶν καθ' ἡμᾶς χρόνων, ὡς Συνέκδημος πολύτιμος καὶ διδάσκαλος γόνιμος πολιτικῶν ἀφορισμῶν, καὶ ἀνομολογεῖται, ὅτι, καθ' ἣν στιγμὴν ἐγράφετο ὁ πρῶτος στίχος τῆς τοῦ Θουκυδίδου συγγραφῆς, ἐτίθετο ὁ ἀκρογωνιαῖος λίθος τοῦ τύπου τῆς συγγραφῆς τῆς Ἱστορίας, ἥτις δὲν εἶναι βεβαίως ἡ ἁπλῆ, ἔστω καὶ ἐπιχάριτος, ἀναγραφὴ τῶν γεγονότων, ἀλλ' ἡ μετὰ ἐρεύνης τῶν προκαλούντων αἰτίων, μετὰ μελέτης τοῦ χαρακτῆρος τῶν δρώντων προσώπων καὶ μετὰ διδαγμάτων πρὸς τὸ μέλλον ἔκθεσις τῶν ἀνθρωπίνων συμβάντων. Ὁ Θουκυδίδης ἐνέπνευσε τὴν ζωὴν ἐν τῇ δράσει τῶν ἀνθρώπων, ἀφώρισε τὸ πεπρωμένον, ἀπέδωκε τὴν πρέπουσαν εὐθύνην εἰς τὰ ἱστορικὰ πρόσωπα, ἀνώτερος δ' ἀναδειχθεὶς τῶν θρησκευτικῶν καὶ κοινωνικῶν προλήψεων τῶν συγχρόνων αὐτοῦ, ἐδίδαξε,

πῶς πρέπει νὰ πολιτεύωνται οἱ ἄνδρες, ἐάν που δυνατὸν ἡ ἐκ τοῦ παρελθόντος διδαχὴ νὰ ὁδηγῇ ἐν τῷ μέλλοντι εἰς τὴν σωτηρίαν. Τὴν ὁμολογίαν αὐτὴν περὶ τῆς ὑπεροχῆς τοῦ ἀθηναίου ἱστορικοῦ ἄριστα διετύπωσεν ὁ ἱστορικὸς Φρῆμαν, ἐν τῇ περὶ τῶν Ἀθηναίων Ἱστορικῶν πραγματείᾳ αὐτοῦ. «Ὁ Θουκυδίδης,» γράφει, «εἰς οὐδεμίαν ῥητὴν ἐπο»χήν, εἰς οὐδεμίαν ὡρισμένην χώραν ἀνήκει· εἶναι ὁ ἱστορικὸς τῆς κοινω»νίας τῶν ἀνθρώπων, ὁ διδάσκαλος τῆς ἀπολύτου πολιτικῆς σοφίας. . . »Ὁ Θουκυδίδης, ζήσας ἐν ἐποχῇ, καθ' ἣν ὁ ἀνθρώπινος πολιτικὸς βίος »μόλις εἶχεν ἀναπτυχθῇ ἐπὶ δύο γενεάς, ἀναδείκνυται ἐξαγαγὼν ἐκ »τοῦ βραχέος τούτου χρόνου τὰ διδάγματα χιλιετηρίδων ὅλων. Ἀπὸ »τοῦ στενοῦ πεδίου, τοῦ πρὸ τῶν ὀφθαλμῶν αὐτοῦ ἐκτεινομένου, ἐξή»γαγε πολιτικὴν διδασκαλίαν, ἐφαρμοστέαν ἐν πάσῃ ἐποχῇ, ἐν πάσῃ »φυλῇ, ἐν πάσῃ χώρᾳ. Οὐδὲ ἓν πρόβλημα ἐν τῇ ἐπιστήμῃ τοῦ κυβερ»νᾷν ὑπάρχει, ὅπερ ὁ πολιτικὸς ἀνὴρ δὲν θέλει ἀνεύρει, ἢ μὴ λελυμέ»νον, ἢ μὴ ὁπωςδήποτε διαπραγματευόμενον, ἐν ταῖς σελῖσι τοῦ »παγκοσμίου διδασκάλου τούτου . . . Οὐδεμία ἀλήθεια φαίνεται τολ»μηροτέρα, ἢ αὕτη, ὅτι ἡ Ἱστορία εἶναι πράγματι ἑνιαία, μία καὶ ἡ »αὐτή, καὶ ὅτι ἡ ἀρχαία ἱστορία, ἡ τῶν μέσων αἰώνων καὶ ἡ τῶν »καθ' ἡμᾶς χρόνων σημειοῦσι κατ' ἰδίαν σταθμοὺς αὐτῆς, καὶ οὐδὲν »περαίτερον, ὅτι ἡ πολιτικὴ φύσις τοῦ ἀνθρώπου εἶναι κατ' οὐσίαν ἡ »αὐτή, ὑπὸ πᾶσαν μεταβολὴν τῶν καιρικῶν περιστάσεων. Οὐδεμία »ὑπάρχει μαρτυρία, ἀναντιρρήτως βεβαιοῦσα περὶ τῆς ἀληθείας ταύ»της, ἢ τὸ γεγονός, ὅτι ἡ πολιτικὴ σοφία ὅλων τῶν αἰώνων οὕτω προ»διετυπώθη ὑπὸ τοῦ πολίτου μικρᾶς Πολιτείας, ζήσαντος πρὸς εἴκοσι καὶ »τριῶν αἰώνων.»

Συγκρίνων δὲ τὸν Θουκυδίδην πρὸς τοὺς ἑτέρους δύο ἱστορικοὺς τῶν Ἀθηναίων, ἀνακηρύσσει, ὅτι ὁ μὲν Ἡρόδοτος ζῇ ἐν τῷ παρελθόντι, ὁ Ξενοφῶν ἀντανακλᾷ τὰ μικρὰ ἐφήμερα πάθη, ἀλλ' ὁ Θουκυδίδης ζῇ ἐν τῷ μέλλοντι. Ἀποκαλῶν δ' ἀθάνατον τὴν ἱστορίαν τοῦ Θουκυδίδου, ὁ Φρῆμαν χαρακτηρίζει αὐτήν, ὡς «τὸν αἰώνιον καὶ ἀνεξάντλη»τον θησαυρὸν τῆς πολιτικῆς σοφίας». Ὁ Θουκυδίδης κατέστη ὁ Συνέκδημος καὶ ἡ κατήχησις τῶν Ἄγγλων πολιτικῶν, αὐτῶν οἵτινες, ὑπὲρ πάντας τοὺς νεωτέρους πολιτικούς, διεκρίθησαν, ἐπὶ συνέσει καὶ ἐπὶ σπουδαιότητι. Τὸ κείμενον τοῦ Θουκυδίδου δὲ ἔχει παρ' αὐτοῖς ἴσην καὶ τὸ Εὐαγγέλιον αὐθεντείαν, ὅσῳ ἀφορᾷ εἰς τὸ σωφρόνως πολιτεύεσθαι. Ὅτε Πὶττ ὁ πρεσβύτερος, ὁλόρδος Chatam, ἠγόρευσε τὴν ἱστορικὴν ἀγόρευσιν αὐτοῦ, ἐν τῇ συνεδριάσει τῆς Βουλῆς τῶν Λόρδων τῆς 28 Ἰανουαρίου 1775, ὑπερμαχῶν τοῦ δικαίου τῆς ἐξεγέρσεως τῶν

Ἀμερικανῶν καὶ συνιστῶν τὴν πολιτικὴν οὐχὶ τῆς βίας καὶ τοῦ πείσματος, ἀλλὰ τῆς διαλλαγῆς καὶ τῆς φρονήσεως, ὡς ἐπιστέγασμα τῶν ἐπιχειρημάτων αὐτοῦ πρὸς δικαίωσιν τῆς κρίσεως, ὅτι τὰ ἔγγραφα τῶν Ἀμερικανῶν εἰσὶν αὐτὴ ἡ ἀλήθεια, αὐτὴ ἡ δικαιοσύνη, εἶπεν: «Ἀνέγνωσα τὸν Θουκυδίδην!» Ἠθέλησε διὰ τούτου νὰ παράσχῃ ἀπόδειξιν, ὅτι ἐνεπνεύσθη ὑπὸ τῶν ἐντολῶν τοῦ ἀληθοῦς διδασκάλου τῆς πολιτικῆς φρονήσεως, ἐν τῇ περὶ τῆς ἐπικειμένης κρίσεως ἐκτιμήσει αὐτοῦ, ὡς ὁ πιστὸς Χριστιανὸς ἤθελεν εἴπει, ὅτι «ἀναγινώσκει τὸ Εὐαγγέλιον». Ὁ Maccauley ἐκαυχᾶτο, ὅτι τεσσαρακοντάκις ἀνέγνω τὸν Θουκυδίδην, ἀπ' ἀρχῆς μέχρι τέλους.

Τὸ ἀκριβὲς τῶν στοχασμῶν τούτων καὶ τῆς κρίσεως τοῦ ἐπιφανοῦς Ἄγγλου Συγγραφέως ἐπιμαρτυρεῖ μὲν πᾶς στῖχος τῆς συγγραφῆς τοῦ Θουκυδίδου, ἐξόχως ὅμως αἱ ἐν αὐτῇ δημηγορίαι, ἐν αἷς εἰκόνισεν ἀκριβῶς καὶ φιλοσοφικώτατα τὴν ψυχολογικὴν κατάστασιν τῆς ἀθηναϊκῆς κοινωνίας, κατὰ τὰς διαφόρους πολυκυμάντους κρίσεις, ἃς διῆλθεν αὕτη, κατὰ τὸν μακρὸν πρὸς τοὺς Πελοποννησίους ἀγῶνα αὐτῆς.

Αἱ ἐν τῇ θουκυδιδείῳ συγγραφῇ παρεντιθέμεναι δημηγορίαι, βεβαιότατον, δὲν εἶναι ἐπὶ λέξει ἀντιγεγραμμέναι, οἷαι ἐξεφωνήθησαν. Ἴσως τοῦ Περικλέους ὁ ἐπιτάφιος φέρει ἐξαίρεσιν ἐν τούτῳ. Τὸ ὁμοιόμορφον τῆς φράσεως καὶ τῆς ὅλης οἰκονομίας αὐτῶν ἐπιμαρτυρεῖ, ὅτι, ἐν ᾗ περιεσώθησαν μορφῇ, εἰσὶν ἔργον τοῦ Θουκυδίδου. Ἀλλ' ὅμως ἀναμφισβήτητον, ὅτι περιέχουσιν ἐν συνόψει καὶ ὑφ' ἣν ὁ Συγγραφεὺς προὐτίμησεν ἰδίαν μορφήν, πάντα τὰ ἐπιχειρήματα, οἷς ἐχρήσαντο, κατὰ τὴν συζήτησιν τῶν μεγάλων τῆς πολιτείας ὑποθέσεων, οἱ ἐνώπιον τῆς Ἐκκλησίας τοῦ Δήμου Ῥήτορες, οἱ ὑπερμαχήσαντες ταύτης ἢ ἐκείνης τῆς γνώμης. Ὡς τοιαῦται δὲ εἰσὶ πράγματι θησαυροὶ ἀκένωτοι ἐπιχειρημάτων ὑπὲρ τῶν ἰδεῶν, αἵτινες ἀνεπτύχθησαν ἐνώπιον τῆς πολυανθρωποτάτης μέν, ἀλλ' ἐπίσης καὶ νοημονεστάτης Βουλῆς, ἥτις ποτὲ ἐλειτούργησεν ἐν τῇ Ἱστορίᾳ. Ἀληθῶς αἱ δημηγορίαι αὗται, ἐν αἷς ἀναλύονται αἱ λεπτόταται τῶν πολιτικῶν καὶ κοινωνικῶν ἰδεῶν, μαρτυροῦσι μὲν ὑπὲρ τῆς δεινότητος τῶν ὁμιλησάντων, ἀλλ' οὐχ ἧττον καὶ ὑπὲρ τῆς σοβαρότητος καὶ τῆς νοητικῆς ὑπεροχῆς τῶν πρὸς οὓς ἀπηυθύνοντο.

Ἐκ τῶν δημηγοριῶν, μηδεμιᾶς ἐξαιρουμένης, μεστῶν, ὡς προεῖπον, πολιτικῆς σοφίας, διακρίνονται δύο, ἐν πλούτῳ πολιτειακῶν καὶ πολιτικῶν ἐντολῶν, ἡ τοῦ Κλέωνος καὶ ἡ τοῦ Διοδότου, ὧν τὴν ἀνάλυσιν ἐπιχειρῶ νὰ ἐκθέσω ἐνώπιον Ὑμῶν. Ἀλλὰ θέλετε μοὶ ἐπιτρέψει, πρὶν ἢ χωρήσω εἰς τὴν ἀνάλυσιν, σύντομον τινὰ εἰσαγωγήν, περὶ τῆς

ὑποθέσεως, εἰς ἣν ἀφορῶσι, καὶ περὶ τῆς ἀφορμῆς, ἥτις προὐκάλεσε τὰς δημηγορίας ταύτας, καὶ τῆς ἡμέρας, καθ' ἣν ἐξεφωνήθησαν. Οὕτω δύναται κρεῖσσον νὰ ἐξηγηθῇ ἡ διασκευὴ αὐτῶν, ἐπίσης δὲ νὰ ἐκτιμηθῇ ἐπακριβῶς ἡ μεγίστη ἀξία τῶν ἐν αὐταῖς.

Κατὰ τὸ δεύτερον ἥμισυ τῆς δ'. π. Χρ. ἑκατονταετηρίδος, ἐπέστη ἡ ὥρα, ἡ πολλάκις ἀναβληθεῖσα, καθ' ἣν ἡ ὑπολανθάνουσα ἐν ταῖς ἑλληνικαῖς Πολιτείαις κρίσις ἔμελλε νὰ ἐκραγῇ ὁριστικῶς. Ὁ πελοποννησιακὸς πόλεμος, ὃν ἡ σχολαστικὴ τῆς Ἱστορίας μελέτη, συνήθισεν ἡμᾶς ἐκ νηπίων νὰ θεωρῶμεν, ὥς τι ἀπαίσιον καὶ ἀποτρόπαιον γεγονός, ἀφ' οὗ ἐσημειώθη ἡ πτῶσις τῆς Ἑλλάδος, καὶ ὅστις παρεστάθη, ὡς παρασκευασθεὶς ἐκ λόγων προσωπικῶν ἢ πολιτικῶν ἁπλῶς, δὲν ὑπῆρξε τὸ προϊὸν τῆς αὐθαιρέτου ἐμπνεύσεως τούτου ἢ ἐκείνου τοῦ πολιτικοῦ ἀνδρὸς τῶν Ἀθηνῶν, τῆς Σπάρτης, τῆς Κορίνθου, τῆς Κερκύρας, ἤ τινος ἄλλης ἑλληνικῆς Πολιτείας, δὲν προεκλήθη ἐκ σφάλματος τινός, ἀτόπως πολιτευθέντος, καὶ μάλιστα τοῦ Περικλέους. Ὁ πελοποννησιακὸς πόλεμος ὑπῆρξε τὸ ἀναγκαῖον ἀποτέλεσμα τοῦ ἀνταγωνισμοῦ, ὅστις εὐθὺς ἐξ ἀρχῆς ἀπὸ τῆς διοργανώσεως αὐτῶν, προέκυψεν ἐν μέσῳ τῶν διαφόρων πόλεων τῆς Ἑλλάδος. Ὁ ἀνταγωνισμὸς οὗτος συνδέεται πρὸς τὰς τάσεις, αἵτινες ὡδήγησαν, ἀπὸ τῆς κοιτίδος ἔτι αὐτῶν, τοὺς κατοικήσαντας τὴν ἑλληνικὴν χερσόννησον καὶ τῆς Μικρᾶς Ἀσίας τὰς ἀκτὰς λαούς, καὶ οἵτινες, ἐκ διαφόρων ὁρμηθέντες σημείων, καὶ διὰ διαφόρων τρόπων ἐγκαταστάντες ἐν τῇ ἑλληνικῇ χώρᾳ, διετήρησαν ὅμως τὴν ποικιλίαν τῶν παραδόσεων καὶ τῶν ἕξεων αὐτῶν. Ἵνα μὴ εἰσέλθω εἰς λεπτομερείας, αἵτινες ἀνήκουσιν εἰς ἄλλην μελέτην, ἐκ τῆς ἀνελίξεως αὐτῆς τοῦ κατ' ἰδίαν βίου αὐτῶν, ἔμελλον οἱ μὲν Δωριεῖς νὰ ὦσιν ἀριστοκρατικώτεροι καὶ ὀλιγαρχικώτεροι, οἱ δὲ Ἴωνες δημοκρατικώτεροι. Ὀφείλω δὲ νὰ ὑπομνήσω ὑμῖν, ὅτι ὁ χαρακτηρισμὸς τοῦ δημοκρατικοῦ πολιτεύματος δὲν εἶχεν, ἐν τῇ ἀρχαιότητι, ἣν προσεκτήσατο ἀκολούθως καὶ μέχρι σήμερον ἔχει ἔννοιαν, τοῦ ἀβασιλεύτως πολιτεύεσθαι. Δημοκρατικῶς πολιτευόμεναι, ἐν τῇ ἑλληνικῇ Ἀρχαιότητι, δὲν ἐκαλοῦνται αἱ χῶραι, αἱ μὴ ἔχουσαι Βασιλέα διαδοχικόν, συγκεντροῦντα ἐν ἑαυτῷ τήν τε νομοθετικὴν καὶ τὴν ἐκτελεστικὴν ἐξουσίαν· τοιαῦται πόλεις, ἀπὸ τῆς ἐν ἀπωτέροις χρόνοις καταργήσεως τῆς βασιλικῆς Ἀρχῆς ἐν Ἑλλάδι, δὲν ὑπῆρξαν· αὐτὴ δὲ ἡ ἐν Σπάρτῃ βασιλικὴ Ἀρχή, ἦν ἰσόβιός τις καὶ ἐν μέρει στρατιωτικὴ Ἀρχοντία, οὐχὶ δὲ καὶ Μοναρχία. Τὸν χαρακτῆρα ἄλλως τοῦτον εὐθὺς ἀφήρει ἀπ' αὐτῆς ἡ ὕπαρξις οὐχὶ ἑνὸς ἀλλὰ δύο Βασιλέων. Δημοκρατικῶς πολιτευόμεναι Πολιτεῖαι ἐκα-

λοῦντο αἱ Πολιτεῖαι, ἐν αἷς τὸ μέγιστον κράτος ἤσκει ὁ Δῆμος, ἤτοι ἡ τάξις τῶν κατοίκων, ἥτις, ἐκ τῆς καταγωγῆς τῶν μελῶν αὐτῆς, δὲν ἀνῆκεν εἰς τὰ ἀρχαῖα αὐτόχθονα, οὕτως εἰπεῖν, Γένη, τὰ ἀπὸ ἀμνημονεύτων χρόνων κατοικήσαντα τὴν ἑλληνικὴν χώραν καὶ τὸν τίτλον τῶν Εὐπατριδῶν καταχτήσαντα, τινὰ δὲ αὐτῶν καὶ βασιλεύσαντα. Ἡ Δημοκρατία ἠγείρετο εἰς ἀντίθεσιν πρὸς τὴν Ἀριστοκρατίαν, ἀλλὰ εἰδικώτερον πρὸς τὴν Ὀλιγαρχίαν. Ὁ πληθυσμὸς τῶν Ἀθηνῶν, πόλεως ναυτικῆς, ἐμπορικῆς καὶ εἰς τοὺς κόλπους αὐτῆς δεχθείσης πάντας τοὺς ἐκ τῶν ἄλλων χωρῶν, ἑλληνικῶν τε καὶ μή, μὴ πεισθέντας νὰ κύψωσιν ὑπὸ τὴν ὑπεροχὴν ἄλλων, ἤτοι ἄνδρας, πλήρεις δράσεως, ἐνεργείας, ζωῆς καὶ πνεύματος θερμοῦ, δὲν ἦτο δυνατὸν νὰ μὴ καταρτισθῇ ἐπὶ τέλει, οἷος ἐμορφώθη. Ἡ Δημοκρατία ἐνιδρύθη ἐν ταῖς Ἀθήναις, πλήρης καὶ τελεία, ἐνῷ ἐν ταῖς μεσογειοτέραις πόλεσιν, αἵτινες ἐτηρήθησαν ἀμιγεῖς τῆς πρὸς τοὺς ἐκτὸς ἐπικοινωνίας, διετηρήθη τὸ ἀρχαῖον ἀριστοκρατικὸν πολίτευμα. Ἡ πάλη τῶν νέων γενεῶν πρὸς τὰς παλαιάς, ὁ ἀγὼν τῆς ἀποδόσεως τῶν πολιτικῶν δικαιωμάτων εἰς πάντας, ἔμελλε πεπρωμένως νὰ εἰσέλθῃ εἰς εὐρύτερον κύκλον. Οἱ πρὸς τὸ ἀρχαῖον ἀριστοκρατικὸν πολίτευμα κλίνοντες δὲν ἐβράδυναν νὰ πεισθῶσιν, ὅτι ἔμελλον καὶ αὐτοὶ νὰ συρθῶσιν ὑπὸ τοῦ δημοτικοῦ ῥεύματος, ἐὰν μὴ ἐγκαίρως προὐνόουν περὶ τῆς καταστολῆς τοῦ ἀνακύπτοντος πνεύματος τοῦ νεωτερισμοῦ· πρωτίστως δὲ ὤφειλον νὰ περιορίσωσι τὴν δύναμιν τῆς Πόλεως, ἥτις, ἀντιπρόσωπος τῆς νέας τάξεως, ἀπεδείχθη ἐπ' ἐσχάτων ἐν τοῖς Μηδικοῖς, καὶ πρόμαχος τῆς ἐλευθερίας τῆς Ἑλλάδος, κατέκτησε τὸ γόητρον τῆς δόξης, ἤρξατο δὲ ἤδη ἀσκοῦσα γενικὴν ἐπιρροὴν καὶ ἀξιοῦσα τὴν συγκέντρωσιν τῶν ἑλληνικῶν δυνάμεων ὑπὸ τὴν σημαίαν αὐτῆς. Ἡ ὑπὸ τοῦ Περικλέους σχεδιασθεῖσα συγκρότησις γενικῆς τῶν Ἑλλήνων συνελεύσεως εἰς Κόρινθον, ἥτις προφανῶς ἐσκόπει τὴν ἀνακήρυξιν τῆς ἡγεμονίας τῶν Ἀθηνῶν ἐπὶ τῆς ἡνωμένης Ἑλλάδος, ἔδωκε τὸ σημεῖον τῆς ῥήξεως. Ὁ πελοποννησιακὸς πόλεμος ἐπῆλθεν, ὡς τὸ ἄμεσον ἀποτέλεσμα τῆς ἀναπτύξεως τῶν ἑλληνικῶν δυνάμεων. Εὐλόγως δὲ ὁ Θουκυδίδης ὁμολογεῖ, ὅτι προεῖδε τὸν πόλεμον αὐτὸν ἐσόμενον τὸν μέγιστον τῶν προγεγενημένων, (διότι καὶ ἄλλοι πρὸς τοὺς Πελοποννησίους, τὸν αὐτὸν περίπου χαρακτῆρα φέροντες, συνεκροτήθησαν πόλεμοι, ἐν προηγουμένοις χρόνοις) διότι ἡ ἀνάπτυξις τῶν ὑλικῶν καὶ πνευματικῶν δυνάμεων τῶν Ἑλλήνων εἶχε φθάσει εἰς τὸ ἄκρον σημεῖον, ἡ ὑπερβολὴ δὲ τῆς δυνάμεως φέρει πεπρωμένως εἰς τὴν πολεμικὴν ῥῆξιν.

Ἅμα ἀναποδράστου καταστάντος τοῦ πολέμου, ἡ Ἑλλὰς ὁλόκλη-

ρος διῃρέθη εἰς δύο στρατόπεδα· ἀφ' ἑνὸς μὲν ἐτάχθησαν πρὸς τοὺς Λακεδαιμονίους πᾶσαι σχεδὸν αἱ Πόλεις, αἱ ἀποκλίνουσαι πρὸς τὸ ὀλιγαρχικὸν πολίτευμα, ἀφ' ἑτέρου συνετάχθησαν τοῖς Ἀθηναίοις πᾶσαι σχεδὸν αἱ Πολιτεῖαι, ἐν αἷς κατίσχυεν ὁ Δῆμος. Ἀπέμειναν μὲν καί τινες πόλεις οὐδέτεραι, ἢ καὶ συνετάχθησαν, ἀντιθέτως πρὸς τὰ πολιτεύματα αὐτῶν· ἀλλ' αὗται ὑπῆρξαν ὀλίγαι τὸν ἀριθμόν. Ὁ ἀγὼν συνεκροτήθη ἐφεξῆς, τί τῶν δύο ἀντιπάλων πολιτευμάτων ἔμελλε νὰ κατισχύσῃ, ἐν τῷ ἑλληνικῷ κόσμῳ, ἐὰν οἱ Ἀθηναῖοι ἢ οἱ Σπαρτιᾶται, ἢ Ἴωνες ἢ οἱ Δωριεῖς, ἔμελλον ν' ἀναλάβωσι τὴν ἡγεμονίαν τῶν ἑλληνικῶν λαῶν.

Τοῖς συμμάχοις τῶν Ἀθηναίων ἀρχῆθεν ἠριθμήθησαν καὶ οἱ Μιτυληναῖοι, τῆς πρωτευούσης πόλεως τῆς Λέσβου. Ἀλλ' ἡ πρὸς τοὺς Ἀθηναίους πίστις αὐτῶν δὲν ἦτο τὸ προϊὸν τῆς ἑκουσιότητος· ὑπεχρεώθησαν ν' ἀναγνωρίσωσι τὴν πρὸς τοὺς Ἀθηναίους συμμαχίαν, διότι ἦσαν νησιῶται, ἦσαν ἐκτεθειμένοι εἰς τὰς ἐπιθέσεις τῶν δεσποζόντων τῆς ἑλληνικῆς θαλάσσης ἀθηναϊκῶν στόλων. Ἄλλως τε τὸ πολίτευμα τῶν Μιτυληναίων ἦν κυρίως ὀλιγαρχικόν, ἥκιστα δὲ οἱ δεσπόζοντες ὠρέγοντο τῆς τελικῆς ὑπεροχῆς Πολιτείας, ἥτις ἐπιδρῶσα ἤθελε καὶ ἐπὶ τὴν Μιτυλήνην ἐπιβάλει τὴν ἐπὶ τὸ δημοκρατικώτερον τροποποίησιν τοῦ πολιτεύματος. Ὑπῆρχε δὲ καὶ ἐν Μιτυλήνῃ Δῆμος. Ἐντεῦθεν εἰ καὶ οἱ Ἀθηναῖοι, ἐμβλέποντες εἰς τὴν ὑλικὴν συνδρομήν, ἣν ἔμελλε νὰ παράσχῃ αὐτοῖς πόλις, καὶ πλουσία καθ' ἑαυτὴν καὶ ἀριθμὸν πλοίων οὐχὶ μικρὸν κεκτημένη, καὶ ἄλλα δυναμένη νὰ προσθέσῃ, ἀνεγνώρισαν τοὺς Μητυληναίους, ἐπίσης καὶ τοὺς Χίους, αὐτονόμους τελείως, οὐχ ἧττον οὗτοι οὐδέποτε ἔπαυσαν καιροφυλακτοῦντες, ὅπως ἀποστῶσιν ἀπὸ τῆς συμμαχίας. Αἱ συνεννοήσεις πρὸς τοὺς Σπαρτιάτας διεξήχθησαν ἐν μυστικότητι ἄκρᾳ, παρεσχέθησαν δὲ τοῖς Μιτυληναίοις ὑποσχέσεις γενναῖαι περὶ συνδρομῆς. Ὡς ἐποχὴ δὲ κατάλληλος πρὸς ἀποστασίαν, ἐκρίθη τὸ ἔτος, καθ' ὃ οἱ Ἀθηναῖοι ἐθεωρήθησαν, ὡς ἐξηντλημένοι, οὐ μόνον σωματικῶς, ἕνεκα τοῦ ἐπὶ διετίαν μαστίσαντος τὰς Ἀθήνας λοιμοῦ, ἀλλὰ καὶ χρηματικῶς, ἕνεκα τῶν ἐκτάκτων κολοσσιαίων δαπανῶν, εἰς ἃς ὑπεβλήθησαν, ὅπως διατηρήσωσιν ἐν ἐνεργείᾳ πλήρει στόλον ἐκ τριακοσίων καὶ ἐπέκεινα πολεμικῶν πλοίων. Ἐν ἔτει 428 π. χ. οἱ Μιτυληναῖοι προέβησαν εἰς φανερὰν ἀντίθεσιν πρὸς τοὺς Ἀθηναίους, ἀπροκαλύπτως δὲ ᾐτήσαντο τὴν ἀρωγὴν τῶν Πελοποννησίων, ἐν τῇ Ὀλυμπίᾳ, τελουμένων τῶν ἀγώνων. Περὶ τῆς ἀμέσου βοηθείας αὐτῶν διὰ θαλάσσης ἐδόθη ὑπόσχεσις ἐκ μέρους τῆς Σπάρτης καὶ τῶν Συμμάχων αὐτῆς· προσέτι δέ, ὅπως ἐνι-

σχυθῇ ἡ τοιαύτη ἀπὸ θαλάσσης συνδρομή, παρεσκευάσθη εἰς τὴν Ἀττικὴν νέα ἐπιδρομὴ τῶν πελοποννησιακῶν δυνάμεων. Ἐκρίθη, ὅτι οἱ Ἀθηναῖοι, ἐξηντλημένοι, καὶ μέλλοντες διττὴν ν' ἀποκρούσωσι προσβολήν, ἤθελον εὐκόλως καταβληθῇ. Ἀλλ' οἱ Σπαρτιᾶται δὲν ὑπελόγισαν ἀκριβῶς τὴν ἀντοχὴν τῶν Ἀθηνῶν. Ὁ τῶν Ἀθηναίων στρατηγὸς Πάχης, ταχὺς καὶ μετὰ δυνάμεων ἱκανῶν, ἐπελθὼν κατὰ τῆς Μιτυλήνης, καὶ πολιορκήσας αὐτήν, ἐξηνάγκασε τοὺς Ἄρχοντας τῆς πόλεως νὰ παραδώσωσι τὴν πόλιν. Φαίνεται δὲ βέβαιον, ὅτι προῆλθε καὶ εἰς συνεννόησιν πρὸς τὸν ἐν Μιτυλήνῃ Δῆμον· διότι ἅμα οὗτος ἔλαβε ὅπλα ἀπὸ τῶν κυβερνώντων Ὀλιγαρχικῶν, πιστευσάντων εἰς τὴν ἀφοσίωσιν αὐτοῦ εἰς τὸν ὑπὲρ τῆς πόλεως ἀγῶνα, τοὐναντίον ἔστρεψε ταῦτα, κατὰ τῆς ὑπερεχούσης μερίδος, καὶ ἐξηνάγκασεν εἰς τὴν ὑποταγήν.

Κατὰ τὸ κρατοῦν ἐν τῇ ἀρχαιότητι δίκαιον, καθ' ὃ ὁ κατισχύων ἐν τῷ πολέμῳ ἐγίνετο ὁ ἀπόλυτος κύριος οὐ μόνον τῆς ἀνωτάτης Ἀρχῆς, ἀλλὰ καὶ τῶν σωμάτων καὶ τῶν κτημάτων πάντων τῶν κατοίκων, ὁ Πάχης ἠδύνατο νὰ φονεύσῃ τοὺς ἄνδρας, νὰ αἰχμαλωτίσῃ καὶ πωλήσῃ ὡς δούλους τοὺς παῖδας καὶ τὰς γυναῖκας, νὰ κατασκάψῃ δὲ καὶ τὴν πόλιν· ἦν στρατηγὸς αὐτοκράτωρ. Ἀλλά, χαρακτῆρος ὢν ἠπίου καὶ μὴ ἀρεσκόμενος τόσῳ εἰς τὸ αἷμα, ἴσως δὲ καὶ ὑφιστάμενος τὴν ἐπίδρασιν τῆς γυναικείας καλλονῆς ἰσχυρότερον, ὡς ὑπέδειξε γεγονός τι ἐπελθὸν καὶ ἀγαγὸν αὐτὸν εἰς τὸν θάνατον, ἦλθεν εἰς συμφωνίαν, ὅπως παραδοθῶσιν αὐτῷ οἱ πρωταίτιοι τῆς στάσεως, προσωρινῶς δὲ μετενεχθῶσιν εἰς Τένεδον, ὅπως ἐκεῖ ἀναμείνωσι τὴν περὶ τῆς τύχης αὐτῶν ἀπόφασιν τοῦ ἀθηναϊκοῦ λαοῦ. Ὁ Πάχης, καταστείλας μικροτέρας τινὰς ἀποστασίας ἄλλων παραλίων πόλεων, καὶ ἀρκούντως ἤδη ἰσχυρῶς ἐγκαταστὰς ἐν Λέσβῳ, ἔνθα ἄλλως ἡ πόλις τῆς Μεθύμνης οὐδέποτε συνηνώθη τοῖς Μιτυληναίοις, ἐν τῇ κατὰ τῶν Ἀθηναίων στάσει, ἔκρινεν, ὅτι ἐπετρέπετο αὐτῷ ν' ἀποστείλῃ μέρος τῶν ὑπ' αὐτὸν δυνάμεων εἰς τὰς Ἀθήνας. Τοῦτο δ' ἔπραξε, σὺν ταῖς δυνάμεσι δ' αὐταῖς ἀπέστειλεν εἰς τὰς Ἀθήνας καὶ ὑπὲρ τοὺς χιλίους Μιτυληναίους, τοὺς κριθέντας, ὡς μᾶλλον ἐνοχοποιηθέντας ἐν τῇ ἀποστασίᾳ, σὺν αὐτοῖς δὲ καὶ ἐπιφανῆ τινα Σπαρτιάτην, Σάλαιθον ὀνομαζόμενον, ὅστις, κρύφα εἰσελθὼν εἰς τὴν Μιτυλήνην, οὐ μόνον παρώρμησεν εἰς τὴν στάσιν, ἀλλὰ καὶ ἐνεθάρρυνεν εἰς τὴν πείσμονα ἀντίστασιν κατὰ τῶν Ἀθηναίων.

Δύσκολον δὲν εἶναι νὰ ἐννοηθῇ, τίς ὑπῆρξεν ἡ ἐν Ἀθήναις ἐξέγερσις κατὰ τῶν Μιτυληναίων, καὶ τίς ἡ ὁρμὴ αὐτῶν πρὸς ἐκδίκησιν, κατὰ

τῆς Μιτυλήνης. Κυρίως δ' ἐξηγρίωσε τοὺς Ἀθηναίους ἡ προφανὴς ἀγνωμοσύνη τῶν Μιτυληναίων, οἵτινες ἔσχον τὴν τόλμην νὰ ὁμολογήσωσιν ἐν Ὀλυμπίᾳ τὴν χάριν, ἣν ὤφειλον πρὸς τοὺς Ἀθηναίους, ὁμοτίμους αὐτοῖς ἀναγνωρίσαντας, ηὔχοντο ὅμως τὴν ταπείνωσιν τῶν Ἀθηνῶν, καὶ ἀπεφάσισαν νὰ συντελέσωσιν εἰς αὐτήν, ὅπως διατηρήσωσι τὴν ἐλευθερίαν αὐτῶν, ἐν τῷ μέλλοντι· διότι ἦσαν βέβαιοι, ὡς ἠξίουν, ὅτι οἱ Ἀθηναῖοι, ὁριστικῶς κατισχύοντες ἐν τῷ ἀγῶνι, ἔμελλον νὰ καταστήσωσι καὶ αὐτούς, ὡς κατέστησαν καὶ ἄλλας πόλεις, ὑπηκόους αὐτῶν.

Ὑπὸ περιστάσεις τοιαύτας, καὶ μάλιστα μετὰ τὰ πάθη τῆς ἐπὶ διετίαν κρατησάσης ἐν Ἀθήναις φοβερᾶς ἐπιδημίας, δὲν ἦτο δύσκολος ἡ ἐκμετάλλευσις τῆς ὀργῆς τῆς Ἐκκλησίας τοῦ Δήμου. Ἤδη δὲ οὐχὶ μικρὰν ἐπιρροὴν ἤσκει παρὰ τῷ Δήμῳ ἀνήρ, ἐκ βιομηχάνων μὲν καταγόμενος, καὶ ἐντεῦθεν μὴ ἀσκῶν τὸ αἰωνίως ἰσχῦον παρὰ τοῖς πλήθεσι γόητρον τῆς οἰκογενειακῆς δόξης, ἀλλ' ὅμως τυχών, ὡς πάντες οἱ Ἀθηναῖοι πολῖται, ἐλευθερίου ἀνατροφῆς, πνευματώδης, ἀθλητικὸς τὸ σῶμα καὶ ἰσχυρὰν ἔχων τὴν φωνήν, ἐνθουσιώδη δὲ τὴν φρᾶσιν, καὶ ἔντεχνον, προσόντα, πάντοτε ἱκανά, ὅπως ἑλκύωσι τοὺς πολλούς. Οὐχὶ ὀλίγοι δὲ ἦσαν οἱ ὅμοιοι αὐτῷ, ἀπό τινος χρόνου. Ὁ ἀνὴρ οὗτος ἐτόλμησε ν' ἀντιπολιτευθῇ τὸν Περικλέα αὐτόν, εἰ καὶ ἐν μέτρῳ· διότι τὸ μεγαλεῖον τῆς διανοίας ἐκείνου καὶ ἡ ὑπεροχὴ τῆς εὐγενείας του παρέλυον τὴν συστηματικὴν καὶ φανερὰν κατ' αὐτοῦ ἀντίδρασιν. Ἤδη, θανόντος ἐκείνου, δὲν εἶχε τὸν ἀναστέλλοντα τὴν ὁρμὴν αὐτοῦ. Ὁ ἀνὴρ οὗτος, οὗ τινος πολλάκις τὸ ὄνομα προὐβλήθη, ὡς τύπος δημαγωγοῦ, μηδὲν ἱερὸν ἢ ὅσιον ἔχοντος, ὅστις ὅμως δὲν φαίνεται ὅτι τοιοῦτος ἐν πᾶσιν ὑπῆρξεν, ἀλλ' ἦν σχετικῶς ἐξόχων προτερημάτων καὶ προσωπικῆς ἀνδρείας κάτοχος, ὡς ἐμαρτύρησεν ὁ πρὸ τῆς Ἀμφιπόλεως ἡρωϊκὸς θάνατος αὐτοῦ καὶ τὸ ἐν Σφακτηρίᾳ κατόρθωμα, ὁ ἀνὴρ οὗτος ἦν Κλέων ὁ Κλαιενέτου, βυρσοδέψης τὸ ἐπάγγελμα, ἤτοι διευθύνων βυρσοδεψικὸν κατάστημα εὐρύ, ἐν ᾧ ἑκατοντάδες εἰργάζοντο ἐργάται μίαν τῶν σπουδαίων ἐν Ἀθήναις βιομηχανιῶν. Ὁ Κλέων ἔκλινε μᾶλλον πρὸς τὸ ἄκρως δημοκρατικὸν κόμμα, ἐθώπευε δὲ τοῦ πτωχοτέρου πλήθους τὰς ἀδυναμίας, ἐντεῦθεν ἀγαπητότερος καθιστάμενος. Διὰ τῆς εὐγλωττίας αὐτοῦ, ἧς ἄλλως ἡ χρῆσις, ἐν τοιαύτῃ ψυχικῇ διαθέσει ὄντων τῶν Ἀθηναίων, δὲν ἦτο καὶ τόσῳ ἀπαραίτητος, ὁ Κλέων κατώρθωσε νὰ πείσῃ τὴν Ἐκκλησίαν τοῦ Δήμου, ὅπως ἐκφέρῃ ἀπόφασιν σκληροτάτην, ἤτοι τὴν σφαγὴν πάντων τῶν Μιτυληναίων ἀνεξαιρέτως, τῶν δυναμένων νὰ φέρωσιν ὅπλα, τὴν πώλησιν ὡς δού-

λων, τῶν γυναικῶν καὶ τῶν παίδων, καὶ τὸν ἐκπατρισμὸν πάντων.

Ἡ ἀπόφασις αὕτη, ὅσῳ ἂν ἐκρίθη δικαία, ἐν τῇ πρώτῃ ἐξάψει τῆς ὀργῆς, δὲν ἦτο δυνατὸν νὰ τύχῃ τῆς αὐτῆς ὑποδοχῆς παρὰ λαῷ, οἷος ὁ τῶν Ἀθηνῶν, ὅταν ἐν μείζονι ψυχραιμίᾳ ἡ ὑπόθεσις ἤθελεν ὑποβληθῇ εἰς τὴν βάσανον τῆς κρίσεως αὐτοῦ. Ἅμα διαλυθείσης τῆς Ἐκκλησίας τοῦ Δήμου, πρέπει δὲ νὰ συνεκροτήθη αὕτη, πρὸ τῆς μεσημβρίας, ἡ ὀρθοτέρα κρίσις ἤρξατο ἀναλαμβάνουσα τὸ κράτος αὐτῆς, ὡριμώτεραι σκέψεις κατίσχυσαν, τόσῳ δὲ ἡ κοινὴ γνώμη ἐξεδηλώθη κατὰ τῆς ὑπερβαλλούσης σκληρότητος, ὥστε οἱ Πρυτάνεις, καίτοι ἐν γνώσει, ὅτι ἐξετίθεντο νὰ κατηγορηθῶσιν καὶ δικασθῶσιν ἐπὶ παραβάσει τῶν κειμένων, διότι ὑπέβαλλον αὖθις εἰς τὴν κρίσιν τοῦ Δήμου ἀπόφασιν, ἤδη ἐγκύρως ληφθεῖσαν, στηριζόμενοι πιθανῶς εἰς τὴν μὴ ἀκριβῆ τήρησιν διατυπώσεων τινῶν, ἀπεφάσισαν νὰ συγκαλέσωσιν ἀμέσως τὸν Δῆμον εἰς Ἐκκλησίαν νέαν, πρὸς ἀναθεώρησιν τῆς προεξενεχθείσης κρίσεως. Ἡ ἀναθεώρησις δὲν ἐπεδέχετο ἀναβολήν· διότι ἤδη, ἅμα τῇ κηρύξει τοῦ ἀποτελέσματος τῆς ψηφοφορίας, ἀπεστάλη πλοῖον, κομίζον πρὸς τὸν Πάχητα τὴν ἀπόφασιν τοῦ Δήμου, καὶ τὴν διαταγήν, ὅπως ἐκτελέσῃ αὐτὴν ἄνευ ἀναβολῆς. Οὕτως ἡ Ἐκκλησία συνῆλθεν, εὐθὺς ἀμέσως τῇ ἀκολούθῃ ἡμέρα, ἦν δὲ πολυπληθὴς καὶ πλήρης, ὡς εἰκός, ἕνεκα τοῦ σοβαροῦ τῆς ὑποθέσεως. Αἱ δύο μερίδες παρεσκευάσθησαν εἰς τὸν ρητορικὸν ἀγῶνα. Ὁ Κλέων παρέστη, ὑποστηρίζων τὴν ἐπικύρωσιν τῆς ἀποφάσεως τῆς προτεραίας. Ἀντικρούσας αὐτὸν ἠγέρθη, ὁ καὶ κατὰ τὴν συνεδρίασιν τῆς προτεραίας ἀντειπὼν αὐτῷ, Διόδοτος ὁ Εὐκράτους. Περὶ τῶς δημηγοριῶν τούτων, ἐπιχειρῶ νὰ ὁμιλήσω πρὸς ὑμᾶς.

Καὶ τῶν δύο ρητόρων τὸ ἐγχείρημα ἦτο δύσκολον. Ὁ Κλέων ὤφειλε ν' ἀντιστῇ πρὸς τὸ αἴσθημα τῆς ἐπιεικείας, ὅπερ, ἅμα ἀφυπνιζόμενον παρὰ τῷ πλήθει, δυσκόλως καταπνίγεται. Ἠσθάνετο δὲ καὶ τὸ ἔδαφος σαλευόμενον. Βεβαίως ἡ κοινὴ γνώμη ἐσχηματίσθη ἰσχυρῶς εὔνους ὑπὲρ τῶν Μιτυληναίων, καὶ αὐτοὶ οἱ ὑπερψηφίσαντες τῆς τιμωρίας φαίνεται, ὅτι μετέγνων, ὡς μαρτυρεῖ καὶ τὸ ὑπὸ τοῦ Θουκυδίδου αὐτοῦ μνημονευόμενον γεγονός, ὅτι ἡ τριήρης, ἡ κομίζουσα τὸ ψήφισμα καὶ τὴν πρὸς τὸν Πάχητα διαταγὴν περὶ τῆς ἀμέσου ἐκτελέσεως αὐτοῦ, δὲν ἔσπευδε πρὸς τὴν Μιτυλήνην δι' ὅλης τῆς ταχύτητος αὐτῆς, ὡς διετάχθη, ἀλλ' ἐβραδυπόρει. Οἱ τοῦ πληρώματος ᾐσθάνοντο, ὅτι ἔπλεον ἐπὶ τῷ σκοπῷ τῆς ἐκτελέσεως πράγματος ἀλλοκότου, ὡς ὁ Θουκυδίδης αὐτὸς χαρακτηρίζει τὴν ἀπόφασιν τοῦ Δήμου, προσεδόκουν δὲ προσεχῶς καὶ ἄμεσον τὴν ἀνάκλησιν τῶν ἐν τῇ ὁρμῇ τῆς ἐκδική-

σεως, ψηφισθέντων, καὶ ἤθελον νὰ βραδύνωσι τὸν εἰς τὴν Μιτυλήνην κατάπλουν, μέχρις οὗ κατορθωθῇ συγχρόνως τοὐλάχιστον καὶ ὁ κατάπλους τῆς ἑτέρας τριήρεως, ἥτις βέβαιοι ἦσαν, ὅτι ἔμελλε νὰ κομίσῃ τὴν ἀνάκλησιν τῆς πρώτης ἀποφάσεως. Οἱ τῆς πρώτης τριήρεως ἐρέται βεβαίως, οὕτω πράττοντες, παρέβαινον τῆς αὐστηρᾶς πειθαρχίας τὰ παραγγέλματα, παρεμβάλλοντες προσκόμματα ἀνατρεπτικὰ εἰς τὴν ἐκτέλεσιν τῆς ἀποφάσεως τῶν προϊσταμένων αὐτῶν· ἀλλ' ὅμως ἐπετέλουν καθῆκον πολιτῶν ἐλευθέρων, ὑπήκουον εἰς τὴν φωνὴν τῆς ἰδίας συνειδήσεως, ἥτις τὸν ἄνθρωπον μέχρις ὁρίων τινῶν παραδέχεται, ὡς τὸν τυφλὸν ἐκτελεστὴν οἱασδήποτε διαταγῆς. Ὁ Διόδοτος ὤφειλε νὰ ὑποστηρίξῃ τὴν ἀναίρεσιν ἀποφάσεως, ἥτις ἔφερε πάντα τὰ ἐξωτερικὰ γνωρίσματα τῆς ὀρθότητος καὶ τοῦ ἐπικαίρου, καὶ ἔσβυνε τὴν δῖψαν τῆς ἐκδικήσεως. Ἠσθάνετο δέ, ὅτι εἶχεν ἀντίπαλον φοβερόν, δυσκόλως ὑποχωροῦντα πρὸ οἱουδήποτε τρόπου, ἤρκει νὰ ἠσφάλιζε τὴν ἐπιτυχίαν, καὶ ὅστις ἔμελλε νὰ θεωρήσῃ τὴν ἀνάκλησιν, τῆς τῇ εἰσηγήσει αὐτοῦ δεκτῆς γενομένης ἀποφάσεως, ὡς προσωπικὴν ἧτταν αὐτοῦ καὶ μείωσιν τοῦ γοήτρου του. Ἀμφότεροι ἀνεδείχθησαν ἀντάξιοι τῆς ἐντολῆς, τῆς ἑκάστῳ αὐτῶν λαχούσης. Ἀμφότεροι, ὅπως πείσωσι περὶ τῆς ὀρθότητος τῆς γνώμης αὐτῶν, ἀνήχθησαν εἰς τὰς λεπτοτάτας αὐτὰς ἀναλύσεις περὶ πολιτεύματος καὶ περὶ καθήκοντος πολιτικοῦ, περὶ ἐνεστῶτος καὶ περὶ μέλλοντος. Αἱ ὁμιλίαι αὐτῶν, ὀλίγον ἀπέχουσαι ἀκαδημαϊκῆς διδαχῆς, εἰσὶ τέλειαι πραγματεῖαι, ἐν αἷς περιελήφθησαν, ἐν περιλήψει, μηδένα παραλιπούσῃ ἐκ τῶν οὐσιωδῶν, πάντες οἱ λόγοι, οἵτινες στρατεύουσιν ὑπὲρ θατέρου τῶν πολιτικῶν συστημάτων, τοῦ τῆς βίας καὶ τοῦ τῆς σώφρονος ἐπιεικείας. Οἱ δύο λόγοι οὗτοι μαρτυροῦσιν ἐπαρκῶς καὶ δι' ἑαυτῶν μόνοι, εἰς οἵαν νοητικὴν ἀνάπτυξιν καὶ εἰς οἷον πνευματικὸν σθένος εἶχε χωρήσει ὁ ἀθηναϊκὸς λαός, ὅπως οἱ πρὸς αὐτὸν ὁμιλοῦντες καὶ πειρώμενοι νὰ πείσωσιν αὐτὸν μετέρχωνται γλῶσσαν, ἀφῃρημένην καὶ θίγουσαν εἰς τὰ λεπτότατα αὐτὰ προβλήματα τῆς πολιτικῆς. Ἀληθῶς δὲ οἱ δύο λόγοι οὗτοι εἰσί, καὶ κατὰ τὴν σύνθεσιν καὶ κατὰ τὴν οἰκονομίαν τῶν ἰδεῶν, κείμενα, πρὸς ἃ ὀλίγιστα αὐτῶν τῶν θαυμαζομένων νέων διπλωματικῶν κειμένων δύνανται νὰ παραβληθῶσι. Περὶ τούτου θέλετε κρίνει ὑμεῖς αὐτοί, ἐκ τῆς συντόμου ἀναλύσεως αὐτῶν. Λέγω δὲ συντόμου, διότι εἰς πολλῶν θεμάτων τὴν μελέτην ἱκαναὶ εἰσὶν αἱ δύο δημηγορίαι αὗται νὰ παράσχωσιν ἀφορμήν. Κατὰ τὴν ἑσπέραν αὐτήν, εἰς ὀλίγων θέλω περιορισθῇ τὴν ὑπόδειξιν.

Ὁ Κλέων, πρῶτος δὲ οὗτος ἔλαβε τὸν λόγον, ἐστηρίχθη κυρίως ἐπὶ

δύο ἐπιχειρημάτων, ἐπὶ τῆς παραβάσεως τῶν κειμένων, ἥτις ἐγίνετο, διὰ τῆς εἰσηγήσεως ἐπὶ ἀνακλήσει ἀποφάσεως, ἤδη νομίμως ἐξενεχθείσης καὶ ἧς διετάχθη ἡ ἐκτέλεσις, γεγονός, κατ' αὐτόν, ὅπερ, ἥκιστα ἠγγυᾶτο, περὶ τῆς εὐσταθείας τῆς ἀθηναϊκῆς Πολιτείας καὶ περὶ τοῦ εἰς τὰ κείμενα σεβασμοῦ, καὶ ἐπὶ τῆς ἀνάγκης ἥτις ἐπέβαλλε τοῖς Ἀθηναίοις τὴν ὑποχρέωσιν, ὅπως, δι' αὐστηρᾶς τιμωρίας, ἐκπλήξωσι τοὺς συντασσομένους αὐτοῖς ἐν τῷ κατὰ Λακεδαιμονίων ἀγῶνι, διδάσκοντες, ὅτι δὲν παίζουσιν, οὐδ' ὅτι παραγνωρίζουσι τὴν φύσιν τῆς Ἀρχῆς αὐτῶν. Εἰς ὑποστήριξιν τῶν ἐπιχειρημάτων τούτων, προσήγαγε λόγους, ἰσχυροὺς ἀληθῶς καὶ ἐκ πρώτης ὄψεως δυσαναιρέτους.

«Πολλάκις ἤδη,» εἶπε, «καὶ ἄλλοτε ἀνεγνώρισα, ὅτι Πολιτεία, δημοκρατικῶς συντεταγμένη, εἶναι ἀνίκανος νὰ ἄρχῃ ἑτέρων λαῶν. Ἀλλὰ τὴν γνώμην μου ταύτην ἐπικρατύνει ἐν ἐμοὶ ἡ σημερινὴ περὶ τῶν Μιτυληναίων μεταμέλεια ὑμῶν. Πρὸς τοὺς Συμμάχους ὑμῶν φέρεσθε, ὡς φέρεσθε ἕκαστοι πρὸς ἀλλήλους, ἐν ταῖς καθ' ἡμέραν σχέσεσι. Διότι οὐδένα περὶ ἐπιβουλῆς ἀλλήλων ἔχετε φόβον, ἐπίσης πιστεύετε, ὅτι καὶ οἱ Σύμμαχοι τῆς πόλεως οὕτω πράττουσι. Ἐὰν δέ, πεισθέντες ἐκ τῆς εὐγλωττίας αὐτῶν, περιπέσητε εἰς σφάλμα, ἢ ἐνδώσητε ἐξ οἴκτου εἰς τὰς ἱκεσίας αὐτῶν, δὲν νομίζετε, ὅτι ἡ τοιαύτη ἀσθένεια τοῦ χαρακτῆρος ὑμῶν εἶναι ἐπικίνδυνος, πιστεύετε δὲ ἐπὶ τὴν εὐγνωμοσύνην τῶν εὐεργετουμένων. Ἀλλά, οὕτω πράττοντες, λησμονεῖτε, ὅτι ἡ ἐξουσία ὑμῶν εἶναι ἄντικρυς Τυραννίς, καὶ ὅτι ἔχετε τοὺς Συμμάχους ὑφ' ὑμᾶς, ἀρχομένους ἄκοντας καὶ διαρκῶς ἐπιβουλεύοντας ἐντεῦθεν. Οὗτοι ὅμως δὲν κύπτουσιν οὐδ' ὑπακούουσιν εἰς ὑμᾶς, διότι χαρίζεσθε πρὸς αὐτούς, ἐπὶ ζημίᾳ καὶ βλάβῃ καταδήλῳ τῆς πόλεως, ἀλλ' ἐφ' ὅσον κατισχύετε αὐτῶν διὰ τῆς δυνάμεως. Ἐπὶ τῆς εὐγνωμοσύνης καὶ τῆς χάριτος αὐτῶν δὲν στηρίζεται ἡ ἐξουσία ἡμῶν. Κυρίως, «προσέθετο, «ἐφιστῶ τὴν προσοχὴν ὑμῶν ἐπὶ τούτου, ὅτι οἱ Μιτυληναῖοι, μᾶλλον δὲ ὁλόκληρος ἡ πόλις αὐτῶν, ἀδίκως πρὸς ἡμᾶς προσηνέχθησαν. Τὸ ἐπ' ἐμοὶ συγχωρῶ ἐκείνους, οἵτινες ἤθελον ἀποχωρήσει τῆς συμμαχίας ἡμῶν, εἴτε διότι δὲν ἠδυνήθησαν ἐπὶ πλέον νὰ ὑποφέρωσι τὴν ἡμετέραν ἀρχήν, εἴτε διότι ὑπὸ τῶν πολεμίων ἡμῶν ἠναγκάσθησαν εἰς τοῦτο. Οἱ Μιτυληναῖοι ὅμως δὲν εὑρίσκοντο εἰς τοιαύτην θέσιν. Τοὺς ἐχθροὺς ἡμῶν δὲν ἐδικαιοῦντο νὰ φοβῶνται· διότι κατοικοῦσι νῆσον, ἔχουσι πόλιν τετειχισμένην, καὶ κατ' ἀκολουθίαν μόνον κατὰ θάλασσαν ἠδύναντο νὰ φοβῶνται τοὺς πολεμίους· ἀλλὰ προσέτι εἶχον καὶ στόλον παρεσκευασμένον, εὔκολον παρέχοντα αὐτοῖς τὴν ἄμυναν καθ' οἱασδήποτε ἀπὸ θαλάσσης ἐπιθέσεως. Ἐπὶ τούτοις, εἰ καὶ σύμμαχοι ἡμῶν ὄντες,

ἀλλ' ὅμως ἦσαν αὐτόνομοι, ἀπολαύοντες πλήρους τῆς ἀκεραιότητος τῶν νόμων αὐτῶν, καὶ ἐτιμῶντο προσέτι παρ' ἡμῶν, ἐν τοῖς πρώτοις ὑπὲρ πάντας. Καὶ ὅμως τοιούτων ἀπολαύοντες πλεονεκτημάτων, ἔπραξαν τὰ δεινότατα. Καὶ ἀληθῶς, τί ἄλλο ἔπραξαν οἱ Μιτυληναῖοι, οὕτω προσενεχθέντες, ἢ νὰ ἐπιβουλευθῶσιν ἡμᾶς, καὶ μᾶλλον νὰ ἐπαναστατήσωσι καθ' ἡμῶν ἢ ν' ἀποστῶσιν ἡμῶν; Ἀφίστανται μόνοι οἱ ὑπὸ τῆς ἀνάγκης πιεζόμενοι· ἀλλ' οἱ Μιτυληναῖοι ἐζήτησαν, συνταχθέντες τοῖς πολεμιωτάτοις ἡμῖν, νὰ μᾶς καταρρίψωσιν ἄρδην. Τοῦτο δὲ εἶναι δεινότερον, ἢ ἄν, ἐπὶ τὰς ἰδίας δυνάμεις αὐτῶν στηριζόμενοι μόνας, ἤθελον κηρυχθῆ πολέμιοι ἡμῶν. Τόσῳ δὲ πείσμονες ἐν τούτῳ ἀνεδείχθησαν, ὥστε δὲν ἐχρησίμευσαν αὐτοῖς, ὡς παράδειγμα, αἱ συμφοραὶ τῶν γειτόνων αὐτοῖς Συμμάχων, ὅσοι, ἀποστάντες ἤδη ἀφ' ἡμῶν ὑπεδουλώθησαν [ἐννοεῖ δὲ τοὺς Αἰγινήτας, τοὺς Ποτιδαιάτας, τοὺς Ναξίους καὶ ἄλλους δεδουλωμένους ἤδη], οὔτε ὤκνησαν, ὅπως, στερούμενοι τῆς παρούσης εὐδαιμονίας, περιέλθωσιν εἰς ἐπικίνδυνον καὶ κρίσιμον θέσιν· ἀλλά, θρασυνθέντες ἐκ τῶν προσδοκωμένων ἐν τῷ μέλλοντι καθ' ἡμῶν ὠφελημάτων, καὶ ἐλπίσαντες πράγματα ἀνώτερα μὲν τῆς δυνάμεως, ἐλάσσονα δὲ τῆς προαιρέσεως αὐτῶν, ἤτοι τὴν παντελῆ ἐξόντωσιν τῶν Ἀθηνῶν, ἐκίνησαν πόλεμον καθ' ἡμῶν, κηρύξαντες, ὅτι προτιμῶσι τὴν βίαν ἀντὶ τοῦ δικαίου. Θαρρήσαντες δὲ πρὸς καιρόν, ὅτι θέλουσιν εὐδοκιμήσει ἐν τῇ ἀποπείρᾳ αὐτῶν, ἐπετέθησαν καθ' ἡμῶν, οὐδὲν ἀδικηθέντες παρ' ἡμῶν. Αἱ πόλεις [τὰ Κράτη], αἵτινες, ἀντὶ ἐλαχίστων καὶ μικρῶν θυσιῶν, περιῆλθον εἰς ἀπροσδόκητον εὐτυχίαν καὶ εὐδαιμονίαν, συνήθως καθίστανται αὐθάδεις καὶ ὑβρισταί· αἱ πόλεις ὅμως, αἵτινες βαθμηδὸν καὶ κατ' ὀλίγον καὶ διὰ τῆς τακτικῆς ἀνελίξεως τῶν πραγμάτων εὐτυχοῦσιν, αὗται εἰσὶν αἱ ἐπὶ ἀσφαλεστέρων ἑδραζόμεναι βάσεων καὶ στερεώτερον εὐδοκιμοῦσαι, ἢ αἱ ἀπὸ ἀπροδοκήτου τῆς τύχης ῥοπῆς μεγαλυνθεῖσαι. Αἱ τοιαῦται πόλεις εὐκολώτερον δύνανται ν' ἀποφύγωσι τὴν δυστυχίαν, ἢ νὰ διασώσωσι τὴν παροῦσαν εὐδαιμονίαν. Ἔπρεπε δ' εὐθὺς ἐξ ἀρχῆς οἱ Μιτυληναῖοι νὰ μὴ ἀπολαύωσι τιμῆς μεγαλητέρας ἢ οἱ ἄλλοι Σύμμαχοι ἡμῶν. Ἐὰν ἐξ ἴσου τοῖς ἄλλοις πρὸς αὐτοὺς ἐπολιτευόμεθα, βεβαίως δὲν ἤθελον χωρήσει μέχρι τῆς ὕβρεως, εἰς ἣν ἐξετράπησαν. Διότι ὁ ἄνθρωπος τοιοῦτος ἐκ φύσεως ἐπλάσθη, ὅπως περιφρονῇ μὲν τοὺς περιποιουμένους ὑπερμέτρως αὐτόν, τιμᾷ δὲ καὶ θαυμάζῃ τοὺς ὑπερέχοντας. Καὶ οἱ Μιτυληναῖοι δέον νὰ τιμωρηθῶσι, σήμερον, ἀξίως τῆς ἀδικίας, ἣν καθ' ἡμῶν διεπράξαντο. Προσέξατε δὲ μὴ αἰτίους τῆς κατὰ τῆς πόλεως ἀδικίας θεωρήσητε μόνους τοὺς ὀλιγαρχικοὺς τῆς Μιτυλήνης, κηρύξητε δὲ ἀθῶον ταύτης

τὸν Δῆμον. Καὶ οἱ ὀλιγαρχικοὶ καὶ ὁ Δῆμος, πάντες ὁμοίως ἐπετέθησαν καθ' ἡμῶν. Ὁ Δῆμος δὲ εἶναι μᾶλλον μεμπτέος· διότι, ἐνῷ τρεπόμενος πρὸς ἡμᾶς, ἠδύνατο νὰ ζῇ ἤδη ἐλεύθερος ἐν τῇ πόλει αὐτοῦ, συμφερώτερον ἔκρινε νὰ συγκινδυνεύσῃ μετὰ τῶν Ὀλιγαρχικῶν καὶ νὰ συναποστατήσῃ μετ' αὐτῶν. Ὑπολογίσατε δέ, οἷον ἄτοπον θέλει προκύψει, ἐὰν τὴν αὐτὴν τιμωρίαν ἐπιβάλλητε καὶ εἰς τοὺς ὑπὸ τῶν πολεμίων ἐξαναγκαζομένους καὶ εἰς τοὺς ἑκουσίως ἀποστατοῦντας ἀφ' ἡμῶν Συμμάχους. Καὶ τίς ἐξ αὐτῶν, φρονεῖτε, ὅτι, τῆς προστυχούσης καὶ εὐκολωτάτης αὐτῆς προφάσεως δραττόμενος, δὲν θέλει ἀποστατήσει ἀφ' ἡμῶν, ὅταν πεισθῇ, ὅτι ἐὰν μὲν τὸ ἐπιχείρημα αὐτοῦ ἐπιτύχῃ, ἀποτέλεσμα θέλει ἐπέλθει ἡ ἐλευθέρωσις αὐτοῦ ἀφ' ἡμῶν, ἐὰν δὲ ἀποτύχῃ, οὐδὲν ἔχει νὰ ὑποστῇ τὸ ὀλέθριον καὶ ἀνεπανόρθωτον ; Θετικὸν ἐκ τούτου ἀποτέλεσμα θέλει ἐπέλθει τοῦτο, ὅπως, πρὸς ἑκάστην ἰδίᾳ πόλιν φέροντες τὸν πόλεμον, καὶ τὴν ζωὴν ὑμῶν νὰ διακινδυνεύητε καὶ χρήματα πολλὰ νὰ δαπανᾶτε. Καὶ ἐὰν μὲν νικήσητε, θέλετε καταλαμβάνει μὲν τὴν ἡττωμένην πόλιν, θέλετε ὅμως στερηθῇ ἐν τῷ μέλλοντι τῆς ἐξ αὐτῆς προσόδου, δι' ἧς ἡ ἰσχὺς ἡμῶν ἐθεμελιοῦτο· ἐὰν δὲ ἡττηθῆτε, εἰς τοὺς ὑπάρχοντας πολεμίους προστεθήσονται καὶ πολλοὶ ἄλλοι. Ἐπίσης δέ, καθ' ὃν χρόνον θὰ ὠφείλομεν ν' ἀνθιστάμεθα κατὰ τῶν φανερῶν καὶ κεκηρυγμένων ἐχθρῶν ἡμῶν, θέλομεν δαπανᾷ αὐτὸν πολεμοῦντες πρὸς τοὺς οἰκείους Συμμάχους.»

«Λοιπὸν οὐδεμία πρέπει νὰ ἐμποιηθῇ τοῖς Μιτυληναίοις ἐλπίς, εἴτε διὰ τῆς πειθοῦς τῶν λόγων, εἴτε διὰ τῆς παροχῆς χρημάτων ἀγοραζομένη, ὅτι θέλουσι τύχει συγγνώμης, διότι τὸ ἐξαμαρτεῖν εἶναι ἀνθρώπινον. Ἀλλ' οὗτοι δὲν ἔβλαψαν ἡμᾶς ἄκοντες, ἐν γνώσει δὲ καὶ ἐκ προθέσεως ἐπεβούλευσαν ἡμᾶς. Συγγνωστέα δὲ εἰσὶ μόνα τὰ ἀκούσια ἁμαρτήματα. Ἐγὼ δέ, καὶ ὅτε κατὰ πρῶτον συνεζητήθη ἡ περὶ Μιτυληναίων ὑπόθεσις, καὶ νῦν ὅτε ἐπαναλαμβάνεται ἡ περὶ αὐτῆς συζήτησις, ἐπιμένω τὴν αὐτὴν ἔχων γνώμην, ἵνα μὴ μεταβάλητε τὸ παράπαν τὰ προαποφασισθέντα, ἵνα μὴ γίνητε θύματα τῶν τριῶν τούτων ἀσυμφορωτάτων τῇ Ἀρχῇ ἐλαττωμάτων, τοῦ οἴκτου, τοῦ ἐκ τῆς ρητορείας γοήτρου καὶ τῆς ἐπιεικείας. Πρέπει τίς νὰ ἦναι ἐλεῶν καὶ οἰκτίρμων πρὸς ἐκείνους, οἵτινες τὴν αὐτὴν ἔχουσιν εὐγενῆ διάθεσιν, καὶ οὐχὶ πρὸς ἐκείνους, οἵτινες δὲν θέλουσι ἀντελεήσει, τοὐναντίον δὲ μάλιστα ἐξ ἀνάγκης καὶ πεπρωμένως ἔσονται διὰ παντὸς πολέμιοι ἡμῶν. Οἱ τέρποντες διὰ τῶν λόγων ρήτορες ἂς ἐκζητήσωσιν ἐν ἄλλαις μετριωτέραις ὑποθέσεσι νὰ ἄρωσι βραβεῖα νίκης, οὐχὶ δὲ ἐν ἀγῶνι, καθ' ὃν ἡ μὲν πόλις, ἐπὶ βραχὺ εὐφρανθεῖσα, διὰ μεγάλων ζημιῶν θὰ

ἐξαγοράσῃ τὴν ἡδονὴν ταύτην· μόνη δὲ ἀμοιβὴν θέλουσιν ἔχει οἱ τοιοῦτοι ῥήτορες τὴν ἐκ τῶν πολεμίων ἀπολαυὴν χρημάτων. Ἡ ἐπιείκεια ἐπὶ τέλει πρέπει νὰ δεικνύηται μᾶλλον πρὸς τοὺς ἐν τῷ ἐφεξῆς ὑπισχνουμένους, ὅτι θέλουσι διατηρήσει τὴν ἀμοιβαίαν εὔνοιαν, οὐχὶ δὲ πρὸς τοὺς διατηρήσοντας τὸ αὐτὸ μῖσος καὶ οὐδὲν ἧττον ἐσομένους πολεμίους ἡμῶν. Συμπεραινόμενος λέγω, ὅτι ἐὰν πεισθῆτε εἰς ὅσα ἂν λέγω, καὶ δικαίως θέλετε προσενεχθῆ πρὸς τοὺς Μιτυληναίους, καὶ συγχρόνως τὰ συμφέροντα τῇ πόλει θέλετε πράξει. Ἄλλως ἂν ἀποφασίσητε, οὔτε οἱ Μιτυληναῖοι οὐδεμίαν θέλουσιν ὁμολογήσει χάριν πρὸς ὑμᾶς, ὑμεῖς δ' αὐτοὶ δικαίως καθ' ὑμῶν αὐτῶν θέλετε ἀποδείξει, ὅτι τυραννικῶς ἄρχετε· διότι, ἐὰν ὀρθῶς ἔπραξαν ἀποστατήσαντες καθ' ἡμῶν, ὑμεῖς δὲν πρέπει ἐφεξῆς νὰ κατέχητε τὴν ἡγεμονίαν. Ἐὰν δὲ ἐκ τοὐναντίου, ἐνῷ κρίνετε τὴν ἀρχὴν ὑμῶν ἄδικον, ἀλλ' ὅμως ἀξιοῦτε ὅτι πρέπει νὰ διατηρήσητε αὐτήν, ἔστω καὶ ἂν ἄδικον ἤθελεν εἶσθαι, ὀφείλετε νὰ τιμωρήσητε τοὺς Μιτυληναίους· διότι ἡ τιμωρία αὐτῶν, ἔστω καὶ ἄδικος, ὑπηρετεῖ τὰ συμφέροντα τῆς πόλεως. Ἄλλως παραιτήθειτε τῆς ἀξιώσεως νὰ ἄρχητε, καὶ ἀρκεσθῆτε νὰ κερδίζητε θριάμβους, ἐν ἀγῶσιν ἀκινδύνοις, ὑποκρινόμενοι τοὺς ἐναρέτους. Τοὺς ἀδικήσαντας ὑμᾶς πρέπει νὰ τιμωρήσητε διὰ τῆς τιμωρίας αὐτῆς, ἣν αὐτοὶ ἐμελέτησαν καθ' ὑμῶν. Ἐπειδὴ δὲ διεφύγετε τὸν κίνδυνον, δὲν πρέπει νὰ δειχθῆτε ἀναλγητότεροι πρὸς ὑμᾶς αὐτοὺς ἢ οἷοι ανεδείχθησαν οἱ ἐπιβουλεύσαντες ἡμᾶς. Μηδέποτε πρέπει νὰ λησμονήσητε, ὁποῖα ἤθελον ἐκτελέσει καθ' ἡμῶν δεινά, ἐὰν ἐπετύγχανον, ἀφοῦ ἐκ προσθήκης αὐτοὶ πρῶτοι ἤρξαντο χειρῶν ἀδίκων· διότι τῶν ἀνθρωπίνων πραγμάτων ἡ ἀνέλιξις μαρτυρεῖ, ὅτι οἱ ἀδικοῦντές τινα ἀδίκως, ἄνευ προφάσεως εὐπροσδέκτου, ἐπιτυγχάνοντες τυχόν, ἐπιδιώκουσι τὴν κατὰ κράτος καταστροφὴν τοῦ καθ' οὗ ἠγέρθησαν, φοβούμενοι τὸν κίνδυνον, ὅστις ἐν τῷ μέλλοντι ἠδύνατο ν' ἀπειλήσῃ αὐτοὺς ἐκ τοῦ ἐχθροῦ, εἴ ποτε ἄφινον αὐτὸν νὰ ὑπάρχῃ. Διότι ὁ ἀδικηθείς, χωρὶς αὐτὸς νὰ προκαλέσῃ τὴν κατ' αὐτοῦ ἐπίθεσιν, ἂν σωθῇ ἐκ τοῦ κινδύνου, δυσμενέστερος καθίσταται, ἢ ἐὰν ἐσώθη, πολεμήσας πρὸς ἐχθρόν, καθ' οὗ δὲν δύναται ν' ἀντιτάξῃ τὴν ἀπροφάσιστον ἐπίθεσιν. Μὴ γίνετε λοιπὸν προδόται ὑμῶν αὐτῶν. Ἀναπολήσατε, ὅσον ὑμῖν δυνατόν, εἰς τὴν μνήμην ζωηρότερον τὸν κίνδυνον, τὸν ἀπειλήσαντα ὑμᾶς, καὶ ὑπολογίζοντες, οἵαν ἀξίαν ἀπεδίδετε εἰς τὴν ὑποταγὴν τῶν Μιτυληναίων, ἀνταποδόσατε εἰς αὐτοὺς τὰ ἴσα, μὴ ἐνδόντες εἰς παράκαιρον ἐπιείκειαν, μηδὲ ἀμνημονοῦντες ποτὲ τῆς ἐπικρεμασθείσης καθ' ὑμῶν συμφορᾶς.

«Κολάσατε δὲ τοὺς Μιτυληναίους, ἀξίως τῶν συμφορῶν, ἃς ἐπιβού-

λευσαν καθ' ἡμῶν, καὶ παράσχετε οὕτω παράδειγμα εἰς τοὺς ἄλλους συμμάχους ἀναμφισβήτητον, ὅτι θέλει τιμωρηθῇ διὰ θανάτου ὅστις ἂν αὐτῶν ἤθελεν ἀποστατήσει. Ἐὰν πεισθῶσι περὶ τούτου οἱ Σύμμαχοι ἡμῶν, ὀλιγώτερον θέλετε ὑποχρεωθῇ νὰ πολεμῆτε πρὸς τοὺς ὑμετέρους Συμμάχους, ἀμελοῦντες τὸν πρὸς τοὺς κεκηρυγμένους πολεμίους ἀγῶνα.»

Ἀρκούντως σαφῶς ἀνέπτυσσεν ὁ Κλέων τοὺς ὑπὲρ τῆς ἐπιθετικῆς καὶ αὐστηρᾶς πολιτικῆς λόγους, οὓς ἐνέπνευσεν ἡ ἀρχή, ἀφ' ἧς ὡρμήθη, τῆς διὰ πάσης θυσίας βεβαιώσεως τοῦ κράτους τῶν Ἀθηναίων, καὶ τῆς πεποιθήσεως, ὅτι ἡ βία, καὶ μόνη ἡ ὑλικὴ βία εἶναι ἡ κρατοῦσα τῶν ἀνθρωπίνων πραγμάτων καὶ στηρίζουσα τὴν ἀληθῆ ἀνθρώπινον Ἀρχήν. Εὐγλωττότερον, ἀλλὰ καὶ σοφιστικώτερον καὶ δικανικώτερον, δὲν ἦτο δυνατὸν νὰ ἐκτυλιχθῶσιν, ἐνώπιον εὐφυοῦς πλήθους καὶ ἐξόχως ἀρεσκομένου εἰς τὸ καλῶς λέγειν, τὰ ὑπὲρ τῆς βιαίας πολιτικῆς ἐπιχειρήματα. Διάφορα δὲ δὲν ὑπῆρξαν καὶ τὰ ἐπιχειρήματα, ἅτινα, ἐν τῇ συζητήσει, περὶ τῆς παραδεκτέας πρὸς τὴν Ἀμερικὴν πολιτικῆς, ἀνέπτυξαν οἱ ὑποστηρίξαντες τὴν διὰ τῆς βίας καταστολὴν τῆς ἐξεγέρσεως τῶν Ἀμερικανῶν κατὰ τῆς Μητροπόλεως κυβερνῆται τῆς Μεγάλης Βρεττανίας. Μακρὸν ἤθελεν εἶσθαι, ἐάν, εἰσερχόμενος εἰς τὰς λεπτομερείας, ἐπεχείρουν νὰ παραβάλω τὰ ἐπιχειρήματα αὐτῶν, ὅπως δείξω, ὅτι εἰσὶν ἀντίγραφα σχεδὸν ἐκ τῶν λόγων τοῦ Κλέωνος. Ὁ Κλέων εἶπε, καὶ ἐκ περισσοῦ, ὅ,τι ἦν δυνατὸν νὰ ῥηθῇ, ὑπὲρ τῆς βίας ἐν τῇ πολιτικῇ δράσει, αὐτὸς δὲ ὁ πολίτης τῆς ἀκροτάτης τῶν Δημοκρατιῶν παρέσχε τὰ ὅπλα τῆς ἀπολογίας καὶ ἐδίδαξε τὸν τρόπον τῆς ὑπερασπίσεως τῶν κατακτητῶν καὶ τῶν τυράννων τοῦ μέλλοντος. Τοὺς ἀντίθετα φρονήσαντας, ἐπειράθη νὰ χαρακτηρίσῃ, ὡς πάντες οἱ κατὰ τοὺς ἀκολούθους αἰῶνας τὴν αὐτὴν πολιτικὴν ἐφαρμόσαντες, ἐχαρακτήρισαν τοὺς ἀντειπόντας αὐτοῖς. Ἐστιγμάτισεν αὐτούς, ὡς χαριτολόγους ἁπλῶς, ὡς στερουμένους πρακτικότητος, ὡς ματαιοσχόλους καὶ ἐκζητοῦντας ν' ἀποπλανῶσι τὰ πλήθη, διὰ τῆς εὐφυΐας τῶν ἐπιχειρημάτων καὶ τῆς εὐγλωττίας αὐτῶν. Ἐζήτησεν ὁ Κλέων νὰ προκαταλάβῃ τοὺς ἀκροατὰς αὐτοῦ, κατὰ τοῦ μέλλοντος νὰ διαδεχθῇ αὐτὸν ἐπὶ τοῦ βήματος ἀντιπάλου, οὗ τινος ἐμάντευεν ἤδη τὰ ἐπιχειρήματα· διότι καὶ κατὰ τὴν συνεδρίασιν τῆς προτεραίας ὡμίλησεν ὁ Διόδοτος, βεβαίως δὲ ἐπὶ τῆς αὐτῆς σειρᾶς τῶν ἰδεῶν ἔμελλε, καὶ κατὰ τὴν ἐπανάληψιν τῆς συζητήσεως, νὰ στηρίξῃ τὴν ἀντίθετον γνώμην. Γινώσκων δὲ ὁ Κλέων τὸ εὐαίσθητον τῶν Ἀθηναίων, τὴν πρὸς τὰς εὐρυτέρας ἰδέας κλίσιν αὐτῶν, τὴν πρὸς τὴν βίαν ἀποστροφήν, ἐκ τῶν προτέρων ἐπειράθη νὰ ἐξουδετερώσῃ τὰς ἐπιθέσεις τοῦ ἀντιπάλου. Προϊ-

Ἡ στήσασα τὸν θρόνον της ἐπάνω τῶν ἀστέρων.
Ἡ δόξα τῶν προγόνων μας καὶ ἡ τῶν νεωτέρων
Μοῦ ἐκθαμβοῖ τὸ ὄμμα.
Ν' ἀκολουθήσω ἔσπευσα τὰ ἴχνη τῶν ποδῶν των,
Καὶ εἰς τὸν μέγαν νὰ ἐμβῶ τῆς στιχουργίας πόντον
Μειράκιον ἀκόμα.

Ναί, μόλις ἑνδεκαετὴς ὠνειροπόλουν μόνος
Καὶ Μούσας, καὶ Ἀπόλλωνα, καὶ ῥόδα Ἑλικῶνος
Καὶ ῥοδοδάφνας Παρνασσοῦ,
Καὶ Κασταλίας ὕδατα καὶ ἱερὰ τεμένη.
Κ' ἐκεῖ ἡ φαντασία μου ἡ ἀναπτερουμένη
Ἐσύχναζεν ἐκ περισσοῦ.

Ἐπιεικῶν τινων μικραὶ τινὲς χειροκροτήσεις
Εἰς τὰς μειρακιώδεις μου καὶ ἀσθενεῖς ποιήσεις
Τὸν πόθον μου ἐξῆψαν·
Διὰ τοῦ ῥόδου τὴν ὀσμὴν τὴν ἄκανθαν παρεῖδον,
Καὶ εἰς τὰ βάθη τῆς ψυχῆς αὐξάνουσάν μου εἶδον
Τὴν πρὸς τὴν δόξαν δίψαν.

Ἐπὶ τῇ βάσει δὲ τῆς δευτέρας ταύτης τοῦ ἡμετέρου ποιητοῦ ὁμολογίας δυνάμεθα νὰ εἴπωμεν ὅτι οὐχὶ ἴσως, ὡς λέγει ὁ Βλάχος, ἀλλὰ βεβαίως ὁ Καρασούτσας ὑπῆρξεν ὁ πρωϊμώτατος πάντων τῶν ποιητῶν τῆς νεωτέρας Ἑλλάδος. Ὀφείλομεν δ' ὅμως νὰ ὁμολογήσωμεν ὅτι ἐν ἡλικίᾳ νεαρωτάτῃ (δέκα καὶ τριῶν ἐτῶν) ἐποίησε τὸ πρῶτον αὐτῆς ποίημα καὶ ἡ Σαπφὼ τῆς νέας ἡμῶν φιλολογίας, ἡ φιλόκαλος ἐκείνη καὶ μουσοφιλὴς ποιήτρια Φωτεινὴ Ἀ. Οἰκονομίδου [1].

Δεκαεξέτης λοιπὸν περίπου τὴν ἡλικίαν ἐδημοσίευσεν ὁ Καρασούτσας τὴν πρώτην αὐτοῦ ποιητικὴν συλλογήν. Ἡ ἐν τοιαύτῃ δ' ὅμως ἡλικίᾳ ἐμφάνισις συγγραφέως εἰς τὸ κοινὸν δὲν δύναται βεβαίως νὰ θεωρηθῇ ἀξία συστάσεως. Οἱ συναισθανόμενοι ἐν ἑαυτοῖς πνευματικὴν καὶ ἰδίως ποιητικὴν εὐφορίαν ὀφείλουσι ν' ἀναμένωσι καὶ τὴν ὡρίμανσιν τῶν καρπῶν. Ἡ εὐφορία τοῦ δένδρου δὲν δικαιολογεῖ βεβαίως τὴν συγκομιδὴν ἀρτιγεννήτων καὶ ἀώρων ἔτι προϊόντων. Εἰς τί θὰ ὠφελήσῃ τοιαύτη συγκομιδὴ εἴτε τὸ δένδρον αὐτὸ ἢ τοὺς καταναλωτὰς ἐκείνους, εἰς οὓς τοιαῦτα προσφέρονται ἄωρα καὶ ἄδωρα δῶρα; Σήμερον θαύματα βεβαίως δὲν γίνονται, καὶ τὰ θαυμάσια παιδία, τὰ

[1] Ἡ Φωτεινὴ Ἀ. Οἰκονομίδου τὸ πρῶτον αὐτῆς ποίημα συνέγραψεν ἐν ἡλικίᾳ δώδεκα ἢ μᾶλλον δέκα τριῶν ἐτῶν (τῇ 22 Δεκεμβρίου 1862,—ἐγεννήθη δὲ τῇ 22 Δεκεμβρίου 1849). Ἴδε Εἰρηναίου Ἀσωπίου *Ἀττικὸν Ἡμερολόγιον τοῦ ἔτους 1885* σελ. 288 καὶ 296.

Wunderkinder τῶν Γερμανῶν, οὔτε πιστευτὰ εἶνε οὔτε ζηλωτά. Ὁ ἐργάτης τοῦ πνεύματος καὶ μάλιστα ὁ ποιητὴς πρέπει πολλὰ νὰ μάθῃ, πολλὰ νὰ ἴδῃ, περὶ πολλῶν νὰ σκεφθῇ, δὸς δ' εἰπεῖν καὶ πολλὰ νὰ πάθῃ, ἵνα ἐκ τῶν πολλῶν καὶ ποικίλων τούτων παθημάτων καὶ σκέψεων καὶ ἀντιλήψεων καὶ διδαγμάτων καταρτίσῃ τὸ πνευματικὸν αὑτοῦ ἐγώ, τὴν πνευματικὴν αὑτοῦ ὑποκειμενικότητα, τὸν ἴδιον τρόπον τοῦ νοεῖν καὶ τοῦ συναισθάνεσθαι. Τοῦτο καλεῖται **πρωτοτυπία**, καὶ συγγραφεὺς οἱοσδήποτε, μὴ ἔχων τὴν ειδικότητα ταύτην, εἶνε ἁπλοῦν **ἀντίτυπον**, ἄχρηστον ἡμῖν καθ' ὁλοκληρίαν, ὅταν ἔχωμεν τὸ ξένον πρωτότυπον. Ἐκτὸς δὲ τούτων ὀφείλομεν νὰ παρατηρήσωμεν ὅτι ἡ δημοσίευσις πνευματικῶν ἔργων ἐν νεαρᾷ ἡλικίᾳ δὲν εἶνε καὶ **ἠθικῶς** ἀξιόζηλος, ἅτ' ἐμφαίνουσα ματαιότητα μὲν πολλήν, γνῶσιν δὲ τοῦ **γνῶθι σαυτὸν** ὀλίγην. Οὕτως ἔχει τοὐλάχιστον παρὰ τοῖς πλείστοις τὸ πρᾶγμα, καὶ τοῦτο βεβαίως ἀποτελεῖ τὸν κανόνα.

Ἀλλ' ὅμως, ὡς ἐξάγεται ἀκραδάντως ἔκ τε τῆς μετριόφρονος ἐπιγραφῆς τῆς συλλογῆς καὶ ἐκ τοῦ καθ' ὅλου ἤθους τοῦ Καρασούτσα καὶ ὡς μείρακος θεωρουμένου καὶ ὡς ἀνδρός, δημοσιεύων ὁ ἡμέτερος ποιητὴς ἐν ἡλικίᾳ νεαρωτάτῃ ποιήματα αὑτοῦ, δὲν ἔπραττε τοῦτο ἕνεκα λόγων **φιλαύτου** φιλοδοξίας, ὡς ἀναμφιβόλως πράττουσιν οἱ πλεῖστοι τῶν νεαρῶν ἡμῶν στιχουργῶν. Ὁ Καρασούτσας διὰ τῆς δημοσιεύσεως ταύτης ἱκανοποίει μυχιαιτάτας ἀπαιτήσεις τῆς εὐγενοῦς αὐτοῦ καρδίας, προσέφερε σμύρναν καὶ λιβανωτὸν πρὸς τὸ εἴδωλον τῆς Παιδείας καὶ τῶν Γραμμάτων,—πρὸς τὸ εἴδωλον ἐκεῖνο, ὅπερ ἦτο ὁ ἐπίγειος τοῦ ἡμετέρου ποιητοῦ θεός. Τοῦ εἰδώλου τούτου, τοῦ ἐπιγείου τούτου θεοῦ ἐπεθύμει βεβαίως νὰ δοξασθῇ ὡς λάτρις ὁ Καρασούτσας, καὶ αὕτη ἦτο ἡ μόνη καὶ εὐγενεστάτη, ἡ **φιλότιμος** (οὐχὶ ἡ **φίλαυτος**) φιλοδοξία αὐτοῦ. Εἴδομεν ἀνωτέρω τὴν ὁμολογίαν αὐτοῦ τοῦ ποιητοῦ ὅτι ἡ δόξα τῶν ἡμετέρων προγόνων καὶ ἡ τῶν νεωτέρων ἐξεθάμβου αὐτοῦ τὸ ὄμμα, δυνάμεθα δ' ἔτι εἰς κύρωσιν τῶν λεγομένων νὰ προσαγάγωμεν καὶ τὸ ἐπιγραμματικὸν ῥητὸν (motto), ὅπερ ἐπὶ τοῦ ἐσωτερικοῦ ἐξωφύλλου τῆς **Λύρας** ἐπέγραψε. Τὸ ῥητὸν τοῦτο εἶνε οἱ ἑξῆς τέσσαρες στίχοι τοῦ ἐθνικοῦ ἡμῶν ποιητοῦ Παναγιώτου Σούτσου, εἰλημμένοι ἐκ τοῦ **Ὁδοιπόρου** αὐτοῦ :

Ὁ ἥλιος τὸ βῆμά του στὴν δύσιν ὅταν στρέφῃ,
Στοὺς οὐρανοὺς ὀπίσω του ἀφίνει χρυσᾶ νέφη·
Καὶ οἱ *φιλότιμοι* θνητοὶ πρὶν εἰς τὴν γῆν μας δύσουν,
Φῶς χρεωστοῦν ἀθάνατον ὀπίσω των ν' ἀφήσουν.

Πόσον διάφορος εἶνε ἡ **φιλοδοξία** αὕτη, ἣν ἐμπνέει ἡ **φιλοτιμία**,

ἀπὸ τῆς ἄλλης ἐκείνης φιλοδοξίας, ἣν ἀνωτέρω ἀπεκαλέσαμεν φίλαυτον, καὶ ἥτις ἐξεδηλώθη μὲν καὶ παρὰ διακεκριμένοις ποιηταῖς οὐκ ὀλίγοις, ἔσχε δὲ τὴν μεγίστην αὐτῆς καὶ ὑψίστην ἔκφανσιν παρὰ τῷ χρυσοπτερύγῳ ἐκείνῳ ἀετῷ, τῷ Γαλάτῃ ποιητῇ Βίκτωρι Hugo ! [1]

Γ'.

Ἡ καρδία τοῦ νεαροῦ μαθητοῦ εἰς δύο μόνον θύει θεούς, εἰς τὴν ποίησιν καὶ εἰς τὴν παιδείαν. Ἄμοιρος ἔτι πείρας κοινωνικῆς, ἀμέτοχος πραγματικῆς τοῦ κόσμου ἐποπτείας, μὴ ὑποστὰς ἔτι κλύδωνας ἠθικούς, μηδὲ δυνάμενος νὰ χαράξῃ ἰδίαν αὐτοτελῆ ὁδόν, ἐλευθέραν ἀπὸ τῶν προδεδογμένων, ἀφιεροῦται, ὑπ' εὐγενοῦς φιλοδοξίας ὠθούμενος, εἰς τὴν παιδείαν καὶ εἰς τὴν ποίησιν ἐν ταῖς καθαρωτάταις καὶ ἀγνοτάταις αὐτῶν ἐννοίαις, εἰς τὴν καλλιεργίαν τῆς διανοίας καὶ εἰς τὴν ἐκμετάλλευσιν τῶν θησαυρῶν τῆς καρδίας [2].

Ὁ ποιητὴς λοιπὸν λατρεύει ὑπερφυῶς τὴν παιδείαν. Ἡ λατρεία δὲ αὕτη μεταβάλλεται παρ' αὐτῷ εἰς ἐνθουσιασμόν, καὶ ὁ ἐνθουσιασμὸς ἀναλύεται εἰς δάκρυα, ὅταν ἀναλογίζηται ὁ ἀγνότατος νέος ὅτι τοσοῦτοι ἄλλοι νέοι ἀδελφοὶ διέμειναν ἀφώτιστοι ὑπὸ τῆς αἰ-

[1] Ὁ υἱὸς Ἀλέξανδρος Dumas (Ἴδε *Ὥραν* τῆς 11 Ἀπριλίου 1887, σελ. 3) λέγει : «Παρὰ τῷ Βίκτωρι Οὔγῳ ἀνευρίσκομεν τῷ ὄντι εἶδός τι μανίας, οὐδὲν εὐτυχῶς ἐχούσης κοινὸν πρὸς τὴν ἐπιστήμην τῶν παθολόγων, τὴν δοξομανίαν. Παῖς ὢν οὐδὲν ἄλλο ὠνειρεύετο νυχθημερὸν ἢ ν' ἀναδειχθῇ ὁ μέγιστος τῆς πατρίδος καὶ τῆς ἐποχῆς του ποιητής, ἡλικιωθεὶς δὲ ν' ἀνακηρυχθῇ ὁ μέγιστος ἀνὴρ πάσης ἐποχῆς καὶ πάσης χώρας». Ἴδε καὶ τὴν 4 σελίδα.

[2] Κυρίως δ' ὅμως, δύναταί τις εἰπεῖν, ὁ ἡμέτερος ποιητὴς δὲν εἶνε δυαδιστής, δὲν λατρεύει δύο θεούς, ἀλλ' ἕνα καὶ μόνον, τὴν *ποίησιν*, τὴν δὲ παιδείαν θεωρεῖ ὡς μέσον πρὸς ἐπίδοσιν τῆς ποιήσεως. Ταῦτα διαρρήδην σχεδὸν λέγει ἐν τῇ πρώτῃ καὶ τῇ δευτέρᾳ παραγράφῳ τῆς 6' τοῦ *Προλόγου* σελίδος : «Καὶ τὴν ἀρχαίαν αὐτῆς εὔκλειαν νὰ ἀναλάβῃ (ἡ Ἑλλὰς) πρέπει καὶ τῶν ἀνακαλεσθεισῶν εἰς τὴν ἀρχαίαν αὐτῶν ἑστίαν Μουσῶν ἱεροφάνται νὰ ἀναλάμψωσι, καὶ χορὸς Ἑλικωνίων ἀοιδῶν νὰ διαιωνίσῃ τὸν ἀπαθανατίσεως ὑπεράξιον τῆς νέας μας Ἑλλάδος ἱερώτατον ἀγῶνα.

»Ἐπειδὴ δὲ ἡ τούτων ἐπιτάχυνσις χωρὶς τῶν ἀναγκαίων μέσων ἀδύνατον εἶναι νὰ ἐλπίζεται, ταῦτα δὲ εἶναι οἱ ναοὶ τῶν Μουσῶν, τουτέστι τῆς ἐκπαιδεύσεως τὰ καταστήματα, ἀξιότιμοι ὅθεν καὶ παντὸς ἐπαίνου καὶ μνήμης αἰωνίου ἀντάξιοι οἱ εἰς τὴν τούτων ἀνέγερσιν συνεργοῦντες προθύμως». Ὁ νεαρὸς λοιπὸν Καρασσύτσας ἠδύνατο, ἐπικαλούμενος τὴν Μοῦσαν, νὰ εἴπῃ πρὸς αὐτὴν ὡς ὁ Λαμαρτῖνος (Le dernier chant du pèlerinage d'Harold, I) : «Ἐλθὲ μόνη ! Εἰς σὲ μόνην ἡ καρδία μου προσφέρει θυσίαν !»

Viens seul ! c'est à toi seul que mon coeur sacrifie !

γλης τῆς παιδείας κατὰ τοὺς σκοτεινοὺς τῆς δουλείας χρόνους. «Δάκρυα, φίλοι παῖδες, λέγει ἐν τῷ Προλόγῳ (σελ. 6'), δάκρυα, φίλοι παῖδες, ἃς χύσωμεν συμπαθείας διὰ τοὺς πρὸ ἡμῶν ἐν καιρῷ τῆς τυραννίας ἀδελφούς μας νέους, τοὺς εἰς δουλείαν καὶ ἀμάθειαν γεννηθέντας, εἰς αὐτὰς ἀνατραφέντας, εἰς αὐτὰς ζήσαντας, καὶ εἰς αὐτὰς κλείσαντας σωματικῶς τοὺς νοερῶς ἐκ γεννετῆς (sic) κλειστοὺς μείναντας ὀφθαλμούς των.· Δάκρυα ἃς χύσωμεν δι' ἐκείνους, καὶ τὸν Θεὸν ἃς εὐχαριστήσωμεν, τὸν σημάναντα τὴν ὥραν τῆς ἀναγεννήσεως τῆς Ἑλλάδος εἰς τὰς ἡμέρας μας. Οὐδεμίαν ὁποιανδήποτε πρόφασιν ἔχομεν πλέον! Φίλτατοι! καὶ Σχολεῖα καὶ Γυμνάσια καὶ Μουσεῖα ἰδοὺ ἀνεῳγμένα, ἰδοὺ διδάσκαλοι διδάσκοντες μάθησιν καὶ σοφίαν, καὶ Μονάρχης προστάτης τῶν Μουσῶν καὶ τῆς Παιδείας!»

Οἱαδήποτε λοιπὸν πρόφασις ἐξέλιπεν ἤδη. Ἐν τῇ νέᾳ Ἑλλάδι ὀφείλουσι κατὰ τὸν ποιητὴν ν' ἀναγεννηθῶσιν οἱ ἀρχαῖοι ἐκεῖνοι Ἕλληνες οἱ φωτίσαντες πᾶσαν τὴν οἰκουμένην. Ἡ πολιτικὴ ἐλευθερία ἀνεκτήθη ὑπὸ τῶν πατέρων ἡμῶν· ἡμεῖς ὀφείλομεν νὰ ἐπαναγάγωμεν εἰς τὴν πατρίδα τὰς ἐξ αὐτῆς οἰχομένας τῆς Πιερίας θεᾶς. «Διὰ συνεργείας, συνήλικες Ἑλληνόπαιδες, ἀνακράζει πάλιν ἐν τῷ Προλόγῳ (ἐν τῷ αὐτῷ τόπῳ) ὁ ποιητής, διὰ συνεργείας, συνήλικες Ἑλληνόπαιδες, τῶν πατέρων ἡμῶν ἀνέλαβεν ἡ γλυκυτάτη πατρίς μας τὴν σεβαστήν της ἐλευθερίαν· διὰ συνεργείας δὲ ἡμῶν, φίλοι, περιμένει, νὰ ἀναγεννηθῶσιν οἱ πρὸ αἰώνων ἐξ αὐτῆς ἀναλάμψαντες καὶ τὴν γῆν ὅλην φωτίσαντες γνωστοί σας ἐκεῖνοι ἄνδρες!»

Τοιαῦτα αἰσθήματα καὶ τοιαῦται ἰδέαι ἐπλήρουν πρὸ πεντήκοντα καὶ τεσσάρων ἐτῶν τὴν ψυχὴν καὶ τὴν καρδίαν τοῦ ἀγγελικοῦ ἐκείνου μαθητοῦ τοῦ γυμνασίου τῆς Ἑρμουπόλεως. Ἀνακοινώσατε, κύριοι, πάντα ταῦτα εἰς τὴν σπουδάζουσαν νεότητα τῶν χρόνων ἡμῶν, καὶ ὑπομνήσατε αὐτὴν ὅτι, ἂν ἐδώρησαν εἰς ἡμᾶς οἱ πατέρες ἡμῶν τὸ φῶς τῆς ἐλευθερίας, ἔπραξαν βεβαίως τοῦτο οὐχὶ ἵνα βλέπωμεν διὰ τῆς αἴγλης αὐτοῦ μόνον τὰ ἡμέτερα ὡς ἐλευθέρων πολιτῶν δικαιώματα, ἀλλ' ἵνα ἐκτείνωμεν καὶ περαιτέρω τὸ βλέμμα, ἵνα διακρίνωμεν καὶ τὰ ἡμέτερα ὡς ἐλευθέρων Ἑλλήνων καθήκοντα, καθήκοντα ἱερὰ καὶ μεγάλα, ἀναγόμενα εἴς τε τὴν ἀρχαίαν Ἑλλάδα πρὸς ἀπομίμησιν καὶ εἰς τὸν ἔτι δουλεύοντα Ἑλληνισμὸν πρὸς ἀπολύτρωσιν. Χρῆσις δικαιωμάτων ἄνευ συνεκπληρώσεως τῶν συμφύτων καθηκόντων εἶνε εὐτελὴς καὶ ἀγεννὴς φιλαυτία ἀνάρμοστος εἰς ψυχὰς γενναίας, ἅτε εἰς ἀδίκημα ἐκκυλιομένη καὶ εἰς κτηνωδίαν καταπίπτουσα.

Ἡ λατρεία δὲ τῆς παιδείας δὲν ὑπῆρξε τῷ νεαρῷ μαθητῇ ἠθικῶς

πάντη ἀδάπανος καὶ ἀζήμιος. Χάριν τῆς παιδείας ὁ ἡμέτερος ποιητὴς ἐγκατέλιπε νεώτατος τὴν ἑαυτοῦ πατρίδα, τὴν Σμύρνην, καὶ τὸ γεγονὸς τοῦτο βαθυτάτην ἐπέρριψε σκιὰν εἰς τὴν εὐγενεστάτην καὶ ἁβροτάτην καρδίαν τοῦ Καρασούτσα. Οὐδέποτε καθ' ὅλον τὸν μετὰ ταῦτα βίον ἐλησμόνησεν ὁ ποιητὴς τὴν Σμύρνην, οὐδ' ἔπαυσέ ποτε ρίπτων μελαγχολικὸν τὸ βλέμμα ἐπὶ τὰς χρυσαυγεῖς τῆς Ἰωνίας ἀκτάς, ὡς λέγει ἐν τῇ Βαρβίτῳ (σελ. 49). Ὅτι δὲ χάριν τῆς παιδείας ἦλθεν εἰς τὴν ἐλευθέραν Ἑλλάδα ὁ Καρασούτσας, διδάσκει ἡμᾶς ρητῶς ἐν τῇ Θηλαζούσῃ Μούσῃ («Τὰ Ἑρμουπολιτικὰ») διὰ τῶν ἑξῆς ὡραίων καὶ περιπαθεστάτων στίχων (σελ. 69—70), ὧν ἡ μαγεία ἁμιλλᾶται πρὸς τὴν γοητείαν τῶν στίχων τοῦ Ἀλεξάνδρου Σούτσου καὶ τοῦ Λαμαρτίνου:

Εἰς τοὺς ὡραίους κήπους σου, ὦ Σμύρνη, ὦ Πατρίς μου!
Εἰς εὐωδίας μυρσινῶν καὶ ρόδου καὶ ὑάσμου,
Ἐκεῖ τὴν πρώτην ἔλαβον ἀκτῖνα τῆς ζωῆς μου,
Καὶ τὰς ἡμέρας ἔζησα ἐκεῖ τὰς παιδικάς μου.

Ἀλλὰ μὲ εἵλκυσε μικρὸν ἡ ἕλξις ἡ μεγάλη
Τῆς γενικῆς πατρίδος μας· καὶ τὰ τοῦ Ἑλικῶνος
Καὶ Παρνασσοῦ ἀθάνατα ἐπιθυμήσας κάλλη,
Εἰς ποντοπόρου πτέρυγας ἐφέρθην ἀλκυόνος.

Καὶ φθάσας, τὴν ἀρχαίαν γῆν ἠσπάσθην τῆς Ἑλλάδος,
Καὶ ἔνδον μου κοχλάζουσαν ᾐσθάνθην τὴν χαράν μου·
Διαμονὴν ἐζήτησα, καὶ εἰς μιᾶς Κυκλάδος
Τὴν παραλίαν ἔπηξα πτηνὸν τὴν καλιάν μου [1]

[Ἕπεται συνέχεια]

Σταμάτιος Δ. Βάλβης.

[1] Ὁμοιότατα διδάσκει ἡμᾶς ὁ Καρασούτσας καὶ ἐν τῷ γαλλικῷ ποιήματι τῆς *Βαρβίτου* (σελ. 193—195) τῷ ἐπιγραφομένῳ La Turquie et ses Défenseurs. (Τὸ ποίημα τοῦτο φέρεται καὶ ἐν τῷ *Ποιητικῷ Ἀπανθίσματι* σελ. 85—89). Περὶ τὰ τέλη τοῦ ποιήματος τούτου λέγονται τὰ ἑξῆς:

O beaux cieux, doux climat, ô bords de l'Ionie!
Je ne vous verrai plus, car sur le sol des Dieux
Je ne puis voir sévir le Turcoman odieux.
Ou si jamais je viens pour y passer une heure,
Je serai comme un homme, hélas! qui passe et pleure.
Très jeune, j'ai cherché les cieux, les bords parents
De la mère—patrie, où ses tendres enfants
Réchauffent de leurs coeurs la Grèce évanouie
Sous les coups des tyrans et de la barbarie.

ΤΟ ΒΡΑΧΙΟΛΙ

ΔΙΗΓΗΜΑ

Ἕνα φειδάκι γυάλινο, γαλάζιο ἀνοιχτό, ψιλό, τιποτένιο.

Τὴν πρώτη φορὰ ποῦ τὸ εἶδα στὸ χέρι τῆς ἀρραβωνιαστικῆς μου,—κ' αὐτὸ ἐγνώρισα τὴ Μαίρη,—εἶπα :

— Τι φτωχὸ βραχιόλι ποῦ φορεῖ! ἐγὼ πρέπει νά της ἀγοράσω ἕνα καλλίτερο.

Καὶ σὲ πρώτην εὐκαιρία, τῆς Παναγίας ἀνήμερα, τῆς πῆγα ἕνα βραχιολάκι χρυσό. ἔμμορφο, ἀπὸ κοράλλι καὶ χρυσάφι, φειδάκι πάλι καὶ αὐτό. γιατί—νά το κρύψω δὲν θέλω,—ὕστερ' ἀπὸ τὴν ἱστορία τῆς Εὔας. δὲν βρίσκω γιὰ γυναῖκα σύμβολο πειὸ κατάλληλο.

Μ' ἔδειξε τὴ μεγαλήτερη, τὴν ἐρωτικώτερη χαρά. Ἔγεινε κατακόκκινη σὰν τὸ κοράλλι καὶ σὰν τὸ χρυσάφι ἄστραψε τὸ γαλανό της βλέμμα, ἀνάμεσ' ἀπ' τὰ μακρυὰ ματοτσίνορα, ὅπως εἶχε κατεβασμένα τὰ μάτια 'ςτὸ ἀνοικτὸ κουτὶ τοῦ στολιδιοῦ. Τὸ πῆρε, μὲ φίλησε θερμὰ καὶ τὤκρυψε.

Περίμενα τὴν ἄλλη μέρα πῶς θὰ τὸ φορέσῃ. Τίποτε· τὸ γυάλινο βραχιόλι στὴ θέσι του. Μοῦ φάνηκε καλὸ νὰ μὴν κάμω λόγο γι' αὐτό. Κάποια προαίσθησι μοῦ ἔλεγεν ὅτι τὸ πρᾶγμα ἦταν σοβαρώτερο ἀπὸ μίαν ἁπλῆ σύμπτωσι ἢ ἀξιοσυγχώρητη λησμοσύνη. Μὰ σὲ δυὸ-τρεῖς μέρες δὲν βάσταξα καὶ εἶπα μὲ ὅλη τὴ φυσικότητα τοῦ κόσμου :

— Μά, καϋμένη Μαίρη, σοῦ πῆρα ἕνα βραχιολάκι . . . γιατί δὲν τὸ φορεῖς ;

Μὲ κύτταξε μ' ἔκπληξι, σά νά μην κατάλαβε διόλου τί της εἶπα. Ἐξακολούθησα :

— «Γιατί ἐπιμένεις νὰ φορῇς αὐτὸ τὸ ψεύτικο» ; Γύρισε τὰ μάτιά της εὐθὺς πρὸς τὸ βραχιόλι. Τὸ κύτταξε κάμποσην ὥρα σιωπηλὴ καὶ ὕστερα ἐκάρφωσε πάλι τὰ μάτιά της ἐπάνω στὰ δικά μου. Τί χρῶμα εἶχαν ἐκείνη τὴν ὥρα δὲν ξέρω· γαλανὰ βέβαια δὲν ἦταν.

— Δὲν σ' ἀρέσει ; μὲ ρώτησε.

— Εἶνε τόρα πρᾶμμ' αὐτὸ νά το φορῇς ; ρώτησα κ' ἐγώ.

— Καλά . . . ἀπὸ αὔριο θὰ φορῶ τὸ δικό σου. Αὐτὸ ἤθελα νὰ τὄχω γιὰ καθημερινό, ἀλλ' ἀφ' οὗ δὲν σ' ἀρέσει . . .

Ἐσταμάτησε κ' ἐκύτταξε πάλι τὸ γυάλινο φεῖδι.

— Καλά, ξαναεῖπε, ἀπὸ αὔριο θὰ φορῶ τὸ δικό σου.

Ἡ ὄψι της, καθὼς καὶ ἡ φωνή της, ἦταν λυπητερή, λυπητερή. Ἡ ἀπόφασί της ἐκείνη ἐφαίνουνταν σὰ θυσία στὴν ἀγάπη μου· τόσο ποῦ ἔσκυψα καὶ φίλησα τὰ ξανθὰ σγουρὰ ποῦ ἐσκίαζαν τὸ γαλήνιο μέτωπό της . . .

Τὴν ἄλλη μέρα—αἴ, πῶς θέλετε νὰ σᾶς το πῶ ;—δὲν ἐφοροῦσε τὸ βραχιόλι μου ἡ Μαίρη. Αὐτὴ τὴ φορὰ τῆς τὤπα ἀμέσως :

— Τὸ βραχιόλι ;

— Ἆ, ναί, καϋμένε, τὸ ξέχασα. Νὰ πάγω ἀμέσως νὰ τὸ φορέσω . . . Ἢ ὄχι . . . ποῦ νὰ ψάχνω τόρα ! τὸ φορῶ ἀπὸ αὔριο.

Τὴν ἐπίστευσα καὶ τὴν ἄφησα. Ἀλλὰ τὴν ἄλλη μέρα πάλι τὰ ἴδια. Μὲ πείραξε, θέλησα νὰ τῆς τὸ πῶ, φοβήθηκα μή της μιλήσω ἄσχημα καὶ σώπασα. Καὶ ὅσῳ ἔβλεπα τὸ γυάλινο βραχιόλι στὸ χέρι της, τόσῳ τὸ πεῖσμά μου μέρα τὴν ἡμέρα μεγάλονε καὶ τόσῳ μ' ἔπνιγε ὁ θυμός—ὁ θυμὸς τοῦ ἐρωτευμένου, ποῦ μὲ τὸ τίποτα ξανάβει—καὶ τόσῳ φοβούμουν νὰ μιλήσω καὶ τόσῳ ἐβίαζα τὸν ἑαυτό μου νὰ μὴ καταδεχθῶ νὰ κάμω πειὰ τὴν παρατήρησι, οὔτε νὰ δείξω κἂν πῶς ἔχω τίποτε.

Ἔτσι πέρασαν μέρες πολλές, χωρὶς νὰ λέῃ ἡ Μαίρη νὰ θυμηθῇ τὸ βραχιόλι μου. Ἐφαίνουμουν ὅμως κ' ἐγὼ σὰ νὰ εἶχα ξεχάσει τὸ δικό της. Ἀγάπη καὶ ἁρμονία ὅση θές. Ἤθελα τότε νὰ κάμω ἕνα ταξειδάκι, νὰ λείψω στὴ Σύρα ὀκτὼ-δέκα μέρες. Καὶ τὴ βραδυὰ ποῦ ἔφευγα, τῆς εἶπα ὕστερ' ἀπ' τὸ τελευταῖο φιλὶ τοῦ ἀποχαιρετισμοῦ, ὄχι μὲ μικρὸν ἀγῶνα :

— Μαίρη, σὰν θὰ γυρίσω θέλω νὰ φορῇς τὸ βραχιόλι μου.

— Καλά.

— Μοῦ δίνεις τὸ λόγο σου ;

— Ναί.

— Στὴν ἀγάπη μας ;

— Στὴν ἀγάπη μας.

Ἐπρόφερε μὲ τόση σταθερότητα τὸν ὅρκο, ὥστε μ' ἔκαμε νὰ φύγω μὲ τὴν ἀπόφασι αὐτή: ἂν τὸ καιρὸ ποῦ γύριζα, ἡ Μαίρη δὲν φοροῦσε πάλι τὸ βραχιόλι μου, θὰ χαλοῦσα τὸν ἀρραβῶνα.

Ἐτηλεγράφησα ἐπίτηδες τὴ βραδυὰ ποῦ ἔφευγα ἀπ' τὴ Σύρα. Τὸ ἄλλο πρωὶ ἤμουν στὸ σπίτι τῆς ἀρραβωνιαστικῆς μου. Ἔτρεξε μὲ χαρὰν ἀπερίγραπτη νά με ὑποδεχθῇ καί μου παρουσίασε καὶ τὰ δυό

της χέρια. Ἀλλοίμονο! στὸ ἕνα φοροῦσε τὸ βραχιόλι μου,—στὸ ἄλλο τὸ βραχιόλι της.

Τί νὰ πῶ; τί νὰ κάμω; Καὶ νὰ μὲ βλέπῃ ἡ κατεργαροῦλα μ' ἕναν τρόπο, μ' ἕναν τρόπο σὰ νὰ ἤθελε νά μου πῇ: «Βλέπεις πῶς ἔμεινα στὸ λόγο μου; Ἔλα λοιπόν, φίλησέ με πάλι, ἀχάριστε!»

Τὴν ἐφίλησα πολλές, πολλὲς φορές.

— Δὲν εἴπαμ' ἔτσι ὅμως! τῆς εἶπα κρυφὰ σὲ μιὰ στιγμὴ εὐκαιρίας.

— Τί;

— Σὲ εἶπα νὰ βγάλῃς αὐτὸ καὶ νὰ φορέσῃς τὸ δικό μου· ὄχι νά μου χουρδίσῃς καὶ τὰ δυό!

— Ὄχι! ὄχι! ἐφώναξε μὲ δύναμι. Μάρτυς μου ὁ Θεός. Μοῦ εἶπες νὰ φορέσω τὸ δικό σου, μὰ ὄχι ποτὲ νὰ πετάξω αὐτὸ ποῦ φορῶ.

— Καλά· μ' ἂν σου τὤλεγα τόρα;

— Χμ! ἄν μου τὤλεγες τόρα; . . .

Καὶ ἐχαμήλωσε τὴ φωνή:

— Νὰ σοῦ πῶ λοιπόν;

Ἐσίμωσε τὰ χείλη της στ' αὐτί μου:

— Δὲν θὰ σοῦ ἔκανα τὴ χάρι.

Τινάχτηκα σὰ νά με δάγκασε τὸ φεῖδι τὸ γυάλινο, ζωντανεμένο.

— Μὰ γιατί; εἶπα. Εἶνε τάχα μεγάλο πράμμα νὰ μὴν ξαναφορέσῃς ἕνα βραχιόλι ποῦ δὲν μαρέσει; Ὄχι γυάλινο, μὰ διαμαντένιο νὰ ἦταν . . .

— Ἔλα πάψε! Ἀφ' οὗ τὸ θέλεις, θά σου γείνῃ καὶ αὐτό. Ἀπὸ αὔριο θὰ φορῶ μόνον τὸ δικό σου.

Τότε, ἐπάνω στὸν ἐνθουσιασμό μου γιὰ τὴ μεγάλη θυσία, ἔκαμα τὸ λάθος νὰ ρωτήσω:

— Ποιὸς σοῦ το χάρισε, ἀλήθεια, αὐτὸ τὸ βραχιόλι, ποῦ κάνεις τόση φασαρία;

Δὲν ἐκοκκίνισε, δὲν ὠχρίασε· μόνον ἡ γλῶσσά της μπερδεύτηκε λιγάκι:

— Δὲν ξέρω . . . δὲν θυμοῦμαι . . . ἄ, ναί, ὁ μπαμπᾶς μοῦ τὸ ἀγόρασε . . . εἶνε χρόνια τόρα.

Δεύτερο λάθος δικό μου, σπουδαιότερο. Βρῆκα τὸ μπαμπᾶ της παράμερα καί τον ρώτησα:

— Ἐκεῖνο τὸ βραχιολάκι τὸ γαλάζιο, ποῦ φορεῖ ἡ Μαίρη . . . τί ἔμμορφο ποῦ εἶνε . . σεῖς τῆς το ἐπήρατε;

Ὁ μπαμπᾶς ἔβαλε τὰ γυαλιά του, τὸ κύτταξε,—πρώτη φορὰ βέβαια τὸ ἐπρόσεχε—καὶ μοῦ ἀποκρίθηκε:

— Ὄχι, παιδί μου.

Καὶ ὕστερ' ἀπὸ λίγο πάλι :

— Ἆ μπᾶ, ὄχι !

Ἀπὸ κείνη τὴ στιγμὴ τὸ φεῖδι μπῆκε μέσα μου. Μ' ἔπιασε μιὰ τέτοια ζήλεια, ποῦ δύσκολα θὰ πίστευα πῶς ἤμουν ἱκανὸς νὰ τὴν αἰσθανθῶ γιὰ τὴ Μαίρη. Ἢ τὸ βραχιόλι θὰ ἔφευγε ἀπὸ τὸ χέρι της, ἢ θὰ τὴν ἄφινα, θὰ πέθαινα, θαὐτοκτονοῦσα. Εἶχα μιὰν ἔξαψιν ἀπερίγραπτη. Στὴν ψυχὴ μερικῶν ἀνθρώπων ξυπνᾷ καμμιὰ φορὰ ἕνας Ὀθέλος, πολὺ τρομερώτερος ἀπὸ τὸ σαιξπήρειο· ἡ ζήλεια γιὰ τὸ παρελθὸν τῆς ἀρραβωνιαστικῆς των . . .

Τρίτο λάθος δικό μου—ἂν καὶ εἶνε περιττὸ νὰ τὰ μετρῶ ἀπ' ἐδῶ κ' ἐμπρός. Τὴν ἴδια βραδυὰ τὴν ξανάπιασα καὶ τῆς εἶπα :

— Μαίρη, τὸ βραχιόλι νὰ βγάλῃς. Μαίρη, κάτι ἔμαθα γι' αὐτὸ τὸ βραχιόλι. Αὔριο ὡρισμένως νὰ μή το ἰδῶ πειὰ στὸ χέρι σου. Μαίρη ἂν ἐπιμείνῃς, θὰ κάνω καμμιὰ τρέλλα.

Περίμενα νὰ μὲ ρωτήσῃ τί ἔμαθα· τίποτε. Σὰ νά την ἐτρόμαξεν ἡ φωνή μου, ὁ τρόπος μου, ἀπόμεινεν ἄλαλη καὶ μ' ἔβλεπε μ' ἀπορία. Τὰ μάτιά της ἦταν γαλανά, γαλανὰ σὰν οὐρανὸς καθαρός. Αὐτὰ μὲ καθησύχασαν λίγο τὴ στιγμὴ ἐκείνη.

Ἕνδεκα μέρες—τὶς μέτρησα μία μία μὲ τὸν πόνο μου, μὲ τὸ μαρτύριό μου—ἕνδεκα μέρες μὲ κοροΐδεψε πῶς θὰ βγάλῃ τὸ βραχιόλι. Ποῦ τἄβρισκε τόσα ψέμματα, τόσα τεχνάσματα, τόσα καμώματα !

Σήμερα τοῦτο, αὔριο τὸ ἄλλο. Πότε θύμονε, πότε ἔκλαιγε, πότε γελοῦσε, πότε σώπαινε, πότε φλυαροῦσε. Καὶ τὸ καταραμένο στολίδι πάντα ἐκεῖ, στὸ ἴδιο μέρος, σφίγγοντας μὲ τὴ λιγνή του, χλωμὴ γαλαζάδα τὸ κάτασπρο χεράκι τῆς ξανθῆς κατεργάρας. Καὶ ὅταν ἔδενε τὰ χέρια καὶ τὸ ἔβαζε μαζὶ μὲ τὸ ἄλλο, τὸ φεῖδι τὸ γυάλινο μὲ τὸ φεῖδι τὸ κοραλλένιο, ἐνόμιζα πῶς ἐζωντάνευαν, πῶς ἐθέριευαν—θεριὰ ζήλειας ἐρωτικῆς καὶ τὰ δυό,—καὶ πῶς τὸ ἕνα γύρευε νὰ φάγῃ τὸ ἄλλο . . . Ὤ, ναί, ἔπρεπεν, ἔπρεπε νὰ λείψῃ ἕν' ἀπὸ τὰ δυό.

Τῆς τἄπα, δηλαδὴ τῆς τὰ ξανᾶπα. Κάθε φορὰ τὰ λόγια μου ἄλλαζαν· ἡ ἰδέα μου ἀπ' τὴν ἀρχὴ ἦταν ἡ ἴδια :

— Τὸ θέλω. Ἀπὸ αὔριο θὰ φορῇς ἕνα μόνο βραχιόλι. Ἀκοῦς ; Διάλεξε σὺ ὅποιο ἀπὸ τὰ δύο θέλεις. Καὶ ὕστερα θὰ διαλέξω κ' ἐγὼ !

Μὲ ἄκουσε. Τὴν ἄλλη μέρα φοροῦσε ἕνα, μά ... ὄχι τὸ δικό μου.

Ἔγεινα ἔξω φρενῶν. Φώναξα, ἄφρισα, κτύπησα τὸ γρόθο μου ἐπάνω στὸ τραπέζι, πόσα εἶπα κ' ἐγὼ δὲν ξέρω. Ἡ Μαίρη περίμενε ἥσυχη καὶ ἀφ' οὗ ἐσώπασα, μοῦ εἶπε σοβαρή, σταθερή, χωρὶς τσακί-

σματα καὶ μισόλογα, σὰν ἄντρας πειὰ καὶ ὄχι σὰν γυναῖκα:

— Ἄκουσε. Γυρεύεις ἕνα πρᾶμμα ποῦ δὲν γίνεται. Αὐτὸ τὸ βραχιόλι ποῦ βλέπεις δὲν μπορῶ νά το βγάλω ἀπὸ τὸ χέρι μου. Σοῦ κάνω τὴ χάρι νὰ μὴ φορῶ μαζὶ καὶ τὸ δικό σου, ἀφοῦ αὐτὸ σὲ πειράζει, μὰ τίποτα περισσότερο. Θά το φορῶ ὅσῳ ζῶ καὶ μὲ τὸ βραχιόλι αὐτὸ θά με βάλουν στὸν τάφο. Μὴ ζητήσῃς νὰ μάθῃς ἄλλα. Δὲν θὰ σοῦ πῶ ποτέ. Μόνον ἂν βρίσκῃς τὴν ἀπόφασί μου ἀνάρμοστη . . . τὶ νὰ σοῦ πῶ; πάρε τὸ δακτυλίδι σου πίσω. Θά με λυπήσῃ πολὺ ἕνα τέτοιο πρᾶμμα· γιατί σ' ἀγαπῶ, σ' ἀγαπῶ πολὺ καὶ θέλω νὰ ζήσω μαζί σου· ἀλλ' ἂν πρόκηται νά με στερήσῃς τὸ βραχιόλι μου, θὰ προτιμήσω νὰ ζήσω μονάχη μου. Αὐτὴ τὴν ἐξήγησι εἶχα νὰ σοῦ δώσω. Τόρα κάμε ὅ,τι θέλεις.

Εἶνε ἀνάγκη νά σας πῶ πῶς τὴν ἀγαποῦσα; Ὤ, τὴν ἀγαποῦσα· εἰδεμή, πῶς ἄκουσα χωρὶς διαμαρτύρησι ὅ,τι μοῦ εἶπε; πῶς βρῆκα γιὰ μιὰ στιγμὴ τὸ μυστήριο ἔμμορφο καὶ ὡρκίστηκα νὰ τὸ σεβασθῶ; πῶς δὲν πῆρα τὸ δακτυλίδι μου πίσω καὶ πῶς ἔμεινα πάλι κοντά της; Ὤ ναί, τὴν ἀγαποῦσα πολύ. . .

Ὡς τὴν ἡμέρα τοῦ γάμου, καὶ κάμποσο ὕστερα, δὲν ἔγεινε πειὰ λόγος γιὰ τὸ βραχιόλι. Τὸ εἶχα πάρει ἀπόφασι νὰ σωπαίνω καὶ ἄρχισα σχεδὸν νὰ συνειθίζω τὸ στολίδι ἐκεῖνο τοῦ σκανδάλου. Δὲν ξέρω ἂν ἡ πολλὴ ἀγάπη ἔπνιξε τὴ ζήλεια· μὰ στὸ βάθος τῆς καρδιᾶς μου ἔτρεφα μιὰν ἐλπίδα—τὴν τολμηρότερην ἴσως ἐλπίδα, ἀπ' ὅσες ἔκλεισαν τὰ στήθη τρελλοῦ ἐρωτευμένου: ἔλπιζα πῶς μιὰν ἡμέρα μὲ τὴν ἀγάπη μου θὰ νικοῦσα τὴ Μαίρη, πῶς θά την ἔκανα νὰ μοῦ φανερώσῃ τὸ μυστικὸ τοῦ βραχιολιοῦ καὶ ὕστερα νὰ τὸ βγάλῃ ἀπὸ τὸ χέρι της, γιὰ νὰ φορέσῃ παντοτεινὰ πλέον τὸ δικό μου.

Ἡ ἀλήθεια εἶνε πῶς μοῦ πείραζε καὶ τόρα τὰ νεῦρα μιὰ κίνησι ἰδιαίτερη, ποῦ εἶχεν ἀποκτήσει ἡ Μαίρη, κίνησι τρόμου ἀσυνειδήτου, ποῦ ἔκρυβεν ἔξαφνα τὸ χέρι της ἢ τὸ σκέπαζε μέ το ἄλλο, σὰ νὰ ἐκινδύνευε μὲ τὸ παραμικρὸ τὸ βραχιόλι της τὸ γυάλινο καὶ ἐφοβοῦνταν μὴ σπάσῃ. Σὲ τέτοιες στιγμὲς ἔρριχνα κανένα λόγο πειρακτικό. Καὶ ἡ Μαίρη μοῦ ἔρριχνε μιὰ ματιά, σά νά μου ἔλεγε: θυμᾶσαι τί μοῦ ὑποσχέθηκες;

Δὲν εἶχε κλείσει ἀκόμη χρόνος ἀπ' τὸ γάμο μας,—τί εὐτυχισμένη ζωὴ ὡς τόρα,—ὅταν γιὰ πρώτη φορὰ θέλησα νὰ δοκιμάσω ὥς ποῦ νὰ εἶχε φθάσει ἡ μίνα, ποῦ ἔσκαφτα σιγὰ σιγὰ μὲ τὴν ἀγάπη καὶ τὴν ὑπομονή.

Ψεύτικη ἐλπίδα! Εἶχα χαμένο τὸ δρόμο της· τῆς εἶχα δώσει μιὰ

τέτοια διεύθυνσι, πού ούτε άγγιζε, ούτε θά έφθανε ποτέ ώς τήν καρδιά τῆς Μαίρης. Ἐκαμώθη πῶς δὲν κατάλαβε τοὺς πρώτους μου πούντους. Καὶ σὰν ἀναγκάσθηκα ὕστερα νὰ μιλήσω καθαρά, μοῦ ἔκανε πάλι τὰ ἴδια. Μὲ γέλασε, μὲ κορόϊδεψε, μὲ βασάνισεν. Ἴδια καὶ ἀπαράλαχτη ἡ πρὶν τοῦ γάμου μας ἱστορία. Μὲ τὴ διαφορὰ ὅτι στὸ τέλος, ἀφ' οὗ εἶδε πῶς δὲν ἡσύχαζα, ἡ Μαίρη ἔχασε τὴν ὑπομονὴ καὶ μοῦ εἶπε :

— Νὰ μοῦ κάνῃς τὴ χάρι ! Εἴχαμε μείνει σύμφωνοι νὰ μὴ μοῦ ξαναπῇς σαχλαμάρες Ἀλλὰ βλέπω ὅτι σὺ ἄρχισες τὰ ἴδια καὶ χειρότερα. Νὰ σοῦ πῶ λοιπὸν τί θὰ κατορθώσῃς μ' αὐτά : θὰ παύσω νὰ σὲ ἀγαπῶ, θὰ σὲ μισήσω . . . καὶ τότε θὰ εἶνε ἀδιάφορο πειὰ γιὰ σένα ποιὸ βραχιόλι θὰ φορῶ στὸ χέρι μου.

— Ὄχι, ἐτόλμησα νὰ τῆς πῶ, δέν με μέλει τόρα πειά, σοῦ δίδω τὸ λόγο μου· φόρει το τὸ βραχιόλι σου. Ἕνα πρᾶγμα ὅμως ἀπαιτῶ ἀπὸ σένα: νὰ μοῦ διηγηθῇς τὴν ἱστορία του, νὰ μοῦ φανερώσῃς πειὰ τὸ μυστικό του. Ποιὸς σοῦ τῶδωκε ; ἀπὸ πότε τῶχεις ;... Εἶνε ἀληθινὸ αὐτὸ ποῦ μοῦ εἶπε μιὰ φίλη σου, ὅτι σὲ θυμᾶται μὲ τὸ ἴδιο βραχιόλι ἀπ' τὸ Ἀρσάκειο ; . . .

Μ' ἔκοψε μὲ μιὰ τρομερὴ ἀναφώνησι :

— Σώπαινε ! ! Σώπαινε γιὰ τὸ Θεό, νά, ἄρχισα νὰ μὴ σ' ἀγαπῶ πειά, ἄρχισα νὰ σὲ μισῶ ! Μιὰ λέξι νὰ μοῦ πῇς ἀκόμη—ὤ, τόρα πειὰ δὲν εἶμαι ἀρραβωνιαστική σου,—τὸ πᾶν μεταξύ μας ἐτελείωσε !

Μὲ ἄφησε ζαλισμένο σὰν ἀπὸ κτύπημα δυνατὸ καὶ κλείστηκε στὴν κάμαρά της . . . Ὁ διάβολος τῶφερε νὰ εἶμαι γιὰ νὰ βγῶ τὴν ὥρα ἐκείνη καὶ νὰ ἔχω νάνταμώσω ἕνα φίλο μου, ἀπὸ τοὺς πειὸ στενούς. Μὲ εἶδε στενοχωρημένο, μὲ ρώτησε καὶ—ὢ τῆς βλακείας μου! τοῦ τὰ εἶπα ὅλα, ἀπ' τὴν ἀρχὴ ὡς τὸ τέλος, μὲ τὸ νῖ καὶ μὲ τὸ σῖγμα.

Εἶνε περιττὸ νὰ σᾶς πῶ ἐδῶ τὶ μοῦ ἔψαλεν ὁ φίλος μου. Τὰ ἴδια θὰ μοῦ ἐλέγατε καὶ σεῖς ὅλοι. Ὁ φίλος, σχεδὸν πάντα, εἶνε ὁ κόσμος· καὶ ὁ κόσμος μ' ἔλεγε βλάκα, ἀνόητο, ἀδύνατο· μ' ἐσυμβούλευε νὰ φανῶ ἄνδρας, νὰ φωνάξω, νάπαιτήσω, νὰ τρίξω τὰ δόντια καὶ στὴν ἀνάγκη νὰ δαγκάσω,— νὰ νικήσω μὲ κάθε τρόπο.

Παραζαλισμένος ἀπ' τὰ λόγια τοῦ κόσμου, γύρισα στὸ σπίτι. Ἦταν ἀργά. Ἡ Μαίρη ἐκοιμοῦνταν. Τὸ φῶς τῆς κανδήλας, μέσ' ἀπ' τὸ κόκκινο γυαλί, σκορποῦσεν ἐδῶ κ' ἐκεῖ στὴν κάμαρα λεκέδες σὰν ἀπὸ αἷμα. Ἕνας τέτοιος λεκὲς μεγάλος σκέπαζε τὸ μισὸ πρόσωπο τῆς Μαίρης καὶ ξεψυχοῦσεν ἐπάνω στὸ μαξιλάρι. Καὶ ἀπέξω ἀπ' τὸ σεντόνι

εἶχε βγαλμένο ἐκείνη τὸ χέρι της, τεντωμένο σὰν χέρι νεκρό ... Πρώτη φορὰ ποῦ ἔβλεπα ἔτσι τὸ καταραμένο στολίδι, γαλάζιο νάστράφτῃ εἰς τὸ κόκκινο φῶς τῆς κανδήλας. Καὶ ἡ Μαίρη κοιμοῦνταν ἥσυχη, ἀνύποπτη, μὲ τὸ γλυκὸ σφίξιμο τοῦ φειδιοῦ, χωρὶς νὰ μάκούσῃ, χωρὶς νὰ ταραχθῇ, χωρὶς νὰ διακόψητ ὄνειρό της — ἄχ, ποιὸς ξέρει τί ὄνειρο !

Ἡ θέα ἐκείνη μ' ἐρέθισε, μὲ πείραξε, μὲ ἄναψε . . . Ἕνα κόκκινο σύννεφο ἦλθε καὶ στάθηκε μπροστά μου καὶ ἡ καρδιά μου ἄρχισε νὰ κτυπᾷ . . . Ἡ ἰδέα τοῦ ἐγκλήματος γεννήθηκε ἀμέσως στὸ κεφάλι μου. Τὸ ἐσχεδίασα μὲ γρηγοράδα ἀστραπῆς. Τίποτα ἄλλο δὲν συλλογίσθηκα ἐκείνη τὴν ὥρα, οὔτε ἐλογάριασα κακὰ ἐπακόλουθα. Ἴσως νὰ ἐνόμισα ὅτι μ' αὐτὸ τὸν τρόπο θὰ γλύτον' ἀπ'ὅλα μιὰ γιὰ πάντα. Μὰ καὶ πάλι, μήπως ἤμουν κύριος τοῦ ἑαυτοῦ μου ; μήπως ἤξευρα τί ἔκαμνα ;

Σίμωσα στὸ κρεββάτι σιγά-σιγά. Ἔσκυψα, ἔπιασα τὸ φεῖδι μὲ τὸ ἕνα χέρι ἀπ' τὸ κεφάλι καὶ μὲ τὸ ἄλλο ἀπ' τὴν οὐρὰ καὶ δὲν ἔκαμα τίποτε ἄλλο, μὰ τίποτε,—πόσο μικρὴ δύναμι χρειάζεται γιὰ τὸ ἔγκλημα ! — παρὰ νάπομακρύνω λίγο τὰ χέρια.

Καὶ τσάκ ! σὲ δυὸ τὸ βραχιόλι.

Ἄφησα τὰ κομμάτια του νὰ πέσουν ἐπάνω στὸ σεντόνι καὶ ἐτράβηξα μὲ τρόμο τὰ χέρια μου. . . Ὁ κρότος εἶχε ξυπνήσει τὴ Μαίρη. Πρὶν ἀνοίξῃ τὰ μάτια της, ἔβγαλε καὶ τὸ ἄλλο χέρι καὶ τὸ ἔφερε, μὲ τὴν ἀσυνείδητη ἐκείνη κίνησι ποῦ ξέρετε, στὸν τόπο τοῦ βραχιολιοῦ. Ἔλειπε . . . ψάχνει, βρίσκει ἐκεῖ-κάτω τὰ κομμάτια του. . . ἀνοίγει τὰ μάτιά της . . . πετιέται ἀπ' τὸ κρεββάτι . . .

Σὲ μιὰν ἀστραπὴ μέσα ὅλ' αὐτά. Σὲ μίαν ἀστραπὴ μέσα τὴν εἶδα μπροστά μου ὀρθή, μὲ μπράτσα γυμνά, μὲ τὸ φεῖδι συντριμμένο στὸ χέρι της — τόρα πειὰ τὸ κρατοῦσε,—ξυπόλυτη, μ' ἕνα τριανταφυλλὶ πουκάμισο μὲ δαντέλες μαῦρες, μὲ τὰ ξανθά της μαλλιὰ χυμένα εἰς τοὺς ὤμους. Ὢ φρίκης εἰκόνα καὶ πῶς νὰ σὲ λησμονήσω ποτέ ! Τὰ μάτια της, ὅπως τὰ εἶδα ἐκείνη τὴ στιγμή, μὲ παρακολουθοῦν ἀπὸ τότε, χωρὶς νὰ μ' ἀφίσουν στιγμή. Νά, καὶ τόρα τὰ βλέπω μπροστά μου . . . Οἱ βολβοί, τραβηγμένοι πρὸς τοὺς κανθούς, οἱ γαλανοὶ ἐκεῖνοι βολβοί, ἀστράφτουν μαῦροι, μαῦροι. Καὶ τὰ ἀσπράδια μεγάλα, μεγάλα χύνουν μιὰ λάμψι φωσφόρου ἄγρια, φοβερή . . .

Καὶ πῶς νὰ περιγράψω τὸν τόνο τῆς φωνῆς της, ὅταν ἡ Μαίρη μοῦ εἶπε :

— Μοῦ τὤσπασες . . . ἐσὺ μοῦ τὤσπασες ! Καλὰ λοιπόν, πάει· ἔσπασες κάθε δεσμὸ μεταξύ μας . . . Φάνηκες ἕνας ψεύτης, ἕνας ἀνό-

ητος, ένας εγωϊστής, ένας περίεργος, ένας κακός... Νά, μάθε το· κανένας δεν μούδωσε αυτό το βραχιόλι, καμμιά ιστορία δεν είχε, κανένα μυστικό δεν έκρυβε. Τό φορούσα από ιδιοτροπία, τό ήθελα από ιδιοτροπία... Σύ τόκανες ζήτημα· μέ βασάνισες τόσον καιρό και στό ύστερο... ά, σέ μισώ, σέ αποστρέφομαι 'γι' αυτό πού έκανες. Ούτε να 'σέ ιδώ πειά στά μάτιά μου!

... 'Από κείνη τη νύχτα εχώρισα αληθινά τη γυναίκα μου. Ύστερ' από τρείς μήνες βασάνων την εχώρισα και κατά τύπους.

Ξαναπανδρεύθηκε στην Πόλι. Ένας φίλος μου πού την είδε τελευταία, μού είπε πώς φορεί πάλι αχώριστα ένα βραχιόλι,— ένα φείδι από κοράλλι και χρυσάφι.

Γρηγόριος Ξενόπουλος.

Η ΕΝ ΣΑΛΑΜΙΝΙ ΝΑΥΜΑΧΙΑ

('Ανασκευή τής θεωρίας τού Grote διά τού Ηροδότου και Αισχύλου).

Μέχρι των αρχών τού παρόντος αιώνος δεν υπήρχεν αμφισβήτησις περί τού ιστορικού γεγονότος τής εν Σαλαμίνι ναυμαχίας, αλλά πάντες εθεώρουν ώς κατά τό μάλλον ή ήττον συμφώνους τάς κυριωτέρας αυτού πηγάς, ήτοί τόν Αισχύλον, τόν Ηρόδοτον και τόν Διόδωρον. 'Αλλ' από τής εκδόσεως τής δωδεκατόμου Ιστορίας τού μεγάλου άγγλου ιστορικού Grote τό πράγμα μετέβαλεν όψιν. Ο ιστορικός ούτος στηριζόμενος δήθεν εις δύο χωρία τού Ηροδότου, τάς δέ τού Αισχύλου εκφράσεις υπερβολικάς και ποιητικάς εκλαμβάνων και τόν Διόδωρον παρορών, καινοτομεί παντελώς ώς πρός τό ζήτημα τής παρατάξεως των περσικών πλοίων.

Όπως δέ εν τή 'Αστρονομία ή παρέλασις πλανήτου τινός πλησίον άλλων μικροτέρων διαταράττει την τροχιάν αυτών, ούτω και ή ιστορική αύτη καινοτομία διετάραξε τούς κύκλους πάντων των χωρίων τού Ηροδότου και Αισχύλου των σχετιζομένων πρός την θεμελιώδη περί παρατάξεως γνώμην.

Η υπόθεσις τού Grote δεν έγινε υπό πάντων ανεξαιρέτως ασπαστή. Υπήρξαν και τινες, οί οποίοι διά διορθώσεως χωρίων τινών τού Ηροδότου εζήτησαν ν' αποκαταστήσωσι την πρώτην τού γεγονότος αντίληψιν (Breitung και Löschke)· ό δέ νεώτατος γερμανός συγγρα-

φεὺς διτόμου ἑλληνικῆς ἱστορίας Busolt, ἂν καὶ ἀκολουθῇ τὸν Grote πιστῶς, ὅμως ἐν τῇ σημειώσει λέγει, ὅτι ὁπωσδήποτε δὲν ἱκανοποιεῖ ἡ ὑπόθεσις αὕτη.

Ἐπειδὴ ὅμως καὶ οἱ νεώτατοι τῶν ἐκδοτῶν τοῦ Αἰσχύλου καὶ τοῦ Ἡροδότου παραδεχόμενοι τὴν γνώμην τοῦ Grote, τὰ σαφῆ διὰ τῶν ἀσαφῶν ἐπεσκότισαν καὶ εἰς ἀκούσια σοφίσματα καὶ ἀντιφάσεις καὶ εἰς ἀδιεξόδους λαβυρίνθους περιέπεσον, διὰ τοῦτο κρίνομεν ἐπάναγκες ν' ἀνασκευάσωμεν τὴν ἐσφαλμένην θεωρίαν διὰ τῆς ὀρθῆς ἑρμηνείας τῶν σχετικῶν χωρίων τοῦ Ἡροδότου καὶ Αἰσχύλου, ἀφήνοντες κατὰ μέρος τοὺς μεταγενεστέρους, οἱ ὁποῖοι πλάττουσι ρητορικὰ ἐνθυμήματα. Πρὸ τούτου ὅμως θὰ προτάξωμεν τοπογραφικάς τινας διασαφήσεις.

Γνωστόν, ὅτι ἡ περὶ τὴν Ἐλευσῖνα παραλία τῆς Ἀττικῆς ἔχει περίπου σχῆμα ἡμικυκλίου, ἐντὸς τοῦ ὁποίου ἐνσφηνοῦται τὸ ἀνώτερον μέρος τῆς νήσου Σαλαμῖνος οὕτως, ὥστε ἑκατέρωθεν σχηματίζονται δύο πορθμοί. Τῆς νήσου τὸ σχῆμα εἶναι περίπου κυκλικὸν καὶ σχηματίζει ἐπὶ τῆς ὁριζοντίας διαμέτρου πρὸς μὲν τὸ ἀνατολικὸν μέρος προέκτασιν ἐπιμήκη, τὴν λεγομένην Κυνόσουραν, πρὸς δὲ τὸ δυτικὸν κόλπον εἰσδύοντα μέχρι τοῦ κέντρου. Ὁ πρὸς δυσμὰς τῆς νήσου πορθμὸς εἶναι βραχύς, μὴ κατερχόμενος μέχρι τοῦ κόλπου τὸν ὁποῖον εἴπομεν, ἐνῷ ὁ πρὸς ἀνατολὰς εἶναι πολὺ μακρότερος, διότι ἡ παραλία τῆς Ἀττικῆς πλησιάζουσα πρὸς τὸ ἀνώτατον ἀνατολικὸν τῆς νήσου κατέρχεται καθέτως καὶ σχεδὸν παραλλήλως αὐτῆς μέχρι τῆς πόλεως καὶ τοῦ λιμένος αὐτῆς, ἐκεῖ δὲ καμπτομένη ἀποτόμως καὶ σχεδὸν εἰς ὀρθὴν γωνίαν, λαμβάνει νοτιανατολικὴν διεύθυνσιν παραλλήλως πρὸς τὴν Κυνόσουραν, περὶ τὸ ἄκρον τῆς ὁποίας περικαμπτομένη καὶ πλησιάζουσα σχηματίζει, τὴν νοτίαν ἔξοδον. Εἰς τὸ μέσον τῆς νοτίας ἐξόδου τοῦ ἀνατολικοῦ στενοῦ τῆς Σαλαμῖνος καὶ ὀλίγον νοτιώτερον κεῖται ἡ νησὶς Ψυττάλεια, διχάζουσα αὐτὴν εἰς δύο στενά, ἐκ τῶν ὁποίων τὸ πρὸς τὴν Ἀττικὴν εἶναι εὐρύτερον. Ἐλθόντες ποτὲ ἐκεῖ ἐπὶ κυβερνητικοῦ πλοίου πρὸς τὸν ναύσταθμον πλέοντος καθ' ἑκάστην, διήλθομεν δεξιὰ τῆς Ψυτταλείας, βλέποντες ἐπὶ τῆς ἀπέναντι ἀκτῆς τῆς Ἀττικῆς ὕψωμα μετὰ οἰκοδομῶν, τὸ Κερατσίνι, ὅπου ὀρθῶς τίθεται σήμερον ὁ θρόνος τοῦ Ξέρξου. Ἐπὶ ἱκανὴν ὥραν προχωροῦντες πρὸς τὸν ναύσταθμον καὶ τὴν πόλιν τῆς Σαλαμῖνος, δὲν ἐβλέπομεν πρὸ ἡμῶν εἰ μὴ τὴν νῆσον τοῦ ἁγίου Γεωργίου (τὸ πάλαι Φαρμακοῦσαι), ὅπου ἐφαίνετο ὅτι ἔληγεν ἄνευ διεξόδου τὸ στενόν, μόνον δὲ ὅτε ἐφθάσαμεν εἰς τὴν νῆσον ταύτην, εἴδομεν τὸν βόρειον βραχίονα τοῦ στενοῦ τούτου τῆς Σαλαμῖνος.

Ἐν ἐκδρομῇ κατὰ ξηρὰν μετὰ τοῦ διαπρεποῦς καθηγητοῦ κ. Σ.

Λάμπρου ἤλθομεν διὰ τῆς Ἱερᾶς ὁδοῦ μέχρι τοῦ κόλπου τῆς Ἐλευσῖνος καὶ ἐκεῖθεν ἀκολουθοῦντες τὴν παραλίαν, ἐφθάσαμεν μέχρι τοῦ Πειραιῶς, παρετηρήσαμεν δὲ ὅτι ὁ ἄνω βραχίων τοῦ στενοῦ εἶναι σχεδὸν ἰσομήκης πρὸς τὸν κάτω, ὅτι ἀπέναντι τοῦ ναυστάθμου, κατὰ τὸ πέραμα λεγόμενον, δὲν εὐρύνεται πολύ, διότι σχεδὸν εἰς ὀρθὴν γωνίαν, ὡς εἴπομεν, κάμπτεται ἐκεῖ ἡ παραλία, καὶ ὅτι ἀπὸ τὸ Κερατσίνι, ἐπὶ τοῦ ὁποίου ἀνήλθομεν, φαίνεται μὲν ὅλως ἀπέναντι ἡ Ψυττάλεια καὶ τὰ ἑκατέρωθεν στενὰ καὶ δὲν ἐμποδίζεται ἡ θέα τοῦ στενοῦ μέχρι τοῦ ναυστάθμου, ὅμως ἀποκλείεται ἐντελῶς ἡ θέα τοῦ πρὸς βορρᾶν βραχίονος.

Λέγομεν ταῦτα, διότι ὁ Grote, ὅστις νομίζει ὅτι ὁ περσικὸς στόλος εἰσῆλθεν εἰς τὸ στενὸν τῆς Σαλαμῖνος καὶ προχωρῶν ἔφθασε μέχρι τοῦ κόλπου τῆς Ἐλευσῖνος, παριστᾷ ἐν τῷ χάρτῃ τῆς ἱστορίας του εὐθυτενέστερον τὸ στενόν, ἀποκόπτων ἱκανῶς τὴν κατὰ τὸ μέσον γωνιώδη παραλίαν τῆς Ἀττικῆς, ὅπως διευκολύνῃ τὴν κατανόησιν (sic). Ἰδοὺ δὲ τί λέγει (τόμ. V. σελ. 172, γαλλ. μεταφρ. VII 71.) «Διαρκούσης τῆς νυκτός, μέρος τοῦ Περσικοῦ στόλου ἐκπλέον ἐκ τοῦ Πειραιῶς πρὸς βορρᾶν κατὰ μῆκος τῆς δυτικῆς παραλίας τῆς Ἀττικῆς περιέκαμψε πρὸς τὸ βόρειον τῆς πόλεως καὶ τοῦ λιμένος τῆς Σαλαμῖνος, οὕτως ὥστε νὰ φράξῃ τὴν βορείαν ἔξοδον, τὴν πρὸς τὴν Ἐλευσῖνα».

Ὁ γάλλος μεταφραστὴς μὴ ἐννοήσας ὅτι σκοπίμως ἔθεσεν ὁ Grote μερικὰς λέξεις διὰ νὰ φαίνεται σύμφωνος πρὸς τὸν Ἡρόδοτον, ἀντὶ τοῦ περιέκαμψε (closed round) λέγει· «s' approchant autant que possible du nord de la ville... κτλ.».

Ἤδη ἂς ἔλθωμεν εἰς τὰ πράγματα.

Ὁ Ἡρόδοτος ἐν βιβλ. VIII 49 λέγει :

«Ὡς δὲ εἰς τὴν Σαλαμῖνα συνῆλθον οἱ στρατηγοὶ ἐβουλεύοντο.... αἱ δὲ γνῶμαι τῶν λεγόντων αἱ πλεῖσται συνεξέπιπτον πρὸς τὸν Ἰσθμὸν πλώσαντας ναυμαχέειν πρὸς τῆς Πελοποννήσου, ἐπιλέγοντες τὸν λόγον τόνδε, ὡς εἰ νικηθέωσι τῇ ναυμαχίῃ, ἐν Σαλαμῖνι μὲν ἐόντες πολιορκήσονται ἐν νήσῳ...κτλ.» αἱ τελευταῖαι λέξεις εἶναι δι' ἡμᾶς πολυσήμαντοι προαγγέλλουσαι τὸ πᾶν. Σαλαμὶς εἶναι ἡ νῆσος καὶ ὄχι ἡ μικρὰ αὐτῆς πόλις καὶ ὁ λιμήν, ὡς νομίζει ὁ Grote. Οἱ πλεῖστοι τῶν Ἀθηναίων καὶ τῶν ἄλλων κατοίκων τῆς Ἀττικῆς κατέφυγον εἰς τὴν νῆσον, διότι ἡ ξηρὰ ἔμελλε νὰ καταληφθῇ ὑπὸ τῶν στρατευμάτων τοῦ Ξέρξου· ἡ πόλις τῆς Σαλαμῖνος δὲν ἠδύνατο νὰ χωρέσῃ οὐδ' ἐλάχιστον αὐτῶν μέρος καὶ ὡς ἐκ τούτου κατεσκήνωσαν εἰς κατάλ-

ληλα μέρη περὶ τὴν πόλιν ἢ καὶ ὅλως ἄστεγοι διενυκτέρευον ὁπουδήποτε, περιερχόμενοι κατὰ τὴν ἄλλως θερμὴν εἰς τὰ μέρη ἐκεῖνα ὥραν τοῦ φθινοπώρου (Σεπτεμβρίου). Οὕτως ὁλόκληρος ἡ ἐπιφάνεια τῆς νήσου ἦτο πλήρης ἀνθρώπων, μάλιστα δὲ τὰ παράλια αὐτῆς, ὁπόθεν μετὰ προσοχῆς καὶ φόβου πάντοτε παρετήρουν τῶν πεζικῶν στρατευμάτων καὶ τοῦ στόλου τῶν Περσῶν τὰς κινήσεις. Τοῦτο τὸ **πολιορκήσονται ἐν νήσῳ** ἐξαγγέλλει μετ' ὀλίγον ὁ Ἀριστείδης εἰς τὸν Θεμιστοκλέα, κατὰ τὸν Ἡρόδοτον VIII 79.

«Ἐγὼ γὰρ αὐτόπτης τοι λέγω γενόμενος ὅτι νῦν οὐδ' ἢν ἐθέλωσι Κορίνθιοί τε καὶ αὐτὸς Εὐρυβιάδης οἷοί τε ἔσονται ἐκπλῶσαι· **περιεχόμεθα γὰρ ὑπὸ τῶν πολεμίων κύκλῳ**» καὶ ἀμέσως κατωτέρω ἐπαναλαμβάνει ὁ Θεμιστοκλῆς· «οὐ γὰρ ἔτι διαδρήσονται, εἴ περ **περιεχόμεθα πανταχόθεν**, ὡς σὺ λέγεις».

Ἐὰν ὁ Ἡρόδοτος συνηγόρει ὑπὲρ τῆς γνώμης τοῦ Grote, ὅτι δηλ. ὁ περσικὸς στόλος εἰσεχώρησεν εἰς τὸ στενὸν τῆς Σαλαμῖνος μέχρι τοῦ κόλπου τῆς Ἐλευσῖνος, πῶς ἠδύνατο ὁ αὐτὸς νὰ εἴπῃ περὶ τοῦ Ἀδειμάντου ὅτι κατὰ τὴν ἔναρξιν τῆς ναυμαχίας ἐδοκίμασε νὰ φύγῃ διὰ τοῦ κόλπου τούτου; (VIII 94). «Ἀδείμαντον δέ ... λέγουσι ... ὡς συνέμισγον αἱ νέες ἐκπλαγέντα καὶ ὑπερδείσαντα ... οἴχεσθαι φεύγοντα...» καὶ πῶς ἄνευ κωλύματος θὰ ἠδύνατο οὗτος νὰ ἐπιστρέψῃ, ἀφοῦ ἐπροχώρησε μέχρι τοῦ ἱεροῦ τῆς Σκιράδος Ἀθηνᾶς; «ὡς δὲ ἄρα φεύγοντας γίνεσθαι κατὰ τὸ ἱρὸν τῆς Ἀθηναίης Σκιράδος ...... οὕτω δὴ ἀποστρέψαντα τὴν νέα ... ἐλθεῖν εἰς τὸ στρατόπεδον;» Ἐὰν οἱ Πέρσαι κατεῖχον τὸ ἀπὸ τοῦ ναυστάθμου μέχρι τοῦ κόλπου τῆς Ἐλευσῖνος στενόν, δὲν ἔπρεπεν ὁ Ἀδείμαντος τοὐλάχιστον ἓν εἰσιτήριον ἢ ἐξιτήριον νὰ ζητήσῃ παρ' αὐτῶν; Καὶ ὅμως περὶ τῶν χωρίων τούτων οὐδεὶς λόγος γίνεται ἐν τῇ ἱστορίᾳ τοῦ Grote, διότι βεβαίως θὰ ἐβόων διαμαρτυρόμενα.

Πρόκειται περὶ παντελοῦς ἀποκλεισμοῦ τῆς νήσου· διότι ὁ μὲν πεζὸς στρατὸς τοῦ Ξέρξου περιστοιχίζει τοὺς ἐν Σαλαμῖνι ἐκ τοῦ βορείου μέρους, κατέχων τὴν ἡμικυκλικὴν παραλίαν, ὁ δὲ στόλος ἐκ τοῦ νοτίου περιβάλλει τὴν νῆσον καὶ φράσσει τὰς δύο ἑκατέρωθεν ἐξόδους καὶ μάλιστα τὴν πρὸς τὸν Πειραιᾶ ὡς εὐρυτέραν, καὶ ἂν ὁ Ἀδείμαντος ἠναγκάσθη νὰ ἐπιστρέψῃ, αἰτία εἶναι ὄχι βεβαίως ὁ ἐπιφανεὶς **θείᾳ πομπῇ** κέλης, ἀλλ' ὅτι κατὰ τὴν πρὸς τὴν Μεγαρίδα ἔξοδον ἐκ τοῦ κόλπου τῆς Ἐλευσῖνος, δὲν ἠδυνήθη νὰ λάβῃ ἄδειαν παρὰ τῶν Αἰγυπτίων καὶ Φοινίκων, τοῦθ' ὅπερ εὐκόλως ἠδύνατο νὰ ἐννοήσῃ ὁ Ἡρόδοτος, ἂν δὲν εἶχε μεγάλην κλίσιν νὰ διηγῆται θαύματα.

Ἀλλ' ἂς ἴδωμεν πῶς γίνεται ἡ κίνησις τοῦ στόλου (Ἡρόδ. VIII 70)· «ἐπεὶ δὲ παρήγγελλον ἀναπλέειν, ἀνῆγον τὰς νέας ἐπὶ τὴν Σαλαμῖνα καὶ παρεκρίθησαν διαταχθέντες καθ' ἡσυχίην· τότε μὲν νῦν οὐκ ἐξέχρησέ σφι ἡ ἡμέρη ναυμαχίην ποιήσασθαι· νὺξ γὰρ ἐπεγένετο· οἱ δὲ παρεσκευάζοντο εἰς τὴν ὑστεραίην. Τοὺς δὲ Ἕλληνας εἶχε φόβος τε καὶ ἀρρωδίη, οὐκ ἥκιστα δὲ τοὺς ἀπὸ Πελοποννήσου... ὅτι... νικηθέντες τε ἐν νήσῳ ἀπολαμφθέντες πολιορκήσονται», καὶ πάλιν τὸ πολιορκήσονται, μετὰ τοῦ ἀπολαμφθέντες (=ἀποκλεισθέντες). Σαφέστατα ἐδῶ λέγεται ὅτι μετὰ τὸ συμβούλιον τοῦ Ξέρξου διετάχθη ὁ στόλος νὰ ἐξέλθῃ τοῦ λιμένος τοῦ Φαλήρου, ὅπου προσωρμίσθη μετὰ τὰ ἐπ' Ἀρτεμισίῳ, καὶ πλεύσῃ πρὸς τὴν Σαλαμῖνα· ἐκεῖ καὶ κατετάχθησαν καθ' ἡσυχίαν, ἀλλ' ἕνεκα τῆς ἐπελθούσης νυκτὸς ἡτοιμάζοντο διὰ τὴν ὑστεραίαν· εἶναι ἡ παραμονὴ τῆς ναυμαχίας καὶ ἤδη ἐρωτῶμεν; ἂν δὲν ἀνεβάλλετο ἕνεκα τῆς ἐπελθούσης νυκτὸς ἡ ναυμαχία, ποῦ θὰ ἐγίνετο; ἠδύνατο ὁ Περσικὸς στόλος νὰ κατέχῃ ὅλον τὸ μῆκος τοῦ στενοῦ τῆς Σαλαμῖνος; πόθεν λαβὼν ἢ πῶς ἀξιωθείς;

Ἀλλ' ἂς ἴδωμεν τί γίνεται κατὰ τὴν ἐπελθοῦσαν νύκτα· μήπως συνέβη μεταβολή τις. Ὁ Ἡρόδοτος ρίπτων ἐν τῷ μεταξὺ βλέμμα (§ § 71, 72, 73) εἰς τὰ κατὰ ξηρὰν γινόμενα, ἐπανέρχεται εἰς τὸν στόλον ἐν § 74 λέγων:

«Οἱ μὲν ἐν τῷ Ἰσθμῷ τοιούτῳ πόνῳ συνέστασαν,.. Οἱ δὲ ἐν Σαλαμῖνι ὅμως ταῦτα πυνθανόμενοι ἀρρώδεον... ἐνταῦθα Θεμιστοκλέης ὡς ἑσσοῦτο τῇ γνώμῃ ὑπὸ τῶν Πελοποννησίων, λαθὼν ἐξέρχεται ἐκ τοῦ συνεδρίου, ἐξελθὼν δὲ πέμπει εἰς τὸ στρατόπεδον τὸ Μήδων ἄνδρα πλοίῳ ἐντειλάμενος τὰ λέγειν χρεών ... τοῖσι δὲ ὡς πιστὰ ἐγένοντο τὰ ἀγγελθέντα, τοῦτο μὲν εἰς τὴν νησῖδα τὴν μεταξὺ Σαλαμῖνός τε κειμένην καὶ τῆς ἠπείρου πολλοὺς τῶν Περσέων ἀπεβίβασαν· τοῦτο δὲ ἐπειδὴ ἐγίνοντο μέσαι νύκτες, ἀνῆγον μὲν τὸ ἀπ' ἑσπέρης κέρας κυκλούμενοι πρὸς (ὀρθότερον περὶ) τὴν Σαλαμῖνα, ἀνῆγον δὲ οἱ ἀμφὶ τὴν Κέον τε καὶ τὴν Κυνόσουραν τεταγμένοι, κατεῖχόν τε μέχρι Μουνυχίης πάντα τὸν πορθμὸν τῇσι νηυσί».

Ἐνταῦθα στηρίζει ὁ Grote τὴν ὑπόθεσίν του, ἀλλὰ τὸ χωρίον τοῦτο δὲν ἀνταποκρίνεται πρὸς τὰς ἐκφράσεις ἐκείνου· ὁ Ἡρόδοτος λέγει· «ἐπειδὴ ἐγίνοντο μέσαι νύκτες», ὁ δὲ Grote νομίζει «διαρκούσης τῆς νυκτός». Ὁ πατὴρ τῆς Ἱστορίας λέγει τὸ «ἀπ' ἑσπέρης κέρας», ὁ ἄγγλος συνάδελφος μεταφράζει δῆθεν· «πρὸς βορρᾶν», καὶ ἐν τῇ σημειώσει διορθώνει· «μᾶλλον βορειοδυτικῶς». Τὸ τοῦ Ἡροδότου «κυ-

κλούμενοι περὶ τὴν Σαλαμῖνα» ἀποδίδει διὰ τοῦ ἔκαμψε πρὸς τὴν πόλιν (!) καὶ τὸν λιμένα τῆς Σαλαμῖνος.

Καὶ πρῶτον διατί ὁ Grote λαμβάνει εἰς διάθεσίν του ὁλόκληρον τὴν νύκτα; διότι βεβαίως δὲν θὰ ἤρκουν ὀλίγαι αὐτῆς ὧραι (μετὰ τὰ μεσάνυκτα θερινῆς νυκτός), ἵνα μετακομίσῃ ὁλόκληρον τὸ δυτικὸν κέρας ἐξ 750 πλοίων τῶν Αἰγυπτίων, Φοινίκων, Κιλίκων, Παμφύλων καὶ Λυκίων, καὶ τὸ μεταφέρῃ μέχρι τῆς βορείας ἐξόδου τοῦ πρὸς τὴν Ἀττικὴν στενοῦ. Ἀλλὰ πῶς ἀπετολμήθη τοιαύτη νυκτερινὴ ὑπερφαλάγγισις; ἐκοιμῶντο οἱ Ἕλληνες; ἔστω, ἀλλ' ἂν ἐλάμβανον εἴδησιν, δὲν θὰ ἐματαιοῦτο; διατί λοιπὸν νὰ μὴ γίνῃ ἐξ ἀρχῆς ἄλλως; παράδοξος ταχυδακτυλουργικὴ παράταξις, ἐνέχουσα περισσοτέρας δυσκολίας ἢ αὐτὴ ἡ ναυμαχία! ἔπειτα τὸ «ἀπ' ἑσπέρης» δὲν σημαίνει οὔτε πρὸς βορρᾶν οὔτε βορειοδυτικῶς.

Πρὸς τούτοις τὸ κυκλοῦμαι εἰς τὴν ἑλληνικὴν γλῶσσαν σημαίνει κινοῦμαι εἰς κύκλον, ἀλλὰ περί τι κείμενον ἐν τῷ κέντρῳ τῆς διαγραφομένης καμπύλης καὶ ὑπάρχουσιν εὐτυχῶς καὶ ἄλλα χωρία παρόμοια: Ἡρ. VIII 16 «μηνοειδὲς ποιήσαντες ἐκυκλοῦντο ὡς περιλάβοιεν» καὶ VIII 7 «περιπλέουσιν ὡς περιλάβοιεν»·—πρὸς τούτοις τοῦ Αἰσχύλου ἐν Πέρσ. ὁ στίχος 468 «κύκλῳ νῆσον Αἴαντος πέριξ.»

Ὁ Grote δὲν ἀρκεῖται εἰς τὴν παραμόρφωσιν ταύτην, ἀλλὰ καὶ προσθέτει ἐξ ἰδίων· «καὶ προχωρεῖ πρὸς βορρᾶν, οὕτως ὥστε νὰ φράξῃ τὴν βορείαν ἔξοδον, ἥτις προσβλέπει πρὸς τὴν Ἐλευσῖνα». Ἡ ἀσάφεια καὶ ἡ βραχυλογία αὕτη δὲν ἁρμόζει εἰς τὸν Ἡρόδοτον· ἂν οὗτος ἤθελε νὰ εἴπῃ τοιοῦτό τι, θὰ τὸ περιέγραφε καλῶς καὶ δὲν θὰ παρέλειπε τὰ τελευταῖα, ἀλλὰ μᾶλλον ὁ Grote παρέλειψε τὰ τελευταῖα τοῦ χωρίου τούτου τοῦ Ἡροδότου λέγοντος· «τῶν δὲ εἵνεκα ἀνῆγον τὰς νέας, ἵνα δὴ τοῖσι Ἕλλησι μηδὲ φυγεῖν ἐξῇ, ἀλλ' ἀπολαμφθέντες ἐν τῇ Σαλαμῖνι δοῖεν τίσι τῶν ἐπ' Ἀρτεμισίῳ ἀγωνισμάτων». Τοῦτο τὸ τελευταῖον δὲν εἶναι περιττόν, ἀλλὰ σαφηνίζει καὶ αἰτιολογεῖ τὰ προηγούμενα.

Ἂν ὅμως δὲν παραδεχθῶμεν τὴν γνώμην τοῦ Grote, τότε τὰ πάντα γίνονται σαφῆ, ἑκάστη λέξις ἔχει τὴν ὀρθὴν σημασίαν, οὐδὲν πλεονάζει, οὐδὲν ἐλλείπει.

Τὸ «ἀνῆγον τὰς νέας», τὸ ὁποῖον ὁ Abicht ὁ τελευταῖος ἐκδότης τοῦ Ἡροδότου δὲν ἑρμηνεύει, ἀλλ' ἁπλῶς παραθέτει μακροσκελῆ καὶ σοφιστικὴν ἔκθεσιν τῆς ὑποθέσεως τοῦ Grote, ὀρθῶς θὰ σημαίνῃ τὴν εἰς τὸ ἀνοικτὸν πέλαγος διεύθυνσιν καὶ ὄχι εἰς τὸ στενὸν (πέλαγος καὶ στενὸν εἶναι ἀντίφασις)· οἱ «ἀμφὶ τὴν Κέον τε καὶ τὴν Κυνόσουραν τεταγμένοι» εἶναι οἱ ἐν καιρῷ τῆς ἡμέρας ἐκ τοῦ Φαλήρου ἐλθόντες καὶ

ταχθέντες καὶ ἕνεκα τῆς ἐπελθούσης νυκτὸς ναυλοχήσαντες περὶ τὴν Κυνόσουραν καὶ τὴν ἀπέναντι αὐτῆς πάντως κειμένην Κέον, οἵτινες καταλαμβάνουσι τὰς ἑκατέρωθεν τῆς Ψυτταλείας διόδους καὶ ἐκτείνονται εἰς τὸ ἔξωθεν αὐτῆς πέλαγος (ἀνῆγον δὲ) μέχρι τῆς Μουνυχίας («κατεῖχόν τε μέχρι Μουνυχίης πάντα τὸν πορθμὸν τῇσι νανσί)». ὅτι δὲ πορθμὸς εἶναι τὰ περὶ τὴν Ψυττάλειαν καὶ ὄχι τὸ στενὸν τῆς Σαλαμῖνος φαίνεται ἐκ τοῦ χωρίου VIII 91· «τῶν δὲ βαρβάρων εἰς φυγὴν τραπομένων καὶ ἐκπλεόντων, Αἰγινῆται ὑποστάντες ἐν τῷ πορθμῷ... ἐκεράιζον ... τὰς ἐκπλεούσας.»

Ὁ Ἡρόδοτος ἀντιγράφει κατὰ λέξιν σχεδὸν τὸν Αἰσχύλον λέγοντα ἐν Πέρσ. στ. 367 κ.ἑ. ὅτι διατάσσει ὁ Ξέρξης,

«εὖτ' ἂν... κνέφας... τέμενος αἰθέρος λάβῃ
τάξαι νεῶν μὲν στῖφος ἐν στοίχοις τρισὶ
ἔκπλους φυλάσσειν καὶ πόρους ἁλιρρόθους,
ἄλλας δὲ *κύκλῳ* νῆσον Αἴαντος *πέριξ*
ὡς εἰ μόρον φευξοίαθ' Ἕλληνες κακὸν
ναυσὶ κρυφαίως δρασμὸν εὑρόντες τινὰ
πᾶσι στέρεσθαι κρατὸς ἦν προκείμενον».

καὶ ὅμως παρασυρόμενος ὑπὸ τῆς γνώμης τοῦ Grote ὁ τελευταῖος ἐκδότης τοῦ Αἰσχύλου Wecklein ἰδοὺ εἰς ποίους παραλογισμοὺς περιπίπτει ἑρμηνεύων τὰ ἀνωτέρω· ἀντιγράφομεν τὸ σχόλιον τοῦ 371 στίχου, παραλείποντες ἐκ τῆς ἀρχῆς καὶ ἐκ τοῦ τέλους τὰ περιττά.

«Ἡ ἔννοια· ἄλλας δὲ ναῦς ὤφειλον νὰ τάξωσι πέριξ τῆς Σαλαμῖνος, ὅπως περιπλεύσασαι αὐτὴν κωλύσωσι τοῖς Ἕλλησι τὸν ἔκπλουν ἐκ τοῦ κόλπου τῆς Ἐλευσῖνος (κάλλιστα). Ἡ κίνησις αὕτη τῶν Περσῶν, ἣν ὁ μὲν Ἡρόδοτος δὲν μνημονεύει (!) ὁ δὲ Ἔφορος παρὰ τῷ Διοδώρῳ (11,17) ἠρύσατο ἐκ τούτου τοῦ Αἰσχυλείου τόπου, ἀπορρίπτεται συνήθως, ἐξ ὅτου ὁ Grote ἐν τῇ ἑλλ. αὐτοῦ ἱστορίᾳ (τ. 3. σ. 101 τῆς γερμ. μεταφρ.) ὑπολαμβάνει αὐτὴν ἀνωφελῆ καὶ ἀπίθανον. Οὕτως ἦτο ἡ κίνησις αὕτη ἄσκοπος, ἐπειδὴ ὁ ἔκπλους ἐκ τοῦ Σαλαμινίου κόλπου πρὸς βορρᾶν ἐκωλύετο τοῖς Ἕλλησιν ὑπὸ τῶν Φοινικικῶν πλοίων (ὁ Ἀδείμαντος ;) Ζητητέον ὅμως πότε ἐγένετο ὁ ἀποκλεισμὸς οὗτος τῶν Ἑλλήνων ὑπὸ τῶν Φοινίκων. Αἱ εἰδήσεις παρ' Ἡροδότῳ 8, 70 κ. ἑ. μηνύουσιν ὅτι οἱ Πέρσαι μετέβαλλον σχέδιον μάχης (πότε ;). Κατ' ἀρχὰς περὶ τὴν ἑσπέραν τῆς πρὸ τῆς μάχης ἡμέρας ταχθέντες περὶ τὴν Ψυττάλειαν, κατέλαβον τὴν νῆσον ταύτην, πέμψαντες ἅμα ναυτικὴν μοῖραν περὶ τὴν Σαλαμῖνα, ἵνα ἐκ τοῦ ἐλευσινίου κόλπου ἐπιπέσωσι τοῖς Ἕλλησι κατὰ νώτων ἐν σχεδίῳ προσβολῆς ὁμοίῳ τῷ

ἐν Ἀρτεμισίῳ, ἔνθα ἀπεστάλησαν εἰς κύκλωσιν τῶν Ἑλλήνων 200 πλοῖα Αἰγυπτιακά, ἅτινα καὶ ἠρίστευσαν (Ἡρόδ. 8, 7). Ἀγγείλαντος ὅμως τοῦ Σικίννου τὴν βουλευομένην δῆθεν ἀπόδρασιν τῶν Ἑλλήνων, ὁ βασιλεὺς τῶν Περσῶν φοβούμενος μὴ οἱ Ἕλληνες δραπετεύσωσι, πρὶν ἀποτελεσθῇ ὁ εἰρημένος περὶ τὴν Σαλαμῖνα πλοῦς τῆς ἐκπεμφθείσης μοίρας, ἐκέλευσε τὸν λοιπὸν στόλον νὰ πλεύσῃ ἔτι τὴν νύκτα εἰς τὸ στενὸν τῆς Σαλαμῖνος καὶ ὑπερφαλαγγίζων τοὺς αὐτόθι τεταγμένους Ἕλληνας, κυκλώσηται αὐτοὺς ὡς οἷόν τε ἐγγύτατα...» Ἀκατανόητος μεταμέλεια! ἐνῷ ὁ Ξέρξης ἔσπευδε νὰ ἐμποδίσῃ τὴν φυγὴν τῶν Ἑλλήνων, ἐθεώρησεν ἄσκοπον νὰ κατέχῃ τὴν πρὸς τὴν Μεγαρίδα ἔξοδον τοῦ Ἐλευσινίου κόλπου καὶ διέταξε νὰ ἐπιστρέψῃ ὁ στόλος εἰς τὴν Ψυττάλειαν καὶ νὰ ὑπερφαλαγγίσῃ τοὺς ἐν τῷ κόλπῳ τῆς Σαλαμῖνος Ἕλληνας!!! ἀλλ' ἂς ἀφήσωμεν τὴν ὑψηλὴν αὐτὴν λογικὴν καὶ ἔλθωμεν εἰς τὴν ἁπλουστέραν· οἱ Πέρσαι κατέχοντες τὰς ἑκατέρωθεν τῆς νήσου ἐξόδους ἤδη κατὰ τὴν νύκτα, ἐπερίμενον ἀπὸ ὥρας εἰς ὥραν τὴν φυγὴν τῶν Ἑλλήνων. Αἰσχ. Περ. 387 κ. ἑ.

«*καὶ νὺξ ἐχώρει*, κοὐ μάλ' Ἑλλήνων στρατὸς
κρυφαῖον ἔκπλουν *οὐδαμοῖ* καθίστατο...»

ἕως ὅτου ἐνόησαν ὅτι πρόκειται περὶ ναυμαχίας, περὶ τοῦ χώρου τῆς ὁποίας ὁ Ἡρόδοτος (VIII 76) λέγει·

«Ἐς δὲ τὴν νησῖδα τὴν Ψυττάλειαν καλεομένην ἀπεβίβαζον τῶν Περσέων τῶνδε εἵνεκα, ὡς ἐσεὰν γένηται ναυμαχίη, ἐνθαῦτα μάλιστα ἐξοισομένων τῶν τε νεῶν καὶ τῶν ναυαγίων, ἐν γὰρ δὴ πόρῳ ναυμαχίης τῆς μελλούσης ἔσεσθαι ἔκειτο ἡ νῆσος...» περὶ τῆς ἐνάρξεως τῆς ναυμαχίας μετὰ τὰ ἐνθουσιώδη ἐκεῖνα ὁ Αἰσχύλος λέγει (στ. 415)·

«Τὰ πρῶτα μὲν δὴ ῥεῦμα περσικοῦ στρατοῦ ἀντεῖχεν· ὡς δὲ πλῆθος ἐν στενῷ νεῶν ἤθροιστο...»· τὸ «ἤθροιστο πλῆθος νεῶν ἐν στενῷ» σημαίνει ὅτι δὲν ἦτο πρότερον ἐκεῖ παρατεταγμένον, αὐτὸ δὲ δεικνύει καὶ τὸ «ῥεῦμα». Πῶς θὰ νοηθῇ τοῦτο κατὰ τὴν ὑπόθεσιν τοῦ Grote; ὁ Wecklein σιωπᾷ.

Περὶ τοῦ θρόνου τοῦ Ξέρξου ὁ Αἰσχύλος (494) λέγει·

«Ἕδραν γὰρ εἶχε παντὸς εὐαυγῆ στρατοῦ ὑψηλὸν ὄχθον ἄγχι πελαγίας ἁλός», ὅπου ὁ Wecklein σημειώνει· εὐαυγῆ=ἐξ ἧς ἠδύνατο νὰ ἐπισκοπήσῃ τὸν στόλον (παντὸς στρατοῦ), καὶ κατωτέρω παραδέχεται ὡς ὄχθον τὸ Κερατσίνι, ἀλλ' ἀπὸ τὸ Κερατσίνι μόνον τὰ περὶ τὴν Ψυττάλειαν εἶναι εὐαυγῆ ἀλλ' ὄχι καὶ τὰ πρὸς τὴν Ἐλευσῖνα. Ἤδη ἐρχόμεθα εἰς τὸ ἰσχυρότατον προπύργιον τοῦ Grote (Ἡρ. VIII 85).

«Κατὰ μὲν δὴ Ἀθηναίους ἐτετάχατο Φοίνικες (οὗτοι γὰρ εἶχον τὸ

πρὸς Ἐλευσῖνός τε καὶ ἑσπέρης κέρας), κατὰ δὲ Λακεδαιμονίους Ἴωνες· οὗτοι δ' εἶχον τὸ πρὸς ἠῶ τε καὶ τὸν Πειραιᾶ». Τὸ «πρὸς Ἐλευσῖνος» εἶναι ἀρκούντως δύσληπτον καὶ σκοτεινόν, ἀλλ' εὐτυχῶς δὲν ὑπάρχει φόβος ναυαγίου· τὰ «πρός... ἑσπέρης» καὶ «πρὸς ἠῶ» εἶναι δύο φάροι, οἵτινες δεικνύουσι ποῦ θὰ διευθύνωμεν τὰ πλοῖα. Ὁ Ἡρόδοτος κάλλιστα πράττων δὲν λέγει δεξιὸν καὶ ἀριστερὸν κέρας, τὰ ὁποῖα εἶναι ὅροι σχετικοί, ἀλλὰ μετεχειρίσθη τὰ σταθερὰ καὶ ἀμετακίνητα σημεῖα τοῦ ὁρίζοντος, τὸ δυτικὸν καὶ τὸ ἀνατολικόν, πρὸ τῶν ὁποίων ὀφείλουν πάντα τὰ ἄλλα νὰ ὑποκύψουν. Τὸ χωρίον τοῦτο σημαίνει:

Ἐναντίον τῶν Ἀθηναίων εὑρέθησαν ἀντιμέτωποι οἱ Φοίνικες (καὶ οἱ περὶ αὐτοὺς λαοί), διότι οὗτοι εἶχον τὸ πρὸς τὸ μέρος τῆς Ἐλευσῖνος καὶ πρὸς δυσμὰς κέρας, ἐναντίον δὲ τῶν Λακεδαιμονίων οἱ Ἴωνες, οὗτοι δὲ κατεῖχον τὸ πρὸς τὴν ἀνατολὴν καὶ τὸν Πειραιᾶ· καὶ καλῶς μὲν κεῖνται οἱ Λακεδαιμόνιοι καὶ οἱ ἐναντίον αὐτῶν Ἴωνες πρὸς ἀνατολὰς καὶ τὸν Πειραιᾶ· ἀλλὰ πῶς οἱ Ἀθηναῖοι καὶ οἱ ἐναντίον αὐτῶν Φοίνικες κεῖνται πρὸς δυσμὰς καὶ συγχρόνως πρὸς τὸ μέρος τῆς Ἐλευσῖνος; ἡ Ἐλευσὶς ἐπὶ τοῦ χάρτου ἀπέχει ἀπὸ τῶν δυτικῶν τοῦ Πειραιῶς σχεδὸν 90 μοίρας· κεῖται πρὸς βορρᾶν τοῦ Πειραιῶς· ἐπειδὴ λοιπὸν ἡ δύσις εἶναι ἀμετακίνητος καὶ σαφεστάτη, ὡς καθημερινῶς ὑπὸ τοῦ ἡλίου δεικνυομένη, ἀνάγκη πᾶσα ἢ ν' ἀντικατασταθῇ ἡ Ἐλευσὶς δι' ἄλλου γεωγραφικοῦ ὅρου ἢ νὰ μεταφερθῇ πρὸς δυσμάς. Τὸ πρῶτον ἐπρότεινε ὁ Löschke γράψας ἀντὶ Ἐλευσῖνος Σαλαμῖνος· καὶ δὲν εἶναι μὲν πιθανὸν ὅτι τὸ συνηθέστατον Σαλαμῖνος ἠδύνατο νὰ μεταπέσῃ εἰς τὸ σπανιώτερον Ἐλευσῖνος, ἀλλ' ὅμως ἦτο ἀναγκαῖον κακὸν ἐν ὅσῳ δὲν εὑρίσκετο ἄλλη θεραπεία. Ἡμεῖς ἐπεχειρήσαμεν τὸ δεύτερον, νὰ μεταφέρωμεν, ἀλλ' ὄχι νὰ ἐπεκτείνωμεν τὴν Ἐλευσῖνα ἀπὸ βορρᾶ πρὸς δυσμάς· ἐσκέφθημεν δὲ ὡς ἑξῆς· Ἐλευσὶς δὲν εἶναι μόνον τῆς πόλεως τὸ ὄνομα, ἀλλὰ καὶ τοῦ κόλπου αὐτῆς, ὅστις ἔχει, ὡς εἴπομεν, δύο ἐξόδους· καὶ ἡ μὲν ἀνατολικὴ ἡ μακροτέρα ἐκ τῆς πόλεως καὶ τοῦ λιμένος τῆς Σαλαμῖνος ὠνομάσθη στενὸν τῆς Σαλαμῖνος, ἡ δὲ δυτικὴ ἡ πρὸς τὴν Μεγαρίδα ἕνεκα τῆς βραχύτητος ἦτο ἀναμφιβόλως ἡ κατ' ἐξοχὴν εἴσοδος διὰ τοὺς εἰσπλέοντας εἰς τὴν Ἐλευσῖνα. Ἡ κατὰ γενικὴν σύνταξις (πρὸς Ἐλευσῖνος) δὲν κεῖται ἀκανονίστως καὶ ἀσυνήθως ἀντὶ τῆς αἰτιατικῆς, ὡς νομίζει ὁ Abicht, ἀλλὰ κανονικῶς καὶ ὀρθῶς· διότι ἡ Ἐλευσὶς ἐνταῦθα δὲν εἶναι ἡ πόλις καὶ τὸ πρὸς Ἐλευσῖνος δὲν σημαίνει τὴν εὐθύγραμμον πρὸς ἐκείνην διεύθυνσιν. Τοῦτο ἑλληνιστὶ λέγεται «πρὸς τὴν Ἐλευσῖνα» καὶ ὅτι γνωρίζει τὴν χρῆσιν ταύ-

την ὁ Ἡρόδοτος δεικνύει τὸ κατωτέρω «πρός... τὸν Πειραιᾶ». ἐπίσης ἡ ἔλλειψις τοῦ ἄρθρου (πρὸς Ἐλευσῖνος) δὲν εἶναι τυχαία, ἀλλὰ δεικνύει ὅτι δὲν πρόκειται περὶ ὡρισμένης θέσεως ἀλλὰ περὶ γειτνιάσεως ἀπροσδιορίστου. Μὲ ἄλλας λέξεις τὸ πρὸς Ἐλευσῖνος εἶναι ἐπιχώριος ἔκφρασις σημαίνουσα τὰ περὶ τὸν εἴπλουν εἰς τὴν Ἐλευσῖνα =ἀπὸ ἐκεῖ τοῦ πηγαίνουν εἰς τὴν Ἐλευσῖνα).

Καὶ ἤδη τὰ πάντα γίνονται σαφῆ, ἐπὶ τῆς νησῖδος Ψυτταλείας ἀπεβιβάσθη μέρος τῶν Περσῶν, πρὸς τὸ ἀνατολικὸν αὐτῆς συμπυκνοῦνται οἱ Ἴωνες καὶ οἱ περὶ αὐτούς), πρὸς δὲ τὸ δυτικὸν τὸ στενότερον οἱ πολυπληθέστεροι Φοίνικες (καὶ οἱ περὶ αὐτοὺς) τῶν ὁποίων ἡ πτέρυξ περιβάλλουσα κυκλικῶς τὴν νῆσον (ἀραιῶς) ἐκτείνεται μέχρι τοῦ στομίου τῆς Ἐλευσῖνος. Οἱ Ἴωνες εἶναι τὸ δεξιὸν κέρας τῶν Περσῶν, οἱ δὲ Φοίνικες τὸ ἀριστερόν· ἀπέναντι τῶν Ἰώνων κεῖνται οἱ Λακεδαιμόνιοι ἀποτελοῦντες τὸ ἀριστερὸν κέρας τῶν Ἑλλήνων, ἀπέναντι δὲ τῶν Φοινίκων οἱ Ἀθηναῖοι ἀποτελοῦντες τὸ δεξιόν· ἤδη εἶναι σαφέστατος ὁ Αἰσχύλος Π. 402 λέγων:

«Τὸ δεξιὸν (οἱ Ἀθηναῖοι) μὲν πρῶτον εὐτάκτως κέρας
ἡγεῖτο κόσμῳ. δεύτερον δ' ὁ πᾶς στόλος |ἐπεξεχώρει...»

καὶ κατωτέρω 412.

«. ἦρξε δ' ἐμβολῆς ἑλληνικὴ (=Ἀθηναϊκὴ)
ναῦς κἀποθραύει πάντα Φοινίσσης νεὼς |κόρυμβα».

Καὶ ἰδοὺ τί σημειώνει ὁ Wecklein εἰς τὰ δύο ταῦτα χωρία· εἰς τὸ πρῶτον λέγει·

«Κατὰ τὸν Ἡρόδοτον (8.85) ἦσαν τεταγμένοι ἐναντίον τῶν Ἰώνων ἐχόντων τὸ πρὸς τὴν ἠῶ τε καὶ τὸν Πειραιᾶ κέρας οἱ Λακεδαιμόνιοι ἐν τῷ δεξιῷ κέρατι... διότι ἐναντίον τῶν Φοινίκων ἦσαν οἱ Ἀθηναῖοι κατέχοντες τὸ ἀριστερόν» (ποῦ λέγει ὁ Ἡρ. δεξιὸν καὶ ἀριστερόν !) καὶ κατωτέρω·

«Ἀλλ' ὅμως τεχνηέντως ὑποδηλοῖ τὴν πρώτην προσβαλοῦσαν ναῦν ὡς οὖσαν τῶν Ἀθηναίων, ἐπειδὴ κατὰ πρῶτον φοινικικὸν πλοῖον προσβάλλεται, οἱ δὲ Φοίνικες κατὰ τὸν Ἡρόδοτον ἦσαν τεταγμένοι κατέναντι τῶν Ἀθηναίων...» ἐδῶ πλέον ἡ παραμόρφωσις ἐκορυφώθη, ἔγινε ἀντίφασις· ἡ πρώτη προσβαλοῦσα ναῦς ἡ ἐκ τοῦ δεξιοῦ κέρατος ὁμολογεῖ ὅτι ἦτο Ἀθηναϊκὴ καὶ προσέβαλε Φοινικικήν, ἐνῷ τὸ προηγούμενον σχόλιον θέτει τοὺς Ἀθηναίους εἰς τὸ ἀριστερόν.

Εὐκόλως ἐννοεῖ ἕκαστος ἤδη ὅτι καὶ ἄλλα πολλὰ χωρία παρεξηγήθησαν, ἀλλ' ἡμεῖς νομίζοντες ὅτι ἀρκούντως ἐδείχθη τὸ ἀνυπόστατον

τῆς γνώμης τοῦ Grote διὰ τῶν ἀνωτέρω, καταλείπομεν τὰ λοιπὰ εἰς τοὺς ἐκδότας.

Ἐν Κωνσταντινουπόλει. **Κυριακὸς Ζάμπας** δ. φ.

ΙΣΤΟΡΙΚΑΙ ΣΗΜΕΙΩΣΕΙΣ ΠΕΡΙ ΣΤΑΦΙΔΟΣ[1]

ΕΝ ΕΠΤΑΝΗΣΩι ΚΑΙ ΙΔΙΩΣ ΕΝ ΖΑΚΥΝΘΩι

Ὁ Κεφαλλὴν Γεώργιος Ἀσσάνης[2] συνέταξε πραγματείαν περὶ τῆς καλλιεργίας καὶ ἐμπορίου τῆς σταφίδος, κατὰ τὸ ἔτος 1729, ὅτε ὁ καρπὸς οὗτος κάπως εἶχεν ἐκπέσει τῆς ἀξίας αὐτοῦ, καὶ ἕνεκα τούτου ἀρκεταὶ ἐπήρχοντο εἴς τε τὸ δημόσιον καὶ τὸν τόπον ζημίαι ἢ ὡς ἐπὶ λέξει λέγει «...l' indebolimento del nervo migliore delle pubbliche rendite et ad intieramente desanimare quest' isola (Κεφαλληνίας), la di cui sussistenza per fatalità sia ristretta nell' esito di questo sol frutto...»

Ἂν καὶ ὁμολογεῖ ὅτι δὲν ἦσαν ἐπαρκῆ τὰ ἔγγραφα, ἅτινα κατεῖχεν, οὐχ ἧττον ὅμως, ἡ ἔκθεσις αὐτοῦ ἔχει σπουδαιότητα· ἀλλ' ἡμεῖς μόνον παραλαμβάνομεν ἐξ αὐτῆς ὅ,τι νομίζομεν σχετικὸν εἰς τὰς παρούσας ἱστορικὰς σημειώσεις. Ἡ Κεφαλληνία μὲ τὴν καλλιέργειαν τῆς σταφίδος παρημέλησε βεβαίως τὰ εἰσοδήματα ἐκ τοῦ βελανιδίου, κηροῦ, μέλιτος, σιτηρῶν, ἐλαίου, ἀμυγδάλων καὶ ἄλλων· πλὴν ὅμως, ὡς παρατηρεῖ ὁ Ἀσσάνης, ἀφότου ηὔξησε τοῦ σταφιδοκάρπου ἡ ποσότης, αἱ τιμαὶ αὐτοῦ ἐξέπεσον καὶ συνεπῶς ἡ σταφὶς ἔχασε πλέον τὸ γόητρον, ἡ κυβέρνησις δέ, ὡς ἀφηγήθημεν προηγουμένως, ἔλαβε τὰ κατάλληλα μέτρα, ὅπως ὁ καρπὸς μὴ ἐξευτελισθῇ. Ἀλλὰ τὸ 1658 ὁ προβλεπτὴς ἐλεγκτὴς Ἀντώνιος Λιπομᾶνος ἐπιτρέπει τὴν ἀνανέωσιν τῶν παλαιῶν φυτειῶν.

Διάταξις τοῦ Ἰωάννου Καπέλου τῷ 1637 ἀπαγορεύει εἰς τοὺς σταφιδεμπόρους (σαραγιάνταις) πᾶσαν πρᾶξιν πρὸ τῆς δημοσιεύσεως ἐπισήμως τῆς τιμῆς τοῦ σταφιδοκάρπου. Διάταξις δὲ τοῦ Κορνὲρ τῆς 20 Αὐγούστου 1683 ὁρίζει ἵνα πάντες οἱ κτηματίαι στέλλωσι τὴν σταφίδα των εἰς τὰς σταφιδαποθήκας εἰς τὸ Ἀργοστόλιον, πρὸς περι-

[1] Συνέχεια καὶ τέλος· ἴδε φυλλάδ. 8.

[2] Ὅρα Πινιατόρου = Memorie Storiche e critiche dell' Isola di Cefalonia Τόμ. Β' σελ. 159—163.

ορισμὸν τῆς λαθρεμπορίας, τὸ μέτρον δὲ τοῦτο ἐπικροτεῖ ὁ Ἀσσάνης λέγων· «... di pubblico vantaggio si dirigeva tal massima, giacchè *trattenendosi le uve passe* raccolte dalle pertinenze estrinsiche dell' Isola ne' magazzeni siti nelli littorali porti e spiagge circolari dell' isola, ove non di rado approdano bastimenti esteri,chiara si vede la facilità che presenta la congiuntura di *vendere uve passe* sopra le medesimi col pubblico riscapito de' suoi spettanti diritti». Ὁ Ἀσσάνης ἀναφέρει καὶ ἄλλας διατάξεις [1] καὶ διαφόρους ἐκφέρει γνώμας καὶ παρατη-

[1] Πολλὰς τῶν ἀναφερομένων διατάξεων εὕρομεν ἐν τῷ ἀρχείῳ τῆς Ἰθάκης καὶ ἐν τῷ τῆς Ζακύνθου κεντρικῷ, ὡς καὶ τῷ ὑπὸ *τὰ Δικαστήρια*.—Ἐνταῦθα πρέπει νὰ σημειώσωμεν χάριν τῶν ἀσχολουμένων περὶ τὰς τοιαύτας μελέτας τὰ ἑξῆς. Πολλάκις ἐμνημονεύσαμεν τὸ ὑπὸ τὰ Δικαστήρια ἀρχειοφυλακεῖον, ἀναφέροντες ἅμα καὶ τὴν ἐλεεινὴν κατάστασιν εἰς ἣν εὑρίσκετο. Τὸ ἀρχεῖον τοῦτο πολυτιμότατον, καίτοι ἐθεωρεῖτο ἄχρηστον,—καὶ διὰ τοῦτο ἔμενε πάντοτε κεκλεισμένον,—ἦτο χρησιμώτατον, ἐννοεῖται διὰ τὴν ἱστορίαν,οὐχὶ τοὺς πολίτας,καθότι οὔτε συμβόλαια,οὔτε ἀποφάσεις, οὔτε ληξιαρχικά,οὔτε ἄλλο πρὸς χρῆσιν τῶν πολιτῶν περιεῖχε. Ἀτυχῶς ἕνεκα τῶν τελευταίων σεισμῶν ἔπεσε χαμαὶ καὶ πολλὰ ἑρμάρια καὶ διάφοροι φάκελλοι ἐρρίφθησαν εἰς τὸ ἔδαφος καὶ ἐσάπησαν, καθὼς ἐσάπησαν καὶ ἄλλοι προηγουμένως, ἕνεκα τῆς ἀπιστεύτου ὑγρασίας. Ἡ κυβέρνησις τέλος ὀρθῶς ποιοῦσα, διέταξε νὰ περισωθῶσι τὰ εναπομείναντα, καὶ ἀντὶ τοῦ ἐλαχίστου ποσοῦ τῶν 300 δρ. ὁ φιλόπονος καὶ εὐπαίδευτος ποιητὴς κ. Π. Ματαράγκας, νομάρχης Ζακύνθου διώρισε τὸν ὑπάλληλον τῆς Νομαρχίας κ. Λ. Χ. Ζώην, νέον δραστήριον, ὅσον φιλομαθῆ καὶ τῶν πατρίων ζηλωτήν, νὰ μετακομίσῃ ὅσα ἔγγραφα ἠδύνατο νὰ περισώσῃ. Ὁ διορισμὸς ὑπῆρξε λίαν ἐπιτυχής, καὶ ἀπὸ τοῦ Δεκεμβρίου ἐ. ἔ. ὁ φιλότιμος φίλος κ. Ζώης ἐργάζεται, ἀλλὰ μετὰ ἄλγους ψυχῆς εἴδομεν ἰδίοις ὄμμασι καὶ ὁ ἴδιος Ζώης παρετήρησεν, ὅτι ἔγγραφα ἀρχαιότερα τῆς δεκάτης ἑβδόμης ἑκατονταετηρίδος *δὲν σώζονται πλέον*, ὁλοτελῶς, φθαρέντα ἕνεκα τῆς ὑγρασίας. Ἡ ὑγρασία κατέστρεψε περὶ τὸ ἓν τέταρτον τῶν ἐκεῖ ἐγγράφων, πολλὰ τῶν ὁποίων περιέσωσεν ὁ ἴδιος κ. Ζώης, κατὰ φύλλα καὶ ἐν ἀθλίᾳ καταστάσει. Ἰδίως ἐπέστησε τὴν προσοχὴν ἐπὶ διαφόρων ἐγγράφων τῆς διοικήσεως (Reggimento), ἅτινα εὗρεν ἐν οἰκτροτάτῃ καταστάσει, μεταξὺ δὲ αὐτῶν ὑπῆρχον καὶ πολλὰ ἔγγραφα σεσηπότα, ὧν ἄδηλος ἡ ἐποχή. Ὀφείλομεν κατὰ καθῆκον νὰ καταστήσωμεν τοῦτο γνωστὸν καὶ δημοσίᾳ, διὰ νὰ μὴ τυχὸν ζητῶσί ποτε λόγον παρὰ τοῦ κ. Ζώη διὰ ἔγγραφα ἅτινα κατεστράφησαν, καὶ διὰ νὰ μὴ ὑπάρξῃ ὑπόνοια ὅτι ἡ καταστροφὴ αὐτῶν προῆλθε καὶ ἐκ τῆς μετακομίσεως. Εὐχῆς ἔργον εἶνε ἡ Σ. Κυβέρνησις νὰ φροντίσῃ ὅπως δι' ἄλλης πιστώσεως συνεχίσῃ ὁ κ. Ζώης τὴν ταξινόμησιν ὅλων τῶν ἐγγράφων παρὰ τῷ Κεντρικῷ ἀρχειοφυλακείῳ. Καὶ τὸ Κεντρικὸν τοῦτο Ἀρχειοφυλακεῖον ἦτο ἐν μεγίστῃ ἀταξίᾳ, μετὰ τὸν θάνατον δὲ τοῦ εἰδικοῦ ὑπαλλήλου Σ. Γέγλε, ἀδύνατος ἦτο ἡ εὕρεσις ἐγγράφου· διὸ ἡμεῖς ἀφιλοκερδῶς ἐπὶ πολλὰ ἔτη εἰργάσθημεν πρὸς ταξινόμησιν τῶν συμβολαιογραφικῶν ἀρχείων, τῶν δικαστικῶν βιβλίων,

ρήσεις. Κατὰ τὸν Κεφαλλῆνα τοῦτον, μεταξὺ Κεφαλλήνων καὶ Ζακυνθίων ὑπῆρχε συναγωνισμὸς καὶ ἀντιζηλία, ὡς πρὸς τὸ ἐμπόριον τῆς σταφίδος, ἕνεκα ἰδίως τῆς ἐν Ζακύνθῳ διαμονῆς τῶν ξένων ἐμπόρων, οἵτινες πολλοὺς φίλους ἀπήντων ἐν τῇ νήσῳ καὶ πολλάκις ἐνυμφεύοντο ἐκεῖ. Ἰδοὺ τί ἐπὶ λέξει λέγει περὶ τούτου: «La lunga poi e continua dimora al Zante de' mercanti, li diede in mano la facilità agli impegni di stringere amicitie, dalle quali sono passati anco a quelli delle parentelle come il fatto lo dimostra. L' unione di questi forti vincoli li ha ristretti anco in quell' *interesse di emulatione, che si è resa dal tempo naturale alle due isole.* Fatti però purcialé, applicano alla sola provvista di quelle uve — passe. nè rimane che il solo caso del bisogno dopo provvedute quelle, di applicare a queste e per dare il saggio all' interessata passione, applicano ancora prima nell' estero di Natalico, Vonizza e Patrasso. La pramatica del presente e passato anno rende testimonio a questa verità.

* *
*

Περιττὸν βεβαίως εἶνε ν' ἐπεκταθῶμεν, δημοσιεύοντες ἀποσπάσματα ἄλλων διατάξεων περὶ ὑποχρεώσεων ἐμπόρων, ἀγοραστῶν καὶ κτηματιῶν. Ἐπίσης ἄσχετον νομίζομεν ν' ἀναφέρωμεν τὰ καθήκοντα τῶν ἐκμισθωτῶν τοῦ τελωνείου καὶ ἄλλων τινῶν τὰς ὑποχρεώσεις [1]. Σημειοῦμεν μόνον· ὅτι ὁ Σαραγιάντες (σταφιδέμπορος) λαβὼν παρὰ τοῦ κτηματίου τὴν σταφίδα ἐθεωρεῖτο ὀφειλέτης καὶ ἀπάφινεν ἀπόδειξιν,

τῶν ληξιαρχικῶν καὶ τῶν ἱστορικῶν ἐγγράφων. Καὶ εἰς τοῦτο τὸ ἀρχειοφυλακεῖον εὕρομεν μερικὰ σεσηπότα.

Ἐπειδὴ δὲν εἴχομεν εὕρει πάντα τὰ σωζόμενα ἱστορικὰ ἔγγραφα, δὲν ἐταξινομήσαμεν αὐτά· ὡς ἡ ἐπιστήμη ἀπαιτεῖ, ἀλλ' ἁπλῶς κατὰ φακέλλους, εἴς τινας τῶν ὁποίων ἐθέσαμεν προσωρινῶς τίτλον, τούτου δὲ ἕνεκα καὶ ὁ ἀναγνώστης δὲν εὑρίσκει εἰς τὰς παραπομπὰς σημειουμένην τὴν θήκην, παρὰ ἀριθμὸν φακέλλων, ὡς ἀπαιτεῖ ἡ ἐπιστήμη. Ἐλπίζομεν λοιπὸν ἡ Σ. Κυβέρνησις νὰ διατηρήσῃ εἰς τὸ ἀρχειοφυλακεῖον τὸν κ. Ζώην, ὅπως φέρῃ εἰς πέρας τὸ ἔργον ὅπερ τῷ ἀνετέθη καὶ συντάξῃ οὕτω καὶ τὸν κατάλογον τῶν ἱστορικῶν ἐγγράφων ἐπιστημονικῶς, καὶ οὕτως οἱ ξένοι εὕρωσιν εὐκολίαν εἰς τὰς ἐρεύνας αὐτῶν. Ἡ δικαιοσύνη ἀπαιτεῖ νὰ εἴπωμεν, ὅτι ἐκ τῶν ὑπαλλήλων εἰργάσθησαν εἰς τὴν ταξινόμισιν ὁ βοηθὸς κ. Ἀνδρέας Ῥώσης καὶ ὁ πρώην ἀντιγραφεὺς κ. Μ. Κασᾶνος.

[1] Πρβλ. Capitoli del Dazio della Dogana dipendente dalla Camera fiscale del Zante κτλ. Βενετία 1772.— Capitoli Generali per i dazi tutti delle camere di Corfù, Cefalonia, Zante e Santa Maura κτλ. Βενετία 1772.

ἥτις ἐκαλεῖτο *biglietto* ἢ *bolletino*, φέρουσαν χρονολογίαν, ἀριθμόν, τὸ ποσὸν τῆς ἀποθηκευομένης σταφίδος καὶ τὴν ὑπογραφὴν τοῦ σεραγιάντε. Ἡ ἀπόδειξις ἴσχυεν ὡς χαρτονόμισμα, καθότι ἐκυκλοφόρει εἰς τὴν ἀγορὰν καὶ ὁ κάτοχος τὴν ἐξηργύρωνε, ἐπειδὴ ὁ ὑπογεγραμμένος σεραγιάντες ὑπεχρεοῦτο, ἅμα τῇ ἐμφανίσει τῆς ἀποδείξεώς του, νὰ μετρήσῃ τὰ χρήματα. Τοῦτο ἐγίνετο πρὸς εὐκολίαν· ὁ σταφιδέμπορος ἠγόραζε σταφίδα καὶ ἀντὶ χρημάτων ἐξέδιδε τὰ *bolletini* χωρὶς νὰ στενοχωρηθῇ· καὶ ὁ μὲν πτωχὸς κτηματίας διὰ τῶν *bolletini* ἐξηργυρώνετο [illegible], ἀλλὰ καὶ συνετηρεῖτο ἢ ἐπλήρωνε τὰ χρέη του ἂν εἶχε, ὁ δὲ ἔμπορος ἐτήρει αὐτά, ἕως ὅτου ὁ ἴδιος σεραγιάντες τὰ ἐξηργύρωνε. Τὸ αὐτὸ ἐγίνετο καὶ διὰ τὸ ἔλαιον. Ἕνεκα τῆς εὐκολίας τῆς [illegible] διὰ τοῦ τρόπου τούτου, ἡ κυβέρνησις ἐξέδιδε πάντοτε διατάξεις [illegible] τῆς καλῆς πίστεως ἐν τῷ ἐμπορίῳ. Ἂν τις [illegible] τοῦτο, ἀμέσως τὸ γεγονὸς ἐγίνετο γνωστὸν εἰς [illegible] καὶ ὁ Προβλεπτὴς διὰ κήρυκος ἐγνωστοποίει τὴν ἀπώλειαν. [illegible] ἐπὶ τὸ γραμμάτιον ἦτο ἄκυρον, ἢ ὡς ἡ προκήρυξις [illegible] *d'alcuno esercitabile*, διὸ καὶ ὑπεχρεοῦτο ὁ [illegible] νὰ μετρήσῃ τὰ χρήματα εἰς τὸν κάτοχον τοῦ ἀπολε[illegible] Εἰς τὸ Ἀρχειοφυλακεῖον ὑπάρχουσι πλεῖστα βιβλία [illegible] τοιαύτας προκηρύξεις. Ὁ τρόπος οὗτος τῆς συ[illegible] καλῶς διωργανωμένος, ὥστε οὐδέποτε σχεδὸν συ[illegible]. Οἱ [illegible] εὐθὺς ὡς ἐπώλει τὴν σταφίδα, [illegible] οἵτινες εἶχον παρ' αὐτῷ καταθέσει τὸν [illegible] καὶ εἰς τοὺς κατόχους τῶν bolletini, ὡς ἱστορεῖ ὁ Νι[illegible] ἐπίσης ὅτι ἐνῷ, ὡς εἴδομεν, ἡ κυβέρνησις [illegible] τὴν φύτευσιν νέων φυτειῶν σταφίδος, οὐχ [illegible] ἀνανεώσεως ἢ φυτεύσεως νέων παρεῖχε τὴν [illegible] ἐκδοθείσης τῷ 1702 παρέχομεν ὧδε:

[illegible] controscritto D. Dem. Gaeta viene abi[illegible] piantar morade dodici de terreni in uvepasse col [illegible] ordinarie decime per decreto del già Ecc. [illegible] Fernardo Provveditore Generale da Mar con [illegible] Capitano generale di 19 Aprile 1671, approvata con [illegible] 17 novembre 94. Esistono appresso essi Ss. Gaeta e ciò [illegible] di Dem. e Zuanne fratelli alli quail si abbiare lazione [illegible] pure sarà da chi spetta fatta osservazione nelli precedenti catastici[1].

[1] [illegible] τῷ δικηγόρῳ. Ἀναστασίῳ Γαήτᾳ.

Ἡ σταφὶς ὡς καὶ αἱ σταφυλαὶ διὰ τῆς ἀποξηράνσεως ἀποκτῶσι πολὺ σάκχαρον, ἐλαττουμένου ἐνταυτῷ τοῦ ποσοῦ τῶν ἐνυπαρχόντων ἐν αὐταῖς ὀξέων. Αἱ σταφυλαὶ περιέχουσι τρυγικὸν καὶ μηλικὸν ὀξύ, σταφυλοσάκχαρον, ὄξιον τρυγικὸν κάλιον, ἄσβεστον, ὁ δὲ φλοιὸς τῶν ῥαγῶν καὶ ὁ πυρὴν δεψικὸν ὀξύ. Τὰς νωπὰς σταφυλὰς συνίστων οἱ ἰατροὶ ὡς θεραπευτικὸν μέσον καὶ τὴν σταφίδα ἐθεώρουν βρῶμα ὑγιεινὸν καὶ θερμαντικὸν τὸν χειμῶνα. Ὁ λαὸς τὴν ἐκοπάνιζε καὶ ἔθετεν ὡς ἔμπλαστον πρὸς ὡρίμανσιν οἰδημάτων. Ἀλλ' ἂς ἀφίσωμεν τὴν λαϊκὴν χρῆσιν καὶ ἂς ἔλθωμεν εἰς τὴν φαρμακευτικήν. Πρὸς τοῖς ἄλλοις βλέπομεν οὐ μόνον τὸ *Mel Passulatum* ἀλλὰ καὶ τὸ *Electuarium passularum*, τὸ *Looch passularum*, τὸ *syrupus passularum laxativus*[1]. Ἐπίσης δὲ παρ' Ἐνετοῖς ἦτο ἐν φαρμακευτικῇ χρήσει *uva passa preparata*, ἥτις ἐχορηγεῖτο εἰς δόσιν ἀπὸ μιᾶς ἕως δύο οὐγγιῶν, ἰδίως εἰς ἐγκυμονούσας γυναῖκας[2]. Σήμερον ὅμως μόλις ἀναφέρεται εἰς φαρμακολογίας[3] τινάς.

*
* *

Δὲν ἐγένετο δυνατὸν νὰ εὕρωμεν ἔγγραφον πιστοποιοῦν τὴν τιμὴν τῆς πωλήσεως τῆς σταφίδος κατὰ τὸν δέκατον τέταρτον ἢ δέκατον πέμπτον αἰῶνα. Εἰς τὸν ὁρισμὸν αὐτῆς ἀείποτε πολὺ συνέτεινεν ἡ ἐπιτυχία ἢ ἀποτυχία τῆς συγκομιδῆς, ἡ ποσότης, ἡ ποιότης, οἱ φόροι, ἕνεκα τούτου δ' ἐπήρχοντο διακυμάνσεις τῶν τιμῶν, αἵτινες ἐνίοτε ἦσαν καὶ σημαντικαὶ ὡς ἐκ τῆς ζητήσεως καὶ προσφορᾶς.

Ἐκ τῶν τιμῶν τῶν διαφόρων εἰδῶν ἃς ἐδημοσίευσεν ὁ Βαρθολομαῖος Cecchetti[4] μανθάνομεν ὅτι κατὰ τὸ 1460—1463 ἐπωλεῖτο εἰς Ἐνετίαν ἡ σταφὶς τέσσαρα σόλδια τὴν λίτραν καὶ τὸ τσιμπίπο τρία. Ἀλλ' ἵνα ὁ ἀναγνώστης λάβῃ ἀκριβεστέραν ἰδέαν περὶ τῶν τιμῶν τούτων διὰ τῆς συγκρίσεως, δέον νὰ γνωρίσῃ ὅτι κατὰ τὸν αὐτὸν αἰῶνα μίαν λίτρα λουκάνικα ἐτιμᾶτο ἐπίσης τέσσαρα σόλδια.

Τὴν αὐτὴν τιμὴν εἶχε καὶ ἡ λίτρα τοῦ κοινοῦ τυροῦ καὶ ἓν ζεῦγος ἀγρίων περιστερῶν, δύο δὲ σόλδια ἐτιμᾶτο ἡ λίτρα τοῦ βοείου κρέατος καὶ τρία ἡ λίτρα τοῦ τῆς ἐλάφου καὶ δύο ἥμισυ ἡ τοῦ χοιρινοῦ. Ὁ τυρὸς

[1] Πρβλ. N. Lemery: *Farmacopea Universale* κλπ. Βενετίᾳ 1720.

[2] Πρβλ. G. B. Cappello: *Lessico farmaceutico chimico* κλπ. riveduto e accresciuto da L. Cappelo, Βενετίᾳ 1775.

[3] Ὅρα R. Huguet: *Traité de pharmacie*, Paris 1888, pag. 888. Ὅρα καὶ ἄλλας φαρμακολογίας.

[4] Saggio sui prezzi delle vettovaglie e di altre merci in Venezia sec. XII—XIX Βενετίᾳ 1874.

τῆς Κρήτης ἐπωλεῖτο τρία σόλδια τὴν λίτραν κατὰ τὸ 1467—1468. Τὰ φασόλια καὶ τὰ κουκιὰ πρὸς ἓξ σόλδια τὸ κουαρταρόλι (quartaruolo), ἓν μίρο (miro) καλοῦ ἐλαίου πρὸς ἓξ λίρας, ἓν βιγόντζιον (bigoncio) λευκοῦ καλοῦ οἴνου Βικεντίας πρὸς 11 λίτρας καὶ ἄλλοτε πρὸς 12.

Καὶ ἡ σταφὶς κατὰ τὸν δέκατον πέμπτον αἰῶνα ἐπωλεῖτο εἰς τὴν Ἐνετίαν χονδρικῶς κατὰ στάγια (stajo), διότι σύγχρονος συγγραφεὺς λέγει· «Uva passa vi si vende a *Staio*; fassi libbre dugento sessanta sottili lo *stajo* [1]. Ἄς εἴδωμεν τώρα καὶ τὰς διακυμάνσεις τῶν τιμῶν ἐν Ζακύνθῳ.

Τὸ 1714 ἐπωλήθη πρὸς τσεκίνια ἕνδεκα τὴν χιλιάδα· τὸ 1715 ἡ πρώτη καὶ δευτέρα τιμὴ ἦτο τσεκίνια ἑπτὰ καὶ ἡ τρίτη δέκα· τὸ 1716 ἡ πρώτη τιμὴ δέκα τέσσαρα τσεκίνια, ἡ δευτέρα δώδεκα καὶ ἡ τρίτη δέκα, ἡ τετάρτη ἑπτὰ ἡ πέμπτη τρία καὶ κλάσμα· τὸ 1717 τσεκίνια ἐννέα· τὸ 1718 πρώτη τιμὴ ἕνδεκα, δευτέρα δέκα, τρίτη ἐννέα τετάρτη δέκα· τὸ 1719 πρώτη τιμὴ ἕνδεκα [2], δευτέρα δέκα, τρίτη πέντε, ἔμεινε δὲ τὸ ἔτος ἐκεῖνο ἀρκετὴ ποσότης ἀπώλητος· τὸ 1720 ἅπασα ἡ παραγωγὴ ἐπωλήθη πρὸς ὀκτὼ καὶ ἥμισυ, ἵνα μὴ δὲ διὰ τῶν πολλῶν ἀριθμῶν φανῶμεν ὀχληροὶ εἰς τοὺς εὐμενεῖς ἡμῶν ἀναγνώστας, λέγομεν ὅτι αἱ αὐταὶ περίπου τιμαὶ ἐπὶ πολὺ διάστημα ἐπεκράτουν. Τὸ 1735 καὶ 1736 ἔφθασεν ἡ τιμὴ εἰς τσεκίνια δύο, ἀκολούθως ἐκυμαίνετο ἀπὸ τσεκίνια τρία ἕως δέκα. Τὸ 1744 καὶ 1745 ἔφθασεν ἡ τιμὴ εἰς δέκα ὀκτώ, ἀλλ' ἡ ὑπερτίμησις δὲν ἔμεινε σταθερά [3]. Τὸ 1794 ἡ σταφὶς ἐπωλήθη πρὸς τέσσαρα τσεκίνια, τὸ 1798 δὲ πρὸς ἕνδεκα καὶ κλάσμα. Ἔπειτα ἡ τιμὴ ἔμεινε κυμαινομένη, ἀπὸ ὀκτὼ ἕως ἕνδεκα μέχρι τοῦ 1802, ὅτε ἐπωλήθη πρὸς εἴκοσι δύο. Τὸ 1803 ὅμως ἐπωλήθη πρὸς δέκα τέσσαρα καὶ κλάσμα, ἀλλὰ τὸ 1804 πάλιν ἀνῆλθεν εἰς εἴκοσι τρία καὶ τὸ 1805 εἰς εἴκοσι καὶ κλάσμα· ἔπειτα μέχρι τοῦ 1810 ἡ τιμὴ ἐκυμαίνετο ἀπὸ δώδεκα

[1] Notizie mercantili delle monete e de' campi. — Ἔχομεν ὑπ' ὄψιν τὴν ἐν Ἐνετίᾳ γενομένην ἔκδοσιν τὸ 1840 ὑπὸ L. Carrer. — Ὡς πρὸς τὰ ἄνω μέτρα δημοσιεύομεν μίαν σημείωσιν τοῦ Ceccheti (ἐνθ. ἀν. σελ. 10) Una *quarta* è quarto di stajo, il *quartaruolo* $^1/_{16}$ di staio. Lo *staio* o *sacco* eguale a libbre grosse venete 132. Un miro eguale a libbre grosse venete 25, e in peso a libbre 31 $^1/_4$. Un *bigoncio* eguale a 2 mastelli. La libbra grossa veneta eguale carati 2304 (192 per oncia) o ad 19 di libbra sottile. La libbra sottile carati 1464.

[2] Registro Ducali Terminazioni (Ἀρχειοφυλακεῖον).

[3] *Χρονικὰ* Βαρβιάνη (ἀρχειοφυλακεῖον).

ἕως ἕξ. Τὸ 1811 ἤρξατο νὰ ὁρίζηται ἡ τιμὴ εἰς τάλληρα καὶ ἐπωλήθη πρὸς τάλληρα δέκα ἕξ. Τὸ 1812 τάλληρα 22 ³/₄, τὸ 1813 τάλληρα 14 ³/₄, τὸ 1814 ταλ. 32, τὸ 1815 ταλ. 57 ³/₄, τὸ 1816 τάλ. 44 ¹/₄, τὸ 1817 τάλ. 63, τὸ 1818 τάλ. 77 ³/₄, τὸ 1819 τάλ. 57 ¹/₂, τὸ 1820 τάλ. 72 ¹/₂, τὸ 1821 τάλ. 63 ³/₄, τὸ 1822 τάλ. 88 ¹/₂, τὸ 1823 τάλ. 84. Τὸ 1826 ἐπωλήθη πρὸς τάλ. 49 καὶ φαρδίνια 193, τὸ 1827 τάλ. 55, τὸ 1828 τάλ. 57, τὸ 1829 τάλ. 31. Ὡς ὁ ἀναγνώστης βλέπει, ἡ τύχη τῆς πωλήσεως δὲν ἦτο πάντοτε ἡ αὐτή [1]· ὁτὲ μὲν ἐπήρχετο ὑπερτίμησις, ὁτὲ δὲ ἔκπτωσις περὶ τὴν τιμήν. Ἦλθεν ὅμως καὶ ἐποχὴ καθ' ἣν ἐπωλήθη πρὸς ἑκατὸν τάλληρα τὴν χιλιάδα, ἐξ οὗ καὶ τὸ ῥητὸν *o cento o niente*. Ὁ Νάπιερ εἶδε κατὰ τὴν ὀκταετῆ ἐν Κεφαλληνίᾳ κυβέρνησιν αὐτοῦ κυμαινομένην τὴν τιμὴν τῆς συνήθους μονάδος τῆς χιλιάδος, μεταξὺ 13 καὶ 100 ταλ., κατὰ δὲ τὸ χρονικὸν διάστημα 1877—1887 τὰ 50 χιλιόγραμμα ἐτιμῶντο μεταξὺ 9—35 σελινίων. Καὶ αὗται μὲν αἱ διακυμάνσεις κυρίως ἐνδιαφέρουσι τοὺς παραγωγούς· ἀλλ' οὐχ ἧττον πολὺ ἐπιδρῶσι καὶ ἐπὶ τὸ ἐμπόριον, ὡς ὀρθῶς παρατηρεῖ ὁ Πάρτς [2]. Τῆς σταφίδος τὸ ἐμπόριον ὑπόκειται εἰς πλείστας συγκινήσεις καὶ ἐν αὐτῷ τὸ ταχὺ κέρδος καὶ ἡ μεγάλη ζημία πολλάκις πλησιέστατα ἀλλήλων κεῖνται. Οἱ ὡραῖοι τῆς Ἑπτανήσου χρόνοι παρῆλθον διὰ τὴν σταφίδα. Ἡ ἐπιτυχὴς διάδοσις τῶν σταφιδοφυτειῶν εἰς τὰ γειτονικὰ μέρη ὑπετίμησεν αὐτήν, ἀλλ' ἀκολούθως ἤρξατο πολλὴ ζήτησις, ἀφότου ἐγένετο χρῆσις τοῦ προϊόντος τούτου εἰς τὴν οἰνοποιΐαν ἐν Γαλλίᾳ. Αἱ καταστροφαὶ τῆς φυλλοξήρας ἔδωσαν ἰσχυρὰν ὤθησιν εἰς τὴν παραγωγήν, ἥτις εὗρε νέον καὶ σπουδαῖον καταναλωτήν. Διὸ περὶ οὐδενὸς ἄλλου ἐσκέπτοντο οἱ κτηματίαι ἢ πῶς νὰ αὐξήσωσι τὴν παραγωγήν, μὴ ἀναλογιζόμενοι ὅτι ἡ ἐπιστήμη θὰ εὕρισκε τὰ μέσα τῆς καταπολεμήσεως ἢ τῆς ἐπανορθώσεως τῆς καταστροφῆς. Ἡ αὔξησις τῆς παραγωγῆς συνεπήγαγε τὴν αὔξησιν τῶν ἐξόδων τῆς καλλιεργείας καὶ τὴν γένεσιν πολλῶν ἀσκόπων δαπανῶν, ὥστε εὐθὺς ὡς οἱ ξένοι ἔπαυσαν νὰ ἀγοράζωσιν ὅλον τὸν καρπόν, ἐνέσκηψεν ἡ κρίσις. Ἡ σταφιδάμπελος κατέχει σήμερον σχεδὸν πάσας τὰς καλλιεργουμένας γαίας τῶν βορείων δυτικῶν μεσημβρινῶν παραλίων τῆς Πελοποννήσου καὶ τῶν νοτιοδυτικῶν τῆς Στερεᾶς. Ἐν Ζακύνθῳ δυστυχῶς πολλοὶ ἐξερρίζωσαν τὰ ἐλαιόδενδρα καὶ τὰς ἀμπέλους πρὸς διάδοσιν τῆς σταφίδος. Ἡ ὑπέρμετρος αὔξησις ἀπὸ ἔτους εἰς ἔτος σχεδὸν ἔφερε τὸ σημερινὸν σταφιδικὸν ζή-

[1] Ὅρα Βαρβιάνη *Χρονικὰ* (Ἀρχειοφυλακεῖον) φυλ. 4, 38, 44, 55 κλπ.

[2] *Κεφαλληνία καὶ Ἰθάκη* σελ. 265.

τημα. Περιεργείας χάριν σημειοῦμεν ἐνταῦθα τὴν παραγωγὴν τῆς κορινθιακῆς σταφίδος :

ἔτη	1814—1833	μέσος	ὅρος	ἐτησίας	παραγωγῆς	5,846	τόννους
»	1834—1843	»	»	»	»	10,310	»
»	1844—1853	»	»	»	»	25,145	»
»	1854—1863	»	»	»	»	33,095	»
»	1864—1873	»	»	»	»	61,017	»
»	1874—1883	»	»	»	»	94,947	»
»	1884—1893	»	»	»	»	142,357	»

Μετὰ τοσαύτην ὑπερβολικὴν αὔξησιν, ἡ παραγωγὴ ἐγένετο ἀνωτέρα τῆς καταναλώσεως, ἀφοῦ, ὡς γνωστόν, ἡ κυριωτέρα καὶ σταθερωτέρα ἀγορὰ τῆς σταφίδος εἶνε ἡ τῆς Ἀγγλίας [1].

Εἴδομεν κατὰ τὸ διάστημα τῶν σημειώσεων ἡμῶν ὁποία ἦτο εἴς τινα ἔτη ἡ παραγωγὴ τῆς Ζακύνθου, νῦν δὲ ἂς σημειώσωμεν ὅτι τὸ 1827 παρήγαγεν ἡ νῆσος αὕτη λίτρας 8,300,000, τὸ 1828 λίτ. 7,800,000, τὸ 1829 λιτ. 9,700,000 καὶ τὸ 1830 λιτ. 7,423,080. Ἡ ποσότης τῆς παραγωγῆς ἔμενε περίπου ἡ αὐτὴ ἐπί τινα ἔτη, ἀλλὰ τείνουσα πάντοτε εἰς τὴν αὔξησιν· οὕτω τὸ 1847 ἡ παραγωγὴ ἀνῆλθεν εἰς λίτ. 12,189,092, καὶ τὸ 1850 εἰς λίτ. 13,397,720.

Ἐνῷ οὕτως ἔβαινον τὰ τῆς σταφίδος, ἀνεφάνη ἡ ἀσθένεια ἡ γνωστὴ ὑπὸ τὸ ὄνομα ὠΐδιον, ἥτις συνετάραξε τοὺς πάντας ἕως ὅτου εὑρέθη τὸ θεραπευτικὸν μέσον τῆς θειώσεως. Αἱ νόσοι τῆς ἀμπέλου καὶ τὰ μέσα τῆς θεραπείας οὐ μόνον κατὰ τοὺς χρόνους ἡμῶν ἀπασχολοῦσι τοὺς κτηματίας καὶ τοὺς γεωπόνους ὑποχρεοῦσιν εἰς μελέτας, ἀλλὰ καὶ εἰς ἀρχαιοτέρας ἐποχάς, διὸ καὶ ὁ Luigi Manzi [2] νομίζει ὅτι καὶ κατὰ τὴν ἀρχαιότητα ἦτο γνωστὴ ἡ νόσος του ὠϊδίου, στηριζόμενος εἰς τὴν περιγραφὴν ἀσθενείας τινὸς τοιαύτης καὶ τῶν τεθέντων τότε εἰς χρῆσιν θεραπευτικῶν μέσων [3] πρὸς καταπολέμησιν τοῦ κακοῦ. Ἐπελθού-

[1] Πρβλ. Π, Γ. Γενναδίου : *Περὶ τῆς ὑπερμέτρου πρὸς τὰς ἀνάγκας τῆς καταναλώσεως παραγωγῆς τῆς σταφίδος* καὶ ἄλλα ἀξιόλογα αὐτοῦ ἄρθρα ἐν φυλλαδίοις καὶ περιοδικοῖς. Πρβλ. καὶ τὰς «Προξενικὰς ἐκθέσεις» περὶ τοῦ σταφιδικοῦ ζητήματος.

[2] *La Viticoltura e l' Enologia presso i Romani-Roma* 1883, σελ. 97.

[3] Ἐπὶ λέξει ὁ κ. Manzi λέγει : «. . . . come le viti sterili si eccitavano con ceneri ed aceto ed urina umana, e come per medicare la vite che *imbanca* e poi si fa la croia, si dovesse usare uno sciroppo di aceto fortissimo e di cenere, fregandosene la corteccia e versandolo sulle radici allungato con acqua. Da ciò mi sembra potersi inferire che gli antichi co-

σης λοιπὸν τῆς νόσου, περιωρίσθη ἡ ἐσοδεία. Τὸ 1852 ἡ παραγωγὴ ἀνῆλθε μόνον εἰς λίτρας 4,901,631, τὸ 1853 εἰς λίτ. 2,316,89, καὶ τὸ 1854 εἰς λίτ. 2,740,413.

Ὁ Βαρβιάνης εἰς τὰ πολύτιμα αὐτοῦ Χρονικὰ παρέχει λεπτομερῆ περιγραφὴν τῆς ἐν Ζακύνθῳ ἀσθενείας τῆς σταφίδος, ἢ μᾶλλον τῶν ἀμπέλων. Ἐκ τῆς περιγραφῆς ταύτης ἀποσπῶμεν μερικὰ τεμάχια, παραλείποντες τὰ λοιπά, καθότι καὶ φορτικὰ θὰ ἦσαν ἴσως εἰς τοὺς ἀναγνώστας καὶ ἄσχετα ἀφ' ἑτέρου εἰς τὸ ἡμέτερον θέμα ἐπὶ τοῦ παρόντος. Λέγομεν δὲ ἐπὶ τοῦ παρόντος, ἐπειδὴ σκοπεύομεν νὰ πραγματευθῶμεν ἄλλοτε περὶ τῶν περιπετειῶν, ἃς ἡ σταφὶς ὑπέστη ἐκ τῆς φύσεως.

Ἰδοὺ τὰ ἀποσπάσματα.

«Κατὰ τὸ ἔτος 1852 σταφιδοφυτεία τις ἐν Πάτραις ὑπέκυψεν εἰς »νόσον, ἀώρου ἔτι ὄντος τοῦ καρποῦ, ἥτις, καθὰ ἔγραφον τότε »ἐκ Πατρῶν, συνίστατο εἰς τοῦτο, ὅτι ὁ καρπὸς παρουσιάζετο περι»βεβλημένος τρόπον τινὰ ἐκ λευκοῦ κονιορτοῦ καὶ παρὰ τὴν πρόοδον »τῆς ἐποχῆς δὲν ὡρίμαζε. Λέγεται ὅτι αὐτὸ καὶ μόνον τὸ κτῆμα ὑπέ»στη τὴν νόσον ταύτην. Πιθανὸν καὶ ἐνταῦθα νὰ ἐνέσκηψεν ἡ ἰδία »νόσος, ἀλλ' ἴσως ὑπῆρξε τοσοῦτον σπανία, ὥστε οὐδενὸς ἐπέσυρε τὴν »προσοχήν. Ὑπέθεσαν μάλιστά τινες μετὰ τὴν ἐμφάνισιν τῆς νόσου, »ὅτι κατὰ τὸ αὐτὸ ἔτος ἡ αὐτὴ νόσος προσέβαλε τὸν ἐλαιόκαρπον, »καθότι καίτοι οὗτος ἦτο ἄφθονος περὶ τὸν Αὔγουστον καὶ τὸν »Σεπτέμβριον, ὅμως κατὰ τὸν Ὀκτώβριον κατέστη ἐρρυτιδωμένος »καὶ ἐξηράνθη οὕτω πως, ὥστε οὔτε ὑγρὸν οὔτε ἔλαιον περιεῖχεν, ἐξ »ὁλοκλήρου ἀπολεσθείς. Ἴσως ἦτο τοῦτο ἀποτέλεσμα τῆς ἀνομβρίας, »ἥτις ἐπεκράτησεν ἀπὸ τοῦ Φεβρουαρίου μέχρι τοῦ Αὐγούστου, καθότι »δυστυχῶς δὲν παρετηρήθη ἐὰν καὶ ὁ ἐλαιόκαρπος ἦτο πεπασμένος »ἐκ τοῦ λευκοῦ κονιορτοῦ, ὡς ὁ τῆς σταφίδος.

«Ἀναφέρομεν τὴν περίπτωσιν ταύτην, μόνον περιεργείας χάριν, »διότι τὴν νόσον τοῦ ἐλαιοκάρπου οἱ πλεῖστοι (καὶ τοῦτο εὐλόγως) »ἔκριναν ἀνεξάρτητον ἐκείνης τῆς σταφίδος. Εἶναι γνωστὸν ὅτι ἐν »γένει περὶ τὴν 10ην τοῦ Μαΐου ὁ σταφιδόκαρπος εἶνε μορφωμένος, ἤ, »καθὼς κοινῶς λέγομεν, εἶναι δεμένος, μολονότι καὶ πρὸ τῆς ἐποχῆς »ταύτης εἰς τὰς ὀρεινὰς ἢ παραθαλασσίους θέσεις εἶνε μορφωμένος, ἡμέ»ραν δὲ παρ' ἡμέραν παχύνεται, ὥστε περὶ τὰ τέλη τοῦ Μαΐου δια-

noscessero quella disastrosa malattia, la quale da molti anni imperversa sui nostri vignetti arrecando danni incalcolabili, chiamata da' botanici Oidio (Oïdium Tukeri). . . .»

»κρίνονται έντελέστατα αί ῥᾶγες. Τὴν πρωΐαν τῆς 24 Μαΐου τοῦ τρέ»χοντος ἔτους (θερμοκρασίας οὔσης τὴν μὲν 8 Π. Μ. 12 $^1/_2$ Reaum. »τὴν δὲ 3 μ. μ. 19°) πνέοντος σφοδροῦ ἀρκτοδυτικοῦ ἀνέμου καὶ τοῦ »ὁρίζοντος ὄντος νεφελώδους, ἤρχισε νὰ πίπτῃ εἶδος δρόσου, ἥτις, ὡς »συνήθως συμβαίνει, δὲν ἔβρεχε τὰ φύλλα τῶν δένδρων. Ταὐτοχρόνως »δὲ προσεκολλᾶτο ὕλη τις λεπτοτάτη εἰς τὸν εἰσέτι ἄωρον σταφιδό»καρπον, καὶ τοῦτο ἐξηκολούθησε μέχρι τοῦ Ἰουλίου, ὅτε ἐκάλυψεν αὐ»τὸν ὅλον, κυρίως δὲ ἐκεῖνον ὅστις ἦτο ἐκκρεμὴς εἰς τὰς βέργας τὰς »κοινῶς λεγομένας **κεφάλια** καὶ εἰς τὰς ἀπολυτάς, ἐξαιρουμένων τῶν »ῥαγῶν, αἵτινες ἤγγιζον τὴν γῆν ἢ ἦσαν κεκαλυμμέναι ἀπὸ βώλους »ἢ φυτά. Περὶ τὴν 10 ἢ 12 Μαΐου εἰς τὴν θέσιν Μαρμάρια ἢ Βαραίς, »ὁ Παῦλος Κλάδης Μόρφης κόπτων φυτὰ εἰς τὰς ἐκεῖσε σταφιδοφυ»τείας, παρετήρησε τὸν καρπὸν τρόπον τινὰ κεκονιαμενον ἢ τεφρώδη. »Παρευρίσκετο ἐκεῖ ὁ πατήρ του Ἀναστάσιος, ἀλλ' ὑπέλαβον τὴν κό»νιν ὡς δρόσον. Εἰς τὸ Καταστάρι καὶ Ἅγιον Πέτρον πρὸς τὸν δρό»μον τοῦ Κρυονεριοῦ περὶ τὴν 26 Μαΐου ἀνεκαλύφθη τὸ πρῶτον ἡ νό»σος, καὶ ἔκτοτε, ὡς ἀνωτέρω εἴπομεν, ἠκολούθησε προοδεύουσα μέχρι »τῆς 11 Αὐγούστου, καθ' ἣν ἡμέραν ἤρχισεν ὁ γενικὸς τρυγητός. Ση»μειωτέον ὅτι ἀπὸ τὰς πρώτας ἡμέρας τοῦ Ἰουνίου μέχρι τοῦ Αὐγού»στου περὶ τὴν πρωΐαν ἐπεπόλαζε κατὰ τὸ μᾶλλον ἢ ἧττον εἰς τὸν ὁρί»ζοντα ὁμίχλη, μάλιστα δὲ τὴν πρωΐαν τῆς 31 Ἰουλίου ἡ ὁμίχλη ἦτο »πυκνοτάτη, καὶ γνωρίζομεν ἐκ πείρας ὅτι ἡ ὁμίχλη ἡ συμβαίνουσα »κατὰ τὸν Ἰούλιον καὶ Αὔγουστον διαρρηγνύει τὰς ῥᾶγας τοῦ σταφι»δοκάρπου, ξηραίνουσα αὐτὰς καὶ ἀποτελοῦσα οὕτω τὸ λεγόμενον **ῥί»πισμα**, ὅπερ ὅμως δὲν συνέβη μ' ὅλας τὰς ἐκτάκτους ταύτας ὁμί»χλας, εἰμὴ μόνον εἰς τὰς σπανίους ὡρίμους τότε ῥᾶγας. Ἐν τῷ δια»στήματι δὲ τούτῳ, ὅ ἐστιν ἀπὸ 24 Μαΐου μέχρι 11 Αὐγούστου, ἔκαμον »διαφόρους ἀποπείρας οἱ κτηματίαι πλύνοντες τὸν σταφιδόκαρπον μὲ »ὕδωρ καὶ καθαρίζοντες αὐτὸν ἐκ τῆς ὕλης, ἀλλὰ καὶ τὴν ἐπιοῦσαν »πάλιν αὕτη ἀνεφαίνετο ἐπιπάσσουσα τοὺς βότρυς. Ὁ καρπὸς παρου»σιάζετο ὡς ἂν ἦτο κεκονιαμένος ἢ τεφρώδης, αἱ ῥᾶγες ἦσαν ξηραὶ »ἄνευ ὑγροῦ καὶ ἀνέδιδον ἀποφορὰν ὡς χόρτου σεσηπότος, χωρὶς δὲ νὰ »ὡριμάζωσι διετηροῦντο πράσινοι τὴν χροιὰν καὶ σποράδην κατὰ τὸ »φαινόμενον ὥριμοι. Αἱ βέργαι ἐκ τῶν ὁποίων ἐκρέμαντο αἱ σταφυλαὶ »εἶχον ὁριζοντείως μελανὰς κηλῖδας καὶ εὐκόλως ἐθραύοντο. Ἔκαμόν »τινες τὸ πείραμα νὰ κόψωσιν ἐκ τῶν σταφυλῶν τούτων καὶ νὰ τὰς »ἀποξηράνωσιν εἰς τὸν ἥλιον· διετήρησαν δὲ αὗται τὸ χνοῶδες τῆς »ὄψεως, ὅπερ εἶχον, καὶ ἡ γεῦσίς των ἦν ὀξεῖα, στυπτική, ὁμοία πρὸς

»ἐκείνην, ἣν αἰσθάνεταί τις μασσῶν ξύλον. Ἡ νόσος αὕτη προσέβαλε »καθ' ὁλοκληρίαν τὰς σταφιδοφυτείας τῶν διαμερισμάτων Πλάνου »καὶ Τζιλιβὰ καὶ τῶν χωρίων Τραγάκι, Γαϊτάνι, Βαρές, Μπανάτου, »Σαρακινάδου μέχρι Ἁγίου Κήρυκος, Κουκουναρίας, σποράδην δὲ καὶ »τὰς τοῦ Καταστρρίου, Κούκισσι, Πηγαδακιῶν, Γερακαρίων, τῆς λοι- »πῆς πεδιάδος καὶ αὐτῶν τῶν ὀρεινῶν θέσεων. Ὁ δὲ λεγόμενος καλῆς »ποιότητος σταφιδόκαρπος ἦτο καὶ αὐτὸς προσβεβλημένος. Περὶ τὰ »τέλη τοῦ Ἰουνίου ἡ νόσος διεδόθη καὶ εἰς τὰς ἀμπέλους, εἰς τὰ εἴδη »δηλαδὴ Φλέρια καὶ Γουστουλίδια, ἀλλ' ὄχι τόσον ὀξεῖα ὅπως »εἰς τὰς σταφίδας. Τούτων αἱ ἀναδενδράδες ὑπέστησαν τὴν μεγαλει- »τέραν ζημίαν, ἀπολεσθέντος ὁλοκλήρου τοῦ καρποῦ».

Ὁ φιλόπονος Βαρβιάνης ἀκολούθως ἀναφέρει ἐπιστημονικὰς παρατη- ρήσεις, παραθέτων καὶ κείμενα εἰδικῶν συγγραφέων, ἅτινα παραλεί- πομεν ὡς ἄσχετα. Σημειωτέον ὅτι εἰς τὰ χρονικὰ αὐτοῦ ὑπάρχει καὶ σελὶς εἰκονογραφημένη ἐντέχνως, ἔργον, ὡς μᾶς ἐπληροφόρησαν, τοῦ μακαρίτου ζωγράφου Γιατρᾶ. Ἡμεῖς ὅμως θὰ παραθέσωμεν μόνον τὰ ἀποσπάσματα ἐκεῖνα ὅσα δυνατόν ποτε νὰ χρησιμεύσωσιν εἰς τὴν ἱστο- ρίαν τῶν ἐν Ἑλλάδι νόσων τῶν ἀμπέλων.

Περὶ τοῦ σταφιδοκαρποῦ τοῦ ἔτους 1853 ἱστορεῖ ὁ αὐτὸς Βαρβιά- νης «. . . Κατὰ πρῶτον ἀναφέρομεν μίαν περίπτωσιν, ὅτι ἕνεκα τῶν »ὀλίγων βροχῶν τοῦ Σεπτεμβρίου καὶ Ὀκτωβρίου, αἱ σταφιδάμπελοι »ἤνθησαν καὶ ἔκαμαν ῥάγια ἢ τὰς λεγομένας τζάμπας τῶν σταφί- »δων—περίπτωσις ἥτις δὲν εἶνε νεοφανής, διότι πολλάκις συμβαίνει· »παρετηρήθη ὅμως ὅτι τὰ ῥάγια ταῦτα, ἅτινα ἐντελῶς ἐμορφώθησαν »κατὰ τὸν Νοέμβριον, προσεβλήθησαν ὑπὸ τῆς νόσου, ὅπερ ἀποδεικνύει »ὅτι καὶ τὸν χειμῶνα ἐπεκράτησεν ἡ ἰδία νόσος. Περὶ τὴν 25 Ἰανουα- »ρίου ἀνεφάνη ἡ νόσος εἰς διάφορα μέρη τῆς πεδιάδος εἰς τὰ κοινὰ »φυτά, ἰδίως δὲ κατὰ τὰ ὀρεινὰ μέρη εἰς τὰ λίνα. Αὕτη ἦτο ὁμοία »μὲ τὴν τῶν σταφιδαμπέλων, οἱ δὲ μύκητες ἦσαν προσκεκολλημένοι »εἰς τὰ φύλλα. Μετὰ παρέλευσιν ὀλίγου καιροῦ ἡ νόσος ἐξέλιπεν ἐκ τῶν »λίνων, ἐν τοσούτῳ δὲ οἱ κτηματίαι καὶ γεωργοὶ ἤρχισαν τὰς συνήθεις »ἐργασίας εἰς τοὺς ἀμπελῶνας καὶ σταφιδαμπέλους. Πολλοὶ δὲν ἐστή- »ριξαν τὰ πρέμνα εἰς τοὺς πασσάλους, ἐλπίζοντες ὅτι ἠδύνατο νὰ δια- »τηρηθῇ ὁ καρπός, ὡς καὶ κατὰ τὸ παρελθὸν ἔτος παρετήρησαν, εἰς τὰς »ἀπολυτάς, αἵτινες ἐξηπλοῦντο ἐπὶ τῆς γῆς, ἀλλ' ἀνωφελῶς· αἱ δὲ »λοιπαὶ ἐργασίαι ἔγειναν μετ' ἐπιμελείας καὶ τακτικῶς. Ἐπλησίασε »τὸ ἔαρ καὶ αἱ σταφίδες καὶ ἄμπελοι ἐβλάστησαν, προμηνύουσαι εὐκαρ- »πίαν, ἀλλ' εἰς τὰ κτήματα τῆς πρώτης ποιότητος οἱ βλαστοὶ ἤρχι-

»σαν νὰ μαραίνωνται, καὶ περὶ τὴν 22 ἀνεφάνη ἡ νόσος κατὰ πρῶτον »εἰς τὰς θέσεις Σκανδαλιοῦ καὶ Ἁγίου Ἀλυπίου εἰς τοὺς βλαστοὺς »τῶν σταφίδων. Τὰ φύλλα εἶχον τὸν λεγόμενον κονιορτὸν ὡς πέ»ρυσιν, ἤτοι τὴν ἀνάπτυξιν τοῦ μύκητος, διαδίδοντος ἀποφοράν. Περὶ »τὰ τέλη τοῦ ἰδίου μηνὸς ἡ νόσος ἀνεφάνη εἰς Γαλάρο εἰς τὰ φύλλα »τῶν βλαστῶν μετ' ἀποφορᾶς. Περὶ τὴν 2 τοῦ Μαΐου ἡ νόσος ἐξετάθη »καὶ εἰς τὰς ῥοδωνιὰς (τριανταφυλλιὰς) καὶ παρετηρήθησαν οἱ μύκη»τες εἰς τοὺς κλάδους, εἰς τὰς ἀκάνθας καὶ τὰ φύλλα ὡς πάχνη καὶ διὰ »τοῦ μικροσκοπίου ἀνεκαλύφθησαν οἱ μύκητες ὡς εὐρὼς (μοῦχλα) λευ»κός, τὸ σχῆμα ἔχων λεπτοτάτου ῥάμματος. Παρατηρητέον ὅτι ἐφέτος »ἡ ποσότης τῶν ῥόδων ἦτο ὀλιγωτέρα τῶν παρελθόντων ἐτῶν. Περὶ »τὴν 6 Μαΐου ἀνεφάνη ἡ νόσος εἰς μέρη τινὰ τῶν χωρίων Μουζάκη, »Μαχαιράδου, Παληοκαμάρου καὶ Γαϊτανίου, τὸ δὲ περίεργον εἶνε »ὅτι προσέβαλε καὶ τὴν σειρὰν τῶν σταφίδων τῶν εἰσέτι μὴ ἀνθι»σμένων. Κατὰ τὴν 12 ἰδίου ἀνεφάνη εἰς τοὺς Μαλακοὺς καὶ Κατα»στάρι, ἀλλ' ὅμως ἡ ἄνθησις προέβαινε τακτικῶς. Περὶ δὲ τὴν 22 ἡ »νόσος ἐπεξετάθη σχεδὸν καθ' ὅλην τὴν νῆσον εἰς τὰς σταφίδας »καὶ ἀμπέλους, ἐξαιρουμένων τινῶν κοιλάδων εἰς Βολίμας, Πλε»μονάρι, Ὀρθονιαίς, Μαριαίς, Ὀξοχώρα, Καμπὶ καὶ Δούχα, »ὅπου δὲν προσέβαλεν ἡ νόσος τὰς σταφίδας καὶ τὰς ἀμπέλους. »Ἐπενόησάν τινες διάφορα θεραπευτικὰ μέσα καὶ ἔκαμον πειράμα»τα, πλύναντες τὸν κορμὸν μὲ ὕδωρ, εἰς τὸ ὁποῖον ἔθετον διαλελυ»μένην ἄσβεστον καὶ θεῖον ἢ μὲ ὕδωρ εἰς τὸ ὁποῖον προλαβόντως εἶχον »διαλύσει ἄσβεστον—ἢ καὶ μὲ ὕδωρ εἰς τὸ ὁποῖον εἶχον ῥίψει ἐπὶ 12 »ὥρας εἰς μικρὰ τεμάχια τὸ φυτὸν Σκίλλα (σκιλλοκάρα Scilla Venna »Clars 61 Hexandria Ard. I. Managynis), ἀλλ' ὅλα ἀπέβησαν »ἀνωφελῆ, μάλιστα δὲ τὸ ὕδωρ τῆς σκίλλης ἔβλαψε τὰ μέγιστα. Περὶ »τὰς ἀρχὰς τοῦ Ἰουνίου ἀνεκαλύφθη εἰς τὴν θέσιν Ψαροῦ τῆς κώμης »Γερακαρίου κάμπη τις μικρά, ἥτις παρατηρηθεῖσα μὲ τὸ μικροσκό»πιον ἐφάνη ὅτι ἦτο χνοώδης, χρώματος κιτρίνου μὲ μελανὰ στίγματα »ἐπὶ τοῦ σώματος, εἶχε δὲ ἓξ πόδας μέλανας καὶ δύο χεῖρας (coccinella »puntata). Τὸ ἔντομον τοῦτο, ὡς ἔλεγον, περιφερόμενον ἐπὶ τῶν ῥα»γῶν ἐκαθάριζεν αὐτὰς ἐκ τῶν μυκήτων, ἀλλὰ μετὰ τρεῖς ἢ τέσσαρας »ἡμέρας ἐγένετο ἄφαντον ἐκ τῆς θέσεως ὅπου ἀνεκαλύφθη, καὶ ἐξ ὅσων »ἄλλων εἶχε παρατηρηθῆ, ὥστε καὶ αὕτη ἡ ἐλπὶς τῆς ἰάσεως ἐμα»ταιώθη. Ἐν τοσούτῳ ἀπὸ τῆς 8 Ἰουνίου μέχρι τῆς 25 Αὐγούστου ἡ »ζέστη ἦτο πολὺ ἐπαισθητή· τὸ θερμόμετρον ἀπὸ τῆς 8 Ἰουνίου ἤρχισε »νὰ δεικνύῃ βαθμοὺς 31 Ρεωμύρου καὶ ἡ θερμοκρασία αὕτη διετηρήθη

»μέχρι τῆς 25 Αὐγούστου, ὅτε ἐδείκνυε βαθ. 26, ἀλλ' ἐντὸς τοῦ δια»στήματος τούτου ἐδείκνυε κατὰ διαφόρους ἡμέρας ἀπὸ τοὺς 21°—28° »Ρεωμύρου. Τούτου ἕνεκα περὶ τὰ μέσα τοῦ Ἰουνίου ὁ καρπὸς τῶν στα»φίδων καὶ τῶν ἀμπέλων ἤρχισε νὰ ξηραίνηται, μάλιστα τῶν ἀμπέ»λων. Περὶ τὴν 24 Ἰουλίου ἤρχισεν ὁ τρυγητὸς εἰς τὰς σταφίδας, »τὸν καρπὸν τῶν ὁποίων ἐλάμβανον οἱ χωρικοί, διότι οἱ ἰδιοκτῆται »τὸν παρήτησαν διὰ τὴν κακίστην αὐτοῦ ποιότητα. Οἱ χωρικοὶ τὸν »ἐπώλουν πρὸς κατασκευὴν οἰνοπνεύματος πρὸς 2 ἢ 3 λεπτὰ ἑκάστην »λίτραν. Παρετηρήθη ὅμως ὅτι καίτοι ὁ σταφιδόκαρπος ἦτο κακίστης »ποιότητος καὶ ξηρός, δὲν εἶχε τὴν ἀποφορὰν τοῦ παρελθόντος ἔτους. »Τῶν ἀμπελώνων τὰς σταφυλάς, ὡς ἦσαν ἐξηραμέναι, οἱ χωρικοὶ ἔκο»πτον καὶ κοπανίζοντες αὐτὰς ἔχυνον τὴν κόνιν εἰς ὕδωρ καθαρόν, πε»ριέργως δὲ τοῦ παραγομένου ὑγροῦ (τὸ ὁποῖον κατ' εὐφημισμὸν ἐκά»λουν οἶνον) ἡ ποσότης ὑπελείπετο πολὺ τῆς ποσότητος τοῦ ὕδατος »οὕτινος ἐγίνετο χρῆσις. Ἡ νόσος αὕτη, ὡς ἐσημειώσαμεν καὶ τὸ πα»ρελθὸν ἔτος, ἐνέσκηψεν ἀπὸ τὴν θέσιν Πλάνου μέχρι τοῦ Ἁγίου Κήρυ»κος καὶ σποράδην εἰς ἄλλας θέσεις, αἵτινες ὅμως δὲν προσεβλήθη»σαν ἐντελῶς, ἀλλὰ παρήγαγον ὀλίγον καρπὸν μετρίας ποιότητος. »Ἐφέτος ἡ νόσος ἐπεξετάθη ἐφ' ὅλης τῆς πεδιάδος καὶ τῆς ὑπωρείας »(τῆς λεγομένης ρίζας) καί, ὡς εἴπομεν, ἐσώθη ἐξ αὐτῆς μόνον ὁ καρπὸς »τῶν σταφίδων καὶ τῶν ἀμπέλων εἰς ὀλίγας θέσεις, κειμένας μεταξὺ »τῶν ὀρέων. Ἡ ὁμίχλη, ἥτις τὸ παρελθὸν ἔτος παρετηρήθη τὸν Μάϊον, »ἀνεφάνη καὶ ἐφέτος, ἀλλὰ διὰ τρεῖς ἢ τέσσαρας ἡμέρας καὶ σχεδὸν »καθ' ὅλον τὸν αὐτὸν μῆνα αἱ ἡμέραι ἦσαν νεφελώδεις. . .»

*
* *

Διὰ νὰ λάβῃ ὁ ἀναγνώστης ἰδέαν περὶ τοῦ ποσοῦ τῆς παραχθείσης σταφίδος Ζακύνθου, Κεφαλληνίας, λοιπῶν νήσων καὶ Πελοποννήσου, ἀπὸ τοῦ 1820 καὶ ἐντεῦθεν, δημοσιεύομεν τοὺς ἑξῆς πίνακας ἐξαχθέντας

Ἐκ τοῦ βιβλίου στατιστικῆς ἐξαγωγῆς σταφιδοκάρπου τοῦ ἐμπορικοῦ οἴκου Βὰρφ καὶ Σας ἐν Ζακύνθῳ.

1820.

Ζακύνθου τόν. 2,433. Κεφαλληνίας τόν. 2,173. Σύνολον 4,606.

1821.

Ζακύνθου τόν. 2,455. Κεφαλληνίας τόν. 2,400. Σύνολον 4,855.

1822.

Ζακύνθου τόν. 2,880. Κεφαλληνίας τόν. 2,475. Σύνολον 5,355.

1823.

Ζακύνθου τόν. 3,778. Κεφαλληνίας τόν. 2,785. Σύνολον 6,563.

1824.

Ζακύνθου τόν. 3,305. Κεφαλληνίας τόν. 2,322. Σύνολον 5,627.

1825.

Ζακύνθου τόν. 3,483. Κεφαλληνίας τόν. 2,489. Σύνολον 5972.

1826.

Ζακύνθου τόν. 3689. Κεφαλληνίας τόν. 3,205 Σύνολον 6.894.

1827.

Ζακύνθου τόν. 3,219. Κεφαλληνίας τόν. 3.174. Σύνολον 6,393.

1828.

Ζακύνθου τόν. 3,326. Κεφαλληνίας τόν. 3,500. Σύνολον 6,826.

1829.

Ζακύνθου τόν. 4,052. Κεφαλληνίας τόν. 3,443. Σύνολον 7,495.

1830.

Ζακύνθου τόν. 3,447. Κεφαλληνίας τόν. 4,115. Πελοποννήσου τόν. 2,438. Σύνολον 10,000.

1831.

Ζακύνθου τόν. 4,345. Κεφαλληνίας τόν. 4,668. Πελοποννήσου 1,223. Σύνολον 10.236.

1832.

Ζακύνθου τόν. 4,964. Κεφαλληνίας τόν. 4,977. Πελοποννήσου τόν. 1,967. Σύνολον 11.908.

1833.

Ζακύνθου τόν. 3,690. Κεφαλληνίας τόν. 4,541. Πελοποννήσου τόν. 2,796. Σύνολον 11,027.

1834.

Ζακύνθου τόν. 3,250. Κεφαλληνίας τόν. 4,293. Πελοποννήσου τόν. 2,234. Σύνολον 9,777.

1835.

Ζακύνθου τόν. 4,703. Κεφαλληνίας τόν. 6,426. Πελοποννήσου τόν. 3,515. Σύνολον 14,644.

1836.

Ζακύνθου τόν. 3,555. Κεφαλληνίας τόν. 4,712. Πελοποννήσου τόν. 3,116. Σύνολον 11,383,

1837.

Ζακύνθου τόν. 3,386. Κεφαλληνίας τόν. 4,618. Πελοποννήσου τόν, 3,310. Σύνολον 11.314.

1838.

Ζακύνθου τόν. 1,999. Κεφαλληνίας τόν. 3,741. Πελοποννήσου τόν. 3,113. Σύνολον 8,853.

1839.

Ζακύνθου τόν. 2,391. Κεφαλληνίας τόν. 4,484. Πελοποννήσου τόν. 4,118. Σύνολον 10,993.

1840.

Ζακύνθου τόν. 3,725. Κεφαλληνίας τόν. 5,536. Ἰθάκης τόν. 227. Πελοποννήσου 4,786. Σύνολον 14,274.

1841.

Ζακύνθου τόν. 3,804. Κεφαλληνίας τόν. 6,583. Ἰθάκης τόν. 213. Πελοποννήσου τόν. 4,708. Σύνολον 15,308.

1842.

Ζακύνθου τόν. 4,636. Κεφαλληνίας τόν. 7,001. Ἰθάκης τόν. 332. Πελοποννήσου τόν. 5,674. Σύνολον 17,643.

1843.

Ζακύνθου τόν. 4,096. Κεφαλληνίας τόν. 7,438. Ἰθάκης τόν. 289. Πελοποννήσου 6 641. Σύνολον 18,464.

1844.

Ζακύνθου τόν. 3,496. Κεφαλληνίας τόν. 6,160. Ἰθάκης τόν. 243. Πελοποννήσου τόν. 7,875. Σύνολον 17,774.

1845.

Ζακύνθου τόν. 4,277. Κεφαλληνίας τόν. 6,125. Ἰθάκης τόν. 212. Πελοποννήσου τόν. 8,751. Σύνολον 19,365.

1846.

Ζακύνθου τόν. 5,349. Κεφαλληνίας τόν. 7,039. Ἰθάκης τόν. 259. Πελοποννήσου τόν. 11,708. Σύνολον 24,355.

1847.

Ζακύνθου τόν. 5,532. Κεφαλληνίας τόν. 8,663. Ἰθάκης τόν. 316. Πελοποννήσου τόν. 14,520. Σύνολον 29,031.

1848.

Ζακύνθου τόν. 4,956. Κεφαλληνίας τόν. 8,804. Ἰθάκης τόν. 304. Πελοποννήσου τόν. 15,287. Σύνολον 29,351.

1849.

Ζακύνθου τόν. 5,608. Κεφαλληνίας τόν. 7,052. Ἰθάκης τόν. 294. Πελοποννήσου τόν. 16,271. Σύνολον 29,225.

1850.

Ζακύνθου τόν. 5,922. Κεφαλληνίας τόν. 8,645 Ἰθάκης τόν. 394. Πελοποννήσου τόν. 19,496. Σύνολον 34,457.

1851.

Ζακύνθου τόν. 5,670. Κεφαλληνίας τόν. 7,980. Ἰθάκης τόν. 309. Πελοποννήσου τόν. 26,242. Σύνολον 40,201.

1852.

Ζακύνθου τόν. 1,450. Κεφαλληνίας τόν. 4,582. Ἰθάκης τόν. 162. Πελοποννήσου τόν. 7,438. Σύνολον 13,632.

1853.

Ζακύνθου τόν. 410. Κεφαλληνίας τόν. 1,783 Ἰθάκης τόν. 40. Πελοποννήσου τόν. 2,816. Σύνολον 5,049,

1854.

Ζακύνθου τόν. 563. Κεφαλληνίας τόν. 3,061. Ἰθάκης τόν. 52. Πελοποννήσου τόν. 3,073. Σύνολον 6,749.

1855.

Ζακύνθου τόν. 352. Κεφαλληνίας τόν. 2,525. Ἰθάκης τόν. 32. Πελοποννήσου τόν. 4,304. Σύνολον 7,213.

1856.

Ζακύνθου τόν. 4,488. Κεφαλληνίας τόν. 3,491. Ἰθάκης τόν. 78. Πελοποννήσου τόν. 18,850. Σύνολον 26,907.

1857.

Ζακύνθου τόν, 1,007. Κεφαλληνίας τόν. 3,698. Ἰθάκης τόν. 162. Πελοποννήσου τόν. 18,643. Σύνολον 23,510.

1858.

Ζακύνθου τόν. 4,108. Κεφαλληνίας τόν. 4,825. Ἰθάκης τόν. 176. Πελοποννήσου 24,918. Σύνολον 34,027.

1859.

Ζακύνθου τόν. 5,831. Κεφαλληνίας τόν. 6,119. Ἰθάκης τόν. 151. Πελοποννήσου τόν. 25,547. Σύνολον 37,648.

1860.

Ζακύνθου τόν. 5,895. Κεφαλληνίας τόν. 8,236. Ἰθάκης τόν. 222. Πελοποννήσου τόν. 37,271. Σύνολον 51,624.

1861.

Ζακύνθου τόν. 3,982. Κεφαλληνίας τόν. 6,516. Ἰθάκης τόν. 206. Πελοποννήσου τόν. 32,612. Σύνολον 43,316.

1862.

Ζακύνθου τόν. 5,750. Κεφαλληνίας τόν. 7,433. Ἰθάκης τόν. 204. Πελοποννήσου τόν. 35,972. Σύνολον 49.359.

1863.

Ζακύνθου τόν. 6,356. Κεφαλληνίας τόν. 7,939. Ἰθάκης τόν. 228. Πελοποννήσου τόν. 42,944. Σύνολον 57,467.

1864.

Ζακύνθου τόν. 5,462. Κεφαλληνίας τόν. 7,578. Ἰθάκης τόν. 126. Πελοποννήσου τόν. 38,352. Σύνολον 51,518.

1865.

Ζακύνθου τόν. 5,531. Κεφαλληνίας τόν. 7,159. Ἰθάκης τόν. 203. Πελοποννήσου τόν. 38,756. Σύνολον 51,649.

1866.

Ζακύνθου τόν. 5,872. Κεφαλληνίας τόν. 7,887. Ἰθάκης τόν. 172. Πελοποννήσου τόν. 43,964. Σύνολον 57,895.

1867.

Ζακύνθου τόν. 6,498. Κεφαλληνίας τόν. 9,124. Ἰθάκης τόν. 152. Πελοποννήσου τόν. 49,230. Σύνολον 65,004.

1868.

Ζακύνθου τόν. 5,990. Κεφαλληνίας τόν. 5,950. Ἰθάκης τόν. 121. Πελοποννήσου τόν. 43,985. Σύνολον 56,046.

1869.

Ζακύνθου τόν. 3,950. Κεφαλληνίας τόν. 7,008. Ἰθάκης τόν. 88. Λευκάδος τόν. 50. Πελοποννήσου τόν. 41,192. Σύνολον 52,288.

1870.

Ζακύνθου τόν. 3,878. Κεφαλληνίας τόν. 8,000. Ἰθάκης τόν. 109. Λευκάδος τόν. 60. Πελοποννήσου τόν. 42,130. Σύνολον 54.177.

1871.

Ζακύνθου τόν. 7,093. Κεφαλληνίας τόν 10,292. Ἰθάκης καὶ Λευκάδος τόν. 446. Πελοποννήσου τόν. 63,395. Σύνολον 81. 226.

1872.

Ζακύνθου τόν. 5,149. Κεφαλληνίας, Λευκάδος καὶ Ἰθάκης τόν. 9.610. Πελοποννήσου τόν. 55,932. Σύνολον 70,691.

1873.

Ζακύνθου τόν. 4,925. Κεφαλληνίας, Λευκάδος καὶ Ἰθάκης τόν. 8,756. Πελοποννήσου τόν. 57,543. Σύνολον 71,224.

1874.

Ζακύνθου τόν. 5,565. Κεφαλληνίας, Λευκάδος καὶ Ἰθάκης τόν. 9,639. Πελοποννήσου τόν. 61,052. Σύνολον 76,256.

1875.

Ζακύνθου τόν. 4,664. Κεφαλληνίας, Λευκάδος καὶ Ἰθάκης τόν. 8,241. Πελοποννήσου τόν. 60,025. Σύνολον 72,930.

1876.

Ζακύνθου τόν. 6,061. Κεφαλληνίας, Λευκάδος καὶ Ἰθάκης τόν. 9,597. Πελοποννήσου τόν. 71,281. Σύνολον 86,939.

1877.

Ζακύνθου τόν. 6,601. Κεφαλληνίας, Λευκάδος καὶ Ἰθάκης τόν. 10,066. Πελοποννήσου τόν. 65,565. Σύνολον 82,232.

1878.

Ζακύνθου τόν. 6,191. Κεφαλληνίας, Λευκάδος καὶ Ἰθάκης τόν. 10,772. Πελοποννήσου τόν. 82,863. Σύνολον 99,826.

1879.

Ζακύνθου τόν. 4,882. Κεφαλληνίας, Λευκάδος καὶ Ἰθάκης τόν. 8,193. Πελοποννήσου τόν. 79,228. Σύνολον 92,303.

1880.

Ζακύνθου τόν. 4,941. Κεφαλληνίας, Λευκάδος καὶ Ἰθάκης τόν. 7,104. Πελοποννήσου τόν. 80,285. Σύνολον 92,330.

1881.

Ζακύνθου τόν. 7,864. Κεφαλληνίας, Λευκάδος καὶ Ἰθάκης τόν. 8,905. Πελοποννήσου τόν. 105,281. Σύνολον 122,050.

1882.

Ζακύνθου τόν. 6,492. Κεφαλληνίας, Λευκάδος καὶ Ἰθάκης τόν. 8,947. Πελοποννήσου τόν. 93,449. Σύνολον 108,888.

1883.

Ζακύνθου τόν. 6,333. Κεφαλληνίας, Λευκάδος καὶ Ἰθάκης τόν. 8,500. Πελοποννήσου τόν. 100,269. Σύνολον 115,102.

1884.

Ζακύνθου τόν. 7,857. Κεφαλληνίας, Λευκάδος καὶ Ἰθάκης τόν. 9,671. Πελοποννήσου τόν. 111,733. Σύνολον 129,261.

1885.

Ζακύνθου τόν. 5,891. Κεφαλληνίας, Λευκάδος καὶ Ἰθάκης τόν. 8,714. Πελοποννήσου τόν. 98.908. Σύνολον 113,513.

1886.

Ζακύνθου τόν. 5,957 Κεφαλληνίας, Λευκάδος καὶ Ἰθάκης τόν. 9,374. Πελοποννήσου τόν. 112,280. Σύνολον 127,611.

1887.

Ζακύνθου τόν. 7,645. Κεφαλληνίας, Λευκάδος καὶ Ἰθάκης τόν. 7,898. Πελοποννήσου τόν. 111,060. Σύνολον 126,603.

1888.

Ζακύνθου τόν. 9,085. Κεφαλληνίας, Λευκάδος καὶ Ἰθάκης τόν. 9,955. Πελοποννήσου τόν. 134,715. Σύνολον 153,755. Ἔμειναν ἀφόρτητοι 5,000. Ἐν ὅλῳ παραγωγὴ 1888, 158,755.

1889.

Ζακύνθου τόν. 7,118. Κεφαλληνίας, Λευκάδος καὶ Ἰθάκης τόν. 9,586. Πελοποννήσου τόν. 134,992. Σύνολον 151,696. Ἐφορτώθησαν καὶ τὸ 1889 ἀπομείναντες ἐκ τοῦ 1888 5,000. Ἐν ὅλῳ 156,696.

1890.

Ζακύνθου τόν. 8,130. Κεφαλληνίας, Λευκάδος καὶ Ἰθάκης τόν. 11,333. Πελοποννήσου τόν. 130,000. Σύνολον 149,463.

1891.

Ζακύνθου τόν. 8,852. Κεφαλληνίας, Λευκάδος καὶ Ἰθάκης τόν. 10,668. Πελοποννήσου τόν. 142,480. Σύνολον 162,000[1].

Ἐκ τῶν πινάκων τούτων τοῦ οἴκου Βάρφ καταφαίνεται πόσον ἀπὸ τοῦ 1830 ἐν τῇ Πελοποννήσῳ ηὔξησεν ἡ καλλιέργεια τῆς σταφίδος, καθότι οἱ κάτοικοι τῆς χώρας ταύτης μετὰ τὴν ἀπελευθέρωσίν των ἐπεδόθησαν δραστηρίως εἰς αὐτήν.

Ἡ σταφὶς τῶν νήσων εὗρε συναγωνισμὸν μέγαν, ὡς εἴπομεν, καὶ ἀπώλεσε τὴν πρώτην αὐτῆς ἀξίαν. Νῦν πρωτεύει περὶ τὴν παραγωγὴν ἡ Πελοπόννησος, ἰδίως δὲ τὸ βορειοδυτικὸν αὐτῆς μέρος. Ἐπηλήθευσαν ἄρα οἱ φόβοι τῆς ζακυνθίας καὶ κεφαλληνιακῆς κοινότητος ἐπὶ Ἐνετοκρατίας περὶ τῆς διαδόσεως ἐν Πελοποννήσῳ τῆς σταφίδος, ὡς πολλάκις ἐν ταῖς σημειώσεσιν ἡμῶν εἴδομεν. Ἐπὶ τοῦ ἀντικειμένου τούτου πολλαὶ πράξεις σώζονται εἰς τὰ πρακτικὰ τοῦ συμβουλίου καὶ εἰς τὰς ἀλληλογραφίας καὶ πολλάκις ἐστάλησαν πρεσβεῖαι εἰς Ἐνετίαν, αἱ δὲ ἐνετικαὶ ἀρχαὶ τὰ πάντα μετήρχοντο ὅπως, εἰ δυνατον, τὸ μονοπώλιον μένῃ εἰς τὰς νήσους[2]. Ἀλλὰ πάντων τῶν

[1] Τὰ ποσὰ δεικνύουσι τὴν ἐσοδείαν καὶ ἐξαγωγὴν ἑκάστου ἔτους. Εὐχαριστοῦμεν τὸν εὐπαίδευτον ὑπάλληλον τοῦ οἴκου τούτου κ. Ἀνδρέαν Κομιώτην, ὅστις εὐηρεστήθη νὰ δώσῃ ἡμῖν ἀντίγραφον τῶν ἀνωτέρων πινάκων.

[2] Σώζονται εἰς τὸ ἀρχειοφυλακεῖον. — Ὀφείλομεν ἐν τούτοις νὰ εἴπωμεν ὅτι

περὶ τοῦ ἀντικειμένου τούτου ἐγγράφου τῶν σωζομένων ἐν τοῖς ἀρχειοφυλακείοις καθὼς καὶ τῶν διαφόρων διατάξεων καὶ νόμων περὶ σταφίδος τῶν ἐκδοθέντων ἀπὸ τῆς ἐποχῆς τῆς Ἐνετοκρατίας μέχρι τῆς ἀγγλικῆς προστασίας, δὲν δυνάμεθα νὰ δημοσιεύσωμεν περίληψιν, καθότι τὸ ἔργον ἡμῶν θὰ καθίστατο διεξοδικώτατον.

Ἡ σταφὶς τῆς Ζακύνθου μεθ' ὅλην τὴν ἐν Πελοποννήσῳ διάδοσιν τοῦ εἴδους καὶ τὸν ἐκ τούτου προκύψαντα συναγωνισμόν, εἰσέτι ἀρκετὰ ἐκτιμᾶται. Ἀνώτερον βεβαίως αὐτῆς εἶνε τὸ προϊὸν τοῦ Αἰγίου, δεύτερον δὲ κατὰ τὴν ποιότητα, τὸ τῶν Πατρῶν καὶ τρίτον, τὸ τοῦ Κορινθιακοῦ κόλπου, εἰς τὴν αὐτὴν δὲ βαθμῖδα κατατάσσεται καὶ τὸ τοῦ Πύργου. Τὰ κατώτερα εἴδη τῆς σταφίδος εἶνε τὸ τῆς Τριφυλλίας καὶ ὕστατον τῆς Ὀλυμπίας. Ἐὰν θελήσωμεν νὰ βαθμολογήσωμεν μετὰ τοῦ Πάρτς[1] τὴν νησιωτικὴν σταφίδα, τὸ μὲν προϊὸν τῆς Ζακύνθου ὅπερ διακρίνεται διὰ τὸν ἐπιμελῆ αὐτοῦ καθαρισμὸν καὶ τὸ ἐκλεκτὸν τοῦ εἴδους ὡς καὶ διὰ τὸ μέγεθος, δυνάμεθα νὰ κατατάξωμεν εἰς τὴν αὐτὴν μὲ τὴν τῶν Πατρῶν τάξιν. «Τὸ προϊὸν ὅμως», ἐξακολουθεῖ λέγων ὁ Πάρτς, «τῆς Κεφαλληνίας θὰ ἠδύνατο κατὰ τὸ πλεῖστον νὰ κατα»ταχθῇ εἰς τὴν τρίτην τάξιν καὶ μόνον μέρος τι μεταξὺ τῆς δευτέρας »καὶ τρίτης. Ἡ δυσκολία τῆς κατατάξεώς της εἰς τὴν εἰρημένην »κλίμακα πηγάζει ἐκ τῆς οὐσιώδους διαφορᾶς, ὅτι εἶνε μικροτέρα καὶ »γλυκυτέρα τῆς τῶν ἄλλων μερῶν. Ἴσως δὲ τὸ προϊὸν τῆς Ἐρρίσου, »ὅπου παρὰ τὰ Πατρικᾶτα ἡ σταφὶς βραδέως ὡριμάζουσα, φανερῶς »φθάνει τὸ κλιματικὸν καθ' ὕψος ὅριον τῆς αὐξήσεως αὐτῆς εἰς 570 μ. »ἄνω τῆς θαλάσσης, εἶνε καθ' ὑπερβολὴν μικρά, ἐνῷ τὸ προϊὸν τῶν »ἀργιλλωδῶν λόφων περὶ τὸ Ληξούριον δὲν ἀπολείπεται πολὺ κατὰ τὸ »μέγεθος τοῦ προϊόντος τῆς Ἠπείρου».

*
* *

οἱ Πελοποννήσιοι μόνον μετὰ τὸν ἀγῶνα ἐπεδόθησαν σοβαρῶς εἰς τὴν καλλιέργειαν τῆς σταφίδος. Εἰς τὴν Πελοπόννησον, κατὰ τὰς πολιτειογραφικὰς πληροφορίας τοῦ ΙΖ' αἰῶνος, καταρτισθείσας ὑπό τινος Ἐνετοῦ (ὅρα «Γενικὴν Ἐφημερίδα τῆς Ἑλλάδος», 22 Ὀκτωβρίου 1830 καὶ «Ἐφημερίδα» 2-3 Αὐγούστου 1893) καὶ κατὰ τὰς ἐνετικὰς ἐκθέσεις, τὰς ὁποίας ἐδημοσίευσεν ὁ δεινὸς ἱστορικὸς καὶ πεφιλημένος ἡμῖν καθηγητὴς κ. Σ. Π. Λάμπρος, ἡ παραγωγὴ τῆς σταφίδος ἦτο ἐλαχίστη καὶ αἱ φυτεῖαι ὅλαι ἔβαινον εἰς τὸν μαρασμὸν μέχρι τῆς ἐπαναστάσεως. Ἐπίσης ἡ ξυλεία τοῦ δάσους Κατακώλου μετεφέρετο εἰς Ζάκυνθον, ἔνθα κατεσκευάζοντο βυτία διὰ τὴν μεταφορὰν τῆς σταφίδος (Ὅρα. Σ. Λάμπρου: «Ἱστορικὰ Μελετήματα» σελ. 199, 202).

[1] «Κεφαλληνία καὶ Ἰθάκη» σελ. 263.

Περαίνοντες τὰς ἀσθενεῖς ταύτας σημειώσεις ὁμολογοῦμεν ὅτι ἡμεῖς πρῶτοι ἀναγνωρίζομεν τὰς ἐλλείψεις αὐτῶν. Ἄλλως τε σκοπὸς ἡμῶν δὲν ἦτο νὰ γράψωμεν τὴν ἱστορίαν τοῦ καρποῦ τούτου, οὗτινος αἱ τύχαι τοσοῦτον ἐπ' ἐσχάτων κατετάραξαν καὶ τὴν κοινωνίαν ἡμῶν καὶ τὴν κυβέρνησιν τῆς χώρας. Ἠθελήσαμεν μόνον νὰ διαφωτίσωμεν τοὺς ἀναγνώστας καὶ πρὸς τοῦτο κατεβάλομεν, ὅσον μᾶς τὸ ἐπέτρεπον αἱ ἀσθενεῖς ἡμῶν δυνάμεις, κόπους, ὅπως ἐν εἰλικρινείᾳ ἀφηγηθῶμεν τὰ πάντα, παραβάλλοντες τὰ σχετικὰ ἔγγραφα δὶς καὶ τρὶς πολλάκις, διὰ νὰ παράσχωμεν πιστὰς ὅσον ἔνεστι πληροφορίας. Ἐν τῇ πληθώρᾳ τῆς ὕλης βεβαίως θὰ μᾶς διέφυγέ τι τὸ σπουδαῖον, ἐνῷ ἀφ' ἑτέρου ἐδημοσιεύσαμεν ἴσως ἄλλα ἀνάξια λόγου, ἀλλ' οἱ ἀναγνῶσται ἡμῶν ἔχοντες ὑπ' ὄψιν ὅτι οἱ συνήθως παρ' ἡμῶν καταγινόμενοι εἰς τὰς μελέτας καὶ τὰς πηγὰς δὲν ἔχουσι πάντοτε προσιτὰς καὶ τὸν χρόνον ἐπαρκῆ, καταπιεζόμενοι καὶ ὑπὸ ἄλλων βιοποριστικῶν ἀναγκῶν, θὰ φανῶσι βεβαίως πρὸς ἡμᾶς ἐπιεικεῖς.

Ἡ σταφὶς εἰσέτι ἀποτελεῖ τὸ κύριον ἑλληνικὸν προϊόν. Ἦτο καὶ εἶνε ἑλληνικὸν μονοπώλιον καὶ εὐρὺ εἶνε τὸ μέλλον αὐτῆς.. Αἱ ἀπόπειραι τῆς καλλιεργείας αἱ γενομέναι εἰς ἄλλα μέρη, ἰδίως εἰς Καλιφορνίαν καὶ Αὐστραλίαν ἐναυάγησαν, καθότι τὸ κλίμα ἐν βραχεῖ μεταβάλλει οὐσιωδῶς τὸ εἶδος, εἰ καὶ ὑπάρχουσί τινες οἱ φρονοῦντες ὅτι ἡ καλλιέργεια αὐτῆς θὰ ηὐδοκίμει ἐπίσης εἰς Σικελίαν καὶ τὴν νότιον Ἰταλίαν [1].

Ὁ περιορισμὸς τῆς παραγωγῆς τῆς σταφίδος νῦν εἶνε δυσχερής, διότι δυσκόλως ἐν Ἑλλάδι ἐφαρμόζονται τὰ γενικὰ μέτρα. Ἂς μείνῃ ἡ σταφὶς ἐλευθέρα, ἀλλ' ἅπαντες ὅλαις δυνάμεσι ὀφείλομεν νὰ καταγείνωμεν καὶ ἐργασθῶμεν ὑπὲρ τῆς διαδόσεως τῆς χρησιμοποιήσεως προϊόντος, ὅπερ ἦτο, εἶνε καὶ θὰ εἶνε θησαυρὸς καὶ διὰ τοῦ ὁποίου, ὡς ἐνόμιζον ἐπὶ Ἑνετοκρατίας, ῥέει ὁ χρυσὸς εἰς τὴν χώραν [2].

[1] Produzione e Comm. del Vino in Italia e all'Estero, Roma 1892, σ. 115.

[2] Ἐκ τῶν παρεισφρησασῶν τυπογραφικῶν ἀβλεψιῶν σημειοῦμεν τὰς ἑξῆς λόγου ἀξίας.— Σελ. 305 σημ. 1, πρόσθες Leo Benvenuti «Dizionario degli Italiani all' estero» opera postuma Φλωρεντίᾳ 1890. — Σελ. 366 σημ. 5 ἀντὶ μήκους 6 ὑφεκατομ. καὶ πλάτους: «μήκους ἓξ μέτρων εἰς διάφορα τεμάχια ἐρραμμένα καλῶς καὶ πλάτους».— Σελ. 307 στ. 16 ἀντὶ τὸ 1538, «ἕτερον ἔγγραφον τὸ 1518».—Σελ. 614 σημ. ἀντὶ in company of Lyons «in compagny of dr Spon of Lyons». Σελ. 108 στ. 4-5 ἀντὶ Ζακύνθου «Ζακύνθιον». Περιττὸν κρίνομεν νὰ σημειώσωμεν λάθη ὀνομάτων τινῶν, οἷον ἀντὶ Portacchi «Porcacchi», Checchetti «Cecchetti» καὶ ἄλλα εὐνόητα. Σημειωτέον ὅτι ἐν τῷ ἄρθρῳ ἡμῶν περὶ «τοῦ μεγάλου ἐν Κρήτῃ σεισμοῦ κατὰ τὸ 1629», ὅπερ ἐδημοσιεύθη ἐν τῷ φυλ. 3 σελ. 218—217, ἡ χρονολογία εἶνε «More Veneto» καί, ὡς γνωστόν, παρ' Ἑνετοῖς ἤρχιζε τὸ ἔτος ἀπὸ τοῦ Μαρτίου, συνεπῶς ἀντὶ 1629 ἐννοητέον 1630.

Σπυρίδων δὲ Βιάζης.

ΠΑΛΑΙΑΙ ΕΝΤΥΠΩΣΕΙΣ

'Εν Λονδίνῳ κατὰ 'Ιούνιον 1887.

Μεταξὺ τῶν θνητῶν οἵτινες ἔσχον τὸ εὐτύχημα νὰ παρευρεθῶσι κατὰ τὰς ἑορτὰς τῆς συμπληρώσεως μιᾶς πεντηκονταετηρίδος ἀπὸ τῆς ἐνάρξεως τῆς βασιλείας τῆς Αὐτοκρατείρας τῶν 'Ινδιῶν, τῆς Βασιλίσσης τοῦ 'Ηνωμένου Βασιλείου κτλ. κτλ. κτλ, εὑρέθημεν καὶ ἡμεῖς. 'Οφείλομεν δὲ νὰ ὁμολογήσωμεν ὅτι δὲν ἐθαυμάσαμεν οὔτε κατελήφθημεν ὑπὸ θάμβους ἐκ τῆς πτωχῆς διακοσμήσεως πασῶν τῶν ὁδῶν, οὔτε ἐκ τῆς παρατάξεως τῶν δεκαπήχεων στρατιωτῶν τῆς 'Αλβιῶνος, οὔτε ἐκ τῆς ἐπιδεικτικῆς ἐν λαμπροῖς ἀνοικτοῖς ὀχήμασιν ἐκθέσεως κατὰ τὰς παρατάξεις τοσούτων βασιλέων καὶ βασιλισσῶν, τόσων πριγκίπων Εὐρωπαίων τε καὶ 'Ινδῶν, οὔτε ἐκ τῶν πενιχρῶν φωτοχυσιῶν τῶν μελανῶν οἰκιῶν τῆς Μητροπόλεως, οὔτε ἐκ τῆς γελοίας διανομῆς τοῦ ἀναποφεύκτως εἰς παραπλησίας τελετὰς προσφερομένου εἰς πολλὰς χιλιάδας μικρῶν παιδίων τείου, ὅπερ τυγχάνει πάντοτε, καθ' ἃ παρ' ὑπηκόου τινὸς τῆς 'Ανάσσης ἐπληροφορήθημεν, πολὺ μετρίας ποιότητος—ἵνα μὴ εἴπωμεν κακῆς—ἕνεκα τῶν ἄκρως φιλαργύρων ἕξεων τῆς Α. Μ. τῆς βασιλίσσης Βικτωρίας, ἥτις, φαίνεται, ἐκ τῆς σεβαστῆς ἐπιχορηγήσεως τῶν 385,000 λιρῶν στερλινῶν, ὀλίγιστον σχετικῶς ποσὸν δαπανᾷ, ἀποθησαυρίζουσα τὸ λοιπὸν δι' ἀγνώστους καὶ γνωστοὺς σκοπούς, οὔτε τέλος ἐκ τῶν στρατιωτικῶν καὶ ναυτικῶν ἐπιθεωρήσεων, αἵτινες, κατὰ μὲν τοὺς ὑπερβολικῶς οἰηματίας Ἄγγλους, ἦσαν ἐκτάκτως λαμπραί, κατὰ δὲ τοὺς παρευρεθέντας ἀλλοεθνεῖς κοιναὶ καὶ ἀσήμαντοι. 'Αλλ' ἐκ τῆς ἐπισκέψεως ἡμῶν ταύτης ἐπωφελήθημεν διαφοροτρόπως, καθόσον προσεπαθήσαμεν πάσαις δυνάμεσι νὰ ἴδωμεν καὶ σπουδάσωμεν πᾶν ὅ,τι ἦτο δυνατόν, ἐντὸς σμικροῦ χρονικοῦ διαστήματος, νὰ ὁραθῇ καὶ μελετηθῇ παρὰ ξένου ἐπισκέπτου. Τὰς δ' ἐντυπώσεις ἡμῶν ταύτας ἐνομίσαμεν καλὸν νὰ δώσωμεν εἰς τὴν δημοσιότητα, ἐλπίζοντες ἐκ τούτου ὅτι θέλουσι γίνῃ ἔστω καὶ βραδέως παρ' ἡμῖν γνωστὰ τὰ τοῦ ἀγγλικοῦ ἔθνους, ὅπως σχηματισθῇ περὶ τούτου ἀκριβής τις, εἰ δυνατόν, ἰδέα καὶ ταυτοχρόνως ἀρθῶσιν ὑφιστάμεναι περὶ τοῦ ἀγγλικοῦ λαοῦ προλήψεις.

'Η 'Αγγλία, δι' ἑαυτὴν καὶ μόνην ἐγωϊστικῶς ἀνέκαθεν ἐργασθεῖσα,

προώδευσε γενικῶς κατὰ μέγαν βαθμὸν καὶ ἐπέδωκεν ἰδίως εἰς τὸ ἐμπόριον καὶ τὴν βιομηχανίαν, πρὸ πάντων μάλιστα κατὰ τοὺς τελευταίους τούτους χρόνους. Καίτοι δ' ἀποδεχόμενοι τὰ τῆς μεγάλης ταύτης γενικῆς προόδου, ἀδυνατοῦμεν νὰ παραδεχθῶμεν ἀσυζητητεὶ τὴν γνώμην τῶν ὑπερηφάνων Ἄγγλων, καθ' ἣν ἡ πατρίς των εἶνε, ὡς ἀκραδάντως πιστεύουσι, τὸ μοναδικὸν ἐν Εὐρώπῃ Κράτος, τὸ πρότυπον πεπολιτισμένου βασιλείου, τὸ προπύργιον τῶν προσωπικῶν ἐλευθεριῶν, τὸ κέντρον τῶν ἐφευρέσεων, ἡ χώρα τοῦ πνεύματος καὶ τῆς σοφίας, ἡ κορωνὶς τέλος τῶν Μεγάλων Δυνάμεων. Τὰ ἔθνη πάντα, κατὰ γενικὸν κανόνα, προοδεύουσιν ἐν καιρῷ εἰρήνης, ὑπείκοντα εἰς κοινὸν τῆς ὑπάρξεως καὶ τοῦ σκοποῦ των νόμον. Εἰς οἵαν δήποτε δὲ γωνίαν τῆς Εὐρώπης καὶ ἂν εὑρεθῇ τις σήμερον, πανταχοῦ θέλει συναντήσει πληθὺν πραγμάτων, ἅτινά εἰσιν ἐκεῖ τοσοῦτον γνωστὰ ὅσον καὶ ἐν Ἀλβιῶνι. Ἡ βιομηχανικὴ πρόοδος εἶνε γεγονὸς πλέον ὅτι ὠθεῖται σήμερον ἐξ ὅλων τῶν σημείων τῆς γῆς, ἐὰν μὴ κατ' ἴσον βαθμόν, βεβαίως ὅμως καθ' ὡρισμένην ἀναλογίαν. Πάντες, κατὰ τὰς ἡμέρας ταύτας, ἀνταλλάσσομεν τὰς ἰδέας, τὰς γνώσεις, αὐτὰς ἀκόμη τὰς ἀνακαλύψεις μας καὶ ἀμοιβαίως τελειοποιοῦμεν ταύτας. Ἡ δ' ἐπὶ τῆς βιομηχανίας κατὰ μέγαν βαθμὸν ἐφαρμοζομένη ἀρχὴ αὕτη, δὲν λέγομεν ἴσως νέον τι δισχυριζόμενοι ὅτι, ἐπεκτείνεται καὶ ἐπὶ τῶν διαφόρων κλάδων τῆς ἐπιστήμης. Οὐχ ἧττον ἡ ἐκ τῶν ἐπιστημῶν—καὶ μεταξὺ τούτων δυνάμεθα νὰ κατατάξωμεν καὶ τὰς ὡραίας τέχνας—ὑπεροχὴ παρά τινι ἔθνει εἶνε πολὺ ὑπερτέρα ἐκείνης τῆς βιομηχανίας καὶ τοῦ ἐμπορίου, διότι ἡ μὲν τῶν πρώτων τυγχάνει ἠθικὴ κυρίως καὶ μᾶλλον ἐκπολιτιστική, ἡ δὲ τῶν δευτέρων ὑλικὴ καὶ συχνάκις συνέπεια τῆς πρώτης.

Ἡ Ἀγγλικὴ ὅμως χώρα, ὑψηλὴν κατέχουσα θέσιν ὡς ἐκ τοῦ ἐμπορίου καὶ τῆς βιομηχανίας, καταβιβάζεται ἐκ ταύτης, προκειμένου περὶ ἐπιστημῶν καὶ ὡραίων τεχνῶν, καθόσον ἐὰν ἐξετάσωμεν τὰ τῶν ἐν ζωῇ ἐπιστημονικῶν ἐξοχοτήτων, ἐν τῇ μεγαλουπόλει τοῦ Λονδίνου παραδείγματος χάριν, θέλομεν ἀναγκασθῇ νὰ ὁμολογήσωμεν ὅτι δὲν ἐγνωρίσαμεν ἐν αὐτῇ μέγαν ἐκ τούτων ἀριθμὸν ἀναλογοῦντα πρὸς τὰ 4 $^1/_2$ περίπου ἑκατομμύρια τῶν κατοίκων της, ἀλλὰ διήλθομεν διὰ μεγάλης τινὸς γνωστῆς ὁδοῦ (Harley Street), ἥτις, κατὰ θετικὰς πληροφορίας, κατοικεῖται παρ' ἰατρῶν ἀποκλειστικῶς, συνεπεράναμεν δ' ὅτι ἐν Ἀγγλίᾳ δὲν κάμνει ἡ ἱκανότης τοὺς ἐπιστήμονας, ἀλλ' ἡ ὁδός . . . Λυπηρὸν διὰ τὸ ἀγγλικὸν ἔθνος ὅτι δὲν ὑπάρχουσι παραπλήσιοι ὁδοὶ διὰ τοὺς νομικούς, τοὺς φιλολόγους, τοὺς χημικούς, τοὺς

θεολόγους, τοὺς φυσικομαθηματικοὺς κτλ. Καὶ εἰς ἄλλων δὲ κλάδων τὴν ἐξέτασιν ἐὰν προβῶμεν, θέλομεν συναντήσει τὴν αὐτὴν λειψανδρίαν. Οὕτω π. χ. διὰ τὴν ποίησιν, τὸ μέγα τῶν Ἄγγλων ἔθνος δὲν δύναται νὰ μᾶς ἐκθέσῃ παρὰ τάφους περιέχοντας τὰ ὀστᾶ τῶν Σαικσπήρου, Βύρωνος, Σκώττ, Βούρν, Τένυσσον καὶ ἄλλων μετριωτέρων, καθόσον ἐν τῇ παρούσῃ ὥρᾳ οὐδένα ποιητὴν ἔξοχον ἔχει νὰ ἐπιδείξῃ εἰς τοὺς ἐρευνῶντας τὰ κατ'αὐτό· τ'αὐτὸ δ' ἀκριβῶς συμβαίνει καὶ ἐν τῇ μυθιστοριογραφίᾳ, μετὰ τὸν θάνατον τῆς ἀμιμήτου Μαρίας Ἄννας Ἔβανς (τῆς γνωστῆς ὑπὸ τὸ ὄνομα George Eliot), τοῦ Δίκκενς, τοῦ Κάρλυλ καὶ ἄλλων. Ἡ ζωγραφική, ἡ μουσικὴ καὶ ἡ γλυπτικὴ πάσχουσιν ἐκ στειρώσεως, καὶ ἡ ἀσθένεια αὕτη φόβος ἐπικρατεῖ ὅτι θέλει ἀποβῇ ἀνίατος, ἕνεκα τῆς γενικῆς ἀδιαφορίας τοῦ ἀγγλικοῦ λαοῦ, ὡς ἐκ τοῦ χαρακτῆρός του, πρὸς πᾶν ὅ,τι συνδέεται μὲ τὰς ὡραίας τέχνας. Ἄλλως τε ἡ γενικῶς ἐπικρατοῦσα ἰδέα, ὅτι διὰ τοῦ χρήματός του ὁ πλούσιος Ἄγγλος δύναται ν' ἀποκτήσῃ ἐκ τῆς ἀλλοδαπῆς οἵας ἐπιθυμεῖ εἰκόνας, μουσικὰ ἔργα καὶ ἀγάλματα, ἔχει ἐρριζώσει εἰς τὰς πεποιθήσεις τοῦ λαοῦ, καὶ τοιουτοτρόπως τὰ μὲν Μουσεῖα καὶ αἱ Ἐκθέσεις τοῦ Λονδίνου ἱκανοποιοῦνται μὲ τὰ κλαπέντα προϊόντα τῆς ἀρχαίας ἡμῶν τέχνης, ἢ μὲ τὰς παραγωγὰς τῶν ξένων γλυφίδων καὶ τῶν ἀλλοδαπῶν χρωστήρων, τὰ δὲ θέατρα τῆς Ἀγγλίας πληροῦσιν ὡς ἐπὶ τὸ πολὺ τὰ προγράμματά των διὰ τῶν μεταφράσεων ἐκ τοῦ γαλλικοῦ καὶ τοῦ ἰταλικοῦ. Ὁ ὄχλος δὲν ἔχει οὐδεμίαν ἰδέαν ἐπὶ τῶν ὡραίων τεχνῶν τούτων, καὶ οὔτε θὰ δυνηθῇ νὰ ἀπολαύσῃ τοιαύτην, ἐνόσῳ τὰ Μουσεῖα καὶ αἱ Ἐκθέσεις ἐξακολουθοῦσι νὰ μένωσι κεκλεισμέναι κατὰ τὰς ἑορτάς, ὅτε ὁ λαὸς δὲν ἐργάζεται, μόνον δὲ τὰ καταγώγια καὶ τὰ οἰνοπωλεῖα ἀφίνουσιν ἀνοικτὰς τὰς θύρας των πρὸς περίθαλψίν του κατὰ τὰς ὥρας ταύτας τῆς ἀναπαύσεως [1].

Ἐν τῇ ἐφημεριδογραφίᾳ ἐν τούτοις ὀφείλομεν νὰ ποιήσωμεν γνωστὸν ὅτι ἀνεδείχθησαν ἐσχάτως πολλαὶ ἐξοχότητες. Εἰς τὴν ἀτομικὴν ἀξίαν καὶ τὴν τιμιότητα βασιζόμενοι οἱ Ἄγγλοι δημοσιογράφοι ἐπεβλήθησαν εἰς τὸν τόπον καὶ ἀνῆλθον πάσας τὰς βαθμῖδας τοῦ ἐπαγ-

[1] Ἡ σχεδιογραφία ἐν τούτοις τυγχάνει λίαν διαδεδομένη παρὰ τοῖς καλοῖς κέντροις. Σπανίως δὲ συναντᾷ τις εἰς τὴν πατρίδα τῶν Reynolds, Turner, Hogarth κλ., δεσποινίδα ἀγνοοῦσαν πῶς νὰ δύναται νὰ ἔχῃ ἐπὶ τοῦ χάρτου ἐντυπώσεις προσφιλεῖς, ἃς ἡ θέα ποιητικοῦ τοπείου τῇ ἐπροξένησε. Διὸ καὶ αἱ μικραὶ Ἐκθέσεις τῶν ὁδῶν Pall Mall καὶ New ἢ Old Bond Street περιλαμβάνουσι κάποτε ἀντικείμενα λαμπρᾶς τέχνης, ἅτινα ἐτησίως θαυμάζει ἡ Ἀγγλικὴ ἀριστοκρατία.

γέλματος ἀφιχθέντες μέχρι τοῦ ὑπερτάτου σημείου. Προκειμένου περὶ τοῦ γενικοῦ τῆς πατρίδος των συμφέροντος οἱ Ἄγγλοι, οἱ ἀνήκοντες εἰς τὸν τύπον, δὲν ἐπιπίπτουσι κατὰ τῶν ὁμοίων των δι' ἀντεγκλήσεων καὶ διχονοιῶν, διὰ τοῦτο δὲ καὶ εὐκόλως δύναταί τις νὰ παραδεχθῇ τὴν γνώμην, καθ' ἣν ὁ τύπος ἐσχημάτισε τὴν σημερινὴν Ἀγγλίαν, τὰ πάντα διοργανώσας ἐν αὐτῇ βαθμηδὸν καὶ κατ' ὀλίγον. Εἰς τὸν τύπον ὀφείλει σήμερον ἡ Ἀγγλικὴ χώρα τὴν ἀποστολὴν τοῦ Στάνλεϋ εἰς Ἀφρικήν, διότι τὰ ἄρθρα τῆς ἐφημερίδος «Daily Telegraph» ἔσχον τὴν δύναμιν νὰ πείσωσι τὴν Κυβέρνησιν· νὰ προβῇ εἰς τὸ μέτρον τοῦτο. Ὁ «Times» ἔπεισε τὸ ἔθνος νὰ παραδεχθῇ τὴν ἰδέαν τῶν συντακτῶν του περὶ τῆς ἀνάγκης τοῦ Κριμαϊκοῦ πολέμου. Ἡ Ἐφημερὶς «Daily News» διὰ τῶν ἀνταποκριτῶν της ἔκαμε γνωστὴν τῇ Κυβερνήσει τὴν ἀκριβῆ θέσιν τῶν Ρώσσων ἐν Ἀσίᾳ, καὶ ἑτέρα ἐφημερὶς ἡ «Standard» διὰ τῶν εἰδικῶν της ἀνταποκριτῶν ὡσαύτως ἐμελέτησε καὶ ἐδίδαξεν εἰς τοὺς ἐνδιαφερομένους τ' ἀφορῶντα τὴν Τύνιδα. Ὅταν βλέπῃ τις τὴν φάλαγγα τοσούτων ἐπισήμων προσώπων ἐπὶ τῆς κεφαλῆς τοῦ Τύπου, ἀδύνατον νὰ μὴ παραδεχθῇ αὐτὸν ὡς φωταγωγὸν καὶ σωτήριον. Πολλὰ δ' εἰσὶ τ' ἀπαιτούμενα προσόντα δι' ὧν ἄτομόν τι δύναται νὰ καθέξῃ θέσιν τινὰ εἰς σοβαρὰν ἐφημερίδα: διακεκριμένη θέσις ἐν τῇ κοινωνίᾳ, γενικαὶ γνώσεις ἐπὶ τῶν παρουσιαζομένων ἡμερησίων ζητημάτων, ἀτομικὴ πλήρης ἀνεξαρτησία, ἀκεραιότης χαρακτῆρος καὶ τὰ τοιαῦτα. Δι' ὅπερ καὶ ἡ ἀγγλικὴ δημοσιογραφία παραβάλλεται συνήθως πρὸς καλῶς ἀνατεθραμμένην κυρίαν, προικισθεῖσαν δι' εὐγενοῦς συμπεριφορᾶς καὶ διὰ φιλοφρόνων τρόπων. Ὡς δὲ γνωστὸν ὁ τύπος ἐν Ἀγγλίᾳ χαίρει γενικῆς καὶ απολύτου ἐλευθερίας, χωρὶς νὰ καταχρᾶται ταύτης. Ὅλα τὰ παρουσιαζόμενα ἐν ταῖς Βουλαῖς ζητήματα συζητοῦνται καὶ λύονται κατὰ πρώτην φορὰν εἰς τὰς στήλας τῶν ἐφημερίδων, ἐν αἷς γίνεται ἡ σπουδαιοτέρα καὶ λεπτομερεστέρα ἀνάλυσις τῶν καθέκαστα, διευκολυνομένης οὕτω τῆς ἐργασίας ἐν ταῖς Βουλαῖς. Πότε καὶ παρ' ἡμῖν ἆρά γε θέλουσιν ἐφαρμοσθῇ αἱ ἐπωφελεῖς αὗται ἀρχαί; . . . Οὐχὶ βεβαίως ἐνόσῳ δημοσιογράφοι τυγχάνουσιν οἱ ἐν τοῖς τέλμασι τῆς πολιτικῆς περιπεσόντες, οἱ ἔχοντες ὡς ἐπὶ τὸ πλεῖστον σπουδαίας ἀτομικὰς ἀνάγκας νὰ ἱκανοποιήσωσι διὰ τοῦ ἐπαγγέλματός των, οἱ λησμονοῦντες τί ἐστιν ἀνεξαρτησία φρονήματος ἢ ἀκεραιότης χαρακτῆρος καὶ οἱ μὴ δυνάμενοι νὰ κατανοήσωσι τὸν προορισμὸν τοῦ Τύπου. Οἱ δημοσιογράφοι ἐν Ἀγγλίᾳ εἰσὶ δεκτοὶ πανταχοῦ καὶ πάντοτε εἰς πάσας τὰς ἐπισήμους καὶ μεγάλας συναναστροφάς, ἡ γνώμη των ἐρωτᾶται γενικῶς ἐπὶ παντὸς

ζητήματος καὶ ἡ θέσις των τυγχάνει ὅλως ἐξαιρετικὴ καὶ σεβαρά, ἐνῷ παρ' ἡμῖν, ἐκτός τινων εὐαρίθμων ἐξαιρέσεων, τὰ προσόντα τῶν ἐπιδιδομένων εἰς τὴν δημοσιογραφίαν δὲν εἶνε δυστυχῶς πολὺ κολακευτικά, ὡς πάντες γινώσκομεν. Ἡ δημοσιογραφία δίδει ζωὴν εἰς τὰς κοινωνίας, ἀλλ' ἀναγκαῖόν ἐστι νὰ ἔχῃ ὡς σκοπὸν τὴν διάδοσιν τῆς ἀληθείας καὶ οὐχὶ τοῦ ψεύδους καὶ τῆς πλάνης. Ἔχουσα δ' ἡ Ἀγγλία ἐφημερίδας ὡς τάς: Daily Telegraph, Times, Daily News, Standard, Pall Mall Gazette, Morning Post, St. James Gazette, Daily Chronicle, Echo, Globe κτλ. κτλ. δὲν ἠδύνατο παρὰ νὰ ἀποβῇ οἵα ἀπέβη, ἤτοι πρώτη ἐν τῷ πλούτῳ καὶ τῷ ἐμπορίῳ, ἀκολουθοῦσα οὕτω τὸ ἀξίωμα καθ' ὅ: «ὅπου βρίθουσιν αἱ ἀνεξάρτητοι ἐφημερίδες, ἐκεῖ καὶ ἡ ἀσφάλεια, ἐκεῖ καὶ ὁ πλοῦτος, καὶ ἡ βιομηχανία, καὶ τὸ ἐμπόριον καὶ ὁ πολιτισμός». Ἐὰν δὲ καὶ εἰς τὴν μικρὰν Ἑλλάδα μας ἦτο δυνατὸν νὰ κατασκευάσωμεν μίαν μικρὰν Fleet Street, εἰς ἣν θὰ εἴχομεν ὡς ἐνοικιαστὰς ἄνδρας ὁμοίους μὲ τοὺς John Morley, Henry Labouchere, Buckle, Walter, Lery, Lawson, Sala, Forbes, Burnaud, Edmond Yates κτλ. κτλ., θὰ ἦτο δυνατὸν ν' ἀναμένῃ τις ἐντὸς μικροῦ χρόνου ὅλως διαφορετικὰς τῶν τοῦ τελευταίου ἀποκλεισμοῦ καὶ τῶν ἐν τοῖς συνόροις λυπηρῶν συμβάντων ἐκβάσεις.

Ἐὰν τώρα, μετὰ τὴν ἐξέτασιν τῶν ἀνωτέρω, μεταβῶμεν καὶ εἰς ἐκείνην τῆς πολιτικῆς τῆς Ἀγγλίας, φρονοῦμεν ὅτι ἡ ἀξία τῶν πολιτικῶν τῆς χώρας ἀνδρῶν εἰς οὐδένα μὴ ἐπαρκούμενον μόνον εἰς τὰ ἐγχώρια τυγχάνει ἄγνωστος.

Ἡ μὲν ἐξωτερικὴ πολιτικὴ τῆς Ἀγγλίας κατὰ τοὺς τελευταίους τούτους ἐνιαυτοὺς ἔσχεν ἀναμφισβητήτως μεγάλης ἐπιτυχίας στιγμάς. Ναὶ μὲν ἡ ἀπάτη καὶ ἡ ἁρπαγὴ ἦσαν τὰ μέσα δι' ὧν ἡ Ἀγγλία ἐπεξέτεινε τὴν ἰσχύν της, ἀλλὰ καὶ οἱ πολιτικοί της ἄνδρες ἔδειξαν μέγαν πολιτικὸν νοῦν, πολλαχῶς ἐπωφεληθέντες ἐκ τῶν μᾶλλον τυχαίων περιστάσεων. Ἡ πολιτικὴ αὕτη τῆς Ἀγγλίας προβλέπομεν ὅτι δὲν θὰ ἔχῃ καὶ εἰς τὸ μέλλον τὰς αὐτὰς τῆς ἐπιτυχίας στιγμάς, καθόσον πολλαὶ ἄκανθαι ἐφύτρωσαν ἐπὶ τοῦ ἐξωτερικοῦ ἀγγλικοῦ ἐδάφους. Αἱ ἀποικίαι αὗται καταχτηθεῖσαι ὡς ἐπὶ τὸ πλεῖστον δι' ἀπατηλῶν, ὡς προείπομεν, μέσων, πολὺ ὑποπτευόμεθα ὅτι ταχέως θέλουσιν ἀποβῇ κέντρα ἀναστατώσεως πρὸς ἀνεξαρτησίαν των. Τὰ τριακόσια περίπου τῶν Ἰνδῶν ἑκατομμύρια δὲν θὰ ἀνεχθῶσιν ἴσως ἐπὶ πολὺ ἀκόμη νὰ μεταπωλῶσι διὰ τῆς βίας τὰ γνωστὰ δηλητήρια οὔτε νὰ προσφέρωσι κατ' ἔτος ὡς δῶρον τῇ αἰονεὶ μητρί των 75,000,000 στερλινῶν εἰσό-

δημα, ὅπως δι' αὐτοῦ τρέφωνται μισθοδοτούμενοι οἱ ἐν Λονδίνῳ κηφῆνες. Ἡ Αὐστραλία ζηλεύει τὰς προόδους τῆς Ἀμερικῆς. Ἐν Αἰγύπτῳ αἱ ὑποθέσεις τῶν Ἄγγλων πρὸ μικροῦ ἀκόμη ἐδέχθησαν τὴν πρώτην προσβολήν. Ἐν δὲ τῷ Ἀφγανιστὰν καὶ τῷ Σουδὰν ἄδηλον τί τέξεται ἡ ἐπιοῦσα. Κοινῶς δὲ παραδεδεγμένον τυγχάνει ὅτι ἡ Ἀγγλία σήμερον, μ' ὅλον τὸν φθόνον, ὃν ἐνδομύχως τρέφει ἐναντίον τῆς Γαλλίας, ἔχει ἀποβῆ δύναμις μὴ διαθέτουσα τὴν αὐτὴν ποσότητα γοήτρου. Τὸ ναυτικόν της, μ' ὅλον του τὸν μέγαν ἀριθμὸν τῶν 250 πλοίων καὶ τῶν 82,008 ἀνδρῶν, καθὼς καὶ τοῦ μεγάλου προϋπολογισμοῦ τοῦ οἰκείου Ὑπουργείου ἐκ 13,650.000 θὰ ἔχῃ εἰς πρώτην περίστασιν ν' ἀντεπεξέλθῃ ἐναντίον ἀναριθμήτων δυσκολιῶν, ἕνεκεν τῶν τελευταίων τελειοποιήσεων, δι' ὧν τὰ μεγάλα καὶ πολυδάπανα σκάφη ἀνατρέπονται εὐκολώτερον παρὰ τῶν μικρῶν καὶ ἀνεξόδων, παρὰ διὰ τῶν ὁμοίων των. Ὁ δὲ κατὰ ξηρὰν στρατός, ἀσήμαντος ἐν ὥρᾳ εἰρήνης, ὡς ἀνερχόμενος μόλις εἰς 142,000 ἀνδρῶν, ἀποβαίνει σεβαστὸς διὰ τῆς κινητοποιήσεως, ἀναβιβαζόμενος εἰς 675,000 μετὰ τῶν ἐν ταῖς ἀποικίαις ἀνδρῶν, ἀλλὰ ὅλως ἀνεπαρκὴς πρὸς ὑπεράσπισιν τῶν ἀποικιῶν ἐν τῷ ἐξωτερικῷ καὶ διατήρησιν τῆς τάξεως ἐν τῷ ἐσωτερικῷ.

Ἡ δ' ἐσωτερικὴ πολιτικὴ ἔχει καὶ αὕτη ἱκανὰ περίπλοκα ζητήματα νὰ ἐξομαλύνῃ, ὧν ἡ λύσις ἐπείγει, διότι φόβος ὑπάρχει ὅτι καὶ ταῦτα θέλουσι καταστῆ κατὰ μέγαν βαθμὸν ἐπικίνδυνα. Ἐν πρώτοις τὸ τρομερὸν Ἰρλανδικὸν ἡφαίστειον, ὅπερ ἡμέρᾳ τῇ ἡμέρᾳ αὐξάνει τοὺς φόβους τῆς ἐκρήξεως καὶ οὗτινος αἱ καταστρεπτικαὶ διαστάσεις δὲν εἶνε ἀκόμη γνωστὸν ὁποῖον θὰ λάβωσι πέρας. Τὸ ἥμισυ τῆς Ἀγγλικῆς γῆς ἀνήκει σήμερον εἰς 250 ἢ 300 ἀριστοκράτας ὑπερπλούτους, ἔχοντας εἰς τὴν ἐξουσίαν των ἑκατομμύρια γεωργῶν, ἐξαρτώμενα καθ' ὁλοκληρίαν παρὰ τούτων. Τὰ ἑκατομμύρια ταῦτα τῶν πενήτων εἰσὶν ἐγκαταλελειμμένα εἰς τὴν τύχην των. Αἱ Κυβερνήσεις φροντίζουσι τοσοῦτον περὶ αὐτῶν, ὅσον καὶ οἱ κύριοί των, αἱ δὲ βουλαὶ ἀπορρίπτουσι τακτικῶς τὰ γνωστὰ μεταρρυθμιστικὰ καλούμενα νομοσχέδια. Τὰ νομοσχέδια ταῦτα ἔχουσι κύριον σκοπὸν νὰ θέσωσι τέρμα εἰς τὴν ἐλεεινὴν ἐκείνην τῆς πενίας κατάστασιν τῶν κατοίκων καὶ νὰ κανονίσωσιν ἐπὶ τὸ δικαιότερον τὰς σχέσεις γαιοκτημόνων καὶ γεωργῶν, διά τινος εὐλόγου προσδιορισμοῦ τοῦ ἐνοικίου. Οἱ Ἰρλανδοὶ εἰσιν εὐφυεῖς, κοινωνικοὶ καὶ γενναῖοι, οὐχ ἧττον οὐκ ὀλίγον ὀκνηροὶ καὶ μέθυσοι. Ἡ μόνη των ἐπιθυμία σήμερον συνίσταται εἰς τὴν ἀπόκτησιν ἰδίου Κοινοβουλίου. Ἡ Ἰρλανδία θὰ ἀνῆκε τοῖς Ἰρλανδοῖς, ἐὰν 35,000 στρατιωτῶν δὲν ἐκώλυον τοὺς κατοίκους της νὰ κατασπαράξωσι πάντας

τοὺς γαιοκτήμονας Λόρδους.—Ἡ ἰσχύουσα πολιτικὴ ἔχει δεύτερον νὰ ἀντεπεξέλθῃ κατὰ τῶν τάσεων τοῦ τόπου πρὸς οἰκειοποίησιν τῶν δημοκρατικῶν ἀρχῶν καὶ ἐκμηδένισιν τῆς καταπιεστικῆς ἀριστοκρατίας, ἥτις, ἁπλῶς καὶ χάριν τῆς προστασίας τῶν ἀτομικῶν της συμφερόντων, κρατεῖ εἰς κτηνώδη ὑποδούλωσιν τόσα ἑκατομμύρια ψυχῶν.—Ἐκτὸς τούτων τὸ ἐμπόριον τῆς χώρας ἤρχισε νὰ συναισθάνηται ἀπὸ τοῦδε τοὺς κλονισμοὺς εἰς οὓς τὸ ἐκθέτει ὁ ἐκεῖθεν τοῦ Ἀτλαντικοῦ συναγωνισμός. Ἡ εἰσαγωγὴ καὶ ἐξαγωγὴ κατὰ τὸ λῆξαν ἔτος 1886 ἀνῆλθεν ἐν συνόλῳ εἰς 642,372,000 λιρῶν στερλινῶν, ἐνῷ κατὰ τὸ 1885 εἶχεν ὑπερβῆ τὰ 686,000,000 ἔν τε τῇ Μεγάλῃ Βρεττανίᾳ καὶ τῇ Ἰρλανδίᾳ. Τὸ δημόσιον χρέος ὡσαύτως αὐξάνει, ἐὰν μὴ γιγαντιαίοις βήμασι, κατὰ κανονικὸν ὅμως τρόπον. Τὸ 1885 ἀνήρχετο τοῦτο εἰς 740,000,000, ἐνῷ τὸ ἐπιὸν ὑπερέβη τὰ 749,000,000 λ. στερλινῶν. Τί δὲ μέλλει νὰ συμβῇ ἐὰν ἡμέραν τινὰ ἐκλείψωσιν οἱ γαιάνθρακες καὶ ὁ σίδηρος, οἱ δύο οὗτοι πόροι δι' ὧν κυρίως κατέστη ἡ Ἀγγλία τὸ πλουσιώτερον τῶν ἐθνῶν ;—Νὰ προσθέσωμεν εἰς τ' ἀνωτέρω καὶ ἕτερα δύο ἀθεράπευτα δεινά, δι' ὧν κατατρύχεται τὸ Ἀγγλικὸν ἔθνος, τὴν **μέθην** δηλαδὴ καὶ τὴν **πενίαν**, δύο μελυσματικὰς νόσους ἀθεραπεύτους, ἐφ' ὧν οὐδεὶς ἄχρι τοῦδε σωτήριος νόμος ἠδυνήθη παρὰ τῶν πολιτικῶν τῆς χώρας ἀνδρῶν νὰ ἐξευρεθῇ ;—Ἡ μέθη κατέστη πράγματι πληγὴ τῆς κατωτέρας καὶ ἀνωτέρας τάξεως ἀνίατος. Ἀπ' αὐτοῦ τοῦ Δουκὸς τοῦ Ἑδιμβούργου (ὅστις ἀποροῦμεν πῶς, ἐν ὥρᾳ κραιπάλης εὑρισκόμενος, κατὰ μέθυσον ἰδιοτροπίαν, δὲν ἐπυρπόλησε τὴν Ἀκρόπολίν μας, καθ' ἣν ἐποχὴν τῷ εἶχεν ἐμπιστευθῆ ὁ ἀποκλεισμὸς τῶν παραλίων μας, ἀφοῦ καὶ ἐν τῇ νοτίῳ Γαλλίᾳ μετὰ ταῦτα, κατὰ παρομοίαν ἰδιοτροπίαν, ἐλησμόνησε ν' ἀποδώσῃ ὑποχρεωτικὰς τιμὰς τῷ γαλλικῷ στόλῳ [1]) μέχρι τοῦ τελευταίου τῶν ἀχθοφόρων, συμπεριλαμβανομένων καὶ αὐτῶν τῶν γυναικῶν, εἴτε κορασίων εἴτε γραιῶν, εἴτε ἐν χαρᾷ εὑρισκομένων εἴτε ἐν λύπῃ, πάντες ἐν πάσῃ

[1] Εἰς δὲ τὴν ἱσπανικὴν πόλιν Γάδειρα (Cadix), πρὸ ὀλίγων μόλις ἡμερῶν, προσκληθείς, ὁ υἱὸς οὗτος τῆς Ἀνάσσης Βικτωρίας, παρὰ τῶν μελῶν τῆς Ἐπιτροπῆς τῆς Ναυτ. Ἐκθέσεως, ἵνα τιμήσῃ τὸ δοθὲν πολυτελὲς γεῦμα, εἶχεν ἀποδεχθῆ τὴν πρόσκλησιν ἐπισήμως, ἀλλὰ κατὰ τὴν τελευταίαν στιγμήν, καθ' ἣν πάντες ἀνέμενον τὴν Αὐτοῦ Ὑψηλότητα ὅπως καθέξωσι τὰς θέσεις ἐν τῇ παρατεθειμένῃ τραπέζῃ, παρουσιάσθη ὁ ὑπασπιστὴς αὐτοῦ καὶ ἐξέφρασε τὴν λύπην τοῦ ἀρχηγοῦ τῆς ἀγγλικῆς μοίρας ἐν Μεσογείῳ, μὴ δυναμένου νὰ λάβῃ μέρος εἰς τὸ γεῦμα. Ἡ ἱσπανικὴ ἐφημερὶς Impartial ποιοῦσα ἐσχάτως λόγον περὶ τούτου, ἀνέφερε καθαρῶς ὅτι κατὰ τὰς πληροφορίας της ὁ Δοὺξ εἶχε κάμει κατάχρησιν οἰνοπνευματωδῶν ποτῶν.

τῇ κλίμακι ταύτῃ μεθύουσιν ἐν Ἀγγλίᾳ, ἢ εὐθυμοῦσιν, ἐὰν ἐπὶ τὸ μετριώτερον θελήσωμεν νὰ ἐκφράσωμεν τὸ πρᾶγμα, ἵνα μὴ προσβάλωμεν τὰ τῆς Ἀλβιῶνος ροδόχροα ταῖς παρειαῖς τέκνα, μὲ μόνην τὴν διαφορὰν ὅτι ὁ μὲν ἀριστοκράτης ἢ πλούσιος καταναλίσκει Καμπανίτην ἢ ἐκλεκτὸν Κονιακὸν (brandy), ἐνῷ ὁ πένης ποτίζει τὸν στόμαχον μὲ ζύθον καὶ whiskey, ἢ ἄλλο τι εἶδος ῥευστῆς πνευματώδους ὕλης, ἧς ἀγνοοῦμεν τὸ ὄνομα, ἀλλ' ἧς γνωρίζομεν τὰς καταστρεπτικὰς συνεπείας διά τε τὴν ὑγείαν καὶ τὸ θυλάκιον.— Ἔσχομεν τὴν εὐκαιρίαν νὰ ἴδωμεν ἐντὸς τῶν ἀναριθμήτων τούτων Public Houses πατέρας διὰ τῆς βίας ποτίζοντας τὰ ὀκταετῆ τέκνα των διὰ κυπέλων ζύθου, παρετηρήσαμεν ὅτι κατὰ τὰς ὀχληρὰς καὶ οἱονεὶ νεκρικὰς ἀγγλικὰς Κυριακὰς τὰ μόνα ἠνεωγμένα καταστήματά εἰσι τὰ καπηλεῖα ταῦτα, ἅτινα μόνα συναγωνίζονται πρὸς τὰς ἐκκλησίας κατὰ τὴν πληθὺν τῶν συγκεντρώσεων ! καὶ παρέστημεν θεαταὶ πλειστάκις τῆς περιέργου ἐκείνης μεταφορᾶς τῶν μεθυσμένων, οἵτινες, μὴ δυνάμενοι ἐκ τοῦ πότου νὰ βαδίσωσιν, ἀπάγονται διὰ κραββάτων ἐπὶ τῶν ὤμων τῶν ἀστυνομικῶν κλητήρων, μεταφερόμενοι δίκην κτηνῶν... Μ' ὅλην δὲ τὴν ἐκ τῆς θέας ταύτης προξενουμένην ἀηδίαν δὲν ἠδυνήθημεν ἡμέραν τινὰ νὰ κρατήσωμεν τοὺς γέλωτας, ἅμ' ὡς ἠκούσαμεν παριστάμενόν τινα νὰ λεγῃ περὶ τοῦ μετακομιζομένου μεθύσου : «*he was drunk as a lord*». Ὁποία λαμπρὰ ὄντως παραβολή ! Πῶς δὲ κατ' ἐπέκτασιν τὸ κακὸν τοῦτο τῆς μέθης εἰσεχώρησε καὶ εἰς τὰς τάξεις τοῦ ὡραίου φύλου ; Τὸ τοιοῦτον μᾶς εἶνε ἀνεξήγητον. Αἱ ἀγγλικαὶ ἐφημερίδες καθ' ἑκάστην περιέχουσι φρικτὰ διηγήματα ἐπὶ τῆς γυναικείας ταύτης νόσου. Εἰς τὸ ὑπ' ἀριθ. 1869 φύλλον τῆς Λονδιναίας ἐφημερίδος: *Evening News* ἀνεγνώσαμεν τάδε : «Κηδευομένης τῆς δεσποσύνης Adler, ἡ μήτηρ της Rosana Thomas, εἰς τὸ ἔπακρον τῆς μέθης εὑρισκομένη, μετεφέρθη παρὰ τῶν ἀστυνομικῶν κλητήρων εἰς τὸ κρατητήριον, διότι κατὰ τὴν κηδείαν τῆς θυγατρός της ἀπέβαινεν ὑπερμέτρως ἐνοχλητική». Οἱ νόμοι κατὰ τῆς μέθης ἔμειναν πάντοτε γράμμα κενόν. Καθ' ἑκάστην δὲ σήμερον αὐξάνει ὁ ἀριθμὸς τῶν οἰνοπνευματωδῶν τούτων καταναλωτηρίων. Ἀλλοίμονον εἰς τὴν Ἀγγλίαν, ἐὰν ταχέως δὲν θέσῃ τέρμα εἰς τὴν παραλυσίαν ταύτην [1].

[1] Ἕνεκα τῆς δυσκολίας πρὸς διάκρισιν τῶν «συντηρητικῶν» ἀπὸ τῶν «φιλελευθέρων», πολλοὶ παραδέχονται ἐνταῦθα τὴν διαίρεσιν τῶν κατοίκων εἰς «ζυθοπότας» καὶ «τεϊπότας». Οἱ πρῶτοι ἀποτελοῦσι τὸ «Σαλισβουρικὸν» τάγμα, οἱ δεύτεροι τὸ «Γλαδστώνειον». Ἡ διάκρισις αὕτη τυγχάνει ἀναμφιβόλως εὐφυεστάτη καθόσον πραγματικὴ διαφορὰ πολιτικῶν ἰδεῶν δὲν ὑπάρχει ἐν Ἀγγλίᾳ. Κατὰ

Τί δὲ νὰ εἴπῃ τις περὶ τῶν ὀργίων τῆς πρωτευούσης ταύτης καὶ περὶ τῆς τρομερᾶς διαφθορᾶς τῶν ἠθῶν; Ἐὰν δὲν ἔτυχεν οἱ ἀναγνῶσται νὰ ρίψωσι τὸ ὄμμα ἐπὶ τῶν περιβοήτων ἄρθρων τῆς ἐφημερίδος Pall Mall Gazette, καὶ ἐὰν συμπέσῃ ποτὲ νὰ διέλθωσι τὸ στενὸν τῆς Μάγχης πρὸς ἐπίσκεψιν τῆς πόλεως ταύτης, ἂς πορευθῶσι μίαν ἑσπέραν εἰς τὸ κεντρικώτερον αὐτῆς μέρος, ἂς εἰσέλθωσιν εἰς αὐτὸ τὸ Hyde Park, καὶ θὰ ἴδωσιν ἐκεῖ (ἐν αὐτῷ μάλιστα τῷ Rotter-Row ὅπου κυκλοφοροῦσι καθ' ἑκάστην τὰ ὡραιότερα ὀχήματα, οἱ θυμοειδέστεροι ἵπποι, αἱ περιφημότεραι «professional beauties», αἱ συνοδευόμεναι ὑπὸ τῶν ὡς ἀγάλματα ἀκινήτων ἐκείνων ὑπηρετῶν τῶν παιπάλῃ τὴν κόμην καταπεπασμένων καὶ τῶν ἀπαστραπτόντων ἐκ χρυσοῦ καὶ ὁλοσηρικοῦ ἡνιόχων, τῶν ἐπιδεικνυόντων μεθ' ὑπερηφανείας τὰ ὁλόχρυσα ἐπιβλήματα τοῦ θυρεοῦ τῶν οἰκοσήμων τῶν κυρίων των), τὰς μᾶλλον ἀκατανομάστους ἀσχημίας τοῦ μᾶλλον ἐκτετραχηλισμένου ἀσελγοῦς βίου, ἐν πάσῃ τῇ ἀποτροπαίῳ αὐτῶν μορφῇ ἐκτεθειμένας ἐνώπιόν των, κατὰ τὴν 9ην μόλις ἑσπερινὴν ὥραν, ἅς τινας ὁ κάλαμος ἁπλοῦ χρονογράφου ἀπαξιοῖ νὰ περιγράψῃ ... Ὅσοι δ' ἠθέλησαν νὰ συγκρίνωσι τὴν διαφθορὰν ταύτην τῶν ἠθῶν μ' ἐκείνην τῶν Παρισίων, καὶ εὗρον αὐτὴν ἀνταξίαν, ἂς μᾶς ἐπιτρέψωσι νὰ τοῖς παρατηρήσωμεν ὅτι ἐβασίσθησαν ἐπὶ ἐσφαλμένων ὑπολογισμῶν. Ἐν Παρισίοις ἡ διαφθορὰ αὕτη εἶναι λεπτή, εὐχάριστος, ἀναγκαία, διασκεδαστικὴ πράγματι, καθόσον ἐπὶ τέλους δὲν εἶνε ἄλλο τι παρὰ παρῳδία τοῦ ἔρωτος. Ἐν Λονδίνῳ τοὐναντίον ἡ διαφθορὰ αὕτη εἶνε ἀπεχθής, ἐγκληματική, θορυβώδης καὶ τὸ χείριστον πλήρης δυσωδίας... ἐπιτρεπομένη εἰς πᾶσαν γωνίαν, ἐνώπιον τῶν ὀμμάτων καὶ αὐτῆς τῆς ἀστυνομίας.

Καὶ ἐν τούτοις ἡ ἀστυνομία αὕτη, ἡ προστάτις τῶν συνταγματικῶν ἐλευθεριῶν, ἡ λαμπρῶς ἄλλως τε κατηρτισμένη ὅσον ἀφορᾷ τὴν περὶ

τοῦτο καὶ οἱ Ἄγγλοι ἑλληνίζουσιν, ἢ ἡμεῖς ἀγγλίζομεν, κατὰ τὴν οἰκείαν ἑκάστου προτίμησιν. Εἶνε δὲ πασίγνωστον ὅτι πάντες οἱ πολιτευόμενοι μεταβάλλουσι τὰς πεποιθήσεις των μὲ τὴν φορὰν τῶν πραγμάτων. «They are like a Weather-coak». Οὕτως ὁ Γλάδστων τὸ 1879, μακρὰν τῆς ἐξουσίας εὑρισκόμενος, ὕβριζε τοὺς Αὐστριακούς, ἀναλαβὼν δὲ τὰς ἡνίας τοῦ Κράτους ἐζήτησε τὰς γνωστὰς συγγνώμας. Ὁ δὲ Σαλισβουρῆ ἀποκαλέσας πρό τινος ἀπὸ τοῦ βήματος τοὺς Ρώσσους «ἀτίμους καὶ χρεωκόπους», εὐχαρίστως ἀποδεχθήσεται σήμερον τὴν συμμαχίαν ταύτην. Ἀμφότεροι οἱ ἀρχηγοὶ οὗτοι τῶν δύο πολιτικῶν διαιρέσεων, ἀνῆκον εἰς ἀντίθετα κόμματα ἀπ' αὐτῆς τῆς ἐνάρξεως τοῦ σταδίου των.—Ὥστε ἡ εἰς «ζυθοπότας καὶ τεϊπότας» διαίρεσις εἶνε ἐκείνη, ἥτις καταλληλότερον δύναται σήμερον νὰ ἐφαρμοσθῇ ἐπὶ τῶν πολιτικῶν ἀνδρῶν τῆς Ἀγγλίας.

τὴν κυκλοφορίαν τῶν ἀμαξῶν τάξιν (!), ἀδυνατεῖ νὰ θέσῃ φραγμὸν εἰς ἄλλην πληγὴν τῆς μεγαλουπόλεως ταύτης, ἤτοι εἰς τὰς κατὰ πᾶσαν στιγμὴν τῆς ἡμέρας γινομένας κλοπάς. Αἱ 13,000 ἀστυνομικῶν κλητήρων, ἐξ ὧν βρίθουσιν αἱ ὁδοὶ πᾶσαι, ἀδυνατοῦσι νὰ θέσωσι τέρμα εἰς τὸ κακὸν τοῦτο, καὶ ἀναγκάζονται νὰ τοιχοκολλῶσιν εἰς πάντα τὰ σημεῖα τῆς πόλεως διὰ μεγάλων γραμμάτων τό : προσοχὴ εἰς τοὺς λωποδύτας!

Τὸ δένδρον τῆς ὑποκρισίας τέλος εἰς οὐδεμίαν γωνίαν τῆς γῆς εὗρε καταλληλότερον ἔδαφος, καὶ εἰς οὐδὲν μέρος συνεπῶς ἦτο δυνατὸν ἡ φυτεία αὕτη νὰ λάβῃ μεγαλειτέρας διαστάσεις καὶ στερεωτέρας ῥίζας. Μετὰ τὴν ὑποκρισίαν ἔρχεται ἡ φιλοχρηματία, the business. — Ἡ ὑποκρισία ἐν Ἀγγλίᾳ εἶναι ὁ κοινὸς ἄρτος, ἐξ οὗ καθ' ἑκάστην τρέφονται τὰ ἅγια ταῦτα τῆς Ἀλβιῶνος τέκνα. Διὰ τῆς ὑποκρισίας πᾶς John Bull νομίζει ὅτι δύναται νὰ παρίσταται εἰς τὰ ὄμματα τῶν μὴ γνωριζόντων αὐτὸν ὡς πρᾷος, ἠθικός, εὐσεβής, φιλαλήθης, τίμιος, κτλ. Διὰ τοὺς σπουδάσαντας ὅμως αὐτὸν εἶνε γνωστὸν ὅτι ὄπισθεν τοῦ προσωπείου τῆς ὑποκρισίας κρύπτεται, ἐκτὸς μικρῶν ἐξαιρέσεων, ἄμετρος ἐγωϊσμός, ἀπεριόριστος μεγαλαυχία, καταπληκτικαὶ προλήψεις, ἐκδικητικὸς χαρακτήρ, πρωτοφανὴς μονοτονία, κωμικὴ πρωτοτυπία, ἀκατάληπτος ἰδιοσυγκρασία, περιοριζομένη ἐντὸς ὡρισμένου ἐπακριβῶς κύκλου, ἀνεπιδέκτου σμικρύνσεως ἢ μεγεθύνσεως, μετακινήσεως, ἐπιρροῆς ξένης, οἵας δήποτε τέλος ἀνεκτικότητος.— Ἡ δ' ἀγάπη πρὸς τὸ χρῆμα εἶνε τὸ κοινὸν ἐπάγγελμα. Ὁ Ἄγγλος ἐγεννήθη ἔμπορος, καὶ ὁ Ναπολέων, ἐὰν δὲν ἀπατώμεθα, ἔλεγεν ὅτι ἡ Ἀγγλία ἦτο — καὶ εἶνε, δυνάμεθα νὰ προσθέσωμεν — τὸ Ἔθνος τῶν boutiquiers. Ἐκτὸς τοῦ θεοῦ τῶν Κυριακῶν, οὗ χάριν, καθ' ὑψίστην συμπάθειαν, κλείει τὰς θύρας τοῦ ἐργαστηρίου, τοῦ γραφείου ἢ τοῦ τραπεζιτικοῦ του οἴκου, ἔχει καὶ τὸν θεὸν τῶν λοιπῶν ἡμερῶν τῆς ἑβδομάδος, ὃν λατρεύει ἴσως τοσοῦτον, ὅσον καὶ τὸν ἄλλον, ἐὰν μὴ πλειότερον. Ὁ θεὸς οὗτος ὁ δεύτερος εἶνε τὸ χρῆμα. Πάντα τὰ ἐγκόσμια διὰ τὸν Ἄγγλον εἰσὶ ταπεινὰ ἔμπροσθεν τοῦ χρήματος. Μάθησις καὶ ἀνάπτυξις, τιμὴ καὶ ὑπόληψις, ἱκανότης καὶ πνεῦμα κτλ. εἰσὶν ἀσήμαντα ἀπέναντι τοῦ χρήματος. Ἐὰν ποτε εἰς John Bull παρευρεθῇ εἰς συζητήσεις γενικῶν ἐγκυκλοπαιδικῶν πραγμάτων, ἀναγκάζεται, ὡς ἐκ τῆς παντελοῦς ἀγνοίας καὶ τῶν κοινῶν ζητημάτων, νὰ κρατῇ τὴν σιωπὴν ἰχθύος. Ἐὰν προσβληθῇ ποτε ἡ τιμή του, ἐὰν ἀπατηθῇ παρὰ τῆς συζύγου του ἢ τῆς θυγατρός του, καταφεύγει εἰς τὰ δικαστήρια, ὅπου ζητεῖ ἀποζημιώσεις, ἃς ἀμέσως ἐρευνᾷ νὰ τοποθετήσῃ εἰς ἀσφαλῆ

τράπεζαν καὶ μὲ καλὸν τόκον. Ἐάν ποτε ἐγκαταλείψῃ τὸ θέρος τὸν ἐν Λονδίνῳ οἶκόν του μεταβαίνων εἰς Ἑλβετίαν, εἰς Ὀστάνδην, Τρουβίλλην ἢ Βραΐτον, ἐνοικιάζει τὸν οἶκόν του, τοὺς ἵππους του, τὰς ἁμάξας του καὶ πάντα του τὰ ἔπιπλα!

Καὶ μ' ὅλα ταῦτα οἱ Ἄγγλοι δύνανται νὰ καυχῶνται διὰ τὴν διδομένην ἀνδρικὴν ὅλως ἀνατροφὴν εἰς τὰ τέκνα των. Καίτοι δὲν ἐπιμένουσι σπουδαίως εἰς τὸ κεφάλαιον τῶν γραμμάτων, οἱ πρακτικώτεροι οὗτοι τῶν ἐπὶ γῆς θνητῶν, συνειθίζουσιν ὅμως τὰ τέκνα των ἐξ ἁπαλῶν ὀνύχων εἰς τὸ πρὸς τοὺς γονεῖς σέβας, εἰς τὴν πρὸς τὴν πατρίδα λατρείαν, εἰς τὴν εἰς τοὺς κειμένους νόμους τυφλὴν ὑπακοήν, εἰς τὴν ἐθνικὴν ὑπερηφάνειαν, εἰς τὴν ἀγάπην τέλος τοῦ ἐξαιρέτου ἐκείνου οἰκογενειακοῦ βίου. Ἐκτὸς τούτων ἡ συνεχὴς ἐξάσκησις παράγει συνήθως νέους πράγματι Σπαρτιάτας. Τὸ criquet, τὸ tennis, ἡ ἱππασία, ἡ κωπηλασία, τὸ κολύμβημα καὶ ἄλλα πολλὰ ὑγιεινὰ γυμνάσματα, εἰσὶν ἀνεξαιρέτως διὰ πάντα νέον Ἄγγλον ἀπαραιτήτως ἀναγκαῖα, καὶ ἴσως κατατάσσονται εἰς ἴσην σχεδὸν γραμμὴν μετὰ τῆς ἀνάγκης τῆς τροφῆς. Ὁ Ἄγγλος ἀφ' ἑτέρου διδάσκει εἰς τὸ τέκνον του τὸν τρόπον τῆς διατηρήσεως τῶν οἰκογενειακῶν καὶ πατροπαραδότων ἰδεῶν. Ὁ πρωτότοκος υἱὸς θεωρεῖται σκιὰ τοῦ πατρός, καὶ ἀντιπροσωπεύει αὐτὸν πολλάκις κατὰ παράδοξον τρόπον. Ἐν τῇ Βουλῇ τῶν Λόρδων ὁ πρωτότοκος υἱὸς λαμβάνει τὴν θέσιν τοῦ πατρὸς μετὰ τὸν θάνατον τούτου. Νομίζουσιν ἄρά γε ἐν Ἀλβιῶνι ὅτι ἡ κοινοβουλευτικὴ ἱκανότης καὶ τὰ πολιτικὰ προτερήματα τοῦ πατρὸς μεταβαίνουσι διὰ μετοχετεύσεως εἰς τὸν πρωτότοκον υἱόν; Πρέπει ὅμως νὰ ποιήσωμεν γνωστὸν ὅτι τὰ τέκνα ταῦτα δὲν ὑπολογίζουσι συνήθως σπουδαίως ἐπὶ τῶν ὑπαρχόντων τῶν γονέων των, ἀλλ' ἄρχονται ἐνωρὶς ἐργαζόμενα, καὶ διὰ τῆς ἐργασίας των ταύτης εὐκόλως διακρίνει τις ὅτι ἐρριζοῦται ἐν αὐτοῖς ἡ ἀνεξαρτησία τοῦ φρονήματος, ἥτις τοσοῦτον τυγχάνει ποθητὴ εἰς ἓν Ἔθνος πρὸς μόρφωσιν ἀγαθῶν πολιτῶν.

Τὰς ὀλίγας ἐντυπώσεις ἡμῶν ταύτας δίδοντες εἰς τὴν δημοσιότητα, καλὸν θὰ ἦτο νὰ προσθέσωμεν ὅτι δὲν ἐγράψαμεν ὑπὸ τὸ πνεῦμα ζωηρῶν ἀκόμη ἐθνικῶν δυσαρεσκειῶν πρὸς τὸ ἀγγλικὸν ἔθνος, ὅπερ ἀπὸ τῆς ἐποχῆς τοῦ θείου Βύρωνος ἤλλαξε σπουδαίως τὰ περὶ Ἑλλάδος φρονήματά του καὶ καθ' ἑκάστην βλέπομεν σμικρυνόμενον παρὰ τοῖς ἐκλεκτοῖς καλουμένοις κύκλοις τὸν ἀριθμὸν τῶν φιλελλήνων, οὔτε συνεθέσαμεν ἀκριβῶς μετὰ τὴν ἔξοδόν μας ἐκ τοῦ Βρεττανικοῦ Μουσείου, ὅπου ἐθαυμάσαμεν τὴν Ἐλγίνειον λαμπρὰν αἴθουσαν, τὴν μέχρις ὀροφῆς πεπληρωμένην ἐκ περιφήμων προϊόντων τῆς τέχνης τῶν προγόνων

μας, κατὰ παράδοξον δὲ τρόπον, ὃν πάντες βεβαίως γνωρίζουσι, μεταφερθέντων ἀπὸ τῆς Ἀκροπόλεώς μας ἐνταῦθα, ἀλλὰ συνελέξαμεν ἐξ ὅσων αὐτοπροσώπως ἀντελήφθημεν, ἐξ ὅσων ἰδίοις ὄμμασιν εἴδομεν καὶ ἐξ ὅσων παρ' ἀκεραίων ἀνδρῶν ἠκούσαμεν, πάντων κατὰ γράμμα συμφωνούντων μὲ τὰ ὅσα ἐγράφησαν ἐπὶ τῆς χώρας ταύτης παρὰ διαφόρων κατὰ καιρούς. Διόπερ καὶ ψέξαντές τινα, ἐπῃνέσαμεν ἄλλα, ἅτινα ἐνομίσαμεν ἄξια παντὸς πράγματι ἐπαίνου καὶ μιμήσεως.

Ἐὰν οἱ Ἄγγλοι ἐν τῷ ἐγωϊσμῷ των φρονοῦσι περὶ ἑαυτῶν τὰ βέλτιστα, οὐδεὶς πρὸς τοῦτο δικαιοῦται νὰ τοὺς ἀποτρέψῃ, ἀλλ' ἔχει ἴσως πᾶς τις τὴν ἐλευθερίαν νὰ κάμῃ γνωστὴν εἰς τοὺς ἐνδιαφερομένους τὴν καθαρὰν ἀλήθειαν. Τοῦθ' ὅπερ καὶ ἐπεχειρήσαμεν ἐνταῦθα.

Ε. Ἐμπειρῖκος.

Η ΧΕΙΡΟΤΕΧΝΙΑ ΕΝ ΡΩΜΗ

Οἱ Ρωμαῖοι δὲν ἐτίμων ἐπίσης τὴν ἐν τοῖς ἀγροῖς ἐργασίαν μὲ τὴν ἐν τοῖς ἐργαστηρίοις. Τῷ ὄντι ἐν ᾧ περὶ πολλοῦ ἐποιοῦντο τὴν γεωργίαν καὶ ὁ Κιγκινᾶτος δὲν ἀπηξίου νὰ λαμβάνῃ ἀνὰ χεῖρας τὸ ἄροτρον, ἀφίνων τὸ πηδάλιον τῶν ὑποθέσεων τοῦ κράτους, ἡ βιομηχανία ὑπὸ τὸ βάρος παλαιᾶς ἐθνικῆς προλήψεως ἦτο καταδεδικασμένη νὰ ζῇ, οὕτως εἰπεῖν, βίον μαρασμοῦ. Ἡ πατροπαράδοτος αὕτη πρόληψις συνίστατο, εἰς τὸ νὰ θεωρῶσι τὴν ἐμπορίαν καὶ τὴν βιομηχανίαν ὡς ἀντικείμενον εὐτελὲς καὶ ἥκιστα ἐλευθέριον. Δὲν ἦτο ὅλως ἄσκοπον νὰ ἐρευνήσῃ τις πόθεν προήρχετο ἡ διαφορὰ αὕτη μεταξὺ τῆς βιομηχανίας καὶ τῆς γεωργίας. Ὁ λόγος εἶναι ἁπλούστατος. Ἔγκειται εἰς τὸν χαρακτῆρα τοῦ ρωμαϊκοῦ λαοῦ. Ἡ Ρώμη, ἔθνος κατ' ἐξοχὴν πολεμικόν, ἐθεώρει τὴν γεωργίαν, ὡς ἀγαθὴν κουροτρόφον, ὡς παρασκευάζουσαν ἀλκίμους ἄνδρας. Ἦτο πεπεισμένη ὅτι προώριστο νὰ νικήσῃ τὸν κόσμον οὐχὶ διὰ τῆς σπουδαιότητος τοῦ ἐμπορίου καὶ τῆς βιομηχανικῆς ἐπιτηδειότητος, ἀλλὰ διὰ τῶν ὅπλων καὶ τῶν πολεμικῶν ἀρετῶν. Ἐκτὸς τούτου τὸ πατροπαράδοτον παρὰ Ρωμαίοις ἔθιμον, τὸ νὰ προορίζωσι τὴν ἐν τοῖς ἐργαστηρίοις ἐργασίαν διὰ τοὺς δούλους συνετέλεσεν οὐχ ἧττον εἰς τὴν ἐθνικὴν ταύτην καταφρόνησιν πρὸς τὴν ἐργασίαν ἐν τοῖς ἐργαστηρίοις, διάφορον τῆς ἀγροτικῆς ἐργασίας. Οἱ Ρωμαῖοι πολῖται, παρατηρεῖ ὁ Montesquieu, ἐθεώρουν τὸ ἐμπόριον καὶ τὰς τέχνας, ὡς ἔργα τῶν δούλων, ὅθεν δὲν ἐξήσκουν αὐτά. Κατὰ τὸ πλεῖστον λοιπὸν οἱ τεχνῖται ἐλαμβάνοντο ἐκ τῆς τῶν δούλων τάξεως. Οἱ κεκτημένοι βιο-

μηχανικὰ ἐργοστάσια εἶχον οὕτω τὸ διπλοῦν πλεονέκτημα καὶ νὰ ἀγοράζωσιν αὐτοὺς ἀντὶ μικρᾶς τιμῆς καὶ νὰ δαπανῶσι πρὸς διατήρησιν αὐτῶν ὀλίγα. Ὅθεν τί παράδοξον μετὰ τοῦτο ἐὰν ὁ συγχρωτισμὸς τῆς τάξεως τῶν δούλων πρὸς τὴν τῶν ἐλευθέρων τεχνιτῶν, ἤγαγε σὺν τῷ χρόνῳ τοὺς Ρωμαίους εἰς τὸ νὰ συγκαταφρονῶσι τόν τε ἐλεύθερον τεχνίτην καὶ τὸν δοῦλον ; Ἐκτὸς τούτου κατά τινα ἐποχὴν ὁ ἀριθμὸς τῶν δούλων ἐργατῶν ὑπερέβη κατὰ τοσοῦτον τὸν ἀριθμὸν τῶν ἐλευθέρων ἐργατῶν, ὥστε ὁ δοῦλος ἐφαίνετο ἔχων τὸ μονοπώλιον τῆς χειροτεχνίας. Ὥστε τοῦ δούλου ὄντος ἐκτὸς τῆς κοινωνίας, ἡ χειροτεχνία, ἥτις ἦτο οἱονεὶ ἐνσαρκωμένη ἐν αὐτῷ, ἔμελλε νὰ ὑποστῇ τὰ ἀποτελέσματα τῆς φοβερᾶς αὐτῆς προλήψεως καὶ ἔκαμνεν ὥστε νὰ μεταδοθῇ ἐπὶ τοῦ ἐλευθέρου ἐργάτου ὁ κοινωνικὸς ἐξευτελισμὸς τοῦ δούλου.

Δὲν ἔχει τις ἢ νὰ ἀναγνώσῃ τοὺς λατίνους ἱστορικοὺς διὰ νὰ ἴδῃ ὁποία περιφρόνησις ἀλόγιστος καὶ ἀσυνείδητος προσήπτετο εἰς τὴν χειροτεχνίαν. Ὁ Κικέρων καὶ αὐτὸς ὁ Σενέκας δὲν ἦσαν ἀπηλλαγμένοι τῆς τρομερᾶς ταύτης προλήψεως. Ὁ Τερέντιος μάλιστα δὲν ὀκνεῖ νὰ καλέσῃ τὰς βιομηχανικὰς τέχνας, τέχνας μαστρωπικάς. Ἡ περιφρόνησις αὕτη τοῦ χειρώνακτος καὶ τοῦ ἐργάτου, ὁσημέραι αὐξανομένη, ἔμελλεν ἀφεύκτως νὰ ἐπιφέρῃ τὴν ἐξάλειψιν τῶν ἐλευθέρων ἐργατῶν καὶ τὴν ἵδρυσιν συντεχνιῶν, αἵτινες τοσοῦτον συνετέλεσαν εἰς τὰς πολιτικὰς ἐπαναστάσεις καὶ τοὺς ἐμφυλίους σπαραγμούς. Ἡ ἕνωσις παράγει τὴν ἰσχύν, καὶ ἡ κοινὴ περιφρόνησις προσβάλλουσα ὁλόκληρον κοινότητα βαρύνει ὀλιγώτερον ἐπὶ ἑκάστου τῶν μελῶν αὐτῆς ἢ ἀτομική τις περιφρόνησις βαρύνουσα ἕκαστον ἐργάτην ἰδίᾳ. Κατ' ἀνάγκην ὁ ἀτυχὴς χειρώναξ ἐστερημένος ἀσφαλείας καὶ παντὸς μέσου πρὸς ἀγορὰν τῆς πρώτης ὕλης, μόλις ζῶν ἀπὸ ἡμέρας εἰς ἡμέραν, ἐν πενιχρῷ οἰκίσκῳ, ὅπου ὁ πολίτης σπανίως ἤρχετο πρὸς ἀναζήτησιν αὐτοῦ, ἦτο ἠναγκασμένος νὰ καταλεχθῇ εἰς τὰς συντεχνίας. Αἱ συντεχνίαι ἔμελλον ἄλλως ἀνεπαισθήτως νὰ ἀφαιρέσωσιν ἐκ τοῦ ἰδίᾳ ἐργαζομένου χειρώνακτος τὴν ἐργασίαν, τὸ μόνον βιοποριστικὸν αὐτοῦ μέσον.

Ἡ πληθὺς τῶν πελατῶν των, ἡ ταχύτης τῆς ἐργασίας καὶ ἡ ποσότης τῶν καθημερινῶν αὐτῶν προϊόντων ἦσαν λόγοι ἐπαρκεῖς ὥστε νὰ παραδίδωσιν ἐμπορεύματα καὶ κρείττονος ποιότητος καὶ εὐωνότερα. Τὸ ἀριστοκρατικὸν καὶ συγκεντρωτικὸν πνεῦμα τῶν Ρωμαίων ἔμελλε πρὸς τούτοις νὰ ἐννοήσῃ τὸν σχηματισμὸν καὶ τὴν ἀνάπτυξιν τῶν συντεχνιῶν. Ἕκαστος τῶν συλλόγων τούτων εἶχε τὸ καταστατικὸν αὐτοῦ, τοὺς ὅρους τοῦ ὁποίου ἦτο ἀπολύτως ἐλεύθερος νὰ συντάξῃ κατὰ τὸ δοκοῦν. Ἀπετέλουν δὲ νομικὰ πρόσωπα. Μέχρι Ἀλεξάνδρου τοῦ Σε-

βήρου τὸ κράτος δὲν παρενέβαινεν εἰς τὴν διοργάνωσιν τῶν βιομηχανικῶν τούτων συνεταιρισμῶν ἢ μόνον ὅπως δώσῃ εἰς αὐτοὺς τὴν νομικὴν ὕπαρξιν. Ὁ ἐπωφελὴς διὰ τὴν βιομηχανίαν καὶ τὸ ἐμπόριον ἀνταγωνισμός, ὅστις ἐλάμβανε χώραν μεταξὺ τῶν δούλων ἐργατῶν καὶ τῶν συντεχνιῶν, ἐξασθενοῦται εἰς τὰς ἀρχὰς τῆς Αὐτοκρατορίας. Αἱ ἀπειράριθμοι ἀπελευθερώσεις τῶν δούλων, ὀφειλόμεναι εἰς τὴν ἐπιρροὴν τοῦ Χριστιανισμοῦ, παρήγαγον τὴν ἐλάττωσιν τῶν δούλων ἐργατῶν. Οἱ δοῦλοι ἐλαττούμενοι τὸν ἀριθμόν, ἐλάμβανον περισσοτέραν ἀξίαν, ἡ δὲ ἐργασία αὐτῶν ἔφθασε νὰ μὴ ὑποτιμᾶται τῆς τῶν ἄλλων. Προσθετέον εἰς ταῦτα ὅτι ὁ δοῦλος κακοποιούμενος συνήθως, εὕρισκεν ὀλίγην εὐχαρίστησιν εἰς τὴν ἐργασίαν. Ἐκτὸς τούτου ἡ πολύμοχθος ἐργασία του δὲν ἀντεμείβετο ἢ διὰ μετρίας καὶ δυσαναλόγου ἀντιμισθίας. Ὁποῖον λοιπὸν ἐνδιαφέρον εἶχεν εἰς τὴν καλὴν ἐκτέλεσιν τοῦ ἔργου ;

Πάντες οὗτοι οἱ λόγοι συνέτεινον, ὅπως ἡ ἐργασία τῶν συντεχνιῶν καταστῇ κατὰ πολὺ ὑπερτέρα, κατὰ πᾶσαν σχέσιν, τῆς τῶν δούλων. Τούτων οὕτως ἐχόντων, εὐνόητον ἀποβαίνει, διατί αἱ ἑταιρεῖαι αὗται ἐπεκράτησαν λίαν πρωΐμως καὶ δὴ ἀπὸ τῶν πρώτων ἐτῶν τῆς Αὐτοκρατορίας. Ὅθεν τοῦ ἀνταγωνισμοῦ μεταξὺ τῶν δύο τούτων ἐργατικῶν τάξεων μὴ ὑπάρχοντος πλέον, ἤρξατο ἡ παρακμὴ διὰ τὴν βιομηχανίαν καὶ τὸ ἐμπόριον. Ἡ παλαιὰ πρόληψις τῆς ὁποίας οἱ ἐλεύθεροι ἦσαν ἐμπεφορημένοι, ὅτι δηλαδὴ αἱ χειροτεχνικαὶ ἐργασίαι ἐκτὸς τῆς τῶν ἀγρῶν ἦσαν ἐξευτελιστικαί, καὶ τὸ ὅτι οἱ Ρωμαῖοι εἶχον καταλείπῃ πᾶσαν φροντίδα περὶ τῶν τοιούτων εἰς τοὺς ἑαυτῶν δούλους, ἔδιδον ἀφορμὴν σκέψεων εἰς τοὺς ἐργάτας καὶ εἰς αὐτοὺς ἐκείνους, οἵτινες εἶχον ἀρίστας διαθέσεις. Πῶς νὰ ἀναλάβωσι σχεδὸν αὐτοὶ μόνοι τὸ φορτίον ἁπασῶν τῶν μηδαμινῶν χειροτεχνικῶν ἐργασιῶν, αἵτινες ἄλλοτε ἐπεβάρυνον τοὺς δούλους; Τὸ τοιοῦτον δὲν ἤθελεν εἴσθαι σὺν τῇ ὑποκαταστάσει ἐν τῷ ἐπαγγέλματι αὐτῶν, καὶ ὑποκατάστασις ἐν τῇ οἰκτρᾷ αὐτῶν καταστάσει ; Ἡ μὲν χειροτεχνία εἶχεν ἐξευτελισθῇ ὑπὸ τῶν δούλων, οἱ δὲ ἐργατικοὶ σύλλογοι θὰ ἐξηυτελίζοντο καὶ αὐτοὶ ὑπὸ τῆς χειροτεχνίας. Εἰς ἐπίμετρον δυστυχίας, προσετίθετο πρὸς αὔξησιν τοῦ κακοῦ, τὸ ἐλεεινὸν πολιτικὸν σύστημα, τῆς παρὰ τοῦ κράτους διατροφῆς τῶν πολιτῶν.

Γνωστὸν εἶναι ὅτι ὁ Ρωμαϊκὸς λαός, ἐπὶ τῶν Αὐτοκρατόρων ἐτρέφετο δωρεὰν παρὰ τοῦ κράτους. Τίνα ἀνάγκην εἶχεν ὑπὸ τοιούτους ὅρους νὰ ἐργάζηται ; Ἀπαραίτητοι συνέπειαι τῆς καταστάσεως ταύτης ἦσαν ἡ ἐγκατάλειψις τῆς ἐργασίας, ὁ μαρασμὸς τῆς βιομηχανίας, ἡ δυστυχία. Πῶς νὰ θεραπεύσῃ τις τὴν οἰκτρὰν ταύτην κατάστασιν τῶν πραγμάτων ; Ἀλέξανδρος ὁ Σεβῆρος ἐνόμισεν ὅτι ἠδύνατο νὰ προλάβῃ ἐπικείμενον κίνδυνον καταλέγων τὸν ἐλεύθερον ἐργάτην εἰς τὴν ἑαυτοῦ συντεχνίαν, ὡς ὁ δοῦλος ἦτο προσκεκολλημένος εἰς τὴν ὑπηρεσίαν τοῦ κυρίου του.

Ἔκτοτε δὲν δύναταί τις νὰ ἀπαριθμήσῃ τὰ καταπιεστικὰ μέτρα, τὰ τεθέντα εἰς χρῆσιν ἐναντίον τῶν μελῶν τῶν ἐργατικῶν σωματείων. Διὰ τῶν πολλῶν αὐθαιρέτων κανονισμῶν, φθάνει τις εἰς τὸν εἰδεχθέ-

στατον τύπον τῆς ὑποδουλώσεως. Ἡ αὐτοκρατορικὴ τυραννία ἐξεμηδένιζε τοιουτοτρόπως τὴν ἰδιωτικὴν πρωτοβουλίαν, καὶ καθίστα ἔργῳ δούλους ἐκείνους, οἵτινες δὲν ἠδύναντο νὰ ὦσι τοιοῦτοι κατὰ νόμον. Ὁ δεσποτισμὸς τῶν Καισάρων προέβη μάλιστα εἰς τοσοῦτον ὥστε, ἀδιαρρήκτως νὰ συμπεριλαμβάνῃ εἰς τὴν συντεχνίαν, τήν τε γυναῖκα καὶ τὰ τέκνα τοῦ ἐργάτου. Ὁ ἐργάτης καὶ ἡ οἰκογένειά του ἦσαν οὕτω προσκεκολλημένοι εἰς τὴν δυστυχίαν, ἐὰν ἡ ἐργασία ἤθελέ ποτε ἐλλείψει.

Ἡ Ρώμη παρέχει ἡμῖν μέγα παράδειγμα πάντοτε ἀληθὲς κατὰ τὰς διαφόρους ἐποχὰς τοῦ γεγονότος τούτου, ὅτι δηλαδὴ ἡ ἀπώλεια τῆς πολιτικῆς ἐλευθερίας συνεφέλκεται καὶ πάσας τὰς ἄλλας ἐλευθερίας, ἐν αἷς καὶ τὴν οἰκονομικὴν ἐλευθερίαν. Δὲν ὑπάρχει χεῖρον ἐπάγγελμα τῆς ἐξασκουμένης ἐντὸς τῶν στενῶν ὁρίων τοιούτου σωματείου, ἡ δὲ ἐργασία ἥτις ἐκεῖ γίγνεται δὲν δύναται νὰ εὐδοκιμήσῃ.

Οὕτω τὸ φάρμακον ὅπερ ἐνόμισαν ὅτι ἠδύνατο νὰ συντελέσῃ ἀποτελεσματικῶς εἰς τὴν ἑκουσίαν διάλυσιν τῶν συντεχνιῶν ἦτο χεῖρον αὐτοῦ τοῦ κακοῦ καὶ ἔμελλε νὰ δεινώσῃ αὐτό. Ὁ Σοσιαλισμὸς οὗτος ὁ δυνάμενος νὰ ὀνομασθῇ σοσιαλισμὸς τοῦ Κράτους, παρήγαγε μεγάλην δυστυχίαν ἐν τῇ Αὐτοκρατορίᾳ. Ἡ βιομηχανία καὶ ἡ ἐμπορία ἀντὶ ν' ἀναπτυχθῶσι διὰ τῆς ἐλευθερίας, ἄνευ τῆς ὁποίας δὲν δύνανται νὰ ὑπάρξωσι, παρεμποδίσθησαν ἐν τῇ προοδευτικῇ αὐτῶν ὁρμῇ καὶ κατεδικάσθησαν εἰς ἀπώλειαν. Ὥστε βλέπει τις εἰς τὴν ἐποχὴν ταύτην ὅτι ἡ πτῶσις τῆς Αὐτοκρατορίας ἐπικρέμαται. Διότι τὰ παράπονα ἐπὶ πολὺ συγκρατούμενα, ἐξέρχονται τέλος ἐκ τῶν σπλάγχνων τοῦ λαοῦ.

Ἠδυνήθησαν μὲν νὰ φιμώσωσι τὴν βιομηχανίαν, δὲν ἠδυνήθησαν ὅμως νὰ φιμώσωσι καὶ τὸν πάσχοντα λαόν, ὥστε νὰ μὴ ἐκπέμπῃ κραυγὰς ὀδύνης. Τὸ Ρωμαϊκὸν κράτος ἔμελλε νὰ μάθῃ μετ' ὀλίγον ἰδίοις ἀναλώμασι τὴν ἀλήθειαν ταύτην, ὅτι ἡ τύχη παντὸς κράτους εἶναι στενὰ συνδεδεμένη μὲ τὴν τύχην τῆς βιομηχανίας αὐτοῦ.

Α. Τυπάλδος Μπασιᾶς
ὑφηγητὴς καὶ δικηγόρος.

Ἐν τῇ δημοσιευθείσῃ εἰς τὸ προηγούμενον 9ον φυλλάδιον πραγματείᾳ ὑπὸ τὸν τίτλον «Ἡ μήτηρ τοῦ Νέρωνος» παρεισέφρησαν ἐξ ἀβλεψίας τυπογραφικά τινα λάθη, ἐξ ὧν σημειοῦμεν ἐνταῦθα τὰ κυριώτερα.

Σελ.	Στίχ.		Ἀντὶ
663	9	ἄτρωτον	*ἄκρατον*
»	13	ὀράσει	*δράσει*
»	15	ἔτος	*ἔτει*
»	17	Τὸν μὲν παρὰ	*Τὸ μὲν τὸ παρὰ*
664	1	παδίον	*παιδίον*
»	27	ἀπόδειξις	*ἀπόλαυσις*
»	31	συνεπιβουλευούσης	*ἐπιβουλευούσης*
166	13	προσθετέον μετὰ τὰς λέξεις «ἐπαύλει αὐτοῦ»: *Ἠγάπα τὰς ἐν τῇ ἐπαύλει ταύτῃ δρῦς,*	
»	15	προσθετέον μετὰ τὴν λέξιν «Ἀγριππίνῃ»: *συνεζεύχθη αὐτῇ*	

ΜΕΛΕΤΗ

ΕΠΙ ΤΩΝ ΚΑΤΑ ΘΟΥΚΥΔΙΔΗΝ ΔΗΜΗΓΟΡΙΩΝ

ΤΟΥ ΚΛΕΩΝΟΣ ΚΑΙ ΤΟΥ ΔΙΟΔΟΤΟΥ.

ΥΠΟ

ΤΙΜΟΛΕΟΝΤΟΣ Ι. ΦΙΛΗΜΟΝΟΣ

(Συνέχεια καὶ τέλος. Ἴδε φυλλάδιον Παρνασσοῦ Ἰουνίου.)

Τὸν ἀληθῆ πολιτικὸν λόγον ὅμως ἀνεῦρεν ὁ Διόδοτος, οὐχὶ ἐν τῇ κτηνώδει βίᾳ, οὐχὶ ἐν τῇ ἀγριότητι τῆς τιμωρίας, ἀλλ' ἐν τῇ ἐπιεικείᾳ, καὶ ἐν τῇ ἐκτιμήσει τῶν ἀνθρωπίνων πράξεων, συμφώνως τῇ φύσει τοῦ ἀνθρώπου. Ἀληθῶς ὁ λόγος τοῦ ἁπλοῦ ἐκείνου πολίτου τῶν Ἀθηνῶν, υἱοῦ στειπιοπώλου, πωλητοῦ σχοινίων ἐκ στειπίου, πρόκειται ἡ αἰωνία διαθήκη τῆς ἀνθρωπίνης πολιτικῆς, τὸ Εὐαγγέλιον τῆς σώφρονος πολιτείας, τῆς μόνης ὑπισχνουμένης μακρὸν ἐν εἰρήνῃ βίον, τὸ δίδαγμα πάσης Μοναρχίας καὶ πάσης Δημοκρατίας. Περὶ τὰ τετρακόσια ἔτη πρὶν ἢ ἀνακύψῃ ἡ νέα Θρησκεία, ἥτις ἐστηρίχθη ἐπὶ τῆς ἀγάπης καὶ ἐπὶ τῆς ἐπιεικείας, περὶ τὰ ἑπτακόσια δὲ πρὶν ἢ ἡ νέα Θρησκεία καταστῇ θρησκεία ἐπικρατοῦσα, εἷς δημαγωγὸς τῶν Ἀθηνῶν διετύπωσε, δι' ὅλης τῆς δυνάμεως τῆς λεπτοτάτης καὶ βαθυτάτης τῶν γλωσσῶν, τὰ δόγματα τῆς φιλανθρωπίας καὶ τῆς ἀληθοῦς δικαιοσύνης, καί, κατορθώσας νὰ συντάξῃ αὐτῷ· τοὺς ἀκροατὰς αὐτοῦ, νὰ πλέξῃ τὸν ὡραιότατον στέφανον ὑπὲρ τοῦ Δήμου τῶν Ἀθηναίων. Ὁ λόγος αὐτοῦ εἶναι ἀληθῶς μνημεῖον ἀπαράμιλλον πολιτικῆς συνέσεως, βαθείας ἐρεύνης τῆς ἀνθρωπίνης φύσεως καὶ εὐαγγέλιον ἀληθοῦς εἰρήνης, ἐπίσης δὲ μεστὸς πρακτικῶν ἐννοιῶν καὶ δεινότητος δικανικῆς. Ὁ ἀντικρούσας τὸν Κλέωνα ἐπολέμησεν αὐτόν, διὰ τῶν ἰδίων ὅπλων· ἐστήριξε καὶ οὗτος τὴν ὁμιλίαν αὐτοῦ, ἐπὶ τοῦ αὐτοῦ λόγου, τοῦ λόγου τῆς πολιτικῆς ἀνάγκης· ἀλλὰ τὰ ὑπαγορεύματα τῆς ἀνάγκης ταύτης ἀνεῦρεν, οὐχὶ ἐν τῇ κτηνώδει βίᾳ, ἐν τῇ ἐφημέρῳ ἐκτιμήσει τῶν περιστάσεων, τῇ ἐκτιμήσει, ἥτις δὲν ἐκτείνεται ἐπέκεινα τῆς ῥινὸς τῶν ὁμιλούντων· ἀνεῦρεν, ἐν τῇ μετὰ λόγου καὶ ἐν ἡσυχίᾳ συζητήσει. Ὑπε-

στήριξε δὲ καὶ κατέδειξε τὸ αἰωνίως ἀληθὲς τοῦ δόγματος, ὅτι πολιτικὴ ἀληθὴς εἶναι, οὐχὶ ἡ ἐφήμερα διώκουσα κέρδη, ἀλλ' ἡ κυρίως ἀφορῶσα εἰς τὸ μέλλον· χάριν δὲ τοῦ μέλλοντος τούτου, ὀφείλουσιν αἱ σωφρονοῦσαι Πολιτεῖαι νὰ προσφέρωσιν εἰς θυσίαν καὶ αὐτὰ τὰ ἀναμφισβήτητα δικαιώματα αὐτῶν πολλάκις. Ἀλλὰ πλήρης ἔσται ἡ ἐκτίμησις, ἐὰν ἀναγνώσω ὑμῖν τοῦ λόγου τὸ σχετικὸν μέρος.

«Προσῆλθον ἐπὶ τὸ βῆμα,» εἶπεν ὁ Διόδοτος, «οὔτε σκοπῶν ν'ἀντείπω εἰς τὴν περὶ Μιτυληναίων ἀπόφασιν ὑμῶν, οὔτε τὴν πρόθεσιν ἔχων νὰ κατηγορήσω αὐτούς. Μοὶ φαίνεται, ὅτι, ἐὰν σωφρονῶμεν, ἡ σκέψις δὲν πρέπει γίνῃ περὶ τοῦ ἐὰν καὶ κατὰ πόσον αὐτοὶ ἠδίκησαν, ἀλλὰ τίς ἔσται ἡ κρείσσων καὶ ὠφέλιμος περὶ αὐτῶν ἀπόφασις ἡμῶν. Διότι καὶ ἂν ἀποφανθῶ, ὅτι τὸ ἀδίκημα αὐτῶν ὑπῆρξε δεινὸν καὶ ἀδικαιολόγητον, δὲν θέλω συμβουλεύσει τὸν θάνατον αὐτῶν, ἐὰν πείθωμαι, ὅτι ἡ θανάτωσις αὐτῶν δὲν εἶναι συμφέρουσα εἰς τὴν Πόλιν. Ἐπίσης δὲ καὶ ἐὰν ἀνεύρω αὐτοὺς ὄντας συγγνώμης τινὸς ἀξίους, δὲν θέλω προτείνει νὰ συγχωρήσωμεν αὐτοῖς, ἐὰν ἡ τοιαύτη συγχώρησις δὲν ἤθελε καταδειχθῇ, ὡς ἐπωφελὴς τῇ Πόλει. Νομίζω, ὅτι πρέπει νὰ σκεπτώμεθα καὶ ν' ἀποφασίζωμεν, περὶ τοῦ μέλλοντος μᾶλλον ἢ τοῦ παρόντος. Καὶ ἰδίως τὸ ἐπιχείρημα τοῦ Κλέωνος, ἰσχυριζομένου, ὅτι ἐὰν τιμωρήσητε διὰ θανάτου τοὺς Μητυληναίους, θέλετε ἐπιτύχει τὸ μέγα κέρδος αὐτό, ὅτι τὰς ἀφ' ἡμῶν ἀποστάσεις τῶν Συμμάχων θέλετε καταστήσει ὀλιγωτέρας, ἀντιστρέφω, ἀκριβῶς ἀντιτιθέμενος εἰς τὴν γνώμην αὐτοῦ, φρονῶ δέ, ὅτι ἡ ἐν τῷ μέλλοντι ὠφέλεια ἔσεται μείζων, ἐὰν μὴ ἀποφασίσητε τὴν θανάτωσιν τῶν Μιτυληναίων. Παρακαλῶ δὲ ὑμᾶς νὰ μὴ ἀποκρούσητε τὴν χρησιμότητα τοῦ λόγου μου, παρασυρθῆτε δὲ ἐκ τῆς ἐξωτερικῆς καλλονῆς τῶν λόγων τοῦ Κλέωνος· διότι φοβοῦμαι, οἱ λόγοι αὐτοῦ, ἀνταποκρινόμενοι πρὸς τὴν ψυχολογικὴν κατάστασιν ὑμῶν, τὴν ὀργὴν πρὸς τοὺς Μιτυληναίους, μὴ πιθανώτατον παρασύρωσιν ὑμᾶς. Ἀναμνήσθητε δέ, ὅτι ἡμεῖς δὲν δικαζόμεθα σήμερον πρὸς τοὺς Μιτυληναίους, ὅπως συζητήσωμεν, ἐὰν δικαίως ἢ ἀδίκως θὰ τιμωρήσωμεν αὐτούς, ἐὰν ἔχωμεν τὸ δικαίωμα νὰ τοὺς τιμωρήσωμεν· σκεπτόμεθα τοὐναντίον, τίνα χρῆσιν ὀφείλομεν νὰ κάμωμεν τῶν δικαίων ἡμῶν, ὅπως χρησιμώτερον ὑπηρετηθῶσι τὰ συμφέροντα τῆς Πόλεως.

«Ὑπολογίσατε δέ, πόσον καὶ ὑπὸ ἑτέραν ἔποψιν θέλετε ζημιωθῆ, ἐὰν ἀκολουθήσητε τὴν γνώμην τοῦ Κλέωνος. Σήμερον, ἐν πάσαις ταῖς πόλεσι, τὸ πλῆθος, ὁ Δῆμος, εἶναι εὐνοϊκὸς πρὸς ἡμᾶς, καὶ ἢ δὲν συναποστατεῖ μετὰ τῶν Ὀλιγαρχικῶν καθ' ἡμῶν, ἤ, ἐὰν βιασθῇ εἰς τοῦτο, εὐθὺς μετατρέπεται εἰς πολέμιον κατὰ τῶν ἀποστατησάντων. Οὕτως

ἔχοντες τῆς ἀποστατησάσης πόλεως τὸ πλῆθος σύμμαχον, ἐπέρχεσθε κατ' αὐτῆς. Ἐὰν ὅμως σήμερον διὰ τοῦ θανάτου τιμωρήσητε τὸν Δῆμον τῶν Μιτυληναίων, ὅστις οὔτε μετέσχε τῆς ἀποστάσεως, ἀλλὰ μάλιστα, ἅμα ἂν κατίσχυσε διὰ τῶν ὅπλων, παρέδωκεν εἰς ἡμᾶς τὴν πόλιν, πρῶτον μὲν θέλετε πράξει ἔγκλημα, φονεύοντες τοὺς εὐεργέτας, ἔπειτα δὲ θέλετε καταστῇ τὰ ὄργανα, ἐν ταῖς χερσὶ τῶν ὀλίγων, εἰς ὑπηρεσίαν ἀκριβῶς τοῦ σκοποῦ, ὃν ἐπιδιώκουσι· διότι, ὠθοῦντες τὰς πόλεις εἰς τὴν ἀπόστασιν, εὐθὺς θέλουσιν ἔχει τὸν Δῆμον σύμμαχον, ἀφοῦ ἡμεῖς θέλετε βεβαιώσει, ὅτι διὰ τῆς αὐτῆς ποινῆς τιμωροῦνται καὶ οἱ ἀδικήσαντες ἡμᾶς καὶ οἱ μή. Καὶ ἐπὶ τῇ ὑποθέσει, ὅτι οἱ Μιτυληναῖοι ἠδίκησαν ἡμᾶς, πρέπει νὰ προσποιηθῶμεν ἔτι ἄγνοιαν τῆς ἀδικίας, ὅπως οὕτω μὴ τὰ πλήθη, ἅτινα μόνον εἰσὶ σύμμαχα ἡμῶν ἔτι, καταστῶσι πολέμια ἡμῖν. Καὶ τοῦτο ἀκριβῶς συμφερώτερον μοὶ φαίνεται, πρὸς ἐξασφάλισιν τοῦ κράτους καὶ τῆς ἀρχῆς ἡμῶν, νὰ ὑποφέρωμεν ὅπως ἀδικῶσιν οἱ ἄλλοι ἡμᾶς ἑκόντας, ἢ ἐν τῷ δικαιώματι ἡμῶν νὰ φονεύωμεν ἐκείνους, οὕς, πρὸς τὸ συμφέρον ἡμῶν, δὲν πρέπει νὰ φονεύωμεν. Ὅ,τι δὲ ὁ Κλέων πρό τινος διισχυρίσθη, ὅτι ἡ τιμωρία τῶν Μιτυληναίων ἡ ἄκρα εἶναι καὶ δικαία καὶ συμφέρουσα, δὲν καταδείκνυται καὶ ἐμπράκτως οὕτως ἔχον.

«Ὑμεῖς δέ, πεισθέντες, ὅτι ὅσα ἂν εἶπον εἰσὶ τὰ κρείσσονα, χωρὶς νὰ ἐνδώσητε, μήτε εἰς τὸν οἶκτον μήτε εἰς τὴν ἐπιείκειαν, ὑφ' ὧν οὐδ' ἐγὼ αὐτὸς ἀφίνω ἡμᾶς νὰ ἐπηρρεασθῆτε, ὑπὲρ τὸ μέτρον, ἀκούσατε παρακαλῶ, τὰς συμβουλάς μου καὶ συμφώνως ταύταις ἀποφασίσατε. Ἐκ τῶν Μιτυληναίων, ὅσους μὲν ὁ στρατηγὸς Πάχης ἀπέπεμψεν εἰς τὰς Ἀθήνας, ὡς ἐνεργήσαντας τὴν ἀπόστασιν, δικάσατε ἐν ἡσυχίᾳ, ἀφήσατε δὲ τοὺς ἄλλους Μιτυληναίους νὰ κατοικῶσιν ἥσυχοι, ἐν τῇ πόλει αὐτῶν. Οὕτω πράττοντες, καὶ τὸ καλὸν ἐν τῷ μέλλοντι ὑπηρετεῖτε, καὶ εἰς τοὺς πολεμίους ἐμπνέετε τὸν φόβον. Ὁ τὰ ἀληθῆ συμφέροντα ἀποφασίζων καὶ ἐμφρόνως βουλευόμενος οὗτος δύναται νὰ κατισχύσῃ τῶν ἐχθρῶν, βεβαιότερον, ἢ ὁ ἀφρόνως ἐπερχόμενος κατ' αὐτῶν, πιστεύων εἰς μόνην τὴν βίαν τῶν ὅπλων.»

Οὐδεμίαν πρέπει νὰ προσθέσω λέξιν εἰς ἔξαρσιν τῆς ὑπερτάτης λογικῆς δυνάμεως τοῦ Διοδότου. Πᾶς λόγος ἤθελε φανῆ μικρὸς καὶ περιττὸς ὅλως, ἀπέναντι τοῦ μεγέθους καὶ τῆς πληρότητος τῶν λόγων τοῦ Ἀθηναίου ῥήτορος. Ἐὰν ὁ Κλέων ἀπήγγειλε τὴν διαθήκην τῆς βίας καὶ τῆς πιέσεως, ὁ Διόδοτος παρέδωκεν εἰς τὰς ἐπερχομένας Γενεὰς τῶν ἀνθρώπων τὸ Εὐαγγέλιον τῆς σώφρονος πολιτικῆς καὶ τῆς παγκοσμίου εἰρήνης. Ἀπὸ τῶν λόγων αὐτοῦ ἤντλησαν πάντες οἱ φιλάνθρωποι

τὰ ἐπιχειρήματα τῶν παρορμήσεων αὐτῶν πρὸς τὴν ἀγάπην μεταξὺ τῶν Λαῶν, ἐπὶ τούτων δ' ἐστηρίχθησαν ἐπίσης καὶ οἱ Ἄγγλοι πολιτευταί, οἵτινες, κατὰ τὴν μεγάλην πρὸς τοὺς Ἀμερικανοὺς διαφορὰν αὐτῶν, εὐθὺς ἐξ ἀρχῆς συνεβούλευσαν τὴν διαλλαγὴν καὶ τὴν μετριότητα, κατηράσθησαν δὲ τὴν βίαν. Δυστυχῶς, οἱ ἰσχυροὶ τῆς γῆς καὶ οἱ Δυνάσται βραδέως ἀκούουσι τῆς φωνῆς τῆς φρονήσεως, οὕτω δὲ διαρκῶς βάπτονται, δι' αἵματος ἀνθρωπίνου ἀφθόνου, αἱ σελίδες τῆς Ἱστορίας, διαπράττονται δέ, ἐν ὀνόματι ψευδοῦς πολιτικοῦ λόγου, ὑπὸ τὸ κράτος σοφισμάτων ὀλεθρίων, ἐγκλήματα ἀνθρώπινα, ἅτινα εἰς ἀπελπισίαν περὶ τοῦ μέλλοντος ἤθελον φέρει πάντα, ἐὰν μὴ ἐβεβαιοῦτο, ὅτι ἡ ἀλήθεια βραδύνει μὲν νὰ κατισχύσῃ, ἀλλὰ κατισχύει ἐπὶ τέλει. Εὐλόγως ὅμως ἡ ἀνθρωπότης δύναται νὰ κηρύξῃ, ὡς ἀληθῶς καὶ ὄντως ἁγίους τοὺς ἄνδρας, οἵτινες δὲν ἐδίστασαν, ἐν μέσῳ ὀργίλου πλήθους καὶ τὴν ἰδίαν διακινδυνεύοντες ὕπαρξιν, νὰ κηρύξωσι τὰς αἰωνίας ἀρχὰς τῆς παγκοσμίου ἀδελφότητος καὶ τῆς σώφρονος, ἐντεῦθεν δὲ τῆς πρακτικωτέρας, πολιτικῆς. Ἀναμφισβητήτως δὲ ἐν τούτοις τοῖς πρωτεύουσι δύναται νὰ ταχθῇ ὁ Διόδοτος τοῦ Θουκυδίδου.

Εἰς οἷον δὲ ὕψος, ἀληθῶς ἀμέτρητον, ὑψοῦται ἡ Ἐκκλησία τοῦ Δήμου τῶν Ἀθηναίων, καθ' ἣν τόσαι οὐράνιαι διετυπώθησαν ἀρχαὶ καὶ τόσα βαθέα ἀνεπτύχθησαν δόγματα, ὅταν παραβληθῇ πρὸς τὰς ἐν τῷ σκότει διασκέψεις ἀπολύτων Μοναρχῶν, ὧν ἐνώπιον ἅμιλλα κολακείας ἀνεπτύσσετο, ἢ δολοφόνα σχέδια ἐξ ὑπογυίου ἐσκευωροῦντο. Καὶ ὁ Κλέων καὶ ὁ Διόδοτος σφοδροὶ ἐπέρχονται κατ' αὐτοῦ τοῦ κυριάρχου, ὃν ἐζήτουν νὰ φέρωσιν εἰς τὸν ὀρθὸν λόγον, καθ' ὃ ἕκαστος ἔκρινε μέτρον, ἐπιτιμῶσι δὲ αὐτὸν κατὰ πρόσωπον, ἐλέγχοντες καὶ τὸ παράφορον, καὶ τὸ ἀσύνετον, καὶ τὸ ἀμαθὲς αὐτοῦ. Τίς Μονάρχης ἤθελε ποτὲ ἀνεχθῇ τοιαύτην ἐνώπιόν του τόλμην ; Τίς, καὶ ἐκ τῶν σημερινῶν Πολιτειῶν, δὲν ἤθελε χαρακτηρίσει, ὡς αὐθάδη, ἄξιον τιμωρίας, εἴ ποτε τίς ἀπετόλμα νὰ ἐκστομίσῃ περὶ τῶν δικαστῶν του τοιαύτας κρίσεις, οἵας οἱ Ἀθηναῖοι ῥήτορες ἔλεγον πρὸς τὸν Δῆμον ; Ἀληθῶς οὐ μόνον ὁ Θουκυδίδης ἔζησε διὰ τὸ μέλλον, ἀλλὰ σύμπασα ἡ Πολιτεία τῶν Ἀθηναίων εἰργάσθη διὰ τοὺς αἰῶνας.

Πρὶν ἢ περατώσω τὴν ἀνάλυσιν τοῦ λόγου τοῦ Διοδότου, καὶ ἀφοῦ ὑπέδειξα τὸν πολιτικὸν χαρακτῆρα αὐτοῦ καὶ τὸ βαθύνουν, ὀφείλω, ὅπως ἐπιστήσω τὴν προσοχὴν ὑμῶν, ἐπὶ περιόδου τινὸς αὐτοῦ, ἥτις εἰς νεφελώδη ὕψη αἴρει τὴν κυρίαν κορυφὴν τῆς δημηγορίας ταύτης.

«Ἐν ταῖς διαφόροις Πολιτείαις, εἶπεν ὁ Διόδοτος,» ἡ ποινὴ τοῦ θανάτου ἐπιβάλλεται ἐπὶ ἁμαρτήμασι, πολλῷ μικροτέροις τοῦ πραχθέντος

ὑπὸ τῶν Μιτυληναίων ἀδικήματος. Ἀλλ' ὅμως, καίτοι τοιαύτης ὑφισταμένης ἄκρας τιμωρίας, οἱ πάντες, στηριζόμενοι ἐπὶ τῆς ἐλπίδος, ὑπερφρονοῦσι τῶν κινδύνων καὶ προβαίνουσιν εἰς τὴν ἐκτέλεσιν τῶν ἐγκληματικῶν πράξεων.

«Οὐδεὶς ἐκτίθεται εἰς τὸν κίνδυνον, ἐὰν γνωρίσῃ, ὅτι δὲν δύναται νὰ φέρῃ εἰς πέρας τὸν ἐπίβουλον σκοπὸν αὐτοῦ. Οὐδεμία πόλις ποτὲ ἐπεχείρησε ν' ἀποστατήσῃ, ἥτις, ἐρευνήσασα τὰς δυνάμεις αὐτῆς, ἀνεῦρεν ἑαυτὴν ὀλιγώτερον παρεσκευασμένην ἢ τοῦ καθ' οὗ ἀπεφάσισε ν' ἀποστατήσῃ, καὶ ἱκανὴν ν' ἀποσείσῃ τὴν ἀλλοτρίαν Ἀρχήν, ἢ διὰ τῆς οἰκείας δυνάμεως ἢ διὰ τῆς συμμαχίας ἄλλων. Οἱ ἄνθρωποι εἰσὶν οὕτω κατεσκευασμένοι, ὅπως διαπράττωσι καὶ δημόσια καὶ ἰδιωτικὰ ἐγκλήματα, οὐδεὶς δὲ νόμος ποτὲ θέλει τεθῇ τόσῳ ἰσχυρός, ὥστε νὰ ἐμποδίσῃ διὰ τοῦ ἐγκλήματος τὸν θέλοντα νὰ ἁμαρτήσῃ. [«Καὶ οὐκ ἔστι ανόμος, ὅστις ἀπείρξει τούτου».] Οἱ ἄνθρωποι, ὅπως περιορίσωσι τὰ ἐκ τῶν κακούργων ἀδικήματα, ἐπενόησαν οὐ μόνον πᾶν εἶδος ποινῆς, ἀλλὰ καὶ ἐπέτειναν ἐπ' ἄπειρον τὸ βάρος τῶν ποινῶν. Καὶ βέβαιον, ὅτι, κατὰ τοὺς παλαιοτέρους χρόνους, αἱ ποιναὶ τῶν μεγίστων αὐτῶν ἀδικημάτων ἦσαν μαλακώτεραι. Ἀλλ' ὅμως ἐπειδὴ διὰ τοῦ χρόνου ἀπεδείχθη, ὅτι αἱ μαλακώτεραι ποιναὶ εἰς οὐδὲν ὠφέλουν, ἡ ποινὴ τοῦ θανάτου ἐγενικεύθη σχεδόν. Ἀλλὰ καὶ διὰ τῆς τοιαύτης ἐπεκτάσεως τῆς θανατικῆς ποινῆς, οὐδὲν κατωρθώθη πάλιν. Ἢ λοιπὸν πρέπει νὰ ἐξευρεθῇ ποινή τις, δεινοτέρα τῆς τοῦ θανάτου, ἢ ὀφείλομεν ν' ἀναγνωρίσωμεν, ὅτι ἡ ποινὴ αὕτη οὐδὲν κατορθοῖ νὰ ἐμποδίσῃ ἔγκλημα. Ὁ πένης ἀπὸ τῆς πιεζούσης αὐτὸν ἀνάγκης ἀντλεῖ τὴν πρὸς τὸ ἐγκληματεῖν τόλμην, ὁ δὲ δυνατὸς καὶ ἰσχυρός, ἐκ τῆς ὑπεροψίας ὑβριστὴς καθιστάμενος, τρέπεται πρὸς τὴν πλεονεξίαν. Ἁπλῶς δ' εἰπεῖν, οἱ μήτε πένητες μήτε πλούσιοι ὄντες, ὠθοῦνται εἰς τοὺς κινδύνους, προστιθεμένης εἰς τὸ πάθος ἀνιάτου τινὸς ἐπιθυμίας πρὸς μείζονας ἀπολαύσεις. Τοιαῦτα δὲ πάθη εἰσὶ πρωτίστως ἡ ἐλπὶς καὶ ὁ ἔρως. Τὰ πάθη ταῦτα ἀναφαίνονται ἐν πάσῃ περιστάσει, ὁ μὲν ἔρως προηγούμενος, ἡ δ' ἐλπὶς ἐφεπομένη. Καὶ ὁ μὲν οὐδόλως μεριμνῶν περὶ τῆς ἐγχειρήσεως, ἡ δ' ἐλπὶς προϋποτιθεῖσα τὴν εὐκολίαν τῆς ἐκτελέσεως, ὁδηγοῦσιν εἰς τὰ ἄκρα ἐγκλήματα. Καὶ τὰ δύο ταῦτα, ὡς ὄντα ἀφανῆ, κρίνονται, προτιμώτερα τῶν φαινομένων καὶ θιγομένων δεινῶν. Εἰς ταῦτα πάντα δὲ ἐπιπροστίθεται, κατ' οὐδὲν ἔλασσον συντελοῦσα καὶ ἐνθαῤῥύνουσα, ἡ τύχη. Ἡ τύχη δὲ πολλάκις, ἀπροσδοκήτως συνδραμοῦσα, ἐξωθεῖ βιαίως τὸν ἄνθρωπον νὰ διακινδυνεύῃ, καίτοι γινώσκοντα τὸ ὑποδεέστερον τῆς πρὸς ἐπιτυχίαν δυνάμεως αὐτοῦ. Οὐχ ἧττον αἱ τυχη-

ραὶ συμπτώσεις ἐξωθοῦσι τὰς πόλεις εἰς τοὺς κινδύνους, μάλιστα διότι ἐν τῇ δράσει αὐτῶν πρόκειται περὶ τῶν μεγίστων ἀγαθῶν, ἤτοι ἢ περὶ τῆς ἐλευθερίας αὐτῶν, ἢ περὶ τῆς δεσποτείας ἐπὶ ἄλλων. Ἐπιστέφουσα δὲ τὰς τοιαύτας συμπτώσεις, ἐπέρχεται καὶ ἡ ψευδὴς ἰδέα ἣν ἕκαστος περὶ ἑαυτοῦ ἔχει, νομίζων ἑαυτὸν ἀνώτερον ἢ ὅ,τι πραγματικῶς εἶναι. Ἀληθῶς εἰπεῖν, ἀδύνατον καθ' ἑαυτὸ εἶναι, καὶ εἰς ἄκρον ἀγαθὸς (εὐήθης) εἶναι ὁ νομίζων, ὅτι, ὅταν ἡ ἀνθρωπίνη φύσις ἀποφασίσῃ νὰ ἐπιχειρήσῃ τί, ἱκανὴ εἶναι ν' ἀποτρέψῃ αὐτὴν τῆς ἐκτελέσεως, ἢ ἡ ἰσχὺς τῶν νόμων, ἢ οἱονδήποτε ἄλλο ἐνδεχόμενον δεινόν.

«Μὴ πιστεύσητε, ὅτι ἡ ποινὴ τοῦ θανάτου ἔχει ἰσχύν τινα ἀσφαλοῦς ἐχεγγύου, καὶ ἐντεῦθεν προβῆτε εἰς ἀπόφασιν ἐπιβλαβῆ, πείθοντες τοὺς ἀποστάντας, ὅτι οὐδεμίαν ἔχουσιν ἐφεξῆς ἐλπίδα σωτηρίας, ἐὰν μετανοήσωσι, καὶ ὅτι, διὰ τιμωρίας μετριωτέρας, ἐντὸς βραχυτάτου χρόνου, δὲν θέλει ἐξαλειφθῇ τὸ ἁμάρτημα αὐτῶν.»

Ἐκβαίνων δὲ τῆς γενικῆς θεωρίας, καὶ ἐπὶ τὸ ὑπὸ συζήτησιν θέμα ἐρχόμενος, ὁ Διόδοτος, τὰς περὶ συμφέροντος τῆς Πόλεως θεωρίας τοῦ Κλέωνος, ἀπέκρουσεν, ὡς ψευδεῖς καὶ ἐπιπολαίους, διὰ τῆς ἀκολούθου ἀμιμήτου περιόδου: «Σκέφθητε,» εἶπεν, «ὅτι, ἐάν τις πόλις ἀποστατήσῃ, εἶτα δὲ μετανοήσῃ ἐπὶ τῇ ἀποστασίᾳ αὐτῆς, βεβαιουμένη δὲ ὅτι δὲν θέλει κατισχύσει, δύναται νὰ συμβιβασθῇ πρὸς ἡμᾶς, ἀποτίνουσα τὰς δαπάνας τοῦ πολέμου καὶ ὑπισχνουμένη τὴν ἐν τῷ μέλλοντι ὑποταγήν. Ἄλλως ὅμως προσφερόμενοι, ἤτοι ἐὰν διὰ θανάτου ἀποφασίσητε νὰ τιμωρῆτε τοὺς ἀποστατοῦντας Συμμάχους, τίς νομίζετε πόλις δὲν θέλει παρασκευασθῇ κρείσσων, ὅπως ὑποστῇ τὴν πολιορκίαν μέχρι τῆς τελευταίας ἀπελπισίας, ἀφοῦ ἀδιάφορον θέλει εἶσθαι, ἐὰν ἢ βραδέως ἢ ταχέως συμβιβασθῇ πρὸς ἡμᾶς ; Καὶ μικρὰ δὲν εἶναι ἡ ζημία, ἐάν, τοῦ συμβιβασμοῦ ἀδυνάτου καθισταμένου, ὑποχρεωθῶμεν νὰ παρατείνωμεν τὴν πολιορκίαν, αὐτοὶ δαπανῶντες ; Ἀλλὰ καὶ ὅταν ἐπὶ τέλει κατορθώσωμεν νὰ ἐκπορθήσωμεν τὴν πόλιν, παραλαμβάνοντες αὐτὴν ἠρειπωμένην καὶ κατεστραμμένην, δὲν θέλομεν στερηθῇ προσόδους, ἃς ἠθέλομεν ἔχει, εἴ ποτε ἀπέμενεν εὐημεροῦσα καὶ ἀκμαία; Μηδέποτε λησμονήσωμεν, ὅτι κατισχύομεν πρὸς τοὺς πολεμίους, διὰ τῶν ἐκ τῶν συμμάχων πόλεων προσόδων. Ἐντεῦθεν δὲν πρέπει πρὸς τοὺς ἐξαμαρτάνοντας πρὸς ἡμᾶς νὰ ἐπιζητῶμεν τὴν ἀκριβῆ δικαιοσύνην, καὶ ἐντεῦθεν νὰ βλαπτώμεθα· μᾶλλον ὀφείλομεν νὰ σκεφθῶμεν, τίνι τρόπῳ, μετρίως κολάζοντες τὰς ἀφ' ἡμῶν χωριζομένας πόλεις, θέλομεν καταστήσει αὐτὰς ἱκανάς, ὅπως παρέχωσιν ἡμῖν χρήματα. Τὰς πόλεις δὲν θέλομεν δυνηθῇ νὰ συγκρατήσωμεν, διὰ τῆς αὐστηρότητος τῶν νό-

μων, ἀλλὰ διὰ τῆς ἐπιμελείας τῶν ἔργων ἡμῶν, ἤτοι διὰ τῆς σώφρονος πολιτείας. Ἡμεῖς δὲ τὰ ὅλως ἀντίθετα πράττομεν, σήμερον. Ἐάν τινα πόλιν, ἐλευθέραν μέν, ἀλλὰ διὰ τῆς βίας εἰς ἡμᾶς ὑποκειμένην, εὐλόγως δὲ πρὸς ἀνάκτησιν τῆς αὐτονομίας αὐτῆς ἀποστατήσασαν, καταβάλωμεν, νομίζομεν, ὅτι ὀφείλομεν νὰ τιμωρήσωμεν αὐτὴν διὰ τοῦ σκληροτάτου τρόπου. Ἡ σώφρων πολιτικὴ ὑπαγορεύει νὰ μὴ τιμωρῶμεν αὐστηρῶς τοὺς ἐλευθέρους, καθ' ἡμῶν τυχὸν ἀποστατοῦντας, ἀλλά, πρὶν ἢ ἀποστατήσωσι, νὰ ὦμεν ἄγρυπνοι φύλακες, καὶ οὕτω νὰ προσφερώμεθα πρὸς αὐτούς, ὥστε οὐδὲ νὰ φαντασθῶσι κἂν τὴν ἀποστασίαν· καὶ πάλιν, κατισχύσαντες αὐτῶν καὶ καταβαλόντες αὐτούς, πρέπει νὰ ἐφαρμόττωμεν κατ' αὐτῶν ὅσῳ τὸ δυνατὸν μετριωτέραν τιμωρίαν.»

Ἐν τῇ περὶ ποινῶν γνώμῃ, ἣν ὑπεστήριξεν ὁ Διόδοτος, διὰ τῶν ἀνωτέρω, εὕρηται ἀνεπτυγμένη, ἐν συντόμῳ μέν, ἀλλ' ἀκριβῶς, ἡ νεωτέρα περὶ ποινῶν θεωρία, ἥτις ἐνέπνευσε τοὺς ποινικοὺς νόμους τῶν πεπολιτισμένων χωρῶν τῶν καθ' ἡμᾶς χρόνων. Πρὸ αἰώνων εἴκοσι καὶ τριῶν, εἷς ἁπλοῦς πολίτης τῶν Ἀθηνῶν ἀπέδειξεν, ὅτι δὲν εἶναι ἡ αὐστηρότης τῶν ποινῶν, ἡ ἐπαναφέρουσα τὴν κοινωνικὴν τάξιν καὶ περιστέλλουσα τῶν ἐγκλημάτων τὴν ἐκτέλεσιν. Ὁ ἀποφασίζων νὰ ἐκτελέσῃ ἔγκλημα, εἰς οὐδὲν λογίζεται τὴν αὐστηρότητα ἢ τὸ ἄγριον τῆς ποινῆς, ἥτις τὸν ἀναμένει, ἐὰν συλληφθῇ. Ὁ φόβος οὗτος, ὅσῳ ἂν ᾖ ἰσχυρὸς καὶ μέγας, δὲν κατισχύει τοῦ πάθους, τῆς ἀνάγκης, τῆς παραφροσύνης. Σώφρων νομοθεσία ἐντεῦθεν δὲν πρέπει νὰ ἐκζητῇ τὴν διόρθωσιν τῆς κοινωνίας καὶ τὴν ὑπερίσχυσιν τῆς τάξεως, ἐν τῇ ἀγριότητι τῆς ποινῆς, ἀλλ' ἐν τῇ ἰδίᾳ δράσει τῆς Πολιτείας, ἀφαιρούσης, ὅσῳ ἔνεστι, τὰς ἀφορμάς, τὰς ὠθούσας πρὸς τὸ ἔγκλημα. Εἰσερχόμενος δὲ καὶ εἰς εἰδικώτερα, κατὰ τῆς ποινῆς τοῦ θανάτου διετύπωσε τὸ ἰσχυρότατον τῶν κατ' αὐτῆς ἐξενεχθέντων ἐπιχειρημάτων, ὅτι εἶναι ποινή, ἀποκλείουσα τὴν μετάνοιαν καὶ καθιστῶσα ἀδύνατον τὴν ἐπανόρθωσιν τῆς πλάνης· διότι ὁ θνήσκων δὲν δύναται νὰ μετανοήσῃ, καθ' ὅσον ἐκβαίνων τοῦ βίου τούτου, δὲν δύναται νὰ ἐπανέλθῃ πλέον. Ἐν μιᾷ δημηγορίᾳ, ὁ Διόδοτος ἔθετο τὰς βάσεις τῆς περὶ τοῦ χαρακτῆρος τῆς ποινῆς θεωρίας, ἣν ἔμελλον νὰ κυρώσωσι καὶ ἡ ἐπιστήμη τοῦ μέλλοντος καὶ ἡ πεῖρα. Ἡ τιμὴ τῆς εἰσηγήσεως τῆς τροπῆς τῶν κοινωνιῶν πρὸς τὰς ἀληθεῖς ἀρχὰς τῆς ποινικῆς Νομοθεσίας ἀνήκει πολίτῃ τῶν Ἀθηναίων, αἰῶνας ὅλους ἕξ, πρὸ τῆς κατὰ τύπους, οὐχὶ ὅμως καὶ κατ' οὐσίαν, ἐπικρατήσεως τοῦ δόγματος τῆς ἀγάπης καὶ τῆς ἐπιεικείας, διατυπώσαντι τὴν ἀληθῆ καὶ φιλάνθρωπον περὶ ποινῆς καὶ περὶ τοῦ μέτρου αὐτῆς

θεωρίαν. Ἐν τούτῳ δέ, ἐπαναλαμβάνω καὶ αὖθις, ἡ ὑψίστη καὶ βαθεῖα ἔννοια τῆς δημηγορίας τοῦ Διοδότου.

Ἡ Ἐκκλησία τοῦ Δήμου τῶν Ἀθηναίων ἀνήρεσε μὲν τὸ σκληρὸν ψήφισμα τῆς προτεραίας, σώσασα οὕτω τὴν ὅλην Μιτυλήνην, ἀλλ' ἐνέκρινε τὴν εἰς θάνατον καταδίκην τῶν ὡς κυρίων ἐνόχων τῆς στάσεως συλληφθέντων καὶ εἰς Ἀθήνας μετενεχθέντων ὑπὸ τοῦ Πάχητος ὑπερχιλίων Μιτυληναίων. Οὗτοι πάντες ἐθανατώθησαν. Βεβαίως εἶναι κηλὶς ἐν τῇ ἱστορίᾳ τῶν Ἀθηνῶν ἡ σφαγὴ ἀόπλων αἰχμαλώτων, καὶ μάλιστα ὑπὸ πόλεως, ἥτις ἐπεκρότει εἰς τὰς περὶ ἁμαρτημάτων καὶ ποινῶν θεωρίας τοῦ Διοδότου, καὶ ἥτις μετ' ὀλίγον ἤγαγεν ἐνώπιον τοῦ Δικαστηρίου τὸν Πάχητα, ὑπόδικον διότι ἐφόνευσε δύο Μιτυληναίους, τοὺς συζύγους τῶν ὡραίων Λεσβίων Ἑλλανίδος καὶ Λαμάξιος, ἐξ ἐρωτικῆς ὁρμῆς πρὸς αὐτάς. Ὁ Πάχης δέ, βεβαίαν βλέπων τὴν καταδίκην του, ηὐτοκτόνησεν ἐπὶ ἀκροατηρίου, κατὰ τὴν διάρκειαν τῆς δίκης. Ἀλλά, ἐὰν οἱ Ἀθηναῖοι ὦσι κατακριτέοι ἐπὶ τούτῳ, ὡς κηλιδώσαντες τὴν ἐπὶ ἀνεγνωρισμένῃ φιλανθρωπίᾳ φήμην αὐτῶν, τίς δικαιολογία δύναται νὰ προσβληθῇ, ὑπὲρ τοῦ ἀνήκοντος εἰς τὴν θρησκείαν τοῦ Χριστοῦ αὐτοκράτορος Θεοδοσίου τοῦ Α' σφάξαντος ἐν Θεσσαλονίκῃ, ἐντὸς τριῶν ὡρῶν, δεκακισχιλίους Θεσσαλονικεῖς, καὶ τοῦ Βασιλείου, τοῦ ἐπικληθέντος Βουλγαροκτόνου, τυφλώσαντος δεκαπεντακισχιλίους αἰχμαλώτους Βουλγάρους, καὶ τοιούτους ἀνὰ ἑκατὸν ὑφ' ἑνὸς μονοφθάλμου ὁδηγουμένους ἀποστείλας εἰς τὸν Βασιλέα αὐτῶν; Τί πρὸς τοὺς ἐν Ἀθήναις σφαγέντας χιλίους Μιτυληναίους, αἱ ἐπὶ αἰῶνας ἐξακολουθήσασαι σφαγαὶ καὶ ὁλοκαυτώσεις ἑκατοντάδων χιλιάδων ἀνθρώπων, ἐν τῇ δυτικῇ Εὐρώπῃ, ἐν ὀνόματι τοῦ Σταυροῦ τῆς ἀγάπης καὶ τῆς ἀπολυτρώσεως, καὶ ὑπὸ τῶν ἡγεμόνων τῆς Ἐκκλησίας αὐτοῦ;

Ἀρκοῦμαι, σήμερον, εἰς μόνας τὰς παρατηρήσεις ταύτας, διότι ἤδη ὑπὲρ τὸ μέτρον παρετάθη τὸ ἀνάγνωσμα, παρὰ τὰς πολλὰς ἄλλας, εἰς ἃς δύναται νὰ δώσωσι λαβὴν τὰ κείμενα τῶν δύο δημηγοριῶν. Ἀλλὰ δὲν δύναμαι νὰ παρέλθω τῶν δύο δημηγοριῶν τὰς περιόδους, ἐν αἷς ἀρυόμεθα οἱ νεώτεροι Ἕλληνες μίαν ἔτι ἀπόδειξιν περὶ τῆς γνησιότητος τῆς καταγωγῆς ἡμῶν. Τὴν ἀπόδειξιν ταύτην παρέχει ἡμῖν ἡ εἰκὼν περὶ τῆς ψυχολογικῆς καταστάσεως τῆς ἀθηναϊκῆς κοινωνίας τῶν χρόνων ἐκείνων, ἴσως δὲ καὶ τῶν προγενεστέρων, ἣν περιέχουσιν αἱ δημηγορίαι αὗται.

Ὁ Κλέων, γινώσκων ἀκριβῶς τὴν ψυχολογικὴν διάθεσιν τῶν ἀκροωμένων αὐτοῦ καὶ πεῖραν μακρὰν σχὼν τῶν ἐπιδρώντων ἐπ' αὐτοὺς στοι-

χείων, δὲν ὤκνησε ν' ἀποκαλύψῃ, ἐνώπιον αὐτῶν, ὁλόκληρον τὴν εἰκόνα τῶν στοιχείων τούτων.

«Δεινότατον,» εἶπε, «καθ' ἡμῶν κατενεχθήσεται τραῦμα, ἐὰν πιστευθῇ ποτέ, ὅτι οὐδεμία ἐκ τῶν ἀποφάσεων ὑμῶν εἶναι ἐφεξῆς σταθερὰ καὶ ἀμετάβλητος, καὶ ὅτι δὲν ἀναγνωρίζεται, ἐν μέσῳ ἡμῶν ἡ ἀρχή, ὅτι Κράτος τί, καὶ χείρονας ἂν ἔχῃ νόμους, ἀλλ' ἀκινήτους καὶ αὐστηρῶς ἐφαρμοττομένους, εὐδαιμονέστερον εἶναι, ἢ τὸ ἔχον καλοὺς μὲν νόμους, μὴ ἐφαρμοττομένους δέ. Προτιμώτερον νὰ ἦναι τίς ἀμαθής, ἀλλὰ σώφρων, ἢ ἐπιτήδειος καὶ δεξιός, ἀκόλαστος ὅμως καὶ προπετής. Καὶ ὡς ἐπιτοπλεῖστον εὐεκτοῦσι μᾶλλον αἱ Πολιτεῖαι, αἱ ἀριθμοῦσαι ἄνδρας ἁπλουστέρους τὸν νοῦν καὶ τὰ ἤθη, ἢ εὐφυεῖς καὶ ὑπερμέτρως συνετούς. Οἱ τὴν νοημοσύνην ἀξιοῦντες θέλουσι νὰ φαίνωνται σοφώτεροι τῶν νόμων, πάντοτε δὲ νὰ κατισχύωσιν ἐν ταῖς δημοσίαις συζητήσεσι· διότι ἀλλαχοῦ δὲν δύνανται νὰ εὕρωσι στάδιον εὐρύτερον πρὸς ἐπίδειξιν τῆς ἱκανότητος αὐτῶν. Αὕτη εἶναι μία τῶν αἰτιῶν, αἵτινες τὰς Πολιτείας ἐζημίωσαν εἰς ἄκρον. Ἐκεῖνοι ὅμως, οἵτινες δὲν ἔχουσι μεγάλην πεποίθησιν εἰς τὴν νοημοσύνην καὶ εἰς τὴν σύνεσιν αὐτῶν, ἀνομολογοῦσιν, ὅτι εἰσὶν ἀμαθέστεροι μὲν τῶν νόμων, ἧσσον δὲ ἱκανοὶ νὰ μεμφθῶσι τῆς ὀρθῆς καὶ καλῶς λελεγμένης γνώμης. Ἀλλ' ἐπίσης κριταὶ μᾶλλον ἀμερόληπτοι ὄντες ἢ ἀγωνισταὶ ἐπὶ τοῦ βήματος, σχεδὸν πάντοτε ἀποφασίζουσι καὶ πράττουσι τὸ ὀρθόν. Οὕτω καὶ ἡμεῖς ὀφείλομεν νὰ πράξωμεν, μὴ ἐπαιρόμενοι δὲ ἐπὶ τῇ δυνάμει τοῦ νοὸς ἡμῶν, νὰ συμβουλεύσωμεν ὑμῖν ἀπόφασιν μὴ ὀρθήν.

«Ἐγὼ τὴν αὐτὴν πάντοτε ἔχω γνώμην, ἀπορῶ δὲ καὶ ἐκπλήττομαι μὲ τοὺς προτείναντας, ὅπως καὶ ἐκ δευτέρου γίνῃ διάσκεψις περὶ τῶν Μιτυληναίων καὶ προκαλέσαντας τὴν ἀργίαν τῆς τιμωρίας αὐτῶν. Ἡ βραδύτης αὕτη μέλλει νὰ ὠφελήσῃ μᾶλλον τοὺς ἀδικήσαντας· διὰ τοῦ χρόνου πραϋνομένης τῆς ὀργῆς, ὁ παθὼν πρὸς τὸν ἀδικήσαντα ἐκδικεῖται ἀμβλύτερον. Ἡ τιμωρία οὐδέποτε κρεῖσσον ἐπέρχεται, ἢ ὅταν, ἀκολουθοῦσα ὅτι πλησιέστατον τῷ ἀδικήματι, εἶναι ἴση πρὸς τὸ μέγεθος τῆς ἀδικίας. Ἀπορῶ δὲ καὶ τίς εὑρεθήσεται ὁ δυνάμενος ν' ἀντείπῃ εἰς τοῦτο, καὶ ὁ ἀξιώσων ν' ἀποφανθῇ, ὅτι αἱ μὲν πρὸς ἡμᾶς ἀδικίαι τῶν Μιτυληναίων εἰσὶν ὠφέλιμοι, αἱ δὲ ἡμέτεραι συμφοραὶ δὲν θέλουσι προξενήσει βλάβας εἰς τοὺς Συμμάχους. Καὶ προφανές, ὅτι ἢ πιστεύων εἰς τὴν δύναμιν τοῦ ὁμιλεῖν θέλει ἀγωνισθῇ ν' ἀποδείξῃ, ὅτι δὲν ἀπεφασίσθησαν τὰ χθὲς ψηφισθέντα, ἢ ὠθούμενος ἐκ τῆς φιλοκερδείας, θέλει πειραθῇ νὰ δελεάσῃ ὑμᾶς, διὰ λόγων εὐπρεπῶν παρεσκευασμένων. Ἐκ τῶν τοιούτων ἀγώνων ἓν προέρχεται ἀποτέλεσμα

τοῦτο, ὅτι τὰ ἆθλα αὐτῶν ἡ πόλις εἰς ἄλλους δίδει, αὐτὴ δὲ ἀναλαμβάνει, ὡς ἀμοιβὴν μόνην, τοὺς κινδύνους. Τούτων πάντων αἴτιοι ἐστὲ ὑμεῖς αὐτοί, οἵτινες κακῶς προτίθεσθε καὶ διευθύνετε τοὺς τοιούτους ἀγῶνας, οἵτινες, παρὰ τὸ πρέπον, συνεθίσατε νὰ γίνησθε θεαταὶ μὲν τῶν λόγων, ἀκροαταὶ δὲ τῶν ἔργων, οἵτινες, ἐκ τῶν εὐγλώττως ὁμιλησάντων κρίνοντες τὰ μέλλοντα ἔργα, θεωρεῖτε ταῦτα ὅτι δύνανται νὰ κατορθωθῶσι, τὰ δὲ πεπραγμένα ἤδη κρίνετε, κατὰ τὰς φράσεις αὐτῶν, δι' ὧν καλλωπίζουσι τὰ πράγματα ἐντέχνως καὶ πειστικῶς, καὶ ἀντὶ νὰ πιστεύητε μᾶλλον εἰς ὅ,τι βλέπετε παραπείθεσθε εἰς ὅ,τι ἂν ἀκούητε. Οὕτω κατηντήσατε νὰ ἦσθε ἄριστοι ὅπως ἀπατᾶσθε ἀπὸ τῶν λόγων τὸ νεοφανὲς καὶ τὸ παράδοξον, νὰ μὴ θέλητε δὲ νὰ ἐκτελῆτε τὰ δεδογμένα καὶ ἀποφασισθέντα, δοῦλοι ὄντες πάντοτε τῶν ἀτόπων καὶ τῶν ἐκτρόπων, περιφρονοῦντες δὲ τὰ συνήθη καὶ τὰ δόκιμα. Ἐπὶ τούτοις, ἕκαστος ὑμῶν ἀξιοῖ, ὅτι δύναται νὰ ὁμιλῇ ἐνώπιον τῆς Ἐκκλησίας τοῦ Δήμου· ἐὰν δὲ μὴ κατορθώσητε τοῦτο, ἐναντιοῦσθε εἰς τοὺς ἱκανοὺς δημηγόρους, ἵνα μὴ φανῆτε ὅτι ἐστὲ δεύτεροι ἐν τῷ γνωμοδοτεῖν, ἢ προλαμβάνετε πολλάκις νὰ τὸν ἐπαινέσητε ἐνῷ ἀπαρασκεύαστος οὗτος ὁμιλεῖ, ὡσανεὶ θέλοντες νὰ δείξητε, ὅτι προῃσθάνθητε ἤδη τοὺς λόγους αὐτοῦ. Ἀλλ' ὅμως εἶσθε ἀνίκανοι νὰ προνοήσητε τὰ ἐκ τῶν λόγων τούτων μέλλοντα νὰ προκύψωσιν ἀποτελέσματα. Ἀεροβατοῦντες δὲ καὶ ἐκτὸς τῶν περιστάσεων, ἐν αἷς ζῶμεν, κρίνοντες καὶ σκεπτόμενοι, οὐδὲν περὶ τῶν παρόντων πραγμάτων ἀκριβῶς κατορθοῦτε νὰ φρονήσητε. Ἁπλῶς εἰπεῖν, ἕλκεσθε ἐκ τῆς ἡδονῆς, ἣν προξενεῖ ἡ εὐγλωττία, καὶ μετεποιήσατε τὴν Ἐκκλησίαν τοῦ Δήμου εἰς θέατρον, εἰς ὃ συνέρχεσθε, ὅπως μᾶλλον ἀκροᾶσθε τῶν λόγων σοφιστῶν, ἢ ὡς ἐμπρέπει διασκέπτησθε περὶ τῶν ὑποθέσεων τῆς πόλεως.»

Ὁ Διόδοτος, ὑπὸ ἑτέραν μορφὴν καὶ ἐξ ἀπόψεως ἄλλης, τὴν αὐτὴν περίπου ἔγραψεν εἰκόνα περὶ τῶν Ἀθηναίων τῶν χρόνων αὐτοῦ.

«Οὔτε τοὺς προτείναντας τὴν ἐπανάληψιν τῆς περὶ Μιτυληναίων διασκέψεως αἰτιῶμαι,» εἶπεν ὁ Διόδοτος, «οὔτε ὅμως ἐπαινῶ καὶ τοὺς μεμφομένους τὴν ἀρχήν, ὅτι περὶ τῶν σπουδαίων καὶ μεγάλων ὑποθέσεων δὲν πρέπει νὰ γίνηται πολλάκις καὶ ἐπανειλημμένως σκέψις. Τοὐναντίον μάλιστα νομίζω, ὅτι δύο εἰσὶ τὰ ἐναντιώτατα εἰς τὴν ὀρθὴν ἀπόφασιν περὶ τῶν πραγμάτων, ἡ ταχύτης καὶ ἡ ὀργή. Ἡ ταχύτης περὶ τὴν κρίσιν προέρχεται ἐκ τῆς ἀνοίας, ἡ ὀργὴ ἐκ τῆς ἀπαιδευσίας καὶ ἐκ τῆς βραχύτητος τοῦ νοὸς (*κοντὴ γνῶσι* βραχύτης γνώμης). Ὁ δυσχυριζόμενος, ὅτι ὁ ἄνθρωπος δὲν διδάσκεται τὴν ἀλήθειαν τῶν πραγμάτων διὰ τῶν λόγων, ἢ στερεῖται συνέσεως, ἢ προσωπικόν τι

ἔχει συμφέρον, ὅπως τοιαύτην ὑποστηρίζῃ γνώμην. Καὶ εἶναι ἀνόητος, διότι νομίζει, ὅτι δυνατὸν εἶναι νὰ ἐρευνηθῇ καὶ παρασταθῇ ὑπόθεσις, ἥτις κρύπτεται ἐν τῷ σκότει τοῦ μέλλοντος, διὰ μέσου ἄλλου ἢ διὰ τοῦ λόγου. Ἔχει δὲ συμφέρον προσωπικὸν ὁ οὕτω φρονῶν· διότι θέλων νὰ πείσῃ περὶ πράξεως αἰσχρᾶς, βλέπων δέ, ὅτι δὲν δύναται ν' ἀποδείξῃ σαφῶς καὶ λογικῶς, αὐτὴν καθ' ἑαυτὴν οὖσαν μὴ καλήν, προλαμβάνει διὰ τῆς εὐφραδείας καὶ τῆς διαβολῆς νὰ ἐκπλήξῃ καὶ τοὺς ἀντιλέγοντας καὶ τοὺς ἀκροωμένους αὐτοῦ. Χείριστοι ὅμως πάντων εἰσίν, ὅσοι προσπαθοῦσι νὰ πείσωσι τὸ κοινόν, ὅτι οἱ θέλοντες νὰ παραστήσωσι τὴν γνώμην αὐτῶν εὐφραδῶς, προστιθέμενοι εἰς ἄλλας καὶ τὴν κατηγορίαν, ὅτι ἐπωλήθησαν ἀντὶ χρημάτων. Διότι ἐὰν μὲν ἐχαρακτήριζον τοὺς ἀντιπάλους αὐτῶν, ὡς ἀμαθεῖς ἁπλῶς, ὁ μὴ πείσας τοὺς ἀκροατὰς αὐτοῦ ἤθελεν ἀποχωρήσει τοῦ ἀγῶνος, καταδεικνύμενος μᾶλλον ἀνίκανος καὶ φρονήσεως ἐστερημένος, ἢ ὡς ἄνθρωπος φαῦλος. Ἀλλ' ὅταν κατηγορῆται τὶς ἐπὶ δωροληψίᾳ, ἂν μὲν κατορθώσῃ νὰ πείσῃ ὑπὲρ τῆς γνώμης αὐτοῦ τοὺς ἀκροατάς του, καθίσταται ὕποπτος, ἀποτυγχάνων δέ, παρὰ τὸ στῖγμα τῆς ἀνικανότητος, προσκτᾶται καὶ τὸ στῖγμα τῆς δολίας φύσεως. Ἐκ τῶν τοιούτων ὅμως πᾶς ἄλλος δύναται νὰ ὠφεληθῇ ἢ ἡ Πόλις. Ὁ φόβος ἀπομακρύνει αὐτῆς τοὺς ἀγαθοὺς συμβούλους. Ἡ πολιτεία ὅμως ἤθελε βεβαίως εὐδοκιμεῖ μᾶλλον, ἐὰν οἱ τοιαύτας προθέσεις ἔχοντες πολῖται ἐστεροῦντο τῆς εὐγλωττίας, διότι εἰς πολὺ ὀλιγώτερα σφάλματα ἤθελε παρασύρεσθαι ἡ Ἐκκλησία τοῦ Δήμου. Ὁ ἀγαθὸς πολίτης δὲν πρέπει ν' ἀσκῇ τὴν ἀπειλὴν καὶ τὸν τρόμον κατὰ τῶν ἀντιφρονούντων, ἀλλά, περιοριζόμενος εἰς μόνην τὴν ἀνάπτυξιν τῶν ἰδεῶν αὐτοῦ, νὰ καταδείκνυται, ὅτι καὶ εἶπε καὶ συνεβούλευσε τὸ ὀρθότερον. Πολιτεία δὲ σωφρονοῦσα δὲν πρέπει μὲν ν' ἀπονέμῃ ὑπερμέτρους τιμὰς ἢ ν' ἀποδίδῃ ὑπέρογκον ἀξίαν εἰς τοὺς ἐκφέροντας τὰ ἀγαθὰ βουλεύματα, ἀλλὰ δὲν πρέπει καὶ νὰ ἐλαττώνῃ τὸ παράπαν ἃς ἤδη ἀπένειμεν αὐτοῖς. Ἐπίσης ὄχι μόνον δὲν πρέπει νὰ τιμωρῇ διὰ ποινῶν τὸν ἀτυχοῦντα δημόσιον ἄνδρα, ἀλλ' οὐδὲ νὰ στιγματίζῃ αὐτόν, προσάπτουσα ἀτιμίαν. Ἐὰν δὲ οἱ πολιτευόμενοι πεισθῶσιν, ὅτι ἡ Πολιτεία τοιαύτη πρὸς αὐτοὺς προσενεχθήσεται, δὲν θέλουσιν ἐκτρέπεσθαι εἰς συμβουλάς, ἅς τινας ἐνδομύχως οὐδ' αὐτοὶ ἀποδέχονται, ἁπλῶς δὲ ὅπως δημοκοπήσωσιν ὑποστηρίζουσι, καὶ ὅπως ἀξιωθῶσι μεγαλητέρων τιμῶν, καὶ ὁ ἀποτυγχάνων ἐν τῷ σταδίῳ αὐτοῦ πολιτευόμενος δὲν ἤθελεν ἀποφασίζει νὰ προσελκύσῃ τὴν κοινὴν γνώμην, χαριζόμενος καὶ αὐτὸς πρὸς αὐτὴν καὶ κολακεύων αὐτὴν παρὰ τὴν συνείδησίν του.

«Ἡμεῖς οἱ Ἀθηναῖοι ἀτυχῶς πράττομεν τὰ ὅλως ἐναντία. Ἀλλὰ προσέτι καί τι χεῖρον τούτου δρῶμεν, τὸ ἑξῆς· ἐὰν ἴδωμεν τινά, συμβουλεύοντα μὲν τὰ βέλτιστα τῇ πόλει, ἀλλ' ὑποπτεύσωμεν συγχρόνως, ὅτι τοῦτο πράττει ἕνεκα κέρδους, φθονήσαντες τὸ ἀβέβαιον κέρδος αὐτοῦ, ἀποῤῥίπτομεν καὶ τὴν ἀγαθὴν αὐτοῦ γνώμην, ἀφαιροῦντες οὕτω ἀπὸ τῆς πόλεως τὴν φανερὰν ὠφέλειαν, τὴν ἐκ τῶν λόγων του προερχομένην. Κατήντησε δὲ ὥστε αἱ ἀγαθαὶ συμβουλαί, ἁπλῶς καὶ μὴ πρὸς χάριν ἢ κολακείαν λεγόμεναι, νὰ μὴ ἐμπνέωσιν ἧσσονα πίστιν ἢ αἱ κακαὶ συμβουλαί. Οὕτω δὲ καὶ ὁ θέλων νὰ συμβουλεύσῃ τὰ δεινότατα, ἀνάγκη νὰ ἑλκύσῃ καὶ σύρῃ πρὸς ἑαυτὸν τὸ πλῆθος διὰ τῆς ἀπάτης, καὶ ὁ τὰ μᾶλλον συμφέροντα θέλων νὰ ἐκθέσῃ εἶναι κατηναγκασμένος ἐπίσης νὰ ψευσθῇ, ὅπως καταστῇ πιστευτός. Ἡ πόλις ἡμῶν τῶν Ἀθηναίων εἶναι ἡ μόνη, ἐν ᾗ, ἕνεκα τῆς ἐπικρατούσης δυσπιστίας καὶ ὑποψίας, ἀδύνατον νὰ ὠφελήσῃ τίς αὐτήν, χωρὶς νὰ μετέλθῃ τὴν ἀπάτην. Διότι ὁ φανερῶς καὶ ἄνευ περιστροφῶν συμβουλεύων τὸ ἀγαθόν, καθίσταται ὕποπτος, ὅτι κρύφα διώκει προσωπικόν τι πλεονέκτημα. Ἐντεῦθεν, ὅταν ὁμιλῶμεν περὶ ὑποθέσεων τόσῳ σημαντικῶν, καὶ ἀφοῦ τοιαύτη ὑπάρχει ἡ διάθεσις τῶν πνευμάτων, ἀπαιτεῖται ἡμεῖς, οἱ πρὸς τὸ πλῆθος δημηγοροῦντες, νὰ ἐρευνῶμεν ἐμβριθέστερον τὰ πράγματα καὶ νὰ ἐμβαθύνωμεν εἰς τὸ μέλλον βαθύτερον ἢ ὑμεῖς, οἵτινες εἰς τοῦτο ἔχετε τὸ διορατικὸν βραχὺ καὶ ἀσθενές. Ἄλλως τε ἐνῷ ἡμεῖς ἐσμὲν ὑπόχρεοι νὰ δίδωμεν λόγον περὶ τῶν συμβουλῶν, ἃς τυχὸν ἠθέλομεν ἐκθέσει, σεῖς οὐδεμίαν ὑπέχετε εὐθύνην δι' ὅσα ἂν ἀκούσητε. Ἐὰν ἀληθῶς καὶ ὁ πείθων καὶ ὁ πειθόμενος τὴν αὐτὴν ἔφερον εὐθύνην καὶ τὴν αὐτὴν ὑφίσταντο τιμωρίαν, αἱ κρίσεις καὶ αἱ ἀποφάσεις ὑμῶν ἤθελον εἶσθαι σωφρονέστεραι. Ἀλλὰ σήμερον τὰ πράγματα ἔχουσιν οὕτως, ὥστε, ἐὰν ἐκ τῆς ὀργῆς παρασυρόμενοι προβῆτε εἰς ἀπόφασιν σφαλεράν, τιμωρεῖτε μόνον τὸν ἕνα συμβουλεύσαντα ῥήτορα, οὐχὶ δὲ ὑμᾶς αὐτούς, οἵτινες, καὶ μάλιστα πολλοὶ ὄντες καὶ ἐντεῦθεν ὀφείλοντες κρείσσονα νὰ ἔχητε γνώμην, ἀπὸ κοινοῦ διεπράξατε ἁμαρτίαν, πεισθέντες εἰς γνώμην ἀλλοτρίαν.»

Ἀμφότεροι, ἀλλ' ὑπὸ μορφὴν τὴν συμφέρουσαν αὐτῷ ἕκαστος, ἀνομολογοῦσι τὸ κράτος, ὅπερ ἤσκει παρὰ τοῖς Ἀθηναίοις τὸ καλῶς λέγειν, ἡ εὐφυΐα τῶν ἐπιχειρημάτων καὶ ἡ κομψότης περὶ τὴν φρᾶσιν, ἐπίσης δὲ καὶ ἡ σπουδὴ αὐτοῦ τοῦ ἐλαχίστου τῶν Ἀθηναίων, ὅπως διὰ τῆς ὁμιλίας αὐτοῦ βεβαιώσῃ, ὅτι οὐδενὸς ὑστερεῖ, καὶ ἐν τῇ κρίσει περὶ τοῦ βελτίονος, καὶ ἐν τῇ δυνάμει τοῦ λέγειν. Ἕκαστος ἤθελε νὰ εἴπῃ τὴν γνώμην αὐτοῦ, ἕκαστος ἐπειρᾶτο νὰ δείξῃ, ὅτι ἔχει ἰδίαν γνώμην

καὶ ὅτι δὲν ἐδιδάχθη αὐτὴν παρ' ἑτέρου. Ἐπίσης ἀνομολογεῖται ἡ πρὸς τὸ συκοφαντεῖν τάσις τῶν πολλῶν, ἡ ἑκάστοτε ὑποφαινομένη, καὶ κερδαίνουσα παρὰ τοῖς πολλοῖς, ὑποψία, ὅτι ὁ τὴν συμβουλὴν ἐκλέγων ἔχει συμφέρον ὑλικόν, ἢ ὅτι ἐπωλήθη. Ἐν γένει οἱ Ἀθηναῖοι εἰκονίζονται, ὡς μᾶλλον εὐμετάβολοι καὶ χαριεντιζόμενοι ἐν πᾶσιν, ἢ σπουδαῖοι. Ἡ εἰκὼν αὕτη δὲν ὁμοιάζει κατὰ τὸ πολὺ πρὸς τὰ καὶ ἐν ταῖς νέαις Ἀθήναις συμβαίνοντα; Ἡ αὐτὴ πληθὺς τῶν γνωμῶν, ἡ αὐτὴ σπουδὴ πρὸς διατύπωσιν καινοῦ τινός, πρὸς κατίσχυσιν διὰ τῆς εὐγλωττίας, ἀνεξαρτήτως τῆς ἀγαθότητος ἢ τῆς ὀρθότητος τῆς ἰδέας, δὲν φαίνεται καὶ παρ' ἡμῖν, ἡ αὐτὴ τάσις πρὸς τὴν ὑποψίαν δὲν προκύπτει ἐν ἑκάστῃ περὶ τῶν πολιτευομένων κρίσει; Ἡ αὐτὴ προθυμία, ὅπως τὴν εὐθύνην ἐπιῤῥίπτωμεν ἐπὶ ἄλλους, εἰς ὀλίγους, δὲν κατέχει καὶ ἡμᾶς; Δὲν συζητῶ περὶ τῆς ἐσωτερικῆς ἀξίας τοῦ φαινομένου. Παραδέχομαι, ὅτι δίκαιον εἶχον καὶ ὁ Κλέων καὶ ὁ Διόδοτος καταδικάσαντες τὴν τάσιν ταύτην πρὸς τὴν ὑλικὴν αὐτὴν ἰσότητα, πιστεύω ἐπίσης, ὅτι τὸ τοιοῦτον ἰδίωμα εἶναι ἐλάττωμα, οὐχὶ μικρόν. Ἀλλὰ ἡ ἐπιστήμη καὶ ἡ παρατήρησις βεβαιοῦσιν, ὅτι οὐδὲν καταδεικνύει ἀσφαλέστερον τὴν συνέχειαν τοῦ αἵματος ἐν ταῖς οἰκογενείαις καὶ ἐν ταῖς φυλαῖς τῶν ἀνθρώπων, ὅσῳ ἡ διαιώνισις τῶν ἐλαττωμάτων. Καὶ αἱ ἀρεταὶ μὲν ἀναγεννῶνται πάλιν, ἀλλὰ κατὰ διαλείμματα, διαρκῶς δὲ ζῶσι μόνα τὰ ἐλαττώματα. Ἡ εἰκών, ἣν περὶ τῶν Ἀθηναίων ἔγραψαν οἱ δύο Ῥήτορες αὐτῶν, καθ' ὅλα ὁμοιάζουσα πρὸς τὴν ἠθικὴν ἐν τῇ πολιτικῇ εἰκόνα ἡμῶν τῶν νῦν Ἑλλήνων, δὲν εἶναι μία, φυσιολογικὴ πλέον αὕτη ἀπόδειξις, ὅτι οὐδὲν ἀπωλέσαμεν ἐκ τῆς ἀγνότητος τοῦ ἀκμαίου αἵματος, ὅπερ ἔῤῥεεν εἰς τὰς φλέβας τῶν κατοίκων τῆς πόλεως ταύτης πρὸ 23 αἰώνων; Χαιρετίζω ἐντεῦθεν περίχαρις τὴν βεβαίωσιν τῆς ἀκμῆς καὶ παρ' ἡμῖν τοῦ πολιτειακοῦ-φαινομένου, ὅπερ παρέστησαν αἱ Ἀθῆναι τοῦ Περικλέους, διότι βεβαιοῖ καὶ τοῦτο περὶ τῆς ἀμέσου καταγωγῆς ἡμῶν ἐκ τῆς γενεᾶς, ἥτις ἐθεμελίωσε τὸν Ἑλληνισμόν. Τόσῳ εἶναι γλυκύ, τόσην ὑπερηφανείαν ἐμπνέει ν' ἀναγνωρισθῇ τίς ὡς ἀπόγονος γνήσιος τῶν ἀρχαίων Ἀθηναίων, ὡς Ἕλλην, ὥστε καὶ διὰ μείζονος ἔτι θυσίας ἤθελον κρίνει τὴν εὐδαιμονίαν ταύτην, ὡς εὐθηνὰ ἐξαγοραζομένην. Ἄλλως πέπεισμαι ἀδιστάκτως, ὅτι ὁ ὑπὸ τῆς ἐπιστήμης βεβαιωθεὶς νόμος τοῦ αἵματος θέλει καὶ παρ' ἡμῖν πολλάκις λειτουργήσει. Πρὸ ἐτῶν ἑβδομήκοντα, καὶ περιοδικῶς ἔκτοτε, καὶ διὰ τῶν ἀρετῶν αὐτοῦ, οὐχὶ μόνον διὰ τῶν ἐλαττωμάτων, ἀπέδειξε τὸ Ἑλληνικὸν ἔθνος, ὅτι κρύπτει ἐν ἑαυτῷ ζῶσας καὶ τὰς ἀρετὰς τῶν ἀρχαίων Ἑλλήνων. Ἐπίσης ἀδιστάκτως, πιστεύω, ὅτι καὶ ἐν

τῷ μέλλοντι, κατὰ τὴν κρίσιμον ὥραν, αἱ ἀρεταὶ τῆς Ἀρχαιότητος θέλουσιν ἀναφανῆ ἐπίσης ἀκμαῖαι, σφριγῶσαι καὶ τελεσιουργοί, ὡς ἀκέραιαι, νῦν, ὑφίστανται καὶ δρῶσιν αἱ ἐλλείψεις τῶν Ἀθηναίων τοῦ Περικλέους καὶ τοῦ Θουκυδίδου, βεβαιοῦσαι ὅμως τὴν γνησιότητα τοῦ Γένους ἡμῶν.

Ἀλλὰ πρὸς ταχυτέραν ἐπέλευσιν τῆς ἀφυπνίσεως τῶν ἀρετῶν, διότι ἀφεύκτως θὰ ἐπέλθῃ αὕτη, ὀφείλομεν νὰ ἐγκύπτωμεν, σήμερον μάλιστα πλέον ἢ ἄλλοτε ποτέ, εἰς τὴν μελέτην τῶν πνευματικῶν ἔργων τῶν Προγόνων ἡμῶν, μὴ καταδικάζωμεν δ' αὐτὰ ὡς ὑποκείμενα εἰς μόνην τὴν σμίλην τῶν Γραμματικῶν. Ὦμεν βέβαιοι, ὅτι οὕτω οὐ μόνον διδάγματα ζωογόνα θέλομεν ἀντλεῖ ἐξ αὐτῶν, ἀλλὰ καὶ ὁδηγὸν ἀσφαλῆ θέλομεν ἔχει, ἐν τῇ πορείᾳ τοῦ μέλλοντος. Εὔχομαι, ἵνα, ἐμοῦ ἱκανώτεροι, ἐν τῷ μέλλοντι συνεχίσωσι τὸ ἔργον, οὗ τινος ἠρξάμην, σήμερον, διὰ τῆς ἀναλύσεως δὲ τοῦ ἐν τοῖς ἀθανάτοις δέλτοις τοῦ ἑλληνικοῦ πνεύματος κατατεθειμένης σοφίας, οἱ πάντες ἀρυσθῶμεν τὰ τελεσιουργὰ διδάγματα πρὸς ἐργασίαν ὑπὲρ τοῦ ἐθνικοῦ μέλλοντος, δικαιώσωμεν δὲ τὸν Ἄγγλον Shelley, τὸν ποιητὴν τοῦ δράματος τῆς *Ἑλλάδος,* ὅπερ συνέθετο ἐν ἔτει 1818, ἐπὶ τῶν ἐρειπίων τῶν Ἀθηνῶν προφητεύσαντα ταῦτα:

«Καὶ ἄλλαι Ἀθῆναι θέλουσι ἀνεγερθῆ, ὅπως εἰς ἀπωτάτους χρό»νους, καθὼς ὁ ἥλιος δύων εἰς τοὺς οὐρανούς, κληροδοτήσωσι καὶ αὗται »τὴν αἴγλην τῆς προγενεστέρας πόλεως! »

ΑΝΑΜΝΗΣΕΙΣ ΑΠΟ ΤΗΝ ΜΕΣΣΗΝΙΑΝ

'Σ τὴν ἀγαπητή μου θεία
Οὐρανία Ἰωαννίδου.

Εἶναι γλυκὺ καὶ εὐχάριστο μέσα 'ς τὲς σοβαρώτερες ἐνασχολήσεις σου διὰ ν' ἀναπτύξῃς τὸ νοῦ, νὰ ῥίχνῃς τὸ βλέμμα καμμιὰ φορὰ 'ς τὴν καρδιά σου καὶ νὰ θυμᾶσαι ἡμέρες περασμένες, οἱ ὁποίες σοῦ 'ρχονται 'ς τὴν φαντασία λαμπρότερες παρ' ὅ,τι πραγματικῶς ἦσαν καὶ νὰ κάνῃς ὄνειρα τοῦ μέλλοντος, ἂν καὶ ἠξεύρῃς ὅτι κι' αὐτὰ θὰ σκορπισθοῦν 'ς τὸν ἀέρα 'σὰν ὄνειρα ποῦ εἶναι, ὅμοια μὲ τἄλλα ὅλα ποῦ ἔκανες ἕως τώρα. Ἂς ἀφήσουμε τὸν καλόν μας Ὀράτιον νὰ λέγῃ πῶς ὁ ἄνθρωπος διὰ νὰ εἶναι εὐτυχὴς «πρέπει μόνον ὅ,τι εἶναι ἐμπρός του νὰ βλέπῃ καὶ μ' ἐκεῖνο μόνον νὰ συμβιβάζεται», ἂς ἀφήσουμε τοὺς σημερινοὺς ὑλιστὰς νὰ φωνάζουν πῶς τὴν εὐτυχία μας πρέπει νὰ ζητοῦμε μόνον ἀπὸ τὴ στιγμὴ 'ποῦ ζοῦμε, ποῦ ἀναπνέουμε—ἡ ἀλήθεια εἶναι πῶς ὁ ἄνθρωπος μεγάλην εὐτυχίαν αἰσθάνεται ν' ἀφίνῃ τὸ παρὸν καὶ νὰ ταξειδεύῃ μὲ τὴν φαντασίαν ἢ 'πίσω ἢ ἐμπρός.

«Μία εὐτυχὴς ἀνάμνησις, λέγει ὁ περιπαθὴς Γάλλος ποιητὴς Alfred de Musset, εἶναι ἴσως 'ς τὴ γῆ αὐτὴ πειὸ ἀληθινὴ παρὰ τὴν πραγματικὴ εὐτυχία....» καὶ μέμφεται τὸν Δάντην διότι εἶπε πῶς εἶναι πικρὰ τῶν εὐδαιμόνων χρόνων ἡ ἀνάμνησις σὲ στιγμὲς λύπης, διότι θέλει νὰ λησμονοῦμε τὴν ἀκτῖνα ποῦ δίδει μία ἀνάμνησις ὅταν εὑρισκώμεθα σὲ σκοτάδι πυκνό. Ὅλες οἱ ψυχὲς οἱ εὔμορφες ποῦ ὠνειρεύθηκαν 'ς αὐτὸν τὸν κόσμο μίαν εὐτυχίαν καὶ δὲν τὴν ηὗραν, ἐζήτησαν τοὐλάχιστον νὰ τὴν ἀναπλάσουν 'ς τὴν φαντασία τους καὶ νὰ εὕρουν τὴν εἰκόνα της, τὸ ἴνδαλμά της τὸ γελαστό, εἴτε 'ς τὸ παρελθὸν εἴτε 'ς τὸ μέλλον· μ' αὐτὴ τὴν εἰκόνα, ψεύτικη δι' ὅλον τὸν κόσμο, ἀληθινὴ δι' αὐτοὺς ἐζήτησαν νὰ παρηγορήσουν τὴν λυπημένη τους ψυχή. Ἀκόμα καὶ λύπη ἂν ἔχῃ νὰ θυμᾶται ἡ ψυχὴ αἰσθάνεται εὐχαρίστησι νὰ τὰς ἀναπλάττῃ· διότι κ' ἡ ψυχὴ τοῦ ἀνθρώπου ἐπλάσθηκε πολὺ παράξενη καὶ μεγάλο δίκαιο ἔχει ὁ Ἀριστοτέλης ὅταν λέγῃ πῶς ἡ ψυχὴ πολλὲς φορὲς εὑρίσκει ἡδονὴ 'ς τὰ δάκρυα, 'ς τὰ πάθη καὶ τοὺς θρήνους. Χαρὰ καὶ λύπη ποῦ 'πέρασαν παριστάνονται 'ς τὴν ψυχή σου

δὲν ἠξεύρω μὲ τί μαγικὰ χρώματα, τὰ ὁποῖα ἂν καὶ εἶναι ἀντίθετα τὸ ἕνα μὲ τὸ ἄλλο, δὲν καταστρέφουν ὅμως τὴν εἰκόνα, ἀλλὰ χρησιμεύουν νὰ τὴν ἀναδείξουν πειὸ μαγευτική, πειὸ ἰνδαλματική· ἂν σοῦ τὴν ἔδειχναν τότε νὰ εἶσαι βέβαιος δὲν θὰ τὴν ἐγνώριζες....

*
* *

Ἔτσι κ' ἐγὼ ὅταν σκέπτωμαι τὴν ἐντύπωσι ποῦ μοῦ 'καμε τῆς πατρίδος μου ἡ εὐμορφιά, ὕστερ' ἀπὸ τόσα χρόνια ὅταν τὴν εἶδα, αἰσθάνομαι πῶς πολὺ θὰ εὐχαριστηθῶ ἂν ἀφήσω 'λιγάκι τὴν φαντασία μου νὰ πετάξῃ ἐκεῖ πέρα καὶ τὴν πέννα μου νά σας γράψῃ τὰς ἐντυπώσεις τῆς ψυχῆς, νά σας εἴπῃ τὴν ἱστορία της, νά σας γνωρίσῃ τὸν βίο, ὁποῦ ζοῦν ἐκεῖ, νά σας διηγηθῇ τὲς ἐκδρομὲς ὁποῦ ἔκαμα. Βέβαια θὰ τὴν ξαναϊδῶ τὴν πατρίδα—ἂν ζήσω·— ἀλλὰ αἱ πρῶται ἐντυπώσεις δὲν γεννῶνται μὲ τὴν ἴδια ζωηρότητά πάντα· ἔπειτα ὁ ἄνθρωπος περνᾷ, περνᾷ, μαζύ του γηράσκει κ' ἡ καρδιά του καὶ μέσα 'ς τὸν λίβα τοῦ κόσμου αὐτοῦ, ὁποῦ τὸν λέγουν κοινωνία, κινδυνεύει γλήγορα νὰ μαραθῇ ὅσο δροσάτη κ' ἂν ἐπλάσθηκε· δι' αὐτὸ καλὰ εἶναι κανεὶς νὰ ζωγραφίζῃ τὲς πρῶτές του ἐντυπώσεις· ὁ ἐμπνευσμένος καλλιτέχνης, ὁποῦ ζητᾷ παντοῦ τὴν καρδιὰ τοῦ ἀνθρώπου, ἠμπορεῖ καὶ 'ς αὐτὲς μέσα κἄτι νὰ εὕρῃ ποῦ θὰ τὸν χρησιμεύσῃ· ἔτσι θὰ κτίσῃ σιγὰ σιγὰ ὁ ἐμπνευσμένος καλλιτέχνης ἕνα ὡραῖο οἰκοδόμημα καὶ ἄφθαρτο καὶ ἀλησμόνητο, ἐξωτερικὴ ἀναπαράστασι τῆς ἀμάραντης ἰδανικῆς εἰκόνας ποῦ ἐζωγράφισε ἡ φαντασία μέσα 'ς τὴν καρδιά του, ἐν ᾧ ἐκεῖνα τὰ σπιτάκια ποῦ θὰ τοῦ δώσουν τὸ ὑλικὸ θὰ πέσουν καὶ θὰ λησμονηθοῦν.

Ἔπειτα καὶ κἄτι ἄλλο μ' ἔκανε νὰ γράψω «τὲς ἀναμνήσεις μου». Νά σας 'πῶ τὴν ἁμαρτία μου ἔχω κ' ἐγὼ κἄποια γνώμη διὰ τὴ γλῶσσά μας τὴ φιλολογική· ἐσκέφθηκα λοιπόν, ἀντὶ νὰ καθίσω νὰ φωνάζω—φωνάζουν τόσοι ἄλλοι!—σὲ ποία γλῶσσα πρέπει νὰ γράφουμε, δὲν κάθομαι νὰ γράψω 'ς τὴ γλῶσσα ὁποῦ μοῦ ἀρέσει; Ἠμπορεῖ ἡ γλῶσσά μου αὐτὴ νὰ μὴ ἀρέσῃ 'ς τὸν ἀγαπητό μου καθηγητή, τὸν Χατζιδάκι, καὶ νὰ μὴν κατώρθωσα ἐκεῖνο ποῦ θέλει· μὰ εἶμαι βέβαιος πῶς θὰ τ' ἀρέσῃ τοὐλάχιστον ὁ τρόπος, μὲ τὸν ὁποῖον ἐκφράζω τὴν γνώμην μου. Θὰ παραξενευθοῦν πολὺ μερικοὶ μερικοὶ ἀπὸ τοὺς συμφοιτητάς μου μάλιστα, ὁποῦ γράφουν αὐτὴ τὴ γλῶσσα καὶ θ' ἀρχίσουν ἴσως νὰ φωνάζουν, νὰ ὑβρίζουν· ἀλλ' ἀντὶ νὰ φωνάζουν—πρᾶγμα τὸ ὁποῖον οὔτ' ἐμένα θὰ βλάψῃ, οὔτ' ἐκείνους θὰ ὠφελήσῃ, ἀλλ' οὔτε καὶ τὸ γλωσσικὸ ζήτημα θὰ λύσῃ—τοὺς συμβουλεύω καλύτερα νὰ πιάσουν

τὸν ἴδιο μ' ἐμένα δρόμο καὶ νὰ καθίσουν νὰ γράψουν 'ς ὅποια γλῶσσα τοὺς ἀρέσει· θὰ τοὺς σεβασθοῦμε κ' ἐμεῖς περισσότερο τότε παρὰ ἂν φωνάξουν.

*
* *

Παιδὶ μικρὸ ἤμουν πολύ, ἐτῶν 8, ὅταν ἀφῆκα τὴν Μεσσηνία καὶ τώρα ὕστερα ἀπὸ χρόνια ἐπήγαινα πάλι ἐκεῖ κάτω. Θὰ εἶναι περίεργο νά σας εἰπῶ ὅτι εἶχα κρατήσει 'ς τὴν φαντασία μου τὴν ἐνθύμησι μιᾶς ὡραίας πεδιάδος, ὅπως καὶ μερικὲς ἄλλες σκηνὲς τοῦ παιδικοῦ βίου εἶχαν χαραχθῆ ἀνεξάλειπτες 'ς τὴν παιδική μου μνήμη. Ἡ μνήμη τοῦ μικροῦ παιδιοῦ ὁμοιάζει μὲ τὴν ἄμμο τοῦ ἀκρογιαλιοῦ· χαράζεις ἐκεῖ διάφορα σχήματα, πᾶς ὕστερ' ἀπὸ 'λίγες ἡμέρες, δὲν τὰ βλέπεις, μόνο ποῦ καὶ ποῦ τὲς ἄκρες τοῦ σχήματος, ποῦ ἐξέχασε ἡ θάλασσα νὰ τὲς σβύσῃ καὶ αὐτές. Ἔτσι καὶ τὸ παιδὶ κρατάει 'ς τὴν μνήμη του μερικὲς σκηνὲς τοῦ βίου του καὶ εὐχαριστεῖσαι πολὺ νά τ' ἀκοῦς νὰ σοῦ τὲς λέγῃ. Ἐνθυμούμην καὶ ἐγὼ πῶς μικρὸς πολλὲς φορὲς ἐκαθήμην τὸ βράδυ 'ς τὸν ἐξώστη τοῦ σπιτιοῦ μας καὶ ἔβοσκα τὸ μάτι μου 'ς τὴν πεδιάδα τῆς Μεσσήνης ὁποῦ ἦταν ἐμπρός μου· «ἦταν, ἔλεγα ὕστερα ὅταν ἔφυγα ἀπὸ 'κεῖ, ἦταν μιὰ πολὺ εὔμορφη καὶ πολὺ μεγάλη πεδιάς· ἔβλεπες κάμπο καὶ πρασινάδα καὶ περιβόλια ὅσο ἔφθανε τὸ μάτι σου καὶ μακρυὰ ἦταν ἕνα βουνὸ 'ψηλό, μὰ πολὺ 'ψηλὸ» (τὸ Σταυροπῆγι). Μ' εὐχαρίστησι ἐνθυμούμην πάντα τὴν πεδιάδα αὐτὴ ὅπως καὶ ὅσους δρόμους τοῦ Νησιοῦ εἶχα βαστήξει 'ς τὴν μνήμη μου· πολλὰ βιβλία ποῦ ἐδιάβαζα ἐφανταζόμουν πῶς ἐκεῖ κάτω εἶχαν τὴν σκηνή τους καὶ ὅταν ἄφινα τὴν παιδική μου φαντασία ν' αναπλάττῃ αὐτὰ ποῦ ἐδιάβασα, συγχρόνως ἀνέπλαττε καὶ μερικὲς τοποθεσίες τοῦ Νησιοῦ καὶ μερικὲς σκηνὲς τοῦ μικροῦ μου βίου. Ἐνθυμοῦμαι μιὰ 'μέρα πρωΐ πρωΐ ὁποῦ οἱ χρυσὲς ἀκτῖνες τοῦ ἡλίου ἔμπαιναν 'ς τὸ δωμάτιο, ἐσηκώθηκα ἀπ' τὲς φωνὲς τὲς ἄγριες τοῦ κηπουροῦ μας· διότι ἐπήγαινα κ' ἔκοβα τὰ μῆλα ἀπὸ τὸν κῆπο· ἄλλοτε πάλιν ὁ δάσκαλός μου μ' ἐφιλοδώρησε μ' ἕνα χαστοῦκι, διότι εἶχα γράψει τ' ὄνομά μου 'ς τὸ θρανίο ἐπάνω· κ' ἔσκαζα ἔσκαζα διότι κ' ἐγὼ δὲν τοῦ ἀπέδωκα τὸ χαστοῦκι καὶ νὰ πάρω δρόμο.... Ἔπειτα ἐνθυμοῦμαι ἕνα παιδάκι ὅπου ἔτρεχε 'ς τοὺς κάμπους μ' ἕνα χάρτινο ἀετό... Ἔτσι ἡ φαντασία παράξενη πολὺ ξεδιπλώνει ἐμπρὸς 'ς τὰ μάτια τῆς ψυχῆς σου εἰκόνες περασμένες, ποῦ τότε δὲν σοῦ 'καναν κάμμία ἐντύπωσι καὶ δὲν τὲς ἐκαταλάμβανες, ἀλλ' οἱ ὁποῖες τώρα σοῦ 'ρχονται ἔξαφνα δροσερές, ζωντανὲς 'σὰν νὰ ἔγιναν χθές.

ραὶ συμπτώσεις ἐξωθοῦσι τὰς πόλεις εἰς τοὺς κινδύνους, μάλιστα διότι ἐν τῇ δράσει αὐτῶν πρόκειται περὶ τῶν μεγίστων ἀγαθῶν, ἤτοι ἢ περὶ τῆς ἐλευθερίας αὐτῶν, ἢ περὶ τῆς δεσποτείας ἐπὶ ἄλλων. Ἐπιστέφουσα δὲ τὰς τοιαύτας συμπτώσεις, ἐπέρχεται καὶ ἡ ψευδὴς ἰδέα ἣν ἕκαστος περὶ ἑαυτοῦ ἔχει, νομίζων ἑαυτὸν ἀνώτερον ἢ ὅ,τι πραγματικῶς εἶναι. Ἀληθῶς εἰπεῖν, ἀδύνατον καθ' ἑαυτὸ εἶναι, καὶ εἰς ἄκρον ἀγαθὸς (εὐήθης) εἶναι ὁ νομίζων, ὅτι, ὅταν ἡ ἀνθρωπίνη φύσις ἀποφασίσῃ νὰ ἐπιχειρήσῃ τί, ἱκανὴ εἶναι ν' ἀποτρέψῃ αὐτὴν τῆς ἐκτελέσεως, ἢ ἡ ἰσχὺς τῶν νόμων, ἢ οἱονδήποτε ἄλλο ἐνδεχόμενον δεινόν.

«Μὴ πιστεύσητε, ὅτι ἡ ποινὴ τοῦ θανάτου ἔχει ἰσχύν τινα ἀσφαλοῦς ἐχεγγύου, καὶ ἐντεῦθεν προβῆτε εἰς ἀπόφασιν ἐπιβλαβῆ, πείθοντες τοὺς ἀποστάντας, ὅτι οὐδεμίαν ἔχουσιν ἐφεξῆς ἐλπίδα σωτηρίας, ἐὰν μετανοήσωσι, καὶ ὅτι, διὰ τιμωρίας μετριωτέρας, ἐντὸς βραχυτάτου χρόνου, δὲν θέλει ἐξαλειφθῆ τὸ ἁμάρτημα αὐτῶν.»

Ἐκβαίνων δὲ τῆς γενικῆς θεωρίας, καὶ ἐπὶ τὸ ὑπὸ συζήτησιν θέμα ἐρχόμενος, ὁ Διόδοτος, τὰς περὶ συμφέροντος τῆς Πόλεως θεωρίας τοῦ Κλέωνος, ἀπέκρουσεν, ὡς ψευδεῖς καὶ ἐπιπολαίους, διὰ τῆς ἀκολούθου ἀμιμήτου περιόδου: «Σκέφθητε,» εἶπεν, «ὅτι, ἐάν τις πόλις ἀποστατήσῃ, εἶτα δὲ μετανοήσῃ ἐπὶ τῇ ἀποστασίᾳ αὐτῆς, βεβαιουμένη δὲ ὅτι δὲν θέλει κατισχύσει, δύναται νὰ συμβιβασθῇ πρὸς ἡμᾶς, ἀποτίνουσα τὰς δαπάνας τοῦ πολέμου καὶ ὑπισχνουμένη τὴν ἐν τῷ μέλλοντι ὑποταγήν. Ἄλλως ὅμως προσφερόμενοι, ἤτοι ἐὰν διὰ θανάτου ἀποφασίσητε νὰ τιμωρῆτε τοὺς ἀποστατοῦντας Συμμάχους, τίς νομίζετε πόλις δὲν θέλει παρασκευασθῆ κρείσσων, ὅπως ὑποστῇ τὴν πολιορκίαν μέχρι τῆς τελευταίας ἀπελπισίας, ἀφοῦ ἀδιάφορον θέλει εἶσθαι, ἐὰν ἢ βραδέως ἢ ταχέως συμβιβασθῇ πρὸς ἡμᾶς ; Καὶ μικρὰ δὲν εἶναι ἡ ζημία, ἐάν, τοῦ συμβιβασμοῦ ἀδυνάτου καθισταμένου, ὑποχρεωθῶμεν νὰ παρατείνωμεν τὴν πολιορκίαν, αὐτοὶ δαπανῶντες ; Ἀλλὰ καὶ ὅταν ἐπὶ τέλει κατορθώσωμεν νὰ ἐκπορθήσωμεν τὴν πόλιν, παραλαμβάνοντες αὐτὴν ἠρειπωμένην καὶ κατεστραμμένην, δὲν θέλομεν στερηθῆ προσόδους, ἃς ἠθέλομεν ἔχει, εἴ ποτε ἀπέμενεν εὐημεροῦσα καὶ ἀκμαία; Μηδέποτε λησμονήσωμεν, ὅτι κατισχύομεν πρὸς τοὺς πολεμίους, διὰ τῶν ἐκ τῶν συμμάχων πόλεων προσόδων. Ἐντεῦθεν δὲν πρέπει πρὸς τοὺς ἐξαμαρτάνοντας πρὸς ἡμᾶς νὰ ἐπιζητῶμεν τὴν ἀκριβῆ δικαιοσύνην, καὶ ἐντεῦθεν νὰ βλαπτώμεθα· μᾶλλον ὀφείλομεν νὰ σκεφθῶμεν, τίνι τρόπῳ, μετρίως κολάζοντες τὰς ἀφ' ἡμῶν χωριζομένας πόλεις, θέλομεν καταστήσει αὐτὰς ἱκανάς, ὅπως παρέχωσιν ἡμῖν χρήματα. Τὰς πόλεις δὲν θέλομεν δυνηθῆ νὰ συγκρατήσωμεν, διὰ τῆς αὐστηρότητος τῶν νό-

μων, ἀλλὰ διὰ τῆς ἐπιμελείας τῶν ἔργων ἡμῶν, ἤτοι διὰ τῆς σώφρονος πολιτείας. Ἡμεῖς δὲ τὰ ὅλως ἀντίθετα πράττομεν, σήμερον. Ἐάν τινα πόλιν, ἐλευθέραν μέν, ἀλλὰ διὰ τῆς βίας εἰς ἡμᾶς ὑποκειμένην, εὐλόγως δὲ πρὸς ἀνάκτησιν τῆς αὐτονομίας αὐτῆς ἀποστατήσασαν, καταβάλωμεν, νομίζομεν, ὅτι ὀφείλομεν νὰ τιμωρήσωμεν αὐτὴν διὰ τοῦ σκληροτάτου τρόπου. Ἡ σώφρων πολιτικὴ ὑπαγορεύει νὰ μὴ τιμωρῶμεν αὐστηρῶς τοὺς ἐλευθέρους, καθ' ἡμῶν τυχὸν ἀποστατοῦντας, ἀλλά, πρὶν ἢ ἀποστατήσωσι, νὰ ὦμεν ἄγρυπνοι φύλακες, καὶ οὕτω νὰ προσφερώμεθα πρὸς αὐτούς, ὥστε οὐδὲ νὰ φαντασθῶσι κἂν τὴν ἀποστασίαν· καὶ πάλιν, κατισχύσαντες αὐτῶν καὶ καταβαλόντες αὐτούς, πρέπει νὰ ἐφαρμόττωμεν κατ' αὐτῶν ὅσῳ τὸ δυνατὸν μετριωτέραν τιμωρίαν.»

Ἐν τῇ περὶ ποινῶν γνώμῃ, ἣν ὑπεστήριξεν ὁ Διόδοτος, διὰ τῶν ἀνωτέρω, εὕρηται ἀνεπτυγμένη, ἐν συντόμῳ μέν, ἀλλ' ἀκριβῶς, ἡ νεωτέρα περὶ ποινῶν θεωρία, ἥτις ἐνέπνευσε τοὺς ποινικοὺς νόμους τῶν πεπολιτισμένων χωρῶν τῶν καθ' ἡμᾶς χρόνων. Πρὸ αἰώνων εἴκοσι καὶ τριῶν, εἷς ἁπλοῦς πολίτης τῶν Ἀθηνῶν ἀπέδειξεν, ὅτι δὲν εἶναι ἡ αὐστηρότης τῶν ποινῶν, ἡ ἐπαναφέρουσα τὴν κοινωνικὴν τάξιν καὶ περιστέλλουσα τῶν ἐγκλημάτων τὴν ἐκτέλεσιν. Ὁ ἀποφασίζων νὰ ἐκτελέσῃ ἔγκλημα, εἰς οὐδὲν λογίζεται τὴν αὐστηρότητα ἢ τὸ ἄγριον τῆς ποινῆς, ἥτις τὸν ἀναμένει, ἐὰν συλληφθῇ. Ὁ φόβος οὗτος, ὅσῳ ἂν ᾖ ἰσχυρὸς καὶ μέγας, δὲν κατισχύει τοῦ πάθους, τῆς ἀνάγκης, τῆς παραφροσύνης. Σώφρων νομοθεσία ἐντεῦθεν δὲν πρέπει νὰ ἐκζητῇ τὴν διόρθωσιν τῆς κοινωνίας καὶ τὴν ὑπερίσχυσιν τῆς τάξεως, ἐν τῇ ἀγριότητι τῆς ποινῆς, ἀλλ' ἐν τῇ ἰδίᾳ δράσει τῆς Πολιτείας, ἀφαιρούσης, ὅσῳ ἔνεστι, τὰς ἀφορμάς, τὰς ὠθούσας πρὸς τὸ ἔγκλημα. Εἰσερχόμενος δὲ καὶ εἰς εἰδικώτερα, κατὰ τῆς ποινῆς τοῦ θανάτου διετύπωσε τὸ ἰσχυρότατον τῶν κατ' αὐτῆς ἐξενεχθέντων ἐπιχειρημάτων, ὅτι εἶναι ποινή, ἀποκλείουσα τὴν μετάνοιαν καὶ καθιστῶσα ἀδύνατον τὴν ἐπανόρθωσιν τῆς πλάνης· διότι ὁ θνήσκων δὲν δύναται νὰ μετανοήσῃ, καθ' ὅσον ἐκβαίνων τοῦ βίου τούτου, δὲν δύναται νὰ ἐπανέλθῃ πλέον. Ἐν μιᾷ δημηγορίᾳ, ὁ Διόδοτος ἔθετο τὰς βάσεις τῆς περὶ τοῦ χαρακτῆρος τῆς ποινῆς θεωρίας, ἣν ἔμελλον νὰ κυρώσωσι καὶ ἡ ἐπιστήμη τοῦ μέλλοντος καὶ ἡ πεῖρα. Ἡ τιμὴ τῆς εἰσηγήσεως τῆς τροπῆς τῶν κοινωνιῶν πρὸς τὰς ἀληθεῖς ἀρχὰς τῆς ποινικῆς Νομοθεσίας ἀνήκει πολίτῃ τῶν Ἀθηναίων, αἰῶνας ὅλους ἕξ, πρὸ τῆς κατὰ τύπους, οὐχὶ ὅμως καὶ κατ' οὐσίαν, ἐπικρατήσεως τοῦ δόγματος τῆς ἀγάπης καὶ τῆς ἐπιεικείας, διατυπώσαντι τὴν ἀληθῆ καὶ φιλάνθρωπον περὶ ποινῆς καὶ περὶ τοῦ μέτρου αὐτῆς

θεωρίαν. Ἐν τούτῳ δέ, ἐπαναλαμβάνω καὶ αὖθις, ἡ ὑψίστη καὶ βαθεῖα ἔννοια τῆς δημηγορίας τοῦ Διοδότου.

Ἡ Ἐκκλησία τοῦ Δήμου τῶν Ἀθηναίων ἀνήρεσε μὲν τὸ σκληρὸν ψήφισμα τῆς προτεραίας, σώσασα οὕτω τὴν ὅλην Μιτυλήνην, ἀλλ' ἐνέκρινε τὴν εἰς θάνατον καταδίκην τῶν ὡς κυρίων ἐνόχων τῆς στάσεως συλληφθέντων καὶ εἰς Ἀθήνας μετενεχθέντων ὑπὸ τοῦ Πάχητος ὑπερχιλίων Μιτυληναίων. Οὗτοι πάντες ἐθανατώθησαν. Βεβαίως εἶναι κηλὶς ἐν τῇ ἱστορίᾳ τῶν Ἀθηνῶν ἡ σφαγὴ ἀόπλων αἰχμαλώτων, καὶ μάλιστα ὑπὸ πόλεως, ἥτις ἐπεκρότει εἰς τὰς περὶ ἁμαρτημάτων καὶ ποινῶν θεωρίας τοῦ Διοδότου, καὶ ἥτις μετ' ὀλίγον ἤγαγεν ἐνώπιον τοῦ Δικαστηρίου τὸν Πάχητα, ὑπόδικον διότι ἐφόνευσε δύο Μιτυληναίους, τοὺς συζύγους τῶν ὡραίων Λεσβίων Ἑλλανίδος καὶ Λαμάξιος, ἐξ ἐρωτικῆς ὁρμῆς πρὸς αὐτάς. Ὁ Πάχης δέ, βεβαίαν βλέπων τὴν καταδίκην του, ηὐτοκτόνησεν ἐπὶ ἀκροατηρίου, κατὰ τὴν διάρκειαν τῆς δίκης. Ἀλλά, ἐὰν οἱ Ἀθηναῖοι ὦσι κατακριτέοι ἐπὶ τούτῳ, ὡς κηλιδώσαντες τὴν ἐπὶ ἀνεγνωρισμένῃ φιλανθρωπίᾳ φήμην αὐτῶν, τίς δικαιολογία δύναται νὰ προσβληθῇ, ὑπὲρ τοῦ ἀνήκοντος εἰς τὴν θρησκείαν τοῦ Χριστοῦ αὐτοκράτορος Θεοδοσίου τοῦ Α' σφάξαντος ἐν Θεσσαλονίκῃ, ἐντὸς τριῶν ὡρῶν, δεκακισχιλίους Θεσσαλονικεῖς, καὶ τοῦ Βασιλείου, τοῦ ἐπικληθέντος Βουλγαροκτόνου, τυφλώσαντος δεκαπεντακισχιλίους αἰχμαλώτους Βουλγάρους, καὶ τοιούτους ἀνὰ ἑκατὸν ὑφ' ἑνὸς μονοφθάλμου ὁδηγουμένους ἀποστείλας εἰς τὸν Βασιλέα αὐτῶν; Τί πρὸς τοὺς ἐν Ἀθήναις σφαγέντας χιλίους Μιτυληναίους, αἱ ἐπὶ αἰῶνας ἐξακολουθήσασαι σφαγαὶ καὶ ὁλοκαυτώσεις ἑκατοντάδων χιλιάδων ἀνθρώπων, ἐν τῇ δυτικῇ Εὐρώπῃ, ἐν ὀνόματι τοῦ Σταυροῦ τῆς ἀγάπης καὶ τῆς ἀπολυτρώσεως, καὶ ὑπὸ τῶν ἡγεμόνων τῆς Ἐκκλησίας αὐτοῦ;

Ἀρκοῦμαι, σήμερον, εἰς μόνας τὰς παρατηρήσεις ταύτας, διότι ἤδη ὑπὲρ τὸ μέτρον παρετάθη τὸ ἀνάγνωσμα, παρὰ τὰς πολλὰς ἄλλας, εἰς ἃς δύναται νὰ δώσωσι λαβὴν τὰ κείμενα τῶν δύο δημηγοριῶν. Ἀλλὰ δὲν δύναμαι νὰ παρέλθω τῶν δύο δημηγοριῶν τὰς περιόδους, ἐν αἷς ἀρυόμεθα οἱ νεώτεροι Ἕλληνες μίαν ἔτι ἀπόδειξιν περὶ τῆς γνησιότητος τῆς καταγωγῆς ἡμῶν. Τὴν ἀπόδειξιν ταύτην παρέχει ἡμῖν ἡ εἰκὼν περὶ τῆς ψυχολογικῆς καταστάσεως τῆς ἀθηναϊκῆς κοινωνίας τῶν χρόνων ἐκείνων, ἴσως δὲ καὶ τῶν προγενεστέρων, ἣν περιέχουσιν αἱ δημηγορίαι αὗται.

Ὁ Κλέων, γινώσκων ἀκριβῶς τὴν ψυχολογικὴν διάθεσιν τῶν ἀκροωμένων αὐτοῦ καὶ πεῖραν μακρὰν σχὼν τῶν ἐπιδρώντων ἐπ' αὐτοὺς στοι-

χείων, δὲν ὤκνησε ν' ἀποκαλύψῃ, ἐνώπιον αὐτῶν, ὁλόκληρον τὴν εἰκόνα τῶν στοιχείων τούτων.

«Δεινότατον,» εἶπε, «καθ' ἡμῶν κατενεχθήσεται τραῦμα, ἐὰν πιστευθῇ ποτέ, ὅτι οὐδεμία ἐκ τῶν ἀποφάσεων ὑμῶν εἶναι ἐφεξῆς σταθερὰ καὶ ἀμετάβλητος, καὶ ὅτι δὲν ἀναγνωρίζεται, ἐν μέσῳ ἡμῶν ἡ ἀρχή, ὅτι Κράτος τί, καὶ χείρονας ἂν ἔχῃ νόμους, ἀλλ' ἀκινήτους καὶ αὐστηρῶς ἐφαρμοττομένους, εὐδαιμονέστερον εἶναι, ἢ τὸ ἔχον καλοὺς μὲν νόμους, μὴ ἐφαρμοττομένους δέ. Προτιμώτερον νὰ ἦναι τίς ἀμαθής, ἀλλὰ σώφρων, ἢ ἐπιτήδειος καὶ δεξιός, ἀκόλαστος ὅμως καὶ προπετής. Καὶ ὡς ἐπιτοπλεῖστον εὐεκτοῦσι μᾶλλον αἱ Πολιτεῖαι, αἱ ἀριθμοῦσαι ἄνδρας ἁπλουστέρους τὸν νοῦν καὶ τὰ ἤθη, ἢ εὐφυεῖς καὶ ὑπερμέτρως συνετούς. Οἱ τὴν νοημοσύνην ἀξιοῦντες θέλουσι νὰ φαίνωνται σοφώτεροι τῶν νόμων, πάντοτε δὲ νὰ κατισχύωσιν ἐν ταῖς δημοσίαις συζητήσεσι· διότι ἀλλαχοῦ δὲν δύνανται νὰ εὕρωσι στάδιον εὐρύτερον πρὸς ἐπίδειξιν τῆς ἱκανότητος αὐτῶν. Αὕτη εἶναι μία τῶν αἰτιῶν, αἵτινες τὰς Πολιτείας ἐζημίωσαν εἰς ἄκρον. Ἐκεῖνοι ὅμως, οἵτινες δὲν ἔχουσι μεγάλην πεποίθησιν εἰς τὴν νοημοσύνην καὶ εἰς τὴν σύνεσιν αὐτῶν, ἀνομολογοῦσιν, ὅτι εἰσὶν ἀμαθέστεροι μὲν τῶν νόμων, ἧσσον δὲ ἱκανοὶ νὰ μεμφθῶσι τῆς ὀρθῆς καὶ καλῶς λελεγμένης γνώμης. Ἀλλ' ἐπίσης κριταὶ μᾶλλον ἀμερόληπτοι ὄντες ἢ ἀγωνισταὶ ἐπὶ τοῦ βήματος, σχεδὸν πάντοτε ἀποφασίζουσι καὶ πράττουσι τὸ ὀρθόν. Οὕτω καὶ ἡμεῖς ὀφείλομεν νὰ πράξωμεν, μὴ ἐπαιρόμενοι δὲ ἐπὶ τῇ δυνάμει τοῦ νοὸς ἡμῶν, νὰ συμβουλεύσωμεν ὑμῖν ἀπόφασιν μὴ ὀρθήν.

«Ἐγὼ τὴν αὐτὴν πάντοτε ἔχω γνώμην, ἀπορῶ δὲ καὶ ἐκπλήττομαι μὲ τοὺς προτείναντας, ὅπως καὶ ἐκ δευτέρου γίνῃ διάσκεψις περὶ τῶν Μιτυληναίων καὶ προκαλέσαντας τὴν ἀργίαν τῆς τιμωρίας αὐτῶν. Ἡ βραδύτης αὕτη μέλλει νὰ ὠφελήσῃ μᾶλλον τοὺς ἀδικήσαντας· διὰ τοῦ χρόνου πραϋνομένης τῆς ὀργῆς, ὁ παθὼν πρὸς τὸν ἀδικήσαντα ἐκδικεῖται ἀμβλύτερον. Ἡ τιμωρία οὐδέποτε κρεῖσσον ἐπέρχεται, ἢ ὅταν, ἀκολουθοῦσα ὅτι πλησιέστατον τῷ ἀδικήματι, εἶναι ἴση πρὸς τὸ μέγεθος τῆς ἀδικίας. Ἀπορῶ δὲ καὶ τίς εὑρεθήσεται ὁ δυνάμενος ν' ἀντείπῃ εἰς τοῦτο, καὶ ὁ ἀξιώσων ν' ἀποφανθῇ, ὅτι αἱ μὲν πρὸς ἡμᾶς ἀδικίαι τῶν Μιτυληναίων εἰσὶν ὠφέλιμοι, αἱ δὲ ἡμέτεραι συμφοραὶ δὲν θέλουσι προξενήσει βλάβας εἰς τοὺς Συμμάχους. Καὶ προφανές, ὅτι ἢ πιστεύων εἰς τὴν δύναμιν τοῦ ὁμιλεῖν θέλει ἀγωνισθῇ ν' ἀποδείξῃ, ὅτι δὲν ἀπεφασίσθησαν τὰ χθὲς ψηφισθέντα, ἢ ὠθούμενος ἐκ τῆς φιλοκερδείας, θέλει πειραθῇ νὰ δελεάσῃ ὑμᾶς, διὰ λόγων εὐπρεπῶν παρεσκευασμένων. Ἐκ τῶν τοιούτων ἀγώνων ἓν προέρχεται ἀποτέλεσμα

τοῦτο, ὅτι τὰ ἆθλα αὐτῶν ἡ πόλις εἰς ἄλλους δίδει, αὐτὴ δὲ ἀναλαμβάνει, ὡς ἀμοιβὴν μόνην, τοὺς κινδύνους. Τούτων πάντων αἴτιοι ἐστὲ ὑμεῖς αὐτοί, οἵτινες κακῶς προτίθεσθε καὶ διευθύνετε τοὺς τοιούτους ἀγῶνας, οἵτινες, παρὰ τὸ πρέπον, συνεθίσατε νὰ γίνησθε θεαταὶ μὲν τῶν λόγων, ἀκροαταὶ δὲ τῶν ἔργων, οἵτινες, ἐκ τῶν εὐγλώττως ὁμιλησάντων κρίνοντες τὰ μέλλοντα ἔργα, θεωρεῖτε ταῦτα ὅτι δύνανται νὰ κατορθωθῶσι, τὰ δὲ πεπραγμένα ἤδη κρίνετε, κατὰ τὰς φράσεις αὐτῶν, δι' ὧν καλλωπίζουσι τὰ πράγματα ἐντέχνως καὶ πειστικῶς, καὶ ἀντὶ νὰ πιστεύητε μᾶλλον εἰς ὅ,τι βλέπετε παραπείθεσθε εἰς ὅ,τι ἂν ἀκούητε. Οὕτω κατηντήσατε νὰ ἦσθε ἄριστοι ὅπως ἀπατᾶσθε ἀπὸ τῶν λόγων τὸ νεοφανὲς καὶ τὸ παράδοξον, νὰ μὴ θέλητε δὲ νὰ ἐκτελῆτε τὰ δεδογμένα καὶ ἀποφασισθέντα, δοῦλοι ὄντες πάντοτε τῶν ἀτόπων καὶ τῶν ἐκτρόπων, περιφρονοῦντες δὲ τὰ συνήθη καὶ τὰ δόκιμα. Ἐπὶ τούτοις,ἕκαστος ὑμῶν ἀξιοῖ,ὅτι δύναται νὰ ὁμιλῇ ἐνώπιον τῆς Ἐκκλησίας τοῦ Δήμου· ἐὰν δὲ μὴ κατορθώσητε τοῦτο, ἐναντιοῦσθε εἰς τοὺς ἱκανοὺς δημηγόρους, ἵνα μὴ φανῆτε ὅτι ἐστὲ δεύτεροι ἐν τῷ γνωμοδοτεῖν, ἢ προλαμβάνετε πολλάκις νὰ τὸν ἐπαινέσητε ἐνῷ ἀπαρασκεύαστος οὗτος ὁμιλεῖ, ὡσανεὶ θέλοντες νὰ δείξητε, ὅτι προῃσθάνθητε ἤδη τοὺς λόγους αὐτοῦ. Ἀλλ' ὅμως εἶσθε ἀνίκανοι νὰ προνοήσητε τὰ ἐκ τῶν λόγων τούτων μέλλοντα νὰ προκύψωσιν ἀποτελέσματα. Ἀεροβατοῦντες δὲ καὶ ἐκτὸς τῶν περιστάσεων, ἐν αἷς ζῶμεν, κρίνοντες καὶ σκεπτόμενοι, οὐδὲν περὶ τῶν παρόντων πραγμάτων ἀκριβῶς κατορθοῦτε νὰ φρονήσητε. Ἁπλῶς εἰπεῖν, ἕλκεσθε ἐκ τῆς ἡδονῆς, ἣν προξενεῖ ἡ εὐγλωττία, καὶ μετεποιήσατε τὴν Ἐκκλησίαν τοῦ Δήμου εἰς θέατρον, εἰς ὃ συνέρχεσθε, ὅπως μᾶλλον ἀκροᾶσθε τῶν λόγων σοφιστῶν, ἢ ὡς ἐμπρέπει διασκέπτησθε περὶ τῶν ὑποθέσεων τῆς πόλεως.»

Ὁ Διόδοτος, ὑπὸ ἑτέραν μορφὴν καὶ ἐξ ἀπόψεως ἄλλης, τὴν αὐτὴν περίπου ἔγραψεν εἰκόνα περὶ τῶν Ἀθηναίων τῶν χρόνων αὐτοῦ.

«Οὔτε τοὺς προτείναντας τὴν ἐπανάληψιν τῆς περὶ Μιτυληναίων διασκέψεως αἰτιῶμαι,» εἶπεν ὁ Διόδοτος, «οὔτε ὅμως ἐπαινῶ καὶ τοὺς μεμφομένους τὴν ἀρχήν, ὅτι περὶ τῶν σπουδαίων καὶ μεγάλων ὑποθέσεων δὲν πρέπει νὰ γίνηται πολλάκις καὶ ἐπανειλημμένως σκέψις. Τοὐναντίον μάλιστα νομίζω, ὅτι δύο εἰσὶ τὰ ἐναντιώτατα εἰς τὴν ὀρθὴν ἀπόφασιν περὶ τῶν πραγμάτων, ἡ ταχύτης καὶ ἡ ὀργή. Ἡ ταχύτης περὶ τὴν κρίσιν προέρχεται ἐκ τῆς ἀνοίας, ἡ ὀργὴ ἐκ τῆς ἀπαιδευσίας καὶ ἐκ τῆς βραχύτητος τοῦ νοός (*κοντὴ γνῶσι* βραχύτης γνώμης). Ὁ δισχυριζόμενος, ὅτι ὁ ἄνθρωπος δὲν διδάσκεται τὴν ἀλήθειαν τῶν πραγμάτων διὰ τῶν λόγων, ἢ στερεῖται συνέσεως, ἢ προσωπικόν τι

ἔχει συμφέρον, ὅπως τοιαύτην ὑποστηρίζῃ γνώμην. Καὶ εἶναι ἀνόητος, διότι νομίζει, ὅτι δυνατὸν εἶναι νὰ ἐρευνηθῇ καὶ παρασταθῇ ὑπόθεσις, ἥτις κρύπτεται ἐν τῷ σκότει τοῦ μέλλοντος, διὰ μέσου ἄλλου ἢ διὰ τοῦ λόγου. Ἔχει δὲ συμφέρον προσωπικὸν ὁ οὕτω φρονῶν· διότι θέλων νὰ πείσῃ περὶ πράξεως αἰσχρᾶς, βλέπων δέ, ὅτι δὲν δύναται ν' ἀποδείξῃ σαφῶς καὶ λογικῶς, αὐτὴν καθ' ἑαυτὴν οὖσαν μὴ καλήν, προλαμβάνει διὰ τῆς εὐφραδείας καὶ τῆς διαβολῆς νὰ ἐκπλήξῃ καὶ τοὺς ἀντιλέγοντας καὶ τοὺς ἀκροωμένους αὐτοῦ. Χείριστοι ὅμως πάντων εἰσίν, ὅσοι προσπαθοῦσι νὰ πείσωσι τὸ κοινόν, ὅτι οἱ θέλοντες νὰ παραστήσωσι τὴν γνώμην αὐτῶν εὐφραδῶς, προστιθέμενοι εἰς ἄλλας καὶ τὴν κατηγορίαν, ὅτι ἐπωλήθησαν ἀντὶ χρημάτων. Διότι ἐὰν μὲν ἐχαρακτήριζον τοὺς ἀντιπάλους αὐτῶν, ὡς ἀμαθεῖς ἁπλῶς, ὁ μὴ πείσας τοὺς ἀκροατὰς αὐτοῦ ἤθελεν ἀποχωρήσει τοῦ ἀγῶνος, καταδεικνύμενος μᾶλλον ἀνίκανος καὶ φρονήσεως ἐστερημένος, ἢ ὡς ἄνθρωπος φαῦλος. Ἀλλ' ὅταν κατηγορῆται τίς ἐπὶ δωροληψίᾳ, ἂν μὲν κατορθώσῃ νὰ πείσῃ ὑπὲρ τῆς γνώμης αὐτοῦ τοὺς ἀκροατάς του, καθίσταται ὕποπτος, ἀποτυγχάνων δέ, παρὰ τὸ στῖγμα τῆς ἀνικανότητος, προσκτᾶται καὶ τὸ στῖγμα τῆς δολίας φύσεως. Ἐκ τῶν τοιούτων ὅμως πᾶς ἄλλος δύναται νὰ ὠφεληθῇ ἢ ἡ Πόλις. Ὁ φόβος ἀπομακρύνει αὐτῆς τοὺς ἀγαθοὺς συμβούλους. Ἡ πολιτεία ὅμως ἤθελε βεβαίως εὐδοκιμεῖ μᾶλλον, ἐὰν οἱ τοιαύτας προθέσεις ἔχοντες πολῖται ἐστεροῦντο τῆς εὐγλωττίας, διότι εἰς πολὺ ὀλιγώτερα σφάλματα ἤθελε παρασύρεσθαι ἡ Ἐκκλησία τοῦ Δήμου. Ὁ ἀγαθὸς πολίτης δὲν πρέπει ν' ἀσκῇ τὴν ἀπειλὴν καὶ τὸν τρόμον κατὰ τῶν ἀντιφρονούντων, ἀλλά, περιοριζόμενος εἰς μόνην τὴν ἀνάπτυξιν τῶν ἰδεῶν αὐτοῦ, νὰ καταδείκνυται, ὅτι καὶ εἶπε καὶ συνεβούλευσε τὸ ὀρθότερον. Πολιτεία δὲ σωφρονοῦσα δὲν πρέπει μὲν ν' ἀπονέμῃ ὑπερμέτρους τιμὰς ἢ ν' ἀποδίδῃ ὑπέρογκον ἀξίαν εἰς τοὺς ἐκφέροντας τὰ ἀγαθὰ βουλεύματα, ἀλλὰ δὲν πρέπει καὶ νὰ ἐλαττώνῃ τὸ παράπαν ἃς ἤδη ἀπένειμεν αὐτοῖς. Ἐπίσης ὄχι μόνον δὲν πρέπει νὰ τιμωρῇ διὰ ποινῶν τὸν ἀτυχοῦντα δημόσιον ἄνδρα, ἀλλ' οὐδὲ νὰ στιγματίζῃ αὐτόν, προσάπτουσα ἀτιμίαν. Ἐὰν δὲ οἱ πολιτευόμενοι πεισθῶσιν, ὅτι ἡ Πολιτεία τοιαύτη πρὸς αὐτοὺς προσενεχθήσεται, δὲν θέλουσιν ἐκτρέπεσθαι εἰς συμβουλάς, ἅς τινας ἐνδομύχως οὐδ' αὐτοὶ ἀποδέχονται, ἁπλῶς δὲ ὅπως δημοκοπήσωσιν ὑποστηρίζουσι, καὶ ὅπως ἀξιωθῶσι μεγαλητέρων τιμῶν, καὶ ὁ ἀποτυγχάνων ἐν τῷ σταδίῳ αὐτοῦ πολιτευόμενος δὲν ἤθελεν ἀποφασίζει νὰ προσελκύσῃ τὴν κοινὴν γνώμην, χαριζόμενος καὶ αὐτὸς πρὸς αὐτὴν καὶ κολακεύων αὐτὴν παρὰ τὴν συνείδησίν του.

«Ἡμεῖς οἱ Ἀθηναῖοι ἀτυχῶς πράττομεν τὰ ὅλως ἐναντία. Ἀλλὰ προσέτι καί τι χεῖρον τούτου δρῶμεν, τὸ ἑξῆς· ἐὰν ἴδωμεν τινά, συμβουλεύοντα μὲν τὰ βέλτιστα τῇ πόλει, ἀλλ' ὑποπτεύσωμεν συγχρόνως, ὅτι τοῦτο πράττει ἕνεκα κέρδους, φθονήσαντες τὸ ἀβέβαιον κέρδος αὐτοῦ, ἀποῤῥίπτομεν καὶ τὴν ἀγαθὴν αὐτοῦ γνώμην, ἀφαιροῦντες οὕτω ἀπὸ τῆς πόλεως τὴν φανερὰν ὠφέλειαν, τὴν ἐκ τῶν λόγων του προερχομένην. Κατήντησε δὲ ὥστε αἱ ἀγαθαὶ συμβουλαί, ἁπλῶς καὶ μὴ πρὸς χάριν ἢ κολακείαν λεγόμεναι, νὰ μὴ ἐμπνέωσιν ἧσσονα πίστιν ἢ αἱ κακαὶ συμβουλαί. Οὕτω δὲ καὶ ὁ θέλων νὰ συμβουλεύσῃ τὰ δεινότατα, ἀνάγκη νὰ ἑλκύσῃ καὶ σύρῃ πρὸς ἑαυτὸν τὸ πλῆθος διὰ τῆς ἀπάτης, καὶ ὁ τὰ μᾶλλον συμφέροντα θέλων νὰ ἐκθέσῃ εἶναι κατηναγκασμένος ἐπίσης νὰ ψευσθῇ, ὅπως καταστῇ πιστευτός. Ἡ πόλις ἡμῶν τῶν Ἀθηναίων εἶναι ἡ μόνη, ἐν ᾗ, ἕνεκα τῆς ἐπικρατούσης δυσπιστίας καὶ ὑποψίας, ἀδύνατον νὰ ὠφελήσῃ τίς αὐτήν, χωρὶς νὰ μετέλθῃ τὴν ἀπάτην. Διότι ὁ φανερῶς καὶ ἄνευ περιστροφῶν συμβουλεύων τὸ ἀγαθόν, καθίσταται ὕποπτος, ὅτι κρύφα διώκει προσωπικόν τι πλεονέκτημα. Ἐντεῦθεν, ὅταν ὁμιλῶμεν περὶ ὑποθέσεων τόσῳ σημαντικῶν, καὶ ἀφοῦ τοιαύτη ὑπάρχει ἡ διάθεσις τῶν πνευμάτων, ἀπαιτεῖται ἡμεῖς, οἱ πρὸς τὸ πλῆθος δημηγοροῦντες, νὰ ἐρευνῶμεν ἐμβριθέστερον τὰ πράγματα καὶ νὰ ἐμβαθύνωμεν εἰς τὸ μέλλον βαθύτερον ἢ ὑμεῖς, οἵτινες εἰς τοῦτο ἔχετε τὸ διορατικὸν βραχὺ καὶ ἀσθενές. Ἄλλως τε ἐνῷ ἡμεῖς ἐσμὲν ὑπόχρεοι νὰ δίδωμεν λόγον περὶ τῶν συμβουλῶν, ἃς τυχὸν ἠθέλομεν ἐκθέσει, σεῖς οὐδεμίαν ὑπέχετε εὐθύνην δι' ὅσα ἂν ἀκούσητε. Ἐὰν ἀληθῶς καὶ ὁ πείθων καὶ ὁ πειθόμενος τὴν αὐτὴν ἔφερον εὐθύνην καὶ τὴν αὐτὴν ὑφίσταντο τιμωρίαν, αἱ κρίσεις καὶ αἱ ἀποφάσεις ὑμῶν ἤθελον εἶσθαι σωφρονέστεραι. Ἀλλὰ σήμερον τὰ πράγματα ἔχουσιν οὕτως, ὥστε, ἐὰν ἐκ τῆς ὀργῆς παρασυρόμενοι προβῆτε εἰς ἀπόφασιν σφαλεράν, τιμωρεῖτε μόνον τὸν ἕνα συμβουλεύσαντα ῥήτορα, οὐχὶ δὲ ὑμᾶς αὐτούς, οἵτινες, καὶ μάλιστα πολλοὶ ὄντες καὶ ἐντεῦθεν ὀφείλοντες κρείσσονα νὰ ἔχητε γνώμην, ἀπὸ κοινοῦ διεπράξατε ἁμαρτίαν, πεισθέντες εἰς γνώμην ἀλλοτρίαν.»

Ἀμφότεροι, ἀλλ' ὑπὸ μορφὴν τὴν συμφέρουσαν αὐτῷ ἕκαστος, ἀνομολογοῦσι τὸ κράτος, ὅπερ ἤσκει παρὰ τοῖς Ἀθηναίοις τὸ καλῶς λέγειν, ἡ εὐφυΐα τῶν ἐπιχειρημάτων καὶ ἡ κομψότης περὶ τὴν φράσιν, ἐπίσης δὲ καὶ ἡ σπουδὴ αὐτοῦ τοῦ ἐλαχίστου τῶν Ἀθηναίων, ὅπως διὰ τῆς ὁμιλίας αὐτοῦ βεβαιώσῃ, ὅτι οὐδενὸς ὑστερεῖ, καὶ ἐν τῇ κρίσει περὶ τοῦ βελτίονος, καὶ ἐν τῇ δυνάμει τοῦ λέγειν. Ἕκαστος ἤθελε νὰ εἴπῃ τὴν γνώμην αὐτοῦ, ἕκαστος ἐπειρᾶτο νὰ δείξῃ, ὅτι ἔχει ἰδίαν γνώμην

καὶ ὅτι δὲν ἐδιδάχθη αὐτὴν παρ' ἑτέρου. Ἐπίσης ἀνομολογεῖται ἡ πρὸς τὸ συκοφαντεῖν τάσις τῶν πολλῶν, ἡ ἑκάστοτε ὑποφαινομένη, καὶ κερδαίνουσα παρὰ τοῖς πολλοῖς, ὑποψία, ὅτι ὁ τὴν συμβουλὴν ἐκλέγων ἔχει συμφέρον ὑλικόν, ἢ ὅτι ἐπωλήθη. Ἐν γένει οἱ Ἀθηναῖοι εἰκονίζονται, ὡς μᾶλλον εὐμετάβολοι καὶ χαριεντιζόμενοι ἐν πᾶσιν, ἢ σπουδαῖοι. Ἡ εἰκὼν αὕτη δὲν ὁμοιάζει κατὰ τὸ πολὺ πρὸς τὰ καὶ ἐν ταῖς νέαις Ἀθήναις συμβαίνοντα ; Ἡ αὐτὴ πληθὺς τῶν γνωμῶν, ἡ αὐτὴ σπουδὴ πρὸς διατύπωσιν καινοῦ τινός, πρὸς κατίσχυσιν διὰ τῆς εὐγλωττίας, ἀνεξαρτήτως τῆς ἀγαθότητος ἢ τῆς ὀρθότητος τῆς ἰδέας, δὲν φαίνεται καὶ παρ' ἡμῖν, ἡ αὐτὴ τάσις πρὸς τὴν ὑποψίαν δὲν προκύπτει ἐν ἑκάστῃ περὶ τῶν πολιτευομένων κρίσει ; Ἡ αὐτὴ προθυμία, ὅπως τὴν εὐθύνην ἐπιῤῥίπτωμεν ἐπὶ ἄλλους, εἰς ὀλίγους, δὲν κατέχει καὶ ἡμᾶς ; Δὲν συζητῶ περὶ τῆς ἐσωτερικῆς ἀξίας τοῦ φαινομένου. Παραδέχομαι, ὅτι δίκαιον εἶχον καὶ ὁ Κλέων καὶ ὁ Διόδοτος καταδικάσαντες τὴν τάσιν ταύτην πρὸς τὴν ὑλικὴν αὐτὴν ἰσότητα, πιστεύω ἐπίσης, ὅτι τὸ τοιοῦτον ἰδίωμα εἶναι ἐλάττωμα, οὐχὶ μικρόν. Ἀλλὰ ἡ ἐπιστήμη καὶ ἡ παρατήρησις βεβαιοῦσιν, ὅτι οὐδὲν καταδεικνύει ἀσφαλέστερον τὴν συνέχειαν τοῦ αἵματος ἐν ταῖς οἰκογενείαις καὶ ἐν ταῖς φυλαῖς τῶν ἀνθρώπων, ὅσῳ ἡ διαιώνισις τῶν ἐλαττωμάτων. Καὶ αἱ ἀρεταὶ μὲν ἀναγεννῶνται πάλιν, ἀλλὰ κατὰ διαλείμματα, διαρκῶς δὲ ζῶσι μόνα τὰ ἐλαττώματα. Ἡ εἰκών, ἣν περὶ τῶν Ἀθηναίων ἔγραψαν οἱ δύο Ῥήτορες αὐτῶν, καθ' ὅλα ὁμοιάζουσα πρὸς τὴν ἠθικὴν ἐν τῇ πολιτικῇ εἰκόνα ἡμῶν τῶν νῦν Ἑλλήνων, δὲν εἶναι μία, φυσιολογικὴ πλέον αὕτη ἀπόδειξις, ὅτι οὐδὲν ἀπωλέσαμεν ἐκ τῆς ἀγνότητος τοῦ ἀκμαίου αἵματος, ὅπερ ἔῤῥεεν εἰς τὰς φλέβας τῶν κατοίκων τῆς πόλεως ταύτης πρὸ 23 αἰώνων; Χαιρετίζω ἐντεῦθεν περίχαρις τὴν βεβαίωσιν τῆς ἀκμῆς καὶ παρ' ἡμῖν τοῦ πολιτειακοῦ φαινομένου, ὅπερ παρέστησαν αἱ Ἀθῆναι τοῦ Περικλέους, διότι βεβαιοῖ καὶ τοῦτο περὶ τῆς ἀμέσου καταγωγῆς ἡμῶν ἐκ τῆς γενεᾶς, ἥτις ἐθεμελίωσε τὸν Ἑλληνισμόν. Τόσῳ εἶναι γλυκύ, τόσην ὑπερηφανείαν ἐμπνέει ν' ἀναγνωρισθῇ τίς ὡς ἀπόγονος γνήσιος τῶν ἀρχαίων Ἀθηναίων, ὡς Ἕλλην, ὥστε καὶ διὰ μείζονος ἔτι θυσίας ἤθελον κρίνει τὴν εὐδαιμονίαν ταύτην, ὡς εὐθηνὰ ἐξαγοραζομένην. Ἄλλως πέπεισμαι ἀδιστάκτως, ὅτι ὁ ὑπὸ τῆς ἐπιστήμης βεβαιωθεὶς νόμος τοῦ αἵματος θέλει καὶ παρ' ἡμῖν πολλάκις λειτουργήσει. Πρὸ ἐτῶν ἑβδομήκοντα, καὶ περιοδικῶς ἔκτοτε, καὶ διὰ τῶν ἀρετῶν αὐτοῦ, οὐχὶ μόνον διὰ τῶν ἐλαττωμάτων, ἀπέδειξε τὸ Ἑλληνικὸν ἔθνος, ὅτι κρύπτει ἐν ἑαυτῷ ζώσας καὶ τὰς ἀρετὰς τῶν ἀρχαίων Ἑλλήνων. Ἐπίσης ἀδιστάκτως, πιστεύω, ὅτι καὶ ἐν

τῷ μέλλοντι, κατὰ τὴν κρίσιμον ὥραν, αἱ ἀρεταὶ τῆς Ἀρχαιότητος θέλουσιν ἀναφανῆ ἐπίσης ἀκμαῖαι, σφριγῶσαι καὶ τελεσιουργοί, ὡς ἀκέραιαι, νῦν, ὑφίστανται καὶ δρῶσιν αἱ ἐλλείψεις τῶν Ἀθηναίων τοῦ Περικλέους καὶ τοῦ Θουκυδίδου, βεβαιοῦσαι ὅμως τὴν γνησιότητα τοῦ Γένους ἡμῶν.

Ἀλλὰ πρὸς ταχυτέραν ἐπέλευσιν τῆς ἀφυπνίσεως τῶν ἀρετῶν, διότι ἀφεύκτως θὰ ἐπέλθῃ αὕτη, ὀφείλομεν νὰ ἐγκύπτωμεν, σήμερον μάλιστα πλέον ἢ ἄλλοτε ποτέ, εἰς τὴν μελέτην τῶν πνευματικῶν ἔργων τῶν Προγόνων ἡμῶν, μὴ καταδικάζωμεν δ' αὐτὰ ὡς ὑποκείμενα εἰς μόνην τὴν σμίλην τῶν Γραμματικῶν. Ὦμεν βέβαιοι, ὅτι οὕτω οὐ μόνον διδάγματα ζωογόνα θέλομεν ἀντλεῖ ἐξ αὐτῶν, ἀλλὰ καὶ ὁδηγὸν ἀσφαλῆ θέλομεν ἔχει, ἐν τῇ πορείᾳ τοῦ μέλλοντος. Εὔχομαι, ἵνα, ἐμοῦ ἱκανώτεροι, ἐν τῷ μέλλοντι συνεχίσωσι τὸ ἔργον, οὗ τινος ἠρξάμην, σήμερον, διὰ τῆς ἀναλύσεως δὲ τοῦ ἐν τοῖς ἀθανάτοις δέλτοις τοῦ ἑλληνικοῦ πνεύματος κατατεθειμένης σοφίας, οἱ πάντες ἀρυσθῶμεν τὰ τελεσιουργὰ διδάγματα πρὸς ἐργασίαν ὑπὲρ τοῦ ἐθνικοῦ μέλλοντος, δικαιώσωμεν δὲ τὸν Ἄγγλον Shelley, τὸν ποιητὴν τοῦ δράματος τῆς *Ἑλλάδος,* ὅπερ συνέθετο ἐν ἔτει 1818, ἐπὶ τῶν ἐρειπίων τῶν Ἀθηνῶν προφητεύσαντα ταῦτα:

«Καὶ ἄλλαι Ἀθῆναι θέλουσι ἀνεγερθῆ, ὅπως εἰς ἀπωτάτους χρό»νους, καθὼς ὁ ἥλιος δύων εἰς τοὺς οὐρανούς, κληροδοτήσωσι καὶ αὗται »τὴν αἴγλην τῆς προγενεστέρας πόλεως!»

ΑΝΑΜΝΗΣΕΙΣ ΑΠΟ ΤΗΝ ΜΕΣΣΗΝΙΑΝ

'Σ τὴν ἀγαπητή μου θεία
Οὐρανία Ἰωαννίδου.

Εἶναι γλυκὺ καὶ εὐχάριστο μέσα 'ς τὲς σοβαρώτερες ἐνασχολήσεις σου διὰ ν' ἀναπτύξῃς τὸ νοῦ, νὰ ῥίχνῃς τὸ βλέμμα καμμιὰ φορὰ 'ς τὴν καρδιά σου καὶ νὰ θυμᾶσαι ἡμέρες περασμένες, οἱ ὁποίες σοῦ 'ρχονται 'ς τὴν φαντασία λαμπρότερες παρ' ὅ,τι πραγματικῶς ἦσαν καὶ νὰ κάνῃς ὄνειρα τοῦ μέλλοντος, ἂν καὶ ἠξεύρῃς ὅτι κι' αὐτὰ θὰ σκορπισθοῦν 'ς τὸν ἀέρα 'σὰν ὄνειρα ποῦ εἶναι, ὅμοια μὲ τἄλλα ὅλα ποῦ ἔκανες ἕως τώρα. Ἂς ἀφήσουμε τὸν καλόν μας Ὁράτιον νὰ λέγῃ πῶς ὁ ἄνθρωπος διὰ νὰ εἶναι εὐτυχὴς «πρέπει μόνον ὅ,τι εἶναι ἐμπρός του νὰ βλέπῃ καὶ μ' ἐκεῖνο μόνον νὰ συμβιβάζεται», ἂς ἀφήσουμε τοὺς σημερινοὺς ὑλιστὰς νὰ φωνάζουν πῶς τὴν εὐτυχία μας πρέπει νὰ ζητοῦμε μόνον ἀπὸ τὴ στιγμὴ 'ποῦ ζοῦμε, ποῦ ἀναπνέουμε—ἡ ἀλήθεια εἶναι πῶς ὁ ἄνθρωπος μεγάλην εὐτυχίαν αἰσθάνεται ν' ἀφίνῃ τὸ παρὸν καὶ νὰ ταξειδεύῃ μὲ τὴν φαντασίαν ἢ 'πίσω ἢ ἐμπρός.

«Μία εὐτυχὴς ἀνάμνησις, λέγει ὁ περιπαθὴς Γάλλος ποιητὴς Alfred de Musset, εἶναι ἴσως 'ς τὴ γῆ αὐτὴ πειὸ ἀληθινὴ παρὰ τὴν πραγματικὴ εὐτυχία....» καὶ μέμφεται τὸν Δάντην διότι εἶπε πῶς εἶναι πικρὰ τῶν εὐδαιμόνων χρόνων ἡ ἀνάμνησις σὲ στιγμὲς λύπης, διότι θέλει νὰ λησμονοῦμε τὴν ἀκτῖνα ποῦ δίδει μία ἀνάμνησις ὅταν εὑρισκώμεθα σὲ σκοτάδι πυκνό. Ὅλες οἱ ψυχὲς οἱ εὔμορφες ποῦ ὠνειρεύθηκαν 'ς αὐτὸν τὸν κόσμο μίαν εὐτυχίαν καὶ δὲν τὴν ηὗραν, ἐζήτησαν τοὐλάχιστον νὰ τὴν ἀναπλάσουν 'ς τὴν φαντασία τους καὶ νὰ εὕρουν τὴν εἰκόνα της, τὸ ἴνδαλμά της τὸ γελαστό, εἴτε 'ς τὸ παρελθὸν εἴτε 'ς τὸ μέλλον· μ' αὐτὴ τὴν εἰκόνα, ψεύτικη δι' ὅλον τὸν κόσμο, ἀληθινὴ δι' αὐτοὺς ἐζήτησαν νὰ παρηγορήσουν τὴν λυπημένη τους ψυχή. Ἀκόμα καὶ λύπη ἂν ἔχῃ νὰ θυμᾶται ἡ ψυχὴ αἰσθάνεται εὐχαρίστησι νὰ τὰς ἀναπλάττῃ· διότι κ' ἡ ψυχὴ τοῦ ἀνθρώπου ἐπλάσθηκε πολὺ παράξενη καὶ μεγάλο δίκαιο ἔχει ὁ Ἀριστοτέλης ὅταν λέγῃ πῶς ἡ ψυχὴ πολλὲς φορὲς εὑρίσκει ἡδονὴ 'ς τὰ δάκρυα, 'ς τὰ πάθη καὶ τοὺς θρήνους. Χαρὰ καὶ λύπη ποῦ 'πέρασαν παριστάνονται 'ς τὴν ψυχή σου

δὲν ἠξεύρω μὲ τί μαγικὰ χρώματα, τὰ ὁποῖα ἂν καὶ εἶναι ἀντίθετα τὸ ἕνα μὲ τὸ ἄλλο, δὲν καταστρέφουν ὅμως τὴν εἰκόνα, ἀλλὰ χρησιμεύουν νὰ τὴν ἀναδείξουν πειὸ μαγευτική, πειὸ ἰνδαλματική· ἂν σοῦ τὴν ἔδειχναν τότε νὰ εἶσαι βέβαιος δὲν θὰ τὴν ἐγνώριζες....

*
* *

Ἔτσι κ' ἐγὼ ὅταν σκέπτωμαι τὴν ἐντύπωσι ποῦ μοῦ 'καμε τῆς πατρίδος μου ἡ εὐμορφιά, ὕστερ' ἀπὸ τόσα χρόνια ὅταν τὴν εἶδα, αἰσθάνομαι πῶς πολὺ θὰ εὐχαριστηθῶ ἂν ἀφήσω 'λιγάκι τὴν φαντασία μου νὰ πετάξῃ ἐκεῖ πέρα καὶ τὴν πέννα μου νά σας γράψῃ τὰς ἐντυπώσεις τῆς ψυχῆς, νά σας εἴπῃ τὴν ἱστορία της, νά σας γνωρίσῃ τὸν βίο, ὁποῦ ζοῦν ἐκεῖ, νά σας διηγηθῇ τὲς ἐκδρομὲς ὁποῦ ἔκαμα. Βέβαια θὰ τὴν ξαναϊδῶ τὴν πατρίδα—ἂν ζήσω·— ἀλλὰ αἱ πρῶται ἐντυπώσεις δὲν γεννῶνται μὲ τὴν ἴδια ζωηρότητα πάντα· ἔπειτα ὁ ἄνθρωπος περνᾷ, περνᾷ, μαζύ του γηράσκει κ' ἡ καρδιά του καὶ μέσα 'ς τὸν λίβα τοῦ κόσμου αὐτοῦ, ὁποῦ τὸν λέγουν κοινωνία, κινδυνεύει γλήγορα νὰ μαραθῇ ὅσο δροσάτη κ' ἂν ἐπλάσθηκε· δι' αὐτὸ καλὰ εἶναι κανεὶς νὰ ζωγραφίζῃ τὲς πρῶτές του ἐντυπώσεις· ὁ ἐμπνευσμένος καλλιτέχνης, ὁποῦ ζητᾷ παντοῦ τὴν καρδιὰ τοῦ ἀνθρώπου, ἠμπορεῖ καὶ 'ς αὐτὲς μέσα κἄτι νὰ εὕρῃ ποῦ θὰ τὸν χρησιμεύσῃ· ἔτσι θὰ κτίσῃ σιγὰ σιγὰ ὁ ἐμπνευσμένος καλλιτέχνης ἕνα ὡραῖο οἰκοδόμημα καὶ ἄφθαρτο καὶ ἀλησμόνητο, ἐξωτερικὴ ἀναπαράστασι τῆς ἀμάραντης ἰδανικῆς εἰκόνας ποῦ ἐζωγράφισε ἡ φαντασία μέσα 'ς τὴν καρδιά του, ἐν ᾧ ἐκεῖνα τὰ σπιτάκια ποῦ θὰ τοῦ δώσουν τὸ ὑλικὸ θὰ πέσουν καὶ θὰ λησμονηθοῦν.

Ἔπειτα καὶ κἄτι ἄλλο μ' ἔκανε νὰ γράψω «τὲς ἀναμνήσεις μου». Νά σας 'πῶ τὴν ἁμαρτία μου ἔχω κ' ἐγὼ κἄποια γνώμη διὰ τὴ γλῶσσά μας τὴ φιλολογική· ἐσκέφθηκα λοιπόν, ἀντὶ νὰ καθίσω νὰ φωνάζω—φωνάζουν τόσοι ἄλλοι!—σὲ ποία γλῶσσα πρέπει νὰ γράφουμε, δὲν κάθομαι νὰ γράψω 'ς τὴ γλῶσσα ὁποῦ μοῦ ἀρέσει; Ἠμπορεῖ ἡ γλῶσσά μου αὐτὴ νὰ μὴ ἀρέσῃ 'ς τὸν ἀγαπητό μου καθηγητή, τὸν Χατζιδάκι, καὶ νὰ μὴν κατώρθωσα ἐκεῖνο ποῦ θέλει· μὰ εἶμαι βέβαιος πῶς θὰ τ' ἀρέσῃ τοὐλάχιστον ὁ τρόπος, μὲ τὸν ὁποῖον ἐκφράζω τὴν γνώμην μου. Θὰ παραξενευθοῦν πολὺ μερικοὶ μερικοὶ ἀπὸ τοὺς συμφοιτητάς μου μάλιστα, ὁποῦ γράφουν αὐτὴ τὴ γλῶσσα καὶ θ' ἀρχίσουν ἴσως νὰ φωνάζουν, νὰ ὑβρίζουν· ἀλλ' ἀντὶ νὰ φωνάζουν—πρᾶγμα τὸ ὁποῖον οὔτ' ἐμένα θὰ βλάψῃ, οὔτ' ἐκείνους θὰ ὠφελήσῃ, ἀλλ' οὔτε καὶ τὸ γλωσσικὸ ζήτημα θὰ λύσῃ—τοὺς συμβουλεύω καλύτερα νὰ πιάσουν

τὸν ἴδιο μ' ἐμένα δρόμο καὶ νὰ καθίσουν νὰ γράψουν 'ς ὅποια γλῶσσα τοὺς ἀρέσει· θὰ τοὺς σεβασθοῦμε κ' ἐμεῖς περισσότερο τότε παρὰ ἂν φωνάξουν.

* * *

Παιδὶ μικρὸ ἤμουν πολύ, ἐτῶν 8, ὅταν ἀφῆκα τὴν Μεσσηνία καὶ τώρα ὕστερα ἀπὸ χρόνια ἐπήγαινα πάλι ἐκεῖ κάτω. Θὰ εἶναι περίεργο νά σας εἰπῶ ὅτι εἶχα κρατήσει 'ς τὴν φαντασία μου τὴν ἐνθύμησι μιᾶς ὡραίας πεδιάδος, ὅπως καὶ μερικὲς ἄλλες σκηνὲς τοῦ παιδικοῦ βίου εἶχαν χαραχθῆ ἀνεξάλειπτες 'ς τὴν παιδική μου μνήμη. Ἡ μνήμη τοῦ μικροῦ παιδιοῦ ὁμοιάζει μὲ τὴν ἄμμο τοῦ ἀκρογιαλιοῦ· χαράζεις ἐκεῖ διάφορα σχήματα, πᾶς ὕστερ' ἀπὸ 'λίγες ἡμέρες, δὲν τὰ βλέπεις, μόνο ποῦ καὶ ποῦ τὲς ἄκρες τοῦ σχήματος, ποῦ ἐξέχασε ἡ θάλασσα νὰ τὲς σβύσῃ καὶ αὐτές. Ἔτσι καὶ τὸ παιδὶ κρατάει 'ς τὴν μνήμη του μερικὲς σκηνὲς τοῦ βίου του καὶ εὐχαριστεῖσαι πολὺ νά τ' ἀκοῦς νὰ σοῦ τὲς λέγῃ. Ἐνθυμούμην καὶ ἐγὼ πῶς μικρὸς πολλὲς φορὲς ἐκαθήμην τὸ βράδυ 'ς τὸν ἐξώστη τοῦ σπιτιοῦ μας καὶ ἔβοσκα τὸ μάτι μου 'ς τὴν πεδιάδα τῆς Μεσσήνης ὁποῦ ἦταν ἐμπρός μου· «ἦταν, ἔλεγα ὕστερα ὅταν ἔφυγα ἀπὸ 'κεῖ, ἦταν μιὰ πολὺ εὔμορφη καὶ πολὺ μεγάλη πεδιάς· ἔβλεπες κάμπο καὶ πρασινάδα καὶ περιβόλια ὅσο ἔφθανε τὸ μάτι σου καὶ μακρυὰ ἦταν ἕνα βουνὸ 'ψηλό, μὰ πολὺ 'ψηλὸ» (τὸ Σταυροπῆγι). Μ' εὐχαρίστησι ἐνθυμούμην πάντα τὴν πεδιάδα αὐτὴ ὅπως καὶ ὅσους δρόμους τοῦ Νησιοῦ εἶχα βαστήξει 'ς τὴν μνήμη μου· πολλὰ βιβλία ποῦ ἐδιάβαζα ἐφανταζόμουν πῶς ἐκεῖ κάτω εἶχαν τὴν σκηνή τους καὶ ὅταν ἄφινα τὴν παιδική μου φαντασία ν' ἀναπλάττῃ αὐτὰ ποῦ ἐδιάβασα, συγχρόνως ἀνέπλαττε καὶ μερικὲς τοποθεσίες τοῦ Νησιοῦ καὶ μερικὲς σκηνὲς τοῦ μικροῦ μου βίου. Ἐνθυμοῦμαι μιὰ 'μέρα πρωὶ πρωὶ ὁποῦ οἱ χρυσὲς ἀκτῖνες τοῦ ἡλίου ἔμπαιναν 'ς τὸ δωμάτιο, ἐσηκώθηκα ἀπ' τὲς φωνὲς τὲς ἄγριες τοῦ κηπουροῦ μας· διότι ἐπήγαινα κ' ἔκοβα τὰ μῆλα ἀπὸ τὸν κῆπο· ἄλλοτε πάλιν ὁ δάσκαλός μου μ' ἐφιλοδώρησε μ' ἕνα χαστοῦκι, διότι εἶχα γράψει τ' ὄνομά μου 'ς τὸ θρανίο ἐπάνω· κ' ἔσκαζα ἔσκαζα διότι κ' ἐγὼ δὲν τοῦ ἀπέδωκα τὸ χαστοῦκι καὶ νὰ πάρω δρόμο.... Ἔπειτα ἐνθυμοῦμαι ἕνα παιδάκι ὅπου ἔτρεχε 'ς τοὺς κάμπους μ' ἕνα χάρτινο ἀετό... Ἔτσι ἡ φαντασία παράξενη πολὺ ξεδιπλώνει ἐμπρὸς 'ς τὰ μάτια τῆς ψυχῆς σου εἰκόνες περασμένες, ποῦ τότε δὲν σοῦ 'καναν κάμμια ἐντύπωσι καὶ δὲν τὲς ἐκαταλάμβανες, ἀλλ' οἱ ὁποῖες τώρα σοῦ 'ρχονται ἔξαφνα δροσερές, ζωντανὲς 'σὰν νὰ ἔγιναν χθές.

Μὰ τὸ πειὸ εὔμορφο ἀπὸ ὅλα ποῦ θυμᾶμαι εἶναι ὅτι τὲς τελευταῖες ἡμέρες ποῦ ἤθελα νὰ φύγω εἶχα κάμει ἕνα φίλο ἀδελφικὸ καὶ τοῦ εἶχα ὁρκισθῆ πῶς ὅπου καὶ νὰ πάω ποτὲ δὲν θὰ τὸν ξεχάσω· δὲν ἠξεύρω τί πρᾶγμα ἦταν αὐτός, μὰ ἐγὼ ἐνθυμοῦμαι τὴ χαρὰ καὶ τὴν συγκίνησι ὁποῦ εἶχα ὅταν ἐσκεπτόμην 'ς τὸν κατόπιν παιδικό μου βίο τὸν φίλον ἐκεῖνον καὶ τὴν ἀγάπη ποῦ ἐζητοῦσε ἡ καρδιά μου νὰ τοῦ ἔχω. Πρᾶγμα ἀλήθεια περίεργο· ἀπὸ τόσο πολὺ μικρὸς ὁ ἄνθρωπος αἰσθάνεται τὴν ἀνάγκην νὰ βρῇ κἄτι τι διὰ ν' ἀγαπήσῃ πολὺ κ' ἂς μὴ καταλαβαίνει διὰ τί τὸ ἀγαπᾷ καὶ ἂς μὴν ἠξεύρει πόσο εὔμορφο πρᾶγμα εἶναι ἡ ἀγάπη καὶ ὅτι ὅλα 'ς τὴν ἀγάπη στηρίζονται ἢ καλύτερα— διὰ νὰ εἶμαι πειὸ σωστὸς—πρέπει νὰ στηρίζωνται 'ς τὸν κόσμο ἐδῶ κάτω. Δὲν τὸ ἠξεύρει αὐτό· μὰ τὸ φυσικό του τὸν ὁδηγεῖ καὶ τὸ εὑρίσκει κ' ἂς μὴν ἠξεύρει τίποτε· ἐπλάσθηκε ἡ καρδιὰ τοῦ ἀνθρώπου διὰ ν' ἀγαπᾷ πολὺ κ' ὅσοι παιρνοῦν τὸ βίο τους — καὶ εἶναι βέβαια πολλοὶ—χωρὶς νὰ τοὺς μέλῃ διὰ κανένα, ἂς γνωρίζουν πῶς δὲν τραβοῦν τὸ φυσικό τους δρόμο, μὰ ὅτι ἐλόξευσαν 'λιγάκι κ' ἐβίασαν τὸν ἑαυτό τους.

*
* *

Φαντασθῆτε λοιπὸν ὕστερ' ἀπὸ τέτοιες ἀναμνήσεις, μέσα 'ς τὲς ὁποῖες ἐτράφηκε, οὕτως εἰπεῖν, ὅλος μου ὁ παιδικὸς βίος, ἂν εἶχα ἄδικο νὰ χαρῶ πολὺ ὅταν τὸ περασμένο καλοκαῖρι μὲ τὴν καλή μου μητέρα καὶ τὸν ἀδελφόν μου ἀπεφασίσαμε νὰ πᾶμε κάτω. Ὅλα αὐτὰ ἦρθαν ζωηρότερα 'ς τὴν φαντασία καὶ μὲ συγκίνησι μεγάλη ἀνέπλαττα τὸν βίο ἐκεῖνο τοῦ ἀνθρώπου, ὁ ὁποῖος 'μοιάζει σὰν ἥσυχο ποταμάκι ὁποῦ σαίρνει τὰ γλυκὰ καὶ καθάρια νερά του ἀνάμεσα σὲ δάφνες καὶ μυρτιὲς καὶ μαζύ του φέρνει λουλούδια πολλά. Ὅταν εἴμεθα μικροὶ ὁμοιάζουμε οἱ ἄνθρωποι μὲ τὰ πουλάκια ἐκεῖνα ὁποῦ πετοῦν σὲ κῆπο εὔμορφο χαροπὰ ἀπὸ δένδρο σὲ δένδρο, μὲ χαρὲς καὶ τραγούδια, χωρὶς κἂν νὰ ἔχουν αἴσθησι τῶν ἀσχημιῶν ποῦ ἔχει ὁ κῆπος αὐτὸς ὁ μεγάλος· ὕστερα σιγὰ σιγὰ ὅταν ἀρχίσῃ καὶ καταλαβαίνῃ τὲς κακίες ποῦ βράζουν τριγύρω του, εὑρίσκει ἀνακούφισι ν' ἀναπλάττῃ τὴν εὐτυχισμένη ἐκείνη ἐποχή. Τὸ ἴδιο εἶναι καὶ μὲ τὴν ἀνθρωπότητα ὅλην ὁ ἱστορικὸς ὁποῦ βυθίζει τὸ βλέμμα του 'ς τὴν ἀχανῆ εἰκόνα τοῦ βίου της ποῦ ἐπέρασε ἕως τώρα, δὲν εὑρίσκει ἰδιαίτερον θέλγητρον 'ς τὴν ἐποχὴ τῆς παιδικῆς ἡλικίας τοῦ ἀνθρώπου, 'ς τὲς πρῶτες ἡμέρες ἑνὸς λαοῦ, καὶ δὲν ἀφίνει τὴν φαντασία του μὲ συγκίνησι ν' ἀναπλάττῃ ὁ ἱστορικὸς τῆς Ἑλλάδος τὸν καιρὸ ἐκεῖνο τὸν ἀνέφελο, ὁποῦ 'μιλοῦσαν οἱ

θεοὶ μὲ τοὺς ἀνθρώπους καὶ ὁποῦ νύμφες λυγερὲς ἐχόρευαν μέσα 'ς τὰ σκοτεινὰ τὰ δάση κ' ἔλαμπαν τὰ γελαστά τους πρόσωπα 'ς τὴν γλυκειὰ λάμψι τοῦ φεγγαριοῦ, ἢ ἔλουζαν τ' ἄσπρα τους κορμιὰ 'ς τὸ καθάριο νερὸ τῆς κρυσταλλένιας πηγῆς ;

Ἔπειτα 'ς ὅλα τὰ βιβλία ποῦ ἐδιάβαζα ἔβλεπα νὰ λέγουν τόσα διὰ τὴν εὐμορφιὰ τῆς Μεσσηνίας ! Μὲ λόγια ὅλοι ἐνθουσιαστικὰ 'μιλοῦσαν διὰ τὴν χώρα ἐκείνη, τῆς ὁποίας ἡ τύχη δὲν ἦταν ἀνάλογος μὲ τὴν εὐμορφιά της. Ἀλήθεια ἦσαν πολὺ δυστυχεῖς οἱ Μεσσήνιοι· εἶναι ἡ χώρα ἡ Μεσσηνία ποῦ μας παρουσιάζει τὴν πειὸ μεγάλη δυστυχία τοῦ ἀρχαίου κόσμου· καὶ ἐπειδὴ ἡ ψυχὴ ἀγαπάει φυσικὰ τὴν δυστυχία, εἶναι κ' αὐτὸς ἕνας λόγος διὰ νὰ συγκινούμεθα περισσότερον ὅταν τὴν ἐνθυμούμεθα· πρόσθεσε ἀκόμη τὲς τόσο ποιητικὲς ἐκεῖνες ἀναμνήσεις μὲ τὲς ὁποῖες εἶναι γεμάτη ἡ εὔμορφη χώρα καὶ θὰ 'δῇς πῶς δὲν εἶχα ἄδικο διὰ τὴν χαρά μου καὶ τὲς ἐλπίδες μου τὲς γλυκειὲς καὶ τὰ ὄνειρα τὰ χρυσᾶ.

Ἀλήθεια πόσα πράγματα ἐφανταζόμην ποῦ ἐπήγαινα ἐκεῖ κάτω ! Πρῶτα θαὔρισκα μερικοὺς ἀνθρώπους ὁποῦ πολὺ θὰ μ' ἀγαποῦσαν· ἔπειτα θὰ ἐμελετοῦσα ἀπὸ κάτω ἀπὸ δένδρο μεγάλο καὶ θ' ἄκουα τὸ τραγοῦδι ποῦ ψέλνουν τὰ φύλλα του ἢ τὴν νύκτα 'ς τὸ παράθυρο θὲ νά 'βοσκα τὰ 'μάτια μου 'ς τὸ Μεσσηνιακὸ κόλπο· ἔπειτα 'ς τὲς ὧρες τῆς ἀναψυχῆς μου θὰ 'πήγαινα 'ς τὴν ἀκρογιαλιὰ καὶ θά 'βλεπα τὰ μικρὰ παιδάκια ποῦ παίζουν μὲ τὴν ἄμμο ἢ μέσα σὲ μιὰ βάρκα θὲ νὰ 'περνοῦσα μὲ τὴν κιθάρα μου τὴ γαλανὴ τὴ θάλασσα, ἐνῷ τῆς χλωμῆς σελήνης οἱ ἀργυρὲς ἀκτῖνες θὲ νά 'παιζαν μὲ τὰ νερὰ τὰ γαλανά.

Ἔτσι ἡ φαντασία παίρνει πολλὲς φορὲς τὸν κατήφορο καὶ κτίζει παλάτια εὔμορφα καὶ μεγαλοπρεπῆ 'ς τὸν ἀέρα, τὰ ὁποῖα 'ς τὴν πρώτη πνοὴ τῆς πραγματικότητος πέφτουν καὶ σωριάζονται χάμω 'σὰν τὰ σπιτάκια τὰ χάρτινα τοῦ μικροῦ παιδιοῦ, ὅταν τὰ φυσήσῃ μὲ τὴν λεπτὴ καὶ ἀσθενικὴ του πνοή.

*
* *

Ὅταν πρωῒ πρωῒ ἐσηκώθηκα 'ς τὸ ἀτμόπλοιο, ἐπλέαμε πλέον 'ς τὸν Μεσσηνιακὸ κόλπο. Τὸ θυμᾶμαι καλὰ ἐκεῖνο τὸ πρωΐ· ἀκόμα ὁ ἥλιος δὲν εἶχε βγῇ κ' ἡ λεπτὴ καταχνιὰ ἐσκέπαζε ὅλη τὴν πλάκα τῆς θαλάσσης· σιγὰ σιγὰ ὅσο διελύετο ἡ καταχνιὰ κ' ἠμποροῦσες νὰ ἴδῃς μακριὰ ἔβλεπες πέρα πολὺ τὴν Μεσσηνιακὴ πεδιάδα, μὰ τίποτε περισσότερο. Ἐν ὅσῳ ἤμεθα μακριὰ ἀπὸ ἐκεῖ, τ' ὡραιότερο θέαμα ἦταν

τῶν παραφυάδων τοῦ Ταϋγέτου ποῦ εἴχαμε δίπλα μας πρὸς τὰ δεξιά. Βράχοι ξηροὶ ἄγριοι, ἔχοντες τὸ χρῶμα ποῦ ἔχουν ὅλα τὰ βουνὰ τὰ φαλακρά, ἀλλὰ πειὸ τραχύ, πειὸ αὐστηρό· ἄλλοτε διεκόπτετο ἡ ἀνώμαλος σειρὰ τῶν βράχων, τὸ ἔδαφος ἐγίνετο πειὸ ὁμαλό, πειὸ ἴσο κ' ἐσχημάτιζε ὀροπέδια πολλά· ἐπάνω 'ς αὐτὰ ἦταν κτισμένα τὰ χωριὰ τῶν Μανιατῶν· ἄσπρα κάτασπρα, ἔλαμπαν μέσα 'ς τὸ ἄγριο ἐκεῖνο καὶ μονότονο χρῶμα, 'σὰν ὄασις δροσερὰ σὲ κατάξηρο ἔρημο· ἦταν πολλὰ καὶ σκορπισμένα, ἐνόμιζες 'σὰν τἄστρα σὲ μαῦρο οὐρανό· γύρω δὲν ἦταν κάμμιὰ φυτεία, κανένα πράσινο φύλλο δὲν διέκοπτε τὸ αὐστηρὸ ἐκεῖνο τῶν βουνῶν χρῶμα, παρὰ μόνο τὰ κάτασπρα καὶ λαμπερὰ χωριά.

Πάρα κάτω πλησίον τῆς θαλάσσης ἔβλεπες τοὺς πύργους τοὺς Μανιάτικους μονήρεις, σιωπηλούς, ἐμπνέοντας σέβας καὶ δηλοῦντας εἰς τὸν βλέποντα τὴν ἀγρίαν ἠθικότητα τοῦ γενναίου λαοῦ τῶν Μανιατῶν. Μόνον γύρω 'ς τοὺς πύργους αὐτοὺς ἠμποροῦσες νὰ ἔβλεπες κάμμίαν ἐλαίαν ἢ ὀλίγα κυπαρίσσια ὑψηλά, ὡσὰν νὰ ἐχρησίμευαν καὶ αὐτὰ ν' αὐξήσουν τὴν αὐστηρότητα τοῦ θεάματος. Σοῦ ἔκαμναν τὴν ἐντύπωσιν ἑνὸς ἀπὸ τοὺς πενθίμους, μελαγχολικοὺς καὶ ὑπερηφάνους ἐκείνους πύργους, διὰ τοὺς ὁποίους ὁμιλεῖ ὁ παράδοξος 'Αμερικανὸς ποιητὴς 'Εδουάρδος Πόε εἰς τὰ διηγήματά του, καὶ μὲ τοὺς ὁποίους τρέφεται ἡ φαντασία μας ὅταν διαβάζουμε ἱπποτικὰ μυθιστορήματα καὶ ἱπποτικὲς παραδόσεις. Σιγὰ σιγὰ ἐπλησιάζαμε καὶ ἤρχιζε πλέον νὰ προβάλλῃ φαιδρὰν τὴν μορφήν της ἡ βλάστησις καὶ ἡ πρασινάδα. Πλέομεν παρὰ τὸ βουνὸ Σταυροπῆγι, ὅπου εἶναι κτισμένο τὸ χωρίο Σέλτσο καὶ τὸ ὁποῖον παραφυὰς τοῦ Ταϋγέτου, σηκώνεται ὑψηλὸ καὶ μεγαλοπρεπὲς καὶ δεσπόζει τῆς ὅλης, ἠμπορεῖ νὰ εἴπῃ κανείς, Μεσσηνιακῆς πεδιάδος. Ὁ ἥλιος εἶχε πρὸ πολλοῦ ἀνατείλει καὶ ὅμως τώρα μόλις ἤρχιζε νὰ δείχνῃ τὲς λαμπερὲς ἀκτῖνές του ἀπὸ μία σχισμάδα τοῦ μεγάλου βουνοῦ. 'Απὸ τὸ μέρος ὁποῦ εὑρίσκετο τὸ πλοῖόν μας ἦταν ἀλήθεια πολὺ ὡραῖο τὸ θέαμα. Μόλις ἐφαίνοντο ἐνώπιόν μου ὀλίγον τὰ σπίτια τῆς Ντουάνας, τοῦ ἐπινείου τῶν Καλαμῶν· ἀλλὰ ἡπλώνετο εὐρεῖα ἐμπρός μου ἡ ὡραία μεσσηνιακὴ πεδιὰς καὶ ἠδυνάμην νὰ θαυμάσω μὲ τὸ δίκαιό μου τὴν ὡραία πατρίδα. Ὅσον μακρύτερα εἴμεθα δὲν διέκρινα τίποτε ἄλλο παρὰ μόνον τοὺς ὑψηλοὺς πλατάνους καὶ τὲς ὑψηλὲς λεῦκες, ὁποῦ ὕψωναν ἀγέρωχα τὴν κεφαλήν των ὑπεράνω ὅλων τῶν ἄλλων καὶ ἐφαίνετο ὡς νὰ ἔλεγον, ὅτι αὐτοὶ εἶναι κύριοι ὅλων. Ἔρριπτα τὸ βλέμμα καθ' ὅλην τὴν πεδιάδα καὶ ἔβλεπα μὲ μεγάλη μου χαρὰ παντοῦ νὰ εἶναι σκορπισμένες οἱ λεῦκες καὶ οἱ πλάτανοι· ἀρι-

στερὰ διεγράφετο ὁ μεσσηνιακὸς κόλπος ὡραιότατος καὶ γραφικώτατος, ὡσὰν νὰ τὸν εἶχε κάμει κονδύλι ζωγράφου καὶ καθ' ὅσον ἐπλησιάζαμε διέκρινες κατὰ μικρὸν καὶ τὰ μικρότερα δένδρα, τοὺς κήπους, τ' ἀμπέλια, τὰ λιβάδια ὅλα καλλιεργημένα, ὅλα καταπράσινα· ὕστερα ἀπὸ ὀλίγο ἠμποροῦσες νὰ διακρίνῃς καὶ τὸ Νησί, ἀνάμεσα σὲ δένδρα καὶ λιβάδια· πέραν ἀπ' τὸ Νησὶ ἔκλειαν χαμηλότερα ὄρη τὴν σκιαγραφίαν, ὁποῦ λέγονται Κοντοβούνια, ἐν ᾧ πρὸς Ν. κατήρχοντο πρὸς τὴν θάλασσαν τὰ βουνά, ποῦ ἀπολήγουν εἰς τὸ ἀκρωτήριον Ἀκρίτας· καὶ αὐτὰ μὲν ἦσαν μακρυὰ πολὺ καὶ ἕως ὅτου νὰ τὰ φθάσῃ τὸ βλέμμα σου διήρχετο κάμπους καὶ λιβάδια χλοερὰ ἢ θάλασσαν γαλανήν· πρὸς τὰ δεξιά μου ὅμως εἰς μικρὰν ἀπόστασιν ὑψώνετο μέγα καὶ ὑπερήφανον τὸ βουνὸ Σταυροπῆγι: σχεδὸν 'ς τὸ μέσον τοῦ βουνοῦ, χωμένο σὲ δένδρα καὶ περιβόλια εἶναι τὸ χωριὸ Σέλτσο.

Τὸ ἀτμόπλοιον ἐπλησίαζε κατὰ μικρὸν καὶ ἐγὼ τὰ βλέμματά μου ἐκάρφωνα πότε 'ς τὴν πεδιάδα, πότε 'ς τὸ 'ψηλὸ βουνὸ ποῦ ἦταν δεξιά μου· ὁ κρότος τῆς ἀγκύρας ποῦ 'πεφτε μ' ἐξύπνησε καὶ μ' ἔκανε νὰ ῥίψω τὸ νοῦ μου εἰς ὅσα ἦσαν πειὸ κοντά μου. Οἱ λεμβοῦχοι εἰσώρμουν ἀναρριχώμενοι πανταχόθεν καί, ὅπως παντοῦ, δυνατὰ φωνάζοντες· ἀλλὰ πρέπει νὰ εἴπω πρὸς ἔπαινόν τους ὅτι δὲν εἶναι καὶ τόσον φωνακλάδες ὅσον οἱ τῶν νήσων καὶ μάλιστα τῆς Τήνου···· (ἂς μὴ θυμώσουν οἱ φίλοι μου οἱ Τηνιακοί...)· ἀλλὰ φαντασθῆτε τὴν ἔκπληξίν μου ὅταν ἤκουσα ὅτι μερικοὶ ἀπὸ αὐτοὺς εἶχαν φύγει τὴν παρελθοῦσαν ἡμέραν ἐκ τοῦ λιμένος, καὶ ὅτι ἀπὸ τὴν νύκτα εἶχαν ἀναρριχηθῆ ἐπὶ τοῦ πλοίου ἵνα προφθάσουν πρῶτοι καὶ καπαρώσουν περισσοτέρους ἐπιβάτας..... Ἕνας ἀπὸ αὐτοὺς δὲν εἶχε φαίνεται κατορθώσει νὰ πιάσῃ. ἤκουσα τὸν ἑξῆς διάλογον·

— Βρὲ τί θὰ γείνῃ ὁ Δημήτρις ; θὰ ψοφήσῃ τῆς πείνας μέσ' 'ς τὸ πέλαγο.....

— Ἀμ, πιστεύω δὰ θὰ περάσῃ κανένα καΐκι, νὰ τοῦ δώσῃ ψωμί.

Β'.

Ἡ πεδιὰς τῆς Μεσσήνης ἔχει ἔκτασιν ἀπὸ ΒΔ πρὸς ΝΑ δηλ. Α. ἀπὸ τοῦ μέρους περίπου ποῦ ἀρχίζουνε τὰ Κοντοβούνια ἕως τὸ Σταυροπῆγι περὶ τὰ 28 στάδια, τὰ ὁποῖα εἶναι σήμερα δῆλον ὅτι ἰσοδύναμα μὲ 28 γαλλικὰ χιλιόμετρα· ἀπὸ δὲ Β. πρὸς Ν. δηλ. ἀπὸ τὰς ἐκβολὰς τοῦ Παμίσου, τοῦ κυριωτάτου ποταμοῦ ὁ ὁποῖος ποτίζει τὸν τόπον ἕως τοὺς πρόποδας τῶν βουνῶν τοῦ Βορρᾶ, ποῦ εἶναι ἡ Ἰθώμη, περὶ τὰ 20 στάδια· ἡ παραλία τῆς πεδιάδος ἀπὸ τὴν ῥίζαν τοῦ ἑνὸς ἀκρω-

τηρίου ἕως τοῦ ἄλλου θὰ εἶναι 20 στάδια· τὴν περίμετρο εἶναι δύσκολο νὰ τὴν ὁρίσῃ κανείς, ἀλλὰ θὰ εἶναι ἴσως 80—100 στάδια· αὐτὰ διὰ τοὺς πεζοπόρους ποῦ θὰ ἀποφασίσουν κάμμιὰ φορὰ νὰ πᾶνε 'ς τὴν ὡραία ἐκείνη χώρα. Ἐγὼ 'ς τὲς γραμμὲς αὐτὲς ποῦ γράφω θὰ ἐνασχοληθῶ μὲ τὴν πεδιάδα αὐτὴν ἰδίως, ἀλλὰ πρέπει νὰ ἠξεύρετε ὅτι πάρα 'πάνω, πέραν ἀπὸ τὴν Ἰθώμη εἶναι καὶ ἄλλη πεδιὰς ὄχι τόσον εὔφορος καὶ τὴν ὁποίαν οἱ ἀρχαῖοι φαίνεται ὅτι ἔλεγαν Στενύκληρον, ἀπὸ τὴν ἀρχαίαν πόλιν, κατὰ τῆς ὁποίας οἱ γενναῖοι Μεσσήνιοι ὑπὸ τὸν Ἀριστομένη ἐνίκησαν τοὺς Σπαρτιάτας κατὰ τὸ δεύτερο Μεσσηνιακὸ πόλεμο. Τὴν πεδιάδα αὐτὴ ποτίζει ὁ Μαυροζούμενος, ὅπως ἐλέγετο 'ς τὴν ἀρχαιότητα ὁ ποταμὸς Βαλύρας, ὁ ὁποῖος διαρρέων τὴν κατωτέρω πεδιάδα τῆς Μεσσήνης μετονομάζεται Πάμισος. Ὁ Βαλύρας πηγάζει ἀπὸ τὰ σύνορα τῆς Ἀρκαδίας καὶ κοντὰ 'ς τὰς πηγάς του θὰ ἐμαζεύοντο οἱ Πᾶνες καὶ Πανίσκοι καὶ Νύμφαι τοῦ μύθου διὰ νὰ παίξουν καὶ γελάσουν καὶ γλυκομιλήσουν. Ἐδῶ ἦταν ποῦ ὁ ἀρχαῖος ἀοιδὸς Θάμυρις ἐπροσκάλεσε τὰς Μούσας εἰς διαγωνισμόν, ποῖος θὰ ἔψαλλε καλύτερα καὶ ποῖος θὰ ἔπαιζε τὴν λύρα του γλυκύτερα καὶ ἀφοῦ ἐνικήθη ἔρριψε τὴν λύρα 'ς τὸν ποταμό· 'ς αὐτὴν τὴν πεδιάδα ἦταν ποῦ ἀντήχησαν τ' ἀθάνατα ἐκεῖνα τραγούδια τοῦ Τυρταίου, ὁποῦ ἐνεψύχωσαν τοὺς Σπαρτιάτας καὶ τοὺς ἔκαμαν ἐπὶ τέλους νικητάς· θὰ εἶναι ὡραῖα καὶ ἐκεῖ, ἀλλὰ δὲν ἐπῆγα, διὰ νὰ σᾶς 'πάγω καὶ σᾶς μὲ τὴν φαντασία μου, ὥστε ἂς καταβοῦμε πάρα κάτω 'ς τὴν ὡραία μας καὶ μαγικὴ πεδιάδα μας, τὴν Μεσσήνη. Εἴπαμε πάρα 'πάνω τὰς διαστάσεις της· ὅσον ἀφορᾷ τὰ ὅριά της καὶ τὰ βουνὰ ποῦ 'ναι τριγύρω της, εἶναι ἀνοικτὴ πρὸς νότον πρὸς τὸ μέρος τῆς θαλάσσης καὶ ἔχει ὅλες τὲς εὐλογίες τῶν γλυκῶν καὶ ζωογόνων ἀνέμων ποῦ 'ρχονται ἀπὸ τὴν μεσημβρία· πρὸς Α καὶ ΒΑ εἶναι ὁ 'ψηλὸς Ταΰγετος μὲ τὲς διάφορες παραφυάδες του, ποῦ 'χουν καὶ διάφορα ὀνόματα, πρὸς Β. τὰ βουνὰ Ἅϊς Βασίλης καὶ Βουρκάνο (Εὔα καὶ Ἰθώμη), πρὸς ΒΔ τὰ Κοντεβούνια ποῦ τέλος μὲ διάφορα ὀνόματα κατεβαίνουν κάτω καὶ ἀπολήγουν 'ς τὸ ἀκρωτήριο Ἀκρίτας. Αὐτὰ εἶναι τὰ ὅρια τῆς Μεσσηνιακῆς πεδιάδος ποῦ ἐκίνησε τὸν θαυμασμὸν ὅλων οἱ ὁποῖοι τὴν εἶδαν. Εἶναι ἀλήθεια εὐλογημένη ἡ πεδιὰς αὐτὴ καὶ τιμὴ 'ς ἐκείνους ποῦ ἔδωκαν 'ς ἕνα μέρος της τὸ ὡραῖον ὄνομα Μακαρία. Ἀπὸ χρόνια ἀρχαῖα θά ἦταν τόσον εὔμορφη, ἀφοῦ ὁ Εὐριπίδης, ὁ μεγαλύτερος τραγικὸς τοῦ κόσμου, ὁ βαθύτερος γνώστης τῶν παθῶν ὁποῦ ταράσσουν τὴν καρδιὰ τοῦ ἀνθρώπου—ἀφοῦ καὶ τὴν ἰδική του πολλὰ κύματα τὴν ἐτάραξαν—ὁ Εὐριπίδης ποῦ τὸν ὡδηγοῦσε ἡ εὐγενική του καρδία νὰ

θαυμάζῃ ὅλα τὰ καλὰ καὶ ὡραῖα, εἰς ἀπολεσθέν του δρᾶμα 'ς τὸν Κρεσφόντη, πιστεύω, ὁμιλεῖ διὰ τὲς εὔμορφιὲς τῆς Μεσσήνης, μὲ λόγια ποῦ ἐδρόσισαν νομίζεις τ' ἀεράκια τῆς ὡραίας χώρας. Ἂς τὰ βάλλω μεταφρασμένα ἐλεύθερα· θὰ χάσουν ἀπὸ τὴ χάρι τους πολύ, ἀλλὰ θέλω ὅλοι νὰ τὰ καταλάβουν καλά· διότι ὅταν ἤμουν πειὸ μικρὸς ἐνθυμοῦμαι καὶ τὰ διάβαζα καὶ δὲν τὰ ἐκαταλάβαινα, ἔσκαζα μέσα μου :

Χίλια νερὰ δροσᾶτα τὴν ποτίζουν καὶ
χορτάρι ἄφθονο θὰ 'βροῦν τὰ βώδια, οἱ
βοσκοὶ 'πάνω 'ς τὴν ὥμορφη τὴ χώρα ποῦ
δὲν τὴν παγώνουν τὸν χειμῶνα οἱ ἄνεμοι
οὔτε τὴν καῖνε οἱ θερμὲς τοῦ ἥλιου οἱ
ἀχτῖνες.......................
Τὰ λόγια δὲν 'μποροῦν τὴν ὡμορφιὰ ποτὲ
καὶ τ' ἀγαθὰ νὰ δείξουν ὁποῦ ἔχει.

Ὁ Εὐριπίδης ἦταν ἕνας ἄνθρωπος ὁποῦ πολὺ τὸν εἶχε πικράνει ὁ κόσμος αὐτὸς καὶ κουρασμένος ἀπὸ τὸ κοπιαστικὸ ταξεῖδι 'ς τὸν ὠκεανὸ αὐτοῦ τοῦ βίου, καθόταν πειὸ μονάχος του καὶ 'κοίταζε μὲ 'μάτι περίεργο τὸν κόσμο νὰ περνᾷ ἐμπρός του 'σὰν 'ς ἕνα μεγάλο θέατρο καὶ νὰ παίζουν ἄλλους κωμῳδία λυπηρὰ καὶ ἄλλος τραγῳδία εὐχάριστη. Οἱ ἄνθρωποι δὲν τοῦ πολυάρεσαν, δὲν τὰ εἶχε μαζύ τους καὶ τόσο καλὰ 'σὰν τὸ Σοφοκλῆ, ὁποῦ ἐκοίταζε ὅλους νὰ τοὺς εὐχαριστῇ καὶ μὲ ὅλους νὰ συμβιβάζεται· ὁ Εὐριπίδης ἐζοῦσε χωρὶς νὰ γελᾷ, χωρὶς ν' ἀστειεύεται καὶ πάντα σκεπτικὸς καὶ συλλογισμένος ἦταν ἀπὸ τὴν ἔννοια πῶς θὰ 'μπορέσῃ καλύτερα νὰ ἐκφράσῃ 'ς τὲς τραγῳδίες τὸ δρᾶμα ὁποῦ ἔβλεπε ἐμπρός του καὶ νὰ δείξῃ τὰ σάπια ποῦ 'χει αὐτὸς ὁ κόσμος, καθὼς ἔλεγε ὁ κακόμοιρος Ἀμλέτος 'ς τὴν τόσο λογικὴ του παραφροσύνη. Ἐπερνοῦσε ἡμέρες ὁλόκληρες μονάχος του 'ς ἕνα σπήλαιο ἐρημικὸ τῆς Σαλαμῖνος κ' ἐκεῖ βλέπων τὸ γαλανὸ κῦμα τῆς δοξασμένης θαλάσσης ἔγραφε τὲς ἀθανατές του τραγῳδίες καὶ τοὺς εὔμορφους ἐκείνους θρήνους τῶν ἡρωΐδων, ποῦ δὲν ἠμπορεῖς νὰ τοὺς διαβάσῃς χωρὶς νὰ κλάψῃς καὶ νὰ 'πῇς: ἀλήθεια πολὺ ἐπονοῦσε αὐτὸς ὁ ἄνθρωπος ποῦ ἔγραφε τέτοια πράγματα. Σᾶς εἶπα περισσότερα διὰ τὸν Εὐριπίδη· μὰ δὲν ἠξεύρω, τὸν ἔχω μέσα 'ς τὴν καρδιά μου αὐτὸν τὸν ἄνθρωπο· δὲν ἔμαθα τὲς ὕβρεις ποῦ τοῦ ἔκαναν μερικὰ κούφια κεφάλια, μόνον ἔμαθα πῶς οἱ αἰχμάλωτοι τῶν Ἀθηναίων 'στὴ Σικελία εὕρισκαν ψωμὶ καὶ περιποίησι μὲ τοὺς στίχους ποῦ ἔλεγαν ὅσους ἐνθυμοῦντο, ἔμαθα πῶς ἕνα καράβι ἀθηναϊκὸ ποῦ ἐπήγαινε

'ς ἕνα λιμένα τῆς Σικελίας τὸ δεχθῆκαν τότε μόνο, ὅταν οἱ ναῦτες τοὺς ἐβεβαίωσαν πῶς ἤξευραν στίχους τοῦ Εὐριπίδου.

Μιὰ τέτοια λοιπὸν ψυχὴ εἶναι ἱκανὴ νὰ θαυμάζῃ τὲς ὡμορφιὲς τῆς φύσεως· καὶ δὲν εἶναι παράξενο ποῦ ὁ Εὐριπίδης ὁμιλεῖ μὲ τόσο ἐνθουσιασμὸ διὰ τὴν Μεσσηνία, ὅπως δὲν εἶναι παράξενο καὶ νὰ ἐπῆγε ἐκεῖ καὶ νὰ λυπήθηκε ποῦ δὲν 'μποροῦσε νὰ μένῃ καὶ νὰ γράφῃ ἐκεῖ τὲς τραγῳδίες του.

Ἂν εἴχαμε τὸν Κρεσφόντη, θὰ βλέπαμε ἴσως καὶ ἄλλες ὥμορφες περιγραφὲς τῆς Μεσσήνης· ἀλλὰ ὁ χρόνος τὸν κατέστρεψε, χωρὶς ὅμως καὶ νὰ ἠμπορέσῃ νὰ καταστρέψῃ τὴν ὡμορφιὰ καὶ τὰ κάλλη τῆς Μεσσηνίας. Καὶ ὁ Πλάτων εἰς τὸν Ἀλκιβιάδη λέγει πῶς μὲ καμμιὰ χώρα δὲν ἠμπορεῖ νὰ συγκριθῇ ἡ Μεσσήνη 'ς τὸν πλοῦτο ἀπ' τὰ βοσκήματα ποῦ τρέφει 'ς τὲς πεδιάδες της, τὰ ἴδια ὁ Τυρταῖος, ὁ Πλούταρχος, ὁ Παυσανίας, ὁ Στράβων. Ἔπειτα τί ἄλλη ἀπόδειξι θέλουμε ὅτι ἡ Μεσσήνη ἤτανε 'ς τὴν ἀρχαιότητα ὡραία 'σὰν καὶ σήμερα ἀπὸ αὐτοὺς τοὺς Μεσσηνιακοὺς πολέμους; Ἡ καλλονὴ τῆς πατρίδος των ἔκαμε δυστυχεῖς τοὺς καϋμένους τοὺς Μεσσηνίους· μὲ μάτι βάσκανο ἔβλεπαν οἱ Σπαρτιᾶται πέραν ἀπ' τὸν Ταΰγετο ν' ἀπλώνεται ἡ εὔμορφη αὐτὴ πεδιάς, 'σὰν νὰ τοὺς προσκαλοῦσε καὶ τοὺς ὑπέσχετο τὲς εὐλογίες ὅλες τῆς γῆς καὶ τ' οὐρανοῦ, 'σὰν νὰ τοὺς ἔλεγε πῶς δὲν ἦταν ἄλλος ὁ προορισμός της παρὰ νὰ στολίζῃ τὴν χώρα τὴν κατακτητική, νὰ μαλακώνῃ τὴν φύσι της τὴν αὐστηρά, ὅπως ἡ εὔμορφη γυναῖκα τὸν ἄνδρα τὸν τραχύ, ὅπως τὸ χρυσὸ στεφάνι τὸ κεφάλι ἑνὸς ἀνδρείου καὶ τραχέος κατακτητοῦ, ὅπως τὸ δροσερὸ ῥόδο τὰ στήθη μιᾶς σεβαρᾶς γυναικός. Μὲ τί λύπη ποῦ θὰ ἐνθυμοῦντο 'ς τὰ ξένα καὶ ἔρημα οἱ Μεσσήνιοι τὴν πατρίδα τους, καὶ μὲ πόσα δάκρυα πικρὰ νὰ ἐπότισαν τὸ χῶμα τῆς πατρίδος των πρὶν φύγουν, καὶ τὸν ἄρτον τὸν πικρὸ ποῦ ἔτρωγαν 'ς τὴν ἐξορίαν τους!

Οἱ νεώτεροι περιηγηταὶ θαυμάζουν, θαυμάζουν ἄπληστοι τὴν χώραν καὶ μὲ λέξεις θερμὲς ὁμιλοῦν διὰ τὴν μαλακότητα τοῦ κλίματος, διὰ τὴν ἀπειρίαν καὶ τὴν ἀγαθότητα τῶν καρπῶν ποῦ παράγει, διὰ τὰ δένδρα τὰ ὀπωροφόρα, τοὺς κάμπους ποῦ εἶναι ὅλοι σπαρμένοι καὶ ὅλοι πρασινάδα, τὰ λιβάδια ποῦ σκεπασμένα εἶναι πάντα ἀπὸ βοσκήματα, καὶ τέλος διὰ τὴν εὐτυχῆ ἀνάμιξιν τῶν ἀγαθῶν τῶν ἄλλων ἑλληνικῶν χωρῶν μὲ τ' ἀγαθὰ τῶν μεσημβρινῶν κλιμάτων, ποῦ μόνο ἡ Μεσσήνη τά 'χει ἀπὸ ὅλη τὴν Ἑλλάδα. Ὁ ἐμπνευσμένος ψάλτης τῶν Μαρτύρων, ὁ Chateaubriand, χάριν τῆς ἐποποιίας του αὐτῆς διέτρεξε μεταξὺ τῶν ἄλλων καὶ τὴν Ἑλλάδα· τοιαύτην δ' ἐντύπωσιν τοῦ ἔκαμε

ἡ χώρα τῆς Μεσσηνίας, ὥστε ἀρχίζει τὸ ὑψηλόν του ἔπος μὲ τὴν περιγραφήν της καὶ ἐπάνω εἰς τὴν Ἰθώμη μᾶς ἀνοίγει τὲς πλέον εὔμορφες σκηνές του· ἔπειτα ἀπὸ 10 ἔτη περιηγήθη τὴν Ἑλλάδα ὁ ἱστορικὸς Pouqueville. Γάλλος καὶ αὐτός, καὶ ἔγραψε τὸ ταξεῖδί του εἰς τόμους πολλοὺς ποῦ ἔκαμαν αἴσθησι τότε 'ς τὴν Εὐρώπη διὰ τὴν ἀκρίβεια καὶ τὴ νέα ὄψι ποῦ ἔβλεπε τὰ πράγματα· κι' αὐτὸς ὡραῖες λέξεις ἀφιερώνει 'ς τὴν περιγραφὴ τῆς Μεσσήνης καὶ μάλιστα τοῦ Παμίσου.

Ὁ διάσημος ἱστορικὸς τῆς Ἑλλάδος Ἐρνέστος Κούρτιος, ὁ ἄνθρωπος ἐκεῖνος, ποῦ ἔγεινε ποιητὴς μὲ τὴν ἐνασχόλησί του 'ς τὴν ἱστορία τῆς Ἑλλάδος—κι' ὅταν μελετᾷς τὴν ἱστορία τῆς Ἑλλάδος δὲν ἠμπορεῖς παρὰ νὰ γείνῃς ποιητὴς—ἀφοῦ περιηγήθη τὴν Πελοπόννησον καὶ ἔγραψε δίτομον μελέτην διὰ τὴν χώραν αὐτὴν γράφει: «Ἂν ὡς πρὸς τὴν μαλακότητα τοῦ κλίματος, τὴν ἀφθονίαν τῶν νερῶν καὶ τὴν εὐφορίαν τοῦ ἐδάφους ἡ ἄνω πεδιὰς (τῆς Στενυκλήρου) εἶναι μία ἀπὸ τὲς πλέον εὐλογημένες τῆς Ἑλλάδος, αὐτὸ ἠμποροῦμε πρὸ πάντων νὰ τὸ εἰποῦμε διὰ τὴν κάτω πεδιάδα ποῦ εἶναι ἀνοιγμένη 'ς τὴν θάλασσα καὶ τὴν συγκοινωνία καὶ τῆς ὁποίας ἡ παλαιὰ φήμη καθόλου δὲν ὑστερεῖ ἀπὸ τὴν σημερινή της κατάστασι. Εἰς κανένα μέρος τῆς Ἑλλάδος δὲν εὑρίσκεις τόσην εὐλογημένην γεωργίαν, πουθενὰ ἀλλοῦ τὸν ἄφθονον φυτικὸν κόσμον τῆς Μεσημβρίας. Ψηλὲς φραγκοσυκιὲς χωρίζουν τὰ κατάσπαρτα χωράφια· ἡ ἀλόη πυκνὴ πυκνὴ σκεπάζει τὴ γῆ· κιτρονιές, πορτοκαλλιὲς ἄφθονες καὶ αὐτὸς ὁ φοῖνιξ φυτρώνει ὑπὸ τὸν ἥλιον τῆς Μεσσηνίας· εἶναι δὲ γνωστὴ ἡ μεγάλη ποσότης τοῦ ἐλαίου καὶ τοῦ οἴνου ποῦ μᾶς ἔρχονται ἀπὸ 'κεῖ κάτω». Καὶ τέλος ὁ Γερμανὸς Vischer, καθηγητὴς γερμανικοῦ πανεπιστημίου, ποῦ τώρα τελευταῖα—δὲν εἶναι τριάντα ἔτη—ἐπεσκέφθη τὴν Ἑλλάδα, συνοψίζει τὸν θαυμασμὸ 'ς αὐτὲς τὲς 'λίγες ἀλλὰ ὥμορφες καὶ ἐκφραστικὲς λέξεις: *«Χωρὶς δισταγμὸ κανένα ἠμποροῦμε νὰ 'ποῦμε ὅτι ἡ Μεσσηνία εἶναι ἕνα ἀπὸ τὰ εὐδαιμονέστερα μέρη ποῦ ὑπάρχουν 'ς αὐτὸν τὸν κόσμον»*[1].

Αὐτὴ εἶναι ἡ πεδιὰς τῆς Μεσσήνης· κι' ὅταν κανένας ἀπὸ σᾶς ποῦ μὲ διαβάζετε, πᾶτε καμμιὰ 'μέρα ἐκεῖ, θὰ 'δῆτε ὅτι δὲν ἔχω ἄδικο ποῦ τὴν ἐπαινῶ τόσο πολύ, δὲν ἔχουν ἄδικο οἱ ξένοι, δὲν ἔχει ἄδικο ὁ Παγανέλλης καὶ ἡ Ζάρκου[2] μὲ τὰ θαυμαστικά των ἐπιφωνήματα· τὰ

[1] *Chateaubriand* Martyrs, Itinéraire—*Pouqueville* Voyage en Grèce. *Vischer* Erinnerungen und Ausdrucke aus Griechenland.

[2] *Παγανέλλης*. Πέραν τοῦ Ἰσθμοῦ. *Αἰκατ. Ζάρκου*. Μεσσηνιακαὶ ἐντυπώσεις («Ποικ. Στοὰ» 1886).

ἴδια θ' ἀκούσετε ἀπὸ κἀνένα φίλο σας ἂν ἔχῃ ὑπάγει ἐκεῖ κάτω. Μὲ πολλὴ δὲ εὐφυΐα ἐδήλωσεν ὅλα αὐτὰ ὁ μῦθος· κατὰ τὴν κατάκτησι, λέγει ὁ θρῦλος, τῆς Πελοποννήσου ἀπὸ τοὺς Δωριεῖς, ὅταν ἐπρόκειτο νὰ τὴν μοιρασθοῦν, καὶ ἔβαλαν 'σὲ μιὰ στάμνα τρεῖς ψήφους (λιθάρια), ὁ Κρεσφόντης τοὺς ἐγέλασε κ' ἔρριψε ἕνα βῶλο ἀπὸ χῶμα, ὁ ὁποῖος ἔμεινε κάτω· καὶ ἔτσι ἐπῆρε τὴ Μεσσηνία αὐτός. 'Αλλὰ αὐτὰ τὰ κάλλη δηλαδή, θὰ τὸ 'δῆτε καὶ πάρα κάτω 'ς τὴν περιγραφὴ τῶν διαφόρων ἐκδρομῶν ποῦ θά σας κάμνω, ἂν θὰ ἔχετε τὴν καλωσύνη νὰ μὴ μ' ἀφήσετε μέσα 'ς τὴ μέση.

* *
*

Δίκαιο ἔχει ὁ Vischer ὅταν λέγῃ ὅτι ἡ ὡραιότης τῆς χώρας καὶ ἡ μαλακότης καὶ εὐκρασία τοῦ κλίματος δὲν ἔκαμε τοὺς Μεσσηνίους ἀνάνδρους. Σήμερα ποῦ ἡ ἱστορία ἔχει τόσο πολὺ προχωρήσει ἠξεύρει ἕνας ἱστορικὸς ὅτι ἡ πρώτη του δουλειὰ εἶναι νὰ γνωρίσῃ καλὰ τὸν τόπο καὶ τὸν λαό, τοῦ ὁποίου τὴν ἱστορία θέλει νὰ διηγηθῇ· καὶ πραγματικῶς ἀπὸ τὴν μελέτην τοῦ τόπου μας πολλὰ πράγματα τῆς ἱστορίας του ἐξηγήθησαν· π. χ. ἡ μορφὴ ποῦ ἔχουν τὰ παράλιά της 'ς τὸ ἀνατολικὸ μέρος, οἱ κόλποι οἱ ἄπειροι, οἱ ἀμμουδιὲς οἱ ὤμορφες καὶ οἱ σχισμάδες οἱ μύριες, ὅλα αὐτὰ μᾶς δείχνουν ὅλο τὸν ἀνατολικὸ αἰγιαλὸ τῆς 'Ελλάδος 'σὰν νὰ ἔχῃ τὴν ἀγκαλιὰ ἀνοικτὴ 'ς τὴν 'Ανατολή· κ' ἔτσι ἐξηγεῖται διὰ τί οἱ Φοίνικες ἦλθαν 'ς τὴν 'Ελλάδα μὲ τὰ μακρυά των πλοῖα, «τ' ἄλογα τῆς θάλασσας», ὅπως τά λεγαν, διὰ τί ἀπὸ τὴν 'Ανατολὴ ἔλαβαν τὰ πρῶτα σπέρματα τῆς ἀναπτύξεως, ἄξεστα καὶ ἀγροῖκα, ἀλλὰ τὰ ὁποῖα ἀνάπτυξαν σὲ τόσο ὤμορφο καὶ δροσάτο καὶ ἀμάραντο λουλοῦδι πολιτισμοῦ οἱ πρόγονοί μας. "Αν ἐξετάσῃς μέσα τὴν 'Ελλάδα, θὰ 'δῇς ὅτι μύριες κοιλάδες ἔχει, ὅτι ἀπὸ μικρὴ σὲ μικρὴ ἀπόστασι τὴν κόπτουν χαράδρες, βουνά, ποταμοί· τίποτε μεγάλο καὶ ἀπέραντο δὲν θὰ 'δῇς ἐδῶ 'ς τὴν γλυκειά μας πατρίδα· αὐτὸ μᾶς ἐξηγεῖ διὰ τί οἱ "Ελληνες ἐπέρασαν ζωὴ χωρισμένη, ὅλο μικρὰ κράτη, κάθε πόλις καὶ κράτος καὶ μ' ὅλες των τὲς ἀπόπειρες δὲν ἠμπόρεσαν νὰ συνενωθοῦν· μόνο 'λιγάκι τότε ποῦ ψυχομαχοῦσαν· ἀλλὰ ἤτανε πειὰ ἀργά. "Αν ἐξετάσῃς τὴ φύσι, θὰ 'δῇς ὅτι τίποτε μεγάλο, τίποτε κολοσσαῖο· ς' τὴν Αἴγυπτο, 'ς τὴν 'Ινδία, ποταμοὶ μεγάλοι, δένδρα κολοσσικά, καταρράκται ποῦ σκοτίζουν τὸ νοῦ, ἐρημίες ποῦ χάνεται ὁ μικρὸς ὁ ἄνθρωπος—ὅλα αὐτὰ τὸν ἔκαναν τὸν 'Ινδὸ καὶ τὸν Αἰγύπτιο νὰ βουβαθῇ ἐμπρὸς 'ς τὴ φύσι, καὶ νὰ νομίσῃ πῶς ὑπάρχει μιὰ δύναμις ἀκατανίκητη, ἀσάλευτη, αἰωνία, ὁποῦ κυβερνᾷ

τὰ πάντα καὶ 'ς αὐτὴ ὤφειλε νὰ πέσῃ αὐτὸς 'σὰ δοῦλος—μικρός, εὐτελής, ἕνα τίποτε. Ὁ Ἕλλην ὅμως εἶχε γύρω του φύσι ποικίλη, ποῦ ἄλλαζε κάθε στιγμή, φύσι γελαστὴ καὶ χαροπὴ καὶ δι' αὐτὸ ἀνέπτυξε τὸ πνεῦμά του ἐλεύθερο, εὔστροφο, εὐκίνητο, φαιδρό, ἄφοβο. Ἀπετύπωσεν ὁ Ἕλλην 'ς τὰ ἔργα του ὅλα, τὰ ἔργα καὶ τοῦ πνεύματος καὶ τῆς καρδίας, ὅλην τὴν καλλονὴ τοῦ γελαστοῦ του οὐρανοῦ, ὅλην τὴν διαύγεια τοῦ χαριεστάτου ὁρίζοντος. Μποροῦσα νά σας εἴπω πολλὰ ἀκόμη δι' αὐτὴ τὴν ἁρμονία ποῦ 'χαν οἱ Ἕλληνες μεταξὺ πνεύματος καὶ τῆς φύσεως, καὶ νά σας φέρω καὶ ἄλλα παραδείγματα τῆς ἐπιδράσεως ποῦ 'χει ἡ χώρα 'ς τὸν ἄνθρωπο καὶ τὴν ἱστορία του—ἀλλὰ δὲν πρέπει ν' ἀπομακρυνώμεθα ἀπὸ τοὺς Μεσσηνίους μας.

*
* *

Ἡ φύσις τῆς Μεσσηνίας ἐπροίκισε μὲ πολλὰ χαρίσματα τοὺς κατοίκους της. Πρῶτον ἡ ἀγάπη τῆς εὐμόρφης πατρίδος των, ἡ λύπη ὅτι εἶχαν ἄλλοι καὶ ἐνέμοντο τοὺς ἀπέραντους κάμπους τοὺς ἔκαμε νὰ δείξουν θαύματα ἀνδρείας ποῦ μὲ συγκίνησι τὰ διαβάζουμε μεγάλη. Ἔπειτα ἡ ποιητική των χώρα ἀνέπτυξε τὴν καρδίαν των πολὺ καὶ ἔκαμε ὥστε νὰ γεννηθοῦν κατὰ τὸ τέλος τῶν Μεσσηνιακῶν πολέμων οἱ ὡραῖες ἐκεῖνες πχραδόσεις ποῦ ἀναφέρονται εἰς τοὺς πολέμους τους μὲ τοὺς Σπαρτιάτας, καὶ μᾶς κινοῦν τόσον πολὺ τὴν ἀγάπη, τὴν συμπάθεια καὶ κάνουν τὴν φαντασία μας ν' ἀφίνῃ τὸ βιβλίο καὶ νὰ τρέχῃ 'ς τὰ ὡραῖα ἐκεῖνα μέρη.

Αἱ παραδόσεις αὐτὲς περιστρέφονται 'ς τοὺς Μεσσηνιακοὺς πολέμους καὶ πρὸ πάντων 'ς τοὺς δύο ἀρχηγοὺς τῶν Μεσσηνίων Ἀριστόδημον καὶ Ἀριστομένη, τοὺς ὁποίους περιέβαλαν μὲ μία αἴγλη καὶ μὲ μία λαμπρότητα, ὁποῦ σοῦ συνεπαίρνουν τὴν καρδ̮ιὰ καὶ τραβοῦν μακρ̮ιὰ τὴν φαντασία σου. 'Σ τὸν πρῶτο Μεσσηνιακὸ πόλεμο ὁ χρησμὸς εἶπεν, ὅτι ἡ σωτηρία τῆς Μεσσηνίας ἐξαρτᾶται ἀπὸ τὴν θυσίαν μιᾶς κόρης ποῦ θά 'βγαινε μὲ τὸν κλῆρο καὶ θὰ ἦταν ἀπὸ τὸν βασιλικὸν οἶκον. Ἡ τύχη ἐκαταδίκασε τὴν κόρη τοῦ Λυκίσκου, ἀλλ' ἐκεῖνος φεύγει μαζύ της κρυφὰ 'ς τὴν Λακεδαίμονα. Τότε ὁ Ἀριστόδημος παρουσιάζει τὴν κόρην του νὰ σκοτωθῇ· τρέχει ὁ μνηστήρ της καὶ διὰ νὰ τὴν σώσῃ λέγει ὅτι εἶναι ἔγκυος· ἡ καρδ̮ιὰ τοῦ Ἀριστοδήμου ταράσσεται ἀπὸ μύρια αἰσθήματα, τὰ ὁποῖα τὸν κάμνουν ν' ἁρπάξῃ τὸ ἐγχειρίδιον καὶ νὰ τὸ ἐμπήξῃ 'ς τὸ στῆθος τῆς θυγατρός του. 'Στὸν τάφο της ἐπάνω ἠμπορεῖτε νὰ τὸν 'δῆτε σὲ νύκτα σκοτεινὴ καὶ ἄγρια καταδιωκόμενον ἀπὸ τὸ φάσμα τῆς δυστυχισμένης του κόρης καὶ οἰστρηλατούμενον ἀπὸ

τοὺς δαίμονας τοὺς φρικτοὺς ὁποῦ τιμωροῦν τὸν φόνον κ' ἂς ἔγεινε ἀπὸ εὐγενεῖς αἰτίας· κ' ἐκεῖ ἐπάνω ἐπὶ τέλους τὴν τελευταία του ἄφησε ἀναπνοή, ἀφοῦ ἐτρυπήθηκε μὲ τὸ ξίφος του.

Εἶναι ἡ παράδοσις αὐτὴ μία ἀπὸ τὲς λαμπρότερες καὶ πολυτιμότερες ὅπου μᾶς ἐκληρονόμησεν ἡ ἀρχαιότης διὰ τὴν τέχνη· τί μεγαλοπρεπῆ καὶ φοβερὴ τραγῳδία ποῦ ἠμπορεῖ κανεὶς ν' ἀντλήσῃ ἀπὸ τὴν πηγὴ αὐτή; Ὅλα ἔχεις ὅσα σοῦ ζητεῖ ἡ τέχνη· ἔχεις ἕνα ἥρωα ὁποῦ κάμνει ἕνα γενναῖο ἔργο καὶ τὸ κάμνει μὲ πόλεμο ἐσωτερικό, μὲ πόλεμο ποῦ σχίζει τὴν καρδ̮ιά του· μὰ ἐπὶ τέλους τὴν σφάζει τὴν κόρη του διὰ τὴν εὐτυχία τῆς πατρίδος του· ἔρχεται ὕστερα ἡ μεταμέλεια καὶ τί ὡραῖες σκηνὲς ἠμπορεῖ νὰ βγάλῃ ἕνας καλλιτέχνης ἀπὸ τὸν Ἀριστόδημο σκυμμένο 'ς τὸν τάφο τῆς θυγατρός του!

Ἔτσι 'ς αὐτὴν τὴν ὤμορφη τὴν χώρα ἔχει χίλια πράγματα ὁ καλλιτέχνης, ποῦ μονάχα νὰ τὰ φυσήσῃ 'λιγάκι μὲ τὴν μυρωμένη του πνοὴ θὲ νὰ ἐγείρῃ λαμπρὸ τῆς τέχνης του μνημεῖο.

Ἀλλὰ ἡ θυσία τοῦ Ἀριστοδήμου δὲν ὠφέλησε· ἡ πολιορκία τῆς Ἰθώμης ἐξηκολούθησε καὶ ὅταν ἐπὶ τέλους εἶδαν οἱ Μεσσήνιοι πῶς ἔχασαν τοὺς στρατηγούς των ὅλους, τοὺς πει̮ὸ γενναίους των στρατιώτας, ἐσυνθηκολόγησαν καὶ ἔφυγαν ἀπὸ τὸ φρούριο. Ἄλλοι ἐπῆγαν νὰ βροῦν καταφύγιο 'ς τοὺς γείτονας λαούς, ἄλλοι ἔμειναν καὶ ἔσκαπταν τὴ γῆ τὴν εὔφορη γι̮ὰ νὰ παίρνῃ τὰ 'μισὰ ὁ Σπαρτιάτης· ὅταν δὲ θ' ἀπέθαινε κανεὶς βασιλεὺς ἢ ἄλλος ἄρχων τῆς Σπάρτης, ἄνδρες καὶ γυναῖκες ἔπρεπε νὰ ντύνωνται 'ς τὰ μαῦρα.

Καιρὸ πολὺ ἐδούλευαν ἔτσι οἱ Μεσσήνιοι χωρὶς νὰ σηκώνουν τὰ μάτι̮α τους νὰ 'δοῦν τὸ γαλανό τους οὐρανό, χωρὶς νὰ γυρίζουν τὴν κεφαλή τους 'ς τὸ ὤμορφο ρεῦμα τοῦ Παμίσου, χωρὶς νὰ καταλαβαίνουν ἐλεύθερες τὲς γλυκει̮ὲς αὖρες νὰ γλυκοφιλοῦν τὴν ὄψι τους τὴ μαραμμένη. Ὅλα γύρω τους θὰ τοὺς ἐνθύμιζαν τὴν δυστυχία τους· τὸ μουρμουρητὸ τοῦ Παμίσου, τὸ ψιθύρισμα τῆς λεύκης καὶ τῆς αὔρας τὸ ἥσυχο κελάδημα ὁποῦ συνοδεύει τοῦ ἀηδονιοῦ τὸ τραγοῦδι, τοὺς ἔψελναν τὴν πατρίδα τους ποῦ ἐδούλευε καὶ τὴν δυστυχία ἐκείνων ὁποῦ εἶχαν φύγει μακρυά. Ἐσήκωσαν τὸ κεφάλι 'ψηλά, ἐστράφησαν 'ς ἕνα εὐγενῆ ἥρωα, τὸν Ἀριστομένη. Πόσες φορὲς δὲν τοὺς ὡδήγησε νικητὰς 'ς τὴ μάχη ὁ Ἀριστομένης! μὲ τί τόλμη ἐπῆγε μοναχός του αὐτὸς 'ς τὴν Σπάρτη τὴν νύκτα κ' ἐκρέμασε 'ς τὸν ναὸ τῆς Ἀθηνᾶς μίαν ἀπὸ τὲς ἀσπίδες ποῦ τοὺς εἶχε πάρει! Τί φόβο ὁποῦ τὸν ἐπῆραν οἱ ἄγριοι Σπαρτιᾶται· ἕνας χωλὸς δάσκαλος ἔπρεπε νὰ ἔλθῃ γι̮ὰ νὰ τοὺς ἐμψυχώσῃ μὲ τὰ τραγούδι̮α του καὶ ν' ἀνάψῃ 'ς τὴν καρδι̮ά τους τὴν φλόγα ποῦ εἶχε

σδύσει. Ἦταν οἱ πόλεμοί τους φοβεροὶ 'σὰν ἐκεῖνες τὲς γιγαντομαχίες διὰ τὲς ὁποῖες μᾶς λέγει ἡ μυθολογία ὁποῦ ἔτριζε ὁ οὐρανὸς κ' ἐδοῦζε ἡ γῆ κ' ἐσείνοντο τὰ Τάρταρα κ' ἐλύσσαγε ἡ θάλασσα. Ἦταν ἡμέρες ἔνδοξες αὐτὲς διὰ τοὺς Μεσσηνίους. Μὰ ἐπέρασαν οἱ ἔνδοξες αὐτὲς ἡμέρες καὶ 'σὰν τὴν θάλασσα ὅπως μᾶς ξεδράζει τὰ συντρίμματα ἑνὸς μεγάλου πλοίου, ἔτσι κι' ὁ χρόνος μᾶς ἐξέδρασε τῆς χώρας αὐτῆς τὲς δυστυχισμένες ἡμέρες. Μὰ ἐνικήθησαν ἐπὶ τέλους οἱ γενναῖοι καὶ εὐγενεῖς αὐτοὶ ἄνθρωποι καὶ ηὗραν καταφύγιο 'ς τὸ βουνὸ τῆς Εἴρας, κοντὰ 'ς τῆς Ἀρκαδίας τὰ σύνορα· συχνὰ ὁ Ἀριστομένης ἔδγαινε κ' ἔκανε μάχες· σὲ μία ἀπὸ αὐτὲς συνελήφθη ὁ Ἀριστομένης, ἐρρίφθη 'ς τὸν Καιάδα, 'ς ἕνα μεγάλο βάραθρο τῆς Σπάρτης, καὶ 'ξεύρετε ὅτι ἐσώθηκε μὲ τὴν οὐρὰ μιᾶς ἀλώπεκος. Μιὰ νύκτα ὁποῦ τὰ στοιχειὰ ἐπολεμοῦσαν τὸ ἕνα μὲ τὸ ἄλλο ἐμπῆκαν μὲ προδοσία οἱ Σπαρτιᾶται 'ς τὴν Εἶρα, ασκυλλιὰ γαυγίζανε, κοκόροι λαλάγανε, ἀνθρῶποι φωνάζανε» ἐκείνη τὴ νύκτα λέγει ἀκόμη καὶ σήμερα ὁ ποιμένας ποῦ βόσκει γύρω 'ς τὴν Εἶρα τὰ πρόβατά του. Οἱ δρόμοι, αἱ οἰκίαι, οἱ ναοὶ ἐγέμισαν ἀπὸ ποταμοὺς αἱμάτων· οἱ γυναῖκες ὁπλίζονται μὲ ὅ,τι βροῦν, ὁρμοῦν 'ς τὸν ἐχθρὸ ἐπάνω καὶ ξεψυχᾶνε κοντὰ 'ς τὰ πτώματα τῶν παιδιῶν των, τῶν συζύγων των! Ἐσκορπίσθησαν καὶ πάλιν οἱ Μεσσήνιοι· οἱ περισσότεροι μὲ ἀρχηγὸ τὸν υἱὸ τοῦ Ἀριστομένη πηγαίνουν 'ς τὴν Σικελία νὰ βροῦν τὴν πατρίδα τους καὶ ὁ Ἀριστομένης μόνος του τρέχει 'ς τὴν Ἑλλάδα καὶ 'ς τὴν Ἀσία νὰ ζητᾷ βοήθεια διὰ τὸν δυστυχισμένο λαό του.

Ἡ τελευταία αὐτὴ φυγὴ θὲ νά 'γεινε 'ς τὸν ἕκτο ἢ ἕδδομο π. Χ. αἰῶνα. Δύο κοντὰ ἐπέρασαν αἰῶνες καὶ μιὰ ἡμέρα ὁποῦ σεισμὸς κατέστρεψε τὴν Σπάρτην ἐσηκώθηκαν καὶ πάλιν οἱ δοῦλοι· καὶ πάλιν οἱ ἴδιοι ἡρωϊσμοί, οἱ ἴδιες συμφορές, οἱ ἴδιες ἐξορίες. Τώρα οἱ Ἀθηναῖοι τοὺς ἔδωκαν τὴν Ναύπακτο διὰ κατοικία κ' ἐκεῖ ἔκλαιαν τὴν εὔμορφη πατρίδα τους, ἕως ὅτου ὁ Ἐπαμεινώνδας διὰ νὰ ἐκδικηθῇ τοὺς Σπαρτιάτας, ἐξανάκτισε τὴν Μεσσήνην 'ς τοὺς πρόποδας τῆς Ἰθώμης καὶ πάλιν ἀπὸ ὅλα τὰ μέρη ἐμαζεύθηκαν οἱ φυγάδες.

*
* *

Τόσο εὔμορφα μᾶς παριστάνουν αἱ παραδόσεις τοὺς πολέμους τῶν Μεσσηνίων καὶ τῶν Σπαρτιατῶν. Ἀπὸ αὐτὲς τὲς παραδόσεις ἤντλησαν μερικοὶ ἀρχαῖοι ποιηταὶ ποιήματα, πιστεύω ὡραῖα θὰ ἦσαν· ὁ Ριανὸς εἰς ἕν του ἔπος τὴν Ἀριστομενηΐδα ἤντλησεν ἀπὸ τὸν β' Μεσσηνιακὸν πόλεμον· ὅ,τι εἶναι ὁ Ἀχιλλεὺς 'ς τὴν Ἰλιάδα εἶναι καὶ ὁ

Ἀριστομένης εἰς τὸ ἔπος αὐτό, λέγει ὁ Παυσανίας. Μὰ νά σας 'πῶ τὴν ἀλήθεια· δὲν πρέπει νὰ τὰ πιστεύουμε ὅλα, καὶ τὰ περισσότερα ὁποῦ ἐμαθαίναμε παιδάκια 'ς τὸ σχολεῖο δὲν εἶναι ἡ ἀλήθεια καθαρὴ καὶ ἀθόλωτη, ἀλλὰ πολλὰ παραμύθια ἔχουν ἀνακατευθῆ μὲ τὴν ἱστορικὴ ἀλήθεια· γι' αὐτὸ κ' ἐγὼ σᾶς τὲς λέγω παραδόσεις. Τώρα πῶς ἐγίνηκαν αὐτὲς οἱ τόσο ποιητικὲς παραδόσεις; Εἶναι εὔκολο νὰ τὸ καταλάβετε· πάρετε μία ἱστορικὴ βάσι καὶ ἐλᾶτε 'ς τὴν θέσι τῶν Μεσσηνίων. Ἡ ἱστορικὴ βάσις ποῦ θὰ πάρουμε, δηλ. ἐκεῖνο ποῦ ὀφείλουμε νὰ πιστεύσωμε εἶναι ὅτι πολλοὶ καὶ μεγάλοι πόλεμοι ἔγειναν μεταξὺ τῶν Μεσσηνίων καὶ Σπαρτιατῶν, καὶ ὅτι τέλος οἱ Μεσσήνιοι ἠναγκάσθησαν νὰ φύγουν ἀπὸ τὴν πατρίδα τους. Φαντασθῆτε τὴν λύπη τους ὅταν ἔφευγαν καὶ μὲ τί πονεμένη ψυχὴ ἀπὸ τὴν πρύμην τοῦ πλοίου, ποῦ τοὺς ἐπήγαινε 'ς τὴν ἐξορία, θὰ ἔβλεπαν τὲς κορυφὲς τῶν λευκῶν καὶ τῶν πλατάνων νὰ χάνωνται σιγὰ σιγά· πόσο θὰ ἐρράγιζε ἡ καρδιά τους ὅταν θὰ ἐνθυμοῦντο ὅτι 'ς τὴν σκιά τους πολλὲς φορὲς εἶχαν ξεκουράσει τὰ κουρασμένα των μέλη καὶ ὅτι 'ς τὲς πεδιάδες ἐκεῖνες ποῦ ἐχάνοντο ἐνώπιόν των εἶχαν τρέξει καὶ παίξει παιδάκια μικρά! Μὲ τέτοιες ἐντυπώσεις ἔφυγαν ἀπὸ τὴν πατρίδα τους· ἐκεῖ 'ς τὰ ξένα ὁποῦ ἐπῆγαν οἱ δυστυχεῖς Μεσσήνιοι ἐνθυμοῦντο τὴν πατρίδα τους τὴν εὔμορφη καὶ ἐπαρηγοροῦσαν τὴ δυστυχία τους μ' αὐτὴ τὴν εὐχάριστη ἀνάμνησι· διότι τὸ εἴπαμε πῶς ἡ ψυχὴ εὐχαριστεῖται 'ς τὲς λύπες της νὰ θυμᾶται ἡμέρες περασμένες ὅταν ἦταν εὐτυχής· ὅμοια καὶ ὁ Ποῦσκιν, Ρῶσσος ποιητής, λέγει 'ς τὸν αἰχμάλωτο τοῦ Καυκάσου, πῶς ὅταν τὸν 'πῆραν αἰχμάλωτο 'ς τὲς ἔρημες ἐκεῖνες κορυφές, στηριγμένος σὲ μιὰ πέτρα καὶ βλέπων τὸν δρόμο ποῦ ἐπήγαινε κατὰ τὴ Ρωσσία, θυμόταν μ' εὐχαρίστησι τὸν βίο ποῦ εἶχε περάσει ἐκεῖ, ὁποῦ ἦταν ἀνέφελες οἱ νεανικές του ἡμέρες, καὶ ὅπου αἰσθάνθηκε τὲς πειὸ γλυκειὲς καὶ πειὸ βαθειὲς τῆς ἀγάπης συγκινήσεις. Σᾶς εἶπα πῶς ὁ Musset λέγει ὅτι μία εὐτυχὴς ἀνάμνησις 'ς τὸν κόσμον αὐτὸν εἶναι πειὸ γλυκειὰ ἀπὸ τὴν πραγματικὴ εὐτυχία. Ὁ καϋμένος ὁ Παπαρρηγόπουλος λέγει:

Καθιστᾷ μᾶλλον γλυκεῖαν
Τοῦ παρόντος ἡ ὀδύνη
Παρελθοῦσαν εὐτυχίαν.
Ὅταν ἡ ψυχὴ πονῇ,
Μόνη τὴν ζωογονεῖ
Ἡ ἀνάμνησις ἐκείνη.

Καὶ ὁ Ἄγγελος Βλάχος λέγει τὰ ὡραῖα αὐτὰ λόγια· «Τίς ἐν περισπασμοῖς ταλαιπωρούμενος δὲν ἀνέπλασε μετ' ἀγάπης καὶ περιπαθοῦς

ὑπομονῆς τῆς ἀποπτάσης αὐτοῦ εὐδαιμονίας τὸ ἴνδαλμα, ἀναβιῶν οὕτως εἰπεῖν ἐν τῷ παρόντι διὰ τοῦ παρελθόντος;»

Ἐνθυμοῦντο λοιπὸν οἱ Μεσσήνιοι μ' εὐχαρίστησι τὴν εὔμορφη πατρίδα· ἐνθυμοῦντο τοὺς πολέμους των τοὺς μακροὺς καὶ τὲς νῖκές των τὲς ἔνδοξες. Ποία χαρὰ θὰ τοὺς κατελάμβανεν ὅταν ξαπλωμένοι ἀπὸ κάτω ἀπὸ ἕνα πλάτανο καὶ βλέποντες ἐμπρός των τὴν χλοάζουσαν φύσιν—εἰκόνα ἀσθενῆ τῆς πατρίδος των—διηγοῦντο ὁ εἷς πρὸς τὸν ἄλλον τοὺς πολέμους αὐτοὺς καὶ ἔλεγαν τὰ κατορθώματα τῶν στρατηγῶν των; Ἔ τότε ἐπλάσθηκαν αἱ περὶ τὸν Ἀριστόδημον καὶ Ἀριστομένη παραδόσεις, τότε κατὰ τὰς διηγήσεις αὐτὰς ὁποῦ ἔκαμναν οἱ Μεσσήνιοι διὰ νὰ παρηγορήσουν τὴν θλιμμένη τους ψυχή· ἀπὸ πατέρα σὲ υἱὸ μετεδίδετο ἡ παράδοσις αὐτὴ τῶν πολέμων· μὰ 'ς τὴν παράδοσι αὐτὴ σιγὰ σιγὰ ἡ φαντασία τους 'πηδοῦσε, ἡ καρδιά τους ἐνθουσιάζετο, καὶ τότε 'ς ὅσα ἤξευρε ὁ καθ' ἕνας ἐπρόσθετε καὶ ἄλλα ποῦ ἐνόμιζε πῶς θὰ εἶχαν γείνει, τὰ ἐμεγάλωνε, τὰ ἐξιδανίκευε. Τὸ ἔκαναν αὐτὸ χωρὶς νὰ καταλάβουν· ἂς τοὺς συγχωρήσουμε· ἦταν μία ἱκανοποίησις 'ς τὴν ἀνδρεία τους, 'ς τὴν θερμή τους καὶ πονεμένη καρδιὰ καὶ μία ἔκφρασις μίσους 'ς τοὺς ἀγρίους των νικητάς. Ἔτσι οἱ Μεσσήνιοι 'ς τὴν ἐξορία τους ἐφύλαξαν κατὰ παράδοσιν ὄχι μόνον τὴν ἱστορία τους, ἀλλὰ καὶ τὰ ἔθιμά τους καὶ τὴ γλῶσσά τους· κι' ὅταν ἐπανῆλθαν ὕστερ' ἀπὸ αἰῶνας δύο 'ς τὴν Μεσσήνη τοῦ Ἐπαμεινώνδα, ἦταν οἱ ἴδιοι οἱ Μεσσήνιοι χωρὶς τίποτε ν' ἀλλάξουν, τίποτε ν' ἀφήσουν. Σὲ κανένα μέρος, λέγει ὁ Παυσανίας, δὲν ὁμιλοῦν τὴν Δωρικὴν καθαρώτερη καὶ ἁγνότερη, οὔτε 'ς αὐτὴ τὴ Σπάρτη! Ἀλήθεια συγκινητικὸ τὸ παράδειγμα τοῦ δυστυχισμένου αὐτοῦ λαοῦ ποῦ μέσα 'ς τὲς πίκρες του ἐφύλαξε ἀδιάφθορος τὸν βίον του· μὰ οἱ λαοὶ ἔτσι μὲ τὲς πίκρες τους σῴζονται· ἴσως κ' ἐμεῖς οἱ τωρινοὶ Ἕλληνες θὰ εἴχαμε περισσότερο ἀλλάξει, ἂν δὲν εἴχαμε περάσει τόσα καὶ τόσα· οἱ λύπες τὸν κάνουν τὸν ἄνθρωπο πειὸ καλό, τὸν ἐξευγενίζουν, καὶ πολὺ ὡραῖα λέγει ὁ Chateaubriand κάπου ὅτι τὰ δάκρυα εἶναι ἡ κλῖμαξ ὁποῦ μᾶς φέρνει 'ς τὸν οὐρανό. Ὅταν ἐγύρισαν οἱ Μεσσήνιοι 'ς τὴν πατρίδα τους, ἐξηκολούθησαν τὸν ἴδιο βίο ποῦ εἶχαν πρὶν φύγουν ἐξόριστοι· πάντα 'ς τὴν κορυφὴ τῆς Ἰθώμης ἦγον πρὸς τιμὴν τοῦ Διὸς τοῦ Ἰθωμάτα τὲς ἑορτές των καὶ τοὺς μουσικούς των ἀγῶνας καὶ τοὺς χορούς των τοὺς Δωρικούς. Πόσο ἡ καρδιά τους ἐρράγιζε 'ς τὴν ἐνθύμησι τῆς πατρίδος των μᾶς δείχνει τὸ ὅτι ἀκόμα καὶ τώρα ἐνθυμοῦντο τὴν μεγάλη νίκη τοῦ Ἀριστομένους· καὶ δὲν ἔπαυσαν 'ς τές σπονδές των νὰ πίνουν εἰς ὑγείαν του καὶ οἱ κόρες τῶν Μεσσηνίων νὰ ψάλλουν χορεύουσαι κατὰ τὰς τελετάς·

«Τους ἐκυνήγα ὁ Ἀριστομένης τοὺς Σπαρτιάτας ἕως τὸ Στενυκλήριον, ἕως τὰ βουνὰ τὰ μακρυνά....» Βλέποντες ἀπὸ τὴν πόλι κάτω τὸ βουνὸ τῆς Ἰθώμης, ὅπου ἔλεγαν εἶχε γεννηθῆ ὁ Ζεύς, τὴν πεδιάδα της πάντα δροσερή, ὄμορφη, ὅπως τὴν εἶχαν φαντασθῆ 'ς τὰ ποιητικά τους ὄνειρα ὅταν ἦσαν ἐξόριστοι, βλέποντες μακρυὰ τὸν Ταΰγετο νὰ ὑψώνῃ ἄγρια τὴν κεφαλή, καὶ τοὺς ἐχθρούς των τώρα ταπεινωμένους ἀπὸ τὸν Ἐπαμεινώνδα—ἔ; τὸ μῖσός των ἐξεκαίετο, ἡ ἀνάμνησις τῶν ἡττῶν των καὶ νικῶν καλυμμένη μὲ τὰ νέφη τοῦ χρόνου τοὺς ἔκαμε ν' αὐξήσουν ὅ,τι εἶχαν αὐξήσει, νὰ περικαλύψουν μὲ περισσότερη ποιητικὴ γοητεία ὅ,τι εἶχαν ἤδη ἐξιδανικεύσει. Τώρα καταλαβαίνετε καὶ σεῖς πῶς δύσκολο δὲν ἦταν νὰ σχηματισθοῦν τέτοιες παραδόσεις, δι' ἀνθρώπους μάλιστα 'ς τὴν καρδιὰ τῶν ὁποίων ἡ φύσις τῆς πατρίδος των εἶχε ἀναπτύξει πολλὰ εὐγενῆ αἰσθήματα. Ἔχει δίκαιο ὁ Γερμανὸς Ἀδόλφος Χολμ, ποῦ ἔγραψε νεωτάτην καὶ καλλίστην ἱστορίαν τῆς Ἑλλάδος, ἔχει δίκαιο νὰ λυπᾶται, ὅτι οἱ Μεσσήνιοι τόσο γλήγορα ἐξαλείφθηκαν ἀπὸ τὴ σκηνὴ τῆς ἱστορίας. «Εἶναι πολὺ βέβαιο, λέγει, πῶς οἱ Μεσσήνιοι εἶχαν ὁρμὴν δι' ὑψηλοτέραν μόρφωσιν καὶ ἡ καρδιά τους ἦταν [illegible] νὰ δεχθῇ κάθε ἀνθρώπινο εὐγενικὸ αἴσθημα· ὀφείλουμε νὰ λυπηθοῦμε ὅταν ὁ λαὸς αὐτὸς κατεστράφη τόσο ἄξαφνα πρὶν προφθάσῃ ν' ἀναπτυχθῇ. Πόσο μεγάλη ἀνάπτυξι εἶχαν μᾶς δείχνει ἡ εἴδησις ὅτι ἀπὸ τοὺς ἕνδεκα πρώτους νικητὰς τῶν Ὀλυμπιακῶν ἀγώνων, οἱ ἑπτὰ ἦταν Μεσσήνιοι· σημαίνει τοῦτο πολὺ δι' ἕνα λαόν, ὁ ὁποῖος τὴν νίκη 'ς τοὺς ἀγῶνας αὐτοὺς ἐθεώρει τὴν μεγαλειτέραν εὐτυχίαν τοῦ ἀνθρώπου καὶ ὁ ὁποῖος τόσο πολὺ ἐκτιμοῦσε τὴν ἀνάπτυξι τοῦ σώματος. Καὶ ὄχι μόνον τὸ σῶμα εἶχαν τόσο ἀναπτύξει· ἐπάνω 'ς τὴν Ἰθώμη εἰς τιμὴν τοῦ Διὸς τοῦ Ἰθωμάτα ἤγοντο χοροὶ τῶν νέων Μεσσηνίων καὶ τῶν ἀνδρῶν, συγχρόνως δὲ καὶ μουσικοὶ ἀγῶνες· ἔχουμε δὲ ἀπὸ τὴν Μεσσήνη ἕνα γλύπτη, ποῦ φαίνεται θὰ ἦταν πολὺ ὀνομαστός, ἀφοῦ τοῦ ἐπέτρεψαν νὰ διορθώσῃ τὸν Δία τοῦ Φειδία ποῦ 'ταν 'ς τὴν Ὀλυμπία· τὸν ἔλεγαν Δαμοφῶντα καὶ τώρα ἠμπορεῖτε νὰ θαυμάσετε τὲς [illegible] κεφαλὲς ἑνὸς συμπλέγματος κολοσσικῶν ἀγαλμάτων 'ς τὸ Ἐθνικὸ Μουσεῖο. Τί κρῖμα ποῦ τόσο γλήγορα ἐχάθηκαν!

Μὲ τὲς ὀλίγες λοιπὸν εἰδήσεις ὁποῦ ἔχουμε τὲς ἱστορικὲς διὰ τὴν ἐπίδοσιν τὴν μεγάλη τῶν Μεσσηνίων προσθέτονται καὶ οἱ εὔμορφες παραδόσεις τῶν πολέμων των. Σᾶς εἶπα πάρα 'πάνω πῶς δὲν εἶναι ἡ ἀλήθεια γυμνή, ἀλλὰ εἶναι πολύτιμες, διότι δείχνουν 'ς τὸν ἱστορικὸ τὸ πνεῦμα ἑνὸς λαοῦ. Μὴ νομίζετε ἕνα ἱστορικὸ κακοῦργο, διότι ἀπαθὴς ἔρχεται καὶ σᾶς λέγει γυμνὴν τὴν ἀλήθεια καὶ σας δείχνει τὰ ψέμματα·

ὄχι, δὲν εἶναι κακοῦργος· δείχνει τὰ ψέμματα ποῦ εἶναι 'ς αὐτοὺς τοὺς θρύλους, ἀλλὰ δὲν τοὺς πετᾷ, τοὺς σέβεται, διότι αὐτοὶ τὸν κάνουν νὰ τὸν γνωρίζῃ καλύτερα καὶ νὰ βλέπῃ τὴν ψυχή του ἀπὸ πειὸ κοντὰ καὶ νὰ γίνεται στενώτερος, καρδιακώτερος φίλος μὲ τὸν λαὸ ὅπου μελετᾷ. Ἔπειτα ὁ καλλιτέχνης ἀπὸ αὐτὲς τὲς παραδόσεις πόσα πράγματα ἀντλεῖ! Ἡ ἱστορία ὅλη τῆς Ἑλλάδος εἶναι ἕνα θαυμάσιο καὶ ἁρμονικώτατο σύμπλεγμα ἀπὸ τέτοιες παραδόσεις καὶ ἀλήθειες· οἱ ἀλήθειες δὲν εἶναι ὀλιγώτερο ποιητικὲς ἀπὸ τὲς παραδόσεις, δὲν ἔχουν μικρότερη εὐμορφιά· γιὰ τί 'ς τὸν κόσμο αὐτὸ δὲν ὑπῆρξε λαὸς εὐγενέστερος καὶ ὑψηλότερος ἀπὸ τὸν Ἑλληνικὸ καὶ μάθημα ποῦ νὰ ἐξευγενίζῃ τὴν ψυχὴ καὶ νὰ τὴν ἀνυψώνῃ περισσότερο δὲν ὑπάρχει ἀπὸ τὴν Ἑλληνικὴ ἱστορία. Νὰ τὴν διαβάζουμε, νὰ τὴν διαβάζουμε τὴν Ἑλληνικὴ ἱστορία καὶ νὰ εἴμεθα βέβαιοι ὅταν τὴν ἱστορία τῆς πατρίδος μας τὴν μάθουμε καὶ τὴν καταλάβουμε καλά, θὰ κάνουμε κ' ἐμεῖς μεγάλα πράγματα καὶ θὰ γενοῦμε ἄξιοι ἀπόγονοι τῶν ἀνθρώπων ἐκείνων.

Ἀδ. Ἰωαννίδης Ἀδαμαντίου.

ΙΣΤΙΑΙΑ, ΩΡΙΑ, ΩΡΕΟΣ, ΕΛΛΟΠΙΑ

Κύριε Διευθυντά,

Ὁ «Παρνασσὸς» καὶ ἐν τῇ νεανικῇ του ἡλικίᾳ ἐφιλοξένησεν ἀρχαιολογικὰς παρατηρήσεις μου, δημοσιεύσας ἐν ἔτει μὲν 1877 μελέτην ὑπὸ τὸν τίτλον «Ὁ ἐπὶ Δευκαλίωνος κατακλυσμὸς καὶ ὁ χωρισμὸς τῆς Εὐβοίας» (τόμ. Α'. σ. 911), ἐν ἔτει δὲ 1880 ἑτέραν μελέτην μου «Τὸ Ἀρτεμίσιον» (τόμ. Δ'. σ. 381). Αἱ περὶ τοῦ Ἀρτεμισίου παρατηρήσεις μου, δι' ὧν ὑπεστήριζον, ὅτι κατὰ πλάνην οἱ πολλοὶ ἕως τότε ἐπίστευον τὴν πόλιν τοῦ Ἀρτεμισίου κειμένην εἰς τὸ χωρίον Ἑλληνικά, ἐστέφθησαν ὑπὸ ἐπιτυχίας, ἀνακαλυφθέντων μεταγενεστέρως τῶν ἐρειπίων τοῦ Ἀρτεμισίου πρὸς τὸ μέρος περίπου, ὅπερ εἶχον ὑποδείξει, ὡς τοῦτο ἐβεβαίωσε καὶ ὁ ἐπὶ τόπου μεταβὰς πολύκλαυστος Λόλιγκ. Αἱ δὲ περὶ τῶν γεωλογικῶν μεταβολῶν τῶν παραλιῶν τοῦ Εὐβοϊκοῦ κόλπου τῆς Στερεᾶς Ἑλλάδος εἰκασίαι μου καὶ ἡ σχέσις αὐτῶν πρὸς τὰς μυθολογικὰς περὶ Δευκαλίωνος καὶ Πύρρας παραδόσεις ἐθεωρή-

θησαν μετὰ πάροδον δέκα ἑπτὰ περίπου ἐνιαυτῶν ὡς λίαν πιθαναί, κατὰ τὰς περὶ τῶν τελευταίων τῆς Λοκρίδος σεισμῶν δημοσιευθείσας τῶν γεωλόγων καὶ τοῦ κ. Τ. Φιλήμονος μελέτας. Εἶχον ἔκτοτε, ἤτοι ἀπὸ τοῦ 1875, μετὰ ἐπιτοπίους μελέτας γράψει ὀλίγας λέξεις καὶ περὶ τῆς Ἱστιαίας, τῆς Ὠρίας, τοῦ Ὠρεοῦ καὶ τῆς Ἑλλοπίας, ἃς ὅμως δὲν ἐδημοσίευσα ἐπ' ἐλπίδι συμπληρώσεως τῆς μελέτης μου ἐκείνης καὶ τῆς μετὰ ἐπεξεργασίαν συνδημοσιεύσεως τοῦ συνόλου· ἀλλ' ἔκτοτε αἱ τοῦ δικηγορικοῦ ἐπαγγέλματος ἀσχολίαι, ὁ βουλευτικὸς πολυκύμαντος βίος καὶ ἰδίᾳ αἱ ἐν τῇ ἐπιστήμῃ τοῦ δικαίου εἰδικαὶ μελέται μου μὲ ἀπέσπασαν ἐκ τῶν ἀρχαιολογικῶν μελετῶν· ὅσῳ ἠτένιζον τοὺς ὠκεανοὺς τῆς ἐπιστήμης καὶ ἔστρεφον τὸ βλέμμα πρὸς τὴν βραχύτητα τοῦ βίου, τοσούτῳ μᾶλλον ἐπειθόμην, ὅτι συνετὸν εἶναι νὰ περιορίσῃ τις τὸν κύκλον τῶν μελετῶν του· οὕτως ἐνεταφιάσθησαν μεταξὺ διαφόρων ἐγγράφων καὶ αἱ ἀρχαῖαι ἐκεῖναι σημειώσεις μου, ἃς κατὰ τὴν τελευταίαν τοῦ γραφείου μου τακτοποίησιν ἀνευρών, παραδίδω εἰς τὸν φιλόξενον «Παρνασσόν», δι' ὃν καὶ ἔκτοτε εἶχον προορισθῆ. Τὰς σημειώσεις μου ἐκείνας, γεγραμμένας πρὸ δέκα καὶ ἐννέα ἐτῶν μετὰ μικρὰν ἐπιθεώρησιν πέμπω ὑμῖν, Κύριε Διευθυντά, καί, ἐὰν νομίζητε, ὅτι οἱ ἀναγνῶσται τοῦ καλλίστου τούτου περιοδικοῦ ἐνδέχεται νὰ εὕρωσι χρήσιμόν τινα πληροφορίαν τοπογραφικὴν περὶ τοῦ ἀρκτικοῦ τῆς Εὐβοίας μέρους, σᾶς παρακαλῶ νὰ τὰς δημοσιεύσητε. Μὴ λησμονῆτε, ἐν πάσῃ περιπτώσει, ὅτι δὲν ἀξιῶ τὸν τίτλον τοῦ ἀρχαιολόγου.

Ἐν Καλλιθέᾳ (Ἀθηνῶν) τῇ 6 Ἰουνίου 1894.

Γεώργιος Ν. Φιλάρετος

Αἱ ὡραῖαι καὶ αἱ πλούσιαι τοποθεσίαι ἀείποτε προσείλκυσαν τὸ ἀνθρώπινον βλέμμα· ὅθεν ἀδύνατον ἦτο ὁ ἐπὶ καλλαισθησίᾳ διακριθεὶς ἀρχαῖος Ἕλλην νὰ διέλθῃ ἀδιάφορος πρὸ τῶν ὡραίων καὶ ἀληθῶς μαγευτικῶν τοποθεσιῶν τοῦ ἀρκτικοῦ τῆς Εὐβοίας μέρους.

Ἀπὸ τῶν χρόνων τοῦ Ὁμήρου (Ἰλιάδ. Β. 536—7) ἀναφέρεται ἡ **Ἱστιαία**:

«Οἳ δ' Εὔβοιαν ἔχον μένεα πνείοντες Ἄβαντες,
Χαλκίδα τ' Εἰρέτριάν τε πολυστάφυλόν θ' Ἱστιαίαν».

Ἡ Ἱστιαία ἢ Ἑστιαία μνημονεύεται πολλαχοῦ ὑπὸ τοῦ Ἡροδότου (Ζ'. 175. Η'. 23)· ἀλλὰ περὶ αὐτῆς ἀκριβεστέρας δίδει ἡμῖν πληροφορίας ὁ Στράβων.

Ὑποστηρίζουσί τινες, ὅτι Ἀθηναῖοι ἐκ τοῦ δήμου τῶν Ἱστιαιέων ἔκτισαν τὴν Ἱστίαιαν[1]. Καὶ ὁ Θεόπομπος λέγει, ὅτι ὁ Περικλῆς καθυποτάξας τὴν Εὔβοιαν, ἠνάγκασε τοὺς Ἱστιαιεῖς νὰ μεταβῶσιν εἰς τὴν Μακεδονίαν, μετέφερε δὲ δισχιλίους Ἀθηναίους, οἵτινες ᾤκησαν τὸν Ὠρεόν, ὅστις ἦτο πρὶν δῆμος τῶν Ἱστιαιέων[2].

Ἄλλοι πάλιν ὑποστηρίζουσιν, ὅτι ἐπὶ τοῦ Τελεθρίου ὄρους ὑπῆρχεν ἀρχικῶς ἡ πόλις Ἐλλοπία, οὕτω κληθεῖσα ἐξ Ἔλλοπος Ἴωνος καὶ τὸ ὄνομα τοῦτο δοῦσα εἰς ἅπασαν τὴν νῆσον Εὔβοιαν, διότι πολλὰς πόλεις αὐτῆς εἶχον προσκτήσει οἱ Ἐλλοπιεῖς, οἵτινες μετοικήσαντες εἰς τὴν Ἱστίαιαν ηὔξησαν τὴν πόλιν τοῦ Ὠρεοῦ, διότι βραδύτερον ἡ Ἱστιαία ἐκλήθη Ὠρεός[3].

Οἱ πρῶτοι κάτοικοι τῆς Ἱστιαίας κατέλαβον, φαίνεται, τὸν λόφον, ἐφ' οὗ ὑπάρχει τὸ σημερινὸν χωρίον, καὶ μάλιστα πρὸς τὸ δυτικὸν μέρος, ἵνα προφυλάττωνται ἐκ τῶν βορείων ἀνέμων. Κεῖται δὲ ὁ λόφος οὗτος ὑπὸ τὸ Τελέθριον ὄρος, ἔχων, ἀφ' ἑνὸς μὲν τὴν ἐκ δύο περίπου χιλιάδων στρεμμάτων πεδιάδα τοῦ χωρίου Ἁγίου Ἰωάννου καὶ πέραν ταύτης τὴν πρὸς τὸ μέρος τοῦτο τελευταίαν ἄκραν τῆς σειρᾶς τῶν Τελεθρίων ὀρέων, ἔνθα θὰ ὑπῆρχε τὸ χωρίον Δρυμός, ἀφ' ἑτέρου δὲ τὴν ἀπέραντον πεδιάδα τοῦ Ξηροχωρίου, ἐφ' ἧς ἔρρεε τὸ πάλαι ὁ Κάλλας ποταμός.

«Κεῖται δὲ ὑπὸ τῷ Τελεθρίῳ ὄρει ἐν τῷ Δρυμῷ καλουμένῳ παρὰ

[1] «Ἔνιοι δ' ὑπ' Ἀθηναίων ἀποικισθῆναί φασι τὴν Ἱστιαίαν ἀπὸ τοῦ δήμου »τῶν Ἱστιαιέων» (Στράβων Βιβλ. Ι'. Εὔβοια § 3).

[2] «Θεόπομπος δέ φησι Περικλέους χειρουμένου τὴν Εὔβοιαν, τοὺς Ἱστιαιεῖς »καθ' ὁμολογίας εἰς Μακεδονίαν μεταστῆναι, δισχιλίους δ' ἐξ Ἀθηναίων ἐλθόν»τας τὸν Ὠρεὸν οἰκῆσαι, δῆμον ὄντα πρότερον τῶν Ἱστιαιέων». (Στράβ. Βιβλ. Ι'. Εὔβ. § 3).

[3] «Καὶ Ἐλλοπία δ' ὠνομάσθη (ἡ Εὔβοια) ἀπὸ Ἔλλοπος τοῦ Ἴωνος· οἱ δὲ »Αἴκλου καὶ Κόθου ἀδελφόν φασιν, ὃς καὶ τὴν Ἐλλοπίαν κτίσαι λέγεται χωρίον »ἐν τῇ Ὠρίᾳ, καλουμένην τῆς Ἱστιαιώτιδος πρὸς τῷ Τελεθρίῳ ὄρει, καὶ τὴν »Ἱστίαιαν προσκτήσασθαι καὶ τὴν Περιάδα, καὶ Κήρυνθον, καὶ Αἰδηψὸν καὶ »Ὀροβίας, ἐν ᾧ μαντεῖον ἦν ἀψευδέστατον, ἦν δὲ μαντεῖον καὶ τοῦ Σελινουντίου »Ἀπόλλωνος· μετῴκησαν δ' ἐς τὴν Ἱστίαιαν οἱ Ἐλλοπεῖς, καὶ ηὔξησαν τὴν »πόλιν Φιλιστείδου τοῦ τυράννου βιασαμένου μετὰ τὰ Λευκτρικά. Δημοσθένης δ' »ὑπὸ Φιλίππου κατασταθῆναι τύραννόν φησι καὶ τῶν Ὠρειτῶν τὸν Φιλιστείδην· »οὕτω γὰρ ὠνομάσθησαν ὕστερον οἱ Ἱστιαιεῖς, καὶ ἡ πόλις ἀντὶ Ἱστιαίας Ὠρεός» (Στράβων Βιβ. Ι'. Εὔβοια § 3).

»τὸν Κάλλαντα ποταμὸν ἐπὶ πέτρας ὑψηλῆς» (Στράβ. Βιβλ. Γ'. Εὔβοια § 4).

Ὅτι ὑπῆρχε χωρίον Δρυμὸς[1] εἰς τὴν ἄκραν τοῦ Τελεθρίου ὄρους, τὴν πρὸς τὴν ἀπέναντι τοῦ Τραχοβουνίου τῆς Ὄρθρυος καὶ εἰς τὴν θάλασσαν ἀπολήγουσαν, ἐν τῇ σήμερον καλουμένῃ θέσει Φραγγοποῦλα ἢ Ράχαις τοῦ Μώλου, ἐξάγομεν ἐκ τῶν κατωτέρω λόγων, ἀφορμὴν λαβόντες ἐκ τοῦ μνημονευθέντος χωρίου τοῦ Στράβωνος.

Ἡ πρόθεσις ἐν ἐν τῇ φράσει «ἐν τῷ Δρυμῷ καλουμένῳ» δὲν σημαίνει τὸ ἐντὸς ἀλλὰ τὸ μεταξὺ ἢ τὸ ἐνώπιον, κατ' ἀκολουθίαν ἡ Ἱστιαία δὲν ἔκειτο ἐν τῇ θέσει Δρυμῷ, ἀλλὰ μεταξὺ ἢ ἐνώπιον τοῦ Δρυμοῦ καὶ παρὰ τὸν Κάλλαντα. Τοῦτο ἐπιρρώννυται καὶ ἐκ τοῦ ὅτι μεταξὺ τοῦ λόφου, ὅστις ἀρχικῶς κατῳκήθη, καὶ τῆς θέσεως Φραγγοπούλας εἶναι ἡ πεδιάς, ἧς ἀνωτέρω ἐμνήσθημεν[2], μεσολαβεῖ δηλαδὴ διάστημα ἡμισείας τοὐλάχιστον ὥρας.

Τὸ δ' ἐπὶ πέτρας ὑψηλῆς ἀναφέρεται ἐν τῷ Δρυμῷ, διότι ἐκεῖ ὅπου ὑπῆρχεν ἡ Ἱστιαία οὔτε ὑπάρχει οὔτε θὰ ὑπῆρχε πετρῶδες ἔδαφος, ἐνῷ ἡ θέσις Φραγγοποῦλα ἢ Ράχαις τοῦ Μώλου εἶναι πετρώδης καὶ ἐκ τῶν βράχων μάλιστα τοῦ παρακειμένου Τελεθρίου ὄρους φαίνονται ἀποκεκομμένοι οἱ σῳζόμενοι οἰκοδομικοὶ λίθοι τῆς Ἱστιαίας.

Ὑποστηρίζομεν δὲ τὴν ἡμετέραν γνώμην περὶ τῆς ἐν τῇ ῥηθείσῃ θέσει ὑπάρξεως χωρίου Δρυμοῦ, διότι ἐπὶ τῶν Ράχεων τοῦ Μώλου ὑπάρχει ὀροπέδιον ἐκτάσεως ἀρκετῆς εἰς θέσιν τερπνοτάτην, ἔνθα σῴζονται μέχρι σήμερον ἐρείπια ἀρχαίων οἰκιῶν. Ἐκεῖ δὲ πρὸ 15—20 ἐτῶν εὑρέθη καὶ ἄγαλμα γυναικὸς ὡραιότατον, ἐφ' οὗ καὶ γράμματα ὑπῆρχον, ἀλλ' ἔμενεν ἐπὶ ἔτη ἀρκετὰ περιφρονημένον—καὶ ἐντεῦθεν, ἐπειδὴ πρὸς Φραγγοπούλαν κατὰ τοὺς χωρικοὺς ὡμοίαζεν, ὠνόμασαν οὕτω τὴν θέσιν ἐκείνην—ἕως οὗ Γαλλικὸν πλοῖον, διελθὸν ἐξ Ὠρεοῦ, παρέλαβεν αὐτό, ὡς διηγοῦνται οἱ χωρικοί, οὐδενὸς ἀντιτείνοντος!

Ὁ δὲ Δρυμὸς εἶχε λιμενίσκον ἀσφαλέστερον τοῦ ἐν Ὠρεῷ[3], ἐκεῖ ὅπου μέχρι τῆς σήμερον καλεῖται Μῶλος, διότι διατηρεῖται ἔτι ἐστρωμέ-

[1] Πιθανῶς ἡ λέξις Δρυμὸς παράγεται ἐκ τοῦ δρυμών, διότι πολλαὶ δρῦς, φαίνεται, ὑπῆρχον ἐκεῖ· καὶ μέχρι τῆς σήμερον ὑπάρχουσι τοιαῦται, ἀλλὰ μικραί.

[2] Ἡ πεδιὰς αὕτη δὲν ἔχει σήμερον δάσος· μόνον ὀλίγοι πλάτανοι ὑπάρχουσι παραλλήλως χειμάρρου τινὸς ἰδίως πρὸ ὀλίγων ἐτῶν σχηματισθέντος, οὐδαμοῦ δὲ δρῦς.

[3] Εἶναι δὲ ἀσφαλέστερος ὁσάκις πνέει δυτικὸς ἄνεμος, διότι προασπίζεται ὑπὸ τοῦ ὑψηλοῦ ὄρους τῆς Ὄθρυος Τραχοβοῦνι ἢ Τραγοβοῦνι.

νος ὑπὸ πλακῶν, ὡς ὑπῆρχεν ἐν τῇ ἀρχαιότητι, ἵνα σύρωσιν οἱ ναυτιλλόμενοι τὰς τριήρεις εἰς τὴν ξηράν.

Μετὰ τὴν ἄφιξιν τῶν Ἀθηναίων καὶ τῶν Ἐλλοπιέων ἡ πόλις, κληθεῖσα Ὡρία ἢ Ὡρεὸς ἐπεξετάθη βαθμηδὸν μεγάλως.

Ἐὰν δὲ μὴ παραδεχθῶμεν τὴν γνώμην περὶ ὑπάρξεως χωρίου Δρυμοῦ ἐν τῇ θέσει Φραγγοπούλα ἢ Ράχαις τοῦ Μώλου, πρέπει νὰ πιστεύσωμεν, ὅτι ἐν τῇ ἰδίᾳ θέσει ὑπῆρχεν ἡ Ὡρία ἢ ὁ Ὡρεὸς καὶ ὅτι ἐπειδὴ οἱ Ὡρεῖται ἐπολεμοῦντο ὑπὸ τῶν Ἐλλοπιέων, ἠναγκάσθησαν νὰ μεταβῶσι καὶ νὰ συνοικήσωσι μετὰ τῶν Ἱστιαίων· διὰ τοῦτο δ' ἔκτοτε ἡ Ἱστιαία ἐκαλεῖτο ἀδιαφόρως καὶ Ὡρία ἢ Ὡρεὸς ὡς Λακεδαίμων καὶ Σπάρτη[1].

Ἴσως μάλιστα πιθανωτέρα φαίνεται ἡ γνώμη αὕτη καὶ ἐν τοιαύτῃ περιπτώσει, τὸ ἀνωτέρω χωρίον τοῦ Στράβωνος περιγράφει τὸν Ὡρεόν, ὡς κείμενον ἀρχικῶς ἐπὶ τῆς ὑψηλῆς πέτρας ὑπὸ τὸ Τελέθριον ὄρος ἐν τῇ θέσει Δρυμῷ, βραδύτερον δὲ μετὰ τὴν ἀναχώρησιν τῶν Ὡρειτῶν ὠνομάσθη ἡ Ἱστιαία Ὡρεός.

Λέγουσι μάλιστα ὅτι ὁ ὡραῖος Ὠρίων, περὶ οὗ ἡ μυθολογία διηγεῖται πολλά, ἐκλήθη οὕτω, διότι ἀνετράφη ἐν τῇ Ὡρίᾳ[2].

Ἐν πάσῃ περιπτώσει ἡ Ἱστιαία ἔλαβεν ἔκτασιν πλειοτέραν πρὸς τὸ μέρος τῆς πεδιάδος τοῦ σημερινοῦ χωρίου Ἁγίου Ἰωάννου[3], μέχρι τῆς θέσεως, ἥτις καλεῖται Μάρμαρον, διότι πρό τινων ἐτῶν εὑρέθη ἐκεῖ μάρμαρον μέγα καὶ σαρκοφάγος, εὑρισκομένη ἤδη ἐν τῇ πηγῇ τοῦ χωρίου· σῴζονται δ' ἔτι ἐν τῇ αὐτῇ θέσει πολλὰ ἄλλα ἐρείπια κτιρίων, ἤτοι λίθοι μεγάλοι κατειργασμένοι.

Ἀλλὰ καὶ πρὸς βορρᾶν τοῦ λόφου ἔλαβεν ἡ πόλις ἔκτασίν τινα· τοῦτο μαρτυροῦσιν ἰδίως αἱ εἰς ἀρκετὴν ἀπόστασιν ἐπὶ τῆς ὁδοῦ Ξηροχωρίου ἀνευρεθεῖσαι καὶ κείμεναι ἔτι ἐκεῖ σαρκοφάγοι καὶ ἐρείπιά τινα.

Ὅλον δὲ τὸ μέρος, ὅπερ κατεῖχεν ὁ Ὡρεός, διακρίνεται ἕως σήμερον ἐκ τῶν διεσπαρμένων λίθων καὶ ἀρχαίων κεράμων.

Τὸν ἐν τῷ μέσῳ τῆς πόλεως ἱστάμενον λόφον ἐπεξέτειναν τεχνικῶς

[1] «Ἔνιοι δὲ τοὺς Ὡρείτας, πόλιν ἔχοντας ἰδίαν, φασὶ πολεμουμένους ὑπὸ τῶν »Ἐλλοπιέων μεταβῆναι καὶ συνοικῆσαι τοῖς Ἱστιαιεῦσι· μίαν δὲ γεννηθεῖσαν πό»λιν ἀμφοτέροις χρήσασθαι τοῖς ὀνόμασι, καθάπερ Λακεδαίμων τε καὶ Σπάρτη »ἡ αὐτή» (Στράβ. Βιβ. Ι'. Εὐβ. § 4).

[2] «Δοκεῖ δὲ καὶ Ὠρίων, ἐνταῦθα τραφεὶς οὕτως ὀνομασθῆναι» (Στράβ. Βιβλ. Ι'. Εὐβ. § 4).

[3] Τὸ χωρίον Ἅγιος Ἰωάννης ἀνήκει ἤδη (1894) εἰς τὸν Γάλλον κ. Ἀλβέρτον δὲ Μιμών.

καὶ ἔκτισαν ἐπ' αὐτοῦ ἀκρόπολιν (τὰ ἐρείπια τοῦ σημερινοῦ Κάστρου) ἢ φρούριον, ὅπερ ἐστηρίζετο κατὰ τὸ ἥμισυ μὲν ἐπὶ τοῦ φυσικοῦ λόφου, ὀλίγον ἀνυψωθέντος, κατὰ τὸ μέρος δὲ τῆς θαλάσσης ἐπὶ τεχνητοῦ ὑψώματος, ἐντὸς τοῦ ὁποίου εἶχον, πιστεύομεν, παρακαταθήκην ὕδατος. Τὴν εἰκασίαν μας ταύτην ἐνισχύει ἡ πρό τινων ἐτῶν ἐν τῷ χωρίῳ Ἀβλαχάτες εἰς ἀπόστασιν μιᾶς καὶ ἡμισείας ὥρας περίπου ἀνεύρεσις πηγῆς ὑδραγωγείου ἀρχαιοτάτου, ὅπερ, διερχόμενον ἐκ τοῦ χωρίου Ἁγίου Ἰωάννου, ἔνθα εὑρέθησαν μεγάλοι ὑδροσωλῆνες ἀρχαῖοι, ἐξικνεῖτο εἰς τὸν λόφον τῆς πόλεως ἀκριβῶς εἰς τὸ παντοπωλεῖον τοῦ σημερινοῦ χωρίου καὶ ἐκεῖθεν διεκλαδοῦτο δεξιόθεν, ἀριστερόθεν καὶ πρὸς τὸ φρούριον. Ἄλλως τε τὸ κενὸν τοῦ φρουρίου πρὸς τὸ μέρος τῆς θαλάσσης καὶ αἱ ὀπαί, ἡ πρὸς τὸ φρούριον διεύθυνσις τοῦ ὑδραγωγείου καὶ αὐτὰ τὰ ἐπὶ τῆς ἀκροπόλεως ὑπάρχοντα ἐρείπια δεξαμενῆς, τέλος ἡ μέχρι τῆς σήμερον ἔλλειψις καλοῦ καὶ ἐπαρκοῦς ἐν Ὠρεῷ ὕδατος ὡς καὶ ἡ ὕπαρξις ψυχροῦ καὶ διαυγοῦς ἐν τῇ ἀρχαίᾳ πηγῇ, πάντα ταῦτα ἐνισχύουσι τὴν εἰκασίαν μας, ὅτι τὸ κενὸν τοῦ φρουρίου ἐχρησίμευε διὰ παρακαταθήκην ὕδατος.[1]

Τὸ φρούριον εὑρίσκεται εἰς θέσιν ὀχυράν· τὰ δὲ ἀρχαῖα αὐτοῦ τείχη φαίνονται ἀποπερατωμένα ὑπὸ τῶν Ἐνετῶν, ἴσως διότι τ' ἀρχικὰ εἶχον καταστραφῆ ὑπὸ σεισμοῦ.

Οἱ ἀπὸ τοῦ χωρίου Ὠρεοῦ πρὸς τὸν Ἅγιον Ἰωάννην ἐκτεινόμενοι γήλοφοι θὰ ἦσαν βεβαίως κεκαλυμμένοι ὑπὸ ἀμπέλων καὶ ἐντεῦθεν θὰ ὠνόμασεν ὁ Ὅμηρος τὴν Ἱστιαίαν πολυστάφυλον. Τῷ ὄντι μέχρι τῆς σήμερον οὐ μόνον πολυστάφυλος, ἀλλὰ καὶ καλλιστάφυλος εἶναι.

Εἰς τὴν θέσιν Ἅγιος Ἀθανάσιος, ἐν ᾗ ὑπάρχει ὁ νέος ἐλαιὼν τοῦ Ἁγίου Ἰωάννου, φαίνονται ἐρείπια ἀρχαίων οἰκοδομῶν· ὅλη δὲ ἡ πεδιὰς αὕτη, ἡ περιοριζομένη ὑπὸ τῶν γηλόφων, τοῦ Τελεθρίου ὄρους καὶ τῆς θαλάσσης θὰ ἐκοσμεῖτο ὑπὸ τῶν ἐπαύλεων τῆς Ἱστιαιώτιδος, διότι ἐκτὸς τῶν ἐν τοῖς ἀγροῖς λίθων καὶ κεράμων ὑπάρχουσιν εἰς τὰ περίχωρα τῆς ἀρχαίας πόλεως ὑπὲρ τὰς δέκα καὶ πέντε ἐρήμους ἐκκλησίας, αἵτινες συνήθως ἐκτίζοντο, ὡς γνωστόν, ἐπὶ τῶν θεμελίων τῶν ἀρχαίων ναῶν· οὗτοι δὲ ὀρθῶς μαρτυροῦσι τὰ ἴχνη τῶν ἀρχαιοτέρων ἀνθρωπίνων κατοικιῶν.

Τὸ πεδίον τῆς Ἱστιαίας ἠρδεύετο τὸ πάλαι ὑπὸ τοῦ ποταμοῦ Κάλλαντος[2], ὅστις ἐσχηματίζετο ἐκ τῶν ὑδάτων τοῦ ὑπερκειμένου Τελεθρίου ὄρους· οὐδόλως δὲ ἀπίθανον νὰ ὑπορρέῃ ἤδη ὑπὸ τὸν χείμαρρον,

[1] Ἀπαραλλάκτως ὡς ὑπάρχει ἡ Colline Pierre Puget ἐν Μασσαλίᾳ.

[2] Στράβων Βιβλ. Ι'. Εὔβοια § 4.

τοῦ ὁποίου τὰ ὕδατα κατέρχονται ἐκ τοῦ Τελεθρίου ἐπίσης ὄρους, πρὸς τὰ χωρία Καστανιώτισσα καὶ Ἅγιος Θεόδωρος, καὶ ὅστις διερχόμενος ἐκ τῆς θέσεως Κορομηλᾶ[1] ἐκβάλλει εἰς τὴν πρὸς δεξιὰ θάλασσαν τοῦ Ὠρεοῦ. Καὶ τοῦτο φαίνεται σύμφωνον μὲ τὸν Στράβωνα, διότι ὁ χείμαρρος οὗτος εἶναι ὁ πλησιέστερος πρὸς τὴν Ἱστίαιαν[2]. Συμβαίνει δ' ἐδῶ, ὅ,τι καὶ εἰς τὴν Ἀττικὴν μὲ τὸν Ἰλισσὸν καὶ τὸν Κηφισσόν, οἵτινες ὡς ποταμοὶ ὑπὸ τῶν ἀρχαίων συγγραφέων ἀναφερόμενοι, εἶναι σήμερον χείμαρροι, ὑφ' οὕς, κατὰ τὴν γνώμην πολλῶν, ὑπάρχει τὸ ὕδωρ ῥέον ὑπογείως.

Τοσούτῳ δ' ἐμεγεθύνθη ἡ Ἱστιαία, ὥστε ἀποικία ἐκεῖθεν, ἀναχωρήσασα, ᾤκησεν ὁλόκληρον ἐν Θεσσαλίᾳ ἐπαρχίαν, κληθεῖσαν Ἱστιαιώτιδα[3].

Προσδιορίζουσί τινες εἰς 60,000 ψυχῶν τοὺς κατοίκους τῆς Ἱστιαίας· καὶ ὁ Καλλατιανὸς ἀναφέρει, ὅτι τὸ πρὸς τὴν θάλασσαν τεῖχος καὶ ἑπτακόσιαι οἰκίαι τοῦ Ὠρεοῦ κατεστράφησαν ὑπό τινος σεισμοῦ[4], οὐδὲν ὅμως ἡμεῖς χωρίον γινώσκομεν ὁρίζον ἀκριβῶς τὸν πληθυσμὸν τῆς ἀρχαίας πόλεως ἐν τῇ ἀκμῇ αὐτῆς.

Πολλάκις ἡ τύχη, εὐνοήσασα τὰ βλέμματα τοῦ ἀροτριῶντος χωρικοῦ Ὠρείτου, ἀνεκάλυψεν ἀρχαῖα νομίσματα καὶ ἰδίως δίδραχμα καὶ τετράδραχμα Ἱστιαιέων, πρὸς τούτοις δὲ Ἀλεξανδρινὰ καὶ ἀρκετὰ Ρωμαϊκὰ νομίσματα· ἀλλὰ πάντα ταῦτα, συλλεγέντα ἀπὸ τοὺς κατὰ καιροὺς περιηγητάς, κοσμοῦσι τὰ εὐρωπαϊκὰ μουσεῖα, εἰς ἡμᾶς δὲ μένει ἡ εὐχαρίστησις, ὅτι ὑπάρχει νόμος, τιμωρῶν τοὺς ἀρχαιοκαπήλους, ἀλλὰ νόμος ἐξ ἐκείνων, οἵτινες ἐγένοντο διὰ νὰ πλουτίσωσι τὴν Ἑλληνικὴν νομοθεσίαν χωρὶς νὰ ἐφαρμόζωνται!

Οὐδέποτε ἐγένετο δοκιμή τις ἀνασκαφῆς· βεβαίως δὲ ἡ κατάλληλος ἔρευνα θέλει φέρει εἰς φῶς τὰ κληροδοτήματα τῶν Ἱστιαιέων.

Δὲν ἠδυνήθημεν νὰ ἐξακριβώσωμεν τὴν θέσιν τῆς Ἐλλοπίας· ἀλλ' ἐκ τῆς ἐκφράσεως τοῦ Στράβωνος αδς (ὁ Ἔλλωψ) καὶ τὴν Ἐλλοπίαν κτίσαι λέγεται χωρίον ἐν τῇ Ὠρίᾳ καλουμένῃ τῆς Ἱστιαιώτιδος πρὸς

[1] Ἔνθα ὑπάρχει ἡ γέφυρα τῆς ὁδοῦ Ὠρεοῦ.

[2] Ἐὰν λοιπὸν ἥ τε πρόθεσις παρὰ ἐν τῇ φράσει «παρὰ τὸν Κάλλαντα» καὶ ἡ ἐν γένει τοποθεσία τῆς πόλεως ἀποδεικνύωσιν ἀρκούντως, ὅτι ὁ χείμαρρος Κορομηλᾶς διεδέχθη τὸν Κάλλαντα, ὁ χείμαρρος Ξεριᾶς θὰ ἐσχηματίσθη βραδύτερον συνεπείᾳ μεταβολῆς τινος τῆς ἐπιφανείας τῆς γῆς ἐκ σεισμοῦ ἴσως.

[3] Στράβων Βιβλ. Θ'. Θετταλία § 17 καὶ Βιβλ. Ι'. Εὔβοια § 4.

[4] Στράβων Α'. κεφ. 3. Πρβ. καὶ «Περιγραφὴν τῶν ἐν Κύθνῳ, Αἰδηψῷ καὶ Ὑπάτῃ ἰαματικῶν ὑδάτων, ὑπὸ Λάνδερερ σ. 68.

τῷ Τελεθρίῳ ὄρει....»[1] καὶ ἐκ τοῦ ὅτι περὶ τὸ χωρίον Μεσόντι τοῦ δήμου Ἱστιαίων[2], ὑπάρχουσιν ἀρχαῖα ἐρείπια, κλίνομεν νὰ πιστεύσωμεν ὅτι ἐκεῖ που ὑπῆρχεν ἡ ἀρχαία Ἐλλοπία[3].

Ἔγραφον ἐν Ξηροχωρίῳ, πρωτευούσῃ τοῦ δήμου Ἱστιαίων, τῷ 1875.

Γ. Φιλάρετος.

ΠΑΛΙΕΣ ΓΝΩΡΙΜΙΕΣ

ΒΡΥΚΟΛΑΚΑΣ

Ὅλο τὸ χωριό, ἀχάραγο ἀκόμα, ἦταν ἀνάστατο. Παραδὲ στὴν ἀπάνου ῥοῦγα χάλαε ὁ κόσμος. Ὅλ' οἱ χωριανοὶ ἦταν στὸ πόδι. Κι ἂν ἦταν καὶ κανένας βάρυπνος νὰ βαρυοκοιμᾶται ἀκόμα, ἐξύπναε κι αὐτὸς τρομαγμένος ἀπὸ τὴν ποδοχαλὴ ποῦ ἐγινόταν ἔξω στοὺς δρόμους καὶ ἀπὸ τὶς σπαραχτικὲς φωνὲς τῶν γυναικῶν ποῦ θόλωναν τὸν ἀέρα καὶ σειῶταν ὁ τόπος.

— Βρὲ τ' ἦταν τοῦτο!..... βρὲ τ' ἦταν τοῦτο!..... πάγαινε νὰ χάσῃ τὸ μυαλό του ὁ κόσμος.

Ἡ βάρδια τῆς Δραμαλοῦς,—καὶ τὰ μαξούμια πλιὰ καὶ τὰ βυζασταρούδια τὄξεραν,—ἦταν στοιχειωμένη. Οἱ γεροπαλαιϊκώτεροι, ποῦ τὴν ἀνέβαζαν κιόλα στοῦ Βενετσάνου τὸν καιρό, ἀνατρίχιαζαν κ' ἐκεῖνοι ἀκόμα στὄνομά της. Καὶ ξαφηγιώντανε κιόλα φριχτὰ πράμματα ποῦ σοῦ σήκωναν τὸ πετσί. Μαῦρες καὶ σκοτεινὲς ἱστορίες γιὰ τἀερικὰ ποῦ κράταγαν στἀνήλιαστα ὑπόγειά της καὶ παραδὲ θαμαστὰ καὶ παράξενα πράμματα γιὰ τὸ φοβερὸ στοιχειὸ ποῦ τὴν κατεῖχε.

Βαρυὸς κι ὁλόχοντρος ἐκρεμότανε περακιανὰ στὸ ξάγναντο ἀπάνου στὸ σύνορο τοῦ χωριοῦ τῆς Δραμαλοῦς ὁ πύργος. Λὲς κ' εἶχε βαρεθῆ πλιὰ κι αὐτὸς τὴ μοναξὴ κι ἄδοξη ζωή του, ἐβάσταε μαγωνιὰ στοὺς γερικούς του ὤμους τὰ ρειπωμένα μπεϊντένια του, ποῦ φάνταζαν ἀπόμακρα ξέθωρα καὶ θαμπὰ σὰν γέρικες σαγωνιὲς ξεδοντιασμένες. Τὰ μαυρισμένα στὴν πολυκαιρία τὰ τειχιά του ἔγερναν φουσκωμένα κατάξω, λὲς κ' ἐκουφαναστέναζαν κάτου ἀπὸ τὸ βάρος τῶν χρόνων καὶ

[1] Στράβων Βιβλ. Ι'. Εὔβοια § 3.

[2] Τὸ χωρίον Μεσόντι ἀνήκει ἤδη εἰς τὸν κ. Ποθ. Χριστοδούλου.

[3] Τὰ ἐν τῷ χωρίῳ Κερασιὰ τοῦ δήμου Νηλέων θὰ ὑποδεικνύωσιν ἄλλην πόλιν.

τὴν παντοτεινή τους καταφρόνια. Κάτου στὰ θεμέλια τοῦ πύργου δπεκρεμῶταν χοντρὸς κ' ἰσοκατέβατος ἔκλειναν κάθε μπασιὰ κ' ἔφραζαν κάθε πόρο βατουλιῶνες ἀδιάβατοι δπἅπλωναν πέρα-δῶθε τοὺς χλαμούς τους ἀγκαθεροὺς καὶ θρεμμένους κι ἀνέβαιναν ἀπάνου ὡς τὴ ζώνα τοῦ πύργου καὶ ἀγκάλιαζαν μάγάπη τὴ διάπλατη βάσι του κάτου, ποῦ νὰ μὴ μπορῇ ἀνθρωπινὸ πόδι νὰ τὸν πατήσῃ καὶ νὰ μὴ μπορῇ ἀνθρωπινὸ μάτι νὰ διαπεράσῃ τοὺς ἰσκιεροὺς τοὺς βατουλιῶνες. Θἄλεγε κανεὶς πῶς φύτρωσαν ἐκεῖ, ἀντρειώθηκαν κιόλα κι ἀγκάλιασαν μάγάπη τὰ βαρειὰ τειχιὰ τοῦ πύργου γιὰ νὰ κρύψουν πλιότερο τὸ βαθυὸ μυστήριο πούκλειε στὰ σκοταδερὰ σωθικά του, καὶ νὰ κάμουν πλιὸ φριχτὲς καὶ πεντασκότιδες τὶς παράξενες ἱστορίες καὶ τἀερικὰ τὰ ἰσκιώματα ποῦ τὸν κάτεχαν. Εἶχε καὶ καρπερὸ περιβόλι ἡ βάρδια, δπεβλάστιζαν ἄπειρες συκιὲς ἥμερες στὸν καιρό τους. Μὰ τόρα πλιὰ ἦταν ἀμελημένες κι ἀκλάδευτες κεἶχαν ἀγριέψει τὰ κλαδιά τους κ' ἦταν ξεβλασταριασμένες οἱ ρίζες τους. Πόδι ἀνθρωπινὸ δὲν εἶχε πατήσῃ τὸν παχυόν τους ἴσκιο καὶ στόμα ἀνθρωπινὸ δὲν εἶχε δοκιμάσῃ τὰ χυμερὰ καὶ κατάγλυκα σῦκά τους. Τῆς βάρδιας τὸ στοιχειὸ τὶς ἀγριοσύκιζε κάθε τόσο κι'αὐτὸ ἐκαθόταν στὸν ἴσκιο τους ἀποκάτου τὸ καταμεσήμερο κ' ἔτρωε τὰ καρπερά τους τὰ σῦκα κ' ἐδροσιζότανε. Γιὰ δαῦτο αὔξαιναν κιόλα τὰ σῦκα κ' ἦταν στοιχειωμένα κι αὐτὰ κ' ἐγινόντανε ὡς ἴσα μ' ἕνα ἀνθρωπινὸ κεφάλι μεγάλα.

Σὰν μέθαε ὁ Λίακας ἦταν τάξιώτερο παλληκάρι ποῦ μποροῦσε νὰ σταθῇ στὸν κόσμο. Ὅλ' οἱ χωριανοὶ ἀνατρίχιαζαν μέρα μεσημέρι ὅταν διάβαιναν μπροστὰ ἀπὸ τὸ κοιμητῆρι τ' Ἀϊταξάρχη κι ὁ Λίακας δυὸ φορὲς ἔβαλε στοίχημα νὰ κινήσῃ κατὰ τὸ μεσονύχτι ἀπὸ τὴν κάτου-χώρα, νὰ πάῃ ἀπάνου στὸν Ἀϊταξάρχη μοναχὸς καταμόναχος, καὶ νἄμπῃ μέσα στὸ κοιμητῆρι, νὰ διαβῇ τὰ μνήματα πατῶντας τὶς πλάκες, νὰ πάῃ στὸ χωνεφτῆρι νὰ πάρῃ νὰ γιομίσῃ μιὰ σακκοῦλα ἀνθρωποκέφαλα, καὶ γείρῃ μάτα στὴν κάτου-χώρα. Καὶ τὄκαμε πἄναθεμά τονε. Κ' ἐπῆγε καὶ τὶς δυὸ φορὲς κ' ἐγιόμισε ἕνα σακκοῦλι ἀνθρωποκέφαλα καὶ τἄφερε κι ἄνοιξε τὸ σακκοῦλι καὶ τἄδειασε μέσα στὸ μαγαζὶ τοῦ Νικολέτση στὴν κάτου-χώρα ἀνάμεσα στοὺς ἄλλους χωριανούς, δπἀνατρίχιαζαν κ'ἐσταυροκοπιῶνταν. Κ' ἔτσι ἐκέρδεσε καὶ τὤνα στοίχημα κ' ἐκέρδεσε καὶ τἄλλο.

Τὄχε πάρῃ ἀπάνου του ἀπὸ τότε ὁ Λίακας κ'ἐκαυχιῶταν πῶς ἠμπόραε νὰ κατεβῇ τὰ μεσάνυχτα στῆς Τσάτουμας τὸν τράφο, ὁποῦ κρατοῦν ξωθιὲς καὶ καλομοῖρες, κ' ἠμπόραε νὰ πάῃ σὲ κάθε βαλτερὸν τόπο καὶ σὲ κάθε λαγκαδιὰ ποῦ κρατοῦν ἀερικὰ καὶ κακὰ ζιζάνια νὰ τὰ

βγάλη στὸ σβίδο, νὰ παλέψῃ ἄφοβα κι ἀντρειωμένα μὲ δαῦτα. Ἀκόμα ἐκαυχιῶταν πῶς ἠμπόραε μὲ στοίχημα βαρυό, νὰ πάρῃ μιὰν ἡμέρα τὸ καταμεσήμερο, νάνεβῆ στὸ ξάγναντο ἀπάνου στῆς Δραμαλοῦς τὴ βάρδια. Μιὰ καὶ δυὸ νὰ πηδήσῃ τὴν πορτιά, νὰ μπῇ στὸ περιβόλι. Ἐκεῖ θὰ καθόταν καὶ τὸ στοιχειὸ γερμένο ἀπὸ τὸ κυνῆγί του στὸν παχυὸν ἴσκιο καμμιᾶς συκιᾶς ἀποκάτου νὰ δροσιστῇ κι ὁ Λίακας ἀντρειωμένος θἀνέβαινε ἀπάνου στὴ συκιὰ νὰ φάῃ σῦκα καὶ νὰ κόψῃ νὰ φέρῃ καὶ στοὺς χωριανούς. Οἱ χωριανοὶ ἄλλοι ἐχαμογέλασαν, ἄλλοι τὸν παιζογελοῦσαν, μὰ οἱ πλειότεροι τὸν ἐκαμάρωναν μὲ θαυμασμὸ καὶ ἐμεγάλωνε στὰ θαμπωμένα μάτια τους ὁ Λίακας κ'ἐφαινόταν ἀληθινὰ ἀντρειωμένος. Ὡστόσο πολλοὶ ἐφουρκίστηκαν μὲ τὸν παλιοκαυχησάρη. Ἀκοῦς ἐκεῖ ὁ Λίακας νὰ πάῃ στὸν στοιχειωμένον πύργο τῆς Δραμαλοῦς! κι ἀκοῦς νὰ σοῦ λέῃ πῶς θἀνεβῇ στὴ συκιὰ τοῦ στοιχειοῦ νὰ κόψῃ σῦκο νὰ φάῃ νὰ μᾶς φέρῃ κ' ἐμᾶς! Στοίχημα: τοῦ λένε. Στοίχημα;—στοίχημα. Βάνουνε τὸ στοίχημα. Εὐτὺς κιόλα διαλαλήθηκε 'ς ὅλο τὸ χωριὸ τὸ καὶ τό: ὁ Λίακας εἶν ἀντρειωμένος καὶ θὰ πᾶ νὰ παλαίψῃ μὲ τῆς βάρδιας τὸ στοιχειό. Ἄλλοι ἐχαμογέλαγαν κι ἄλλοι παιζογελοῦσαν μὲ δαῦτον. Ὡστόσο ὁ Λίακας κάθεται, γιὰ νὰ φάῃ καλὰ νὰ πάρῃ ἀπάνου του, καὶ κάθεται νὰ πιῇ νὰ γίνῃ στουπί, νἀντρειωθῇ κιόλα μὲ τὸ κρασάκι τὸ εὐλογημένο, καὶ νάρματωθῇ κιόλα νὰ πάῃ στὸ ξάγναντο, νὰ πηδήσῃ τὴν πορτιά, νὰ πάῃ στὸ περιβόλι, ποὔταν τὸ στοιχειό, νὰ τοῦ κλέψῃ τὰ σῦκα, νὰ φάῃ, νὰ φέρῃ καὶ στοὺς χωριανοὺς—νὰ κερδέσῃ καὶ τὸ βαρυὸ τὸ στοίχημα.

Εἶδαν κι ἀπόειδαν δυὸ-τρεῖς χωριανοὶ κ' ἐβαρέθηκαν νὰ τὸν ἀκαρτεροῦν παρακάτου ἀπὸ τὸν πύργο ποῦ τὸν εἶχαν συντροφέψῃ γιὰ νὰ μὴ τοὺς γελάσῃ. Σὰν ἐσούρπωσε καλὰ πλιὰ καὶ δὲν τὸν ἔβλεπαν νὰ βγαίνῃ ἀπὸ τὸ περιβόλι, τὰ χρειάστηκαν κιόλα. Μιὰ καὶ δυὸ γέρνουν μάτα στὸ χωριὸ καὶ πᾶν στοῦ Παπα-Ξυδέα. Μὲ καρδιοχτύπι καὶ τρομάρα πιάνουν καὶ τοῦ μολογᾶν λαχανιασμένοι: τὸ καὶ τὸ παπᾶ μου. Παίρνει ὁ παπᾶς τὸ θυμιατὸ καὶ παίρνει τὸν Σταυρωμένο, περνάει βιαστικὰ τὸ πετραχῆλι στὸ λαιμό του καὶ τὸν παίρνουν καὶ πᾶν κατὰ τὸ ξάγναντο στὴ βάρδια τῆς Δραμαλοῦς. Σὰν ἀνέβηκαν, ἀρχινάει ὁ παπᾶς νὰ ψέλνῃ καὶ νὰ ξορκίζῃ. Μπροστὰ ὁ παπᾶς κ' οἱ χωριανοὶ ἀποπίσω ξεφράζουν τὴν πορτιὰ καὶ μπαίνουν μὲ τρόμο φοβερὸ στοῦ πύργου τὸ περιβόλι. Κάνουν ἔτσι, ψάχουν ἐδῶ, ψάχουν ἐκεῖ, τηρᾶνε σὲ μιὰ συκιὰ ἀποκάτου τί νὰ ἰδοῦνε! τὸ μαυρο-Λίακα τὸν ἄμοιρο ξαπλωταριὰ χάμου, τούμπανο. Ψέλνει ὁ παπᾶς ξορκίζει, σκυούφτουν οἱ χωριανοὶ τηρᾶνε. Ἦταν ζεστὸς ἀκόμα ὁ δύστυχος. Τὸν πιάνουν, ἄλλος ἀπὸ τὰ χέρια, κι ἄλλος

ἀπὸ τὰ πόδια, γέρνουν μάτα στὸ χωριό, τὸν πᾶν στὸ σπίτι του. Σὰν τὸν ἐπῆγαν σπίτι του, πάει κι ὁ παπᾶς ἀπόκοντα, τρέχει κι ὅλο τὸ χωριὸ νὰ μάθῃ τί ξαφνικὸ ἦταν τοῦτο. Πιάνουν καὶ τὸν σταίνουνε σὲ μιὰν ἄκρη τὸν μαυρο-Λίακα καὶ πιάνει ὁ παπᾶς καὶ τοῦ διαβάζει ὅλα τὰ ξόρκια κι ὅλες τὲς εὐχὲς νὰ τόνε συνεφέρῃ· ναί!.. τοῦ κάκου. Ὅλα χαμένα. Οὐδὲ ποῦ σειῶταν καθόλου. Μὰ ἔλα ποῦ ἦταν ζεστός; Τί νὰ τοῦ κάμουν, τί νὰ τοῦ κάμουν, δὲν ἤξερε κανείς. Πιάνει ὁ παπᾶς καὶ τοὺς λέει.

— Εὐλογημένοι μου, ἦταν ἁμαρτωλὸς φαίνεται, κ' ἦταν ἀνάξιος καὶ τὸν ἐσυνεπῆραν τάεριχὰ μὲ τὸ μέρος τους καὶ τὸν ἐσυνεπῆραν τὰ τελώνια τὸν ἄμοιρο. Κι ἀνώφελα τόρα ἀγωνιούμαστε καὶ μάταια πολεμᾶμε νὰ τόνε βγάλουμ' ἀπὸ τὰ νύχια τους καὶ νὰ τὸν φέρουμε στὴ ζωὴ μάτα. Μὰ πρέπει νὰ βιαστοῦμ', εὐλογημένοι μου, νὰ τὸν ἐβγάλουμε καὶ πρέπει ἀναγκαστὰ νά τονε χώσουμε κιόλα μὴ λάχῃ καὶ βρυκολακιάσῃ....

Σ' αὐτὰ τὰ λόγια τοῦ παπᾶ κόβουν τὸ αἷμά τους οἱ χωριανοὶ καὶ πᾶ νὰ χάσουν τὸν νοῦ τους οἱ καψοχωριανὲς ἀπὸ τὴ λαχτάρα. Γιὰ νὰ γλυτρώσουν κιόλα οἱ ἄμοιροι ἀπὸ τὸ κακὸ καὶ νὰ γλυτρώσουν καὶ ἀπὸ τοῦ μαυροΛίακα τὸ βρυκολάκιασμα, πιάνουν καὶ τὸν παίρνουν καὶ μπροστὰ ὁ παπᾶς πᾶνε στὸ κοιμητῆρι νύχτα κι ἀνοίγουν βαθὺ λαγοῦμι, κατάβαθο, καὶ τὸν πετᾶνε μέσα, ζεστὸν ἀκόμα τὸν ἄμοιρο! Τὸν πετροχωνιάζουν κιόλα, νὰ μὴ μπορῇ νὰ κουνηθῇ, καὶ νὰ μὴ μπορῇ νὰ ξεβρυκολακιάσῃ καὶ νἄβγῃ πάλε στὸν Ἀπανουκόσμο ἐρημιά του!

Ἦρθε καιρὸς νὰ τοῦ κάμῃ ἡ καψογυναῖκά του τὶς ἐννιά του. Παίρνει τὸν Παπα-Ξυδέα μάτα καὶ παίρνει σπερνὰ πούφτειασε καὶ παίρνει προσφορὲς καὶ λιβάνια νὰ πᾶ νὰ τὸν διαβάσουνε. Πᾶνε στὸ κοιμητῆρι, διαβαίνουν τὰ μνημούρια, φτάνουν καὶ στοῦ μαυρο-Λίακα τὸν τάφο. Τηρᾶνε, τί νὰ ἰδοῦνε!... Βλέπουν νὰ κάθεται ἀπάνου στὸν τάφο του ἕνα μεγάλο σκυλὶ σὰ δαμάλι, κατακόκκινο, μὲ τρίχα φριγμένη, ὀρθὴ σὰν ἀγριογούρουνο, μὲ μάτια κάρβουνα ἀναμμένα. Σταυροκοπιοῦνται μὲ τρομάρα πολλή, ἀρχινάει τὰ ξόρκια ὁ παπᾶς, καὶ τὸ σκυλὶ γένεται ἄνεμος κ' ἔσβυσε, γένεται μπουχὸς κ' ἐχάθη.

Ἀπὸ τότε κ' ὕστερα κάθε τόσο ὁ παπᾶς ποῦ πάγαινε νὰ διαβάσῃ στὸ κοιμητῆρι, σὰ διάβαινε ἀπὸ τοῦ Λίακα τὸν τάφο μπροστά, ἔβλεπε στὴν ἴδια θέσι πάντα τὸ ἴδιο σκυλὶ τὸ κατακόκκινο μὲ τρίχα ὀρθή, φριγμένη, μὲ μάτια κάρβουν' ἀναμμένα. Τήραε τὸν παπᾶ ἄγριο-ἄγριο, ἄνοιγε τὸ στόμα του νὰ γρούξῃ, τοὔδειχνε τὰ φοβερά του δόντια ἀπειλητικὰ καὶ γένεται ἄνεμος κ' ἔσβυνε, γένεται μπουχὸς κ' ἐχάθη. Ὁ

παπᾶς ἄρχιζε νὰ τὰ χρειάζεται ὁ ἄμοιρος, νὰ γίνεται σὰν τὸ κερὶ νὰ λυώνῃ. Ἔπαψε κιόλα νὰ παγαίνῃ καταμόναχος στὸ κοιμητῆρι καὶ μέρα νύχτα ἐκατακλειῶταν στὸ σπιτικό του κ'ἐδιάβαζε τἄγια του, καὶ ἐδιάβαζε τὰ ἱερά του.

Στὴ σαράντα ἡμέρες ἀπάνου ἀπὸ τὴ θανὴ τοῦ μαυρο-Λίακα ἔπιασ' ἡ καψόχηρά του ἀποβραδὶς κ' ἔφτιασε σπερνὰ καὶ προσφορὲς νὰ πάῃ τὴν ἄλλ' ἡμέρα νὰ πάρῃ καὶ τὸν παπᾶ νὰ τοῦ κάμῃ τὶς σαράντα. Σὰν ἐσιγύρισ' ὅλες τὶς δουλειές της κ' ἐκυβέρνησε καὶ τὰ παιδάκια της ἀπ'ὅ,τι φτωχικὸ εἶχε, ἔκαμε τὸ σταυρό της κ' ἔκυουψε μὲ τὰ παιδάκια της νὰ κοιμηθῇ, νὰ σηκωθῇ σύνταχο, νὰ πᾶ νὰ κάνῃ τὶς σαράντα τἀντρός της. Κατὰ τὸ μεσονύχτι ἀκούει φοβερὴ ποδοχαλὴ στὴν αὐλή της, κι ἀκούει γογγυτιὰ βαρειὰ καὶ κουριαναστενάγματα καὶ ξυπνάει μὲ τρομάρα. Ἀφοκράζεται κι ἀκούει σπαραχτικὴ φωνὴ σὰ νἄβγαινε ἀπὸ τὸν Ἅδη.

— Γιατὶ νὰ μὲ θᾶφτε ζωντανόόό!.. γιατὶ νὰ μὲ θᾶφτε ζωντανόόό!..

Καὶ ξαφνικὰ κι ἀπάντεχα κράκ! κράκ! βλέπει τὴν πόρτα της νἀνοίγῃ διάπλατη ἀπόξω, ἀφοῦχε βαλμένη διπλῆ τὴν ἀμπάρα μέσαθε. Ἀνοίγει ἡ πόρτα καὶ τί βλέπει ἡ ἄμοιρη Λιακοῦ!... Τὸν ἄντρα της, διπλωμένο μέσα σὲ κάτασπρο σεντόνι, μὲ τὸ πρόσωπο ξεβαφουλιάρικο μισοφαγωμένο ὁπεκρέμονταν κολλητσίδες τὰ σκουλήκια ἀπὸ τὴ μύτη καὶ ταὐτιά του γύρω, τὰ μάτια του βαθουλὰ μέσα ρουφημένα, τὸ κεφάλι του γυμνὸ καὶ πεσμένα τὰ μουστάκια καὶ τὰ γένεια του. Στάθηκε λίγο στὴν πόρτα ὀλόρθος καὶ στερνὰ μὲ βήματα ἀριά, κομμένα πῆγε καὶ στάθηκε ἀπάνου στὰ παιδιά του. Τὰ ξεσκέπασ' ἕνα-ἕνα, τὰ τήραξε, τὰ ξανασκέπασε μάτα, καί, μιὰ καὶ δυὸ ἔγειρε στὴ γωνιὰ ποὖταν ἡ στάμνα μὲ τὰ λουκάνικα. Ἐστάθηκε ἐκεῖ μάτα, ἐγονάτισε ἀπόδιπλα στὴ στάμνα, ἔστρωσε χάμου στὸ πάτωμα μιὰ κοῦδα ἀπὸ τὸ σάβανό του, κ' ἔπιασε κι ἄδειασε τὰ μισὰ λουκάνικα ἀπάνου. Ἐβούλωσε μάτα τὴ στάμνα, ἐδίπλωσε καλὰ τὰ λουκάνικα στὴν ἄκρη τὸ σάβανό του, τἄκρυψε διαμάσκαλα στὸν κόρφο του καὶ δῶθε πᾶν οἱ ἄλλοι. Ἐχάθηκε.

*
* *

Ὅλο τὸ χωριό, ἀχάραγο ἀκόμα, ἦταν ἀνάστατο. Ἂν τύχαινε καὶ κανένας βάρυπνος νὰ βαρυοκοιμᾶται ἀκόμα, ἐξύπναε κι αὐτὸς τρομαγμένος ἀπὸ τὴν ποδοχαλὴ ποῦ ἐγινόταν στοὺς δρόμους ὄξω καὶ τὶς σπαραχτικὲς φωνὲς τῶν γυναικῶν ποῦ θόλωναν τὸν ἀέρα καὶ σειῶταν ὁ τόπος.

— Βρὲ τ'ἤταν τοῦτο κακό! βρὲ τ'ἤταν τοῦτο κακό!...ἔτρεχε καθένας τρομαγμένος νὰ μάθῃ.

— Τὴν ἀπερασμένη βραδειά, ἀκοῦς, ἔγινε ξαφνικὸ μεγάλο. Εὑρῆκαν τὸν Παπᾶ-Ξυδέα ξερὸν κοιτάμενο, μὲ τὰ μάτια γουρλωμένα, ἄγριον κι ἀλλαξοπρόσωπο καὶ τὴ γλῶσσα μιὰ πιθαμὴ ὄξω πεταγμένη. Εἶχε στὸ λαιμὸ πλατειὰ ζουνάρια μελανάδες σὰ δαχτυλιές. Κ'εἶχε τὴν ἀπαλάμη του ἀνοιγμένη στὸ πρόσωπό του ἀπάνου σὰ νὰ φασκελωνόταν μοναχός του ὁ ἄμοιρος... Ξαφνικὸ μεγάλο!... Ἡ καψο-Λιακοῦ παραλόησε, ἀκοῦς καὶ πῆρε τὰ βουνὰ ζουρλὴ ἡ ἄμοιρη, καὶ τρέχει τὸ χωριὸ πίσωθέ της νὰ τὴν πιάσουν, μὴν πέσῃ πουθενὰ καὶ γκρεμιστῇ, κι ἀκόμα νὰ τὴν πιάσουν. Καὶ λένε τάχα,—Χριστὸς κοντά μας, —ὁ μαυρο-Λίακας ξεβρυκολάκιασ' ἀκοῦς, γιατὶ τὸν εἴχανε ζωντανὸ θαμμένο. Κι αὐτὸς λέει, ἐβγῆκε ἀπὸ τὸν Ἅδη στὸν Ἀπανουκόσμο καὶ πῆγε κ'ἔπνιξε στὸν ὕπνο τὸν παπᾶ. Κι αὐτὸς σήκωσε τὸ νοῦ τῆς ἄμοιρης τῆς γυναίκας του ποῦ πῆρε τὰ βουνὰ καὶ τρέχει τὸ χωριὸ τόρα ἀνάστατο πίσω της νὰ τὴν πιάσουν, μὴν πέσῃ πουθενὰ καὶ γκρεμιστῇ καὶ γίνῃ κακὸ μεγάλο.

. . . .

Χρόνια πολλά, τόρα ξακλήρισε σύσπιτη ἡ γενεὰ τοῦ βρυκόλακα.

Μιὰ ράτα κἄμποσον καιρὸ μπροστὰ ἀνέβηκα γιὰ κυνῆγι στὸ χωριὸ ἀπάνου. Ἐπῆρα τὴν κυροῦλα μου κ' ἐπέρασα στοῦ βρυκόλακα τὸ σπίτι.

— Νά, μοῦ λέει ἡ κυροῦλά μου, δείχνοντας μιὰν ἀγκωνὴ γάμου λαδωμένη. Νά, μοῦ λέει, ἐδῶ ἦταν ὁπᾶδειασε τὰ λουκάνικα στὸ σάβανό του ὁ βρυκόλακας. Ἀπόμειν' ἀποτότε ἡ λαδιὰ καὶ δὲ βγαίνει....

(Ἀθήνα) **Κωστῆς Πασσαγιάννης.**

ΕΙΣ ΜΑΘΗΤΗΣ ΓΥΜΝΑΣΙΟΥ

ΠΡΟ ΠΕΝΤΗΚΟΝΤΑ ΤΕΣΣΑΡΩΝ ΕΤΩΝ [1]

Δ'.

Καὶ οὐ μόνον τὴν παιδείαν διαφερόντως τιμᾷ καὶ διαπρυσίως κηρύττει ὁ ἡμέτερος ποιητής, ἀλλὰ καὶ τοὺς θεραπεύσαντας καὶ τοὺς θεραπεύοντας αὐτὴν παρ' ἡμῖν ὑπερβαλλόντως ἐπαινεῖ καὶ ἐγκωμιάζει. Οὕτως ἐν τῇ ἕκτῃ τῆς Ἀφιερώσεως στροφῇ (σελ. II) ἐπαινεῖ τοὺς ἐν Ἑρμουπόλει διδασκάλους, ὧν ἦτο καὶ ὁ Γεώργιος Σερουΐος, ὁ τότε

[1] Συνέχεια. Ἴδε σελ. 747.

γυμνασιάρχης Σύρου, ἀνὴρ σοφὸς καὶ Ἕλλην ἀληθὴς (Ἴδε Βλάχον ἐν τῷ προσημειωθέντι τόπῳ σελ. 10):

Δι' ἀφειδοῦς καταβολῆς προσπαθειῶν μεγάλων,
Χορὸς ἐνταῦθα φωτερὸς ἐνθέρμων διδασκάλων,
Τοὺς τῆς εὐδαιμονίας μας λαμπροὺς ὑψόνων στύλους,
Τῶν εὐκλεῶν προγόνων μας ἐνδόξους ἀντιζήλους
Ἐκ τῆς πτωχῆς Ἑλληνικῆς μορφόνει νεολαίας,
Ἑλλάδα νέαν καθιστῶν ἀξίαν τῆς ἀρχαίας[1].

Ἐκ δὲ τῶν τὰ γράμματα καλλιεργησάντων ὑπὲρ πάντας, ὡς εἰκός, θαυμάζει καὶ ἐξυμνεῖ τὸν σοφὸν Ἀδαμάντιον Κοραῆν, ὃν ἀποκαλεῖ Μουσηγέτην, ἐν τῷ δευτέρῳ τῆς συλλογῆς ποιήματι τῷ ἐπιγραφομένῳ Ἡ πρὸς τοὺς εὐεργέτας τῆς Ἑλλάδος εὐγνωμοσύνη μας, ἢ ὁ σοφὸς Ἀδαμάντιος Κοραῆς (σελ. 1—4). Ἀκούσατε τὴν ἐνθουσιώδη πρώτην καὶ τελευταίαν στροφὴν τοῦ ποιήματος τούτου:

Ἐκ χρυσοῦ καὶ ἐξ ἀργύρου ἀνδριάντας στήσατέ του,
Καὶ πρὸς μνήμην τοῦ μεγάλου τῆς Ἑλλάδος εὐεργέτου,

[1] «Βαδίζετε ἤδη τὴν ἀρίστην πρὸς τὸν Παρνασσὸν ὁδόν, ὑπὸ ἄριστον Μουσηγέτην τὸν Γυμνασιάρχην σας», ἔγραφε πρὸς τὸν Καρασούτσαν ὁ Ραγκαβῆς (Ἴδε Μοῦσαν Θηλάζουσαν σελ. 11). Εἰς τὴν περίοδον δὲ ταύτην τῆς ἐπιστολῆς τοῦ ἀοιδίμου ἐκείνου ἀνδρὸς ὑποσημειοῦται ὁ εὐγνώμων μαθητὴς ποιητὴς τάδε: «Τὸν σοφὸν Γυμνασιάρχην Ἑρμουπόλεως Γ. Σερούϊον Κεῖον. Ὁ ἄξιος οὗτος τοῦ Σιμωνίδου καὶ Βακχυλίδου ἀπόγονος, λανθάνει ἴσως τινὰς κρύπτων ὑπὸ τὸν στέφανον τῆς σοφίας καὶ τὴν ἀειθαλῆ δάφνην τοῦ Παρνασσοῦ. Εἰς τὰς οὐδόλως ἐλάσσονας οὐδενὸς τῶν καλητέρων σημερινῶν μας ποιημάτων ἀνεκδότους ἔτι τοῦ ἀνδρὸς τούτου ποιήσεις, πολλὰς τῶν ὁποίων ηὐτυχήσαμεν καὶ ἡμεῖς νὰ ἴδωμεν, ἐπιφαίνεται πῦρ ποιήσεως καὶ φαντασίας λαμπρᾶς, καὶ νοῦς δημιουργικὸς λέξεων μὲ συνθέσεως καὶ παραγωγῆς εὐκολίαν ἀμίμητον. Εὐχῆς ἔργον ἤθελεν εἶσθαι ἂν ἐξεδίδοντο εἰς φῶς τοῦ δαφνηφάγου τούτου ἀοιδοῦ μας τὰ ποιήματα, συνιστάμενα εἰς πλῆθος ποικίλων Λυρικῶν ποιήσεων, καὶ μέγαν ἀριθμὸν ἐπιγραμμάτων, καὶ εἰς μεταφράσεις ἀρίστας τραγῳδιῶν καὶ ἄλλου εἴδους ποιήσεων».

Ὑπὲρ τῶν ἐν Ἑρμουπόλει καθ' ὅλου διδασκάλων κεῖνται καὶ οἱ ἑξῆς ἐν τῇ Θηλαζούσῃ Μούσῃ («Τὰ Ἑρμουπολιτικὰ») στίχοι (σελ. 71—72):

Πλὴν πόσον τὴν τοῦ σώφρονος καὶ τὴν τοῦ εὐαισθήτου
Καρδίαν δὲν θὰ θέλξωσι, καὶ πόσην ἡ ψυχή του
Χαρὰν δὲν θέλει αἰσθανθῇ, ἐὰν μὲ ὄμμα φίλον,
Ἐλθὼν εἰς τὰ Γυμνάσια, τὸν τόσον ἴδῃ ζῆλον
Τῶν διδασκόντων εἰς αὐτά, καὶ τῶν διδασκομένων
Τὴν ἐξαισίαν πρόοδον, καὶ τὴν πολλῶν ἐπαίνων
Ἀξίαν καὶ ἀκάματον αὐτῶν φιλοπονίαν!
Ἂς ἴδῃ τὴν ἀκάθεκτον ἡμῶν μουσομανίαν,
Ὁ πρὸ μικροῦ κτηνῶν ἡμᾶς ἀποκαλῶν ἀγέλην,
Ἂς μάθῃ τίς τῆς λέξεως ἡ σημασία «ΕΛΛΗΝ».

Πανελλήνιος κατ' έτος εορτή ἂς συστηθῇ,
Καὶ ὡς ἔφορος τῶν φώτων στὴν Ἑλλάδ' ἂς τιμηθῇ.
Καὶ χορὸς Ἑλληνοπαίδων ἀμετρήτων μυριάδων
Εἰς τὸν τάφον του τριγύρω τὸν λαμπρόν του ὕμνον ᾄδων,
Ἂς δεικνύῃ πόσην δόξαν, πόσον μέγεθος τιμῶν
Ἀποδίδ' εἰς τὴν Παιδείαν ἡ σεπτὴ Πατρὶς ἡμῶν·
Καὶ ἂς βλέπουν καὶ οἱ ξένοι
Κ' οἱ ἐχθροὶ ἡμῶν μακρόθεν ἔκθαμβοι κ' ἐκπεπληγμένοι.

Εὐθὺς δὲ μετὰ τούτους ἕπονται οἱ ἑξῆς ἁγνότατοι στίχοι, φόρος εὐγνωμοσύνης δικαιότατος εἰς τὴν μνήμην τοῦ ὑπάτου εὐεργέτου τοῦ Ἔθνους, τοῦ ἀοιδίμου Ἀδαμαντίου Κοραῆ :

Τ' ὄνομά σου, Μουσηγέτα, εἰς τοῦ Ἕλληνος τὰ χείλη
Δὲν προφέρεται μὲ δίχως σεβασμὸν περικλεῆ,
Καὶ μὲ δίχως ἔκπληξίν των οἱ πιστοὶ τῶν φώτων φίλοι
Δὲν ἐξύμνησαν τὴν δόξαν τοῦ μεγάλου Κοραῆ.

Ἀναμφιβόλως ἀδύνατον ἦτο, κύριοι, νὰ προμαντεύσῃ ὁ εὐγενὴς ἡμῶν μεῖραξ ποιητὴς ὅτι μετὰ πάροδον πεντήκοντα καὶ τεσσάρων ἐτῶν γνωστὴ συμμορία ἀμαθῶν καὶ κακοήθων καὶ ἀμούσων στιχοπλόκων, περιφρονούντων τὴν καθαρεύουσαν γλῶσσαν, ἅτε παντελῶς ἀγνοούντων αὐτήν, ἤθελεν ἐξυβρίζῃ ἀνοσιώτατα καὶ μωρότατα τὴν ἱερὰν μνήμην τοῦ Κοραῆ, καὶ ὅτι ὁ Ἰωάννης Ψυχάρης, ὁ ἐπιστημονικὸς οὗτος ἥλιος, οὗ τὰς ἀκτῖνας ἐδέχθητε πρό τινων ἡμερῶν ἐν εἴδει ἁγνοτάτου φιλήματος ἀπὸ τοῦ βήματος τούτου, ἤθελεν ἀποκαλῇ imbécile ἤτοι βλᾶκα τὸν ὑπέρτατον καὶ ἡμίθεον ἐκεῖνον τοῦ Ἔθνους φωστῆρα !

Ἀλλ', ἐνταῦθα τοῦ λόγου γενόμενοι, ὀφείλομεν νὰ παρατηρήσωμεν ὅτι εὐτύχημα εἶνε ἴσως, κύριοι, ὅτι ἀπέθανεν ἤδη ὁ Κοραῆς, διότι, ἂν ἔζῃ, ἀφεύκτως ὁ κ. Ψυχάρης ἤθελε προσκαλέσῃ αὐτὸν εἰς μονομαχίαν! Ἴσως ὅμως δὲν κατενόει τὴν πρόσκλησιν ὁ μέγας ἐκεῖνος ἀνήρ, διότι ὁ κ. Ψυχάρης, ἐξελληνίζων χαριέστατα τὴν μονομαχίαν, λέγει αὐτὴν ντουέλλο (Ἴδε Ἀκρόπολιν τῆς 11 Νοεμβρίου) ! ! !... Ἀλλ' ἂς παύσωμεν ἤδη ντουελλάροντες μετὰ τοῦ κ. Ψυχάρη, μὴ τυχὸν ἴδωμεν αὔριον ἐν τῷ γραφείῳ ἡμῶν ντουελλοφόρους μάρτυρας καὶ μεθαύριον ἔν τινι ἐφημερίδι ντουέλλικες ἐκθέσεις, γαλλιστὶ συντεταγμένας καὶ ἐξυβριζούσας ἡμᾶς. Καὶ ταῦτα πάντα, κύριοι, κατὰ τρόπον ἀδικώτατον καὶ ἀντιφατικώτατον, διότι ὁ κ. Ψυχάρης ἔστεργε τέως καὶ ἀπεδέχετο τὰ γλωσσικὰ καὶ τὰ φιλολογικὰ καθ' ὅλου ντουέλλα. Ἐν τῷ συγγράμματι αὐτοῦ, ὅπερ ἐπιγράφεται Τὸ ταξίδι μου, καὶ ὅπερ συνέγραψαν ἀπὸ κοινοῦ αἱ Μοῦσαι μετὰ τῶν Χαρίτων, προεδρευούσης τῆς Λογικῆς, ἀναγινώσκομεν (σελ. 4) μετ' ἀῤῥήτου ἡδονῆς

τὰ ἑξῆς εὐγενέστατα καὶ σωφρονέστατα ῥήματα: «Βαρέθηκα τὴν τύχη μου. Θὰ φιλήσω τὸν πρῶτο ποῦ θὰ μὲ βρίσῃ. Καδγάδες δίψασε ἡ ψυχή μου. Εἶναι καιρὸς ποῦ ἔχω σὰ μιὰ λιγούρα στὴν καρδιά. Λαχτάρα μ' ἔπιασε νὰ ξαναδιῶ τὴ μάννα μου, τὴν Ἑλλάδα! (Τί εἰρωνεία!..) Ὁ νοῦς μου μεγάλα γυρέβει. ΘΕΛΩ ΔΟΞΑ ΚΑΙ ΓΡΟΘΙΕΣ!». Ἡ δευτέρα τῶν δύο τούτων τελευταίων μεγάλων ἀξιώσεων τοῦ κ. Ψυχάρη, μὴ οὖσα βεβαίως δυσεκτέλεστος ὡς ἡ πρώτη, ἐξεπληρώθη μετὰ προθυμίας μεγίστης ὑπὸ τῆς νεωτέρας Γραικολογιᾶς, ὡς ἀποκαλεῖ ἡμᾶς ὁ συγγραφεὺς τοῦ Ταξιδιοῦ μου (σελ. 99). Διατί λοιπὸν νὰ ἐξοργίζηται νῦν ὁ κ. Ψυχάρης καὶ νὰ ντουελλάρῃ τοσοῦτον ἰταμῶς καὶ σκαιῶς; Ἢ ὁ νεώτερος οὗτος ἱππότης τῆς Μάγχης ὑπέσχετο νὰ φιλήσῃ μόνον τὸν πρῶτον, ὅστις ἤθελε βρίσῃ αὐτόν; Ἀλλὰ τοιαύτην προνομίαν τοῦ πρώτου ἐκείνου Γραικοῦ ἀδύνατον πάντως ἦτο νὰ στέρξῃ ἡ ἄλλη Γραικολογιά, καὶ διὰ τοῦτο ἔσπευσε καὶ αὐτὴ νὰ μιμηθῇ τὸν πρῶτον ἐκεῖνον ἐπιστήθιον τοῦ κ. Ψυχάρη φίλον. Ὅθεν δικαίως ἴσως τὰ μέγιστα ἤδη ξενίζονται πάντες, βλέποντες ὅτι τὸ φίλημα τοῦ κ. Ψυχάρη ἦτο μεροληπτικώτατον, ὑπὲρ τοῦ πρώτου ἐκείνου καὶ μόνου τρισευδαίμονος θνητοῦ, καὶ ὅτι ἡμεῖς οἱ ἄλλοι εὑρισκόμεθα πρὸ νοστιμωτάτου ντουελλάροντος ἱππότου, Ἡροστράτου τοῦ μικροῦ![1]

Ἀλλὰ καταλίπωμεν χυδαιολογίας καὶ χυδαιοφροσύνης οἰκτρότατ' ἀποκυήματα, ἀντεθνικοὺς σκοποὺς ἐξ ἰδιοτελείας ἐπιδιώκοντα, καὶ ἐπανέλθωμεν εἰς τὰ σεπτὰ καὶ προσφιλῆ ὀνόματα τοῦ Κοραῆ καὶ τοῦ ἐξυμνήσαντος αὐτὸν ἀειμνήστου μαθητοῦ τοῦ γυμνασίου τῆς Ἑρμουπόλεως.

Ἰδίως ὁ Καρασούτσας μεγάλως, ὡς εἰκός, ἐν τοῖς ὕστερον χρόνοις ἐτίμα τὸ περὶ τὴν γλῶσσαν ἔργον τοῦ Κοραῆ. Ἀλλ' ὅμως, μὴ τυφλούμενος περὶ τὸ φιλούμενον, παρατηρεῖ ὅτι οὔτε τὸ ἔργον τοῦ Κοραῆ ἦτο ἑνὸς μόνον ἔργον ἀνδρός, οὔτε ὁ Κοραῆς ποιητής. Οἱ ποιηταί, λέγει, ἅτε οὐχὶ πεζοὶ ἀλλ' ἀπὸ τοῦ Πηγάσου μαχόμενοι, δύνανται μακρὰν νὰ ῥίπτωσι τὰ βέλη τῶν ἐπῶν. Ἐν γένει τὸ περὶ τὴν γλῶσσαν ἔργον τοῦ Κοραῆ εἶνε μέγα, ἀλλ' ὅμως δὲν εἶνε καὶ κατὰ ποσὸν ἀνυπέρβλη-

[1] Σημ. Διευθ. «Παρνασσοῦ». Δημοσιεύομεν τὸ ἀνάγνωσμα τοῦτο ἀκέραιον ὅπως ἀπηγγέλθη ἐν τῷ «Παρνασσῷ», χωρὶς νὰ συμμεριζώμεθα καὶ χωρὶς νὰ ἐγκρίνωμεν τὰς ἐν τῇ περιόδῳ ταύτῃ περιεχομένας δριμείας ἐκφράσεις καὶ εὐχόμενοι ὅπως ἡ ἐκτροχιασθεῖσα συζήτησις ἐπὶ τοῦ πολυκρότου γλωσσικοῦ ζητήματος ἐπανέλθῃ ἐντὸς τῶν ἐμπρεπόντων αὐτῇ ὁρίων.

τον. Ἡμεῖς ὀφείλομεν νὰ προχωρήσωμεν περαιτέρω, ἀνιστάντες καὶ καθαίροντες τὴν γλῶσσαν τὴν Ἑλληνικήν.

Πρῶτος ὁ Κοραῆς, εἰς γῆν κλεινὸς τὴν ἑλληνίδα,
Διὰ χειρὸς ἐπιμελοῦς πολλὴν αἰσχρὰν ῥυτίδα
Ἀπέξεσε καὶ στίγματα βαρβαρικῶν αἰώνων.
Ἀλλ' ἔργον ὁ ἀγὼν ἀνδρὸς ἑνὸς δὲν ἦτο μόνον.
Ὅστις τὸν ἵππον τὸν πτηνὸν[1] πωλοδαμνεῖ κ' ἱππεύει,
Μακρὰν γνωρίζει τῶν ἐπῶν τὰ βέλη νὰ τοξεύῃ.
Οἱ ἀοιδοὶ ἐκόσμησαν τὴν γλῶσσαν τὴν ἀρχαίαν
Μ' ἄνθη ἀμάραντα, τερπνά· οἱ ἀοιδοὶ τὴν νέαν
Ἐφάμιλλον τῆς παλαιᾶς θὰ καταστήσουν· μόνος
Ἀρνεῖται ὁ ὠχρὸς κ' ἐχθρὸς τῶν θείων δώρων φθόνος.[2]

Ἀλλὰ τὰ περὶ τούτου θέλομεν ἀναπτύξῃ ἡμεῖς καταλληλότερον ἀλλαχοῦ. Ἀλλαχοῦ δ' ἔτι θέλομεν ἀκριβῶς παραστήσῃ τίνες δεινόταται καὶ ἀνυπολόγιστοι συμφοραὶ θὰ κατεχέοντο ῥάγδην εἰς τὸ ἔθνος ἡμῶν, ἂν ἠδύναντο καὶ ἐπὶ στιγμὴν μόνον νὰ ἐπικρατήσωσι παρ' ἡμῖν τὰ μωρὰ καὶ ἀπαίσια τῶν χυδαιοφώνων διδάγματα, ἂν ὁ Ψυχαρισμὸς ἠδύνατο ν' ἀντικαταστήσῃ καὶ ἐπὶ βραχὺ τὸν Ἑλληνισμὸν καὶ οἱ Ψυχαρικοὶ τοὺς Ἕλληνας ἢ τὴ Γραικολογιά, ὡς λέγει ὁ χαριέστατος Ἡρόστρατος ὁ Β'!

Ε'.

Καὶ δὲν εἶνε μόνον περιπαθέστατος τῆς παιδείας λάτρις ὁ νεαρὸς ἡμῶν ποιητής, εἶνε καὶ ἐνθουσιωδέστατος κῆρυξ αὐτῆς. Τὴν παιδείαν, ἀνακράζει, τιμᾶτε! Ἡ παιδεία φέρει τὴν εὐτυχίαν, ἡ ἀληθὴς παιδεία συνεπάγεται τὴν ἀρετήν, ἡ παιδεία εἶνε τὸ κόσμημα τῆς πολυτίμου στολῆς τῆς ψυχῆς! Ἀκούσατε τὰς τρεῖς πρώτας στροφὰς τοῦ δεκάτου τετάρτου τῆς συλλογῆς ποιήματος τοῦ ἐπιγραφομένου Αἱ ἐπιθυμίαι μου (σελ. 24):

Ἀηδόνος ἐπεθύμουν ν' ἀνελάμβανα μορφήν,
Καὶ καθήμενος εἰς δάφνης χρυσωμένην κορυφήν,
Νὰ λαλῶ πρὸς τοὺς περῶντας, «εὐτυχίαν, διαβάται,
Ἂν ζητῆτε, τὴν παιδείαν, διαβάται μου, τιμᾶτε».

Ἐπεθύμουν νὰ ἀντήχει εἰς τῶν δυνατῶν τὰ ὦτα
Ἡ ἀδύνατος φωνή μου, καὶ νὰ κράξω, «δυνατοί,
Μὲ τῆς ἀληθοῦς σοφίας τὰς λαμπάδας καὶ τὰ φῶτα,
Τῆς ὁμίχλης λυομένης, φαίνεται ἡ Ἀρετή».

[1] Τὸν Πήγασον.
[2] Ἴδε Βάρβιτον σελ. 127—128.

'Από τούς συνήλικάς μου έπεθύμουν ν' άκουόμην,
Κι' άν συνέκλιναν ν' άκούσουν άδελφοῦ των συμβουλήν,
Ήθελα τούς άποτείνει τὴν μικράν μου ταύτην γνώμην,
«Τῆς ψυχῆς, κοσμεῖτε, φίλοι, τὴν πολύτιμον στολήν».

Τὸ θέαμα δὲ τοῦ χρυσοῦ ἀνδραπόδου, τοῦ πλουσίου μὲν ἀλλ' ἀμαθοῦς ἀνθρώπου, ἐμπνέει εἰς τὸν ποιητὴν ἀποστροφὴν καὶ βδελυγμίαν μεγίστην. Εἶνε, λέγει, ὄνος ὁ τοιοῦτος, καὶ ἡ μόνη αὐτοῦ ἀξία εἶνε ὅτι καθέζεται ἐπὶ θρόνου κεχρυσωμένου. Ἀκούσατε τὴν τετάρτην στροφὴν τοῦ ἑβδόμου τῆς συλλογῆς ποιήματος τοῦ ἐπιγραφομένου Ἡ μετάνοιά μου ἢ ἡ προτέρα μου πλάνη (σελ. 15):

Βλέπων δεσπότην άμαθῆ εἴς τινα πολιτείαν,
Πολλῶν κολάκων τρέφοντα μεγάλην συνοδίαν
Οἰκιακῶν καὶ ξένων,
Δὲν βλέπεις καθεζόμενον εἰς χρυσωμένον θρόνον
Καὶ συνδιαλεγόμενον μετὰ πιθήκων ὄνον
Χρυσοενδεδυμένον;

Εἰς τοιοῦτον δὲ ἄνθρωπον (ἀνίσχυρον δυνατόν, ὡς ἐν τῷ ποιήματι λέγεται), ὑπάρχοντα βεβαίως ἐν παντὶ καιρῷ καὶ τόπῳ, ἀπευθύνει ὁ γενναιόφρων ποιητὴς τὰς ἑξῆς εὐγενεστάτας στροφάς:

Ὦ μεγαλόφρον δυνατὲ ἀνίσχυρε, εἰπέ μοι,
Εἰς τί προτέρημα ζητεῖς ὁ ἄλλος νὰ σὲ τρέμῃ;
Ἀπὸ τῆς γῆς τὸ χῶμα,
Καθὼς ἐκεῖνος μὴ καὶ σὺ μὴν ἄρα δὲν ἐπλάσθης;
Μὲ τὸ αὐτὸ θνητὸν καὶ σὺ μὴ δὲν κατεσκευάσθης
Καθὼς ἐκεῖνος σῶμα;

Ποῖον τῶν δύο κάλλιον, ψυχή μου, σὺ προκρίνεις;
Πένητα ποριζόμενον μετὰ δικαιοσύνης
Ἄρτον τὸν ἐπιούσιον,
Ἢ Σαρδανάπαλόν τινα αἰχμάλωτον τῆς μέθης,
Καὶ εἰς λαμπρὰς διάγοντα οἰκίας εὐμεγέθεις
Ἀτιμασμένον πλούσιον;[1]

[1] Περὶ τοῦ Béranger, τοῦ ἐνδοξοτάτου τῆς Γαλλίας ποιητοῦ, ἀναλόγως εἶπεν ὁ Καρασούτσας (Βαρβίτῳ σελ. 22) ὅτι

Τοῦ Διογένους τὴν πενίαν
Κ' ἓν τῆς Λιζέττας ἁπλοῦν ῥόδον
Ἐπρόκριν' ἀπὸ τὴν ἀνίαν
Τῶν χρυσοφόρων ἀνδραπόδων.—

Ἐν τῇ Βαρβίτῳ (σελ. 192) διδάσκει ἡμᾶς ὡσαύτως ὁ ποιητὴς ὅτι

Il est des gens petits, plus petits qu'une mouche,
Mais que leur place fait paraître des géants.

Ἀλλ' ἡ ἁγνοτάτη τοῦ νεαροῦ Ἰωάννου ψυχὴ ἦτο πλουσιώτατον ἠθικοῦ θησαυροῦ ταμιεῖον, μόλις δὲ ὀπή τις ἠνοίγετο, καὶ ἀθρόος ἐξεχεῖτο ὁ ἐν αὐτῇ πλημμυρῶν ἠθικὸς πλοῦτος. Ἐν τῷ δεκάτῳ τετάρτῳ τῆς συλλογῆς ποιήματι τῷ ἐπιγραφομένῳ **Αἱ ἐπιθυμίαι μου** παρίσταται, ὡς εἴπομεν, ὁ ποιητὴς διαπρύσιος τῶν ἀγαθῶν τῆς παιδείας κῆρυξ. Ἐν τῇ παιδείᾳ, λέγει, ἡ εὐδαιμονία, ἡ ἀρετή, ὁ τῆς ψυχῆς στολισμός! Ἀλλά, μόλις ἤγγισεν ὁ εὐγενέστατος νεανίας εἰς τὸ ἀντικείμενον τοῦτο, καὶ ἐπιθυμεῖ νὰ δράξηται οὐχὶ πλέον τῆς ἐκ τῆς παιδείας εὐεστοῦς ἀλλὰ τῆς ὅλης εὐδαιμονίας. Δὲν ἐπιθυμῶ, λέγει, μόνον νὰ ἔχῃ τις τὴν ἐκ τῆς παιδείας ἠθικὴν εὐμάρειαν, θέλω νὰ εἶνε πᾶς τις κατὰ πάσας τὰς ἀναφορὰς εὐτυχής. Καὶ φιλοτεχνεῖ τὴν ἑξῆς τελευταίαν τοῦ ποιήματος στροφὴν (σελ. 24), μὴ συνδεομένην μὲν στενῶς μετὰ τῶν τριῶν προηγουμένων, ἀλλ' ὅμως ἔχουσαν σελασφόρον τὸ ἠθικὸν κάλλος, ἅτε ἐκπηγάσασαν φυσικώτατα ἐκ ψυχῆς εὐαισθητοτάτης, ἀπὸ καρδίας αὐτόχρημα ἀγγελικῆς:

> Ἐπεθύμουν τέλος πάντων πανταχοῦ νὰ βασιλεύῃ
> Ἡ ἰσότης καὶ νὰ λάμπῃ ἡ εἰρήνη πανταχοῦ,
> Καὶ αὐτὴ εἰς τὴν ἑστίαν, ὡς θεὸς νὰ ἐφορεύῃ,
> Τῆς οἰκίας τοῦ πλουσίου, καὶ τῆς στέγης τοῦ πτωχοῦ.

Ἡ ἁγνοτάτη αὕτη στροφὴ ὁμοιάζει τὰς ἐννοίας πρὸς τοὺς ἑξῆς τῆς **Θηλαζούσης Μούσης** (σελ. 48) στίχους, ὑπαγορευθέντας καὶ αὐτοὺς ὑπὸ καρδίας εὐγενεστάτης καὶ ὡσαύτως μὴ στενῶς συνδεομένους μετὰ τοῦ θεμελιώδους ὑποστρώματος τοῦ ἐν ᾧ ἀπαντῶσι ποιήματος, ἐπιγραφομένου **Ἡ καλλονή**:

> Πλὴν διὰ ποῖον ἄγνωστον καὶ λόγον καὶ αἰτίαν
> Νὰ διαφέρῃ ἐπὶ γῆς ὁ ἄνθρωπος τοσοῦτον;
> Δὲν ἦτο καλὸν ἆρά γε ἐὰν μὲ ἀφθονίαν
> Ἡ φύσις διεμοίραζε τὸν ἄφθονόν της πλοῦτον;
>
> Δὲν ἦτον ἆρά γε καλόν, τοῦ ἀνθρωπίνου γένους
> Ἐὰν αἱ τόσαι μάστιγες ἐξέλειπον διόλου,
> Καὶ ἀπαθεῖς καὶ ἀναλγεῖς καὶ τρισευτυχισμένους
> Ἂν ἔζων χρόνους οἱ θνητοὶ διὰ τοῦ βίου ὅλου;

ΣΤ'.

Τὴν ποίησιν ὁ ἁγνότατος ποιητὴς **προτιμᾷ παντὸς πλούτου καὶ παντὸς χρυσίου**. Ἐν τῇ ἕκτῃ καὶ τῇ ἑβδόμῃ στροφῇ τοῦ δεκάτου πέμπτου τῆς συλλογῆς ποιήματος τοῦ ἐπιγραφομένου **Ποιητικαὶ ἐμπνεύσεις** (σελ. 25) λέγει:

'Αλλὰ νὰ βλέπω ἔμαθα μὲ ἀδιαφορίαν
Τὴν δόξαν τῶν μεγάλων,
Καὶ νὰ ἀκούω τὸν βαρύν, μὲ ἥσυχον καρδίαν,
Τῶν ὑμνῳδῶν των σάλον.

Καὶ νὰ προκρίνω μάλιστα, ἀπ'ὅλον των τὸν πλοῦτον,
'Απ' ὅλον τὸ χρυσίον,
Τῆς νέας ταύτης λύρας μου τὸν πλοῦτον μόνον τοῦτον,
Τὸν ἄϋλον καὶ θεῖον[1].

Οἱ περὶ τὴν φιλολογίαν τῶν ἡμετέρων προγόνων διατρίβοντες—καὶ οὗτοι δυστυχῶς δὲν εἶνε πολλοὶ παρ' ἡμῖν, τοὐναντίον δὲ μάλιστ' ἀπό τινος χρόνου ἤρξατο παρ' ἡμῖν σχηματιζομένη κακοήθης καὶ προδοτικὴ συμμορία ἐχθρῶν τῆς ἀρχαίας ἑλληνικῆς φιλολογίας καὶ τοῦ Ἑλληνισμοῦ, περὶ ὧν οὐ τοῦ παρόντος—οἱ διατρίβοντες, λέγω, περὶ τὴν αἰγλήεσσαν φιλολογίαν τῶν ἡμετέρων προγόνων γινώσκουσι τὴν περὶ τοῦ πλούτου φιλοσοφίαν τοῦ Σόλωνος τὴν ἐκτιθεμένην ἐν στίχοις τοῦ 'Αθηναίου νομοθέτου διασωθεῖσιν ἡμῖν ὑπὸ τοῦ Πλουτάρχου ἐν τῷ δευτέρῳ καὶ τῷ τρίτῳ κεφαλαίῳ τοῦ βίου τοῦ Σόλωνος. Ὁ Σόλων οὔτε ἀποκλειστικῶς τὸν πλοῦτον ἐθαύμαζεν, οὔτε τὸν ἄδικον πλοῦτον τὸ παράπαν ἐτίμα, οὔτε τὸν τοιοῦτον πλοῦτον ἐθεώρει ἰσότιμον πρὸς τὴν ἀρετήν. Οἱ πρακτικοὶ Ἄγγλοι λέγουσιν ὅτι ἡ πραγματικὴ εὐδαιμονία ἐξήρτηται ἐκ τοῦ τρόπου τοῦ σκέπτεσθαι ἑκάστου ἀνθρώπου, καὶ ὁ Σόλων ἔλεγεν ὅτι ὁμοίως πλουτεῖ καὶ ἐκεῖνος, εἰς ὃν

πολὺς ἄργυρός ἐστι
καὶ χρυσὸς καὶ γῆς πυροφόρου πεδία
ἵπποι θ' ἡμίονοί τε,

καὶ ἐκεῖνος, εἰς ὃν

μόνα ταῦτα πάρεστι,
γαστρί τε καὶ πλευρῇ καὶ ποσὶν ἁβρὰ παθεῖν,

[1] 'Εν τῇ Λύρᾳ (σελ. 34) ὡσαύτως λέγει ὁ πανδαμάτωρ χρόνος πρὸς τὸν ποιητήν:

»Εἰσῆλθες ὅμως διατὶ εἰς τὸν λειμῶνα τοῦτον;
'Εδ' ὅστις, τέκνον, ἔρχεται ἂς μὴν ἐλπίζῃ πλοῦτον·
Ἂς μὴν ἐλπίζ' ὑπερβολὰς ἐδῶ πολυτελείας·
Ἂν ἦναι πένης, ἂς δεχθῇ τὸν δίσκον τῆς πενίας·
Τὸν φέροντα τὸν δίσκον της κάνεὶς ἐδῶ δὲν ψέγει,
Τὰ ἄνθη μόνον ἔφθανε τοῦ κήπου νὰ συλλέγῃ·
Καὶ μ' ἀνθοδέσμων προσφορὰς τὸν ὀβολὸν εὐκόλως,
Εὐκόλως τὸν ἐπρόσφερεν ὁ Κόσμος, τέκνον, ὅλος.

παιδός τ' ἠδὲ γυναικός, ἐπὴν καὶ ταῦτ' ἀφίκηται,
ἥβη, σὺν δ' ὥρη γίγνεται ἁρμοδία.[1]

Ὁμοιοτάτη πρὸς τὴν τοῦ Σόλωνος εἶνε ἡ περὶ πλούτου φιλοσοφία τοῦ νεαροῦ ποιητοῦ. Ἡ φιλοσοφία δὲ αὕτη ἐκτίθεται ἐν τῷ ἑβδόμῳ τῆς συλλογῆς ποιήματι τῷ ἐπιγραφομένῳ Ἡ μετάνοιά μου ἢ ἡ προτέρα μου πλάνη (σελ. 14—15) καὶ ἐν ταῖς ἑπτὰ πρώταις στροφαῖς τοῦ δεκάτου πέμπτου τῆς συλλογῆς ποιήματος τοῦ ἐπιγραφομένου Ποιητικαὶ ἐμπνεύσεις (σελ. 24—26). Ἐκ τοῦ πρώτου τῶν μνημονευθέντων ποιημάτων ἀναγινώσκομεν τὰς ἑξῆς τρεῖς πρώτας στροφάς :

Χθὲς ἔτι παιδαριωδῶς τὸν κόσμον ἐθεώρουν,
Τὸν πλούσιον ἐθαύμαζα, τὴν δόξαν του ἠπόρουν
Καὶ τὴν μεγαλειότητα·
Τὸν δ' ὅμοιόν μου πένητα ἐνόμιζα γελοῖον,
Ἐνόμιζ' ἀξιόμεμπτον τὴν λύπης καὶ δακρύων
Ἀξίαν ἀθλιότητα.

Τοὺς ὀφθαλμούς μου σήμερον ὀλίγον κατ' ὀλίγον,
Ἀπὸ τὴν πλάνην τῆς νυκτὸς πρὸς τοῦ φωτὸς ἀνοίγων
Τὴν καθαρὰν ἀλήθειαν,
Μὲ ἔκστασιν τὴν πρώτην μου τυφλότητα κυττάζω,
Καὶ ὅλος μεταμέλεια μακρὰν ἀποτινάζω
Τὴν πρώτην μου εὐήθειαν.

Καὶ περιτρέχων μοναχὸς τὰ ὕψη τῶν ὀρέων,
Καὶ βλέπων τὸ νησόφυτον γειτονικὸν Αἰγαῖον·
Μὲ ἄκραν ἀγαλλίασιν,
Μόνος ἐγὼ πρὸς ἐμαυτὸν προτάσεις μου προτείνω,
Καὶ μόνος τῆς ἀπάτης μου εὐκόλως διακρίνω
Τὴν αἰφνιδίαν (sic) ἴασιν.[2]

Ἀκούσατε ἤδη καὶ τὰς πέντε πρώτας στροφὰς τῶν Ποιητικῶν ἐμπνεύσεων :

Δὲν ἐγεννήθην μὲν υἱὸς ἀρχόντων καὶ πλουσίων
Οὐδ' εἰς αὐλὰς πριγγίπων (sic)
Νὰ ζήσω παῖς ἐπέπρωτο μαλθακωμένον βίον,
Ἐπὶ λαμπρῶν φερόμενος χρυσοχαλίνων ἵππων.

[1] Τῶν στίχων τούτων τὴν ἔννοιαν ἀπέδωκεν ὡς ἑξῆς ὁ Κ. Παπαρρηγόπουλος ἐν τῇ αὐτοῦ Ἱστορίᾳ τοῦ Ἑλληνικοῦ Ἔθνους (Τόμ. Α', σελ. 243 τῆς α' ἐκδ.) : «Ἐξίσου πλουτοῦσι—καὶ ἐκεῖνος ὅστις ἔχει πολὺν ἄργυρον καὶ χρυσὸν καὶ γῆς σιτοφόρου πεδία, καὶ ἵππους, καὶ ἡμιόνους, καὶ ἐκεῖνος ὅστις ἔχει τόσα μόνον ὅσα ἀρκοῦσι νὰ θεραπεύσωσι τὴν γαστέρα, καὶ τὸ σῶμα, καὶ τοὺς πόδας· ἔτι δὲ τὴν γυναῖκα καὶ τὸν παῖδα, ὅταν ἔλθῃ ὥρα νὰ ἀποκτήσῃ τοιαῦτα».

[2] Τὸ λοιπὸν τοῦ ποιήματος μέρος κατεχωρίσθη ἀνωτέρω (σελ. 850).

'Αλλ' οὔτε μαθητάρια ἀσόφων διδασκάλων,
Οὐδὲ σπουδαῖοι ὄντως,
Πρὸς τοὺς γονεῖς μου ἔτρεξαν μὲ πάταγον μεγάλον,
Νὰ μὲ διδάξουν κράζοντες σοφίαν Σολομῶντος.

'Αλλ' οὔτε νέοι κόλακες, ἠθῶν διεφθαρμένων,
Πληροῦντές με ἐπαίνων,
Κ' εἰς εὐγενεῖς τὸ πνεῦμά μου ὑψόνοντες αἰθέρας,
Νὰ παίζω μὲ ἐδίδαξαν τὸν κῦβον καὶ τὰς σφαίρας.

'Αλλὰ μαστὸν ἐθήλασα γνησίας 'Ελληνίδος,
Καὶ προσφιλοῦς μητέρος,
'Αλλ' ἄρτος παῖδα μ' ἔθρεψεν, ἐν ὥρᾳ τυραννίδος,
Καὶ μὲ ἱδρῶτ' ἀποκτηθεὶς πολυπαθοῦς πατέρος.

'Αλλὰ τῆς γλυκυτάτης μου πατρίδος τὰ σχολεῖα,
Γλυκὺ παιδείας γάλα,
Μ' ἐπότισαν, καὶ ἔτι δὲ ἡ σεβαστὴ παιδεία
Τοῦ βίου δίδει εἰς ἐμὲ μαθήματα μεγάλα.

Ὁποῖοι φθόγγοι γενναῖοι! Ὁποῖοι φθόγγοι ἀληθοῦς ποιητοῦ, ἀναμιμνήσκοντες τὸ ποιημάτιον ἐκεῖνο τοῦ Schiller τὸ ἐπιγραφόμενον Das Glück καὶ die Weisheit, ἤτοι Ἡ Εὐτυχία καὶ ἡ Σοφία! [1]

Ὁ Καρασούτσας δὲν ἦτο πλούσιος,[2] κύριοι, βαθύτατα δὲ τὴν τοῦ πλούτου ἔλλειψιν συνῃσθάνετο, ἀπειλοῦσαν νὰ καταπνίξῃ ἐν αὐτῷ τὸ ἀρτιφυὲς τῆς ποιήσεως ἄνθος· ἀλλ' ὅμως, ἀνδρικὴν ῥώμην ψυχῆς ἐπιδεικνύμενος, δὲν ἡττᾶται τῆς ἐνδείας, δὲν ὑποκύπτει ἀγεννῶς εἰς αὐτήν. 'Αναμιμνήσκεται τοσούτων μαρτύρων τῶν γραμμάτων καὶ τῆς ποιήσεως, ἀναμιμνήσκεται τοῦ φρεάντλου Κλεάνθους, τοῦ φιλοσόφου καὶ ποιητοῦ, καὶ ἐπιῤῥώννυσιν ἑαυτόν, καὶ ἀγέρωχον τηρεῖ τὸν αὐχένα πρὸς τὴν ἔνδειαν, τὸ τέκνον τῆς Μεγαίρας καὶ τὸ γέννημα τῆς 'Αληκτοῦς. Τὰ συναισθήματα ταῦτα ἐκφράζονται μετὰ ἓν ἔτος ἐν τοῖς ἑξῆς στίχοις τῆς Θηλαζούσης Μούσης (σελ. 56—57) ἐν τῇ 'Επιστολῇ πρὸς τὸν κύριον 'Αλέξανδρον Ραγκαβῆν:

Τοῦ πνεύματός μου τὴν ὁρμὴν τίς ἐμποδίζει ὅμως;
Τὴν ἐλευθέραν μου ψυχὴν τίς θλίβει παρανόμως;

[1] Δύο ἄλλαι καὶ τοῦ ποιήματος τούτου στροφαὶ κατεχωρίσθησαν ἀνωτέρω (σελ. 852).

[2] 'Εν τῷ Πρὸς τὴν λύραν μου ποιήματι λέγει περὶ ἑαυτοῦ (σελ. 32).

Δὲν τὸν ἐπερικύκλονε χορὸς κολάκων φίλων,
Διότ' εἰς τὴν καλύβην του τῶν ἀργυρῶν διστήλων
Διόλου δὲν ἠκούετο ὁ γλυκὺς ἦχος ἴσως.

Τίς δαίμων; ποία Ἐριννύς;
Σὺ ἔνδεια βροτολοιγός, σὺ τέκνον τῆς Μεγαίρας,
Ἢ γέννημα τῆς Ἀληκτοῦς, ὀλεθροφόρον τέρας,
Σὺ τὴν ψυχήν μου τυραννεῖς.

Ἀλλὰ καταφρονήσασαι τ' ἀνίσχυρα δεσμά σου,
Εἰς χαίτην δὲν ὑψώθησαν χρυσοφαοῦς Πηγάσου
Συχνότατα αἱ Μοῦσαι;
Μὴ τὴν ἀδυναμίαν σου καὶ σὺ δὲν συνῃσθάνθης,
Ὁπόταν ὁ φιλόσοφος καὶ ποιητὴς Κλεάνθης
Τὸ ὕδωρ ἐξαντλοῦσε;

Ἢ μήπως δὲν ἀπέθανεν ὁ Ὅμηρος ἐπαίτης;
Ἢ μήπως ἐδυνήθησαν αἱ τόσαι ἀπειλαί της
Νὰ μὴ τὸν κάμουν ποιητήν,
Καὶ ποιητὴν ἀθάνατον εἰς ὅλους τοὺς αἰῶνας;
Καθὼς αὐτοί, καταφρονῶ καὶ πόνους κι' ἀλγηδόνας,
Καὶ τὴν ἰσχύν της καὶ αὐτήν.

Ἀλλὰ μεθ' ὅλην τὴν πενίαν καὶ τὰς ἄλλας τοῦ βίου αὐτοῦ περιπετείας ὁ Καρασούτσας διεβίωσε, κύριοι, εὐδαίμων, ἂν ἡ εὐδαιμονία κέηται ἐν τῷ βίῳ τῷ ἐναρέτῳ καὶ ἐν τῷ τυχεῖν τινα ὧν ἐφίεται. Ναί, οἱ πόθοι τοῦ εὐγενοῦς ἡμῶν ποιητοῦ ἐξεπληρώθησαν ἐν τῷ βίῳ αὐτοῦ. Οὐδὲν ἄλλο ἐπόθησεν ἢ τὴν ἀπὸ τῆς θεραπείας τῶν Μουσῶν εὐδοξίαν, καὶ τὸ ἆθλον τοῦτο ἀπενεμήθη εἰς αὐτὸν εὐχερῶς ὑπὸ τῆς μοίρας. Ἐν τῷ τέλει τοῦ τελευταίου τῆς Λύρας ποιήματος λέγει ὁ πανδαμάτωρ χρόνος τοὺς ἑξῆς περιπαθεῖς λόγους πρὸς τὸν ἡμέτερον ποιητήν:

Ἂν χεῖρα ὁδηγήτριαν στὴν γῆν τινα δὲν ἔχῃς,
Ἂν ἀηδὼν παντέρημος στὰ δάση μέσα τρέχῃς,
Σὲ φθάνει μόνον, τέκνον μου, ἂν μὲ ψαλμοὺς ἀθώους,
Τοῦ διαβάτου εἵλκυσας τοὺς ἐγκαρδίους γόους.

Χεῖρα ὁδηγήτριαν οὐδεμίαν ἔσχεν ἐπὶ γῆς ὁ Καρασούτσας πλὴν τῆς τοῦ ἰδίου ἀδελφοῦ, ὡς ἀηδὼν παντέρημος περιέπτη ἀνὰ τὰ δάση τῆς νέας ἑλληνικῆς πολιτείας καὶ κοινωνίας, ἀλλ' ὅμως οὐδὲν ἧττον ἐβίωσε βίον εὐδαίμονα, διότι οὐδὲν ἄλλο ἐπόθησεν ἐν τῷ κόσμῳ ὁ εὐγενέστατος τῶν Μουσῶν λάτρις ἢ δι' ἀθῴων ψαλμῶν νὰ προκαλέσῃ τοὺς ἐγκαρδίους γόους τοῦ διαβάτου. Καὶ ὁ πόθος οὗτος ἐξεπληρώθη· ὁ διαβάτης, ἀκούσας τοὺς ἀθῴους τοῦ ποιητοῦ ψαλμούς, ἐγκαρδίους ἐξέχυσε γόους καὶ μετ' αὐτῶν ἐγκαρδιωτέρους ἐπαίνους. Καὶ τίς ἦτο ὁ διαβάτης οὗτος ὁ συγκινηθεὶς ὑπὸ τῆς ἀηδόνος τῆς παντερή μου, ὁ γόους ἐγκαρδίους ἐκχύσα ς ἐπὶ τοῖς

ἀθῴοις τοῦ ἡμετέρου ποιητοῦ ψαλμοῖς; Ὁ διαβάτης οὗτος ἦτο ἡ ἐκλεκτοτέρα μερὶς τῆς ἡμετέρας πολιτείας τῶν γραμμάτων ἡ δαψιλῶς τιμήσασα τὸν ἡμέτερον ποιητήν· ὁ διαβάτης οὗτος ἦτο ὁ ἀοίδιμος Ἀλέξανδρος Ρ. Ραγκαβής, ἡ μεγάλη ἐκείνη διάνοια καὶ ἡ μεγάλη ἐκείνη καρδία, ἥτις διῆλθεν ὡς σελασφόρος κομήτης τὸ στερέωμα τοῦ πνευματικοῦ ἡμῶν οὐρανοῦ, καὶ ἥτις ἐνουθέτησε πατρικῶς, ἐξετίμησεν εἰλικρινῶς, ἐθαύμασεν ἀνυποκρίτως τὸν ἡμέτερον ποιητήν· ὁ διαβάτης οὗτος ἦσαν οἱ Διόσκουροι πατέρες τῆς νέας ἡμῶν ἑλληνικῆς ποιήσεως, οἱ ἐθνικοὶ καὶ ἀείμνηστοι ἡμῶν ποιηταὶ Ἀλέξανδρος καὶ Παναγιώτης Σοῦτσος, οἵτινες ἀπεκάλουν τὸν ποιητὴν τὸ λαμπρότερον ἑαυτῶν ποίημα, καὶ ἔλεγον περὶ αὐτοῦ ὅτι ἐξέβη ὡς ἡ Ἀθηνᾶ «ἐκ τοῦ ἐγκεφάλου τοῦ Διὸς μὲ τὴν λόγχην καὶ τὴν ἀσπίδα εἰς χεῖρας, ἀντὶ μὲ σπάργανα» (Ἴδε Ἀπάνθισμα ποιητικὸν σελ. ζ', σημ. α')· ὁ διαβάτης οὗτος ὑπῆρξαν οἱ σοφοὶ Γερμανοὶ Θεόδωρος Kind καὶ Ἀδόλφος Elissen οἱ ἐπαινέσαντες καὶ μεταφράσαντες τὸν ποιητὴν τῶν Ἑωθινῶν Μελῳδιῶν· ὁ διαβάτης οὗτος εἴσθε τέλος ὑμεῖς, κύριοι, οἱ παρασχόντες τὴν ἑσπέραν ταύτην φιλήκοον οὖς πρὸς ἓν τῶν σεμνοτάτων σεμνωμάτων τοῦ νέου ἡμῶν Παρνασσοῦ, πρὸς ἕνα τῶν ἐθνικωτάτων ἡμῶν ποιητῶν καὶ πρὸς τὸν ἠθικώτατον πάντων ἀνεξαιρέτως.

Σταμάτιος Δ. Βάλβης

ΠΕΡΙ ΘΕΡΜΟΤΗΤΟΣ

Ἐκ τοῦ ὑπὸ τὰ πιεστήρια ἐξαιρέτου ἔργου τοῦ ἐν Κωνσταντινουπόλει διακεκριμένου ἐπιστήμονος καὶ ἀκαμάτου καθηγητοῦ κ. Ἠλία Βαλσαμάκη τοῦ ὑπὸ τὸν τίτλον «Φυσικοχημικὰ» περιλαμβάνοντος τὰς περὶ θερμότητος τέσσαρας διαλέξεις τὰς ὑπ' αὐτοῦ γενομένας κατὰ Ἰανουάριον καὶ Φεβρουάριον τοῦ παρόντος ἔτους ἐν τῷ Ἑλληνικῷ Φιλολογικῷ Συλλόγῳ, ἀποσπῶμεν σελίδας τινὰς ἀφορώσας εἰς τὸ ἀναφορικῶς πρὸς τὸ ταπεινότερον θερμομετρικὸν ὅριον τῶν χημικῶν δράσεων πόρισμα τοῦ Pictet, καθ' ὃ οὐδεμία δρᾶσις τελεῖται κατὰ τὰς λίαν ταπεινὰς θερμοκρασίας.

«Νεώτεραι ἔρευναι συμπληροῦσαι μακροχρονίους ἐρεύνας, ἀνεκοινώθησαν κατὰ Σεπτέμβριον τοῦ 1893 εἰς τὴν ἐν Λωζάνῃ συγκροτηθεῖσαν συνέλευσιν τῆς Société helvétique des Sciences Naturelles, δη-

μοσιευθεῖσαι ἐν τοῖς Archives des sciences physiques et naturelles, καὶ νέον ἐπέχυσαν φῶς ἐπὶ τοῦ ἀπασχολοῦντος ἡμᾶς ζητήματος τῆς πρὸς τὰς ταπεινὰς θερμοκρασίας σχέσεως τῆς ζωῆς.

Κατὰ τὴν ἀνακοίνωσιν ταύτην ὁ κ. Pictet ἐθεώρησεν ἀναγκαῖον προοιμιαζόμενος νὰ ὁρίσῃ ἐπὶ τῇ βάσει τῶν συγχρόνων τῶν ἀνθρωπίνων γνώσεων ὁρίων τὴν ζωὴν.καὶ τὸ ζωϊκὸν φαινόμενον ἐν ἀντιθέσει πρὸς φαινόμενον καθαρῶς μηχανικὸν ἐν τοῖς ἀνοργάνοις σώμασι τελούμενον. Ὁ ὁρισμὸς οὗτος φαίνεται αὐτῷ λίαν δυσχερὴς καὶ ματαίως ὑπὸ πλείστων φυσιολόγων ἐπιδιωχθείς, διὰ τὸν λόγον δὲ τοῦτον ἄρχεται ἐκ τῆς ἀναγραφῆς σειρᾶς γενικῶν φαινομένων εἰς ἅπαντα ἀνεξαιρέτως τὰ ζῶντα ὄντα ἀπαντώντων, ἅτινα κατὰ τάξιν εἰσὶ τὰ ἑξῆς :

α') Ἅπαντα τὰ ζῶντα ὄντα, ζῷα ἢ φυτά, φαίνονται ἡμῖν ὑπὸ τὴν μορφὴν εἰδικῶν τύπων, καλουμένων εἰδῶν.

β') Ἕκαστον ἄτομον εἴδους τινὸς ἀντιπροσωπεύει μονάδα, πραγματικὴν ἔχουσαν ἀξίαν.

γ') Ἡ ὑφ' ἑκάστου τῶν ἀτόμων συνείδησις τῆς ἰδίας αὐτοῦ ὑπάρξεως δὲν εἶνε ἀπαραίτητος· παρὰ τοῖς ζῴοις τῶν ἀνωτέρων τάξεων, καὶ ἰδίᾳ παρὰ τῷ ἀνθρώπῳ, ἀποτελεῖ αὕτη τὴν κατὰ φύσιν κατάστασιν.

δ') Ἐκ τῶν ἐν τῷ βάθει τῶν ἱστῶν τῶν ζώντων ὄντων τελουμένων φυσικοχημικῶν φαινομένων φαίνεται προκύπτουσα κατάστασις εὐσταθοῦς ἰσορροπίας, ἀντιστοιχοῦσα πρὸς τὴν κατὰ φύσιν ζωὴν τῶν ὄντων καὶ ἐξασφαλίζουσα τὴν ἀτομικότητα αὐτῶν κατὰ τοῦ συνόλου τῶν ἔξωθεν ἐνεργουσῶν δυνάμεων.

ε') Ἡ κατὰ φύσιν ζωὴ τῶν ὄντων τρεῖς παρουσιάζει φάσεις : Τὴν γέννησιν καὶ τὴν ἀνάπτυξιν μέχρι τῆς ὡρίμου ἡλικίας, τὴν κανονικὴν ζωὴν καὶ τὸ γῆρας περατούμενον διὰ τοῦ θανάτου.

ς') Ἀπὸ τῆς γενικωτέρας ἐκδοχῆς τῆς λέξεως αἱ νόσοι παράγονται ἐκ πασῶν τῶν ὁπωσδήποτε διαταρασσουσῶν τὴν εὐσταθῆ ἰσορροπίαν τῶν ζωϊκῶν φαινομένων ἐπιδράσεων, πέραν τῶν ὁρίων τῶν δυναμένων νὰ ὁρισθῶσιν ὡς κατὰ φύσιν· καὶ

ζ') Αὐτὰ ταῦτα τὰ ζωϊκὰ φαινόμενα, εἰς τὴν ἁπλουστάτην αὐτῶν ἔκφρασιν ἀνηγμένα, χαρακτηρίζονται πάντοτε ὑπὸ φαινομένων χημικῶν καὶ οὐχὶ φυσικῶν.

Καὶ εἰς μὲν τὰ φυτὰ ἀνευρίσκεται τὸ κύτταρον, ἀπορροφῶν ὑπὸ τὴν ἐπίδρασιν τοῦ φωτὸς τὸ ἀνθρακικὸν ὀξὺ τοῦ ἀέρος καὶ τοῦ ὕδατος καὶ ἀποσυντιθέμενον αὐτὸ εἰς ἄνθρακα, προσλαμβανόμενον, καὶ εἰς ὀξυγόνον, ἀποβαλλόμενον, εἰς δὲ τὰ ζῷα ἐπίσης διακρίνεται τὸ κύττα-

ρον, ἀπορροφῶν τὸ ὀξυγόνον τοῦ ἀέρος καὶ προσηλοῦν αὐτὸ διὰ διαπιδύσεως εἰς τὰς ἐν τῷ κυττάρῳ εἰσερχομένας οὐσίας.

Ἡ θρέψις καὶ ἡ ἀναπνοὴ τῶν κυττάρων ἀποτελοῦσι τὰ δύο σταθερὰ φαινόμενα ἁπάντων τῶν ζώντων ὄντων, ἅπασαι δὲ αἱ ἐθελούσιαι ἢ μὴ κινήσεις, πᾶσαι αἱ διὰ τῶν αἰσθητηρίων ἀντιλήψεις, αἱ εἰς τὸ νευρικὸν σύστημα ὀφειλόμεναι, εἰσὶ χαρακτῆρες μεταβλητοὶ καὶ δυνατὸν νὰ ἐλλείπωσι, χωρὶς διὰ τοῦτο νὰ δύναται νὰ θεωρηθῇ ἡ ζωὴ ὡς ἀποῦσα ἢ ἐσβεσμένη.

Ἐπὶ τῶν βάσεων τούτων στηρίξας ὁ κ. Pictet τὴν ἔρευναν αὐτοῦ, ἔρευναν σκοποῦσαν τὴν μελέτην τῆς εἰδικῆς ἐπιδράσεως τῶν ταπεινῶν θερμοκρασιῶν ἐπὶ τῶν διὰ τῶν ἀνωτέρω ἀναγραφέντων χαρακτήρων ὁριζομένων ζωϊκῶν φαινομένων, προέβη εἰς τὴν ἐκτέλεσιν πειραμάτων, ἅτινα ἐν συνόψει ἔχουσιν ὧδε :

Πρὸς πειραματισμὸν ἐξελέγησαν ἐκ τῶν διαφόρων εἰδῶν τῶν ζῴων, θηλαστικῶν ὑφισταμένων χειμερίαν νάρκην, πτηνῶν διαφόρων κλιμάτων, βατραχίων, ὀφιοειδῶν, ἐγχυματογενῶν, μικροβίων καὶ λοιπῶν, τὰ ὑγιέστερα καὶ ἐξητάσθησαν κατὰ πρῶτον ἐπιμελῶς ἐν τῇ κατὰ φύσιν ζωῇ αὐτῶν, ἤτοι ἐν τῇ τροφῇ, τῇ ἀναπνοῇ, τῷ μυϊκῷ ἔργῳ καὶ ταῖς παντοειδέσιν αὐτῶν ἐκκρίσεσι. Τούτου γενομένου, ἐβυθίσθησαν ταῦτα ἀποτόμως ἐντὸς τῶν λεγομένων ψυκτικῶν φρεάτων (puits frigorifiques), ἤτοι χώρων περιωρισμένων, ὧν τὸ μεταξὺ τῆς διπλῆς παρειᾶς διάστημα διατηρεῖται εἰς θερμοκρασίαν ταπεινήν, κυμαινομένην κατὰ βούλησιν μεταξὺ $+10^{0}$ καὶ -165^{0} ἢ -200^{0}. Τὸ ζῷον τότε ὑποβάλλεται ὑπὸ τὴν ἐπίδρασιν τῆς ἰδίας αὐτοῦ ἀκτινοβολίας, ἡ θερμοκρασία ταπεινοῦται, οὕτω δὲ δυνατὸν νὰ μελετηθῇ ἡ ἐπὶ τοῦ συνόλου τοῦ ὀργανισμοῦ αὐτοῦ ἐπενέργεια τοῦ διαταράσσοντος τὴν κατὰ φύσιν κατάστασιν αὐτοῦ παράγοντος τούτου. Μετρεῖται τότε ὁ σφυγμὸς ἢ ἡ ταχύτης τῶν καρδιακῶν παλμῶν, ἡ θερμοκρασία εἰς διάφορα τοῦ σώματος μέρη, αἱ διάφοροι ἐκκρίσεις καὶ αἱ φαινομενικαὶ μεταβολαὶ τῆς εὐαισθησίας καὶ τῆς εὐκινησίας τῶν μελῶν.

Ἐκ τῶν διὰ τῆς μεθόδου ταύτης γενομένων πειραμάτων συνάγεται ἀσφαλῶς ὅτι ἡ ἐνέργεια τῶν κατὰ διαφόρους βαθμοὺς ταπεινῶν τούτων θερμοκρασιῶν εἶνε ὀλεθρία διὰ τοὺς ζῶντας ὀργανισμούς, πλὴν τούτου δὲ ὁρίζονται διὰ τούτων ἀκριβῶς τὰ ὅρια, ἐντὸς τῶν ὁποίων δυνατὸν νὰ κυμαίνηται ἡ θερμοκρασία τοῦ περιβάλλοντος ἄνευ καταστροφῆς τοῦ εὐσταθοῦς τῆς φυσιολογικῆς ἰσορροπίας, ἐνῷ συγχρόνως αὐστηρὰ ἀνάλυσις τῶν ὑπὸ τοῦ ζῴου ἀπορροφωμένων ἀερίων, πρὸ τοῦ πειράματος καὶ κατ' αὐτό, παρέχει ὡς ἐξαγόμενον τὴν ἀκριβῆ κατὰ βάρος μέ-

τρησιν τοῦ προσλαμβανομένου ὑπὸ τοῦ αἵματος καὶ τῶν μυῶν ὀξυγόνου.

Ἐπίσης δυνατὸν διὰ τῆς μεθόδου ταύτης νὰ μελετηθῇ τοπικῶς ἡ ἐνέργεια τοῦ ψύχους εἴτε ἐπὶ τῶν μυῶν, εἴτε ἐπὶ τοῦ νευρικοῦ συστήματος, εἴτε καὶ ἐπὶ τοῦ συστήματος τῶν ἀδένων, κατὰ δὲ τὴν ἐκτέλεσιν τῶν πειραμάτων τούτων—δι' ὧν κατεδείχθη ἐπὶ πλέον ὅτι αἱ μεταβολαὶ τῆς θερμοκρασίας τοῦ περιβάλλοντος ἐπιδρῶσιν ἀμέσως ἐπὶ τοῦ ποσοῦ τῶν ἐκκρίσεων ὡς καὶ ἐπὶ τῆς ταχύτητος τῶν φαινομένων τῆς ἀφομοιώσεως καὶ τῶν ἀντιθέτων αὐτῶν—ὁ κ. Pictet ἀκουσίως ἐξετέλεσεν ἐν παρόδῳ πείραμα σχετικὸν πρὸς τὰ διὰ τοῦ ψύχους καύματα. Ὅταν, λέγει, ἡ χεὶρ ἢ οἱονδήποτε ἕτερον μέλος τοῦ σώματος ἔλθῃ τυχαίως εἰς ἐπαφήν, ἔστω καὶ βραχείας διαρκείας, μετὰ τῶν ἐκ μετάλλου παρειῶν τοῦ ψυκτικοῦ φρέατος θερμοκρασίας ὑπὸ τοὺς—80°, αἰσθανόμεθα ζωηρὸν πόνον, προσόμοιον κεντήματι σφηκός. Σπανίως τὸ καῦμα ἔχει λίαν περιωρισμένην τὴν ἔκτασιν· ἐν γένει κατέχει κατ' ἐλάχιστον ἐπιφάνειαν ἑνὸς τετραγωνικοῦ ἑκατοστομέτρου, πολλάκις δὲ καὶ μείζονα ταύτης. Τὰ διὰ τοῦ ψύχους τούτου καύματα ἀνεξαιρέτως παρουσιάζουσι κατὰ τὴν θεραπείαν τροπὴν διάφορον τῶν διὰ τῶν θερμῶν σωμάτων, τὰ δὲ εἰς τὸν κ. Pictet ἢ εἴς τινα τῶν βοηθῶν αὐτοῦ ἐπισυμβάντα ἐπέτρεψαν αὐτῷ νὰ μελετήσῃ ταῦτα κατὰ δύο βαθμοὺς διαφόρους. Καὶ κατὰ μὲν τὸν πρῶτον βαθμόν, τὸ δέρμα ζωηρῶς ἐρυθριᾷ καὶ τὴν ἐπαύριον λαμβάνει ἰάνθινον χρωματισμόν, ἡ δὲ κηλὶς συνήθως διπλασιάζεται τὰς ἑπομένας ἡμέρας. Ἐπὶ τῆς ἐρυθρᾶς κηλῖδος καὶ ἐπὶ πάντων τῶν παρακειμένων αὐτῇ ἱστῶν αἰσθάνεταί τις λίαν ἐπώδυνον κνισμόν, ἀπαιτεῖται δὲ πρὸς ὁριστικὴν ἐξαφάνισιν τῆς κηλῖδος χρονικὸν διάστημα πέντε ἢ ἓξ ἑβδομάδων. Ἐὰν τὸ καῦμα εἶνε σπουδαιότερον, εἴτε διότι ἡ ἐπαφὴ ὑπῆρξε μᾶλλον παρατεταμένη, εἴτε διότι συνετέλεσεν εἰς τοῦτο τὸ οἰνόπνευμα, ὁ αἰθὴρ ἢ ὁ ῥευστὸς ἀτμοσφαιρικὸς ἀήρ, τὸ καῦμα εἶνε τοῦ δευτέρου βαθμοῦ. Ἐν τῇ περιστάσει ταύτῃ τὸ δέρμα ἀποσπᾶται τάχιστα καὶ ἅπαντα τὰ καταψυγέντα μέρη ἐνεργοῦσιν ὡς σώματα ξένα προκαλοῦντα τὴν ἐμπύησιν, ἥτις εἶνε μακρά, ἐπίμονος, μὴ ἐπιταχύνουσα τὴν ἀναγέννησιν τῶν ἱστῶν. Αἱ πληγαὶ αὗται εἰσὶ συνήθως μορφῆς κακοήθους· βραδύτατα ἐπουλοῦνται, οὐδέποτε δὲ κατὰ τρόπον ἀνάλογον πρὸς τὰς ἐκ τῶν διὰ πυρὸς καυμάτων προερχομένας. Ὁ εἰδικὸς χαρακτὴρ τῶν πληγῶν τούτων, λέγει ὁ κ. Pictet, ἔγκειται ἀκριβῶς ἐν τῇ ἀπωλείᾳ τῆς ἀναπλαστικῆς τῶν παγέντων ἱστῶν δυνάμεως, ἡ δὲ ζωὴ φαίνεται ἀποσυρθεῖσα ἐκ τοῦ καταψυγέντος μέρους.

Ἐπίσης ἄξιον παρατηρήσεως εἶνε ὅτι, ὡς ἐκ τῶν πειραμάτων τού-

των κατεδείχθη, ἐνῷ ἡ ἄμεσος ἐπαφὴ τῶν ζώων μετὰ τοῦ ψυχροῦ λουτροῦ, ἔστω καὶ —30° μέχρι 35°, ἐπιφέρει τὸν ἄμεσον αὐτῶν θάνατον, τὰ ζῷα ταῦτα δύνανται ν' ἀναπνεύσωσιν ἀέρα —100° καὶ —130°, χωρὶς νὰ πάθωσιν ἀμέσως ἐκ τούτου, ὡς ἐπίσης δύνανται ν' ἀναπνεύσωσι καὶ ξηρὸν ἀέρα + 100° καὶ + 110°, χωρὶς ν' ἀποθάνωσι καὶ μάλιστα χωρὶς νὰ καῶσιν.

Ὅμοια τοῖς ἀνωτέρω ἀναγραφεῖσι πειράματα ἐγένοντο καὶ ἐπὶ ζώντων φυτῶν, πρὸς τοῦτο δ' ἐξελέγησαν φυτὰ ὅλων τῶν βαθμίδων τῆς κλίμακος, ἀπὸ τῶν δικοτυληδόνων μέχρι τῶν κρυπτογάμων καὶ τῶν φυκῶν, ἐφ' ὧν μετὰ πολλῆς τῆς ἐπιμελείας ἐμελετήθησαν τὰ φαινόμενα τῆς ζωῆς κατὰ τὴν ἐπ' αὐτῶν ἐπενέργειαν τῆς καταψύξεως. Ἄμεσον πόρισμα τῆς ἐρεύνης ταύτης εἶνε ὅτι τὰ φέροντα τὰ φύλλα αὐτῶν καὶ ἐν πλήρει ἀνθήσει εὑρισκόμενα φυτά εἰσίν εὐαίσθητα εἰς τὸ ψῦχος τοὐλάχιστον ὅσον καὶ τὰ λεπτοφυέστερα τῶν θηλαστικῶν, ἐὰν δὲ καὶ ἐπὶ ἐλάχιστον χρόνον βυθισθῶσιν ἐν τῇ κατεψυγμένῃ ἀτμοσφαίρᾳ, καταστρέφονται μετὰ ταχύτητος καταπληκτικῆς.

Ἰδοὺ δὲ καὶ τὰ ὑπὸ τοῦ κ. Pictet ἀνακοινωθέντα πορίσματα τῶν πειραματικῶν αὐτοῦ ἐρευνῶν, ἐρευνῶν ἀναληφθεισῶν ἀπὸ τοῦ 1869 καὶ ἐξακολουθησασῶν μέχρι τῆς συγχρόνου ἐποχῆς, τῇ εἴς τινας τούτων συνεργασίᾳ τῶν κ. Casimir de Candolle, Ed. Sarasin καὶ E. Yung, du Bois—Reymond, Bertin, Susani καὶ ἄλλων.

Πειράματα ἐπὶ θηλαστικῶν ἀνωτέρων τάξεων. — Κύων βραχύτριχος καὶ μεσαίου ἀναστήματος, ἕλκων περὶ τὰ 8 ½ χγ., ἐτέθη ἐντὸς ψυκτικοῦ φρέατος θερμοκρασίας —90° μέχρι —100°, διατηρουμένης σταθερᾶς καὶ ἀμεταβλήτου. Πασῶν τῶν ἀπαιτουμένων προφυλάξεων μετὰ πολλῆς ἐπιμελείας ληφθεισῶν καὶ τῆς σφαίρας μακροῦ θερμομέτρου, κατὰ 35 ἑκατοστόμετρα τοῦ σώματος τοῦ κυνὸς ὑπερέχοντος προσαρμοσθείσης ἐν τελείᾳ ἐπαφῇ μετὰ τοῦ βουβῶνος τοῦ κυνός, παρετηρήθησαν τὰ ἑξῆς γεγονότα :

Ἡ θερμοκρασία τοῦ κυνὸς ἦτο κανονική, τὸ δὲ ζῷον ἔφαγε δύο ὥρας πρὸ τῆς ἐνάρξεως τοῦ πειράματος. Εἰσάγομεν αὐτὸν ἐντὸς τοῦ εἰς —92° κατεψυγμένου φρέατος.

Ἀπὸ τοῦ πρώτου λεπτοῦ παρατηροῦμεν προϊοῦσαν αὔξησιν τῆς ταχύτητος τῆς ἀναπνοῆς καὶ τῆς τοῦ σφυγμοῦ.

Αἱ ἐπιταχύνσεις αὗται βαίνουσιν αὐξανόμεναι ἐπὶ 12 μέχρι 13 λεπτῶν· πρὸς ἔκπληξίν μου βεβαιῶ κατὰ πρῶτον αὔξησιν τῆς θερμοκρασίας κατὰ ἥμισυ περίπου βαθμόν.

Τὸ ζῷον ἄρχεται ταρασσόμενον.

Μετὰ 25 λεπτά, ἡ θερμοκρασία βραδέως ἐπανῆλθεν εἰς τὸ ἀρχικὸν αὐτῆς σημεῖον.

Ὁ κύων τρώγει ἀπλήστως ἄρτον, ὃν πρὸ τῆς ἐνάρξεως τοῦ πειράματος λίαν ἐμφανῶς ἀπεποιεῖτο.

Ἡ ἀναπνοὴ ἐξακολουθεῖ οὖσα λίαν ζωηρά, ταχεῖα καὶ βαθεῖα.

Μετὰ 40 λεπτά, τὰ ἄκρα τῶν ποδῶν ἀπέβησαν λίαν ψυχρά, καὶ ἡ θερμοκρασία παρέμεινε σχεδὸν σταθερά, διατηρουμένη περὶ τοὺς 37°.

Μετὰ 1 ὥραν καὶ 10 λεπτά, ὁ κύων δὲν ταράσσεται πλέον ἐπαισθητῶς, ἀλλ' ἀναπνέει ἰσχυρῶς καὶ τείνει νὰ κινήσῃ τοὺς δι' ἱμάντων δεδεμένους πόδας αὐτοῦ, μεθ' ὃ ἐφησυχάζει ἐντελῶς.

Ἡ κυκλοφορία εἶνε κατά τι ταχυτέρα ἢ πρότερον.

Τὰ ἄκρα ἐπὶ πλέον ψύχονται.

Κατὰ τὸ ἑπόμενον ἡμιώριον τὸ ζῷον ἔφαγε περὶ τὰ 100 γραμμάρια ἄρτου, ὀλίγον δὲ μετεβλήθη ἡ ἀνωτέρω ἀναγραφεῖσα γενικὴ κατάστασις. Ἡ θερμοκρασία ἐταπεινώθη ἐν συνόλῳ κατὰ ἥμισυν βαθμόν.

Αἴφνης, ἐπί τινας στιγμάς, ἡ ἀναπνοὴ ἐπιβραδύνεται, ὁ σφυγμὸς καθίσταται ἀσθενής, ἐνῷ ἡ θερμοκρασία ταπεινοῦται ταχέως.

Περὶ τοὺς 22°, ἀνασύρεται τὸ ζῷον ἀναίσθητον ἐκ τοῦ ψυκτικοῦ ῥρέατος, ἅπασαι δὲ αἱ πρὸς ζωογόνησιν αὐτοῦ φροντίδες ἀποβαίνουσιν ἀνωφελεῖς.

Τὰ ἄκρα τῶν ποδῶν εἰσιν ἤδη πεπηγότα.

Ὁ κύων ἀπέθανεν ἐντὸς χρονικοῦ διαστήματος ἐλάσσονος τῶν δύο ὡρῶν, ἀπολέσας δι' ἀκτινοβολίας τὴν θερμότητα αὐτοῦ.

Ἐκ τοῦ πειράματος τούτου καὶ ἄλλων γενομένων ἐπὶ ἑτέρων ζῴων, κυνῶν καὶ ἰνδοχοίρων, ὁ κ. Pictet συνάγει ὅτι δυνάμεθα ἐντεῦθεν νὰ συμπεράνωμεν ὅτι δεινὴ τελεῖται ἀντίδρασις ἐν τῇ εὐσταθεῖ ἰσορροπίᾳ τῶν ζώντων θηλαστικῶν κατὰ τὴν αἰφνιδίαν τεχνητὴν κατάψυξιν τοῦ κατὰ φύσιν ὀργανισμοῦ αὐτῶν. Ὅταν τὸ ἀπειλούμενον ἄτομον ἀπολλύῃ δι' ἀκτινοβολίας καὶ τοσούτῳ ταχέως τὴν θερμότητα αὐτοῦ, φαίνεται ὅτι ἡ τοῦ ζῴου αὐτόματος συντήρησις προκαλεῖ ἀπορρόφησιν ὀξυγόνου πλείονος τῆς κανονικῆς· αἱ λειτουργίαι τῆς πέψεως τελοῦνται μετὰ δραστηριότητος καί, τῶν ἀποτελεσμάτων τῆς καταψύξεως προϊόντων, τὰ ὄργανα ἀντιτάττουσιν εἰς ταύτην περίσσειαν παραγωγῆς θερμότητος καὶ ἐνεργείας, πιθανῶς δὲ οἱ συνεκτικοὶ ἱστοί, λίπη, κτλ., ἀπορροφῶνται ταχέως πρὸς παροχὴν τῷ αἵματι τῶν διὰ τοῦ ὀξυγόνου καιομένων ὑδρογονανθρακούχων στοιχείων· ἡ ἐμφάνισις τῆς πείνης ἐσημειώθη πάντοτε μετὰ τέταρτον τῆς ὥρας ἀπὸ τῆς ἐνάρξεως τοῦ πειράματος. Ὅταν δὲ ἡ τῆς θερμότητος ἀπώλεια καταστῇ ἐπὶ μᾶλλον

σημαντική, τὸ ἄνευ συνειδήσεως ὠργανωμένον ἄτομον προβαίνει εἰς τὴν θυσίαν τῶν περιφερικῶν μελῶν.

Ἐπέρχεται στάσις τῆς κυκλοφορίας τῶν ἄκρων, οὕτω δὲ ταῦτα ἀποθνήσκουσι πρῶτα. Εἶτα, σχεδὸν αἰφνιδίως, ἡ κεντρικὴ κυκλοφορία ἵσταται ἐπίσης, ὅταν ἡ κατάπτωσις τῆς θερμοκρασίας ὑπὸ τὴν φυσιολογικὴν καταστῇ ἴση πρὸς 8° ἢ 10°, ἡ δὲ ἀπότομος τελικὴ πτῶσις αὐτῆς καταδεικνύει τὴν ἐνέργειαν τῆς συναφθείσης ὑπὸ τοῦ ζῶντος ἀτόμου κατὰ τοῦ διαταράσσοντος τὴν ζωϊκὴν ἰσορροπίαν παράγοντος πάλης, ἀλλὰ τὰ φαινόμενα ταῦτα δὲν ἐμελετήθησαν εἰσέτι κατὰ βάθος.

Κατάψυξις ὀργάνου. — Ὁ κ. Pictet ὑπέβαλε τὸν ἑαυτοῦ βραχίονα, γυμνὸν μέχρι τοῦ ἀγκῶνος, εἰς κατάψυξιν δι' ἀκτινοβολίας ἐντὸς ψυκτικοῦ φρέατος διατηρουμένου εἰς θερμοκρασίαν 105°, περιγράφει δὲ τ' ἀποτελέσματα τῆς καταψύξεως ταύτης ὡς ἑπομένως: Αἰσθάνεταί τις ἐπὶ παντὸς τοῦ δέρματος καὶ εἰς ἅπαν τὸ βάθος τῶν μυῶν ὅλως χαρακτηριστικὸν καὶ εἰδικὸν αἴσθημα ἀνεπίδεκτον οἱασδήτινος περιγραφῆς. Τὸ αἴσθημα, οὐχὶ δυσάρεστον κατὰ πρῶτον, ἀποβαίνει βαθμηδὸν τοιοῦτον, φαίνεται δὲ ἕδραν ἔχον τὸ κεντρικὸν ὀστοῦν ἢ τὸ περιόστεον. Μετὰ 3 ἢ 4 λεπτά, τὸ δέρμα τοῦ βραχίονος ἀποβαίνει ἐλαφρῶς ἰάνθινον, ἐνῷ τὸ ἀλγεινὸν αἴσθημα ἐνισχύεται, ἐκτεινόμενον ἰδίᾳ πρὸς τὰ βαθύτερα μέρη· 10 λεπτὰ μετὰ τὴν ἔξοδον τοῦ βραχίονος ἀπὸ τοῦ ψυκτικοῦ φρέατος, αἰσθάνεταί τις ἐν γένει ἰσχυρὰν ἀντίδρασιν συνοδευομένην ὑπὸ κνισμοῦ τῆς ἐπιφανείας τοῦ δέρματος. Τὸ ἐκ τῆς ἀντιδράσεως ταύτης αἴσθημα προσομοιάζει ἀσθενῶς πρὸς τὸ παραγόμενον ἐκ τῆς ἀντιδράσεως, ἥτις λαμβάνει χώραν, ὅταν ἐπὶ μακρὸν χρόνον κυλίσῃ τις τὸν βραχίονα ἐντὸς χιόνος.

Πειράματα ἐπὶ τῶν ἰχθύων.—Οἱ ἐρυθροὶ ἰχθῦς, οἱ τίλλωνες (τίγκα, tanche), καὶ ἐν γένει οἱ λιμναῖοι τῶν γλυκέων ὑδάτων δυνατὸν νὰ παγῶσιν ὁλοσχερῶς, εἶτα δὲ ν' ἀναζήσωσιν ἁρμοδίως θερμανθέντες· ἀλλὰ τὸ πείραμα τοῦτο δεῖται προσοχῆς περὶ τὴν ἐκτέλεσιν. Ἐὰν βραδέως παγῶσιν ἰχθῦς τῆς κατηγορίας ταύτης ἐντὸς ἀτμοσφαίρας —8° μέχρι —15°, ἀφοῦ προηγουμένως ληφθῇ πρόνοια νὰ παραμείνωσιν οὗτοι ἐπὶ εἰκοσιτετράωρον ἐν ὕδατι 0°, δυνατὸν νὰ σχηματίσῃ τις ἑνιαῖον συμπαγῆ ὄγκον ἐκ τοῦ ὕδατος καὶ τῶν ἐν αὐτῷ ἰχθύων. Θραύων τις τμῆμα τοῦ πάγου τούτου καὶ ἀποκαλύπτων οὕτως ἕνα τῶν ἰχθύων, βεβαιοῦται ὅτι δύναται νὰ κατατμηθῇ οὗτος εἰς μικρὰ τεμάχια, ὡς ἂν εἰ ἀπετελεῖτο ἐκ πάγου. Ἐὰν ὁ πάγος οὗτος μετὰ τῶν ἐν αὐτῷ ἰχθύων ἀφεθῇ εἰς βραδεῖαν τῆξιν, παρατηροῦνται μετ' ὀλίγον

οἱ ἰχθῦς οὗτοι κολυμβῶντες ὡς καὶ πρὸ τῆς καταψύξεως, ἀλλὰ δὲν ἀναζῶσι πλέον οἱ ἐρυθροὶ ἰχθῦς καὶ οἱ τίλλωνες, ἐὰν τὸ πείραμα ἐκτελεσθῇ εἰς θερμοκρασίαν κατωτέραν τῶν —20°.

Πειράματα ἐπὶ τῶν βατραχίων. —Οἱ βάτραχοι ὑφίστανται ἄνευ κινδύνου κατάψυξιν καὶ πῆξιν —28°, εἰς θερμοκρασίαν δὲ —30° καὶ —35° οἱ πλεῖστοι αὐτῶν ἀποθνήσκουσιν.

Πειράματα ἐπὶ τῶν ὀφιοειδῶν.—Κοινὸς ὄφις τῶν ἀγρῶν (ὑπὸ τοῦ κ. Pictet καλούμενος διὰ τοῦ δημώδους αὐτοῦ ὀνόματος lanwoui) κατεψύγη μέχρι —25° καὶ ἀνέζησεν, ἀλλὰ δὲν ἀντέσχεν εἰς κατάψυξιν —35°.

Πειράματα ἐπὶ τῶν σκολοπενδρῶν.—Τρεῖς σκολόπενδραι ἀντέσχον εἰς κατάψυξιν —40° καὶ ἀνέζησαν μετὰ τὴν τῆξιν αὐτῶν. Ἐπίσης ἀνέζησαν ὑποβληθεῖσαι εἰς κατάψυξιν —50°, ἀλλὰ δὲν ἀντέσχον καταψυγεῖσαι μέχρι 90°.

Πειράματα ἐπὶ τῶν κοχλιῶν. — Τρεῖς κοχλίαι, ὧν οἱ δύο ἔφερον ἐπὶ τοῦ κελύφους ῥωγμάς, ὑπεβλήθησαν εἰς κατάψυξιν —110° καὶ —120° ἐπὶ πολλὰς ἡμέρας. Οἱ δύο φέροντες τὰς ἐλαφρὰς ῥωγμὰς τοῦ ὀστράκου ἀπέθανον· ὁ τρίτος ἐπέζησεν.

Πειράματα ἐπὶ τῶν ᾠῶν τῶν πτηνῶν. — Ἅπαντα τὰ ᾠὰ ταῦτα καθίστανται ἄγονα, ἐὰν καταψυχθῶσιν ὑπὸ τοὺς —2° μέχρι —3°, ἀλλ' ἐπιζῶσι καταψυχόμενα μέχρι —1°.

Πειράματα ἐπὶ τῶν ᾠῶν τῶν βατράχων. — Τὰ ᾠὰ ταῦτα βραδέως καταψυχόμενα μέχρι —60° δύνανται ν' ἀναζήσωσι καὶ νὰ δώσωσι γένεσιν εἰς γυρίνους, ἀλλ' ἀποθνήσκουσι, τῆς καταψύξεως ἀποτόμως γιγνομένης.

Πειράματα ἐπὶ τῶν ᾠῶν τῶν μυρμήκων. — Τὰ ᾠὰ ταῦτα λαμβανόμενα κατὰ τὴν θερμὴν ὥραν τοῦ ἔτους εἰσὶ λίαν εὐαίσθητα, ἐν γένει δ' ἀποθνήσκουσιν εἰς θερμοκρασίαν ἀπὸ 0° μέχρι —5°, ἐνίοτε καὶ εἰς ἀνωτέραν τῆς τοῦ 0°.

Πειράματα ἐπὶ τῶν ᾠῶν τοῦ μεταξοσκώληκος. — Τὰ ἐπὶ τῶν ᾠῶν τούτων γενόμενα πειράματα ἦσαν πολυάριθμα, ἀπεδείχθη δ' ἐκ τούτων ὅτι ταῦτα ἀντέχουσιν εἰς λίαν ταπεινὰς θερμοκρασίας (μέχρι 40°), ἰδίᾳ ἐκτεθέντα εἰς ταύτας ἅμα τῇ ᾠοτοκίᾳ. Ἐν τῇ περιστάσει ταύτῃ μάλιστα λαμβάνει χώραν γεγονὸς ἀξιοσημείωτον. Εἰς τὰ μετὰ τὴν κατάψυξιν ὑποβληθέντα ὑπὸ τοὺς συνήθεις θερμολογικοὺς ὅρους τῆς ἐπῳάσεως ἅμα τῷ ἔαρι οὐδέποτε σχεδὸν παρουσιάζονται αἱ τοσοῦτον συχναὶ παρὰ τοῖς ἐγκαταλειφθεῖσιν εἰς τὰς διακυμάνσεις τῆς θερμοκρασίας τοῦ περιβάλλοντος νόσοι, τοῦτο δέ, διότι τὰ παν-

τοειδῆ παράσιτα τοῦ μεταξοσκώληκος, τὰ τὰς νόσους αὐτοῦ προκαλοῦντα, δὲν εὑρίσκονται ὑπὸ ὅρους εὐνοϊκοὺς πρὸς ἀνάπτυξιν αὐτῶν, οὕτω δὲ ἡ κάμπη ἐξέρχεται ἀσινὴς καὶ ἀπηλλαγμένη τῶν τοσούτων καταστρεπτικῶν δι' αὐτὴν καὶ τὴν βιομηχανίαν τῆς μετάξης παθημάτων τούτων.

Ἡ τοιαύτη τεχνητὴ κατάψυξις τῶν ᾠῶν τοῦ μεταξοσκώληκος ἤρξατο ἤδη ἐφαρμοζομένη ἐν τῇ μεγάλῃ βιομηχανίᾳ.

Πειράματα ἐπὶ τῶν πρωτοζῴων, τῶν μικροβίων, τῶν σπόρων, τῶν διατομέων καὶ λοιπῶν.— Ὁ κ. Pictet ὁμολογεῖ χάριτας τῷ κ. Casimir de la Candolle καὶ ἄλλοις φυσιοδίφαις, οἵτινες ἐπρομήθευσαν αὐτῷ ἐν καλῇ καταστάσει ξηροὺς σπόρους διαφόρων φυτῶν, ὡς καὶ τοῖς κ. κ. Fol, Miquel, E.Yung, Pasteur, Roux, Koch καὶ ἄλλοις, τῇ πρόφρονι τῶν ὁποίων ἀρωγῇ συνέλεξε πλήρη σειρὰν μικροβίων, διατομέων, μικροκόκκων, βακτηριδίων καὶ σπόρων.

Ἐξ ἁπάντων τῶν μέχρι τῆς ἐποχῆς τῆς ἀνακοινώσεως τοῦ κ. Pictet γενομένων πειραμάτων συνάγεται ὅτι καὶ αἱ μᾶλλον ταπειναὶ θερμοκρασίαι οὐδεμίαν ἐπὶ τῶν ὄντων τούτων ἐξασκοῦσιν ἐπιρροήν, ὅτι, δηλονότι, οἱ σπόροι, τὰ μικρόβια, τὰ βακτηρίδια, κτλ., ἀναπτύσσονται μετὰ τὴν κατάψυξιν, ὡς ἀναπτύσσονται κανονικῶς καὶ ἄνευ αὐτῆς, καίτοι τινὰ τούτων ἐτέθησαν ἐντὸς ῥευστοῦ ἀέρος ὑπὸ θερμοκρασίαν —200° περίπου.

Ἀντιθέτως δὲ πρὸς ταῦτα αἱ δαμαλίδες (vaccins) καὶ τὰ ὑπὸ τὸ ὄνομα τῶν πτωματινῶν (ptomaïnes) γνωστὰ δηλητήρια φαίνονται μὴ ἀντέχοντα εἰς τὰ μεγάλα ψύχη καὶ ἀποτελοῦντα οὕτως ἐξαίρεσιν μεταξὺ πασῶν τῶν ὠργανωμένων οὐσιῶν. Αἱ δαμαλίδες ἀποβαίνουσι στεῖραι. Οὕτω δὲ κατὰ τὸν κ. Pictet ἡ τῶν ταπεινῶν θερμοκρασιῶν ἐπίδρασις ὁρίζει ἐνδιαφέρουσαν γραμμὴν διακρίσεως μεταξὺ τῶν δύο μεγάλων τούτων τάξεων τῶν δηλητηριωδῶν οὐσιῶν, μικροβίων καὶ δαμαλίδων.

Καὶ ἤδη παρακολουθήσωμεν τὸν ἔξοχον φυσιοδίφην εἰς τὴν ἀναγραφὴν τῶν ἐκ τῆς πρώτης ταύτης σειρᾶς τῶν παρατηρήσεων, σειρᾶς εἰσέτι ἀτελοῦς καὶ πλήρους κενῶν, ἐξαχθέντων ὑπ' αὐτοῦ γενικῶν πορισμάτων, ἅτινα κατὰ τάξιν ἔχουσιν ὡς ἑπομένως:

α') Βέβαιον εἶνε ὅτι ὅσον τὰ ζωϊκὰ φαινόμενα ἐξετάζονται ἀπὸ τῆς ἀρχῆς αὐτῶν, ἤτοι ἐν ὀργανισμοῖς ἁπλουστέροις καὶ μᾶλλον ἀρχεγόνοις, τόσῳ ἡ κατάψυξις δυνατὸν ἐπὶ μᾶλλον νὰ προβῇ, χωρὶς νὰ ἐπι-

ρέρη βραδύτερον ἐπαισθητὰς τροποποιήσεις εἰς τὴν ἀνάπτυξιν τῶν καταψυγέντων ἀτόμων.

β') Ἐὰν σχηματισθῇ κλῖμαξ τῶν ὄντων, ἀπὸ τῶν κατωτέρων μέχρι τῶν θηλαστικῶν, βεβαιοῦται ὅτι παράλληλος πρὸς ταύτην κλῖμαξ ὁρίζει τὸ ἐλάχιστον τῆς θερμοκρασίας, ὅπερ τὰ ὄντα ταῦτα δύνανται νὰ ὑποστῶσιν. Ὅσῳ δὲ συνθετώτερος ἀποβαίνει ὁ ὀργανισμός, τόσῳ τὰ μεγάλα ψύχη ἀποβαίνουσι καταστρεπτικώτερα τῷ ἀτόμῳ.

γ') Παρὰ τοῖς ἀνωτέροις τῶν ζῴων ἡ ἀπότομος ἐν λουτρῷ ψυχροῦ ἀέρος κατάψυξις παράγει λίαν ἐνεργὸν καὶ χαρακτηριστικὴν ἀντίδρασιν, ἥτις ἴσως δύναται νὰ ὁδηγήσῃ εἰς τὴν εὕρεσιν θεραπευτικῶν μεθόδων χρησίμων τῷ ἀνθρώπῳ ἔν τισι τῶν νοσημάτων.

δ') Τελευταῖον ἐκ τοῦ συνόλου τῶν γεγονότων τούτων συνάγεται πόρισμα φιλοσοφικῆς τάξεως σχετικὸν πρὸς τὰς περὶ **ζωῆς** γενικὰς ἰδέας. Ἀπεδείξαμεν, λέγει ὁ κ. Pictet, ὅτι εἰς τὰς περὶ τοὺς —100° ταπεινὰς θερμοκρασίας ἅπαντα τὰ **χημικὰ φαινόμενα**, ἄνευ οὐδεμιᾶς ἐξαιρέσεως, ἐκμηδενίζονται καὶ ἀδύνατον νὰ λάβωσι χώραν. Αἱ χημικαὶ ἄρα δράσεις, αἵτινες δέον ἵνα τελῶνται ἐν τῷ βάθει τῶν ἱστῶν, ἵνα δυνηθῶμεν ν' ἀναγνωρίσωμεν ἐν αὐτοῖς τὴν παρουσίαν τῆς ζωῆς, εἰσὶν **ἀνῃρημέναι** *ipso facto* εἰς —200° ἐν ἅπασι τοῖς σπέρμασι, σπόροις, κόκκοις, κτλ.

Κατὰ τὴν στιγμὴν λοιπὸν τῆς ἀναθερμάνσεως τῶν μέχρι —200° καταψυγέντων ὀργανισμῶν τούτων εὑρισκόμεθα ὑπὸ λίαν ἐξαιρετικὰς περιστάσεις, ὅπως χαρακτηρίσωμεν τὸ ἕτερον τῶν κυρίων ζητημάτων τῆς ζωῆς. ἤτοι ἐὰν αὕτη λαμβάνῃ γέννησιν **αὐτομάτως** ἐν **προϋπάρχοντι νεκρῷ** ὀργανισμῷ.

Ἐὰν ἡ ζωή, προσομοία τῷ πυρὶ τῶν ἑστιάδων, ἔδει νὰ ἐξαφανισθῇ διὰ παντὸς ἀπὸ τοῦ ὀργανισμοῦ ἅμα τῇ ἀποσβέσει αὐτῆς, τὰ σπέρματα ταῦτα ἅπαξ νεκρωθέντα (καὶ τοιαῦτα εἶνε εἰς —200°) ἔδει νὰ **παραμείνωσι νεκρά**, ἐνῷ, τοὐναντίον, **ζῶσι** καὶ ἀναπτύσσονται, ὡς εἰ μὴ συνέβαινεν ἡ κατάψυξις.

Ἡ ζωὴ ἄρα εἶνε ἐκδήλωσις τῶν νόμων τῆς φύσεως ἐν ἴσῳ βαθμῷ μετὰ τῆς ἕλξεως καὶ τῆς βαρύτητος. Ὑφίσταται πάντοτε, οὐδέποτε ἀποθνήσκει, ἀπαιτεῖ δὲ πρὸς ἐκδήλωσιν αὐτῆς **προϋπάρχουσαν ὀργάνωσιν**. Τούτου ὑπάρχοντος, **θερμάνατε, φέρετε εἰς ἐπαφὴν ὕδωρ καὶ φῶς**, καί, ὡς ἡ ἀτμομηχανὴ ἄρχεται λειτουργοῦσα παρεχομένων αὐτῇ τῶν ἀναγκαίων ὅρων, οὕτω καὶ τὸ **σπέρμα θὰ ζήσῃ καὶ θ' ἀναπτυχθῇ**. Γνωστὸν ὅτι μέχρι τῆς σήμερον ὁ ἄνθρωπος δὲν εἶδε πρὸ τῶν ὀφθαλμῶν αὐτοῦ μορφούμενον, οὔτε **αὐτομάτως** οὔτε καὶ

τεχνητῶς, τὸν πρῶτον τοῦτον ὀργανισμόν, ἐξ οὗ ἡ ζωὴ ἀναβλύζει ὡς ὕδωρ ἐξ ἀρτεσιανοῦ φρέατος, πρὸς διαπλασιν δὲ τοῦ ὀργανισμοῦ τούτου δέον ν' ἀπευθύνηται πρὸς αὐτὴν τὴν ζωήν, καὶ ἰδοὺ διατὶ ὁ κύκλος ἐξακολουθεῖ ὢν φαῦλος. Τὸ ζήτημα μένει ἄλυτον.

Ἐὰν ἠδύνατό τις νὰ πλάσῃ ἀκέραιον νεκρὸν ὀργανισμόν, οἱ φυσικοχημικοὶ παράγοντες θὰ ἐπήρκουν πρὸς ἀνάπτυξιν ἐν αὐτῷ ἁπάντων τῶν ζωϊκῶν φαινομένων τῆς ὑλικῆς ζωῆς, προσθῶμεν δὲ ἀμέσως ὅτι ἅπαντα τὰ ψυχικὰ φαινόμενα ὁλοσχερῶς ἀδύνατον νὰ παρήχθησαν οὐδὲ δυνατὸν νὰ ἑρμηνευθῶσι διὰ μόνης τῆς κινήσεως τῆς ὠργανωμένης ὕλης.

Αἱ μελέται ἄρα τῶν ζωϊκῶν φαινομένων διὰ τῆς μεθοδικῆς ἐφαρμογῆς τῶν ταπεινῶν θερμοκρασιῶν ἐπιτρέπουσι τὴν κατάταξιν τῆς ζωῆς ἐν τῇ χορείᾳ τῶν μονίμων τῆς φύσεως δυνάμεων».[1]

ΣΕΛΙΔΕΣ ΕΚ ΤΗΣ ΙΣΤΟΡΙΑΣ ΤΗΣ ΔΗΜΟΣΙΟΓΡΑΦΙΑΣ

Ο «ΧΡΟΝΟΣ» ΤΟΥ ΛΟΝΔΙΝΟΥ

Ἡ σπουδαιοτάτη τῶν κατὰ τοὺς νεωτέρους χρόνους ἐφευρέσεων εἶνε ἴσως ἐκείνη, ἧς βραδύτατα ἐπῆλθον τὰ ἀγαθὰ καὶ εἰς τὸν ἀνθρώπινον βίον ἐπωφελῆ ἀποτελέσματα. Ἐφευρεθεῖσα τῷ 1438 ἡ τυπογραφία δὲν παρήγαγε μέχρι τοῦ 1781 πλείονας τῶν εἴκοσι βιωσίμους ἐφημερίδας, ἐν αἷς ἄξιαι ἰδίας μνείας εἰσὶν αἱ τὸ φῶς ἰδοῦσαι ἐν Νυρεμβέργῃ (4457), ἐν Κολωνίᾳ (1490), ἐν Βενετίᾳ (1470), ἐν Φραγκφούρτῃ (1615), καὶ ἡ Ἐφημερὶς τῆς Γαλλίας (Gazette de France 1615)· πᾶσαι δὲ αἱ λοιπαὶ ὑπῆρξαν μέχρι τῶν ἀρχῶν τοῦ 19ου αἰῶνος θνησιγενῆ καὶ ἐφήμερα δημιουργήματα.

Ἀπὸ τοῦ 1776 ὁ Θωμᾶς Ἰέβερσων, βραδύτερον πρόεδρος τῶν Ἡνωμένων Πολιτειῶν, διεκήρυττεν ὅτι «ἔμελλε νὰ καταστήσῃ κρείττονα τὸν βίον ἐν χώρᾳ κακῶς κυβερνωμένῃ, ἀλλ' ἐν ᾗ θὰ ὑφίστατο ὁ τύπος, ἢ ἐν χώρᾳ ἀμοιρούσῃ δημοσιογραφίας καὶ πεπροικισμένῃ δι' ἀρίστης κυβερνήσεως». Ὁ τύπος ἦν κατ' αὐτὸν ἡ μεγάλη ἐκείνη θυρὶς ἡ ἐπὶ τὸν ἔξω κόσμον ἀνεῳγμένη, ἡ ἐπιτρέπουσα τῷ ἀνθρώπῳ ν' ἀποσπασθῇ τῆς εἰς ἑαυτὸν προσηλώσεως καὶ ἀκολουθήσῃ τὸν ῥοῦν τῶν γεγονότων, ἅτινα

[1] Σ. Δ. Π. Τὸ περισπούδαστον τοῦτο σύγγραμμα τοῦ ἐν Κωνσταντινουπόλει ὁμοεθνοῦς ἐπιστήμονος συνιστῶμεν εἰς τὴν ἰδιαιτέραν προσοχὴν τοῦ παρ' ἡμῖν ἐπιστημονικοῦ κόσμου καὶ τῶν διεπόντων τὰ τῆς παιδείας.

συμπαρασύρουσιν αὐτόν. «Δότε μοι τὸν τύπον, ἔλεγεν ὁ Ούέδελ Φιλλὶπ καὶ ἥκιστα μέλει μοι περὶ τῶν τιθεμένων τοὺς νόμους καὶ τῶν θεσπιζόντων τὰ τῆς ἠθικῆς».

«Τί λέγει ὁ Χρόνος;» εἶνε τὸ στερεότυπον ἐρώτημα, ὅπερ πᾶς Ἄγγλος ἐκφωνεῖ ἐπὶ οἱουδήποτε ἀναφυομένου πολιτικοῦ ἐπεισοδίου· διότι ὄντως ὁ τύπος παρ'αὐτοῖς κυριαρχεῖ καὶ δημιουργεῖ τὴν δημοσίαν γνώμην, ἐνασκῶν παρὰ τῇ ἀγγλοσαξωνικῇ φυλῇ ἐπιρροὴν πολλῷ ἰσχυροτέραν ἢ ἡ κυβέρνησις, ἧς δεσπόζει ὑποστηρίζων ἢ ἀνατρέπων αὐτήν.

Ἐν τῷ Χρόνῳ τοῦ Λονδίνου ἐνσαρκοῦται ἡ ἀγγλικὴ δημοσιογραφία. Τὸ στάδιον τοῦ δημοσιογραφικοῦ τούτου κολοσσοῦ εἶνε ἐκπληκτικὸν καὶ σπάνιον φαινόμενον τολμηροτάτης πρωτοβουλίας, μεγίστης εἰς τὸ ὠφελεῖσθαι τῶν περιστάσεων καὶ τῶν νέων ἐφευρέσεων δεξιότητος καὶ σημαντικωτάτης οἰκονομικῆς εὐδοκιμήσεως. Οὐδεὶς λαὸς τόσῳ πρωΐμως καὶ εἰς τόσῳ μέγαν βαθμόν, ὅσον ὁ ἀγγλικός, ἐξετίμησε τὴν νέαν ταύτην ἐν τῇ πολιτείᾳ δύναμιν. Τῷ 1788 ὁ Σέριδαν, ὁ ἀμείλικτος ἀντίπαλος τοῦ λόρδου Νὸρθ ἀπαιτῶν ὑπὸ τὰς ἐπευφημίας τῆς ἀντιπολιτεύσεως τὴν ἐλευθερίαν τοῦ τύπου ἔδιδε πέρας εἰς τὴν διάσημον αὐτοῦ ἀγόρευσιν διὰ τῶν ἀκολούθων λόγων, μεστῶν σθένους καὶ ὁρμῆς, ἀλλὰ καὶ ἀληθείας, οὐχὶ σπανίως ἔκτοτε ὑπὸ τῶν πραγμάτων κυρωθείσης. «Δότε μοι τὴν ἐλευθερίαν τοῦ τύπου καὶ ἄφετε τῷ ἐπὶ τῆς ἕδρας ταύτης καθημένῳ ὑπουργῷ τὴν δουλόφρονα αὐτοῦ Γερουσίαν, τὸ ἀργυρώνητον καὶ διεφθαρμένον Κοινοβούλιον, τῶν δημοσίων ὑπουργημάτων καὶ τῶν εὐνοιῶν τὴν διανομήν, τὴν ἐπιρροὴν τῆς ἐξουσίας καὶ τὸν χρυσόν, δι'οὗ ἐκνικᾶται ἡ ἀντίστασις καὶ ἐξαγοράζονται αἱ ψῆφοι· σὺν τῇ ἐλευθερίᾳ τοῦ τύπου οὐδὲν πτοοῦμαι. Δύναμαι διὰ τοῦ φοβεροῦ τούτου ὅπλου ν' ἀντεπεξέλθω κατ'αὐτοῦ, νὰ ὑποσκάψω τὸ ὑπ'αὐτοῦ ἀνεγερθὲν ὑψηλὸν οἰκοδόμημα, νὰ συγκλονήσω ἐκ βάθρων τῆς διαφθορᾶς καὶ τῆς ῥαδιουργίας τὸ κατασκεύασμα καὶ νὰ ἐξαφανίσω αὐτὸν ὑπὸ τὰ ἐρείπιά του». Τὴν αὐτὴν ἰδέαν ὑπὸ διάφορον μορφὴν ἐξέφραζεν ἐν τοῖς ἡμετέροις χρόνοις ὁ Ἀντώνιος Τρολλὼπ ἔν τινι αὐτοῦ μυθιστορίᾳ.

— Τίς κινεῖ πλειότερον τοῦ κόσμου τὸ ἐνδιαφέρον ἐν Λονδίνῳ, σὶρ Μαρμεδούκ, ὁ λόρδος πρωθυπουργός, ἢ ὁ ἐκδότης τοῦ Χρόνου;

— Βεβαίως ὁ πρωθυπουργός, ἀπήντησεν ὁ σὶρ Μαρμεδούκ, ἔκπληκτος ἐπὶ τῷ ἀνευλαβεῖ ἐρωτήματι.

— Καὶ τίς φροντίζει περὶ τοῦ πρωθυπουργοῦ; εἶνε ἄριστος νομομαθής, τὸ ὁμολογῶ· χρήσιμος, τὸ ἐλπίζω· ἀλλ'οἱ ὑψηλοὶ αὐτοῦ τίτλοι, ἡ φενάκη καὶ ὁ ἐξ ἐρίου σάκκος, ἐφ'οὗ κάθηται, εἰσὶ ῥάκη παραβαλ-

λόμενα πρὸς τὴν ἰσχύν, ἣν διατίθησιν ὁ ἐκδότης τοῦ Χρόνου. Ἂν ὁ λόρδος πρωθυπουργὸς ἔμενεν ἐπὶ μῆνα κλινήρης, φρονεῖτε ὅτι θὰ παρέβλαπτε τοῦτο τῶν πραγμάτων τὴν πορείαν ;

— Ἀγνοῶ τοῦτο· οὐδαμῶς εἶμι ἐνήμερος τῶν μυστικῶν τοῦ Συμβουλίου, τείνω ὅμως νὰ πιστεύσω ὅτι ἡ ἀσθένεια αὐτοῦ θὰ ἦν ἐθνικὴ συμφορά.

— Ὅσῳ περίπου καὶ ἀδιαθεσία τις τῆς μάμμης μου· ἀλλ' ἂν ὁ ἐκδότης τοῦ Χρόνου ἤθελε νοσήσῃ, πάντες περὶ τούτου θὰ ὡμίλουν.

Ἡ ἐν Λονδίνῳ ὑπὸ τοῦ Τζὼν Βάλτερ τῷ 1785 ὑπὸ τὸν τίτλον Νέος Παγκόσμιος Μνήμων (Daily Universal Register) ἱδρυθεῖσα ἐφημερίς, ἡ μετὰ τριετίαν μετονομασθεῖσα Χρόνος καὶ τὸ ὄνομα τοῦτο διάσημον ἀνὰ τὴν υφήλιον ἀναδείξασα, ὀφείλει τὴν ὕπαρξιν αὐτῆς εἰς μίαν τῶν παραβόλων ἐκείνων συλλήψεων, ὑφ' ὧν ἐμφορηθέντες ἅπαξ οἱ Ἄγγλοι, λίαν δυσαπαλλάκτως πρὸς αὐτὰς ἔχουσιν.

Ὁ Τζὼν Βάλτερ τυπογράφος καὶ κάτοχος χρηματικοῦ τινος κεφαλαίου ἐνεφορεῖτο ὑπὸ τῆς ἰδέας τῆς ἁπλοποιήσεως τῆς στοιχειοθετικῆς τέχνης. Πρὸς τοῦτο ἐπενόησεν ἴδιον σύστημα, ἔτυχε τοῦ σχετικοῦ προνομίου καὶ πρὸς ἐπωφελεστέραν ἑαυτῷ ἐκμετάλλευσιν τῆς ἐφευρέσεως ἵδρυσε τὸν Register. Ἀλλ' ἀποτυχὼν τῆς ἐπιχειρήσεως διὰ τὸ πρακτικῶς ἀνεφάρμοστον αὐτῆς, ἐδέησε νὰ ἐπανέλθῃ εἰς τὴν συνήθη τῆς στοιχειοθεσίας μέθοδον. Τὸ ἐγχείρημα τοῦτο ἀπέβη αὐτῷ δαπανηρότατον, καθόσον ἐμμένων εἰς τὸ σύστημα αὐτοῦ μετ' ἰσχυρογνωμοσύνης ὅλως βρεττανικῆς, παρῃτήθη ταύτης μόνον, ἀφ' οὗ ἐξήντλησε τοὺς χρηματικοὺς αὐτοῦ πόρους. Ὁ Daily Universal Register ἦν τότε μικρᾶς σπουδαιότητος καὶ μικροῦ σχήματος φύλλον ἐπὶ χονδροειδοῦς τετυπωμένον χάρτου.

Τῇ 1 Φεβρουαρίου 1788 ἡ ἐφημερὶς τοῦ Τζὼν Βάλτερ ἐξεδόθη μετονομασθεῖσα Χρόνος· ἂν ἔμελλε βραδύτερον νὰ ὁδηγήσῃ τὸν ἐκδότην αὐτῆς εἰς τὸν πλοῦτον, ὡδήγησεν ὅμως αὐτὸν πρὸ τούτου εἰς τὰς φυλακάς. Ὁ Τζὼν Βάλτερ ἦν χρηστὸς ἀλλὰ καὶ τολμηρὸς ἀνήρ, μισῶν τὴν ῥᾳδιουργίαν καὶ τὸν δόλον, τραχὺς πως κατὰ τὰς κρίσεις αὐτοῦ καὶ πάντῃ ἄπειρος τῶν εἰς τοὺς ἰσχυροὺς τῆς γῆς ἀπονεμομένων συνήθως θυμιαμάτων καὶ κολακειῶν· πρὶν ἢ συμπληρώσῃ ἔτος ἀπὸ τῆς ἐκδόσεως αὐτοῦ ὁ Χρόνος, ὁ ἐκδότης αὐτοῦ συνελήφθη ὑπὸ τῶν δικαστικῶν ἀρχῶν ὡς δημοσιεύσας ἐν τῇ ἐφημερίδι αὐτοῦ ὅτι «ἡ διαγωγὴ τοῦ δουκὸς τῆς Ὑόρκης, ἑνὸς τῶν υἱῶν τοῦ βασιλέως, ἦν ἀνάρμοστος καὶ ἀπαρέσκουσα τῇ Α. Μεγαλειότητι». Ὁ Βάλτερ εἶχε δίκαιον· ἀλλὰ διεσάλπιζεν ὅ,τι μυστικῶς ἐθρυλεῖτο καὶ κατεδικάσθη ἐπὶ τῷ δη-

θεν σφαλερῷ δημοσιεύματι εἰς πρόστιμον 50 λιρῶν, εἰς ὡραίαν τοῦ στροφείου[1] ποινὴν καὶ φυλάκισιν ἑνὸς ἔτους, ὑποχρεωθεὶς πρὸς τούτοις νὰ παράσχῃ καὶ ἐγγυήσεις σωφρονεστέρας διαγωγῆς ἐπὶ ἑπταετίαν. Ἀπέτισε τὸ πρόστιμον, ὑπέστη τὴν τοῦ στροφείου ποινὴν καὶ διήνυσεν ἔτος ἐν τῇ φυλακῇ· ἀλλὰ πρὶν ἢ λήξῃ τοῦτο, κατεδικάσθη αὖθις εἰς πρόστιμον λιρῶν 280 καὶ ἑνὸς ἔτι ἔτους φυλάκισιν ὡς δημοσιεύσας πράγματα δυσάρεστα τῷ πρίγκηπι τῆς Οὐαλλίας καὶ τῷ δουκὶ τῆς Κλαρεντίας, ἐκείνῳ μὲν μεμφόμενος τὴν περὶ τὰς εὐωχίας ἀκρασίαν, τούτῳ δὲ ὅτι τὴν θέσιν ναυάρχου ἄνευ ἀδείας εἶχε καταλίπει. Τὴν φορὰν ταύτην ἐδέησε νὰ ὑποβληθῇ εἰς τὴν ῥητὴν ὑποχρέωσιν τοῦ νὰ παύσηται ἀσχολούμενος εἰς τὰ τῆς βασιλικῆς οἰκογενείας καὶ μετὰ ἑξάμηνον κράτησιν ἀπεδόθη αὐτῷ ἡ ἐλευθερία.

Ὡς συμβαίνει πάντοτε, αἱ τῷ ἐκδότῃ καταγινωσκόμεναι ποιναὶ συνετέλουν εἰς πλουτισμὸν τῆς ἐφημερίδος· οἱ ἀναγνῶσται αὐτῆς ἐπολλαπλασιάζοντο καὶ ὁ Τζὼν Βάλτερ ἐκ φόβου νέας καταδίκης προσέλαβεν ὡς συνεταῖρον τὸν πρεσβύτερον αὐτοῦ υἱόν, ὅστις διὰ τοῦ μικροτάτου ἀλλὰ καὶ ἐντιμοτάτου ἐγχειρήματος ἐξησφάλισε τῷ Χρόνῳ τὴν πρώτην θέσιν ἐν τῇ εὐνοίᾳ τοῦ δημοσίου. Δεξιὸς ὢν τυπογράφος, ἅμα δὲ καὶ ἐκδότης ἐφημερίδος, εἶχε τότε ἀναδεχθῆ τὴν προμήθειαν ἐντύπων διὰ τὴν διεύθυνσιν τῶν τελωνείων, ἥτις ἱκανὰ ἀπέφερεν αὐτῷ κέρδη. Τῷ 1810 ἐγένετο ἐκ τύχης ἐνήμερος σοβαρῶν καταχρήσεων διαπραττομένων ὑπὸ τῶν ἀνωτέρων ὑπαλλήλων τοῦ κυβερνητικοῦ ναυτικοῦ ἐπὶ βλάβῃ τοῦ δημοσίου πλούτου. Ὁ Χρόνος ἐν σειρᾷ ἄρθρων κατήγγειλε ταύτας ὑποστηρίζων διὰ τῶν σχετικῶν ἀποδείξεων καὶ λεπτομερειῶν τὸ αὐθεντικὸν τῶν πληροφοριῶν αὐτοῦ. Μεγάλη τότε κατέλαβε ταραχὴ τὸ ἀνώτερον διοικητικὸν προσωπικόν, ὅπερ σοβαρῶς ἐνεχόμενον εἰς τὰς ἀποκαλυπτομένας καταχρήσεις, ἐνόμισεν ὅτι θὰ κατώρθου νὰ ἀνακαλύψῃ τὸ σκάνδαλον διὰ τῆς ἀπὸ τοῦ ἐκδότου τοῦ Χρόνου ἀφαιρέσεως τῆς προμηθείας τῶν τελωνιακῶν ἐντύπων. Τὸ σκαιὸν καὶ ἀδέξιον τοῦτο μέτρον ἐξηρέθισε τὴν δημοσίαν γνώμην· ἡ διεύθυνσις ἀνεγνώρισε τὴν ἀπερισκεψίαν τοῦ διαβήματος καὶ πρὸς ἐπανόρθωσιν αὐτῆς ἔσπευσε νὰ περιπέσῃ εἰς ἄλλην χείρονα. Ἐδηλώθη τῷ Τζὼν Βάλτερ, ὅτι θ' ἀπεδίδετο αὐτῷ ὁ τίτλος καὶ ἡ ἰδιότης προμηθευτοῦ τῶν τελωνιακῶν ἐντύπων ἐπὶ τῷ ὅρῳ τοῦ ν' ἀπόσχῃ διασαλπίζων διὰ τοῦ ὀργάνου αὐτοῦ τὰς καταχρήσεις, ὅσαι ἠδύναντο νὰ περιέλθωσιν εἰς γνῶσιν αὐτοῦ· ἀλλ' οὗτος ἠρνήθη δηλῶν ὅτι παρῃτεῖτο ἔργον δυνάμενον ὁπωσδήποτε

[1] Εἶδος ἐλαφρᾶς βασάνου ἐν χρήσει τότε ἐν Ἀγγλίᾳ.

ν' ἀπαλλοτριώσῃ αὐτὸν τῆς δημοσιογραφικῆς αὐτοῦ ἀνεξαρτησίας. Τοῦτο ἤρκεσεν ὅπως νέας αὐτῷ προσκομίσῃ συμπαθείας καὶ σπουδαῖον συνδρομητῶν ἀριθμόν, καθόσον ἡ ἀπόλυτος καὶ ἀποδεδειγμένη ἀνεξαρτησία ἐφημερίδος τινὸς τὸν πρώτιστον ἀποτελεῖ ὅρον τῆς ἐπιτυχίας καὶ τὸ λυσιτελέστερον μέσον τῆς ἐπὶ τῆς κοινῆς γνώμης ἐπιδράσεως αὐτῆς. Ἡττηθὲν ἐν τῷ ζητήματι τούτῳ τὸ ἀγγλικὸν ὑπουργεῖον, ἐπειράθη νὰ ἐκδικηθῇ ἐν ἑτέρῳ. Ἤκμαζε τότε ἡ κατὰ Ναπολέοντος τοῦ Α' πάλη. Τὸ ἀγγλικὸν δημόσιον ἐπεζήτει ἐναγωνίως καὶ ἀνεγίνωσκεν ἀπλήστως τὰς ἐφημερίδας, ἐν αἷς μετεδίδοντο αἱ ἐκ τῆς ἠπειρωτικῆς Εὐρώπης εἰδήσεις. Ὁ Χρόνος καλὰς καὶ ἀκριβεῖς ἔχων πληροφορίας παρὰ τῶν πέραν τῆς Μάγχης ἀνταποκριτῶν αὐτοῦ, παρεῖχεν εἰς τοὺς ἀναγνώστας αὐτοῦ τὰς αὐθεντικωτάτας τῶν πληροφοριῶν περὶ τῆς πορείας τῶν στρατῶν, τῶν πολεμικῶν ἐνεργειῶν καὶ τῶν πολιτικῶν συμμαχιῶν, ὅσαι συνήπτοντο ἢ διελύοντο μεταξὺ τῶν πρωτίστων ἐπικρατειῶν. Ὁ ὑπουργικὸς τύπος μετρίας ἀπολαύων παρὰ τοῦ δημοσίου πίστεως, κατεκρίνετο ὡς ἀποκρύπτων δυσαρέστους εἰδήσεις ἢ μεγαλοποιῶν ἐκείνας ὅσαι ἐτύγχανον εὐνοϊκαὶ καὶ κατ' ἀρέσκειαν παριστάνων τὰ γεγονότα, ὧν θέατρον ἦν τότε ἡ Εὐρώπη.

Ἡ ἀγγλικὴ κυβέρνησις καταφεύγουσα τότε εἰς μέτρα ἀλλεπάλληλα μέν, ἀλλ'ἀνωφελῆ, διέταξεν ἵν' ἀπαγορευθῇ ἡ εἰς τοὺς πράκτορας τοῦ Χρόνου, τοὺς προσπελάζοντας ἐν τῇ ἀνοικτῇ θαλάσσῃ τοῖς ἀπὸ τῆς ἠπείρου προερχομένοις πλοίοις, ἡ παράδοσις τῶν ἀπευθυνομένων εἰς τὸν ἐκδότην αὐτοῦ τηλεγραφημάτων καὶ ἐφημερίδων, κρατῶνται δὲ ταῦτα ἐν τῇ διευθύνσει τῶν ταχυδρομείων. Οὕτως ἐπεβραδύνετο ἐπὶ 12 μέχρις 20 ὡρῶν ἡ ἐν τῷ Χρόνῳ δημοσίευσις τῶν εἰδήσεων· κατόπιν συνεπείᾳ σφοδρῶν τοῦ Τζὼν Βάλτερ διαμαρτυρήσεων, τῷ ἐδηλώθη καὶ αὖθις ὅτι ἦτο δυνατὴ ἡ ἐπὶ τῇ βάσει αἰτήσεως αὐτοῦ καὶ λόγῳ χάριτος ἀνάκλησις τοῦ μέτρου τούτου, ἀλλ' οὗτος ἐννοῶν τί παρ'αὐτοῦ ἐζητεῖτο, ἐνέμεινεν ἐν τῇ διεκδικήσει τῶν ἑαυτοῦ δικαίων, ἀποστέργων πᾶσαν λόγῳ χάριτος παραχώρησιν· αἱ δὲ διηνεκεῖς τῶν ἀγγλικῶν ἀρχῶν παρενοχλήσεις εἰς οὐδὲν ἄλλο συνετέλεσαν ἢ νέαν νὰ προκαλέσωσι συρροὴν ἀναγνωστῶν καὶ συνδρομητῶν εἰς τὸν Χρόνον καὶ αὔξησιν τῆς δημοτικότητος αὐτοῦ.

Ταυτοχρόνως διὰ γενναίων ἀμοιβῶν ἐξησφάλιζε τῇ συντάξει τοῦ φύλλου τὴν συνεργασίαν τῶν ἐγκριτωτέρων ἄγγλων λογογράφων ἀντικαταστήσας τὸ σύστημα τῆς κατὰ στίχον πληρωμῆς διὰ τῆς κατ' ἄρθρον, ὁρίσας δὲ ἀμοιβὴν διὰ τὰ μικρὰ πλὴν περιεκτικῆς σπουδαιότητος ἄρθρα οὐχ ἧττον ἀξιόλογον τῆς παρεχομένης εἰς τὰ μακρὰ καὶ ἀναλυ-

τικὰ ἄρθρα τὰ τοῦ ἀναγνώστου τὴν ὑπομονὴν ἐξαντλοῦντα, δι' ὧν οἱ ἀρθρογράφοι ἐφιλοτιμοῦντο ἔκπαλαι νὰ ἐπιδεικνύωσιν ἐπίμοχθον καὶ φορτικὴν πολυμάθειαν.

Τὰ δημοσιογραφικὰ φύλλα ἐτυποῦντο ἔτι διὰ τῆς χειρός, μέχρι δὲ τοῦ 1814 ἡ ἔκδοσις ἐφημερίδος δὲν ὑπερέβαινε σχεδὸν τὰ 450 καθ' ὥραν ἀντίτυπα. Ἐν ὅλῳ παρεδίδοντο εἰς κυκλοφορίαν φύλλα οὐχὶ πλείονα τῶν 3,000 ἢ 4,000 κατ' ἀνώτατον ὅρον, ἀριθμὸς βεβαίως ἀνεπαρκὴς ἐν ᾗ ἐποχῇ ἡ ἐφημερὶς ἐδημοσίευε τὴν ἀφήγησιν γεγονότων οἷα ἡ μάχη τοῦ Αὐστερλίτς, τοῦ Τραφαλγάρ, τῆς Ἰένας καὶ τοῦ Βατερλώ.

Ἀπὸ τοῦ 1804 ἤδη εἷς τῶν στοιχειοθετῶν τοῦ Χρόνου, ὁ Θωμᾶς Μάρτεν, συνέλαβε τὴν ἰδέαν τῆς πρὸς ἐκτύπωσιν τῶν ἐφημερίδων χρησιμοποιήσεως τῆς ἀτμομηχανῆς τοῦ Οὐάττ, ἀνεκοίνωσε δὲ τὰ περὶ τούτου τῷ Τζὼν Βάλτερ γνωρίσας αὐτῷ καὶ τὰ προκαταρκτικὰ τοῦ ἔργου σχέδια· ἐκπλαγεὶς οὗτος ἐκ τῶν ὠφελειῶν, ἃς ὑπισχνεῖτο τὸ νέον σύστημα, παρέσχεν αὐτῷ πίστωσιν, ὥρισεν αὐτῷ ἰδιαίτερον γραφεῖον καὶ ἐχορήγησε πᾶν τὸ ἀναγκαιοῦν πρὸς ἐπιδίωξιν τῶν δοκιμαστικῶν ἔργων. Ἀλλ' αἱ ἀπειλαὶ τῶν ἐργατῶν ἠνάγκασαν τὸν Θωμᾶν Μάρτεν νὰ παραιτηθῇ τὸ ἔργον. Ἐν τούτοις ἡ ἰδέα τοῦ ἐγχειρήματος προσεκολλήθη ἀναποσπάστως εἰς τὴν σιδηρᾶν τοῦ Τζὼν Βάλτερ κεφαλήν. Τοῦ προβλήματος τούτου τὴν λύσιν ἐπεδίωκε καί τις ἄλλος ἐφευρέτης ὀνόματι Καΐνιγκ, ὅστις ἐνθαρρυνόμενος καὶ βοηθούμενος ὑπὸ τοῦ Βάλτερ κατώρθωσε μετὰ πολυετεῖς δοκιμὰς καὶ ἀγόνους ἀποπείρας νὰ συντελέσῃ τὴν κατασκευὴν μηχανῆς ἀτελοῦς μὲν ἔτι, ἱκανῆς ὅμως καὶ οὕτω νὰ παράγῃ δεκαπλάσιον φύλλων ἀριθμόν. Ὁ Τζὼν Βάλτερ ἐγκατέστησεν αὐτὴν κρύφα ἔν τινι τῶν παραρτημάτων τοῦ τυπογραφείου, ἐξέλεξεν εἶτα μεταξὺ τῶν ἐργατῶν τινας τῶν νοημονεστάτων καὶ πιστοτάτων, ἐξασφαλίσας ἑαυτῷ δι' ἁδρᾶς ἀμοιβῆς τὸν ζῆλον καὶ τὴν ἐχεμύθειαν αὐτῶν καὶ ἐξήσκησεν αὐτοὺς διὰ τοῦ Καΐνιγκ εἰς τὸν χειρισμὸν τοῦ νεοτεύκτου πιεστηρίου. Τὴν ἑσπέραν καθ' ἣν τὰ πάντα ἦσαν ἕτοιμα, ἀγγελία τοιχοκολληθεῖσα ἐν τῷ τυπογραφείῳ τοῦ Χρόνου ἐγνώριζε τοῖς ἐργάταις, ὅτι σοβαραὶ εἰδήσεις ἐκ τῆς ἠπείρου ἀναμενόμεναι ὑπεχρέουν τὸν ἐκδότην νὰ ἐπιβραδύνῃ τοῦ φύλλου τὴν ἐκτύπωσιν μέχρι προκεχωρηκυίας ὥρας τῆς νυκτός. Περὶ τὴν ἕκτην τῆς πρωΐας ἀνεκοινοῦτο αὐτοῖς ὅτι ἡ ἔκδοσις τοῦ φύλλου εἶχεν ἐκτυπωθῇ νυκτὸς δι' ἀτμοκινήτου πιεστηρίου, ὅτι δὲ ὁ ἀτμὸς ἔμελλε τοῦ λοιποῦ ν' ἀντικαταστήσῃ τῶν βραχιόνων τὴν δύναμιν· συνέστησε τοῖς ἐργάταις ν' ἀπόσχωσι πάσης βιαιότητος, καλῶς φρουρουμένων τῶν νέων πιεστη-

ρίων, καὶ ἐν τέλει ἐδήλωσεν αὐτοῖς ὅτι θὰ διετήρει ἐν τῇ ὑπηρεσίᾳ πάντας ὅσοι ἀγογγύστως θ' ἀπεδέχοντο τὸ τετελεσμένον γεγονὸς ἢ θὰ ἐχορήγει αὐτοῖς τρίμηνον μισθόν, ὅπως ἐπιδιώξωσιν ἕτερον ζωῆς πόρον, θ' ἀπέλυε δὲ πάντα ὅστις θ' ἀπεπειρᾶτο νὰ παρακωλύσῃ τὸ ἔργον. Ἦτο γνωστὸς ὡς τηρῶν ἀπαρεγκλίτως τὰς ὑποσχέσεις του καὶ ἐδέησε νὰ ὑποκύψωσι.

Τὸ ἑπόμενον γεγονὸς ἀνήγαγεν εἰς τὸ κατακόρυφον σημεῖον τὴν δημοτικότητα τοῦ Χρόνου. Περὶ τὸ 1845 αἱ ἐπὶ τῆς κατασκευῆς τῶν σιδηροδρόμων ἐκμεταλλευτικαὶ ἐπιχειρήσεις εἶχον πλεονάσει καταπληκτικῶς. Αἱ ἀγγελίαι καὶ αἱ προκηρύξεις τῶν νέων ἑταιριῶν συνεπυκνοῦντο ἐν ταῖς στήλαις τοῦ Χρόνου, ὅστις εἰσέπραττεν ἐκ μόνων τούτων πλείονα τῶν 300 χιλιάδων φράγκων καθ' ἑβδομάδα. Ἀλλ' ἀνήσυχος πρὸ τῶν ἐπικρεμαμένων κινδύνων, οὓς ἡ φρενητιώδης αὕτη πρὸς ἐκμετάλλευσιν ἐπιχειρηματικότης ἠδύνατο νὰ παραγάγῃ, προαισθανόμενος δὲ φοβερὰν οἰκονομικὴν καὶ βιομηχανικὴν κρίσιν ὁ Τζὼν Βάλτερ, υἱός, ὁ τὸν πατέρα ὡς ἐκδότης τοῦ Χρόνου πάνυ ἐπαξίως διαδεξάμενος, δὲν ἐδίστασε ν' ἀναλάβῃ ἀγῶνα σθεναρὸν κατὰ τῶν δελεαστικῶν τούτων προκηρύξεων, αἵτινες ἐσώρευον ἐν τοῖς ταμείοις αὐτοῦ τὸν χρυσόν.

Ἐκλέξας μεταξὺ τῶν ἁρμοδίων δημοσιογράφων τοὺς μᾶλλον ἀνεξαρτήτους, ἀπευθυνόμενος δὲ εἰς τοὺς περιωνυμωτέρους κα ἰσυνετωτέρους οἰκονομολόγους, ἐδημοσίευσε σειρὰν ἄρθρων ἀλλεπαλλήλων, ἐν οἷς ἀντεπεξερχόμενος κατὰ τῶν ὑποκινητῶν τῆς κερδοσκοπικῆς κινήσεως ὑπέδειξε τοὺς κινδύνους εἰς οὓς ἐξετίθεντο τὰ ἀποταμιεύματα τοῦ δημοσίου, τὸ ἀνεπαρκὲς τῶν ἐχεγγύων, ἅτινα παρεῖχον αἱ ἀμφιβόλου πίστεως ἑταιρίαι, ἡ καπηλεία τῶν μετοχῶν, καὶ τὴν προσεχῆ κατάρρευσιν τῶν ὀπισθοβούλων ἢ ἀπερισκέπτων τούτων ἐπιχειρήσεων. Ὁ Χρόνος ἀπώλεσεν ἐν τῷ ἀγῶνι τούτῳ ἐφήμερον προσόδων πηγήν, ἀλλ' ἐφειλκύσατο σὺν τῇ νεοσυλλέκτῳ φάλαγγι ἀναγνωστῶν καὶ συνδρομητῶν καὶ τὴν ἀμέριστον τιμὴν καὶ ὑπόληψιν τοῦ δημοσίου.

Ὅσῳ δὲ μᾶλλον ηὔξανε τοῦ φύλλου ἡ ἐπιρροή, τόσῳ μᾶλλον ἄγνωστα διετέλουν τῶν συντακτῶν αὐτοῦ τὰ ὀνόματα· οὐ μόνον οὐδὲν τῶν ἄρθρων τοῦ Χρόνου ἦτο ἐνυπόγραφον, ἀλλὰ καὶ οἱ τακτικοὶ αὐτοῦ συνεργάται καὶ ὁ διευθυντὴς αὐτὸς ἦσαν ἄγνωστοι τῷ δημοσίῳ. Γνωστὸν μόνον ἦν ὅτι οἱ Βάλτερ ἦσαν ἰδιοκτῆται τοῦ φύλλου, ἀλλ' ἂν ἔγραφον ἐν αὐτῷ, ἠγνοεῖτο· οἱ συντάκται τῶν μᾶλλον πολυκρότων ἄρθρων ἀπέκρυπτον ἐπιμελῶς τὴν ἑαυτῶν προσωπικότητα. Ἐνομίζετο ἐνίοτε ὅτι ἀναγνωρίζεται ὁ ἀδέσμευτος ἢ φαιδρὸς ἢ δηκτικὸς κάλαμος

τούτου ἢ ἐκείνου τοῦ ὀνομαστοῦ συγγραφέως, ἡ σαφήνεια καὶ ἀκριβολογία διασήμου πολιτικοῦ ἀνδρός, ἀλλὰ πάντες ἐκ συστήματος ἀπέφευγον τὴν ὁμολογίαν συνεργασίας, ἥτις ἄλλως οὐχὶ μικρὰν θὰ περιεποίει αὐτοῖς τιμήν. Παράδειγμα τούτου περιεργότατον ἀναφέρει ὁ Καρὰλ ἐν τῷ «Βίῳ τοῦ Στέρλιγκ», διευθυντοῦ διατελέσαντος τοῦ Χρόνου. Τῷ 1835 ὁ σὶρ Ρόβερτ Πὴλ ἀποχωρῶν τῆς πρωθυπουργίας, ἀπηύθυνεν εὐχαριστήριον ἐπιστολὴν τῷ διευθυντῇ τοῦ Χρόνου, ὅστις ὑποστηρίξας αὐτὸν ἐν τῇ ἀρχῇ, εἶχεν ἐν κρισίμοις περιστάσεσι παράσχει αὐτῷ τὴν συνδρομὴν τῆς ἑαυτοῦ ἐπιρροῆς· ὁ σὶρ Ρόβερτ Πὴλ οὔτε ἐξ ὄψεως, οὔτε κατ' ὄνομα γνωρίζων τὸν διευθυντὴν τῆς μεγάλης ταύτης ἐφημερίδος, ἀπηύθυνε τὴν ἐπιστολὴν ἐπιγράψας ἁπλῶς «τῷ διευθυντῇ τοῦ Χρόνου», ὁ δὲ Ἐδουάρδος Στέρλιγκ κατέχων τότε τὴν σπουδαίαν ταύτην θέσιν δηλῶν τὴν παραλαβὴν τῆς ἐπιστολῆς τοῦ τέως πρωθυπουργοῦ, ἀπήντησεν ὡσαύτως ὑπογράψας ἁπλῶς «ὁ διευθυντὴς τοῦ Χρόνου».

Ἡ μετὰ τοσαύτης ἐπιμελείας τηρουμένη αὕτη ἀνωνυμία ἔπαυσεν ἀφ' ἧς ὁ Δελὰν ἀνέλαβε τῷ 1841 τὴν διεύθυνσιν τῆς ἐφημερίδος. Ὁ Δελὰν ἦν ὁ πρῶτος μεταξὺ τῶν διαφόρων προσώπων τῶν καταλαβόντων τὴν τῆς διευθύνσεως ἕδραν, ὅστις παρεσκευάσθη εἰς τὸ δυσχερὲς τοῦτο στάδιον δι' ὅλως εἰδικῆς μορφώσεως. Νεαρὸς ἔτι εἰσαχθεὶς εἰς τὰ γραφεῖα τῆς ἐφημερίδος, ἔτυχεν ἐκεῖ τῆς πρώτης πρακτικῆς ἀσκήσεως, συνεπλήρωσε δὲ εἶτα δαπάναις, ὡς λέγεται, τοῦ Βάλτερ, ἐν τῷ πανεπιστημίῳ τὰς ἑαυτοῦ σπουδὰς ἐπὶ τῷ ἀποκλειστικῷ σκοπῷ τοῦ σταδίου, εἰς ὃ ἀφιέρου ἑαυτόν. Ἐν ἡλικίᾳ 21 ἐτῶν ἦν ὑποδιευθυντὴς τοῦ Χρόνου καὶ μετά τινα ἔτη ἀρχισυντάκτης αὐτοῦ.

Ὡς ἀρχισυντάκτης τοῦ Χρόνου οὐδὲν ἔγραφεν. Οὐδέποτε ὁ Χρόνος ἐδημοσίευσεν ἄρθρον ἀνῆκον εἰς τὸν κάλαμον αὐτοῦ· ἡ σύνταξις ἦν ἔργον τῶν ὑπ' αὐτὸν οὐχὶ εὐαρίθμων συνεργατῶν. Ἀλλ' ἡ συστηματικὴ καὶ ἐθελουσία αὕτη ἀποχὴ ἐπέτρεπεν αὐτῷ ν' ἀφιερωθῇ ἐξ ὁλοκλήρου εἰς τὰ ἐπιβαλλόμενα αὐτῷ λεπτὰ καθήκοντα. Αἱ γνῶμαι καὶ κρίσεις αὐτοῦ εἶχον τόσῳ πλείονα βαρύτητα, καθ' ὅσον δὲν ἦτο ἐκτεθειμένος εἰς τὸ νὰ παράσχῃ τὸ μέτρον τῆς ἐν τῷ γράφειν ἱκανότητος αὐτοῦ, μακρὰν διατελῶν τῶν φιλολογικῶν ἐρίδων καὶ παντὸς προσωπικοῦ ἀγῶνος, οὔτε εἰς ἐπικρίσεις οὔτε εἰς κρίσεις ὑποβεβλημένος. Βραδύτερον ὁ Χρόνος ἐν ταῖς ἑπομέναις ὀλίγαις γραμμαῖς διέγραψε συνοπτικῶς τὸ ἔργον αὐτοῦ. «Ὁ κύριος Δελὰν οὐδέποτε ὑπῆρξεν ἀρθρογράφος· οὐδέποτε οὐδὲν ἔγραψε πλὴν τῶν ἐκθέσεων καὶ τῆς ἀλληλογραφίας αὐτοῦ· ὑφ' ἑαυτὸν εἶχε πολυάριθμον συντακτῶν ἐπιτελεῖον·

ἐκεῖνοι ἔγραφον, οὗτος διηύθυνεν αὐτούς· τῷ Χρόνῳ ὑπῆρξεν ἀνυπολογίστου ὠφελείας πρόξενος ἡ κατοχὴ τῆς ἕδρας τῆς διευθύνσεως ὑπὸ εἰδικοῦ ἀνδρός, ὅστις μὴ καταδαπανώμενος εἰς τὴν σύνταξιν ἄρθρων διετήρει τὸ μὲν πνεῦμα ἀπερίσπαστον, τὸν δὲ χρόνον διαθέσιμον εἰς τὸ ἀποκλειστικῶς ἐπιβεβλημένον αὐτῷ ἔργον».

Κατὰ παλαιάν, ἄλλως τε, ἐν τῷ Χρόνῳ παράδοσιν, οὐδεὶς τῶν συντακτῶν δύναται νὰ γράψῃ πλείονα τῶν δύο ἢ τριῶν κατ' ἀνώτατον ὅρον σοβαρὰ ἄρθρα καθ' ἑβδομάδα· ἕκαστον τῶν ἄρθρων τούτων ἀμείβεται ἀντὶ φρ. 250.

Ἡ θαυμασία τοῦ Χρόνου εὐδοκίμησις, ἰδίᾳ δὲ αἱ μεγάλαι τοῦ φύλλου διαστάσεις διήγειραν παρὰ τοῖς πέραν τοῦ Ἀτλαντικοῦ περίεργόν τινα ζηλοτυπίαν. Οἱ Ἀμερικανοὶ δυσχερῶς ἀνέχονται νὰ κατέχωσι τὴν δευτέραν θέσιν ἐν παντὶ ὅ,τι ἀφορᾷ εἰς τὴν ἔκτασιν, τὸ διάστημα καὶ τὴν ταχύτητα, τὴν ἐν ταύταις ὑπερτέρησιν ὑπολαμβάνοντες ὡς ἀποκλειστικῶς ἀνήκουσαν αὐτοῖς. Ἀπὸ τοῦ 1845 ὑπὸ τοῦ παραδείγματος τοῦ μεγάλου ἀγγλικοῦ φύλλου παρακινούμενοι, οὗ τὸ σχῆμα ηὐρύνετο ἀνὰ πᾶν ἔτος, διενοοῦντο νὰ ὑπερακοντίσωσι τοῦτο ἐγκαινίζοντες τὴν περίοδον τῶν γιγαντιαίων ἐκείνων φύλλων, ἅτινα σινδόνες ἐπὶ τὸ ἀστειότερον ἀπεκαλοῦντο. Τῷ 1850 ὁ Ταχυδρόμος τοῦ Ἕσκιρερ, ἓν τῶν μεγίστων τούτων φύλλων, ὑπερβαῖνον τὸν Χρόνον κατὰ 64 τετραγωνικοὺς δακτύλους, ἐκαυχήθη ὅτι ὑπερίσχυσε τοῦ ἀγγλικοῦ φύλλου παρασχὼν τοῖς ἀναγνώσταις κείμενον πλειότερον· ἡ διαβεβαίωσις αὕτη σφόδρα κεντήσασα τῶν Ἀμερικανῶν τὴν φιλαυτίαν, προὐκάλεσε λεπτομερῆ τοῦ πράγματος ἐξέλεγξιν· ὁ συνταγματάρχης Βὲπ ἐπιφορτισθεὶς τὸ ἔργον τοῦτο, ἐδήλωσεν ὅτι ὁ δισχυρισμὸς ἦν ἀνυπόστατος· κατεδείχθη δὲ ἐκ τοῦ ὑπολογισμοῦ εἰς ὃν προέβη ὅτι ὁ ἀριθμὸς τοῦ Χρόνου περιεῖχεν 720,768 στοιχεῖα, ὁ δὲ τοῦ Ταχυδρόμου τοῦ Ἕσκιρερ τῆς αὐτῆς ἡμερομηνίας 714,355. Ὁ Ταχυδρόμος βαρέως φέρων τὴν ἧτταν ηὔρυνεν ἐκ νέου τὸ σχῆμα αὐτοῦ κατὰ πάσας νὰ περιλάβῃ ἀριθμὸν στοιχείων ἀνελθόντα εἰς 1,338,865, τὸ διπλοῦν τὰς διαστάσεις καὶ κατώρθωσε περίπου τῶν τοῦ Χρόνου.

Ἀλλ' οὐδὲ εἰς ταῦτα ἠρκέσθησαν οἱ Ἀμερικανοί. Τὴν 4 Ἰουλίου 1859 ὁ Γεώργιος Ρόβερτ ἐδημοσίευσεν ἐν Νέᾳ Ὑόρκῃ τὸ πρῶτον φύλλον ἐφημερίδος, ἣν ἐπιτραπήτω νὰ καλέσωμεν ἑκατονταετηρικὴν— τοῦ δευτέρου φύλλου ἐκδοθησομένου τῷ 1959—ὑπὸ τὴν εὐθύνην ἐκδότου τινός. Τὸ δημοσιογραφικὸν τοῦτο μεγαθήριον εἶχεν ἔκτασιν δακτύλων 400 ἐπὶ 250, περιελάμβανε δὲ τὴν ὕλην ἓξ τόμων ὀγδόου σχήματος ἀπετελεῖτο ἐκ στηλῶν 104 μήκους 1,35 μ., ἐκδοθὲν δὲ εἰς

28,000 ἀντιτύπων ἐπὶ ἐκλεκτοῦ χάρτου ὡς ἀντικείμενον συλλογῆς περίεργον κατηναλώθη εὐχερῶς.

Ἐν τῷ ὑπερόχῳ τῆς πολιτικῆς, κοινωνικῆς καὶ οἰκονομικῆς ἐπιρροῆς σημείῳ, εἰς ὃ ἡ δεξιότης καὶ ἡ ἀκεραιότης τῶν ἱδρυτῶν ἀνήγαγον αὐτὴν τῇ συμπράξει ἐπιλέκτων καὶ πρωτοβαθμίων συνεργατῶν, ἐφημερὶς μεγάλη ὡς ὁ Χρόνος ἀποβαίνει δύναμις ἐφελκύουσα σύντονον τὴν προσοχὴν τῶν κυβερνώντων καὶ ἀποτελεῖ βασιλείαν ἐν τῇ χορείᾳ τῶν τοῦ κόσμου βασιλειῶν. «Βασιλεία μεταγενεστέρα, ἔγραφεν ὁ Οὐΐλλιαμ Τάκερεϋ, ἐκ γνωμῶν καὶ κρίσεων ἀποτελουμένη, δύναμις παγκόσμιος οὐδέποτε ὑπνώττουσα μηδ' ἀναπαυομένη. Ἔχει τοὺς πρεσβευτὰς αὐτῆς ἐν πάσαις ταῖς αὐλαῖς, ἐκ πάντων τῶν χωρῶν τῆς ὑφηλίου τὰς ἀνταποκρίσεις αὐτῆς. Δὲν κινεῖται στρατὸς ἄνευ τῆς ἐν μέσῳ τοῦ διευθύνοντος αὐτὸν ἐπιτελείου παρουσίας ἑνὸς τῶν πευθήνων αὐτῆς, οὐδὲ ὑπάρχει πολιτικὸς ἀνήρ, οὗ ἡ θύρα δὲν ἀνοίγεται ἐνώπιον τῶν ἀπεσταλμένων της. Εἰσὶ πανταχοῦ, ἀπαντώμενοι ἀνὰ τὰς ἀμμώδεις ἐρήμους καὶ μεταξὺ τῶν πάγων τοῦ βορείου πόλου· καθ' ἣν στιγμὴν ὁ εἷς τούτων ἀσχολεῖται εἰς τὴν ἐξακρίβωσιν τῶν ἐν Πεκίνῳ ἢ Μαδρίτῃ πολιτικῶν γεγονότων, ὁ συνάδελφος αὐτοῦ λαμβάνει ἐν Κόβεν Γάρδεν σημειώσεις τῆς τιμῆς τῶν σιτηρῶν καὶ τῶν γεωμήλων».

Ὁ προϋπολογισμὸς τῶν ἐν τῷ ἐξωτερικῷ ἀνταποκριτῶν τοῦ Χρόνου ἀνέρχεται εἰς ἓν περίπου ἑκατομμύριον φράγκων. Ἐν Παρισίοις ὁ μισθὸς τοῦ ἀνταποκριτοῦ συνίσταται εἰς 80,000 φρ. Τῷ κ. Λόσυ ἐν Βερολίνῳ παρέχονται φρ. 62,000, ὅσα καὶ τῷ ἐν Βιέννῃ. Τῷ ἐν Ρώμῃ 50,000, τῷ κ. Λίμψων ἐν Πετρουπόλει 50,000, τῷ κ. Διὰζ ἐν Μαδρίτῃ 25,000 καὶ τῷ κ. Λὰζ ἐν Βρυξέλλαις 25,000. Ὁ ἐλάχιστος τῶν μισθῶν ἐκ φρ. 6,240 παρέχεται τῷ ἀνταποκριτῇ τῆς Χριστιανίας.

Προστιθεμένης καὶ τῆς δαπάνης τῶν τηλεγραφημάτων, ἥτις φυσικῶς βαρύνει τὴν διεύθυνσιν, ὁ ὁλικὸς προϋπολογισμὸς τῶν ἀνταποκρίσεων τούτων ἀνέρχεται εἰς τὸ ποσὸν 60,000 χιλιάδων λιρῶν, ἤτοι φρ. 1,500,000.

Εἰς τὸν βουλόμενον νὰ ἔχῃ ἀκριβῆ γνώμην περὶ τῶν ἰδεῶν, τῶν ὀρέξεων καὶ τῶν τάσεων λαοῦ τινος, ὁ τύπος εἶναι τὸ πιστότερον καὶ χρησιμώτερον τούτων κάτοπτρον. Ἀντανακλᾷ τὴν δημοσίαν γνώμην, ὑφ' ἧς ποδηγετεῖται μᾶλλον ἢ διευθύνει αὐτὴν καὶ καθ' ἧς μετ' ἀπείρων ἐπιφυλάξεων ἀντεπεξέρχεται καὶ εἰς τὰς ἀποτόμους τῆς ὁποίας μεταβολὰς μετὰ θαυμαστῆς συμμορφοῦται εὐλυγιστίας. Ἐν τῇ ἐκλογῇ τῶν θεμάτων, ὧν ἐπιλαμβάνεται καὶ τῆς θέσεως ἣν ὁρίζει ἑκάστῳ μέχρι καὶ τῆς ὁλικῆς κατανομῆς καὶ τῆς ἐπισταμένης διευθετήσεως τῶν

ἄρθρων καὶ τῶν ἀρθριδίων, ἐν τῇ διεξαγωγῇ καὶ τῇ ὑφῇ τῶν γραφομένων, τῇ διατάξει τῶν στηλῶν, τῇ ἐκλογῇ τοῦ τίτλου καὶ ἐν ἄλλαις τῶν τόπων λεπτομερείαις τῶν δημοσιογραφικῶν ὀργάνων ἐνσαρκοῦται τὸ πνεῦμα λαοῦ τινος καὶ ἐμφαίνονται τὰ περίεργα ψυχολογικὰ αὐτοῦ φαινόμενα εἴτε ὀρθῶς εἴτε νοσηρῶς ἔχοντα, αἱ ἀσχολίαι καὶ αἱ μέριμναι, αἱ τέρψεις, αἱ ἡδοναί, αἱ ἀνάγκαι, αἱ ἀρεταί, αἱ σκολιαὶ ἕξεις καὶ αἱ ἀσχημίαι. Τὰ πάντα ἐν αὐτοῖς ὑπάρχουσι καὶ ἐκδηλοῦνται. Ὁ τύπος εἶνε διαρκὴς ἀντανάκλασις, ἐνεργοῦντός τινος καὶ διανοουμένου συνόλου, τὸ ἡμερησίως ποικίλλον καλειδοσκόπιον, ἐν ᾧ ὁ προσεκτικὸς παρατηρητὴς δύναται νὰ διΐδῃ τὰς γενικὰς ἰδέας, τοὺς κοινοὺς πόθους καὶ τὰ παρασύροντα τὰ πλήθη ῥεύματα.

Ἐν Κωνσταντινουπόλει.

Φώτιος Δημητριάδης

ΕΝ ΣΥΝΝΕΦΟΝ

Πῶς λοιπόν! Τὸ μέγα αὐτὸ διάστημα τὸ μεταξὺ τοῦ κόσμου τῶν ἀστέρων καὶ τῶν κορυφῶν τῶν ὀρέων μας δύναται νὰ ἦναι ἀπολύτως ἔρημον καὶ νὰ μὴ ἔχῃ καὶ αὐτὸ τὰ ἔμψυχά του ὄντα; Τὰ σύννεφα τὰ διατρέχοντα τὸ ἄπειρον, μὲ τὰς ποικίλας μορφὰς ἃς ἐν τῇ πορείᾳ των λαμβάνουσι, καὶ ἐπὶ τῇ θέᾳ τῶν ὁποίων ἀφιέμεθα πολλάκις εἰς τόσους ἀορίστους ῥεμβασμούς, δὲν γεννῶσιν ἀμυδράν τινα ἰδέαν περὶ τούτου; Ὅπως καὶ ἂν ἔχῃ τὸ πρᾶγμα, ἀφηγοῦμαι ἐνταῦθα ἁπλῶς τὴν ἱστορίαν ἑνὸς μικροῦ νέφους, ὡς παρηκολούθησα αὐτὴν κατά τινα ἑσπέραν φθινοπώρου.

Τὰ πρώτου μεγέθους ἄστρα ἔλαμπον ἐπὶ οὐρανοῦ καθαρωτάτου, οὗτινος τὸ ἕτερον μέρος ἀνέδιδεν ὅλον χροιὰν γαλακτώδη ὡς ἐκ τῆς μελλούσης ν' ἀνατείλῃ μετ' οὐ πολὺ ἐκεῖθεν σελήνης. Πρὸ τοῦ λευκάζοντος αὐτοῦ μέρους τοῦ ὁρίζοντος προέβαλλον ὡς ἄμορφος καὶ μελανὸς ὄγκος αἱ ἀπέναντι τοῦ παραθύρου μου οἰκίαι, καὶ ὀλίγον ὑπεράνω τοῦ συμπαγοῦς τούτου ὄγκου, ὡς τεμάχιον ἀπ' αὐτοῦ ἀποσπασθέν, μικρὸν μαῦρον σύννεφον μετεωρίζετο εἰς τὸ κενόν.

Ὑπὸ τὴν ἐπήρειαν τοῦ ὠθοῦντος αὐτὸ ἀνέμου, τὸ σύννεφον ὑφίστατο ἀνερχόμενον παντοίας ἐν τῷ σχήματί του μεταλλαγάς. Ὁριζόντιον κατ' ἀρχάς, ὑψώθη εἶτα εἰς ἐπιμήκη λωρίδα, μεθ' ὃ ἐγένετο στρογγύλον.

Ἀλλ' ὅ,τι ἰδίως ἐκίνει ἐπ' αὐτοῦ τὴν περιέργειαν ἦτο ἡ ἀγωνιώδης προσπάθεια, ἣν ἐφαίνετο καταβάλλον ὅπως συγκρατῇ πάντοτε ἀκεραίαν τὴν συνοχήν του. Ἦτο ὡς ἀσθενὴς ὕπαρξις παλαίουσα τὸν περὶ ζωῆς ἀγῶνα. Ὁ ἄνεμος ἔτεινεν ὁλονὲν νὰ τὸ ἀποσυνθέσῃ, καὶ αὐτὸ προέβαλλεν ἐπίμονον ἀντίστασιν, σπεῦδον νὰ συνεννωθῇ πρὸς τὰ τεμάχιά του, ὁσάκις τῷ ἀπεσπῶντο τοιαῦτα.

Περιέμενον νὰ ἴδω ἕως πότε τὸ μικρὸν νέφος θ' ἀντιτάσσῃ τὴν ἄσκοπον ἐπιμονήν του, ὅτε αἴφνης ἡ ἄκρα αὐτοῦ ἐχρυσώθη. Εἶχε φθάσει εἰς τὸν φωτεινὸν κύκλον, ὃν ἀνέδιδεν ἐπὶ τοῦ οὐρανοῦ ἡ κεκρυμμένη ἔτι σελήνη.

Κατὰ μικρόν, ὅλον τὸ σύννεφον εἰσῆλθεν ἐντὸς τοῦ ἀπαυγάζοντος τούτου μέρους τοῦ ὁρίζοντος, καὶ τώρα δὲν ἦτο πλέον τὸ πρὸ ὀλίγου κηλιδοῦν τὸ στερέωμα ἀμαυρὸν στίγμα, διότι ἡ χρυσῆ λάμψις μετεδόθη καθ' ὅλην αὐτοῦ τὴν ἔκτασιν, καὶ ἐπεφάνη ἤδη ὡς λαμπρὸν τεμάχιον χρυσοῦ μετεωρισθὲν ἐκεῖ ὑπὸ μαγικῆς δυνάμεως πρὸς κοινὴν θέαν. Εἰς ἐπίμετρον τῆς δόξης του αὐτῆς, ὁ ἄνεμος τῷ προσέδωκε τὸ σχῆμα διαδήματος καὶ ἔπαυσε πρὸς καιρὸν νὰ τὸ ὠθῇ. Ἀλλὰ τοῦτο ὀλίγον διήρκεσε, καὶ κατόπιν, τὸ σύννεφον, μεταβαλλὸν σχήματα, πλὴν χρυσοῦν πάντοτε, ἐπανέλαβε τὴν εἰς τὸ κενὸν πορείαν του.

Ἡ χρυσῆ του αἴγλη ἐν τούτοις ἠλαττώθη βαθμηδόν. Καὶ ὅταν τὸ μικρὸν νέφος ἀποκατέστη ἐκ νέου ἀμαυρὰ καὶ ἀφανὴς ἐπὶ τοῦ ἀχανοῦς κηλίς, ἐφαίνετο παῦσαν πλέον ὁλοτελῶς τοῦ νὰ καταβάλλῃ προσπαθείας ὅπως συγκρατῇ ἑαυτὸ ἀδιάσπαστον, διότι ἀφῆκε τὸν ἄνεμον νὰ τὸ χωρίσῃ εἰς δύο καὶ εἶτα εἰς πολλὰ σμικρότατα τεμάχια, ἅτινα διεσπάρησαν καὶ ἠραιώθησαν ἐπὶ τοῦ στερεώματος. Ὅτε δὲ ἡ σελήνη προέβαλεν ἄνωθεν τοῦ μελανοῦ ὄγκου τῶν οἰκιῶν, τὸ ἀποσυντεθὲν νέφος εἶχεν ἐξ ὁλοκλήρου διαλυθῇ εἰς τὸ κενόν.

Κ. Ι. Πρασσᾶς

ΚΡΗΤΙΚΑΙ ΠΑΡΟΙΜΙΑΙ

ΕΞ ΑΝΕΚΔΟΤΟΥ ΣΥΛΛΟΓΗΣ[1]

112.—Όποιος δὲ φάει θεριὸ δὲ θεριεύει.
113.—Όποιος δὲ φάει τὸ δεῖπνό του
γιὰ καφαλτὶ[2] τὸν ἔχει.
114.—Όποιος δὲ χορταίνει τὸ Μάϊ τὴ δουλειὰ
ἔχει τὸν περίδρομο μέσα εἰς τὴν κοιλιά.
115.—Όποιος δουλεύει βασιληὰ
πρέπει τὸν νοῦν του νά 'χῃ
ὄϊ τὸν νοῦ τοῦ βασιληά,
μόνο τὸν ἰδικό του.
116.—Όποιος ἐκάη στὴν κολοκύθα
ἀπ' ἀλλάργα τὴν ἐφύσα.
117.—Όποιος ἐκουνήστηκε
κἄτι κ' ηὗρε κ' ἔφαε·
κ' ὅποιος δὲν 'κουνήστηκε
κάταις τὸν ἐφάγανε.
118.—Όποιος ἔχασε τὸ χοῖρό του
ὅλῳ μουγκραὶς[3] ἐγροίκα.
119.—Όποιος ἔχει μεγάλη πιθαμὴ μετρᾷ καὶ χάμω.
120.—Όποιος ἔχει πολὺ πιπέρι
βάνει κ' εἰς τὰ λάχανα
«Ὁ ἔχων πολὺ πέπερι
τίθησι κἂν λαχάνοις».
121.—Όποιος ἔχει σειέται
κ' ὅποιος δὲν ἔχει ξηέται.
122.—Όποιος ἔχει τὴ μύγια μυγιάζεται.
123.—Όποιος ζυγώνει δυὸ λαγοὺς μηδὲ τὸν ἕνα πιάνει μηδὲ τὸν ἄλλο.
«Ὁ δύω πτῶκας διώκων
οὐδένα καταλαμβάνει».

[1] Συνέχεια· ἴδε φυλλάδιον 8.
[2] Καχβὲ—ἀλτί, καχβαλτὶ λ. ἀραβ.=προάριστον.
[3] Γρυλλίσματα.

124.—Ὅποιος θαρρεῖ πῶς τὰ κατέχει οὖλα, δροσιὰ δὲν κατέχει.

125.—Ὅποιος θέλει ν' ἀγαπήσῃ
πρέπει νὰ κακοπαθήσῃ.

126.—Ὅποιος θέλει νὰ γεράσῃ
ἀνυφανταργειὸ νὰ πιάσῃ.

127.—Ὅποιος θέλει νὰ κλέψῃ τὸν μιναρὲ[1] πρέπει νὰ 'ξέρῃ νὰ κάμῃ
πρῶτα τὸ κιλίφι του.[2]

128.—Ὅποιος καῇ στὴν κολοκύθα φυσᾷ καὶ τὸ γιγοῦρτι.

129.—Ὅποιος καλὰ κάθεται καὶ πλειὸ καλὰ γυρεύει,
ὁ διάολος στόν . . . του κουκκιὰ τοῦ μαγερεύει.

130.—Ὅποιος κάνει τοῦ γαϊδάρου χάρι
τ' ἄχερά του μόνο χάνει.

131.—Ὅποιος κλέφτει τὸ αὐγὸ
θὰ κλέψῃ καὶ τὴν ὄρνιθα.
«Ὃς κλέπτει τὸ ᾠὸν
κλέψει δὴ καὶ τὴν ὄρνιν».

132.—Ὅποιος κλέφτει καὶ 'μολογᾷ
τὸ χάρω του γυρεύει.

133.—Ὅποιος κοιμηθῇ μὲ τὸ στραβὸ
'ως τὸ πρωὶ ἀλλοιθωρίζει.[3]
«Ἂν κακοῖσι συμμιχθῇς,
ἀπολεῖς καὶ τὸν ἐόντα νόον».
«Εἰ χωλῷ παροικήσεις,
ὑποσκάζειν μαθήσῃ».

134.—Ὅποιος κρατεῖ, καλὰ κρατεῖ.

135.—Ὅποιος λυπᾶται τὸ καρφί,
χάνει καὶ τὸ πέταλο.

136.—Ὁποιουνοῦ λένε χαρᾶς τονε,
χαράκια πέφτουν καὶ τὸν πλακώνουνε.

137.—Ὅποιος μαγερεύει ψώματα,
τὸν ἄνεμο κενώνει.

138.—Ὅποιος μαγερεύει ψώματα,
ἡ κοιλιά του τὸ κατέει.

[1] Μιναρὲ λ. ἀραβ.=φάρος, ἰδίως οἱ ἐπὶ τῶν Μουσουλμανικῶν τεμενῶν ὑψούμενοι πύργοι.

[2] Κιλίφ λ. τουρκ. κατὰ παραφθορὰν τοῦ ἀραβ. γιλὰφ=περικάλυμμα, θήκη.

[3] Ἀλλοίθωρος=παραβλώψ.

«Δικτύῳ ἄνεμον θηρᾷς».
«Κοσκίνῳ ὕδωρ ἀντλεῖς».

139.—Ὅποιος μαντάτον[1] ἔφερε,
'κεῖνος τὸ φόνον ἔκαμε.

140.—Ὅποιος μῆνας ἔχει ρῶ
μὴ εἰς τὸ κρασὶ νερό.

141.—Ὅποιος 'μπῇ εἰς τὸ χορό, θὰ χορέψῃ.

142.—Ὅποιος 'ξαδειάζει δεκοχτὼ καὶ δὲ 'σοδειᾶ τριάντα,
στὸ χάψι[2] τόνε βάνουνε καὶ δὲν κατέει γιάντα.

143.—Ὅποιος πάρῃ χίλια πέρπυρα καὶ κακουδιὰ[3] γυναῖκα
τὰ χίλια 'πᾶν 'στὸν ἄνεμο κ' ἡ κακουδιὰ τοῦ μένει.

144.—Ὅποιος πηδᾷ πολλὰ καζίκια[4] ἀπὸ τὰ πολλὰ
ἕνα τοῦ κατίζει.

145.—Ὅποιος πνίγεται καὶ τὰ μαλλιά του πιάνει.

146.—Ὅποιος πονεῖ 'πάει στοῦ γιατροῦ.

147.—Ὅποιος πουλεῖ στὴν πόρτα[5] του
πουλεῖ στὴ Βενετία.

148.—Ὅποιος πρωτοπάει στὸ μύλο πρωταλέθει.

149.—Ὅποιος ρίχνει πέτρες στὰ πηλά, μπουτσώνωται.[6]

150.—Ὅποιος 'ρωτᾷ μαθαίνει.

151.—Ὅποιος σ'ἀγαπᾷ σὲ κάνει καὶ κλαίεις κ' ὅποιος σ' ὀχθρεύεται σὲ κάνει καὶ γελᾷς.

152.—Ὅποιος σκάφτει ξένο λάκκο πέφτει μέσα ὁ ἴδιος.
«Λάκκον ὤρυξε, καὶ ἀνέσκαψεν αὐτόν, καὶ ἐμπεσεῖται εἰς βόθρον, ὃν εἰργάσατο».

153.—Ὅποιος τὰ ὕστερα μετρᾷ
ποτές του δὲ σκοντάφτει.
«Οἱ φρόνιμοι τῶν ἀνθρώπων, ἐκ τεκμηρίων προορώμενοι, τοὺς κινδύνους ἐκφεύγουσιν».

154.—Ὅποιος τρέχ' εἰς τὴν ἀρχὴ
'γλήγορ' ἀποσταίνεται.[7]

[1] Mandato ἰταλ.=ἐντολή, παρ' ἡμῖν εἴδησις.
[2] Χάπς, χαπὶς λ. ἀραβ.φ=υλακή, κράτησις.
[3] Κακοειδής, δυσειδής.
[4] Καζὶκ λ. τουρκ.=πάσσαλος.
[5] Porta ἰταλ.=θύρα.
[6] Κατασπιλοῦται.
[7] 'Αποκάμνει.

Η ΔΗΜΟΣΙΑ ΕΚΠΑΙΔΕΥΣΙΣ

ΕΝ ΤΩ ΡΩΜΑΪΚΩ ΚΡΑΤΕΙ

Ἡ ἱστορία τῆς δημοσίας ἐκπαιδεύσεως ἐν τῷ ρωμαϊκῷ κράτει ἔχει δι' ἡμᾶς (τοὺς Γάλλους) ἐνδιαφέρον ἰδιάζον, διότι εὑρίσκομεν ἐν αὐτῷ τὰς ἀρχὰς τῆς παρ' ἡμῖν διδασκαλίας. Τὰ κατὰ τὴν ἀναγέννησιν σχολεῖα ἡμῶν ὀφείλουσι πολὺ εἰς τὰ τοῦ Δ' αἰῶνος καὶ σήμερον ἔτι συμβαίνει ἡμῖν πολλάκις νὰ συνεχίζωμεν ἀνεπαισθήτως παραδόσεις ἐγκαινισθείσας ἐπὶ Αὐγούστου ἢ ἐπὶ Οὐεσπασιανοῦ. Ὅπως δὲ ἀκριβῶς γιγνώσκωμεν τὸ ἡμέτερον παιδαγωγικὸν σύστημα, νομίζω ὅτι ἁρμόζει νἀνέλθωμεν εἰς τὴν πηγήν του. Θὰ τὸ κατανοήσωμεν κάλλιον, ἐὰν γιγνώσκωμεν πόθεν ἐξῆλθε καὶ πῶς διεμορφώθη. Πρὸς τὴν μελέτην ταύτην δὲν στερούμεθα μαρτυριῶν, τὰς ὁποίας θὰ πειραθῶ νὰ συνδέσω καὶ νὰ ὑποβάλω εἰς τοὺς ἀναγνώστας.

Α'

Τῷ 662 Κ. Ρ. καὶ 92 π. Χ. οἱ ἄρχοντες τῆς Ρώμης ἔμαθον, ὅτι ἐπετράπη νἀνοίξωσιν ἐν τῇ πόλει σχολάς, ἐν αἷς ἡ Ρητορικὴ ἐδιδάσκετο λατινιστί. Ἀπὸ πολλοῦ ὑπῆρχον ἐν Ρώμῃ ρήτορες Ἕλληνες καὶ ἡ ἀρχὴ δὲν ἐταράττετο ἕνεκα τούτων, διότι ἐσκέπτετο βεβαίως, ὅτι μαθήματα διδασκόμενα ἐν γλώσσῃ ξένῃ δὲν ἦσαν ἐπικίνδυνα καὶ ὀλιγίστους μόνον ἐδύναντο νὰ προσελκύωσιν. Ὅσον ὅμως ἀφορᾷ τοὺς Λατίνους ρήτορας, ἡ ἐξουσία ἐδείκνυτο αὐστηροτέρα καὶ οὐδεὶς εἶχεν ἤδη ἐπιτύχει τὴν ἄδειαν νὰ ἐξασκῇ τὸ ἐπάγγελμά του ἐν Ρώμῃ. Τότε ὅμως ἡ περίστασις ἐφαίνετο εὐνοϊκωτέρα εἰς αὐτούς· διότι εὑρίσκοντο ἐν τῇ παραμονῇ τῶν ἀγώνων τοῦ Μαρίου καὶ τοῦ Σύλλα· ἡ αὐστηρότης τῶν ἀρχαίων ἠθῶν εἶχεν ἤδη πολὺ ἐλαττωθῇ καὶ δὲν ἐμερίμνων παντάπασι περὶ τοῦ σεβασμοῦ τῶν ἀρχαίων γνωμῶν καὶ ἠθικῶν ἀξιωμάτων. Οἱ τότε ὅμως τιμηταί, ὁ Γναῖος Δομίτιος Αἰνόβαρβος καὶ ὁ Λεύκιος Λικίνιος Κράσσος, ὁ διάσημος ρήτωρ, ἔδειξαν αὐστηρότητα, ἣν δὲν περιέμενον, καὶ διέταξαν ἀμειλίκτως νὰ κλείσωσιν αἱ νέαι Σχολαί. Τὸ δημοσιευθὲν τότε διάταγμα εἶχεν ὡς ἑξῆς. «Οἱ πρόγονοι ἡμῶν ὥρισαν τί ἤθελον νὰ διδάσκωνται τὰ τέκνα των καὶ εἰς ποῖα σχολεῖα

έδει νά όδηγώνται. Αί δέ καινοτομίαι, αἵτινες εἶνε ἐναντίαι εἰς τὰ ἔθιμα καὶ τὰ ἤθη τῶν πατέρων ἡμῶν, ἀπαρέσκουσιν ἡμῖν καὶ θεωροῦμεν αὐτὰς καταδικαστέας». Τὸ σαφὲς τοῦτο διάταγμα φαίνεται βεβαιοῦν, ὅτι ὑπῆρχε σύστημα ἐπίσημον ἐκπαιδεύσεως ἐν τῇ ἀρχαίᾳ Ρώμῃ. Ἀλλ' ὁ Κικέρων ὁμιλεῖ πολὺ διαφόρως. Λέγει δηλ. αὐτολεξεί· «Ἡ ἀνατροφὴ δὲν ἦτο οὔτε ὑπὸ τῶν νόμων ὡρισμένη, οὔτε δημοσία, οὔτε κοινή, οὔτε ὁμοιόμορφος διὰ πάντας» καὶ προστίθησιν ὅτι ὁ Πολύβιος, ὅστις συνήθως ἐθαύμαζε τοὺς Ρωμαίους, ἐμέμφετο αὐτοὺς αὐστηρῶς ἐπὶ τῇ ἀμελείᾳ ταύτῃ.

Αἱ δύο αὗται μαρτυρίαι δὲν εἶνε τόσον ἐναντίαι, ὅσον φαίνονται κατὰ πρώτην ἔποψιν καὶ δύνανται νὰ συμβιβασθῶσι. Δύναται μέν τις νὰ πιστεύσῃ μετὰ τοῦ Κικέρωνος, ὅτι ἐφ' ὅσον διήρκεσεν ἡ δημοκρατία δὲν ὑπῆρξε νόμος γραπτὸς κανονίζων τὴν ἐκπαίδευσιν τῆς ρωμαϊκῆς νεολαίας, ἀλλ' οὐδὲν κωλύει νἀποδεχθῶμεν μετὰ τῶν τιμητῶν, ὅτι ὑπῆρχον περὶ τοῦ ζητήματος τούτου παραδόσεις καὶ ἕξεις πιστῶς διατηρούμεναι ἐπὶ αἰῶνας καὶ ἀπὸ τῶν ὁποίων οἱ φρόνιμοι δὲν ἤθελον νἀπομακρύνωνται. Ὁ ἀρχαῖος Ρωμαῖος δὲν ἐθεώρει τοὺς νόμους ἱερωτέρους τῶν ἀρχαίων ἐθίμων. Μήπως ὁ Ἔννιος δὲν λέγει «Ἐπὶ τῶν ἀρχαίων ἠθῶν στηρίζεται τὸ μεγαλεῖον τῆς Ρώμης;»

Τὰ ἀρχαῖα ταῦτα ἔθιμα ἀνακεφαλαιοῦνται ἀρκούντως ἔν τινι ἀξίᾳ λόγου ἐπιστολῇ τοῦ Πλινίου, δι' ἧς λυπεῖται, διότι ἀπώλοντο. «Ἐπὶ τῶν ἡμετέρων προγόνων, λέγει, δὲν ἐδιδάσκετό τις μόνον διὰ τῶν ὤτων, ἀλλὰ καὶ διὰ τῶν ὀφθαλμῶν. Οἱ νεώτεροι βλέποντες τοὺς πρεσβυτέρους των ἐμάνθανον ὅ,τι οἱ ἴδιοι ἔμελλον νὰ πράξωσιν ὕστερον, νὰ διδάξωσιν ἡμέραν τινὰ τοὺς διαδόχους των». Ἡ ἀνατροφὴ λοιπὸν τότε ἦτο λίαν πρακτικὴ καὶ τὰ παραδείγματα ἐχρησίμευον ὡς μαθήματα. Ρωμαῖος ἐκ μεγάλης οἰκογενείας δύο μόνον ἐπαγγέλματα ἐγίγνωσκε, τὸν πόλεμον καὶ τὴν πολιτικήν. Καὶ τὸν μὲν πόλεμον ἐδιδάσκετο ἐν τοῖς στρατοπέδοις. Μετά τινας προπαρασκευαστικὰς ἀσκήσεις ἐν τῷ πεδίῳ τοῦ Ἄρεως, ἔνθα οἱ νέοι ἠσκοῦντο εἰς τὸν χειρισμὸν τοῦ ξίφους, εἰς τὸν ἀκοντισμόν, εἰς τὸ πήδημα, τὸν δρόμον καὶ εἰς τὸ νὰ ρίπτωνται κάθυγροι εἰς τὸν Τίβεριν, ἀνεχώρουν εἰς τὸν στρατόν. Ἐνταῦθα, ἐν τῇ σκηνῇ τοῦ στρατηγοῦ, οὗ ἀπετέλει τὴν κοόρτιν «καθίσταντο ἱκανοὶ νὰ διοικῶσιν ὑπακούοντες». Τὴν δὲ πολιτικὴν ἐδίδασκον αὐτοὺς οὐχὶ ἐγχειρίζοντες αὐτοῖς πραγματείαν τινὰ τοῦ Πλάτωνος ἢ τοῦ Ἀριστοτέλους, ἀλλὰ ἀναγκάζοντες νὰ παρίστανται εἰς τὰς συνεδρίας τῆς γερουσίας. Ἐκάθηντο ἐπὶ μακρῶν ἑδωλίων παρὰ τὴν θύραν καὶ «παρεῖχον αὐτοῖς ἐκ τῶν προτέρων τὸ θέαμα τῶν συζητήσεων,

ὧν μετ' ὀλίγον ἔμελλον νὰ μετάσχωσιν». Ἡ ἀνατροφὴ αὕτη δὲν ἦτο ἡ ἀρίστη πρὸς μόρφωσιν φιλοσόφου, ἀλλ' ἐμόρφωνεν ἄνδρας πρακτικοὺς καὶ εἶχε τὸ πλεονέκτημα νὰ κατασκευάζῃ αὐτοὺς ταχέως. Τὸ εἰκοστὸν ἔτος ὁ ἀνήρ, ὅστις κατὰ τὴν ῥῆσιν τοῦ Κικέρωνος, εἶχε τὴν ἀγορὰν (forum) σχολεῖον καὶ τὴν πεῖραν διδάσκαλον, καὶ εἶχε παραστῆ εἰς μάχας τινὰς καὶ ἀκούσει μεγάλους ῥήτορας δημηγοροῦντας, ἦτο ὥριμος πρὸς τὸν δημόσιον βίον.

Δὲν ἀνέφερα ἀκόμη περὶ τῆς ἰδίως καλουμένης ἐκπαιδεύσεως, τ. ἔ. περὶ τῶν σπουδῶν, αἵτινες προηγοῦνται τῶν ἄλλων καὶ τὰς ὁποίας δύναταί τις μὲν νὰ συντάμῃ καὶ ἁπλοποιήσῃ, ἀλλ' εἶναι ἀδύνατον νὰ καταργήσῃ τελείως. Ἦτο ἀνάγκη πρὶν ἢ ὁ νέος κατέλθῃ εἰς τὴν ἀγορὰν ἢ νἀναχωρήσῃ εἰς τὸν στρατόν, νἀποκτήσῃ τὰς στοιχειώδεις ἐκείνας γνώσεις, τὰς ὁποίας οὐδεὶς δύναται νὰ περιφρονήσῃ. Καὶ εἶχε μὲν ὁ λαὸς Σχολεῖα δημόσια, περὶ ὧν βραδύτερον θὰ εἴπω ὀλίγα, εἰς ταῦτα ὅμως δὲν ἐφοίτων τὰ τέκνα τῶν μεγάλων οἰκογενειῶν. «Οἱ πατέρες των, λέγει ὁ Πλίνιος, ὤφειλον νὰ εἶνε διδάσκαλοι αὐτῶν. Suus cuique parens pro magistro». Ὑποθέτω ὅτι ὁ Πλίνιος οὕτως ὁμιλῶν ἐνόει τὸν Κάτωνα· διότι γιγνώσκομεν, ὅτι ὁ Κάτων, ὅτε ἔσχεν υἱόν, ἐπεχείρησε νὰ τὸν διδάξῃ ὁ ἴδιος. Διὸ συνέταξε δι' αὐτὸν ὁλόκληρον ἐγκυκλοπαιδείαν τῶν γνώσεων τῶν κατ' αὐτὸν χρόνων. Ἡ ἐγκυκλοπαιδεία περιεῖχε πραγματείας περὶ γεωργικῆς, περὶ στρατιωτικῆς, περὶ δικαίου, περὶ ἠθικῶν ἀξιωμάτων, ῥητορικὴν καὶ τέλος βιβλία ἰατρικῆς, ἐν ᾧ πολλὰ ἔλεγε κατὰ τῶν Ἑλλήνων ἰατρῶν «οἵτινες ὤμοσαν νὰ φονεύσωσιν ὅλους τοὺς βαρβάρους διὰ τῶν φαρμάκων των καὶ πληρώνονται διὰ νὰ δολοφονῶσι τοὺς ἀνθρώπους». Ἀντέτασσεν ἀναμφιβόλως εἰς τὴν προβληματικὴν τέχνην των ὅ,τι ἡ πεῖρα τὸν εἶχε διδάξει, ὅτι δηλ. τὸ λάχανον (ἡ κράμβη) θεραπεύει τὰς ἀσθενείας τοῦ στομάχου καὶ αἱ ἐξαρθρώσεις ἀποκαθίστανται διὰ μαγικῶν συνταγῶν. Ὁ Κάτων, ὡς βλέπομεν, ἐξεπλήρου τὸ καθῆκόν του μετὰ ζήλου παραδειγματικοῦ, ἀλλὰ εἴμεθα βέβαιοι ὅτι τοιοῦτοι πατέρες ἦσαν σπάνιοι· οἱ γονεῖς ἀπηλλάσσοντο τοῦ βαρέος τούτου φορτίου δι' ἄλλου τρόπου· διότι ἀγοράζοντες δοῦλον λόγιον ἐπεφόρτιζον αὐτὸν νὰ διδάσκῃ τὸν υἱὸν τὰ ἀναγκαιότατα· ὁ δοῦλος ὅμως δυστυχῶς εἶχεν ὀλίγην ἐπιρροὴν ἐν τῇ οἰκογενείᾳ· τοῦ δὲ υἱοῦ ἦτο μᾶλλον θωπευτὴς ἢ διδάσκαλος. Ὁ Πλαῦτος ἐν μιᾷ τῶν τερπνοτέρων κωμῳδιῶν του παρίστησι νέον ἄσωτον, τὸν Πιστοκλήρην ὅστις θέλει νὰ παρασύρῃ τὸν παιδαγωγόν του, τὸν Λυδόν, εἰς τὴν ἐρωμένην του. Ὁ Λυδὸς ἀνθίσταται, ὀργίζεται καὶ τὸν νουθετεῖ· ἀφοῦ εἶπεν ὅσα ἐδύνατο, ὁ νέος περιορίζεται νὰ τῷ εἴπῃ : «Ἐγὼ εἶμαι δοῦλός σου ἢ

σύ εἶσαι ἰδικός μου δοῦλος ;» Ὁ Λυδὸς μὴ ἔχων τί νἀποκριθῇ, τὸν ἀκολουθεῖ βλασφημῶν.

Ἡ σκηνὴ ἐλήφθη ἐκ τοῦ πραγματικοῦ κόσμου καὶ πολλοὶ τῶν παιδαγωγῶν τῆς Ρώμης θὰ ἐπανέλαβον βεβαίως τὴν φράσιν τοῦ Πιστοκλήρου.

Ἡ πρακτικὴ αὕτη ἀγωγή, τοὐλάχιστον ὑπὸ τὴν καλητέραν αὐτῆς ὄψιν, ἀναμιμνήσκει τὴν ἀνατροφήν, ἣν οἱ Ἀθηναῖοι ἔδιδον εἰς τὰ τέκνα των, ὅπως ἀπεργάζωνται αὐτὰ πολίτας τελείους. Ἡ τῶν Ἀθηναίων ἐκπαίδευσις δὲν ἐστηρίζετο μόνον ἐπὶ ἀρχαίων ἐθίμων, ἀλλ' ἐθεμελιοῦτο ἐπὶ τοῦ νόμου. Ὁ Νομοθέτης σκεπτόμενος μετὰ λόγου, ὅτι τὸ κράτος δὲν ἔχει σπουδαιότερον συμφέρον, εἶχε φροντίσει μετ' ἀκριβείας νὰ κανονίσῃ τὰς ἐλαχίστας λεπτομερείας. Ὁ Ἀθηναῖος πολίτης ὤφειλε νὰ ὑπηρετήσῃ τὴν πατρίδα του ἀπὸ τοῦ εἰκοστοῦ ἔτους μέχρι τοῦ ἑξηκοστοῦ : ὅπως δὲ παρασκευασθῇ, ἀπὸ τοῦ 18—20 ἔτους ἦτο **ἔφηβος**. Ἐκαλεῖτο δὲ **ἐφηβεία** δοκιμασία ὑποχρεωτική, ἣν ἡ δημοκρατία τῶν Ἀθηνῶν ἐπέβαλε τοῖς νέοις καθ' ἣν στιγμὴν ἔμελλε νὰ παραχωρήσῃ αὐτοῖς τὰ ἀστικὰ καὶ πολιτικὰ δικαιώματα. Ὅ,τι δὲ ἐν τῇ Ἀθηναίων πολιτείᾳ εἶνε μάλιστα ἄξιον παρατηρήσεως, εἶνε τὸ εὐρὺ καὶ πλῆρες αὐτῆς. Ὁ πολίτης κέκληται νὰ ἐκπληρώσῃ πολλαπλᾶς ὑπηρεσίας, ὧν οὐδεμιᾶς ἀμελεῖ ὁ ἔφηβος. Ἀσκεῖται ἐν πρώτοις ὁ ἔφηβος εἰς τὴν στρατιωτικὴν ὑπηρεσίαν· διδάσκεται ὑπὸ εἰδικῶν διδασκάλων τὸν χειρισμὸν τῶν ὅπλων καὶ τῶν μηχανῶν τοῦ πολέμου. Καθ' ὃν χρόνον μένει ἐν τοῖς φρουρίοις διδάσκεται τὴν τέχνην τοῦ προσβάλλειν καὶ ὑπερασπίζεσθαι τὰς ὀχυρὰς θέσεις. Ὅπως δὲ ἐθίσωσιν αὐτὸν νὰ κοιμᾶται χαμαί, διατάττουσι νὰ στρατοπεδεύῃ ἐν τῇ πεδιάδι, καὶ οὕτως ἀσφαλίζει τὴν ἡσυχίαν. Ἐν τῇ ἐνεργῷ ταύτῃ ἀγωγῇ, ἡ γυμναστική, ὡς εὐκόλως ἐννοεῖται, δὲν παραμελεῖται· διότι πᾶσαι αἱ ἀσκήσεις, δι' ὧν καθίσταται τὸ σῶμα εὔκαμπτον καὶ ρωμαλέον, ὁ δρόμος, ἡ πάλη, τὸ πένταθλον, ἀπησχόλουν μέρος τῶν ἡμερῶν ἐκείνων, τόσον καλῶς διερχομένων. Ἀλλ' ὅ,τι κυρίως διακρίνει τὴν εὐφυΐαν τῶν Ἀθηνῶν, εἶνε ὅτι τὸ πνεῦμα δὲν παραμελεῖται, ὡς δὲν παραμελεῖται καὶ τὸ σῶμα. Ἐν ᾧ ὁ ἔφηβος εἶνε στρατιώτης, εἶνε συγχρόνως καὶ μαθητής· διότι ἀσκούμενος εἰς τὰ στρατιωτικά, συμπληροῖ τὴν γραμματικὴν αὐτοῦ ἐκπαίδευσιν. Ἀκούει τὰ μαθήματα τῶν διασημοτάτων γραμματικῶν, ρητόρων, φιλοσόφων. Διδάσκεται τὴν μουσικὴν καὶ ᾄδει ὕμνους μετὰ τῶν συστρατιωτῶν του. Ἀπὸ καιροῦ εἰς καιρὸν διατάττονται νὰ συνθέτωσι μεταξύ των· πρέπει νὰ ποιήσωσι ποίημα τοῦ ἐπικοῦ εἴδους ἢ νὰ συντάξωσι λόγον τινά· οἱ δὲ ἱκανώτεροι ἐλάμβανον βρα-

βεῖον. Αἱ ἐπίπονοι καὶ ποικίλαι αὗται ἐργασίαι δὲν ἀρκοῦσι· διότι ἐπιβάλλονται εἰς τοὺς νέους τούτους σοβαρώτερα καθήκοντα. Ὁ ἔφηβος μέλλει νὰ γείνῃ πολίτης· μετά τινας μῆνας θὰ μετέχῃ τῶν πολιτικῶν, θὰ χειροτονῇ τοὺς ἄρχοντας, θὰ κρίνῃ περὶ τῆς διαγωγῆς των, θἀποφασίζῃ περὶ πολέμου ἢ περὶ εἰρήνης. Πῶς δὲ δυνάμεθα νἀποδεχθῶμεν ὅτι κέκτηται τὰ σπουδαῖα ταῦτα δικαιώματα, ἐὰν μὴ ἐδιδάχθη νὰ κάμνῃ χρῆσιν αὐτῶν ; Ἡ μέριμνα τῆς μετοχῆς τῶν πολιτικῶν δὲν εἶνε σημερινή. Ἐγχειρίζομεν μετὰ χαρᾶς τὸ σφαιρίδιον τῆς ψηφηφορίας εἰς ἕνα ἀνόητον πρὸ ὀλίγου καταλιπόντα τὰ βάθρα τοῦ σχολείου ἢ εἰς ἕνα ἀμαθῆ, ὅστις γνωρίζει τὴν πολιτικὴν ἐκ τῶν ἐν ταῖς ὁδοῖς φωνασκιῶν. Ἀλλ'αἱ Ἀθῆναι, τὰς ὁποίας παριστῶσι τόσον ἐλαφράς, δὲν ἔπραττον ὡς ἡμεῖς· διότι εἶχον διατάξει, ἵνα οἱ νέοι παρίστανται τακτικῶς εἰς τὰς συνεδρίας τοῦ λαοῦ. Ἐπὶ δύο ἔτη ἤκουον τοὺς μεγίστους τῶν ῥητόρων συζητοῦντας τὰ σπουδαιότερα ζητήματα· ἐγνώριζον τὰς διαφόρους φατρίας ἢ μερίδας, χωρὶς νἀνήκωσιν εἰς οὐδεμίαν καὶ βλέποντες αὐτὰς ἐν τοῖς πράγμασιν, ἐδύναντο νὰ κρίνωσι· πρὶν ἢ ἐκφέρωσιν οἱανδήποτε ἀπόφασιν, ἐσχημάτιζον γνώμην. Προσθέτομεν ὡς περίεργον, ὅτι ἡ δημοκρατία εἶχε δώσει εἰς τοὺς ἐφήβους μεγάλην θέσιν ἐν τῇ θρησκείᾳ· διότι μετεῖχον κυρίως τῶν ἑορτῶν τῶν Ἐλευσινίων· συνώδευον ᾄδοντες ὕμνους τὰς δημοτελεῖς ταύτας πομπάς, καθ' ἃς ἐκομίζοντο τὰ ἱερὰ ἀντικείμενα εἰς τὸν ναὸν τῶν μεγάλων Θεαινῶν· ὡδηγοῦντο μετὰ σεβασμοῦ κατὰ τὴν ἐπέτειον τῶν μεγάλων μαχῶν εἰς τὴν πεδιάδα τοῦ Μαραθῶνος ἢ παρὰ τὰ τρόπαια τῆς Σαλαμῖνος· ἵσταντο ἐν τῇ πρώτῃ σειρᾷ κατὰ τὴν συγκινητικὴν ἐκείνην ἑορτήν, ἥτις ἤγετο κατ' ἔτος εἰς τιμὴν τῶν πεσόντων ἡρώων ὑπὲρ τῆς σωτηρίας ἢ τῆς δόξης τῶν Ἀθηνῶν. Τοιαύτη ἦτο γενικῶς ἡ φιλόπολις ἐκείνη ἀνατροφή, ἥτις πιθανῶς ἐνωρὶς μετεβλήθη· ἀλλ' ἡ πρώτη ἐπινόησις αὐτῆς τιμᾷ μεγάλως τὴν Ἑλλάδα.

Εὔκολον εἶνε νὰ ἴδωμεν τί ἔλειπεν ἐκ τῆς ἀρχαίας ῥωμαϊκῆς ἀνατροφῆς, ὅπως ὁμοιάζῃ τελείως πρὸς τὴν τῶν Ἀθηνῶν. Ἀμφότεραι ἠσχολοῦντο νὰ μορφώσωσι τὸν νέον πολιτικῶς καὶ πολεμικῶς, καὶ κατὰ τοῦτο ἔχουσι κοινόν τι πρὸς ἀλλήλας. Ἀλλ' ἡ Ῥώμη παραμελεῖ πάντα τὰ λοιπά· διότι ἐκ τῆς ἑλληνικῆς γυμναστικῆς δανείζεται μόνον σωματικάς τινας ἀσκήσεις, αἵτινες θὰ εἶνε ἀρκεταὶ νὰ μεταβάλωσι τὴν φυλὴν ταύτην εἰς στρατιώτας παχεῖς, βραχεῖς τὸ ἀνάστημα, πλατεῖς τοὺς ὤμους, καὶ κατακτητὰς τοῦ κόσμου. Ἡ φυλὴ αὕτη περιφρονεῖ τὴν μουσικήν, ἣν θεωρεῖ τέχνην τοῦ δούλου ἢ τοῦ ἀπελευθέρου· καταλείπει τὴν ἐκπαίδευσιν εἰς τὴν θέλησιν πατρὸς ἀμαθοῦς καὶ μορφοῖ ἄνθρωπον ἀτελῆ.

Β'

Ἕτερος χαρακτὴρ τῆς τῶν Ἀθηναίων ἀνατροφῆς εἶνε ὅτι ἡ ἀνατροφὴ ἦτο ἡ αὐτὴ διὰ πάντας τοὺς πολίτας· ὁποία καὶ ἂν εἶνε ἡ κοινωνική των θέσις καὶ ἡ καταγωγή των, πάντες μεταβαίνουσιν ἐναλλὰξ εἰς τὴν ἡλικίαν τῶν ἐφήβων. Ἀλλὰ δὲν ἔχει οὕτω καὶ ἐν Ρώμῃ· οἱ νέοι, περὶ ὧν ἤδη ὡμιλήσαμεν, εἰς οὓς ἐπετρέπετο νἀκούωσι παρὰ τὴν θύραν τὰς συζητήσεις τῆς γερουσίας καὶ ἀπετέλουν ἐν τῷ στρατῷ μέρος τῆς κοόρτιος τοῦ στρατηγοῦ, οἱ νέοι οὗτοι ἦσαν ὀλιγάριθμοι. Ἀνῆκον εἰς τοὺς ἐκ γενετῆς ἢ ἐκ πλούτου ἀριστοκρατικούς, οἵτινες ἐκυβέρνων τὴν δημοκρατίαν. Μεταξὺ αὐτῶν καὶ τοῦ πλήθους τῶν προλεταρίων (θητῶν), τῶν ἀνηκόντων εἰς τὴν ἕκτην κλάσιν καὶ ὄντων ἀπόρων, ὑπάρχει ἡ κομψὴ τάξις τῶν ἀστῶν καὶ ὁ ἐργατικὸς ὄχλος· οὗτος εἶνε κόσμος μεσάζων, πλουτῶν καὶ ὑψούμενος ἀκαταπαύστως καὶ ζητῶν νὰ μετάσχῃ τῶν πολιτικῶν. Εἶνε φανερόν, ὅτι δὲν ἐδύναντο νὰ παραμελῶσιν ἀνατροφῆς, ἥτις ἐδίδετο συνήθως ἐν τοῖς σχολείοις. Καὶ βεβαίως θὰ ὑπῆρχον σχολεῖα ἐν τῇ Ρώμῃ καὶ περὶ τούτων γίγνεται μὲν μνεία τις ὑπὸ τῶν ἱστορικῶν, ἀλλ' οὗτοι δὲν παρέχουσιν ἡμῖν πολλὰς πληροφορίας. Ὅ,τι δύναταί τις νὰ εἴπῃ, εἶνε ὅτι ταῦτα ἦσαν μὲν κοινὰ εἰς ἀμφότερα τὰ φῦλα, ἡ παρεχομένη ὅμως διδασκαλία θὰ ἦτο πολὺ στοιχειώδης.

Βραδύτερον, ὅτε οἱ Ἕλληνες καθηγηταὶ κατεστάθησαν ἐν Ρώμῃ, τὰ ἀρχαῖα σχολεῖα ἐξηκολούθουν μὲν ὑπάρχοντα, ἀλλὰ ταῦτα ἀπετέλουν μόνον βαθμὸν κατώτερον τῆς ἀνατροφῆς. Ἦσαν ἀναμφιβόλως οἱονεὶ σχολεῖα προκαταρκτικά. Οἱ ἀρχαῖοι δὲν συνήθιζον νὰ διακρίνωσι τόσον σαφῶς, ὅσον ἡμεῖς διακρίνομεν τοὺς διαφόρους βαθμοὺς τῆς ἐκπαιδεύσεως· ἀλλ' ὅμως εὑρίσκομεν ἐν ταῖς Φλωρίσι τοῦ Ἀπουληΐου περίεργον χωρίον, ἐν ᾧ φαίνεται δημιουργῶν ἱεραρχίαν τινά. «Ἔν τινι συμποσίῳ, λέγει, τὸ πρῶτον ποτήριον εἶνε διὰ τὴν δίψαν, τὸ δεύτερον διὰ τὴν χαράν, τὸ τρίτον διὰ τὴν ἡδυπάθειαν, τὸ τέταρτον διὰ τὴν μανίαν. Τοὐναντίον ἐν τοῖς δείπνοις τῶν Μουσῶν ὅσον πλειότερον παρέχουσιν ἡμῖν νὰ πίνωμεν, τόσον μᾶλλον ἡ ψυχὴ ἡμῶν προάγεται εἰς τὴν φρόνησιν καὶ εἰς τὸ λογικόν. Τὸ πρῶτον ποτήριον, ὅπερ προσφέρει ἡμῖν ὁ γραμματιστὴς (Litterator, ὁ διδάσκων ἡμᾶς τὴν ἀνάγνωσιν) μεταβάλλει τὸ τραχὺ τοῦ πνεύματος ἡμῶν. Ἔπειτα ἔρχεται ὁ γραμματικός, ὅστις κοσμεῖ ἡμᾶς διὰ ποικίλων γνώσεων· ὁ ρήτωρ τέλος ἐγχειρίζει ἡμῖν τὸ ὅπλον τῆς εὐγλωττίας». Ἰδοὺ τρεῖς βαθμοὶ διδασκαλίας ρητῶς ἐκδηλούμενοι. Τὸν Litteratorem τοῦτον, εἰς ὃν πέμπουσι

τὸ παιδίον οὐδὲν γιγνῶσκον καὶ ὄντα ὑποχρεωμένον νὰ κάμῃ ἔναρξιν τῆς διδασκαλίας, ὁ ἱερὸς Αὐγουστῖνος ὀνομάζει «πρῶτον διδάσκαλον, *primum magistrum*». Καὶ τινὲς μὲν τῶν μαθητῶν τούτων μεταβαίνουσιν ἀπὸ τοῦ σχολείου του εἰς τοῦ Γραμματικοῦ, οἱ πλεῖστοι ὅμως δὲν πορεύονται περαιτέρω καὶ οὐδέποτε θὰ ἔχωσιν ἄλλας γνώσεις ἢ τὰς δοθείσας αὐτοῖς. Ἐπειδὴ ἡ στοιχειώδης αὕτη διδασκαλία δὲν φαίνεται μεταβληθεῖσα βραδύτερον, ἂς ἐξαντλήσωμεν ἐνταῦθα ὅ,τι εἶνε δυνατὸν νὰ γιγνώσκωμεν· θὰ ἴδωμεν ὅμως δυστυχῶς, ὅτι ὅ,τι γιγνώσκομεν περιορίζεται εἰς ὀλίγα.

Τί ἐδιδάσκοντο ἐν τῷ σχολείῳ τοῦ «πρώτου διδασκάλου;»—ἐδιδάσκοντο, καθὼς λέγει ὁ ἱερὸς Αὐγουστῖνος, τὴν ἀνάγνωσιν, τὴν γραφὴν καὶ τὴν ἀρίθμησιν. Αἱ γνώσεις αὗται, αἱ πασῶν ἀναγκαιόταται, εἶνε πανταχοῦ ἡ βάσις τῆς λαϊκῆς διδασκαλίας. Ἐὰν εἶνε ὠφελιμώταται, εἶνε ὅμως πολὺ μέτριαι καὶ κατανοοῦμεν, ὅτι οἱ διδάσκοντες τὰς γνώσεις ταύτας διδάσκαλοι δὲν ἀπήλαυον παρὰ Ῥωμαίοις μεγάλης ὑπολήψεως. Δὲν ἐπέτρεπον αὐτοῖς νὰ φέρωσι τὸ ὄνομα τῶν Καθηγητῶν καὶ ὁ κῶδιξ ἀναμιμνήσκει πολλαχῶς ὅτι δὲν ἔχουσι τὰ αὐτὰ δικαιώματα, τὰ ὁποῖα εἶχον οἱ ῥήτορες καὶ οἱ γραμματικοί. Ἀλλ' ὁ αὐτοκράτωρ συνιστᾷ αὐτοὺς εἰς τὸν οἶκτον τῶν διοικητῶν τῶν ἐπαρχιῶν· διατάττει τοὺς διοικητὰς νὰ μὴ ἐπιφορτίζωσι τοὺς γραμματιστὰς μεγάλα βάρη· τοῦτο εἶνε καθῆκον φιλανθρωπίας: *ad praesidis religionem pertinet*. Οἱ διδάσκαλοι οὗτοι εἶνε συνήθως πενέστατοι καὶ δὲν δύνανται νὰ πληρώνωσι τὸν φόρον, ἐὰν εἶνε πολὺ βαρύς. Ἀνεκαλύφθη ἐν Καπούῃ ὁ τάφος διδασκάλου, ὅστις ἔσχε τὴν πολυτέλειαν νὰ μεταβιβάσῃ τοὺς χαρακτῆράς του εἰς τοὺς μεταγενεστέρους. Παρίσταται ἐπὶ τῆς ἕδρας του μετὰ δύο μαθητῶν, ἄρρενος καὶ θήλεος πλησίον αὐτοῦ. Στίχοι καλῶς τετορνευμένοι εἶνε ὑπὸ τὸ ἀνάγλυφον. Οἱ στίχοι λέγουσιν ὅτι ὁ Χιλόκαλος ὑπῆρξε διδάσκαλος ἔντιμος, ὅστις ἐπηγρύπνει ἐπιμελῶς ἐπὶ τῶν ἠθῶν τῶν νέων, οὓς ἐνεπιστεύοντο αὐτῷ καὶ πληροφοροῦσιν ἡμᾶς ὅτι ἐνῷ ἐδίδασκε συνέτασσε διαθήκας μετὰ χρηστότητος.

Idemque testamenta scripsit cum fide. Οὕτω τὸ ἐπάγγελμά του δὲν ἤρκει αὐτῷ νὰ ζῇ καὶ ἐνόμισε καλὸν νὰ ἑνώσῃ ἄλλην βιομηχανίαν, καθὼς σχεδὸν καὶ οἱ παρ' ἡμῖν διδάσκαλοι, οἵτινες εἶνε συγχρόνως καὶ ψάλται ἢ γραμματεῖς δημαρχίας.

Οἱ ἄσημοι ὅμως οὗτοι διδάσκαλοι καὶ κακῶς μισθούμενοι παρέσχον πολλὰς ὑπηρεσίας εἰς τὸν τόπον των. Ἡ ἀρχὴ δὲν φαίνεται πολὺ ἀσχολουμένη ὑπὲρ τῆς λαϊκῆς ἐκπαιδεύσεως καὶ μόνον ἐμερίμνα περὶ τῶν ἀνεπτυγμένων τάξεων. Εὐτυχῶς εἰς πάντα τὰ στρώματα τοῦ ῥωμαϊκοῦ

κόσμου ὑπῆρχεν ἡ κλίσις τοῦ εἰδέναι. Ἡ κλίσις αὕτη, χωρὶς τῆς ἀνάγκης τῆς παρεμβάσεως τῆς κυβερνήσεως, ἐπολλαπλασίασε τὰ σχολεῖα. Σχολεῖα ὑπῆρχον οὐ μόνον ἐν ταῖς πόλεσιν, ἀλλὰ καὶ ἐν τοῖς χωρίοις καὶ ἐν αὐταῖς ταῖς κατὰ τύχην συναθροίσεσιν, αἵτινες συνίσταντο συνήθως ἐξ ἀνθρώπων ἄνευ ἐπαγγέλματος καὶ ἱδρύοντο περὶ κέντρα βιομηχανίας, ὡς ἐν μεταλλείοις. Ἐν κεφαλαίῳ, οἱ ἀγράμματοι θὰ ἦσαν σπάνιοι. Ἐκπλήττεταί τις, ὅταν διέρχηται τὰς ὁδοὺς τῆς Πομπηΐας, βλέπων τόσα προγράμματα καλύπτοντα τοὺς τοίχους. Ἐὰν οἱ ἄνθρωποι δὲν ἤξευρον νἀναγιγνώσκωσιν, βεβαίως δὲν θὰ ὑπῆρχον τόσα πολλὰ προγράμματα. Ἐγίγνωσκον ἐπίσης καὶ τὴν γραφὴν καὶ ἀνευρίσκουσι καθ' ἑκάστην ἐν τόποις, εἰς οὓς δὲν ἐσύχναζεν ὁ καλὸς κόσμος, ἐπιγραφὰς τόσον χονδροειδεῖς, ὥστε βλέπει τις καλῶς ὅτι ταύτας ἐχάραξαν ἄνθρωποι τῆς ὑποστάθμης τοῦ λαοῦ. Ἐν τῷ στρατῷ τὸ σύνθημα ἀντὶ νὰ μεταδίδηται διὰ ζώσης φωνῆς, ἐγράφετο ἐπὶ πινακιδίων, τὰ ὁποῖα ἐνεχειρίζοντο ὑπὸ τῶν ἑκατοντάρχων εἰς τοὺς τελευταίους ὑπαξιωματικούς· ἦτο λοιπὸν βέβαιον ὅτι θὰ ἐγίγνωσκον νἀναγιγνώσκωσιν.

Τὸ σχολεῖον τοῦ *primus magister* ὡς καὶ τὸ τοῦ γραμματικοῦ καὶ τοῦ ῥήτορος, ὅτε ἦσαν πτωχοί, ἱδρύετο συνήθως ἔν τινι τῶν ἐστεγασμένων ἐκείνων παραπηγμάτων, τὰ ὁποῖα ὀνομάζοντο pergulae καὶ ἐχρησίμευον ὡς ἐργοστάσια τῶν ζωγράφων. Ἐνίοτε ὑπερωρίζοντο εἰς τὸ ὑψηλότατον μέρος τῆς οἰκίας καὶ ὁ διδάσκαλος ἐδύνατο νὰ λέγῃ τότε, ὡς ὁ Ὀρβίλιος, ὅτι ἐδίδασκεν ὑπὸ τὴν στέγην· ἀλλ' ὡς τὸ πολὺ ἦσαν ἐπὶ τοῦ πεζοδρομίου καὶ ἀπετέλουν εἶδος στοῶν, αἵτινες περιώριζον τὴν ὁδόν· αὐτοῦ καλῶς κακῶς ἱδρύετο τὸ σχολεῖον. Ὅπως δὲ ἀποφεύγωσι τὴν ἀδιακρισίαν τῶν γειτόνων, ἐξέτεινον παραπετάσματα ἀπὸ τοῦ ἑνὸς στύλου εἰς τὸν ἄλλον. Τὰ παραπετάσματα ταῦτα ἀπέκρυπτον μὲν ἀπὸ τῶν μαθητῶν τὰς ἐν τῇ ὁδῷ κινήσεις, ἀλλὰ δὲν ἐκώλυον τοὺς θορύβους τοῦ σχολείου νὰ φθάνωσιν εἰς τοὺς διερχομένους. Οἱ διαβάται ἤκουον τοὺς μαθητὰς ἐπαναλαμβάνοντα ἐν χορῷ «ἓν καὶ ἓν κάμνουν δύο· δύο καὶ δύο κάμνουν τέσσαρα». «Τρομερὰ ἐπῳδή! *Odiosa cantio!*» λέγει ὁ ἱερὸς Αὐγουστῖνος, ὅστις εἶχε διατηρήσῃ ἐκ τῶν πρώτων σπουδῶν του ἀνάμνησιν λίαν δυσάρεστον. Αἱ ὀχληραὶ αὗται κραυγαὶ ἠρέθιζον καὶ τὸν Μαρτιάλην, ὅστις κατέτασσε καὶ ταύτας εἰς τὰς αἰτίας, αἵτινες καθίστων αὐτῷ τὴν ἐν Ρώμῃ διατριβὴν μισητήν. «Εἶνε ἀδύνατον νὰ ζήσῃ τις ἐκεῖ, ἔλεγε· τὴν μὲν πρωΐαν δολοφονεῖται ὑπὸ τῶν διδασκάλων, τὴν δὲ νύκτα ὑπὸ τῶν ἀρτοποιῶν». Ἐν γένει τὰ ἔπιπλα τοῦ ἱδρύματος ἦσαν ἁπλούστατα. Οἱ πτωχότατοι περιωρίζοντο εἴς τινα θρανία τῶν μαθητῶν καὶ μίαν ἕδραν τοῦ διδασκάλου. Ὅτε ἐδύ-

ναντο, προσέθετον σφαίρας ἢ κύβους, ὅπως ὑποβάλλωσιν εἰς τοὺς ὀφθαλμοὺς τῶν μαθητῶν τὰ σχήματα τῆς γεωμετρίας. Μεγάλη πολυτέλεια ἐθεωρεῖτο νὰ κοσμῶνται οἱ τοῖχοι διὰ χαρτῶν γεωγραφικῶν. Κατὰ τοὺς εὐτυχεῖς χρόνους ἑνὸς Τραϊανοῦ, ἑνὸς Μάρκου Αὐρηλίου, ἑνὸς Διοκλητιανοῦ, οἱ μαθηταὶ ἠκολούθουν τὴν κίνησιν τῶν στρατῶν καὶ λέγεται ὅτι ὁ διδάσκαλος ᾐσθάνετο αἴσθημα ὑπερηφανίας πατριωτικῆς δεικνύων αὐτοῖς, ὅτι ἡ ἔκτασις τοῦ κράτους ἐξισοῦτο σχεδὸν πρὸς τὴν τοῦ κόσμου.

Τοιχογραφία τις εὑρεθεῖσα ἐν Πομπηΐᾳ καὶ νῦν κειμένη ἐν τῷ μουσείῳ τῆς Νεαπόλεως παρίστησιν ἡμῖν περίεργον σκηνὴν τοῦ βίου τῶν ρωμαίων μαθητῶν κατὰ τὸν πρῶτον αἰῶνα. Ἔχομεν πρὸ ὀφθαλμῶν σχολὴν κειμένην ὑπὸ στοάν, ἣν στηρίζουσι κίονες κομψοὶ συνδεδεμένοι διὰ κοσμημάτων ἐξ ἀνθέων. Ἐπειδὴ τὸ σχολεῖον εἶνε τελείως ἀνοικτόν, τὰ παιδία ἔξω ἐπωφελοῦνται νὰ παρατηρῶσι τὰ ἐν αὐτῷ συμβαίνοντα. Τρεῖς μαθηταὶ κάθηνται ἐπὶ ἑνὸς θρανίου : ἔχοντα μακρὰν κόμην καὶ χιτῶνα ποδήρη, κρατοῦσιν ἐπὶ τῶν γονάτων βιβλίον (volumen), τὸ ὁποῖον φαίνονται ὅτι ἀναγιγνώσκουσι μετὰ πολλῆς τῆς προσοχῆς. Ἔμπροσθεν αὐτῶν ἄνθρωπός τις περιπατεῖ σοβαρῷ τῷ ἤθει· ἡ μορφή του περικυκλοῦται ὑπὸ μεγάλου πώγωνος· αἱ χεῖρές του κρύπτονται ἐν μικρῷ μανδύᾳ. Αὐτὸς βεβαίως εἶνε ὁ διδάσκαλος· ἐκ τῆς στυγνῆς ὄψεώς του ἀναγνωρίζομεν ἐκεῖνον, περὶ οὗ ὁ Μαρτιάλης λέγει, ὅτι εἶνε μισητὸς παρὰ τοῖς μαθηταῖς καὶ μαθητρίαις, *invisum pueris virginibus que caput*. Ἐν τῷ ἑτέρῳ ἄκρῳ τῆς τοιχογραφίας μαστιγοῦται ἄτακτος μαθητής· ὁ δυστυχὴς εἶνε γυμνὸς καὶ μόνον λεπτὴν ζώνην φέρει ἐν τῷ μέσῳ τοῦ σώματος. Εἷς τῶν συμμαθητῶν του τὸν φέρει ἐπὶ τῶν ὤμων του καὶ τὸν κρατεῖ ἀμφοτέραις ταῖς χερσίν· ἄλλος τὸν λαμβάνει ἐκ τῶν ποδῶν, ἐν ᾧ τρίτον πρόσωπον ὑψοῖ τὰς ράβδους διὰ νὰ τὸν τύπτῃ. Ἡ μάστιξ καὶ ἡ ράβδος ἦσαν ἐν μεγάλῃ χρήσει ἐν Ρώμῃ καὶ αὕτη διήρκεσεν ἀπὸ τοῦ Πλαύτου μέχρι τοῦ τέλους τῆς αὐτοκρατορίας. Ὁ Κοϊντιλιανὸς μόνον ἐξήνεγκε περὶ τούτου δειλὴν διαμαρτύρησιν. «Ὡς πρὸς τὴν τιμωρίαν τῶν μαθητῶν διὰ μαστίγων, λέγει, καίτοι ὁ Χρύσιππος τὴν ἐπιδοκιμάζει καὶ εἶνε ἐν χρήσει, ὁμολογῶ ὅτι δέν μοι εἶνε ἀσπαστή». Ἀλλ᾽ ὁ Χρύσιππος τὴν παρέλαβε καὶ ὁ Αὐσώνιος λέγει, ὅτι ἐπὶ τῆς ἐποχῆς του «τὸ σχολεῖον ἀντήχει ἐκ τῶν μαστίγων».

Γ'

Καὶ ταῦτα μὲν εἶνε ὅσα γινώσκομεν περὶ τῆς ἐκπαιδεύσεως τοῦ λαοῦ ἐν τῷ ρωμαϊκῷ κράτει· εὐτυχῶς ὅμως ἔχομεν πλειοτέρας πληροφορίας ὅσον ἀφορᾷ τὴν ἐκπαίδευσιν τῶν ἀνωτέρων τάξεων τῆς κοινωνίας. Εἶνε

δὲ οὐ μόνον εὐκολωτέρα ἡ γνῶσις αὐτῆς, ἀλλ' ἔχει καὶ τὸ ἐνδιαφέρον νὰ τὴν σπουδάσωμεν, καθόσον δεικνύει ἡμῖν πῶς οἱ Ρωμαῖοι ὡδηγήθησαν νὰ συλλάβωσι τὴν ἰδέαν διδασκαλίας δημοσίας διδομένης ἐν ὀνόματι τοῦ Κράτους. Κατ' ἀρχὰς ἦσαν πολὺ μακρὰν αὐτῆς καὶ μόνον ὀλίγον κατ' ὀλίγον ἔφθασαν εἰς αὐτὴν ἀναγκαζόμενοι ὑπὸ τῶν πραγμάτων μᾶλλον ἢ διὰ συστήματος προεσχεδιασμένου. Ἐνδιαφέρει δὲ νὰ ἴδωμεν τί ὡδήγησε τοὺς Ρωμαίους εἰς τοῦτο καὶ τίνα ὁδὸν ἠκολούθησαν ὅπως φθάσωσιν εἰς αὐτήν.

Γνωρίζομεν ὅτι ἀπὸ τῶν Καρχηδονικῶν πολέμων οἱ Ἕλληνες εἰσέβαλον εἰς τὴν Ρώμην. Ἐν τοῖς διαφόροις τυχοδιώκταις, οἵτινες μετέβαινον νὰ προσφέρωσι τὰς ὑπηρεσίας των εἰς τοὺς Ρωμαίους, δὲν ἔλειπον οἱ καθηγηταί. Ἐν αὐτοῖς ἦσαν ρήτορες, γραμματικοί, φιλόσοφοι, μουσικοί, διδάσκαλοι πάσης ἐπιστήμης καὶ πάσης τέχνης· ἀλλὰ δὲν ἐγίγνοντο δεκτοὶ πάντες μετὰ τῆς αὐτῆς εὐνοίας, διότι ἐπιστήμας τινὰς οἱ Ρωμαῖοι οὐδέποτε κατενόησαν καλῶς. Ἡ φιλοσοφία π. χ. κατ' ἀρχὰς ἐφάνη αὐτοῖς ἀδολεσχία ἀνωφελής· ἡ γεωμετρία καὶ τὰ μαθηματικὰ ἐξέπληξαν αὐτοὺς μόνον διὰ τῶν πρακτικῶν ἐφαρμογῶν· ἦσαν ἡ τέχνη τοῦ ἀριθμεῖν καὶ μετρεῖν· ὁ Κικέρων λέγει ὅτι δὲν εὕρισκεν εἰς αὐτὰ ἄλλην σπουδαιότητα. Ἡ γραμματικὴ καὶ ἡ ῥητορικὴ ἤρεσαν αὐτοῖς πλειότερον· ἡ πρώτη μάλιστα οὐδένα ἐφαίνετο παρουσιάζουσα αὐτοῖς κίνδυνον καὶ βλέπομεν ὅτι οὐδέποτε ἀντέταξαν κατ' αὐτῆς σπουδαίαν ἀντίπραξιν. Ἡ ρητορικὴ ἐνέπνεεν αὐτοῖς πλειοτέραν δυσπιστίαν· ἄνθρωποί τινες λεπτολόγοι ἐφοβοῦντο τὴν νέαν ταύτην τέχνην, ἥτις ἐδίδασκε τὰ μέσα τοῦ ἀρέσκειν τῷ λαῷ, τὰ ὁποῖα οἱ πρόγονοι δὲν εἶχον γνωρίσει. Ἀλλ' ἦτο δύσκολον νὰ κλείσωσιν αὐτῇ τὰς πύλας τῆς πόλεως. Ἐὰν ἐκώλυον τὸν ρήτορα νὰ ἱδρύσῃ σχολεῖα δημόσια, ὡς ἐποίησαν τῷ 662, ὑπελείπετο αὐτῷ ἡ καταφυγὴ εἰς τὸ ἐσωτερικὸν τῶν οἰκογενειῶν, ἔνθα ὁ ἔλεγχος τῶν ἀρχῶν δὲν ἐδύνατο σχεδὸν νὰ εἰσδύσῃ. Ἀφοῦ ἅπαξ νέοι τινὲς εἶχον διδαχθῇ τὴν τέχνην ἐκείνην, δι' ἧς ἐμάνθανον νὰ δημηγορῶσιν εἰς τὸν λαὸν μετὰ πλείονος χάριτος, οἱ ἄλλοι ἠναγκάζοντο νὰ πράττωσιν ὡς αὐτοί· διότι, ἐὰν ἐπέμενον νἀγνοῶσι τὴν λεπτότητα τῆς ἑλληνικῆς τέχνης, θὰ ἐκινδύνευον νὰ νικηθῶσι κατὰ τοὺς ἀγῶνας τοῦ λόγου, δι' οὗ ὑπερίσχυον.

Οὐ μόνον δὲ ἡ γραμματικὴ καὶ ἡ ρητορικὴ ἀνεπαισθήτως ἐγένοντο δεκταὶ ὑπὸ τῶν Ρωμαίων, ἀλλ' ὅπερ ἦτο ἴσως τὸ δυσκολώτερον, αὗται ἐπὶ τέλους συνδιηλλάγησαν. Κατ' ἀρχὰς συνενοοῦντο πολὺ κακῶς. Λέγουσιν ἡμῖν, ὅτι ὁ γραμματικὸς ἤθελε κατ' ἀρχὰς νὰ ἑλκύσῃ εἰς ἑαυτὸν τὴν διδασκαλίαν ὁλόκληρον καὶ νὰ ἐκτελῇ τὸ ἔργον τοῦ ρήτο-

ρος· εἶνε δὲ πιθανὸν ὅτι ὁ ρήτωρ ἀφ' ἑτέρου διεσάλπιζε τὴν πρὸς τὸν γραμματικὸν περιφρόνησίν του· ἀλλὰ σὺν τῷ χρόνῳ οἱ διαπληκτισμοὶ οὗτοι ἐπαύσαντο καὶ ἑκάτερος τῶν διδασκάλων τούτων ἔσχε τὸ κράτος του κεχωρισμένον. Ἐὰν ἔμενεν ἐπὶ τοῦ ὁρίου τῶν δύο ἐπιστημῶν, ὡς ἐπὶ τῶν συνόρων πασῶν τῶν ὁμόρων ἐπικρατειῶν, ἔδαφός τι ἀόριστον, ἴσως ἐπήρχετο φιλονεικία τις, οὐσιωδῶς ὅμως συνεφώνουν. Διότι ὑπῆρξεν ἀρχὴ ἀναγνωρισθεῖσα ὑπὸ πάντων, ὅτι ἡ γραμματικὴ καὶ ἡ ρητορικὴ πρέπει νὰ ἑνωθῶσι πρὸς ἀλλήλας, ὅπως ἀποτελέσωσι σειρὰν πλήρους ἐκπαιδεύσεως.

Ὁ γραμματικὸς λαμβάνει τὸ παιδίον ἐκ τῶν χειρῶν τοῦ διδάσκοντος τὰ στοιχειώδη γράμματα, ὅστις καλῶς κακῶς τὸ ἐδίδαξε τὴν ἀνάγνωσιν καὶ τὴν γραφὴν καὶ ὀφείλει νὰ τὸ παραδώσῃ εἰς τὰς χεῖρας τοῦ ρήτορος τελείως παρεσκευασμένον πρὸς τὴν διδασκαλίαν τῆς ρητορείας· ἔχει λοιπὸν πολλὰ νὰ πράξῃ. «Ἡ γραμματική, λέγει ὁ Κοϊντιλιανός, περιλαμβάνει δύο μέρη, τὴν τέχνην τοῦ ὀρθῶς ὁμιλεῖν καὶ τὴν ἑρμηνείαν τῶν ποιητῶν». Ἑκατέρα ἀπαιτεῖ χρόνον πολὺν καὶ κόπον. Ὅπως τις ὀρθῶς ὁμιλῇ, ἀνάγκη νὰ γιγνώσκῃ τὴν δύναμιν τῶν γραμμάτων, τὴν προφορὰν τῶν συλλαβῶν, τὴν σημασίαν τῶν λέξεων, ἔπειτα νὰ μάθῃ πῶς αἱ λέξεις ἑνοῦνται πρὸς ἀλλήλας πρὸς σχηματισμὸν φράσεων· αἱ λεπτομέρειαι αὗται δὲν τελειώνουσιν. Ἡ ἑρμηνεία τῶν ποιητῶν ἀπαιτεῖ ἐργασίαν οὐχὶ ἐλάσσονα. Ὁ διδάσκαλος ἀναγιγνώσκει πρῶτος ἐν πρώτοις, *praelegit*, καὶ ὁ μαθητὴς ἐπαναλαμβάνει· ὅταν δὲ ἀπαγγείλῃ ὡς πρέπει χωρὶς σφάλματα περὶ τὸν τόνον καὶ τὴν προσῳδίαν, ἐπαναλαμβάνουσι τὸ χωρίον καὶ προσπαθοῦσι νὰ δώσωσι λόγον περὶ πάντων. Ὅταν τὸ παιδίον γιγνώσκῃ νὰ ὁμιλῇ ὀρθῶς, ὅταν ἀναγνώσῃ τοὺς ἕλληνας καὶ λατίνους ποιητάς, φαίνεται ὅτι ἡ γραμματική του διδασκαλία τελειώνει· ὁ ὁρισμὸς τοῦ Κοϊντιλιανοῦ φαίνεται ἐξηντλημένος· ἀλλὰ σὺν τῷ χρόνῳ ἡ γραμματικὴ ἐξετάθη πολὺ καὶ ἔλαβεν ὀλίγον κατ' ὀλίγον ἀνάπτυξιν, ἥτις ἐπηύξησε θαυμασίως τὴν σπουδαιότητά της. Καὶ ἐν πρώτοις πῶς νἀποδεχθῶμεν ὅτι ὁ μαθητὴς δὲν γιγνώσκει ἢ τοὺς ποιητὰς καὶ μένει ξένος ὅλων τῶν ἄλλων λογογράφων; Ἐὰν ἡ ποίησις ὀφείλῃ νὰ μένῃ τὸ κύριον ἀντικείμενον τῶν σπουδῶν του, εἶνε ὅμως ἀνάγκη νὰ ἔχῃ γνῶσίν τινα καὶ τῶν ἄλλων. *Nec poetas legere satis est, excutiendum omne scriptorum genus*. Πεδίον ἀπέραντον ἀναπτύσσεται πρὸ αὐτοῦ. Ἔπειτα ὁ γραμματικὸς δὲν περιορίζεται μόνον νἀναγιγνώσκῃ συγγραφεῖς διαφόρους καὶ πάσης ἐποχῆς ἢ νὰ τοὺς ἑρμηνεύσῃ· εἶνε ἀνάγκη νὰ ἐκτιμήσῃ καὶ κρίνῃ αὐτούς. Κατατάσσει τοὺς συγγραφεῖς τῶν παρελθόντων χρόνων, δίδει

αὐταῖς τὴν οἰκείαν θέσιν καὶ ἀποφαίνεται περὶ τῶν συγχρόνων. Τοιουτοτρόπως ὁ γραμματικὸς γίνεται οὐ μόνον διὰ τὴν νεολαίαν, ἀλλὰ δι' ὁλόκληρον τὴν κοινωνίαν κριτικὸς ἔχων αὐθεντίαν, κῦρος, οὗ ἡ κρίσις μορφώνει τὴν κοινὴν γνώμην. Οἱ θέλοντες ἐκ τῶν συγγραφέων νὰ κλεισθῶσιν ἐκτιμῶσι καὶ περιποιοῦνται αὐτόν, οἱ δὲ ἀμελοῦντες, ὡς ὁ Ὁράτιος, νὰ γίνωσιν αὐτῷ ἀρεστοὶ κινδυνεύουσι νὰ μένωσιν ἐπὶ πολὺν χρόνον ἄγνωστοι. Ἀλλὰ δὲν εἶνε ταῦτα μόνον· ἡ σπουδὴ τῆς γραμματολογίας ὁλοκλήρου δὲν φαίνεται ἀρκοῦσα ἐνασχόλησις τῶν γραμματικῶν· διότι αὐτοὶ προσθέτουσι γνώσεις ἀναγκαίας νομιζομένας, ὅπως οἱ μαθηταὶ ἐννοῶσι τοὺς συγγραφεῖς, οὓς ἀναγιγνώσκουσιν. Εἶνε δυνατὸν νἀπαγγέλλωσιν ἐν μέτρῳ καὶ νὰ ἐννοῶσι τὸν μηχανισμόν, ἐὰν εἶνε ἄμουσοι; Ὁ γραμματικὸς εἶνε λοιπὸν ἠναγκασμένος νὰ διδάσκῃ τοὺς μαθητὰς τὴν μουσικήν. Οἱ ποιηταὶ πραγματεύονται πολλαχοῦ τῶν ποιημάτων αὐτῶν περὶ οὐρανοῦ καὶ περιγράφουσι τὴν ἀνατολὴν καὶ τὴν δύσιν τῶν ἄστρων. Πῶς θὰ κατορθώσωσι νὰ ἑρμηνεύωσι ταῦτα, ἐὰν ὁ γραμματικὸς δὲν διδάξῃ ἀστρονομίαν; Τέλος, ἐπειδὴ ὑπάρχουσι ποιήματα ὁλόκληρα, ὡς τοῦ Ἐμπεδοκλέους καὶ τοῦ Λουκρητίου, ἐν οἷς ἐκτίθενται καὶ ἐξετάζονται συστήματα φιλοσοφικά, εἶνε ἀνάγκη νὰ ἔχωσι γνῶσιν τῆς φιλοσοφίας καὶ ἡ φιλοσοφία θὰ εἶνε ἀκατάληπτος, ἐὰν εἶνε ξένοι τῶν θετικῶν ἐπιστημῶν καὶ ἰδίᾳ τῆς γεωμετρίας καὶ τῶν μαθηματικῶν. Ἡ γραμματικὴ λοιπὸν περιλαμβάνει κύκλον ὁλόκληρον ἀνθρωπίνων γνώσεων· «πρὶν ἢ ὁ παῖς παραδοθῇ εἰς τὰς χεῖρας τοῦ ῥήτορος, λέγει ὁ Κοϊντιλιανός, ἀνάγκη νὰ λάβῃ τὴν ὁποίαν οἱ Ἕλληνες καλοῦσιν ἐγκυκλοπαιδικὴν παίδευσιν».

Ἐν πρώτοις τὸ ἔργον τοῦ ῥήτορος φαίνεται κατώτερον καὶ ἧττον σοβαρὸν ἢ τὸ τοῦ συναδέλφου του· διότι δὲν εἶνε ἠναγκασμένος, ὡς ἐκεῖνος, νὰ ἐκτείνηται εἰς διαφόρους σπουδάς· διότι διδάσκει μίαν τέχνην· ἀλλ' ἡ τέχνη αὕτη εἶνε ἡ ῥητορεία, ἡ πρώτη καὶ ἡ δυσκολωτάτη πασῶν, ἡ ἀπαιτοῦσα ὁλόκληρον τὸν ἀνθρώπινον βίον ὅπως ἐξασκῆται ἄριστα· ἀνάγκη λοιπὸν πρῶτον νὰ διδάσκῃ τὸν μαθητὴν πλήρη τὴν θεωρίαν τῆς ῥητορικῆς· καὶ ἡ σπουδὴ αὕτη εἶνε μακροτάτη καὶ δυσχερεστατη, διότι ἕκαστος διδάσκαλος ἀρέσκεται νὰ ἐπισωρεύῃ τὰ παραγγέλματα, νὰ περιπλέκῃ τὴν ἐπιστήμην, νὰ δημιουργῇ δυσκολίας φαντασιώδεις, ὅπως ἐπιλύων αὐτὰς χαίρῃ. Πρὸς τὴν πρακτικὴν ταύτην διδασκαλίαν συνδέονται ἀσκήσεις πρακτικαὶ ἔτι σπουδαιότεραι καὶ δυσχερέστεραι. Ὅταν ὁ μαθητὴς μάθῃ τὰ παραγγέλματα τῆς τέχνης, διδάσκεται νὰ τὰ ἐφαρμόζῃ καὶ πρὸς τοῦτο συνθέτει λόγον, τὸν ἀποστηθίζει καὶ τὸν ἀπαγγέλλει. Ἐν τῇ ἀπαγγελίᾳ οὐδὲν ἀφίεται εἰς τὴν

τύχην· διότι τὰ πάντα προεῖδον καὶ ἐκανόνισαν. Ὁ μαθητὴς διδάσκεται προηγουμένως τὸν εἰς ἕκαστον μέρος τοῦ λόγου ἀπαιτούμενον τόνον, μέχρι τίνος δέον νὰ ὑψῶται ὁ βραχίων κατὰ τὸ προοίμιον καὶ πῶς νὰ ἐκτείνηται ἡ χεὶρ ἐν τῇ ἀποδείξει. Ἐπί τινων ζητημάτων ἠγέρθησαν φιλονεικίαι διαιρέσασαι τὴν σχολήν. Ἁρμόζει νὰ τύπτῃ ὁ ἀγορεύων τὸν πόδα καθ' ἣν στιγμὴν παραφέρεται; Εἶνε εὐπρεπὲς νὰ διαταράξῃ τὰς πτυχὰς τῆς τηβέννου καὶ νἀφήσῃ αὐτὴν νὰ κυματίζῃ ἐπὶ τοῦ ὤμου περὶ τὸ τέλος τοῦ λόγου; Πλίνιος ὁ πρεσβύτερος, ἀνὴρ αὐστηρὸς καὶ ἀκριβής, δὲν ἤθελε νἀκούσῃ περὶ τούτου ὁμιλοῦντας καὶ ἐχώρει τοσοῦτον, ὥστε νὰ συνιστᾷ νὰ φροντίσωσι πολὺ νὰ μὴ διαταράττωσι τὴν κόμην σπογγίζοντες τὸ μέτωπον, ἐὰν ἴδρωνον. Ὁ Κοϊντιλιανὸς ἦτο ὀλιγώτερον αὐστηρός, διότι ἐνόμιζε τοὐναντίον, ὅτι ὀλίγη ἀταξία τῆς κόμης καὶ τῆς τηβέννου ἐδήλου καλήτερα τὴν συγκίνησιν καὶ ἐδύνατο νὰ συγκινῇ τοὺς δικαστάς. Τέχνη τόσον λεπτολόγος ἀπήτει, ὡς εὐκόλως ἐννοεῖ τις, πολὺν χρόνον καὶ κόπον, ὁ δὲ νέος μόλις καὶ ἀτελῶς ἐδύνατο νὰ μάθῃ αὐτὴν μέχρι τοῦ δεκάτου ἑβδόμου ἔτους, ὅτε ἐλάμβανε τὸ ἀνδρικὸν ἔνδυμα καὶ ἐγίνετο πολίτης.

Οὕτω διὰ τῆς ἑνώσεως τῆς γραμματικῆς καὶ τῆς ῥητορικῆς ἀπετελέσθη ὡρισμένως ἡ λεγομένη ἐγκύκλιος παίδευσις. Γνωρίζομεν δὲ ἤδη τί θὰ μανθάνωσιν ἐν τοῖς σχολείοις· ἡ ὕλη, ἡ βάσις τῆς δημοσίας παιδεύσεως εὑρέθη, ὑπολείπεται δὲ νὰ ἴδωμεν πῶς ἡ ἐκπαίδευσις αὕτη ἐγεννήθη.

Πολλάκις συνεζητήθη ἐν Ῥώμῃ, ὡς καὶ ἀλλαχοῦ, τὸ ζήτημα τῆς δημοσίας καὶ τῆς κατ' οἶκον ἐκπαιδεύσεως· ἂν δὲν εἶνε προτιμότερον ὁ παῖς νὰ ἐκπαιδεύηται ἐν τῇ οἰκογενείᾳ του, πλησίον τῶν γονέων του, δι' οἰκοδιδασκάλου ἢ ἐν τοῖς σχολείοις, ἐν οἷς συνέρχονται οἱ συνομήλικες αὐτοῦ. Τὸ ζήτημα διεπραγματεύθη διὰ μακρῶν ὁ Κοϊντιλιανὸς ἐν ἑνὶ τῶν πρώτων κεφαλαίων τῶν *sustitutiones oratoricae*. Ἐκθέσας τοὺς λόγους, δι' οὓς δύναταί τις νὰ προτιμήσῃ τὸ ἕτερον τῶν ἐκπαιδευτικῶν συστημάτων, ἀποφαίνεται μετὰ πολλῆς πειστικῆς δυνάμεως ὑπὲρ τῆς δημοσίας ἐκπαιδεύσεως καὶ τὰ ἐπιχειρήματά του μοὶ φαίνονται ἀνεπίδεκτα ἀμφισβητήσεως.

Ἔπειτα ὅτε συνέγραφε τὸ βιβλίον του ὁ Κοϊντιλιανός, ἡ γνώμη περὶ τοῦ ζητήματος, ὑπὲρ οὗ συνηγόρει, εἶχεν ὑπερισχύσει. Ἡ ῥωμαϊκὴ ἀριστοκρατία ἐπέμενε νἀνατρέφῃ τὰ τέκνα της κατ' οἶκον. Καὶ ἐδύνατο μὲν νὰ πράττῃ τοῦτο εὐκόλως καὶ ἄνευ πολλῆς δαπάνης, ἐν ὅσῳ ἡ δι-

δασκαλία ἦτο ἁπλῆ· ἀλλ' ὅτε ἐπεκράτησεν ἡ συνήθεια νὰ διδάσκωσι τοὺς παῖδας τὴν γραμματικὴν καὶ τὴν ῥητορικήν, ἦτο ἀνάγκη νὰ προμηθεύωνται ἄνδρας ἱκανοὺς πρὸς διδασκαλίαν αὐτῶν καὶ τοῦτο ἀπῄτει μεγάλην δαπάνην. Ὁ Κ. Κάτουλος ἐπλήρωσε, λέγουσιν, ἕνα καλὸν γραμματικὸν 700,000 σεστερτίους (140,000 φράγκα). Οἱ οἰκογενειάρχαι εἶδον ἐπὶ τέλους ὅτι ἡ κατ' οἶκον ἀνατροφὴ καθίστατο δαπανηροτέρα, οἱ δὲ διδάσκαλοι πάλιν ἐνόησαν, ὅτι θὰ ἐκέρδαινον περισσότερα, ἐὰν προσήρχοντο πολλοὶ μαθηταὶ εἰς αὐτοὺς καὶ θὰ εἶχον συγχρόνως τὴν τέρψιν, ὅτι ἦσαν μᾶλλον ἐλεύθεροι. Ἀναγιγνώσκομεν ἐν τῇ μικρᾷ τοῦ Σουητωνίου πραγματείᾳ *de Grammaticis et Rhetoribus*, ὅτι οἱ περισσότεροι τῶν οἰκοδιδασκάλων μισοῦσιν ὀλίγον κατ' ὀλίγον τὸ ἐπάγγελμα τοῦτο καὶ ἱδρύουσι σχολεῖα. Οὕτως ἔπραξαν ἀλληλοδιαδόχως ὁ Ἀντώνιος Γνίφων, ὁ Ληναῖος, ὁ Καικίλιος Ἠπειρώτης, οἱ διασημότατοι δηλαδὴ καὶ οἱ μάλιστα περιζήτητοι τῶν διδασκάλων: οὕτω δέ, λέγει ὁ Σουητώνιος, ἐν μιᾷ στιγμῇ εἶδον συγχρόνως ἐν Ῥώμῃ εἴκοσι σχολὰς διασήμους, εἰς ἃς συνέρρεεν ἡ νεότης. Ἡ δημοσία ἐκπαίδευσις ἐξενίκησεν.

Ἀλλ' ἡ δημοσία ἐκπαίδευσις ἐγίγνετο κατὰ διαφόρους τρόπους. Ἄλλοτε μὲν εἶνε εἰς τὰς χεῖρας, ἰδιωτῶν ἱδρυόντων σχολεῖα ἰδίαις δαπάναις καὶ διευθυνόντων αὐτὰ ἐλευθέρως, ἄλλοτε δὲ αἱ πόλεις ἀναλαμβάνουσιν αὐταὶ τὴν ἵδρυσιν σχολῶν, ἐκλέγουσι τοὺς διδασκάλους καὶ μισθοδοτοῦσιν αὐτούς· καὶ αὕτη εἶνε ἡ δημοτικὴ ἐκπαίδευσις· ἄλλοτε δὲ διατηροῦνται δημοσίᾳ δαπάνῃ καὶ ἐξαρτῶνται ἐκ τῆς κεντρικῆς κυβερνήσεως καὶ αὐτὴ εἶνε ἡ τοῦ κράτους ἐκπαίδευσις. Ἡ ἐν Ῥώμῃ διδασκαλία διῆλθεν ἀλληλοδιαδόχως τὰ τρία ταῦτα εἴδη τῆς διδασκαλίας· ἤρξατο διὰ τῆς ἰδιωτικῆς διδασκαλίας, διετήρησεν ἐπὶ πολὺν χρόνον τὴν δημοτικὴν ἐκπαίδευσιν καὶ ἔφθασεν εἰς τὴν τελευταίαν καθ' ὃν χρόνον οἱ βάρβαροι κατέστρεψαν τὸ δυτικὸν ῥωμαϊκὸν κράτος.

Καθ' ὃν χρόνον ἤκμαζον αἱ εἴκοσι σχολαί, περὶ ὧν ἀνωτέρω εἴπομεν, τ. ἔ. ἐπὶ τοῦ Αὐγούστου ἢ τοῦ Τιβερίου, ἐν Ῥώμῃ γνωστὴ ἦτο μόνη ἡ ἐλευθέρα διδασκαλία. Γραμματικός τις ἢ ῥήτωρ, ὅστις εἶχε καταστῆ γνωστὸς ὡς παιδαγωγὸς τῶν τέκνων ἰσχυροῦ τινος, στηριζόμενος ἐπὶ τῆς προστασίας αὐτοῦ, ἐμισθοῦτο ὑπὸ στοάν τινα αἴθουσαν μικρὰν ἢ μεγάλην κατὰ τὰ μέσα ἢ τὰς προσδοκίας του καὶ περιέμενε τοὺς μαθητάς. Ἡ ἐπιτυχία τῶν τοιούτων ἐπιχειρήσεων ἦτο λίαν ἄστατος· διότι ἐν ᾧ ὁ Ῥέμμιος Παλαίμων ἐκέρδαινε 400,000 σεστερτίους (80,000 φράγκα), ὁ Ὀρβίλιος, ὁ διδάσκαλος τοῦ Ὁρατίου, ἀπέθνησκε τῆς πείνης ἔν τινι ὑπερῴῳ καὶ παρηγορεῖτο ἐν τῇ δυστυχίᾳ του γράφων λίβελ-

λον κατὰ τῶν οἰκογενειαρχῶν, οἵτινες ἐφάνησαν πρὸς αὐτὸν τόσον ὀλίγον γενναῖοι. Ἡ ἀβεβαιότης αὕτη ἀπήλπιζε τοὺς σπουδαίους τῶν γραμματικῶν καὶ εὐλόγως ὕστερον προετίμων θέσεις ἧττον λαμπράς, ἀλλ' ἀσφαλεστέρας, τὰς ὁποίας προσέφερον αὐτοῖς τὰ σχολεῖα τῶν πόλεων καὶ τοῦ κράτους. Οὕτως ἐκπίπτει μὲν βαθμηδὸν καὶ ἐκλείπει ἡ ἐλευθέρα διδασκαλία, ἥτις τοσοῦτον διέλαμψεν ἐπὶ τῶν πρώτων Καισάρων, ἀλλ' οὐδέποτε ἐξηφανίσθη τελέως· διότι ἀνευρίσκομεν αὐτὴν κατὰ τὸν Ε' αἰῶνα μνημονευομένην ἐν τῷ διατάγματι Θεοδοσίου τοῦ Β', ὅστις ἱδρύει τὴν ἐν Κωνσταντινουπόλει Σχολήν.

Ὁ Κικέρων, ὡς εἴδομεν, παρεπονεῖτο, διότι ἡ δημοκρατία ὀλίγον ἐμερίμνησεν ὑπὲρ τῆς διδασκαλίας τῆς νεολαίας· ἀλλὰ δὲν δυνάμεθα νὰ μεμφθῶμεν ἐπὶ τούτῳ καὶ τὴν αὐτοκρατορίαν. Διότι ἀπὸ τῶν πρώτων αὐτῆς ἡμερῶν φροντίζει περὶ τῶν καθηγητῶν καὶ φαίνεται θέλουσα νὰ λάβῃ αὐτοὺς ὑπὸ τὴν προστασίαν της. Ὁ Ἰούλιος Καῖσαρ δίδει τὸ δικαίωμα τῆς πολιτογραφήσεως εἰς πάντας τοὺς διδάσκοντας τὰς ἐλευθερίους τέχνας, τ. ἔ. εἰς τοὺς γραμματικούς, τοὺς γεωμέτρας, καὶ τοὺς ῥήτορας, οἵτινες ἦσαν σχεδὸν πάντες Ἕλληνες τὴν καταγωγήν. Καίτοι ἦτο δύσκολον νὰ γείνῃ τις ῥωμαῖος πολίτης, ἐγένετο ὅμως εἰς αὐτοὺς γενναιότερόν τι· διότι ἐν ᾧ παρέσχον αὐτοῖς τὰ προνόμια, δὲν ἐπέβαλλον αὐτοῖς τὰ καθήκοντα τοῦ ῥωμαίου πολίτου. Διότι ἀπήλλαξαν αὐτοὺς τῆς στρατιωτικῆς ὑπηρεσίας, τῶν δικαστικῶν ὑποχρεώσεων τῆς ὀχληρᾶς ἱερωσύνης, τῶν κηδεμονιῶν, τῶν δωρεὰν ἀποστολῶν ἐν ὀνόματι τῶν πόλεων, τῆς ἀνάγκης τοῦ ξενίζειν τοὺς στρατιωτικοὺς ἢ τοὺς πράκτορας τῆς κυβερνήσεως ἐν τῇ περιοδείᾳ των. Ἔχομεν νόμον τοῦ Ἀντωνίνου, ὅστις ὁρίζει κατὰ τὴν σπουδαιότητα τῶν πόλεων τὸν ἀριθμὸν τῶν ἰατρῶν, τῶν γραμματικῶν, τῶν ῥητόρων, οἵτινες θἀπολαύωσι τῶν ἀτελειῶν τούτων. Διετηρήθησαν δὲ αἱ ἀτέλειαι αὗται μέχρι τοῦ τέλους τῆς αὐτοκρατορίας, καίτοι δὲν ἐπέτρεπον τοῦτο ἡ τῶν χρόνων δυστυχία καὶ αἱ μέγισται τοῦ κράτους ἀνάγκαι. Καθ' ὃν μάλιστα χρόνον αἱ δημοτικαὶ τιμαὶ καθίστανται καταθλιπτικὰ βάρη, ἀπὸ τῶν ὁποίων προσπαθοῦσι νἀπαλλαγῶσι διὰ τῆς φυγῆς, καθ' ὃν χρόνον οἱ ἡγεμόνες φαίνονται ἀσχολούμενοι νὰ ματαιώσωσι πάσας τὰς πονηρίας, δι' ὧν πειρῶνται νἀποφύγωσι τὰ ὀλέθρια ταῦτα ἀξιώματα, εἷς νόμος τοῦ Κωνσταντίνου κηρύττει τοὺς καθηγητὰς «ἀπηλλαγμένους πασῶν τῶν λειτουργιῶν καὶ πασῶν τῶν δημοσίων ὑποχρεώσεων». Τοῦτο ἦτο τότε τὸ μέγιστον τῶν εὐεργετημάτων.

Ἀλλ' ἰδοὺ σπουδαιοτέρα καινοτομία. Μετὰ τοῦ Οὐεσπασιανοῦ ἡ διδασκαλία εἰσέρχεται εἰς νέαν φάσιν. Τὸ κράτος δὲν περιορίζεται πλέον

νὰ τιμᾷ τοὺς Καθηγητὰς διὰ τῶν προνομίων καὶ τῶν ἀτελειῶν· ἐκδηλοῖ πρῶτον ἤδη τὴν σκέψιν νὰ τοὺς λάβῃ ὑπὸ τὴν ὑπηρεσίαν του. «Πρῶτος ὁ Οὐεσπασιανός, λέγει ὁ Σουητώνιος, παρεχώρησεν εἰς τοὺς ῥήτορας ἐκ τοῦ δημοσίου θησαυροῦ μισθὸν ἐτήσιον 100,000 σεστερτίων (20,000 φράγκων)». Ἐκ τῶν μισθοδοτηθέντων ἦτο καὶ ὁ Κοϊντιλιανός. Ἐπὶ εἴκοσιν ἔτη ὑπὸ διαφόρους κυβερνήσεις ἐδίδαξεν ἐν Ῥώμῃ τὴν ῥητορικὴν δαπάναις τοῦ αὐτοκράτορος. Ἡ ἀπόπειρα τῆς νέας ταύτης διδασκαλίας ἐγένετο μετὰ μεγάλης φήμης· διότι ὁ Κοϊντιλιανὸς ἦτο διάσημος δικηγόρος, σπουδάσας ἐμβριθῶς ὅλα τῆς τέχνης του τὰ μυστήρια. Ὡμίλει μετὰ αὐθεντίας, καὶ ἔγραφεν εὐφυῶς. Ἔσχε μαθητὰς Πλίνιον τὸν νεώτερον, ἴσως δὲ καὶ τὸν Τάκιτον. Ὁ Μαρτιάλης τὸν ἀποκαλεῖ ἀρχηγὸν καὶ ὁδηγὸν τῆς νεολαίας.

Τὸ ἀποτέλεσμα τῆς διδασκαλίας του ὑπῆρξε σπουδαῖον, ἐὰν εἶνε ἀληθές, ὡς νομίζεται, ὅτι συνετέλεσε νὰ μεταβάλῃ τὸ δημόσιον αἴσθημα καὶ νὰ ἐπαναφέρῃ τοὺς νέους ἀπὸ τοῦ πρὸς τὸν Σενέκαν θαυμασμοῦ εἰς τὸν τοῦ Κικέρωνος.

Ἀλλ' εἶνε ἆρά γε ἀληθές, ὅτι ἡ ἐλευθεριότης τοῦ Οὐεσπασιανοῦ ἐξετάθη ἐφ' ὅλον τὸ κράτος καὶ ἱδρύθη πανταχοῦ ἡ ἐκπαίδευσις τοῦ κράτους; Ἐκ τῶν λόγων τοῦ Σουητωνίου δύναταί τις νὰ τὸ συμπεράνῃ ἐκ πρώτης ἀπόψεως, ἀλλὰ δὲν πρέπει νὰ λάβῃ τις αὐτοὺς κατὰ γράμμα. Ἡ αὔξησις μάλιστα τῆς μισθοδοσίας τῶν ῥητόρων ἀποδεικνύει ὅτι πρόκειται μόνον περὶ τῶν ῥητόρων τῆς Ῥώμης. Δὲν εἶνε δυνατὸν πᾶσαι αἱ ἕδραι νὰ μισθοδοτῶνται ἐξίσου καὶ ὁ Καθηγητὴς μικρᾶς πόλεως νὰ λαμβάνῃ τὸν αὐτὸν μισθόν, ὃν ἐλάμβανεν ὁ Κοϊντιλιανός. Πρὸς τούτοις, ἐὰν ὁ Οὐεσπασιανὸς ἐπεθύμει νὰ ἱδρύσῃ διὰ μιᾶς μέγα ἐκπαιδευτικὸν σύστημα ἐκτεινόμενον εἰς πᾶν τὸ κράτος, τὸ σύστημα τοῦτο θὰ διετηρεῖτο καὶ μετὰ τὸν θάνατόν του, θὰ ἀνευρίσκομεν τὰ ἴχνη του καὶ μετ' αὐτόν, οἱ δὲ διάδοχοί του θὰ συνέχιζον τὸ ἔργον του· ἀλλὰ βλέπομεν αὐτοὺς πάντοτε πρῶτον ἤδη ἐπιχειροῦντας τὸ ἔργον, ὡς ἐὰν δὲν ἐγίγνετο οὐδὲν πρὸ αὐτῶν. Οὕτω λέγουσι περὶ τοῦ Ἀδριανοῦ, τοῦ Ἀντωνίνου, ὡς καὶ περὶ τοῦ Οὐεσπασιανοῦ ὅτι «ἐψηφίσαντο μισθοὺς τῶν γραμματικῶν καὶ τῶν ῥητόρων». Ὁ Μάρκος Αὐρήλιος συνέστησε πολλὰς ἕδρας φιλοσοφίας ἐν Ἀθήναις, τὰ δὲ τέσσαρα μεγάλα φιλοσοφικὰ συστήματα τοῦ Πλάτωνος, τοῦ Ἀριστοτέλους, τοῦ Ἐπικούρου καὶ τοῦ Ζήνωνος ἐδιδάσκοντο ὑπὸ διδασκάλων λαμβανόντων δέκα χιλιάδας δραχμῶν κατ' ἔτος (σχεδὸν 9,000 φρ.). Ἐὰν δὲ ὑπῆρξεν ὀλιγώτερον γενναῖος τοῦ Οὐεσπασιανοῦ, τοῦτο προήρχετο, διότι ἡ μισθοδοσία αὕτη ἦτο δι' ἐπαρχίας. Ἐὰν πιστεύσωμεν

εἰς τὸν Λαμπρίδιον, ὁ Ἀλέξανδρος Σεβῆρος ἔπραξεν ἔτι πλέον· διότι οὐ μόνον ὥρισεν, ὡς οἱ προκάτοχοί του, μισθὸν τῶν διδασκάλων, ἀλλ' ᾠκοδόμησε καὶ σχολὰς καὶ ἐφρόντισε νὰ προμηθεύσῃ εἰς αὐτὰς μαθητὰς δίδων ὑποτροφίας εἰς παῖδας πένητας, ὥστε νὰ δύνανται οὕτω νὰ ἐξακολουθῶσι τὰς σπουδάς των. Εἰς αὐτὸν λοιπὸν ἀποδίδεται ἡ ἵδρυσις τῆς ὑποτροφίας.

Ἂς ἐξετάσωμεν ἤδη τί ἐννοοῦσιν οἱ ἱστορικοὶ ἐν τοῖς διαφόροις χωρίοις, τὰ ὁποῖα παρεθέσαμεν. Τί ἦσαν τὰ αὐτοκρατορικὰ ἐκεῖνα ἱδρύματα, περὶ ὧν πραγματεύονται ; Τί ἀληθῶς ἔπραξαν ὑπὲρ τῆς δημοσίας ἐκπαιδεύσεως οἱ ἡγεμόνες, ὧν ἐξυμνοῦσι τὴν μεγαλοδωρίαν ; Ἐν πρώτοις εἶνε ἀνεπίδεκτον ἀμφιβολίας, ὅτι τινὲς ἐξ αὐτῶν, ὁ Οὐεσπασιανός, ὁ Μάρκος Αὐρήλιος ἵδρυσαν ἔν τισι τῶν σπουδαίων πόλεων, ἐν Ἀθήναις καὶ ἐν Ῥώμῃ ἕδρας τινὰς μισθοδοτουμένας ὑπὸ τοῦ Κράτους. Ἀλλ' ἀρκεῖ τοῦτο ; Αἱ σπάνιαι καὶ μεμονωμέναι αὐταὶ ἕδραι, ἡ ἐξαιρετικὴ αὐτὴ ἐκπαίδευσις, ταῦτα ἀρκοῦσι νὰ ἐξηγήσωσι τὰς γενικὰς ἐκείνας ἐκφράσεις τῶν ἱστορικῶν ; Φράσεις, ὡς *salaria instituit*, *salaria detulit per provincias*, φαίνονται δεικνύουσαι ὅτι πρόκειται περί τινος συστήματος ἐκπαιδευτικοῦ ἐκτεταμένου καὶ ἐφαρμόζονται εἰς ὅλον τὸ κράτος καὶ οὐχὶ εἰς προνομιούχους τινὰς τῶν πόλεων. Εἶνε λοιπὸν πιθανόν, ὅτι οἱ ἡγεμόνες αὐτοὶ εἶχον ὁρίσῃ νὰ λαμβάνωσι μισθὸν οἱ Καθηγηταὶ πασῶν τῶν δημοσίων σχολῶν· ἀλλὰ τὸν μισθὸν τοῦτον δὲν ἔδιδε τὸ Κράτος, ἀλλ' αἱ πόλεις, ἐν αἷς ἦσαν ἱδρυμέναι αἱ Σχολαί· αἱ πόλεις ὠφελοῦντο ἐκ τῆς διδασκαλίας, καὶ αὐταὶ εὐλόγως ὤφειλον νἀποτίωσι τὸν μισθόν. Ὁ αὐτοκράτωρ ἐπέβαλε τὸν φόρον, διότι εἶχε τὸ δικαίωμα τοῦτο. Ὁ νόμος ὁ ἐπιτρέπων αὐτῷ νὰ καταργῇ τὰς φιλοδωρίας τῶν πόλεων, ὅτε ἐφαίνοντο αὐτῷ ἀνωφελεῖς, ἐπέτρεπεν αὐτῷ νὰ ἐπιβάλλῃ διὰ τῆς βίας εἰς ἐκείνας, εἰς τὰς ὁποίας ἐφαίνετο αὐτῷ ἀναγκαῖον νὰ ἐπιβάλλῃ τὰς συνεισφοράς. Διὰ τὴν ἐξουσίαν ταύτην ἐδύνατο νὰ διατάττῃ ὥστε αἱ πόλεις νὰ ὑφίστανται τὰς δαπάνας τῶν ἐν αὐταῖς Σχολῶν. Ἔχουσι λοιπὸν δίκαιον οἱ ἱστορικοὶ οἱ λέγοντες περὶ τοῦ Ἀντωνίνου, τοῦ Ἀλεξάνδρου Σεβήρου καὶ ἄλλων ὅτι διέταξαν μισθοὺς τῶν διδασκάλων, *salaria instituit*, *salaria detulit.* Ἔδει μόνον νὰ προσθέσωσιν ὅτι ὁ μισθὸς οὗτος δὲν παρείχετο ὑπὸ τῶν ἰδίων ἡγεμόνων, ἀλλ' ὑπὸ τῶν πόλεων, ἡ δὲ γενναιότης ἐκείνων δὲν ἐδαπάνα οὐδέν. Ἐὰν δὲ βλέπωμεν, ὅτι ἡ ὑπόμνησις αὕτη ἀναφαίνεται ὑπὸ διαφόρους κατὰ διαδοχὴν αὐτοκράτορας, τοῦτο ἀποδεικνύει ὅτι αἱ πόλεις δὲν ἀπέτιον ἑκουσίως τὸν φόρον καὶ συχνὰ ἐπειράθησαν νἀπαλλαγῶσι τοῦ βάρους, εἰς ὃ ὑπεβλήθησαν χωρὶς νὰ ἐρωτηθῶσιν.

Οὕτως ἔν τισι μὲν τῶν πόλεων τῶν σπουδαίων ὑπῆρχον ὀλίγαι τινὲς ἕδραι μισθοδοτούμεναι ὑπὸ τοῦ Κράτους, ἐν πάσαις δὲ ταῖς ἄλλαις, τ. ἔ. καθ' ὅλον σχεδὸν τὸ Κράτος ὑπῆρχον Σχολαὶ διατηρούμεναι δαπάναις τῶν κοινοτήτων. Τοιαύτη ἦτο ἡ διάταξις, ὑφ' ἣν διετηρήθη ἡ ἐκπαίδευσις μέχρι τοῦ Ε' αἰῶνος. Δὲν γιγνώσκω δὲ διατὶ ἤγειραν περὶ τούτου ἀμφιβολίας, ἐν ᾧ πάντα τὰ ἔγγραφα ἐπιβεβαιοῦσι τοῦτο. Ὁ Λιβάνιος ἐν τῷ λόγῳ ὑπὲρ τῶν ῥητόρων τῆς Ἀντιοχείας βεβαιοῖ ὅτι δὲν εἶχον ἄλλον ὡρισμένον μισθὸν ἢ τὸν ὑπὸ τῶν πόλεων διδόμενον αὐτοῖς. Ὅτε Κώνστας ὁ Χλωρὸς διώρισε τὸν γραμματέα του Εὐμένην διευθυντὴν τῆς μεγάλης Σχολῆς Αὐγουστοδούνου (Autun), παρεχώρησεν αὐτῷ μισθὸν οὐχὶ εὐκαταφρόνητον, ὅστις θὰ ἐλαμβάνετο ἐκ τῶν προσόδων τῆς πόλεως : *ex viribus hujus reibublicae*. Τὸ παράδειγμα τοῦτο δεικνύει ἡμῖν, ὅτι ὁ αὐτοκράτωρ δὲν ἐκωλύετο παντάπασι νὰ ἐπεμβαίνῃ εἰς τὰ τῆς διδασκαλίας καὶ δυνάμεθα νὰ εἴπωμεν, ὅτι τότε ἤδη αἱ Σχολαὶ ὑπήγοντο μέχρι τινὸς εἰς τὴν κεντρικὴν ἐξουσίαν. Ἀλλ' ἐπειδὴ αὗται διετηροῦντο ὑπὸ τῶν πόλεων, αἵτινες παρεῖχον τὰς δαπάνας των, κατ' ἀνάγκην αἱ Σχολαὶ αὗται εἰς τὰ ὄμματα τῶν ἀνθρώπων εἶχον χαρακτῆρα δημοτικόν. Τοῦθ' ὅπερ ὁ Αὐσώνιος κυριολεκτικῶς λέγει, ἀνακαλῶν τὰ τριάκοντα ἔτη, τὰ ὁποῖα διῆλθεν ἐν Βορδιγάλοις διδάσκων τὴν γραμματικὴν καὶ τὴν ῥητορικήν. Ἰδοὺ ἡ φράσις τοῦ Αὐσωνίου· *exegi municipalem operam*, (εἰσέπραξα τὸν μισθὸν τῆς πόλεως). Διὰ τοῦτο οἱ Καθηγηταὶ δὲν ἐθεωροῦντο ὡς ὑπάλληλοι τοῦ Κράτους. Ἐν τοῖς λόγοις τῶν ῥητόρων τῆς Γαλλίας τοῦ Δ' αἰῶνος λέγεται πολλάκις ὅτι εἶνε ἁπλοῖ ἰδιῶται, *privati* καὶ τὸ ὑπούργημά των ὀνομάζεται ἰδιωτικόν, *privatum ministerium*.

Ἀλλὰ τῆς δημοτικῆς ταύτης διδασκαλίας ὁ αὐτοκράτωρ, ὡς εἴδομεν, εἶχε τὴν ἐξουσίαν καὶ ἦτο φυσικὸν ὅτι ἡ ἐξουσία του σὺν τῷ χρόνῳ προϊόντι ἐγίγνετο ἐπαισθητοτέρα. Ὁσάκις αἱ καταχρήσεις ὑπερέβαινον τὰ ὅρια, ἠναγκάζετο νὰ παρεμβαίνῃ· ἦτο ἀνάγκη νὰ σωφρονίζῃ τὰς πόλεις ὅσαι ἠρνοῦντο νὰ καταβάλλωσι τὰς ἀπαιτουμένας δαπάνας ὑπὲρ τῶν Σχολῶν. Ἡ κατάστασις τῶν Καθηγητῶν ἐν πολλαῖς τῶν πόλεων ἦτο ἀξιοθρήνητος. Ὁ Λιβάνιος λέγει περὶ τῶν ἐν Ἀντιοχείᾳ Καθηγητῶν, ὅτι δὲν ἔχουσιν οἴκημα καὶ ζῶσιν ἐν πανδοχείοις, ὡς διορθωταὶ ὑποδημάτων. Ἐνεχυριάζουσι τὰ κοσμήματα τῶν γυναικῶν των διὰ νὰ ζῶσιν· ὅταν βλέπωσι τὸν ἀρτοποιὸν διερχόμενον, τολμῶσι νὰ τρέχωσιν ὀπίσω αὐτοῦ, διότι πεινῶσι, καὶ ἀναγκάζονται νὰ φεύγωσιν αὐτόν, διότι ὀφείλουσιν αὐτῷ χρήματα. Τῆς ἀθλιότητος αὐτῶν ταύτης αἰτία εἶνε ἡ τῶν πόλεων ἀμέλεια ἢ ἡ

κακὴ πίστις αὐτῶν, διότι δὲν ἐκτελοῦσι τὰς ὁποίας ἀνέλαβον ὑποχρεώσεις. Ὁ Λιβάνιος μέμφεται αὐτάς, διότι δίδουσιν εἰς τοὺς Καθηγητὰς ἐλάχιστα καὶ οὐδέποτε προθυμοποιοῦνται νὰ ἀποτίσωσιν αὐτοῖς τὸν μισθόν. «Ἀλλά, θὰ εἴπῃ τις, δὲν ἔχουσι τὸν μισθόν, ὃν ἐτησίως λαμβάνουσιν; Ἐτησίως; Οὐχί. Διότι ἄλλοτε μὲν τὸν λαμβάνουσι καὶ ἄλλοτε δὲν τὸν λαμβάνουσιν. Ἀναγκάζουσιν αὐτοὺς νὰ περιμένωσι καὶ οὐδέποτε δίδουσιν αὐτοῖς τὸν μισθὸν ὁλόκληρον». Πρέπει νἀποδώσωμεν δικαιοσύνην εἰς τοὺς αὐτοκράτορας τοῦ Δ' αἰῶνος, οἵτινες συγκινηθέντες ἐκ τῆς ἀθλίας καταστάσεως τῶν Καθηγητῶν, ἐπειράθησαν νὰ βελτιώσωσι τὴν θέσιν των. Ὁ Κωνταντῖνος διὰ νόμου διέταξε νὰ πληρώνωνται εἰς τὸ ἑξῆς τακτικώτερον: *Mercedes eorum et salaria reddi praecipimus*. Ὁ μαθητὴς τοῦ Αὐσωνίου Γρατιανὸς χωρεῖ ἔτι περαιτέρω· διακηρύττει ὅτι δὲν ἀνέχεται πλέον νἀφίηται ἡ μισθοδοσία τῶν Καθηγητῶν εἰς τὴν ἰδιοτροπίαν τῶν πόλεων καὶ διατάσσει, ἵνα ἑκάστη αὐτῶν κατὰ τὴν ἀξίαν της μισθοδοτῇ τοὺς γραμματικοὺς καὶ τοὺς ῥήτορας. Θὰ ἐλέγομεν σήμερον, ὅτι ἀναγράφει τοὺς μισθοὺς των ἐν τῷ δημοτικῷ προϋπολογισμῷ μεταξὺ τῶν ὑποχρεωτικῶν δαπανῶν.

Πάντα τὰ ὑπὸ τῶν αὐτοκρατόρων λαμβανόμενα μέτρα ὑπὲρ τῆς προόδου τῶν Σχολῶν δεικνύουσιν ἔνθεν μὲν τὸ ἐνδιαφέρον, ὅπερ ὑπὲρ αὐτῶν ἔχουσιν, ἔνθεν δὲ τὴν ἐπιθυμίαν νὰ ὑποβάλλωσιν αὐτάς, καθ' ὅσον δύνανται, ὑπὸ τὴν ἄμεσον αὐτῶν προστασίαν. Τοῦτο δὲ ἐξάγεται ἐκ τῆς ἐκλογῆς τῶν Καθηγητῶν. Μέχρι τοῦ Δ' αἰῶνος ἐπεκράτησε μεγάλη αὐθαιρεσία καὶ ἀβεβαιότης ἐν τῷ τρόπῳ τῆς ἐκλογῆς τῶν Καθηγητῶν. Περὶ τῶν ὑπὸ τῶν αὐτοκρατόρων ἱδρυθεισῶν καὶ δαπάναις αὐτῶν διατηρουμένων ἑδρῶν δὲν ἐδύνατο νὰ ὑπάρχῃ ἀμφιβολία: εἶχον προφανῶς τὸ δικαίωμα τοῦ ὑποδεικνύειν τοὺς μέλλοντας νὰ κατέχωσιν αὐτὰς καὶ τὸ δικαίωμα τοῦτο ἐξήσκουν κατὰ διαφόρους τρόπους. Συνέβαινε νἀπεκδύωνται καὶ νὰ παραδίδωσιν αὐτὸ εἰς ἀνθρώπους τῆς ἐμπιστοσύνης των· οὕτως ὁ Μάρκος Αὐρήλιος ἐπεφόρτισε τὸν ἀρχαῖόν του διδάσκαλον, Ἡρώδην τὸν Ἀττικόν, νὰ φροντίζῃ περὶ τῶν ἐν Ἀθήναις φιλοσοφικῶν ἑδρῶν, τὰς ὁποίας αὐτὸς εἶχεν ἱδρύσῃ. Ἡ ἐκλογὴ ἐνίοτε ἀφίετο εἰς ἐπιτροπείαν ἀνδρῶν λογίων, οἵτινες προσεκάλουν τοὺς ὑποψηφίους καὶ ἐπρότεινον αὐτοῖς νὰ πραγματευθῶσι θέμα τι, ὅπερ ἐγένετο ἀφορμὴ ἀληθῶν διαγωνισμῶν. Πολλάκις δὲ καὶ αὐτὸς ὁ αὐτοκράτωρ διώριζε τοὺς Καθηγητάς· ὁ Φιλόστρατος ἀναφέρει, ὅτι οἱ σοφισταὶ τῶν Ἀθηνῶν, οἵτινες ἐφρόντιζον «νὰ κάθηνται ἐπὶ τοῦ θρόνου», ὡς ἔλεγον, ἐπορεύοντο εἰς Ῥώμην καὶ ὅτι ἐπὶ τοῦ Σεβήρου καὶ τοῦ Καρακάλλα, ἐπειδὴ ἐγίγνωσκον τὴν δύναμιν τῆς Ἰουλίας, ἐπειρῶντο νὰ

εἰσδύσωσιν εἰς τοὺς γεωμέτρας καὶ τοὺς φιλοσόφους, ὑφ' ὧν ἡ Ἰουλία ἤθελε νὰ περιστοιχίζηται. Τῇ προστασίᾳ τῆς σοφῆς ἡγεμονίδος ἦσαν βέβαιοι ὅτι θὰ ὑπερίσχυον τῶν ἀντιπάλων. Τοὺς δὲ ὑπὸ τῶν πόλεων μισθοδοτουμένους Καθηγητὰς διώριζον φυσικῷ τῷ λόγῳ αὐταὶ αἱ πόλεις. Εἶνε δὲ πολὺ πιθανόν, ὅτι οἱ βουλευταὶ αὐτῶν συνεβουλεύοντο τοὺς ἱκανοὺς νὰ κρίνωσιν, ἀλλ' ἡ ἐκλογὴ ἀνῆκεν εἰς αὐτάς. Καὶ ἐχρειάζετο μέν, κατὰ τὴν ἐπίσημον ἔκφρασιν, ὁ καθηγητὴς νὰ ἐγκριθῇ δι' ἀποφάσεως τοῦ συμβουλίου, *decreto ordinis probatus* καὶ ἐὰν δὲν ἐξεπλήρου τὰς ὁποίας ἔλαβεν ὑποχρεώσεις, τὸ ἐκλέξαν αὐτὸν συμβούλιον ἐδύνατο νὰ τὸν παύσῃ· ἀλλ' ἐνταῦθα βλέπομεν ὅτι ἐνωρὶς παρενέβαινεν ἡ αὐτοκρατορικὴ ἰσχύς· ὑπὸ τὸ πρόσχημα ὅτι οἱ δημόσιοι ὑπάλληλοι μορφοῦνται ἐν ταῖς Σχολαῖς καὶ πρὸς τὸ γενικὸν συμφέρον πρέπει νὰ ἐκπαιδεύωνται καλῶς, ὁ αὐτοκράτωρ νομίζει ὅτι ἐπιτρέπεται αὐτῷ νὰ ἐκλέγῃ τοὺς διδασκάλους. Τὸ δικαίωμα τοῦτο οὐδεὶς διαμφισβητεῖ αὐτῷ καὶ ὅτε ὁ Εὐμένης ἐκλήθη ὑπὸ Κώνσταντος τοῦ Χλωροῦ νὰ διευθύνῃ τὴν Σχολὴν τοῦ Αὐγουστοδούνου, οἱ κάτοικοι ηὐχαρίστησαν τὸν ἡγεμόνα ἐπὶ τῇ μερίμνῃ, ἣν ἐδείκνυεν ὑπὲρ αὐτῶν· ἀλλ' ἡ ἐπέμβασις αὕτη τοῦ αὐτοκράτορος ἦτο σπανία· διότι αἱ πόλεις ἐξέλεγον σχεδὸν πάντοτε τοὺς διδασκάλους τῶν Σχολῶν των, ὁ δὲ ἡγεμὼν ἐνησχολεῖτο εἰς τοῦτο κατ' ἐξαίρεσιν. Πρῶτος ὁ Ἰουλιανὸς ἐκανόνισεν ὁριστικῶς τὸ ζήτημα τοῦτο, διότι εἶχε μέγα διαφέρον νὰ τὸ πράξῃ. Διὰ διατάγματος περιβοήτου ἀπηγόρευε τοῖς Χριστιανοῖς νὰ διδάσκωσιν ἐν ταῖς δημοσίαις Σχολαῖς· κατὰ τὸν Θεολόγον Γρηγόριον, ἀπέκλεισαν αὐτοὺς τῆς παιδείας ὡς κλέπτας τῶν ξένων κτημάτων. Ἀλλὰ πολλαὶ πόλεις ἦσαν εὐνοϊκαὶ τῷ Χριστιανισμῷ καὶ ὅπως τὸ διάταγμα ἐκτελεσθῇ, ἐχρειάζετο νὰ ἐπιβλέπωσιν εἰς τὴν ὑπ' αὐτῶν ἐκλογήν. Ὥρισε λοιπὸν διὰ νόμου τῷ 362, ἐπειδὴ δὲν ἐδύνατο νὰ ἐνασχοληθῇ περὶ πάντα, οἱ Καθηγηταὶ νὰ διορίζωνται ὑπὸ τῶν φρατριῶν, ὅπερ, ὡς εἴδομεν, συνήθως ἐγίγνετο· ἀλλὰ προσέθετο, ὅπερ ἦτο νέον, ἡ ἐκλογὴ τῶν φρατριῶν νὰ ὑποβάλληται εἰς τὸν αὐτοκράτορα, «ὅπως, ὡς ἔλεγεν, ἡ ἐπικύρωσίς του δίδῃ μείζονα ἰσχὺν εἰς τὴν ἐκλογὴν τῆς πόλεως». Δὲν βλέπομεν δὲ ἂν ἐν τῇ μετὰ τὸν θάνατον τοῦ Ἰουλιανοῦ ἀντιπράξει ὁ νόμος οὗτος ἀνεκλήθη καὶ δυνάμεθα νὰ πιστεύσωμεν ὅτι ὁ αὐτοκράτωρ ἔκτοτε μετέσχεν ἐπισήμως καὶ κανονικῶς τοῦ διορισμοῦ πάντων τῶν Καθηγητῶν τοῦ Κράτους.

Ἡ τελευταία πρόοδος ἐν τῇ πορείᾳ ταύτῃ συνετελέσθη τῷ 425 ἐπὶ Θεοδοσίου τοῦ Β' διὰ τῆς ἱδρύσεως τῆς ἐν Κωνσταντινουπόλει Σχολῆς. Ἡ Σχολὴ αὕτη ἱδρύθη ἐν τῷ Καπιτωλίῳ τῆς αὐτοκρατορικῆς πόλεως

ὑπὸ τὰς τρεῖς βορείους στοάς, αἵτινες περιεῖχον εὐρείας ἐξέδρας καὶ τὴν ὁποίαν ἐπεξέτεινεν ἔτι ἀγοράσας τὰς πλησίον οἰκίας. Ὁ ἀριθμὸς τῶν αἰθουσῶν ἐπολλαπλασιάσθη καὶ ἦσαν μακρὰν ἀλλήλων, ὅπως μηδὲν μάθημα ταράττηται ἐκ τοῦ θορύβου τῶν μαθητῶν ἐν τῇ πλησίον παραδόσει. Οἱ Καθηγηταὶ ἦσαν τριάκοντα καὶ εἷς· τρεῖς ῥήτορες καὶ δέκα γραμματικοὶ Λατῖνοι, πέντε ῥήτορες καὶ δέκα γραμματικοὶ Ἕλληνες, εἷς φιλόσοφος καὶ δύο νομοδιδάσκαλοι.

Οὕτως ἱδρύθη Σχολή, ἣν δυνάμεθα νὰ ὀνομάσωμεν τὸ Πανεπιστήμιον τῆς Κωνσταντινουπόλεως. Τώρα ἡ αὐτοκρατορικὴ θέλησις ἔσχε τὴν πρωτοβουλίαν τῆς συστάσεως τοῦ Πανεπιστημίου. Ὁ νόμος δὲν λέγει τίς θὰ δαπανᾷ, ἀλλ' εἶνε πολὺ πιθανόν, ὅτι αἱ δαπάναι ἐλαμβάνοντο ἐκ τοῦ δημοσίου θησαυροῦ· ὅ,τι δὲ εἶνε βέβαιον εἶνε ὅτι οἱ Καθηγηταὶ ἐθεωροῦντο ὡς ὑπάλληλοι καὶ ὁ αὐτοκράτωρ ἀποφασίζει, ἵνα, μετὰ εἰκοσαετῆ εὐδόκιμον καὶ ἄμεμπτον ὑπηρεσίαν, λαμβάνωσιν ἅμα τῇ ἀποχωρήσει των τὸ ἀξίωμα τοῦ κόμητος τῆς πρώτης τάξεως καὶ κατατάσσωνται εἰς τὴν τάξιν τῶν *ex-vicarii*. Ἡ ἐκπαίδευσις τοῦ Κράτους συνεστάθη, καὶ τὸ περίεργον εἶνε ὅτι καθ' ἣν ἡμέραν ἤρξατο ὑφισταμένη, ἔσχε τὸ μονοπώλιον. Ἐνῷ δὲ ὁ νόμος ἀπαγορεύει τοῖς καθηγηταῖς τοῦ Πανεπιστημίου νὰ διδάσκωσιν ἐκτὸς τοῦ Πανεπιστημίου, ἀπαγορεύει τοῖς ἄλλοις νὰ ἔχωσι δημόσια σχολεῖα καὶ δὲν κωλύει αὐτοὺς νὰ διδάσκωσιν ἐν ταῖς οἰκογενείαις: *intra privatos parietes*. Ἐὰν ὅμως συνοδεύωνται ἔξω ὑπὸ τῶν μαθητῶν των, ἐὰν συνάγωσιν αὐτοὺς ἐν ἰδίᾳ οἰκίᾳ, θὰ τιμωρῶνται αὐστηρότατα καὶ θὰ ἐκδιώκωνται τῆς πόλεως.

Καίτοι ὁ νόμος ὑπεγράφη ὑπὸ Οὐαλεντινιανοῦ τοῦ Γ' καὶ ὑπὸ τοῦ Θεοδοσίου, δὲν γιγνώσκομεν ἐὰν δὲν ἔσχε τὸν ἀντίκτυπον ἐν τῷ Δυτικῷ Κράτει, ὅπερ τότε ἠγωνίζετο πρὸς τοὺς βαρβάρους. Ὅσον ἀφορᾷ τὸ Πανεπιστήμιον τῆς Κωνσταντινουπόλεως, ἀνήκει εἰς τοὺς περὶ τὸ Βυζαντινὸν κράτος ἀσχολουμένους νὰ μάθωσι ποία ὑπῆρξεν ἡ τύχη του καὶ τί συνέβη μετὰ ταῦτα ἐν τῷ ἔργῳ Θεοδοσίου τοῦ Β'.

Ε'

Ἐφθάσαμεν εἰς τὴν πλήρη διοργάνωσιν τῆς δημοσίας ἐκπαιδεύσεως περὶ τὰ τέλη τοῦ Κράτους· ἂς ἐπιστρέψωμεν ἤδη εἰς τὴν προηγηθεῖσαν ἐποχήν. Ἂς πειραθῶμεν νὰ λάβωμεν γνῶσίν τινα ρωμαϊκοῦ σχολείου κατὰ τὸν Γ' καὶ Δ' αἰῶνα μετὰ Χριστόν, ἂς μάθωμεν τί ἐγίγνετο, πῶς ἔζων καί, ἐὰν εἶνε ἡμῖν δυνατόν, νὰ γνωρισθῶμεν μετὰ τῶν διδασκάλων καὶ τῶν μαθητῶν. Ἐφ' ὅλων τούτων τῶν ζητημάτων οἱ

ἀρχαῖοι συγγραφεῖς δὲν ἱκανοποιοῦσι μὲν δυστυχῶς τὴν ἡμετέραν περιεργίαν, παρέχουσιν ὅμως ἡμῖν πληροφορίας τινάς, τὰς ὁποίας εἶνε ὠφέλιμον νὰ συλλέξωμεν.

Τότε, ὡς σήμερον, σχολεῖόν τι εἶχεν ἀριθμόν τινα Καθηγητῶν συνηνωμένων ἐν κοινῷ τόπῳ διὰ τὴν διδασκαλίαν τῆς νεολαίας καὶ ὁ σύλλογος οὗτος δὲν ἦτο δυνατὸν νὰ μὴ ἔχῃ τὸν προϊστάμενόν του. Ἐπειδὴ οἱ Ῥωμαῖοι εἶχον πολὺν τὸν σεβασμὸν εἰς τὴν τάξιν καὶ τὴν εὐπείθειαν, ἐξ ἀνάγκης τὰ ἱδρύματα ταῦτα θὰ εἶχον διεύθυνσιν. Εἶνε τῷ ὄντι ζήτημα, τίς ἦτο ὁ πρῶτος τῶν διδασκάλων, *summus doctor*, τῆς Σχολῆς τοῦ Αὐγουστοδούνου· φαίνεται βεβαίως ὅτι εἶχε τὴν ἀνωτάτην ἐποπτείαν ἐπὶ τῶν ἄλλων· εἶνε πρόσωπον σπουδαῖον, λαμβάνον μεγαλήτερον μισθὸν καὶ τὸ ὁποῖον ὁ αὐτοκράτωρ ὁ ἴδιος φροντίζει νὰ ἐκλέγῃ. Εἶνε πιθανὸν ὅτι ἦτο Καθηγητὴς ἐν τῇ Σχολῇ, ἣν συγχρόνως διηύθυνε καὶ ἡ θέσις του θὰ ἦτο σχεδὸν ὁμοία πρὸς τὴν τῶν κοσμητόρων τῶν ἡμετέρων Πανεπιστημιακῶν Σχολῶν. Ταῦτα μόνον γιγνώσκομεν περὶ τούτου.

Εἴδομεν ὅτι ἡ Σχολὴ τῆς Κωνσταντινουπόλεως, ἡ σπουδαιοτάτη τοῦ Κράτους, εἶχε τριάκοντα καὶ ἕνα Καθηγητάς, εἴκοσι γραμματικούς, ὀκτὼ ῥήτορας, δύο νομομαθεῖς καὶ ἕνα φιλόσοφον. Ὁ κατάλογος οὗτος παραβαλλόμενος πρὸς τὰ σημερινὰ πανεπιστήμια φαίνεται ἀτελέστατος. Χωρὶς νὰ ὁμιλήσωμεν περὶ τῆς ἰατρικῆς, ἥτις ἐδιδάσκετο τότε κατὰ ἴδιον τρόπον, ἐκπληττόμεθα βλέποντες ὅτι αἱ θετικαὶ ἐπιστῆμαι δὲν εὐδοκιμοῦσιν· αὐταὶ δὲν ἐδιδάσκοντο ὑπὸ διδασκάλων εἰδικῶν· ὁ γραμματικὸς θὰ μετέδιδε μὲν γνώσεις τινὰς αὐτῶν, ἀλλ' εἶχε τόσα ἄλλα νὰ ἐκτελῇ, ὥστε δὲν ἐδύνατο νὰ εὑρίσκῃ τὸν καιρὸν νὰ ἐμβαθύνῃ εἰς αὐτάς. Παρὰ τὰ κενὰ ταῦτα, τὰ ὁποῖα ἐκπλήττουσιν ἡμᾶς, εἴμεθα βέβαιοι ὅτι ἐν Κωνσταντινουπόλει ἡ διδασκαλία θὰ ἦτο ἐκτενεστέρα καὶ ποικιλωτέρα ἢ ἀλλαχοῦ. Διότι πρῶτον ἐν ταῖς ἄλλαις Σχολαῖς δὲν ἀπαντῶμεν πλέον νομομαθεῖς. Τὸ δίκαιον, ἡ ῥωμαϊκὴ αὕτη ἐπιστήμη, εἶχε διδασκάλους μόνον ἐν ταῖς δύο πρωτευούσαις τοῦ Κράτους καὶ ἐν τῇ σχολῇ τῆς Βηρυτοῦ, ἥτις φαίνεται ὅτι περὶ αὐτὸ ἐνησχολεῖτο ἰδίᾳ. Ἡ φιλοσοφία ἐδιδάσκετο τότε σπουδαίως μόνον ἐν Ἀθήναις. Δυνάμεθα δὲ νὰ εἴπωμεν ὅτι ἡ φιλοσοφία δὲν ἠδυνήθη νὰ καταινικήσῃ τὴν ἀπέχθειαν τὴν ὁποίαν οἱ Ῥωμαῖοι ἔδειξαν πρὸς αὐτὴν εὐθὺς ἀπ' ἀρχῆς καὶ παρὰ τοὺς ἀγῶνας τοῦ Κικέρωνος καὶ τῶν ἄλλων οὐδέποτε εἰσῆλθεν εἰς τὸν κανονικὸν κύκλον τῶν σπουδῶν. Ἡ φιλοσοφία εἶνε ἐπιστήμη συμπληρωτική, εἰς ἣν ἀρέσκονται μέν τινες περίεργοι, τὸ δὲ πλῆθος ἐνωρὶς ἀπέφυγεν. Οὕτω βλέπομεν ὅτι ἐπὶ τῶν Ἀντωνίνων, ἀφ'

ὧν αὐτὴ ἐκπέμπει ἔτι τόσην λάμψιν, οἱ αὐτοκράτορες διστάζουσι νὰ περιλάβωσι τοὺς φιλοσόφους εἰς τοὺς ἐξαιρεθέντας τῶν δημοσίων φόρων. Διότι διϊσχυρίζονται πρῶτον μέν, ὅτι εἶνε τόσον ὀλίγοι, ὥστε εἶνε ἀνωφελὲς νὰ περιλάβωσι καὶ αὐτούς, ἔπειτα ἐπειδὴ ἐπαγγέλλονται τὴν περιφρόνησιν τοῦ πλούτου, δὲν πρέπει νὰ πλουτίζωσιν αὐτοὺς πολύ. Πρόφασις ἀστεία, ἐπιτρέπουσα εἰς τὸν νομοθέτην νὰ στερῇ αὐτοῖς τὰ προνόμια, τὰ ὁποῖα παραχωρεῖ εἰς τοὺς ἄλλους διδασκάλους τῆς νεολαίας. Ἀπὸ τοῦ Β' αἰῶνος ἡ πρὸς τὴν φιλοσοφίαν ὑπόληψις ἐξακολουθεῖ ἐλαττουμένη. Ὁ θρίαμβος τοῦ Χριστιανισμοῦ ἐπιφέρει κατ' αὐτῆς τὸν τελευταῖον κτύπον, ὁ δὲ ἱερὸς Αὐγουστῖνος λέγει ὅτι ἐπὶ τῶν ἡμερῶν του οὐδαμοῦ αὐτὴ διδάσκεται. Εἰς τὰ συνήθη λοιπὸν σχολεῖα μόνον γραμματικοὶ καὶ ῥήτορες ὑπάρχουσιν.

Μόνον γραμματικοὶ καὶ ῥήτορες συνεκρότουν τὴν Σχολὴν τῶν Βορδιγάλων (Bordeaux), ἣν γιγνώσκομεν ἀκριβέστερον ἢ ἄλλας ἕνεκα τοῦ Αὐσωνίου, ὅστις πολλὰ περὶ αὐτῆς λέγει· διότι ὑπῆρξε μαθητὴς καὶ ἔπειτα ἐπὶ τριάκοντα ἔτη διδάσκαλος αὐτῆς. Περὶ τὰ τέλη τοῦ βίου του ἠρέσκετο, ὡς ἀρέσκονται πάντες οἱ γέροντες, νὰ ἐπανέρχηται εἰς τὰς ἀναμνήσεις τῆς νεότητός του καὶ ἐπειδὴ ἦτο στιχουργὸς ἄμεμπτος, ἔχαιρε διηγούμενος αὐτὰς ἐμμέτρως. Ἡμέραν τινὰ τῷ ἐπῆλθεν ἡ σκέψις νὰ ἐξυμνήσῃ τὴν μνήμην τῶν ἀποθανόντων συγγενῶν του καὶ νὰ συνθέσῃ ποίημα, ὅπερ ἐκάλεσε *parentalia*, εἶδος νεκρολογίας, ἐν ᾗ δὲν ἐλησμόνησε καὶ τοὺς μᾶλλον ἀπομεμακρυσμένους ἐξαδέλφους. Ἄλλοτε πάλιν ἐξύμνησε τοὺς ἀρχαίους του Καθηγητάς, οὓς ἀπαριθμεῖ πάντας ἀλληλοδιαδόχως καὶ ἀφιεροῖ εἰς ἕκαστον αὐτῶν ποίημα κατὰ τὸ μᾶλλον ἢ ἧττον μακρόν, κατὰ τὴν ἀξίαν καὶ τὴν φήμην αὐτῶν. Ἡ ἐπισκόπησις αὕτη θὰ ἐφαίνετο ἡμῖν μονότονος, ἐὰν μὴ παρεῖχεν ἡμῖν λεπτομερείας περὶ τοῦ προσωπικοῦ τῶν σχολείων τοῦ Δ' αἰῶνος, ὅπερ ζητοῦμεν νὰ γνωρίσωμεν.

Βλέπομεν ἐν τοῖς ἀνωτέρω ποιήμασιν ἐν πρώτοις τὸν χαρακτῆρα τῶν Ἑλλήνων καὶ Λατίνων γραμματικῶν, διότι αἱ δύο κλασικαὶ γλῶσσαι διετέλουν οὖσαι ἡ βάσις τῆς ἐπισήμου ἐκπαιδεύσεως Εἶνε ὅμως φανερόν, ὅτι ἐν ταῖς δυτικαῖς χώραις ἡ σπουδὴ τῆς ἑλληνικῆς γλώσσης ἄρχεται μὴ οὖσα πλέον ἐν ἀκμῇ. Καὶ ὁ Αὐσώνιος, καίτοι ἐξυμνεῖ τὴν ἱκανότητα τῶν Ἑλλήνων γραμματικῶν, αἰτιᾶται ἑαυτὸν ὅτι ὀλίγον ὠφελήθη ἐκ τῆς διδασκαλίας αὐτῶν. Προστίθησι δὲ ὅτι τὸ αὐτὸ συνέβαινε καὶ ἐν τοῖς ἄλλοις σχολείοις καὶ τὸ ἀποτέλεσμα τῆς διδασκαλίας ταύτης δὲν ἦτο μέγα. Τὸ αὐτὸ ἦτο καὶ ἐν Ἀφρικῇ, ἔνθα ἐπὶ τοῦ Τερτυλλιανοῦ καὶ τοῦ Ἀπουληΐου οἱ λόγιοι ὡμίλουν ἐπίσης εὐκό-

λως τὴν Ἑλληνικήν, ὡς καὶ τὴν Λατινικήν. Ὁ ἱερὸς Αὐγουστῖνος, ὅστις, καίτοι ἔμαθε τόσα, ὁμολογεῖ ὅτι ἡ Ἑλληνικὴ ἐπροξένει ἐν τῇ νεότητι αὐτοῦ μεγάλην δυσαρέσκειαν καὶ εἶνε εὔκολον νὰ ἐννοήσωμεν ἐκ τῶν συγγραμμάτων αὐτοῦ ὅτι δὲν ἠπίστατο αὐτὴν καλῶς. Οὕτω δὲ συνεπληροῦτο ὀλίγον κατ' ὀλίγον ὁ ὁριστικὸς χωρισμὸς τῆς Ἀνατολῆς καὶ τῆς Δύσεως. Οἱ Λατῖνοι γραμματικοὶ τοὐναντίον ἐτιμῶντο πάρα πολύ. Πάντες οἱ μαθηταὶ διήρχοντο διὰ τῶν χειρῶν των καὶ ἔμενον ἐπὶ πολὺ εἰς τὰς τάξεις των.

Ἐντεῦθεν ἐνίοτε ἐπλούτουν. Καὶ ὅμως ἐν τῇ κοινῇ γνώμῃ ἐθεωροῦντο πολὺ κατώτεροι τῶν ῥητόρων. Ἐν τῷ ποιήματι τοῦ Αὐσωνίου οἱ ῥήτορες παρίστανται ἡμῖν ὡς ἄνδρες ἐξέχοντες, οὓς ὁ αὐτοκράτωρ λαμβάνει ἐκ τῶν ἑδρῶν των, ὅπως προσαρτήσῃ αὐτοὺς εἰς ἑαυτὸν ὡς γραμματεῖς τοῦ Κράτους ἢ διορίσῃ αὐτοὺς κυβερνήτας ἐπαρχιῶν καὶ ὑπάρχους τῆς αὐλῆς. Οἱ μὴ ἀνυψούμενοι εἰς τοιαῦτα ἀξιώματα καὶ μὴ ἐγκαταλείποντες τὴν Σχολὴν ἔχουσιν οὐχ ἧττον ἐν τῇ πόλει, ἐν ᾗ διδάσκουσι, θέσιν λαμπράν, διότι πλουτοῦσιν ἐκ τῶν γάμων, νυμφεύονται αγυναῖκας εὐγενεῖς καὶ πολυφέρνους». Εἰς τὴν οἰκίαν αὐτῶν φοιτᾷ ἡ ἀριστοκρατία· ἡ τράπεζά των ἀπολαύει φήμης καὶ προσέρχονται ἐκεῖσε οὐχὶ τόσον ἕνεκα τῶν δαπανῶν τοῦ οἰκοδεσπότου, ὅσον ἕνεκα τοῦ τέρποντος πνεύματος αὐτῶν καὶ ἕνεκα τοῦ θελγήτρου τῆς δηκτικῆς συναναστροφῆς.

Ὅπως ἐννοήσωμεν πῶς οἱ Καθηγηταὶ ἐγίγνοντο ἐνίοτε πλούσιοι, ἀνάγκη νὰ ἀναμνησθῶμεν ὅτι ἡ μισθοδοσία των ἐδύνατο νὰ αὐξάνηται πολύ. Ὁ μισθός των συνίστατο ἐκ τοῦ μισθοῦ τοῦ κράτους ἢ τῶν πόλεων καὶ ἐκ τῶν διδάκτρων τῶν μαθητῶν, τ. ἔ. ἐκ μισθοῦ ὡρισμένου καὶ ἐκ τυχηροῦ. Τὸ κράτος ἐν ταῖς σπανίαις ἕδραις τὰς ὁποίας εἶχε προικίσῃ, ἦτο ἀρκετὰ γενναῖον· αἱ δὲ πόλεις, ὡς εἴδομεν, δὲν ἐφιλοτιμοῦντο νὰ μισθοδοτῶσι καλῶς τοὺς διδασκάλους των καὶ νὰ πληρώνωσιν αὐτοὺς τακτικῶς. Ὁ πλοῦτος, ὁσάκις κατώρθωνον νὰ πλουτῶσιν, προήρχετο κυρίως ἐκ τῶν μαθητῶν των. Διὰ τοῦτο εἰργάζοντο νὰ προσελκύωσιν ὅσον τὸ δυνατὸν πλείστους μαθητὰς εἰς τὰ σχολεῖά των. Ἐντεῦθεν ἡ πρὸς ἀλλήλους βιαία πάλη, αἱ ἐμπαθεῖς ἀντιζηλίαι, ὁ φλογερὸς ζῆλος νὰ γείνωσι γνωστοὶ καὶ ἡ χρῆσις μέτρων πολὺ παραδόξων, ὅπως διασπείρωσι τὴν φήμην των. Ἐπὶ τοῦ Αὔλου Γελλίου οἱ γραμματικοὶ καὶ οἱ ῥήτορες τῆς Ῥώμης ἐφοίτων εἰς τὰ βιβλιοπωλεῖα, ἐν οἷς ἐδίδετο αὐτοῖς ἡ εὐκαιρία νἀναπτύξωσι τὴν ἐπιστήμην των καὶ νὰ ἐπιδεικνύωνται διὰ λόγων ὡραίων· ὁ οἰκογενειάρχης, ὅστις δὲν ἐπίστευε τὴν φήμην καὶ ἤθελεν ὁ ἴδιος νὰ ἐκλέξῃ τὸν διδάσκαλον τῶν

τέκνων του, μετέβαινε νὰ τοὺς ἀκούῃ καὶ ἐξέλεγε τὸν ἄριστα ὁμιλοῦντα. Ἐν Ἑλλάδι, ἔνθα οἱ Καθηγηταὶ ἀφθονοῦσιν, ὁ ἀγὼν ὑπὲρ τῆς κατακτήσεως τῶν μαθητῶν εἶνε φυσικῶς ζωηρότερος καὶ δυσχερέστερος. Συνήθως ὁ γραμματικὸς συνεννοεῖται μετὰ τοῦ παιδαγωγοῦ, μετὰ τοῦ δούλου δηλ. ὅστις εἶνε ἐπιφορτισμένος νὰ ἐπαγρυπνῇ ἐν τῇ οἰκίᾳ ἐπὶ τῆς ἐργασίας τοῦ τέκνου· τὸν παιδαγωγὸν διαφθείρει διὰ δώρων, δίδει αὐτῷ χρήματα καὶ ὁ παιδαγωγὸς συνιστᾷ εἰς τὸν πατέρα τὸν πλειοδοτήσαντα γραμματικόν. Ἐν Ἀθήναις συμβαίνουσι χειρότερα. Ὅταν ὁ μαθητὴς ἀποβιβάζηται εἰς Πειραιᾶ, συναντᾷ πρῶτον τοὺς ὀπαδοὺς ἑκάστης φιλοσοφικῆς Σχολῆς προσπαθοῦντας νὰ πείσωσιν αὐτὸν ὑπὲρ τῆς Σχολῆς των, ὡς εὑρίσκομεν σήμερον τοὺς ὑπαλλήλους τῶν ξενοδοχείων συνιστάντας τὸ ξενοδοχεῖον τῶν κυρίων των. Καὶ ὅταν ἐκλέξῃ τὴν Σχολήν, δὲν τελειώνει τὸ πᾶν· διότι οἱ Καθηγηταὶ ἐργάζονται διὰ παντὸς μέσου νἀποσπῶσι τοὺς μαθητὰς τῶν ἄλλων. Κατὰ τὸν Φιλόστρατον, ὑπῆρχον Καθηγηταὶ δίδοντες καλὰ γεύματα, ἐν οἷς ὑπηρέτουν ὡραῖαι μικραὶ ὑπηρέτριαι, ἵνα συλλαμβάνωσι τοὺς νέους εἰς τὰ δίκτυά των. Καὶ αὐτὸς ὁ Λιβάνιος, ὁ χρηστὸς Λιβάνιος, δὲν ἀπηξίου νὰ μεταχειρίζηται ἐνίοτε ἀθώους ἐπαίνους (ρεκλάμας). Παρεκάλει τοὺς ἄρχοντας, ὅσοι ἤθελον τὸ καλόν του, ὁσάκις ἤκουον ὁμιλοῦντά τινα τῶν μαθητῶν του καὶ τὸ κοινὸν ἐφαίνετο εὐχαριστημένον, νὰ ἐρωτῶσι: «ποῦ ἆρά γε ὁ νέος αὐτὸς ἐσπούδασε». Διὰ τοῦ τρόπου τούτου ἡ Σχολὴ τοῦ Λιβανίου ἐδύνατο νὰ διαφημισθῇ· ἐκτὸς τούτου ὁ Λιβάνιος ἐβασίζετο ἔτι μᾶλλον ὑπὲρ τῆς ἐπιτυχίας τῆς Σχολῆς του ἐπὶ τῆς ἑαυτοῦ ἱκανότητος καὶ εἶχε δίκαιον· διότι καθ' ἣν ἡμέραν ἔκαμεν ἔναρξιν τῶν μαθημάτων του ἐν τῇ Σχολῇ του εἶχε δώδεκα μόνον ἀκροατάς, μετὰ δὲ τὰς πρώτας του δημηγορίας, ἐγένοντο πεντήκοντα καὶ μετ' ὀλίγον, ὡς λέγει, ἡ φήμη του ὑπῆρξε τόσον μεγάλη, ὥστε ἔψαλλον τὰ προοίμιά του ἐν ταῖς ὁδοῖς. Τὸ δυστύχημα εἶνε, ὅτι, ὅταν ἀποκτήσωσι τὴν φήμην καὶ τὸν πλοῦτον ἐκ τῶν μαθητῶν, φέρονται πρὸς αὐτοὺς πολὺ χαλαρῶς καὶ ἀμελοῦσι τῆς χρηστότητος αὐτῶν. Καθὼς ἔσχον μεγάλας δυσκολίας νὰ προσελκύσωσι μαθητάς, εἶνε ἕτοιμοι νὰ ποιῶσιν αὐτοῖς πολλὰς ὑποχωρήσεις, ὅπως τοὺς συγκρατῶσι. Δὲν τολμῶσι πλέον νὰ ἐπιπλήττωσι τοὺς μαθητὰς ἐκ φόβου μήπως ζητήσωσιν ἄλλους Καθηγητὰς ἐπιεικεστέρους. Οἱ ὅροι ἐπὶ τέλους ἀναστρέφονται καὶ οἱ μαθηταὶ μετ' ὀλίγον γίνονται διδάσκαλοι. Ὁ σοφὸς Φαβωρῖνος δυσηρεστεῖτο διὰ τὰς ταπεινωτικὰς ταύτας ὑποχωρήσεις· «βλέπομεν, λέγει, Καθηγητάς, οἵτινες διδάσκουσι τοὺς πλουσίους νέους, χωρὶς νὰ προσκαλῶνται. Καθήμενοι πρὸ τῆς θύρας, περιμένουσιν ἡσύχως νὰ συνέλθωσιν

ἐκ τοῦ πολλοῦ οἴνου, ὃν τῇ προτεραίᾳ ἔπιον ἐν τοῖς συμποσίοις».

Μεταβαίνομεν ἤδη εἰς τοὺς μαθητάς. Ὑπῆρχον ἐν τῇ ἀρχαιότητι ὡς καὶ νῦν δύο κλάσεις λίαν διάφοροι, ἡ κλάσις τῶν χρηστῶν μαθητῶν καὶ ἡ τῶν κακῶν. Οἱ χρηστοὶ μαθηταὶ εἶνε εἰς ἡμᾶς γνωστοὶ ἔκ τινων διηγήσεων τοῦ Αὔλου Γελλίου. Ὁ ἔξοχος οὗτος ἀνήρ, καίτοι κατώρθωσε νὰ περιβληθῇ πολιτικὰ ἀξιώματα, ὑπῆρξε πάντοτε ἐκ τῶν χρηστῶν καὶ ἐπιμελῶν ἐκείνων μαθητῶν, οἵτινες ἐπαναλαμβάνουσι καθ' ὅλον τὸν βίον των μετ' ἀκριβείας τὸ διδαχθὲν μάθημα. Ὁμιλεῖ περὶ τῶν Καθηγητῶν του μετὰ τρυφερότητος· ὁ εὐτυχὴς αὐτοῦ χρόνος ὑπῆρξεν ὁ χρόνος τῶν σπουδῶν καὶ ἡ ἀνάμνησις αὐτοῦ τὸν ἐπαναφέρει πάντοτε εἰς τὸ σχολεῖον· ὅτε δὲ ἦτο ἐκεῖ, ἀνῆκεν εἰς τοὺς λαμπροὺς ἐκείνους μαθητάς, οἵτινες προσεκολλῶντο ἰδιαίτατα πρὸς τὸν διδάσκαλόν των καὶ δὲν ἐγκατελίμπανον πλέον αὐτόν. Μετὰ τὸ τέλος τοῦ μαθήματος, ἐν ᾧ οἱ ἄλλοι ἀνεχώρουν, αὐτοὶ ἔμενον. Εἶνε σπάνιον ὁ διδάσκαλος νὰ ἔχῃ δωμάτιον ἰδιαίτερον, εἰς ὃ νὰποσύρηται, ὅταν κλείῃ τὸ σχολεῖον. Συνήθως εἶνε ἄγαμος. (Ὁ Λιβάνιος ἔλεγεν εἰς ἕνα τῶν θαυμαστῶν του, ὅστις ἦλθε νὰ τῷ προσφέρῃ τὴν θυγατέρα του, ὅτι δὲν ἤθελε νὰ νυμφευθῇ, διότι ἐνυμφεύθη τὴν ρητορείαν). Οἱ μαθηταί του λοιπὸν εἶνε ἡ οἰκογένειά του. Διὰ τοῦτο ζῇ μετ' αὐτῶν οἰκειότατα· παρακάθηνται εἰς τὰ δεῖπνα, τὸν συνοδεύουσιν εἰς τοὺς περιπάτους καὶ τὸν ἀκολουθοῦσι καὶ εἰς τὸ προσκέφαλον ἀσθενοῦς φίλου. Ὁ βίος, ὃν διάγουσι μετ' αὐτοῦ, φαίνεται ἡμῖν πολὺ σοβαρὸς καὶ μάλιστα ὀλίγον ἀνιαρός· οὐδεμία στιγμὴ τῆς ἡμέρας παρέρχεται ἄνευ σπουδαίων ἐνασχολήσεων· ἀναγιγνώσκουσι κατὰ τὸ γεῦμα καὶ διαλέγονται ἐν τῷ περιπάτῳ. Ἡ ἀνάπαυσις διακρίνεται τῆς ἐργασίας διὰ τῆς φύσεως τῶν ζητημάτων, τὰ ὁποῖα συζητοῦσιν. Τὰ ζητήματα ταῦτα τά τε ἐν ταῖς σπουδαίαις ὥραις καὶ τὰ τῆς ἀναπαύσεως φαίνονται ἡμῖν ἐνίοτε μικρολόγα καὶ λόγου ἀνάξια. Ἡμεῖς δὲν αἰσθανόμεθα τόσην εὐχαρίστησιν εἰς τοιαύτας σχολαστικὰς ἐρεύνας καὶ εἰς ἐπιπόλαιον πολυμάθειαν, ἀλλὰ τότε ἐθέλγοντο ἐξ αὐτῶν. Ἡ γραμματική, ἡ ρητορικὴ κατεῖχον τὸν νοῦν καὶ καθίστων αὐτὸν ἀναίσθητον τῶν ἄλλων. Ὁ Αὖλος Γέλλιος διηγεῖται, ὅτι ἐπανῆλθεν ἑσπέραν τινὰ ἐπὶ πλοίου ἐξ Αἰγίνης εἰς Πειραιᾶ μετά τινων συμμαθητῶν του. «Ἡ θάλασσα ἦτο ἐν γαλήνῃ, λέγει, ὁ καιρὸς θαυμάσιος καὶ ὁ οὐρανὸς διαυγέστατος. Ἐκαθήμεθα πάντες ἐπὶ τῆς πρύμνης καὶ εἴχομεν τοὺς ὀφθαλμοὺς προσηλωμένους πρὸς τοὺς λάμποντας ἀστέρας». Καὶ διατί νομίζετε, ὅτι προσηλώνουσιν οὕτω τοὺς ὀφθαλμούς των πρὸς τὸν οὐρανόν; Ὅπως ἔχωσι πρόφασίν τινα νὰ διαλέγωνται ἀγροίκως περὶ τοῦ ἀληθοῦς σχηματισμοῦ τοῦ ἑλληνικοῦ

καὶ λατινικοῦ ὀνόματος τῶν ἀστερισμῶν. Ἰδοὺ τί εὑρίσκουσι κάλλιον νὰ πράττωσιν οἱ νέοι, οἵτινες παρέπλεον τὰς ἀκτὰς τῆς Ἀττικῆς ἐν καιρῷ λαμπρᾶς καὶ ἀστεροέσσης νυκτός! Θέλετε νὰ μάθητε τί ἦσαν αὐτοῖς αἱ ἡμέραι τῶν ἑορτῶν καὶ ποίας ἀνοησίας διέπραττον κατὰ τὰ Κρόνια (τὰ καρναβάλια); Ὁ Αὖλος Γέλλιος λέγει καὶ τοῦτο· «ὅτε εἴμεθα ἐν Ἀθήναις, διερχόμεθα τὰ Κρόνια λίαν εὐαρέστως καὶ λίαν φρονίμως, μὴ διδόντες ἄνεσιν τῇ ψυχῇ ἡμῶν (remittere animum), διότι κατὰ τὸν Μουσώνιον, τὸ μὴ διδόναι ἄνεσιν τῇ ψυχῇ εἶνε τὸ αὐτὸ καὶ ἀνιέναι, χαλαροῦν αὐτὴν (amittere animum), ἀλλὰ τέρποντες καὶ ἀναπαύοντες αὐτὴν διὰ διαλέξεων δηκτικῶν καὶ χρηστῶν· συνηρχόμεθα πάντες περὶ τὴν αὐτὴν τράπεζαν καὶ ὁ ἐπιφορτισμένος ἐκ περιτροπῆς νὰ ἑτοιμάσῃ τὸ δεῖπνον, ὤφειλε πρότερον νὰ προμηθευθῇ βιβλίον τι ἀρχαίου Ἕλληνος ἢ Λατίνου συγγραφέως μετὰ στεφάνου ἐκ δάφνης διὰ νὰ δοθῇ βραβεῖον τῷ νικητῇ· ἔπειτα παρεσκεύαζε ζητήματα κατὰ τὸν ἀριθμὸν τῶν συνδαιτυμόνων, ὅτε δὲ ἔμελλε νὰ γείνῃ ἀνάγνωσις, ἐξῆγον τὰ ζητήματα διὰ κλήρου. Ἐὰν ὁ πρῶτος ἐκρίνετο ὅτι ἀπήντησεν ὀρθῶς, ἐλάμβανε τὸ βραβεῖον. Ἄλλως μετέβαινον εἰς τὸν πλησίον καὶ ἐὰν τὸ ζήτημα ἔμενεν ἄλυτον, ἀνήρτων τὸν στέφανον ἐπὶ τοῦ ἀγάλματος τοῦ θεοῦ, ὅστις προήδρευε τοῦ συμποσίου. Τὰ δὲ προτεινόμενα ζητήματα ἦσαν ἡ ἑρμηνεία κειμένου σκοτεινοῦ ἢ μικροῦ ἱστορικοῦ προβλήματος, ἡ συζήτησις φιλοσοφικῆς γνώμης, σόφισμα πρὸς ἐπίλυσιν ἢ καὶ παράδοξός τις ἢ ἄχρηστος τύπος λέξεως ἢ ρήματος, ὑπὲρ ὧν ὤφειλον νὰ ἐκφέρωσι γνώμην. Οὕτως οὐ μόνον ἐν Ἀθήναις καὶ ἐν Ρώμῃ, ἀλλὰ καὶ ἐν τόποις, ἐν οἷς ὑπῆρχε χαρὰ καὶ διασκέδασις, ἐν Τιβούροις, ἐν Ὠστίᾳ, ἐν Πουτεόλοις, ἐν Νεαπόλει διήρχετο τὸν χρόνον τῶν ἑορτῶν ὁ Αὖλος Γέλλιος καὶ οἱ σπουδαῖοι τῶν φίλων του.

Κατανοεῖται εὐκόλως ὅτι οἱ κακοὶ μαθηταὶ εἶχον ἄλλας κλίσεις καὶ παρεδίδοντο εἰς διασκεδάσεις ἧττον ἡσύχους. Ἦσαν θορυβώδεις καὶ ἄτακτοι· ὑπεδέχοντο τοὺς νεήλυδας διὰ παντοειδῶν ὕβρεων καὶ προσβολῶν καὶ ἠνάγκαζον αὐτοὺς νὰ πληρώνωσιν ἀκριβὰ τὴν ἄφιξίν των. Συνίστων ἑταιρίας, αἵτινες ἐνίοτε συνεπλέκοντο ἐν ταῖς ὁδοῖς. Τοιοῦτοι ὑπῆρχον ἐν Καρχηδόνι οἱ ὀνομαζόμενοι ἀνατροπεῖς, *eversores*, καὶ ἦσαν ἡ βάσανος τῶν καθηγητῶν καὶ συμμαθητῶν των. Ἐτάραττον τὸ μάθημα τῶν διδασκάλων, οἵτινες δὲν ἤρεσκον αὐτοῖς καὶ τοὺς ἠνάγκαζον νὰ κλείωσι τὸ σχολεῖόν των. Ὁ ἱερὸς Αὐγουστῖνος διὰ νὰ ἀποφύγῃ αὐτούς, ἀπεφάσισε νὰ μεταβῇ εἰς Ρώμην καὶ διδάξῃ τὴν ρητορικήν, ἀλλ' εὗρεν αὐτοῦ ἄλλα ἄτοπα, τὰ ὁποῖα δὲν ὑπώπτευεν. Οἱ μαθηταὶ δηλ. εἶχον τὴν κακὴν συνήθειαν νὰ μὴ πληρώνωσι τοὺς Καθηγητάς

των· ὅτε ἔληγεν ἡ προθεσμία, ἔφευγον καὶ ἤκουον τῆς διδασκαλίας ἄλλων καὶ οὕτω μετέβαινον ἀπὸ διδασκάλου εἰς διδάσκαλον χωρὶς νὰ πληρώσωσιν οὐδένα. Ἀλλ' ὅμως ἔζων ὑπὸ αὐστηρὰν νομοθεσίαν, ἡ δὲ Κυβέρνησις μετεχειρίζετο κατ' αὐτῶν αὐστηρὰ μέτρα. Νόμος τις Οὐαλεντινιανοῦ τοῦ Α' δεικνύει πάντα τὰ ληφθέντα μέτρα, δι' ὧν συνεκράτουν αὐτοὺς εἰς τὸ καθῆκον. Ὁ νόμος ἀπήτει πρῶτον ἅμα τῇ ἀφίξει των νὰ παρουσιάζωνται εἰς τὸν ἄρχοντα τὸν ἐπιτετραμμένον τὴν καταγραφὴν τῆς πόλεως (*Magister census*)· νὰ ἐγχειρίζωσιν αὐτῷ τὸ διαβατήριον, ὅπερ ἔδωκεν αὐτοῖς ὁ διοικητὴς τῆς ἐπαρχίας των· τὸ διαβατήριον, δι' οὗ ἐδίδετο ἡ ἄδεια νὰ ἔλθωσιν εἰς Ῥώμην νὰ σπουδάσωσιν, ἔδει νὰ περιέχῃ καὶ πληροφορίας τινὰς περὶ τῆς καταστάσεως τῆς οἰκογενείας των· νὰ δηλῶσιν ἔπειτα ποίαν ἐπιστήμην θὰ διδαχθῶσι καὶ ἐν τίνι οἰκίᾳ θὰ κατοικῶσιν, ὅπως γίγνηται ἡ ἐπίβλεψις αὐτῶν. Ἡ ἀστυνομία θὰ ἐπιτηρῇ αὐτοὺς καὶ θὰ μανθάνῃ πῶς διάγουσιν, ἐὰν μετέχωσιν εταιρίας τινὸς ἐνόχου, ἐὰν φοιτῶσι συχνὰ εἰς τὰ θεάματα καὶ ἐὰν παρίστανται εἰς τὰ συμπόσια κακῶν ἑταίρων, τὰ ὁποῖα παρατείνονται μέχρι τῆς πρωΐας. «Παρέχομεν τὸ δικαίωμα, προστίθησιν ὁ αὐτοκράτωρ, ἐν περιπτώσει καθ' ἣν ὁ νέος δὲν διάγει, ὡς ἀπαιτεῖ τὸ ἀξίωμα τῶν ἐλευθερίων σπουδῶν, νὰ μαστιγῶσιν αὐτὸν δημοσίᾳ καὶ ἐπιβιβάζοντες εἰς πλοῖον νἀποστέλλωσιν αὐτὸν εἰς τὴν πατρίδα του». Εἰς δὲ τοὺς καλῶς διάγοντας καὶ ἀσχολουμένους ἐπιμελῶς εἰς τὰς σπουδάς των ἐπιτρέπεται νὰ μένωσιν ἐν Ῥώμῃ μέχρι τοῦ εἰκοστοῦ ἔτους τῆς ἡλικίας των. Παρελθόντος τοῦ χρόνου τούτου, ἐάν τινες δὲν ἐπιστρέψωσιν ἑκουσίως εἰς τὰς ἑστίας των, θὰ ἐξαναγκάζωσιν αὐτοὺς εἰς τοῦτο, ἐπιβάλλοντες αὐτοῖς ποινὴν ἀτιμωτικήν. Τοιαῦτα ἦσαν τὰ μέτρα, ὧν ἡ αὐστηρότης ἀποδεικνύει εἰς ποίας ὑπερβολὰς ἐξικνεῖται ἐνίοτε ἡ ταραχώδης νεολαία.

ϛ'

Τὸ σύστημα τῆς ἐκπαιδεύσεως, ἧς εἴδομεν τὸ ἱστορικόν, δὲν εἶνε ὡς τόσα ἄλλα ἀνθρώπινα ἱδρύματα ἔργον τύχης, τὸ προϊὸν τυχαίων τινῶν περιστάσεων· δὲν ἐπενοήθη ὅμως καθ' ὁλοκληρίαν ὑπὸ τῶν πολιτικῶν, οὐδὲ ἐπεβλήθη εἰς τὸ Κράτος ὑπὸ ἀνδρῶν προορατικῶν. Ἐὰν ἀνέλθωμεν εἰς τὰς πρώτας ἀρχάς του, θὰ ἴδωμεν ὅτι εἶνε ἡ πραγμάτωσις ἰδέας φιλοσοφικῆς.

Πάντες ἐνθυμούμεθα πόσον ἐν τοῖς προλόγοις αὐτοῦ ὁ Σαλλούστιος ἐξαίρει δι' ὡραίων φράσεων τὴν ὑπεροχὴν τοῦ πνεύματος ἐπὶ τοῦ σώματος. «Τὸ πνεῦμα εἶνε ὁ ἀληθὴς κύριος τῆς ζωῆς.... Τὸ πνεῦμα δέον

νὰ κυβερνᾷ, τὸ δὲ σῶμα νὰ ὑπακούῃ. Τὸ πνεῦμα προσεγγίζει ἡμᾶς πρὸς τοὺς θεούς, τὸ δὲ σῶμα εἶνε κοινὸν ἡμῖν καὶ τοῖς ζώοις». Ἡ ἰδέα αὕτη φαίνεται ἡμῖν σήμερον τύπος κοινός, ἐπιχείρημα τετριμμένον, καὶ ἐκπληττόμεθα ἀκούοντες αὐτὸν κηρύττοντα αὐτὴν μετ' ὕφους τόσον ἐμφαντικοῦ· ἀλλὰ τότε αὐτὴ ἦτο νέα καὶ μάλιστα παρὰ λαῷ, ὅστις ἐκ φύσεως ἐθαύμαζε μόνον τὴν κτηνώδη ἰσχύν. Τὴν ἰδέαν ταύτην δὲν ἐφεῦρεν ὁ ἴδιος, αὐτὴ ἀνεκεφαλαίου ὁλόκληρον ἐργασίαν τῆς ἑλληνικῆς διανοίας. Γεννηθεῖσα ἐν ταῖς Σωκρατικαῖς Σχολαῖς περὶ τὸν Γ' αἰῶνα π. Χ. διαδοθεῖσα διὰ τῶν συγγραμμάτων τῶν σοφῶν καὶ διατρέχουσα τὸν κόσμον μετ'αὐτῶν, γενομένη δεκτὴ ὀλίγον κατ' ὀλίγον παρὰ τῶν Ἑλλήνων καὶ Ρωμαίων ὡς ἀλήθεια ἀδιαφιλονείκητος, ἔλαβεν ἐπὶ τέλους σῶμα καὶ διεδόθη ὡς γεγονός· ἐφαρμοζομένη ἐπὶ τὴν ἀνατροφὴν τῆς νεολαίας μετέβαλε τὸν χαρακτῆρα αὐτῆς. Ὁ Ἕλλην κατὰ τοὺς πρώτους χρόνους δὲν ἐποίει μεγάλην διαφορὰν μεταξὺ τοῦ σώματος καὶ τοῦ πνεύματός του καὶ ἐπειδὴ εἶνε αὐτῷ ἀμφότερα ἀναγκαῖα, φροντίζει ἐξίσου περὶ ἀμφοτέρων. Τὸ ἰδανικόν, ὅπερ φαντάζεται, ὁ σκοπὸς ὃν ἀκολουθεῖ ἐν τῇ ἀνατροφῇ τῆς νεολαίας εἶνε νὰ ἱδρύσῃ ἐν αὐτοῖς ἁρμονίαν τινά. Οἱ φιλόσοφοι ἐτάραξαν τὸ ἰσοζύγιον καὶ ἐξακολουθοῦντες νὰ ὑποβιβάζωσι τὴν ἀξίαν τοῦ σώματος, ἀφήρεσαν τὴν κλίσιν νὰ ἀσχολῶνται περὶ αὐτό. Ἐντεῦθεν ἡ γυμναστική, ἥτις τὸ πρῶτον κατεῖχε μεγάλην θέσιν ἐν τῷ βίῳ τῶν Ἑλλήνων, κατ' ὀλίγον παραμελεῖται, ἕως οὗ τελέως ἐξέλιπεν.

Ἀλλ' ἰδοὺ ἕτερον ἐπακολούθημα· ἐπειδὴ τὸ πνεῦμα εἶνε τὸ κύριον, ἡ πρώτη τῶν τεχνῶν δέον νὰ εἶνε ἐκείνη, ἥτις δίδει κατ' ἐξοχὴν εἰς τὸ πνεῦμα τὸ αἴσθημα τῆς ὑπεροχῆς. Καὶ ἡ τέχνη αὕτη εἶνε ἡ ρητορεία. Ὁ Κικέρων, ὁ Κοϊντιλιανός, ὁ Τάκιτος ἀπέδειξαν τοῦτο τρανῶς διὰ τῶν θαυμασίων περιγραφῶν τῶν συνελεύσεων τοῦ λαοῦ. Φαντασθῶμεν ἐν τῇ ἀγορᾷ τῶν Ἀθηνῶν ἢ τῆς Ρώμης ὁλόκληρον λαὸν συνερχόμενον. ἄνδρας δηλ. ἐσκληραγωγημένους, τεχνίτας εὐρώστους, χωρικοὺς ρωμαλέους. Γιγνώσκουσιν ὅτι ἔχουσι τὴν ἰσχὺν καὶ τὸν ἀριθμὸν καὶ διὰ τοῦτο κινοῦνται, ἀπειλοῦσι καὶ θορυβοῦσι μανιωδῶς. Τότε ἐγείρεται ἄνθρωπός τις, ἄνθρωπος ὠχρὸς ἐκ τῆς μελέτης καὶ τῆς σκέψεως, ἐνίοτε καταβεβλημένος ὑπὸ τῆς ἡλικίας, ὁ ἀσθενέστατος, ὁ ἰσχνότατος πάντων. Δημηγορεῖ καὶ ὀλίγον κατ' ὀλίγον ἡ ὀργὴ καταπαύει καὶ αἱ διαφωνίαι κατευνάζονται. Τὸ θορυβῶδες τοῦτο πλῆθος ταχέως φαίνεται ἔχον μόνον μίαν ψυχήν, τὴν τοῦ ρήτορος, ἥτις μεταδίδεται εἰς πάντας τοὺς ἀκροατάς. Δὲν εἶνε τοῦτο ὁ λαμπρότατος θρίαμβος τοῦ πνεύματος κατὰ τῆς ὑλικῆς ἰσχύος, τῆς ψυχῆς κατὰ τοῦ σώματος;

Καὶ ἐὰν εἶνε ἀληθές, ὅτι ἡ ἀνατροφὴ δέον νὰ εἶνε κυρίως ἡ καλλιέργεια τοῦ πνεύματος, δὲν εἶνε φυσικὸν ὅτι ἡ τέχνη, δι' ἧς ἐκδηλοῦται τοσοῦτον φανερῶς ἡ ὑπερίσχυσις τοῦ πνεύματος, εἶνε ἡ βάσις; Τοιουτοτρόπως ἡ ρητορεία ἔσχεν ἐν τῇ διδασκαλίᾳ τῶν ἀρχαίων λαῶν θέσιν, ἣν πάντως δὲν ἀπώλεσε παρὰ τοῖς νεωτέροις.

Ἀλλ' εἶνε ἀληθές, ὡς πολλάκις ἐρρήθη κατὰ τοὺς χρόνους ἡμῶν, ὅτι ἀδίκως ἐποιοῦντο τὴν ρητορείαν τὴν κυρίαν σπουδὴν τῆς νεολαίας; ἐγὼ δὲν τὸ πιστεύω διόλου. Ἐὰν παραλίπωμεν τὴν ἄμεσον ἐξ αὐτῆς ὠφέλειαν ἐν χώραις ἐλευθέραις, ἐν αἷς ὁ λόγος εἶνε κύριος, ἐν Ρώμῃ π. χ. ἦτο ἀναγκαῖον πλεονέκτημα πάντων ἐκείνων, οἵτινες ἐκ τῆς καταγωγῆς αὐτῶν ἠναγκάζοντο νὰ μετέχωσι τῶν δημοσίων καὶ ἐπειδὴ δὲν ἐδύναντο νὰ περιφρονῶσιν αὐτήν, καταλαμβάνομεν ὅτι ἡ πρώτη αὐτῶν φροντὶς ἦτο νὰ γείνωσι κάτοχοι αὐτῆς. Ἐὰν παραλίπωμεν τὴν ἐξ αὐτῆς ὠφέλειαν, οἱ ἄλλοι, εἰς οὓς ἡ ἐπιτυχία τῶν τιμῶν σχεδὸν ἀπεκλείετο καὶ σπανιώτατα ἔμελλον ἐν τῇ ζωῇ των νὰ τύχωσι τῆς εὐκαιρίας νὰ δημηγορήσωσι δημοσίᾳ, δὲν εὕρισκον ἆρά γε οὐδεμίαν ὠφέλειαν ἐκ τῶν ρητορικῶν τούτων ἀσκήσεων, τὰς ὁποίας δὲν ἐπέτρεπον εἰς τὴν νεολαίαν των; Ἐγὼ νομίζω τὸ ἐναντίον, ὅτι ἦσαν αὐτοῖς ὠφελιμώταται. Καὶ ἐὰν ὑποθέσωμεν ὅτι αἱ ρητορικαὶ ἀσκήσεις ἦσαν μόνον μέσον ἐκπαιδεύσεως καθολικῆς, ὅπως μορφώσωσιν οὐ μόνον τὸν ρήτορα, ἀλλὰ τὸν ἄνθρωπον καὶ νὰ παρασκευάσωσιν αὐτὸν εἰς πάντα, δὲν ὑπάρχει σχεδὸν ἄλλο δραστικώτερον αὐτῶν. Ὁ θέλων νὰ συνθέσῃ λόγον, νὰ παραστήσῃ πρόσωπον πραγματικὸν ἢ πλαστὸν ἐν διδομένῃ περιστάσει, δέον ἐν πρώτοις νὰ εὕρῃ λόγους καὶ νὰ τακτοποιήσῃ αὐτούς· εἶνε ἀνάγκη ἀναγκάζουσα τοὺς ὀκνηροὺς εἰς ἐργασίαν σωτήριον. Τὸ ἐν τῇ ὑποθέσει, ἣν πραγματεύονται, πλαστὸν ἢ μυθῶδες, διεγείρει αὐτοὺς πλειότερον. Νὰ νομίσωμεν σήμερον, ὅτι θὰ εἶνε εὐκολώτερον εἰς μαθητὴν νὰ ἐκφράζῃ τἀληθῆ αὐτοῦ αἰσθήματα ἢ νὰ ἐμβαθύνῃ εἰς πρόσωπα παρελθόντων χρόνων εἶνε πλάνη μεγάλη. Ὁ συνήθης βίος διεγείρει αὐτὸν ἀσθενέστατα· ἀπολαύει ὡς ἀχάριστος καὶ σχεδὸν ἀναισθήτως τῶν ἀγαθῶν, τὰ ὁποῖα αὐτὸς ἐπιδαψιλεύει αὐτῷ. Μόνον ὅταν ἐξέρχηται ὀλίγον ἐκτὸς τοῦ κύκλου του, γιγνώσκει ἑαυτὸν κάλλιον. Ὁ ἀγών, ὃν δέον νὰ ὑφίσταται ὅπως ὁμιλῇ ἐν ὀνόματι ἄλλου, ἐγείρει καὶ πλατύνει τὸ πνεῦμά του καὶ ἀναγκάζει αὐτὸν νὰ μανθάνῃ νὰ διακρίνῃ τὰς ἰδίας αὐτοῦ ἐντυπώσεις πειρώμενος νὰ ἐκφράσῃ τὰς τοῦ ἄλλου. Ἐκτὸς τούτου, ὅπως δανείσῃ εἰς πρόσωπον ἱστορικὸν τὴν ἁρμόζουσαν αὐτῷ γλῶσσαν, δέον νὰ γνωρίζῃ αὐτό, καὶ ἀνάγκη νὰ γνωρίσῃ καὶ ἐκείνους πρὸς οὓς δημηγορεῖ, νὰ διαγιγνώσκῃ τὰς ἰδιότητας αὐτῶν,

νὰ μαντεύῃ τὸν χαρακτῆρα αὐτῶν, ἐὰν θέλῃ νὰ εὕρῃ τοὺς λόγους, οἵτινες θὰ πείσωσιν αὐτούς. Ἀλλὰ τοῦτο ὑποθέτει ἀπαραίτητον ἔρευναν τοῦ κόσμου καὶ τοῦ ἀνθρωπίνου βίου. Εἶνε λοιπὸν βέβαιον, ὅτι ἡ ἄσκησις τῆς ρητορικῆς δὲν εἶνε ἀνωφελὴς εἰς τοὺς εὐφυεῖς νέους, διότι ἀναπτύσσει ἐν αὐτοῖς τὴν γονιμότητα τοῦ πνεύματος, τὴν ἕξιν τοῦ σκέπτεσθαι, τὴν γνῶσιν ἑαυτῶν καὶ τῶν ἄλλων.

Ἀλλ' εἶνε ἆρά γε καλὸν νἀσκῆται ἡ νεολαία εἰς τὴν ρητορικήν; συμφέρει, ὡς ἐποίουν οἱ ἀρχαῖοι, νὰ διδάσκωσιν αὐτὸν τὴν ρητορείαν (τὴν περὶ τὸ λέγειν δεινότητα) διὰ τῆς ρητορικῆς; Ναί· γνωρίζω μὲν ὅτι ἡ ρητορικὴ δὲν ἀπήλαυεν ὑπολήψεως, διότι εἶνε τέχνη ὕποπτος καὶ ἀναξιόπιστος· ἀλλ' ὅμως πιστεύω, ὅτι οὐδέποτε ὑπάρχει ρητορεία, δεινότης λόγου, χωρὶς ρητορικῆς· ἕκαστος ρήτωρ κατασκευάζει τὴν ἰδικήν του, ὅταν δὲν εὑρίσκῃ αὐτὴν τελείαν πρὸ αὐτοῦ. Ὁ Κάτων, ὁ ἐχθρὸς τῶν Ἑλλήνων ρητόρων, ὅστις ἤθελε παντὶ σθένει νὰ ἐμποδίσῃ τὴν εἴσοδον αὐτῶν εἰς Ρώμην, ἦτο ρήτωρ κατ' ἴδιον τρόπον, ἰδιοφυής. Εἶχεν ἐπινοήσῃ μεθόδους τινάς, αἵτινες ἐπενήργουν ἐπὶ τὸν λαὸν καὶ ἀσμένως μετεχειρίζετο αὐτάς. Τὰς μεθόδους ταύτας ἔγραψεν ἐν τοῖς συγγράμμασιν αὐτοῦ γέρων ὢν καὶ μετέδωκε τὴν γνῶσιν αὐτῶν εἰς τὸν υἱόν του. Δὲν ἦτο δυσχερὲς εἰς αὐτὸν νὰ εἶνε τόσον αὐστηρὸς πρὸς τὴν ρητορικὴν τῶν Ἑλλήνων, ἀφοῦ ὁ ἴδιος συνέταξε ρητορικήν, ἥτις ἀνεκεφαλαίου τὴν πεῖραν πολλῶν αἰώνων καὶ περιεῖχε παρατηρήσεις ἀληθεστάτας καὶ εὐφυεστάτας; Ὅσον ἀφορᾷ τὴν ἀπαγγελίαν, ἣν τόσον προσέβαλον καὶ ἧς ἡ κατάχρησις ἔσχε πολὺ κακὰ ἀποτελέσματα, λαμβανομένη καθ' ἑαυτὴν καὶ περιοριζομένη εἰς στενὰ ὅρια, δύναται εὐκόλως μόνη νἀπολογηθῇ ὑπὲρ ἑαυτῆς. Ἡ μαθητεία παντὸς ἐπαγγέλματος καὶ πάσης τέχνης γίνεται κατὰ τὸν αὐτὸν τρόπον· ἡ πεῖρα ἑνοῦται πάντοτε μετὰ τῆς θεωρίας· πάντες ἐπινοοῦσιν ὑπὲρ τοῦ μαθητοῦ γυμνάσματα, τὰ ὁποῖα ὁμοιάζουσι πρὸς ὅσα βραδύτερον χρεωστεῖ νὰ πράξῃ καὶ τὸν παρασκευάζουσι. Καὶ τί ἄλλο εἶνε ἡ ἀπαγγελία ἢ τρόπος τοῦ γυμνάζειν τὸν νέον εἰς τοὺς γραμματικοὺς ἀγῶνας διὰ πλαστῶν μαχῶν, ὁ μέγας πόλεμος, πρὸ τοῦ μεγάλου;

Οὐδὲν λοιπὸν ἀξιόμεμπτον ὑπῆρχε καὶ ἐν τῷ συστήματι τῆς ἐκπαιδεύσεως ταύτης. Ἰδοὺ δὲ πόθεν ὁ κίνδυνος. Ἐὰν δὲν εἶχον ἄδικον διδάσκοντες τοὺς νέους τὴν ρητορικήν, ἦτο ἐπικίνδυνον νὰ διδάσκωσιν αὐτὴν μόνην. Εἴδομεν ἐν τοῖς ἔμπροσθεν ὅτι τῷ ὄντι αὐτὴν μόνην ἐδιδάσκοντο. Ὁ γραμματικός, ὅστις ἦτο ἐπιφορτισμένος πάντα τὰ ἄλλα, δὲν ἐδύνατο νὰ ἐπαρκῇ εἰς ὅλα. Περιωρίζετο νὰ δίδῃ γνώσεις τινὰς ὅλων τῶν ἐπιστημῶν συγκεχυμένας καὶ ἐδίδασκε μόνον ὅ,τι ἦτο ἀπα-

ραίτητον νὰ μάθῃ ὁ ρήτωρ. Ἡ διδασκαλία του, ἥτις ἔμελλε νὰ ἔχῃ τὴν μεγάλην σπουδαιότητα, εἶχε καταστῇ ἁπλῆ προπαρασκευὴ εἰς τὴν ρητορικήν. Οἱ μαθηταὶ λοιπὸν παρεδίδοντο ἄνευ ἀντισταθμίσεως εἰς μίαν μόνον σπουδὴν καὶ τὰ ἐξ αὐτῆς ἄτοπα ἦσαν πλέον ἀνεπίδεκτα θεραπείας. Ὁ Κικέρων διὰ τῆς βαθυνοίας του κατιδὼν τὸ κακὸν χαρακτηρίζει αὐτὸ ἐν τῇ πραγματείᾳ αὐτοῦ περὶ τῆς ρητορικῆς *(de Oratore)*. Νομίζει ὅτι μόνη ἡ ρητορικὴ δὲν ἀρκεῖ νὰ καταστήσῃ τὸν ρήτορα τέλειον καὶ ἀνάγκη νὰ γνωρίζῃ κάλλιστα πάσας τὰς ἄλλας ἐπιστήμας. Ἡ ἀξίωσις αὕτη ἐφάνη ὑπερβολικὴ εἴς τινας κριτικούς. Καὶ τῷ ὄντι, ὁ Κικέρων ἓν μόνον ἀπαιτεῖ, ὅπερ ἦτο εὔκολον νὰ παραχωρηθῇ αὐτῷ. Θέλει νὰ προηγῆται τῆς ρητορικῆς ἐκτενὴς διδασκαλία ἐμβριθὴς καὶ ἐξηκριβωμένη. Ἐὰν ἐξεφράζετο ἀκριβέστερον, θὰ ἔλεγεν ὅτι ἔδει νὰ δίδωσιν μείζονα σπουδαιότητα εἰς τὰ μαθήματα τοῦ γραμματικοῦ, νὰ παραχωρήσωσιν αὐτῷ ἐν τῇ Σχολῇ θέσιν μεγαλητέραν καὶ ὑψηλοτέραν ἕδραν ἐκείνης, ἣν ἀπαιτοῦσιν ἡ ἱστορία, αἱ θετικαὶ ἐπιστῆμαι καὶ ἡ φιλοσοφία, ὥστε νὰ διδάσκωνται καθ' ἑαυτὰς καὶ οὐχὶ μόνον ἐν τῇ σχέσει αὐτῶν πρὸς τὴν ρητορικήν· τέλος εἶνε μεγάλη ἰσχὺς καὶ μέγα πλεονέκτημα τοῦ ρήτορος νὰ μὴ γίνηται πολὺ ταχέως εἰδικός. Ἀλλὰ τὸ ρεῦμα ἦτο τοσοῦτον ἰσχυρόν, ὥστε ὁ Κικέρων δὲν ἐδυνήθη νὰ τὸ ἀναχαιτίσῃ· μετ' αὐτὸν ἐχώρησαν ἔτι περαιτέρω. Ἐν ᾧ ὁ Κικέρων ἐθεώρει ὑπερβολικὸν νὰ ἐνασχολῶνται εἰς τὴν μόρφωσιν τοῦ ρήτορος ἀπὸ τοῦ ἑβδόμου ἢ ὀγδόου ἔτους τῆς ἡλικίας, ἀφ' οὗ χρόνου ἄρχεται τῶν σπουδῶν του, ὁ Κοϊντιλιανὸς ἀπαιτεῖ νὰ τὸ διδάσκωσιν ἀπὸ τοῦ λίκνου. Κατ' αὐτόν, δὲν ἐπιφορτίζεται πλέον μόνον ὁ γραμματικὸς νὰ παρασκευάζῃ τὸ νήπιον ρήτορα, ἀλλ' ἡ τροφός, ἥτις ὀφείλει νὰ ἐπαγρυπνῇ ἐπὶ τῶν πρώτων λέξεων καθὼς καὶ ἐπὶ τῶν πρώτων βημάτων αὐτοῦ. Δύναταί τις νὰ εἴπῃ, ὅτι ἄρχεται τῆς ρητορικῆς ἀπὸ τῆς ἡμέρας τῆς γεννήσεως αὐτοῦ.

Ἡ ρητορική, ὅταν εἶνε μόνη καὶ οὐδὲν μετριάζῃ τὸ ἔργον αὐτῆς, δύναται νὰ ἔχῃ πολλὰ καὶ διάφορα τὰ ἄτοπα, καὶ εἶνε ἀνωφελὲς νὰ δηλώσω πάντα. Περιορίζομαι δὲ εἰς ἓν μόνον, ὅπερ μοὶ φαίνεται σπουδαῖον. Ὁ Ἀριστοτέλης δηλοῖ μετὰ μεγάλης βαθυνοίας, ὅτι ὁ ρητορικὸς συλλογισμὸς δὲν στηρίζεται ἐπὶ τῆς ἀπολύτου ἀληθείας, ἀλλ' ἐπὶ τῆς πιθανότητος, τὰ δὲ ἐπιχειρήματα τῶν ρητόρων δὲν εἶνε ἐξ ἀνάγκης τόσον ἀκριβῆ ὡς τὰ τῶν φιλοσόφων· ὅταν πρόκηται νὰ τέρψῃ πλῆθος ἀμαθὲς καὶ θορυβῶδες, ὁ συλλογισμὸς ὀλίγον θὰ ἐπιτυγχάνῃ. Ὁ ρήτωρ, ὅπως ἀκουσθῇ καὶ γείνῃ καταληπτός, ὀφείλει νὰ στηρίζηται ἐπὶ τῶν φρονημάτων τῆς κοινωνίας καὶ ἀρκεῖται εἰς τὴν πεῖραν τοῦ κοινοῦ βίου.

Ὀνομάζουσι μὲν αὐτὰς ἀληθείας γενικάς, ἀλλ' εἶνε μόνον ἐν μέρει ἀληθεῖς· δύναταί τις πάντοτε νὰ ἀντιτάττῃ αὐταῖς ἀληθείας ἐναντίας καὶ ἐπιτρέπεται νἀμφιβάλλῃ περὶ ἑκατέρων. Ἡ τῶν ἐθνῶν σοφία ἀρέσκεται ἐκφραζομένη διὰ παροιμιῶν· ὅθεν οὐδὲν ὑπάρχει κοινότερον ἢ τὸ εὑρίσκειν παροιμίας ἀντιφασκούσας, χωρὶς νὰ δύναταί τις νὰ βεβαιοῖ ὅτι οὐδεμία αὐτῶν εἶνε τελέως ψευδὴς ἢ τελέως ἀληθής. Ἐντεῦθεν ἀκολουθεῖ ὅτι πολλάκις δύναταί τις ἐν ταῖς ὑποθέσεσι τῶν ἀνθρώπων νὰ λέγῃ ὑπὲρ καὶ κατὰ μετὰ πιθανῆς ἀληθείας καὶ εἶνε εὔκολον, ὅταν τὸ ἐπιθυμῇ τις, νὰ εὑρίσκῃ λόγους πιθανοὺς ὑπὲρ δύο ἀντιθέτων ὑποθέσεων. Ταῦτα ἐν κεφαλαίῳ διδάσκει ἡ ρητορικὴ καὶ κατανοεῖ τις ὅτι δύναται νὰ εἶνε ἐπικίνδυνον, ὅταν τέχνη τις στηριζομένη ἐπὶ τῶν πιθανοτήτων καὶ τοῦ εἰκότος σπουδάζηται μόνη. Ἐὰν ἡ νεότης παραδιδομένη εἰς τὴν σπουδὴν ταύτην δὲν ἔχῃ ἄλλην παρ' ἑαυτῇ διδασκαλίαν ἐπανάγουσαν αὐτὴν εἰς τὴν ἀλήθειαν, κινδυνεύει νἀπολέσῃ ὀλίγον κατ' ὀλίγον τὸ αἴσθημα αὐτῆς καὶ τὴν πρὸς αὐτὴν κλίσιν. Ἐπὶ τῆς κατωφερείας ταύτης ὠλίσθησεν ἡ ρωμαϊκὴ ἐκπαίδευσις καὶ δύναταί τις νὰ εἴπῃ, ὅτι κατῆλθε τὴν κλιτὺν μέχρι τοῦ ἄκρου. Ἡ ἀπαγγελία ἔμελλε νὰ παρασκευάζῃ τὸν μαθητὴν διὰ πλαστῶν συζητήσεων νὰ συνηγορῇ ἐν τῷ μέλλοντι ὑπὲρ ἀληθῶν ὑποθέσεων· ἡ ἄσκησις αὕτη εἶνε αὐτῷ ὠφέλιμος, ὅταν αἱ διδόμεναι αὐτῷ ὑποθέσεις ὁμοιάζωσι πρὸς ἐκείνας, τὰς ὁποίας ἐν τῷ μέλλοντι θὰ πραγματεύηται. Ὅθεν ἤδη ἀπὸ τῶν χρόνων τοῦ Κοϊντιλιανοῦ προετίμων κατ' ἐξοχὴν ἐν τοῖς σχολείοις ζητήματα ἀλλόκοτα. Ἐλάμβανον ταῦτα ἐπίτηδες ἐκτὸς τοῦ πραγματικοῦ κόσμου καὶ τοῦ βίου, ὅπως κεντήσωσι τὴν περιεργίαν τῶν νέων καὶ δίδωσιν αὐτοῖς ἀφορμὴν νὰ ἐπιδεικνύωνται· τὰ γελοιωδέστατα ἦσαν ἀκριβῶς τὰ μάλιστα ἀσπαστά, διότι ὑπῆρχε μεγαλητέρα ἀξία νὰ ἐπευφημῶνται ἐν αὐτοῖς. Ἐντεῦθεν ἀπὸ ὑπερβολῆς εἰς ὑπερβολὴν κατέληξαν ὥστε νἀναγκάσωσι τοὺς μαθητὰς νὰ ζῶσι μόνον ἐν κόσμῳ φανταστῷ, ἐν ᾧ οὐδὲν πλέον ὑπῆρχε πραγματικόν, ἐν ᾧ ἐπενόουν συμβεβηκότα μυθώδη, ἐν ᾧ συνεζήτουν περὶ νόμων φαντασιωδῶν, ἐν ᾧ πρόσωπα κατὰ συνθήκην ἐξέφραζον αἰσθήματα θεατρικά. Πρὸς τούτοις συνήθιζον τοὺς νέους νὰ δημηγορῶσιν, ὅπως ἐξασκῶσιν αὐτοὺς κάλλιον, ὑπὲρ δύο ἀντιθέτων ὑποθέσεων. Ὑπερήσπιζον ἀλληλοδιαδόχως ἑκατέρας μετὰ τῆς αὐτῆς ἀδιαφορίας, εὑρίσκοντες πάντοτε νὰ λέγωσί τι ἕνεκα τῶν γενικῶν ἀληθειῶν, παρεχουσῶν εὐαρέσκως λόγους ὑπὲρ πάντων καὶ ὅταν ἐξίσου ἐπετύγχανον κατὰ τὰς δύο ἀντιθέτους συνηγορίας, συνεπέραινον ὅτι τὸ θέμα καθ' ἑαυτὸ οὐδεμίαν ἔχει σπουδαιότητα, ἡ δὲ τέχνη συνίσταται κυρίως νὰ εὑρίσκωσιν ἐν δέοντι

ἐπιχειρήματα εὐφυῆ καὶ φράσεις ὡραίας. Ἐν τῷ μεταξὺ δὲ τούτων τὸ ρωμαϊκὸν κράτος εἶχεν ἱδρυθῆ καὶ καταστρέψη τὰς συνελεύσεις τῶν λαῶν καὶ τὴν μεταβολὴν ταύτην φαίνεται ὅτι δὲν ᾐσθάνθη τὸ Σχολεῖον, διότι ἐξακολουθεῖ νὰ μορφώνῃ ρήτορας, ὡς ἐὰν τὸ βῆμα δὲν εἶχε καταστῆ βωβὸν καὶ ὁ λόγος διεδραμάτιζε τὸ αὐτὸ πρόσωπον ἐν τοῖς πράγμασι τοῦ Κράτους. Ἡ ρητορικὴ ἀντὶ νὰ πάθῃ ἐκ τῆς νέας τῶν πραγμάτων τάξεως, φαίνεται κατ' ἀρχὰς ὅτι ὠφελήθη. Ἐν ᾧ ἄλλοτε παρεσκεύαζε διὰ τοὺς πολιτικοὺς ἀγῶνας, ἤδη ὁ σκοπὸς αὐτῆς εἶνε ἡ ἰδέα· διότι διδάσκονται ἤδη μόνον διὰ τὴν εὐχαρίστησιν νὰ γιγνώσκωσι νὰ ὁμιλῶσιν. Τοῦτο δὲ ὁ Σενέκας ἐκφράζει διὰ τῆς ἐξῆς ἐντόνου φράσεως: *Non vitae sed scholae discimus*. Τὸ δὲ παράδοξον εἶνε ὅτι ὁ λόγος οὐδέποτε ἠγαπήθη περισσότερον ἢ ἀφ' ὅτου δὲν ἄγει εἰς οὐδέν. Ἡ ρητορεία τοῦ Σχολείου, ἥτις δὲν ἔχει πλέον τὸν ἀνταγωνισμὸν τοῦ ἄλλου, θριαμβεύει περισσότερον ἢ ἄλλοτε καὶ ἐπαυξάνει ἐπὶ μᾶλλον τὰ σφάλματά της, τὰ ὁποῖα ὁ πρακτικὸς βίος καὶ ἡ σύγκρισις πρὸς τὴν ἀληθῆ ρητορείαν δὲν δύνανται πλέον νὰ διορθώσωσιν.

Εἶνε ἐκτὸς ἀμφιβολίας, ὅτι ἡ ἐκπαίδευσις αὕτη ἔσχε δυσάρεστα ἐπακόλουθα διὰ τὸ κράτος. Ἂς εἴμεθα βέβαιοι, ὅτι αὕτη ἀφῆκε τὸ ἀποτύπωμα αὐτῆς ἐπὶ τῶν γενεῶν, τὰς ὁποίας ἐμόρφωσεν. Ὅπως δὲ ἔχωμεν ἔννοιάν τινα τῆς ἐπὶ τῶν μαθητῶν ἐπιδράσεως αὐτῆς, ἂς μάθωμεν τί ἦσαν οἱ διδάσκαλοι· πρέπει νὰ σπουδάσωμεν ἐπ' αὐτῶν τὴν ἐπενέργειαν τῶν μαθημάτων, τὰ ὁποῖα ἐδίδασκον. Οἱ Καθηγηταί, ὡς εἴδομεν, ἀπετέλουν τότε τάξιν ἰσχυρὰν καὶ πολυάριθμον. Ἐν τῷ ὁμίλῳ τούτῳ εὑρίσκοντο μὲν κατ' ἀνάγκην ἄνδρες λίαν διάφοροι, ἀλλ' οἱ πλεῖστοι ὁμοιάζουσι καὶ ἔχουσι χαρακτῆρας κοινοὺς τῆς τέχνης, ἣν ἀσκοῦσιν. Πλίνιος ὁ νεώτερος ὁμιλῶν περί τινος ρήτορος, ὃν εἶχεν ἀκούσῃ, ἔλεγε: «Δὲν ὑπάρχουσιν εἰλικρινέστεροι, ἁπλούστεροι, καλήτεροι τῶν ἀνθρώπων τούτων» *Scholasticus est; quo genere hominum nihil aut sincerius aut simplicius aut melius*». Πιστεύω ὅτι ὁ Πλίνιος ἔχει δίκαιον καὶ ὅτι οἱ ἄνθρωποι τῶν γραμμάτων ἦσαν συνήθως ἄξιοι τῶν ἐπαίνων αὐτῶν. Ὁ βίος αὐτῶν ἀφιεροῦτο ὁλόκληρος εἰς τὴν ἐργασίαν. Ἐὰν ἐπεθύμουν νὰ φθάσωσιν εἰς τὴν τελειότητα (καὶ εἰς τοῦτο πάντες ἀπέβλεπον), δὲν ἐδύναντο νἀπολέσωσιν οὐδὲ στιγμὴν τῆς ἡμέρας. Πᾶσαι λοιπὸν αἱ διασκεδάσεις ἦσαν αὐτοῖς ἀπηγορευμέναι· ὁ δὲ φιλόσπουδος βίος αὐτῶν διεφύλαττεν αὐτοὺς ἀπὸ κινδύνους, εἰς οὓς ἐκθέτει συνήθως ἡ ἀπραξία. Συγχρόνως δὲ εἶνε ὑπερήφανοι ἐπὶ τῇ ἑαυτῶν τέχνῃ καὶ αἱ ἐπευφημίαι, δι' ὧν γίγνονται δεκτοί, καθιστῶσιν αὐτοὺς οὕτως εἰπεῖν σεβαστοὺς εἰς ἑαυτούς· διότι θεωροῦντες ἑαυτοὺς ὡς τοὺς

ἱερεῖς τῆς ρητορείας, δὲν ἐπεθύμουν νὰ πράξωσί τι ἀνάξιον αὐτῆς. Οἱ ῥήτορες λοιπὸν εἶνε ἄνδρες χρηστοί, ἀλλά, κατὰ τὴν ἔκφρασιν τοῦ Πλινίου, ἡ ἁπλότης αὐτῶν εἶνε ἀρχαϊκή, *nihil simplicius*. Ἐπειδὴ δὲ ζῶσιν ἐν κόσμῳ φαντασιώδει, δὲν αἰσθάνονται τὴν πραγματικότητα. Δὲν ἐμβαθύνουσιν εἰς τὴν οὐσίαν τῶν πραγμάτων, ἀλλ' ἀρέσκονται εἰς τὰ ἐξωτερικά. Ἡ ἕξις νὰ στηρίζωσι τοὺς συλλογισμοὺς αὐτῶν ἐπὶ τῶν ἐπικρατουσῶν γνωμῶν ἐν τῇ κοινωνίᾳ καθίστησιν αὐτοὺς εὐμενέστατα διακειμένους πρὸς τὰς προλήψεις, τὰς ὁποίας ἀποδέχονται εὐκόλως καὶ τὰς ἐπαναλαμβάνουσι, χωρὶς νὰ ἐξετάζωσιν αὐτὰς ἐπισταμένως. Πρὸ πάντων σέβονται τὰς παραδόσεις καὶ ζῶσιν ἐκ τοῦ παρελθόντος. Οἱ ῥήτορες ἐπὶ Αὐγούστου, ὧν Σενέκας ὁ πατὴρ μετεβίβασεν ἡμῖν τὰς ἀποδείξεις καὶ οἱ τοῦ Δ' αἰῶνος ἐν τῇ Γαλλίᾳ ἀκμάζοντες ὁμιλοῦσι καὶ σκέπτονται κατὰ τὸν αὐτὸν περίπου τρόπον καὶ ἔχουσι περὶ τῶν ἀνθρώπων καὶ τῶν πραγμάτων τὰς αὐτὰς ἰδέας. Ἐπειδὴ τὸ Σχολεῖον εἶνε φύσει συντηρητικόν, φυλάττουσι θρησκευτικῶς πάντα τὰ ἀρχαῖα θρησκευτικὰ νόμιμα, πάσας τὰς παλαιὰς δοξασίας καὶ αὐτὰς τὰς πλάνας μετὰ προσοχῆς περιέπουσιν, ἀφοῦ ὁ χρόνος τὰς καθιέρωσεν. Ἐντεῦθεν κατανοεῖται, διὰ τί τὰ ἐν Ρώμῃ Σχολεῖα ἐφάνησαν κατ' ἀρχὰς τόσον πολέμια πρὸς τὸν Χριστιανισμόν. Δὲν ὑπῆρχον ἐκεῖ ὡς ἀλλαχοῦ ψυχαὶ ἀνήσυχοι, ἀσθενεῖς, βασανιζόμεναι ὑπὸ ἐπιθυμιῶν, κατεχόμεναι ὑπὸ τοῦ ἀγνώστου πρὸς τὴν ἔρευναν νέου τινὸς ἰδανικοῦ. Ὁ ἀληθὴς ῥήτωρ αἰσθάνεται τοιοῦτον θαυμασμὸν ἐπὶ τῇ ἑαυτοῦ τέχνῃ, ἐνασχολεῖται τοσοῦτον καὶ τοσοῦτον ἐνθουσιᾷ, ὥστε δὲν ἀνακαλύπτει τι πέραν καὶ αἱ καινοτομίαι εἶνε αὐτῷ ὕποπτοι. Μέχρι τέλους εὑρέθησαν ἀρκετοί, οὓς ἡ νέα διδασκαλία, πανταχοῦ νικηφόρος, δὲν ἐδυνήθη νὰ νικήσῃ. Ἐπειδὴ δὲν εἶνε ἐπιθετικοί, δὲν ἀντιπράττουσι κατ' αὐτῆς ἀναφανδόν, περιορίζονται μόνον νὰ μὴ ἀσχολῶνται περὶ αὐτῆς. Δὲν προσβάλλουσιν αὐτήν, ἀγνοοῦσιν αὐτήν, προσποιοῦνται πιστεύοντες ὅτι οὐδὲν διῆλθε δι' αὐτῶν καὶ ὅτι ὁ κόσμος ἐξακολουθεῖ τὴν ἀρχαίαν αὐτοῦ πορείαν. Ὅταν προσκαλῶνται νὰ ὁμιλήσωσιν ἐνώπιον τοῦ αὐτοκράτορος κατά τινα ἐπίσημον περίστασιν, δὲν ἐρωτῶνται εἰς τίνα θρησκείαν ἀνήκουσιν· ἐπικαλοῦνται ἁπλῶς τοὺς θεοὺς τοὺς ἀρχαίους καὶ διατελοῦσιν ἐξάγοντες τὰ ὡραιότατα συμπεράσματα ἐκ τῆς παλαιᾶς μυθολογίας. Καὶ τὸ θαυμαστὸν εἶνε, ὅτι δὲν κωλύουσιν αὐτοὺς οὕτως ὁμιλοῦντας καὶ αὐτοὶ οἱ θρῆσκοι ἡγεμόνες, καταδιώκοντες πανταχοῦ ἀσπλάγχνως τὴν εἰδωλολατρείαν ὡς ὁ Θεοδόσιος, δὲν τολμῶσι νὰ διαγράψωσιν αὐτὴν ἐκ τοῦ Σχολείου.

Φθάνομεν ἐνταῦθα εἰς ἓν τῶν περιεργοτάτων καὶ τῶν ἐκπληκτικωτά-

των ζητημάτων της μελέτης, ἣν ἐπεχειρήσαμεν· τοῦτο δὲ εἶνε ἡ ἀπόλυτος πεποίθησις καὶ οὕτως εἰπεῖν ὁ δεισιδαίμων σεβασμός, τὰ ὁποῖα τότε ἐνέπνεεν ἡ ἐκπαίδευσις αὕτη, ἧς εὑρίσκομεν πολλὰ τὰ ἐπιλήψιμα. Κατὰ τοὺς πρώτους χρόνους πολλοὶ τῶν σπουδαίων εἶχον τρομάξη ἐκ τῶν ἐξ αὐτῆς κινδύνων. «Εἶνε Σχολὴ ἀναίσχυντος», ἔλεγεν ὁ Κράσσος ἀκούσας τὰς ἐπευφημίας, δι᾽ ὧν οἱ μαθηταὶ ἐχαιρέτιζον τὰς ἐπιδείξεις τῶν συμμαθητῶν αὐτῶν. «Εἶνε Σχολὴ μωρά», προσέθετεν ὁ Πετρώνιος, ὁ δὲ Τάκιτος δὲν ἦτο ἐπιεικέστερος ἐν τῷ περὶ ῥητόρων διαλόγῳ. Ἀλλ᾽ ὀλίγον κατ᾽ ὀλίγον αἱ διαμαρτυρίαι αὗται παύονται καὶ ἀπὸ τοῦ Β' αἰῶνος οὐδεὶς πλέον προσβάλλει τὸν τρόπον τοῦτον τῆς ἐκπαιδεύσεως τῆς νεολαίας. Τότε καὶ ἡ ῥητορικὴ θριαμβεύει καὶ παρ᾽ Ἕλλησιν ὡς καὶ ἐν ταῖς χώραις τῆς Δύσεως· οἱ δύο οὗτοι κόσμοι, οἵτινες ὁσημέραι χωροῦσιν εἰς τὸν ἀπ᾽ ἀλλήλων ἀποχωρισμόν, ἑνοῦνται τοὐλάχιστον ἐν τῷ θαυμασμῷ πρὸς αὐτήν. Θὰ μὲ πιστεύσωσιν ἆρά γε, ἐὰν εἴπω ὅτι ἡ ῥητορικὴ ἀπέδωκε τῇ Ἑλλάδι τὴν πρὸς αὐτὴν εὔνοιαν καὶ τὴν ἐπὶ τῶν ἄλλων λαῶν ὑπεροχήν της; Καὶ ὅμως οὐδὲν τούτου ἀληθέστερον. Τὸ αἴσθημα τοῦτο εἶχε σχεδὸν ἀπολέσει μετὰ τὴν ἧττάν της. Εἰς μάτην ἐπὶ ἕνα περίπου αἰῶνα ἐπεζήτει τοῦτο καὶ ἐκολάκευε χαμερπῶς τοὺς δεσπότας αὐτῆς. Μόνον δὲ μετὰ τῆς αὐτοκρατορίας ἐγείρεται καὶ ὅταν ἐπὶ Νερούα ἄρχηται ἡ δευτέρα σοφιστική, ἐνεργεῖται παρ᾽ αὐτῇ ἀναγέννησίς τις. Εἶνε δύσκολον νὰ ἀναπαραστήσωμεν τὸν ἐνθουσιασμόν, μεθ᾽ οὗ ἐγίνοντο δεκτοὶ οἱ μεγάλοι Ἕλληνες σοφισταὶ ἔν τινι δημοσίᾳ συναθροίσει, ὅτε ἐξήρχοντο ἐκ τῶν ἄλλων Σχολῶν αὐτῶν, ἵνα ὁμιλήσωσιν εἰς τὸν λαόν. Πλῆθος ἐκ πάντων τῶν ἐθνῶν συνωθεῖτο εἰς τοὺς τόπους, ἐν οἷς ἔμελλον νὰ ὁμιλήσωσι καὶ αὐτοὶ οἱ ξένοι οἱ μὴ δυνάμενοι νὰ ἐννοῶσιν αὐτοὺς αἠκροῶντο αὐτῶν μετὰ θαυμασμοῦ, ὡς ἀηδόνων μελῳδικῶν, θαυμάζοντες τὴν εὔροιαν τοῦ λόγου καὶ τὸ ἁρμονικὸν τῶν φράσεων αὐτῶν». Ἦσαν ἑορταὶ ἀνακαλοῦσαι ἐκείνας, τὰς ὁποίας οἱ διθύραμβοι καὶ ἡ τραγῳδία παρεῖχον ἄλλοτε τοῖς Ἀθηναίοις· ὁ λόγος ἀντικατέστησε τὴν ποίησιν καὶ τὴν μουσικήν, οἱ δὲ σύγχρονοι Ἡρώδου τοῦ Ἀττικοῦ ἢ τοῦ Πολέμωνος τοσοῦτον ἐθέλγοντο ἀκούοντες τοὺς ἐπιδεικτικοὺς λόγους ἐκείνων, ὅσον καὶ οἱ πατέρες αὐτῶν, ὅτε ἤκουον ὕμνον τοῦ Πινδάρου ἢ δρᾶμα τοῦ Σοφοκλέους.

Ὁ θαυμασμός, ὃν οἱ ῥήτορες διήγειρον ἐν Ῥώμῃ, καίτοι ὀλιγώτερον θορυβώδης, δὲν ἦτο ὀλιγώτερον ζωηρός. Τὰς ὡς παραστάσεις ἐπιδείξεις αὐτῶν κατὰ τὰς ἐπισήμους ἡμέρας ἐν αἰθούσαις δημοσίων ἀναγνωστηρίων καὶ βραδύτερον ἐν τῷ Ἀθηναίῳ ἠκροῶντο πάντες οἱ λόγιοι καὶ ἐγίγνοντο δεκταὶ μετὰ ὁμοθύμων ἀνευφημιῶν. Ἐξ ἑνὸς τῶν θριάμβων

τούτων ἐξελθὼν βεβαίως ὁ Κοϊντιλιανὸς ἐκάλει τὴν εὐγλωττίαν βασίλισσαν τοῦ κόσμου: *Regina rerum oratio* καὶ διεκήρυττε μετὰ ὕφους μαντευτικοῦ «ὅτι αὐτὴ εἶνε τὸ πολυτιμότατον τῶν δώρων, τὰ ὁποῖα οἱ θεοὶ ἐδωρήσαντο τοῖς ἀνθρώποις». Ἐὰν ἔχῃ οὕτω, τὰ Σχολεῖα, ἐν οἷς καλλιεργεῖται τὸ οὐράνιον τοῦτο δῶρον, εἶνε ἀληθῆ θυσιαστήρια, ἡ δὲ τέχνη, ἥτις καυχᾶται ὅτι διδάσκει ἡμᾶς αὐτό, ἀξία τοῦ ἡμετέρου σεβασμοῦ. Ἐντεῦθεν καὶ αὐτὸς ὁ Κοϊντιλιανὸς χωρεῖ τοσοῦτον, ὥστε διατείνεται ὅτι «ἡ ρητορικὴ εἶνε ἀρετή». Θέλοντες νὰ μειδιάσωμεν ἐπὶ τοιούτοις ὑπερβολικοῖς ἐπαίνοις, δὲν ἔχομεν δίκαιον καὶ ὀλίγη σκέψις δεικνύει ἡμῖν, ὅτι ὁ ἐνθουσιασμὸς τοῦ Κοϊντιλιανοῦ δύναται εὐχερῶς νὰ ἐξηγηθῇ. Ἂς φαντασθῶμεν, ὅτι οὐ μόνον τὰ πεπολιτισμένα ἔθνη ἐφαίνοντο συμφωνοῦντα καὶ θεωροῦντα τὴν ρητορικὴν ὡς τὴν βάσιν τῆς δημοσίας ἐκπαιδεύσεως, ἀλλὰ καὶ ὅτι αὕτη ἔθελγε καὶ αὐτὰ τὰ βάρβαρα ἔθνη. Ἅμα ὁ ρωμαϊκὸς στρατὸς εἰσήρχετο εἰς χώρας ἀγνώστους καὶ ἀμέσως ἵδρυε σχολάς· οἱ δὲ ρήτορες ἀκολουθοῦντες τὰ ἴχνη τοῦ νικηφόρου στρατηγοῦ, συνεκόμιζον τὸν πολιτισμόν. Ἡ πρώτη μέριμνα τοῦ Ἀγρικόλα εἰρηνεύσαντος τὴν Βρετανίαν ὑπῆρξεν ἡ διαταγὴ νὰ διδάξωσι τὰ τέκνα τῶν ἀρχηγῶν τὰς ἐλευθερίους τέχνας. Ἵνα δὲ ἀναγκάσῃ ταῦτα νὰ διδάσκωνται, διήγειρε τὴν κενοδοξίαν των. «Ὑπεκρίνετο, λέγει ὁ Τάκιτος, ὅτι προτιμᾷ τὴν φυσικὴν εὐφυΐαν τῶν Βρετανῶν τῶν ἐπικτήτων προτερημάτων τῶν Γαλατῶν· ὥστε οἱ λαοὶ ἐκεῖνοι, οἱ πρὸ ὀλίγου ἀρνούμενοι νὰ ὁμιλῶσι τὴν γλῶσσαν τῶν Ρωμαίων, ταχέως διετέθησαν ἐμμανῶς ὑπὲρ τῆς εὐγλωττίας αὐτῶν». Ἅμα οἱ Γαλάται ἐνικήθησαν ὑπὸ τοῦ Καίσαρος καὶ ἱδρύθη ἡ Σχολὴ τοῦ Αὐγουστοδούνου, ἥτις ταχέως ἤκμασε καὶ γιγνώσκομεν ὅτι ἔτη τινὰ βραδύτερον ἐπὶ Τιβερίου τὰ τέκνα τῶν εὐγενῶν Γαλατῶν μετέβαινον ἐκεῖσε κατὰ πλήθη ἵνα σπουδάζωσι τὴν γραμματικὴν καὶ τὴν ρητορικήν. Ὁ Ἰουβενάλης ὅπως δώσῃ ἡμῖν νὰ ἐννοήσωμεν ὅτι μετ' ὀλίγον δὲν θὰ ὑπάρχωσι πλέον βάρβαροι καὶ τὰ ἄκρα τοῦ κόσμου ἐκπολιτίζονται, λέγει ὅτι ἐν ταῖς μεμακρυσμέναις νήσοις τοῦ Ὠκεανοῦ, ἐν Θούλῃ, σκέπτονται νὰ προσκαλέσωσι ρήτορα.

De conducendo loquitur jam rhetore Thule.

Εἶνε λοιπὸν θαυμαστόν, ὅτι ἡ τέχνη αὕτη ἡ οὕτω ποιοῦσα τοιαύτας κατακτήσεις ὑπὲρ τῆς Ρώμης δὲν φαίνεται εἰς τοὺς Ρωμαίους τόσον κούφη ὡς φαίνεται ἡμῖν; Ἐκεῖνοι κατενόουν ὅτι αὐτῇ ὤφειλον μεγάλην εὐγνωμοσύνην, ἡ δὲ ρωμαϊκὴ ἑνότης ἐθεμελιοῦτο ἐπὶ τῶν σχολείων. Λαοὶ διαφέροντες ἀλλήλων κατὰ τὴν καταγωγήν, τὴν γλῶσσαν, τὰς ἕξεις καὶ τὰ ἤθη, οὐδέποτε θὰ συνεχωνεύοντο καλῶς, ἐὰν ἡ παίδευσις

δὲν προσήγγιζε καὶ ἥνωνεν αὐτούς. Δύναταί τις νὰ εἴπῃ, ὅτι αὐτὴ ἐπέτυχε κατὰ τρόπον θαυμαστόν· ἐν τῷ καταλόγῳ τῶν Καθηγητῶν τῶν Βορδιγάλων (Bordeaux), ὡς κατέλιπεν ἡμῖν αὐτὸν ὁ Αὐσώνιος, βλέπομεν εἰκονιζομένους πρὸς τοῖς ἀρχαίοις Ρωμαίοις, υἱοὺς τῶν Δρυΐδῶν, ἱερεῖς τοῦ Βελένου, τοῦ ἀρχαίου τῶν Γαλατῶν Ἀπόλλωνος, καὶ διδάσκοντας ὡς οἱ ἄλλοι τὴν γραμματικὴν καὶ τὴν ρητορικήν. Τὰ μὲν ὅπλα ἀτελῶς εἶχον ὑποτάξῃ αὐτούς, ἀλλ' ἡ ἐκπαίδευσις τοὺς κατεδάμασεν. Οὐδεὶς ἀντέστη εἰς τὸ θέλγητρον τῶν σπουδῶν τούτων, αἵτινες ἦσαν νέαι εἰς αὐτούς. Τοῦ λοιποῦ ἐν τοῖς καυστικοῖς πεδίοις τῆς Ἀφρικῆς, ἐν Ἱσπανίᾳ, ἐν Γαλατίᾳ, ἐν ταῖς ἡμιαγρίαις χώραις τῆς Δακίας καὶ τῆς Πανονίας, ἐπὶ τῶν πάντοτε βρεμουσῶν ἀκτῶν τοῦ Ρήνου καὶ ὑπ' αὐτὴν τὴν ὁμίχλην τῆς Βρετανίας, πάντες οἱ λαβόντες παίδευσίν τινα ἀναγνωρίζονται ἐκ τῆς κλίσεως αὐτῶν πρὸς τὴν ὡραίαν γλῶσσαν. Τότε εἶνέ τις λόγιος, τότε εἶνε Ρωμαῖος, ὅταν ἐννοῇ καὶ αἰσθάνηται τὰς κομψὰς ἐρεύνας, τὰς λεπτὰς ἐκφράσεις, τὰς εὐφυεῖς εὐστροφίας, τὰς περιοδικὰς φράσεις, αἵτινες πληροῦσι τὰς δημηγορίας τῶν ρητόρων. Ἡ ζωηροτάτη ἐπιθυμία νἀκούσωσιν αὐτοὺς αὐξάνεται ἐκ τοῦ μυστικοῦ ἐκείνου αἰσθήματος, ὅπερ δεικνύουσι θαυμάζοντες αὐτοὺς ὡς ἀνήκοντας εἰς τὸν πεπολιτισμένον κόσμον. «Ἐὰν ἀποβάλωμεν τὴν εὐγλωττίαν, ἔλεγεν ὁ Λιβάνιος, τί θὰ διακρίνῃ ἡμᾶς τῶν βαρβάρων ἐν τῷ μέλλοντι ;»

Οὕτως αἱ ὑπηρεσίαι, ἃς παρέσχεν ἡ ἐκπαίδευσις αὕτη εἰς τοὺς Ρωμαίους, ἀπέκρυπτεν ἀπ' αὐτῶν τὰς ἐλλείψεις αὐτῆς. Αὐτὴ ὑπῆρξεν αὐτοῖς τόσον ὠφέλιμος, ὥστε εἰς οὐδενὸς τὸν νοῦν ἐπήρχετο, ὅτι ἡ Ρώμη ἐδύνατό ποτε νὰ ὀλιγωρήσῃ αὐτῆς. Ἐκ τούτου δὲ ἐξηγεῖται, διατὶ οἱ δυστυχεῖς αὐτοκράτορες, ἔχοντες τόσον σπουδαίας ὑποθέσεις, νὰ πολεμῶσι πρὸς τόσους ἐχθρούς, νὰ ἐπαγρυπνῶσι ἐπὶ τόσων ἀντιπάλων, ἀσχολοῦνται μέχρι τῆς τελευταίας στιγμῆς μετὰ τόσης μερίμνης περὶ τῶν σχολείων καὶ τῶν διδασκάλων. Διὰ τί ἐπίσης ὁ Χριστιανισμός, εἰς ὃν ἡ τοιαύτη ἐκπαίδευσις ἦτο προδήλως ἐναντία; δὲν ἐπειράθη μετὰ τὴν νίκην του νὰ τὴν καταστρέψῃ ἢ νὰ τὴν μεταβάλῃ; Ἴσως θὰ ἐδυσκολεύετο νὰ ἐπιτύχῃ. Ἡ ρωμαϊκὴ κοινωνία περιπαθῶς μετ' αὐτῆς συνεδέετο ὡς τῆς ἐσχάτης ἀμύνης καὶ ἐνόμιζεν ὅτι συνδέεται μετὰ τοῦ ἀπειλουμένου πολιτισμοῦ.—Τὸ ἀποτέλεσμα εἶνε ὅτι αὕτη ἀπώλετο μετὰ τοῦ πολιτισμοῦ, ὅτε τὸ κράτος κατεστράφη ὑπὸ τὰς προσβολὰς τῶν Γότθων καὶ τῶν Φράγκων.

Ἐν Γυθείῳ.

Κ. Νεστορίδης

Η ΖΩΗ ΤΗΣ ΕΠΑΡΧΙΑΣ

('Επιστολαὶ τοῦ μακαρίτου 'Ανδρέα Π' καὶ τοῦ ἀνθυπιάτρου κ. Τάκη Χ*)

Κύριε διευθυντὰ τοῦ «Παρνασσοῦ»,

Τὸ παρελθὸν ἔτος ἐγνώρισα ἐν 'Αθήναις μίαν οἰκογένειαν πολὺ δυστυχῆ. 'Απετελεῖτο ἀπὸ μίαν γραῖαν μητέρα καὶ μίαν κόρην οὐχ ἧττον γραῖαν, ἐπέζη δὲ ἐνοικιάζουσα δωμάτια μὲ ἔπιπλα καὶ περιποίησιν. Ἡ γραῖα μὲ ὅλας τὰς ῥυτίδας της ἦτο μᾶλλον εὐτραφὴς καὶ εἰς ἄκρον φλύαρος· ἡ κόρη ὠχρά, ὀστεώδης, βαρύθυμος καὶ σιωπηλή, μόλις εὕρισκε τὴν δύναμιν νὰ κακολογῇ τὰς ἑκάστοτε νεονυμφευομένας γειτονίσσας της. 'Εκ πρώτης ὄψεως ἐνόεις ὅτι βαρὺ καὶ πρόσφατον πένθος κατεῖχε τὴν δυστυχῆ οἰκογένειαν· τὰ ἔπιπλα, οἱ καθρέπται, τὰ παραπετάσματα ἦσαν ὅλα σκεπασμένα μὲ μαῦρα· εἶχον ὅμως καλὰ ἔπιπλα καὶ ἦσαν ἄκρως περιποιητικαί· χάρις εἰς τὴν φλυαρίαν τῆς γραίας δὲν ἐβράδυνα νὰ μάθω τὸ αἴτιον τοῦ πένθους. Ὁ μακαρίτης ἀποθνήσκων εἶχεν ἀφήσῃ μίαν κόρην τῆς πανδρειᾶς, τὴν γηραιὰν κόρην Μπίλιω καὶ ἓν ἀβάπτιστον ἀκόμη τέκνον, εἰς ὃ ἐδόθη τὸ ὄνομά του, Βασίλης· ἡ γραῖα ὑφαίνουσα καὶ ἡ Μπίλιω ῥάπτουσα καὶ κεντῶσα εἶχον ἀναθρέψῃ καὶ σπουδάσῃ τὸν Βασίλην μὲ τόσα δάκρυα καὶ κόπους, ὅσας ἐλπίδας καὶ ὄνειρα, ὅταν αἴφνης, ἐνῷ ἦτο τεταρτοετὴς τῆς ἰατρικῆς καὶ ὑποβοηθὸς τοῦ Νοσοκομείου, ἐν τῇ ἀκμῇ τῆς νεότητος τῶν πόθων καὶ τῶν ὀνείρων του, προσβληθεὶς ὑπὸ τύφου ἀπέθανε τὴν δευτέραν ἑβδομάδα. Ἕκαστος φαντάζεται τὴν θλῖψιν καὶ ἀπελπισίαν, τοὺς κοπετοὺς καὶ τὰ δάκρυα τῶν δύο γυναικῶν, ἀφοῦ ἀκόμη καὶ σήμερον ἀναλύονται εἰς θρήνους καὶ μοιρολόγια καὶ μόνον ὅταν ἀκούωσι τὸ ὄνομά του. Καὶ ὅμως ὅλα αὐτὰ δὲν τὰς ἐμποδίζουν νὰ διηγῶνται συχνὰ πυκνὰ λεπτομερείας ἐκ τοῦ βίου του καὶ νὰ ἐγκωμιάζουν τὰς ἀρετάς του, συνήθως μάλιστα χωρὶς λυγμοὺς καὶ χωρὶς δάκρυα, ὡσὰν ἡ συνήθεια νὰ κατέστησεν ἀδιάφορον τὴν διήγησιν, σὰν ξένο παραμῦθι πραγματικῶς.

'Εντὸς μικροῦ ἀφωτίστου δωματίου φυλάττουν ὡς προσκύνημα τὴν κλίνην, τὰ ἐνδύματα καὶ τὴν βιβλιοθήκην του, καὶ ὁ ὑπόμονος ἐνοικάτωρ ὑποχρεοῦται νὰ τὸ ἴδῃ τοὐλάχιστον ἅπαξ. Δὲν ἐξέφυγα, ὡς ἐν-

νοεῖται, τὴν δοκιμασίαν· ἕνα πρωΐ Κυριακῆς μὲ ἔκλεισαν αἱ δύο γραῖαι εἰς τὸ ἀπόζον ἐκ τοῦ κλεισμοῦ δωμάτιον καὶ μοῦ τὰ ἔψαλαν.

— Κυττάξατε, κύριε, ἔλεγεν ἡ Μπίλιω, πῶς εἶχε τὴν βιβλιοθήκην του· ἄχ! ἦτο πολὺ τακτικός· δὲν φαντάζεσθε.

— Ἔτσι, μάτια μου· στὴν ἡλικίαν σου ἤτανε, στὸ μπόϊ σου, ὡς καὶ τὰ μάτια του σοῦμοιαζαν· ἄχ, παιδάκι μου! κἐγὼ νὰ ζῶ ἡ στρίγγλα!

— Καλὲ μαμά, εἶπεν αὐστηρῶς ἡ γραῖα Μπίλιω, ἀφῆστε τὸν κύριον, μὴ τὸν ἐνοχλῆτε· βλέπετε, κύριε, αὐτὸ τὸ βιβλίον ἐδιάβαζε πολύ· εἶναι Γαλλικόν· ἤξευρε, κύριε, καὶ Γαλλικά.

Ἡ βιβλιοθήκη συνέκειτο ἀπὸ ἰατρικὰ βιβλία, Ἑλληνικὰ καὶ Γαλλικά, ὀλίγους τόμους τῆς «Ἑστίας», Γαλλικά τινα μυθιστορήματα καὶ ποιήματα καὶ πολλὰ διδακτικὰ βιβλία χρυσοδεμένα. Εἰς τὸ ἄνω ῥάφι παρετήρησα πολλὰ χειρόγραφα ἐντὸς κιτρίνου χαρτονίου.

— Εἶναι αἱ ἐπιστολαί του, κύριε, εἶπεν ἡ Μπίλιω· κάθε μέρα ἐλάμβανε γράμματα.

— Ἦταν κοσμοαγαπημένος, συμφορά μου! ἐγρύλλισεν ἡ γραῖα.

— Εἶχεν ἀκόμη περισσοτέρας, ἀλλ' αὐτὰς τὰς ἐφύλαττεν· ἤθελε νὰ τὰς τυπώσῃ.

— Μπᾶ!

— Μάλιστα, κύριε, εἶναι ἀπὸ ἕνα στενόν του φίλον· ἀπέθανε κἐκεῖνο τὸ κακόμοιρο.

— Πῆγε νὰ τὸν ἀνταμώσῃ, μάννα μου! προσέθεσεν ἡ γραῖα.

Καὶ ἡ Μπίλιω κατεβίβασε τὸ δέμα καὶ τὸ ἐφυλλομέτρει.

— Ἄχ! τί καλὸ παιδὶ ποῦ ἦταν κιαὐτό, κύριε· ἦσαν παλαιοὶ συμμαθηταὶ καὶ φίλοι εἰλικρινεῖς· καὶ ἀπέθαναν τὸν ἴδιον μῆνα.

— Ὠϊμέ!

— Ἐδῶ εἶναι καὶ ἑνὸς ἄλλου φίλου του· γιατρὸς ἦταν κιαὐτός· μὰ δὲν πιστεύω νὰ εἶναι ὅλαις· εἰς τὴ συμφορά μας ἐσκορπίσθησαν κιαὐταίς· ποιὸς εἶχε νοῦ τότε!

Καὶ βαθὺς στεναγμὸς ἐκόλπωσε τὰ κάτισχνα στήθη της.

Εἶχα καὶ ἐγὼ μελαγχολήσῃ· ὀχληρὸς δὲ κόμπος ὡς θρόμβος δακρύων εἶχε καθίσῃ εἰς τὸν λαιμόν μου καὶ ἡ φωνὴ ἐξήρχετο βραγχνὴ καὶ ἀσθενής. Ἔρριψα βλέμμα εἰς τὰς ἐπιστολὰς καὶ ἐξεπλάγην ἰδὼν ἐπὶ κεφαλῆς τό: «Μεσολόγγιον».

Τί τὰ θέλετε; ὅσα καὶ ἂν περάσωμεν, ὁ τόπος ὅπου τὸ πρῶτον εἴδομεν τὸν ἥλιον καὶ ἐπαίξαμεν τὰ πρῶτά μας παιγνίδια, ὁ τόπος τῶν πρώτων ἡδονῶν καὶ τῶν πρώτων μας θλίψεων κινεῖ πάντοτε βιαίως τὰς χορδὰς τῆς καρδίας μας.

— Ἀπὸ τὸ Μεσολόγγι ;... ἠθέλησα νὰ ἐρωτήσω τὴν Μπίλιω.

— Μάλιστα, κύριε, ἀπὸ τὸ Μεσολόγγι· ἦσαν ἐκεῖ οἱ φίλοι του· μὰ κυττάξατε πῶς ἐσκονίσθηκαν, ἐγὼ φταίω· δὲν εἰμπορῶ, ξεύρετε, νὰ τὰς ἀνοίξω χωρὶς νὰ κλαύσω.

Καὶ ὡς παραγγελθέντα ἤρχισαν ἥσυχα ἥσυχα νὰ ῥέουν τὰ δάκρυά της ἀπὸ τὰ ἀδύνατα μάτια της μὲ τὰς ὀλίγας βλεφαρίδας.

— Εἰμπορῶ νὰ τὰς ἰδῶ, σᾶς παρακαλῶ ;

— Ὢ μάλιστα, κύριε, εὐχαρίστως· πάρετέ τας· ἀπὸ αὐτὰς θὰ καταλάβετε τί ἄνθρωπος ἦτο ὁ ἀδελφός μου. ἄχ ! καὶ ὁ Ἀνδρέας τὸ κακόμοιρο, πῶς μὲ ἀγαποῦσε καὶ αὐτός ! ὅλα ἡ τύχη μου τὰ φταίει.

— Στὸ Μεσολόγγι ἀπέθανεν αὐτὸς ὁ φίλος σας ;

— Ὄχι, ὄχι στὸ Μεσολόγγι· ἂν ἔμνησκεν ἐκεῖ, ἠμποροῦσε νὰ μὴν πεθάνῃ· τὸν μετέθεσαν κάπου ἀλλοῦ—δὲν ξεύρω πῶς τὸ λένε—ποῦ ἔκαμνε κρῦο φοβερὸ καὶ ἀπέθανεν αἰφνιδίως· καὶ ἡ δυστυχισμένη ἡ μητέρα του ἀπέθανεν ἔπειτα ἀπὸ ἕνα μῆνα· ἄ ! τί συμφορὰ καὶ αὐτή ! νἀποθάνῃ ἔτσι ἔρημος· τοὐλάχιστον στὸ Μεσολόγγι ἦτο μία οἰκογένεια ποῦ τὸν ἀγαποῦσε· μὰ ποιὸς ξεύρει πάλι ! αὐτοὶ τὸν ἐπῆραν στὸ λαιμό τους· ὁ Θεὸς καὶ ἂς τοὺς κρίνῃ..... καὶ τί φταῖνε καὶ αὐτοί..... ἂν ἤμουν ἐγώ....

— Ἀπὸ τί ἀπέθανε, κυρία Μπίλιω ;

— Ἔτσι ἔξαφνα· εἶπαν πῶς ἦτο καρδιακός· ἔτσι ἤθελε ὁ Θεός, κύριε· ἡ ἰδική μου τύχη τὰ φταίει, ἂν ἔζοῦσε τοὐλάχιστον αὐτός ! . . δὲν ξεύρετε πῶς μἀγαποῦσε· ἡ μητέρα ἡ καϋμένη τοῦ ἔλεγε τοῦ μακαρίτη τοῦ ἀδελφοῦ μου. . . μὰ ἐκεῖνος ἦτο πολὺ πολὺ ὑπερήφανος . . . τώρα . . .

Ἀνυπομόνουν νὰ διαβάσω τὰς περιέργους ἐπιστολάς, ἤρχισα δὲ πλέον καὶ νὰ βαρύνωμαι τὴν πένθιμον ἐκείνην ἀτμόσφαιραν καὶ ἐξῆλθον χωρὶς νὰ εἴπω τίποτε. Ἐκλείσθην εἰς τὸ δωμάτιόν μου καὶ πεσμένος εἰς τὸ κρεββάτι μου τὰς ἀνέγνωσα μέχρι τέλους. Δὲν μοῦ ἐφάνησαν βεβαίως λογοτεχνήματα, ὡς ἡ Μπίλιω τὰς ἐξελάμβανε· περιεῖχον μάλιστα καὶ οὐκ ὀλίγας ἀνακριβείας καὶ κρίσεις ἐσφαλμένας καὶ αἰσθήματα παράδοξα, τὰ ὁποῖα μόνον ἡ πιθανὴ περίπτωσις ὅτι ὁ γράφων ἦτο καρδιακὸς ἠμποροῦσε νὰ ἐξηγήσῃ. Ἐν τούτοις περιέγραφον τόπους καὶ ἔθιμα καὶ ἀνθρώπους γνωστούς καὶ προσφιλεῖς μου, μὲ ὑπενθύμιζον τοὺς παιδικούς μου χρόνους καὶ τὰς παλαιὰς ἕξεις μου, εἶχον τέλος χροιὰν μυθιστορικήν. ὕφος ἀρκούντως ἀφελές, ἰδίᾳ αἱ τοῦ Τάκη, καί, μολονότι πολλαὶ ὡς ἐκ τοῦ χρόνου ἦσαν δυσανάγνωστοι, ἦσαν ὅμως καθαρογραμμέναι καὶ κατώρθωσαν νὰ μὲ κρατήσουν ἄϋπνον μέχρι πρωΐας· καὶ ὅταν

δὲ ἀπεκοιμήθην, ὠνειρεύθην τὴν Τσερίβα, τὸ ἡμέρι, τὰ ἱερὰ καὶ τοὺς ψαράδες, μεθ' ὧν παραδόξως ἀνεμίχθησαν ἰατροὶ καὶ στρατιῶται, καὶ ἡ γραῖα Μπίλιω μὲ πάντα φορεμένη σαβάνα ψαρᾶ καὶ στολισμένη ξύλινα ἀνθοστέμματα.

Τὸ πρωὶ ἠρώτησα τὴν Μπίλιω ἂν ἤθελε νὰ τὰς δημοσιεύσωμεν. Ἂν ἤθελε! αὐτὸς ἦτο καὶ ὁ σκοπὸς τοῦ μακαρίτη. Τὸ γνωρίζετε· ἡ ματαιότης εἶναι τὸ βαθύτερον αἴσθημα τῆς γυναικείας καρδίας—ἐξαιροῦνται αἱ ἀναγνώστριαι—τὸ μόνον ἀντέχον εἰς πᾶσαν ἐπιδρομὴν εἴτε φροντίδων εἴτε πένθους, καὶ εἰς αὐτὸν ἀκόμη τὸν [illegible] θάνατον.

Τὰς ἔλαβα λοιπὸν μαζῆ μου· ἀλλ' ἔκτοτε ἡ στροφοδίνη τῶν περιστάσεων καὶ φροντίδες ἐγγύτεραι καὶ βιαιότεραι μὲ ἔκαμαν νὰ λησμονήσω καὶ τὴν Μπίλιω καὶ τὸν Βασίλην καὶ τὰς ἐπιστολάς του, ὅτε πρό τινων ἑβδομάδων ἔλαβον τὴν ἑξῆς ἐπιστολήν, ἣν δὲν συνέταξε βεβαίως, ὑπέγραψεν ὅμως ἡ πτωχὴ γεροντοκόρη.

«Ἀξιότιμε Κύριε,

Λαβὼν πρὸ πολλοῦ μερικὰς ἐπιστολὰς τοῦ μακαρίτου ἀδελφοῦ μου, ἵνα τὰς δημοσιεύσητε καὶ ὑποσχεθεὶς εἰς ἡμᾶς κατὰ τὸ δὴ λεγόμενον λαγοὺς μὲ πετραχήλια, μέχρι τῆς ὥρας ὄχι μόνον δὲν εἴδομεν τίποτε εἰς τὰς ἐφημερίδας, ἀλλ' οὔτε κἂν μίαν ἐπιστολὴν δὲν κατεδέχθητε νὰ μᾶς στείλετε· ἂς εἶσθε καλά· δὲν πειράζει· πολὺ ὅμως σᾶς παρακαλῶ νὰ μᾶς στείλετε ὀπίσω τὰς ἐπιστολάς, διότι πολὺ ἐπιθυμεῖ νὰ τὰς ἰδῇ ἡ δυστυχὴς μήτηρ μου, ἡ ὁποία τώρα σχεδὸν πνέει τὰ λοίσθια καὶ σᾶς ἀσπάζεται, καθὼς καὶ ἐγώ.

Ἡ ποτὲ φίλη σας

ΑΙΜΙΛΙΑ ΣΟΥΡΟΥΚΛΕΜΕ

Μία τοιαύτη ἐπιστολὴ μὲ ἠνάγκασε νὰ ἀναζητήσω καὶ νὰ ξαναδιαβάσω τὰ εὐρωτιῶντα γράμματα τῆς Μπίλιως· ἐξέλεξα δὲ μερικὰ τὰ ὁποῖα θὰ σᾶς στείλω πρὸς δημοσίευσιν μὲ τὴν ἐλπίδα ὅτι θὰ εὐχαριστήσω οὐ μόνον τὴν πτωχὴν ποτὲ φίλην μου καὶ τὴν σκιὰν τοῦ μακαρίτου ἀδελφοῦ της, ἀλλ' ἴσως καί τινας ἐκ τῶν ἀναγνωστῶν σας.

Ὁ γράφων τὴν κατωτέρω ἐπιστολὴν εἶναι ὄχι ὁ Ἀνδρέας ὁ θρηνούμενος φίλος καὶ ὑποψήφιος μνηστὴρ τῆς γεροντοκόρης, ἀλλ' ἕνας φίλος αὐτοῦ καὶ σύνοικος ὁ Τάκης Χ* νεαρὸς ἀνθυπίατρος χαρίεις καὶ ἐρωτύλος, ὡς φαίνεται ἀπὸ ἄλλας ἐπιστολάς· γράφει δέ, ὡς θὰ ἐννοήσετε, ἀπὸ ἓν ἐκ τῶν ἰχθυοτροφείων τῆς λίμνης μας, ὅπου διέτριβον καὶ οἱ δύο φίλοι πρὸς ἀνάρρωσιν τοῦ Ἀνδρέα, ὡς δεικνύουν αἱ προηγούμεναι ἐπιστολαί.

Ἐπιστολὴ τοῦ Τάκη

«Φίλτατε Βασίλη,

Περνοῦμεν ἡμέρας θαυμασίας· παράδοξος ζωὴ ποῦ δὲν εἰμπορεῖς ποτὲ νὰ τὴν φαντασθῇς. Ὁ Ἀνδρέας ποῦ ζητεῖ τὸν λόγον εἰς ὅλα, τόσον εἰς τὰ εὐχάριστα ὅσον καὶ εἰς τὰ λυπηρά, εὑρίσκει ὅτι τὸ θέλγητρόν της ἔγκειται εἰς τὴν φυσικότητα. Εἴμεθα, λέγει, ἐγγύτερον εἰς τὴν φύσιν ἀπὸ πᾶσαν ἄλλην τῆς ζωῆς μας περίοδον· δὲν ξεύρω καὶ δὲν ἐννοῶ πολὺ αὐτά· τὸ βέβαιον εἶναι ὅτι σὺ εἶναι ἀδύνατον νὰ φαντασθῇς τὴν ζωήν μας, ἂν μάλιστα τύχῃς μέσα εἰς τὸ νοσοκομεῖον περικυκλωμένος ἀπὸ φάρμακα καὶ ἐργαλεῖα καὶ ἀρρώστους καὶ εἰσπνέων φανικὸν ὀξύ. Ἡ θάλασσα, ὁ ἀέρας, ὁ ὁρίζων, οἱ ἄνθρωποι, τὰ ψάρια, τὰ βουνά, τὸ κῦμα, τὰ δίχτυα, ἡ καλαμωταῖς, ὅλα, ὅλα μοῦ ἀρέσουν. Ἀλλὰ μὴν περιμένῃς νὰ σοῦ τὰ περιγράψω· πῶς περιγράφεται ἐκεῖνος ὁ πονέντης; περιγράφεται ἡ γλύκα τοῦ πρώτου ἐρωτικοῦ φιλήματος; Αὐτὴν τὴν παρομοίωσιν τὴν δανείζομαι ἀπὸ τὸν Ἀνδρέαν· αὐτὸς ὁ ἄθλιος ξεύρει νὰ γράφῃ καὶ νὰ ὁμιλῇ, ὅπως ξεύρει καὶ νὰ σκέπτεται. Ἆ! ἂν δὲν ἦτο τόσον ψυχρὸς καὶ τόσον ὑπερήφανος, θὰ ἦτο τὸ ἰδανικόν μου· ἀλλὰ τώρα—δόξα σοι ὁ Θεὸς—καὶ αὐτὸς δὲν εἶναι τέλειος, δὲν εἶναι εὐτυχής· εἶμαι φθονερὸς αἴ; τὸ ὁμολογῶ· ἀλλ' ὁ σκοπός μου δὲν εἶναι νὰ ψυχολογήσω σήμερον. Θὰ σοῦ διηγηθῶ ἕνα παράδοξον νυκτερινὸν κυνῆγι τῶν ψαριῶν, ποῦ διωργάνωσε χθὲς πρὸς χάριν μας ὁ πολύτιμος, ὁ ἀνεξάντλητος καραβοκύρης. Δὲν ξεύρεις βέβαια τί εἶναι τὰ **τζένια**· πιστεύω μάλιστα πῶς καὶ τὸ ἰβάρι καλὰ καλὰ δὲν τὸ φαντάζεσαι· μὰ τί νὰ σοῦ κάμω! ἄφησε πρὸς στιγμὴν τὸ μικροσκόπιον καὶ τὰς ἀναλύσεις καὶ ἔλα νὰ ζήσῃς καὶ σὺ μίαν ἑβδομάδα· νὰ ζήσῃς ἁπλῶς· ἀλλά.... κάμε ὅπως θέλεις. Γνωρίζεις βέβαια καὶ μὲ τὸ παραπάνω τὰ αὐγοτάραχα. Λοιπόν, ἡ **μπάφα** εἶναι ἡ μάννα τῶν αὐγοταράχων καὶ τὸ τζένι εἶναι ἡ παγὶς τῆς μπάφας, τὸ δὲ **στειράδι** ὁ ἄνδρας της· ὁ Ἀνδρέας ἂς σοῦ τὸ περιγράψῃ· ἐγὼ βαρύνομαι· κάτι καλαμωταῖς εἶναι ποῦ μπαίνουν μέσα ἡ μπάφες καὶ τὰ στειράδια καὶ δὲν εἰμποροῦν νὰ φύγουν καὶ ἐκεῖ μὲ τὰ χαμάκια τὰ ψαρεύουν· μὰ κάποτε—καὶ τί δὲν κάμνει τῆς ζωῆς ὁ ἔρως!—πηδοῦν ἀπηλπισμένα κατὰ πλάτος καὶ ὕψος καὶ φεύγουν καὶ γλυτώνουν, καὶ τότε λυσσοῦν οἱ ψαράδες· εἶναι ὀργὴ Θεοῦ· παλληκάρια σωστὰ εἶναι τὰ στειράδια, δηλ. τὰ κεφάλια, ὅταν εἶναι εἰς τὴν ἀκμὴν καὶ τὸν ὀργασμόν των. Λοιπὸν χθὲς τὸ βράδυ—ἡ σελήνη ἀκόμη δὲν ἐφαίνετο—ὁ καραβοκύρης ἠθέλησε νὰ μᾶς δώσῃ ἔννοιαν τῆς πρυᾶς μέσα εἰς τὸ τζένιο. Ἐπήραμε

δύο πλοιάρια μεγάλα, σταφνοκαρίσια· σχάραις, δαδί, καμάκια καὶ σταλίκια. Εἰς τὸ ἕνα ἐμπῆκε ὁ καραβοκύρης ὁ Ἀνδρέας καὶ ἡ Λοῦλα· ποιὸς ἐζήτησε τὸν ἄλλον δὲν μαντεύω· ἂς ποῦμε πῶς ἡ τύχη τοὺς ἀντάμωσε καὶ τώρα· τὸ σωστὸν εἶναι ὅτι ὁ καραβοκύρης ᾄμπωνε καὶ ἔβανε δαδὶ στὴν πρυά, ἐνῷ ὁ Ἀνδρέας ἐστέκετο στὴν πλώρη μὲ τὸ καμάκι· ἄχ τὸν ἀχρεῖον, τί καμαρωμένο κορμὶ ποῦ ἔδειχνεν εἰς τὸ κόκκινον φῶς τῆς πρυᾶς μὲ τὴν μέσην σφιγκτὰ ζωσμένην, μὲ τὸ πλατὺ σκιάδι στὸ κεφάλι, ποῦ ἐσκίαζε τὸ πλατὺ μέτωπόν του, μὲκείνην τὴν εὐθυτενῆ στάσιν καὶ τὴν ἤρεμον ἔκφρασιν καὶ τὴν ἀταραξίαν εἰς τὰς κινήσεις του! ἡ Λοῦλα, παχουλή, ἀφράτη, συνεσταλμένη, εἶχε στὰ μάτια τὸ μανδῆλί της, διότι ὁ καπνὸς τὰ ἔκαμνε νὰ δακρύζουν, καὶ ἐστέκετο σιμά του. Εἰς κάθε κίνημα, εἰς κάθε καραβοῦλι τοῦ προιαριοῦ ἐκεῖνος ἐτήρει τὴν ἰσορροπίαν του, ἐνῷ ἐκείνη ἐταλαντεύετο καὶ ἔπιπτεν ἐπάνω του· ἡ τύχη τὸ ἔκαμνε καὶ αὐτό; καὶ ἔπειτα ὁ ἀχάριστος δὲν πιστεύει εἰς τὴν Τύχην· ἂς εἶναι· εἰς τὸ ἄλλο προιάρι ἤμην ἐγώ, ἡ Ἑλενίτσα, ἡ Πάτρα καὶ ἕνα ψαρόπουλον τὸ ὁποῖον ἄμπωνε· ἐγὼ εἶχα τὸ καμάκι· ἡ Ἑλενίτσα καὶ ἡ Πάτρα ἔκλαιαν τὴ μοῖρά τους ἀπὸ τὸν καπνὸν καὶ ἔσκαζαν τὰ γέλοια ἀπὸ ὥρα σὲ ὥρα. Χωρὶς ἄλλο μὲμὲ ἐγελοῦσαν· κοντὸς ὅπως ἤμουν καὶ ἄμαθος καὶ ἀσταθής, ἐξ ἅπαντος θὰ ἤμουν γελοῖος.

Τέλος πάντων ἐμπήκαμε στὸ τζένιο καὶ ἡ πρυὰ κατέλαμψε τὸν πυθμένα· ἄ! τί θέαμα, Βασίλη! ἐκεῖ ὅπου τὴν ἡμέραν δὲν ἔβλεπες ἄλλο ἀπὸ φύκια κιτρινοπράσινα καὶ δύο-τρία ἄθλια καβούρια, τώρα νὰ βλέπῃς κοπάδια ὁλόκληρα ἀπὸ ψάρια· μαρίδες, λίγδες, ζαργάνες, ζάμπες, λεφτάκια, λαυράκια, καὶ πρὸ πάντων χέλια ἄφθονα καὶ μέγιστα, ἀπαισίως ἑλισσόμενα καὶ μένοντα ἐννεὰ πρὸ τῆς ἀπλέτου λάμψεως τοῦ δαδίου. Καὶ τὸ κόκκινον φῶς ἀντανακλώμενον εἰς τὰ γαλανὰ νερὰ καὶ τὰ πράσινα φύκια, ἀντιτιθέμενον εἰς τὸ πέριξ σκότος, τὸ ὁποῖον τώρα ἐφαίνετο βαθύτερον, προσέδιδεν εἰς ὅλα ἕνα πέπλον μαγικόν, μίαν ἔκτακτον γοητείαν, ἡ ὁποία μὲκαμνε νὰ λησμονῶ τὴν Πάτραν μου καὶ αὐτὴν ἀκόμη τὴν πεταχτὴν Ἑλενίτσαν. Ἅ! τώρα ἐννοῶ τί εὑρίσκει ὁ Ἀνδρέας εἰς τὴν φύσιν, τί αἰσθάνεται εἰς τὴν θάλασσαν, τί ἀπολαύει εἰς τὸ βουνόν· διατὶ παίρνει τὰ ὄρη καὶ γκρεμίζεται εἰς τὰς χαράδρας· διατὶ προτιμᾷ τὰ δένδρα ἀπὸ τοὺς ἀνθρώπους καὶ τὰ ἄνθη ἀπὸ τὰ κορίτσια.

Τὰ κακόμοιρα τὰ ψάρια ὑπνωτίζοντο ἀπὸ τὸ φῶς· μόλις ὁ ἔμφυτος φόβος τὰ ἔκαμνε νἀποσύρωνται βραδέως συρόμενα, καὶ τὸ καμάκι μας μὲ ὅλην τὴν ἀδεξιότητα ἐτρύπησεν ἀρκετά. Τὰ ὤθουν ἀσπαίροντα εἰς

τὸ ξεκαμάκισμα τοῦ προιαριοῦ, ἐνῷ ἡ Πάτρα καὶ ἡ Ἐλενίτσα ἐγέλων, ἐφώναζον, τὰ ᾤκτειρον καὶ τὰ ἐμοιρολόγουν, ὁσάκις δὲν ἐμοιρολόγουν τὰ ματωνόμενα φουστάνια των. Μόνον τὰ κεφάλια ἀνθίσταντο· ἆ τί ψάρια δαιμονισμένα Βασίλη! ὅταν μὲ τὴν ἡσυχίαν σου τὰ τρώγεις καπαμᾶ εἰς τὸ ξενοδοχεῖον, δὲν φαντάζεσαι μὲ πόσον θάρρος, μὲ πόσην ἀπελπισίαν ὑπερήσπισαν τὴν δυστυχῆ ζωήν των· μόλις τὰ προσηγγίζομεν, ἐπέτων ὡς βέλη καὶ ἔφευγον· σκοτισμένα ἀπὸ τὴν λάμψιν ἐκτύπων κἄποτε εἰς τὸ προιάρι, ἄλλοτε εἰς τὴν καλαμωτήν, ἀλλὰ πάντοτε γοργά, ἑλικοκίνητα, ἄπιαστα, διέφευγον τὰς ἐπιθέσεις μας· ἐν τούτοις εὕρισκον ἐμπρός των ἄλλον κίνδυνον· τὰ ἰβαροκόπελλα μὲ ταῖς γαῖταις καὶ τὰ σταλίκια τὰ ἐτρόμαζον· κτυπῶντα λυσσωδῶς τὴν θάλασσαν, ἐσήκωναν ἀφρούς, ἐπατάγουν καὶ τὰ ὤθουν εἰς τὴν ὁρμῖδα· ἑκόντα, ἄκοντα, βιαζόμενα καὶ ἀπατώμενα εἰσήρχοντο εἰς τὴν στενὴν καὶ ἀκανθώδη πόρταν· ἐκεῖ νέος ἀγών, νέα ἄμυνα τόσον μᾶλλον λυσσώδης, ὅσῳ τὸ μέρος εἶναι στενώτερον—μόλις ἑνὸς μέτρου—καὶ ἡμεῖς ἐστεκόμεθα ἐπανωκέφαλα μὲ τὰ καμάκια· μανιώδη, ἀπηλπισμένα, κινοῦντα σπασμωδικῶς τὴν οὐράν των ἔφευγον ἀπὸ τὸ ἓν ἄκρον τῆς ὁρμῖδος εἰς τὸ ἄλλο, ἐκτύπων ἰσχυρὰ τὴν καλαμωτήν, ἐλάγιαζαν εἰς τὰς γωνίας, ἐζήτουν ἀπηλπισμένα τὴν πόρταν, ἐβυθίζοντο εἰς τὸν ἀμμοσκεπῆ πυθμένα, ἐπήδων μέχρι τῶν δικτύων, διέφευγον μέσα ἀπὸ τὰ χέρια μας, μέσα ἀπὸ τὰ δόντια τοῦ καμακιοῦ, μᾶς ἔκαμνον νὰ κουραζώμεθα· τὸ μάτι, τὸ χέρι, ὁ λαιμὸς ἀπηύδα, ἱδρὼς ἤρχισε νὰ μᾶς νοτίζῃ· τὰ κορίτσια ἔπαυσαν νὰ γελοῦν καὶ ὅλοι μὲ τὸ βλέμμα ἀτενὲς ἠκολουθοῦμεν πᾶσαν τὴν κίνησιν καὶ μικροὶ στεναγμοὶ καὶ ὑπόκωφον ἆσθμα συνώδευε κάθε νέαν καμακιάν μας. Ἓν ἢ δύο πηδήσαντα ἄνω τῆς καλαμωτῆς ἐνέπεσον εἰς τὰ ἁπλωμένα δίχτυα· ἐκεῖ νὰ ἔβλεπες τὴν ἀπελπισίαν των, πῶς ἤσπαιρον, πῶς ἠγωνίων, πῶς καθημάσσοντο ἀπὸ τὰ καλάμια. Τὸ νησσάρι, ὅταν πληγωμένον καιρίως βουτᾷ καὶ ἀνέρχεται εἰς τὰ νερὰ καὶ προσπαθῇ νὰ φύγῃ καὶ νὰ κρυβῇ, ἐνῷ πάντοτε ἀκολουθεῖται ἀπὸ τὴν ἀμείλικτον γαῖταν καὶ ἀδέξιος κυνηγὸς χαλᾷ ματαίως τὸ μπαροῦτί του τουφεκίζων ὄπισθέν του, δὲν σοῦ δίδει καμμίαν ἰδέαν τῆς ἀγωνίας καὶ τοῦ σπαραγμοῦ αὐτοῦ τοῦ γενναίου ψαριοῦ. Δύο ἀτρόμητα ἀληθῶς ἐπήδησαν καθ' ὕψος πλέον τῶν δύο μέτρων καὶ ἐσώθησαν εἰς τὴν θάλασσαν· ἆ! ποία θὰ ἦτο ἡ χαρά των! ἡ ἀνδρία των μὲ ὑπενθύμισεν ἄλλην ἀνδρίαν, τῶν πατριωτῶν των, οἱ ὁποῖοι κλεισμένοι σφιγκτὰ εἰς τὴν ὁρμῖδα τοῦ φρουρίου των, ἔκαμαν πρὸ ἑξῆντα ἐτῶν ἄλλο θανάσιμον ἅλμα, τὸ σωτήριον ἅλμα τῆς ἐλευθερίας. Βλέπεις ὅτι κάμνω καὶ παρομοιώσεις· μέμπνέει ἡ περίστασις· ἡ φύσις αὐτή,

αὐτὸς ὁ μαΐστρος ἐλέπτυνε τὰς αἰσθήσεις μου καὶ μὲξηυγένισεν ἀληθῶς.

Ὁ καραβοκύρης μᾶς ἄφινε νὰ παιδευώμεθα, καὶ μόνον ὅταν ἐξέφυγον τὰ δύο ἀήττητα ψάρια, ἐξέφρασε κἄποιον παράπονον.

— Ἄ! καπεταναῖοι, μᾶς ἔφυγε ὁ ἐχθρός· ἔτσι θὰ πᾶμε καὶ στὸν πόλεμο!

Ὁ Ἀνδρέας ἐκτύπησε πέντε κέγὼ μία μπάφα λαβωμένη· αἴ, πῶς ἠμποροῦσα νὰ ἔχω τὴν ἰδικήν του εὐστάθειαν καὶ τὴν ἀκλόνητον ψυχραιμίαν του! Εἰς τὸ τέλος ἔρριψε τρεῖς θαυμάσιαις καὶ ἔκαμε τὸν καραβοκύρην νὰ ὁμιλήσῃ.

— Μπράβο, κὺρ Ἀνδρέα· καὶ εἰς αὐτὸ ἐπιτήδειος· πάντα ἄξιος, πάντα χρήσιμος θὰ νἆσαι.

Ὁ ἄθλιος καὶ τί ἐκατάλαβε ποῦ μὲ ἀπεμόνωσε! διότι ἡ Πάτρα καὶ ἡ Ἑλενίτσα ὅταν εἶδαν τὴν ἐπιτυχίαν, ἔνευσαν εἰς τὸ παιδὶ νὰ πλησιάσῃ καὶ μὲν πήδημα εὑρέθησαν πλησίον του.

— Ἄ! κύριε Ἀνδρέα, ψαρεύετε πολὺ καλά.

— Ἐπιτυγχάνετε βλέπω καὶ στὸ κυνῆγι! εἶπεν ἡ Πάτρα.

— Τῶν στειραδιῶν καθὼς βλέπετε, τὴν μπάφα τὴν ἐκτύπησεν ὁ Τάκης, εἶπεν ὁ κακοῦργος, ἐνῷ ἐγὼ στραβωμένος ἀπὸ τὸν καπνὸν ἔβλεπα μὲ ἀπελπισίαν μου ὅτι εἶχα μείνῃ μὲ μόνον τὸ ψαρόπουλον. Εὐτυχῶς ἡ τραμοντάνα ἤρχισε νὰ φυσᾷ καὶ μὲ ἀπήλλαξεν ἀπὸ τὰ χειρότερα· διότι ὁ καραβοκύρης διέταξε τὴν ἀποχώρησιν. Ἐπήγαμε στὸ ἰβάρι· ὅλος ὁ κόσμος ὡμίλει διὰ τὴν δεξιότητά του καὶ αὐτὸς ἐπῆρε ἕνα παληοβιβλίο καὶ ἐπλάγιασε νὰ διαβάσῃ εἰς τὸ σκοτεινὸν φῶς τοῦ φαναριοῦ. Ἄ! νὰ ἤμην ἐγὼ νὰ εἶχα κτυπήσῃ πέντε στειράδια! ὅλον τὸν κόσμον θὰ τὸν ἔκαμνα ἐρωμένας μου· χαμένος ἄνθρωπος!

Ἀπὸ τὸν Παληοπόταμον τοῦ Μεσολογγίου.

Ἰούλιος τοῦ 188....

σὲ φιλῶ
ΤΑΚΗΣ

Διὰ τὴν ἀντιγραφὴν

Ἀ. Τραυλαντώνης

Η ΕΝ ΚΕΡΚΥΡΑ ΙΕΡΑΤΙΚΗ ΣΧΟΛΗ ΤΩΝ ΔΥΤΙΚΩΝ
ΕΠΙ ΕΝΕΤΟΚΡΑΤΙΑΣ

Ἡ ἱστορικὴ μελέτη, ἣν δημοσιεύομεν ἐπὶ τῇ βάσει κυρίως ἐπισήμων ἐγγράφων τοῦ μικροῦ μὲν πλὴν πολυτίμου ἀρχείου τοῦ δυτικοῦ ἀρχιεπισκοπείου Κερκύρας[1], εἶνε μικρὰ συμβολὴ εἰς τὴν ἱστορίαν τῆς ἐν Ἑπτανήσῳ ἐπὶ Ἐνετοκρατίας ἐκπαιδεύσεως[2].

Ἡ ἱερατικὴ σχολὴ τῶν δυτικῶν ἐν Κερκύρᾳ ἐπὶ Ἐνετοκρατίας ἦτο τέως γνωστὴ ἐξ ὀλίγων λέξεων, τὰς ὁποίας ἐδημοσίευσεν ὁ Μουστοξύδης[3] καὶ ὁ κ. Χιώτης[4]. Καὶ τοῦτο, ἕνεκα ἐλλείψεως πληροφοριῶν. Τυχόντες δὲ ἡμεῖς νὰ ἴδωμεν δημοσιεύσεις τοῦ παρελθόντος αἰῶνος καὶ ἔγγραφα περὶ τοῦ ἐκπαιδευτικοῦ τούτου καθιδρύματος, ὅπερ ὅπως δήποτε συνέτεινε κατὰ τὸν μακροχρόνιον αὐτοῦ βίον (1568—1797) εἰς τὴν διάδοσιν τῶν γραμμάτων ἐν Κερκύρᾳ, προβαίνομεν εἰς τὴν δημο-

[1] Τὸ ἀρχεῖον τοῦτο, τέως ἐν ἀταξίᾳ, μετὰ τὸν διορισμὸν ὡς καγγελαρίου τοῦ εὐπαιδεύτου κανονικοῦ κ. Ἐρνέστου Λαϊτούδη, ἐτακτοποιήθη παρ' αὐτοῦ, ὥστε σήμερον εὔκολος ἀποβαίνει ἡ εὕρεσις οἱουδήποτε ἐγγράφου. Ἡμεῖς αὐτοὶ παρέστημεν πολλάκις μάρτυρες τῆς ἐπιπόνου ταύτης ἐργασίας πρὸς συναρμολόγησιν καὶ ἐπιστημονικὴν κατάταξιν τῶν ἐγγράφων. Κατὰ καθῆκον δὲ καὶ δημοσίᾳ εὐχαριστοῦμεν τὸν φιλόπονον συμπολίτην καὶ φίλον κ. Λαϊτούδην διὰ τὰς εὐκολίας, ἃς ἀείποτε παρέσχεν εἰς τὰς μελέτας ἡμῶν, ἐργαζόμενος ἔν τε τῇ Κερκύρᾳ καὶ ἐνταῦθα. Ὁ κ. Χιώτης, ἐκ παραδρομῆς γράφει (*Ἱστορ. Ἀπομν. Ἑπταν.* τόμ. 6, σελ. 393 Ζακύνθῳ 1887) ὅτι τὸ ἀρχεῖον τοῦτο ἐτακτοποίησεν ὁ λόγιος καὶ ποιητὴς Κερκυραῖος Φρ. Δ. Μέντος.

[2] Οἱ ἐπιθυμοῦντες νὰ λάβωσιν ἰδέαν περὶ τῆς ἐν Ἑπτανήσῳ ἐκπαιδεύσεως, ἄς ἴδωσιν Α. Μ. Ἰδρωμένον: *Περὶ τῆς ἐν ταῖς Ἰονίοις Νήσοις ἐκπαιδεύσεως* κτλ. ἐν *Ἀττικῷ Ἡμερολογίῳ* 1872. — Σ. Δε-Βιάζη: *la Coltura Jonia* ἐν τῇ ἀθηναϊκῇ *Rassegna Ellenica* 1884.—Σ. Δε-Βιάζη: *Ἡ ἐν Ζακύνθῳ ἐπὶ Ἐνετοκρατίας Ἐκπαίδευσις*, ἐν τῇ Ζακυνθίᾳ *Κυψέλῃ*, ἔτος Δ', καὶ Ἀντ. Μουστοξύδου: *Περὶ τῶν ἐν Κερκύρᾳ Ἀκαδημιῶν* κτλ. Ἡ πραγματεία αὕτη τοῦ Μουστοξύδου ἀνετυπώθη ὑπὸ τοῦ υἱοῦ αὐτοῦ Μιχαὴλ ἐν τοῖς *ἱστορικοῖς καὶ φιλολογικοῖς ἀναλέκτοις*, ἐν Κερκύρᾳ 1872.

[3] Μ. Α. Μουστοξύδου, *Ἱστορ. καὶ φιλολ. ἀνάλ.* σελ. 112, 115, 116.

[4] Χιώτη *Ἱστορ. Ἀπομν.* Τόμ. ς', σελ. 87.

σίευσιν αὐτῶν, συμβολὴν ἀξίαν λόγου προσφέροντες εἰς τὴν ἱστορίαν τῆς νήσου.

*
* *

Ἡ ἐν Τριδέντῳ Σύνοδος (1545—1563) ὀρθῶς μεριμνῶσα περὶ ἐκπαιδεύσεως καὶ μορφώσεως τοῦ δυτικοῦ κλήρου, ὑπεχρέωσε τοὺς ἀρχιερεῖς νὰ ἱδρύσωσιν ἱερατικὰς σχολάς, ὑπὸ τὴν ἐπίβλεψιν αὐτῶν, βοηθουμένων παρὰ ἀντιπροσώπων τοῦ κλήρου τῆς θρησκείας των. Μεταξὺ τῶν ὑπογραψάντων τὰς πράξεις τῆς συνόδου ταύτης ἦτο καὶ ὁ Ἀντώνιος Κόκκος[1], ἀρχιεπίσκοπος Κερκύρας, ἀνὴρ παιδείας μέν, πλὴν τόσον ἐχθρὸς τῆς ὀρθοδοξίας, ὥστε καὶ αὐτὸς ὁ Ἀλλάτιος ὁ θερμὸς θιασώτης τῶν Λατίνων, μετὰ σφοδρότητος κατ' αὐτοῦ φέρεται[2].

Ὁ Κόκκος ἅμα ἀνέλαβε τὴν διεύθυνσιν τῆς ἐν Κερκύρᾳ ἐκκλησίας τῶν δυτικῶν, ἐφρόντισε κατὰ τὰς ἀποφάσεις τῆς τριδεντινῆς Συνόδου νὰ ἱδρύσῃ ἐν Κερκύρᾳ ἱεροσπουδαστήριον μετὰ τὸ 1568.

Ἐπὶ Ἐνετοκρατίας ἦσαν πολλοὶ ἐν Κερκύρᾳ οἱ δυτικοὶ ἱερεῖς καὶ μοναχοί[3], ἀλλ' ὁ ἀριθμὸς ὀλίγον κατ' ὀλίγον ἠλαττώθη, ὥστε περὶ τὰ

[1] Ὁ Κόκκος πρὶν ἢ γίνῃ Κερκύρας ἦτο ἀρχιεπίσκοπος Πατρῶν. Οὗτος δημοσιεύσας τὴν ὁμιλίαν του, ἣν ἐξεφώνησεν ἐν τῇ τριδεντινῇ Συνόδῳ ὑπεγράφη Archiepiscopus Patraeensis et Coadjutoris Corcyrensis. Ὁ Pallavicini ἐν τῇ Ἱστορίᾳ τῆς Συνόδου ταύτης (μέρος Β', σελ. 273 ἐκδ. 1657) λέγει· Fe orazione latina Antonio Cocco Veneziano, *Arcivescovo di Patrasso* ed *eletto* di Corfu». Τινές, κατὰ λάθος, ἔγραψαν Durazzo ἀντὶ Patrasso, ὡς περιέπεσον καὶ εἰς ἄλλας ἀνακριβείας γράφοντες περὶ τοῦ ἀρχιερέως τούτου.

[2] Περὶ Κόκκου ὅρα Ἀλλατίου· De Ecclesiae occidentalis et orientalis perpetua consensione κτλ. Κολωνίᾳ 1648. βιβλ. Γ'. R. Simon· *Histoire Critique des dogmes, des controverses, des coûtumes et des cérémonies des chrétiens orientaux*, 1711.—Nouvelles de la République des Lettres. Mois de Mai 1684 Ἄμστερδαμ 1686, ἔνθα ἐξετάζεται τὸ πόνημα Histoire Critique de la créance et des coûtumes des Nations du Levant publiée par le Sieur de Moni (R. Simon). Σημειωτέον ὅτι ὁ Κόκκος ἐν τῇ De Graecorum recentiorum haeresibus ἱστορεῖ ὅτι τριάκοντα καὶ μία εἶνε αἱ αἱρέσεις, οὕτως εἰπεῖν, τῶν ὀρθοδόξων. Ὁ Ἀλλάτιος ἀποδεικνύει ψεύστην, ἀμαθῆ καὶ συκοφάντην αὐτόν, καὶ συμπεραίνει ὅτι τινὲς τῶν νομιζομένων αἱρέσεων εἶνε διαφοραὶ ἐκ τῶν ἠθῶν καὶ ἐθίμων τῶν Ἑλλήνων. Ὁ Simon ὅμως θεωρεῖ φιλαλήθη τὸν Κόκκον καὶ ἐπικρίνει τὸν Ἀλλάτιον. Καὶ ὁ πολὺς Καῖσαρ Καντοὺ ἐν τῇ γνωστῇ *Γενικῇ* αὐτοῦ ἱστορίᾳ ἀναφέρει τὸν Κόκκον. Ἀλλὰ συνιστῶμεν τὴν μελέτην ἐπὶ τούτου τοῦ ἱερέως Ἀνθίμου Μαζαράκη, τοῦ ἀειμνήστου τῶν Κεφαλλήνων βιογράφου, ἣν ἐδημοσίευσεν ἐν τῇ *Biblioteca Italiana* (Μεδιόλανα 1842).

[3] Προσεχῶς θὰ δημοσιεύσωμεν ἄρθρον : *Αἱ ἐν Ἑπτανήσῳ δυτικαὶ ἐκκλησίαι, μοναὶ κλ.*

τέλη τοῦ παρελθόντος αἰῶνος ἦσαν τριάκοντα[1]. Τὸ ἱεροσπουδαστήριον ἀφεώρα εἰς τὴν ἐκπαίδευσιν τῶν δυτικῶν ἱερέων, ἀπέβη ὅμως οὐχ ἧττον ἡ πρᾶξις αὕτη ὠφέλιμος καὶ εἰς τὴν ὀρθοδοξίαν, διότι ἐγέννησε τὴν ἅμιλλαν μεταξὺ τῶν δύο κλήρων, πρὸς ὄφελος βεβαίως τῆς ὀρθοδοξίας, ἥτις ἐν Ἑπτανήσῳ ὡς καὶ ἐν τῇ λοιπῇ Ἑλλάδι[2] ὁσημέραι νέους ὀπαδοὺς ἀπέκτα ἐκ τῶν δυτικῶν, οὐχὶ ἕνεκα τῆς ἀμελείας τῶν δυτικῶν ἱερέων, ἀλλὰ ἕνεκα τῆς ἀνεξιθρησκείας τῶν Ἑνετῶν, ἐχόντων τὸ θαυμάσιον πατριωτικὸν ἀξίωμα «Εἴμεθα πρῶτον Ἑνετοὶ καὶ ἔπειτα Χριστιανοὶ» (Semo Veneziani e poi Cristiani), δι' ὃ καὶ ἀνθίσταντο πολλάκις εἰς τὰς τοῦ δυτικοῦ κλήρου ἀπαιτήσεις.

Ἡ Ἑνετικὴ Κυβέρνησις καὶ οἱ μεγάλοι Πρωτοπαπάδες Κερκύρας[3], ἐφρόντιζον περὶ τῆς μορφώσεως τοῦ ἑλληνικοῦ κλήρου, πρὸς διατήρησιν τοῦ γοήτρου τῆς ὀρθοδοξίας ἐν τῇ νήσῳ, ὅπερ πράγματι ἀείποτε αὕτη διετήρησε. Διάταγμα τοῦ 1731, τοῦ Γενικοῦ Προβλεπτοῦ (Provveditore Generale Inquisitore) Ἀντωνίου Πιζάνη, ὑπεχρέωνε, σὺν ἄλλοις, τὸν Πρωτοπαπᾶν « . . . νὰ μὴ δύναται νὰ ἐκδίδῃ ἄδειαν χειροτονίας »Διακόνου ἢ Ἱερέως, ἄνευ προηγουμένης ἐξετάσεως τούτου ἐνώπιον τῆς »ἐνδόξου Διοικητικῆς ἀρχῆς (Reggimento) τῆς Πεντάδος τοῦ Κλή»ρου, Σακελλαρίου, Ἱερομνήμονος, Ἐκκλησιάρχου, Ἀρχιμανδρίτου καὶ »Ἄρχοντος τῶν Μοναστηρίων μετὰ τῶν ἀντιπροσώπων τῆς Συγκλήτου, »τὸν ἀριθμὸν ὀκτὼ τοὐλάχιστον, ὑπὸ τῶν ὁποίων, παμψηφεὶ ἢ ὑπὸ τῶν »δύο τρίτων, νὰ κριθῇ κατάλληλος καὶ ἱκανός. Ὁ ἐγκρινόμενος μετὰ »τὴν παρουσίασιν τοῦ πιστοποιητικοῦ τῆς ἱκανότητός του, καὶ τὴν ἀπό»δειξιν ὅτι εἶνε ἐγγράμματος, καὶ τοῦτο μεθ' ὅρκου, ὤφειλε νὰ πα»ρουσιασθῇ ἐνώπιον τοῦ ῥηθέντος αἰδεσιμωτάτου Πρωτοπαπᾶ, ὅπως »λάβῃ παρ' αὐτοῦ τὴν ἄδειαν, τὴν χορηγουμένην συνήθως εἰς τοὺς »ἱκανοὺς πρὸς τὸ ἱερωθῆναι . . .[4] » Καὶ ὁ ἀείμνηστος Μέγας Πρω-

[1] Allegazione per Monsignor Fenzi, Arcivescovo di Corfu σελ. 17.

[2] Προσεχῶς: *Οἱ Δυτικοὶ ἐν Πελοποννήσῳ* ἐπὶ Ἑνετοκρατίας καὶ Τουρκοκρατίας, ἐπὶ τῇ βάσει ἐπισήμων ἐγγράφων εὑρισκομένων ἐν τῷ ἀρχείῳ τῆς δυτικῆς ἐπισκοπῆς Ζακύνθου.

[3] Ὅρα τὴν ἀξιόλογον πραγματείαν ἐν τῇ *Φωνῇ* Κερκύρας τοῦ 1887—1888. «*Οἱ Μεγάλοι Πρωτοπαπάδες Κερκύρας*».

[4] Τὸ διάταγμα τοῦτο ὁλόκληρον ἐδημοσίευσεν ὁ Κερκυραῖος δικηγόρος Γ. Πογιάγος ἐν τῇ πολυτίμῳ διατριβῇ του *Le leggi Municipali delle Isole Jonie* τόμ. Α' σελ. 188—190. Ἐννοεῖται ὅτι μεθ' ὅλας τὰς καλὰς διαθέσεις τῆς Κυβερνήσεως καὶ τῶν Πρωτοπαπάδων, δὲν ἐχειροτονοῦντο πάντοτε οἱ εὐπαίδευτοι· διὸ ὁ γενικὸς προβλεπτὴς Ἀντώνιος Μολὶν δι' ἐπιστολῆς πρὸς τὸν Μέγαν Πρωτο-

τοπαπᾶς Κερκύρας Χριστόδουλος Βούλγαρις, ὁ τόσον ἐργασθεὶς ὑπὲρ τῆς κερκυραϊκῆς ἐκκλησίας, σὺν ἄλλοις διέταττεν ἵνα «... χωρὶς περισ»σοτέραν ἄργητα, νὰ τυπωθῇ εἰς τὴν ἁπλῆν γλῶσσαν μία καθαρὰ »ἐξέτασις καὶ χριστιανικὴ διδασκαλία εἰς νουθεσίαν τόσον τῶν ἐκκλη»σιαστικῶν ὅσον καὶ τῶν ἁπλῶν χριστιανῶν· εἰς δόξαν μὲν θεοῦ, αἶ»νον δὲ τῆς Γαληνοτάτης ἡμῶν αὐθεντίας καὶ ψυχωφελῆ σωτηρίαν »ἁπάντων[1]».

*
* *

Ἕνεκα τῶν πονηρῶν χρόνων ἡ ἐπιθυμία τοῦ ἀρχιεπισκόπου Ἀντωνίου Κόκκου δὲν ἐξεπληρώθη ὡς ἔδει, ἀλλ᾽ ἀκολούθως παρήγαγε καλοὺς καρπούς. Τὰ μαθήματα τὰ διδασκόμενα κατὰ τὸ διάταγμα τοῦ Κόκκου τῆς 29 Ἰανουαρίου 1568, ἦσαν ἡ γραμματική, ἡ ἐκκλησιαστικὴ μουσική, οἱ ἐκκλησιαστικοὶ συγγραφεῖς καὶ πάντα τὰ ἀναγκαῖα εἰς τὴν ἐκπαίδευσιν ἱερέως. Ὑπεχρεοῦντο οἱ ἱεροσπουδασταὶ νὰ μετέχωσι τῶν ἱεροτελεστιῶν, νὰ φέρωσι ῥάσα καὶ πῖλον ὡς οἱ ἱερεῖς. Διὰ τὴν ἐνδυμασίαν δὲ παρεχώρει εἰς τοὺς ἱεροσπουδαστὰς ἐκ τῶν εἰσοδημάτων τῆς ἐκκλησίας, ἕνδεκα δουκάτα κατ᾽ ἔτος, μέχρι τῆς ἡλικίας τῶν 18 ἐτῶν, ἔπειτα δὲ προσετίθεντο ἄλλα τέσσαρα. «.... Applichiamo ed asse»gniamo (λέγει ὁ Κόκκος ἐν τῷ διατάγματι) per la autorità con»cessaci dal detto Concilio, loro undici ducati l'anno per cias»scuno, da esser pagati dalli frutti di tutti i benefici della »nostra chiesa, secondo la stabilita transazione, nella festi»vità della Assunzione della Madonna, con condizione che »avendo compiti 18 anni non debbano godere la detta provvi»sione ; ma in luogo loro si debbano deputare altri quattro». Οἱ ἐγγραφόμενοι ἔπρεπε νὰ εἶνε ἐκ νομίμου γάμου καὶ ἡλικίας δώδεκα τοὐλάχιστον ἐτῶν.

Μετὰ τὸν Κόκκον, τῷ 1635 ὁ δυτικὸς ἀρχιεπίσκοπος Κρήτης, Λουδοβῖκος Μοτσενῖγος, μεταβὰς εἰς τὴν Κέρκυραν ὡς ἀποστολικὸς ἐπισκέπτης (visitatore apostolico) ἐξέδωκε τῇ 19 Αὐγούστου τοῦ αὐτοῦ

παπᾶν παρεπονεῖτο διὰ τὸ ἄτοπον, ὅπερ δὲν ἦτο ἀξιοπρεπὲς διὰ τὴν Ἐκκλησίαν καὶ τὴν Πολιτείαν (Πρβλ. Χιώτη ἔνθ. ἀνωτ. σελ. 38—39).

[1] Ταῦτα διέταττεν ἐν ἀξιολόγῳ *Διατάξει* ἐξ 24 κεφαλαίων, δημοσιευθεῖσαν ἐν τῇ *Φωνῇ* (1887—1888) Κερκύρας. Ἡ θέλησίς του πρὸς συγγραφὴν *Κατηχήσεως* ἐγένετο, διότι ὁ ἀδελφός του ὁ ἰατροφιλόσοφος Νικόλαος Βούλγαρις ἐξέδωκε Κατήχησιν ἀξιόλογον, πολλάκις ἀναδημοσιευθεῖσαν. Ἡ καλλιτέρα τῶν ἐκδόσεων εἶνε ἡ τῆς Κερκύρας τοῦ ἔτους 1852, μετὰ πολυτίμων σημειώσεων τοῦ πολυκλαύστου Ἀνδρέου Μαυρομμάτου.

έτους διάταγμα υπέρ της ιερατικής ταύτης σχολής. Ἐπεκύρωσεν ὅλα σχεδὸν τὰ τοῦ Κόκκου, προσέθεσε δὲ εἰσοδήματα, ἅτινα ἀνῆλθον εἰς δουκάτα 510. Οἱ ἱεροσπουδασταὶ τότε ἐνεδύοντο μὲ ῥάσα ἰόχροα (violaceo)[1].

Τῷ 1678 ἀναλαβὼν ὁ ἀρχιεπίσκοπος Μάρκος Ἀντώνιος Βαρβαρῖγος τὴν διοίκησιν τῆς δυτικῆς ἐκκλησίας Κερκύρας καὶ εὑρὼν τὸν κλῆρον ἐν οὐχὶ καλῇ μορφώσει ὡς πρὸς τὰ ἱερά, ἤ, ὡς ἔγραψεν, «in una grande ignoranza delle cose spettanti al culto e alla Religione», ἔδωκε πραγματικὴν ζωὴν εἰς τὴν ἱερατικὴν σχολὴν πρὸς ἀληθῆ ἐκπαίδευσιν τῶν νέων τῶν προσδιωρισμένων εἰς τὴν ἱερωσύνην δαπάναις τῶν ἰδίων εἰσοδημάτων (Mensa) καὶ ἄνευ ἐπιβαρύνσεως τοῦ συλλόγου τῶν κανονικῶν (Capitolo). Ἠγοράσθη δὲ τότε οἴκημα κατάλληλον διὰ τὴν σχολήν, εὐτρεπισθὲν μὲ ἔπιπλα καὶ διωρίσθησαν καθηγηταί. Ἀφοῦ τὸ καθίδρυμα ἐβελτιώθη οὕτω καὶ ἔδειξε σημεῖα ζωῆς, ὁ ἀρχιεπίσκοπος ἐξέδωκε νέον διάταγμα, τῇ 14 Νοεμβρίου τοῦ ἔτους 1680, κατὰ τὰ διατεταγμένα πάντοτε τῆς τριδεντινῆς Συνόδου. Πρὸς συντήρησιν δὲ τῆς σχολῆς ταύτης τῇ συμβουλῇ καὶ συναινέσει τῶν κανονικῶν Παύλου Τζάνε καὶ Ἀντωνίου Ἀλλέγρη, ἐκείνου μὲν τῆς ἰδίας αὐτοῦ ἐμπιστοσύνης, τούτου δὲ τοῦ συλλόγου τῶν κανονικῶν, ἀπεφάσισε νὰ προσδιορίσῃ ποσὸν ὡς προῖκα. Ἐπίσης παρεχώρησε καὶ τὸ εἰσόδημα τῆς Κασσώπης, ὅπερ διῄρεσεν εἰς δύο μέρη, προσδιορίσας αὐτὰ διὰ δύο ἱεροσπουδαστάς, οἵτινες ὑπεχρεοῦντο ἀκολούθως νὰ ὑπηρετήσωσιν εἰς τὴν σχολὴν ὡς καθηγηταὶ ἢ οἰκονόμοι δωρεάν[2].

Τὰ μαθήματα, κατὰ τὸ νέον διάταγμα τοῦ ἀρχιεπισκόπου τούτου, ἦσαν ἀνώτερα. Ἐδιδάσκετο ἡ θεολογία, ἡ φιλοσοφία, ἡ γραμματολογία. Τὸ εἰσόδημα δὲ κατ' ἔτος ἀνήρχετο εἰς δουκάτα 347[3]. Ὁ Πάπας Ἰννοκέντιος ΙΑ', δι' ἐγγράφου τῆς 31 Ὀκτωβρίου τοῦ 1681, συνήνεσεν ἵνα ἐκ τῶν εἰσοδημάτων παραχωρῆται εἰς τὴν σχολὴν ἐτησίως ποσὸν 300 ρωμαϊκῶν σκούδων· ἀλλὰ μόνον ἐδίδοντο 360 ῥεάλια, δῆλα δὴ σχεδὸν τὸ ἥμισυ[4].

Ἡ Σχολὴ ἐξεπλήρου τὴν ἀποστολήν της, ἀλλὰ δὲν διετέλει πάντοτε ἐν ἀκμῇ, οὐδὲ οἱ μαθηταὶ ἦσαν πάντοτε εὐάριθμοι, προκειμένου περὶ μορφώσεως κλήρου νήσων, ὧν τὸ πλεῖστον τοῦ πληθυσμοῦ ἀνῆκεν εἰς τὸ ὀρθόδοξον δόγμα.

[1] Ἀρχεῖον δυτικοῦ ἀρχιεπισκοπείου Κερκύρας.
[2] Allegazione κτλ. σελ. 3, 6, 7.
[3] Ἀρχεῖον δυτ. ἐπισκοπ. Κερκ.
[4] Allegazione κτλ. σελ. 7, 17.

Τῷ 1779, γενόμενος ἀρχιεπίσκοπος τῶν δυτικῶν Κερκύρας ὁ Φραγκῖσκος Μαρίας ἐκ τῶν κομήτων Φέντζη δὲν εὗρεν ἐν ἀκμῇ τὸ ἱεροσπουδαστήριον, τρεῖς δὲ μόνον ἦσαν τότε οἱ ἱεροσπουδασταί· διὸ τῇ συμβουλῇ τοῦ τοποτηρητοῦ (vicario generale) Δεβινιάκου καὶ τῶν δύο κανονικῶν Βατάλια καὶ Λασάλα[1] ἀπεφάσισε νὰ κλείσῃ πρὸς καιρὸν τὴν σχολὴν πρὸς ἀνόρθωσιν τῶν οἰκονομικῶν καὶ τῶν κακῶς ἐχόντων, ὅπερ ἐπεδοκίμασεν ὁ ἐπὶ τῆς θαλάσσης προβλεπτής. Ἡ σχολὴ τότε ἐκλείσθη τῇ 13 Δεκεμβρίου τοῦ 1780. Ἀλλ' ἡ πρᾶξις αὕτη δυσηρέστησε τὸν σύλλογον τῶν κανονικῶν, ὅστις ἐξέλεξε δύο ἀντιπροσώπους, ὅπως καταγγείλωσι τὸν ἱεράρχην αὐτῶν εἰς τὴν δικαστικὴν ἀρχήν· ἐδημοσίευσαν δὲ τότε ἔγγραφα, ἐκθέσεις καὶ ὑπομνήματα πρὸς τὴν ἐπιτόπιον ἀρχήν, ἀλλὰ τὸ δικαστήριον, δι' ἀποφάσεως τῆς 26 Φεβρουαρίου 1783, ἀπεφάνθη ὅτι ὁ ἀρχιεπίσκοπος ἦτο κύριος νὰ πράξῃ ὅ,τι ἔπραξε[2]. Τὸ αὐτὸ ἀπεφάνθη καὶ τῇ 29 Νοεμβρίου τοῦ 1791, ὅταν οἱ κανονικοὶ ἐζήτησαν ἐκ νέου δικαιοσύνην[3]. Ἡ Γερουσία ἐπίσης ἀνεγνώριζεν ἀρχηγοὺς τῶν ἱερατικῶν σχολῶν τοὺς ἀρχιερεῖς, διό, διὰ Δουκικοῦ διατάγματος τῆς 7 Δεκεμβρίου τοῦ ἔτους 1781, προτείνονται ὡς πρότυπα ἱεροσπουδαστηρίων ἐκεῖνα τῶν Μεδιολάνων καὶ τοῦ Παταβίου καὶ παροτρύνονται πάντες οἱ ἀρχιερεῖς νὰ ἱδρύσωσιν, ὅπου δὲν ὑπῆρχον, τοιαύτας σχολάς, ἐπὶ τῇ βάσει τῶν δύο μνημονευθεισῶν[4]. Συνετέλεσε δὲ ὑπὲρ τῆς σχολῆς καὶ τὸ ὅτι ἡ κυβέρνησις, διὰ διατάγματος τῆς 13 Δεκεμβρίου 1783, παρεχώρησεν εἰς τὴν ἱερατικὴν σχολὴν τὴν μονὴν τῶν μοναχῶν τοῦ τάγματος τῶν Αὐγουστινιανῶν, τὴν ἀφιερωμένην εἰς τὴν Υ. Θ. Εὐαγγελίστριαν, μεθ' ὅλων τῶν εἰσοδημάτων αὐτῆς[5].

[1] Οἱ δύο οὗτοι κανονικοὶ ἦσαν οἰκονόμοι τῆς ἐκκλησίας (Economi Capitolari Sede vacante), ὅτε ἦτο κενὴ ἡ ἀρχιεπισκοπικὴ ἕδρα πρὸ τῆς ἐλεύσεως τοῦ Φέντζη.

[2] Ἐπὶ λέξει « . . . i diritti di poner mano nel sistema ed economico regolamento del Seminario non appartengono al Capitolo, essendo cose tutte già queste, a seconda delle sanzioni del Concilio di Trento, dipendenti *solo da Prelati,* e che era totalmente contraria alle Conciliari disposizioni la direzione de Canonici, ossensiva alla dignità ed Arcivescovili prerogative...»

[3] Ἐπὶ λέξει « . . . che resti a Monsignor Arcivescovo la cura dell'amministrazione *e governo del Seminario* a tenor del Concilio di Trento e di relativi decreti del Senato nel proposito . . .»

[4] Allegazione κτλ. σελ. 10—11.

[5] Ἡ ἐκκλησία αὕτη εἶνε ἀρχαιοτάτη, ἐκτίσθη δὲ ἀναλώμασι τοῦ στρατηγοῦ (capo di milizia) Πέτρου, μὲ εὐρύχωρον κοινόβιον, ἐπὶ σκοπῷ νὰ παραχωρήσῃ αὐτὴν εἰς τοὺς μοναχοὺς τοῦ τάγματος τοῦ Ἁγίου Αὐγουστίνου. Τῇ 7 Ἰανουαρίου τοῦ 1394 ἐγένοντο τὰ ἐγκαίνια (ὅρα Α. Μάρμορα Historia di Corfù ἐν Βε-

Ἐπὶ τοῦ ἀρχιεπισκόπου Φέντζη τὸ καθίδρυμα τοῦτο ἠνωρθώθη σπουδαίως κατὰ τὸ πρωτότυπον τῆς τοῦ Παταβίου, καθ' ἃ ἐκέλευε καὶ τὸ δουκικὸν διάταγμα τοῦ 1781, διοριζομένων διευθυντῶν καὶ καθηγητῶν ὑπηκόων Ἐνετῶν, σπανίως δὲ ξένων[1]. Ἡ Ἐνετία πάντοτε ἦτο ὁ ἀνώτερος ἐπόπτης τῶν ἐκπαιδευτικῶν ἱδρυμάτων, καὶ ἐφρόντιζεν ὅπως οἱ ὑπήκοοι λαμβάνωσι μόρφωσιν πατριωτικὴν μᾶλλον ἢ θρησκευτικήν, διὸ καὶ πολλάκις ἐφάνη ἄσπονδος ἐχθρὰ τῶν Ἰησουϊτῶν καὶ διατάγματα ἐξέδωκε, δι' ὧν ἀπηγορεύετο εἰς τὰς Ἐνετικὰς κτήσεις ἡ διδασκαλία Ἰησουϊτῶν[2].

Ἡ κερκυραϊκὴ αὕτη ἱερατικὴ σχολή, ἡ μορφώσασα τόσους νέους, οἵτινες ἀκολούθως διὰ τῆς διδασκαλίας καὶ τῶν ἐκκλησιαστικῶν ἀξιωμάτων ἐφάνησαν ὠφέλιμοι τῇ πατρίδι, κατηργήθη μετὰ τὴν πτῶσιν τῆς Ἐνετοκρατίας. Λέγομεν δὲ ὅτι οἱ τρόφιμοί της ἐφάνησαν ὠφέλιμοι τῇ πατρίδι, καθότι ἐπίσημος μαρτυρία τῆς κερκυραϊκῆς κοινότητος πιστοποιεῖ τοῦτο διὰ τῶν ἑξῆς ἐγγράφων, ἅτινα ἐν μεταφράσει δημοσιεύομεν.

«Ἡ πιστοτάτη πόλις τῆς Κερκύρας πιστοποιεῖ διὰ τῶν ἀντιπροσώ-»πων αὐτῆς ὅτι οἱ αἰδεσιμώτατοι κανονικοὶ τούτου τοῦ καθεδρικοῦ ναοῦ »τοῦ ἁγίου Ἰακώβου διεκρίθησαν πάντοτε διὰ τὰς αὐστηρὰς καὶ θρη-»σκευτικὰς αὐτῶν ἀρετάς, παραδειγματικῆς εὐσπλαγχνίας ἕξεων καὶ »ἐπωφελοῦς ἐκπαιδεύσεως τῶν νέων, διὸ δικαίως ἀξιοῦνται τῆς »ἀγάπης καὶ σεβασμοῦ πάντων . . .

»Ἐξεδόθη τὰς 27 Ὀκτωβρίου 1786 Ε. Ν.

»Φραγκῖσκος Καποδίστριας, σύνδικος, Αὐγουστῖνος Πετριτῖνος σύν-»δικος, Ἰωάννης Κυριακὸς Βαρούχας σύνδικος Γεώργιος Θεοτόκης »σύνδικος, Στυλιανὸς Χαλικιόπουλος γραμματεὺς τῆς μεγαλοπρεποῦς »πόλεως Κερκύρας».

νετίᾳ 1672, σελ. 251—252). Ἡ ἐκκλησία αὕτη εἰσέτι ὑπάρχουσα ἔχει ἱστορικὰς ἀναμνήσεις, καθότι ἐν αὐτῇ ἐνεταφιάσθησαν οἱ πεσόντες ἥρωες κατὰ τὴν ἀξιομνημόνευτον ναυμαχίαν ἐν Ναυπάκτῳ, ὡς ἐκ τούτου ἐφέτος ἐπανηγυρίσθη μετὰ μεγίστης ἐπισημότητος ἡ πέμπτη ἑκατονταετηρὶς ἀπὸ τῶν ἐγκαινίων αὐτῆς. Ἐπὶ τῆς κυρίας θύρας τοῦ Ναοῦ ἀνεγινώσκετο ἡ ἑξῆς ἐπιγραφὴ γραφεῖσα ὑπὸ τοῦ λογίου καὶ ποιητοῦ Κερκυραίου καθ. Φραγ. Δε-Μέντου· A Dio Ottimo Massimo ed alla B. Vergine Annunziata sotto la cui invocazione venne inaugurato e dedicato il 7 Gennaio 1394 questo sacro tempio nel V centenario di tale anniversaria ricorrenza i fedeli Corciresi offrono preci solenni e voti.

[1] Allegazione κτλ. σελ. 12—13.

[2] Πρβλ. Monumenti Veneti intorno i padri Gesuiti, 1762. Εἶνε συλλογὴ ἐγγράφων, ἐν οἷς καταδεικνύεται τὸ μῖσος τῶν Ἐνετῶν πρὸς τοὺς Ἰησουΐτας.

Ἕτερον ἐπίσημον ἔγγραφον τῆς 1 Μαΐου 1894.

«Πιστοποιοῦμεν μεθ' ὅρκου οἱ ὑπογεγραμμένοι ὅτι ἀείποτε τὸ ἀρ»χιεπισκοπικὸν ἱεροσπουδαστήριον Κερκύρας ἐλειτούργησεν ὑπὸ »διευθυντὰς καὶ καθηγητὰς ἐκλεγομένους ἐκ τῶν εὐεργετουμένων »ἱερέων ἢ κανονικῶν,' ὧν ὁ τελευταῖος ὑπῆρχεν ὁ αἰδεσιμώτατος δρ. »Φραγκῖσκος Τουρίνης, ἀποθανὼν τῷ 1783, ὁ ὁποῖος ἐπὶ πολλὰ ἔτη »ἦτο διευθυντὴς (Rettore), ἔτι δὲ κανονικὸς καὶ ταμίας τῆς μητρο»πόλεως ἐπὶ τεσσάρων ἀρχιεπισκόπων Νάνη, δὰ Πόντε, Γανασώνη »καὶ Φέντζη. Διὰ τῶν ἀξιεπαίνων αὐτοῦ κόπων καὶ πόνων τὸ ἱερο»σπουδαστήριον δὲν περιωρίσθη μόνον παρέχον τὴν διδα»σκαλίαν του εἰς τοὺς συνηθισμένους ἱεροσπουδαστάς, ἀλλ' »ἐν αὐτῷ ἐφοίτων πολλοὶ λαϊκοί, τοῦθ' ὅπερ οὐδέποτε »συνέβη (a una frequenza e concorso non più visto di nu»merosi scolari), καὶ ἐξεπαιδεύοντο ἄριστα μετὰ ἐντελοῦς ἱκανοποιή»σεως τοῦ κλήρου καὶ τῆς πόλεως . . .

»'Αντώνιος Θεοτόκης βεβαιῶ, 'Αντώνιος Λευκόκοιλος βεβαιῶ, 'Αν»δρέας Σορδίνας βεβαιῶ, Βίκτωρ Κεκᾶτος βεβαιῶ, 'Ιωάννης Βάρτης »βεβαιῶ, Παναγιώτης Πιέρης βεβαιῶ, Σπυρίδων δὲ Νίκολις βεβαιῶ, »'Ιωάννης Βαπτιστὴς Ψαλίδης βεβαιῶ, κ.λ.»[1].

Ὡς εἴπομεν ἀνωτέρω ἡ σχολὴ συνετηρεῖτο διὰ τῶν ἐπισκοπικῶν εἰσοδημάτων· μόνον ἐπ' ὀλίγον χρόνον συνεισέφερον καὶ οἱ κανονικοὶ ποσόν τι ἐκ τῶν τακτικῶν αὐτῶν εἰσοδημάτων (prebende). Ἐπίσης τὴν ἐξουσίαν εἶχον οἱ ἀρχιεπίσκοποι, μόνον δὲ κατὰ τὰ τελευταῖα ἔτη τοῦ ἀρχιεπισκόπου 'Αντωνίου Νάνη, ἕνεκα τῆς ἀνικανότητος αὐτοῦ, οἱ κανονικοὶ (Capitolo) ἀνέλαβον τὴν διοίκησιν καὶ διαχείρισιν[2] οὐ μόνον τῆς σχολῆς, ἀλλὰ καὶ τῶν ἐπισκοπικῶν εἰσοδημάτων[3].

Ἐν τῷ ἀρχείῳ τοῦ ἀρχιεπισκοπείου Κερκύρας σώζεται ὁ κανονισμὸς τῆς ἱερατικῆς ταύτης σχολῆς, εἰς ὀκτὼ κεφάλαια, ἐγκριθεὶς παρὰ τοῦ ἀρχιεπισκόπου Αὐγούστου Ζάκου τῇ 16 Νοεμβρίου 1716, ὁ ὁποῖος πραγματεύεται α') περὶ τῆς ἀποστολῆς τῶν ἱεροσπουδαστῶν, β') περὶ τῆς εὐσεβείας, γ') περὶ τῆς εὐταξίας καὶ τῶν ἠθῶν, δ') περὶ τῶν μαθημάτων, ε') περὶ τῶν ἐνδυμάτων, ϛ') περὶ τῶν καθηκόντων ἐντὸς καὶ ἐκτὸς τῆς σχολῆς ζ') περὶ τῶν ἀσθενῶν, καὶ η') περὶ παντοίων ἀφορώντων εἰς τοὺς ἱεροσπουδαστὰς καὶ τὰς διατάξεις τῆς Τριδεντινῆς Συνόδου.

Νῦν δὲ ἀναφέρομεν τὰ ὀνόματα ὅσων διευθυντῶν καὶ καθηγητῶν

[1] 'Αρχεῖον 'Επισκοπ. Κερκύρας.
[2] Allegazione κτλ. σελ. 10. Ὁ Νάνης ἀπέθανεν ἑβδομηκοντούτης τὴν ἡλικίαν
[3] Allegazione κτλ. σελ. 10.

ἠδυνήθη εἰς τὰ ἔγγραφα νὰ ἀνεύρῃ ὁ καγγελάριος κ. Ἐρνέστος Λαϊτούδης: Χριστόφορος Πασινέλης καθηγητὴς 1689, Ξαβέριος Ἰουστινιάνης τῷ 1708, διευθυντὴς καὶ ἔφορος τῆς παιδείας (prefetto degli studi) καὶ τῷ 1713 καθηγητὴς τῆς ρητορικῆς καὶ φιλοσοφίας, Βίκτωρ Μουράνος διευθυντὴς 1713, Σπυρίδων Μώας καθηγητὴς τῆς φιλολογίας 1713, Ἰάκωβος Ἀντωνίνης διευθυντὴς καὶ καθηγητὴς 1724, Ἰάκωβος Κόντης τῷ 1728 διευθυντὴς καὶ ἔφορος τῆς παιδείας καὶ τῷ 1733 καθηγητής, Βικέντιος Βαλσαρίνης διευθυντὴς καὶ καθηγητὴς 1729, Ἄγγελος Καστέλλης διευθυντὴς καὶ ἐξεταστὴς (esaminatore) 1720, Φρ. Ἰωαν. Φινέτης καθηγητὴς τῆς φιλοσοφίας καὶ θεολογίας 1744, Φρ. Ἀδγιοῦτος ἐξ Ἐνετίας, ἐξεταστὴς 1744, Φρ. Βενέδικτος ἐκ Βάρης διδάσκαλος τῆς ἐκκλησιαστικῆς μουσικῆς, Ἀνδρέας Καπόνης καθηγητὴς 1748, Μάρκος Βεδώτης καθηγητὴς τῆς φιλοσοφίας 1753, Ἀλβίζης Φραγκώνης διευθυντὴς καὶ καθηγητὴς 1753, Ἰωσὴφ Λούτζη Ἰησουΐτης καθηγητὴς 1753, Νικόλαος Πριβερσάλικος καθηγητὴς 1753, Φερδινάνδος Μαρίας διευθυντὴς 1760, Ἀντώνιος Δαμιανὸς Μουάτζος διευθυντὴς καὶ καθηγητὴς 1789. Οἱ καθηγηταὶ οὗτοι καὶ διευθυνταί, πλὴν ὀλίγων, ὑπῆρξαν σπουδασταὶ τοῦ κερκυραϊκοῦ ἱεροσπουδαστηρίου, εἰς ὃ ἐξεπαιδεύθησαν καὶ ἄλλοι πολλοὶ διαπρέψαντες, ἐξ ὧν ἀναφέρομεν τοὺς Ἰάκωβον Κανάλεν, Ἱερώνυμον Κουερίνην, Θεόδωρον Καλέργην, Ἀνδρέαν Καπόνην, Φραγκῖσκον Τουρίνην, Ἰωάννην Γενατᾶν, Πέτρον Ματζαρόβικον, Πέτρον Περέτην, Ἀνδρέαν Βελτράμεν, Σπυρίδωνα Μάρκην, Ἀντώνιον Νοστράνον, Ἰωσὴφ Βονιφάτιον, Φραγκῖσκον, Ρενσόβικον, Ἀντώνιον Γανασώνην[1].

Τῶν καθηγητῶν τὰ ὀνόματα ὡς καὶ τὰ τῶν διαπρεψάντων ἱεροσπουδαστῶν διέσωσε τὸ ἀρχιεπισκοπικὸν ἀρχεῖον, ἂν συνέγραψαν δέ τι εἶνε ἡμῖν ἄγνωστον. Μόνον τοῦ Ξαβερίου Ἰουστινιάνου εἴδομεν συλλογὴν λόγων εἰς τὴν Θεοτόκον, ἐκδοθέντων ἐν Λέτσε τῷ 1718 καὶ ἑτέραν συλλογὴν λόγων ἐπὶ διαφόρων περιστάσεων, ἐκδοθέντων ἐν Βενετίᾳ τῷ 1719, ὧν τινες εἶνε ἱστορικῆς ἀξίας[2].

Δημοσιεύομεν νῦν καὶ τὰ ὀνόματα τῶν οἰκονόμων τῆς σχολῆς, ὅσα ἠδυνήθημεν νὰ ἀνεύρωμεν εἰς τὸ ἀρχιεπισκοπικὸν ἀρχεῖον. Εἶνε οὗτοι

[1] Ἦτο ἀνεψιὸς τοῦ ἀρχιεπισκόπου Κερκύρας, Ἀνδρέα Βενεδίκτου Γανασώνη.

[2] Οἱ λόγοι εἶνε εἰς Ἀνδρέαν Πιζάνην, Ἱερώνυμον Δοφῖνον, Αὐγουστῖνον Σαγρέδον, Σεβαστιανὸν Μοτσενῖγον, Φραγκῖσκον Γριμάνην, Μαρῖνον Μολίνην, Γεώργιον Πασκουαλῖγκον, Γεώργιον Ἕμον ἀρχιεπίσκοπον, Αὔγουστον Ζάχον ἀρχιεπίσκοπον, Δοῦκα Κάρολον Ε΄. Ὁ Ἰουστινιάνης οὗτος ὑπεγράφετο *εὐγενὴς* τῆς Γενούης Patrizio Genovese.

Νικόλαος Δούλης 1681, 1685, 1693, Νικόλαος Καλαφάτης 1681, Παῦλος Πρόνης 1683, Χριστόφορος Πασινέλης 1689, 1690, Βίκτωρ Μουράνης 1694, Φραγκῖσκος Κολόμβος 1698, Φραγκῖσκος Σηρῖγος 1715, Ἀλέξανδρος Ροδαβᾶς 1717, Κάρολος Βατάλιας 1745, Ἰωσὴφ Βονιφάτιος 1785, Α. Δ. Μουάτζος 1789.

Οὕτως ἡ Κέρκυρα ἐπὶ Ἑνετοκρατίας εἶχε καὶ ἱεροσπουδαστήριον, ὡς εἶχε καὶ Ἀκαδημίας καὶ σχολὰς τῆς κοινότητος, ἐν αἷς ἐδιδάσκετο καὶ ἡ Ἑλληνική [1], ὑπῆρχε δ' ἐν τῇ νήσῳ ταύτῃ φιλολογικὴ κίνησις μεγαλειτέρα ἢ ἐν ἄλλαις ἑλληνικαῖς χώραις. Ὁ Spon καὶ Wheller (1674) εὗρον ἐν Κερκύρᾳ τοὺς περισσοτέρους λογίους καὶ ἐπιστήμονας καὶ βίον πνευματικόν [2], διό, δικαίως δύναται νὰ καυχηθῇ ἡ Κέρκυρα, ὅτι ἐν αὐτῇ πρὸ τριῶν περίπου αἰώνων ἀνέλαμψε τὸ φῶς τῶν Ἑλληνικῶν γραμμάτων καὶ τῆς ἐλευθερίας.

Σπυρίδων δὲ Βιάζης

ΕΙΣ ΜΑΓΟΣ ΚΑΤΑ ΤΟΝ 18ΟΝ ΑΙΩΝΑ

Κατὰ τὰ τέλη τοῦ παρελθόντος αἰῶνος, ἀνήρ τις μετρίως καὶ ἀπερίττως, πλὴν ὀλίγον ἰδιοτρόπως ἐνδεδυμένος, ἔκρουε περὶ τὴν δύσιν τοῦ ἡλίου, τὴν θύραν ξενοδοχείου τινὸς ἐν Würtzbourg.

Ἐζήτησε δωμάτιον καὶ δεῖπνον, συνιστῶν ὅπως τοῦ δώσωσι φαγητὰ ἐλαφρὰ καὶ εὔπεπτα, ζῦθον δὲ πολὺ ἀφρώδη, ἵνα ἡ χώνευσις γίνῃ εὐκολωτέρα καὶ ταχυτέρα.

Εἶχεν, ὡς ἔλεγε, νὰ κάμῃ ἐργασίαν, ἥτις ἀπῄτει μεγάλην ἐλευθερίαν πνεύματος.

Ἐνῷ δὲ ὁ ξενοδόχος ἔτρεχεν εἰς τὸ μαγειρεῖον, διὰ νὰ ἐκτελέσῃ τὰς διαταγὰς ταύτας, ὑπηρέτριά τις ὡδήγησε τὸν ταξειδιώτην εἰς ἓν δωμάτιον εὐρύχωρον, κείμενον εἰς τὸ πρῶτον πάτωμα, καὶ ὅπερ ὡς μόνα ἔπιπλα περιεῖχε μίαν τράπεζαν, μίαν κλίνην καὶ δύο καθίσματα. Τὸ δωμάτιον τοῦτο ἐξέλεξαν, ἀναλόγως καὶ σχετικῶς μὲ τὰ ἁπλᾶ ἐνδύματα ἅτινα ἐφόρει καὶ μὲ τὴν μικρὰν βαλίτσαν, ἣν ἐκράτει ἀνὰ

[1] Λ. Βροχίνη· *Βιογραφικὰ Σχεδάρια* κτλ. Τεῦχος Α'. Κερκύρᾳ 1877. Εἰς τὸ τέλος ἐδημοσιεύθη χρονολογικὸς πίναξ τῶν ἐν Κερκύρᾳ Ἑλληνοδιδασκάλων ἐπὶ Ἑνετοκρατίας.

[2] Voyage κτλ. Τόμ. Α', σελ. 125—152.

χεῖρας, ἓν κιβωτίδιον ἐκ λευκοῦ ξύλου δεδεμένου σταυροειδῶς διὰ σχοινίων.

Ὅταν τὸ δεῖπνον ἡτοιμάσθη, κατῆλθεν εἰς τὸ ἑστιατόριον.

Ἐκεῖ, χωρὶς νὰ ὁμιλήσῃ εἰς κανένα, ἐκάθησε παρὰ μικρὰν τράπεζαν, ἣν ἡ ὑπηρέτρια τῷ ὑπέδειξε καὶ ἥτις ἡτοιμάσθη δι' αὐτόν.

Ἐφαίνετο σύννους καί, καθὼς ἔτρωγεν, ἐψιθύριζε μεταξὺ τῶν χειλέων του, ᾄδων χαμηλῇ τῇ φωνῇ καὶ μελαγχολικῶς ἤχους πρωτοτύπους, ἢ ἀποθέτων τὸ πηρούνιον καὶ παύων τοῦ νὰ τρώγῃ, ἐσύριττε κινῶν ἀδιαλείπτως τὰς χεῖράς του.

Ὁ ξενοδόχος ἔκπληκτος, ἀνεζήτησε τὴν σύζυγόν του ὅπως τῆς δείξῃ τὸν ἀλλόκοτον ξένον, καὶ ἡ ὑπηρέτρια τοῦ ξενοδοχείου, ἀναμιχθεῖσα εἰς τὴν συνομιλίαν των ταύτην χωρὶς νὰ προσκληθῇ, ἔδωσε τὴν γνώμην της καὶ ἐβεβαίωσεν ὅτι αὐτὸς ὁ ἄνθρωπος θὰ εἶναι χωρὶς ἄλλο κανένας τρελλός.

Ἐκεῖνος ὅμως δὲν ἐφαίνετο νὰ ἠννόει ὅτι ἦτο τὸ ἀντικείμενον τῆς περιεργείας των, ἀλλ' ἐξηκολούθει τὸ ᾆσμά του καὶ τὰς ἀποτόμους καὶ ἀτάκτους τῶν χειρῶν του κινήσεις.

Ὁ ἀνὴρ ἐφαίνετο ὡσεὶ τεσσαρακοντούτης. Τὸ σύνολόν του ἐν γένει ἐδείκνυεν ἄνθρωπον καθὼς πρέπει, καὶ τὸ πρόσωπόν του σκυθρωπὸν καὶ ὠχρὸν περικαλυπτόμενον ὑπὸ μακρᾶς κόμης πιπτούσης ἐπὶ τοῦ λαιμοῦ του ὡς ἐκείνης, ἣν ἔτρεφον οἱ τοῦ Πανεπιστημίου σπουδασταί, εἶχεν ὄψιν μελαγχολικὴν καὶ περίλυπον.

Ἐφαίνετο βεβυθισμένος εἰς βαθεῖαν σκέψιν.

Ἔφαγεν ὀλίγον καὶ μετ' οὐ πολὺ ἀνῆλθεν εἰς τὸ δωμάτιόν του, χωρὶς νὰ παρατηρήσῃ μάλιστα τὴν παρουσίαν ἐκείνων, οἵτινες τὸν παρεφύλαττον ἐξετάζοντες καὶ συζητοῦντες περὶ αὐτοῦ.

Τὴν ἐπομένην τῆς ἀφίξεώς του ἐξῆλθε πρὶν ὁ ἥλιος ἀνατείλῃ, καὶ χωρὶς νὰ προειδοποιήσῃ τὴν ὑπηρέτριαν, ἥτις ἦτο καὶ ἡ μόνη ἐγερθεῖσα κατ' ἐκείνην τὴν πρωϊνὴν ὥραν, ὅτι δὲν θὰ ἐπανήρχετο ἢ κατὰ τὴν ὥραν τοῦ δείπνου.

Ἐπανῆλθε περὶ λύχνων ἀφάς, μὲ ὑποδήματα καὶ ἐνδύματα πλήρη κονιορτοῦ.

Θὰ ἐβάδιζεν ἴσως καθ' ὅλην τὴν ἡμέραν εἰς τὴν ἐξοχὴν διὰ μέσου τῶν κονιορτωδῶν καὶ ἐρήμων ὁδῶν της.

Μικρός τις ποιμὴν διηγήθη εἰς τὸν ξενοδόχον, ὅτι τὸν εἶδε περιπλανώμενον νὰ βαδίζῃ δρομαίως παρὰ τὰς ὄχθας τοῦ Ρήνου, κατόπιν νὰ σταματᾷ αἴφνης, νὰ χειρονομῇ ὡς τρελλός, καὶ νὰ προφέρῃ λέξεις τρομερὰς καὶ ἀκαταλήπτους ὁτὲ μὲν χαμηλοφώνως, ὁτὲ δὲ φωνάζων· ἔπειτα

νὰ ἐπαναλαμβάνῃ ἐπί τινα λεπτὰ τὴν πορείαν του, νὰ σταματᾷ μετ' ὀλίγας στιγμὰς καὶ νὰ χειρονομῇ ἐκ νέου.

Νεάνιδες τοῦ χωρίου διῆλθον πλησίον του καὶ ἠκολούθησαν αὐτὸν κατὰ πόδας, διὰ νὰ ἀκούσωσι τί λέγει, χωρὶς αὐτὸς νὰ φανῇ ὅτι τὰς ἠννόησε.

Ἤρχισαν λοιπὸν νὰ τὸν ἐκλαμβάνωσιν ὡς ἕνα ἰδιότροπον, ἢ ὡς ἕνα τρελλόν, ἂν καί, κατὰ τὸ λέγειν τοῦ ξενοδόχου, ἦτο πολὺ ἐγκρατὴς καὶ λιτὸς κατὰ τὴν τροφήν του καὶ πάντοτε εὐχαριστημένος δι' ὅ,τι τῷ παρέθετεν.

Ἡ περιέργειά των ὅμως ηὔξανε.

Τὸν παρηκολούθησαν, τὸν παρεμόνευσαν καὶ ἐβεβαιώθησαν ὅτι ἐπανερχόμενος εἰς τὸ δωμάτιόν του, μετὰ τὸ δεῖπνον, δὲν κατεκλίνετο ἀμέσως.

Κάποιος, ὅστις ἠγρύπνησε καθ' ὅλην τὴν νύκτα, διὰ νὰ τὸν κατασκοπεύσῃ καὶ τὸν παρατηρήσῃ προσεκτικώτερον, εἶδεν ὅτι τὸ φῶς τῆς λάμπας του ἔκαιε μέχρι τῆς πρωΐας.

Ἑσπέραν τινὰ ἡ ὑπηρέτρια κατῆλθε λίαν περίφοβος εἰς τὴν αἴθουσαν, ὅπου ἐκάθητο ἡ σύζυγος τοῦ ξενοδόχου μετὰ δύο ἢ τριῶν γειτονισσῶν της.

Ὡρκίσθη εἰς τὸν πανάγαθον Θεὸν ὅτι ἤκουσε τὸν ταξειδιώτην συνομιλοῦντα μετά τινος ἐντὸς τοῦ δωματίου· καὶ ὅμως δὲν εἶδε κανένα νὰ εἰσέλθῃ διὰ τῆς θύρας.

Ἡ ξενοδόχος δὲν ἠδύνατο, ἐπὶ παρουσίᾳ δύο μαρτύρων, νὰ κάμῃ ἄλλως ἢ νὰ ἐπιπλήξῃ αὐστηρότατα τὴν ὑπηρέτριάν της, διότι παρεμόνευσε κατασκοπεύουσα καὶ ὠτακουστοῦσα· πλήν, ὅταν αἱ ἐπισκέπτριαί της ἀνεχώρησαν, ἡ καλὴ γυναῖκα ἔσπευσε καὶ ἐκόλλησε τὸ αὐτί της εἰς τὴν θύραν τοῦ περὶ οὗ ὁ λόγος ξένου. Ὅ,τι ἤκουσε δὲν τὸ διηγήθη εἰς κανένα, μὴ θέλουσα νὰ κατηγορηθῇ ἐπὶ ἀδιακρισίᾳ· ἀλλὰ κατῆλθεν ἐν μεγάλῃ ταραχῇ πνεύματος, δὲν ἐκοιμήθη καθόλου τὴν νύκτα καὶ τὴν ἐπομένην λίαν πρωΐ, περὶ τὰ χαράγματα, χωρὶς νὰ εἴπῃ τίποτε εἰς τὸν σύζυγόν της, ὅστις θὰ τὴν ἠμπόδιζεν ἴσως, περιετυλίχθη μὲ τὸ ἐπανωφόριόν της καὶ ἔτρεξεν εἰς τὴν οἰκίαν τοῦ δημάρχου. Ὅταν ὁ ξένος ἐξῆλθε τοῦ δωματίου του, διὰ νὰ κάμῃ τὸν συνήθη του περίπατον, ἐσταυροκοπήθη διερχομένη πρὸ αὐτοῦ.

— Ἆ! αὐτὸς εἶναι χωρὶς ἄλλο κατηραμένος καὶ δοῦλος τῆς ἁμαρτίας καὶ τοῦ διαβόλου, ἐψιθύρισε· τίς ἠδύνατο νὰ πιστεύσῃ τοῦτο περὶ ἀνθρώπου ὅστις ἔχει μορφὴν τόσον ὡραίαν!

Τὴν ἑσπέραν, ὅτε ἐπέστρεψε καὶ ἀνῆλθεν εἰς τὸ δωμάτιόν του, δύο

άστυνομικοί κλητῆρες ἦλθον καὶ ἐτοποθετήθησαν πρὸ τῆς θύρας του, ἀκολουθούμενοι καὶ ὑπὸ προκρίτων τινῶν πολιτῶν τῆς Würtzbourg.

Ἐπὶ τῆς κλίμακος, εἰς τὴν κάτω αἴθουσαν καὶ ἐν τῇ ὁδῷ ἔξω εὑρίσκοντο ὅλαι αἱ γυναῖκες τοῦ χωρίου, ἔντρομοι καὶ πεφοβισμέναι, ἀλλὰ καὶ πολὺ περίεργοι.

Ὅσαι ἦσαν πλησιέστερον εἰς τὸ δωμάτιον ἤκουσαν τὴν φωνὴν τοῦ ξένου, ἥτις ὁτὲ μὲν ἀνυψοῦτο, ὁτὲ δὲ ἐταπεινοῦτο, ὡς ἐὰν συνεζήτει φιλονεικῶν μετά τινος.

— Γέννημα ἔκπτωτον τῆς ἀδημιουργήτου δυνάμεως, ἔλεγεν ἐν θυμῷ καὶ φωνῇ ἀπειλητικῇ, κατηραμένον ὄν, σὲ τὸ ὁποῖον πρὸ πολλοῦ ζητῶ, δὲν θὰ μοῦ διαφύγῃς πλέον· ὄχι ! . . Ἀποκρίθητί μου ! . . Ἐμπρός, λοιπόν, μαῦρε καὶ οὐλόθριξ κύον, μεταμορφώθητι πάλιν ! . . Ἄ ! νά, τὸ μέλαν καὶ σκοτεινὸν τρίχωμά σου ἀνορθοῦται καὶ φρικιᾷ ! Ἰδοὺ ὅτι τὸ σῶμά σου ἐξογκοῦται καὶ αὐξάνει καὶ οἱ ἐρυθροὶ ὀφθαλμοί σου σπινθηροβολοῦσι καὶ ἐξαστράπτουσιν ! . . Ἐπὶ τέλους ! Μὲ ἐννοεῖς . . . Μὲ ἀκούεις ! . . Καὶ τώρα μεγεθύνθητι ἀκόμη ! . .

Ἀρκετά ! . . ἤδη σταμάτησον ! φθάνει. Μία τελευταία δοκιμή ! . . Καταχθόνιος δύναμις, ἐὰν ὑποτάσσεσαι καὶ εἶσαι ὑποχείριος εἰς ἐμέ, ὑπόδειξέ το, δαῖμον, καὶ ὁμίλησον εἰς τὸν κύριόν σου ! . .

Φωνὴ βροντώδης καὶ μεταλλική, ὡσεὶ ἐξερχομένη ἐκ τοῦ βάθους τῆς κλίμακος, τῷ ἀπεκρίθη μὲ εἰρωνικὴν ταπεινότητα.

— Κύριέ μου ! τί ζητεῖς ἀπὸ τὸν ὑπηρέτην σου ;

Ὅλαι αἱ γυναῖκες, αἵτινες ἤκουον, ἐτράπησαν εἰς φυγὴν κραυγάζουσαι ἐκ τοῦ τρόμου. Οἱ ἄνδρες διέρρηξαν τὴν θύραν καὶ . . . εἶδον τὸν ταξειδιώτην, μόνον, καθήμενον πρὸ τῆς τραπέζης, ἐφ᾽ ἧς εὑρίσκετο μία σολομωνική. Τοὺς προσέβλεψε μετὰ τῆς μεγαλειτέρας ἐκπλήξεως, ἀπορῶν διὰ τὴν ἀναίδειαν καὶ τὸ θράσος των.

Ὡς πρὸς τὸν δαίμονα, οὗτος εἶχεν ἐξαφανισθῆ· ἀλλὰ πλεῖστοι ἐκ τῶν εἰσελθόντων ἐν τῷ δωματίῳ του διεβεβαίωσαν ὅτι ὑπελείφθη ἐν αὐτῷ θειώδης τις ὀσμή.

Συνέλαβον τὸν μάγον, καὶ παρὰ τὰς ἐντόνους διαμαρτυρίας του, τὸν ὡδήγησαν εἰς τὸ δημαρχεῖον, ὅπου ἔπρεπε νὰ ἀπολογηθῇ πρὸ τοῦ δημάρχου, ὡς κατηγορούμενος ἐπὶ μαγείαις, γοητείαις καὶ συνεταιρισμῷ μετὰ τοῦ Σατανᾶ. Ὁ ξένος βλέπων ἑαυτὸν ἀγόμενον οὕτως, ἠθέλησε κατ᾽ ἀρχὰς νὰ ἐναντιωθῇ· κατόπιν ὅμως ἀφέθη νὰ σύρηται ὡς κατάδικος, καὶ ἤρχισε νὰ γελᾷ ἀκούων τὸ αἴτιον τῆς κατηγορίας του. Ὅταν δὲ ὁ δήμαρχος ἔπαυσε νὰ τοῦ ὁμιλῇ:

— Πῶς, λέγει ὁ ἄγνωστος ἐξακολουθῶν μετὰ φαιδρότητος νὰ γελᾷ,

ἐδῶ εἰς αὐτὸ τὸ μέρος πιστεύουσιν ἀκόμη εἰς τὰς μαγείας; . . Πόσος θόρυβος, ποία ταραχὴ δι' ἓν πρᾶγμα τόσον ἁπλοῦν! . . Εἶμαι συγγραφεύς, κύριοι, καὶ τώρα γράφω μίαν τραγῳδίαν, ἐπειδὴ δὲ οἱ φίλοι μου μὲ ἐνοχλοῦσι καὶ μὲ ἀπασχολοῦσιν ἐργαζόμενον ἐν Βεϊμαρ ὅπου κατοικῶ, ἦλθον ἐδῶ νὰ ἐργασθῶ ἐλπίζων ὅτι θὰ εὕρισκον τὴν γαλήνην καὶ τὴν ἡσυχίαν . . . Ὁ ἥρως τοῦ δράματός μου εἶναι ἄνθρωπος, ὅστις ἐπικαλεῖται τὸν διάβολον, ὁ διάβολος ὑπακούων παρουσιάζεται πρὸς αὐτόν... ὁσάκις δὲ γράφω, συνειθίζω νὰ ἀναγινώσκω δυνατά, πλὴν οἱ καλοὶ οὗτοι ἄνθρωποι, κύριε δήμαρχε, ἀκούσαντές με νὰ ἀπαγγέλλω τὰ γραφόμενά μου ἐνόμισαν ὅτι . . . διατάξατε, παρακαλῶ, νὰ φέρωσι τὸ χειρόγραφόν μου ἐκ τοῦ ξενοδοχείου καὶ τότε θὰ πεισθῆτε περὶ τῆς ἀκριβείας τῶν λεγομένων μου . . .

— Ἀρκεῖ, ἀρκεῖ. Εἶναι περιττὸν τοῦτο, κύριε, ἀπεκρίθη ὁ δήμαρχος, ὅλως ἐμβρόντητος, σᾶς πιστεύω. Γράψετε μόνον, ἂν θέλετε, τὸ ὄνομά σας ἐπὶ τοῦ πρωτοκόλλου τούτου.

Ὁ ὑποτιθέμενος μέχρι τῆς στιγμῆς ἐκείνης μάγος ἔλαβε τὸν κάλαμον τὸν ὁποῖον τῷ προσέφερε καὶ κύψας ἐπὶ τῆς τραπέζης ἤρχισε νὰ γράφῃ.

Ὁ δήμαρχος, ἱστάμενος παρ' αὐτῷ ὄρθιος, καὶ παρατηρῶν ὑπεράνω τοῦ ὤμου του, ἀνέγνωσε τὰ ἑξῆς: Ἰωάννης Βόλφαγκ Γκαῖτε, γεννηθεὶς ἐν Φραγκφούρτῃ τῷ 1749.

Ὁ συγγραφεὺς τοῦ Werther, τοῦ Goetz de Berlichinghen συνέγραφε τότε τὸ ἀριστούργημά του· τὸν Φάουστ.

Ἐν Πάτραις.

(Μετάφρασις) **Κωνστ. Περ. Θεοχάρης**

ΛΟΥΔΟΒΙΚΟΣ ΟΥΛΑΝΔ

Δικαίως καὶ ἐπαξίως ἐκλήθη ὁ αἰὼν τοῦ Κλόπστοκ χρυσοῦς αἰὼν τῆς Γερμανικῆς ποιήσεως. Οἱ σπόροι οἱ ριφθέντες διὰ τῆς προνοητικῆς καὶ ρωμαλέας χειρὸς ὑπὸ τοῦ ποιητοῦ τῆς Μεσσιάδος παρήγαγον ἐν Γερμανίᾳ ἔξοχα ποιητικὰ ἔργα. Ἄνδρες μεγάλου νοῦ καὶ θερμῆς καρδίας ἠκολούθησαν τὰ ἔνδοξα ἴχνη, ἅτινα ἐχάραξεν ὁ Πρῶσσος ποιητής, ἀπέδειξαν δὲ διὰ γεγονότων ὅτι, τὸ παράδειγμα τῶν μεγάλων πνευμάτων εἶναι τὸ ἀποτελεσματικώτερον τῶν μέσων, ὅπως ὁδηγηθῇ λαός τις εἰς τὴν σοφίαν. Ἡ Γερμανικὴ ποίησις δεσμευμένη ὑπὸ δουλικῆς μι-

μήσεως έως τότε, εγένετο ελευθέρα και εθνική, χάρις δε εις τα διακεκριμένα εκείνα πνεύματα γλώσσα και ποίησις έφθασαν εν διαστήματι ολίγου χρόνου εις τοιούτον ύψος δόξης, ώστε προύκάλεσαν τον θαυμασμόν των εθνών. Και ο θαυμασμός ούτος δεν ήτο ποσώς αδικαιολόγητος, αφού πλείστοι όσοι υπεστήριζον ότι ο βόρειος ουρανός ήτο ανίκανος να εμπνεύση ευγενείς ψυχάς, εν αυτώ δε τω βασιλείω Φρειδερίκου του Β' βασιλέως της Πρωσσίας εσκώπτετο ο ευγενής μονάρχης ως χειροκροτών την ποίησιν. Τότε ανεγνώσθησαν αι ωδαί του Utz, τα λυρικά άσματα του Schubart, τα βαλλίσματα (ballades) του Bürger, τότε εγένετο γνωστόν διά των στίχων του Herder, ότι ουχί η ημερότης του κλίματος, το άρωμα των ανθέων και η γαλήνη του ουρανού παράγουν μεγάλους ποιητάς, αλλ' η ζωηρότης του πνεύματος και η ισχυρά θέλησις. Τότε ανεγνώσθησαν τα περιπαθή έπη της Λουΐζας και τα άσματα της Ουρανίας, τότε ηκούσθησαν αι υψηλαί συλλήψεις του Φαύστου και η ελευθέριος και ενεργητική γλώσσα του Γουλιέλμου Τέλλου.

Εις τον ένδοξον όμιλον των μεγάλων αυτών πνευμάτων, προς ά τόσα οφείλει η Γερμανική ποίησις, δυνάμεθα να κατατάξωμεν και τον περιφανή ποιητήν Λουδοβίκον Ούλανδ.

Ο Ούλανδ εγεννήθη τη 1η Απριλίου 1787 εν τη πόλει της Τυβίγγης· νεώτατος επεδόθη εις τας κλασικάς σπουδάς και εις ταύτας προώδευσε τόσον, ώστε δεκατετραετής εισήλθεν εις το Πανεπιστήμιον ως φοιτητής των Νομικών, όπου και διέμεινεν από του 1801 μέχρι του 1807. Ο πατήρ αυτού Ιωάννης Φρειδερίκος εχρημάτισε γραμματεύς του Πολυτεχνείου και ο πάππος αυτού ήτο διακεκριμένος καθηγητής της θεολογίας, όστις και συνέγραψε τω 1688 την μάχην του Βελιγραδίου. Το έξοχον πνεύμα του Ούλανδ προύκάλεσε τον θαυμασμόν πάντων των γνωρισάντων αυτόν, ώστε μετά εξαετίαν συγκατελέχθη ούτος μεταξύ των δικηγόρων του στέμματος. Μέχρι της εποχής ταύτης έγραψε μετά σοφής περισκέψεως ποιήσεις εμπνευσθείς εκ των αρχαίων παραδόσεων της πατρίδος του· λέγω μετά σοφής περισκέψεως, διότι αι παραδόσεις είναι η ζώσα ιστορία των λαών, και όπως οι αρχαίοι μύθοι, μας παρουσιάζουσι τα ήθη και τας διαθέσεις των εθνών, και μας οδηγούσιν εις την αρχαίαν κοινωνίαν μεταξύ ανθρώπων αρεστών και ρωμαλέων, τους οποίους δεν εξενεύρισεν η οκνηρία, ουδέ διέφθειρεν ο χρυσός. Αι παραδόσεις είναι πλουσία πηγή ποιήσεως διεγείρουσα την άμιλλαν προς την αρετήν και αναφλέγουσα το αίσθημα πάσης γενναίας ψυχής. Όπως καταστήσωσι προσφιλεστέρας τας παραδόσεις ταύτας, οί

ποιηταὶ ἔδιδον αὐταῖς ἔνδυμα μεγαλοπρεποῦς ποιήσεως, καὶ μίαν νέαν μορφήν, ἐντεῦθεν δὲ παρήχθησαν αἱ Μυθῳδίαι.

Μεταξὺ τῶν ποιητῶν τοῦ εἴδους τούτου τῆς ποιήσεως πρωτεύει ὁ Οὔλανδ, ὅστις ἐνεβάθυνεν εἰς τὸ πνεῦμα τῶν πατρίων παραδόσεων, ἃς ἠνθολόγησε καὶ παρουσίασεν εἰς ἁρμονικοὺς καὶ ρέοντας στίχους πλήρεις ἀνδρικῆς ποιήσεως. Ψάλλει ἀρχαίας διηγήσεις, πολεμικὰ γεγονότα, οἰκογενειακὰς ἀρετάς, ἐνίοτε δὲ πραγματεύεται θέματα ὅλως φανταστικά, ἅτινα ἐνθυμίζουσι τὰ ᾄσματα τοῦ Ὀσσιανοῦ καὶ τῆς Ἔδδας[1], συχνάκις ὅμως ᾄδει ἐρωτικὰ ᾄσματα τόσον λεπτὰ καὶ ἡδύμολπα, ὥστε νομίζει τις ὅτι ἐγράφησαν ὑπὸ τῶν Χαρίτων. Οὐδεὶς ὡς ὁ Οὔλανδ ἠδυνήθη νὰ μεταδώσῃ εἰς τὸν γερμανικὸν στίχον διὰ τοσοῦτον ἠπίου καὶ ἠρέμου αἰσθήματος τὸν ἔρωτα, οὐδεὶς κατώρθωσε νὰ κοσμήσῃ διὰ τόσον ἁγνῆς καὶ ἀθώας χάριτος αὐτόν, καὶ τοῦτο διότι περιέγραψε τὸν ἔρωτα ὃν ᾐσθάνθη ἐν τῇ καρδίᾳ του, αἱ δὲ ποιήσεις αὐτοῦ εἰσιν ἀληθεῖς ἐμπνεύσεις τῆς ψυχῆς του.

Ὑπὸ τοῦ αἰσθήματος τούτου κινούμενος περιέγραψε τὴν ἰσχὺν τοῦ ἔρωτος ἐπὶ τῆς ποιήσεως εἰς πέντε μυθῳδίας ἐπιγράψας αὐτὰς «Ὁ ἔρως τῶν ποιητῶν»· σημειωτέον ὅμως ὅτι ὁ ἔρως οὗτος δὲν προέρχεται εἰς τὸν Οὔλανδ ἐκ ψυχικῆς νάρκης, ἀλλ' ἀπεναντίας ἐκ λεπτότητος εὐγενείας, τούτου δ' ἕνεκεν αἱ ποιήσεις του εἰσὶ φοβεραὶ καὶ φλογεραὶ ὡς ἡ ὀργὴ ἥτις τὸν διαφλέγει. Τοιαύτη εἶναι «Ἡ κατάρα τοῦ ποιητοῦ», ἣν ἐν συνόψει ἀφηγοῦμαι ἐν πεζῷ λόγῳ.

«Ὁ γηραιὸς Βάρδος μετὰ τοῦ νεαροῦ υἱοῦ του εἰσέρχεται εἰς τὸν πλούσιον πύργον τοῦ σκληροῦ βασιλέως, εἰσάγεται εἰς τὴν αἴθουσαν ὅπου οὗτος κάθηται φοβερὸς ὡς τὸ αἱμόχρουν φῶς τοῦ Βορρᾶ· παρὰ τὸ πλευρὸν αὐτοῦ ἵσταται ἡ γλυκεῖα καὶ ἤρεμος ὡς ἡ σελήνη σύζυγός του. Ὁ γέρων Βάρδος θίγει τὰς ἁρμονικὰς χορδὰς τῆς λύρας του, καὶ ὁ υἱὸς αὐτοῦ διὰ φωνῆς οὐρανίας τὸν συνοδεύει· ψάλλουν τὴν ἄνοιξιν, τὸν ἔρωτα, τὴν ἐλευθερίαν, ψάλλουν τὰς γλυκύτητας καὶ τὴν δόξαν αἵτινες ἐνθουσιάζουν τῶν θεατῶν τὰ στήθη. Ἡ βασίλισσα παρασυρθεῖσα ἐκ τῆς γλυκύτητος τῆς φωνῆς του, ρίπτει ἐπ' αὐτῶν τὰ ἄνθη τὰ κοσμοῦντα τὰ στήθη της, ὁ βασιλεὺς ἔξαλλος γενόμενος ὑπὸ τῆς ὀργῆς: ασεῖς, εἶπε, ἀποπλανᾶτε τὴν σύζυγόν μου;» ἀπογυμνοῖ τὸ ξίφος του καὶ διαπερᾷ τὰ στήθη τοῦ νεανίου, ὅστις αἱμόφυρτος καὶ ἡμιθανὴς πίπτει εἰς τὴν ἀγκάλην τοῦ πατρός του. Ὁ γέρων τὸν καλύπτει διὰ τῶν ἱματίων του καὶ φρίσσων ὅλος ἄπνουν τὸν φέρει ἔξω τοῦ πύργου· ἐκεῖ

[1] *Ἔδδα*, δύο βιβλία ἐμπεριέχοντα τὴν μυθολογίαν, τὴν ἡρωϊκὴν ἱστορίαν τῶν Σκανδιναυῶν καὶ τὴν ποίησιν τῶν ἀρχαίων *σκάλδων*, ἤτοι ποιητῶν.

θραύει τὴν λύραν του καὶ ταῦτα ἀναφωνεῖ, ἡ δὲ φοβερὰ φωνή του ἀντηχεῖ γύρωθεν τοῦ πύργου καὶ τῶν ἀνθώνων. — Ἐστὲ κατηραμέναι σεῖς, ὦ ὑπερήφανοι κατοικίαι, καὶ οὐδέποτε πλέον γλυκὰ ᾄσματα καὶ λύραι ἔρωτος ἂς μὴ ἀντηχήσωσιν εἰς τὰ τείχη σας, ἀλλὰ μόνον στεναγμοὶ καὶ θρῆνοι, μόνον τὰ δειλὰ βήματα τοῦ δούλου, μέχρις οὗ τὸ πνεῦμα τῆς ἐκδικήσεως σᾶς καταρρίψῃ καὶ σᾶς ἐξαφανίσῃ. Κατηραμένοι ἐστὲ σεῖς, εὐώδεις ἀνθῶνες, ἀκτινοβολοῦντες ἐκ τοῦ φωτὸς τοῦ Μαΐου, ἰδοὺ ἐγὼ σᾶς δεικνύω τὸ παραμορφωμένον πρόσωπον τοῦ νεκροῦ τούτου ἵνα ἀποξηρανθῆτε, ἵνα στειρεύσωσιν αἱ πηγαί σας καὶ καταστῆτε ἐν τῷ μέλλοντι ἄγονοι καὶ ἔρημοι! Κατηραμένος ἔσο σύ, ὦ δειλὲ λῃστά, ἡ ποίησις σὲ καταρᾶται, ἵνα ματαίως ζητῇς ἐκτὸς τῶν γαιῶν σου στεφάνους πολεμικῆς δόξης. Ἔστω λησμονησμένον τὸ ὄνομά σου, αἰωνία νὺξ ἂς τὸ καταβροχθίσῃ ὡς τὴν τελευταίαν πνοὴν τοῦ θνήσκοντος, ἂς χαθῇ τοῦτο εἰς τὸ κενὸν τοῦ αἰθέρος.—Εἶπεν ὁ γέρων καὶ ὁ οὐρανὸς τὸν εἰσήκουσε· κατηρειπώθησαν τὰ τείχη, κατεστράφησαν τὰ δώματα καὶ μόνον ὑψηλή τις στήλη ἀναμιμνήσκει τὴν ἀρχαίαν μεγαλοπρέπειαν τοῦ πύργου, ἀλλὰ καὶ αὕτη ἀκόμη ἡμισυντετριμμένη σχεδὸν εἶναι ἑτοιμόπτωτος. Πέριξ τῶν πλήρη ἄλλοτε ἀρωμάτων κήπων ἐξαπλοῦται ἀγρία ἐρήμωσις, οὐδὲν φυτὸν ἢ δένδρον ρίπτει τὴν σκιάν του, οὐδεμία πηγὴ δροσίζει τὴν γῆν ἐκείνην, οὐδὲν ᾆσμα, οὐδὲν βιβλίον ἀναμιμνήσκει τὸ ὄνομα τοῦ μονάρχου, ὅπερ διὰ παντὸς ἐλησμονήθη. Αὐτὴ εἶναι ἡ ἀρὰ τοῦ ποιητοῦ».

Τοιουτοτρόπως συχνάκις εἰς ὀλίγους στίχους ὁ Οὔλανδ ἀναπτύσσει μεγάλην τινὰ σκέψιν, πραγματεύεται ὁλόκληρον λαόν, ὁλόκληρον αἰῶνα σημειῶν δι' ἰσχυρῶν κρούσεων τὸν χαρακτῆρα τῆς πατρίδος του. Διὰ νὰ ἐπιδείξῃ τὴν πίστιν τοῦ Γερμανοῦ στρατιώτου γράφει τὸν «Καλὸν σύντροφον».—«Εἶχον ἕνα πιστὸν σύντροφον, τὸν πιστότερον πάντων· ὡς ἤκουσε τὸ σάλπισμα τῆς μάχης, ἔτρεξε πάραυτα εἰς τὸ πλευρόν μου. Συρίζει φονική τις σφαῖρα· θὰ κτυπήσῃ σὲ ἢ ἐμέ; Οἴμοι, κατὰ γῆς πίπτει ἐκεῖνος. Αἱμόφυρτος κοίτεται εἰς τοὺς πόδας μου ὁ καλός μου σύντροφος, τὸ ἥμισυ τῆς ψυχῆς μου—Δός μοι δι' ὑστάτην φορὰν τὴν χεῖρά σου, ὦ φίλε μου, λέγει, καί ἐγώ, ὅστις κατ' ἐκείνην τὴν στιγμὴν ἐγέμιζα τὸ ὅπλον — δὲν δύναμαι νὰ σοὶ δώσω τὴν χεῖρά μου, ἤδη ζῆσε διὰ παντὸς ἐν οὐρανοῖς, λέγω, ὦ πιστέ μου σύντροφε». Διὰ τῆς εἰκόνος τοῦ στρατιώτου τούτου, ἐσκιαγράφησε τὸν μέγαν αὐτοῦ ἔρωτα πρὸς τὴν πατρίδα του· ἵνα μὴ χάσῃ καιρὸν μαχόμενος ὑπὲρ αὐτῆς, ἀρνεῖται εἰς τὸν φίλον τῆς ψυχῆς του ἐκπνέοντα τὴν χεῖρά του, ἀλλὰ μεθ' ὁποίας ἀδελφικῆς ἀγάπης καὶ τρυφερότητος!

[illegible]

[illegible] τὰ ἤθη, τὰς [illegible] τῆς ἐποχῆς ἐκείνης, ἀνέ[illegible] τῶν Minne καὶ Sanger[1] τῶν [illegible] μεσαιῶνος, οἵτινες τόσον [illegible] καὶ τὰς πόλεις διὰ τῶν ἐρωτικῶν [illegible], ἃς ἔγραφεν ἐπὶ μεσαιωνικῶν [illegible]

[1] [illegible] γλωσσικοῦ ἰδιώματος, ἥτις σημαίνει ἔρωτος [illegible] τῇ Ἑλληνικῇ γλώσσῃ (Idea della Poesia Ale-[illegible]

ὑποθέσεων εἰσὶ τόσον ἁπλαῖ καὶ ἔχουσιν ἕνα τοιοῦτον τύπον ἀληθείας, ὥστε δύναταί τις νὰ τὰς ἐκλάβῃ ὡς γραφείσας τὴν ἐποχὴν ἐκείνην. Ὁ Οὔλανδ ἐδημοσίευσεν ἱστορίαν τῆς Γερμανικῆς ποιήσεως κατὰ τὸν αἰῶνα τῶν Hohenstaufen, ἔργον σοφώτατον καὶ κριτικώτατον. Ἐὰν κρίνωμεν τὸν Οὔλανδ ὡς πολιτικόν, οὗτος εἶναι ἄξιος παντὸς ἐπαίνου, διὰ τὰς ἀρχάς του ἃς ὑπερήσπισεν ἐν ὥρᾳ πολέμου μετὰ σθένους καὶ ζέσεως ὡς καὶ ἐν εἰρήνῃ. Τῷ 1832 ἐξελέγη βουλευτὴς τῆς Στουτγάρδης, συνεζήτησε καὶ ὑπερήσπισε τὰ συμφέροντα τῆς πατρίδος του μετὰ θέρμης καὶ εἰλικρινείας καὶ ἀνεκηρύχθη ἡγέτης τοῦ κόμματός του. Περιηγήθη τὴν Γερμανίαν, ὅπως περισυλλέξῃ τὰ δημοτικὰ ᾄσματα τῆς πατρίδος του, ἅτινα δικαίως ἐθεωρήθησαν ὡς τὰ χρονικὰ τοῦ ἔθνους. Τὰ ᾄσματα ταῦτα ἦσαν ἐν χρήσει ἐν τῇ ἀρχαίᾳ Γερμανίᾳ, ἀλλὰ μετὰ τὴν ἀπόσπασιν τῆς Γερμανικῆς αὐτοκρατορίας ἀπὸ τοὺς Φράγκους ἀπηγορεύθησαν ταῦτα, ἡ δὲ τοιαύτη ἀπαγόρευσις σπουδαίως ἔβλαψε τὴν πρωτοτυπίαν τῆς Γερμανικῆς ποιήσεως· διὰ τοῦτο μεγάλως ἐξυπηρέτησαν τὴν πάτριον φιλολογίαν αἱ ἔρευναι τοῦ Οὔλανδ, ἀποδώσαντος ζωὴν εἰς τὰ ᾄσματα ταῦτα. Ἐνυμφεύθη τὴν Ἔμμαν Βίσσερ ἐκ διακεκριμένης οἰκογενείας τῆς Στουτγάρδης, γυναῖκα τῆς ὁποίας ὁ χαρακτὴρ καὶ τὸ πνεῦμα λίαν ἐξετιμήθησαν. Σοφός, πλήρης ἔρωτος διὰ τὴν πατρίδα, ἀληθὴς ποιητής, ἔζησε καὶ ἀπέθανεν ἐν ἔτει 1862 θαυμασθεὶς ὑφ' ὁλοκλήρου τοῦ Γερμανικοῦ ἔθνους.

Πρὸς συμπλήρωσιν τῆς μικρᾶς ταύτης μελέτης, παραθέτομεν ἓν τῶν δύο βαλλισμάτων τοῦ Οὔλανδ, τῶν τόσον ἐπιτυχῶς μεταφρασθέντων ὑπὸ τοῦ διακεκριμένου λογίου καὶ ποιητοῦ κ. Γ. Βιζυηνοῦ :

ΤΟ ΟΝΕΙΡΟΝ

Μέσ' 'ς τὸν πανώριο κῆπο περπατοῦνε
δυό, ποῦ κρυφαγαπιοῦντ' ἀπὸ καιρό.
Ἔτσι χλωμοὶ καὶ ἀρρωστημένοι ποῦναι,
καθήσανε σὲ μέρος ἀνθηρό.

Φιλήθηκαν 'ς τὸ μάγουλο οἱ καϋμένοι,
φιλήθηκαν 'ς τὸ στόμα, ὅλο φωτιά,
ἐμείνανε σφιχτὰ ἀγκαλιασμένοι,
ξανάνιωσαν, δὲν ἔχουν ἀρρωστιά.

Δυὸ δυνατὰ κουδούνια κουδουνίζουν.
Ἐσβύσθη τ' ὄνειρό τους ἐδεκεῖ :
Τὴν νέα μέσ' 'ς τὸ μοναστῆρι χτίζουν,
τὸ νέο 'ς τὴ βαθειὰ τὴ φυλακὴ !!

Ζάκυνθος **Δ. Ἠλιακόπουλος**

ΠΡΟΣ ΛΕΥΚΗΝ ΠΕΡΙΣΤΕΡΑΝ

Ὦ σύ, γοργὴ παροδῖτις τῶν ὕψεων, νεφελοβάτις περιστερά, ἥτις ἐλαφρὰ ὡς ἡ πνοὴ τῆς λειμωνιάδος αὔρας ἀνιπταμένη, προσπλέεις ἐνηδόνως ἐν τῇ ἀχανεῖ τῶν αἰθέρων ἐκτάσει, ὑφ' ἧς πρὸ τοῦ ρεμβώδους ὄμματός μου οἱονεὶ ἀπορροφᾶσαι καὶ ἐξαφανίζεσαι, σμικρὰ πρὸ αὐτῆς ὡς ἀμμόκοκκος ἐν τῷ βάθει πελάγους, ὡς στιγμὴ πρὸ τοῦ Ἀπείρου, ὡς ὁ ἄνθρωπος πρὸ τοῦ Μεγάλου Θεοῦ! ὦ χιονόλευκον πτηνόν, τί ζητεῖς ἐπὶ τῆς δι' ἀμαράντου κισσοῦ ἐστεμμένης καλλισκίου θυρίδος μου;

Ἀδελφὴ τῶν Ζεφύρων, ποῦ ἄρα τὴν φωλεάν σου ἐρείδεις; ἐπὶ τῆς χλωρᾶς τοῦ κήπου μου μυρσίνης, ἣν δὲν ἰσχύει ἵνα μαράνῃ τοῦ χιονοβλήτου βορρᾶ ἡ πνοή, ἐπὶ τῆς πενθηφόρου κυπαρίσσου, ἥτις στένουσα φιλεῖ τὴν λευκὴν τοῦ καλλιμαρμάρου μνήματος πλάκα, εἶτα δὲ ἀτενίζουσα πρὸς τὰ ὕψη, μορμύρει βαιὰν προσευχὴν ὑπὲρ τοῦ ὑπνώττοντος ἐν αὐτῷ, ἢ ἐπὶ τῶν ἀτμωδῶν νεφελῶν τοῦ αἰθέρος τῶν χρυσαργύρων, τῶν ἀεροπλανῶν, ὅπου συνεχῶς σὲ πλανῶσιν αἱ ταχυπόροι σου πτέρυγες;

Πτερά! παλμῶδες ὄνειρον τὰ ὕψη διατρέχον.
Θελξίνοος κατάργησις ἐκτάσεων, καιρῶν·
ἰδανικός τις σύνδεσμος γῆν, οὐρανὸν συνέχων!
.... ἔχει πτερὰ ὅ,τι τερπνὸν καὶ ὅ,τι ἱερόν.

Ἔχει πτερὰ ὁ ἄγγελος καὶ ἡ Ἐλπὶς ἡ θεία,
ἥτις θωπεύει τὴν ψυχὴν κι' ἀπέρχεται ταχύ·
ἔχει πτερὰ τοῦ ποιητοῦ ἡ πάλλουσα καρδία
καὶ τοῦ θνητοῦ ἔχει πτερὰ ἡ ἄϋλος ψυχή!

Καὶ σύ, καὶ σύ, καλλίπτερος περιστερά μου, χαῖρε!
τὀνειροπόλον ὄμμα μου τὴν πτῆσίν σου ποθεῖ·
ὦ! τὴν ψυχήν μου μετὰ σοῦ ἀνιπταμένη φέρε,
εἰς τὰ χρυσᾶ σου σύννεφα νὰ σὲ ἀκολουθῇ!...

Ὦ εὔπτερος ξένη μου, ὅθεν δήποτε κἂν ἥκεις, εἴτ' ἐκ τῶν ἀφύλλων τοῦ χειμῶνος δασῶν, εἴτ' ἐκ τῶν ἡλιακῶν συννέφων, ὡς εὖ παρέστης!

Κάθισον ἐπὶ τῆς φιλοξένου θυρίδος μου, πλέξον ἀνὰ μέσον τῶν φυλλωμάτων αὐτῆς τὴν θερμὴν φωλεάν σου, χιονοπτέρυξ περιστερά, ὡς εὐλογία τοῦ οὐρανοῦ ἐπ' αὐτὴν κατελθοῦσα ἐκεῖθεν, σὺ ἡ γλυκυτάτη μετὰ τοὺς ἀγγέλους μορφή, μορφὴ ἁγνὴ καὶ ἱερά, ἣν τὸ θεῖον ἐνεδύσατο, ὅτε ἀκαριαίως μέσῳ αἴγλης καὶ ἀστραπῆς κατέπτη ἐπ' Ἐκεῖνον, πρὸ τοῦ ὁποίου ἀνέδραμον τοῦ Ἰορδάνου τὰ εὔφλοισβα ρεῖθρα!

.... Εὐδαίμων, εὐδαίμων ὕπαρξις!... ἐν ᾧ ἡμῶν οἱ κεκμηκότες ὀφθαλμοί, μετὰ πόθου προσβλέποντες τὰ εὐρέα ὕψη, ἀνωφελῶς προσπαθοῦσιν ἵνα μαντεύσωσι τὴν ἐκεῖ διαστράπτουσαν χάριν, τὰς πόρρω ἀνελισσομένας χρυσολαμπέτιδας καλλονάς, ὧν ἀσθενῶς μόνον μακρόθεν ἀντιλαμβάνονται, σύ, τὸ εὐνοηθὲν ὑπὸ τοῦ Δημιουργοῦ πλάσμα, σὺ ἡ κόρη τῆς γῆς, ἀλλὰ τῶν ὑπερνεφῶν κρηπίδων ὀδῖτις, περιίπτασαι ἀπαύστως ἐκεῖ! ὢ, πόσον σὲ ζηλεύω! Ἀλλ' ὅμως σιωπᾷς, περιστερά μου· οὐδέποτε τὸ σιγηλόν σου ράμφος ἀνοίγεται ἵνα ἐξιστορήσῃ πρὸς ἡμᾶς ὅ,τι τὸ εὐλαμπές σου ὄμμα ἐκεῖ κατεῖδε· φεῦ! ἀφ' οὗ οὐδὲν λέγεις, οὐδὲν πρὸς ἡμᾶς ἀποκαλύπτεις, γλυκεῖά μου ξένη, πρὸς τί, πρὸς τί ἔλαβες πτέρυγας;

Μήτοι σοὶ ἔδωκεν αὐτὰς ὁ Θεός, ἵνα ἀπὸ τῆς τεθλιμμένης μητρὸς φέρῃς πρὸς τὸν μακρὰν ἀποδημοῦντα υἱόν της δακρύβρεκτον ἐπιστολὴν γεγραμμένην ἐν νυκτὶ σιγαλέᾳ, ὑπὸ τὸ τρέμον φέγγος λυχνίας ὠχρολαμποῦς, ἀλλὰ καὶ ὑπὸ τὴν θαλπεράν, τὴν ἄσβεστον φλόγα παλλούσης καρδίας, ζεούσης ψυχῆς;

Ἢ ἵνα κομίζῃς πρὸς τὸν νοσταλγοῦντα, τὸν μακρὰν τοῦ φίλου πατρίου ἐδάφους εἰς βαθυφάραγγα ὄρη καὶ κρημνώδεις βράχους πλανῶντα βῆμα κλονούμενον, ἓν γλυκὺ δροσοστάλακτον ἄνθος, ἓν ἀνεμοπλάνητον φύλλον ἀπὸ τῆς πατρίδος αὐτοῦ;

Ἢ μήπως, ὅτε ἐν παγετώδει νυκτὶ χειμῶνος, καθ' ἣν σιγῶν ὑπνώττει τὸ σύμπαν καὶ μόνον τοῦ σφοδροῦ βορρᾶ καὶ τῶν γιγαντοκεφάλων δρυῶν ἡ βροντερὰ καὶ ἀγρία πάλη βρέμει λυσσωδῶς ἐν τῇ ἀτμοσφαίρᾳ, νὰ ρίπτῃς λάθρα, διὰ χαινούσης ρωγμῆς τῆς θυρίδος πρὸς τάθῶα ὀρφανὰ καὶ τὴν πικρὸν ὕπνον καθεύδουσαν χήραν, ὧν ἀσεβῶς ἐπιλανθάνονται οἱ πάντες, τὸ ἄελπτον ἔλεος;

Ἢ, τέλος, ἵνα κατοπτεύουσα λαθραίως, ἀναγγέλλῃς εἶτα πρὸς τὸν Πατέρα Θεὸν τίς καρδία ἐπὶ τῆς γῆς ταύτης χαίρει καὶ ποία θλίβεται καὶ θρηνεῖ, τίς χαίρει τὴν ἁγνὴν χαρὰν τοῦ δικαίου καὶ τίς τρυφᾷ ἐν τῇ βεβήλῳ ἡδονῇ τοῦ ἅρπαγος, ἤ, τίς ψυχὴ ἀναμιμνήσκεται ἀεὶ τοῦ Ζωοδότου Ἐκείνου, καὶ ποία οὐδὲ κἂν ἐνθυμεῖται τὸ Ὄνομα αὐτοῦ ἐν

τῇ ἀενάῳ τύρβῃ, ἐν τῇ λυσσώδει τῶν παθῶν πάλῃ, ἥτις τὸν βίον της ἀποτελεῖ;

Ἀλλὰ φεύγεις, πετᾷς, μὲ καταλείπεις, χιονόπτερος ξένη μου! ποῦ πάλιν σὲ ὠθεῖ βιαίως τοῦ χειμερίου βορρᾶ ἡ πνοή; ὦ! ἂν πρὸς τὰ ἀργυρόφωτα ὕψη τοῦ Παραδείσου νῦν ὁδεύῃς, ὦ αἰθερόβιος τῆς γῆς παροδῖτις, ὦ ἱερὰ ἀγγελιαφόρος, εἰπέ, εἰπὲ πρὸς τὸν Θεόν, σ' ἐξορκίζω, ὅτι ἡ νέα ψυχή μου, βαρυνθεῖσα τὸν κόσμον μετὰ τῶν σάλων καὶ τῶν τρικυμιῶν του, μετὰ τῶν χαρῶν καὶ ἐλπίδων του, ποθεῖ νὰ λάβῃ τὰς ἀσπίλους πτέρυγάς σου, ἵν' ἀναβῇ πρὸς Αὐτόν!

Ἐν Κωνσταντινουπόλει.

Κορνηλία Λ. Πρεβεζιώτου

Ο ΕΙΣ ΤΟΝ ΑΠΟΛΛΩΝΑ ΥΜΝΟΣ

Ἡ ἑπομένη ἄνευ ἀξιώσεων ἔμμετρος παράφρασις τοῦ πολυθρυλήτου εἰς τὸν Ἀπόλλωνα ὕμνου, ἐδημοσιεύθη πρό τινος εἰς τὴν «Νέαν Ἐφημερίδα». Ἡ παράφρασις αὕτη ἐγένετο πρὸς ἱκανοποίησιν φιλικῆς ἀπαιτήσεως τοῦ καθηγητοῦ κ. Κωνσταντίνου Φρεαρίτου, ἀξιώσαντος παρὰ τοῦ μεταφραστοῦ τὴν ἐν καθαρευούσῃ γλώσσῃ ἔμμετρον τῶν ἐννοιῶν τοῦ μεγαλοπρεποῦς ὕμνου ἀπόδοσιν.

ΤΕΜΑΧΙΟΝ ΠΡΩΤΟΝ

Σέ, τὸν περίδοξον κιθαριστήν,
τὸ τέκνον τοῦ Διὸς τοῦ Ὀλυμπίου,
τὸν καθιστάντα εἰς ἡμᾶς γνωστὴν
τὴν τύχην τοῦ ἀγνώστου ἔτι βίου
διὰ χρησμῶν ἁγίων, ἀθανάτων
ἀπὸ τῶν βράχων τούτων τῶν ἀβάτων,

Σὲ θὰ ὑμνήσω, ὅτι ἐπελθὼν
ἐλύτρωσας τὸ ἱερὸν μαντεῖον
ἀπὸ τῶν ξένων τῶν πολυπληθῶν,
ἀπὸ τοῦ δράκοντος τῶν πολεμίων,
διὰ βελῶν τρυπήσας ἐπαλλήλων
τοῦ ὄφεως τὸ δέρμα τὸ ποικίλον!
. . . .

ΤΕΜΑΧΙΟΝ ΔΕΥΤΕΡΟΝ

Ὦ κόραι, αἵτινες τὰς χλοερὰς
τοῦ Ἑλικῶνος ἔχετε κλιτύας,
προσέλθετε καὶ μέλψατε φαιδράς,
εὐώλενοι παρθένοι, εὐλογίας,
τὸν χρυσοκόμην Φοῖβον ἐξυμνοῦσαι,
τὸν φίλον ἀδελφόν, ὦ θεῖαι Μοῦσαι.

Τῆς Παρνασσίδος ταύτης κορυφῆς
τὰς ἕδρας διαβαίνων τὰς εὐρείας,
προσέρχεται αὐτὸς φωτοστεφὴς
εἰς τὴν ἁγνὴν πηγὴν τῆς Κασταλίας,
χορὸν Δελφίδων ἄγει θεσπεσίων,
καὶ κυβερνᾷ τὸ πάνσεπτον μαντεῖον.

Ἐλθὲ καὶ σύ, ὦ πόλις ἱερά,
Ἀθῆναι, τέμενος τῆς Τριτωνίδος,
ἣν οὐδεμία βία κρατερὰ
πολεμικῆς δαμάζει καταιγίδος,
ἀλλ' ἐκ τῆς γῆς σου ἡ θεὰ ἐκείνη
παντὸς κακοῦ πνοὴν ἀπομακρύνει!

Ἐπὶ ἁγίων σήμερον βωμῶν
ὁ Ἥφαιστος μηρία ταύρων καίει,
καὶ κνίσσα μετ' Ἀραβικῶν ἀτμῶν
εἰς τοῦ Ὀλύμπου τὴν αὐλὴν προσπνέει,
ἐκπέμπει δ' ὁ αὐλὸς ᾠδὴν γλυκεῖαν
καὶ ἡ κιθάρα θείαν μελῳδίαν.
....

Σταμάτιος Δ. Βάλβης

ΜΑΝΙΑΤΙΚΑ ΜΟΙΡΟΛΟΓΙΑ

(ἀπὸ ἀνέκδοτη συλλογή).

Καλέ μου φίλε,

Ἔχω μιὰ καλούτσικη συλλογὴ ἀπὸ τέτοια, *μνημεῖα*, ὅπως τὰ λέμε, τῆς ἀκριβῆς μου πατρίδας. Ὁ πολύτιμός μας ὁ «Παρνασσός», ποῦ μὲ τόσην καλωσύνη καθετόσο ἐφιλοξένησε τὰ φτωχικά μου δοκίμια, αὐτὸς γιὰ ἀντίδωρο τῆς καλωσύνης του αὐτῆς ἂς δεχτῇ καὶ τοὺς μικρούς μου κόπους τῆς συλλογῆς, γιατὶ τέτοιος, μοῦ φαίνεται, τὸ περισσότερο εἶνε κι' ὁ μεγάλος ὁ σκοπός του. Σοῦ στέλνω τόρα τὰ *μοιρολόγια*, πρῶτα-πρῶτα. Ἐκτὸς ἀπὸ τὸν σοφὸ καὶ σεβαστό μου φίλο κ. Ν. Πολίτη, ποῦ ἐδημοσίευσε ἄλλοτε στὴν *Πανδώρα* δύο τρία κι' ἀπὸ μιὰ κυρία — κυρία Ραζέλου ὀνομάζεται, — ποῦ ἐδημοσίευε μὲ πολλὴν ἀμέλεια 'ς ἀπερασμένα χρόνια (1870) μιὰ μικρὴ συλλογή της ἀπὸ *Προοίμια μοιρολογίων* καθὼς τὰ λέει, καὶ βέβαια δὲν ὑπάρχει τόρα παρὰ σὲ λιγοστοὺς τὸ βιβλιαράκι της· ἐκτὸς ἀπ' αὐτούς, — δὲν ξέρω ἂν μοῦ ξέφυγε κἄνα ἄλλο σὲ κανένα παλιὸ περιοδικό, — κανένας ἄλλος δυστυχῶς δὲ βρέθηκε νἀπλώσῃ τὸ χέρι του νὰ μαζέψῃ αὐτὰ τὰ μαργαριτάρια τῆς Μάνης, ποῦ καιρὸ χάνονταν ἕνα-ἕνα σκόρπια ἀνάμεσα στὰ ξερά, μὰ τόσο τιμημένα της βράχια. Δὲν ξέρω πάλι τὶ μπορεῖ νὰ μᾶς προετοιμάζῃ ὁ κ. Πολίτης στὴν μεγάλη ἐθνική του συλλογή, ποῦ θὰ κλείσῃ ὅλον τὸν Ἑλληνικὸ θησαυρὸ κι' ὅλην τὴν ἀθάνατη ψυχὴ τοῦ νέου μας ἔθνους μέσα της καθὼς λέγει, μὰ τὸν παρακαλῶ, — ἂν καὶ δὲ θὰ τοῦ εἶνε τόσο ἀναγκαῖα τὰ παρακάλια μου, — νὰ μὴν ξεχάσῃ καὶ τὴν καϋμένη τὴ Μάνη, ποῦ θρέφει γιὰ δαύτη τόσες παιδικὲς θύμησες μάλιστα. Ἂς ἀνοίξῃ μία φιλόξενη γωνιά — στὴν χώρα ποῦχει τὴ φιλοξενιὰ ἀξετίμητο καύχημά της. Γιὰ τοῦτο μάλιστα βιάζομαι νὰ δημοσιεύσω ὅσα ἠμπόρεσα κάθε τόσο νὰ μαζεύσω, κι' ὅσα μάτα μαζεύσω τόρα ποῦ θὰ ξανακατεβῶ στὴν πατρίδα, πάλι θὰ βιαστῶ νὰ δώσω στὸν *Παρνασσό*, γιὰ νὰ ταὔρῃ κιόλα πρόχειρα, — ἂν δὲν τἄχῃ ὡς τόρα, — ὁ σοφὸς καθηγητής.

Ἀθήνα· τὸ Θεριστὴ στὰ 1894.

Α'.

Η ΦΑΡΜΑΚΕΥΤΡΑ

(1)

Μιὰ μέρα καὶ μιὰ Κυριακὴ
Καὶ τὴν ἡμέρα τὴ Λαμπρή,
Σηκώθηκ' ἡ Παρασκευὴ
Κ' ἔψησε τὲς τυρόπητες·
Ἐκεῖ τῆς ἐχαλάσανε
Καὶ ψίχαλα γενήκανε.
Ἐπῆγε στὸν πατέρα της·
—Κακὸ σημάδι σήμερα·
Χαλάσαν ἡ τυρόπητες
Καὶ ψίχαλα γενήκανε...
—Μωρὴ δὲν εἶνε τίποτα,
Βάλε κουλούρια στὴν ποδιὰ
Κόκκιν' αὐγὰ στὴ ζουναριά ...
Τὸ δρόμον ὅπου πάγαινε
Ἀπάντησε τὸν ἄντρα της
Μαζὶ μὲ τὸν κουνιάδο της.
—Μωρὲς καὶ ποῦν' ὁ Κωσταντῆς,
Ἄντρα μου καὶ κουνιάδε μου ;...

—Στὴ στάνη τὸν ἀφήκαμε,
Νάρμέγῃ, νὰ τυροκομᾷ,
Καὶ νὰ ταΐζῃ τὰ σκυλιά...
Ὅλο πηλάλα πηλαλεῖ·
Κ' ἀπὸ μακριὰ πἀνάντιασε
Τὸν ἄκουσε καὶ βόγγηξε.
—Γιὰ πές μου, πές μου, Κωσταντῆ,
Ποιὸς εἶνε ὁ μαυροφονιᾶς,
Νὰ πάρω γὼ τὸ δίκιο σου ;...
—Τί νὰ σοῦ εἰπῶ, μωρ' ἀδερφή...
Ὁ ἄντρας σου εἶν' ὁ φονιᾶς.
Μαζὶ μὲ τὸν κουνιάδο σου...
Ἀπάνου της τὸν ζάλωσε·
Στὸν δρόμο ὅπου πάγαινε
Μισοστρατὶς ξεράθηκε.
Τότες τὸν ἀπαράτησε
Σὲ μιὰ ἐκκλησιὰ τὸν ἔβαλε.
Στὴν Τζίμοβα κατέβηκε
Πῆρε δεκάρα σουλιμᾶ,
Διᾶκε καὶ τοὺς μαγέρεψε,
Κ' ἔπιασε τοὺς προσκάλεσε.
Πρώτη μπουκιὰ ποῦ φάγανε
—Σκύλλα, μᾶς ἐφαρμάκωσες !...
—Ἀμὲ καὶ δὲν τὸ ξέρατε
Πῶς ἔτσι θὰ παθαίνατε ;

ΜΟΙΡΟΛΟΓΙ

(2)

Στὴν Κατερινιὼ τὴν κόρη Γεώργη-Μούρτζινου

Τὸ σημαντῆρι βάρεσε, Μιστρᾶ καὶ Καλαμάτα,
Τοῦ Ρήγα ἡ 'γγόνα πώθανε, τοῦ βασιλιᾶ ἡ κόρη,
Τὸ σκέπος τῆς Ἀνδρούβιστας καὶ τὸ κλειδὶ τῆς Μάνης,
Τοῦ Μούρτζινου τοῦ τρομεροῦ τοῦ Γιώργη ἡ θυγατέρα
Τὸ σκέπος τῆς Ἀνδρούβιστας καὶ τοῦ Ζυγοῦ ἡ κορῶνα.
Ἀφίνει γειὰ στοὺς φίλους της καὶ γειὰ στοὺς ἐδικούς της,
Ἀφίνει καὶ τῆς μάνας της τρία γιαλιὰ φαρμάκι·
Τῶνα νὰ πίνῃ τὴν αὐγή, τἄλλο τὸ μεσημέρι,
Τἄλλο τὰ 'λιοκαθίσματα ποῦ βασιλεύει ὁ ἥλιος,
Νὰ κλαίῃ γιὰ τὴν Κατερινιώ, ὁποῦ τὴν ἀπαρνιέται.
Νὰ πάῃ στῆς Ἄρνας τὰ χωριά, στῆς Ἀρνητιᾶς τὰ μέρη
Νὰ κάμῃ ξένους ἀδερφοὺς καὶ ξένες παραμάνες,
Νὰ θαμπωθοῦν τὰ μάτιά της τηράζοντα τὲς στράτες
Καὶ νὰ μαλλιάσῃ ἡ γλῶσσά της ρωτῶντα τοὺς διαβάτες,
—Διαβάτες, ποῦ διαβαίνετε, καλοί μου στρατολάτες,
Μὴν εἴδατε μιὰ νιὰ καλή, μιὰ ξακουσμένη κόρη
Τοῦ Μούρτζινου τοῦ τρομεροῦ τοῦ Γιώργη θυγατέρα ;..,
— Γιά πές μας τὰ σημάδιά της, μπορεῖ νὰ τὴν ἰδοῦμε...
—Ψηλόλιγνη ἦταν στὸ κορμὶ καὶ ροδινὴ στὰ κάλλη·
Ἄσπρη, κατάσπρη σὰ χαρτί καὶ γαλανὴ στὰ μάτια
Καὶ μὲς τῆς Μάνης τὰ χωριὰ σὰν κείνη δὲν εἶν' ἄλλη.
Εἶχε τὰ μάτια σὰν ἐλιά, τὰ φρύδια σὰν γαϊτάνι
Κ' εἶχε τὸν ἥλιο πρόσωπο, τὰ χείλιά της μερτζάνι...
—Ἐψεβραδὶς τὴν εἴδαμε στ' Ἄδη τὸ περιβόλι.
Ἐκεῖ τῆς γράφαν τὄνομα μὲ τοὺς ἀποθαμένους...

ΤΟ ΜΟΙΡΟΛΟΓΙ ΤΟΥ ΠΕΤΡΟΜΠΕΗ

(3)

Πετρόμπεης καθότανε μὲς τ' Ἀναπλιοῦ τὸ κάστρο,
Καὶ μὲ τὸ κιάλι τήραε, τὴν Τζίμοβ' ἀνανταίνει
Καὶ μὲ τὸν Γιάννη ἐλόγιαζε καὶ μὲ τὸν Γιάννη λέει,
—Δὲν εἶν' πουλιὰ πετούμενα ἀπάνου στοὺς ἀγέρες,
Νὰ γράψω μιὰ πικριὰ γραφὴ σὲ τρεῖς μεριὲς καϋμένη,
Νὰ βγάλουν τὰ χρυσᾶ σκουτιά, γιὰ νὰ τὰ βάψουν μαῦρα,
Σκοτώσανε τὸν Κωνσταντῆ, τὸν Μπεηζαδὲ Γεωργάκη,
Ποὔταν ἕνα τριαντάφυλλο 'ς ὅλην τὴν οἰκουμένη.
Κλάψετε, φίλοι, κλάψετε, καὶ σεῖς, ὀχτροί, χαρῆτε,
Καὶ σεῖς οἱ Τσιμοβιῶτές μου στὰ μαῦρα νὰ ντυθῆτε.

ΤΟ ΜΟΙΡΟΛΟΓΙ ΤΟΥ ΒΟΪΔΗ ΜΑΥΡΟΜΙΧΑΛΗ[1]

(ποῦ σκοτώθηκε στὸ Μανιάκι).

(4)

Θέλω νάνοίξω τὸ χαρτὶ καὶ νὰ διαβάσω τὸ ψηφί,
Ἀπὸ τὸ Ἄλφα ὡς τὸ Μῆ· ἔ, καπετὰν Πιέρο-Βοϊδῆ,
Ἀνάθεμα τοὺς ἐδικοὺς ποῦ σένα σ' ἐξωρίσανε
Μέσα στοῦ Νίκλου τὰ βουνά, μέσα στοῦ Νίκλου τὰ χωριά.
Ἀνάθεμά την τὴ Βουλή, δὲ σ' ἄφησ' ἡσυχαστικό,
Μόν' σ' ἔκαμε χιλίαρχο καὶ βγῆκες ὄξω στὸ Μωριᾶ,
Ὄξω στὰ Μωθοχόρωνα, μὲς τοῦ Μανιάκι τὸ χωριό.
Ποῦ γίνηκε ὁ ρωμιοχομμός!....
Καὶ ποῦ νὰ κάμω τὴν ἀρχή, καὶ ποῦ νὰ δώσω τὴν τιμή,
Ἔ, Παπαφλέσσα, πρώτη ἀρχή.
Ἔτσι, Κεφάλα, ἀφέντη μου, ποὔσουν κεφάλι ξακουστό,
Ποὔσουν κεφάλι τοῦ Μωριᾶ· καὶ Θανασούλη, μάτια μου,
Δημήτρη Πουλικάκο μου, πολλὰ κορμιὰ ποῦ χάθηνα
Καὶ μερδικὰ ποῦ σβύσανε!...
Σπίτια ξεσπιτισμένα μου,
Κλειδιὰ παραδομένα μου....

ΜΟΙΡΟΛΟΓΙ ΤΟΥ ΜΑΥΡΟΕΙΔΗ ΑΠ' ΤΑ ΠΗΓΑΔΙΑ

(5)

Τό βλέπεις κεῖνο τὸ βουνὸ τὸ πέρα καὶ τὸ κεῖθε;
Στὴν ἀποσκιαδερὴ μεριὰ ὁ Μαυροειδὴς ἐσπέρνει,
Μὰ εἶν' τὸ ζευγάρι του καλό, ζυγὸς μαλαματένιος,

[1] Τοῦ τὸ μοιρολόγησε ἡ ἀδερφή του ἡ *Καλιοντζοῦ*, περίφημος μοιρολογήστρα.

Εἶν' καὶ τὰ λοῦρα τοῦ ζυγοῦ χρυσᾶ μαλαματένια·
Πουλάκι ἐπῆγε κ' ἔκατσε στοῦ Μαυροειδῆ τ' ἀσκιάδι,
Δὲν ἐκελάϊδει σὰν πουλί, μηδὲ σὰ χελιδόνι,
Μόν' ἐκελάϊδει κ' ἔλεγε μὰνθρωπινὴ μιλίτσα,
—Ἄϊντε, καϋμένε Μαυροειδῆ, κι' ἂν σπέρνῃς δὲ θερίζεις.
—Πουλάκι μου ποῦ τἄκουσες ; . . .
—Ἐχτὲς προχθὲς ἐδιάβαινα μὲ δυό, μὲ τρεῖς ἀγγέλους
Καὶ γράφαν καὶ τὸ Μαυροειδῆ μὲ τοὺς ἀποθαμένους....
Κ' ἐκεῖ τὰ βόϊδα σκότωσε καὶ τὸ ζυγὸ τσακίζει·
Πηγαίνει στὸ σπιτάκι του τῆς γυναικός του λέει,
—Γυναῖκα, στρῶσε πάπλωμα, στρῶσε παχυὸ στρωμένο
Καὶ χᾶε γιὰ τὸν πνευματικὸ νὰ μὲ ξεμολοήσῃ....
Κι ὅσο νὰ πάῃ κι ὅσο νάρθῇ ὁ Μαυροειδῆς πεθαίνει.

Η ΒΓΕΝΟΥΛΑ

(6)

Ἡ Βγενοῦλα ἡ μικρὴ κ' ἡ μικροπαντρεμένη
Ὅλο ἐκαυχιῶταν κι' ἔλεγε πῶς ἄλλον δὲν φοβᾶται·
Κι' ὁ χάρος σὰν τἄγροίκησε, πολὺ τοῦ κακοφάνη,
Μαῦρο φιδάκι γένηκε κι' ὥρηο χελιδονάκι
Κ' ἐπῆγε καὶ τὴν δάγκασε ἀπ' τὸ δεξὶ βυζάκι.
Μπαινοβγαίνουν οἱ γιατροὶ μαζὶ μὲ τοὺς ντετόρους
Καὶ μπαινοβγαίνει ἡ μάνα της τραβῶντας τὰ μαλλιά της.
Κι' ὁ ἄντρας της ἀνάντιασε στὴ μέση τοῦ πελάγου,
Μὲ δώδεκα τουμπαναριούς, μὲ δεκοχτὼ παιχνιῶτες,
Βλέπει παπᾶ στὴν πόρτα του καὶ διάκο στὴν αὐλή του
Κ' εἶδε κ' ἕνα μικρὸ παιδὶ τὸ θυμιατὸν ἐκράτει·
—Σωπάξετε οἱ τουμπαναριοὶ καὶ πάψετε οἱ παιχνιῶτες . . .
Κ' ἡ μάνα της τῆς ὁμιλᾷ κ' ἡ μάνα της τῆς λέει,
—Γιὰ σήκω ἀπάνου, μάτια μου, τ' ἦρθαν οἱ συμπεθέροι . . .
—Κι' ἂν ἦρθαν, καλῶς ἤρθανε, βάλ' τους νὰ φᾶν', νὰ πιοῦνε,
Στρῶσε τὶς τάβλες θλιβερὲς καὶ τὰ τραπέζια μαῦρα
Καὶ τὰ κρατηροπότηρα πικρά, φαρμακωμένα . . .

ΜΟΙΡΟΛΟΓΙ ΤΗΣ ΜΟΥΡΤΖΙΝΙΝΑΣ

(τοῦ Γιώργη Μούρτζινου).

(7)

—Γιὰ ἀγροίκα, κυρὰ Γιώργενα . . .
Τί φορεσιὰ ποῦ φόρεσες καὶ τί σπαλέτο πῶβαλες,
Καὶ δὲν τὸ βγάνεις γιὰ ντροπή, μηδὲ γιὰ παρατήρησι ; . . .
Ὁ Μούρτζινος δὲν πέθανε, μᾶς εἶπαν πῶς εἶν' ψέματα . . .

Μεῖς δὲν ἤρθαμε γιὰ κακό, ἤρθαμε γιὰ χαιρετισμό,
Τὶ κάνει ὁ Μούρτζινος γιορτή, κ' ἤρθαμε στὴν πανέγυρη·
Μὰ σήκω, νύφη, κι' ἄλλαξε, φόρεσε τὴν καλὴ ἀλλαξιά,
Τὶ τὸ παπόρι ἀνάντιασε καὶ λὲν πῶς εἶν' ὁ Μούρτζινος·
Σήκω νὰ πᾷς στὴν ἀπαντὴ νὰ τὸν προαπαντήσουμε
Ἐκεῖνος θέλει ἐπιρροή, τὶ ἔχει δόξα καὶ τιμή...

ΜΟΙΡΟΛΟΓΙ ΤΟΥ ΓΙΩΡΓΗ ΜΟΥΡΤΖΙΝΟΥ

(8)

Τρεῖς περδικοῦλες κάθουνταν στοῦ Μούρτζινου τὴ βάρδια·
Ἡ μιὰ τηράει τὰ πέλαγα κ' ἡ ἄλλη τὴν Ἀθήνα,
Ἡ τρίτη ἡ ξαστερινὴ μοιρολογᾷ καὶ λέει
—Τ' εἶν' τὸ κακὸ ποῦ γίνεται στοῦ Μούρτζινου τὰ σπίτια;
Κάνε μπουβάλια σφάζουνε, κάνε χαρτιὰ μερνᾶνε.
—Μήδε μπουβάλια σφάζουνε, μήδε χαρτιὰ μερνᾶνε
Πέθαν' ὁ Γεώργη—Μούρτζινος, ποῦ ἤτανε ξακουσμένος.
Ποῦτανε 'σ ὅλα τὰ χωριά, στὴν Πόλη ἀγροικημένος.
Τὸν κλαῖνε χῶρες καὶ χωριὰ κι' ὅλα βιλαέτια,
Τὸν κλαίει ἡ μαύρη Ἀνδρούβιστα μὲ τὰ περίχωρά της
Γιατὶ τιμὴ κ' ὑπόληψη ἔφυγε ἀπὸ κοντά της·
—Ἀφέντη, ἀφέντη Μούρτζινε, οἱ Ξεχωρῖτες μοῦπανε
Νὰ πάρουν τὰ τουφέκια τους, νὰ κατεβοῦνε στὸ γιαλό,
Στὴ βάρδια νἀναντιάσουνε, τὄνομα νὰ φωνάξουνε.
Κι' ἂν δὲν ἐβγῇς, κι' ἂν δὲ φανῇς, ἄλλην πόρτα θὰ πιάσουνε
Κι' ἀφέντη θὰ φωνάξουνε...
Μόνε μὴ σοῦ κακοφανῇ, δική σου θἆν' ἡ προσβολή...
Κ' ἐμεῖς ποῦθε νὰ πέσουμε καὶ ποιόνε νὰ διαλέξουμε,
Νὰ τόνε εἰποῦμ' ἀφεντικό; κακός μας, μαῦρός μας καιρός!..
—Πάλι ἂς γυρίσω κι' ἂς τὸ εἰπῶ, ἂς εἶν' καλὰ ἡ Κατερινιώ,
Νὰ μεγαλώσῃ, νὰ γενῇ, νὰ κάμουμε καλὸν γαμπρό,
Νὰ τόνε εἰποῦμε Μούρτζινο, νὰ τοῦ κρεμάσουμε σπαθί,
Νὰ πάρῃ τὴν ὑπόληψη, νὰ κάτσῃ στὸ ποδάρι σου
Νὰ δέχεται τοὺς φίλους σου...
—Ὁ Μούρτζινος ἐπέθανε καὶ πίσω δὲν μἀτάρχεται
Τοῦ χουτουροῦ 'ν' τὰ λόγια μας...
Κλίναμε καὶ ξεκλίναμε κι' ἀπόλα ξεπουλήσαμε
Γαμπρὸς ὑγιὸς δὲ γίνεται...

ΜΟΙΡΟΛΟΓΙ ΤΟΥ ΠΑΝΑΓΟΥΛΙΔΗ
(δικηγόρου τοῦ Μούρτζινου).

(9)

Ἄδικο πολὺ καὶ κρῖμα
Τέτοιος νιὸς νὰ πάῃ στὸ μνῆμα,
Τέτοιος νιὸς καὶ δροσοφόρος
Τέτοιος πρῶτος δικηγόρος.

Πῶς νὰ κατεβῇ στὸν Ἅδη
  Δίχως φῶς, δίχως λυχνάρι!
Τότε κλαῖνε τὰ σεντόνια
  Ποὖταν ἄσπρα σὰν τὰ χιόνια.
Τόνε κλαῖνε τὰ κρεβάτια
  Ποὖταν πούπουλα γεμάτα.
Τόνε κλαίει ἡ μαξιλάρα·
  Μ' ὅλη τὴν κακὴ τρομάρα·
Τὸν μοιρολογοῦν οἱ σκάλες,
  Τὸν ἀκαρτεροῦν οἱ σάλες,
Πότε νἄρθῃ, νὰ γυρίσῃ.
  Γιὰ νὰ μπῇ νὰ σεργιανίσῃ.
Κεῖνος πάει κάτου στὸν Ἅδη
  Στάψηφοῦ καὶ στὸ σκοτάδι.
Κι' ὁ Ἅδης ἔχει ἕνα ζακόνι
  Καὶ τοὺς νιοὺς τοὺς μαραζόνει.
Καὶ τὶς νιὲς τὶς βαλαντόνει.
Δὲν τοὺς δίνει φῶς νὰ ἰδοῦνε
  Στρῶμα γιὰ νὰ κοιμηθοῦνε.
Τοὺς κοιμίζει μὲς τὸ χῶμα
  Δίχως πάπλωμα καὶ στρῶμα.
Πῶς νὰ κοιμηθῇ ὁ καϋμένος
  Ποὖνε καλομαθημένος;
Πῶς νὰ μπῇ μὲς τὴν κασσέλα
  Δίχως νἆνε σὲ λιοτέρα (;)
Κ' ἡ κασσέλα νἆν' κλεισμένη
  Καὶ μὲ πέτρες πετρωμένη.
Πάντα νἆνε καλοκαῖρι
  Χρειάζεται δροσιὰ κι' ἀγέρι.

Η ΜΑΡΟΥΔΙΩ

(10)

Ἡ Μαρουδιὼ κοιμότανε καὶ γλυκονειριαζότανε·
  Μέσα σὲ πύργον ἤτανε, μἄχε καὶ παραθύρια δυὸ
      Καὶ δυὸ βρυσοῦλες μὲ νερό.
—Γιὰ σήκω ἀπάνου, μάνα μου, νὰ μοῦ ξηγήσῃς τὄνειρο·
—Ὁ πύργος εἶν' ὁ ἄνδρας σου, τὰ παραθύρια ἤσουνα σύ.
Κ' οἱ δυὸ βρυσοῦλες τὸ νερὸ εἶν' τὰ ματάκια σου τὰ δυό.
—Ὠχοῦ, μανοῦλά μου γλυκειά, δὲ μοῦ τὸ ξήγησες καλά·
  Ὁ πύργος εἶν' ὁ τάφος μου, τὰ παραθύρια ἡ πλάκα μου·
  Κ' οἱ δυὸ βρυσοῦλες τὸ νερὸ εἶν' τὰ ματάκια μου τὰ δυό....
  Ἀκόμα ὁ λόγος ἔστεκε κ' ἡ ἀποκριὰ λεγότανε
      Ὅπου ξεράθ' ἡ Μαρουδιώ....
  Καὶ τόμου τὴν ἐβγάνανε:
—Γιὰ σήκω ἀπάνου, Μαρουδιώ, κι' ἄνοιξε τὸ φορτσέρι σου·
  Ἄνοιξε τὸ φορτσέρι σου, τὴν ἔρημη κασσέλα σου.
  Καὶ ἅπλωσέ τα τὰ σκουτιὰ καὶ ὅλα τὰ μεταξωτά.
  Βγάλε τὸ καμπελότο σου καὶ τάξε το στὴν Παναγιά,
  Τάξε το μὲς τὴν Παναγιὰ γιὰ νὰ σὲ λειτουργάῃ παπᾶς
  Φελόνια νὰ τοῦ φτειάσουνε νὰ λειτουργιῶνται ὁλημερνῶς
      Νὰ συχωριέσ' παντοτεινῶς....

Κ. Πασσαγιάννης

ΠΙΝΑΞ ΤΩΝ ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΩΝ

ΤΟΥ ΙΕ' ΤΟΜΟΥ

Φυλλάδιον 1. **Σεπτέμβριος** *(1893)*

Ν. Γ. Πολίτου. Ἀριστοτέλους Ἀθηναίων Πολιτεία· σελ. 5—18.

Ἰω. Ν. Πήλικα. Ἐκ τῶν ἀπομνημονευμάτων τῆς ὑπουργείας Σπυρίδωνος Πήλικα σελ. 19—26.

Λεων. Κανελλοπούλου. Σ τῇ Μοναξιά. Λόγια δικά μου καὶ ξένα· σελ. 26—30.

Ε. Κ. Ἀσωπίου. Λυχνίας ἕνεκα· σελ. 30—34.

Χρ. Σαμαρτσίδου. Ἡ αὐτοκρ. Λιβία καὶ ἡ θυγάτηρ τοῦ Αὐγούστου· σ.35—42.

Ἀχιλλέως Παράσχου. Ἡ Μάγισσα. (ποίημα, σελ. 42—48).

Πλάτωνος Δρακούλη. Ὁ Πυθαγόρας κατὰ τῆς κρεωφαγίας· σελ. 48—54.

Μήτσου Χατζοπούλου. Ἡ ἀγάπη τοῦ βασιλόπουλου· σελ. 54—57.

Κωνστ. Γερογιάννη. Αἰσθητικαὶ μελέται. (Περὶ κριτικῆς τῆς ποιήσ.)· σ. 57—71.

Σπυρίδωνος δὲ Βιάζη. Ἱστορικαὶ σημειώσεις περὶ σταφίδος· σελ. 71—79.

Νέα βιβλία· σελ. 80.

Φυλλάδιον 2. **Ὀκτώβριος**

Ε. Ροΐδου. Ὁ καθρέπτης τοῦ Ἀρχιμήδους· σελ. 81—83.

Φωτίου Δημητριάδου. Ἡ αὐτοκράτειρα Λιβία καὶ ἡ θυγάτηρ τοῦ Αὐγούστου σελ 84—91.

Ν. Γ. Πολίτου. Ἀριστοτέλους Πολιτεία. Τρία εἰσαγωγικὰ μαθήματα εἰς τὴν ἑρμηνείαν τοῦ Β' μέρους τῆς Ἀριστοτελείου συγγραφῆς, κατὰ τὸ ἀκαδημαϊκὸν ἔτος 1891-1892· σελ. 92—103.

Κ. Πασσαγιάννη. Μανιάτικα παραμύθια: Τοῦ φονηᾶ τὸ λαγκάδι· σελ. 103—111.

Κ. Γερογιάννη. Αἰσθητικαὶ μελέται. (Περὶ κριτικῆς τῆς ποιήσεως)· σ.111—120.

Π. Α. Ἀξιώτου. Ἀλεξάνδρου Ποῦσκιν, *Βορὶς Γοδουνώφ*, τραγῳδία (ἐκ τοῦ ῥωσσικοῦ)· σελ. 120—130.

Ἀλεξ. Καράλη. Ἀγωγὴ Ἀθηναίων κατὰ τὸν Ε' καὶ Δ' αἰῶνα π. Χ. σελ. 131—143.

Ἀλεξάνδρας Παπαδοπούλου. Κλυταιμνήστρα· σελ. 144—146.

Σπυρίδωνος δὲ Βιάζη. Ἱστορικαὶ σημειώσεις περὶ σταφίδος· σελ. 146—158.

Στεφάνου Μαρτσώκη. Ἡ Τέχνη (ποίημα)· σελ. 158—159.
Κ. Νεστορίδου (*γυμνασιάρχου*). Παροιμίαι καὶ παροιμιώδεις φράσεις ἀνέκδοτοι· σελ. 159—160.

Φυλλάδιον 3. **Νοέμβριος**

Χρ. Σαμαρτσίδου. Φιλοσοφία καὶ Θρησκεία [τὰ δεινὰ προβλήματα, αἱ φιλοσοφικαὶ αἱρέσεις, ἡ θρησκεία, ὁ χριστιανισμός]· σελ. 161—165.
Φωτίου Δημητριάδου. Ἡ αὐτοκράτειρα Λιβία καὶ ἡ θυγάτηρ τοῦ Αὐγούστου σελ. 166—180.
Π. Α. Ἀξιώτου. Ἀλεξάνδρου Ποῦσκιν, *Βορὶς Γοδουνώφ*, τραγῳδία (ἐκ τοῦ ρωσσικοῦ) σελ. 180—196.
Ν. Γ. Πολίτου. Ἀριστοτέλους Πολιτεία. Τρία εἰσαγωγικὰ μαθήματα εἰς τὴν ἑρμηνείαν τοῦ Β′ μέρους τῆς Ἀριστοτελείου συγγραφῆς, κατὰ τὸ ἀκαδημαϊκὸν ἔτος 1891-1892· σελ. 197—213.
Λεωνίδα Μπαΐρα. Ὁδοιπορικαὶ σημειώσεις· ἐκ τοῦ Καΐρου εἰς ἄνω Αἴγυπτον. σελ. 213—217.
Σπ. δὲ Βιάζη. Μέγας ἐν Κρήτῃ σεισμὸς κατὰ τὸ 1629· σελ. 218—221.
Νικ. Δ. Ἐπισκοποπούλου. Ἐφιάλτης· σελ. 221—225.
Γεωργίου Ἀνδρικοπούλου. Τὸ ἐμπόριον καὶ ἡ ἀποστολή του· σελ. 225—234.
Ἰω. Πολέμη. Τρία ποιήματα (Πολὺ ψηλά, Τὸ σύννεφο, Ἡ φωλιά)· σελ. 235—237.
Φιλολογικὸς Σύλλογος Παρνασσός· σελ. 238—239.
Δημήτριος Στεφάνοβικ Σκυλίτσης· σελ. 240.

Φυλλάδιον 4. **Δεκέμβριος**

Ἀντ. Πεταλᾶ. Οἱ Δελφοί· σελ. 241—260.
Φωτίου Δημητριάδου. Ἡ αὐτοκράτειρα Λιβία καὶ ἡ θυγάτηρ τοῦ Αὐγούστου σελ. 261—274.
Π. Α. Ἀξιώτου. Ἀλεξάνδρου Ποῦσκιν, *Βορὶς Γοδουνώφ*, τραγῳδία (ἐκ τοῦ ρωσσικοῦ)· σελ. 275—293.
Ἀνδρέου Μαρούλη. Τὸ σιμιγδάλι γιὰ τὰ χριστόψωμα· σελ. 294—301.
Γ. Μαρκορᾶ. Τὸ Ξαμίλι σελ. 302.
Σπυρίδωνος δὲ Βιάζη. Ἱστορικαὶ σημειώσεις περὶ σταφίδος· σελ. 303—313.
Δ. Ἡλιακοπούλου. Ἀθανάσιος Δορόσταμος ἀρχιμανδρίτης· σελ. 314—320.

Φυλλάδιον 5. **Ἰανουάριος** *(1894)*

Ν. Γ. Πολίτου. Ἀριστοτέλους Πολιτεία. Τρία εἰσαγωγικὰ μαθήματα εἰς τὴν ἑρμηνείαν τοῦ Β′ μέρους τῆς Ἀριστοτελείου συγγραφῆς, κατὰ τὸ ἀκαδημαϊκὸν ἔτος 1891-1892 (τέλος)· σελ. 321—335.

Γ. Ν. Χατζιδάκι. Νεοελληνικὰ ποικίλα· σελ. 335—351.
Φωτίου Δημητριάδου. Ἡ αὐτοκράτειρα Λιβία καὶ ἡ θυγάτηρ τοῦ Αὐγούστου σελ. 351—359.
Ἀλεξ. Καράλη. Πυθέας ὁ Μασσαλιώτης· σελ. 359—371.
Π. Α. Ἀξιώτου. Ἀλεξάνδρου Ποῦσκιν. *Βορὶς Γοδουνώφ*, τραγῳδία (ἐκ τοῦ ρωσσικοῦ)· σελ. 371—389.
Α. Τραυλαντώνη. Ὁ γλωσσολόγος· σελ. 389—392.
Φρ. Ἀλβάνα. Καλλιτεχνικὰ παροράματα· σελ. 392—397.
Φιλολογικὸς Σύλλογος Παρνασσός. Ἐργασίαι συλλόγου· ἐργασίαι τμημάτων· σελ. 397—400.
Π. Ε. Δρακούλη. Φῶς ἐκ τῶν ἔνδον (ἀγγελία)· σελ. 400.

Φυλλάδιον 6. **Φεβρουάριος**

Σ. Κ. Σακελλαροπούλου. Περὶ τῶν Ἐπιστολῶν τοῦ Ὁρατίου· σελ. 401—416·
Π. Α. Ἀξιώτου. Ἀλεξάνδρου Ποῦσκιν, *Βορὶς Γοδουνώφ*, τραγῳδία ἐκ τοῦ ρωσσικοῦ (τέλος)· σελ 417—434.
Σπυρίδωνος δὲ Βιάζη. Ἱστορικαὶ σημειώσεις περὶ σταφίδος· σελ. 435—447.
Π. Βεργωτῆ. Κάρλος Τζέϊμς Νάπιερ· σελ. 447—457.
Κ. Πασαγιάννη. Τοῦ Πύργου τὸ Σήμαντρο· σελ. 457—477.
Χρ. Σαμαρτσίδου. Ἡ Ἀστρονομία καὶ ἡ Ἁγία Γραφή· σελ. 478—479.
Γ. Ι. Καλαϊσάκη. Κρητικαὶ παροιμίαι· σελ. 479—480.

Φυλλάδιον 7. **Μάρτιος**

Σ. Σκιαδᾶ. Ὁ πληθυσμὸς τῆς Ἑλλάδος· σελ. 481—494.
Κ. Μεταξᾶ Βοσκορίτου. Σκηναὶ τῆς ἐρήμου· (ἤθη Βεδουΐνων)· σελ. 494—519.
Β. Γρηγοριάδου. Ἀντιπαράθεσις τοῦ ἀρχαίου κόσμου πρὸς τὸν διὰ τοῦ χριστιανισμοῦ ἀνακαινισθέντα· σελ. 519—532.
Γ. Καλοσγούρου. Νικολάου Θωμαζέου, Διονύσιος Σολωμὸς (μετάφρασις ἐκ τοῦ ἰταλικοῦ πρωτοτύπου)· σελ. 532—535.
Φωτίου Δημητριάδου. Ἡ ψηφιδογραφία ἐν τῇ ἀρχαιότητι καὶ κατὰ τὸν μεσαίωνα. σελ. 535—541.
Γ. Ε Μαυρογιάννη. Ἡ Βυζαντινὴ τέχνη· σελ. 541—543.
Σπυρίδωνος δὲ Βιάζη. Ἱστορικαὶ σημειώσεις περὶ σταφίδος· σελ. 543—558.
Γ. Ι. Καλαϊσάκη. Κρητικαὶ παροιμίαι, σελ. 559—560.

Φυλλάδιον 8. **Ἀπρίλιος**

Σ. Π. Σκιαδᾶ. Ἡ θρησκεία ἐν Ἑλλάδι· σελ. 561—581.
Ἀλεξάνδρας Παπαδοπούλου. Ἄγνοια=πλάνη· σελ. 581—588.

Φωτίου Δημητριάδου. Ἡ ψηφιδογραφία ἐν τῇ ἀρχαιότητι καὶ κατὰ τὸν μεσαίωνα· σελ. 588—596.
Σ. Δ. Βάλβη. Νέον φιλοσοφικὸν σύγγραμμα· σελ. 596—600.
Ν. Κ. Χ. Κωστῆ. Βερνάρδος Keun καὶ Κοραῆς· σελ. 601—612.
Σπυρίδωνος δὲ Βιάζη. Ἱστορικαὶ σημειώσεις περὶ σταφίδος· σελ. 612—631.
Γ. Σ. Φραγκούδη. Εἷς Ἕλλην ζωγράφος ἐν Λούβρῳ· σελ. 631—633.
Δ. Ι. Μάργαρη. Εἰς τὸν τάφον μου (ποίημα)· σελ. 633—635.
Γ. Ι. Καλαϊσάκη. Κρητικαὶ παροιμίαι· σελ. 635—638.
Φιλολογικὸς Σύλλογος Παρνασσός· σελ. 638—640.

Φυλλάδιον 9. **Μάϊος**

Νικολάου Δ. Γιαννουλάτου. Περὶ τοῦ Γκαῖτε ὡς λυρικοῦ ποιητοῦ σελ. 641—652.
Κωνστ. Π. Θεοχάρη. Ἀγάπης ἕνεκα (ἐκ τῶν τοῦ Kennar) σελ. 653—662.
Χριστοφ. Σαμαρτσίδου. Ἡ μήτηρ τοῦ Νέρωνος (ἐκ τῶν τοῦ Beulé)·σελ. 663—679.
Ἀριστοτ. Γ. Νεοφύτου. Αἱ ἐν Τουρκίᾳ ὀρθόδοξοι ἑλληνικαὶ Κοινότητες· σελ. 680—696.
Στεφάνου Μαρτζώκη. Στίχοι βάρβαροι : ὁ *χειμώνας*· σελ. 696—697.
Ἀδ. Ἀδαμαντίου Ἡ ὄρχησις ἐν ταῖς ἐπικαῖς παραδόσεσι· σελ. 698—715.
Ἡ εἰκοσιπενταετηρὶς *τοῦ Γενικοῦ Γραμματέως τοῦ «Παρνασσοῦ»*· σελ. 715—720.

Φυλλάδιον 10. **Ἰούνιος**

Τιμολέοντος Ι. Φιλήμονος. Μελέτη ἐπὶ τῶν κατὰ Θουκυδίδην δημηγοριῶν τοῦ Κλέωνος καὶ τοῦ Διοδότου σελ. 721—739.
Σταματίου Δ. Βάλβη. Εἷς μαθητὴς γυμνασίου πρὸ πεντήκοντα τεσσάρων ἐτῶν· σελ. 739—747.
Γρηγορίου Ξενοπούλου. Τὸ βραχιόλι· σελ. 748—755.
Κυριακοῦ Ζάμπα. Ἡ ἐν Σαλαμῖνι ναυμαχία (ἀνασκευὴ τῆς θεωρίας Grote διὰ τοῦ Ἡροδότου καὶ Αἰσχύλου)· σελ. 755.—765.
Σπυρίδωνος δὲ Βιάζη. Ἱστορικαὶ σημειώσεις περὶ σταφίδος (τέλος)· σελ.765—785.
Ε. Ἐμπειρίκου. Παλαιαὶ ἐντυπώσεις· σελ. 786—797.
Α. Τυπάλδου Μπασιᾶ. Ἡ χειροτεχνία ἐν Ρώμῃ. σελ. 797—800.

Φυλλάδιον 11. **Ἰούλιος**

Τιμολέοντος Ι. Φιλήμονος. Μελέτη ἐπὶ τῶν κατὰ Θουκιδίδην δημηγοριῶν τοῦ Κλέωνος καὶ τοῦ Διοδότου· σελ. 801—814.
Ἀδ. Ἰωαννίδου Ἀδαμαντίου. Ἀναμνήσεις ἀπὸ τὴν Μεσσηνίαν· σελ. 815—833.
Γ. Φιλαρέτου. Ἱστιαία, Ὠρία, Ὠρεός, Ἑλλοπία· σελ. 833—840.

Κωστῆ Πασσαγιάννη. Βρυκόλακας (Παλαιὲς Γνωριμίες)· σελ. 840—845.
Σταματίου Δ. Βάλβη. Εἷς μαθητὴς γυμνασίου πρὸ πεντήκοντα τεσσάρων ἐτῶν· σελ. 845—856.
Ἠλία Βαλσαμάκη. Περὶ Θερμότητος σελ. 856—866.
Φωτίου Δημητριάδου. Ὁ «Χρόνος» τοῦ Λονδίνου (σελίδες ἐκ τῆς Ἱστορίας τῆς Δημοσιογραφίας)· σελ. 866—876.
Κ. Ι. Πρασσᾶ. Τὸ Σύννεφο· σελ. 876—877.
Γ. Ἰακ. Καλαϊσάκη. Κρητικαὶ Παροιμίαι· σελ 877—880.

Φυλλάδιον 12. Αὔγουστος

Κ. Νεστορίδου. Ἡ δημοσία ἐκπαίδευσις ἐν τῷ Ρωμαϊκῷ κράτει· σελ. 881—918.
Λ. Τραυλαντώνη. Ἡ ζωὴ τῆς ἐπαρχίας. (Ἐπιστολαὶ τοῦ μακαρίτου Ἀνδρέα Π' καὶ τοῦ ἀνθυπιάτρου κ. Τάκη Χ')· σελ 919—926.
Σπ. δὲ Βιάζη. Ἡ ἐν Κερκύρᾳ ἱερατικὴ σχολὴ τῶν δυτικῶν ἐπὶ Ἑνετοκρατίας· σελ. 927—936.
Κωστ. Π. Θεοχάρη. Εἷς Μάγος κατὰ τὸν 18ον αἰῶνα· σελ. 939—940.
Δ. Ἠλιακοπούλου. Λουδοβίκος Οὔλανδ· σελ. 940—945.
Κορνηλία Λ. Πρεβεζιώτου. Πρὸς λευκὴν περιστεράν· σελ. 946—948.
Σταματίου Δ. Βάλβη. Ὁ εἰς τὸν Ἀπόλλωνα ὕμνος (ποίημα)· σελ. 948—949.
Κ. Πασσαγιάννη. Μανιάτικα μοιρολόγια (ἀπὸ ἀνέκδοτη συλλογή)· σελ. 950—955.
Πίναξ τῶν περιεχομένων· σελ. 955—960.

ΠΑΡΟΡΑΜΑΤΑ

Ἀναμνήσεις ἀπὸ τὴν Μεσσηνίαν

Σελ.	816	στίχ.	33	ἀντὶ	*ποῦ γράφουν*	γρ.	*ποῦ γράφω.*
»	821	»	6	»	*σκιαγραφίαν*	»	*σκηνογραφίαν*
»	829	»	14	»	*λαλάγανε*	»	*λαλήγανε*

